ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

КИЇВ — 1969

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ АН УРСР

9(С...)
190

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА СОВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
ССРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
ՍՍՌՄ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ
СССР ЁКАРЫ СОВЕТИНИҢ ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUM

ГРАМОТА

Президиум Верховного Совета
Союза Советских Социалистических Республик
за успехи, достигнутые в деле увеличения производства и заготовок зерна, мяса, молока, яиц и других сельскохозяйственных продуктов,
Указом от 26 февраля 1958 года наградил
Днепропетровскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К.Ворошилов

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР М.Георгадзе

МОСКВА—КРЕМЛЬ 4 марта 1958 г.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Ця книга — один із двадцяти шести томів «Історії міст і сіл Української РСР», що видається за рішенням ЦК КП України. В ній розповідається про Дніпропетровську область, про її міста і села, їх славну історію і насамперед про людей, творців історії, про те, що роки Радянської влади — це життя, праця і подвиг робітничого класу, трудового селянства та інтелігенції, піднятих Жовтнем, партією комуністів до свідомої творчості, до будівництва нового життя.

У грандіозних перетвореннях, здійснених трудящими області за роки Радянської влади, живуть і торжествують ідеї марксизму-ленінізму. Як відзначено в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», підсумки піввікового розвитку нашої країни — «неспростовне свідчення правоти і життєвості марксистсько-ленінського вчення, правоти шляху, по якому йде наш народ під керівництвом Комуністичної партії».

Дніпропетровщина — перлина нашої республіки. З гордістю називають у народі цей край індустріальним серцем Радянської України. А ще кажуть про наше Придніпров'я — край руди і металу, металургійний цех країни. Воно заслуговує і на інші величні епітети. Бо тут є металургійні та енергетичні, машинобудівні і хімічні заводи-велетні, розвинута легка промисловість, чимало підприємств по переробці сільськогосподарської продукції. Кожен з трьох промислових басейнів — Криворізький залізорудний, Нікопольський марганцевий і Західнодонбаський вугільний — є гордістю країни, а всі вони розташовані на Дніпропетровщині. Щодо скарбів надр Дніпропетровщини, то вона дає майже все, що є в таблиці Менделєєва.

Область займає одне з провідних місць на Україні і в сільськогосподарському виробництві. Вона дає десяту частину всієї продукції республіки. Тут щороку засівається зерновими та технічними культурами понад 2 млн. га родючих земель, відгодовуються численні стада рогатої худоби, овець, свиней. Колишнє «Дике поле», де оку не було за що зачепитися, нині все в квадратах лісосмуг, а широкі магістралі пролягають у суцільних садах, яким нема кінця-краю. Котяться хвилі в буйних пшеницях, золотом виблискують плантації соняшнику. Над полями то тут, то там виграють веселки: працюють поливальні машини. Куди не глянь — в усіх напрямах крокують ажурні опори високовольтних ліній.

Таке тепер Придніпров'я. Його економіка — складова частина соціалістичного народного господарства Радянського Союзу — має глибоко інтернаціональний характер. Її створювали народи всієї країни і служить вона інтересам будівництва комунізму. Успіхи орденоносної Дніпропетровщини — яскрава ілюстрація торжества ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції, ленінських ідей дружби та братерства народів, торжества політики Комуністичної партії.

Колишня відстала окраїна царської Росії, що зазнавала гніту кріпосників і жорстокої експлуатації капіталістів, наприкінці XIX століття стала одним з опорних пунктів революційної боротьби. Катеринослав, Катеринославська губернія часто згадуються у творах В. І. Леніна. Великий вождь підтримував з катеринославським пролетаріатом найтісніший зв'язок. Багато славних сторінок в літопису революційної боротьби пов'язані з іменами його учнів — І. В. Бабушкіна, Г. І. Петровського та інших ленінців. У барикадних боях 1905—1907 рр., в грізних селянських виступах гартувалися і міцніли революційні сили Придніпров'я. Більшовицькою фортецею на Катеринославщині був колишній Брянський завод (Брянка) — нині завод імені Г. І. Петровського (Петровка).

Літописці рідного краю розповідають і про те, як складалися та передаються з покоління в покоління революційні, бойові і трудові традиції на Придніпров'ї. Нариси висвітлюють величні подвиги років громадянської війни, відбудови народного господарства, звершення ленінських планів індустріалізації країни і колективізації сільського господарства, героїзм наших земляків у Великій Вітчизняній війні. В них також відображено славний післявоєнний період до 1968 року, висвітлено самовіддану боротьбу робітників, колгоспників, інтелігенції за перетворення в життя планів комуністичного будівництва.

Багато сторінок книги присвячено показу тих великих змін, що сталися за роки Радянської влади в соціально-культурному житті трудящих області, в розвитку науки і культури, у зростанні добробуту.

Методологічною основою для написання історії міст і сіл області були твори класиків марксизму-ленінізму, рішення партійних з'їздів та Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України.

При написанні нарисів були використані історичні, економічні, етнографічні видання, монографії, довідкові та статистичні збірники, періодичну пресу, документи архівів Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Херсона, Одеси, Полтави, Дніпропетровська та інших міст, спогади старих комуністів, учасників громадянської та Великої Вітчизняної воєн, Героїв Радянського Союзу та Героїв Соціалістичної Праці, робітників, колгоспників, представників інтелігенції, старожилів.

В роботі над томом брали участь широкі кола громадськості: наукові працівники і викладачі вузів, співробітники музеїв та архівів, працівники партійних і радянських органів, культурно-освітніх установ, вчителі — всього близько 2 тис. чоловік. В області працювало 29 міських і районних редакційних колегій, понад 350 робочих груп, які провели значну науково-дослідну роботу по збиранню і опрацюванню писемних історичних джерел та усних переказів.

Книга створена великим колективом авторів, які виконали цю роботу на громадських засадах, як ентузіасти і патріоти Радянської країни, патріоти рідного краю. І ми впевнені, що, взявши цю книгу, читач з інтересом перегортатиме її сто-

рінки, а прочитавши нариси та короткі довідки, знайде в них багато цікавих, справді хвилюючих рядків, які свідчать про героїчний шлях нашого народу за роки Радянської влади і рішуче відмітають фальсифікації ідеологічних прислужників імперіалізму про нашу Батьківщину.

Том складається з нарису про область, 66 нарисів про найбільші населені пункти, з 20 характеристик районів та 205 довідок про села — центри селищних і сільських Рад.

Наведені цифри по Катеринославській губернії до 1917 року здебільшого стосуються території губернії в межах того часу.

Кількість населення міст і сіл області подається за станом на 1 січня 1968 року.

Нариси і довідки ілюстровані фотодокументами.

Обласна редакційна колегія вдячна Головній редакційній колегії, Інституту історії Академії наук УРСР, редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції УРЕ АН УРСР за керівництво та допомогу в процесі роботи над томом «Дніпропетровська область». Велику подяку висловлюємо всім робітникам, колгоспникам, інтелігенції, науковцям, працівникам партійних, комсомольських, профспілкових організацій, підприємств, установ, шкіл, бібліотек, музеїв, архівів, які взяли участь у підготовці тома.

В одній книзі неможливо розповісти про всю історію Дніпропетровщини, неможливо згадати прізвищ всіх тих, хто зі зброєю в руках завойовував владу Рад і відстоював її в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн, хто відбудовував зруйноване господарство, хто будує матеріально-технічну базу комунізму, підносить науку, культуру, бере участь у формуванні нового, комуністичного світу. Ми переконані, що видання тома «Дніпропетровська область» сприятиме дальшому всебічному вивченню історії рідного краю.

Гадаємо, що, прочитавши цю книгу, наші співвітчизники проймуться почуттям гордості за той славний шлях, який пройшли трудящі Дніпропетровщини в братній багатонаціональній сім'ї народів Країни Рад, — шлях боротьби за нове життя, за світле комуністичне завтра.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

ДНІПРОПЕТРОВСЬК	Міста з населенням понад 300 000 чол.	П'ЯТИХАТКИ	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.
НІКОПОЛЬ	Міста з населенням 100 000–300 000 чол.	Тернівка	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.
ПАВЛОГРАД	Міста з населенням 50 000–100 000 чол.	Мар'івка	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
МАРГАНЕЦЬ	Міста з населенням 30 000–50 000 чол.	Зоряне	Села

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Центри областей
- Центри районів
- Інші населені пункти

МАСШТАБ

12 0 12 24 36 км

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

Дніпропетровська область розташована в степовій зоні республіки по обох берегах середньої течії Дніпра. Територія її — 32 тис. кв. км, що становить 5,3 проц. території України. Найбільша протяжність області з заходу на схід — 300 км, з півдня на північ — 190 км. На півночі вона межує з Полтавською і Харківською, на заході — з Кіровоградською та Миколаївською, на півдні — з Херсонською та Запорізькою і на сході — з Донецькою областями УРСР.

Населення — 3 273 000 чоловік, з них в містах мешкає 76 процентів. Густота населення — 100,6 чол. на 1 кв. кілометр. За національним складом переважають українці — їх тут 77,7 проц., росіян — 17,2 проц., інших — 5,1 процента. В області 20 адміністративних районів, 20 міст (в т. ч. обласного підпорядкування — 9), 56 селищ міського типу, 1619 сільських населених пунктів, підпорядкованих 46 селищним і 217 сільським Радам.

Територію області перетинають найважливіші залізничні магістралі, які з'єднують головні сировинні бази республіки — кам'яновугільний Донбас, залізорудне Криворіжжя і Нікопольський марганцевий басейн. Добре розвинутою є також мережа автомобільних шляхів і авіаліній. З півночі на південь Дніпропетровщину перетинає Дніпро, до басейну якого належать і інші річки, що протікають по території області. Це найбільші його притоки — Оріль, Самара з Вовчою, Базавлук, Мокра Сура, Інгулець із Саксаганню.

В 1964 році стала до ладу діючих Дніпродзержинська ГЕС. Утворене нове водосховище на Дніпрі значно поліпшило роботу водного транспорту, водопостачання, дало вологу для зрошення колгоспних земель.

Поліпшенню водопостачання Криворіжжя служить і канал Дніпро — Кривий Ріг, збудований у 1961 році. Крім Дніпра, судноплавна тільки Самара, і то на невеликій відстані.

Господарське значення малих річок обмежується використанням води для зрошення, рибництва, розведення водоплавної птиці. На річці Вовчій, біля Васильківки, створена міжколгоспна гідроелектростанція.

Майже на всій території Дніпропетровщини переважають родючі чорноземні грунти. Ліси займають 3,9 проц. території області — головним чином по долинах річок Дніпра, Орелі, Самари і Вовчої.

Славиться Дніпропетровщина своїми надрами. В її підземних коморах величезні запаси залізної і марганцевої руд, кам'яного та бурого вугілля, нафти, природного газу, рідкісних і кольорових металів, різноманітних будівельних матеріалів.

Потужною товщею вздовж річки Інгульця більше як на 100 км залягають залізні руди Криворізького басейну. Запаси їх визначаються в 12 млрд. тонн. Крім Криворізького, в області є й інші перспективні родовища руд, приміром Орєхово-Павлоградська та Чортомлицька магнітні аномалії, Жовтянське родовище в П'ятихатському районі. Є родовища титану, рутило-ільменітових руд, цирконію, нікелю, кобальту. На їх основі працює Верхньодніпровський гірничопромисловий комбінат.

Надра області містять близько 8,6 млрд. тонн кам'яного вугілля, яке залягає в родовищах Західного Донбасу. Поклади бурого вугілля виявлені в П'ятихатському, Верхньодніпровському, Криворізькому і Синельниківському районах, нафта та природний газ — у Царичанському і Новомосковському районах. У 1966 році, після закінчення будівництва газопроводу Перещепине — Дніпропетровськ, почалося промислове використання газу місцевих запасів.

В Широківському районі знайдені боксити. Є в області каоліни (Просянське родовище), вогнетривкі глини, вапняки (Криворіжжя) і поклади граніту — Бородаївське, Нікопольське, Кудашівське родовища. З Кудашівського кар'єру був добутий 200-тонний моноліт, з якого висічено пам'ятник Карлу Марксу в Москві.

Про стародавню історію краю нагадують численні й різноманітні археологічні пам'ятки. Найдавнішу стоянку раннього палеоліту (близько 100 тисяч років тому) відкрито на березі Дніпра, поблизу села Василівки Синельниківського району. Біля сіл Старих Кодаків, Майорки розкопані стоянки, що існували тут 40—15 тисяч років тому[1]. Всього на території області досліджено 20 палеолітичних стоянок.

В період мезоліту (13 тисяч років тому) тут мешкали племена первісних рибалок та мисливців, які залишили численні поселення на заплавах річок та островах Сурському й Кізлевому[2]. Поблизу сіл Волоського в Солонянському районі та Василівки Синельниківського району розкопані поки що єдині на Україні могильники цього періоду. Понад 30 пам'яток — це насамперед стоянки Ігренського півострова поблизу Дніпропетровська, Сурського, Шулаєва, Лоханського островів, могильники в околицях сіл Микільського та Вовніг Солонянського району — належать до періоду неоліту (VI—IV тисячоліття до н. е.).

З появою перших металевих виробів, тобто в період міді—бронзи (III—початок I тисячоліття до н. е.), територія області густо заселюється. Поселення та курганні поховання ямної культури (III тисячоліття до н. е.) досліджені поблизу села Волоського, біля сіл Кута та Грушівки Апостолівського району[3], в басейнах річок Орелі та Самари. В 1948 році в околицях Дніпропетровська під час розкопок кургана ямної культури «Сторожова Могила» виявлено рештки найстародавнішого у Східній Європі двоколісного візка[4]. Поселення та кургани т. зв. катакомбної культури (II тисячоліття до н. е.) досліджувалися біля Нікополя, Усть-Кам'янки, Грушівки та на території Дніпропетровська. Племена т. зв. зрубної культури (I тисячоліття

---

[1] Н. А. Береговая. Палеолитические местонахождения СССР.— В кн.: Материалы и исследования по археологии СССР, т. 81. М., 1960, стор. 15, 22, 23, 135.

[2] А. А. Формозов. Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке. М., 1959, стор. 74.

[3] «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», 1955, вып. 4, стор. 81—83.

[4] Археологія, т. 5. К., 1951, стор. 183 — 191.

до н. е.) залишили по собі більше 100 пам'яток, які свідчать, що в ті часи Дніпропетровщина була важливим центром стародавньої металургії[1].

В VIII столітті до н. е. у степові райони Дніпропетровщини із сходу прийшли скіфські племена. В цей час виникають перші залізодобувні рудні Криворіжжя. Серед скіфських пам'яток переважають кургани. Пам'яткою всесвітнього значення є Чортомлицький курган, де знайдено безліч дорогоцінних прикрас, коштовної зброї та посуду. Розкопки цього кургана в 1862—1863 рр. І. Є. Забеліним поклали початок науковому вивченню археологічних пам'яток Дніпропетровщини. У II столітті до н. е. на цій території з'явилися сарматські племена. Кургани з сарматськими похованнями досліджувалися поблизу Нікополя та біля села Усть-Кам'янки в Апостолівському районі[2].

На території області виявлено близько 50 пам'яток ранньослов'янської черняхівської культури. Найбільш досліджені з них — поселення в селах Микільському, Башмачці Солонянського району, біля колишніх сіл Грушівки та Кута Апостолівського району та в селі Капулівці Нікопольського району[3]. В VI—VIII століттях на берегах Дніпра в межах області виникають перші оселі літописних слов'ян. В період Київської Русі (IX—XII століття н. е.) в межах сучасного Дніпропетровська — на території села Лоцманської Кам'янки, Ігренському півострові та інших місцях — були слов'янські оселі рибалок та перевізників через Дніпро.

В XI—XII століттях по річці Орелі проходив кордон із землями кочівників, і не раз зустрічалися тут у жорстокому бою руські воїни з половцями, які тоді становили головну небезпеку для Русі на південному сході. Велика територія нинішньої Дніпропетровщини називалася тоді Половецьким степом. До нас дійшла монументальна скульптура половців — т. зв. кам'яні баби, велика колекція яких зібрана в Дніпропетровському музеї ім. Д. І. Яворницького.

Монголо-татарська навала спустошила Придніпров'я. Багато часу минуло, поки ця територія, яка дістала назву «Дикого поля», знову почала заселятися. Це було пов'язано з виникненням та розвитком козацтва, що сформувалося в XV—XVI століттях. Просуваючись на південь, козаки в 40-х рр. XVI століття заснували в пониззі Дніпра, за порогами, укріплення — Запорізьку Січ. Відтоді історія області протягом майже чверті тисячоліття фактично є історією Запорізької Січі.

Місцем розташування Запорізької Січі спочатку був острів Томаківка (поблизу теперішнього міста Марганця). Під захистом козацьких укріплень, на берегах Дніпра та його приток — Самари, Орелі й інших — почали засновуватися і перші слободи, населення яких займалося скотарством, рибальством та іншими промислами. Восени 1593 року кримські татари напали на Запорізьку Січ і зруйнували її. Січ була перенесена на острів Базавлук, або Чортомлик, на південний захід від острова Томаківки. Звідси у відповідь на грабіжницькі напади турків і татар запорожці здійснювали морські і сухопутні походи на Крим та Туреччину.

Запорізькі козаки утворювали «товариство» — громаду. Кожний, прийнятий до товариства, приписувався до одного з куренів, що об'єднували вихідців з певних місцевостей України. Курені мали й відповідні назви — Канівський, Корсунський, Полтавський та інші. Наприкінці XVII та на початку XVIII століття було всього 38 куренів. Очолював козацьке військо під час походів гетьман. Основною військовою одиницею був полк, який ділився на сотні, а ті — на десятки. Всі командні посади від гетьмана до отамана, який командував десятком, були виборними. Верхівка козацтва створила т. зв. кіш, який був місцевим органом не тільки військової, але й адміністративної та судової влади на території Запоріжжя[4]. На чолі коша стояв кошовий отаман. Привілейовану частину козацтва становили старшина і знатні козаки. Це були власники хуторів, промислів, пасік, човнів, зброї, продовольчих

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 4. К., 1952, стор. 165—176.
[2] «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», 1955, вып. 4, стор. 72—73.
[3] Материалы и исследования по археологии СССР, т. 82. М., 1960, стор. 22.
[4] Сборник материалов для истории запорожских козаков. СПб., 1888, стор. 171.

запасів. Вони мали значні кошти, які давали в позику бідноті за відробітки або під високі проценти. І хоч земля на Запоріжжі номінально належала всьому військові, фактично право користуватись нею мали тільки багаті козаки. Обурена експлуатацією і насильством січової верхівки козацька біднота не раз піднімала проти старшини повстання, брала участь у боротьбі російських і українських селян проти феодально-кріпосницького гніту.

Велику роль відіграло козацтво у визвольній війні українського народу проти панської Польщі. Наприкінці грудня 1647 року на острів Томаківку прибув Богдан Хмельницький, а в січні 1648 року в Микитинській Січі (тепер тут розташований Нікополь) він був обраний гетьманом війська Запорізького. Після визвольної війни 1648—1654 рр. військово-адміністративним центром Запоріжжя, як і раніше, була Запорізька Січ, що іменувалася Базавлуцькою, або Чортомлицькою (за місцем перебування її біля гирла річки Чортомлика). Козацтво лишалось активною, організованою силою в боротьбі за соціальну і національну свободу українського народу.

Під час Північної війни, коли шведські загарбники вдерлися на Україну, прибічникові Мазепи, кошовому отаману Гордієнку вдалося обманом штовхнути на шлях зради незначну частину запорожців. Скориставшись з цього, царський уряд в травні 1709 року ліквідував Січ. Лише після тривалих клопотань у 1734 році запорожцям було дозволено заснувати на річці Підпільній (поблизу теперішнього села Покровського Нікопольського району) Нову Січ. Територія її поділялася на паланки (округи). Адміністративне й військове управління паланкою зосереджувалось в руках паланкової старшини. Там, де були Кодацька та Самарська паланки, в основному розташована сучасна Дніпропетровщина.

За часів існування Нової Січі класова боротьба між старшиною і рядовим козацтвом набрала ще більшої гостроти. Військова старшина — кошовий отаман, суддя, писар, осавули, курінні отамани — та паланкова, до якої належали полковники, полкові осавули, писарі, підписарі, отамани слобід, прибрала до своїх рук великі ділянки землі, луки, худобу.

Основною формою ведення господарства на Запоріжжі в цей період були зимівники. На початку 2-ї половини XVIII століття їх налічувалося тут до 4 тисяч. Належало зимівничанське господарство в основному козацькій верхівці. Бідне козацтво (сірома), яке не мало ніякої власності, наймалось на роботу в зимівники, на рибні та інші промисли до заможних слобідських козаків. Частина їх служила в січовій залозі: вартувала, заготовляла дрова та сіно, ремонтувала січову фортецю, пасла табуни коней, що належали війську.

Одним із найжорстокіших засобів експлуатації козацької бідноти була робота «без найму», що означало служити у хазяїна за притулок, харчі і одяг. Нерідко багатії під час мобілізації на військову службу замість себе посилали наймитів.

План зимівника запорізького старшини Микити Коржа. XVIII ст.

Дрібні власники, частково і заможні (передусім сімейні), осідали в слободах, які виникали головним чином у північній частині Запоріжжя. Згодом у слободах почали оселятися селяни з родинами — втікачі з різних місцевостей України. Вони утворили прошарок посполитих, які зобов'язані були сплачувати певний грошовий податок у військовий скарб і відбувати різні повинності на користь Запорізького війська. Окрему групу посполитих

становили підсусідки, що не мали власних дворів, а жили в господарствах заможних слобожан або зимівничан.

У вересні 1761 року відбувся виступ проти козацької верхівки в найбільш населених пунктах Кодацької паланки — Каменському і Романковому[1]. Повстанці заарештували паланкового писаря Лук'яна Порожнього, відібравши у нього клейноди — пернач, шаблю і каламар, усунули з посад старшинських «угодників», розгромили каральну команду, надіслану з Кодака.

Славною сторінкою в історії Січі була участь козацької сіроми під проводом Максима Залізняка в антифеодальному русі 1768 року — Коліївщині. У грудні того ж року вибухло повстання козацької голоти в Запорізькій Січі, під час якого кошовий отаман ледве встиг утекти від народного гніву, переодягнувшись в чернецький одяг. Повстання це було придушено царськими військами.

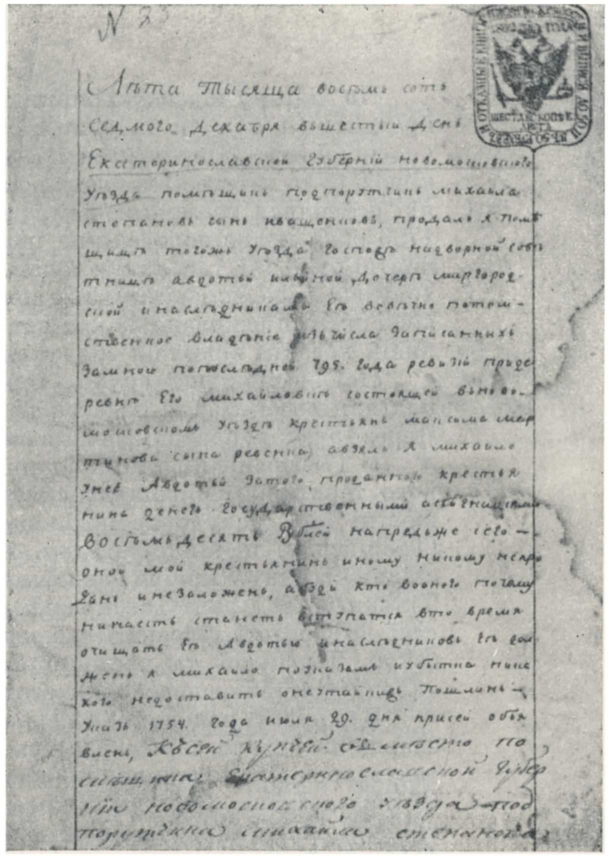

Документ 1807 року про продаж слободи Василівки Новомосковського повіту з кріпаками.

Загони запорожців брали активну участь у селянській війні 1773—1775 рр. під проводом О. Пугачова. На Запоріжжя прибули посланці Пугачова, що видавали себе за його полковників. Велике заворушення сталося в цей час у паланковому містечку Старій Самарі. Катеринославський єпіскоп Феодосій писав, що коли тут з'явився полковник Василь Злой, Самара була оточена урядовими військами «нікому не дозволялося ні входити в місто, ні виходити; в місті почалися допити та розшуки, від яких народ ще довго не міг заспокоїтися і отямитися»[2].

Оскільки Запорізька Січ була вогнищем антифеодального руху, царський уряд будь-що прагнув ліквідувати її. Після російсько-турецької війни 1768—1774 рр., за Кючук-Кайнарджійським мирним договором, до Росії відійшли землі між гирлами Дніпра і Південного Бугу, через що Січ втратила значення військового форпосту.

В липні 1775 році царські війська несподівано оточили Січ, захопили й зруйнували її. Згідно з указом Катерини II про ліквідацію Січі її землі ввійшли до складу Азовської і Новоросійської губерній, об'єднаних у 1783 році в Катеринославське намісництво. Царський уряд роздавав запорізькі землі своїм вельможам, чиновникам, офіцерам, російським і українським поміщикам та всіляко заохочував людей переселятися сюди. В результаті політики земельних роздач та різноманітних пільг, які надавалися переселенцям, населення цього краю швидко зростало. З дозволу уряду тут оселилося чимало державних селян. Поміщики перевозили сюди також багато своїх кріпаків з інших губерній. Селилися на цих землях і селяни-втікачі, а також іноземні колоністи — німці, болгари. В результаті, якщо в 1782 році на території в 14 млн. десятин, яка згодом стала Катеринославським намісництвом, налічувалося 529 тис. душ обох статей, то в 1784 році їх було 706 тис., в 1787 році — 725 тис., а в 1793 році — 819 тисяч.

[1] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 385—388.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. I. Екатеринослав, 1880, стор. 302—303.

На відміну від внутрішніх губерній країни, кріпаки становили тут незначний процент: в 1784 році їх було в Катеринославському намісництві близько 6 тис. душ чоловічої статі. Це число майже не збільшилось і на 90-і роки. Незрівнянно чисельнішою була категорія феодально залежних, але не покріпачених українських селян, які оселилися на землях поміщиків на основі договорів і зберігали за собою до 1796 року право переходу на інші землі. В 1784 році в Катеринославському намісництві було 144 тис. таких селян, що становило 41 проц. сільського населення (враховуючи лише чоловіків). 57 проц. сільського населення (близько 200 тис. душ чоловічої статі) проживало на казенних землях. Це були державні селяни (військові поселяни, козаки, відставні солдати); іноземні колоністи та інші[1].

Найчисельнішою групою серед державних селян були військові посселяни, які платили поземельний податок та поставляли необхідну кількість солдат у кінноту. Через 15 років, повернувшись з військової служби, вони одержували від казни землю.

У 1796 році, після ліквідації Катеринославського намісництва, більша частина його території ввійшла до складу новоствореної Новоросійської губернії, яку в жовтні 1802 року було поділено на три губернії: Катеринославську, Херсонську (Таврійську) та Миколаївську. Катеринославська губернія займала всю південно-східну частину України і включала частину території нинішньої Ростовської області. Тільки в 1887 році Таганрозьке градоначальство і Ростовський повіт були віднесені до Області війська Донського. Більша частина території ж нинішніх Луганської, Донецької та частково Запорізької областей аж до 1920 року входила до складу Катеринославської губернії.

В другій половині XVIII та на початку XIX століття на території Катеринославщини почали зароджуватися капіталістичні відносини. Тут широко використовувалась вільнонаймана праця в сільськогосподарському виробництві. В містах (Катеринославі, Верхньодніпровську, Павлограді) і поміщицьких маєтках діяли суконні мануфактури, винокурні, салотопні, чинбарні, свічкові, цегельні та інші фабрики й заводи, частина яких належала купцям, міщанам, багатим селянам. На підприємствах зростала питома вага вільнонайманої праці. Найбільш значними були казенні суконно-шовкові фабрики в Катеринославі, по виробництву сукон в маєтках князя О. О. Прозоровського (село Чаплі Новомосковського повіту) і поміщиці О. К. Брискорн (село Вищетарасівка Катеринославського повіту)[2]. В першій половині XIX століття в губернії засновуються такі значні підприємства як чавуноливарний завод купця Заславського у Катеринославі (1835 рік)[3], суконна фабрика К. В. Неймана тощо. У 1825 році на Катеринославщині було всього 38 підприємств, у 1832 році — 54, в 1854 році — 120 і в 1860 році — 288[4]. Швидкими темпами розвивалась торгівля. В 1857 році на 62-х найбільших ярмарках губернії продано товарів на 3 336 349 карбованців. Торгували в основному продуктами землеробства, тваринництва, зокрема вівчарства[5]. Великого поширення набрав чумацький промисел.

Втягнення поміщицьких господарств у товарно-грошові відносини супроводилось посиленням феодально-кріпосницької експлуатації. Тяжке становище селян погіршувалося і постійними неврожаями. «Кілька неврожайних років підряд закінчились 1848 роком — жарким, без краплі дощу, літом,— писав один із сучасників, що відвідав кілька сіл Катеринославської губернії,— наслідком чого були загальний голод, холера і скорбут, які вихопили десятки тисяч жертв. Знаючи ста-

---

[1] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг. М., 1959, стор. 260, 261.

[2] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 272, 359.

[3] Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год, вып. 2. Екатеринослав, 1900, стор. 29.

[4] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX века). К., 1963, стор. 37.

[5] Материалы для географии и статистики России. В. Павлович. Екатеринославская губерния. СПб., 1862, стор. 219—223.

новище казенних і поміщицьких селян того часу, слід дивуватися, як могла залишитись між ними хоч одна душа, як не загинули всі від голоду і подвійної зарази»[1].

Селяни різними способами боролись проти своїх гнобителів. Вони вбивали ненависних поміщиків, спалювали їх маєтки, відмовлялися від панщини, організовували втечі. Так, у вересні 1811 року близько 300 озброєних селян поміщиці Брискорн втекли з Катеринославського повіту до Молдавії, а в серпні 1815 року кріпаки поміщика Озерова (село Воскресенське Павлоградського повіту) відмовилися виконувати панщину. Навесні 1817 року відбулося заворушення селян у селі Гуляйполі Верхньодніпровського повіту[2], а через три роки селянське повстання охопило всю південно-східну частину Катеринославської губернії.

У 1844 році стався виступ жителів села Нікольського Павлоградського повіту. Чотири місяці боролись кріпаки за право бути вільними. Вигнавши поміщицького управителя, вони схвалили «приговор» і обрали 12 чоловік для управління поміщицьким маєтком[3].

Особливо посилився селянський рух у губернії в середині XIX століття. Тільки за 1852-1855 рр. тут відбулось 6 великих виступів селян, які були придушені з допомогою військ. Навесні 1856 року з маєтку верхньодніпровської поміщиці Богацької втекло 19 чоловік. Це був початок масової втечі кріпаків. В селах губернії поширилась чутка, нібито в Криму дають землю і волю[4]. Спочатку невеликими групами, а потім цілими селами селяни вирушали на південь. Вони складали своє убоге майно на вози, а панські маєтки підпалювали. До них приєднувалися кріпаки Полтавщини і Херсонщини. Війська, послані проти шукачів волі, зустріли одчайдушний опір[5]. Стихійний рух селян був жорстоко придушений, але причини, що його породжували, не були усунуті.

Великі зрушення в соціально-економічному житті краю, що сталися наприкінці XVIII та в першій половині XIX століття, не могли не позначитися на розвитку культури та громадсько-політичної думки, що пробуджувалася для боротьби проти царизму і кріпацтва.

Деякі досягнення в розвитку культури на Катеринославщині в період феодалізму пов'язані насамперед з розвитком запорізького козацтва. Майже в усіх церковних парафіях на Запоріжжі були загальноосвітні школи. Понад 50 років діяла школа при Самарському Пустинно-Миколаївському монастирі, де навчалось від 50 до 90 юнаків. При Січі діяла школа вокальної музики, яка готувала не лише церковних співаків, а й кобзарів. У 1770 році цю школу переведено до слободи Орлівщини (тепер Новомосковського району). В останнє десятиліття XVIII століття її керівником був талановитий музикант і співак Михайло Казма.

Високого розвитку набула на Запоріжжі народна творчість. В історичних думах і піснях народні маси висловлювали палку любов до рідної землі, славили її захисників, оспівували подвиги козацтва в боротьбі проти турецько-татарської неволі та панування польської шляхти.

Збагатило козацтво й інші галузі культури українського народу. В свій час невтомною працею Д. І. Яворницького в Дніпропетровському історичному музеї була зібрана велика колекція предметів культури і побуту, що належали запорізьким козакам. Особливу увагу привертає витонченість різьби, складність скульптурних композицій в оздобленні запорізьких люльок та порохівниць, деталей житлової архітектури — сволоків, одвірків, дверей, віконниць. Одним із найвидатніших представників українського прогресивного мистецтва другої половини XVIII сто-

---

[1] Журн. «Екатеринославский юбилейный листок», 1887, № 5, стор. 38.
[2] Крестьянское движение в России в 1796—1825 гг. Сборник документов. М., 1961, стор. 448—452, 855, 865.
[3] Пам'яті Шевченка. Історико-літературний збірник. Дніпропетровськ, 1939, стор. 37.
[4] Журн. «Исторический вестник», 1901, № 4, стор. 266—267.
[5] «Научные записки Днепропетровского государственного университета», 1951, т. 40, стор. 100—103.

ліття на Запоріжжі був скульптор-різьбяр С. З. Шалматов. До нашого часу зберігся в Новомосковську чудовий пам'ятник української національної архітектури — Троїцький собор. Побудував його у 1775—1781 рр. видатний запорізький народний архітектор Яким Погрібняк.

З культурою Запорізької Січі тісно пов'язаний петриківський орнамент, який розвивався у вигляді стінопису та оздоблення речей хатнього вжитку. З покоління в покоління передавались традиції розпису, самобутнього, переважно рослинного, орнаменту. Із петриківських селян виділилася група напівпрофесіональних майстрів, які розписували не тільки інтер'єри хат, а й скрині, народні музичні інструменти, сани, віялки [1].

Напередодні реформи 1861 року основними галузями господарства в губернії були землеробство, зокрема зернове господарство, та тваринництво (вівчарство). Із загальної площі придатної землі в губернії в 5 245 890 десятин більш як половина — 3 099 700 десятин — належала поміщикам. На той час тут з 1 042 681 чол. загальної кількості населення поміщицьких селян було 328530, тобто 31,5 проц.[2] Майже всі вони (99,8 проц.) відбували панщину, зазнаючи найтяжчої феодальної експлуатації. 470 поміщицьким господарствам губернії (з 2443) належало більш як по 100 селянських ревізьких душ [3]. Державні селяни — 427 900 чоловік — становили майже 42 проц. усієї кількості населення[4]. Крім того, у Катеринославському, Олександрівському та Новомосковському повітах налічувалося 23 тис. німецьких колоністів.

До 1861 року середній земельний наділ поміщицьких селян становив у губернії 2,8 десятини, внаслідок реформи його було зменшено до 2 десятин на ревізьку душу. Поміщики відібрали у селян 129 503 десятини землі — тобто 33,6 проц. їх дореформеного землекористування. Одержавши всього 255 503 десятини гіршої землі, колишні кріпаки повинні були викупити у поміщиків цю землю в середньому по 49 крб. 20 коп. за десятину. Загальна сума викупних платежів становила 12 573 266 карбованців, що майже уп'ятеро перевищувало ринкову вартість землі[5].

Пам'ятні медалі кінця XIX— початку XX ст. на честь спорудження Катерининської залізниці (1881—1884) та відкриття Південно-російської сільськогосподарської, промислової й кустарної виставки (1910).

Почалися масові виступи проти поміщиків: в 1861—1870 рр. відбулося 88 заворушень, які охопили 186 сіл з населенням 86 597 чоловік[6]. У багатьох селах вони нещадно придушувалися військами.

У 1866 році основні положення реформи 1861 року були поширені і на державних селян. Зберігши за собою земельні наділи, вони платили тепер за них викупні платежі державі. Порівняно з поміщицькими державні селяни губернії, як і всієї країни, краще були забезпечені землею і менше обтяжені викупними платежами. Проте різниця між колишніми державними і поміщицькими селянами поступово зникала. Становище основної маси селян погіршувалося з кожним роком. За період з 1880 до

[1] Н. Глухенька. Петриківські декоративні розписи. К., 1965, стор. 3.

[2] А. Тройницкий. Крепостное население в России по десятой народной переписи. СПб., 1861, стор. 49.

[3] Там же, стор. 45.

[4] П. Кеппен. 9-я ревизия. Исследование о числе жителей России в 1851 году. СПб., 1857, стор. 190.

[5] «Научные записки Днепропетровского государственного университета», 1953, т. 42, вып. 2, стор. 105, 106.

[6] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года. (60-е годы XIX ст.). К., 1959, стор. 520.

1900 року розмір земельного наділу зменшився в середньому з 3,6 до 2,3 десятини на душу[1]. В 1893 році в губернії було 12 308 безземельних селянських дворів (6,8 проц. їх загальної кількості). Боротьба за землю була основним змістом усіх селянських заворушень, що відбувалися у пореформений період. Тільки з 1881 по 1900 рік селянські заворушення відбулися більш як у 40 селах[2]. Наскільки гострий характер мала боротьба селян за землю, видно на прикладі подій, які відбулися в 1883 році в селах Новомосковського і Павлоградського повітів. На початку вересня селяни Афанасівки, Михайлівки, Попасного, Всесвятського і Новостепанівки Новомосковського повіту звернулися з проханням, а потім і з вимогою до сусідніх поміщиків Михайла і Володимира Родзянків та Ільяшенка здати їм частину землі в оренду. Поміщики не тільки відмовилися задовольнити прохання селян, але ще й знущалися з них. Тоді селяни стали захоплювати поміщицькі землі, заявляючи, що ця земля «здобута потом і кров'ю батьків і предків наших — селян». Одночасно з цим вони підпалювали поміщицькі хліба і сіно. За свідченням катеринославського губернського предводителя дворянства, підпали набирали таких розмірів, яких досі ніколи не було.

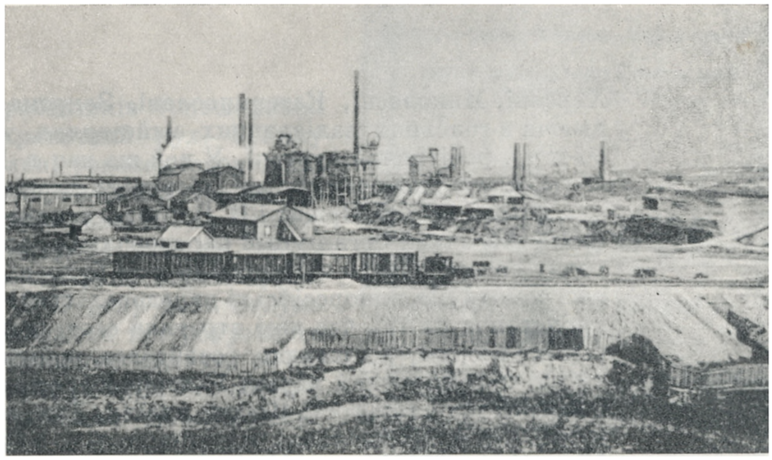

Брянський завод у Катеринославі. Кінець XIX ст.

Селяни Дмитріївки, Межеріча, Прусенівки і Олександрівки Павлоградського повіту на сходках приймали рішення «орати потрібну землю». До збройної сутички з військами дійшла справа тоді в селі Карабинівці.

В 1893 році населення кількох хуторів Павлоградського повіту сміливо виступило проти батальйону солдатів. Внаслідок сутички 18 селян було вбито і 12 тяжко поранено, 30 солдатів поранено.

На Катеринославщині в пореформений період діяли окремі представники революційно-демократичного та народницького руху. Відомий український поет, фольклорист і етнограф І. І. Манжура, ім'я якого тісно пов'язано з Катеринославщиною, входив до складу народницького гуртка, створеного студентами Харківського ветеринарного інституту[3]. Виключений з інституту в 1871 році за «неблагонадійність», І. І. Манжура оселився на Катеринославщині, де прожив до смерті (1893 рік). Вихідцем з Катеринославщини був і активний учасник народницького руху 70-х рр. С. С. Синегуб, засуджений за відомим процесом «193-х» на 10 років каторги[4]. Покараний за цим же звинуваченням, народник В. А. Стаховський після звільнення в 1889 році оселився в Катеринославі, де помер у 1917 році. Працюючи на Катеринославській залізниці, він брав участь у діяльності організації Червоного Хреста, допомагаючи політичним в'язням.

Після розгрому царизмом «Народної волі» на деякий час активізувалась діяльність південноросійських народовольських гуртків у Таганрозі, Кременчуці,

---

[1] В. П. Теплицький. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні. К., 1959, стор. 292.

[2] Крестьянское движение в России в 1881—1889 гг. Сборник документов. М., 1960, стор. 788—830; Крестьянское движение в России в 1890—1900 гг. Сборник документов. М., 1959, стор. 601—648.

[3] «Український історичний журнал», 1965, № 7, стор. 28.

[4] Г. Новополин. Памяти участников «193» (С. Синегуба, В. Стаховского и М. Ланганса).— В сб.: 193 (Как с ними расправились), № 4, Х., 1928, стор. 42.

Херсоні, Миколаєві, Катеринославі. Зокрема, народоволець А. Л. Карпенко, працюючи в головних залізничних майстернях у Катеринославі, створив у середині 80-х рр. робітничий гурток[1]. У цей же час в Катеринославі діяв гурток «Народної волі», який очолював солдат місцевого гарнізону Я. С. Сегеда[2].

В 1885 році Б. Оржих і В. Богораз, скликавши в Катеринославі нараду представників південних організацій народовольців, зробили останню спробу відродити «Народну волю»[3]. Однак здійснити це вже було неможливо. Незабаром царизму вдалося розгромити південноросійські народовольські групи і гуртки. До того ж народницька пропаганда на той час вже втратила свою популярність, особливо в Катеринославській губернії, де швидко розвивався робітничий і соціал-демократичний рух.

У пореформений період Катеринославська губернія швидко перетворювалась на центр промисловості Півдня країни. Так, якщо в 1861—1870 рр. тут було засновано 4 нових промислових підприємства, то в 1871—1880 рр.— 30, у 1881—1890 рр.— 57, у 1891—1900 рр.— 164[4]. Розвивалася головним чином добувна і обробна промисловість. Сприяло цьому розпочате в 70-х рр. будівництво залізниць, а особливо введення в експлуатацію в 1884 році Катерининської (нині Придніпровської) залізниці, яка з'єднала Донецький кам'яновугільний і Криворізький гірничорудний басейни. Швидко зростав видобуток марганцевої руди. Пуском 10 травня 1887 року першої домни Брянського заводу було покладено початок металургійній промисловості Придніпров'я.

Зростала кількість населення. Так, якщо в 1884 році в губернії жило 1400 тис. чол., то в 1901 році — 2800 тисяч. За період з 1858 по 1897 рік міське населення губернії збільшилось з 59,3 тис. чол. до 220,6 тис., тобто в 3,7 раза[5].

У 1900 році тут було 100 988 промислових робітників. Крім того, на кустарних та ремісничих підприємствах працювало 107 875 чоловік. Постійні кадри робітничого класу формувались головним чином за рахунок селянства як місцевого, так і вихідців з інших українських та російських губерній. Найбільшими пролетарськими центрами придніпровської частини губернії до кінця XIX століття були Катеринослав, Кривий Ріг, Кам'янське.

Становище робітничого класу губернії, як і всієї країни, було дуже тяжким. Робочий день тривав 14—16 годин на добу. Тягар жорстокої експлуатації посилювався знущанням з боку хазяїв і адміністрації, повним політичним безправ'ям, важкими житловими умовами. Робітники не мирилися з таким становищем і піднімалися на боротьбу за свої права.

Катеринославська губернія незабаром стає центром страйкового руху робітничого класу України. З 408 страйків і заворушень, які сталися протягом 1866—1899 років в дев'яти губерніях України, на Катеринославську губернію припадало 180 (більш як 44 проц. загальної їх кількості). Особливо посилився страйковий рух в губернії наприкінці XIX століття. Так, тільки з 1895 по 1899 рік тут відбулося 118 страйків, якими було охоплено 93 516 робітників[6].

Газета «Южный рабочий». 1900 р.

Россійская Соціалъ-Демократическая Рабочая Партія

ЮЖНЫЙ РАБОЧІЙ

№ 1. 1900 г.

ЯНВАРЬ

Екатеринославская Рабочая Газета.

ОТЪ РЕДАКЦІИ.

Приступая къ изданію Екатеринославской газеты «ЮЖНЫЙ РАБОЧІЙ», мы думаем, что идемъ этимъ на встрѣчу назрѣвшимъ потребностямъ рабочей массы всего юга Россіи, въ частности Екатеринославскихъ рабочихъ: чѣмъ больше развивается рабочее движеніе, чѣмъ чаще оно приходитъ въ столкновеніе съ политическими условіями русской жизни, тѣмъ настоятельнѣе чувствуется потребность въ объединяющемъ органѣ, который отмѣчалъ-бы всѣ моменты и всесторонне освѣщалъ

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 19.

[2] Центральний державний історичний архів Української РСР (далі ЦДІА УРСР), ф. 313. оп. I, спр. 32, арк. 11—15, 50, 67.

[3] М. Г. Седов. Героический период революционного народничества. М., 1966, стор. 355.

[4] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. К., 1955, стор. 40.

[5] И. К. Вологодцев. Особенности развития городов Украины, вып. 1. Х., 1930, стор. 11.

[6] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX века), стор. 560—561.

На грунті масової боротьби робітників і поширення марксизму розвивався соціал-демократичний рух. Велику роль у цьому відіграли професіональні революціонери, які або були вислані властями до Катеринослава під нагляд поліції, або приїжджали сюди за вказівкою В. І. Леніна.

Протягом 1896—1897 рр. в Катеринославі та інших промислових центрах губернії була створена мережа революційних гуртків і груп. У грудні 1897 року І. В. Бабушкін, І. Х. Лалаянц та інші, за прикладом петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», об'єднали їх в «Союз боротьби за визволення робітничого класу», який підтримував зв'язки з революційними організаціями Петербурга, Москви, Києва, Мінська. Роль катеринославського «Союзу боротьби» в соціал-демократичному русі країни ставала чимдалі помітнішою.

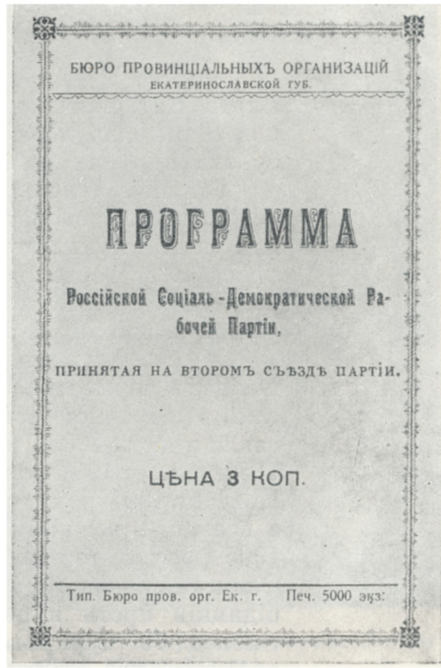
БЮРО ПРОВИНЦІАЛЬНЫХЪ ОРГАНИЗАЦІЙ
ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБ.

ПРОГРАММА

Россійской Соціаль-Демократической Рабочей Партіи,

ПРИНЯТАЯ НА ВТОРОМЪ СЪѢЗДѢ ПАРТІИ.

ЦѢНА 3 КОП.

Тип. Бюро пров. орг. Ек. г. Печ. 5000 экз.

Обкладинка виданої в Катеринославі брошури з програмою РСДРП, прийнятою на другому з'їзді партії.

Наприкінці XIX — на початку XX століття капіталізм у царській Росії переріс в імперіалізм, однією з найхарактерніших рис якого була концентрація виробництва і капіталу. Катеринославська губернія займала перше місце на Україні щодо концентрації промисловості. На 1 січня 1900 року тут діяло 8 металургійних заводів-велетнів, на яких працювало понад 35,5 тис. робітників. Зростала прірва між працею і капіталом. Обстановка в країні особливо загострилась у зв'язку з кризою 1900—1903 рр.

Велику роль в організації робітничого класу і його ідейному вихованні відіграла ленінська «Искра». Влітку 1901 року з допомогою «Искры» та її агентів — В. А. Шелгунова та Є. М. Адамович — був сформований марксистський склад Катеринославського комітету. Зростали ряди соціал-демократичних організацій: у 1902 році оформились організації в Кривому Розі, на Дніпровському заводі в Кам'янському, в 1903 році — в Павлограді, на станції Довгинцеве[1].

В. І. Ленін, піклуючись про перемогу революційного напряму в місцевих організаціях РСДРП, в листі до членів ЦК восени 1903 року писав, що «треба звернути особливу увагу на Харків, Катеринослав і Ростов»[2].

Після II з'їзду РСДРП катеринославська організація стала більшовицькою. Під її проводом робітники Катеринославщини вписали яскраву сторінку в історію революції 1905—1907 років. Масові робітничі страйки відбулися в губернії вже в січні—лютому 1905 року. В Катеринославі 10 жовтня почався страйк залізничників, до яких приєдналися робітники промислових підприємств, а потім службовці, студенти Вищого гірничого училища, учні середніх учбових закладів. Незабаром загальний страйк охопив усю губернію. В ході жовтневого страйку в губернії, як і в усій країні, виникли Ради робітничих депутатів, перетворені більшовиками на органи збройного повстання проти самодержавства.

Під час грудневого повстання 1905 року, сигнал до якого подав пролетаріат Москви, Катеринославщина стала одним з основних вогнищ збройної боротьби на Україні. Вранці 8 грудня в Катеринославі почався загальний політичний страйк, для керівництва яким з ініціативи більшовиків був створений «Бойовий страйковий комітет міста Катеринослава і Катеринославської губернії» (БСК). Рада робітничих депутатів і БСК стали фактичними господарями міста і діяли як революційні органи влади. Свої постанови і повідомлення БСК друкував у спеціальних «Бюлетенях».

[1] К. Могаричова. Напередодні першої революції в Росії. Дніпропетровськ, 1960, стор. 20, 23—24.

[2] В. І. Ленін. Твори, т. 36, стор. 93.

Влада Катеринославської Ради почала поширюватись на всю губернію. Збройне повстання відбулося на Катерининській залізниці, яка протягом двох тижнів перебувала в руках робітників.

Сталися також заворушення в катеринославському гарнізоні. В листопаді 1905 року козача півсотня Донського полку відмовилась їхати в Новомосковськ для «підтримання порядку», а «нижчі чини» Бердянського полку — у Верхньодніпровськ. У Феодосійському і Бердянському полках відбувалися безперервні мітинги, солдати ухвалили резолюцію: «Не піднімати зброї проти своїх товаришів — робітників, які оголосили страйк»[1].

За розмахом страйкової боротьби Катеринославська губернія в 1905—1907 рр. посідала перше місце на Україні. Тільки на підприємствах, підпорядкованих нагляду фабричної інспекції, в губернії в 1905 році відбулося 288 страйків, у яких взяло участь 20884 робітники, а в 1906 році — 78 страйків, учасниками яких були 7254 чол., у 1907 році — 77 страйків (5796 чоловік)[2]. Посилюється селянський рух. Навесні 1905 року селянські заворушення охопили два повіти, влітку — чотири, а восени — всі вісім повітів. У Верхньодніпровському повіті в листопаді—грудні 1905 року було розгромлено 80 маєтків, десятки їх спалено в Новомосковському, Олександрівському і Катеринославському повітах. Загострилася боротьба селян-бідняків проти куркулів. У 1906 році в губернії було розгромлено 60 економій і понад 70 куркульських господарств. У 1907 році відбулося 40 селянських виступів.

Після поразки революції щороку до судової відповідальності в губернії притягалося близько 12 тис. чоловік. Протягом 1906—1912 рр. тільки в Катеринославі було винесено 225 смертних вироків[3]. Особливих репресій зазнавали більшовики. В 1907—1910 рр. склад катеринославського комітету через арешти змінювався багато разів, кількість членів партії зменшилась до 100 чоловік. Але і в цих умовах більшовики, поєднуючи різні форми роботи, готували робітників до нової революції.

Щоб відвернути увагу селянства від революції і створити собі надійну опору в особі куркульства, царський уряд почав запроваджувати аграрні закони, за якими ліквідувалося общинне землеволодіння. Це призводило до збагачення куркулів і посилення розорення основної маси селян. У Катеринославській губернії в 1905 році налічувалось близько 270 тис. селянських господарств. У 1907—1914 рр. вийшли з общини понад 140 тис. господарств, з яких близько 12 проц. господарств розорилися[4]. Все це ще більше загострювало класову боротьбу на селі.

В роки промислового піднесення в губернії тривав характерний для імперіалізму процес концентрації виробництва і монополізації провідних галузей промисловості. В 1910—1913 рр. кількість робітників зросла з 181,3 тис. до 248,5 тис. чо-

Учасники селянських виступів у Верхньодніпровському повіті в 1905 році.

[1] Т. Таран. Роки першої російської революції (1905—1907). Дніпропетровськ, 1959, стор. 28, 38.

[2] А. А. Нестеренко. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. М., 1954, стор. 206.

[3] П. Варгатюк. В роки реакції та нового революційного піднесення. Дніпропетровськ, 1959, стор. 5.

[4] С. М. Дубровский. Столыпинская земельная реформа. М., 1963, стор. 572, 580, 586.

ловік. В самому Катеринославі було понад 50 тис. робітників. На підприємствах з кількістю робітників понад 500 в 1910 році працювало 67 проц. загальної кількості робітників губернії, а в 1913 році — 79 процентів[1]. Дедалі більшу роль у виробництві відігравали синдикати «Продамет», «Продаруд», «Продуголь». Швидко зростало міське населення. На початок 1916 року в містах жило близько 32 проц. усього населення Катеринославщини проти 11,4 проц. у 1897 році[2].

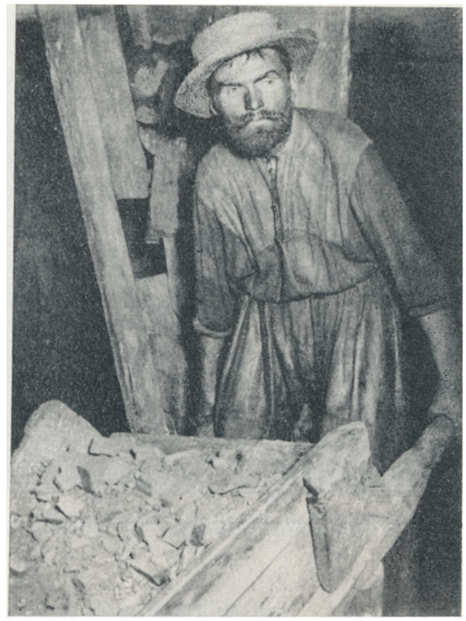
Ручна відкатка руди в дореволюційному Кривбасі. Кінець XIX ст.

На більшості підприємств Катеринославщини робочий день був фактично не нормованим, зарплата дуже мізерна. Широко застосовувалась праця жінок та дітей. Багато дітей працювало сортувальниками породи, заробляючи від 7 до 30 копійок за день. «Вигляд у дітей пригнічений, жахливий, обличчя посмуговані зморшками від непосильної праці, форми тіла спотворені...»,— говорив Г. І. Петровський в одній з своїх промов у Державній думі[3]. Фабрично-заводська інспекція зареєструвала в 1913 році в губернії 3787 випадків травматизму[4]. Переважним типом робітничого житла залишалася казарма з двоповерховими нарами, на яких спали позмінно[5]. За таких умов різні епідемії повторювалися щороку. Медична допомога майже не подавалася, бо на всю губернію з населенням більш як 3,5 млн. чоловік у 1912 році було всього 536 лікарів, 184 амбулаторії та лікарні на 5029 ліжок.

Нестерпно тяжкі умови праці і побуту трудящих доповнювались і посилювались їх повним політичним безправ'ям та національним гнобленням. Навчатися рідною мовою заборонялося. Недарма робітники Катеринославщини дали наказ своєму депутатові відстоювати в IV Державній думі соціальні і національні права українського народу. Відкриті листи Г. І. Петровському підписали також 1790 селян Катеринославського та 1727 селян Новомосковського повітів. Вони доручили йому захищати інтереси трудящих селян, цілком підтримували виступи більшовиків з національного питання, рішуче протестували проти шовіністичних промов чорносотенних депутатів. З задоволенням зустріли трудящі Катеринославщини опублікований на сторінках «Правды» ленінський проект думського закону про національну рівноправність.

На всю Катеринославську губернію в 1912 році було 58 середніх учбових закладів. Їх двері були фактично закриті для дітей робітників і селян. Діти трудящих не завжди мали змогу закінчити навіть початкові школи, яких в той час налічувалось 2455. В губернії було лише 120 бібліотек[6].

З учбових закладів було відкрите тільки Вище гірниче училище, яке в 1912 році перетворили на гірничий інститут. В ньому працювали в ті роки видатні вчені: в галузі гірничих наук О. М. Терпигорєв, М. М. Протодьяконов, Л. Д. Шевяков, М. М. Федоров, геолог М. Й. Лебедєв, механік О. М. Динник, металурги М. О. Павлов, Л. М. Фортунато, хімік Л. В. Писаржевський, математик Д. М. Синцов та ін. На заводах Криворіжжя і Катеринослава працювали талановиті металурги

---

[1] П. Варгатюк. В роки реакції та нового революційного піднесення, стор. 30—31.
[2] Нариси розвитку народного господарства Української РСР. К., 1949, стор. 28.
[3] Большевистская фракция IV Государственной Думы. Сборник материалов и документов. Л., 1938, стор. 185.
[4] Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. СПб., 1914, стор. 4—8.
[5] Приложение к всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1910 год. Екатеринослав, 1911, стор. 25.
[6] Приложение к всеподданнейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1914 год. Екатеринослав, 1915, стор. 25.

Дореволюційний Кривбас. Шахтарське селище Суха Балка. Кінець XIX ст.

та інженери: М. К. Курако, С. І. Тельний, Ю. М. і О. М. Горяїнови[1].

Значний слід у розвитку української науки і культури цього періоду залишив Д. І. Яворницький. Він збагатив своїми працями історію, археологію, етнографію, мовознавство і літературу. Йому належать особливо цінні дослідження з історії Запорізької Січі, якій вчений присвятив більшість своїх наукових праць. Дуже багато зробив Д. І. Яворницький для розвитку Катеринославського історико-археологічного музею, де була створена унікальна колекція матеріальних пам'яток Запоріжжя.

В 1901 році передові вчені створили Катеринославське наукове товариство, яке ставило собі за мету «стежити за успіхами науки і сприяти поширенню в народі знань». При товаристві працювала художня комісія, навколо якої групувалися місцеві художники. В умовах занепаду буржуазного мистецтва і поширення формалістичних течій передова громадськість Катеринославщини підтримувала прогресивні ідеї свого часу. Насамперед це стосується творчості місцевих літераторів та художників: В. О. Кандаурова, М. Л. Кузьменка, Г. І. Богрова, М. Ф. Комарова.

Наприкінці XIX та на початку XX століття в губернії працювали талановиті митці образотворчого мистецтва, які послідовно обстоювали прогресивні погляди: в Катеринославі — О. Лукашевич, П. Окулов, В. Коренєв; у Павлограді — М. Сапожников, Б. Смирнов; у Нікополі — М. Таран, Д. Педенко. Вони організували кілька виставок творів місцевих художників та видатних діячів російського реалістичного мистецтва — А. Архипова, К. Богаєвського, В. Васнецова, І. Грабаря, М. Касаткіна, В. Сєрова, К. Юона та ін. З Катеринославщиною пов'язана діяльність визначних архітекторів — О. М. Бекетова, О. Л. Красносельського, Л. В. Руднєва, П. П. Фетисова та ін.

До 1917 року в губернії не було постійних театральних колективів. Однак сюди приїздили театральні трупи та прославлені митці сцени — В. Ф. Коміссаржевська, О. І. Южин, М. К. Заньковецька, М. Л. Кропивницький, М. К. Садовський, співаки Ф. І. Шаляпін, Л. В. Собінов, композитор і піаніст А. С. Аренський та інші. Свою артистичну діяльність починали тут і видатні українські радянські актори Г. В. Маринич, Д. О. Дударєв, К. П. Кошевський, які народилися на Катеринославщині[2].

Все більше збагачувалась революційними ідеями народна творчість. Багато листівок з текстами революційних пісень було видано Катеринославським комітетом РСДРП. Робітнича пісня «Прочь с дороги, мир отживший» була вміщена катеринославськими більшовиками в «Летучем листке» у вересні 1902 року. Її не раз співали на демонстраціях робітники Катеринославщини. Більшовицькі ідеї несла в маси і робітнича поезія. Дальшого розвитку набуло народне образотворче мистецтво. Настінним розписом особливо славилися села Петриківка, Царичанка, Мишурин Ріг. На території майже всієї Катеринославщини було поширене вишивання. В Магдалинівській волості розвивалося килимарство; майстерним різьбленням

[1] И. М. Шаповал, Е. П. Шевченко. Наука и техника на Днепропетровщине. Днепропетровск, 1959, стор. 5, 33, 34, 42, 43.

[2] Майстри української радянської сцени. Довідник. К., 1962, стор. 123, 163, 286.

по дереву славилися села Петриківка, Бабайківка, Волоське, Гупалівка, Мишурин Ріг. В селах губернії були поширені також художня обробка металу, ювелірне карбування (Богуслав, Вербки, Василівка, В'язівка та ін.), гончарство (Таромське, Рудька, Васильківка, Любимівка, Чаплі) тощо.

Д. І. Яворницький під час розкопок на території колишнього Запоріжжя. 1929 р.

Досягнення в розвитку культури, діяльність прогресивної інтелігенції, яка дедалі активніше включалася в політичне життя, значною мірою сприяли становленню революційної свідомості трудящих.

Величезну роль у робітничому русі в губернії відіграла більшовицька газета «Правда». За 1912—1914 рр. в ній було надруковано більше 250 кореспонденцій з губернії. В 1914 році на Катеринославщині налічувалося 795 передплатників «Правды» (за їх кількістю губернія займала перше місце на Україні).

В роки нового революційного піднесення в губернії сталися значні виступи робітничого класу. Вже у 1910 році страйкували робітники Дніпровського заводу в Кам'янському, механічного й ливарного заводів у Павлограді, гірники рудника «Карнаватка». В 1912 році у страйках брали участь 1,2 тис. робітників заводу Гантке та інших підприємств Катеринослава. Посилені репресії та арешти зірвали загальний політичний страйк, який готували більшовики міста у відповідь на Ленський розстріл[1]. Активну участь брали трудящі губернії у виборах робітничого депутата до IV Державної думи.

Перша світова імперіалістична війна, відірвавши від продуктивної праці тисячі людей, вкрай розорила господарство губернії. Катастрофічно падала продуктивність металургійних заводів. Так, у Катеринославі і Кам'янському на кінець 1916 року більшість підприємств працювала на 50 проц. своєї потужності[2]. На місце кваліфікованих робітників, мобілізованих до армії, на підприємства прийшли жінки, підлітки, військовополонені. На кінець 1916 року вони становили на Дніпровському заводі 49 проц., а на Брянському — 48 проц. загальної кількості робітників. Робітники змушені були працювати по 13—16 годин на добу без вихідних днів, їх реальна зарплата знизилась у 3—4 рази. За рахунок трудящих збагачувалася буржуазія. Так, власники Дніпровського заводу за два роки війни одержали більш як 20 млн. карбованців чистих прибутків при основному капіталі 15 мільйонів.

Розруха поширилась і на сільське господарство. З 1916 року уряд почав вдаватися до реквізицій хліба у селян, що не могло не приводити до посилення антивоєнних настроїв.

В липні 1914 року на Катеринославщині під керівництвом більшовиків відбулися перші антивоєнні виступи робітників. Успішно була проведена кампанія бойкоту військово-промислових комітетів. Розгортався страйковий рух. У 1915 році в страйках брало участь близько 30 тис., а наступного року до 100 тис. робітників губернії.

Дедалі активніше в революційну боротьбу почало включатись селянство.

[1] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.). Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 24.

[2] Л. Бардагова. На шляхах до Жовтня. Дніпропетровськ, 1960, стор. 31.

Рушники, вишиті в Царичанському районі. Кінець XIX ст.

З перших днів війни в умовах найжорстокішого терору більшовицькі організації губернії на основі ленінських настанов з питань війни, миру і революції розгорнули широку революційну діяльність серед трудящих. Г. І. Петровський привіз до Катеринослава ленінські тези про війну, з якими невдовзі були ознайомлені більшовики всієї Катеринославщини. Резолюції про війну, прийняті ними, цілком збігалися з ленінськими тезами. Протягом 1915—1916 рр. катеринославські більшовики випустили більше 10 листівок та один номер газети «Южная правда», в яких закликали трудящих до революції. Вони викривали загарбницький характер війни, ганьбили за зрадництво меншовиків. Наприкінці 1916 року в Катеринославі налічувалося понад 400 більшовиків, у Кривому Розі — 50, в Кам'янському — 35[1]. З ініціативи більшовиків Брянського заводу в листопаді 1916 року поблизу Катеринослава було проведено нелегальну конференцію більшовиків Кривого Рога, Кам'янського і Катеринослава, яка відіграла значну роль в об'єднанні більшовиків губернії в єдину організацію[2].

2 березня 1917 року, як тільки стало відомо про повалення самодержавства, повсюди на Катеринославщині пройшли мітинги, збори, демонстрації. В ході революційних виступів робітники, широкі трудящі маси, як і під час революції 1905 року, створили Ради робітничих, солдатських, а потім і селянських депутатів. Уже 4 березня відбулося перше пленарне засідання Катеринославської Ради робітничих депутатів. Однак у Радах Катеринослава, як і в губернії, більшість становили представники угодовських партій, які визнали місцеві буржуазні органи влади — т. зв. громадські комітети, міські думи та інші.

5 березня 1917 року відбулася перша легальна конференція більшовиків міста, яка фактично була і губернською конференцією. Вона прийняла важливі резолюції — про роботу в Радах, організацію профспілок, робітничих дружин тощо. В документах конференції підкреслювалося, що революція ще не закінчилася і що метою більшовиків та робітників має бути соціальна революція[3].

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, стор. 141; А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов. Днепропетровск, 1958, стор. 39; В. Е. Малюк. Борьба за установление Советской власти в Каменском. Днепропетровск, 1958, стор. 39.

[2] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России. Сборник документов и материалов. К., 1960, стор. 632—636.

[3] Октябрь в Екатеринославе. Сборник документов и материалов. Днепропетровск, 1957, стор. 36.

В місті і губернії кипіла велика революційна робота. Створювалися профспілки, фабрично-заводські комітети, загони Червоної гвардії. Робітники, керовані більшовиками, боролися за зміцнення союзу з селянством.

9—11 липня в Катеринославі відбулася конференція Рад робітничих і солдатських депутатів, у якій взяли участь представники Новомосковська, Верхньодніпровська, Нікополя, Синельникового, Кам'янського, Павлограда та інших міст. Конференція прийняла рішення про організацію при Радах бюро сільськогосподарських робітників та створення Ради селянських депутатів[1].

Велику роботу проводили більшовики, щоб викрити антиреволюційну суть дрібнобуржуазних і націоналістичних партій та ізолювати їх від робітничих і селянських мас. На І з'їзді селянської спілки, який відбувся в Катеринославі 28 — 31 травня, всупереч прагненням есерів та українських буржуазних націоналістів, було схвалено резолюцію, в якій говорилося, що «вимоги трудового народу в повній мірі можуть бути здійснені тільки тоді, коли робітники і селяни підуть пліч-о-пліч»[2].

Про посилення впливу більшовиків на трудящих губернії яскраво свідчить зростання їхніх рядів. За період від лютого до жовтня лави більшовиків Катеринослава збільшились з 350 членів партії до 4000. Великим впливом користувалися більшовики серед залізничників, якими керували Г. М. Баглій, М. П. Булат, П. О. Воронцов, С. Н. Власенко, В. Ю. Клочко, М. П. Левченко та інші. Зміцніли партійні організації і в повітах. Всього на кінець жовтня губернська організація (з Донбасом) мала в своєму складі 22 тис. членів[3]. Великою подією в житті трудящих була губернська партійна конференція, яка відбулася 1 жовтня 1917 року. На ній було розглянуто питання про II Всеросійський з'їзд Рад, за скликання якого в цей час розгорнули боротьбу більшовики.

З надзвичайним піднесенням зустріли широкі маси трудящих губернії звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Газета «Звезда» 27 жовтня писала, що вісті з Петрограда викликали всюди мітинги, збори. 27 жовтня в Катеринославі відбулося пленарне засідання Ради робітничих та солдатських депутатів, на якому більшовики поставили питання про перехід усієї влади до Рад. Але угодовська більшість відхилила цю резолюцію.

Якутський стан. Серед в'язнів Г. І. Петровський, серпень 1916 р.

Мітинг у Катеринославі в березні 1917 року.

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 6978, оп. 1, спр. 9383, арк. 16—17.
[2] Газ. «Голос крестьянина», 25 червня 1917 р.
[3] Газ. «Звезда», 5 жовтня 1917 р.

На вимогу народних мас у листопаді були проведені перевибори Рад у Катеринославі, Павлограді, Кривому Розі, Кам'янському. Більшість мандатів перейшла до рук більшовиків. У перших числах грудня в Катеринославі відбувся губернський з'їзд Рад, який затаврував контрреволюційну Центральну раду і одностайно висловився за скликання Всеукраїнського з'їзду Рад. З великою силою на з'їзді виявилося прагнення трудящих України неухильно зміцнювати дружбу з російським народом, як одну з найважливіших передумов перемоги Радянської влади на Україні.

Дізнавшись про рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад та створення Українського Радянського уряду, трудящі губернії, керовані більшовиками, почали підготовку до збройного повстання проти Центральної ради, значні збройні сили якої були зосереджені в Катеринославі (до 3-х полків), Павлограді, Синельниковому, Новомосковську, Кривому Розі та інших містах і повітах губернії. Швидко зросли ряди Червоної гвардії в Павлограді, Кам'янському, Кривому Розі. В Катеринославі в середині грудня налічувалось до 3000 червоногвардійців.

Вирішальні бої за владу Рад в губернії розгорнулися наприкінці грудня 1917 року та на початку січня 1918 року. Велику допомогу трудящим Катеринославщини подали червоногвардійці Москви та Петрограда. 19 грудня була встановлена Радянська влада в Павлограді, 23 — в Синельниковому і Новомосковську, 29 — в Катеринославі, 4 січня — у Верхньодніпровську, 9 січня — в Кривому Розі.

Здобувши перемогу над силами контрреволюції, трудящі Катеринославщини разом з усім українським народом активно включилися в господарське і культурне будівництво. 4 січня 1918 року відбувся пленум Катеринославської Ради, яка в ці дні фактично виконувала роль губернської Ради. В його роботі взяв участь представник ЦК партії і Ради Народних Комісарів РРФСР на Україні Г. К. Орджонікідзе. В рішеннях пленуму говорилося про необхідність негайно приступити до організації влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у масштабі всієї губернії. Незабаром Рада призначила комісарів: громадської безпеки — М. І. Хавського, військових справ — М. І. Арсенічева, залізниць — С. Н. Власенка, вокзалу — Г. М. Баглія і т. д.

Успішно пройшов перший губернський з'їзд Рад селянських депутатів (28 січня 1918 року), який одностайно схвалив рішення III Всеросійського з'їзду Рад і прийняту ним «Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу» та розглянув питання про владу на місцях, землю, постачання селянам знарядь виробництва, північним губерніям країни — хліба тощо.

На основі декрету Ради Народних Комісарів, підписаного В. І. Леніним, Катеринославська губернська Рада робітничих, солдатських та селянських депутатів націоналізувала великі промислові і торговельні підприємства, запровадила 8-годинний робочий день, робітничий контроль за виробництвом. Фабрично-заводські комітети брали в свої руки керівництво підприємствами. Продовольчі комітети налагоджували постачання містам та робітничим селищам продовольства. Відновлювалась робота лікарень, шкіл, культурно-освітніх установ, громадських їдалень. В містах були створені біржі праці, вживалися заходи до ліквідації безробіття. В селах волосні земельні комітети, перетворюючи в життя Ленінський декрет про землю, конфіскували і передавали трудящим селянам поміщицьку землю, худобу, хліб, сільськогосподарський реманент. Почався розподіл поміщицьких

Страта німецькими інтервентами катеринославських робітників. Квітень 1918 р.

В. К. Аверін.

С. І. Гопнер.

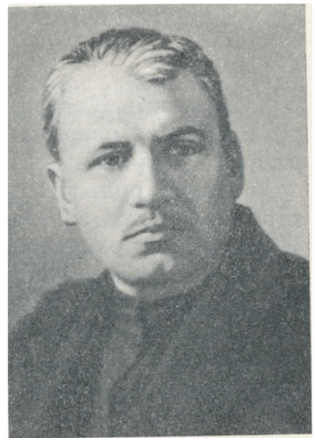

Е. І. Квірінг.

земель між безземельним та малоземельним селянством. Частина ж маєтків, за бажанням селян, перетворювалася на народні і колективні господарства.

Ради активно включились у роботу по створенню збройних сил молодої соціалістичної республіки.

Коли мирне радянське будівництво було зірване вторгненням австро-німецьких загарбників, які вже 1 березня 1918 року захопили Київ, Радянський уряд України переїхав до Катеринослава, де 17—19 березня відбувся II Всеукраїнський з'їзд Рад, який прийняв важливі рішення про зміцнення органів Радянської влади і мобілізацію сил на боротьбу з німецькими загарбниками.

25 березня загальні збори Катеринославської партійної організації ухвалили рішення організувати загони Червоної Армії, зобов'язавши комуністів вступити до її рядів. Створюється штаб оборони Катеринославського району, начальник якого 30 березня звернувся до робітників і селян губернії з закликом стати на захист соціалістичної Вітчизни.

По всій губернії формувалися загони для боротьби з окупантами. Мобілізаційний відділ штабу оборони Катеринославського району, куди вони прибували, працював цілу добу. До кінця березня в Катеринославі до Червоної Армії записалося 3000 чоловік[1]. В районі Знам'янки і П'ятихаток, під Верхньодніпровськом і Кривим Рогом вони вступили в бої з переважаючими силами ворога.

4 квітня, після запеклих боїв, німецькі загарбники захопили Катеринослав, а згодом і всю губернію. В перший же день окупанти і гайдамаки розстріляли на вокзалі в Катеринославі 500 полонених червоноармійців[2], в одній із економій Солонянської волості селян жорстоко побили різками, багатьох розстріляли. Екзекуції над селянами при безпосередній участі поміщиків влаштовувались в селі Тритузному біля Кам'янського і в інших місцевостях[3].

Визвольну боротьбу трудящих губернії проти німецько-австрійських військ та куркульсько-націоналістичної контрреволюції очолив підпільний Катеринославський обласний комітет партії, створений у червні за рішенням організаційного бюро по підготовці I з'їзду КП(б)У. До його складу ввійшли І. К. Амосов, П. О. Воронцов, В. Ю. Клочко та ін. Всюди створювалися повстанські партизанські штаби, підпільні ревкоми, проводилась енергійна підготовка до вирішальних боїв за відновлення Радянської влади. Підпільна друкарня випускала відозви і звернення до трудящих, 17 квітня почала виходити газета «Молот».

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, стор. 227.
[2] Борці за Жовтень на Катеринославщині. Дніпропетровськ, 1958, стор. 45.
[3] Пятая годовщина Октябрьской революции (1917 — октябрь 1922). Екатеринослав, 1922, стор. 151—152.

29 членів Катеринославської більшовицької організації були делегатами I з'їзду КП(б)У. Повернувшись після з'їзду, вони розгорнули велику роботу серед трудящих губернії.

Значну роль у боротьбі за Радянську владу на Катеринославщині відіграла Катеринославська загальноміська конференція більшовиків, яка відбулась 1 грудня. В цей час створюється Катеринославський губернський революційний комітет.

Революційні комітети та штаби, створені також у Павлограді, Нікополі, Нижньодніпровську та інших містах губернії, відіграли велику роль і в організації рішучої відсічі військам Директорії, яка поширила було свою владу на частину Катеринославщини. 27 грудня повстанці повели наступ на місто, а 28 грудня губревком сповістив про відновлення Радянської влади в Катеринославі і губернії. У наказі № 1 повідомлялося, що «до організації влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів вся влада перебуває в руках губернського військово-революційного комітету»[1].

Але на допомогу петлюрівцям з Верхньодніпровська прибуло підкріплення. Повстанці залишили місто, обравши своїм центром Павлоград. Вони тримали під своїм контролем значну територію Катеринославщини аж до приходу регулярних частин Червоної Армії, після чого влилися до її лав.

22 січня 1919 року група радянських військ Харківського напряму, якою командував П. Ю. Дибенко, зайняла Новомосковськ та Синельникове і разом з місцевими партизанськими загонами повела наступ на Катеринослав[2]. 26 січня в Катеринославі відновлено Радянську владу. Наступного дня в Зимовому театрі (тепер театр ім. М. Горького) відбулося засідання Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, на якому обрали губвиконком у складі 115 комуністів і 5 представників інших партій[3].

На кінець лютого 1919 року в більшості повітів Катеринославщини були відновлені Ради[4]. На початку березня відбувся губернський з'їзд Рад, на якому з 226 делегатів 169 були комуністами[5]. З'їзд звернув особливу увагу на організацію та зміцнення регулярної Червоної Армії. Були розглянуті також питання відбудови промислових підприємств, підготовки до весняної сівби тощо. До складу губвиконкому Ради ввійшли: комуністи О. О. Кисельов, П. О. Воронцов, В. А. Валявко, А. К. Войцехович та інші.

В перші місяці після відновлення Радянської влади в губернії діяло 83 партійні організації, що об'єднували 5 тис. комуністів. Величезну роль у розгортанні соціалістичного будівництва в містах і селах Катеринославщини відіграла губернська партійна конференція, яка відбулася 16—18 квітня 1919 року. Вона схвалила рішення VIII з'їзду РКП(б) і III з'їзду КП(б) У та намітила конкретні заходи по їх здійсненню. Конференція приділила виняткову увагу зміцненню Рад, а також створенню комітетів бідноти. Щоб допомогти сільським активістам, було вирішено створити губернські інструкторські курси для радянських працівників села.

З активною участю трудящих здійснювалася націоналізація промислових підприємств, відбудовувалися рудники Криворізького та Нікопольського районів.

Велику роботу проводили партійні та радянські органи губернії по здійсненню аграрних законів Радянської влади. На середину червня, як зазначалося у звіті земельних відділів губернії, було обстежено і взято на облік 147 маєтків (загалом 336 235,5 десятини землі, з них орної — 247 614 десятин). 218 650 десятин землі роздали

---

[1] Журн. «Красный архив», 1939, № 4, стор. 99.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1. К., 1967, стор. 599, 600, 780.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 3, арк. 36.

[4] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 3, спр. 351, арк. 49.

[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919). Збірник документів і матеріалів. К., 1962, стор. 702.

селянам. Але фактично селяни одержали значно більше землі, бо загальна кількість ліквідованих поміщицьких маєтків далеко перевищувала кількість обстежених. Поміщицьке землеволодіння (на 1910 рік) становило понад 1 млн. десятин. За приблизними підрахунками Наркомзему УРСР влітку 1919 року на одне селянське господарство в губернії припадало 12,66 десятини землі проти 7,8 десятини до 1917 року[1].

Разом з тим у практичному здійсненні ленінської аграрної політики на Катеринославщині, як і в ряді районів, були допущені помилки. Значні земельні площі не розподілялися між селянами. Влітку 1919 року в губернії створено 146 радянських господарств, яким відведено 297 тис. десятин землі. Великі земельні площі закріплювалися за винокурними, спиртовими заводами, в той час як земельний голод селян не був ще повністю задоволений, що, зрозуміло, викликало невдоволення частини селянства.

Переборюючи, за вказівками ЦК РКП(б) і В. І. Леніна, перекручення у проведенні земельної політики, партійні та радянські органи губернії вживали енергійних заходів, щоб забезпечити міцний союз робітничого класу з селянськими масами.

Виняткова увага зверталася на продовольче питання. Трудяще селянство Катеринославщини тільки з 10 лютого по 1 березня 1919 року зібрало і надіслало робітникам Росії 19 960 пудів хліба, 720 пудів картоплі, 52 пуди меду, 37 404 штуки яєць, 1237 голів рогатої худоби та ін.[2] Під час проведення «Дня Півночі» навесні 1919 року в повітах губернії зібрали близько 80 вагонів хліба[3]. У квітні Катеринославський губернський партійний комітет закликав трудящих селян взяти активну участь в проведенні продрозверстки та у боротьбі проти куркульства, яке приховувало хліб, як підкреслювалось у зверненні, «добутий потом і кров'ю сільської бідноти». Надійною опорою партійних організацій у справі виконання розверстки були продовольчі загони. Велику роботу по вилученню лишків хліба у куркульства проводили комітети бідноти. У квітні — травні 1919 року ЦК КП(б)У відрядив у губернію 21 партійного працівника для зміцнення партійного та радянського апарату на місцях[4].

Запеклий опір Радянській владі чинили куркульські банди, які особливо активізувалися навесні і влітку 1919 року. На боротьбу проти куркульського бандитизму направлялися значні військові сили. На початку травня 1919 року банди Григор'єва розгорнули наступ на Катеринослав і захопили його. У боротьбі із заколотниками відзначилися червоноармійські загони групи військ Катеринославського напрямку під командуванням О. Я. Пархоменка. Активно боролися з григор'євцями та іншими куркульськими бандами комуністи, комсомольці, бойові загони трудящих губернії.

Влітку 1919 року, коли, спираючись на допомогу Антанти, наступ на Москву почав генерал Денікін, на Катеринославщині створилося дуже складне становище. На її території в цей час безчинствували махновські банди, які грабували населення, тероризували радянські установи. Скориставшися з цього, білогвардійці посилили наступ на Катеринослав.

До міста за вказівкою Ради робітничо-селянської оборони України прибув А. С. Бубнов, щоб допомогти партійним та радянським органам губернії в мобілізації сил на відсіч ворогові[5]. Члена Катеринославського губкому КП(б)У В. К. Аверіна було призначено уповноваженим Ради праці і оборони України і ЦК КП(б)У по боротьбі з денікінцями.

---

[1] І. К. Рибалка. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.). Х., 1967, стор. 131, 145.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. І, оп. 4, спр. 198, арк. 13.

[3] Ю. Ю. Кондуфор. Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны. К., 1964, стор. 219.

[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. І, оп. 4, спр. 108, арк. 37.

[5] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. М., 1966, стор. 255.

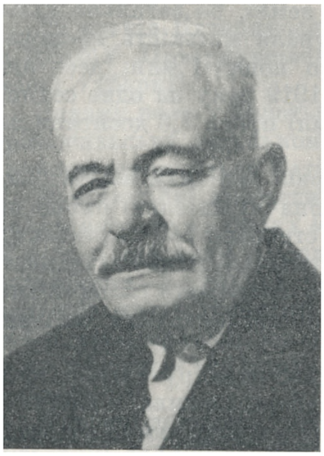

М. М. Макаров-Нікітін.

В. І. Ленін, який уважно стежив за подіями на фронті, в телеграмі В. К. Аверіну від 13 червня 1919 року вимагав сконцентрувати всі сили для вчасного проведення мобілізаційних робіт, доповідати йому про вжиті заходи[1]. Партійні організації Катеринослава, Кам'янського, Кривого Рога та інших міст направили на фронт більш ніж половину комуністів[2]. В ряди Червоної Армії влилось 1034 комсомольці Катеринославщини[3] та близько 8 тис. робітників[4].

Разом з частинами 13-ї та 14-ї армій Південного фронту бойові робітничі загони витримали не одну атаку білогвардійців. 28 червня радянські війська змушені були залишити місто. 14 липня контрударом 14-ї армії і кораблів Дніпровської військової флотилії білогвардійці були вибиті з Катеринослава. Але кількісна перевага ворога змусила частини Південного фронту відійти. В місті і губернії знову був встановлений режим насильства і терору.

Ще на початку липня 1919 року для керівництва партизанським рухом на Катеринославщині Зафронтбюро ЦК КП(б)У направило сюди партійних працівників: Г. О. Колоса — командуючим і М. М. Макарова-Нікітіна — начальником штабу повстанських військ Лозово-Синельниківського напрямку. Активну роботу розгорнув підпільний губпартком, до складу якого входили Макс (Резников), Т. М. Лукашенко, А. Б. Ушеренко, А. М. Колтун, М. Кривошеєв, Володимир (Мирошевський)[5]. Був створений підпільний губревком у складі Й. Я. Лантуха, І. Гончарука і Володимира (Мирошевського)[6]. В липні — серпні штаб Лозово-Синельниківського напрямку, налагодивши міцний зв'язок з Катеринославським губревкомом та Зафронтбюро ЦК КП(б)У, провів велику роботу по організації підпільних осередків та ревкомів у Павлоградському і Новомосковському та в сусідніх повітах Полтавщини і Донбасу. Штаб містився в Самарських лісах. Спочатку ним було створено партизанський загін з 300 чоловік; незабаром кількість бійців зросла до 2000. Партизанські загони формувались і розташовувались в 34 селах і хуторах[7].

Восени 1919 року добре озброєні партизанські загони діяли в Новомосковському, Павлоградському повітах, у районі Нікополя, Чаплиного та інших місцях губернії. Загони, що діяли в Новомосковському та Павлоградському повітах, згодом були об'єднані в 1-у повстанську бригаду. В партизанському з'єднанні Лозово-Синельниківського напрямку налічувалося понад 35 тис. партизанів. У зведеннях Зафронтбюро ЦК КП(б)У вказувалося, що район Катеринослава — справжнє пекло для білогвардійців.

Чимало комуністів за завданням губкому та штабу Лозово-Синельниківського району направлялись у загони Махна для проведення партійно-політичної роботи серед чесних повстанців, засліплених анархістською демагогією. Велику популярність серед повстанців мав комуніст М. Л. Полонський, командир махновської т. зв. «залізної дивізії». Боячись комуністичного впливу на повстанців, Махно та його прибічники вчинили криваву розправу над комуністами-підпільниками.

---

[1] Ленинский сборник, т. 34, стор. 171.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2612, оп. I, спр. 10, арк. 9.
[3] П. Беляков. Комсомол на фронтах. М., 1928, стор. 69.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 277, арк. 4.
[5] Пятая годовщина Октябрьской революции. Екатеринослав, 1922, стор. 268.
[6] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 285.
[7] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. I, оп. 3, спр. 42, арк. 11—15.

Наприкінці 1919 року війська 14-ї армії Південного фронту визволили територію Катеринославщини від денікінців. Велику допомогу подали їм партизансько-повстанські сили в тилу ворога. Так, у складі 1-ї бригади Лозово-Синельниківського з'єднання рішуче діяв партизанський полк під командуванням М. Г. Молибоги[1]. Ще до приходу радянських частин околиці Катеринослава та залізничний вокзал зайняли бойові загони робітників. 29 грудня влада в місті перейшла до революційного комітету. Наступного дня підрозділи 45-ї дивізії Червоної Армії, радісно зустрінуті трудящими, ввійшли до міста. До обрання губвиконкому політичну та загальноадміністративну владу в межах Катеринославщини здійснював губревком. Тимчасові органи влади — революційні комітети — створювалися і на місцях. 23—25 лютого 1920 року відбулась перша після вигнання денікінців губернська партійна конференція, делегати якої представляли понад 1000 комуністів. Розглянувши питання про радянське та господарське будівництво в губернії, вона підкреслила необхідність зміцнення єдності робітників і селян України та Росії, Червоної Армії, звернула серйозну увагу на розгортання рішучої боротьби з махновщиною[2].

Г. О. Колос.

Вірним і надійним помічником партійних організацій в мобілізації сил на розгром ворога та у розгортанні господарського будівництва був комсомол. 5 квітня 1920 року відбувся перший губернський з'їзд комсомолу, на якому була організаційно оформлена губернська комсомольська організація. На цей час вона об'єднувала 800 юнаків і дівчат. З'їзд намітив конкретні заходи в організації військового навчання комсомольців та участі їх у ліквідації господарської розрухи[3].

Протягом першої половини квітня 1920 року відбулися повітові конференції Рад у Катеринославі, Павлограді, Новомосковську, Верхньодніпровську, Кривому Розі тощо. 21—25 квітня відбувся губернський з'їзд Рад (на з'їзді було 228 делегатів), який заслухав повідомлення з місць, доповіді про роботу губревкому, про чергові завдання Радянської влади, про роботу відділів: земельного, продовольчого, народної освіти і охорони здоров'я. З'їзд обрав губвиконком, до складу президії якого увійшли С. К. Мінін (голова), Е. І. Квірінг, В. К. Аверін, П. П. Сиволап та інші.

Відділ по роботі на селі, створений при губпарткомі відразу ж після виходу з підпілля, підтримував зв'язок з повітами, посилав на село інструкторів, поширював літературу. Важливу роботу провів відділ по організації партійних осередків, а потім комітетів незаможних селян. До 15 липня 1920 року в Катеринославському повіті було створено 12 комнезамів, у Криворізькому — 16, у Верхньодніпровському — 25, у Павлоградському — 6, в Новомосковському — 4 комнезами[4]. В кінці 1920 року на Катеринославщині вже діяло 670 КНС, які об'єднували 20 тис. селян-бідняків та середняків[5].

У відбудові народного господарства губернії та вихованні мас велику роль відіграли комуністичні суботники. За період з лютого по грудень 1920 року тільки

---

[1] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 213—216.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1, арк. 14—18.
[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920 рр.). Збірник документів і матеріалів. К., 1957, стор. 765—766.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 196, арк. 5.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-1013, оп. 1, спр. 117, арк. 8.

Група партизанів загону М. М. Макарова-Нікітіна. 1919 р.

на Катеринославській залізниці відбулося 215 суботників, в яких взяло участь 22 133 чоловіка. Вони відремонтували 31 паровоз і 80 вагонів, навантажили та розвантажили понад 1000 вагонів[1].

Вже весною 1920 року партійні та радянські органи Катеринославщини провели велику роботу по мобілізації трудящих на боротьбу проти білополяків. Чимало добровольців влилось до Першої Кінної під час її маршу на польський фронт. Серед них був і голова губвиконкому С. К. Мінін.

Широкий відгук серед трудящих губернії дістав ленінський заклик до незаможних селян України у зв'язку з наступом Врангеля. Катеринославська губернська партійна організація послала на Південний фронт понад 1200 комуністів[2]. З 2 тис. комсомольців, які направлялись ЦК ЛКСМ України на боротьбу проти Врангеля, 400 чоловік було з Катеринославщини.

В другій половині вересня врангелівці захопили залізничний вузол Синельникове і наблизились до Катеринослава. Катеринославська губернія стала ареною воєнних дій. Партійні та громадські організації губернії організовували постачання армії хліба, взуття, одягу, зброї. Губком КП(б)У в складі В. К. Аверіна, Е. І. Квірінга, С. І. Гопнер, О. О. Кисельова та інших створив спеціальний обліково-мобілізаційний відділ, який направляв до політвідділів червоноармійських частин мобілізованих і добровольців — комуністів, комсомольців та безпартійних робітників. Більша частина мобілізованих увійшла до складу 46-ї дивізії, яка героїчно обороняла Катеринослав. Наприкінці вересня врангелівців відкинули від міста. За бойові заслуги наказом Реввійськради збройних сил України 46-у дивізію було названо «Катеринославською». На початок листопада 1920 року від врангелівців була очищена вся губернія.

Великих зусиль і жертв вимагала також боротьба з махновщиною. Вже в період, коли завершувався розгром Врангеля, радянськими військами та трудящими губернії були проведені значні операції по ліквідації махновських банд. В очищенні від білогвардійців та махновців території губернії брали також участь Окрема інтернаціональна кавбригада, 1-й Туркестанський інтернаціональний полк, Латиська дивізія, 52-а Західна польська стрілецька дивізія.

До мирного соціалістичного будівництва трудівники міст і сіл губернії приступали в умовах величезних господарських і політичних труднощів. На початок 1921 року на Катеринославщині не діяла жодна з 15 домен, жоден мартен. На Брянському заводі з 11 цехів працювало три. Завмерло життя на заводі Гантке, на заводах акціонерного товариства «Шодуар», стояв Дніпровський завод. З великими перебоями працювала Катерининська залізниця. У Криворізькому залізорудному басейні давали руду всього три рудники з 38. Скоротилась чисельність робітничого класу. На Брянському і Дніпровському заводах робітників стало менше майже втроє, на рудниках Кривого Рога з 24 тис. лишилося не більше як тисяча.

Глибоку кризу переживало сільське господарство. З невдоволення селян політикою воєнного комунізму намагалися скористатися ворожі елементи. Посилився

---

[1] П. Бачинський, В. Квірінг. Емануїл Іонович Квірінг. К., 1964, стор. 71.
[2] Комсомол Дніпропетровщини. Дніпропетровськ, 1958, стор. 34—35.

Григорій
Іванович
Петровський

Парк ім. Чкалова в Дніпропетровську.

куркульський бандитизм. Банди Махна вбивали радянських і партійних працівників, грабували населення.

К. Є. Ворошилов та С. М. Будьонний серед делегатів 1-го армійського з'їзду в Катеринославі. 1920 р.

Навесні 1921 року губернія була оголошена на воєнному становищі. У Криворізькому, Нікопольському і Павлоградському повітах майже всі члени партії брали участь у боротьбі з бандами. В губернії активно діяли 172 оперативні загони і 153 загони самооборони; 30-а Іркутська дивізія ім. ВЦВК, бійці якої допомагали також відбудовувати народне господарство губернії. Вона була відзначена орденом Трудового Червоного Прапора УРСР. Самовіддано боролися з куркульськими бандами члени КНС. Рішенням V з'їзду Рад України Троїцький, Царичанський, Могилівський і Слов'янський КНС нагороджені Червоними прапорами.

Обстановка в губернії значно поліпшилась до середини 1921 року. Бандитизму в основному було покладено край.

Розв'язуючи на основі нової економічної політики завдання відбудови народного господарства, партійна організація губернії багато уваги приділяла зміцненню своїх рядів, поліпшенню соціального складу осередків. Проводився курс на розширення демократичних форм і методів роботи профспілок. У 1921—22 рр. вони об'єднували до 55 тис. робітників і службовців губернії і відігравали велику роль у мобілізації трудящих на відбудову народного господарства.

Поступово піднімалась з руїн промисловість губернії. Вже в другій половині 1921 року почали працювати Брянський завод (з 1922 року — ім. Г. І. Петровського), заводи «Шодуар» (з 1922 року названі ім. В. І. Леніна і Комінтерну), завод Гантке (з 1922 року — ім. К. Лібкнехта). Успішно проводилась відбудова Криворізького залізорудного та Нікопольського марганцевого басейнів. У 1925 році в катеринославській групі заводів «Південсталь» працювало 6 домен і 16 мартенів, 4 бесемерівські конвертори, 38 прокатних станів[1]. Металургійні заводи дали країні 19,7 млн. пудів чавуну, 22,3 млн. пудів прокату, що становило 42 проц. республіканського виробництва[2]. За 1924—25 рр. в Кривбасі було видобуто 53,2 проц. союзного видобутку руди, що забезпечило повністю металургійні підприємства півдня України. Криворізьку руду почали також поставляти на експорт[3]. Тільки на підприємствах металургійної і металообробної промисловості в 1926 році було 49068 робітників[4].

Багато зусиль вимагала відбудова сільського господарства, становище в якому дуже ускладнилось внаслідок посухи 1921 року.

Для здійснення цього завдання та зміцнення союзу робітничого класу з селянством велике значення мало послідовне здійснення партійними та радянськими органами губернії закону про землю, виданого Всеукраїнським революційним комітетом ще 5 січня 1920 року. На підставі цього закону було остаточно ліквідовано поміщицьке землеволодіння, в користування сільської бідноти та середняків передано 92,7 проц. усього земельного фонду губернії, до них ще, крім того, перейшла

[1] Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине. Днепропетровск, 1927, стор. 66.
[2] Екатеринославщина в цифрах. Екатеринослав, 1926, стор. 42.
[3] Газ. «Коммунист», 26 квітня 1925 р.
[4] Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине, стор. 71.

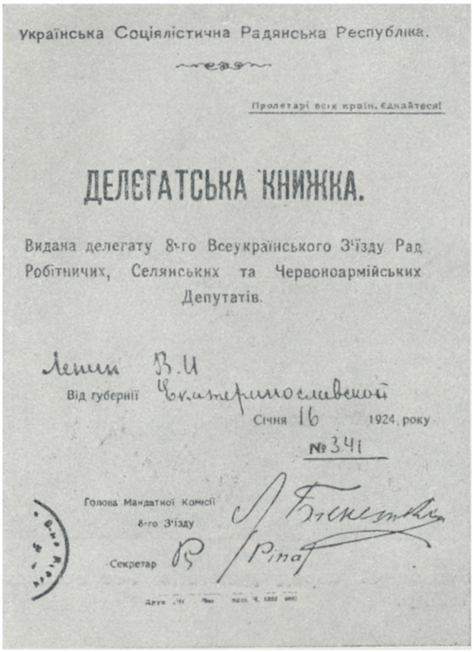
Українська Соціялістична Радянська Республіка.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ДЕЛЕГАТСЬКА КНИЖКА.

Видана делегату 8-го Всеукраїнського З'їзду Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів.

Ленин В.И

Від губернії Екатеринославской

Січня 16 1924 року

№ 341

Голова Мандатної Комісії 8-го З'їзду

Секретар

Делегатська книжка В. І. Леніна на VIII Всеукраїнський з'їзд Рад.

і значна частина куркульської землі. Результати земельних перетворень, здійснених на селі в роки революції, закріплював закон V Всеукраїнського з'їзду Рад від 2 березня 1921 року[1].

Важливу роль у відродженні сільського господарства відіграло розгортання партійної та громадсько-політичної роботи на селі. На зміцнення сільських парторганізацій з міст протягом 1922—1924 рр. було послано 400 комуністів[2]. Поліпшувалась діяльність Рад, активну участь у роботі яких брали комітети незаможних селян. У 1925 році вони об'єднували 104 736 чоловік[3]. Значно зміцніли органи Радянської влади на селі після перевиборів, що відбулися наприкінці 1924 та на початку 1925 року. Склад Рад поновився більш як наполовину. Збільшилось число депутатів-середняків і жінок-селянок у сільських та районних Радах[4]. Позитивно вплинуло на відбудову сільського господарства кооперування, яке після XIII з'їзду РКП(б) особливо посилилося.

В 1925 році на Катеринославщині налічувалось 573 колективних господарства, що об'єднували 14,5 тис. селянських дворів. Серед них 80 проц. становили бідняки. Крім того, в губернії було створено 57 радгоспів.

Перші колгоспи та радгоспи стали опорними пунктами Радянської влади на селі в боротьбі за соціалістичну перебудову сільського господарства. На 1925 рік посівна площа досягла 90 проц. рівня 1916 року, підвищилась врожайність, зросла товарність сільського господарства, зменшилася кількість безпосівних селянських господарств.

До 1926 року народне господарство було в основному відбудовано. Це стало можливим завдяки самовідданій праці трудівників міст і сіл, на чолі яких йшли комуністи. Очистивши свої лави від нестійких елементів, партійна організація Катеринославщини поповнилась в період ленінського призову робітниками від верстата. Влітку 1925 року вона об'єднувала 14 400 членів і кандидатів партії, серед них 75,5 проц. становили робітники[5]. Під керівництвом партійних організацій у 1925 році працювало 32 578 комсомольців, об'єднаних у 500 осередків[6]. Кількість членів профспілок на той час зросла до 193 257 чоловік.

Позитивно позначилася на народному господарстві нова форма управління, запроваджена в 1923—25 рр. у зв'язку з адміністративною реформою, за якою поділ на губернії було скасовано. Замість волостей і повітів колишньої Катеринославської губернії були утворені 87 районів, які входили до 7 округів: Олександрійського, Бердянського, Катеринославського, Павлоградського, Запорізького, Криворізького, Мелітопольського. В 1926 році Катеринославський округ об'єднано з Павлоградським у Дніпропетровський.

Незважаючи на те, що в перші роки Радянської влади зусилля народу, всі матеріальні ресурси були спрямовані на оборону країни, а потім на її відбудову, партія та Радянський уряд робили все можливе для підвищення добробуту і культурного рівня трудящих. В умовах розрухи і голоду з кожним роком зростала мережа ліку-

---

[1] Революция и землеустройство. Х., 1924, стор. 5.

[2] І. Гаращенко, Г. Кардашов. Роки відбудови народного господарства (1921—1925 рр.). Дніпропетровськ, 1961, стор. 42.

[3] Газ. «Звезда», 9 травня 1925 р.

[4] Журн. «Звезда», 1925, № 2, стор. 9.

[5] КП(б)У в цифрах. К., 1925, стор. 12, 85.

[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 428, арк. 167.

вальних установ. Вже на початку 1922 року в губернії, від якої в 1919 році відійшли Олександрівський, Бахмутський, Слов'яносербський та Маріупольський повіти, було 96 лікарень на 4031 ліжко, 14 поліклінік, 124 амбулаторії; з них у селах — 58 лікарень на 983 ліжка і 89 амбулаторій. В системі охорони здоров'я працювало 1255 медичних працівників, у т. ч. 452 лікарі[1].

Радянська держава дістала тяжку спадщину від старого ладу — майже суцільну неписьменність населення. В 1920 році тільки 32,3 проц. мешканців Катеринославщини вміли писати й читати, в т. ч. серед жінок 23,8 проц. Радянський уряд прийняв ряд декретів і постанов, спрямованих на докорінну перебудову всієї системи народної освіти. В губернії працювало 1459 шкіл, в яких навчалось 113 400 учнів[2]. Уже в 1922 році 8,5 тис. дітей, що втратили батьків, виховувалися в 129 дитячих будинках. У 1924 році на Катеринославщині було 2146 шкіл, в яких навчалося 214232 дітей[3]. На 1 січня 1924 року працювало 608 шкіл по ліквідації неписьменності, в яких навчалось 18 941 чоловік. Створювалися вищі та середні спеціальні учбові заклади. На кінець 1921 року в губернії працювало 3 інститути (гірничий, медичний та Інститут народної освіти), в яких навчалося понад 4 тис. студентів, і більше 1700 учнів — в 23 технікумах (переважно дітей робітників і селян). Було створено широку сітку робітфаків та різноманітних курсів. Широко розгорталася культурно-освітня робота. В 1921 році в губернії працювало 54 клуби, 273 бібліотеки, 207 хат-читалень і багато інших культурно-освітніх установ. В клубах, на заводах і фабриках діяли художні студії, гуртки образотворчого мистецтва. Місцевими митцями М. І. Сапожниковим, М. С. Погрібняком, Б. В. Смирновим, І. Д. Євсевським, В. В. Коренєвим, Г. С. Теннером і іншими вже в той час було створено ряд полотен і скульптур, в яких відображався героїзм радянських людей в роки громадянської війни і в період відбудови народного господарства.

Важливу роль відіграли трудящі Катеринославщини у здійсненні ленінського плану побудови соціалізму, найголовнішою ланкою якого була індустріалізація країни.

Долаючи величезні труднощі і запеклий опір решток експлуататорських класів, у боротьбі проти різних антиленінських угруповань партія втілювала в життя накреслення В. І. Леніна. На початку 1927 року почалося будівництво Дніпровської гідростанції, енергія якої мала сприяти розвитку промисловості Дніпропетровська, Запоріжжя, Нікополя, Кривого Рога та інших районів. Почалося спорудження металургійного заводу в Кривому Розі. Велика увага приділялася реконструкції провідних підприємств та капітальному будівництву. Робітничий клас Дніпропетровщини одним з перших відгукнувся на заклик ленінградців розпочати соціалі-

---

[1] Народное хозяйство Екатеринославской губернии. Отчет Екатеринославского губэкономсовещания Совету труда и обороны за период с 1 апреля по 1 октября 1922 г. Екатеринослав, 1922, стор. 103—105.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3754, арк. 24.

[3] Материалы по народному хозяйству Екатеринославской губернии, июль—сентябрь 1924 г. Екатеринослав, 1924, стор. 6.

Закладка комсомольської домни в Кривбасі. 1931 р.

стичне змагання за успішне виконання планів господарського розвитку країни. На квітень 1929 року в змагання включилися всі найбільші металургійні заводи. У квітні 1929 року тільки в Дніпропетровську працювало 450 комсомольських бригад. У відповідь на заклик XVI партійної конференції стали змагатися бригади, цехи, заводи. Повсюдно колективи робітників брали підвищені зобов'язання.

Створювалася мережа профтехкурсів, курсів підвищення кваліфікації, на всіх підприємствах діяли школи фабрично-заводського навчання. Було відкрито Криворізький гірничий інститут, будівельний, транспортний і хіміко-технологічний у Дніпропетровську. Робітничий прошарок серед студентів становив 84 проц., комуністи — 29 процентів. Значно зріс контингент студентів технікумів і робітфаків [1].

Виконавши план першого року п'ятирічки на 103 проц., металурги області звернулися через газету «Правда» з закликом до всіх трудящих країни розпочати боротьбу за перевиконання завдань другого року п'ятирічки. Почин підхопили нафтовики Баку, шахтарі Донбасу, робітники багатьох інших районів країни. У відповідь на звернення ЦК ВКП(б) (січень 1930 року) боротися за виконання п'ятирічки за 4 роки багато заводів області взяли підвищені зобов'язання.

За прикладом робітників Ленінграда і Маріуполя на Дніпропетровщині ширився рух за складання змінно-зустрічних планів. На листопад 1931 року метод змінно-зустрічного планування (за даними 12 підприємств) наслідували у 1164 ударних бригадах[2].

Металурги області в 1932 році взяли активну участь у всесоюзному змаганні металургів, у конкурсі на кращий мартен.

Своєю самовідданою працею трудящі області внесли значний вклад у справу боротьби за створення фундаменту соціалістичної економіки. В роки першої п'ятирічки було введено до ладу Криворізьку районну електростанцію потужністю 45 тис. кіловат, збудовано 2 коксохімічні заводи (у Дніпропетровську і Дніпродзержинську), 3 домни (на заводах ім. Дзержинського та ДЗМУ), блюмінг на заводі ім. Дзержинського, 6 мартенів, марганцеві шахти № 24, 13 і 15, п'ять залізозбагачувальних фабрик, 2 залізорудні шахти в Кривбасі, цегельний завод у Нікополі, залізобетонний міст через Дніпро в Дніпропетровську. Робітники заводу ім. Леніна освоїли виробництво труб різних калібрів для автомобільної і нафтової промисловості, що дало змогу країні відмовитись від завезення їх з-за кордону.

За п'ятирічку на Дніпропетровщині було вироблено близько 5 млн. тонн чавуну, 4,5 млн. тонн сталі, близько 4 млн. тонн прокату, видобуто 33 млн. тонн залізної, 6 млн. тонн марганцевої руди[3]. На 1 квітня 1932 року в промисловості, на будівництві і транспорті працювало 569 463 робітники, з них 77 339 — у чорній металургії.

Успішному виконанню народногосподарських планів та зміцненню державного апарату сприяло утворення 27 лютого 1932 року на базі 5 округів Дніпропетровської області. Пізніше, в 1938 та 1939 роках, частина її території ввійшла до складу новоутворених Запорізької, Миколаївської та Кіровоградської областей.

Грандіозні завдання треба було розв'язувати трудящим області в другій п'ятирічці (1933—

Розробка кар'єру в Кривбасі. 1932 р.

[1] Матеріали до I обласної партійної конференції Дніпропетровської області. Дніпропетровськ, 1932, стор. 92—93.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 1431, арк. 24—26.

[3] Газ. «Зоря», 1 січня 1933 р.

1937 рр.), яка мала забезпечити перемогу соціалізму в країні. Тому роботу промислових підприємств області не раз обговорювали ЦК ВКП(б), ЦК КП(б) України і місцеві парторганізації.

М. І. Калінін вручає представникам Криворізького металургійного заводу орден Трудового Червоного Прапора. 1939 р.

З метою піднесення трудової активності мас та обміну досвідом роботи у грудні 1933 року було проведено обласний зліт ударників чорної металургії. Вживалися заходи до поліпшення керівництва шахтами і заводами, переглядалися плани підготовки робітничих кадрів та дальшої технічної реконструкції виробництва, посилювалась політмасова робота. Перебудовуючи свою діяльність відповідно до рішень XVII з'їзду ВКП(б) та XII з'їзду КП(б)У, обласна партійна організація зосереджувала головну увагу на роботі з людьми, на зміцненні зв'язків з масами.

Через широку мережу курсів готувалися кваліфіковані кадри робітників, здатних опанувати техніку. За почином комсомольців Уралмашу на основних підприємствах області 18 тис. робітників склали держтехекзамен. Багато уваги приділялося і підготовці керівників виробництва. В історію індустріалізації України ввійшли імена С. Г. Бірмана, І. І. Монаєнка, Ф. М. Майстренка, П. І. Лихорадова, Л. Ю. Лукича, І. І. Коробова та багатьох інших талановитих командирів промисловості, що виросли на Дніпропетровщині.

Найяскравішим виявом активності мас було соціалістичне змагання, яке розгорталось у боротьбі за освоєння нової техніки і дальше піднесення продуктивності праці. Одними з перших відгукнулися трудящі металургійних заводів області на заклик металургів Макіївки змагатися за рентабельність підприємств.

Велику роль у справі виконання п'ятирічних планів відіграв стахановський рух, яким уже в 1935 році були охоплені десятки тисяч трудящих області. Другу п'ятирічку промисловість області виконала до 1 квітня 1937 року (за 4 роки і 3 місяці). Обсяг валової продукції порівняно з 1933 роком подвоївся, виробництво чавуну зросло в 2,4 раза, сталі — в 2,5, прокату — в 2,2 раза. В 1937 році в області вироблялося 24,5 проц. загальносоюзного видобутку чавуну, 20,8 проц. сталі, 21,9 проц. прокату і коліс, 62,6 проц. залізної руди, 43 проц. марганцевої руди[1]. Область давала чавуну більше, ніж Японія, Італія і Польща разом узяті. Південнотрубний завод у Нікополі виготовляв труб більше, ніж у 1913 році давала промисловість усієї Росії[2].

Питання розвитку металургійної промисловості були в центрі уваги партійних, радянських і профспілкових організацій області і в період третьої п'ятирічки. У ході соціалістичного змагання на честь XVIII з'їзду партії багато підприємств вийшли в число передових і були відзначені високими нагородами. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 березня 1939 року ордена Леніна удостоєно Дніпропетровський завод ім. Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора — Криворізький металургійний завод. Урядові нагороди одержали 171 працівник чорної металургії та 80 працівників залізничного транспорту[3].

Трудящі області брали активну участь у всесоюзному соціалістичному змаганні

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 4074, арк. 34, 35.
[2] Южнотрубному заводу 25 лет. Никополь, 1960, стор. 19.
[3] Газ. «Зоря», 29 березня і 26 листопада 1939 р.

металургійних підприємств за збільшення випуску металу, у змаганні за звання кращої домни, кращого металурга.

У 1940 році бурильник шахти ім. Ілліча у Кривбасі О. І. Семиволос за зміну пройшов 22 погонних метри, нарубавши 184 тонни руди та виконавши норму на 1200 процентів. Його приклад наслідували інші робітники басейну і всієї країни.

Успішному розв'язанню проблеми підготовки кваліфікованих кадрів сприяло створення в 1940 році системи державних трудових резервів. На Дніпропетровщині в 1940 році до ремісничих училищ та шкіл ФЗН було прийнято 15 300 юнаків і дівчат, з них 7300 — з колгоспів.

Перед війною в області працювало 16 домен, 36 мартенів, 56 прокатних і трубопрокатних станів, 77 залізорудних шахт, 400 підприємств місцевої промисловості, які давали країні більш як 20 проц. чавуну, 16,5 проц. сталі, 18,2 проц. прокату, 59 проц. залізної руди, 34,5 проц. марганцевої руди від загальносоюзного виробництва[1].

Значних успіхів досягло соціалістичне сільське господарство. Матеріально-технічні передумови для цього були створені в ході індустріалізації країни. Як і в усій країні, масова колективізація сільського господарства на Дніпропетровщині розпочалася після XV з'їзду ВКП(б) наприкінці 1929 — на початку 1930 року. Велику роль у переході селянства на рейки соціалістичного господарювання відіграли комуни, артілі, ТСОЗи, засновані в період відбудови народного господарства. На їх прикладі селяни пересвідчувались у перевагах великого соціалістичного господарства над дрібним, одноосібним. У Дніпропетровському окрузі 1928 року налічувалось 485 колективних об'єднань селян, у Криворізькому — 572 такі колективи об'єднували 7522 селянські двори[2]. Крім того, досить широкою була мережа сільськогосподарської та споживчої кооперації. Лише в Дніпропетровському окрузі в 1928 році сільськогосподарська кооперація об'єднувала 41 проц., а споживча — 65 проц. бідняцьких господарств[3]. Значну допомогу колективним об'єднанням подавали створені влітку 1928 року згідно з рішенням липневого Пленуму ЦК ВКП(б) зернові радгоспи.

Однією з важливих особливостей здійснення колективізації в області була широка участь в ній робітників. Колективи промислових підприємств допомагали селянам налагодити виробництво у новостворених колгоспах, зміцнювати дисципліну, проводили велику масово-політичну і культурно-освітню роботу на селі. Лише в Дніпропетровському окрузі в 1929 році над колгоспами взяли шефство 19 тис. робітників. Новомосковський райком КП(б)У послав того року в сільські райони 19 ремонтних бригад. На виконання рішень листопадового (1929 року) Пленуму ЦК ВКП(б) підприємства Дніпропетровського округу послали на села 1311 робітників замість 365, як передбачалось.

Велику роль у колективізації відіграли МТС. На Дніпропетровщині серед перших були створені Ульянівська, Межівська, Верхньодніпровська, Роздорська, Привільнянська та Кільченська. В 1930 році в Дніпропетровському окрузі діяли 22 МТС, які обробляли 10 проц. посівної площі колгоспів. На кінець 1932 року в області налічувалось 3399 колгоспів, які об'єднували 85,7 проц. селянських дворів. Їх обслуговували 99 МТС.

Організаційному та економічному зміцненню колгоспів великою мірою сприяло рішення січневого (1933 року) Об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) про створення політвідділів МТС і радгоспів. На кінець лютого 1933 року в області почали діяти 66 політвідділів. Протягом року туди прибуло понад 700 комуністів. Крім того, для зміцнення керівництва колгоспами на партійну і радянську роботу було послано ще 2135 чоловік. Багато з них залишилися постійно працювати в сільському госпо-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 3, спр. 1, арк. 3—8.
[2] Газ. «Червоний гірник», 4 липня 1929 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 1539, арк. 97, 98.

дарстві. Одночасно вживалися заходи до зміцнення матеріально-технічної бази МТС: тільки в 1933 році вони одержали близько 3 тис. нових тракторів[1]. За 1933—1934 рр. у міжрайонних школах механізаторів було підготовлено 844 механіки-бригадири і 1444 комбайнери. Двомісячні перепідготовчі курси закінчили 205 голів колгоспів і 5120 бригадирів різних колгоспних бригад[2].

На кінець другої п'ятирічки колгоспи області об'єднували 99,7 проц. дворів і 99,95 проц. посівної площі. Значно поліпшилась технічна оснащеність сільського господарства. В області налічувалось 130 МТС, понад 9 тис. тракторів (у переведенні на 15-сильні), 5781 комбайн. Виросли сталі кадри механізаторів і колгоспних керівників[3]. З'явились колгоспи-мільйонери. За виробництвом сільськогосподарських продуктів область вийшла в число передових. У 1939 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці було 4349 учасників з Дніпропетровщини. В 1940 році вся область стала учасницею виставки.

Під проводом Комуністичної партії трудівники міст і сіл області внесли помітний вклад у справу побудови соціалізму в нашій країні. На 1941 рік обласна партійна організація об'єднувала 33 311 членів ВКП(б) і 21 206 кандидатів у члени партії. Під її керівництвом працював численний загін комсомольців— 141 496 чоловік.[4]

Яскравим виявом зрослої морально-політичної єдності трудящих була їх висока активність під час виборів до органів влади на основі нової Конституції. У виборах до Верховної Ради СРСР (12 грудня 1937 року) взяло участь 97 проц. ви-

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 1077, арк. 26, 44.

[2] Л. Я. Пащенко. Проведення суцільної колективізації та організаційно-господарське зміцнення колгоспів. Дніпропетровськ, 1961, стор. 57.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5250, арк. 22, 23.

[4] Там же, спр. 5524, арк. 22, 26.

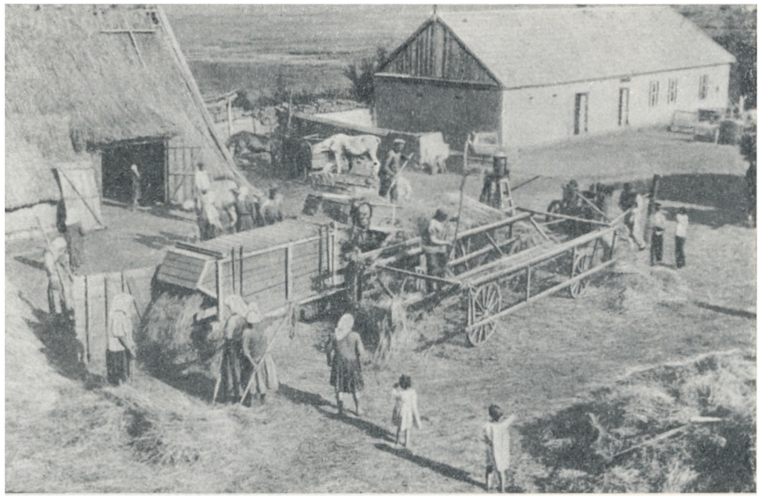

Молотьба в Романьківському ТСОЗі. Криничанський район. 1929 р.

Перші трактори в селі Василівці. Новомосковський район. 1929 р.

Сівба в артілі «Спільна праця». Васильківський район.

борців області. З числа голосуючих 97,5 проц. виборців віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Серед депутатів, обраних від Дніпропетровщини, були визначні партійні і радянські діячі Г. І. Петровський, Д. С. Коротченко, відомий дослідник Арктики челюскінець П. П. Ширшов та інші.

У виборах до місцевих — обласної, районних, сільських і селищних Рад взяло участь 99,3 проц. всіх виборців. За кандидатів у депутати проголосувало 97,81 проц. До обласної Ради трудящі обрали 65 комуністів і 26 безпартійних, до районних Рад—304 комуністи і 324 безпартійні, до сільських і селищних Рад — 3476 комуністів і 5879 безпартійних[1].

Докорінно змінилося соціально-економічне лице області, яка стала розвинутим індустріальним краєм нашої держави. В 1939 році на її території проживало 2273 тис. чоловік. Істотно змінилося співвідношення між міським і сільським населенням. У 1939 році в містах мешкало 53 проц. населення, на селах — 47 процентів[2]. В області було 16 міст і селищ міського типу.

На основі розвитку економіки значно збільшились державні асигнування на охорону здоров'я, соціальне забезпечення, народну освіту і культурно-побутове обслуговування трудящих. Тільки за роки другої п'ятирічки державні витрати на ці цілі по Дніпропетровській області зросли більш як утроє (з 4,5 до 14 млн. карбованців).

За цей час виробництво товарів народного споживання в області збільшилось у 2 рази[3]. Товарообіг державної і кооперативної торгівлі в цілому зріс більш як утроє (з 47 800 до 143 700 млн. карбованців). Асигнування на охорону здоров'я в 1937 році зросли до 130 млн. карбованців. В 1940 році в області було 169 лікарень на 12,2 тисячі ліжок, де працювало 2802 лікарі і понад 8,5 тис. середнього медичного персоналу. Постійними дитячими яслами було охоплено 17 200 дітей, 14 239 дошкільнят виховувалися в дитячих садках[4].

Величезні зміни сталися в галузі освіти, культури. Уже в 1937 році в області в основному була ліквідована неписьменність. Збільшилась кількість середніх і неповних середніх шкіл. Якщо в 1932/1933 навчальному році в області була всього 31 середня школа, то в 1940/1941 навчальному році їх було 300. А всього напередодні війни — 1660 шкіл, в яких навчалось 395 900 учнів і працювало 15 300 вчителів.

Важливу роль у комуністичному вихованні підростаючого покоління відігравали позашкільні установи, кількість яких з кожним роком зростала. В 1941 році в області працювало 2 палаци піонерів, 39 піонерських клубів, 11 дитячих технічних станцій, 5 спортивних шкіл, 2 екскурсійно-туристські станції.

Бурхливо розвивалась вища і середня спеціальна освіта. Напередодні Великої Вітчизняної війни в області працював державний університет і 16 інститутів, у яких навчалося 17 495 студентів, 13 490 чоловік навчалися в 46 середніх спеціальних учбових закладах. Широкою була мережа науково-дослідних та проектних інститутів. Велику наукову роботу проводили співробітники фізико-технічного інституту, заснованого в 1927 році з ініціативи Л. В. Писаржевського, інституту фізичної хімії, науково-дослідного трубного інституту, гідробіологічної станції (пізніше була реорганізована в інститут гідробіології), науково-дослідного інституту епідеміології та мікробіології, інституту зернового господарства та багатьох інших.

З вищими учбовими закладами і науково-дослідними інститутами області пов'язана діяльність багатьох відомих вчених нашої країни. Ще до революції тут починали працювати академіки О. М. Динник, Л. В. Писаржевський, академік АН УРСР Д. І. Яворницький. Важливі наукові проблеми досліджували тут у 30—40-і роки

[1] Газ. «Днепровская правда», 28 грудня 1939 р.
[2] Народне господарство Дніпропетровської області. Статистичний збірник. Донецьк, 1966, стор. 7.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5250, арк. 37.
[4] Народне господарство Дніпропетровської області. Статистичний збірник. Донецьк, 1966, стор. 201, 259; Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5170, арк. 61.

академік Г. В. Курдюмов, академіки АН УРСР М. М. Доброхотов, В. М. Свєчников (в галузі металургії та металознавства); академік АН УРСР М. П. Семененко і член-кореспондент АН УРСР С. П. Родіонов (в галузі геології). Велику дослідницьку роботу проводили член-кореспондент АН УРСР П. Т. Ємельяненко (виробництво труб); член-кореспондент АН СРСР О. І. Бродський (в галузі фізичної хімії).

Делегати I обласного з'їзду колгоспників. 1933 р.

Напередодні Великої Вітчизняної війни активну наукову і громадську діяльність вели нині академіки АН УРСР З. І. Некрасов, К. Ф. Стародубов, академік АН УРСР та АН СРСР О. П. Чекмарьов, член-кореспондент АН УРСР К. П. Бунін, відомий учений в галузі гірничої механіки академік АН УРСР М. С. Поляков, відомий селекціонер академік ВАСГНІЛ Б. П. Соколов, заслужені діячі науки УРСР гідробіолог Г. Б. Мельников, лікарі Д. О. Василенко, Л. А. Луковський та багато інших.

У 1940 році в області працювало понад 60 палаців культури і клубів у містах і селищах міського типу, 11 будинків культури в райцентрах, 233 сільських та 615 колгоспних клубів та хат-читалень. Трудящих області обслуговували 1342 масові бібліотеки з книжковим фондом майже 3 млн. прим., а також 418 кіноустановок, в т. ч. 335 звукових, 8 музеїв та багато інших культурно-освітніх установ. В 1941 році працювало 8 театрів та філармонія, які виростили таких талановитих майстрів сцени, як народні артисти УРСР Г. В. Маринич, А. А. Верменич, В. І. Овчаренко, А. П. Хорошун, З. С. Хрукалова, заслужений діяч мистецтв УРСР М. Г. Єсипенко та багато інших. На Дніпропетровщині починали свою творчу діяльність народні артисти СРСР І. С. Паторжинський, В. М. Дальський, народний артист УРСР О. Д. Гай. Художники М. І. Сапожников, М. М. Панін, М. С. Погрібняк, С. І. Слободянюк-Подолян, Г. А. Невечеря, В. О. Ховаєв, графік В. В. Коренєв, скульптори Г. С. Теннер і О. І. Жерадков відтворювали образ нової радянської людини, її самовіддану працю і творчість.

Справжнього розвитку набуло народне мистецтво, особливо декоративний розпис. У 20-х рр. у селі Петриківці почали працювати кооперативно-промислова артіль вишивальниць «Вільна селянка», а в селі Царичанці — «Червона квітка». В селах Шульгівці, Петриківці, Могильові, Прядівці, Китайгородці і Царичанці широкого розвитку набрало виробництво килимів. У місті Нікополі в артілі «Цеглобуд» виготовляли художньо оздоблений керамічний посуд. З ініціативи Т. Я. Пати, нині заслуженого майстра народної творчості УРСР, у 1936 році в Петриківці була заснована школа декоративного малювання.

Ще в 20-х рр. в Дніпропетровську виходили літературні журнали «Молодая кузница», «Зоря», «Мартен», а трохи пізніше «Штурм», навколо яких об'єднувалися молоді письменники. Тоді ж на заводі ім. Петровського почала свою діяльність одна з найперших на Україні літературних груп «Плавка». Такі групи були створені і в Кривому Розі, а також в Апостолівському районі, в радгоспі «Веселі Терни» Криворізького району та інших. З середовища літгуртківців у літературу прийшов загін відомих тепер письменників. У 30—40-х рр. почали свою літературну діяльність О. Й. Билінов, П. М. Біба, С. О. Завгородній, С. А. Чорнобривець та інші.

В 1939 році з'явилися в пресі перші вірші народної поетеси Ф. А. Карпенко. В 1938 році в області виходило 182 газети загальним тиражем 467 738 примірників.

З перших днів Великої Вітчизняної війни трудящі Дніпропетровської області, як і всієї країни, стали на захист соціалістичних завоювань. 22 і 23 червня на всіх підприємствах, залізничному транспорті, в радгоспах і колгоспах, в учбових закладах і установах відбувалися масові збори і мітинги, на яких робітники, колгоспники, широкі кола трудової інтелігенції області заявляли про свою готовність негайно замінити знаряддя праці на зброю.

На 10 липня 1941 року до військкоматів області надійшли 6373 заяви від чоловіків і 3802 від жінок з проханням зачислити їх до Червоної Армії[1]. В перші дні війни на фронт пішли понад 14 тис. членів партії[2]. Комсомол Дніпропетровщини віддав Червоній Армії дві третини свого 120-тисячного складу[3]. Тих, що пішли на фронт, заміняли жінки. Вже на 2 липня 6173 жінки-домогосподарки працювали на місці чоловіків[4]. Протягом перших днів війни в області 1369 жінок стали трактористками, 328 — комбайнерами[5].

Під керівництвом партійних організацій на основі директиви РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 року робота всіх установ, промислових підприємств, транспорту, колгоспів і радгоспів, масових організацій була переведена на воєнний лад. Самовіддано виконували трудящі Дніпропетровщини свій священний обов'язок перед Вітчизною. Колектив заводу ім. Ф. Е. Дзержинського за три дні освоїв нові профілі прокату; завод ім. В. І. Леніна почав випускати труби для виготовлення боєприпасів; завод ім. Г. І. Петровського збільшив виробництво цінного прокату і поковок.

Працюючи часто під обстрілом і бомбардуванням ворога, робітничий клас області дав Батьківщині тисячі тонн руди, чавуну, сталі, прокату, труб, дроту, металевих виробів. Відгукнувшись на заклик колгоспників артілі «Днепрострой» (Чкаловського району), від сходу до заходу сонця працювали на збиранні врожаю колгоспники, робітники і службовці радгоспів, вчителі і учні, щоб завершити цю роботу не за 18, а за 10—12 днів.

У перші ж дні війни на території області з участю секретарів обкому КП (б) У Л. І. Брежнєва, С. Б. Задіонченка, К. С. Грушового, М. М. Кучмія, голови облвиконкому П. А. Найдьонова було сформовано 5 дивізій, зведених у корпус, у якому налічувалось 50 тис. бійців. За постановою бюро обкому партії «Про боротьбу з парашутними десантами і диверсантами ворога у прифронтовій смузі» у всіх містах і районах області створювалися винищувальні батальйони по 100—200 бійців в кожному із складу партійного, радянського та комсомольського активу[6]. Понад 100 тис. чоловік влилося в загони народного ополчення. На 4 липня 1941 року в області було створено 40 винищувальних батальйонів, які налічували 6641 чол., і 2681 група сприяння цим батальйонам з 29 104 чоловік.

Партійна організація області провела велику роботу по організації навчання загонів народного ополчення і винищувальних батальйонів. На будівництві оборонних споруд працювало понад 40 000 трудящих.

Загроза окупації області поставила перед радянськими і партійними органами завдання організувати евакуацію обладнання, цілих промислових підприємств, майна МТС, колгоспів і радгоспів, наукових і учбових закладів, культурних цінностей, а також спеціалістів, робітників у східні райони Радянського Союзу.

Протягом кількох тижнів в умовах безперервного бомбардування і артилерійського обстрілу проводився демонтаж обладнання. Всього було евакуйовано заліз-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5956, арк. 68.
[2] Там же, спр. 2, арк. 19.
[3] Газ. «Днепровская правда», 26 червня 1949 р.
[4] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 98, арк. 8.
[5] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, стор. 142.
[6] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків. К., 1968, стор. 39.

ничним транспортом 99 тис. вагонів, з них 20 тис.— з обладнанням, 4,5 тис. з металом, 17 тис. із зерном[1].

Заздалегідь проводилася підготовка до підпільної боротьби: створювалися підпільні парторганізації, партизанські загони і бойові диверсійні групи. Крім обласного підпільного комітету КП(б)У, було залишено 7 міських і 29 районних підпільних комітетів партії[2]. В підпільних партійних організаціях і партизанських загонах налічувалося 2902 чол., в т. ч. 784 комуністи. Вони проходили підготовку в спеціальних школах.

М. І. Сташков та Д. Г. Садовниченко — секретарі підпільного Дніпропетровського обкому партії.

Внаслідок тяжких втрат 6-ї і 12-ї радянських армій в районі Умані напрямок Умань — Дніпропетровськ виявився відкритим для гітлерівців. Сюди й рушили з'єднання 1-ї танкової групи ворога. До 16 серпня на Дніпропетровський плацдарм відійшли частини резервної армії. 17 серпня бої вже точилися на околицях Дніпропетровська. В цих боях доблесть і мужність виявили солдати і командири 255-ї, 275-ї, 278-ї, 253-ї, 15-ї дивізій, особовий склад Дніпропетровського артилерійського училища, танкісти танкової бригади під командуванням полковника Ю. Г. Пушкіна, бійці винищувальних батальйонів[3]. У повітряних боях над Дніпропетровськом уславився 81-й авіаційний полк, яким командував О. М. Омельченко (комісар В. П. Казаринов).

Після запеклих боїв у другій половині жовтня 1941 року ворогові вдалося окупувати всю територію Дніпропетровської області. Небачені страждання випали на долю радянських громадян.

Більшовицьке підпілля Дніпропетровської області очолив підпільний обком КП(б)У у складі М. І. Сташкова, Д. Г. Садовниченка і Д. С. Ситника. Обком містився в Павлограді. Явочні квартири обкому були також у Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Синельниковому та інших містах. Члени обкому через зв'язківців ЦК КП(б)У — В. Я. Портянка, Н. І. Гурову, Е. Ф. Коваленко, Н. О. Сарану та ін. одержували відповідні вказівки. Був налагоджений також зв'язок з 6 міськкомами і 13 підпільними райкомами. Для роботи серед молоді деяких районів був створений об'єднаний підпільний райком ЛКСМУ на чолі з комуністом К. В. Бєляєвим.

Вже в 1941 році Дніпропетровська область стала вогнищем народної боротьби. В листопаді 1941 року підпільний обком провів збори партизанів у новомосковському лісі. Долаючи неймовірні труднощі, підпільні партійні організації повідомляли народ про становище на фронтах, викривали справжнє обличчя фашистів, таврували зрадників. Організації, що не мали засобів для випуску друкованих прокламацій, поширювали листівки, написані від руки. В багатьох районах області були створені групи, які збирали скинуті радянськими літаками зведення Радінформбюро та радянські газети і поширювали їх серед населення.

Великий патріотизм проявили лікарі, медсестри, санітарки, які рятували військовополонених від смерті, а молодь — від вигнання до фашистської Німеччини. Тільки в Дніпропетровську група медичних працівників на чолі з лікарем

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 6, спр. 2, арк. 106.

[2] Там же, ф. 19, оп. 8, спр. 372, арк. 1.

[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза, т. 2. М., 1961, стор. 103; Днепропетровщина к 3-й годовщине освобождения от немецко-фашистских захватчиков. Днепропетровск, 1946, стор. 4.

В. В. Бабич,

І. І. Демченко,

С. Д. Масалигін,

Я. В. Охромков,

Командири партизанських загонів, що діяли на тер

Е. Г. Попковою, ризикуючи власним життям, визволила з таборів близько 800 військовополонених.

Під керівництвом підпільних партійних організацій самовіддано боролися з ворогом підпільні комсомольські і комсомольсько-молодіжні організації та групи. На території області діяло 8 підпільних комсомольських і комсомольсько-молодіжних організацій та 8 груп. Активно боролися також 67 антифашистських патріотичних бойових і диверсійних організацій та груп, які очолювали комуністи.

Важливою була роль підпільних партійних організацій в розгортанні партизанського руху. На території області діяли 25 партизанських загонів і 6 партизанських груп, в яких налічувалось 1437 чоловік.

У вересні 1941 року в дніпровських плавнях, в районі Нікополя, розгорнуло боротьбу перше велике партизанське з'єднання на Україні, яке склалося з партизанських загонів Нікопольського, Криворізького і Апостолівського районів, а також Запорізької, Харківської, Миколаївської, Сталінської і Херсонської областей. З'єднання налічувало в своїх рядах 700 чоловік. Раду командирів з'єднання очолювали Ф. Т. Рижиков і А. Г. Резниченко.

Партизанські загони Новомосковського, Нікопольського, Апостолівського, Солонянського, Томаківського і Юр'ївського районів вже в 1941 році брали участь в оборонних боях Червоної Армії. Активні дії партизанів змусили німецьке командування відтягти значні сили з фронту. У грудні 1941 року проти розташованих в новомосковському лісі об'єднаних партизанських загонів під командуванням П. Я. Жученка, С. Д. Масалигіна, В. О. Шахновича було кинуто два полки дивізії СС і сотні поліцаїв.

Ще більш активно діяли підпільники і партизани в 1942—1943 рр. Цьому сприяли наступальні операції Червоної Армії. На початку 1942 року під час її зимового наступу ареною воєнних дій стали сусідні з областю райони Лівобережної України, а 18—19 лютого передові частини радянських військ досягли Дніпропетровська й Запоріжжя[1]. Партизани та підпільники Павлоградського, Котовського й інших прифронтових районів подавали тоді значну допомогу частинам 6-ї армії. У січні 1942 року підпільний обком партії скликав у Павлограді обласну нараду керівників підпільних партійних організацій, яка звернула особливу увагу на здійснення настанов ЦК КП(б)У про посилення боротьби з ворогом. Підпільний обком закликав трудящих області спрямувати «всі сили на допомогу Червоній Армії, яка несе визволення від гітлерівського поневолення». Однією з яскравих сторінок в історії боротьби українського народу проти фашистських загарб-

[1] С. М. Штеменко. Генеральний штаб у роки війни. К., 1968, стор. 101.

Г. М. Сєднєв, П. Я. Жученко, В. О. Шахнович, Г. С. Мазниченко.

Дніпропетровщини в роки Великої Вітчизняної війни.

ників було кероване комуністами повстання трудящих Павлограда в лютому 1943 року.

За неповними даними тільки партизанськими загонами і диверсійними групами було знищено та взято в полон 3200 ворожих солдатів і офіцерів, жандармів і зрадників, пущено під укіс 22 залізничних ешелони, виведено з ладу 72 паровози, зруйновано 30 залізничних і шосейних мостів, 3 склади з порохом і боєприпасами, знищено 236 одиниць бойової техніки і автомашин, в багатьох місцях підірвано залізничне полотно, зруйновано телефонний зв'язок. Партизани звільнили з німецьких таборів 3415 солдатів і офіцерів Червоної Армії, врятували від фашистського рабства більше 5000 радянських громадян, захопили багато зброї [1].

В умовах жорстокого терору підпільники області ні на один день не припиняли своєї діяльності. Через підлу зраду тільки в Дніпропетровську було заарештовано понад 85 підпільників. З них 43, в т. ч. секретар підпільного обкому партії М. І. Сташков, розстріляні. Серед тих, хто загинув від рук окупантів, були Г. П. Савченко, Є. І. Кулакова, В. І. Кулаков, Б. А. Сондак, Я. А. Самарський, З. Є. Дем'янченко, Л. А. Берестов, І. П. Дементьєв, П. І. Новичук, М. Х. Калинкін, Ф. М. Гафурова, В. І. Хитько та багато інших. Батьківщина високо оцінила подвиг героїв підпілля. 1113 з них нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу [2]. Високе звання Героя Радянського Союзу посмертно присвоєно М. І. Сташкову.

За відвагу і мужність, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, десятки тисяч громадян Дніпропетровщини нагороджено орденами і медалями. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно 138, з них 6 чоловік удостоєні цього звання двічі. Це А. Я. Брандис, Д. Б. Глинка, В. І. Михлик, Г. П. Кравченко, П. А. Таран, О. Ф. Федоров.

Визволення Дніпропетровської області пов'язано з великим літнім наступом Червоної Армії в 1943 році, з історичною битвою за Дніпро і Правобережну Україну. У вересні 1943 року на територію Дніпропетровщини вступили війська Степового та Південно-Західного фронтів. 18 вересня були визволені Юр'ївка і Павлоград, 21 — Котовка, Перещепине, Синельникове, 22 — Новомосковськ, 27 — Нижньодніпровськ.

Вигнаний з Лівобережної України, ворог розраховував, прикриваючись лінією Дніпра, зберегти за собою металургію Правобережної України, Криворізький і Нікопольський басейни. Ці розрахунки були зірвані Червоною Армією. Форсувавши Дніпро поблизу Дніпропетровська і Дніпродзержинська (села Аули, Військове,

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 205, 206.
[2] Там же, спр. 379, арк. 3.

Уродженці Дніпропетровщини, двічі Герої Радянського Союзу:

А. Я. Брандис,

О. Ф. Федоров,

Діївка, Лоцманська Кам'янка), війська 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського 25 жовтня 1943 року штурмом оволоділи Дніпропетровськом і Дніпродзержинськом. Цю звістку з радістю зустріла вся наша країна. Трудівники області, які працювали на підприємствах і в сільському господарстві Уралу, писали: «Ми не знаємо тебе, товаришу, перший червоноармієць, який ступив на землю нашого Дніпропетровська в диму пожеж, ми не знаємо того, хто підняв радянський прапор над багатостраждальним містом металу. Але ти — брат наш, і ми міцно тиснемо тобі руку, яка не здригнулася в бою, руку, яка не знала втоми в битві, і серця наші салютують тобі, червоноармійцю»[1].

В боях за Дніпропетровськ і Дніпродзержинськ відзначилися 152-а і 236-а стрілецькі дивізії, 3-й і 11-й гвардійські авіадивізіони, 58-й гвардійський мінометний полк, 4-а і 5-а понтонно-мостові бригади, 8-й механізований понтонно-мостовий полк, 518-й і 1114-й артполки, 353-я стрілецька дивізія, 437-й винищувальний протитанковий артполк, 10-й гвардійський гарматний полк, 51-а інженерно-саперна бригада, 52-й окремий танковий полк. Цим військовим з'єднанням і частинам присвоєно звання «Дніпропетровських» і «Дніпродзержинських»; 195-а Новомосковська і 6-а Орловська стрілецькі дивізії нагороджені орденом Червоного Прапора. За форсування Дніпра біля Дніпропетровська 12 солдатам і офіцерам — нашим землякам — присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Серед них — О. І. Шульгін, І. А. Рудниченко (посмертно), О. В. Постний, В. І. Демченко, Ф. І. Гаркуша, А. В. Матюк та інші.

Після визволення Дніпропетровська та Дніпродзержинська протягом 4-х місяців ще тривали жорстокі бої на території правобережних районів області. В лютому 1944 року війська 3-го Українського фронту з допомогою військ 4-го Українського фронту ліквідували Нікопольський плацдарм ворога і визволили Апостолове, Марганець, Нікополь, а напередодні 26-ї річниці Червоної Армії штурмом оволоділи Кривим Рогом і районом криворізьких рудників.

Народне господарство області зазнало величезних збитків від ворога. Було зруйновано 10 300 державних підприємств, установ і громадських організацій, 4723 житлові будинки, лікарень — 453, шкільних приміщень — 1390, знищено 57 102 будинки, що належали радянським громадянам [2]. З доменних печей, що були в межах області, повністю зруйновано 13, з 36 мартенівських печей — 29, з 56 прокатних станів — 35[3]. Металургійні заводи ім. Карла Лібкнехта, Новомосковський, Криворізький лежали в руїнах. В Криворізькому і Нікополь-Марганцевому басейнах усі шахти гір-

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.). Сборник документов и материалов. Днепропетровск, 1962, стор. 251.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 922, арк. 48—51.
[3] Там же, ф. 19, оп. 7, спр. 4, арк. 91.

Д. Б. Глинка,

В. І. Михлик,

П. А. Таран,

Г. П. Кравченко.

лерівці зруйнували і затопили. На Сталінській залізниці було виведено з ладу 57 проц. головних шляхів, 64 проц. паровозних депо. Знищені були залізничні вузли на лініях Донбас — Кривий Ріг, пасажирські станції Дніпропетровськ, Чаплине, мости через річки Дніпро, Самару, Вовчу та ін.[1].

В сільських місцевостях фашистські загарбники зруйнували 20 920 споруд, пограбували 300 тис. голів великої рогатої худоби, 160 тис. коней, понад 700 тис. овець, кіз, свиней, велику кількість різноманітного сільськогосподарського майна. Загальні збитки, що їх завдали господарству області німецько-фашистські окупанти, становили майже 30 млрд. карбованців[2].

За час тимчасової окупації гітлерівцями було закатовано і вбито 78 118 жителів Дніпропетровщини і 37 185 військовополонених, 176 303 чол. вони насильно вивезли до Німеччини.

Відразу після визволення області були відновлені районні і сільські Ради депутатів трудящих, створені міськкоми і райкоми КП(б)У, комсомольські і профспілкові організації. Обком партії і виконком обласної Ради депутатів трудящих закликали населення насамперед впорядкувати шосейні дороги і залізниці, відбудувати всі мости на основних напрямках, якими рухались війська Червоної Армії. Трудящі області зустріли цей заклик з великим патріотичним піднесенням. Разом з частинами Червоної Армії вони спорудили тимчасові мости через річки Дніпро, Самару, Вовчу, Саксагань.

Одночасно відновлювалась робота підприємств, культурно-побутових установ. На Дніпропетровщину з усіх кінців країни безперервним потоком йшли машини, верстати, обладнання. Першоуральський старотрубний завод допомагав обладнанням і робочою силою у відбудові Дніпропетровського заводу ім. В. І. Леніна, колектив Високогірського рудоуправління допомагав відновлювати шахти Кривбасу[3].

Уже в жовтні 1943 року почали працювати станції Межова, Чаплине, Просяна, Синельникове, Мечетна. Стали до ладу 2 електростанції, видавали продукцію 12 маслозаводів, 310 млинів, 57 крупорушок[4], а в 1944 році на металургійних підприємствах Дніпропетровська і Дніпродзержинська було відновлено 3 доменні і 13 мартенівських печей, 13 прокатних станів, на Криворіжжі діяло 20 шахт, у Марганці — 4. Залізничники відбудували головні залізничні лінії і успішно справлялись з перевезенням

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 129, арк. 4.
[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза, (1941—1945 гг.), стор. 208, 209, 210.
[3] Газ. «Зоря», 2 грудня 1943 р.
[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 216—217.

вантажів. Країна знову почала одержувати з Придніпров'я залізну руду, чавун, сталь, прокат[1].

Самовіддано працювали трудівники села. У виключно короткий строк вони відновили 1693 колгоспи, 30 радгоспів і 66 МТС, організували 4186 тваринницьких ферм. В 1944 році колгоспи дали країні близько 35 млн. пудів хліба[2], в т. ч. понад план в фонд Червоної Армії більше 3 млн. пудів. Область одержала перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони.

З перших днів визволення області почали працювати медичні та культосвітні установи. В листопаді 1943 року відновили роботу 793 школи, які відвідували 150 тис. школярів[3], 12 вищих учбових закладів, у яких навчалось 9943 студенти, 32 технікуми і 9 науково-дослідних інститутів. До кінця Вітчизняної війни в області відновили роботу 719 клубних установ, 198 бібліотек з книжковим фондом понад 500 тис. томів.

За рахунок демобілізованих з Радянської Армії поповнювалися кадри працівників усіх галузей народного господарства. З їх числа було висунуто на керівну партійну роботу — 594, радянську — 3054, господарську — 2456, комсомольську — 133, головами колгоспів і сільрад — 1340 чоловік, направлено у промисловість — 4252 і на транспорт — 1066 чоловік.

Водночас обласна партійна організація допомагала західним областям України кадрами, відрядивши туди на керівну роботу 1240 чоловік.

У 1946 році трудящі області добилися визначних успіхів у відбудові важкої промисловості. Стали до ладу ще 2 доменні печі, 4 прокатних стани. Значно збільшився випуск продукції. В порівнянні з 1945 роком виробництво чавуну зросло до 274,7 проц., сталі — 240,6 проц., прокату — 237,8 процента. В 1947 році було введено до ладу діючих першу чергу трубопрокатного цеху «Великий штифель» на Нікопольському південнотрубному заводі і великий колісопрокатний цех на заводі ім. К. Лібкнехта в Дніпропетровську. За закликом ЦК ВКП(б) партійні організації Москви, Ленінграда, Уралу та інших промислових центрів країни взяли під свій контроль виконання всіх замовлень для цих будов. До Нікополя і Дніпропетровська прибували інженери, бригадири, кваліфіковані робітники.

Підсумки відбудови народного господарства області за два роки п'ятирічки були підбиті в 1948 році на VII обласній партійній конференції у звітній доповіді першого секретаря обкому КП(б) України Л. І. Брежнєва. (Першим секретарем Дніпропетровського обкому партії Л. І. Брежнєв працював з листопада 1947 року до червня 1950 року). На цей час у партійних організаціях області налічувалося близько 51 тис. комуністів. Опорою партійної організації був комсомол, у 3666 організаціях якого було понад 76 тис. юнаків і дівчат. Першим секретарем обкому комсомолу в той час працював О. О. Смирнов (нині секретар ЦК Комуністичної партії Білорусії), а згодом В. І. Дрозденко (нині член Політбюро ЦК КП України, секретар ЦК КП України).

Комуністи та комсомольці, всі трудівники Дніпропетровщини активно підтри-

Форсування Дніпра в районі Дніпродзержинська. 1943 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 181, арк. 34—36.

[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 299.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 355, арк. 1, 32.

Розлив сталі на заводі ім. Г. І. Петровського.

Трубопрокатний цех заводу ім. К. Лібкнехта.

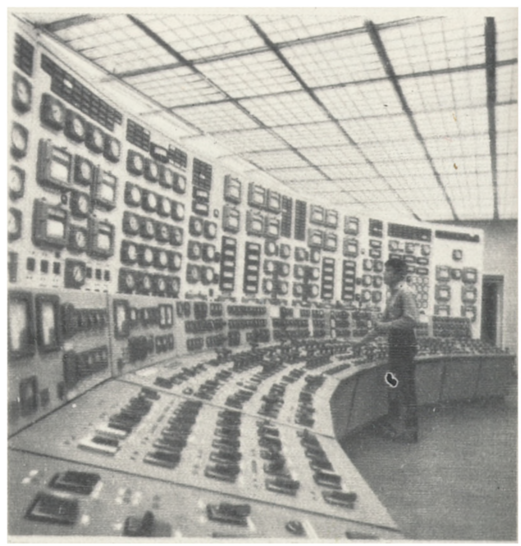

Придніпровська ДРЕС. Блочний щит управління.

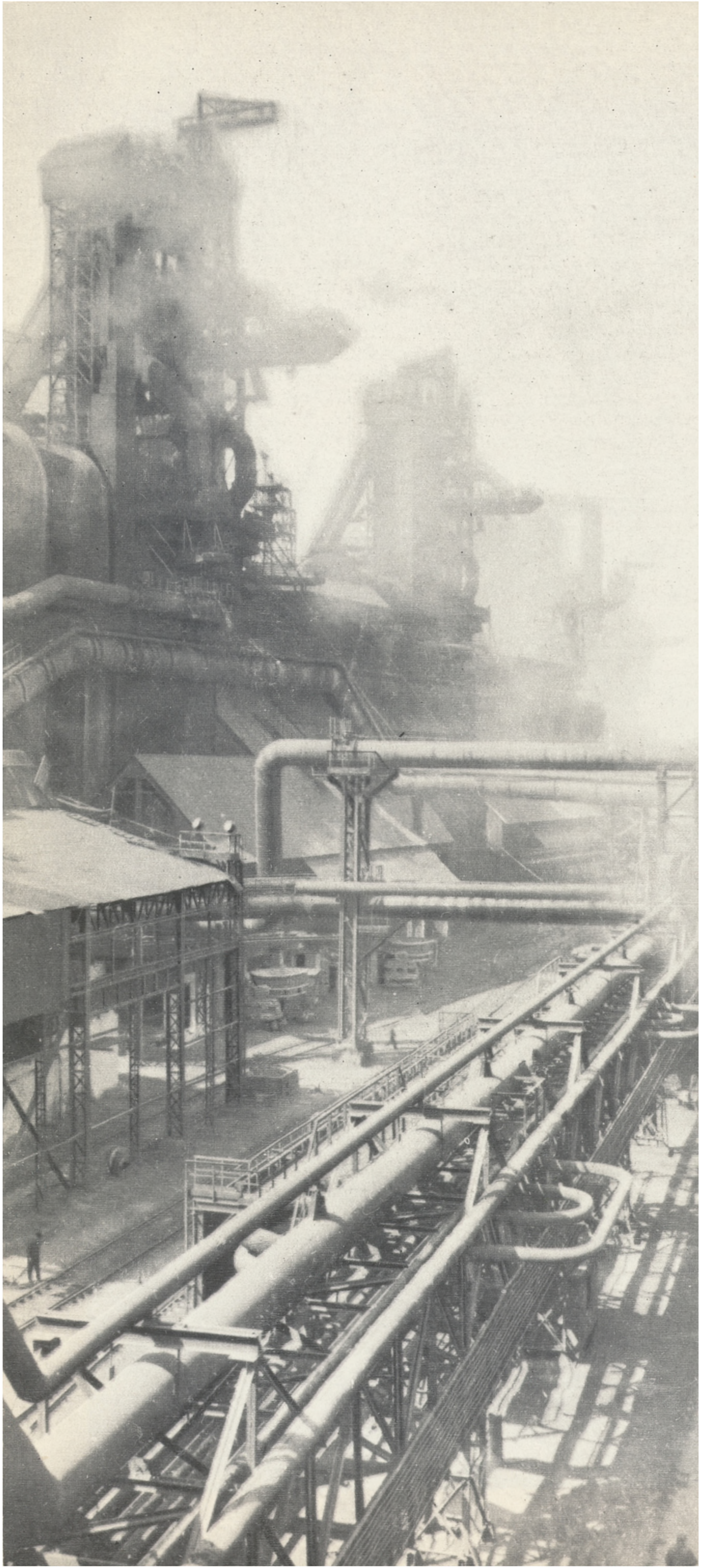

Доменний цех заводу ім. Г. І. Петровського.

Л. І. Брежнєв — перший секретар Дніпропетровського обкому партії серед працівників Дніпровського металургійного заводу ім. Ф. Е. Дзержинського. 1949 р.

мали ініціативу ленінградців про завершення п'ятирічки за чотири роки. Великого поширення на підприємствах набрали рух за швидкісні методи праці, змагання за перехід до колективної високопродуктивної праці.

В 1948 році видобуток залізної руди досяг 103,1 проц. до плану. Ще в жовтні завершив виконання річного плану трест «Нікопольмарганець». Успішно працювали підприємства машинобудівної промисловості. Колектив заводу ім. Бабушкіна вперше в СРСР виготовив суцільнозварну доменну піч для «Запоріжсталі». Випуск валової продукції промисловості в 1948 році склав 117,7 проц. планової.

Четвертий п'ятирічний план трудящі Дніпропетровщини успішно виконали. До 1950 року були підняті з руїн і почали давати продукцію завод металоконструкцій ім. Бабушкіна, металургійні заводи ім. Петровського, ім. Дзержинського, ім. Леніна, ім. К. Лібкнехта, Нікопольський південнотрубний та інші. Чимало підприємств області у 1948—1949 роках давали продукції більше, ніж у довоєнному 1940 році. Гірники Кривбасу видобули залізної руди в 3,5 раза більше, ніж у 1946 році, шахтарі Нікополь-Марганцевого басейну відповідно в 2,8 раза.

З патріотичним піднесенням працювало колгоспне селянство. Колгоспи та радгоспи області одержали від держави 3759 тракторів, 195 нових комбайнів, 500 моторів для ремонту старих комбайнів, 303 молотарки, 185 локомобілів, 577 автомашин, 1335 одиниць причіпного інвентаря. Із братніх республік було завезено 7280 голів великої рогатої худоби, 4200 голів дрібної худоби, 27 570 коней. Колгоспи області щорічно одержували в необхідних розмірах насіннєву і фуражну позики[1].

Велику роль у зміцненні колгоспного ладу відіграла постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 року «Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільгоспартілі в колгоспах», здійснення якої дало змогу повернути колгоспам понад 50 тис. га землі, на 1,5 млн. крб. господарського майна, худоби і грошей. Вже в 1947 році було відновлено 85,9 проц. довоєнних посівних площ. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови, десятки колгоспів добилися врожаю зернових по 18—20 цнт, соняшнику по 19 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби проти 1945 року зросло на 10,6 процента[2].

Піднесення сільського господарства було справою всього радянського народу. Всебічна допомога, яка надавалася містом селу, сприяла організаційно-господарському зміцненню колгоспів, зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Особливо широкого розмаху і дійового характеру набрала шефська робота після того, як обласний комітет партії в 1947 році закріпив промислові, будівельні і транспортні організації за певними сільськими районами. Підприємства Амур-Нижньодніпровського району Дніпропетровська протягом лише одного 1948 року відремонтували для підшефних колгоспів, МТС і радгоспів 20 двигунів, 25 насосів, відбудували і розширили зрошувальну сітку в колгоспах на площі 1028 га. Підприємства Жовтневого

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 7, спр. 3, арк. 115.
[2] Там же, спр. 729, арк. 256—260.

району подали технічну допомогу на суму понад 1,5 млн. крб. підшефним колгоспам і МТС Павлоградського та Магдалинівського районів.

До кінця 1950 року питома вага електрифікованих колгоспів досягла 36 проц. проти 18,2 процента в довоєнний час. Дніпропетровський, Дніпродзержинський і Криворізький міськкоми партії направили у підшефні райони близько тисячі чоловік з числа партійно-радянського активу для проведення агітаційно-масової роботи, укомплектували для колгоспів і радгоспів 523 бібліотечки[1].

Позитивно позначилось на розвитку громадського господарства укрупнення колгоспів. До кінця 1950 року в області налічувалось 788 артілей замість 1669. Головами колгоспів стали 200 спеціалістів з середньою і вищою сільськогосподарською освітою, а також випускники дворічної школи колгоспних кадрів[2].

Партійні і радянські органи багато дбали про виховання майстрів високих урожаїв. В соціалістичному змаганні честь називатися бригадою високої культури землеробства першою в області завоювала тракторна бригада Межівської МТС, яку очолював Г. І. Сулима. Багатьох послідовників в колгоспах і радгоспах нашої країни мав і знатний кукурудзовод Герой Соціалістичної Праці М. О. Озерний.

На кінець четвертої п'ятирічки в основному були загоєні рани, заподіяні сільському господарству війною. Посівні площі області перевищили рівень довоєнного 1940 року на 14,4 тис. гектарів. У 1951 році кількість великої рогатої худоби зросла порівняно з довоєнним рівнем на 26,9 тис. голів[3].

Важливі господарські завдання розв'язували трудящі області в роки п'ятої п'ятирічки. Особлива увага приділялася розвитку Криворізького залізорудного басейну.

Протягом 1951—1955 рр. у Кривбасі споруджено 18 шахт, 6 кар'єрів, 5 великих заводів, першу чергу Південного гірничозбагачувального комбінату. Видобуток марганцевої руди в області збільшився в 1,8 раза порівняно з 1950 роком, виробництво коксу в 2,2 раза, чавуну в 2,5, сталі в 2,2, прокату в 2 рази.

В 1953 році з будівництвом поблизу Павлограда першої вугільної шахти «Тернівської» було розпочато освоєння нового вугільного басейну Дніпропетровщини, який дістав назву Західного Донбасу. На кінець 1968 року тут працювало 4 кам'яновугільні шахти.

Успішно розвивалася машинобудівна і машинообробна промисловість. Збільшився випуск нового пневматичного обладнання для шахт на криворізькому заводі «Комуніст», баштових підйомних кранів на Нікопольському заводі ім. Леніна, металоконструкцій на заводі ім. Бабушкіна. За 1951—1955 роки виробництво транспортерів зросло в 2 рази, електромоторів в 5 разів. Машинобудівна і металообробна промисловість області за обсягом валової продукції посідала друге місце після металургійної. Набула дальшого розвитку промисловість по виробництву товарів народного споживання. Валова продукція легкої промисловості в 1955 році зросла в 1,3 раза порівняно з 1940 роком[4]. Обсяг валової продукції всієї промисловості збільшився на 98 проц. порівняно з 1950 роком[5]. Понад план продукції вироблено на суму 1 млрд. 45 млн. карбованців.

Багато уваги питанням промислового розвитку Дніпропетровщини приділяла обласна партійна організація, яку очолював тоді А. П. Кириленко, нині член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС. (Першим секретарем Дніпропетровського обкому КП України А. П. Кириленко працював з червня 1950 року до листопада 1955 року).

---

[1] В. Мартинкова, В. Подворчанський. Відбудова і розвиток народного господарства в післявоєнний період (1945—1953 рр.). Дніпропетровськ, 1962, стор. 52.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 12, спр. 3, арк. 49.

[3] Народне господарство УРСР. Статистичний збірник. К., 1957, стор. 120, 238.

[4] І. Воропай. Боротьба за розвиток промисловості в період завершення будівництва соціалізму (1953—1958 рр.). Дніпропетровськ, 1962, стор. 11, 14.

[5] Днепропетровщина к юбилейному году. Статистический сборник. Днепропетровск, 1967, стор. 27.

Велике промислове будівництво розгорнулося на Дніпропетровщині після XX з'їзду КПРС. Мобілізуючи трудящих на здійснення рішень з'їзду партії, обласна партійна організація посилила організаторську та політичну роботу. Широку програму дальшого поліпшення керівництва всіма ланками народного господарства розробили збори партійного активу області і міста Дніпропетровська, які відбулися 13 березня 1956 року. Збори всебічно обговорили доповідь першого секретаря обкому КП України В. В. Щербицького «Про підсумки роботи XX з'їзду КПРС і завдання обласної партійної організації». (З листопада 1955 року до грудня 1957 року В. В. Щербицький працював першим секретарем Дніпропетровського обкому КП України, з липня 1963 року до грудня 1964 року він — перший секретар Дніпропетровського промислового обкому, з грудня 1964 року до жовтня 1965 року — перший секретар Дніпропетровського обкому КП України).

Удосконалюючи методи керівництва промисловими підприємствами і будовами, партійні організації зосереджували увагу на якнайшвидшому введенні в дію нових об'єктів. Швидкісним методом були збудовані доменна піч на заводі ім. Дзержинського, коксова батарея на Баглійському коксохімічному заводі, прокатні стани і конверторний цех на Криворізькому металургійному заводі ім. Леніна, друга черга Південного гірничозбагачувального комбінату, шахта Дніпропетровська-Комсомольська в Кривбасі, заводи пресів і лакофарбовий у Дніпропетровську. На заводі ім. Дзержинського в 1958 році закінчено будівництво кисневої станції, конвертора в бесемерівському цеху, вапняно-випалювальної установки. 29 серпня 1958 року було задуто доменну піч «Дніпропетровську-Комсомольську» на заводі ім. Петровського, а 6 вересня 1958 року — доменну піч «Криворізьку-Комсомольську» на Криворізькому металургійному заводі ім. Леніна.

В спорудженні шахт і доменних печей активну участь брав комсомол області. За самовіддану працю сотні юнаків і дівчат нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Обласну комсомольську організацію було відзначено Почесною грамотою ЦК ВЛКСМ.

В ході всенародного соціалістичного змагання, що розгорнулося на честь XXI з'їзду КПРС, у нашій країні виник патріотичний рух за створення бригад комуністичної праці. Ініціаторами цього руху на Дніпропетровщині виступили комсомольсько-молодіжна бригада доменної печі № 12 заводу ім. Дзержинського, де старшим горновим працював П. Лигун, і бригада трубоелектрозварювального цеху заводу ім. Леніна, керована заслуженим металургом УРСР Г. А. Ситалом.

Виконуючи рішення XXI з'їзду КПРС, трудящі області виступили з новими починаннями. Так, робітники металургійних і гірничорудних підприємств та будов вирішили виконати семирічку за рівнем виробництва металу і видобутку руди за 5 років без додаткових капіталовкладень. Їх почин підтримали машинобудівники, хіміки, працівники інших галузей важкої промисловості. До боротьби за прискорення технічного прогресу залучалися широкі маси трудящих. Були створені комісії сприяння технічному прогресу, за участю яких розроблялись організаційно-технічні заходи по впровадженню нової техніки. Ще ширше розгорнувся рух винахідників і раціоналізаторів.

З ініціативи обкому КП України було проведено об'єднання наукових і інженерно-технічних сил промислових підприємств, що займалися розробкою однорідних проблем. За єдиним планом, складеним вченими разом з виробничниками, провадилась розробка нової технології виплавки металу, заснованої на застосуванні природного газу. У ній брали участь робітники заводів ім. Петровського, ім. Дзержинського, Криворізького ім. Леніна, «Запоріжсталі», Інститут чорної металургії Академії наук УРСР та інші.

У тісній співдружності вчених і виробничників розроблено і впроваджено у виробництво технологію ряду нових економічних профілів прокату, хімічних продуктів, комплексу машин для видобутку вугілля, металургійного устаткування, сільськогосподарських машин і комбайнів.

Набутий досвід керівництва промисловістю в період завершення будівництва соціалізму дав змогу Дніпропетровській обласній партійній організації успішно вирішувати величезні завдання, поставлені перед радянським народом XXI з'їздом КПРС у семирічному плані розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки і в прийнятій XXII з'їздом Програмі КПРС — програмі побудови комуністичного суспільства в нашій країні.

В 1962 році в промисловості області працювало понад 20 тис. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. Вживалися заходи щодо зміцнення партійного прошарку у провідних галузях промисловості. В металургійній і гірничорудній було близько 23 тис. комуністів, у машинобудівній та металообробній — 14 тис., на будівництві — 10 тис., на транспорті — близько 11 тисяч[1].

В русі за комуністичну працю в 1962 році брало участь 260 тис. трудівників промисловості і будівництва. Звання колективів комуністичної праці було присвоєно 3 тис. колективів, у т. ч. 3 заводам, 103 цехам і 4 шахтам, звання ударників комуністичної праці — 8,5 тис. чоловік[2].

В ході змагання за дострокове виконання семирічки широкого розповсюдження набула ініціатива криворізького шахтаря О. П. Ростального по швидкісній проходці шахтних стволів. Прагнення трудящих достроково виконати семирічку знайшло свій вияв і у змаганні за «українську годину», ініціатором якого були луганські робітники. На Дніпропетровщині почин луганчан першими підхопили шахтарі шахти «Саксагань» рудоуправління ім. Дзержинського тресту «Дзержинськруда».

Придніпровська ДРЕС. 1965 р.

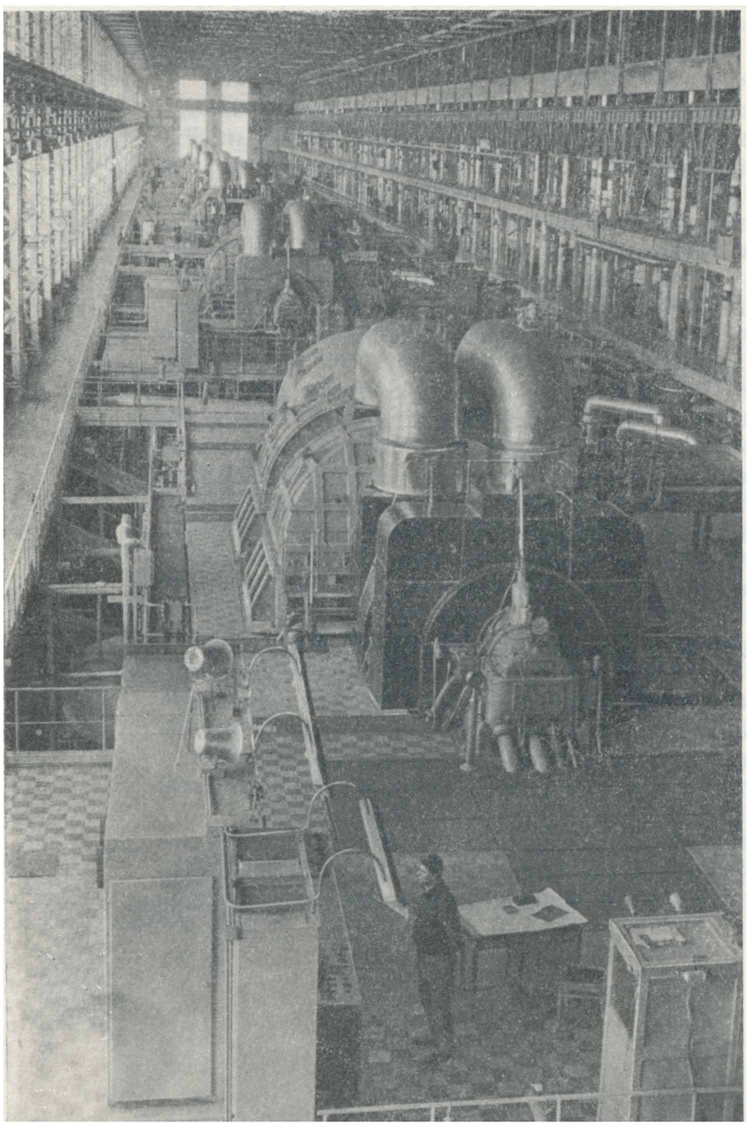

В результаті успішного виконання семирічного плану обсяг промислової продукції області зріс на 88 проц. замість 80 проц. за планом. Понад план було вироблено продукції на 800 млн. крб., що дорівнює обсягу всієї продукції в довоєнному 1940 році. Це — результат великих якісних змін, що сталися в промисловості внаслідок технічного переозброєння багатьох її галузей, механізації і автоматизації виробничих процесів. У 1965 році порівняно з 1958 роком випуск чавуну і сталі зріс у 1,9 раза, готового прокату — в 1,8, сталевих труб і залізної руди — в 1,7, марганцевої руди — в 1,2, мінеральних добрив — у 2 рази. Колективи металургійних підприємств достроково виконали семирічку, виробивши понад план 5,7 млн. тонн чавуну, 7,4 млн. тонн сталі, 3,8 млн. тонн прокату.

В роки семирічки швидкими темпами зростало виробництво елек-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 38, спр. 10, арк. 15.
[2] Там же, спр. 8, арк. 6.

троенергії: досягла проектної потужності — 2 млн. 400 тисяч квт — Придніпровська ДРЕС, стала до ладу діючих Дніпродзержинська гідроелектростанція. Успішно розвивалася вугільна промисловість Західного Донбасу, розпочалась промислова експлуатація Перещепинського родовища природного газу.

Всього за роки семирічки були побудовані і стали до ладу діючих 270 промислових підприємств і цехів, в тому числі 5 доменних печей, 6 гірничозбагачувальних комбінатів, 14 залізорудних і 19 марганцевих шахт та кар'єрів, 11 прокатних станів, 3 вугільні шахти в Західному Донбасі. Було електрифіковано 555 км залізничних колій, на 1230 км шляху впроваджена тепловозна тяга.

Трудовий подвиг працівників промисловості високо оцінили Комуністична партія і Радянський уряд. Звання Героїв Соціалістичної Праці були удостоєні 16 чоловік. Серед них: Е. О. Биков — вальцювальник заводу ім. К. Лібкнехта, С. С. Гезь — оператор заводу ім. Петровського, М. М. Новиков — бурильник з Криворіжжя, О. К. Кулаков — фрезерувальник Дніпропетровського заводу сільськогосподарських машин, Р. А. Левченко — робітниця Дніпропетровської швейної фабрики ім. Володарського, О. П. Подлепа — керуючий трестом «Криворіжаглобуд» та інші. Близько 2 тис. робітників нагороджені орденами і медалями.

На Малочкаловському кар'єрі Богданівського рудоуправління. 1965 р.

Певних успіхів досягло сільське господарство області. XIX з'їзд КП України відмітив, що колгоспи і радгоспи області домоглися значних результатів у боротьбі за високі врожаї всіх зернових. Вони здали державі понад 65 млн. пудів хліба. Майже всі колгоспи перевиконали плани валового збору зерна. На момент реорганізації машинно-тракторних станцій (лютий 1958 року) в області було 7433 трактори (в 15-сильному обчисленні), 3604 зернові комбайни та багато іншої техніки. Переважна більшість колгоспів мала змогу купити цю техніку і розрахуватися за неї уже в 1958 році.

Виконуючи рішення Партії і Уряду про піднесення сільського господарства, трудівники колгоспів та радгоспів Дніпропетровщини досягли значних успіхів у підвищенні врожайності зернових і технічних культур, продуктивності тваринництва. Так, у 1953 році валовий збір зерна становив 102,8 млн., а в 1958—163,8 млн. пудів, виробництво м'яса порівняно з 1953 роком збільшилося в 1,3, молока — в 2,4 раза. Колгоспи області одержали 2 млрд. крб. прибутків, у 2,3 раза більше, ніж у 1953 році. Удвоє зросла оплата праці колгоспників. Майстрам високих урожаїв і високої продуктивності тваринництва — доярці з Покровського району Р. С. Гузь, чабанам В. І. Явтушенку та І. Г. Жалилу з Васильківського і Царичанського районів, комбайнерам П. М. Стрюк, Д. К. Чуб з Перещепинського району, бригадирам комплексних бригад К. М. Ситник і О. Д. Парфенову з Дніпропетровського району, бригадиру тракторної бригади Верхівцевської МТС Т. А. Шевченку та іншим присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Комбайнер Новомосковської МТС Г. І. Байда вдруге удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

В 1964 році господарства області одержали близько 1200 тракторів, 770 зернових і спеціальних комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки[1].

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 9823, оп. 2, спр. 13, арк. 111.

Виконуючи настанови XXII з'їзду КПРС про зміцнення колгоспів і радгоспів досвідченими кадрами керівних працівників та спеціалістів, обласна партійна організація провела велику роботу по організації навчання і підвищення кваліфікації кадрів. В результаті цього питома вага спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою, що очолили колгоспи, збільшилась з 64,3 проц. в 1958 році до 82,8 у 1965 році[1].

Збільшилось виробництво і заготівля продуктів сільського господарства, зріс рівень рентабельності всіх його галузей.

XVIII обласна партійна конференція, що відбулась у лютому 1966 року, підбила підсумки роботи партійних організацій по виконанню рішень XXII з'їзду КПРС, жовтневого (1964 року) та наступних Пленумів ЦК КПРС. У звітній доповіді обкому КП України, з якою виступив член Політбюро ЦК КП України, перший секретар обкому О. Ф. Ватченко, було вказано, що головну увагу партійні організації повинні зосередити на підвищенні ефективності промислового і сільськогосподарського виробництва, піднесенні продуктивності праці, всебічному розвитку творчої ініціативи трудящих і соціалістичному змаганні за гідну зустріч XXIII з'їзду КПРС, XXIII з'їзду КП України і 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня, трудівники міст і сіл області достроково завершили виконання завдань двох років п'ятирічки. Обсяг промислового виробництва зріс на 18,5 проц., надпланової продукції вироблено на 200 млн. крб., продуктивність праці збільшилася майже на 11 процентів.

Промислові підприємства Дніпропетровщини в ювілейному році дали країні 14 млн. тонн чавуну, 15,5 млн. тонн сталі, 12,5 млн. тонн прокату, 87,8 млн. тонн залізної руди, майже в 3 рази більше, ніж її видобувалось у 1940 році[2].

Позитивно позначився на роботі підприємств перехід на нові умови планування і економічного стимулювання. За новою системою на 1 січня 1968 року працювало 97 підприємств, що випускали 36 проц. усієї промислової продукції області[3].

В капітальному будівництві за 1966 — 1967 рр. освоєно 1,7 млрд. крб.— в 2 рази більше, ніж за всю першу післявоєнну п'ятирічку. До ладу діючих введено більше

---

[1] Народне господарство Дніпропетровської області. Статистичний збірник. Донецьк, 1966, стор. 133.

[2] Поточний архів Дніпропетровського обкому КП України. Стенограма XIX Дніпропетровської обласної партійної конференції від 9 лютого 1968 р., стор. 14, 16.

[3] Днепропетровщина в новой пятилетке. Краткий статистический справочник. Днепропетровск, 1968, стор. 15.

В літньому таборі великої рогатої худоби. 1967 р.

Ґерої Соціалістичної Праці — жінки Дніпропетровщини. 1966 р.

Трактори «Кіровець» на колгоспних ланах Дніпропетровщини. 1967 р.

Зрошування колгоспних ланів. Апостолівський район, 1964 р.

Колгоспники села Орлівщини з ветеранами колгоспного руху. Новомосковський район, 1967 р.

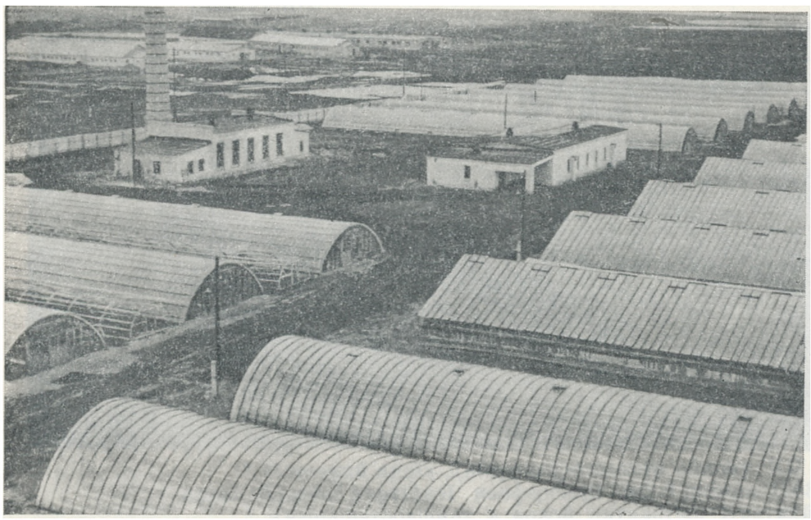

Парниково-тепличний комбінат радгоспу «Волнянський». Новомосковськ, 1965 р.

100 великих підприємств, виробництв і цехів, у т. ч. найпотужніша в світі доменна піч на Криворізькому металургійному заводі, унікальний середньосортний стан «350» на заводі ім. Дзержинського, завершено будівництво найбільшої в Європі Придніпровської ДРЕС і т. д.

Велика питома вага Дніпропетровщини в республіканському виробництві промислової продукції: область дає 20,6 проц. електроенергії, 37,3 проц. чавуну, 36,2 проц. сталі і прокату, 64,9 проц. стальних труб, 95,1 проц. залізної руди, 100 проц. марганцевої руди, 12,8 проц. мінеральних добрив, 34,4 проц. металургійного устаткування.

Залізну та марганцеву руди, що добуваються на Дніпропетровщині, використовують багато підприємств Донбасу, звідки область одержує коксівне вугілля, вогнетривкі матеріали, флюси, сіль тощо. Метал з Дніпропетровщини одержують машинобудівні заводи більшості областей України, центральних областей Російської Федерації, Прибалтики, Білорусії, Молдавії. В область надходить багато продукції з різних кінців Радянського Союзу. Дніпропетровщина одержує тканини з центральних областей РРФСР, електроди, радіоприймачі, рибну продукцію з Прибалтики, із закавказьких республік — чай, цитрусові, нафту, тютюн тощо. Північні області РРФСР і Білорусія поставляють сюди ліс, дерев'яні та інші вироби.

Справі зміцнення миру служать економічні зв'язки Дніпропетровщини із зарубіжними країнами. Підприємства області в 1967 році виконували замовлення 26 зовнішньоторговельних об'єднань Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР. Продукція 60 підприємств відправлялась у 70 країн світу. Так, Дніпродзержинський металургійний завод ім. Дзержинського експортував у 35 країн світу чавун, сортову та листову сталь, залізничні рейки, швелери та інше. Дніпропетровський завод металургійного устаткування вивозив свою продукцію у 25 країн. Верстати, що їх виробляє Дніпропетровський верстатобудівний завод, використовуються для деревообробних підприємств майже 20 країн світу — В'єтнаму, Народної Республіки Болгарії, Куби, Індії, ОАР, Малі, Афганістану та інших. Далеко за межами нашої Батьківщини відомі холодильники «Дніпро», електроприлади та радіоприймачі, що виробляються на Дніпропетровщині. Металургійні заводи Болгарії, Чехословач-

чини, НДР та інших країн працюють на криворізькій руді та нікопольському марганці.

У свою чергу з 20 країн світу область одержує машини, обладнання, кольорові метали, товари широкого вжитку. Так, наприклад, значну частину устаткування для Губинихського цукрового заводу було замовлено в Польщі, обладнання для шинного заводу — в Англії, для Баглійського коксохімічного заводу і Нікопольського південнотрубного — в Австрії, Англії, Данії та інших країнах.

Свої промислові вироби Дніпропетровська область експонувала на 16 міжнародних ярмарках — в Гетеборзі, Сіднеї, Познані, Салоніках, Ізмірі, Будапешті, Лондоні, Парижі, Токіо та інших містах світу.

Зміцнюється економіка колгоспів і радгоспів області. Протягом 1966—1967 рр. урожайність зернових зросла майже на 4 цнт з гектара, виробництво зерна проти 1964—65 років збільшилось на 12 процентів. Протягом цих двох років державі продано 115,5 млн. пудів зерна, 502 тис. тонн овочів, 1153 тис. тонн цукрових буряків, 538 тис. тонн соняшнику, 1317 тис. тонн молока, 246 тис. тонн м'яса і 337 млн. шт. яєць. За великі досягнення у створенні комуністичного достатку понад 13 тис. працівників сільського господарства нагороджені орденами і медалями, 64 — удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Урядових нагород удостоєні 18 передових підприємств, колгоспів, радгоспів.

Свідченням загальнонародного визнання великих успіхів трудящих Дніпропетровщини у комуністичному будівництві було нагородження області в 1958 році орденом Леніна. У зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня область нагороджена пам'ятним прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, Президії Верховної Ради СРСР і ВЦРПС. Союзними і республіканськими прапорами відзначені також 26 передових колективів трудящих[1].

В центрі уваги обласної організації КП України, в якій 179 тис. комуністів, об'єднаних у 3677 первинних партійних організаціях,— питання підвищення рівня партійного керівництва народним господарством, добору, розстановки і виховання кадрів, посилення контролю над виконанням директив Партії і Уряду, рішень місцевих партійних органів, комуністичне виховання трудящих. Широку організаторську та масово-політичну роботу розгортають комуністи області на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Трудівники міст і

[1] Поточний архів Дніпропетровського обкому КП України. Стенограма XIX Дніпропетровської обласної партійної конференції від 9 лютого 1968 р., стор. 15, 27.

Районне свято врожаю. Новомосковськ. 1965 р.

Дні літератури і мистецтва РРФСР на Україні, присвячені 50-річчю Великого Жовтня. Зустріч представників російської делегації. 1967 р.

сіл Дніпропетровщини зобов'язалися виконати завдання п'ятирічки до 7 листопада 1970 року. Знаменним явищем в громадсько-політичному житті Дніпропетровщини стало масове створення ленінських народних шкіл, що розгорнулося з ініціативи робітників трубоелектрозварювального цеху комуністичної праці Дніпропетровського ордена Леніна трубопрокатного заводу ім. Леніна. На всіх підприємствах, будовах, у колгоспах, радгоспах, установах області працюють 2,7 тис. таких шкіл, де близько 80 тис. слухачів оволодівають революційною ленінською теорією, вивчають життя і діяльність великого вождя.

Активну участь у комуністичному будівництві бере 270-тисячна комсомольська організація області. Добру славу завоювали молоді будівники на спорудженні доменних печей, студентські цілинні загони, комсомольсько-молодіжні бригади на підприємствах, в колгоспах і радгоспах.

Особливу увагу приділяє обласна партійна організація комуністичному вихованню підростаючого покоління. Перед комсомольцями і молоддю міст і сіл Дніпропетровщини регулярно виступають старі комуністи, партійні та радянські працівники. Змістом цих виступів є всебічне висвітлення боротьби партії, радянського народу за втілення в життя великих заповітів В. І. Леніна, глибоке роз'яснення значення марксизму-ленінізму для революційних перетворень, що сталися в країні, і зокрема на Дніпропетровщині, за роки Радянської влади. Робота з комсомольцями стала основним партійним дорученням і для багатьох молодих членів партії. Останнім часом впроваджено ще одну дійову форму ідеологічної роботи — політичні інформації для класних керівників та учнів старших класів загальноосвітніх шкіл. В області — 83 тис. старшокласників. Питання про те, як краще організувати роботу з ними, спеціально вивчав обком партії і прийняв з цього приводу відповідну постанову. Всі заходи, що проводяться серед молоді, підпорядковуються завданню ідейного загартування підростаючої зміни.

Велику роботу серед трудящих проводять профспілки. Понад 7650 первинних профспілкових організацій, що об'єднують 1 420 632 чол., виступають застрільниками соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань п'ятирічки. Тільки в змаганні за комуністичну працю на початок 1968 року брало участь більше 0,5 млн. чоловік. 61 підприємство вже завоювало почесне звання комуністичного.

Глибоко вникають у питання розвитку промисловості, сільського господарства і культури місцеві Ради депутатів трудящих. До обласної, міських, районних, селищних та сільських Рад в 1967 році обрано більше 19 тис. депутатів. Серед них майже 10 тис. комуністів, 1600 комсомольців. В Радах працює близько 8 тис. жінок.

Один із житлових масивів в Марганці. 1966 р.

Більше 12,5 тис. депутатів мають вищу і середню освіту, 5490 депутатів нагороджені орденами і медалями СРСР, 83 удостоєні звання Героя Радянського Союзу і Героя Соціалістичної Праці. До роботи 2154 постійних комісій Рад залучено 23 840 активістів.

Завдяки самовідданій праці партійних, радянських, комсомольських, профспілкових організацій, всіх трудящих невпізнанно змінилася Дніпропетровщина. Побудовано десятки нових заводів, фабрик; міста області прикрасилися новими архітектурними ансамблями культурних і освітніх установ; з'явилися цілі нові райони і вулиці. Значно зросло населення міст.

Уже в роки першої післявоєнної п'ятирічки було відбудовано 828,3 тис. кв. метрів житла. Особливо високих темпів набуло житлове будівництво в роки семирічки. На 1 січня 1968 року житлова площа в містах і селищах міського типу становила 19,3 млн. кв. метрів. Державними і кооперативними підприємствами та організаціями, колгоспами і населенням в містах і селах області за два роки п'ятирічки побудовано понад 62 тис. квартир та індивідуальних житлових будинків загальною площею 3 млн. кв. метрів. У 1966—1967 роках до нових будинків переселились і поліпшили житлові умови більше 310 тис. чоловік[1]. Немає на Дніпропетровщині міста, в якому б не було нового житлового масиву, а в селі — нової вулиці із зручними й затишними будинками.

Успішно розвивається комунальне господарство. В 9 містах є водопроводи загальною довжиною 1545 км. Будується великий Аульський водогін, який забезпечить водою населення Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Новомосковська та навколишніх сіл. Розширюються водоочисні споруди в Кривому Розі, Марганці, Орджонікідзе, П'ятихатках, Широкому. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції завершено електрифікацію сільських районів області. На 1 січня 1968 року в 18 містах області газифіковано 307,7 тис. квартир. Широкого розвитку набув міський електротранспорт.

З кожним роком зростає обсяг роздрібного товарообороту державної і кооперативної торгівлі. Якщо в 1955 році він становив 662,1 млн. крб., то в 1967 році досяг 1691 млн. крб., а проти 1940 року зріс у 6,6 раза.

У 1967 році в області було 260 лікувальних установ на 33 910 ліжок. Про здоров'я трудящих піклувалося 9 тис. лікарів і 27 тис. середнього медичного персоналу[2]. Дніпропетровщина забезпечена лікарями краще, ніж будь-яка з розвинутих

[1] Днепропетровщина в новой пятилетке. Краткий статистический справочник, стор. 7, 32.
[2] Днепропетровщина к юбилейному году. Статистический сборник, стор. 219.

Проспект Карла Маркса в Кривому Розі. 1965 р.

О. П. Чекмарьов, З. І. Некрасов, Б. П. Соколов, Д. С. Фільов,

Визначні вчені, що працюють на Дніпропетрові

капіталістичних країн. 23 лікарям присвоєно почесне звання заслуженого лікаря УРСР. Десятки їх відзначені урядовими нагородами.

З кожним роком зростає кількість дитячих закладів. У 1967 році 24,5 тис. дітей виховувалися в дитячих яслах. В 1323 дитячих садках виховується 147 тис. дошкільнят.

У 1956 році в 1673 школах області навчалось більше 330 тис. учнів, а у 1967—68 рр.— в 1852 школах, включаючи школи робітничої і сільської молоді, набували освіту 575,5 тис. учнів та працювали 32 тис. учителів. На виконання рішень XX з'їзду КПРС в системі народної освіти були відкриті школи-інтернати. В 1967/1968 навчальному році в області їх було вже 39, навчалось тут понад 14 тис. учнів. Широкого розвитку набули школи робітничої і сільської молоді, заочні школи.

Небаченого розквіту досягла в післявоєнні роки на Дніпропетровщині вища і середня спеціальна освіта. Вже в 1944/45 навчальному році в області працювало 12 вищих учбових закладів з числом студентів близько 10 тис., 32 технікуми, в яких навчалось 9347 чоловік, і 9 науково-дослідних інститутів. На кінець четвертої п'ятирічки по кількості студентів у вищих і середніх учбових закладах довоєнний рівень був значно перевершений. Наприкінці 40-х і на початку 50-х років з метою зміцнення матеріальної бази вузів та забезпечення висококваліфікованими кадрами викладачів проведено їх укрупнення. В 1967/68 навчальному році в 11 вузах і 70 технікумах області навчалося 170 тис. студентів і учнів. Широкого розвитку набуло вечірнє і заочне навчання. Важливі ділянки господарського та культурного будівництва очолюють кадри партійних і радянських працівників, виховані Дніпропетровською Вищою партійною школою.

В області 54 наукові заклади, в тому числі 19 науково-дослідних інститутів. У вищих і науково-дослідних закладах працюють академік АН СРСР О. П. Чекмарьов, академіки АН УРСР М. С. Поляков, К. Ф. Стародубов, З. І. Некрасов, Г. М. Малахов, академіки ВАСГНІЛ Б. П. Соколов, А. І. Задонцев, члени-кореспонденти АН УРСР Ф. О. Абрамов, К. П. Бунін, В. А. Лазарян, М. О. Лошкарьов, В. І. Моссаковський, О. З. Широков, член-кореспондент ВАСГНІЛ Д. С. Фільов, професори В. С. Ващенко, Д. П. Пойда, Ф. С. Павлов — всього близько 8000 науковців, в т. ч. 156 докторів і 1775 кандидатів наук. Серед них представники всіх основних ділянок сучасної наукової думки — механіки і будівельники, хіміки й біологи, транспортники, медики, філологи та історики. 21 з них присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки УРСР або заслуженого діяча науки і техніки УРСР. Змінилася й наукова «географія» області: вищі учбові і науково-дослідні заклади діють в Дніпропетровську, Кривому Розі, Дніпродзержинську та інших містах. Активно залучаються до дослідницької діяльності передовики і новатори виробництва.

О. А. Шевченко,

Н. С. Алфьорова,

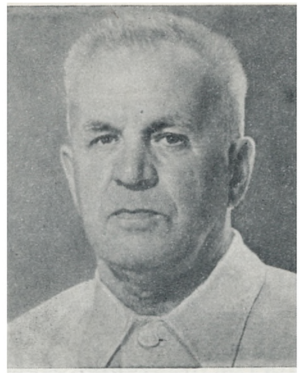

С. І. Борисов,

К. П. Бунін,

А. Є. Кривошеєв,

В. І. Моссаковський,

К. Ф. Стародубов.

В області є 1152 бібліотеки всіх відомств із загальним книжковим фондом понад 12 млн. примірників. Книжковий фонд 634 сільських бібліотек перевищує 3 мільйони томів.

До послуг трудящих чотири театри і філармонія. В 1950 році спектакль «Навіки разом», поставлений на сцені Дніпропетровського українського театру ім. Т. Г. Шевченка, був удостоєний Державної премії, лауреатами її стали художник М. М. Корольов, заслужені артисти УРСР А. А. Верменич, Л. С. Задніпровський, І. Г. Кобринський, З. С. Хрукалова, артисти М. Ф. Ільченко та В. І. Овчаренко.

Швидко розвивається сітка культурно-освітніх установ. На 1 травня 1968 року в області діяло 1224 клуби, 24 районні будинки культури. В області — 23 заслужені і народні колективи художньої самодіяльності. Не тільки на Батьківщині, а й за кордоном відомі танцювальний ансамбль «Дніпро» і капела бандуристів заводу ім. Дзержинського. В 1967 році звання заслуженого народного ансамблю УРСР присвоєно танцювальному колективу «Дружба» заводу ім. Петровського. У Кривому Розі і Широкому, в Царичанці і Покровці на базі самодіяльності виросли колективи, яким присвоєно звання народних.

Уже в 1950 році в області було більше кіноустановок, ніж у 1940 році, а на початок 1968 року — 1184. У Дніпропетровську працює філіал Київської студії документальних фільмів.

Широку культосвітню роботу проводять п'ять музеїв: Дніпропетровський історичний ім. Д. І. Яворницького, Дніпропетровський художній, музей історії міста Дніпродзержинська, Нікопольський та Криворізький краєзнавчі музеї. Крім того, на громадських засадах створено 44 народні музеї, близько 400 музейних кімнат та кутків у школах, експозиції яких розповідають про життя і діяльність В. І. Леніна, та 186 музеїв і музейних кімнат, присвячених революційним, бойовим, трудовим подвигам дніпропетровців. Павлоградський історико-революційний музей у 1963 році нагороджено Почесною грамотою Міністерства культури СРСР і ЦК профспілки працівників культури.

В області виходять 3 обласні газети: «Зоря», «Днепровская правда» і «Прапор юності», 170 міських, районних, багатотиражних газет підприємств, будов, колгоспів, радгоспів, вузів загальним разовим тиражем близько 700 тис. примірників. Видавництво «Промінь» лише в 1967 році випустило 137 назв книг.

В користуванні трудящих понад 2 млн. радіоприймачів, телевізорів і радіоточок. У 1958 році завершено будівництво Дніпропетровського телецентру, в 1960 році збудовано ретрансляційний пункт в Кривому Розі.

Дніпропетровське відділення Спілки письменників України об'єднує 28 письменників. Читачі добре знають прозові твори Ф. Д. Залати, О. Й. Билінова, М. П. Нечая, П. Т. Кононенка, С. А. Чорнобривця, Т. І. Леонової, поетичні збірки Ф. А. Карпенко, О. Г. Крилова, П. З. Шаповала, І. П. Пуппо та інших.

В області працює багато літературних об'єднань, в яких підвищують свою майстерність десятки обдарованих юнаків і дівчат. До філії Спілки художників входять 50 художників і скульпторів. Серед них — Г. Г. Чернявський, М. І. Родзін, М. О. Кокін, О. І. Жирадков, О. В. Ситник та інші. Далеко за межами області відомі майстри петриківського орнаменту. Їх загін зростає за рахунок випускників Дніпропетровського художнього училища, учнів студій образотворчого мистецтва при палацах культури.

Десятки тисяч трудящих області займаються спортом. До їх послуг 44 стадіони, 6 палаців спорту, 18 водних станцій, 52 спортивні зали, закритий плавальний басейн, каток штучного льоду. Працює 20 спортивних шкіл, а на підприємствах, в колгоспах і радгоспах — тисячі гуртків і секцій.

Працьовиті радянські люди — активні будівники комунізму, багатюща природа, скарби надр, велетні індустріального Придніпров'я — гордість нашої Батьківщини. Хто бачив ці безмежні степові простори, милувався величним Дніпром, серед нічної тиші спостерігав вогненні заграви металургійних заводів, той ніколи не забуде цього чудового краю.

Л. О. БАРДАГОВА, О. Ф. БАТАРІНА, М. Д. БІЛОУС,
В. Я. БОРЩЕВСЬКИЙ, І. Ф. КОВАЛЬОВА, О. В. КУЗЬМІНА,
А. В. КУЗНЕЦОВ, К. І. ПОЗНЯКОВ, Д. П. ПОЙДА,
Л. П. УШАТКІН.

ДНІПРОПЕТРО́ВСЬК

Дніпропетровськ — місто обласного підпорядкування, адміністративний, економічний і культурний центр Дніпропетровської області. Великий вузол залізничних, автомобільних, водних шляхів та авіаліній. Розташований на правому і лівому берегах Дніпра. Відстань до Києва залізницею 592 км, до Москви — 1014 км. Населення — 837 тис. чол. Адміністративно поділяється на 5 районів: Амур-Нижньодніпровський, Жовтневий, Кіровський. Ленінський, Червоногвардійський.

Дніпропетровській міській Раді депутатів трудящих підпорядковані Ігренська і Придніпровська міські Ради, а також Таромська і Чаплинська селищні Ради.

Про заселення в стародавні часи території, на якій розташоване місто, розповідають численні археологічні знахідки. В урочищі Аптекарській балці, на Комсомольському острові досліджено рештки стоянок доби палеоліту (40—16 тис. років тому). В парку ім. Т. Г. Шевчека (кол. Потьомкінський сад) знайдено рештки неолітичного поселення та майстерні по обробці каміння (VI—IV тисячоліття до н. е.)[1].

Кількість стародавніх поселень на цій території значно зросла в період міді та бронзи (III—I тисячоліття до н. е.). По вулиці Сєрова, в Севастопольському парку та на місці Нагорного ринку досліджувалися поховання в курганах, в парку ім. Т. Г. Шевченка та інших місцях — залишки споруд тих часів[2]. У V—III століттях до н. е. на території міста були окремі скіфські поселення. Про це свідчать знахідки на вулиці Барикадній (кол. Кудашівська) та на місці Нагорного ринку[3].

В околицях міста понад Дніпром збереглися рештки слов'янських поселень черняхівської культури (II—V) та VIII століть н. е. Біля селищ Лоцманської Кам'-

---

[1] «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», 1953, вып. 2, стор. 74—75.

[2] «Известия археологической комиссии», 1911, вып. 43, стор. 104—106. Журн. «Советская археология», 1960, № 4, стор. 31.

[3] Сборник статей по археологии и византиеведению, вып. 2. Прага, 1928, стор. 336.

янки та Старої Ігрені збереглися рештки поселень періоду Київської Русі (XI—XII століття). Поховання кочівників (XIII—XV століття н. е.) досліджено на території гірничого інституту, історичного музею та заводу ім. Петровського[1].

В 1777 році азовським губернатором В. О. Чертковим за наказом Г. О. Потьомкіна в гирлі річки Кільчені, там, де вона впадає в Самару, на північ від сучасного Дніпропетровська, в межах нинішнього Новомосковського району було закладено місто, назване на честь Катерини II Катеринославом. Через 4 роки в ньому було понад 200 невеликих будинків і 2194 мешканці[2]. Проте місцевість для будівництва міста була невдалою. Ця низина весною затоплялася повінню, після спаду води надовго залишалось болото.

22 січня 1784 року Катерина II підписала указ, в якому говорилося, що «губернскому городу под названием Екатеринослав быть по лучшей удобности на правой стороне реки Днепр у Кайдака...»[3]. Будувати його почали на місці запорізької слободи Половиці, яка виникла ще в 40-х рр. XVIII століття. Тут були зимівники козацьких старшин Микити Коржа, Лазаря Глоби й інших[4]. 9(20) травня 1787 року на горі, де тепер Жовтнева площа, відбулась закладка Катеринослава — центра Катеринославського намісництва[5].

В проектуванні і будівництві міста брали участь видатні російські архітектори І. Є. Старов, В. П. Стасов, А. Д. Захаров. Забудова території почалася вздовж Дніпра з двох протилежних кінців, розділених глибокими ярами. В нагорній частині міста в 1790 році за проектом І. Є. Старова було споруджено палац князя Потьомкіна.

У 1797 році Павло І перейменував місто на Новоросійськ. У 1802 році Катеринославу було повернуто його назву і надано ранг губернського міста.

Уже восени 1794 року в Катеринославі почала працювати велика казенна мануфактура[6], яка складалася з двох фабрик: суконної, що була переведена сюди разом з робітниками—кріпосними селянами з містечка Дубровного Могилівської губернії, та шовково-панчішної — з підмосковного села Купавни[7], для якої закупили робітників за 16 тис. крб. на аукціоні[8].

У 1797 році на суконній мануфактурі працювало 819 постійних робітників, у т. ч. 378 жінок, 115 дітей. Більшу частину робітників становили жінки на панчішній мануфактурі. Жили робітники в казармах, побудованих на місці сучасного Центрального ринку (Озерна площа) та на березі Дніпра, де виникла фабрична слобідка. До мануфактур було приписано також 1186 чол. сільського населення[9]. Їх оселили на річці Мокрій Сурі, де виникла слобода Сурсько-Литовська.

Крім багатьох дерев'яних будівель, зведених за проектом відомого архітектора Ф. І. Волкова, для мануфактур було споруджено 3 великі кам'яні корпуси, один з них зберігся до нашого часу. Умови роботи на мануфактурах і на будівництві міста були дуже тяжкими. Від холоду, голоду, непосильної роботи сотнями гинули люди. Це змушений був визнати навіть Потьомкін. В листі до підрядчика Фалєєва (1789 р.), одного з винуватців масової загибелі людей, він писав: «А тепер тільки

---

[1] Д. І. Яворницький. Мапа археологічних розкопів тюркської культури на території Дніпропетровщини.— Науковий архів Інституту археології АН УРСР, ф. ВУАК, № 294, стор. 3.

[2] С. К. Корольков. Столетний юбилей Екатеринослава, вып. 1. Екатеринослав, 1887, стор. 7, 9.

[3] Полное собрание законов Российской империи, т. 21, СПб., 1847, ст. 15910, стор. 11.

[4] Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии, вып. 8. Екатеринослав, 1912, стор. 318—319.

[5] В. Машуков. Воспоминание о городе Екатеринославе (1887—1910). Екатеринослав, 1910, стор. 6.

[6] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 235.

[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. 741, оп. 1, спр. 33, арк. 35.

[8] Труд в России, кн. 2. М., 1924, стор. 5.

[9] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 74.

скажу про число померлих, яких не могло б більше і в чуму загинути. Що користі доставляти людей, коли їх морять, мов навмисне»[1].

Побої робітників були звичайним явищем. Без дозволу фабричного начальства вони не могли навіть одружуватися. Мануфактура часто через збитки припиняла роботу, затримуючи виплату грошей. В окремі періоди робітники одержували копійки за свою працю. Так, наприклад, на панчішній мануфактурі за перше півріччя 1795 року робітники-відрядники (72 чол.) одержали всього 47 крб. 08 коп. В іншому випадку 170 чоловікам не платили грошей протягом 9 місяців. З цього приводу в офіційних звітах повідомлялось, що «фабричні люди, не одержуючи вчасно платні, вкрай знесилюються». В звіті мануфактури від 26 березня 1797 року вказувалося також на «непорядне та недосконале» влаштування робітничих помешкань. Це були нашвидку збиті будинки, пристосовані тільки для літнього часу. Своєрідним протестом проти сваволі адміністрації та жахливих умов праці були часті втечі робітників з мануфактури.

Катеринослав у 1-й половині XIX ст. Картина невідомого художника. Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького.

Підприємства міста переробляли в основному сільськогосподарську сировину. Лише в 1832 році було засновано невеликий чавуноливарний завод Заславського — перше підприємство на Катеринославщині такого профілю. Працювало тут 15 робітників. За даними 1850 року, крім нього, в місті діяли 1 суконна, 2 миловарні, 7 салотопних, 5 свічкових мануфактур та шкіряний завод[2].

Наявність цих, хоч і невеликих підприємств, сприяла пожвавленню торгівлі. З різних міст Росії до Катеринослава привозили сіль, металеві вироби, хутра, а звідси вивозили чавуноливарні вироби, сукна, шкіряні вироби, мило, свічки, продукти сільського господарства. П'ять разів на рік в місті збиралися ярмарки. Відомий етнограф і публіцист О. С. Афанасьєв-Чужбинський, який тричі побував у губернському центрі, писав: «Я пробув у Катеринославі днів чотири під час Петропавлівського ярмарку, бажаючи подивитися на різноманітний люд, що зійшовся та з'їхався сюди з околиць. ...Не скучно було ходити цими жвавими людськими коридорами й розглядати різноманітні групи покупців»[3].

Наприкінці 40-х років XIX століття в Катеринославі проживало близько 9 тис. чоловік, у 1853 році — 13 тис., на початку 60-х років — до 19,5 тис. чол.[4]. Соціальний склад населення у 1862 році був таким: дворян — 2075 чол., купців — 1042, міщан — 8119, селян — 1839, духівництва — 248, військових — 3611, майстрових робітників та інших — 2884 чоловіки. І все ж це ще було глухе провінціальне місто. На 1862 рік в ньому налічувалось 3060 дерев'яних і 315 кам'яних будинків.

Під час своєї поїздки до Криму на лікування в Катеринославі деякий час (у червні 1846 року) перебував відомий революціонер-демократ В. Г. Бєлінський.

---

[1] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 235—238.
[2] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 11, ч. 4, Екатеринославская губерния. СПб., 1850, стор. 156—157.
[3] А. Афанасьев-Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 1. Очерки Днепра. СПб., 1891, стор. 57, 58.
[4] Екатеринославская городская статистика, вып. 1. Екатеринослав, 1918, стор. 8—10.

В одному з своїх листів він писав: «Це місто, як і всі міста Новоросії, побудовано Потьомкіним, який хотів з нього зробити південну столицю Росії. І було де! Катеринослав стоїть біля Дніпра, на високому березі... Місто дуже оригінальне: вулиці прямі, широкі, є будинки порядні, але здебільшого мазанки»[1]. Таким лишився Катеринослав і на 60-і роки. Тільки 5 вулиць міста мали бруківку. В 1863 році Катеринослав мав лише 5 лікувальних установ, у т. ч. губернську лікарню[2].

Розвиток культури в місті в кінці XVIII та першій половині XIX століть відбувався під впливом великих політичних і культурних центрів Росії й України — Петербурга, Москви, Києва. При заснуванні Катеринослава передбачалось створити тут університет, музичну академію, театр. В 1787 році сюди було навіть відряджено композиторів Джузеппе Сарті, І. О. Хандошкіна, скульптора Ф. І. Шубіна, професора М. Г. Ліванова й інших. Та задум перетворити місто у великий культурний центр не здійснився в ті часи.

Тільки 1793 року в Катеринославі відкрито перше народне училище, а 1809 року — гімназію. Тут працював відомий художник Ф. І. Рєпнін-Фомін, а в середині XIX століття викладав природничі науки вчений, композитор і громадський діяч П. П. Сокальський. У 1862 році в місті було 29 учбових закладів, де навчалося 895 чоловік. Крім гімназії, повітового і парафіального училищ, всі учбові заклади були приватними.

Ще 1796 року тут вийшла друком книжка «Повчання сину», автором її був поміщик В. Золотницький. Друкувалась вона в колишній похідній потьомкінській друкарні, яку роком раніше передано місту Катеринославу.

В різні часи в Катеринославі перебували видатні діячі російської та української культури і науки, які справили значний вплив на громадсько-культурне життя міста. В травні 1820 року тут відбував заслання О. С. Пушкін. У дні перебування поета в місті розповідали про втечу з катеринославської тюрми двох закутих в кайдани в'язнів (братів Засоріних). З цим випадком пов'язаний сюжет поеми О. С. Пушкіна «Брати-розбійники». В 1833 році сюди приїздив І. К. Айвазовський. Під час Кримської війни, коли в місті було розташовано багато госпіталів, тут побував видатний російський хірург М. І. Пірогов.

В Катеринославі пройшли дитинство і юність однієї з перших російських письменниць О. А. Ган (1814—1842 рр.), самобутній талант якої оцінив В. Г. Бєлінський. В місті жив і працював В. М. Єлагін, автор романів «Губернський карнавал», «Відкупна справа», «Поль Іванович», «Вовчі сльози» (деякі з них були видруковані в некрасівському «Современнике»). Уродженцем Катеринослава був і публіцист М. Н. Стопановський, співробітник російського демократичного сатиричного журналу «Искра».

Титульна сторінка першої книжки, виданої в Катеринославі.

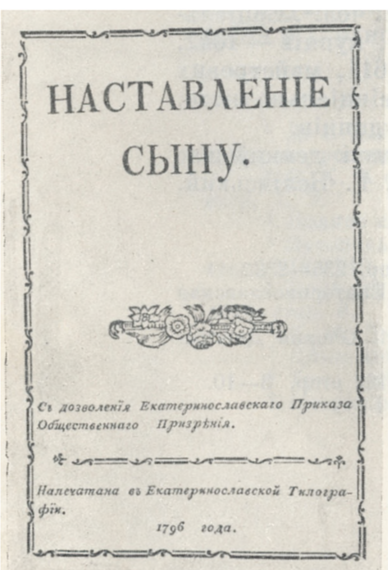
НАСТАВЛЕНІЕ СЫНУ.

Съ дозволенія Екатеринославскаго Приказа Общественнаго Призрѣнія.

Напечатана въ Екатеринославской Типографіи.

1796 года.

На початку 40-х років XIX століття антрепренер мандрівної трупи І. Ф. Штейн збудував в Катеринославі на Новодворянській вулиці (нині вул. Дзержинського) дерев'яне приміщення першого міського театру. Пізніше, в 1847 році, було збудовано кам'яне приміщення театру А. І. Луцького.

У 1838 році в Катеринославі почала виходити перша газета «Екатеринославские губернские ведомости». Значною подією тут було відкриття 8 жовтня 1859 року першої телеграфної станції, яка зв'язала Катеринослав з Петербургом, Москвою, Варшавою, Києвом, Одесою та іншими містами.

Важливі зміни в економічному і культурному розвитку міста відбулися після скасування кріпосного права. Особливо пере-

[1] В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений, т. 12. М., 1956, стор. 291.
[2] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 г. Екатеринослав, 1864, стор. 165.

ломними в його історії стали 80-і роки XIX століття. 18 травня 1884 року було відкрито для експлуатації двоярусний залізничний міст через Дніпро, збудований за проектом видатного російського інженера М. А. Белелюбського. Через місто пройшла новозбудована Катерининська (тепер Придніпровська) залізниця, яка зв'язала вугільний Донбас з залізорудним Кривим Рогом.

Письменниця О. А. Ган.

Катеринослав почав перетворюватися на значний центр чорної металургії. Одним з перших металургійних підприємств міста був Олександрівський Південно-Російський завод Брянського акціонерного товариства, який став до ладу 10 травня 1887 року. Того ж року на ньому вироблено 316 075 пудів чавуну, в 1890 році виплавлено 3 105 843 пуди заліза і 850 839 пудів сталі[1]. У 1889—1892 рр. змішане франко-бельгійське акціонерне товариство російських трубопрокатних заводів Шодуар збудувало в Катеринославі трубопрокатний завод «Шодуар А». Протягом кількох наступних років стали до ладу такі великі промислові підприємства, як трубопрокатний «Шодуар Б», завод Гантке, залізоробний і сталеливарний завод Езау і К° та інші.

Наприкінці XIX століття (1899 рік) на 175 підприємствах Катеринослава працювало 13 793 робітники, з них на Брянському заводі — 7362 чоловіка[2]. Більшість з них прибула з Орловської, Калузької, Смоленської, Тверської й Вітебської губерній. У 1897 році на Брянському заводі працювало 67 проц. росіян, 30 проц. українців, інших національностей — 3 проценти[3].

Нещадна капіталістична експлуатація, що доповнювалася політичним безправ'ям і національним гнітом, викликала гнівний протест робітників. Начальник катеринославського губернського жандармського управління в огляді за 1892 рік повідомляв департамент поліції, що на Брянському заводі, «в зв'язку з посиленими роботами, робітники кілька разів вимагали підвищення плати, але заворушення припинено на початку їх виникнення...»[4]. Це був один з перших виступів катеринославських робітників проти сваволі адміністрації підприємств.

У 80-х роках минулого століття в місті діяли окремі народовольські групи — залишки організації «Народна воля». Одну з них очолював солдат місцевого гарнізону Я. С. Сегеда. Група встановила зв'язки з народовольцями Таганрога, які мали конспіративну друкарню. При розгромі цієї групи в Таганрозі і Катеринославі та ліквідації друкарні на початку 1886 року жандарми вилучили 14 пудів шрифту і значну кількість літератури. Іншу групу народовольців у Катеринославі очолював колишній таганрозький робітник А. Л. Карпенко, член «Народної волі» з 1883 року. Протягом 1884—1886 років Карпенко відвідував Катеринослав, а згодом влаштувався на роботу до головних залізничних майстерень. На відміну від інших місцевих народовольців, очолювана ним група намагалася налагодити зв'язок з робітниками Брянського заводу[5].

Каталі Брянського заводу. Кінець XIX ст.

[1] Е. И. Рогозин. Железо и уголь на Юге России. СПб., 1895, стор. 45.
[2] Памятная книга и адрес-календарь на 1901 г. Екатеринослав, 1900, стор. 176.
[3] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 134.
[4] Краткая история рабочего движения в России (1861—1917). М., 1962, стор. 154.
[5] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 152, арк. 11—15, 119, 123; спр. 158, арк. 45, 47, 53, 140.

Активні учасники революційного руху в Катеринославі. Кінець XIX — початок XX ст.:

М. Г. Цхакая,

Ю. І. Матлахов.

Наприкінці 80-х — на початку 90-х років XIX століття в Катеринославі виникли перші марксистські гуртки. Велику роль в озброєнні робітників революційними ідеями відіграв гурток, організований у 1894 році на Брянському заводі. Був створений гурток і в залізничних майстернях. На лісопильному заводі, в ремісничих майстернях виникли робітничі групи. Активними організаторами марксистських гуртків у місті були професіонали-революціонери П. В. Точиський, Л. М. Сталь (Заславська), Г. Д. Лейтейзен, О. М. Винокуров, К. А. Дубовець-Дубовик та інші. Незабаром для керівництва цими гуртками був створений центр, що налагоджував зв'язки з марксистськими організаціями інших міст[1].

В останні роки XIX і на початку XX століття в Катеринославі розгорнули активну діяльність заслані сюди в різний час царським урядом видатні революціонери, учні В. І. Леніна — І. В. Бабушкін, І. Х. Лалаянц, О. М. Винокуров, М. Г. Цхакая. Завдяки їм передові робітники міста познайомилися з ідеями В. І. Леніна. Згодом з середовища місцевих робітників вийшли такі визначні пролетарські революціонери, як Г. І. Петровський, П. І. Воєводін, Ю. І. Матлахов, А. Я. Булигін та інші. В Катеринославі починали революційну діяльність О. М. Калмикова, М. М. Ессен, С. І. Гопнер та інші відомі революціонери.

Широку діяльність серед робітників міста розгорнув катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Тільки в лютому 1898 року він випустив 7 різних листівок-відозв до робітників Брянського, Цвяхового, Естампажного, Дніпровського заводів, заводу Езау, залізничних і паровозних майстерень тиражем понад 2000 примірників[2].

У травні 1898 року на Брянському заводі вибухнув стихійний страйк з приводу злочинного вбивства одного з робітників підприємства. На придушення цього виступу були мобілізовані поліція і військові підрозділи, розташовані в Катеринославі. Зразу ж після жорстокої розправи місцевих властей з брянцями «Союз боротьби» випустив відозву до робітників підприємства з закликом продовжувати організовану боротьбу проти самодержавства і капіталізму[3]. Поряд з петербурзьким та київським «Союзами боротьби» катеринославський «Союз» вніс значний вклад у справу створення пролетарської партії в Росії.

Після першого з'їзду РСДРП, на якому був присутній представник катеринославського «Союзу боротьби» К. А. Петрусевич, в місті у січні 1899 року створено комітет РСДРП, до складу якого увійшли І. В. Бабушкін, М. Г. Цхакая, М. М. Лавринович, С. К. Волошкевич та ін., пізніше Г. І. Петровський, І. Х. Лалаянц, П. А. Моро-

[1] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 27.
[2] Рабочее движение в Екатеринославе. Женева, 1900, стор. 5.
[3] История Екатеринославской социал-демократической организации (1889—1903 гг.). Екатеринослав, 1923, стор. 95

І. В. Бабушкін, В. А. Шелгунов, І. Х. Лалаянц, Г. І. Петровський

зов[1]. Комітет розгорнув масову політичну агітацію серед робітників міста. В його листівках постійними стали заклики до боротьби проти експлуатації, царизму, за завоювання політичної свободи.

Так, першотравнева листівка 1899 року закликала робітників підприємств приєднатися до РСДРП і гартувати «... таку силу, яка б могла зломити впертість наших капіталістів і уряду...». У другій листівці, виданій в листопаді 1899 року під назвою «До всіх катеринославських робітників», комітет закликав вимагати політичної свободи[2].

15 і 16 грудня 1901 року вулиці Катеринослава стали свідками першої політичної демонстрації робітників, яка пройшла під керівництвом місцевого комітету РСДРП. З приводу цієї демонстрації ленінська «Искра» писала, що «катеринославські робітники в особі демонстрантів заявили про свою політичну зрілість, свою політичну свідомість»[3]. Масовими були страйки та демонстрації в місті у 1902 році. 17 лютого групи демонстрантів пройшли по вулицях з червоними прапорами і лозунгами «Геть самодержавство!».

Кількасот робітників взяли участь у першотравневій демонстрації у тому ж році. Ще за два тижні до робітничого свята жандарми заарештували 50 робітників, після того в місті тривали безперервні обшуки, на вулицях патрулювали посилені наряди поліції, у дворах вздовж Катеринииського проспекту та на інших вулицях були розташовані війська. Та все ж демонстрація відбулася.

Під впливом ленінських ідей катеринославські соціал-демократи посилювали свої зв'язки з широкими масами трудящих. У другій половині квітня 1903 року комітет надіслав до «Искры» рішення про цілковиту солідарність з нею в усіх питаннях програми і організації.

Після II з'їзду РСДРП, в роботі якого взяли участь делегати від Катеринославської організації РСДРП Л. С. Віленський і Л. Д. Махлін, комітет РСДРП, що стояв на ленінських позиціях, добився дальших успіхів у справі організації пролетаріату. Про це свідчить активна участь катеринославських робітників у страйку влітку 1903 року, який охопив весь південь Росії. Самовідданою боротьбою страйкарів керував іскрівський комітет, до складу якого входили більшовики-ленінці В. П. Ногін, Н. Є. Вілонов. В. І. Ленін підкреслював, що в організації страйку 1903 року робітники Півдня показали «дійсно високі й активні форми боротьби»[4].

Катеринославська більшовицька організація підтримувала тісні зв'язки з В. І. Леніним, Н. К. Крупською, з Південним бюро ЦК РСДРП, утвореним у лютому 1904 року. Влітку цього року міський комітет об'єднував три районні організації

[1] История Екатеринославской социал-демократической организации (1889—1903 гг.), стор. 132.
[2] Первый съезд РСДРП. Документы и материалы. М., 1958, стор. 170.
[3] Газ. «Искра», № 15, 15 січня 1902 р.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 11.

і десятки фабрично-заводських гуртків. Даючи рішучу відсіч меншовикам, комітет брав активну участь у підготовці до III з'їзду партії. Напередодні першої російської буржуазно-демократичної революції за вказівками В. І. Леніна Бюро комітетів більшості відрядило до Катеринослава видатних партійних працівників, революціонерів-професіоналів І. І. Шварца, П. М. Лепешинського, І. К. Михайлова та ін. За їх допомогою катеринославські більшовики в березні 1905 року оформили самостійну більшовицьку організацію, яка керувала революційною боротьбою катеринославського пролетаріату в умовах назрівання першої російської революції.

Після «Кривавої неділі» на заклик комітету РСДРП 17 січня 1905 року в Катеринославі почався страйк робітників, який поширився на весь гірничопромисловий район губернії. З 20 по 28 червня 1905 року в місті відбулися політичні страйки і демонстрації солідарності з повсталими матросами броненосця «Потьомкін». Вже 20 червня страйкувало понад 10 тис. робітників[1].

Наприкінці червня 1905 року Катеринославський комітет більшості РСДРП звернувся до робітників з листівкою «Готуйтесь до збройного повстання!». Керуючись настановами В. І. Леніна, не обмежуючись агітацією, більшовики закликали до збору коштів на озброєння робітників, а пізніше створили збройні загони самооборони і розпочали революційну роботу серед солдатів. В липні катеринославські більшовики вжили заходів, щоб мобілізувати революційні сили для організації збройної відсічі чорносотенцям, які при прямій підтримці властей готували погром.

Аналізуючи досвід катеринославських більшовиків по практичній підготовці збройного повстання, В. І. Ленін писав у серпні 1905 року: «За прикладом катеринославських і борисоглєбських товаришів повинні піти і підуть в дедалі більш широких розмірах товариші соціал-демократи по всій Росії»[2].

Восени 1905 року наростання революційного руху вилилось у грандіозний всеросійський жовтневий політичний страйк. За закликом більшовиків 10 жовтня в Катеринославі зупинились підприємства. В місті проходили багатотисячні демонстрації і мітинги. Губернські власті намагалися силою зброї придушити страйк. Війська стріляли в робітників, козаки били їх нагаями, рубали шаблями. Вулиці Катеринослава вкрилися барикадами — робітники чинили опір. 13 жовтня робітники влаштували похорон жертв царської сваволі, який перетворився у нову політичну демонстрацію[3]. У зв'язку з цим В. І. Ленін писав: «В Катеринославі будуються барикади і ллється кров»[4].

У дні загальноросійського політичного страйку в Катеринославі, як і в інших великих містах Росії, з ініціативи більшовиків Брянського заводу 17 жовтня виникає Рада робітничих депутатів — нова політична організація робітничого класу. Ядро Ради склали обрані на заводах депутати — брянці, трубники, залізничники. Секретарем Ради було обрано Г. І. Петровського. В грудні 1905 року Рада робітничих депутатів і створений при ній 3 грудня Бойовий страйковий комітет взяли владу до своїх рук. Протягом 18 днів (з 10 до 28 грудня) над робітничими околицями міста—Чечелівкою і Амур-Нижньодніпровськом гордо майорів червоний прапор революції. Та 28 грудня 1905 року вулиці Катеринослава зайняли царські війська, почалася жорстока розправа над робітниками.

Керуючись ленінськими настановами, Катеринославський комітет РСДРП посилював роботу по організації широких мас робітників. Наприкінці 1906 року в Катеринославі налічувалося 24 профспілки, які перебували під впливом соціал-демократів[5]. В організації революційної роботи серед робітників і солдатів велику допомогу більшовикам Катеринослава подавав О. М. Ярославський, який перебував у місті

[1] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 454, арк. 26.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 9, стор. 172.
[3] Газ. «Новая жизнь», 8 листопада 1905 р.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 9, стор. 350.
[5] П. Варгатюк. В. І. Ленін і Катеринославська більшовицька організація. Дніпропетровськ, 1961, стор. 106.

влітку 1906 року. При активній участі більшовиків Катеринослава продовжувала активно діяти військова організація Катеринославського комітету РСДРП, працювала також молодіжна організація, яку очолював більшовик І. С. Гаєвський.

З початку 1907 року знову посилились репресії проти соціал-демократичної організації. Катеринославський комітет РСДРП зазнав тяжких втрат. Зважаючи на гостру потребу в партійних кадрах, до Катеринослава були направлені Л. М. Сталь, одна з перших катеринославських соціал-демократок, і Д. І. Лещенко — працівник легальних більшовицьких газет у Петербурзі. На V з'їзді РСДРП, який підбив підсумки першої російської революції, делегатом від катеринославських більшовиків був Д. І. Лещенко, який повністю підтримав лінію В. І. Леніна, лінію більшовицької партії.

Після поразки революції більшовики міста, як і вся партія, вміло поєднували нелегальну роботу з легальною, зміцнювали свої зв'язки з масами, хоча умови для революційної роботи були дуже тяжкими: Катеринослав, його робітничі околиці весь час перебували в стані надзвичайної або посиленої жандармської охорони. Лише в губернській тюрмі перебувало 1600 політичних в'язнів[1]. Сотні робітників було відправлено на каторгу, профспілки були заборонені.

В умовах терору та поліцейських переслідувань активісти партії вели за собою робітників, рішуче боролися з місцевими ліквідаторами і одзовістами. Вистоявши у жорстокій боротьбі з політичною реакцією та опортунізмом, катеринославські більшовики у всеозброєнні зустріли новий період боротьби, зв'язаний з масовим революційним піднесенням 1910—1914 років.

Бурхливий розвиток промисловості Катеринослава в останнє десятиліття XIX та на початку XX століття зумовив швидке зростання його населення. Якщо в 1887 році воно становило 48 100 чол., то в 1897 році — 121 216, а в 1912 році — 218 578 чоловік[2]. За кількістю жителів Катеринослав став четвертим містом на Україні після Одеси, Києва і Харкова.

На економічному розвитку міста дуже позначилось промислове піднесення 1910—1914 рр. За даними звітів катеринославського губернатора у 1910—1913 рр. кількість фабрично-заводських підприємств міста збільшилась з 255 до 358, вартість промислової продукції цих підприємств — з 41,2 до 74,5 млн. крб. Найбільше зросло в ті роки виробництво чавуну і сталі. Металургійне та металообробне виробництва давали дві третини промислової продукції міста. Значного розвитку набула борошномельна промисловість. Великі парові млини переробляли на рік до 10 млн. пудів зерна. На промислових підприємствах працювало понад 50 тис. робітників. Катеринослав став також великим торговельним центром. Вже в 1910 році товарообіг 1659 торговельних підприємств міста становив 41 млн. крб., вантажообіг залізничної станції — 26 млн. пудів, дніпровської пристані — 13 млн. пудів. Звідси відвантажувалося багато металу і металевих виробів, будівельних матеріалів, борошна. В місто довозилося вугілля, зерно, цукор, текстильні товари та ін.

З метою залучення нових капіталовкладень у промисловість та сільське господарство півдня країни, царський уряд влітку 1910 року влаштував у Катеринославі Південно-російську промислову, сільськогосподарську і кустарну виставку. Вона діяла з 1 липня по 10 жовтня і мала 14 відділів: машинобудування, сільське господарство, металургія, залізничний транспорт та інші[3]. На виставці було представлено різноманітну продукцію катеринославських підприємств, а також інших міст країни.

Найважливіші галузі промисловості в Катеринославі були в руках головним чином французьких, бельгійських та німецьких капіталістів. Найбільші трубопрокатні підприємства належали франко-бельгійському акціонерному товариству росій-

---

[1] Журн. «Каторга и ссылка», 1935, № 1, стор. 36.

[2] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г. Екатеринослав, 1913, стор. 113.

[3] Отчет-альбом Южно-Русской областной сельскохозяйственной, промышленной и кустарной выставки в Екатеринославе с 1-го июля по 10-е октября 1910 года. Екатеринослав, 1911, стор. 1.

ських трубопрокатних заводів — братам Шодуар (три підприємства), один трубопрокатний завод — німцю Б. Гантке, засновнику акціонерного товариства металургійних заводів, трубо-залізопрокатний завод — німцю Ланге, сталеливарний завод — Езау і К°. Іноземні капіталісти особливо нещадно експлуатували робітників, одержуючи дуже великі прибутки. За 1910—1913 рр. на 4 найбільших заводах Катеринослава та губернії — Брянському, Нижньодніпровському і 2 катеринославських трубопрокатних — чистий прибуток заводовласників зріс у 2,5—3 рази[1].

Жорстока капіталістична експлуатація доповнювалась політичним безправ'ям і національним гнітом трудящих.

Представники великої буржуазії, які завжди мали абсолютну більшість в міському самоврядуванні — фабриканти, землевласники, купці, домовласники — майже не дбали про благоустрій міста. Всіма господарськими питаннями, що стосувалися благоустрою, міських ринків і торгівлі, промисловості та ін., відала управа, яка була виконавчим органом катеринославської думи. Вона підлягала губернаторові і міністрові внутрішніх справ. Незважаючи на швидку забудову міста, розширення його території, навіть у своїй центральній частині воно не було впорядковано. Забруковано було менше половини вулиць і площ. Зовсім невпорядкованими були фабричні селища — Чечелівка, Кайдаки, Амур-Нижньодніпровськ, що виникли на околицях Катеринослава.

Влітку 1897 року в місті було здано в експлуатацію першу трамвайну лінію (то був другий трамвай в Росії після київського), збудовану бельгійським товариством. Пізніше нові трамвайні лінії споруджувались на кошти міської управи. Всі маршрути прокладались осторонь робітничих районів. Тільки центральні квартали міста обслуговувались водопровідною сіткою. Каналізації зовсім не було, її почали будувати 1914 року. В місті було 846 електричних ліхтарів, які освітлювали в основному центральні райони[2].

У 1913 році на 220 тис. населення в місті було лише 11 лікарень на 827 місць, 23 приймальні покої, 28 аптек. Лікарів працювало 196, акушерок і повивальних бабок — 120, фельдшерів — 163. Широку популярність серед трудящих мав молодий армійський лікар І. В. Лешко-Попель (1860—1903 рр.), який по-справжньому розумів свій громадський обов'язок перед народом, жив його турботами, намагаючись полегшити тяжке становище бідняків.

Самодержавство робило все можливе, щоб затримати розвиток освіти та культури народних мас і зокрема населення національних окраїн. Всіляко урізувались витрати на народну освіту. У 1897 році, за даними першого загального перепису Російської імперії, лише 54,8 проц. населення міста було письменним. На початок XX століття тут було 65 початкових та 30 середніх шкіл.

Викликана бурхливим розвитком гірничорудної, металургійної і металообробної промисловості потреба у висококваліфікованих кадрах спричинила відкриття 30 вересня (12 жовтня) 1899 року в Катеринославі Вищого гірничого училища. Для занять студентів міська управа спочатку надала приміщення колишнього Потьомкінського палацу, пізніше (в 1903 році) за проектом відомого архітектора О. М. Бекетова побудовано постійне приміщення. В перший рік навчання до училища прийняли 77 чоловік.

У 1912 році Вище гірниче училище перетворене на гірничий інститут, який став не лише провідною кузнею кадрів інженерів-металургів та гірників на півдні країни, а й центром науково-технічної думки, справжньою виробничою школою у цій галузі. Тут викладали відомі вчені О. М. Терпигорєв, М. М. Протодьяконов, Л. Д. Шевяков, М. М. Федоров, М. Й. Лебедєв, О. М. Динник, М. О. Павлов, Л. М. Фортунато, Л. В. Писаржевський, В. М. Маковський та інші видатні представники вітчизняної науки.

---

[1] П. Варгатюк. В роки реакції та нового революційного піднесення, стор. 31—32.
[2] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 24.

Цей найстаріший у місті вищий учбовий заклад в дожовтневі часи був також центром передової громадської думки. Студенти-гірники, серед яких були і представники трудової інтелігенції, очолювали місцеву революційну молодь, йшли в перших рядах учасників демонстрацій, страйків протесту, що відбувались під проводом більшовиків. Один з них А. А. Костюшко-Валюжиніч у 1900—1901 рр. входив до складу Катеринославського комітету РСДРП (пізніше розстріляний царськими жандармами у Сибіру).

Катеринослав. Олександрівська вулиця. 1916 р.

В революційних подіях брала участь і найбільш передова частина викладачів. Один з визначних вчених, що працював в інституті, В. М. Маковський у 1905 році був членом Катеринославського комітету РСДРП, а професор О. М. Терпигорєв під час грудневих подій першої російської революції активно допомагав у роботі Бойового страйкового комітету — виконавчого органу першої Катеринославської Ради робітничих депутатів.

З Катеринославом пов'язане життя і творчість талановитого українського поета, публіциста й етнографа І. І. Манжури (1851—1893 рр.). Тут написана більша частина його творчого доробку.

На матеріалах, зібраних у місті, створив свої романи «Збіглі в Новоросії» та «Збіглі повернулись» Г. П. Данилевський, який перебував тут у 60-х роках XIX століття.

У 1911 році в місті відкрито Зимовий театр, в якому влаштовувались вистави приїжджих труп. З величезним успіхом завжди виступали тут українські театральні колективи, керовані корифеями сцени М. Л. Кропивницьким, П. К. Саксаганським, І. К. Карпенком-Карим (Тобілевичем). Значним культурним святом для катеринославців були приїзди і участь в спектаклях славнозвісних російських митців М. Г. Савіної, Г. М. Федотової, В. Ф. Коміссаржевської, Ф. І. Шаляпіна, Л. В. Собінова, композитора і піаніста А. С. Аренського та інших.

До початку першої світової війни в Катеринославі виникло кілька кінематографів. Найстарішим серед них був «Вулкан» (тепер кінотеатр ім. Петровського). Згодом замість маленьких, розрахованих на невелику кількість глядачів «біоскопів» або «ілюзіонів» було відкрито просторі, добре обладнані кінематографи на 800—1000 місць — «Гігант» (тепер кінотеатр «Родина»), «Колізей» (кінотеатр «Победа»), «Модерн» та інші.

У 1911 році в місті почалося виробництво художніх і хронікальних кінокартин. Першим оператором і постановщиком українських фільмів був талановитий режисер й оператор Д. Сахненко. Серед кращих художніх фільмів, створених ним, були «Наймичка» за участю М. Садовського і Л. Ліницької, «Наталка Полтавка» за участю М. Заньковецької, М. Садовського, Ф. Левицького, І. Мар'яненка, Г. Борисоглібської, «Богдан Хмельницький», «Запорізька Січ» та інші.

В середині минулого століття в одній з кімнат колишнього Потьомкінського палацу було відкрито Катеринославський історико-краєзнавчий музей. Завдяки енергійній діяльності видатного українського вченого — історика, етнографа і філолога Д. І. Яворницького музей згодом перетворився на один з найвизначніших музейних закладів півдня Росії.

У 1901 році передові вчені Катеринослава організували наукове товариство, при якому створили художню комісію. Навколо неї групувалися місцеві художники Н. О. Моргунов, М. І. Сапожников та інші. За їх ініціативою в 1901 році на громадські кошти споруджено пам'ятник О. С. Пушкіну. Майже за 15 років своєї діяльності художня комісія організувала 8 виставок при безпосередній участі видатних російських митців В. М. Васнецова, В. Д. Полєнова, І. Ю. Рєпіна, І. І. Шишкіна, В. О. Сєрова, К. Ф. Юона та інших. У 1914 році, завдяки допомозі членів комісії, в Катеринославі відкрито художній музей.

З містом була також пов'язана діяльність відомих архітекторів О. М. Бекетова, О. Ф. Достоєвського, О. Л. Красносельського й інших.

Місцева преса тривалий час була представлена газетою «Екатеринославские губернские ведомости» та журналом «Екатеринославские епархиальные ведомости». У 80-х роках з'явилось кілька періодичних видань ліберально-буржуазного напряму, в т. ч. «Екатеринославский листок», що пізніше змінив свою назву на «Днепр», газети «Степь», «Днепровская молва», які швидко припинили своє існування. У 1898 році була заснована щоденна газета «Приднепровский край», розрахована на буржуазного читача. Водночас тут виходило чимало офіціальних статистичних, оглядових, наукових праць, у підготовці та виданні яких брала участь місцева інтелігенція.

В умовах реакційної політики самодержавства, зазнаючи жорстоких утисків з боку російських, українських та іноземних капіталістів, трудящі міста не припиняли боротьби за свої соціальні та національні права. Провідною силою у цій боротьбі був робітничий клас. Незважаючи на репресії та переслідування, більшовики міста невтомно відновлювали діяльність підпільних друкарень, поширюючи серед трудящих тисячі революційних відозв та листівок. В своїх замітках на доповіді делегатів Празької конференції В. І. Ленін підкреслив, що в Катеринославі — на заводах — організація РСДРП діяла і в найтяжчий період столипінської реакції, що тут досить успішною була боротьба проти ліквідаторів, троцькістів та одзовістів.

Редагована В. І. Леніним більшовицька «Рабочая газета», що виходила в Парижі, писала в 1910 році: «Відомо, що Катеринослав по силі й революційності робітничого руху був одним з найвизначніших міст не тільки Півдня, а й усієї Росії». Під час нового пожвавлення робітничого і демократичного руху в країні на промислових підприємствах міста відбувалися страйки, що мали наступальний характер. Влітку 1910 року почався страйк робітників заводу Гантке, який закінчився перемогою страйкарів. В грудні того ж року відбулися нелегальні збори і страйк протесту студентів Вищого гірничого училища проти знущань над політичними в'язнями. Протягом 1911 року в училищі тривав страйк солідарності з страйкуючими студентами Петербурга та інших міст. З весни 1911 року страйковий рух у місті посилюється. Великий страйк було проведено в квітні 1912 року на трубопрокатному заводі «Шодуар А». В ньому взяли участь 2000 робітників. Слідом за ними припинили роботу робітники інших підприємств. В 1913 році 1 травня страйкувало 10 тис. робітників Брянського і трубопрокатного заводів, підприємств Пенцліна і Ельгота.

Великі страйки відбулися на заводах Гантке, Ланге та інших. Робітники відновлювали свої професійні організації, виникли профспілки деревообробників, кравців, металістів.

В листопаді 1912 року робітники Катеринослава під більшовицькими лозунгами провели вибори до IV Державної думи, обравши своїм депутатом робітника-більшовика Г. І. Петровського. В наказі депутату вони вимагали послідовно відстоювати їхні соціальні та політичні права. Водночас в наказі підкреслювалося:«Ми стоїмо за повну свободу національного самовизначення кожної нації і вважаємо, що захисники інтересів робітничого класу зобов'язані найенергійніше боротися проти національного гноблення»[1].

---

[1] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема. 1910—1914. Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 123—125.

В тому ж році на заводах міста провадилась кампанія по соціальному страхуванню. Незважаючи на загрози адміністрації, на зборах робітників більшовики викривали справжнє обличчя капіталістів та їх лакеїв — меншовиків, есерів, бундівців. Головою правління лікарняних кас на Брянському заводі робітники обрали більшовика В. К. Аверіна. Робітники міста передплачували близько 1000 прим. газети «Звезда», гаряче вітали вихід у світ «Правды», матеріально підтримуючи її. В роки революційного піднесення в Катеринославі, за неповними даними, відбулося 75 страйків і виступів, у яких взяло участь понад 50 тис. робітників[1].

З кінця 1913 року катеринославські більшовики встановили листування з членами ЦК РСДРП Я. М. Свердловим і Ф. І. Голощокіним, які перебували на засланні.

Багато лиха трудящим Катеринослава, як і всієї Росії, завдала імперіалістична війна. Враховуючи антивоєнні настрої робітників, власті вживали надзвичайних заходів, щоб відвернути революційні виступи в місті. Навколо підприємств стояли посилені наряди солдатів та поліції, а на Брянському заводі наряди поліції були розставлені навіть у цехах.

Коли почалась військова мобілізація, місцеві власті, виконуючи вказівки уряду, поспішили забрати до армії в першу чергу найбільш свідомих представників робітничого класу. Вже в липні 1914 року з Брянського заводу до армії взяли 2900 робітників із загальної кількості 10 тис. чоловік, причому новобранців гнали на призовні пункти, не дозволяючи навіть попрощатися з сім'ями. У відповідь на це робітники заводу, керовані більшовиками, організували антивоєнну демонстрацію протесту, яка вилилась у сутичку мобілізованих з поліцією, жандармерією та чорносотенцями.

На промислові підприємства міста було прийнято багато нових робітників, в т. ч. жінок і неповнолітніх. Тільки на трубопрокатний завод протягом кількох місяців 1915 року прийшло близько 1500 жінок. Чимало цих не загартованих політично робітників підтримували спочатку меншовиків та есерів.

20 липня 1914 року поліція заарештувала весь склад комітету РСДРП і районних активістів більшовицької організації. На допомогу катеринославським більшовикам прийшли Петербурзький комітет РСДРП і більшовицька фракція IV Думи. За рекомендацією Г. І. Петровського до Катеринослава прибули Е. І. Квірінг, М. П. Глєбов-Авілов, О. К. Воронський та інші партійні працівники. Більшовицька організація міста і заводські партійні комітети були відновлені і зміцнені[2].

У 1915 році уряд запровадив «Положення про обов'язкову для робітників позачергову роботу». Скориставшись ним, власники підприємств примушували робітників працювати без вихідних днів по 13—16 годин на добу. Старший фабричний інспектор Катеринославської губернії в своєму донесенні від 15 червня 1915 року зазначав, що на заводі Гантке надурочні роботи досягли $^{1}/_{4}$ загальної тривалості робочого часу[3]. Таке становище було і на інших заводах міста. До кожного підприємства було прикріплено уповноваженого голови особливої наради по обороні Катеринославського району, який стежив за виконанням замовлень військового відомства. Катеринослав, хоч і був віддалений від театру воєнних дій, своїм виглядом нагадував військовий табір. Міська дума і міська управа були підвладні воєнному губернаторові.

В цих дуже складних умовах більшовики Катеринослава наприкінці 1914 року організували в Задніпровському районі нелегальну друкарню. Було підготовлено до друку перший номер газети «Звезда», видано прокламацію, яка закликала пролетарів до боротьби проти війни і самодержавства. Це партійне доручення виконали П. О. Воронцов і Д. З. Лебедь. Крім того, в місті було розповсюджено надруковану на гектографі «Резолюцію чотирьох соціал-демократичних груп про їх ставлення до

---

[1] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема. 1910—1914 гг. Сборник документов и материалов, стор. 363.

[2] П. Варгатюк. В. І. Ленін і Катеринославська більшовицька організація, стор. 147.

[3] Журн. «Вопросы страхования», 1917, № 2.

війни» з ленінською оцінкою причин виникнення світової війни та накресленням шляхів перемоги революції в Росії. Широку кампанію протесту розгорнули більшовики на заводах і фабриках Катеринослава з приводу жорстокої розправи царизму з більшовиками-депутатами IV Державної думи.

Влітку 1915 року керівний склад Катеринославського комітету РСДРП — Е. І. Квірінг, В. К. Аверін, В. І. Каменський — були заарештовані. Але вже восени того ж року більшовики відновили свої керівні органи, встановивши тісний контакт з районами та з партійними комітетами Петрограда, Харкова й інших міст, з ЦК РСДРП.

Восени 1915 року в Катеринославі з вимогою підвищення заробітної плати виступили робітники-залізничники[1]. Особливий комітет надзвичайної охорони при управлінні Катерининської залізниці, обговоривши заходи проти страйкарів, вирішив посилити поліцейську охорону залізниці і на випадок «необхідності» викликати війська. Чимало економічних та політичних страйків відбулося в місті в 1916 та на початку 1917 року. Під впливом більшовиків робітники міста зірвали вибори представника до військово-промислового комітету.

На початку листопада 1916 року відбулася нелегальна більшовицька конференція, в якій взяли участь представники заводських і районних партійних організацій. На конференції були заслухані питання «Інтернаціонал і війна», «Війна і завдання соціал-демократії». Доповідачами в цих питаннях були С. І. Гопнер, що повернулась із-за кордону, та М. В. Копилов, відряджений до Катеринослава ЦК РСДРП. В прийнятій на конференції резолюції засуджувалась війна, ставилось питання про повалення царизму і встановлення демократичної республіки.

Через місяць зібралась загальноміська конференція більшовиків, на якій було обрано новий склад комітету РСДРП. Готуючись до дня пам'яті жертв «Кривавої неділі» — 9 січня 1905 року, комітет випустив листівку, в якій більшовики закликали до солідарності. «Чи не час згадати як слід 1905 рік? Хто ще, крім робітників, може припинити виготовлення гармат та снарядів і припинити бійню? Хто ще може високо піднести славний прапор російської революції? Поспішайте ж, товариші! Час не чекає!». Закінчувалась листівка закликами: «Геть царя і його уряд!, Геть непотрібну війну!, Хай живе велика російська революція!, Хай живе братерство народів усіх країн!»[2].

На час Лютневої буржуазно-демократичної революції Катеринослав був одним з найбільших промислових та пролетарських центрів України. В місті налічувалося до 50 тис. промислових робітників, зокрема близько 25 тис. металістів, які йшли в передових лавах революційних сил.

Звістка про повалення самодержавства надійшла сюди 2 березня. Місцева влада (канцелярія губернатора, поліція й інші) була повністю паралізована. 4 березня відбулося перше пленарне засідання Катеринославської Ради робітничих депутатів. В ті ж дні в Катеринославі було створено Раду солдатських депутатів, яка в середині травня злилася з Радою робітничих депутатів.

Проте, тут, як і в усій країні, встановилося двовладдя. В Раді робітничих депутатів були переважно представники дрібнобуржуазних партій — меншовики, есери, бундівці та інші угодовці. З 350 мандатів першого складу Ради більшовики мали лише 40. Головою виконкому Ради став меншовик П. Орлов, секретарем — есер Л. Шаляхін. Захопивши керівництво Радою, есеро-меншовики пішли шляхом угоди з буржуазією, з її органами влади — міською думою та створеним уже 3 березня т. зв. Тимчасовим виконавчим комітетом громадських організацій, головою якого став колишній голова земської управи поміщик фон Гесберг.

В тих умовах більшовики розгорнули в місті велику організаторську та полі-

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, спр. 3412, арк. 30.

[2] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России, стор. 642—643.

тичну роботу, щоб викрити есеро-меншовицьких угодовців, завоювати на свій бік більшість народних мас та повести їх шляхом соціалістичної революції. На час виходу з підпілля Катеринославська партійна організація була найчисленнішою на Україні — в ній налічувалося 350 чоловік[1]. У згуртуванні більшовицьких сил міста велику роль відіграла перша легальна конференція Катеринославської організації РСДРП, що відбулася 5 березня в приміщенні Брянської школи за участю представників більшовицьких організацій Донбасу.

Вірно оцінивши Лютневу революцію, як буржуазно-демократичну, конференція у своїй резолюції підкреслила, що вона «розчищає пролетаріату шлях до соціалізму»[2]. Було обрано міський партійний комітет у складі М. В. Копилова, С. І. Гопнер, Т. Л. Бондарєва, М. А. Переславського, Й. Г. Жуковського. Пізніше до нього ввійшли Е. І. Квірінг та Г. І. Петровський, які прибули до Катеринослава за завданням Центрального Комітету партії. Конференція ухвалила важливі постанови щодо організації профспілок, бойових дружин.

Вплив більшовиків на маси зростав. 12(25) березня в місті відбулася велика демонстрація трудящих. Над робітничими колонами майоріли червоні прапори з більшовицькими лозунгами про 8-годинний робочий день, передачу землі селянам, припинення війни та ін. Активну участь в демонстрації взяли солдати місцевого гарнізону. Наполегливу роботу по викриттю угодовства меншовиків та есерів розгорнула газета «Звезда» (з 1929 року — «Зоря»), перший номер якої вийшов 4 квітня 1917 року. А 6 квітня 1917 року загальноміські збори більшовиків, в роботі яких взяли участь 654 члени партії, вітали приїзд з-за кордону В. І. Леніна, як «старого ідейного вождя російських робітників, невтомного борця з опортунізмом у робітничому русі, борця, що свято несе революційний прапор міжнародної соціал-демократії»[3]. Делегати VII (Квітневої) Всеросійської конференції від більшовицької організації Катеринослава М. В. Копилов та С. І. Гопнер голосували за Квітневі тези В. І. Леніна.

Розруха, що посилилась з приходом до влади контрреволюційного Тимчасового уряду, саботаж буржуазії — все це погіршувало і без того тяжке становище робітників, широких мас трудящих. Уже в травні 1917 року в Катеринославі з'явилися ознаки наближення голоду. 6 травня застрайкували друкарі товариства Айнгорна, трохи пізніше — робітники лісопильних заводів. Робітники Катеринослава дедалі енергійніше вимагали здійснення лозунга партії більшовиків «Вся влада Радам!». 27 травня в міському саду відбувся великий мітинг, в якому взяли участь близько 5 тис. чоловік. На мітингу прийнято коротку, але дуже виразну резолюцію, яку запропонували більшовики: «Вважаємо за необхідне для розв'язання висунутих революцією питань перехід усієї влади до рук Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів»[4].

Розгортаючи боротьбу за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, більшовики міста брали активну участь у створенні фабрично-за-

Демонстрація солдатів у Катеринославі 12 березня 1917 р.

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2. К., 1967, стор. 154.

[2] Октябрь в Екатеринославе. Сборник документов и материалов, стор. 36.

[3] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 91.

[4] Газ. «Звезда», 16 червня 1917 р.

водських комітетів, профспілок. Водночас подавалася значна допомога селянській бідноті у її боротьбі за землю. Під впливом більшовиків губернський з'їзд селян, який розпочав свою роботу в місті в середині червня, записав у своїй резолюції, що «вимоги трудового народу цілком можуть бути здійснені лише тоді, коли робітники і селяни підуть разом пліч-о-пліч»[1].

11 квітня в місті виникла військова більшовицька організація — «воєнка», яка відіграла важливу роль у боротьбі за солдатські маси. Велику увагу приділялося організації збройних сил революції — загонів Червоної гвардії. Всією роботою по створенню Червоної гвардії керував більшовицький комітет через своїх уповноважених на місцях. Душею і керівником червоногвардійців міста був старий більшовик, учасник революції 1905 року Т. Л. Бондарєв, член партійного комітету. Червоногвардійські загони створювалися на всіх заводах Катеринослава.

Більшовицькі організації відстоювали не тільки класові, а й національні інтереси українського народу, викривали заговір буржуазно-націоналістичної Центральної ради з Тимчасовим урядом. Газета катеринославських більшовиків «Звезда» влітку 1917 року опублікувала статті «Росія і Україна», «До українського питання» та інші. Більшовицькі фракції у Катеринославській Раді робітничих і солдатських депутатів та в міській думі різко засудили реакційну, великодержавну політику Тимчасового уряду з українського питання[2].

У серпні відбулися перевибори Ради робітничих і солдатських депутатів. Якщо в складі Ради першого скликання більшовики мали близько 10 проц. місць, то після перевиборів вони одержали 35 проц. мандатів і за кількістю депутатів зайняли перше місце серед інших партій. Спираючись на підтримку широких мас трудящих, більшовики взяли активну участь у виборах до міської думи. З 100 мандатів вони одержали 22, в той час як меншовики — лише 14. Нищівної поразки зазнали українські буржуазні націоналісти. По трьох списках вони провели у думу тільки 6 чоловік. Решту одержали есери та інші дрібнобуржуазні й буржуазні партії і групи.

Як тільки до Катеринослава дійшла чутка про заколот Корнілова, більшовики міста звернулися з відозвою до трудящих. На всіх підприємствах і у військових частинах відбулися масові мітинги і збори трудящих, які гнівно засуджували корніловський заколот та вимагали встановлення влади Рад. В липні — серпні 1917 року, за неповними даними, в місті відбулося близько 100 страйків. Майже на всіх великих підприємствах вже були фабзавкоми, які розгорнули боротьбу з саботажем буржуазії, за робітничий контроль на підприємствах.

Після VI з'їзду партії, в роботі якого брали участь й катеринославські більшовики М. В. Копилов, Б. О. Ройзенман та Я. А. Яковлєв (Епштейн), розпочалася підготовка до збройного повстання. 19 жовтня відбулась загальноміська конференція більшовиків за участю районних та заводських комітетів. У своєму рішенні учасники конференції заявили про свою готовність підтримати II Всеросійський з'їзд Рад[3].

Про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді трудящі Катеринослава дізналися того ж дня. Газета «Звезда» писала: «Зранку стало відомо про події, що відбуваються в Петрограді. Перші відомості викликали величезне піднесення настрою». Катеринославський комітет більшовиків відразу ж звернувся до робітників, солдатів, трудящих міста з закликом бути готовими «...зі зброєю в руках відбити будь-які посягання на завоювання революції...» Відозва закінчувалася словами: «Всі як один на підтримку героїчного революційного пролетаріату Петрограда! Вимагайте переходу влади до рук Рад»[4].

За вимогою більшовиків 27 жовтня був скликаний пленум міської Ради робіт-

---

[1] Газ. «Голос крестьянина», 17 червня 1917 р.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 128, 165—166.

[3] Газ. «Звезда», 22 жовтня 1917 р.

[4] Газ. «Звезда», 27 жовтня 1917 р.

ничих та солдатських депутатів. Переважною більшістю голосів на ньому було схвалено більшовицьку резолюцію про приєднання до збройного повстання в Петрограді, про перехід влади в місті та губернії до Рад. Водночас до резолюції було додано пункт, внесений українськими соціал-демократами про визнання вищою крайовою владою Центральної ради. Таким чином угодовці та українські дрібнобуржуазно-націоналістичні партії зірвали встановлення Радянської влади в Катеринославі. На той час Центральна рада разом з місцевими українськими буржуазними націоналістами стягнула до Катеринослава близько трьох полків «вільного козацтва». Готуючись до рішучої боротьби за владу, катеринославські більшовики відрядили до Москви за зброєю свого представника Б. А. Ройзенмана. За вказівкою В. І. Леніна тульські зброярі надіслали робітникам Катеринослава 10 тис. гвинтівок, кулемети, патрони. Коли в кінці листопада ешелон зі зброєю прибув до міста, гайдамаки зробили спробу захопити його, та брянські робітники не допустили цього. Після короткої сутички брянці вийшли переможцями, і подарунок туляків було доставлено на завод. Частину одержаної зброї вони віддали робітникам з Дніпровського заводу у м. Кам'янське.

Наприкінці листопада в місті відбулися нові перевибори Рад. Катеринославська Рада робітничих та солдатських депутатів стала більшовицькою. Головою виконкому Ради було обрано Й. О. Петровського, а трохи згодом Е. І. Квірінга. Головою військово-революційного комітету, який був створений ще 27 жовтня, став улюбленець робітників В. К. Аверін.

Проте в місті зміцнили свої позиції петлюрівці, які відкрито готувалися до розгрому робітничих організацій. В тих умовах більшовики, Рада особливу увагу звертали на організацію та озброєння Червоної гвардії. В усіх робітничих районах міста йшла напружена робота — робітники, червоногвардійці невтомно готувались до вирішального бою з гайдамаками.

Збройне повстання почалося після першого Всеукраїнського з'їзду Рад 27 грудня 1917 року. Перед цим більшовицький комітет міста відрядив до Харкова Т. Л. Бондарєва та Л. Н. Мокієвську для погодження плану дій проти Центральної ради з Народним Секретаріатом та надзвичайним комісаром по боротьбі з контрреволюцією на півдні Росії В. О. Антоновим-Овсієнком. Бої розгорнулися після зухвалого ультиматуму гайдамаків про повернення захопленого у них брянцями броневика і здачу зброї. Гайдамаки обстріляли з гармат Брянський завод.

Гудок заводу оповістив трудящих міста про початок повстання. Бойові дії розгорнулися відразу в кількох районах — у Кайдаках, на Амурі, біля вокзалу. Особливо запеклими були вони в центрі міста на Катерининському проспекті (нині проспект ім. К. Маркса). У будинку поштамту засіли гайдамаки, а на протилежному боці, де тоді містилась Рада робітничих та солдатських депутатів, в колишньому будинку губернатора (тепер Палац піонерів) були позиції червоногвардійців.

Збройним повстанням у місті керували більшовики В. К. Аверін (Кайдаки), Г. М. Баглій (вокзал), А. Й. Новиков (будинок губернатора), В. Ю. Клочко (Амур). Бій був упертий і тривав понад дві доби. В розпалі бою до Катеринослава з боку Харкова пробився бронепоїзд з московськими та петроградськими червоногвардійцями. Вони приєдналися до червоногвардійців міста, і це остаточно вирішило справу. В ніч з 28 на 29 грудня гайдамаки були переможені. Встановлення Радянської влади в місті мало велике значення для швидкого завершення боротьби за владу Рад в усій губернії та на Україні.

Відразу після перемоги збройного повстання почалася велика робота по зміцненню в місті органів Радянської влади. В одному із своїх звернень Катеринославський комітет більшовиків і Рада робітничих та солдатських депутатів підкреслювали, що вони будуть «рішуче, послідовно і неухильно проводити в життя лозунги великої пролетарсько-селянської революції»[1].

---

[1] Газ. «Голос солдата», 3 січня 1918 р.

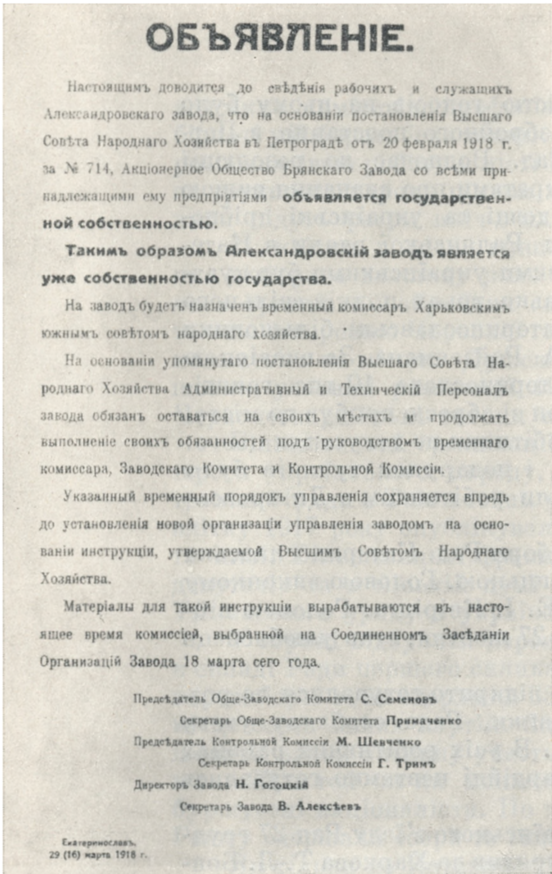

ОБЪЯВЛЕНІЕ.

Настоящимъ доводится до свѣдѣнія рабочихъ и служащихъ Александровскаго завода, что на основаніи постановленія Высшаго Совѣта Народнаго Хозяйства въ Петроградѣ отъ 20 февраля 1918 г. за № 714, Акціонерное Общество Брянскаго Завода со всѣми принадлежащими ему предпріятіями **объявляется государственной собственностью.**

Такимъ образомъ Александровскій заводъ является уже собственностью государства.

На заводъ будетъ назначенъ временный комиссаръ Харьковскимъ южнымъ совѣтомъ народнаго хозяйства.

На основаніи упомянутаго постановленія Высшаго Совѣта Народнаго Хозяйства Административный и Техническій Персоналъ завода обязанъ оставаться на своихъ мѣстахъ и продолжать выполненіе своихъ обязанностей подъ руководствомъ временнаго комиссара, Заводскаго Комитета и Контрольной Комиссіи.

Указанный временный порядокъ управленія сохраняется впредь до установленія новой организаціи управленія заводомъ на основаніи инструкціи, утверждаемой Высшимъ Совѣтомъ Народнаго Хозяйства.

Матеріалы для такой инструкціи вырабатываются въ настоящее время комиссіей, выбранной на Соединенномъ Засѣданіи Организацій Завода 18 марта сего года.

Предсѣдатель Обще-Заводскаго Комитета **С. Семеновъ**
Секретарь Обще-Заводскаго Комитета **Примаченко**
Предсѣдатель Контрольной Комиссіи **М. Шевченко**
Секретарь Контрольной Комиссіи **Г. Тримъ**
Директоръ Завода **Н. Гогоцкія**
Секретарь Завода **В. Алексѣевъ**

Екатеринославъ.
29 (16) марта 1918 г.

Оголошення заводського комітету про націоналізацію Брянського заводу.

4 січня 1918 року відбувся розширений пленум Катеринославської Ради, в роботі якого взяв участь Г. К. Орджонікідзе, представник ЦК партії та уряду РРФСР на Україні. 24 лютого на міській конференції фабрично-заводських комітетів було створено центральну раду фабзавкомів[1]. Здійснювалася націоналізація великих підприємств. 16(29) березня зокрема був націоналізований Брянський металургійний завод.

11 січня 1918 року президія Катеринославської Ради робітничих і солдатських депутатів прийняла рішення про створення в місті «для охорони громадської безпеки і революційного порядку» радянської міліції, а 25 лютого — про відновлення нормальної роботи шкіл, лікарень, телеграфної сітки[2].

Велика робота проводилася по організації збройних сил республіки. 21 січня збори Катеринославської партійної організації заявили, що Червона Армія повинна бути створена на добровільних засадах з товаришів, які усвідомлюють «проти чого і за що вони боротимуться»[3]. Чимало загонів, сформованих з катеринославських робітників, направлялися на боротьбу проти каледінсько-кадетської контрреволюції. Ще в другій половині грудня з Катеринослава вирушив Брянський загін у складі 300 чоловік. Особливо посилилася діяльність по створенню збройних загонів, коли на Україну повели наступ австро-німецькі окупанти. 5 березня 1918 року загальноміський комітет РСДРП(б) разом з партійним активом міста схвалив лінію ЦК та Раднаркому РРФСР щодо Брестського миру і прийняв рішення мобілізувати всіх комуністів до Червоної Армії для відсічі ворогові.

9 березня до міста переїхали Народний Секретаріат і ЦВК Рад України. У Катеринославі Український радянський уряд підготував та скликав II Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 17—19 березня в будинку Зимового театру (тепер тут театр російської драми). На з'їзді були представлені делегати майже від усіх Рад України. Газета «Донецкий пролетарий» писала, що делегати, які приїхали «на Всеукраїнський з'їзд Рад, настроєні революційно»[4]. Від трудящих міста їх вітав голова Катеринославської Ради Е. І. Квірінг. З'їзд відіграв велику роль в мобілізації сил трудящих України на боротьбу з німецькими загарбниками та їх найманцями — українськими буржуазними націоналістами.

23 березня був організований надзвичайний штаб по обороні Катеринослава на чолі з В. К. Аверіним. Штаб докладав багато зусиль, щоб спинити окупантів, які наприкінці березня дуже близько підійшли до міста. Терміново створювалися загони з робітників, які тут же вступали у бій з ворогом. На добровільних засадах з революційних солдатів старої армії в місті було організовано 1-й Катеринославський радянський полк, який хоробро бився з окупантами на підступах до міста, а потім біля Кривого Рога, під Синельниковим, на Дону і Волзі. Катеринослав захищали також Латиський загін, 1-й Катеринославський батальйон

[1] Октябрь в Екатеринославе, стор. 307.
[2] Там же.
[3] Українська РСР в період громадянської війни, 1917—1920 рр., т. 1. К., 1967, стор. 223.
[4] Газ. «Донецкий пролетарий», 16 березня 1918 р.

Дністровського полку, партизанський загін М. М. Майорова, 1-й робітничо-селянський дивізіон, Маріупольський зведений загін та інші частини[1]. В ряди захисників міста влився також сформований Сердичем та Дмитрієвичем сербський загін[2].

4 квітня 1918 року німецько-австрійські війська захопили Катеринослав. Багато трудівників міста загинуло від рук окупантів та їх буржуазно-націоналістичних прислужників. Лютували військово-польові суди. Внаслідок згортання роботи підприємств зростала кількість безробітних. У травні їх налічувалося до 50 тис. чол. Тільки на Брянському заводі з 15 175 робітників залишилося 3000 чол. Грубо зневажаючи культуру українського народу, австро-німецькі загарбники влаштували стайню в головному корпусі гірничого інституту.

Керівниками й організаторами боротьби трудящих міста проти окупаційного режиму та гетьманщини були більшовики, які залишились у тилу ворога. Наприкінці квітня створено міський партійний комітет у складі І. К. Амосова, Г. С. Биченка, Н. Й. Варлена, А. М. Колтуна та інших[3]. У підпіллі працювала і Рада робітничих депутатів. 6 квітня 1918 року вийшов перший номер підпільної більшовицької газети «Молот». Перше травня 1918 року трудящі Катеринослава відзначили масовою демонстрацією.

Керуючись рішенням І з'їзду КП(б)У, в роботі якого від Катеринославської партійної організації взяли участь 29 делегатів, більшовики створили в місті, крім губернського, районні ревкоми — Нижньодніпровський, Кайдацький, Фабрично-Чечелівський. Було встановлено зв'язки з повітами.

Могутнього удару окупантам та гетьманщині завдав всеукраїнський страйк залізничників, до якого робітники Катеринославського залізничного вузла включилися 19 липня 1918 року[4]. 12 листопада страйкували робітники всіх великих заводів міста — Брянського, трубопрокатного, «Шодуар», Гантке, «Сіріус» та ін. Страйк став загальним. Не працювали електростанція, водопровід, трамвай.

Наприкінці листопада та на початку грудня робітники, керовані більшовиками, контролювали майже всі промислові райони міста. В цей час тут створилася своєрідна обстановка. Робітничі райони — Чечелівка, Кайдаки, Амур-Нижньодніпровськ, станція Горяїново — перебували під контролем Ради робітничих депутатів. Інші райони міста ще утримували в своїх руках німецькі загарбники, українські націоналісти та інші. Вони поділили між собою «сфери впливу»: від вокзалу до вул. Садової (тепер ім. Сєрова) бешкетували петлюрівці (вони мали 4 броньовики, 6—8 гармат та іншу зброю), від Садової до Управської (тепер Виконкомівська) хазяйнували німецькі окупанти, а владу тут здійснювала міська дума. У нагірній частині міста закріпилися частини колишнього 8-го армійського корпусу, яким командували царські офіцери.

26 січня 1919 року війська Червоної Армії під командуванням П. Ю. Дибенка, яких підтримали

Загін катеринославців, що вирушав на боротьбу проти калединців.

[1] Українська РСР в період громадянської війни, 1917—1920 pp., т. 1, стор. 299.

[2] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 31.

[3] Українська РСР в період громадянської війни, 1917—1920 pp., т. 1, стор. 382.

[4] Гражданская война на Украине 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1. К., 1967, стор. 233.

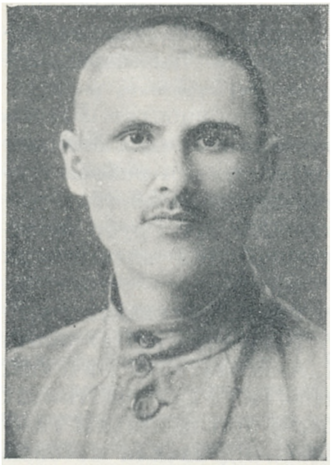

П. А. Воронцов — один із організаторів партійного підпілля в Катеринославі у 1918 р., делегат I з'їзду КП(б)У.

повстанці, очистили місто від окупантів та українських буржуазних націоналістів. Наступного дня відбулося пленарне засідання міської Ради. До виконавчого комітету Ради обрали І. К. Амосова, Г. С. Биченка, П. О. Воронцова, А. К. Войцеховича та інших. При Раді було створено відділи освіти, праці, охорони здоров'я та інші. Пленум схвалив рішення про організацію дружини для охорони міста, мобілізував для цього всіх членів Ради та інших організацій трудящих[1].

Вже в перших числах січня почав працювати губернський раднаргосп, головними завданнями якого було проведення обліку підприємств і виявлення коштів для їх відбудови. Вживалися рішучі заходи для налагодження торгівлі і постачання трудящих продовольством. Партійна організація міста організувала відрядження робітників на село, направивши в продовольчі та продовольчо-агітаційні загони кращих своїх представників.

Велику роботу серед молоді розгорнула комсомольська організація, створена на початку 1919 року на базі соціалістичної спілки робітничої молоді[2]. На початку травня 1919 року в місті проведено мобілізацію комуністів, комсомольців і членів профспілок на боротьбу проти григор'євщини. Голова Катеринославського губкому КП(б)У Я. А. Яковлєв, повідомляючи про боротьбу з григор'євськими бандами, підкреслював «особливо доблесну поведінку Катеринославської партійної школи, героїзмом і стійкістю якої тримався фронт під час одного з найгостріших моментів»[3].

11 травня 1919 року григор'євці увірвалися в Катеринослав. Тільки в районі Брянського заводу вони розстріляли 70 чол., на залізничній вітці — 20 чол., біля Олександрівської лікарні по-звірячому замучили близько 100 червоноармійців[4]. Але вже 14 травня радянські війська під командуванням О. Я. Пархоменка вибили бандитів з міста.

На початку червня, коли ускладнилось становище на Південному фронті, в місті з наказу Реввійськради республіки було створено Реввійськраду Катеринославського укріпленого району. Незабаром всю міську партійну організацію було переведено на військове становище. Для захисту міста було мобілізовано 8 тис. чоловік. Представник ЦК КП(б)У в Катеринославі А. С. Бубнов 21 червня на засіданні ВУЦВКу доповідав, що в місті повсюдно зустрічаються плакати, листівки з закликом «Йди на фронт», настрій робітників бойовий, навколо міста споруджено укріплення. В тому районі денікінські частини стримували 14-а армія під командуванням К. Є. Ворошилова і члена військової ради В. І. Межлаука та Дніпровська воєнна флотилія. Штаб армії перебував у Катеринославі.

Бої за місто були дуже вперті. Та 28 червня денікінським військам генерала Шкуро вдалося оволодіти ним. На соборному майдані буржуазія відправила молебень на честь «своїх визволителів». В англійському клубі під дзенькіт бокалів їх прославляли не тільки місцеві промисловці, а й меншовики[5]. В місті почалися грабунки і насильства.

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 335.

[2] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы. К., 1959, стор. 604.

[3] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 225.

[4] Журн. «Літопис революції», 1931, № 3, стор. 122.

[5] Там же, стор. 127.

Частина більшовиків пішла в підпілля. Відходячи з міста, партійна організація залишила тут бюро по керівництву підпіллям у складі І. Ольшевського (Макарова), Л. Гурінштейна та ін. Пізніше оформився партійний комітет, до якого входили більшовики А. Колтун, А. Ушеренко, А. Четолін та інші. Комітет підтримував тісний зв'язок з Зафронтбюро ЦК КП(б)У і ЦК РКП(б). Велику роботу в місті проводив партком Фабрично-Чечелівського району. Тут були створені об'єднаний ревком під керівництвом М. Кривошеєва та бойовий загін, на чолі якого став П. Андрєєв. Активну участь у створенні бойових дружин, поширенні більшовицьких листівок, газет тощо брали катеринославські комсомольці.

27 жовтня внаслідок глибокого рейду в тил денікінців Катеринослав зайняли махновці, які залишили його лише 8 грудня. Багато страждань зазнали від них трудящі міста.

29 грудня 1919 року при наближенні радянських військ губпартком і утворений ним військово-революційний комітет вийшли з підпілля. Організовані ними бойові дружини робітників, ламаючи опір залишків денікінських частин, зайняли вокзал. 30 грудня населення Катеринослава палко вітало частини Червоної Армії, які вступили до міста.

На початку 1920 року в Катеринославі було 709 комуністів, які об'єднувалися в 5 партійних організаціях (міській, Кайдацькій, Фабрично-Чечелівській, Залізничній та Амур-Нижньодніпровській [1]. Під керівництвом міської партійної організації почалася відбудова міста, його господарства, культурно-освітніх закладів.

Значну роль у налагодженні народного господарства відіграли комуністичні суботники. На першому суботнику в Катеринославі, проведеному 7 лютого 1920 року за рішенням губкому партії, трудящі розчищали завали та відбудовували залізничний міст через Дніпро. На суботник вийшли сотні комуністів і комсомольців Брянки, заводів «Шодуар», Рузького та інших підприємств міста. То був перший «великий почин» робітників Катеринослава, який став початком справді масового трудового героїзму. Тільки на відбудові залізничного моста працювало 800 чоловік. За самовіддану працю по відбудові моста через Дніпро ВУЦВК нагородив орденом Трудового Червоного Прапора УРСР Катерининську залізницю та мостовий цех Брянського заводу[2].

Швидкими темпами трудящі відбудовували водопровід, електростанцію, міський транспорт, ремонтували житлові приміщення, лікарні. Самовіддано працювали робітники мостового цеху Брянського заводу, який виготовляв продукцію, необхідну для відбудови моста через Дніпро, зруйнованого махновцями.

Вишукувалися кошти і матеріальні засоби, щоб прогодувати і обігріти людей. На Брянському заводі спеціальні бригади робили з старого заліза запальнички, відра, підкови, чавуни та інші речі домашнього вжитку. Цю нехитру продукцію обмінювали на селі на хліб, борошно, м'ясо, овочі; продовольство ретельно брали на облік і розподіляли серед працюючих. На підприємствах виникали допоміжні господарства, їдальні.

Активну участь у відбудові міста брала молодь. В 1920 році з Червоної Армії повернувся В. І. Каменський, який очолив Кайдацький райком комсомолу. Ініціативним організатором молоді в цьому районі була К. А. Курочкіна — учасниця підпільної боротьби проти денікінців. В лютому

Наказ командуючого фронтом Катеринославського району О. Я. Пархоменка. 15 травня 1919 р.

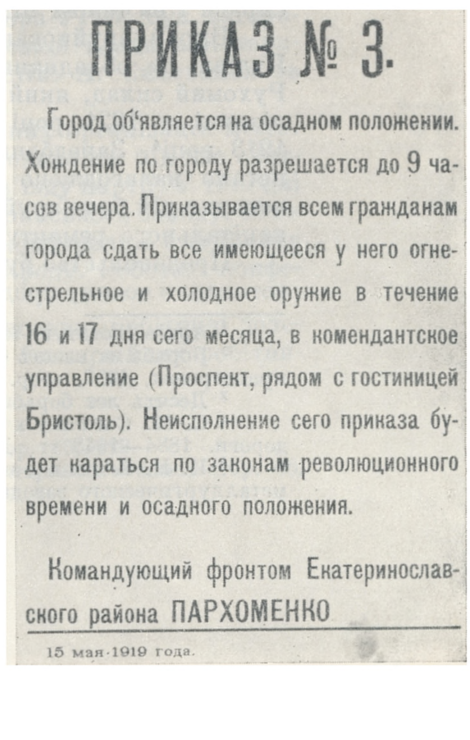

ПРИКАЗ № 3.

Город объявляется на осадном положении. Хождение по городу разрешается до 9 часов вечера. Приказывается всем гражданам города сдать все имеющееся у него огнестрельное и холодное оружие в течение 16 и 17 дня сего месяца, в комендантское управление (Проспект, рядом с гостиницей Бристоль). Неисполнение сего приказа будет караться по законам революционного времени и осадного положения.

Командующий фронтом Екатеринославского района ПАРХОМЕНКО

15 мая 1919 года.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 135, арк. 26.

[2] Комсомол Дніпропетровщини. Збірка статей, стор. 29—30; Роки великого походу. Дніпропетровськ, 1967, стор. 35.

1920 року створено Фабрично-Чечелівський, а в березні Амур-Нижньодніпровський райкоми комсомолу.

Восени Катеринослав знову опинився під загрозою захоплення ворогом: з Криму наступали врангелівці. 3 жовтня в Зимовому театрі відбулася конференція робітників та червоноармійців міста, яка закликала всіх, здатних носити зброю, йти добровольцями у війська 46-ї дивізії, що стримувала натиск врангелівських банд на цій ділянці фронту. «Всі трудящі, як один,— говорилося в резолюції конференції,— повинні взяти широку й всебічну участь в захисті укріпленого Катеринославського району і ні в якому разі не допустити врангелівські банди до міста»[1]. Ще 18 вересня 1920 року трудящі Катеринослава проводжали на врангелівський фронт перший загін комсомольців. На мітингу, що відбувся на вокзалі, комсомольці поклялися не складати зброї доти, поки ворог не буде остаточно розбитий. В жовтні почався «Тиждень допомоги фронту». Жителі міста передали Червоній Армії велику кількість білизни, рушників, мануфактури, взуття та інше.

Після розгрому Врангеля на Катеринославщині було розміщено частини Першої Кінної армії. Політичний відділ армії подавав партійній організації міста значну допомогу у проведенні роботи серед населення.

Трудящі міста, які під керівництвом більшовицької партії зробили значний вклад у справу розгрому внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, приступили до мирної праці в дуже складних умовах. У грудні 1920 року відбувся пленум Катеринославської міської Ради, який визначив головні завдання, що стояли перед трудящими. Виступаючи на пленумі, К. Є. Ворошилов, тоді член Реввійськради Першої Кінної, говорив: «Товариші, можливо, по всій Україні немає більш зруйнованого міста, ніж Катеринослав. Нам треба в найкоротший строк привести його в належний стан... Ми можемо і повинні перемогти розруху і злигодні»[2].

Найбільші заводи міста були зруйновані або виведені з ладу. Більшість цехів Брянського заводу не працювала. Мостовий цех у 1920 році випустив 43,9 тис. пудів мостових ферм, а продукція прокатного цеху становила лише 3,3 тис. пудів чавунного і мідного литва, тим часом як у 1913 році Брянський завод давав 410 тис. тонн чавуну та 260 тис. тонн прокату. З 70 металообробних заводів Катеринослава значна частина зовсім не діяла, а решта мала незначну завантаженість. Більшу половину 1921 року заводи «А і С Шодуар» (нині заводи ім. Леніна та ДЗМУ) стояли, а за півріччя з жовтня 1921 по квітень 1922 року завод «А» випустив лише близько 390 тис. пудів мартенівських болванок, прокатав близько 90 тис. пудів заліза для виробництва труб. Завод «Шодуар Б» (нині ім. Комінтерну) в 1921 році зовсім не працював, а в січні—квітні 1922 року виробив лише 8161 пуд лопат[3]. Не кращими були справи і на інших підприємствах міста.

Вкрай зруйнованою була Катерининська (нині Придніпровська) залізниця. Будівлі та обладнання залізниці стали непридатними для дальшої експлуатації. Рухомий склад, який залишився, вимагав капітального ремонту. Перевозки по залізниці в 1921 році становили лише 1,04 млн. тонн проти 35,5 млн. тонн у 1913 році[4]. Занедбаним і напівзруйнованим було комунальне господарство міста, погано налагоджено водопостачання, ще гірше — енергопостачання. Внаслідок воєнних дій було зруйновано 320 будинків; половина тих, що залишилась, вимагала капітального ремонту.

Продовольство було на суворому обліку. Робітники Брянського заводу, які виготовляли воєнну продукцію, в 1920 році одержували посилений пайок — фунт хліба[5].

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 150, арк. 27.

[2] Борьба за власть Советов на Екатеринославщине. Сборник воспоминаний и статей. Днепропетровск, 1927, стор. 24.

[3] Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине, стор. 64.

[4] С. М. Слепухин. Краткая история строительства и развития Сталинской железной дороги. 1884—1948 гг. Днепропетровск, 1949, стор. 75.

[5] И. Н. Кнышев и др. Лицом к огню. Краткий очерк по истории Днепропетровского металлургического завода им. Г. И. Петровского. Днепропетровск, 1962, стор. 168.

К. Є. Ворошилов, С. М. Будьонний, С. К. Мінін у Катеринославі. Грудень 1920 р.

За роки громадянської війни різко зменшилася кількість жителів Катеринослава. Якщо в 1917 році населення міста становило 268 тис. чоловік, то в 1920 році воно не перевищувало 189 тис. Багато робітників загинуло на фронтах громадянської війни, чимало з них, рятуючи сім'ї від голоду, переселилися в села.

Величезну роль у справі відбудови господарства міста відіграли рішення X з'їзду РКП(б). Партійний актив Катеринослава, який відбувся в квітні 1921 року, в своїй резолюції одностайно схваливши рішення з'їзду, відзначив, що вказівки В. І. Леніна про нову економічну політику є програмою повсякденної роботи для всіх партійних організацій. Постійне піклування про відбудову промислових підприємств міста і транспорту виявили ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У. Велику допомогу партійним та радянським органам міста в організації цієї справи подавав Ф. Е. Дзержинський. Вживалися рішучі заходи для боротьби з голодом. При Катеринославській губпрофраді почала працювати спеціальна комісія допомоги голодуючим. Особлива увага приділялася забезпеченню дітей. Тільки протягом 1921 року в Катеринославі було відкрито 10 дитячих будинків та багато дитячих їдалень.

Уже з другої половини 1922 року почали оживати заводи і фабрики міста. На Брянському заводі введено в експлуатацію електричний, ливарний і механічні цехи. Після трирічної перерви запрацювала мартенівська піч № 4. Першу продукцію почали видавати середньосортовий та дротовий стани й інші агрегати. З 1 жовтня 1922 року по 1 жовтня 1923 року кількість працюючих на Брянському заводі зросла з 2947 чол. до 7762, на заводі ім. Леніна — з 1452 до 3162, ім. К. Лібкнехта — з 1128 до 1868. Почав працювати завод ім. Комінтерну[1].

В липні 1923 року брянці задули першу домну, в жовтні дала чавун друга домна. Поступово завод налагодив повний металургійний цикл: виробляв чавун, сталь, прокат. Трудові успіхи колективу Брянського заводу здобули високу урядову оцінку. За сумлінну працю орденом Трудового Червоного Прапора УРСР був нагороджений більшовик, учасник боротьби за встановлення Радянської влади в Катеринославі Н. О. Карташов. Робітники І. Харламов, І. Старостін, А. Ємельянов та інші удостоєні були почесного звання Героїв Праці[2].

Багато передових виробничників поповнили ряди партійних організацій міста. Зростання впливу комуністів на маси з особливою силою проявилося під час святкування 25-ї річниці І з'їзду РСДРП і підготовки до XII з'їзду партії. У ті ж дні свою 25-у річницю відзначила також партійна організація Брянського заводу. Ювілейні дні збіглися з проведенням XI губернської партійної конференції і вилилися в демонстрацію непорушної єдності Комуністичної партії і народу. Роботою конференції керував представник ЦК РКП(б) М. В. Фрунзе.

В день відкриття конференції — 15 березня 1923 року численні робітничі делегації вручили президії конференції червоні прапори і списки безпартійних робітни-

---

[1] Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине, стор. 66, 119.
[2] Роки великого походу, стор. 36—37; Борці за Жовтень на Катеринославщині, стор. 68.

ків, які бажали вступити до лав партії. Делегати конференції, висловлюючи волю трудящих, надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну.

Партійні організації міста одностайно підтримали лінію Центрального Комітету партії під час загальнопартійної дискусії восени 1923 року. Загальноміські партійні збори на доповідь представника ЦК КП(б)У Г. І. Петровського «Про внутріпартійне будівництво» прийняли резолюцію, в якій повністю схвалювали лінію ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У та засуджували дії троцькістів.

З великим болем сприйнявши звістку про смерть В. І. Леніна, трудящі міста ще тісніше згуртувалися навколо ленінської партії. Робітники Катеринославського залізничного вузла в резолюції, ухваленій на траурному мітингу, писали: «З ще більшою енергією ми наблизимося до Комуністичної партії, оточимо її міцним колом. З ще більшою вірою в неї, разом з нею ми будемо доводити до кінця почату Іллічем справу визволення пролетаріату. Ми, робітники, покажемо світовому капіталу, що заповіти Ілліча для нас — невмирущі»[1]. На багатьох підприємствах загальні збори робітників схвалювали рішення всім цехом, заводом вступити до лав Комуністичної партії. Так було, наприклад, на заводах ім. Петровського, ім. Леніна, на Катерининській залізниці. Тисячі робітників міста вступили до партії по ленінському призову.

На кінець 1925 року промисловість була в основному відбудована. В місті діяло 92 підприємства цензової промисловості з загальною кількістю робітників 32 638 чол., а також 649 підприємств дрібної і кустарної промисловості[2]. Швидкими темпами відбудовувались підприємства легкої промисловості. На повну довоєнну потужність працювали заводи ім. Петровського, ім. Леніна, ім. Комінтерну. До 1 березня 1925 року на заводі ім. Петровського було пущено капітально реконструйовану найпотужнішу в СРСР доменну піч № 4[3]. Президія ВРНГ України поздоровила робітників і технічний персонал заводу з цією великою перемогою на трудовому фронті.

Відбудова промисловості супроводжувалася поліпшенням добробуту робітничого класу. Так, наприклад, якщо в 1923 році заробітна плата робітника металургійної промисловості в середньому становила тільки 36,6 проц. і металообробної — 43 проц. довоєнного рівня, то на кінець 1925 року вже 97,4 процента. В 1924 — 1925 роках в місті почалася забудова нових робітничих селищ — ім. Фрунзе та ім. Крупської.

Виконуючи заповіт В. І. Леніна про залучення робітників до участі в соціалістичному будівництві на селі, партійні організації міста відрядили на постійну роботу в села губернії понад 300 комуністів. На підприємствах створювалися добровільні організації по шефству над селом. На березень 1925 року шефське товариство на заводі ім. Петровського об'єднувало близько 1500 робітників, а на заводі ім. Леніна — понад 1000 робітників[4].

Робітничі колективи допомагали селу в економічному і культурному будівництві — у створенні колективних господарств та кооперативів, у будівництві шкіл, клубів, хат-читалень. Разом з сільськими комуністами шефи брали участь у підготовці партійних та загальних зборів селян,

Траурна маніфестація трудящих міста в день похорону В. І. Леніна. 1924 р.

[1] І. Гаращенко, Г. Кардашов. Роки відбудови народного господарства (1921—1925), стор. 31.

[2] Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине, стор. 68—69.

[3] Газ. «Коммунист», 20 вересня 1925 р.

[4] Г. М. Шевчук. Культурне будівництво на Україні у 1921—1925 рр. К., 1963, стор. 122.

засідань сільських Рад, залучали до практичної роботи сільрад і виконкомів безпартійний селянський актив, згуртовували його навколо партійних і комсомольських осередків.

Велику увагу радянські органи приділяли розвитку сітки лікувальних закладів у місті. Вже на 1 квітня 1922 року в Катеринославі працювало 14 лікарень на 1905 місць. В лікарнях було 9 рентгенівських кабінетів, 16 — зуболікувальних, 2 — електролікувальних[1].

В результаті інтенсивної діяльності органів народної освіти в 1921 році почали працювати Інститут народної освіти (1918—1920 — університет), гірничий і медичний інститути, 5 медичних та педагогічних шкіл, 61 школа соцвиховання, 56 шкіл лікнепу, багато різних курсів.

Важливу роль у підготовці кадрів для промислових підприємств міста відіграли школи ФЗН. Першу таку школу організували в 1920 році на заводі ім. Петровського. Її засновником був С. Ф. Чукмасов, нині професор, доктор технічних наук, завідуючий кафедрою Дніпропетровського ордена Трудового Червоного Прапора металургійного інституту. У школі навчалися Л. Ю. Лукич — тепер заступник міністра чорної металургії СРСР, О. М. Пеньков, С. М. Кожевников (нині члени-кореспонденти Академії наук УРСР) та інші. У 1922 році в школах ФЗН міста навчалось близько 100 підлітків. Багато вихованців тих шкіл згодом стали інженерами, керівниками різних ділянок промисловості, визначними діячами науки.

В 1922 році в місті працювало 4 театри, музей, 22 клуби, 19 бібліотек.

На клопотання 3-го окружного з'їзду Рад, 20 липня 1926 року Президія ЦВК СРСР перейменувала місто Катеринослав на Дніпропетровськ в честь видатного більшовика, соратника В. І. Леніна — Г. І. Петровського, революційна діяльність якого нерозривно зв'язана з містом.

XIV з'їзд ВКП(б) поставив перед робітничим класом Дніпропетровська завдання — шляхом форсованого розвитку металургії, машинобудування, хімічної промисловості — перетворити місто на потужну базу індустріалізації країни. Згуртувавшись навколо ленінського Центрального Комітету, партійна організація міста дала рішучу відсіч троцькістам та зінов'євцям. В інформаційному листі Дніпропетровського окружкому КП(б)У (жовтень 1926 р.) повідомлялося, що «всі без винятку осередки нашої пролетарської організації засудили і затаврували розкольницьку діяльність опозиції і твердо стали на шлях захисту ленінізму і ЦК партії від маловірів і базік з опозиції»[2].

Вже з перших років соціалістичної індустріалізації країни в Дніпропетровську розгорнулася реконструкція великих підприємств, передусім заводів ім. Леніна, ім. К. Лібкнехта, металургійного устаткування, ім. Артема, ім. Комінтерну, «Червоний Профінтерн» та інших.

У 1927—1928 господарському році, в порівнянні з довоєнним 1913 роком завод ім. Петровського дав чавуну 114 проц., сталі — 116 проц., прокату — 139 проц.; трубопрокатний завод ім. Леніна перевищив довоєнний рівень виробництва сталі на 10 проц., прокату — на 28 проц., по зварних трубах — на 70 проц. і безшовних — майже в два рази. Заводи Кайдацького району знизили собівартість продукції на

Червоний обоз з хлібом на площі ім. М. Горького в Дніпропетровську. 1930 р.

[1] Народное хозяйство Екатеринославской губернии. Отчет Екатеринославского губэкономсовещания Совету труда и обороны за период 1 октября 1921 — 1 апреля 1922 гг. Екатеринослав, 1922, стор. 90.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 592, арк. 12.

8,98 проц., завод ім. Карла Лібкнехта — на 12,7 проц. Підприємства міста набагато перевершили довоєнний рівень виробництва у 1928—1929 році.

Для допомоги трудовому селянству в проведенні колективізації сільського господарства сотні комуністів було відряджено на села. Тільки у 1929 році підприємства міста послали 20 робітничих бригад по ремонту сільськогосподарської техніки, а також тракторну колону в складі 14 машин[1].

Палкий відгук серед трудящих викликав затверджений у 1929 році XVI Всесоюзною партконференцією перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1928—1932 роки. На всіх підприємствах міста панувало велике піднесення, створювались комсомольсько-молодіжні ударні і раціоналізаторські бригади. Так, наприклад, на 28 лютого 1930 року в Кайдацькому районі було 1302 ударні бригади, в Чечелівському — 1557.

До 12 роковин Великого Жовтня металурги заводу ім. Петровського вирішили послати до Москви червоний ешелон з понадплановим металом. За один день вони видали додатково до завдання 5 вагонів чавунних і 5 вагонів сталевих труб, 4 вагони листового і покрівельного заліза, 22 вагони чавуну, 14 вагонів рейок, сортового прокату та іншої продукції. 1 жовтня червоний ешелон вирушив з Дніпропетровська, його супроводила група робітників, очолювана П. А. Блесковим. Напередодні свята ешелон прибув до Москви. Його зустрічали представники численних підприємств столиці. Делегацію дніпропетровців запросили до Кремля, де приймали її М. І. Калінін, А. І. Мікоян, Г. К. Орджонікідзе.

Вже у 1929 році на заводі ім. Петровського було збудовано дві коксові батареї, а у 1930 до ладу стала стотонна мартенівська піч, найбільша в країні. Активну участь у реконструкції старих і будівництві нових промислових підприємств міста брали робітники Ленінграда, Москви, Уралу.

Підхопивши творчу ініціативу робітників Маріуполя і Ленінграда, партійні і профспілкові організації Дніпропетровська розгорнули значну роботу по впровадженню змінно-зустрічного планування і бригадного госпрозрахунку. На вересень 1931 року метод змінно-зустрічного планування був поширений у 215 бригадах підприємств міста, а в листопаді того ж року в 1164 ударних бригадах[2]. Крім того було створено 562 госпрозрахункові бригади: на заводах ім. Петровського та ім. Леніна — 125, на заводі ім. Комінтерну — 73, на ДПРЗ — 68, мостовому заводі — 50, ім. Карла Лібкнехта — 32, на взуттєвій фабриці — 21 та інші[3].

Робітники металургійних заводів міста взяли активну участь у всесоюзному змаганні металургів, а також у конкурсі на кращий мартен в системі «Дніпросталі». В другому кварталі 1932 року звання кращої домни було присуджено домні № 1 ДЗМУ. На конкурсі мартенів перше місце завоював мартенівський цех заводу ім. Комінтерну. Робітникам цього заводу Я. Г. Чайковському та О. Я. Сороковому було присуджено звання «Кращий сталевар СРСР». Розвиток соціалістичного змагання і ударництва став основним змістом роботи партійних та комсомольських організацій в боротьбі за розв'язання господарських завдань. На заводі ім. Петровського наприкінці 1930 року було 52 молодіжних бригади — 89 проц. всіх комсомольців і молоді заводу. На заводах ім. К. Лібкнехта та ім. Комінтерну ударництвом було охоплено 98 проц. комсомольців і молоді. У 1930 році з 9000 комсомольців міста, безпосередньо зайнятих на виробництві, в ударних бригадах налічувалось 7728 чол., або 85,8 процента[4].

В роботу по збиранню раціоналізаторських пропозицій активно включились студенти Дніпропетровського металургійного інституту. За їхньою ініціативою на

---

[1] Роки великого походу, стор. 44—45.

[2] Ф. Павлов. За ленінським планом індустріалізації країни (1929—1932 рр.). Дніпропетровськ, 1960, стор. 41.

[3] Газ. «Зоря», 30 жовтня 1931 р.

[4] Комсомол Дніпропетровщини. Збірка статей, стор. 117—118.

заводі ім. Петровського організувалась технічна «легка кіннота», яка мала завдання — перевіряти, як впроваджувалися у виробництво пропозиції і винаходи.

За рахунок передових виробничників зросли ряди міської партійної організації, яка влітку 1930 року об'єднувала 14 тис. членів ВКП(б) і 8,5 тис. кандидатів, усього 22 500 чоловік. Велику роль у виконанні планів, затверджених XIV з'їздом партії, відіграла Дніпропетровська міська Рада. Для більш повного залучення трудящих до роботи в Раді працювало 206 депутатських груп.

Значну увагу приділяли партійні і громадські організації підготовці кадрів масової кваліфікації через систему ФЗН, профтехкурсів тощо. В перших рядах борців за оволодіння основами техніки йшли комуністи й комсомольська молодь. На початку 1931 року 3000 комсомольців і неспілкової молоді були членами товариства «Техніка — масам». Багато молоді навчалося без відриву від виробництва на робітфаках, у вузах.

Спираючись на досягнуті успіхи, трудящі міста під проводом партійних організацій активно включились у боротьбу за успішне виконання другого п'ятирічного плану. Головну увагу міська партійна організація приділяла в той час розвиткові чорної металургії. Добрих виробничо-господарських наслідків за 1933 рік добився колектив заводу ім. Леніна. На кінець року на підприємстві було освоєно і впроваджено 32 профілі товстостінних і 61 профіль тонкостінних труб для автотракторної промисловості, які раніше ввозилися з-за кордону. Досягнення заводу здобули високу оцінку на I з'їзді трубопрокатників, що відбувся у Харкові в жовтні 1933 року. В освоєнні нових профілів труб багато творчої ініціативи проявили інженери І. Є. Власенко, М. О. Тихонов, К. Є. Гнєзділов, майстри М. В. Голод, І. Ф. Яровий, Н. Т. Чекуленко та інші. За успішне виконання плану 1933 року завод ім. Леніна був занесений на Всеукраїнську Червону дошку, організовану до XVII з'їзду ВКП(б) на сторінках газети «Комуніст»[1]. Успішно виконали річну програму завод ім. Комінтерну, коксохімзавод та інші.

У налагодженні роботи на підприємствах міста велику роль відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 7 травня 1933 року «Про роботу парторганізації металургійного заводу ім. Петровського». Наприкінці травня 1933 року обком КП(б)У заслухав на своєму пленумі доповідь директора заводу ім. Петровського і прийняв постанову «Про стан господарської і партійної роботи на заводі ім. Петровського»[2]. На основі рішень ЦК ВКП(б) і обкому КП(б)У було намічено конкретні заходи по ліквідації відставання одного з найбільших у країні металургійних заводів.

Яскравим показником активної участі трудящих у соціалістичному будівництві був дальший розвиток соціалістичного змагання. Воно розгорталося під знаком боротьби за освоєння нової техніки, за дальше піднесення продуктивності праці. Однією з найважливіших форм соціалістичного змагання в роки другої п'ятирічки була боротьба за рентабельність підприємств і відмовлення від державної дотації. Ініціаторами цього руху виступали металурги Макіївського заводу. В місті першим відгукнувся на заклик макіївців колектив заводу ім. Комінтерну. Вже в 1935 році на роботу без дотації перейшли заводи ім. Леніна та ім. Петровського.

Трудівники міста з великим ентузіазмом підхопили почин вибійника О. Г. Стаханова. На заводі ім. Комінтерну одним з перших на почин Стаханова відгукнувся комуніст О. Я. Сороковий. Уже на початок січня 1936 року в мартенівському цеху з 49 комуністів 34 були стахановцями. Вони виконували норму на 200 і більше процентів[3]. Навколо комуністів згуртувались і безпартійні робітники. На багатьох підприємствах від окремих рекордів переходили до створення стахановських колективів.

---

[1] Газ. «Комуніст», 6 січня 1934 р.

[2] О. Батаріна. В боротьбі за здійснення плану індустріалізації країни (1933—1937 рр.). Дніпропетровськ, 1960, стор. 15.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3356, арк. 65, 66.

Партійні організації міста постійно займалися поліпшенням технічного навчання на підприємствах. Серйозна увага приділялась розгортанню технічного навчання робітників без відриву від виробництва, яким керували кращі фахівці міста. Особливо активно включилися в цю роботу колективи транспортного інституту та Інституту фізичної хімії ім. Писаржевського. На підприємствах широко організовано було складання державних технічних екзаменів — техмінімуму. У 1934 році в Дніпропетровську відбулась всеукраїнська комсомольсько-молодіжна технічна конференція, скликана з ініціативи комсомольців заводу ім. Леніна.

Другий п'ятирічний план промисловість Дніпропетровська виконала достроково, на 1 квітня 1937 року. Обсяг продукції промислових підприємств в порівнянні з 1932 роком зріс більше як удвічі. Значну частину заводів було розширено і реконструйовано, на деяких заводах були збудовані нові мартенівські печі. На заводі ім. К. Лібкнехта збудовано перші в СРСР колесопрокатний та новотрубний цехи, що своєю потужністю дорівнювали цілим заводам. Великі реконструктивні роботи проводились і на транспорті[1].

За роки довоєнних п'ятирічок невпізнанно змінилась технічна оснащеність підприємств, більше ніж удвоє зросла їх потужність. Одним з найбільших трубних заводів країни став завод ім. В. І. Леніна, колектив якого вніс багато нового до розвитку вітчизняної трубної промисловості. В березні 1939 року він був нагороджений орденом Леніна. Мали значні успіхи й інші підприємства. У 1940 році завод ім. Петровського перевищив рівень виробництва 1913 року по чавуну в 2,1 раза, по сталі — у 2,4, прокату — в 2,6. Докорінно змінився і завод ім. К. Лібкнехта. Обсяг виробництва тут у порівнянні з 1917 роком збільшився у 18 разів. На заводі металургійного устаткування (ДЗМУ) в 1940 році вперше в світовій практиці почалося застосування кисневого дуття у доменній печі. В роки третьої п'ятирічки під керівництвом академіка Є. О. Патона на заводі металоконструкцій ім. Бабушкіна почалось промислове освоєння нового виду автоматичного зварювання під шаром флюсу.

Зростала політична свідомість трудящих. День виборів до Верховної Ради СРСР перетворився тут у всенародне свято, в демонстрацію морально-політичної єдності радянського народу. 97,6 проц. виборців Кіровського виборчого округу і 97,3 проц. виборців Амур-Нижньодніпровського виборчого округу взяли участь у виборах до Верховної Ради СРСР. В грудні 1939 року в Дніпропетровську відбулися вибори до місцевих Рад депутатів трудящих. Було обрано 627 чоловік, серед яких 304 члени і кандидати партії[2].

Трудящі Дніпропетровська йшли в перших рядах борців проти фашизму і війни, допомагали борцям за свободу в багатьох країнах світу. Так, їх підшефними були політичні в'язні Німеччини, Італії та Аргентіни. Дніпропетровська організація МОДРу була однією з кращих в країні. В 1935 році модрівці міста одержали премію ім. К. Цеткін. Своє поздоровлення їм надіслав видатний борець проти фашизму Г. М. Димитров[3]. Підхопивши почин колективу Трьохгорної мануфактури, робітники заводу ім. Комінтерну ухвалили відрахувати до фонду братерської допомоги матерям і дітям героїчного іспанського народу процент свого заробітку. Кошти до цього фонду збиралися і на інших підприємствах міста. 27 вересня 1936 року відбувся мітинг солідарності трудящих міста з іспанським народом, в якому взяли участь близько 30 тис.

Грамота заводу «Світлофор», що брав участь у міжнародній промисловій виставці в Парижі. 1937 р.

[1] М. Білоус. Зміцнення і розвиток соціалістичного будівництва (1937 — червень 1941 р.). Дніпропетровськ, 1960, стор. 4, 5.

[2] Газ. «Днепровская правда», 4 січня 1940 р.

[3] Звітно-виборна кампанія МОДР організацій Дніпропетровської області. Дніпропетровськ, 1938, стор. 7.

чол.[1]. Тисячі дніпропетровців у травні і жовтні 1937 року зустрічали посланців іспанського народу, які приїздили до міста.

За роки передвоєнних п'ятирічок місто перетворилось на квітучий промисловий і культурний центр Радянської України. Тут проживало понад 500 тис. жителів. Зростали нові благоустроєні робітничі селища. Тільки за три роки другої п'ятирічки в нові квартири переселилися 127 тис. робітників і членів їх родин[2]. Житловий фонд міста швидко збільшувався. Якщо в 1913 році він становив 1526,6 тис. кв. метрів, то в 1940 році — 2144 тис. кв. м. Виникли нові вулиці. Електрифікувались робітничі околиці, вводились у дію нові лінії водопроводу, зростала протяжність трамвайних колій. У 1928 році на Чечелівці, де в роки першої російської революції точились барикадні бої, закінчено будівництво Палацу культури металургів ім. Ілліча. Пізніше збудовано Палац профілактики, 2-у робітничу лікарню, поліклініку в Амур-Нижньодніпровську.

В початковій політшколі на заводі ім. Г. І. Петровського. 1934 р.

Голова ВУЦВКу Г. І. Петровський на дитячій залізниці. Дніпропетровськ, 1937 р.

В центрі міста і на його околицях було насаджено парки і сквери — парк ім. МОДРу, великий парк культури і відпочинку ім. Чкалова, в якому 6 червня 1936 року стала до ладу дитяча залізниця — школа пропаганди залізничної техніки і місце відпочинку дітей. В благоустрої міста велику роль відіграв комсомол. Ще в 1931 році за ініціативою комсомольців міськкомунгоспу Дніпропетровська комсомольська організація взяла шефство над упорядкуванням рідного міста.

Багато було зроблено для розвитку лікувальних закладів. У 1939 році в Дніпропетровську працювало 13 лікарень, 23 амбулаторії і поліклініки, 36 лікарських і фельдшерських пунктів на підприємствах, а також 9 дитячих поліклінік і лікарень, 9 тубдиспансерів і тубсанаторіїв для дітей, 11 жіночих і дитячих консультацій, 11 будинків санітарної культури[3].

Широкого розвитку набула і народна освіта. Ще в 1930—1931 роках було здійснено рішення XVI з'їзду ВКП(б) про загальне обов'язкове початкове навчання дітей. Розгорталася робота по здійсненню загального обов'язкового семирічного

---

[1] Газ. «Зоря», 28 вересня 1936 р.
[2] Газ. «Комуніст», 5 січня 1935 р.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 2, арк. 1—186.

Л. В. Писаржевський — видатний український радянський хімік, академік АН СРСР та АН УРСР.

навчання. На 1 січня 1939 року в місті працювало 97 загальноосвітніх шкіл, у яких навчалось 63 467 учнів, 6 робітфаків на 1762 учні, 11 неповних середніх і середніх шкіл для дорослих з 2949 учнями[1]. В 1930 році на базі відповідних факультетів гірничого інституту виникли нові вузи — металургійний та хіміко-технологічний, крім них відкрито інститут інженерів транспорту та інженерно-будівельний. Всього на 1 січня 1939 року в місті працювало 19 середніх спеціальних учбових закладів та 10 вузів з загальною кількістю студентів близько 20 тис. чоловік.

У 1930 році створено Інститут металів, згодом реорганізований на Всесоюзний науково-дослідний трубний інститут. Тоді ж для ведення науково-дослідної роботи в галузі коксохімії організовано Дніпропетровський філіал Харківського вуглехімічного інституту, пізніше перетворений на інститут. В роки Великої Вітчизняної війни в евакуації він об'єднався з Харківським і дістав назву Українського. В 1929 році академік Л. В. Писаржевський заснував Інститут фізичної хімії, який входив у систему наукових установ Академії наук УРСР. Ще за життя вченого його ім'я було присвоєно інститутові. В 1944 році цей інститут переведено до Києва. Крім того, до війни в Дніпропетровську працював Фізико-технічний інститут, керівником якого був видатний радянський металофізик, академік Г. В. Курдюмов. В Інституті гірничої механіки Академії наук УРСР працювали академік О. М. Динник, академік АН УРСР Г. М. Савін та інші. В 1944 році Фізико-технічний інститут переведено до Москви, а Інститут гірничої механіки — до Києва. За ініціативою академіків М. М. Доброхотова і В. М. Свєчникова в 1939 році в Дніпропетровську створено філіал Інституту чорної металургії Академії наук УРСР. Всього напередодні Великої Вітчизняної війни в Дніпропетровську працювало 17 науково-дослідних інститутів і станцій.

Вже в перші роки після революції в місті була створена літературна група «Молодая кузница», виходили літературні журнали «Молодая кузница», «Мартен», а трохи пізніше «Зоря» і «Штурм», в яких друкувалися твори радянських поетів Д. Кедріна, О. Ясного, А. Кудрейка. Тут починали свою літературну діяльність М. Свєтлов, М. Голодний.

На заводі ім. Петровського, при редакції газети «Ударник», в 1929 році виникла робітнича літературна група «Плавка», в якій починали свій творчий шлях інші дніпропетровські поети і прозаїки. В 1934 році було створено Дніпропетровське обласне відділення Спілки письменників України. До його складу входили: М. Строковський, М. Шехтер, М. Минько, П. Харламов, Д. Сергієв, О. Билінов та інші[2].

Бурхливо розвивалось театральне життя. В 1927 році тут починають працювати один з найстаріших українських радянських театрів — драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка (створений у Києві в березні 1919 року) та російський драматичний театр ім. О. М. Горького. З діяльністю театру ім. Шевченка зв'язане творче життя видатних майстрів сцени І. О. Мар'яненка, Г. І. Борисоглібської, Н. М. Ужвій, Д. І. Антоновича, Л. М. Гаккебуш, О. І. Сердюка, А. П. Хорошуна. Одним з організаторів театру і першим його художнім керівником був учень К. С. Станіславського О. Л. Загаров. У формуванні творчого обличчя мистецького колективу

[1] Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник. К., 1940, стор. 79.
[2] Письменники Дніпропетровщини. Дніпропетровськ, 1958, стор. 6.

відіграв роль і О. П. Довженко, який у роки громадянської війни був першим комісаром театру; одним з перших його завлітів був П. Г. Тичина.

Театри ім. Шевченка, ім. Горького, опери та балету, юного глядача здійснили в довоєнні роки чимало талановитих постановок творів класичної і радянської драматургії, оперних і балетних вистав.

Культурні потреби населення задовольняли також 6 кінотеатрів, 30 клубів, 5 музеїв, 120 бібліотек з книжковим фондом близько 1 млн. томів. У місті видавалося 29 газет загальним тиражем 203,6 тис. примірників.

Широкого розвитку досягла художня самодіяльність. В профспілкових, студентських клубах виникло багато драматичних гуртків. Особливо популярними серед робітників були творчі колективи «Сині блузи» і «Живі газети». Самодіяльний театр став одним з важливих чинників ідейного і естетичного виховання трудящих, виразником їхньої зростаючої культури.

В розвиток українського радянського образотворчого мистецтва вагомий внесок зробили художники Дніпропетровська М. І. Сапожников, М. М. Панін, М. С. Погребняк, С. І. Слободянюк-Подолян, В. В. Коренєв, А. С. Куко, Г. А. Невечеря, скульптор О. І. Жирадков та інші. В місті регулярно влаштовувались обласні виставки художніх творів. У 1925 році тут створено художнє училище, а в 1939-у — обласне відділення Спілки художників України. У 1935—1937 роках велику допомогу художникам міста подала група московських та ленінградських художників у складі: І. І. Бродського, П. Й. Білоусова, В. М. Кучумова, Ю. М. Непринцева, Б. В. Щербакова, які працювали над створенням портретів передових людей промисловості, залізничного та водного транспорту, сільського господарства і культури. Понад 70 праць, створених цими художниками, було передано Дніпропетровському художньому музею[1].

Трудящі міста, як і весь радянський народ, під керівництвом Комуністичної партії у передвоєнні роки добилися значних успіхів у розвитку промисловості та в культурному будівництві.

Після віроломного нападу фашистської Німеччини на нашу країну в червні 1941 року за закликом Комуністичної партії і Радянського уряду вони зі зброєю в руках стали на захист своєї Вітчизни. До військових комісаріатів щодня надходили сотні заяв від трудящих з проханням відправити на фронт. В перших рядах добровольців були комуністи і комсомольці. Розгорнувся патріотичний рух по створенню народного ополчення. Велику роботу по мобілізації сил на відсіч ворогові розгорнула міська Рада депутатів трудящих, виконавчий комітет якої очолював М. О. Щолоков — нині міністр внутрішніх справ СРСР.

Рішенням Дніпропетровського міськкому КП(б)У командиром корпусу народного ополчення було призначено директора педагогічного інституту П. П. Богданова, військовим комісаром — завідуючого відділом агітації і пропаганди міськкому КП(б)У М. О. Демидова[2].

З перших же днів війни промисловість міста почала випускати продукцію для фронту. На багатьох заводах створювались спеціальні пересувні бригади, які ремонтували танки та іншу військову техніку для армії. Заводи Дніпропетровська виготовляли мостові ферми й опорні частини до них,

Герой Радянського Союзу, радянський океанограф і гідробіолог, полярний дослідник, академік АН СРСР П. П. Ширшов. Дніпропетровськ, 1936 р.

[1] Художники Дніпропетровщини. Дніпропетровськ, 1958, стор. 10—11.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, стор. 102.

Секретар Дніпропетровського підпільного міськкому КП(б)У Г. П. Савченко.

понтони та інші конструкції для будівництва мостів і переправ.

На підприємства замість чоловіків, які пішли на фронт, прийшли жінки, підлітки. Так, на заводі ім. Леніна з 23 червня розпочався масовий вступ на роботу домогосподарок, які стали на робочі місця своїх чоловіків, братів. Під керівництвом партійних організацій широко розгорнулось соціалістичне змагання за виконання планів воєнного часу. Любов до Батьківщини народжувала масовий трудовий героїзм. Самовіддано працювали вихованці Ленінського комсомолу. Наукові працівники Дніпропетровського металургійного інституту В. М. Свєчников, О. П. Чекмарьов і П. Т. Ємельяненко проводили в своїх колективах успішну роботу по механізації і підвищенню продуктивності сортопрокатних і трубопрокатних станів.

Трудящі міста передавали до фонду оборони країни грошові заощадження, облігації державних позик, коштовні речі, вносили частину заробітку. Весь заробіток на потреби фонду передала третя бригада механічного цеху заводу ім. В. І. Леніна, яка працювала у вихідний день. Трудівники Дніпропетровської міської залізничної дільниці постановили відрахувати до фонду оборони свій денний заробіток. Багатьох послідовників мав почин винахідників заводу ім. Леніна, які віддали до фонду оборони премії за впровадження у виробництво їх винаходів.

З ініціативи партійних організацій встановлювались тісні шефські зв'язки колективів трудящих підприємств з частинами і з'єднаннями, сформованими з дніпропетровців. Великі підприємства міста — заводи ім. Леніна, ім. Петровського, ім. К. Лібкнехта та інші взяли шефство над полками 230-ї стрілецької дивізії, сформованої головним чином з дніпропетровців [1].

В ніч на 10 липня 1941 року фашистські літаки вперше бомбили місто: було зруйновано десятки житлових будинків, пошкоджено кілька будинків підприємств і установ, 18 чол. вбито і 24 поранено [2]. Нальоти ворожих бомбардувальників далі повторювались. Незважаючи на це, на заводах, фабриках, в установах тривала напружена робота. Згідно з рішенням бюро обкому КП(б)У та виконкому обласної Ради депутатів трудящих від 12 липня 1941 року було створено аварійно-відбудовчі загони місцевої протиповітряної оборони. В кожному районі міста частини МППО налічували по 400—500 чоловік. Тисячі мешканців подавали велику допомогу постам МППО в ліквідації пожеж та інших наслідків нападів ворожої авіації.

Партійні організації міста, керуючись директивою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 29 червня 1941 року, провели велику роботу по евакуації населення, промислових підприємств, матеріальних та культурних цінностей. 8 серпня 1941 року припинив роботу металургійний завод ім. Петровського. Кожного дня кілька ешелонів, навантажених заводським майном, відправляли до місця призначення. Евакуацію заводу було закінчено 24 серпня 1941 року [3]. В Магнітогорську на базі устаткування заводу ім. Петровського протягом 30 діб пущено новотокарний цех [4]. Для устаткування і пуску подібного цеху в звичайних, мирних, умовах, потрібно було не менше п'яти місяців. 8 серпня 1941 року зі станції Горяїново відправили в тил країни

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 112.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5955, арк. 1.

[3] И. Н. Кнышев, В. И. Жигулин, А. М. Гаврилов. Лицом к огню, стор. 257.

[4] Журн. «Вопросы истории», 1961, № 6, стор. 72.

перший ешелон (68 вагонів) з устаткуванням заводу ім. Леніна[1]. Одночасно демонтувалися і відправлялися на схід інші заводи міста. Основні матеріальні цінності і кадри робітників було врятовано.

На початок серпня 1941 року на фронті склалася дуже важка обстановка. Для оборони Дніпропетровська і прикриття підступів до Донбасу за рішенням Ставки формувалися нові військові з'єднання. Велику допомогу в цьому подавав Дніпропетровський обком КП(б)У та його секретарі Л. І. Брежнєв, С. Б. Задіонченко, К. С. Грушовий, М. М. Кучмій, а також районні партійні і радянські органи.

В другій половині серпня 1941 року на підступах до міста розгорнулися великі бої. На 20 серпня фашистські війська зосередили свої сили на південному заході міста, щоб захопити селища Сухачівку, Діївку, форсувати Дніпро і вийти в тил нашим військам.

Тягар боїв винесли на своїх плечах 255-а, 275-а стрілецькі та 12-а танкова дивізії 12-ї армії. Радянські танкісти під командуванням полковника Ю. Г. Пушкіна розгромили фашистську мотоколону з 50 танків і 200 автомашин з піхотою. Командир дивізії Ю. Г. Пушкін особистим прикладом запалював бійців на подвиги. За оборону Дніпропетровська в 1941 році він був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

В дні оборони міста було створено 6 бойових дільниць. На одній з них оборону тримало Дніпропетровське артилерійське училище, створене в кінці липня 1941 року і укомплектоване в основному студентами дніпропетровських вузів. 2 серпня 1941 року артучилище зайняло бойову дільницю на південних околицях міста, а 20 серпня курсанти прийняли перший бій. Запеклі бої за місто тривали до 25 серпня 1941 року. Після того радянські війська змушені були відійти й зайняти лінію оборони на лівому березі Дніпра. До кінця вересня точилися бої на лівобережжі Дніпра — Нижньодніпровську. Прагнучи розширити плацдарм, ворог зосередив тут 3 танкові і 2 піхотні дивізії.

Нечувані подвиги в ті дні звершували воїни Червоної Армії, які обороняли Нижньодніпровськ та прилеглі до нього селища. За виключні мужність і відвагу, виявлені при обороні Дніпропетровська, орденом Червоного Прапора нагороджене артучилище, а 16 його вихованцям присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Золотими літерами в історію Великої Вітчизняної війни вписані безсмертні подвиги 4 льотчиків-комсомольців 81-го авіаційного полку, які повторили подвиг капітана М. Гастелло. Фашистські саперні частини в районі Нових Кайдаків почали спішно споруджувати переправу через Дніпро. Ескадрильї радянських бомбардувальників було наказано розбити наведений міст. Першим до переправи підлетів бомбардувальник молодшого лейтенанта І. Т. Вдовенка. Штурман літака М. В. Гомоненко влучно скинутими бомбами вивів з ладу 5 зенітних установок. Ворог відкрив сильний артилерійський вогонь по нашому літаку. Літак спалахнув. Тоді відважний екіпаж спрямував палаючу машину на понтонний міст ворога. Міст було зруйновано. Хоробрі воїни посмертно удостоєні високих урядових нагород. Льотчику І. Т. Вдовенку і штурману М. В. Гомоненку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Радист В. П. Карпов і повітряний стрілок Мірза Пулатов нагороджені орденами Союзу РСР.

З перших же днів окупації міста фашистські загарбники встановили кривавий, грабіжницький режим. В місті з'явились представники різних німецьких фірм, які намагалися прибрати до своїх рук радянські підприємства[2]. Населення зобов'язане було проходити реєстрацію на фашистській біржі праці. Тому, хто працював, видавався мізерний пайок сурогатного хліба і кілограм проса на місяць. Не було ніякого медичного обслуговування, всі школи закрили.

---

[1] История родного завода. Днепропетровск, 1957, стор. 113.

[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 168.

В кращій частині міста окупанти створили спеціальні квартали для німців. З будинків у грудні 1942 року в люті морози було виселено понад 13 тис. чол. населення[1]. Пустир біля колишнього монастиря був перетворений на кладовище закатованих радянських громадян. Тут же фашисти влаштували концтабір радянських військовополонених, яких морили голодом, катували, розстрілювали. Гітлерівці знищили в Дніпропетровську 35 тис. мирних жителів і 25 тис. військовополонених бійців та командирів Червоної Армії[2], насильно вигнали в рабство до Німеччини близько 75 тис. чоловік[3].

Та ні розстріли, ні шибениці, ні страшні катування не зупинили радянських патріотів, які піднялися на боротьбу з ворогом. Не злякали їх численні репресії радянських громадян і навіть арешт більшості членів залишеного в місті підпільного міськкому партії. Велике піднесення народної боротьби проти окупантів викликала перемога Червоної Армії під Москвою. Під керівництвом обласного підпільного комітету партії зв'язки з партійними і антифашистськими групами міста були відновлені. В травні 1942 року відновив свою діяльність і підпільний міськком КП(б)У, який очолив комуніст Г. П. Савченко, що втік з фашистського полону. На той час міська підпільна організація налічувала в своїх рядах 200 чоловік.

Підпільний міськком партії розгорнув широку масово-політичну роботу серед населення, викриваючи брехливу фашистську пропаганду, розповідаючи про становище на фронті, про героїчні подвиги радянських воїнів, закликаючи жителів міста до партизанської боротьби. В січні 1942 року на Лагерній вулиці під керівництвом підпільного міськкому зірвано ворожий склад боєприпасів, а в квітні 1942 року на Нижньодніпровському залізничному вузлі підірвано склад з нафтопродуктами. На заводі ім. Петровського підпільники знищили привезений з Німеччини електрокабель, зняли й закопали в землю частину електростанції та інше. Диверсійні акти здійснювались і на заводі ім. Артема, на паровозоремонтному заводі, в паровозному депо станції Дніпропетровськ. Гітлерівські власті і численні представники німецьких монополій, як не намагалися, не могли ввести в дію металургійні і машинобудівні заводи.

Під керівництвом підпільного міськкому КП(б)У працювала антифашистська комсомольсько-молодіжна організація Амур-Нижньодніпровського району, до складу якої входило близько 50 чоловік. Очолював цю групу кандидат у члени ВКП(б) І. П. Іванов. Члени організації тільки з вересня 1941 року по грудень 1942 року надрукували і поширили серед населення до 3 тис. листівок з повідомленнями Радінформбюро і відозви, в яких закликали населення організовувати саботаж на підприємствах, молодь — не виїздити в німецьке рабство. Крім агітаційної роботи, вони проводили диверсії на підприємствах і залізниці. Так, у січні 1942 року в районі Ігрень—Іларіонове було розібрано колію, в результаті чого військовий ешелон пішов під укіс. Наприкінці 1942 року на вагоноремонтному заводі спалено ворожий склад з обмундируванням. В листопаді 1942 року на станції Нижньодні-

Фашисти здійснюють у Дніпропетровську гітлерівську тактику «випаленої землі». Вересень 1943 р.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2276, оп. 1, спр. 1054, арк. 34.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 18, оп. 3, спр. 89, арк. 15—16.
[3] Там же, оп. 8, спр. 1, арк. 3—9.

Монумент Слави в Дніпропетровську.

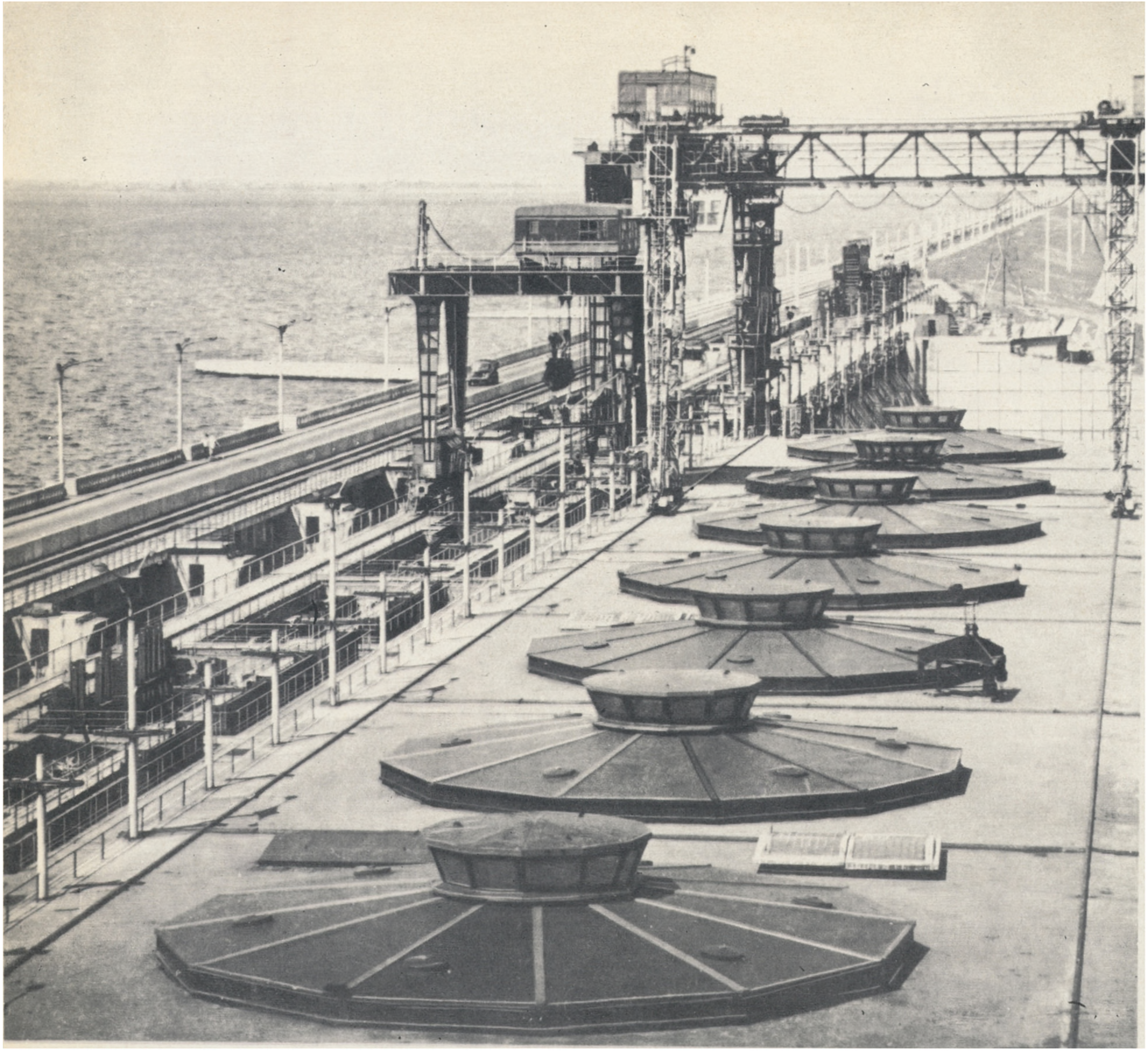

Дніпродзержинська ГЕС
ім. 50-річчя Жовтня.

Яхти на Дніпрі.

провськ-Вузол молоді патріоти знищили цистерни з пальним[1].

У жовтні 1942 року гітлерівці заарештували і розстріляли членів підпільного міськкому партії Г. П. Савченка, Є. І. Кулакову, В. І. Кулакова, Б. А. Сондак, Я. А. Самарського. І все ж підпільна діяльність в місті не припинялася. Активно діяла партійна група, очолювана старшим політруком Червоної Армії В. М. Павлєєвим. До неї входили Л. І. Шабаш, П. І. Карпенко, Г. П. Журавльов та інші[2]. Учасники групи розповсюджували серед населення листівки, зведення Радінформбюро і радянські газети, частину яких одержували від підпільників Синельникового. Дніпропетровські підпільники передавали Синельниківській організації зброю та розвідувальні дані про розташування й пересування фашистських частин. Крім того, проводилась робота по забезпеченню продуктами партизан, які діяли в Новомосковському районі, а також радянських військовополонених. У серпні 1943 року група була викрита, її члени — В. М. Павлєєв, Л. І. Шабаш, П. І. Карпенко й Є. Дятленко — розстріляні.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!
ВСЕСОЮЗНЫЙ ЛЕНИНСКИЙ КОММУНИСТИЧЕСКИЙ СОЮЗ МОЛОДЕЖИ
КОМСОМОЛЬСКИЙ БИЛЕТ
№12414875
Фамилия
Имя и отчество
Год рождения
Время вступления в ВЛКСМ
Наименование организации, выдавшей билет
Место для фотокарточки
Личная подпись
Секретарь Райкома

Bardьq elkelerdyn proletarlarь, sirikkile!
QЬRQЬZSTANDЬN LENINDIK KOMMUNISTIK ÇAŞTAR SOJUZU
KOMSOMOLDUQ BELET
№12414875
Famijija
Atь çana a…
Tuulqan çьlь
Komsomolqo kirgen …
Beletti bergen ujumdun
Øz qolu
P. O.
Rajkomdun sekretarь

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!
ВСЕСОЮЗНЫЙ ЛЕНИНСКИЙ КОММУНИСТИЧЕСКИЙ СОЮЗ МОЛОДЕЖИ
КОМСОМОЛЬСКИЙ БИЛЕТ
№12812160
Фамилия
Имя и отчество
Год рождения
Время вступления в ВЛКСМ
Наименование организации, выдавшей билет
Место для фотокарточки
Секретарь Райкома

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!
ЛЕНІНСЬКА КОМУНІСТИЧНА СПІЛКА МОЛОДІ УКРАЇНИ
КОМСОМОЛЬСЬКИЙ КВИТОК
№12812160
Прізвище
Ім'я і по-батькові
Рік народження
Час вступу до комсомолу
Назва організації, яка видала квиток
Особистий підпис
М. П.
Секретар Райкому

Пробиті ворожими кулями квитки комсомольців, які загинули за визволення міста.

У грудні 1941 року в Дніпропетровську (в районі Нових Кайдаків) почала діяти підпільна комсомольська група, яку очолив А. Г. Тимошенко[3]. Невдовзі до складу групи були залучені В. В. Протасевич, В. Д. Рожков, В. А. Мороз та ін., які вели роз'яснювальну роботу серед населення і військовополонених. Спочатку від руки, а потім на друкарській машинці вони писали й друкували антифашистські листівки і розповсюджували їх. Особливо пожвавилась робота підпільників, коли до їх складу в листопаді 1942 року влилася нова група з 12 чоловік, очолювана М. І. Козловим[4]. Виконуючи вказівки ЦК КП(б)У, підпільники області зробили все можливе, щоб зірвати гітлерівську тактику «випаленої землі» і врятувати важливі економічні об'єкти від руйнування ворога.

У вересні 1943 року війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського після жорстоких боїв захопили плацдарм на правому березі Дніпра в районі Сошинівки, Аулів, Сухачівки, переправи біля сіл Чаплі, Військового. 27 вересня 1-а гвардійська армія визволила Амур-Нижньодніпровський район і лівобережну частину міста. В боях за це місто загинув командир 152-ї стрілецької дивізії генерал-майор В. П. Каруна.

Почалися бої за визволення Дніпропетровська. Частини 195-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника О. М. Сучкова на світанку 25 жовтня вступили

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 7, спр. 83, арк. 31, 32.
[2] Там же, оп. 8, спр. 203, арк. 14.
[3] Там же, спр. 372, арк. 23.
[4] Там же, арк. 24.

в Дніпродзержинськ. Частини 152-ї стрілецької дивізії вранці 24 жовтня оволоділи Сухачівкою, І-ю і ІІ-ю Діївкою. В той час бійці 120-го стрілецького полку 39-ї гвардійської Барвінківської дивізії під командуванням підполковника Ю. М. Мазного форсували Дніпро в районі села Чаплі. Під безперервним жорстоким вогнем ворога відважні воїни проводили переправу. В цьому бою смертю хоробрих поліг гвардії капітан І. А. Рудниченко, уродженець села Вільні Хутори Верхньодніпровського району. Йому посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Цього ж звання була удостоєна і санінструктор В. С. Кащеєва, яка під вогнем перев'язувала бійців.

Вранці 25 жовтня 1943 року 152-а стрілецька дивізія оволоділа населеними пунктами Краснопіллям і Кайдаками, а 39-а гвардійська стрілецька дивізія — Лоцманською Кам'янкою. До 12-ї години того ж дня Дніпропетровськ повністю визволено від гітлерівських окупантів. За успішне форсування Дніпра і визволення Дніпропетровська 152-у стрілецьку дивізію нагороджено орденом Червоного Прапора, їй присвоєно найменування Дніпропетровської.

Трудящі міста пишаються багатьма своїми земляками, які в роки Великої Вітчизняної війни в жорстоких боях з ворогом проявили виключний героїзм, відвагу, самовідданість. Двоє з них — О. Ф. Федоров та А. Я. Брандис удостоєні звання двічі Героя Радянського Союзу, звання Героя Радянського Союзу присвоєно 26 чоловікам. Всі радянські люди шанують пам'ять уродженця Дніпропетровська Героя Радянського Союзу Олександра Матросова.

За роки тимчасової окупації Дніпропетровськ зазнав величезних втрат і руйнувань. Фашистські варвари спалили 657 комунальних будинків загальною площею 250 тис. кв. м[1], тисячі індивідуальних будинків (майже 40 проц. житлового фонду), десятки шкіл, 28 лікарень, поліклінік та інші заклади[2]. Окупанти зруйнували найкрасивіші будинки міста: театр опери й балету, філармонію, Палац культури ім. Ілліча, колишній палац Потьомкіна (тепер — Палац культури студентів), готелі «Спартак» і «Червоний», художній музей, музей революції, університет, всі інститути, вокзали, залізничні мости та інші важливі споруди.

Більшість промислових підприємств міста, зокрема металургійні заводи ім. Леніна, ім. К. Лібкнехта, ім. Комінтерну, завод металургійного устаткування, було пограбовано і зруйновано. Виведено з ладу міський трамвай, водопровід. Німецько-фашистські загарбники завдали місту матеріальної шкоди на суму 3 млрд. карбованців[3].

Під керівництвом міської партійної організації дніпропетровці мобілізували всі сили, щоб якнайшвидше відродити промисловість та зруйноване міське господарство. На другий день після визволення міста, вранці 26 жовтня 1943 року, приступили до роботи Дніпропетровський міськком партії, міські райкоми партії, міська і районні Ради депутатів трудящих. На заводах, фабриках і в установах почали відновлюватись первинні партійні, комсомольські і профспілкові організації.

Міська партійна організація особливо піклувалася про найшвидше відродження підприємств чорної металургії, продукція яких мала важливе значення для забезпечення фронту зброєю і боєприпасами та для відродження всього народного господарства України. На третій день після визволення міста, 28 жовтня 1943 року, на металургійному заводі ім. Петровського було пущено теплову електростанцію, яка

Запис до народного ополчення на заводі ім. Бабушкіна. 1941 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 18, оп. 3, спр. 6, арк. 5.
[2] Там же, спр. 89, арк. 15—16.
[3] Там же, арк. 15.

забезпечила місто електроенергією. До кінця 1944 року на цьому заводі відновили одну доменну і три мартенівські печі, два прокатних стани та багато допоміжних цехів. Металурги заводу дали країні 38 тис. тонн чавуну, понад 18 тис. тонн сталі і близько 8 тис. тонн прокату. В жовтні 1943 року почались відбудовні роботи на Дніпропетровському трубопрокатному заводі ім. Леніна. В середині 1944 року стали до ладу мартенівські печі, стани для виробництва газових труб, у 1945 році — листопрокатний цех і цех безшовних труб.

Після визволення міста від німецько-фашистських загарбників. 1943 р.

У місті широко розгорталось соціалістичне змагання за дострокову відбудову підприємств, транспорту, установ. На заводі ім. К. Лібкнехта в березні 1944 року 76 бригадам присвоєно почесне звання фронтових[1]. На заводі ім. Леніна дві фронтові комсомольські бригади по ремонту устаткування та механізмів систематично виконували завдання на 220—250 проц. 4 лютого 1944 року їм було вручено перехідний прапор 152-ї Червонопрапорної Дніпропетровської дивізії[2].

Допомагаючи фронту і переборюючи величезні труднощі, пов'язані з відсутністю необхідних механізмів та устаткування, трудящі міста відбудовували підприємства. На 1 січня 1945 року з 170 великих підприємств, які працювали у місті в довоєнний час, відновили свою діяльність 158[3].

У відродженні підприємств Дніпропетровська велику матеріально-технічну допомогу подавали всі народи нашої країни. Ще вирувала війна, а з Уралу і Сибіру до міста прибували ешелони з заводським устаткуванням, будівельними матеріалами. Підприємства східних районів країни надіслали на завод ім. Петровського турбогенератори, мостові крани і устаткування до них. Машинобудівники і приладобудівники Москви та Ленінграда відвантажували манометри, реєструючі прилади для нагрівальних печей, прокатних станів, пультів управління доменних і мартенівських печей. Над заводом ім. Леніна шефство взяв Першоуральський старотрубний завод, який подав необхідну допомогу у відновленні цехів і агрегатів.

Міська Рада депутатів трудящих і міськком партії приділяли велику увагу відродженню комунального господарства. Вже 6 листопада 1943 року почав працювати міський трамвай. Активно включилося у відбудову вулиць, площ, скверів, будинків все населення. Тільки у 1945 році в суботниках по відбудові міста взяло участь близько 560 тис. чоловік.

Відроджувалися і поновлювали роботу вищі учбові заклади, технікуми, школи, театри, бібліотеки, клуби. Взимку 1943 року відчинили двері державний університет, гірничий і медичний інститути. В школах навчалось тоді понад 12 тис. дітей[4]. У 1944 році почали працювати український драматичний театр ім. Шевченка і російський драматичний театр ім. Горького.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 13, оп. 2, спр. 13, арк. 43—44.
[2] Там же, ф. 22, оп. 2, спр. 126, арк. 34—37.
[3] Там же, ф. 18, оп. 3, спр. 89, арк. 16.
[4] Газ. «Зоря», 28 грудня 1943 р.

Уродженець Дніпропетровська Герой Радянського Союзу Олександр Матросов.

Великі і важливі завдання відбудови промисловості, транспорту, культурно-побутових установ міста, що розв'язувалися в роки першої післявоєнної п'ятирічки, вимагали підвищення боєздатності первинних партійних організацій. Міськком і райкоми партії приділяли багато уваги організаційному зміцненню партійних організацій, зростанню їх кількісного складу за рахунок передовиків і новаторів виробництва. На 1 січня 1948 року в місті працювало 19 823 комуністи[1]. На підприємствах створювалися нові партійні організації і партійні групи. За період з грудня 1946 року по січень 1950 року було створено 72 нові первинні партійні організації і 139 партійних груп[2]. Це сприяло посиленню партійного впливу на виробничі колективи, кращій розстановці комуністів на вирішальних ділянках виробництва.

В 1949 році ЦК ВКП(б) прийняв постанову про роботу з кадрами на металургійному заводі ім. Петровського. Виконуючи цю постанову, обком і міськком партії, партійна організація заводу провели значну роботу щодо поліпшення розстановки та виховання кадрів на підприємстві. На керівні посади було висунуто понад 150 молодих спеціалістів, в т. ч. близько 100 комуністів[3]. Поліпшилася організація навчання інженерно-технічних працівників. Проведені заходи позитивно вплинули на виробництво. В 1950 році завод подолав тривале відставання, а в 1951 році вийшов в число передових підприємств області.

Зро́сла творча ініціатива мас яскраво виявилася в широкому розгортанні соціалістичного змагання. Виконуючи соціалістичні зобов'язання, колектив заводу ім. Леніна достроково (за три з половиною роки) завершив виконання плану четвертої п'ятирічки по всьому виробничому циклу. В 1948 році завод досяг довоєнного рівня випуску валової продукції, а вже в 1950 році перевершив його[4].

На підприємствах міста народжувалося багато новаторських починань. Ініціатором швидкісного сталеваріння виступив досвідчений сталевар заводу ім. Петровського комуніст І. М. Невчас. За 9 місяців 1946 року він зварив 76 швидкісних плавок, достроково закінчивши річну виробничу програму. Його почин підтримали й інші сталевари заводу. І. М. Невчаса було нагороджено орденом Леніна.

Широкого розмаху набрав рух за впровадження прогресивної технології, використання внутрішніх резервів підприємств. Новатор заводу металоконструкцій ім. Бабушкіна комуніст Ф. К. Петриченко розробив новий метод розмітки конструкцій, який дав змогу значно підвищити продуктивність праці. За роки четвертої п'ятирічки він виконав 17 річних норм[5]. Завдяки впровадженню швидкісних методів роботи, найновішої технології випуск продукції на заводі ім. Бабушкіна в 1950 році порівняно з 1940 роком зріс у 2,7 раза.

Бойовим помічником міської партійної організації в боротьбі за відбудову народного господарства була комсомольська організація, в якій налічувалось 45 605 юнаків і дівчат. В листопаді 1950 року понад 15 тис. молодих робітників і 1256 комсомольсько-молодіжних бригад виконали свої п'ятирічні плани.

Внаслідок героїчних зусиль трудящих завдання четвертого п'ятирічного плану були успішно виконані. Достроково завершили виконання п'ятирічки по випуску

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 18, оп. 3, спр. 536, арк. 7.
[2] Там же, ф. 19, оп. 11, спр. 212, арк. 38.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр 1342, арк. 312.
[4] История родного завода, стор. 144.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-1860, оп. 1, спр. 69, арк. 14.

валової продукції колективи 22 промислових підприємств Дніпропетровська. В 1950 році на підприємствах міста випуск промислової продукції збільшився на 30 проц. порівняно з 1949 роком [1].

Великих успіхів домоглися колективи металургійних підприємств. В 1950 році на заводах чорної металургії Дніпропетровська виробництво чавуну зросло порівняно з 1949 роком на 16 проц., збільшилось також виробництво сталі та прокату[2]. На підприємствах машинобудівної промисловості міста випуск валової продукції в 1950 році збільшився проти 1940 року в 4 рази[3].

До 1950 року в Дніпропетровську було відбудовано і створено 123 нові підприємства місцевої, легкої, кооперативної промисловості. Валова продукція цих галузей зросла в 1950 році порівняно з 1946 роком в 2,7 раза.

Велика увага приділялася житловому будівництву, розвитку міського комунального господарства. В місті було побудовано понад 700 тис. кв. м житлової площі. В січні 1951 року житловий фонд становив понад 2 млн. 250 тис. кв. м, (до війни — 2 млн. 144 тис. кв. м). До 1950 року було закінчено відбудову всіх трамвайних маршрутів, проведено роботи по нарощуванню потужності міського водопроводу.

Розширилася сітка магазинів і підприємств громадського харчування. У 1950 році товарообіг зріс порівняно з 1949 роком більше як на 65 млн. карбованців. На кінець 1950 року в місті налічувалося 609 магазинів і 404 підприємства громадського харчування.

Успішно виконавши четвертий п'ятирічний план, трудящі Дніпропетровська з неослабною енергією продовжували боротися за дальший розвиток народного господарства міста. Велику організаторську та масово-політичну роботу розгорнула партійна організація. В січні 1951 року в її лавах налічувалося 24030 комуністів, а на початку 1956 року — 31387 комуністів.

Партійні, профспілкові і комсомольські організації підприємств розвивали творчу активність та ініціативу трудящих, розгортали соціалістичне змагання. На металургійних заводах міста дальшого розмаху набуло змагання за впровадження швидкісного сталеваріння. Високих показників у роботі домігся сталевар мартенівського цеху заводу ім. Петровського В. К. Михлик. В 1953 році йому присвоєно звання кращого сталевара Радянського Союзу. Впроваджуючи передовий досвід, мартенівський цех заводу ім. Петровського в 1955 році на тих же виробничих потужностях збільшив виплавку сталі порівняно з 1950 роком у 1,5 раза[4]. В соціалістичному змаганні колектив цеху по основних показниках зайняв перше місце серед мартенівських цехів Радянського Союзу.

В 1954 році за почином робітників Москви і Ленінграда розгорнулося змагання за краще використання техніки. На заводі ім. К. Лібкнехта вальцювальник трубопрокатного цеху комуніст О. І. Пачаджі виступив ініціатором боротьби за перевищення проектної потужності кожного агрегату. Впровадження досвіду О. І. Пачаджі сприяло зменшенню допоміжного часу на прокатці труб, збільшенню продуктивності праці в цеху на 7 проц., а це дало тисячі тонн понадпланової продукції. Патріотична ініціатива бригади була підтримана колективами інших підприємств.

На відбудові заводу ім. Г. І. Петровського. 1944 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 18, оп. 10, спр. 2, арк. 29, 43, 155.
[2] Там же, арк. 43.
[3] Газ. «Днепровская правда», 6 січня 1951 р.
[4] В. Щербицкий. За использование резервов производства. К., 1957, стор. 46.

За роки п'ятої п'ятирічки випуск валової продукції всієї промисловості міста зріс майже на 90 процентів[1]. В 1955 році виробництво чавуну збільшилось порівняно з 1950 роком у 2,1 раза, сталі і прокату — в 1,7, коксу — в 1,3 раза[2]. Машинобудівна промисловість міста збільшила випуск продукції в 3 рази.

Значно збільшилось виробництво різних верстатів і устаткування, культиваторів, бурякокомбайнів, пилососів, холодильників «Дніпро». Нарощував випуск тракторів «Беларусь» Дніпропетровський південно-машинобудівний завод, директором якого працював тоді лауреат Ленінської премії Герой Соціалістичної Праці Л. В. Смирнов — нині заступник Голови Ради Міністрів СРСР. На підприємствах місцевої, легкої і кооперативної промисловості міста виробництво товарів широкого споживання за п'яту п'ятирічку зросло на 60 процентів.

Багато уваги приділялось будівництву житлових будинків, шкіл, лікувальних і дитячих закладів. В 1955 році закінчено відбудову театру при Палаці культури ім. Ілліча на 1400 місць, здано в експлуатацію 9 шкіл, корпуси транспортного і металургійного інститутів, 7 лікувальних і дитячих закладів, близько 50 тис. кв. м житлової площі.

Велику допомогу подавали колективи промислових підприємств селу. За рахунок використання внутрішніх резервів, на основі госпрозрахунку вони допомагали підшефним колгоспам, радгоспам і МТС у будівництві механічних майстерень, зрошувальних систем, виробничих приміщень для худоби, у проведенні робіт по водопостачанню, електрифікації тощо.

Металургійні підприємства Дніпропетровська направляли десятки тисяч тонн прокату і металоконструкцій для Волго-Донського каналу ім. Леніна, Каховської, Куйбишевської, Волзької ГЕС та інших великих будов країни. У 1958 році продукція промислових підприємств Дніпропетровська відправлялась в 36 країн світу.

У виробництво впроваджувалися нові досягнення науки й техніки. Зокрема, на заводі ім. Петровського було успішно завершено перехід доменних печей на роботу з підвищеним тиском газу під колошником і на дуття, збагачене киснем. Науковці металургійного інституту впровадили на заводі ім. Леніна нове калібрування валків на безперервному трубопрокатному стані. Це сприяло підвищенню якості труб і дало річну економію 5 млн. карбованців. У співдружності з вченими було освоєно наплавку валків прокатних станів твердими сплавами на заводах ім. Леніна, ім. Петровського, обробку деталей струмом високої частоти — на заводі металургійного устаткування, впроваджено механізацію і автоматизацію теплових процесів на доменних і мартенівських печах[3].

У 1956 році вперше в СРСР на заводі ім. Петровського освоєно виплавку сталі в конверторах з застосуванням кисню, внаслідок чого виробництво металу на тих же агрегатах зросло на 37 процентів[4]. На цьому ж заводі в 1957 році вперше в країні почалося впровадження природного газу в доменне виробництво. Ініціаторами нової прогресивної технології були відо-

Президія урочистого засідання, присвяченого 70-річчю з дня заснування заводу ім. Г. І. Петровського. Справа наліво: Г. І. Петровський, перший секретар Дніпропетровського обкому КП України В. В. Щербицький і перший заступник голови Ради народного господарства Дніпропетровського економічного адміністративного району Л. Ю. Лукич. 1957 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 29, спр. 171, арк. 8.
[2] Там же, ф. 18, оп. 21, спр. 1, арк. 7.
[3] Там же, ф. 19, оп. 29, спр. 201, арк. 9.
[4] М. Толубєєв. Паростки нового. К., 1962, стор. 15.

мий доменщик, Герой Соціалістичної Праці, академік АН УРСР З. І. Некрасов, кандидат технічних наук М. І. Красавцев, директор заводу ім. Петровського І. І. Коробов та інженер В. І. Суровов. За впровадження природного газу в доменному виробництві в 1960 році їм присуджено Ленінську премію. В місті споруджено багато промислових об'єктів, в тому числі велику доменну піч на заводі ім. Петровського, лакофарбовий завод, збудовано нові і реконструйовано старі цехи на заводах ім. Комінтерну, ім. К. Лібкнехта та інших підприємствах.

Герой Соціалістичної Праці сталевар П. С. Махота.

Проведено значні роботи по житловому та культурно-побутовому будівництву. За 1956—58 роки побудовано 550 тис. кв. метрів житлової площі, 9 шкіл, 36 дитячих садків, 9 лікувальних закладів, введено в дію телецентр, закінчено будівництво широкоекранного кінотеатру «Україна».

На центральній площі ім. Леніна 27 жовтня 1957 року в урочистій обстановці відкрито пам'ятник засновнику Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну.

У металургійній, металообробній промисловості і будівельних організаціях міста виросли чудові майстри високопродуктивної праці, новатори виробництва. Вони активно підтримали почин відомих донецьких шахтарів М. Я. Мамая і О. А. Кольчика про щозмінне перевиконання норм і зниження собівартості продукції. У це змагання включилася бригада сталевара заводу ім. Петровського комуніста П. С. Махоти, бригади доменного цеху цього ж заводу П. І. Єгорова, трубозварники заводу ім. Леніна та колективи інших підприємств. За досягнуті успіхи в промисловості й будівництві 238 металургів і будівельників Дніпропетровська в 1958 році нагороджено орденами і медалями СРСР, а 9 присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[1]. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні майстер трубопрокатного цеху заводу ім. К. Лібкнехта А. Ф. Брюк, сталевар мартенівського цеху заводу ім. Петровського П. С. Махота, старший вальцювальник цеху безшовних труб заводу ім. Леніна В. П. Дєєв, машиніст пресу колесопрокатного цеху заводу ім. К. Лібкнехта Д. М. Заволокін, майстер доменного цеху заводу ім. Петровського П. І. Єгоров, старший вальцювальник сортопрокатного цеху заводу ім. Петровського М. Г. Щербина.

Бригада трубозварювального цеху заводу ім. Леніна заслуженого металурга УРСР Г. А. Ситала стала зачинателем руху за комуністичну працю на підприємствах міста. До дня відкриття XXI з'їзду КПРС вона виробила додатково до завдання понад 68 тис. метрів труб і зекономила більше 65 тис. карбованців[2]. В змагання за звання бригади комуністичної праці включилось багато бригад промислових підприємств міста. Першим у місті підприємством комуністичної праці став завод «Світлофор». Цей справді всенародний рух охопив робітників, інженерів, техніків, наукових працівників.

Завдяки впровадженню нової техніки і прогресивної технології, зростанню творчої активності і ініціативи трудящих, випуск валової продукції промисловості Дніпропетровська тільки за 1956—1958 рр. зріс на 37,6 проц., а продуктивність праці збільшилась майже на 40 процентів.

Гідний вклад вносять трудівники міста у створення матеріально-технічної бази комунізму. У сфері матеріального виробництва зайнято більше половини населення. На 1 січня 1968 року на 163 промислових підприємствах тут працювало

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 32, спр. 124, арк. 60.
[2] Газ. «Ленінець», 27 січня 1959 р.

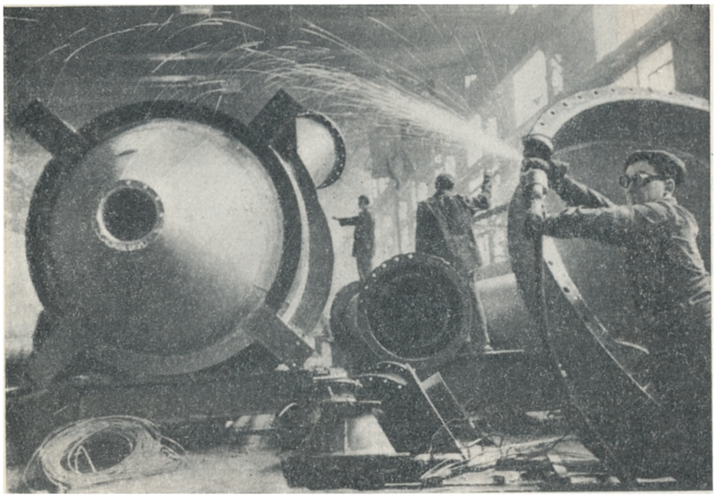

На заводі металоконструкцій ім. І. В. Бабушкіна. Складальний цех.

478,5 тис. чоловік. Дніпропетровськ — місто металу, машин, енергетики, великої хімії. Поряд з цим тут виробляється різноманітна продукція легкої промисловості. Продукція підприємств міста у промисловому виробництві області складає понад 40 процентів. Машини і верстати, електроенергія, автомобільні покришки, будівельні матеріали, взуття і швейні вироби — здається, немає такої галузі важкої чи легкої промисловості, у яку трудівники Дніпропетровська не зробили б свого вагомого вкладу.

Вирішальна роль в промисловості міста належить чорній металургії. Всього в місті 8 підприємств чорної металургії, з них повний металургійний цикл має завод ім. Г. І. Петровського.

Великого розвитку набуло трубопрокатне виробництво. На трубопрокатних заводах освоєно виготовлення нових видів труб широкого сортаменту. Зокрема, завод ім. В. І. Леніна випускає тонкостінні труби, завод ім. К. Лібкнехта — товстостінні. У 1962 році на цьому заводі вступив у дію новий цех, що виробляє труби для шарикопідшипників. Завершено будівництво нового гігантського трубного цеху. В грудні 1966 року на заводі ім. Леніна став до ладу трубоволочильний цех, де виготовляються холоднокатані і холоднотягнуті труби.

Прискореними темпами розвивається в місті верстатобудування, сільськогосподарське машинобудування, збільшили свою потужність заводи по виробництву устаткування для хімічної промисловості. Провідними підприємствами машинобудування є ДЗМУ, заводи пресів, верстатобудівний, шахтної автоматики, комбайновий, ім. Артема, Південно-машинобудівний. На заводі металургійного устаткування (ДЗМУ) — одному з найбільших підприємств країни випускається обладнання прокатних станів, устаткування для безперервної розливки сталі, шлаковози, тюбінги для метрополітенів, вагоноперекидачі роторного типу для розвантаження напіввагонів вантажопідйомністю 60—93 тонни тощо. Найбільшим в республіці підприємством по виробництву металевих конструкцій і мостів є завод ім. Бабушкіна. На випуску важких гідравлічних і середніх механічних пресів спеціалізується завод пресів, споруджений у 1955 році. Завод сільськогосподарського машинобудування — єдине в країні підприємство, що виробляє бурякозбиральні комбайни.

Електротехнічне обладнання випускають заводи шахтної автоматики, електромеханічний і радіозавод. Зокрема, на заводі шахтної автоматики виготовляються прилади для дистанційного керування механізмами і прилади безпеки ведення робіт у вугільних шахтах. Завод ім. Артема спеціалізується на виробництві папероробного устаткування.

Транспортне машинобудування представлено такими великими підприємствами, як вагоноремонтний завод ім. Кірова, електровозобудівний (ДЕВЗ), завод «Світлофор», який оснащує засобами сигналізації гідротехнічні споруди, річковий і морський транспорт, забезпечує безпеку руху поїздів.

Значно зросла хімічна промисловість Дніпропетровська. Найбільшою будовою семирічки був шинний завод. Його будівництво рішенням ЦК ВЛКСМ від 1 січня 1959 року було оголошено ударною комсомольською будовою. В 1961 році завод став до ладу діючих підприємств. Це перший на Україні шинний завод за рівнем механізації — провідне підприємство країни. На кінець 1967 року завод освоїв ви-

Набережна в Дніпропетровську.

Площа ім. В. І. Леніна. Дніпропетровськ.

Проспект К. Маркса. Дніпропетровськ.

Кінотеатр «Родина». Дніпропетровськ.

На вулиці В. І. Леніна. Дніпропетровськ.

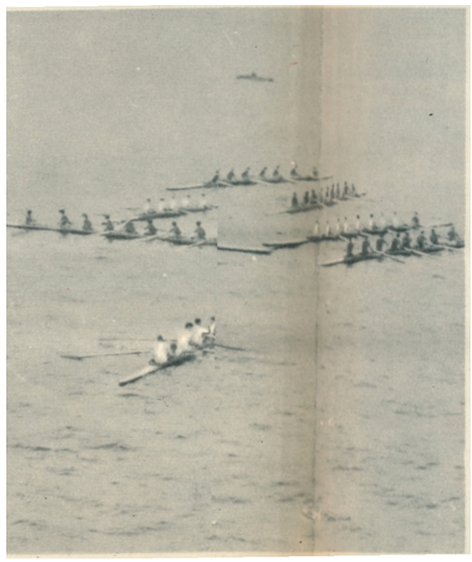

На Дніпрі. Дніпропетровськ.

Гірничий інститут ім. Артема.

В аудиторії медичного інституту.

Школа № 75.

пуск 14 типорозмірів шин[1]. Тут вперше в практиці шинної промисловості впроваджено комплексне автоматичне дозування і транспортування сировини, грануляцію каучуку тощо. Крім цього заводу, хімію у Дніпропетровську представляють коксохімічний завод ім. Калініна, лакофарбовий завод, де на кінець семирічки освоєно випуск 174 видів лакофарбових виробів.

За роки семирічки значного розвитку набула легка промисловість. На швейній фабриці ім. Володарського виготовляється багато різноманітного одягу. Дніпропетровське взуттєве об'єднання щороку впроваджує 60—80 нових моделей, які експонуються на всесоюзних виставках, а 1963 року були відправлені на міжнародну виставку до Італії[2].

В місті діють 18 підприємств харчової промисловості — м'ясокомбінат, завод харчових концентратів, молококомбінат, масложиркомбінат, кондитерська фабрика, млинокомбінат та інші. За семирічку обсяг продукції промислових підприємств міста зріс на 68 проц., продуктивність праці підвищилась на 36 процентів. Середньорічний приріст валової продукції склав 7,7 процента. Семирічний план за контрольними цифрами виконано: по випуску чавуну на 111,6 проц., сталі — 106,5 проц., прокату — 109,4 проц., труб — 107,1 проц., металургійного устаткування — 100,4 проц., коксу — 100,9 процента.

Продукція промисловості Дніпропетровська має широкий попит не тільки у нашій країні. Чавун, металопрокат, труби, преси, деревообробні верстати, дріт, металургійне устаткування тощо йдуть до Болгарії, Румунії, Куби, Об'єднаної Арабської Республіки, Гвінеї, Судану, Малі, Індії та до інших країн світу.

Введення в дію нових потужних металургійних агрегатів, технічне вдосконалення діючих, інтенсифікація, механізація і автоматизація виробничих процесів — характерне явище для всіх підприємств міста. На металургійних підприємствах широко застосовується природний газ і кисень для виплавки чавуну і сталі, в доменних цехах механізовано і автоматизовано багато основних виробничих процесів, реконструйовано ряд мартенівських печей на заводах ім. К. Лібкнехта, ім. Леніна. Велику увагу цим питанням приділяють обласний комітет КП України, міськком і райкоми партії, первинні партійні організації. Майже 25 тис. чоловік налічує в своїх лавах загін раціоналізаторів і винахідників обласного центру. За роки семирічки вони подали 34 116 раціоналізаторських пропозицій, впровадження яких у виробництво дало економічний ефект понад 134 млн. карбованців. На всіх підприємствах діють громадські бюро технічної інформації, конструкторські бюро, групи економічного аналізу, консультаційні пункти. В них найактивнішу участь беруть інженери, конструктори, економісти, новатори, передовики виробництва, тисячі робітників-умільців.

В авангарді боротьби за технічний прогрес йде колектив заводу ім. Петровського. Широко розгорнувши соціалістичне змагання за високу продуктивність праці, впровадження у виробництво нової техніки і технології, металурги вже в перший рік семирічки — в 1959 році дали понад план 45 тис. тонн чавуну, десятки тисяч тонн сталі та прокату[3]. Зачинателем руху за бездоганне використання металургійних агрегатів і продовження строку їх служби виступив майстер доменного цеху заводу ім. Петровського Герой Соціалістичної Праці П. І. Єгоров. Доменна

На електровозобудівному заводі в Дніпропетровську. 1966 р.

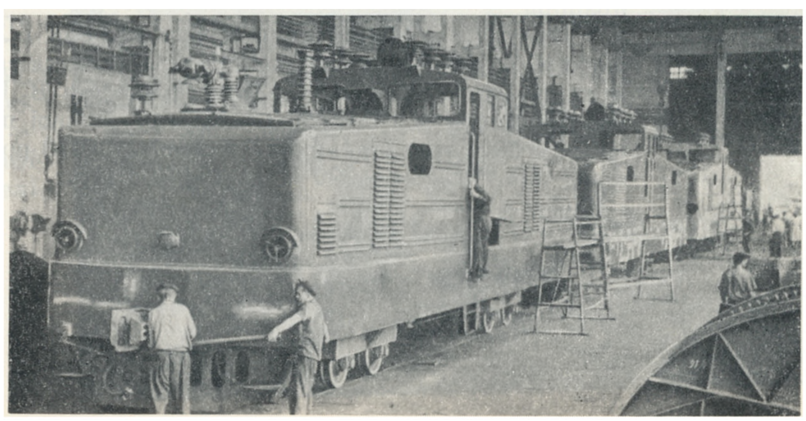

[1] Днепропетровский шинный завод в новых условиях. Днепропетровск, 1967, стор. 5.

[2] Газ. «Днепровская правда», 19 квітня 1966 р.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 33, спр. 98, арк. 24.

піч, яку обслуговує його бригада, без капітального ремонту працювала замість восьми — одинадцять років. Сталевар заводу Герой Соціалістичної Праці П. С. Махота в 1960 році виступив з ініціативою — він зобов'язався дати країні 500 тонн металу понад план для потреб сільського господарства. Почин П. С. Махоти був підхоплений металургами всієї України. Уже в 1962 році колектив заводу ім. Петровського досяг рівня виробництва чавуну і прокату, що був запланований на 1965 рік. Понад план семирічки металурги виробили 1330 тис. тонн чавуну, сотні тисяч тонн сталі та прокату[1].

На заводі ім. В. І. Леніна кожний четвертий молодий робітник і службовець бореться за звання ударника комуністичної праці. Трубоелектрозварювальний та силовий цехи здобули звання цехів комуністичної праці. Комсомольсько-молодіжні колективи видали тут понад план тисячі тонн труб. Партійна і комсомольська організації заводу організували в 1961 році рух за особистий вклад у будівництво комунізму. Було створено комсомольський штаб «За технічний прогрес», до якого ввійшли комуністи, комсомольці, передові робітники, раціоналізатори.

В авангарді передовиків соціалістичного змагання йшли новатори виробництва Г. Т. Стенько — сталевар заводу ім. К. Лібкнехта, С. С. Гезь — старший оператор листопрокатного цеху, І. С. Терещенко — старший горновий заводу ім. Петровського, Д. Ф. Руденко — складальник заводу ім. Бабушкіна, А. С. Федорченко — машиніст енергоблоку Придніпровської ДРЕС, В. С. Максимов — розточувальник заводу пресів та багато інших.

Широко підхопили робітники міста почин В. І. Гаганової. Бригадир трубопрокатників цеху безшовних труб З. Ф. Диндиков першим перейшов працювати у відстаючу бригаду і вивів її у передові. Його приклад наслідували М. Д. Орел, І. Я. Коваленко, О. С. Шевченко на заводі ім. В. І. Леніна, М. А. Поляков, П. П. Птиченко, Є. О. Биков — на заводі ім. К. Лібкнехта та багато інших.

Самовіддана праця колективів підприємств і організацій гідно відзначена партією і урядом. За досягнуті високі виробничі показники в семирічці заводи ім. Петровського, Придніпровська ДРЕС, комбінат хлібопродуктів нагороджені орденом Леніна, завод радіорелейних приладів і міськмолокозавод — орденом Трудового Червоного Прапора. Близько 2000 передовиків і новаторів виробництва нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу, а 13 з них присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Нині трудящі міста докладають зусиль, щоб якнайкраще перетворити в життя завдання нової п'ятирічки. Промислові підприємства успішно завершили виробничу програму ювілейного 1967 року. Переважна більшість їх перевиконала план і соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 50-річчя Великого Жовтня. Загальний обсяг промислової продукції у 1966 році досяг 103,3 процента планової, а в 1967 році — 101,9 процента. За два роки п'ятирічки вироблено понад план тисячі тонн чавуну, сталі, прокату, труб, коксу та іншої промислової продукції на суму 36,2 млн. карбованців. Сприяє підвищенню виробництва продукції і запровадження нової економічної реформи згідно з рішенням вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Вже 58 промислових підприємств міста працюють по-новому. У зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня п'ятдесяти підприємствам і організаціям міста як нагороду за високі виробничі показники вручено на вічне зберігання пам'ятні прапори.

Наслідуючи приклад трудящих Москви і Ленінграда, трудівники Дніпропетровська включилися у соціалістичне змагання за дострокове виконання п'ятирічки, за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони зобов'язались виконати завдання п'ятирічки по випуску валової продукції і найважливіших техніко-економічних показниках до 7 листопада 1970 року та виробити понад план промислової продукції на 290 млн. карбованців.

---

[1] Газ. «Зоря», 20 квітня 1966 р.

Великі здобутки в розвитку промисловості міста, високі темпи зростання його соціалістичної економіки забезпечують невпинне поліпшення добробуту радянських людей. З року в рік збільшується товарообіг торговельних підприємств. Порівнюючи з 1959 роком на 1 січня 1968 року він зріс на 76,3 процента, а продаж таких виробів, як телевізори,— на 449,7 проц., пральних машин — 496,9 проц., холодильників — на 504,8 процента.

На 1 січня 1968 року в місті було 1066 магазинів та 1003 підприємства громадського харчування. Лише протягом одного 1967 року тут відкрито 45 нових магазинів і павільйонів, 75 підприємств громадського харчування.

Протягом 1966 та 1967 років дніпропетровці одержали понад 534 тис. кв. метрів житла. На 1 січня 1968 року житловий фонд міста становив 5 903 937 кв. метрів. На 1 січня 1968 року площа Дніпропетровська досягла понад 36 тис. га. В місті виросли нові житлові масиви, нові мікрорайони: на правому березі Дніпра — Вузівський, Кіровський, Південний Верхній і Південний Нижній, Сурсько-Литовський, Робітничий; на лівому березі Дніпра — ім. Воронцова, ім. Клочка, Ломівка, Новомосковський. Вздовж правого берега Дніпра завершується забудова нового житлового масиву — Набережної, що йде від річкового вокзалу до парку ім. Т. Г. Шевченка,— улюбленого місця відпочинку трудящих. Вона стане гідним подарунком трудівникам міста до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тут виростуть 9—18- і навіть 20-поверхові будинки зі скла й бетону. Набережна буде забудована і на лівому березі Дніпра.

Кожний, хто приїздить до міста, захоплюється красою його центральної магістралі — проспектом ім. К. Маркса. Це найдовша магістраль міста, ширина її 88 метрів. У місті багато масивів зелених насаджень. Одних лише парків культури і відпочинку 15.

Дбаючи про створення нового архітектурного стилю міста, партійні організації та виконком міської Ради депутатів трудящих велике значення надають поєднанню архітектури з монументальним мистецтвом. До 50-річчя Великого Жовтня в Дніпропетровську відкрито монумент Вічної слави воїнам, партизанам і підпільникам, які загинули в роки Вітчизняної війни. Факел монумента запалено від Вічного вогню, що горить біля прохідної заводу ім. Петровського. Реконструйовано пам'ятник генерал-лейтенанту Ю. Г. Пушкіну, встановлено пам'ятник студентам інституту інженерів залізничного транспорту, які загинули під час оборони міста в 1941 році, а також в парку ім. Шевченка студентам інших вузів міста, що віддали своє життя за свободу Батьківщини, споруджено пам'ятник відважним воїнам, які повторили подвиг М. Гастелло — І. Вдовенку, М. Гомоненку, М. Пулатову та В. Карпову. Буде споруджено величний монумент Г. І. Петровському, пам'ятник Олександру Матросову.

Багато зусиль докладають трудящі, щоб прикрасити місто. Традиційними стали тут масові суботники по його впорядкуванню. Велику роботу по благоустрою міста, житловому будівництву, поліпшенню побутового обслуговування трудящих проводять міська і районні Ради.

На кінець семирічки 78,5 проц. жителів міста користувались водою водопроводу, 73,8 проц.— каналізацією, 52 проц. житлової площі теплофіковано; всі жителі користуються електроенергією.

Вічний вогонь біля заводу ім. Г. І. Петровського в пам'ять борців за Радянську владу.

Для поліпшення постачання міста водою споруджується Аульський водопровід. На лівобережжі планується будівництво другої черги очисних споруджень. Споруджено нову Ломівську насосно-фільтрову станцію. Збільшується водопостачання нагірної частини міста.

В 1957 році в житлові будинки прийшов шебелинський газ. На 1 січня 1968 року довжина газової сітки досягла 479,3 кілометра.

Здійснення планів забудови та комплексного розвитку міського господарства на 1968—1970 роки сприятиме упорядкуванню міського будівництва, архітектури, транспорту, торгівлі, громадського харчування, організації побуту. Довжина трамвайних і тролейбусних ліній на 1 січня 1968 року досягла 242,2 км. На початок 1967 року було 441 трамвайний вагон, 212 тролейбусів, 268 автобусів. У 1966 році здано в експлуатацію новий автовокзал та міст ім. 50-річчя Жовтня, що зв'язує обидва береги Дніпра, на Комсомольський острів проведено канатну дорогу, впорядковано вулиці, тротуари, побудовано нову тролейбусну лінію через новий міст на Дніпрі.

Дніпропетровськ — великий залізничний вузол. Він має 15 станцій, з них 3 — пасажирські. Місто оперезане залізничними лініями загальною довжиною близько 300 кілометрів.

Одне з провідних місць в країні займає річковий порт Дніпропетровська. Тут щороку навантажується і розвантажується мільйон тонн народногосподарських вантажів. Порт майже повністю механізований.

Медичне обслуговування міста здійснюють 51 лікарня, 67 поліклінік і амбулаторій, 19 пунктів невідкладної допомоги, станція швидкої допомоги з 4-ма підстанціями, 124 лікарських і фельдшерських пункти, 9 медичних консультацій. На 1 січня 1968 року на кожні 1000 чоловік у місті припадало 8 лікарняних ліжок. У лікувально-профілактичних установах працює 3970 лікарів, 386 зубних лікарів і 9080 чол. середнього медичного персоналу. В місті 58 аптек, 95 дитячих ясел, 7 дитячих санаторіїв, 115 дитячих садків, 91 дитячий комбінат.

Збільшуються державні витрати на освіту, зростає сітка шкіл, технікумів, вузів та інших учбових закладів. За роки семирічки в місті побудовано 28 нових шкільних приміщень на 20 896 учнівських місць. В 1967/68 навчальному році в Дніпропетровську було 132 школи, в яких навчалося 115 440 учнів. В школах працює 5205 вчителів.

Важливу роль у підготовці спеціалістів для народного господарства відіграють вузи і середні спеціальні учбові заклади. У 8 вузах навчається понад 50 тис. студентів, у 29 технікумах — майже 35 тис. учнів. У 1967 році лише стаціонари вузів Дніпропетровська дали країні 7017 спеціалістів.

У місті працює великий загін учених. В Державному ордена Трудового Червоного Прапора університеті ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією професорсько-викладацький колектив об'єднує 665 чоловік. Серед них відомі вчені, які плідно працюють над важливими науковими проблемами. Ректор університету, член-кореспондент Академії наук УРСР, професор В. І. Моссаковський розробляє проблеми теорії пружності, досліджує методи оцінки механічної рухливості конструкцій, що піддаються випадковому впливу[1].

В галузі електронно-магнітного випромінювання працює заслужений діяч науки, доктор технічних наук,

На практичних заняттях в профтехучилищі. 1967 р.

[1] Газ. «Зоря», 26 січня 1968 р.

професор А. І. Коломійцев. Доктор фізико-математичних наук М. І. Варич працює в галузі металофізики, заслужений діяч науки професор Г. Б. Мельников — автор багатьох праць в галузі гідробіології. Ю. А. Шевляков (тепер ректор Донецького державного університету) створив свою школу в галузі теоретичної механіки, О. Л. Бельгард написав багато праць з геоботаніки, зокрема з питань лісозахисних смуг та ерозії грунту, М. П. Корнійчук — з питань математики.

Лауреати Ленінської премії, наукові працівники Всесоюзного трубного інституту: Г. Я. Острін, М. С. Гончаревський, О. О. Семенов, В. П. Фролов, С. М. М'ясоїд, О. К. Самилін. 1964 р.

В Дніпропетровському металургійному інституті працюють професори О. С. Афанасьєв, А. С. Брук, І. Т. Жердєв, А. Є. Кривошеєв, Н. Ю. Тайц, С. Ф. Чукмасов. Вони внесли значний вклад у справу інтенсифікації доменного процесу, розробки та вдосконалення технології виробництва, підвищення точності прокату, автоматизації прокатного виробництва та одержання нових економічних профілів прокату. В усій країні відомі роботи вчених-металургів Дніпропетровська в галузі удосконалення технології підвищення якості металургійного палива.

Членові-кореспонденту Академії наук УРСР, професору Ф. О. Абрамову належить понад 100 праць з теорії і практики вентиляції шахт та рудників. В лабораторії рудничої аеродинаміки і автоматизації провітрювання рудників гірничого інституту, яку він очолює, створено прилади контролю рудничної атмосфери, розробляються питання диспетчеризації і автоматизації управління провітрювання[1].

Багато важливих народногосподарських проблем розв'язують співробітники хіміко-технологічного інституту ім. Ф. Е. Дзержинського, передусім з питань електрохімії, одержання нових пластифікаторів, смол і пластмас, нових добрив, вулканізації гуми та ін. В інституті працюють вчені: член-кореспондент АН Казахської РСР професор В. В. Стендер, член-кореспондент АН УРСР професор М. О. Лошкарьов, професори Н. К. Мощинська та Г. А. Блох.

Вчені інженерно-будівельного інституту ведуть дослідження по використанню криворізьких кварцитів замість щебеню. Інститут розгорнув також роботи по впровадженню у виробництво жаростійких бетонів і залізобетону замість вогнетривкої цегли для футеровки теплових агрегатів.

В розвиток медичної науки вносять гідний вклад вчені Дніпропетровського ордена Трудового Червоного Прапора медичного інституту, який у 1966 році відзначив своє 50-річчя. За півсторіччя в інституті здобули освіту понад 18 000 лікарів та провізорів. Тут працюють відомі вчені Л. А. Луковський, А. Д. Христич, О. Д. Філатова, В. М. Дзяк, Ю. І. Демиховський, І. М. Гольдштейн, Г. О. Батрак, А. І. Дашевський та інші. Заслужений діяч науки доктор медичних наук професор Д. П. Чухрієнко вперше на Дніпропетровщині здійснив операції на серці, удосконалив хірургію легенів при туберкульозі і злоякісних пухлинах, широко застосував у хірургічній практиці полімери. Депутат Верховної Ради УРСР, доктор медичних наук професор І. І. Крижанівська розробила методику застосування вітамінів у лікуванні серцево-судинних захворювань.

Дніпропетровський інститут інженерів залізничного транспорту проводить дослідження з автоматизації виробничих процесів і впровадження на залізничному транспорті лічильних машин, з найбільш ефективного використання рухомого складу в умовах зростання швидкості руху та інших проблем. Відомі вчені, що працюють

[1] Газ. «Зоря», 27 січня 1968 р.

у цьому інституті, член-кореспондент АН УРСР професор В. А. Лазарян, професори М. Р. Ющенко, М. А. Фрішман, М. Н. Гольдштейн, М. Г. Бондар досліджують важливі питання теоретичної механіки.

Значні наукові сили зосереджені в науково-дослідних інститутах Дніпропетровська. Одним з провідних наукових закладів в галузі проблем великої металургії є Дніпропетровський інститут чорної металургії. Співробітник цього інституту академік АН СРСР О. П. Чекмарьов, лауреат Ленінської та Державної премій академік АН УРСР З. І. Некрасов, академік АН УРСР К. Ф. Стародубов, члени-кореспонденти АН УРСР К. П. Бунін, С. М. Кожевников, доктор технічних наук П. А. Воронова та інші багато зробили для вирішення проблеми використання керченських руд, впровадження прогресивної технології доменної плавки з використанням природного газу, збагаченого киснем.

У створенні і розвитку трубної промисловості Радянського Союзу велика роль належить Всесоюзному науково-дослідному інституту трубної промисловості. Чимало наукових праць учених-трубників, що мають велике народногосподарське значення, удостоєні Ленінських і Державних премій.

У серпні 1960 року в Дніпропетровську створено філіал Всесоюзного інституту автоматики. За короткий час колектив наукових працівників філіалу досяг значних успіхів в галузі автоматизації процесів металургійної і гірничодобувної промисловості. Філіал успішно працює над проблемами впровадження у виробництво комплексної автоматизації технологічних процесів за допомогою лічильних машин.

Гірничі проблеми у всьому складному їх комплексі вивчає і розробляє Інститут геотехнічної механіки, який очолює дійсний член Академії наук УРСР М. С. Поляков.

Широкою популярністю у хліборобів області і країни користуються праці вченого-селекціонера Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи, академіка, дійсного члена ВАСГНІЛ, лауреата Ленінської премії Б. П. Соколова, що створив багато цінних гібридів кукурудзи.

Плідно працюють вчені науково-дослідного інституту відновлення і експертизи трудової здатності інвалідів (ДІВЕТІН). В інституті з ініціативи доктора медичних наук Г. С. Ланцетової вперше розробляється наукова методика відновлення працездатності інвалідів праці та Великої Вітчизняної війни.

Герой Радянського Союзу Я. І. Штанєв в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. І. Яворницького розповідає школярам про бої з гітлерівськими загарбниками в районі Дніпропетровська в 1941 році. 1965 р.

Г. І. Петровський серед школярів Дніпропетровська. Травень 1957 р.

Вчені Дніпропетровська зміцнюють зв'язки з колективами підприємств, радгоспів, колгоспів, допомагаючи їм впроваджувати і поширювати передовий досвід.

Рік у рік зростає кількість культурно-освітніх установ міста. 515 бібліотек мають книжковий фонд понад 11,3 млн. прим. книг. До послуг трудящих обласна бібліотека ім. Жовтневої революції, міська публічна бібліотека, книжковий фонд якої перевищує 217 тис. томів. Лише в 1967 році вона обслужила більше 21 тис. читачів, яким видано близько 408 тис. книжок. В місті працюють бібліотеки музично-театральної літератури, іноземної літератури, обласна бібліотека для дітей, науково-медична. Сітка книготоргу налічує 33 книжкових магазини, 33 кіоски. У 1968 році міськсоюздрук лише по передплаті розповсюдив понад мільйон прим. газет і журналів.

Біля пам'ятника борцям революції.

Великою популярністю у місті користуються український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка та російський драматичний театр ім. О. М. Горького. В театрах працюють народні артисти УРСР А. А. Верменич, В. І. Овчаренко, заслужені артисти УРСР М. Д. Садовський, І. А. Білгородський, П. І. Лисенко, Ф. І. Баглей, Ю. А. Беркович, Н. П. Шабельська, Л. І. Вершиніна, Е. І. Зубовський та інші. Цікаву і корисну роботу серед дітей провадить театр ляльок. Шість творчих колективів, симфонічний оркестр, лекторські та естрадні групи має обласна філармонія. Працює сезонний цирк.

В місті багато художніх самодіяльних колективів. Серед них народний театр при Палаці культури ім. Ілліча, народний театр балету Палацу культури студентів ім. Ю. О. Гагаріна, народний хоровий колектив Палацу культури Придніпровської залізниці і танцювальний колектив «Дружба».

У складі обласного відділення Спілки письменників — 28 чол., Спілки художників — 50 чоловік.

Понад 50 тис. трудящих щороку відвідують Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького. У фондах та експозиції музею численні пам'ятки матеріальної культури Придніпров'я, які відбивають різні епохи історії краю. Багато творів українського і російського живопису, скульптури, графіки та декоративного прикладного мистецтва зібрано в колекціях Дніпропетровського художнього музею. Нещодавно в місті збудовано планетарій.

На багатьох заводах міста — ім. Петровського, ім. Леніна, вагоноремонтному ім. Кірова, в локомотивному депо Придніпровської залізниці створено народні музеї історії підприємств. Навколо цих музеїв групуються старі більшовики, ветерани праці, які ведуть велику роботу по вихованню молоді на патріотичних традиціях. Меморіальним будинком-музеєм став будинок по вулиці Жовтенят, № 15, в якому проживав видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави Г. І. Петровський. Востаннє він приїздив до міста у травні 1957 року в зв'язку з сімдесятиріччям з дня заснування металургійного заводу, на якому він працював. Григорій Іванович відвідав завод, що носить його ім'я, оглянув цехи, розмовляв з робітниками, ветеранами праці, поділився спогадами про революційну боротьбу на Кате-

ринославщині. У місті відкрито також меморіальний будинок-музей І. В. Бабушкіна.

В 1968 році міська радіомовна мережа мала 8 радіовузлів, 172 000 радіоточок. В 1966 році вперше на Україні здійснено тут роботу двох потужних передатчиків на одну антену. У квітні 1958 року стала до ладу Дніпропетровська студія телебачення.

В місті 352 фізкультурних колективи, які охоплюють майже 214 000 чоловік. Є 10 стадіонів на 83 500 місць. Найбільші з них стадіон «Метеор» — на 34 тис. місць, «Металург» — 27 тис. місць. За роки семирічки фізкультурники і спортсмени міста встановили 816 рекордів міста, 557 — області, 12 — республіки, 8 — СРСР і 3 світові рекорди. Доброю базою для підготовки молодих спортсменів є 12 дитячих спортивних шкіл, в яких 8150 дітей навчаються з 25 видів спорту. Великі спортивні комплекси мають технікум фізичної культури, інститут інженерів залізничного транспорту, будівельний, металургійний та інші інститути.

В процесі комуністичного будівництва невпинно зростає громадська активність трудівників міста. Партійна організація, яка на 1 січня 1968 року налічувала 65 400 членів КПРС та 2241 кандидата (32,2 проц. з них — робітники), очолила боротьбу трудящих за виконання рішень XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України. В місті 1022 первинні партійні організації. Вони спрямовують трудящих на розвиток соціалістичного змагання, на перевиконання виробничих завдань, запровадження нової техніки.

Вірним помічником партійної організації у вирішенні цих питань є профспілкова організація (в місті 2514 первинних профспілкових організацій, які об'єднують 489 230 чол.) та комсомольська організація, в рядах якої близько 100 тис. юнаків і дівчат.

Важливе місце у розвитку політичної та трудової активності мас займають Ради. Дедалі ширші маси трудящих залучаються до державної діяльності у міській та районних Радах депутатів трудящих. Все більше навколо них зростає громадський актив. У його складі 500 депутатів, з них 264 обрано вперше. Серед обраних — Герой Соціалістичної Праці, заслужений металург УРСР П. І. Єгоров, Герой Радянського Союзу М. К. Токаренко, старий комуніст М. Т. Прохоров, маляр цегельного заводу «Будівельник» Л. І. Прилипченко, директор заводу «Червоний Профінтерн» М. І. Сіренко та інші.

Виконкому міської та районних Рад депутатів трудящих допомагає широкий громадський актив — близько 800 чоловік. При виконавчих комітетах місцевих Рад на громадських засадах працюють 25 відділів. У складі міськвиконкому XI скликання — 12 галузевих постійних комісій, до яких входять 276 депутатів. Металурги і будівельники, хіміки і машинобудівники, лікарі і вчителі, художники і літератори — всі вони натхненно трудяться для нової слави рідного міста. Керівна роль Комуністичної партії, як виразника інтересів робітничого класу, широких мас народу — вирішальна політична умова зміцнення і розвитку соціалістичної демократії.

В найближчі роки місто стане ще кращим, величнішим. Запорукою тому — самовіддана праця його людей — активних будівників комунізму.

В. Я. БОРЩЕВСЬКИЙ, Б. Я. БРІККЕР, Г. Ф. ВАТЧЕНКО, І. К. ВОРОПАЙ, О. О. ОВСЯННІКОВА, Ф. С. ПАВЛОВ, Л. П. УШАТКІН, В. П. ЧУМАЧЕНКО, Г. І. ШЕВЧЕНКО.

АПОСТОЛІВСЬКИЙ РАЙОН

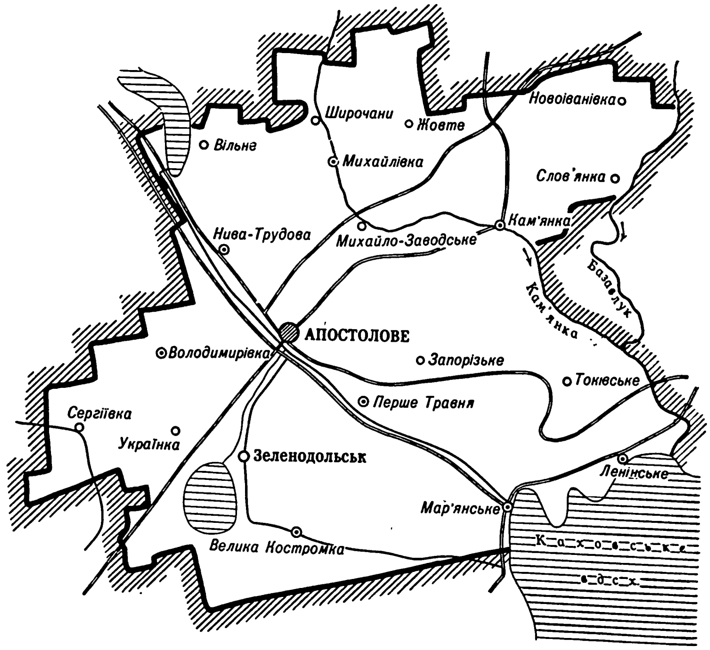

АПО́СТОЛОВЕ

Апостолове (до 1923 року — село Покровське) — місто районного підпорядкування, адміністративний центр Апостолівського району. Розташоване за 160 км на південний захід від Дніпропетровська в межиріччі Дніпра, Інгульця та Базавлука. Одночасно є залізничним вузлом на перехресті магістралей Дніпропетровськ — Херсон, Запоріжжя — Довгинцеве. За 2 км від міста проходить автотраса Нікополь—Кривий Ріг і канал Дніпро—Кривий Ріг. Міській Раді підпорядковане також село Українка. Населення — 17,5 тис. чоловік.

Відомості про перших поселенців у цій місцевості сягають у глибину століть. Поблизу міста досліджено кілька курганів доби бронзи (III—I тис. до н. е.), два скіфських кургани — Баби і Розкопана Могила (IV—III століття до н. е.) з похованнями ватажків, в яких виявлені золоті прикраси, зброя, посуд тощо. Досліджені також окремі поховання кочівників XIII—XIV століть[1].

Територія, яку займає місто, в давнину славилася природними багатствами. Родючі землі, багаті рибою річки, велика кількість дичини приваблювали сюди втікачів, що рятувалися від феодального гніту. Запорізькі козаки які оселялися тут, створювали зимівники і хутори.

Після ліквідації Запорізької Січі в цих місцях оселився правнук гетьмана Данила Апостола, відставний секунд-майор Ямбурзького кірасирського полку М. Д. Апостол. У 1793 році він одержав за указом Катерини II земельний наділ — 12 тис. десятин землі обабіч степової річки Вошивої (в ній водилася велика кількість дафній — водяних вошей). Таку ж назву спочатку дістало й село, засноване Апостолом. Після побудови у 1818 році церкви святої Покрови воно було внесено до єпархіальних реєстрів під назвою Покровське.

---

[1] Труды XI археологического съезда, т. 1. М., 1901, стор. 717—735.

На 1835 рік у селі проживало 1290, а за переписом 1859 року — 2088 жителів[1]. Це були здебільшого казенні селяни, які платили державі великі податки і виконували різноманітні повинності. Багато жителів села наймитувало в місцевих поміщиків Корнілова і Синельникова, заробляючи за 6 місяців 20—25 крб. Жінкам платили вдвоє менше. Становище селян часто погіршувалось і в зв'язку з стихійними лихами. Так, у 1862 році була посуха, в наступному — поширилися солончаки внаслідок зменшення зелених насаджень[2].

На початок XX століття більше половини селянських дворів Покровського мало від 3 до 5 десятин землі. В той же час 31 куркульське господарство володіло від 25 до 30 десятинами землі, 10 сільських багатіїв мали по 50 десятин кожний, а 4 — навіть до 75 десятин. Подібне становище було і з худобою: 102 селянських господарства зовсім її не мали, 114 — були безкінними, по 1—2 коней мала половина дворів. Одночасно 28 куркульських господарств мали від 8 до 15 коней, а 3 куркулі — до 20 голів робочої худоби[3].

Після реформи 1861 року дальшого розвитку набули місцеві промислові підприємства. Зростала кількість населення. В 1896 році тут проживали 4419, а в 1904 році — 5581 чоловік[4]. У 1912 році в селі було вже 886 дворів з 6929 мешканцями[5].

Розвиток капіталізму і велике зростання виробництва товарного зерна на продаж, а також розробка залізорудних родовищ Криворізького басейну вимагали розширення мережі шляхів сполучення. Наприкінці XIX століття почалося будівництво залізниці Довгинцеве — Олександрівськ (нині Запоріжжя). У 1904 році поблизу Покровського споруджено станцію і вокзал Апостолове. Навколо станції утворилося робітниче селище, населення якого з початком руху поїздів швидко зростало за рахунок робітників-залізничників та обслуговуючого персоналу. З'явилися будинки службовців станції, купців та торговців, які скуповували і відправляли хліб та інші сільськогосподарські продукти.

На початку XX століття в Покровському, тоді волосному центрі Херсонського повіту, діяла невеличка лікарня на 10 ліжок з аптекою, яка обслуговувала населення не тільки цієї, але й сусідніх волостей. Медичну допомогу подавали один лікар та аптекар, який виконував також обов'язки фельдшера.

Перший учбовий заклад відкрили тут у 1871 році. Це була трикласна церковно-парафіальна школа, до якої прийняли 131 хлопця і 32 дівчинки; з них закінчили школу тільки 7 хлопців і 3 дівчинки — діти сільських багатіїв[6]. У 1912 році в селі було 4 початкові школи, але вони не охоплювали навчанням і половини дітей шкільного віку. 88 проц. селян Покровського були неписьменними.

Поглиблення соціально-економічної нерівності серед селян загострювало класові суперечності. Під впливом революційного руху робітничого класу селяни піднімались на боротьбу проти поміщиків. В роки першої російської буржуазно-демократичної революції населення Покровського відмовлялось працювати на поміщиків і куркулів, вимагаючи перерозподілу землі. Влада використала війська, які вчинили над селянами жорстоку розправу. Жандарми зігнали непокірних на майдан біля волосного правління і покарали їх нагаями. А жителів села П. І. Лепеху та О. С. Залужного заарештували і засудили на 5 років каторжних робіт.

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, Херсонский уезд. Херсон, 1890, стор. 5, 250—251.

[2] Материалы для географии и статистики России, т. 1. Херсонская губерния. СПб., 1863, стор. 231.

[3] Список землевладений Херсонского уезда по волостям на 1902 год. Херсон, 1902, стор. 109.

[4] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896, стор. 463; Списки населенных мест Херсонского уезда на 1904 г. Херсон, 1904, стор. 92.

[5] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год. Херсон, 1912, стор. 86.

[6] Отчет Херсонской уездной земской управы об ее деятельности и состоянии земского хозяйства в Херсонском уезде за 1892 г. Херсон, 1893, стор. 272—273.

Одна з вулиць Покровського. 1910 р.

Під час всеросійського жовтневого політичного страйку в 1905 році селянська біднота Покровського виявила свою солідарність з страйкуючими. Вона зібрала і надіслала шахтарям та робітникам Кривого Рога кілька вагонів з продуктами харчування[1]. 20 жовтня 1905 року справник Дніпровського повіту доповідав таврійському губернатору, що в Покровській волості селяни розгромили поміщицькі економії, і пропонував запровадити там військове становище[2]. Налякані революційними виступами, власті направили в село військову команду. У Покровському перебувало близько 60 козаків на чолі з офіцером, які розправлялися з учасниками розгрому поміщицької економії. На очах у старих і малих, зігнаних на площу, непокірних били нагаями, кидали в «холодну». Загін був у селі майже до кінця 1906 року.

Значний політичний досвід, набутий у роки першої буржуазно-демократичної революції, трудяще селянство використало в наступних боях проти царського самодержавства та буржуазно-поміщицького ладу.

Економічне становище селян Покровського ще більше погіршало в роки першої світової війни. Зменшились посівні площі, знизилась врожайність сільськогосподарських культур. Господарства бідняків занепадали, розорювались, їхню землю за безцінок скуповували куркулі. Солдати-інваліди, що поверталися з фронту, і робітники-залізничники проводили серед селян політичну агітацію, закликали до боротьби проти царизму та поміщиків.

У березні 1917 року робітники станції Апостолове дізналися про повалення самодержавства. Ця звістка швидко поширилась і в селі. Волосний старшина, кілька козаків та поліцейських спробували заарештувати робітників-залізничників, які розповідали про революційні події в Петрограді, але вони наштовхнулися на організований опір робітників, колишніх солдатів-фронтовиків та селян. В селі і на станції відбувалися багатолюдні мітинги і збори.

Звістка про розстріл липневої демонстрації в Петрограді викликала також хвилю мітингів. Активно велась підготовка до рішучих боїв з контрреволюцією. Наприкінці липня в Апостоловому за участю криворізьких більшовиків сформовано червоногвардійський загін, що складався з залізничників і робітників[3].

В жовтні 1917 року на станції створено партійну організацію, яка налічувала 18 комуністів. Вони проводили велику пропагандистську та організаційно-масову роботу серед робітників-залізничників і селян Покровського: роз'яснювали буржуазну суть Тимчасового уряду, закликали боротися за Радянську владу.

Дізнавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, більшовики Покровського очолили дії робітників-залізничників і селян по роззброєнню гайдамацьких військ, які проходили через станцію. Незабаром було створено збройний загін з робітників і селян, що став опорою в боротьбі за встановлення Радянської влади. Волосна Рада робітничих і селянських депутатів, яка розпочала свою роботу наприкінці листопада 1917 року, брала на облік всі поміщицькі та куркульські землі для передачі їх селянам.

---

[1] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. К., 1956, стор. 175.

[2] Революционная борьба на Херсонщине. 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Херсон, 1962, стор. 131, 200, 207.

[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 158.

В січні 1918 року на багатолюдному мітингу трудящі Покровського вітали створення Радянського уряду України. Депутат Покровської волосної Ради Т. О. Панов, обраний делегатом на Херсонський губернський з'їзд Рад селянських депутатів і земельних комітетів, виступаючи на з'їзді від імені колишніх солдатів-фронтовиків, закликав боротися за зміцнення Радянської влади. З'їзд обрав його від фракції більшовиків членом виконавчого комітету Рад селянських депутатів Херсонської губернії [1]. Велику роботу по зміцненню Радянської влади в Покровському проводив голова земельного комітету Д. Г. Вовк — селянин-бідняк, колишній фронтовик, що користувався великим авторитетом серед селян. Він очолив роботу по розподілу поміщицьких і куркульських земель між селянами-бідняками. Та в березні 1918 року він був розстріляний бандитами на станції Апостолове [2].

Мирна праця, спрямована на зміцнення Радянської влади, тривала недовго. Наприкінці березня село зайняли австро-німецькі війська. Для боротьби з окупантами на станції Апостолове було сформовано партизанський загін, до якого вступили місцеві жителі С. С. Каптур, П. Є. Сашков, І. Ф. Тараненко й інші. Багато покровців билося з ворогом у лавах Червоної Армії [3]. Після австро-німецьких окупантів наприкінці листопада 1918 року Апостолове захопили петлюрівці, яких у лютому 1919 року вигнали гірники Криворіжжя і робітники Гданцівського металургійного заводу.

В дуже напруженій обстановці відбувалося радянське будівництво в той період. Станція і село зазнавали нападів з боку контрреволюційних банд отамана Григор'єва. 23 травня частини Червоної Армії під командуванням К. Є. Ворошилова, О. Я. Пархоменка і П. Ю. Дибенка, перейшовши в рішучий наступ проти григор'євців, нанесли їм дошкульного удару в районі Апостолового [4]. У липні 1919 року під натиском переважаючих сил денікінців Червона Армія змушена була відступити в напрямку Долинської та Миколаєва. Білогвардійські каральні загони, увірвавшись у село 13 серпня, чинили розправи, катували учасників революційної боротьби, розстрілювали активістів Радянської влади. У жовтні 1919 року для боротьби з ворогами був створений партизанський загін. Під ударами частин Червоної Армії і місцевих патріотів у грудні денікінські війська залишили село. Жителі Покровського подавали значну допомогу радянським військам продовольством і фуражем.

Перепочинок, який наступив, трудівники села використали для відбудови зруйнованого господарства. Значну частину куркульських і всі поміщицькі землі було розподілено серед селянської бідноти. Наслідуючи досвід всеросійських суботників, працівники станції Апостолове упорядковували станцію і залізницю. Так, в суботнику по очистці колії 17 липня 1920 року взяло участь 20 чол., 24 липня — на завантаженні вагонів зерном і сіном — 57 робітників [5].

Жителі села та залізничники подавали всіляку допомогу військам Південного фронту, які протистояли врангелівцям. На початку серпня 1920 року тут розміщувалась правобережна група військ і 2 Кінна армія. 10 жовтня з укріпленого Каховського плацдарму перейшла в контрнаступ проти врангелівців 6 радянська армія [6]. Відповідальні завдання покладались головним командуванням Південного фронту на 2 Кінну армію, яка перебувала в районі Апостолове—Нікополь—Запоріжжя. Їй доручалось забезпечити прикриття лівого флангу наступаючої 6-ї армії.

В дні наступу Червоної Армії на Врангеля на станцію Апостолове прибув агітаційно-пропагандистський поїзд «Жовтнева революція», роботою якого керував го-

---

[1] Протоколы Херсонского губернского съезда Советов крестьянских депутатов и земельных комитетов. Херсон, 1918, стор. 32.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

[3] Там же, ф. Р-2176, оп. 1, спр 22, арк. 3, 4, 9, 10.

[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 2. К., 1967, стор. 73, 297.

[5] Газ. «Красный воин», 31 серпня 1920 р.

[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 3. К., 1967, стор. 336, 595—597, 599.

лова ВЦВКу М. І. Калінін. Разом з ним тут були народні комісари: освіти — А. В. Луначарський, юстиції — Д. І. Курський, охорони здоров'я — М. О. Семашко, велика група партійних працівників. Вони читали лекції, проводили мітинги і бесіди у військових частинах, серед населення, інструктували місцеві органи влади, перевіряли їх роботу [1]. При агітпоїзді були політвідділ, бюро скарг, інформаційний відділ, редакція газети. До них жителі Покровського звертались з різними питаннями.

На честь перебування агітпоїзда на станції Апостолове, а також в ознаменування 50-річчя Великого Жовтня на будинку поста електричної централізації зв'язку встановлено відлиту з чавуну меморіальну дошку. На ній написано: «Тут у жовтні 1920 року перебував агітаційно-пропагандистський поїзд «Жовтнева революція», в роботі якого брали участь голова ВЦВК М. І. Калінін, нарком освіти А. В. Луначарський, нарком юстиції Д. І. Курський, нарком охорони здоров'я М. О. Семашко».

Після закінчення громадянської війни жителі Апостолового приступили до відбудови зруйнованого господарства, включилися в будівництво нового життя. Керувала всією роботою партійна організація, яка на 1 жовтня 1921 року вже налічувала 95 комуністів [2]. Надійною її опорою у зміцненні органів Радянської влади була комсомольська організація, що виникла тут у жовтні 1920 року. Комсомольські осередки, об'єднуючи передову робітничу і бідняцьку молодь, брали участь у боротьбі з бандами, конфісковували хліб і зброю в куркулів, проводили політично-освітню роботу серед населення.

Значну допомогу партійному і радянському активу села в налагодженні господарського життя та культурно-освітньої роботи подавали губернські партійні і радянські організації. У вересні 1922 року сюди приїжджала спеціальна комісія ВУЦВКу, очолювана В. Й. Єрмощенком [3].

Комуністи, комсомольці, всі радянські люди були сповнені рішимості запровадити в життя ленінську програму будівництва соціалізму. Збори Покровського партійного осередку з участю радянського активу, що відбулися в березні 1923 року, надіслали В. І. Леніну вітальну телеграму, в якій обіцяли бути вірними вченню і заповітам вождя. Одночасно вони просили його берегти своє здоров'я, дороге всім трудящим[4].

Об'єднання пристанційного населеного пункту Апостолового з селом Покровським, перетворення його з 1923 року в районний центр позитивно позначилося на його господарському розвитку. Багато уваги відбудові народного господарства приділяли районна партійна організація та виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих. Вже в ті роки став до ладу шкіряний завод та інші підприємства. П'ять споживчих і одне кредитне товариство сприяли поступовому переходу селянства до виробничого кооперування.

Повністю було відбудовано залізничний вузол, через який проходила важлива магістраль, що зв'язувала багаті сільськогосподарські райони України з Харковом, а через нього і з Москвою[5]. Це значно збільшило перевезення вантажів, які складали близько 24 тис. тонн на рік[6].

Відбудовуючи місцеву промисловість і залізничний транспорт, партійні та радянські організації разом з комітетом незаможних селян проводили значну роботу по соціалістичній перебудові сільського господарства. У 1921 році в Апостоловому створено перші товариства спільного обробітку землі: «Молот», «Сталь», «Рекорд», «Перемога», «Метеор», які очолили В. Г. Олексієв, Л. І. Марченко, І. Й. Головін та інші. Через три роки вони об'єдналися в сільськогосподарські артілі — «Перемога»,

---

[1] К. Позняков, Т. Шульга. В період іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни. (1918—1920). Дніпропетровськ, 1960, стор. 47.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 437, арк. 71.

[3] Там же, спр. 893, арк. 25.

[4] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, стор. 278.

[5] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 323.

[6] Статистика Криворіжжя, ч. 6. Кривий Ріг, 1928, стор. 101.

«Молот», «Культура». На початку 1930 року Криворізький окружний комітет партії відрядив до Апостолівського району кілька робітників-двадцятип'ятитисячників. Один з них — Ф. А. Черненко був обраний головою колгоспу «Молот». Протягом 1930—1931 рр. бідняцько-середняцькі господарства Апостолового повністю об'єднались у колгоспи.

У зміцненні сільськогосподарських артілей значну роль відігравала Апостолівська машинно-тракторна станція, створена в 1930 році. Вона обслуговувала 38 колгоспів, мала 64, а через 2 роки — 79 тракторів [1].

Стійким більшовиком і досвідченим керівником проявив себе в той час секретар Апостолівського райкому партії О. Й. Пузиревський. Учасник громадянської війни, колишній командир полку в бригаді Г. І. Котовського, в якому рядовим бійцем служив його друг — майбутній письменник Микола Островський, Пузиревський постійно був у центрі бурхливого життя — в колгоспах, на ланах і фермах, весь час серед людей. Він доклав багато зусиль, щоб вивести район у число передових на Дніпропетровщині [2].

Подолавши труднощі організаційного періоду, міцніли апостолівські колгоспи. Рік у рік зростала їх технічна оснащеність. Споруджувались господарські будівлі, просторі ферми для худоби. Зростала оплата праці і прибутки колгоспників. У 1939 році колгосп «Молот» став мільйонером. Колгоспники одержали по 4,5 кг зерна і по 4 крб. 20 коп. грішми на трудодень. В середньому кожна селянська сім'я заробила по 2700 крб. і по 100 пудів зерна[3]. Колгоспниця-комсомолка Г. Ф. Жадько була делегатом II Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників [4].

За роки довоєнних п'ятирічок у селі побудовано нові промислові підприємства: елеватор, маслозавод, новий паровий млин, майстерні МТС. Одночасно з електрифікацією залізничної колії Запоріжжя — Довгинцеве було електрифіковано і Апостолове.

Чимала увага приділялась питанням культурної революції. Назавжди було покінчено з неписьменністю. Вже у 1925 році тут працювали 2 семирічні і 3 початкові школи. Згодом було відкрито 2 середні школи. Активну участь у культурному будівництві брали жінки. В усіх школах району лише вчителями працювали 137 жінок (55 проц. загальної кількості вчителів), 10 з них працювали директорами шкіл. Населення обслуговували 2 сільбуди, театралізовані та інші колективи художньої самодіяльності.

У червні 1941 року разом з усім народом жителі Апостолового піднялися на захист соціалістичної Батьківщини. Більшість чоловіків пішла до Червоної Армії. Жінки,старики й підлітки, які залишилися вдома, поспішали зібрати багатий урожай, щоб він не дістався ворогові. Трудівники колгоспів проявляли зразки самовідданої праці. Так, наприклад, в артілі «Культура» за перший день збирання врожаю було скошено лобогрійками 75 га зернових, за другий — 81 і за третій — 86 гектарів. Деякі колгоспники артілі скошували лобогрійками щодня по 7,5—8 га, вдвоє більше норми [5]. При наближенні лінії фронту частину колгоспного майна евакуйовано в тил країни. На схід виїхало чимало жителів.

17 серпня 1941 року Апостолове окупували німецько-фашистські загарбники[6]. Почалися страшні дні фашистської неволі. Окупанти намагалися силою зламати опір радянських людей, по-звірячому розправлялися з населенням. Гітлерівці замучили 129 жителів, у тому числі 7 дітей. 229 чол., переважно юнаків і дівчат, вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Та населення не корилося загарбникам,

---

[1] Центральний державний архів народного господарства СРСР (далі ЦДАНГ СРСР), ф. 2486, оп. 3, спр. 2029, арк. 8.

[2] Л. Авруцький. Слово про земляків. Дніпропетровськ, 1966, стор. 40—59.

[3] ЦДАНГ СРСР, ф. 7857, оп. 2, спр. 2991, арк. 30—34, 66, 67.

[4] Газ. «Комунар степу», 5 березня 1935 р.

[5] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 143.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 8, спр. 74, арк. 1.

всіляко саботувало їх накази. Комсомольці поширювали листівки із зведеннями Радінформбюро про хід боїв проти окупантів.

У районі було створено партизанський загін під командуванням І. І. Карастоянова, який діяв у придніпровських плавнях. В жовтні 1941 року значна кількість партизан перейшла лінію фронту і влилася в частини Червоної Армії. На території району з грудня 1943 року розгорнула діяльність підпільно-патріотична група з 16 чол., якою керував Ф. О. Товмаш. Вона переховувала радистів з штабу 3-го Українського фронту, постачала їх цінними військовими відомостями, влаштовувала диверсії на залізничному вузлі, допомагала молоді уникнути відправки до Німеччини, забезпечувала документами військовополонених, які йшли до лінії фронту[1].

Наступ радянських військ на Апостолівському напрямку почався 31 січня 1944 року в умовах бездоріжжя, викликаного раптовим потеплінням і дощами. В жорстоких боях війська 3-го Українського фронту прорвали оборону противника і ввечері 3 лютого 1944 року підійшли до Апостолового, де гітлерівці зосередили частини 123-ї піхотної і 9-ї танкової дивізій загальною чисельністю до 3 тис. чоловік [2].

4-а гвардійська стрілецька дивізія під командуванням полковника Г. Є. Кухарєва завдавала ворогові ударів з півночі і сходу, а 34-а гвардійська стрілецька дивізія під командуванням генерал-майора Ф. В. Брайляна — з північного заходу і заходу. Розвідники 34-ї дивізії з допомогою місцевих патріотів виявили прогалину в обороні противника за 4 км від селища. Туди було направлено 105-й гвардійський стрілецький полк, який уночі проник у розташування ворога і рано-вранці 4 лютого раптовим ударом захопив залізничну станцію. Тоді ж перейшли у наступ і основні сили 41-ї та 34-ї дивізій. До 8-ї години ранку вони очистили селище від гітлерівських військ [3].

6 лютого 1944 року столиця нашої Батьківщини Москва салютувала двадцятьма артилерійськими залпами радянським військам, які брали участь у прориві фронту противника на нижньому Дніпрі і у визволенні Апостолового. За визволення селища 34-а гвардійська стрілецька дивізія 3-го Українського фронту дістала назву Апостолівської.

Фашисти силами двох танкових і чотирьох піхотних дивізій 11 лютого 1944 року намагалися знову захопити Апостолове. Та їхні намагання були марними. В боях ворог зазнав великих втрат у живій силі і техніці. Газета «Правда» писала: «Наші війська не дали противнику вивести з-під удару велику кількість техніки і різних воєнних складів. В одному лише Апостоловому було захоплено 45 танків, 130 гармат різного калібру, 15 самохідних гармат (з них 4 типу «Фердинанд»), 3 тис. автомашин, 24 паровози і велику кількість рухомого складу» [4].

У боях за Апостолове багато воїнів полягло смертю хоробрих, серед них Герой Радянського Союзу майор П. О. Кашпуров, капітан В. В. Шитов та інші. Мешканці селища любовно доглядають могили загиблих, свято шанують їхню пам'ять [5].

За ратні подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни близько 2 тис. жителів Апостолового нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них підполковника Я. С. Пензева, підполковника І. А. Крамара, майора А. М. Липку, майора Г. В. Стрижака, капітана А. Д. Сніта та багатьох інших.

Відступаючи під ударами Червоної Армії, фашисти спалили в селищі багато будинків і висадили в повітря підприємства, мости, залізничні колії. Були знищені елеватор, нафтобаза, Палац культури, кінотеатр та інші будови. Ворог завдав збитків на суму 3,3 млн. карбованців.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 366, арк. 1—25.

[2] А. Н. Грылев. За Днепром. (Освобождение Правобережной Украины). М., 1963, стор. 89—93.

[3] Архів Міністерства Оборони СРСР, ф. 167, оп. 42435, спр. 12, арк. 136—208; ф. 243, оп. 20 371, спр. 54, арк. 23; оп. 17963, спр. 21, арк. 50; ф. 244, оп. 71463, спр. 1, арк. 108.

[4] Газ. «Правда», 7 лютого 1944 р.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 9.

Ще долинав грім боїв, які відкочувались на захід, а трудящі Апостолового під керівництвом районної партійної організації та Ради депутатів трудящих приступали до відбудови народного господарства. Наприкінці лютого 1944 року відновлено рух по залізниці, а восени вже працювали школи, дві лікарні, МТС, цегельний завод.

У надзвичайно складних умовах відбудовувались колгоспи. В сільськогосподарській артілі «Перемога», наприклад, у 1944 році не було жодної автомашини, трактора, налічувалось всього 26 голів великої рогатої худоби і 36 коней. Землю обробляли коровами і вручну. Самовіддано трудилися У. Н. Коваленко, П. І. Зуй, І. М. Юрченко, К. П. Білохвіст, А. Я. Абаза та інші.

Поступово заліковувались рани, нанесені війною. Завдяки самовідданій праці колгоспників економічно зміцнювались артілі. У 1950 році на фермах колгоспу «Перемога» вже було понад 350 голів великої рогатої худоби, стільки ж свиней, 50 коней. Більшість трудомістких робіт виконувалася тракторами і машинами МТС. Грошові прибутки досягли 0,5 млн. карбованців [1]. Через три роки з цією артіллю об'єдналися колгоспи «Молот» та ім. Калініна. Виникло нове велике багатогалузеве господарство «Перемога», яке було зміцнене кваліфікованими кадрами, поповнене сільськогосподарською технікою. У 1955 році колгосп одержав по 23 цнт зернових з кожного гектара посіву. Загальний прибуток артілі тоді становив 2,6 млн. крб., в наступному році — 3,3 млн. карбованців [2].

Велику роботу по дальшому організаційному зміцненню колгоспу проведено в 1957 році. Комплексні тракторно-рільничі бригади та інші вирішальні ділянки виробництва очолили спеціалісти сільського господарства. Поряд з рільництвом значна увага приділялась розвиткові громадського тваринництва. Наприкінці року було одержано в середньому на кожні 100 га сільськогосподарських угідь по 225 цнт молока. А через рік колгосп «Перемога» зібрав майже 62,5 тис. цнт зернових, по 22,5 цнт з кожного гектара посіву [3]. Особливо зміцніла економіка господарства за роки семирічки. В 1965 році на ланах колгоспу працювало 37 тракторів, 19 комбайнів, 17 вантажних машин.

З метою дальшої спеціалізації колгосп реорганізовано у радгосп «Апостолівський». В 1966 році в радгоспі зібрано по 24,3 цнт зернових з гектара посіву. Стадо великої рогатої худоби складалося з 2,5 тис. голів, на відгодівлі було більше 1600 свиней. На кожних 100 га сільськогосподарських угідь в радгоспі вироблено по 346 цнт молока, 58,1 цнт м'яса. Всі трудомісткі процеси в радгоспі повністю механізовані. Земельні угіддя його становлять 5503 га, 912 гектарів орної землі зрошуються. Річний прибуток радгоспу досяг близько 1 млн. карбованців. Гідно зустрічаючи 50-річчя Великого Жовтня та 50-річчя Радянської України, працівники радгоспу зібрали в 1967 році в середньому по 24,5 цнт пшениці з кожного гектара посіву, по 160 цнт овочів, достроково виконали план продажу державі молока та м'яса.

Значно розширився і реконструювався залізничний вузол. Споруджено паровозне депо, приміщення для служб дистанції колії, введено центральну сигналізацію. У зв'язку з будівництвом каналу Дніпро—Кривий Ріг створено автоколону, яка налічує 200 автомашин. Дедалі більшого розвитку набирає і місцева промисловість. Зросла продуктивність цегельного заводу, який тепер випускає за місяць стільки цегли, скільки раніше давав протягом року.

Піднесення економіки промислових підприємств, збільшення кількості робітників і службовців, а також зміна зовнішнього вигляду селища зумовили перетворення його ще в жовтні 1956 року на місто районного підпорядкування. Тепер тут широко розгортається житлове будівництво. В 1966—1967 рр. здано в експлуатацію шість

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 586, арк. 98—107.
[2] Газ. «Вперед», 23 січня 1957 р.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2493, оп. 4, спр. 901, арк. 85.

багатоквартирних будинків, дитячий комбінат. Споруджено середню школу, Будинок піонерів, бібліотеку, книжковий магазин, універмаг, дошкільний дитячий комплекс, кінотеатр на 600 місць, комбінат побутового обслуговування, медичне містечко.

Значні роботи проведено по впорядкуванню та благоустрою міста. Реконструйована водопровідна магістраль та прокладено 7,5 км нових водопровідних труб. Заасфальтовано площу ім. Леніна в центрі та 4 км тротуарів на вулицях.

У 1967 році в місті працювало 45 торговельних підприємств, товарооборот яких становив 10,7 млн. крб., населення купило 237 телевізорів, 120 холодильників, 60 мотоциклів, 235 пральних машин. Купівельна спроможність за останні 10 років зросла: в сім'ях робітників — на 18 проц., колгоспників — 31,6 процента.

З року в рік зростає культурний рівень трудящих райцентру. Поліпшилось медичне обслуговування населення. В місті діють оснащені сучасним медичним обладнанням 2 лікарні на 140 ліжок, жіноча і дитяча консультації, поліклініка, санітарно-епідеміологічна станція, медпункти на підприємствах, на яких працюють 30 лікарів і 80 чол. середнього медичного персоналу.

В дореволюційному селі Покровському не було жодної людини з вищою освітою, а тепер в місті працює 180 спеціалістів з вищою освітою. У 1966/1967 навчальному році в двох середніх, восьмирічній та двох вечірніх середніх школах робітничої молоді навчалося близько 2300 учнів. В школах міста працюють 145 вчителів.

Велику культурно-освітню роботу серед населення проводять районний Будинок культури і три клуби, в яких демонструються кінофільми, проводяться вечори, 15 гуртків художньої самодіяльності об'єднують близько 400 учасників. В місті 4 масові бібліотеки з загальним книжковим фондом 23 тис. томів. На громадських засадах працюють університети культури і педагогічних знань. Районне відділення товариства «Знання» об'єднує 85 лекторів. Про зростаючі культурні запити трудящих свідчить і передплата на періодичну пресу. Протягом 1958—1968 рр. вона збільшилась удвічі — з 6 до 12 тис. примірників.

В районі з 1931 року виходить газета «Будівник комунізму», видається 6 багатотиражних газет у колгоспах: ім. Кірова, ім. Шевченка, радгоспах: ім. Димитрова, ім. Ілліча, ім. Горького, «Степовому».

У побут жителів все більше входять нові радянські обряди: урочисті реєстрації шлюбів і новонароджених, проводи до Радянської Армії, свята врожаю, пісні і танцю, зими тощо.

Значні досягнення в галузі економіки і культури є наслідком копіткої роботи партійних, радянських та громадських організацій. В райцентрі 39 партійних організацій, які об'єднують 800 комуністів. Приклад тісного зв'язку з масами і виробництвом показує партійна організація дистанції шляху залізничного вузла, яка об'єднує 46 чоловік. Майже всі вони працюють безпосередньо на виробництві. У своїй повсякденній виховній роботі вони спираються на широкий актив. З 638 чол. колективу вузла 37 передових виробничників працюють агітаторами.

У комуністичному вихованні сільської молоді значну допомогу подають 29 організацій ЛКСМУ, що об'єднують понад 1 тис. комсомольців міста. 51 профспілкова організація, членами якої є 5300 працівників промислових підприємств, установ, радгоспу, медич-

Залізнична станція Апостолове. 1967 р.

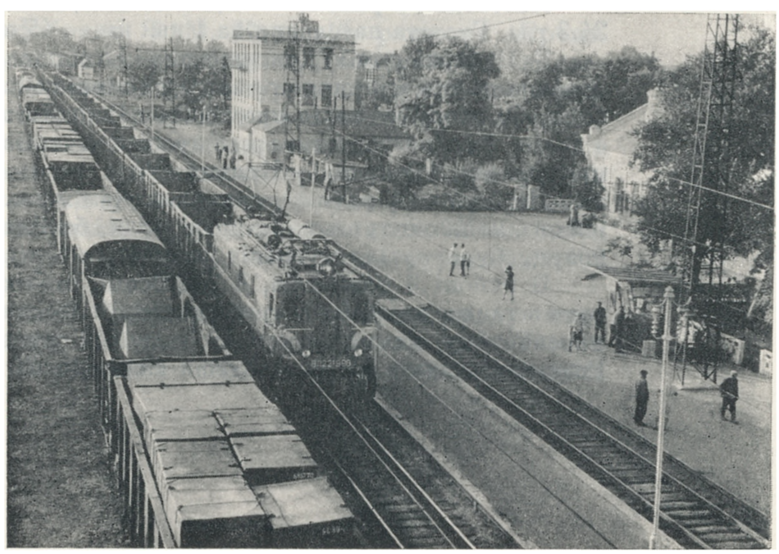

Книжковий магазин. Апостолове, 1967 р.

них і навчальних закладів, ведуть боротьбу за піднесення продуктивності праці, рентабельності виробництва, поліпшення умов життя трудящих, підвищення їхнього ідейно-політичного, культурного й освітнього рівня.

В досягненнях трудівників районного центру велика заслуга і міської Ради, 56 депутатів якої працюють у 8 постійно діючих комісіях. На сесіях виконкому обговорюються і вирішуються важливі питання роботи підприємств, шкіл, культурно-освітніх установ, благоустрою міста. У проведенні цих заходів велику допомогу подають вуличні комітети. Значну організаторську і виховну роботу серед населення проводять депутати міської Ради.

За визначні успіхи в господарському і культурному будівництві міста орденами і медалями нагороджено 72 передовики виробництва. 87 бригад підприємств та ферм радгоспу своєю самовідданою працею завоювали високе звання колективів комуністичної праці. На честь 50-річчя Великого Жовтня, за заслуги в боротьбі за встановлення Радянської влади, урядові нагороди одержали 29 жителів Апостолового.

Заможно живуть і натхненно працюють трудящі міста, докладаючи всіх зусиль, щоб прикрасити його, благоустроїти, внести вагому частку у всенародну справу будівництва комунізму.

В. І. КАЛАШНИК, В. В. ПУПЧЕНКО.

* * *

Апостолівський район утворений 1923 року, розташований в південній частині області. Межує з Софіївським, Криворізьким, Широківським і Нікопольським районами Дніпропетровської та Ново-Воронцовським і Високопольським районами Херсонської областей. На сході омивається Каховським водоймищем. На території району 41 населений пункт, підпорядкований міській, селищній і 8 сільським Радам. Площа району — 1,4 тис. кв. км.

Населення в районі — 63,6 тис. чол., в т. ч. сільського — 39,3 тис., міського — 24,3 тис. Густота населення на 1 кв. км — 45 чоловік.

Залізничні лінії Довгинцеве — Нікополь і Дніпропетровськ — Херсон перетинають район з північного заходу і північного сходу на південний схід і південний захід. Зі сходу на захід проходить канал Дніпро—Кривий Ріг, що дає питну воду, а також використовується для зрошення ланів. Вздовж каналу простягається автомагістраль Нікополь — Кривий Ріг.

На території району тече річка Кам'янка. Грунти — чорноземні, родючі. З корисних копалин тут є марганцеві руди, боксити, нонтоніт (нікель-кобальтова руда), кварц, буре вугілля, граніт, вапняки.

В районі 9 колгоспів, 8 радгоспів, птахофабрика, рибоколгосп, відгодівельний пункт та державний лісорозсадник. Колгоспи і радгоспи району спеціалізуються в основному на вирощуванні зернових культур (пшениця, кукурудза, ячмінь). Розвинуті також тваринництво і садівництво.

Загальна площа сільськогосподарських угідь — 139 тис. га, в т. ч. орної землі — 87,3 тис. га, або 62 проц. всієї площі, лісів — 3,5 тис. га, садів — 3 тис., водоймищ — 15 тис., луків і пасовищ — 13,2 тис. гектарів.

Господарства району оснащені високопродуктивною сільськогосподарською технікою. В них працюють 708 тракторів, 348 комбайнів, 398 вантажних автомашин, 520 електромоторів, багато іншої техніки.

У широких масштабах розвинуте зрошувальне землеробство (10,6 тис. га). З усієї площі орної землі зернові займають 43 тис. га, технічні — 12,2 тис. га, кормові культури — 23,7 тис. га. Середня врожайність зернових культур за останні три роки становить 24,4 цнт з гектара.

Чимале місце в сільському господарстві займає тваринництво. В районі налічується 48,5 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. корів — 15,7 тис., що на 100 га угідь становить 15,2 голови. Крім того, на фермах відгодовується 24,5 тис. свиней, 24,4 тис. овець, або відповідно 28 і 24 голови на 100 га сільськогосподарських угідь.

У 1967 році колгоспи і радгоспи одержали 6,2 тис. тонн м'яса, 33, 2 тис. тонн молока, 6,4 млн. штук яєць, що на 100 га угідь становить 59,5 цнт, 321 цнт і 16,4 тис. штук. Того ж року вони виростили 260 тис. шт. птиці, зібрали 365 цнт меду, 85 цнт коконів, виловили 7344 цнт риби.

В районі працюють 12 промислових підприємств. Всього на цих виробництвах і будовах та залізничному транспорті зайнято 8874 робітники. Найголовніші види промислової продукції району — щебінь, цегла, вапно, залізобетон. У 1967 році добуто майже 1300 тис. куб. метрів щебеню, вироблено понад 9800 тис. шт. цегли, 190 тис. тонн вапна, 8500 куб. метрів залізобетону. Харчові підприємства щорічно виробляють понад 3900 тонн борошна, 1367 тонн масла.

Валова продукція усіх промислових підприємств у 1967 році становила 60,9 млн. крб. Провідна галузь — виробництво будівельних матеріалів — дає 40 проц. всієї валової продукції; харчова промисловість у загальному обсязі займає 33 проц. Найбільші підприємства в районі — Токівський каменедробарний завод, Підстепнянський завод будівельних матеріалів, Апостолівський авторемонтний завод. Продукція Токівського заводу широко відома за межами області. Токівським гранітом, наприклад, облицьовано будову Московського університету ім. М. В. Ломоносова на Ленінських горах, з того ж граніту споруджено постаменти для пам'ятників В. І. Леніну в Дніпропетровську, І. Я. Франкові у Львові.

На території району будується одна з найбільших в СРСР теплових електростанцій — Криворізька ДРЕС-2, потужністю 2 млн. 400 тис. кіловат, перша черга якої в 1965 році уже дала промисловий струм.

В районі широко розгорнулося змагання за комуністичну працю. На 1 січня 1968 року двом підприємствам, 162 бригадам, 10 ланкам, 9 цехам, 5 фермам присвоєно звання колективів комуністичної праці, 1413 трудівникам — звання ударників комуністичної праці.

Робітницям Михайлівської птахофабрики Я. М. Корчевій, радгоспу «Криворізький» П. Ф. Фартушній, керуючому відділком радгоспу ім. Димитрова С. М. Коваленкові за одержання високих врожаїв зернових культур та продуктів тваринництва присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Всього в районі урядовими нагородами відзначено 260 трудівників сільського господарства.

Розвиток економіки забезпечив невпинне зростання матеріального і культурного рівня трудящих. Значна увага приділяється тут житловому і культурно-побутовому будівництву. У 1966—67 рр. збудовано 8 шкіл, 3 клуби, введено в дію 15 тис. квадратних метрів житлової площі за рахунок держави, побудовано трудящими 400 будинків.

В районі працює 155 магазинів та 50 підприємств громадського харчування. Товарооборот торговельних підприємств у 1967 році становив 26 млн. крб. Тільки в 1965—1967 рр. населенню продано 37 легкових автомашин, 3,5 тис. телевізорів,

900 холодильників, 1400 радіоприймачів, 900 мотоциклів, 3400 пральних і 1300 швейних машин, 84 піаніно. У 1967 році мешканці району купили книг на суму 69 400 карбованців.

Медичну допомогу населенню подають 6 лікарень, що мають 410 ліжок (в т. ч. 5 лікарень у селах), 29 медичних пунктів, амбулаторія, два лікарські та 5 фельдшерських пунктів, 5 колгоспних пологових будинків. У районі працює 42 лікарі та 289 чол. середнього медичного персоналу, 5 з них — відмінники охорони здоров'я Української РСР.

В 10 середніх, 15 восьмирічних та 20 початкових школах району навчаються 10 800 учнів. 3 вечірні школи робітничої молоді навчають 600 чол. без відриву від виробництва. Навчально-виховну роботу ведуть 615 вчителів, серед них — 8 відмінників народної освіти УРСР. У селищі Зеленодольську з 1963 року працює філіал Запорізького енергетичного технікуму, в якому навчається 340 студентів.

Культурно-освітню роботу серед населення проводять 35 клубів та будинків культури, 57 бібліотек, книжковий фонд яких становить 302 тис. томів. У клубах району працює 211 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь понад 3100 чол. У 1967 році хоровому колективу Токівського сільського клубу присвоєно почесне звання самодіяльного народного хору. Клуб колгоспу ім. Жданова, а також вокальну групу зеленодільського Будинку культури нагороджено дипломами на обласному огляді художньої самодіяльності, а район одержав Почесну грамоту облвиконкому.

В районі є широкоекранний кінотеатр «Батьківщина», 41 стаціонарна та 2 пересувні кіноустановки. Працюють університет культури, 5 університетів для батьків, 2 постійно діючі лекторії, районне відділення товариства «Знання», що об'єднує 415 лекторів.

Видається районна газета «Будівник комунізму» та 7 багатотиражних газет. Жителі району в 1968 році передплатили 62,7 тис. прим. газет та журналів.

На території району відбувались визначні події. У першій половині XVI століття ця територія належала Запорізькій Січі. Тут формувалися загони, які під проводом Богдана Хмельницького в 1648 році виступили проти польсько-литовських окупантів.

В роки громадянської війни Апостолівський район був одним з важливих воєнних плацдармів боротьби з врангелівцями.

Кілька партизанських загонів діяло тут і в роки Великої Вітчизняної війни. 3599 жителів району нагороджено орденами і медалями, одному — присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЛЕ́НІНСЬКЕ

Ленінське — село, центр однойменної сільської Ради. Розташоване за 35 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Підстепна Придніпровської залізниці. Населення — 5193 чоловіки. Сільській Раді підпорядковані селища Гранітне, Тік, Токівське, села Мар'ївка, Усть-Кам'янка і Червоний Тік.

Село молоде, йому пішов тільки сімнадцятий рік. Виникло воно під час будівництва Каховської ГЕС, коли на нове місце переселили мешканців двох сіл — Грушівки та Кута, територія яких мала стати дном водойми Дніпра. Обидва села мають давню історію. Поблизу них досліджено 2 курганні могильники доби бронзи (III—I тис. до н. е.); в них виявлено також поховання скіфського часу (IV—III століття до н. е.), поховання сарматів II століття н. е. та пізніх кочівників XIV—XV століть. Знайдено також 2 поселення черняхівської культури II—V століть н. е. Крім того, біля села Усть-Кам'янки розкопано 20 курганів, у яких виявлено 30

сарматських поховань I століття н. е. та одне кочівницьке поховання IX—X століть н. е.[1].

Історія села Грушівки багата цікавими фактами і подіями. У Грушівці тривалий час жив полковник В. Д. Давидов — батько поета Дениса Давидова, керівника партизанського руху часів Вітчизняної війни 1812 року. Родину Давидових відвідував прославлений полководець О. В. Суворов, який 1793 року брав участь у маневрах біля Грушівки. Дев'ятирічний Денис привернув його увагу, зацікавив. Хлопець був кмітливим, цікавився військовими науками. Суворов уже тоді пророкував йому славне військове майбутнє. І не помилився[2].

Миття овець перед стрижкою. Грушівка, 1890 р.

Коли царський уряд ліквідував Нову Січ, тутешні землі привласнив генерал-губернатор князь А. А. Вяземський. Місцеві селяни стали його кріпаками. Багато горя зазнали прості степовики. До того ж їх розоряли стихійні лиха від розливу річок Базавлуку і Підпільної. Найбільша повінь сталася 1845 року. Тоді водою знесло багато хат, десятки сімей кріпаків лишились без притулку. Напередодні реформи 1861 року барони Штигліци продали Грушівську економію представникові царської сім'ї — князеві Михайлу Романову[3]. На Романова працювала вся сільська біднота Грушівки й Кута навіть і після реформи 1861 року.

Нестерпний поміщицький гніт викликав гнівний протест селян, які піднімалися на боротьбу за кращу долю, проти гнобителів. Біднота обох сіл палко відгукнулась на заклик Херсонської організації РСДРП забирати землю в багатіїв, конфісковувати їхні маєтки. Широкого розмаху набрали селянські виступи в Грушівці у 1904—1905 рр. Царський уряд послав туди великий загін козаків-карателів. Від їх побоїв померли селяни М. Качан і М. Парубець, а організаторів заворушень А. Ніколенка, М. Донця, Х. Мухіна та інших ув'язнено [4].

В селах, що належали Романову, населення не мало медичної допомоги, навіть фельдшера не було. Князь вважав, що найкраще для нього, коли селяни житимуть у цілковитій темряві, їхні діти виростатимуть без будь-якої освіти. Для цього він перетворив місцеву церковнопарафіальну школу на однокласне училище, скоротивши вчителів і видатки на цей заклад. Навчались лише діти службовців економії та куркулів. Не дивно, що майже все населення Грушівки і Кута було неписьменним.

Наприкінці XIX століття до Грушівки приїздили І. Ю. Рєпін та В. О. Сєров. Великих художників вражала краса навколишньої природи. Ілля Юхимович давно виношував задум майбутньої картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» і саме тут почав його здійснювати. Художник сідав за мольберт і малював відомі картини: «Українська хата», «Могила кошового отамана Івана Сірка», «Церква

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 9. К., 1960, стор. 10, 24—88; Материалы и исследования по археологии СССР, № 82. М., 1960, стор. 20.

[2] Д. Давыдов. Военные записки. М., 1940, стор. 51—54.

[3] П. Торский. Исторические записки о Грушевской Свято-Николаевской церкви и ее приходе. Одесса, 1886, стор. 1.

[4] Революционная борьба на Херсонщине 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов, стор. 160—162.

в Грушівці» та інші [1]. Чимало історико-культурних подій відбулось у цьому селі і пізніше — в першому і другому десятиріччі XX століття.

З великою радістю зустріли в Грушівці та в Куті звістку про перемогу Великого Жовтня. Наприкінці 1917 року в цих селах встановилась Радянська влада. На станції Тік утворився з місцевих селян загін Червоної гвардії. Його організатором був Л. Д. Підлигайло, командиром — М. Івов.

Великі випробування випали на долю мешканців обох сіл у роки громадянської війни. Наприкінці березня 1918 року червоні бійці змушені були залишити ці села. Австро-німецькі окупанти та гетьманці чинили жорстокі розправи над населенням. Почалися насильства, грабунки, вбивства. Окупанти вивозили до Німеччини зерно, сало, цукор, худобу.

Австро-німецьких інтервентів змінили в кінці листопада петлюрівці, яких на початку 1919 року вигнали частини Червоної Армії. Відновили свою діяльність місцеві органи Радянської влади. У лютому в Грушівці створено комбід. Його головою обрано Т. Ф. Солянка. Та в середині травня на Грушівку і Кут напали банди отамана Григор'єва. Знов вогнем спалахнули хати, почалися розстріли сільських активістів. На допомогу селянам прибув збройний загін катеринославських робітників.

У серпні 1919 року село захопили денікінці. Понад п'ять місяців тут, як і в усій губернії, лютував білий терор. Після вигнання денікінців була відновлена Радянська влада. Але восени 1920 року села захопили війська барона Врангеля. 14 жовтня 1920 року поблизу Грушівки частини 2-ї Ставропольської ім. Блінова кавалерійської дивізії при підтримці 2-ї Кінної армії примусили противника тікати на південь. Саме тут було розгромлено три кавалерійські дивізії — основний кістяк врангелівської кінноти[2].

У розгромі ворога велике значення мав приїзд на фронт голови ВЦВКу М. І. Калініна. Він об'їхав червоні дивізії, палко виступав перед червоноармійцями, закликав їх героїчно долати всі перешкоди, ударити всією силою війська по Врангелю. 27 жовтня 1920 року М. І. Калінін побував у Грушівці, привітно розмовляв з селянами, розпитував їх про життя, дав багато корисних порад про те, з чого почати відбудову зруйнованого війною народного господарства.

Докорінні зміни відбулись у селах після перемоги колгоспного ладу. Перші артілі в Грушівці — «Червоний партизан», «Трудова змичка», «Сага», а в Куті — «Незаможний орач» і промислова артіль «Працівник» — організувались у 1929—1930 рр. Згодом з промислової артілі «Працівник» відокремились сільськогосподарська «Жовтневий орач» і промислова — «Шлях до комунізму». Через два роки артілі укрупнено. В Грушівці почала діяти одна укрупнена артіль «Червоний партизан», в Куті — три: ім. Петровського, «Жовтневий орач» та «Перебудова». У розвитку економіки колгоспам значну допомогу подавала Жовтокам'янська МТС, організована в 1930 році.

Рік у рік багатіли колгоспи. Вони спорудили добрі тваринницькі ферми, просторі виробничі приміщення, придбали необхідний реманент. Зростання грошових доходів, врожаю, виробництва молока, м'яса та іншої тваринницької продукції висунуло ці колгоспи в лави кращих, передових в республіці.

Мирне життя трудящих 22 червня 1941 року обірвала війна. Та радянський народ одностайно став проти ворога. У Грушівці і Куті діяв партизанський загін Південного фронту. 9 жовтня 1941 року народні месники здійснили сміливий напад на гітлерівців. Фашисти втратили тоді 123 чол. убитими, багато гвинтівок, 5 ручних кулеметів, 14 автоматів, 2 вогнемети, 2 міномети, 19 пістолетів, велику кількість патронів та інших боєприпасів[3]. Партизанам допомагали місцеві патріоти Ф. Я. Головатий, Й. Г. Крамар та інші.

[1] Вінок великому Кобзареві. Дніпропетровськ, 1961, стор. 203, 207.

[2] Боевой путь блиновцев. История боев и походов 5-й Ставропольской им. Блинова кавалерийской дивизии 1919—1929. Ставрополь, 1930, стор. 96, 97.

[3] «Український історичний журнал», 1967, № 9, стор. 122.

Восени 1941 року був організований партизанський загін в основному з рибалок риболовецької артілі ім. Богдана Хмельницького. На островах, порослих густим очеретом, вони створили свою базу, звідки здійснювали напади на окупантів. Восени партизани перейшли лінію фронту, деякі з них розійшлися для підпільної роботи по окупованих селах. У 1943 році в селі знову було організовано партизанський загін, який завдавав ударів ворогам.

Мешканці Грушівки і Кута вступали до партизанських загонів та підпільних груп, що діяли і за межами їхніх сіл. Так, наприклад, у Нікополі в діяльності підпільної групи «Месник» брав участь учитель історії Грушівської середньої школи М. К. Голуб.

Восени 1943 року Червона Армія наблизилась до нікопольських укріплень противника. Бої тривали кілька місяців. 5 лютого 1944 року 59-а гвардійська Краматорська ордена Суворова стрілецька дивізія, прорвавши оборону, перейшла у наступ. Місцеві жителі на рибальських човнах переправляли воїнів через річку Скарбну поблизу Кута. В битву вступила також 333-я Синельниківська Червонопрапорна ордена Суворова стрілецька дивізія. Села було визволено.

Гітлерівці завдали Грушівці і Куту великої шкоди. За сприяння партизанам фашисти розстріляли 43 грушівських активісти. За час окупації вони зовсім зруйнували артільні господарства[1].

Здавалось, потрібні десятиліття, щоб усе відновити і добитись довоєнного рівня виробництва. Та знов показала свою силу соціалістична система. Комуністична партія і Радянський уряд доклали усіх зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати народне господарство визволених районів. Велику допомогу подавали народи Російської Федерації і республік Середньої Азії.

У Токівському гранітному кар'єрі. 1966 р.

У Грушівці і Куті одразу після визволення від окупантів відновилися колгоспи. Вже навесні 1945 року вони засіяли зерновими 3308 га ріллі, технічними культурами — 356 га. Наприкінці того ж року колгоспники виробили 1131 цнт молока, 12 цнт меду тощо.

До 1948 року колгоспи обох сіл з допомогою МТС освоїли довоєнні площі і досягли довоєнної врожайності з основних культур. Того ж року «Жовтневий орач» і «Перебудова» об'єдналися в один колгосп ім. Леніна. Головою його обрали фронтовика, досвідченого господарника С. А. Ніколенка. Через два роки до цього колгоспу приєдналась артіль ім. Будьонного. Утворилось велике багатогалузеве господарство, яке не раз було учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві.

Створення Каховської ГЕС і величезної зрошувальної системи навколо неї відкривало величні перспективи перетворення півдня України і півночі Криму на потужні бази сільськогосподарського виробництва. Будівництво Каховського водоймища потребувало перенесення кількох сіл з берегів Дніпра. Серед тих сіл були Грушівка і Кут. З цього приводу відбулися багатолюдні збори трудящих обох сіл, на яких пояснили умови перенесення: держава платить кожному господареві компенсацію, дає грошову позику, матеріали для будівництва на березі майбутнього моря.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 38, оп. 1, спр. 13, арк. 12.

Проектувальники показали план нового села. Він усім сподобався: рівні вулиці, асфальтовані шляхи, великі площі, Палац культури, школи, крамниці, садиби в рясних садах. Населення з ентузіазмом підтримало ідею будівництва водоймища і план переселення. Нове село назвали Ленінським.

Переселенню підлягало 678 дворів і все громадське господарство. Від держави колгосп дістав понад 3 млн. крб. допомоги, колгоспники — 6,8 млн. крб. Невдовзі прибули ешелони з лісом, цементом, цеглою, вапном, шифером, цвяхами, фарбами та іншим. Виконком Ленінської сільради опрацював план переселення. Сільськогосподарська комісія виконкому встановила нові межі землекористування артілі. Орні площі колгоспу лишилися старими. Дещо скоротились лише ділянки пасовищ і луків у заплаві Дніпра. Комісія сприяла колгоспові у складанні нової структури посівних площ, в освоєнні нових сівозмін.

Виконком допоміг переселенцям вибрати ділянки для садиб, надав транспорт для перевезення майна, склав чіткий графік розподілу будівельних матеріалів. Було налагоджено торгівлю, медичне обслуговування населення. З'явились тимчасові павільйони, лотки і пересувні фургони з продовольчими та промисловими товарами. В будівельних бригадах відкрились їдальні з гарячою їжею. Для підготовки спеціалістів будівельних професій сільради і колгосп організували курси. Було скомплектовано з числа колгоспників 15 будівельних бригад. Споруджено лісопильню, майстерні для виготовлення конструкцій, бетонорозчинні вузли. Районні організації дали колону автомашин для перевезення із зони затоплення лісу, худоби, колгоспного майна та будівельних матеріалів із станції Підстепна.

Велику роботу провела партійна організація колгоспу. В усіх бригадах відбулися збори, на яких комуністи ознайомили людей з порядком переселення, закликали будівельників розгорнути соціалістичне змагання за достро кову здачу нових споруд. І ось менш як за рік на території Ленінського з'явилося 16 великих виробничих приміщень. Замість старих, непристосованих скотних дворів, що були у Грушівці і Куті, на новому місці виросли корпуси ферм для великої рогатої худоби, механізовані свинарники, вівчарні, стайні.

Було встановлено суворий контроль за здійсненням графіку будівництва житлових та культурно-побутових споруд. Сільрада заборонила порушувати планування, будували лише за типовими проектами. Закладали відразу кілька будинків, роботу організовували комплексно. Одна ланка возила камінь і пісок, друга — копала траншеї під фундамент, третя — починала кладку. Далі за справу бралися теслярі, штукатури, столяри. Виконроби стежили, щоб потокові лінії без перебоїв забезпечувались технічною документацією, матеріалами, інструментом, мали широкий фронт робіт. Потоково-розчленований метод дозволив раціонально використати робочу силу і техніку.

Про старі хати, залишені в Грушівці і Куті, забули. Люди хотіли мати котеджі на 4—5 і більше кімнат, з скляними верандами і мансардами. Всередині — передпокій, вітальня, спальня, їдальня, дитяча спальня, ванна. Електропроводка в більшості домів монтувалась не по стінах, а всередині. Досвідчені майстри виготовляли шафи, буфети, столи, тумбочки, карнизи, ліжка тощо. Колгоспник приходив у майстерню, вибирав з ескізів чи з експонатів те, що йому до вподоби, виписував накладну, платив усю суму чи оформляв замовлення на виплату і забирав речі.

За рік колгосп зводив 340 будинків. На один будинок витрачався день. Завзято, з ініціативою працювали будівельні бригади М. О. Усика, Ф. С. Потурая та багатьох інших. Люди дбайливо впорядкували своє село: насадили вздовж вулиць і біля дворів понад 12 тис. дерев, спорудили великий парк у центрі, поблизу літнього кінотеатру, майстерно виліпили мозаїчне панно на фасаді Палацу культури, що відображає достаток і щастя трудящих в умовах колгоспного ладу. На площі поставили великий монумент В. І. Леніна, з чиїм ім'ям зв'язані всі перетворення в цьому степу, перемоги на фронтах, у мирний трудовий час, прекрасне майбутнє колгоспу.

Довкола площі В. І. Леніна побудували універмаг, продовольчий і господарський магазини, книгарню, їдальню, пошту, телеграф, кінотеатр. А за 300 метрів від площі височить колгоспний будинок відпочинку, далі — лікарня, кілька багатоповерхових корпусів школи-інтернату.

Сільрада, правління і партійна організація колгоспу так поставили справу, що водночас із будівництвом села не зменшувались темпи польових робіт.

Погодні умови вимагали своєчасного нагромадження вологи в грунті, дбайливого зберігання її, бо дощі тут випадали рідко. Ось чому ще влітку 1950 року з ініціативи партійної і комсомольської організацій виготовлено 3,5 тис. щитів для затримання снігу взимку. Гусеничні трактори обладнали волокушами. Ними утворили снігові валки, чим затримали велику кількість вологи. Навесні 1951 року прокопали канави на полях, щоб тала вода рівномірно розподілялась по всій ріллі. Все це давало добрі наслідки. Врожай зернових 1951 року досяг 20 цнт з га. Партійна організація артілі була на ту пору нечисленна, в ній налічувалось лише 9 комуністів. Та вона зуміла залучити до активної масово-політичної роботи десятки передовиків, утворивши міцний агітколектив. Комуністи власним прикладом у праці і палким більшовицьким словом надихали колгоспників на досягнення нових рубежів, на подолання перешкод у виконанні державних планів.

Усю пристрасть серця віддавав колгоспним справам бригадир тракторної бригади комуніст Г. М. Саєнко. Він доклав багато сил, щоб чітко налагодити роботу бригади, впровадити прогресивні способи обробітку культур. На добре обладнаному польовому стані було відкрито агітпункт, бібліотеку. Двічі на тиждень виходила стінна газета, яка пропагувала досвід передовиків, критикувала недоліки. Саєнко зумів створити актив з працьовитих колгоспників, організувати допомогу відстаючим. І невдовзі в бригаді не було нікого, хто б не виконував норму. До читання лекцій і доповідей залучалась інтелігенція. Часто виступали перед рільниками агітатори Л. С. Донець, О. І. Бондаренко, А. Я. Булигіна, Д. М. Криштопа.

Велику роль у виробничому житті села відігравала молодь. На той час в комсомольській організації колгоспу було 60 юнаків і дівчат. Комуністи по-дружньому радили, на що насамперед слід звернути увагу, на чому зосередити свої сили. І комітет комсомолу енергійно здійснював ті поради. У колгоспі створили кілька комсомольсько-молодіжних ланок по вирощуванню просапних культур. Понад 20 хлопців і дівчат пішли працювати на тваринницькі ферми. Створено було комсомольський штаб контролю за ходом виробництва продуктів тваринництва і рільництва. Добре працювали комсомольсько-молодіжні ланки Марії Ганжі та Ганни Тимошенко. Вони виростили високий урожай найбільш трудомістких культур — просапних. Комсомольці були ініціаторами насадження лісосмуг, заклали лісорозсадник на площі 16 га. Лісомеліоративна ланка, яку вони організували, за 2 роки насадила 97,5 га площі надійного заслону суховіям.

Партійна і комсомольська організації, сільська Рада депутатів трудящих велику увагу приділяли спорудженню зрошувальної системи на 1000 гектарах землі, закладці саду на 260 і виноградника на 93 гектарах.

Господарство поповнювалось спеціалістами — агрономами, зоотехніками, ветеринарами, які впроваджували передовий досвід і досягнення науки у сільське господарство. Найбільше в цій справі відзначався зоотехнік А. Л. Юшко. Він щотижня проводив навчання доярок, свинарок, телятниць, навчав їх майстерності догляду за тваринами. Все це дало добрі наслідки. Врожаї щороку зростали на 5—6 цнт. В 1951 році рільництво дало 1363 тис. крб. прибутку, тваринництво — 1720 тисяч. Загальний доход колгоспу перевищив 3 млн. крб. Оплата праці порівняно з 1945 роком зросла у 6 разів[1].

Прибутки дали можливість колгоспові придбати 3 вантажні автомашини, 75 автонапувалок, електродоїльний апарат, 7 різних машин для кормів, механізувати токи

[1] Газ. «Вперед», 13 квітня 1952 р.

і подачу води, встановити радіовузол на 242 точки. Зростала й оплата праці трудівників. Колгоспники Ю. Гордієнко, І. Крамар, К. Карапуд, Я. Сайко, М. Проноза та інші одержали по 8 тис. крб. і по 300 пудів хліба за рік. Один з перших фундаторів колгоспу М. П. Онищенко, працюючи ковалем, заробив за рік 2 тонни хліба і 7 тис. карбованців.

26 червня 1952 року районна газета «Вперед» опублікувала Указ Президії Верховної Ради УРСР про нагородження орденами і медалями колгоспників артілі ім. Леніна. В житті колгоспу і району то була подія великої ваги. Орден Леніна одержали ланкові К. А. Бабенко, А. Ф. Огнива, М. С. Проноза, Н. Г. Середа, Г. Т. Тимошенко, голова С. А. Ніколенко, орден Трудового Червоного Прапора — колгоспниці А. І. Глущенко, М. Ф. Дігтяр, П. П. Донець, К. С. Друзь, М. Є. Запорожець, Ф. Д. Іванова, М. І. Мануйленко, А. А. Печена, Т. І. Полякова, Ф. Ф. Руденко, П. Ф. Сайко, М. О. Стадник, К. З. Юшко, медаль «За трудову доблесть» — 16 колгоспників, медаль «За трудову відзнаку» — 19.

Успіхи артілі зростали. 1954 року колгосп встановив для снігозатримання 6 тис. щитів, своєчасно провів польові роботи і знову зібрав високий урожай. Одної озимої пшениці зібрано понад 32 тис. цнт (2 тис. цнт — понад план). На той час основне будівництво в селі було завершено. Грошовий доход господарства досяг 5 млн. крб. Через рік він зріс до 9 млн. карбованців.

З осені 1955 року почалось заповнення Каховської водойми. Біля Ленінського спорудили високу захисну дамбу. На той час до колгоспу приїхав видатний український кінодраматург і режисер О. П. Довженко, який кілька років підряд приїздив на будову Каховського гідровузла і цікавився спорудженням цього гіганта на Дніпрі. Олександр Петрович зупинявся у домі голови колгоспу С. А. Ніколенка, мав з ним тривалі і щирі бесіди, познайомився з багатьма іншими трудівниками. Саме там і тоді виникла у письменника ідея створити кінокартину «Поема про море». Чудові працьовиті люди Ленінського стали прообразами героїв фільму. «Поема про море», як видатний твір часу, ввійшла до скарбниці українського радянського кіномистецтва. Пам'ять про відвідини цих земель О. П. Довженком живе тут і досі. В будинках колгоспників, де він побував, бережуть як дорогу реліквію все, що зв'язане з перебуванням видатного митця.

У 1965 році на базі колгоспу ім. Леніна створено радгосп ім. Ілліча. Його директором призначено учасника Великої Вітчизняної війни С. І. Марокко, який два роки перед тим був головою цього колгоспу; секретарем парткому обрано Ф. К. Сидоренка, що закінчив Вищу партійну школу при ЦК КП України. Було далі розширено внутрігосподарську спеціалізацію, переведено відділки на самостійний госпрозрахунок і при тій же площі орної землі, що була в колгоспі, перевиконано план виробництва продукції. Знову провідною у сівозміні стала озима пшениця, як основна зернова культура півдня України. Розширено площі під парами. Відновлено посіви багаторічних і однорічних трав, необхідних для поліпшення родючості грунту.

У 1966 році працівники радгоспу значно перевиконали плани виробництва зерна, соняшнику, овочів, фруктів, сіна, силосу. Врожай озимої пшениці досяг 28,1 цнт з га, овочів — 180 цнт. Валовий надій молока становив 21 412 цнт проти плану 15 810. Знизилася собівартість багатьох видів продукції: зернових — на 13 проц., молока — на 8, приросту худоби — на 6 процентів. У 1966 році радгосп побудував ще одну тваринницьку ферму, проклав водогін для господарських потреб на 38 кілометрів.

Високими нагородами відзначила Батьківщина передових трудівників радгоспу. Орденом Леніна нагороджено трактористку Є. Г. Гаврюн, робітницю К. О. Сидоренко, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста А. С. Сайка, пташницю М. П. Качан, робітницю Н. А. Миць, орденом «Знак Пошани» — керуючого відділком П. І. Гогуну, медаллю «За трудову доблесть» — директора радгоспу С. І. Марокко, робітника Я. Г. Плахоту, ланкову Г. А. Парубець, свинаря А. С. Овчаренка, доярку Є. І. Крюкову.

Клуб радгоспу ім. Ілліча. Ленінське, 1967 р.

У ювілейному 1967 році радгосп домігся нових успіхів. Врожай зернових з гектара перевищив на 2,8 цнт рівень 1966 року, а валовий збір озимої пшениці зріс на 10 170 цнт. Валовий надій молока перевищив показник 1966 року на 1730 цнт. Рівень рентабельності рослинництва досяг небувалої цифри — 90 проц. Перевиконувались плани реалізації продукції державі.

Ще в 1952 році до Ленінського переселився рибальський колгосп ім. Богдана Хмельницького. У ньому тепер 114 рибалок, які щороку виловлюють по 7—8 тис. цнт риби. Порівняно з 1959 роком улов артілі у 1967 році зріс майже в півтора рази. Доходи артілі збільшилися з 55 тис. крб. у 1959 до 348 тис. крб. у 1965 році. Тут постійно дбають про збільшення поголів'я риби у водоймі. В рибколгоспі пишаються ланковим І. С. Трегубом та іншими передовиками, які добре виконують свої виробничі завдання. Понад 40 років ловить рибу К. М. Головко. Ще не було такого року, щоб він не виконав плану. Щорічно добуває він в середньому 10 тонн коропа, судака, ляща, щуки, сома. І за цей славний труд К. М. Головко нагороджений орденом Леніна.

Велику діяльність серед трудящих розгортає сільська Рада. Вона виступила ініціатором благоустрою села, посадки дерев і квітників на вулицях, оголосила конкурс на кращу вулицю і кращий дім. Про хід конкурсу регулярно інформували мешканців по радіо. Особливо багато корисного зробила комісія сільради по охороні здоров'я. Вона навела порядок в лікарні і поліклініці, зміцнила медпункти кваліфікованими лікарями, налагодила постачання лікарні продуктами харчування. Комісія по культурно-масовій роботі, діючи в контакті з партійною і комсомольською організаціями колгоспу, добилась поповнення бібліотек новинками літератури, призначила книгонош на ферми і в польові стани, допомогла артілі художньо оформити клуб, налагодити гурткову роботу.

Село забудовується, розширюється. Тут є 1473 шлакоблочні і цегляні будинки під шифером або черепицею. В селі багато мотоциклів, легкових автомашин, телевізорів, радіоприймачів, холодильників, пральних машин.

У 1957 році в Ленінському відкрила двері нова двоповерхова школа-десятирічка. Дітей зустріла новорічна ялинка. Понад 400 учнів сіли тоді за парти у просторих і теплих класах. До їх послуг були всі необхідні кабінети, фізкультурний і два читальні зали, їдальня. Тепер у селі три школи: середня і дві восьмирічні, в яких навчається понад тисяча дітей, працює близько 100 вчителів. Середня школа має свій історико-краєзнавчий музей, в якому зібрано пам'ятки старовини, матеріали з історії рідного краю.

Каховське море створило довкола курортний мікроклімат. Море служить людям: електричним світлом залиті тепер тисячі сіл Придніпров'я. Дзюрчить вода у каналах, що дають вологу колгоспним і радгоспним ланам. Електричний струм Каховської та інших гідростанцій постачає енергію новим заводам, фабрикам, шахтам, робітничим селищам і містам.

Мрії Ілліча народ успішно втілює в життя.

І. Т. ДОВЖЕНКО, Д. І. ЗУБ, М. І. ІЩЕНКО.

МАР'ЯНСЬКЕ

Мар'янське — село, центр однойменної сільської Ради, якій підпорядковане також село Новомихайлівка. Розташоване на правому березі Каховського водосховища за 25 км від районного центру. Відстань до найближчої залізничної станції Підстепна Придніпровської залізниці — 7 км. Через Мар'янське проходять автомагістралі на Кривий Ріг, Нікополь, Херсон, Миколаїв, Одесу. Населення — 5,5 тис. чоловік.

Археологічні дослідження курганів в околицях села свідчать про те, що люди в цих місцях з'явилися ще за часів раннього бронзового віку (III—II тисячоліття до н. е.). В окремих похованнях III—II століть до н. е., які належали сарматам, знайдено зброю, різноманітні прикраси з золота, скла, міді. Поблизу села досліджувалися також пам'ятки, які належали кочівникам (XIV—XV століття)[1].

Засноване Мар'янське у XVIII столітті як запорізький зимівник біля річки Тернівки. Спочатку таку назву мало й село[2]. За ревізією 1782 року в Тернівці налічувалось 108 дворів з населенням 672 чоловіка[3]. Пізніше сюди переселилося кілька родин з Полтавщини та інших місцевостей, які осідали окремими групами і звалися: сажани, полтавчани, ганнівці та інші. Згодом вони об'єдналися разом з Тернівкою в одне село — Мар'янське. Згадка про нього зустрічається в документальних джерелах 1787 року[4]. Жителі села ще з часу ліквідації Запорізької Січі були віднесені до розряду державних селян.

У 1859 році в Мар'янському проживало 2375 мешканців. За користування казенними землями вони платили подушне, оброчну подать, відбували рекрутську та інші повинності.

Згідно з законами 1866—1867 рр. мешканці села одержали наділи до 5 десятин на ревізьку душу, за які протягом 44 років повинні були вносити викупні платежі. Всього громаді села було відведено 11 266 десятин землі.

Капіталістичний розвиток села після реформи супроводився розоренням і зубожінням селянства, зростанням сільської буржуазії — куркульства, в руках якого опинилася значна частина земель. В середині громади розміри наділів різко зменшилися — спочатку до 3,5, потім до 2,2 десятини на ревізьку душу[5].

За даними 1906—1907 рр., в селі було 37 господарств, що мали від 20 до 25 десятин землі, 4 — від 25 до 50, 14 — понад 50 десятин. 129,8 десятини найкращої землі належало церкві. В той же час 245 господарств мали землі по 3,5 десятини[6]. Нерівномірно розподілялась і робоча худоба. 91 господарство не мало тяглової сили, 159 селянських дворів — ніякої худоби. Все це призводило до низьких урожаїв. З однієї десятини збирали (в пудах): жита — 25, ярової пшениці — 30, ячменю — 30[7].

Шукаючи виходу, селяни Мар'янського змушені були орендувати поміщицьку землю за високу плату. Біднота продавала своє майно, йдучи у найми до поміщиків і місцевих куркулів. Лише невелика група сільських багатіїв зосереджувала у своїх руках матеріальні засоби. Ця група була і найбільш впливовою в селі.

---

[1] «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», 1955, вып. 4, стор. 81—83; Археологічні пам'ятки УРСР, т. 9. К., 1960, стор. 102—126.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 96, додаток, стор. 142, 143.

[3] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 35, арк. 34.

[4] Установление сельского порядка в казенных Екатеринославского наместничества селениях. СПб., 1787, стор. 62.

[5] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 142, 207, 315, 7—20 (додаток).

[6] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в 1906—1907 гг. Херсон, 1908, стор. 34, 35, 36, 37; Список землевладений Херсонского уезда по волостям. Херсон, 1909, стор. 84.

[7] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 34.

З медичних установ тільки напередодні першої світової війни в селі була відкрита амбулаторія. До 1891 року на весь Херсонський повіт працював один лікар, зайнятий виконанням судово-медичних та медично-поліцейських обов'язків[1]. В 1891 році за 12 км від Мар'янського, в селі Костромці, відкрито лікарську дільницю, яка обслуговувала три волості (в тому числі й Мар'янську) з населенням 21 500 чоловік. В ній працювали лікар і 2 фельдшери.

Перша школа з 3-річним строком навчання відкрита у Мар'янському в 1875 році. Утримувала її сільська громада, але лише невелика кількість дітей здобувала початкову освіту. В 1892 році учнів було — 81 хлопчик і 33 дівчинки, та закінчило третій клас лише 12 учнів (10 хлопчиків і 2 дівчинки)[2]. В 1896 році в двох школах села — земській та церковнопарафіальній — навчалось всього 124 учні [3].

Про перші революційні виступи в селі збереглося мало документів. Відомо, що в листопаді 1905 року селянська біднота, зібравшись на сходку, поставила вимогу перед місцевою владою збільшити земельні наділи, дозволити безплатно ловити рибу. Вимоги ці не були задоволені, а за антиурядовий виступ проти «існуючого порядку» на селян накладено державний штраф.

Перша світова імперіалістична війна, яка ще більше розорила бідняцькі господарства, прискорила наростання революційних подій. Великий революціонізуючий вплив на населення справляли солдати, що поверталися з фронту після поранення. Колишні фронтовики К. Г. Овечко, І. Є. Марченко, В. І. Михно, І. Р. Заморій та інші поширювали серед односельчан ідеї більшовицької партії, збуджували прагнення кінчити війну, скинути царя і знищити капіталістичну та поміщицьку власність.

Після повалення царизму в лютому 1917 року селянська біднота рішуче виступала з вимогами відібрати землю у поміщиків і куркулів. На волосному сході було створено земельний комітет. Особливо розгорнулася діяльність комітету після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Він керувався у своїй діяльності «Тимчасовими правилами врегулювання земельних відносин», схваленими 27—30 листопада 1917 року на 1-му Херсонському повноважному губернському з'їзді земельних комітетів. По-більшовицькому настроєні селяни вимагали розподілу землі у відповідності з Ленінським декретом.

23 лютого 1918 року Херсонський повітовий селянський з'їзд прийняв рішення про передачу всієї влади Радам, ухваливши скасувати повітові та волосні земства[4]. Тоді ж у Мар'янському було обрано Раду селянських депутатів, до складу якої ввійшли С. І. Кальченко, В. І. Михно, А. В. Катран, М. С. Недренко, очолював її Г. І. Ткалич[5].

Наприкінці березня 1918 року, після окупації села німецько-австрійськими військами, багато сільських активістів — В. Н. Сьомка, І. Є. Тищенко, Т. І. Кальченко, П. І. Безпалий та інші вступили до партизанських загонів. У Криворізькому партизанському загоні проти ворогів Радянської влади боровся колишній мар'янський наймит К. Г. Овечко, який ще в жовтні 1917 року вступив до першого Московського загону особливого призначення.

Після краху австро-німецького окупаційного режиму трудящим села довелось боротись проти буржуазно-націоналістичних військ. На початку 1919 року Мар'янське визволили від петлюрівців частини Червоної Армії. В селі було відновлено органи Радянської влади, які почали здійснювати аграрні закони Радянського уряду. Активну роботу по наділенню селян-бідняків землею розпочала земельна

---

[1] Деятельность земства в Херсонском уезде за 1864—1913 гг. Херсон, 1913, стор. 56, 60.

[2] Отчет Херсонской уездной земской управы об ее деятельности и о состоянии земского хозяйства в Херсонском уезде за 1892 г., стор. 2, 68.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 432.

[4] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 3. К., 1957, стор. 499.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 24, арк. 1—4.

Мар'янські комсомольці 20-х років (зліва направо): сидять — Г. І. Скрипник, П. І. Горб, А. З. Крижанівська; стоять — О. П. Прохорець, В. П. Скрипник. 1967 р.

комісія, очолювана З. Є. Токарем. 8 березня 1919 року з'їзд Рад 13 волостей Херсонського повіту виділив Мар'янській волості додатково 7328 десятин колишніх поміщицьких земель у Михайлівській та Нововоронцовській волостях [1].

Робота по відбудові народного господарства відбувалася в умовах гострої боротьби з куркульськими бандами. В травні село захопили григор'євці. Багато мар'янців вступило до Першого Криворізького комуністичного полку, який у складі групи військ О. Я. Пархоменка громив заколотників.

У серпні радянське будівництво на селі було перерване денікінцями, які «хазяйнували» тут до початку 1920 року. Після визволення села від білогвардійців було відновлено владу Рад. Проте і цей період мирного будівництва тривав недовго.

Восени 1920 року Мар'янське та навколишні населені пункти були місцем кровопролитних боїв Червоної Армії проти врангелівських військ[2]. У жовтні 1920 року лінія фронту проходила поблизу села, і місцеве населення допомагало червоним військам підвозити зброю, боєприпаси, пальне, виділяло з своїх, хоч і малих запасів, теплий одяг і продукти харчування. 14 жовтня в районі Мар'янського, Грушівки і станції Ток війська Південного фронту під командуванням М. В. Фрунзе розгромили три кавалерійські і дві піхотні дивізії ворога. В боях особливо відзначились частини 2-ї Кінної армії, на чолі якої був П. К. Миронов. Першим ввірвався в Мар'янське командир бригади Журавльов.

Після розгрому Врангеля трудящим села довелося відбудовувати вщент розорене господарство. Авангардну роль в цьому відігравали сільські комуністи, яких очолював М. С. Недренко. Велику допомогу партійній організації подавав комсомольський осередок, створений також у 1920 році[3]. В числі перших комсомольців були П. І. Горб, В. Г. Журавель, Н. Л. Проскура, О. П. Прохорець, І. Д. Руденко, А. Г. Скрипник, В. П. Скрипник, П. П. Скрипник, П. І. Сосюра, О. З. Стародубець, А. Й. Якименко. Молодь обрала своїм вожаком Петра Скрипника. Мар'янські комсомольці Василь Журавель і Петро Скрипник в 1921 році ввійшли до складу Криворізького повітового комітету комсомолу[4]. Роботи в молоді було багато: роз'яснення політики партії й уряду, боротьба з бандитизмом, ліквідація неписьменності та інше.

Активно допомагав зміцнювати Радянську владу створений у 1920 році комітет незаможних селян[5].

Навесні 1921 року в Мар'янській волості було засіяно більше 6 тис. десятин землі. Радянська держава додатково виділила для мар'янців нові землі, за 15—20 км від села, куди переселилася частина сімей. Виникли нові села: Перше Травня, Зарево, Запорізьке. В 1922 році колишні наймити й бідняки села К. Г. Овечко,

---

[1] З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині. 1918—1925 рр. Херсон, 1957, стор. 43—46.
[2] История гражданской войны в СССР, т. 5. М., 1960, стор. 197.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 10, арк. 6.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 24, арк. 8, 22.
[5] Там же, ф. Р-3225, оп. 1, спр. 53, арк. 34; ф. Р-4540, оп. 1, спр. 24, арк. 8—10.

Г. Й. Овечко, Т. І. Губа створили тут сільськогосподарську комуну «Нове життя». Активним організатором її був А. В. Катран. Комуна одержала від держави реманент, фінансову допомогу, посівний матеріал, худобу, а згодом трактора. Першу борозну комунари доручили зробити В. І. Михну, який згодом став кваліфікованим трактористом.

Протягом 1923—1925 pp. в Мар'янському було створено ще 13 товариств спільного обробітку землі і вилову риби: «Червоний шлях», «Серп і молот», «Пролетарське», ім. Красіна, «Червоний прапор» та інші. Значну роботу на селі проводили члени сільськогосподарського кредитного товариства. Було відбудовано підприємство по переробці місцевої сировини, шкіряний завод.

Громадські організації села, дбаючи про відбудову господарства, значну увагу приділяли і ліквідації неписьменності серед населення. Ентузіастом у цій справі виступали вчителі — подружжя С. І. Стадник та Н. А. Стадник, О. П. Подольська, Г. В. Куватов і багато інших. Центрами культурно-виховної роботи серед селян стали 2 сільбуди — ім. В. І. Леніна та ім. Т. Г. Шевченка, відкриті в 1922 році [1]. У них проводились бесіди, лекції про політику Комуністичної партії і Радянської влади. Комуністи і комсомольці, при активній участі молоді, організовували в сільбудах і хатах-читальнях концерти художньої самодіяльності, читання книг і газет.

Боротьбу з дитячою безпритульністю в селі проводив жіночий відділ, який кілька років очолювала комуністка Л. В. Чистякова, згодом секретар Мар'янського партійного осередку. До активного громадського життя залучалося все більше жінок-трудівниць. Серед активісток, які допомагали партійній організації у проведенні соціалістичних перетворень на селі, була і Є. В. Жадько (Барабаш). Коли пострілом у вікно куркулі вбили комуніста голову КНС Івана Заморія, його дружина У. О. Заморій очолила КНС [2]. Згодом вона стала членом Комуністичної партії, брала активну участь у проведенні колективізації на селі. Перед Великою Вітчизняною війною У. О. Заморій працювала головою колгоспу «Червоний прапор».

Під час проведення суцільної колективізації у Мар'янському було організовано 7 сільськогосподарських артілей на базі комуни і товариств спільного обробітку землі [3]. Партійна організація села головну увагу зосередила на організаційно-господарському зміцненні колгоспів, соціалістичній організації праці, впровадженні у виробництво досягнень агрономічної та зоотехнічної науки. Широку агітацію серед селян вели комсомольці: вони викривали куркулів, писали плакати й гасла, чергували у сільраді, випускали стіннівки.

Виробничу та організаційно-господарську допомогу колгоспам села подавав колектив Апостолівської машинно-тракторної станції. До середини 30-х років мар'янські колгоспи значно зміцніли. Так, колгосп «Червоний прапор», що спеціалізувався на вирощуванні зернових культур, почав сіяти рис і з кожного гектара в середньому одержувати по 37 цнт. За ці успіхи у 1939 році його було занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки [4]. Голова цього колгоспу Ф. М. Вчорашній один з перших у районі був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Колгосп ім. Жданова спеціалізувався на виробництві продуктів тваринництва. В 1938 році він мав великої рогатої худоби 250 голів, понад 1300 овець, 200 свиней. За 2 роки поголів'я худоби в колгоспі подвоїлось. У 1939 році колгоспники одержали на трудодень по 3 крб. 20 коп. грішми і по 3 кг зерна [5].

Значні зміни відбулися в зовнішньому вигляді Мар'янського. Замість глиняних хат з солом'яними стріхами колгоспники споруджували нові будинки, криті залізом

---

[1] Газ. «Звезда», 22 грудня 1922 р.

[2] И. Проскврин. О криворожском селе. Х., 1927, стор. 58, 60; Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 24, арк. 21.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3076, арк. 20.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 1, арк. 3.

[5] ЦДАНГ СРСР, ф. 7857, оп. 2, спр. 2911, арк. 31.

і черепицею. Чимала заслуга у впорядкуванні села належала сільській Раді, яку очолював Г. О. Назаренко.

Велика увага приділялась охороні здоров'я трудящих, народній освіті. Діти навчались в 5 школах. В селі працювало близько 20 спеціалістів сільського господарства.

Суворих випробувань зазнало населення в період тимчасової окупації села гітлерівцями — з 17 серпня 1941 року до 16 лютого 1944 року. Фашисти вивезли насильно до Німеччини 600 жителів села[1]. Вони розстріляли колгоспних активістів — С. Кудренка, О. Заскалька, А. Шемет, Д. Супруна, В. Нестройного, В. Сердюка та інших. Незважаючи на жорстокий терор і переслідування, багато мар'янців ввійшло до Апостолівського партизанського загону, яким командував І. І. Карастоянов. Серед них був колгоспник артілі «День врожаю» А. Є. Потурай, його станковий кулемет не раз змушував тікати окупантів. Смертю героя загинув він в одному з гарячих боїв[2]. У придніпровських плавнях проти фашистів боролося кілька загонів Південного фронту. Після жорстоких боїв у жовтні 1941 року поблизу Мар'янського та інших сіл фашисти кинули проти народних месників охоронну дивізію, окремий охоронний полк та загін поліції[3].

Чимало мешканців села героїчно боролися з ненависним фашизмом на фронтах війни. З боями дійшли до самого Берліна Ф. З. Шкільний, С. П. Прохорець, А. О. Устименко та інші. Уродженця Мар'янського Д. П. Леуса за ратні подвиги нагороджено орденом Леніна.

Наприкінці вересня 1943 року Червона Армія підійшла до лівого берега Дніпра. 11 лютого 1944 року 179-й полк 59-ї стрілецької Краматорської ордена Суворова дивізії Третього Українського фронту наступав у напрямі Мар'янського, щоб перерізати шосейну дорогу на Ново-Воронцовку. В боях за визволення Мар'янського загинуло понад 70 радянських воїнів, в тому числі: гвардії майор В. І. Фокін, гвардії капітан А. К. Каменєв, гвардії молодші лейтенанти М. І. Сафронов, А. Башкатов, сержанти А. Д. Бузенко, Н. П. Лукаш, рядові В. М. Калюжний, Т. М. Воробйов та інші. В центрі села — їх братська могила. Населення свято шанує пам'ять про загиблих воїнів.

За два з половиною роки окупації фашисти майже знищили село. Завдані збитки населенню і громадському господарству, за неповними даними, складали 8,5 млн. карбованців[4].

17 лютого 1944 року, наступного дня після визволення села від окупантів, відновила свою роботу сільська Рада, яку очолив комуніст А. С. Шмиголь. Велику організаторську допомогу по відродженню колгоспного господарства проводила територіальна партійна організація у складі 5 комуністів, відновлена в червні 1944 року.

Того року в колгоспах «Зоря» і «Нове життя» працювало 217 жінок і тільки 27 чоловіків. Не було тракторів, орали коровами, копали землю лопатами. Площа посіву не перевищувала 600 га, а це становило лише 50 проц. посівної площі довоєнного часу. В колгоспі ім. Жданова великої рогатої худоби було лише 47 голів, в тому числі 10 корів, зовсім не було свиней, птиці. Та на допомогу прийшли трудящі інших областей і республік країни. Від них було одержано значну кількість посівного матеріалу, худоби, знарядь праці.

Спираючись на допомогу держави і переборюючи труднощі, колгоспники працювали з великим піднесенням. У 1947 році вони здали державі хліба близько 34 тис. цнт. В наступному році були освоєні всі орні землі довоєнного часу. Колгоспи села достроково виконали державний план хлібозаготівель, здавши 36,5 тис. цнт зерна, 3,4 тис. цнт олійних культур. За роки четвертої п'ятирічки повністю від-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 109, арк. 7; ф. Р-268, оп. 3, спр. 74, арк. 75.

[2] Газ. «Будівник комунізму», 4 січня 1964 р.

[3] «Український історичний журнал», 1967, № 9, стор. 121—123.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 110, арк. 12.

новлено зруйноване війною господарство колгоспів. У 1950 році 7 сільськогосподарських артілей Мар'янського об'єднались у дві — ім. Карла Маркса та ім. Жданова, що сприяло їх економічному зміцненню. В наступному році, наприклад, в колгоспі ім. Жданова валовий збір зернових збільшився на 43 тис. пудів проти 1950 року, грошовий прибуток — більше як на 0,5 млн. карбованців[1].

Протягом 1952 року колгоспи придбали 2 вантажні, 3 зерноочисні машини, пилораму, стругальний верстат, водонапірну установку для ферм, електромотори і багато різного обладнання та матеріалів. До неподільних фондів колгоспу було відраховано більше 610 тис. крб. (в 3 рази більше, ніж у 1951 році). Цим успіхам передувала копітка організаторська та масово-політична робота комуністів артілі.

Перед чотирма партійними організаціями села, які об'єднували 113 членів КПРС, постали особливо відповідальні завдання, коли почалося спорудження Каховського моря. Протягом 1954—1959 рр. частина Мар'янського була перенесена на нове місце. Колгоспники одержали від держави потрібні кошти на громадське і житлове будівництво. Було знесено і збудовано заново за типовими проектами близько 1 тис. будинків. Рівними стрічками простяглись від асфальтової магістралі 20 нових вулиць.

Тільки в 1965 і 1966 роках за допомогою держави в селі споруджено 39 новобудов. Для трудівників сільського господарства збудовано на колгоспні кошти 30 житлових двоповерхових будинків. Бетонний завод забезпечував потреби в будівельних матеріалах. В селі прокладено водопровід, почала працювати фільтрувальна станція потужністю 4,5 тис. куб. м води на добу.

Водночас трудящі села не послаблювали уваги до розвитку громадського господарства. В лютому 1965 року на базі колгоспу ім. Карла Маркса в селі створено радгосп молочно-зернового напрямку. На його полях працює 56 тракторів, 17 комбайнів, 32 автомашини. Всі трудові процеси механізовано. Радгоспні землі одержують вологу з каналу Дніпро—Кривий Ріг. На господарських успіхах радгоспу дуже позначилось зміцнення його кваліфікованими кадрами. На різних ділянках виробництва трудиться 22 спеціалісти, 120 механізаторів. Механізована ланка О. М. Назаренка, наприклад, кілька років підряд вирощує високі врожаї просапних культур з мінімальними затратами ручної праці.

Партія й уряд високо відзначають працю трудівників радгоспу. Чимало з них — телятницю К. О. Білу, ланкову П. Г. Сизоненко, трактористів І. М. Назаренка, С. П. Олексієнка, О. Г. Ленського, В. О. Мудрика та інших — нагороджено орденами і медалями.

Невпинно зміцнюється також економіка колгоспу ім. Жданова, в якому інтенсивно розвивається спеціалізоване тваринництво. Колгоспні ферми мають понад 13 тис. овець асканійської породи. На науково-технічній основі поставлено тут виробництво вовни, колгосп є головним її постачальником у районі. У спеціальних лабораторіях класифікується і визначається чистий вихід, а потужний прес укладає цінну сировину в тюки. Стрижка овець проводиться виключно механізованим способом. З кожної вівці тут знімають майже по 3 кг високоякісної вовни.

За досягнуті успіхи у піднесенні продуктивності колгоспна свиноферма здобула високе звання колективу комуністичної праці, її завідуючого Ф. І. Шкабару нагороджено орденом «Знак Пошани».

Насосна станція каналу Дніпро — Кривий Ріг. Мар'янське, 1967 р.

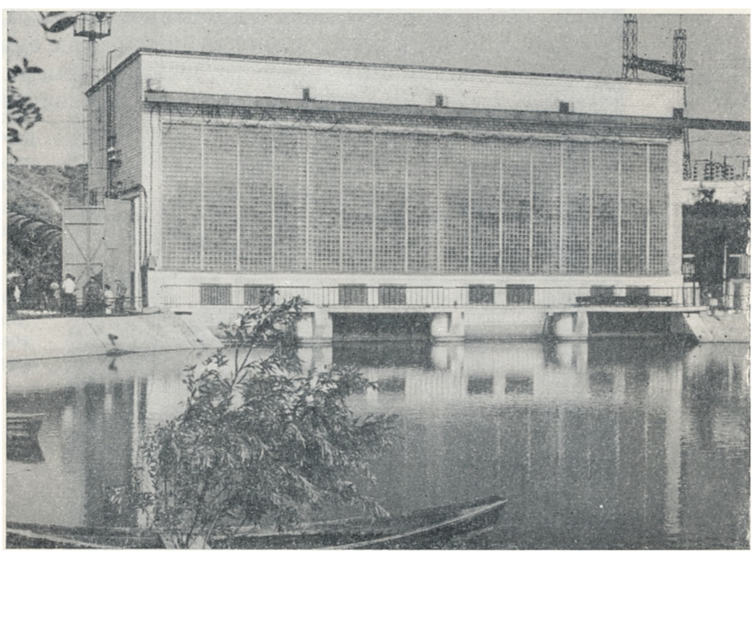

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 1153, оп. 1, спр. 5, арк. 40.

У 1966 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено в колгоспі 59,5 цнт м'яса. В наступному році тваринницька ферма одержала 1,3 тис. цнт свинини і від її реалізації — майже 59 тис. крб. прибутку [1]. Значний вклад у цю трудову перемогу внесли Г. П. Гетало, О. С. Руденко, Г. Т. Проскура, Є. П. Пальоха, Ф. С. Пальоха. Урожайність зернових у колгоспі становила 22,5 цнт з га. Ланка комуніста Г. К. Грищенка одержала по 110 цнт овочів з га, знизивши їх собівартість на 50 процентів. Загальний річний прибуток артілі — близько 1,5 млн. карбованців. Велику пошану трудівників артілі здобув ветеран колгоспного руху, колишній голова артілі, учасник громадянської війни Т. І. Губа.

Мар'янське повністю електрифіковане і радіофіковане. До кожного будинку підведено воду, у багатьох жителів є холодильники і пральні машини, телевізори і радіоприймачі. Тільки в магазинах села мар'янці за 1966 рік придбали 72 телевізори, 31 радіоприймач, 34 мотоцикли, 7 холодильників, 30 швейних і 40 пральних машин.

У селі є лікарня, 3 медпункти, 2 аптеки, зуболікарський кабінет. Велику пошану серед населення завоював колишній фронтовик, учасник оборони Ленінграда, завідуючий медичним пунктом В. М. Бондаренко, нагороджений значком «Відмінник охорони здоров'я».

Успішно розвивається тут народна освіта, культура. У 4 школах — середній, восьмирічній та двох початкових — навчається близько 900 учнів, працює понад 30 вчителів, з них половина — вихідці з рідного села. Вчителя математики І. І. Ніщенка нагороджено значком «Відмінник народної освіти».

Близько 100 молодих колгоспників навчається в університетах, технікумах, інститутах.

Створено добрі умови для культурного дозвілля і відпочинку хліборобів. У клубі колгоспу ім. Жданова вечорами завжди людно. Проводяться свята вшанування кращих людей, передовиків виробництва, організовуються літературні вікторини, масові ігри, виступи гуртків художньої самодіяльності. Найбільшу популярність у селі мають виступи хорового колективу, яким керує О. К. Павленко.

Перед трудівниками села дуже часто виступають лектори товариства «Знання». За ініціативою вчительки Мар'янської середньої школи К. В. Панової в селі створено народний університет педагогічних знань для батьків, радіожурнал «Для вас, жінки».

Клуби мають постійні кіноустановки, в тому числі і широкоекранну, дві бібліотеки. Близько 150 колгоспних родин мають особисті бібліотеки.

У спортивному колективі товариства «Колгоспник» працюють секції: легкої атлетики, плавання, футбольна, волейбольна та інші, які охоплюють 320 чол. Тільки у 1966 році в колгоспі ім. Жданова підготовлено 15 спортсменів-першорозрядників.

52 жителі села, в т. ч. 18 жінок — депутати сільської Ради. Серед народних обранців кращі виробничники, спеціалісти сільського господарства, вчителі, лікарі. Усі вони своєю сумлінною працею, постійною турботою про інтереси трудящих здобули велику повагу односельчан.

Минуло півстоліття Радянської влади. Це небагато порівняно з історією людського суспільства, з століттями окремих епох. Але воно дало багато для економічного розвитку Мар'янського. Осяяне немеркнучим світлом великого Жовтня, воно було також періодом невпинного духовного зростання трудівників радянського села.

К. О. КОЗУЛІНА, О. П. ПРОХОРЕЦЬ.

---

[1] Газ. «Будівник комунізму», 28 жовтня 1967 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД АПОСТОЛІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА КОСТРО́МКА—село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру, який є для Великої Костромки найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковане також с. Мала Костромка. Населення — 4912 чоловік.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Степовий», який має 9534 га орної землі, в т. ч. 2250 га зрошуваної. Радгосп займається виробництвом зерна і продуктів тваринництва. При ньому працює районна школа зрошуваного землеробства. За сумлінну працю 40 працівників радгоспу нагороджено орденами і медалями СРСР.

У Великій Костромці є середня, восьмирічна та початкова школи, школа сільської молоді, працюють 2 клуби і 2 бібліотеки. Функціонує лікарня. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Село засноване в другій половині XVIII століття як військове поселення Костромське. В роки першої російської буржуазно-демократичної революції селяни Костромки розгромили маєток графині Дашкової, розподілили між собою хліб, худобу, сіно. Херсонський губернатор надіслав сюди загін козаків, які придушили виступ. У 1909 році Костромка стала волосним центром. Тільки в 1912 році тут відкрилися земська початкова школа та лікарня. Наприкінці 1917 року за допомогою херсонських більшовиків створено волосний партійний комітет, до складу якого увійшло 9 комуністів. Тоді ж на сільській сходці було обрано Костромську волосну Раду селянських депутатів, першим головою якої став Д. С. Трусій, секретарем — Г. Т. Позигун.

Волосні збори представників бідноти 21 лютого 1918 року ухвалили рішення про створення загону Червоної гвардії, до якого вступило 22 добровольці; очолили їх Т. Я. Дашко та Н. Я. Свириденко. Незабаром організувався комсомольський осередок, до якого увійшли І. І. Позигун, А. Позигун, В. М. Стародуб та інші, всього 8 чоловік. У 1921—1922 рр. тут були дві хати-читальні, бібліотека, народний дім, клуб, при якому працював драматичний гурток.

17 серпня 1941 року Костромку окупували фашисти. У перші ж дні вони розстріляли радянських активістів, серед них: директора МТС П. В. Коваленка, голову колгоспу Г. Я. Костенка, колгоспників Ф. Попова, В. Самойленка та інших. На каторжні роботи до Німеччини було вивезено 452 жителі села. Фашисти завдали селу збитків на суму понад 55 млн. крб. У січні 1944 року на правому березі Дніпра, навпроти Костромки, розгорнулися жорстокі бої радянських військ з гітлерівцями. Декілька раз село переходило з рук в руки. 26 лютого радянські війська остаточно вибили фашистів із Костромки.

В боях за визволення села від гітлерівців відзначився шістнадцятирічний Олексій Климашкін. Він знищив гранатами ворожий кулемет з обслугою, а коли шлях радянським воїнам перепинив ворожий дзот і атакуючі бійці залягли, відважний воїн кинувся на нього і закрив кулемет своїм тілом. Йому посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Похований О. Ф. Климашкін у братській могилі, на якій встановлено пам'ятник.

Уродженець Костромки командир роти лейтенант Д. В. Фартушник за участь у форсуванні Дніпра удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Помер у госпіталі в 1946 році, похований в Апостоловому.

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний захід від районного центру і за 16 км від залізничної станції Апостолове. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новомар'янівка, Сергіївка, Шевченко. Населення — 630 чоловік.

Центральна садиба радгоспу ім. Горького розміщена в селі Володимирівці. Господарство має 6108 га орної землі, в т. ч. 1510 га зрошуваної. Основний напрям виробництва — м'ясомолочне тваринництво і вирощування зернових. Радгосп не раз був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки та ВДНГ (1957, 1958, 1960 рр.), відзначався пам'ятними медалями та дипломами. 15 кращих працівників радгоспу нагороджено орденами і медалями.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека.

Володимирівка виникла як військове поселення в другій половині XIX століття.

ЗЕЛЕНОДО́ЛЬСЬК — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 13 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Апостолове. Населення — 6800 чоловік.

Криворізька ДРЕС-2. Зеленодольськ, 1967 р.

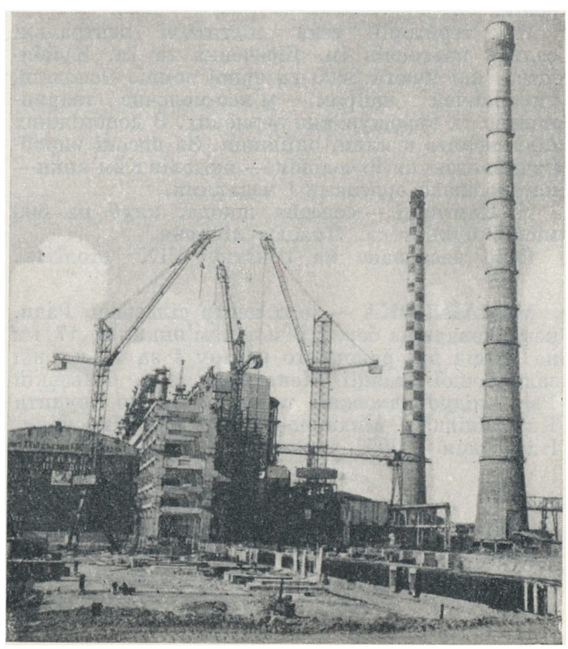

Історія Зеленодольська тісно зв'язана з будівництвом Криворізької ДРЕС-2, проект якої був затверджений Радою Міністрів Української РСР 31 січня 1961 року. Задовольняючи прохання будівельників, Верховна Рада УРСР постановою від 7 жовтня 1961 року затвердила й назву селища — Зеленодольськ.

Наприкінці 1961 року будівельники заселили перші тимчасові будинки, було відкрито їдальню та клуб.

Селище виросло за кілька років. Це справжнє сучасне місто. Воно має рівні квартали будинків, бетоновані дороги, широкі тротуари, які освітлюються ліхтарями денного освітлення. Тут споруджено універмаг, гастроном, готель, Палац культури. Функціонують лікарня на 115 ліжок, амбулаторія, аптека, дитяча та жіноча консультації. Збудовано дитячий комбінат на 180 місць та дитячі ясла на 60 місць.

У Зеленодольську — середня і восьмирічна школи, середня школа робітничої молоді. Відкрито музичну школу. Є філіал Запорізького гідроенергетичного технікуму, де навчається 340 студентів. Культурні запити трудящих задовольняють літній кінотеатр на 500 місць, 2 бібліотеки, клуб на 600 місць. На березі водоймища є водна станція, пляж. Працюють 3 їдальні, 8 продовольчих та промтоварних магазинів.

Переважна більшість жителів селища — молодь. Недарма Зеленодольськ називають селищем юності. У другому півріччі 1965 року тут став до ладу перший енергоблок станції потужністю в 300 тис. квт, в травні наступного року дав промисловий струм і другий такий же блок, а в квітні 1968 року потужність станції доведено до 1 млн. 200 тис. квт. За трудові досягнення 39 будівельників Криворізької ДРЕС-2 нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Кам'янки, за 18 км на північний схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Жовто-Кам'янка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Жовте, Новоіванівка, Слов'янка, Тарасо-Григорівка, Червона Колона, Червоний Запорожець. Населення — 2450 чоловік.

На території села містяться центральні садиби колгоспів ім. Шевченка та ім. Куйбишева, які мають 8400 га орної землі. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво та вирощування зернових. З допоміжних підприємств є млин, олійниця. За високі виробничі показники 40 чоловік — жителів Кам'янки — нагороджено орденами і медалями.

У Кам'янці — середня школа, клуб на 300 місць, бібліотека. Працює лікарня.

Село засноване на початку XIX століття.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Кам'янки, за 17 км на північ від районного центру і за 10 км від залізничної станції Жовто-Кам'янка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Катеринівка, Михайло-Заводське, Широчани. Населення — 2057 чоловік.

Збиральна техніка колгоспу «Перемога». Михайлівка, 1967 р.

У Михайлівці розташовані центральні садиби Михайлівської птахофабрики та колгоспу «Перемога». Птахофабрика (до 1966 року — радгосп «Прогрес») має 9684 га орної землі. В 1967 році тут вироблено на кожні 100 га сільгоспугідь по 113,7 цнт м'яса, на 100 га зернових по 46 500 штук яєць. Колгосп «Перемога» має 2618 га орної землі. Тут вирощуються зернові культури, розвинуте молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є олійниця.

За успіхи в розвитку сільського господарства орденами і медалями нагороджено 48 жителів Михайлівки. В 1949 році за високі врожаї пшениці колишній ланковій, нині робітниці птахофабрики Я. М. Корчевій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Михайлівці — середня школа, два клуби, дві бібліотеки.

Село засноване на початку XIX століття. В роки першої російської буржуазно-демократичної революції тут відбулися селянські заворушення. Доведені до відчаю жорстокою експлуатацією, в 1906 році селяни напали на економію графині Воронцової-Дашкової в селі Михайло-Заводському. Сюди були викликані жандарми, що придушили виступ; найбільш активних учасників заарештували.

Археологічні дослідження курганів Піввева, Дзигина, Довга Могила стверджують, що на цій території перші поселення з'явилися ще в добу бронзи (II—I тисячоліття до н. е.). В окремих курганах знайдено поховання кочівників XI—XIV століття.

НИ́ВА ТРУДОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Нива Трудова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселі Чумаки, Вільне, Єлизаветпілля, Зелений Луг, Пам'ять Ілліча, Садове, Солдатське, Червона Зірка. Населення — 688 чоловік.

Центральна садиба одного з передових у районі радгоспу ім. Димитрова розташована у Ниві Трудовій. Він має 4746 га орної землі. Основний напрям виробництва — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових, овочів й фруктів. У 1967 році тут зібрано зернових по 30,7 цнт з кожного га посівів, в т. ч. по 39,8 цнт озимої

пшениці, вироблено на 100 га сільгоспугідь по 459 цнт молока і по 73,8 цнт м'яса.

За одержання високих урожаїв зернових культур керуючому відділком радгоспу С. М. Коваленку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці; орденами і медалями Союзу РСР нагороджено ще 20 трудівників радгоспу.

В селі — восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека.

Нива Трудова заснована українськими селянами, що повернулися на Батьківщину з Канади після Великого Жовтня. В 1923 році в селі було створено партійний осередок, секретарем якого обрали робітника, члена партії з 1920 року, Г. Я. Стульського.

Серед сіл Нивотрудівської сільради революційними подіями 1917—1918 рр. відзначається село Єлизаветпілля, де після звістки про Велику Жовтневу соціалістичну революцію селяни захопили поміщицькі землі і майно. Австро-німецькі війська, що захопили Єлизаветпілля, кулями і шомполами відновлювали владу поміщиків. В один з червневих днів 1918 року каральний загін оточив село. Всіх жителів зігнали на околицю. Перед натовпом поставили 14 зв'язаних сільських активістів, яким військово-польовий суд оголосив смертний вирок. З 14 пощастило залишитися в живих лише двом — О. Куриленку та К. Личатею (пенсіонери, ветерани праці, вони і нині живуть у селі, часто розповідають школярам про буремні революційні роки). На околиці Єлизаветпілля височить обеліск, що встановлено на могилі, де поховано 12 борців за народне щастя.

ПЕ́РШЕ ТРА́ВНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на південь від районного центру і за 14 км від залізничної станції Апостолове. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Запорізьке, Нова Січ, Новосеменівка. Населення — 832 чоловіка.

Колгосп «Перше Травня», центральна садиба якого знаходиться в цьому селі, має 3162 га орної землі, в т. ч. 785 га зрошуваної. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте м'ясомолочне тваринництво.

Є восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека.

Вулиці села вимощені бетонними плитами, встановлено лампи денного освітлення, проведено в будинки колгоспників воду, газ. У 1966 році по підсумках змагання за кращий благоустрій села Першотравенській сільській Раді присуджено перше місце і вручено перехідний Червоний прапор облвиконкому.

Село засноване у 1924 році.

■

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ РАЙОН

ВАСИЛЬКІВКА

Васильківка — селище міського типу (з 1957 року), центр Васильківського району і Васильківської селищної Ради, якій підпорядковані села: Бондареве, Вовчанське, Зоря, Іванівка, Красне, Крутий Яр, Манвелівка, Петриківка, Улянівка та робітниче селище Правда. Розташована на річці Вовчій (басейн Дніпра), за 95 км від Дніпропетровська. Селище перетинає Придніпровська залізниця, неподалік знаходиться залізнична станція Улянівка. Населення — понад 14,5 тис. чоловік.

В околицях Васильківки розташовані кургани кочовиків-половців (XI—XIII століття)[1].

Назва селища походить від урочища Васильківки на річці Вовчій, де на початку XVIII століття був запорізький зимівник. Після переселення сюди групи козаків його перетворили на військову слободу Васильківку. У 1781 році в ній жило близько 750 чоловік[2]. Напередодні реформи 1861 року слободу населяли державні селяни.

Вигідне розташування Васильківки, через яку проходив битий запорізький шлях, що вів на Кальміус, Маріуполь і Бердянськ, сприяло швидкому її розвитку. Якщо у 1801 році населення слободи становило 1,2 тис. чоловік, то у 1859 році воно збільшилося до 4,3 тис. чоловік[3]. Основним заняттям жителів було хліборобство, тваринництво і ремесла. Сіяли переважно яру пшеницю, жито і ячмінь.

За указами 1866—1867 рр. про поземельний устрій державних селян вони одержали ті наділи, якими користувались до реформи. Наприкінці XIX століття посилився процес диференціації селян, загострилася класова боротьба.

---

[1] А. Скриленко. Материалы для археологической карты Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1905, стор. 12, 20.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 505.

[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. СПб. 1863, стор. 93.

Революція 1905—1907 рр. знайшла широкий відгук і у Васильківці. В селі поширювались листівки, відбувалися мітинги. Організаторами селянських виступів були робітники Чаплинського залізничного вузла. На мітингах виступали робітники-залізничники і місцеві вчителі — О. Д. Моздолевський, Г. М. Друзенко та ін., які закликали селян до боротьби проти самодержавства, за землю і волю. В 1906 році О. Д. Моздолевського, Г. М. Друзенка та кількох революційно настроєних селян було заарештовано [1].

Під час столипінської реформи кращі землі жителів Васильківки загарбали сільські багатії. Вони скуповували за дешеву ціну наділи бідняків і засновували хутори. Так виникли хутори Новоіванівський, Шевякіна, Новоолександрівський. 110 куркульських господарств Васильківки мали від 34 до 118 десятин землі кожне, тоді як на 1780 бідняцьких і середняцьких господарств припадало по 3—5 десятин[2]. Бідняки, що розорювались, змушені були йти на заробітки.

Побудова залізниці поблизу села дала значний поштовх його розвитку. В 1914 році населення перевищило 12 тис. чоловік. У селі з'явилися крамниці. З 1901 року почав діяти паровий млин, який належав місцевому багатію Киршу. На ньому щороку перероблялося продукції на суму 12 тис. карбованців[3].

У 1914 році у Васильківці відкрили лікарню на 11 ліжок, де працював один лікар і кілька чол. середнього медичного персоналу [4].

В селі було 2 церковнопарафіальні і 4 земські школи, в яких навчалося 420 дітей. Значна частина дітей, в основному селян-трударів, лишалася неписьменною.

З початком першої світової імперіалістичної війни майже всіх чоловіків села мобілізували в армію і відправили на фронт. У населення реквізовували коней і продовольство. Різко скоротилися посівні площі. Все це погіршило і без того тяжке становище селян. Вони відмовлялися здавати продукти, бойкотували трудову повинність, що була запроваджена у зв'язку з війною.

Зростали антивоєнні настрої і серед солдатів, які не хотіли проливати свою кров за інтереси експлуататорських класів. Про це, зокрема, свідчить лист жителя Васильківки В. Волоса, який був на румунському фронті. «Солдати, сидячи в окопах,— писав він,— тільки й думають про мир. Чекають того дня, коли в окопах, містах і селах пролунає велике слово мир» [5].

Звістка про повалення ненависного народові самодержавства дійшла до Васильківки на початку березня 1917 року. Солдати І. К. Шевцов, І. Т. Заїка, М. Г. Скороход та інші, що повернулися додому, поширювали більшовицькі лозунги. Вони й очолили боротьбу селян за мир і землю.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні розгорнулася боротьба за встановлення Радянської влади. 26 грудня 1917 року до Васильківки прибув представник Катеринославського комітету більшовиків С. Пащенко. Одночасно туди при-

Хата, в якій до революції містилась васильківська школа.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 7, арк. 5.

[2] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 262.

[3] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 262.

[4] Труды XI губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии 20—29 марта 1914 г., т. 1. Екатеринослав, 1914, стор. 476.

[5] М. О. Мацегора. Боротьба більшовиків Катеринославщини за селянські маси в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Дніпропетровськ, 1957, стор. 21.

їхали агітатори від Центральної ради. У селі відбувся сход. Буржуазно-націоналістичні підголоски докладали всіх зусиль, щоб залучити селян на свій бік. Але їх зігнали з трибуни і надали слово С. Пащенку, який викрив контрреволюційний характер Центральної ради. Основна маса селян пішла за більшовиками і підтримала їх програму.

В січні 1918 року у Васильківці відбулись вибори до Ради селянських і солдатських депутатів. До її складу були обрані бідняки І. Т. Заїка, М. М. Кулібаба, К. Магала та інші. Рада зосередила у своїх руках всю владу у волості [1], взяла на облік поміщицькі, церковні і куркульські землі і почала розподіляти їх між бідняками.

Проте селянам Васильківки, як і мільйонам трудящих інших міст і сіл України, не вдалося приступити до мирної праці. В квітні 1918 року село окупували австро-німецькі війська. З ними повернулись і старі хазяї. Підпільний революційний комітет очолив палкий пропагандист і організатор, вчитель Ф. Ю. Радіонов [2].

Ревком організував партизанський загін, який розгорнув активну боротьбу проти окупантів і петлюрівців. У листопаді 1918 року Червона Армія визволила село. Відновив роботу волосний революційний комітет.

У січні 1919 року у Васильківці виник перший партійний осередок, який об'єднав 6 більшовиків. До нього ввійшли І. К. Шевцов, Р. Є. Могутов, І. М. Фролов та інші [3].

Переборюючи опір куркульства, вони разом з ревкомом здійснювали продовольчу та земельну політику Радянської влади. Комуністи організували в селі збір продуктів для Червоної Армії. Було зібрано 133 пуди борошна, 14 пудів зерна, 80 пудів картоплі. Обоз із цими продуктами П. Коваленко і М. Трегуб відправили червоноармійцям [4].

Перейшовши в наступ, війська Денікіна наприкінці травня 1919 року підійшли до станції Гришине. Тут точилися тяжкі бої з ворогом. Селяни Васильківки 2 червня 1919 року послали на допомогу 7-й радянській дивізії загін з 65 чоловік [5].

16 червня 1919 року у село вдерлися денікінці. Вони відібрали у селян землю, вчинили жорстоку розправу над радянськими активістами.

Трудівники села чинили рішучий опір білогвардійцям. Вони створили партизанський загін. На початку липня 1919 року біля Васильківки партизани пустили під укіс ворожий ешелон з військовим спорядженням, захопивши близько тисячі снарядів, 40 тис. патронів та кулеметних стрічок та ін. Дії партизанів у тилу ворога сприяли успішному наступу Червоної Армії. 30 грудня 1919 року її частини визволили Васильківку від білогвардійців [6]. В селі остаточно встановилась Радянська влада.

3 лютого 1920 року були проведені вибори волосного виконавчого комітету, головою якого став М. Г. Скороход, в березні — сільської Ради, до складу якої ввійшли представники сільської бідноти. Очолив її Шевченко [7].

Васильківська Рада провела велику роботу по запровадженню в життя виданого Всеукрревкомом закону про землю від 5 лютого 1920 року. Вона взяла активну участь у поділі поміщицької і куркульської землі між безземельними і малоземельними селянами, забезпеченні їх насінням і реманентом.

Значну допомогу Раді в залученні селян до соціалістичного будівництва подав комітет незаможних селян. Першим головою його став А. Д. Горілик. На початку серпня 1920 року у Васильківці відбулося засідання волосних КНС, де було прий-

---

[1] Газ. «Звезда», 20 лютого 1918 р.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 36, арк. 20.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 7, арк. 3.
[4] Газ. «Павлоградская коммуна», 23 травня 1919 р.; газ. «Селянська правда», 1 червня 1919 р.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 4, арк. 53.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 208, оп. 1, спр. 113, арк. 5.
[7] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 39, арк. 25.

Активні учасники боротьби за Радянську владу у Васильківці:

І. Т. Заїка — член першої Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів у 1918 році.

Ф. Ю. Радіонов — голова підпільного революційного комітету в 1918 році.

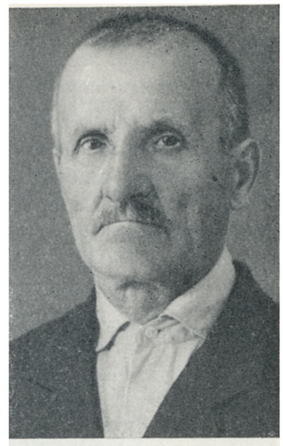

М. Г. Скороход — голова волосного виконавчого комітету у 1919 році.

нято рішення про конфіскацію лишків хліба у куркулів і передачу їх бідноті. Частину відібраних цінностей передали у фонд страйкуючих робітників капіталістичних країн [1]. Комнезамівці брали активну участь у громадській роботі. У 1924 році з 250 комнезамівців 13 були членами сільради, 40 — сільгоспкооперації, 25 — споживчого товариства і 30 працювали в хатах-читальнях [2].

У 1923 році в зв'язку з введенням нового адміністративного поділу і утворенням районів Васильківка стала центром району. Відразу ж почали працювати районні партійні і радянські органи. Під керівництвом районного комітету КП(б)У розгорнула роботу партійна організація, яка складалася з 26 комуністів. Вона щотижня влаштовувала мітинги трудящих, на яких обговорювалися всі важливі політичні питання. Значну увагу комуністи села приділяли пропаганді сільськогосподарських знань. У 1924 році з їх ініціативи було створено показове поле з шестипільною зерновою сівозміною, влаштовано сільськогосподарську виставку і проведено тритижневі курси з питань сільського господарства.

Вірним помічником партійної організації став комсомольський осередок, утворений в липні 1923 року. У районі налічувалось 15 комсомольців, а в селі — 7[3]. Васильківські комсомольці розгорнули роботу серед молоді села. Своїми силами вони відремонтували клуб, де проводились лекції і концерти. З їх ініціативи було організовано 12 супряжних груп для обробітку землі та збирання врожаю. Комсомольська організація допомагала створювати осередки в селах району, куди вона посилала своїх представників. Так, організаторами комсомольських осередків були васильківці І. А. Гаркуша — у Воскресенівці, С. І. Наумов — в Олександрівці, П. К. Хижняк та А. В. Лихацький — на станції Улянівка. Лихацького обрали секретарем комсомольського осередку Улянівки.

В листопаді 1923 року у Васильківці, з ініціативи партійної організації, було створене сільськогосподарське кредитне товариство, що відіграло значну роль у поступовому залученні селян до колективного господарювання. Товариство складалося з 261 чоловіка, переважно незаможників. Воно постачало трудящим селянам знаряддя виробництва і предмети широкого вжитку. Так, у 1924 році при посередництві кооперативу ними було закуплено машин, будівельних матеріалів та інших товарів на суму 17,3 тис. крб. Товариство проводило також кредитні операції, видаючи в кредит грошову позику, насіння, реманент. Кредити розподілялися за класовим принципом — між бідняками і середняками.

---

[1] Газ. «Известия» — «Вісті» [Катеринослав], 17 серпня 1920 р.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1887, арк. 19, 20.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 79, арк. 7.

Того ж року було створено споживче товариство. На 1 січня 1925 року воно налічувало 286 членів. Споживча кооперація охопила понад 13 проц. дорослого населення району. Товарообіг товариства на 1 січня 1925 року становив 24,7 тис. карбованців[1].

Засновниками першої в селі комуни ім. Шевченка в 1925 році були бідняки П. Л. Глухенький і П. Г. Григоренко. А через три роки тут виникла перша сільськогосподарська артіль «Червоний колос». Головою її був І. Т. Заїка. Незважаючи на нестачу тягла і реманенту, колгоспники зібрали добрий врожай. За зданий державі хліб артіль одержала три сівалки, чотири косарки та необхідний кредит грошима[2].

Господарські успіхи комуни й колгоспу справили великий вплив на васильківців. У 1929 році тут було створено артілі «Піонер», ім. Будьонного, ім. Ворошилова, ім. Леніна. В 1930 році всі ці артілі і комуна об'єднались у 4 великі колгоспи — «Заповіт Леніна», ім. Будьонного, ім. Ворошилова та ім. Леніна.

Вже в перші роки свого існування колгоспи досягли значних успіхів. Так, колгосп «Заповіт Леніна» в 1930 році вдвоє перевиконав план хлібоздачі державі. У грудні 1933 року до Москви виїхала делегація від колгоспів Дніпропетровщини, яка рапортувала ЦК ВКП(б) про досягнуті успіхи та передала «Червону книгу» з списком кращих колгоспів області, серед яких були і васильківські колгоспи.

У наступні роки відбувалося дальше економічне і організаційне зміцнення колгоспів Васильківки. Зростала врожайність сільськогосподарських культур, підвищувалась продуктивність тваринництва, запроваджувалась механізація трудомістких процесів. В колгоспах було збудовано багато господарських приміщень. З розвитком громадського господарства значно збільшилася оплата праці колгоспників. У 1940 році колгоспники району і Васильківки одержали в середньому на трудодень по 3 кг хліба і по 2 крб. 50 коп. грішми, а в передових господарствах — по 5—8 кг і 6—10 крб. Поліпшувався добробут колгоспників. Краще стало з медичним обслуговуванням населення. В 1940 році в селі були лікарня на 50 місць, поліклініка та амбулаторія.

За роки Радянської влади докорінно змінилося культурне обличчя Васильківки. Місцеві партійні і радянські органи велику увагу приділяли ліквідації неписьменності серед населення. Вже наприкінці 30-х років ця проблема була повністю вирішена. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут працювали 2 середні, 3 семирічні і 5 початкових шкіл, які мали добру матеріальну базу. Навчально-виховна робота проводилась на високому рівні. Уряд гідно оцінив заслуги вчителів: у 1940 році В. І. Вільхівську нагородили орденом Леніна, а Н. М. Котову — орденом Трудового Червоного Прапора.

Група жінок-активісток. Васильківка, 1925—26 рр.

До послуг трудящих села було кілька клубів: центральний, у колгоспах ім. Ворошилова, ім. Леніна та ім. Будьонного. В них регулярно демонструвалися кінофільми, читалися лекції, працювали гуртки: драматичний, танцювальний, народних інструментів, художнього читання, хоровий.

На всю область лунала слава про хор центрального клубу, який

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1887, арк. 8, 12, 13, 15.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 7, арк. 8.

у 1938 році на огляді художньої самодіяльності у Дніпропетровську зайняв одне з перших місць і був премійований цінним подарунком. У селі була бібліотека, видавалась районна газета «Ленінець».

У грізні роки Великої Вітчизняної війни населення Васильківки разом з усім радянським народом стало на захист своєї Вітчизни. Багато васильківців пішло до лав Червоної Армії. З наближенням фронту було проведено евакуацію населення.

Для боротьби з ворожими диверсійними групами і парашутистами було створено винищувальний батальйон, на базі якого у вересні 1941 року Васильківський райком партії організував партизанський загін у складі 45 чоловік. Переважну більшість партизанів становили комуністи. Командиром партизанського загону було призначено голову райспоживспілки В. В. Бабича, комісаром — завідуючого райторгвідділом К. В. Колота, начальником штабу — завідуючого військвідділом райкому партії Х. І. Фоміна [1].

Загін мав зв'язок з частинами Червоної Армії, які діяли в районі Васильківки, і всіляко допомагав їм. Партизани знищили телефонно-телеграфну лінію, вели розвідку. Стежачи за рухом ворожих військ, В. В. Бабич і К. В. Колот обстріляли ворожий мотоцикл з чотирма фашистами. Мотоцикліст був убитий, а трьох гітлерівців (серед них одного офіцера) взяли в полон і передали в штаб військової частини.

Обкладинка журналу «Работница и домашняя хозяйка», № 2, 1928 р. (фото зроблено у Васильківці).

18 жовтня 1941 року Васильківку захопили фашисти. Але населення піднялося на боротьбу проти жорстокого окупаційного режиму. В селі було створено підпільну організацію, якою керував штаб партизанського загону. Вона проводила значну масово-політичну і диверсійну роботу. За наказом штабу партизанам вдалося влаштуватись у різні місцеві установи. Члени штабу писали тексти листівок, відозв, а члени організації їх поширювали. Партизанам допомагала О. Ф. Головко. Вона залучила до цього трьох своїх дітей, найстаршому з яких йшов одинадцятий рік. В усіх громадських місцях села постійно з'являлися листівки. Фашисти та їх підручні — поліцаї збилися з ніг, шукаючи патріотів. Оскільки листівки були написані дитячою рукою, вони почали перевіряти почерки всіх дітей. Натрапивши на слід членів штабу, гітлерівці захопили їх. Через деякий час вони заарештували багатьох партизанів, у т. ч. і О. Ф. Головко. 29 березня 1942 року всіх їх розстріляли.

За мужність і відвагу командир партизанського загону В. В. Бабич, комісар К. В. Колот і зв'язкова О. Ф. Головко у 1946 році були посмертно нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Медаль «Партизанові Великої Вітчизняної війни» 2-го ступеня одержала також зв'язкова загону М. Є. Денисенко (Перцова).

Багато васильківців боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. Чимало з них удостоєні високих урядових нагород. За хоробрість і мужність, виявлені в боях під Сталінградом, високе звання Героя Радянського Союзу було присвоєно М. Є. Гаркуші. Він відзначився також при форсуванні Дніпра та визволенні

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 121, 122, 342.

Герой Радянського Союзу Ф. І. Гаркуша. Васильківка, 1967 р.

Станіслава і загинув у бою під Будапештом. Поховали його у Станіславі. Ім'ям героя названо одну з центральних вулиць цього міста, школу-інтернат № 2, учні якої з любов'ю доглядають за могилою воїна, вони добре знають його життя і бойовий шлях.

З першого дня війни боровся з гітлерівськими загарбниками мешканець Васильківки Ф. І. Гаркуша, який командував взводом розвідників. За бойові подвиги під час форсування Дніпра він був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Після війни хоробрий воїн повернувся до села, де працює і тепер. Два ордени Леніна, три ордени Червоної Зірки, шість медалей і Золота Зірка Героя Радянського Союзу прикрашають груди уродженця Васильківки льотчика Г. І. Геся, який тепер живе в Москві.

17 вересня 1943 року частини Радянської Армії визволили Васильківку. З перших днів визволення трудівники села під керівництвом партійних і радянських органів приступили до відбудови зруйнованого господарства.

Фашистські варвари завдали колгоспам села величезних збитків, які становили 14,7 млн. крб. Тільки в колгоспі ім. Леніна було зруйновано і пошкоджено будівель на суму 32,7 тис. крб., пограбовано і знищено сільськогосподарської техніки на 100 тис. карбованців.

Відразу ж відновив свою роботу райком КП(б)У. 20 вересня він провів нараду партійного і господарського активу, на якій були схвалені конкретні завдання по відбудові господарства, налагодженню транспорту тощо [1]. Відновили роботу Ради. Для проведення осінньої сівби у колгоспи, радгоспи, МТС району райком партії відрядив 25 комуністів.

Незважаючи на нестачу тяглової сили і необхідного сільськогосподарського реманенту, в 1943 році в районі засіяли 22 164 га озимини і 4260 га зорали на зяб. Колгоспи Васильківки здали цього року у фонд Червоної Армії 1669 тонн зерна, 1561 тонну картоплі і 479 тонн соняшнику. За велику допомогу, подану пораненим бійцям і командирам, які лікувались у госпіталях, Васильківський район нагородили грамотою Військради 3-ї гвардійської армії. Комсомольці створили молодіжну бригаду для відбудови моста через Вовчу. 120 молодих патріотів під керівництвом М. Корнієнко, працюючи вдень і вночі, за 12 діб відбудували його.

На початку 1944 року в районі відновили роботу 55 колгоспів і радгосп № 626, в т. ч. всі колгоспи Васильківки. Їх обслуговували Улянівська МТС, яка повернулася з евакуації і повністю зберегла свій тракторний парк, а також створені на її базі і поновлені новою технікою Просянська і Павловська МТС. Були вжиті заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації керівних колгоспних кадрів. За рішенням райкому партії були організовані курси підвищення кваліфікації голів колгоспів, бригадирів рільничих та городніх бригад і п'ятимісячні курси комбайнерів.

Все це дало змогу провести в 1944 році сівбу на належному агротехнічному рівні і в стислі строки. Колгоспи і МТС району, включившись у всесоюзне соціалістичне змагання, закінчили сівбу за 19 днів. Переможцем у республіканському змаганні стала Улянівська МТС, якій було присуджено перехідний Червоний прапор Наркомзему УРСР. Серед механізаторів МТС особливо відзначилися І. О. Шкурко, Я. Х. Подольний та інші.

Успішно було проведено і збирання врожаю. Незважаючи на нестачу робочої сили і тягла, колгоспники вчасно виконали всі сільськогосподарські роботи, з особливим ентузіазмом трудилися жінки і молодь.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 269, оп. 1, спр. 42, арк. 18.

Найбільший урожай в районі зібрав васильківський колгосп «Заповіт Леніна»: озимої пшениці — по 18 цнт, жита — по 17, ячменю — по 14,5 цнт з га. Самовіддано працювали колгоспниці В. Коваленко, Т. Шевцова, А. Боярчук, В. Война. Комсомольці Н. Семиліт, А. Хитрик, М. Голуб, Ф. Токар виконували норми на 150—200 процентів.

Відроджувалося тваринництво. На 1 липня 1944 року в колгоспах Васильківки було повністю укомплектовано по 3 ферми. Колгосп «Заповіт Леніна» виконав державний план розвитку тваринництва.

Велику допомогу у відбудові зруйнованого війною господарства подали трудівникам села Радянська держава, трудящі братніх республік. Держава виділила довгострокові кредити. Братні республіки Радянського Союзу надіслали насіння, худобу, реманент. З РРФСР, Казахської, Таджицької та Узбецької республік колгоспи одержали 446 коней, 104 910 пудів продовольства, фуражу та насіння [1]. Все це дало можливість до 1948 року в основному завершити відбудову господарства. У 1949 році колгоспники добились нових успіхів у сільськогосподарському виробництві. Того ж року валовий збір зерна порівняно з 1944 роком подвоївся, а неподільні фонди колгоспів зросли втроє.

У 1950 році було проведено укрупнення колгоспів. До колгоспу ім. Леніна приєднали артілі ім. Петровського та ім. Будьонного, а колгосп ім. Ворошилова злився з радгоспом № 626 (село Манвелівка). Укрупнення колгоспу ім. Леніна сприяло дальшому розвитку його економіки, поліпшенню добробуту колгоспників. Значну роль у зміцненні артілі відіграла Улянівська МТС, механізатори якої систематично перевиконували плани польових робіт. З 1947 року МТС за рішенням уряду була визнана показовою. З усіх кінців України і всього Радянського Союзу сюди приїздили механізатори вивчати передовий досвід праці. Кілька разів МТС виходила переможцем у всесоюзному соціалістичному змаганні і утримувала перехідний Червоний прапор [2]. В 1958 році МТС була реорганізована в РТС, на базі якої в 1961 році утворилось районне відділення «Сільгосптехніка».

Завдяки самовідданій праці колгоспників, які успішно здійснювали рішення партії та уряду, в артілі ім. Леніна з кожним роком підвищувалась урожайність основних сільськогосподарських культур, зростала продуктивність тваринництва. Протягом 1950—1958 рр. врожайність зернових зросла тут з 13,8 до 19,7 цнт з га. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилося в 2,5 раза. Після реорганізації МТС колгосп придбав трактори, комбайни, автомашини, молотарки та ін. машини. В 1967 році у його господарстві налічувалося 37 тракторів, 23 автомашини, 12 комбайнів тощо.

Велику організаторську і виховну роботу провадила партійна організація колгоспу, яка в 1967 році об'єднувала понад 50 комуністів. В усіх бригадах і автогаражі було створено партійні групи. Комуністи очолювали всі провідні ділянки колгоспного виробництва. Заслужений авторитет серед колгоспників заслужив комуніст ланковий М. Я. Бондаренко. Його ланка зібрала з площі 60 га по 275 цнт буряків з га, замість 6800 цнт за планом продала державі 11 тис. цнт. Ланка комуніста І. Д. Ляшка вирощувала кукурудзу без затрат ручної праці, в результаті чого собівартість центнера кукурудзи тут була вдвоє нижчою, ніж в цілому по колгоспу.

В колгоспі виросли чудові кадри, ударники комуністичної праці. За сумлінну працю завідуюча тваринницькою фермою Р. І. Жмур була удостоєна високої урядової нагороди — ордена Леніна. Нагородами відзначені також комбайнер О. О. Здор, трактористи І. В. Босенко, Т. С. Омельченко та інші.

Завдяки високим виробничим показникам прибуток колгоспу ім. Леніна невпинно зростає. В 1966 році він збільшився у п'ять разів порівняно з 1953 роком і становив 2 млн. крб. Це дало можливість виділити понад 269 тис. крб. на будівництво. Останніми роками в колгоспі споруджено 12 тваринницьких при-

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 269, оп. 1, спр. 180, арк. 1.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 37, арк. 308.

міщень олійницю, механізовано гноєчищення, підготовку і доставку кормів для худоби.

Велику допомогу колгоспам селища і району подає Васильківська міжколгоспна будівельна організація, створена в березні 1957 року. Тут розробляються кам'яні кар'єри, є цегельний завод, столярний цех, кузня, слюсарна й токарна майстерні, в яких працюють 368 робітників. Висока технічна оснащеність, механізація трудомістких процесів будівництва — все це сприяє невпинному зростанню продуктивності праці. В 1967 році будівельна організація виконала будівельно-монтажних робіт на 1 млн. карбованців.

Докорінно змінився зовнішній вигляд Васильківки. У 1957 році її віднесено до категорії селищ міського типу. Прокладено асфальтовані шляхи, тротуари, прокладено водопровід. Селище потопає в зелені. Лише в 1967 році робітники, колгоспники і службовці спорудили 279 добротних світлих будинків. До послуг населення пошта, телеграф, телефонна станція, радіовузол, побутовий комбінат, телеательє.

В 1967 році у Васильківці працювало 35 торговельних установ, серед яких є сучасні магазини міського типу. З кожним роком підвищується купівельна спроможність населення. Якщо товарооборот торговельної сітки в 1962 році становив 4649 тис. крб., то в 1967 році він зріс до 7230 тис. крб. Значно збільшився продаж одягу, взуття, тканин, а також товарів культурно-побутового вжитку. Тільки в 1967 році у селищі було продано 872 телевізори, 149 холодильників, 2030 велосипедів, 13 піаніно.

У 7 медичних закладах Васильківки трудяться 29 лікарів і 102 працівники середнього медичного персоналу. Тут є районна лікарня на 210 ліжок, поліклініка, жіноча і дитяча консультації, аптека та інші медико-лікувальні заклади. Тільки в 1966 році Васильківська Рада витратила на охорону здоров'я 358 тис. карбованців.

Понад 2 тис. дітей трудящих селища навчаються в трьох середніх, двох восьмирічних та п'яти початкових школах, дитячій музичній школі, де працюють 153 вчителі. Серед них 16 відмінників народної освіти, а вчительці О. Я. Барчуковій присвоєно почесне звання заслуженого вчителя школи УРСР. Уродженцем Васильківки був український радянський економіст, ректор Київського інституту народного господарства професор П. В. Кривень (1902—1965).

До послуг васильківців — районні Будинок культури та бібліотеки для дорослих і дітей, зимовий, літній кінотеатри. Крім районних культурноосвітніх установ, селище обслуговують п'ять колгоспних клубів і чотири бібліотеки. Книжковий фонд бібліотек зростає рік у рік. В 1967 році він збільшився порівняно з 1965 роком на 18 тис. примірників. У бібліотеках проводяться читацькі конференції, диспути, бесіди про новини літератури.

У селищі регулярно демонструються кінофільми. При районному Будинку культури і сільських клубах працюють гуртки художньої самодіяльності: хорові, драматичні, танцювальні, музичні та інші. Будинок культури приділяє багато уваги

Нові будинки на Партизанській вулиці у Васильківці.

пропаганді передового досвіду і сільськогосподарських знань. Тут читаються тематичні і циклові лекції, проводяться дні новатора, вечори трудової слави. У 1967 році під час жнив колектив Будинку культури працював безпосередньо на польових станах.

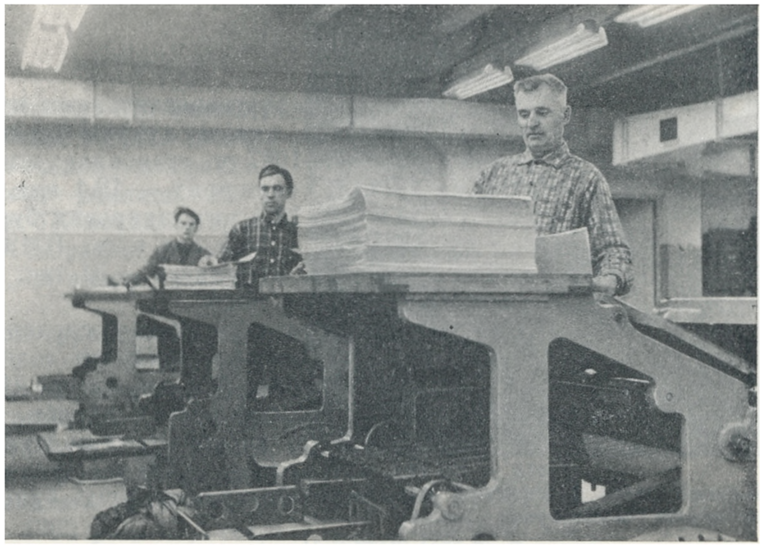

У районній друкарні. Васильківка, 1967 р.

У складі Васильківської селищної Ради 120 депутатів. При ній створено 7 постійно діючих комісій: сільськогосподарську, культурно-освітню, комунального господарства, благоустрою, охорони здоров'я та інші. Депутатські пости та групи працюють у колгоспі ім. Леніна, в радгоспі «626», а також на підприємствах і в організаціях селища.

Селищна Рада приділяє велику увагу питанням дальшого розвитку господарства, дбає про впорядкування селища, поліпшення побутового обслуговування населення.

Трудящі Васильківки гідно зустріли 50-річчя Великого Жовтня, ознаменувавши цю дату новими трудовими успіхами. Вони самовіддано працюють, втілюючи в життя великі накреслення партії.

І. М. ОСТАПЕНКО, В. М. ОХОТНИК, В. М. ШТЕЙН.

* * *

Васильківський район розташований у південно-східній частині Дніпропетровської області. Межує з Синельниківським, Павлоградським, Петропавлівським, Межівським, Покровським районами Дніпропетровської області та на південному заході — з Новомиколаївським районом Запорізької області. Територія — 1,34 тис. кв. км. Населення — 53,9 тис. чол., у т. ч. міського — 28,3 тис. і сільського — 25,6 тис. Густота — 41,4 чол. на 1 кв. км. На території району 91 населений пункт, підпорядкований 3 селищним і 8 сільським Радам депутатів трудящих.

Через територію району проходять головна магістраль Придніпровської залізниці Дніпропетровськ — Донецьк та автомагістраль Дніпропетровськ — Бердянськ.

Поверхня району — рівнина з окремими підвищеннями до 100—150 м, яку перетинають долини рік Вовчої та її притоки Терси. Грунти переважно середньо- та малогумусні чорноземи, в заплавах рік — солонці.

З корисних копалин в районі є поклади бутового каменю, глини, які використовуються як будівельний матеріал.

Економіка району має сільськогосподарський напрям, в основному зерновий та молочно-м'ясний. Поширено садівництво. Тут є 18 колгоспів, 2 радгоспи, 2 хлібоприймальні пункти, бурякоприймальний пункт, районне об'єднання «Сільгосптехніка», міжколгоспна будівельна організація, районна агрохімічна лабораторія, Васильківський пункт служби сигналізації і прогнозів появи шкідників та хвороб сільськогосподарських рослин та міжрайонна лісомеліоративна станція.

Площа сільськогосподарських угідь у районі — 107,6 тис. га, в т. ч. орної землі — 94,5 тис. га, садів — 2,1 тис. га, лук та пасовищ — 10,9 тис. га, перелогів — 5,5 тис. га. Структура посівної площі в 1967 році була такою: під зерновими культурами — 50 проц., технічними культурами — 16 проц., кормовими — 26,5 проц., овочами — 0,8 проц., парами — 7 процентів.

Провідними сільськогосподарськими культурами в районі є озима пшениця, кукурудза, соняшник, ячмінь, цукрові буряки, коноплі, овочі. Середня врожайність цих культур в 1966—1967 рр. становила: озимої пшениці — 20,3 цнт з га, кукурудзи на зерно — 25 цнт, соняшнику — 19,1 цнт, ячменю — 16,6 цнт, овочів — 109 цнт, конопель (стебла) — 23,4 цнт, цукрових буряків — 200 цнт з га. Середня врожайність усіх зернових — 18,5 цнт з га. В 1967 році в районі було вироблено: зерна — 85,4 тис. тонн, кукурудзи — 31 тис. тонн, озимої пшениці — 26 тис. тонн, соняшнику — 20,2 тис. тонн.

Важливою галуззю сільського господарства району є тваринництво. На 1 січня 1968 року тут налічувалося понад 50 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 14,6 тис. корів; 32,2 тис. свиней і 27,3 тис. овець. На 100 га сільськогосподарських угідь припадає 46 голів великої рогатої худоби, 34 свині і 25 овець.

У 1966—1967 рр. виробництво продуктів тваринництва в районі становило: м'яса — 60 тис. цнт, молока — 287 тис. цнт, яєць — 4706 тис. штук, вовни — 68 тонн. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено м'яса — 56 цнт і молока — 267 центнерів.

Значно зросла технічна оснащеність колгоспів і радгоспів району. На 1 січня 1968 року було 593 трактори, 123 зернові комбайни та 239 спеціальних, 397 вантажних автомашин, 1718 електродвигунів загальною потужністю 10,4 тис. кіловат.

Рівень механізації основних сільськогосподарських робіт досить високий. У рільництві та тваринництві механізовано переважну частину процесів праці.

За самовіддану працю в післявоєнні роки 4 передовики району були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці і 440 трудівників нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу.

Васильківський район змагається з сусіднім Покровським районом та Перелюбським районом Саратовської області. Над господарствами району взяли шефство промислові підприємства Амур-Нижньодніпровського району Дніпропетровська.

Промисловість району представлена 8 підприємствами, на яких зайнято 805 чоловік. Це — сирзавод, консервний завод, лубзавод, виробничий комбінат, завод продтоварів, комбінат побутового обслуговування, друкарня, районне об'єднання «Сільгосптехніка». Всі вони розташовані у Васильківці. Валова продукція цих підприємств у 1965 році становила 6,4 млн. карбованців.

У 1967 році в районі було вироблено: масла вершкового — 745 тонн, сиру — 85,3 тонни, плодоовочевих консервів — близько 3 млн. шт. умовних банок, борошна — 1470 тонн, олії — 811 тонн, волокна конопель — 1160 тонн. Волокно надходить на Кіровоградську, Одеську і Харківську канатні фабрики, а також експортується за кордон — в Англію і Німецьку Демократичну Республіку.

Район повністю електрифікований. В 1952 році на річці Вовчій споруджено Васильківську міжколгоспну гідроелектростанцію потужністю 180 квт. Тут же будується міжрайонний завод залізобетонних виробів потужністю 10,6 тис. куб. метрів на рік.

В районі налічується 189 магазинів та 34 підприємства громадського харчування. В 1967 році їх товарооборот становив 16,6 млн. крб.

За роки Радянської влади в районі значно зросла мережа лікувальних закладів. Тут є 6 лікарень на 290 ліжок, 2 амбулаторії, 50 медичних і фельдшерсько-акушерських пунктів, 9 пологових будинків. Населення обслуговують 496 медичних працівників, в т. ч. 50 лікарів. Серед медперсоналу 15 відмінників охорони здоров'я. В районі функціонує дитячий комбінат на 140 місць, 5 дитячих садків, 8 постійних і 52 сезонних ясел, 51 фізкультурний колектив об'єднує близько 12 тис. спортсменів. До їх послуг 2 стадіони, 33 комплексні спортивні майданчики, 27 футбольних полів.

В районі 9 середніх, 19 восьмирічних, 40 початкових і одна музична школи, в яких навчається 8,3 тис. учнів. У 2 середніх школах робітничої молоді здобува-

Організатор колгоспів у селах Васильківського району, персональна пенсіонерка Г. Т. Щур. 1965 р.

ють освіту 754 чоловіка. В школах працюють 594 вчителі, серед яких 1 заслужений учитель школи УРСР і 39 відмінників народної освіти. У Васильківському міжрайонному сільському професійно-технічному училищі № 4 (село Шевякине) щороку навчається 370 механізаторів, працюють 13 викладачів і 17 майстрів. В районі функціонує піонерський табір «Ромашка», в якому щороку оздоровлюється понад тисячу дітей.

Культурно-освітню роботу серед трудящих проводять 8 будинків культури, 38 клубів і 94 бібліотеки, книжковий фонд яких становить 326 тис. книжок. При клубах діють 153 гуртки художньої самодіяльності, в роботі яких беруть участь 2123 чоловіки. В районі є літній кінотеатр на 450 місць, 40 стаціонарних, у т. ч. 8 широкоекранних, і 5 пересувних кіноустановок.

Трудящі району передплатили у 1968 році 53,2 тис. прим. газет і журналів. Працюють 12 радіовузлів (16 300 радіоточок). Понад 2 тис. трудівників мають телевізори. Видаються газета «Шляхом комунізму» та 2 багатотиражки.

Дедалі ширше входять у побут трудящих нові радянські обряди і традиції: урочиста реєстрація новонароджених, проводи в Радянську Армію, на пенсію, комсомольські весілля, урочисте вручення паспортів, посвячення у хлібороби, Свято врожаю тощо.

В період Великої Вітчизняної війни на території району діяв партизанський загін на чолі з В. В. Бабичем. За мужність і відвагу, проявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 5 вихідців з району були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

ВЕЛИКООЛЕКСА́НДРІВКА

Великоолександрівка (до 1964 року — Олександрівка) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти Воскресенівка, Нововоскресенівка, Первомайське, Преображенське. Розташована на правому березі річки Вовчої, за 17 км від залізничної станції Роздори Придніпровської залізниці і за 26 км від Васильківки. Через село проходить шосейна дорога Васильківка—Павлоград. Населення — 2677 чоловік.

В селі Преображенському досліджено поселення часів пізньої бронзи (II—I тисячоліття до н. е.)[1].

На місці сучасної Великоолександрівки на початку XVIII століття був зимівник запорізького старшини Олександра Шпака, який за розпорядженням Азовської губернської канцелярії в 1776 році було перетворено на військову слободу Олександрівку [2]. Родючі землі, багата на рибу річка, чумацькі шляхи, що проходили через село, приваблювали сюди нових поселенців. Число жителів Олександрівки швидко зростало. У 1791 році тут проживав 691 чоловік. Вони займалися хліборобством, тваринництвом і рибальством [3].

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР. Короткий список. 1966, стор. 74.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 529.

[3] Список сельских обществ и общин Екатеринославской губернии, вып. 7, Павлоградский уезд. Екатеринослав, 1899, стор. 6, 7.

У 1857 році населення слободи було віднесено до розряду державних селян. Вони сплачували великі грошові і натуральні податки. Їх становище погіршувалося сваволею місцевих органів влади. Реформа 1861 року і укази 1866—1867 рр. про поземельний устрій державних селян не поліпшили життя мешканців Олександрівки. Біднота розорювалася і потрапляла в кабалу до поміщиків та куркулів. Все це призводило до загострення класової боротьби. Селяни разом з робітниками дедалі активніше виступали проти самодержавства і поміщиків. Під час революції 1905—1907 рр. чутка про барикадні бої в Катеринославі дійшла до Олександрівки.

В селі поширювалися листівки і прокламації Катеринославського комітету РСДРП, які закликали до боротьби проти самодержавства. Селяни збиралися на мітинги, де з революційними промовами виступали більшовики — члени Павлоградської соціал-демократичної організації О. Абрамов і Г. Теліщев [1]. Політична свідомість селян Олександрівки швидко зростала. Вони висували вимоги землі і політичних свобод — загального виборчого права і скликання Установчих зборів.

Після поразки першої російської революції самодержавство піддало жорстоким репресіям робітничий клас і селянство. Поряд з цим, намагаючись створити собі опору на селі в особі куркульства, царизм став на шлях аграрної реформи. В Олександрівці сільські глитаї, що виділялись на хутори і відруби, одержали кращі землі. Так, у 1907—1910 рр. тут виникли хутори Вишневий, Дмитренків, Очеретуватий, Бровки, Вовківський та інші. Селяни-бідняки змушені були за безцінь продавати свої наділи і йти на заробітки. Частина олександрівських селян переселилась на Саратовщину, де в Озинському повіті виникло село Новоолександрівка.

У 1913 році населення Олександрівки становило 8757 чоловік. Тут було 10 млинів — 8 вітряків і 2 водяні млини, які виробляли продукцію для власних потреб і на ринок. Хліб вивозився в Павлоград, Васильківку та інші навколишні населені пункти [2]. В селі були розміщені волосне правління, земська поштова станція.

Медичне обслуговування населення було незадовільне. В селі діяв лише медпункт. Від різних хвороб щороку помирало багато людей.

Переважна більшість населення Олександрівки була неписьменною. Лише в 1894 році тут почала працювати церковнопарафіальна школа, в якій навчалося 87 дітей [3]. У 1911 році відкрилися 2 земські початкові школи, в яких навчалися 125 дітей і працювали 9 учителів [4]. На утримання і ремонт шкіл відпускалися мізерні суми. Шкільні приміщення були надзвичайно тісні і мало пристосовані до навчання. Переважна більшість учителів не мала необхідної педагогічної освіти. До того ж ці школи не могли охопити всіх дітей. Значна частина їх лишалася поза школою.

В роки імперіалістичної війни ще більше погіршилося становище селян Олександрівки. Багатьох з них відірвали від сімей і погнали на фронт. Невдоволення селян буржуазно-поміщицьким ладом зростало.

Звістка про перемогу Лютневої революції і повалення царизму дійшла до Олександрівки на початку березня. Для роз'яснення подій, що сталися, Павлоградський більшовицький комітет послав у село і волость агітаторів Г. П. Новика, І. М. Тимченка, Ф. П. Зигало та інших.

Посланці більшовицької партії проводили сільські сходи, організовували демонстрації. Виступаючи перед олександрівцями, вони викривали контрреволюційний характер Тимчасового уряду, зрадництво угодовської політики меншовиків і есерів. Селяни ухвалювали резолюції, в яких вітали петроградських робітників. Основна маса селян Олександрівки переконувалась у тому, що тільки в союзі з робітничим класом вони зможуть розв'язати земельне питання і підтримали програму більшовиків, яка відповідала їх інтересам. Трудящі Олександрівки палко вітали перемогу

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
[2] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 254.
[3] Справочная книга Екатеринославской епархии. Екатеринослав, 1908, стор. 821—827.
[4] Обзор народного образования в Екатеринославской губернии за 1913—1914 гг. Екатеринослав, 1915, стор. 334, 335.

Великої Жовтневої соціалістичної революції. П. Л. Перепелиця (уродженець села) брав участь у Жовтневому повстанні в Петрограді.

5 січня 1918 року було створено волосний революційний комітет на чолі з представником Павлоградського повітового комітету більшовиків І. М. Тимченком, членами його були Ф. П. Зигало, М. О. Пінчук, Я. К. Волобой. Волревком почав розподіл поміщицьких і куркульських земель між безземельними і малоземельними селянами, запроваджував у життя радянські закони, подавав допомогу сім'ям червоноармійців, реквізував хліб у куркулів.

Проте у квітні 1918 року село окупували австро-німецькі загарбники, яких закликала на Україну буржуазно-націоналістична Центральна рада. З ними повернулись місцеві поміщики і куркулі.

Під час окупації волревком перейшов на нелегальне становище. Він організував партизанський загін, який об'єднався з павлоградськими. У вересні 1918 року в районі села Богуслава партизани завдали поразки бригаді австро-німецьких військ, яка йшла до Павлограда. Було взято в полон 700 чоловік. В цьому бою відзначилися олександрівці І. М.Тимченко, І. М. Ємець, А. С. Подольний, І. М. Панченко та інші [1].

У листопаді 1918 року Червона Армія визволила Олександрівку. Незважаючи на перешкоди, що їх чинили куркулі, новостворений волревком проводив розподіл земель між селянами, але в червні 1919 року село захопили денікінці. Вони встановили тут жорстокий режим, що супроводжувався кривавим розгулом і грабунками. Денікінці забирали у селян худобу, коней, продовольство.

Населення піднялося на боротьбу проти денікінців. Жителі Олександрівки К. С. Кузьменко, С. С. Ємець, А. Г. Сухоніс, П. Л. Перепелиця, І. М. Тимченко, Ф. П. Зигало та інші входили до складу 2-го Павлоградського повстанського загону. Діючи в тилу ворога, партизани знищували ворожі гарнізони, вчиняли диверсії на залізниці. Внаслідок вдалих диверсійних актів денікінці були змушені скоротити рух поїздів на перегоні Улянівка — Чаплине. Дії партизанів у тилу ворога сприяли наступові 13-ї радянської армії, яка 30 грудня 1919 року визволила село.

У селі остаточно встановилась Радянська влада. В лютому 1920 року було проведено вибори до волосного виконкому. Головою його став І. М. Тимченко. В березні 1920 року в Олександрівці відбулися вибори до сільської Ради [2]. У січні 1920 року в селі виник партійний осередок, який об'єднав 2 членів партії [3]. Члени осередку та виконавчого комітету, переборюючи опір куркульства, вживали заходів до здійснення продовольчої і земельної політики Радянської влади. В серпні в Олександрівці організували КНС, число членів якого рік у рік зростало. Якщо в 1920 році в його складі налічувалось 20 чол., то на 1 травня 1925 року їх кількість зросла до 130.

У вересні 1920 року відбулась перша конференція КНС Павлоградського повіту. Делегатом від Олександрівки і волості обрали Д. Сорокотягу. Конференція зобов'язала комітети незаможних селян взяти активну участь у проведенні заходів Радянської влади на селі: організувати облік лишків землі усіх багатіїв, допомагати здійснювати продрозверстку та інше [4].

Виконуючи рішення конференції, КНС Олександрівки під керівництвом партосередку включився в активну боротьбу з куркульством. Він провів також подвірний облік продуктів і негайно реквізував лишки. Для дітей загиблих червоноармійців було створено дитячий будинок [5].

Вірним помічником партійного осередку була комсомольська організація. Вона виникла у 1921 році і налічувала спочатку 7 членів [6]. В числі перших комсомольців

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2194, оп. 1, спр. 248, арк. 1—4.
[2] Там же, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 4, арк. 1, 4.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 79, арк. 31.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 275, оп. 1, спр. 5, арк. 4.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 95, арк. 40.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 3, арк. 3.

були Г. Мовчан, С. М. Кравченко, А. Г. Шаптала та ін. Комсомольці проводили велику масово-політичну роботу, роз'яснювали населенню заходи Радянської влади в питаннях переходу до нових, соціалістичних форм господарювання, допомагали організовувати школи лікнепу.

Комуністи, комсомольці та незаможники стали ініціаторами переходу до соціалістичного господарювання. Наприкінці 1923 року на базі колишньої економії поміщика Бурхановського було засновано сільськогосподарську артіль ім. Фрунзе. Головою її обрали І. А. Кохановського. Господарство артілі невпинно зростало, підвищувався її авторитет серед бідняків і середняків. Велику увагу приділяли колгоспові Васильківський райком партії та виконком районної Ради депутатів трудящих, які допомагали трудівникам села вирішувати конкретні питання колгоспного будівництва, проводили масово-політичну роботу серед населення.

В авангарді здійснення всіх господарських і культурних заходів в Олександрівці були комуністи. Партійний осередок на цей час складався з 7 членів [1]. Всі вони підвищували свій ідейно-політичний рівень у школі партійної освіти, яка функціонувала в селі.

Успіхи артілі ім. Фрунзе наочно переконували селян Олександрівки в перевагах колективних форм господарювання. У 1927 році на селі було створено колгосп ім. Ворошилова. Першим головою його став І. С. Кузьменко. Наприкінці 1927 року артілі ім. Фрунзе та ім. Ворошилова об'єдналися в комуну «Червоний прапор», головою якої обрали П. Л. Перепелицю. В 1929 році до комуни вступила майже третина жителів Олександрівки. Незабаром у селі було створено 3 сільськогосподарські артілі.

Перехід на соціалістичний шлях розвитку в сільському господарстві відбувався в умовах загострення класової боротьби. Куркулі чинили запеклий опір заходам Радянської влади, намагаючись будь-що зірвати колективізацію. Вони проводили шалену антиколгоспну агітацію, вдавалися до шкідництва, проникали в колгоспи, щоб розвалити їх зсередини, а також вдавалися до терору. На зборах артілі «Червона зоря» в листопаді 1930 року колгоспники з гнівом засудили підривну роботу куркулів і прийняли рішення про конфіскацію їх майна [2].

Долаючи всі перешкоди, колгоспи розвивалися і міцніли. Трудівники села докладали всіх сил, щоб достроково виконати взяті на себе зобов'язання. Завдяки сумлінній праці колгоспників артіль «Червоний прапор» у 1932—1933 рр. була занесена на обласну Дошку пошани. Першими ударниками тут були ланковий Г. Г. Шкурка, тракторист Г. Т. Заєць та інші. Добрих показників домоглися трудівники колгоспу ім. 8 Березня, які своєчасно і в стислі строки зібрали високий урожай зернових.

Великих успіхів добилися й трудівники артілі ім. Крупської. В 1939—1940 рр. врожай зернових тут становив 18,5 цнт з га проти 13,5 у 1927—1928 рр. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва колгосп було занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Ланкового О. Г. Недвигу та агротехніка К. Т. Петриченка нагородили малими срібними медалями виставки, а імена тваринників П. К. Фесенко, Х. Л. Молокова, С. М. Гулая були вписані в Книгу пошани.

Змінився і зовнішній вигляд Олександрівки. Замість критих соломою хатин колгоспники споруджували нові добротні будинки. В 1939—1940 рр. в селі були збудовані лікарня, амбулаторія, аптека, 3 школи, сільський клуб.

Партійна і комсомольська організації приділяли велику увагу ліквідації неписьменності і малописьменності серед населення, підвищенню його культурного рівня. При школах утворились осередки соцвиху, викладачами в яких були вчителі і комсомольці-культармійці. За роки довоєнних п'ятирічок неписьменність і малописьменність були в основному ліквідовані. У сільському клубі і хаті-читальні проводилися лекції, концерти, демонструвалися кінофільми.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 668, арк. 192.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1065, арк. 113.

Виступ самодіяльного колективу районного Будинку культури на колгоспному лані. Великоолександрівка, 1968 р.

Віроломний напад гітлерівської Німеччини перервав мирну працю радянських людей. Колгоспники Олександрівки, як і весь радянський народ, стали на захист рідної Батьківщини. Значна частина колгоспників пішла в ряди Червоної Армії. Ті, що залишилися в тилу, працювали з великим напруженням, щоб забезпечити радянських воїнів продовольством. Коли до села наблизився фронт, частину колгоспного майна і худоби було евакуйовано у східні райони країни.

У жовтні 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили Олександрівку [1].

З перших днів окупації населення розгорнуло боротьбу проти ненависного ворога. Олександрівці саботували постачання німецькій армії продовольства, рятували радянських військовополонених. У місцевих жителів К. П. Шарамка та М. О. Заєць були явочні квартири партизанського загону, очолюваного В. В. Бабичем.

Піонери Ваня Гусак і Олекса Джужа згуртували навколо себе молодь і вчиняли диверсії. Біля станції Відрадна юні месники розібрали колію, внаслідок чого ворожий ешелон з боєприпасами пішов під укіс. Через кілька днів вони вчинили велику аварію під Роздорами. Фашисти обшукали все село, вдерлися в хату, де жив Ваня, і побили його матір. Дізнавшись про це, хлопці вирушили до лінії фронту, але під селом Богуславом натрапили на каральний загін. Олексу скосила ворожа куля, а Ваню, якого було поранено, схопили гітлерівці. Його кілька днів катували, вимагаючи виказати партизанів, але юного героя не зламали тортури: він загинув, але фашисти нічого не дізнались [2].

Пам'ять про юних героїв живе в серцях великоолександрівців. Ім'я Вані Гусака присвоєно піонерській дружині Великоолександрівської середньої школи, а ім'я Олекси Джужі — одному з загонів цієї дружини. В школі відкрито музей, встановлено меморіальну дошку і бюст нескореного піонера (скульптор С. І. Духовенко).

Понад 1 тис. жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні. З них 418 не повернулися додому. В центрі села їм споруджено пам'ятник.

18 вересня 1943 року частини 59-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням Г. П. Карамишева визволили Олександрівку [3]. Попіл і руїни залишили в селі німецько-фашистські загарбники. Вони спалили школу, млин, сільмаг, клуб, 48 будинків, 4 колгоспні ферми, вигнали 300 голів худоби. Матеріальні збитки, завдані

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 73, арк. 117.
[2] Газ. «Молодий ленінець», 20 липня 1959 р.; 21 листопада 1962 р.
[3] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 4274, оп. 2, спр. 2, арк. 54.

окупантами, становили близько 3,2 млн. крб.[1]. Відчувалась велика нестача робочих рук, будівельних матеріалів, сільськогосподарського інвентаря, насіння, худоби. Весною 1944 року в трьох колгоспах Олександрівки було лише 32 корови та 74 воли.

Трудящі села під керівництвом партійної організації приступили до відбудови народного господарства. Комуністи і комсомольці брали найактивнішу участь у проведенні сільськогосподарських робіт, ремонті інвентаря, створенні насіннєвих фондів і підготовці до сівби. Повернулися евакуйовані у східні райони країни колгоспне майно і худоба. Велику допомогу трудівникам села у відбудові колгоспів подавала держава, яка виділила їм насіння і довгострокові кредити.

Внаслідок самовідданої праці колгоспників валовий збір зерна у 1949 році зріс порівняно з 1945 роком удвоє, а неподільні фонди — в 2,5 раза[2]. До 1949 року кожен колгосп уже мав по 3 тваринницькі ферми та одній птахофермі.

Важливою віхою на шляху зміцнення колгоспів було їх укрупнення. В 1950 році до складу колгоспу ім. Карла Маркса ввійшли колгоспи «Червоний прапор», ім. Крупської та частина колгоспу ім. 8 Березня. Це прискорило економічне зростання господарств, відкрило простір для розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. За період з 1950 по 1958 рік урожайність зернових культур у колгоспі ім. Карла Маркса зросла з 14,2 до 20,8 цнт з гектара. Збільшилось поголів'я худоби. Про зміцнення економіки колгоспу свідчать також його грошові прибутки. Якщо в 1951 році вони становили 1447 тис. крб., то в 1958 році — 13,9 млн. крб. Це дало можливість збільшити натуральну і грошову оплату трудодня, розгорнути в широких масштабах капітальне будівництво. За цей період у колгоспах села було збудовано 8 корівників, 8 стаєнь, 5 телятників, 5 свинарників, млин та 19 інших сільськогосподарських приміщень.

За високі показники в роботі чимало передовиків колгоспу було відзначено урядовими нагородами. Чабан В. І. Євтушенко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, голова колгоспу І. В. Герман, свинарка О. Ф. Синьогіна та чабан А. Є. Перепелиця нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Ще більших успіхів досяг колгосп ім. Карла Маркса (з 1964 року — колгосп ім. Мічуріна) у 1959—1967 рр. Після реорганізації МТС він придбав трактори, комбайни, автомашини, молотарки та іншу сільськогосподарську техніку. В 1967 році в колгоспі налічувалося 40 тракторів, 20 комбайнів, 38 автомашин.

Славний ювілей 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції трудівники Великоолександрівки відзначили новими досягненнями. План продажу хліба державі в 1967 році було виконано на 112,5 проц. Перевиконано план заготівель соняшнику, овочів, фруктів. Значних успіхів досягли тваринники. На фермах артілі налічується 3712 голів великої рогатої худоби, 3700 овець, понад 100 тис. штук птиці.

Герой Соціалістичної Праці доярка Н. В. Козельська. Великоолександрівка.

Велика заслуга в цьому партійної організації села, яка об'єднує 48 комуністів. Вона постійно дбає про правильну розстановку кадрів, направляючи комуністів на найвідповідальніші ділянки. Більшість з них працює безпосередньо на виробництві. Так, 15 членів партії є механізаторами, 14 — тваринниками і 8 — рільниками.

В артілі багато передовиків, майстрів своєї справи. Це — бригадир тракторної бригади І. Я. Турій, ланковий І. Я. Чубка, комбайнер М. В. Казиміров, доярка Н. В. Козельська та інші. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 17 передовиків артілі нагороджені орденами і медалями. Доярці Н. В. Козельській присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено механізатора І. А. Оль-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 113, арк. 8.
[2] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 489, арк. 511.

ховика, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста О. П. Сухоноса і доярку К. П. Богач, яка була делегатом XV з'їзду ВЛКСМ.

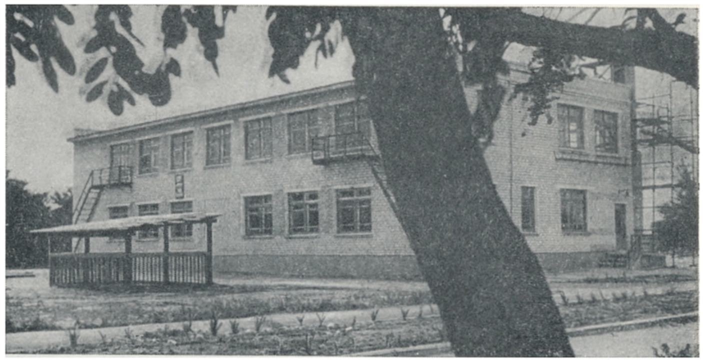

Колгоспні дитячі ясла. Великоолександрівка, 1967 р.

Значну роботу серед населення проводить Великоолександрівська сільська Рада, яка налічує 40 депутатів. До її складу обирають передовиків колгоспного виробництва та кращих представників інтелігенції. При Раді створені постійно діючі комісії, групи сприяння народному контролю, народна дружина та інші громадські організації.

На сесіях, засіданнях виконкому Ради і постійних комісій вирішуються питання господарського і культурного життя, побутового обслуговування населення, виконання державних планів, роботи шкіл тощо. Депутати систематично звітують перед виборцями про свою роботу, дбають про розвиток громадського господарства, впорядкування села, поліпшення культурно-побутових умов життя трудящих.

Розгортається житлове будівництво. З 830 будинків, у яких живуть трудівники села, більшість нові. У 1963—1967 рр. за допомогою колгоспу тут було споруджено 312 житлових будинків, 2 початкові школи, клуб, дитячий комбінат, Будинок культури, готель, побутовий комбінат, універмаг. Щороку справляють новосілля 40—50 сімей. Село повністю радіофіковано і електрифіковано. У селі працюють продовольчий, промтоварний, господарський магазини та лотки в кожній бригаді.

Разом із поліпшенням добробуту колгоспників зростає їх купівельна спроможність. Товарооборот торговельної мережі в 1967 році зріс удвоє порівняно з 1960 роком. Значно збільшився продаж одягу, взуття, тканин і товарів культурно-побутового призначення. Тільки в 1967 році трудівникам села було продано таких товарів на 996,6 тис. крб. В особистій власності олександрівців 5 легкових автомобілів, 300 мотоциклів, понад 400 телевізорів. У багатьох будинках газові плитки, холодильники, пральні машини, красиві меблі та інші речі сучасного побуту.

У селі є лікарня, амбулаторія та аптека, де працюють 2 лікарі, 4 фельдшери і 2 акушерки. Лікарня і амбулаторія мають усе необхідне обладнання і медикаменти для подання швидкої і кваліфікованої медичної допомоги. Тільки медпрацівники у 1967 році прочитали 10 лекцій і провели 14 бесід, на яких були присутні 1500 чоловік.

У 1967 році у Великоолександрівці були середня, восьмирічна та 2 початкові школи, де навчалося понад 500 дітей і працювало 39 вчителів. Школи мають майстерні, лабораторії, при середній школі створено клуб старшокласників, у якому проводяться тематичні вечори, диспути, колективні перегляди кінофільмів. За роки Радянської влади сільську середню школу закінчили понад 700 чол., 200 з них закінчили вузи і технікуми. У 1967 році понад 20 великоолександрівців навчалося у вузах, технікумах і училищах. За сумлінну працю у справі виховання і освіти підростаючого покоління директора середньої школи І. І. Годунова було нагороджено орденом «Знак Пошани». Це висока оцінка праці всього педагогічного колективу.

Своє дозвілля жителі Великоолександрівки проводять у Будинку культури. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, танцювальний та інші. За велику роботу, проведену по підготовці до Декади української літератури та мистецтва в Москві, хоровий колектив клубу у 1959 році було нагороджено Похвальною грамотою. Добре працюють також драматичний і танцювальний гуртки. В 1960 році за спектакль п'єси А. В. Софронова «Куховарка», поставлений на сцені дніпропетровського Будинку народної творчості, драмгурток було нагороджено Дипломом 2-го ступеня.

Відкриття пам'ятника односельчанам, що полягли в боях під час Великої Вітчизняної війни. Великоолександрівка, 1966 р.

В Будинку культури регулярно демонструються кінофільми, проводяться тематичні і циклові лекції на різні теми, вечори трудової слави, відзначаються дні новатора. Регулярно транслюється радіогазета «Голос Великоолександрівки», що популяризує досвід передовиків виробництва, розповідає про сільські новини. За високі показники у проведенні культурно-освітньої роботи серед сільського населення Дніпропетровське обласне управління культури нагородило великоолександрівський Будинок культури дипломом і присвоїло йому звання колективу відмінної праці.

До послуг трудящих Великоолександрівки — бібліотека, в якій налічується близько 7 тис. книжок. Тут проводяться читацькі конференції, диспути, бесіди про новинки літератури. У кожній бригаді створено книгопересувки за виробничим профілем. Періодично діють пересувки на тракторних станах. Бібліотеці присвоєно звання колективу відмінної праці. Населення передплачує 3588 прим. періодичної преси, кожна сім'я одержує журнал і газету.

Значного розвитку у Великоолександрівці набув спорт. Первинна організація добровільного товариства «Колгоспник» об'єднувала в 1967 році понад 530 юнаків та дівчат. 93 з них склали норми спортсменів-розрядників, понад 40 стали громадськими інструкторами. Любителі спорту беруть участь у районних і обласних змаганнях. У 1964 році колгоспна футбольна команда завоювала друге місце на зональних змаганнях у Верхньодніпровську, а волейбольні команди — перші місця. Не раз стрільці, велосипедисти, легкоатлети колгоспу здобували призові місця в районі. Досягненню цих успіхів сприяє наявність у селі міцної спортивної бази. Тут є стадіон, баскетбольний та волейбольний майданчики. В розгортанні спортивної роботи велику допомогу подає правління колгоспу. В січні 1966 року районна рада добровільного спортивного товариства вручила колективу фізкультурників села Диплом 2-го ступеня, перехідний кубок з футболу, а 14 кращим спортсменам — грамоти.

Керуючись рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудящі Великоолександрівки спрямовують усі свої сили на дальше збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, на розвиток усіх галузей господарства і культури, виконання завдань комуністичного будівництва.

Л. О. ДОРОШЕНКО, І. М. ОСТАПЕНКО.

ЧА́ПЛИНЕ

Чаплине — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковані також села Журавлинка, Касаєве, Петрикове, Рівне. Розташоване за 18 км від районного центру. Залізнична станція на межі Придніпровської і Донецької залізниць. Чаплине має регулярний автобусний зв'язок з Васильківкою, Покровським та ін. населеними пунктами. Населення — 8,7 тис. чоловік.

Назва селища походить від невеличкої річки Чаплини, яка протікає поблизу нього. Засноване Чаплине під час будівництва Катерининської залізниці (1881—1884 рр.), яка зв'язала Донецький кам'яновугільний і Криворізький залізорудний басейни. 3 квітня 1896 року почалося будівництво нової одноколійної лінії на східній дільниці залізниці від станції Чаплине до міста Бердянська, а в грудні 1898 року залізнична колія Чаплине — Бердянськ довжиною 208 км була здана в експлуатацію. За 1909 рік по ній перевезли понад 26 тис. вагонів хліба та інших продуктів. Станція ж Чаплине в середньому приймала і відправляла щороку близько 1,5 млн. пудів вантажів [1].

З відкриттям залізничної вітки до Бердянська Чаплине було перетворене на залізничний вузол. З станції Улянівка сюди перевели служби шляху і зв'язку, а також депо. В селищі, що розросталося біля станції, проживали стрілочники, кочегари, зчіплювачі вагонів, кондуктори та інший робочий люд. Кількість убогих мазанок і дерев'яних хатин збільшилась тут, коли у 1896 році бельгійське акціонерне товариство розпочало будівництво заводу «Кераміка», де в 1900 році вже працювало близько 500 робітників.

Тяжкими були умови життя і праці робітників залізниці та заводу. Працювати доводилось понад 12 годин, а заробітна плата була мізерною. До 1913 року школи в селищі не було, діти робітників їздили в школу за 18 км на станцію Улянівка.

Ненависть до самодержавства ще більше посилилась внаслідок поразки царизму в російсько-японській війні. Назрівали буремні події першої російської революції. Ідеї революційної соціал-демократії знаходили все більше послідовників серед робітників залізниці. У січні 1905 року в Чаплиному тимчасово жили брат В. І. Леніна — Д. І. Ульянов з дружиною А. І. Нещеретовою у її батьків [2]. Згідно з наказом Київського жандармського управління над Д. І. Ульяновим було встановлено жандармський нагляд [3]. Подружжя намагалось якомога швидше включитися в революційну боротьбу. Дізнавшись про криваву розправу царських сатрапів над петербурзькими робітниками 9 січня 1905 року, вони виїхали з Чаплиного без дозволу властей. Це викликало розгубленість поліції Олександрівського повіту і вона терміново сповістила начальника катеринославського жандармського управління про те, що Д. І. Ульянов з дружиною 27 січня о 10 годині вечора поїздом № 3 без дозволу виїхали з ст. Чаплине Катерининської залізниці. Щоб притупити пильність поліції, Д. І. Ульянов з дружиною прибув спочатку не в саму столицю, а в Сабліно під Петербургом, де в той час проживали його мати і сестра.

Під впливом класових боїв російського пролетаріату залізничники Чаплиного взяли активну участь у першій російській буржуазно-демократичній революції. 8 грудня 1905 року

Обкладинка справи губернського жандармського управління, заведеної на Д. І. Ульянова. 1905 р.

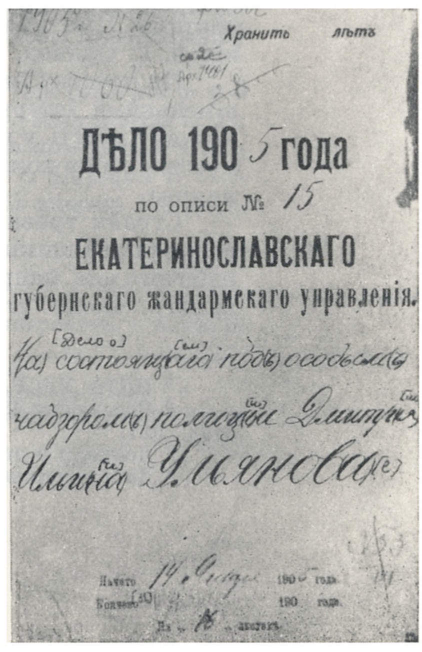
Хранить лѣтъ

ДѢЛО 190 5 года

по описи № 15

ЕКАТЕРИНОСЛАВСКАГО

губернскаго жандармскаго управленія.

---

[1] Краткий обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25-летие (1884—1909 гг.). Екатеринослав, 1910, стор. 13, 14.

[2] И. Д. Ремезовский. Революционная и общественно-политическая деятельность Ульяновых на Украине. К., 1963, стор. 152.

[3] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 1491, арк. 1, 4.

почався загальний страйк працівників Катерининської залізниці. Робітники і службовці Чаплиного на зборах того ж дня обрали страйковий комітет на чолі з Н. А. Челпановим [1].

Під безпосереднім керівництвом Катеринославського та Гришинського страйкових комітетів і за допомогою сформованої бойової дружини чаплинські залізничники роззброїли місцеву поліцію, а також солдатів, що прибули на станцію. При цьому, як зазначав бахмутський повітовий справник в телеграмі катеринославському губернатору, солдати на станціях Чаплине, Гришине і Авдіївка навіть не чинили опору бойовим робітничим дружинам [2].

Разом з представниками страйкового комітету станції Гришине чаплинський комітет розгорнув агітаційну роботу серед робітників заводу «Кераміка», закликаючи їх до спільних дій проти самодержавства. Така ж робота проводилась серед селян навколишніх хуторів і сіл. Страйковий комітет закликав селян захоплювати поміщицькі землі, розподіляти поміщицьке майно, озброюватись. Для придбання зброї був організований збір коштів серед трудящих.

Царські війська жорстоко придушили страйк залізничників, десятки робітників станції було кинуто до в'язниці.

У період нового промислового піднесення у зв'язку з пожвавленням виробництва в основних галузях промисловості країни зросли перевозки і через станцію Чаплине. Саме селище розросталось. Збільшилась кількість населення. В 1913 році тут відкрився перший учбовий заклад — залізничне училище [3].

В роки першої світової війни Чаплине було важливим вузлом комунікацій. Через станцію щоденно відправляли на фронт десятки ешелонів з солдатами. Між залізничниками і революційно настроєними солдатами-фронтовиками встановлювались тісні зв'язки, які сприяли зростанню політичної свідомості робітників.

Після повалення самодержавства в березні 1917 року в Чаплиному було створено Раду робітничих депутатів. До складу Ради увійшли революційно настроєні робітники вузла: Г. М. Єфанов, К. Г. Бутенко, А. М. Васильєв, К. В. Жмурко, І. Я. Зинякін та ін.— всього 10 чоловік. Під їх керівництвом була роззброєна поліція, на важливих ділянках залізниці встановлений робітничий контроль [4]. Згодом Рада організувала загін Червоної гвардії.

Трудящі Чаплиного з радістю зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В кінці грудня 1917 року влада у селищі перейшла до Ради робітничих депутатів, яка, втілюючи в життя декрети Радянського уряду, а також заходи, накреслені президією Катеринославської Ради, здійснила велику роботу по налагодженню діяльності залізниці, забезпеченню продовольством робітників, організації боротьби з спекулянтами і контрреволюційними елементами. При Раді був створений продовольчий комітет, до якого ввійшли І. Стрельніков, Г. Єфанов, К. Жмурко.

На початку квітня 1918 року залізничний вузол і селище були окуповані австро-німецькими інтервентами. У липні 1918 року трудящі Чаплинського вузла взяли активну участь у всеукраїнському загальному страйку залізничників. На чолі страйкуючих стояв комітет у складі монтера Д. М. Третяка, Д. О. Климкіна, Х. П. Ключникова.

Страйк тривав більше місяця. Учасники його вимагали негайного звільнення всіх залізничників, заарештованих за політичні переконання, введення 8-годинного робочого дня, запровадження статуту професійної спілки і висували ряд економічних вимог. Члени страйкового комітету поширювали листівки і відозви Катерино-

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, спр. 1982, арк. 70, 142.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2. К., 1955, стор. 511.

[3] Доклады и отчеты губернскому земскому собранию. Екатеринослав, 1913, стор. 346.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 49, арк. 1, 4, 5.

славської більшовицької організації та Центрального військово-революційного комітету[1].

Залізничники всіляко допомагали радянським військам громити австро-німецьких окупантів, гетьманців і петлюрівців. У результаті спільних дій частин Червоної Армії і партизанських загонів петлюрівці були вибиті з селища і станції. Щоб утримати Чаплине, сюди в розпорядження командуючого окремої групи військ Харківського напрямку П. Ю. Дибенка було послано додатково артилерійський і піхотний підрозділи [2].

Після поразки австро-німецьких інтервентів та вигнання петлюрівців у Чаплиному відновлюється Радянська влада. До складу революційного комітету ввійшли А. М. Васильєв, О. М. Єфанов та К. В. Жмурко. Робота ревкому проходила під безпосереднім керівництвом створеного в січні 1919 року чаплинського партійного осередку з 5 чоловік [3]. Першим секретарем парторганізації став О. М. Єфанов, а членами — К. В. Жмурко, А. М. Васильєв, Д. М. Третяк, Г. М. Єфанов. За ініціативою більшовиків чаплинські робітники і залізничники відправили на допомогу голодуючому пролетаріату Петрограда 2 поїзди з зерном та борошном. Коли постала загроза захоплення Чаплиного денікінцями (червень 1919 року), ревком і партосередок організували евакуацію залізничників, цінних вантажів і устаткування вузла. Евакуація проходила під прикриттям бронепоїздів «Ворошилов», «Грозний» і «Освободитель». В кровопролитному бою за Чаплине 14—15 червня 1919 року віддали своє життя 98 бійців Червоної Армії. Вони поховані в братській могилі на вулиці Столбовій.

Тимчасове панування білогвардійців супроводжувалося кривавим розгулом і грабунками. В катівнях таганрозької тюрми були замордовані жителі Чаплиного І. Я. Зинякін, Я. Ф. Ващенко, Я. М. Поляков та ін. На репресії трудящі селища відповідали масовим вступом у партизани. Був організований кавалерійський загін з 70 чол., який мав 6 кулеметів [4]. Діючи в тилу ворога, разом з навколишніми повстанськими загонами чаплинські партизани знищували ворожі гарнізони, пускали під укіс ешелони з живою силою й технікою ворога. В результаті успішних дій повстанців був дезорганізований рух на лінії Пологи—Чаплине.

30 грудня 1919 року 410-й стрілецький полк 46-ї дивізії після короткочасного бою визволив Чаплине від денікінців, де захопив великі трофеї [5]. Після розгрому Денікіна та вигнання врангелівських військ залізничники Чаплиного гаряче відгукнулись на заклик партії і уряду повести рішучу боротьбу з розрухою на залізничному транспорті. Під керівництвом комуністів робітники в стислі строки закінчили ремонт паровозів і рухомого складу.

Одночасно з відбудовою господарства жителям Чаплиного доводилося відбивати численні напади махновських та інших банд. У боротьбі з махновцями загинули голова чаплинської ЧК комуніст А. М. Васильєв і член чаплинського партосередку К. В. Жмурко.

Партійна організація селища, ряди якої рік у рік зростали (на 1925 рік в ній налічувалось 29 чол.), багато працювала з жінками й молоддю, залучаючи їх до активної громадської та господарської діяльності. Міцною опорою комуністів стала комсомольська організація, яка оформилась 2 вересня 1921 року [6]. Першим її секретарем був Г. В. Прилипко. Через 2 роки в організації було 25 юнаків і дівчат.

---

[1] Г. Заставенко. Розгром німецьких інтервентів на Україні в 1918 році. К., 1948, стор. 78.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 2, стор. 102, 103.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 49, арк. 5, 10.

[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 22, арк. 5, 6, 11.

[5] Д. Н. Панков. Комкор Эйдеман. М., 1965, стор. 56, 57; Центральний державний архів Радянської Армії (далі ЦДАРА), ф. 1426, оп. 2, спр. 16, арк. 85.

[6] Комсомол Дніпропетровщини. Збірник статей, стор. 72.

Розповсюдження комсомольцями книг, журналів і газет, широка агітаційна і пропагандистська робота сприяли політичному вихованню населення. Велику роль в боротьбі за розв'язання виробничих завдань відігравала місцева преса. З квітня 1922 року стала виходити газета «Красний маяк» — орган партійної і профспілкової організацій станції.

Багато було зроблено в справі ліквідації неписьменності: працювали спеціальні школи, лікнепи. До 1926 року в Чаплиному і навколишніх селах письменними було 90 проц. всього населення [1].

В роки довоєнних п'ятирічок залізничники Чаплиного добилися значних успіхів у реконструкції шляхового господарства депо, екіпірувальних обладнань і водопостачання. Паровозний парк поповнився новими системами паровозів. За ініціативою комуністів були запроваджені нові методи організації праці, які забезпечили чітку роботу вузла, звели до мінімуму простої транзитних поїздів.

Партійна організація провела велику роботу по пропаганді нових методів праці серед робітників і службовців станції. Стрілочник і скрутчик, списувач і технічний конторник, поїзний майстер і оглядач, головний кондуктор і машиніст по-новому організовували свою працю. В березні 1937 року зміна чергового по станції І. Є. Фесуна обробила транзитний поїзд за рекордно короткий час — 12 хвилин. Зміна диспетчера А. П. Труша скоротила протяжність такої операції до 10 хвилин. Чаплинський швидкісний метод обробки поїздів був схвалений Наркоматом шляхів сполучення і впроваджений по всій сітці залізничного транспорту СРСР.

Продуктивність праці залізничників у 1939 році зросла проти 1938 року на 14 проц., в 1940 році ще на 2 проценти [2].

Змінилось і обличчя селища — з 1938 воно віднесене до категорії селищ міського типу. Збільшився житловий фонд. Діяли 4 медичні установи. У передвоєнний час тут працювали середня школа, бібліотека, клуб, у якому регулярно демонструвались кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності. Частими гостями в Чаплиному були театральні колективи Дніпропетровська та інших міст.

22 червня 1941 року робітники станції працювали, як завжди, чітко і злагоджено. В цей день було відправлено 10 швидкісних поїздів. Дізнавшись про напад фашистської Німеччини на Радянський Союз, партійна організація почала перебудовувати всю роботу вузла на воєнний лад. Залізничники стали на бойову і трудову вахту, подаючи дієльну допомогу фронту. Люди працювали, не рахуючись з часом. Так, 3 серпня під час всесоюзного недільника на чаплинську дистанцію шляху вийшло 532 чол., які відремонтували кілометр шляху, замінили два стрілочних переводи, зібрали 38 тонн металобрухту [3].

З наближенням фронту з чаплинського вузла було евакуйовано в глиб країни все цінне майно і обладнання. Залишили обжиті місця багато сімей залізничників. Для підпільної роботи на час окупації були виділені і залишені спеціальні групи людей.

4 жовтня 1941 року Чаплине окупували німецькі загарбники [4]. Фашисти жорстоко розправлялися з мирними жителями, знищували матеріальні цінності. Вони розстріляли 12 чол., на каторжні роботи до Німеччини було вивезено 141 чоловік [5].

Під час окупації житель Чаплиного А. Ф. Третяк брав активну участь у Васильківському партизанському загоні. Підпільник П. Г. Суханов за допомогою своїх товаришів поширював зведення Радінформбюро, виводив з ладу засоби зв'язку.

Багато жителів Чаплиного захищало Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни. У боях за Крим загинув М. О. Задорожний, якому посмертно було при-

---

[1] Газ. «Звезда», 23 жовтня 1926 р.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2151, оп. 11, спр. 30, арк. 140, 185.

[3] Газ. «Днепровская правда», 5, 9 серпня 1941 р.

[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 121, 216, 343.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 112, стор. 22, 31.

Активні учасники боротьби за Радянську владу в Чаплиному:

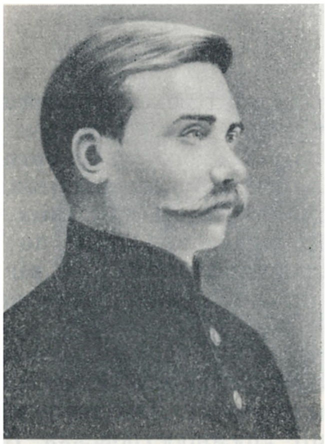

І. Я. Зинякін — голова Ради робітничих депутатів у 1917—1918 рр.,

Д. М. Третяк — керівник страйку чаплинських залізничників у липні 1918 р.,

А. М. Васильєв — голова ревкому в 1919 р., згодом голова Чаплинської Надзвичайної Комісії.

своєно звання Героя Радянського Союзу. На його честь названо одну з вулиць селища.

В ніч на 10 вересня 1943 року бійці 39-ї танкової бригади визволили Чаплине — першу станцію Придніпровської залізниці — від гітлерівців [1].

Відступаючи з селища і станції, німецькі загарбники підірвали вокзал, школу, 6 багатоквартирних будинків, водокачку, електростанцію, паровози і вагонне депо, вузол зв'язку, зруйнували всі стики рейок і стрілочні переводи. Фашистські варвари завдали тільки мешканцям селища матеріальних збитків на суму 4568,4 тис. карбованців [2].

Слідом за частинами Червоної Армії — 23 вересня — на станцію прибула оперативна група управління Придніпровської залізниці, яка терміново приступила до організації відбудови зруйнованої лінії. Щоб прискорити відновлення дільниці шляху Лозова—Павлоград—Синельникове—Чаплине, партійними і радянськими органами Дніпропетровська було мобілізовано 12 тис. чоловік.

Разом з кадровими робітниками-залізничниками на відбудові залізниці, не покладаючи рук, по 18—20 годин на добу, працювали члени їх сімей, колгоспники навколишніх сіл. За ініціативою шляхового майстра І. С. Абрамовського домогосподарки і шляховики розбирали зруйновані стрілки, із придатних деталей складали нові, укладаючи їх в полотно. 8 жовтня 1943 року, на 7 днів раніше встановленого строку, залізнична колія Чаплине—Синельникове—Мечетна стала до ладу. До початку 1944 року залізничний вузол Чаплине вже безперебійно виконував заявки фронту по перевезенню вантажів.

Невдовзі було відремонтовано депо і майстерні, насосну і водонапірну башти. Всього в 1944 році на роботи по відновленню станційного господарства було вкладено 59 455 карбованців [3].

Одночасно відбудовувалися й інші підприємства селища, культурно-побутові установи.

Значного розвитку Чаплине досягло в роки післявоєнних п'ятирічок. На залізничній станції було автоматизовано і модернізовано важливі вузли та агрегати, вдосконалено технологію виробництва. Протягом 1949—1950 рр. було механізовано прибирання шлаку, запроваджено газопресову зварку вагонних деталей і ін. Впро-

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 378.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 113, арк. 8.
[3] Там же, ф. Р-2151, оп. 11, спр. 60, арк. 117.

ваджения 8 маршрутно-контрольних обладнань і механізмів на лінії Чаплине—Бердянськ підвищило безпеку руху поїздів.

У співдружності з ученими Дніпропетровського транспортного інституту залізничники розробили заходи для заміни подвійної тяги підштовхуванням з ходу на дільниці Синельникове—Чаплине. Введення радіозв'язку між черговим по станції та машиністами прискорило виконання маневрових робіт по формуванню поїздів і подачі вагонів під навантаження і розвантаження. За 1950 рік на станції Чаплине план прийому і здачі навантажених поїздів був перевиконаний відповідно на 107 і 126 процентів.

Серед трудящих великого розмаху набуло соціалістичне змагання, рух за раціоналізацію і винахідництво, високу продуктивність праці. Важливу роль в цій справі відіграв обмін передовими методами праці. 1947 року у Чаплиному знатний коваль-ресорщик вагонного депо станції Лосиноостровська Ярославської дороги Куликов організував школу майстрів передових соціалістичних методів праці. Ковалі-ресорщики вагонного депо, працюючи за методом Куликова, збільшили за зміну виробництво ресор з 5—7 до 20—25 штук. Розгорнулося змагання між змінами і бригадами за зменшення простоїв транзитних поїздів на 30—40 хвилин проти норми. Удосконалюючи свій власний швидкісний метод, в лютому 1949 року колектив станції обробив 249 поїздів та заощадив державі 10 тис. вагоно-годин, або 22,5 тис. карбованців. Перед у змаганні вів колектив зміни комуніста І. Є. Фесуна, ударно працювали слюсар-автоматник П. А. Степаненко, перевиконуючи норми на 250 проц., бригада П4-6 А. К. Корниленка, добиваючись поліпшення стану колії. За чистотою робочого місця і культурою виробництва депо Чаплине займало одне з перших місць на Придніпровській залізниці.

Дійовою формою розвитку творчої активності трудящих, а також виявлення резервів виробництва і усунення «вузьких» місць були технічні конкурси і огляди. Так, під час технічного огляду у 1950 році залізничники впровадили 150 пропозицій з економічним ефектом в 339,1 тис. карбованців.

Партійна організація вузла приділяла велику увагу поліпшенню якісних показників роботи, рентабельності виробництва. З цією метою до 1954 року всі залізничні служби Чаплиного були переведені на господарський розрахунок, в результаті чого зменшилися витрати палива, збільшився прибуток станції. У 1954 році він становив 458 тис. крб. проти 21 тис. у 1949 році [1]. Почин залізничників Чаплиного почав широко впроваджуватися, на господарський розрахунок перейшли інші дільниці Придніпровської залізниці.

Партія і уряд високо оцінили трудовий подвиг робітників. Орденом Леніна був нагороджений диспетчер Чаплинського паливного складу О. Н. Солодилов, орденом Трудового Червоного Прапора — машиністи-інструктори паровозного депо І. І. Коваленко і В. М. Гончар, начальник відділу прийому О. Т. Фесенко та інші.

З кожним роком зростала технічна оснащеність вузла. У 1958 році стала до ладу тяглова підстанція, в 1959 — цех по випуску шлакоблоків, експериментальний цех в паровозному депо. Було переведено на електротягу ділянку магістралі П'ятихатки—Чаплине—Ясинувата [2]. Нова техніка, висока кваліфікація трудівників станції сприяли успішному виконанню семирічного плану. В останньому році семирічки план навантаження вагонів був виконаний на 214,6 проц., розвантаження — на 107,3, вантажообігу — на 108,2 процента.

Натхненно працюють залізничники в новій п'ятирічці. У 1966 році добовий вагонообіг становив 7373 вагони, тобто у 1,6 раза більше порівняно з 1960 роком. Ініціаторами всіх корисних справ у Чаплиному виступають партійні організації,

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2151, оп. 11, спр. 152, арк. 247; спр. 213, арк. 107.

[2] Літопис комуністичного будівництва. Хроніка подій на Україні (1959—1961 рр.). К., 1962, стор. 94.

Загальний вигляд залізничної станції Чаплине. 1967 р.

яких тут 15. Успішно бореться за комуністичну працю, вишукуючи резерви виробництва, бригада експериментального цеху депо, яку очолює комуніст К. А. Трусов. Тільки в 1966 році 8 раціоналізаторів з бригади внесли 6 колективних рацпропозицій економічною ефективністю в тисячу карбованців. У тому ж році бригада достроково виконала план і взяті на честь 50-річчя Великого Жовтня зобов'язання, за що була удостоєна високого звання — комуністичної.

У селищі працюють також такі підприємства, як шляховий експериментальний капроновий цех, організація по електрифікації сіл та колгоспів «Сільенерго», метеорологічна станція, млин та маслоробня колгоспу «Маяк». На околиці Чаплиного розташований лісорозсадник, який займає 151 га території.

Величезні зрушення відбулися в культурі і побуті населення Чаплиного. Швидкими темпами розгортається житлове будівництво. За післявоєнний період тут було збудовано близько 710 будинків. У роки семирічки побудували нове красиве приміщення відділу зв'язку, де міститься телеграф, телефон, ощадна каса. З 1967 року функціонує залізничні автоматичні телеграфна та телефонна станція на 300 номерів.

До послуг населення — широка мережа побутових закладів, 9 магазинів повністю задовольняють потреби в промислових та продовольчих товарах. За 1959—1966 роки товарообіг їх зріс з 1 млн. до 2 млн. 50 тис. карбованців.

Значно полегшило домашню працю жінок відкриття в Чаплиному дитячого садка та ясел, 2 їдалень. У відділенні районного побутового комбінату є шевська і швейна майстерні, фотоательє, перукарня, майстерня по ремонту годинників. Змінюється також зовнішній вигляд селища, поліпшується благоустрій. Збудовано перехідний міст через залізничні колії. Заасфальтовано й озеленено багато вулиць.

У Чаплиному діють залізнична і селищна поліклініки, амбулаторія, пологовий будинок на 10 місць, дитяча консультація. Всього в лікувальних закладах працює 64 медичні працівники, з яких 9 мають вищу і 55 — середню освіту. 27 років тому приїхала працювати рядовим лікарем до Чаплинської лікарні А. В. Забєліна. Людяністю, скромністю і працьовитістю вона завоювала авторитет і повагу односельчан. Тепер А. В. Забєліна — головний лікар залізничної лікарні, депутат районної Ради.

У Чаплиному працюють початкова, восьмирічна і середня школи, школа робітничої молоді, у яких навчається 1465 чол. З 77 вчителів 52 мають вищу освіту, причому 24 з них є випускниками чаплинських шкіл. Після Великої Вітчизняної війни в школах селища здобули середню освіту 1959 чол. і неповну середню — 3344. Всебічному розвиткові дітей сприяють створені при школах 4 майстерні, 4 учбові кабінети, піонерські кімнати, спортивні зали та майданчики.

З культурно-освітніх установ в селищі є клуб, літній кінотеатр на 750 місць, дві бібліотеки тощо. Фонди партійної і залізничної бібліотек налічують 30,8 тис. книг. Потяг людей до знань виявляється також в збільшенні числа передплатників на журнали та газети. В 1967 році населення передплатило 3470 прим. газет і 2260 — журналів.

Усі ці господарські і культурні досягнення є результатом великих зусиль багатьох поколінь. Ось чому трудящі Чаплиного шанують пам'ять своїх земляків, які віддали життя за владу Рад. У січні 1967 року в селищі відбулася урочиста церемонія відкриття меморіальної дошки активному борцю за встановлення Радянської влади на Чаплинському вузлі К. В. Жмурку. Слідопити місцевої школи з дружини ім. Володі Дубініна, які вивчають історію революційної боротьби в селищі, розповіли присутнім про героїчний життєвий шлях К. В. Жмурка. Жителі Чаплиного піклуються про впорядкування могил загиблих, встановлення їм пам'ятників. На околиці селища відкрито монумент 98 борцям, які загинули за владу Рад 14 червня 1919 року.

Рік у рік зростає авторитет селищної Ради депутатів трудящих. У 1967 році жителі Чаплиного обрали до її складу кращих своїх представників: старшого машиніста маневрового паровозу Ф. Піддубного, головного лікаря залізничної лікарні А. В. Забєліну, майстра хлібопекарні Т. Задорожну та інших. На громадських засадах при підтримці всього населення різні комісії Ради проводять велику творчу роботу.

Радянська влада створила всі необхідні умови для розвитку творчих здібностей трудящих, їх морального і духовного росту. Колишні вихідці з бідняцьких сімей робітників та селян стали висококваліфікованими майстрами, техніками, інженерами, вчителями, лікарями. Завдяки їх невтомній праці і розквітло селище Чаплине.

М. С. КІБЕЦЬ, Д. С. ШЕЛЕСТ, |*В. П. ЮБКІН*|.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВАСИЛЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Вовчої, за 10 км на північний захід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Улянівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Катеринівка, Колоно-Миколаївка, Нововасильківка, Петрівське. Населення — 517 чоловік.

На території Богданівки розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 3905 га орної землі. Основний виробничий напрям його — вівчарство і м'ясо-молочне тваринництво. Тут також вирощуються зернові культури, соняшник; розвинуте шовківництво, бджільництво. В 1967 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 105 кг вовни; крім цього, колгосп одержав по 320 цнт молока.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Діє сільська організація товариства «Знання».

Перша згадка про Богданівку в історичних документах відноситься до першої чверті XIX століття.

ГРИГО́РІВКА (до 1926 року — Кривий Ріг) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Вовчій, за 16 км на південь від районного центру і за 8 км від залізничної станції Чаплине Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Кут, Дебальцеве, Лугове, Новотерсянське, Охотниче, Перевальське, Пришиб. Населення — 1589 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького міститься в селі Григорівці. Це велике багатогалузеве господарство з добре розвинутим рільництвом і тваринництвом м'ясо-молочного напряму. Площа орної землі артілі становить 4 тис. га. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 29 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями СРСР.

Спорудження ставу в колгоспі ім. Богдана Хмельницького. С. Григорівка, 1967 р.

У селі — середня і початкова школи, бібліотека. Функціонує лікарня. Працюють їдальня, кравецька майстерня. За 1963—1967 рр. тут побудовано 90 нових житлових будинків.

Григорівка заснована на початку XIX століття.

У селі Дебальцевому зберігається історична пам'ятка XI—XII століття — кочівницька «кам'яна баба».

Довідка колишнього в'язня Бухенвальда Я. Г. Бондаренка, уродженця с. Дебальцевого.

СПРАВКА №

тов. Бандаренко Яков Григорьевич
(фамилия, имя и отчество)

За время пребывания в фашистском концлагере Бухенвальд состоял в подпольной антифашистской военно политической организации в качестве
Работа среди иностранцев

Командир русского отряда Бухенвальд
подполковник (Смирнов)
лейтенант

ДОБРОВІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване між річками Вовчою і Самарою, за 16 км на північний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Улянівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бровки, Гришаї, Зуївка, Лиса Балка, Очеретувате. Населення — 488 чоловік.

На території Добровілля розміщена бригада колгоспу «Зоря комунізму», центральна садиба якого знаходиться в селі Гришаях. Колгосп має 5433 га орної землі. Виробничий напрям бригади — рільництво. Основні сільськогосподарські культури, що вирощуються тут, це — пшениця, кукурудза, соняшник, цукровий буряк, коноплі. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Житель села Лисої Балки В. К. Сіренко був учасником повстання на броненосці «Потьомкін» (помер у 1937 році).

Під час прориву радянських військ в лютому 1943 року Добровілля стало місцем запеклих боїв. Після відступу радянських частин в селі залишилося 50 поранених бійців. Через кілька днів сюди увірвалися карателі, які розстріляли поранених із кулеметів. З 50 бійців вдалося врятуватися лише 8. Розстріляні фашистами воїни поховані в братській могилі, де встановлено пам'ятник.

ЗЕЛЕ́НИЙ ГА́Й — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Просяна. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Довге, Копані, Красногірське, Крутеньке, Лиманське, Новоандріївка, Таранове, Хвилі. Населення — 312 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Комінтерну міститься в Зеленому Гаю. Це — багатогалузеве господарство, де вирощуються переважно зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має 5257 га орної землі. 24 жителі села за високі виробничі показники одержали урядові нагороди.

У Зеленому Гаї — початкова школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у 1921 році вихідцями з Маломихайлівки.

Уродженцем Таранового є український радянський письменник А. М. Хорунжий.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване по балці Чаплинці, за 30 км на схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Миколаївка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Артемівка, Дачне, Дубовики, Зелена Роща, Трудколонія. Населення — 1135 чоловік.

Колгосп ім. Суворова, центральна садиба якого розташована в Миколаївці, має близько 4 тис. га орної землі. Основний напрям у виробництві — рільництво. Добре розвинуте також тваринництво, особливо вівчарство.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, самодіяльні колективи якого — хоровий і драматичний — брали участь у республіканському огляді художньої самодіяльності, де були нагороджені Почесною грамотою. Працює сільське відділення товариства «Знання».

Перша згадка про село відноситься до 1868 року. Сюди в цей час переселилися селяни з с. Миколаївки Павлоградського повіту і заснували хутір Вовки. Хутір розрісся, пізніше був перейменований на Миколаївку.

Поблизу села Дубовиків розміщена Васильківська обласна психіатрична лікарня. В 1942 році, під час тимчасової окупації села німецько-фашистськими загарбниками, гітлерівці знищили тут 200 хворих.

ПА́ВЛІВКА (давня назва — Наковальщина) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Терсі, за 9 км на південь від районного центру і за 13 км від залізничної станції Улянівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Аврамівка, Інтернаціональне, Каплистівка, Кобзар, Криворізьке, Крутоярка, Новогригорівка, Новопетрівка, Перепеляче, Пролетарське, Самарське, Червона Долина, Шевченко, Шевякіне, Широке. Населення — 1387 чоловік.

На території Павлівки розташована центральна садиба колгоспу ім. Свердлова. Це — багатогалузеве господарство зернового напряму з добре розвинутим м'ясним тваринництвом. Артіль має 7879 га орної землі. В 1967 році на 100 га угідь тут вироблено по 68 цнт м'яса. Молочно-товарній фермі, якою керує делегат XXIII з'їзду

Учні шкіл Запоріжжя у гостях в учасника повстання на броненосці «Потьомкін» Т. В. Чорного. Новогригорівка, 1965 р.

КП України М. С. Шевцов, присвоєно звання ферми комуністичної праці. Орденами і медалями нагороджено 18 передовиків виробництва.

У селі є середня школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць. Функціонує лікарня.

Біля шляху, що проходить через село, стоять дві кам'яні баби — пам'ятки XI—XII століть, виготовлені з вапняку кочівниками-половцями.

Перші відомості про Павлівку в історичних документах відносяться до 1806 року. В 1918—1919 рр. в селі вів боротьбу проти австро-німецьких окупантів партизанський загін, який очолювали І. М. Огіль та Г. І. Соколовський. З жовтня 1941 року і по березень 1942 року тут діяла підпільна партизанська група, що входила до Васильківського партизанського загону.

Вихідцем з Павлівки є Герой Радянського Союзу Ф. І. Гаркуша, який удостоєний цього високого звання за форсування Дніпра. Нині працює у Васильківці. У Новогригорівці народився і жив колишній матрос, учасник повстання на броненосці «Потьомкін» Т. В. Чорний, нагороджений Радянським урядом орденом Червоної Зірки. Уродженкою цього ж села є В. І. Снісаренко. Дівчина з українського села стала для багатьох в'язнів концтабору Равенсбрюк взірцем мужності. В березні 1945 року її спалили у газовій печі. Прощаючись з подругами, вона сказала: «Мене везуть на смерть, мене спалять. Але на моєму попелі і в Німеччині виросте комунізм!». Ім'ям Віри Снісаренко в рідному селі названа одна з вулиць, а на її будинку встановлена меморіальна дошка.

У Новогригорівці споруджено пам'ятник, на мармурових плитах якого висічено прізвища 269 жителів села, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни в боях з фашистами. Щорічно в день визволення села тут проводиться мітинг в пам'ять про загиблих односельчан.

ПИ́СЬМЕННЕ (до 1946 року — Кільмансталь) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 18 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти

Баштанники, Вербівське, Возвратне, Воронізьке, Дібрівка, Зелений Гай, Іванівське, Кіровське, Луб'янці, Новоіванівка, Рубанівське, Солонці, Шевченківське. Населення — 5,1 тис. чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Родина» розміщена у Письменному. Артіль має 6510 га орної землі. Провідні галузі—виробництво зерна та продуктів тваринництва. Протягом 1966 та 1967 рр. колгосп виробляв на кожні 100 га по 350—360 цнт молока. За високі виробничі показники 16 передовиків колгоспу нагороджені орденами та медалями. Видається багатотиражна газета «Вперед».

У селищі працюють державний молокозавод, млин, хлібопекарня, олійниця. Є хлібоприймальний пункт з потоковою механізованою лінією по переробці кукурудзи, овочеприймальний пункт. Є середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня. Відкрито дитячий комбінат, майстерню побутового обслуговування.

Станція Письменна збудована у 1884 році. Навколо неї виросло селище.

ШЕВЧЕ́НКОВЕ (до 1931 року — Ковалеве) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Чаплине Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Закритне, Краснощокове, Свиридове, Хуторо-Чаплине. Населення — 510 чоловік.

На території Шевченкового міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має 4413 га орної землі. Розвинуте рільництво і тваринництво м'ясо-молочного напряму. За післявоєнні роки 18 трудівників колгоспу відзначені високими урядовими нагородами. В 1949 році за одержання високих урожаїв люцерни звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний А. І. Хлібородов.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека.

Уродженцями села Хуторо-Чаплиного є Герої Радянського Союзу В. І. Нортенко та А. Г. Койда. В. І. Нортенко брав участь у боях за визволення Харкова і в танковому рейді по тилах ворога. Командування відкликало досвідченого танкіста для навчально-інструкторської роботи, але невдовзі він знову повертається на фронт. В січні 1945 року разом з своїм танковим взводом захопив міст через річку Варту, знищивши при цьому 13 ворожих танків, 23 автомашини, близько роти солдат і офіцерів. За мужність і відвагу всі танкові екіпажі взводу були нагороджені орденами і медалями, а командиру взводу В. І. Нортенку присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Нині він живе і працює у м. Туймази Башкирської АРСР.

А. Г. Койда удостоєний звання Героя Радянського Союзу в 1940 році за подвиги під час війни з білофіннами. Тепер він пенсіонер, проживає в м. Херсоні.

ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКИЙ РАЙОН

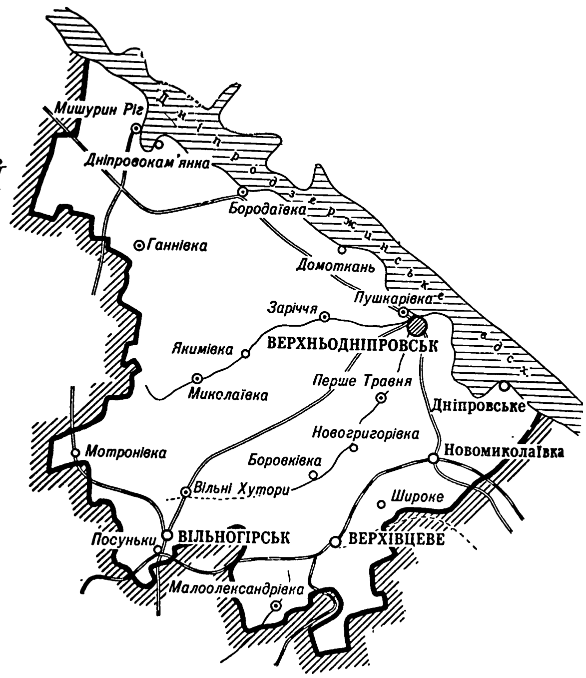

ВЕРХНЬОДНІПРО́ВСЬК

Верхньодніпровськ — місто районного підпорядкування, центр однойменного району. Розташований на річці Самоткані, на березі Дніпродзержинського водоймища, за 13 км від залізничної станції Верхньодніпровськ і за 73 км на північний захід від Дніпропетровська. Пристань на Дніпрі. Населення — 11,9 тис. чоловік.

Археологічні розкопки і знахідки свідчать про те, що територія сучасного міста та його околиць була заселена з давніх часів. Експедиція Інституту археології Академії наук УРСР у 1959 році виявила тут рештки поселень і курганів епохи міді-бронзи (III—II тисячоліття до н. е.).

В 1640 — 1655 рр. на цій території був добре укріплений маєток польського дозорця, в 1680—1690 рр. виник запорізький зимівник. Після ліквідації Запорізької Січі ці землі по річці Самоткані стали власністю князя Г. Потьомкіна [1]. На місці запорізького зимівника у 1780 році Потьомкін заснував слободу, назвавши її Григорівкою [2]. За переписом 1782 року тут проживало 415 чоловік. У 1785 році слободу передано до казенного відомства, названо її Новогригорівкою і призначено для поселення відставних сімейних та осілих солдатів. 5 червня 1806 року слободу було віднесено до розряду повітових міст і названо Верхньодніпровськом. 2 серпня 1811 року затверджено герб Верхньодніпровська у вигляді щита, поділеного на дві частини. У верхній його частині на фоні золотого поля зображено грайливого бика, а в нижній, на фоні зеленого поля — срібну річку, що мало означати великий розвиток скотарства в цій місцевості.

Основним заняттям мешканців міста було землеробство і скотарство. На початку XIX століття розвиваються ремесла і торгівля. З'явилися майстерні по обробці шкіри, салотопні підприємства, лісопильний завод. Населення міста на той

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 263.
[2] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 169.

час складалось з селян, ремісників, торговців, духівництва і поміщиків. Багато жителів працювало на лісопильному заводі, в млинах, наймитували у купців і чиновників, духівництва і поміщиків.

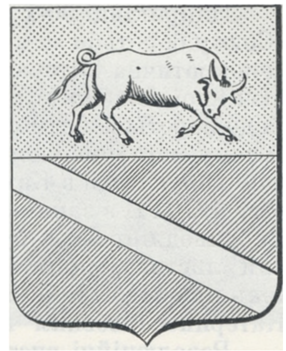
Герб Верхньодніпровська, затверджений у 1811 р.

У середині травня 1820 року по дорозі до Катеринослава Верхньодніпровськ відвідав О. С. Пушкін. Проїжджаючи села Катеринославщини, він бачив у яких умовах жили селяни. Жалюгідні халупи, вкриті соломою, змучені обличчя селян свідчили про їх тяжке становище.

Значну територію Катеринославської губернії, в т. ч. і Верхньодніпровський повіт, тоді охопило селянське повстання, спрямоване проти поміщицько-феодального гніту. Восени воно було жорстоко придушене царським урядом.

У серпні 1843 року в селах повіту і в самому Верхньодніпровську побував Т. Г. Шевченко. Розповіді про тяжке становище і голодування селян, про хвороби дітей кріпаків, які вмирали від цинги і пропасниці, викликали обурення і гнів поета-революціонера.

В умовах феодально-кріпосницького ладу Верхньодніпровськ розвивався дуже повільно. В 1858 році кількість жителів міста становила 2568 чоловік, з них державних селян було 1160 чоловік, міщан — 1219, дворян — 38, духівництва — 35, різночинців — 55 [1]. Населення Верхньодніпровська займалося переважно сільським господарством, ремеслами, торгівлею. Головними предметами торгівлі були велика рогата худоба, сільськогосподарські продукти, ремісничі вироби тощо. З підприємств у місті в 1860 році працювали цегельний завод, тютюнова фабрика, водяний млин, лісопильня. Місто мало 4 вулиці; на одній з них, що звалась Катеринославською, були повітові установи, дрібні крамниці, збирався ринок. Вулиці забудовувались дерев'яними будівлями. З 422 будинків лише один був кам'яним [2].

Після реформи 1861 року промисловий розвиток Верхньодніпровська дещо пожвавився. В 1899 році тут було 29 невеликих підприємств, в т. ч. спиртоочисний завод, 2 парові млини, парова лісопильня. В місті працювало 442 ремісничих заклади, щорічно проводилося 4 ярмарки [3]. Збільшувалась кількість населення. За переписом 1897 року, у Верхньодніпровську проживало 6700 жителів [4].

В січні 1899 року недалеко від міста почав працювати Верхньодніпровський металургійний завод, на якому була невелика доменна піч і чавуноливарний цех з двома вагранками. Під час загальної економічної кризи завод не витримав конкуренції з великими металургійними підприємствами [5]. Доменну піч було зупинено в жовтні 1899 року; працював лише чавуноливарний цех, який відливав труби та інші вироби.

Розвиток капіталістичних відносин у пореформений період супроводжувався посиленням експлуатації трудящих міста. Робітники, зокрема вантажники лісопильного та цегельного заводів й інших підприємств, одержували мізерну заробітну плату. Жорстока експлуатація робітників і селян міста викликала невдоволення існуючим соціальним ладом. Як свідчить донесення прокурора катеринославського окружного суду прокуророві Одеської судової палати, у вересні 1890 року робітники на лісопильній пристані завели розмову про новий закон, що давав право земським начальникам карати селян різками. Селянин Ф. Сипало, який був присутнім при цій розмові, заявив: «Якщо нас будуть бити, то ми і царя вб'ємо» [6].

---

[1] Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния. СПб., 1862, стор. 305, 306.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 6, спр. 62, арк. 91.
[3] Памятная книжка и адрес-календарь на 1901 г., стор. 191.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14. СПб., 1910, стор. 569.
[5] По Екатерининской железной дороге, вып. 1. Екатеринослав, 1903, стор. 130, 131.
[6] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 1571, арк. 1, 2, 9.

Наприкінці 90-х років XIX століття під впливом діяльності катеринославського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» в місті розповсюджується соціал-демократична література. Марксистська література сприяла пробудженню революційної свідомості робітників і селян Верхньодніпровська та сіл повіту, закликала їх до боротьби з самодержавством. На початку травня 1899 року на Верхньодніпровському металургійному заводі поліція затримала соціал-демократа І. Щербицького, що прибув сюди з Катеринослава для поширення листівок Катеринославського комітету РСДРП з закликом до страйків [1]. У липні 1903 року біля пароплавної пристані Верхньодніпровськ було знайдено газету «Южный рабочий», 2 прим. газети «Летучий листок», прим. відозви «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», відозву «Бюлетень про хід страйків у ростовських майстернях Владикавказької залізниці», видані Катеринославським комітетом РСДРП.

Революційні виступи робітників і селян Верхньодніпровська і сіл повіту посилились в період першої російської революції 1905—1907 рр. 8-го квітня 1905 року на вулицях міста були поширені прокламації Катеринославського комітету РСДРП «До всього народу», «Нова бойня на Далекому Сході»[2]. За короткий час селяни повіту зруйнували 66 поміщицьких садиб. У зв'язку з селянськими заворушеннями, в грудні 1905 року Верхньодніпровський повіт було оголошено на воєнному становищі.

Але й після поразки революції 1905—1907 рр. робітники і селяни Верхньодніпровська не припиняли боротьби проти царизму. У травні 1912 року катеринославський губернатор повідомляв міністра внутрішніх справ, що звільнення 253 робітників на Верхньодніпровському заводі стало приводом до великого незадоволення і хвилювання серед них. Начальник катеринославського губернського жандармського управління вимагав від верхньодніпровського справника негайно повідомляти йому про революційні виступи і рішуче їх придушувати.

Напередодні першої світової війни у Верхньодніпровську проживало 12 640 чоловік. Тут працювало 10 невеликих промислових підприємств і 368 ремісничих закладів. Місто значно розрослося, але органи місцевого самоврядування майже не дбали про його благоустрій. На той час тут налічувалось 1810 житлових будинків, з них 50 цегляних, 1190 — критих соломою. Головні вулиці міста освітлювалися гасовими ліхтарями. Водопостачання забезпечувалось з колодязів, каналізації не було.

На медицину, санітарію та ветеринарію земська управа в 1899 році витратила всього 790 крб. 79 коп., з них 505 крб.— на зарплату медичному персоналу. Земська лікарня на 50 місць будувалася з 1900 по 1911 рік[3]. В 1913 році вона мала 4 лікарі, 13 фельдшерів і акушерок.

Учбові заклади призначались головним чином для привілейованих станів — дворянства, купецтва, духівництва. В 1862 році в місті почала працювати жіноча приватна, а 1864 року і двокласна школи. В 1879 році в двокласній школі навчалось 72 учні, з них 14 дітей дворян і чиновників, 29 дітей купців, 29 дітей міщан і багатих селян. За право навчання учень платив 5 крб. на рік [4]. З 1879 року працювала чотирикласна жіноча прогімназія, в якій у 1888 році навчалось 76 дітей дворян, духівництва, купців і міщан. У 1913 році працювали 3 початкові загальноосвітні училища [5], жіноча та чоловіча гімназії. У Верхньодніпровській чоловічій гімназії навчався радянський історик, академік Академії наук СРСР І. І. Мінц. Місто мало 2 бібліотеки і 2 невеликих театри.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 187, арк. 9.

[2] Там же, спр. 195, арк. 28.

[3] Труды XI губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии, т. 1. Екатеринослав, 1914, стор. 179.

[4] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы XIV очередному уездному земскому собранию за 1878—1879 год. Кременчуг, 1879, стор. 308.

[5] Список учебных заведений Екатеринославской губернии. 1912—1913 г. Екатеринослав, 1913, стор. 39, 47.

Олександрівський проспект дореволюційного Верхньодніпровська.

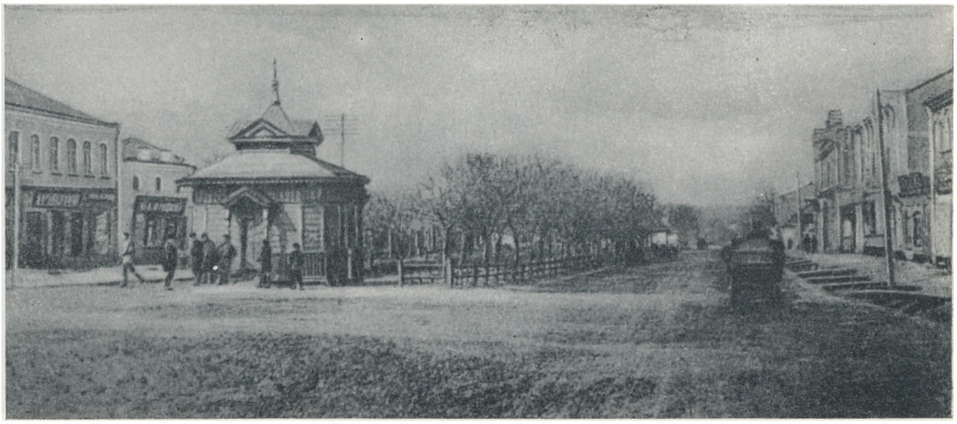

Про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції жителі Верхньодніпровська довідалися на початку березня 1917 року. В квітні тут було створено Раду робітничих і солдатських депутатів та Раду селянських депутатів [1]. Та в Радах переважали представники місцевих організацій дрібнобуржуазних партій меншовиків та есерів. Вони стали на чолі Рад і робили все для того, щоб спрямувати їх діяльність по шляху угодовства з буржуазією. Активізувалися і націоналістичні організації.

Буржуазія і дрібнобуржуазні елементи ще в березні 1917 року поспішили сформувати свій орган влади, т. зв. Верхньодніпровський міський комітет громадських організацій [2]. До складу цього комітету входили представники буржуазії і поміщиків від спілки земських службовців, спілки кооперативів, селянської спілки. Повітовим комісаром буржуазного Тимчасового уряду був призначений колишній голова земської управи поміщик М. М. Саєнко.

Більшовики міста разом з більшовиками Катеринослава, Кам'янського розгорнули роботу серед мас по роз'ясненню буржуазної суті Тимчасового уряду й угодовської політики меншовиків та есерів. У своїх спогадах Г. І. Петровський згадував, що влітку 1917 року йому часто доводилось бувати на селянських мітингах у Верхньодніпровському повіті [3]. Значну роль у викритті політики меншовиків та есерів, українських буржуазних націоналістів відігравала і катеринославська більшовицька газета «Звезда», що розповсюджувалась місцевими і катеринославськими більшовиками в місті і селах повіту.

На початку вересня 1917 року до Верхньодніпровська за дорученням Катеринославського губкому партії приїхав член партії з 1904 року А. Я. Немо, який згуртував навколо себе більшовиків. В середині вересня в місті оформилася самостійна більшовицька організація у складі А. Я. Немо, М. Г. Романовського, О. С. Хавінсона й кількох солдатів-більшовиків, що повернулися з фронту. Головою міського партійного осередку був обраний А. Я. Немо, секретарем — М. Г. Романовський, нині персональний пенсіонер.

Дізнавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, більшовики міста розгорнули велику роботу по пропаганді та здійсненню декретів II Всеросійського з'їзду Рад. Встановлення Радянської влади в місті відбувалося в умовах гострої політичної боротьби — робітничий клас тут був нечисленним і політично незагартованим, серед населення чималий процент займали дрібнобуржуазні елементи, які йшли за меншовиками, есерами та українськими націоналістичними партіями. Наприкінці листопада 1917 року українські буржуазні націоналісти скликали

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 155.

[2] «Бюллетень Екатеринославского временного исполнительного комитета общественных и рабочих организаций», № 16, 21 березня 1917 р.

[3] Борці за Жовтень розповідають (Спогади учасників боротьби за владу Рад на Катеринославщині). Дніпропетровськ, 1957, стор. 19.

Учасники боїв за владу Рад у Верхньодніпровську в 1917—1920 рр.:

Т. Г. Іванов,

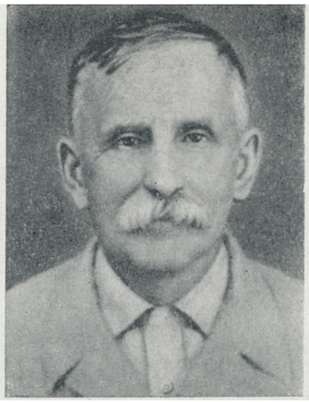

М. Г. Романовський,

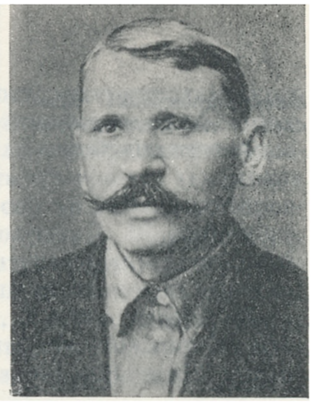

В. В. Свистун.

у Верхньодніпровську з'їзд волосних земств, на якому прийняли рішення про створення своєї збройної сили — «куреня вільного козацтва». Більшовики наполегливо боролися за передачу влади Радам і ліквідацію буржуазних органів влади. В цьому ж місяці відбулися перевибори міської Ради, до складу якої ввійшли більшовики А. Я. Немо, М. Г. Романовський та інші.

У дні рішучих сутичок робітників з буржуазією у Верхньодніпровську створюється червоногвардійський загін. На допомогу трудящим Верхньодніпровська з Кам'янського прибув також загін червоногвардійців на чолі з А. М. Лихомановим, А. А. Безпаловим, П. П. Дьомичевим, який разом з місцевими загонами робітників і біднішого селянства розгромив петлюрівців та інші контрреволюційні сили. 4 січня 1918 року у Верхньодніпровську було проголошено владу Рад [1]. На чолі більшовицької Ради став учитель села Троїцького М. Правда. Було конфісковано майно буржуазії, встановлено контроль за його використанням. Налагоджувалася робота на підприємствах міста. Між селянами, що жили в межах міста, було розподілено поміщицьку землю і сільськогосподарський реманент.

На початку квітня 1918 року Верхньодніпровськ окупували австро-німецькі війська. Разом з ними повернулися місцева буржуазія, чиновники та поміщики. Австро-німецькі загарбники та їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти встановили у місті жорстокий терор. В кінці червня 1918 року вони розстріляли у Верхньодніпровську 7 чоловік [2]. Багато робітників і селян було розстріляно за містом, в урочищі, що звалося в народі «Розрита могила».

Населення міста і сіл повіту вороже зустріло гетьманські закони про відновлення влади буржуазії і поміщиків. Губернський староста повідомляв управлінню державної варти про часті вбивства офіцерів, солдат і поміщиків у Верхньодніпровському повіті [3]. Чимало жителів міста пішло у партизанські загони, які діяли на околицях Верхньодніпровська.

Революція в листопаді 1918 року в Німеччині, наступ частин Червоної Армії і дії партизанів примусили австро-німецьких загарбників залишити Україну. На початку грудня 1918 року влада у Верхньодніпровську перейшла до рук військово-революційного комітету, що складався переважно з більшовиків. Незабаром у місті було обрано Раду робітничих і селянських депутатів [4]. В боротьбі за відновлення і зміцнення органів Радянської влади активну участь брали більшовики П. П. Дьомичев, К. Рассадін, С. Левандовський, М. Г. Романовський. У грудні владу у Верхньодніпровську на деякий час захопили петлюрівці. На початку лютого 1919 року частини Червоної Армії визволили місто

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 175.
[2] Українська РСР в період громадянської війни, т. 1, стор. 339.
[3] ЦДІА УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 5.
[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 480.

П. П. Дьомичев-Сосновський,

М. Іванов,

В. Я. Немо,

Ф. Т. Косенко.

від петлюрівських банд [1]. Тимчасовий військово-революційний комітет, до якого перейшла влада, розгорнув широку масово-політичну роботу серед населення міста і сіл повіту.

24 лютого 1919 року відбувся з'їзд Рад Верхньодніпровського повіту, на якому обрано повітовий виконавчий комітет. З'їзд надіслав В. І. Леніну вітальну телеграму, в якій трудящі міста і повіту повідомляли, що вони, зібравшись вперше після повалення поміщицько-буржуазної реакції, шлють йому свій палкий привіт і сподіваються, що він і далі, як завжди, буде вести робітничо-селянські маси по наміченому шляху через диктатуру пролетаріату до комунізму [2].

При повітвиконкомі було організовано продовольчий і воєнний відділи, а також відділ праці, який займався обліком безробітних і влаштуванням їх на роботу. Було створено також професійну спілку робітників і службовців міста Верхньодніпровська і повіту [3]. В боротьбі проти контрреволюційних виступів значну роль відіграли створені в місті Червона рота та загони міліції.

В середині травня 1919 року Верхньодніпровськ захопили банди Григор'єва. У розгромі цих банд відзначилися війська під командуванням О. Я. Пархоменка. 20 травня 1919 року місто стало вільним [4].

Незважаючи на великі труднощі, трудящі міста й сіл повіту подавали продовольчу допомогу населенню Радянської Росії. В червні 1919 року у Верхньодніпровську і селах повіту було створено колонії для дітей трудящих північних губерній Радянської Росії, де населення в той час голодувало.

Після захоплення міста денікінцями в серпні 1919 року тут було створено підпільний повітовий ревком [5], до складу якого входили комуністи П. П. Дьомичев, Т. Г. Іванов і Бабков. Ревком друкував і розповсюджував листівки та відозви до населення. В селах повіту він організував партизанські загони, якими керували Д. Т. Слизькоух, Ф. Т. Косенко, В. Я. Немо, В. В. Свистун та інші. Партизанські загони об'єднались у Верхньодніпровську повстанську бригаду, в якій налічувалось близько 1000 чоловік [6], вона вела боротьбу проти денікінців і куркульських банд. Тоді ж в бою з бандою Котика в селі Лихівці загинув член повітового ревкому, член Ради повстанської бригади Ф. Т. Косенко. Його іменем названо одну з вулиць міста.

---

[1] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 2, стор. 95.
[2] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, стор. 15.
[3] Газ. «Известия» [Екатеринослав], 28 березня 1919 р.
[4] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 69.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 4, арк. 94.
[6] Журн. «Летопись революции», 1926, № 6, стор. 86—96

В кінці грудня 1919 року Червона Армія, розвиваючи наступ проти денікінських військ, розгорнула бої на підступах до Верхньодніпровська. Ще до приходу частин Червоної Армії 30 грудня 1919 року підпільний ревком взяв владу до своїх рук у місті [1]. В ніч на 31 грудня 404 полк 45-ї дивізії Червоної Армії зайняв місто.

5 січня 1920 року на загальних зборах Верхньодніпровської партійної організації було виділено новий склад повітового парткому і ревкому. 13 січня головою парткому було обрано К. Рассадіна, головою ревкому П. П. Дьомичева [2]. За короткий час партійна організація міста значно зросла і зміцніла. Якщо на початку лютого 1920 року вона налічувала 13 членів, то наприкінці березня в ній було 27 комуністів. У квітні при повітовому парткомі було відкрито відділ роботи серед жінок. У перших числах червня організовано відділ по роботі на селі [3].

В лютому 1920 року в місті створено ініціативну групу молоді по організації Комуністичної Спілки Молоді. На 10 квітня в повіті працювала 21 організація спілок селянської молоді, 4 осередки комуністичної спілки, 1 районна організація КСРМУ. Всі вони були зв'язані з повіткомом КСРМУ [4]. У жовтні 1920 року міська комсомольська організація налічувала 50 чоловік. Утворення комсомольських організацій міста і повіту проходило в боротьбі з націоналістичною «Просвітою», яка намагалася взяти молодь під свій вплив.

У березні 1920 року у Верхньодніпровську відбувся повітовий з'їзд Рад, на якому точилася запекла боротьба між більшовиками і есерами. В усіх важливих питаннях, незважаючи на опір есерів, з'їзд прийняв більшовицькі резолюції [5]. Головою повітового виконавчого комітету було обрано більшовика А. М. Лихоманова. Активним помічником партійних і радянських органів у розв'язанні завдань соціалістичного будівництва виступала газета «Красный пахарь».

Роботу партійних і радянських органів по відбудові господарства міста часто порушували напади контрреволюційних банд. 6 березня 1920 року банда Милашки, напавши на місто, розстріляла багатьох жителів, пограбувала банк на суму 30 млн. крб.[6]. Від рук бандитів загинув член повітового парткому і ревкому Д. Т. Слизькоух. Згодом банда була розгромлена зведеним загоном латиських стрільців під командуванням Ф. Лабренца.

Верхньодніпровський партком створив загони по боротьбі з бандитизмом і організував військове навчання комуністів. В розгромі банд активну участь брали робітники і сільська біднота, загони частин особливого призначення (ЧОП), сформовані з комуністів, комсомольців і активістів міста та повіту. Штаб батальйону ЧОП був розташований у Верхньодніпровську. Комуністи і безпартійні робітники Верхньодніпровська вели активну політико-роз'яснювальну і організаційну роботу серед трудящих селян повіту. За їх допомогою вже на 1 серпня 1920 року

Комсомольці-добровольці Верхньодніпровського повіту відправляються на боротьбу проти Врангеля. 1920 р.

[1] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920. Х., 1958, стор. 73.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—5, спр. 105, арк. 127; оп. 5, спр. 519, арк. 16.

[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. (1919—1920). Збірник документів і матеріалів, стор. 759, 766.

[4] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы. К., 1959, стор. 238, 329.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 2, спр. 214, арк. 11.

[6] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 176, арк. 3.

по волостях і селах було створено 59 комітетів незаможних селян, які активно боролися з куркульським бандитизмом [1]. До 1 травня 1921 року банди в повіті були ліквідовані [2].

Ще до закінчення громадянської війни трудящі Верхньодніпровська почали відбудову народного господарства. 1 травня 1920 року 1600 жителів міста взяли активну участь у всеросійському суботнику. Було проведено роботи по ремонту шляхів, тротуарів, очистці вулиць, міського парку, засипці окопів, посаджено дерева [3]. В мобілізації трудящих міста і повіту на відбудову народного господарства велике значення мало урочисте засідання повітового виконкому і повітового парткому разом з профспілками, комнезамами, комсомольськими організаціями, представниками Червоної Армії, яке відбулося за участю голови ВУЦВК'у Г. І. Петровського 24 серпня 1920 року у Верхньодніпровську. У своєму виступі Г. І. Петровський закликав представників пролетарських верств населення міста і селян зміцнювати диктатуру пролетаріату, вести рішучу боротьбу з куркульством і експлуататорськими елементами, зосередити свої зусилля на відбудові зруйнованого народного господарства [4]. Після засідання відбувся мітинг трудящих міста, на якому також з промовою виступив Г. І. Петровський [5].

У 1923 році у Верхньодніпровську працювало 13 дрібних металообробних підприємств, 2 маслозаводи, 3 шкіряних заводи, 7 парових млинів і крупорушок, друкарня. В умовах нової економічної політики пожвавилась торгівля, почали працювати райспоживспілка, райсільгоспспілка, міське єдине споживче товариство. В 1923 році у складі правлінь споживчої кооперації було 40 проц. комуністів, що забезпечувало партійний вплив у цих організаціях [6]. На 1 січня 1925 року в місті налічувалось 5 кооперативних, одна державна і 116 приватних торговельних установ [7].

Значну увагу райком партії приділяв роботі серед жінок. У вересні 1923 року відбулася перша районна безпартійна конференція жінок, в якій брали участь 66 делегаток. На підприємствах і в установах проводились збори жінок, на яких обговорювались питання про міжнародне становище, про роль жінок в соціалістичному будівництві, про дитячий рух тощо. Жінки-делегатки контролювали роботу дитячих будинків, брали участь у ліквідації неписьменності, в роботі міського центрального робітничого клубу.

Партійні і радянські органи проявляли постійну турботу про поліпшення матеріального становища трудящих. Відділ соціального забезпечення виконкому в 1921 році надав допомогу 2874 сім'ям червоноармійців, багатьом інвалідам, вдовам. Було налагоджено медичне обслуговування населення. З 1921 року працювали 5 дитячих будинків, 2 дитячих садки [8].

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 137, стор. 2.

[2] Журн. «Советское строительство на Екатеринославщине», 1921, № 1—2, стор. 17.

[3] Газ. «Известия» [Екатеринослав], 9 травня 1920 р.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 109, арк. 51.

[5] Газ. «Селянська правда», 3 вересня 1920 р.

[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 125, арк. 137.

[7] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г. Екатеринослав. 1921, 1925, стор. 580, 581.

[8] Журн. «Советское строительство на Екатеринославщине», № 1—2, стор. 82, 92.

Делегати Верхньодніпровського повітового з'їзду КНС. 1924 р.

Пам'ятник В. І. Леніну у Верхньодніпровську.

В 1921 році в місті діяло 7 трудових шкіл, в яких навчалося 1499 дітей. Для підготовки кадрів учителів було відкрито вищі педагогічні курси. Проводилась велика робота по ліквідації неписьменності і малописьменності дорослого населення. В 1924 році тут було 2 школи лікнепу, в яких працювали вчителі і студенти педкурсів, працівники культосвітніх установ.

У 1921 році в місті відкрито Центральний робітничий клуб, при якому діяли природничо-науковий, політичний, музичний, літературно-бібліотечний та інші гуртки, куток безвірника, шахова секція. В роботі гуртків у 1924 році брало участь 282 чоловіка. При клубі працювала бібліотека з книжковим фондом 6534 примірники. На підприємствах і в установах міста було створено гуртки політграмоти. З метою підвищення політичного рівня комуністів і підготовки керівних партійних та радянських працівників в грудні 1924 року Верхньодніпровський райком партії прийняв рішення про відкриття в місті районної партійної школи[1].

Трудящі міста виявляли солідарність з робітничим класом капіталістичних країн в його боротьбі проти буржуазії. 11 квітня 1923 року перша Верхньодніпровська районна конференція комнезамів прийняла рішення про організацію матеріальної допомоги страйкуючим робітникам Руру (Німеччина). 18 березня 1925 року на урочистому засіданні членів профспілок Верхньодніпровська, присвяченому 54 роковинам Паризької комуни, вирішено надіслати листа в'язням Каподістрії (Італія). В резолюції говорилось: «Від імені 900 членів червоних профспілок міста Верхньодніпровська в день 54 роковин Паризької комуни посилаємо вам свій братерський палкий привіт, дорогі друзі... Пам'ятайте про нашу підтримку»[2].

27 січня 1924 року на траурній маніфестації у зв'язку з смертю В. І. Леніна жителі міста заклали пам'ятник великому вождю. У ті дні багато робітників міста подали заяви про вступ до ленінської партії. Після ленінського призову значно зросли ряди міської партійної організації. На 1 жовтня 1926 року у її складі було 44 члени і кандидати партії.

17 січня 1926 року загальноміські партійні збори разом з делегатами 4-ї районної комсомольської конференції одностайно схвалили рішення XIV з'їзду ВКП(б), курс партії на соціалістичну індустріалізацію країни, на дальше зміцнення союзу робітничого класу і селянства. Робота по розширенню промислових підприємств міста, що розпочалася після з'їзду, особливо розгорнулася в роки довоєнних п'ятирічок. Невеликий спиртоочисний завод перетворено на дослідний завод комплексної переробки сільськогосподарських відходів (гідролізний завод). У 1935 році на ньому працювало 160 чоловік, з них 20 інженерно-технічних працівників. В 1936 році для закінчення робіт по устаткуванню і реконструкції цехів заводу було виділено 527 тис. крб.[3]. На березі Дніпра з'явився гранітний кар'єр, було розширено лісозавод. На підприємствах міста розгортався стахановський рух. В 1939 році на чавуноливарному заводі ім. 1-го Травня виробничий план було виконано на 116,5 проц., випущено надпланової продукції на суму 200 тис. крб., собівартість

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 126, арк. 65, 207, 271.
[2] Там же, спр. 442, арк. 67.
[3] Там же, ф. 19, оп. 1, спр. 3938, арк. 17, 18, 21, 23.

продукції знижено на 21 процент. Всі ці успіхи були досягнуті під керівництвом партійної організації заводу, яка в березні 1940 року налічувала у своєму складі 40 комуністів.

За роки довоєнних п'ятирічок відбулися й інші великі зрушення у житті населення міста. При допомозі держави і за рахунок особистих коштів, трудящі споруджували нові житлові будинки. Райком партії, міська Рада приділяли велику увагу благоустрою міста, розвиткові міського комунального господарства. Проводились місячники по озелененню вулиць, бульварів, ремонту тротуарів. В 1935 році на капітальний ремонт комунального житлового фонду витрачено 31,4 тис. крб., в наступному році з бюджету міської Ради на благоустрій міста виділено 412 075 крб.[1]. В місті діяли районна лікарня, поліклініка, дитяча консультація, санаторій, будинок відпочинку.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті працювали 2 середні, 2 семирічні і 2 початкові школи, сільськогосподарський технікум, школа медичних сестер, школа комбайнерів, учбовий комбінат по підготовці механізаторів для сільського господарства. В усіх учбових закладах міста навчалося понад 3 тис. чоловік.

Тоді ж у місті було споруджено Будинок вчителя, районний Будинок культури, літній кінотеатр. Працювали міська бібліотека, радіовузол.

Радянська влада відкрила широкий шлях трудящим до оволодіння знаннями, до творчої праці. В ході соціалістичного будівництва формувалась нова робітничо-селянська інтелігенція. У місті тривалий час працював український літературознавець, доктор філологічних наук, професор Г. М. Гай.

У Верхньодніпровську народився 17 лютого 1918 року в сім'ї робітника і закінчив середню школу діяч Комуністичної партії і Радянської держави, кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, член Політбюро ЦК КП України, Голова Ради Міністрів Української РСР — В. В. Щербицький.

З 1934 року В. В. Щербицький працював на комсомольській роботі. В 1936 — 41 рр. він учився в Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті, після закінчення якого працював за спеціальністю інженера-механіка. В 1941 році вступив до лав Комуністичної партії.

З перших днів і до закінчення Великої Вітчизняної війни В. В. Щербицький перебував у рядах Червоної Армії. Спочатку він навчався у військовій академії, а з 1942 року був у діючих частинах на командних посадах. Після демобілізації з армії В. В. Щербицький працював інженером на коксохімічному заводі в Дніпродзержинську, секретарем партійного комітету Дніпродзержинського коксохімічного заводу, завідуючим оргінструкторським відділом Дніпродзержинського міськкому КП України, другим секретарем Дніпродзержинського міськкому партії, парторгом ЦК КПРС на Дніпровському ордена Леніна металургійному заводі, першим секретарем Дніпродзержинського міськкому КП України.

У 1954—55 рр. В. В. Шербицький обирався другим, в 1955—1957 і в 1964 — 65 рр. першим секретарем Дніпропетровського обкому КП України. Працюючи на Дніпропетровщині, В. В. Щербицький багато сил і енергії віддав справі відбудови та дальшого піднесення економіки і культури області, розвитку і технічного вдосконалення металургійної, гірничорудної, хімічної, машинобудівної промисловості, електрифікації і комплексної механізації сільського господарства, благоустрою міста і сіл, поліпшення культурно-побутового обслуговування населення.

В 1957—61 рр. В. В. Щербицький — секретар ЦК КП України; в 1961—63 рр. і з жовтня 1965 року — Голова Ради Міністрів УРСР. В. В. Щербицький — депутат Верховної Ради СРСР 5—7 скликань і Верховної Ради УРСР 4—7 скликань. За великі заслуги перед Комуністичною партією і Радянською державою В. В. Щербицького нагороджено двома орденами Леніна і медалями Радянського Союзу.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 2023, арк. 54; спр. 3938, арк. 11.

Учасники антифашистської підпільної партійної групи, керованої П. І. Пальохою, що діяла на території Верхньодніпровського району:

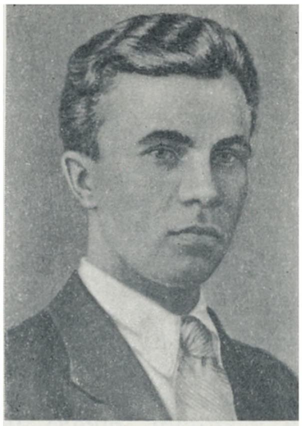

І. Г. Косяченко,

В. Г. Щербицький,

Є. В. Рак,

Партійні і громадські організації міста, міська Рада проводили велику масово-політичну роботу серед трудящих. Широкого розмаху набула політична робота в період підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР в 1937 році. На підприємствах і в установах було створено агітпункти, читались лекції, проводилися бесіди про нову Конституцію СРСР, зовнішню і внутрішню політику Комуністичної партії. Це сприяло піднесенню політичної активності трудящих міста. 12 грудня 1937 року за кандидатів блоку комуністів і безпартійних голосувало 99,7 проц. виборців Верхньодніпровська [1].

В перші дні Великої Вітчизняної війни багато жителів міста вступили до лав Червоної Армії, у винищувальні батальйони і загони охорони громадського порядку та майна. Райком партії і райвиконком мобілізували зусилля трудящих на збільшення випуску продукції для потреб фронту. Населення міста брало участь у спорудженні укріплень, у вивезенні устаткування підприємств і сільськогосподарського реманенту Верхньодніпровської МТС і колгоспів у східні райони країни.

21 серпня 1941 року Верхньодніпровськ був окупований німецько-фашистськими загарбниками [2]. Масові розстріли, катування, вигнання на каторгу до Німеччини — такими методами фашисти намагалися зламати волю радянських людей. Та не вдалося ворогам залякати жителів міста, які не втрачали віри в перемогу над фашизмом.

В перші дні окупації в місті створено підпільну партійну групу, яку очолив колишній завідуючий відділом пропаганди і агітації Верхньодніпровського райкому партії П. І. Пальоха. До складу групи увійшли члени ВКП(б) — голова Бородаївської сільської Ради С. І. Сіроштан, директор Бородаївської семирічної школи Г. О. Макаренко, голова колгоспу «Більшовик» Д. І. Якименко, робітник Бородаївського пункту «Заготзерно» А. М. Ворона, колишні секретарі райкому комсомолу — Т. О. Касьяненко та І. Г. Косяченко, а також безпартійні — механік міської електростанції В. Г. Щербицький, бригадир колгоспу «Оборона» Л. М. Коваленко, працівник міської друкарні комсомолець А. М. Полтораков. Підпільна партійна група розповсюджувала серед населення зведення Радянського інформаційного бюро, випускала листівки з закликом саботувати заходи окупантів. У грудні 1941 року підпільники висадили в повітря механічний цех Верхньодніпровського маслозаводу. На шляху з Верхньодніпровська на Кременчук вони зруйнували два мости, підірвали кілька автомашин ворога, порушили телефонний зв'язок німецьких штабів з військовими частинами. Підпільники організували в селі Дніпрово-Кам'янці антифашистську групу, яка проводила активну роботу серед населення. До її складу входили П. Ф. Дворник, Д. Ф. Вітебський, А. А. Ворона, С. Д. Чабан, М. Д. Страшко та Є. В. Рак [3].

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5042, арк. 19.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 375.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 330, арк. 5, 8.

Т. О. Касьяненко,

Г. О. Макаренко.

Група Пальохи підтримувала тісний зв'язок з підпільним обкомом партії. Зустрічі підпільників відбувалися на явочній квартирі В. Г. Щербицького у Верхньодніпровську. Наприкінці 1941 року вони зустрічалися з секретарем Дніпропетровського підпільного обкому партії М. І. Сташковим [1].

Гітлерівцям вдалося напасти на слід учасників підпілля. П. І. Пальоху фашисти заарештували в селі Куцеволівці і доставили у село Дніпрово-Кам'янку. Після жорстоких катувань його вивезли в село Калужине і 28 лютого 1942 року розстріляли. Ім'ям безстрашного підпільника жителі Верхньодніпровська назвали одну з вулиць свого міста. У селі Дніпрово-Кам'янці йому встановлено пам'ятник. Загинули також С. І. Сіроштан, Г. О. Макаренко, Д. І. Якименко, А. М. Ворона, Т. О. Касьяненко, І. Г. Косяченко, Л. М. Коваленко, А. М. Полтораков. На початку 1943 року були заарештовані і закатовані фашистами учасники антифашистської групи в Дніпрово-Кам'янці П. Ф. Дворник, Д. Ф. Вітебський, А. А. Ворона, С. Д. Чабан, М. Д. Страшко, Є. В. Рак.

25 вересня 1943 року радянські війська 7-ї гвардійської армії і 51-ї армії вийшли до Дніпра в районі Верхньодніпровська і приступили до форсування ріки та захоплення плацдармів на її правому березі [2]. Гітлерівське командування зосередило тут великі сили і намагалося утримати свої позиції. Бої на підступах до міста мали запеклий характер.

22 жовтня 1943 року Верхньодніпровськ визволено від окупантів [3]. Наказом Верховного Головнокомандуючого 303-й стрілецькій дивізії полковника Федоровського, 36-й гвардійській дивізії генерала-майора Денисенка, 1008 винищувальному протитанковому артполку підполковника Котенка і 523 мінометному полку підполковника Черенкова було присвоєно найменування «Верхньодніпровських».

У боях з німецько-фашистськими загарбниками відзначилось чимало жителів Верхньодніпровська. В серпні 1943 року в місті Чистяковому загинула розвідниця В. Г. Листопад, колишня учениця Верхньодніпровської середньої школи № 1, яка не раз виконувала бойові завдання командування в тилу ворога.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 862 воїни з Верхньодніпровська нагороджено орденами та медалями Союзу РСР. Уродженця міста Героя Радянського Союзу О. І. Дидишка (цього звання він був удостоєний 11 квітня 1940 року за героїзм і мужність, проявлені в боях з білофіннами) було нагороджено орденами Богдана Хмельницького і Олександра Невського. О. І. Дидишко загинув у 1944 році під час боїв за визволення Білорусії.

В місті мешкає Герой Радянського Союзу П. О. Шелепов, який брав участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками під Москвою взимку 1941—1942 років, у боях за визволення Білорусії, Польщі, у форсуванні Дніпра, Березини, Одера. В квітні 1945 року група сміливців, до якої входив командир відділення П. О. Шелепов, переправилась на західний берег Одера і захопила плацдарм, що дало можливість головним силам полка успішно форсувати ріку. За бойові подвиги і муж-

---

[1] И. Ветров. Подвиг остается жить. К., 1966, стор. 94—102.

[2] Г. М. Уткин. Штурм «Восточного вала». М., 1967, стор. 203.

[3] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 342.

Уродженець Верхньодніпровська Герой Радянського Союзу, полковник О. І. Дидишко.

ність 29 червня 1945 року йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу [1].

На другий день після визволення Верхньодніпровська відновили роботу райком партії і райвиконком. Першим секретарем райкому партії було обрано П. І. П'яника, який до Великої Вітчизняної війни працював на цій же посаді, головою виконкому районної Ради депутатів трудящих — Я. І. Шарого, колишнього другого секретаря Верхньодніпровського райкому партії. За короткий час після визволення відродилися партійні організації установ і підприємств міста. На 1-ше травня 1944 року в них налічувалось 60 комуністів [2]. Відновив свою діяльність і райком комсомолу, секретарем якого був І. Л. Рак.

Німецько-фашистські окупанти завдали великої шкоди підприємствам та культурно-освітнім установам міста. Вони зруйнували гідролізний і ливарно-механічний заводи, МТС, олійницю, млин, громадські і житлові будинки, спалили приміщення середньої школи № 1. Загальні збитки, завдані установам і громадянам міста, становили 19 210 655 крб. [3]. За час окупації фашисти закатували і розстріляли 327 жителів. З міста і району вивезли на каторжні роботи до Німеччини 3864 чоловіки.

Переборюючи труднощі воєнної розрухи, трудящі міста під керівництвом партійних організацій приступили до відбудови зруйнованого господарства. В 1944 році відновив роботу чавуно-ливарний завод ім. 1-го Травня, який забезпечував колгоспи району різноманітними запасними частинами, господарчим литвом. Почали працювати райпромкомбінат і райлегпромкомбінат. На відновлення ливарно-механічного заводу витрачено 729 тис. крб., на відбудову комунальних підприємств — 52,3 тис. крб., житлового фонду — 207,4 тис. крб., на благоустрій міста — 149 тис. крб. [4]. Проводилися також роботи по відбудові районної електростанції, міського водопроводу, каналізації, міського млина.

Відновили роботу лікарні, дитячі ясла, школи, бібліотеки, Будинок культури, кінотеатр, радіовузол. Для дітей-сиріт червоноармійців, командирів та червоних партизанів у місті в 1944 році відкрито спеціальний дитячий будинок. Діти перебували на державному забезпеченні, навчались у школах. Водночас трудящі міста і району подавали допомогу фронтові. В 1944 році вони зібрали 2 млн. крб. на побудову танкової колони «Радянська Україна» [5]. Вчителі шкіл з своїх особистих заощаджень внесли 110 тис. крб. для побудови бойового літака «Учитель Верхньодніпровщини».

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни трудящі Верхньодніпровська розгорнули боротьбу за виконання завдань четвертого п'ятирічного плану. В 1947 році було збільшено потужність районної електростанції порівняно з 1945 роком в 3 рази. В 1948 році план випуску валової продукції по райлегпромкомбінату було виконано на 108,9 проц., по гранітному кар'єру — на 102 проц. До 1949 року відбудовано ливарно-механічний завод, який освоїв випуск ребристих труб, бронзових кранів та іншої продукції. В 1949 році завод виконав план по випуску валової продукції на 106 процентів [6].

У роки п'ятої п'ятирічки парторганізації підприємств мобілізували трудящих на дальше виконання виробничих планів. Значно зріс випуск продукції на ливарно-

---

[1] Золотые звезды. Днепропетровск, 1967, стор. 368—370.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 55, оп. 2, спр. 24, арк. 11.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 116, арк. 1, 15.
[4] Там же, ф. Р-167, оп. 1, спр. 23, арк. 26.
[5] Газ. «Придніпровський комунар», 18 листопада 1944 р.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 11, спр. 316, арк. 25, 34.

механічному, чавуноливарному заводах, на підприємствах лісопильної, легкої і харчової промисловості. В 1956 році ливарно-механічний завод виконав річний план виробництва продукції на 101,6 проц. В 1960 році в місті було 5 бригад комуністичної праці. Одній з перших звання колективу комуністичної праці в 1960 році присвоєно бригаді слюсарів О. М. Скорикана Верхньодніпровському заводі папероробного устаткування (колишньому ливарно-механічному). Вона в 1960 році виконувала виробничі завдання на 125 проц. і домоглася зниження собівартості продукції на 0,5 проц. В 1960 році винахідниками та раціоналізаторами заводу було впроваджено у виробництво 129 раціоналізаторських пропозицій, економічний ефект від яких складав 341 тис. крб. проти 115 тис. крб. в 1959 році [1]. Колектив заводу збільшив випуск обладнання для підприємств паперової промисловості. В 1965 році план виробництва валової продукції завод виконав на 102,2 проц. і одержав 128,7 тис. крб. прибутку.

В 1965 році завершено будівництво високовольтної лінії електропередач, що забезпечило безперебійне постачання електроенергією підприємств і населення міста. Для здійснення масових перевозок промислової і сільськогосподарської продукції на початку семирічки у Верхньодніпровську організовано автопарк, в якому на 1 січня 1967 року було 177 вантажних автомашин і автобусів. На околиці міста побудовано авторемонтну майстерню.

Трудящі Верхньодніпровська подавали допомогу підшефним колгоспам у проведенні робіт по електрифікації і механізації, створенню зрошувальних систем. Робітники машинобудівного заводу в 1964 році здійснили в колгоспі «Дніпро» роботи по зрошенню на площі 68,2 га замість 30 га, передбачених зобов'язанням [2]. Значну допомогу було надано в організації культурно-освітньої роботи.

Велике політичне і трудове піднесення серед трудящих Верхньодніпровська викликали рішення XXIII з'їзду КПРС. Включившись в соціалістичне змагання, колектив заводу папероробного устаткування наполегливо домагався поліпшення якості продукції, здійснення робіт по механізації і автоматизації виробничих процесів. В 1966 році впроваджено у виробництво 60 різних організаційно-технічних заходів, від чого завод одержав економії 77,4 тис. крб. План випуску валової продукції у 1966 році колектив заводу виконав на 102,2 процента.

В 1967 році виробничі колективи включились у змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. В 1967 році 17 бригад добилися звання комуністичної праці. Змаганням було охоплено 659 чоловік. На заводі папероробного устаткування бригада комуністичної праці О. М. Скорика виконувала виробничі завдання в 1967 році на 127 проц., бригада майстра котельно-збірного цеху П. А. Сипала на 115 процентів.

Великі зміни відбулися і в зовнішньому вигляді міста. Широкого розмаху набуло житлове будівництво. З 1960 по 1965 рік житловий фонд міста збільшився на 25,6 тис. кв. м і на початок 1966 року становив 122,3 тис. кв. метрів житла [3]. На просторих вулицях виросли багатоповерхові будинки з центральним опаленням, водопроводом. В 1963 році до міста було підведено газопровід. Природний газ подається на підприємства і в житлові будинки. Збільшилась протяжність водопроводу, забруковано і заасфальтовано нові вулиці, посаджено тисячі декоративних і фруктових дерев.

Населення обслуговують міський промисловий і районний побутовий комбінати із різними цехами і майстернями. Працюють хлібо- і молокозаводи, млин, олійниця, ресторан, 5 їдалень, буфети, 42 магазини. На березі Дніпродзержинського моря в 1967 році збудовано готель «Чайка». Зросла купівельна спроможність населення. В 1967 році трудящим міста через Верхньодніпровський зміпторг було

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 37, спр. 257, арк. 15.
[2] Там же, ф. 9870, оп. 1, спр. 261, арк. 14; спр. 262, арк. 68.
[3] Народне господарство Дніпропетровської області. Статистичний збірник, стор. 197.

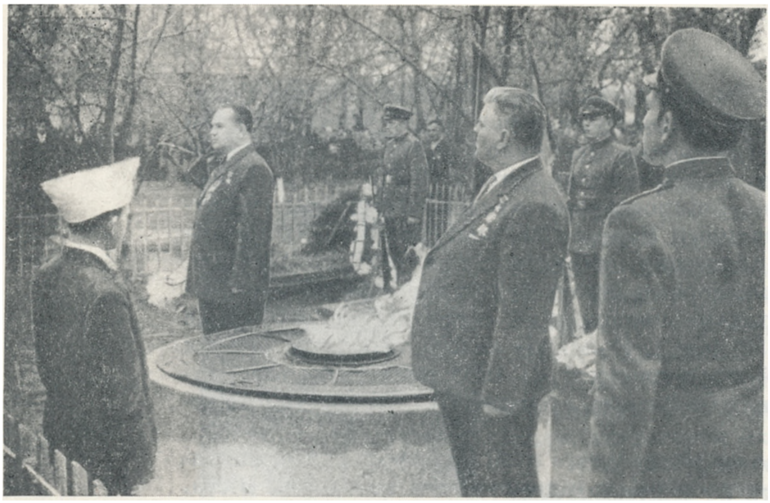

В почесному караулі біля братських могил у міському саду. Зліва направо: Герої Радянського Союзу П. О. Шелепов та І. В. Щипун. 1965 р.

продано телевізорів у 2,2 раза більше, ніж у 1965 році, холодильників— у 1,7 раза, мотоциклів — у 1,3 раза, швейних і пральних машин — у 1,2 раза. На 1 січня 1968 року в особистому користуванні жителів міста було 45 легкових автомашин, 299 мотоциклів.

В місті є пошта, телеграф, телефонна мережа, радіовузол, друкарня, відділення державного банку.

В лікарні, розрахованій на 150 ліжок, у 1967 році працювало 40 лікарів і 104 працівники з середньою медичною освітою. В місті є також кістково-туберкульозний санаторій на 50 ліжок. На мальовничому березі Дніпродзержинського водоймища розташовані корпуси Верхньодніпровського будинку відпочинку на 400 місць, поруч з ним — чудові будівлі двох піонерських таборів. У місті є парк, стадіон, спортивні майданчики. В спортивних гуртках і командах у 1967 році брало участь 1054 чоловіка.

Великих успіхів досягнуто і в розвиткові народної освіти, культури. В 1967/68 навчальному році в місті було 6 середніх шкіл і восьмирічна школа-інтернат, в яких навчалось 2884 учні й працювало 186 учителів, музична школа. Багато вміння і сил віддали справі виховання молодого покоління уродженки міста вчительки А. В. Лащинська і Є. І. Устьянова, яким ще в довоєнні роки було присвоєно звання заслуженого вчителя школи Української РСР. В 1967 році Верхньодніпровський сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку з заочним відділенням підготував 293 спеціалісти для колгоспів.

В місті діють 8 бібліотек з книжковим фондом понад 120 тис. примірників, районний Будинок культури на 500 місць, широкоекранний кінотеатр «Дніпро» на 500 місць, клуб машинобудівного заводу, Будинок піонерів. При Будинку культури і в клубі машинобудівників створено гуртки художньої самодіяльності, проводяться вечори слави, організовуються концерти, читаються лекції і доповіді. В 1963 році в місті відкрито народний історико-революційний музей.

Творчі зусилля трудящих на успішне розв'язання питань виробництва, технічного прогресу, житлового і культурного будівництва, благоустрою міста спрямовують партійні, комсомольські і профспілкові організації міста, міська Рада депутатів трудящих. На промислових підприємствах і в установах на 1 січня 1968 року налічувалось 40 первинних партійних організацій, в яких було об'єднано 957 комуністів, 24 комсомольські організації, в яких — 1130 комсомольців. Комсомольські організації міста проводять велику роботу по вихованню молоді на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу.

Велику увагу дальшому розвиткові господарства міста, промислових підприємств і культурно-освітніх установ приділяє міська Рада депутатів трудящих, до складу якої в 1968 році входило 50 депутатів. Серед них — майстер заводу папероробного устаткування П. А. Сипало, слюсар авторемонтних майстерень С. І. Коньков, викладач сільськогосподарського технікуму бухгалтерського обліку О. Г. Марченко та інші. При виконкомі міськради працюють постійні комісії, які розглядають питання впорядкування міста, побутового і культурного обслуговування населення, народної освіти тощо. Кращі представники трудящих беруть участь в роботі вищих органів Радянської влади. В червні 1966 року депутатом Верховної Ради СРСР обрано робітницю машинобудівного заводу В. М. Білявську, депутатом Верховної

Ради УРСР обрано першого секретаря Верхньодніпровського райкому КП України В. О. Стрельцова.

Партійні і громадські організації підприємств і установ міста проводять велику роботу по комуністичному вихованню трудящих. В 1967 році в мережі партійно-політичної освіти працювало 15 шкіл основ марксизму-ленінізму, 3 початкові політшколи і 4 теоретичні семінари. На підприємствах і в установах міста діяло 9 первинних організацій товариства «Знання», які організували для населення лекції на політичні, медичні, сільськогосподарські та інші теми. З доповідями і лекціями виступали серед населення кращі пропагандисти міста.

Важливу роль у комуністичному вихованні трудящих, в боротьбі за соціалістичні перетворення відіграє районна газета «Придніпровський комунар», яка почала виходити в 1930 році.

Прекрасні перспективи має місто. Передбачається дальший розвиток машинобудівного заводу, підприємств легкої і харчової промисловості. Будуть побудовані нові житлові будинки, магазини, їдальні, культурно-освітні установи. Немає більше глухого повітового містечка, росте і розквітає нове соціалістичне місто Верхньодніпровськ.

І. К. ВОРОПАЙ, І. І. ОЗЕРНИЙ

* * *

Верхньодніпровський район розташований на півночі Дніпропетровської області. На півночі і сході межа району проходить по березі Дніпропетровського водоймища, на заході він межує з П'ятихатським, на півдні — з Криничанським районами Дніпропетровської області. Територія — 13 тис. кв. км. Населення — 81,6 тис. чол., у т. ч. міського — 52,4 тис. чоловік. Густота населення на кв. км — 63 чол. Район утворено в 1923 році. Він має 3 міста, 1 селище міського типу та 85 сільських населених пунктів.

У південно-західній частині району пролягає залізниця Київ—Дніпропетровськ. В районі 3 залізничні станції і 3 пристані на Дніпрі.

З корисних копалин тут є граніт, буре вугілля, кольорові та рідкісні метали, пісок, алебастр.

На 20 промислових підприємствах зайнято 8825 робітників і службовців. Валова продукція цих підприємств в 1967 році становила 79,7 млн. крб. Найбільші з промислових підприємств: гірничо-металургійний і крохмало-патоковий комбінати. Останній не має рівних собі в Європі по обсягу виробництва. Лише 1967 року комбінат реалізував продукції на 54 млн. крб.; випустив патоки — 79 тис. тонн, кормів — 30 тис. тонн. Тут виробляються глюкоза, гідрол, фурфурол, екстракти, сухий крохмаль тощо. Машинобудівний завод випускає обладнання для паперової промисловості.

В районі 13 колгоспів, племінний завод, птахорадгосп та птахофабрика. Переважна більшість колгоспів має зерномолочний напрям. З них 3 спеціалізуються на тваринництві, 1 — на птахівництві. Земельні угіддя займають площу в 95 тис. га, в т. ч. 66,3 тис. га орної землі, що складає понад 70 проц. загальної кількості земельного фонду. Решта землі — під сінокосами, пасовищами, садами, полезахисними смугами, лісами та ставками.

В 1967 році під зернові культури в колгоспах і радгоспах було відведено 32 242 га, тобто 51,6 проц. усієї орної землі, під кормові культури — 21,9 тис. га (35,3 проц.), решта земельної площі була зайнята під технічними культурами, овочами, баштанами, чистими парами. Колгоспи і радгоспи району зібрали 78 936 тонн зернових, в середньому по 24,6 цнт з кожного га посівів; озимої пшениці з га зібрано по 26,8 цнт. На 1 січня 1968 року поголів'я великої рогатої худоби в районі становило 35 208 голів, в т. ч. корів — 12 530 голів, свиней — 26 676 голів, овець — 23 261 голова. В 1967 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 404,1 цнт молока, по 55,3 цнт м'яса, по 76 кг вовни.

На ланах колгоспів і радгоспів працюють 369 тракторів, 88 зернових, 102 кукурудзозбиральних і 64 силосозбиральних комбайни, 364 вантажних автомашини.

Широкого розмаху в районі набуло соціалістичне змагання. В промисловості і сільському господарстві району звання колективів комуністичної праці присвоєно 193 цехам, змінам і бригадам, в яких працює 3 тис. чоловік. Звання ударника комуністичної праці удостоєні 2806 чоловік. За успіхи, досягнуті в сільському господарстві, 87 передовиків у післявоєнні роки відзначені урядовими нагородами, 4 присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, нагороджено 77 працівників промисловості району.

Широкого розмаху набуло в районі житлове будівництво, особливо за останні роки. Лише в 1967 році за рахунок держави здано в експлуатацію 20 тис. кв. м житла, за власний рахунок трудящими збудовано житла — 14 тис. кв. метрів.

До послуг населення 135 магазинів та 29 підприємств громадського харчування. Населення міст забезпечують також 49 крамниць. Загальний товарооборот по району в 1967 році становив 28,2 млн. карбованців.

У районі 10 лікарень на 610 ліжок, 32 фельдшерсько-акушерських пункти. Лікувальні установи мають 106 лікарів і 450 чоловік середнього медичного персоналу. З 1936 року працює будинок відпочинку на 400 місць.

У 13 середніх загальноосвітніх школах, 20 восьмирічних і 23 початкових на 1 січня 1968 року навчалося 11,7 тис. учнів, працювало 878 учителів. Крім того, у вечірніх і заочних школах району вчиться 1720 учнів, з ними працює 65 вчителів. 26 вчителів нагороджено значком «Відмінник народної освіти», одному з них присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР. З учбових закладів системи професійної освіти є металургійний технікум, де на денному і заочному відділеннях навчаються 1200 учнів, Верхньодніпровський сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку, в якому навчається 600 учнів на стаціонарному і на заочному відділеннях. У технікумах працюють 75 викладачів. Є музична школа, в якій навчається 200 учнів. Район має два палаци культури, Будинок вчителя, 44 клуби. Тут працюють 174 гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь 2956 чоловік.

Книжковий фонд районної бібліотеки, 83 сільських, шкільних і дитячих бібліотек, а також бібліотеки Будинку вчителя становить 546 тис. томів. Трудящі району передплатили на 1968 рік 77,6 тис. газет і журналів.

Серед уродженців району 5 Героїв Радянського Союзу, 4 Герої Соціалістичної Праці, 1 академік АН УРСР, 3 професори, 1 депутат Верховної Ради СРСР, 1 депутат Верховної Ради УРСР.

ВЕРХІ́ВЦЕВЕ

Верхівцеве — місто районного підпорядкування. Розташоване на правому березі Дніпра за 72 км від Дніпропетровська і за 30 км від Верхньодніпровська. Великий залізничний вузол на шляху з Криворіжжя в Донбас. Зв'язане шосейними дорогами з Дніпропетровськом і Дніпродзержинським. Верхівцевській міській Раді підпорядковані селище Соколівка та село Широке. Населення — 14,4 тис. чоловік.

На території сучасного міста виявлено поселення і могильник доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.)[1], а також курганні поховання кочівників XI—XIII століть з кам'яними бабами[2].

---

[1] К. Мельник. Каталог коллекций древностей А. Н. Поля в Екатеринославе, вып. 1. К., 1893, стор. 113—116.

[2] В. В. Хвойка. Каменная баба в Любомировке.— Науковий архів Інституту археології АН УРСР, ф. 13, № 40/4, стор. 1.

Історія Верхівцевого тісно пов'язана з будівництвом наприкінці XIX століття залізниці Донбас — Криворіжжя. У 1884 році на дільниці Катеринослав — Долинська було споруджено залізничну станцію, навколо якої виріс населений пункт. Станція дістала свою назву від села Любомирівки, розташованого недалеко від неї. В грудні 1898 року, після закінчення будівництва Саксаганської колії (Любомирівка — Колачевське), вона стала залізничним вузлом і з 1 січня 1904 року перейменована на Верхівцеве (на честь першого начальника Катерининської залізниці інженера О. А. Верхівцева)[1]. Крім вокзалу, тут в 1903 році було паровозне депо, склад матеріальної служби, контора начальника 9-ї дільниці колії, медичний пункт, однокласна залізнична школа.

Станція рік у рік розширювалася, зростав її вантажооборот. Кількість населення збільшувалася в основному за рахунок жителів навколишніх сіл Козинки, Іванівки, Любомирівки та інших. Терплячи від малоземелля і голоду, селяни йшли працювати тимчасово на залізницю. З часом вони залишали свої розорені господарства і переходили туди на постійну роботу.

Робочий день залізничників тривав 12—14 годин. Працювали вони вручну. Основними знаряддями праці були лом, лопата, кирка, підбійка, ручна дрезина. Не було ніякої охорони праці. Середньорічна оплата робітників залізниці у 1885 році становила 262 крб., в 1893 році — 266 крб., в 1899 році — 333 крб. [2]. Проте її ледве вистачало у зв'язку з значним підвищенням цін на речі першої потреби і продукти харчування. В 1899 році порівняно з 1860 роком ціна пуда житнього борошна зросла на 81 проц., пшеничного — відповідно на 73 проц., а ціни на м'ясо — у 2—2,5 раза[3]. Крім того, адміністрація станції широко застосовувала систему штрафів. Не кращими були й житлово-побутові умови залізничників. Постійні і сезонні робітники станції жили в мазанках і сирих землянках, збудованих на ділянках землі, орендованої у поміщиків.

Нещадна капіталістична експлуатація, політичне безправ'я і національний гніт — все це викликало протест й обурення робітників. Під впливом діяльності катеринославського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» зростала політична свідомість залізничників Верхівцевого. Залізничники часто бували в Катеринославі і встановили там зв'язки з революційно настроєними робітниками. Вони почали поширювати в селищі марксистську літературу, прокламації, де говорилося про невідкладні потреби робітників, про необхідність організованої боротьби проти капіталістів та царського самодержавства.

В роки першої російської буржуазно-демократичної революції залізничники станції продемонстрували свою революційну солідарність з усім пролетаріатом Росії. Вони взяли активну участь у всеросійському жовтневому політичному страйку. 12 жовтня 1905 року страйкували робітники паровозного депо станції[4]. Довідавшись про грудневе збройне повстання в Москві, залізничники Верхівцевого 8 грудня 1905 року розпочали загальний політичний страйк, який тривав до 24 грудня. Боротьбою залізничників керував Верхівцевський розпорядчий страйковий комітет, що був підпорядкований Катеринославському Центральному розпорядчому страйковому комітету[5]. Верхівцевський страйковий комітет очолили рахівник П. В. Стефановський і вагар М. Ф. Станішевський[6]. До його складу ввійшли слюсарі паровозного депо Ю. Д. Биков і Т. Х. Спиридонов, машиніст М. І. Зимін, телеграфіст К. Г. Мудрак та інші[7].

---

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 25, 127.
[2] Краткий обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25-летие. 1884—1909 гг., стор. 64.
[3] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 149.
[4] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні. Х., 1931, стор. 21.
[5] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 67—68.
[6] ЦДІА УРСР, ф. 265, оп. 1, спр. 9, арк. 1—3.
[7] Там же, ф. 313, оп. 2, спр. 1547, арк. 10, 30—35, 67—90.

Виступаючи на мітингах, М. Ф. Станішевський у своїх промовах закликав до повалення існуючого ладу в Росії. Страйковий комітет усунув адміністрацію станції, взяв під контроль всі перевезення, рухомий склад та залізничний телеграф. Члени страйкового комітету слюсарі депо Ю. Д. Биков і Т. Х. Спиридонов керували службою руху і тяги, віддавали розпорядження по прийому і відправці тільки поїздів з делегатами робітничих організацій. Верхівцевський страйковий комітет встановив телеграфний зв'язок через станцію Тритузна з робітниками Дніпровського металургійного заводу в Кам'янському. 18 грудня 1905 року залізничники Верхівцевого направили спеціальним поїздом своїх делегатів для участі у спільній нараді з страйковим комітетом заводу [1].

Після поразки революції 1905—1907 рр. царський уряд розправився з учасниками революційних подій на станції Верхівцеве. Всіх членів Верхівцевського страйкового комітету було заарештовано, а потім взято під особливий нагляд поліції.

В 1910 році в Росії почалося промислове піднесення, пожвавився розвиток основних галузей промисловості. Зросло виробництво металу на заводах Катеринослава, збільшився видобуток залізної руди у Кривому Розі, що позначилось на перевезенні вантажів через Верхівцеве. В 1913 році вантажооборот цієї станції становив 1990 тис. пудів [2]. Станція значно розширилась. Вона мала 13 колій і 13 паровозів, які транспортували товарні ешелони на дільницях Верхівцеве—Довгинцеве, Верхівцеве—П'ятихатки. Проте економічне становище робітників не поліпшилося. Ще більше погіршало воно, коли почалася перша світова імперіалістична війна. За дорученням Катеринославської більшовицької організації в 1915 році робітники паровозного депо машиніст О. Д. Пархоменко та слюсар С. Я. Никифоров провадили роз'яснювальну роботу серед залізничників, викриваючи антинародний грабіжницький характер війни, закликали їх до боротьби проти самодержавства.

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію і повалення царського самодержавства дійшла до жителів Верхівцевого на початку березня 1917 року. На мітингу залізничники вирішили здійснювати контроль за рухом поїздів. Профспілкова організація паровозного депо в складі 30 чоловік, створена в цьому ж місяці на чолі з машиністом О. С. Демченком [3], взяла під свій нагляд роботу депо і адміністрації станції.

Трудящі Верхівцевого палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним, історичні декрети про мир і землю.

Радянську владу у Верхівцевому було встановлено в січні 1918 року. 7 січня гайдамаки й «вільні козаки» намагались оточити на станції червоногвардійські загони, що рухалися на Криворіжжя [4]. Але червоногвардійці з допомогою залізничників зламали їх опір. У районі Верхівцевого зосередилося також багато ешелонів козаків, що пробивалися на Дон до контрреволюційного війська генерала Каледіна. Їм було запропоновано здати зброю. Частина з них виконала цю вимогу, а інші відмовились. 20 січня 1918 року сталася збройна сутичка, козаки не витримали натиску червоногвардійців і відступили до Верхньодніпровська [5].

В лютому 1918 року на станції було створено революційний комітет у складі машиністів О. Д. Пархоменка і О. С. Демченка, слюсаря депо С. Я. Никифорова, оглядача вагонів Я. П. Бикова. Головою ревкому став О. Д. Пархоменко. Ревком прийняв рішення про заснування на колишніх поміщицьких землях колективного господарства, в якому об'єдналися робітники станції та бідняки сіл Козинки і Іванівки. Члени колективу провели весняно-польові роботи, але врожай зібрати їм не

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 467, арк. 104.
[2] Перелік залізничних станцій України й Криму. Х., 1926, стор. 19.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 9, арк. 16.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 8415, оп. 1, спр. 54, арк. 66.
[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1. стор. 306.

вдалося. 1 квітня 1918 року Верхівцеве окупували австро-німецькі війська. Вони відібрали землю у селян і робітників і повернули її колишнім власникам.

Для боротьби з німецькими загарбниками та їх прихвоснями — українськими буржуазними націоналістами — Верхівцевський ревком, що пішов у підпілля, на початку травня 1918 року створив бойову дружину. До її складу ввійшли, крім членів ревкому, технік паровозного депо М. В. Іваньков, слюсарі Д. Л. Смирнов і М. Н. Васильченко, начальник депо Н. С. Шнирьов та інші. Вони проводили агітаційну роботу серед залізничників Верхівцевого і селян навколишніх сіл, закликаючи їх до боротьби проти окупантів, перешкоджали вивезенню награбованого майна та продовольчих товарів з України в Німеччину. Відчутних ударів німецьким загарбникам завдав партизанський загін, очолений комуністом О. В. Попругою[1].

Наприкінці грудня 1918 року Радянську владу у Верхівцевому було відновлено. Під керівництвом ревкому почалась відбудова залізничної колії, налагоджувалась робота паровозного депо, служби руху. На початку квітня 1919 року було створено сільськогосподарську комуну «Дружна сім'я»[2], до якої вступили залізничники і селяни навколишніх сіл.

У другій половині травня 1919 року станцію захопили банди отамана Григор'єва. 20 травня 1919 року частини Червоної Армії вигнали їх з Верхівцевого[3]. Запеклі бої з білогвардійцями точилися тут влітку 1919 року. На початку липня у Верхівцеве вдерлися денікінці. Перейшовши в наступ, радянські війська 11 липня 1919 року з боєм очистили станцію від ворога, захопили 3 паровози[4].

На Південний фронт Радянський уряд направив кращі частини Червоної Армії, бойову техніку, в т. ч. бронепоїзд ім. Худякова, яким командував герой громадянської війни матрос А. Г. Железняков. Бронепоїзд вів бої в районі станції Запоріжжя (тепер станція Баглій), недалеко від Катеринослава, допомагаючи частинам Червоної Армії громити ворога. 26 липня 1919 року денікінці обхідним маневром захопили станцію Верхівцеве, відрізавши бронепоїзд від його бази на станції Ерастівка (тепер станція Железнякове). За наказом А. Г. Железнякова бронепоїзд прорвався на станцію Верхівцеве і розігнав денікінців. В цьому бою А. Г. Железняков був смертельно поранений[5]. Поховано його на Ваганьківському кладовищі в Москві. Залізничники Верхівцевого встановили на будинку вокзалу меморіальну дошку з написом: «Тут 26 липня 1919 року загинув у бою з білогвардійцями герой громадянської війни А. Г. Железняков — матрос-партизан Железняк». У 1966 році в привокзальному парку йому споруджено пам'ятник. Іменем героя названо одну з вулиць міста та середню школу № 2.

Наприкінці грудня 1919 року частини Червоної Армії вигнали денікінців з Верхівцевого. Революційний комітет, що вийшов з підпілля, вживав енергійних заходів для налагодження зруйнованого господарства, для забезпечення безперебійного руху поїздів. У лютому 1920 року на станції

Біля пам'ятника герою громадянської війни А. Г. Железнякову. 1967 р.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2201, оп. 1, спр. 601, арк. 6.
[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1. К., 1962, стор. 136.
[3] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, стор. 69.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 149, арк. 92.
[5] Е. Мар. Человек из песни. М., 1963, стор. 119—122.

було створено партійний осередок. В січні 1921 року до його складу входило 5 комуністів: Д. В. Зибін (секретар), Г. В. Купцов, Г. І. Шевцов, О. М. Данилін, С. А. Гришаков[1].

Партійний осередок і ревком проводили значну масово-політичну роботу серед населення. У квітні 1920 року в період підготовки до виборів у селищну Раду на станції було створено агітпункт[2]. Відбувались масові мітинги, на яких з доповідями виступали комуністи. В жовтні 1921 року партосередок скликав 4 мітинги і провів 2 концерти-мітинги. У квітні 1920 року було обрано Верхівцевську селищну Раду робітничих депутатів, першим головою якої став стрілочник І. М. Макаров. Селищна Рада приділяла багато уваги відбудові господарства станції і селища, створенню культурних установ. У червні 1920 року вона ухвалила рішення організувати робітничий клуб силами робітників і молоді.

З ініціативи комуністів у квітні 1921 року був створений комсомольський осередок, який спочатку налічував 7 чоловік. У липні 1922 року тут було 10 комсомольців, а на 1 березня 1923 року — 28. Активну участь у роботі комсомольської організації брали робітники Т. О. Панасенко, К. М. Левченко, О. П. Терпиловський, А. М. Левченко, І. І. Бухвостов, П. В. Швець, А. З. Фещенко та інші[3]. Комсомольці працювали на відбудові паровозного депо, ремонтували залізничні колії, проводили боротьбу із спекуляцією. В залізничному клубі вони організовували лекції, бесіди, спектаклі для населення. Тільки в листопаді 1922 року комсомольці поставили 2 спектаклі, прочитали 6 лекцій, випустили стінну газету.

Органам Радянської влади доводилося працювати в тяжких умовах. Серйозною перешкодою на шляху радянського будівництва був бандитизм. Крім махновців, тут безчинствували банди Милашки, Живодера та ін. В березні 1920 року на станції було створено збройний загін з комуністів і комсомольців — службу охорони станції від нападів бандитів. В лютому 1921 року командиром батальйону особливого призначення транспортної надзвичайної комісії по боротьбі з бандитизмом на Катерининській залізниці призначено робітника станції комуніста з 1918 року О. В. Попругу. Батальйон стояв на станції Верхівцеве, мав бронепоїзд і загін бійців у кількості 450 чоловік. В 1921 році він ліквідував банди на лінії Катеринослав—Знаменівка. За участь у боях з контрреволюційними військами на Уралі, під Царициним і на інших фронтах О. В. Попругу нагороджено орденом Червоного Прапора[4]. Одна з вулиць міста нині носить його ім'я.

Після закінчення громадянської війни, переборюючи великі труднощі, верхівцевські залізничники під керівництвом партосередку і селищної Ради приступили до налагодження роботи залізничного вузла. Трудящі гаряче відгукнулися на заклик В. І. Леніна з революційною енергією приступити до відбудови транспорту. В березні 1921 року вони брали участь у загальноукраїнському суботнику залізничників. Поступово налагоджувалась робота залізничного вузла, збільшувався його вантажооборот. У 1922 році він становив 600 тис. пудів. На кінець 1924 року було відбудовано паровозне депо, електростанцію, телеграфну лінію. Робітники депо власними силами здійснили ремонт усіх маневрових паровозів. У 1925 році станція Верхівцеве працювала на рівні довоєнного часу.

В роки відбудови народного господарства сталися зміни також і в культурному житті селища. З ініціативи партосередку та селищної Ради в жовтні 1921 року було проведено тиждень по ліквідації неписьменності серед дорослого населення, створено школу лікнепу. Почали працювати початкова школа, яка охопила навчанням усіх дітей шкільного віку, медичний пункт, клуб залізничників, дитячі ясла. В цьому ж році на станції було відкрито школу телеграфістів, у якій навчалось 20 чоловік.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр.374, арк. 2.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 70, арк. 39.
[3] Там же, ф. 10, оп. 1, спр. 79, арк. 6; спр. 30, арк. 83.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2201, оп. 1, спр. 601, арк. 6, 8.

Учасники самодіяльного колективу «Синя блуза». Верхівцеве.

В ході будівництва нового життя міцніла і зростала Верхівцевська партійна організація, ширилися її зв'язки з масами. Після ленінського призову значно зросла кількість комуністів у селищі. Якщо в жовтні 1923 року партійний осередок налічував 8 комуністів[1], то в червні 1925 року — 36 членів і кандидатів партії.

Велику увагу приділяв партосередок роботі серед жінок. Часто проводились жіночі делегатські збори, на яких обговорювались важливі політичні і господарські питання. Жінки-активістки брали участь в роботі каси взаємодопомоги, робітничого клубу, в проведенні голосних читок газет серед жінок. В 1925 році жіночий відділ при партосередку станції Верхівцеве налічував 40 чоловік. Для населення селища тільки за період з 15 жовтня 1924 року по 15 березня 1925 року партосередок провів 37 доповідей і бесід, на яких були присутні 3050 чоловік. В 1925 році робітники і службовці селища передплачували 1983 прим. газет[2].

Керуючись ленінським кооперативним планом, партосередок станції допоміг організувати в селі Козинці споживче товариство, а на станції — транспортну споживчу спілку. Залізничники подавали селянам значну допомогу: ремонтували сільськогосподарський реманент, брали участь у посівних кампаніях, виступали з лекціями і бесідами, концертами художньої самодіяльності.

Розширила свою діяльність профспілкова організація залізничників, яка в 1925 році об'єднувала 309 чоловік. Вона підтримала ініціативу робітників і службовців по впровадженню кращих методів праці на залізничному вузлі, поліпшила роботу бібліотеки, робітничого клубу. В гуртках робітничого клубу брали участь 130 чоловік.

Значно зріс і комсомольський осередок. Якщо у 1924 році він об'єднував 37 чоловік[3], то в 1928 році в його рядах було вже 120 членів комсомолу[4]. Профспілкова і комсомольська організації залучали молодь до спортивної роботи. Ще в 1926 році на станції було організовано першу футбольну команду. На початку 1930 року з ініціативи комсомольського осередку при клубі створено агітбригаду «Синя блуза» з 10 чоловік. До складу її входили машиніст паровоза М. З. Фещенко, завідуюча дитячим садком В. А. Наріжна, вчителька В. І. Дмитренко та інші. Керівником «Синьої блузи» став комсомолець П. Є. Бекетов (пізніше він завідував залізничним клубом). Синьоблузники в невеликих театралізованих сценках, піснях, частівках викривали недоліки в роботі бригад залізничного вузла, критикували прогульників, бракоробів, ледарів.

Прискорення розвитку гірничорудної промисловості Кривбасу та металургійної промисловості Придніпров'я і Донбасу в роки соціалістичної індустріалізації країни поставили нові вимоги перед залізничниками Верхівцевого. Значно поповнився паровозний парк. У 1927—1928 рр. до паровозного депо було прокладено водопровідну лінію, а в 1930 році вступив до дії водопровід Верхньодніпровськ—Верхівцеве, який дав станції і населенню дніпровську воду. Для забезпечення металургійних заводів Півдня різними сортами криворізької руди залізничники і будівельники селища в стислі строки збудували механізовану сортувальну гірку, спору-

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1281, арк. 13.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 442, арк. 240, 244, 259.
[3] Там же, ф. 10, оп. 1, спр. 33, арк. 203.
[4] Там же, ф. 7, оп. 1, спр. 1434, арк. 44.

13 8-395

дили залізничні парки для прийняття та відправки поїздів, рудосортувальну станцію. Урочисте відкриття сортувальної гірки відбулося 1 травня 1931 року. Почали працювати також лабораторія, диспетчерська та контора рудорозподілу.

Важливе значення для поліпшення роботи залізничного вузла мало розв'язання проблеми енергопостачання. В 1933 році стала до ладу потужна електростанція, що забезпечила електроенергією не тільки служби залізничної станції, а й житлові будинки робітників.

Збільшення вантажообороту вимагало перебудови старого локомотивного депо, яке перестало забезпечувати потреби в екіпіровці та ремонті паровозів і створення вагонного депо. У 1935 році було споруджено нові локомотивне і вагонне депо.

На станції впроваджувались передові стахановські методи роботи. Широко застосовувався метод підформування поїздів одночасно з розпуском їх з сортувальної гірки, що давало можливість зразу формувати 2—3 поїзди. Простій вагонів під час навантаження став на 2 години меншим за норму. Приклади сумлінної праці показували комуністи Д. Л. Смирнов, К. К. Шкляр, О. О. Попельнюк. В 1936 році на станції налічувалось 162 стахановці та 129 ударників[1]. Машиністи Верхівцевського паровозного депо широко наслідували метод П. Ф. Кривоноса. Кращими машиністами паровозів, переможцями соціалістичного змагання були А. Х. Бекетов, Є. Х. Бекетов, Ф. Ф. Шликін, М. Т. Халиченко, О. Д. Остапець.

Включившись у змагання на честь XVIII Всесоюзної партійної конференції, робітники станції 17 лютого 1941 року відправили 73 поїзди, що значно перевищувало встановлене завдання. За вчасне відправлення вантажних поїздів працівникам станції видали премію — 1500 крб. У квітні 1941 року колектив станції відправив 1865 поїздів, з них швидкісним методом оброблено 310[2]. Ініціатором швидкісної обробки поїздів був складач механізованої гірки Г. В. Дяченко. За день він формував по 18 і більше поїздів. Цей метод наслідували всі складачі станції.

Зміцнювалися зв'язки залізничників з населенням навколишніх сіл. В 1930 році вони подали велику допомогу селянам села Козинки в організації колгоспу ім. 8-го Березня (тепер колгосп ім. Горького). В 1931 році у Верхівцевому було створено машинно-тракторну станцію. Партком при МТС на 1 січня 1932 року об'єднував 5 партійних осередків, у яких налічувалось 79 комуністів. Машинно-тракторна станція обслуговувала 21 колгосп Верхньодніпровського, Щорського, Криничанського районів і мала в своєму розпорядженні 57 тракторів[3]. Для подання допомоги колгоспам у збиранні врожаю і проведенні політичної роботи серед колгоспників політвідділ Верхівцевської МТС влітку 1933 року організував т. зв. «культполіткомбайн», до якого увійшли учасники клубної художньої самодіяльності, комсомольці, редакція багатотиражної газети «Сигнал», вчителі, медичні працівники. Разом з колгоспниками вони трудилися в полі. Після роботи виступали з концертами синьоблузники. Культполіткомбайн випускав свою газету і бойові листки.

Рік у рік зростало селище залізничників. Напередодні війни тут працювало 11 магазинів і кіосків, майстерні побутового обслуговування, пошта, телеграф. В центрі було насаджено парк. Набагато зросло і населення селища. Якщо в 1923 році у Верхівцевому налічувалось 690 чоловік[4], то напередодні Великої Вітчизняної війни тут мешкало 10 тис. чоловік. Селищна Рада постійно піклувалася про охорону здоров'я населення. У Верхівцевому діяли залізнична і селищна лікарні, в яких працювали кваліфіковані лікарі. Було споруджено нові приміщення пологового будинку, дитячого садка та ясел.

Широкого розмаху набрала освіта і культура. Повністю було ліквідовано неписьменність. В селищі працювали 2 середні школи, де навчалось 1100 учнів. Відкрився Будинок піонерів. Діяли клуб залізничників і клуб рудорозподільної стан-

---

[1] Газ. «Зоря», 16 вересня 1936 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2151, оп. 2, спр. 20, арк. 38, 40.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 126, арк. 11—12.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 2, спр. 365, арк. 35-а.

ції, 2 бібліотеки. На 1 січня 1940 року книжковий фонд бібліотеки клубу залізничників налічував 10,2 тис. примірників. У 1941 році в драматичному, хоровому, танцювальному та інших гуртках клубу залізничників брало участь 128 чоловік.

В роки Великої Вітчизняної війни трудящі Верхівцевого, як і весь радянський народ, зі зброєю в руках захищали здобутки Великого Жовтня. До лав Червоної Армії в перші дні війни пішло 1500 чоловік.

Залізничники станції, перевівши рух поїздів на воєнний графік, забезпечували безперебійну роботу транспорту. Понад 100 жителів Верхівцевого вступили у винищувальний батальйон, сформований під керівництвом голови селищної Ради комуніста М. К. Василини і секретаря партійної організації селища В. Р. Сінька. Батальйон організував охорону станції і селища від раптового нападу ворожих парашутистів і диверсантів.

Коли лінія фронту наблизилась до Верхівцевого, у східні райони країни було евакуйовано весь рухомий склад станції, виведено з ладу засоби зв'язку і стрілочні переводи. Устаткування механізованої гірки, верстати, майно вивезли на станцію Пєтухово Омської залізниці, матеріали шляхового господарства в 37 вагонах — на станцію Сальськ, устаткування зв'язку — до Саратова.

12 серпня 1941 року Верхівцеве окупували німецько-фашистські загарбники[1]. Гітлерівці жорстоко розправлялися з населенням, особливо з комуністами і радянським активом. Але жителі Верхівцевого не скорилися ворогові. В селищі поширювались листівки і зведення Радінформбюро. В 1941 році колишні учні середньої школи, що закінчили 9 класів, комсомольці П. Чорний, В. Гапоненко, О. Чорний таємно слухали радіопередачі з Москви. За це вони були заарештовані і вивезені гітлерівцями. У червні 1942 року оглядач вагонів І. Т. Борсук влаштував втечу великої кількості юнаків і дівчат, яких окупанти силоміць направили в рабство до Німеччини. Гітлерівці схопили І. Т. Борсука і розстріляли[2].

У вересні 1942 року на станції Верхівцеве було створено підпільно-патріотичну групу «Набат», яку очолив комуніст Д. І. Троян. До складу групи входили робітники станції — комсомольці В. М. Загорулько, В. С. Гудожник, С. Ю. Тютюнник, В. А. Цимбал, вчитель І. М. Зуб та інші. Група встановила зв'язок з Крюківською підпільною організацією на Полтавщині та партизанським загоном, що зосереджувався в Чорному лісі. В період 1942—1943 рр. підпільники вели антифашистську агітацію серед населення, поширювали зведення Радянського інформбюро, листівки з закликами до боротьби проти німецьких окупантів. Після визволення селища члени групи влилися в частини Червоної Армії.

Жителі Верхівцевого воювали проти ворога на багатьох фронтах Великої Вітчизняної війни. За героїзм і мужність, виявлені під час форсування Дніпра, звання Героя Радянського Союзу присвоєно А. І. Кудреватовому. 158 уродженців селища нагороджено орденами Союзу РСР, 559 чоловік — медалями, медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні» — 1328 чоловік.

23 жовтня 1943 року частини 73-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир — полковник С. А. Козак) 7-ї гвардійської армії і 14-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир — полковник Г. П. Слатов) 57-ї армії визволили Верхівцеве від німецько-фашистських окупантів. Трудящі міста свято шанують пам'ять про тих, хто загинув у боях за Верхівцеве. Братські могили у міському парку та пристанційному сквері завжди уквітчані, за ними любовно доглядають залізничники та учні шкіл.

За час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники завдали великої шкоди селищу. Вони зруйнували будівлі вагонного і паровозного депо, складів матеріальної служби, автоконтрольного пункту, телеграфну лінію і місцевий теле-

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 343.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 343, арк. 113.

Залізничний вокзал станції Верхівцеве. 1966 р.

фонний зв'язок, багато житлових будинків, пограбували бібліотеки, школи, знищили багаторічні деревонасадження. Загальні матеріальні збитки, завдані окупантами станції Верхівцеве, становили 10 102 600 крб.[1]. Багато юнаків і дівчат фашисти відправили на примусові роботи до Німеччини, до таборів смерті, звідки повернулись одиниці. До цього часу збереглися номери в'язнів Освенцімського табору смерті на руках учителів В. П. Перцевої і А. П. Дришлюк.

З перших днів визволення Верхівцевого партійна, профспілкова і комсомольська організації приділяли велику увагу відбудові господарства селища. Залізничники забезпечили безперебійну роботу залізничного вузла. За короткий час було проведено ремонт залізничної колії, телеграфного і телефонного зв'язку, відбудовано паровозне і вагонне депо, службові приміщення тощо. Лише в січні 1944 року з станції відправили 8 поїздів з відремонтованими паровозами і вагонами, середньодобова переробка становила 439 вагонів. В цей час на залізничному вузлі працювало 327 чоловік. У січні 1944 року на станції було 96 стахановців і 137 ударників[2]. Почали працювати лікарня, магазини, їдальня, пошта, майстерні побутового призначення, залізничний клуб, бібліотека. В 1944 році відновили роботу школи. Для відбудови дитячого садка на станції держава виділила 18 тис. крб. Населення збирало кошти у фонд Червоної Армії на побудову танкової колони «Радянська Україна» (на 1944 рік їх загальна сума становила 450 тис. крб.), відправляли на фронт бійцям теплі речі і подарунки.

В 1946 році залізничники відбудували механізовану сортувальну гірку. Потужність вагонопотоків на ній у 1947 році зросла вдвоє порівняно з довоєнним часом. На 10-й дистанції колії було впроваджено передові методи ремонту стрілочних переводів, шпал. В 1946 році на дистанції колії налічувалось 212 стахановців і 105 ударників[3].

В мобілізації трудящих на відбудову і дальший розвиток залізничного вузла і міського господарства важливе значення мало посилення масово-політичної роботи. При партійній організації Верхівцевського залізничного вузла в 1948 році було створено лекторську групу у складі 17 чол., а в 1950 році — партійний кабінет, який допомагав пропагандистам і агітаторам проводити масово-політичну роботу серед залізничників і трудящих міста.

З переведенням Придніпровської залізниці на електричну тягу в 1950 році здійснено електрифікацію і реконструкцію станції Верхівцеве. Паровози замінили електровозами і тепловозами. Сортувальну механізовану гірку переобладнано. Впровадження механізації та автоматизації дало можливість прискорити формування поїздів, в результаті чого значно зросло просування вантажів. Якщо в 1953 році середньодобовий вагонопоток становив 9717 вагонів, то в 1963 році — 21 785 вагонів. У зв'язку з технічною реконструкцією станції, появою нових видів тяги з'явилось і багато нових професій: машиністи електровозів, енергетики, радіомеханіки, механіки зв'язку, централізації та блокування й інші. Було вжито заходів до механі-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2151, оп. 11, спр. 77, арк. 2.
[2] Там же, оп. 2, спр. 35, арк. 65.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 5, спр. 631, арк. 13.

зації і автоматизації трудомістких процесів у вагонному депо. Для потокового ремонту вагонів застосовувалися козлові і мостові крани, електродомкрати, механізовані гайковерти, пневматичні дрелі тощо. Широко впроваджувалася механізація у складальному і колісному цехах, автоконтрольному пункті. Завдяки цьому зросла культура виробництва, підвищилась продуктивність праці.

Робітники станції наполегливо боролись за виконання взятих на себе соціалістичних зобов'язань, вносили раціоналізаторські пропозиції і домагались високих виробничих показників. Партійна і профспілкова організації залізничного вузла всіляко підтримували нові цінні починання. Багато послідовників мав складач поїздів комуніст А. І. Ковбаса. За впровадження передових методів формування поїздів в 1959 році він був нагороджений орденом Леніна. В 1961 році диспетчер Г. Я. Білик і черговий по станції А. К. Чередниченко запропонували свій метод швидкісного формування і відправлення поїздів подвійної ваги. Протягом цього року з станції вирушило 745 поїздів подвійної ваги, завдяки чому було зекономлено майже 100 тис. крб.[1]. А в 1963 році, застосовуючи цей метод, колектив станції відправив 1872 поїзди подвійної ваги, що дало змогу додатково перевезти 5616 тис. тонн вантажів.

На 10-й дистанції колії широко застосовувалися колійні, рихтувальні, рейкорізні верстати, гідравлічні домкрати, маятникові пилки та інші механізми. Тільки одна щебнеочищувальна машина, яка проходить за годину 800—1000 метрів залізничного полотна, замінила 1200 людино-днів ручної праці. Робітники станції внесли чимало цінних пропозицій щодо удосконалення механізмів та приладів. На всіх залізницях Радянського Союзу використовується для навантаження рейок на залізничні платформи і розвантаження з них механізм, сконструйований начальником дистанції В. С. Баєвим і бригадиром Т. Є. Костогризом. Систематично перевиконували виробничі завдання оглядач вагонів комуніст Д. Д. Рибалко, слюсар-автоматник А. Ф. Плеханов, слюсар автоконтрольного пункту Т. І. Онипсенко.

Напередодні XXI з'їзду КПРС у Верхівцевому, як і у всій країні, розгорнувся рух за комуністичну працю. В 1961 році звання колективу комуністичної праці було присвоєно бригаді складачів поїздів, очолюваній комуністом А. І. Ковбасою, шляховій бригаді 10-ї дистанції колії (бригадир А. Т. Макаренко) та іншим. Всього в 1961 році за звання колективів і ударників комуністичної праці на залізничному вузлі і підприємствах міста змагалось 485 чоловік. В грудні 1965 року за високі показники в роботі по перевезенню вантажів звання підприємства комуністичної праці було присвоєно всьому колективу станції Верхівцеве.

Під керівництвом партійних організацій трудящі залізничного вузла і підприємств, успішно виконавши завдання семирічного плану, внесли гідний вклад у побудову матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні. В 1965 році порівняно з 1959 роком вагонооборот станції Верхівцеве зріс в 1,8 раза. За досягнуті успіхи у виконанні семирічного плану перевезень Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 серпня 1966 року 10 працівників станції Верхівцеве було нагороджено орденами і медалями СРСР; ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно старшого інженера дільниці енергопостачання

Вручення Почесної грамоти Міністерства шляхів сполучення СРСР та ЦК профспілки працівників залізничного транспорту Союзу РСР колективу станції Верхівцеве. 1966 р.

[1] Газ. «Придніпровська магістраль», 12 травня 1962 р.

Я. А. Бордюга, чергового по станції Г. І. Кузьмина, ордена «Знак Пошани» — складача поїздів О. І. Овчаренка, майстра вагонного депо М. О. Козиря, начальника станції М. П. Саплахіді.

З великим трудовим піднесенням трудящі Верхівцевого розгорнули боротьбу за виконання рішень XXIII з'їзду КПРС. У 1966 році в місті стало до ладу нове підприємство — рейковозварювальний поїзд № 39 Придніпровської залізниці потужністю 300 км колії на рік. Колектив станції Верхівцеве в цьому році виконав план відправки вагонів на 105,3 проц., план формування поїздів — на 110,9 проц. Робітники станції сформували і відправили багато важковагових поїздів, якими перевезено понад план 7 млн. тонн вантажів. Значних успіхів в роботі досягли працівники 3-ї дільниці енергопостачання Придніпровської залізниці. Вони повністю виконали графік ремонту тяглових підстанцій, контактної сітки, ліній електропередач високих та низьких напруг. У 1966 році порівняно з 1965 роком переробка електроенергії становила 106,7 процента.

На залізничному вузлі і підприємствах міста широкого розмаху набрало соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-річчя Української РСР. Партійні, профспілкові і комсомольські організації спрямовували зусилля трудящих на дострокове виконання виробничих планів і на підвищення продуктивності праці. Профспілкова організація станції Верхівцеве, що об'єднувала в 1967 році у своєму складі 571 чоловіка, систематично обговорювала хід соціалістичного змагання на зборах бригад і змін. Місцевий комітет профспілки підбивав підсумки цього змагання за кожний місяць і квартал. Все це сприяло тому, що колектив станції в 1967 році виконав план відправки поїздів на 105,5 проц., сформував 2931 поїзд подвійної ваги, зекономив 63,3 тис. крб. За досягнуті виробничі успіхи зміні диспетчера П. В. Єрофеєва було присвоєно звання зміни ім. 50-річчя Великого Жовтня. Достроково завершили план 1967 року працівники 3-ї дільниці енергопостачання Придніпровської залізниці. Раціоналізатори внесли чимало пропозицій, що дало загальний економічний ефект 25 680 крб. В 1967 році на дільниці було 5 бригад, 16 колективів і 164 ударники комуністичної праці.

За роки Радянської влади колишнє невеличке селище при станції перетворилося на місто. 30 жовтня 1956 року рішенням Дніпропетровського облвиконкому воно було віднесено до категорії міст районного підпорядкування. Тільки за післявоєнні роки тут побудовано 2 тис. житлових будинків. На початок 1968 року житловий фонд Верхівцевого становив 1 млн. 96 тис. кв. м. Споруджено нові квартали житлових будинків з центральним опаленням, водопроводом, каналізацією. Працюють пошта, телеграф, широко розгалужена телефонна мережа, радіовузол.

Зріс добробут населення. На 1 січня 1968 року в особистому користуванні жителів міста було 27 легкових автомашин, 511 мотоциклів, 3115 велосипедів, 1127 телевізорів, 3800 радіоприймачів. Торгівля здійснюється через мережу промтоварних, продовольчих магазинів, міський ринок. Працюють 35 торговельних точок.

В місті є дві лікарні на 100 місць, пологовий будинок, пункти швидкої медичної допомоги, які мають спеціально обладнані автомашини. Населення обслуговують 34 лікарі та 116 чоловік середнього медичного персоналу. На 1 січня 1968 року в дитячих установах міста виховувалось 250 дітей.

Докорінні зміни відбулися в галузі народної освіти і культури. У дореволюційному Верхівцевому була тільки початкова залізнична школа. Тепер тут працюють 2 загальноосвітні середні школи, восьмирічна і початкова школи, вечірня середня школа робітничої молоді, в яких навчається 2257 чоловік. У 1959 році побудовано Будинок піонерів із залом для глядачів на 260 місць. Відкрито філіал музичної школи. В школах міста працює 120 вчителів. Багато вміння і енергії віддала справі виховання молодого покоління вчителька хімії середньої школи № 1 А. С. Добрик. За бездоганну педагогічну роботу А. С. Добрик 30 вересня 1966 року нагороджено

орденом Трудового Червоного Прапора, 17 червня 1968 року їй присвоєно почесне звання заслуженого вчителя школи Української РСР. Партійні і комсомольські організації шкіл використовують різноманітні форми роботи по вихованню молоді на революційних і трудових традиціях. При школі № 2 створено історико-революційний музей, де учнями зібрано значний документальний матеріал про героя громадянської війни А. Г. Железнякова.

За роки Радянської влади майже 3 тис. жителів Верхівцевого здобули вищу освіту і працюють в різних галузях народного господарства. Серед них — С. М. Бухало — доктор економічних наук, І. Г. Кульбачний — доктор технічних наук, А. Чулюк-Заграй — соліст Київського театру опери та балету, А. Т. Чабаненко — адмірал, П. С. Єременко — контр-адмірал та інші.

До послуг населення міста — широкоекранний кінотеатр «Зоря» на 300 місць, клуб залізничників із залом для глядачів на 400 місць, при якому є гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, танцювальний, вокальний, художнього читання; духовий та естрадний оркестри. У 1967 році тут працювало 9 колективів художньої самодіяльності, в роботі яких брало участь 280 чоловік. Є 3 бібліотеки, що налічують понад 50 тис. книг. Книжковий фонд найбільшої з них — бібліотеки залізничного клубу — зріс з 4,3 тис. прим. у 1947 році до 26 тис. прим. у 1967 році. В 1967 році мешканці міста передплачували 12 500 прим. газет та 4300 прим. журналів.

Члени міського відділення товариства «Знання», яке об'єднує 6 первинних організацій, читають для трудящих лекції на політичні, науково-популярні, медичні та інші теми. На підприємствах і в установах міста в 1967/68 навчальному році працювало 20 шкіл основ марксизму-ленінізму, в яких навчалось 377 комуністів, в початкових політшколах підвищували свій ідейно-політичний

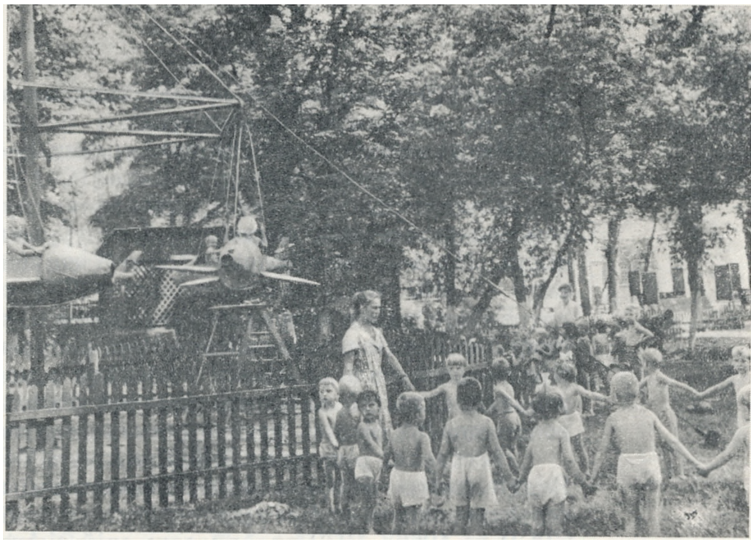

У міському парку. Верхівцеве. 1966 р.

Дитячий комбінат у Верхівцевому. 1965 р.

Будинок піонерів у Верхівцевому. 1966 р.

рівень 338 чоловік. На громадських засадах працюють університети технічного прогресу, культури та мистецтва.

Міцно входять в життя нові традиції — урочисті проводи в Радянську Армію, урочисте вручення паспортів тощо.

Досягнення в розвитку економіки і культури міста стали можливими завдяки повсякденній і наполегливій роботі трудящих, очолюваних партійними організаціями. На 1 січня 1968 року вони об'єднували 478 комуністів, профспілкові організації — 3240 чол., комсомольські — 723 чоловіки.

Багато уваги впорядкуванню міста і масово-політичній роботі серед населення приділяє Верхівцевська міська Рада депутатів трудящих, у складі якої 53 депутати. При міській Раді працює 8 постійних комісій, 27 квартальних комітетів, 24 товариських суди, 15 народних дружин по охороні громадського порядку. З кожним роком дедалі більше жителів міста залучається до громадсько-політичної роботи.

Натхненні рішенням XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, трудящі Верхівцевого разом з усім радянським народом наполегливо борються за дострокове виконання завдань п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр., вносять свій гідний вклад у побудову комуністичного суспільства в нашій країні.

П. Г. АВІЛОВ, І. К. ВОРОПАЙ, В. В. СІНЬКО

ВІЛЬНОГІРСЬК

Вільногірськ — місто районного підпорядкування. Розташований за 34 км від районного та за 90 км від обласного центрів. Найближча станція Вільні Хутори на відстані 3 км. Населення — 15,6 тис. чоловік.

Вільногірськ — одне з наймолодших міст на Дніпропетровщині. Його виникнення і розвиток пов'язані з промисловим освоєнням титанових руд, що залягають в районі річки Самоткані. В квітні 1956 року було прийнято рішення про будівництво тут гірничо-металургійного комбінату і робітничого селища, а в липні розпочалося їх спорудження. 16 червня 1958 року рішенням виконкому Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих новоствореному робітничому селищу присвоєно назву Вільногірська в зв'язку з тим, що селище виникло поблизу станції Вільні Хутори. 1 січня 1965 року воно віднесене до категорії міст районного підпорядкування.

На будівництві гірничо-металургійного комбінату знайшла яскраве втілення політика Комуністичної партії щодо зміцнення дружби, братерського співробітництва і взаємодопомоги народів СРСР. Будувати комбінат і нове соціалістичне місто українцям допомагали народи братніх республік. У 1964 році на комбінаті працювали робітники, інженерно-технічні працівники і службовці 22-х національностей. На підприємствах і в установах Вільногірська пліч-о-пліч з українцями трудилися 4250 росіян, понад 600 білорусів та 150 представників інших національностей. Будівельники одержували збірний залізобетон і цемент — з Дніпропетровська і Запоріжжя, металеві труби — з Челябінська і Сумгаїта, ліс — з Архангельська, Комі АРСР, Владимира, екскаватори — з Києва, трактори — з Харкова, автогрейдери — з Орла, автонавантажувачі — зі Львова, прилади точного устаткування — з Москви, Ленінграда та інших міст. З Польщі, Румунії, Чехословаччини та інших соціалістичних країн сюди постачалися труби великого діаметру, машини, різні інструменти.

З метою прискорення темпів будівництва гірничо-металургійного комбінату на його будівельному майданчику в 1959 році створено трест «Дніпрометалургбуд»[1].

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 33, спр. 226, арк. 58.

Колектив тресту споруджував також житлові будинки, культурно-побутові установи, підприємства комунального міського господарства. Промислове та житлове будівництво здійснювалось індустріальними методами із застосуванням великорозмірних залізобетонних конструкцій. У 1959 році на гірничо-металургійному комбінаті побудовано дослідну та збагачувальну фабрики, високовольтну електропідстанцію і ряд інших промислових об'єктів. В просторих залах збагачувальної фабрики встановлено найновіше устаткування, всі виробничі процеси повністю механізовано й автоматизовано.

З 1961 по 1963 рік колектив тресту «Дніпрометалургбуд» закінчив будівництво першої і другої черги промислового комплексу гірничозбагачувального комбінату, проклав водопровід від Дніпра до комбінату довжиною 35 км, увів в експлуатацію теплову електростанцію. Протягом 1964—1965 рр. побудовано дослідницький металургійний і електроремонтний цехи, приміщення центральної заводської лабораторії, складського господарства та інші об'єкти комбінату.

В мобілізації зусиль колективу будівельників для прискорення темпів будівництва керівна роль належала партійній організації тресту «Дніпрометалургбуд», яка в 1963 році налічувала 157 комуністів[1]. Секретарем її був В. Й. Ходосевич. На комбінаті діяло 18 цехових партійних організацій. Комуністи очолювали будівельні управління, бригади бетонників, малярів, теслярів та інші важливі ділянки виробництва, ішли в авангарді цих колективів. Приклади зразкової праці показував бригадир теслярів комуніст М. С. Даналакі; колектив його бригади в 1961 році виконував норми виробітку на 120 процентів.

Серед будівельників виросли чудові люди, новатори виробництва. З 1956 року на будівництві працює тесляр Я. І. Кучеренко. Він вчився в школі передового досвіду, згодом став бригадиром. В 1961 році очолювана ним бригада щомісячно виконувала виробничі завдання на 110—115 проц. Від різноробочої до майстра ділянки по механізованих земляних роботах пройшла шлях Л. Г. Горбунова. Поєднуючи роботу з навчанням, вона в 1965 році закінчила металургійний технікум.

У бригадах і будівельних управліннях тресту «Дніпрометалургбуд» під керівництвом партійних, профспілкових та комсомольських організацій широко розгорнулося соціалістичне змагання за максимальне використання техніки і підвищення продуктивності праці. В 1960 році бригадир каменярів В. І. Іванов довів норми виробітку до 115 проц. Змагаючись за гідну зустріч XXII з'їзду КПРС, тесляр В. М. Дем'яненко в 1961 році виконував виробничі завдання на 122—164 проц. Профспілкова організація тресту «Дніпрометалургбуд», яка в 1963 році налічувала 2440 чоловік, узагальнювала і розповсюджувала досвід роботи кращих будівельників.

Від будівельників не відставали й робітники гірничо-металургійного комбінату. У соціалістичному змаганні добрих показників добивалися сепараторник збагачувальної фабрики М. С. Капинос, сепараторник Г. Т. Онипсенко. Приклади високопродуктивної праці показував машиніст роторного екскаватора О. С. Козир, який у 1962 році виконував щомісячні норми на 110—112 проц. Працюючи на комбінаті з 1958 року, О. С. Козир уміло поєднував трудову діяльність з громадською роботою. Він очолював профспілкову організацію, обирався членом президії обласного комітету профспілки робітників металургійної промисловості.

Напередодні XXI з'їзду КПРС за прикладом москвичів у будівельних управліннях тресту розгорнулося змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці. В тресті «Дніпрометалургбуд» першими завоювали це звання будівельна бригада та бригада бетонників. У 1960 році тут було 7 бригад комуністичної праці, а в 1964 році — вже 26. У змаганні за комуністичну працю брало участь 1685

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 8896, оп. 2, спр. 1, арк. 1.

Вулиця Жовтнева у Вільногірську. 1966 р.

робітників. На гірничо-металургійному комбінаті в 1964 році змаганням за комуністичну працю охоплено 2139 чоловік[1].

Партійні організації тресту «Дніпрометалургбуд» і гірничо-металургійного комбінату спрямовували творчу ініціативу робітників та інженерно-технічних працівників на впровадження нової технології і передового досвіду, на підвищення продуктивності праці. В роз'ясненні цих питань важливу роль відігравали агітколективи підприємств. У 1963 році в складі агітколективу тресту «Дніпрометалургбуд» працювало 184 агітатори, з них 129 членів партії.

Використовуючи внутрішні резерви, гірники й металурги весь час нарощували темпи виробництва. У 1962 році колектив гірничо-металургійного комбінату виконав план по випуску валової продукції на 123,3 проц. Рік у рік зростав прибуток підприємства. Якщо в 1962 році комбінат одержав прибутку на суму 576 тис. карбованців, то у 1963 році — 1369 тис. крб. Трудящі комбінату, керовані партійною організацією, успішно виконали завдання семирічного плану. В 1965 році випуск валової продукції збільшився на 26,7 проц. проти рівня 1964 року[2].

За успіхи у виконанні завдань семирічного плану по розвитку кольорової металургії 33 працівники комбінату в травні 1966 року нагороджено орденами і медалями СРСР. Орденом Леніна нагороджено директора комбінату В. В. Варена, сепараторника Г. Т. Онипсенка, орденом Трудового Червоного Прапора — начальника збагачувальної фабрики С. Г. Клапцова, машиніста екскаватора О. С. Козиря, бригадира слюсарів В. О. Ляшенка, сепараторницю збагачувальної фабрики Р. А. Семенчу, майстра В. Г. Стащенка. У серпні 1966 року високих урядових нагород удостоєно 18 працівників тресту «Дніпрометалургбуд». Серед них — орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено каменяра В. І. Іванова, орденом «Знак Пошани» — тесляра В. М. Дем'яненка, начальника будівельного управління № 3 Г. Ф. Лимаря.

Втілюючи в життя рішення XXIII з'їзду КПРС, трудящі Верхньодніпровського гірничо-металургійного комбінату досягли значних успіхів у виконанні завдань нового п'ятирічного плану. У 1966 році комбінат виконав державний план по випуску валової продукції на 105,1 проц., по продуктивності праці — на 102,4 проц. Здійснювались заходи по дальшому вдосконаленню технології виробництва, механізації і автоматизації виробничих процесів. Випуск продукції у 1966 році порівняно з 1962 зріс у 2,8 раза. Комбінат виробляє тепер 6 видів продукції рідкісних металів, яку одержують понад 250 підприємств Радянського Союзу.

З 1 січня 1967 року цей комбінат перейшов на нову систему планування й економічного стимулювання. Протягом року чотири рази підприємству присуджувались перші місця у всесоюзному соціалістичному змаганні. У 1967 році до фонду матеріального заохочення тут відраховано 1 млн. 200 тис. крб. Всім робітникам і службовцям видано премію в розмірі близько 100 проц. місячного заробітку[3]. Головна

---

[1] Дніпропстровський облпартархів, ф. 8896, оп. 2, спр. 24, арк. 74; ф. 6671, оп. 2, спр. 15, арк. 124.

[2] Газ. «Придніпровський комунар», 11 січня 1966 р.

[3] Газ. «Днепровская правда», 14 березня 1968 р.

Виставка праць місцевих художників у Вільногірському Палаці культури. 1967 р.

увага партійної організації комбінату зосереджена на розв'язанні корінних проблем виробництва — ефективному використанні основних фондів, підвищенні продуктивності праці, дотриманні режиму економії, поліпшенні якості продукції.

Широко розгорнулося серед будівельників соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-х роковин встановлення Радянської влади на Україні. Колектив бригади, очолюваний Я. І. Кучеренком, застосовуючи механізоване бетонування фундаментів з допомогою автокрана, домігся значної економії матеріалів і виконав у 1967 році норми виробітку на 142 проц. Бригаді присвоєно звання колективу ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Бригада теслярів В. М. Дем'яненка, що в 1967 році працювала на будівництві житлових будинків, дитячих комбінатів та шкіл міста, свої щомісячні завдання виконувала на 110 процентів. Комплексна бригада мулярів В. І. Іванова в 1967 році зекономила 40,9 тис. штук цегли і забезпечила збереження збірних залізобетонних виробів на суму 68,3 тис. крб. Виробничі норми бригада виконувала на 133 проц. За успіхи в соціалістичному змаганні бригаді присвоєно ім'я 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Одночасно з будівництвом Верхньодніпровського гірничо-металургійного комбінату здійснювалось освоєння його виробничих потужностей, налагоджувався випуск продукції рідкісних металів. В період становлення підприємства виникли труднощі при освоєнні нового устаткування і нової технології виробництва. Це вимагало організації навчання кадрів робітників та інженерно-технічних працівників. Було створено курси для підготовки і підвищення кваліфікації робітників. Лише в 1962 році різних спеціальностей набули 244 і підвищили кваліфікацію 390 робітників. Велика увага приділялась підвищенню загальноосвітніх і технічних знань трудящих. У 1964 році з тих, які працювали на комбінаті, 1600 чол. мали вищу і середню освіту.

Партійна організація комбінату очолила рух раціоналізаторів і винахідників за удосконалення техніки і технології виробництва. У 1962 році внесено 377 раціоналізаторських пропозицій, від впровадження яких одержано економічного ефекту на суму 254 тис. крб. З кожним роком зростали ряди раціоналізаторів. У 1962 році на комбінаті їх налічувалось понад 220, на 1 січня 1967 року їх було вже 839 чоловік. Багато цінних пропозицій внесли комуністи С. Г. Клапцов, П. Д. Білогай, А. В. Дігтяренко. В 1963 році вони розробили нову схему очистки промислових продуктів, потім впровадили у виробництво новий метод попереднього гідроциклування пісків. На підприємстві щороку зростав економічний ефект від реалізації раціоналізаторських пропозицій. У 1962 році він становив 254 тис. крб., в 1966 — 643 тис. карбованців[1].

З розвитком підприємства зміцнювалась і зростала партійна організація комбінату. Якщо в грудні 1959 року в ній налічувалось 50 комуністів[2], то на 1 січня 1967 року тут було 647 членів і кандидатів партії.

[1] Газ. «Придніпровський комунар», 12 січня 1967 р.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 33, спр. 225, арк. 3.

В проведенні виховної роботи серед молоді, в залученні її до соціалістичного змагання важливе місце належить комсомольській організації комбінату. У 1958 році в її складі налічувалось лише 7 чоловік, в 1968 році було вже 644 члени ВЛКСМ. Комсомольці брали активну участь у здійсненні заходів по впровадженню нової техніки, промислової естетики, механізації і автоматизації виробничих процесів. У 1965 році понад 200 комсомольцям комбінату присвоєно почесне звання ударника комуністичної праці[1]. Комсомольська організація багато уваги приділяє вихованню молоді на революційних, бойових і трудових традиціях. Вона часто практикує зустрічі комсомольців і молоді з учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн, з передовиками і новаторами виробництва.

Нове соціалістичне місто, що будувалось одночасно із спорудженням та розвитком гірничо-металургійного комбінату, простяглося на кілька кілометрів рівними лініями широких вулиць: ім. Леніна, Дніпровської, Жовтневої, ім. Ленінського комсомолу. Однією з найкрасивіших стала центральна вулиця ім. Леніна. Всі вони асфальтовані, прикрашені зеленими насадженнями. З 1956 по 1966 рік у Вільногірську посаджено 60 тис. декоративних дерев і понад 200 тис. кущів. За рахунок державних коштів споруджено квартали багатоповерхових житлових будинків з центральним опаленням, водопроводом, каналізацією, газом, електроосвітленням тощо. В 1960 році житловий фонд Вільногірська становив 33 тис. кв. метрів, а на 1 січня 1968 року — 150 млн. тис. кв. метрів житла.

В місті створено розгалужену торговельну мережу. В 1959 році збудовано міський ринок. На 1 січня 1967 року тут налічувалося 17 магазинів і понад 20 кіосків. Населення міста з кожним роком одержує все більше промислових і продовольчих товарів. Товарооборот по відділу робітничого постачання гірничо-металургійного комбінату за період з 1959 по 1967 рік збільшився в 5,6 раза. Добре налагоджено громадське харчування. Працюють 4 їдальні, 12 буфетів, 2 кафе, хлібозавод, фабрика-кухня на 200 місць. В місті 7 підприємств побутового обслуговування, при яких є майстерні для індивідуального пошиву та ремонту одягу і взуття.

Жителі міста мають висококваліфіковану медичну допомогу. В 1961 році у Вільногірську побудовано лікарню на 120 ліжок, аптеку. Лікарня обладнана сучасним устаткуванням, має відділення: терапевтичне, хірургічне, дитяче, пологове, інфекційне, гінекологічне та бактеріологічну лабораторію. У ній працюють 33 лікарі і 94 медичних працівники з середньою освітою.

У 1959 році тут побудовано дитячий садок та дитячі ясла. Протягом 1961—1966 років споруджено ще 5 дитячих комбінатів на 280 місць кожний. В 6-ти дитячих комбінатах у 1967 році перебувало 1625 дітей дошкільного віку.

У 1964 році в місті побудовано стадіон, у 1967 — спортивну школу. В роботі добровільних спортивних товариств бере участь близько 1700 чоловік.

Зростає і матеріальний добробут трудящих. Про це свідчить збільшення продажу товарів культурно-побутового вжитку. Порівняно з 1960 роком у 1965 продано більше: холодильників —у 2 рази, пральних машин — у 5,6 раза, телевізорів — у 1,6 раза, піаніно — в 2,5 раза. В особистому користуванні жителів міста в 1968 році налічувалось 83 легкових автомашини, багато мотоциклів і моторолерів.

Розвивається народна освіта, підвищується культурний рівень на-

Загальний вигляд території автобази № 5 у Вільногірську. 1966 р.

[1] Газ. «Придніпровський комунар», 4 грудня 1965 р.

Практичні заняття в хімічній лабораторії Вільногірського металургійного технікуму. 1967 р.

селення. У 1959 році тут побудовано середню школу № 1, у 1962-у — середню школу № 2 на 960 місць, у 1966-у — середню школу № 3 на 960 місць. Школи мають просторі класи і учбові кабінети, обладнані наочними приладдями. З 1959 року працює школа робітничої молоді. В 1963 році державні витрати на шкільне навчання по місту становили 66,4 тис. крб. У 1967 році вони зросли до 316,2 тис. крб. У трьох денних та вечірній середніх школах у 1967/1968 навчальному році навчалось 2779 учнів, працювало 170 вчителів, у тому числі з вищою освітою 104 чоловіки. Працює тут і музична школа. У 1967 році в ній навчалось 110 учнів по класу фортепіано, акордеону і баяну. Є також і дитяча художня школа.

В колективі вчителів міста багато справжніх майстрів педагогічної справи. Велику повагу серед населення мають вчителька молодших класів школи № 2 Н. В. Пітюренко, яка понад 20 років віддала вихованню молодого покоління, та учителька молодших класів школи № 3 П. Г. Дудник. В школах обладнано ленінські кімнати, кутки бойової слави. Проводяться походи учнів по місцях бойової слави, конференції, присвячені революційним і трудовим подвигам радянських людей. Міцні зв'язки учнів шкіл з шефськими колективами промислових підприємств. У 1967 році проведено зустрічі учнів середньої школи № 2 з бригадою комуністичної праці тресту «Дніпрометалургбуд», яку очолював В. І. Іванов.

У 1960 році на базі гірничо-металургійного комбінату засновано металургійний технікум, який має 9 лабораторій і 16 учбових кімнат з найновішим обладнанням, приладами та наочними посібниками. У 1963 році відбувся перший випуск учнів денного відділення в кількості 101 чоловіка. На 1 січня 1968 року в технікумі навчалось на денному відділенні 770, на вечірньому — 605 чоловік.

До послуг населення Вільногірська широка сітка культурних установ. У 1960 році став до ладу широкоекранний кінотеатр «Мир» із залом для глядачів на 400 місць. Є Палац культури металургів на 800 місць, клуб «Будівельник» на 300 місць, червоні кутки, ленінські кімнати, кабінет преси. При Палаці культури металургів та при клубі «Будівельник» працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, вокальний, танцювальний, духовий, естрадний та інші. Значною подією в культурному житті Вільногірська був міський фестиваль, присвячений 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. У 1966 році при активній участі комсомольців і молоді закладено міський Парк культури й відпочинку.

Для підвищення кваліфікації робітників та інженерно-технічних працівників, набування нових професій, вивчення передового досвіду тощо при гірничо-металургійному комбінаті і тресті «Дніпрометалургбуд» діють учбово-курсові комбінати. У 1963 році на громадських засадах створено університет технічного прогресу, який має збагачувальний, металургійний, механічний та інші факультети.

В місті є 8 бібліотек з книжковим фондом 103 тис. примірників. Кожна сім'я Вільногірська передплачує газети і журнали. Тільки на 1967 рік трудящі передплатили 9114 газет і 14 742 журнали.

Про зростання громадської активності населення молодого міста свідчить невпинне поповнення рядів партійних, комсомольських та профспілкових організацій. На 1 січня 1968 року тут було 9 первинних партійних організацій, в яких на-

лічувалось 1412 комуністів. Парторганізації підприємств і установ виявляють постійне піклування про підвищення ідейно-теоретичного рівня комуністів. У 1967/1968 навчальному році в системі політичної освіти працювали 26 шкіл основ марксизму-ленінізму, 3 початкові політшколи, 7 семінарів по вивченню політичної економії та актуальних проблем теорії і практики комуністичного будівництва. В школах і семінарах навчалось 1912 чоловік.

Зросли ряди комсомольських організацій підприємств і установ. На 1 січня 1968 року в місті було 8 первинних комсомольських організацій, в яких об'єднувалось 1937 чоловік. У піднесенні виробництва, розвитку соціалістичного змагання, поліпшенні побутових умов трудящих важливу роль відіграють профспілкові організації. На 1 січня 1968 року Вільногірськ мав 22 профспілкові організації, що налічували 8821 чоловіка.

У 1967 році 8 первинних організацій товариства «Знання», в яких налічувалося 268 лекторів з вищою та середньою освітою, організували для населення 2000 лекцій на політичні, економічні, технічні, медичні та інші теми.

Велику роботу по впорядкуванню міста й культурно-побутовому обслуговуванню населення проводить міська Рада депутатів трудящих, перші вибори до якої відбулися 14 березня 1965 року. В 1967 році до її складу обрано 50 депутатів, серед них передовиків виробництва — крановщика гірничо-металургійного комбінату С. А. Дігтяра, механіка цього комбінату М. П. Іванова й інших. При виконкомі Ради працюють 8 постійних комісій: бюджетна, культурно-освітня, благоустрою, побуту, охорони здоров'я, торгівлі, соціалістичної законності, мандатна. За ініціативою міської Ради проводяться недільники по деревонасадженню, споруджуються спортивні майданчики у дворах мікрорайонів, здійснюється громадський контроль за роботою підприємств культурно-побутового призначення.

Жителі міста беруть активну участь також у діяльності районної і обласної Рад депутатів трудящих. В березні 1967 року депутатом Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих обрано лаборанта-хіміка Верхньодніпровського гірничо-металургійного комбінату Є. І. Соколенко. Працюючи з 1960 року фільтрувальником цеху виробничого постачання, а з квітня 1966 року лаборантом-хіміком того ж цеху, вона наполегливо добивалась поліпшення якості продукції. За виробничі успіхи у виконанні завдань семирічного плану Є. І. Соколенко в травні 1966 року нагороджено медаллю «За трудову відзнаку».

В місті є добровільна народна дружина, яка налічує в своєму складі 1800 чоловік.

Трудящі підприємств надають шефську допомогу колгоспам «Шлях до комунізму», «Перемога», ім. Жданова та іншим у механізації тваринницьких ферм, будівництві зрошувальних систем, електрифікації тощо. Загальна вартість наданої шефської допомоги колгоспам у 1964 році становила 7369 крб.[1]. У підшефних колгоспах трудящі допомогли побудувати зрошувальні системи на площі 80 га. Часто виступають з концертами в підшефних колгоспах колективи художньої самодіяльності Палацу культури металургів, клубу «Будівельник». Члени міського товариства «Знання» читають лекції для колгоспників. У 1967 році вони прочитали понад 50 таких лекцій. Робітники Вільногірська разом з колгоспниками навколишніх сіл влаштовують спільні вечори відпочинку.

Разом з усім радянським народом трудящі Вільногірська виявляють солідарність з в'єтнамським народом в його героїчній боротьбі проти агресії американського імперіалізму. На мітингу робітників гірничо-металургійного комбінату в грудні 1965 року рішуче засуджено агресивні дії і звірства американських імперіалістів у В'єтнамі.

Міцно увійшли в життя міста такі радянські обряди й традиції як урочиста реєстрація новонароджених та шлюбу, проводи до Радянської Армії тощо. При-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6671, оп. 2, спр. 15, арк. 119.

зовники з червоним прапором й оркестром проходять по вулицях міста, де їх зустрічає населення з квітами. З напутнім словом виступають представники партійних і комсомольських організацій, керівники підприємства, батьки. Призовники, відповідаючи, обіцяють виправдати довір'я населення і з честю виконати свій громадянський обов'язок.

Зростає місто, розширюються його зв'язки з іншими містами республіки. Якщо в 1957 році Вільногірськ був зв'язаний асфальтованим шляхом тільки з залізничною станцією Вільні Хутори, то тепер такі шляхи ведуть в усі кінці області, ними курсують автомашини різних марок. Щодня йдуть рейсові автобуси на Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Кременчук, Кіровоград та до інших міст і районних центрів.

У найближчі роки Вільногірськ стане ще більшим і красивішим. Зросте випуск продукції промислових підприємств. У директивах XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. передбачено розширити Верхньодніпровський гірничо-металургійний комбінат. В недалекому майбутньому намічено також будівництво молокозаводу, універмагу, міської бібліотеки, нових середніх шкіл, дитячих комбінатів, лікарні. Центральна площа буде оточена красивими будинками, зеленими алеями. Місто розростеться аж до Придніпровської залізниці, де намічено спорудити вокзал. Виростуть нові квартали багатоповерхових житлових будинків.

Трудівники Вільногірська докладають усіх зусиль, щоб своєю працею внести гідний вклад у справу побудови матеріально-технічної бази комунізму.

П. Д. ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ, І. К. ВОРОПАЙ, І. Т. ПЕТЕРС

МИШУ́РИН РІГ

Мишурин Ріг — село, центр сільської Ради. Розташований на правому березі Дніпра, за 50 км на північний захід від залізничної станції Верхньодніпровськ та за 38 км від районного центру. Село обмиває Дніпродзержинське море, поблизу нього — велика пристань. Населення — 1887 чоловік.

Територія, де пізніше виник Мишурин Ріг, заселена давно. На початку XX століття тут було знайдено скіфські стріли, речі домашнього вжитку та інше, що свідчить про перебування на цій території у VII—II столітті до н. е. кочових скіфських племен[1]. Під час будівництва Дніпродзержинської ГЕС експедиція Інституту археології Академії наук УРСР у 1959 році виявила в цій місцевості поселення епохи міді і бронзи (III—II тисячоліття до н. е.), черняхівської культури IV століття н. е. та рештки величезного укріпленого поселення — городища часів Київської Русі IX—XII століть[2].

Вірогідних джерел про заснування села не збереглося. Згідно з переказом, на місці Мишуриного Рога на високому кам'яному розі, що на березі Дніпра, оселився спочатку запорізький козак Машура, або Михайло, за прізвиськом Миша-ура[3]. Вважається, що звідси село й дістало назву — Мишурин Ріг. Вперше в літературі про нього згадується у творах литовського історика і дипломата середини XVI століття Михайла Литвина під назвою «Миссурим»[4].

---

[1] А. Скриленко. Материалы для археологической карты Екатеринославской губернии, стор. 14.

[2] «Краткие сообщения Института археологии АН УССР». 1962, вып. 12, стор. 95, 97, 100.

[3] Д. И. Эварницкий. Запорожье в остатках старины и преданиях народа, ч. 1. СПб., 1888, стор. 17.

[4] А. Скальковский. Отчет статистического описания Новороссийского края, ч. 1. Одесса, 1850, стор. 14.

Історія села тісно пов'язана з історією слободи Переволочної, розташованої на лівому березі Дніпра. В XVI столітті про Мишурин Ріг і Переволочну згадується, як про місце переправи через Дніпро [1]. З середини XVII століття Мишурин Ріг став прикордонною фортецею запорізького козацтва. Відбуваючи військову службу, населення займалось також скотарством, бджільництвом, рибальством. У 1648 році козаки Мишуриного Рога під проводом Богдана Хмельницького брали участь у повстанні проти польської шляхти.

Для придушення повстання польський гетьман М. Потоцький послав на Україну добірний загін війська під командою свого сина. На з'єднання з ним униз по Дніпру пливли реєстрові козаки на чолі з шляхтичами-комісарами. Але реєстровці 22 квітня (4 травня) 1648 року в районі Мишуриного Рога — на території урочища Кам'яного Затону — повстали, перебили старшину і приєдналися до війська Богдана Хмельницького. Під його проводом козаки вщент розгромили загін С. Потоцького під Жовтими Водами. На ознаменування цих подій у центрі села в 1954 році встановлено обеліск.

Пов'язана історія села і з подіями Північної війни. Після розгрому шведської армії під Полтавою (рештки її потрапили в полон до росіян під містечком Переволочною) Карл XII з невеличкою охороною та зрадник Мазепа з купкою старшини, тікаючи до турецьких володінь, переправлялися через Дніпро біля Мишуриного Рога. Відступаючи, шведи заподіяли Мишуриному Рогу великих руйнувань. Тут же у 1736 і 1737 рр., під час війни Росії з Туреччиною, переправлялася через Дніпро російська армія під командуванням фельдмаршала Мініха.

У першій половині XVIII століття населення Мишуриного Рога зростає за рахунок переселенців з півночі України, Молдавії, Польщі й Криму. В середині XVIII століття він згадується в списку прикордонних фортець Російської держави. Після утворення царським урядом у 1751 році військового округу Нової Сербії тут перебувало укріплення новокозачого полку і було споруджено земляну фортецю. З переміщенням у 1770—80 рр. російського кордону далеко на південь Мишурин Ріг втратив військове значення і став казенним селом. Однак у селі ще довго зберігалося укріплення. Російський мандрівник В. Зуєв у 1787 році писав, що в Мишуриному Розі була фортеця, яку охороняли місцеві жителі — козаки і єгерська команда[2]. На той час село складалося з двох частин: власне Мишуриного Рога, або «Городка», і слободи, яка виросла в околицях Городка.

За переписом 1782 року в Мишуриному Розі проживало 1559 жителів, їм належало 9791,5 десятин землі. До розряду державних селян було переведено і вільних матросів, які працювали на пристані. Населення займалось землеробством, скотарством, рибальством, працювало на заготівлі і вивезенні лісу для державних потреб, забезпечувало продовольством розміщені в селі військові частини. В 1850 році в Мишуриному Розі було розташовано ротні та ескадронні двори для артилерії і кавалерії, цейхгауз, манеж, 2 конюшні на 60 коней[3]. Щороку в селі відбувалося 6 ярмарків, в яких брало участь по 700—800 чоловік. Головними предметами торгівлі були велика рогата худоба та сільськогосподарські продукти. В 1828 році на кожному ярмарку продавалося товарів на суму від 5 до 7 тис. карбованців [4].

В середині XIX століття село значно розширилося. Виникли суміжні хутори Верхньокам'янистий і Липовий. У 1859 році в Мишуриному Розі (разом з хуторами) було 488 дворів з населенням 4011 чоловік [5].

Після скасування кріпосництва колишні державні селяни дістали наділи

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 196.
[2] В. Зуев. Путешественные записки. СПб., 1787, стор. 244.
[3] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 11, стор. 173.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 188, арк. 45.
[5] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 66.

П. К. Гриценко та Р. О. Дігтяренко — учасники революційних подій на селі в 1905 р.

в середньому по 4 десятини на ревізьку душу[1]. Більша частина кращих земель належала поміщикам Савенкові, Деконському, Сироцькому та іншим. Малоземельні селяни за мізерну плату змушені були працювати в поміщицьких маєтках. В селах Верхньодніпровського повіту, в т. ч. і в Мишуриному Розі, в період збирання хліба в 1879 році, за поденну роботу поміщики платили селянам: чоловікові — 60 коп., жінці — 45 коп.[2]. Особливо посилилось грабування селян під час викупу ними землі, який розпочався в січні 1887 року. Поміщики і куркулі обплутували бідних селян боргами, позичали під великі проценти гроші, інвентар, а потім часто захоплювали їхні земельні наділи.

У пореформений період село швидко зростало. У 1897 році у Мишуриному Розі налічувалось 1196 дворів з 7154 жителями, які володіли 10 269 десятинами землі. Майже третину населення становили сім'ї матросів. Це пояснювалось значним розвитком річкового транспорту на Дніпрі, збільшенням вантажообороту через мишуринорізьку пристань.

Малоземелля та безземелля, поміщицька кабала, тягар викупних платежів й інших поборів, а також політичне безправ'я зумовили загострення класових суперечностей, розгортання активної боротьби селян проти царизму. Напередодні першої російської революції в Мишуриному Розі поширюються більшовицькі листівки та інша політична література. Революційну пропаганду в селі вів учитель церковнопарафіальної школи Р. О. Дігтяренко. Активну участь у розповсюдженні листівок і проведенні усної революційної агітації серед селян брали також жителі села П. К. Гриценко, С. І. Старий, Д. Є. Наминас. У 1905 році Р. О. Дігтяренка і П. К. Гриценка було засуджено на довічну каторгу, від якої їх звільнила лише Велика Жовтнева соціалістична революція.

В листопаді — грудні 1905 року під впливом революційних подій в країні посилились виступи жителів Мишуриного Рога[3]. Селяни групами йшли до поміщицьких економій, забирали й розподіляли між собою хліб, худобу, сільськогосподарський реманент. Для придушення цих виступів у село прибув каральний загін і вчинив розправу над повсталими. Активних учасників розгрому поміщицьких маєтків Ф. А. Вовка, Д. С. Євмена, П. Я. Заплюя, Д. І. Мелюшка, Л. Д. Кривка було заарештовано[4], а Ф. І. Вергуна розстріляно. Селян примусили повернути поміщицьке майно і відшкодувати збитки, заподіяні поміщицьким економіям.

У роки столипінської реакції ще більше посилилося класове розшарування на селі. З 1907 по 1910 рік в Мишуриному Розі вийшли на хутори і відруби 9 заможних селянських господарств[5]. Біднота, не маючи робочої худоби, реманенту і коштів, за безцінь продавала свої наділи куркулям, шукала засобів до існування на стороні. Кредитне товариство, створене в Мишуриному Розі, обслуговувало головним чином куркульські господарства.

У 1913 році на 1500 дворів припадало 11 268 десятин землі, майже стільки,

[1] Список населенных мест Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1902, стор. 15.
[2] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы XIV очередному уездному земскому собранию за 1878—1879 гг., стор. 80.
[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1, стор. 665.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 455, арк. 472.
[5] Списки населенных мест Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 36.

14 8-395

скільки її було в кінці XIX століття[1], а населення села значно збільшилось і становило 8383 чоловіка. За переписом 1909 року, з 1477 господарств 154 займалися дрібними кустарними промислами (шевським, ткацьким, бондарним, слюсарним, столярним тощо)[2].

Незадовільним було медичне обслуговування населення. Напередодні першої світової війни тут працював лише один земський фельдшер.

Переважна більшість населення Мишуриного Рога була неписьменною. В 1913 році в селі працювали двокласна, однокласна і церковнопарафіальна школи[3], але в них навчалися переважно діти заможних селян.

Не дивлячись на умови жорстокого економічного гноблення та політичного безправ'я трудящі села створили чудові зразки образотворчого мистецтва. Значного розвитку в Мишуриному Розі набули настінний розпис та різьблення по дереву. Відвідавши село на початку XX століття, академік Д. І. Яворницький писав: «В Мишуриному Розі мене здивував і захопив звичай місцевих малоросіянок розписувати свої хати і зовні і всередині всякими «квітками» й узорами найрізноманітніших фарб і найрізноманітніших комбінацій. Двадцять років я роз'їжджав по місцях колишнього Запоріжжя, такого дива до цього часу мені не доводилось бачити, як у Мишуриному Розі»[4].

В 1911 році на прохання Д. І. Яворницького до Мишуриного Рога приїздила художниця Є. Евенбах. Вона зробила близько 30 акварельних копій окремих фрагментів настінного розпису та різьблення по дереву (наличники вікон). У ті часи інтер'єр хати включав розпис сволока, стін і комина печі. Настінним розписом прикрашали не лише житло, а й господарські будівлі: повітки, комори тощо. Наличники вікон мали різьблення по дереву у вигляді геометричних орнаментів: ромби, кола, половину і чверть кола. Розпис наличників виконувався олійними фарбами червоного, зеленого і синього кольору. Такі ж художні розписи робилися на скринях. До цього часу добре збереглася старовинна скриня, яку розписала жителька села П. Патерило. Тепер ця скриня належить її дочці М. Почекайло.

Одвічні мрії трудового селянства про землю й волю почали здійснюватися лише після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Наприкінці грудня 1917 року в Мишуриному Розі було проголошено Радянську владу, а на початку січня 1918 року створено революційний комітет на чолі з комуністом А. П. Дігтяренком. До складу ревкому ввійшли також Д. Ю. Моргун, Ф. Г. Рябчий, А. Я. Петрюк, Ф. Н. Яківець та інші. Вже в лютому 1918 року ревком передав свої повноваження Раді селянських депутатів, вибори до якої відбулися на сільських зборах. Головою Мишуриноріської Ради було обрано А. П. Дігтяренка.

В лютому—березні 1918 року селяни Мишуриного Рога приступили до проведення в життя ленінського Декрету про землю. Земля, худоба, сільськогосподарський реманент, що належали до революції поміщикам, розподілялись між безземельними та малоземельними селянами. Але здійсненню цих заходів перешкодила окупація села австро-німецькими військами в квітні 1918 року. До села прибув каральний загін німецьких окупантів, який разом з місцевими багатіями вчинив жорстоку розправу над тими, хто підтримував владу Рад. Карателі повісили М. Р. Німуху, розстріляли П. Марченка, який брав участь у розподілі землі і майна поміщика Савенка[5]. В червні 1918 року вони примусили селян Мишуриного Рога сплатити контрибуцію на суму 20 тис. крб. і забрали 4 коней[6].

---

[1] Вся Екатеринославская губерния, 1914, стор. 181.

[2] Кустарно-ремесленные промыслы Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1909, стор. 9.

[3] Доклады и отчеты губернскому земскому собранию сессии 1915 г. Екатеринослав, 1916, стор. 302, 303, 350.

[4] «Вестник Екатеринославского земства», 1904, № 2—3, стор. 58.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 119.

[6] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 199.

Організатором боротьби в селі проти окупантів став підпільний ревком. Він створив партизанський загін, командиром якого був Д. Ю. Моргун. До складу загону входили Ф. К. Шуть, А. Я. Петрюк та інші. Партизани організували напад на карателів і розстріляли німецьких офіцерів.

Наприкінці грудня 1918 року частини Червоної Армії при сприянні партизанів допомогли відновити в селі Радянську владу. Ревком, який вийшов з підпілля, очолив боротьбу трудящих Мишуриного Рога за здійснення революційних перетворень. Було конфісковано і взято на облік майно поміщиків та куркулів, організовано допомогу бідняцьким та середняцьким господарствам у проведенні посівної кампанії. В травні 1919 року на сільському сході селяни заявили, що вони будуть рішуче боротися проти куркульні, яка перешкоджала радянському будівництву. «Селяни с. Мишурино,— підкреслювалося в резолюції сходу,— особисто усвідомлюють, що тільки при підтримці Рад вони зможуть зміцнити всі завоювання революції»[1].

Та активна робота по зміцненню Радянської влади була перервана наступом денікінців, які на початку серпня 1919 року зайняли село. Для боротьби з білогвардійськими бандами у Верхньодніпровському повіті було створено партизанський загін, який очолював Д. Т. Слизькоух. Загін брав участь у боях проти денікінців біля Мишуриного Рога, Куцеволівки та інших сіл повіту. До цього загону входили й жителі Мишуриного Рога[2].

Наприкінці грудня 1919 року село було визволене від денікінців, а на початку січня 1920 року тут відновив свою роботу ревком. У березні 1920 року відбулися вибори до Ради селянських депутатів, головою якої було обрано комуніста А. П. Дігтяренка. До участі в її роботі залучалось трудове селянство. В 1922 році у складі сільської Ради було 35 чоловік, серед них 7 комуністів[3].

У 1920 році в Мишуриному Розі було створено партійний осередок, його секретарем став Д. Ю. Моргун. У листопаді 1921 року до складу осередку входило 8 чоловік[4]. Партосередок згуртував навколо себе сільський актив і проводив велику роботу по зміцненню Радянської влади на селі.

Вірними і надійними помічниками комуністів були комсомольці. В травні 1920 року з ініціативи партосередку в селі оформилася комсомольська організація. Комсомольці брали участь в боротьбі з куркульством і бандитизмом, в проведенні культурно-освітньої роботи серед молоді. В лютому 1922 року в складі комсомольської організації налічувалось 24 чоловіка[5].

У вересні 1920 року в селі було створено комітет незаможних селян[6]. Першим головою КНС став Л. А. Ковбаса. Комнезам надавав допомогу Раді і партосередку при розподілі поміщицьких і куркульських земель, сільськогосподарського реманенту між безземельними та малоземельними селянами, в проведенні продрозверстки, в боротьбі з бандитизмом. У 1921 році в боротьбі з бандою Левченка, що переправилася через Дніпро з Полтавської губернії, загинуло 10 селян-незаможників. Банду Марусі біля Мишуриного Рога розгромив Верхньодніпровський загін під командуванням Г. М. Бочки. При підтримці трудового селянства бандитизм в Мишуриному Розі було ліквідовано в середині 1921 року.

В умовах нової економічної політики під керівництвом партосередку і сільської Ради в селі значно активізувалося економічне, культурне і громадсько-політичне життя. Селянські господарства зміцніли, було налагоджено переробку сільськогосподарської продукції, значно пожвавилася торгівля. Вже в 1924 році

---

[1] Ю. Ю. Кондуфор. Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны, стор. 209.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—3, спр. 41, арк. 7.

[3] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 871, стор. 1.

[4] Там, же, ф. 1, оп. 1, спр. 957, арк. 8.

[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 44, арк. 9.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-1340, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

в селі було організовано перше товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ), що об'єднало 127 селянських господарств. Воно мало прокатний пункт, у розпорядженні якого були молотарка, 3 жатки, 3 рядові сівалки, віялка та інший сільськогосподарський реманент. Працював черепичний завод[1]. На 1 січня 1925 року в Мишуриному Розі було 2 парових млини, 39 вітряків, олійниця, 2 крупорушки. В селі діяли споживче та сільськогосподарське кредитне товариства.

Розгорталося й культурне будівництво. Особлива увага приділялася ліквідації неписьменності серед населення. В 1924 році в Мишуриному Розі працювали 4 початкові школи, хата-читальня, бібліотека і сільський клуб[2].

Партійний осередок налагодив політичне навчання комуністів, комсомольців і безпартійних активістів. Проводились заняття в політгуртках, читалися лекції і доповіді на політичні теми. Комсомольська організація розгорнула політичну роботу серед бідняцької, батрацької і середняцької молоді села.

З початком масової колективізації у Мишуриному Розі було організовано п'ять сільськогосподарських артілей: «Червона зірка» (голова О. Я. Терещенко), «Паризька комуна» (голова О. Д. Дерій), «Червоний партизан» (голова Ф. Г. Рябчий), «Нове життя» (голова Д. Я. Гупало), «Незаможник» (голова П. І. Бурлай). Всі колгоспи села об'єднували 660 селянських господарств, що мали 2842 га землі, 436 голів робочої худоби[3].

Колективізація в Мишуриному Розі проходила в умовах жорстокого опору куркулів, які вели агітацію проти вступу селян в колгоспи, знищували худобу, псували інвентар, виступали проти політичних і господарських заходів Радянської влади. В період хлібозаготівельної кампанії весною 1930 року вони відмовлялися продавати хліб державі. 16 березня 1930 року загальні збори комітету незаможних селян разом з колгоспниками прийняли рішення про розкуркулення найбільш заможних господарств. Майно і будівлі у куркулів відібрали і передали колгоспам. Опір куркульства було зламано. На кінець 1932 року колективізацію в селі в основному завершили. На той час артілі села об'єднали 823 селянських господарства[4]. Колгоспи обслуговувала створена в 1930 році у Мишуриному Розі машинно-кінна станція. Значну допомогу їм надавала також Лихівська МТС.

В авангарді колгоспного руху йшли сільські комуністи. Секретарем партосередку в 1930 році був Ф. П. Левченко. Про посилення впливу комуністів на широкі маси селян свідчить швидке зростання рядів партійної організації. Якщо в 1930 році в ній налічувалось 11 комуністів, то в 1932 році їх було вже 31 чоловік, у складі сільської комсомольської організації — 80 чоловік[5]. Велику роботу в період колективізації проводила сільська Рада, головою якої в 1930 році був комуніст Д. Ю. Моргун.

У передвоєнні роки господарство колгоспів Мишуриного Рога значно зросло. Вже на початку 30-х рр. високі врожаї кукурудзи вирощував ланковий колгоспу «Червоний партизан» М. О. Озерний. У 1936 році його ланка зібрала в середньому по 103,5 цнт з га, а в 1937 році — по 108,6 цнт з га. В 1939 році за успіхи, досягнуті в підвищенні врожайності кукурудзи, Радянський уряд нагородив М. О. Озерного орденом Леніна, а Головний комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки (ВСГВ) — Великою срібною медаллю. Високі врожаї кукурудзи одержали також ланкові цього колгоспу С. Д. Кривцун та Д. С. Михайлик.

За збільшення в 1937—1939 рр. поголів'я свиней, мериносових овець і овець цигайської та сокольської породи вівчарську товарну ферму колгоспу «Червона зірка», свинарську та вівчарську товарні ферми колгоспу «Червоний партизан»

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1887, арк. 140.
[2] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 34, 35.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 2119, оп. 1, спр. 1, арк. 22 .
[4] Там же, ф. 19, оп. 1, спр. 175, арк. 30, 57, 62.
[5] Там же, арк. 30. 31.

було занесено до Почесної книги ВСГВ. Головний комітет ВСГВ у 1940 році відзначив роботу кращих чабанів цих колгоспів — М. І. Гордієнка та А. Г. Вовка.

М. О. Озерний розповідає про успіхи своєї ланки гостям з Воронезької області. 1955 р.

Значно зріс також матеріальний добробут і культурний рівень колгоспників Мишуриного Рога. До 1927 року в селі діяли 5 початкових шкіл, в 1935 році початкову школу № 2 було перетворено на семирічну, а в 1936 році відкрито середню школу. З 1936 по 1940 рік директором середньої школи працював заслужений вчитель школи Української РСР І. І. Романець. До 1937 року в селі повністю ліквідовано неписьменність. У цій роботі активну участь брали вчителі та жителі села А. Ю. Похил, І. І. Швед, П. Д. Шиба, А. Ф. Волошин, Д. Т. Швед, Й. Х. Хейлик. У сільському клубі демонструвалися кінофільми, читалися лекції і доповіді, працювали різні гуртки художньої самодіяльності. При клубі і в 2-х школах діяли бібліотеки.

Мирну працю трудящих Мишуриного Рога перервав напад фашистської Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 року. За першим закликом Батьківщини до лав Червоної Армії вступило 450 жителів села. Робочі місця мобілізованих чоловіків зайняли жінки, старики, підлітки. Вісімнадцятирічна С. Марченко виступила ініціатором створення жіночих тракторних бригад. За кермо трактора сіли тоді Ф. Я. Терещенко, К. Дундук, М. Кучерява та інші. Колгоспники докладали всіх зусиль, щоб якнайшвидше зібрати врожай. З наближенням лінії фронту комуністи А. Ф. Хейлик, Г. К. Плахотний, Д. Ю. Моргун та інші взяли участь в евакуації машин, худоби, хліба й іншого колгоспного майна у східні райони країни.

Німецькі фашисти захопили Мишурин Ріг 20 серпня 1941 року[1]. Багато лиха зазнали жителі села під час фашистської окупації. Та їх волю до боротьби з ворогом не було зламано. Жителі села різними засобами саботували заходи окупантів, молодь ухилялась від відправки на каторжні роботи до Німеччини.

Районна підпільна партійна група на чолі з П. І. Пальохою, що була створена у Верхньодніпровську, в 1941—1943 рр. розповсюджувала листівки та повідомлення Радянського інформбюро, вела роз'яснювальну роботу серед населення Мишуриного Рога[2].

Відступаючи під натиском частин Червоної Армії, німецько-фашистські загарбники спорудили укріплення на правому березі Дніпра в районі Мишуриного Рога, які вони вважали неприступними. Але вже 29 вересня 1943 року 184 гвардійський стрілецький полк 62-ї гвардійської дивізії 57-го стрілецького корпусу 37-ї армії форсував Дніпро і зайняв північну околицю Мишуриного Рога[3]. Після запеклих боїв, які точилися в районі села понад три тижні, 25 жовтня 1943 року частини 2-го Українського фронту визволили Мишурин Ріг від німецько-фашистських окупантів.

Під селом смертю хоробрих загинуло багато радянських воїнів — вірних синів соціалістичної Вітчизни, які відзначені урядовими нагородами посмертно. В тих же боях брали участь жителі села Ю. Т. Святодух і І. К. Хейлик. Багато воїнів

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 84, арк. 54.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 330, арк. 5, 8.
[3] Г. М. Уткин. Штурм «Восточного вала», стор. 215.

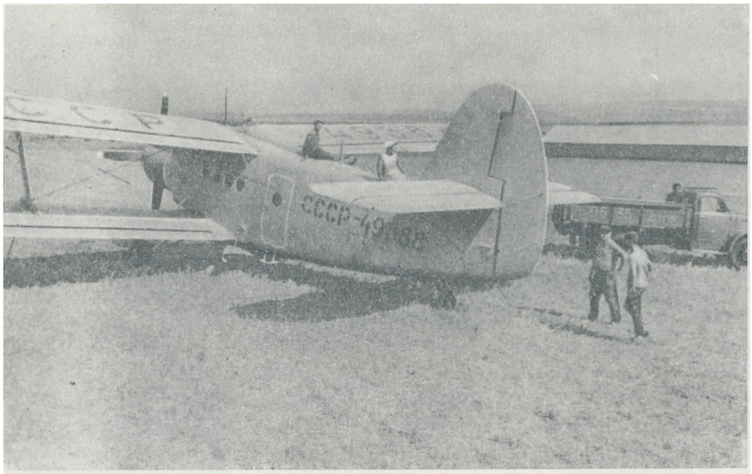

Вирощувати нові врожаї колгоспникам допомагає авіація. 1966 р.

Нова вулиця у Мишуриному Розі. 1966 р.

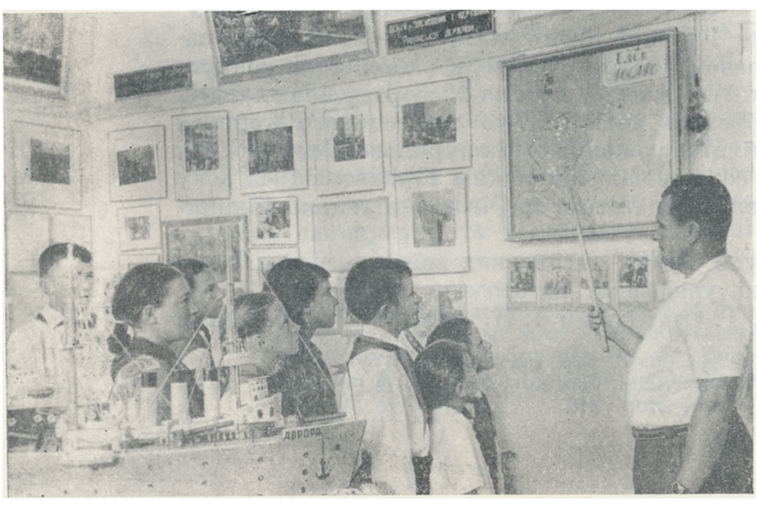

У музеї В. І. Леніна при восьмирічній школі в Мишуриному Розі. 1966 р.

з Мишуриного Рога мужньо билися з ворогом на інших фронтах Великої Вітчизняної війни. Уродженець села пілот С. Л. Левчук удостоєний звання Героя Радянського Союзу[1], а 495 інших жителів нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. В 1953 році в центрі села споруджено пам'ятник на могилі воїнів, що загинули в боях за його визволення. В дні радянських свят стало традицією класти вінки на братську могилу, щовесни саджати на ній квіти.

За час окупації німецько-фашистські загарбники пограбували і зруйнували громадські приміщення колгоспів, будинки колгоспників. Загальні збитки, заподіяні окупантами громадянам і колгоспам «Червоний партизан», «Червона зірка», «Нове життя», «Паризька комуна», ім. XVII партз'їзду, становили 57 млн. 313 тис. карбованців[2].

У перші післявоєнні роки економіка колгоспів села була дуже підірвана. На 1 січня 1946 року в колгоспі «Червоний партизан» було лише 8 корів, 51 кінь, 33 свині, 20 овець. З сільськогосподарської техніки колгосп мав один двигун, молотарку, 2 віялки, 31 кінний плуг тощо[3]. Такий же стан був і в інших чотирьох колгоспах села.

Переборюючи великі труднощі, трудівники Мишуриного Рога під керівництвом партійних і радянських органів не тільки відбудували зруйноване господарство колгоспів, але й добилися його дальшого розвитку. Велику допомогу посівним матеріалом, реманентом, тяглом подавала колгоспам держава. В 1946 році в селі було створено районну машинно-тракторну станцію. В 1951 році МТС вже мала 56 тракторів і значну кількість комбайнів.

---

[1] Золотые звезды. Днепропетровск, 1967, стор. 227.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 11, спр. 16, арк. 2, 3, 10, 11, 14.

[3] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 384, арк. 228—230.

Посушливого 1946 року ланка М. О. Озерного з колгоспу «Червоний партизан» зібрала по 136 цнт кукурудзи з га. За трудові успіхи в цьому ж році йому було присуджено Державну премію СРСР. Ланкова колгоспу ім. XVII партз'їзду Н. Д. Кошик у 1946 році одержала врожай кукурудзи 70,4 цнт з га на площі 3 га. За досягнення у вирощуванні високих врожаїв кукурудзи М. О. Озерний і Н. Д. Кошик Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 березня 1947 року удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

В 1948 році в колгоспі «Червоний партизан» 16 ланок одержали по 70 —80 цнт кукурудзи з га. М. О. Озерний у 1949 році виростив на площі 3 га по 175 цнт кукурудзи, а на одному га — 223,8 цнт, встановивши світовий рекорд урожайності цієї культури. Його послідовниками були ланковий Я. Ф. Хейлик, який зібрав по 110 цнт з га, і ланкова комсомолка Н. А. Омельченко, яка одержала по 100 цнт з га. Досвід М. О. Озерного широко наслідували відомі в усій країні новатори колгоспного виробництва Є. О. Долинюк, Г. М. Ладані, О. С. Хобта, Є. В. Блажевський, X. М. Шанаєв та багато інших. М. О. Озерний не раз обирався депутатом Верховної Ради Української РСР.

За роки четвертої п'ятирічки у Мишуриному Розі було збудовано 13 господарських будівель, 9 приміщень для тваринницьких ферм, 327 будинків для колгоспників, відбудовано школу, клуб, радіовузол. До 1950 року значно зміцніла економіка колгоспів, збільшились їхні неподільні фонди.

В 1950 році артілі «Паризька комуна» та «Червона зірка» об'єдналися в один колгосп «Зоря комунізму», артілі «Нове життя» та ім. XVII партз'їзду — в колгосп «Перемога». Укрупнення колгоспів сприяло дальшому розвитку їхньої економіки. За роки п'ятої п'ятирічки грошові прибутки артілей значно зросли. Якщо в 1950 році в колгоспі «Зоря комунізму» вони становили близько 277 тис. крб., то в 1955 році — 991 тис. карбованців. У 1958 році артілі «Червоний партизан», «Зоря комунізму» і «Перемога» об'єдналися в один колгосп під назвою «Червоний партизан».

В процесі боротьби за виконання семирічного плану, рішень Партії та Уряду в ланках і бригадах колгоспу розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці. В 1960 році ланка Г. Г. Старої зібрала на площі 18 га врожай кукурудзи по 108 цнт з кожного га. В 1967 році колгоспники зібрали по 20,2 цнт зернових з га[1]. Зразки високопродуктивної праці показали комбайнери І. Г. Плахотний, І. Г. Старий, трактористи І. Г. Вовк, Л. К. Шиба, бригадир комплексної бригади комуніст А. І. Мелащенко та інші. На 1 січня 1968 року в колгоспі було 21 трактор, 10 комбайнів, 33 автомашини та інша сільськогосподарська техніка. Всі основні роботи в рільництві і тваринництві виконувалися за допомогою машин і механізмів. Колгосп мав 2250 голів великої рогатої худоби, 1324 свині, 3064 вівці. Грошовий прибуток колгоспу в 1968 році становив 1 107 907 крб. проти 394 тис. крб. у 1958 році.

Всі ці успіхи досягнуті під керівництвом колгоспної партійної організації, яка в 1966 році об'єднувала 48 комуністів.

З розвитком колгоспного виробництва зростає і добробут трудівників села. В колгоспі «Червоний партизан» збільшилися відрахування до фонду заробітної плати, введено гарантовану щомісячну оплату трудодня. За високі показники в роботі працівникам тваринницьких ферм, рільничих бригад, механізаторам нараховується додаткова оплата. В 1967 році хліборобам і тваринникам колгоспу видано премій на суму 13 тис. крб. і як додаткову оплату — 693 цнт молока. Колгоспники одержують платні відпустки, забезпечуються пенсією.

Великі зміни сталися в Мишуриному Розі після утворення Дніпродзержинського моря. Відбулося, по суті, друге народження села. Трьома мальовничими терасами розташувалося воно на високих дніпровських схилах. Широкого розмаху

---

[1] Газ. «Зоря», 24 березня 1967 р.

набуло тут житлове будівництво. Тільки у 1965—1966 рр. в Мишуриному Розі було збудовано понад 500 зручних житлових будинків. Виросли нові будівлі сільської Ради, Палацу культури, універмагу, магазинів, контори колгоспу «Червоний партизан», середньої школи, побутових майстерень. В 1966 році закінчено будівництво Мишуринорізького хлібоприймального пункту «Заготзерно». Село повністю електрифіковано та радіофіковано, збудовано водопровід. Впорядковано головні вулиці села — ім. Б. Хмельницького, Зелену, ім. Петровського, ім. Шевченка.

В 1967 році в селі працювало 10 промтоварних, господарчих і продовольчих магазинів, чайна, буфет, 3 їдальні. Товарооборот їх становив 900 тис. карбованців. Лише в 1966 році жителі Мишуриного Рога придбали 400 радіол і радіоприймачів, 150 телевізорів, 200 велосипедів, 50 швейних машин.

В селі працюють лікарня, яка обладнана сучасним медичним устаткуванням, 2 медичних пункти, аптека, пологовий будинок, 2 дитячі комбінати. В 1966 році населення обслуговували 18 медичних працівників.

Значно підвищився культурний рівень жителів Мишуриного Рога. У середній, восьмирічній та вечірній середній школах працюють 52 вчителі з вищою і середньою освітою. Справі навчання і виховання молоді багато сил віддав учитель, відмінник народної освіти І. С. Кривошей (помер у 1963 році). За роки Радянської влади вищі учбові заклади закінчило 120 чол., середні спеціальні заклади — 400 жителів Мишуриного Рога. У Мишуриному Розі народився доктор історичних наук, професор Київського ордена Леніна державного університету імені Т. Г. Шевченка О. К. Кошик.

В селі — Будинок культури, 2 клуби, при яких працюють гуртки художньої самодіяльності. Тут проводяться вечори трудової слави, зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни, читаються лекції і доповіді, демонструються кінофільми. До послуг населення сільська, колгоспна та дві шкільні бібліотеки, книжковий фонд яких у 1967 році налічував понад 18 тис. примірників. В проведенні лекційної пропаганди серед жителів села значну роль відіграє сільське відділення товариства «Знання».

Велику роботу по благоустрою, культурному і побутовому обслуговуванню населення проводить Мишуринорізька сільська Рада депутатів трудящих. У 1967 році до її складу було обрано 32 депутати. Головою сільської Ради працює комуніст Х. Т. Бродяк. При виконкомі Ради створено 7 постійних комісій: сільськогосподарську, фінансово-бюджетну, побутового обслуговування, торгівлі і громадського харчування, благоустрою, культурно-освітню.

Партійні організації спрямовують і організовують багатогранне трудове і культурне життя села. В 1967 році в Мишуриному Розі було 4 партійних організації, що об'єднували 79 комуністів, 4 комсомольські організації, які налічували 127 комсомольців. В системі політичної освіти працювали школа основ марксизму-ленінізму, 2 політгуртки, в яких навчалось 92 чоловіка.

В життя і побут селян міцно ввійшли нові традиції і обряди. Щороку восени після завершення всіх сільськогосподарських робіт колгоспники відзначають свято врожаю. До сільського клубу в святковому вбранні збираються трудівники села, передовики колгоспного виробництва, ветерани праці, комсомольці, піонери, вчителі. Відкриваються урочисті збори, під оплески присутніх до залу вносять прапор колгоспу і встановлюють його на сцені. Біля прапора почесну варту несуть передовики виробництва, ветерани колгоспної праці, піонери. Переможцям соціалістичного змагання вручаються Похвальні грамоти, перехідні Червоні вимпели, премії. На закінчення урочистих зборів відбуваються святковий концерт, масові гуляння.

Не впізнати тепер Мишуриного Рога. Заможно живуть, натхненно трудяться жителі оновленого за роки Радянської влади стародавнього села над Дніпром.

М. І. ВОВК, І. К. ВОРОПАЙ, Н. Т. МАГОН

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕРХНЬОДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ

БОРОДА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний захід від районного центру, за 30 км від залізничної станції Верхньодніпровськ Придніпровської залізниці і за 1,5 км від пристані Бородаївка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Одинець та Соколівка. Населення — 1344 чоловіка.

Колгосп «Правда», центральна садиба якого розташована в Бородаївці, має близько 4 тис. га орної землі. Артіль спеціалізується на виробництві зерна, продуктів тваринництва. Добре розвинуте вівчарство. З допоміжних підприємств є олійниця.

З промислових підприємств тут є гранітний кар'єр, продукція якого відправляється в міста Вільногірськ, Харків, Київ.

У селі — восьмирічна та дві початкові школи, Палац культури на 500 місць. Функціонує лікарня.

У зв'язку з будівництвом Дніпродзержинської ГЕС частина села перенесена на нове місце, де виросло нове селище.

Бородаївка — одне з стародавніх запорізьких поселень. Ще у 1707 році серед заселених місцевостей запорізького козацтва згадується балка козака Прокопа Бородая, що лежала недалеко від Дніпра. Десь близько 1745 року тут виникла слобода Бородаївка.

В роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна група, до складу якої входили комуністи Г. О. Макаренко, С. Сіроштан, І. Т. Ворон, О. Р. Чернявський, П. Латиш. Підпільники були заарештовані і страчені фашистами.

Місцевість, де розташована зараз Бородаївка, була заселена ще в добу бронзи (II тисячоліття до н. е.). Жили тут люди і в перших століттях н. е., про що свідчать двоє ранньослов'янських поселень черняхівської культури (IV—VI століття н. е.).

Палац культури «Дружба» в с. Бородаївці. 1965 р.

БОРОДА́ЇВСЬКІ ХУТОРИ́ — село, центр Зарічанської сільської Ради, розташоване за 13 км на північний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Верхньодніпровськ. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Василівка, Домоткань, Заріччя, Корнило-Наталівка, Якимівка. Населення — 516 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 5313 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуте також садівництво. Допоміжні підприємства — млин і олійниця.

У Бородаївських Хуторах працюють школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у другій половині XIX століття.

Уродженцю Бородаївських Хуторів артилеристу сержанту І. В. Івашину та капітану М. М. Білоножку (вихідцю із села Домоткані) за мужність, виявлену під час форсування Дніпра, було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У с. Домоткані досліджувалися поселення катакомбної культури доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та ранньослов'янське поселення (IV століття н. е.). Поблизу с. Якимівки були розкопані кургани ямної та зрубної культур доби бронзи (III—I століття до н. е.) та окремі кургани кочівників XIV—XV століття.

ВІ́ЛЬНІ ХУТОРИ́ (давня назва — Вільнянське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Вільні Хутори Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Авксенівка, Боровківка, Дідове, Дмитрівка, Доброгірське, Кринички, Кушнарівка, Мар'янівка, Матронівка, Матюченкове, Новоганнівка, Новопавлівка, Павло-Григорівка, Посуньки, Семеринка, Соколове, Ярок. Населення — 1860 чоловік.

Уродженець Вільних Хуторів Герой Радянського Союзу І. А. Рудниченко.

У Вільних Хуторах розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму». Артіль має 6,5 тис. га орної землі і займається виробництвом зерна, молока і м'яса. Допоміжні підприємства — 4 крупорушки та лісопилка. На території села розташована також одна з бригад передового в районі колгоспу ім. Жданова (центральна садиба у с. Мар'янівці). В 1967 році колгосп ім. Жданова зібрав по 27,7 цнт зернових з кожного га, виробив по 438 цнт

молока та 54,2 цнт м'яса на кожні 100 га сільгоспугідь.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня на 50 ліжок. Працюють їдальня, майстерня побутового обслуговування.

Вільні хутори вперше згадуються в документах за 1859 рік. В цей час в ньому налічувалося 245 дворів і мешкав 1471 чоловік. Розвитку села сприяло будівництво залізниці та станції за 7 км від нього. В 1920 році в селі створено партійний та комсомольський осередки. В роки Великої Вітчизняної війни у вільнохутірській лікарні діяла патріотична група, яка врятувала багато військовополонених. Групою керував головний лікар А. К. Крікента.

У боях за Батьківщину відзначився вихованець вільнохуторської школи гвардії капітан І. А. Рудниченко. Командуючи підрозділом, він виявив сміливість при форсуванні Дніпра. Загинув смертю хоробрих під час визволення Дніпропетровська. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ГА́ННІВКА (до 1859 року — Василевщина) — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Омельника, за 30 км на північний захід від районного центру і за 16 км від пристані на Дніпрі — Мишурин Ріг. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Безкронівка, Веселе, Горобцеве, Дніпровокам'янка, Заполички, Іващкове, Калужне, Клин, Кущини, Мости, Новоселівка, Павлівка, Паськове, Попівка, Суслівка, Таранцеве. Населення — 662 чоловіка.

На території Ганнівки знаходиться колгосп ім. Дзержинського, виробничий напрям якого — молочне тваринництво та вирощування зернових культур. Артіль має 2350 га орної землі. З допоміжних підприємств є лісопилка та дві крупорушки.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека. Майже всі будинки нові, побудовані у післявоєнні роки. Проведено водопровід.

Під час революції 1905—1907 рр. відбулися заворушення селян. В 1905 році вони підпалили маєток поміщика Диконського, а його самого вигнали з села. Але незабаром поміщик повернувся у супроводі великого карального загону, який жорстоко розправився з повсталими. Організатором селянського виступу був місцевий житель Д. Х. Москаленко. Наприкінці 1917 року створено волосний виконком. У боротьбі з австро-німецькими окупантами загинули партизани М. Ломонос, Н. Топчій, А. Попов, А. Топчій, І. Петюренко. В центрі села на їх могилі встановлено пам'ятник.

В роки Великої Вітчизняної війни Ганнівка була місцем жорстоких боїв, у результаті яких вона була майже повністю зруйнована. В боях за село відзначився уродженець Волгоградської області гвардії старший сержант кулеметник П. Л. Янцев, який знищив більше роти фашистських автоматників і відбивав кілька контратак противника, поки не підійшло підкріплення. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Тут же загинув і хоробрий син Грузії В. М. Чхаїдзе, танкіст. Він знищив 5 німецьких танків та багато ворожих солдатів та офіцерів. Йому також посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Обидва поховані в Ганнівці, біля школи на честь їх встановлено пам'ятник. Сільські піонери листуються з рідними героїв.

На території сучасної Ганнівської сільської Ради люди жили ще за первісних часів. Поблизу с. Дніпровокам'янки відкрито стоянку пізнього палеоліту (40—16 тис. років тому) — скупчення кісток мамонта, шерстистого носорога та інших тварин, кремінних знарядь праці. Біля с. Калужного досліджено стоянку дніпродонецької неолітичної культури (IV тисячоліття до н. е.). Поселення ямної культури доби міді — бронзи (III тисячоліття до н. е.) виявлено на околиці с. Суслівки. В селах Ганнівці та Новоселівці досліджено кургани доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.).

ДНІПРО́ВСЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на високому березі Дніпродзержинського водоймища, за 15 км на південний схід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Верхньодніпровськ. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Червоне, Шевченкове, Щурівка. Населення — 5,3 тис. чоловік.

Селище почало будуватися у 1951 році водночас із спорудженням крохмало-патокового комбінату. Перші будівельники, які, відгукнувшись на заклик партії, прибули сюди з різних кінців

Пам'ятник воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Село Мости Ганнівської сільради, 1966 р.

Радянського Союзу, поселилися в тимчасових будинках та палатках. Бригада бетонників на чолі з Ф. Дмитренком приїхала з Білорусії, бригадир передової бригади мулярів Н. Дуля прибула з цілинних земель. Були тут комсомольці і з берегів Кубані.

Десятки заводів з різних міст Радянського Союзу постачали сюди устаткування. Уральський машинобудівний завод надіслав вакуум-фільтри, хабаровський завод «Енергомаш» — насоси та вентилятори, бердичівський завод «Прогрес» — фільтропреси, Коростенський завод хімічного машинобудування — кристалізатори, Сумський завод ім. Фрунзе — центрифуги.

Крохмало-патоковий комбінат введено в дію в 1960 році. В комплекс комбінату входять 10 цехів, фурфурольний завод, теплоелектроцентраль та ремонтно-комунальний відділ. Основна сировинна база його — кукурудза. Тут виробляється патока, медична глюкоза, кукурудзяне масло, крохмаль, фурфурол, агрилмус та інше. Щоденно комбінат переробляє 400 тонн кукурудзи. За добу тут виробляється 50 тонн сухого крохмалю для харчової промисловості, 90 тонн фурфуролу, 370 тонн агримусу.

За досягнуті успіхи у виконанні завдань виробництва харчових продуктів 11 передовиків комбінату нагороджені орденами і медалями СРСР.

Із розвитком виробництва зростало селище, яке в 1957 році названо Дніпровським. В 1960 році вперше була обрана селищна Рада, яка доклала багато зусиль до благоустрою селища, його озеленення. Швидкими темпами велося житлове будівництво. Тільки за рахунок держави введено в експлуатацію понад 21 тис. кв. метрів житлової площі. Понад 600 будинків збудовано трудящими селища індивідуально, при допомозі держави. У Дніпровському діють 13 магазинів, їдальня.

Тут працюють три школи — середня, восьмирічна та робітничої молоді. Відкрито філіали Дніпродзержинського індустріального технікуму та Смілянського технікуму харчової промисловості. Є музична школа. Функціонує лікарня з добре обладнаними кабінетами. Для дітей відкрито дитячий комбінат, ясла, дитячий садок. Культурні запити трудящих задовольняє Палац культури на 500 місць, 4 бібліотеки. Товариство «Спартак» об'єднує більше тисячі любителів спорту.

Селищна партійна організація налічує 277 комуністів. З її ініціативи відкрився університет технічного прогресу, створено школу майстрів. Систематично для трудящих читаються лекції членами товариства «Знання», яке об'єднує 50 лекторів.

Поблизу с. Червоного і Щурівки досліджені курган і поселення катакомбної культури (II тисячоліття до н. е.) та ранньослов'янське поселення черняхівської культури (III—IV століття н. е.).

МАЛООЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км на південний захід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Верхівцеве. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Адалимівка, Гранове

Нові будинки по вулиці Набережній. Дніпровське, 1965 р.

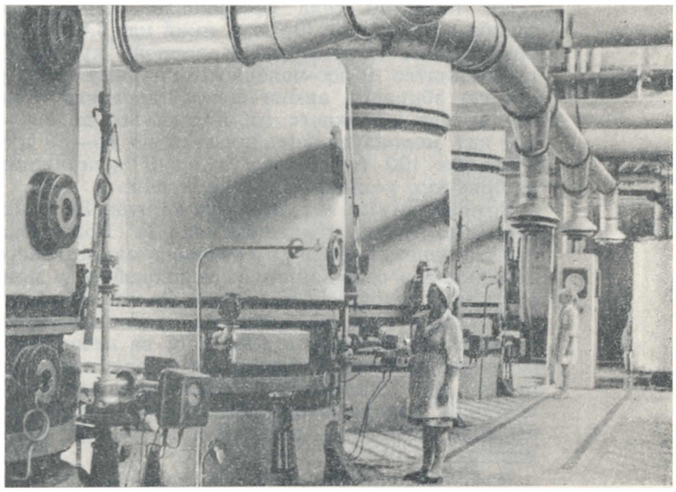

Цех патоки і глюкози крохмало-патокового комбінату. Дніпровське, 1967 р.

Будинок відпочинку металургів у Щурівці поблизу Дніпровського. 1965 р.

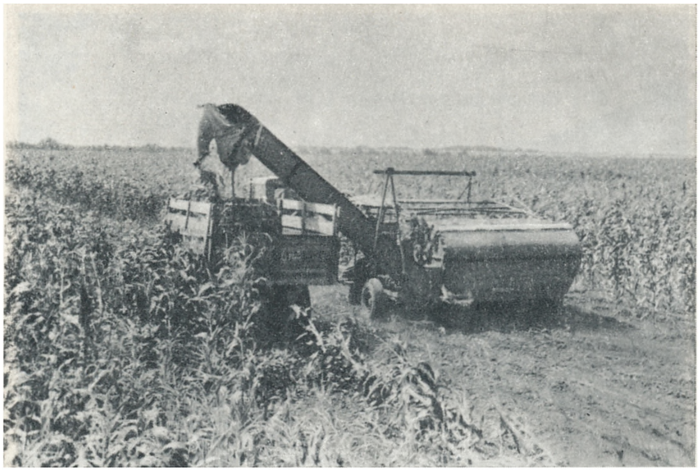

Збирання кукурудзи комбайном у колгоспі «Дніпро». Пушкарівка, 1967 р.

Дубове, Калинівка, Карла Маркса, Петрівка, Полівське. Населення — 412 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 3,9 тис. га орної землі. Вирощуються зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. Рік у рік тут збирають високі врожаї зернових — по 25—27 цнт з кожного га, надоюється по 300—320 цнт молока та виробляється по 60—65 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь. З допоміжних підприємств є млин, три крупорушки.

В колгоспі ім. Фрунзе уже більше 30 років сумлінно працює телятниця А. Т. Волошина, яка забезпечує повне збереження закріпленого молодняка з одержанням середньодобового приросту на 1 голову від 500 до 600 грамів. За досягнуті успіхи вона нагороджена орденом Леніна. Колгосп ім. Фрунзе в 1956 році за високі врожаї зернових на всій площі посіву був представлений на Всесоюзній сільськогосподарській виставці, нагороджений дипломом і медаллю, одержав премію — легкову і вантажну автомашини.

У Малоолександрівці — початкова школа, клуб, бібліотека. Розгортається велике житлове будівництво. Вже збудовано понад 40 будинків

Мітинг трудящих Пушкарівки 9 травня 1966 р. біля братських могил.

міського типу переважно шлакоблочних, з шиферною та черепичною покрівлею.

Уродженець села О. А. Дворецький з 1942 по 1944 рік був командиром взводу партизанського загону М. А. Прокопюка. Пройшов бойовий шлях від Чернігівщини до кордону з Чехословаччиною. Нагороджений орденом Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня та польським орденом Віртуті-Мілітарі.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на захід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Верхівцеве Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Водяне, Діденкове, Зелене, Зуботрясівка, Кривоносове, Солов'ївка, Томаківка. Населення — 564 чоловіка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Петровського, який має 4739 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових, розвинуте молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є деревообробна майстерня з лісопилкою та 3 крупорушки. Колгосп має водоймище на 165 га.

У Миколаївці — восьмирічна школа, сільський клуб і колгоспний Будинок культури, бібліотека.

НОВОМИКОЛА́ЇВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване при залізничній станції Верхньодніпровськ, за 12 км на південний схід від районного центру. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Братське, Воєводівка, Чепине, Чкаловка. Населення — 5,2 тис. чоловік.

На території Новомиколаївки знаходиться птахофабрика, яка має близько 5 тис. га орної землі. Створена у 1965 році на базі радгоспу «Ударник». Провідною галуззю птахофабрики є розведення індиків, яких налічується 16 тис. голів. У 1967 році тут здано державі 170 тонн м'яса. Допоміжні галузі — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування грубих кормів. Є нафтобаза, лісоторговельний склад, електропідстанція, п'ять млинів.

У селищі — середня школа, два клуби, дві бібліотеки. Працює лікарня на 50 ліжок. Відкрито їдальню, шевську та кравецьку майстерні. За післявоєнні роки тут збудовано 350 нових цегляних будинків, критих шифером, проведено водопровід.

Партійний і комсомольський осередки створені у Новомиколаївці в 1920 році.

В робітничому селищі Мануйлівці (об'єднана з Новомиколаївкою у 1966 році) народився Г. Т. Василенко — Герой Радянського Союзу. Удостоєний цього звання в 1940 році за героїзм і мужність, виявлені в боях з білофіннами.

ПЕ́РШЕ ТРА́ВНЯ (до 1917 року — Богодарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Самоткані, притоки Дніпра, за 10 км на захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Верхньодніпровськ. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новогригорівка, Підлужжя, Самоткань і Тарасівка. Населення — 574 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу ім. Шевченка знаходиться у селі. Артіль має 5,3 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна та відгодівля свиней. Колгосп — один з передових у районі. В 1967 році з кожного га тут зібрано по 25,1 цнт зерна, на 100 га сільгоспугідь вироблено по 113 цнт свинини, 352 цнт молока. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, механічна майстерня, електропідстанція. 11 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями.

У селі — восьмирічна та початкова школи, 2 клуби, один з них на 500 місць, 2 бібліотеки.

В історичних документах це село згадується під назвами Богодарівка та Генеральське. У 1859 році в ньому було 34 двори і проживало 241 чоловік. В період першої російської революції 1905—1907 pp. тут відбувалися селянські заворушення, селяни громили поміщицькі садиби. Партійний і комсомольський осередки створені у 1920 році.

ПУШКАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на узбережжі Дніпродзержинського водоймища, за 3 км на північний захід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Верхньодніпровськ. Сільській Раді підпорядковане також село Чаплинка. Населення — 2818 чоловік.

На території Пушкарівки розташований колгосп «Дніпро», який має 2748 га орної землі, в т. ч. 104 га зрошуваної. Вирощуються головним чином зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуте вівчарство.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека. Велика частина Пушкарівки, у зв'язку з будівництвом Дніпродзержинського водоймища, перенесена на нове місце. Тут збудовано вже 576 будинків колгоспників.

Пушкарівка згадується ще в історичних джерелах XVII століття, коли вона належала полтавському полковнику Мартину Пушкарю.

ДНІПРОДЗЕРЖИ́НСЬК — МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

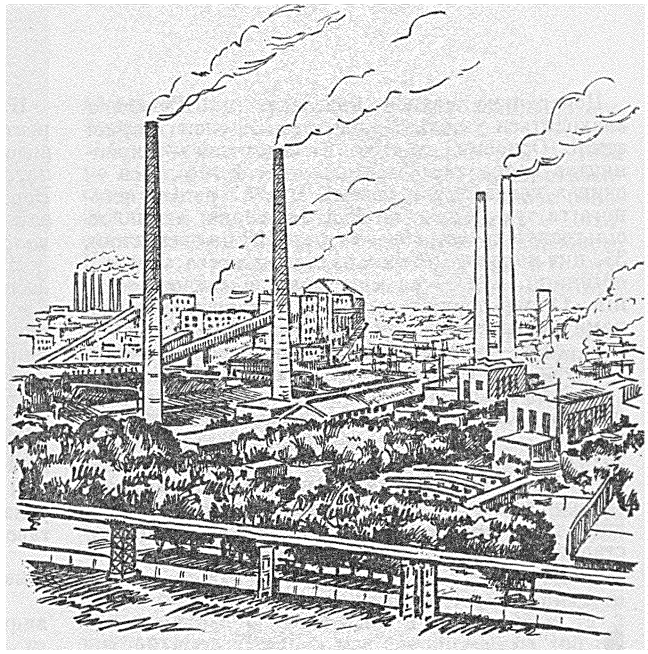

ДНІПРОДЗЕРЖИ́НСЬК

Дніпродзержинськ (до 1936 року — Кам'янське) — місто обласного підпорядкування, розташоване на правому березі Дніпра, за 35 км на захід від Дніпропетровська. Населення — 227,9 тис. чоловік.

Поблизу міста проходить автострада Київ—Дніпропетровськ—Донецьк. Через нього пролягають шляхи до Дніпропетровська, Верхівцевого, Верхньодніпровська та Криничок, а також нова магістраль через греблю ГЕС до сіл Лівобережжя.

Дніпродзержинськ є значним залізничним вузлом Придніпровської залізниці (має товарні станції — Баглій, Дніпродзержинськ, «Правда» і Тритузна). Через нього проходять дві одноколійні електрифіковані залізниці Сухачівка — «Правда» і Воскобойня—Дніпродзержинськ.

Через Дніпродзержинський порт на Дніпрі здійснюються значні вантажні та пасажирські перевезення.

Місто поділяється на три адміністративні райони — Дніпровський, Заводський і Баглійський (названий на честь видатного борця за владу Рад на Катеринославщині — Г. М. Баглія).

Місцевість, де тепер розташоване місто, була заселена ще в період раннього палеоліту (понад 100—40 тис. років тому)[1].

Перші згадки в історичних документах про село Кам'янське датуються 1750 роком[2]. Заснували його, як і сусідні села — Романкове, Тритузне, Карнаухівку та інші,— запорізькі козаки, які більше як 200 років тому розселилися по обох берегах Дніпра. Гадають, що назви цих сіл походять від прізвищ перших поселенців — козаків Каміона, Трейтуза та Карнауха[3].

---

[1] Ю. Г. Колосов. Стратиграфия Романковского палеолитического местонахождения.— «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», 1960, вып. 10, стор. 13—15.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 77.

[3] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 132.

За часів існування Нової Січі Кам'янське входило до складу Кодацької паланки. Більшість його населення становили тоді козаки. Поглиблення соціальної нерівності між рядовими козаками і старшиною призводило до більш широкого використання найманої праці в господарствах заможного козацтва. З'являються такі групи населення, як посполиті і підсусідки.

За даними перепису 1782 року в селі налічувалось близько тисячі жителів. Переважна більшість їх перебувала на становищі державних селян. Із загальної маси мешканців виділялися землевласники, представники місцевої адміністрації, духівництво, торговці.

Відірване від головних торговельних шляхів і основних промислових районів, Кам'янське розвивалося надто повільно. За ціле століття його населення зросло лише вдвоє і в 1887 році становило 2 тис. чоловік.

Бурхливий розвиток села почався наприкінці XIX століття, після спорудження Катерининської залізниці. У 1887 році Південно-Російське Дніпровське металургійне товариство розпочало тут будівництво металургійного заводу. Акціонерами його були бельгійські, польські та французькі капіталісти. Під час будівництва сюди прибуло багато кваліфікованих робітників з металургійних заводів Польщі та Росії.

Уже наприкінці березня 1888 року 2,5 тис. робітників, які працювали на будівництві, застрайкували, вимагаючи поліпшення умов праці. Рота солдат, що прибула з Катеринослава, силою зброї примусила їх стати до роботи. Але все ж будівельники домоглися деякого успіху: частину їхніх вимог адміністрація задовольнила.

17 лютого 1889 року була введена в дію перша доменна піч заводу, почали працювати також деякі цехи. На кінець цього року на заводі виробили 56,0 тис. тонн чавуну, 37,5 тис. тонн сталі, 33,3 тис. тонн прокату[1].

Проте, хоч підприємство діяло далеко не на всю виробничу потужність, його власники одержали 5 проц. прибутку від усієї суми вкладеного капіталу[2].

Високих прибутків капіталісти домагалися шляхом неймовірної експлуатації робітників. Зокрема, робочий день на заводі тривав 10—12 годин. Майже всі трудомісткі процеси виконувалися вручну. Ніяких правил безпеки праці в цехах не дотримували. Тільки у 1889—1890 рр. дістали травми 18,7 проц. робітників, а у 1897—1898 рр.— 23,7 процента. Та це не хвилювало хазяїв заводу. Кількість тих, хто шукав роботу у Кам'янському, набагато перевищувала попит на робочу силу. Основним резервом її було трудяще селянство, що в пореформені часи швидко розорялося і поповнювало ряди міського пролетаріату.

В 1898 році з 798 селянських дворів 207 або зовсім не мали орної землі, або мали її менше трьох десятин. Майже у третини господарств не було сільськогосподарського реманенту, а в 97 селянських дворів — ніякої худоби[3]. Більшість місцевих робітників, працюючи на підприємствах, ще не поривали з сільським господарством.

У Кам'янське, шукаючи роботи, йшли розорені селяни з інших українських сіл, а також з центральних губерній Росії, Білорусії, Польщі. За рахунок припливу робітників швидко збільшувалась кількість населення. У своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін вказував, що на Кам'янському заводі Дніпровського товариства з 1887 по 1896 рік воно зросло від 2000 до 18 000 чоловік[4].

З ростом населення в Кам'янському виникали й дрібні приватні підприємства: млини, хлібопекарні та невеликі майстерні. Різні верстви населення

---

[1] Описание Днепровского завода. Варшава, 1908, стор. 9—11.

[2] А. А. Нестеренко. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX вв., стор. 28.

[3] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1. Екатеринослав, 1899, стор. 124—126.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 451.

селилися у різних частинах міста. Кращими були Верхня і Нижня колонії, де у зручних, впорядкованих квартирах жили начальники цехів, інженери, майстри та високооплачувана частина службовців. Тут були озеленені вулиці, проведене електричне освітлення. Робітники тулилися в бідних халупах на брудних, невпорядкованих і неосвітлюваних вулицях поблизу заводу. Щороку вони терпіли від повені. Хлібороби Кам'янського жили в південній частині села.

Центральною була в той час у Кам'янському Церковна вулиця (тепер Першотравнева), в кінці якої стояла дерев'яна церква, в центрі — казенна винна крамничка та пивна, а ближче до заводу — шинок, які відбирали в робітників останні копійки.

Перший медичний заклад села — заводська лікарня — відкрився у 1889 році. У 1904 році вона мала до 75 ліжок.

У 1910 році тяжка епідемія холери охопила значну територію південних губерній країни. Велику смертність викликала ця жахлива хвороба протягом літа. Чимало сімей робітників втратило своїх годувальників, сотні дітей осиротіли. Питання про допомогу дітям — при повній байдужості властей — було розв'язане робітниками заводу, які утворили шляхом щомісячних відрахувань грошовий фонд для будівництва 2 будинків-притулків і утримання сиріт[1]. До складу правління благодійного товариства входили робітники: І. М. Бесєдов, І. В. На[illegible]ов, Т. А. Циферов, В. Є. Кожушко та М. Я. Слайковський. Троє з них були більшовиками.

Не дбали місцеві власті і про підвищення культури біднішої частини населення. У 1900 році в Кам'янському організовано Народну аудиторію з бібліотекою, де час від часу проводилися лекції і бесіди на різні вірнопідданські та релігійні теми. При аудиторії було два самодіяльні колективи любителів театрального мистецтва. Тоді ж відкрили земську бібліотеку, в якій налічувалось кількасот книг. Відвідувало її до 50 читачів. Зате в селищі було дві церкви, католицький костьол, німецька кірха, єврейська синагога, церква старовірів, молитовний будинок секти безпопівців. Всі вони прагнули прищепити трудящим почуття вірності царю і властям.

На час завершення будівництва заводу у Кам'янському була тільки одна церковнопарафіальна школа, до якої щороку приймали по 20—25 дітей. У 1893 році тут відкрито заводське двокласне училище, де було в 1898—1902 рр. до 1100 учнів. Всього на цей час у селі налічувалось 6 початкових шкіл: 1 заводська, 2 земські, церковнопарафіальна та 2 приватні. З відкриттям у 1910—1911 рр. будинків-притулків для сиріт стали діяти ще й при них 2 початкові школи, в яких навчалося близько тисячі дітей. За 25 років капіталістичного розвитку села держава не відкрила у ньому жодного середнього навчального закладу для дітей робітників і селян. Зате для навчання дітей буржуазії були відкриті чоловіча та жіноча гімназії. Неписьменність серед сільської частини населення Кам'янського напередодні першої світової війни досягала 88,5 процента[2].

Нещадна експлуатація, політичне безправ'я, відсутність необхідних умов праці і охорони здоров'я штовхали робітників на дедалі активнішу боротьбу проти капіталістів та існуючого політичного ладу. З розвитком робітничого руху зростала класова свідомість пролетаріату. Великою мірою цьому сприяла діяльність марксистських організацій.

Перший марксистський гурток у Кам'янському виник восени 1898 року[3]. У його створенні взяв активну участь видатний революціонер, учень і соратник В. І. Леніна — І. В. Бабушкін. Членами гуртка були робітники Дніпровського заводу — Я. Кум'янський, Й. Ружальський, А. Шалімов та інші. Згодом на його

---

[1] Газ. «Отклики жизни», 8 вересня 1913 р.

[2] Я. П. Борткевич. Село Каменское Екатеринославского уезда. Екатеринослав, 1914, стор. 811.

[3] І. Іванов-Потьомкін. Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу». К., 1949, стор. 40.

основі утворилась соціал-демократична організація, яка після II з'їзду РСДРП твердо стала на ленінські позиції. До неї входили М. Азаров, П. Денисов, І. Хаїт та інші. У 1904 році її очолив електрик заводу І. М. Бесєдов.

У 1903 році соціал-демократами на Дніпровському заводі був організований страйк, в якому взяло участь 6200 робітників[1]. Цей страйк став провісником більш широких революційних виступів робітників Кам'янського, які набрали особливого розмаху в роки першої буржуазно-демократичної революції в Росії.

І. М. Бесєдов — голова першої Ради робітничих депутатів у Кам'янському. 1905 р.

Відразу після «Кривавої неділі» в Петербурзі 12 січня ввечері припинили роботу деякі цехи Дніпровського металургійного заводу. Серед робітників поширювались прокламації з закликом підтримати страйкарів Петербурга, а також звернення «До петербурзьких робітників».

«Передовим загоном великого руху, — говорилося у цьому зверненні, — [illegible] ви — робітники петербурзьких заводів. Ви стали [illegible] на захист потоптаних прав російського пролетаріату, ваш голос знову гучно і могутньо лунає по всій Росії... Ми вітаємо Вас, петербурзькі робітники, і приєднуємо наш голос до вашого могутнього поклику»[2].

У скороченому вигляді цей лист був надрукований 1 лютого 1905 року в більшовицькій газеті «Вперед», з написаною В. І. Леніним приміткою до нього.

З 3-го лютого на Дніпровському заводі знову почався великий страйк, який тривав до 22 лютого. Влітку, 7 червня, була організована багатолюдна демонстрація, в якій взяли участь близько 3000 робітників, а 23 червня — одноденний політичний страйк[3].

Під час всеросійського жовтневого політичного страйку кам'янські робітники збиралися на мітинги, брали участь у демонстраціях. Війська і поліція стріляли в демонстрантів, внаслідок чого були жертви — вбиті й поранені.

Значною подією 1905 року було утворення Кам'янської Ради робітничих депутатів, переважний вплив у якій з самого початку мали більшовики. Головою Ради обрали І. М. Бесєдова. Рада організовувала страйки, мітинги, створила бойову дружину.

13 грудня в Кам'янському почався загальний страйк робітників, який переріс у збройне повстання. Бійці робітничої дружини зайняли деякі підприємства, роззброїли поліцію; на вулицях Церковній та Банній побудували барикади. Рада в цей період взяла на себе функції влади. Вона по суті стала органом диктатури революційного народу. У Кам'янському в той час, як і в деяких інших місцях, за зауваженням В. І. Леніна, «урядова влада була усунена і Рада робітничих депутатів дійсно функціонувала як нова державна влада»[4].

За вказівкою Ради проводилися заходи по боротьбі з спекуляцією. В інтересах робітників 13 грудня була прийнята постанова, яка попереджувала торговців про вжиття до них найрішучіших заходів, якщо вони будуть підвищувати ціни на продовольчі товари. Рада також допомагала робітникам продуктами або грішми. Для одержання потрібних коштів Кам'янська Рада і Бойовий страйковий комітет постановили оподаткувати за класовим принципом всіх громадян селища. Тільки від

[1] ЦДІА УРСР, ф. 1958, оп. 1, спр. 30, арк. 432.
[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 539.
[3] 1905 год на Украине. Хроника и материалы, т. 1. Х., 1926, стор. 132, 141.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 229.

 15 8-395

службовців та адміністрації Дніпровського заводу було одержано понад 10 тис. карбованців[1].

Робітничий клас та його організації мали великий вплив на життя селища і в наступні роки. Промисловий розвиток Кам'янського дуже посилився на початку XX століття. Виробництво металу на Дніпровському заводі досягло у 1913 році високих показників — 424 тис. тонн чавуну, 400 тис. тонн сталі та 328 тис. тонн прокату[2]. На загальному фоні капіталістичного промислового зростання знижувалась питома вага і поступово втрачалось колишнє значення сільськогосподарського виробництва. Населення Кам'янського в 1913 році становило уже 40 407 чол., з них тільки 20 проц. жителів працювало в сільському господарстві. Незважаючи на це, губернські установи Катеринослава, йдучи назустріч власникам Дніпровського заводу, що побоювалися збільшення податків з підприємства, не переводили його до категорії міст.

Рік у рік чисельно зростав робітничий клас, підвищувалась його політична свідомість. Нове революційне піднесення в країні викликало пожвавлення політичної боротьби і в Кам'янському. Незважаючи на поліцейські переслідування, не припиняла своєї роботи профспілка металістів[3], заснована ще в 1906 році. В будинку № 1 по Першому Смирновському провулку (тепер Свердловський провулок), де містився комітет профспілки, завжди було багато робітників. У 1909—1910 рр. на Дніпровському заводі успішно поширювалися листівки, підготовлені більшовиками.

На квартирах більшовика І. М. Бесєдова, робітників М. Й. Зеленкевича та М. Я. Слайковського відбувалися нелегальні збори. З 1912 року в Кам'янське на адресу безпартійного робітника-котельника П. М. Бажана, який співчував більшовикам, почала надходити газета «Правда».

В 1910 році до партії вступив молодий робітник М. І. Арсенічев. З перших днів він показав себе сміливим і рішучим борцем за справу робітничого класу, талановитим організатором, одним з кращих на заводі пропагандистів та агітаторів. Згодом М. І. Арсенічев став керівником Кам'янської більшовицької організації.

Трохи пізніше, в 1912—1914 рр., ряди партії поповнилися передовими робітниками, серед них були С. Ф. Реденс, І. Н. Василенко, В. М. Слайковський, котельники — Ф. В. Касьянов, А. О. Безпалов, доменщик А. М. Лихоманов. Прибули з інших міст і почали працювати на Дніпровському заводі більшовики, досвідчені партійні працівники Д. І. Тюленєв, Н. О. Колюбаєв, Є. Я. Локтюхов. З їх приїздом ще більше пожвавилася партійна робота на заводі. Зокрема, за дорученням партійної організації було придбано і таємно доставлено до Кам'янського устаткування невеликої друкарні, де друкувалися листівки.

Великий вплив на діяльність Кам'янської більшовицької організації мала VI Празька партійна конференція. Серед її делегатів був і професіонал-революціонер Я. Д. Зевін[4], який співробітничав у лікарняній робітничій касі Дніпровського заводу, створеній у 1912 році[5].

В 1914 році в роботі Кам'янської організації РСДРП брали участь В. В. Шмідт, пізніше народний комісар праці СРСР, а також В. К. Аверін та Е. І. Квірінг. В Кам'янське не раз приїздив і виступав з доповідями на партійних зборах депутат IV Державної думи, більшовик Г. І. Петровський[6].

В роки першої світової війни сотні робітників і селян Кам'янського були мобілізовані на фронт. Замість них на завод прийшли працювати селяни з навколишніх сіл, у тому числі жінки. Але все ж робітників не вистачало. Тоді до роботи на за-

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 57, спр. 7, арк. 86.
[2] Металлургические заводы юга России. 1923, стор. 40, 83, 103.
[3] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 86.
[4] В числі 26 бакинських комісарів Радянського уряду Азербайджану Я. Д. Зевін загинув від рук англійських імперіалістів.
[5] Історія КП(б)У в документах і матеріалах, вип. 1. К., 1933, стор. 418.
[6] ЦДІА УРСР, ф. 304, спр. 1288, арк. 3, 16.

воді почали залучати військовополонених. За розпорядженням уряду для відбування примусової праці сюди направили сотні киргизів і казахів. Різка зміна клімату, погане харчування, тяжкі умови праці виснажували їх, вони часто хворіли і вмирали.

З Польщі та західних губерній Росії прибуло багато біженців. На початок 1917 року в місті було 63 тис. мешканців[1].

У зв'язку з економічною розрухою, невдачами на фронті погіршало становище трудового населення, перш за все робітників заводу. Не вистачало житла, зростали ціни на продукти першої необхідності. За офіційними даними, 72 проц. робітників Дніпровського заводу заробляли менш ніж по 2 крб. на день[2]. Зубожіння і розорення, спричинені війною, та вплив більшовицької агітації сприяли швидкому революціонізуванню робітників. У червні 1915 та січні 1916 року відбулися страйки робітників Дніпровського заводу. Особливо значним був страйк металургів у квітні 1916 року, в якому взяли участь 10 тис. чоловік. Страйк тривав 28 днів. На його придушення власті кинули всі сили поліції, військові частини. Керівників страйку заарештували і заслали до Сибіру, багатьох робітників звільнили з роботи, 220 чол. відправили на фронт. Однак робітники добилися певної перемоги. Адміністрація заводу змушена була підвищити їм заробітну плату на 30 процентів[3].

Страйковою боротьбою керували більшовики Кам'янського. Вони займали ленінську позицію в питаннях війни, миру і революції. На конференції соціал-демократів Катеринославщини, яка відбулась в листопаді 1916 року, представник Дніпровського заводу голосував за осудження імперіалістичної війни і поразку в ній «свого» імперіалістичного уряду[4].

В тяжких умовах війни, голоду і розрухи зустріли робітники та селяни Кам'янського зиму 1917 року. І хоч буржуазна преса замовчувала наростання революції в Петрограді, звістки про це до них доходили, викликаючи хвилювання і надії.

Відразу після того, як у Кам'янське дійшли телеграфом вісті про повалення царського самодержавства, більшовики розповіли про це трудящим. Навіть уночі приніс на Дніпровський завод цю звістку більшовик І. Н. Василенко.

Багатолюдні мітинги, на яких трудящі висловлювали свою радість, відбулися наступного дня у всіх цехах заводу і на площі. Знову, як і в 1905 році, металурги висунули вимогу про створення Ради робітничих депутатів. Вибори до неї почались відразу ж у цехах заводу, 13 березня 1917 року у Кам'янському вже була створена Рада робітничих депутатів[5].

Першим головою Ради обрали робітника-ливарника С. В. Гречнєва. Але до Ради поряд з більшовиками були обрані також меншовики і есери, що негативно позначилося на її діяльності.

Майже водночас із представників буржуазних і дрібнобуржуазних партій, буржуазної інтелігенції, місцевих торговців, адміністрації заводу було створено т. зв. виконавчий комітет громадських організацій, який повинен був стати місцевим органом Тимчасового уряду.

У цей час більшовики вийшли з підпілля і розгорнули величезну пропагандистську роботу в масах. Авторитет більшовицьких організацій день у день зростав. За 2 місяці після Лютневої революції Кам'янська партійна організація зросла в 5 разів — від 30 до 150 чоловік. Очолював її в цей час М. І. Арсенічев. Велику роботу серед трудящих проводили також Є. Я. Локтюхов, А. М. Лихоманов, А. О. Безпалов, В. Логвинов та багато інших[6].

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, спр. 3381, арк. 162.

[2] Отчет больничной кассы завода за 1915 год. Каменское, 1916, стор. 49.

[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1. К., 1967, стор. 31.

[4] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России. Сборник документов и материалов, стор. 632.

[5] В. Малюк. Борьба за установление Советской власти в Каменском. Днепропетровск, 1958, стор. 10.

[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 154.

Активні учасники боротьби за владу Рад у Кам'янському (1917—1919 рр.):

М. І. Арсенічев,

І. Н. Василенко.

Зростання політичної зрілості робітників яскраво виявилося у запровадженні явочним порядком 8-годинного робочого дня на Дніпровському металургійному заводі. Пожвавила свою роботу профспілкова організація. У всіх цехах були обрані старости.

Велику допомогу більшовикам Кам'янського подавав Катеринославський губком партії. Члени губкому С. І. Гопнер та М. В. Копилов виступали тут з доповідями про значення Квітневих тез В. І. Леніна та про підсумки Квітневої партійної конференції.

У травні 1917 року загальні збори Кам'янської організації РСДРП схвалили резолюцію, в якій говорилось: «Тимчасовий уряд повинен бути замінений революційним урядом Рад робітничих і солдатських депутатів, бо тільки такий уряд дасть народам мир...» та підкреслювалось, що «Ради робітничих і солдатських депутатів є єдиними органами, які виражають вимоги революційного народу»[1].

А в липні 1917 року більшовики Кам'янського підтримали ленінську позицію на розрив з оборонцями, підкресливши, що ця позиція є справді революційною та інтернаціоналістською.

Найкращим свідченням підтримки масами політики більшовицької партії були перевибори Кам'янської Ради робітничих депутатів у липні 1917 року, під час яких більшість одержали більшовики[2].

Активізує свою діяльність і молодь, яка у вересні 1917 року об'єднується в революційну організацію, названу спочатку клубом, а згодом — «Спілкою робітничої молоді». Організаторами і керівниками її були робітники Дніпровського заводу та друкарні[3].

Ще в березні—квітні 1917 року в Кам'янському почали створюватися червоногвардійські загони, ядром яких були робітничі дружини. Зброю для загонів діставали, відбираючи її у поліції, заводської адміністрації. У створенні загонів на металургійному заводі велику роль відіграли цехові профорганізації, які поряд із збиранням коштів на придбання зброї організовували навчання червоногвардійців військової справи. Уже на початку 1918 року Червона гвардія налічувала близько 4 тис. бійців.

За розпорядженням Кам'янського штабу Червоної гвардії на залізничній станції Запоріжжя (тепер Баглій) була встановлена воєнна комендатура, в завдання

---

[1] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов, стор. 107, 109.

[2] «Бюллетень Совета рабочих депутатов с. Каменского», 28 липня 1917 р.

[3] Я. Фомкін. Суворі роки. Дніпропетровськ, 1959, стор. 26.

А. М. Лихоманов,

Є. Я. Локтюхов,

А. А. Петруша.

якої входило не тільки стежити за ешелонами козаків, що просувалися з фронту на Дон і Кубань, а й затримувати їх для роззброєння.

Велику допомогу в озброєнні червоногвардійцям Кам'янського подавав Катеринославський губком партії, який передав їм частину зброї, одержаної з Тули.

Дізнавшись про перемогу Жовтневого повстання у Петрограді, більшовики Кам'янського наполегливо почали готуватися до збройного виступу проти органів Тимчасового уряду. З Катеринослава сюди прибув більшовик А. К. Войцехович.

Борючись за перемогу Радянської влади, партійні організації викривали антинародну політику Центральної ради, її зв'язки з Калединим та іноземними імперіалістами, мобілізовували сили трудящих на боротьбу проти буржуазних націоналістів — найзапекліших ворогів українського народу.

Виконуючи наказ Катеринославського губревкому, кам'янський червоногвардійський загін 27 грудня 1917 року зайняв станцію Запоріжжя і припинив просування до Катеринослава військ Центральної ради. Силами революційних червоногвардійських частин були паралізовані гайдамацькі підрозділи в самому Кам'янському. Вранці 28 грудня тут перемогла Радянська влада. Після цього червоногвардійці міста під командуванням А. О. Безпалова і В. Ю. Бутова допомогли загонам робітників і найбіднішого селянства розбити петлюрівців 4 січня біля Верхньодніпровська.

Керована більшовиками Кам'янська Рада робітничих депутатів розгорнула велику роботу, спрямовану на здійснення декретів Радянської влади. Першими кроками у діяльності Ради робітничих депутатів було задоволення потреб трудящих у продовольстві і паливі, влаштування на роботу безробітних. Вона виступила також активним захисником інтересів селянської бідноти.

Десять представників від сільської громади були обрані до Кам'янської Ради робітничих депутатів і 19 лютого 1918 року взяли участь у її роботі, що знаменувало початок створення Ради робітничих і селянських депутатів.

Водночас місцеві більшовики та органи Радянської влади розгорнули роботу по організації збройної відсічі німецько-австрійським інтервентам. 3 березня 1918 року червоногвардійці Кам'янського заявили на мітингу, що будуть захищати революцію зі зброєю в руках, боротися, не шкодуючи життя.

28 і 29 березня 1918 року великий загін кам'янських червоногвардійців біля станції П'ятихатки в запеклому бою завдав відчутного удару ворогові. На місці цього бою біля сіл Жовтого та Яковлівки тепер височать обеліски, на яких викарбувано: «Вічна слава червоногвардійцям кам'янського загону — робітникам Дніпровського металургійного заводу, полеглим у боях з військами німецького імперіалізму. Березень 1918 року».

Після загарбання 4 квітня 1918 року Кам'янського німецькими окупантами червоногвардійський загін з боями відійшов до Катеринослава, а потім далі на схід. Влітку 1918 року в районі Царицина він влився в регулярні частини Червоної Армії і брав участь у бойових діях на інших фронтах громадянської війни.

Велику роботу по згуртуванню сил на боротьбу з німецько-австрійськими окупантами та їх буржуазно-націоналістичними прислужниками проводила підпільна партійна організація більшовиків на чолі з М. І. Арсенічевим. До її складу входили А. М. Лихоманов, С. Ф. Карасинський, С. О. Потураєв, В. М. Слайковський, Ф. В. Касьянов, М. М. Азаров, М. М. Губський, Г. П. Демічев, І. Й. Зеленкевич, П. Ф. Панадченко, М. П. Ген, І. В. Васильєв. Підпільники організували збирання й зберігання зброї та боєприпасів, видавали і поширювали серед населення листівки. Ще більше посилилася боротьба проти окупантів після І з'їзду КП(б)У, делегатом якого від кам'янської організації був М. І. Арсенічев. Він надіслав до міста через більшовика Г. П. Демічева документи про прийняті з'їздом рішення, партійну літературу, листівки, газети та інформацію про становище на фронтах, про революційний рух на Заході і, зокрема, в Німеччині[1]. Про роботу з'їзду більшовикам Кам'янського докладно розповів також делегат з'їзду І. К. Амосов. Загальні збори підпільної організації з цього приводу відбулися на квартирі робітника В. Ф. Касьянова.

До підпільної роботи були залучені і члени Спілки робітничої молоді — М. Є. Станкевич, В. Омелянович, В. Є. Соман, М. М. Зеленкевич.

Діяльність організації поширювалась також на села Єлизаветівку і Миколаївку, де були створені партизанські загони під командуванням більшовиків Й. Я. Лантуха і Є. К. Здора.

Наприкінці літа 1918 року кам'янські більшовики взяли участь у нараді, яку проводив Катеринославський підпільний губком КП(б)У. Нарада розглянула питання про підготовку до збройного виступу проти німецько-австрійських окупантів.

Восени 1918 року боротьба проти інтервентів набрала ще більшого розмаху. Робітники домоглися запровадження 8-годинного робочого дня на Дніпровському заводі. Заводський комітет, який складався з представників усіх цехів, поставив перед заводоуправлінням вимоги щодо підвищення оплати праці та участі робітників у розцінці робіт[2]. У зв'язку з тим, що заводоуправління не виконало цих вимог, 31 жовтня 1918 року застрайкували робітники всіх прокатних цехів заводу.

В умовах наростання революційних виступів більшовицький комітет вийшов з підпілля і пред'явив німецькому командуванню ультиматум про роззброєння. Окупанти його відхилили. Пізніше під натиском революційних частин вони примушені були відступити[3].

Обрану у визволеному Кам'янському Раду робітничих депутатів очолив М. І. Арсенічев. З перших днів своєї діяльності вона вживала заходів для постачання населенню продовольства та палива, розробила план упорядкування села. Відбулася перебудова народної освіти, створювалися перші радянські трудові школи. На початку 1919 року Кам'янська Рада прийняла рішення про перетворення села на місто. Це було затверджено ВУЦВКом 19 грудня 1923 року[4].

В авангарді боротьби за зміцнення Радянської влади йшли робітники Дніпровського заводу. Об'єднане засідання Ради і заводського комітету в своїй вітальній телеграмі від 12 березня 1919 року радянським урядам РРФСР і УРСР, висловлюючи волю робітників, обіцяло докласти всіх зусиль «для піднесення виробництва на Дніпровському заводі і цим самим наблизити можливість торжества цілковитої

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 3, спр. 160, арк. 3, 4, 5.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 219.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 3, спр. 160, арк. 9.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 927, арк. 135.

перемоги праці над капіталом в Радянській республіці Росії, Україні і всьому світі»[1].

Робітники заводу, насамперед комуністи і комсомольці, взяли активну участь в розгромі банд отамана Григор'єва.

У бою проти григор'євців героїчно загинуло багато кам'янчан. Серед них комуніст Г. П. Пелін, іменем якого тепер названа одна з центральних вулиць Дніпродзержинська.

В червні 1919 року трудящі міста подавали активну підтримку Червоній Армії, яка боролася проти білогвардійських полчищ Денікіна. Батальйон, сформований з добровольців — робітників Дніпровського заводу — ввійшов до складу 3-го фортечного полку, що обороняв Катеринослав. На заводі спорудили 2 бронепоїзди «Радянська Україна» і «Радянська Росія». Команди бронепоїздів та паровозні бригади були укомплектовані з робітників заводу. До бою повели поїзди командири комуністи П. М. Бойко та чех-інтернаціоналіст Юліус Скалик[2].

Після тривалих і жорстоких боїв частини Червоної Армії змушені були залишити Катеринослав, а потім і Кам'янське. 28 червня 1919 року його захопили білогвардійці. Але бої в цьому районі не припинялися. 13 липня частини Кримської радянської дивізії під командуванням видатного полководця громадянської війни П. Ю. Дибенка завдали могутнього удару кінноті генерала Шкуро біля станції Сухачівки. Вони розсікли ворожу колону надвоє, відкинувши одну частину шкуровців до Катеринослава, а другу розгромили в короткому бою. Кам'янське було на деякий час визволене. Протягом двох тижнів тривали запеклі бої з перемінним успіхом. Противник безперервно вводив у бій свіжі сили, і 26 липня білогвардійські частини знову захопили Кам'янське. Почався жорстокий білий терор. В перші дні окупації більшовицька організація втратила комуністів М. І. Арсенічева та І. М. Харитонова, що залишалися на підпільній роботі в Катеринославі. Вони були схоплені білогвардійцями під час виконання бойового завдання. Після жорстоких катувань М. І. Арсенічева та І. М. Харитонова розстріляли 15 липня 1919 року[3].

Згодом, після прибуття з Катеринослава до Кам'янського більшовика А. Ю. Клочка, тут була створена підпільна група, до якої ввійшли К. Ф. Черников, Я. В. Нікешин, брати Іван та Максим Зеленкевичі, І. Шевченко, С. Пруденко та інші. До керівної трійки було обрано А. Ю. Клочка, М. Ф. Карасинського та І. В. Васильєва[4].

Більшовики-підпільники Кам'янського регулярно підтримували зв'язок з комуністами П. М. Бажаном та Й. Я. Лантухом у селі Єлизаветівці, а також з невеликим загоном сільських партизанів, очолюваним комуністом О. П. Сельдяковим. Підпільна організація проводила агітаційну роботу серед населення, друкувала листівки і поширювала їх на заводі, надавала матеріальну допомогу родинам комуністів, активним радянським працівникам. У серпні білогвардійці заарештували І. Шевченка, Є. Клочка, М. Станкевича та інших. Підпільники вирішили здійснити сміливу операцію по врятуванню з білогвардійських катівень своїх товаришів. Добре підготовлений партизанський загін О. П. Сельдякова зненацька напав на комендантську сотню білогвардійців. Визволивши арештованих і поповнивши свій арсенал зброєю та боєприпасами, партизани без втрат зникли в дніпровських плавнях.

1 січня 1920 року в ході розгрому Денікіна на Південному фронті в Кам'янському була відновлена Радянська влада. Водночас з ревкомом тут активно діяв партійний комітет у складі Я. В. Філіпяка, А. Ю. Клочка, І. В. Васильєва.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 51, арк. 37.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 3, спр. 161, арк. 3.
[3] Там же, арк. 13.
[4] Там же, ф. 125, оп. 3, спр. 161, арк. 14, 22, 23, 25, 27.

Партійна організація Кам'янського та революційний комітет з перших днів після вигнання денікінців приділили велику увагу відбудові народного господарства. Робітничий клас узяв до своїх рук керівництво промисловим виробництвом. Вперше після Жовтневої революції на Дніпровському заводі в 1920 році було створено колегіальне управління, очолене робітником І. М. Бесєдовим. 24 лютого 1920 року була скликана конференція робітників і службовців Кам'янського. Вона звернулась до населення, пропонуючи утворити будинкові і квартальні комітети, щоб з їх допомогою «оздоровити і благоустроїти місто».

Конференція розглянула питання відбудови промисловості міста. Тут же було вирішено відновити роботу ковальської майстерні заводу для виготовлення землеробських знарядь, щоб «мати спілку робітника з селянином». Обговорюючи заходи по організації охорони здоров'я, навчання і виховання дітей, учасники конференції прийняли рішення відкрити дитячий садок для дошкільників, розпочати роботу нових трудових шкіл та вечірніх курсів для дорослих.

Конференція вітала постанову Всеукраїнського революційного комітету про визнання рівноправності української національної культури і мови з російською, підкреслюючи, що «це приведе до братерського єднання на шляху Радянського будівництва»[1].

Партійна організація міста розгорнула серед трудящих велику політичну роботу. Авторитет її з кожним днем зростав.

На початок 1920 року в Кам'янському налічувалося всього 35 комуністів, а на кінець травня в місцевій партійній організації було 52 члени і 11 кандидатів у члени партії[2].

Активно допомагав комуністам в організації політичної та культосвітньої роботи серед населення комсомольський осередок міста, який на початку 1920 року об'єднував 30 юнаків і дівчат. Багато уваги приділили комсомольці роботі серед селянської молоді, організуючи культосвітні гуртки, хати-читальні[3].

У виховній та організаторській роботі серед трудящих міста в ці роки значну допомогу комуністам подавали профспілкові та інші громадські організації. Велика увага приділялась залученню до політичного та виробничого життя жінок. У 1924 році, наприклад, у Кам'янському 92 жінки було обрано делегатками на жіночі збори. Під час цих зборів працювали кооперативна і професійна секції. 136 жінок були членами профспілки. 18 жінок брали активну участь у роботі міської Ради, в КНС — 31 чоловік. В кооперативних організаціях працювали 103 жінки[4].

Весною та влітку 1920 року багато комуністів і комсомольців міста вирушили на боротьбу проти білополяків та Врангеля. Добровольцями на Південний фронт пішли також 13 комуністів поляків — С. Озембло, В. Іванський, Ф. Долинський та інші[5].

За активну участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції і громадянській війні в зв'язку з 50-річним ювілеєм Радянської влади Президія Верховної Ради Союзу РСР нагородила велику групу дніпродзержинців: орденом Леніна — П. М. Бойка, М. І. Начального, І. П. Нестерова; орденом Червоного Прапора — 17 чол., орденом Трудового Червоного Прапора — 3 чол., орденом Червоної Зірки — 34 чол. і медалями — 114 чоловік.

На ознаменування закінчення громадянської війни і на честь завойованої свободи трудящі Кам'янського у 1923 році спорудили величний монумент, колона якого була увінчана статуєю Прометея, що розірвав кайдани. Автором пам'ятника був начальник будівельного цеху Дніпровського заводу архітектор і художник О. Я. Сокол. Статую Прометея відлив ливарник заводу С. В. Гречнєв.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 135, арк. 99, 101, 102.
[2] Там же, арк. 5, 15.
[3] Журн. «Юный пролетарий», 1920, № 1, стор. 25.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32. оп. 1, спр. 1394, арк. 72
[5] Там же, спр. 113, арк. 7.

У цей час робітничий клас Кам'янського, долаючи величезні труднощі, під керівництвом Комуністичної партії відбудовував народне господарство.

Значну роль у підготовці переходу до мирного будівництва відіграли рішення VIII Всеросійського з'їзду Рад. Про завдання, поставлені з'їздом, трудящі Кам'янського дізналися від його делегатів, членів партійної організації Г. Р. Подчасової та М. І. Удовицького.

Багато зусиль вимагала відбудова важкої індустрії, що становила основу соціалістичної економіки країни. Потрібно було насамперед відновити роботу Дніпровського заводу. Відсутність сировини, палива, коштів не давала можливості розгорнути діяльність основних цехів підприємства, яке з 1918 року було на консервації. Працювали тільки окремі цехи, де ремонтувалися бронепоїзди, бронепароплави та виконувалися інші замовлення для фронту і міста. За роки громадянської війни значно зменшилось число жителів, багато робітників тимчасово залишили завод і пішли в села, шукаючи заробітків. Повернулися в західні області біженці, яких військові події 1915 року примушували залишати рідні місця. Виїхало в Польщу багато робітників-поляків.

Пам'ятник «Прометей» у Дніпродзержинську. 1965 р.

Партійний осередок Дніпровського заводу очолив рух робітничого класу за відбудову першої черги підприємства без спеціальних державних дотацій. За рішенням об'єднаних загальних зборів партійної і профспілкової організацій заводу на початку 1925 року до Москви у Вищу Раду Народного Господарства виїхала делегація кам'янчан у складі старих комуністів — сталевара А. Л. Білецького та токаря О. В. Луковцева — з проханням зняти завод з консервації. Делегацію прийняв голова ВРНГ Ф. Е. Дзержинський. За вказівкою ВРНГ Дніпровський завод незабаром був повністю введений в експлуатацію. Уже 28 квітня 1925 року дала чавун перша доменна піч, а згодом завод почав працювати повним металургійним циклом. На клопотання робітників-дніпровців 5 вересня 1925 року заводові було присвоєно ім'я Ф. Е. Дзержинського.

Партійна організація міста доклала багато зусиль для інтернаціонального виховання трудящих. Вона підтримала ленінську ідею створення єдиної радянської союзної держави. Комуністи Кам'янського — І. М. Бесєдов і С. В. Гречнєв були делегатами І Всесоюзного з'їзду Рад, на якому було прийнято рішення про створення СРСР.

Гаряче підтримали робітники міста курс Комуністичної партії на соціалістичну індустріалізацію країни. В 1927—1928 рр. у порівнянні з 1913 роком на заводі зросло виробництво чавуну на 2 проц., сталі на 12 проц., прокату на 19 процентів[1]. Реконструкцією заводу в ці роки керував його головний інженер І. П. Бардін. На якнайшвидше здійснення цього завдання спрямовувались усі зусилля трудящих. У соціалістичному змаганні брали участь 97 проц. комуністів[2].

[1] ЦДАЖР, ф. 106, оп. 2, спр. 790, арк. 4—6.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1701, арк. 82, 91.

Група делегатів VIII з'їзду Рад РРФСР. 1920 р. Стоять зліва у третьому ряду: друга — Г. Р. Подчасова, четвертий — М. І. Удовицький.

У 1927 році комсомольська організація заводу оголосила конкурс на кращого виробничника. Необхідною умовою його було визнано: свідоме ставлення до праці, збереження інструментів, підвищення загальноосвітнього рівня і виробничої кваліфікації та інше. В конкурсі брала активну участь молодь до 25-річного віку, що працювала на заводі. Він проводився спочатку в окремих цехах, а потім — у масштабі всього заводу. Переможців конкурсу урочисто вшановувала вся громадськість міста[1].

У постанові ЦК ВКП(б) від 8 серпня 1929 року завод був відзначений як одне з найбільш ефективних підприємств[2]. У великих розмірах розгорталося тут капітальне будівництво, початок якому поклало спорудження нової потужної доменної печі.

В рапорті XI з'їздові КП(б) України робітники заводу одностайно заявили про свою готовність виконати завдання першої п'ятирічки за чотири роки. Вони обіцяли ще ширше піднести раціоналізацію виробництва, ще міцніше згуртуватися навколо Комуністичної партії.

У роки перших довоєнних п'ятирічок Дніпродзержинськ нагадував велетенський будівельний майданчик, де споруджувались гіганти радянської індустрії. Ще у 1926 році вагонний цех заводу ім. Дзержинського був відокремлений у самостійне підприємство — вагонобудівний завод. Оснащений новою технікою, він рік у рік розширював свою виробничу програму.

В 1931 році було здано в експлуатацію першу чергу великої державної районної електростанції — ДРЕС, а через два роки став до ладу коксохімічний завод. Наступного року видав першу продукцію цементний завод. Сировинною базою для нього служили відходи металургійного заводу — доменні шлаки.

В степу, біля залізничної станції Баглій, у 1934—1938 рр. був збудований азотнотуковий завод, що випускав мінеральні добрива, кислоти тощо.

Водночас зростали виробничі потужності підприємств. В роки другої п'ятирічки на заводі ім. Дзержинського здали в експлуатацію доменну піч № 8, аглофабрику, механізований мартенівський цех № 3. За рахунок введення в експлуатацію нових агрегатів і кращого використання їх збільшився випуск металу. Систематично перевиконував на 10—15 проц. планові завдання доменний цех, де комуністи спрямовували ініціативу робітників на кращу організацію виробничого процесу. Так, партгрупа мартену № 1 четвертої бригади жодної відповідальної ділянки виробництва не залишала без партійного керівництва. Комуністи І. І. Черв'яков, І. Ю. Луференко, О. М. Єзусов, В. Я. Дмитрієв особистим прикладом запалювали робітників. Рівняючись на них, ударники заводу брали шефство над молодими виробничниками.

Широко впроваджувався в практику досвід передових майстрів — К. Мазура, М. Ровенського, О. Філіпова та інших. У жовтні 1931 року партгрупа звернулася через газету «Комуніст» до сталеливарних цехів усіх заводів країни із закликом «тоннами чавуну понад план» зустріти XIV річницю Великого Жовтня.

[1] Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики (1926—1932 годы). Сборник документов и материалов. К., 1966, стор. 78—87.
[2] Газ. «Правда», 18 серпня 1929 р.

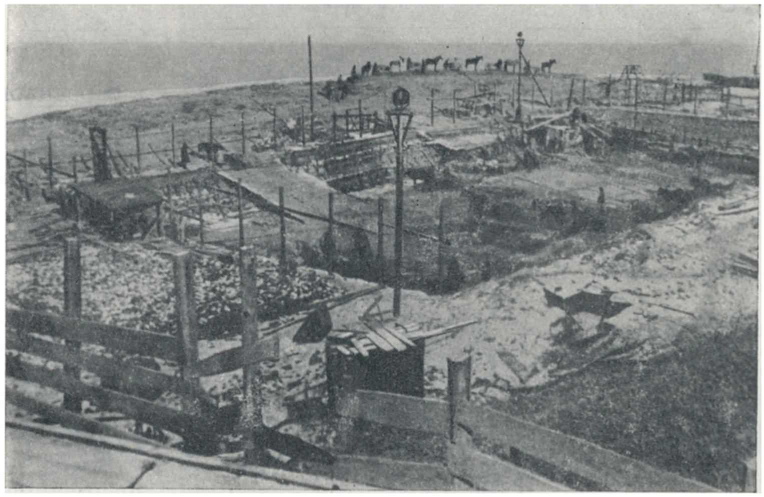

Будівництво Дніпродзержинської районної електростанції. 1930 р.

17 жовтня 1933 року до міста приїхав Народний комісар важкої промисловості Г. К. Орджонікідзе. Він побував на Дніпровському металургійному заводі, зустрівся з робітниками та інженерно-технічними працівниками, дав цінні поради, як краще організувати роботу на промислових підприємствах.

На 1 січня 1936 року на заводі ім. Ф. Е. Дзержинського працювало 4245 стахановців. У соціалістичному змаганні на честь XVIII партз'їзду взяло участь близько 17 тис. робітників.

У 1935 році удостоєна високих урядових нагород велика група робітників заводу ім. Дзержинського. Серед нагороджених орденом Леніна були директор заводу Й. П. Манаєнков, технічний директор В. І. Жданов, начальники цехів Л. І. Гранберг, Т. Д. Фокін, К. С. Грушовий, доменщик О. К. Філіпов, сталевар А. А. Дегтярьов.

Робітничий клас Кам'янського, домагаючись успіхів в індустріалізації, приділяв значну увагу також шефській допомозі сільському господарству. Багато робітників у 1933 році поїхали на село, щоб допомогти молодим колгоспам у соціалістичному веденні господарства.

1 лютого 1936 року за бажанням трудящих місто Кам'янське перейменоване на Дніпродзержинськ. Напередодні Великої Вітчизняної війни Дніпродзержинськ був великим індустріальним центром республіки. В ньому проживало 140 тис. чол. населення. Значну частину його становили робітники, які вносили помітний вклад у зміцнення економічної могутності країни.

В першому півріччі 1941 року випуск чавуну на заводі ім. Дзержинського досяг 386 проц., виплавка сталі — 388, виробництво прокату — 456 проц. у порівнянні з 1913 роком. Колектив заводу вийшов переможцем у всесоюзному соціалістичному змаганні металургів на часть 1 Травня. Йому тоді було присвоєно звання «Кращий металургійний завод Радянського Союзу» та присуджено Червоний прапор Наркомчормету і ЦК профспілки металургів.

Високих показників домоглися і робітники коксохімічного заводу, які в 1940 році завоювали першість у всесоюзному змаганні коксохіміків, довівши випалення коксу до 1120 тис. тонн на рік.

Швидке зростання важкої індустрії супроводжувалося значними успіхами в будівництві і реконструкції підприємств легкої та харчової промисловості. Було споруджено швейну фабрику, два хлібозаводи.

Розгорталося велике житлове будівництво. Житлові будинки споруджувались на захід від теперішньої Інститутської вулиці аж до залізничної станції Тритузної, на вільних ділянках Верхньої колонії, на Спортивній вулиці; зводились корпуси житлових масивів Соцміста на південь від станції Баглій. Житловий фонд міста збільшився проти 1913 року майже в 4 рази.

У 1935 році пущено перший трамвай, а напередодні війни довжина трамвайних ліній становила 24 км. Було прокладено 45 км водогінних магістралей, 25 км каналізації, 99 км ліній електромережі; заасфальтовано 418,6 тис. кв. метрів вулиць і тротуарів.

В 1939 році працювали десятки магазинів, їдалень та буфетів.

Медичну допомогу населенню подавали 166 лікарів та 540 працівників

Г. К. Орджонікідзе серед робітників м. Дніпродзержинська. 1933 р.

з середньою медичною освітою, які працювали в багатьох медпунктах, профілакторіях, 3 лікарнях і 5 поліклініках.

В 31 загальноосвітній школі навчалося майже 23 тис. учнів. У 45 дитячих садках та яслах виховувалось 3225 дітей. Школи ФЗН готували кадри для промислових підприємств. За короткий час з цих шкіл пішли на заводи і фабрики понад 9 тис. робітників. Для підвищення кваліфікації металургів ще в 1920 році відкрилися курси, перетворені невдовзі на вечірній технікум; у 1929 році на його базі створено вечірній металургійний інститут. Сотні техніків та інженерів закінчили цей навчальний заклад і стали кваліфікованими спеціалістами, вченими, командирами виробництва не тільки на заводі ім. Дзержинського, але й на інших металургійних підприємствах країни. В числі вихованців Дніпродзержинського вечірнього металургійного інституту ім. М. І. Арсенічева були відомі вчені-металурги — академік АН УРСР І. М. Федорченко, професор Г. Г. Орєшкін, Г. Т. Новиков — нині заступник Голови Ради Міністрів СРСР.

Тут, у 1906 році в сім'ї робітника-металурга народився і провів багато років трудового життя видатний діяч Комуністичної партії, Радянської держави, міжнародного комуністичного та робітничого руху, Генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Ілліч Брежнєв.

Л. І. Брежнєв належить до того покоління керівних кадрів партії, яке виросло і загартувалось в історичну епоху самовідданої боротьби радянського народу за зміцнення завоювань Великого Жовтня, побудову соціалізму в СРСР, за честь, свободу і незалежність радянської Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни. Уже з кінця 20-х років Л. І. Брежнєв — на керівній роботі на найважливіших ділянках соціалістичного будівництва. На Уралі він веде активну роботу по практичному здійсненню курсу партії на колективізацію села. Після закінчення в 1935 році металургійного інституту в Дніпродзержинську всю свою енергію він віддає розвиткові радянської металургії. З 1937 року Л. І. Брежнєв — заступник голови Дніпродзержинського міськвиконкому, а потім — завідуючий відділом, секретар Дніпропетровського обласного комітету партії.

З перших днів Великої Вітчизняної війни Л. І. Брежнєв перебуває у лавах діючої армії як заступник начальника політичного управління Південного фронту, начальник політвідділу 18-ї армії, начальник політичного управління 4-го Українського фронту. Він бере участь у битвах Червоної Армії за оборону Кавказу, за визволення Чорномор'я, Криму, України, братніх європейських народів.

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни Л. І. Брежнєва обирають першим секретарем Запорізького, наприкінці 1947 року — Дніпропетровського обласних комітетів Комуністичної партії України. У 1950 році комуністи Молдавії обрали його першим секретарем ЦК Комуністичної партії Молдавії.

У жовтні 1952 року на XIX з'їзді партії Л. І. Брежнєва було обрано членом Центрального Комітету КПРС, а на Пленумі ЦК — кандидатом у члени Президії і секретарем Центрального Комітету КПРС. У лютому 1954 року партія посилає

Л. І. Брежнєва у Казахстан. Тут він працює другим, а потім першим секретарем ЦК КП Казахстану.

У березні 1956 року на XX з'їзді КПРС Л. І. Брежнєва знову обирають секретарем Центрального Комітету КПРС і кандидатом у члени Президії ЦК, а в червні 1957 року — членом Президії ЦК. З 1960 року Л. І. Брежнєв — Голова Президії Верховної Ради СРСР, а з червня 1963 року — також секретар ЦК КПРС. На жовтневому (1964 р.) Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнєва обрано Першим секретарем Центрального Комітету КПРС, а на XXIII з'їзді КПРС — Генеральним секретарем Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу.

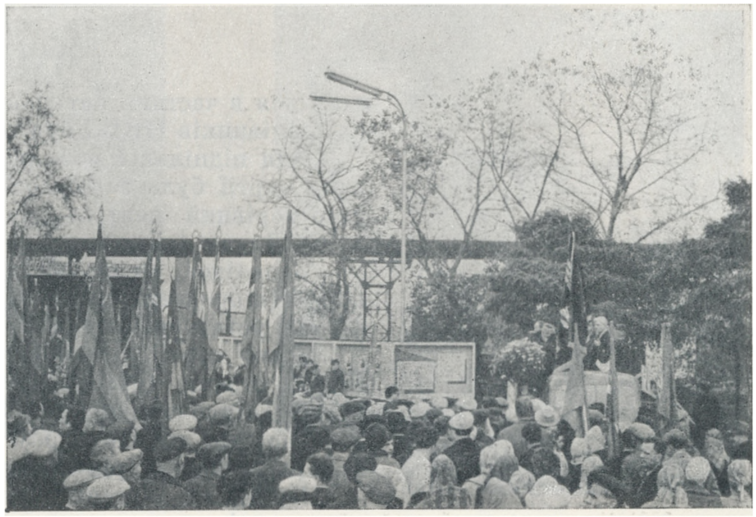

Мітинг на Дніпродзержинському коксохімочному заводі ім. Орджонікідзе, присвячений врученню підприємству на вічне зберігання пам'ятного Червоного прапора ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. 1967 р.

Всі свої знання, досвід, енергію Леонід Ілліч Брежнєв віддає справі нашої партії і радянського народу, інтересам зміцнення і розвитку світової системи соціалізму, міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Л. І. Брежнєв — депутат Верховної Ради СРСР 3—7-го скликань, депутат Верховної Ради РРФСР. Його не раз обирали депутатом Верховних Рад Української РСР, Молдавської РСР і Казахської РСР.

За видатні заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни і в роки мирного соціалістичного будівництва Л. І. Брежнєва удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу та Героя Соціалістичної Праці. Його нагороджено чотирма орденами Леніна, двома орденами Червоного Прапора, орденами Богдана Хмельницького, Вітчизняної війни, Червоної Зірки, медалями СРСР, а також орденами і медалями ЧССР, ПНР та інших держав.

Вже у передвоєнні роки незрівнянно зріс культурно-освітній рівень трудівників міста. 15 березня 1931 року відбулось урочисте відкриття Палацу культури металургів. Велику роботу серед населення проводили працівники вечірнього комуністичного університету, Музею революції та Музею історії культури. 8 жовтня 1935 року відкрився драматичний театр. З ініціативи робітників виникли самодіяльні театральні колективи та «ТРОМ» (театр робітничої молоді).

З 1928 року почала виходити газета «Дзержинець» — орган міськкому КП(б)У та міської Ради депутатів трудящих. Крім неї, видавалося ще 7 друкованих заводських газет тиражем понад 15 тис. примірників.

Перед Великою Вітчизняною війною в місті працювало 77 бібліотек з книжковим фондом, що перевищував 300 тис. томів.

У грізні роки війни трудящі міста внесли гідний вклад у справу боротьби з німецьким фашизмом. Єдністю і згуртованістю відповіли вони на заклик партії — стати на захист Батьківщини. Тисячі дніпродзержинців пішли на фронт добровольцями. А ті, що лишилися вдома, працювали з подвоєною енергією. В усіх цехах Дніпровського заводу відбулися багатолюдні мітинги, на яких металурги брали нові підвищені зобов'язання. Сталевар передового в країні мартенівського цеху № 3 Синиця в перший же день війни зварив плавку за 9 год. 5 хв. при нормі 10 год. 30 хв. Ще більшого успіху домігся сталевар Степанченко, який видав повновагову плавку за 8 год. 45 хв., знявши з одного квадратного метра поду печі 11 тонн сталі. Планомірно проводилися роботи по підготовці міста до оборони — тисячі людей вдень і вночі споруджували польові оборонні рубежі. Робітники добровільно запи-

К. Ф. Ляудіс.

Ф. Ф. Бендер.

І. А. Гавеля.

Члени Дніпродзержинського підпільного міськкому КП(б) України. 1941—1943 рр.

сувалися в частини народного ополчення; з бойового складу міліції та працівників НКВС був сформований винищувальний батальйон.

Для підпільної роботи в тилу окупантів за рішенням міськкому партії була залишена група комуністів, ще 14 серпня створено керівний центр — підпільний міськком, до якого ввійшли К. Ф. Ляудіс (секретар), Ф. Ф. Бендер та І. М. Тюрін[1].

Внаслідок енергійних заходів, вжитих колективами підприємств Дніпродзержинська, вчасно було евакуйовано в східні райони країни устаткування. Керувала цими роботами оперативна група міськкому партії, яку очолював А. Ю. Сидорин.

23 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили Дніпродзержинськ. Почались арешти та переслідування. В перші дні окупанти розстріляли 200 чол. Але замість очікуваної покори, ворог зустрів організований опір патріотів.

Протягом вересня міськком організовував розвідку, встановлював зв'язки з товаришами, залишеними для підпільної роботи, перевіряв явочні квартири. Збиралися сили й згуртовувалася організація, куди входили комуністи й комсомольці, робітники, учні і домогосподарки. 6 вересня була створена підпільна комсомольська організація. На перших зборах комсомольці обрали комітет у складі Л. Лук'янової (секретар), В. Страшнова, П. Капліна, В. Жирового.

Головними об'єктами, на яких зосереджувалась увага підпільників, були промислові підприємства, які фашисти намагалися відбудувати для забезпечення потреб фронту. На металургійному заводі ім. Дзержинського окупанти спробували пустити мартенівський цех. Через інженера І. К. Шиманського, бригадира слюсарів В. Я. Станового підпільний міськком партії затягнув відбудову цеху до 1943 року, тобто майже до визволення Дніпродзержинська Червоною Армією. Активно боролись проти окупантів, зриваючи їх плани, старший каталь цього заводу С. В. Александров, майстри листопрокатного цеху С. П. Буц та Л. Д. Карнецький, робітники транспортного цеху Д. Т. Бирюков і Й. Ф. Ляудіс та інші. В листопрокатному цеху електромеханік Дадишко також за спеціальним завданням зволікав ремонт і установку моторів до березня 1943 року. Повсюди патріоти виводили з ладу механізми, залізничні колії, їх діяльність була настільки ефективною, що за весь час окупації фашисти не задули жодної домни.

З великими труднощами окупантам вдалося налагодити роботу цементного заводу, але підприємство давало лише десяту частину своєї довоєнної продукції. Якість цементу була дуже низькою. Тут діяв спеціаліст-цементник, член заводської підпільної групи І. В. Лигачов. Він навмисне ставив на відповідальні ділянки малокваліфікованих робітників, організовував аварії на агрегатах електростанції.

В грудні 1941 року гестапо заарештувало І. М. Тюріна та С. Я. Щербину — членів міського підпільного комітету партії. Але боротьба проти гітлерівців тривала. У 1942 році до складу підпільного комітету був введений комуніст І. А. Гавеля. Йому доручили керувати групами робітників на заводах ім. Дзержинського та азотнотуковому. А в травні—червні 1942 року до роботи були залучені комуністи І. Й. Матина та комсомолець П. М. Полто-

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 4, спр. 127а, арк. 3, 6.

Дніпродзержинський підпільний міськком ЛКСМУ. Зліва направо: Л. О. Лук'янова (секретар), П. Г. Каплін, В. Т. Страшнов.

рацький, комсомолець-лейтенант А. М. Грушевський, які втекли з полону, робітники П. Г. Кирієнко та П. М. Огурцов[1].

За завданням підпільного міськкому діяли значні партизанські групи. Близько сотні народних месників розміщувалось в селах Аулах, Романковому, Криничках, Орлику, Царичанці, які проводили збирання зброї, боєприпасів та готувались до виступу в момент підходу до міста частин Червоної Армії.

Велику роботу проводило комуністичне підпілля по врятуванню молоді, яку гітлерівці вивозили для примусової праці до Німеччини. Коли окупанти навесні 1942 року почали бронювати через біржу праці робітників для роботи на місцевих заводах і видавати їм відповідні довідки, патріоти скористалися з цієї обставини. М. Л. Карнецький, який працював на біржі праці, передавав підпільному міськкомові чисті бланки. Бланки перепусток для переправи через Дніпро, а також інші документи діставала підпільникам Т. У. Дуракова. Разом з нею на пристані працювали О. І. Виноградов, Д. Я. Олійник та Ю. В. Ольшевський. Вони переправили на лівий берег Дніпра багатьох радянських воїнів, які втекли з фашистського полону.

Комуніст П. Г. Кирієнко і комсомольці П. Піддубний, Г. Карбагіров та Є. О. Жицька влітку 1942 року брали участь разом з долинськими товаришами у знищенні ворожого ешелону, що направлявся на фронт[2].

Взимку 1942 року підпільники міста зірвали заходи фашистських властей по збиранню теплих речей для гітлерівської армії. Вони поширювали листівки із зведенням Радянського інформбюро. За час окупації було розповсюджено більше як 4500 листівок[3].

Натрапивши на слід підпільної організації, гестапівці заарештували Ф. Ф. Бендера, І. Й. Матину, Л. Р. Ромашковського, П. Г. Кирієнка, П. К. Светальську, Є. О. Жицьку, А. М. Грушевського, Т. У. Дуракову, Й. Ф. Ляудіса, П. Д. Піддубного, Ліду, Віру та Василя Лук'янових, Л. Тарасову, К. Горбенко, В. Шаповал, Г. Карбагірова та інших. Багатьох окупанти розстріляли, інших вивезли в табори смерті Бухенвальд та Освенцім.

Борючись проти ненависного ворога, дніпродзержинці залишались вірними Вітчизні й тоді, коли потрапляли до концтаборів. Велику роботу по згуртуванню в'язнів табору Оранієнбург проводила молода лікарка з Дніпродзержинська

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 93, спр. 127-а, арк. 23—24, 83.
[2] Там же, оп. 4, спр. 127-а, арк. 36—37.
[3] Там же, арк. 16, 17, 18, 38.

Герой Радянського Союзу О. О. Позняков. 1967 р.

Г. Романова. Вона створила підпільну юнацьку організацію «Інтернаціональну спілку», до якої ввійшла молодь різних національностей. Загинувши від рук катів, Галя жодним словом не видала своїх спільників.

За героїчну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників 90 підпільників міста згодом одержали урядові нагороди.

Самовіддано боролися проти ненависного ворога дніпродзержинці в лавах Червоної Армії. За відвагу і героїзм високого звання Героя Радянського Союзу удостоєні О. О. Ліпілін, Й. К. Сачко, А. Ф. Худякова, О. О. Позняков, М. М. Білоножко, П. К. Мурахтов.

Наприкінці вересня 1943 року частини Червоної Армії, що наступали на Дніпродзержинському напрямку, зосередилися на лівому березі Дніпра. В результаті запеклих боїв у районі села Аулів війська 3-го Українського фронту — 353-я стрілецька дивізія, 437-й винищувально-протитанковий полк, 109-й гвардійський гарматно-артилерійський полк, 51-а інженерно-саперна бригада і 52-й окремий танковий полк — розтрощили противника і 25 жовтня 1943 року визволили Дніпродзержинськ від гітлерівських окупантів. На честь цієї події столиця нашої Батьківщини Москва салютувала 20 артилерійськими залпами.

За час війни населення Дніпродзержинська зменшилось до 41 461 чол. Фашистські недолюдки силоміць вивезли до Німеччини 2994 чол., розстріляли і замордували в катівнях гестапо 1069 дніпродзержинців. Промислові підприємства були зруйновані. Тільки на заводі ім. Дзержинського вийшло з ладу 16 цехів. Великих руйнувань зазнали ДРЕС, вагонобудівний, цементний, азотнотуковий заводи, а також житловий фонд.

Славні сторінки вписали дніпродзержинці в літопис рідного міста після визволення. Роботи по відбудові очолила партійна організація, яка тоді налічувала всього 16 комуністів. Головним завданням партійних і радянських організацій, усіх трудящих стала відбудова промисловості. Мало не щодня з Москви, Поволжя, Уралу, Сибіру, Середньої Азії прибували ешелони з верстатами, інструментом, будівельними матеріалами, різним устаткуванням, з одягом, взуттям, продовольством.

Великим святом для колективу заводу ім. Дзержинського стало 21 листопада 1943 року, коли сталевари Ф. Й. Маклес і Г. А. Панкратенко дали свою першу плавку. Зливок цієї сталі і тепер зберігається на підприємстві як пам'ятник трудового подвигу металургів у дні Великої Вітчизняної війни.

На 49-й день після визволення міста прокатники виготовили перші тонни листового заліза. День і ніч не припинялася робота по підготовці до пуску двох доменних і шести мартенівських печей та уцілілих прокатних станів. У 1944 році було закінчено відбудову цементного заводу. Того ж року став до ладу перший агрегат на Дніпродзержинській ДРЕС, почав давати першу продукцію вагонобудівний завод ім. газети «Правда».

Велику організаторську роботу по відбудові міського господарства проводила Дніпродзержинська Рада депутатів трудящих, головою виконавчого комітету якої працював тоді О. І. Гриша.

Місто заліковувало рани, завдані війною. З руїн підняли робітники монумент «Прометей». В листопаді 1941 року фашисти скинули скульптуру з 20-метрової висоти на землю. Однак чавунний Прометей залишився майже непошкодженим. Гітлерівці наказали розпиляти його і вивезти на завод для переплавки. Та

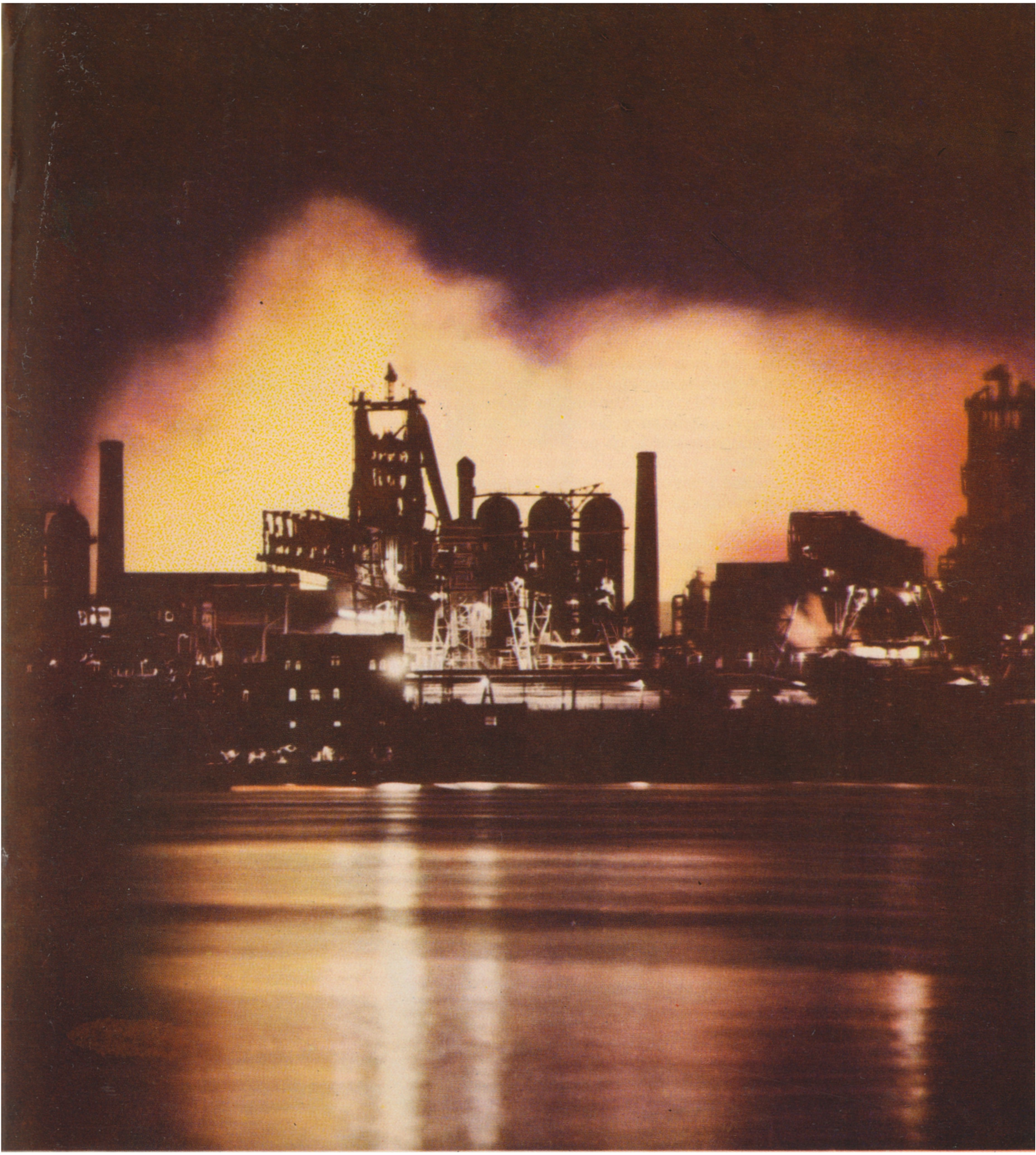

Дніпровський металургійний завод ім. Ф. Е. Дзержинського в Дніпродзержинську.

Заслужена самодіяльна народна капела бандуристів Палацу культури заводу ім. Ф. Е. Дзержинського.

Народний ансамбль танцю «Дніпро». Палац культури заводу ім. Ф. Е. Дзержинського.

робітники міського трамвайного управління — І. Д. Головко, І. Г. Халимонов, В. Ю. Іванов, Д. Л. Корнєєв — врятували скульптуру. До свята Першого травня 1944 року дніпродзержинці відновили пам'ятник. Біля його підніжжя у братській могилі поховані підпільники та воїни Червоної Армії, які віддали своє життя за визволення міста від німецько-фашистських загарбників.

За роки першої післявоєнної п'ятирічки промисловість міста була повністю відбудована. Став до ладу азотнотуковий завод, на повну потужність почали працювати коксохімічний, металургійний, вагонобудівний, котельно-допоміжного устаткування заводи. Були відновлені роботи по спорудженню другого велетня коксохімії — Баглійського заводу, у 1952 році дала продукцію перша коксова батарея. Проектного завдання по виробітку електроенергії досягла ДРЕС. Були також відбудовані всі підприємства легкої та харчової промисловості.

Вже з 1951 року в Дніпродзержинську почало розгортатися нове велике будівництво. Створюються два потужні будівельні трести: «Дзержинськбуд» і «Дніпрохімбуд», а згодом сюди після завершення робіт на спорудженні Каховської ГЕС перебазовується орденоносний трест «Дніпробуд». Однією з найбільш грандіозних новобудов міста є Дніпродзержинська ГЕС, будівництво якої розгорнулось у 1956 році. Перший її агрегат став до ладу в грудні 1963 року. Введення гідроелектростанції на повну потужність у листопаді 1965 року розв'язало водночас і великий комплекс народногосподарських завдань, зв'язаних з перспективою дальшого розвитку міста.

В роки другої післявоєнної п'ятирічки промисловий комплекс Дніпродзержинська поповнився новими підприємствами: заводами чавуноливарним і «Буддеталь», хлібозаводом, кількома допоміжними підприємствами будівельної індустрії. Металургійний, коксохімічний, вагонобудівний та цементний заводи набагато збільшили свої потужності в роки п'ятирічки за рахунок введення в дію нових цехів і агрегатів та впровадження прогресивної технології. В ці роки собівартість чавуну на заводі ім. Дзержинського була найнижчою в республіці. Багато сил і енергії справі розвитку заводу віддав Г. Е. Цуканов (нині член Центральної Ревізійної Комісії КПРС, депутат Верховної Ради СРСР), який у післявоєнні роки працював начальником мартенівського і новопрокатного цехів, головним інженером підприємства.

За роки семирічки докорінно реконструйовано підприємство будівельної індустрії — комбінат виробничих підприємств. Тут з жовтня 1962 року пущений цех по виробництву високоякісної продукції з хімпродуктів — поліхлорвінілових плиток. В липні 1965 року комбінат освоїв випуск також іншого цінного матеріалу для настилання підлоги — багатошарового лінолеуму.

Промисловість Дніпродзержинська відіграє важливу роль в республіці щодо виробництва продукції важкої індустрії. Чорна металургія займала 65,6 проц. в загальному обсязі валової продукції міста на початок 1968 року. Вона представлена сучасними доменними і мартенівськими печами, бесемерівськими конверторами, блюмінгом та потужними прокатними станами заводу ім. Дзержинського. На одному тільки металургійному заводі Дніпродзержинська тепер виробляється більше чавуну, ніж давали всі заводи дореволюційної Росії.

Понад 80 видів різної продукції — кокс, бензол, смоли, азотні добрива, кислоти тощо — виробляють підприємства хімічної промисловості. Безперервно збільшує випуск аміаку, мінеральних добрив, азотної кислоти, аміачної селітри, етилбензолу, сірчаної кислоти та інших продуктів Дніпродзержинський хімічний комбінат. Він стає одним з найбільших постачальників сировини для виробництва пластмас, хімічностійких лаків, емалей, захисних плівок тощо. В цехах цього заводу у великих масштабах організоване виробництво різних хімічних засобів захисту сільськогосподарських рослин та боротьби з шкідниками полів.

За ритмічну й рентабельну роботу не раз був представлений на Всесоюзній та республіканських виставках народного господарства Дніпродзержинський коксо-

 16 8-395

хімічний завод ім. Орджонікідзе. До 1965 року завод одержав 3 дипломи 1-го, 2-го і 3-го ступенів, а також бронзові медалі за озеленення території заводу. Золотими медалями нагороджені директор заводу А. В. Бубликов та бригадир коксових печей В. В. Шкуропата; 9 срібними та 28 бронзовими медалями — кращі передовики виробництва заводу.

Дніпродзержинський коксохімічний завод — перше підприємство комуністичної праці в республіці. Це звання йому присвоєно в 1960 році. Крім нього, це високе звання носять Баглійський коксохімічний завод, хімічний комбінат, ДРЕС, молочний завод, швейна фабрика та автобаза № 3.

Величезним унікальним підприємством є Баглійський коксохімічний завод. Нинішній обсяг виробництва коксу на заводі перевищує обсяг виробництва всіх коксохімічних заводів дореволюційної Росії. Кокс, що виробляється на заводі, надходить майже на всі металургійні підприємства Придніпровського району, а також у соціалістичні країни.

На шлакових відходах металургійного заводу розвивається будівельна індустрія. Провідне місце серед підприємств цього типу належить найбільшому в Придніпров'ї цементному заводові.

Первістком машинобудування в місті був вагонобудівний завод ім. газети «Правда». За післявоєнний період тут освоєно 25 нових типів вагонів, але головна його продукція — спеціальні вагони з перекидним пристроєм (думпкари). Другим значним підприємством металообробної промисловості є завод котельно-допоміжного устаткування і трубопроводів, який за роки семирічки подвоїв випуск продукції. Зростаючі масштаби провідних галузей промисловості зумовлюють міцні економічні зв'язки міста з багатьма промисловими центрами країни. Продукцію дніпродзержинських підприємств одержують усі союзні республіки. Експортують її також у Польщу, Болгарію, Чехословаччину, Кубу.

Про успішне виконання виробничих завдань колективами підприємств свідчить неухильний приріст валової продукції за роки семирічки — у металургійній промисловості на 26,3 проц.; машинобудуванні та металообробці — 72,2; промисловості будматеріалів — 40,7; легкій та харчовій промисловості — 85,5; виробництві електроенергії — 60,5; деревообробній — 98,1; хімічній — 69,3 процента.

Успішно виконані завдання першого року нової п'ятирічки. Понад план у 1966 році держава одержала 130 тис. тонн агломерату, 13 тис. тонн коксу, 56 тис. тонн мінеральних добрив, 107 млн. квт. год. електроенергії та багато іншої продукції на загальну суму 11 млн. крб. План по продуктивності праці виконаний на 103 проценти. Достроково, 26 грудня 1967 року, трудящі міста завершили виконання плану другого року нової п'ятирічки.

Багато дніпродзержинців за досягнуті успіхи відзначені високими урядовими нагородами. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні інженер-металург професор Г. Г. Орєшкін, інженер А. К. Рудков, сталевар В. В. Канарейкін, оператор М. П. Іванін, майстри доменних печей В. Ф. Пільтяй, І. А. Чернецький, старший горновий С. Ф. Гладкий, начальник цеху хімкомбінату Г. П. Кочетова, майстер цеху хімкомбінату М. Г. Моргун, бригадир тресту «Дзержинськбуд» М. С. Чайка, машиністи-крановщики тресту «Дніпробуд» А. К. Маслак і цементного заводу Є. П. Пархоменко, бригадир тресту «Дніпрохімбуд» К. М. Кирилішин, начальник цеху швейної фабрики Р. А. Левченко.

Заслуженим авторитетом серед

Дніпродзержинський індустріальний інститут. 1967 р.

Герої Соціалістичної Праці — жителі м. Дніпродзержинська. Зліва направо: у першому ряду вгорі — С. Ф. Гладкий, М. П. Іванін, В. В. Канарейкін, К. М. Кирилішин, Г. П. Кочетова; у другому — Р. А. Левченко, А. К. Маслак, М. Г. Моргун, Д. Д. Мурчич, Г. Г. Орєшкін; у третьому — Є. П. Пархоменко, В. Ф. Пільтяй, А. К. Рудков, М. С. Чайка, І. А. Чернецький.

трудящих Дніпродзержинська користуються майстри коксохімічного заводу ім. Орджонікідзе — П. Г. Хоменко, М. М. Гуліда, Г. Л. Мойсеєнко, майстер електростанції Є. О. Кльомін та інші.

За успішне виконання завдань семирічного плану в 1966 році нагороджено орденом Леніна завод ім. Дзержинського. Урядовими нагородами була відзначена велика група робітників та інженерно-технічних працівників заводу, зокрема орденом Леніна — 13 чол., орденом Трудового Червоного Прапора — 39, орденом «Знак Пошани» — 77 та медалями — 117 чоловік. Тоді одержали урядові нагороди і працівники Дніпродзержинського хімічного комбінату: орден Леніна — 5 чол., орден Трудового Червоного Прапора—12, орден «Знак Пошани»— 31, медалі — 34 чоловіки.

Всього орденами і медалями Радянського Союзу нагороджений 361 дніпродзержинець.

У соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та встановлення Радянської влади на Україні найкращих ви-

робничих успіхів досягли колективи заводів коксохімічного ім. Орджонікідзе, ім. Дзержинського і тресту «Дзержинськбуд», яким вручено на вічне зберігання Пам'ятні прапори ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Пам'ятним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і республіканської Ради профспілок нагороджений колектив хімічного комбінату.

Авангардну роль у цих трудових перемогах відіграє 15-тисячний колектив комуністів, об'єднаних в 241 первинну партійну організацію. Важливим, насамперед, є те, що з цього числа понад 10 тис. чол. працюють у промисловості, а всього зайнято в сфері матеріального виробництва майже 12 тис. членів партії. Зусилля цього великого загону комуністів на розв'язання важливих господарських та політичних завдань спрямовує міський комітет КП України.

Дбаючи про послідовне втілення в життя промислових підприємств рішень Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України про нову систему планування та економічного стимулювання, партійні організації стали ініціаторами економічного навчання кадрів. На Баглійському коксохімічному заводі слухачами економічних шкіл є начальники цехів і відділів, майстри, головні спеціалісти заводу — всього 66 чол. Партком широко використовує і такі форми підвищення кваліфікації, як популяризація роботи школи комуністичної праці, проведення «днів економічної науки», техніко-економічних конференцій та інше. На цементному заводі діє університет технічного прогресу, де навчаються секретарі партійних організацій, інженерно-технічні працівники і робітники провідних професій. Група раціоналізаторів цеху випалу цього підприємства внесла пропозиції по реконструкції сировинного відділу, що дало економічну вигоду заводу більше як на 48 тис. карбованців.

Профспілкова організація міста спрямовує соціалістичне змагання на максимальне використання потужностей механізмів та економію виробництва.

Значну роль у виявленні і використанні резервів, піднесенні ефективності виробництва відіграли постійно діючі наради, робота громадського бюро економічного аналізу, технічного нормування і організації праці, групи народного контролю і пости комсомольського прожектора.

В центрі особливої уваги партійних і профспілкових організацій підприємств міста є наукова організація праці. Заводською радою НОП на Дніпродзержинському коксохімічному заводі керує головний інженер В. О. Буряк. На цементному заводі є спеціальне бюро у складі 19 чол., куди входять інженери, начальники цехів, відділів, майстри і робітники. Створені такі бюро і в цехах. У пропаганді цих нових заходів беруть участь все більше й більше виробничників.

242 профспілкові організації Дніпродзержинська активно впливають на виробниче, громадське життя колективів підприємств, будов, установ, навчальних закладів. Це наочно видно хоч би на прикладі найбільшого підприємства міста — заводу ім. Дзержинського. Під керівництвом заводського партійного комітету профспілкова організація широко розгорнула соціалістичне змагання на честь 50-річчя Комуністичної партії України та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Профспілкові збори в цехах, відділах, лабораторіях заводу обговорюють не лише виробничі, але й питання культури та побуту трудящих. Багато значного, корисного в цій галузі завком разом з дирекцією заводу вже здійснив. Тепер чимало цехів Дзержинки мають власні, добре обладнані туристичні бази на лівому березі Дніпра. В 1968 році здано в експлуатацію санаторний корпус у Моршині, збудований заводом разом з іншими підприємствами. Споруджується корпус будинку відпочинку в Одесі. Для дітей дошкільного віку будується на мальовничому березі Орелі перша черга дачі на 250 місць.

Велику роботу серед молоді проводить міська комсомольська організація, яка об'єднує 184 первинні організації на підприємствах, в установах, школах, технікумах та ін. Кількість комсомольців в них — майже 23 тис. чоловік. Різноманітні форми цієї роботи: шефство над ударними будовами, політичне навчання, діяль-

ність «Комсомольського прожектора», вечори-зустрічі з ветеранами революції, героями громадянської та Великої Вітчизняної воєн і інше.

Група комсомольців хімічного комбінату пройшла маршрутом легендарного рейду танка Т-34, командиром якого був колишній робітник цього підприємства Герой Радянського Союзу С. X. Горобець, що віддав життя за Батьківщину в суворі воєнні роки.

Все більше трудівників міста залучаються до активного громадського життя. 350 депутатів міськради, що входять в 12 постійно діючих комісій, працюють в різних галузях народного господарства. До роботи комісій залучено тисячі робітників і робітниць міста.

Хокейне поле з штучного льоду Дніпродзержинського хімкомбінату. 1967 р.

Дніпродзержинці з вдячністю згадують С. С. Смирнова, який тривалий час очолював міську Раду депутатів трудящих.

Програмою діяльності депутатів на виборчих округах є накази виборців. При їх сприянні закінчено будівництво навчально-лабораторного корпусу індустріального технікуму, піонерського і спортивного майданчиків в районі хімкомбінату, тунелю, що з'єднує місто з селищем металургів, та аптеки. Проведена значна робота по поліпшенню обслуговування населення міським транспортом та інше.

З метою систематичного контролю за ходом спорудження житлових будинків та культурно-побутових установ створені депутатські пости. Виконком регулярно проводить семінари депутатів для піднесення їх правових знань, ознайомлення з рішеннями партійних і радянських органів. Досвід цієї роботи систематично висвітлюється в газеті «Дзержинець».

Не відходять від громадських справ ветерани революційного руху в місті, активні учасники Великої Вітчизняної війни. Виконком міської Ради депутатів трудящих з нагоди 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною прийняв постанову про встановлення звання «Почесний громадянин міста Дніпродзержинська», яке присвоюється активним учасникам партійного підпілля, партизанського руху та боїв за визволення міста від німецько-фашистських загарбників.

Перші дипломи про присвоєння цього почесного звання були вручені К. Ф. Ляудісу, І. А. Гавелі, Б. В. Толмачову, Т. У. Дураковій, В. А. Воловській, С. П. Шпаковському, X. А. Годельшину, І. В. Васильєву, С. С. Смирнову, А. В. Бубликову, М. М. Фоменко, А. І. Трофимову, П. М. Бойку, Г. П. Молчанову, М. П. Аношкину, К. Н. Горбенко, Л. З. Клименку, П. С. Кочеткову, І. М. Шепетову, М. І. Начальному, П. Л. Міняйлу, Я. С. Фомкіну за їх великі заслуги та довголітню плідну роботу в місті.

Дніпродзержинці — активні учасники боротьби за мир у всьому світі. У квітні 1959 року за вклад у справу зміцнення миру і дружби між народами колектив Дніпродзержинського металургійного заводу нагороджено медаллю Всесвітньої Ради Миру і дипломом.

Розвиток економіки Дніпродзержинська супроводжується невпинним підвищенням добробуту трудящих. В місті розгортається велике житлове і культурно-побутове будівництво. Тільки трест «Дзержинськбуд» за період з 1946 по 1958 рік збудував понад 300 тис. кв. метрів нового житла. На 1 січня 1967 року житловий фонд міста становив понад 1,5 млн. кв. метрів. Споруджено новий корпус індустрі-

ального інституту, приміщення музичного училища, каток з штучним льодом та інше. З'явилась нова площа, на якій встановлено пам'ятник Ф. Е. Дзержинському. Поліпшилось архітектурне планування міста. Багатоповерхові благоустроєні будинки зведено не тільки на кварталах центрального масиву, але й у нових районах південно-західної частини міста, в селищі гідробудівників та ін. Вирівнюються вузькі, криві вулиці, створюються широкі бульвари. Довжина вулиць з твердим покриттям досягла 230 кілометрів. Відзначається хорошим плануванням, впорядкованістю та озелененням Соцмісто, розташоване на південь від станції Баглій. Тут переважають 2—3-поверхові будівлі з прямими кварталами, асфальтованими вулицями.

Створюються зелені масиви — парки, сквери, бульвари в усіх районах міста. Зелені насадження та фруктові сади є також у межах заводських територій. Заводом-садом по праву називають Дніпродзержинський коксохімічний завод.

Заводський район — серце міста, його адміністративний та культурний центр — найбільш опоряджена і пожвавлена його частина. Головною магістраллю, архітектурною і транспортною віссю Дніпродзержинська є проспект ім. В. І. Леніна. В центрі проспекту — широка площа, на якій споруджено в листопаді 1958 року пам'ятник вождеві й організаторові Радянської держави В. І. Леніну.

Органи Радянської влади постійно піклуються про дальше поліпшення обслуговування населення — удосконалення міської сітки водогону, каналізації, газифікації тощо. У розпорядженні міського автомобільного парку — 220 автобусів, трамвайного — 135 вагонів.

За роки семирічки товарооборот збільшився на 24,2 млн. крб., а в 1965 році дорівнював вже 102,2 млн. карбованців.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування населення. Мережа охорони здоров'я міста налічує 42 лікувальні та санітарні заклади, серед них — 8 лікарень на 2300 ліжок, 3 диспансери, 12 поліклінік. Функціонують дитяча лікарня, диспансери, водолікарня, зубопротезна поліклініка, швидка та невідкладна медична допомога. У медичних установах працюють 557 лікарів і майже 2 тис. чол. середнього медичного персоналу. Кадри з середньою медичною освітою готує медичне училище.

В місті 41 загальноосвітня школа, 13 шкіл робітничої молоді, 4 школи-інтернати, в яких навчається понад 43 тис. учнів.

Більше 12 тис. дітей виховується у дошкільних закладах. Серед великого педагогічного колективу Дніпродзержинська — заслужені вчителі школи УРСР Г. Г. Панишева, М. Д. Шрам, І. А. Гавеля, Ф. М. Карайбіда, В. І. Конькова, Т. Г. Цисецька, Ф. П. Андрієвський, В. Г. Картамишева.

Значна увага приділяється підготовці висококваліфікованих інженерно-технічних кадрів. З цією метою вечірній металургійний інститут був реорганізований у 1960 році на перший у республіці завод-втуз ім. М. І. Арсенічева. У 1967 році він перетворений на індустріальний інститут, в якому навчається близько 3200 студентів.

З середніх спеціальних навчальних закладів у місті є металургійний, індустріальний, економічний, торговельний, заочний хіміко-технологічний, промислового транспорту і енергетичний технікуми, в яких навчається 9 тис. учнів.

Тільки за два останні роки навчальними закладами міста було підготовлено для народного господарства 17,5 тис. спеціалістів.

Кваліфікованих робітників для металургійної та інших галузей промисловості готують також 7 профтехучилищ, де навчається більше 3000 чоловік.

Значну навчальну і політико-виховну роботу проводять Будинок політичної освіти міськкому КП України та міська організація товариства «Знання».

Творчо працює міське літературне об'єднання, в яке входить більше 40 літераторів. Перу письменника-дніпродзержинця О. В. Коваленка належить поетичний переклад українською мовою староруської літературної пам'ятки «Слово о полку

Ігоревім», що дістав високе визнання літературної громадськості в нашій країні та за рубежем. Великого розвитку в місті набула бібліотечна справа: тут 10 міських бібліотек та 126 бібліотек різних відомств і організацій, книжковий фонд яких перевищує 2 млн. томів.

До послуг трудящих широка мережа культурно-освітніх установ. При Палаці культури металургів працюють народний драматичний театр, хореографічний, хоровий, художнього слова та інші гуртки, заслужена капела бандуристів Української РСР. Танцювальний колектив «Дніпро» — лауреат VI Всесвітнього фестивалю молоді та студентів у Москві. Він відзначений двома золотими медалями та Дипломом I ступеня Міжнародного конкурсу. «Дніпро» також удостоєний почесного звання заслуженого танцювального колективу Української РСР. Його виступи високо оцінені не тільки радянськими, а й зарубіжними глядачами в Чехословаччині, Болгарії, Фінляндії, Японії.

Значну роботу по організації відпочинку трудящих проводять палаци культури ім. Горького, будівельників і вагонобудівників. В місті 14 клубів, 5 кінотеатрів та 15 кіноустановок. Для позашкільної роботи з учнями відкрито міський Палац піонерів та школярів ім. Олега Кошового.

Рік у рік зростає значення Музею історії міста, створеного в 1957 році за ініціативою старих більшовиків — учасників революційних подій, який весь час поповнюється новими експонатами. 16 картин першої серії «З іскри — полум'я» подарував музею колишній робітник Дніпровського заводу український радянський художник В. Ф. Овчинников.

Пам'ятник Ф. Е. Дзержинському, відлитий робітниками заводу ім. Дзержинського у 1967 році (скульптор І. Г. Першудчев).

Велика увага приділяється розвиткові фізичної культури та спорту. Споруджено стадіон «Перемога» на 16 тисяч місць, 2 палаци спорту та десятки різних спортивних майданчиків, спортивних залів, водних станцій, тирів для стрільби тощо. Серед фізкультурників міста 8 майстрів спорту, 177 першорозрядників та 6,5 тис. спортсменів II і III розрядів.

Трудящі міста під керівництвом партійних організацій докладають все більших зусиль до впорядкування і дальшого розвитку господарства і культури Дніпродзержинська, вносять вагомий вклад у будівництво комунізму.

К. М. ГИБАЛО, Т. Т. КОЦЮБИНСЬКИЙ,
В. Є. МАЛЮК, Я. С. ФОМКІН

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ РАЙОН

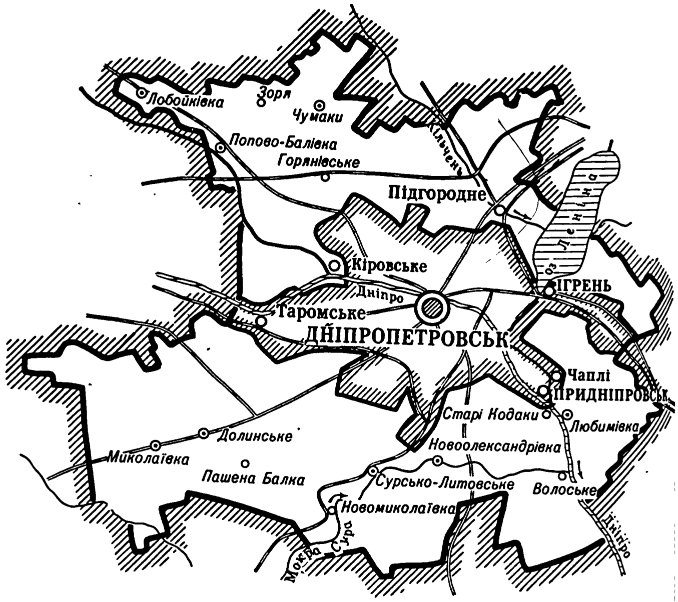

ПІДГОРО́ДНЕ

Підгородне — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковане село Куроїдівка. Розташоване по обох берегах річки Кільчені — правої притоки Самари (басейн Дніпра), за 14 км на північ від Дніпропетровська. Населення — 16,7 тис. чоловік.

Перші поселення на території сучасного Підгородного та його околиць виникли ще на початку XVII століття. Спершу тут були зимівники (хутори) козаків та військової старшини із запорізького містечка Старої Самари[1]. Кількість зимівників почала збільшуватись після спорудження тут у 1688 році Богородицької (Усть-Самарської) фортеці для захисту від татарських нападів[2]. Частина запорожців залишила тоді Стару Самару і остаточно осіла по річці Кільчені. Після ліквідації Запорізької Січі козацькі зимівники були об'єднані в 1778 році у слободу Підгородну. Походження цієї назви пов'язане з тим, що слобода була розташована поблизу губернського міста Катеринослава (під городом)[3]. У 1782 році в Підгородному жило 896 чоловік.

Козацьке населення слободи у 1787 році було приписане царським урядом до новоутвореного Катеринославського козачого війська, виборні козаки відбували військову службу в Полтавському кінному полку. Після ліквідації в 1796 році Катеринославського війська частину населення Підгородного переселено на Кубань, а тих, що залишились, перевели на становище державних селян. Вони одержали земельні наділи, які не могли залишати без дозволу властей. За користування землею селяни сплачували в казну грошові і натуральні податки та виконували різні повинності.

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, 1880, стор. 411, 412.

[2] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 178.

[3] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 186, 187.

За переписом 1826 року в Підгородному налічувалося 180 дворів з населенням 1044 чоловіка. Тут було 8 вітряків та кілька водяних млинів. Жили селяни із землеробства та скотарства. Вони мали 6155 десятин землі, в т. ч. 3894 десятини орної, 2150 — луків. Землі оброблялись важким плугом — сабаном, у який запрягали по 5 пар волів. Мало хто мав змогу тримати таку кількість робочої худоби, отже доводилося звертатись до супряг або за відробіток брати тягло у заможних селян. В урожайні роки селяни мали змогу сплатити частину недоїмок і дещо продати. Але такі роки траплялися не часто. Більшість жителів села жила у злиднях. Важким тягарем на їх плечі лягали повинності на користь держави. Особливо важкою була шляхова і підводна повинності. Населення Підгородного мусило працювати на впорядкуванні великого Московського тракту, що проходив через село в напрямку до Катеринослава, і забезпечувати його гужовим транспортом.

Часті неврожаї, відстала техніка землеробства погіршували становище селян. «В разі убогого врожаю,— писав катеринославський губернатор у своєму звіті за 1829 рік,— жителі заробляють на харчі ремеслами, працюючи у заможних обивателів»[1].

Посилювалася класова диференціація селян. Багатії села, господарства яких зміцнювалися за рахунок розореної бідноти, брали участь у виставці сільськогосподарських виробів, організованій у вересні 1845 року в Катеринославі. Чотири з них одержали нагороду від 4 до 7 крб. за розведення породистих іспанських овець та вирощування пшениці арнаутки[2].

В 1866 році вийшов царський указ про поземельний устрій державних селян. По селах Підгородненської та Знаменівської волостей поповзли тривожні чутки про те, нібито за цим указом зменшать земельні наділи державним селянам. У Підгородне навіть приїздила з губернського центру спеціальна комісія, щоб втихомирити селян.

Викуп державної землі у Підгородному відбувся тільки в січні 1887 року. Загалом громада села одержала 5985 десятин на 1234 ревізькі душі. Розмір одного наділу не перевищував 5 десятин[3]. Земля мала залишитися в общинному користуванні. Розорена непосильними податками і неврожаями, переважна більшість жителів села неспроможна була викупити одразу земельні наділи і щороку вносила в казну платежі з процентами.

В роки першої російської революції під впливом героїчної боротьби катеринославських робітників селянська біднота почала підніматися на боротьбу з своїми гнобителями. В рапорті новомосковського повітового справника катеринославському губернатору від 28 жовтня 1905 року повідомлялось, що «селяни з сіл Підгородного і Куроїдівки найближчим часом мають намір розгромити економію поміщика Мизка. Настрій селян як цих сіл, так і інших надто піднесений і тривожний. Можливі серйозні ускладнення»[4].

Рішуче виступили селяни Підгородного проти пограбування їх під час здійснення столипінської аграрної реформи. Вони вигнали з села земського начальника. Лише після того, коли поліція заарештувала трьох найбільш активних призвідників цього виступу і покарала їх в «адміністративному порядку», селяни примушені були скоритися[5].

На формування класової свідомості сільської бідноти дедалі більший вплив справляли катеринославські робітники. Особливо позначилось це в роки нового революційного піднесення. Про це красномовно свідчить лист селян губернії депутату IV Державної думи Г. І. Петровському. Селяни заявили, що «доручають

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 188, арк. 29.
[2] «Журнал Министерства государственных имуществ», 1846, ч. 18, стор. 239—244.
[3] Список населенных мест Новомосковского уезда. Екатеринослав, 1902, стор. 20, 21.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 474, арк. 39.
[5] ЦДІА СРСР, ф. ДП, 1907, спр. 108, арк. 13.

захист своїх інтересів, боротьбу проти національного пригноблення представникам селян і робітників»[1], тобто більшовицькій фракції в IV Державній думі. Листа підписали 1727 селян Новомосковського і Катеринославського повітів, у т. ч. 142 чоловіка з села Підгородного.

Напередодні першої світової війни в Підгородному налічувалось 1170 дворів і 7831 чоловік[2]. Земельний фонд села залишився без змін. В середньому на одного чоловіка припадало по $^3/_4$ десятини землі. Фактично більшість селян стала малоземельною та безземельною. Біднота села, позбавлена землі, йшла в найми до панських економій та куркульні або на заводи та майстерні Амур-Нижньодніпровська і Катеринослава.

Про рівень медичного обслуговування жителів села свідчить той факт, що в 1914 році на всю Підгородненську волость був лише один фельдшер.

Навіть на початок XX століття більшість населення Підгородного залишалась неписьменною. В селі було 3 земські школи, в яких у 1914 році навчалося 315 дітей, а закінчило лише 15 учнів[3]. Здебільшого дітям доводилося кидати школу і йти працювати.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції більшовицькі організації катеринославських заводів — Брянського, пічного, естампажного — направили своїх агітаторів у села Новомосковського та Павлоградського повітів[4]. Завдяки їх роз'яснювальній роботі селяни все більше переконувалися в контрреволюційній суті Тимчасового уряду. Вже 23 травня 1917 року трудящі Підгородного на своїй сходці висловили протест проти захоплення в країні влади капіталістами та поміщиками і виявили недовір'я губернському з'їздові українських націоналістів-«самостійників»[5].

Восени 1917 року жителі Підгородненської волості почали рубати ліс поміщика Мизка. Катеринославський «Союз земельних власників» звернувся до Тимчасового уряду з проханням негайно надіслати в Підгородне «військову силу» для захисту власності поміщика[6].

Довідавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді та створення Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним, селяни Підгородного зібрались на багатолюдний мітинг. З палкою промовою на ньому виступив О. П. Надрега, солдат-фронтовик, що повернувся додому. Він закликав односельчан приступити до запровадження в життя ленінських декретів. У січні 1918 року в Підгородному створено революційний комітет, головою якого обрали Н. Д. Дуба, теж солдата-фронтовика. Ревком приступив до експропріації земельних угідь, сільськогосподарського реманенту, худоби та іншого майна у поміщика Мизка.

Але на початку квітня 1918 року село захопили німецько-австрійські війська та їхні прихвосні — українські буржуазні націоналісти. Трудящі Підгородного під проводом більшовиків вели боротьбу з інтервентами. Було створено підпільний повстанський комітет, до складу якого увійшли М. М. Макаров-Нікітін, П. Є. Кулеба (Варнак), М. М. Язиковський, О. О. Язиковський, П. Д. Шевченко, М. П. Драган, Л. Обора, Д. М. Бут, С. І. Середняк, Н. Д. Дуб, Д. К. Дуб, П. П. Надрега та інші. Влітку 1918 року в Підгородному утворено нелегальний партійний осередок, до якого входили всі члени повстанкому.

Під час однієї з облав загонові варти вдалося захопити партизана П. К. Кроленка. Незважаючи на нелюдські тортури, мужній партизан не виказав своїх товаришів по зброї. Гетьманці зігнали все населення на сільську площу, погрозами

[1] Газ. «Южная заря», 3 липня 1913 р.
[2] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 248.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 227, спр. 141.
[4] М. О. Мацегора. Боротьба більшовиків Катеринославщини за селянські маси в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 7.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 1236, оп. 40, спр. 51, арк. 10.
[6] Там же, ф. 406, оп. 2, спр. 81, арк. 259.

вимагаючи назвати імена спільників Кроленка. Селяни мовчали. Тоді гетьманці відібрали 15 чоловік заложників. П. К. Кроленка і затриманого члена повстанкому М. М. Язиковського вони розстріляли перед натовпом, а заложників жорстоко покарали.

Хоч як лютували окупанти та гетьманці, багато жителів Підгородного вступали до партизанських загонів. За короткий час повстанкому вдалося сформувати в селі загін чисельністю близько 100 чоловік, який разом з іншими партизанськими загонами Новомосковського повіту почав рішучу боротьбу проти німецько-австрійських загарбників та гетьманців. Однією із заслуг підгородненських партизан у той час, згадує М. М. Макаров-Нікітін, було те, що вони взяли участь у захопленні 30 вагонів зброї біля станції Нижньодніпровськ-Вузловий, а також у с. Кам'янці на Дніпрі (нині село Фрунзе). Завдяки цьому були озброєні численні партизанські загони не лише Новомосковського і Павлоградського, але й партизани Кобеляцького та Костянтиноградського повітів сусідньої Полтавської губернії.

В середині листопада 1918 року партизани вигнали з Підгородного гетьманську варту і разом з повстанцями сусідніх сіл (Спаського, Голубівки та інших) взяли участь у визволенні від окупантів Новомосковська. В січні 1919 року на заклик Новомосковського ревкому та штабу 2-ї Української радянської дивізії у Підгородному сформовано партизанські загони чисельністю близько 800 чоловік, які брали участь у визволенні від петлюрівців Катеринослава.

Після відновлення Радянської влади у Підгородному створено ревком під головуванням Д. К. Мухи. Велику роль у боротьбі проти куркульства, у заготівлі продовольства відіграв комітет бідноти, організований у селі в другій половині січня 1919 року. До комітету ввійшли майже всі члени повстанкому та члени партійного осередку.

Активно боролися трудівники села проти денікінців, які захопили село в червні 1919 року. В загоні Й. Я. Лантуха, що діяв у Новомосковському повіті, було багато жителів Підгородного. В боях з денікінцями загинули партизани Л. Обора, П. Д. Шевченко, М. П. Драган та інші.

31-го грудня 1919 року частини регулярної Червоної Армії, яким допомагали партизани, визволили Підгородне від денікінських банд. Партизани частково влилися до складу червонопрапорної 30-ї Іркутської дивізії, 1-ї Кінної армії та інших червоноармійських частин.

В селі було відновлено орган Радянської влади — волосний ревком, який очолив С. М. Сутула. Велику увагу приділяв волревком здійсненню закону Всеукраїнського ревкому про землю. Організатором і керівником трудящих у відбудові народного господарства став комуністичний осередок, що відновив свою діяльність на початку 1920 року. Було проведено вибори до Ради робітничих, червоноармійських та селянських депутатів, головою якої став А. І. Сосна. В резолюції мітингу, який відбувся у березні 1920 року, жителі села записали, що «лише Радянська влада є єдиною захисницею інтересів безземельного та малоземельного селянства і що політика, яку вона проводить у земельному питанні на Україні, є найправильнішим і найкращим кроком до забезпечення селян землею і піднесення сільськогосподарського виробництва». Вітаючи героїчну Червону Армію, учасники мітингу послали також братерський привіт керівникам III Інтернаціоналу, зазначаючи, що «тільки тісне єднання і братерський союз робітників і селян є запорукою визволення пригноблених всього світу і встановлення на землі світлого царства комунізму»[1].

У серпні 1920 року в Підгородному та інших населених пунктах волості (Олександрівці, Куроїдівці) створено комітети незаможних селян (КНС), які стали міцною опорою Радянської влади на селі. Головою волосного комітету незаможники обрали активного учасника партизанського руху комуніста Н. Д. Дуба. Завдяки активній діяльності сільських комуністів та членів КНС біднота села вже в середині

[1] Газ. «Известия» [Катеринослав], 18 березня 1920 р.

1920 року одержала 5492 десятини поміщицької, церковної та куркульської землі[1].

В 1920 році в селі створено комсомольську організацію. До неї першими вступили В. П. Білий, М. Г. Булах, П. С. Грицай, Л. П. Драган, М. І. Кроленко-Іванова, Ф. С. Курочка, І. Г. Санжаровський, О. М. Скубченко, П. П. Курінний, О. М. Шенклян. Комсомольці були активними помічниками партійного осередку в боротьбі за здійснення соціалістичних перетворень. Вони проводили політичну і культурно-освітню роботу серед молоді. У 1924 році комсомольці відкрили сільбуд (завідуючим його став В. П. Білий), сільську бібліотеку, заклали парк.

Активну участь у громадському житті села брали жінки — Г. П. Обора, К. І. Кругляк. Г. П. Обора, яка зберегла під час денікінської окупації 58 гвинтівок та 130 ящиків патронів і передала їх потім Червоній Армії, була делегатом 1-го Всеукраїнського з'їзду робітниць, селянок і козачок, що відбувся в листопаді 1920 року у Харкові. Жінки організовували школи лікнепу і навчалися в них, докладали величезних зусиль, щоб організувати допомогу голодуючим. На зборах жінок 6 березня 1922 року зроблено доповідь про Міжнародне жіноче свято, обрано двох селянок до волосного комітету допомоги голодуючим[2].

На 1 січня 1925 року в Підгородному, що входило тоді до Карло-Марксівського району Катеринославського округу, проживало 8261 чол., налічувалось 1562 господарства, в користуванні яких була 10 991 десятина землі[3]. В середньому на кожний двір припадало по 6 десятин землі.

У травні 1926 року у Підгородному відбулися загальні збори, на яких були присутні понад тисяча селян і селянок. З великою увагою слухали вони повідомлення депутата сільради про загальний страйк гірників у Англії. Він закликав селян подати допомогу англійським робітникам. «Нехай знає світова буржуазія,— сказав один із учасників мітингу,— що не тільки робітники, але й ми, селяни, ненавидимо буржуазію. Ми співчуваємо боротьбі англійського робітничого класу і поспішаємо йому на допомогу. Селянство тепер добре розуміє і знає, що світова буржуазія є спільним ворогом робітничого класу та селянства, і її перемогти можливо лише спільними зусиллями робітників і селян». Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, жителі села зібрали у фонд допомоги англійським робітникам понад 100 пудів хліба[4].

Ще на початку відбудовного періоду в селі виникли перші кооперативні об'єднання — товариства споживчої та сільськогосподарської кредитної кооперації. У 1923 році кілька родин незаможників організували машинно-тракторне товариство, яке відіграло важливу роль у залученні трудівників села до колективного способу господарювання. Члени товариства мали трактор «Фордзон», яким користувалися й інші жителі Підгородного. У серпні 1928 року на базі машинно-тракторного товариства організовано товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ). Спочатку в ньому об'єдналося близько 50 бідняцьких господарств. В 1929 році організовано ще 2 такі товариства — «Зоря» та «Промінь». Згодом на основі першого ТСОЗ'у утворено комуну ім. Ульянова, першим головою якої працював комуніст А. І. Кошіль, пізніше — П. О. Кудим[5].

Навесні 1929 року 12 активісток села утворили жіночу сільськогосподарську артіль «Комунарка», що спеціалізувалася на овочівництві. Головою артілі була П. Т. Кошіль, активними членами — М. І. Кроленко-Іванова, Ф. Шенклян, Ф. Донцова, В. Чорнорот, П. Лапа та ін. В 1929 році на 10 га землі вони виростили та

---

[1] Газ. «Селянська правда», 27 серпня 1920 р.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 578, арк. 70; спр. 575, арк. 65.

[3] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1-е января 1925 года, стор. 146, 147.

[4] Газ. «Звезда», 11 травня 1926 р.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3014, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

Члени бюро комсомольського осередку Підгородного. 1926 р.

здали державі близько 3 тис. цнт капусти, томатів, перцю, моркви, картоплі. 1930 року артіль об'єдналася з комуною ім. Ульянова[1].

На 1 жовтня 1930 року в комуні було 61 господарство, а на 15 червня 1931 року — 190 господарств. У 1931 році однією з перших в районі вона закінчила сівбу і послала трактори на допомогу в колгоспи «Перемога» і «Червоний партизан». Молочно-товарна ферма комуни налічувала тоді 132 корови, свиноферма — 132 свині, птахоферма 3 тис. голів птиці. Комуна мала пасіку на 50 вуликів, отару овець (150 голів). За 1929—1931 рр. комунари побудували електростанцію, корівник, телятник, свинарник, силосну башту на 300 тонн, зерносховище, гараж, печі цегельного заводу. На 1 січня 1931 року комуна мала 3 трактори, 4 двигуни. Партійна організація комуни, що об'єднувала 22 комуністи, й комсомольський осередок, у якому налічувалося 28 юнаків і дівчат, проводили велику організаторську та культурно-виховну роботу серед комунарів[2].

Комуна стала шефом ескадреного міноносця «Незаможник». Один з комунарів — Д. П. Шевченко — брав участь в урочистих зборах колективу міноносця, присвячених XIII річниці РСЧА. На тих зборах укладено договір на соціалістичне змагання між міноносцем і комуною.

Комуна ім. Ульянова відіграла велику роль у проведенні суцільної колективізації не тільки в Підгородному, а й в інших селах Дніпропетровського району. Для організації масової роботи серед селян-одноосібників сільська Рада Підгородного виділила 3 бригади по 9 чоловік. У цій роботі брав участь увесь актив комуни. На 1 жовтня 1930 року у Підгородному об'єднались у колективи 254 господарства (13 проц. від усієї їх кількості), на 1 січня 1931 року — близько 573 господарств (31 проц.). Під час проведення другої більшовицької весни в Підгородному було колективізовано 1309 господарств, що становило 67 проц. усіх господарств села[3]. Комунари організували та відрядили дві бригади до села Сурсько-Литовського, щоб його жителям передати досвід колгоспного будівництва.

Колективізація сільського господарства відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі чинили шалений опір колгоспному руху, вдавалися до різних провокацій, щоб відвернути середняцькі маси від колгоспів. Від їх рук загинули колгоспники-активісти Т. Олійник, В. Дуб та інші.

Опорою партійної організації та сільради в справі колективізації були комітет незаможних селян і комсомольці. На квітень 1930 року комсомольська організація Підгородного об'єднувала 55 чоловік. Комуністи, члени КНС та комсомольці згуртували навколо себе бідняцько-середняцькі маси села і переконали їх у перевазі колгоспного ладу. Значну допомогу в організації колгоспів подала їм виїзна редакція обласної газети «Зоря», яка побувала у Підгородному восени 1931 року Крім комуни ім. Ульянова, селяни створили ще 4 колгоспи: «Червоний лан», «Червоний

[1] Газ. «Зоря», 15 травня 1968 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3014, оп. 1, спр. 6, арк. 9
[3] За другу більшовицьку весну, за суцільну колективізацію. Дніпропетровськ. 1931, стор. 50.

Жовтень», «Червоний партизан», «13-річчя Жовтня»[1]. Суцільну колективізацію села в основному завершено у 1932 році.

Ще 19 лютого 1931 року виробнича сільськогосподарська комісія Підгородненської сільради на пропозицію членів комуни ім. Ульянова ухвалила радіофікувати всі колгоспи села. У травні 1934 року в Підгородному закінчено будівництво електропідстанції, яку підключили до Дніпрогесу.

Всі підгородненські колгоспи були міцними багатогалузевими господарствами. В результаті застосування машинного обробітку грунту, підвищення загальної культури землеробства невпинно зростали продуктивність праці і врожайність сільськогосподарських культур. Так, у 1940 році урожай зернових у колгоспах селища[2] в середньому становив 19 цнт з га. Тимчасом навіть у найбільш урожайні роки збір зернових в одноосібних господарствах не перевищував 8—10 центнерів.

На берегах Кільчені зарясніли колгоспні сади. Колгоспники самої лише артілі «Червоний партизан» висадили плодові і декоративні дерева на площі 60 га. Багато уваги садівництву приділяв ветеран колгоспного руху, нині пенсіонер Г. М. Булах.

Рік у рік зростав матеріальний достаток і культурний рівень колгоспників. Було ліквідовано ганебну спадщину минулого — неписьменність. Всі діти шкільного віку навчались у семирічній та середній школах. Багато з них після закінчення школи продовжували навчання в вузах і технікумах Дніпропетровська та інших міст.

Ще до 10-ї річниці Радянської влади в Підгородному з допомогою шефів — дніпропетровських металістів збудовано клуб. Тут працювали бібліотека, гуртки художньої самодіяльності, влаштовувались вечори молоді, лекції і бесіди, демонструвались кінофільми. Частими гостями селища були артисти з Дніпропетровська, Києва, Харкова, Москви. Жителі селища до цього часу згадують про виступ на сцені клубу у 1928 році видатного українського радянського митця І. С. Паторжинського.

В роки Великої Вітчизняної війни тисячі жителів селища Підгородного пішли захищати свою соціалістичну Батьківщину. Вже в перші дні війни на західному кордоні смертю хоробрих загинули воїни-танкісти — лейтенант І. М. Штипель і сержант М. Д. Литвиненко, а на кордоні з Фінляндією — лейтенант прикордонної застави А. С. Вусик, ім'ям якого названа тепер одна з гірських висот в Карельській АРСР. Наприкінці літа 1941 року фронт наблизився до Підгородного. 25 серпня німецько-фашистські загарбники захопили Дніпропетровськ і утворили плацдарм на лівому березі Дніпра. Того ж дня ворожа авіація бомбила Підгородне. 9 артилерійських батарей, розташованих у різних кутках селища, вели безперервний вогонь по наступаючих гітлерівських військах. 25 серпня наші війська, виконуючи наказ командування, відійшли на нові позиції. Стійкий опір ворогові чинили окремі підрозділи Червоної Армії, що потрапляли в оточення. Так, 28 серпня в Підгородному 25 червоноармійців, оточені фашистами, вступили в рукопашний бій. До останньої краплі крові захищались й інші групи бійців, з числа яких 34 загинули в нерівному бою, а 9-х тяжко поранених червоноармійців розлючені фашисти спалили[3].

Вже восени 1941 року в Підгородному почав діяти партизанський загін. Командував ним М. М. Макаров-Нікітін — активний учасник громадянської війни. Його заступник П. Є. Кулеба теж брав участь у боротьбі за владу Рад, а комісар загону Ф. Н. Тимченко відзначився в боях з японською воячиною біля озера Хасан.

Партизани поширювали серед населення відозви і листівки, виготовляли вибухівку, яку використовували для диверсій на залізниці, на заводі ім. К. Лібкнехта (м. Дніпропетровськ). На дільниці Новомосковськ—Дніпропетровськ партизани знищили десятки гітлерівців, які охороняли залізницю. В грудні 1941 року партизани напали на фашистський аеродром у Підгородному, знищили кілька літаків, цистерни з пальним та гуртожиток льотчиків. В цій операції брали участь М. М. Ма-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3014, спр. 6, арк. 95.
[2] З 1938 року Підгородне було віднесено до категорії селищ міського типу.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 78, арк. 104.

каров-Нікітін, його син Г. М. Макаров, П. Д. Шевченко, П. В. Кулеба, В. Є. Савельєв-Сучков, М. І. Дубина-Висич[1].

Вручення комсомольських квитків біля пам'ятника героям, що полягли за визволення села від фашистських загарбників. 1967 р.

Велику мужність і відвагу виявили під час війни жителі Підгородного в лавах Червоної Армії. 465 воїнів з Підгородного нагороджено орденами і медалями. Кавалером трьох орденів Слави став комуніст І. Я. Кошіль, який брав участь в обороні міст-героїв — Одеси, Севастополя, Сталінграда та у штурмі Берліна. Двох орденів Слави, ордена Червоної Зірки і медалі «За відвагу» удостоєний Ф. І. Олійник. Орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня та трьома орденами Червоної Зірки нагороджено льотчика 1-го класу комуніста Г. В. Булаха.

26 вересня 1943 року частини Червоної Армії, розгортаючи наступ на Дніпропетровському напрямку, прорвали оборону гітлерівців на річці Кільчені і визволили Підгородне[2].

Окупанти завдали селищу величезної шкоди. Було пограбовано і зруйновано 5 колгоспів, спалено школи, амбулаторію, клуб, 2400 житлових будинків колгоспників та робітників, вивезено до Німеччини 5600 голів великої рогатої худоби. За час окупації фашисти закатували десятки жителів, відправили на каторгу 240 юнаків і дівчат. Серед радянських патріотів, які стали жертвами гітлерівських катів, були й активні учасники громадянської війни: П. Є. Кулеба, П. П. Надрега, Д. К. Дуб, М. П. Драган та інші.

Після визволення селища трудящі під керівництвом партійних і радянських органів приступили до відбудови господарства. Працювати довелось у винятково важких умовах. Не вистачало тягла і робочої сили. Весь тягар господарювання падав на плечі стариків, жінок і підлітків. Велику допомогу трудящим селища подавала держава, яка виділила значні кошти для відбудови господарських і житлових приміщень, надала насіннєву позичку. Дружними зусиллями трудящих було швидко ліквідовано наслідки фашистської окупації.

Позитивно позначилося на розвитку сільськогосподарського виробництва укрупнення колгоспів селища, проведене в 1950 році. На базі артілей «Червоний лан», ім. XIII-річчя Жовтня та ім. Тельмана Самарівської сільради створено колгосп «Перемога», а до артілі ім. Ульянова приєдналися колгоспи «Червоний партизан» та «Колос» (село Куроїдівка).

В 1954—1955 рр. Дніпропетровська обласна партійна організація, вживаючи заходів до піднесення сільського господарства, зміцнила колгоспи та радгоспи області спеціалістами і керівними партійними працівниками. Так, у Підгородне був направлений С. І. Переяславський, який очолив артіль «Червоний Жовтень». У 1958 році йому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

9 листопада 1959 року артілі ім. Ульянова та «Червоний Жовтень» об'єдналися в один колгосп під назвою «Родина», до якого в 1963 році приєднано артіль ім. Леніна (село Кулебівка). Уже в 1963 році господарство колгоспу «Родина»

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. Р-19, оп. 8, спр. 399, арк. 1—10.
[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 170, 172.

налічувало 38 тракторів, 24 автомашини, 20 комбайнів, 5 дощувальних машин, бульдозер, 15 електромоторів, 2 електродоїльні установки та автопоїлки на фермах. На 100 га сільськогосподарських угідь тут було надоєно по 418 цнт молока, вироблено по 62,6 цнт м'яса. По грошовій оплаті праці колгосп вийшов на перше місце в районі.

Значне місце в колгоспі займало овочівництво. В 1964 році колгоспники завезли з Київської та Чернігівської областей картоплю високоврожайних сортів «Бородянську» та «Приєнкульську ранню» і посадили її на площі 230 га (з них 40 проц. на поливних землях). Доглядали за всіма правилами агротехнічної науки. Боронували до сходів і два рази після сходів, вручну пропололи. Вродило по 78 цнт з кожного га. Колгосп одержав 102 тис. крб. чистого доходу. Відтоді господарство почало спеціалізуватися на вирощуванні ранньої картоплі.

В лютому 1965 року колгосп «Родина» реорганізовано в радгосп «Підгородний». Радгосп став не лише великою фабрикою овочів та картоплі, але й зерна, молока та м'яса. Вже в 1965 році він продав державі 2860 цнт картоплі і одержав 267 тис. крб. чистого прибутку. А наступного року на площі 450 га зібрали по 98 цнт з га. Того ж року врожай зернових у радгоспі становив 26 тис. цнт, в перерахунку на 100 га сільськогосподарських угідь було надоєно 693 цнт молока і вироблено по 62,8 цнт м'яса. За високі показники у сільськогосподарському виробництві 14 працівників радгоспу нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — бригадира молочно-тваринницької ферми М. П. Сосика та доярок К. М. Польову і М. А. Плоху.

Трудівники колгоспу «Перемога» теж досягли значних успіхів у піднесенні громадського господарства. У січні 1967 року цей колгосп приєднано як III-й відділок до сусіднього радгоспу «Нижньодніпровський» Підгородненської селищної Ради. Це велике спеціалізоване господарство має понад 5 тис. га ріллі, в його розпорядженні 96 тракторів, 90 автомашин, 12 дощувальних агрегатів, багато іншої техніки. Основною продукцією радгоспу є овочі, якими постачають обласний центр.

З ранньої весни до пізньої осені овочі завозяться до магазинів Дніпропетровська з радгоспних ланів, а взимку свіжі капуста, буряк, цибуля, морква надходять з радгоспного овочесховища. Взимку в радгоспних теплицях вирощують: цибулю, петрушку, помідори, огірки. У 1966 році працівники радгоспу зібрали близько 28 тис. цнт зернових, на 100 га угідь виробляли по 663 цнт молока та 42,9 цнт м'яса. 27 передовиків радгоспу відзначено урядовими нагородами, серед них директор радгоспу І. Я. Сергієнко та ланкова городньої бригади М. І. Левченко удостоєні ордена Леніна.

Велику допомогу трудівникам селища подають підприємства Дніпропетровська. За їх участю було створено навколо міста овочеву зону, до якої увійшли радгоспи «Нижньодніпровський» та «Підгородний». В першому з них шефи — робітники Дніпропетровського заводу гірничо-шахтного устаткування провели зрошення кількох десятків гектарів землі. А над спорудженням складної зрошувальної системи на площі 1000 га землі працював увесь колектив тресту «Дніпротяжбуд». Його будівники споруджують в радгоспі тепличний комбінат на 52 тис. кв. м. Великий економічний ефект дасть Фрунзенська зрошувальна система. Вона зрошуватиме 40 тис. га землі, понад половина площі матиме воду вже в цій п'ятирічці.

Провідну роль у виробничому й громадському житті селища відіграють партійні та комсомольські організації. В Підгородному 5 партійних організацій, які об'єднують 180 комуністів. Тільки в радгоспі «Підгородний» на різних ділянках працюють 105 членів КПРС. 8 організацій ЛКСМУ налічують 439 комсомольців. Багато комуністів та комсомольців працюють агітаторами, є учасниками бригад комуністичної праці в радгоспах, беруть участь у роботі добровільних народних дружин, груп сприяння народному контролю та комісій селищної Ради.

Удосконалюючи організаційно-партійну роботу, суворо дотримуючись ленінських норм партійного життя, парткоми радгоспів приділяють велику увагу на-

вчанню і вихованню кадрів. Так, у радгоспі «Нижньодніпровському» створено чотири початкові політшколи, школу основ марксизму-ленінізму і економічну школу. У 1966 році тут навчалося 200 чоловік. Багато уваги приділяється розстановці кадрів на вирішальних ділянках радгоспного будівництва. З п'яти головних спеціалістів радгоспу «Підгородного» — чотири з вищою освітою. Спеціальну освіту мають усі керуючі відділками, майже всі бригадири — також фахівці або вчаться у вузах.

Добру школу господарювання проходять молоді спеціалісти. Р. І. Драган, наприклад, після закінчення сільськогосподарського інституту працювала бригадиром, агрономом-насіннєводом, а тепер вона головний агроном радгоспу. Г. П. Булах після закінчення середньої школи очолила ланку і одночасно вчилась, а нині працює агрономом-насіннєводом. В 1966 році з інститутів повернулось до радгоспу «Підгородного» 2 чол., в 1967 — ще 2, а в 1968 році сільськогосподарські інститути закінчило 3 чоловіка.

Для вивчення передового досвіду працівники радгоспу їздили до радгоспів Київської і Харківської областей, часто бувають в радгоспі «Вільнянському» Новомосковського району, де впроваджено двозмінну роботу тваринників.

Глибоко вникає у виробничу діяльність радгоспів Підгородненська селищна Рада, яка багато уваги приділяє будівництву культурно-побутових закладів, благоустрою селища. Тільки в 1966 році збудовано 150 індивідуальних і комунальних будинків робітників радгоспів. Багато вулиць тепер забруковано. Тільки протягом 1966 року прокладено близько 10 км шосейних шляхів та 6 км нових тротуарів. Селище електрифіковане і радіофіковане. В Підгородному є 18 магазинів, їдальня, чайна, електромлин, крупорушка, 2 олійниці, радіотелевізійне ательє, електромеханічна, взуттєва, швацька майстерні. Трудящі селища мають десятки власних легкових автомобілів, сотні мотоциклів, моторолерів, холодильників.

Значних успіхів досягнуто в охороні здоров'я трудящих. У Підгородному є лікарня на 70 ліжок з акушерсько-гінекологічним, стоматологічним відділеннями, рентгенкабінетом, пунктом швидкої допомоги. Там працюють 20 лікарів. Селище має 2 фельдшерсько-акушерських пункти, аптеку, 8 ясел та дитячих садків. Споруджено стадіон.

Близько 3 тис. чоловік навчається в середній, двох восьмирічних та вечірній школі робітничої молоді, де працюють 96 вчителів. 67 випускників підгородненських середніх шкіл здобули вищу освіту. 5 уродженців селища стали професорами та науковими працівниками. Якщо за часів царизму на все село тільки двоє жителів мали середню освіту, то тепер цілі сім'ї здобувають вищу освіту. Так, Г. М. Булах до революції закінчив три класи початкової школи. За роки Радянської влади його син став інженером-технологом, дочка — вчителькою біології, інженерами-механіками працюють обидва його внуки.

Дедалі вагомішою стає участь великого загону місцевої інтелігенції — інженерів, агрономів, лікарів, вчителів у громадському і культурному житті селища.

В Будинку культури радгоспу «Підгородного» працюють гуртки художньої самодіяльності, читаються лекції, проводяться вечори відпочинку. Все це забезпечує трудящим змістовне і культурне дозвілля. Особливо популярні тут виступи ансамблю бандуристів, яким керує О. С. Коваль. Ансамбль не раз брав участь в олімпіадах і одержував нагороди.

Середня школа у Підгородному. 1965 р.

У 1965 році в Підгородному побудовано широкоекранний кінотеатр. За бажанням громадськості селища, на відзнаку 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка він названий його іменем. На площі перед кінотеатром за проектом місцевого художника-скульптора В. М. Петренка споруджено пам'ятник Великому Кобзарю. Крім центрального Будинку культури та кінотеатру, в Підгородному працюють два клуби, при яких діють стаціонарні кіноустановки, гуртки художньої самодіяльності та читальні. Велику освітню роботу серед населення проводить селищна бібліотека з книжковим фондом 25 тис. примірників. Всі жителі села передплачують газети та журнали.

5 листопада 1967 року на честь 50-річчя Великого Жовтня в селищі відкрито народний історичний музей. Активну участь у його створенні взяв ветеран Великої Вітчизняної війни член КПРС О. С. Коваль. Матеріали, які експонуються в музеї, яскраво розповідають про революційне минуле, про героїку мирної праці трудящих Підгородного на шляху побудови комуністичного суспільства.

Г. Д. БОРИСЕНКО, Н. М. ДРІНЬ, І. Н. ТРАЛО.

* * *

Дніпропетровський район межує з Криничанським, Царичанським, Магдалинівським, Новомосковським, Синельниківським та Солонянським районами Дніпропетровської області. Територія — 1,5 тис. км. Населення — 65,1 тис. чол., у т. ч. міського — 26,2 тис. і сільського — 38,9 тис. чол. Густота — 43 чол. на кв. км. 2 селищним та 8 сільським Радам району підпорядковано 44 населені пункти.

Через район проходять Придніпровська залізниця, автомагістралі Дніпропетровськ—Київ, Дніпропетровськ—Кривий Ріг, Дніпропетровськ—Запоріжжя, Дніпропетровськ—Новомосковськ. Населені пункти, розташовані по Дніпру, використовують водний шлях.

На території району розташовані 17 радгоспів, 4 колгоспи, тепличний комбінат, селекційна овочево-картопляна станція, дослідні господарства Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи, Дніпропетровського заводу сільськогосподарських машин, Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, лісорозсадник обласного «Автошосдору», а також Дніпропетровська та Дніпродзержинська птахофабрики. Тут ведуть роботи будівельні організації БМУ-41 і БМУ-43 тресту «Укрводбуд», що споруджують зрошувальну систему Фрунзенського водного масиву (с. Підгородне), та лукомеліоративна станція Київського спецтресту ЛМС.

В районі 5 промислових підприємств місцевого значення, на яких працює 594 робітники. Найбільші з них — районна електропідстанція та електроремонтні майстерні, які виконують роботи по ремонту трансформаторів та іншого електрообладнання для сільськогосподарських підприємств області (с. Підгородне); гранітний кар'єр, де добувається бутовий камінь та виробляється щебінь (с. Новомиколаївка). Валова продукція всіх підприємств в 1967 році становила 2 млн. карбованців.

Загальна площа земель району — 146,5 тис. га, в т. ч.— орної землі 83,8 тис. га, пасовищ — 16,2 тис., лісів — 6,4 тис., сінокосів — 1251 га, під водоймищами і ставками — 8,3 тис. га. Колгоспи і радгоспи спеціалізуються на виробництві молока та овочів. 30 проц. районного виробництва овочів дає радгосп «Нижньодніпровський». Передовими господарствами по виробництву молока є радгоспи «Петриківський» та «Маївка».

У 1967 році під зерновими культурами в районі було зайнято 29 тис. га, під кормовими — 38,5 тис. га, під овочами і картоплею — 9,1 тис. га, під технічними культурами — 4,1 тис. га. Валовий збір зернових в тому ж році становив 647 тис. цнт, в середньому по 23,2 цнт з кожного га посіву. Овочів зібрано 772,5 тис. цнт (по 116 цнт з га).

Всі трудомісткі процеси в рільництві (на 98 проц.) та основні в тваринництві (на 70 проц.) механізовані. Машинно-тракторний парк колгоспів і радгоспів району налічує 1006 тракторів, 96 зернових комбайнів, 95 кукурудзозбиральних, 106 силосозбиральних комбайнів, 658 вантажних автомашин.

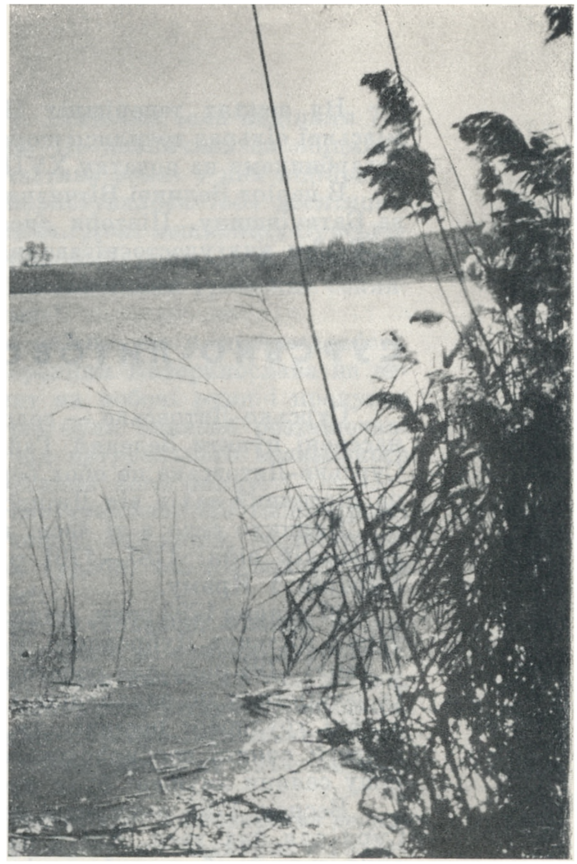

Річка Кільчень. 1967 р.

За станом на 1 січня 1968 року в радгоспах та колгоспах налічувалося 53,5 тис. голів великої рогатої худоби. В 1967 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 560 цнт молока, по 47,6 цнт м'яса, по 82,5 тис. шт. яєць.

За успіхи у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції у післявоєнний період 15 радгоспів і колгоспів району були учасниками Всесоюзної виставки досягнень народного господарства.

В районі — 12 Героїв Соціалістичної Праці, 326 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами і медалями СРСР. Звання колективів комуністичної праці присвоєно 48 бригадам і фермам, в яких працює 1269 чол. Почесне звання ударників комуністичної праці завоювало 717 трудівників радгоспів та колгоспів району.

Населення району обслуговують 122 торговельні підприємства і магазини, товарооборот яких у 1967 році становив понад 14,2 млн. карбованців.

Про піднесення матеріального добробуту трудящих свідчить широкий розмах житлового будівництва. За післявоєнні роки збудовано 587,5 тис. кв. метрів житла. Тільки в 1967 році збудовано 18 370 кв. м житла за рахунок держави, 318 будинків споруджено колгоспниками і працівниками радгоспів.

Трудящих району обслуговують 6 лікарень на 250 ліжок, 4 амбулаторії, 11 аптек, 31 фельдшерсько-акушерський пункт, 2 пологові будинки, 12 дитячих ясел. В медичних закладах району працює 38 лікарів та 125 працівників середнього медичного персоналу, з яких 2 відмінники охорони здоров'я.

У 6 середніх, 16 восьмирічних і 22 початкових та в 3 вечірніх середніх школах робітничої і сільської молоді в 1967/68 навчальному році навчалося 9 тис. учнів. В школах працює 572 вчителі. Серед них 8 відмінників народної освіти.

В селах району є 28 клубів, 6 будинків культури, 34 бібліотеки з загальним книжковим фондом понад 234,5 тис. книг. В клубах району створено 198 колективів художньої самодіяльності, в роботі яких бере участь 2940 чол. Кращі колективи художньої самодіяльності — хори радгоспів «Зорі» і «Перемоги», чоловічий вокальний ансамбль радгоспу «Краснопільського» — відзначені на обласному фестивалі 1967 року дипломами. У районі — один широкоекранний кінотеатр та 37 кіностаціонарів.

Близько 500 лекторів товариства «Знання» об'єднані у 28 місцевих групах. Працюють 7 народних університетів. Велику масово-політичну роботу серед трудящих провадять 54 постійно діючих агітпункти, 47 агітколективів. У районі на 20 тис. дворів у 1968 році передплачено 50,3 тис. прим. газет і журналів. Районна газета «Дніпровська зоря» об'єднує навколо себе 210 робсількорів, в радгоспі «Більшовик» виходить багатотиражна газета.

На землях теперішніх Новоолександрівської, Сурсько-Литовської та Любимівської сільрад точились жорстокі бої запорізьких козаків з польсько-литовськими загарбниками на початку XVII століття.

В період Великої Вітчизняної війни 5,5 тис. жителів району взяли участь в боях за Батьківщину. Півтори тисячі воїнів нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, 2 з них удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

СУ́РСЬКО-ЛИТО́ВСЬКЕ

Сурсько-Литовське — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти Зелений Гай, Новомиколаївка, Сурсько-Клевцеве. Розташоване Сурсько-Литовське по обох берегах річки Мокрої Сури (притока Дніпра), за 7 км на південний захід від Дніпропетровська. Населення — 4330 чоловік.

Виникло село в ті часи, коли після перемоги російських військ у російсько-турецькій війні 1787—1791 рр. почалось інтенсивне заселення земель південної України і Криму.

30 травня 1793 року, згідно царського указу, селяни казенної суконної мануфактури з містечка Дубровного Могилівської губернії переводились до Катеринослава. В липні 1794 року для роботи на фабриках прибуло 285 сімей, всього 1792 чоловіка. Їх розмістили по навколишніх казенних селах. Протягом зими переселенці терпіли великі труднощі: посіяні для них озимі не вродили, на кожну сім'ю припало по півтори копиці необмолоченого жита. Частина коней від нестачі кормів загинула, іншу селяни змушені були продати за безцінь.

Весною 1795 року вони переїхали в побудовані по двох берегах річки Мокрої Сури для них хати. Але й на новому місці обробляти землю мали змогу лише ті сім'ї, у яких збереглися коні. У перший рік земля нічого не вродила. До осені становище селян стало катастрофічним. Не вистачало продуктів харчування, не було криниць. Доводилось вживати річкову воду, від чого почались інфекційні захворювання. Голод і хвороби так виснажили поселенців, що вони не могли працювати на будівництві суконної мануфактури. Через 4 роки після переселення кількість населення зменшилась на 599 чоловік [1].

В перші роки заснування поселення не мало офіційної назви, але вже в 1798 році в одному з документів воно згадується як казенне село Дубровинське, в іншому — як слобода Сурська[2]. На початку XIX століття за селом закріпилась назва фабричної слободи Сурсько-Литовської[3].

На початку XIX століття тут збудували прядильню і ткальню з чотирма верстатами, які були філією Катеринославської фабрики казенного відомства. Проте майстерні ці проіснували недовго, виробництво виявилось малоефективним.

Основним заняттям жителів села було й далі землеробство, в їх користуванні було 6890 десятин землі. Але на прибутки від свого господарства селяни прожити не могли, тому багато з них наймалися на роботу до Катеринославської суконної і панчішної фабрик.

За десятою ревізією в 1858 році в селі налічувалось 1417 жителів. Село не мало ні школи, ні лікарні.

Після скасування кріпосного права царські укази про поземельний устрій державних селян на Україні вийшли в 1866—1867 рр. А перехід до викупу землі в Сур-

---

[1] Центральний державний архів давніх актів (далі ЦДАДА), ф. 1354, оп. 1, спр. 1, арк. 17.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 22, арк. 5.

[3] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 178, 180.

сько-Литовському розпочався лише з січня 1887 року. Жителям села виділили 774 наділи[1]. Розмір одного наділу становив 7,9 десятини. Не дивлячись на обіцянку зберегти за державними селянами їхні землі, все ж частину землі у них відібрали. Якщо в 1857 році населення Сурсько-Литовського користувалося 7561 десятиною землі, то в 1887 році в нього залишилася 6051 десятина. Долі мешканців Сурсько-Литовського повною мірою стосувалася оцінка реформи 1861 року В. І. Леніним, який писав, «що пресловуте «визволення» було найбезсовіснішим грабежем селян, було рядом насильств і цілковитою наругою над ними»[2].

Скасування кріпацтва сприяло розвиткові капіталізму як в промисловості, так і в сільському господарстві. У зв'язку з перетворенням Катеринослава на великий промисловий центр півдня Росії зростає попит на робочі руки і продукти сільського господарства. В селах, особливо в тих, що були близько розташовані від промислових міст, відбувався процес переходу від натурального селянського господарства до товарного виробництва і підпорядкування його ринку.

На 1 січня 1883 року в Сурсько-Литовському налічувалось 429 господарств, яким належало 6111 десятин землі, 339 волів, 612 коней, 395 корів. Із загальної кількості господарств 108 (25 проц.) не мали робочої худоби, 145 (34 проц.) — не мали корів, а в 50 (12 проц.) не було ніякої худоби[3].

На 24 травня 1884 року в 2442 селян, приписаних до сільської общини в Сурсько-Литовському, 54 чол. вже не мешкали в селі, а 90 ходили на тривалі заробітки. В селі також було 54 чол., не приписаних до общини. Серед них — 19 чол. міщан, 15 чол. духовенства і 20 чол. іншого стану, з яких 8 займалися різними ремеслами, а 12 — хліборобством[4]. З 1884 по 1897 рік населення Сурсько-Литовського, яке було волосним центром Катеринославського повіту, збільшилось на 1214 жителів і налічувало 3656 чоловік.

Внаслідок посилення процесу диференціації селянства їхні господарства дедалі більше дробилися. Так, наприклад, якщо в 1858 році в селі було 235 дворів, в 1883—429, то у 1898 році їх стало 573, а землі в селі не збільшилось. Багато господарств були бідняцькими. В 1898 році 122 двори мали по 5 десятин, 143 — від 5 до 10 десятин, 221 — від 10 до 15 десятин і тільки 83 господарства — більше як по 15 десятин землі[5].

Більшість господарств не мали для обробітку землі необхідного робочого тягла і реманенту. Так, у селі в 1898 році налічувалось 107 господарств без будь-якого реманенту, 217 — без плуга і букера, 116 — без робочої худоби.

У 1897 році в Сурсько-Литовському працював паровий млин, який обслуговувало 5 робітників.

Постійне спілкування з робітниками Катеринослава сприяло посиленню революційних настроїв на селі. Це особливо позначилося під час першої буржуазно-демократичної революції в Росії. Відомості про революційні виступи 1905 року в країні і особливо в Катеринославі швидко доходили до села. Частина селян щоденно бувала в місті, де жваво цікавилася подіями. Щоб зрозуміти те, що відбувалося, селяни часто зверталися за поясненнями до місцевого вчителя, влаштовували сходки. На одну із сходок прибув організатор революційного виступу в селі Солоному В. О. Строменко, який у своїй промові закликав селян об'єднатися з населенням навколишніх сіл для боротьби за землю. Селяни обрали волосний комітет селянської спілки на чолі з вчителем С. А. Абрамчиком[6]. Наприкінці грудня 1905 року жителі Сурсько-Литовського виступили на підтримку селян села Солоного, де тоді

[1] Список населенных мест Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1902, стор. 20, 21.

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 17, стор. 89.

[3] Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1882 г. Екатеринослав, 1883, стор. 173, 247.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 238, арк. 2.

[5] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1, ч. 1—2, стор. 134, 135.

[6] Журн. «Робітник освіти», 1925, № 12, стор. 18.

відбувалось заворушення. Коли через село проїжджав до Солоного стражник, вдарив набатний дзвін. Збіглась уся громада з рушницями, і стражника не пропустили в Солоне. Іншим разом, дізнавшись, що через Сурсько-Литовське пройде каральний загін в напрямку Солоного, селяни направили туди зв'язківців, щоб попередити про це. Царським військам удалось придушити силою селянське повстання в Солоному та в інших селах. Членів волосного комітету селянської спілки в Сурсько-Литовському теж було заарештовано.

Становище основної маси селян дуже погіршало в результаті проведення столипінської аграрної реформи. За рахунок бідноти збільшували свої наділи куркулі. Тривало і роздроблення селянських господарств. Так, наприклад, якщо в 1898 році тут було 573 господарства, а у 1905 році — 636[1], то в 1914 році їх налічувалось уже 772[2].

Злидні і темрява панували в селі. Хоч тут і працювали однокласна церковнопарафіальна школа і міністерське двокласне училище, та письменних було дуже мало. В 1898 році у 261 сім'ї не було жодного письменного. Школу відвідували далеко не всі діти. А ті, що вчилися, не завжди закінчували її. Так, у грудні 1914 року в училищі навчалися 204 учні, а весною 1915 року закінчили навчання лише 6 чоловік. Через відсутність приміщення восени відмовлено в прийомі 142 дітям[3].

Тільки перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції докорінно змінила життя селян. Делегати повітового селянського з'їзду, який проходив у Катеринославі, повернувшись до села, очолили бідноту на боротьбу за Радянську владу. Вони розпустили волосне земство, створили волосний революційний комітет та земельну комісію. Земельна комісія приступила до розподілу поміщицьких земель, вилучення лишків землі у куркулів. Біднота Сурсько-Литовського одержала близько 2 тис. десятин землі.

В квітні 1918 року село окупували німецько-австрійські загарбники, в обозі яких повернулася на Україну контрреволюційна Центральна рада. Окупанти встановили режим насильства, грабежу і терору. Каральний загін розстріляв у Сурсько-Литовському 55 селян і багатьох побив шомполами.

Найбідніше селянство Сурсько-Литовського стало на захист Радянської влади. В роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції багато трудівників села пішло в повстансько-партизанські загони, в регулярні частини Червоної Армії.

Велика робота по налагодженню господарського та культурного життя розгорнулась у Сурсько-Литовському після остаточного відновлення тут у грудні 1919 року Радянської влади. Створений у серпні 1920 року комітет незаможних селян став міцною опорою Радянської влади в селі. Волосна Рада та КНС вживали рішучих заходів, щоб якнайшвидше здійснити перші аграрні закони Радянської влади. Вони реквізували також лишки посівного матеріалу та господарський реманент у куркулів і розподілили все це серед бідноти і сімей червоноармійців. Трудящі Сурсько-Литовського взяли активну участь в проведенні «Тижня допомоги фронту». Для потреб Червоної Армії вони зібрали велику кількість хліба, картоплі, одягу.

Керуючись рішеннями X з'їзду партії, Катеринославська повітова організація вжила важливих заходів до зміцнення Радянської влади на селі. 24 березня 1921 року вона послала в Сурсько-Литовське та інші села повіту групу політпрацівників, які допомогли очистити Ради і КНС від куркулів та спекулятивних елементів. На початку липня в КНС було 37 членів, кількість їх збільшувалась за рахунок найбіднішого селянства. При КНС для боротьби з бандитизмом було створено бойову дружину, яка в червні 1921 року налічувала 29 чоловік.

У березні 1922 року в Сурсько-Литовському створено партійний осередок, його секретарем став Д. Ю. Цимбалов[4]. Головою волвиконкому селяни обрали кому-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 6, спр. 36, арк. 20.
[2] Вся Екатеринославская губерния, 1914 г., стор. 27
[3] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 227, спр. 141, арк. 29.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр 150, арк. 245.

ніста П. Я. Косенка, головою КНС — комуніста І. Т. Сердюка. Члени партії брали участь у проведенні посівної кампанії, в організації допомоги голодуючим, у створенні сільського комітету взаємодопомоги.

Під керівництвом партійного осередку активно працювала комсомольська організація, яка була оформлена ще в 1921 році. Першим ватажком сурсько-литовських комсомольців став Т. М. Кузьменко. Комсомольці А. С. Горовий, А. Лісунов, А. С. Ор'їв та ін. брали активну участь в проведенні культурно-освітніх заходів. У селі почала працювати семирічна і початкова школи, хата-читальня, гуртки по ліквідації неписьменності, відкрито амбулаторію.

Завдяки великій агітаційній роботі комуністів трудяще селянство Сурсько-Литовського поступово ставало на соціалістичний шлях господарювання. Ще задовго до масової колективізації в селі виникли різні форми сільськогосподарської кооперації. А на початку 1930 року з ініціативи партійної організації, яка налічувала в той час 14 комуністів, створено товариство спільного обробітку землі.

На початку 30-х років бідняки та середняки села об'єдналися в 6 колгоспів: «Сталінець», «Більшовик», «Червоногвардієць», ім. Будьонного, ім. Ворошилова, ім. 30-ї Іркутської дивізії. Організаторами і першими керівниками колгоспів були Ф. П. Карпов, Д. Я. Кужельний, Н. В. Кужельний, І. Н. Минов та інші. Переборюючи труднощі, колгоспи поступово зміцнювались. Зросло громадське господарство, підвищився матеріальний і культурний рівень життя колгоспників Сурсько-Литовського. За 1937—1939 рр. тваринники колгоспу ім. Будьонного виростили по 19 і більше поросят від кожної з 16 свиноматок. У 1939—1940 рр. колектив занесли до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Зростав добробут колгоспників, підвищувалась культура села, яке було повністю електрифіковано та радіофіковано. В клубі регулярно демонструвались кінофільми. Велику культурну і освітню роботу в селі проводив учительський колектив середньої школи. Загальну повагу населення здобули учителі Г. А. Кавура, Г. Ф. Орлов. В школі працювала бойова комсомольська організація.

Суворі випробування випали на долю жителів Сурсько-Литовського в роки Великої Вітчизняної війни. 18 серпня 1941 року село окупували фашистські загарбники. Вони розстріляли комуністів І. Х. Кужельного, П. П. Карнауха, Х. А. Дибріна та інших патріотів, на каторгу до Німеччини насильно відправили 152 мешканці села. Окупанти пограбували колгоспне майно, вивезли 820 голів рогатої худоби.

23 жовтня 1943 року війська Червоної Армії визволили Сурсько-Литовське від німецько-фашистських загарбників. У боях за село брали участь воїни 12-ї танкової дивізії, якою командував Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант Ю. Г. Пушкін.

З перших днів визволення села сільська Рада організувала колгоспників на відбудову зруйнованого господарства. 1 квітня 1944 року в Сурсько-Литовському відновлено партійну організацію. Комуністи створили великий актив з числа безпартійних, які брали участь у відродженні рідного села, збирали кошти на танкову колону, подарунки воїнам Червоної Армії, проводили передплату 3-ї державної воєнної позики тощо. У грудні 1944 року відновлено й комсомольські організації колгоспу ім. Ворошилова, МТС та школи. Відбудовувати народне господарство доводилося в неймовірно тяжких умовах. Основною силою в колгоспі були жінки, старики і підлітки. Не вистачало тяглової сили та необхідного сільськогосподарського реманенту. На 1 січня 1944 року колгосп ім. Будьонного мав усього 6 корів і 8 свиноматок, колгосп ім. Ворошилова — 2 корови, а колгосп ім. 30-ї Іркутської дивізії — жодної. В розпорядженні всіх шести колгоспів села було 115 кінних плугів, 8 жаток-самоскидок, 51 лобогрійка, 1 молотарка, 33 віялки, 5 триєрів зернових, 5 соломорізок, 4 двигуни різних систем, 142 робочих коней і 2 пари волів[1]. Завдяки допомозі, поданій державою і колгоспами різних районів

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 355, арк. 124, 126, 165, 167, 200, 202, 228, 230.

країни, а також в результаті самовідданої праці трудівників села в 1944 та 1945 рр. колгоспи змогли виробити значну кількість сільськогосподарських продуктів і лишки здати у державні засіки.

Дальшому зміцненню колгоспів сприяло їх укрупнення. Влітку 1950 року на базі 6 колгоспів створено 2 артілі, які в 1959 році об'єднались в одну — ім. Дзержинського, її виробнича потужність рік у рік зростала. Колгосп став багатогалузевим господарством, в його розпорядженні 6388 га землі, в т. ч. 5154 га — орної. Всі трудомісткі процеси по обробітку землі, праця на фермах механізовані й автоматизовані. Артіль має 38 тракторів, 22 комбайни, 31 автомашину і багато іншої техніки. Середня врожайність зернових з кожного га посіву в 1966 році досягла тут 26,3 цнт. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 39 цнт м'яса, надоєно по 460 цнт молока. Поголів'я худоби збільшилось до 3330 голів. Грошовий доход колгоспу порівняно з 1955 роком збільшився в 9,5 раза і становив 1 465 705 крб.

Всі ці досягнення — результат сумлінної праці трудівників села. За самовіддану працю в післявоєнний період колгоспники О. Д. Парфенов і П. А. Бойченко удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці. О. Д. Дибрін нагороджений орденом Леніна. Тільки в 1966 році орденами і медалями було нагороджено 9 колгоспників, в т. ч. орденом Леніна — голову колгоспу А. П. Перетятька і тракториста В. Ф. Скляренка. Комплексну бригаду колгоспу в передтравневому змаганні 1966 року занесено на обласну Дошку пошани, а її бригадира Р. Ф. Рєзцова нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Велику роботу проводять на селі комуністи. В Сурсько-Литовському є 5 партійних організацій, які охоплюють 110 комуністів. 122 комсомольці працюють теж на всіх важливих ділянках колгоспного виробництва.

Партійна організація артілі ім. Дзержинського неухильно дбає про зміцнення колгоспу кваліфікованими кадрами. На 1 січня 1967 року тут працювали 4 спеціалісти з вищою освітою та 9 — з середньою спеціальною, 5 колгоспників заочно навчалося в технікумах. У зимовий період регулярно проводиться агрозоотехнавчання колгоспників. В 1966—67 рр. в колгоспі працювали курси шоферів.

Важливу роль у житті села відіграє шефство колективу заводу ім. Петровського. Значну допомогу подали шефи в будівництві приміщень правління колгоспу, сільської Ради, вузла зв'язку, приміщень тваринницьких ферм. Глибоко вникаючи в сільськогосподарське виробництво, інженерно-технічні працівники заводу шукають нових шляхів полегшення праці тваринників, механізаторів, значного піднесення продуктивності їх праці. Щороку представники заводу беруть участь у звітно-виборних зборах колгоспу. За участю членів парткому та завкому, колективу художньої самодіяльності проводяться в селі свята «День врожаю», «День серпа і молота» та інші. Колгоспники артілі — часті гості на заводі ім. Петровського.

За роки Радянської влади докорінно змінився соціальний склад населення Сурсько-Литовського. В селі проживає 2666 колгоспників і 1670 робітників та службовців. Частина жителів працює на залізничній станції Сурське, лісовому складі, млині, олійниці, хлібоприймальному пункті. 70 робітників і службовців трудяться у відділенні «Сільгосптехніка», яке розміщене в селі, працюють на підприємствах Дніпропетровська.

Заможно і культурно живуть трудівники села. Завдяки повсякденному піклуванню Комуністич-

Дитячий комбінат у Сурсько-Литовському. 1967 р.

ної партії і Радянської держави про добробут трудящих прийшов достаток у сім'ї робітників та колгоспників Сурсько-Литовського. В 1966 році колгоспники одержали 781 175 крб., на культурно-побутові потреби витрачено 17 436 крб. Тільки на виплату пенсій та подання одноразової допомоги у 1966 році артіль витратила 53,5 тис. карбованців.

Учні школи обладнують куток, присвячений творчості народного художника РРФСР Ф. П. Решетникова. Сурсько-Литовське, 1966 р.

Будинки в селі здебільшого нові, світлі й просторі, криті залізом та шифером. Тільки в 1965—66 рр. було споруджено 26 цегляних будинків. У 32 мешканців села — власні легкові автомашини, у 97 мотоцикли, а велосипеди — в кожній сім'ї.

Велику роботу по благоустрою села і поліпшенню культурно-побутового обслуговування трудящих здійснює сільська Рада. В селі 9 магазинів і буфетів, їдальня; швейна та телевізійна майстерні. За останній час збудовано 1 км доріг з твердим покриттям, 1,5 — тротуарів, 2 — водопроводу. Наймолодші жителі села отримали двоповерхову споруду — дитячий комбінат.

У Сурсько-Литовському є дільнична лікарня на 35 місць, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека. Серед 35 медичних працівників 4 мають вищу і 16 середню спеціальну освіту. За зразкове медичне обслуговування населення завідуючий лікарнею Г. В. Москаленко нагороджений в 1966 році медаллю «За трудову відзнаку».

Широко увійшли в побут трудівників села книги, газети, журнали, кіно, радіо. Центр села прикрашає Будинок культури на 450 місць. В бібліотеках налічується понад 15 тис. книг, у 1968 році мешканці передплатили 2029 примірників газет і 1176 журналів.

В селі є середня з вечірнім відділенням і початкова школи, в яких працюють 36 вчителів. За роки Радянської влади середню освіту в селі здобули 600 чол., велика кількість мешканців села закінчила вищі і середні спеціальні учбові заклади в Дніпропетровську та інших містах країни.

Народним художником РРФСР, дійсним членом Академії мистецтв СРСР став уродженець Сурсько-Литовського Ф. П. Решетников. Його пензлю належать картини «Прибув на канікули», «Знову двійка» та інші. Ф. П. Решетников підтримує тісні зв'язки з громадськістю села, листується з школярами. Влітку 1966 року в середній школі створено куток, де експонуються картини художника. Ф. П. Решетников побував у рідному селі і потім згадував: «Те, що я побачив, перевершило мої сподівання. Замість затрапезного села з покритими соломою хатами, яке лишилося в моїй пам'яті, побудовано нове, сучасне. Будинки великі, світлі, є школа, клуб. Всюди радіо, телевізори. Багато велосипедів, мотоциклів. Мені хочеться знову поїхати туди, щоб створити картини з життя сучасного села, показати нову людину»[1].

О. М. ФІЛІППОВ

■

[1] Журн. «Огонек», 1966, № 37, стор. 8

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО РАЙОНУ

ДО́ЛИНСЬКЕ (до 1959 року— Попова Балка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на північний захід від обласного центру і за 9 км від залізничної станції Дніпродзержинськ Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Горького, Нове, Пашена Балка, Шевченко. Населення — 457 чоловік.

На території Долинського розташована друга городня бригада радгоспу «Долинський», який має 3831 га орної землі, 465 га пасовищ, 160 га саду. Основна спеціалізація — виробництво овочів та молока. В 1967 році радгосп зібрав по 29,4 цнт зернових з га, виробив на 100 га сільськогосподарських угідь по 513 цнт молока.

У селі — восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека.

КІ́РОВСЬКЕ (до 1938 року — Обухівка) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на березі Дніпра, за 25 км на північ від обласного центру. З Дніпропетровськом має автобусний зв'язок, курсують теплоходи. Сільській Раді підпорядковане також село Горянівське. Населення — 9,2 тис. чоловік.

Центральна садиба Дніпропетровської птахоферми міститься у Кіровському. Птахофабрика має понад 2 тис. га орної землі. В 1967 році тут вироблено на 100 га сільгоспугідь по 450 цнт молока та по 62 цнт м'яса.

У селищі — середня, дві восьмирічні та початкова школи, середня школа робітничої молоді. За післявоєнні роки селище докорінно перебудоване. В центрі його споруджено Палац культури на 500 місць з кінозалом для демонстрування широкоекранних кінофільмів. До послуг трудящих — 3 клуби, 2 бібліотеки. Понад 1200 нових житлових будинків збудовано трудящими за післявоєнний період. В 1967 році житловий фонд зріс на 1475 кв. метрів, в т. ч. 510 — для робітників птахофабрики. Працює їдальня, є меблевий магазин.

Селище засноване в другій половині XVIII століття.

На території Кіровського досліджено кілька поселень доби бронзи, катакомбної та зрубної культур (кінець III — початок I тисячоліття до н. е.). До цього ж часу відносяться і два відомих скарби бронзових виробів — серпів, кинджалів, сокир, що були знайдені під час археологічних розкопок.

ЛОБО́ЙКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на північ від обласного центру, з яким має автобусний зв'язок. Населення — 3104 чоловіка.

Радгосп «Більшовик», центральна садиба якого знаходиться у Лобойківці, має 4011 га орної землі, 129 га саду. Вирощуються зернові культури; тваринництво переважно молочного напряму. В 1967 році на кожні 100 га сільгоспугідь вироблено по 553 цнт молока, зібрано з кожного га посівів по 22,6 цнт зернових.

У селі працюють дві школи, клуб, дві бібліотеки. Силами комсомольців та учнів насаджено два парки.

Сільська партійна та комсомольська організації створені у 1920 році.

ЛЮБИ́МІВКА (до 1917 року — Олексіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від обласного центру і за 9 км від залізничної станції Іларіонове. В селі є пристань, куди заходять річкові пасажирські судна, що курсують між Дніпропетровськом та Запоріжжям. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Перше Травня, Придніпрянське. Населення — 2031 чоловік.

Центральна садиба радгоспу «Україна» розміщена у Любимівці. Господарство має 4505 га орної землі, 312 га саду, 460 га поливних земель. Директор радгоспу С. І. Зимокос за високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції нагороджений орденом Леніна. Крім того, орденами і медалями відзначено 11 передовиків радгоспного виробництва.

У Любимівці — восьмирічна, дві початкові та середня школи сільської молоді. Працюють два клуби, дві бібліотеки. Діє спортивний майданчик. Функціонує лікарня. На вулицях села стоять красиві будинки з червоної або білої цегли, шлакоблоку, криті шифером, залізом, черепицею. В багатьох будинках є парове опалення. Висаджено багато декоративних і фруктових дерев.

За часів Запорізької Січі на місці теперішньої Любимівки стояли запорізькі зимівники та хутори. Після скасування Січі величезні земельні площі були роздані поміщикам. Одержав землю понад Дніпром і брат катеринославського намісника Синельников, який у 1782 році переселив сюди з Воронезької губернії селян-кріпаків. Так було покладено початок заснуванню села. Пізніше сюди переселили також і кріпаків-українців.

У піонерському таборі заводу ім. Карла Лібкнехта. Любимівка, 1967 р.

Любимівку відвідав відомий російський поет Г. Р. Державін. Побував тут В. А. Жуковський. Вражений видовищем порога Ненаситця, він написав тут першу главу («Громобой») великої поеми «Двенадцать спящих дев». Приїжджав подивитися на пороги і О. С. Пушкін, який тоді був у Катеринославі в засланні.

Поблизу с. Любимівки досліджено поселення ямної культури доби бронзи (III тисячоліття до н. е.). В балці Татарці відкрито поселення пізньої бронзи (початок І тисячоліття до н. е.) та черняхівської культури (III—IV століття). На території с. Першого Травня, в балці Яцевій, відкрито поселення пізньої бронзи (XV—IX століття до н. е.) та кілька ранньослов'янських поселень (IV—XIII століття).

Свято шанують трудящі села світлу пам'ять свого земляка гвардії підполковника М. Д. Богданова, якому за вміле керівництво полком у бою при форсуванні Дніпра було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. М. Д. Богданов загинув при форсуванні Одера. Останки його перевезені і поховані в парку рідного села. Вихідцем з Любимівки є Герой Соціалістичної Праці І. П. Бірюков, який очолює бригаду комуністичної праці на Придніпровській ДРЕС.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Сухої Сури, за 35 км на південний захід від обласного центру і за 12 км від залізничної станції Дніпродзержинськ. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Благовіщенка, Орджонікідзе, Степове, Сурське. Населення — 2182 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу ім. Орджонікідзе, за яким закріплено 7843 га орної землі. В 1967 році тут вироблено по 576 цнт молока на 100 га сільгоспугідь. За високі виробничі показники в тваринництві працівники радгоспу М. О. Шерстюк, Г. С. Лободенко та А. М. Арсеєва удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Орденами і медалями СРСР нагороджені 27 робітників радгоспу.

У Миколаївці — середня, восьмирічна та дві початкові школи, Будинок культури, дві бібліотеки.

Заснування села належить до першої половини XIX століття. Першими поселенцями його були вихідці з села Кам'янського (нині м. Дніпродзержинськ). У 1920 році створено комітет незаможних селян, першим головою якого обрали С. П. Ярового. В 1925 році селяни-бідняки утворили комуну «Червона поляна», на базі якої пізніше був створений колгосп «Дзержинець».

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА (давні назви — Волоські Хутори, Новонаселене) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Сури, за 13 км на південний захід від обласного центру і за 12 км від залізничної станції Сурсько-Литовське. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Братське, Волоське, Дніпрове, Дороге, Дослідне, Кам'янка, Майорка, Ракшівка, Старі Кодаки, Червоний Садок. Населення — 3972 чоловіка.

Центральна садиба радгоспу ім. КПРС розташована у Новоолександрівці. Це велике господарство, яке має 4845 га орної землі, 692 га пасовиськ, 246 га саду. Добре розвинуте овочівництво та молочне тваринництво. В 1967 році на 100 га сільгоспугідь вироблено по 536 цнт молока, з кожного га посівів зібрано по 27,1 цнт зернових, на площі 491 га зібрано по 149 цнт овочів.

Нові будинки робітників у Новоолександрівці.

У селі — дві восьмирічні та початкова школи, клуб, 2 бібліотеки. Функціонує лікарня.

Слобода під назвою Волоські Хутори була заснована в другій половині XVIII століття. В той час ці землі входили до складу Коша Запорізького. Згодом слободу перейменували на Новонаселену.

Уродженцю с. Майорки І. І. Іващенку за виявлену мужність при форсуванні Дніпра присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Кулеметна рота, якою командував, Іващенко, в числі перших переправилася на правий берег Дніпра, знищила до 400 гітлерівців, допомогла утримати і розширити плацдарм. У с. Ракшівці живе і працює кавалер трьох орденів Слави І. Г. Журавка.

Археологічні розкопки показали, що місцевість сучасної Новоолександрівської сільради була заселена ще у давні часи. Поблизу с. Старих Кодаків виявлено палеолітичну стоянку (понад 40 тис. років тому); 2 стоянки пізнього палеоліту (понад 16 тис. років тому) виявлено біля с. Волоського, а також в с. Дніпровському. Могильник та 2 поселення часів мезоліту (13—7 тис. років до н. е.) досліджувалися в с. Майорці та біля с. Волоського. Крім того, біля Волоського виявлено поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.). Кілька поселень та могильники доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.) знайдені в селах Майорці, Дніпровському та Волоському. Поблизу останнього в кургані «Сторожова Могила» розкопано рештки найдавнішої в Східній Європі гарби. Біля с. Волоського розкопували також кургани скіфського часу (V—III століття до н. е.). Сарматське поховання (IV століття н. е.) знайдено поблизу с. Ракшівки. Могильники черняхівської культури (II—V століття н. е.) виявлені біля с. Волоського та в с. Дніпровському, поблизу Старих Кодаків знайдено також рештки слов'янського поселення періоду Київської Русі.

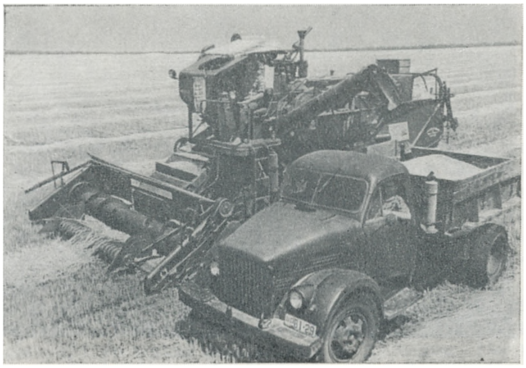

Збирання хліба роздільним способом у радгоспі «Перемога». Попово-Балівка.

ПОПО́ВО-БА́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північ від обласного центру. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зоря та Партизанське. Населення — 2306 чоловік.

Центральна садиба радгоспу «Перемога» розміщена у Попово-Балівці. Господарство має 2982 га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна, молока та овочів. У 1967 році тут зібрано по 24 цнт зернових з кожного га посівів і вироблено по 643 цнт молока на кожні 100 га сільгоспугідь. 11 передовиків радгоспу нагороджено орденами і медалями СРСР.

У селі — восьмирічна школа, клуб, 2 бібліотеки. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Попово-Балівку засновано на початку XIX століття. Після скасування кріпосного права вона поділялася на п'ять общин. В період першої російської революції тут відбулися виступи селян проти поміщиків, які були придушені царськими військами. В 1919 році в селі створено комбід, який приступив до розподілу поміщицьких та куркульських земель. З 1922 року починає працювати партійний осередок.

Під час гітлерівської окупації діяла підпільна комсомольська організація «Винищувачі», яку очолював В. С. Нежумиря. Підпільники розповсюджували листівки, переховували військовополонених, що втікали з табору, збирали зброю. Окупанти заарештували членів групи і розстріляли їх біля селища Петриківки в ніч на 16 березня 1942 року. Після війни останки юних підпільників були перевезені в селище і поховані поблизу школи. Крім цієї організації, в Попово-Балівці діяла ще антифашистська група, якою керував житель села Д. С. Непокритий. Члени цієї групи самі виготовили друкарський верстат, складали тексти антифашистських листівок, розповсюджували їх не тільки в Попово-Балівці, а й у сусідніх селах.

У селищі Зорі живе Герой Соціалістичної Праці А. М. Скосар.

ЧУМАКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на північ від обласного центру, який є для Чумаків найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виноградне, Долина, Карла Лібкнехта, Маївка, Степове. Населення — 294 чоловіка.

Радгосп «Петриківський», центральна садиба якого розташована у Чумаках, має 4629 га орної землі, 129 га саду. Виробничий напрям його — вирощування овочів; добре розвинуте молочне тваринництво. В 1967 році на площі 484 га працівники радгоспу зібрали врожай овочів по 151 цнт з га, на 100 га сільгоспугідь надоєно молока 880 цнт — це найвищий показник по району. В 1965 році радгосп одержав за підсумками змагання 2-у республіканську премію в сумі 1950 крб. Колектив радгоспу утримує перехідний Червоний прапор ВЦРПС, а за виробничі показники в 1965 році одержав перехідний Червоний прапор Дніпропетровського райкому КП України. Сім разів радгосп брав участь у Виставці досягнень народного господарства в Москві. Радянський уряд високо оцінив трудові успіхи робітників радгоспу. Головному зоотехніку колгоспу В. Н. Руденку за одержання у 1965 році на кожну фуражну корову по 2900 кг молока присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Крім нього, ще 8 чоловік нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі — середня та початкова школи, клуб, 2 бібліотеки. За післявоєнні роки радгосп збудував 60 багатоповерхових будинків для робітників та службовців, 29 приміщень господарського призначення.

Чумаки засновані у 1926 році переселенцями Кам'янської сільради Новомосковського району.

ЖОВТІ ВОДИ —
МІСТО ОБЛАСНОГО
ПІДПОРЯДКУВАННЯ

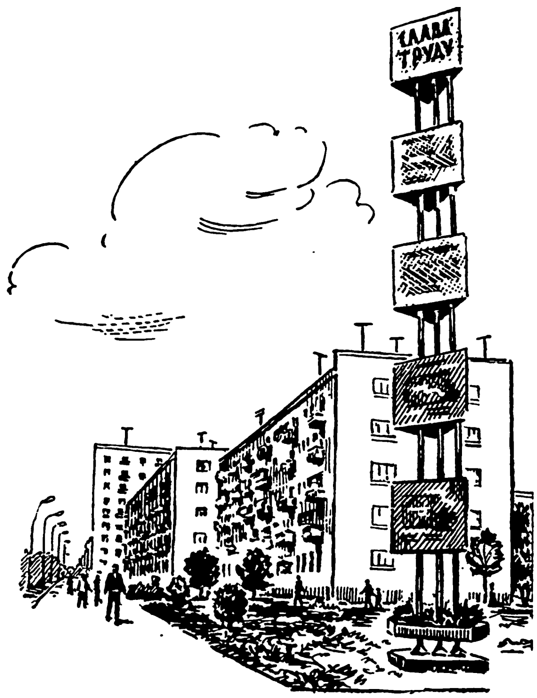

ЖÓВТІ ВÓДИ

Жовті Води — місто обласного підпорядкування, розташоване на річці Жовтій за 136 км на захід від Дніпропетровська. Залізнична станція — Жовта Ріка. Населення — 41,8 тис. чоловік.

В давнину річка Жовта була повноводною, а навколо неї росли дрімучі ліси. Тепер вона майже висохла і тут розкинувся неозорий степ, помережений лісозахисними смугами, балками й байраками. На її берегах і виросло місто Жовті Води — одне з наймолодших міст України.

З його передісторією пов'язана перша видатна перемога українських козацьких військ під керівництвом Богдана Хмельницького над польсько-шляхетськими військами під час народно-визвольної боротьби 1648—54 рр. В середині квітня 1648 року в урочищі Жовті Води повсталі козаки, очолювані Богданом Хмельницьким, зустріли польсько-шляхетські війська під командуванням С. Потоцького і Я. Шемберга. В перших боях 19 квітня козацькі загони примусили шляхту відступити і зайняти для себе невигідну позицію. Згодом до запорожців приєдналися і реєстрові козаки, які були послані польським командуванням для підтримки Потоцького. 5 травня військо Богдана Хмельницького перейшло в рішучий наступ на ворожий табір. Битва тривала два дні і закінчилась розгромом польсько-шляхетських загонів. Тяжко поранений Потоцький потрапив у полон і незабаром помер, а Шемберга було вбито. Основні сили ворога було знищено, решту взято у полон[1].

У бою під Жовтими Водами разом з українськими повстанцями доблесно воювали їхні російські брати — втікачі з маєтків феодалів-кріпосників, жителі багатьох міст Росії, а також загони донських козаків.

[1] Історія Української РСР, т. 1, стор. 208; Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах, т. 1. М., 1953, стор. 194; т. 2. М., 1953, стор. 22, 23, 39, 41, 439; т. 3. М., 1954, стор. 305.

Про цю історичну подію збереглося багато документів, спогадів, народних пісень. Образно оспівується перемога Богдана Хмельницького під Жовтими Водами в одній із пісень:

Гей, поїхав Хмельницький
Ік Жовтому Броду,
Гей, не один лях лежить
Головою в воду...

Вдячні нащадки дбайливо оберігають історичні пам'ятки того часу. Недалеко від залізничної станції Жовті Води, що за 10 км від міста, височить старовинна могила, яку в народі називають Богдановою. На ній, як вважають дослідники, був командний пункт Богдана Хмельницького. Біля станції Савро є легендарна Савур-могила. За народними переказами, козаки засипали тут землею, набираючи її у власні шапки, місце поховання тих, хто загинув у битві під Жовтими Водами. В приміському селі Миролюбівці (в минулому Боголюбівка) в 1954 році на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією встановлено меморіальну плиту в пам'ять битви під Жовтими Водами. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 травня 1957 року селище міського типу Жовту Ріку перейменовано на місто Жовті Води. Ім'ям легендарного сина українського народу Богдана Хмельницького названа одна з центральних вулиць міста, а біля входу на стадіон встановлено пам'ятник Богдану Хмельницькому.

Історія виникнення й розвитку селища Жовта Ріка (тепер місто Жовті Води) тісно пов'язана з промисловим освоєнням краю, з відкриттям й розробкою залізорудних родовищ на річці Жовтій. У 1895 році підприємець Львов разом з інженером Боруцьким за безцінь орендували у жителів села Весело-Іванівки 870 десятин землі (з оплатою півкопійки за пуд видобутої руди). Згодом до пограбування надр долучались і іноземні підприємці. Власником Весело-Іванівського рудника стало гірничопромислове товариство «Жовта Ріка», засноване в Брюсселі в 1899 році. В кінці 1908 року рудник був переданий в оренду іншому бельгійському товариству — «Фермієр».

Поруч з Весело-Іванівським рудником виник Краснокутський рудник. У 1897 році катеринославський купець Копилов узяв в оренду у поміщиці Краснокутської 1027 десятин землі, на якій у 1898 році розпочав кар'єрний видобуток руди. В трьох верстах від цього рудника, на землях, що належали поміщикові Коломойцеву, одеським підприємцем Калоті було відкрито рудник, багатий на поклади заліза. В 1904 році цей рудник був придбаний засновником акціонерного «Товариства російської залізної промисловості» Гантке. Наприкінці XIX століття на річці Жовтій розпочали розробку залізної руди Брянське, Криворізьке та Одеське товариства на паях «Рандич і К°». Але під час економічної кризи 1900—1903 рр. рудники цих товариств закрилися[1].

Селище Жовта Ріка, в районі якого і діяли Весело-Іванівський, Краснокутський та Коломойцевський (Гантке) рудники, виникло поблизу села Весело-Іванівки. Спочатку на Весело-Іванівському руднику щороку добували по 3,5 млн. пудів залізної руди, на рудниках Краснокутському і Гантке — по 2,5 млн. пудів. До прокладення Саксаганської вітки (Карнаватка—П'ятихатки) Катерининської залізниці видобуту руду доставляли гужовим транспортом на станцію Пичугине[2]. Одночасно з завершенням будівництва Катерининської залізниці рудопромисловці провели від селища до станції Жовті Води залізничну вітку довжиною

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 3, 111—113; Отчет горного департамента за 1900 и 1901 гг. СПб., 1903, стор 318, 325, 326; Вся Россия. Справочная книга. К., 1912, стор. 76, 77; Адресная книга бельгийских и французских промышленных предприятий в России. Брюссель, 1911, стор. 10 (франц. мовою).

[2] Г. Малахов, А. Шостак, Н. Стариков. История горного дела в Криворожском бассейне. К., 1956, стор. 54.

в 10 верст. Пізніше вона була передана управлінню Катерининської залізниці, яке зобов'язалося викупити її у товариства «Жовта Ріка». Рудопромисловці гарантували щорічне перевезення руди залізницею спочатку не менше 8 млн. пудів, а пізніше — понад 21 млн. пудів.

Значно зріс видобуток залізної руди на рудниках в період промислового піднесення. Один із найбільших у Кривбасі Весело-Іванівський рудник «Жовта Ріка», орендований товариством «Фермієр», в 1910 році видав 19,5 млн. пудів, в 1913 році — близько 18 млн. пудів залізної руди[1]. Почали видобуток нові рудники — «Камчатка» і «Головкова балка». Напередодні першої світової імперіалістичної війни всі рудники Жовтої Ріки видали 21,6 млн. пудів руди, що становило 5,5 проц. всього видобутку руди в Кривбасі[2]. У залізорудну промисловість Жовтої Ріки, як і всього Кривбасу, вкладали капітали іноземні підприємці — бельгійські і німецькі. Їм належало близько 90 проц. видобутої руди.

У зв'язку із зміною періодів кризи і піднесення в залізорудній промисловості кількість працюючих на рудниках не була постійною. Так, на руднику «Жовтій Ріці» спочатку налічувалось близько 200 чол., а в 1901 році — 60 робітників, у 1904 році було близько 1000[3], на початок 1905 року — 860, а в 1908 — 902 робітники. На руднику Копилова на початок 1905 року працювали 304 чол., а восени 1908 року — 146 робітників[4]. На жовторічнянські рудники на цей час припадало понад 10 проц. усіх робітників Кривбасу. Через тимчасове зменшення попиту на руду кількість їх тут у 1912 році скоротилася майже наполовину і становила близько 600 чол. В 1913 вона знову зросла і досягла понад 1000 чол.[5]. Здебільшого на рудниках працювали сезонники, постійних робітників було мало.

Робітничий клас Жовтої Ріки, як і всього Криворіжжя, формувався із зайшлих та місцевих селян. Переважна частина рудокопів була родом з Катеринославської, Чернігівської, Київської, Орловської, Курської, Могилівської та інших губерній[6]. Жителі навколишніх сіл — Жовтого, Боголюбівки, Весело-Іванівки та інших,— господарства яких занепали, також вливалися до лав жовторічнянських робітників. На рудниках працювали люди різних національностей. Найчастіше це були росіяни й українці, які дружно відстоювали спільні класові інтереси в боротьбі з капіталістами.

Економічне становище рудокопів жовторічнянських рудників було надзвичайно тяжким. Тут, як і у всьому Криворіжжі, панувала жорстока експлуатація. Робочий день тривав до 13,5 години[7]. Виданий царським урядом закон від 2 червня 1897 року, який обмежував робочий день 11,5 годинами, фактично залишався на папері. Капіталісти, як правило, застосовували на рудниках понаднормові роботи. Робітники одержували дуже мізерну плату. В 1913 році, за офіційними даними, середньорічний заробіток робітників рудників Жовтої Річки становив від 309 до 385 карбованців.

На рудниках застосовувалась підрядна й артільна системи робіт. Рудопромисловець або підрядчик набирали для певної роботи артілі робітників. Вибухівку та інструменти робітники повинні були придбати на свої кошти. Артільщики, які під час набору робітників в артіль перетворювалися на підрядчиків, шахраювали при виплаті заробітної плати. Майже всі підземні і зовнішні роботи на рудниках виконувалися вручну. Спускатися до місця праці в кар'єр і підніматися на-гора робіт-

---

[1] В. С. Зив. Иностранные капиталы в русской горнозаводской промышленности. Пг., 1917, стор. 76.

[2] Железорудная промышленность Южной России в 1913 году. Х., 1914, стор. 18, 20, 21.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, стор. 466.

[4] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 1715, арк. 57.

[5] Железорудная промышленность Южной России в 1913 году, стор. 28—31.

[6] Ф. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст., стор. 90.

[7] К. А. Пажитнов. Очерки по истории рабочего класса на Украине. Х., 1927, стор. 89.

никам доводилося сходами, які були занедбані, і тому часто траплялися нещасні випадки. Пізніше зробили клітьові підйомники, але через відсутність охорони праці аварії не припинялися. Домагаючись забезпечення максимальних прибутків, рудопромисловці не гребували ніякими засобами. Вони запровадили безконтрольну систему штрафів. Особливо нахабно обкрадали робітників на кар'єрах рудників купця М. Копилова[1].

Жахливими були і житлово-побутові умови гірників. Робітники тулилися в сирих халупах. В темних і низьких коморах з земляними долівками мешкало по кілька родин. Одиноких робітників поселяли в земляні бараки — казарми, де жило по кілька десятків чоловік. Особливо скрутно доводилось їм весною і восени, коли ці споруди заливала дощова вода. В. А. Валявко, відомий криворізький більшовик, згадував пізніше, що оселі рудокопів скидалися більше на могили, ніж на людське житло. Звичайно, це були чотирикутні ями глибиною в 2—2,5 аршина з дерев'яним склепінням, закиданим зверху землею. Світло проникало до них через два невеликих вікна, одне напроти другого в одному і другому причілку барака. Через темряву ледве можна було розгледіти людей[2].

Пізніше рудопромисловці почали споруджувати кам'яні будинки, щоб поселити в них, головним чином, сім'ї кваліфікованих робітників. Але на це відпускалось дуже мало коштів. У 1913 році в 17 «будинках для робітників» (так капіталісти називали бараки) мешкало 930 шахтарів, в середньому по 55 чоловік в кожному «будинку». В 14 «сімейних будинках» жило 87 родин. Капіталісти відмовляли робітникам в задоволенні елементарних побутових потреб. В селищі гірників не було ні водопроводу, ні каналізації, ні електроосвітлення, ні бруку. Тільки в 1914 році збудували невеличку рудничну лазню.

Виснажлива праця, винятково погані житлові умови і відсутність техніки безпеки на виробництві призводили до захворювань і високої смертності робітників. На все селище був лише невеликий медпункт на руднику «Жовта Ріка». Робітників з тяжкими захворюваннями або з травматичними ушкодженнями відправляли на лікування в села Жовте і Петрове, де були земські лікарні. Траплялися випадки, коли хворі помирали в дорозі.

Переважна більшість жовторічнянських робітників була неписьменною. На темряву і неосвіченість прирікались і діти. Початкову рудничну школу в селищі було відкрито лише в 1905 році. Напередодні світової імперіалістичної війни в ній працювало 3 вчителів, які навчали до 120 дітей з родин службовців, заможних селян із сусідніх сіл, а також деяких робітників. Але ніхто з учнів у дореволюційний час не здобув ні вищої, ні середньої освіти.

Жорстока капіталістична експлуатація, до якої долучались політичне безправ'я і національний гніт, викликали у робітників обурення і протест, піднімали їх на боротьбу проти царизму і капіталістів. Революційне піднесення в країні в 1901—1903 рр. справило значний вплив на жовторічнянських рудокопів. Уже в першій половині 1904 року на рудниках Копилова і «Жовтій Ріці» відбулося кілька економічних страйків.

Перший великий страйк на руднику «Жовта Ріка» почався 31 серпня (13 вересня) 1904 року. В ньому взяло участь близько 1000 робітників. Причиною страйку була низька заробітна плата шахтарів, сваволля адміністрації. Одночасно рудокопи протестували проти російсько-японської війни. Приводом до виступу робітників було зменшення адміністрацією заробітку при розрахунку призваним до армії восени робітникам. Коли рудокопи прийшли в контору для переговорів, керуючий рудником Розмариця зустрів їх пострілами з револьвера, кілька чоловік було поранено. Розлючені робітники спалили контору, побили шибки в інших приміщеннях,

---

[1] Г. Малахов, А. Шостак, Н. Стариков. История горного дела в Криворожском бассейне, стор. 83, 84.

[2] Журн. «Летопись революции», 1925, № 3, стор. 56.

порізали електропроводку і зруйнували електричну машину. Вночі вони напали на будинок Розмариці, але той утік[1].

1(14) вересня на рудник прибув загін карателів. 18 робітників, як «зачинщиків» заворушень, було заарештовано і ув'язнено[2]. Через тиждень на руднику роботи були відновлені.

1905 рік вписав нову сторінку в історію революційної боротьби трудящих селища. Збільшилась кількість страйків та їх учасників. Робітники почали рішучіше вимагати підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці тощо. 30 червня 1905 року відбувся страйк шахтарів рудника Копилова. Готувався страйк і на руднику «Жовтій Ріці». Щоб запобігти цьому, верхньодніпровський повітовий справник послав туди загін поліцейських стражників[3]. Шахтарі Жовтої Ріки брали активну участь у всеросійському жовтневому страйку. Це був перший масовий політичний виступ гірників, а також і залізничників станції. До робітників приєднались селяни навколишніх сіл[4]. В грудні, у відповідь на заклик Бойового страйкового комітету Катеринослава, жовторічнянці включилися в загальний політичний страйк. Робітники і дрібні службовці станції Жовта Ріка встановили зв'язок з Довгинцевським бойовим страйковим комітетом. Від залізничників не відставали і гірники.

В 1905 році революційну роботу серед місцевих гірників вели В. А. Валявко, М. С. Монастирський та інші більшовики, що приїжджали з Криворіжжя. В 1906 році було створено об'єднану Криворізьку організацію РСДРП, яка складалася з трьох районних організацій. Районний комітет, що об'єднував північні рудники Криворіжжя, мав вплив і на робітників Жовтої Ріки[5]. Не раз відвідував селище активний працівник комітету більшовик Б. Г. Козловський.

В період спаду першої російської революції в селищі відбулося кілька значних виступів робітників. Так, 1 травня 1907 року відбувся страйк на рудниках «Жовта Ріка» та Краснокутському[6]. Одночасно з економічними вимогами робітники висували також і політичні.

Не припиняли боротьби проти царизму та капіталістів гірники Жовтої Ріки і в наступні роки. В період нового революційного піднесення посилився вплив більшовиків на жовторічнянських робітників. Велику популярність серед них мала щоденна робітнича газета «Правда». В 1912 році робітники Жовтої Ріки брали участь у виборах робітничого депутата IV Державної думи.

На початку першої світової імперіалістичної війни значна кількість кадрових робітників була мобілізована на фронт. На підприємства прийшли жінки і підлітки, а також вихідці із сільської буржуазії, які ухилялися від відправки на фронт. Наприкінці 1914 року на рудниках працювало 607 чол. (на 41 проц. менше, ніж у 1913 році)[7]. Видобуток руди в 1914 році знизився до 17,2 млн. пудів, в 1915 році — до 13,2 млн. пудів. Погіршення економічного становища трудящих селища, викликане зростаючою дорожнечею та воєнними поразками царизму, сприяло посиленню серед них антивоєнних настроїв, активізації революційного руху.

Звістка про повалення царизму і перемогу Лютневої революції 1917 року дійшла до трудящих Жовтої Ріки на початку березня. На рудниках раз у раз відбувалися мітинги і демонстрації. Робітники роззброїли поліцію і жандармів, ліквіду-

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, стор. 466; ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 108, спр. 10 791, арк. 1.

[2] Журн. «Летопись революции», 1925, № 3, стор. 62.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1, стор. 191.

[4] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції, стор. 176.

[5] Журн. «Пролетарская революция», 1922, № 12, стор. 172, 173.

[6] А. С. Кирзнер. Горнорабочие Донбасса и Криворожья в первой российской революции. Х., 1926, стор. 94.

[7] Железорудная промышленность Южной России в 1914 году. Х., 1915, стор. 30, 31.

вали місцеві органи влади, створили рудничні комітети і обрали своїх представників до Криворізької Ради робітничих і солдатських депутатів. У цей час на рудниках організуються і професіональні спілки робітників, які ввійшли до Криворізького районного об'єднання профспілок.

Рудничка партійна організація у Жовтій Ріці виникла на початку літа 1917 року. Вона входила до складу Вечірньокутської районної організації (Донецько-Криворізьке обласне партійне об'єднання) і підтримувала тісні зв'язки з Катеринославським комітетом РСДРП(б).

В серпні 1917 року у селищі було створено загін Червоної гвардії, який стежив за революційним порядком. Жовторічнянці рішуче виступили проти контрреволюційного заколоту Корнілова, зробили обшук у місцевого поміщика корніловця Тищенка і заарештували його[1].

Трудящі селища вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і разом з робітниками Криворіжжя розгорнули боротьбу за встановлення влади Рад на місцях. Сприятливі умови для збройного повстання на Криворіжжі склалися лише на початку січня 1918 року, після встановлення Радянської влади в Катеринославі, Кам'янському, коли радянські війська під командуванням В. О. Антонова-Овсієнка переправились на правий берег Дніпра. Протягом 22—24 січня 1918 року наступаючі радянські війська і місцеві червоногвардійці очистили всю територію Криворіжжя від контрреволюційних загонів Центральної ради[2]. Радянську владу було встановлено і в селищі Жовтій Ріці. Відбулися вибори до Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів Криворізького басейну, до складу якої ввійшло і кілька представників від Жовтої Ріки. Криворізька Рада та її депутатські групи на місцях докладали всіх зусиль, щоб вивести басейн із скрутного економічного становища, розпочати роботу по забезпеченню населення рудників паливом, продовольчими товарами та одягом. Втілювались у життя перші декрети Радянської влади.

Проте недовгим був період мирного розвитку молодої Країни Рад. Наприкінці березня 1918 року червоногвардійським загонам Жовтої Ріки разом з іншими частинами Червоної Армії довелося боротися проти полчищ кайзерівської Німеччини на підступах до Кривбасу. Відступивши під натиском озброєних до зубів німецьких окупантів, вони ввійшли до складу Ордовасилівського загону, яким командували П. М. Кращенко і М. В. Задорожний. Пізніше цей загін приєднався до Кримського (Чорноморського) полку, командиром якого був І. Ф. Федько, і брав участь у боротьбі з білогвардійцями на Північному Кавказі.

Робітники Жовтої Ріки, що лишилися на окупованій німцями території, теж чинили опір загарбникам. Окупантам не вдалося ввести в дію жоден з рудників. Навесні 1918 року в сусідньому селі Жовтому більшовики Д. М. Аксененко та М. І. Голов'янченко організували підпільну партійну групу. За дорученням цієї групи колишній прапорщик царської армії Г. В. Потапов, що повернувся з німецького полону, створив з колишніх солдатів-фронтовиків і селян-бідняків сіл Жовтого, Весело-Іванівки, Красного Кута і робітників Жовтої Ріки партизанський загін з 25 чоловік. У бойових діях загону активну участь брали О. М. Грабовський, В. С. Мусієнко, О. Л. Геращенко, С. С. Кваша та інші. Партизани нападали на дрібні загони німецьких та гетьманських військ у Жовтянській, Краснокутській, Попельнастівській, Саксаганській та інших волостях Верхньодніпровського повіту. Восени 1918 року загін Г. В. Потапова налічував 350 бійців, в т. ч. 50 кіннотників[3]. Було налагоджено зв'язок з нелегальним Катеринославським губкомом партії та підпільниками Кривого Рога.

В середині листопада 1918 року партизани визволили від окупантів і гайдамаків Жовту Ріку і відновили там владу Рад. Але незабаром селище захопили пет-

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 393, арк. 30.

[2] В. А. Антонов-Овсиенко. Записки о гражданской войне, т. 1. М., 1924, стор. 120.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 13а, арк. 1.

люрівці. На початку лютого 1919 року, після розгрому Червоною Армією військ Директорії, жовторічнянці знову приступили до відбудовчої роботи. Однак мирній праці перешкоджали різні контрреволюційні недобитки та куркульські банди. У березні 1919 року загін Г. В. Потапова в бою під Верхньодніпровськом розгромив банду Марусі.

Влітку 1919 року, коли почався наступ Денікіна, робітники селища стали на захист Радянської влади. Влився в Червону Армію і партизанський загін Г. В. Потапова.

У січні 1920 року в селищі остаточно відновлена Радянська влада. Спочатку тут діяв ревком, а з лютого — селищна Рада робітничих депутатів, яка підпорядковувалася виконавчому комітетові Криворізької повітової Ради. Протягом 1920 року гірники Жовтої Ріки направили групу товаришів на боротьбу з білополяками і врангелівцями. Частина робітників ввійшла в місцевий загін особливого призначення під командуванням М. В. Задорожного і А. К. Листопада, який боровся проти куркульського бандитизму в північних районах Криворізького повіту.

Після закінчення громадянської війни становище в селищі було дуже складним. Кар'єри рудників з 1918 року були затоплені. Гірниче устаткування і водовідливні насоси не діяли. Переважна більшість шахтарів через припинення робіт на рудниках працювала в сільському господарстві.

Через нестачу коштів Президія Вищої ради народного господарства вирішила приступити до відбудови насамперед тих рудників Кривбасу, що краще збереглися[1]. Рудники Жовтої Річки, як більш зруйновані, кілька років перебували в стані технічної охорони. І тільки в 1923 році з ініціативи робітників, яку підтримали Криворізький окружком партії і Катеринославська губернська рада спілки гірників, почалися підготовчі роботи до їх відбудови. На початку 1924 року Південнорудний трест видав наказ, за яким кар'єри всіх колишніх рудників об'єднувалися в одне рудоуправління «Жовта Ріка», першим завідуючим якого був призначений гірничий технік Черняєв. У 1924—25 господарському році на об'єднаному руднику розгорнулися водовідливні та інші відбудовчі роботи. Спочатку воду з кар'єрів відкачували ручними насосами. Тільки в 1925 році було пущено першу турбіну, і рудник одержав електроенергію.

У відбудові рудника активну участь взяли партійна і профспілкова організації, створені наприкінці 1923 року. До партійного осередку, що об'єднував комуністів рудника та Весело-Іванівської сільради, входило 7 чол., в їх числі М. Й. Дьяконов (секретар партосередку), Ф. М. Голов'яненко, С. І. Поліщук, М. А. Суслов та інші. За ініціативою комуністів в кінці 1923 року на руднику було організовано комсомольський осередок, який налічував 7 чоловік. Першими комсомольцями були К. Барабаш, О. Карпик, О. Люлько, Є. Шевченко, О. Шевцова, О. Чередіонова. Секретарем осередку обрали І. Дєлова. У квітні 1945 року він загинув при визволенні Чехословаччини. В Братиславі на його могилі встановлено пам'ятник.

Комуністи і комсомольці не лише активно працювали на відбудові рудника. Вони проводили також велику культурно-освітню роботу: брали участь у проведенні атеїстичної пропаганди серед населення, в організації художньої самодіяльності та спортивно-масової роботи. Комсомольці встановили шефство над першими піонерськими загонами, створеними в жовторічнянській школі наприкінці 1923 року.

В період соціалістичної індустріалізації країни партійні та господарські органи рудника особливу увагу звернули на технічне переобладнання гірничорудного виробництва. Було складено план реконструкції рудника, в якому передбачалось також і будівництво нових об'єктів. Цей план почали втілювати в життя у травні 1929 року і завершили до вересня 1932 року. За цей час було збудовано механічну

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. Збірник документів і матеріалів (1919—1920), стор. 794, 795.

майстерню, паровозне депо, градирню, високовольтну лінію, 2 електропідстанції, компресорну установку тощо. Здійснення цих заходів забезпечило значний приріст виробництва залізної руди. Одночасно в 1929 році було закладено ствол шахти «Капітальна». Цю шахту — одну з найбільших у Кривбасі — було введено в експлуатацію в 1934 році.

Велике значення для піднесення гірничорудного виробництва мала постанова ЦК ВКП(б) від 15 квітня 1930 року про діяльність Південнорудного тресту, в якій було намічено шляхи дальшого розвитку Криворізького басейну, в т. ч. і рудоуправління «Жовта Ріка»[1]. Колектив доклав багато зусиль для дальшої його реконструкції і впровадження механізації робіт по видобутку і транспортуванню руди, застосуванню новітніх засобів розробки родовищ. У 1932 році розвідувальна партія рудника за основними показниками вийшла на перше місце в Кривбасі. В авангарді боротьби за здійснення завдань, поставлених партією, за підвищення продуктивності праці і загального рівня видобутку руди йшли гірники-комуністи І. А. Седченко, Д. І. Холодій, Г. З. Сучак, С. С. Дьяконов, В. М. Старинець та інші.

Посилення механізації гірничих робіт вимагало підвищення культурно-технічного рівня робітників. Партійна організація рудника приділяла велику увагу технічній освіті робітників. В 1931 році на різних курсах по підвищенню кваліфікації і освоєнню нової техніки вчилися 107 робітників, у 1932 році — 210. На руднику діяв виробничо-технічний кабінет, при якому працювало 8 технічних гуртків. У 1932 році в них навчалося 240 робітників[2].

Активну участь у соціалістичному будівництві брали жінки. В 1932 році різні виробничі курси закінчило 57 жінок. Серед передовиків праці великою повагою користувались Л. З. Нечаєва, Є. Й. Дьяконова та інші. В 1932 році за зразкову роботу 128 жінок рудника «Жовта Ріка» одержали премії.

Надзвичайно важливе значення в справі технічного переозброєння рудників мала безпосередня участь робітників у раціоналізації виробництва. В 1935 році за ініціативою інженерів Г. Б. Римші і Г. М. Малахова на рудниках Жовтої Ріки вперше в СРСР в широких масштабах був застосований метод буріння зйомними коронками при важких умовах буріння, що дало великий економічний ефект. До цього на руднику щозмінно транспортувалось по стволу і виробках 1,5—2 тонни бурової сталі. Після впровадження нового методу цей трудомісткий процес відпав, що дало змогу вивільнити 62 робітників, зайнятих раніше на заправній станції і транспортуванні бурових інструментів. Це сприяло підвищенню продуктивності праці бурильника на 25 проц. У цьому ж році був застосований метод грунтоуступного відбою в підетажних штреках, завдяки чому зросла продуктивність праці не лише бурильників, а й усієї забійної групи гірників. У 1938 році під керівництвом Криворізького науково-дослідного гірничорудного інституту на рудниках було проведено показове буріння свердловин за системою інженера Бочарова (з застосуванням телескопічної подачі), що вдвоє збільшило середньомісячний виробіток на бурінні. Досвід такого буріння пізніше застосували і на інших рудниках Кривбасу.

Ініціатором боротьби за технічний прогрес виступили комуністи рудника. На кінець першої п'ятирічки парторганізація рудника налічувала 252 чоловіки. Тільки в 1932 році до лав партії вступило 33 передовики виробництва. З метою поліпшення партійного керівництва, наближення його до виробництва, в квітні 1932 року у складі рудничної парторганізації було створено 7 цехових партійних осередків, до яких входило 19 партійних груп. До двох підземних і двох кар'єрних осередків увійшло 123 чол., або до 50 проц. усіх комуністів рудника[3]. В кар'єрі зміна, очолювана группарторгом І. А. Черкащенком, в 1932 році виконала план на 115 проц.

[1] Газ. «Правда», 18 квітня 1930 р.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 246, арк. 9; спр. 335, арк. 4—10.
[3] Там же, спр. 245, арк. 81; спр. 247, арк. 8—10.

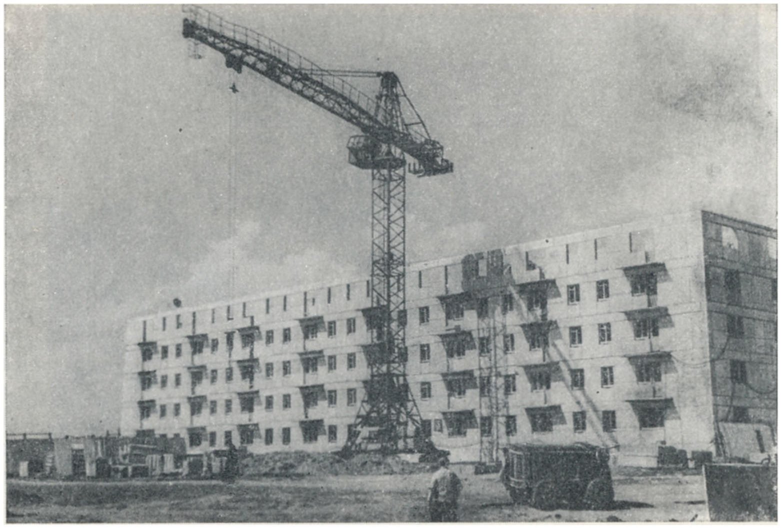

Будівництво багатоповерхового будинку в Жовтих Водах. 1966 р.

Добре працював партосередок, яким керував старий комуніст Д. І. Холодій. Швидко зростала і комсомольська організація. В 1932 році в комсомол вступило 80 молодих робітників. Профспілкова організація в цей час фактично об'єднувала всіх гірників рудника (2150 чол.).

Вже в роки першої п'ятирічки під керівництвом партійної організації масового характеру набрало на руднику соціалістичне змагання і ударництво. В 1932 році з 2150 робітників рудоуправління «Жовтої Ріки» в соціалістичному змаганні брали участь 1312, а в змаганні за звання ударника будівництва — 1081 чол. (тобто 61 проц. і 51 проц. від усієї кількості робітників). Одними з перших звання ударника здобули передовики виробництва Д. Ф. Дрозд, М. К. Щербак, П. П. Чумак та інші. Ударно працювали також робітники-комуністи лопаточник І. Ю. Зарудницький, прохідник В. М. Старинець, Г. Й. Берестенко та інші. За успіхи у праці Ф. К. Старинця було нагороджено значком «Відмінник соціалістичного змагання в першій п'ятирічці».

В роки другої п'ятирічки колектив рудоуправління взяв активну участь у стахановському русі. В 1936 році на руднику налічувалось 204 стахановці. Завдяки широкому розмаху соціалістичного змагання колектив «Жовтої Ріки» виконав завдання другої п'ятирічки за три роки. За результатами змагання рудник зайняв друге місце в Кривбасі.

Успішно розв'язували гірники і завдання третьої п'ятирічки. Розгорнувши соціалістичне змагання на честь XVIII з'їзду ВКП(б), колектив рудника перевиконав програму січня та лютого і за 20 днів березня 1939 року видав 7700 тонн надпланової високоякісної руди, заощадивши 159 тис. крб. на собівартості руди. Після XVIII з'їзду партії робітники рудника «Жовтої Ріки», як і колектив московського верстатобудівного заводу «Красный пролетарий», виступили ініціаторами продовження передз'їздівського змагання до завершення третьої п'ятирічки. Виконуючи взяті на себе зобов'язання, гірники досягли великих успіхів у змаганні на честь 22-х роковин Великого Жовтня. Вони значно перевиконали план видобутку руди за три квартали 1939 року і заощадили 241 700 крб. державних коштів. Одержавши перемогу в соціалістичному змаганні, колектив рудника «Жовта Ріка» завоював перехідний Червоний прапор ЦК профспілки гірників Півдня СРСР та Народного Комісаріату чорної металургії[1]. Вручення Червоного прапора перетворилось на велике свято праці. До Жовтої Ріки прибули представники всіх рудників Кривбасу.

В передвоєнні роки на руднику поширився також рух за ущільнення робочого часу під гаслом: «Працювати повних сім годин!». Взявши участь у цьому змаганні, більшість робітників перевиконала змінні норми. Коли з ініціативи знатного гірника О. І. Семиволоса в Кривбасі розгорнувся рух «двохсотників» (робітників, що виконували норми на 200 проц.), на руднику «Жовта Ріка» цей почин підхопили передовики виробництва.

[1] М. Білоус. Зміцнення і розвиток соціалістичного будівництва (1937 р.— червень 1941 р.). Дніпропетровськ. 1960, стор. 28.

Палац культури ім. В. І. Леніна. 1966 р.

Широкоекранний кінотеатр «Супутник». 1965 р.

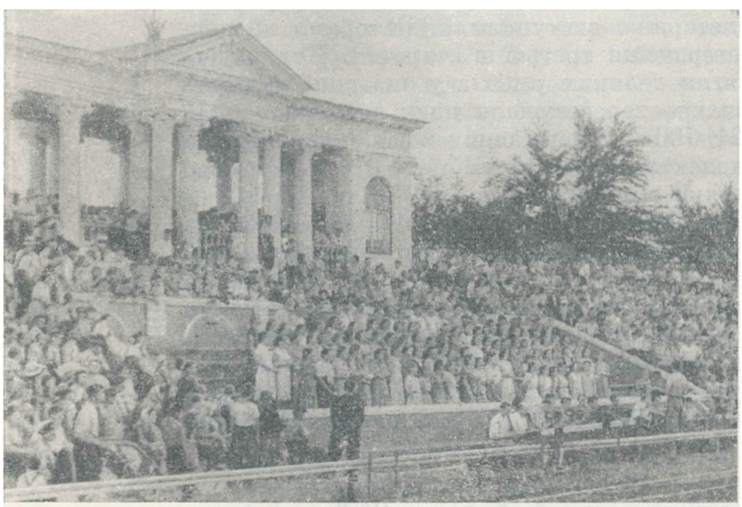

Святкування Дня шахтаря. Співає хор. 1965 р.

Рік у рік колектив рудоуправління нарощував темпи видобутку залізної руди. В 1940 році він дав країні 726,3 тис. тонн руди, що вдвічі перевищило видобуток руди в 1913 році.

За роки довоєнних п'ятирічок селище гірників докорінно змінило свій вигляд. Вже в середині 20-х років зникли землянки і казарми. На їх місці було споруджено красиві будинки, благоустроєні гуртожитки. Напередодні війни житловий фонд селища становив близько 15 тис. кв. метрів.

Набагато поліпшилось медичне обслуговування трудящих. Вже після встановлення Радянської влади на рудник направили лікаря, пізніше прибуло ще кілька молодших медичних працівників. Було відкрито амбулаторію. В 1929 році у Жовтій Ріці з'явилась перша лікарня з стаціонарним відділенням на 15 ліжок, а в 1932 році — друга лікарня на 50 місць. В селище прибула група лікарів, серед них М. Г. Попов, С. М. Малькевич, П. Г. Мозговий та інші.

Значних успіхів трудящі Жовтої Ріки досягли у довоєнні роки і в галузі освіти. Початкову школу, що діяла з дореволюційного часу, в 1925 році було перетворено на семирічну. Пізніше було відкрито другу школу-семирічку. В 1937 році одну з них — школу ім. Пушкіна — реорганізували на середню. Ще на початку 20-х рр. було створено спеціальні гуртки і школи по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Робота шкіл лікнепу проводилась до 1936 року. Найактивнішу участь у ній брали вчителі і культармійці Ф. А. Козаченко, М. О. та С. О. Рябикіни, Є. М. Старинець, Ю. Я. Осада, К. М. Самополенко. В роки першої п'ятирічки в селищі було створено робітфак і школу масових професій, згодом — медичну школу. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили роботу вчителів — культармійців селища. В 1939 році двоє з них були відзначені урядовими нагородами: К. М. Самополенко —

орденом Трудового Червоного Прапора, М. О. Рябикіна — орденом «Знак Пошани».

Для задоволення культурних потреб 7,5 тис. жителів селища було збудовано клуб і відкрито масову бібліотеку. В клубі для трудящих читались лекції на політичні та наукові теми, демонструвались кінофільми, силами гуртківців проводились концерти художньої самодіяльності. Селище було електрифіковано і радіофіковано. В будинки шахтарів доставляли газети й журнали. Життя трудящих стало не лише матеріально забезпеченим, а й духовно багатим, культурним.

Самовіддано захищали жителі селища ці здобутки Жовтня в роки Великої Вітчизняної війни. В лавах Червоної Армії воювало багато трудящих Жовтої Ріки. Промисловість селища з перших днів працювала на оборону. Коли ж селище Жовта Ріка було окуповане фашистами (13 серпня 1941 року)[1], гірники всіляко ухилялись від роботи на ворога. І тільки силою їх примусили взятися за відбудову шахти «Капітальна», ствол якої залишився цілим. Окупанти призначили керуючим рудником колишнього головного інженера рудника М. С. Чередниченка і зобов'язали швидко відбудувати рудник. Діючи обережно, М. С. Чередниченко всіляко саботував роботу по відбудові підземного господарства, ремонту ствола, в той же час згуртував навколо себе сили патріотів. Наприкінці 1941 — на початку 1942 рр. він створив підпільну групу. До її складу ввійшли комуністи Д. І. Холодій, який завідував до війни кінним двором рудника, бурильник Є. Д. Проненко, учитель з П'ятихаток А. І. Лебідь (Лебедєв), безпартійні інженери А. В. Дмитренко, П. Д. Бєлаш, гірничі майстри Г. Пиріг і Г. Окань, бурильник П. Н. Щерба, Р. Ворончченко, що був до окупації головою Мар'янівської сільради[2]. Пізніше кількість членів групи збільшилась до 16 чоловік.

Навесні 1942 року патріоти підготували висадження в повітря шахти «Капітальної» та залізничного моста в районі села Жовтого на магістралі Київ—Дніпропетровськ. Ці операції вирішено було здійснити в ніч з 18 на 19 березня 1942 року. Але ретельно розроблена диверсія зірвалась. Підпільників виказав провокатор. З 19 по 23 березня 1942 року більшість з них було заарештовано п'ятихатською поліцією; десятьох — М. Чередниченка, А. Лебедя, А. Дмитренка, Г. Пирога, П. Бєлаша, Г. Оканя, Д. Холодія, Є. Проненка, П. Щербу та Р. Вороненка фашисти розстріляли. 29 квітня 1942 року в П'ятихатках окупантами за антифашистську діяльність було страчено групу жовторічнянської молоді[3]. Але жорстокі розправи не злякали робітників Жовтої Ріки. Вони продовжували чинити опір загарбникам, ухилялися від примусових робіт, гальмували налагодження нормальної роботи рудника.

Відступаючи, гітлерівці мали намір підірвати шахту «Капітальна», але стрімкий наступ радянських військ і пильність місцевих патріотів зірвали ці задуми. Фашистам вдалося спалити лише корпус санаторію для туберкульозних хворих та зруйнувати головний будинок лікарні. 20 жовтня 1943 року війська 2-го Українського фронту визволили селище Жовта Ріка від німецьких окупантів[4].

На фронтах Великої Вітчизняної війни багато жовторічнянських гірників впявили героїзм і відвагу й були нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу. Вихованець рудничої комсомольської організації В. М. Коломоєць здобув славу першокласного льотчика-винищувача. На Центральному, Західному і 2-му Білоруському фронтах він збив 17 ворожих літаків. У лютому 1945 року Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР В. М. Коломойця удостоєно звання Героя

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 342.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 263, арк. 2, 9, 10.

[3] Там же, арк. 1, 3, 5, 9, 10.

[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 342.

Радянського Союзу. Уродженець Жовтої Ріки старшина-танкіст М. О. Єфименко у складі військ 1-го Білоруського фронту брав участь у взятті Берліна. Його нагороджено багатьма орденами та медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденами Слави 1-го, 2-го і 3-го ступенів.

Кувати перемогу над ворогом допомагали і ті гірники Жовтої Ріки, що влітку 1941 року евакуювалися на схід. На уральському руднику прославився трудовими успіхами А. А. Головатий, він домігся високих показників, працюючи на бурінні найміцніших порід[1].

Після визволення селища від німецько-фашистських окупантів жовторічнянці з великим ентузіазмом приступили до відбудови зруйнованого господарства. Незабаром було введено в експлуатацію шахту «Капітальна», відбудовано залізницю. Вже в 1944 році на металургійні заводи країни з рудника було відправлено 173,3 тис. тонн залізної руди. В 1945 році видобуток руди досяг 313,8 тис. тонн. З 1946 року розпочалася реконструкція шахти «Капітальна», механізація трудомістких процесів. У 1950 році видобуток руди зріс до 586,6 тис. тонн, що становило 88 проц. порівняно з 1940 роком. У 1954 році довоєнний рівень було перевершено майже вдвоє.

З кінця четвертої п'ятирічки в Жовтій Ріці здійснювалась реконструкція діючих шахт, зводились нові шахти і рудники.

Шахти і рудники оснащувались новітньою технікою. Внесли свій вклад у механізацію праці і місцеві винахідники та раціоналізатори. Широко застосовується механізація і автоматизація праці при добуванні й транспортуванні руди та її збагаченні. На підприємствах діють високопродуктивні бурильні агрегати, дистанційне управління електровозами, автоматичне управління скиповими підйомниками, автоматизований комплекс обміну вагонеток тощо.

Рік у рік трудящі Жовтих Вод своєю самовідданою працею зміцнюють економіку нашої Батьківщини. Успішно виконали вони державний план семирічки і першого року нової п'ятирічки. В 1966 році особливо добре працював колектив Східного гірничозбагачувального комбінату, який виконав план на 107,5 проц. Комбінат видобув понад план більше 200 тис. тонн залізної руди, зекономивши 1 млн. 124 тис. крб. За успішне виконання плану семирічки і впровадження нової тех-

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), т. 2, стор. 493.

Військком Г. І. Хлівенко вручає медалі «20-річчя Великої Вітчизняної війни» колишнім воїнам Радянської Армії. 1965 р.

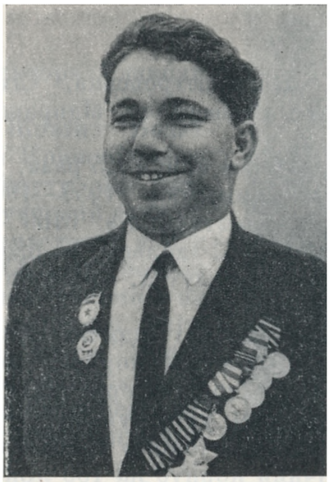

Знатні люди Жовтих Вод: Герой Радянського Союзу В. М. Коломоєць, кавалер ордена Слави М. О. Єфименко, Герой Соціалістичної Праці В. М. Хавренко, заслужена вчителька школи УРСР М. О. Рябикіна.

ніки Східний гірничозбагачувальний комбінат в 1966 році було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Бригадиру передової бригади прохідників комуністу В. М. Хавренку першому в місті присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. На протязі багатьох років керована ним бригада вдвічі перевищує планові завдання. Орденом Леніна удостоєно секретаря міськкому КП України М. О. Конарєва, бригадирів передових бригад М. Г. Олексєєва, Б. П. Бровка, М. В. Винченка, М.Є. Нищимного, директора комбінату В. А. Мамілова, робітників О. Д. Середу, І. М. Шаповалова та інших.

За післявоєнні роки орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено 738 мешканців міста, в т. ч. орденом Леніна — 58, орденом Трудового Червоного Прапора — 107, орденом «Знак Пошани» — 68. Звання почесного гірника присвоєно 125, значками «Шахтарська слава» і «Відмінник соціалістичного змагання» відмічені 301 чоловік.

Тільки протягом 1966—1967 рр. на підприємствах комбінату за рахунок раціоналізації і винахідництва зекономлено близько 3 млн. карбованців. Раціоналізаторські пропозиції в 1967 році подали 1578 чоловік. На комбінаті 14 громадських конструкторських бюро, які об'єднують 147 чоловік. При їх активній допомозі впроваджено 176 пропозицій.

Успішно працювали трудящі на підприємствах міста в другому році нової п'ятирічки. Включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя Жовтня, вони домоглись у ювілейному році перевиконання планів по випуску продукції та підвищенню продуктивності праці. Східний гірничозбагачувальний комбінат виробив понад план 207 тис. тонн концентрату і одержав 1688 тис. крб. надпланового прибутку. За успіхи в праці колектив підприємства нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

За післявоєнний час невелике селище перетворилось на нове сучасне місто. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 травня 1957 року його було віднесено до категорії міст обласного підпорядкування і названо Жовтими Водами. Місто сплановано і побудовано за зразками сучасної архітектури. Воно приваблює широкими асфальтованими вулицями, красивими будівлями, зеленими насадженнями, чистотою. Житловий фонд міста порівняно з довоєнним часом набагато зріс. Державний жилий фонд становить тепер 230 тис. кв. м., фонд власників — близько 156 тис. кв. м. На більшості центральних вулиць реконструйовано освітлення з застосуванням люмінесцентних світильників. Місцевий аеропорт

здійснює перевезення пасажирів до Дніпропетровська, Сімферополя, Кривого Рога та інших міст. Щоденно з міського автовокзалу відправляються автобуси по 21 маршруту.

На кінець семирічки міський товарооборот зріс в 1,5 раза, досягши в 1967 році 29 млн. крб. Лише за перші 5 років семирічки (1959—1963) населення міста придбало 529 легкових автомобілів, 690 мотоциклів, 6160 холодильників, 6950 пральних машин. До послуг жителів міста — 32 їдальні, 46 продовольчих та промислових магазинів, 37 майстерень по ремонту взуття, електроприладів, годинників, швейних машин.

Поліпшилося порівняно з довоєнним часом і медичне обслуговування трудящих. В центрі міста розташовані світлі і просторі корпуси поліклініки, хірургічного відділення, пологового будинку, тубдиспансеру, санепідстанції. Медичні установи обладнані найновішим вітчизняним устаткуванням. Лікарня має 530 ліжок. В 1965 році введено в дію новий профілакторій з трьох корпусів на 200 місць. У 1967 році побудовано новий хірургічний корпус на 100 ліжок. На всіх великих підприємствах є медичні пункти, які обслуговуються лікарями. Техніка безпеки, профілактика і медичне обслуговування на уранових підприємствах забезпечує нормальні умови праці і життя трудящих. В медичних установах працює 584 чол., з них 209 мають дипломи лікарів. За заслуги в охороні здоров'я трудящих у 1967 році лікарям Т. О. Кондаковій і В. Я. Голованьовій присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР, чотирьох медичних працівників нагороджено значком «Відмінник охорони здоров'я».

Щороку за путівками профспілок у санаторіях, будинках відпочинку та пансіонатах країни відпочивають понад 4 тис. трудящих Жовтих Вод. Створюються умови і для відпочинку трудящих в межах міста. Тут збудовано штучне водоймище, є благоустроєний пляж, де влітку відпочивають тисячі трудящих. Діти влітку відпочивають у Ганнівському лісі.

На початок 1968 року в місті працювало 18 дитячих садків і ясел, які щоденно відвідує 2340 дітей. Кошти на утримання дитячих установ становили: в 1959 році — 256,6 тис., в 1965 році — 709,26 тис. крб., в 1966/1967 рр.— 2 млн. 119 тис. карбованців.

Постійною увагою оточені ветерани праці. 3676 пенсіонерів щороку одержують від держави 2 303 505 карбованців.

За післявоєнні роки набагато зріс рівень освіти і культури трудящих. Тепер у місті діють 11 загальноосвітніх шкіл. У 1966/1967 рр. в них навчалося 7450 дітей. Крім того, 340 учнів виховувалося у школі-інтернаті. Без відриву від виробництва у 3 вечірніх середніх школах робітничої молоді навчалося понад 1700 робітників. У всіх школах є добре обладнані механічні майстерні, хімічні лабораторії, учбові кабінети, спортивні зали. Збільшуються кошти, які уряд відпускає на народну освіту в Жовтих Водах: в 1945 році вони становили 48 тис. крб., в 1959 році — 381 879 крб., в 1966 році — 1 млн. 227 тис. крб., в 1967 році — 1 млн. 279 тис. крб. Для порівняння слід тут нагадати, що в 1913 році капіталісти витрачали на утримання рудничної школи жалюгідну суму в 3744 крб. В місті працює також дитяча музична школа. За самовіддану працю в галузі народної освіти М. О. Рябикіній присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР (померла в 1964 році). В 1966 році ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно вчительку молодших класів К. Д. Затинацьку, орденом «Знак Пошани»

У міському дитячому парку. 1966 р.

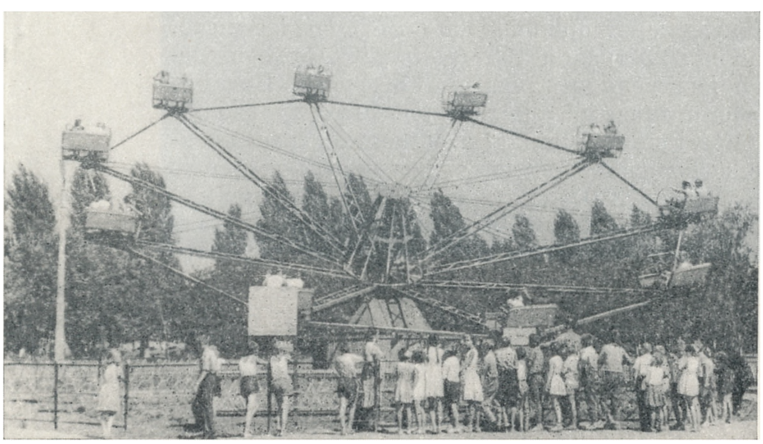

нагороджено директора школи М. Г. Фоменко.

У 1963 році в Жовтих Водах було відкрито філіал Криворізького гірничорудного інституту. Це перший у місті вищий учбовий заклад, в якому тепер навчається понад 300 студентів. У 1965 році почало працювати педагогічне училище на 530 учнів. Докорінно змінився освітній рівень населення міста. Тепер тут працюють 3 тис. чоловік з вищою і середньою технічною освітою.

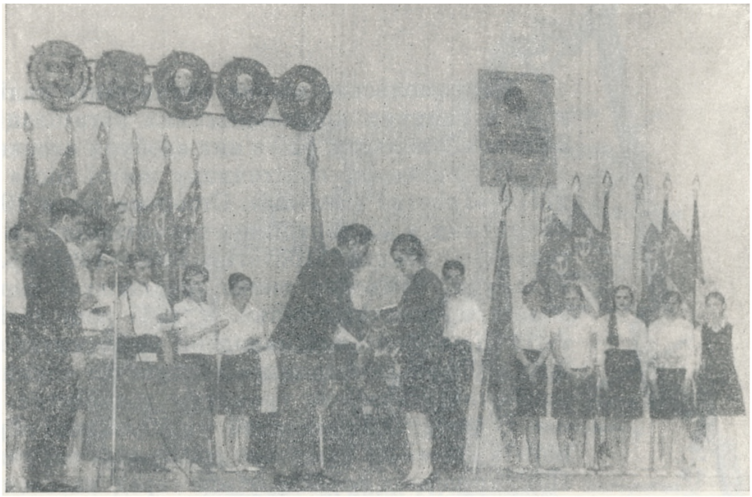

Урочисте вручення паспортів. 1966 р.

У Жовтих Водах є Палац культури ім. Леніна, 2 широкоекранних кінотеатри — «Супутник» і «Мир», 2 клуби. Тільки в Палаці культури щовечора мають змогу провести своє дозвілля понад 1000 чоловік. В 28 його гуртках художньої самодіяльності беруть участь 673 чоловіка. За високу сценічну майстерність драматичному гуртку в 1962 році було присвоєно звання самодіяльного народного театру. Заслужений успіх у трудящих міста мають виступи танцювальних колективів, циркової групи (в 1966 році їй присвоєно звання народного цирку), хорового та естрадного гуртків. Всього у місті працює 31 бібліотека з книжковим фондом понад 313 тис. томів, які тільки в 1967 році обслужили 26 800 читачів. На багатьох підприємствах, при будинкоуправліннях на громадських засадах створено пересувні бібліотеки. На 1967 рік трудящі міста передплатили 51 тис. прим. газет і журналів. На кожну тисячу жителів припадає по 1270 прим. періодичної преси. В 1966 році відкрито Будинок піонерів, при якому працює станція юних техніків, різні гуртки. Розпочала роботу перша в місті дитяча бібліотека.

Велика увага в Жовтих Водах приділяється розвиткові фізичної культури. Для занять спортом створено всі необхідні умови. На місці колишнього пустиря побудовано стадіон з футбольним полем, баскетбольним і волейбольним майданчиками та спортивним комплексом з закритим басейном. Спортивні колективи об'єднують понад 16 тис. трудівників. Працює дитяча спортивна школа.

Молоде місто пишається своїми славними трудівниками. У їх числі бригадир Ф. Попенко, який за трудові успіхи нагороджений орденом Леніна. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний М. Сахно, бригадир комплексної бригади будівельників, яка однією з перших завоювала звання бригади комуністичної праці. Тут живуть і працюють лауреати Державної премії інженери О. С. Бур'ян і С. Г. Михлин, лауреат Ленінської премії Ю. І. Пригожін. Глибоко шанують жовтоводці І. М. Ульянова, який віддав тридцять років життя партійній роботі. Останнім часом І. М. Ульянов працював першим секретарем міськкому партії, тепер він персональний пенсіонер. Живе і працює в місті перший голова виконкому міської Ради депутатів трудящих Г. Л. Бондаренко.

Дедалі більше жителів міста залучається до активного громадсько-політичного життя. Міський комітет партії у своїй роботі спирається на 78 первинних організацій та 158 партійних груп. При відділах міськкому партії працюють 17 позаштатних інструкторів. Комуністи очолюють найважливіші ділянки на всіх підприємствах міста. 70 проц. передовиків виробництва — члени і кандидати КПРС. У партійних організаціях створена чітка система політосвіти. В 1966/67 навчальному році 53 школи та семінари сітки партійно-політичного навчання охоплювали 2339 чоловік.

Велику роботу по організації соціалістичного змагання проводять профспілкові організації міста.

Комсомольська міська організація налічує 3440 юнаків і дівчат, які об'єднані в 55 первинних комсомольських організаціях. На підприємствах міста трудяться 2400 комсомольців, 620 з них здобули високе звання ударників комуністичної праці.

В громадсько-політичному житті міста значну роль відіграє місцева організація товариства «Знання». Створена ще в 1957 році, вона зараз налічує 472 члени, об'єднаних у 42 первинних організаціях. В 1967 році лекторами товариства прочитано 4040 лекцій. Протягом 1961—1967 рр. у місті створено народні університети культури, правових знань, радянської торгівлі і громадського харчування, науково-природничих знань. У 1965 році на Всесоюзному огляді народних університетів Жовтоводський народний університет правових знань був удостоєний диплома 2-го ступеня Всесоюзного товариства «Знання», а його ректор В. М. Нємцов нагороджений Почесною грамотою товариства.

В побут жителів міста увійшли нові обряди і традиції: урочисте вручення паспортів юнакам і дівчатам, реєстрація одружень і новонароджених, проводи в армію. Популярністю користуються серед населення свята зими і весни.

Велику господарську, політичну і культурно-побутову роботу серед населення проводить міська Рада депутатів трудящих. У її складі 140 депутатів, з них 62 жінки. Діють 9 постійних комісій і 4 депутатські групи. Вони беруть активну участь у підготовці питань і в обговоренні їх на сесії Ради, часто зустрічаються з виборцями, звітують перед ними, домагаються виконання наказів трудящих. Заслужену повагу у трудящих міста завоювали депутати міської Ради Г. П. Ростовська, Б. П. Дерев'янчук, Г. Л. Прохач, Є. К. Чайка, М. І. Нешин та багато інших. Троє робітників і службовців міста обрані депутатами Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих. Бригадир передової прохідницької бригади Герой Соціалістичної Праці комуніст В. М. Хавренко — депутат Верховної Ради УРСР.

Колишнє рудничне селище за роки Радянської влади невпізнанно змінилось. Тепер — це сучасне соціалістичне місто з назвою, яка нагадує героїчну сторінку минулого українського народу — битву під Жовтими Водами.

П. Л. ВАРГАТЮК, І. Ф. ІГНАТЬЄВ, В. А. МОРОЗОВ.

■

КРИВОРІЗЬКИЙ РАЙОН

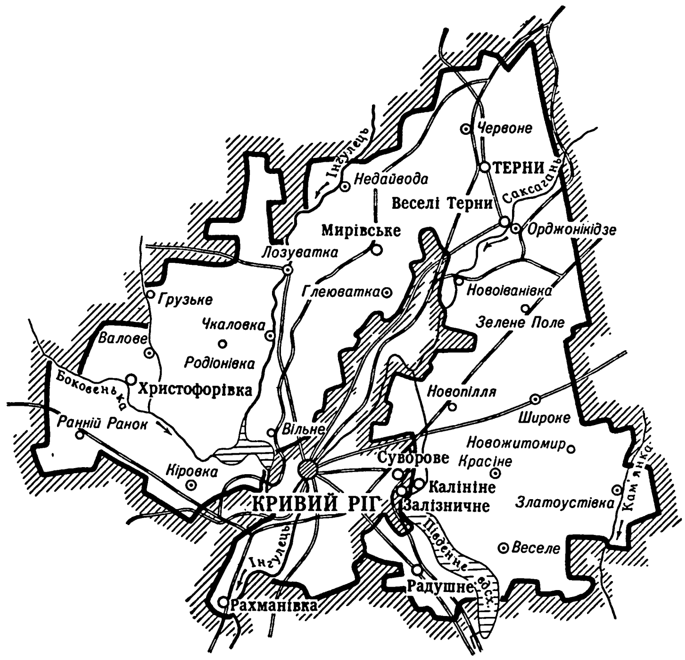

КРИВИЙ РІГ

Кривий Ріг — місто обласного підпорядкування, великий індустріальний і культурний центр Радянської України, залізничний вузол, розташований у степовій зоні Придніпровської височини і Причорноморської низовини, при злитті рік Інгулець і Саксагань. Криворізькій міській Раді депутатів трудящих підпорядковані міста Інгулець і Терни, а також селища міського типу — Веселі Терни, Залізничне, Мирівське, Рахманівка, Зелене, Калініне та Суворове. Населення — 622,9 тис. чоловік.

Кривий Ріг — центр Криворізького залізорудного басейну — найважливішої сировинної бази металургії Півдня СРСР. Надра Криворіжжя багаті на різні корисні копалини. Серед них найбільш значними є руди, які за вмістом заліза належать до найбагатших руд світу, а також величезні поклади залізистих кварцитів, що піддаються збагачуванню. Зустрічаються також марганцеві руди, боксити, буре вугілля, каоліни, сланці, графіт, є чималі запаси мінеральної сировини для виробництва барвників, поклади кристалічного будівельного каміння, вапняку, доломіту, будівельного піску.

На території, яку займає тепер місто, археологи виявили рештки поселення часів пізнього палеоліту (понад 15 тисяч років тому). При впадінні річки Саксагані в Інгулець та під час розкопок величезної «Царевої могили» під містом знайдені поховання мідного віку (III тисячоліття до н. е.)[1]. Відомі також сліди розробок залізної руди в скіфський період (V ст. н. е.). Поблизу міста досліджувались і сарматські кургани, що датуються II—III століттям н. е., та поховання кочівників XIV—XV століття.

Початок нинішньому місту поклали запорізькі зимівники, які виникли в середині XVII століття. Першим поселенцем у цій місцевості, за легендою, був козак Ріг,

---

[1] Летопись Херсонского музея за 1909—1910, 1911 гг., вып. 2. Херсон, 1912, стор. 25—27; Журн. «Археология», 1953, т. 8, стор. 106.

який втратив у боях одне око і був прозваний «Кривим» Рогом. Гадають, що від цього імені і пішла назва поселення. Інша версія пов'язує цю назву з рельєфом місцевості: при впадінні Саксагані в Інгулець утворюється довгий кривий мис, або ріг[1].

Поселення було розташоване на одній з важливих козацьких комунікацій — Кизикерменському шляху; на схід від нього пролягав Микитинський шлях. Цими шляхами у квітні 1648 року запорожці і повсталі селяни під керівництвом Богдана Хмельницького йшли назустріч авангарду військ Потоцького.

У XVIII столітті Кривий Ріг, що став великим запорізьким поселенням, входив до Інгульської паланки (повіту) Запорізької Січі. В 1781 році тут було 412 дворів з 2184 жителями[2]. У наступні роки кількість населення зростала.

Після ліквідації Запорізької Січі царський уряд роздавав її землі генералам і офіцерам, козацькій старшині, російському, українському та польському панству, колоністам. Поміщики силоміць переселяли сюди людей з інших місцевостей Росії. Наприкінці XVIII століття поміщиця Диконська привезла з Пензенської губернії 30 селянських сімей, яких вона виміняла на собак. Село, де вони поселилися, було названо Диконкою або Катеринівкою (нині селище рудника ім. Кірова). У 1808 році виникло село Інгулець. Генерал Рахманов у 1818 році на одержаній від Олександра І землі заснував село Олександрів Дар, поселивши тут селян, вивезених з Чернігівської губернії[3].

В 1829 році Кривий Ріг був перетворений на військове поселення. Чоловіків віком від 18 до 45 років зачислили в поселенський і резервний ескадрони, решту — в діючі підрозділи уланської кавалерійської дивізії. Солдати поселенського і резервного ескадронів займались сільським господарством, утримуючи себе, свої сім'ї та постояльців-офіцерів і солдатів діючих підрозділів. Одночасно вони несли тягар військової муштри. В 1842 році власті перевели сюди понад 200 чоловік з київського та подільського військових поселень[4].

Після ліквідації в 1857 році військових поселень населення Кривого Рога перейшло на становище державних селян. У 1859 році тут налічувалось 554 двори і 3644 жителі. В Інгульці було 165 дворів з 1396 жителями, а в Олександродарі (Рахманівці) — 151 двір і 1149 жителів. Значно зросла кількість населення у Гданцівці, Довгинцевому, Вечірньому Куті та інших селах, що згодом увійшли в межі міста. Займалося воно сільським господарством, торгівлею, різними ремеслами і промислами. Переважну кількість його становили селяни і ремісники; заможна верхівка складалася з поміщиків, купців й торговців. З розвитком капіталізму в Росії Кривий Ріг, як писав В. І. Ленін, перетворився на великий ринок наймання на землеробські і на гірничі роботи[5]. Щорічно тут реєструвалося від 3,4 тис. до 5,9 тис. робітників[6].

В 2-й половині XVIII століття почалося дослідження залізних руд Криворіжжя. В ньому брали участь академіки В. Ф. Зуєв, І. Гюльденштедт, П. С. Паллас, В. Ізмайлов, професор Ліванов, пізніше М. П. Барбот де Марні та інші вчені. Проте промислова розробка руд почалася тільки в 1881 році. Вона провадилась французьким акціонерним «Товариством криворізьких залізних руд». Активну роль в організації товариства і в промисловому освоєнні залізорудних родовищ відіграв поміщик Верхньодніпровського повіту О. М. Поль. На землях, орендованих у селян, товариство відкрило перший, Саксаганський рудник (на території нинішнього рудоуправління ім. Дзержинського).

---

[1] Путешественные записки Василия Зуева от С.-Петербурга до Херсона в 1781—1782 гг. СПб., 1787, стор. 268, 269.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6. Херсонский уезд, стор. 158—259.

[3] Там же, стор. 208—209, 256, 257.

[4] Материалы для географии и статистики России. Херсонская губерния, ч. 1. СПб., 1863, стор. 477.

[5] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 202.

[6] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 116.

Великий вплив на розвиток Кривого Рога мало спорудження в 1881—1884 рр. залізниці, що зв'язала місто з промисловими районами Придніпров'я та Донбасу. Спочатку вона була названа Криворізькою, а потім — Катерининською (тепер — Придніпровська).

В середині 80-х рр. в розробку криворізьких залізних руд включилися й металургійні товариства. В 1885 році одне з них — Новоросійське — відкрило два рудники, а через рік Південно-Російське Дніпровське заснувало рудники Галковський, Шмаковський і Ростковський. У 1886—1888 роках Брянським товариством закладено Олександрівський та Брянський рудники[1]. Розпочали також розробку і окремі підприємці. Виникає ряд дрібних рудників. Видобуток руди в басейні швидко зростав. Уже в 1897 році Кривбас за видобутком руди зайняв перше місце в Росії, випередивши гірничо-заводський Урал.

Дальшому швидкому розвиткові басейну сприяло промислове піднесення 90-х рр. У 1890—1892 рр. на землях Гданцівського маєтку, купленого О. М. Полем, «Товариство криворізьких залізних руд» збудувало чавуноливарний завод. В налагодженні виробництва чавуну велику роль відіграв видатний російський доменщик М. К. Курако, який працював тут горновим у 1892—1898 рр.[2]. У 1900 році Гданцівський завод виробляв понад 52,8 тис. тонн чавуну[3]. Вже на кінець 90-х рр. видобутком руди у Кривбасі займались 25 акціонерних товариств, в яких переважав французький та бельгійський капітал. У 1900 році в басейні діяло 79 рудників, на яких було видобуто 156 205 тис. пудів руди[4].

В першому десятиріччі XX століття залізорудна промисловість Криворіжжя перебувала в стані кризи і депресії, яка в 1910 році змінилась новим піднесенням. У 1913 році в басейні було видобуто 6,3 млн. тонн руди (близько 70 проц. загальноросійського видобутку)[5]— найбільше в дореволюційному Кривбасі. Виробництво чавуну на Гданцівському заводі також зросло і досягло 85—90 тис. тонн.

Під час економічної кризи і застою дрібні підприємства розорилися. Загальна кількість гірничорудних підприємств зменшилась. У 1913 році тут діяло 49 рудників. Відбувалась концентрація виробництва. Великі залізорудні підприємства здійснили перехід від кар'єрного до шахтного способу видобутку руди, почали застосовувати електропідйомники, пневматичне буріння.

Напередодні першої світової війни 12 найбільших акціонерних компаній, що перебували під контролем іноземного капіталу, зосередили в своїх руках 86 проц. видобутку залізної руди в басейні[6]. Їх притягували сюди висока якість сировини, дешевизна робочої сили і найбільші дивіденди на вкладений капітал.

На базі концентрації виробництва виникло монополістичне об'єднання капіталістів — «Продаруд». Розвиток залізорудної промисловості Криворіжжя контро-

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6. Херсонский уезд, стор. 264, 265; По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 92.

[2] Люди русской науки, т. 2. М. — Л., 1948, стор. 1071.

[3] Отчет горного департамента за 1900 и 1901 годы. СПб., 1903, стор. 368.

[4] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 45, 46; Отчет горного департамента за 1900 и 1901 гг., стор. 368.

[5] Общий обзор главных отраслей горной и горнозаводской промышленности. Пг., 1915, стор. 172.

[6] В. С. Зив. Иностранные капиталы в русской горнозаводской промышленности, стор. 76; Общий обзор главных отраслей горной и горнозаводской промышленности, стор. 172.

Вивезення руди з кар'єра. Кривий Ріг, 1900 р.

лювали також синдикати «Продамет» і «Продвугілля», які мали тут свої рудники.

Крім залізорудних і металургійних, на Криворіжжі виникло багато дрібних підприємств легкої і харчової промисловості. На початку XX століття в Кривому Розі налічувалось 256 торговельно-промислових підприємств, в т. ч. механічний завод, фабрика фарб, олійня, 2 парових млини, 5 лісових пристаней тощо[1].

Промисловий розвиток супроводився швидким ростом населення. У 1887 році в Кривому Розі налічувалось 6000 чол., а в 1896—17 000[2]. Через 20 років, у 1916 році, тут проживало 26,7 тис. чол. В усьому залізорудному районі, що зараз входить у межі міста, перед Великою Жовтневою соціалістичною революцією було понад 60 тис. жителів.

У зв'язку з розвитком залізорудної промисловості в 80—90-х рр. прискорилося формування промислового пролетаріату. Робітничий клас зростав як за рахунок місцевих селян, так і тих, що прибували з інших губерній України та Росії. 84 проц. усіх робітників Кривбасу були вихідцями з українських губерній [3]. Багатонаціональний склад робітників сприяв вихованню їх в дусі пролетарського інтернаціоналізму. Проте серед гірників протягом багатьох років переважали сезонники, що неминуче позначалося на рівні їх організованості і свідомості.

Всього в 1881—1885 рр. на Криворіжжі працювало 1000 гірників, на 1897 рік — 2642, а в 1900 році на 79 руднях працювало вже 7240 робітників[4]. Залізничників у басейні на початок XX століття налічувалось до тисячі чоловік. На Гданцівському металургійному заводі в цей час було зайнято близько 400 робітників. Кілька сотень робітників працювали на дрібних підприємствах та в ремісничих майстернях.

Під час економічної кризи кількість робітників басейну зменшилась. В наступні роки вона зросла, головним чином, на великих підприємствах. А в 1913 році в залізорудній промисловості Криворіжжя працювало 23,6 тис. робітників. Кількість робітників у інших галузях промисловості не змінилась.

Ось що писав про умови праці гірників відомий діяч революційного руху на Криворіжжі В. А. Валявко: «Робота виконувалась відрядно, від вагонетки. Ціна за вагонетку коливалась від 17 до 30 коп., середня ціна не перевищувала 22 коп. При цьому на власні кошти робітники купували вибухівку, інструменти і сталь для забурників,— все це йшло за рахунок робітників. За найсприятливіших умов робітники заробляли близько одного карбованця, майже ніколи більше, взагалі ж менш ніж карбованець, отож 80—90 коп. уже вважалось добрим заробітком. Щоденна плата на поверхні рудника становила 40 копійок»[5]. За офіційними даними, в цей час відрядно робітники одержували на місяць від 15 до 25 крб. Більш кваліфіковані («майстрові») — 25—35 крб. Така зарплата збереглася протягом всього дореволюційного періоду[6].

Жили гірники та їхні сім'ї здебільшого в землянках. «На копальнях,— писав гірничий інженер І. Тіме,— дуже часто для житла робітникам надаються вриті в землю низькі землянки з мініатюрними віконечками і курними печами. Такі землянки, розташовані серед голого степу, без води і будь-якої рослинності, під палючим промінням південного сонця, настільки непривабливі, що лише крайні злигодні змушували робітників оселятися в них. Такому житлу робітники дали влучну назву «вовчі лігва» і нерідко воліють ночувати під землею, в руднику, або просто неба»[7].

У 1902 році в Криворізькому басейні було 155 шахтарських бараків на 7067 чоловік, у 1913 році — 297 на 16 660 чоловік. Це значить, що в кожному з них в 1902 ро-

[1] По Екатерининской железной дороге, вып 1, стор. 56.
[2] В. І. Л е н і н. Твори, т. 3, стор. 451.
[3] Ф. Е. Ло с ь. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст., стор. 90.
[4] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 123.
[5] Журн. «Летопись революции», 1925, № 3, стор. 59.
[6] Железорудная промышленность Южной России в 1913 году, стор. 28—31.
[7] «Горный журнал», 1888, т. 1, кн. 2, стор. 340.

ці жило 45, в 1913 році — 56 робітників. Лише для частини кваліфікованих робітників капіталісти створювали т. зв. сімейні будинки. В 1913 році в них жило 1719 робітників, тобто 14 проц. загальної кількості гірників Кривбасу. Місцеві робітники тулились у хатах-мазанках.

Кривий Ріг. Головна вулиця міста. Початок XX століття.

Дореволюційний Кривий Ріг був неблагоустроєним, глухим закутком Херсонської губернії. Тільки на початку XX століття центральні вулиці почали забудовуватись двоповерховими, зрідка триповерховими будинками. Забруковано було лише частину двох вулиць. Містечко не мало транспорту, каналізації, водопроводу, електроосвітлення (діяла одна примітивна електростанція).

Велика скупченість, антисанітарія, напівголодне існування призводили до масових епідемій грипу, чуми, холери та інших інфекційних хвороб. В 1895 році в Кривому Розі діяла лише одна невеличка земська лікарня. Під тиском робітничого руху пізніше було відкрито кілька дрібних лікарень і приймальних покоїв на рудниках. В 1901 році налічувалось всього 9 таких лікарень на 126 місць. Їх обслуговували 10 лікарів, 35 фельдшерів, 2 акушери. У 1911 році було 32 лікарняні установи на 312 місць. В них працювало 34 лікарі (лише 10 з них були штатними), 49 фельдшерів і акушерок.

Царизм і буржуазія намагались загальмувати потяг робітників і їх дітей до освіти. В 1901 році у Кривому Розі було 3 земські школи, на рудниках діяли 2 школи, де працювало 4 учителі і навчалися 110 учнів. В 1913 році в місті та на рудниках працювало 26 початкових шкіл (міністерських, земських, церковнопарафіальних, залізничних та рудничних), в яких навчалось 2 тис. учнів. Це становило менш як п'яту частину дітей шкільного віку. Діти більш заможних родин могли навчатись у приватних гімназіях (їх тут було 2), у комерційному та сільськогосподарському училищах.

Працювали приватні бібліотека і читальня та 3 невеликі кінематографи. На рудниках басейну діяли ще дві бібліотеки, кінематограф та «робітничий театр». Зате не бракувало шинків та церков, за допомогою яких місцеві власті й буржуазія прагнули відвернути робітників від революційної боротьби.

Тривалий робочий день (12—16 годин), виснажлива праця, антисанітарні умови роботи й побуту, низька заробітна плата, обраховування й штрафи, відсутність техніки безпеки і охорони праці, велика кількість нещасних випадків, професійних захворювань та висока смертність — все це викликало глибоке обурення робітників, штовхало їх на боротьбу проти царизму й капіталістичної експлуатації.

Наприкінці 80-х рр. відбулися перші стихійні виступи криворізьких робітників проти капіталістів. Боротьба ставала чимдалі більш організованою і свідомою. В 2-й половині 90-х рр. передові робітники встановили зв'язок з катеринославським «Союзом боротьби за визволення робітничого класу», а потім з комітетом РСДРП[1]. В місті та басейні почала поширюватися соціал-демократична література

[1] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 22; газ. «Южный рабочий», № 1, січень 1900 р.

Страйки набирали більшої організованості. Великі економічні і політичні страйки та заворушення відбулися влітку 1899 року на руднику Калачевського та на Гданцівському заводі. З кінця XIX століття Кривий Ріг став одним з тих промислових центрів, які викликали особливе занепокоєння царського уряду. Не випадково створювались перешкоди для доступу сюди «піднаглядним» революціонерам. Цікаво зазначити, що в довгому списку місцевостей, куди після заслання було заборонено в'їзд В. І. Леніну, названо і містечко Кривий Ріг.

Економічна криза початку XX століття ще більше погіршила становище робітників. У 1901 році з рудників звільнили понад 1600 чол., дуже скоротилась також кількість робітників на Гданцівському заводі [1]. Але боротьба пролетаріату продовжувалась. Передові робітники прагнули до згуртування своїх сил і створення соціал-демократичної організації. Наприкінці 1902 року, з ініціативи вчительки Т. А. Рейніш, було організовано нелегальний гурток, який поклав початок Криворізькій міській соціал-демократичній організації. Незалежно від нього на початку 1903 року слюсар М. С. Монастирський організував соціал-демократичний гурток на станції Довгинцеве. Ці гуртки встановили зв'язок з іскрівським Катеринославським комітетом РСДРП; з Катеринослава вони одержували нелегальну літературу, в т. ч. й ленінську «Искру»[2].

Восени 1904 року, з допомогою Довгинцевської соціал-демократичної організації, створюється гурток на руднику Дубовій Балці. Соціал-демократичні організації встановили зв'язок з передовими робітниками Гданцівського заводу, шахтарями Шмаковського, Ростковського, Калачевського та інших рудників басейну.

З початком першої російської революції класова боротьба криворізьких робітників стала більш організованою, масовою. У місті і на рудниках проходили мітинги й збори, відбувалися страйки протесту проти кривавих подій 9 січня. В боротьбу втягувалися тисячі гірників, металістів, залізничників та селян навколишніх сіл.

В обстановці революційного піднесення зростали ряди соціал-демократичної організації. За спогадами старих більшовиків, весною 1905 року на Криворіжжі було 75 соціал-демократів. Значна частина їх перебувала під впливом більшовиків.

21—23 червня в Довгинцевому у відповідь на заклик Катеринославського комітету відбувся страйк солідарності з повсталими моряками «Потьомкіна»[3].

В жовтні гірники, залізничники та металісти Кривого Рога взяли участь у всеросійському політичному страйку. В цей час уперше в Кривбасі відбувся загальний політичний страйк, що сприяло посиленню впливу більшовиків на трудящих. За участю більшовиків у листопаді утворились професійні спілки гірників, металістів та залізничників. З ініціативи профспілки залізничників на станціях Криворіжжя явочним порядком було запроваджено 8-годинний робочий день [4]. На станції Довгинцеве наприкінці 1905 року залізничники кілька разів зривали відправку поїздів з каральними загонами.

Під час грудневого збройного повстання криворіжці діяли в тісному зв'язку з пролетарями Москви, Катеринослава, Донбасу. Одержавши телеграму з Москви про страйк залізничників, робітники Довгинцевого 8 грудня 1905 року створили страйковий комітет, до складу якого ввійшли більшовики М. С. Монастирський, І. Я. Кудлай, М. І. Покора та інші. Усунувши адміністрацію, комітет взяв до своїх рук управління станцією, встановив зв'язок з Катеринославським бойовим страйковим комітетом і діяв під його керівництвом.

Слідом за залізничниками і шахтарями у боротьбу включились металісти Гдан-

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 48, 61.

[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 66—68.

[3] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Революционное движение в России весной и летом 1905 г., ч. 1. М., 1957, стор. 139, 140, 386—394.

[4] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Высший подъем революции 1905—1907 гг., ч. 3, кн. 1. М., 1956, стор. 47—51, 120, 169.

цівського заводу, керовані більшовицькою групою, яку очолював робітник-ливарник В. П. Чередниченко. Припинили роботу робітники всіх дрібних підприємств. Політичний страйк став загальним. Місцями він переростав у збройну боротьбу. За офіційними даними, в Довгинцевому було зосереджено «дві тисячі повсталих робітників»[1].

Під час грудневого страйку робітники Криворіжжя встановили також революційні зв'язки з місцевими селянами, які збирали для них гроші, привозили в місто хліб та інші продукти. У свою чергу робітничі дружини виступали на захист селян, борючись із окремими загонами царських військ. Так було, зокрема, 19—20 грудня, коли козаки і драгуни напали на селян Латівки, Рахманівки та інших сіл [2].

Загальний страйк на Криворіжжі тривав до 24 грудня 1905 року і був припинений за рішенням Катеринославського бойового страйкового комітету, коли закінчились страйк та повстання в Катеринославі, Олександрівську, Донбасі. Каральні експедиції, що прибули 24 і 26 грудня в Довгинцеве та Кривий Ріг з Катеринослава і Херсона, вчинили жорстоку розправу над робітниками й селянами, катували їх шомполами і різками. Багатьох було вбито без суду і слідства. Найбільш революційно настроєних заарештували і кинули в тюрми. Організаторів грудневого страйку в Кривбасі — 26 залізничників (у т. ч. більшовиків М. І. Покору, І. Я. Кудлая, І. В. Верченка, безпартійних активістів Н. Д. Іващенка, П. Д. Ступака, Я. О. Індюченка, Г. Ф. Семергєєва та ін.) — було засуджено до різних строків каторги і відправлено в Сибір.

Після поразки грудневого збройного повстання революція пішла на спад. Але робітники відступали з боями. Влітку 1906 року з активною участю більшовиків А. А. Вербова, Й. О. Кристаловського та Б. Г. Козловського була відновлена Криворізька організація РСДРП. Весною наступного року вона налічувала 300 чоловік; половина з них були більшовики[3]. В 1906—1907 рр. організацію очолював всебасейновий комітет РСДРП, який об'єднував 3 районні організації. Вони керували страйковим рухом пролетаріату, який у цей час був ще досить значним. 1 травня 1906 року розпочався великий політичний страйк, у якому взяли участь робітники Гданцівського заводу, дрібних підприємств міста і шахтарі кількох рудників північної та південної частини басейну[4]. 2 червня припинили роботу вантажники вагонів рудника Дубової Балки, які зажадали підвищення заробітної плати на 30 проц. Політичні страйки відбулися в лютому, квітні і травні 1907 року.

В період реакції робітничий рух на Криворіжжі, як і в інших районах країни, зазнав жорстоких репресій. Було ліквідовано професійні спілки. Революційних робітників власті заносили в списки «неблагонадійних». Жандарми розгромили загальноміський і районні комітети РСДРП, більшість осередків і гуртків у басейні. Більшовики В. Валявко, В. Приймак, Т. Рейніш, В. Чередниченко, І. Кудлай, М. Покора та інші — були кинуті до в'язниць, відправлені на каторгу чи на заслання. Але і в глибокому підпіллі все ж продовжували працювати невеликі соціал-демократичні групи. Не припинялась страйкова боротьба: у ці роки на рудниках відбулось 8 страйків, у яких брали участь близько 3 тис. робітників[5].

В період нового революційного піднесення 1910—1914 рр. страйкова боротьба особливо посилюється. На рудниках були відновлені більшовицькі групи, які встановили зв'язок з більшовицьким журналом «Мысль» та з газетою «Правда», де публікувались кореспонденції криворізьких гірників. Передові робітники міста і басейну мали також тісні зв'язки з більшовицькою фракцією IV Державної думи,

---

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Высший подъем революции 1905—1907 гг. Вооруженное восстание, ч. 1. М., 1955, стор. 98.

[2] Херсонський облдержархів, ф. 252, оп. 1, спр. 1, арк. 104, 105; спр. 3, арк. 26—28, 129—140, 143—146.

[3] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 86; журн. «Пролетарская революция», 1922, № 12, стор. 171—174.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 54.

[5] Робітничий рух на Україні в роки реакції. Збірник документів. К., 1965, стор. 86—88, 155, 191, 195, 257, 272.

Активні учасники революційного руху та громадянської війни на Криворіжжі. Фото 1927 р.

з депутатом Г. І. Петровським; на доповідь Г. І. Петровського Поронінська нарада ЦК РСДРП зробила висновок про піднесення робітничого руху в місті і басейні в 1913 році[1].

Важким тягарем для криворізьких робітників, як і для трудящих усієї країни, стала перша світова імперіалістична війна. Вже в липні—серпні 1914 року на фронт мобілізували до 60 проц. усіх робітників басейну[2]. Робітничий клас Криворіжжя поповнився селянами і ремісниками, а також військовополоненими. На виробництво прийшло багато жінок і підлітків. Видобуток руди в Кривбасі скоротився в 1914 р. на 25 проц., у 1915 р.— на 40 проти рівня 1913 р.[3].

Внаслідок поразок на фронті, розрухи в тилу, скорочення виробництва та погіршення становища трудящих зростали антивоєнні настрої. Відбулися страйки на Коломойцевському руднику (16 вересня 1914 року), на копальні Південно-Російського товариства (3—7 січня 1915 року), на руднику Бухиніка (4 лютого 1915 року), Гданцівському заводі (24 червня 1916 рр.) та інших підприємствах [4]. Страйковою боротьбою робітників керували невеликі більшовицькі групи та окремі більшовики, які діяли в глибокому підпіллі.

На початку березня 1917 року до Кривого Рога долинула звістка про повалення царизму. В місті та на рудниках 2—3 березня і в наступні дні відбулися мітинги і демонстрації. Трудящі ліквідували місцеві органи старої влади — розігнали управління криворізького поліцмейстера, роззброїли поліцію і жандармів, ліквідували камери земського начальника та мирових суддів.

В березні 1917 року в місті було створено т. зв. громадський комітет, який негайно визнав владу Тимчасового уряду. В цей же час виникли волосні виконавчі комітети, які також стояли за підтримку буржуазного уряду.

Робітники та солдати розташованого в місті гарнізону в березні обрали Криворізьку Раду робітничих і солдатських депутатів. Але оскільки більшовицька організація ще не була відновлена, а склад робітничого класу за час війни змінився, поповнившись недавніми вихідцями з дрібної буржуазії, до Ради потрапили меншовики, есери, українські націоналісти та безпартійні робітники й солдати, які нерідко йшли за угодовцями. Пізніше була обрана Криворізька Рада селянських депутатів. У травні 1917 року ці Ради об'єднались в одну — Криворізьку Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Перебуваючи під впливом меншовиків та есерів, вона зайняла угодовську позицію щодо Тимчасового уряду. Меншовики та есери здобули тимчасову перевагу і в заводських та рудничних комітетах, що виникли в березні, а також в утворених пізніше професійних спілках робітників.

В цих умовах більшовики, що вийшли з підпілля — В. Приймак, А. Канапишев, В. Чередниченко та інші — розгорнули активну діяльність по згуртуванню сил.

---

[1] КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК. К., 1954, стор. 280.
[2] Материалы к учету рабочего состава и рабочего рынка, вып. 1. Пг., 1916, стор. 119.
[3] Горно-заводская промышленность Юга России за 1900—1915 гг. Статистика Украины. Серия 3, вып. 3. Х., 1922, стор. 232.
[4] Й. Т. Щ е р б и н а. Робітничий клас України та його революційна боротьба у 1914—1917 роках. К., 1963, стор. 337, 338, 339.

На допомогу їм Катеринославський комітет направив колишнього криворізького робітника, члена партії з 1904 року В. А. Валявка. З його участю 29 березня 1917 року було відновлено партійний комітет рудника Дубової Балки. Комітет одразу ж скликав збори робітників, після яких до більшовицької організації рудника вступило 120 чоловік. Під час святкування 1 Травня вона ще зросла на 150 чоловік[1].

Партійна організація рудника встановила зв'язок з ЦК РСДРП(б) та Катеринославським комітетом партії. Вона стала центром консолідації більшовицьких сил всього Криворіжжя. Весною 1917 року були оформлені партійні групи в Кривому Розі, на станції Довгинцеве, Гданцівському заводі, Донецькому руднику та інших підприємствах.

В умовах двовладдя, керуючись ленінським курсом на мирний розвиток революції, криворізькі більшовики посилили боротьбу за маси, особливо через фабрично-заводські й рудничні комітети та профспілки. Їм вдалося дещо зміцнити свої позиції в профспілках залізничників та металістів.

У квітні—травні 1917 року професійні спілки провели кілька страйків, учасники яких висували вимоги 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, виступали проти скорочення виробництва і локаутів. Закінчився перемогою страйк робітників дрібних підприємств. Вони домоглися скорочення робочого дня і підвищення заробітної плати[2].

Після липневих подій місцеві контрреволюціонери підбурювали козаків і солдатів проти робітників і селян. Заворушились українські буржуазні націоналісти, які стали спішно утворювати загони т. зв. вільних козаків.

Проведені в цих умовах в липні 1917 року перевибори Криворізької Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів дали більшість меншовикам, есерам і буржуазним націоналістам. Із 580 депутатів Ради було тільки 8 більшовиків[3]. Серед них — С. С. Тинок, П. П. Сиволап, В. П. Чередниченко та інші керівники криворізьких партійців-ленінців.

13—16 липня партійні організації Кривого Рога брали участь в роботі обласної конференції РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну, що відбувалася в Катеринославі. Влітку і восени 1917 року криворізькі більшовики діяли під керівництвом Донецько-Криворізького обласного комітету партії, утвореного на цій конференції.

Керуючись рішеннями VI з'їзду РСДРП(б), який взяв курс на підготовку збройного повстання, більшовики розгорнули масово-політичну роботу серед робітників і селян, готуючи їх до соціалістичної революції. Водночас проводилась інтенсивна робота по створенню загонів Червоної гвардії, розпочата весною 1917 року.

Революційна діяльність більшовиків у масах особливо посилилась під час боротьби з корніловщиною. На початку вересня в місті та на рудниках пройшли робітничі мітинги. На багатьох підприємствах були прийняті більшовицькі резолюції[4].

Наприкінці вересня 1917 року до Кривого Рога прибув уповноважений ЦК РСДРП(б) в Катеринославі А. А. Вербов. Його діяльність тут сприяла зміцненню більшовицької організації, дальшому зростанню її рядів та посиленню впливу на широкі маси робітників[5]. Восени більшовицькі організації північної групи рудників, що входили тоді до Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії, об'єдналися у Вечірньокутську організацію на чолі з С. С. Тинком. Центром її був рудник Дубова Балка. Організації ж міста, станції Довгинцеве, Гданцівського заводу та південної групи рудників, що входили в Херсонську губернію, створили Криворізьку партійну організацію, якою керували В. П. Чередниченко, П. П. Сиволап та І. Л. Калиниченко. Обидві організації підтримували між собою постійний зв'язок. Напере-

---

[1] Из истории революционного движения на Криворожье. Кривой Рог, 1922, стор. 9, 10.
[2] Газ. «Красный горняк», 6 листопада 1927 р.
[3] Из истории революционного движения на Криворожье, стор. 11, 12.
[4] Газ. «Звезда», 12 вересня 1917 р.
[5] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 2, спр. 17, арк. 3, 4.

П. П. Сиволап,

Ю. І. Умникова,

І. Л. Калиниченко,

Активні борці за Радянську владу в Кривому Розі.

додні соціалістичної революції ряди криворізьких більшовиків налічували близько 1000 чоловік[1].

Дізнавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, трудящі міста на масових демонстраціях та мітингах вимагали від Криворізької Ради взяти владу до своїх рук. Проте керована меншовиками та есерами Рада відмовилась виконати цю вимогу. Обурені робітники зажадали переобрання Ради. В листопаді 1917 року Раду було переобрано. Але й цього разу більшість дістав блок меншовиків, есерів та українських буржуазних націоналістів, хоч позиції більшовиків помітно посилились. Вони одержали 10 з 28 місць у виконкомі Ради, С. С. Тинка обрали заступником голови Ради[2]. У жовтні—листопаді вплив більшовиків зміцнів також у професійних спілках та рудничних комітетах. 2 більшовики з Кривого Рога були делегатами І Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Радянську владу на Україні.

Після з'їзду боротьба за перемогу влади Рад на Криворіжжі вступила у вирішальну фазу. Обстановка була вкрай напруженою. Всередині Ради точилася запекла боротьба між більшовиками і контрреволюційними елементами, що орієнтувалися на Центральну раду.

В грудні криворізькі більшовики посилили підготовку до збройного повстання. Місцеві загони Червоної гвардії, які на жовтень налічували 500 бійців, зросли. Було створено ревком, встановлено зв'язок з катеринославськими більшовиками і вироблено спільний план дій. Після перемоги збройного повстання в Катеринославі (29 грудня 1917 року) до Кривого Рога прибула група партійних працівників — В. А. Валявко, В. Ю. Клочко, З. М. Гонтар та інші — для подання допомоги місцевим більшовикам.

На початку січня 1918 року радянські війська під командуванням В. О. Антонова-Овсієнка перейшли Дніпро і розгорнули наступ на Кривий Ріг — П'ятихатки— Знам'янку[3]. Це сприяло перемозі збройного повстання в місті. 9 (22 січня) 1918 року угодовську Раду було розпущено, місцеві органи Центральної ради розігнано, а гайдамацькі курені роззброєно[4]. Відбулися перевибори Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Керований більшовиками виконком приступив до перших соціалістичних перетворень. Згідно з декретами Радянського уряду були націоналізовані відділення банків, станції Катерининської залізниці, Олександрівський,

---

[1] Газ. «Донецкий пролетарий», 8 грудня 1917 р.; газ. «Звезда», 3 жовтня 1917 р.

[2] Из истории революционного движения на Криворожье, стор. 19, 20.

[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 306.

[4] Газ. «Вестник Украинской народной республики», 27 січня 1918 р.; В. А. Антонов-Овсиенко. Записки о гражданской войне, т. 1, стор. 120, 141.

В. А. Валявко,

В. П. Чередниченко,

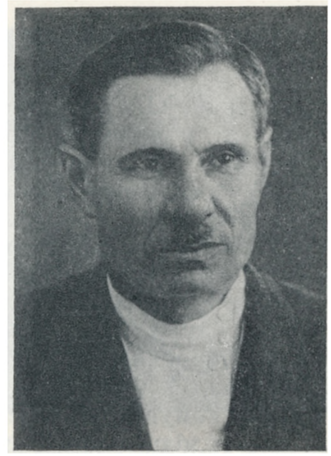

С. С. Тинок.

Карнаватський, Новоросійський, Сухобалківський, Лихманівський та інші рудники.

За короткий час у Кривому Розі було створено місцевий апарат Радянської влади — військовий комісаріат, робітничо-селянську міліцію, відділи: господарський, народної освіти, продовольчий та інші. Був організований раднаргосп басейну. Під керівництвом військкома В. А. Валявка червоногвардійські загони були перетворені на частини Червоної Армії і зведені в Перший Криворізький революційний полк, яким командував робітник Гданцівського заводу — більшовик Р. І. Зорте. Районні партійні організації об'єдналися в загальноміську більшовицьку організацію. (Міський комітет більшовиків перебував тоді в будинку № 21 по проспекту ім. Карла Маркса. Тепер тут встановлено меморіальну дошку).

Наприкінці березня 1918 року до Криворізького басейну підійшли німецькі окупанти. Уперті бої з ними зав'язалися біля П'ятихаток, Долинської, Вечірнього Кута, на станціях Кривий Ріг і Довгинцеве[1]. Разом з червоними частинами в цих боях брав активну участь 1-й Криворізький революційний полк. 29 березня німецькі окупанти захопили місто. Криворізький полк з боями відступив через Олександрівськ (Запоріжжя) і Волноваху на Дон і влився в частини, що обороняли Царицин.

До складу радянських військ ввійшла і більшість членів Криворізької партійної організації, невелика кількість комуністів залишилась для підпільної роботи. Одна група підпільників під керівництвом В. П. Чередниченка та І. Л. Калиниченка була утворена на Гданцівці, друга — на Ростковському руднику[2]. Згодом під прикриттям напівлегальної профспілки «Горнотруд» в місті виникла нелегальна більшовицька організація[3].

Комуністи стали організаторами опору трудящих німецьким окупантам. Вже навесні 1918 року в місті і на рудниках відбулися масові страйки робітників. Криворіжці взяли участь у всеукраїнському страйку залізничників. Робітники саботували всі заходи загарбників, внаслідок чого діяв лише один Краматорський рудник (біля станції Роковата). Тут підневільно працювало 200 шахтарів[4].

В місті та навколишніх селах розгорнулась активна боротьба підпільників і партизанів. Окупанти посилили терор, намагаючись придушити зростаючий опір мас. 2 червня 1918 року вони по-звірячому вбили за станцією Кривий Ріг заарештованих підпільників та зв'язаних з ними робітників — В. П. Чередниченка, І. Л. Ка-

[1] Документы о разгроме германских окупантов на Украине в 1918 г. М., 1942, стор. 50.
[2] Из истории революционного движения на Криворожье, стор. 20; газ. «Красный горняк», 15, 19 жовтня, 6 листопада 1927 р.
[3] По пути Ильича. 5 лет Союза горнорабочих СССР, стор. 200.
[4] Газ. «Красный горняк», 6 листопада 1927 р.

линиченка, Ю. Г. Умникову, С. М. Харитонова, П. С. Цину і Д. Мазура. Там, де вони поховані, в одному з парків міста нині споруджено гранітний обеліск, на якому викарбувані прізвища героїв.

В червні зазнала репресій підпільна більшовицька група Ростковського рудника (В. Т. Приймак, І. С. Алещенко, В. О. Сальников та ін.). З великими труднощами робітникам вдалося вирвати цих підпільників з петлюрівсько-гетьманської контррозвідки[1].

У дуже складних умовах нелегальна більшовицька організація, очолювана П. Крижанівським, Ф. Ф. Романовським та О. К. Фесенком, все ж розпочала підготовку збройного повстання проти окупантів і гетьманців. Ця робота активізувалась після І з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України, на якому криворізьких комуністів представляв П. П. Сиволап[2]. Восени 1918 року було встановлено зв'язок з підпільним Катеринославським комітетом КП(б)У. Більшовики організували робітничу дружину, до складу якої ввійшло 200 чоловік. Для підготовки повстання був утворений ревком[3].

Буржуазно-демократична революція в Німеччині та успішний наступ червоних військ на фронті стали сигналом до збройної боротьби за відновлення Радянської влади на Криворіжжі. 15 листопада 1918 року повстали гірники басейну відновили в місті свою, робітничо-селянську владу. Та незабаром Кривий Ріг знову захопили гайдамаки. Наприкінці грудня їх змінили війська петлюрівської Директорії. 19 січня 1919 року вони були вигнані[4]. Влада в місті та басейні перейшла до рук ревкому. На початку лютого 1919 року у Криворіжжя вступили частини 2-ї Української радянської дивізії. 10 лютого ревком передав свої повноваження тимчасовому виконкому Криворізької Ради, який проголосив відновлення в місті та басейні влади Рад[5].

26 лютого 1919 року утворений Криворізький повіт у складі 30 волостей, який увійшов до Катеринославської губернії. Кривий Ріг із містечка був перетворений на місто. Для управління націоналізованою промисловістю організували повітову раду народного господарства.

В лютому з Харкова прибула урядова комісія для організації відбудови рудників Криворізького та Нікопольського басейнів. Уже в березні на трьох рудниках Кривбасу відновили видобування руди.

Велику організаторську та політичну роботу серед трудящих міста і повіту розгорнув повітовий комітет КП(б)У. Під його керівництвом у зв'язку з нападом контрреволюційних банд Григор'єва 13 травня було сформовано штаб оборони міста, в який увійшли К. Підзоров, П. Я. Мануйлов, О. П. Балака та інші більшовики. Штаб негайно організував 1-й Криворізький комуністичний полк із місцевих більшовиків, передових робітників та молоді, яким командували П. Я. Мануйлов та К. В. Мохур. Полк увійшов до групи радянських військ під командуванням О. Я. Пархоменка і в її складі брав участь у розгромі григор'євців.

Після розгрому григор'євців у місті відновилась робота радянських установ, повітового комітету партії, активізувалась діяльність профспілок. З ініціативи передової молоді, підтриманої повітовим комітетом партії, 15 червня 1919 року оформлений комсомольський осередок. Першими комсомольцями міста були О. Дольников, І. Ульянов, Ю. Бездольний, А. Голобродський та інші[6]. Незабаром виникло кілька комсомольських осередків на рудниках басейну.

Влітку 1919 року в зв'язку з наступом Денікіна більшість комуністів і комсомольців пішла на фронт у складі 1-го Криворізького комуністичного полку, який про-

---

[1] Газ. «Красный горняк», 15 жовтня 1927 р.
[2] Борці за Жовтень на Катеринославщині, стор. 139.
[3] По пути Ильича. 5 лет Союза горнорабочих СССР, стор. 201.
[4] Газ. «Красный горняк», 6 листопада 1927 р.
[5] Из истории революционного движения на Криворожье, стор. 23.
[6] Газ. «Грядущая смена», 31 липня 1927 р.

тистояв денікінцям у Придніпров'ї. За короткий час в армію направили 14 тис. робітників і селян[1].

Бойовий загін по ліквідації куркульських банд. Кривий Ріг, 1920 р.

Однак 9 серпня 1919 року частини радянських військ залишили Криворіжжя[2]. Організатором боротьби з білогвардійцями, що захопили місто, став підпільний комітет більшовиків, очолюваний А. Воробйовим[3]. Комуністи-підпільники з допомогою комсомольців і молоді проводили агітаційну роботу серед населення, створювали партизанські загони, керували їх бойовими діями.

Восени 1919 року партизанський рух на Криворіжжі та в його околицях посилився. Місто кілька разів переходило з рук в руки. Після перемоги збройного повстання 22 жовтня повстанці на деякий час закріпилися в місті[4]. Пізніше на допомогу їм з Херсонського повіту прибув партизанський загін «Висунської республіки». 20 грудня 1919 року денікінці схопили бійців 6-ї та 9-ї рот Висунської червоноповстанської армії і розстріляли їх в селищі Довгинцевому[5]. Нині на могилі загиблих у Піонерському парку станції Кривий Ріг-Сортувальна споруджено пам'ятник.

Остаточно Радянська влада на Криворіжжі перемогла 17 січня 1920 року — з вступом на територію басейну частин 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Й. Е. Якіра. Дивізія поповнилася робітниками та селянами Криворіжжя. Багато молоді міста влилося в бригаду Г. І. Котовського, яка формувалася у селі Лозуватці.

Розгорнули роботу повітовий виконавчий комітет Рад, комітет КП(б)У, міський, а згодом і повітовий комітети комсомолу, бюро професійних спілок. Промисловістю повіту відав раднаргосп, а гірничою справою — районне управління Криворізького залізорудного басейну (Райруда)[6].

Наприкінці квітня 1920 року Криворізька партійна організація об'єднувала 184 члени партії та 63 кандидати[7]. Партійні, радянські органи та громадські організації міста й повіту спрямовували всі зусилля на відбудову господарства. Весною 1920 року в місті працювали сірникова фабрика, 7 парових млинів, 7 шкіряних заводів, 2 миловарні та інші дрібні підприємства. На базі механічного заводу «Пневматик», заводів Василевського і Кесельмана було створено майстерні для ремонту сільськогосподарського інвентаря. Ремонтувалися залізничні колії, паровози та вагони. Велику роль у цих відбудовних роботах відігравали комуністичні суботники.

Успішно пройшли «Тиждень допомоги фронту», «Тиждень добровольця», «Тиждень селянина», «Тиждень захисту дітей», «Тиждень родин червоноармійців» та інші політичні кампанії. В роз'ясненні трудящим політики Комуністичної партії та Радянської влади велику роль відіграв агітпоїзд ВУЦВКу на чолі з всеукраїнським старостою Г. І. Петровським, який 28—30 серпня побував на Криворіжжі.

---

[1] Газ. «Звезда», 23 квітня 1920 р.

[2] Газ. «Красный горняк», 6 листопада 1927 р.

[3] Незабутні роки. Спогади учасників революційних подій на Криворіжжі. Кривий Ріг, 1957, стор. 21.

[4] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 90.

[5] Газ. «Червоний гірник», 7 січня 1961 р.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 573, оп. 1, спр. 672.

[7] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 156, арк. 1.

Багато робітників міста влилось в червоноармійські частини, що формувались на території губернії, зокрема в Першу Кінну армію С. М. Будьонного, яка проходила через Криворіжжя на польський фронт. На боротьбу проти білополяків криворізькі комуністи послали половину свого складу, комсомольці — 20 проц. організації. У вересні та жовтні організовано пройшла мобілізація комуністів та комсомольців на Південний фронт.

4—7 вересня відбувалися вибори до міської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. З 150 депутатів, обраних до Ради, 50 були комуністами, інші — співчуваючими Комуністичній партії. Перше урочисте засідання міської Ради відкрилося 8 вересня. Тут же, на пропозицію більшовицької фракції, було схвалено резолюцію про мобілізацію на боротьбу проти врангелівців 10 проц. складу депутатів Ради [1].

Після закінчення громадянської війни перед трудящими міста постали завдання мирного будівництва, які доводилося розв'язувати в дуже складних умовах. Гірничорудні підприємства були повністю зруйновані. У руїнах лежав Гданцівський металургійний завод. Не працювала більшість дрібних промислових і торговельних підприємств. Термінового ремонту потребував націоналізований житловий фонд. У 1920 році в Кривому Розі проживало 22,7 тис. чоловік. За роки громадянської війни населення міста зменшилось на 15 процентів. Кількість гірників скоротилась проти 1913 року в 24 рази і налічувала в цей час близько 1000 чоловік[2].

Велику турботу про відбудову і розвиток Кривбасу виявив Радянський уряд. План ГОЕЛРО, намічаючи спорудження Олександрівської (Запорізької) електростанції на Дніпрі, передбачав, що «... в сферу її дії входить насамперед увесь Криворізький рудничний район» [3]. Президія ВРНГ РРФСР прийняла в листопаді 1920 року рішення вважати «питанням першочергової державної ваги» відбудову 11 великих рудників Кривбасу [4]. В 1921 році стан рудників вивчила урядова комісія. Для господарського керівництва басейном було створено Південнорудний трест. До Кривого Рога прибула 1-а Трудова армія, очолена С. К. Мацилевським.

Відбудовні роботи розпочалися 1921 року спершу на трьох, найменш зруйнованих рудниках — Артемівському (колишньому Галковському), ім. Карла Лібкнехта (колишньому Шмаковському) і Жовтневому (колишньому Ростковському). В листопаді цього ж року були видобуті перші тонни залізної руди. В 1922 році в басейні працювало 3 рудники, буровугільна шахта «Свобода», руднична електростанція, механічний цех Гданцівського заводу. Відбудовні роботи посилено проводились і на інших рудниках.

В зв'язку із зростанням рудничних партійних організацій в 1922 році було створено Залізорудний райком партії, підпорядкований Криворізькому повітовому комітетові. Водночас виник і Залізорудний райком комсомолу. Велику роботу в партійних, радянських і господарських органах міста

Першотравнева демонстрація в Кривому Розі. 1923 р.

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 156, арк. 22.

[2] Г. М. Малахов, А. Г. Шостак, Н. И. Стариков. История горного дела в Криворожском бассейне, стор. 97.

[3] План ГОЭЛРО. М., 1955, стор. 425.

[4] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. Збірник документів і матеріалів (1919—1920), стор. 794, 795.

проводили А. П. Борисов, Г. О. Колос, П. Я. Мануйлов, Я. Д. Німчинов, П. А. Семенов та інші комуністи.

Повітові партійні, радянські, комсомольські і профспілкові органи мобілізували трудящих на боротьбу з розрухою. Систематично проводились комуністичні суботники і недільники. На робітничих, селянських, молодіжних і жіночих конференціях обговорювались господарські питання.

Багато зусиль докладали робітничі колективи міста, щоб на основі нової економічної політики якнайшвидше відбудувати сільське господарство.

В останні роки відбудовного періоду (у 1924—1925 рр.) стали до ладу рудники ім. В. І. Леніна і «Пролетарський» (нині ім. Дзержинського). В 1925 році в басейні вже діяло 6 рудників і 3 рудничні електростанції. Ще 11 рудників готувалось до пуску. Однак видобуток руди в 1925—1926 роках становив лише близько 40 проц. довоєнного рівня. На початку 1925 року в Кривому Розі було 106 промислових підприємств, в тому числі заводи «Пневматик» і «Металіст», кілька парових млинів, олійниця тощо. На цих підприємствах працювало близько 1000 робітників і службовців. У цей час в місті було також 494 торговельні заклади[1].

Наприкінці відбудовного періоду в місті налічувалось до 300 комунальних будинків, більше ніж половину їх вдалося відбудувати і відремонтувати. Було забруковано 7 вулиць, на трьох центральних вулицях прокладені тротуари, розпочато роботи по озелененню міста.

В 1925 році в Кривому Розі діяло 2 поліклініки, 3 лікарні, 6 амбулаторій, кілька фельдшерських пунктів. В них працювало понад 100 медиків.

У 21 школі навчалося близько 7 тис. дітей трудящих, у три рази більше, ніж у школах дореволюційного Криворіжжя. Першими середніми спеціальними учбовими закладами, відкритими в цей час, були трирічні педагогічні курси (згодом — педагогічний технікум), вечірній гірничорудний технікум (на Жовтневому руднику) та робітничий факультет, де навчалося 540 чол. Близько 500 учнів навчалось в школах професійної освіти (фабрично-заводського навчання, торгово-промислових, гірничопромислових, ремісничих та ін.). Партійні і радянські кадри підвищували освітній рівень в трирічній радянсько-партійній школі.

З перших років Радянської влади розгорнулась боротьба за ліквідацію неписьменності серед дорослих. На початку 1925 року в місті і басейні діяло 10, а весною цього року — 28 шкіл ліквідації неписьменності. Комуністи і комсомольці поставили мету — до кінця року навчити грамоти робітників. Великий вклад у цю справу внесли вчителі-культармійці О. М. Рощин, А. Г. Вердиш, О. В. Кухаренко, А. М. Лапкіна, Г. Г. Леонова, А. П. Хохол, В. Й. Бабенко, Л. П. Спасов та інші.

В 1925 році в місті та басейні трудящих обслуговували 8 клубів, театр, кінотеатр, 22 бібліотеки[2].

Керуючись рішеннями XIV і XV з'їздів ВКП(б), трудівники Криворіжжя посилили свою участь в соціалістичному будівництві. Відчутно зросли масштаби і поглибився зміст організаторської та політичної діяльності партійної організації, поповнились її ряди. У зв'язку з цим було створено ще один райком партії — Дзержинський. Протягом кількох років окружний комітет партії очолював М. Є. Чувирін, обраний на XI з'їзді КП(б)У членом Політбюро ЦК КП(б)У.

На початок першої п'ятирічки на Криворіжжі вже діяло 32 рудники, продуктивність яких набагато перевищувала рівень 1913 року. ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, Союзний уряд і уряд УРСР подавали постійну допомогу в розвиткові басейну. У травні 1928 року місто відвідав секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев. Він виступив

---

[1] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1-е января 1925 г., стор. 584, 585, 588, 589; Вся Екатеринославщина. Справочная книга на 1925 г. Екатеринослав, 1925, стор. 197, 576, 577.

[2] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 320—333, 576, 577.

з доповіддю на XIV окружній конференції більшовиків Криворіжжя. Восени 1928 року для подання практичної допомоги Криворізькій окружній партійній організації в місто прибув С. В. Косіор, незадовго перед цим обраний Генеральним секретарем ЦК КП(б)У.

Рік у рік зростало фінансування Кривбасу, постачання йому обладнання і механізмів. Розпочалася механізація бурових, прибиральних і відкачувальних робіт. Для посилення енергооснащеності підприємств, на додаток до плану ГОЕЛРО, було вирішено побудувати Криворізьку районну електростанцію (КРЕС ім. Ілліча). Перший камінь у фундамент КРЕС у 1927 році поклав голова РНК УРСР В. Я. Чубар.

Робітничий клас міста відіграв значну роль і в проведенні соціалістичних перетворень у навколишніх селах. На заклик Комуністичної партії колективи промислових підприємств подавали шефську допомогу селянству. В 1929—1930 рр. Криворізький окружний комітет КП(б)У направив для проведення колективізації і постійної роботи на селі 176 комуністів і 241 комсомольця[1]. Коли в округу почалася суцільна колективізація, робітники міста зібрали кошти і матеріали для створення 5 тракторних колон[2]. З метою подання допомоги місцевим комуністам у колективізації сільського господарства Криворіжжя відвідували секретар ЦК КП(б)У Л. І. Картвелішвілі і голова ВУЦВКу Г. І. Петровський.

За роки першої п'ятирічки у Кривбасі було зведено багато промислових новобудов. Поряд з розширенням та реконструкцією гірничорудних підприємств створювались нові галузі промисловості. Наприкінці 1929 року КРЕС стала до ладу, а в 1930 році почали діяти Центральні механічні майстерні, на базі яких згодом виріс завод гірничорудного устаткування «Комуніст». У 1929—1932 рр. споруджено великі шахти «Капітальну», ім. Орджонікідзе, ім. Комінтерну, «Центральну» та інші. Було ліквідовано малопродуктивні кар'єри, повністю завершено перехід на підземні роботи, введено в дію першу в країні збагачувальну фабрику. Водночас із будівництвом нових шахт здійснювалася реконструкція старих, широко механізувалися виробничі процеси. Все це забезпечило нарощування потужностей у гірничорудній промисловості.

Важливе значення для дальшого піднесення економіки міста мала постанова ЦК ВКП(б) від 15 квітня 1930 року, яка викрила ворожу «теорію», т. зв. «затухання» Криворізького басейну.

Влітку 1931 року в степу, поблизу станції Червоне (тепер станція Кривий Ріг), розпочалося будівництво металургійного заводу, для чого було створено в басейні будівельний трест «Криворіжбуд». Спорудження домни «Комсомолка» оголосили ударною будовою. В 1932 році на ній працювало 17 тис. чол., в тому числі 1150 комуністів і 1500 комсомольців[3]. Обладнання для печі постачали заводи Харкова, Ленінграда, Горького, Таганрога та інших міст. В період спорудження домни Кривий Ріг відвідували секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев та нарком важкої промисловості СРСР Г. К. Орджонікідзе.

На початку 1932 року на рудниках басейну та будівництві металургійного заводу було 1870 ударних бригад, в яких працювало понад 20 тис. робітників[4]. На весь Кривбас прославились трудовими досягненнями гірники А. К. Любич, Ф. І. Лаштоба, М. К. Тинок, В. Чередниченко, будівельники М. Сутерман, Г. В. Горобець, І. Попик та інші. Гірники, будівельники, всі робітники Криворіжжя змагалися також з трудящими Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Ленінграда, Донбасу. Гаряче підтримали вони рух, що розгорнувся під гаслом «П'ятирічку — за чотири роки!». В результаті дострокового виконання планів першої п'ятирічки Кривбас за видобутком руди в 1,5 раза перевищив рівень 1913 року.

---

[1] В. Михайлик, І. Федоров. Ударна бригада першої п'ятирічки. К., 1957, стор. 85.
[2] Газ. «Червоний гірник», 19 січня 1930 р.
[3] Газ. «Темпи вирішують» [Кривий Ріг], 1 січня 1933 р.
[4] Газ. «Червоний гірник», 30 січня, 30 квітня, 7 листопада 1932 р.

В липні 1933 року ЦК КП(б)У прийняв постанову про Криворізький рудний басейн, якою були намічені організаційно-технічні заходи дальшого піднесення залізорудного виробництва, в червні 1934 року — рішення про стан будівництва Криворізького металургійного заводу, яке спрямовувало увагу комуністів і комсомольців на прискорення робіт по будівництву домни «Комсомолка». Міськком партії організував трудящих на виконання цієї постанови. В серпні 1934 року «Комсомолка» видала перший метал. Пізніше на металургійному заводі стали до ладу ще дві домни, бесемер, почалося спорудження блюмінга. В 1936 році введено в дію коксохімічний завод, який забезпечив металургів місцевим коксом.

Домна «Комсомолка», збудована в 1931—1934 рр. Кривий Ріг.

Чудові плоди давало соціалістичне змагання. Напередодні XVII з'їзду ВКП(б) в басейні поширився патріотичний рух за збільшення добового видобутку руди. На кінець 1933 року щодоби видобувалось 30 тис. тонн, в квітні 1934 року — 35 тис. тонн, в травні — 61 тис. тонн. В місті систематично відбувалися зльоти ударників і стахановців, розгортався обмін досвідом з шахтарями Уралу і Донбасу. До Кривбасу приїздив відомий донецький вибійник Микита Ізотов, який допоміг гірникам по-новому організувати роботу. На рудниках ім. Дзержинського, ім. Чубаря та інших з'явилось багато послідовників Олексія Стаханова.

На кінець 1935 року в Кривбасі було 4000 стахановців, з'явилися стахановські бригади, зміни, цехи. Того ж року стахановським став увесь комсомольський колектив заводу «Комуніст». Другу п'ятирічку гірники Кривбасу виконали теж достроково, за три роки — в грудні 1935 року[1].

Активну участь брали трудящі міста і в громадсько-політичному житті країни. З великим піднесенням пройшли тут вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих, проведені на основі нової Конституції. До органів влади були обрані кращі люди міста — кандидати блоку комуністів і безпартійних. Депутатами Верховної Ради СРСР стали знатний бурильник Кривбасу Ф. І. Лаштоба і директор металургійного заводу Г. І. Івановський. До Верховної Ради УРСР був обраний зачинатель багатоверстатного буріння І. О. Митрофанов.

Велику увагу приділили партійні організації міста інтернаціональному вихованню трудящих. Через організацію МОДРу робітники Кривого Рога подавали матеріальну допомогу борцям проти капіталізму в інших країнах, листувались з ними. У 1934 році, наприклад, гірники міста надіслали через редакцію газети «Червоний гірник» іноземним робітникам 650 листів і одержали від них 500 відповідей. Про те, яке враження за кордоном справили успіхи радянського народу, красномовно свідчать листи французьких робітників криворізьким будівельникам з приводу пуску доменної печі «Комсомолка». «Кожен ваш крок вперед,— писали вони,— це наша пролетарська гордість, кожна ваша нова фабрика, шахта, доменна піч — могила капіталізму»[2].

[1] Газ. «Правда», 21 грудня 1935 р.
[2] Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, стор. 212.

Чудові моральні риси криворіжців, їх висока трудова та політична активність були запорукою успішного господарського та культурного будівництва в місті. На початку третьої п'ятирічки комсомольці басейну звернулись до молоді всієї країни з закликом розпочати змагання на честь 20-річчя ВЛКСМ. Незабаром розгорнувся масовий рух за гідну зустріч XVIII з'їзду партії. Найкращих показників домоглися металурги. 26 березня 1939 року за стахановську роботу і дострокове виконання важливих державних завдань колектив металургійного заводу був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

27 липня 1940 року відомий бурильник рудника ім. Ілліча О. І. Семиволос виконав змінну норму на 1200 проц., а наступного дня — на 1625 процентів. Приклад новатора наслідували Х. Г. Гудименко, І. О. Митрофанов, А. В. Рябковець, Л. Волков та інші.

Організатором соціалістичного змагання була міська партійна організація, яка в 1940 році об'єднувала 6177 комуністів. Її бойовими помічниками були комсомольці міста — 12 235 юнаків і дівчат.

1 вересня 1940 року міськком КП(б)У провів нараду стахановців-двосотників Кривбасу, яка звернулася до гірників Донбасу із закликом розпочати соціалістичне змагання двох басейнів. Перемогу в ньому здобули гірники Криворіжжя. Змагання було продовжено в наступному році.

За роки другої та третьої п'ятирічок криворіжці збудували 12 нових великих залізорудних шахт, завершили реконструкцію старих шахт; 8 нових і реконструйованих рудників давали понад 70 проц. усього видобутку руди в басейні.

Напередодні Великої Вітчизняної війни на Криворіжжі діяло всього 13 рудоуправлінь. Видобуток залізної руди за роки довоєнних п'ятирічок зріс у чотири рази — в 1940 році він становив 20,5 млн. тонн. В цьому році металургійний завод виплавив 928 тис. тонн чавуну, а коксохімічний дав 998 тис. тонн коксу. Справжнім арсеналом гірничорудного устаткування став завод «Комуніст». Крім того, в місті діяло до 160 інших промислових підприємств — авторемонтний, чавуноливарний, суриковий заводи, завод «Червоний металіст», фабрики меблів, одягу, взуття та ін. За роки довоєнних п'ятирічок було збудовано три хлібозаводи, дві олійниці, молокозавод, холодильник, м'ясо- і птахокомбінати, рибокоптильний завод[1]. Валова продукція промисловості міста в 1940 році становила 356,7 млн. крб. В залізорудній, металургійній, коксохімічній, машинобудівній і місцевій промисловості працювало 43 400 робітників. В місті було також близько 10 тис. залізничників та будівельників. В 1940 році у Кривбасі кількість робітників подвоїлась порівняно з 1913 роком.

Грамота про присвоєння звання Героя Праці гірникові Кривбасу Я. М. Камкову. 1933 р.

ГРАМОТА

Товаришеві КАМКОВУ Я.М. - вантажникові Ленінської рудні.

Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів, щоб відзначити Вашу довгорічну й корисну працю і, особливо, Вашу роботу на піднесення соціялістичного господарства У.С.Р.Р., відновлення копальні, збереження під час наступу Денікіна порохового склепу, ухвалив нагородити Вас званням Героя Праці.

5 листопада дня 1933 р.

На ознаку цього й видається Вам цю грамоту.

Голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету

Секретар Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету

З розвитком промисловості швидко зростало населення, чисельність якого за переписом 1939 року досягла 197 621 чоловіка. На 1 січня 1941 року тут проживало 212 878 чоловік. З 1937 року в межі Кривого Рога фактично ввійшла майже вся територія басейну. Сільські ж місцевості, які раніше підпорядковувалися міській Раді, в 1939 році були виділені в Криворізький сільський район. Ще в 1936 році в місті було утворено три внутрішніх райони —

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2493, оп. 1, спр. 101, арк. 26, 48; ф. Р-5025, оп. 1, спр. 5, арк. 36—38, 47, 65, 82, 83.

М. І. Калінін серед робітників та інженерно-технічних працівників Криворізького металургійного заводу. 1939 р.

Центрально-Міський, Дзержинський і Жовтневий. Навколо рудників виросли робітничі селища, які поступово злились з центром міста; було побудовано Соціалістичне місто металургів.

Лише за дві довоєнні п'ятирічки трудящі міста одержали 445 нових багатоповерхових будинків. У 1924 році тут було 3260 житлових будинків, в 1940 році 24 100. Житловий фонд налічував близько 750 тис. кв. метрів. Місто було електрифіковано і радіофіковано. У 1934 році стала до ладу перша черга трамвайної лінії довжиною 8 км. На кінець 1937 року вона була подовжена до 20 км [1]. Десятки кілометрів міських вулиць були забруковані і заасфальтовані. Руками трудящих створювалися парки і зелені масиви. Ще в 1927—1928 роках на лівому березі Інгульця, біля його злиття з Саксаганню, було закладено парк ім. газети «Правда», а через кілька років на протилежному березі — Комсомольський парк.

На кінець 1940 року в місті було 947 гастрономічних, галантерейних, трикотажних та інших магазинів, 48 їдалень і ресторанів [2].

Значно поліпшилось медичне обслуговування трудящих. На 1 січня 1941 року тут діяло 23 лікарні на 1597 ліжок та 28 фельдшерських пунктів.

В 1940/41 навчальному році в 56 школах Кривого Рога навчалось 32 тис. учнів та працювало 1120 вчителів. У 15 ремісничих школах та школах ФЗН 1680 юнаків і дівчат набували робітничих професій. Вже на початку першої п'ятирічки були створені вищі й середні спеціальні навчальні заклади — гірничорудний (в 1929 році) і педагогічний (в 1930 році) інститути, гірничорудний технікум (в 1929 році) і медучилище (в 1930 році). В 1940 році у вузах і технікумах навчалось понад 1500 студентів. В 1931—1935 роках в гірничорудному інституті працював завідуючим кафедрою геології визначний вчений, в майбутньому член-кореспондент АН УРСР С. П. Родіонов (1898—1961).

В місті діяв драматичний театр, кінотеатр, два палаци культури і 17 клубів на 7250 глядачів.

В 30-ті роки літературне об'єднання міста випускало журнал «Кривбас», редактором його працював М. У. Олійник (1910—1942), який згодом став відомим українським поетом. У міському літоб'єднанні розпочали творчу діяльність українські

[1] Газ. «Зоря», 4 листопада 1937 р.
[2] Газ. «Днепровская правда», 18 січня 1940 р.

прозаїки О. І. Гуреєв, Д. В. Ткач, драматург Л. А. Юхвід, поет В. К. Шаблій (загинув під час Великої Вітчизняної війни).

Тиражем в 20 тис. примірників виходила газета «Червоний гірник», видавалось 15 багатотиражних газет, які відігравали важливу роль в соціалістичному вихованні трудящих.

Викувана партією висока ідейність трудівників міста, їх безмежна відданість справі соціалізму з особливою силою виявились у грізні роки Великої Вітчизняної війни.

З перших днів війни тисячі гірників, металургів, будівельників пішли до лав Червоної Армії. З криворіжців було сформовано три стрілецьких дивізії, полк протиповітряної оборони, автотранспортний батальйон та інші частини й підрозділи. На кожному руднику був створений батальйон народного ополчення. В них вступили близько 20 тис. чоловіків і жінок [1]. Частина їх пізніше ввійшла до складу регулярних військ. З великим піднесенням працювали гірники міста, продовжуючи давати країні руду і метал. «Руда — це танки, літаки, снаряди, гвинтівки, гармати,— заявив тоді знатний гірник О. І. Семиволос.— Досі я систематично виконував по 4 норми, тепер твердо вирішив давати не менше як 5 норм». Піврічний план видобутку руди гірники басейну виконали достроково — до 25 червня [2].

Коли фронт наблизився, жителі міста вийшли на будівництво оборонних споруд. Тільки в районі села Широкого з їх участю було створено 20 командних пунктів, встановлено 500 вогневих точок тощо.

Незабаром почалась евакуація устаткування заводів та рудників. В тил країни виїхало багато гірників і металургів. По-фронтовому працювали на Новотагільському металургійному комбінаті криворізькі доменщики і прокатники. У Новому Тагілі завод «Комуніст» став арсеналом гірничого устаткування для рудників Уралу і Сибіру. Тисячі криворізьких гірників допомагали кувати перемогу ударною працею на Високогірському, Бокальському і Благодатському рудниках Уралу. Кращі з них — І. О. Митрофанов, І. П. Завертайло, С. Єременко та інші — стали в один ряд з героями фронту, були нагороджені орденами і медалями, а О. І. Семиволос в квітні 1942 року став лауреатом Державної премії [3].

Не скорилося ворогові і населення, що лишилось на території, окупованій 14 серпня 1941 року німецько-фашистськими загарбниками. Для роботи в тилу Криворізький міськком КП(б)У залишив підпільний міський комітет у складі Н. Л. Омельченка, А. Е. Губенка, В. С. Сингирцова, С. Г. Помельникова [4]. Встановивши зв'язок з підпільним Дніпропетровським обкомом партії, вони очолили масову боротьбу проти окупантів. В період тимчасової окупації в місті було створено 13 підпільних груп.

Вже 1 листопада 1941 року на одному з рудників, підготовлених фашистами до пуску, радянські патріоти вчинили диверсію. Кількома вибухами було знищено компресорну установку, підйомник та інші механізми, вбито й поранено багато гітлерівців. Партизанський загін, який підготував цю диверсію, вступив у бій з фашистським каральним загоном і завдав йому відчутних втрат [5]. На початку 1942 року було зруйновано інший рудник, де фашисти намагались налагодити видобуток руди [6].

Гітлерівці сподівалися, що жорстоким терором їм вдасться придушити опір радянських людей. За неповними даними вони замучили, розстріляли, кинули в

[1] Газ. «Червоний гірник», 12 травня 1965 р.; П. М. Балковий. Народне ополчення Радянської України. К., 1961, стор. 19.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 118.

[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3. М., 1961, стор. 177, 179.

[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 96.

[5] Сообщения Совинформбюро, т. 1. М., 1944, стор. 335.

[6] Там же, т. 2, стор. 233.

шурфи понад 7 тис. криворіжців, а кілька тисяч насильно вивезли до фашистської Німеччини та в концентраційні табори[1]. Серед загиблих було понад 800 військовополонених та багато комуністів і комсомольців, залишених для підпільної роботи.

Насильне вивезення до Німеччини жителів Кривого Рога.

Репресії порушили зв'язок підпільного міськкому партії з керованими ним групами, з підпільним Дніпропетровським обкомом партії, командуванням Південного фронту.

В цих умовах член міськкому В. С. Сингирцов, не маючи зв'язку з центром, почав діяти самостійно. З числа робітників рудника ім. Дзержинського він створив підпільну антифашистську групу, до якої ввійшли В. А. Потапенко, І. Г. Кравченко, І. Н. Левоненко, С. С. Плях, Ф. І. Квітка, А. Л. Циганков, П. А. Ільченко, П. Лаптєв. Група розгорнула політичну роботу серед населення, закликаючи його до боротьби проти окупантів. Підпільники висадили в повітря залізничний міст та військовий ешелон, вивели з ладу 12 автомашин ворога, знищували його солдатів, рятували радянських людей від вивезення до фашистської Німеччини.

Виникла підпільна група також у радгоспі № 38 і селищі Мудрьона, створена комуністом П. А. Тарандушком, направленим на Криворіжжя наприкінці 1941 року політуправлінням Південного фронту. Групи Сингирцова і Тарандушка встановили між собою зв'язок і спільно провели кілька диверсій.

В листопаді 1941 року комуніст, учитель Ю. М. Козаченко організував у Соцмісті підпільний партійний комітет, до складу якого ввійшли І. Т. Москаленко, М. Є. Стадник, В. П. Шевченко. Комітет створив на станції Довгинцеве підпільну антифашистську групу під керівництвом Ю. П. Щербака і зв'язався з групою Ф. М. Тарана, що формувалась на той час у Соцмісті[2].

Підпільні організації Соцміста і Довгинцевого почали випускати і поширювати листівки та зведення Радянського інформбюро, які приймали по радіо. Вони здобували зброю, переховували червоноармійців, подавали їм допомогу при переході через лінію фронту, діставали шрифт для підпільної друкарні. В 1942 році 15 членів Довгинцевської групи та підпільного комітету були схоплені і замордовані у фашистських катівнях. Серед них Ю. Козаченко, Ю. Щербак, В. Носенко, М. Карачанський, І. Москаленко, С. Поляков, С. Никитенко, Г. Шевченко та інші.

Група Ф. М. Тарана продовжувала боротьбу. Вона провела кілька диверсій на залізниці, зокрема, в лютому і липні І. М. Гальченко та Ф. М. Таран в районі станцій Коломійцеве і Радушна пустили під укіс вантажний і пасажирський поїзди ворога. Пізніше їм вдалося визволити з концтабору в Соцмісті понад 200 юнаків і дівчат, яких фашисти збиралися відправити до Німеччини.

Активно діяла комсомольсько-молодіжна група, створена у вересні 1941 року М. Решетняком, А. Жовтухою, О. Щербаком, М. Ходичем і Г. Романовою. За два роки група випустила 46 листівок тиражем 3 тис. примірників. Восени 1942 року юні підпільники змонтували радіоприймач і почали поширювати зведення Радянського інформбюро. Потім, влаштувавшись на роботу до німецького армійського парку зв'язку, юні месники пошкодили 24 рації. Учасники молодіжної групи готувались до збройної боротьби, шукали зв'язку з партизанами, але їх схопили фашисти

---

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 201—203; Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2424, оп. 1, спр. 64, 126, 127.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 237, арк. 1—3.

і 17 вересня 1943 року розстріляли. Прах героїв покоїться в Комсомольському парку міста.

В лютому 1942 року розпочала підпільну діяльність комсомольсько-молодіжна група «Червоногвардієць» (на шахті «Червоногвардійська» рудника ім. Рози Люксембург). Її організатором був комсомолець М. П. Гриньов. Спочатку група складалася з 8 чол., потім збільшилась до 32. Серед її членів були І. І. Косигін, М. В. Бабенко, М. Д. Мазикін, І. Гудзь, Т. І. Буряченко. Восени 1943 року М. П. Гриньов сформував загін, до якого ввійшли всі члени підпільної групи. Загін встановив зв'язок з наступаючими частинами Червоної Армії[1].

В листопаді 1942 року була створена ще одна підпільна комсомольсько-молодіжна група — «Дзержинець» (на руднику ім. Дзержинського). До її складу ввійшли брати Іван Демиденко і Петро Демиденко, Павло Татаринцев, брати Микола Кожакін і Григорій Кожакін та інші. Підпільники мали радіоприймач, розповсюджували листівки, повідомлення Радянського інформбюро. З весни 1943 року група розпочала диверсії на залізниці, руднику ім. Кірова[2].

Під керівництвом партійного підпілля трудящі Криворіжжя брали також активну участь в партизанській боротьбі проти окупантів. Ще в 1941 році частина криворіжців — бійців народного ополчення та винищувальних загонів — була залишена в дніпровських плавнях в районі Нікополя. Одним із загонів командував секретар партійної організації заводу «Комуніст» Б. Г. Шангін. У жовтні цей загін здійснив вдалий напад на станцію Чортомлик. Прорвавшись з оточення карателів, він здобув перемогу у двох боях в районі Кривого Рога, а потім пробився в Знам'янські ліси на Кіровоградщині. Пізніше він діяв на Житомирщині і Волині, встановив зв'язок з партизанським з'єднанням С. А. Ковпака і в його складі здійснив рейд по тилах ворога. Перебуваючи в Польщі, Б. Г. Шангін командував партизанським з'єднанням чисельністю в 1000 бійців. Повернувшись на Криворіжжя після закінчення війни, він перебував на партійній і радянській роботі, а зараз працює заступником директора інституту «Механобрчормет».

У вересні 1942 року з ініціативи робітника І. П. Бедянка був організований невеликий партизанський загін в Олександродарі. Пізніше він встановив зв'язок з підпільною групою «Дзержинець». У грудні 1942 року на базі створених ще в 1941 році груп в Широківському районі виник великий партизанський загін під командуванням колишнього вчителя школи ФЗН рудника «Інгулець» Г. М. Сєднєва. Командирами в загоні були криворіжці С. Д. Сєднєв, Д. К. Ходін, О. Н. Блинов та ін.

За час своєї бойової діяльності партизанський загін Г. М. Сєднєва знищив 429 німецько-фашистських загарбників і поліцаїв, висадив у повітря 2 залізничні мости, пустив під укіс 4 ешелони, знищив 40 автомашин ворога[3]. Восени 1943 року він встановив зв'язок з наступаючими радянськими військами. В пам'ять про героїчного партизана, що загинув у бою, один з нових проспектів міста названо його іменем.

23 жовтня 1943 року на підступи до Кривого Рога вийшли радянські війська. Наступного дня танкісти 18-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії з десантом піхоти прорвались у центр міста, але не змогли утриматись там і віді-

У Кривий Ріг вступили частини Червоної Армії. 22 лютого 1944 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 234, арк. 1—6.
[2] Там же, спр. 235, арк. 1, 2.
[3] Там же, спр. 1, арк. 170, 171.

йшли до станції Калачевська й рудників ім. Леніна та ім. Орджонікідзе [1]. Прагнучи за всяку ціну утримати залізорудний басейн, німецько-фашистське командування зосередило в районі Нікополя і Кривого Рога спочатку 13, а пізніше 23 дивізії, в т. ч. 4 танкових і одну моторизовану, які чинили відчайдушний опір радянським військам [2]. Бої на північній околиці міста затягнулись до початку 1944 року.

17 лютого 1944 року війська 37-ї і 46-ї армій, що входили до складу 3-го Українського фронту, відновили наступ на Криворізькому напрямі. 37-а армія обходила місто з північного сходу, а 46 — з південного сходу. В боях на південь від міста брали участь уцілілі групи з колишнього партизанського загону Сєднєва. Врятувати від зруйнування заміновану фашистами греблю водосховища КРЕС радянським воїнам допоміг загін групи «Червоногвардієць».

Прорвавши оборонні рубежі ворога, 28-а і 15-а гвардійські стрілецькі дивізії 21 лютого визволили станцію Довгинцеве. Наступного дня вони форсували річку Саксагань і вийшли на західну околицю Кривого Рога. В цей час інші з'єднання вибили ворога з південно-східного району міста. 22 лютого розгорнулись бої 10-ї гвардійської, 188-ї Нижньодніпровської та інших стрілецьких дивізій за очищення від окупантів північної частини міста. Наступ піхотних частин і з'єднань посилювався діями артилерії, танків і авіації. Протягом 22—23 лютого Кривий Ріг був повністю очищений від німецько-фашистських загарбників.

Масовий героїзм в боях за визволення міста проявили бійці та офіцери 10-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії. В ніч з 22 на 23 лютого під вогнем ворога в крижаній воді кілька разів вони форсували Саксагань і на ранок 23 лютого визволили селища рудників ім. Фрунзе і «Більшовик». 180 бійців загону під командуванням підполковника А. П. Шурупова в ніч на 22 лютого захопили греблю Криворізької електростанції. Перебуваючи в оточенні, вони безперервно відбивали атаки переважаючих сил гітлерівців і утримали зайняті позиції, доки не підійшли основні сили наступаючих військ. Греблю електростанції було врятовано. Відзначились також 20-а, 48-а і 92-а гвардійські стрілецькі дивізії, 462-й мінометний, 28-й окремий гвардійський танковий, 371-й нічний бомбардувальний полки та інші з'єднання і частини. Багатьом з них було присвоєно найменування «Криворізьких», інші були нагороджені орденами СРСР.

Шести солдатам і офіцерам за героїчні дії під час визволення міста було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вшановуючи світлу пам'ять воїнів, що полягли в боях за визволення міста, трудящі встановили в селищах рудників ім. Р. Люксембург, ім. Орджонікідзе, ім. К. Лібкнехта, ім. Дзержинського, шахти «Більшовик» пам'ятники. В 1968 році до Дня Перемоги на розі вулиць Дніпропетровської і Нікопольської споруджено грандіозний 20-метровий монумент радянському воїну-переможцю.

За ратні подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни тисячі криворіжців були нагороджені орденами і медалями СРСР. Всій країні відомі імена двічі Героїв Радянського Союзу Д. Б. Глинки, який збив 50 ворожих літаків, і В. І. Михлика, що здійснив 188 бойових вильотів, знищивши 29 танків, 127 автомашин, 15 зенітних

У кар'єрі Інгулецького гірничозбагачувального комбінату. Кривий Ріг, 1965 р.

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 349, 350.

[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 4. М., 1962, стор. 71.

установок, 8 мінометних батарей ворога тощо. Бронзовий бюст Д. Б. Глинки встановлено в селищі Рахманівці, В. І. Михлика — в центрі міста. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний В. М. Найденко, учасник боїв в Іспанії, командир авіаційного полка, який боровся з ворогом над Москвою і Сталінградом. Посмертно присвоєно це звання старшому лейтенантові І. В. Лавроненку, який зробив 167 бойових вильотів і в 37 повітряних боях збив 15 літаків ворога. Героями Радянського Союзу стали льотчики Б. Б. Глинка, В. М. Дудниченко, І. О. Кобилянський, А. І. Труд. За мужність і героїзм, виявлені в боях на Орловсько-Курській дузі, звання Героя Радянського Союзу присвоїли гвардії капітану, командирові стрілецького батальйону Г. О. Скляру (посмертно); за форсування Дніпра — сержанту-саперу Г. М. Байбаренку, старшому сержанту О. М. Алексєєнку, гвардії старшому лейтенанту, комсоргу полка Ю. М. Должанському, командирові стрілецького батальйону І. Т. Овчаренку (посмертно). 11 січня 1944 року уродженець міста І. П. Костенко в боях за визволення Криму повторив подвиг Олександра Матросова. Смертельно поранений 19-річний юнак Д. К. Шконда вогнем автомата і гранатами знищив 24 квітня 1945 року групу німецьких солдат, що засіли в підвалі одного будинку в Берліні. Всього протягом війни високого звання Героя Радянського Союзу були удостоєні 28 вихованців партійної і комсомольської організацій Криворіжжя[1].

Страшну картину являв собою Кривий Ріг після визволення від німецько-фашистських загарбників. Тікаючи з міста, окупанти зруйнували корпуси металургійного і коксохімічного заводів, заводу «Комуніст», районної електростанції, 54 шахтні стволи, приміщення інститутів, шкіл, лікарень, десятки житлових будинків. Матеріальних збитків промисловості та комунальному господарству міста було заподіяно на 1,2 млрд. карбованців[2].

Партійні, радянські, профспілкові організації міста, які почали діяти в перші дні після його визволення, спрямували всі зусилля насамперед на відбудову зруйнованого господарства. Через місяць руда з перших відбудованих шахт почала надходити на металургійні заводи. Піднімати з руїн Кривбас допомагала вся країна. З центральних областей Радянського Союзу надсилалися машини й обладнання. З Уралу і Сибіру повертались будівельники, гірники й металурги.

З ініціативи комуністів на всіх підприємствах міста розгорнулося змагання комсомольсько-молодіжних бригад за право називатись фронтовими. Багато бурильників працювали за методом багатозабійного буріння О. І. Семиволоса, виконуючи по 5 і більше норм за зміну. На руднику ім. Кірова комплексна бригада Н. Єгорової, застосовуючи взаємодопомогу і суміщення професій, завоювала перше місце у всесоюзному соціалістичному змаганні серед бригад залізорудної промисловості.

Героїчною працею криворіжців вже на кінець 1945 року було відбудовано 32 шахти. Відновились заняття в гірничорудному і педагогічному інститутах, в 48 школах навчалось 21 850 учнів. Було відкрито 13 клубів, кінотеатр і драматичний театр, 73 бібліотеки. В місті діяли 17 лікарень, 20 поліклінік та амбулаторій.

Не покладаючи рук, працювали трудящі Кривого Рога, щоб успішно виконати план четвертої п'ятирічки. Вже в 1946 році було відбудовано та споруджено 11 великих і середніх шахт. Згодом стали до ладу металургійний і коксохімічний заводи, завод «Комуніст», заводи по виробництву верстатів алмазного буріння, випуску залізобетонних стояків, цементний завод, збагачувальні і агломераційні фабрики.

У швидкому відродженні басейну величезну роль відіграло соціалістичне змагання. Воно набрало справді масового характеру. З кожним роком зростало число робітників, які достроково завершували п'ятирічний план. Якщо в 1947 році їх було 19, то в 1948 році — вже 358, а в 1949 році — 1363 чоловіка.

Розгортався рух раціоналізаторів. За перші 2 роки п'ятирічки тільки гірники

---

[1] «Український історичний журнал», 1958, № 5, стор. 87.

О. І. Семиволос серед молодих гірників Кривого Рога. 1965 р.

внесли 669 пропозицій, що дало 6 млн. 981 тис. крб. умовної економії[1]. Значного поширення набули швидкісні методи праці. Бригада О. Т. Колоскова з рудника ім. Карла Лібкнехта в окремі місяці проходила понад 100 погонних метрів виробок. Бригада С. С. Чумака з рудника «Інгулець» за місяць пройшла 141 погонний метр спареної виробки, завоювавши у всесоюзному соціалістичному змаганні прохідників друге місце. Високих творчих досягнень добилися бурильники і прохідники М. П. Буцеровський, С. Г. Голубар, А. Ф. Зіньков, І. Макаренко.

Виконавши четвертий п'ятирічний план, гірники перевищили довоєнний рівень видобутку руди. 528 з них були нагороджені орденами і медалями, в т. ч. 43 — орденом Леніна, 53 — присвоєно звання почесного гірника УРСР, а бурильник А. Ф. Зіньков за впровадження нового прогресивного методу відбійки руди удостоєний звання лауреата Державної премії.

Тисячі новаторів праці вели активну громадську роботу в місті. О. І. Семиволос був обраний депутатом Верховної Ради СРСР, С. Г. Голубар — депутатом Верховної Ради УРСР. С. Г. Голубар обирався також членом ЦК КП України.

Ще більше зросли темпи промислового розвитку міста в п'ятій п'ятирічці. В останні роки п'ятирічки почали діяти 2 найбільші шахти басейну — «Жовтнева» (рудник ім. Комінтерну) та «Саксагань» (рудник ім. Дзержинського) з річною продуктивністю 3,5 млн. тонн руди кожна. Поряд з інтенсифікацією підземного видобутку руди було розпочато широке використання бідних руд. В 1953 році почалося будівництво первенця гірничозбагачувальної промисловості країни — Південного комбінату. Наприкінці 1955 року комбінат видав перші тонни металургійної сировини.

Значно посилило енергооснащеність басейну введення в експлуатацію високовольтної лінії електропередачі Каховка — Кривий Ріг. Зарегулювання вод ріки Саксагані дало змогу більш інтенсивно розробляти багаті поклади залізних руд в районі рудників ім. Дзержинського, ім. Кірова та інших.

В результаті збільшення виробничих потужностей, впровадження нових механізмів і масового трудового піднесення робітників на кінець п'ятої п'ятирічки Кривбас у 2,5 раза перевищив рівень видобутку руди 1940 року. За бездоганну роботу орденами і медалями СРСР було нагороджено понад 2300 трудівників.

Інтенсивне нарощування потужностей залізорудної, гірничозбагачувальної, металургійної промисловості продовжувалось і в наступні роки. Згідно з рішенням ЦК КП України розпочалося будівництво 3-х ударних комсомольських об'єктів. На заклик партії і комсомолу достроково ввести ці об'єкти до ладу діючих приїхали тисячі юнаків і дівчат з різних кінців країни.

Славну сторінку в трудовий літопис Кривбасу вписали молоді ентузіасти на спорудженні шахт «Дніпропетровська-Комсомольська» № 1 та «Дніпропетровська-Комсомольська» № 2. Обидві будови було здано в експлуатацію значно раніше строку.

[1] Г. М. Малахов, А. Г. Шостак, Н. И. Стариков. История горного дела в Криворожском бассейне, стор. 230, 235.

У вересні 1958 року державна комісія прийняла й домну «Криворізька-Комсомольська», яку будували всього 8 місяців. Прискореними темпами йшло будівництво прокатного цеху металургійного заводу ім. В. І. Леніна. В 1956—1960 роках на підприємстві стало до ладу кілька прокатних станів.

На початку 1958 року розгорнувся рух за наслідування почину відомого донецького шахтаря М. Я. Мамая — змагання за щоденне перевиконання змінного завдання кожним робітником. Першими підхопили патріотичну ініціативу Миколи Мамая гірницькі бригади І. Буряка, П. Колосова, Ф. Ковальчука, В. Іванова, А. Любченка та інші. На початку 1958 року знатний вибійник Донбасу приїздив у Кривий Ріг для обміну досвідом.

Визначні успіхи трудівників міста високо оцінили Комуністична партія і Радянський уряд. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 липня 1958 року 224 працівники індустріального Кривбасу були нагороджені орденами і медалями. Бурильники І. М. Буряк, В. Г. Іванов, І. М. Виноградов, Я. М. Косогов, прохідники А. А. Денисенко, О. П. Ростальний, І. В. Кузнецов, металурги В. Л. Мурзак і І. Я. Биковський, будівельники Г. Ф. Армашова і О. І. Журавльов, диспетчер станції Довгинцеве В. П. Діденко, начальник дільниці В. М. Колпак, керуючий трестом «Ленінруда» А. П. Жмайло, директор Південного гірничозбагачувального комбінату І. І. Савицький, директор металургійного заводу Ф. Ф. Рязанов, головний інженер тресту «Кривбасгеологія» А. О. Пітаде були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

На початку 1958 року розпочалось будівництво Новокриворізького гірничозбагачувального комбінату, якому було присвоєно ім'я Ленінського комсомолу. Школою комуністичного виховання стала комсомольська будова для семитисячного загону будівельників. Чудові кадри виросли тут. Тільки в 1958 році будівельники подали понад 220 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 42 млн. 240 тис. карбованців.

19 березня 1959 року, обговоривши підсумки XXI з'їзду КПРС, молоді будівельники зобов'язалися здати в експлуатацію Новокриворізький гірничозбагачувальний комбінат до 42 роковин Великого Жовтня. І свого слова з честю дотримали.

Використавши набутий досвід, колектив тресту «Криворіжаглобуд» за рекордно короткий строк спорудив комбінат-велетень, потужність якого — 12 700 тис. тонн концентрату і агломерату. У 1959 році комбінат став до ладу.

В першому році семирічки почали діяти шахта «Нова» (колишній Рахманівський рудник) та інші гірничорудні об'єкти. Було реконструйовано Південний комбінат № 1. В цілому потужність гірничорудних підприємств Кривбасу за один рік семирічки збільшилась на 10 млн. тонн.

Трудові успіхи криворіжців у 1959 році дістали високу оцінку партії і уряду. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у своєму привітанні поздоровили трудящих басейну з достроковим виконанням планів першого року семирічки і надплановим виробництвом 1 млн. тонн залізної руди та концентрату.

Ще вищими темпами споруджувався Південний гірничозбагачувальний комбінат № 2, теж оголошений ударною комсомольською будовою. Зводити його було дуже складно у зв'язку з удосконаленням технології збагачення руд, застосуванням нових машин і механізмів.

Величезні труднощі довелося подолати будівельникам. Тут особливо відзначилися найдосвідченіші бригади, очолювані Героєм Соціалістичної Праці О. Журавльовим та Д. Климцем. В 1960 році, за рік після початку будівництва, комбінат був введений в експлуатацію.

Другою великою будовою 1960 року в Кривбасі була доменна піч металургійного заводу, якому було присвоєно ім'я Леніна. На спорудженні надпотужної домни виявили справжню майстерність тисячі робітників та інженерів, бригади комуністичної праці А. Матвієнка, А. Суханова, І. Огурцова. Металургійний велетень було збудовано менш ніж за рік.

У 1960 році стали до ладу також перша черга шахти ім. Фрунзе, 2 мартенівські печі, коксова батарея, дротовий стан, перша черга цементного заводу.

Широкий розмах промислового будівництва вимагав повнішого забезпечення підприємств і населення водою, якої не вистачало. Особливого значення в зв'язку з цим набуло спорудження каналу Дніпро — Кривий Ріг. Будівельникам довелось виконати величезний обсяг робіт: викопати понад 18 млн. кубометрів землі, вкласти близько 140 тис. кубометрів бетону й залізобетону, десятки тисяч кубометрів цегли і каменю, змонтувати тисячу тонн металевих конструкцій[1]. Всенародну шану здобув старший машиніст екскаватора тресту «Укрекскавація» комуніст Й. П. Галенко — заслужений будівельник республіки, член ЦК КП України, депутат Верховної Ради СРСР, який став ініціатором всесоюзного змагання екскаваторників за найвищу в світі продуктивність праці — тією ж кількістю машин переробляти вдвоє-втроє більше грунту. Вже в 1959 році його бригада виробила 150 тис. кубометрів грунту (більше як дві річні норми); у 1960 — 190 тис., у 1961 — 200 тис., а в 1962 — 210 тис. кубометрів. Ще в 1961 році вона завершила виконання особистої семирічки.

Третій рік семирічки був ознаменований дальшим зростанням капітального будівництва в Кривбасі. Готуючись гідно відзначити історичний XXII з'їзд КПРС, трудівники міста під керівництвом партійної організації, яку очолював В. С. Олейніков — тепер секретар Дніпропетровського обкому КП України, множили свої зусилля в боротьбі за дострокову здачу в експлуатацію нових промислових і соціально-культурних об'єктів, успішне виконання державних завдань. Першу продукцію видав Центральний гірничозбагачувальний комбінат, споруджений у північно-східній частині міста. Його потужність на початковому етапі освоєння становила 1721,3 тис. тонн. Коли стали до ладу 2-а і 3-я черги комбінату, виробництво концентрату зросло до 7100 тис. тонн. Тут було пущено першу в Радянському Союзі обпалювальну фабрику.

На металургійному заводі в цей час достроково стала до ладу ще одна надпотужна домна. Новий металургійний агрегат, який за механізацією та автоматизацією не мав собі рівних у світі, споруджено всього за 8 місяців — майже на 3 місяці швидше, ніж перша домна-гігант.

Центральний Комітет КПРС і Рада Міністрів СРСР надіслали вітального листа колективам трудящих, які спорудили домну, і робітникам Криворізького металургійного заводу ім. В. І. Леніна. «Ви зробили добрий подарунок XXII з'їздові КПРС,— говорилося в листі.— ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР висловлюють впевненість в тому, що металурги за короткі строки освоять проектну потужність нової доменної печі, а колективи будівельників широко використають досвід швидкісного будівництва для дострокового спорудження інших металургійних агрегатів Криворізького металургійного заводу ім. В. І. Леніна. Бажаємо вам, дорогі товариші, дальших трудових успіхів»[2].

Серйозний екзамен склали будівельники і на спорудженні найпотужнішої в світі шахти «Гігант—Глибока», яка збудована за новою технологією, з баштовим висотним надшахтним приміщенням. Справжній трудовий героїзм, високу виробничу культуру продемон-

Міський театр у Кривому Розі. 1965 р.

[1] Ф. Ратушний. Канал Дніпро — Кривий Ріг. Дніпропетровськ, 1963, стор. 20.

[2] Газ. «Червоний гірник», 23 вересня 1961 р.

стрував колектив управління № 8 тресту «Кривбасрудбуд». Душею ударної будови були комуністи. На армуванні і бетонуванні перекриття надшахтної споруди комплексна бригада Г. Ф. Бояра впровадила потоковий метод роботи, підвісне збирання бетону та інші нововведення, які прискорили будівництво[1].

Серед інших підприємств, що стали до ладу у третьому році семирічки,— 3 мартенівські печі, блюмінг, коксова батарея, дрібносортний і штрипсовий стани, заводи по ремонту гірничозбагачувального обладнання, перша черга шахти ім. Леніна, друга — шахти ім. Фрунзе.

Багато було зроблено для прискорення технічного прогресу в Кривбасі. Новим значним кроком в цьому було створення колективом Криворізького інституту «Діпрорудмаш» високопродуктивного верстата вогневого буріння. Вдосконалилась технологія і на металургійних підприємствах міста. На заводі ім. В. І. Леніна почали широко використовувати природний газ і кисень, на прокатних станах № 1 та № 3 впроваджено беззалишковий розкрій металу, що дало велику економію. Індустріалізовано виробничі процеси в промисловому і житловому будівництві. Стали до ладу домобудівні заводи загальною річною потужністю 175 тис. кв. метрів. На шахті «Гігант—Глибока» групою інженерно-технічних працівників і новаторів виробництва у співдружності з вченими Криворізького гірничорудного інституту було впроваджено нову, високоефективну систему видобування руди — буріння похилих глибоких свердловин по нашаруванню. Завдяки цьому значно скоротився обсяг нарізних робіт, прискорилась підготовка очисних забоїв, підвищилась якість руди, знизилась її собівартість, поліпшилися санітарно-гігієнічні умови роботи вибійної групи.

Все ширше розгортався рух бригад і ударників комуністичної праці. Спочатку в це почесне змагання включилася молодіжна комплексна бригада гірників шахти «Саксагань» рудника ім. Дзержинського, яку очолював молодий комуніст Герой Соціалістичної Праці І. М. Буряк. Ініціатива бригади І. М. Буряка була схвалена міськкомом КП України і рекомендована до широкого наслідування і підтримки[2].

Першими у Кривбасі звання колективу комуністичної праці завоювали бригади бурильників (бригадир І. М. Буряк), будівельників (бригадир В. М. Литвин), токарів (бригадир Б. М. Шляховий). В грудні 1958 року з ініціативи міськкому КП України відбувся перший зліт колективів комуністичної праці Кривбасу.

У грудні 1958 року в змаганні за комуністичну працю брали участь 59 колективів, у яких працювало 850 робітників, а наприкінці 1965 року — 4295 бригад, дільниць, цехів, окремих підприємств (всього — 82 400 трудящих). Крім того, 50 655 чоловік боролися за звання ударника комуністичної праці. На 1 січня 1968 року звання комуністичних було присвоєно 1589 колективам, що об'єднували понад 40 114 трудящих. Ударниками комуністичної праці стали 48 279 криворіжців. Всього рухом за комуністичну працю на Криворіжжі охоплено понад 160 тис. чоловік — до 60 проц. усіх робітників і службовців.

Змагання за комуністичну працю відкрило небачені можливості піднесення її продуктивності. Так, гірники шахти «Більшовик» закликали трудящих усієї країни включитися в змагання за підвищення продуктивності праці в 2—2,5 раза на кінець семирічки. Невдовзі продуктивність праці за зміну на одного робітника на цій шахті зросла вдвоє. Почин шахти «Більшовик» підхопили на «Гіганті». Тут продуктивність праці одного робітника за зміну з січня 1959 року до червня 1960 року зросла від 12,4 тонни до 15,6 тонни[3]. Таких показників на підземних гірничорудних роботах досягнуто вперше в світі.

---

[1] І. Кобець, В. Сало, І. Шадир. На ударних будовах Кривбасу. Дніпропетровськ, 1962, стор. 7—11.

[2] Б. Жук, Л. Каган, В. Мацеєв, О. Оропай. Провісники комунізму. Дніпропетровськ, 1962, стор. 10—12.

[3] В авангарді боротьби за семирічку. (З досвіду роботи партійних організацій Кривбасу). К., 1960, стор. 14.

Криворізький металургійний завод.

Прокатний цех Криворізького металургійного заводу.

Вибух на викид у кар'єрі Новокриворізького гірничозбагачувального комбінату.

Шахта «Гігант».

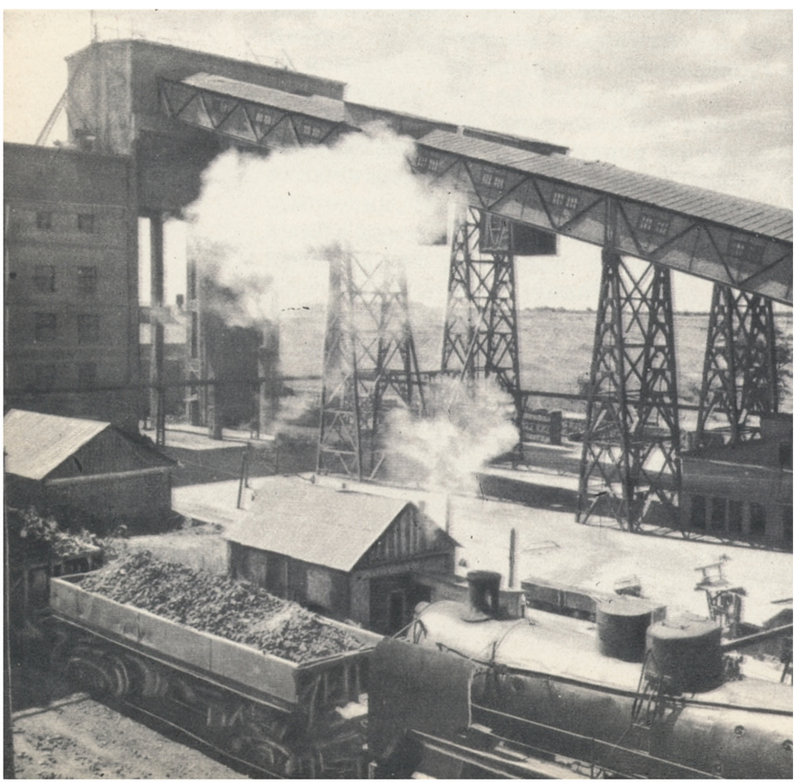

Робота шахт «Більшовик» і «Гігант» була високо оцінена на липневому Пленумі ЦК КПРС у 1960 році. З метою вивчення цього досвіду в Кривому Розі скликали Всесоюзну нараду працівників підприємств гірничорудної і вугільної промисловості.

Серед 9 керівників колективів і ударників комуністичної праці республіки, які виступили з ініціативою — вивести кожне підприємство на рівень передових, було двоє криворіжців: Й. Галенко та І. Додукало. Цей почин схвалив Центральний Комітет КП України. Першими наслідували її члени бригади комуністичної праці Б. Г. Максака з шахти «Гігант». Вони вивели в число передових сусідню відстаючу бригаду Й. Ю. Кмеча, а Й. П. Галенко — екіпаж екскаваторників О. С. Машкова.

З ініціативи гірників шахти «Саксагань» рудника ім. Дзержинського «Луганська година» переросла в «Українську годину». Під прапор цього патріотичного руху стали колективи всіх підприємств басейну. «Трудом нагороджена «Українська година» — так називалося звернення колективу саксаганців до всіх працівників промисловості, транспорту і будівництва республіки, яке було надруковане в газеті «Правда Украины» від 5 грудня 1962 року і схвалено ЦК КП України.

В 1963 році гірники 18-ї дільниці шахти «Гігант-Глибока» за рахунок заощадженого часу видобули 60 тис. тонн надпланової руди. Високі зразки праці показали прохідницька бригада Героя Соціалістичної Праці О. П. Ростального, робітники шахти «Більшовик».

Широко розгорнувся серед робітників міста рух за підвищення норм виробітку. На заводі гірничорудного устаткування «Комуніст» ударник комуністичної праці токар О. В. Попов, зваживши реальні можливості, запропонував скоротити йому на 10—15 проц. норму часу при обробці деталей. З ініціативи О. В. Попова, схваленої бюро міськкому партії, на підприємстві створили перше громадське бюро товариської взаємодопомоги. Кращі виробничники почали навчати молодих робітників прогресивних методів праці.

В останні роки семирічки в місті продовжувалось велике промислове будівництво. Стали до ладу потужні шахти ім. Леніна, «Гвардійська», нова велетенська домна та інші об'єкти на металургійному заводі гірничорудного і збагачувального устаткування, електроламповий завод, завод по ремонту дизельних автомобілів, розширились судоремонтні заводи, завершилось будівництво Ново-Криворізького і Центрального гірничозбагачувального комбінатів, розпочалось будівництво перших черг Північного та Інгулецького комбінатів, шахт ім. Артема № 1 і «Зоря», Криворізької ДРЕС № 2. Всього за семирічку було побудовано понад 80 великих промислових об'єктів. Набагато зросли потужності залізорудної, збагачувальної та металургійної промисловості. З року в рік збільшувалось виробництво руди і металу.

Вже на початку червня 1965 року гірники і металурги міста значно перевиконали планові завдання семирічки і в 2-й половині року продовжували давати руду і метал понад план[1]. За роки семирічки в Кривбасі було вироблено 440 млн. тонн руди і концентрату. При цьому видобули понад план близько 18 млн. тонн руди. За цей час металургійний завод дав країні 29 млн. тонн чавуну, в т. ч. 2,5 млн. тонн надпланового. Виробництво сталі на заводі зросло в 7,7 раза, прокату — в 4,8, коксу — 1,5 раза. Валова продукція заводу за 1959—1965 рр. збільшилась втроє. «Українська Магнітка» стала рентабельним підприємством і дала в 1965 році 52 млн. крб. прибутку.

За дострокове виконання семирічки 1160 передовиків і організаторів виробництва міста були нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Сім'ю Героїв Соціалістичної Праці на Криворіжжі поповнили бурильники О. С. Висоцький і Ф. М. Новиков, екскаваторники В. К. Мироненко та І. І. Стадниченко, сталевар В. Ф. Кисарєв, директор металургійного заводу М. С. Галатов, керуючий трестом «Дзержинськруда» Г. С. Зимальов, керуючий трестом «Криворіжаглобуд» О. П. Подлепа. Орденом Леніна нагороджений трест «Криворіжаглобуд», орденом

[1] Газ. «Червоний гірник», 15 червня і 26 грудня 1965 р.

Трудового Червоного Прапора — Південний гірничозбагачувальний комбінат та рудоуправління ім. Ф. Е. Дзержинського.

Кривбас відіграє велику роль у створенні матеріально-технічної бази комунізму. Тут виробляють половину металургійної сировини країни. Криворізька руда і агломерат плавляться в домнах Придніпров'я, йдуть на експорт в соціалістичні країни.

Розгорнувши змагання за гідну зустріч 50-річного ювілею Жовтня, криворіжці успішно виконали завдання двох років нової п'ятирічки. За цей час капіталовкладення у промислове, соціально-культурне і побутове будівництво міста досягли 569 млн. карбованців[1]. Стали до ладу шахта «Зоря» рудоуправління ім. Комінтерну, одна з найбільших у басейні, надпотужна доменна піч, конвертор, 2 дрібносортних стани та інші об'єкти на металургійному заводі, перша черга фабрики окомкування Центрального гірничозбагачувального комбінату, на 9 млн. тонн збільшились потужності гірничозбагачувальної промисловості. В 1966—1967 рр. збудовано також 45 об'єктів соціального, культурного і побутового значення. Виробництво руди і концентрату в 1967 році досягло 84 371 тис. тонн, що становить понад 50 проц. загальносоюзного виробництва. Успішно виконавши соціалістичні зобов'язання, гірники і збагачувальники за 2 роки п'ятирічки дали країні понад план 4989 тис. тонн металургійної сировини. Продуктивність праці в Кривбасі в 1967 році в середньому становила 8,8 тонни на одного робітника за зміну, а на шахті «Гігант-Глибока» рудоуправління ім. Дзержинського — 19,11 тонни за зміну, що є найвищою в країні. У серпні 1967 року всесоюзний рекорд швидкісної прохідки — 445,7 погонних метрів гірничих виробок — поставила комплексна прохідницька бригада М. М. Яременка (рудоуправління ім. Комінтерну). У жовтні новий всесоюзний рекорд — 628 погонних метрів штреку встановила прохідницька бригада Героя Соціалістичної Праці О. П. Ростального. У 1967 році в місті розпочалося масове змагання за дострокове виконання п'ятирічки.

Додаток до газети «Радянська Україна» з нагоди пуску домни № 8, м. Кривий Ріг.

ДОМНА-ГІГАНТ—ДІЄ!

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА на „Криворіжсталі"

ВИПУСК № 39 СУБОТА, 28 ЖОВТНЯ 1967 РОКУ

ВІТАЄМО ПЕРЕМОЖЦІВ!

ДО 50-річчя ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

СЛАВА ВЕЛИКОМУ РАДЯНСЬКОМУ НАРОДОВІ—ДОБЛЕСНОМУ БУДІВНИКОВІ КОМУНІЗМУ, МУЖНЬОМУ БОРЦЮ ЗА СВОБОДУ, МИР І ЩАСТЯ ТРУДЯЩИХ!

(Із Закликів ЦК КПРС до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції).

ПУТІВКА В ЖИТТЯ!

РЕПОРТАЖ

Юрій СОЛДАТОВ, майстер восьмої доменної печі.

На честь 50-річчя Жовтня колективи трудящих Південного гірничозбагачувального комбінату, рудника ім. Кірова і тресту «Криворіжжитлобуд» нагороджені пам'ятними прапорами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Колективи рудоуправління ім. К. Лібкнехта і тресту «Кривбасгеологія» нагороджені пам'ятними прапорами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Української республіканської Ради профспілок. Пам'ятним Червоним прапором ЦК ВЛКСМ нагороджено комсомол Криворіжжя. Колективи 13 підприємств відзначені пам'ятними прапорами обкому і міськкому КП України, обласної і міської Рад депутатів трудящих.

Великих трудових успіхів було досягнуто в результаті організаційної та масово-політичної роботи міської партійної організації, яка об'єднує близько 35 тис. комуністів. Вони очолюють найважливіші ділянки гірничорудної, металургійної промисловості та інших галузей народного господарства. М. С. Пічужкіна, який тоді був першим секретарем міськкому партії, Героїв Соціалістичної Праці Й. П. Галенка та А. А. Дени-

[1] Газ. «Червоний гірник», 19 вересня 1967 р.

сенка на XXIII з'їзді Комуністичної партії України обрали до складу ЦК КП України.

Понад 1,6 тис. комуністів працює на Південному гірничозбагачувальному комбінаті. За роки семирічки комбінат збільшив виробництво металургійної сировини більше, ніж у 2,5 раза. Успішно завершив він і перший рік нової п'ятирічки. Понад річне завдання вироблено 254,2 тис. тонн сирої руди, 114,2 тис. тонн концентрату, 275,6 тис. тонн агломерату. Кількість чавуну з концентрату і агломерату, що виробляє комбінат, становить 10 проц. загальносоюзної. Це конкретні наслідки вмілого поєднання господарської і партійно-політичної роботи.

Вручення комсомольській організації Кривого Рога ордена Трудового Червоного Прапора.

Надійним помічником партійної організації є комсомольська організація міста, в якій об'єднано 55 тис. юнаків і дівчат. Загартовані на ударних будовах перших п'ятирічок, комсомольці йдуть в авангарді боротьби за створення матеріально-технічної бази комунізму. Велетні-шахти, гірничозбагачувальні комбінати і домни — це справа їх рук і розуму. Вихованці міської комсомольської організації є серед новаторів виробництва, Героїв Соціалістичної Праці, партійних, радянських і господарських працівників. Недарма Батьківщина нагородила у 1966 році цю організацію орденом Трудового Червоного Прапора.

Справжньою школою комунізму є профспілки міста, які налічують 225 тис. робітників і службовців. Тут діють 8 галузевих комітетів професійних спілок. 159 300 металургів і гірників об'єднує тільки міський комітет працівників металургійної промисловості. Профспілки беруть активну участь у плануванні економіки, мобілізації трудящих на виконання господарських планів, допомагають поліпшувати виробничу діяльність підприємств. Підвищуючи роль постійно діючих виробничих нарад і зборів трудящих, влаштовуючи конкурси і огляди роботи підприємств, масові перевірки виконання колективних договорів, вони забезпечують піднесення трудової активності колективів, здійснюють контроль за роботою адміністрації підприємств. Найголовніше в їх діяльності — організація соціалістичного змагання за дострокове виконання народногосподарських планів.

Трудящі міста беруть активну участь у громадсько-політичному житті. На виборах 1967 року до Рад депутатів трудящих обрано 2046 чоловік. За професією, партійністю, віком, освітою, національністю вони представляють найрізноманітніші верстви населення. У міській, районних і селищних, Інгулецькій і Тернівській Радах працюють 113 постійних комісій і 18 відділів на громадських засадах. Створено 42 депутатські групи, 293 квартальні і 158 вуличних комітетів, які об'єднують понад 3,5 тис. активістів. Спираючись на широкий актив, Ради депутатів трудящих постійно займаються питанням розвитку господарства міста, дбають про поліпшення його благоустрою, піднесення добробуту і культури населення.

Більшість депутатів Рад активно працює в постійних комісіях і депутатських групах. Вони систематично зустрічаються з виборцями, домагаються виконання їх наказів. Особливу повагу виборців заслужили депутати Верховної Ради УРСР О. Г. Білоконь, Ф. М. Новиков і О. П. Подлепа, депутат Верховної Ради СРСР Й. П. Галенко.

Колективи промислових підприємств міста постійно обмінюються передовим досвідом з робітниками споріднених підприємств країн соціалістичного табору. На початку 1961 року на «Криворіжсталі» працювали дві великі групи чеських металургів, які вивчали тут досвід роботи на прокатних станах.

«Ми цінуємо вашу працю, товариші криворіжці, цінуємо працю всіх радянських людей,— писали гірникам міста трудящі чехословацького народного підприємства «Єновіце», з якими нас зв'язує непорушна братерська дружба.— Пишаємося вашими успіхами, так само як і своїми. Кожна тонна вашої руди, кожна тонна вашого агломерату служать економічному зміцненню табору соціалізму»[1].

Давня дружба зв'язує криворізьких рудокопів з гірниками німецького міста Мансфельда. Зародилася вона ще в 20-і роки, коли німецькі гірники вели жорстокі класові бої проти капіталістів. На знак солідарності з страйкарями мансфельдського рудника шахтарі з рудника ім. Дзержинського надіслали їм у 1929 році свій червоний прапор. Не раз ходили з цим прапором німецькі гірники на демонстрації, відбиваючи шалені напади поліцейських. Коли ж до влади в Німеччині прийшли фашисти, шахтар Отто Брозовський надійно заховав подарунок криворіжців. З прапором криворізьких гірників сім'я Брозовських зустріла радянські війська у 1945 році. Тепер одна з вулиць у Кривому Розі названа іменем німецького комуніста Отто Брозовського. Звання почесної громадянки Кривого Рога присвоєно дружині Брозовського — Мінні Брозовській, яка разом з чоловіком зберігала прапор. Багато криворіжців побували на шахті в Мансфельді, де працюють сини Брозовського — Отто та Вальтер. А в 1964 році робітнича делегація рудника ім. Дзержинського їздила до Мансфельда на святкування 35-х роковин криворізького прапора. Не раз приїздили до Кривого Рога й друзі з Мансфельда. Новим виявом цієї дружби був випуск у НДР художнього фільму «Прапор Кривого Рога».

Борючись за розвиток промисловості, трудящі міста подавали всебічну допомогу селу в піднесенні громадського господарства. Підприємства та організації взяли шефство над 62 колгоспами і 26 радгоспами, розташованими в Криворізькому, Софіївському, П'ятихатському, Апостолівському та Широківському районах Дніпропетровської області. Тільки за 1964 і 1965 роки в підшефних колгоспах і радгоспах збудовано і обладнано понад 50 насосних станцій, 30 водозливів, гребель, водонапірних башт, резервуарів та інших гідротехнічних споруд, що дало можливість зросити більш як 8 тис. га землі. Загальна вартість робіт по зрошенню перевищила 3 млн. крб. Крім того, в останні роки семирічки у підшефних господарствах побудовано 23 тваринницькі ферми, 77 кормоцехів і кормокухонь, 25 агрохімічних лабораторій, кілька клубів та інші виробничі і культурно-побутові об'єкти. Шефи допомагали в проведенні капітального і поточного ремонту машин, в механізації та електрифікації багатьох виробничих і побутових приміщень у радгоспах і колгоспах.

Щороку в колгоспах і радгоспах лектори з Кривого Рога читають сотні лекцій, колективи художньої самодіяльності організовують концерти.

Добре організували культурне шефство над селом партійні організації і колективи металургійного заводу ім. Леніна, тресту «Криворіжшляхобуд», рудників ім. Кірова та ім. Дзержинського.

Неухильний розвиток виробництва супроводиться піднесенням добробуту населення. За семирічку середня заробітна плата робітників міста зросла в машинобудуванні на 9 проц., в металургійному виробництві — на 11 проц., у гірничорудній промисловості на 24 проц. Рік у рік зростає купівельна спроможність трудящих. Якщо в 1958 році міський товарооборот становив 156,7 млн. крб., то в 1965 році — 303,4 млн. крб., тобто подвоївся. В 1958 році в Кривбасі було 504 магазини, а на кінець 1967 року — 868 магазинів. Кількість підприємств громадського харчування за цей час збільшилася з 269 до 676.

Лише в 1967 році населенню міста продано 450 легкових автомобілів, понад 2 тис. мотоциклів, 20 тис. телевізорів, 10 тис. холодильників, 24 тис. пральних машин, 1600 радіоприймачів та радіол.

На кінець 1967 року в місті працювало 384 майстерні та павільйони побутового обслуговування.

---

[1] Газ. «Зоря», 1 січня 1960 р.

Нині Кривий Ріг — велике сучасне місто з просторими асфальтованими вулицями і площами, красивими багатоповерховими будинками, цілими архітектурними ансамблями. Тільки за семирічку тут збудовано близько 2 млн. кв. метрів житлової площі. Зараз житловий фонд міста становить понад 5 млн. кв. метрів, що в 3 рази перевищує житловий фонд 1940 року. Великі масиви виросли в Соцмісті — сучасному центрі Кривого Рога, в районах гірничозбагачувальних комбінатів, водоймища КРЕС, селищ Рибасового і Соколівки.

Зустріч трудівників Кривого Рога з німецьким комуністом Отто Брозовським — молодшим. 1968 р.

Територія міста значно розширилася. У 1966 році в його межі ввійшло місто Інгулець, утворився четвертий міський район — Інгулецький. У зв'язку з розгортанням будівництва Північного гірничозбагачувального комбінату Криворізькій міській Раді було підпорядковано також місто Терни.

У Кривому Розі є 22 парки, 145 скверів. Площа зелених насаджень перевищує 3380 гектарів. В районах міста, на площах і в парках встановлено пам'ятники В. І. Леніну, М. В. Фрунзе, Г. К. Орджонікідзе, М. І. Калініну, С. М. Кірову, Ф. А. Сергєєву (Артему). Багато вулиць міста названо іменами видатних діячів Комуністичної партії, криворіжців — Героїв Радянського Союзу, активних борців за владу Рад.

В роки семирічки почалася газифікація міста. Зараз голубим паливом забезпечено 78 314 квартир трудящих.

Міські транспортні зв'язки забезпечуються трамвайними, тролейбусними і автобусними лініями. Довжина трамвайної лінії — 60,4 км, втроє більша, ніж в 1940 році. У місті 560 автобусів. В перші роки семирічки відкрито тролейбусне сполучення. На тролейбусних лініях, довжина яких перевищує 175 км, курсує 163 машини.

В місті прокладено в 1966—1967 рр. понад 700 тис. кв. метрів асфальтово-бетонних шляхів і тротуарів.

Кривий Ріг зв'язаний різними видами транспорту з багатьма містами України. Він є вузлом залізниць, що ведуть до Дніпропетровська, П'ятихаток, Запоріжжя, Долинської. В 1960 році залізничний вузол було повністю електрифіковано. Зараз Криворізьке відділення Придніпровської залізниці обслуговує територію, яка майже дорівнює території Бельгії: до нього входить 59 станцій, розташованих на території Дніпропетровської, Херсонської, Миколаївської і Кіровоградської областей.

Щодня десятки автобусів курсують між Кривим Рогом і Києвом, Дніпропетровськом, Запоріжжям, Харковом та ще 18 містами республіки. Місто має 2 автовокзали. До послуг трудящих комфортабельні швидкісні літаки.

У користуванні мешканців міста 180 000 радіоприймачів. У жовтні 1960 року став до ладу телевізійний ретранслятор, що дало можливість приймати телепрограми з Москви, Києва і Дніпропетровська. Їх нині дивляться не тільки криворіжці, а й жителі навколишніх міст і сіл. Лише у Кривому Розі блакитні екрани світяться в 150 тис. квартирах.

За післявоєнні роки Кривий Ріг поповнився багатьма медико-санітарними закладами. На кінець 1967 року в місті було 27 лікарень на 6355 місць, 7 пологових будинків на 670 місць, 7 профілакторіїв, 7 диспансерів, 6 санітарно-епідеміологічних станцій, 173 медпункти на підприємствах, 41 аптека. У лікувальних закладах міста

працює 16,6 тис. чол., у тому числі понад 1600 лікарів, серед них заслужені лікарі УРСР А. О. Чебан, З. І. Бородіна, Н. М. Радченко та інші.

Повсякденне піклування виявляють у місті про дітей. В 264 дитячих садках і комбінатах виховується 37 660 дошкільнят. Під час літніх канікул тисячі школярів відпочивають у 25 піонерських таборах. Дитячі здравниці в Криму, Керчі, Скадовську і Бердянську мають 5 великих підприємств басейну. Тільки в 1967 році в місті було збудовано 139 дитячих майданчиків, 94 дитячих плавальних басейнів, 27 спортивних майданчиків у житлових масивах.

Добровільні спортивні товариства «Спартак», «Авангард», «Буревісник», «Динамо», «Локомотив» і «Трудові резерви» об'єднують понад 180 тис. спортсменів міста. За семирічку тут підготовлено більш як 50 майстрів спорту. Добровільне товариство ДТСААФ налічує 160 тис. членів, а товариство «Червоного Хреста і Півмісяця» — понад 200 тисяч.

Кривий Ріг — значний культурний і науковий центр республіки. В 144 школах, у т. ч. 27 вечірніх, 1 заочній і 9 інтернатах, у 1967/68 році навчалося 112 800 учнів (що у 3,5 раза більше, ніж у довоєнному, 1940 році). Працюють тут 5030 вчителів. Серед них — справжні майстри педагогічної справи, заслужені вчителі школи УРСР Г. Н. Слабосницький, Ф. Я. Січкар, О. О. Буцька, В. С. Леоненко та інші. За останні роки понад 100 кращих учителів міста нагороджені значком «Відмінник народної освіти УРСР». Широка сітка середніх спеціальних навчальних закладів включає 18 технікумів, з яких 10 відкрито в роки семирічки. В 1967/68 р., у технікумах навчалось 21 252 чоловік.

В місті є 4 вищі учбові заклади. В 1967/68 р. у них навчалось 13 129 студентів, у т. ч. 9360 — на заочному та вечірньому відділах. У вузах працювало 547 викладачів, серед них 7 докторів і 186 кандидатів наук. Серед вищих учбових закладів провідне місце належить гірничорудному інституту, який очолює лауреат Державної премії, дійсний член АН УРСР, професор Г. М. Малахов. Випускники інституту працюють на багатьох підприємствах Радянського Союзу. Педагогічний інститут готує викладачів фізики, математики, біології, хімії, музики та співів. Відкрито філіали Дніпропетровського металургійного інституту та Донецького інституту радянської торгівлі. В 1966 році збудовані нові навчальні корпуси гірничорудного та педагогічного інститутів, 3-х технікумів, 2-х профтехучилищ.

У місті 9 науково-дослідних і проектних інститутів, зокрема Державний інститут по проектуванню підприємств залізорудної промисловості — «Кривбаспроект», науково-дослідний гірничорудний інститут, державний науково-дослідний інститут по проектуванню і конструюванню машин для гірничорудної промисловості — «Діпрорудмаш», інститут «Механобрчормет», інститут гігієни праці і профзахворювань та інші. Відкрито єдиний у країні інститут по боротьбі з промисловим пилом — «Рудвентиляція». В цих закладах працює понад 2200 спеціалістів, серед них 4 доктори і 59 кандидатів наук.

Науковці, вчителі, лікарі, інженери, партійні і радянські працівники беруть активну участь в громадському житті міста. В роботі міського відділу товариства «Знання» 6350 членів, які в 1967 році прочитали 40 тис. лекцій. В місті працює 17 народних університетів та 12 університетів технічного прогресу. В них навчається 11 тис. чол. Партійні організації створили широку сітку політичної освіти, покликану задовольняти зростаючий інтерес трудящих до оволодіння марксистсько-ленінською теорією.

З 1945 року в місті діє організація науково-технічного товариства, яка зараз налічує 22 тис. членів. У 1958 році створена організація Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів, яка об'єднує 22,5 тис. чол. В 1967 році виникла організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, яка налічує 124 тис. членів.

У Кривому Розі працює 328 бібліотек з книжковим фондом в 5444 тис. томів. 30 чол. налічує Криворізьке літоб'єднання.

Трудящі міста користуються всіма надбаннями соціалістичної культури. Успішно проходять вистави міського російського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. До послуг населення 17 палаців культури, 29 клубів, один широкоформатний і 13 широкоекранних кінотеатрів на 10 169 місць. У палацах культури і клубах працює 500 колективів художньої самодіяльності, що об'єднують 22 тис. чоловік. Український народний хор заводу «Комуніст» — переможець багатьох обласних і республіканських оглядів, дипломант конкурсів. Самодіяльний драматичний колектив Палацу культури Південного гірничозбагачувального комбінату здобув право називатись народним театром. Широкий успіх мають виступи хореографічного колективу «Кривбас», ансамблю «Медсестричка».

Вчені, які працюють у Криворізькому гірничо-рудному інституті, лауреат Державної премії Г. М. Малахов та лауреат Ленінської премії С. Ф. Бабенко. 1967 р.

Крім міської газети «Червоний гірник», видаються 25 багатотиражок на великих підприємствах. Разовий тираж міської преси — 90 тис. примірників. Трудящі міста передплачували в 1968 році 797 тис. прим. газет і журналів.

День у день трудівники індустріального Криворіжжя — цієї перлини радянської гірничорудної промисловості та металургії — натхненні історичними рішеннями Комуністичної партії, під керівництвом міської партійної організації, вносять дедалі вагоміший вклад у справу побудови комунізму в нашій країні.

П. Л. ВАРГАТЮК, В. Д. ГОРЯНИЙ, Д. І. КАН, Г. М. МАЛАХОВ, Г. С. ОСАДЧУК.

* * *

Криворізький район створено в 1925 році, 20 листопада 1959 року був ліквідований, а його територія відійшла до складу Софіївського, Широківського, Апостолівського і П'ятихатського районів. У січні 1965 року район поновлено. Його загальна площа в сучасних межах — 1419,2 кв. кілометра. Населення — 49,5 тис. чоловік (без Кривого Рога), в т. ч. 6,3 тис. (12,7 проц.) міського і 43,2 тис. чол. (87,3 проц.) сільського. Густота населення — 33 чоловіка.

На території району 95 населених пунктів, підпорядкованих 12 сільським і 2 селищним Радам депутатів трудящих.

Район перетинають 7 залізничних колій і кілька під'їзних шляхів. Основні з них — Кривий Ріг — Дніпропетровськ, Рядова — Терни, Рядова — Мусіївка, Довгинцеве—Долинська, Довгинцеве — Апостолове і Савро — Роковата. Всі вони відносяться до Придніпровської залізниці. Крім того, на території району проходять шосейні шляхи, які з'єднують Кривий Ріг з містами Дніпропетровськом, Кіровоградом, Миколаєвом, Нікополем, П'ятихатками, Жовтими Водами та іншими.

Через район протікають річки Інгулець, Боковенька та Саксагань, води яких використовуються для зрошення. Є чимало природних і штучних озер та водоймищ. Основні корисні копалини — високоякісні залізні руди і незначні запаси бурого вугілля.

На території району розташовані 15 радгоспів, племзавод «Червоний шахтар», 2 птахофабрики і райводгосп. Основний напрям у сільському господарстві — виробництво молока і вирощування овочів. Площа земельних угідь — 142,2 тис. га, в т. ч. 110,6 тис. га (77,8 проц.) — сільськогосподарських, до яких входить

95,5 тис. га (67,2 проц.) орної землі, 4,3 тис. га (3,1 проц.) — садів і виноградників, 10,7 тис. га (7,6 проц.) — сінокосів, луків і пасовищ. Під зерновими і зерно-бобовими культурами в районі зайнято 37,2 тис. га, під технічними — 4,8 тис. га, картоплею, овочами та баштанами — 6 тис. га, під кормовими — 40 834 га. 14,5 тис. га землі зрошується.

Валовий збір зерна у 1967 році становив 70,8 тис. тонн (по 19 цнт з кожного га посівів), технічних культур —5,5 тис. тонн (по 13,4 цнт з га), овочів — 57,1 тис. тонн (по 119 цнт з га).

На 1 січня 1968 року в колгоспах і радгоспах налічувалося 53,3 тис. голів великої рогатої худоби (в т. ч. 22,5 тис. корів). В 1967 році вироблено м'яса — 4,8 тис. тонн, молока — 45,5 тис. тонн, яєць — більше 8 млн. штук.

Машинно-тракторний парк району на 1 січня 1968 року налічував 896 тракторів, 320 комбайнів, 454 вантажні автомашини. Всі головні види польових робіт (оранка і посів зернових, посадка і обробіток овочевих культур, збирання врожаю) механізовані. На 1967 рік механізовано 94,9 проц. тваринницьких ферм. Всі колгоспи та села включено в державну електромережу.

2011 передовиків сільського господарства нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. П'ятьом з них присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Племзаводу «Червоний шахтар», 43 бригадам і фермам та 1320 чол. присвоєно почесне звання колективів і ударників комуністичної праці, 85 бригад і 2250 чол. борються за це звання.

В районі (без Кривого Рога) є 9 промислових підприємств, з яких найбільші — Радушанський та Криворізький хлібокомбінати, Лозуватський керамічний завод. Будівельне управління № 8 і будівельно-монтажне управління № 38 споруджують зрошувальні системи, є комбінат побутового обслуговування. На промислових підприємствах працює 1300 чоловік. Обсяг валової продукції усіх підприємств за 1967 рік становив 3,4 млн. карбованця.

Постійно зростає житлове будівництво в районі. Тільки за рахунок державних капіталовкладень у 1967 році збудовано близько 3 тис. кв. метрів житла, крім того, індивідуальними забудовниками побудовано 142 нових будинки.

Добре налагоджено торгівлю. Товарооборот 240 магазинів, 30 їдалень, чайних та буфетів у 1967 році становив 18,9 млн. крб. За цей рік населенню продано 200 мотоциклів, 1360 телевізорів, 29 піаніно, 68 пральних машин, 200 холодильників та інше.

Медичне обслуговування здійснюють 6 лікарень, 6 амбулаторій, тубсанаторій, 44 фельдшерсько-акушерських пункти, 2 пологових будинки. В цих медичних закладах працюють 290 медпрацівників, в т. ч. 25 лікарів.

У районі 6 середніх, 19 восьмирічних, 29 початкових і 2 вечірні школи. В них у 1967/68 навчальному році навчалося близько 8 тис. чоловік і працювало 510 учителів, серед яких один заслужений учитель школи УРСР і 16 відмінників народної освіти.

До мережі культосвітніх установ району входять 8 будинків культури, 31 клуб, 29 бібліотек. У районі діють 45 кіноустановок. Працюють 2 університети культури, 69 колективів художньої самодіяльності, в яких беруть участь 1163 чоловіка. Хоровий і танцювальний гуртки радгоспу «Веселі Терни» були учасниками обласного фестивалю 1967 року і нагороджені Дипломами першого ступеню. В селі Лозуватці працює музей бойової і трудової слави. Трудящі району передплачують 45 тис. примірників періодичних видань. З 1939 року видається районна газета «Сільський трудівник». Крім того, в колгоспах і радгоспах виходять 8 багатотиражних газет.

В період революції 1905—1907 рр. селянська біднота Криворіжжя, піднявшись на боротьбу проти поміщиків, захоплювала їх землі, сінокоси, худобу, громила садиби, розбирала хліб, майно. Великого розмаху набув селянський рух у повіті в червні — липні 1917 року. В Лозуватській, Миронівській, Ордо-Василівській, Весело-Тернівській та інших волостях трудове селянство громило поміщицькі маєтки.

Кривий Ріг. Селище Югок. Вулиця Шкірятова.

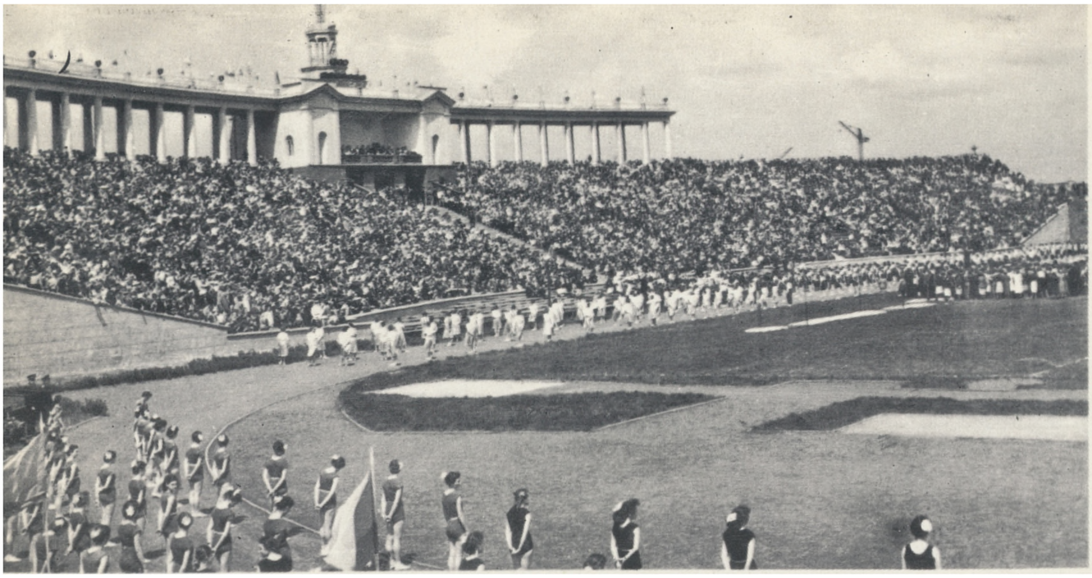

Стадіон ім. XX партз'їзду.

У дитячій бібліотеці (ліворуч).

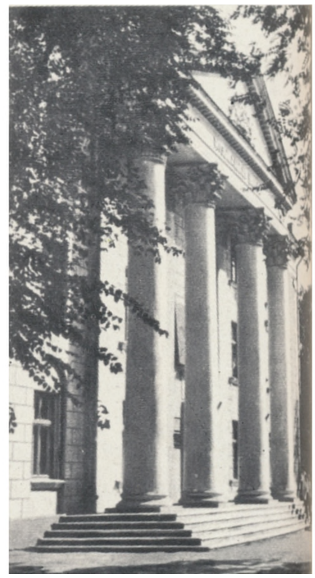

Дитяча музична школа.

Кінотеатр на руднику ім. Ф. Е. Дзержинського.

В серпні 1917 року під керівництвом Криворізької більшовицької організації тут формувалися червоногвардійські загони. Наприкінці 1917 та на початку 1918 року на Криворіжжі була встановлена Радянська влада. В період громадянської війни трудящі району вели героїчну боротьбу проти іноземних загарбників і внутрішньої контрреволюції. В селах Лозуватці, Петровому, Романовому, Андріївці, Мар'янівці та інших широкого розмаху набув партизанський рух. У вересні — жовтні 1918 року тут відбулися збройні повстання проти німецьких окупантів та гетьманців.

В січні 1920 року на території району, в селі Лозуватці, розташувався штаб кавалерійської бригади, яка тут формувалася.

За мужність і героїзм в період Великої Вітчизняної війни 4 уродженцям району присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЛОЗУВА́ТКА

Лозуватка — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані села Базарове, Грузьке, Мар'янівка, Новоганнівка, Раєво-Олександрівка, Тернівка. Розташоване на берегах річки Інгульця, за 18 км від міста Кривого Рога. Населення — 6881 чоловік.

Засноване село в 1765 році за розпорядженням Новоросійської губернської канцелярії переселенцями з Чернігівської губернії[1]. Після ліквідації Запорізької Січі його проголошено державною слободою. В 1788 році в селі було 83 двори з населенням 353 чол. Селяни займалися хліборобством, а також різними промислами. За користування казенними землями вони мали сплачувати подушні і оброчні податки, виконувати рекрутську та інші повинності.

В 1816 році Лозуватку було переведено на становище військового поселення. Казенною слободою вона знову стала в 1857 році. У 1859 році в селі було 510 дворів з населенням 3436 чоловік[2].

З розвитком капіталістичних відносин після реформи 1861 року посилювалось класове розшарування на селі. В останній чверті XIX — на початку XX століття тут склалась значна верства сільської буржуазії. Це були куркулі, власники вітряків, водяних і парових млинів, олійниць, цегельно-черепичного заводу, крамниць. На 1903 рік 20 проц. селянських господарств Лозуватки мали до 5 десятин землі, 45 проц.— від 5 до 10 десятин, 25 проц.— від 10 до 20 десятин, а 6 проц.— від 20 до 50 десятин.

На капіталістичних основах вели господарство навколишні поміщики — Тищенко, що володів 11 тис. десятин землі, Делекторський та Ващинський, які мали від 2,5 до 5 тис. десятин.

На початку XX століття в селі мешкало 7750 жителів[3]. Розорені селяни й кустарі змушені були поневірятись у поміщиків, куркулів і торговців або шукати заробітку на рудниках Криворіжжя. На руднику Дубовій Балці (нині шахта «Більшовик», за 7 км від Лозуватки) з 1904 року діяла соціал-демократична організація, яку очолював більшовик В. А. Валявко. Під керівництвом представників цієї організації селянська біднота Лозуватки і навколишніх сіл при підтримці шахтарів громила в 1905—1906 рр. поміщицькі маєтки та чинила рішучий опір місцевій владі, включившись таким чином в активну революційну боротьбу[4]. Населення Лозуватки допомагало страйкарям-шахтарям: надсилало їм продукти, забирало до себе їх сім'ї. Революційні заворушення в селі не припинялись.

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 248, 249, 251.

[2] Список населенных мест Екатеринославской губернии по сведениям 1859 г. СПб., 1863, стор. 65.

[3] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 3, ч. 1. Верхнеднепровский уезд. Екатеринослав, 1903, таблица 12, стор. 54.

[4] А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 29—32.

21 8-395

В 1912 році в селі налічувалось 1516 господарств з населенням 9636 чол. У їх користуванні було 10 509 десятин землі[1]. Переважна більшість кращих земель належала сільським багатіям — Крутому, Грановському, Голованівському та іншим,— що мали по 500 і більше десятин [2]. Це призводило до посилення класової боротьби в селі, яка нерідко набувала дуже гострих форм. Так, у 1911 році землевпорядники нарізали біля села відруб куркулеві Якову Сушку, а селянам, землі яких відходили куркулеві, пообіцяли відвести ділянки на гірших землях і далеко від села. Обурені бідняки прогнали землевпорядників. Урядник і волосний старшина, які приїхали на місце подій, викликали з Верхньодніпровська загін козаків. Вони розігнали селян, а організатора виступу М. Н. Кияшка заарештували і на шляху до повітового міста так побили, що він помер біля воріт в'язниці [3].

Лозуватка була розташована на досить вигідному для розвитку торгівлі місці — на т. зв. Криворізько-Єлизаветградському тракті. З давніх-давен вздовж цього тракту тулилися численні крамниці, двічі на тиждень в селі збиралися базари, тричі на рік — великі ярмарки. Річний обіг 25 торгових підприємств Лозуватки у 1910 році досягав 87 тис. крб. На базарах і ярмарках ішла жвава торгівля сільськогосподарськими продуктами і виробами місцевих кустарів: гончарів, чинбарів, сукнярів та інших.

Розвиток капіталістичних відносин на селі супроводився зростанням місцевої промисловості. В 1912 році в Лозуватці було 2 цегельних і 2 цегельно-черепичних заводи, 15 кузень, 3 бондарні майстерні[4].

Хоч населення сплачувало казні великі податки, місцеві власті нічого не робили для благоустрою села, поліпшення його санітарного стану. Тільки напередодні першої світової війни тут була відкрита земська фельдшерська амбулаторія.

Першу школу в Лозуватці відкрили у 1854 році на кошти самих селян. Школа не мала постійного приміщення і достатніх коштів. Тому через 3 роки її закрили. На прохання жителів села в 1862 році її було відновлено, а в 1866 році з тих же причин, що й раніше, знову закрито і, нарешті, в 1873 році земство заснувало однокласне училище, для якого в 1875 році збудувало спеціальне приміщення. В 1895 році в ньому навчалося 125 учнів [5]. Пізніше були відкриті 3 школи грамоти, а напередодні першої імперіалістичної війни — земська школа. Всі вони ледве охоплювали шосту частину дітей шкільного віку.

Про повалення царизму в Лозуватці дізналися в перші дні березня 1917 року. В село приїздили з Кривого Рога досвідчені революціонери В. Валявко, В. Чередниченко, І. Юхневич, М. Верещинський. Вони роз'яснювали, яким шляхом слід іти селянам, щоб завоювання революції не дісталися експлуататорським класам. Влітку 1917 року шахтарі-більшовики створювали в селах Криворіжжя більшовицькі організації. В жовтні 1917 року в Лозуватці був партосередок, в якому об'єднувалося до 15 членів[6].

Після VI з'їзду РСДРП(б) місцеві більшовики головним своїм завданням вважали підготовку до збройного повстання. Вже в липні та серпні 1917 року в Лозуватці почав створюватися загін Червоної гвардії. Безпосередню участь в його організації брали керівники криворізьких більшовиків[7]. Спочатку це була невеличка група з бідняків (10—15 чоловік), але вона швидко зросла за рахунок по-революційному настроєних солдат, що поверталися з фронту. В жовтні—листопаді лозуватський загін налічував 50 бійців[8]. Його першим командиром став батрак Х. Л. Ільченко. До за-

[1] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 175.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 21, арк. 4, 5.
[3] Там же, арк. 2, 3.
[4] Сельскохозяйственный статистический обзор Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии за 1912 г. Верхнеднепровск, 1912, стор. 31, 104, 105.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 3, спр. 373, арк. 447—450.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 22, арк. 127.
[7] Газ. «Криворізька зоря», 2 серпня 1957 р.
[8] Газ. «Прапор Леніна», 12 березня 1960 р.

гону входили А. Кандиба, О. Крикун, Г. Манько, Ф. Шрамко, Д. Філенко, А. Кучеренко, Н. Гончаренко, П. Фуртенко, брати Іван, Семен, Павло, Петро Орлови та інші жителі села[1].

На початку січня 1918 року, після встановлення Радянської влади в Кривому Розі, в Лозуватці було створено волосний ревком. Першим його головою став бідняк В. Х. Москаленко.

Ще до одержання декретів II Всеросійського з'їзду Рад жителі села, при підтримці шахтарів, захоплювали поміщицькі, куркульські та церковні землі й інвентар, худобу та інше майно[2]. З встановленням Радянської влади процес революційних земельних перетворень набув організованого характеру. Все конфісковане майно надходило в розпорядження Лозуватського волосного ревкому і роздавалося бідноті та середнякам. Земля наділялася в першу чергу безземельним і малоземельним селянам по 2 і більше десятин на їдця.

В березні 1918 року, коли на Україну почали наступати австро-німецькі війська, багато жителів села взяло активну участь в організації відсічі окупантам. Загін лозуватців у складі 150 чоловік увійшов до об'єднаного загону під командуванням більшовика П. М. Кращенка[3]. У складі військових частин Криворіжжя він з боями пройшов до Царицина, де брав участь в обороні міста, а потім влився в Першу Кінну армію.

Захопивши село, окупанти почали репресії проти населення. Понад 50 активних учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції — С. Л. Фурт, Л. Д. Фурт, І. Г. Фурт, М. І. Малиш, С. С. Нежигай, Г. А. Манько та інші — вже в перші дні окупації були розстріляні.

У травні—червні 1918 року жителі села створили партизанський загін. В одному з донесень окупантів йшлося про те, що поблизу Лозуватки, на північ від Кривого Рога, діє партизанський загін з 60 вершників[4].

А у вересні—жовтні в селі почалося повстання. В листопаді партизанська боротьба розгорілася з новою силою, і наприкінці листопада 1918 року партизани вигнали з села німців та гетьманців[5]. Та незабаром владу захопили петлюрівці, від яких село було очищене в лютому 1919 року. Сільську Раду, обрану після його визволення, очолив колишній червоногвардієць Л. М. Нежигай.

Наприкінці квітня в Лозуватці створено комітет бідноти, першим головою якого став П. П. Соколовський[6]. Разом з сільською Радою комбід розподіляв серед бідноти землю, допомагав створювати перші колективні господарства в колишніх поміщицьких маєтках, вилучав лишки хліба у куркулів. Загін лозуватців у складі 18 чоловік на чолі з Ф. Л. Ільченком був посланий в село Мар'ївку Софіївського повіту на допомогу бідноті. Куркулі зненацька напали на бійців і порубали їх[7].

В липні радянське будівництво в Лозуватці знову було перерване — село захопили денікінці. Їх каральний загін вчинив жорстоку розправу над мирним населенням. Першими жертвами денікінців стали селяни Прокіп Максимов, Іван Мартинов, Григорій Чумак, яких звинуватили в організації повстання. Проти білогвар-

---

[1] Газ. «Сільський трудівник», 25 вересня 1965 р. Х. Л. Ільченко загинув у 1920 році від рук куркулів; Г. А. Манька розстріляли в 1918 році німецькі окупанти; А. М. Кучеренко, ветеран двох воєн, за бойові заслуги у громадянській війні нагороджений орденом Червоного Прапора, шість урядових нагород має як учасник Великої Вітчизняної війни, тепер — персональний пенсіонер, живе в Лозуватці. Ф. І. Шрамко — учасник громадянської війни, один з організаторів колгоспів у Лозуватці, воював на фронтах Великої Вітчизняної війни. Н. П. Гончаренко за участь у громадянській війні нагороджений в 1921 році орденом Червоного Прапора, активний учасник колективізації, Великої Вітчизняної війни.

[2] Архів Лозуватського народного музею ім. Г. І. Котовського, ф. 1, спр. 1, арк. 5—7.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 22, арк. 127.

[4] Там же, арк. 195.

[5] А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 143.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2166, оп. 1, спр. 3, арк. 60; Архів Лозуватського народного музею ім. Г. І. Котовського, ф. 1, спр. 1, арк. 21.

[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 21, арк. 7.

дійців і поміщиків, які повернулися разом з ними в свої маєтки, трудящі розгорнули партизанську війну. Організатором цієї боротьби був Криворізький підпільний комітет більшовиків, керований комуністом А. Воробйовим. Під керівництвом комітету в жовтні 1919 року в Лозуватці скликали конспіративну нараду, на якій вирішувалось питання про організацію збройної боротьби з денікінцями. На ній були присутні лозуватські активісти Ф. І. Шрамко, П. Ф. Соколовський, О. М. Чуплий, І. П. Солонко та інші. Нарада прийняла рішення про створення партизанського загону, який сформувався вже через 8—10 днів. У його складі було 80 бійців, озброєних захопленими у денікінців гвинтівками і гранатами. До грудня цей загін виріс до 600 багнетів. Командував ним М. П. Ганзін, мешканець Лозуватки, учасник першої світової війни; начальником штабу був Р. П. Чуплий, теж житель села, бідняк. Слідом за лозуватцями на шлях партизанської боротьби стали також селяни Ордо-Василівки, Довгинцевого, Веселих Тернів, Апостолового. В грудні 1919 року по всьому Криворіжжю спалахнули керовані більшовиками масові організовані повстання. Це була серйозна допомога Червоній Армії, яка наступала з півночі. В січні 1920 року тут відновили Радянську владу. Партизани влилися до складу регулярних радянських військ. За наказом командира 45-ї дивізії Й. Е. Якіра в Лозуватці формував свою кавалерійську бригаду Г. І. Котовський. В його бригаду і вступив весь загін Ганзіна. Як свідчить колишній начальник штабу бригади Котовського К. Ф. Юцевич, загін М. П. Ганзіна прославився бойовими подвигами[1]. Серед лозуватців, що служили в бригаді Котовського, за героїзм і відвагу, виявлені в боях, орденом бойового Червоного Прапора були нагороджені А. О. Кучеренко і Н. П. Гончаренко.

В Лозуватку тоді приїхав з Катеринослава з групою комсомольців Микола Островський. Він мав видане штабом 45-ї дивізії посвідчення: «Пред'явники цього — комсомольці-добровольці побажали стати кіннотниками Котовського і направляються в бригаду, яка формується»[2].

До лав Червоної Армії вступала і молодь Лозуватки. Майже у повному складі вирушив на фронт комсомольський осередок, створений у квітні 1920 року, разом з секретарем Олексієм Тимофієвим [3]. В числі добровольців була і перша комсомолка Лозуватки Марія Маковецька (Бойко); їй було 18 років, коли вона стала бійцем Червоної Армії[4].

За допомогою штабу Г. І. Котовського в січні 1920 року був створений Лозуватський ревком на чолі з Л. М. Нежигаєм. Незабаром були проведені вибори до Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. З відновленням Радянської влади в селі знову розпочалися перервані денікінською навалою революційні перетворення. На колишніх поміщицьких землях біднота заснувала нові селища — Ново-Родіоновку, Інгулець, Ново-Іванівку, Зелений Яр, Веселий Кут, Ново-Українку, Ново-Ганнівку та ін. Здебільшого ці селища виникали, як колективні господарства — комуни. В колишньому маєтку поміщика Нама була ство-

Колишній котовець, учасник громадянської та Великої Вітчизняної воєн А. О. Кучеренко серед піонерів.

[1] Архів Лозуватського народного музею ім. Г. І. Котовського, ф. 1, оп. 1, арк. 8, 9, 10.

[2] Газ. «Московский комсомолец», 13 січня 1960 р.; Вторая слава котовцев. Кишинев, 1964, стор. 25.

[3] Газ. «Криворізька зоря», 17 жовтня 1958 р.

[4] М. Ф. Маковецька (Бойко) після громадянської війни вчителювала в рідному селі, потім вчилася, стала науковим працівником. В роки Великої Вітчизняної війни брала участь в обороні Києва, була партизанкою. Нині працює в Київській консерваторії.

рена комуна «Пролетарський колектив» (тепер це село Інгулець), організатором якої став один із керівників Лозуватського партизанського загону в 1919 році більшовик О. Чуплий. В маєтку поміщика Тищенка виникла комуна ім. Т. Г. Шевченка (нині село Базарове); в садибі генерала Харина — «Зоря соціалізму» (тепер село Ново-Петрикове); в маєтку поміщика Пащенка — комуна «Костянтинівське колективне господарство» (за ім'ям її організатора Костянтина Васильовича Юзова). У створенні цих колективів та організації роботи в них активну участь брав КНС села, головою якого був бідняк Ф. І. Шрамко.

У зв'язку з наступом військ Врангеля, які в кінці липня наближалися до Кривого Рога, Криворізький повітовий ревком 4 серпня 1920 року оголосив Лозуватку та інші волості на воєнному становищі. В цей час в село приїздив агітпоїзд ВУЦВКу на чолі з Г. І. Петровським.

Після переможного закінчення громадянської війни трудівники села активно включились у відбудову зруйнованого господарства. В січні 1921 року комуністи, що повернулися з фронту, відновили комосередок, який очолив радянське та господарське будівництво. В 1922 році в ньому було 8 комуністів[1].

2 січня 1921 року представники Лозуватської волості взяли участь у Криворізькому повітовому з'їзді КНС, який обговорив чергові питання відбудови сільського господарства[2]. З великими труднощами подолали лозуватці наслідки посухи 1921 року. При допомозі робітників криворізьких підприємств — заводів «Пневматик», «Комуніст», рудників ім. Дзержинського, ім. Артема та інших — на селі було створено ремонтну майстерню і прокатний пункт сільськогосподарського реманенту. Робітники допомогли сім'ям червоноармійців і біднякам під час сівби і жнив, проводили активну боротьбу з куркульськими бандами.

У 1922 році в селі було організовано споживче і кредитне товариства.

Вже в перші роки непу помітно поліпшилось матеріальне становище селян. Вони почали споруджувати нові будинки і господарські приміщення. Так, якщо в 1913 році в Лозуватці було 1516 дворів, то в 1925 році їх налічувалось вже 1661.

З перших днів Радянської влади налагоджується культурне життя на селі. До 1925 року тут було 6 шкіл, дитячий будинок, сільбуд, театр, бібліотека. В кожному з 8 кварталів створили хату-читальню. В сільбуді та хатах-читальнях влаштовувались читки газет, журналів, заняття гуртків художньої самодіяльності. У школах, хатах-читальнях та на т. зв. десятихатках працювали лікнепи і школи малописьменних. У цій великій масовій роботі, що проводилась під лозунгами «Геть неписьменність!», «Кожний письменний мусить навчати десять неписьменних!»,— найактивнішу участь брали комуністи-вчителі: Анастасія Петрівна та Андрій Пимонович Хохол, Ф. С. Гайденко; медичні працівники Ф. А. Макуха, І. П. Макуха; культармійці — комуністка Т. Н. Сушко, комсомолець Я. Г. Тимофієв та багато інших.

Відповідальні і складні завдання постали перед активістами села в роки колективізації сільського господарства. Добрий грунт для переходу трудівників Лозуватки на шлях колективного господарювання підготувала комуна «Костянтинівське колективне господарство», яка навесні 1926 року була реорганізована на сільськогосподарську артіль «Червоний плуг». Криворізькі робітники подарували тоді їй перший трактор «Фордзон» з плугом, пофарбованим у червоний колір. Знайомитися з роботою цієї артілі приїздили мешканці багатьох сіл.

На початку 1929 року в селі створено ТСОЗ «Хвиля революції» (з 1930 року — колгосп «Шлях до соціалізму»). Його першими членами були Ф. І. Шрамко — учасник громадянської війни, М. Г. Шрамко — заступник голови сільради, Т. Н. Сушко — депутат сільради та інші. А через два роки тут вже було 10 колгоспів. Велику роль

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 133, арк. 10, 26; спр. 809, арк. 3; спр. 1248, арк. 4.

[2] Архів Лозуватського народного музею ім. Г. І. Котовського, ф. 1, спр. 1, арк. 11, 12.

у проведенні масової колективізації відіграв комітет незаможних селян. Не випадково в 1930 році, на честь десятиріччя КНС, до урядових нагород було представлено 16 його членів — Ф. І. Шрамка, О. М. Чуплого, Д. А. Давиденка та інших[1].

Нове життя народжувалося в запеклій класовій боротьбі. Шалену антирадянську і антиколгоспну агітацію вели попи і куркулі. В артілі «Червоний плуг» бандити спалили хату вчителів-комуністів Хохол. В колгоспі «Шлях до соціалізму» 21 січня 1932 року куркульська банда вирізала всю сім'ю колгоспника С. Ю. Шкарупського[2].

Завершувати колективізацію і зміцнювати лозуватські колгоспи партійним та громадським організаціям села допомагали колективи створеної в 1929 році Ленінської машинно-тракторної станції та організованої в 1932 році Гейківської МТС.

Незабаром при Гейківській МТС відкрили курси трактористів. Вчилося тут 45 молодих колгоспників. Ентузіастами цієї справи були лозуватські комсомольці. Гаряче відгукнулися юнаки і дівчата на заклик «Молодь, на трактор!». Євдокія Нежигай, Яків Тимофієв, Дмитро Крицький, Григорій Дяченко — ось імена перших трактористів, які вийшли з лозуватських селян[3].

В 1934 році з допомогою МТС в Лозуватці споруджена електростанція, село було також радіофіковане. Ветерани колгоспного руху посилали своїх делегатів у Москву на всесоюзні з'їзди колгоспників-ударників. В роботі першого з'їзду брав участь голова колгоспу «Шлях до соціалізму» Ф. І. Шрамко, а в 1935 році делегатом II з'їзду була Х. А. Шрамко, яка разом із своєю ланкою добилася високого врожаю кукурудзи — з 10 га зібрала по 50 центнерів.

Колгоспи і колгоспники села не раз брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Так, молочно-товарну ферму колгоспу «Шлях Леніна», яка одержала по 2217 кг молока на фуражну корову, у 1939 році було занесено до Почесної книги виставки. В 1940 році в цю книгу був занесений і колгосп «Шлях Леніна», який за 1937—1939 роки одержав урожай зернових по 13 цнт з га і до 1 січня 1940 року укомплектував три тваринницькі ферми. В Почесну книгу виставки занесено також багатьох лозуватських колгоспників і механізаторів Гейківської МТС[4].

В селі будувалися нові будинки для колгоспників, культурні заклади. Кваліфіковані лікарі працювали в лікарні і поліклініці, відкритих у 1931 році. Вже в 1925 році в селі працювала семирічна школа, яка в 1933 році стала десятирічкою. Напередодні Великої Вітчизняної війни в середній, семирічній і початковій школах навчалося 580 учнів. З 1925 по 1941 рік близько 500 вихованців лозуватських шкіл здобули середню загальноосвітню, середню спеціальну і вищу освіту.

В 1940 році в центрі села виріс чудовий Палац культури — це був подарунок держави колгоспникам за їх ударну працю. Крім того, всі 13 колгоспів мали свої клуби.

Німецько-фашистська навала перервала сповнене великого змісту життя колгоспників Лозуватки. Тяжкий час настав для них, коли 13 серпня 1941 року фашистські загарбники окупували село. Встановлення «нового порядку» гітлерівці розпочали з розстрілів і грабежів. За організацію опору проти окупантів були страчені комуністи М. П. Пінч-Люта, одна з перших членів колгоспу ім. Ворошилова, М. С. Сушко, Н. А. Ганзіна — активна учасниця колективізації, дружина колишнього командира партизанського загону часів громадянської війни М. П. Ганзіна, О. М. Чуплий — учасник громадянської війни, колективізації, секретар парторганізації колгоспу «Шлях Леніна», Л. Ф. Макуха — син активіста лікаря Ф. А. Макухи та інші. До Німеччини та концентраційних таборів було вивезено 207 мешканців

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2166, оп. 1, спр. 3, арк. 60—70.
[2] Архів Лозуватського народного музею ім. Г. І. Котовського, ф. 1, спр. 1, арк. 14.
[3] Газ. «Криворізька зоря», 3 листопада 1957 р.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 1, арк. 9, 28, 29; спр. 2, арк. 10, 47, 63, 67, 77.

села[1]. І все ж населення саботувало накази окупантів, подавало допомогу військовополоненим, сприяло їх втечам з концентраційного табору, що був у селі, допомагало пораненим червоноармійцям, яких не встигли переправити через лінію фронту. Тільки колгоспниця А. Я. Омельчак, ризикуючи життям, врятувала і вилікувала 20 радянських бійців. Вона нагороджена орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня.

23 жовтня 1943 року перша повітряно-десантна дивізія, якою командував генерал-майор О. Ф. Казанкін, вибила гітлерівців з села. Однак 30 жовтня, як розповів у своєму листі членам місцевого краєзнавчого гуртка маршал Радянського Союзу Р. Я. Малиновський, внаслідок контрудару гітлерівських військ наші частини змушені були відступити. Остаточно Лозуватку визволили 8 березня 1944 року війська 228-ї стрілецької дивізії, якою командував П. Г. Куликов. Їй допомагала 95-а гвардійська стрілецька дивізія, що наступала з боку Кривого Рога. Командував нею генерал-майор А. І. Олійников. В одному з жовтневих боїв у районі Лозуватки загинув Герой Радянського Союзу льотчик І. Ф. Базаров, уродженець Сталінграда.

На фронтах Великої Вітчизняної війни за свободу Батьківщини воювали 777 лозуватців. Понад 500 учасників війни нагороджено орденами і медалями. Двом колишнім колгоспникам Лозуватки присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Обидва вони вихованці Лозуватської комсомольської організації. І. Л. Нежигай (син активного учасника громадянської війни Л. М. Нежигая), командир стрілецької роти, відзначився при форсуванні Вісли. Тепер він підполковник запасу, живе в Лозуватці. В 1943 році під час Курської битви командир артилерійського взводу О. Я. Дерев'янко мужньо відбивав атаки фашистських танків. Коли полягла в бою вся обслуга, О. Дерев'янко сам став до гармати і вступив в єдиноборство з 40 «тиграми». Прямою наводкою він знищив 3 танки. 10 січня 1944 року йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[2].

Величезних зусиль докладали жителі села, щоб відбудувати його після визволення від гітлерівських окупантів. Фашисти знищили 40 проц. усіх будинків, у т. ч. школу, лікарню, колгоспні споруди. Тільки по Лозуватській лікарні збитки, завдані окупантами, склали 1 362 432 карбованців[3]. В колгоспах майже не залишилося ні реманенту, ні тягла.

Головою сільської Ради в перші післявоєнні роки працював комуніст І. Є. Вдовенко. Найактивнішими її депутатами були: завідуюча школою Н. М. Паргамонова, колгоспники М. А. Стрибайло, Н. В. Жир, П. О. Нежигай. В 1944 році була створена територіальна первинна партійна орга-

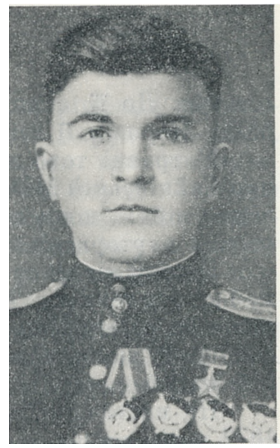

Герой Радянського Союзу І. Ф. Базаров, який загинув у боях за визволення Лозуватки.

Герой Радянського Союзу О. Я. Дерев'янко.

Герой Радянського Союзу І. Л. Нежигай.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 120, арк. 173—185.
[2] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 3, оп. 480 999, спр. 1, арк. 9.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 120, арк. 13.

нізація. До її складу входили працівники сільради, шкіл, лікарні, колгоспів та МТС. Першим її секретарем був фронтовик А. А. Жидачевський.

У травні того ж року з 6 комуністів організована первинна парторганізація при Гейківській МТС. Її секретарем комуністи обрали А. А. Горбенка. Після закінчення війни, коли повернулись комуністи-фронтовики, почали утворюватись колгоспні парторганізації.

Першу після визволення посівну весняну кампанію трудівники села починали майже без техніки. В Гейківській МТС, яка мала обслуговувати 65 колгоспів, було лише 38 тракторів та кілька комбайнів. А всі 7 лозуватських колгоспів на 1 січня 1945 року мали 90 коней, 120 голів великої рогатої худоби, 13 свиней, 79 овець та 256 курей.

Не вистачало також робочих рук. У 1944 році в колгоспах села працювало 1877 чол., з яких тільки 157 працездатних чоловіків, решта — жінки, старі та підлітки. Ріллю волочили граблями, ручними візками возили на поле посівний матеріал. І все ж колгоспники в 1944 році посіяли, обробили і вчасно зібрали врожай з 4409 га зернових, з 317 га— соняшнику, з 138 га —картоплі та з 114 га — овочів. Тільки зернових було зібрано 45 758 центнерів [1].

Лозуватська територіальна партійна організація та парторганізація при Гейківській МТС проводили серед населення велику політмасову і організаторську роботу. Тільки в МТС постійно працювали 14 агітаторів. В польових бригадах регулярно організовувалися читки газет, проводились бесіди.

Зразу ж після визволення села почали працювати школи, колгоспні червоні кутки, клуб, бібліотека, гуртки художньої самодіяльності. З клубних, бібліотечних та шкільних працівників була створена агіткультбригада, яка обслуговувала колгоспників безпосередньо на польових станах. Активними організаторами цієї справи були депутати сільської Ради, комуністи.

Значну допомогу у відбудові колгоспів та організації політмасової роботи серед населення подавали колективи промислових підприємств Кривбасу. Так, на Криворізькому заводі «Комуніст» виготовлялися запасні частини для тракторів та комбайнів Гейківської МТС [2]. Не раз трудящі міста брали участь у проведенні польових робіт.

Протягом кількох років, у зв'язку з труднощами післявоєнного часу, які ускладнилися великою посухою 1946 року, економіка лозуватських колгоспів зміцнювалася повільно. В 1944 році колгоспники зібрали в середньому з гектара по 10,4 цнт зернових і по 4,9 цнт соняшнику, а в 1949 році — по 11,4 цнт вівса, 15 цнт кукурудзи і 10,6 цнт соняшнику [3]. Ще повільніше відроджувалося тваринництво. В колгоспі «Шлях Леніна», наприклад, на кінець 1947 року було всього 40 голів великої рогатої худоби та 12 голів коней.

В 1950—1951 роках з 7 дрібних колгоспів було створено 2 — «Україна» та ім. К. Є. Ворошилова. Вже в 1951 році колгоспи одержали кращий урожай зернових та технічних культур, ніж у попередні роки. Наступного року середня врожайність зернових досягла 21,5 цнт з гектара. До початку серпня обидві артілі виконали план поставки зерна державі. Повністю було виконано також план розвитку і держпоставок по тваринництву. Того ж року прибутки колгоспів зросли проти 1951 року на 145 процентів. На трудодень колгоспники одержали по 3 кг хліба і більш як по 6 крб. грішми.

Підсумовуючи в березні 1953 року результати соціалістичного змагання сільрад і колгоспів, Криворізький райком КП України і районна Рада депутатів трудящих визнали переможцем Лозуватську сільраду (очолював її тоді О. І. Ткаченко). Були відзначені також трудівники обох лозуватських колгоспів.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 357, арк. 4, 67, 127, 139, 229, 308, 440.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 66, оп. 1, спр. 99, арк. 15.

[3] Дніпропетровський облдержархів. ф. Р-4333, оп. 1, спр. 54, арк. 35.

Важливе значення для піднесення економіки колгоспів мали рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС та особливо XX з'їзду КПРС. Керуючись ними, комуністи Лозуватки спрямували політичну і трудову активність колгоспників, усіх працівників села на успішне виконання завдань, поставлених перед сільським господарством. Більше уваги приділялося матеріальному стимулюванню колгоспників та впровадженню в сільськогосподарське виробництво досягнень науки і передового досвіду. Відчутну допомогу, як і в перші післявоєнні роки, подавали колгоспам промислові підприємства Кривбасу.

Вже в 1955 році прибутки обох колгоспів досягли 10 млн. крб. З цієї суми понад 1 млн. кожне господарство відрахувало в неподільні фонди. В колгоспі ім. К. Є. Ворошилова на трудодень того року видали по 6 крб. грішми та по 3 кг зерном. Такою ж була вартість трудодня і у колгоспі «Україна».

Широко розгорталося на селі соціалістичне змагання, заспівувачами якого були комуністи та комсомольці. Так, у 1955 році рільнича бригада колгоспу «Україна», яку очолював комуніст, учасник оборони Ленінграда І. А. Дяченко, виростила по 35 цнт колоскових культур з кожного гектара на площі 1300 га, зайнявши перше місце в районі. Ланкова городньої ланки член партії О. Т. Чорна виростила на 4 га по 387 цнт помідорів.

Сільські комуністи очолили боротьбу колгоспників і за піднесення тваринництва. Так, у колгоспі «Шлях Леніна» (таку назву дістав у 1957 році колгосп ім. К. Є. Ворошилова) на кінець листопада 1957 року було надоєно по 2200 кг молока від фуражної корови. Особливо високих показників досягла бригада, очолювана М. В. Сергієнком,— по 2363 кг та бригада, якою керував Г. Є. Шевченко,— по 2263 кілограми. Доярка Н. І. Путря надоїла по 3000 кг, Л. В. Кузнецова — по 2988 кг. Колгосп одержав по 11 поросят від основної свиноматки. Всього було вироблено по 22 цнт м'яса на 100 га ріллі. За 1957 рік колгосп «Шлях Леніна» здав державі 20 тис. цнт зерна, 600 цнт м'яса, 910 цнт молока[1].

Зростало колгоспне господарство і в наступні роки. В 1958 році урожай зернових у колгоспі «Шлях Леніна» становив по 18 цнт з гектара, кукурудзи — по 23 цнт. Всього зібрано зерна 76 886 цнт, або на 5 тис. цнт більше, ніж у 1957 році; овочів — на 2476 цнт більше, надоєно молока на 1 млн. 700 тис. кг більше, ніж в 1957 році.

В колгоспі «Україна» у 1958 році на 100 га сільськогосподарських угідь виробили по 148 цнт молока і по 20,7 цнт м'яса. Від кожної фуражної корови надоїли по 1727 кг молока[2].

Праця колгоспників була високо оцінена Батьківщиною. Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 26 лютого 1958 року за досягнення у виробництві і заготівлі м'яса, молока та інших продуктів тваринництва було нагороджено орденами і медалями 18 чоловік.

Наприкінці 1958 року колгосп «Україна» було приєднано до колгоспу «Шлях Леніна». Після реорганізації Гейківської МТС колгосп придбав майже всі її сільськогосподарські машини — 90 тракторів, 15 комбайнів, 35 автомашин. За цією технікою доглядали 200 механізаторів[3].

У квітні 1960 року колгосп «Шлях Леніна» реорганізовано на радгосп «Інгулецький». В 1964 році робітники радгоспу виробили 2220 цнт м'яса, 16 481 цнт молока і 105 000 яєць. В 1965 році з радгоспу «Інгулецький» виділилась Лозуватська птахофабрика. Щороку обидва господарства дають країні тисячі тонн тваринницької продукції — у 1966 році в радгоспі і на птахофабриці було 6322 голови великої рогатої худоби, 1706 свиней, 20 342 курей. За 1965 рік вони виробили 5107,2 тонни молока, 660,9 тонни м'яса і 556,0 тис. яєць. За 1966 рік — 5430 тонн молока або 397 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь, 514 тонн м'яса, 1394 тис. яєць.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 3484, оп. 1, спр. 11, арк. 40—48.
[2] Газ. «Криворізька зоря», 12 грудня 1958 р.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 1 березня 1960 р.

За успіхи, досягнуті в розвитку тваринництва, збільшенні виробництва та заготівель усіх сільськогосподарських продуктів, у 1966 році нагороджено 30 працівників птахофабрики та радгоспу, в т. ч. орденом «Знак Пошани» — пташницю Лозуватської птахофабрики С. М. Приймак, директора птахофабрики А. М. Ганнича та ланкових радгоспу «Інгулецький» М. Ф. Железняк, О. Г. Кривошеюю, О. Т. Чорну, бригадира радгоспу «Інгулецький» І. А. Дяченка, тракториста радгоспу «Інгулецький» А. Л. Соколовського, керуючого Криворізьким районним об'єднанням «Сільгосптехніка» Ф. Д. Трофименко, орденом Трудового Червоного Прапора — ланкового радгоспу М. М. Проня, машиніста екскаватора Криворізького районного об'єднання «Сільгосптехніка» А. М. Шрамка та інших.

На кінець 1967 року радгосп та птахофабрика мали 6854 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 3010 корів, 950 голів свиней, 19 011 курей. Вони виробили 527 тонн м'яса, 2273 тис. яєць. Значних успіхів було досягнуто також в розвитку зернового господарства. Зокрема у 1966 році зібрано 10 591 тонну зерна, в середньому по 22,2 цнт з гектара.

Щороку випускає півтора мільйона штук цегли і два мільйони штук черепиці Лозуватський керамічний завод. Продукція заводу йде в основному на потреби села, де розгорнулося велике житлове та господарське будівництво. Тільки в 1964 році радгосп «Інгулецький» на капітальне будівництво витратив 1 млн. карбованців. Споруджено механізовані майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки, типовий корівник, молокопункт, 2 водокачки та ін. Майже всі ці споруди збудовані з допомогою шефів. Криворізькі гірники та металурги допомогли колгоспникам спорудити зрошувальну систему на 1608 га, майстерні, ферми, польові стани, мости через річку Інгулець, школи, клуби. Лозуватські господарства одержали від промислових підприємств міста чимало металу, труб, цегли, цементу, лісоматеріалів, металорізальних верстатів, пилорам, електродвигунів. Так, тільки в 1967 році шефи радгоспу «Інгулецький» гірники рудника ім. Дзержинського своїми силами і матеріалами збудували електролінію до польового стану довжиною 3,7 кілометра. Вони ж допомагали будувати зрошувальну систему та асфальтовані пішохідні доріжки. Криворізький «Сільенерго» реконструював електромережу на зрошувальній системі. Працівники районного відділення «Сільгосптехніка» відремонтували виробничі приміщення радгоспу «Інгулецький», проклали два кілометри асфальтованих доріжок, брали діяльну участь у будівництві нової лінії.

Будівельники тресту «Криворіжсільбуд» споруджують для птахофабрики пташник та акліматизатор.

Зразу ж після Великої Вітчизняної війни була відбудована електростанція і село одержало електроенергію. Її мережа щороку розширюється.

Краща птахівниця Лозуватської птахофабрики О. С. Чудна.

Майже всі жителі села живуть у затишних цегельних та шлакоблочних будинках типу котеджів, критих черепицею або шифером. Після війни в селі збудовано 956 нових споруд. Радгосп та птахоферма за останні 2—3 роки звели 10 двоповерхових багатоквартирних будинків і гуртожиток на 200 чоловік. Зараз будуються двоповерхове приміщення сільради, гаражі та майстерні для районної автоколони і стадіон. В селі вже є 17,5 км магістрального водопроводу з відводами у велику кількість дворів, майже 5 км асфальтованих тротуарів та пішохідних доріжок, два парки, багато скверів. З'явилися

перші 100 газових плит. В кожному будинку є радіоточка, електроосвітлення.

Про поліпшення добробуту жителів села яскраво свідчать і їх заощадження. На 1 січня 1967 року 2102 чол. внесли в ощадну касу 575 948 крб.; на 1 січня 1968 року було 2500 вкладників і 870 тис. крб. вкладів. Зростає купівельна спроможність населення. Так, наприклад, самих меблів через робкооп «Інгулецький» продано в 1962 році на 32,5 тис. крб., а в 1966 році — на 65,4 тис. крб. Тільки в 1967 році мешканці села придбали 678 годинників, 27 холодильників, 94 пральні машини, 29 мотоциклів, 74 радіоприймачі, 160 телевізорів, 5 піаніно. В 1967 році в особистому користуванні жителів села було 34 легкові автомашини, 840 мотоциклів, понад 650 телевізорів.

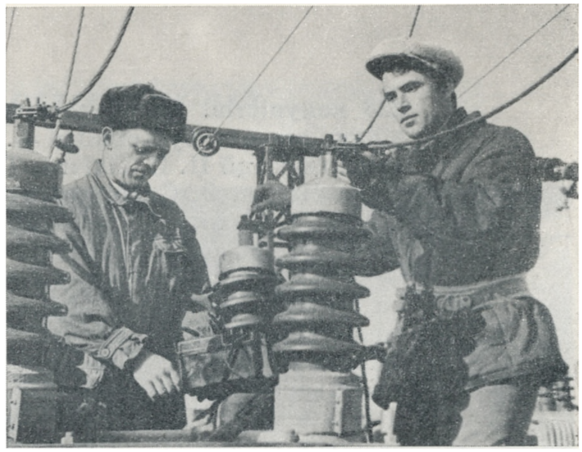

Сільські електрифікатори.

В селі працює дільнична лікарня на 75 ліжок. При ній є клінічна лабораторія, операційна, рентгенівський, стоматологічний і зубопротезний кабінети. На території, підпорядкованій Лозуватській сільраді, є також 2 фельдшерських пункти, колгоспний пологовий будинок. Більшість трудящих села мають семирічну і восьмирічну освіту, а кожний десятий — десятирічну. У початковій, 2 восьмирічних та середніх школах з вечірнім відділенням навчається більш як 2 тис. чоловік. А якщо врахувати різні курси і систему заочного навчання, то нині в селі здобуває освіту кожний третій чоловік. За роки Радянської влади село дало країні понад тисячу спеціалістів різних галузей народного господарства і культури.

Дедалі вагомішою стає роль у виробничому та культурному житті села великого загону місцевої інтелігенції. Тут працює понад 100 вчителів, 10 агрономів, 40 медичних працівників, 4 зоотехніки, 6 ветеринарних лікарів, 4 інженери і багато техніків різних спеціальностей.

Книги, газети, журнали міцно ввійшли в побут лозуватців. Тільки в 1967 році вони передплачували 10 307 прим. газет та журналів. В селі є 2 масові бібліотеки — дитяча та для дорослих, 3 профспілкові і 4 шкільні. Книжковий фонд цих бібліотек на 1 січня 1968 року становив 45 582 примірники. Ними користується 4513 читачів — більш ніж половина мешканців села.

Ще в 1956 році колгосп ім. Ворошилова спорудив у центрі села Палац культури з залом для глядачів на 500 місць і просторими кімнатами для роботи гуртків художньої самодіяльності. В 1957 році виріс другий такий же Палац культури, який побудував колгосп «Україна». В палацах працюють естрадний ансамбль, духовий оркестр, ансамбль баяністів, кінофотостудія, різні гуртки.

Невпізнанно змінилась доля селян Лозуватки за роки Радянської влади. Бідував колись у великій сім'ї Г. Д. Дятченко. Навіть хліба не завжди вистачало. В 1932 році він закінчив курси механізаторів при Гейківській МТС, там же працював трактористом, потім завідуючим ремонтною майстернею, зараз очолює робкооп «Інгулецький». За сумлінну роботу його нагороджено в 1958 році орденом Трудового Червоного Прапора. Григорій Данилович має п'ятеро дітей: Василь — кандидат технічних наук, викладач Харківського політехнічного інституту, Віктор — інженер-механік цілинного радгоспу, Євгенія — фельдшер, Раїса — студентка медучилища, Таїсія вчиться в школі.

А от доля трьох сестер — Марії, Одарки та Клавдії Бесараб, які змалку лишились без батьків. Всі вони виховувались у дитячому будинку. Вчитися допомагав їм колгосп. Марія закінчила медшколу і працює в Лозуватській лікарні, а Одарка та Клавдія — Криворізький педінститут, обидві працюють у школах.

Про зрослу громадсько-політичну активність жителів села свідчить невпинне зростання рядів сільських партійних організацій. Зараз в селі живуть і працюють

228 комуністів. Це представники старшого покоління — учасники громадянської війни: котовці, будьоннівці — А. О. Кучеренко, О. П. Крикун, активні учасники колективізації П. П. Плічко, Т. Н. Сушко, Я. Г. Тимофієв, передовики виробництва О. Т. Чорна, О. С. Портнова, І. А. Дяченко, М. В. Сергієнко, О. Г. Ткаченко, Д. Л. Дикий, лікар Р. О. Толчинська, заслужена вчителька школи УРСР Н. М. Парґамонова та інші.

Переважна більшість комуністів працює безпосередньо в рільничих бригадах, на тваринницьких фермах, в механічних майстернях, механізаторами. Наочним доказом їх авангардної ролі у всіх галузях сільського життя є те, що серед нагороджених у різні роки орденами та медалями Радянського Союзу вони становлять значну більшість. У комуністів Лозуватки гідна зміна — 303 комсомольці. 75 з них працюють в радгоспах, 40 — в Лозуватському відділенні «Сільгосптехніка», 132 — навчається в середній та восьмирічних школах.

У складі Лозуватської сільської Ради 82 депутати, які представляють всі верстви населення. Серед них робітниці радгоспу «Інгулецький» К. В. Саюк, Л. І. Потебня, М. П. Дяченко, службовці-комуністи О. І. Ткаченко та Г. Е. Шевченко, екскаваторник райвідділення «Сільгосптехніка» А. М. Шрамко, вчителька М. А. Стрибайло, лікар-комуніст О. В. Фільчаков, голова правління робкоопу комуніст Г. Д. Дятченко, бригадир овочівницької бригади радгоспу «Інгулецький» і секретар парторганізації другого відділку радгоспу В. Ф. Остапенко.

Рада постійно займається питаннями сільського господарства, піклується про підвищення добробуту і культури трудящих, багато уваги приділяє впорядкуванню села, його благоустрою. За зразкову організаційно-масову роботу та успіхи в розвитку всіх галузей колгоспного виробництва в 1956 році сільській Раді вручено похвальну Грамоту облвиконкому і обкому профспілок державних установ. Високих урядових нагород удостоєно багато депутатів Лозуватської Ради. Серед них: Г. Д. Дятченко, І. А. Дяченко, О. І. Ткаченко, Д. Г. Крицький, К. М. Кіяшко та інші.

Два століття тому виникло село. Багато буремних подій пережило воно, але тільки після Великого Жовтня щастя прийшло до його мешканців.

Є. І. КАЦУРА, А. В. КУЧМА.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КРИВОРІЗЬКОГО РАЙОНУ

ВАЛОВЕ́ (до 1953 року — Софієво-Гейківка, до 1963 року — Софієво) — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж правого берега річки Боковеньки, за 38 км на північний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Гейківка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Анастасівка, Білі Кошари, Іванівка, Новолозуватка. Населення — 1470 чоловік.

На території Валового розташована центральна садиба Христофорівської птахофабрики, яка має 7014 га орної землі. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. Тут є допоміжне господарство Криворізького м'ясокомбінату. За сумлінну працю 10 передовиків виробництва нагороджено орденами і медалями.

У Валовому — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Проведено водопровід. За 1957—1967 рр. побудовано біля 200 житлових будинків.

Село засноване на початку XIX століття.

Загальний вигляд Христофорівки. 1965 р.

ВЕСЕ́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 42 км на південь від районного центру і за 19 км від залізничної станції Радушна Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бурлацьке, Львів, Нова Зоря, Новий Шлях, Новомар'янівське. Населення — 805 чоловік.

Центральна садиба радгоспу «Південний» міститься у Веселому. Загальна посівна площа господарства — 4535 га, кількість зрошуваної землі — 1206 га. Доярка комуністка Л. А. Капітонова за високі надої молока нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Нині завідує фермою, відзначена ще одним орденом — «Знак Пошани», була делегатом XXII з'їзду КП України. За вирощення високих урожаїв овочів Л. К. Жалдагенко (Лещенко) нагороджена орденом Леніна.

У селі — середня школа, бібліотека, клуб. Функціонує лікарня, працює побутова майстерня. За 1962—1967 рр. збудовано близько 200 житлових будинків міського типу. Провадиться в основному спорудження двоповерхових будинків.

Тваринницька ферма радгоспу у с. Глеюватці. 1966 р.

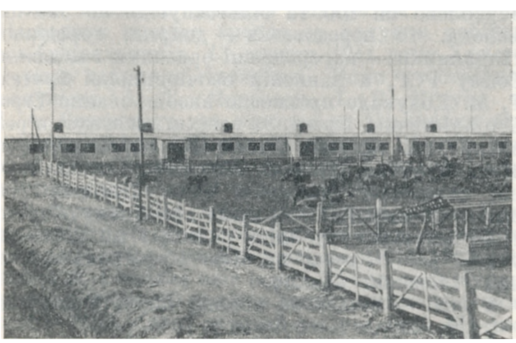

У Веселому прокладено водопровід. У зв'язку з будівництвом Каховського водоймища і каналу Дніпро—Кривий Ріг село перенесене на нове місце.

Веселе виникло в 1922 році, коли кілька бідняцьких сімей поселилося на території колишньої панської економії. Тоді ж утворено комітет незаможних селян, який очолив бідняк-активіст І. Ф. Фесенко. Через 2 роки створені партійний осередок та комсомольська організація. Першими комуністами села були С. Г. Ткаченко та С. А. Кучеренко. До комсомольської організації входили А. А. Бучатський, І. Г. Ткаченко, Б. Д. Гнобільський, Х. М. Басарон.

ГЛЕЮВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний схід від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Кут, Вільна Долина, Красна Балка, Новоіванівка. Населення — 2302 чоловіка.

У селі розміщене друге відділення радгоспу «Веселі Терни», який спеціалізується на виробництві м'яса, молока та овочів для трудящих Кривбасу. Відділення має 1720 га орної землі.

На території Глеюватки — восьмирічна школа, клуб на 350 місць, бібліотека. Проведено водопровід.

Село виникло у 1904—1906 роках, коли сюди переселилося 85 сімей з с. Лозуватки.

ЗЛАТОУ́СТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Кам'янки, за 40 км на схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Довгинцеве. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андрусівка, Кам'янське, Новогригорівка, Північне. Населення — 838 чоловік.

У Златоустівці розміщена центральна садиба радгоспу «Комінтерн», який має 5154 га орної землі. Господарство зерно-молочного напряму. Радгосп видає багатотиражну газету «Шляхом Жовтня».

На території села — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека.

Уродженець Златоустівки капітан І. І. Руденко в перші місяці війни виявив себе безстрашним, ініціативним командиром. Під с. Гамовим в грудні 1941 року батальйон відбив 18 ворожих атак. В цьому бою загинув Руденко, якому посмертно було присвоєне звання Героя Радянського Союзу.

КІ́РОВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Боковеньки, притоки Інгульця, за 18 км на південний захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Мусіївка. Сільській Раді підпорядковані також Гейківка, Зелений Гай, Зелений Луг, Іванівка, Кривбас, Кудашівка, Мусіївка, Новий Кременчук, Новий Мир, Павлівка, Ранній Ранок, Червона Поляна. Населення — 582 чоловіка.

На території Кіровки розташована центральна садиба радгоспу «Комуніст», який має 5300 га орної землі та 1051 га зрошуваної. Вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1967 році радгосп виробив по 417 цнт молока на кожні 100 га сільськогосподарських угідь.

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека. Відкрито майстерню для пошиву одягу.

КРА́СІНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Довгинцеве Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водяне, Дніпровка, Златопіль, Золота Поляна, Коломійцеве, Красне, Леніна, Лісопитомник, Нові Садки, Новожитомир, Новомайське, Новопілля, Суворівка, Трудове, Чапаєвка, Червоні Поди. Населення — 740 чоловік.

Центральна садиба радгоспу «Красіно» розміщена у Красіному. Радгосп має 7900 га орної землі. Виробництво овочево-молочного напряму. На території села розміщене будівельно-монтажне управління № 38, яке проводить роботи по спорудженню зрошувальних систем. Обслуговує його автоколона № 8 тресту «Дніпроводбуд», яка теж розташована в селі.

У Красіному — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня.

Село засноване у 1924 році. Під час тимчасової окупації гітлерівці розстріляли 176 жителів Красіного, в їх числі 52 дітей.

НЕДА́ЙВОДА (до 1860 року — Надеждівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 45 км на північ від районного центру і за 5 км від залізничної станції Грековата. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зоря і Тернуватка. Населення — 1067 чоловік.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Гвардієць» — спеціалізованого господарства м'ясо-молочного напряму. Радгосп має 4100 га орної землі. Допоміжні галузі — садівництво, городництво.

У Недайводі — восьмирічна школа, клуб на 450 місць, бібліотека.

Село засноване у 1782 році.

ОРДЖОНІКІ́ДЗЕ (до 1944 року — Молочне) — селище, центр сільської Ради, розташоване за 3 км на північний схід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Саксагань Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе Поле, Зелене Поле, Кам'яне Поле, Кірове, Набережне, Ново-Покровка, Ново-Українка. Населення — 1172 чоловіка.

На території селища — центральна садиба радгоспу ім. Шевченка, одного з найбільших за питомою вагою господарств району, яке спеціалізується на виробництві молока, м'яса та овочів. Радгосп має більше 7 тис. га орної землі, в т. ч. 710 га зрошуваної. В 1967 році він домігся найкращих виробничих показників у районі по виробництву зерна, молока і овочів. З кожного га посівів тут зібрано по 22,1 цнт зернових, вироблено на 100 га сільгоспугідь по 504 цнт молока. 15 передовиків — доярки, городники, тваринники — нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, а ланковій овочівницької бригади Г. М. Додукало присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. За успіхи, досягнуті в розвитку всіх галузей сільського господарства, на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції рішенням бюро Дніпропетровського обкому КП України і виконкому обласної Ради депутатів трудящих радгоспу ім. Шевченка у 1967 році вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека.

Орджонікідзе засноване у 1930 році.

Табір праці і відпочинку школярів у Христофорівці.

РАДУ́ШНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 15 км на південний схід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Радушна. Населення — 3200 чоловік.

Центральна садиба орденоносного радгоспу «Радушний» розташована на території селища. Радгосп має 4779 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна, молока та овочів. В 1967 році в радгоспі одержано по 448 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. У 1940 році це господарство нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Багато робітників і службовців радгоспу відзначені урядовими нагородами, а його директор О. А. Клименко нагороджений орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора, комбайнер М. К. Письмаченко — орденом Леніна.

У селищі — середня школа, клуб, бібліотека. Тут є завод «Буддеталь», комбінат хлібопродуктів, підстанція «Південна», промислова база «Промводпостачання», Криворізьке управління механізації, Криворізький лісгоспзаг.

Виникнення станції Радушної належить до початку XX століття. Селище виникло пізніше, вже за Радянської влади, коли в 1930 році розпочалося будівництво елеватора та інших промислових підприємств.

ХРИСТОФО́РІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Боковеньці, за 35 км на північний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Гейківка Придніпровської залізниці. Населення — 2502 чоловіка.

У селищі — 2 середні школи, Палац культури, бібліотека. Функціонує лікарня. Є комбінат побутового обслуговування. Тут працює завод жаротривкого бетону. Широкого розмаху набуло житлове будівництво. Кожен рік більше сотні родин шахтарів святкують новосілля. Селище має прямі широкі вулиці, забудовані багатоповерховими будинками.

Засновано Христофорівку у 30-х роках XIX століття. Влітку 1920 року створено комітет незаможних селян, який очолив селянин-бідняк І. А. Сердечний, а в наступному — партійний осередок. У 1936—1937 рр. тут починаються роботи по розробці родовищ бурого вугілля. Напередодні війни розпочалося будівництво верхнього комплексу споруд, греблі на річці Боковеньці, насосної станції, електропідстанції, під'їзних колій та інших об'єктів для розробки покладів вугілля відкритим способом. Населення швидко зросло за рахунок робітників-будівельників. 13 серпня 1941 року Христофорівку захопили гітлерівці. Вони розстріляли комуніста А. Т. Черненка, І. В. Пікуля та І. А. Сердечного, на каторгу до Німеччини відправили майже 100 чоловік молоді. Збитки, завдані окупантами господарству Христофорівки, обчислювалися в 10 млн. карбованців.

У березні 1944 року, після визволення Христофорівки від німецько-фашистських окупантів, почалися роботи по відбудові шахти. В 1947 році шахта № 1 видала вже перші 22 тис. тонн бурого вугілля, через 10 років в експлуатацію вступила шахта № 2, яка в перший же рік дала 381 тис. тонн вугілля. В 1960 році в зв'язку тим, що запаси вугілля були вичерпані, шахти закрили. 12 квітня 1958 року село Христофорівка рішенням виконкому Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих було віднесено до категорії селищ міського типу.

У червоному кутку ферми племзаводу «Червоний шахтар» (друга справа — Герой Соціалістичної Праці В. А. Радченко). Вільне.

ЧЕРВО́НЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 50 км на північний схід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Терни. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Василівка, Гомельське, Калініна, Рудниче. Населення — 1317 чоловік.

Радгосп «Красный забойщик», центральна садиба якого розміщена у Червоному, має 8,5 тис. га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво. На фермах є 3600 голів великої рогатої худоби. В 1967 році вироблено по 532 цнт молока на 100 га сільгоспугідь.

Одна з вулиць Вільного. 1967 р.

У селищі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека, три клуби.

Червоне засноване в 1937 році у зв'язку з будівництвом Ганнівського кар'єру.

ЧКА́ЛОВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгульця, за 18 км на північ від районного центру і за 17 км від залізничної станції Красний Шахтар Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вільне, Ганнівка, Грузька Григорівка, Дружба, Інгулець, Радгоспна, Родіонівка, Фестивальне. Населення — 1235 чоловік.

На території Чкаловки міститься відділок № 3 радгоспу «Родина» овочево-молочного напряму. Відділок має 2156 га орної землі, з якої 342 га зрошуваної.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село Чкаловка в післявоєнні роки виділилося у самостійне з с. Лозуватки.

Понад 20 років очолює сільську Раду Є. Ю. Цимбал, колишня партизанка, людина з великим життєвим досвідом. Вона постійно піклується про впорядкування та благоустрій села, про зростання його економіки і культури.

ШИРО́КЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Пичугина Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Братсько-Семенівка, Вільний Посад, Вільний Табір, Маяк, Надеждівка, Новоселівка, Пичугине, Романівка, Шевченкове. Населення — 594 чоловіка.

На території Широкого розміщений радгосп ім. Мічуріна, який має 5 тис. га земельних угідь, тут переважає вирощування овочевих культур. Розвинуте тваринництво молочного напряму. 6 передовиків радгоспу нагороджені орденами та медалями СРСР.

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури на 450 місць, бібліотека.

Заснування села відноситься до останньої чверті XVIII століття. Наприкінці листопада 1917 року тут створено солдатський комітет, члени якого А. Я. Яловий, Т. Ю. Яловий та П. Г. Остапенко були розстріляні німецькими загарбниками в 1918 році. Партійний та комсомольський осередки виникли у 1924 році.

У Шевченковому живуть і працюють Герої Соціалістичної Праці Н. І. Андрющенко та М. А. Шваб.

■

КРИНИЧАНСЬКИЙ РАЙОН

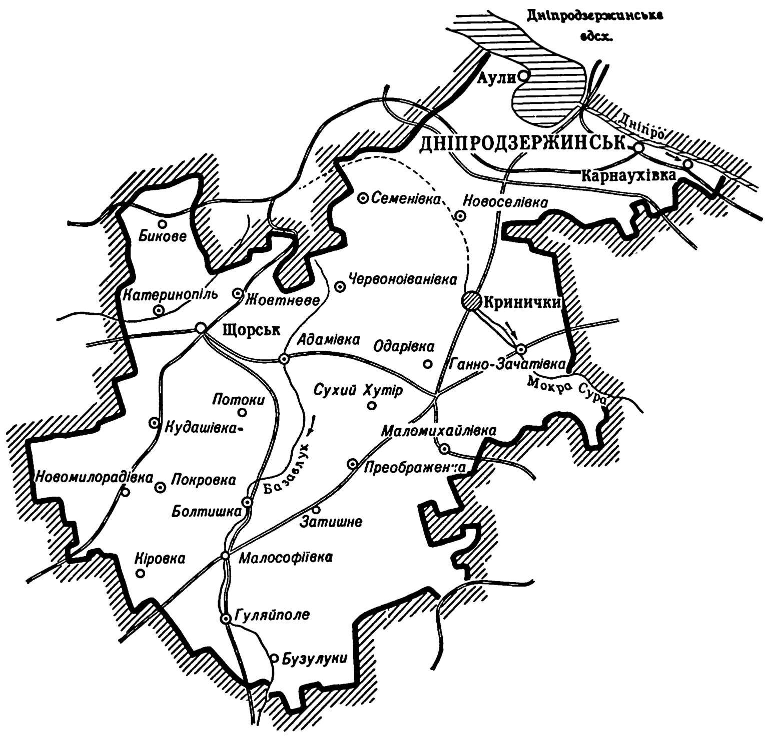

КРИНИЧКИ

Кринички — селище міського типу (з 1958 року), центр Криничанської селищної Ради, районний центр. Розташовані на річці Мокрій Сурі, правій притоці Дніпра, за 48 км від Дніпропетровська. Криничанській селищній Раді підпорядковано такі населені пункти: Гримуче, Новопідгірне, Новопушкарівка, Одарівка, Суворовське, Червоний Яр, Чернече, Яблуневе. Населення — 6,8 тис. чоловік.

На території сучасного селища археологами досліджене сарматське курганне поховання (II століття до н. е.)[1]. Кургани епохи бронзи (III—II тисячоліття до н. е.) виявлено також поблизу села Одарівки.

Сучасне поселення засноване близько двох століть тому. В долині річки Мокрої Сури та її урвищах було безліч незамерзаючих джерел з доброю питною водою. Подорожні (тут проходив великий чумацький шлях), а також перші поселенці села копали щороку тимчасові невеликі криниці. Звідси походження назви села — Кринички. Тривалий час паралельно з цією, частіше в офіційних документах, вживалася назва — Криничуватка[2].

Основну масу мешканців села на початку XIX століття становили державні селяни. Низькі врожаї призводили до голодування і масового відпливу селян на південь, де вони сподівалися знайти роботу і порятунок від голодної смерті.

Цим пояснюються великі коливання чисельності населення Криничок. Так, у 1859 році тут мешкало 2587 жителів[3], в 1886 році — 4363, а в 1898 році населення зменшилося до 2410 чол.[4], тобто майже в 2 рази.

---

[1] А. Скриленко. Материалы для археологической карты Екатеринославской губернии, стор. 8.
[2] Волости и важнейшие селения Европейской России. СПб., 1886, стор. 20.
[3] Список населенных мест Российской империи. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, т. 13, стор. 10.
[4] Список земельных владений Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1899, стор. 32.

Гальмувало соціально-економічний розвиток села також і те, що воно було розташоване осторонь від залізниці, не мало зручних шляхів і засобів сполучення з містами, розташованими порівняно недалеко.

Наприкінці XIX століття значна частина жителів села обробляла мізерні наділи, тоді як окремі власники мали сотні й тисячі десятин землі. Так, поміщикові Малам і належало більш як 3 тис. десятин. 179 селянських господарств не мали ніякого реманенту, 466 — були без плуга, 196 — не мали навіть робочої худоби. Всього на селі використовувалося 8 кінних граблів, 8 сортувалок, 68 жниварок. Але ця техніка була доступною тільки куркулям.

Тяжке матеріальне становище, цілковите політичне безправ'я викликало гострий протест жителів села. Під впливом боротьби робітників Катеринослава і Кам'янського серед селян поширюються революційні настрої. 24 липня 1905 року повітовий справник доповідав катеринославському губернатору, що 40 мешканців Криничок самовільно косили посіви на полі поміщика Малами і орендаря Григор'єва. Селяни відмовилися виконати наказ урядника про припинення покосу. Коли ж у них силою відібрали снопи, Похил, Довбня, Черненко, Микита та Іван Перекопські, Василенко та інші, озброєні вилами і кілками, відбили ці снопи. Активні учасники виступу були арештовані[1].

У жовтні 1905 року трудящі організовано відмовилися працювати в Одарівській економії, яку орендував катеринославський купець Григор'єв. Вони заявили, що відтепер земля належить їм і кожний, хто перечитиме цьому, буде покараний, а також погрожували вбити управителя економії і прикажчика.

У грудні 1905 року в селі створився селянський комітет, який об'єднував 100 чоловік. Активними членами його були вчитель Л. Базюк, фельдшер А. Метеленко і ін. Комітет закликав селян рішуче виступити за розподіл поміщицької землі між бідняками. Під впливом комітету селяни колективно відмовлялися сплачувати податки та виконувати повинності на користь держави. Та діяльність криничанського комітету була половинчатою: він обстоював мирне розв'язання питання про землю, основною формою боротьби визнавав бойкот[2].

Столипінська реформа поглибила класове розшарування селянства, відкривши великі можливості куркульству скуповувати наділи у бідноти. Навколо Криничок швидко зростають і міцніють куркульські господарства. Окремі з них мали по 130—150 десятин землі. Малоземельні селяни, які виходили з общини, остаточно розорювалися, йшли в міста — Кам'янське, Катеринослав, поповнювали ряди робітничого класу. Близько 14 проц. сімей, сподіваючись на поліпшення свого становища, переселилось до Сибіру, Середньої Азії та Кавказу.

З розвитком капіталізму в сільському господарстві Кринички стали значним торговельним центром. Тут з'явилися крамниці, тричі на рік (в березні, травні і вересні) відбувались ярмарки. Чимала частина мешканців займалася промислами та торгівлею. Соціально-економічні зміни призводили до зростання населення. У 1908 році у селі налічувалось 10 139 жителів[3]. У 1909 році воно було одним із найбільших сіл на Катеринославщині. В ньому діяли телефон і пошта.

Відкриття перших медичних закладів у селі пов'язане з діяльністю земства. Так, у 1872 році була створена криничанська лікувальна дільниця, а незабаром — земська амбулаторія і невеличка лікарня. Однак усіх жителів дільниці — 70 640 чол. вони не могли обслужити[4].

У 1898 році з 1038 селянських родин у 668 зовсім не було письменних. Того ж

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, спр. 434-б, арк. 703—706.

[2] Журн. «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 191, 192, 205, 206.

[4] Список населенных мест Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1921, стор. 26, 27.

[5] Отчет Екатеринославской уездной управы за 1914 год. Медицина и санитария. Екатеринослав, 1916, стор. 9, 10.

року в Криничках заснували першу двокласну школу, а в 1902 році — церковнопарафіяльну.

Важким тягарем для трудящого населення Криничок була перша світова війна, яка ще більше загострила класові суперечності на селі. Внаслідок загальної мобілізації, реквізицій для потреб армії коней та продовольства на селі гостро відчувалась нестача робочих рук, тяглової сили. Значно скоротилися посівні площі. 750 десятин орної землі зовсім не оброблялось. У зв'язку з цим зростало число розорених господарств. Поміщики й куркулі тимчасом наживались на спекуляції сільськогосподарськими продуктами. Так, ціни на хліб в селі зросли порівняно з довоєнним часом у 5 разів.

Незадоволення селян імперіалістичною війною виявлялося в масовому дизертирстві з армії. Тільки в 1916 році залишили окопи на Румунському фронті і прибули додому 11 мешканців Криничок. Відразу після Лютневої буржуазно-демократичної революції під їх керівництвом криничани заарештували сільського старосту, усунули місцеві органи влади, захопили і розподілили між собою частину куркульських земель[1]. Між трудящими села і місцевими глитаями точилася гостра боротьба.

Дізнавшись про перемогу Жовтневої революції, жителі села на мітингу висловили довір'я Радянській владі і політиці більшовицької партії. Наприкінці грудня 1917 року в Криничках владу взяв у свої руки революційний комітет, до якого входили передові солдати і селяни К. Х. Грицай, А. Закаблук та ін. [2] .Ревком провадив велику роботу по роз'ясненню і пропаганді декретів II Всеросійського з'їзду Рад. Не припинялась боротьба і з куркульством. Частково був здійснений розподіл землі, реманенту, худоби.

У квітні 1918 року Кринички окупували австро-німецькі війська. Разом з австрійським ескадроном повернувся поміщик Малама. Він не тільки відібрав землю у селян, але й знущався з них. Загін 41-го австрійського полку, розташованого в Криничках, реквізував у селян хліб і відправив його до Німеччини, не залишивши зерна навіть на посів[3].

Жителі села чинили опір контрибуціям, реквізиціям, відмовлялись повертати поміщику реманент, зерно. Вони нападали на окупантів-мародерів, вбивали їх і повертали своє майно. В середині червня стався справжній бій жителів з окупантами, під час якого загинуло 2 тис. чол., а село згоріло[4].

Після розгрому іноземних інтервентів і вигнання військ контрреволюційної Директорії в січні 1919 року в Криничках обрали Раду селянських та солдатських депутатів, головою якої став робітник Дніпровського металургійного заводу І. Сабуров. Почали діяти й інші радянські органи, які очолили віддані справі революції люди. Волосним військкомом був Є. П. Сотник, начальником міліції — Н. Ваховський, а комісаром — І. Майборода.

Широко розгорнулося радянське та господарське будівництво на селі після остаточного встановлення тут Радянської влади: 31 грудня 1919 року частини Першої Кінної армії С. М. Будьонного вигнали звідси білогвардійські і буржуазно-націоналістичні війська. В січні 1920 року в Криничках було обрано сільську Раду. Волосний виконком очолив колишній робітник Дніпровського металургійного заводу демобілізований моряк комуніст Т. Г. Вербицький[5]. З допомогою робітників Кам'янського криничани розгромили банду Литвиненка, що діяла в межах Криничанського району[6].

Для сприяння Раді у проведенні в життя радянських законів, для боротьби з куркульством було створено комітет незаможних селян. Перше організаційне засі-

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 85, арк. 223.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 18, арк. 5.
[3] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, стор. 354.
[4] Газ. «Правда», 21 червня 1918 р.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 37, арк. 16.
[6] Я. С. Фомкін. Суворі роки, стор. 69, 70.

дання комітету відбулося 15 серпня 1920 року. До його складу ввійшли А. Баранов, А. Марениченко, П. Єрмоленко та інші бідняки і середняки села[1]. Разом з виконкомом вони розподіляли серед населення хліб, речі першої необхідності і сільськогосподарський реманент, відбирали хлібні лишки у куркулів. У середині серпня сільська Рада і КНС провели загальні збори громадян Криничок, які ухвалили виконати за тиждень продрозверстку та допомогти Червоній Армії фуражем.

В складних економічних і політичних умовах відбувалося господарське будівництво на селі після закінчення громадянської війни. Селяни мали мізерну матеріально-технічну базу: кількість плугів, молотарок, сіножаток обчислювалася одиницями. Внаслідок засухи 1921 року продовольче становище загострилося, почався голод. Поряд з відкритими збройними виступами куркулі та інші вороги Радянської влади вели підступну агітацію серед селян, закликаючи їх не виконувати постанов органів влади, руйнувати реманент. Вони вбивали радянських працівників, тероризували населення.

У 1921 році у Криничках утворився перший партійний осередок. Його секретарем став Ф. М. Черненко[2]. При партійній організації була група співчуваючих, за рахунок якої вона зростала. На нараді секретарів комуністичних осередків Катеринославщини, що відбулася 2 вересня 1922 року, відзначалась активна партійна і господарська діяльність криничанських комуністів[3]. У 1923 році, у зв'язку із створенням Криничанського району, в селі оформляється районний партійний осередок, а в 1925 — Криничанський райком партії, який спершу об'єднував 16 членів РКП(б) та 16 кандидатів у члени партії[4].

Під керівництвом партійної організації трудящі села досягли значних успіхів у відродженні і розвитку сільськогосподарського виробництва. Було розширено посівні площі озимої пшениці і технічних культур, підвищилась їх урожайність. Усього в селі оброблялось 10 757 десятин землі[5]. Велику допомогу селянам подавали організовані тут сільськогосподарське і кредитне товариства.

Партійна організація села дбала про поширення досвіду перших кооперативних об'єднань та кращих господарств. З цією метою в Криничках в 1926 році створюється конкурсна комісія по преміюванню господарств і об'єднань за кращі досягнення в сільськогосподарському виробництві. В селі діяв райком профспілки «Всеробітземліс», який об'єднував насамперед батраків і захищав їх інтереси в боротьбі проти куркулів.

У 1925 році в селі працювали 2 парові млини, 33 вітряки, 6 олійниць, 8 крупорушок, 7 кузень. Став до ладу цегельний завод. Пожвавилася місцева торгівля: щороку відбувалося 2 ярмарки. Зросла кількість населення. На 1 січня 1925 року тут налічувалось 1442 двори, в яких проживав 6831 чоловік.

Активну участь у господарському і культурному будівництві брали комсомольці села, які в 1921 році утворили волосний комсомольський осередок на чолі з секретарем П. Х. Черкасовим. У числі перших комсомольців були Г. Нетреба (згодом керуючий Дніпродзержинським відділенням Держбанку), М. Б. Шакало (згодом директор Запорізького педінституту), Дмитро і Григорій Дерновські (тепер офіцери у відставці), Г. Криворучко (згодом завідуючий кабінетом політосвіти на Придніпровському хімзаводі), І. Минаков (нині персональний пенсіонер) та інші.

Комсомольці допомагали партійним та радянським органам боротися з ворогами нового ладу, виступали ініціаторами багатьох господарських справ, натхненно пропагували рішення Комуністичної партії і постанови Радянського уряду. В жовтні 1924 року Криничанський районний комсомольський осередок прийняв до лав комсомолу 125 юнаків і дівчат.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-159, оп. 1, спр. 21, арк. 1.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 37, арк. 1.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 849, арк. 12, 22; спр. 885, арк. 25.

[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 37, арк. 1, 20.

[5] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 150.

Про зміни, що сталися в Криничках за роки Радянської влади, про свої справи комсомольці розповіли у листі до Н. К. Крупської. Надія Костянтинівна відповіла молоді: «Ми захоплювались, читаючи ваш лист про ваші добрі справи, дорогі товариші. Уряд визнав можливим надіслати вам перший радянський кіноапарат... В Наркоматі освіти ми зібрали бібліотеку, чекайте її з Москви. Передайте селянам і їх сім'ям наш комуністичний привіт з побажанням великих успіхів у праці по зміцненню Радянської влади на селі. Не забувайте про заповіти Ілліча, боріться за світле майбутнє, за комунізм. Н. Крупська»[1]. Незабаром жителі Криничок одержали книги та кіноапарат.

Велика масово-політична робота, що її провадили серед трудових верств населення комуністи і комсомольці, сприяла зміцненню радянського апарату в селі. Особливо організовано пройшли вибори до сільської Ради в 1929 році, під час яких криничани обрали голову ВУЦВКу Г. І. Петровського почесним членом сільради. У листі-відповіді Г. І. Петровський подякував їм за довір'я, підкресливши роль селянства в соціалістичному будівництві, вагомість довір'я з боку селян Радянському урядові[2].

Для ліквідації тяжкої спадщини минулого — неписьменності — на селі було створено лікнеп. Учителі Н. С. Мельник, З. А. Леонтьєва, О. Ф. Сичов та ін. навчали літніх селян читати й писати. Вже в перші роки після закінчення громадянської війни у Криничках діяли 3 початкові школи. Центром політико-виховної роботи були хата-читальня і сільський клуб. Багато трудящих передплачували газети.

Величезні соціально-економічні зміни сталися в селі наприкінці 20-х років. У 1929 році комуністи і комсомольці заснували велику сільськогосподарську артіль «Червоний велетень», центр якої був у Криничках. Першим її головою селяни обрали комуніста К. Ю. Шрама (нині персональний пенсіонер).

Добре налагоджена робота, перші успіхи артілі переконували одноосібників у перевагах колективного господарювання. В колгоспі «Червоний велетень» вживали заходів до підвищення врожайності, створювали зерноочисні пункти та ремонтні майстерні. Держава допомагала колгоспу технікою, зерном. Так, 21 квітня 1930 року до Криничок прибуло 6 нових колісних тракторів. На заклик партії на постійну роботу в село перейшов двадцятип'ятитисячник П. М. Зайвий — колишній машиніст парових молотів металургійного заводу ім. Дзержинського.

Соціалістичні перетворення на селі супроводилися гострою класовою боротьбою. Куркулі вели злісну антирадянську агітацію, підпалювали колгоспні будівлі, отруювали худобу, нищили посіви, вчиняли диверсії. Завдяки великій агітаційній та організаторській роботі комуністів і комсомольців, які спирались на підтримку трудящого селянства, опір куркулів був зламаний.

У 1931 році колгосп «Червоний велетень» був розукрупнений. На його базі утворились артілі «Вперед до нового життя», «Гремучий», ім. Першого травня, «Червоний Яр», «Незаможник» та інші. На кінець 1933 року колективізацію в основному було завершено[3]. Велику роботу по залученню селян до колгоспів проводив створений у селі Будинок колективіста.

В ході підготовки і здійснення суцільної колективізації трудящі села дедалі ширше й активніше включались у соціалістичне будівництво, зростала їх громадська активність. Навколо Ради був створений широкий позапартійний актив. До радянської роботи залучалися і жінки. Так, у 1933 році з 49 членів Криничанської сільради було 12 жінок. У своїй діяльності сільський виконком спирався на різні громадські комісії: культурно-освітню, в якій працювало 15 чол., санітарну — 12 чол., комісію по охороні праці — 21 чоловік.

Багато уваги налагодженню роботи шкіл, а також ліквідації неписьменності приділяла спеціальна комісія сприяння школі. На 1 березня 1930 року ще не було

---

[1] «Учительская газета», 17 березня 1964 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-1278, оп. 1, спр. 18, арк. 30.
[3] Там же, ф. Р-1873, оп. 1, спр. 24-а, арк. 3.

охоплено навчанням 119 дітей 8-річного і 137 — 9-річного віку. Крім того, треба було навчати грамоти 1200 чол. дорослого населення. З цією метою було створено 36 груп лікнепу, працювали 32 культармійці. Учнів повністю забезпечили олівцями та зошитами, їх обслуговували 3 невеличкі бібліотеки. З 10 вересня по 10 жовтня в селі і районі проводився місячник ліквідації неписьменності, ініціаторами якого були червоні читачі. Діяльність громадських та радянських установ дала позитивні результати. В 1933 році всі діти села навчались у школі, неписьменність серед дорослих була ліквідована.

Партійні, радянські та господарські організації села постійну увагу приділяли поліпшенню побуту населення. Переборюючи численні труднощі, трудящі рік у рік зміцнювали своє громадське господарство, створювали необхідну базу для заможного і культурного життя. Завдяки соціалістичній організації сільськогосподарського виробництва, потужній техніці і трудовому ентузіазму селян колгоспи Криничок у 1940 році виростили небачений до цього врожай озимих — по 18,9 цнт, кукурудзи— по 21,9 цнт з га. Зросла оплата трудодня колгоспника, у 1940 році вона становила від 5 до 7 кг лише зерном.

Криничанські артілі стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві. До Почесної книги були внесені колгоспи ім. Леніна, «Червоний борець» та інші. Досвід передовиків виробництва узагальнювався і пропагувався. Велику роботу проводила районна газета «Зоря комунізму».

В 1940 році в Криничках жило 4963 чоловіка[1]. Зменшення кількості населення порівняно з 1925 роком пояснюється тим, що в період соціалістичної індустріалізації велика частина трудівників села пішла на роботу до Кам'янського та інших міст.

Коли влітку 1941 року над Батьківщиною нависла смертельна небезпека, партійна організація Криничок розгорнула мобілізацію всіх сил і засобів на боротьбу проти ворога. До лав Червоної Армії влилися сотні криничан. Було евакуйовано цінне обладнання, частину техніки тощо. Для роботи в нелегальних умовах добиралися випробувані комуністи, визначалися явочні квартири, виділялися необхідні кошти. Криничанський підпільний райком партії очолив В. С. Терещенко. Членами його були затверджені також директор Криничанської МТС Г. М. Бориков, голова райспоживспілки О. П. Сторожко, інструктор райкому партії І. І. Стельник та ін.[2]. При наближенні ворога до села на території Криничанського району діяв винищувальний загін О. Я. Тарасенка.

16 серпня 1941 року фашистські загарбники окупували село, встановили тут свій кривавий «новий порядок». На селян були накладені великі податки. Гітлерівці зразу ж закрили школу, знищили бібліотеку. У серпні 1943 року криничанська райуправа видала розпорядження про вилучення творів радянських письменників, зокрема М. Горького, М. Бажана, І. Еренбурга, Л. Дмитерка, П. Тичини, О. Корнійчука та інших.

Але не вдалося гітлерівцям похитнути віру радянських людей в перемогу. Підпільники нещадно розвінчували брехливу фашистську пропаганду, інформували населення про становище на фронтах, про героїчні подвиги Червоної Армії. Підпільний райком партії закликав трудящих Криничанського району своєю боротьбою наблизити день визволення. Кількість учасників опору німецько-фашистським загарбникам щоденно зростала. Вони поширювали серед населення антифашистські листівки, саботували розпорядження окупантів, викрадали

«Останній дзвінок» у Криничанській середній школі № 1. 1966 р.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5024, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2, 47.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 13, 93, 189.

Герой Радянського Союзу І. І. Богатир. Кринички, 1965 р.

зброю у фашистів. Так, П. Ф. Ткаченко поширював повідомлення Радінформбюро, колгоспниця О. М. Горбенко врятувала пораненого червоноармійця, колгоспник І. І. Бугор виводив з ладу сільськогосподарську техніку.

В околицях Криничок був створений партизанський загін з 32 чол., очолюваний О. Я. Тарасенком, до якого входили також мешканці села С. О. Жежерун, Г. О. Солоний, О. І. Куліш та багато ін. Перший бій народних месників з німецькими загарбниками відбувся на невеликому острові Дніпра, біля села Кабанового. Надалі партизанський загін зріс, набув досвіду і систематично завдавав ворогові дошкульних ударів.

27 жовтня 1943 року з активною підтримкою місцевих партизанів 46-а радянська гвардійська дивізія визволила Кринички від фашистської окупації[1]. За доблесні бойові дії по визволенню великої території, в т. ч. Криничок, стрілецька дивізія генерал-майора Колчука (нині пенсіонер, мешкає у Вінниці) була нагороджена орденом Червоного Прапора.

Відразу після визволення відновили свою роботу райком КП(б)У та районна Рада депутатів трудящих. На першому засіданні виконкому 28 листопада 1943 року було затверджено зобов'язання криничан повністю завершити план хлібоздачі державі до 15 грудня 1943 року. Партійна організація Криничок взяла під свій контроль трудовлаштування інвалідів Великої Вітчизняної війни, створення при колгоспах кас взаємодопомоги, організацію декадників по збору коштів для сімей, що потребували допомоги.

З руїн і попелу піднімали трудящі рідне село. Шляхові бригади ремонтували і будували шляхи, звели міст через річку Мокру Суру. В районі ще гриміли бої, а в Криничках почали діяти школа, лікарня, деякі комунальні заклади. В 1944 році відновили свою роботу 6 колгоспів. Разом з тим жителі села всіляко допомагали фронту, Червоній Армії.

З великою радістю зустріли трудящі звістку про повний розгром гітлерівської Німеччини. На мітингах та зборах вони брали зобов'язання в короткий строк відбудувати колгоспне господарство. На честь Дня Перемоги колгоспники зобов'язалися працювати по-стахановському, ударною працею зустріти фронтовиків.

Важливу роль у відродженні громадського господарства відіграло змагання колгоспників села з трудящими Щорського району за одержання високих врожаїв зернових культур та високу продуктивність громадського тваринництва. Свої зобов'язання вони успішно виконували. Так, у 1945 році план сівби був виконаний на 133 проц., збирання зернових — на 100, розведення рогатої худоби — на 102,7, свиней — на 110,7 процента. Підсумки змагання систематично підбивала спеціальна комісія.

Високу трудову активність виявляли фронтовики, що повернулися в рідне село після закінчення Великої Вітчизняної війни. Тракторна бригада Д. Дишлюка ще до війни своєю продуктивною працею була відома далеко за межами району. За мужність у боротьбі з ворогами Д. Дишлюк був нагороджений 5 медалями. Повернувшись у Криничанську МТС, він знову очолив бригаду і добився чудових виробничих успіхів. Так само ударно працювали в 1946 році рільнича бригада С. Титаренка, комсомольсько-молодіжна бригада Р. Литвиненко з колгоспу «Червоний борець», колгоспники артілі «Нове життя» на чолі з М. Бурмою. За працьовитість та сумлінне ставлення до громадських доручень глибоку пошану односельчан заслужив учасник оборони Одеси і Севастополя, Герой Радянського Союзу І. І. Богатир.

На кінець 1947 року повністю було відбудовано всі 6 колгоспів села.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 82, арк. 16.

Район новобудов у Криничках. 1966 р.

В 1949 році з ініціативи комуністів артілі ім. XVIII з'їзду ВКП(б) трудящі відбудували та розширили зруйнований під час війни цегельний завод.

Багато зусиль докладали комуністи села, щоб мобілізувати усе населення Криничок на відбудову і дальший розвиток сільського господарства. З метою організаційного зміцнення колгоспів у 1950 році було проведено їх укрупнення. У Криничках утворилося 3 колгоспи — ім. Суворова, «За мир», ім. Калініна. Завдяки укрупненню виникли сприятливі можливості для більш раціонального використання техніки. Протягом 1950 року Криничанська МТС одержала багато нових сільськогосподарських машин. На ланах колгоспів працювали самохідні комбайни, механічні кукурудзосаджалки, трактори «С-80», «ДТ-54». Механізатори МТС достроково завершили завдання 1950 року, заощаджене пальне використали для оранки додаткових 194 га землі. Одне з перших місць по зниженню собівартості тракторних робіт займала бригада П. Неклеси. До жовтня 1950 року вона зорала тракторами понад річне завдання 1193 га землі і заощадила більш як 1300 кг пального[1].

Колгоспники села рік у рік добивались високих показників. У 1955 році урожай зернових становив 24,3 цнт з га — на 7,7 цнт більше ніж було передбачено планом. Надої молока від кожної фуражної корови збільшилися за рік на 382 кілограми. У 1958 році порівняно з 1953 роком урожай зернових зріс із 14,2 до 25,4 цнт з га. Значно поліпшилися справи у тваринництві. Якщо в 1953 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблялося по 18,3 цнт м'яса, то в 1958 році — 25,9 цнт; надої молока від одної фуражної корови за цей період зросли з 1468 кг до 2091 кг. Удвоє збільшились грошові доходи колгоспників. За роки семирічки в селі були розширені та оснащені новою технікою 2 промкомбінати, молокозавод, міжколгоспбуд, високовольтна електропідстанція, птахоінкубаторна станція.

Значно зросла технічна база колгоспів. У 1965 році на їх ланах працювало 13 зернозбиральних і 18 кукурудзозбиральних комбайнів, 36 тракторів та 43 вантажних автомобілі. Нова техніка не тільки полегшила працю колгоспників, а й підвищила рентабельність сільськогосподарського виробництва. У 1965 році доход колгоспів становив 815 тис. крб., зокрема в колгоспі ім. Суворова — 332 тис., ім. Калініна — 296 тис., «За мир» — 187 тис. крб. Продуктивність праці колгоспників в 1959 — 1966 роках зросла в 1,4 раза.

Багато криничан брали активну участь у русі за комуністичну працю, за гідну зустріч 50-річчя Великої Жовтневої революції. Ініціатором змагання виступила тракторна бригада колгоспу «Зоря комунізму» на чолі із знатним механізатором Героєм Соціалістичної Праці депутатом Верховної Ради УРСР Т. А. Шевченком. Її почин підтримали колективи працівників райспоживспілки, побуткомбінату, відділу будівництва та експлуатації шляхів — всього понад 300 чоловік.

Натхненна праця робітників та колгоспників Криничок дала змогу значно перевиконати план ювілейного року п'ятирічки. Хлібороби і тваринники перевиконали

[1] Газ. «Зоря комунізму», 15 жовтня 1950 р.

плани і зобов'язання по виробництву зерна, продуктів тваринництва і продажу їх державі. У 1967 році державі продано понад план 17,5 тис. тонн зерна.

В результаті інтенсивного розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, зміцнення громадського господарства колгоспів поліпшився добробут жителів села. Реальна заробітна плата збільшилась за семирічку в 1,7 раза, отже підвищилась і купівельна спроможність населення. За 1959—1966 рр. товарообіг у селищі зріс більш ніж удвоє. За цей час жителі Криничок придбали 16 легкових автомобілів, 214 мотоциклів, 518 телевізорів та багато інших речей.

Піклування місцевих партійних та радянських органів про здоров'я трудящих виявляється в розширенні мережі лікувальних пунктів і забезпеченні їх висококваліфікованими кадрами. До послуг жителів Криничок — лікарня й поліклініка, спеціалізована швидка допомога. За 1950—1967 рр. число лікарів з вищою освітою збільшилося з 12 до 24, а медпрацівників з середньою освітою — з 38 до 76 чоловік.

За роки Радянської влади сталися значні зміни в культурному житті Криничок. У селі 3 загальноосвітні школи, де навчаються 1300 учнів. Значна частина робітників, колгоспників і службовців здобувають знання без відриву від виробництва у вечірній школі робітничої молоді. У 1966 році в криничанських школах працювало 49 вчителів з вищою і 24 з середньою освітою. В години дозвілля трудящі знайомляться з творчими звітами хорового, танцювального, духового, естрадного та драматичного гуртків Будинку культури. Незмінний успіх у глядачів мають виступи ветеранів самодіяльного мистецтва, мешканців селища П. А. Сагайдак і Г. О. Матвієвського. На сцені Будинку культури виступали колективи Дніпропетровського обласного російського драматичного театру ім. М. Горького, Свердловського театру опери та балету, Львівського театру опери та балету й інші професіональні колективи.

Про неухильне культурне зростання криничан свідчить також їх потяг до книги. Книжковий фонд кількох місцевих бібліотек становить 38 377 примірників. Число читачів у них зросло за семирічку з 1966 до 2975 чол. Кількість передплатників центральної і районної преси зростає рік у рік. У Криничках виходить районна газета «Нові рубежі».

Багато уваги приділяють партійні і радянські органи та громадські організації благоустрою. У 1966 році збудовано пішохідний міст до нової школи. Заасфальтовано 4793 кв. метри тротуару.

В похід за культуру і красу рідного селища включилися всі криничани. В 1967 році в Криничках провели 13,2 км водопроводу, проклали 19,1 км брукованих шляхів та 6 тис. кв. метрів тротуарів, посадили на 26 га дерев. Газифіковано 200 квартир, а 67 квартир райцентру підключено до газорозподільника. Колективи підприємств та організацій на громадських засадах впорядкували вулиці, подвір'я та споруди, посадили дерева.

Сьогоднішній краєвид Криничок — рівні, заасфальтовані вулиці, обабіч яких насаджено стрункі тополі; дво- і триповерхові будинки, підйомні крани новобудов на фоні буйної зелені, велике водоймище.

Широкого розмаху набрало будівництво. За роки семирічки споруджено будинок райпобуткомбінату, раймаг, їдальню, школу на 536 учнів, пошту, реконструйовано стадіон.

Відповідно до рішень XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України розроблено перспективний план розвитку селища. Він передбачає будівництво хлібного

Приміщення Криничанського відділення зв'язку, побудоване в ювілейному 1967 році.

та молочного заводів, розширення міжколгоспбуду та інших підприємств, оснащення їх новою технікою. У Криничках зведено лікарню на 200 ліжок, дитячий комбінат на 130 місць, універмаг, літній кінотеатр, Будинок культури на 800 місць, Будинок піонерів, лазне-пральний комбінат, житлові будинки для робітників, колгоспників і сільської інтелігенції загальною площею в 3 тис. кв. метрів. Найближчим часом буде споруджено критий ринок, закладено дитячий парк.

Запорукою здійснення цих накреслень є самовіддана і творча праця трудівників селища.

С. А. НАДРИГАЙЛО, Д. С. ШЕЛЕСТ.

* * *

Криничанський район межує з Верхньодніпровським, Дніпропетровським, П'ятихатським, Солонянським та Софіївським районами, а також містом Дніпродзержинськом. Територія — 1,7 тис. кв. км. Населення — 52,7 тис. чол., у т. ч. 34,6 тис. чол. сільських та 18,1 тис. чол. міських жителів. Густота — 31 чол. на кв. км. У районі 3 селищних та 13 сільських Рад, яким підпорядковано 125 населених пунктів.

Район перетинають залізничні лінії Дніпропетровськ—Верхівцеве, Дніпродзержинськ—Довгинцеве, Лоцманівка—Апостолове та автостради Київ—Донецьк, Дніпропетровськ—Кривий Ріг.

У районі проводиться розробка будівельних матеріалів — піску, каменю, каолінової та білої глин.

Основним багатством району є земля. Грунти — чорноземи. Площа сільськогосподарських угідь становить 149 тис. га, в т. ч. 121,7 тис. га орної землі. Штучні водоймища, що використовуються для зрошення земель та розведення риби, займають 3,4 тис. га, ліси — 3,1 тис. гектарів.

На території району розташовані 3 радгоспи, 22 колгоспи та 2 птахофабрики. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових культур та м'ясо-молочному тваринництві. Посівна площа колгоспів і радгоспів становить 114 тис. га, в т. ч. під зерновими культурами — 58 тис. га, під технічними — 19 тис. га, під кормовими культурами — 37 тис. га. У 1967 році колгоспи і радгоспи району зібрали 1 млн. 324 тис. цнт зернових, в середньому по 23,4 цнт з кожного га посіву.

Всі процеси праці в рільництві механізовані. На ланах господарств працює 670 тракторів, 153 зернові комбайни, 480 вантажних автомашин, 1500 електродвигунів та багато іншої сільськогосподарської техніки.

На 1 січня 1968 року у колгоспах і радгоспах налічувалося великої рогатої худоби 55,3 тис. голів, у т. ч. корів — 20,3 тис.; свиней 35,4 тис. голів, овець — 46,0 тис. У 1967 році валовий надій молока становив 407,1 тис. цнт, вироблено м'яса в живій вазі 69,5 тис. центнерів.

За успіхи, досягнуті у сільськогосподарському виробництві, орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 240 передовиків району, троє удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

В районі працює 6 місцевих промислових підприємств, на яких зайнято 595 робітників. Це — Кудашівський гранітний кар'єр, Криничанський маслозавод, завод продтоварів.

Населення району обслуговує райспоживспілка, яка об'єднує 8 ССТ і 2 робкоопи. У її мережі — 175 торговельних підприємств, 41 підприємство громадського харчування, 23 — побутового обслуговування, товарооборот яких у 1967 році становив 17 млн. карбованців.

Широко проводиться будівництво в районі. Тільки в 1967 році тут збудовано за рахунок держави 4935 кв. метрів житлової площі та індивідуальними забудовниками — 3120 кв. метрів.

В районі 7 лікарень на 400 місць, 44 медичні пункти, 12 пологових будинків,

в яких працює 48 лікарів та 305 працівників середнього медичного персоналу. Серед медпрацівників два відмінники охорони здоров'я.

У 72 школах району навчається 8,1 тис. учнів. Крім того, діє 4 середні школи робітничої молоді. В школах працює 719 вчителів.

На 1967 рік трудящі району передплатили 52 тис. прим. газет і журналів. З 1931 року виходить районна газета «Нові рубежі», в колгоспах видається 8 багатотиражок.

Культурно-освітню роботу в районі проводять два будинки культури, 36 клубів, 68 бібліотек з фондом 400 тис. книг. У хорових, драматичних, танцювальних та інших гуртках художньої самодіяльності беруть участь 4185 чоловік. Чоловічий вокальний ансамбль Щорського Будинку культури не раз брав участь в обласних та республіканських оглядах художньої самодіяльності, відзначався дипломами і грамотами.

4 жителі району удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

АУ́ЛИ

Аули — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковане село Українка. Розташовані за 24 км від районного центру і за 3 км від найближчої залізничної станції Воскобойня. Населення — 5,5 тис. чоловік.

На території сучасних Аул та на їх околицях виявлено 2 поселення та курганний могильник доби бронзи (XV—IX століття до н. е.). В цих курганах зустрічаються також скіфські поховання з конем та зброєю (IV—III століття до н. е.). Виявлено також 4 слов'янські поселення, з них 2 належать до черняхівської культури (II—VI століття н. е.), поселення VIII століття та періоду Київської Русі (X—XII століття н. е.)[1].

З ліквідацією Запорізької Січі зимівник, що існував на місці сучасного селища, перетворили на державну слободу. Декого із запорожців переселили на Кубань, а слобода заселялася мешканцями з сіл Полтавської губернії: Келеберди, Потоки, Рашівки, славнозвісними гончарами з Опішні, а також кріпаками — втікачами з різних губерній України. У 1797 році тут налічувалось 55 дворів і 221 чол. населення[2].

Про походження назви слободи існує легенда. Нібито Катерина II, подорожуючи на південь, зупинилась у селі Шошинівці. Оглядаючи місцевість з шошинівської церкви, вона помітила на обрії хутір і запитала: «А що це за аул?». Відтоді, гадають, назва Аули, Авули закріпилася за поселенням.

Наявність судноплавного Дніпра та Великого шляху створювали умови для господарського розвитку села. За сторіччя кількість його жителів збільшилась майже в 9 разів. У 1886 році в Аулах було 426 господарств і 1945 мешканців[3]. Людей приваблювали родючі наддніпрянські землі та попит на робочі руки на нових промислових підприємствах Кам'янського. У 1896 році в селі були 2 хлібні магазини, 3 торгові, бакалійні і мануфактурні лавки, корчма[4].

За матеріалами подвірного перепису, проведеного на Катеринославщині 1898 року, в Аулах Романківської волості налічувалось вже 638 господарств і 3910 жителів[5]. 176 дворів не мали робочої худоби, 141 — ніякого реманенту, 336 господарств — або худоби, або реманенту. Вони змушені були обробляти землю супрягою. З кожним роком в селі зростав прошарок збіднілих селян. Так, у 1898 році в Аулах жителі 96 дворів, що не мали тягла й реманенту, зовсім відірвалися від хліборобства,

---

[1] «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», 1959, т. 12, стор. 97, 100, 101.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 170, 171.

[3] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8. СПб., 1886, стор. 21.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 11, спр. 619, арк. 217.

[5] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1, Екатеринославский уезд, стор. 121—129.

а інші 52 — займалися ним частково. Працездатне населення цих бідняцьких господарств — 157 чоловіків і 8 жінок — працювали на різних промислах, зокрема на металургійному заводі у Кам'янському, йшли в найми до поміщиків (в економію сусідньої Шошинівки) та куркулів.

Землеволодіння в Аулах розподілялося так: 103 господарства мали від 1 до 3 десятин землі, 168 — від 3 до 5 десятин, 351 — від 5 до 10 десятин, 4 — від 10 до 20 десятин землі. Всього за аульською громадою було закріплено 5594 десятини орної землі. За всю цю землю вона щороку платила державі 7044 карбованці.

Найбільше земельних угідь зосередила у своїх руках церква. Їй належало 120 десятин найкращої землі, які безкоштовно оброблялися громадою. Щороку святі отці одержували 1200 крб. чистого прибутку [1].

В селі панували злидні і темрява. У 1898 році 432 двори не мали жодного письменного; загальне число письменних дорослих разом з учнями становило лише 7 проц. населення.

В селі діяла початкова земська школа, заснована в 1885 році. Діти бідноти часто не мали змоги закінчити курс навчання. Так, у 1913 році з 104 учнів школи 27 хлопчиків та 13 дівчаток мусили покинути школу [2]. Жодної медичної установи в Аулах не було.

Велике значення для зростання класової свідомості селян мала їх участь в революції 1905—1907 років. Жителі села С. Ф. Донченко та М. С. Подус, мобілізовані до Чорноморського флоту, взяли участь у збройному повстанні на броненосці «Потьомкін» [3]. А. С. Білоус, І. М. Василенко та ін., які працювали на металургійному заводі в Кам'янському, були учасниками революційних виступів робітників під керівництвом більшовиків. Вони проводили велику роз'яснювальну роботу на селі.

Змучені нестерпним життям і численними утисками, влітку 1905 року селяни Аулів Є. Денисенко, К. Терещенко, В. Півненко, Т. Грінченко, М. Яблуков та багато інших розгромили економію поміщика Хановського, яку орендував судовий слідчий фон Донр [4].

4 грудня 1905 року жителі Аулів та сусідніх сіл Романкового і Новоселівки (загалом 2300 чол.) зібралися на сходку, на якій одностайно прийняли т. зв. селянський приговор. В ньому вони вимагали передати всі державні, монастирські, церковні та поміщицькі землі в руки трудящих без будь-якого викупу, встановити рівність усіх громадян перед законом, амністувати борців за свободу, скасувати побічні податки і замінити їх прогресивним збором, організувати медичну допомогу за державний рахунок, запровадити загальне початкове навчання для дітей шкільного віку тощо. Одночасно було прийнято рішення про утворення Романківсько-Аульсько-Новоселівської селянської спілки [5]. Ця спілка тільки частково відбивала революційні настрої селян, вона виступала за розв'язання земельного питання мирним шляхом.

Для придушення революційного руху селян у квітні 1906 року в Аули прибув становий пристав Верхньодніпровського повіту з загоном козаків. 18 квітня були заарештовані 54 учасники розгрому поміщицького маєтку. Заарештованих зганяли до сільської управи, де люто били нагаями і різками. Селян зобов'язали відшкодувати економії збитки на суму 7429 карбованців.

Хата в дореволюційних Аулах.

[1] Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год. Екатеринослав, 1914, стор. 169.

[2] Список начальных народных училищ уездного земства и служащих в них за 1913/1914 уч. гг. Екатеринослав, 1914, стор. 8, 90, 91.

[3] И. Пономарев. Судьбы героев. Мурманск, 1961, стор. 157—159.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 455, арк. 407.

[5] Революция 1905—1907 годов на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1, стор. 660, 661.

Проведення столипінської аграрної реформи прискорило розвиток капіталізму на селі. В цей період в Аулах зміцнюються куркульські господарства, які завдяки новим аграрним законам дістали можливість скуповувати в бідняків землю за безцінь. У 1908 році в селі налічувалось 813 дворів з населенням 5058 чоловік. Всього надільної землі було 5908,63 десятини, а розмір наділу в середньому становив 6,4 десятини[1].

Учасник повстання на броненосці «Потьомкін» М. С. Подус. Аули.

Посилився процес дальшого розшарування селянства і формування сільськогосподарських пролетарів. Куркулі дедалі частіше почали застосовувати у своїх господарствах сільськогосподарські машини, використовувати найману працю. Окремі куркульські господарства мали вітряні млини, сукновальні тощо. Багато з них торгували зерном.

Перша світова імперіалістична війна ще більше підірвала господарство села. Внаслідок мобілізації на фронт багато селянських дворів в Аулах лишились без робочих рук. Ще більше загострилися класові суперечності, зростала ненависть бідноти до царського ладу.

Коли до Аулів дійшла звістка про повалення царського уряду, селяни вигнали старосту сільської управи і обрали селянський комітет[2]. Всі важливі питання обговорювалися на сходах жителів села. Так, у вересні 1917 року спочатку комітет, а потім загальні збори ухвалили запровадити в школі навчання українською мовою. Ця постанова була надіслана до Катеринославської повітової земської управи. Характерно, що 302 учасники сходу поставили під нею замість підпису хрестики і тільки 10 селян змогли її підписати[3].

Активними учасниками боротьби за встановлення Радянської влади в селі були П. М. Лелека, М. В. Яблуков, Л. О. Душка, І. К. Удовицький та інші. З допомогою робітників Кам'янського вони проводили пропагандистську роботу, а також створили загін по охороні порядку в селі. До червоногвардійських загонів Кам'янського вступили А. С. Білоус, К. С. Осінній, І. М. Василенко та інші.

На початку січня 1918 року в селі було встановлено Радянську владу. Органом її став революційний комітет на чолі з бідняком Н. Ю. Денисенком[4]. Ревком встановив тісний контакт з Радою робітничих і солдатських депутатів Кам'янського.

Австро-німецькі загарбники, що вступили в село у квітні 1918 року, вчинили розправу над тими, хто йшов за більшовиками. Найменший опір населення жорстоко придушувався. Так, непокірних окупанти зганяли на окреме поле, де тримали по кілька днів голодними, без води.

Багато мешканців Аулів із зброєю в руках захищали Радянську владу і боролись з ворогами на фронтах громадянської війни або в партизанських загонах. Наприкінці 1919 року Аули та їх околиці стали місцем кровопролитних боїв частин Червоної Армії проти денікінців. Тут героїчно загинув у бою з ворогами революції один з активних борців за Радянську владу на Катеринославщині О. О. Каверін[5].

Наприкінці грудня 1919 року Червона Армія визволила село від білогвардійців. Відновилась Радянська влада: на початку 1920 року відбулися вибори до сільської Ради, головою якої став С. Й. Півненко. Для згуртування бідноти, для залучення її

[1] Список населенных мест Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 32, 33.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 2, арк. 17.
[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 367.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 2, арк. 17.
[5] Борці за Жовтень на Катеринославщині, стор. 62.

до радянського будівництва, а також для організованої боротьби з куркульством того ж року було утворено комітет незаможних селян на чолі з активним учасником встановлення Радянської влади в Аулах П. Блохою. У 1923 році комітет організував в Аулах касу взаємодопомоги, для якої виділили близько 30 га землі. Врожаї з цієї землі розподілялися між найбіднішими жителями[1].

Сільська Рада і КНС під керівництвом Романківської волосної партійної організації, до складу якої входив житель села Ю. М. Душка, займалися розподілом поміщицької, куркульської та церковної земель, активно сприяли виконанню продподатку, організували боротьбу з бандитизмом, а також проводили широку пропагандистську і агітаційну роботу серед населення по роз'ясненню політики партії і заходів Радянської влади на селі.

Комсомольська молодь допомагала місцевим органам влади дбати про підвищення культури населення.

Комсомольська організація виникла тут у 1923 році[2]. Одними з перших комсомольців були М. К. Бельговський, В. Терещенко, О. Яблуков. Секретарем обрали Н. М. Лосенка. Діяли гуртки по ліквідації неписьменності, гуртки по вивченню політграмоти, влаштовувались читки газет, проводилась антирелігійна пропаганда. З ініціативи комсомольців у 1923 році було відкрито хату-читальню, а згодом сільбуд, створювались гуртки художньої самодіяльності.

У відбудовний період комсомольці села активно допомагали партійним і радянським органам у боротьбі з куркульством, яке намагалось відстояти свої економічні позиції. Куркулі перешкоджали здійсненню заходів Радянської влади, провадили антирадянську агітацію, зривали здачу хліба державі, чинили замахи на партійних та комсомольських працівників. У 1925 році парторганізація Кам'янського металургійного заводу ім. Дзержинського послала до Аулів для зміцнення місцевого комсомольського осередку молодого робітника М. Заварихіна. Комсомольці обрали його секретарем. Працюючи завідуючим сільбудом, М. Заварихін організував випуск стінгазет, в яких викривалися підступні дії ворожих елементів. Люту ненависть затаїли куркулі проти комсомольського ватажка. Коли 23 листопада 1926 року М. Заварихін виступав перед молоддю села з полум'яною промовою, закликаючи до нещадної боротьби з куркулями, ворожа куля обірвала життя двадцятирічного юнака[3].

Партійна організація села, яка оформилась у 1925 році (першим секретарем її був обраний Ю. М. Душка), постійно дбала про відбудову і дальший розвиток сільського господарства. Комуністи залучали селян до кооперації, переконували їх в необхідності соціалістичної перебудови господарства. В 1925 році 25 незаможних господарств села придбали з допомогою держави трактор і організували машинно-тракторне товариство. Було засновано також меліоративне товариство, яке об'єднувало 282 селянські господарства.

На початку 1928 року в Аулах з ініціативи комуністів, комсомольців та членів комнезаму 13 бідняцьких господарств об'єдналися в товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ). Першими членами цього колективного господарства були селяни-бідняки О. С. Головаха, Т. С. Білоус, І. Плакучий, О. Остапенко, Петро і Григорій Бейгули, П. П. Курило, П. Ладиковський, М. Грінченко, О. Щербаченко, Ф. Сторожко, Д. Терещенко. Назвали його — «Шлях до кращого життя». Головою ТСОЗу обрали П. Є. Сухого.

ТСОЗ спочатку мав 49,8 га орної землі, розкиданої невеличкими клаптиками між ділянками одноосібних господарств. У вересні 1929 року для нього відвели суцільний земельний масив у 139,6 га біля урочища Недайводи[4], а через рік товариство

---

[1] Газ. «Звезда», 4 листопада 1923 р.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

[3] Крокує юнь. По місцях комсомольської слави Дніпропетровщини. Дніпропетровськ, 1959, стор. 23, 24.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-1278, оп. 1, спр. 42, арк. 18.

реорганізувалось на сільськогосподарську артіль під назвою «До кращого життя». Очолив її комуніст Н. М. Лосенко (нині пенсіонер). В 1930 році в Аулах було засновано ще один колгосп — ім. VII з'їзду Рад.

Рік у рік зміцнювали свою економіку колгоспи села. Створювалась необхідна база для заможного і культурного життя. Завдяки успіхам у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур та розвитку тваринництва в 1940 році аульський колгосп «До кращого життя» став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. До Книги пошани було занесено імена передовиків сільського господарства села Аулів — тваринників Є. Р. Бабенка, П. Ф. Горбоноса, рільника О. С. Чувила.

Велику допомогу жителям Аулів у соціалістичній перебудові села подавали робітники промислових підприємств Дніпропетровська та Дніпродзержинська. Вони проводили масово-політичну роботу серед селян, брали участь у діяльності громадських організацій. Зокрема, один із кращих робітників заводу ім. Дзержинського комуніст Г. М. Бориков працював в Аулах головою сільської Ради, а потім директором Криничанської МТС, яка обслуговувала аульські колгоспи. За допомогою Дніпропетровського товариства культурного зв'язку міста з селом було споруджено клуб[1].

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Аулах працювали середня, дві семирічні школи, клуб на 400 місць та ін. культосвітні установи. Значно поліпшилось медичне обслуговування населення, діяла амбулаторія, в якій працювали досвідчені лікарі. Змінився також зовнішній вигляд Аулів. Цьому сприяло проведення місячників по благоустрою села, під час яких висаджувались дерева, розбивалися клумби, впорядковувались вулиці.

З перших днів Великої Вітчизняної війни, коли значну частину колгоспників було призвано до лав Червоної Армії, партійна організація Аулів відібрала випробуваних комуністів для роботи в нелегальних умовах, визначила явочні квартири, виділила потрібні засоби для підпільних дій. Криничанський райком партії призначив чотирьох членів партії — В. С. Терещенка (він став секретарем підпільної партійної організації), Г. М. Борикова, І. А. Гриньова, І. І. Стельника[2] — для керівництва боротьбою.

19 серпня 1941 року Аули були окуповані німецькими загарбниками[3]. У вересні 1941 року заарештували члена підпільної групи Г. М. Борикова. Гітлерівці люто катували його: підвішували, викручували руки, примусили викопати для себе яму. Комуніст Г. М. Бориков мужньо переніс тортури і загинув як герой. У передсмертну хвилину він плюнув катам в обличчя і сказав: «В свій час я був чапаєвцем і тепер помру, як чапаєвець». Фашисти насильно вивезли до Німеччини 317 аульських юнаків і дівчат.

Незважаючи на терор з боку окупантів, комуністи при підтримці трудящих продовжували боротьбу з ворогом, виводячи з ладу техніку, зриваючи плани збирання врожаю і вивезення його в Німеччину. В. С. Терещенко та ін. патріоти розгорнули агітаційно-масову роботу серед населення Аулів, вселяючи віру в перемогу над німецькими загарбниками.

Переправа через Дніпро поблизу Аулів. Жовтень 1943 р.

[1] Газ. «Звезда», 10 липня 1926 р.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 116, арк. 1—4.

[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 375.

С. П. Шпаковський, один із 19 героїв, які у вересні 1943 р. першими форсували Дніпро в районі Аулів.

Восени 1943 року радянські війська, переправившись через Дніпро, утворили на його правому березі Аульський плацдарм. Звідси частини військ Південно-Західного фронту завдали ворогові нищівного удару, що сприяло визволенню Дніпропетровська, Дніпродзержинська та інших міст і сіл області.

Радянські війська форсували Дніпро в районі Аулів у ніч на 25 вересня 1943 року. Спочатку на правий берег у двох човнах переправилась група розвідників 236-ї стрілецької дивізії 46-ї армії в складі 19 чол. на чолі з лейтенантом С. П. Шпаковським. Перший човен вів сам командир, другий — старший сержант Н. Р. Чмеренко. Цей невеличкий загін проклав шлях нашим частинам на правий берег Дніпра. Коли почалася переправа радянських військ, ворог відкрив кулеметний і артилерійський вогонь. Тоді Шпаковський з своїми розвідниками вступив у бій і примусив гітлерівців відступити. Радянські воїни крок за кроком тіснили фашистів. До ранку вони укріпилися в північній околиці Аулів [1].

Відбивши перші контратаки гітлерівців, радянські війська почали розширювати плацдарм. Наступної ночі приступив до форсування Дніпра 509-й стрілецький полк 236-ї дивізії під командуванням підполковника І. М. Орлова. До ранку 27 вересня на правий берег Дніпра переправились усі стрілецькі полки, артилерія і міномети цієї дивізії. Німецько-фашистське командування вирішило за будь-яку ціну ліквідувати Аульський плацдарм. Були спішно кинуті в бій підтягнуті з Дніпродзержинська резерви піхоти, танки і авіація. Користуючись з численної переваги, ворог місцями вклинився в наші позиції, але вийти до берега йому не вдалося [2].

Майже місяць тривали запеклі бої на Аульському плацдармі. Більше 700 літаків ворога систематично піддавали бомбардуванню радянські війська в цьому районі [3]. Радянські бійці, закріпившись на вузькій смузі правобережжя Дніпра та в північній частині Аулів, виявляючи безмежну стійкість, героїзм і відвагу, відбивали по 10—15 атак на день.

В середині жовтня 353-я стрілецька дивізія під командуванням генерал-майора Колчука зім'яла противника і, оволодівши рядом населених пунктів, з'єдналася з частинами, які наступали з боку Кременчука. Не витримавши натиску радянських військ, німецько-фашистські загарбники змушені були відступити. 22 жовтня 1943 року в Аули ввійшла Червона Армія.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили ратні подвиги воїнів 46-ї армії при форсуванні Дніпра і в боях за утримання Аульського плацдарму. 32 гвардійці за виняткову мужність і героїзм були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Серед них учасники визволення Аулів — підполковник І. М. Орлов, лейтенант С. П. Шпаковський, старшина В. Д. Стасик, рядові А. І. Дегтярьов, К. Ф. Зайцев і інші. Це високе звання також було присвоєно уродженцю села генерал-лейтенанту Г. Т. Василенку.

Багато відважних синів нашої Батьківщини загинули в боях за Аули. Смертю хоробрих поліг командир батальйону Матвійчук. Разом з іншими загиблими героями його поховано в братській могилі селища Аулів. В цій же могилі поховали і останки героя підпілля — Г. М. Борикова.

---

[1] Газ. «Во славу Родины», 14 листопада 1943 р.
[2] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 327, спр. 4, арк. 35—41.
[3] Газ. «Зоря», 25 жовтня 1944 р.

Під час форсування Дніпра велику допомогу радянським воїнам подавало населення Аулів. Секретарем партійної підпільної організації В. С. Терещенком була створена бойова група з 22 чоловік. Ударом по ворогу з тилу підпільники допомогли частинам Червоної Армії форсувати Дніпро, розширити плацдарм на правому березі. Командування Червоної Армії винесло подяку патріотам. Наприкінці жовтня 1943 року газета «Правда» розповіла про подвиги аульських партизан.

Рибалка О. Каракат на човні переправляв на плацдарм радянських воїнів, а пізніше як сапер брав участь у форсуванні Дніпра, Тісси, Дунаю. Аульські жителі, серед них юнаки І. Малюк, І. Безщасний та О. Ладиковський допомагали спорудити понтонний міст через Дніпро. Дівчата Є. Литовченко, М. Боюн та П. Плоха виносили поранених бійців з-під вогню, лікували їх, а потім з радянськими військами пройшли бойовий шлях від рідного села до Німеччини.

Герой Радянського Союзу, генерал-лейтенант Г. Т. Василенко. 1949 р.

Як святиню зберігають народи нашої Вітчизни все, що пов'язано з великою битвою за Дніпро, важливою ланкою якої були бої на Аульському плацдармі. На зліт учасників всесоюзного походу молоді по місцях бойової слави Великої Вітчизняної війни, що відбувся у вересні 1965 року в легендарній Брестській фортеці, делегація Дніпропетровської області привезла, як дорогоцінну реліквію землю з Аульського плацдарму[1].

Після успішного завершення Великої Вітчизняної війни повернулися і приступили до відбудови рідного села 180 демобілізованих воїнів. Колишній старшина Ф. С. Шумейко 12 років працював головою Аульської сільради (нині персональний пенсіонер).

В результаті самовідданої праці трудящих восени 1943 року озимими культурами було засіяно в колгоспі «До кращого життя» 340 га, в артілі «VII з'їзд Рад» — 198 га. Успішно провели колгоспники і весняну сівбу 1944 року на площі 743,5 га землі. 1944 року посівна площа досягла довоєнного рівня[2]. Поряд з відновленням зернового господарства велика увага приділялася городництву. В 1944 році овочі вирощувалися на 92,7 га. На великих площах були закладені нові сади. Наступного року у колгоспі «До кращого життя» працювали 2 рільничі бригади і городня, в якій налічувалось 187 чоловік. Під технічні культури було відведено 65,1 га землі.

Певних зрушень досягли трудівники села також в розвитку тваринництва, птахівництва. В господарствах значно збільшилася кількість корів, свиней, овець, птиці. План середньорічних надоїв молока від однієї корови за 1945 рік був перевиконаний на 115 проц. Підвищилась вартість трудодня.

Держава подала допомогу аульським колгоспам посівним матеріалом, а також технікою. У 1945 році тут працювали 2 двигуни, 26 кінних плугів, 12 лобогрійок, 7 віялок тощо. Однак зовсім не було тракторів, комбайнів та автомашин. До того ж відчувалась гостра нестача тяглової сили і тому колгоспи значну увагу приділяли розведенню коней, волів та корів.

У 1944—1945 рр. повністю відновили роботу аульські підприємства по обробці сільськогосподарської сировини і ремонту колгоспної техніки. Стали до ладу 2 кузні, майстерні транспортного інвентаря, черепична майстерня, механічний млин, крупорушка, вітряний млин.

Дальшому піднесенню сільськогосподарського виробництва сприяло укрупнення господарств. У 1950 році колгоспи «До кращого життя» і «VII з'їзд Рад» — зли-

---

[1] Газ. «Прапор юності», 17 вересня 1965 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 161, арк. 40—46.

лися в один — ім. Свердлова. Це дало змогу поліпшити керівництво господарством, зменшити витрати на утримання адміністративно-обслуговуючого персоналу, раціональніше використовувати техніку, посівний фонд, землю. Кількість орної землі зросла до 2129,8 га, площа під городніми культурами до 71,9 гектара. Якщо в 1951 році колгосп одержав 1013 тис. крб. прибутку, (в т. ч. 275 тис. — від тваринництва), то в 1953 році — 1810 тис. крб., з них 825 тис.— від тваринництва. За цей же період значно підвищилась урожайність зернових, особливо кукурудзи: збір зернових з га становив 20 цнт (проти 16,3), а кукурудзи — 30,6 цнт (проти 18,5 у 1951 році).

Завдяки зрошуванню земель колгосп ім. Свердлова зміг збільшити площу орної землі до 2149,3 га (під зерновими та технічними культурами), до — 116,9 га під городами й садами, значно підвищити продуктивність сільськогосподарської праці, збільшити виробництво зерна, картоплі, овочів. У селі працює державна дослідна станція. Впроваджувані за її рекомендаціями нові методи обробітку грунту і сівби також допомагають підвищувати продуктивність праці.

Збільшення основного фонду, грошових доходів колгоспу, піднесення добробуту трудящих значною мірою сприяло зростанню населення Аулів. Тільки з 1954 по 1955 рік кількість колгоспних дворів збільшилася з 257 до 314[1]. Широко розгорнулось у селі культурно-побутове будівництво. В 1956 році Аули були повністю електрифіковані. В тому ж році поблизу села розпочалося спорудження Дніпродзержинської гідроелектростанції. У червні 1958 року, за рішенням Дніпропетровського облвиконкому Аули були віднесені до категорії селищ міського типу.

Бурхливо розвивалися Аули в роки семирічки і нової п'ятирічки (1966—1970 рр.). Велике значення для зміцнення економіки має спеціалізація колгоспу ім. Свердлова на виробництві м'яса і молока. У 1965 році тут налічувалось 2250 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 420 корів), 5790 свиней (у т. ч. 500 свиноматок).

Поряд з тваринництвом в колгоспі розвивається також хліборобство. Площа орних земель досягає 6192,2 га. Після березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС артіль з допомогою держави значно поповнила парк сільськогосподарської техніки. В 1966 році вона мала 30 тракторів, 22 комбайни різних марок, 28 вантажних автомашин тощо.

Своєю самовідданою працею за роки семирічки трудівники артілі ім. Свердлова примножили колгоспні багатства. У 1966 році було одержано 6,8 тис. цнт м'яса, 101 тис. цнт молока, 5,5 тис. цнт зернових культур і 4,7 тис. цнт овочів. Усе це дало колгоспові чистого прибутку на суму 345,4 тис. крб. Ще більших успіхів досягли колгоспники у першому році п'ятирічки, одержавши 1551,2 тис. крб. доходу.

Держава і уряд високо оцінили трудову активність колгоспників. У 1966 році 11 чоловік було нагороджено орденами і медалями, з них орденами Трудового Червоного Прапора відзначено працю доярки-тритисячниці Є. І. Іщенко та голови колгоспу М. В. Голуба, орденом Леніна нагороджено механізатора П. С. Сотулу.

Місцева партійна організація та Аульська селищна Рада приділяють велику увагу поліпшенню добробуту жителів та благоустрою селища. У нові високі і світлі будинки переселилися сотні сімей з тієї частини селища, яка в зв'язку з спорудженням Дніпродзержинської гідроелектростанції підлягала затопленню. Вздовж узбережжя Дніпродзержинського моря простяглися широкі вулиці. Працьовитими і дбайливими руками трудящих висаджено понад 6 тис. саджениців різних декоративних дерев. З ініціативи комсомольців та молоді розбито новий парк, де встановлено пам'ятник борцям за свободу і незалежність нашої Батьківщини.

Значно полегшило домашню працю жінок відкриття широкої мережі різноманітних побутових установ. В Аулах працюють 4 магазини, їдальня, комбінат побутового обслуговування. Для малят побудовано двоповерхове приміщення дитячого комбінату на 140 місць. У 1965 році відкрито Аульську дільничну лікарню.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 313, арк. 67.

В селищі є початкова, восьмирічна, масова та вечірня середня школи. В них працюють 64 вчителі з вищою та середньою освітою і навчається більш як тисяча учнів. Понад 150 чол. закінчили вищі учбові заклади і набули спеціальності агрономів, лікарів, учителів, інженерів. До послуг сільських трудівників 6 бібліотек з книжковим фондом у 22 609 примірників.

Нові будинки в Аулах. 1965 р.

Дедалі більше зростає авторитет селищної Ради депутатів трудящих, до якої обирають кращих людей. При виконкомі Ради працюють на громадських засадах сільськогосподарська, торговельна, фінансова, культосвітня комісії і комісії по благоустрою та охороні соціалістичної законності. В них беруть участь 96 чоловік. Комісія по благоустрою, якою керує депутат селищної Ради електромонтер ділянки Дніпропетровського будуправління № 15 П. М. Неживий, тільки в ювілейному, 1967 році організувала роботи по впорядкуванню вулиць, прокладанню асфальтованої дороги від станції Воскобойня через Аули, художньому оформленню будинків, розширенню побутового комбінату.

Велику роботу в селищі проводять комуністи. 78 проц. членів КПРС працюють на вирішальних ділянках виробництва. Головну увагу парторганізація приділяє посиленню масово-політичної роботи серед трудящих. Для пропагандистів та агітаторів створені спеціальні школи, семінари. З 46 членів КПРС колгоспу ім. Свердлова 18 навчаються у початковій політшколі і 13 — в школі основ марксизму-ленінізму.

Невпізнанно змінились Аули за 50 років Радянської влади. Ще кращими стануть вони в майбутньому. Планом економічного та культурного розвитку 1966—1970 рр. передбачено будівництво хлібопекарні, аптеки, приміщення для селищної Ради депутатів трудящих, готелю, Будинку культури, дитячих садків та ін. Багатогранна і творча робота жителів Аулів по дальшому розвитку селища є їх часткою в справі створення матеріально-технічної бази комунізму в Радянській країні.

В. І. БІЛОУС, Д. С. ШЕЛЕСТ.

ЩО́РСЬК

Щорськ — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковано населені пункти: Веселе, Вільне, Людмилівка, Надія, Олексіївка, Потоки, Скеліватка і Трудова. Розташований на автомагістралі Київ—Дніпропетровськ, за 36 км на схід від районного центру; залізнична станція — Божедарівка. Населення — 5,8 тис. чоловік.

У 1881 році почалося будівництво залізничної вітки Катеринослав — Казанка (пізніше Долинська), яке тривало три роки. Тоді ж була побудована і станція Божедарівка. Із збільшенням перевозок на лінії прискорювалось заселення пристанційного селища торговцями, які скуповували пшеницю, ячмінь, жито та іншу сільськогосподарську продукцію у селян і по залізниці відправляли до різних районів країни та за кордон. Рік у рік зростали також перевозки залізної руди. У Божеда-

рівці та навколо неї з'являються хутори й економії, до яких наймалися безземельні божедарівці. Окремі ж землевласники мали по 3—4,5 тис. десятини[1].

На кінець XIX століття в Божедарівці побудовано складські приміщення, двоповерховий вальцьовий млин, олійницю.

Та частина населення, яка працювала на землях поміщиків, як і та, що трудилася на станції та підприємствах, зазнавали жорстокої експлуатації. Це зумовило активну участь їх у першій російській революції 1905—1907 рр. У жовтні 1905 року верхньодніпровський справник доповідав катеринославському губернаторові, що в ряді сіл, в т. ч. і в Божедарівці, передбачаються виступи і просив терміново прислати солдат для придушення заворушень селян та робітників[2].

Великий вплив на трудящих Божедарівки мали агітатори, послані в грудні 1905 року Катеринославським комітетом РСДРП для агітаційної роботи у Верхньодніпровський повіт. «По дорозі,— згадував один з них, робітник Брянського заводу І. Меренков,— ми виступали на станціях, а в Божедарівці провели великий мітинг... З Божедарівки нас селяни на підводах повезли по волостях, де, як тільки ми з'являлися, зразу ж збігалося все населення, проводились мітинги, а потім бесіди про експлуатацію поміщиками селян та про різні види селянської кабали»[3]. Невдовзі агітатори були заарештовані і відправлені до Катеринослава.

На початку XX століття в Божедарівці стали до ладу два парових млини, побудовано два лісові склади[4]. Зріс вантажообіг станції. Влітку і восени звідси щоденно відправлялось 50—60 вагонів пшениці[5]. Напередодні першої світової війни вантажообіг становив 2190 тис. пудів.

У 1913 році в селі проживало 508 чоловік. Школи тут не було, абсолютна більшість трудящих села була неписьменною. Єдиним медичним закладом — аптекою — користувалися в основному багатії.

З початком першої світової війни в липні — серпні 1914 року у Божедарівці було проведено мобілізацію до царської армії. Тяжко довелося тим сім'ям, які позбавилися чоловічих робочих рук. Скоротились посівні площі, зменшилась кількість худоби в селянських господарствах.

Не поліпшила становища трудящих і Лютнева буржуазно-демократична революція. Створений в селі земельний комітет та староста перебували під впливом куркулів.

У січні 1918 року при підтримці робітників Катеринослава і Кривого Рога божедарівці встановили Радянську владу. Тимчасовий орган влади — ревком — очолив мешканець села бідняк П. Я. Єгоров. До складу його ввійшли також Г. Д. Шевченко, М. В. Сукач, А. Л. Волошин[6]. Ревком розподілив між біднішими селянами близько 800 десятин поміщицьких земель.

Навесні 1918 року селяни, які раніше не мали землі, вперше орали та засівали свої поля. Але наслідками своєї праці скористатися їм не вдалося. Наприкінці березня 1918 року Божедарівку окупували австро-німецькі війська. Загарбникам чинили опір робітничо-селянські загони. В бою під Володимирівкою брали участь і жителі Божедарівки.

Захопивши село, окупанти зігнали мешканців і вчинили над ними жорстоку розправу. 10 селян, запідозрених у нападі на поміщицький маєток, німецькі солдати заарештували і відправили до Верхньодніпровська. Всіх, хто брав поміщицьку худобу і майно, було покарано різками.

---

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 125.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 483.
[3] Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1905—1906 гг., стор. 124.
[4] Вся Екатеринославская губерния 1913 г., стор. 55, 65, 135.
[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 574.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 52, арк. 14.

Боротьбу проти окупантів очолив підпільний ревком, створений влітку 1918 року[1]. Під його керівництвом організовано загони самооборони, які протидіяли частим нападам австро-німецьких мародерів. З тих загонів самооборони пізніше сформувався партизанський загін на чолі з О. Попругою. За допомогою місцевого населення партизани порушили телефонний та телеграфний зв'язок Божедарівки з іншими населеними пунктами, розібрали залізничний міст за 2 км від села, не раз виводили з ладу залізничну колію. На допомогу катеринославському пролетаріату божедарівський ревком організував збір хліба, зерна, одягу. У свою чергу катеринославські робітники надсилали до Божедарівки зброю та політичну літературу. При відступі австро-німецьких окупантів у грудні 1918 року населення роззброювало їхні загони, допомагало червоноармійцям організовувати залізничні перевозки.

У січні 1919 року на станцію вдерлися петлюрівці. Для боротьби з ними селяни створили загін під керівництвом Д. Ф. Петренка, І. П. Ситника та І. П. Одинокого, який роззброїв петлюрівців і примусив їх залишити село. Багато бійців того загону пізніше пішли до Червоної Армії. Серед них був і П. Я. Єгоров, якого разом з іншими товаришами направлено до м. Калуги для навчання на курсах червоних командирів. Після закінчення навчання П. Я. Єгоров командував ескадроном у Верхньодніпровську, працював при губвоєнкоматі, а потім начальником оперчастини ЧК (тепер він — пенсіонер, проживає в Дніпропетровську).

Влітку 1919 року жителі Божедарівки вели запеклу боротьбу з денікінцями та різними бандами. При підході Червоної Армії до села партизани та підпільники створили революційний комітет під керівництвом П. Я. Єгорова. Ряди червоних партизанів поповнювались робітниками і селянами-бідняками. Одночасно ревком направив добровольців Я. Єгорова, М. Сукача, І. Одинокого, Т. Рикова та інших до лав Червоної Армії[2].

Наприкінці грудня 1919 року в селі остаточно відновлено Радянську владу. Про ставлення селян до влади Рад яскраво свідчить резолюція, ухвалена на мітингу: «Ми, селяни села Божедарівки, з глибокою радістю вітаємо Радянську владу, що встановилася на Україні, роздавивши чорну гідру реакції і розігнавши банди білогвардійців, які зазіхають на волю трудящих мас. Ми віримо, що влада Рад покладе край економічній розрусі і знищить докорінно спекуляцію та куркульство»[3].

Боротьбу трудящих села за ліквідацію господарської розрухи очолив партійний осередок, створений в кінці грудня 1919 року. Комуністи роз'яснювали жителям програму і тактику Комуністичної партії, провадили велику організаторську роботу. З метою поліпшення партійно-політичної роботи сільських осередків у червні 1920 року повітовий партком створив 5 районів. Центром другого району стала Божедарівка. До складу цього району увійшли Семенівський, Степанівський, Червоноіванівський, Верхівцевський, Покровський, Володимирівський та Адамівський осередки. В Божедарівці двічі на місяць проводились районні збори партосередків[4].

Згуртуванню трудящого селянства навколо Комуністичної партії сприяв створений у липні 1920 року комітет незаможних селян, першим головою якого став колишній наймит К. Я. Єгоров. Організоване у комітет незаможне селянство подавало велику допомогу продовольчим органам. Завдяки активній діяльності КНС Божедарівка в 1920 році виконала продрозверстку, багато також було зроблено в справі викорінення куркульського бандитизму. Під керівництвом Верхньодніпровського парткому та місцевого партосередку КНС відстоював інтереси бідняків, видавав їм насіння для посіву, допомагав сільськогосподарським інвентарем та робочим тяг-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 52, арк. 1, 3—5.
[2] Там же, ф. Р-2206, оп. 1, спр. 3, арк. 160, 161.
[3] К. Позняков, Т. Шульга. В період іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни, стор. 14.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 12, оп. 1, спр. 2, арк. 71; спр. 3, арк. 5, 15, 19.

Перші комсомольці Щорська. 1923 р.

лом. Проводилися тижні допомоги біднякам, сім'ям червоноармійців, пораненим і хворим червоноармійцям. З 17 по 24 жовтня 1920 року тривав тиждень набору добровольців до лав Робітничо-Селянської Червоної Армії під гаслом: «Незаможнику, на коня — проти Врангеля!» А у неврожайний 1921 рік партійний осередок Божедарівки, в якому наприкінці 1921 року налічувалось 9 членів партії[1], разом з КНС організували допомогу голодуючим. Комуністи і незаможники робили обшуки в куркулів, які ховали хліб, створювали безплатні їдальні для дітей, розподіляли зерно і хліб, надіслані державою для голодуючих на станцію Божедарівку. Разом з тим вони забезпечували збереження посівних фондів, проводили роз'яснювальну роботу по розширенню площ під озиму пшеницю.

У 1923 році у зв'язку з новим адміністративно-територіальним поділом республіки Божедарівка стає районним центром. Секретарем першого райкому партії обрано Х. С. Галяна, головою райвиконкому мешканця села Теплівки І. В. Куцевола. Одночасно створено районний комітет ЛКСМУ[2]. Катеринославський та Криворізький окружкоми комсомолу надіслали до Божедарівки здібних організаторів та агітаторів О. Земляного, Є. Мельниченко, М. Чижика та ін. Активними комсомольцями були О. Любас, М. Гузанов, О. Голуб, С. Гришанок та інші.

Комсомольці проводили велику агітаційно-масову роботу серед населення, особливо серед молоді. Напередодні релігійних свят комсомольці та молодь влаштовували демонстрації із смолоскипами та антирелігійними піснями.

Пожвавилося культурне життя в селі. Було відкрито навіть театр. У місцевому клубі часто влаштовувалися спектаклі та концерти. З 1924 року тут почали демонструвати перші німі кінофільми.

На 1925 рік населення Божедарівки становило 739 чол., головним чином селян. 176 селянських господарств обробляли 819 десятин землі. У селі працювали два парові млини, олійниця, шкіряний завод, крупорушка, три кузні[3].

Велику роль у піднесенні селянських господарств, у звільненні бідняків і наймитів від куркульської кабали відіграла споживча кооперація, яку було створено тут у 1924—1925 рр. У 1925 році невелика група селян об'єдналась в ТСОЗ. Через 2 роки, коли в Божедарівці створився колгосп «Червоний господар», члени цього товариства вступили до нього. Колгосп об'єднував близько 20 господарств. Першим головою його був місцевий житель І. П. Ситник. У 1930—1931 рр. на колгоспних ланах працювали тракторні бригади Кудашівської МТС. У 1927 році збудовано елеватор місткістю в 1600 тонн, що дозволило поліпшити зберігання та відправку зерна.

Значний вплив на економічний розвиток Божедарівки мало створення у січні 1934 року машинно-тракторної станції. МТС допомагала 26 навколишнім колгоспам обробляти поля. Велику роботу по організаційному і господарському зміцненню колгоспів та політичному вихованню колгоспників проводив політвідділ МТС. За його ініціативою та при допомозі місцевої парторганізації і райкому партії (з 1933-

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 957, арк. 8.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 52, арк. 1.
[3] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 282, 283.

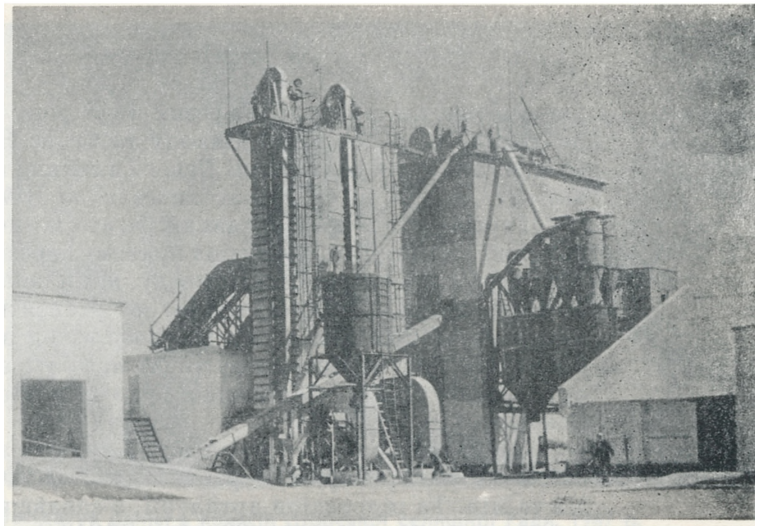

Потокова система Щорського кукурудзокалібрувального заводу. 1966 р.

року Божедарівка входила до Кам'янського району) було проведено перший зліт колгоспників-ударників, які обмінялися досвідом роботи і прийняли рішення про шляхи дальшого розвитку колгоспного господарства.

Серед трудівників села — колгоспників, механізаторів, робітників залізничної станції — широко розгорнулось соціалістичне змагання і ударництво. Відомими у районі стали імена кращих трактористів та комбайнерів — бригадира тракторної бригади Я. П. Чуприни, який добився рекордного для того часу виробітку на тракторі «ХТЗ» — 923 га, комбайнера П. С. Башлика, який зібрав комбайном «Комунар» за 25 календарних днів урожай з 415 га площі. Цих та інших передовиків і новаторів виробництва в 1939 році занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1936 році в Божедарівці вступає до ладу електростанція, а згодом— хлібопекарня, яка щороку випускала продукції на півмільйона крб. Значно розширили виробничі потужності також млин і олійниця.

Було побудовано нову лікарню, нові культурно-освітні та побутові заклади. Пожвавилося культурне життя. У 1940 році тут працювали початкова, семирічна та середня школи. На базі сільського клубу створено Будинок культури з бібліотекою в 5 тис. томів. Драматичний та інші самодіяльні колективи села славились в усьому районі.

У 1938 році Божедарівку віднесено до категорії селищ міського типу, вона знову стає районним центром. Наступного року селище назвали ім'ям легендарного героя громадянської війни М. О. Щорса. Значну роботу по впорядкуванню вулиць, озелененню, житловому будівництву провадила селищна Рада.

Соціально-економічний та культурний розвиток селища було перервано розбійницьким нападом фашистської Німеччини на СРСР. З великим напруженням працювали робітники та службовці залізничної станції, допомагаючи забезпечувати фронт необхідними матеріалами. З наближенням лінії фронту цінне устаткування станції і сільськогосподарську техніку колгоспів евакуйовано до глибокого тилу. Понад 200 жителів селища пішли на фронт з перших днів війни. Місце чоловіків на ланах та на залізничній станції заступили жінки, які працювали з потроєною енергією, намагаючись своєчасно зібрати урожай, підготувати оборонні рубежі.

16 серпня 1941 року фашистські війська окупували Щорськ[1]. Жителі селища відчули на собі весь жах гітлерівського «нового порядку». Але ні розстріли, ні шибениці не залякали радянських людей. Так, О. І. Варламов, працюючи на Щорському зернопункті, виніс звідти шрифт друкарської машинки і пристосував його для друкування листівок, які поширював серед населення. Колишній інструктор Щорського райкому комсомолу К. І. Сульшенко склав радіоприймач і регулярно слухав зведення Радінформбюро, розповідаючи про них односельчанам. Він не раз виводив з ладу сільськогосподарську техніку під час збирання врожаю. 23-річний студент Дніпропетровського університету В. Н. Повод у грудні 1941 року подав допомогу пораненому радянському льотчику, літак якого був збитий над Щорськом, і перепра-

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 343.

вив у безпечне місце. 13 березня 1943 року гестапівці розстріляли В. Н. Повода, братів Трохима, Кузьму, Миколу та Єгора Яковичів Єгорових, А. П. Любаса, які мали зв'язок з партизанами. Всього в селищі фашисти стратили 22 чоловіка, 70 юнаків та дівчат вони насильно вивезли до Німеччини[1].

Героїзм і мужність виявили багато жителів Щорська на фронтах Великої Вітчизняної війни. Так, у боях на правому березі Дніпра, біля села Бородаївки 5 жовтня 1943 року на вогневі позиції взводу, яким командував уродженець Щорська Б. М. Філоненко, рушили 4 ворожі танки. Зав'язався жорстокий бій, який успішно завершили артилеристи Філоненка. Ще до цього взвод з липня по вересень знищив 3 танки, 3 автомашини, 21 кулеметну точку та більше 150 гітлерівців. 26 жовтня 1943 року артилеристу Б. М. Філоненку було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

У другій половині жовтня 1943 року радянські війська, форсувавши Дніпро, вступили на територію Щорського району. Фашисти обрушили на них зливу снарядів та мін. Та підрозділи артилерії, з'єднавшись з частинами, що наступали з П'ятихаток, відтіснили ворога. 30 жовтня 1943 року радянські війська вступили в селище[2]. У боях за рідний Щорськ відзначився також капітан В. Д. Трощинський.

Після визволення селища відновлені в грудні 1943 року Рада депутатів трудящих та партійна організація очолили роботу по відбудові підприємств, шкіл, житлових будинків. Фашистські загарбники зруйнували елеватор, будинки райвиконкому, МТС, районної лікарні, Будинок культури, багато житлових будинків. Окупанти пограбували майно підприємств та установ, зерно, худобу. Лише жителям селища фашисти завдали збитків на суму 3 700 838 карбованців.

Навесні 1944 року на поля Щорського району вийшли перші відремонтовані трактори. До осені в Щорську МТС прибули з глибокого тилу 33 трактори, 37 комбайнів, 16 молотарок.

Механізатори виступили ініціаторами змагання за повне використання сільськогосподарської техніки. Трактористи бригади № 12, які завоювали перехідний Червоний прапор МТС, звернулися в червні 1946 року до всіх механізаторів району із закликом достроково виконати першу післявоєнну п'ятирічку, допомогти колгоспам підвищити врожаї сільськогосподарських культур[3]. Це звернення дістало широкий відгук. Колектив механізаторів у 1950 році — останньому році четвертої п'ятирічки — перевиконав план посіву озимих і ярових культур на 109 проц. У 1950 році в МТС працювало 128 трактористів, 42 комбайнери і 220 інших робітників. Успішно оволодівали технікою жінки, вони становили четверту частину всіх працівників машинно-тракторної станції.

У 1945 році в селі відбудовано вальцьовий млин, олійницю. Розпочав роботу маслозавод. Значною трудовою перемогою трудящих Щорська була відбудова в 1947 році елеватора. На 1950 рік промислові підприємства селища по випуску продукції значно перевершують довоєнний рівень. Зріс обіг вантажів, а відповідно і народногосподарське значення станції. Швидкий економічний розвиток селища сприяв пожвавленню торгівлі,

У день виборів до Верховної Ради СРСР 12 червня 1966 року в Щорську.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 208, арк. 4—7.

[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 378.

[3] Газ. «Жовтневий шлях», 13 червня 1946.

ще кращому задоволенню матеріальних потреб жителів.

За 1950—1958 рр. механізатори машинно-тракторної станції вдвічі збільшили щоденну норму обробітку площі. Так, члени тракторної бригади № 1 систематично виконували змінні завдання на 130—140 проц. Щорська МТС славилась своїми раціоналізаторами. Комбайнер Ю. К. Компанієць взимку 1954 року зробив зручний прилад до комбайна для збирання кукурудзи і потім удосконалив його спільно з інженерами заводу «Ростсільмаш». Це дозволило підвищити продуктивність праці, збільшити темпи посіву, обробітку і збору врожаю.

Засідання однієї з комісій Щорської селищної Ради. 1967 р.

У 1950—1958 рр. проведено великі роботи по технічному переоснащенню підприємств Щорська. На елеваторі встановлено універсальні вагоновантажники «УВЗ», придбано автомобільні підйомники, зернові транспортери і механічні лопати. На кінець п'ятої п'ятирічки обіг вантажів елеватора становив 46,2 тис. тонн[1], тобто в 1,2 раза більше, ніж в 1948 році.

Бурхливо розвивається Щорськ — селище залізничників і будівельників — в роки семирічки і нової п'ятирічки (1966—1970 рр.). У 1960 році тут здано в експлуатацію калібрувальний завод, якого в 1965 році переобладнано на одну з перших на Україні насіннєочищувальну станцію. У Щорську побудовано тягову електропідстанцію, кукурудзокалібрувальний завод, розширено завод продтоварів, механізовано пункт по прийому цукрового буряка, інкубаторну станцію.

Завдяки повній електрифікації залізничної вітки та заміні паровозів на електровози значно зросла швидкість руху поїздів, механізація вантажно-розвантажувальних робіт на станції Божедарівка. Розпочато роботу по прокладці колії до міжрайонної оптово-товарної бази. Колектив станції обслуговує 36 підприємств і організацій селища. Понад 30 років працюють на транспорті вантажник А. В. Скрипник, телеграфіст М. П. Нескоромний, С. Л. Нікітін, стрілочник О. О. Ягубець, шляховий робітник І. М. Проскурня. У жовтні 1965 року колектив станції Божедарівка зайняв перше місце у змаганні серед інших проміжних станцій, виконавши плани навантаження та розвантаження, знизивши простої вагонів. Станції було вручено перехідний Червоний прапор відділення залізниці та райспоживспілки залізничників. За високі показники в змаганні ювілейного року колективу станцій присуджено перехідний Червоний прапор Криворізького відділення залізниці.

Протягом 1959—1967 рр. технічно переоснащено і поповнено новими машинами маслозавод, олійницю й інші підприємства. Так, для найбільшої організації — міжколгоспбуду — протягом 1959—1965 рр. придбано 8 бетономішалок, автокран, шахтний підйомник, 4 транспортери, 2 пилорами тощо. Рік у рік зростає обсяг робіт міжколгоспбуду.

Великі успіхи в розвитку Щорська за останні роки є результатом натхненної праці трудящих, керованих партійними організаціями, яких у селищі 15. Усі вони активно проводять організаторську та масово-політичну роботу серед населення. За ініціативою комуністів елеватора та міжколгоспбуду серед трудівників Щорська розгорнулося змагання за гідну зустріч 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної

[1] Криничанський райдержархів, ф. 204, оп. 1, спр. 1, арк. 9.

революції. Працівники підприємств та організацій селища достроково виконали план ювілейного 1967 року.

Багато уваги приділяє селищна Рада благоустрою та побутовому будівництву. Протягом 1959—1965 рр. заасфальтовано 3260 кв. метрів тротуарів, проведено водопровід, посаджено парки і сквери ім. Олега Кошового, Перемоги, Юрія Гагаріна, а також піонерський парк площею 15,3 га. Селище прикрашається багатоповерховими будинками. До послуг жителів відкрилися радіотрансляційна станція, лазня, швейна майстерня, їдальні. Нові чотири магазини задовольняють потреби жителів у промислових та продовольчих товарах.

Піклування місцевих партійних і радянських органів про здоров'я трудящих виявляється і в розширенні мережі лікувальних установ, забезпеченні їх кваліфікованими кадрами. У селищі діє районна лікарня на 75 лікарняних ліжок, у якій працює 19 спеціалістів з вищою освітою та 56 з середньою. Багато сил і енергії віддають справі збереження здоров'я дітей депутат Криничанської районної Ради лікар С. М. Бревдо, депутат селищної Ради лікар-хірург Д. І. Шматок та інші.

Широкі дороги в життя відкриваються перед юними мешканцями. В селищі середня та восьмирічна школи, а також дитячий комбінат на 100 місць. Значних успіхів у навчально-виховній роботі добилися вчителі Г. Г. Дорогобід, П. І. Дяченко, Є. І. Старжик і багато інших. Понад 20 обдарованих дітей розвивають свої здібності в дитячій музичній школі, де навчаються гри на фортепіано та баяні. 1963 року в Щорську відкрилося професійне училище, яке щороку випускає 300 трактористів, комбайнерів та інших спеціалістів для колгоспів і радгоспів. У селищі працює понад 100 чол. з вищою освітою та 200 з середньою.

При селищному Будинку культури працює відомий в районі й області чоловічий вокальний ансамбль, який має в своєму репертуарі близько 50 класичних, народних і сучасних творів. На гастролі до Щорська приїжджали творчі колективи артистів з Ленінграда, Волгограда, Мінська, Севастополя, Дніпропетровська. У 1959 році тут відкрито літній театр.

До послуг мешканців Щорська 2 бібліотеки, фонди яких рік у рік збільшуються, зростає кількість читачів. На 1967 рік трудящі передплатили 1050 прим. журналів і 1828 газет.

Справжнім виразником інтересів трудящих є Щорська селищна Рада. З 70 її депутатів 30 членів КПРС, 42 робітники і 28 службовців, у т. ч. 29 жінок. При Раді створено і працюють 8 комісій: культурно-освітня, охорони здоров'я, шляхового будівництва і благоустрою, побутового обслуговування та інші. Залучення до їх роботи на громадських засадах широких мас трудящих сприяє більш кваліфікованому вирішенню господарських та культурно-побутових питань.

Радою розроблено п'ятирічний перспективний план, за яким передбачається дальший розвиток усіх підприємств селища, колгоспного господарства. Значно збільшиться виробництво комбікормів, млин щодоби даватиме 24 тонни борошна, олійниця — 4,5 тонни олії. Місячну продуктивність насіннєочищувальної станції буде доведено до 2,4 тис. тонн зерна. Завдяки дальшій механізації праці зростуть виробничі потужності елеватора, маслозаводу, заводу продтоварів. Заплановано також значне поліпшення благоустрою селища, побуту та культурного життя трудящих.

Всі ці заходи сприятимуть дальшому розквіту соціалістичного Щорська.

І. Т. ДОВЖЕНКО, Г. І. СІЛЬВЕСТРОВ, Д. С. ШЕЛЕСТ.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КРИНИЧАНСЬКОГО РАЙОНУ

АДА́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Базавлука, за 30 км на південний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Божедарівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дружба, Зелена Долина, Кам'янчани, Мирне, Первозванівка, Петропілля, Сухий Хутір, Тернуватка, Улянівка, Червона Українка, Червоний Став. Населення — 1940 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Россия», який має 6370 га орної землі. Вирощуються зернові культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства артілі — млин, олійниця. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 13 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР.

В Адамівці є середня і восьмирічна школи, Будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки. Працює літній кінотеатр. Функціонує дільнична лікарня на 100 ліжок.

Заснування села відноситься до 1793 року.

БО́ЛТИШКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км на південний захід від районного центру і за 19 км від залізничної станції Божедарівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Високе, Калинівка, Малософіївка, Олександрівка, Тарасівка. Населення — 836 чоловік.

Колгосп ім. Ватутіна, центральна садиба якого розміщена у селі Болтишці, має 5259 га орної землі. Провідні галузі господарства — землеробство та м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте вівчарство. 75 передовиків сільського господарства відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня школа, Будинок культури на 400 місць, бібліотека. Біля Будинку культури встановлено пам'ятник генералу армії М. Ф. Ватутіну.

Болтишка заснована у першій половині XIX століття. Одним із організаторів Радянської влади на селі був матрос-балтієць більшовик В. М. Ражда. В 1920 році організовано КНС, головою якого обрали Ф. М. Науменка, що загинув пізніше від куркульської кулі.

ГА́ННО-ЗАЧА́ТІВКА (до 1922 року — Кинь-Грусть) — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на південний схід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Баглій Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Володимирівка, Грушівка, Єгорівка, Новоукраїнка, Оленівка, Червоний Промінь. Населення — 2140 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, який має 4388 га орної землі. Виробничий напрям артілі — вирощування зернових культур. Розвинуте молочне тваринництво. Поблизу села споруджено греблю, завдяки якій утворилося Сурське водоймище площею 350 га, де розводять рибу. 20 передовиків колгоспу відзначені урядовими нагородами.

У Ганно-Зачатівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час першої російської революції в 1905 році тут відбулися селянські заворушення. Повсталі селяни захопили поміщицькі землі і почали їх поділ. Організаторами виступу були О. К. Богатир, Ф. К. Чижов, Я. К. Чижов, Я. Л. Чередниченко, М. М. Мироненко. Царські війська придушили повстання, а ватажків заарештували і кинули до в'язниці.

Вихованцем Ганно-Зачатівської школи є Герой Радянського Союзу І. І. Богатир.

ГУЛЯЙПО́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване по обох берегах річки Базавлука, за 45 км на південний захід від районного центру і за 48 км від залізничної станції Милорадівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Березине, Благодатне, Бузулуки, Жовтневе, Зельбахівка, Леніна, Первомайське, Смоленка, Удачне. Населення — 1257 чоловік.

Центральні садиби колгоспу ім. Карла Маркса та птахофабрики «Українська» міститься у Гуляйполі, обидва господарства мають 11 800 га орної землі. Основний напрям — виробництво зерна і продуктів тваринництва. За високі досягнення у сільськогосподарському виробництві 40 передовиків колгоспу ім. Карла Маркса та птахофабрики «Українська» нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня. Працюють їдальня, майстерня побутового обслуговування.

Меморіальна дошка, встановлена на місці розстрілу австро-німецькими окупантами активістів села Гуляйполя. 1966 р.

Гуляйполе засноване у 1781 році. Місцеві селяни в 1817 році виступили проти непосильного кріпосного гніту. Вони відмовилися від виконання будь-яких повинностей. Виступ набрав такого розмаху, що уряд послав сюди солдатів, приїхав катеринославський віце-губернатор. Селянський бунт був жорстоко придушений.

У 1918 році проти австро-німецьких окупантів та петлюрівських банд боровся загін червоних партизанів під командуванням уродженця Гуляйполя Й. О. Костянтинова («Циганка»). Загинув в одному з боїв поблизу рідного села. В 1920 році в селі створено КНС, а наступного року — партійний осередок, до якого входили М. Йодко, Г. Борець, М. Ремньов, П. Гуташ.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1930 року — Ділянка-105) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Божедарівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Адамівське, Божедарівка, Теплівка. Населення — 284 чоловіка.

Колгосп «Родина», центральна садиба якого розміщена у Жовтневому, має 3722 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Артіль є однією з передових у районі по виробництву сільськогосподарської продукції. В 1967 році тут зібрали по 28,2 цнт зернових з га, виробили по 343 цнт молока, 46 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь.

У селі — початкова школа, Будинок культури.

Засноване село у 1928 році. Незабаром сюди переселилася частина жителів с. Новостародуба Петрівського району Кіровоградської області.

КАТЕРИНО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Саксагані, за 30 км на захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Божедарівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бикове, Василівка, Водяне, Зоря, Нова Праця, Новогурівка, Павлівка, Привілля, Шевченка. Населення — 459 чоловік.

Збирання врожаю у колгоспі «Аврора». Катеринопіль.

На території Катеринопіля розташована центральна садиба колгоспу «Аврора» — одного з найбільших господарств Криничанського району. Артіль має 8 тис. га орної землі. Основний виробничий напрям її — вирощування зернових культур; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна і три початкові школи, Будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки.

Катеринопіль заснований у першій половині XIX століття. Перша згадка про нього в історичних документах відноситься до 1830 року.

КУДА́ШІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 56 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція на лінії Дніпропетровськ — Довгинцеве. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Благословенна, Катеринівка, Ковалівка, Новожитлівка, Новопетрівка, Ольгівка, Поляна. Населення — 1131 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Путь Ильича» міститься у Кудашівці. Це багатогалузеве господарство, виробничий напрям якого — виробництво зерна та молока. Артіль має 3828 га орної землі. Рік у рік тут добиваються високих урожаїв зернових (в середньому по 25—28 цнт з га). За успіхи у виробництві 12 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями.

У селі — восьмирічна школа, школа робітничої молоді, 3 бібліотеки, Будинок культури на 350 місць. Є відділення «Сільгосптехніка», хлібоприймальний пункт, молочно-приймальний пункт, сільське споживче товариство. Тут працюють млин, олійниця, 2 їдальні.

Село засноване у 1914 році.

МАЛОМИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Єлізарове Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Гнатівка, Діброва, Новокалинівка, Шмакове. Населення — 831 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 4641 га орної землі. Артіль — молочно-зернового напряму.

Серед передовиків виробництва 48 чоловік відзначено урядовими нагородами, в їх числі — Герой Соціалістичної Праці комбайнер Д. С. Биченко.

У Маломихайлівці — середня школа, бібліотека, клуб на 350 місць. Працює побутова майстерня.

НОВОСЕ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Воскобойня Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Барвінок, Батьківка, Вишневе, Зелений Кут, Іллінка, Рогівське, Степанівка. Населення — 665 чоловік.

На території Новоселівки розміщена друга комплексна бригада колгоспу ім. Леніна, яка має 1213 га орної землі. Бригада вирощує зернові культури (головним чином, озиму пшеницю).

У селі — восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека. Відкрито майстерню побутового обслуговування.

Заснована Новоселівка в 1870 році переселенцями з с. Романкового (нині входить у межі м. Дніпродзержинська).

ПОКРО́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км на південний захід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Кудашівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Весела Долина, Грузинівка, Зелений Яр, Кіровка, Милорадівка, Новомилорадівка, Сорокопанівка, Червоний Орлик. Населення — 792 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу «Жовтнева перемога» розташована у Покровці. Артіль має 4 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво, садівництво. За успіхи у сільськогосподарському виробництві 19 передовиків нагороджені орденами і медалями.

У селі — середня школа, бібліотека. Працює їдальня. Прокладено водопровід.

Покровка згадується в історичних джерелах середини XIX століття.

ПРЕОБРАЖЕ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Божедарівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вітрівка, Гранітне, Затишне, Кімовка, Котовка, Лозуватка, Лугове, Михайлівка, Настопіль, Чапаєвка, Червона Балка, Червоне. Населення — 461 чоловік.

Колгосп «Рассвет», центральна садиба якого розташована у Преображенці, має 3830 га орної землі. Основний напрям у господарстві — виробництво зерна, молока, м'яса.

У селі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є комбінат побутового обслуговування.

Преображенка заснована в 1924 році переселенцями з села Мишуриного Рогу Верхньодніпровського району.

Бригадир тракторної бригади, депутат Верховної Ради УРСР, Герой Соціалістичної Праці Т. А. Шевченко. Семенівка.

У роки Великої Вітчизняної війни уродженець села Преображенки льотчик Радянської Армії С. Л. Левчук за мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Верхівцеве Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Весела Роща, Котлярівка, Любимівка, Любомирівка, Підгірне, Червоний Прапор, Шульгівка. Населення — 1186 чоловік.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму» — багатогалузевого господарства, що спеціалізується на виробництві зерна, молока та м'яса. Кількість орної землі становить 6 тис. га. З допоміжних підприємств є млин та олійниця. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва нагороджено 12 передовиків артілі. Бригадир тракторної бригади Т. А. Шевченко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Кукурудза, посіяна за його пропозицією широкорядним способом на площі 110 га, при несприятливих умовах літа 1964 року дала по 38 цнт з га, її стебла досягали двох метрів заввишки. На базі цієї бригади створено обласну школу поширення передового досвіду.

У селі — середня і дві початкові школи, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня.

Перша згадка про Семенівку в історичних документах відноситься до 1691 року. Партійний осередок створено тут у 1921 році, очолював його в той час Х. С. Голян. В тому ж році організувався КНС, головою якого обрали Г. Тимченка.

Жителю Семенівки А. Л. Зозулі за форсування Дніпра в роки Великої Вітчизняної війни присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У Семенівці зберігається пам'ятник архітектури — кам'яна церква, збудована на початку XIX століття.

ЧЕРВОНОІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Верхівцеве. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Козодуб та Коробчине. Населення — 1342 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу «Україна» розташована у Червоноіванівці. Артіль має 3400 га орної землі. Тут вирощуються зернові культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Розвинуте також садівництво. 12 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі — восьмирічна школа, школа сільської молоді, два клуби, бібліотека. Працює комбінат побутового обслуговування. Проведено водопровід.

В історичних документах с. Червоноіванівка вперше згадується у 1830 році.

МАГДАЛИНІВСЬКИЙ РАЙОН

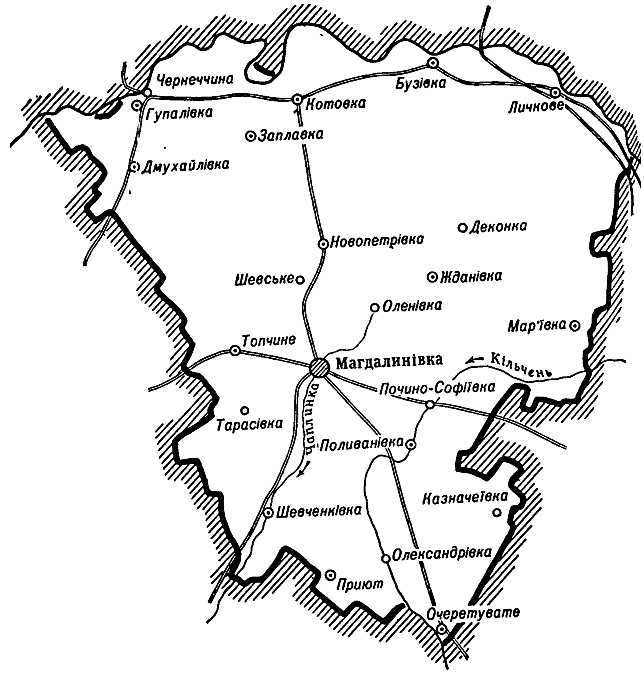

МАГДАЛИ́НІВКА

Магдалинівка — селище міського типу, центр однойменного району. Розташована на річці Чаплинці, за 78 км на північний захід від Дніпропетровська та за 35 км від найближчої залізничної станції Губиниха. На такій же відстані від селища проходить і автомобільний шлях Москва—Сімферополь, до якого веде асфальтоване шосе. Населення — 6,2 тис. чоловік. Магдалинівській селищній Раді підпорядковані села Оленівка та Радянське.

Початок заснування Магдалинівки поклали наприкінці XVIII століття 4 родини переселенців з Полтавщини, які оселилися в степу на березі річки Чаплинки. В документах цей населений пункт вперше було згадано в зв'язку з розмежуванням земель у 1783 році.

У 1790 році землі понад річкою Чаплинкою разом з поселенцями Катерина II подарувала дочці полтавського поміщика Магденка[1], село дістало назву Магдалинівки, а селяни стали кріпаками нової поміщиці[2]. За переписом 1857—1859 рр. в Магдалинівці налічувалось 85 дворів з 655 жителями. Поміщику належали також гуральня та 2 цегельних заводи, на яких від зорі до зорі працювали кріпаки[3].

Реформа 1861 року, звільнивши селян від кріпосної залежності, майже не поліпшила їх економічного становища. Власник села Магденко не виконав «Місцевого положення про земельний устрій», згідно з яким селяни повинні одержати по 4 десятини на ревізьку душу. При складанні уставної грамоти він примусив їх «добровільно» погодитись на дводесятинні наділи. З 697 жителів села ці земельні наділи дістали лише 240 душ чоловічої статі. До переходу на викуп селяни повинні були внести поміщикові оброк по 5 крб. 66 $^3/_4$ коп. з кожного подушного наділу, всього 1360 крб. В 1863 році вони перейшли на викуп, розмір якого становив 18 133 крб.

---

[1] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 23, арк. 95.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1281, оп. 5, спр. 70, арк. 114.
[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, стор. 475.

33 коп.[1]. Малоземелля і тягар викупних платежів змушували їх йти в найми до поміщиків і сільських багатіїв.

У 1898 році в Магдалинівці — адміністративному центрі волості — налічувалося 148 дворів з 728 жителями[2]. В зв'язку з швидким розвитком капіталістичних відносин у сільському господарстві дедалі поглиблювалась класова диференціація селянства. Зростала кількість малоземельних та безземельних господарств, багатіли куркулі.

Тяжкі умови життя і розгортання робітничого руху в країні сприяли пробудженню класової свідомості трудящих мас села, які піднімалися на боротьбу проти існуючого ладу. В 1905 році революційний рух захопив і Магдалинівку. В одному з донесень від 23 листопада 1905 року новомосковський справник доповідав катеринославському губернатору, що селяни Магдалинівки збираються на сходки, на яких загрожують знищити поміщицький маєток[3]. 30 серпня 1906 року жандармами було виявлено в селі прокламації Катеринославського комітету РСДРП з закликом до боротьби проти буржуазно-поміщицького ладу[4].

З наступом політичної реакції після поразки першої російської революції становище селян Магдалинівки значно погіршилося. Столипінська аграрна реформа ще більше посилила класове розшарування села. 20 куркульських господарств, які виділилися з общини на хутори, зосередили в своїх руках по 40 і більше десятин землі. Вони скуповували також за безцінь земельні наділи бідноти, яка не мала худоби, реманенту і коштів, і тому не могла їх обробити. Крім того, куркулям належали паровий млин, більш як 10 вітряків, 3 кузні, 2 крамниці. Розорені селяни йшли у найми до сільських багатіїв або на заробітки в інші міста. Тільки за літо 1911 року Магдалинівський лікарсько-продовольчий пункт зареєстрував 816 чоловік, які наймалися в поміщицькі економії та куркульські господарства[5]. Це були жителі Магдалинівки та інших сіл волості. Поміщики і куркулі жорстоко визискували селян-бідняків. Заробіток чоловіків не перевищував 50 коп., а жінок, які працювали нарівні з чоловіками,— 30 коп. Робочий день тривав 16 годин на добу.

В червні 1913 року селяни Катеринославщини, серед них 38 з Магдалинівки, надіслали депутатові

Хата в Магдалинівці. Кінець XVIII ст.

Ярмарок у Магдалинівці. 1892 р.

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 501, арк. 3—4.

[2] Список населенных мест Новомосковского уезда. Екатеринослав, 1902, стор. 7.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 447, арк. 88.

[4] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 1452, арк. 102.

[5] «Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губ.», 1912, № 3—4, стор. 301.

IV Державної думи більшовику Г. І. Петровському колективного листа-скаргу, в якому просили захистити їх інтереси[1].

Переважна більшість магдалинівців була неписьменною. У церковнопарафіальній та земській початковій школах навчалося лише по 30—40 учнів, здебільшого діти заможних селян [2].

В 1915 році до Магдалинівки приїхав більшовик С. М. Мелентьєв, який влаштувався працювати на паровий млин. Невдовзі він згуртував навколо себе революційно настроєних селян: Я. М. Литовченка, Я. І. Мироненка, Д. П. Машталіра, Г. Г. Яльченка, Ф. Ф. Пшичка, А. Л. Нащоку, О. А. Грома, А. П. Зозулю, Е. М. Ситника, І. Я. Тесленка та інших. На нелегальних зборах групи Мелентьєв проводив бесіди, в яких роз'яснював реакційну суть політики царизму і викривав антинародний характер імперіалістичної війни, закликав селян до боротьби з самодержавством [3].

Коли в село надійшла звістка про повалення самодержавства, тут відбулися мітинги і збори під лозунгами: «Геть війну!», «Землю — селянам!».

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції магдалинівці довідались у середині листопада 1917 року. Наприкінці місяця на зборах уповноважених від трудящих Магдалинівки та інших сіл волості обрали волосний ревком, до складу якого ввійшли Я. М. Литовченко (голова), Г. Г. Яльченко, Д. П. Машталір, І. Я. Мироненко, Ф. Ф. Пшичко, А. Л. Нащока, О. А. Гром, А. П. Зозуля, Е. М. Ситник, І. Я. Тесленко, Т. Т. Парасич, П. Х. Сирота, С. П. Крячун та інші. При волревкомі було створено відділи: продовольчий, земельний, народної освіти, які приступили до проведення в життя декретів Радянської влади. Земельний відділ конфіскував землю поміщика Магденка і розподілив її серед селян. Продовольчий відділ організував постачання продовольчими товарами загонів Червоної гвардії та сімей червоногвардійців, забезпечив посівним матеріалом найбідніших селян.

У квітні 1918 року в Магдалинівку ввійшов загін німецьких окупантів. З його допомогою місцеві багатії жорстоко розправилися з тими, хто підтримував владу Рад і розподіляв поміщицькі й куркульські землі та майно. Озвірілі куркулі закатували 7 селян-бідняків, розстріляли Д. П. Машталіра, який очолював волревком з березня 1918 року, і його брата І. П. Машталіра, а садибу їхню спалили [4].

Після вигнання окупаційних військ, а потім і петлюрівців, у грудні 1918 року в селі було відновлено Радянську владу. Але розгортання мирної праці магдалинівців було зірвано влітку 1919 року наступом денікінців. Від рук білогвардійців та місцевих куркулів загинули Н. І. Довгополий, М. І. Сидоренко, П. П. Сидоренко та інші селяни-бідняки, що підтримували Радянську владу. 27 грудня 1919 року частини Червоної Армії очистили Магдалинівку від денікінців. З допомогою політвідділу 45-ї дивізії в селі було створено тимчасовий волосний революційний комітет на чолі з селянином-бідняком М. С. Нероденком. До його складу ввійшли також А. Л. Нащока і Г. І. Башмаков. Наприкінці січня 1920 року відбулися вибори до Магдалинівської волосної Ради, головою якої обрали селянина С. А. Логвинова, членами — селян В. Й. Урізка та А. П. Зозулю [5]. Земельний відділ виконкому провів облік колишніх поміщицьких земель і майна білогвардійців, що втекли, а також лишків землі у куркулів.

Велику роль у зміцненні Радянської влади на селі відігравав комітет незаможних селян, організований у жовтні 1920 року, який об'єднував 70 чоловік. Очолював його комуніст А. Л. Нащока. Долаючи опір куркульства, комнезам восени 1920 року провів перерозподіл землі між селянами, дбав про виконання продроз-

---

[1] Газ. «Южная заря», 3 липня 1913 р.

[2] Списки учебных заведений Екатеринославской губернии. 1912—1913 учебный год. Екатеринослав, 1913, стор. 98.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 23, арк. 1—4.

[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 4, спр. 18, арк. 8.

[5] Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 151, арк. 25, 26.

Свино-відгодівельний пункт колгоспу «За мир». 1965 р

верстки, а потім продподатку, організував загін самоохорони на чолі з Я. М. Литовченком. Цей загін брав участь у розгромі місцевих куркульських банд.

Всією роботою по відбудові господарства Магдалинівки керував партійний осередок на чолі з І. І. Ємцем. До його складу входили 12 чоловік, зокрема А. Л. Нащока, К. О. Мущій, П. Ф. Гром[1]. Партосередок проводив велику масово-політичну роботу серед селян по пропаганді ленінського кооперативного плану. Активними помічниками комуністів були комсомольці. В 1923 році на селі виникли сільськогосподарська кредитна кооперація та сільське споживче товариство, в 1924 році організувалася перша комуна «Нива трудова»[2]. Вони відіграли важливу роль у залученні трудового селянства Магдалинівки до колективного господарювання. Велику увагу кооперуванню селянства приділяли Магдалинівський райком партії на чолі з Дмитрієвим (з вересня 1925 року Магдалинівка стала районним центром), районний комітет комсомолу (секретар Стадниченко) та виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих.

В 1927—1928 рр. в селі були створені товариства спільного обробітку землі — «Червона нива» і «Промінь», які в 1929 році об'єдналися в колгосп «Червоний прапор». Головою артілі селяни обрали Д. Д. Машталіра. Першими вступили до колгоспу комуністи. Вони згуртували навколо себе бідноту, нещадно викривали підступні наміри куркулів. Багато зробили для організації і зміцнення першої сільськогосподарської артілі виконком сільської Ради (голова І. О. Носенко) та її депутати В. М. Ситник, Д. А. Зозуля, П. З. Шмалько й інші. У січні 1930 року до складу колгоспу з 269 одноосібних господарств входило 259.

Створення в 1932 році Поливанівської машинно-тракторної станції, яка обслуговувала артіль «Червоний прапор», сприяло широкому впровадженню техніки в колгоспне виробництво. Вже в 1932 році колгосп набагато розширив посівні площі, зміцнив громадське тваринництво. Створювались бригади з постійним складом колгоспників, до керівництва якими залучались досвідчені кадри.

В 1936 році колгосп одержав від держави акт на вічне користування землею. За ним було закріплено 1366 га землі, в т. ч. орної — 1146 га, сіножатей — 60 га. Рік у рік колгосп зміцнював свою економічну базу. Якщо в 1934 році грошові прибутки артілі становили 158 тис. крб., то в 1939 році вони дорівнювали 315 тис. крб. На трудодень в 1939 році колгоспники одержали по 3 крб. 25 коп. грішми.

В 1937—1939 рр. колгосп «Червоний прапор» зібрав по 13,5 цнт соняшнику з кожного га посіву і по 17,5 цнт ячменю. Значних успіхів було досягнуто і в галузі тваринництва. Колгосп мав ферму великої рогатої худоби, вівце- і свиноферму. По 17 поросят від свиноматки — таким був середньорічний приріст на свинофермі артілі. За високі показники, досягнуті в галузі рільництва та тваринництва в 1939—1940 рр., колгосп «Червоний прапор» був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

З промислових підприємств у селі працювали невеликий шкіряний завод, олійниця, крупорушка та цегельня.

За роки Радянської влади значно поліпшився добробут магдалинівців. З 1932 року медичне обслуговування населення забезпечувала районна лікарня з амбулато-

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 151, арк. 25, 26.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф.257, оп. 1, спр. 186, ч. 2, арк. 430, 451.

рією. Крім того, в селі відкрили жіночу та дитячу консультацію, будинок санітарної культури, дитячі ясла. З 1925 року в Магдалинівці працювала семирічна школа, з 1936 — середня школа. Навчанням було охоплено всіх дітей шкільного віку. Ще в 1925 році на селі почав діяти клуб, де влаштовувались масові вечори з концертами та виставами, працювали духовий оркестр, гуртки художньої самодіяльності. При клубі була бібліотека.

Всією господарською і культурною роботою в селах району керував районний комітет партії, секретарем якого з 1936 по 1938 рік був Л. Р. Корнієць, пізніше Голова Державного комітету заготівель Ради Міністрів СРСР, міністр СРСР.

З перших днів Великої Вітчизняної війни сотні жителів Магдалинівки пішли до лав Червоної Армії. Партійні та радянські органи організували евакуацію в тил сільськогосподарської техніки, колгоспної худоби, зерна. На Схід виїхала частина жителів села. З наближенням фронту для боротьби з ворожими десантниками тут був створений винищувальний загін. Після окупації Магдалинівки німецько-фашистськими військами (26 вересня 1941 року)[1] його реорганізували на партизанський загін, який налічував 40 бійців. Фашистам вдалося натрапити на слід партизанів. Гестапо схопило комісара загону М. Н. Олефіренка — колишнього секретаря Магдалинівського райкому партії, Д. М. Гринька — колишнього секретаря райкому комсомолу. Частина патріотів, яка уникла арешту, створила новий загін під командуванням В. М. Ситника. До складу його входило 15 жителів села, серед них О. Н. Громак, М. Г. Сова, К. Г. Прокопенко та інші. Загін завдав відчутних ударів фашистським окупантам. Партизани обстрілювали німецькі автоколони, знищували гітлерівців, допомагали молоді уникнути відправки до фашистської Німеччини [2].

Відступаючи, фашистські загарбники зруйнували багато житлових будинків колгоспників, магазини, Будинок культури, приміщення середньої школи, установ райцентру, вирубили шкільний парк. Загальна сума збитків, завданих окупантами колгоспу «Червоний прапор», перевищувала 1 млн. крб. Фашисти розстріляли 108 чоловік, 128 жителів села відправили на каторгу до Німеччини[3].

23 вересня 1943 року частини 46-ї і 57-ї армій вигнали фашистів з Магдалинівки [4].

Жителі села виявили відвагу та героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу у ворога. Близько 300 магдалинівців нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

З перших днів після визволення Магдалинівки розгорнули свою роботу райком партії на чолі з П. Є. Башкатовим, райвиконком (голова М. П. Удовиченко) та райком комсомолу (секретар Г. Ф. Добрицький). Під їх керівництвом магдалинівці спрямували всі свої зусилля на відбудову зруйнованого війною господарства. Величезну допомогу жителям села подала держава. Тільки на відбудову житла в Магдалинівці в 1943—1949 рр. було виділено 320 тис. крб. кредиту, 1460 куб. метрів будівельного лісу та інші матеріали[5]. На піклування партії і уряду магдалинівці відповідали сумлінною працею: для потреб фронту було організовано червоні валки хліба, населення відправляло бійцям теплі речі, подарунки, збирало кошти у фонд перемоги над фашизмом.

Першу сівбу на визволеній землі колгосп «Червоний партизан» проводив без тракторів, в основному кіньми та коровами. Частину посівної площі було скопано лопатами. Працювали всі — і старі, і малі. Основний тягар ліг на плечі жінок. Сівбу проводили в стислі строки. В умовах тяжкого неврожайного 1946 року, а також в першій половині 1947 року колгосп під керівництвом партійної організації домігся

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 87, арк. 99.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 279, арк. 1—3.
[3] Там же.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 87, арк. 199.
[5] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 23, арк. 7.

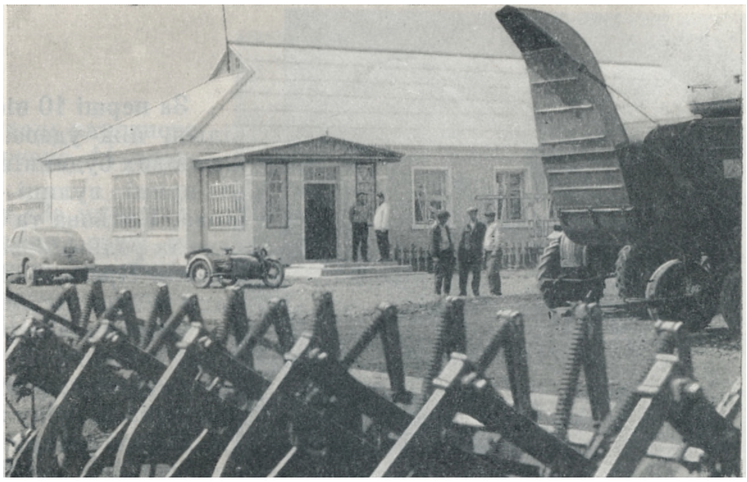

Будинок механізаторів комплексної бригади № 2 колгоспу «За мир». 1965 р.

освоєння 87,7 проц. довоєнних посівних площ. Було піднято 386 га чистих парів. Відновили роботу лікарні, школи, культурно-освітні установи.

Великого значення райком партії надавав масово-політичній роботі серед населення. У Магдалинівці працювала районна вечірня партійна школа, в МТС, радгоспі і колгоспі — 10 політшкіл і 7 політичних гуртків. Серед колгоспників проводили роботу 576 агітаторів[1]. На засіданнях бюро райкому партії РК ЛКСМУ звітував про хід виховної роботи серед позаспілкової молоді, про участь комсомольців в народногосподарській роботі.

За роки першої післявоєнної п'ятирічки колгосп «Червоний прапор» майже повністю досяг довоєнного рівня виробництва сільськогосподарської продукції. З кожного га посіву колгоспники збирали по 18,4 цнт озимої пшениці. Надій молока від фуражної корови становив 1265 кілограмів.

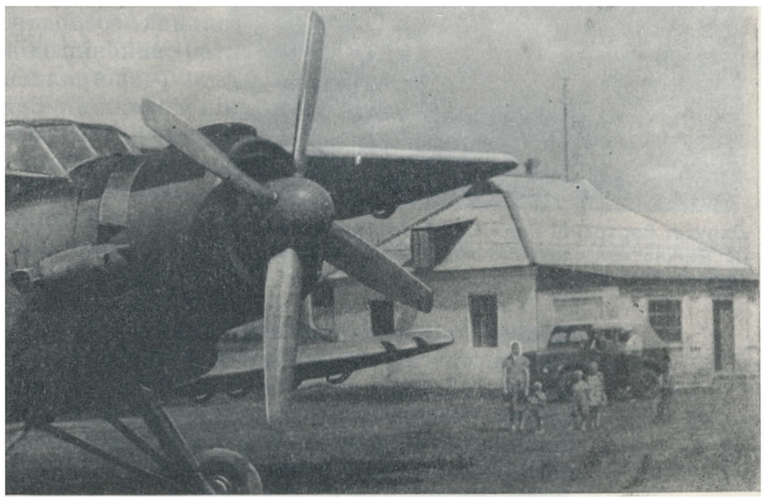

Між Магдалинівкою та іншими населеними пунктами області курсують пасажирські літаки. 1965 р.

В 1956 році в результаті об'єднання колгоспів «12-річчя Жовтня», «Червоний прапор», «Промінь», «За п'ятирічку» в селі було створено велику сільськогосподарську артіль «За мир», яка мала 7570 га земельних угідь, у т. ч. 6908 га орної землі. Укрупнення колгоспів дало змогу краще використовувати сільськогосподарську техніку. Нове багатогалузеве господарство, зміцнене кваліфікованими кадрами, швидко зростало, розвивалось і незабаром зайняло провідне місце в районі за виробництвом сільськогосподарських продуктів. Під посіви зернових культур було відведено 4235 га (тобто 63 проц. усієї орної землі), зокрема під озиму пшеницю — 2280 га (43 проц.), кукурудзу — 900 га, ячмінь — 500 га. Середній урожай озимини в цьому ж році становив 18—20 цнт з га, кукурудзи — 24 цнт, ячменю — 25 цнт. За високі показники у виробництві молока і м'яса в 1956 році орденом Леніна було нагороджено голову артілі Ф. О. Дудку, а також доярку Г. А. Дудар, що надоїла по 4100 кг молока від кожної закріпленої за нею корови, вівчаря Л. І. Моню, який одержав по 156 ягнят від кожних 100 вівцематок. Доярок А. Ф. Нестерук, Г. А. Міщук, К. О. Фурманчук, які надоїли по 3900 кг молока від кожної з корів своєї групи, нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

З промислових підприємств на селі працювали маслозавод, механізований млин, холодильник, продовольчий комбінат. В 1958 році стала до ладу електропідстанція.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 5, спр. 1062, арк. 23—25.

Депутат Верховної Ради СРСР, голова ордена Леніна колгоспу «За мир» Ф. О. Дудко (зліва). 1967 р.

За перші 10 післявоєнних років Магдалинівка зросла більш, ніж удвоє. Трудящі побудували близько тисячі житлових будинків. У селі з'явилися нові, добре вимощені прямі вулиці — Комсомольська, ім. Островського, Нова, Польова та інші. Село було повністю електрифіковане та радіофіковане. 10 травня 1958 року Магдалинівку Указом Президії Верховної Ради УРСР віднесено до розряду селищ міського типу.

За роки семирічки колгосп «За мир» перетворився на міцне високопродуктивне господарство, оснащене передовою технікою, з добре розвинутим громадським тваринництвом. Щороку зростали економічні показники артілі. На кінець семирічки на фермах колгоспу утримувалось близько 3 тис. голів худоби, у т. ч. більш як тисяча дійних корів. На свинофермі колгоспу налічувалося понад 7 тис. свиней. З розрахунку на кожні 100 га сільськогосподарських угідь тут було вироблено по 341 цнт молока, одержано по 89 цнт м'яса. В колгоспі споруджено 23 капітальних господарських приміщення, закінчено будівництво свиновідгодівельного пункту на 15 тис. голів. Набагато розширились посіви технічних культур. Зокрема, під соняшник було відведено 900 га оранки, під цукрові буряки — 210 га. Площа колгоспного саду збільшилась до 170 гектарів.

Натхненні рішеннями XXIII з'їзду партії, трудівники Магдалинівки приступили до виконання завдань нової п'ятирічки. В 1967 році артіль «За мир» добилась нових успіхів у виробництві продуктів сільського господарства. Завдяки застосуванню передової агротехніки та агрохімії колгосп виростив високий урожай зернових культур. В середньому з кожного га посіву було зібрано по 37 цнт зернових, валовий збір зерна становив 142,3 тис. цнт. Озимої пшениці колгосп зібрав по 40,5 цнт з кожного га посіву. Такого високого врожаю ще ніколи не збирали в селі. Колгоспники виростили найвищий у районі врожай цукрових буряків — по 432 цнт з кожного га, а бригади К. Баранника, І. Мазура, ланки М. Олексієнка, С. Банник, Л. Бабко зібрали по 451—475 цнт буряків. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь в 1967 році було вироблено по 387 цнт молока, по 104 цнт м'яса. Загальний прибуток колгоспу за 1967 рік становив 2,8 млн. карбованця.

Велике значення для зміцнення економіки господарства артілі мали механізація виробничих процесів, впровадження у виробництво досягнень науки і техніки. В листопаді 1967 року в колгоспі було 46 тракторів, тобто в 10 разів більше, ніж у ньому працювало від МТС у 1940 році. Порівняно з довоєнним часом кількість автомашин зросла з 4 до 24. Всі виробничі процеси в бригадах та на фермах колгоспу повністю було електрифіковано. В колгоспі працювало 120 спеціалістів та механізаторів сільського господарства, тоді як у довоєнний час кількість їх обчислювалася одиницями. Неподільні фонди артілі на початку 1967 року становили 2,5 млн. карбованців.

В колгоспі виросли кадри передовиків, справжніх маяків колгоспної праці, серед них тракторист П. М. Миколенко, якому в 1966 році за успіхи, досягнуті у вирощуванні високих врожаїв зерна, присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, ланкова С. Ф. Банник, нагороджена в 1966 році орденом Леніна, та інші. За досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва Президія Верховної Ради СРСР у травні 1967 року нагородила колгосп «За мир» орденом Леніна. 24 передовики артілі були відзначені орденами і медалями Союзу РСР. Золотими, срібними

і бронзовими медалями Виставки досягнень народного господарства СРСР в 1966 році нагороджено 14 знатних буряководів.

Трудівники ордена Леніна колгоспу «За мир» повністю виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 50-річчя Великого Жовтня. За високі виробничі показники 1967 року колгоспу було вручено Червоний Прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Старих більшовиків, які відзначились в боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади, Президія Верховної Ради СРСР нагородила орденами Радянського Союзу. Серед них орденом Червоного Прапора — П. Є. Башкатова і С. І. Косенка, орденом Червоної Зірки — Д. Д. Машталіра, орденом «Знак Пошани» — Х. І. Торяника.

Мотоциклісти на святі молоді. Магдалинівка, 1965 р.

В трудових успіхах колгоспників сільгоспартілі «За мир» велика заслуга партійної організації, яка налічує понад 70 комуністів. Її очолює зоотехнік, Герой Соціалістичної Праці, член Ревізійної комісії ЦК КП України Л. К. Ворона. Більшість комуністів працює безпосередньо у сфері сільськогосподарського виробництва. Під їх керівництвом у селищі розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих завдань. Змагаються трудівники артілі, бригада з бригадою, ферма з фермою. Колгосп змагається з сусідньою артіллю «Аврора» Магдалинівського району, а також з колгоспом ім. Щорса Новомосковського району. За підсумками соціалістичного змагання у 1967 році колгосп «За мир» було визнано переможцем по виробництву і продажу державі продукції рільництва. Він продовжував утримувати перехідний Червоний прапор обкому КП України та облвиконкому.

Партійний комітет проводить серед колгоспників велику організаторську та масово-політичну роботу. На фермах і бригадах створено червоні кутки, встановлено телевізори, радіоприймачі, працюють бібліотеки. Сюди надходять свіжі газети і журнали. В кожній бригаді організовано агітколективи. Вчителі середньої школи регулярно виступають перед колгоспниками з лекціями та бесідами. При кабінеті політичної освіти працює бібліотека, книжковий фонд якої становить 2,5 тис. томів. В колгоспі виходить багатотиражна газета «Шляхом перемог», орган парткому і правління артілі. Всі бригади радіофіковано, колгоспний радіовузол використовується для пропаганди соціалістичного змагання, поширення досвіду новаторів.

В колгоспі є Книга пошани, до якої занесені імена всіх передовиків виробництва. Переможцям змагання представники парткому урочисто вручають перехідні червоні вимпели, почесні грамоти. Біля будинків ветеранів колгоспного виробництва встановлено щити з написами: «Тут мешкає заслужений колгоспник». Частими стали в колгоспі вечори трудової слави, вечори вшанування передовиків, орденоносців та ветеранів виробництва.

За роки семирічки Магдалинівка перетворилась на справжнє містечко з великою кількістю багатоповерхових будинків. За 1959—65 рр. в селищі було збудовано чотири магазини, чайну, готель, відділення «Союздруку», Будинок одруження, бібліотеку з двома читальними залами, широкоекранний кінотеатр на 300 місць, музичну школу, ветеринарну аптеку, книжковий магазин. В 1966—1967 рр. колгоспники спорудили 40 нових просторих житлових будинків і справили новосілля. Крім того, тут збудовано п'ять 16-квартирних та шість 8-квартирних будинків і 4 гуртожитки колгоспних механізаторів, дитячий комбінат на 140 місць, триповерховий адміні-

стративний будинок. Завершено будівництво приміщень Палацу культури, Будинку піонерів і школярів, друкарні, олійниці, комплексу приміщень «Міжколгоспбуду», шляхово-експлуатаційного управління. За зразковий благоустрій селища виконком Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих та президія облпрофради нагородили Магдалинівську селищну Раду перехідним Червоним прапором. На загальних зборах трудящі одностайно вирішили боротися за селище комуністичного побуту.

Завдяки постійному піклуванню селищної Ради про благоустрій та культурний побут жителів селища на багатьох вулицях прокладено водопровід, значна кількість квартир робітників, службовців та колгоспників забезпечується балонами з газом. В центрі Магдалинівки заасфальтовано 3,5 тис. кв. метрів шляхів і тротуарів. Значні роботи проведено по озелененню селища. Лише в 1966 році висаджено 15 тис. фруктових і декоративних дерев та кущів. Дедалі більшу роль у культурному обслуговуванні трудящих відіграють радіо і телебачення. Якщо в 1936 році в Магдалинівці радіовузол обслуговував 102 радіоточки, то в 1966 році в усіх будинках були радіотрансляційні точки, трудящі селища мали більше 400 телевізорів.

Тут працює 14 магазинів, товарооборот яких в 1967 році становив понад 3 млн. крб. Значно збільшився продаж одягу, взуття, тканин, зростає попит на товари культурно-побутового призначення. Збудовано двоповерхове приміщення побутового комбінату.

Дальшого розвитку в післявоєнні роки набула в Магдалинівці система охорони здоров'я. В 1963—1966 рр. тут було споруджено ціле лікарняне містечко з стаціонаром на 100 ліжок, з поліклінікою, пологовим будинком, жіночою консультацією. Медичну допомогу хворим подають 13 лікарів. Зросла мережа дошкільних і дитячих закладів. В 1966 році в дитячому садку та яслах Магдалинівки виховувалося понад 200 хлопчиків і дівчаток.

У селищі працюють 1 середня і 2 восьмирічні школи, в яких навчаються 958 учнів. В 1963 році було відкрито школу-інтернат на 135 чоловік. При середній школі є майстерня по обробці дерева та металу, трактор і автомобіль, на яких учні опановують професію механізатора. Дітей навчають і виховують 46 кваліфікованих вчителів, серед них відмінники народної освіти О. П. Панченко, О. Ф. Кулакова, О. Л. Мазур, П. Я. Каясова, О. М. Бугай та інші. Селище має музичну школу по класу фортепіано, баяна, в якій навчається 50 дітей колгоспників, робітників і службовців.

За роки Радянської влади понад 300 жителів селища здобули вищу освіту. Серед них заслужений лікар УРСР Н. М. Лях, генерал-полковник авіації Г. С. Скряга та інші.

Велику роботу по підвищенню культурного рівня трудящих проводить Магдалинівський районний будинок культури, де організуються тематичні і циклові лекції, недільні читання, проводяться дні новаторів, вечори трудової слави. При Будинку культури створено 10 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 150 чоловік. Працюють духовий, струнний і естрадний оркестри. Драматичним гуртком протягом 40 років керує П. А. Зозуля. Ці колективи не раз завойовували перші місця на обласних оглядах і конкурсах, виступали по телебаченню. В їх репертуарі багато творів радянських композиторів, а також вітчизняна і зарубіжна класика.

В селищі працюють районна бібліотека для дорослих та районна бібліотека для дітей, книжковий фонд яких налічує близько 30 тис. томів.

Розквітає, хорошіє колгоспна Магдалинівка. Впевнено йдуть трудівники селища у свій завтрашній день, який несе їм ще краще, ще заможніше життя.

Д. Т. КУЛАКОВ, Б. Г. КУЛИКОВСЬКИЙ.

* * *

Магдалинівський район розташований у північній частині Дніпропетровської області. На сході межує з Новомосковським, на півдні — з Дніпропетровським, на заході — з Царичанським районами Дніпропетровської області, на півночі — з Новосанжарським і Машівським районами Полтавської, а на північному сході — з Зачепилівським районом Харківської областей. Площа району — 1560 кв. км. Населення — 52,4 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 46,1 тис. Густота населення — 33 чоловіка на 1 кв. км. Район утворено 27 вересня 1925 року. В районі 1 селищна і 14 сільських Рад, яким підпорядковані 64 населені пункти.

Територію району перетинає залізниця Харків—Дніпропетровськ. Асфальтоване шосе Магдалинівка — Губиниха зв'язує район з автострадою Москва—Сімферополь.

З природних багатств тут є родовища будівельного піску та глини, що використовуються у місцевому будівництві.

Основними напрямами господарства району є рільництво і тваринництво. В районі 22 колгоспи, радгосп, племінний завод «Поливанівка», плодорозсадник. Всього земельних угідь — 134,9 тис. га, в т. ч. орних земель — 112,3 тис. га (84 проц.), садів — 2,9 тис. га, пасовищ — 10,4 тис. га, сіножатей — 3,8 тис. га. Під зерновими культурами зайнято 59,1 тис. га, тобто 53 проц. посівних площ, у т. ч. під озимою пшеницею — 28 тис. га, під технічними культурами — 17 тис. га, решта площ відведена під кормові овочеві і баштанні культури.

У 1966 році в колгоспах і радгоспах району було зібрано найбільший в області врожай зернових — 1 млн. 715 тис. цнт, в середньому по 28,6 цнт з га. В 1967 році середня врожайність озимої пшениці становила 22 цнт з кожного га, кукурудзи на зерно — 25,4 центнера.

Тваринництво має м'ясо-молочний напрям. На 1 січня 1968 року в колгоспах і радгоспах району поголів'я великої рогатої худоби становило 59,5 тис. голів (в т. ч. корів — 19,6 тис.), свиней — 49,1 тис., овець — 21 тис. голів. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 305 цнт молока та по 58,2 цнт м'яса.

Значно зросла технічна оснащеність сільського господарства. Рівень механізації виробництва зерна досяг 100 проц., кукурудзи — 80 проц., соняшнику — 90 проц., цукрових буряків — 65 проц., підготовки кормів для худоби — 88 проц., доїння — 42 проц., водопостачання на фермах — 95 проц., стрижки овець — 100 проц. В колгоспах і радгоспах району працює 696 тракторів, 439 комбайнів (у т. ч. 200 зернових), 473 вантажні автомашини.

Уряд високо відзначив сумлінну працю хліборобів району. 6 з них присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 455 передовиків сільського господарства нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

В районі працюють 8 промислових підприємств, найбільшими з яких є маслозавод та комбінат продтоварів, елеватор, районне відділення «Сільгосптехніка» тощо. Валова продукція промислових підприємств у 1967 році становила 5,6 млн. крб., у т. ч. продукція маслозаводу — 3,9 тис. крб. (69,5 процента).

Рік у рік поліпшуються житлові умови трудівників району. Лише в 1967 році за рахунок держави споруджено 3 двоповерхові 16-квартирні будинки, трудящі на власні кошти збудували 320 нових житлових будинків.

Невпинно зростає добробут населення. В селах району працює 197 торговельних закладів. Їх товарооборот у 1967 році становив 18,6 млн. крб. Лише в 1967 році населенню було продано 206 холодильників, 600 пральних машин, 163 мотоцикли, 16 легкових автомашин, 22 піаніно та інші товари.

Медичну допомогу населенню подають районна лікарня на 110 місць та 10 дільничних лікарень на 300 місць, 38 медичних пунктів, дві амбулаторії, у яких працює 39 лікарів. 6 медичним працівникам присвоєно почесне звання «Відмінника охорони здоров'я», одному — заслуженого лікаря Української РСР.

У 12 середніх, 20 восьмирічних та 29 початкових школах району в 1967/68 навчальному році налічувалося 7,5 тис. учнів, працювало 735 учителів, у т. ч. 26 відмінників народної освіти. В районі — дві школи-інтернати і дві вечірні школи сільської та робітничої молоді.

Серед культурно-освітніх закладів — районний Будинок культури, 51 клуб, один широкоекранний кінотеатр та 42 кіноустановки, з них 13 широкоекранних. Тут працюють 255 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 3 тис. чоловік. Книжковий фонд 32 бібліотек становить 379 тис. книжок.

У 1968 році трудящі району передплатили 52 тис. примірників газет і журналів. Видаються районна газета «Шлях Леніна» та 5 багатотиражок.

Міцна дружба зв'язує трудівників Магдалинівського району з робітниками заводів Дніпропетровська і Дніпродзержинська, які шефствують над колгоспами.

Під час Великої Вітчизняної війни з жовтня 1942 по березень 1943 року на території району діяв партизанський загін, організований з ініціативи комсомольця села Дмухайлівки І. І. Демченка.

За героїзм, виявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, 3 уродженцям Магдалинівського району присвоєно звання Героя Радянського Союзу, орденами і медалями нагороджено близько 7 тис. чоловік.

КОТÓВКА

Котовка — село, центр сільської Ради, якій підпорядковане село Степанівка. Розташована на лівому березі річки Орелі за 25 км на північ від районного центру. До найближчої залізничної станції Бузівка — 20 км. Населення — 4381 чоловік.

Територія, де розміщена Котовка, як свідчать археологічні знахідки, була заселена здавна. Тут виявлено стоянку часів неоліту (V—IV тисячоліття до н. е.), розкопано кургани з похованнями періоду бронзи (III тисячоліття до н. е.). Кілька курганів доби бронзи (III-I тисячоліття до н. е.) розташовано також на території села Степанівки [1].

Виникнення сучасної Котовки пов'язують з ім'ям запорізького козака Василя Кота, який, за переказами, першим оселився на горбовині між озерами Плавами і Лебединкою [2]. Згодом сюди перебралися сімейні козаки із Запоріжжя та переселенці з Полтавщини [3].

Котовка вперше позначена на карті Запоріжжя 1770 року. До 1775 року вона була містечком Орільської паланки війська низового Запорізького[4]. В 1774 році тут налічувалось 74 двори [5]. На той час вже досить далеко зайшло майнове розшарування мешканців містечка. Були в Котовці багаті господарства, переважно козаків-зимівників, були і дуже бідні господарі, які не могли виконувати козацьку службу. Їх залічували до посполитих, які мусили вносити до військової казни певний грошовий внесок і відбувати різні повинності на користь запорізького війська. Серед посполитих теж не було рівності: частина з них мала своє тягло, а ін. були так звані «піші», «нищетні» або «дуже нищетні». За описом Орільської паланки від 7 січня 1771 року в містечку налічувалось тяглих 38 чол., а «нищетних» — 17.Окрему групу

---

[1] Д. И. Эварницкий. Раскопки курганов в бассейне рек Орели и Самары. — Журн. «Исторический вестник», 1891, т. 46, стор. 384.

[2] Д. И. Эварницкий. Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края. СПб., 1889, стор. 123.

[3] Д. И. Эварницкий. Запорожье в остатках старины и преданиях народа, ч. 1. СПб., 1888, стор. 98—99.

[4] А. А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, стор. 31, 32.

[5] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 344, 348.

посполитих становили підсусідки. Вони не мали власних дворів і жили в господарствах заможних хазяїв [1].

На початку 70-х рр. XVIII століття населення Котовки зростає за рахунок селян-втікачів із сусідніх Полтавщини та Слобожанщини. В 1771 році Гадяцька полкова канцелярія вела листування з Кошем з приводу втечі до слободи Котовки Орільської паланки козака Ф. Волощенка, який прибув сюди на 3-х возах з хлібом, майном, разом з двома робітниками. Вони пригнали до Котовки 36 волів і 2 коней.

В 1772 році в містечко переселилася значна група селян Гадяцького полку, які повстали проти поміщика Милорадовича і втекли на запорізькі землі[2].

Колгоспний парк у Котовці. 1965 р.

Після ліквідації Запорізької Січі Котовка стала власністю гвардійського полковника Л. Алексєєва. В документах 1785 року вона згадується як слобода Катеринославського намісництва Олексопільського повіту [3], а з 1797 року — Новомосковського повіту [4]. В 1828 її перетворено на містечко. В 1791 році тут налічувалось уже 135 дворів з 1796 жителями. Власник Котовки — дійсний статський радник Д. Алексєєв — був одним з найбагатших поміщиків Катеринославської губернії, він володів 12 334 десятинами землі і 1912 кріпаками. В 1850 році поміщику належало вже 2526 селян, з них дворових — 31, робітників економії — 121 та півчих — 20. Провідними галузями поміщицького господарства були землеробство, скотарство (в т. ч. тонкорунне вівчарство) та винокурне виробництво. Сіяли озиме жито, озиму та яру пшеницю, ячмінь, просо, мак, розводили овець[5]. За даними 1848 року при економії діяли винокурний, пивоварний та два цегельних заводи [6].

Зростанню поміщицького господарства сприяла також широка торгівля хлібом, худобою та вовною. Котовка була розташована у вигідному, з економічного погляду, місці. Через неї пролягали чумацькі шляхи з Полтави й Харкова на Катеринослав та Новомосковськ. Щотижня по п'ятницях та неділях тут відбувалися базари і, крім того, по 4 ярмарки на рік, на яких місцеве населення збувало частину своїх господарських товарів. На початку XIX століття італієць Конфароні заснував у Котовці торговельну контору, взявши на відкуп крамницю, пором на річці Орелі та шкіряний завод. Він скуповував пшеницю й льон і відправляв їх у місто Бердянськ.

Жорстока поміщицька експлуатація викликала рішучий опір кріпаків. У 1856 році вони взяли участь у русі селян Катеринославщини за переселення до Таврії.

Реформа 1861 року анітрохи не поліпшила матеріального становища селян. За уставною грамотою, складеною поміщиком Г. Алексєєвим 31 жовтня 1862 року, на ревізьку душу виділялось по 2,25 десятин землі. Всього 988 чоловік мали одержати 2223 десятини, за які вони повинні були сплатити 80 137 крб. 77 коп. викупних пла-

---

[1] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734—1775. К., 1961, стор. 251, 344, 348.
[2] Там же, стор. 116.
[3] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 346.
[4] Д. И. Эварницкий. Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края, стор. 124.
[5] И. Ванзинский. Местечко Котовка в хозяйственном отношении.— «Труды императорского вольного экономического общества», 1853, т. 4, стор. 131—165.
[6] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, стор. 475.

тежів[1]. Обурені селяни на початку жовтня 1863 року відмовилися прийняти уставну грамоту і платити цей викуп. Щоб примусити їх скоритися, поміщик викликав 3 роти солдат[2]. У тому ж році на сході котовської громади було вирішено послати до «царя-батюшки» в Петербург селянина Демида Керкеза «за громаду постояти». Та не довелося Керкезові дійти до царя. В Петербурзі його заарештували і ув'язнили. Тільки через п'ять років повернувся він додому. Його господарство занепало, сім'я жебракувала. Через рік після повернення Демид Керкез помер[3].

У 1885 році в Котовці було 2436 жителів, об'єднаних у 4 селянські громади; вони мали 2831 десятину землі, в той час як поміщикам належало 18 496 десятин[4].

Сваволля царських урядовців, малоземелля та безземелля, неврожаї, великі викупні платежі тощо призводили до масового зубожіння селян. З кожним роком посилювався процес розшарування населення. Не маючи змоги прогодувати сім'ю, десятки бідняків Котовки ішли працювати на фабрики та заводи Катеринослава, на рудники Донбасу та Кривого Рога, на будівництво Мерефо—Херсонської залізниці та в найми до багатіїв. Чимало селян ходило на роботу у Таврійські степи. Тільки в 1884 році пішли на тривалі заробітки 37 селян, з них 30 чоловік і 7 жінок[5].

Злиденне існування штовхало селян на боротьбу проти поміщиків і куркулів та царської адміністрації. З донесення департаменту поліції відомо, що 29 серпня 1884 року селяни Котовки підпалили поміщицькі комори і знищили посіви[6]. У лютому 1898 року серед котовчан поширилися чутки про можливість збільшення наділів. Ті чутки, як говорилося в донесенні поліцейського урядника, поширював місцевий селянин Д. Редька. Але поліція з «великим зусиллям протидіяла і не дала обуренню глибоко укоренитися». В донесенні поліцейського урядника від 16 січня 1900 року повідомлялося, що житель села Д. Панченко підбурював односельчан відібрати землю у поміщиків, в розмовах не раз вказував на різні засоби, як це зробити[7]. Але ця боротьба мала стихійний характер і, як правило, закінчувалася поразкою селян.

На початку XX століття в Котовці налічувалося 523 двори з населенням 3453 чоловіка[8]. Здебільшого це була біднота, яка, ще не звільнившись від поміщицької залежності, потрапила в кабалу до місцевих куркулів.

Свідомість та згуртованість трудящих мас села зростала під впливом робітничого руху, особливо в роки першої буржуазно-демократичної революції в Росії. Мешканець Котовки М. І. Тараненко, який працював на Брянському заводі в Катеринославі, привозив у село листівки, випущені Бюро провінціальних організацій РСДРП Катеринославської губернії. В лютому 1905 року він поширював серед населення Котовки прокламацію «Час кінчати!», в якій висвітлювалися петербурзькі події 9 січня 1905 року. Листівка закінчувалася закликом до селян — допомагати робітникам в їхній боротьбі проти самодержавного ладу. Спочатку М. І. Тараненко залучив до революційної роботи молодих батраків панської економії І. Гриценка та О. Ломаківського. Поступово навколо нього згуртувались і представники старшого покоління І. І. Журавель, П. М. Стеценко та інші. Вони поширювали серед селян листівки, роз'яснювали їх зміст.

У жовтні 1905 року в Котовці з рук у руки передавали листівку «Брати селяни!», в якій розповідалось про всеросійський жовтневий політичний страйк. Під впливом революційних подій у країні селяни наприкінці жовтня 1905 року залишили роботу в панській економії і поставили поміщикові вимоги зменшити орендну плату за землю і збільшити плату за роботу по найму. В листопаді 1905 року боротьба трудя-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. II, спр. 452, арк. 34, 53.
[2] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов, К., 1961, стор. 282, 283.
[3] Газ. «Приорільська правда», 19 вересня 1957 р.
[4] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8. СПб., 1886, стор. 8—9.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 236, арк. 95, 96.
[6] Крестьянское движение в России в 1881—1889 гг., стор. 808.
[7] ЦДІА УРСР, ф. 265, оп. 1, спр. 9, арк. 1—3, 8, 9.
[8] Список населенных мест Новомосковского уезда. Екатеринослав, 1902, стор. 12.

щих набрала такого розмаху, що переляканий катеринославський губернатор звернувся до полтавського губернатора з проханням надіслати до Котовки солдатів, «оскільки війська Катеринославської губернії зайняті»[1].

В лютому 1906 року під керівництвом більшовицької організації Брянського заводу на зборах сільських активістів Котовки було обрано селянський революційний комітет у складі Л. І. Бублика, Г. Ф. Кобця, М. І. Тараненка, І. Рівного. Комітет очолив боротьбу селян, які виступали під лозунгами. «Геть поміщицьку владу!», «Земля — селянам!». У серпні 1906 року члени селянського комітету розмножили листівку Катеринославського комітету РСДРП «До всіх селян»[2] із закликами створювати селянські комітети, відбирати землю в поміщиків, об'єднатися з робітниками, щоб разом боротися за волю, землю, за владу робітників і селян. Ця листівка справила великий вплив на селян. У серпні селянський комітет організував страйк в поміщицькій економії. Після того, як вигнали пана, комітет вирішив встановити громадський контроль над маєтком та економією, худобу розподілити серед населення. Та здійснити це не вдалося, бо на третій день страйку до Котовки з Новомосковська прибула рота козаків, які придушили виступ. Почалася розправа з повсталими. Частину членів селянського комітету та активних селян було заарештовано і відправлено до новомосковської в'язниці.

Але боротьба не припинялася. На початку жовтня 1906 року жінки і підлітки, які працювали у панському саду, зажадали від поміщика збільшити плату за поденну роботу, скасувати штрафи за потраву, зменшити платню за випас худоби. До них приєдналися робітники економії. Між селянами і стражниками сталася сутичка. Хоч і цей виступ придушили, все ж поміщик змушений був задовольнити вимоги страйкарів. За роботи в саду плату підвищили з 5 до 20 копійок в день, зменшили штрафи за потраву і плату за випас худоби.

Після поразки революції 1905—1907 рр. царський уряд жорстоко розправився з учасниками революційних виступів. Членів селянського комітету Г. Ф. Кобця, А. Помазана та І. Рівного після восьмимісячного ув'язнення відправили на каторжні роботи до Архангельської губернії строком на три роки. Д. Панченко відбував ув'язнення у катеринославській тюрмі.

Запровадження столипінської реформи прискорило розорення трудового селянства. З кожним роком ставало дедалі більше безземельних і безкінних селян, які йшли батракувати, а їхня земля і майно переходило до багатіїв. У 1908 році в Котовці на 601 селянське господарство з населенням 4284 чоловіка припадало 2223 десятини землі. В той же час поміщик Алексєєв мав 23 740 десятин землі, церква — 120 десятин, куркуль Папуця — 60 десятин[3].

Щоб тримати селян у покорі і стягати з них податки та ін. побори, в Котовці у 1908 році було розміщено 50 козаків.

Навіть у зовнішньому вигляді села виявлялася соціальна нерівність його мешканців. Панський маєток, оточений великим садом, височів серед хатин під солом'яними дахами, що тулились на вузьких, кривих вуличках містечка.

Наприкінці XIX століття в Котовці був лише один фельдшер. У 1903 році побудували лікарню на 20 місць, яку обслуговували 2 лікарі і 5 фельдшерів. Звичайно, лікарня не спроможна була подавати допомогу всім хворим, і тому значна частина населення лікувалася у знахарів.

Більшість населення Котовки до революції була неписьменною. 2 церковнопарафіальні і земська школа, відкрита у 1874 році, не могли охопити всіх, хто хотів учитися. В 1911 році в земській школі навчалося 111 дітей і працювало двоє вчителів[4].

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 473, арк. 38; спр. 474, арк. 7.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 2. стор. 168.

[3] Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 12; Справочная книга Екатеринославской епархии за 1908 год, стор. 683.

[4] Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год, стор. 256.

З давніх-давен мешканці Котовки славилися художнім вишиванням. Мережкою, вирізуванням, павучком, хрестом прикрашалися манишки, комір і поділ сорочок, рукави і особливо старанно рушники — ця споконвічна прикраса української хати. Жителі села були майстрами орнаментального розпису, для якого використовували місцеві глини[1]. Стіни хат, печі, віконниці прикрашали квітами, кольоровими смугами, візерунками; хліви і повітки мазали червоною глиною. Чудова природа Приорілля була невичерпним джерелом натхнення самодіяльних митців.

Грабіжницька світова імперіалістична війна значно погіршила і без того тяжке становище селянства. Жителі Котовки бойкотували розпорядження царського уряду, ховали запаси хліба, всіляко уникали реквізицій для потреб фронту. Вони з радістю зустріли звістку про Лютневу революцію і повалення царизму. 9 квітня 1917 року в Котовці було створено тимчасовий виконавчий комітет громадських організацій Котовської волості[2]. Селяни зажадали від нього розподілу поміщицької землі. Не дочекавшись від Тимчасового уряду задоволення своїх вимог, вони під керівництвом бідняка О. К. Гейка у вересні 1917 року самі почали ділити поміщицьку землю. Власника маєтку заарештували і відправили до в'язниці.

Наприкінці грудня 1917 року в селі було проголошено Радянську владу, а в січні 1918 року приступив до роботи волосний революційний комітет на чолі з селянином-бідняком П. С. Бездворним. Спираючись на сільську бідноту, ревком організував розподіл поміщицької землі і реманенту між безземельними та малоземельними селянами, вжив заходів для налагодження господарського і культурного життя.

У квітні 1918 року Котовку окупували німецько-австрійські війська. Створені з колишніх царських офіцерів та синків місцевих багатіїв, каральні загони чинили жорстокі розправи над тими, хто активно підтримував заходи Радянської влади на селі. Влітку 1918 року карателі схопили бідняків І. Кібальника та І. Логвина, зв'язали їх, накрили очеретом, облили гасом і спалили живцем. Багато селян було вбито, десятки селянських хат спалено[3].

В серпні 1918 року селяни Котовки повстали. Майже беззбройні, вони мужньо боролися проти окупантів та їх прибічників — українських націоналістів. В цьому бою загинув перший голова Котовського ревкому П. С. Бездворний. Після вигнання німецьких окупантів та гетьманців у листопаді 1918 року їх на деякий час замінили ставленики петлюрівської Директорії.

На початку лютого 1919 року в Котовці було відновлено Радянську владу. Революційний комітет очолив комуніст Й. М. Кобець. До складу волревкому входили також П. Д. Рибалка, І. Є. Гриценко, І. Ф. Карнаухов, І. Ф. Кравченко[4].

Запроваджуючи в життя декрети Радянської влади, волревком провів ряд заходів по землевпорядкуванню, наділив землею, в першу чергу, наймитів і бідняків, розподілив по господарствах худобу і реманент, налагоджував роботу школи. В селі на той час було багато безпритульних дітей-сиріт, які голодували. Волревком прикріпив їх до багатих господарств для харчування. Щоб допомогти голодуючим, він реквізував церковні цінності. Для боротьби з ворогами Радянської влади ревком створив бойовий загін, до складу якого ввійшли: О. К. Гейко, О. С. Маменко, Ф. І. Сіромаха, Д. С. Зеленський та його брати Тихін і Кузьма, П. П. Золоторог, Г. С. Басанець, Г. О. Бездворний та багато інших. Командиром було призначено К. К. Кириленка. Загін розгромив куркульську банду, яка перебувала в селі Заплавці (за 7 км від Котовки), а також провів кілька успішних операцій по розгрому куркульських банд у районах Магдалинівки і Царичанки.

---

[1] В. А. Бабенко. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края. Екатеринослав, 1905, стор. 93—94.

[2] «Бюлетень повітового виконавчого комітету громадських організацій». (Катеринослав), 1917, № 37, стор. 20.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 36, арк. 19.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-1684, оп. 2, спр. 1069, арк. 41.

Перший голова Котовського ревкому П. С. Бездворний.

Голова Котовського волревкому Й. М. Кобець.

Голова Котовського комнезаму І. Є. Гриценко.

Влітку 1919 року Котовку захопили денікінці. У селян було вилучено врожай 1918 року, реквізовано майже всіх коней. Чоловіків насильно мобілізували до білогвардійської армії. До Котовки повернувся управитель поміщицької економії і за допомогою денікінців відібрав у селян землю, реманент і худобу. Для боротьби з білогвардійцями селяни Котовки організували партизанський загін, який діяв спільно з Новомосковським партизанським полком на чолі із Кривошеїним[1]. У грудні 1919 року об'єднаними зусиллями частин Червоної Армії і партизанів Котовка була визволена від денікінців. Населення одразу приступило до відбудови господарства.

Всі революційні перетворення у Котовці здійснювалися під керівництвом партійної організації, яку було створено у 1920 році у складі 8 комуністів. Першими членами партії в селі були Й. М. Кобець, І. Ф. Карнаухов, П. Л. Петін[2].

В 1921 році біднота села об'єдналася в комітет незаможних селян (КНС), до складу якого ввійшли В. П. Явкун, П. І. Рибалка, І. Ф. Карнаухов та інші — всього 7 чоловік. Очолив комнезам І. Є. Гриценко, колишній батрак Алексєєвської економії[3]. У 1922 році КНС уже охоплював 170 чоловік, головою його став В. П. Явкун. Того ж року в Котовці було обрано сільську Раду на чолі з А. І. Головком[4].

Робота радянських і партійних органів по налагодженню мирного життя часто порушувалася нападами куркульсько-націоналістичних банд, які особливо безчинствували під час наступу військ буржуазно-поміщицької Польщі і Врангеля. 8 травня 1921 року на село налетіла банда Іванюка. Бандити оточили школу, де відбувалися збори селян, і почали розправу над радянськими активістами. Голову волревкому Й. М. Кобця вони порубали шаблями.

Для боротьби із залишками махновських банд у Котовку було направлено загін 19-ї кавалерійської дивізії 1-ї Кінної армії. 6 грудня 1921 року бандити увірвались в село. Захоплених будьонівців після страшних катувань вони кинули в ополонку В нерівному бою загинув і командир ескадрону Г. І. Соловйов.

Проти куркульського бандитизму разом з частинами Червоної Армії активно боролися колишні котовські партизани на чолі з О. К. Гейком.

Партосередок, сільська Рада, комітет незаможних селян доклали всіх зусиль, щоб вивести село з господарської розрухи. У куркулів було реквізовано хлібні лишки і розподілено між біднотою, для членів КНС організовано громадське харчування та

---

[1] П. М. Балковий. Війна без флангів. К., 1966, стор. 191.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 21, арк. 38, 41.
[3] Там же, ф. 7, оп. 1, спр. 1448, арк. 118.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 17, арк. 4.

індивідуальну матеріальну допомогу з державних і громадських фондів. Незважаючи на труднощі, які виникли в зв'язку з неврожаєм, селяни зберегли посівне зерно і в 1922 році обробили й засіяли всю землю.

В 1921 році в Котовці організовано першу сільськогосподарську комуну «Іскра», яку очолював І. Ф. Бондаренко. До комуни ввійшло 11 селянських господарств. У 1921—1922 рр. за нею було закріплено 200 га землі. В 1927 році вона придбала трактор «Фордзон», якого вивів на поле перший тракторист І. П. Кострицький, тепер пенсіонер колгоспу ім. Петровського. Комуна мала тоді молотарку, 2 сівалки, 3 вози, 5 коней, 6 корів, 8 свиней[1].

У 1925 році в Котовці було 128 дворів з населенням 598 чоловік[2]. Імперіалістична та громадянська війни, розруха і голод 1921 року тяжко позначилися на рівні життя трудящих.

В процесі будівництва нового життя міцніла і зростала партійна організація села. 16 жовтня 1926 року обласна газета «Звезда» писала, що котовський партосередок за 6 місяців прийняв у члени і кандидати 15 селян «прямо від плуга». У 1929 році в котовській парторганізації налічувалося 42 комуністи[3]. Партосередок проводив значну організаторську, політичну і культурно-освітню роботу серед населення.

Вірними помічниками комуністів були комсомольці. Комсомольський осередок утворився в 1924 році, він об'єднав 27 юнаків і дівчат. Першим секретарем котовського комсомольського осередку працювала Г. Крячун. Комсомольці працювали агітаторами, випускали стінгазети, організовували спортивну роботу на селі. В той час у Котовці була найкраща в районі футбольна команда. В 1929 році котовські комсомольці завоювали по окремих видах легкої атлетики перші місця на обласній і республіканській спартакіадах сільських районів і одержали дипломи 1-го ступеня.

З 1921 року в селі почала працювати школа лікнепу, в якій навчалися літні селяни. В 1924 році діяла семирічна школа. Для учнів з інших сіл, що відвідували цю школу, створили інтернат. Велику освітню роботу проводили 2 хати-читальні та бібліотека. При сільському клубі, відкритому в тому ж році, працювали політичний, природничий, хоровий і драматичний гуртки. У 1927 році в селі придбано перший радіоприймач[4].

Після XV з'їзду партії партосередок, сільська Рада та комнезам всі свої зусилля спрямували на підготовку селянства до масової колективізації. В 1927 році у Котовці виник перший ТСОЗ. Його організаторами були Н. Г. Стрюковатий, А. Т. Самодрига, В. П. Явкун, О. П. Явкун, М. П. Нем'ятий, В. К. Зеленський та інші. У 1928 році утворилась артіль «Незаможник», в якій об'єдналися господарства комуни «Іскра» та ТСОЗу. Артіль мала 326 га орної землі[5].

Протягом 1930 року в Котовці було створено ще шість колгоспів: «Червоний колос», ім. Т. Г. Шевченка, «Нове життя», «Трудовик», ім. Г. І. Котовського, «Перше Травня». У 1931 році всі вони об'єднались у 4 артілі. Це дало можливість значно поліпшити культуру землеробства, краще використати сільськогосподарську техніку. Так, наприклад, колгосп «Червоний колос» у 1932 році мав 2573 га землі. Тут вирощувались зернові культури, розвинуто було садівництво і виноградарство. В 1933 році тут було створено тваринницьку ферму. В 1937—1938 рр. відроджено вирощування тонкорунних овець, якими здавна славилася Котовка.

Зростав валовий прибуток артілі. Якщо в 1937 році він становив 324,9 тис. крб., то в 1940 році — 358 тис. крб.[6]. Протягом 1936—1940 рр. у селі було споруджено будинки для Котовської МТС, майстерні, пташники, колгоспи — механізовано. В 1937 році, наприклад, поля обробляли 4 тракторні бригади.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 17, арк. 19.
[2] Газ. «Звезда», 16 жовтня 1926 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 144, арк. 13.
[4] Газ. «Звезда», 10 листопада 1926 р.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 1448, арк. 123, 181.
[6] ЦДАНГ, ф. 7857, оп. 2, спр. 2916, арк. 152—153.

З 1935 року Котовка стала центром Котовського району. Райком партії та виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих багато уваги приділяли, крім виробничих питань, охороні здоров'я, освіті, культурі і благоустрою села. Село було телефонізовано і радіофіковано.

У 1935 році в Котовці відкрили стаціонарну лікарню, в якій працювало 7 лікарів. При лікарні було амбулаторне відділення, дитяча консультація.

До 1937 року в селі майже не залишилося неписьменних. У 1937 році тут працювали одна середня і початкова школи, де 38 учителів навчали 1200 дітей.

Книжковий фонд місцевої бібліотеки становив майже 25 тис. примірників книг. Газети передплачували всі колгоспники. З 1931 року виходила районна газета «Приорільська правда».

В центрі Котовки було закладено мальовничий парк, на Орілі обладнано сільський пляж. Щороку в селі провадилися свята врожаю та дні пісні, влаштовувалися сільськогосподарські виставки.

Напад гітлерівської Німеччини порушив мирну працю радянських людей. В перші ж дні війни всі чоловіки призовного віку пішли до лав Червоної Армії. В майстернях Котовської МТС було створено ремонтні бригади, які допомагали частинам Південного фронту. По водному рубежі Орелі споруджувались протитанкові укріплення. Населення проходило військову підготовку, вчилося володіти зброєю. Жителі Котовки збирали гроші до фонду оборони, відправляли продукти до госпіталів, бійцям у діючу армію. Ще до окупації села німецько-фашистськими військами було відібрано людей для підпільної боротьби в тилу у ворога.

5 жовтня 1941 року фашистські війська захопили Котовку. З перших днів окупанти почали грабувати колгоспне майно: всі верстати й машини МТС, худоба і запаси хліба, що залишалися в селі, вивозилися до Німеччини. Окупанти грабували також майно радянських установ, школи й лікарні. Гітлерівці обкладали колгоспників величезними поборами, реквізували теплий одяг, корів, свиней, пшеницю. За відмову працювати на окупантів людей катували й розстрілювали. Так, по-звірячому була розстріляна з малою дитиною на руках О. К. Кострицька, за допомогу партизанам закатовано і страчено десятки громадян села.

Наприкінці 1941 року колишній партизан громадянської війни О. К. Гейко організував у Котовці невелику партизанську групу. Разом з батьком у партизанському загоні воювали і його два сини — піонери Гриша і Ваня[1]. В жовтні 1942 року на території Котовського району почав діяти партизанський загін у кількості 39 чоловік під керівництвом комсомольця лейтенанта Червоної Армії І. І. Демченка, до якого приєдналася група О. К. Гейка.

Партизани проводили велику політичну роботу серед населення, інформували його про становище на фронтах. В лютому 1943 року загін І. І. Демченка приступив до активних дій. 20 лютого партизани напали на підрозділ штабу фашистської армії, який перебував у селі Нехворощі Полтавської області. В цьому бою вони знищили бронемашину, порушили телефонний зв'язок з фашистським штабом, захопили зброю: кулемет, автомати, гвинтівки, протитанкові гранати.

Загін І. І. Демченка допоміг бійцям 106-ї дивізії 6-ї армії, яка опинилася в оточенні під час прориву під Харковом, вийти за лінію фронту, після чого він знову повернувся в тил ворога. В ніч з 9 на 10 березня 1943 року партизани зробили напад на Котовку, де в цей час проходила нарада поліцаїв і жандармів Котовського, Перещепинського, Царичанського та інших районів. Знищивши 46 поліцаїв, 2 старост сільських управ, начальника сільськогосподарського відділу районної управи, вони захопили багато зброї і патронів, 10 коней тощо[2].

Загін зростав за рахунок бійців Червоної Армії, які виходили з оточення.

---

[1] Газ. «Приорільська правда», 3 листопада 1962 р.

[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 126, 127.

В першій половині березня 1943 року він налічував 80 чоловік. В його складі мужньо билися з ворогами жителі Котовки — комсомолка М. Ю. Шаповал, комсомолка-розвідниця — лікар Котовської лікарні Л. Г. Гончарова, учитель Котовської середньої школи М. П. Подріз, уродженка с. Заплавки Г. Я. Кошман та інші[1].

Наприкінці березня фашистське командування кинуло проти загону регулярну частину в складі 500 солдат, яких підтримували танки і бронемашини. В жорстокому бою біля села Кременівки Котовського району партизани зазнали поразки. Був тяжко поранений командир загону І. І. Демченко, який потрапив в оточення і загинув відстрілюючись. Загинув і О. К. Гейко. До останньої кулі відбивався його син Гриша Гейко разом із своїм товаришем, теж підлітком, Іваном Корнєвим з Харківщини. Відважні юнаки потрапили в полон. Шість днів катували юних розвідників гітлерівці, намагаючись довідатися, де перебувають партизани, а потім повісили їх на сільській площі. Другий син О. К. Гейка — Іван загинув у бою біля с. Кременівки. Зараз ім'ям братів Гейко названа піонерська дружина Котовської середньої школи.

Непримиренну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників вело все населення Котовки. Д. І. Сідаш, В. А. Стрижак, М. А. Свитка переховували і лікували бійців Червоної Армії, П. П. Стрижак ремонтував партизанську зброю.

21 вересня 1943 року частини 6-ї гвардійської двічі Червонопрапорної Орловської дивізії, розвиваючи свій наступ на Новомосковському напрямі, визволили Котовку від гітлерівців.

До 17 жовтня 1943 року відновили діяльність усі сільські Ради Котовського району, а ще раніше, до 15 жовтня,— первинні партійні організації, які об'єднували на той час 42 комуністи. Почали працювати і комсомольські організації, до складу яких входило 190 чоловік. Тільки за останні три місяці 1943 року до лав ВЛКСМ вступило 97 чоловік.

Перед радянськими та партійними органами стояли складні завдання по відбудові вщент зруйнованого господарства. Відступаючи під ударами радянських військ, фашисти спалили село, залишилося тільки 10 хат. Вони зруйнували всі колгоспні приміщення, будинки райкому партії, райвиконкому, лікарні, 2-х шкіл, магазинів. Збитки, завдані тільки колгоспам, становили 28 395 тис. крб. У зверненні до Військової Ради 2-го Українського фронту колгоспники і колгоспниці Котовського району писали, що «фашисти розорили і розікрали наше господарство, спалили і знищили наші МТС, закрили наші рідні українські школи»[2].

Всі свої зусилля трудівники села спрямували на відбудову колгоспного господарства. Готуючись відзначити 26-і роковини Жовтня, трудівники району викликали на соціалістичне змагання сусідній Магдалинівський район. При Котовській сільраді діяла агітгрупа, члени якої постійно проводили інформації, бесіди про міжнародне становище Радянського Союзу. Переможці змагання нагороджувалися перехідним Червоним прапором сільської Ради.

Вже взимку були вжиті заходи для забезпечення майбутнього врожаю: колгоспники, переважно жінки і підлітки, провели снігозатримання на ланах, зібрали насіння. Весною 1944 року коровами зорали землю і засіяли 200 гектарів.

За прикладом старого колгоспника Д. І. Головка, який вніс 30 тис. крб. власних заощаджень, у районі було зібрано 500 100 крб. на будівництво танкової колони. Населення Котовки допомагало бійцям окремих частин, надсилало їм свої подарунки[3].

Поступово, завдяки невтомній праці колгоспників, відроджувалося господарство села. У 1944 році почав працювати цегельний завод. За сезон він випалював 108 тис. цеглин, це йшло на відбудову громадських будівель та житлових будинків.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 16, арк. 30, 33; оп. 8, спр. 306, арк. 12.
[2] Там же, ф. 103, оп. 1, спр. 9, арк. 2, 5, 30.
[3] Газ. «Приорільська правда», 13 травня 1945 р.

З 1943 по 1946 рр. на місці згарищ і руїн було відбудовано сільський і колгоспні клуби, приміщення бібліотеки, лікарні. 16 червня 1945 року 600 жителів Котовки вийшли на суботник по відбудові шкіл. Було проведено лісонасадження, відновлено мисливський заповідник у Братському лісі, на озера і в річку Орель випущено ондатри.

У 1950 році чотири артілі, господарства яких до того часу було повністю відбудовано, об'єднались у дві — ім. Котовського та ім. Ворошилова. В 1958 році Котовка увійшла до складу Магдалинівського району. В цьому ж році обидва колгоспи злилися в колгосп ім. Котовського, за яким було закріплено 8300 га земельних угідь. Це — міцне господарство, яке спеціалізується на вирощуванні зернових культур. В колгоспі добре розвинуто тваринництво. На фермах в 1958 році було 2850 голів великої рогатої худоби, 1175 голів свиней, 2381 вівця, 29 870 шт. птиці.

Ще більших успіхів досяг колгосп за роки семирічки та нової п'ятирічки. В 1965 році на його ланах працювало 59 тракторів, 22 комбайни, 46 культиваторів, 33 сівалки. В 1966 році колгоспники артілі зібрали 89 170 цнт зерна, врожай з одного га становив 29,5 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь одержано 278 цнт м'яса в живій вазі і 285 цнт молока. Прибуток колгоспу в 1966 році становив 1 701 000 карбованців.

За високі показники, досягнуті у збільшенні виробництва пшениці, кукурудзи та інших культур, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 березня 1966 року нагороджено орденом Леніна ланкового колгоспу, комуніста Г. С. Маменка, орденом Трудового Червоного Прапора — механізатора, комуніста П. Є. Гальченка і голову колгоспу, комуніста М. Н. Малієнка. Всього в колгоспі ім. Котовського того року було відзначено урядовими нагородами 12 колгоспників, серед них доярку Н. О. Демченко, свинарок М. М. Рівну і Н. І. Мирополець, пташницю Г. Г. Лашко.

Значних успіхів домоглися трудівники села наступного року. Готуючись гідно зустріти 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, вони доклали багато зусиль, щоб виростити багатий урожай. З кожного га орної землі колгоспники зібрали по 25,3 цнт зерна, по 27—30 цнт кукурудзи [1]. Значно зросла і продуктивність тваринництва. Останні 3 місяці 1967 року доярки артілі працювали в рахунок 1968 року.

Всі ці успіхи були досягнуті під керівництвом партійної організації колгоспу, яка в 1967 році налічувала 93 комуністи. Багато уваги приділяє парторганізація розвиткові соціалістичного змагання. У 1967 році колгосп ім. Котовського вийшов переможцем у змаганні з сусіднім колгоспом ім. Суворова.

Про зростання добробуту жителів села свідчить також широкий розмах будівництва. Протягом 1967 року в Ко-

[1] Газ. «Шляхом Леніна», 19 грудня 1967 р.

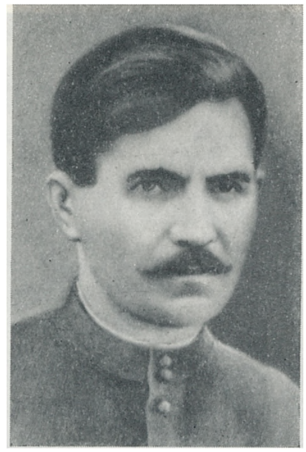

О. К. Гейко — учасник партизанського руху в період громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Внизу його сини — юні розвідники партизанського загону Гриша і Ваня.

Біля колгоспного клубу у Котовці. 1965 р.

товці побудовано нове приміщення Будинку культури, дитячий комбінат на 100 місць, дитячі ясла. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. Рівні, обсаджені деревами вулиці забудовані гарними кам'яними будинками. До послуг населення 6 магазинів.

У Котовці діє лікарня на 55 ліжок, в якій працює 12 лікарів. При лікарні є кабінети: рентгенівський, фізіоелектролікування, зубопротезний, аптека. Крім стаціонарного, працює амбулаторне і пологове відділення, дитяча консультація. У мальовничому куточку соснового лісу розташований пансіонат обласного тубдиспансера.

У весняно-літні місяці Котовка особливо чарівна: вся у буйній зелені, напоєна пахощами соснового лісу, лукових квітів і трав, оповита широкими затоками Орелі. На її піщаних пляжах, у сосновому та дубовому лісах протягом літа відпочиває близько 3 тис. чоловік.

У денній та вечірній середніх школах села навчається 1000 учнів, працює 70 учителів. Крім того, є школа-інтернат, яка міститься у гарному багатоповерховому будинку. Навчання у ній тісно поєднується з трудовим вихованням. Шкільна територія — це мальовничий парк, у якому влітку функціонує піонерський табір для дітей колгоспників Магдалинівського району. В Котовці також працює музична школа з двома відділеннями — фортепіанним та народних інструментів. В селі є професійні школи шоферів і механіків широкого профілю.

Велику роль відіграє Будинок культури. Щорічно на районних та обласних олімпіадах його колектив художньої самодіяльності відзначається преміями та нагородами. Вихованка самодіяльного колективу Майя Голенко успішно закінчила Київську консерваторію і співає у складі відомого на Україні тріо бандуристок.

Важливу культурно-освітню роботу серед населення проводить бібліотека. Якщо у 1947 році бібліотека мала 721 книжку і її послугами користувався 121 чоловік, то в 1968 році книжковий фонд зріс до 15 512 прим., кількість читачів — до 2420 осіб. Газети та журнали на 1968 рік передплачує 3201 чоловік.

Нащадки колишніх кріпаків Алексєєва, споконвічних злидарів — сучасні колгоспники — стали справжніми господарями своєї долі, своєї держави. Прикладом того може бути одна з багатьох родин Котовки — колишнього батрака В. Малюги, який із зброєю в руках завойовував Радянську владу. Один з його синів Григорій — генерал-майор Радянської Армії, дочка Наталія — учасниця Вітчизняної війни, тепер торговельний працівник. Серед його внуків є люди найрізноманітніших професій — від хлібороба до музиканта.

Так невпізнанно змінилася колишня стара Котовка і її люди за роки Радянської влади.

І. М. КІБЕЦЬ, І. Ф. КОВАЛЬОВА, О. І. КУЧЕРЯВЕНКО.

ЛИЧКОВЕ

Личкове — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Великокозирщина та Пролетарське. Розташоване на лівому березі річки Орелі, за 30 км від районного центру та за 90 км на північ від Дніпропетровська. На північний захід від села розкинулось водоймище площею 50 га. Личкове перетинає залізниця Харків—Дніпропетровськ, введена в експлуатацію в 1925 році. Найближча залізнична станція Бузівка — на відстані 3 км. Населення — 3270 чоловік.

На південь від Личкового простяглися широкі степові простори, які в XVI—XVIII століттях входили до складу земель Війська Запорізького. Засноване село в другій половині XVII століття[1]. За переказами, назва села походить від імені одного із запорізьких козаків, що першим оселився там.

Перша офіційна згадка про Личкове датується 1706 роком. На той час це був досить великий населений пункт, який мав кілька десятків дворів і дерев'яну церкву[2]. В 1709 році тут оселилися запорізькі козаки, які відмовилися підтримати гетьмана Мазепу.

У XVIII столітті Личкове не раз зазнавало татарських навал, що дуже позначалось на його господарському розвитку. В 1737 році війська кримських татар спалили оселі в Личковому і забрали в неволю значну частину його мешканців. Восени 1738 року багато жителів села загинуло від чуми[3]. Через 2 роки Личкове відбудували. Але в 1768 році кримські татари вчинили новий спустошливий напад на село і вщент знищили його[4]. У 1772 році в Личковому налічувалось 90 сімей, з них 7 були «бездворні», і 1014 мешканців, у т. ч. 526 чоловіків і 488 жінок. Навколо села власники стад і табунів, які брали в коші «білет» на право володіння землею, заснували козачі зимівники та хутори[5].

Разом з 9 сусідніми населеними пунктами Личкове входило до складу Орільської паланки (округу), а деякий час навіть було центром Личківської паланки Війська Запорізького[6]. У селі жили козаки (що входили до запорізького товариства) і посполиті. Серед посполитих Личкового налічувалось 57 «тяглих» і «міцних», а «піших» і «дуже нищетних» — 47. Заможні козаки і посполиті заводили рибні промисли, відкривали шинки[7], експлуатували підсусідків. Поряд з виконанням військової служби жителі села займалися тваринництвом, рибальством і бджільництвом. Набули розвитку такі ремесла, як бондарське, ковальське, ткацьке та інші. Хліборобство не було провідною галуззю господарства, та невдовзі і тут почали вирощувати пшеницю, жито, ячмінь, овес, гречку. У 1776 році з 1479 жителів села було 758 поселян і хліборобів та 366 «робітних людей», тобто тих, хто обслуговував зимівники старшин та багатих козаків[8].

Наприкінці XVIII століття село, як і навколишні землі, разом з його жителями перейшло у власність статського радника М. С. Іванова. Йому належало 214 дворів з 1393 кріпаками, а також винокурня, кінний завод та два млини[9].

У другій чверті XIX століття село придбав поміщик І. В. Катеринич. Становище селян, що знемагали під тягарем кріпосництва, погіршувалось рік у рік. Ще й тепер

---

[1] Д. И. Эварницкий. Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края, стор. 132.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 324.

[3] Там же.

[4] А. А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, стор. 298.

[5] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування, стор. 70.

[6] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 356.

[7] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування, стор. 244, 293.

[8] К истории управления Новороссией князем Г. А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 гг., вып. 2. Екатеринослав, 1905, стор. 128.

[9] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 21, арк. 30—31.

старі люди Личкового пам'ятають розповіді про панських наглядачів (селяни називали їх катами), які били кріпаків нагаями, прилюдно сікли різками. На панщині кріпаки працювали по 5 днів на тиждень. Засівали поля вручну, врожай збирали серпами і косами. У 1860 році на 207 селянських дворів Личкового припадало тільки 80 волів та 11 коней[1]. Особливо скрутним було становище селян у неврожайні роки, а неврожаїв у цих краях з 1799 по 1856 рік було 20[2].

Щороку з кінця XVIII століття в Личковому відбувалося 4 ярмарки, причому найбільший із них, т. зв. Георгіївський (у квітні), був особливо людним. Наприклад, на такому ярмарку в 1828 році побувало до 1600 чоловік і було продано різних товарів на 30 тис. карбованців[3].

Після реформи 1861 року кращі землі лишилися у поміщика. За уставною грамотою, земельні наділи, які одержували селяни, не перевищували 4 десятин на кожну ревізьку душу[4]. Всього за 2480 десятин землі селяни повинні були сплатити близько 100 тис. крб. Це був неприхований грабіж селян, яких примушували, за визначенням В. І. Леніна, викупити не стільки землю, скільки свою робочу силу. До того ж, поміщики намагалися всіляко урізати селянські наділи. Зберігся офіційний документ про виступ селян Личкового у 1884 році в зв'язку з тим, що поміщик недодав їм кілька десятків десятин землі[5].

З розвитком капіталізму посилився процес розорення трудового селянства. Земельні наділи, які одержали селяни, забезпечували лише напівголодне животіння. Крім викупних платежів, селянам доводилося сплачувати багато інших податків: державний поземельний, губернські і повітові, земські стягнення, мирські (сільські й волосні), страхові внески тощо. Відсутність худоби і реманенту, земельний голод примушували бідняцьку частину селян орендувати землю у поміщиків і куркулів або йти в найми і шукати заробітку на підприємствах.

Тяжке економічне становище, утиски, безправ'я — все це штовхало селян на боротьбу проти поміщицько-буржуазного ладу.

Революційну агітацію серед селян у 1905 році проводив П. І. Нор, уродженець цього ж села. Тривалий час він працював у Катеринославі на Брянському заводі разом з Г. І. Петровським, брав активну участь у революційному русі. За участь у робітничому страйку напередодні революції 1905—1907 рр. П. І. Нора було заарештовано і вислано з Катеринослава. Повернувшись у Личкове, П. І. Нор за завданням Катеринославського комітету РСДРП поширював серед жителів повіту працю В. І. Леніна «До сільської бідноти», відозви Катеринославського комітету «Селяни, час кінчати!» та інші.

Під впливом більшовицької агітації селяни переходили до активних дій. Новомосковський повітовий справник з тривогою повідомляв катеринославського губернатора, що селяни Личківської волості вимагали від поміщиці повернути гроші, утримувані з них як штраф, за весь час існування економії, а також знизити орендну плату з 15 до 5 крб. за десятину[6]. Влітку 1905 року біднота села не тільки чинила потрави і самовільну порубку поміщицького лісу, не виходила на роботу в гарячу пору, але й відмовилась від сплати податків[7].

У грудні 1905 року революційні виступи селян набули нових форм, вони почали роззброювати поліцію. За розпорядженням властей у Личківську волость було переведено з Котовки загін козаків, які вчинили жорстоку розправу над учасниками ви-

---

[1] Приложения к трудам редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Сведения о помещичьих имениях, т. 6. СПб., 1860, стор. 22, 23.

[2] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 305.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 188, арк. 39.

[4] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 4, ч. 1. Новомосковский уезд. Екатеринослав, 1911, стор. 53.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 2 діловодство, 1884, спр. 606, ч. 35, арк. 2—4.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 473, арк. 39, 49.

[7] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 1905, спр. 2550, ч. 2, арк. 15, 16.

ступів. У приміщенні волосної управи вони катували нагаями селян К. Стовбу, Т. Швагера та інших.

У роки реакції царизм, щоб запобігти новій революції і створити собі міцну соціальну опору в особі куркульства, провів аграрну реформу. В Личковому на хутори до 1911 року виділилося 34 господарства, за якими було закріплено 175 десятин землі. Ліквідація общинного землеволодіння позбавила малоземельних селян можливості користуватись общинними вигонами, водопоями та іншими угіддями. Без них вони не могли довго протриматись на відведеній ділянці землі і розорювались. Землі збіднілих селян скуповувало куркульство. Куркулі Ананченки з допомогою підставних осіб скупили кількасот десятин землі. Частина бідняків змушена була переселитись у Саратовську губернію.

За даними 1908 року, в селі було 475 дворів з населенням 2708 чоловік (1388 чоловіків і 1320 жінок)[1]. У 1909 році 6 господарств села займалося промислами: 3 ковальським, решта — швацьким та шорницьким. Виробляли також цеглу. Характерно, що два з цих господарств не мали власної землі і вже не займались землеробством[2].

В 1914 році жителі Личкового мали всього 2480 десятин, тобто стільки, скільки вони одержали за реформою 1861 року[3]. В міру зростання населення малоземелля селян ставало дедалі більш відчутним.

До революції село фактично було позбавлене кваліфікованої медичної допомоги. На весь Перещепинський медичний відділок з населенням в 31 500 чоловік, до якого на початку XX століття належало й Личкове, був лише один лікар. Тільки в 1906 році земство відкрило тут фельдшерський пункт[4].

З 1885 року в Личковому почала працювати церковнопарафіальна школа з трирічним строком навчання, в якій навчалися переважно діти заможних селян; у 1911 році — однокласне початкове училище, підпорядковане повітовому земству.

З початком першої світової імперіалістичної війни в 1914 році значну частину чоловіків Личкового було мобілізовано до армії. Бідняцьким сім'ям, особливо тим, які втратили годувальників, стало ще важче. Їх господарства занепали. В селі збільшилося число жебраків. Вихід із злиднів та безправ'я вказав селянам В. І. Ленін, ідеї якого принесли по-більшовицькому настроєні солдати, що після поранення повернулись до села.

В березні 1917 року після повалення царського самодержавства влада перейшла до «громадського комітету». Керований есерами і меншовиками, він, звичайно, не міг задовольнити споконвічних сподівань селянства. В липні—серпні 1917 року під впливом по-більшовицькому настроєних фронтовиків селяни вже не хотіли слухати есерівських агітаторів, гнали їх зі сходок, називаючи «зрадниками» та «підлабузниками».

Особливо зросла революційна активність трудящих селян після того, як від солдатів-фронтовиків вони дізналися про Жовтневе збройне повстання в Петрограді. У грудні 1917 року в селі було організовано революційний комітет, до складу якого ввійшли по-більшовицькому настроєні солдати і представники місцевої бідноти: Д. П. Миколаєнко, Г. Р. Колісник, учитель П. К. Майборода та інші. В лютому—березні 1918 року селяни, на чолі з членом ревкому Ф. Т. Біланом, приступили до здійснення ленінського Декрету про землю. Вони взяли на облік землю, реманент, худобу і майно поміщика Зіньківського та купця Пилипенка.

Для захисту села від нападу куркульських банд на початку 1918 року був утворений загін самоохорони з 25 чоловік. Після загарбання села німецько-австрійськими окупантами більшість бійців цього загону влилися в Окремий партизанський полк

---

[1] Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, стор. 14, 15.
[2] Кустарно-ремесленные промыслы Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1909, стор. 40.
[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния, стор. 82.
[4] Вся Екатеринославская губерния, 1914 г., стор. 238.

на чолі з М. Є. Козирєвим, штаб якого був розташований у селі Сомівці (тепер Зачепилівського району Харківської області)[1]. В листопаді 1918 року повстанці визволили Личкове від німецьких окупантів, а потім активно боролися проти петлюрівців. На початку 1919 року в селі було відновлено Радянську владу. Новоутворений ревком провів велику роботу по підготовці виборів до Личківської волосної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. До Ради обрали 40 чоловік. Першим її головою став І. К. Дорошенко. Крім представників Личкового, до її складу ввійшли активісти сіл Великокозирщини, Малокозирщини, Свічанівки, Дудківки, Трудолюбівки і Тернової Балки. Під керівництвом волвиконкому розгорнулась робота по забезпеченню безземельних та малоземельних селян землею. Земельна площа селянських господарств збільшилась у середньому на одну третину. На землях поміщика Зіньківського утворилась комуна «Прогрес». Першими її членами стали І. К. Дорошенко, П. К. і А. І. Майбороди, Ю. П. Дудка, Й. Сухенко та інші.

Активно боролися жителі Личкового проти денікінців, які захопили його влітку 1919 року і відновили там старі порядки. Від рук білогвардійців загинули сільські активісти Й. Л. Нор та М. І. Дудка[2]. Частина селян воювала в рядах партизанського загону (під командуванням уродженця Личкового П. І. Бровка), що діяв у Приоріллі, чимало — в партизанському полку М. О. Козиря (Козирєва), який брав участь у боях під Костянтиноградом, Полтавою, Кременчуком, біля Одеси, Сиваша і під Перекопом. У партизанській боротьбі в роки громадянської війни брали участь А. А. Касьян, Г. Р. Колісник, В. Г. Колісник.

Після вигнання денікінців у селі спочатку діяв тимчасовий орган влади — революційний комітет. Під його керівництвом у березні 1920 року було проведено вибори до волосної Ради.

Велику роль у зміцненні Радянської влади і здійсненні соціалістичних перетворень на селі відіграв комітет незаможних селян, який очолювали С. П. Дудка та М. А. Коханенко. Комнезам згуртував навколо себе безземельних та малоземельних селян і розгорнув рішучу боротьбу за очищення місцевих органів влади від куркульських елементів.

Наприкінці 1923 року в Личковому утворився партійний осередок, першим секретарем якого став З. Д. Дудка. До його складу входили також жителі села Ю. П. Гулак та Г. І. Покотило. З ініціативи партосередку в 1925 році організували комсомольський осередок, який очолив І. П. Іванченко (загинув на фронті в роки Великої Вітчизняної війни). Першими комсомольцями були Л. П. Майборода, М. К. Луценко, Є. І. Іванченко та інші[3].

Партосередок з допомогою сільського активу розгорнув широку масово-політичну роботу по пропаганді ленінського кооперативного плану. В 1925 році в Личковому на базі націоналізованого механічного млина було організовано промартіль «Працівник», а в 1929 році — радгосп «Пролетар». У жовтні того ж року (в західній частині села) виник ТСОЗ «Червоний орач», головою якого став І. П. Гула, потім О. Д. Тертишний.

В 1929 році в Личковому утворилися сільськогосподарська артіль ім. Т. Г. Шевченка та ТСОЗ «Червоний партизан». Навесні 1931 року ТСОЗ «Червоний орач» та сільськогосподарська артіль ім. Т. Г. Шевченка об'єдналися в колгосп ім. Сталіна, першим головою якого став двадцятип'ятитисячник з Нижньодніпровського заводу ім. Комінтерну І. А. Рускевич. На сільськогосподарську артіль у 1931 році перетворили і ТСОЗ «Червоний партизан» (очолив її Є. Д. Дудка). Організаторами колективних господарств були комуністи села П. І. Пиріг, Є. Д. Дудка, З. Д. Дудка, П. Л. Гончар, В. Д. Гулак та активісти П. І. Пащенко, І. П. Шерстюк та інші.

Активну участь у колгоспному будівництві брали комсомольці. Вони першими вступали до колгоспів, проводили велику агітаційну роботу серед населення, випус-

[1] ЦДАРА, ф. 174, оп. 1, спр. 3, арк. 4.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 22, арк. 5.
[3] Там же, арк. 4.

Силосування кормів у колгоспі ім. Суворова, 1967 р.

кали стінні газети, оволодівали сільськогосподарськими спеціальностями. В селі з'явилися свої механізатори. Першою закінчила курси і працювала трактористкою комсомолка Н. Г. Кузьменко.

Соціалістична перебудова села проходила в запеклій боротьбі з куркульством. З допомогою держави, переборюючи труднощі росту, сільськогосподарські артілі Личкового рік у рік міцніли. Вирішальну роль у цьому відіграла Бузівська МТС.

Успішно розвивалися зернове господарство і тваринництво. В артілі ім. Сталіна працювали 6 рільничих і одна городня бригада. Молочнотоварна ферма цього ж колгоспу в 1937—1938 рр. в середньому від кожної корови одержала по 1640 кг молока. В 1939 році надої молока збільшились до 1852 кг. Колгосп мав велику вівчарську ферму, де утримувалося близько 276 овець.

В артілі «Червоний партизан» у 1937—1938 рр. середній надій від кожної фуражної корови становив 1774 кг. Личківські чабани А. Д. Сурмило (з колгоспу ім. Сталіна) та П. М. Бровко (з колгоспу «Червоний партизан») за досягнення в розвитку тваринництва на Всесоюзній сільськогосподарській виставці були удостоєні золотих медалей.

Уряд високо оцінив трудові досягнення колгоспників. За вирощення високого врожаю пшениці — по 36 цнт з га — бригадира колгоспу ім. Сталіна П. Є. Тонконога нагородили орденом Трудового Червоного Прапора.

З кожним роком поліпшувався і добробут личківців. У 1925 році в селі було відкрито медичну амбулаторію, в якій тоді працювала Ф. М. Мисик, нині заслужений лікар УРСР. Велику роботу по ліквідації неписьменності серед дорослого населення розгорнули вчителі села П. К. Майборода, А. Ф. Остапченко, Ф. П. Бондар, Г. Ф. Пащенко, А. Д. Євсевський, комуніст М. А. Коханенко, комсомольці Є. І. Іванченко, М. К. Луценко, культармійці — К. А. Ломака, О. П. Миколаєнко, О. П. Дудка, Г. І. Голуб, Ф. Ф. Гула, М. О. Забора, І. Л. Костюченко.

Колишню земську початкову школу в 1929 році було перетворено на семирічку, а в 1937 році її реорганізували на десятирічку. Середню освіту перед війною здобули в ній 70 юнаків і дівчат. У 1927 році жителі села власними силами побудували клуб. У колгоспах центрами масово-політичної роботи стали червоні кутки.

З перших днів Великої Вітчизняної війни комуністи і комсомольці, а також усі військовозобов'язані жителі села пішли на фронт. Ті, що не підлягали мобілізації, брали активну участь у спорудженні протитанкових укріплень на Дніпрі. Чоловіків замінили в полі та на фермах жінки. Партійна організація і правління колгоспів відправили худобу та матеріальні цінності в тил країни.

28 вересня 1941 року Личкове було окуповане німецько-фашистськими військами. Почалися чорні дні неволі. Але фашисти не зламали віри жителів села в неминучу перемогу радянського народу.

На території колишнього Котовського району, до якого тоді входило Личкове, за рішенням райкому партії було створено кілька партизанських груп. Одну з них очолив житель Личкового Є. І. Іванченко, другу — завідуючий фермою колгоспу

Садиба колгоспника. Личкове, 1967 р.

«Пролетар» Личківської сільради Г. Т. Канава. Обидві групи були виявлені фашистами в 1941 році. Частину партизанів — Г. Т. Канаву, Г. Х. Білана, П. Т. Мороховця, А. І. Кремену, А. Г. Горбатова, С. А. Кудлу, М. О. Плиша та інших — схопили і розстріляли гітлерівці. Ті, що врятувались, влилися до партизанського загону Сахновщанського району Харківської області[1].

Коли частини Червоної Армії у лютому 1943 року прорвалися до станції Перещепине Новомосковського району, а потім, після запеклих боїв, одна з них потрапила в оточення, мешканець Личкового І. К. Дорошенко вночі допоміг бійцям цієї частини з'єднатися з своїми військами. Вчительки А. Ф. Остапченко та М. П. Селіфанова переховували в себе кількох поранених радянських солдатів, які потрапили в оточення[2]. За патріотичні дії А. Ф. Остапченко і М. П. Селіфанова були розстріляні окупантами.

Багато жителів Личкового відзначилося на фронтах Великої Вітчизняної війни. За хоробрість і мужність, виявлену в боях, орденами Богдана Хмельницького і Червоного Прапора було нагороджено І. Х. Саєнка, орденами Червоного Прапора і Вітчизняної війни — П. А. Фурса, орденами Слави і Червоної Зірки — І. Ф. Шерстюка, двома орденами Слави — Д. В. Дериведмідя, М. М. Кравця та І. П. Полішка.

В центрі села споруджено пам'ятник тим, хто загинув у роки Великої Вітчизняної війни. На меморіальних дошках зазначено 550 імен героїчних захисників Батьківщини.

22 вересня 1943 року війська Червоної Армії визволили Личкове.

За час окупації фашисти відправили на каторжні роботи до Німеччини 97 мешканців села. Вони спалили і знищили 11 колгоспних будівель, приміщення середньої школи і вокзалу, базу райспоживспілки, механічний млин, багато будинків колгоспників, зруйнували колгоспні ферми й цегельний завод, вивезли майже всю худобу. Загальна сума заподіяних селу збитків становила 40 млн. карбованців.

На 1 січня 1945 року в колгоспі «Червоний партизан» було всього 52 працездатних чоловіки. Основні роботи доводилося виконувати жінкам. Колгосп зовсім не мав автомашин і тягла.

Відбудову зруйнованого господарства організувала сільська Рада, відновлена відразу ж після визволення села. Очолював її тоді І. Ф. Пипич. Спочатку в Личковому був лише один комуніст — голова колгоспу Ф. В. Потапенко. Згодом, після того, як до села повернулися воїни Червоної Армії П. Є. Тонконог, Ю. С. Ткаченко, М. І. Полішко, оформилася партійна організація. Вона розгорнула серед населення широку пропагандистську і агітаційну роботу, спрямовану на проведення сільськогосподарських робіт і допомогу фронту.

У відродженні колгоспів велику допомогу трудящим села подала держава. Вона забезпечила їх будівельними матеріалами, худобою, насінням. Чимало худоби було одержано за рахунок реевакуації з інших районів країни, коней залишили частини Червоної Армії, які проходили через село. Колгоспниці О. К. Улізько, Г. А. Пиріг та інші віддали в колгосп до 200 шт. птиці. За 15 місяців після визволення було відбудовано 99 проц. усіх зруйнованих будинків[3].

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 7, спр. 1-а, арк. 319, 320.
[2] Там же, оп. 8, спр. 307, арк. 22.
[3] Там же, оп. 4, спр. 1065, арк. 6.

Трудівники села працювали, не покладаючи рук, часто відмовляючи собі в необхідному, щоб швидше наблизити час остаточної перемоги над ворогом. Уже в 1944 році план весняної сівби було виконано на 148 процентів.

Успішно провели в селі збір коштів на танкову колону «Червона Україна». Колгоспник Г. Я. Очеретяний вніс 8 тис. карбованців.

У 1948 році колгоспи села освоїли всі довоєнні посівні площі. Дальшому зміцненню економіки колгоспів сприяло їх укрупнення, проведене в 1956 та 1958 рр., і створення на їх базі колгоспу ім. Суворова.

Великих досягнень домігся колгосп за роки семирічки. У 1965 році вся орна земля артілі становила 6700 га. В цьому ж році було вироблено 54 тис. цнт зерна — вдвоє більше, ніж у 1960 році. За цей же час виробництво м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилося з 27,4 цнт до 97,4 цнт. Зросла і техніко-енергетична озброєність виробництва. У 1965 році на ланах колгоспу працювало 37 тракторів, 13 комбайнів та багато іншої техніки.

Впроваджуючи в життя рішення березневого Пленуму ЦК КПРС 1965 року, колгосп ім. Суворова домігся нових трудових успіхів. У 1966 році валовий збір зерна становив тут 91 553 цнт, середній врожай озимої пшениці — 37 цнт з га. Бригада М. І. Горобця в 1966 році виростила по 33,6 цнт зернових з га на площі 1056 га (в т. ч. по 38,5 цнт пшениці з 710 га). Виробництво м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилось до 106,3 цнт. Надій молока від кожної фуражної корови підвищився з 1854 кг до 2459 кг порівняно з попереднім роком. Грошові прибутки колгоспу в 1966 році становили 1 млн. 918 тис. крб. проти 700 тис. крб. у 1960 році. Середній місячний заробіток колгоспника у рільництві — 100 крб., у тваринництві— до 200 карбованців[1].

В 1967 році партійна організація і правління колгоспу багато зробили для дальшої механізації виробничих процесів у тваринництві: машини тут підвозять грубі корми, змішують з силосом, жомом. Включається кормороздавач, і корм подається худобі. Приміщення очищається з допомогою транспортера. Діють автопоїлки. Для розміщення взимку поголів'я, яке відгодовується в господарстві, побудовано 17 корпусів. Колгосп ім. Суворова на Дніпропетровщині називають фабрикою дешевої яловичини. Відгодівлю молодняка тут переведено на промислову основу.

За успіхи у вирощуванні високих урожаїв зернових і надплановий продаж хліба державі урядовими нагородами відзначено 17 трудівників колгоспу. Орденом Леніна нагороджено бригадира другої комплексної бригади М. І. Горобця та скотаря першої комплексної бригади М. О. Костюченка. Орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу М. В. Шкуліпу і ланкову другої комплексної бригади О. М. Заворотнюк. Бригадир комплексної бригади М. І. Горобець, ланкова О. Б. Касьян і свинарка Н. М. Клименко відзначені бронзовими медалями ВДНГ СРСР.

Велику роль у піднесенні сільськогосподарського виробництва відіграло соціалістичне змагання. Протягом останніх чотирьох років колгосп ім. Суворова успішно змагається з колгоспом ім. Котовського Магдалинівського району. Міцна дружба зв'язує колгосп також із сільськогосподарською артіллю «Дніпро» Нікопольського району.

З 1965 року над колгоспом ім. Суворова здійснює шефство Дніпродзержинський цементний завод. За цей час шефи побудували зрошу-

Колгоспники вітають комбайнера, який першим закінчив збирання зернових. 1967 р.

[1] Газ. «Сельская жизнь», 31 березня 1967 р.

вальну систему на площі 93 га, обладнали водяне опалення в тракторному стані і будинку тваринника. Вони передали колгоспу понад 1,5 тис. тонн цементу, до 10 тис. тонн гранульованого шлаку, до 700 кв. метрів залізобетонних конструкцій, до 300 кубометрів лісу тощо.

Збільшення прибутків колгоспу дало змогу виділити значні кошти на благоустрій села.

З кожним роком зростає добробут личківців. Широкого розмаху набрало житлове будівництво. В нових домівках по 2—3 кімнати, є водопровід, газові плити. В найближчий час газ буде в усіх будинках. Споруджено новий Будинок культури на 600 місць, дитячу їдальню. Тут у великому світлому залі — зручні столики. На кожному — квіти. В їдальні щоденно обідає до 450 дітей.

На честь 50-річчя Великого Жовтня в Личковому в 1966—1967 рр. встановлено пам'ятник В. І. Леніну, закладено фундамент нового приміщення лікарні, насаджено парк.

Товарооборот торговельної сітки села, яка має 6 магазинів, у 1966 році становив 1,5 млн. карбованців.

Жителі села забезпечені висококваліфікованою медичною допомогою. В сільській лікарні працюють 13 медичних працівників. Крім того, тут є фельдшерсько-акушерський пункт і аптека. В дитячому комбінаті дошкільнят доглядають досвідчені вихователькн.

В 1966 році в середній школі Личкового навчалося 460 учнів, працював 31 вчитель (в т. ч. з вищою освітою — 12). За успіхи у навчанні і вихованні підростаючого покоління учителів відзначено урядовими нагородами: З. С. Тищенко — орденом Трудового Червоного Прапора, троє вчителів — медалями «За трудову відзнаку» і двоє — значками «Відмінника народної освіти».

До революції понад 90 проц. жителів були неписьменними. Нині Личкове — село суцільної грамотності. Майже 100 чоловік мають вищу освіту.

Парторг колгоспу ім. Суворова В. Г. Миколаєнко проводить бесіду з колгоспниками. 1967 р.

Після робочого дня колгоспники охоче відвідують Будинок культури. Вони йдуть сюди почитати газету або книжку улюбленого письменника, подивитися фільм, виставу або послухати концерт учасників художньої самодіяльності. У просторих кімнатах Будинку є всі умови для гурткової роботи, працюють драматичний і хоровий гуртки, є свій духовий оркестр. На обласному огляді 1966 року колгоспні музиканти завоювали диплом 2-го ступеня. В Будинку культури працює бібліотека, якою завідує Г. В. Колісник. 14 років віддала вона цій справі. У фонді бібліотеки 10 тисяч книг, 1310 колгоспників — її постійні читачі. Тільки за 1966 рік фонд бібліотеки збільшився на 1000 книг. Зростає інтерес до політичної та сільськогосподарської літератури. Бібліотеці присвоєно звання колективу відмінної праці. Багато колгоспників мають власні бібліотеки. Великий попит у селі на передплатні видання. Кожна сім'я одержує газети й журнали. На 1967 рік жителі села передплатили 2255 прим. газет і 1797 — журналів.

Великі зміни, що сталися за роки Радянської влади в селі, видно на прикладі кожної сім'ї. Один із старожилів Личкового — П. І. Голуб — до Жовтневої революції жив у злиднях. Заможне життя прийшло в його сім'ю за Радянської влади. Та навала

Виступ учасників художньої самодіяльності Будинку культури перед доярками ферми № 2 колгоспу ім. Суворова. 1967 р.

німецьких фашистів порушила вільне і щасливе життя. Його син загинув на фронті. Держава допомогла виховати його шістьох онуків. Всі вони здобули вищу освіту. Петро Гаврилович став агрономом і вже 8 років працює головою колгоспу в сусідньому районі Харківської області. Василь Гаврилович та Володимир Гаврилович — інженери. Онуки Петра Івановича — Фросина, Устина, Марія — вчителі.

І. І. Іванченко з дитячих років і до Жовтневої революції батракував в економії поміщика Родзянка. Інша доля у його нащадків. Син Єгор працює головою Личківської сільради, дочка Наталія — вчителька Личківської середньої школи. Онуки: Станіслав — інженер-механік, Микола, Юлій і Леонід — техніки; Тамара вчиться в сільськогосподарській академії ім. Тімірязєва в Москві.

Вся господарська, масово-політична і культурно-освітня робота в Личковому спрямовується 5 партійними організаціями, які об'єднують 164 комуністів. У центрі їх уваги — мобілізація трудівників на виконання рішень XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України. Для зміцнення єдиного партійного керівництва в 1959 році в колгоспі утворено партійний комітет і 3 бригадні парторганізації. У 1967 році парторганізація колгоспу ім. Суворова налічувала 78 комуністів, 32 із них працювали в тваринництві і 28 — у рільництві[1].

В рядах партії — передовики виробництва: бригадир рільничої бригади М. І. Горобець, трактористи В. Г. Бойко, І. С. Тесленко, комбайнер І. М. Мигрин, завідуючі фермами М. Р. Мазниця, Л. М. Паук, Н. Ф. Руденко, тваринники І. П. Мороз, Б. П. Городян, М. М. Макаренко та інші. Партійний комітет та правління колгоспу мають свій друкований орган — багатотиражну газету «За честь колгоспу», яка виходить двічі на місяць. Крім того, життя трудівників висвітлюють стінні газети, які випускаються в кожній ланці, та місцеве радіомовлення. Колгоспна комсомольська організація налічує 37 чоловік.

Багато уваги розвиткові села приділяє Личківська сільська Рада депутатів трудящих. В лютому 1968 року до її складу входило 60 депутатів, серед них 29 колгоспників артілі ім. Суворова, 15 робітників і службовців радгоспу «Пролетар», 7 учителів, 3 медпрацівники. Чотири постійно діючі комісії розглядають і вирішують широке коло питань — сільськогосподарські, фінансові, благоустрою тощо. На громадських засадах діє народна дружина по охороні громадського порядку і товариський суд.

Трудівники Личкового сповнені прагнення успішно виконати завдання п'ятирічного плану, що створить умови для дальшого економічного і культурного зростання села.

В. П. МАКСИМОВ, В. П. НАЙДІОН, З. С. ТИЩЕНКО.

---

[1] Газ. «Шляхом Леніна», 5 липня 1966 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МАГДАЛИНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БУ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Бузівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Гавришівка, Деконка, Жовтневе, Йосипівка, Ковпаківка. Населення — 1489 чоловік.

На території Бузівки міститься центральна садиба колгоспу «Перемога». Це — велике господарство, яке має 4,7 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — олійниця, маслоцех артілі. За сумлінну працю 11 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями СРСР. Колгосп видає багатотиражну газету «Нове життя».

У селі — середня школа, Будинок культури на 500 місць, бібліотека. В центрі Бузівки споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

За свідченням історичних джерел, заснування села відноситься до XVII століття.

У 1920 році створено партійний осередок, до якого входили Ю. М. Варяниця, Д. Т. Кириченко, Ф. І. Кібець, Н. Ф. Сабадир, С. Т. Буряк.

Шанують жителі села пам'ять свого земляка — Героя Радянського Союзу старшого лейтенанта М. І. Шкуліпи. Це високе звання йому присвоїли за мужність, виявлену при форсуванні Західної Двіни в червні 1944 року. Помер у 1960 році і похований у рідному селі.

Збирання сіна на заливних луках колгоспу «Перемога». Бузівка, 1965 р.

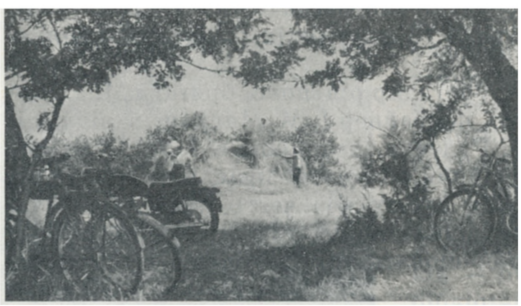

Річка Оріль біля с. Бузівки. 1965 р.

На околицях Бузівки в Приорільській долині досліджувалися кургани доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), а також пізніх кочовиків XIV—XV століття.

ГУ́ПАЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі р. Орелі, за 21 км на схід від районного центру і за 37 км від залізничної станції Бузівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Мусієнкове та Чернеччина. Населення — 2179 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Ілліча розташована в Гупалівці. Артіль має 4219 га орної землі. Провідна сільськогосподарська культура — озима пшениця. Фруктовий сад займає площу 86 га. Добре розвинуте тваринництво. Щороку колгоспні рибалки виловлюють у водоймах 40—50 цнт риби. З допоміжних підприємств є млин, олійниця, майстерня по ремонту сільськогосподарської техніки.

У Гупалівці — середня і 3 початкові школи, клуб, бібліотека. При середній школі створено історичний музей. Функціонують дільнична лікарня, ветеринарна лікарня. Працюють Гупалівське споживче товариство, швейна майстерня.

Село засноване на початку XVII століття.

Тут живуть учасники партизанського руху періоду Великої Вітчизняної війни. Це зв'язківці партизанського загону, яким командував І. І. Демченко — П. А. Суковенко, В. О. Шумейко, З. М. Логойда, І. С. Заворотнюк, К. І. Ткаченко.

На території села виявлено поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), скіфсько-сарматського часу, а також кочівницькі стойбища (VII—VIII століття).

Уродженцем Гупалівки є лауреат Ленінської премії М. К. Бельговський.

ДМУХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на захід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Бузівка. Населення — 2459 чоловік.

На території Дмухайлівки розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який має 6027 га орної землі. Напрям господарства — виробництво зерна та продуктів тваринництва.

За сумлінну працю нагороджено орденами і медалями 12 передовиків артілі. Комбайнер О. Т. Муха удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є середня школа та 2 початкові школи, Будинок культури, дві бібліотеки. При середній школі створено історико-краєзнавчий музей. Функціонує лікарня. Працює побутова майстерня.

Час заснування села відноситься до 1749 року. В липні 1920 року тут організовано партійний осередок, секретарем якого комуністи обрали І. І. Собка. Одночасно створюється і КНС. Для боротьби з бандитами була сформована комуністична рота переважно з молоді, на чолі з членом повіткому Турченком.

В роки Великої Вітчизняної війни житель села І. І. Демченко очолював партизанський загін, який діяв у Котовському районі.

ЖДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північ від районного центру і за 25 км від залізничної станції Бузівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Грабки, Дудківка, Крамарка. Населення — 1592 чоловіка.

Колгосп «Гігант», центральна садиба якого знаходиться у Жданівці, має 5653 га орної землі. Більша половина цієї землі використовується під зерновими, яких у 1967 році тут зібрано з кожного га посівів по 25,4 цнт. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво, свинарство, вівчарство. У тому ж році колгосп виробив по 396 цнт молока, 67,2 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Серед 22-х нагороджених передовиків виробництва є Герої Соціалістичної Праці — бригадир 3-ї комплексної бригади І. В. Ярошенко та ланкова 2-ї комплексної бригади О. М. Стародубцева.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Працює лікарня. Відкрито майстерню пошиву одягу. Тут є районне об'єднання «Сільгосптехніка».

Село засноване в 1844 році.

В роки громадянської війни тут був створений загін червоних партизанів, який очолив Л. І. Громак. Братську могилу червоних партизанів, що загинули в боях, любовно доглядають учні середньої школи. Головою першого колгоспу в селі був комуніст П. М. Москвич, який загинув від рук куркулів у 1930 році.

Поблизу Жданівки розташовані численні кургани, досліджені відомим українським істориком Д. І. Яворницьким. Тут виявлені поховання катакомбної культури доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), сарматів (II—I століття до н. е.) та пізніх кочівників XIV—XV століття.

ЗАПЛА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північ від районного центру і за 28 км від залізничної станції Бузівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Краснопілля, Кременівка, Минівка. Населення — 761 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Петровського, який має 5300 га орної землі. В артілі вирощуються зернові та технічні культури. Розвинуте свинарство, вівчарство, птахівництво. З допоміжних підприємств є олійниця.

У Заплавці — восьмирічна та дві початкові школи, Будинок культури, 3 бібліотеки. Працює майстерня побутового обслуговування.

Назва села походить від потоку Заплава, який починається у Вирівських степах і впадає у річку Оріль. У роки громадянської війни в Заплаві діяв партизанський загін, яким командував О. С. Мусієнко («Шуліка»).

Жителі Заплавки свято шанують пам'ять свого земляка М. А. Завирюхи, який у вересні 1943 року загинув смертю хоробрих при форсуванні Дніпра біля села Вовніг Солонянського району Дніпропетровської області. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На пасіці колгоспу «Шлях до комунізму». Дмухайлівка, 1965 р.

МА́Р'ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від районного центру і за 5 км від залізничного роз'їзду 137. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Олянівка, Підгірне, Січкарівка, Сужено-Варварівка, Тарасівка, Трудолюбівка. Населення — 825 чоловік.

В колгоспі ім. Богдана Хмельницького, центральна садиба якого розміщена у с. Мар'ївці, працюють трудящі всіх сіл, підпорядкованих Мар'ївській сільраді. Артіль має 7187 га орної землі. Виробничий напрям — молочне тваринництво та вирощування зернових культур. З допоміжних підприємств в колгоспі є 4 млини і пилорама, міжколгоспна інкубаторна станція. 12 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями СРСР.

У Мар'ївці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

Поблизу села Сужено-Варварівки в 1903 році Д. І. Яворницьким досліджено кургани ямної культури доби ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е.), а також кочівницькі поховання XIV—XV століття.

НОВОПЕТРІ̀ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північний схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Бузівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виноградівка, Водяне та Шевське. Населення — 1231 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Аврора», який має 8678 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво, тваринництво та садівництво. В 1967 році колгосп зібрав по 25 цнт зернових з кожного га посівів, виробив на 100 га сільгоспугідь по 320 цнт молока, 62,8 цнт м'яса. З допоміжних підприємств тут є цегельня, олійниця, млин, механічна та теслярська майстерні. 22 чоловіка за успіхи у сільськогосподарському виробництві нагороджені орденами і медалями.

У Новопетрівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. До послуг трудящих відкрито комбінат побутового обслуговування, їдальню.

Село засноване у 1927 році.

ОЧЕРЕТУВА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км на південь від районного центру і за 25 км від залізничної станції Ново-

московськ Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Гукове, Запоріжжя, Казначеївка, Малоандріївка, Новоукраїнка, Олександрівка. Населення — 906 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Прогрес» розташована в Очеретуватому. Артіль має 2600 га орної землі. Вирощуються зернові, технічні та овочеві культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Для розведення риби тут створено ставок площею в 25 гектарів.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Очеретувате заснували запорізькі козаки в другій половині XVIII століття. В роки громадянської війни тут було організовано партизанський загін, який боровся з австро-німецькими загарбниками та петлюрівськими бандами. Загін очолював член партії з 1905 року І. Л. Турченко. У 1923 році 12 бідняцьких господарств об'єдналися в кооперативне товариство «Незаможник», першим головою якого був колишній партизан К. Л. Косенко. В 1927 році «Незаможник» перетворено в ТСОЗ «Індустрія», який став основою колгоспу «Червона Армія». Під час тимчасової окупації Очеретуватого за невиконання наказів фашисти спалили місцевих жителів — Ю. Авдієнка, Л. Пішка, Н. Пошивайла, С. Діденка та А. Глущенка.

ПОЛИВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кільчені, притоці Самари, за 12 км на південний схід від районного центру і за 27 км від залізничної станції Губиниха. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Іванівка, Веселий Гай, Карла Маркса, Новоіванівка, Почино-Софіївка. Населення — 1423 чоловіка.

На території Поливанівки розташований колгосп «Комуніст», який має 4450 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків. У 1966 році колгосп зібрав високий урожай зернових — в середньому по 31 цнт з кожного га посівів. Розвинуте тут і тваринництво, бджільництво, птахівництво. Допоміжні підприємства артілі — пилорама, олійниця, столярня, майстерня по ремонту сільськогосподарської техніки. За високі показники у розвитку сільського господарства 16 колгоспників нагороджені орденами і медалями, а ланковому О. І. Кудренку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі — середня та початкова школи, Будинок культури, 2 бібліотеки; відкрито їдальню, комбінат побутового обслуговування. Працюють відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка», Магдалинівська держсортдільниця.

Поливанівка заснована наприкінці XVIII ст.

ПРИЮ́Т — село, центр сільської Ради, розташоване між річками Кільченню і Чаплинкою, за 25 км на південь від районного центру і за 50 км від залізничної станції Губиниха. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Вишневе, Грушеве, Іванівка, Нововасилівка, Новоспаське. Населення — 472 чоловіка.

Колгосп ім. Чкалова, центральна садиба якого міститься у Приюті, має 6040 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зерна. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств тут працюють млин, олійниця та механічна майстерня. За самовіддану працю в колгоспі орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 13 чоловік.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Приют заснований у 1924 році переселенцями з навколишніх сіл — Чаплинки, Петриківки, Першотравенки. Назва села пов'язана з існуванням у цій місцевості приюту для дітей, збудованого тут ще наприкінці XIX століття для сиріт німецьких колоністів. У 1928 році в селі створена комуна, організаторами якої були сільські комуністи В. Т. Ягольник, В. Г. Синявський та Д. К. Сизоненко. Під час окупації гітлерівці перед своїм відступом вчинили звірячу розправу над 29 полоненими і місцевими жителями. Прагнучи приховати сліди кривавого злочину, вони спалили у соломі трупи закатованих. В центрі села жертвам фашизму встановлено пам'ятник.

ТО́ПЧИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на північний захід від районного центру і за 42 км від залізничної станції Губиниха Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковане також село Тарасівка. Населення — 1979 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Свердлова розташована в Топчиному. Виробничий напрям його — вирощування зернових; розвинуте тваринництво. Артіль має 6761 га орної землі. З допоміжних підприємств є млин, олійниця, кузня, пилорама, механічна і теслярська майстерні. За трудові досягнення 10 чоловік відзначені урядовими нагородами.

У селі — восьмирічна і три початкові школи, клуб, бібліотека. Є лікарня. Працює майстерня побутового обслуговування.

Засноване Топчине в другій половині XVIII століття.

ШЕВЧЕ́НКІВКА (до 1917 року — Тарасо-Шевченківка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний захід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Губиниха Придніпровської залізниці. Через село протікає річка Чаплинка, ліва притока Дніпра. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Орлівщина, Першотравенка, Тарасівка. Населення — 1457 чоловік.

На території села розташований колгосп «Родина», який має 4630 га орної землі. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — середня і восьмирічна школи, 2 клуби, 4 бібліотеки. Працює побутова майстерня.

Шевченківка заснована наприкінці XVIII століття як хутір, де оселилися запорізькі козаки після ліквідації Запорізької Січі. Пізніше до них приєдналися переселенці з Полтавської губернії. У 1905 році селяни брали участь у розгромі маєтку поміщика Кащенка.

МАРГАНЕЦЬ — МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

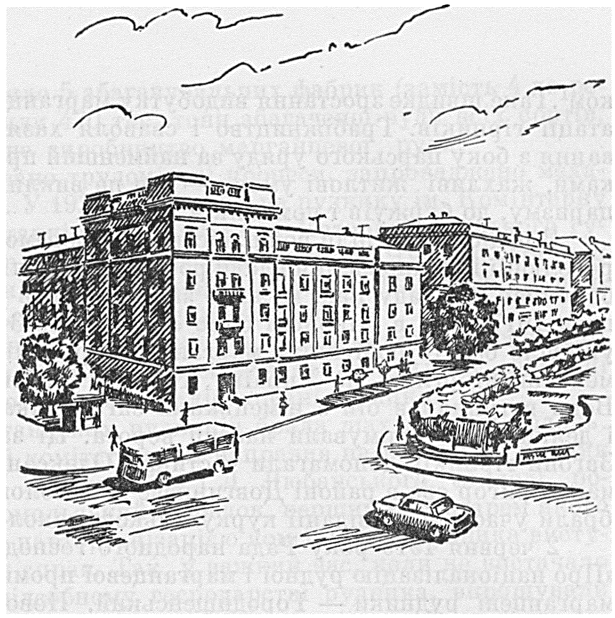

МА́РГАНЕЦЬ

Марганець — місто обласного підпорядкування, міській Раді якого підпорядковане смт Мар'ївка. Розташований на степовій рівнині півдня Дніпропетровської області, за 125 км від обласного центру, поблизу Каховського водосховища. Населення — 44,5 тис. чоловік.

На території сучасного міста ще за дореволюційних часів археологами було розкопано величезний скіфський курган (IV—III ст. до н. е.), у якому виявлено багате поховання вождя із золотими прикрасами, зброєю тощо[1], а також кілька курганів зрубної культури доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) та пізніх кочовиків (XIV—XV ст. ст.).

Заснування міста пов'язано з бурхливим розвитком металургійної промисловості на півдні України в роки перших п'ятирічок. Проте передісторія його почалася ще наприкінці XIX століття з виникненням на цій території першого селища гірників.

Промислова розробка марганцевих руд Нікопольського басейну провадилася у дореволюційній Росії з 1886 року. Коли в 1904 році через басейн було прокладено залізницю, що зв'язала Кривий Ріг з Олександрівськом і Донбасом, марганцева промисловість східної частини басейну почала розвиватися порівняно швидкими темпами. Тоді ж на території Городищенського рудника була побудована залізнична станція Марганець.

Тривалий час на марганцевих рудниках добувалася незначна кількість руди. Так, у 1909 році, тобто через 19 років з початку освоєння марганцевих покладів, видобуток її становив 4 млн. 51 тис. пудів[2]. Після 1909 року, у зв'язку з швидким розвитком чорної металургії в країні і збільшенням попиту на цінну марганцево-рудну сировину, видобуток марганцевої руди значно зріс. Уже в 1910 році її було видобуто близько 11 млн. пудів, у 1913 році в 4 рази більше порівняно з 1909 ро-

[1] Древности Геродотовой Скифии, вып. 2. СПб., 1872, стор. 29—42.
[2] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 рр. К., 1962, стор. 12.

ком[1]. Таке швидке зростання видобутку марганцю супроводилося посиленням експлуатації гірників. Грабіжництво і сваволя хазяїв-капіталістів, жорстокі переслідування з боку царського уряду за найменший прояв незадоволення існуючими порядками, жахливі житлові умови — все це викликало гнів і ненависть рудокопів до царизму, до буржуїв і поміщиків.

З радістю зустріли вони звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення влади робітників і селян. Багато гірників зі зброєю в руках боролися за владу Рад, мужньо захищали її в роки громадянської війни. 14 листопада 1917 року в Нікополі було сформовано 3 червоногвардійські загони, до яких увійшло багато робітників марганцевих рудників[2]. Коли війська кайзерівської Німеччини вторглись на Україну, гірники створили ще 2 червоногвардійські загони. Вони вступили в бій з німецькими загарбниками в районі Чортомлицького мосту і деякий час стримували наступ ворога. Ці загони згодом влилися в 5-у армію[3]. Загони гірників допомагали частинам Олександра Пархоменка громити банди отамана Григор'єва в районі Довгинцеве-Апостолове у травні 1919 року, а через місяць брали участь у ліквідації куркульського заколоту поблизу міста Нікополя[4].

2 червня 1919 року Рада народного господарства України ухвалила постанову «Про націоналізацію рудної і марганцевої промисловості». Згідно з цією постановою марганцеві рудники — Городищенський, Новомиколаївський та інші — були підпорядковані Нікопольській Раді народного господарства. Для допомоги місцевим органам влади і організації управління рудниками прибула особлива комісія в складі більшовиків С. Я. Алілуєва, В. М. Бикова, В. М. Морозова, Г. О. Шляпіна[5].

Гірники, що стали повноправними господарями на рудниках, разом з усім українським народом активно боролися проти махновців, денікінців, врангелівців — всіх, хто намагався відновити старі порядки.

18 жовтня 1920 року марганцеві рудники були визволені військами Другої Кінної Армії під командуванням П. К. Миронова від врангелівців[6]. На цей час у басейні не працювала жодна шахта. За далеко не повними даними, збитки від затоплення і обвалення шахт становили 925 тис. золотих карбованців[7].

Тільки в першому півріччі 1921 року розпочались роботи по видобутку і збагаченню руди. З метою забезпечення рудами металургійної промисловості та створення експортного рудного фонду Президія Вищої Ради народного господарства РРФСР прийняла постанову 1 серпня 1921 року «Про заходи по відбудові рудної промисловості в Криворізькому і Нікопольському гірничих районах»[8]. Нею керувались партійні, радянські, профспілкові і господарські організації, мобілізуючи трудящих на відбудову промислових підприємств басейну. На Городищенському руднику (згодом рудник ім. Комінтерну) була закінчена відкачка води з шахти № 16, а в червні—липні видобуто перші 8040 пудів сирої марганцевої руди. Робітники відремонтували і пустили першу чергу електростанції. Стали до ладу механічна і чавуноливарна майстерні, рудничний млин[9]. На кінець 1921 року рудник дав 5 тис. тонн руди[10]. У наступному році відновились роботи на руднику ім. Максимова, названому на честь визначного господарського працівника того періоду, голови Ради народного господарства України К. Г. Максимова.

---

[1] П. А. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.). К., 1966, стор. 10.
[2] Нікополь за роки Радянської влади. Нікополь, 1958, стор. 13.
[3] Газ. «Шахтар Марганця», 1 листопада 1957 р.
[4] Газ. «Известия Никопольского Совета рабочих депутатов», 17 червня 1919 р.
[5] Газ. «Нікопольська правда», 28 листопада 1962 р.
[6] ЦДАРА, ф. 101, оп. 1, спр. 29, арк. 133.
[7] Бюлетень «Народное хозяйство Екатеринославской губернии», 1922, стор. 16.
[8] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 313, арк. 3.
[9] Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.). Сборник документов и материалов. К., 1964, стор. 32, 33, 171—173.
[10] С. Мелешкін. Багатющі надра землі нашої. Дніпропетровськ, 1959, стор. 57, 58.

До травня 1926 року в басейні діяло 5 збагачувальних фабрик (замість 4 до революції), які у 1926—1927 рр. виробили 470 тис. тонн збагаченої руди всіх сортів, що вдвоє перевищувало дореволюційне виробництво марганцевої руди.

На підприємствах було механізовано трудомісткі процеси, запроваджено механічну відкатку та інші удосконалення. У 1925—1926 році на руднику ім. Комінтерну стала до ладу нова районна електростанція, яка рішенням Катеринославського губернського з'їзду профспілки гірників була названа іменем В. Я. Чубаря. На той час вона повністю забезпечувала механізацію рудничних робіт. У 1925—1926 рр. рудник ім. Комінтерну дав 54,9 проц. всього видобутку по басейну.

Багато уваги приділяли керівництво рудників та профспілкові організації охороні праці: на шахтах обладнали вентиляцію, своєчасно лагодились підземні шляхи. У т. зв. рудничних школах готувалися кваліфіковані гірники.

Активну участь у відбудові марганцевих рудників брала шахтарська молодь. У 1921 році Нікопольський повітовий комітет партії направив на роботу на рудник ім. Комінтерну двох комсомольців — Л. Епштейна і Л. Любанського. Молоді робітники незабаром організували комсомольський осередок, першим секретарем якого було обрано Л. Любанського. Разом з парторганізацією комсомольці рудника виступали ініціаторами багатьох важливих справ. Так, у важкий час, коли не вистачало харчів, вони активно працювали в підсобному господарстві рудника, вирощували пшеницю, заготовляли сіно для коней[1]. З їх участю було прокладено бруковану дорогу від вокзалу до центру, налагоджено водопостачання. Силами комсомольців і молоді часто проводилися комуністичні суботники по впорядкуванню робітничого селища. Комсомольці і молодь збудували клуб ім. Артема, де часто читалися лекції, проводилися вечори тощо, а в 1926 році заклали в селищі парк культури і відпочинку.

Невпинно зростала роль жінок у виробництві та громадському житті селища. Щомісяця на рудниках проводилися збори жінок, на яких обговорювались питання безпеки праці, охорони здоров'я, ліквідації неписьменності, поліпшення побуту. Багато уваги цим питанням приділяв повітовий жінвідділ. Так, на засіданні його колегії 17 листопада 1922 року повідомлялось про те, що на Городищенському руднику відбулася конференція жінок, яка порушила перед губздороввідділом клопотання про відкриття дитячих ясел, консультації та будинку матері. На засіданні колегії 2 лютого 1923 року розглядалось питання про підвищення зарплати робітницям, що працювали на промиванні і навантаженні руди.

З розвитком важкої промисловості, особливо машинобудування, в країні швидко зростала потреба в марганцевій руді. Комуністична партія і Радянський уряд з кожним роком збільшували асигнування на гірничорудну промисловість. Так, у 1926/1927 році капіталовкладення в розвиток марганцевого басейну становили 1108 тис. крб., а в 1932 році вони зросли до 4189 тис. крб.[2]. Ці кошти були використані на будівництво нових шахт, збагачувальних фабрик, житла і культосвітніх установ, на благоустрій селищ. У цей період виникають селища гірників — на рудниках ім. Ворошилова (з 1958 року — ім. 40-річчя Жовтня) та ім. Максимова.

Вирішальне значення для дальшого розвитку марганцевого басейну мало спорудження Дніпрогесу. Використання електроенергії, яку постачала рудникам гідроелектростанція ім. В. І. Леніна, сприяло впровадженню в гірничорудну промисловість нової техніки, механізації різних процесів виробництва марганцевого концентрату і видобутку сирої руди.

На рудниках Марганця було створено велике компресорне господарство, що дало можливість застосувати відбійні молотки. В шахтах і на поверхні почали працювати механізми, які замінили ручну і кінну відкатку. Навантаження руди провадилось з допомогою екскаваторів і скреперних лебідок, які замінили лопату і тачку, було

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 901, арк. 10.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 332, стор. 9, 12.

механізовано водовідлив, електрифіковано шахти. На 20 діючих в той час шахтах басейну і 4 збагачувальних фабриках працювало 737 електромоторів загальною потужністю 13 743 кіловати. Великі роботи велись на збагачувальних фабриках по дальшому поліпшенню технології збагачення марганцевих руд. Фабрики оснащувались новою технікою, що давало можливість значно збільшити вихід концентрату.

Успішне здійснення великих накреслень п'ятирічок у соціалістичному будівництві стало можливим завдяки творчому ентузіазму гірників басейну. В авангарді стахановського руху завжди були комуністи. Так, забійники А. В. Напалюк та К. М. Кашлецький, ставши на стахановську вахту в 1935 році, при нормі 30 тонн на зміну видобували по 102,5—107,5 тонни, виконання змінного завдання у них завжди було не нижче 130 процентів. 2 листопада 1935 року вибійник шахти № 30 комуніст О. Рябоволенко нарубав 100 тонн марганцевої руди при змінній нормі 35 тонн.

Приклад комуністів наслідувало багато трудящих. Кількість стахановців на шахтах невпинно зростала і на 1 січня 1936 року становила майже 30 проц. усіх робітників.

Велике значення для дальшого розширення руху новаторів виробництва мав зліт стахановців марганцевого басейну, який відбувся 8 травня 1936 року. Зліт підбив підсумки стахановського руху на шахтах і звернувся з закликом до всіх трудящих басейну ще ширше розгорнути соціалістичне змагання за дострокове виконання державного плану[1].

Організатором боротьби трудящих басейну за виконання п'ятирічних планів були партійні організації рудників і шахт. Організаційно вони входили до складу Нікопольської міської парторганізації. У 1931 році в партосередках басейну налічувалось 316 членів і 478 кандидатів у члени партії. Основну масу комуністів становили робітники шахт. Через рік ряди членів партії майже подвоїлись (626 чол.), а кандидатів у члени партії було вже 750 чол.[2]. Кількість жінок в партосередках збільшилась за рік з 93 до 226, що свідчить про зростання політичної свідомості і активності жінок в громадсько-політичному житті.

Після розукрупнення Марганцевського рудоуправління в січні 1932 року на два рудоуправління — Комінтернівське і Максимівське — було створено і два рудпарткоми. Рудпартком Комінтернівського рудника об'єднував 23 осередки, а рудпартком Максимівського рудника — 10 осередків.

На початок 1936 року в марганцевому басейні налічувалось 40 первинних партійних організацій. Зважаючи на значення і роль цих парторганізацій, ЦК ВКП(б) своїм рішенням від 16 лютого 1936 року затвердив оформлення на марганцевих рудниках райкому партії[3]. Перша районна партійна конференція відбулася 1 березня 1936 року. На ній було обрано Марганецький районний партійний комітет, підпорядкований Нікопольському міськкому партії.

Наближення керівництва партійними організаціями безпосередньо до підприємств басейну сприяло значному поліпшенню їх організаторської та ідейно-виховної роботи серед робітників і посиленню авангардної ролі комуністів на виробництві. В кінці 1936 року марганецька районна партійна організація об'єднувала 529 комуністів, більшість яких була зайнята безпосередньо на виробництві[4].

Завдяки керівній ролі партійних організацій та самовідданій праці гірників другий п'ятирічний план по видобутку сирої руди і марганцевого концентрату було виконано ще в листопаді 1936 року. На кожній шахті басейну були створені стахановські школи, в яких робітники підвищували свою кваліфікацію[5]. Нові методи праці ставали надбанням великих колективів. Багато гірників наслідували приклад знат-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3932, арк. 33.
[2] Там же, оп. 1, спр. 332, арк. 18.
[3] Там же, спр. 3932, арк. 16.
[4] Там же, спр. 332, арк. 19; спр. 3300, арк. 34, 39.
[5] ЦДАНГ СРСР, ф. 1562, оп. 54, спр. 340, арк. 105.

ного вибійника Кривбасу О. І. Семиволоса. Так, у травні 1941 року за методом Семиволоса працювали 80 чол., в басейні було близько 700 чол. стахановців, а ударників— 1400. За перше півріччя 1941 року план видобутку марганцевої руди був виконаний на 108,4 проц. На цей час Нікопольський марганцевий басейн давав 33 проц. загальносоюзного видобутку руди[1].

За роки довоєнних п'ятирічок багато було зроблено по будівництву і благоустрою робітничих селищ, в яких мешкало близько 7500 кадрових робітників. Шосейні шляхи і тротуари, зелені сади і парки, кінотеатри, дитячі садки і ясла, бібліотеки і радіовузли, школи і затишні квартири — все це було створено для трудівників шахт басейну за роки Радянської влади.

З розвитком підприємств басейну зросло населення селищ. У 1938 році воно становило 20,8 тис. чоловік[2]. Городище, Закаменка, Новоселівка, Миколаївка і багато інших, що виросли біля рудників, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 22 жовтня 1938 року були об'єднані у нове шахтарське місто Марганець, яке стало центром марганцевої промисловості України.

Багато уваги приділяли партійні і радянські органи добробуту гірників. Так, на житлове будівництво щороку асигнувалось близько 600 тис. крб. З кожним роком розширювалася торговельна мережа.

У 1941 році місто мало 3 лікарні, дитячу поліклініку, протитуберкульозний пункт, санепідстанцію, пологовий будинок. Крім того, на промислових підприємствах ще було 5 фельдшерських і 2 лікарські (на руднику ім. Ворошилова і в селищі Мар'ївці) пункти охорони здоров'я.

Було досягнуто значних успіхів у культурному будівництві. На території рудників діяли 2 середні школи, школа ФЗН. При рудниках відкрилися клуби, книжкові магазини. Випускалися дві багатотиражні газети.

З перших днів Великої Вітчизняної війни тисячі трудівників міста стали на захист своєї соціалістичної Вітчизни. Міська партійна організація, яка на початку Великої Вітчизняної війни налічувала в своїх рядах 602 комуністи, уже в перші дні війни відправила на фронт 222 комуністи, або 37 проц. свого складу[3].

Робота партійних, радянських, господарських і громадських організацій була перебудована на воєнний лад. Ще краще, ще наполегливіше працювали в дні війни трудящі шахтарського міста, щоб дати країні, фронту якнайбільше цінної сировини. Так, колектив рудоуправління ім. Ворошилова виконував план за всіма видами гірничих робіт. Усі шахти перевиконували план видобутку руди. Вибійники стали на вахту оборони. Багато з них — Войтов, Наконечний, Вовченко — видавали десятки тонн руди понад норму, працювали за двох і трьох вибійників.

Коли в липні 1941 року німецько-фашистські загарбники почали наближатися до Дніпра, всі жителі Марганця будували захисні споруди навколо свого міста та біля Дніпропетровська.

На початку серпня 1941 року виконком міської Ради депутатів трудящих організував евакуацію населення і найважливішого обладнання підприємств басейну. Понад 500 гірників із сім'ями було відправлено на схід. Трудящі самовіддано працювали на Уралі для фронту, перемоги. Так, комуніст К. М. Кашлецький, кращий вибійник Марганця, виконував виробниче завдання на 180—200 процентів.

17 серпня 1941 року Марганець захопили гітлерівські війська[4]. Для жителів, що залишились у місті, настав час тяжких страждань і найсуворіших випробувань. Німецько-фашистські окупанти за всяку ціну намагались швидше розпочати видобуток руди і якнайбільше вивезти її до Німеччини. Вони зігнали для роботи на руд-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5941, арк. 3.

[2] Народне господарство Дніпропетровської області. Статистичний збірник. Дніпропетровськ, 1960, стор. 9.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1044, арк. 22.

[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 115—119, 342.

никах людей з Донбасу, Кривого Рога, Дніпропетровська, силою і залякуванням примушуючи їх працювати на шахтах, створили тут великі табори військовополонених. Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, робітники саботували розпорядження гітлерівців, зриваючи їх плани по видобутку руди. Радянські люди виводили з ладу механізми, псували освітлення, чинили аварії на шахтах, затоплювали розробки тощо. Фашисти замучили і розстріляли в Марганці понад 500 чол., а відступаючи всіх кваліфікованих робітників, які не встигли евакуюватися в східні райони країни, вивезли до Німеччини.

Організатором і керівником антифашистської боротьби стала міська партійна організація. Для партизанської діяльності в тилу ворога Марганецький міськком КП(б) України залишив 59 чол., серед яких було 38 комуністів і 4 комсомольці. До цієї групи входили перший секретар міськкому КП(б)У М. К. Клочко, секретар по кадрах міськкому партії О. Г. Гількевич, завідуючий гірничорудним відділом міськкому М. Т. Заскалько та інші. Командиром партизанського загону було призначено М. К. Клочка, комісаром — майстра збагачувальної фабрики рудоуправління ім. Ворошилова П. І. Бережного.

17 серпня 1941 року марганецький партизанський загін передислокувався на лівий берег Дніпра, в село Іванівку Кам'янського району Запорізької області, звідки він відходив разом з червоноармійськими частинами до Ворошиловградської області. До листопада 1941 року загін діяв разом з частинами Червоної Армії. Невелика група партизанів на чолі з командиром А. С. Люлькою була залишена у Марганці для розвідки і диверсійної роботи в тилу ворога. Виконуючи завдання командування Червоної Армії, вони провадили розвідку у ворожому тилу, доставляли «язиків», здійснювали напади на окремі групи німецько-фашистських загарбників. Так, біля села Грушівки під час перестрілки вони вбили 12 фашистів і двох взяли в полон. На березі річки Бугаю загін знищив 30 ворожих десантників та 18 поліцаїв. Бійці Марганецького партизанського загону брали участь у захисті Зуївської електростанції. Партизанський загін М. К. Клочка мав зв'язок з Нікопольським загоном П. Н. Куцевола і часто спільно діяв з ним. У листопаді 1941 року, за вказівкою Військової Ради Південного фронту, політвідділ 18-ї Армії реорганізував партизанський загін і в складі 38 бійців відправив для бойових дій до Марганця. Але шлях до рідного міста був тяжким. Загинув у бою з фашистами командир загону М. К. Клочко. Рідшали ряди народних месників. Після переправи на правий берег Дніпра їх було уже 16. Одразу ж після того, як партизани прибули до Марганця, вони потрапили до пазурів гестапо і були розстріляні.

Мученицькою смертю загинув і керівник диверсійної групи А. С. Люлька. Шпигуни гестапо вистежили його у вересні 1941 року. Страшні катування не зломили волю комуніста. Патріот не зрадив своїх бойових товаришів. Гестапівці зацькували його вівчарками. Розшматований труп партизана прив'язали до сідла коня і на очах у населення міста відтягли в шурф шахти № 5.

Загибель кращих синів партії і народу не злякала радянських людей — навпаки, вона збільшила у населення ненависть до ворогів. Незважаючи на суворі репресії, все більше трудящих міста вставало до активної боротьби проти німецько-фашистських загарбників.

В травні 1942 року було створено підпільний комітет під керівництвом М. І. Іванова. Комітет зривав плани і заходи німецько-фашистських властей. Підпільники звільнили з фашистських таборів кілька груп військовополонених (загалом близько 500 чол.) і переправили їх за лінію фронту.

У серпні 1943 року підпільний комітет створив партизанський загін, командиром якого було затверджено Г. А. Шконду. Спочатку в ньому був 81 чол. Загін весь час поповнювався за рахунок жителів Марганця і військовополонених, які тікали з фашистських таборів. Розташувалися партизани у плавнях на лівому березі Дніпра, на схід від міста Нікополя. Загін здійснив багато сміливих операцій, захоплював фашистські обози та склади з боєприпасами, псував зв'язок між населеними пунктами,

окупованими фашистами. За завданням армійської розвідки група партизанів на острові Комуна взяла в полон фашистського офіцера з денщиком, які були передані до одного з штабів нашої армії. 13 жовтня 1943 року загін Г. А. Шконди в складі 145 чол. влився в одну з частин Червоної Армії.

Тимчасом Марганецький підпільний комітет добирав людей для нового партизанського загону. На кінець жовтня 1943 року загін на чолі з Я. В. Охромковим уже налічував до 100 бійців. Та 20 грудня 1943 року фашисти напали на загін. Відбувся запеклий бій, в якому ворог застосував навіть авіацію. Незважаючи на це, партизани завдали фашистам нищівного удару. Було вбито понад 60 гітлерівців. А 23 грудня і цей загін у складі 93 чол. перейшов лінію фронту.

Два з половиною роки гірники Марганця вели непримиренну боротьбу з ворогом. А в ніч з 5 на 6 лютого 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили місто від гітлерівців[1].

Ще гриміли бої біля Нікополя і Кривого Рога, ще палала вогнем понівечена війною українська земля, а Марганець починав відроджуватись. Уже на другий день після визволення відновили свою роботу міськком партії і міська Рада депутатів трудящих, які стали організаторами відбудови зруйнованого господарства.

Відступаючи, німецько-фашистські варвари перетворили місто на попелище, на купи руїн. Вони підірвали і спалили всі найважливіші промислові об'єкти і більшість будинків. Було зруйновано рудопромивальні фабрики рудників ім. Ворошилова та ім. Максимова, 19 шахт, 4 електропідстанції, 48 км під'їзних залізничних шляхів, 3 залізничні мости, залізничну станцію, 2 водонапірні башти. І не тільки це. Гітлерівці перетворили на руїни понад 23 тис. кв. метрів житлової площі, службові установи, лікарню, поліклініку, дитячі садки і ясла, кінотеатр, клуби, школи та інші культурно-освітні установи. Значних пошкоджень зазнали центральні електромеханічні майстерні. Все цінне устаткування, яке не встигли евакуювати — механізми і машини,— були знищені або вивезені до Німеччини. За підрахунками спеціальної державної комісії, загальні збитки, завдані басейнові, дорівнювали 109,6 млн. карбованців[2].

Величезну роботу по відбудові зруйнованого народного господарства очолили партійні організації. Їх ряди день у день зростали за рахунок кваліфікованих спеціалістів — бурильників, вибійників, прохідників, кріпильників, скреперистів, а також інженерно-технічних працівників, які поверталися з евакуації з східних районів країни, демобілізованих з рядів Червоної Армії. У листопаді 1946 року в складі міської парторганізації було вже понад 500 чоловік[3]. Вся діяльність місцевих партійних органів і первинних парторганізацій була спрямована на підвищення політичної і трудової активності трудящих, на дострокове завершення планів відбудови і розвитку народного господарства країни.

Серед трудящих проводилася велика масово-політична робота. В басейні часто організовувались мітинги, на яких гірники брали зобов'язання якнайшвидше відбудувати народне господарство. Для населення читались лекції, доповіді. Виходила міська газета «Шахтар Марганця», було оформлено 70 газетних вітрин.

При Марганецькому міськкомі партії 3 серпня 1944 року почала працювати школа для керівних партійних та радянських працівників. Були відкриті тримісячні вечірні школи агітаторів без відриву від виробництва[4].

Удосконалюючи методи і форми організаторської та виховної роботи, партійні організації стали на чолі великого патріотичного руху серед гірників за якнайшвидшу відбудову і дальший розвиток рідного міста і промислових підприємств. Комуністи були не тільки натхненниками, але і бойовими організаторами мас на подолання багатьох труднощів, викликаних важкими наслідками війни.

---

[1] Газ. «Правда», 7 лютого 1944 р.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 7, спр. 208, арк. 163; спр. 1044, арк. 42.
[3] «Український історичний журнал», 1962, № 4, стор. 35.
[4] Газ. «Шахтар Марганця», 18 липня 1945 р.

В період відбудови, наприклад, не вистачало будівельних матеріалів, електроенергії. У березні 1945 року в Марганці була проведена партійно-технічна конференція, яка докладно обговорила і накреслила заходи по економії лісоматеріалів. Конференція пропонувала на кріпильних роботах заміняти товстомірний ліс (діаметром 30—50 см) тонкомірним (діаметром 15—17 см). В результаті такої заміни було заощаджено багато лісоматеріалів.

На зборах партактиву басейну в червні 1945 року було розглянуто питання про забезпечення підприємств електроенергією. Комуністи басейну вирішили включитися у всесоюзний конкурс по економії електроенергії. У III кварталі 1945 року на підприємствах тресту «Нікопольмарганець» було заощаджено 1 млн. 195 тис. кіловат-годин електроенергії.

Протягом 1944 — 1945 рр. робітники і службовці міста щоденно після роботи на підприємствах працювали по кілька годин на розбиранні руїн і розчищенні майданчиків для нового будівництва. Кожного дня на відбудовні роботи виходило понад 1500 чол., які з лютого до серпня 1944 року виробили 250 тис. людино-годин [1].

Велику організаторську роботу в цей час провадив виконком міської Ради депутатів трудящих. З його ініціативи кращих людей, що відзначались на відбудові міста та підприємств, заносили до «Книги трудової слави марганчан». Серед перших, хто удостоївся цієї честі, були медсестра О. М. Слюсаренко, робітниця Н. Г. Акимова, домогосподарка М. І. Бєлєнцова, учні міських шкіл Г. В. Тарасенко, Г. К. Руссін та багато інших. У листопаді 1944 року в Марганці було проведено місячник допомоги сім'ям військовослужбовців, інвалідам Вітчизняної війни і дітям фронтовиків. У ньому взяли участь широкі кола громадськості міста. Було відремонтовано багато квартир, заготовлено паливо, полагоджено і пошито багато верхнього одягу і взуття.

Особливо велику активність у відбудові рудників виявила молодь міста, комсомольці. Тільки в 1944 році комсомольці відпрацювали 76 135 людино-годин, зібрали для металургійної промисловості країни 1100 тонн металобрухту [2].

Уже в жовтні 1944 року в Марганцевому басейні працювали 4 шахти, які задовольняли потреби в марганцевій руді всієї металургійної промисловості Придніпров'я і Донбасу.

Самовіддану працю трудівників міста високо оцінив нарком чорної металургії СРСР І. Ф. Тевосян у привітанні з нагоди перших роковин з дня визволення Дніпропетровської області від німецько-фашистських загарбників [3].

У 1946 році стала до ладу остання з відбудованих шахт. В цьому ж році закінчено будівництво нових шахт — № 17 і № 18 — на руднику ім. Ворошилова [4]. У лютому 1946 року рішенням ВЦРПС та Міністерства чорної металургії СРСР тресту «Нікопольмарганець» присуджено 2-е місце в країні за результатами соціалістичного змагання. Управління капітального будівництва тресту завоювало перше місце у всесоюзному змаганні металургів у червні 1946 року. За успішне виконання зобов'язань у соціалістичному змаганні металургів області колектив басейну було нагороджено перехід-

Герой Соціалістичної Праці І. І. Мостовий серед гостей шахти. Марганець, 1965 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 7, спр. 1044, арк. 56.
[2] Там же, арк. 53.
[3] Газ. «Зоря», 29 жовтня 1944 р.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 5, спр. 1516, арк. 54, 56.

ним Червоним прапором Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих та обкому партії.

У змагання за дострокове виконання післявоєнної п'ятирічки за 4 роки включалися все нові і нові колективи трудящих. В березні 1947 року в ньому брало участь 83 проц. усіх працюючих у тресті «Нікопольмарганець», а на руднику ім. Максимова — всі робітники і службовці[1].

Зростало число передовиків і новаторів виробництва. У 1947 році на шахтах підприємств було 557 стахановців і 1654 ударники. На руднику ім. Ворошилова стахановці становили 73 проц. усіх працюючих. В їх числі були вибійник шахти № 16 С. Ф. Магльований, вибійник шахти № 23 С. Д. Симоненко і багато інших.

За високі показники в соціалістичному змаганні на честь 30-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції виконком Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих та обласний комітет КП(б) України трест «Нікопольмарганець» в числі інших передових підприємств області занесли на обласну Дошку пошани[2].

Партійні і радянські органи, профспілкові організації міста і басейну вживали рішучих заходів до усунення продовольчих труднощів. 4 березня 1947 року на об'єднаному засіданні бюро Марганецького міськкому партії та міськвиконкому була створена надзвичайна комісія, яку очолював голова виконавчого комітету міськради депутатів трудящих. Комісія організувала для робітників провідних професій на підприємствах профілакторії за типом т. зв. нічних санаторіїв. В місті було відкрито 2 спеціальні їдальні на 600 чоловік. 207 гірників одержали путівки в санаторії. 1150 дітей шахтарів безплатно харчувалися в їдальнях відділів робітничого постачання рудоуправлінь. Для поліпшення продовольчого постачання трудящих міста і басейну міськвиконком створив велике підсобне господарство, на полях якого вирощувалися зернові і овочеві культури. На кінець 1948 року на тваринницьких фермах цього господарства було 370 голів великої рогатої худоби і 960 свиней. Всі ці заходи сприяли подоланню продовольчих труднощів того часу.

Протягом 1946—1950 рр. у марганцевому басейні було відбудовано і споруджено нових 24 шахти. Новозбудовані збагачувальні фабрики за своїми розмірами, технічним оснащенням і загальним виглядом нічого не мали спільного з довоєнними тісними, темними, непривабливими на вигляд «мойками». Було вдосконалено процес збагачення руди. Відбудова старих і будівництво нових шахт здійснювались на основі досягнень науки, сучасної техніки і передової технології. Підприємства оснащувались найновішою технікою вітчизняного виробництва: магнітними сепараторами, навантажувальними машинами, збагачувальними механізмами. На шахтах широко застосовувались електровозна відкатка руди, а також повітряна — на поверхні, транспортери, механічні штовхачі, врубово-навантажувальні машини у вибоях та інші види механізмів. Вже в 1948 році видобуток руди в шахтах було механізовано на 95 процентів[3].

Широке застосування скребкового конвейєра конструкції Дніпропетровського гірничого інституту значно підвищило продуктивність праці робітників по вибою на 28,9 проц., а по дільниці — на 23,5 проц. Разом з тим зріс змінний видобуток руди по вибою порівняно з 1947 роком на 46,3 процента[4]. На рудниках було введено роздільну подачу руди у промивочні машини, встановлено 5 магнітних сепараторів для перероблення відсівів тощо. В 1949 році тільки за рахунок впровадження магнітної сепарації трест додатково одержав 19 тис. тонн марганцевого концентрату. Впровадження нових видів гірничих машин і технології виробництва дало можливість

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 5, спр. 1516, арк. 57.
[2] Газ. «Днепровская правда», 5 листопада 1947 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 7, спр. 150, арк. 32.
[4] «Ученые записки Харьковского университета», 1960, т. 107, стор. 321.

у 1949 році підвищити продуктивність праці в марганцевому басейні порівняно з 1948 роком на 28 процентів[1].

Важливу роль у виготовленні високопродуктивних машин і техніки для підприємств марганцевої промисловості відіграли Центральні електромеханічні майстерні (ЦЕММ) тресту «Нікопольмарганець». Працівники ЦЕММ освоїли виробництво машин типу «Ексельсіор», які в довоєнні роки довозилися з-за кордону. В майстернях було налагоджено виготовлення устаткування для збагачувальних фабрик і шахт не тільки марганцевого басейну, але й для інших гірничих підприємств країни. В ЦЕММ виробляли класифікатори, насоси, транспортери, шахтні вагонетки тощо, які до війни також привозилися з інших промислових районів країни.

З глибокою вдячністю приймали українські гірники допомогу російського та інших братніх народів Радянського Союзу — могутні скреперні лебідки та підйомні машини з Уральського заводу важкого машинобудування, електровози найновіших конструкцій з Прокоп'євського і Ярославського електромеханічних заводів. Московські заводи забезпечували підприємства басейну ртутними випрямлювачами, високоякісною буровою сталлю. Потужні електромотори і електрообладнання для шахт надсилали заводи Свердловська.

2 листопада 1950 року гірники завершили п'ятирічку майже на два місяці раніше строку[2]. Кожна шахта в 1950 році видавала на-гора на 1100 тонн руди в місяць більше, ніж в 1940 році. Колективи шахт, збагачувальних фабрик, цехів і відділів тресту «Нікопольмарганець» дали країні більш як 18 млн. крб. надпланового нагромадження.

У роки першої післявоєнної п'ятирічки значного розвитку набула місцева промисловість. Міськвиконком прийняв постанову про виробництво обпаленої цегли, завдяки чому було ліквідовано труднощі в розширенні будівництва житла, культосвітніх установ тощо. Зріс випуск валової продукції місцевої промисловості, розширився її асортимент.

В ході боротьби за відбудову і розвиток народного господарства виросли чудові люди — передовики і новатори виробництва. Так, в 1950 році на рудниках ім. Ворошилова та ім. Максимова працювало 608 стахановців і 1110 ударників, в будівельних організаціях міста і басейну — відповідно 161 і 251, в Центральних електромеханічних майстернях і транспортному відділі тресту «Нікопольмарганець» було 124 стахановці і 97 ударників. Багатьох новаторів виробництва виховали колективи підприємств місцевої промисловості. Майстер взуттєвої промартілі ім. Куйбишева І. К. Васильєв в 1950 році дав три річні норми виробітку. А бригада з цієї ж артілі, яку очолював Г. Н. Карпенко, виконуючи виробниче завдання на 235 проц., першою завоювала звання бригади відмінної якості. Формувальниця цегли-сирцю Г. М. Безпала (міськпромкомбінат) виробляла вручну по 1450 цеглин (160 проц. норми).

Справжніми ватажками і організаторами трудящих мас були комуністи. На кінець першої післявоєнної п'ятирічки на підприємствах тресту «Нікопольмарганець», у будівельних організаціях і на транспорті працювало 403 комуністи, або понад 57 проц. всього складу міської парторганізації; за станом на 17 серпня 1952 року число комуністів на підприємствах зросло до 67 проц.[3] Таким чином, більшість комуністів працювала безпосередньо на виробництві, показуючи зразки сумлінного ставлення до праці, до своїх обов'язків. За роки четвертої п'ятирічки партійні організації міста і басейну значно зросли і зміцніли організаційно.

Активним помічником міської парторганізації у відбудові і розвитку міста та басейну була комсомольська організація, яка на кінець 1950 року налічувала у своїх лавах 1130 членів ВЛКСМ, серед них робітників, інженерів і техніків 624 чол.,

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 102, спр. 405, арк. 5; спр. 402, арк. 21.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4464, оп. 1, спр. 113, арк. 1.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 11, спр. 291, арк. 44; оп. 14, спр. 195, арк. 5, 6.

Площа ім. В. І. Леніна в Марганці.

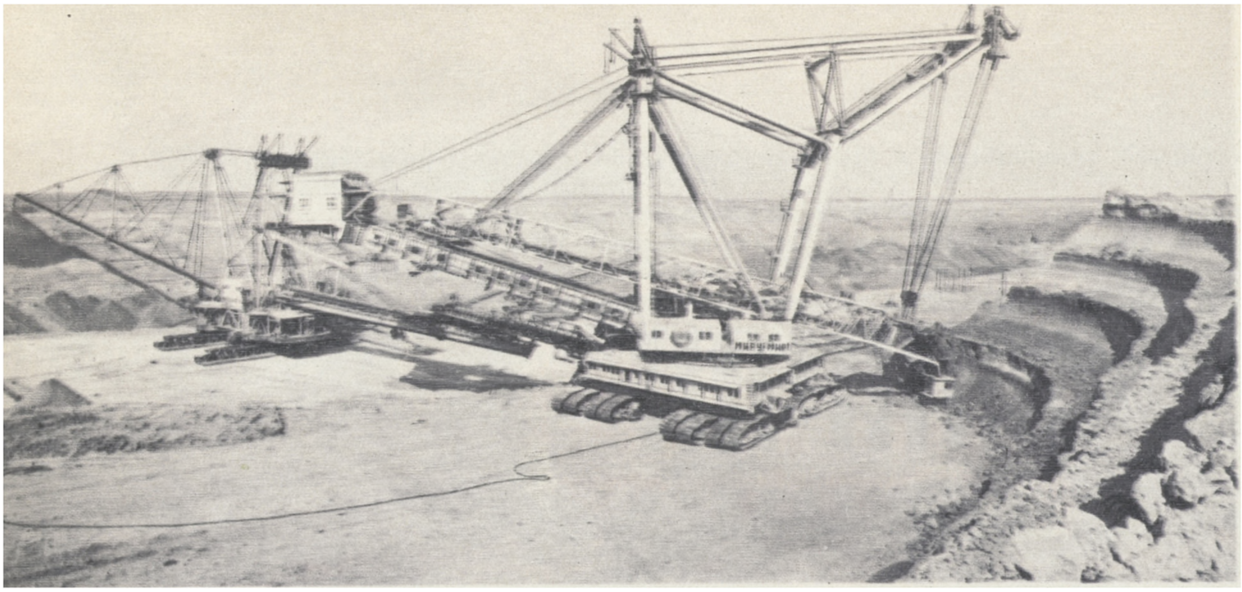

Роторний екскаватор. Кар'єр Грушівського рудоуправління тресту «Нікопольмарганець».

Цех комуністичної праці Південнотрубного металургійного заводу в Нікополі.

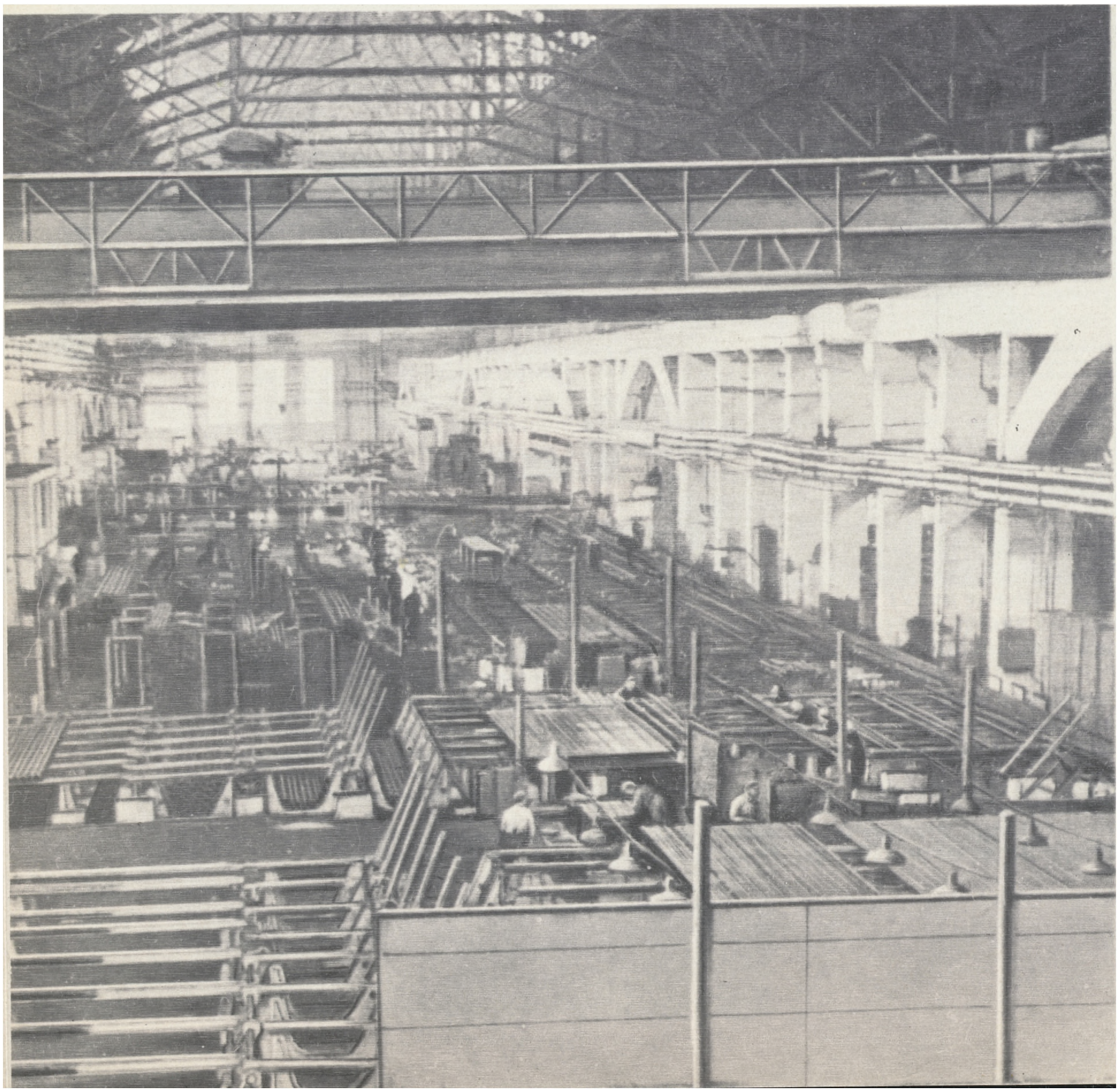

Один із житлових районів Марганця. 1965 р.

(що становило понад 50 проц. складу всієї організації). Дві третини комсомольців-виробничників (198 чол.) були стахановцями. За систематичне перевиконання своїх виробничих завдань і активну участь у соціалістичному змаганні в 1948—1950 рр. 30 комсомольців нагороджено Почесними грамотами ЦК ВЛКСМ, ЦК ЛКСМУ та обласного комітету комсомолу.

Партійні організації та органи Радянської влади постійно піклувалися також про будівництво житла і комунально-побутових підприємств у місті. Рік у рік Марганець ставав красивішим. Руками дбайливих господарів — жителів міста впорядковувались вулиці; було закладено 10 скверів і оранжерею, збудовані фонтани, причому значний обсяг цих робіт провадився методом народної будови.

Для успішного виконання плану розвитку народного господарства на 1951—1955 роки необхідно було знайти додаткові резерви, по-новому організувати працю на виробництві, мобілізувати і об'єднати зусилля всіх трудящих міста і басейну на перетворення цих накреслень в життя. У розв'язанні цих важливих проблем велике значення мала діяльність виконкому Марганецької міськради депутатів трудящих. До складу міськради входило тоді 75 кращих представників від робітників, інженерно-технічних працівників, інтелігенції, 33 проц. депутатів становили жінки, 60 проц.— комуністи, 6 комсомольців, один Герой Радянського Союзу, 47 нагороджених орденами та медалями Союзу РСР. Депутати Ради глибоко вникали у виробниче життя міста.

Рік у рік шахти басейну поповнювались значною кількістю нових машин і механізмів. У 1952 році шахти одержали перші 9 відбійно-навантажувальних машин, із застосуванням яких розпочався перехід від механізації окремих виробничих процесів до комплексної механізації відбивання і навантаження руди. У 1953 році, завдяки впровадженню більш ефективного методу видобутку руди — відкритим способом,— продуктивність праці зросла в 5 і більше разів порівняно з підземним видобутком.

З поліпшенням оснащення підприємств гірничою технікою зростала і продуктивність праці гірників. Наприкінці 4-ї п'ятирічки за робочий день на одного робітника шахти видобувалось 2,86 тонни, що перевищувало довоєнний рівень. В 1952 році цей показник дорівнював 2,92 тонни, а в 1955 році — 2,98 тонни[1].

На підприємствах міста і басейну в 1953 році було 1449 стахановців, або майже 20 проц. усіх працюючих, та 9575 ударників (34,8 проц.). Так, вибійник шахти № 26 рудника ім. Максимова Д. Панкєєв у третьому році п'ятирічки видобув майже 13 тис. тонн руди, що становило 164,2 проц. виробничого завдання, а І. Зимненко — вибійник шахти № 27 — 11,3 тис. тонни (153,3 процента). На шахтах, в цехах і на будовах

[1] «Горный журнал», 1958, № 9, стор. 23.

Палац культури гірників. Марганець, 1966 р.

міста в 1953 році працювало 12 комсомольсько-молодіжних змін. По півтори норми на зміну давали вибійники Г. Білоножко (шахта № 26), П. Довгалюк і інші. Комсомольці виступили також ініціаторами оволодіння новою гірничою технікою.

Протягом 1953 року в басейні було підготовлено 325 робітників нових провідних професій: машиністів навантажувальних машин і комбайнів, машиністів електровоза, машиністів екскаваторів, машиністів підйомних машин.

У наступні роки промисловість Марганця набула ще більшого розвитку. Тільки в 1957 році були введені в дію такі нові додаткові потужності як шахта № 1 Грушівського рудоуправління, Мар'ївський та Новоселівський кар'єри тощо.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили працю гірників. В 1958 році велика група кращих виробничників була нагороджена високими урядовими нагородами. Почесне звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно керуючому трестом «Нікопольмарганець» К. С. Щербині і бригадиру-вибійникові І. В. Мельникову. Сім гірників нагороджені орденом В. І. Леніна. Серед них — комуністи С. Й. Скатов, С. Ф. Маглькований та інші. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 13 чол., орденом «Знак Пошани» — 20 і медалями — 7 чоловік. 71 гірнику було вручено нагрудний знак «Шахтарська слава».

Держава та промислові підприємства щороку виділяли великі кошти на будівництво житла і культурно-побутових закладів. У цілому по тресту «Нікопольмарганець» тільки за роки 5-ї п'ятирічки витрачено на житлове будівництво 33 млн. крб., здано в експлуатацію 26 307 кв. метрів житлової площі. Крім того, індивідуально жителями збудовано 851 будинок. На кінець п'ятирічки житловий фонд міста становив 183 890 кв. метрів, майже в два рази більше, ніж мав Марганець у 1950 році. Новобудовами того періоду були Будинок культури на 650 місць і школа на 960 місць, магазини в робітничих селищах — Гірничому і Жовтневому, школа в селищі ім. Ворошилова, гірничий технікум, міський стадіон на 3 тис. місць, лікарня на 85 ліжок та дитсадок на 100 місць.

Нову хвилю трудового піднесення серед гірників Марганця викликали рішення XXI з'їзду КПРС, який схвалив семирічний план розвитку народного господарства на 1959—1965 роки. Все нові і нові колективи та окремі робітники гірничорудних і інших підприємств міста і басейну включалися в змагання за почесне звання колективів і ударників комуністичної праці. У 1960 році це почесне звання присвоїли 37 бригадам басейну [1]. Наступного року його вже завоювали колектив шахти № 24 рудника ім. 40-річчя Жовтня, 44 вибійні і 8 будівельних бригад. Навесні 1963 року звання колективу комуністичної праці були удостоєні 87 вибійних і будівельних бригад, 7 цехів і 9 змін. Серед передовиків цього руху були колективи шахт №№ 22, 24 Мар'ївського кар'єру і електровідділу рудника ім. 40-річчя Жовтня, їдальня № 2 і магазини № 16 відділу робітничого постачання тресту «Нікопольмарганець». Поступово цей рух став дійсно масовим. В 1964 році ним було охоплено понад 10 тис. трудящих.

Основні зусилля трудящих Марганця були спрямовані на значне підвищення

[1] Газ. «Зоря», 28 грудня 1960 р.

продуктивності праці, яке відбувалось на основі механізації і автоматизації виробництва, впорядкування технічного нормування, поліпшення організації праці і системи зарплати, підвищення культурно-технічного рівня робітників. Уже в першому році семирічки на підприємствах тресту працювали десятки нових екскаваторів, у т. ч. агрегати-велетні з місткістю ковшів 14-15 і 25 кубометрів. В шахтах з'явились високопродуктивні відбійно-навантажувальні машини. Доставка руди здійснювалася з допомогою транспортерів і електровозів.

Неухильний прогрес виробництва дав змогу полегшити тяжку працю гірників. Відійшли в минуле такі професії, як бичовий, камеронщик, вентиляторник, зчіплювач вагонів, і виникли нові. Тепер на шахтах з'явились машиністи гірничих комбайнів, електровозів, навантажувальних машин, сепараторники та інші.

Напередодні нового 1960 року Центральний Комітет КПРС і Рада Міністрів Союзу РСР надіслали вітального листа трудящим басейну, тепло поздоровивши їх з достроковим виконанням плану 1959 року. З січня 1960 року на рудниках басейну відбулися багатолюдні мітинги, на яких гірники щиро дякували за увагу і піклування, виявлені до них рідною Комуністичною партією і Радянським урядом, і брали нові соціалістичні зобов'язання на 1960 рік.

Переможець у змаганні — колектив тресту «Нікопольмарганець» двічі був занесений на обласну Дошку пошани. За заслуги в розвитку гірничорудної промисловості було присвоєно почесне звання заслуженого гірника Української РСР начальнику рудозбагачувальної фабрики рудника ім. Максимова К. К. Балашову та вибійникові шахти № 25 рудника ім. 40-річчя Жовтня І. С. Похиленку, бригадирам-вибійникам І. П. Мальованому (шахта № 6 Грушівського рудоуправління) та С. Ф. Патлаю (шахта № 23 рудоуправління ім. 40-річчя Жовтня).

У роки семирічки невпинно зростали виробничі потужності підприємств міста. Виник новий рудник Грушівський, на якому побудовано великі промислові підприємства. Сім потужних шахт видають уже руду. Розширюються і розвиваються Басанський, Мар'їівський та інші кар'єри. Безперервним потоком йде руда до Грушівської збагачувальної фабрики. Напередодні 46-х роковин Великого Жовтня на Грушівському руднику закінчено будівництво першого в країні великого цеху по збагаченню марганцевої руди методом флотації[1]. Тільки за останні 3 роки семирічки були введені в дію нові потужності по видобутку марганцевої руди на 1 млн. 750 тис. тонн за рік.

Оновлення басейну відбувалося також за рахунок підвищення рівня механізації давно існуючих підприємств. Вибійники, прохідники, машиністи гірничих комбайнів і навантажувальних машин наполегливо впроваджували нову техніку, добивалися високопродуктивного використання механізмів. Так, на шахті № 28 рудника ім. Максимова машиніст О. Губко 25 квітня 1961 року встановив рекорд видобутку на комбайні «МБЛ-1». Працюючи в комплексі з стрічковими транспортерами, його агрегат за зміну видобув 88 тонн марганцевої руди. Готуючи гідну зустріч XXII з'їздові КПРС, бригада комуністичної праці, яку очолював О. Губко, наприкінці липня 1961 року встановила новий рекорд — за зміну видала на-гора 100 тонн руди[2]. Широка механізація робіт в кар'єрах сприяла значному зростанню видобутку руди відкритим способом. У 1965 році на рудниках тресту «Нікопольмарганець» таким способом було видобуто більше половини (52,4 проц.) всієї руди.

Самовіддана праця гірників увінчалась визначною перемогою. Свою семирічку гірники тресту завершили достроково — 6 вересня 1965 року, а до кінця року металургійним заводам країни відвантажили 700 тис. тонн понадпланового марганцевого концентрату. В цілому за роки семирічки видобуток марганцевої руди збільшився в 1,8 раза, а виробництво марганцевого концентрату — в 1,6 раза. Особливо значний вклад в цю перемогу внесли трудящі рудників ім. Максимова та

[1] Газ. «Зоря», 5 липня 1963 р.
[2] Газ. «Комсомольское знамя», 30 липня 1961 р.

ім. 40-річчя Жовтня. Колектив рудника ім. Максимова виконав завдання семирічки по видобутку сирої руди та виробництву концентрату ще в 1964 році і з січня 1965 року працював в рахунок наступної п'ятирічки. Рудник ім. 40-річчя Жовтня свою виробничу програму завершив 16 червня 1965 року [1].

В числі передовиків семирічки були колективи шахти № 22 і Мар'ївського кар'єру рудника ім. 40-річчя Жовтня, шахти № 28 рудника ім. Максимова, які ще у 1-й половині 1965 року рапортували Батьківщині про виконання семирічки[2]. Добре трудились також працівники Грушівського рудника, рудоремонтного заводу, автопарку, управління залізничного транспорту тресту «Нікопольмарганець», станції Марганець, швейної фабрики та інші.

З великим натхненням працюють трудящі міста і басейну над здійсненням накреслень п'ятої п'ятирічки. Уже в першому році п'ятирічки гірники Марганця виробили понад план 98 тис. тонн марганцевого концентрату, в т. ч. майже половину — вищих сортів.

Партійні та профспілкові організації ще ширше розгорнули змагання за виконання і перевиконання виробничих завдань. У першому році п'ятирічки ним було охоплено 73,9 проц. усіх трудящих. Найвищих показників досягли передовики виробництва — бригадири-вибійники М. А. Руденко, Г. П. Комашко, І. В. Мельников, І. І. Мостовий та машиніст екскаватора О. А. Акатов. Серед колективів гірничих підприємств України колектив Грушівського рудника був першим в 1-му і 2-му кварталі 1966 року. Колектив рудника ім. 40-річчя Жовтня в 1-му кварталі зайняв 1-е місце по СРСР, у 2-му кварталі 3-є, а в 3-му — 1-е місце по Україні.

За успіхи, досягнуті в розвитку чорної металургії, велика група передовиків гірничорудної промисловості міста нагороджена орденами та медалями Союзу РСР, а бригадиру-вибійнику шахти № 22 рудоуправління ім. 40-річчя Жовтня І. І. Мостовому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені О. А. Акатов, М. А. Руденко та В. Н. Осадчий. Орденом «Знак Пошани» нагороджено 23 чол., медаллю «За трудову відзнаку» — 22 чоловіка.

Значних успіхів досягли колективи підприємств, підпорядковані міськвиконкому, які забезпечили дострокове виконання планів виробництва валової продукції за 1966 рік на 104 проц. Надпланової продукції було вироблено на 496 тис. карбованців.

Великим політичним і трудовим піднесенням зустріли трудящі шахтарського міста славне 50-річчя Великого Жовтня та встановлення Радянської влади на Україні. Масове змагання гірників і збагачувальників, металістів і будівельників сприяло тому, що 10-місячний виробничий план ювілейного року в цілому по місту виконано на 107,5 проц., випущено понад план на 2 млн. 150 тис. крб. продукції. Досягнуто економії державних коштів за рахунок зниження собівартості в сумі 558,7 тис. крб. Понад план було видано 106,3 тис. тонн марганцевого концентрату.

У передЖовтневому соціалістичному змаганні переможцями вийшли Грушівське рудоуправління, рудоуправління ім. 40-річчя Жовтня і рудоремонтний завод, які завоювали пам'ятні знамена обкому і міськкому партії. Республіканським перехідним Черво-

Змагання на першість СРСР з футбола серед юнацьких команд на стадіоні ім. Леніна у Марганці. 1965 р.

[1] Газ. «Зоря», 22 червня 1965 р.
[2] Газ. «Днепровская правда», 22 січня 1966 р.

ним прапором нагороджені колектив тресту «Нікопольмарганець», будівельне управління № 5, гірничорятувальний загін і бригада вибійників шахти № 2, яку очолює М. О. Махинько. Значно більше плану випустили продукції трудящі рудоуправління ім. Максимова, заводів: продтоварів, ремонтно-механічного, «Буддеталь», хлібозаводу, швейної і меблевої фабрик та ін. підприємств. Борючись за гідну зустріч ювілею Радянської влади, гірники добивались нових рекордів. 29 жовтня 1967 року на шахті №5 Грушівського рудника бригада вибійників П. П. Вітька видобула за зміну 137 тонн марганцевої руди, виконавши завдання на 324 проц., при цьому продуктивність праці на одного робітника вибійної групи становила 68,5 тонни руди. У 1968 році працівники гірничорудної промисловості міста виконали план на 108,7 проц., місцевої промисловості — на 106,1 процента.

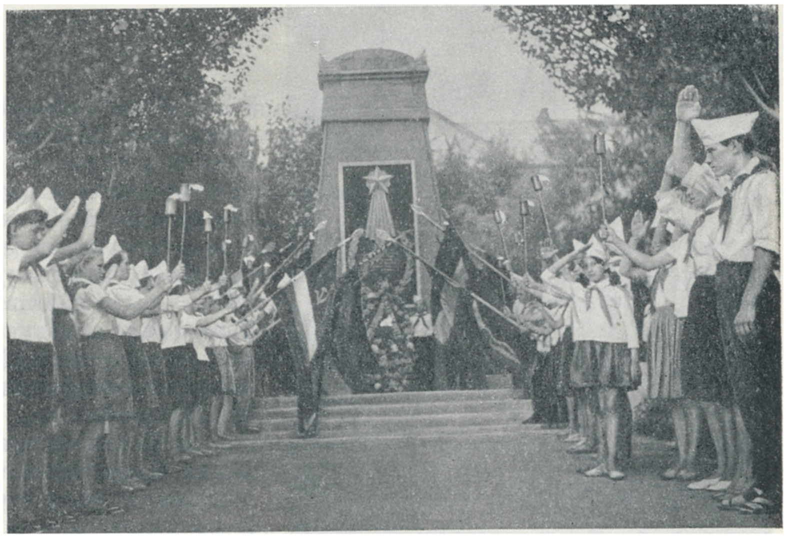

Урочиста лінійка піонерів біля братської могили бійців, які загинули у боротьбі за визволення Марганця від німецько-фашистських загарбників. 1965 р.

Трудові успіхи, досягнуті колективами підприємств Марганця,— наслідок творчої праці робітників, службовців, інженерно-технічних працівників усіх ланок виробництва, результат великої організаторської та політичної роботи партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій. На кінець 1968 року міська партійна організація налічувала в своїх рядах 2715 комуністів, які об'єднувались у 65 первинних, 56 цехових партійних організаціях та 97 партгрупах. Членів профспілок налічувалось 19 800 чоловік. Активним помічником партійних організацій у розв'язанні народно-господарських та громадсько-політичних завдань є міська комсомольська організація. На обліку в 48 первинних організаціях комсомолу в 1968 році було 3870 членів ВЛКСМ.

Рік у рік зростає і розвивається Марганець — адміністративний і культурний центр марганцевого краю. За роки семирічки житловий фонд міста збільшився майже на 150 тис. кв. метрів і на 1 січня 1968 року становив 569,5 тис. кв. метрів. При цьому середня вартість 1 кв. метра житлової площі, введена в Марганці в 1965 році, була найнижчою серед міст області.

Поліпшується впорядкування міста. Заасфальтовано багато нових вулиць і тротуарів. Тільки в 1965 році тут проклали 4 км тротуарів з твердим покриттям, провели понад 12 км ліній освітлення вулиць. На березі Каховського водосховища побудована пристань, впорядковано пляж, закладено парк на площі 26 гектарів. У місті є 59 магазинів та 18 їдалень. Для побутового обслуговування населення створено міськпобуткомбінат, який має 5 майстерень пошиву одягу, 5 — по ремонту і пошиву взуття, годинникову майстерню, фотоательє, цехи по ремонту меблів та металовиробів, художню майстерню і прокатний пункт. Значну увагу міськвиконком звертає на обслуговування трудящих в робітничих селищах, в місцях відпочинку і на підприємствах. Налагоджена торгівля на міському пляжі, в парках, відкрито нові кафе і павільйони. Побудовано чудовий готель. Місто має добре впорядкований стадіон. З ініціативи жінок у дні підготовки до 50-річчя Великого Жовтня розгорнувся рух за озеленення вулиць, територій підприємств і установ, за естетику і благоустрій міста. Тільки в 1967 році було висаджено 17 тис. дерев, 24 тис. чагарників, 11 тис. кущів троянд, а квітники й газони займають площу 10 гектарів.

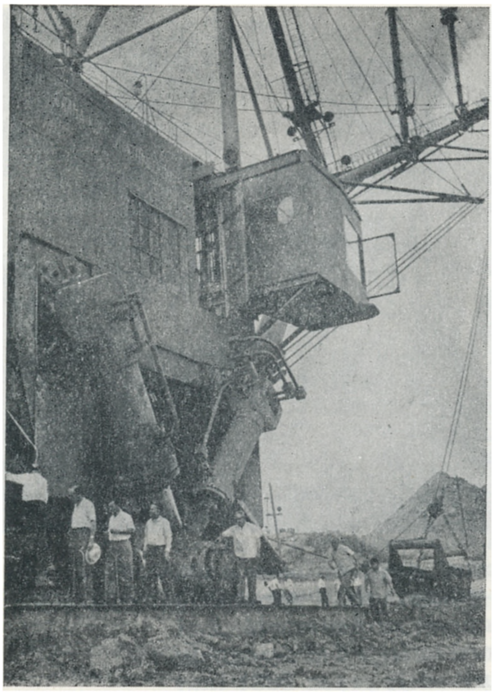

Гості з Грузії у гірників Марганця. 1965 р.

Систематично поліпшується медичне обслуговування населення. На кінець семирічки в Марганці функціонувало 2 лікарні на 460 ліжок, тубдиспансер, санепідстанція, 4 жіночі і дитячі консультації, в яких працювало 199 лікарів і 500 чол. середнього медичного персоналу. При центральній міській лікарні відкрито молочну кухню, флюорографічну станцію. Для дошкільнят створено 19 дитячих садків і ясел-садків, у яких наприкінці 1968 року виховувалось понад 2,5 тис. дітей. У 1966 році побудовано дитячий комбінат на 140 місць і за рахунок спецфондів введено в експлуатацію ясла-садок на 280 дітей.

У Марганці створено всі умови для навчання і виховання підростаючого покоління. На початок 1967/68 навчального року тут було 6 середніх, 4 восьмирічні, 2 початкові школи, 3 школи-інтернати, музична, у яких працюють 523 педагоги. Загальний контингент учнів — 9 тис. чоловік. Глибоку шану завоювали вчителі Т. І. Шабарова, яка нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, М. І. Сапунова — голова депутатської комісії міськради, нагороджена орденом «Знак Пошани» та інші.

На честь 50-річчя Радянської влади в школах було відкрито 5 історико-революційних музеїв, 6 ленінських кімнат, 3 кабінети технічних засобів навчання. Тільки за 1965/66 навчальний рік більше як 2 тис. дітей побувало в краєзнавчих розвідках, на екскурсіях та в туристських походах по місцях бойової та революційної слави. У гірничому технікумі і філії Криворізького гірничорудного інституту готуються нові кадри для підприємств басейну.

В бібліотеках міста — понад 27 тис. читачів, до послуг яких в 1968 році було 396,5 тис. книг. У власному користуванні трудящих понад 4 тис. телевізорів та 8 тис. радіоприймачів. Населення передплачує 65 тис. прим. газет та журналів.

В клубах і Палаці культури гірників провадиться велика культурно-масова та виховна робота. Так, до 50-річчя Великого Жовтня в них відбулося 149 тематичних вечорів, диспутів і усних журналів, фестиваль «Дніпровська весна», звітні концерти колективів художньої самодіяльності. У місті працюють 32 гуртки народної творчості, які виступають з концертами і спектаклями перед трудящими в цехах, на шахтах, а також в підшефних колгоспах.

У культосвітніх установах міста систематично проводяться жовтневі та ленінські читання, вечори трудової слави, читацькі конференції, посвячення в робітники, літературні вечори, урочисте вручення паспортів юнакам і дівчатам.

Колективи підприємств Марганця подають шефську допомогу колгоспам Томаківського району. Вони спорудили в колгоспах зрошувальні системи на 505 га, взяли участь в здійсненні повної електрифікації району, побудували в колгоспах 2 клуби, кілька польових таборів, допомогли в механізації робіт на тваринницьких фермах.

Багатим, змістовним і цікавим життям живуть трудящі Марганця, по праву пишаючись своїм містом і підприємствами-новобудовами. Вони дбайливо збирають у роботі своїй усе передове, корисне, старанно вивчають і щедро діляться ним зі своїми друзями. А їх у гірників Марганця дуже багато. Особливо міцна дружба з гірниками братньої Грузії. Традиційне змагання гірників Марганця і Чіатурського басейну стало важливою рушійною силою на шляху технічного прогресу. Українські друзі змонтували для грузинських гірників установку, яка дозволила збагачувати бідні марганцеві руди. На Чіатурських рудниках успішно застосовується розроблений українськими шахтарями метод групового висадження гірничої маси. На руд-

никах Нікопольського марганцевого басейну широкого поширення набув механічний засіб вихвата кріплення, розроблений заслуженим винахідником Грузинської РСР Ш. Бахрашвілі.

На підприємствах Марганця відбували виробничу практику кубинські спеціалісти. Вони навчалися тут майстерності збагачення руди та ремонту складних агрегатів. У вересні 1962 року гірників Марганця відвідала делегація кубинських металургів і гірників. Гості оглянули шахти № 22 і № 24 рудника 40-річчя Жовтня і будівництво одного з кар'єрів Грушівського рудника. В Палаці культури відбувся мітинг дружби. Коли розгорнулось будівництво найбільшого в басейні Грушівського кар'єру, чеські гірники надіслали у Марганець механічний комплекс для розкривних робіт. Міцніє дружба українських трудящих міста з робітниками Прешова, Німбурга, Падебради Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Добру славу заслужили своєю працею трудящі міста Марганця. Чудові перспективи його розвитку в недалекому майбутньому. В найближчі 15 років Марганець стане містом нових підприємств гірничорудної, легкої і харчової промисловості. У південній частині вздовж Каховського водоймища будуть створені численні місця для відпочинку трудящих різних промислових центрів Придніпров'я. Значні зелені масиви поблизу Марганця передбачено використати для створення лісопарків і лугопарків. Величезну зону в радіусі 20—25 км від Каховського водоймища буде використано як зелене кільце навколо Марганця, який перетвориться в місто-сад.

І. С. ЧОРНОВОЛ.

■

МЕЖІВСЬКИЙ РАЙОН

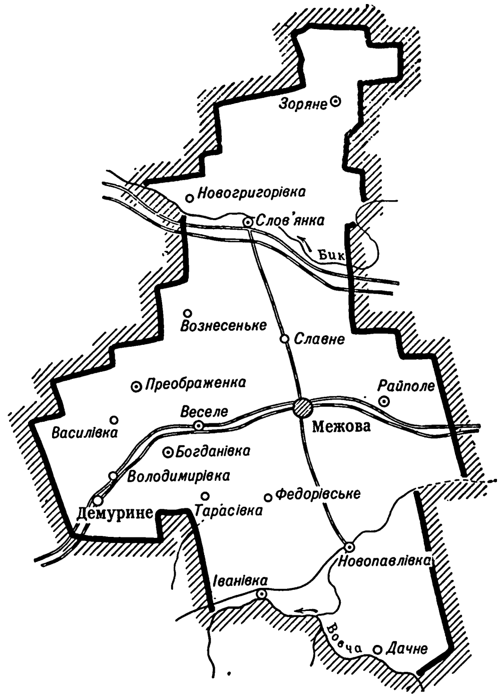

МЕЖОВА́

Межова — селище міського типу, центр Межівського району. Розташована за 168 км на схід від Дніпропетровська, з яким зв'язана залізничним та автобусним сполученням. Залізнична станція. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Веселе, Вільне, Вознесенське, Жукове, Запорізьке, Ленінське, Новолозуватівка, Славне, Українка. Населення — 7585 чоловік. Створено селище у грудні 1957 року шляхом об'єднання сіл Григорівки, Кам'янки та Новослов'янки.

Заселення цієї місцевості пов'язане з будівництвом залізниці Юзівка — Катеринослав, завершеним в 1884 році. Тоді ж була збудована і залізнична станція Межова, що дала назву сучасному селищу. В 90-х рр. XIX століття землі, розташовані на північний захід від станції, почали заселятись вихідцями з села Слов'янки. Так виник хутір Новослов'янка. На північ від Межової вихідці з села Підгородного заснували в той же час село Григорівку. На початку XX століття в цьому селі виникли промислові підприємства, здебільшого по переробці сільськогосподарської сировини, 2 парові млини, олійниця, ливарня, шкіряна майстерня та завод по ремонту сільськогосподарських машин [1].

Коли почалася перша російська буржуазно-демократична революція, робітники станції та підприємств Григорівки під впливом революційної агітації членів Катеринославського комітету РСДРП рішуче виступили проти самодержавства. З 8 по 24 грудня 1905 року тут тривав страйк. Робітники роззброїли жандармів, розігнали адміністрацію, встановили контроль за роботою станції. З метою підтримання революційного порядку утворився загін самоохорони [2].

Напередодні першої світової війни Григорівка та хутір Новослов'янка були досить людними. Зокрема, в 1913 році у Григорівці налічувалося 193 двори і 1191 мешканець, а на хуторі Новослов'янці у 72 дворах жило 412 чоловік [3]. Медичну допо-

---

[1] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 277.
[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 70.
[3] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 277.

Парк відпочинку в Межовій. 1966 р.

могу подавав населенню фельдшер, який тут був один на всю волость. Більшість населення не знала грамоти. У Григорівці в 1914 році працювали церковнопарафіальна та земська школи.

Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила долю робітників і селян. Радянська влада в обох селах була встановлена на початку січня 1918 року. Григорівський революційний комітет, до якого ввійшли активісти села В. Киричко, І. Грицай та інші, очолив селянин-бідняк Я. Г. Танчик[1]. Ревком розгорнув роботу по здійсненню Ленінського декрету про землю; постачав найбіднішим та малоземельним селянам реманент. Селяни Григорівки і Новослов'янки одержали тоді до 2 тис. десятин поміщицької та куркульської землі.

В середині квітня 1918 року станція Межова, село Григорівка і хутір Новослов'янка були окуповані німецькими інтервентами. Почалися репресії. Від нелюдських катувань загинули члени ревкому, серед них і Я. Г. Танчик. Влітку 1918 року в Григорівці утворився партизанський загін, до складу якого ввійшли залізничники, робітники місцевих підприємств, селяни — М. І. Будай, М. Я. Гужвій, К. М. Давиденко, А. С. Коба, Г. Т. Медвідь, П. Т. Тимошенко, Н. З. Шкуратко та ін. Командиром загону став григорівський селянин-бідняк Ю. З. Будай, який пізніше загинув в одному з боїв[2]. Партизани нападали на німецькі гарнізони, знищували комунікації ворога. Діяли вони не тільки на території волості, а й у Гуляйполі. Пізніше цей загін влився у 4-й Задніпровський полк регулярної Червоної Армії.

В січні 1919 року в Григорівці було відновлено Радянську владу. Революційні перетворення на селі проводив ревком, йому допомагав комітет бідноти, до складу якого ввійшли бідняки С. Бондик, Й. Гапон, П. Чередник та інші. Місцеві органи влади проводили велику роботу по мобілізації трудового селянства на захист завоювань соціалістичної революції, допомагали продзагонам, здійснювали контроль за роботою підприємств.

Але мирне будівництво незабаром знову було перерване. У червні 1919 року Григорівку захопили денікінці. Знову відновилися старі царські порядки і почалися жорстокі розправи над селянами. Білогвардійці заарештували членів комітету бідноти С. Бондика, Й. Гапона, П. Чередника і на очах односельчан порубали шаблями на майдані[3].

І знову, як і в 1918 році, селяни повстали на боротьбу з ненависним ворогом. У партизанський загін пішли І. Г. Танчик, Л. Д. Олексенко, О. І. Матвієнко, П. А. Мамонтов, К. Т. Хорошун та ін. З метою координації дій місцеві партизани наприкінці 1919 року об'єднуються з партизанськими загонами Слов'янки і Петропавлівки, що діяли під керівництвом Павлоградського повітового комітету КП(б)У[4].

На початку січня 1920 року білогвардійців вигнали з Григорівки. Революційний комітет очолив селянин М. Синиця. Влітку було створено комітет незаможних

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 25, арк. 4.
[2] Там же, ф. Р-2188, оп. 1, спр. 12, арк. 3.
[3] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 25, арк. 3.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 20, арк. 11.

селян на чолі з бідняком О. І. Матвієнком[1]. Навколо них згуртувався сільський актив. Ревком і КНС з допомогою активістів села вели рішучу боротьбу з куркульським бандитизмом.

Почалась відбудова зруйнованого господарства. В 1921 році землі, розташовані на південь від станції, стали заселятися вихідцями з села Підгородного. Вже на початку 1922 року тут налічувалось 14 господарств. Так було засновано село Кам'янку [2].

Організатором і керівником трудящого селянства Григорівки в господарському і культурному будівництві був комуністичний осередок, створений тут у грудні 1923 року. Очолював його тоді М. А. Якубович. На початку наступного року виник комсомольський осередок на чолі з О. І. Дорошем [3]. Комсомольці допомагали партійній організації в боротьбі за здійснення соціалістичних перетворень на селі.

З 1925 року Григорівка стала центром Межівського району, що позитивно позначилося на її дальшому господарському і культурному розвиткові. На початку того ж року в трьох селах — Григорівці, Новослов'янці та Кам'янці — налічувалось 571 господарство і жило 2978 чоловік. Тут працювали 5 вітряних і 2 парові млини, олійниця, шкіряний завод.

Місцеві органи влади під керівництвом партійних організацій проводили велику роботу по ліквідації неписьменності серед селян. Так, у Григорівці відкрили початкову і семирічну школи, в Новослов'янці — початкову. Центром культурно-освітньої роботи в Григорівці був сільбуд, при якому працювали бібліотека, хоровий, танцювальний та драматичний гуртки, а також читалися лекції на політичні і наукові теми. В Кам'янці і хуторі Новослов'янці діяли хати-читальні.

Межівський райком КП(б)У та виконком районної Ради депутатів трудящих велику увагу приділяли кооперуванню бідняцько-середняцьких мас. У 1926 році під їх керівництвом було створено 3 товариства спільного обробітку землі. Восени 1929 року на базі ТСОЗів в Григорівці утворюється сільськогосподарська артіль ім. Фрунзе (першим головою якої працював комуніст П. Я. Танчик), у Кам'янці — артіль ім. Будьонного, а в Новослов'янці — колгосп «15-річчя РСЧА». Тоді ж було створено Григорівську МТС, яка відіграла велику роль у соціалістичній перебудові сільського господарства. Для підготовки кадрів механізаторів у 1935 році в райцентрі відкрили школу тракторних бригадирів, де навчалося 150 чоловік [4].

Колгоспники села і механізатори Межівської МТС напередодні Великої Вітчизняної війни добилися значних успіхів у розвитку громадського господарства, у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 25, арк. 5.
[2] Там же, арк. 2—5.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 75, оп. 1, спр. 24, арк. 103.
[4] Там же, ф. 19, оп. 1, спр. 2070, арк. 92.

На ланах колгоспу ім. Фрунзе. 1967 р.

Станція Межова. 1966 р.

Члени колгоспу ім. Фрунзе — А. Л. Кисла, О. А. Варюха, Ф. К. Остряніна — протягом 1938—1939 рр. виконували норми виробітку на 158 проц. Високих показників у роботі добилися механізатори МТС, зокрема тракторист А. С. Гвоздь, який у 1938—1939 рр. виробляв на тракторі по 3 тис. га, а також трактористи Л. Ф. Гужвій, І. О. Дрегваль, В. Л. Дресь, комбайнери Ф. О. Віднан, Л. І. Калько та інші. Всі вони були занесені до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

Значних успіхів добилися також колективи станції Межова та григорівських парових млинів. Надаючи великої ваги роботі залізниці, Межівський райком КП(б)У в квітні 1935 року вжив заходів до поліпшення роботи станції і тієї частини залізниці, що проходила по території району.

Районна партійна організація докладала багато зусиль, щоб підвищити культурний рівень трудящих. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Григорівці працювали середня і семирічна школи, в яких навчалося 1216 учнів. Багато уваги приділялося комуністичному вихованню підростаючого покоління. У 1935 році збудовано кінотеатр. У травні цього ж року тут відбувалась районна олімпіада художньої самодіяльності, на якій продемонстрували свою майстерність самодіяльні митці.

У райцентрі функціонували лікарня, жіноча та дитяча консультації. Для дошкільнят було відкрито 6 дитячих ясел і садків. Побутові потреби населення задовольняли майстерні пошиття і ремонту одягу, взуття, ремонту побутових приладів тощо.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, 983 жителі Григорівки, Новослов'янки і Кам'янки пішли захищати свою соціалістичну Батьківщину. З них 270 відзначені високими урядовими нагородами за зразкове виконання бойових завдань командування. З наближенням фронту Межівський райком КП(б)У організував евакуацію в глиб країни колгоспної худоби, майна і устаткування млинів, МТС, залізничної станції. Для боротьби з німецько-фашистськими загарбниками заздалегідь була створена підпільно-диверсійна група[1].

14 жовтня 1941 року Григорівку, Новослов'янку і Кам'янку захопили фашисти. Незабаром майже всіх членів підпільної групи гестапівці заарештували і після жорстоких катувань розстріляли. Мужньо зустріли смерть комуністи А. І. Кужільний, Ю. Д. Лобода, П. І. Репетило, М. Д. Мозговий, І. А. Чернишов, С. А. Шилько, Л. Ф. Філіп'єв та інші підпільники[2]. Від нелюдських знущань загинув також старий колгоспник, партизан громадянської війни О. І. Матвієнко. 13 радянських патріотів гестапівці розстріляли в Кінській балці, на околиці Григорівки. Серед страчених були П. С. Шульга, К. І. Шишенко, М. М. Пашко, О. П. Таран, Г. Т. Резник, М. О. Прохватило та інші[3]. За роки окупації з Григорівки, Новослов'янки і Кам'янки окупанти насильно вивезли до Німеччини 298 чоловік[4].

---

[1] Газ. «Зірка», смт Межова, 11 березня 1961 р.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 306, арк. 48, 50.
[3] Газ. «Зірка», смт Межова, 11 березня 1961 р.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 130, арк. 83, 86.

Але радянські люди продовжували боротися. В авторемонтній майстерні села Григорівки на роботу влаштувався К. А. Скочко, який разом із своїми товаришами вивів з ладу 24 автомашини, 8 тракторних магнето, зіпсував електрозварювальну машину, динамомашину, засипав цукор у бензин, яким заправлялись автомашини [1].

10 вересня 1943 року частини 39-ї танкової бригади 23-го танкового корпусу Червоної Армії визволили Григорівку, Новослов'янку і Кам'янку від фашистських загарбників. В бою за села загинули 37 радянських бійців. Руїни і згарища залишив після себе ворог. Не стало млинів, олійниці, МТС, була зруйнована залізнична станція. Окупанти знищили всі культурно-побутові приміщення та районні установи, спалили 327 будинків колгоспників. Загальні матеріальні збитки, завдані лише колгоспам і колгоспникам цих трьох сіл, становили понад 37 млн. карбованців [2].

Багато зусиль треба було докласти трудящим, щоб відбудувати господарство. Їх працю скеровувала районна партійна організація. На початку жовтня вступила в дію залізнична станція. Вже весною 1944 року колгосп ім. Фрунзе засіяв зерновими і бобовими культурами 482,5 га [3]. Незважаючи на труднощі, колгоспи в 1944 році відправили робітникам Донбасу картоплю, капусту та інші овочі.

Наприкінці 1945 року в Григорівці вже частково працювали млин № 6, олійниця, майстерні МТС. Відновили роботу середня і семирічна школи, лікарня. В 1946 році почалася реконструкція млина № 6. Тут була встановлена машина на 166 кінських сил, завезено 9 фальцьових верстатів, 3 центрифуги, відбудовано та розширено два склади для палива і мастильних матеріалів. На відбудові млина відзначилися механік О. Я. Сторожов, моторист П. І. Легкий, стругальники А. Євсюгов і Н. Супрунчук.

Відбудовувались і культурно-освітні установи. В 1946 році відновив роботу Будинок культури, культбригада якого під час весняної посівної кампанії виступала перед колгоспниками безпосередньо на полях. Районна бібліотека відновлювала книжковий фонд: на цей час її відвідувало 480 читачів. На кінець 1946 року в Григорівці, Новослов'янці і Кам'янці налічувалося 1500 дворів і 4998 мешканців [4].

Наполегливо боровся за здійснення завдань першої післявоєнної п'ятирічки колектив станції Межова. Розгорнувши соціалістичне змагання, залізничники виконали план 1949 року за 10 місяців. Важливу роль у дальшому піднесенні сільського господарства району відіграла Межівська МТС. На всю республіку прославилася тракторна бригада, очолювана комуністом Г. І. Сулимою, яка обслуговувала колгосп ім. Фрунзе. В 1949 році вона перевиконала виробничий план у 2,5 раза, заощадивши при цьому 3514 кг пального [5]. На 20 листопада 1950 року, змагаючись з прославленим механізатором країни Героєм Соціалістичної Праці О. В. Гіталовим за високу культуру землеробства, ця бригада виробила на 15-сильний трактор по 1478 га умовної оранки, заощадивши 8700 кг пального.

В 1950 році колгоспи ім. Фрунзе, ім. Будьонного та «15-річчя РСЧА» об'єдналися в одну артіль — ім. Фрунзе, центральна садиба якої була розташована в Григорівці. Укрупнення колгоспів сприяло дальшому розвиткові сільськогосподарського виробництва, більш раціональному використанню коштів, піднесенню культури землеробства, зміцненню громадського тваринництва. Вже в 1952 році в колгоспі було одержано

Елеватор для сушіння та переробки качанів кукурудзи. Межова, 1965 р.

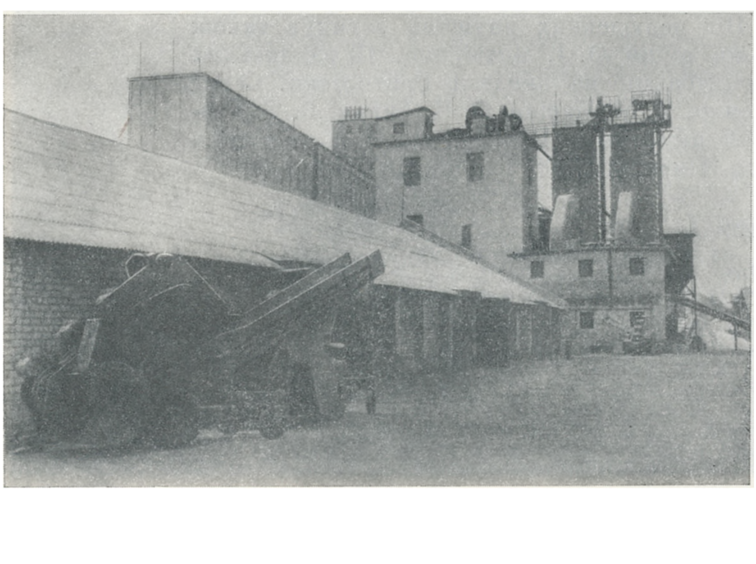

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 118, арк. 1.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 131, арк. 3, 103, 137.
[3] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 359, арк. 24.
[4] Межівський райдержархів, ф. 58, спр. 8, арк. 29.
[5] Газ. «Зірка», смт Межова, 7 грудня 1950 р.

врожай зернових та бобових культур по 21 цнт з кожного гектара на площі 2351 га, кількість великої рогатої худоби становила майже 900 голів. Прибутки колгоспу порівняно з 1944 роком збільшилися у 2,7 раза. Міцніло громадське господарство колгоспу. В 1956 році, проти 1955, удій молока від кожної корови зріс на 863 кг. Доход артілі становив 4 млн. 398 тис. карбованців. На трудодень колгоспники в цьому ж році одержали по 8 крб. 60 коп. і до 3 кг натурою[1].

За роки семирічки завдяки вмілому керівництву партійної організації та самовідданій праці колгоспників артіль ім. Фрунзе перетворилась на багатогалузеве, високомеханізоване господарство. Вже в 1958 році її машинно-тракторний парк мав 16 тракторів, 13 електромоторів, 8 зернових комбайнів, 8 вантажних автомашин. Зросло громадське тваринництво; на фермах колгоспу було 1220 голів великої рогатої худоби, 1100 свиней, більше тисячі голів овець.

Значну допомогу колгоспові у зміцненні його економіки подавали шефи — колективи промислових підприємств та організацій Дніпропетровська. Завод «Металоштамп» та трест «Дніпросільенерго» взяли участь у будівництві 2 колгоспних птахоферм, 2 тваринницьких приміщень, встановили трансформаторну підстанцію потужністю в 180 квт. Вони побудували тут зрошувальну установку, проклали 5 км лінії електропередач, електрифікували хутір Вільний та інше.

Наполегливо працювали трудівники артілі, рік у рік добиваючись нових здобутків у зміцненні громадського господарства. В 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь вони виробили молока по 320 цнт, м'яса — по 57 цнт, яєць — по 17 тис. штук.

В боротьбі за високий урожай, повне використання техніки чудових успіхів добилися механізатори тракторної бригади, очолюваної заслуженим механізатором республіки комуністом Г. І. Сулимою. В 1967 році бригада одержала врожай озимої пшениці по 27,6 цнт з га, кукурудзи по 30 цнт з га. На обробітку соняшнику та буряків, на ремонті машин механізатори зекономили понад 15 тис. крб., а також заощадили пального і мастила на суму більше 10 тис. карбованців.

Велику увагу приділяла партійна організація колгоспу розстановці комуністів на вирішальних ділянках виробництва. З 48 комуністів 10 працювали на тваринницьких фермах, 11 — механізаторами, 13 — у рільничих бригадах. У 1967 році бригада № 2, очолювана членом КПРС Г. С. Забужним, виробила по 25,3 цнт зернових і по 33,3 цнт кукурудзи з га. Старша пташниця Р. С. Давиденко (делегат XXIII з'їзду КП України) одержала від кожної курки-несушки 136 штук яєць[2].

В результаті зміцнення громадського господарства зростає оплата праці колгоспників. Так, у 1967 році в середньому за місяць механізатори одержали 150 крб., тваринники — 97 карбованців.

Значного розвитку в післявоєнний період набула промисловість селища. На найбільшому підприємстві — комбінаті хлібопродуктів — працює понад 300 робітників і службовців. В 1967 році підприємство виробило понад 37 тис. тонн борошна, більше 94 тис. тонн комбікормів, загалом на суму 89 тис. крб. План по валовій продукції колектив виконав на 107,4 процента. 214 ударників комуністичної праці трудяться на цьому підприємстві. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня за високі виробничі показники комбінату було вручено на довічне зберігання ювілейний прапор райкому КП України і районної Ради депутатів трудящих. Цей колектив нагородили також перехідним Червоним прапором Державного комітету Ради Міністрів УРСР за успіхи у виробництві хлібопродуктів і комбікорму.

За останні роки значно розширився завод продовольчих товарів. З 1960 року тут працюють консервний, маслобойний та цех безалкогольних напоїв. Валова продукція підприємства в 1967 році становила близько 2 млн. крб. Завод виробляє олію, кілька сортів борошна, 17 асортиментів овочевих консервів та іншу продук-

---

[1] Газ. «Зірка», смт Межова, 10 лютого 1957 р.
[2] Газ. «Червона зірка», 29 березня 1966 р.

цію. Перед у соціалістичному змаганні ведуть комуністи В. Ф. Касьянов, В. А. Маловічко, І. П. Мінін та інші.

В селищі працюють також сирзавод та лубзавод. Більш як 200 робітників і службовців трудяться в районному об'єднанні «Сільгосптехніка». У 1967 році тут вступила в дію нова майстерня по ремонту сільськогосподарських машин, трансформаторний пункт на 320 квт та центральна котельня.

Близько 300 робітників і службовців налічує Межівська міжколгоспна будівельна організація. В 1967 році, порівняно з 1957, її виробнича потужність зросла в 15 разів. За цей час виробництво цегли збільшилося в 3,1 раза, залізобетонних виробів — утроє, столярних — удвоє. Тільки в 1966 році в колгоспах району було збудовано 5 корівників, свиновідгодівельний пункт, 3 птахоферми, вівчарник, 2 зерносховища, 2 школи, 2 дитячих ясел, клуб та інші об'єкти.

На станції Межова збудовано електропідстанцію потужністю 4200 квт, яка забезпечує електроенергією колгоспи, радгоспи, промислові підприємства району. Значно розширилося складське господарство. 24 робітникам присвоєно звання ударника комуністичної праці. До Книги пошани занесені кращі залізничники — складач поїздів П. К. Деревенець, черговий по станції В. В. Антоненко, стрілочниця О. Л. Іваніна та інші.

Тільки в 1966 році урядовими нагородами відзначено 29 трудівників селища. Комбайнер колгоспу В. А. Зоц був нагороджений орденом Леніна; бригадир тракторної бригади Г. І. Сулима, голова колгоспу ім. Фрунзе І. С. Дубина, тракторист І. В. Гужва, бригадир бригади міжколгоспбуду М. С. Кривонос, агроном колгоспу В. Л. Діброва — орденом Трудового Червоного Прапора[1].

З кожним роком поліпшується обслуговування трудящих. До їх послуг — новий побутовий комбінат, де виконують різні побутові замовлення — тут шиють і ремонтують одяг та взуття; є майстерня електроприладів, меблів. В 1967 році обсяг роботи комбінату становив 116,17 тис. крб. В селищі працює лазня, перукарні тощо.

Значного розвитку досягла торгівля. Тут працює 32 промтоварні та продуктові крамниці, 7 чайних та буфетів. У 1966 році магазини селища продали радіоприймачів у 5, а телевізорів у 18 разів більше, ніж у 1956 році. Вклади мешканців в ощадних касах за цей же час збільшилися майже в 4 рази.

В 1967 році пенсії одержували 929 чоловік, в т. ч. 304 колгоспники. Поліпшується медичне обслуговування трудящих. У Межовій є лікарня на 125 ліжок з хірургічним, терапевтичним, дитячим, пологовим, туберкульозним відділеннями, дитяча консультація, транспортна амбулаторія, аптека. В 1967 році в лікарні працювало 163 чоловіка, серед них 24 лікарі.

Велику роль відіграє районний комітет партії, який спрямовує діяльність 21 первинної партійної організації, що об'єднують 466 комуністів. 250 чоловік підвищують свій ідейно-теоретичний рівень у 15 політшколах, гуртках, в теоретичних семінарах системи партійної освіти. Змістовну культурно-освітню та пропагандистську роботу серед населення проводить університет культури, де цікаві лекції на політичні, атеїстичні, наукові теми читають 45 лекторів — членів товариства «Знання».

Партійні та комсомольські організації багато уваги приділяють вихованню молоді на революційних, бойових і трудових традиціях. Цікавими були зустрічі передовиків виробництва з уродженцями Межової — Героєм Радянського Союзу І. І. Надточієм і членом КПРС з 1917 року, персональним пенсіонером А. К. Татровим.

Центром культурно-масової роботи є Будинок культури — в роботі гуртків художньої самодіяльності беруть участь майже 350 чоловік. У 1965 і 1966 рр. перед трудівниками району 69 разів виступала з концертами агіткультбригада. В Межовій працює 6 бібліотек. На 1968 рік населення передплатило 11 тис. примірників газет і журналів.

[1] Газ. «Червона зірка», 9 липня 1966 р.

У селищі є 2 середні і початкова школи, де навчається 1430 учнів і трудяться 95 учителів. Є музична школа. Для того, щоб молодь могла здобувати знання без відриву від виробництва, тут створено вечірню і заочну середні школи. У технічних гуртках і гуртках художньої самодіяльності Будинку піонерів беруть участь до 200 дітей.

На городі колгоспу «Росія». Новопавлівка, 1966 р.

Багато уваги приділяє селищна Рада розвиткові Межової. 90 депутатів беруть активну участь у її роботі. Виконком розглядає питання виробничої діяльності колгоспів та промислових підприємств, накреслює заходи по благоустрою селища тощо. З кожним роком змінюється зовнішній вигляд Межової, на вулицях якої з'являється чимдалі більше сучасних будинків. В 1966—1967 рр. тут побудували гастроном, дитячий комбінат, автостанцію, літній кінотеатр на 400 місць, 3 житлові будинки по 16 квартир кожний. Виникли нові вулиці — ім. Карла Маркса, Дзержинського, Фрунзе, Гоголя та інші. Довжина всіх вулиць селища становить 50 км. Межова повністю електрифікована. Центральні вулиці освітлюються лампами денного світла. Влітку улюбленим місцем відпочинку трудящих є ставок з пляжем у мальовничому місці на околиці селища. В центрі селища розкинувся парк. Тут — братська могила воїнів Радянської Армії, що загинули в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, а також встановлена меморіальна дошка з прізвищами 306 жителів Межової, які віддали своє життя, захищаючи Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни.

Розквіт Межової, невпинне зростання добробуту і культурного рівня трудящих— яскраве свідчення торжества політики Комуністичної партії і Радянського уряду.

Н. А. ГУДЗЕНКО, М. Ф. КАРПЕНКО, П. М. КОБА.

* * *

Межівський район — створений у 1923 році. Розташований у південно-східній частині області. Межує на півночі з Олександрівським, на сході з Добропільським та Червоноармійським, на півдні з Новосілківським районами Донецької області; на південному заході — з Покровським, а на заході — з Васильківським та Петропавлівським районами Дніпропетровської області. Через територію району протікають мілководні річки — Бик і Вовча. Грунти — чорноземні. Ландшафт — безлісий степ, який подекуди перетинають яри та балки. Площа району — 1250 кв. км. Населення — 39,9 тис. чоловік. У селищах міського типу проживають 13,9 тис. чоловік, у селах — 26 тис. чоловік, густота населення — 32 чоловіка на кв. кілометр.

Територію району з заходу на схід перетинають двоколійна залізниця Чаплино—Ясинувата Донецької залізниці, одноколійна залізниця Павлоград — Червоноармійськ Придніпровської залізниці та асфальтована дорога Київ — Дніпропетровськ—Донецьк. З корисних копалин добувається будівельний камінь (с. Андронівка).

У районі 59 населених пунктів, підпорядкованих 8 сільським та 2 селищним Радам. Район займає 112 237 га земельних угідь, в т. ч. орної — 92 932 га. Під садами, ягідниками і виноградниками — 2557 га, сіножатей — 2466 га, пасовищ — 14 233 га, лісів — 354 га. Річки і ставки займають 653 га. Основний напрям господарства 15 колгоспів та 1 радгоспу — вирощування зернових і розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Колгоспна череда. Артіль «Україна» в Новопавлівці, 1967 р.

Провідними культурами серед зернових є озима пшениця, кукурудза, ячмінь, серед технічних — соняшник, цукрові буряки, коноплі. Середня врожайність з кожного га посівів у 1966—1967 рр. становила 25,8 цнт кукурудзи на зерно, 22,4 цнт озимої пшениці, 18 цнт ячменю, 21,2 цнт соняшнику, 245 цнт цукрових буряків. Провідну роль у тваринництві займає велика рогата худоба та свинарство; розвинуте також вівчарство і птахівництво.

Машинно-тракторний парк колгоспів та радгоспу налічує 582 трактори, 314 комбайнів, у т. ч. 122 зернових, 617 автомашин. Район повністю електрифікований. Щороку споживання електроенергії становить 14 млн. квт. годин.

265 передовиків сільськогосподарського виробництва нагороджені орденами і медалями, 3 удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

У районі — 8 підприємств, на яких працює 725 робітників. В основному це підприємства по переробці сільськогосподарської сировини. В 1967 році валова продукція промисловості становила 13 809 тис. крб. На найбільшому промисловому підприємстві району — комбінаті хлібопродуктів (смт Межова) зайнято 300 робітників. Комбінат виробляє борошно, манну крупу та комбікорми для тваринництва. В Демуриному працює цех вогнетривких виробів Просянського каолінкомбінату. Крім цього, в районі є міжколгоспна будівельна організація, комбінат побутового обслуговування (смт Межова).

На території району працює районне об'єднання «Сільгосптехніка», сирзавод, інкубаторна станція, заготівельна контора з перевалочним пунктом, районна друкарня.

Районна споживча кооперація налічує 12 товариств, які мають 144 магазини, 10 підприємств громадського харчування та 5 хлібопекарень. Товарооборот споживспілки в 1963 році становив 9 млн. 57 тис. крб., а в 1967 році — 14 млн. 250 тис. карбованців.

У 6 лікарнях, 29 фельдшерських пунктах району працюють 49 лікарів та 216 чоловік середнього медичного персоналу. 6100 трудівників, в т. ч. 3570 колгоспників, одержують державні пенсії. Діють 6 дитячих садків і 48 колгоспних ясел. Відкрито міжколгоспний Будинок відпочинку (с. Новопавлівка).

Широкого розвитку набула народна освіта. Працює 6 середніх, 12 восьмирічних, 37 початкових та 3 школи робітничої молоді, в яких навчається 5417 учнів і працює 468 учителів, серед яких один заслужений учитель школи УРСР та 21 відмінник народної освіти. Крім загальноосвітніх шкіл, є також професійно-технічне училище (с. Новопавлівка), яке готує механізаторів сільського господарства широкого профілю.

До послуг населення — районний Будинок культури, 19 сільських і 23 колгоспні будинки культури і клуби; 26 стаціонарних і 8 пересувних кіноустановок.

Силами громадськості створено 126 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 2745 чоловік. У 1963 році агітбригада районного Будинку культури на обласному огляді-конкурсі нагороджена дипломом першого ступеня, в наступному році дипломом першого ступеня був відзначений жіночий ансамбль цього ж колективу. Танцювальна група районного Будинку піонерів в 1964 році брала участь у республіканському огляді художньої самодіяльності учнівської молоді в м. Києві. В 1967 році колективи художньої самодіяльності колгоспів «Росія» та «Україна» взяли участь в обласному фестивалі, виступали по обласному телебаченню і нагороджені дипломами обласного оргкомітету.

У районі працюють районна бібліотека, бібліотека для дітей, 24 сільські бібліотеки. В колгоспі «Росія» створений історичний музей на громадських засадах. У Межівському районі виходить газета «Червона зірка».

СЛОВ'Я́НКА

Слов'янка — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Бика, притоки Самари, за 18 км на північ від районного центру і за 1,5 км від залізничної станції Слов'янка Придніпровської залізниці. Сільраді підпорядковані також населені пункти Андронівка, Водолазьке, Красногорівка, Наталівка, Новогригорівка, Світловка, Юр'ївка. Населення — 3017 чоловік.

В минулому на території сучасної Слов'янки, як підтверджують історичні документи, була козацька сторожова охорона, що контролювала Муравський шлях з Криму до Росії. Тут стояв із своїм загоном сотник Гончар. У 1660 році в одній із сутичок з татарами він загинув. Відтоді балка, де його поховали, стала називатися Балкою Гончара. В 1707 році вона згадується серед інших населених пунктів Запорізької Січі [1]. Весною 1774 року тут оселилося кілька учасників селянської війни під проводом О. Пугачова, що рятувалися від переслідувань уряду [2].

Наступного року в козацькому поселенні проїздом зупинився губернатор Азовської губернії Чертков, який знайомився з краєм. Йому дуже сподобалася привільна, рівна, мальовнича місцевість, і він наказав почати заселення її сімейним осілим людом. Губернатор сподівався з часом заснувати тут місто Слов'янськ, про будівництво якого клопотався князь Потьомкін. Тому в 1777 році поселення й було назване Слов'янкою [3].

За переписом 1782 року, в Слов'янці проживало 560 душ, в т. ч. 289 чоловіків і 271 жінка. Населення займалося рільництвом і тваринництвом. Родючі землі, наявність річки, зручні шляхи сполучення сприяли швидкому зростанню слободи. Так, за переписом 1859 року, в ній було 442 двори, де проживало 3046 мешканців [4], що належали до розряду державних селян. У 1897 році кількість дворів збільшилась

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 526—527.

[2] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 417.

[3] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 527.

[4] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. СПб., 1863, стор. 89.

більш ніж удвоє (927), населення — до 5709 чоловік. Воно мало 12 795 десятин надільної землі [1]. В селі була церковнопарафіальна школа, поштова станція.

Гніт, свавілля місцевої влади викликали протест селян Слов'янки, і в 1868 році вони усунули з посади волосного старшину [2]. В другій половині XIX століття революційну агітацію серед жителів села вели народники. Так, у 70-х рр. сюди прибули два ковалі, бондар та два вчителі. З ними близько зійшовся місцевий селянин Т. Г. Леонтьєв. За доносом куркулів вони всі були заарештовані.

З розвитком капіталізму посилювався процес класової диференціації селянства.

На кінець 1895 року лише 3 поміщикам — Лященкові, Кільману і Довженку належало 5485 десятин орної землі. Багатії безсоромно грабували своїх односельчан. Наймитам за сезон вони платили не більше 15 крб., підліткам — 7—8 крб. А часто було й так, що, відробивши літо на землях поміщика Довженка чи куркуля Зуба, бідняк ще й заборговував їм. У 1913 році 46 господарств поміщиків та куркулів (це становило 2,5 проц. всіх господарств) володіли 12 340 десятинами придатної землі. В середньому на таке господарство припадало близько 268 десятин. Таким чином, в руках багатіїв було 43 проц. усієї придатної землі, тоді як у 97,5 проц. селянських господарств — лише 57 проц. земельних угідь [3]. Йдеться лише про ті куркульські господарства, які вийшли з общини на хутори. Крім них, в селі були куркульські господарства, які також збільшували свої наділи за рахунок бідноти. Наприклад, куркулі Зуб, Афонін, Хань, Кобець мали від 60 до 150 десятин землі, в той час як у бідняцьких господарств було не більше 3,5—5 десятин на двір [4]. 150 селянських родин продали свої землі і виїхали шукати кращої долі до Сибіру та Середньої Азії [5]. Значна частина селян пішла в найми до куркулів або шукала роботу на шахтах Донбасу.

Імперіалістична війна лягла новим тягарем на плечі трудового селянства. На війну було мобілізовано майже всіх працездатних чоловіків. У селян забирали тягло, худобу.

Напередодні 1917 року в Слов'янці налічувалося 1240 дворів [6]. Більшість похилених на бік селянських хат-мазанок була вкрита соломою. Дерев'яні саморобні стіл та лава — от і все начиння тогочасної бідняцької хати. В селі працював один паровий і 49 вітряних млинів. Сільська біднота, яка становила 65 проц. населення села, користувалася лише вітряними млинами, де мололи зерно на простий помол. Чотири олійниці, 7 кузень, два цегельні заводи обслуговували переважно заможних селян. В Слов'янці було 5 зернових громадських комор, 5 приватних мануфактурних та промтоварних крамниць, лісний склад. Щорічно проводилося три ярмарки і щонеділі відбувалися базари.

Одна земська двокласна і дві церковнопарафіальні школи — оце і всі навчальні заклади на 8430 чоловік населення [7]. Тут навчалося близько 200 учнів. Більш як 75 проц. дітей шкільного віку не мали змоги ходити до школи. Тільки в 1909 році земство відкрило лікарню на 11 ліжок. Зате тут було 2 церкви, єврейський молитовний дім, 3 шинки, винний льох.

Після повалення царизму, в березні 1917 року солдати Я. Я. Денисенко, Г. Ю. Рибальченко, Р. П. Кулініченко, підтримані селянами, заарештували урядника, конфіскували його майно. В селі було створено виконавчий комітет громадських організацій, який очолив есер М. Кваша. Та сільська біднота, не чекаючи дозволу властей,

---

[1] Список сельских обществ и общин Екатеринославской губернии, вып. 7. Павлоградский уезд. Екатеринослав, 1899, стор. 28—29.

[2] Крестьянское движение в России в 1861—1869 гг. Сборник документов. М., 1964, стор. 789.

[3] Вся Екатеринославская губерния. 1913 год, стор. 294—297.

[4] М. О. Мацегора. Боротьба більшовиків Катеринославщини за селянські маси в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 72.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 43, арк. 9.

[6] Вся Екатеринославская губерния. 1913 год, стор. 294.

[7] Доклады и отчеты очередному губернскому земскому собранию сессии 1915 года. Екатеринослав, 1916, стор. 144.

почала захоплювати й обробляти поміщицькі землі. Весною 1917 року вони забрали також близько 600 десятин землі у куркулів на хуторі Лозуватці, розташованому поблизу Слов'янки.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді швидко долетіла до Слов'янки. Комуністична партія послала на село робітників міста та революційних солдатів, які допомагали сільській бідноті встановити владу Рад. Так, на початку 1918 року сюди прибули уродженці Слов'янки — шахтар, член Комуністичної партії з 1917 року Т. С. Вінников[1], з Петрограда — солдат Я. Я. Денисенко, з Павлограда — Г. Ю. Рибальченко та інші. У лютому 1918 року вони організували сільський ревком на чолі з Я. Я. Денисенком. Ревком роздав трудовому селянству Слов'янки понад 2 тис. десятин поміщицької і куркульської землі, сотні голів худоби та багато сільськогосподарського реманенту.

У другій половині березня австро-німецькі окупанти захопили Слов'янку. Ще перед окупацією Слов'янський ревком організував бойовий загін в кількості 300 чоловік на чолі з колишнім чабаном, солдатом Г. Ю. Рибальченком. Влітку в селі було створено партизанський загін на чолі з комуністом Я. Я. Денисенком. Згодом слов'янці об'єдналися з 1-м Павлоградським загоном червоних партизан і спільно били ворога.

Відновлення Радянської влади після вигнання австро-німецьких військ і петлюрівців відбувалося в умовах господарської розрухи, жорстокої боротьби проти куркульських та махновсько-анархістських банд.

В другій половині червня 1919 року село захопили денікінці. Вони розстріляли активістів А. Л. Заїчку, А. Лисицю, повісили на телеграфному стовпі Ф. М. Гапона, вигнали з хат сім'ї партизанів М. Д. Макаренка, С. Первія, Й. Кравченка, а будинки їх спалили. Трудящі села рішуче піднялися на боротьбу за відновлення Радянської влади. В Слов'янці знову створився партизанський загін, на чолі якого став селянин-бідняк М. Д. Макаренко. При активній підтримці бідноти 14 жовтня 1919 року партизани розгромили місцеві органи денікінської влади, роззброїли стражників і встановили в селі свій контроль. Вже 15 жовтня сюди прибув каральний загін Роговського. В результаті нерівного бою партизани змушені були залишити село. Почалася кривава розправа над селянами — близько 20 чол. карателі стратили, серед них — О. О. Лисицю, В. Т. Дороша, П. М. Денисенка, А. З. Кобця та інших[2]. В їх числі було і 6 поранених партизанів — С. Г. Первій, Т. А. Кобець, Н. П. Субота та інші, яких після жорстоких катувань повісили в Гришиному. Очевидці розповідають, що в останню хвилину С. Первій крикнув карателям: «Катуйте, всіх більшовиків не закатуєте! Зараз ви вішаєте шістьох партизанів-більшовиків, а завтра наше місце в бойовому строю займуть ще шістдесят!»[3].

В грудні 1919 року Червона Армія визволила Слов'янку від денікінців і в селі відновилася Радянська влада. Головою волосного ревкому призначили місцевого жителя, комуніста з 1918 року Я. Я. Денисенка. Характеризуючи діяльність Слов'янського волосного ревкому, парторганізатор Петропавлівського куща Т. С. Вінников в доповідній записці Павлоградському повітовому партійному комітету від 4 серпня 1920 року писав: «... Троїцький та Слов'янський волосні ревкоми роботу ведуть вдень і вночі, всі 24 години»[4]. В липні 1920 року тут організовано партійний осередок. На той час у його складі було 15 членів партії і 13 співчуваючих[5], очолив осередок Я. Я. Денисенко.

Основну увагу комуністи села приділяли правильному розподілові поміщицької землі, виконанню продрозверстки, відбудові села, питанням освіти і охорони здоров'я. Робота партійної організації була відмічена на повітовій Павлоградській

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2188, оп. 1, спр. 48, арк. 3.
[2] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 43, арк. 2.
[3] Газ. «Червона зірка», 5 грудня 1966 р.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 45, арк. 14, 15.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 399, арк. 143, 150.

партійній конференції, яка проходила у вересні 1920 року. Велику допомогу комуністам села подавали члени КНС[1]. Головою комітету незаможники обрали комуніста З. П. Зоца.

До громадського життя села активно залучалася молодь. У травні 1920 року тут створено комсомольську організацію, яка на 1 вересня того ж року налічувала у своєму складі 25 чоловік[2]. Комсомольці допомагали виконувати продрозверстку, боротися з бандитизмом. Немало зусиль доклали вони, щоб ліквідувати неписьменність серед населення, вели культурно-освітню роботу. За пропозицією партосередку комсомольці і несоюзна молодь організували суботники по ремонту шкіл, будівництву лазні. В 1927 році їх силами було закінчено будівництво приміщення сільбуду та приміщення для бібліотеки. Активними комсомольцями Слов'янки на той час були С. Степура, М. Губарєва, М. Мацегора, М. Мандрика та інші.

Для боротьби з куркульсько-націоналістичними бандами було створено загін самооборони з комуністів, комнезамівців і комсомольців, який очолив Г. Ю. Рибальченко[3]. В 1920—1921 рр. бійці загону брали участь у ліквідації банди Брови та інших. П'ятий Всеукраїнський з'їзд Рад, відмічаючи великі заслуги слов'янського КНС у відбудові села, виконанні продподатку, боротьбі з куркульсько-націоналістичними бандами, нагородив його Червоним прапором[4].

В 1924 році в основному було відроджено зруйноване за роки імперіалістичної та громадянської воєн господарство. На кінець відбудовного періоду в селі проживав 7631 чоловік. Селяни відновили довоєнні посівні площі. Працювали два парових млини, олійниця, 4 майстерні по ремонту сільськогосподарських машин. На той час відкрили двері три школи — семирічна і дві початкові. Функціонувала лікарня.

У підготовці трудящих Слов'янки до колективного господарювання значну роль відіграло створене у 1929 році товариство спільного обробітку землі. На початку наступного року тут було організовано 5 сільськогосподарських артілей: «Червоний партизан», «Червоне козацтво»,«Червоний хлібороб»,«Україна» та ім. Петровського. Комуністи першими вступали до колгоспів, вони згуртували навколо себе бідняків для боротьби з куркулями, які чинили шалений опір проведенню колективізації. Куркулі підбурювали селян знищувати худобу, псували сільськогосподарський реманент. У гарячий час польових робіт вони спровокували «жіночий бунт». 22 січня 1930 року на відкритих партійних зборах села було вирішено вислати найнебезпечніших з них за межі району.

Ядром молодих колгоспів стали батрацько-бідняцькі групи. Вони проводили значну роботу по добору бригадирів, полеводів, рахівників та інших колгоспних кадрів, боролися за збереження колгоспного майна, зміцнення трудової дисципліни. Дніпропетровський окружний комітет партії направив у село старих комуністів робітників заводу ім. Петровського П. Жевжика (він очолив парторганізацію села), А. К. Татрова (став головою ССТ). Головою колгоспу «Червоний партизан» було рекомендовано слюсаря Дніпропетровського трамвайного парку № 1 П. М. Волкова. Комсомольську організацію очолив робітник дніпропетровського заводу «Спартак» комсомолець М. І. Сташков, який в роки Великої Вітчизняної війни став секретарем підпільного Дніпропетровського обкому партії. Прибулі на село робітники передавали молодим колгоспникам свій досвід роботи, згуртовували бідняків на подолання труднощів організаційного періоду.

Значну роль у зміцненні колгоспів села відіграв радгосп «Дніпропетровський» Петропавлівського району. В 1929 році він виділив насіння і машинно-тракторну колону, яка посіяла озиму пшеницю на площі близько 500 га і зорала під посів

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3367, оп. 1, спр. 4, арк. 2.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 45, арк. 19.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3844, оп. 1, спр. 7, арк. 20; ф. Р-3367, оп. 1, спр. 4, арк. 2.

[4] І. Гаращенко, Г. Кардашов. Роки відбудови народного господарства 1921—1925 рр., стор. 13.

більше 2 тис. га землі. Наступного року радгосп допоміг колгоспам зібрати урожай зернових. З 1939 року почала працювати Слов'янська МТС, першим директором якої став комуніст Марщинішин. П'ять тракторних бригад машинно-тракторної станції обслуговували колгоспи Слов'янки. При МТС відкрилися курси, які готували трактористів, комбайнерів, ковалів та інших робітників. Першими трактористами села стали Т. І. Кулик, А. П. Гужва, Г. М. Іващенко, К. І. Москаленко та інші.

Колгоспники, робітники МТС розгортали соціалістичне змагання за підвищення врожаїв, розвиток громадського тваринництва. У 1938—1939 роках вони змагались за право взяти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. Приклад подавали механізатори Слов'янської МТС А. Максимов, А. І. Двореченець, Г. С. Свеженець, які в середньому виробляли на тракторі по 500— 656 га[1]. Комбайнери І. Г. Солодовник, І. М. Первій на комбайні «Комунар» за 25 календарних днів збирали врожай на площі 426—527 га кожний. Коваль цієї ж МТС О. П. Стадниченко, тесляр Л. А. Лях в середньому виконували норми виробітку на 150—173 проценти. Усі вони були занесені до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

Від механізаторів не відставали тваринники. Почесне право бути занесеними до Книги пошани ВСГВ здобули свинарки Я. А. Сліпець, Є. М. Гончар, Н. Р. Зоц. Вони в середньому за 1938—1939 рр. виростили по 18—22 поросят на свиноматку[2]. В 1939 році Н. Р. Зоц була нагороджена орденом Леніна.

Змінилося село за роки Радянської влади — в центрі Слов'янки з'явилися нові приміщення школи, сільбуду. МТС збудувала механічні майстерні, нові добротні житлові будинки. В селі працювали паровий млин, олійниця, 6 магазинів. До послуг колгоспників була добре обладнана лікарня районного значення, аптека.

Всі діти шкільного віку навчались у двох початкових та середній школах. У 1940/41 навчальному році набували знання 570 учнів, в т. ч. тільки у 8—10 класах налічувалося 125 чоловік. В усіх трьох школах працювали 32 вчителі.

Велику культурно-освітню роботу серед населення проводили Будинок культури, бібліотека, бригадні червоні кутки. Майже кожен дорослий житель села передплачував газети і журнали.

В перші дні Великої Вітчизняної війни значна кількість жителів Слов'янки пішла на фронт. Слов'янці пишаються своєю односельчанкою Р. І. Писаренко, яка пройшла бойовий шлях від Волги до Праги. За бойові заслуги вона має 9 урядових нагород. Р. І. Писаренко зараз працює у слов'янській лікарні. Жителі глибоко шанують пам'ять героїв-односельчан, що віддали життя у боях за свободу і незалежність своєї соціалістичної Батьківщини. В центрі села, біля Будинку культури, колгоспники спорудили їм пам'ятник, на п'єдесталі якого висічено 177 прізвищ.

У 1941 році колгоспники, що залишилися в селі, з величезним напруженням збирали врожай, щоб якнайшвидше здати хліб державі. Коли фронт став наближатися до села, вони почали евакуацію худоби у глибокий тил.

18 жовтня 1941 року гітлерівці окупували Слов'янку. Майже два роки село перебувало під німецько-фашистським гнітом. Фашисти розстріляли колгоспних активістів А. І. Лаврута, І. П. Денисенка, А. І. Лисицю та інших, силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини близько 500 юнаків і дівчат[3].

Жителі Слов'янки розгорнули непримиренну боротьбу з ворогом; всілякими засобами зривали сівбу, збирання врожаю, псували сільськогосподарські машини. У 1942 році колгоспник Я. Р. Первій разом з сином Володимиром підірвав машину з фашистськими солдатами. В нерівній сутичці з ворогом вони обидва загинули. Весною 1943 року окупанти вели через Слов'янку групу полонених червоноармійців.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 2, арк. 42, 133, 177.
[2] Там же, арк. 69, 74, 86, 92, 131, 184, 188.
[3] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 43, стор. 11, 12.

Є про що порадитися голові сільради В. П. Пупченку з комуністом з 1919 року, персональним пенсіонером, депутатом Слов'янської сільради І. С. Позняковим (зліва). 1967 р.

У селі з їх числа гітлерівці відібрали 8 чоловік і після жорстоких катувань розстріляли. Але один з них залишився живим. Тяжко поранений О. П. Козлов доповз до хати колгоспниці Г. О. Зоц, яка і сховала його у себе. Через кілька днів вона перевезла червоноармійця в більш надійне місце, до фельдшера Ф. П. Фатєєва, де вже переховувався поранений лейтенант Червоної Армії П. Попов. Патріоти, ризикуючи життям, більше шести місяців доглядали за двома радянськими воїнами[1]. Радянський уряд нагородив відважну жінку медаллю «За відвагу».

Радянські патріоти продовжували боротися і в глибокому тилу ворога, в самому фашистському лігві — Мюнхені. На початку 1943 року Г. І. Фесенко, силоміць вивезений із Слов'янки, під час трауру з приводу розгрому німецько-фашистських військ під Сталінградом, написав на стіні зруйнованого будинку: «Хай живе Червона Армія і великий Радянський Союз!». Це було на очах французьких і голландських полонених. Гестапівці схопили і замордували відважного юнака[2].

Поразки фашистської армії на східному фронті викликали звірячу лють гестапівців до мирних радянських людей. У селі вони розстріляли 74 чоловіка. 65-річному Н. Д. Тимошенку викололи очі, вирізали зірки на грудях і спині, а потім кинули в палаючий будинок[3]. Відступаючи, окупанти вивезли до Німеччини машини, коней, рогату худобу тощо. Вони спалили близько 900 будинків колгоспників, всі громадські будівлі, приміщення МТС, парові млини, олійницю, школи, лікарню, Будинок культури, крамниці, інші господарські та культурно-побутові установи. Загальні збитки по селу становлять більш як 82 млн. карбованців[4]. Так, у колгоспі «Червоне козацтво» залишилося всього троє коней та одна пара волів, майже всі сільськогосподарські машини були зіпсовані. Не краще становище з тяглом було і в інших артілях.

14 вересня 1943 року частини 226-ї стрілецької дивізії разом з 279-ю Лисичанською, ордена Червоного Прапора стрілецькою дивізією, що діяли в напрямі Червоноармійськ—Павлоград, визволили Слов'янку від фашистських загарбників. Заступник командира одного із стрілецьких батальйонів М. С. Мінін, який безпосередньо брав участь у визволенні села, згодом розповідав у своїх спогадах про жорстокі п'ятиденні бої за це село[5]. За Слов'янку у вересні 1943 року віддали своє життя 218 солдатів і офіцерів Червоної Армії. Серед них капітан В. Є. Єфімов, старший лейтенант С. А. Муковеков, сержанти В. Ф. Міхленко, М. Т. Приходько, А. С. Хайрутдінов, рядові І. І. Андріанов, З. Т. Борисов, І. І. Гардаш, Бойзако Акуібек та інші. Всі вони поховані в братській могилі, яку з любов'ю доглядають жителі села. Піонери середньої школи листуються з військовими частинами, що брали участь у визволенні села.

Після визволення Слов'янки відновила свою діяльність сільська Рада, головою якої обрали партизана років громадянської війни колгоспника М. Д. Макаренка. В селі почали працювати партійна та комсомольська організації. На обліку парторганізації перебувало в той час 4 члени і кандидати партії. Секретарем організації був Т. П. Горбенко[6]. Комсомольська організація об'єднувала 46 членів. Відновлені

---

[1] Газ. «Днепровская правда», 12 вересня 1965 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 43, стор. 14.
[3] Там же, стор. 9.
[4] Там же, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 131, стор. 2, 3.
[5] Газ. «Червона зірка», 6 квітня 1965 р.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 30, оп. 1, спр. 22, стор. 20, 23.

ще в перші дні після визволення, 5 колгоспів села одержали кредити від держави, машини, будівельний матеріал. Колгоспи республік Середньої Азії надіслали сюди 49 пар коней, 1442 цнт ярої пшениці, різні сільськогосподарські машини. Вже в першу післявоєнну весну колгоспники перевиконали план посівних площ. В 1944 році трудівники артілі «Червоне козацтво», не маючи тракторів, зібрали по 10 цнт зернових з гектара.

На кінець четвертої п'ятирічки було освоєно посівні площі довоєнного часу. Протягом 1950—1959 рр. всі колгоспи Слов'янки поступово об'єдналися в один — «Радянська Україна». Створення великого, багатогалузевого господарства сприяло кращому використанню машин, підвищенню культури землеробства, зменшенню адміністративних витрат, зміцненню кадрами провідних ділянок колгоспного виробництва. Так, на початок семирічки в 1958 році артіль мала на фермах 2239 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 919 корів. Урожай зернових, без кукурудзи, становив тут 20 цнт з га, а валовий прибуток колгоспу — більше 8 млн. карбованців.

Партійна організація, правління колгоспу приділяли багато уваги питанню підготовки кадрів. І це дало позитивні наслідки. На кінець 1965 року в колгоспі працювало більше 140 кваліфікованих трактористів, комбайнерів, шоферів, токарів, слюсарів. Протягом багатьох років уміло керує багатогалузевим, високомеханізованим господарством голова колгоспу В. Ф. Юрченко. Він нагороджений кількома урядовими нагородами. Тут виросли досвідчені полеводи, доярки, свинарки. У 1960 році свинар М. Й. Павлик, доглядаючи 600 голів свиней, забезпечив значне зниження собівартості центнера м'яса. Доярка О. А. Тріщак у 1965 році надоїла майже по 2400 кг молока від кожної фуражної корови, доярка Г. А. Максименко — по 2324 кг при плані 1500 кілограмів. Ф. М. Суховерхий в 1965 році одержав по 154 яйця від кожної з 3375 курок-несушок і зайняв перше місце серед колгоспних пташників Межівського району.

Розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-х роковин Жовтня, колгоспники добились нових виробничих успіхів. Вони зібрали з кожного гектара по 25,8 цнт озимої пшениці. Колгосп мав 3466 голів великої рогатої худоби, 2336 свиней, більше як 2460 овець. Якщо в 1959 році на сто га сільськогосподарських угідь тут було вироблено м'яса у живій вазі по 35,5 цнт, молока — 150 цнт, то в 1967 році — м'яса — 55 цнт, а молока — 270 цнт, в середньому на фуражну корову надоєно близько 2500 кг молока. Третя бригада свиноферми, яку очолює В. М. Мандрика, перевиконала взяті зобов'язання по одержанню приплоду. Замість 15 поросят від кожної свиноматки тваринники фактично одержали по 18,4, а кращі свинарки В. М. Суховерха, У. Г. Дорош, М. І. Грищенко — по 18,7 поросят [1]. Машинно-тракторний парк налічував на цей час 36 тракторів, 25 комбайнів, 27 автомашин, 138 електромоторів. У 1967 році загальний прибуток колгоспу досяг майже 1,5 млн. карбованців. Комуністична партія, Радянський уряд високо оцінили працю колгоспників — 19 чоловік нагороджено орденами.

У зміцненні і дальшому розвитку колгоспу «Радянська Україна», піднесенні економіки і культури села в роки семирічки значну роль відіграли колективи

[1] Газ. «Червона зірка», 30 листопада і 15 грудня 1967 р.

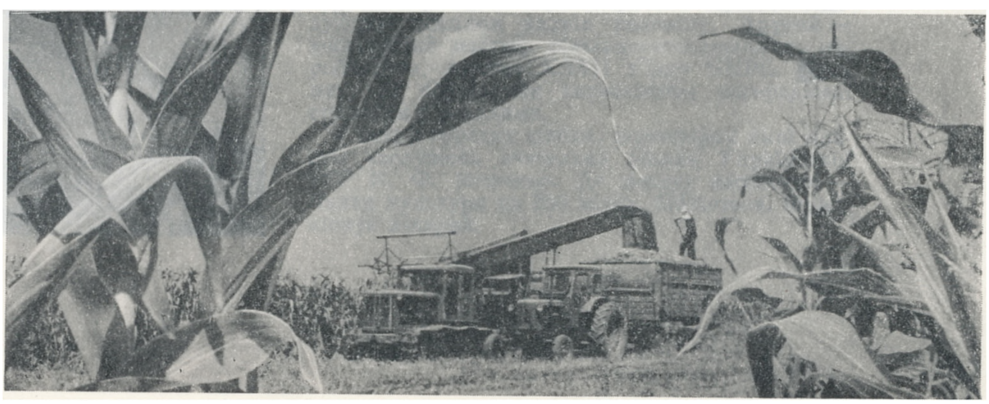

Збирання врожаю кукурудзи в колгоспі «Радянська Україна». Слов'янка, 1967 р.

робітників і службовців заводу ім. К. Лібкнехта, Дніпропетровського будівельного тресту № 17, заводу будівельних деталей. Шефи допомогли колгоспникам будівельними матеріалами, водопровідними трубами. Вони разом з колгоспниками встановили устаткування для механічного доїння корів та освітлення корівника, спорудили на молочній фермі типовий цех для приготування грубих кормів.

Розвивається місцева промисловість. На початку 1968 року в Слов'янці працювали млин, олійниця, відділення Межівського сироварного заводу, механічні майстерні Межівського відділення «Сільгосптехніка», асфальтовий завод.

З розвитком сільськогосподарського виробництва зростає матеріальний добробут, підвищується культурний рівень колгоспників. Середньомісячна оплата праці колгоспників у 1967 році становила 70 крб., а доярки, зокрема, одержували по 107 карбованців. Тільки в 1967 році Слов'янське ССТ продало товарів у два, а культтоварів у 3,7 раза більше, ніж у 1959 році. Вклади трудівників села в ощадних касах відповідно зросли у 2,1 раза. На початок 1968 року 616 чоловік з села, в т. ч. близько 400 колгоспників, одержують пенсію. Медичне обслуговування населення здійснює лікарня на 50 ліжок. При ній діють амбулаторія і стаціонар з чотирма відділеннями — терапевтичним, хірургічним, гінекологічним та інфекційним. Тут працює 51 медпрацівник, серед яких 5 лікарів. Великою повагою у жителів села користуються головний лікар М. Є. Волошина та медсестра В. Є. Кобець.

За роки існування Слов'янської середньої школи тільки десяті класи закінчило більше як 660 дітей. В 1967/68 навчальному році в школах села навчалося 566 учнів. Юнаки та дівчата, що працюють, мають можливість закінчити вечірню середню школу без відриву від виробництва. Крім загальноосвітніх шкіл, тут є ще і музична. За багаторічну сумлінну працю по вихованню підростаючого покоління значком «Відмінник народної освіти» нагороджено завуча середньої школи М. П. Мормуля, учителів І. І. Павленка, Є. К. Лизогуба, а вчительку К. Я. Денисенко відзначено медаллю «За доблесний труд».

У Слов'янці є Будинок культури колгоспу «Радянська Україна». У 9-и гуртках художньої самодіяльності — хоровому, драматичному, танцювальному та інших — беруть участь близько 80 чоловік. Змістовно проходять у Будинку культури зустрічі жителів села з учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн, героями праці, ветеранами колгоспу.

Книжка, журнал, газета стали надбанням кожної сім'ї. Постійними читачами сільської бібліотеки стали 980 чоловік. На 1968 рік жителі Слов'янки передплатили майже 3770 прим. періодичної преси. Понад 226 комуністів та безпартійних активістів села в 1967/68 рр. навчалося в початковій політшколі, школі основ марксизму-ленінізму та теоретичному семінарі.

Постійно дбає про благоустрій села Рада депутатів трудящих. На місці старих хат-мазанок, вкритих соломою, за останні 4—5 років збудовано 580 просторих, світлих будинків під залізом, шифером або черепицею. Село електрифіковано, радіофіковано. В кожному п'ятому будинку є телевізор. До послуг населення тут відкрито кравецьку майстерню, перукарню.

XXIII з'їзд партії відкрив нові можливості дальшого розвитку економіки, поліпшення побуту і культури села. Його трудівники, окрилені ленінськими ідеями будівництва комунізму, досягають нових творчих успіхів і перемог.

Н. А. ГУДЗЕНКО, А. П. КОБЕЦЬ, І. С. УХІН.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД МЕЖІВСЬКОГО РАЙОНУ

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Демурине Донецької залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Миколаївка, Солоне, Тарасівка, Чаус. Населення — 576 чоловік.

На території Богданівки розташована центральна садиба колгоспу ім. Жданова, який має 3204 га орної землі. Спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса. З зернових культур провідними є озима пшениця, кукурудза, ячмінь; з технічних — соняшник, цукровий буряк.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

ВЕСЕ́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру, який є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Антонівське, Одрадне, Олександрівка, Попутне, Федорівське. Населення — 1562 чоловіка.

Колгосп «Победа», центральна садиба якого розміщена у Веселому, має 4127 га орної землі. Артіль займається виробництвом зерна та продуктів тваринництва. 15 передовиків сільгоспартілі нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека.

Веселе засноване в 1787 році.

ДЕМУ́РИНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Василівка та Володимирівка. Населення — 4,4 тис. чоловік.

На території Демуриного міститься третя комплексна бригада колгоспу «Правда» (центральна садиба розміщена в с. Володимирівці). Артіль має 5842 га орної землі, третина якої закріплена за демуринською бригадою. В бригаді займаються виробництвом зерна і продуктів тваринництва. 12 чол. нагороджено орденами і медалями.

Будівництво нової школи в радгоспі ім. Петровського. 1966 р.

С. К. Костиря — чабан колгоспу «Победа». 1967 р.

У селищі — восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня. Відкрито майстерню побутового обслуговування. Є хлібоприймальний пункт, відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка», тягова підстанція на залізниці потужністю 15 тис. квт, цех вогнетривких виробів Просянського каолінкомбінату.

Залізнична станція Демурине збудована в 1894 році. Робітники і службовці її брали участь у революційних страйках на Катерининській залізниці в 1905 році, сутичках з урядовими військами на станції Гришино (нині Червоноармійськ). В 1922 році за рішенням Гаврилівської сільської громади Покровського району біля станції були засновані хутори Демурине та Стасове, які згодом об'єдналися в одне село. У 1957 році село Демурине віднесено до категорії селищ міського типу.

ЗО́РЯНЕ (до 1957 року — Осотяне) — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км на північ від районного центру і за 17 км від залізничної станції Слов'янка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Крутоярівка, Мала Покровка, Малієве, Маліївське, Новопетрівське, Петрівське, Полтавське. Населення — 805 чоловік.

На території Зоряного розміщена центральна садиба радгоспу ім. Петровського, який має 16,3 тис. га орної землі. Це — багатогалузеве господарство зернового та молочно-м'ясного напряму. Колишній директор радгоспу Т. К. Блоха та нинішній директор І. Л. Шелест — Герої Соціалістичної Праці. Перший вже на пенсії, але не пориває з виробництвом — працює завідуючим відділом кадрів радгоспу. Другий — досвідчений майстер сільськогосподарського виробництва, делегат XXIII з'їзду КПРС. Крім них, 22 передовики виробництва нагороджені орденами і медалями.

У селі є середня школа, директором якої працює заслужена вчителька школи Української РСР Н. Ф. Мелешко. До послуг населення — Палац культури на 350 місць, бібліотека. Функціонує лікарня.

Зоряне засноване запорізькими козаками у другій половині XVIII століття.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Вовчої, за 25 км на південний захід від районного центру, який є для села найближчою залізничною станцією. Населення — 2585 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Родина», який має 6858 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 14 колгоспників нагороджені орденами і медалями СРСР.

На території Іванівки є восьмирічна і 2 початкові школи, 2 клуби, бібліотека. Працює лікарня.

Село засноване у першій половині XIX століття. Першим органом Радянської влади тут був ревком на чолі з Є. Ф. Ганжою. У 1919 році діяв комітет бідноти, головою якого працював С. Д. Стародуб.

НОВОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Солоної, за 13 км на південь від районного центру і найближчої залізничної станції Межова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дачне, Оріхове, Філія, Чугуєве. Населення — 5190 чоловік.

На території Новопавлівки розташовані колгоспи «Росія» і «Україна», які разом мають близько 17,8 тис. га орної землі. Допоміжні підприємства колгоспу «Росія» — млин, олійниця. Обидві артілі є передовими господарствами в районі. У 1967 році тут вироблено в середньому по 24,6 цнт зернових з кожного га посівів, одержано по 304 цнт молока та 53 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь. За сумлінну працю орденами і медалями нагороджено 25 трудівників.

У Новопавлівці — середня і восьмирічна школи, училище механізації, 3 клуби, 4 бібліотеки. При середній школі створено краєзнавчий музей. Функціонує лікарня.

На місці сучасної Новопавлівки ще у 80-х роках XVII століття існували зимівники запорізьких козаків. Після ліквідації Запорізької Січі тут була заснована військова слобода Павлівка. В 1780—1781 рр. за наказом азовського губернатора на її місці планувалося заснувати місто Павлівськ, але потім спорудження міста було перенесено в іншу місцевість, а слобода дістала назву Новопавлівки.

Серед учасників повстання на броненосці «Потьомкін» був уродженець Новопавлівки матрос С. С. Бойко. Після повернення у 1905 році з Румунії на батьківщину його заарештували і засудили на два роки каторжних робіт. Повернувшись, жив під наглядом поліції у рідному селі. У зв'язку з 50-річчям повстання у 1955 році нагороджений орденом Червоної Зірки.

Після встановлення Радянської влади на початку 1918 року в Новопавлівці створюється волосний ревком, який очолював селянин-бідняк П. В. Шовкун. В серпні 1920 року розпочав роботу комітет незаможних селян, його головою в той час був С. Філоненко. Комнезам розподілив між селянами 11 тис. га землі, в т. ч. 2 тис. га, відібраних у місцевих куркулів. У 1922 році в селі утворився партійний осередок.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації село зазнало великих руйнувань. Гітлерівці знищили майже всі колгоспні будівлі і спалили більше 300 житлових будинків. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами Новопавлівці, перевищувала 20 млн. крб. За післявоєнні роки трудящі села збудували 480 нових добротних будинків, насадили три парки. В 1957 році до Новопавлівки було приєднане село Підгороднє.

Уродженцю Новопавлівки комсоргу батальйона лейтенанту І. І. Надточію за вміле керівництво взводом при форсуванні Дніпра 13 листопада 1943 року присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. В селі Підгородному народився український радянський історик Заслужений діяч науки Української РСР, професор К. К. Дубина.

На території Новопавлівки виявлено скарб бронзових речей періоду бронзи (XII століття до н. е.).

ПРЕОБРАЖЕ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний захід від районного центру і за 11 км від залізничної станції Демурине Донецької залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Всесвятське і Новотроїцьке. Населення — 607 чоловік.

У Преображенці міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 5174 га орної землі. Колгосп спеціалізується на виробництві зерна, м'яса і молока. В 1967 році він виробив на кожні 100 га сільгоспугідь по 317 цнт молока, 63,3 цнт м'яса, 57 кг вовни. 25 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

На території села є восьмирічна та дві початкові школи, Будинок культури, бібліотека.

Преображенка заснована в 1890 році вихідцями з села Троїцького (нині Петропавлівського району). В 1920 році в селі був створений комнезам, головою якого став П. К. Доценко. Партійна та комсомольська організації виникли в селі у 1922 році.

РА́ЙПОЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на схід від районного центру та залізничної станції Межова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Клим, Колона Межова, Краснознам'янка, Мар'ївка, Новоолександрівка, Новопідгороднє, Сухарева Балка, Удачне. Населення — 859 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Кошового розміщена в Райполі. Артіль має 4019 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна, молока та м'яса. Колгосп ім. Кошового — учасник Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1956 році, нагороджений Дипломом другого ступеню. За сумлінну працю і високі показники у сільськогосподарському виробництві 11 передовиків нагороджені орденами і медалями.

У селі — восьмирічна і початкова школи, Будинок культури, бібліотека.

НІКОПОЛЬСЬКИЙ РАЙОН

НІКОПОЛЬ

Нікополь — місто обласного підпорядкування, розташоване в південно-східній частині Дніпропетровської області, на правому березі Каховського водоймища, відстань до обласного центру — 121 км. Залізнична станція. Річковий порт. Населення — 114,3 тис. чоловік.

Територія міста почала заселятись ще в неолітичну добу (IV тисячоліття до н. е.), про що свідчать рештки поселення, виявленого на березі річки Малої Кам'янки[1]. У курганних похованнях епохи міді — бронзи (III—I тисячоліття до н. е.) знайдено кам'яні та бронзові знаряддя, глиняний, гостродонний орнаментований посуд. Тут досліджено також кургани скіфсько-сарматського часу (II століття до н. е.— II століття н. е.)[2].

На місці сучасного Нікополя, на початку XVI століття, була козацька переправа через Дніпро — Микитин Ріг. За народними переказами, її заснував козак Микита Циган. Під такою ж назвою згадується переправа у щоденнику посла німецького імператора Еріха Лясоти, який побував в Запорізькій Січі у 1594 році[3].

З 1636 по 1652 рр. в районі Микитиного Рога (в старій частині нинішнього міста) була розташована Січ, яку умовно називають Микитинською.

З метою організації визвольної боротьби та, рятуючись від переслідувань польської влади, сюди наприкінці 1647 року прибув з Чигирина Богдан Хмельницький з групою однодумців. У січні 1648 року повстанці, очолювані Хмельницьким, розгромили польський гарнізон, що стояв на Січі. 19 квітня 1648 року тут Б. Хмельницького обрали гетьманом України[4]. Розгром польської залоги та просування запорожців на північ від Микитиного Рога, повстання селян, що вибухли у бага-

---

[1] Науковий архів Інституту археології АН УРСР, ф. ВУАК, № 519, стор. 1—10.
[2] «Археологія», 1957, т. 11, стор. 5.
[3] Г. Шапошников. Як виникло місто Нікополь.— В кн.: Історико-географічний збірник, т. 4. К., 1931, стор. 189.
[4] Д. И. Эварницкий. История запорожских казаков, т. 2. Пг., 1895, стор. 232—236.

тьох місцевостях України, були початком визвольної війни українського народу проти панування польської шляхти.

Відзначаючи 300-річчя возз'єднання України з Росією в 1954 році, трудящі Нікополя спорудили пам'ятник Богдану Хмельницькому, назвали його ім'ям площу, а на згадку про Микитинську Січ, встановили пам'ятний обеліск. В джерелах за 1652 рік згадується невелике поселення Микитине, розташоване в цій же місцевості. За Андрусівським договором, укладеним між Польщею та Росією 30 січня 1667 року, українським козакам, що їздили в Крим по сіль, дозволялось переправлятися на лівий берег Дніпра у Микитиному. З цього часу в документах поселення згадується ще як Микитинський Перевіз. У 1709 році царські полковники Галаган та Яковлєв за наказом Петра І зруйнували Січ, розташовану поблизу Микитиного Рога.

У 1764 році російський уряд прийняв рішення про будівництво в цій місцевості пристані з фортецею. Катерина II у 1775 році дала назву цій фортеці — Слов'янськ[1]. А через три роки новоросійський генерал-губернатор Г. Потьомкін видав наказ про будівництво разом з фортецею і губернського міста — Слов'янська.

У 1779 році на карті Новоросійської губернії Слов'янськ позначений як фортеця, хоч будівництво її тільки розпочалось. У 1782 році його перейменували на Нікополь, тобто місто перемоги[2]. На той час у ньому налічувалось 200 будинків[3].

Жителі в основному займались землеробством і рибальством. В описі до атласу Новоросійської губернії за 1798 рік зазначено, що в казенному містечку Нікополі було три водяні млини, 21 вітряк. Через містечко проходив чумацький шлях, яким вивозили сіль з Криму.

На початку XIX століття в економіці міста починає посідати значне місце торгівля; важливу роль у її розвитку набуває Нікопольська пристань. Щороку тут відбувалося 4 ярмарки. Вже у 1836 році було засновано общину матросів (матроський цех), що перевозила зерно, шерсть, сало та інші товари водним шляхом, а також готувала молодих матросів[4]. А з 1853 року почалося регулярне судноплавство за маршрутом Нікополь — Одеса.

Багато нікопольських матросів під час Кримської війни (1853—1856 рр.) брало участь у героїчній Севастопольській обороні. 253 з них за хоробрість і мужність були нагороджені медалями.

У 1856 році нікопольські селяни взяли участь у великому антикріпосницькому виступі, що охопив Катеринославську і Херсонську губернії, у т. зв. поході селян у Таврію по волю. Серед селян у цей час поширювались чутки, ніби царський уряд закликає бажаючих переселятись у Крим і що кріпаки-переселенці одержуватимуть від уряду допомогу і, головне, стануть вільними. Особливо рішуче діяли жителі приміського села Новопавлівки. Вони забрали у поміщика всі вози, коней і вирушили в похід. Селяни Новопавлівки та інших навколишніх сіл добирались до Нікополя, де переправлялись на лівий берег Дніпра. Стихійний селянський рух був жорстоко придушений[5].

Меморіальна дошка, встановлена в Нікополі на відзнаку обрання тут Богдана Хмельницького гетьманом України.

Із розвитком капіталістичного укладу міське населення поступово перестає займатися сільським господарством. В середині

---

[1] Г. Шапошников. Як виникло місто Нікополь.— В кн.: Історико-географічний збірник, т. 4, стор. 212.

[2] Городские поселения Российской империи, т. 2. Екатеринославская губерния. СПб., 1861, стор. 168.

[3] Путешественные записки Василия Зуева от Петербурга до Херсона в 1781—1782 гг., стор. 263, 269.

[4] Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния, стор. 331, 332.

[5] О. Гуржій. Селянський рух на Україні в 1856 році. К., 1956, стор. 13, 16—19.

минулого століття в Нікополі виникли перші промислові підприємства — салотопні, цегельні, тютюнові. Тут було дві салотопні фабрики з річним виробництвом на 12,4 тис. крб., один цегельний завод, що випускав цегли на 1,6 тис. крб., та тютюнова фабрика.

Мешканці Нікополя — учасники героїчної оборони Севастополя під час Кримської війни (1853—1856 рр.).

З початком видобування марганцевої руди у Нікополь-марганцевому басейні в Нікополі були засновані чавуно-ливарний і механічний завод Худякова (тепер завод «Більшовик»), який виготовляв дрібне обладнання для гірничої промисловості. У 1895 році почав діяти механічний завод капіталістів Каршевських. У 1896 році у Нікополі діяли, крім названих, ще цегельно-черепичний, олійницький, миловарний, пивоварний — загалом понад 20 невеликих заводів, на яких працювало 300 робітників. Поряд з цим у місті налічувалось 154 ремісничі майстерні[1]. Промисловий розвиток міста особливо посилився після введення у 1903 році в експлуатацію залізниці Кривий Ріг—Нікополь—Олександрівськ[2].

Умови праці на промислових підприємствах були дуже тяжкі. Так, на заводі Каршевських робочий день тривав по 14—16 годин. Заробітну плату трудящі одержували надзвичайно низьку. Через відсутність охорони праці часто траплялись нещасні випадки. Жінки, працюючи на важких роботах, одержували значно нижчу заробітну плату, ніж чоловіки. За найменшу непокору учнів-підлітків нещадно били, виганяли з роботи.

Розвиток промисловості і торгівлі сприяв зростанню населення міста. У 1867 році у Нікополі проживало 7650 чол., а через 29 років — 19 472 чоловіка. У 1896 році в місті налічувалося 2763 житлові будинки, 101 вулиця і 7 провулків, що освітлювалися 48 гасовими ліхтарями.

Тривалий час тут не було жодного медичного закладу, допомогу жителям подавав відставний фельдшер, який сам виготовляв ліки. Лікарню на 25 ліжок у місті побудовано в 1896 році.

Перший учбовий заклад у Нікополі — парафіальне училище — відкрили у 1808 році. У 1838 році його перетворили на морське парафіальне двокласне училище, у якому навчалися 42 учні. Наприкінці XIX століття тут було сільське училище для хлопців, морське училище, дівчата навчалися в приватних школах. В місті не було жодної української школи. В той же час тут діяли 72 шинки, 5 церков, синагога, кілька молитовних будинків.

Тяжкі умови життя та політичне безправ'я призводили до революційних виступів трудящих проти капіталістичної експлуатації і самодержавства. Робітники місцевих підприємств почали виступати проти капіталістів, вимагаючи поліпшення умов праці.

Особливо загострилась боротьба напередодні і в період першої російської революції. Наприкінці серпня 1903 року відбувся страйк робітників кравецьких майстерень Нікополя, викликаний тим, що підприємці збільшили робочий день, приму-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 11, спр. 609, арк. 60, 70.
[2] Нікополь за роки Радянської влади. Нікополь, 1958, стор. 10.

шуючи людей працювати з 8 годин ранку до 9—10 вечора, а в деяких майстернях — до 12 годин ночі [1].

Великий вплив на зростання політичної свідомості робітників, на їх організованість мала діяльність Нікопольської організації РСДРП, що керувала страйками, поширювала відозви і листівки на підприємствах міста, в яких підкреслювалась роль пролетаріату як гегемона революції, закликала до збройного повстання [2]. Соціал-демократи Нікополя мали зв'язки з Катеринославським комітетом більшовиків, який забезпечував їх літературою.

27 серпня 1905 року організація РСДРП провела збори робітників і селян, які ухвалили: «Головною метою самодержавного уряду є придушення політичної свідомості народних мас, але ні війна, ні політика залякування, ні царська Дума, що позбавляє робітничий клас громадянських і політичних прав, ні програми, що затьмарюють свідомість, не утримають самодержавство від неминучого падіння. Ми певні, що тільки народне збройне повстання покладе край ганебному існуванню самодержавства і що в цьому повстанні робітник, як найреволюційніший, енергійно і неухильно боротиметься за демократичний лад і за дійсний мир між народами, які одні забезпечать найбільш сприятливі умови для боротьби за соціалізм. Геть самодержавство! Хай живе соціалізм!» [3].

18 листопада 1905 року місцеві урядові органи повідомляли катеринославського губернатора про страйк працівників нікопольської пошти. Наприкінці грудня 1905 року спалахнув страйк робітників-залізничників. Страйкарі розібрали залізницю між станціями Осокорівка і Тік. Власті кинули проти них каральний загін на чолі з ротмістром. У районі станції Нікополь залізничники вступили в збройну боротьбу з карателями. До робітників приєдналися селяни. Ротмістр із своїм загоном відступив до Осокорівки. Керував виступами залізничників Нікопольський страйковий комітет [4], який підтримував на станції суворий революційний порядок. Поліція намагалась розігнати робітників. Їй вдалося на деякий час захопити станцію і заарештувати одного з керівників страйку. У відповідь на це 27 грудня 1905 року 200 озброєних залізничників і селян навколишніх сіл з вилами та рогатинами вигнали з станції поліцію. Коли страйкували залізничники Олександрівського вузла, Нікопольський страйковий комітет послав їм на допомогу бойову дружину [5].

Шість жителів Нікополя брали участь у повстанні на легендарному броненосці «Потьомкін». Це — матрос 36-го флотського екіпажу М. Д. Данилов, матрос 2-ї статті Я. Д. Перепадя, квартирмейстер броненосця В. Д. Гринченко, матрос 2-ї статті С. Н. Камишний, учень-рульовий Т. Л. Кролевець, кочегарний квартирмейстер В. М. Усачов.

Напередодні першої світової війни у Нікополі проживало 26 тис. чоловік. Тут було 2692 будинки, з яких тільки 59 кам'яних. Каналізації не було. Воду доставляли з Дніпра волами та кіньми в бочках.

У місті функціонувало 2 лікарні на 40 ліжок, у яких працювало 6 лікарів, 13 акушерів і фельдшерів. Діяв продовольчий пункт, що містився у дерев'яному будинку, при ньому була нічліжка, амбулаторія, їдальня. У 1912 році пункт зареєстрував 7315 прийшлих робітників [6].

Кількість навчальних закладів зросла до 14, але їх відвідувала менш ніж половина дітей шкільного віку.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 432, арк. 272.
[2] Там же, ф. 29, колекція листівок, оп. 18, арк. 1, 5.
[3] Там же, спр. 18, арк. 1.
[4] Революція 1905—1907 рр. на Україні. К., 1955, стор. 44.
[5] Большевистские организации Украины в годы первой русской революции, стор. 178.
[6] Отчет о деятельности лечебно-продовольственных пунктов Екатеринославского губернского земства за 1912 г. Екатеринослав, 1913, стор. 1—9.

Господарська розруха, зниження заробітної плати, нестача продовольства в роки першої світової війни погіршили і без того надзвичайно тяжке матеріальне становище жителів міста. Серед населення наростали антивоєнні настрої. В цей час у місті діяла група соціал-демократів, які мали зв'язок з соціал-демократичною організацією Катеринослава. Звідти вони одержували політичну літературу[1]. Велику агітаційну роботу серед залізничників та селян навколишніх сіл проводили більшовики В. Г. Антипов, М. Н. Куксін та інші.

Нікополь. Набережна вулиця. 1917 р.

Радісно зустріли трудящі міста звістку про повалення самодержавства. 8(21) березня 1917 року в Нікополі було обрано Раду робітничих депутатів. До її президії ввійшли представники робітників залізничного депо станції Нікополь та промислових підприємств: М. Н. Куксін, Батиченко, Матич, Т. П. Вибодовський, Лядинський, Киричук, Бобир, Ковтун та інші — всього 32 чоловіка. Рада робітничих депутатів спрямовувала свою діяльність на подолання господарської розрухи. Вона поставила завдання — запровадити тверді ціни на всі товари, створити грошовий фонд шляхом одноразового внеску робітників (1 проц. заробітної плати) тощо.

У Нікополі, як і в інших містах України, до Ради проникли меншовики та есери. Однак більшовики поступово зміцнювали свої позиції. Після розгрому в Петрограді корніловського заколоту вони поставили питання про перевибори Ради. Про успішні вибори Ради робітничих депутатів на заводах Нікополя свідчили інформаційні матеріали, що надходили в ЦК партії. «Нікополь дав майже всіх більшовиків... Есери й меншовики зникли на заводах безповоротно»,— повідомляв голова заводського комітету більшовиків В. Варганов [2].

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді трудящим Нікополя стало відомо 26 жовтня (8 листопада) 1917 року. Нікопольські більшовики провели термінове засідання, на якому ухвалили, щоб усі члени партії йшли на підприємства і піднімали робітників на боротьбу за владу Рад[3]. Найактивніше діяли робітники-залізничники. До них приєдналися гірники марганцевих копалень, металісти, робітники Нікопольського порту, окремих підприємств. Боротьбою робітників керували більшовики В. Г. Антипов, М. Н. Куксін, Я. Л. Терещенко[4].

10 листопада в депо відбулися загальні збори робітників-залізничників, на яких обрали ревком станції. До його складу ввійшли робітники служб шляху, тяги, руху. Робітничі збори і мітинги відбулись і на інших підприємствах Нікополя. У ці дні було створено міський ревком, до якого входили В. Г. Антипов, М. Н. Куксін, Я. Л. Терещенко та інші.

Ревком налагоджував зв'язок з революційними силами Нікополя, вживав заходів для боротьби з буржуазією і бандитизмом, займався трудовлаштуванням безробітних, реквізував запаси продовольчих товарів у місті і розподіляв їх серед трудового населення. Нікопольський комітет РСДРП і ревком організували роззброєння білокозачих ешелонів, які прямували на Дон для з'єднання з каледінцями. На допомогу робітникам марганцевих шахт з сіл Борисівки і Дмитрівки при-

[1] Нікополь за роки Радянської влади, стор. 11, 12.
[2] Історія Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 34.
[3] Нікополь за роки Радянської влади, стор. 13.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 5, спр. 140, арк. 1—3.

ИЗВѢСТІЯ Цѣна 3 коп.

Совѣта РАБОЧИХЪ и Солдатскихъ Депутатовъ

№ 1. Никополь, 21 Марта 1917 г. № 1

Совѣт Рабочих Депутатов

ОБЪЯВЛЯЕТЪ,

что всѣ представители Совѣта, снабжены удостовѣреніями за подписью членов президіума Совѣта

Лица, не имѣющіе удостовѣреній Совѣта не могуть выступать отъ его имени.

Жертвуйте для политических амнистированныхъ

пожертвованія просять направлять

въ Совѣтъ Рабочихъ Депутатовъ

Больничная Касса.

Перший номер нікопольських «Известий Совета рабочих и солдатских депутатов».

були загони гірників і селян. Залізничники Нікополя перешкодили просуванню ешелонів. Утворились озброєні робітничі загони, проводилась роз'яснювальна агітаційна робота серед козаків. 14 листопада білокозаків було роззброєно. Активну участь у цій операції взяли робітники М. Н. Куксін, С. Й. Колесинський, В. Г. Антипов, Завина, Я. Л. Терещенко та інші. Зміцніли позиції революційних сил міста. За рішенням ревкому добуту зброю негайно передали робітничим загонам Нікополя, марганцевих шахт, Покровських рудників, станції Апостолове.

Більшовики, члени ревкому провадили велику роз'яснювальну роботу серед трудящих міста. 1 січня 1918 року відбулися загальні збори солдатів-українців 2-го Запорізького куреня 4-ї гайдамацької сотні разом з військово-революційним загоном Нікополя, які визнали Центральну раду контрреволюційною і ухвалили «вітати недавно створений Центральний Виконавчий Комітет Рад України як справжнього виразника волі трудового народу»[1] і обіцяли йому повну підтримку. Учасники зборів вирішили перейти у повне розпорядження військово-революційного комітету Нікополя.

У встановленні та зміцненні Радянської влади на Нікопольщині важливе значення мали успішні дії червоногвардійського загону Гладкого, що на початку 1918 року наступав у напрямі Катеринослав—Довгинцеве—Нікополь—Кривий Ріг. Сповіщаючи 7 січня 1918 року про дії цього загону та про становище в Нікополь-марганцевому й Криворізькому басейнах, Г. К. Орджонікідзе писав: «У цих місцях гайдамаків та „вільне козацтво" роззброєно і місцеві Ради робітничих і солдатських депутатів взяли владу в свої руки»[2].

7 січня 1918 року в приміщенні школи купця Бабушкіна (нині школа № 3) відбувся І з'їзд Рад, на якому було обрано виконком (голова — більшовик В. Г. Антипов, заступник — більшовик Н. Д. Кириченко).

Коли розпочалася окупація Радянської України австро-німецькими військами, трудящі Нікополя разом з усім народом піднялися на боротьбу. В місті був створений штаб оборони, сюди з Херсона прибув пароплав «Салгір» з загоном революційних моряків. Нікопольська Рада звернулася з відозвою до робітників і селян вступати до Червоної гвардії. Загін залізничників на чолі з машиністами Завиною і Владимировим та ін. брали участь у боях з окупантами під Апостоловим, Кривим Рогом і селом Сулицьким. У цей важкий час Нікопольська Рада подала допомогу продовольством голодуючим петроградським робітникам. На початку квітня з Нікополя до Петрограда під охороною червоногвардійців прибув ешелон, навантажений пшеницею і житом[3].

4 квітня 1918 року австро-німецькі війська ввійшли до Нікополя. В умовах окупаційного режиму влітку того ж року в місті створюється підпільний комітет більшовиків, членами якого були М. Н. Куксін (голова) і Я. Л. Терещенко, М. З. Калашников, Ф. П. Пупинін, Н. Д. Кириченко та інші.

Комітет проводив агітаційну роботу серед окупаційних військ, подавав допомогу сім'ям червоногвардійців, зривав вивезення награбованого майна в Німеччину, поширював друковану нелегальну більшовицьку літературу серед трудящих Нікополя і навколишніх сіл. Так, у жовтні 1918 року ходила по руках друкована більшовицька прокламація «Товарищи крестьяне»[4]. Водночас підпільники виявляли

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 281.
[2] Там же, стор. 306.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг. Сборник документов и материалов, т. 1, ч. 1, стор. 114.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 115, арк. 164.

і збирали серед населення зброю та боєприпаси. 25 жовтня 1918 року катеринославський повітовий староста повідомляв у Міністерство внутрішніх справ про те, що нікопольські підпільники діють дедалі активніше.

Підпільний ревком очолив збройне повстання трудящих Нікополя проти німецьких окупантів та гетьманської державної варти. В листопаді 1918 року повстанці роззброїли і розігнали частини австро-німецьких і гетьманських військ. Влада перейшла до рук революційного комітету, який проголосив, що «волею повсталого народу є передати владу Радам робітничих і селянських депутатів», і повідомляв про підготовку до виборів Ради.

Протягом лютого в місті і прилеглих селах відбулися вибори Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 16 лютого на II з'їзді Рад Нікопольського повіту було обрано виконком з такими відділами: управління, юстиції, фінансовий, військовий, землеробства, соціального забезпечення праці, народної освіти, продовольства, охорони здоров'я, народного господарства [1]. Виконком розгорнув нещадну боротьбу із спекуляцією, націоналізував промислові підприємства, конфіскував майно буржуазії, забезпечував населення хлібом. Провадилась робота по переселенню трудящих з сирих, холодних підвалів у квартири, де раніше жили родини багатіїв. Упорядковувались вулиці міста.

Велику роботу по відродженню господарства Нікополя розгорнув районний комітет партії [2]. До нього увійшли М. Н. Куксін, А. Я. Флаум, І. М. Науменко, Г. І. Черкас, Ф. П. Пупинін. Усі ланки державного, господарського і культурного будівництва очолили комуністи. 23 квітня 1919 року на загальних зборах Нікопольської партійної організації КП(б)У було створено надзвичайну комісію (трійку) по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем, головою якої обрали комуніста В. Руденка [3]. Колегія Нікопольської районної Ради народного господарства на чолі з комуністом Н. Д. Кириченком обстежила заводи, фабрики та майстерні. Раднаргосп організував електроосвітлення найбільш важливих об'єктів: пошти, телеграфу, лікарні, народної бібліотеки, червоного клубу.

Для швидкого налагодження роботи промислових підприємств було створено склад, через який підприємства забезпечувались сировиною. Завдяки цьому катастрофічній паливній кризі було покладено край: вугілля було їм відпущено з націоналізованих млинів Шора і Зіменса. Раднаргосп видавав підприємствам також грошові позики для оплати праці робітників [4].

Вірним і надійним помічником партійної організації у господарському та культурному будівництві був міський комсомольський осередок. 13 березня 1919 року у приміщенні Народного будинку (нині міський Будинок культури) відбулись організаційні збори, які прийняли постанову про створення Нікопольської комуністичної спілки молоді [5]. В середині 1919 року комсомольська організація Нікополя налічувала 120 чоловік. Активними членами її були О. Гвязда, Ф. Гвязда, О. Радченко, З. Головко, А. Майзенберг.

Велику роботу проводили інші громадські організації трудящих. У місті відбулось кілька конференцій робітниць. Жінвідділ брав активну участь у різних кампаніях: «Тиждень допомоги фронту», «Тиждень допомоги сім'ям червоноармійців» та ін. Кожної неділі серед жінок провадилися бесіди на теми «Фронт і жінка», «Постійне завдання жінок» тощо.

Коли в червні 1919 року в Нікополі кілька днів перебував штаб Кримської дивізії (її із стратегічних міркувань перевели з Криму), перед трудящими міста на ма-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4367, оп. 1, спр. 2, арк. 1—40; ф. Р-4544, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

[2] До 1921 року місто юридично лишалося волосним центром Катеринославського повіту. Але партійні і радянські органи міста умовно називались районними або повітовими.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4098, оп. 1, спр. 11, арк. 16—18.

[4] Там же, ф. Р-4544, оп. 1, спр. 2, арк. 108, 111.

[5] Крокує юнь. По місцях комсомольської слави Дніпропетровщини, стор. 12.

сових мітингах виступали командир дивізії П. Ю. Дибенко і начальник політвідділу дивізії О. М. Коллонтай. О. М. Коллонтай зустрічалась з жінками-активістками, давала їм поради. 29 червня в місцевій газеті «Известия» була надрукована стаття О. М. Коллонтай під назвою «Незабаром».

Розгорталось культурне будівництво. Велику роль у цьому відіграв відділ народної освіти (завідуючий — комуніст С. М. Євдокимов). Почали працювати школи. На колегіях відділу відзначалась робота педколективу змішаної гімназії. Тут функціонували педагогічна рада, учнівський та батьківський комітети. Серйозна увага приділялася шкільному будівництву в навколишніх селах[1]. Так, в січні—лютому 1919 року в Красногригор'ївській волості відкрилося 5 шкіл, у Новопавлівській — 4. Відділ повсякчасно піклувався про матеріальне забезпечення вчителів. Культурно-освітні заходи в місті проводила й центральна бібліотека.

Значною подією в культурному житті було відкриття образотворчого музею, який став базою сучасного історико-краєзнавчого музею ім. М. В. Ломоносова. Відкриття музею відбулось у травні 1919 року.

Але успішному соціалістичному будівництву перешкоджали класові вороги — рештки розгромлених григор'євців та інші куркульські банди. У першій половині червня 1919 року, скориставшись з тимчасової відсутності радянських збройних сил у місті, вони зчинили заколот, що тривав кілька днів. Заколотникам вдалося захопити пошту, телеграф. Бандити вбили борців за владу Рад у Нікополі: В. Г. Антипова, М. Н. Куксіна, Г. В. Головка, М. З. Калашникова, Т. С. Кріпака, Загребельного, Круга, Стацевича, М. Л. Родіонова, Мазуркевича, Ф. П. Антонова, С. М. Євдокимова, І. Ю. Дідика, С. П. Остроухова[2], які до останнього подиху лишились незламними і вірними синами партії. М. Н. Куксін перед смертю сказав куркульським катам: «Ви можете мене вбити, але ідеї комунізму, за які я віддаю життя, вам не вбити ніякою силою». Інших заарештованих озвірілі заколотники не встигли розстріляти, їх визволили частини Червоної Армії, яким допомагали трудівники Марганця, Грушівки, Кам'янки[3]. Куркульський заколот було ліквідовано.

16 червня відбулося спеціальне засідання парткому, виконкому та створеного в цей критичний момент міського ревкому на чолі з Я. Л. Терещенком[4]. Було обрано новий склад президії та відділів виконкому Ради робітничих і селянських депутатів.

Коли влітку 1919 року почали наступ полчища Денікіна, партійна організація Нікополя закликала трудящих до рішучої боротьби проти білогвардійців. До Червоної Армії вступило багато комуністів міста та весь склад комсомольської організації[5].

8 серпня 1919 року Нікополь був захоплений денікінцями. Білогвардійське командування (генерал Шкуро) мало тут незначний гарнізон. Скориставшись з цього, 1 вересня 1919 року місто захопили махновці. «Хазяйнування» білогвардійців, а потім махновців призвело до ліквідації в місті продовольчої бази і мережі санітарно-гігієнічних установ. Спалахнула епідемія тифу і віспи, від якої постраждала велика кількість населення.

Комуністи і комсомольці розгорнули активну підпільну діяльність, залучаючи дедалі більше трудящих до боротьби з ворогом. За завданням губпарткому райком організував партійно-політичну роботу в махновських загонах.

У січні 1920 року Нікополь було визволено військами 14-ї армії Південного фронту.

Почав діяти ревком на чолі з комуністом М. Г. Артюхіним, створений політвідділом 14-ї армії. Вийшла з підпілля партійна організація. З допомогою частин 14-ї армії ревком, комуністи розгорнули енергійну роботу по боротьбі з господар-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5016, оп. 1, спр. 14, арк. 67.
[2] Газ. «Известия» (Нікополь), 17 червня 1919 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 4, спр. 45, арк. 4.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4544, оп. 1, спр. 2, арк. 51, 53.
[5] Крокує юнь. По місцях комсомольської слави Дніпропетровщини, стор. 12.

ською розрухою. 17 лютого 1920 року відбулося засідання оргбюро Нікопольської організації більшовиків. Наступного дня на перших загальних зборах партійної організації Нікополя було обрано партком у складі М. Г. Артюхіна, Степанова, Капралова, Іванова, Г. І. Черкас[1].

Велику агітаційну роботу проводили комуністи серед робітників міста. Так, 11 березня 1920 року вони скликали загальні збори робітників, на яких обговорили питання про діяльність робітничої інспекції на підприємствах. 8 березня пройшов перший у місті комуністичний суботник. У травні відбулися збори профспілок «Голки», металістів та харчовиків, які прийняли резолюцію про всіляку підтримку Радянської влади. Після зборів багато робітників добровільно вступили до Червоної Армії[2].

Партійна організація дбала також про культурне будівництво. На загальних зборах комуністи району обговорювали питання про розвиток народної освіти в Нікополі. За завданням партійної організації активну роботу в налагодженні діяльності навчальних закладів Нікополя проводив комуніст М. П. Галемін.

27—29 березня 1920 року відбувся з'їзд Рад Нікопольщини. 30 березня було обрано президію Нікопольського виконкому, головою її — М. Г. Артюхіна. Безпосередню допомогу партійній організації подавав губпартком, який направляв до Нікополя досвідчених працівників з тих, що працювали на Катеринославщині за дорученням ЦК партії. Нікопольському райкому дали також грошову допомогу, надіслали медикаменти.

Нікопольська партійна організація в червні 1920 року налічувала близько 100 членів і кандидатів у члени партії[3]. Секретарем райкому був здібний організатор, людина великої хоробрості К. Г. Руденко. За активну участь у розгромі банд Махна реввійськрада Південного фронту нагородила К. Г. Руденка золотим іменним годинником, якого вручив йому М. В. Фрунзе.

Восени 1920 року над Нікополем нависла загроза вторгнення врангелівських військ. Ворог захопив частину території на правому березі Дніпра, село Кам'янку. В цих умовах парторганізація мобілізувала всі зусилля на боротьбу з врангелівцями. Комуністи об'єдналися в загін ЧОП, яким командував секретар райкому К. Г. Руденко. Обстановка була напружена. Але не припинялась діяльність усіх 10 міських партосередків. З 15 вересня до 10 жовтня 4 рази проводилися партзбори, 6 разів — засідання районного парткомітету. Систематично (двічі на тиждень) відбувалось військове навчання комуністів. 20—27 березня був проведений «Тиждень червоного кавалериста», який дав поповнення 2-й Кінній армії. Першими в червону кавалерію записувались комуністи. Райком організував також швидке виконання воєнних замовлень: для потреб оборони з міста вивозили хромонікелеву сталь[4].

9 жовтня 1920 року до Нікополя прорвалися врангелівці, але незабаром їх наступ було зупинено. Під ударами частин 6-ї армії, 2-ї Кінної армії білогвардійці в паніці тікали. У бойових операціях частин Червоної Армії брав участь загін нікопольських повстанців. 18 жовтня місто було визволено[5]. Поступово відновлювалося нормальне життя.

Нікополь став найближчим тилом 2-ї Кінної армії і 46-ї стрілецької дивізії, які розвивали наступ на південь. Значну роботу в цей час проводив відділ народного господарства Нікопольського виконкому (завідуючий комуніст Н. Д. Кириченко) по сприянню мобілізації молоді в Червону Армію, збору теплих речей для воїнів, налагодженню роботи госпіталів. Відділ організував допомогу сім'ям червоноармійців.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 157, арк. 1, 3, 6, 8, 14.
[2] Там же, спр. 139, арк. 32, 59.
[3] Там же, спр. 157, арк. 18—20, 90.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920 гг. Сборник документов и материалов, т. 3, стор. 469.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 619, арк. 7.

У жовтні 1920 року до міста прибув агітпоїзд «Жовтнева революція», очолюваний М. І. Калініним. (Агітпоїзд стояв на станції Тік). М. І. Калінін виступив на зборах трудящих в одному з великих клубів на вулиці Преображенській (нині вулиця К. Маркса). Зібралось багато людей, всі слухали М. І. Калініна, затамувавши подих. Він говорив просто, дохідливо, роз'яснював, що перемога може бути досягнута тільки при умові об'єднання зусиль фронту і тилу. М. І. Калінін також провів збори місцевих партійних працівників.

Значну шефську роботу в частинах Червоної Армії розгорнув комсомол. Нікопольські комсомольці успішно провели «Тиждень допризовника».

Після того, як Нікопольський повіт виділився з Катеринославського, 23 листопада 1921 року відбулося засідання пленуму повітового партійного комітету. Було обрано бюро повіткому з 5 чоловік: А. С. Шнейдерова (секретар), К. Г. Руденка, Р. Я. Червинського та ін. На засіданнях повіткому, загальних зборах комуністів розглядались питання про допомогу голодуючим, про стан марганцевих копалень, про виконання виробничих програм, поліпшення житлових та побутових умов трудящих, про керівництво партосередками, яких у повіті було 15 (4 міські, 8 волосних, військовий, 2 сільські)[1].

Боротьба трудящих Нікопольщини за відбудову народного господарства проходила в дуже складних умовах. Економіка міста перебувала в стані повного занепаду. Через відсутність палива і сировини припинили роботу промислові підприємства: завод сільськогосподарських машин (колишній завод Каршевських), цегельний та багато інших. Долаючи численні труднощі, трудівники Нікополя під керівництвом партійної організації піднімали з руїн промисловість. Наприкінці 1921 і на початку 1922 року почав працювати завод сільськогосподарських машин, який уже у 1922—1924 рр. випустив продукції на суму 50—60 тис. крб. На той час тут працювало 50—60 робітників. У 1924 році за клопотанням робітників Нікопольському заводу сільськогосподарських машин було присвоєно ім'я В. І. Леніна. З 1925 року на цьому заводі освоїли виробництво сільськогосподарських букерів, сівалок, молотарок тощо, а також товарного чавунного литва. Крім заводу ім. Леніна, в місті налічувалось 33 дрібні підприємства, в основному по переробці сільськогосподарської продукції та по виготовленню сільськогосподарського реманенту. Розпочалося будівництво нової міської електростанції.

На 1 січня 1925 року в місті жило 9955 чоловік. Близько 30 проц. жителів працювало у промисловості; у сільськогосподарському виробництві працювало 56,3 процента[2].

Дбаючи про відбудову промисловості, партійна організація Нікополя завжди захищала інтереси робітничого класу. Так, коли в період нової економічної політики (у вересні 1922 року) орендарі державних олійниць відмовилися укласти колективний договір з робітниками, повітком виділив страйковий комітет з 3 чоловік — членів профспілки харчовиків (серед них один комуніст). Страйк тривав на 3 олійницях два тижні і на одному — місяць, після чого орендарі заплатили робітникам зарплату за час страйку і уклали колективний договір[3].

Партійна організація міста проводила велику виховну роботу серед трудящих. 29 червня 1922 року повітком скликав профспілкову конференцію, на якій обговорювалися питання про міжнародне становище, хлібну позику, соціальне страхування тощо. У своїй резолюції робітники підтримали лінію радянської делегації на Генуезькій конференції. Значна увага приділялася культурному будівництву. Активну участь у багатьох ударних господарських і політичних кампаніях брали комсомольці міста. Вони налагоджували політико-виховну роботу, організовували діяльність клубів, у яких читались лекції, доповіді, працювали драмгуртки, гуртки по ліквідації неписьменності тощо. Комсомольці допомогли укомплектувати

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 913, арк. 19, 20, 25.
[2] Криворізька округа. Матеріали до опису округ УРСР. Х., 1926, стор. 3.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 901, арк. 25.

центральну бібліотеку Нікополя, відкрили новий клуб імені загиблих комсомольців Нікопольщини, організували в робітничих клубах читання лекцій на теми «Матерія і енергія», «Нові завоювання фізики» тощо, з атеїстичних питань, літературні вечори, присвячені творчості В. Г. Короленка, Т. Г. Шевченка, літературні суди. На початку 1923 року вони провели кампанію допомоги ув'язненим польським революціонерам, збирали кошти у місті і повіті.

Святково відзначили нікопольчани 5-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Напередодні було проведено урочисте засідання представників парткому, виконкому, місцевкомів, завкомів та військового гарнізону. 7 листопада на центральній площі відбувся парад військового гарнізону, загонів допризовників, ЧОП та міліції, великий мітинг, на якому комсомольці вручили допризовникам червоний прапор, а робітничо-селянська міліція, яка також відзначала своє 5-річчя, давала урочисту обіцянку. Потім було закладено фундамент пам'ятника загиблим за Радянську владу. Ввечері відбулося відкриття партійного клубу, були проведені мітинги на підприємствах, школах, медичних установах, самодіяльні драмгуртки виступали з виставами революційних п'єс.

На початку 30-х рр. у місті розгорнулось велике промислове будівництво. Однією з найвизначніших подій цього часу було рішення Радянського уряду про спорудження Нікопольського південнотрубного металургійного заводу (ПТЗ). 8 серпня 1931 року Президія Вищої Ради народного господарства СРСР виділила комісію для вибору місця будівництва трубного заводу. Вивчивши місцевість, комісія визнала за доцільне спорудити його на захід від Нікополя. Розгорнулися роботи по закладенню перших цехів заводу: 20 квітня 1933 року — цеху малих агрегатів, у четвертому кварталі — цеху холодного волочіння. Серед тих, хто поклав перші камені у фундамент заводу, були робітники та інженерно-технічні працівники: Т. К. Олійников, Л. Т. Сокур, А. А. Болгарин, Х. Ф. Любченко, Ф. Г. Мерехов, С. Ї. Гейко, М. І. Компанієць, Ф. І. Терехов та інші. Перший потужний компресор став до ладу 17 квітня 1935 року, наступного дня — цех малих агрегатів. Колектив його почав змагання за найшвидше освоєння проектних потужностей. 22 квітня тут прокатали 114 труб, 23 квітня — 158, 25 квітня — 196. 1 травня робітники дали країні вже 60 тонн труб [1].

1 липня 1935 року наказом народного комісара важкої промисловості СРСР Г. К. Орджонікідзе Нікопольський південнотрубний завод було зачислено до діючих підприємств країни. А через три роки завод завоював перше місце у всесоюзному змаганні підприємств країни за перевиконання народногосподарських планів. Заводу вручили перехідний Червоний прапор Народного Комісаріату важкої промисловості СРСР та ЦК профспілки Півдня. У 1939 році Південнотрубний завод дав продукції набагато більше, ніж уся трубна промисловість царської Росії у 1913 році.

Значні зміни за роки передвоєнних п'ятирічок відбулися і на заводі ім. Леніна. Станом на 1 січня 1926 року на цьому заводі працювало всього 97 робітників. Щороку він випускав продукції на 63,5 тис. крб. [2]. У 30-і роки цехи заводу були реконструйовані, обладнані новим устаткуванням. Поряд з сільськогосподарськими машинами завод почав випуск пересувних транспортерів.

Дальшого розвитку набула і харчова промисловість міста. 10 травня 1933 року став до ладу новий хлібозавод потужністю в 50 тонн хліба. Перед Великою Вітчизняною війною були реконструйовані пивоварний завод і м'ясокомбінат. У 1940 році валова продукція всіх промислових підприємств міста становила 226,7 млн. карбованців [3].

В ході соціалістичного будівництва Нікополь з маленького провінціального містечка перетворився на значне промислове місто. У 1937 році він став містом

[1] Южнотрубному заводу 25 лет. Никополь, 1960, стор. 7—25, 13—17.
[2] Криворізька округа. Матеріали для опису округ УРСР, стор. 24, 25.
[3] Нікополь за роки Радянської влади, стор. 18.

обласного підпорядкування. У зв'язку з цим того ж року був утворений Нікопольський міськком КП України, який спрямовував свою роботу на розвиток промисловості, на піднесення культурного та матеріального рівня населення, на поліпшення політико-виховної роботи серед трудящих. На 1 січня 1941 року в міській партійній організації налічувалось 1572 комуністи, в складі комсомольської організації — 3762 чоловіка[1]. На той час у місті проживало 70,1 тис. чоловік. Проводилося швидкими темпами житлове будівництво. В західній частині міста виростав новий житловий район «Соцмісто». Працювали 33 магазини, готель, Будинок колгоспника.

Багато було зроблено у справі охорони здоров'я трудящих. У Нікополі функціонували 4 лікарні з поліклінічним відділенням, в яких працювало 54 лікарі, тубдиспансер, дитячі й жіночі консультації, 6 фельдшерських оздоровчих пунктів на підприємствах, 2 пологові будинки, Будинок санітарної освіти, Будинок відпочинку металургів Півдня. Для маленьких жителів міста було відкрито 8 дитячих садків та ясел.

Усі діти шкільного віку навчалися в 21 школі. Крім того, у Нікополі відкрилися нові учбові заклади — учительський інститут, сільськогосподарський технікум, ремісниче та фабрично-заводське училища.

Міський Будинок культури, клуб Південнотрубного заводу, кінотеатр, 4 бібліотеки проводили культурно-освітню роботу серед трудящих міста.

Варварський напад на СРСР фашистської Німеччини викликав серед нікопольців хвилю протесту і обурення. Великий мітинг відбувся в районі «Соцміста». На ньому було присутніх понад 2 тис. чоловік, які прийняли резолюцію, що таврувала німецьких фашистів і висловлювала рішимість трудящих Нікополя виступити на захист Вітчизни. В резолюції, прийнятій на мітингу робітників заводу ім. Леніна, було записано: «Ми, робітники, зобов'язуємось усі, як один, стати на захист соціалістичної Батьківщини і боротись до останньої краплі крові. Ми готові змінити свій інструмент на бойову зброю»[2].

Робітники ставали на трудові вахти, які проходили під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги!». Міськком партії провів мобілізацію комуністів і комсомольців на фронт. У зв'язку з наближенням німецько-фашистських військ до міста він організував евакуацію промислових підприємств і установ. За 7 днів робітники та інженерно-технічні працівники Південнотрубного заводу демонтували устаткування цехів і відправили їх на Урал. Туди ж виїхало багато робітників. Уральці тепло, по-братньому зустріли українських товаришів: потіснилися житлом, налагодили, як могли, харчування. На новому місці за чотири з половиною місяці були вириті та забетоновані котловани і змонтований прокатний стан.

За вказівкою Військової Ради Південного фронту та за рішенням Дніпропетровського обкому партії Нікопольський міськком КП(б)У і виконком Ради депутатів трудящих приступили до спорудження оборонної лінії. В ці ж дні Нікопольська партійна організація рекомендувала для поповнення політскладу Червоної Армії 200 комуністів і комсомольців[3].

Для боротьби в тилу ворога було створено два партизанські загони[4]. Командиром першого міськком партії призначив комуніста П. М. Куцевола, який перед війною працював головою правління артілі «Металонікель», комісаром — секретаря парторганізації будівників Південнотрубного заводу В. Г. Ступака. Загін налічував 23 бійці, з них 14 були комуністами.

Другий партизанський загін Нікопольський міськком партії доручив очолити Ф. Т. Рижикову, членові партії з 1919 року, колишньому комісару одного з броне-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5025, спр. 5, арк. 86.
[2] Газ. «Зоря», 5 липня 1941 р.
[3] А. Кузнецов. Все для перемоги над ворогом (1941—1945). Дніпропетровськ, 1960, стор. 8.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 192.

поїздів у громадянську війну. Ф. Т. Рижиков мав значний досвід радянської та партійної роботи. До переходу в підпілля він був директором Нікопольського міськпромкомбінату. Комісаром цього загону призначили комуніста А. Г. Резниченка. В загін входили трудящі міста та навколишніх сіл— всього 60 чоловік.

17 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували Нікополь. Почалися розгнузданий, нічим не стриманий грабіж і винищення населення, було вбито і замордовано 8 тис. нікопольчан, серед них — 1500 дітей [1]. Багато жителів насильно вивезли в Німеччину.

З перших днів окупації в районі придніпровських плавнів розпочали дії партизанські загони. Радянські люди самовіддано боролись проти загарбників, приковуючи до себе значні збройні сили німецько-фашистської армії. Загін П. М. Куцевола встановив зв'язок з партизанським загоном під командуванням М. К. Клочка, який діяв у районі Марганця. Спільно вони провели успішну бойову операцію проти німецьких окупантів біля села Грушівки. Народні месники знищили тут 28 ворожих солдатів, захопили зброю. Загін Куцевола тримав зв'язок із командуванням фронту і армії. В кінці жовтня 1941 року П. М. Куцевол і частина загону відійшли на територію Ворошиловградської області, де з'єдналися з регулярними частинами Червоної Армії. Решта загону під командуванням В. Г. Ступака діяла до лютого 1942 року, а потім, відійшовши на північний схід, влилась у партизанські з'єднання в Брянських лісах.

Досить успішно діяв проти фашистів загін Ф. Т. Рижикова, який швидко зростав, до нього вливалися селяни, робітники, червоноармійці, що опинились у ворожому оточенні. Постала необхідність розділити його на два загони. Командиром одного із створених загонів залишився Ф. Т. Рижиков, другий очолив А. Г. Резниченко. В кінці листопада 1941 року під час жорстоких боїв Ф. Т. Рижикова фашисти захопили в полон і розстріляли.

Восени 1941 року в плавнях виникли й інші партизанські загони. Всього тут діяло 1700 чоловік [2]. Для єдиного керівництва бойовими операціями загонів було організовано партизанське з'єднання на чолі з радою, до якої входили всі командири партизанських загонів. Головою ради став А. Г. Резниченко, член партії з 1919 року, учасник громадянської війни. Після демобілізації в 1923 році з лав Червоної Армії він працював на партійній, радянській, господарській роботах. У 1941 році був директором шкіряного заводу у Львові. Звідти евакуювався до Нікополя, де раніше працював заступником голови міськвиконкому.

Партизанське з'єднання діяло на значній території від Нікополя до села Ушкалки Миколаївської області. Його силами проводились розвідувальні операції; добуті відомості передавались у штаб 9-ї армії. Не раз, намагаючись знищити партизанське з'єднання, німецькі окупаційні війська атакували його, але з великими втратами відступали. Активні операції з'єднання примусили гітлерівське командування затримати в цьому районі цілу дивізію «СС», що направлялася на східний фронт. Це сталося в один із найважливіших періодів оборони Москви — в другій половині листопада 1941 року.

Прибуття дивізії «СС» змінило співвідношення сил на користь ворога. Партизанські плавні були оточені ворожим кільцем. У цих умовах рада партизанського з'єднання прийняла рішення групами і поодинці виходити з оточення. А. Г. Резниченко вийшов з оточення останнім і пробрався в село Ушкалку, де жила його сестра. Та на його слід натрапив ворог. Під час сутички з поліцаями А. Г. Резниченко був поранений у плече, але йому все ж вдалося добратись до села Астраханки Мелітопольського району. 22 грудня 1941 року партизана опізнав агент гестапо. Його заарештували і після жорстоких катувань стратили.

У чорні дні фашистської окупації в місті діяли також підпільна комсомоль-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 96, арк. 1.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 7, спр. 83, арк. 80; оп. 8, спр. 155, арк. 16, 18; спр. 201, арк. 40.

Жителі Нікополя з бійцями-визволителями. 1944 р.

сько-молодіжна група «Правда», комсомольсько-молодіжна організація «За Советскую Родину», антифашистська група «Мститель», антифашистська група Кардашова, окремі комсомольці-патріоти.

До підпільної групи «Правда» входило 12 комсомольців, які навчалися в Нікопольському педагогічному училищі. Очолював групу М. О. Хилинський. Молодь проводила агітаційно-масову, антифашистську роботу серед студентів училища та населення міста. Комсомольці поширювали листівки, скинуті радянськими літаками, приймали радіопередачі з Москви, записували і передавали повідомлення Радінформбюро, самі писали листівки, в яких розповідалась правда про Червону Армію, її бойові дії на фронтах Великої Вітчизняної війни. До дня смерті В. І. Леніна в 1942 році члени підпільної групи поширювали в місті гасло «Шануємо пам'ять Ілліча»[1].

В лютому 1942 року Нікопольське педучилище окупанти закрили, а списки студентів передали на біржу праці для відправки молоді в Німеччину. Комітет групи закликав студентів не їхати в Німеччину, розійтись по сільських районах і вести там антифашистську роботу. Більшість студентів залишила місто, і підпільна група «Правда» припинила свою діяльність. Керівник групи комсомолець М. О. Хилинський встановив зв'язок з підпільною комсомольсько-молодіжною організацією «За Советскую Родину», що діяла з березня 1942 року по січень 1943 року і налічувала 39 чоловік. На організаційних зборах підпільники обрали комітет, до складу якого ввійшли М. О. Хилинський (секретар), С. С. Резніков, Л. І. Назаренко, Н. І. Шпак, В. К. Слепінцова, В. Н. Лома.

Коли гебітскомісар Нікополя оголосив наказ про обов'язкову здачу населенням зброї, погрожуючи розстрілом, комсомольці розклеїли заклик підпільної організації: «Товариші! Не здавайте зброю, ховайте її, вона ще згодиться в майбутньому». 17 серпня 1942 року окупанти готувалися святкувати річницю захоплення Нікополя. Вранці того ж дня комсомольці розклеїли листівки, які закликали населення до нещадної боротьби проти німецько-фашистських загарбників. «Святкування» було зірване.

Підпільники поступово озброювались. Вони дістали радіоприймач та друкарський шрифт, регулярно приймали і поширювали серед населення повідомлення Радянського інформбюро. Комсомольці написали понад 300 прим. плакатів, карикатур на гітлерівців. Тільки до 25-ї річниці Великого Жовтня вони поширили у місті 200 лозунгів із закликом до боротьби. Юнаки і дівчата самовіддано боролися з ворогом, але їм бракувало досвіду конспіративної роботи. В грудні 1942 року всі активні учасники організації «За Советскую Родину» були заарештовані. Трьом з них вдалося врятуватися, 11 чол. гітлерівці розстріляли. Серед розстріляних гестапівцями був і М. О. Хилинський, енергійний, ініціативний, мужній керівник організації. До активної боротьби він залучив і свого батька О. П. Хилинського, безпартійного робітника-столяра залізничної станції, якого також заарештували і вислали в табір смерті — Бухенвальд.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 312, арк. 20, 21; спр. 109, арк. 9, 10.

Відважно боролася з окупантами антифашистська група «Месник», до якої входило 17 комсомольців, безпартійні і один член КПРС. Керівником групи став комсомолець Л. С. Хлястиков, який до того був військовослужбовцем Чорноморського флоту. Після численних боїв з фашистами, коли загинула більшість бійців, у листопаді 1943 року група припинила свою діяльність. Її командир потрапив до рук гестапо. Про мужній, незламний характер Л. С. Хлястикова, вихованця ленінського комсомолу, свідчать його листи, переправлені дружині і дочці з нікопольської тюрми. Ось рядки одного з листів до дочки. «Женя! ... Мені не вдалося побачити тебе дорослою, допомогти тобі вийти в люди, але не звинувачуй мене в цьому. Я діяв як громадянин, вірно і чесно... Обов'язково навчись ненавидіти ворогів рідної землі і, чим зумієш, послужи народу нашої великої Батьківщини»[1].

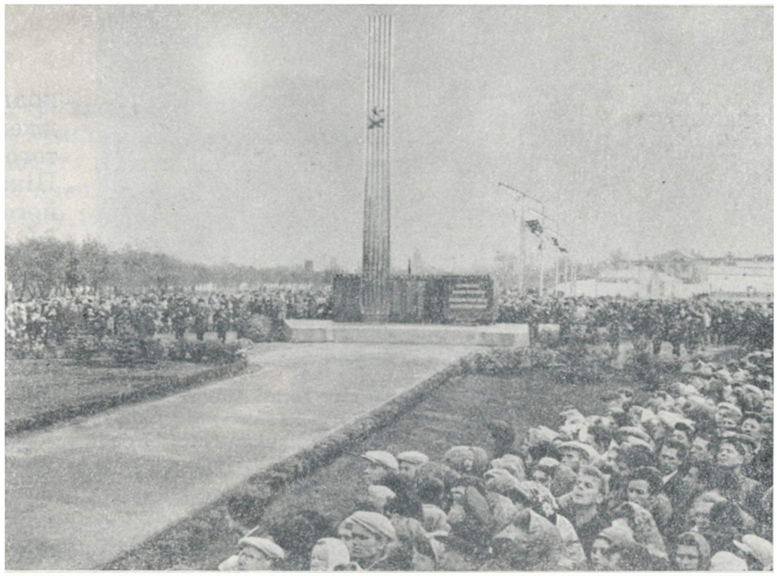

Відкриття пам'ятника робітникам Південнотрубного заводу, які загинули в боях з фашистськими загарбниками. 1967 р.

З квітня по грудень 1943 року в Нікополі діяла також група А. Я. Кардашова, який до війни працював завідуючим перевалочним пунктом. Група складалась з 21 чоловіка. Підпільники друкували листівки, подавали допомогу військовополоненим, збирали зброю для боротьби з окупантами, перешкоджали вивозити радянських людей у Німеччину. У грудні 1943 року гестапівці натрапили на слід групи, схопили її членів і розстріляли.

Багато нікопольців воювали з ворогом в рядах Червоної Армії під Москвою, Ленінградом, Сталінградом, багато з них відзначилося у боях і нагороджено орденами та медалями. За героїзм, виявлений у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, звання Героя Радянського Союзу удостоєні 7 нікопольців. Це — М. Х. Бриль, І. О. Гончар, О. І. Мелешко, М. С. Путько, В. М. Усов, М. П. Чалий, О. І. Шульгін.

На кінець 1943 року радянські війська майже повністю очистили від німецько-фашистських загарбників лівобережжя Дніпра. У ворога залишався Нікополь — важливий економічний район, а також ворота до визволення Криму і ліквідації оточеної там 17-ї німецької армії. Нікопольський плацдарм захищало до 10 дивізій німецької групи військ «Південь». Ворог побудував дві оборонні лінії. Всі висоти і населені пункти були перетворені на сильні вузли опору. Але це не змогло стримати могутнього і добре підготовленого наступу радянських військ. У січні 1944 року частини 3-го і 4-го Українських фронтів почали переможний наступ на Нікопольському плацдармі. Нікопольська молодь на своїх човнах допомагала радянським військам переправитися через Дніпро.

В боях за Нікополь брали участь воїни героїчної 8-ї гвардійської армії генерала В. І. Чуйкова. Особливо відзначилися частини 203-ї, 266-ї, 333-ї стрілецьких дивізій і 5-ї мотострілецької бригади. В ніч з 7 на 8 лютого 1944 року вони першими ввійшли у місто[2]. Багатьом радянським частинам присвоїли найменування Ніко-

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 343, арк. 48.
[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 194—196.

Знатні люди Нікополя (зліва направо): Герої Соціалістичної Праці І. С. Куценко та П. І. Грязєв, Герої Радянського Союзу М. В. Муравйов, М. X. Бриль, Герой Соціалістичної Праці К. Ф. Гарагуля, Герой Радянського Союзу О. І. Шульгін.

польських, а тисячі воїнів були нагороджені орденами і медалями СРСР. 8 лютого 1944 року о другій годині дня над Нікополем замайорів червоний прапор — його встановили бійці 2-го батальйону 5-ї мотобригади 266-ї стрілецької дивізії.

До міста разом з військами прибули працівники партійного і радянського апарату. Відновив свою роботу Нікопольський міськком КП(б)У[1], секретарем якого був С. А. Левковцев, член КПРС з 1927 року, колишній голова Уфимського міськвиконкому, направлений ЦК партії на Україну. 9 лютого відбувся організований міськкомом і командуванням Червоної Армії багатотисячний мітинг трудящих, присвячений визволенню Нікополя. Учасники мітингу заявили про свою рішимість приступити до негайної відбудови міста.

Уже 25 лютого 1944 року виконавчий комітет міської Ради депутатів трудящих ухвалив мобілізувати все працездатне населення для проведення робіт по ліквідації наслідків «хазяйнування» німецьких окупантів. Збори партійного, радянського і господарського активу Нікополя, що відбулися 8 квітня 1944 року, прийняли постанову про підсумки VI сесії Верховної Ради СРСР та про чергові завдання відбудови народного господарства міста.

Міська партійна організація спрямувала енергію трудящих на якнайшвидше здійснення цих завдань. На місці цехів Південнотрубного заводу лежали купи цегли і металу. Матеріальна шкода, якої завдали німецько-фашистські варвари заводу, дорівнювала сумі у 123 млн. крб.[2]. Були вщент зруйновані усі підприємства. Великих втрат зазнав житловий фонд. Так, у «Соцмісті» не уціліло жодного багатоповерхового будинку. В клубі Південнотрубного заводу окупанти влаштували стайню, в парках повирубували дерева. Жителі Нікополя, за прикладом сталінградців і киян, взяли зобов'язання відробити по 50 годин кожен у вільний від роботи час на відбудові міста. Загалом це становило 300 тис. людино-годин.

Самовіддано працювали трудящі міста на відбудові Південнотрубного заводу. Після трудового дня робітники і службовці підприємства та інших установ, учні і студенти розчищали цехи. В короткий строк підприємство стало до ладу. Первинна партійна організація Південнотрубного заводу, одна з перших з 14 відновлених партійних організацій міста, вміло керувала успішною роботою по відбудові заводу, організовувала соціалістичне змагання. Разом з комуністами приклад у відновленні зруйнованих об'єктів подавали комсомольці та безпартійна молодь. Самовіддана праця робітників, інженерів, техніків дала свої результати. Швидко був відроджений цех холодного волочіння. Першу трубу тут прокатали вже в 1944 році.

Вже через 8 місяців після визволення міста були відбудовані і давали продукцію завод ім. Леніна, цегельний завод, меблева фабрика, пивзавод, хлібозавод, млин та інші підприємства.

Завдяки героїчній праці трудящих підприємства Нікополя в 1947 році досягли довоєнного рівня виробництва продукції. Обладнувався найновішим устаткуванням Південнотрубний металургійний завод, який з 1947 по 1950 рік очолював досвідчений металург двічі лауреат Державної премії М. О. Тихонов — нині заступник Голови Ради Міністрів СРСР. На початок 1951 року на підприємствах Нікополя працювало 6777 стахановців і 4736 ударників[3].

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 40, спр. 2103, арк. 47.
[2] Южнотрубному заводу 25 лет, стор. 27.
[3] Газ. «Нікопольська правда», 1 січня 1951 р.

На основі відбудови і дальшого розвитку промисловості підвищувався матеріальний і культурний рівень життя трудящих, поліпшувався їх побут. За роки четвертої п'ятирічки було збудовано 6 нових, упорядкованих кварталів. Лише «Нікопольбуд» у 1950 році здав в експлуатацію 28 житлових будинків. Того ж року було забруковано та заасфальтовано 78 439 кв. метрів вулиць.

Серйозні завдання перед трудівниками та партійною організацією міста постали у п'ятій п'ятирічці в зв'язку з початком будівництва Каховської гідроелектростанції. На початок 1953 року в районі Нікополя і його околиць утворилось багато нових підприємств, зайнятих на цьому будівництві. Міськком партії забезпечував ритмічну роботу організацій, від яких залежало виконання великого комплексу робіт, зміцнював партійні і комсомольські організації нових підприємств.

Пам'ятник В. І. Леніну в Нікополі.

Значну роботу у зв'язку з будівництвом Каховської гідроелектростанції проводив Нікопольський міськвиконком. Було створено спеціальну технічну раду, яка організувала будівництво дренажних захисних споруд, техніко-санітарну підготовку площі для затоплення водою і особливо будівництво жител для переселенців. За державним планом інтенсивний підйом води в Каховському морі тривав від 20 березня до 15 травня 1956 року[1]. Всього за період 1954—1955 рр. для трудящих міста і колгоспників, що проживали в межах 30 км затоплення, було збудовано 1063 будинки. Для переселенців через торговельні організації та райспоживспілку було тільки в 1955 році продано: 436 тис. листів шиферу, 2300 куб. метрів лісоматеріалів. На переселення колгоспників, кооперативів у Нікополі було витрачено в 1953 році — 4,1 млн. крб. державних коштів, у 1954 — 5,3 млн. крб. і в 1955 — 3,4 млн. крб., усього за 3 роки — 13,8 млн. карбованців.

В діяльності колективів нікопольських підприємств важливе місце займала шефська робота. За 8 місяців 1955 року вони подали допомогу МТС і колгоспам Апостолівського та Нікопольського районів на суму 1600 тис. карбованців[2].

Успішному виконанню народногосподарських планів сприяв рух передовиків, новаторів виробництва. У 1955 році на Південнотрубному заводі від робітників, інженерно-технічних працівників та службовців надійшло 1225 раціоналізаторських пропозицій, з яких було прийнято 874 і реалізовано 602. Економічний ефект від впровадження їх становив 3034 тис. крб. Автори-раціоналізатори одержали 105 тис. крб. винагороди.

Рік у рік збільшувався випуск продукції підприємств Нікополя, зростала продуктивність праці. Партійна організація міста приділяла багато уваги впровадженню у промисловість найновіших досягнень науки, техніки і передового досвіду, поліпшенню організації праці і виробництва. Так, у п'ятій п'ятирічці порівняно з 1950 роком валова продукція Південнотрубного заводу збільшилась на 181 проц. Продуктивність праці за п'ятирічку зросла на 148,1 проц.[3]. У 1960 році валова продукція заводу ім. Леніна зросла на 104,3 проц., хлібозаводу — на 111,4 проц., цегель-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4098, оп. 2, спр. 155, арк. 176—179, 201.
[2] Там же, ф. Р-62, оп. 15, спр. 63, арк. 15.
[3] Там же, ф. Р-2493, оп. 3, спр. 1527, арк. 1—4, 28.

ного заводу — на 108,7 проц., всього по місту — на 103,2 проц., а порівняно з четвертою п'ятирічкою — на 211 процентів[1].

Великих успіхів у розвитку промисловості трудящі Нікополя досягли за роки семирічки. План випуску валової промислової продукції було виконано на 103,2 проц., а, зокрема, по Південнотрубному заводу — на 103,4 процента. Зростання продуктивності праці на підприємствах в середньому становило 26,1 проц.— на Південнотрубному заводі — 15,8, на заводі ім. Леніна — 33,2 процента.

За рахунок державних капітальних вкладень значно збільшились потужності Південнотрубного заводу, було побудовано нові цехи на заводі ім. Леніна, зросла продуктивність молокозаводу, що переробляв 30 тонн молока за добу. Споруджено м'ясокомбінат з холодильником, новий рибозавод, хлібозавод та інші підприємства. У 1962 році в місті почалось будівництво нового промислового гіганта — феросплавного заводу. Всього за семирічку капіталовкладення у промисловість досягли 135,3 млн. карбованців.

Промисловість міста випускає найрізноманітнішу продукцію: високоякісні труби, будівельні машини і механізми, меблі, флюси, швейні вироби, речі побутового призначення, харчові продукти. За 1966 рік обсяг валової продукції промисловості зріс на 9,7 процента. Понад план видано тисячі тонн труб, 64 баштові крани, 12 ліфтів, 1617 куб. метрів залізобетону, 2 млн. штук цегли і багато іншої продукції. В тому ж році збудовано першу чергу цеху нового феросплавного заводу та першу чергу комплексу цехів трубного інструменту на Південнотрубному заводі.

Широко розгортається у місті змагання за звання колективів та ударників комуністичної праці. В 1966 році в ньому брало участь 33 тис. трудящих; звання комуністичних присвоєно 67 бригадам і змінам, 588 чол. стали ударниками комуністичної праці. І, як завжди, в авангарді йшли комуністи. Так, колектив бригади комуністичної праці другого прокатного стану «140», керований комуністом інженером-майстром А. О. Сільченком, систематично перевиконує річне і місячні завдання, видає продукцію високої якості. Машиніст-оператор В. А. Сомкін — парт-групорг бригади — ініціатор швидкісного прокату.

В ході боротьби за розвиток промисловості і будівництва зростали кваліфіковані кадри, поповнювалися ряди новаторів виробництва. На підприємствах працюють тисячі знатних виробничників, що стали гордістю не тільки Нікополя, а й усієї країни. Сотні з них удостоєні високих урядових нагород. Серед них — лауреати Ленінської та Державної премій спеціалісти Південнотрубного заводу — директор А. А. Шведченко, головний інженер С. Й. Василенко, начальник трубоелектрозварювального цеху Г. Н. Науменко, начальник лабораторії металознавства О. С. Вільямс, механік Г. П. Воронько; Герой Соціалістичної Праці вальцювальник П. І. Грязєв, ветерани трубного виробництва І. С. Куценко та К. Х. Гарагуля, Герой Соціалістичної Праці заслужений будівельник України І. Д. Ганчев з тресту «Нікопольбуд», двічі лауреат Державної премії О. І. Сухоруков (тоді директор заводу феросплавів), почесний металург старший вальцювальник Південнотрубного заводу М. К. Баглай, сталевар заводу ім. Леніна І. О. Пастухов, форму-

Трубопрокатний цех Південнотрубного металургійного заводу. 1967 р.

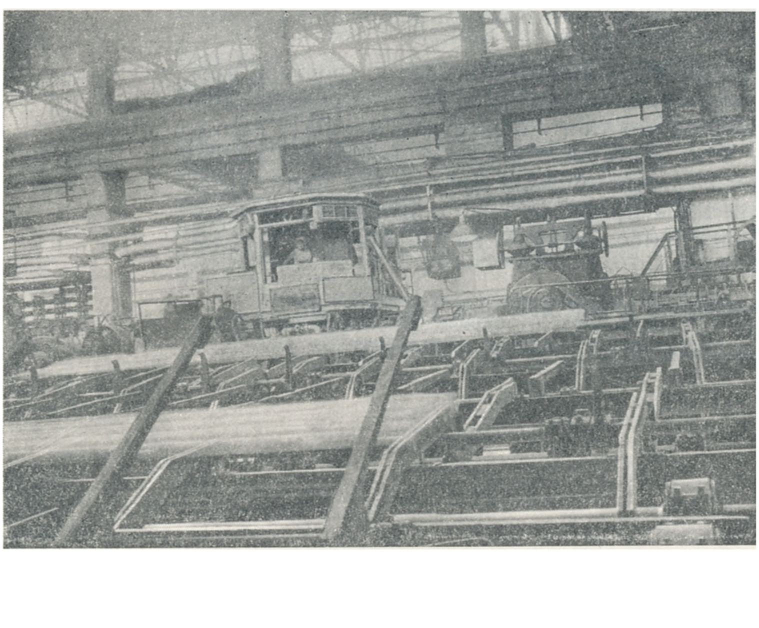

[1] Народне господарство Дніпропетровської області. Статистичний збірник. Донецьк, 1961, стор. 31.

Член Політбюро ЦК КП України, перший секретар Дніпропетровського обкому КП України О. Ф. Ватченко вручає директору Нікопольського південнотрубного заводу А. А. Шведченку орден Леніна, яким нагороджено це підприємство. 1966 р.

вальниця цегельного заводу Ф. А. Баранова, машиніст електродепо С. Л. Галустов і багато інших працівників підприємств міста.

4 лютого 1966 року за успішне виконання завдань по збільшенню випуску, розширенню асортименту сталевих труб і освоєнню нових видів продукції 126 робітників, інженерів, техніків, службовців Нікопольського південнотрубного заводу нагороджені орденами і медалями.

Новими трудовими перемогами відзначили трудящі Нікополя 50-річчя Великого Жовтня. За досягнуті показники колективу ордена Леніна Південнотрубного заводу присвоєно звання ім. 50-річчя Великого Жовтня. Завод нагороджений пам'ятним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, який передано підприємству на вічне зберігання як символ трудової доблесті колективу металургів.

Червоні прапори обкому КП України, облвиконкому та обласної Ради профспілок присуджені і передані на вічне зберігання машинобудівному заводові ім. В. І. Леніна та комбінату побутового обслуговування Міськком КП України і міська Рада депутатів трудящих на відзнаку півстоліття Радянської влади вручили червоні прапори переможцям соціалістичного змагання — колективам заводу феросплавів, електродепо залізничного вузла станції Нікополь, цегельному заводу № 18, Нікопольському спецуправлінню тресту «Дніпроекскавація».

До 50-річчя Великого Жовтня високих урядових нагород удостоєні понад 30 старих комуністів — учасників революційних подій і громадянської війни.

Промислові підприємства міста відправляють свою продукцію в Болгарію, Румунію, Монголію, Польщу та інші країни. Робітники, інженерно-технічні працівники Південнотрубного заводу постачають продукцію в ОАР, Індію.

В місті Різа Німецької Демократичної Республіки за допомогою нікопольських трубопрокатників побудоване нове народне підприємство — трубопрокатний завод; робітники та інженерно-технічні працівники Південнотрубного заводу допомагали трудящим Індії у спорудженні металургійного комбінату в Бхілаї.

За останні роки на підприємствах Нікополя побувало більш як 100 делегацій із соціалістичних країн. Профспілки нікопольських підприємств організовують обмін делегаціями з робітниками Куби, Болгарії, Чехословаччини, Польщі, НДР, Югославії, Гани, Гвінеї, Австрії і інших країн.

Великі роботи здійснені по благоустрою міста. За роки семирічки житловий фонд зріс більше ніж на 150 тис. кв. метрів. Тільки у 1965 році було введено в екс-

плуатацію 25,5 тис. кв. метрів, а наступного — 33 тис. кв. метрів. З 1962 року проводиться газифікація житлових кварталів.

Тільки за семирічку побудовано 14 шкіл, 5 лікарень, 7 клубів і кінотеатрів, 13 дитячих садків і ясел, 19 інших дитячих закладів. Насаджено десятки тисяч декоративних дерев і кущів, закладено 3 нові парки. Спорудження Каховського водоймища перетворило Нікополь на приморське місто, одне з найкрасивіших на Радянській Україні.

До послуг населення — понад 100 торговельних закладів, серед яких чимало великих спеціалізованих магазинів, їдалень та інших підприємств громадського харчування. У 1967 році товарооборот торговельної мережі міста становив 61 млн. карбованців.

Значних успіхів досягнуто в галузі охорони здоров'я. На кінець семирічки в місті діяло 9 поліклінік і лікарень на 1115 ліжок. Побудовано новий протитуберкульозний диспансер із стаціонаром на 200 ліжок, терапевтичний корпус першої міської лікарні на 60 ліжок, дитячу лікарню, водолікарню. Є нова стоматологічна поліклініка першої категорії. У 1968 році побудовано нову поліклініку й лікарню феросплавного заводу на 120 ліжок. У Нікополі трудяться 300 лікарів і понад 1 тис. середніх медичних працівників. Серед лікарів міста — 12 відмінників охорони здоров'я, один заслужений лікар республіки. Це М. З. Дубинська — завідуюча міським відділом охорони здоров'я.

Міцно ввійшли в побут трудящих міста фізкультура і спорт. Понад 80 фізкультурних колективів створені на підприємствах і в установах. Споруджено 2 стадіони, де проводяться міські, обласні і республіканські змагання, спортивна школа.

За 50 років Радянської влади в Нікополі відбулися значні зміни в галузі народної освіти. Якщо в 1917 році тут було 14 шкіл, де працювало 60 вчителів і навчалось 1520 учнів, то тепер — у 26 нікопольських школах навчається 19 100 учнів. Кількість учителів за роки Радянської влади зросла в 10 разів. Серед них 15 відмінників народної освіти і 2 заслужені вчителі школи УРСР — комуністи М. Д. Лимар та Т. Ф. Гуд. У місті 28 дитячих садків і комбінатів на 5 тис. дошкільнят. Діють Будинок піонерів, дитяча технічна станція.

У післявоєнні роки в Нікополі створено металургійний і сільськогосподарський технікуми, медичне, технічне та педагогічне училища. Відкрито школу бурових майстрів, музичну школу. З 1960 року працює загальнотехнічний факультет Дніпропетровського металургійного інституту. Щороку до нього вступають 180—190 робітників, інженерно-технічних працівників та службовців Південнотрубного заводу, заводу ім. Леніна, тресту «Нікопольбуд», феросплавного заводу, автотранспортних підприємств, підприємств міст Орджонікідзе та Марганця, залізничників.

Збагатився Нікополь культосвітніми установами. Тут працюють широкоекранний кінотеатр на 800 місць, 12 будинків культури і клубів, музей, 48 бібліотек з книжковим фондом близько 1 млн. примірників.

Велику політико-виховну і організаторську роботу серед трудящих і всього населення міста проводять 108 первинних партійних організацій, що об'єднують 7044 комуністів і кандидатів у члени КПРС (з них у промисловості працюють 4350, на будівництві — 663, на транспорті — 708 чоловік). В рядах міської партійної організації близько 3 тис. чол. з вищою і середньою

На заняттях хореографічної студії в Палаці культури Південнотрубного металургійного заводу. Нікополь, 1966 р.

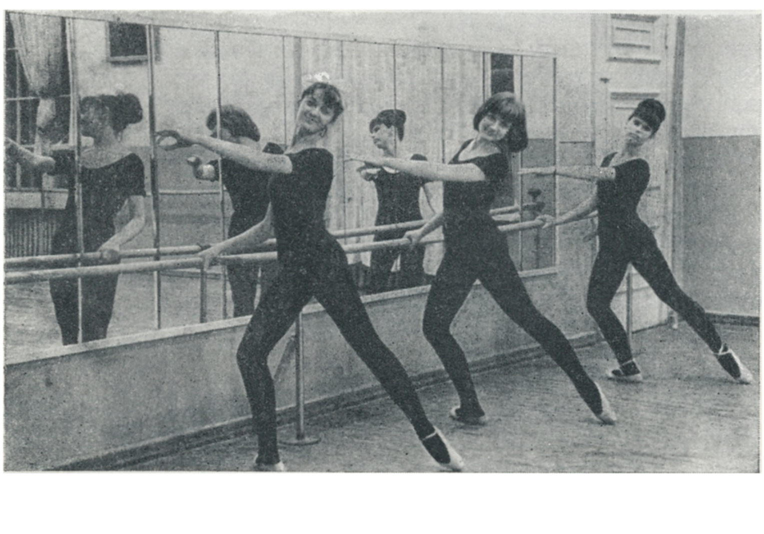

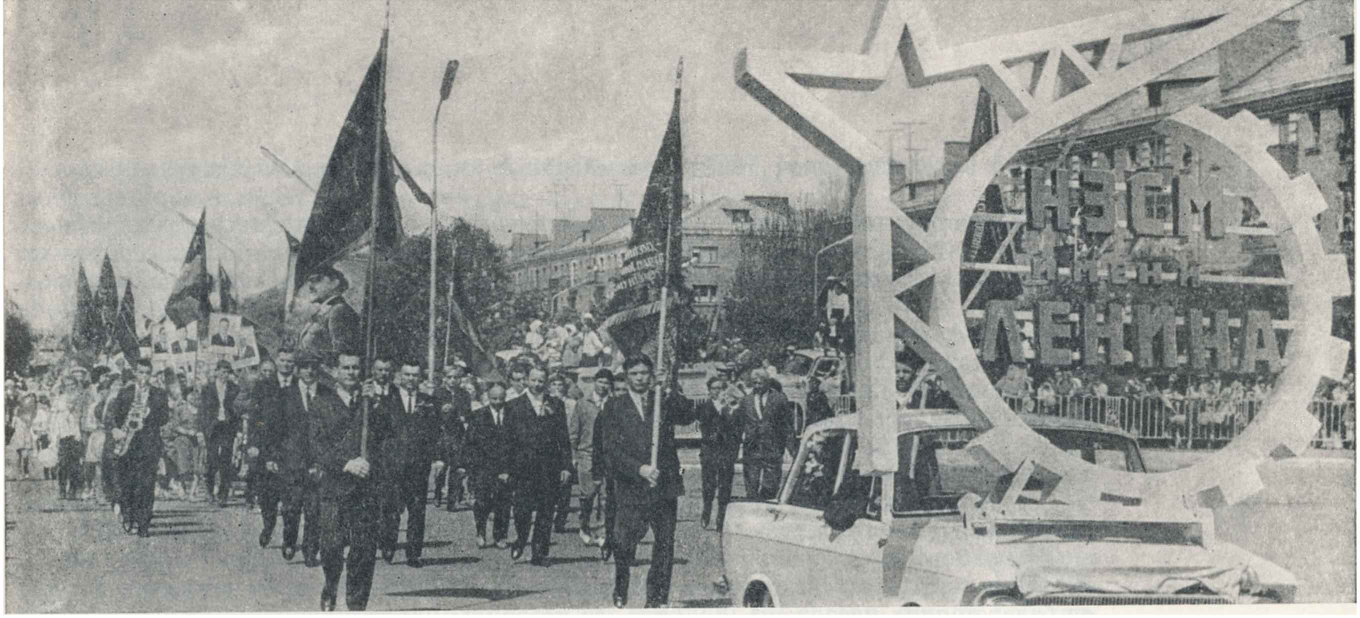

Святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Нікополь, 1967 р.

освітою, 6 комуністів удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу і Героя Соціалістичної Праці, понад 2 тисячі — нагороджені орденами і медалями.

83 комсомольські організації Нікополя налічують 10 195 членів ВЛКСМ.

У партійній, комсомольській і профспілковій роботі широко застосовуються громадські засади. При міськкомі партії працюють позаштатний шкільний відділ, комісія з нової техніки, методична рада по пропаганді і агітації.

Великого поширення набули на підприємствах ради економічного аналізу, конструкторські бюро, кабінети політичної освіти, університети технічного прогресу та культури; бібліотеки, клуби, що працюють на громадських засадах. На підприємствах, в установах, на постійно діючих агітпунктах читаються цикли лекцій, проводяться вечори запитань і відповідей з проблем сучасної політики, вечори-зустрічі трудящих з старими комуністами, учасниками Великої Вітчизняної війни. В цій виховній роботі бере участь великий загін лекторів — 800 чоловік.

В мережі партійної освіти працюють Дніпропетровський філіал вечірнього університету марксизму-ленінізму, 179 шкіл основ марксизму-ленінізму, 82 семінари з різних проблем, 3 семінари партійно-господарського активу. Серед ентузіастів ідеологічної роботи комуністи — працівник міськкому партії Є. О. Беззуб, вчитель школи № 2 М. С. Мілявський, викладач металургійного технікуму М. М. Горб, директор історико-краєзнавчого музею Г. Г. Яснецов, старі більшовики Н. Д. Кириченко, О. А. Берендєєв, Г. І. Лук'янов.

В місті функціонують 7 народних університетів, 91 школа комуністичної праці, 6 популярних лекторіїв, 225 шкіл передового досвіду, 160 шкіл, гуртків, семінарів економічної освіти, 150 ленінських народних шкіл.

Нові і світлі перспективи розвитку має Нікополь — місто комуністичної праці і комуністичної культури.

Г. Й. МЕНШИКОВ, К. І. ПОЗНЯКОВ.

* * *

Нікопольський район — розташований на півдні Дніпропетровської області і межує з Солонянським, Софіївським, Апостолівським та Томаківським районами. Південна частина Нікопольщини омивається водами Каховського водосховища. Територія — 1970 кв. км. Населення — 54,3 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 46,6 тис., міського — 7,7 тис. чоловік. Густота — 35 чоловік на 1 кв. км. Одній селищній та 10 сільським Радам району підпорядковано 84 населені пункти.

Територію району пересікає залізнична магістраль Запоріжжя — Кривий Ріг Придніпровської залізниці, автомагістраль, яка зв'язує Нікополь з Дніпропетровськом та Кривим Рогом. Крім того, водними шляхами район сполучається з Києвом, Дніпропетровськом, Херсоном.

В надрах земель Нікопольщини виявлені і розробляються багаті поклади марганцевої руди і граніту.

У районі 13 колгоспів, 3 радгоспи та 2 риболовецькі артілі.

Земельні угіддя становлять 143 тис. га, в т. ч. 117 тис. га орної землі, 3,9 тис. га багаторічних насаджень, 17,2 тис. га пасовищ, 790 га сіножатей. Основна спеціалізація господарства району — виробництво зерна, овочів та тваринницької продукції. Вирощується озима пшениця, кукурудза на зерно та силос, соняшник, картопля, цукрові буряки. Тваринництво має м'ясо-молочний напрям.

Під зерновими культурами в 1967 році було зайнято 55 тис. га, під соняшником — 12,6 тис. га, під кукурудзою на силос — 19 тис. га, під овочами — 1,5 тис. га. У 1967 році колгоспники та робітники радгоспів зібрали 1,2 млн. цнт зерна. З кожного га посівів вирощено в середньому по 22,7 цнт, в т. ч. озимої пшениці — по 25,4 центнера.

Значних успіхів досягли овочівники району. При плані 150 цнт з га одержано овочів по 173 центнера.

Рік у рік збільшується технічна оснащеність сільського господарства. В розпорядженні господарств району в 1967 році було 762 трактори, 145 зернових і 133 кукурудзозбиральних та 90 інших комбайнів, 476 вантажних автомашин, 55 дощувальних установок та багато іншої сільськогосподарської техніки. Рівень механізації в рослинництві становить 99 проц., в тваринництві — 50 процентів.

В колгоспах і радгоспах району на початок 1968 року налічувалось 53,7 тис. голів великої рогатої худоби (в т. ч. 20 тис. корів), 38 тис. свиней, 43 тис. овець.

У 1967 році вироблено молока 42,9 тис. тонн (на 100 га сільськогосподарських угідь 309 цнт), м'яса — 7,8 тис. тонн (на 100 га — 57,8 цнт). Крім того, на кожні 100 га сільгоспугідь вироблено по 96 кг вовни.

Могила кошового отамана Запорізької Січі І. Д. Сірка. Капулівка, 1966 р.

У районі працюють 4 Герої Соціалістичної Праці, серед них М. І. Куц, удостоєна також двох орденів Леніна, та 245 передовиків сільськогосподарського виробництва, нагороджених орденами і медалями.

Найкрупніші з 5 промислових підприємств району (без Нікополя)— Новопавлівське кар'єроуправління, Нікопольський комбінат хлібопродуктів, Нікопольське та Лошкарівське відділення «Сільгосптехніки» та ін., на яких працює 1220 чоловік. Так, на Новопавлівському гранітному кар'єрі видобувається в середньому щороку 925 тис. куб. метрів граніту на суму 3,9 млн. крб.

Валова продукція всіх промислових підприємств у 1967 році становила 6,2 млн. карбованців.

Шириться в районі рух за комуністичну працю. 43 бригадам та фермам присвоєно звання колективів комуністичної праці.

В районі працює 230 магазинів та інших торговельних підприємств, товарооборот яких в 1967 році становив 23 млн. карбованців.

У післявоєнний період широкого розмаху набрало капітальне, житлове і культурно-побутове будівництво. Тільки за 1966—1967 рр. в районі збудовано 3 школи, 3 дитячі комбінати, лікарню на 50 місць, їдальню, 10 магазинів, бібліотеку, прокладено водопровід у селах довжиною в 17,5 км. Понад 300 нових житлових будинків зведено трудящими на власні кошти.

Район має широко розгалужену сітку медичних установ — 9 лікарень на 340 місць, амбулаторію, 34 медичні пункти, в яких працює 39 лікарів.

У 62 школах (в т. ч. 11 середніх, 15 восьмирічних та 36 початкових) навчається 9,1 тис. учнів і працює 672 вчителі, 32 з них — відмінники народної освіти. Крім того, є технікум гідромеліорації та механізації сільського господарства, в якому здобувають освіту 752 студенти. Для дорослих в районі є 3 вечірні школи робітничої та сільської молоді; їх відвідують 750 чоловік.

Рік у рік зростає кількість культурно-освітніх установ: діють районний Будинок культури та 48 клубів, 33 бібліотеки з книжковим фондом 217 тис. томів. В клубах району працює 31 стаціонарна кіноустановка, 243 гуртки художньої самодіяльності, в яких бере участь 3,5 тис. чоловік. Кращі самодіяльні колективи— музичні і танцювальні гуртки колгоспів ім. К. Маркса, «Дніпро», ім. Горького, які брали участь в обласному фестивалі 1967 року і відзначені дипломами. В колгоспі ім. Горького та школах району створені краєзнавчі музеї.

Успіхи економічного і культурного розвитку району досягнуті під керівництвом партійної організації, яка налічує в своїх рядах 2117 членів КПРС. З метою наукової організації праці партійні організації району створили в господарствах громадську економічну службу — бюро економічного аналізу, виробничо-економічні ради. Діє в районі громадський інститут економіки і організації сільського господарства, в якому є відділи: економіки рослинництва, економіки тваринництва, економіки механізації, електрифікації і будівництва, планово-економічний відділ, відділ наукової організації праці. При інституті є учбовий факультет, який організовує семінари, школи, курси по навчанню сільськогосподарських кадрів, поширює наукові рекомендації серед господарств району. Інститутом керує рада, до складу якої входить 15 чол., серед них — кваліфіковані спеціалісти, досвідчені керівники колгоспів і радгоспів, партійні, радянські працівники.

Велика увага приділяється поширенню партійно-політичної освіти серед населення. У 99 початкових та середніх політичних школах навчається 2020 комуністів та безпартійних. В районі працюють 540 лекторів. Повсякденну масову роботу з трудівниками колгоспного та радгоспного виробництва проводять 28 агітколективів.

Велику допомогу партійним організаціям району у мобілізації трудівників села на успішне виконання рішень партії, у комуністичному вихованні їх подає районна та колгоспна преса. 37-й рік видається газета «Нікопольська правда». Всі 13 колгоспів випускають багатотиражні газети. Разовий тираж районної преси — 22 тис. примірників.

Нікопольщина має славну історію. Тут була розташована Запорізька Січ, тут формував свої полки Богдан Хмельницький, звідси повів їх на боротьбу з польською шляхтою. В селі Капулівці зберігається могила кошового отамана війська Запорізького Івана Сірка. В дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією на ній встановлено погруддя Івана Сірка.

В буремні роки першої російської революції Нікопольщина була охоплена пожежею селянських виступів проти поміщиків. Селяни сіл Чортомлика та Сули-

цького навесні 1905 року з'явилися в економію графа де-Уссо і вимагали повернути землі, захоплені у них поміщиком. В листопаді 1905 року селяни розгромили графську економію. Лише з допомогою війська вдалося придушити селянські заворушення.

Нікопольський район був місцем запеклих боїв за владу Рад з австро-німецькими загарбниками та гетьманщиною, денікінцями та врангелівцями.

Тисячі нікопольців брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни.

5 жителям району за мужність і відвагу, виявлену в боях з німецькими загарбниками, присвоєно звання Героя Радянського Союзу, серед них один нагороджений двома Золотими медалями Героя Радянського Союзу.

ПОКРО́ВСЬКЕ

Покровське — село, центр Покровської сільської Ради, якій підпорядковані також села Капулівка, Катеринівка, Красне, Набережне, Нагірне та Шахтар. Розташоване на березі Каховського моря за 30 км від Нікополя. Населення — 3603 чоловіка.

В селі Капулівці виявлено поселення та могильник ранньомідного віку (кінець IV — початок III тисячоліття до н. е.), 2 поселення доби бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.) з рештками бронзоливарного виробництва[1]. Досліджено також поселення скіфського часу (III століття до н. е.) та черняхівської культури (IV—V століття н. е.). Скіфське поселення (IV—III століття до н. е.) з рештками жител та металургійного виробництва досліджено на території Покровського.

Заселення місцевості, на якій тепер розташоване село, припадає на 1734 рік, коли тут, через 25 років після зруйнування Січі, на острові Чортомлику оселилися запорожці і заснували т. зв. Нову Січ. Після ліквідації її у 1775 році на місці коша виникло село Покровське[2]. Деякий час воно називалось навіть містом, тут були розташовані провінціальна канцелярія і духовне правління[3]. Але вже в наступному році провінціальна канцелярія була переведена до Нікополя, а Покровське одержало статут містечка, з 1784 року воно стає слободою[4].

Незабаром після ліквідації Нової Січі Катерина II подарувала Покровське, в якому проживало 476 жителів — вихідців з різних сел України, разом з навколишніми селами, автору маніфеста про скасування Січі генерал-прокуророві князеві Вяземському[5]. В 1802 році вдова Вяземського продала Покровське придворному барону Штигліцу.

Реалістичні картини життя селян, жорстокі кріпосницькі порядки змалював у своїй роботі «Поездка в Южную Россию» О. С. Афанасьєв-Чужбинський, коли у 1856 році він разом з іншими письменниками перебував у подорожі по вивченню прирічних і приморських областей Російської імперії. Під час поїздки по Дніпру Чужбинський зробив тривалу зупинку в Нікополі і в Покровському. В першій частині своєї книги — «Очерки Днепра» — він писав, що український селянин не перестає трудитися все своє життя. Вже у 8 років селянський хлопчик стає до праці: пасе худобу, поганяє волів, з роками виконує все більш складні і важкі роботи. Дівчатка 7—8 років навчаються прясти, ганяють худобу в поле, доглядають менших дітей, пораються на городі. Особливо гаряча і важка пора наступала для селян влітку. Під час жнив, писав Чужбинський, вдома залишалися тільки старезні діди та малі

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 10. К., 1961, стор. 17, 18.
[2] Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края, стор. 285—287.
[3] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 58.
[4] Д. И. Эварницкий. История запорожских казаков, т. 1, стор. 175, 176.
[5] Дніпропетровський облдержархів. Колекція копій документів за 1767, 1781—1794 рр., арк. 76.

діти, немовлят матері брали з собою на поле. Якось у Покровському, повертаючись до хати, де він мешкав, письменник почув голосний плач. Плакали дві дівчини. На запитання, яке горе сталося і чи не зможе він чим-небудь допомогти, одна з дівчат відповіла: «Е, ніхто не пособить!.. завтра перший раз виганяють нас на панщину»[1].

Рятуючись від панської сваволі, селяни втікали. Про факти втечі кріпаків барона Штигліца катеринославський губернатор вимушений був доповідати навіть цареві Олександрові II в рапорті від 8 червня 1856 року[2].

У 1861 році село Покровське, в якому за переписом 1859 року налічувалось 214 господарств і 1511 жителів[3], було продано Штигліцом великому князеві Михайлові Миколайовичу. В цьому ж році внаслідок скасування кріпосного права селяни стали юридично вільними, залишаючись у цілковитій економічній залежності від поміщика, бо більшість з них не мала ні достатньої кількості землі, ні знарядь для її обробітку.

Згідно викупного договору, підписаного 21 листопада 1862 року управителем маєтку та представниками сільської громади, тимчасово зобов'язані жителі Покровського одержали право на викуп 588 наділів. Наділ на ревізьку душу дорівнював 4 десятинам. За всю кількість надільної землі — 2232 десятини — селяни повинні були платити 5022 крб. оброку на рік. Загальна ж сума викупу становила 66 960 крб. Тобто кожна десятина надільної землі коштувала селянину 30 крб. Крім того, вони повинні були платити за водопій, за право ловити рибу в річці Підпільній, за прогон худоби і інше[4].

На кінець XIX століття в селі різко збільшилася кількість селян-батраків, які не мали ніяких засобів до існування. В 1886 році в чотирьох селах Покровської волості налічувалось 3311 жителів. На їх долю припадало 4543 десятини землі, тобто менше, ніж півтори десятини на душу населення. В той же час поміщик Романов мав у волості 34 418 десятин кращої землі.

Куркулі скуповували землі зубожілих односельчан. У 1898 році в Покровському налічувалось 456 господарств. 13 з них зовсім не мали землі, в 30 господарствах мали її не більше десятини, 40 — належало по 1—3 десятини, а 29 дворів мали по 10—20 десятин землі. В середньому на душу населення припадало менше десятини надільної землі[5].

Не маючи достатньої кількості землі, селяни вимушені були орендувати її у Романова за надто високу плату: 10 крб. за десятину орної степової землі і 24 крб. за оренду десятини плавнів. Орендувати землю за таку плату могли тільки куркульські господарства. Тому 181 господарство зовсім не орендувало землю, 128 — орендували від 1 до 3 десятин, а 29 куркульських господарств — по 10—15 і більше десятин.

Про розшарування селян свідчить також розподіл худоби і реманенту: 46 господарств не мали ніякої худоби, 94 — робочої, а 51 господарство мало 4 і більше коней та волів, 29 — 3 і більше корів, 71 господарство не мало ніякого реманенту, 238 — плуга або букера, разом з тим 94 заможні господарства мали і те і друге[6].

Безземельні та малоземельні селяни батракували у куркулів і в економії Романова, йшли на заробітки на марганцеві рудники, де їх теж жорстоко експлуатували підприємці.

Беземелля, злидні, експлуатація доповнювались сваволею царських чиновників. Влітку 1905 року жителі Покровського А. Печений, П. Забутний та інші подали

[1] А. Афанасьев-Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 1, стор. 35, 38, 48, 210.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 109, спр. 153, арк. 5—8.
[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 12.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 421, арк. 21—23.
[5] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1, стор. 202—204.
[6] Там же, стор. 205—207.

прокуророві катеринославського окружного суду скаргу на земського начальника Фрея, який 14 травня не відпускав жителів з селянського сходу протягом 7 годин, поки вони не згодились скасувати раніше прийняте рішення про причислення села до 6-ї земської дільниці, брав хабарі. Скаргу катеринославське губернське присутствіє залишило «без наслідків» [1].

Під впливом революційних подій в промислових центрах країни селяни Покровського піднімаються на боротьбу проти своїх гнобителів. Революційну пропаганду серед односельчан вели бідняки С. Жарко, В. Забутний, Н. Руденко, І. Дробот, Д. Огнений, учитель з сусіднього села Капулівки І. М. Чорний та інші. 20 листопада 1905 року жителі села зібралися на сход, на якому вимагали наділити всіх землею з романівської економії, встановити ціну за оренду десятини землі 5 крб., повернути їм гроші за раніше накладені штрафи та перебори за оренду землі [2]. Селяни організовано відмовилися найматися до економії, а тих, хто вже працював там, примусили залишити роботу.

26 листопада 1905 року жителі села, зібравшись на сход, ухвалили, що їм «не потрібні більше земські начальники, станові і всі власті», а також висунули вимоги про загальнонародні, рівні, прямі і таємні вибори до Державної думи, про скасування непрямих податків на речі широкого вжитку тощо. В рішенні вимагалось звільнити політичних в'язнів і учасників аграрних виступів [3]. Налякана рішучими діями селян, адміністрація економії змушена була піти на деякі поступки, частково задовольнивши вимогу їх про повернення штрафних та орендних сум.

11 грудня 1905 року, обурені сваволею поміщицького лісничого, який захопив у плавнях селянську худобу і зігнав її на подвір'я економії, озброєні вилами, косами і сокирами, селяни розігнали охоронців, підпалили кошару, забрали свою худобу та гурт поміщицьких овець. У виступі брало участь 2 тис. жителів.

У той же день в село прибули козаки, але під натиском повсталих селян примушені були відступити. Наступного дня за розпорядженням катеринославського губернатора козакам прибуло підкріплення. Виступ селян Покровського та навколишніх сіл було жорстоко придушено. Активних учасників виступу В. Забутного, С. Жарка засудили до тривалого ув'язнення, причому Жарко внаслідок побоїв помер, а Н. Руденко та І. Дробот були оштрафовані на 300 крб. кожний і позбавлені прав членів громади [4].

Незважаючи на репресії, селяни продовжували брати участь у революційному русі, допомагали харчами та грішми нікопольським залізничникам під час їх страйку. Разом з залізничниками у грудні 1905 року вони затримали ешелон солдатів, який власті відправляли для придушення селянських повстань у Нікопольському повіті [5].

Напередодні першої світової війни у Покровському проживало 3226 чол., кількість надільної землі залишилась та ж — 2232 десятини [6]. На поміщицьких землях постійно працювало за дуже низьку плату 275 дорослих чоловіків і жінок та 208 підлітків. У 1911 році чистий прибуток з однієї десятини рільництва в економії Романова становив 7 крб. 80 коп., а в 1913 — 21 карбованець [7].

З початком війни зросла кількість безпосівних і малопосівних господарств. Не вистачало робочих рук, худоби, реманенту, посівних матеріалів. Різко знизилась врожайність. Недоїдання, тяжкі побутові умови, виснажлива праця, відсутність кваліфікованої медичної допомоги приводили до масових захворювань та епідемій.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 460, арк. 140, 141.

[2] Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1905—1906 гг., стор. 393.

[3] Журн. «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 194, 200—202.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 36, арк. 2.

[5] Там же, ф. 11, оп. 1, спр. 486, арк. 28.

[6] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 24.

[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4098, оп. 1, спр. 80, арк. 190, 218.

Тільки в 1914 році в Покровському було 28 випадків захворювання на черевний тиф, 14 — висипний, 56 — скарлатину [1].

Царський уряд, пануючі класи намагалися тримати трудящих в темряві і неуцтві. З 2630 жителів села в 1898 році тільки 397 були письменними, з них 73 жінки, тобто менше 6 проц. жіночого населення. Тільки 103 хлопчики і 19 дівчаток, переважно діти більш заможних селян, мали змогу ходити до школи, в той час як в селі налічувалось 488 дітей шкільного віку. Приміщення двох однокласних земських та церковнопарафіальної шкіл Покровського були мало пристосованими для навчального процесу.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції жителі Покровського з новою силою розгорнули боротьбу за землю. Наприкінці грудня 1917 року після І Всеукраїнського з'їзду Рад в селі було створено революційний комітет, до якого входили Р. Я. Вороненко, І. П. Сердюк та ін. На початку січня 1918 року загальні збори жителів обрали Раду селянських депутатів, до складу якої увійшли сільські активісти С. Н. Чернета, Г. Ю. Засядьвовк. Головою було обрано К. П. Сивоконя. Рада організувала розподіл сільськогосподарського реманенту та худоби з економії [2], почала брати на облік куркульські землі.

Центром всієї політичної роботи на селі став партійний осередок, створений 17 січня 1918 року. Першим секретарем його був Кіріянов. Комуністи (їх було 11 чол.) роз'яснювали селянам декрети Радянської влади, викривали підступну діяльність українських буржуазних націоналістів, зрадницьку політику Центральної ради. В одній із резолюцій, спрямованих проти Центральної ради, говорилось: «Ми визнаємо, що Радянська влада є єдиною владою трудящих...» [3].

Жителі села брали активну участь у боротьбі з німецько-австрійськими окупантами, потім з петлюрівцями. В березні 1919 року після вигнання петлюрівців у Покровському обрали волосну Раду робітничих і селянських депутатів у складі 10 чол. та виконком з 5 чоловік. Рада мала земельний, продовольчий, шкільний та санітарно-медичний відділи. Головою волосної Ради було обрано Р. Я. Вороненка, завідуючими відділами: продовольчим — В. М. Копаницю, земельним — І. І. Бойка, шкільним — Ю. І. Носика [4].

Земельний відділ Ради розподілив серед селян волості 8371 десятину землі колишньої економії Романова і вжив заходів до того, щоб вся вона була своєчасно засіяна. Рада всіляко допомагала військовим частинам, що розміщалися в селі, продовольством та фуражем. Політвідділ Кримської дивізії і командування 1-ї Кубанської кавалерійської дивізії, в свою чергу, сприяли Раді в проведенні масово-політичної роботи серед жителів. Червоноармійці цих частин охоче брали участь у посівній кампанії навесні 1919 року. З їх допомогою були засіяні землі бідноти та червоноармійських сімей [5].

На повну силу розгорнулася ця робота після розгрому Врангеля та остаточного відновлення Радянської влади в селі. У середині жовтня 1920 року Покровське було визволене від врангелівців. В боях за село відзначилася 2-а кавалерійська дивізія ім. Блинова під командуванням І. А. Рожкова [6]. На честь хороброго комдива вдячні покровчани встановили меморіальну дошку на одній із кращих вулиць, названій іменем І. А. Рожкова.

Після вигнання врангелівців у село приїздив М. І. Калінін, який перебував з агітпоїздом «Жовтнева революція» на Нікопольщині.

---

[1] Приложение к всеподданейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1914 г. Екатеринослав, 1915, стор. 10—22.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 36, арк. 3.

[3] Газ «Звезда», 21 січня 1918 р.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5016, оп. 1, спр. 4, арк. 31.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1313, оп. 1, спр. 9, арк. 2, 3.

[6] Боевой путь блиновцев. История боев и походов 5-й Ставропольской имени тов. Блинова кавалерийской дивизии. 1919—1929, стор. 95—98.

Багато жителів села зі зброєю в руках захищали Радянську владу на фронтах громадянської війни. Це — І. М. Дробот, А. П. Засядьвовк, Р. Я. Вороненко, О. М. Руденко, Г. Г. Печений, Х. К. Дробот, Ф. Ф. Рядчик, Д. П. Сердюк, А. Ф. Філенко, М. Х. Гаврилов, Т. М. Дудко та ін. Вшановують покровчани пам'ять своїх земляків А. О. Перепелки, Г. Ю. Бойка, С. А. Самардака, О. Є. Грушового, П. А. Дробота, Г. С. Філенка, які загинули в боях за владу Рад.

Організовуючи трудівників села на відбудову зруйнованого господарства після закінчення громадянської війни, сільські активісти водночас вели запеклу боротьбу з куркульськими бандами, які тероризували населення. Особливо знахабніло діяла одна з них, що налічувала близько 40 головорізів. У Покровському було створено загін на чолі з К. К. Матюшенком, який вистежив і розгромив банду [1].

У 1921 році покровчани пережили велику посуху. Посівні площі скоротилися, почався голод. За ініціативою партійного осередку, сільської Ради та комітету незаможних селян в селі був створений торговельно-постачальний кооператив, який істотно допомагав бідноті, організовано 116 супряг для обробітку землі [2]. Весь тягар продовольчого податку був перекладений на куркульські господарства.

Активним помічником партійного осередку виступив створений в червні 1921 року комсомольський осередок [3]. Під керівництвом партійної організації комсомольці П. Пилець, А. Гончаренко, В. Батиченко, І. Руденко та ін. брали участь у зборі зерна для посівної кампанії 1922 року та для бійців 1-го кінного корпусу, копали і допомагали засаджувати городи сім'ям червоноармійців та хворим. Молодь відремонтувала клуб і забезпечувала його паливом, виявляла батьківську турботу про вихованців колонії ім. Жовтневої революції, яка була переведена в квітні 1921 року з Нікополя до Покровського.

Поряд з відбудовою господарства партійна, комсомольська організації та сільська Рада проводили значну культурно-освітню роботу. З ініціативи шкільного відділу Ради, яким керував Ю. І. Носик, відкрили хату-читальню, де проводилися голосні читки газет та художніх творів. Тут же влаштовувалися концерти художньої самодіяльності, кошти від яких йшли на допомогу сиротам. При хаті-читальні було відкрито школу лікнепу [4]. Активними борцями з неписьменністю на селі виступили учитель С. Я. Будник, згодом нагороджений за багаторічну самовіддану працю на ниві народної освіти орденом Леніна, культармійці С. М. Капула, Н. І. Федоров, Є. С. Швачко та інші.

Завдяки організаторській, політико-виховній роботі комуністів і комсомольців дедалі більше трудівників села залучалося до активного громадського життя. Так, у жовтні 1922 року під час перевиборів до сільської Ради намагання куркулів протягнути до її складу своїх представників закінчилися повною невдачею [5]. В серпні 1923 року секретар Покровської партійної організації Шильгава доповідав пленуму Криворізького окрпарткому, що вплив духовенства серед населення різко впав. Молодь іде не до церкви, а в клуб, де ведеться значна політико-виховна і культурна робота [6].

Наприкінці 1926 року 18 сімей незаможників об'єдналися в товариство спільного обробітку землі. Ініціаторами створення товариства були Т. І. Шепотинник, О. Н. Руденко, Д. І. Безручко, В. Є. Ярош та ін. Навесні 1927 року до цього колективу приєдналося ще 16 господарств. Товариство прийняло статут артілі. Своє перше об'єднання, яке мало 220 га землі, 6 пар коней, молотарку та інший реманент, селяни назвали ім. Першого травня. Головою артілі одностайно обрали О. Н. Руденка [7].

Згодом у селі було створено 9 артілей, які наприкінці 1930 року при підтримці

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 733, арк. 95—97.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 902, арк. 10.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 78, оп. 1, спр. 14, арк. 34.
[4] Журн. «Юный коммунар», 1922, № 3—4, стор. 70.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 950, арк. 6.
[6] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1406, арк. 83.
[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 36, арк. 6.

партійних і радянських органів, посланців робітничого класу двадцятип'ятитисячників І. Я. Кабаненка та М. В. Погорєлова об'єдналися в два колгоспи — ім. Косіора та ім. Котовського.

В 1932 році на полях артілей почали працювати тракторні бригади Шолохівської МТС. Того ж року покровські колгоспи відмовились від принципу розподілу результатів господарювання по їдцях, запровадивши відрядність, яка створювала умови для посилення заінтересованості колгоспників у результатах їх праці.

Значних успіхів у зміцненні громадського господарства досягли колгоспники села за роки довоєнних п'ятирічок. Так, бригада колгоспу ім. Котовського, яку очолював К. М. Губа, в 1937 році на площі 50 га зібрала по 60 цнт рису. К. М. Губа був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1938 року, одержав золоту медаль виставки. 1940 року за успіхи, досягнуті у вирощенні високих врожаїв проса, колгосп ім. Горького було занесено до Книги пошани виставки. До Книги пошани був занесений також бригадир цієї артілі В. Забутний, що виростив високий врожай люцерни та суданки. До 130 га був розширений колгоспний сад, закладений у 1931 році.

Напередодні Великої Вітчизняної війни колгоспи села Покровського — ім. Горького та ім. Котовського — мали на фермах і конюшнях 595 коней, 1112 голів великої рогатої худоби (з них 139 корів), 1000 овець, 1750 свиней, 3620 штук птиці. В 1937—1939 рр. було вирощено по 18,6 поросяти на свиноматку, за що артіль і її старший свинар А. Д. Перепелка також були відзначені у Книзі пошани ВСГВ.

На ланах і фермах колгоспів трудилися десятки спеціалістів масових професій: шоферів, мотористів, трактористів. Серед них кращими були Т. Шаповал, О. Забутний, Ф. Явтушенко, Н. Маляренко, М. Кротенко та інші.

Широкого розмаху набуло агротехнічне навчання колгоспників. В школах і гуртках проводили заняття перші агрономи покровських колгоспів С. М. Капула, П. Є. Засядьвовк. Учасники Всесоюзної сільськогосподарської виставки К. М. Губа, С. В. Забутний, С. С. Філенко передавали свій та досвід інших майстрів вирощування високих врожаїв, що були представлені на виставці, в школах передового досвіду. Колгосп ім. Горького першим на Нікопольщині став мільйонером. За високі показники в господарській діяльності Покровська сільська Рада тримала перехідний Червоний прапор Дніпропетровського обласного виконавчого комітету та обкому КП(б)У [1].

Великою подією в культурному житті села було відкриття середньої школи, яку до війни закінчило близько 100 юнаків і дівчат. У суботу 21 червня 1941 року в прикрашеному і яскраво освітленому залі школи відбувся випускний вечір десятикласників. Пишалися батьки, раділи вчителі, гордістю сяяли обличчя випускників. До самого ранку на березі Дніпра лунали пісні юнаків та дівчат, які одержали путівку в життя. А о 12 годині 22 червня радіо донесло тяжку звістку: війна. З перших її днів партійна організація села організувала своєчасне збирання врожаю, забезпечивши виконання і перевиконання поставок державі хліба, м'яса, молока та інших продуктів. Жінки і підлітки замінили чоловіків, які пішли до армії. З наближенням фронту було евакуйовано в глибокий тил частину колгоспної техніки.

17 серпня 1941 року село захопили гітлерівці. За саботаж і підривну роботу проти нового порядку окупанти розстріляли комуністів А. С. Бомешка, П. Т. Тимофієва, колгоспних активістів М. О. Шаповала, Т. Г. Шаповала та інших. Жахливим місцем стали кручі річки Підпільної, де розстріляли 2146 радянських людей Покровського та інших сіл. Більше 100 чоловік молоді вивезли окупанти в рабство до Німеччини [2].

Багато жителів села пішли в партизанський загін, яким командував Ф. Т. Рижиков. Відважними бійцями виявили себе покровчани О. Желуденко, Г. Голуб, Є. Швець, П. Тимофієв, А. Руденко, І. Явтушенко.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 1674, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 187, арк. 11.

Хоробро бились на фронтах Великої Вітчизняної війни Л. Я. Балихін, І. Я. Рябоконь, П. О. Перепелка, І. І. Капула, А. К. Коваль, О. М. Жлудь, С. Г. Хобта, П. Є. Тараненко, М. П. Дрожанова. За межами Батьківщини в далекому тилу ворога, в Словакії, бив фашистів покровчанин І. Т. Філенко, він один з найперших був нагороджений орденом ЧССР «Червона Зірка».

Знаменною датою в історії Покровського став день 9 лютого 1944 року. На світанку цього дня після короткого, але запеклого бою село було визволене частинами Червоної Армії. Свято шанують жителі Покровського пам'ять радянських воїнів і їх командира майора Пройдіна, які загинули у бою за село.

З перших днів визволення від німецької окупації колгоспники Покровського, керовані відновленою 19 травня 1944 року територіальною партійною організацією та сільською Радою, приступили до відбудови вщент розграбованого і зруйнованого господарства. Тільки колгоспові ім. Горького окупанти завдали збитків на суму 35 738 тис. карбованців [1].

Незважаючи на нестачу робочої сили, худоби, машин та реманенту, колгоспники у 1944 році засіяли 4045 га землі і зібрали добрий врожай. Збирали врожай косами та серпами. Майже по гектару в день накошував 80-річний П. А. Руденко. Не відставав від нього Г. Самійленко. Серед жінок перед на косовиці вели К. Шепотинник та В. Засядьвовк. На 200 проц. виконувала норми дівоча комсомольська бригада колгоспу ім. Горького в складі П. Засядьвовк (бригадир), Т. Желуденко, П. Жирко, О. Грищенко. Колгоспи села повністю розрахувалися з державою, здавши 98 828 пудів хліба, з них 20 тис. пудів у фонд Червоної Армії [2].

Відроджувалось тваринництво колгоспів. На кінець 1944 року на колгоспних фермах було 32 корови, 83 свині, 13 овець та 563 шт. птиці.

Значна робота була проведена по відбудові житла. Почали працювати школи та фельдшерський пункт. Колгоспники приступили до будівництва насосної станції для поливу городів.

Партійна організація та сільська Рада з допомогою комсомольців докладали багато зусиль, розгортаючи в селі політико-виховну роботу. Тільки під час збирання та обмолоту врожаю 1944 року в колгоспах було випущено 84 стінні газети та бойові листки, проведено десятки бесід. Силами комсомольців та молоді села дано 24 вистави в колгоспних клубах. У жовтні 1945 року відновлені партійні організації колгоспів ім. Горького та ім. Котовського.

Завдяки героїчній праці колгоспників, допомозі держави, великій організаторській роботі комуністів господарства Покровського були швидко відбудовані. На розвитку громадського господарства позитивно позначилося здійснене на початку 50-х років укрупнення колгоспів. За ініціативою партійних організацій та сільської Ради покровські колгоспи об'єдналися в один — ім. Горького, який мав 5078 га землі.

Завдяки новим принципам господарювання, вмілому керівництву правління (голова П. І. Овчаренко) та партійної організації (секретар С. П. Манойло), майстерності колгоспних агрономів А. О. Черкасова, І. Ф. Коваля, І. А. Кравченка та інших спеціалістів сільського господарства колгосп ім. Горького уже в 1955

Молочно-товарна ферма колгоспу ім. Горького. 1967 р.

[1] Нікопольський райдержархів, ф. 48, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 1674, оп. 1, спр. 1, арк. 8.

році одержав прибутків 9702 тис. крб. і здав державі 19 215 цнт зерна. На трудодень колгоспникам було видано по 3,8 кг зерна, крім того, виплачено 5588 тис. карбованців[1].

За успіхи, досягнуті в розвитку колгоспного виробництва, близько 40 покровчан — серед них ланкові С. Доценко, І. Махинько, О. Руденко, Д. Рябокінь, М. Демниченко, Д. Дубко, Є. Чоп, доярки М. Сова і М. Нельга, пташниця М. Зеленська та ін. — були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1956 році.

Першотравнева демонстрація в Покровському. 1966 р.

У 1961 році колгосп ім. Горького об'єднався з колгоспом «Родина», розташованим у селі Капулівці, і частиною артілі «Комуніст». Укрупнений колгосп ім. Горького має 14 124 га землі. Поліпшилась культура землеробства, підвищилась продуктивність тваринництва. Так, незважаючи на несприятливі кліматичні умови 1965 року, господарство достроково виконало план продажу державі зерна, м'яса і яєць, одержавши чистих прибутків понад 1,5 млн. карбованців.

Перетворюючи в життя накреслення партії і уряду, партійна організація колгоспу, яка налічує 188 членів і кандидатів у члени КПРС[2], виступила ініціатором боротьби за економію у сільськогосподарському виробництві. У 1966 році колгосп зберіг 51 коп. на кожному цнт зерна, 49 коп. на цнт соняшника. Доярки підняли якість товарного молока, і колгоспові було зараховано додатково 90 тонн молока — удій трьох десятків корів. На кожний карбованець затрат колгосп одержав 79 коп. чистого прибутку[3], а всього чистий прибуток артілі в 1966 році становив 2464,4 тис. карбованців.

Значно зменшилися виробничі затрати, підвищилися продуктивність праці та рентабельність господарства. Урожай зернових у 1966 році досяг 24 цнт з га, на 100 га сільськогосподарських угідь одержано 400 цнт молока, 48,9 цнт м'яса.

Успіхи колгоспників артілі ім. Горького відзначені партією і урядом — 19 новаторів і передовиків виробництва нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, а голова колгоспу М. Т. Галайда і телятниця К. Г. Зоріна удостоєні ордена Леніна.

Чимала заслуга у здобутках артілі спеціалістів сільського господарства, кількість яких дедалі зростає. У 1966 році тут працювало 4 агрономи, 11 зоотехніків та ветеринарних лікарів, 5 інженерів і механіків, 207 трактористів та комбайнерів, 57 шоферів, 11 електромонтерів, 6 токарів, 11 слюсарів і 16 ковалів. За участю колгоспників розроблено «План розвитку господарства на 1966—1970 роки», яким передбачено добитися сталих врожаїв зернових (не менше 23 цнт з га), провести великі іригаційно-меліоративні роботи і довести площу поливних земель до 2388 гектарів.

Вагомий внесок у виконання цього плану внесли трудівники артілі у 1966—1967 рр. Ставши на трудову вахту на честь півстолітнього ювілею Радянської влади, колгоспники Покровського та ін. сіл, що входять до складу артілі, зібрали в середньому по 23,7 цнт озимої пшениці з га, 25,6 цнт кукурудзи (в зерні), 15,4 цнт соняшнику. Колгосп продав державі 7200 тонн зерна при плані 5300 тонн. Комплексно-механізована ланка першої бригади Покровської дільниці, очолювана В. Горловим,

[1] А. О. Черкасов. Будні агронома. К., 1957, стор. 8, 71, 72.
[2] Газ. «Колгоспне життя», 29 вересня 1966 р.
[3] Газ. «Правда», 9 січня 1967 р.

Свято врожаю в Покровському. 1966 р.

одержала понад план 96 цнт соняшнику і 946 цнт кукурудзи. Згідно з умовами додаткової оплати праці членам ланки було нараховано 1343 крб. З мінімальними затратами праці ланка другої бригади Покровської дільниці (ланковий — член КПРС І. Міщенко) виростила понад план 345 цнт соняшника, за що їй нараховано 1104 крб. додаткової оплати.

Тваринники колгоспу збільшили поголів'я та підвищили продуктивність тваринництва. Тепер на фермах господарства 5924 голови великої рогатої худоби, 3099 свиней, 17 537 шт. птиці. На колгоспну Дошку пошани занесено 43 переможці змагання на честь 50-річчя Жовтня.

Колгосп став великою лабораторією передового досвіду сільськогосподарського виробництва. З усіх кінців України їдуть до Покровського трударі колгоспних ланів вивчати і переймати кращі досягнення майстрів високих урожаїв. Приїздили сюди також вчитися господарювати землероби з Чехословаччини, Польщі та Болгарії.

Неухильно поліпшується добробут покровчан. В зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС частина села збудована наново. З допомогою держави трудящі ставили просторі цегляні будинки, вкриті залізом та шифером. І тепер тільки в старій частині Покровського можна зустріти хату під солом'яною стріхою. З ініціативи партійної та комсомольської організації, сільської Ради було проведено велику роботу по озелененню села.

Село повністю електрифіковано і радіофіковано. В користуванні колгоспників 740 радіоприймачів та 240 телевізорів, майже в кожній родині є мотоцикли або велосипеди.

В Покровському працюють 32 медичні працівники з вищою та середньою освітою. Щороку десятки трударів відпочивають і лікуються за рахунок колгоспу в санаторіях та будинках відпочинку.

За пропозицією партійного комітету правління колгоспу в ювілейному році прийняло рішення про присвоєння звання «Почесний ветеран праці колгоспу ім. Горького» членам артілі, що досягли пенсійного віку і віддали все своє трудове життя громадському господарству. Особи, удостоєні цього звання, безплатно користуються транспортом колгоспу, електроенергією і водопостачанням, газобалонними установками. Крім того, почесним ветеранам призначається персональна пенсія в розмірі не менше 50 крб. та щороку видається путівка в санаторій чи будинок відпочинку. На їхніх будинках встановлюється меморіальна дошка з написом: «Тут проживає почесний ветеран праці колгоспу ім. М. Горького Нікопольського району Дніпропетровської області». Першими одержали це звання і пільги 20 ветеранів праці, серед яких О. В. Забутна, Т. М. Дубко, А. Н. Руденко, Т. І. Шепотинник, О. Т. Губа, А. Я. Лисенко.

В далеке минуле відійшли темрява, неписьменність селян. В середній школі Покровського навчається близько 700 учнів і викладають 35 учителів. Кожна сім'я передплачує газети та журнали. Артільна багатотиражка «Колгоспне життя» допомагає партійній організації та селищній Раді у поширенні серед трудящих політичних, агрономічних знань, передового досвіду, вихованні їх у комуністичному дусі.

Справі піднесення культурного рівня колгоспників, задоволенню їх духовних запитів служить збудований на кошти артілі Палац культури на 500 місць, з бібліотекою при ньому, у якій налічується 10 360 книг і 1119 читачів.

При Палаці культури працюють драматичний, хоровий та танцювальний гуртки художньої самодіяльності. Особливою популярністю у мешканців села користується драматичний колектив — неодноразовий учасник районних і обласних фестивалів.

Село Покровське, відоме своєю мальовничістю, привітністю і гостинністю жителів, завжди привертало до себе увагу науковців, письменників, художників. Гостями Покровського були В. Зуєв, О. Стороженко, О. Афанасьєв-Чужбинський, І. Рєпін і В. Сєров. Тут обдумував свою «Поему про море» видатний радянський письменник і кінорежисер О. П. Довженко. Побувавши на колгоспних зборах та засіданні правління, Олександр Довженко зробив такий запис: «Це збори колективу людей державного будівництва. Все робиться з почуттям повної відповідальності перед Державою за кожний вчинок... Дивлюсь на колгоспників. Розумні, добрі люди. Дисципліновані трудяки... Скільки праці положили вони в степах України, в які великі надзвичайні роки. І до чого культурний тон, до чого вся манера говорити, подавати репліки, вислуховувати... Позаздрити треба і багато чого повчитись би у них»[1].

Так, багатство Покровського — люди, яким властиві висока соціалістична свідомість, колективізм, виробнича і громадська активність, постійно зростаючий культурний рівень.

Г. Г. ШЕСТОПАЛОВ, Т. М. ШУЛЬГА.

ШО́ЛОХОВЕ

Шолохове — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти Миронівка і Улянівка. Розташоване у межиріччі Базавлука і Солоної (притоки Дніпра), за 35 км від районного центру. Населення — 4569 чоловік.

Поблизу Шолохового виявлено поселення та могильник доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.), стоянку скіфо-сарматського часу (IV—II ст. до н. е.)[2] та рештки поселення черняхівської культури (IV ст. н. е.).

За часів Запорізької Січі на цій території засновується козацьке займище. З 1740 року тут, на зимівниках і хуторах, постійно проживають родини, челядь і наймити січової верхівки[3].

Після ліквідації Січі розпорядженням Новоросійської губернської канцелярії Шолохове було перетворене на державну військову слободу, в якій у 1782 році зареєстровано 215 постійних жителів, що мали 4520 десятин надільної землі[4].

У 1797 році військові поселенці Шолохового мали в користуванні 4120 десятин ріллі, 275 десятин сінокосів, 5 — лісу і сплачували поземельну, подвірну, сорокаалтинну та інші податі[5].

Кількість населення збільшувалася за рахунок втікачів з Правобережжя, Лівобережжя, з російських губерній. У 1802 році в Шолоховому налічувалось 150 дворів і 550 жителів[6], а через п'ятдесят років — 273 двори і 1702 жителі[7].

---

[1] Журн. «Дніпро», 1957, № 7, стор. 84, 89.
[2] Археологічні пам'ятки УРСР, т. IX. К., 1960, стор. 14.
[3] Материалы историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 162.
[4] Дніпропетровський облдержархів. Колекція копій документів за 1767, 1781—1784 рр., арк. 76.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1374, оп. 1, спр. 352, арк. 131.
[6] ЦДАДА СРСР, ф. 1354, оп. 2, спр. 1, арк. 164, 191.
[7] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 14.

Становище державних селян Шолохового мало чим відрізнялось від кріпацького. Вони не мали права залишати землю без дозволу властей, були обкладені тяжкими грошовими податками і натуральними повинностями. Тому, незважаючи на достатню кількість землі, часто за жителями села лічилася недоїмка, частина якої виплачувалася тільки в особливо врожайні роки.

Згідно царських указів 1866—1867 рр. про поземельний устрій державних селян на Україні сільська громада Шолохового зберігала у повному розмірі всі колишні землі і угіддя. При розподілі землі наділ на ревізьку душу становив 6,9 десятини.

З розвитком капіталізму в землеробстві та із збільшенням населення — у 1886 році в Шолоховому проживало 2748 чол.— поглиблювався процес розшарування селянства[1]. Куркулі різними засобами захоплювали наділи економічно слабких селянських господарств, збільшували оренду землі у сусідніх поміщиків.

У 1889 році сільській громаді належало 4361,8 десятини надільної землі. При цьому в 242 господарствах наділ не перебільшував 5 десятин, зате в 196 господарствах він становив 15—20 десятин, а в 27 — понад 20 десятин. Нерівномірно розподілялася і оренда землі: 563 хазяї не мали її зовсім, 92 — орендували від 5 до 10 десятин, 76 — більше 10—15 десятин.

Про диференціацію селянства наприкінці XIX століття, коли в селі налічувалось 5274 чол., свідчить також і те, що з 875 господарств села 214 були безкінні, а 160 — мали по 4 і більше коней або ж волів, 113 — не мали корів, зате 65 куркульських господарств мали по 3 і більше корів. У 183 дворах не було ніякого реманенту, 412 — мали дрібний, а у 290 дворах були і плуги і букери.

Селяни-бідняки із свого мізерного поля не мали можливості сплачувати державних податей і не забезпечували собі навіть напівголодного існування. Тому вони здавали куркулям наділи за безцінь, а самі наймалися на роботу в поміщицькі економії і куркульські господарства. З початком розробок покладів марганцевої руди поблизу річки Солоної на землях М. Романова багато бідняків села поповнили ряди промислового пролетаріату.

Переважна більшість жителів села не вміла читати й писати: в 1898 році в 551 господарстві не було ні письменних, ні тих, хто навчався. В решті 324 дворах налічувалось 444 письменних чоловіків, тобто 16 проц.загальної кількості чоловічого населення, і 17 проц. жінок. В цьому ж році в церковнопарафіальній, відкритій 1896 року, та в міністерській, заснованій у 1882 році, школах навчалося 50 хлопчиків і 2 дівчинки. Решта 449 хлопчиків віком від 7 до 14 років і 353 дівчинки від 7 до 12 років лишалися поза школою[2].

Газет селяни не передплачували. На початку XX століття два рази на тиждень надходив до волосного правління єдиний примірник газети «Русская правда». Зате в корчмах не було недостатку — в селі було 2 казенні винні лавки і 5 шинків.

Пригноблені експлуатацією, малоземеллям і політичним безправ'ям, селяни піднімаються на боротьбу за волю і землю. 8 квітня 1905 року земський начальник Фрей доповідав катеринославському губернатору, що між жителями точаться обурливі розмови про те, щоб відібрати землі у сусідніх власників[3].

В середині травня селяни Н. Глущенко, В. Білий та ін. почали самовільно пасти худобу на землі поміщика Гіржева. А коли прикажчик почав зганяти худобу, селяни погрожували розгромити економію. Наляканий поміщик втік з маєтку. До села негайно прибули земський начальник, справник та пристав і залякували жителів всілякими карами на випадок «безчинств». Та це не зупинило селян. Восени 1905 року вони спалили садибу Гіржева, у збройній сутичці вбили його сина. Для придушення

---

[1] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8. СПб., 1886, стор. 13.
[2] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1. Екатеринославский уезд, стор. 201, 202, 204—207.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, спр. 460, арк. 117, 118.

заколоту і охорони поміщицької власності царський уряд послав до Шолохового каральний загін козаків, які жорстоко розправилися з учасниками виступу.

Столипінська аграрна реформа значно погіршила становище малоземельного селянства. Селянська біднота, якій відводили найгіршу і найбільш віддалену від села землю, неохоче відокремлювалася на відруби, тому що це означало цілковите розорення. За 1907—1910 рр. виділилося 72 господарства, яким закріпили в особисту власність близько 10 проц. землі[1].

З дальшим розвитком капіталізму в сільському господарстві процент виходу селян з общини значно збільшується. Так, уже в 1911 році на відруби відійшли 268 господарств.

Куркульські хутірські господарства, що мали можливість придбати кращий сільськогосподарський реманент, розширялися і багатіли за рахунок розорення селянської бідноти та експлуатації найманої батрацької праці.

Царизм сподівався притупити невдоволення селян з допомогою переселення. Так, з Шолохового до Сибіру виїхали 33 сім'ї. Зазнавши великих бідувань у дорозі, поселенці на нових місцях опинилися в надзвичайно тяжкому становищі: земля не була підготовлена, ніде було жити, нічого їсти. Багато з них повернулися в село розореними, з підірваним здоров'ям.

Перша світова імперіалістична війна призвела до ще більшого зубожіння селян. Земельний наділ на одного чоловіка не перебільшував 2 десятин.

Сім'ї незаможних селян голодували. Почастішали захворювання, епідемії. Тільки в 1915 році в Шолоховому сталося 40 випадків захворювання холерою та 420—сипним тифом. Причому епідемія сипного тифу, як це вимушений був визнати і донести уряду катеринославський губернатор, розвинулась через недоїдання[2]. Шолохівський фельдшерський пункт був розташований у напівзваленому будинку. Кімната, де чекали хворі прийому, вона ж і аптека, не опалювалась. Тільки в 1913 році була відкрита лікарська дільниця, 2 лікарі і 4 медичні сестри якої обслуговували населення 4 волостей — Шолохівської, Новософіївської, Олексіївської, Покровської.

Тяжке економічне становище жителів доповнювалось жахливими побутовими умовами. У 1912 році в селі було 2460 будинків. З них 7 кам'яних, 2142 — глинобитних, 311 — плотових, майже усі з земляною підлогою. Тільки 40 будинків були вкриті залізом, черепицею та деревом, решта — соломою[3].

Напередодні Лютневої революції селяни Шолохового і навколишніх сіл відмовилися здавати хліб царським властям для армії. Вони заявили, що в них забирають останній хліб у той час, як у поміщиків і куркулів комори тріщать від урожаїв минулих років[4].

Звістка про повалення самодержавства дійшла до села на початку березня 1917 року, а в середині травня в Шолоховому був створений комітет есерівської «Селянської спілки». Сподіваючись швидкого вирішення питання про землю, до нього за короткий час записалося 300 чоловік. Та діяльність «Спілки» обмежилась постановою організувати систематичні курси з питань поточної політики[5]. Есери і не збирались, як обіцяли раніше, боротись за передачу поміщицької землі селянам. Трудящі поступово звільнялися від есерівського впливу.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції до села повертаються революційно настроєні солдати Ф. С. Волков, Г. А. Кліценко, К. М. Куторай, які очолили боротьбу за Радянську владу. У лютому 1918 року відбулися вибори до Ради селянських депутатів[6]. Рада приступила до здійснення Ленінського декрету

---

[1] Список населенных мест Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 11.

[2] Приложение к всеподданейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1915 год. Екатеринослав, 1917, стор. 21, 22.

[3] «Врачебно-санитарная хроника Екатеринославской губернии», 1912, № 10—11, стор. 1022.

[4] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 543.

[5] Газ. «Крестьянский союз», 13 травня 1917 р.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 51, арк. 1.

про землю. Одержавши землю, худобу і реманент поміщицьких економій, селяни готувались вперше засіяти поміщицькі землі. Але на початку квітня 1918 року в село вдерлися німецькі окупанти, які грабували трудящих, спалили господарства сільських активістів, повернули землю і майно поміщикам.

Після поразки австро-німецьких окупантів намагалися привернути селянство на свій бік петлюрівці. Вони провадили в селі шалену націоналістичну агітацію. Коли до Шолохового прибули представники Директорії з метою схилити жителів до підтримки уряду Винниченка—Петлюри, селяни зустріли їх заклики про відокремлення України від Радянської Росії з обуренням. Так, брати Іван та Дмитро Святки, Д. Переп'ятенко та ін. в своїх промовах рішуче засудили політику буржуазних націоналістів. Ці виступи дружно підтримали односельчани. Під свист і улюлюкання петлюрівці покинули мітинг.

На початку 1919 року в селі було відновлено Радянську владу. 12 березня відбулися вибори до Ради робітничих і селянських депутатів. Відкритим голосуванням, в якому взяло участь 405 чол., було обрано 30 членів Ради. До виконкому ввійшли 4 чоловіка. При виконкомі організували відділи: управління і військової справи (завідуючий С. П. Тиква), фінансовий відділ (завідуючий Г. А. Кліценко), земельний (завідуючий О. Є. Волошин) [1].

В складних умовах здійснювала свої перші кроки Рада. На весну залишалось 4205,5 десятини незасіяної землі. Не вистачало не тільки посівних матеріалів, а й тяглової худоби, реманенту. На допомогу прийшов Нікопольський районний земельний відділ, який разом з уповноваженим політвідділу Задніпровської дивізії Червоної Армії направив у Шолохівську волость два загони по 10 бійців, які брали участь у посівній кампанії на селі [2].

Діяльність Ради по налагодженню економічного і політичного життя села тривала недовго. З 10 по 20 травня 1919 року на Нікопольщині безчинствували банди Григор'єва. 8 червня спалахнув контрреволюційний заколот Чайковського. На початку серпня село захопили денікінці, а з 1 вересня по 25 грудня 1919 року тут «господарювали» махновці[3]. Білогвардійці та різні банди грабували селян, вчиняли масові екзекуції, вбивали радянських активістів. Від рук білобандитів загинув житель села комуніст М. Пушкар (іменем його згодом був названий клуб, а пізніше й один з колгоспів села).

Сповнений воєнними подіями був і 1920 рік. Запеклі бої точилися з 9 по 16 жовтня на території Шолохівської волості під час розгрому Врангеля. Захопивши Шолохове, ворог відрізав одну від одної дві групи наших військ. Створилося важке становище. Командуючий 2-ю Кінною армією П. К. Миронов на чолі 21-ї кавалерійської дивізії та окремої кавалерійської бригади проривається на з'єднання з 2-ю та 16-ю кавдивізіями [4]. Рішуча кінна атака внесла паніку в ряди ворога, який відступив, залишивши полонених, гармати, кулемети і обози.

В бою за Шолохове особливо відзначилась 2-а кавалерійська дивізія ім. Блинова, яка діяла з південного сходу від села. Розгромивши Астраханський і Корніловський полки та Кубанську кавалерійську дивізію білих, блиновці зайняли Шолохове. В перших лавах атакуючих був В. Я. Качалов, який тимчасово виконував обов'язки командира бригади 2-ї кавдивізії. За мужність і відвагу в бою за село В. Я. Качалов був нагороджений орденом Червоного Прапора[5].

На честь перемоги над врангелівськими військами і в пам'ять тих, хто загинув в бою, жителі села насипали курган Вічної Слави і встановили на ньому меморіальну дошку, а одну з кращих вулиць села назвали іменем 2-ї Кінної армії.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5016, оп. 1, спр. 63, арк. 7.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. Р-1313, оп. 1, спр. 9, арк. 2, 3.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 619, арк. 7.
[4] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 3, стор. 752, 753.
[5] Боевой путь блиновцев. История боев и походов 5-й Ставропольской имени тов. Блинова кавалерийской дивизии. 1919—1929, стор. 95, 96.

Колишні бійці 2-ї Кінної армії на кургані Слави. Шолохове. 1967 р.

З розгромом врангелівщини для селян Шолохового, як і всієї Нікопольщини, боротьба з ворогами не закінчилась. З листопада 1920 року по березень 1921 року в районі села діяли куркульсько-анархістські банди, заважаючи відбудові зруйнованого господарства. Трудящі переживали величезні труднощі, почався голод. На 3-му Нікопольському районному з'їзді Рад відзначалось, що в Шолоховому на початок 1921 року заняття в школах ідуть мляво, бо учні голодні, босі й роздягнені [1]. Для допомоги голодуючим в селі була відкрита дитяча їдальня на 100 чол., що утримувалась коштами Червоного Хреста.

Роботу по відбудові господарства очолив виконком Ради робітничих та селянських депутатів, до складу якого входили Є. Ю. Таран, Б. С. Баранник, С. П. Тиква, М. С. Самара, Г. А. Кліценко. Міцною опорою Радянської влади на селі виступав комітет незаможних селян, створений 2 березня 1921 року [2]. Незаможні селяни, згуртовані в комітет, яким керували М. Нагорний, М. П. Таран та Г. М. Грищенко, давали відсіч бандам, боролися з куркулями, забезпечували виконання продподатку, провадили політико-виховну роботу на селі. У квітні 1921 року комнезам організував збір та відправив робітникам і армії понад 400 пудів хліба і фуражу, 13 голів худоби, 13 960 штук яєць.

Велику допомогу органам Радянської влади у розв'язанні невідкладних завдань соціалістичного будівництва надавав комсомольський осередок, який був створений за ініціативою і при допомозі політпрацівників 2-ї Кінної армії в жовтні 1920 року, а в квітні 1921 року уже налічував 16 членів [3].

Комсомольці на чолі з своїми ватажками М. Великим і П. Гаврюком стали ініціаторами створення в селі клубу, школи грамоти, бібліотеки для молоді, упорядкування майданчика для проведення мітингів і політбесід. Вони разом з сільською молоддю організовували супряги для обробітку земель вдів і незаможних селян, давали вистави, грошовий збір від яких йшов у фонд допомоги голодуючим дітям, проводили антирелігійну пропаганду.

Поступово жителі села долали розруху. На початок 1925 року 3461 чол. населення мали у фактичному користуванні 9334 десятини землі. Розширювалися посівні площі. Збільшувався валовий збір зерна. В селі працювали 3 школи, лікарня та амбулаторія [4].

Провідником політики Комуністичної партії і Радянської влади, спрямованої на відбудову і розвиток народного господарства, була партійна організація села, створена 10 березня 1923 року, яка у травні того ж року налічувала 11 членів і 2 канди-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3844, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 72, арк. 6.
[3] Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 18, арк. 26.
[4] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 372, 373.

Члени бюро комсомольського осередку с. Шолохового. 1929 р.

дати в члени КП(б)У[1]. Про невпинне зростання її авторитету свідчить те, що тільки за 1924 рік понад 200 селян подали заяви про вступ до партії. Під час перевиборів у сільську Раду кандидати з числа комуністів приймались без будь-яких зауважень. Партійні збори завжди проходили в присутності 250—300 селян, які брали жваву участь в обговоренні всіх питань.

Комуністи переконували селян в необхідності переходу до колективного господарювання. В результаті цієї роботи 25 серпня 1926 року в селі був створений перший колгосп «Ленінський шлях», який мав 500 га землі, 24 коней, одну молотарку. Загальні збори колгоспу одностайно обрали головою Й. І. Кліценка[2]. У 1929 році артіль, до якої входило вже 80 господарств, з допомогою держави придбала перший трактор.

У 1929 році у Шолоховому було засновано ще 3 артілі. В створенні цих колективів активними помічниками партійної організації виступали комсомольці. Вони влаштовували бесіди з молоддю, залучали її до участі в колгоспному будівництві, вели непримиренну боротьбу з куркульством.

Велику допомогу колгоспам надавали робітники міста Кривого Рога та марганцевих рудників. Партійні і профспілкові організації міста й рудників посилали у Шолохове бригади по ремонту сільськогосподарського реманенту, досвідчених робітників для керівництва молодими господарствами. Так, у 1930 році створені колгоспи очолили робітники-двадцятитисячники М. Близнецов, Г. Лукаш, П. Кухтій.

Велику роль в організаційному зміцненні колгоспів, піднесенні трудової активності селян відіграло рішення про розподіл наслідків господарювання не по їдцях, а виключно за кількістю і якістю праці, а також розгортання соціалістичного змагання, зльоти сільського партійного, комсомольського, радянського і колгоспного активу, які проводилися за рішенням Нікопольського райкому КП(б)У в листопаді 1932 року. Тільки по Шолохівському кущу на зльоті виступило 15 чоловік. Ці заходи, а також ліквідація куркульських господарств прискорили подолання труднощів організаційного періоду.

Завдяки великій організаторській та ідеологічній роботі партійної і комсомольської організацій, селищної Ради, допомозі держави, самовідданій праці трудівників села господарства чотирьох колгоспів Шолохового (ім. М. Пушкаря, «Ленінський шлях», «Сталінський шлях», «Передовик») швидко міцніли. Уже в 1938—1939 рр. вони одержували сталі врожаї зернових, повністю виконали державний план розвитку тваринництва. На 1 січня 1941 року колгоспні ферми села мали 178 голів корів, 398 свиней, 957 овець, 2497 шт. птиці[3].

У передвоєнні п'ятирічки партійні організації та правління шолохівських колгоспів приділяли багато уваги підготовці спеціалістів масових професій для сільського господарства. Десятки колгоспників здобули кваліфікацію механізаторів, трактористів, шоферів, майже всі трударі були охоплені агрозоотехнічним навчанням.

Значно зросла трудова активність колгоспного селянства. Багато передовиків соціалістичного змагання колгоспів і МТС були занесені в 1939 і 1940 рр. до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Серед них бригадир

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1404, арк. 156; спр. 1248, арк. 56.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 51, арк. 4.

[3] Нікопольський райдержархів, ф. 16, оп. 1, спр. 1, арк. 2; ф. 15, оп. 1, спр. 1, арк. 48; ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 5; ф. 64, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

артілі «Передовик» І. Г. Волошин, який у 1938 році виростив 19 цнт проса з га на площі 11 га, тракторист Шолохівської МТС М. І. Гурський, що виробив на тракторі ХТЗ 524 га; Р. А. Монастирський, який зібрав по 62,7 цнт винограду на площі 3 га. В гуртках і школах села було організовано вивчення досвіду учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

В результаті досягнутих успіхів у колгоспному виробництві зросла продуктивність праці, а на цій основі — доходи шолохівських артілей, підвищився добробут населення.

Завдяки зусиллям партійної і комсомольської організацій, активній роботі учителів школи в селі були ліквідовані неписьменність і малописьменність серед дорослих, здійснено обов'язкове загальне навчання. В справі ліквідації неписьменності на селі особливо відзначилися комуніст В. Волков, комсомольці-культармійці Д. Швець та В. Войтанник, вчителі М. Є. Буянов та В. С. Громоклицький. Всі діти шкільного віку мали можливість здобувати освіту в неповній середній та середній школах. Зріс загін місцевої інтелігенції. В колгоспах, школах та лікарні працювали спеціалісти, які здобули освіту за роки Радянської влади.

Велику роль в піднесенні культури трудящих села і вихованні їх у комуністичному дусі відігравали 2 сільські клуби, при яких були відкриті бібліотеки. Працівники культурно-освітніх установ з допомогою учителів та комсомольців влаштовували лекції, диспути, концерти та вистави гуртківців художньої самодіяльності.

Дальшому зростанню колективних господарств, розвитку культури та підвищенню добробуту жителів Шолохового перешкодив віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР. 17 серпня 1941 року Шолохове було окуповане фашистськими військами. Гітлерівці розграбували колгоспне майно, зруйнували 15 господарських приміщень, 2 магазини, 2 школи, всі дитячі установи, вивезли до Німеччини 340 юнаків і дівчат [1]. Окупанти жорстоко розправлялися з населенням, яке саботувало їх розпорядження.

Але ніякі звірства не могли зупинити опору окупантам. Так, комсомолець Ф. С. Кліценко викрадав зброю у ворога, псував військову техніку, мешканець села В. В. Гаврюк постачав партизанам продукти харчування, вів роз'яснювальну роботу серед населення; лікар шолохівської лікарні Ф. Ф. Палієнко врятовував юнаків і дівчат від вигнання до Німеччини, видаючи їм фіктивні довідки про поганий стан здоров'я. Я. І. Кліценко збирав відомості про німецькі війська на території Нікопольського району і передавав їх в Марганцевський партизанський загін; сім'ї С. П. Марченка, П. П. Тютюнника, Я. П. Тютюнника з села Миронівки Шолохівської сільради переховували військовополонених солдатів і офіцерів Червоної Армії, що тікали з таборів.

Коли радянські частини наближалися до Шолохового, жителі села А. П. Бородай та І. К. Венгер створили два загони, які тримали оборону і цим самим допомогли радянським військам вигнати фашистських загарбників [2]. В ході розгрому Нікопольського угруповання ворога частини 8-ї гвардійської армії 2 лютого 1944 року визволили Шолохове.

Жителі села свято шанують пам'ять воїнів, що полягли смертю хоробрих у боях за нього. В центрі села на площі ім. двічі Героя Радянського Союзу Павла Тарана, де захоронені 117 солдатів і офіцерів Радянської Армії, встановлено пам'-

Техніка готова до збирання врожаю. Шолохове. 1967 р.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 88, арк. 82.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 332, арк. 12.

ятник загиблим. 9 травня 1967 року в урочистій обстановці сюди перенесено і захоронено прах Невідомого Солдата.

В справу перемоги внесли свою частку й 300 жителів Шолохового, що билися з ворогом в рядах Червоної Армії. Багато з них полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Вітчизни. Багато удостоєні високих нагород уряду. Серед них: Я. І. Алілуєнко, П. П. Білий, М. С. Савенко, І. А. Котій, В. Л. Терентійов, Т. Ф. Курочкін, Я. Х. Дощенко та інші. Всі вони трудяться в рідному колгоспі або на виробництві, деякі пішли на заслужений відпочинок.

На всю країну полинула слава про подвиги двічі Героя Радянського Союзу безстрашного льотчика П. А. Тарана. Народився П. А. Таран у 1916 році у Шолоховому. Після закінчення школи ФЗН працював електриком на Нікопольському Південнотрубному заводі і навчався на курсах пілотів при місцевому аероклубі. У 1937 році був прийнятий до Качинської школи льотчиків.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, П. А. Таран командував авіаланкою. Його екіпаж брав участь у боях на Україні, у Криму, в Білорусії, Прибалтиці, робив рейди у глибокий тил ворога, аж до Берліна. На кінець 1943 року він здійснив понад 300 нічних бойових вильотів, збивши 23 ворожі літаки, знищив багато техніки й живої сили ворога, понад 10 складів, мостів і переправ.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20 червня 1942 року П. А. Тарану було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 13 березня 1944 року Уряд нагородив його другою медаллю «Золота зірка».

Після війни П. А. Таран успішно закінчив Військово-Повітряну Академію Генерального Штабу. Нині — він генерал-майор Радянської Армії.

Після визволення села партійна, комсомольська організації, сільська Рада Шолохового мобілізували всі сили на відродження колгоспного виробництва. Навесні 1944 року в 4 колгоспах села працювало усього 142 чоловіки віком від 16 до 60 років. Загальна сума збитків, заподіяних ворогом тільки колгоспам села, дорівнювала 35 млн. крб.[1]. Трудівники села допомогли відбудувати міст через р. Чортомлик, зірваний фашистами при відступі. Протягом місяця катали колгоспники вручну вагони з лісом на відстані 12 км від рудника ім. Орджонікідзе до моста.

Активними учасниками відбудови рідного села й колгоспів були Я. Х. Дощенко (тепер бригадир тваринницької ферми), секретар партійної організації М. С. Савенко (згодом голова колгоспу), агроном М. М. Макаренко (нині пенсіонер), А. Ф. Ігнатенко (тепер бригадир), тракторист М. С. Баранник (нині працює бригадиром тракторної бригади), П. Ф. Савенко, що сховав від окупантів 2 мотори і всі дефіцитні деталі, перший відремонтував комбайн, за робочий тиждень збирав по 170 га хліба врожаю 1944 року. Секретар комсомольської організації колгоспу «Передовик» Г. І. Тиква згодом по путівці комсомолу пішов працювати на марганцевий рудник, у 1958 році за сумлінну працю удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

На кінець 1944 року колгоспи села повністю виконали державне завдання хлібоздачі [2]. На фермах було вже 39 корів, 37 свиней, 35 овець та 625 штук птиці. В селі працювали школи, лікарні, бібліотеки.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС колгоспи, розташовані на території Шолохового, об'єдналися в один — ім. Богдана Хмельницького. У 1955 році до нього були приєднані сусідні артілі ім. Жданова та «Зоря комунізму». Укрупнена артіль вже в 1958 році одержала урожай зернових по 18,3 цнт з га. На 100 га сільгоспугідь було вироблено 172 цнт молока та 50 цнт м'яса, перевиконано планову врожайність овочів.

У 1959 році до колгоспу ім. Богдана Хмельницького приєднуються артілі «Комунар» і частина колгоспу «Комуніст».

---

[1] Нікопольський райдержархів, ф. 16, оп. 1, спр. 1, арк. 2; ф. 15, оп. 1, спр. 1, арк. 49; ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 5; ф. 64, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 372, арк. 45, 59, 99, 215.

Господарство, за яким закріплено 12 157 га сільськогосподарських угідь, спеціалізується у вирощуванні зерна, м'ясомолочному тваринництві. Із зміцненням матеріальної бази артілі тут в 1961 році були впроваджені грошова оплата праці, внутрігосподарський розрахунок в бригадах.

Колгосп дістав можливість відчисляти до неподільних фондів значні суми, розширити капітальне будівництво, зміцнити господарство технікою, а також збільшити кошти на культурно-побутове будівництво. Так, у 1965 році на поповнення неподільних фондів артілі було виділено 141 732 крб., в культфонд — 48 810 крб., на пенсійне забезпечення — 79 031 крб. (у союзний фонд), для надання допомоги по тимчасовій непрацездатності і по одноразовій допомозі — 23 278 карбованців. Значно підвищилась оплата праці колгоспників. За рахунок підвищення продуктивності праці та зниження її собівартості колгосп у 1967 році одержав чистого прибутку 1 млн. 191 тис. крб. На фермах колгоспу — 5174 голови великої рогатої худоби та 2349 голів свиней.

Ставши на трудову вахту на честь 50-річчя Великого Жовтня, рільники виростили по 22,6 цнт зернових та бобових з га і продали державі 6 тис. тонн зерна при плані 4250 тонн.

Самовіддано працюють тваринники колгоспу, які в 1967 році продали державі 3154 цнт м'яса, 28 110 цнт молока, також перевиконавши річний план. За підсумками змагання на честь 50-річчя Жовтня партійний комітет та правління колгоспу нагородили почесними грамотами та преміями 200 передовиків, 50 колгоспників — дипломами трудової слави, багато ветеранів та новаторів праці занесені в колгоспну Книгу трудової слави. Урядових нагород удостоєні Н. Д. Гаврюк, В. М. Демидов, Л. А. Козиненко та ін. В артілі працюють 154 спеціалісти.

Погруддя двічі Героя Радянського Союзу П. А. Тарана в Шолоховому. 1967 р.

У господарстві розроблено перспективний план продажу державі продукції на 1965—1970 рр. Колгосп планує продати державі в 1970 році: зерна — 4250 тонн, м'яса (у живій вазі) — 427 тонн, молока — 3550 тонн.

Важливу роль у досягнутих успіхах відіграє партійна організація колгоспу, яка налічує понад 80 комуністів. Всі вони працюють на вирішальних ділянках виробництва.

Активними помічниками партійної організації колгоспу виступають понад 100 комсомольців села. Багато з них ведуть перед в соціалістичному змаганні. Так, на комсомольсько-молодіжній фермі працюють доярками чотири сестри — Галина, Любов, Віра та Катерина Федоренки, які одержують високі надої молока та беруть участь в громадському житті колгоспу.

Комсомольські організації колгоспу та Шолохівської середньої школи провадять значну роботу по вихованню молоді на бойових і трудових традиціях старшого покоління. Юнаки і дівчата організували виставки, фотовітрини в клубах, бібліотеках, червоних кутках, які розповідають про історію села за 50 років Радянської влади, встановили меморіальні дошки на місцях боїв в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн, провели «Тиждень загиблих героїв» та два походи по місцях боїв 2-ї Кінної і 8-ї гвардійської армій. Комсомольці влаштували зустрічі молоді села з своїми земляками двічі Героєм Радянського Союзу П. А. Тараном та Героєм Соціалістичної Праці Г. І. Тиквою.

За роки Радянської влади село невпізнанно змінилося. Більшість його жителів мають впорядковані будинки, вкриті шифером або залізом. В селі є водопровід.

Діє кілька спеціалізованих магазинів, комбінат побутового обслуговування тощо.

Багато зроблено в справі охорони здоров'я трудящих. Є дільнична лікарня на 50 ліжок, рентгенкабінет, три фельдшерські пункти, пологовий будинок, дитячі ясла й садки. В медичних установах працює 7 лікарів і 28 чол. середнього медичного персоналу.

Понад 250 жителів села у радянський час здобули вищу і середню спеціальну освіту. Більшість випускників середньої школи продовжують навчання у вузах і технікумах. У 4 загальноосвітніх школах – середній, восьмирічній і двох початкових — працює 49 учителів і навчаються понад 750 дітей. В зв'язку із зростаючим потягом до знань трудівників ланів і ферм в селі відкрито школу сільської молоді. Працює консультативний пункт заочної середньої школи, в якій навчається 50 чоловік.

Усі жителі передплачують газети і журнали. В селі працює клуб, чудова бібліотека з книжковим фондом у 8889 книг і журналів. У 1967 році вона мала понад 899 постійних читачів. У гарячу пору весняної сівби і збирання врожаю на лани до хліборобів виїжджають агітбригади в складі працівника бібліотеки з бібліотечкою-пересувкою, лекторів і учасників художньої самодіяльності.

Поліпшенню побутового, медичного та культурного обслуговування жителів села велику увагу приділяють сільська Рада та територіальна партійна організація, яка налічує 32 члени і кандидати у члени КПРС.

З метою посилення зв'язків з трудящими парторганізація села разом з виконкомом сільської Ради практикують скликання т. зв. сільських сходок, на яких депутати сільської Ради і члени виконавчого комітету звітують про свою роботу.

Значну допомогу сільській Раді та партійним організаціям села у розв'язанні невідкладних господарських завдань надають шефи — робітники Нікопольського машинобудівного заводу ім. В. І. Леніна. Їх можна бачити на колгоспних новобудовах, у полі, на фермах, де вони пліч-о-пліч з колгоспниками працюють в гарячу пору, і в клубах, де вони читають лекції, провадять бесіди, дають концерти, і за святковим столом традиційного Свята врожаю.

Багато зробили вже трудівники села для виконання п'ятирічного плану розвитку господарства. Запорукою їх дальших успіхів є економічна міць та технічна оснащеність господарства, боєздатність колгоспної партійної організації та великий трудовий ентузіазм і прагнення виконати взяті зобов'язання з честю.

Г. С. ДЕМ'ЯНОВ, А. В. КРАВЧЕНКО, Г. Г. ШЕСТОПАЛОВ.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД НІКОПОЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км на північ від районного центру і за 23 км від залізничої станції Нікополь. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Борисівка та Привільне. Населення — 1501 чоловік.

На території Дмитрівки міститься третя бригада колгоспу «Дніпро», яка має 4,5 тис. га орної землі, спеціалізується на вирощуванні зерна і виробництві продуктів тваринництва.

У с. Борисівці розташована центральна садиба колгоспу ім. Орджонікідзе. В цій артілі працює Герой Соціалістичної Праці ланкова садової бригади Т. М. Дубовик.

У селі — середня школа, Будинок культури, бібліотека. Функціонує лікарня. Працює майстерня побутового обслуговування.

Дмитрівка заснована в 1857 році переселенцями з села Дмитрівки Курської губернії.

Герой Радянського Союзу І. Т. Малка, уродженець с. Чкалова.

Колишній матрос Чорноморського флоту І. Середа для боротьби з ворогами Радянської влади організував з селян Дмитрівки і Борисівки загін, що мужньо бився на фронтах громадянської війни. В 1920 році створено партійний осередок, організатором якого був більшовик П. Ф. Блідний.

КІ́РОВЕ (до 1943 року — Чистопіль) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північ від районного центру, який є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Високопіль, Колгоспне, Мар'ївка, Новософіївка, Олександрівка, Орджонікідзе, Підгірне, Путилівка, Таврійське, Хмельницьке. Населення — 1185 чолорік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського, багатогалузевого господарства, що спеціалізується на виробництві зерна. Артіль має 7447 га орної землі. За успіхи у сільському господарстві 10 передовиків колгоспу нагороджено орденами і медалями. Партійна організація і правління колгоспу ім. Котовського видають багатотиражну газету «Комунар».

На території Кірового — восьмирічна та початкова школи, клуб, Будинок культури, бібліотека. Є лікарня. Відкрито майстерню побутового обслуговування. Прокладено водопровід.

Село засноване в 1862 році переселенцями з Полтавської та Чернігівської губерній. В 1905 році тут відбулися селянські заворушення, під час яких палали панські економії. Після закінчення громадянської війни тут оселилися 20 демобілізованих бійців з прославленої дивізії Г. І. Котовського. В 1922 році вони створили комуну, а пізніше — колгосп, якому дали ім'я свого улюбленого комдиву. В період тимчасової німецької окупації в селі діяла група підпільників на чолі з Б. Кисельовим. Підпільникам вдалося підробити печатку німецького коменданта і дістати бланки, завдяки чому змогли врятувати молодь від німецької каторги. Б. Кисельова, І. Хлистова та І. Романданова гітлерівці розстріляли.

На території населених пунктів, підпорядкованих сільраді, проводилися археологічні дослідження. Так, на околиці Олександрівки виявлено поселення доби пізньої бронзи (XII століття до н. е.) та ранньослов'янські поселення черняхівської культури (II—VI століття н. е.). У Хмельницькому розкопано поселення та 2 кургани доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), в яких знайдено сарматське поховання II століття н. ери.

КРИНИЧУВА́ТЕ (до 1861 року—Кудашівка)— село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км на північ від районного центру і за 12 км від залізничної станції Лошкарівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Голубівка, Довгівка, Дружба, Змагання, Іванівка, Красіне, Лебединське, Менделєєвка, Охотниче, Пахар, Томаківське. Населення — 479 чоловік.

Колгосп ім. Ілліча, центральна садиба якого розташована в Криничуватому, має 5578 га орної землі. Спеціалізується на виробництві вовни. В 1967 році тут вироблено її по 526 кг на 100 га сільськогосподарських угідь.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працює комбінат побутового обслуговування.

Заснування села, за свідченням документів, належить до початку XIX століття.

ЛОШКАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 60 км на північ від районного центру і за 3 км від залізничної станції Лошкарівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Головкове, Зелене, Клари Цеткін, Крутий Берег, Ленінське, Максимівка, Межуївка, Нова Балта, Нова Зоря, Новозахарівка, Олександропіль, Острівка, Сорочине, Христофорівка, Шевченкове. Населення — 1178 чоловік.

На території Лошкарівки розміщена центральна садиба колгоспу «За мир», який спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. Артіль має 6364 га орної землі.

У селі — середня школа, Будинок культури, бібліотека. В Лошкарівці видається багатотиражна газета «Голос колгоспника». Функціонує лікарня, працюють хлібопекарня, комбінат побутового обслуговування. Є відділення «Сільгосптехніка».

Лошкарівка заснована в другій половині XIX століття.

В околицях села досліджено курганний могильник (XI—XII століття) з похованням пізніх кочівників-половців.

МЕНЖИ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на північ від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Ізобільне, Кисличувате, Олексіївка, Південне, Піонерське, Старозаводське, Червоноармієць, Чкалове. Населення — 1304 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса розташована у Менжинському. Артіль має 10 325 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна, м'яса та молока. 20 передовиків виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека. Партійна організація і правління колгоспу видають багатотиражну газету «Степова зоря». Працює майстерня побутового обслуговування.

Менжинське виникло в 1952 році у зв'язку з спорудженням Каховського водосховища.

На території села Чкалового розташована всесвітньовідома археологічна пам'ятка — скіфський Чортомлицький курган IV століття до н. е. На території Олексіївки виявлено поселення та курганний могильник доби ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е.), скіфські кургани (IV—III століття до н. е.), а також поселення черняхівської культури (II—VI століття н. е.).

Жителям с. Чкалового — І. Т. Малці, с. Олексіївки — І. І. Бабаку та А. В. Матюку за мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

НОВОІВА́НІВКА (до 1861 року — Рябошапківка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північ від районного центру і залізничної станції Нікополь. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Високе,

Гості з Франції у дітей Шишкінського дитбудинку. 1964 р.

Околиця с. Червоногригорівки. 1966 р.

Дружба, Західне, Лукіївка, Новоселівка, Першотравневе, Східне, Южне. Населення — 1102 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 5,8 тис. га орної землі. Розвинуте м'ясне тваринництво. У 1967 році тут вироблено 30 проц. районного плану виробництва м'яса (по 97 цнт на 100 га сільгоспугідь). Крім того, колгосп займається вирощуванням зернових. 12 передовиків колгоспу «Дружба» нагороджені орденами і медалями. В радгоспі ім. Куйбишева (центральна садиба розташована у Першотравневому) живе і працює Герой Соціалістичної Праці Г. І. Самко. Видається багатотиражна газета «Колгоспним шляхом».

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека. Працює майстерня побутового обслуговування.

Новоіванівка заснована в 1840 році вихідцями з Чернігівської губернії.

ПАВЛОПІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 70 км на захід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Павлопілля. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водяне, Звєзда, Іванівка, Маринопіль, Приют, Шишкіне. Населення — 1083 чоловіка.

На території Павлопілля міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, що спеціалізується на виробництві вовни. Артіль має 6804 га орної землі, 5 ставів. В 1967 році колгосп виробив по 517 кг вовни на кожні 100 га сільгоспугідь. Вирощуються зернові культури. Є база по реалізації хлібопродуктів, колгоспна механічна майстерня.

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека. Працює швейна майстерня. Прокладено водопровід.

Павлопілля засноване у 1925 році. Сюди та у с. Водяне у 1936 році приїздив Г. І. Петровський.

ПРИДНІПРО́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північ від районного центру і за 5 км від залізничної станції Нікополь. Сільській Раді також підпорядковані населені пункти Кам'янське та Мусіївка. Населення — 1652 чоловіка.

Центральна садиба одного з передових у районі колгоспу «Аврора» розташована у Придніпровському. Артіль має 6724 га орної землі, 283 га саду, 35 га виноградників та 13 га ягідників. Спеціалізується на виробництві м'яса—свинини. В 1967 році колгосп зібрав 90 тис. цнт зернових (по 25,8 цнт з га), виробив на 100 га сільгоспугідь по 146 цнт м'яса, по 320 цнт молока. Більше третини свинини, виробленої в районі, припадає на колгосп «Аврора». В 1964—1965 рр. артіль була учасником Виставки досягнень народного господарства. В 1965 році 15 передовиків колгоспного виробництва удостоєні урядових нагород. Голові колгоспу делегату XXIII з'їзду КПРС В. І. Пахомовському присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В 1967 році ця артіль — одна з перших в області — була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — триповерхова середня школа, Будинок культури, бібліотека. Працюють комбінат побутового обслуговування, їдальня, споруджено стадіон. Тут — рівні вулиці, добротні кам'яні будинки, тротуари, водопровід. Є регулярний автобусний зв'язок з Нікополем та Марганцем.

Придніпровське засноване у 1919 році переселенцями з Новопавлівської волості. В 1920 році виникло товариство спільного обробітку землі, яке об'єднувало 8 одноосібних господарств. В 1923 році ТСОЗ «Червоний хлібороб» мав два трактори, молотарку та інший реманент.

ЧЕРВОНОГРИГО́РІВКА (давня назва — Чернишовка) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на березі Каховського водоймища, за 25 км на схід від районного центру. В селищі є залізничний роз'їзд Ревун. Населення — 7700 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Дніпро» розміщена у Червоногригорівці. Артіль має 8906 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна, молока та м'яса. За високі досягнення у сільському господарстві 14 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Видається багатотиражна газета «Колгоспні вісті».

У селищі — середня та початкова школи, два Будинки культури (районний та колгоспний), дві бібліотеки. Функціонує лікарня, працює комбінат побутового обслуговування. Проведено водопровід, вулиці забруковані, налагоджено регулярний автобусний зв'язок з містами Нікополем та Марганцем.

Виникнення селища належить до часів ліквідації Запорізької Січі. В 1905 році тут було кілька революційних виступів гірників і селян. Їх боротьбою керували колишній матрос Т. П. Деркач і шахтар Ю. Пахуцький. Після встановлення Радянської влади рудник у Червоногригорівці був націоналізований, керівництво ним взяв у свої руки рудниковий комітет. Партійний осередок організовано в 1919 році. До нього входили П. Ковальов, П. Чебардин, Ф. Гайдук, Є. Ткач, С. Козенко, М. Колодяжний.

В 1922 році в селищі виникла комсомольська організація, секретарем якої в той час був Г. Науменко.

В околицях селища досліджувалися безкурганний могильник катакомбної культури (II тисячоліття до н. е.), а також поселення доби пізньої бронзи з житлами-землянками (початок I тисячоліття до н. е.). На території селища є також кургани скіфського часу (IV—III століття до н. е.). На території Червоногригорівки виявлені рештки поселення слов'ян-землеробів черняхівської культури (III—V століття н. е.).

НОВОМОСКОВСЬКИЙ РАЙОН

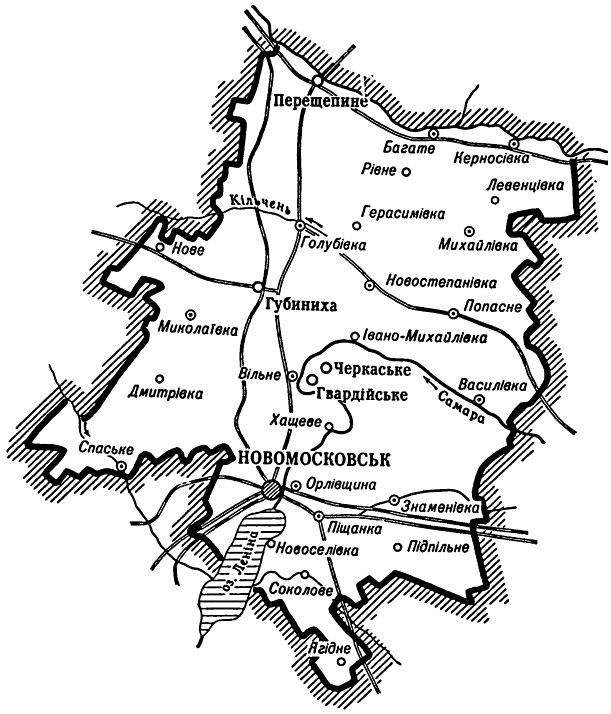

НОВОМОСКО́ВСЬК

Новомосковськ — місто обласного підпорядкування, районний центр. Розташований на правому березі Самари, лівої притоки Дніпра, за 27 км на північний схід від Дніпропетровська. Зв'язаний залізницею з Дніпропетровськом, Харковом, Дніпродзержинськом, Павлоградом. Через місто проходять автомагістралі Москва—Сімферополь і Київ — Донецьк. Населення — 59 300 чоловік.

Перші поселення на території сучасного Новомосковська належать до III тисячоліття до н. е. При розкопках курганів ямної культури бронзової доби археологи виявили поховання, в яких знайшли зброю, крем'яні знаряддя праці, глиняні ліпні горщики. У 1932 році, під час будівництва Новомосковського жерстекатального заводу, розкопано та досліджено кілька курганів катакомбної і зрубної культур (II—I тисячоліття до н. е.).

У XVII столітті на околицях та поблизу сучасного Новомосковська запорізькі козаки заснували кілька хуторів-зимівників. Уже в 1672 році в Орловському Куті був Самарський Пустинно-Миколаївський монастир [1].

В 1687 році на т. зв. виборній раді, де в присутності князя В. В. Голіцина було обрано нового гетьмана, Переяславські статті Богдана Хмельницького доповнювалися 22 статтями, більшість яких стверджувала привілеї козацької старшини. В одній з них було зазначено, що для захисту російських кордонів від татарських набігів треба побудувати укріплені міста-фортеці на Дніпрі проти Кодака, на ріках Самарі, Орелі та в гирлах Берестової і Орчика.

Будівництво найважливішого з цих міст-фортець на березі Самари було розпочато в березні, а закінчено 1 серпня 1688 року. На спорудженні фортеці працювали козаки 6-ти полків — усього 20 тис. чоловік. Після закінчення будівництва гетьман, згідно царського указу, запросив сюди поселенців — українців та росіян.

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 382, 383.

Місце для поселення було відведено за кріпосним валом. Новозбудовану фортецю назвали Ново-Богородським. Так було покладено початок місту Стара Самара. Сама фортеця проіснувала до 1711 року, тобто до того часу, коли за Прутським договором кордони Російської держави відсунулися на північ до річки Орелі. Опустіли запорізькі хутори-зимівники. У 1736 році фортеця Ново-Богородськ була відновлена під назвою Самарського ретраншемента.

Згодом на землях між Старою Самарою і Самарським Пустинно-Миколаївським монастирем почали оселятися запорожці, що поверталися з вигнання. Вони заснували тут слободу Самарчик, або Новоселицю. Значну частину населення становили також переселенці з розташованого поблизу міста Старої Самари. Новоселиця стала центром Самарської паланки [1]. Тут у першій половині XVIII століття було побудовано сторожове укріплення для захисту слободи від татарських нападів. Неподалік від слободи проходив Кримський шлях, по якому татари поверталися із здобиччю. Козаки часто відбивали в них полонених.

На початку другої половини XVIII століття в Новоселиці проживало 9227 чоловік [2]. Розвинуте було землеробство, з часом дістала значне поширення і торгівля.

З розвитком феодально-кріпосницьких відносин посилюється класова боротьба козацьких низів проти феодального гніту. Біднота Новоселиці брала активну участь у Коліївщині. У Самарському монастирі розповсюджувалися листи одного з ватажків повстання — Максима Залізняка, в яких він закликав до боротьби проти феодалів. Значна частина козацької бідноти приєдналася до загонів Залізняка. Під час селянської війни 1773—1775 рр. посланці О. Пугачова закликали населення слободи до повстання. У серпні 1774 року в Старій Самарі з'явився один з тих посланців — Василь Злий, або Журба [3].

Після ліквідації Запорізької Січі Новоселиця ввійшла спочатку до складу Азовської губернії. У 1784 році було утворено Катеринославське намісництво. У зв'язку з тим, що Катеринослав I заснували в низині, яку часто затоплювало під час повені, це місто перенесли на високий правий берег Дніпра, а на його місці утворили повітове місто Новомосковськ. З тієї ж причини, що і Катеринослав, проіснувало воно тут недовго і було перенесене вниз по Самарі до Богородицького ретраншемента. З 26 вересня 1794 року Новоселиця стала повітовим центром, який з того часу почав називатися Новомосковськом [4].

Зручне розташування міста на річці Самарі, родючі землі значно сприяли його зростанню. 29 липня 1811 року затверджено герб Новомосковська. У верхній частині герба на блакитному небі було зображено висхідну зорю, що символізувала благоденство краю; внизу на малиновому фоні — зломлену шаблю, як знак ліквідації Запорізької Січі.

На початку XIX століття Новомосковськ був невеликим повітовим містом, в якому проживало лише 7919 чоловік населення. Місто

Дерев'яний собор, збудований архітектором-самоуком Я. Погрібняком у 1781 році. Новомосковськ.

---

[1] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 171.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 308, 309.

[3] Там же, стор. 51, 302, 303.

[4] Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края, стор. 206—207.

мало 1095 дерев'яних будинків[1]. Тричі на рік тут відбувалися ярмарки. Сюди приїжджали купці з різних міст Росії, які потім збували куплене тут сало у Варшаву, Одесу, Бердянськ; дьоготь і смолу — у Таврійську і Харківську губернії; цілими стадами відправляли звідси худобу до Москви та Петербурга [2].

Велике патріотичне піднесення серед населення міста викликала Вітчизняна війна 1812 року. Представники різних верств виявили бажання йти добровольцями до армії. У заяві дрібного чиновника Д. Кострубо-Корецького, зокрема говорилося: «Не можу стерпіти байдуже, що вороги розорюють дорогу Вітчизну нашу..., що брати наші вмирають на полі брані, що синів російських пригноблюють вороги, а я сиджу тут марно, маючи сили душевні і м'язи міцні... Відправте мене на оборону улюбленого міста Москви чи до армії. Не пошкодую ні сил, ні життя свого для захисту дорогої Вітчизни»[3].

Напередодні реформи 1861 року в Новомосковську проживало 9786 чоловік, в т. ч. міщан і державних селян — 6635, дворян — 343, духівництва — 66, купців — 230. У 1858 році місту належало 5023 десятини землі[4]. Міським господарством, громадськими і судовими справами відали ратуша, словесний суд при ній та квартирна комісія.

Розвиток ремесла і торгівлі, збільшення населення вимагали від місцевих властей більше уваги приділяти благоустрою і будівництву міста. Ще у 1823 році було розроблено план перебудови Новомосковська, який передбачав його поділ на 70 кварталів. Окремо виділялися площі для ринку, ярмарку, постоялого двору, передбачалося також будівництво 746 цегляних і дерев'яних будинків. Але коштів бракувало, і місто будувалося повільно та безпланово.

В економіці міста, як і раніше, значну роль відігравало сільськогосподарське виробництво. Промислові підприємства були надто дрібні, кустарного типу. У 1861 році тут діяло 9 салотопних, воскобойних і шкіряних заводів, де налічувалося всього 32 робітники. Після реформи 1861 року економічний розвиток міста дещо пожвавився. Розширюється шкіряне виробництво, збільшується кількість швейних майстерень, з'являються нові підприємства. У 1864 році їх було вже 12. Вироблялося тут продукції на 130 тис. крб. Крім того, місцевій буржуазії належало 12 маслобоєнь, 22 вітряки, 5 крупорушок, на цих підприємствах працювало 228 ремісників[5]. У 1882 році на шкіряному, костопальному, цегляному заводах та двох парових млинах було зайнято 38 робітників.

Все більшого розвитку набувала торгівля. У 1879 році тут налічувалося 160 крамниць з річним оборотом до 900 тис. крб. На ярмарки в 1887 році було завезено різних товарів на суму 128 тис. карбованців[6].

Населення міста за переписом 1897 року становило 12 900 чоловік. З них дворян — 406, духівництва — 85, купців — 267, міщан — 4274, селян — 7756 чоловік[7].

Пережитки феодально-кріпосницького ладу гальмували не тільки розвиток економіки, а й поклали відбиток на культуру та побут населення Новомосковська. Тут у 1824 році була одна школа. У 1861 році в повітовому, парафіальному, казенному, єврейському училищах та приватній жіночій школі навчався 141 учень і працювало 15 учителів[8]. Прагнучи поширити знання серед трудівників міста, член Харківського таємного революційного товариства Г. А. Залюбовський у 1861 році створив при повітовому училищі і утримував на свої кошти недільну школу.

---

[1] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 172, 173.
[2] Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния, стор. 308.
[3] Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Збірник документів. К., 1948, стор. 58.
[4] Городские поселения Российской империи, т. 2. СПб., 1861, стор. 148.
[5] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 173.
[6] Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г., вып. 1. Екатеринослав, 1899, стор. 212.
[7] Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г., вып. 13. Екатеринославская губерния. СПб., 1904, стор. 2.
[8] Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния, стор. 309.

У 1885 році відкрито чотирирічне земське ремісниче училище. У ньому викладали ковальсько-слюсарну і колесо-білотеслярську справи, ливарне по міді ремесло. Крім того, тут давали знання по технології дерева, металів, а також по кресленню, технічному малюванню, ковці коней. До училища приймали хлопчиків 14-и років, які закінчили народну школу. Це були здебільшого діти селян Новомосковського повіту. У 1904 році в училищі налічувалося 52 учні[1]. У чоловічій та жіночій гімназіях навчалися переважно діти дворян, духівництва, купців. Початкові ж школи слабо фінансувалися, життєвий рівень учителів був низьким. Земство встановило для викладачів таку малу заробітну плату, що вони залишали школи і виїжджали з міста.

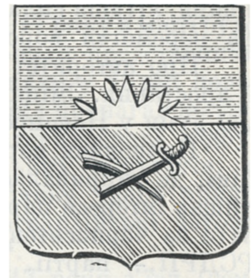

Герб м. Новомосковська. 1811 р.

Неймовірно тяжке матеріальне становище переважної більшості населення міста, політичне безправ'я, утиски в питаннях освіти і культури, і водночас невтомна масово-політична робота соціал-демократів — все це сприяло пробудженню політичної свідомості трудящих.

5 березня 1903 року на місцевій пошті в неоплачених листах з Одеси поліція виявила прокламації РСДРП, серед них «Рабочее слово» за грудень 1902 року, «Суд над селянами» та інші. В ніч на 13 серпня 1903 року на вулицях Новомосковська та на його околицях розкидано листівки із закликом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Поліції вдалося знайти 22 листівки, пізніше вона натрапила на прокламації «Промова сормовського робітника Заломова», «Промова столяра Михайлова», «Промови обвинувачуваних за участь у демонстраціях 1—5 травня, проголошені в суді Московської судової палати 28—31 жовтня 1902 року». 23 вересня 1903 року знову з'явилися листівки, які містили звернення до катеринославських робітників і новобранців[2].

Активну участь трудящі міста взяли у першій російській буржуазно-демократичній революції. На підтримку всеросійського жовтневого політичного страйку у 1905 році виступили студенти вчительської семінарії Новомосковська. У середині жовтня 1905 року припинили роботу робітники підприємств, працівники пошти, телеграфу, земської управи. На вулицях відбувалися мітинги[3].

Підпільну роботу в Новомосковську на той час вели професіональні революціонери — миколаївський робітник І. А. Чигрин та висланий з Петербурга за революційну діяльність І. М. Загурський. У донесеннях жандармського відділення не раз повідомлялося про агітаторів, які мали вплив на робітників, селян і учнів Новомосковська.

25 жовтня 1905 року відбулися перші сутички трудящих міста з поліцією, під час яких було вбито 2 і поранено 2 чоловіків. Місцеві власті просили катеринославського губернатора терміново подати військову допомогу. Надвечір прибула рота солдатів. У місті було оголошено військовий стан. Шляхом жорстоких репресій на деякий час вдалося придушити революційні виступи трудящих. 2 листопада 1905 року до Новомосковська прибула ще сотня козаків, 20 листопада — рота солдатів, а до січня 1906 року — загін козаків[4].

Навіть в умовах спаду революції більшовики організовували трудящих на боротьбу. У 1906 році в місті оформилася перша соціал-демократична група. Ведучи агітаційну роботу в масах, вона розповсюджувала революційні листівки, в т. ч. прокламацію «До всіх робітників і селян», у якій розповідалося про тяжке становище народу. Соціал-демократи вказували на головних ворогів свободи — капіталістів

---

[1] Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1904 г., Народное образование. Екатеринослав, 1905, стор. 32—34.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 430, арк. 11, 51, 155, 177.

[3] Там же, спр. 474, арк. 2.

[4] Там же, спр. 648, арк. 182; спр. 474, арк. 15, 182.

і царя. «Наша сила,— підкреслювалося в листівці,— в єдності. Тільки спільно можна перемогти ворога»[1].

Про авторитет соціал-демократичної групи серед населення свідчило кількісне її зростання. Зміцнювалася ця група й організаційно. Перед виборами до II Державної думи у Новомосковську діяв уже комітет РСДРП.

Проводячи передвиборну кампанію, комітет випустив прокламацію «До виборців», де викривалась політика монархістського «Союзу руського народу», який захищав інтереси царя і поміщиків. Соціал-демократи закликали населення не голосувати за чорносотенців Левченка, Власенка і Стрижевського, а віддати свої голоси РСДРП,— партії, яка дасть волю народу і землю селянам[2].

Протягом 1906 року Новомосковський комітет РСДРП випустив 6 листівок. Залежно від політичної обстановки в них висувалися відповідні лозунги, вимоги і заклики. Так, у «Зверненні з приводу розгону II Державної думи» викривалася антинародна політика царизму; в прокламаціях «Народові — народних представників» та «У нас в Росії йде боротьба» був заклик до робітників і селян не давати грошей до державної скарбниці. У «Зверненні до наглядача Новомосковського ремісничого училища» засуджувалися жандармські методи виховання молоді. У січні 1907 року Новомосковський комітет РСДРП випустив листівку, в якій відмежовувався від анархістів. Комітет заявив, що програма і тактика РСДРП своєю метою має організацію мас, а не хаос і безладдя, до чого прагнули анархісти[3].

Жорстоким репресіям піддав царизм учасників революційного руху. Лише в лютому 1907 року в Новомосковську було скасовано воєнне становище. Після поразки революції 15 жителів міста, активних учасників революційних виступів, заслано до Наримського краю. Серед них М. Андрєєва, Є. Козаченка, А. Рутнера та інших[4].

Напередодні першої світової війни дещо пожвавилося економічне життя міста. Цьому сприяло будівництво 2-х залізничних колій: однієї в напрямку від Харкова до Херсона, другої — в напрямку на Павлоград. Проживало тут понад 28,6 тис. чоловік населення. Крім підприємств по переробці сільськогосподарської сировини та деревообробних майстерень, діяли ще 5 цегелень, мідно-ливарна майстерня і 2 друкарні[5]. На 58 невеликих підприємствах і майстернях було зайнято близько 3,3 тис. робітників. Основну масу жителів міста становили селяни, серед яких досить значним був прошарок куркульства, а також торговці, службовці. Збільшувалася тут кількість крамниць і лавок. Щорічно відбувалося 3 ярмарки. Грошові операції здійснювалися через 3 банки.

Хазяї міста — поміщики, банкіри, фабриканти, купці — майже не дбали про його благоустрій. Провулки з убогими халупами, непролазна грязюка навесні і восени, пилюка влітку — так виглядав Новомосковськ того часу. З 3007 житлових будинків 404 було з цегли, глинобитних — 735, решта — з дерева. Більшість будинків була крита комишем, 700 — залізом; черепицею — 150, деревом — 200. Місто освітлювалося 49 гасовими ліхтарями.

Низький рівень медичного обслуговування населення призводив до того, що в місті та повіті часто спалахували епідемії. Одна земська лікарня на 55 ліжок не спроможна була забезпечити медичною допомогою більшість населення. Місто Новомосковськ і весь повіт обслуговувало 10 лікарів, 13 акушерок і фельдшерів[6].

Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, трудящі Новомосковська на початку березня 1917 року ліквідували царські органи влади,

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 29, т. 19, листівка № 2.
[2] Там же, листівка № 8, 9, 13, 14, 19.
[3] Там же, листівка № 26.
[4] Там же, ф. 11, оп. 1, спр. 593, арк. 1, 2.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1276, оп. 17, спр. 364, арк. 36—38.
[6] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 27.

роззброїли поліцію і створили народну міліцію[1]. До 18 березня 1917 року в місті було обрано Раду робітничих депутатів[2]. Більшість місць у ній захопили представники дрібної буржуазії[3]. Велику допомогу новомосковським більшовикам у ті дні подавали катеринославські більшовики, які послали до міста агітаторів і пропагандистів, а також більшовицьку літературу. 9—10 липня 1917 року в Катеринославі відбулася термінова нарада представників Рад робітничих і солдатських депутатів, в якій активну участь брав член Новомосковської Ради Орлов. Особливу увагу приділяли більшовики створенню Червоної гвардії. Перші червоногвардійські загони у Новомосковську виникли після липневих подій у Петрограді[4].

Тимчасом буржуазні кола повіту, скликавши 9 вересня 1917 року з'їзд земських службовців — колишніх царських чиновників, спільно з есеро-меншовицькою більшістю Ради створили Новомосковський виконавчий комітет, який фактично був представником і провідником політики Тимчасового уряду. З 27 серпня 1917 року двічі на тиждень виходила газета «Новомосковская жизнь», в якій публікувались матеріали, що вихваляли Тимчасовий уряд, підтримувалась антинародна політика есеро-буржуазного виконкому. І все ж на засіданні міської Ради, що відбулося разом з представниками профспілок під тиском трудящих 20 вересня 1917 року, було прийняте рішення про встановлення робітничого контролю над промисловими підприємствами[5]. Але на перевибори органів влади меншовики й есери згоди не дали.

В обстановці зростаючої активності трудящих до міста надійшла радісна звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, про перехід влади до рук робітників. Та для встановлення Радянської влади необхідно було подолати опір значних сил місцевої контрреволюції. Крім того, представники української буржуазно-націоналістичної Центральної ради наприкінці жовтня 1917 року при допомозі есерів і меншовиків сформували у Новомосковську націоналістичні війська, так звані гайдамацькі курені (полки)[6].

При активній допомозі катеринославських та павлоградських робітників, керованих більшовиками, з участю червоногвардійців міста опір гайдамаків було зламано. Наприкінці грудня в Новомосковську перемогла Радянська влада. На чолі створеного революційного комітету став уродженець села Всесвятського Новомосковського повіту, колишній матрос Балтійського флоту, більшовик О. Чумак[7]. Багато уваги приділяв ревком господарським питанням. Для налагодження промислового виробництва створювались кооперативи. До органів управління, суду та інших установ пішли більшовики. Ці заходи здійснювалися в обстановці мобілізації сил на відсіч німецьким окупантам.

На початку квітня 1918 року Новомосковськ захопили австро-німецькі війська. З перших днів окупації більшовики розгорнули серед населення міста велику політичну роботу. Лише серед австро-німецьких військ у Новомосковську проводили агітацію 42 чоловіка. У червні створено Новомосковський підпільний військово-революційний комітет, який перебував у селі Кулебівці, за 2 км від міста, в будинку революціонера Х. П. Волошина[8]. Комітет очолював спочатку О. Чумак, а після відрядження його у вересні до Курська — М. М. Макаров-Нікітін. Членами комітету були уродженець села Миколаївки, член партії з 1915 року Ф. Жарко, уродженець села Вільного Д. Л. Завральський, двадцятирічний юнак з бідняцької селянської сім'ї Біленко-Білий.

---

[1] «Бюллетень Екатеринославского временного исполкома общественных, рабочих, солдатских и крестьянских организаций», 15 березня 1917 р.
[2] В. Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні. Х., 1966, стор. 255.
[3] Газ. «Известия Екатеринославского Совета рабочих и солдатских депутатов», 28 липня 1917 р.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 157, 158.
[5] Газ. «Новомосковская жизнь», № 8, вересень 1917 р.
[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. т. 2, стор. 162.
[7] Архів Новомосковського історичного музею, спр. 24, арк. 17.
[8] Там же, спр. 15, арк. 3; спр. 25, арк. 20.

Відповідно до настанов ЦК КП(б)У партизанські загони готувались до широкого наступу. У проведеній на початку листопада оперативній нараді при штабі ревкому взяли участь 80 представників підпільних комітетів партії, командири партизанських загонів, що діяли в Новомосковському повіті. Учасники наради розробили план визволення Новомосковська та інших міст і сіл від окупаційних військ.

У ніч з 21 на 22 листопада 1918 року партизанські загони почали наступ на Новомосковськ, де зосередилися великі сили окупантів і гетьманців. Вранці 22 листопада зав'язався жорстокий бій, який тривав дві години. Партизани розгромили ворожий гарнізон і захопили велику кількість зброї, продовольства, обмундирування[1]. 300 політв'язнів, визволених з міської тюрми, влилося до партизанських загонів, які після відновлення у Новомосковську Радянської влади виступили на допомогу катеринославським робітникам. 500 партизанів і 85 підвід із зброєю та спорядженням було направлено до Павлограда, кавалерійський загін, що мав 300 чоловік,— до Нижньодніпровська, 50 партизанів і 25 підвід із зброєю — до Полтавської губернії[2].

Новомосковський ревком на чолі з М. М. Макаровим-Нікітіним організував посилену охорону пошти, телеграфу, казни. Провадилася велика робота по наведенню революційного порядку в повіті. «Ніде немає такого порядку й тиші, як в цій більшовицькій республіці»,— писала газета «Звезда»[3].

22 січня 1919 року до Новомосковська ввійшли частини Червоної Армії. У місті, відповідно до наказу начальника штабу Харківської групи радянських військ від 25 січня 1919 року, з партизанських загонів під керівництвом Г. О. Колоса формується 14-й піхотний Радянський український полк[4]. Активну участь у створенні цього полку взяли уродженець села Андріївки Новомосковського повіту А. П. Матвієнко, колишній робітник з Катеринослава С. С. Філоненко, член партії Н. І. Мироненко, комсомолець з-під Новомосковська П. Хижняк та інші. До кінця січня 1919 року полк було повністю сформовано[5]. Молодь Новомосковська на заклик військового комісаріату 29 січня 1919 року послала до лав Червоної Армії майже половину свого складу.

Влітку комуністи і комсомольці міста проводили велику роботу по мобілізації трудящих на боротьбу проти денікінців. 21 червня 1919 року у складі 57-ї стрілецької дивізії героїчно билися з білогвардійцями 500 жителів міста. Наприкінці червня 1919 року кінний корпус генерала Шкуро захопив місто. Без слідства і суду озвірілі білобандити розстрілювали робітників і селян. Звірячу розправу вчинили вони і над комендантом міста А. А. Луценком та більшовиком І. Кирпою.

Для організації підпільної роботи і партизанського руху в тилу Денікіна в липні 1919 року Зафронтбюро ЦК КП(б) України послало на Придніпров'я близько 40 відповідальних партійних працівників. До Новомосковська з Катеринослава прибуло три чоловіка[6]. Командуючим партизансько-повстанських військ Лозово-Синельниківського району, куди входив і Новомосковськ, був призначений Г. О. Колос (Колосов). Начальником штабу став голова Новомосковського підпільного ревкому М. М. Макаров-Нікітін. Багато жителів міста у складі повстанської бригади билися проти денікінських військ.

Більшовики, що діяли в підпіллі, не припиняли викривати справжню суть дрібнобуржуазних партій, які намагалися захопити керівництво партизанським рухом до своїх рук. У вересні 1919 року боротьбисти створили у місті т. зв. «безпартійний ревком», який очолив А. Дикий. Він скликав з'їзд представників 39 ревкомів Ново-

---

[1] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 248—250.
[2] Архів Новомосковського історичного музею, спр. 24, арк. 7.
[3] Газ. «Звезда», 4 грудня 1918 р
[4] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 585.
[5] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 2, стор. 80, 81.
[6] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, стор. 273.

московського повіту. Ініціативна оперативна група більшовиків на чолі з М. М. Макаровим-Нікітіним, що взяла участь у роботі з'їзду, добилася прийняття на ньому більшовицької резолюції.

26 вересня 1919 року в місті таємно відбувся з'їзд представників партизанських загонів, на якому було обрано більшовицький військово-революційний комітет (ВРК) на чолі з Л. Сологубом, членом повітового повстанського комітету. До складу ВРК ввійшли уродженець села Губинихи, посланець Кайдацького підпільного більшовицького комітету М. Порхун, член партії з 1917 року І. П. Чалий і представник з Новомосковська більшовик А. Г. Архипов[1].

Скориставшись з відсутності у Новомосковську денікінських військ, військово-революційний комітет 22 жовтня оголосив про взяття влади до своїх рук[2]. 1 листопада Перший Новомосковський революційний полк на чолі з О. Г. Молибогою вступив до міста, але через 10 днів під натиском переважаючих сил денікінців відступив.

29 грудня 1919 року 1 бригада 14-ї Армії визволила Новомосковськ від білогвардійців[3]. У місті почав діяти як орган влади повітовий ревком на чолі з А. Г. Архиповим. 31 грудня відбулися збори комуністів, на яких було створено тимчасовий комітет партії, а 13 лютого 1920 року на повітовій партійній конференції комуністи обрали повітовий партійний комітет. Розгорталася робота в профспілках. Спочатку виникла комуністична фракція з 4 чол. у «Спілці друкарів» та з 5 чол.— у спілці «Соціалістична культура». В липні створено комуністичну фракцію (8 чол.) у спілці «Голка» та у спілці металістів (5 чол.). «Все керівництво у профспілковому русі перейшло до рук комуністів»,— доповідав губернському комітету партії секретар повітового партійного комітету[4].

Багато уваги приділяв партійний комітет організації роботи на селі. Повіт був поділений на 7 районів, до кожного з них призначалися організатори. Наприкінці 1920 року в селах повіту було створено 26 партійних осередків.

Значну допомогу радянським і партійним органам міста та повіту подавали Катеринославський губернський партійний комітет і Катеринославський губревком. У лютому 1920 року відбувся повітовий з'їзд ревкомів, у роботі якого брав участь представник від губкому Е. І. Квірінг. На засіданні губревкому він доповідав про радянське і партійне будівництво у Новомосковському повіті. Квірінг був і на земельному з'їзді в Новомосковську. В своїй інформації губревкомові він зазначав, що необхідно послати збройні загони для боротьби з бандитизмом по селах повіту[5].

Розгортаючи господарське будівництво в місті і повіті, партійні та громадські організації Новомосковська водночас проводили велику роботу по мобілізації трудящих на боротьбу проти білополяків і Врангеля. У зв'язку з загостренням становища на Південному фронті Новомосковський повітовий комітет партії 21 серпня 1920 року вирішив провести мобілізацію всіх комуністів міста і запровадити воєнне становище[6]. Для боротьби з куркульськими бандами було створено спеціальні загони. На чолі них стали секретар Новомосковського комітету партії К. М. Волович, А. А. Свічкаренко, І. Л. Турченко, І. А. Чуб та інші[7]. У січні 1921 року спеціальний загін під командуванням Новомосковського військового комісара І. Ф. Мироненка одержав від губкому завдання знищити банду А. Петраша. У селі Всесвятському відбувся перший запеклий бій з бандитами, в якому загинув

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—5, спр. 105, арк. 125; Архів Новомосковського історичного музею, спр. 2, арк. 8.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5044, оп. 1, спр. 1, арк. 146.
[3] Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, стор. 608.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 151, арк. 22, 24.
[5] Там же, спр. 135, арк. 24; спр. 151, арк. 56.
[6] Там же, спр. 2, арк. 12.
[7] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 426, арк. 28.

І. Ф. Мироненко. Незабаром Новомосковський загін остаточно розгромив цю банду в селі Перещепиному[1].

За допомогою повітового партійного комітету на початку 1920 року було створено комсомольську організацію: спочатку організовано ініціативну групу з 3-х чол. (Волович, Стеблов, Ніколаєвський), навколо якої об'єдналося 25 чоловік.

На початку березня відбулися вибори комітету. За допомогою повітового комітету партії комуністичні спілки молоді були створені також у Петриківці, Котовці та інших селах повіту. У деяких селах діяли ініціативні групи[2]. Найактивнішими членами комсомольських осередків були діти бідняків — Н. Бабушкін, П. Онищенко, М. З. Ткаченко. Комсомольці Д. Блюс, Г. Овчаров, І. Кириєнко, В. Чуб відкрили список добровольців загону для боротьби з бандитизмом. Значну допомогу в цьому подавав губком комсомолу.

Групи комсомольських агітаторів, керівниками яких були більшовики — члени штабу агітосвіти, проводили велику роботу і в повіті. Щотижня комсомольці організовували суботники на залізничній колії Новомосковськ—Катеринослав—Павлоград. У міському клубі вони влаштовували вечори, диспути, ставили п'єси на революційні теми. За самовіддану боротьбу з бандитизмом та велику виховну роботу серед населення у 1921 році комсомольці П. Хижняк, Ф. Кравець, К. Хорішко та П. Деркач[3] одержали урядові нагороди.

Роки імперіалістичної та громадянської воєн тяжко відбилися на житті Новомосковська. Занепали промисловість, торгівля, комунальне господарство. Кустарні підприємства — 10 бондарних, 35 бричкарських і колесних майстерень та 24 кузні[4] були дуже дрібними і майже не діяли через відсутність сировини. Більшість населення працювала у сільському господарстві.

11 квітня 1921 року в Новомосковську проїздом були командуючий збройними силами України М. В. Фрунзе, К. Є. Ворошилов і С. М. Будьонний. Виступаючи перед трудящими міста, М. В. Фрунзе роз'яснив суть внутрішньої і зовнішньої політики Радянського уряду, політики миру, яка відповідала інтересам робітників і селян. Він говорив, що перед трудящими відкриваються можливості приступити до мирної праці[5].

На відбудову народного господарства партійні та громадські організації мобілізовували всіх трудівників міста. З 21 квітня по 7 травня 1921 року в повіті проходив двотижневик зміцнення партії. Якщо в березні партійна організація налічувала 120 комуністів, то в середині травня їх кількість зросла до 828 чоловік. У червні в Новомосковську почала працювати школа партійної освіти, в якій навчалося 20 чоловік[6]. Комсомольська організація, яка у 1921 році налічувала 71 чол., багато сил віддавала політосвітній роботі серед молоді.

Велика робота проводилася серед професійних спілок. Майже всі їхні правління мали у своєму складі комуністів. Профспілки об'єднували трудящих різних професій. У 1923 році діяли спілки будівельників, друкарів, харчовиків, робземліс та інші. Тільки в робземлісі налічувалося 185 робітників[7]. Вони проводили велику роботу щодо піднесення політичної і виробничої активності трудящих, залучення їх до соціалістичного будівництва.

Важливу роль у вихованні трудящих в дусі комуністичного ставлення до праці відігравали недільники і суботники, в проведенні яких активну участь брали комуністи, комсомольці і члени профспілки. Ще 7 лютого 1920 року в місті було проведено

---

[1] Архів Новомосковського історичного музею, спр. 21, арк. 7—9.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 155, арк. 30.
[3] Газ. «Прапор юності», 1 лютого 1967 р.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 127, арк. 217.
[5] Газ. «Голос незаможного», 14 квітня 1921 р.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 439, арк. 64, 89.
[7] Дніпропетровський облпартархів, ф 73, оп. 1, спр. 23, арк. 6.

перший суботник, в якому взяли участь 650 чоловік[1]. З лютого по травень 1921 року на 8-ми недільниках по заготівлі палива працювали 1056 чол., у т. ч. 511 комуністів, 165 членів профспілок, а також 380 червоноармійців. У жовтні в недільнику по навантаженню 28 вагонів лісоматеріалами брали участь 51 комуніст і 129 безпартійних[2]. Успішно пройшов місячник допомоги Донбасу.

У березні 1922 року в робітничому театрі відбулися загальноміські збори членів профспілок, які розглянули питання про допомогу голодуючим дітям. З 4 до 11 березня проходив «Тиждень голодуючої дитини». Велику допомогу продовольством одержали трудящі міста від держави. В їдальнях харчувалося 600 дітей та 800 чол. дорослих. Всього по Новомосковському повіту допомогою держави користувалося 62 тис. чоловік[3].

Все відчутніші наслідки мала наполеглива боротьба за відбудову народного господарства. Велику роботу по організації промисловості міста, складанню виробничих програм підприємств проводив економічний відділ повітового профбюро. Стали до ладу відбудовані підприємства — державний лісопильний, а також державний і приватновласницький шкіряні заводи. 1 липня 1924 року почав працювати лісозавод «Червоний профінтерн»[4]. Було відкрито автомобільне сполучення між Катеринославом і Новомосковськом. На сьомі роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції міська електростанція дала перший струм. По місту було встановлено більш 1000 ламп у приміщеннях і 12 великих ліхтарів на вулицях і площах[5].

Новомосковська партійна організація приділяла повсякденну увагу розвиткові кооперації. Ще в квітні—травні 1921 року під керівництвом повітового профспілкового бюро в місті почали утворюватися кооперативи. Міська споживча кооперація об'єднувала близько 500 членів[6]. У 1923 році у Новомосковську і районі діяли райсільгоспспілка, міська і сільська споживчі кооперації, промислова кооперація, робітничий банк.

Міська партійна організація дбала також про поліпшення ідеологічної роботи серед трудящих. Провадилася лекційна пропаганда, широка культмасова робота, влаштовувалися літературні вечори, концерти тощо. 11 березня 1922 року в приміщенні театру ім. Т. Г. Шевченка проведено об'єднані збори партійних, профспілкових і комсомольських організацій разом зі слухачами політгуртків і представниками військових частин. Учасники зборів заслухали реферат про революційні мотиви у творчості Т. Г. Шевченка. Цікавий вечір, присвячений пам'яті великого Кобзаря, організували учні педагогічної школи у робітничо-гарнізонному клубі. Змістовні літературні ранки проводилися у школах і центральній бібліотеці[7]. 17 березня 1922 року урочисто відзначено день Паризької Комуни. Відбулися міські партійні збори, присвячені цій даті. На підприємствах, в організаціях і установах, у військових частинах гарнізону читалися доповіді про Паризьку Комуну, а 18 березня в робітничому театрі проведено мітинг.

Дійовою зброєю комуністичного виховання трудящих була більшовицька преса. У червні—липні 1921 року в Новомосковську виходили газети «Голос незаможного» та «Юний комуніст». Того ж року трудящі міста передплатили 394 прим. центральних газет, 12 прим. журналу «Известия ЦК КП(б)У», придбали 32 брошури В. І. Леніна про продподаток. Значну агітаційну роботу серед населення проводили політпрацівники 264 полку 30-ї Верхньоуральської дивізії, який перебував у Новомосковську.

Трудящі Новомосковська широко залучалися до державного управління. Так, наприклад, у вересні 1921 року на загальних профспілкових зборах підприємств

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 135, арк. 24.
[2] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 439, арк. 31, 69.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 15, арк. 50.
[4] Газ. «Звезда», 8 жовтня 1924 р.
[5] Газ. «Звезда» 16 грудня 1924 р.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр 23, арк. 5.
[7] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 439, арк. 4, 83, 181, 182.

і організацій міста розглядалося питання про оробітничення робітничо-селянської інспекції (РСІ). Тут же були обрані практиканти для роботи в РСІ. Активісти профспілкових організацій брали активну участь у комісії по скороченню штатів 40 підприємств і установ. У лютому 1921 року до робітничо-селянської інспекції обрано 3-х представників від жінвідділу.

Багато зусиль доклали партійні та громадські організації міста, щоб виховати комуністів і всіх трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму. У червні 1921 року, коли страйкуючі шахтарі Англії опинилися в скрутному становищі, на об'єднаних загальних зборах партійної організації і комуністів 264-го полку обговорювалося питання про надання допомоги англійським шахтарям. Учасники зборів прийняли рішення про відрахування місячного заробітку до фонду допомоги страйкарям. У 1923 році трудящі Новомосковська підтримали боротьбу польських комуністів, німецьких робітників Рурського вугільного басейну [1]. 6 жовтня 1923 року учасники відкритих партійних зборів Новомосковського району, висловлюючи свою солідарність з німецькими робітниками, заявляли, що на перший заклик Комуністичної партії вони готові виступити «на захист робітничо-селянських мас Німеччини» [2].

Ліквідовуючи наслідки розрухи і голоду, міська партійна організація постійну увагу приділяла також розвиткові освіти і культури. Якщо у 1923 році в Новомосковську налічувалося 5 шкіл, то на 1 січня 1925 року їх було вже 9. Працювали також педагогічні курси на 350 слухачів. При Центральному робітничому клубі у двох школах лікнепу навчався 91 чоловік [3].

За участю членів профспілки проводився облік неписьменних і малописьменних робітників, створювалися школи грамоти при профспілках. За допомогою культвідділу повітового профбюро відкрито лісний технікум. Працювали короткотермінові курси рахівників. У місті почали діяти центральна бібліотека, кінотеатр, театр. При будинку спілок відкрився робітничий клуб, а з квітня 1921 року — Новомосковський краєзнавчий музей.

Значні зміни в житті трудящих Новомосковська сталися в результаті здійснення індустріалізації країни та колективізації сільського господарства. Новомосковська партійна організація в ті роки послідовно відстоювала лінію партії. З великим ентузіазмом трудящі міста включилися в боротьбу за виконання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. Партійні збори Новомосковського району, що відбулися 17 травня 1930 року, прийняли резолюцію, в якій відзначалося палке прагнення всіх трудівників міста і району виконати п'ятирічку за чотири роки [4].

У 1932 році в Новомосковську почалося будівництво найбільшого на той час в Радянському Союзі жерстекатального заводу. 28 березня 1935 року колектив заводу здобув велику перемогу — проведено було гаряче випробування першого на підприємстві листопрокатного стану [5]. Країна почала одержувати необхідний для народного господарства тонколистовий прокат, білу жерсть і оцинковану покрівлю. Першими будівниками заводу були П. П. Мамрак, тепер секретар парторганізації залізничного цеху, І. М. Шакало — начальник відділу техніки безпеки, М. В. Кікізола — головний енергетик заводу, монтер електроцеху С. П. Охріменко та інші.

У роки другої п'ятирічки в місті з'явилися нові промислові підприємства — шпалопросочувальний, цегельний та інші заводи.

Велике значення в боротьбі за підвищення продуктивності праці на підприємствах мала трудова активність робітників, розвиток соціалістичного змагання. Ширився стахановський рух, в якому перед вели робітники жерстекатального заводу.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 23, арк. 12.
[2] Там же, ф. 7, оп. 1, спр. 127, арк. 238.
[3] Там же, спр. 128, арк. 42.
[4] Там же, оп. 2, спр. 72, арк. 20.
[5] Газ. «Зоря», 22 квітня 1935 р.

В січні 1939 року обласна газета «Днепровская правда» відзначала, що стахановці жерстекатального заводу, готуючись гідно зустріти XVIII з'їзд партії, показують високі зразки самовідданої праці. На 155,3 проц. виконував виробничі завдання автоматник лудильного цеху П. Гресь. Він добився виходу жерсті першого сорту до 74 проц. при нормі 45. На 148 проц. виконував норму автоматник того ж цеху М. Шевченко [1]. У січні 1940 року високих показників добився прокатник Агарков, який прокатав за зміну 4900 листів жерсті, виконавши норму на 193 проценти [2]. Партійна організація заводу розгорнула велику масово-політичну роботу серед трудящих. У бригадах і гуртожитках працювали 334 агітатори. Комуністи листопрокатного цеху щодекади перевіряли виконання соціалістичних зобов'язань [3].

У передвоєнні роки трудящі міста під керівництвом партійної організації, яка налічувала на початку 1941 року 548 членів і кандидатів партії [4], досягли значних успіхів у культурному і господарському будівництві. Промисловість Новомосковська випускала валової продукції на 33 млн. крб. Жерстекатальний завод постачав свою продукцію на численні оборонні заводи країни. На цьому підприємстві працювало до 6 тис. чоловік. Шпалопросочувальний завод давав високоякісні шпали для залізничного транспорту. У місті було також 9 промислових артілей («Єднання», «Прогрес», «Червоний швець» та інші), де працювало до 2100 робітників. Тут щорічно вироблялося різноманітної продукції на суму понад 3 млн. карбованців [5].

Перед війною в місті проживало 38 800 чоловік. Міські організації велику увагу приділяли охороні здоров'я. Якщо на 1 січня 1925 року в Новомосковську були лікарня, амбулаторія і 3 аптеки, то перед Вітчизняною війною тут функціонували вже поліклініка, фізіотерапевтична амбулаторія, 4 медпункти, диспансер, акушерський відділ та пункт для лікування хворих на сухоти, секція швидкої медичної допомоги, дитяча міська лікарня, дитяча і жіноча консультації, молочно-контрольна станція [6].

П'ять дитячих садків обслуговували близько 500 дітей, 350 дітей виховувалися в дитячому будинку [7]. У 14 школах навчалося 4450 учнів. На мовно-літературному та фізико-математичному факультетах вчительського інституту вчилося 450 студентів. Для підготовки спеціалістів без відриву від виробництва при інституті працював заочний відділ. Викладачі проводили велику ідейно-виховну роботу серед студентів та населення міста. Кваліфікованих спеціалістів готували технікуми механізації сільського господарства, педагогічний та агрономічний, а також дворічна школа медичних сестер.

Зросла мережа культосвітніх установ. У місті працювали 22 бібліотеки, три клуби, театр металургів, кінотеатр. Діти відвідували Будинок піонерів, дитячу технічну станцію, брали участь у роботі гуртків.

Дійовою зброєю партійних і радянських органів була преса. На початку 1941 року в Новомосковську видавалися газети «Колгоспник» українською мовою (тиражем 5020 прим.) та «Ударник» українською і російською мовами (тиражем 1070 примірників).

З перших днів Великої Вітчизняної війни тисячі трудівників міста стали на захист соціалістичної Вітчизни. Колектив листопрокатного цеху жерстекатального заводу взяв зобов'язання збільшити виробництво прокату і з честю додержав свого слова. Не було жодної бригади, яка б не виконувала змінного завдання. Старших товаришів, що пішли на фронт, заміняли молоді робітники.

У перші місяці війни Новомосковська партійна організація провела велику роботу по вивезенню в глиб країни всіх матеріальних цінностей. Жерстекатальний за-

---

[1] Газ. «Днепровская правда», 21 січня 1939 р.
[2] Газ. «Зоря», 18 січня 1940 р.
[3] Газ. «Зоря», 14 лютого 1941 р.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1050, арк. 7.
[5] Там же, оп. 5, спр. 1050, арк. 3, 4.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2240, оп. 2, спр. 2, арк. 5, 18, 25, 45, 103, 110, 113, 131, 165, 176, 186.
[7] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1050, арк. 14.

вод було евакуйовано, незважаючи на артилерійський обстріл і часті бомбардування міста. Вивозилося також устаткування шпалопросочувального заводу та інших підприємств.

Поблизу міста споруджувались оборонні лінії. Для боротьби з німецькими парашутистами в липні 1941 року було створено винищувальний батальйон. На чолі його став комуніст з 1920 року Г. П. Павлов, який мав великий військовий досвід — ще в роки громадянської війни він займав посаду заступника командира полка, до 1936 року служив у рядах Червоної Армії, а напередодні війни працював викладачем військової справи в Новомосковському вчительському інституті. У вересні 1941 року Дніпропетровський обком КП(б)У затвердив Новомосковський підпільний комітет партії у складі секретаря Г. П. Павлова, членів — працівника Новомосковського міськкому партії І. В. Кутового, робітника жерстекатального заводу О. К. Бута, учасника громадянської війни М. О. Шеболдаса, господарського працівника Н. С. Єрьоменка [1].

27 вересня 1941 року Новомосковськ був окупований німецько-фашистськими загарбниками. З перших днів окупації підпільники завдавали відчутних ударів фашистам. Підпільний міськком КП(б)У мав тісний зв'язок з партизанським загоном П. Я. Жученка, який діяв у новомосковських лісах. Начальником штабу цього загону був Г. П. Павлов — секретар Новомосковського підпільного міськкому КП(б)У, начальником розвідки Н. С. Єрьоменко — заступник секретаря підпільного міськкому партії. Колишній працівник Новомосковського жерстекатального заводу комуніст П. Шевченко був одним з керівників розвідки, а колишній начальник міського радіовузла Г. Лойберг виконував обов'язки начальника зв'язку загону. Партизани провели багато успішних бойових операцій на околицях Новомосковська. 7 листопада 1941 року вони розгромили німецький гарнізон під Новомосковськом і визволили з табору для військовополонених 300 чоловік [2]. Підпільники разом з партизанами підірвали також два залізничних мости на лінії Дніпропетровськ—Харків, здійснили напад на гарнізон станції Орловщина, ліквідувавши 60 ворожих солдатів, знищували телефонно-телеграфний зв'язок на лінії Дніпропетровськ—Павлоград—Донбас.

Проти партизанів було послано каральні війська. У результаті жорстоких боїв загін зазнав великих втрат і в січні 1942 року змушений був припинити свої дії. Та в кінці року в районі Новомосковська почав діяти новий партизанський загін. У боротьбі з ворогом підпільна партійна організація гартувалась і зростала. В умовах підпілля до лав партії було прийнято 19 патріотів [3]. Підпільники вели широку агітаційну роботу серед населення: розповсюджували повідомлення Радянського інформбюро, у квартирі комуніста А. Цокура друкували листівки, в яких викривалась брехлива гітлерівська пропаганда і висвітлювалося становище на фронтах.

Виконуючи завдання підпільного міськкому партії, І. В. Кутовий почав працювати на німецькій біржі праці, де мав можливість рятувати багато молоді від мобілізації до Німеччини. Допомагала йому в цьому і лікар тубдиспансеру К. В. Бутенко, яка видавала населенню фальшиві довідки про захворювання [4].

Під безпосереднім керівництвом комуністів активно діяла Новомосковська підпільна комсомольська організація, створена у вересні 1941 року. Її секретарем був студент одного з одеських вузів, колишній учень новомосковської школи М. П. Головко, членами — З. М. Біла, студентка вчительського інституту, Є. І. Мірошник, М. В. Кобзар, М. А. Лященко та інші [5]. Зв'язок міського комітету партії з комсомольцями здійснювали підпільники член міськкому КП(б)У Є. І. Недодаєва-Шуть та О. К. Бут.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 70.
[2] І. Вєтров. В лісах під Новомосковськом. Дніпропетровськ, 1963, стор. 148—150.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр 1, арк. 72, 113, 118.
[4] Там же, арк. 71, 72.
[5] Там же, спр. 312, арк. 34; спр. 305, арк. 29, 30, 35.

Комсомольці допомагали комуністам-підпільникам вести роз'яснювальну роботу серед населення, розповсюджувати листівки і повідомлення Радянського інформбюро. Вони руйнували шляхи сполучення, визволяли з полону червоноармійців, перешкоджали ворогові вивозити до Німеччини награбоване. На початку 1943 року підпільна комсомольська організація налічувала 60 членів. У лютому того ж року юні патріоти попередили партизанський загін про те, що проти нього готується каральна експедиція. Завдяки цьому партизани влаштували засідку і розгромили карателів.

З. М. Біла — учасниця новомосковського комсомольського підпілля в роки Великої Вітчизняної війни.

У серпні 1943 року гестапівцям вдалося вистежити підпільників. Багато комуністів і комсомольців було розстріляно і закатовано у застінках гестапо, серед них — членів Комуністичної партії Є. І. Недодаєву-Шуть, В. І. Хмеля, Г. М. Лойберга, П. Н. Данилюка, комсомольців М. П. Головка, З. М. Білу, М. А. Лященка та інших[1].

Масовими розстрілами, катуванням окупанти намагалися зламати волю і мужність радянських людей. За два роки окупації гітлерівці розстріляли 3500 жителів міста, в т. ч. 360 дітей[2], примусово вивезли до Німеччини 7650 чоловік. Але і в неволі радянські люди залишалися палкими патріотами своєї Батьківщини. Активну участь у Бухенвальдському повстанні брали новомосковці: член партії з 1941 року І. М. Васюченко, член партії з 1927 року М. Ф. Погрібний і Ф. А. Шаповал; учасниками підпільного руху в Маутхаузені були комсомолець Г. І. Батурін, В. Д. Кривулькін, М. Т. Колісник.

Славні сторінки до літопису Великої Вітчизняної війни вписали новомосковці, які боролися з ненависним ворогом у рядах Червоної Армії. Трудящі міста шанують пам'ять свого земляка комуніста М. Г. Калюжного, який відзначився в боях за визволення Києва. Рота під його командуванням захопила траншеї ворога. Це дозволило полкові розвинути наступ і визволити передмістя Києва—Пущу-Водицю. Після визволення столиці частина, в якій служив лейтенант М. Калюжний, стримувала контратаки фашистів. На позиції, що займала рота, було кинуто 16 ворожих танків. Мужньо билися бійці, їх командир особисто підбив ворожу машину. Радянські воїни відстояли свої позиції, але в цьому важкому бою загинув М. Г. Калюжний. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

За героїзм, виявлений під час форсування Дніпра, колишньому робітникові Новомосковського металургійного заводу П. Л. Шевченкові також посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Одну з вулиць Новомосковська названо іменем безстрашної розвідниці Р. І. Подрєз, яка у глибокому тилу ворога передавала радянському командуванню цінні дані, влучно направляла бомбові удари радянської авіації на важливі військові об'єкти[3].

22 вересня 1943 року Червона Армія визволила місто від фашистських окупантів[4]. За хоробрість, виявлену під час боїв за місто, Верховне Головнокомандування присвоїло 195-й стрілецькій дивізії та 295-у авіаційному винищувальному полку найменування Новомосковських[5]. Іменем командира дивізії полковника О. М. Сучкова названі площа, вулиця і міський парк[6].

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, 312, арк. 35, 36; спр. 305, арк. 1—5, 29, 30.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр 99, арк. 3, 8.
[3] Газ. «Днепровская правда», 23 червня 1963 р.
[4] Газ. «Красная Звезда», 24 вересня 1943 р.
[5] Сообщения Советского информбюро, т. 5. М., 1944, стор. 144.
[6] О. М. Сучков помер після тяжкого поранення, похований у Новомосковську.

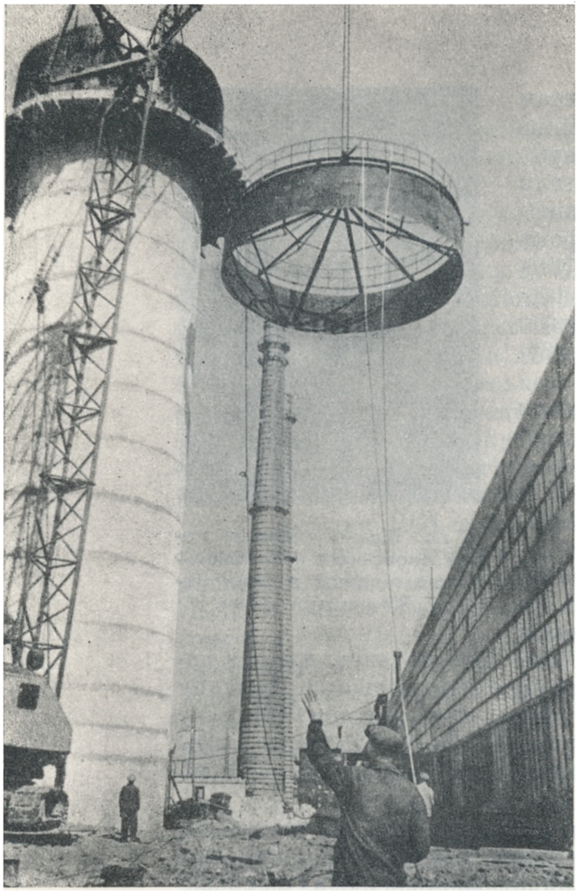

Монтаж резервуарної водонапірної башти на металургійному заводі. Новомосковськ, 1966 р.

Великої шкоди завдали фашистські окупанти народному господарству Новомосковська. Квітуче місто перетворили вони на руїни. Було зруйновано жерстекатальний, шпалопросочувальний, обозобричний, цегельний і шкіряний заводи, електростанцію, млин, 5 пекарень, пошту, телеграф, вчительський інститут, технікуми, 14 шкіл, 2 кінотеатри та інші культурно-освітні і побутові установи. Фашисти зруйнували і спалили 4740 будинків. Збитки, що вони завдали державним підприємствам і установам, становили близько 177 млн. карбованців [1].

Трудящі приступили до відбудови зруйнованого народного господарства. Очолили їх міськком партії і міськвиконком, що відновили свою діяльність 25 листопада 1943 року.

Активну участь у відбудовчих роботах взяла молодь міста. За ударну роботу на відбудові залізничного транспорту міська комсомольська організація одержала подяку від командування 3-го Українського фронту.

Водночас населення всіляко допомагало фронту. У 1944 році воно зібрало 350 пудів хліба та 540 тис. крб. на танкову колону. На третю державну військову позику в місті підписались на 1397 тис. карбованців. До фонду оборони і розвитку народного господарства в 1944 році новомосковці з своїх заощаджень внесли 2215 тис. крб. Проводилися місячники допомоги сім'ям фронтовиків. Колективи шпалопросочувального заводу та легпромкомбінату відраховували для них п'ятиденний, а робітники жерстекатального заводу і промислових артілей — трьоходенний заробіток [2]. В 1944 році сім'ям фронтовиків була надана допомога в сумі 109 тис. карбованців [3].

Вже наприкінці 1944 року в місті працювали електростанція, млин. Було відбудовано залізничну станцію, шпалопросочувальний завод. Працювали лікарня, поліклініка, у восьми школах почалося навчання дітей.

19 березня 1945 року під керівництвом начальника будівельних робіт П. А. Міцека та майстрів монтажних робіт В. П. Суботи і Ф. П. Різниченка піднято першу стропильну ферму на відбудові листопрокатного цеху жерстекатального заводу. Разом з нею піднявся прапор з лозунгом: «Відродимо рідний жерстекатальний завод» [4]. Відбудова заводу була в центрі уваги міської партійної організації. 17 квітня 1945 року на пленумі міськкому партії розглядалося питання «Про хід промислового будівництва та житлово-комунального будівництва на жерстекатальному заводі». З метою активізації відбудовчих робіт було прийнято рішення про створення стахановських шкіл, перебудову системи організації праці, розвиток раціоналізаторства та винахідництва на підприємстві [5].

Вже у 1946 році на жерстекатальному заводі введено в експлуатацію механічний, ливарний, оцинкувальний цехи і цех ширвжитку. У травні 1947 року листопро-

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1050, арк 33.
[2] Газ. «Новомосковська правда», 8 березня 1945 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1050, арк. 24.
[4] Газ. «Новомосковська правда», 24 березня 1945 р.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1049, арк. 69—70.

катний цех дав першу продукцію, а в третьому кварталі завод був повністю відбудований. 800 стахановців і ударників підприємства показували високі зразки в роботі[1]. Реконструкція, проведена на шпалопросочувальному заводі у 1947 році, дозволила значно підвищити продуктивність праці. Якщо в 1946 році завод щомісяця просочував 60 тис. шпал, то в наступному — просочувалося 100 тисяч[2].

У 1950 році промисловість міста виконала план випуску валової продукції на 107,5 проц., продуктивність праці проти 1949 року зросла на 30 проц.[3] Великих успіхів добився колектив шпалопросочувального заводу — підприємства, що першим у місті достроково виконало п'ятирічний план. Досягнуто було успіхів у господарському і культурному будівництві, благоустрої міста, піднесенні добробуту трудящих.

За роки семирічки Новомосковськ став містом металургів. Колишній жерстекатальний завод виріс у багатогалузевий металургійний завод — головне підприємство міста. Продукція заводу відома за межами нашої країни. Тонколистова і динамна сталь, оцинкована покрівля, емальований посуд та інші вироби відправляються до Угорщини, Камбоджі, Болгарії, Туреччини, Румунії, Ефіопії, Ірану, Йємену, Єгипту, Чехословаччини, Сірії, Лівану, Лівії. Сотні кілометрів труб заводу лягли у нафтопровід «Дружба» та магістральний газопровід «Бухара — Урал».

Протягом 1959—1965 рр. у місті збудовано і введено в дію завод залізобетонних виробів, кукурудзокаліброувальний завод, новий хлібокомбінат, обладнаний сучасною технікою, завод мінеральних вод, повністю реконструйовано механічний завод. Виробництво валової продукції за семирічку в Новомосковську зросло на 193,8 проц., в т. ч. труб — на 277,6, залізобетонних виробів — на 174,8 процента. Середньорічне виробництво продукції на одного працюючого збільшилось за той час на 157,3 процента. З кожним роком зростало виробництво товарів широкого вжитку. Випуск валової продукції на швейній фабриці за 1959—1965 рр. збільшився в 1,3 раза. Меблева фабрика освоїла випуск сучасних кухонних меблів, які користуються великим попитом.

Після вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС на підприємствах Новомосковська значна увага приділяється впровадженню у виробництво наукової організації праці (НОП). Тільки в 1966 році реалізація планів НОПу на металургійному заводі в оцинковальному цеху дала економічний ефект на 13 тис. карбованців. Наприкінці 1966 року партійний комітет підприємства спеціально розглядав питання про застосування найбільш доцільних форм організації праці в цехах. У грудні відбулася нарада-семінар представників творчих бригад, керівників профспілкових і комсомольських організацій, на якій заслухали доповідь про досвід роботи по раціональній організації праці на металургійних заводах «Азовсталь», ім. Ілліча, Нікопольському південнотрубному. Щоб залучити до цієї справи найбільшу кількість трудящих, з 1 січня по 1 жовтня 1967 року проведено огляд-конкурс на кращу організацію роботи по НОПу. Огляд сприяв дальшому поліпшенню організації праці на підприємствах, підвищенню трудової активності металургів. Велику допомогу творчим бригадам металургів подає заводська лабораторія наукової організації праці. У 1967 році підприємства міста

На IV фестивалі молоді в клубі ім. С. М. Кірова Новомосковського металургійного заводу. 1964 р.

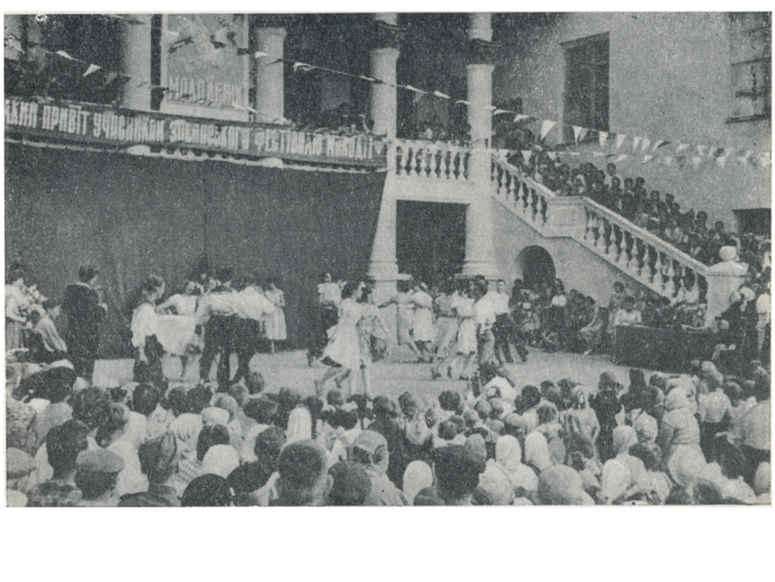

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 5, спр. 1031, арк. 106.
[2] Там же, арк. 78.
[3] Там же, оп. 12, спр. 215, арк. 122.

Піонери Новомосковська вітають гостей із Франції. 1965 р.

виробили понадпланової продукції на 1 млн. 52 тис. крб., економія від зниження собівартості продукції становила 372 тис. карбованців.

У боротьбі за дострокове виконання п'ятирічки перед веде колектив Новомосковського металургійного заводу ім. 50-річчя Радянської України. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня за високі виробничі показники йому вручено на довічне зберігання ювілейний прапор ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. За успішне виконання планових завдань 1967 року металурги одержали перехідний Червоний прапор Міністерства чорної металургії СРСР та ЦК профспілки працівників металургійної промисловості, а також перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. У цих трудових звершеннях — прагнення новомосковців внести гідний вклад у справу дальшого зміцнення економічної могутності нашої Батьківщини.

На металургійному заводі працює ціла династія Горбенків — синів та онуків З. Г. Горбенка, який прийшов на завод у перші роки його роботи. З 1963 року він на пенсії, але його справу на заводі продовжують сини Михайло та Анатолій, онук Валентин. Майстер листопрокатного цеху металургійного заводу М. З. Горбенко 16-річним підлітком прийшов на підприємство. Оволодівши суміжними професіями, він регулярно виконує і перевиконує виробничі завдання, бере участь у громадській роботі. Комуністи цеху обрали його секретарем партійної організації, а 25 травня 1966 року Указом Президії Верховної Ради СРСР йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[1].

Понад 15 років працює на цьому ж заводі в залізничному цеху А. М. Масюк. За цей час вона закінчила технікум, працювала вальцювальницею, вагаркою, нормувальницею, виконуючи також різні громадські доручення. Тепер вона економіст. Самовідданою працею, активною участю в громадсько-політичній роботі завоювали авторитет і пошану ветерани металургійного заводу: начальник відділу техніки безпеки І. М. Шакало, робітниця залізничного цеху С. П. Ланська, заступник начальника рембудцеху Й. А. Устюченко, заслужений металург УРСР, Герой Соціалістичної Праці С. Б. Руденок, а також молоде покоління металургів — делегат XXIII з'їзду КПРС зварник Є. Л. Тутов, делегат XXIII з'їзду КП України бригадир дільниці листопрокатного цеху О. М. Мазуріна та багато інших.

За трудові досягнення в роки семирічки Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили працю трудящих Новомосковська. Машиніст крана шпалопросочувального заводу О. І. Горячев був нагороджений медаллю «За трудову доблесть», бригадири будівельників тресту «Дніпротрансбуд» В. В. Шестов і С. Г. Береза — орденом Трудового Червоного Прапора[2]. Всього в 1966 році орденами і медалями нагороджено 73 трудівники міста.

Широкого розмаху в місті набрав рух раціоналізаторів і винахідників. Більше 14 тис. робітників і службовців — учасники руху за комуністичну працю. За почесне звання комуністичних борються колективи металургійного заводу, ім. 50-річчя Радянської України, швейної фабрики, шпалопросочувального заводу, залізничної станції Новомосковськ.

[1] Газ. «Правда Украины», 25 березня 1966 р.
[2] Газ. «Новомосковська правда», 6 і 7 серпня 1966 р.

Кращими представниками робітничого класу і трудової інтелігенції поповнюються ряди міської партійної організації. На 1 січня 1968 року вона налічувала 2748 чол., причому 72 проц. з них працювали у сфері матеріального виробництва. Міська парторганізація спирається на широкий актив трудящих, які багато сил і знань віддають громадській діяльності в постійно діючих комісіях парткомів, виконкомів і т. д. Велику допомогу міськкому партії подає позаштатна партійна комісія, позаштатний адміністративно-господарський відділ. На підприємствах і в організаціях міста 1200 народних контролерів допомагають партійним організаціям вишукувати резерви виробництва, належно їх використовувати тощо.

З метою комуністичного виховання трудящих партійна організація успішно використовує такі форми масової пропаганди, як університети культури і техніки, університет міжнародних відносин, університети для батьків. Крім того, на підприємствах працюють 20 лекторів і 36 шкіл комуністичної праці. Масово-політична робота проводиться на 22 агітпунктах і 9 літніх агітмайданчиках.

Велику роль у громадському житті міста відіграють комсомольська та профспілкова організації, які налічують відповідно 3,5 тис. і 14 тис. чоловік. Членами міської організації товариства «Знання» прочитано для трудящих тільки в 1967 році понад 5 тис. лекцій і доповідей. У 1967/68 рр. в школах і семінарах системи партійної освіти навчалося 3068 чол., в т. ч. 2105 комуністів.

З кожним роком змінюється зовнішній вигляд Новомосковська, його архітектурні обриси. Місто прикрашають сучасні багатоповерхові будинки. Велике будівництво розгортається й на його околицях. Багато зроблено для поліпшення житлово-побутових умов трудящих. За семирічку одержали нові квартири 1437 сімей. У 1967 році в експлуатацію було введено 13 349 кв. метрів житлової площі.

Ще у 1965 році здано в експлуатацію залізничну колію Новомосковськ — Павлоград. Автовокзал щодня приймає 250 автобусів. У 1965 році в місті відремонтовано 56,1 тис. кв. метрів шляхів і 5,1 тис. кв. метрів тротуару, в 1967 році заасфальтовано 7400 кв. метрів шляхів і тротуару, відремонтовано і збудовано 10 200 кв. метрів шляхів. Висаджено 8,7 тис. дерев і кущів.

Водопровід Дніпро — Новомосковськ забезпечив потреби міста питною водою. У 1958 році до Новомосковська підведено газопровід із Шебелинки Харківської області. За 1959—65рр. прокладено 23,2 км газових сітей, газифіковано 2384 квартири, в 1966—1967 рр. газифіковано ще 448 квартир.

Зростання сімейних бюджетів позитивно впливає на пожвавлення товарообігу в місті. У 1965 році в порівнянні з 1959 роком кількість куплених холодильників зросла в 5,6 раза, телевізорів — в 3,7, пральних машин — майже в 5 разів.

У листопаді 1960 року згідно з рішенням обласної та міської Рад депутатів трудящих в Новомосковську відкрито комбінат побутового обслуговування, до складу якого входять 30 майстерень та бюро добрих послуг.

Значно зросла мережа лікувальних установ. Побудовано нову поліклініку, аптеку, грязелікарню. З медичного персоналу в місті працюють 147 чол. з вищою і 558 — з середньою медичною освітою.

Для малюків є 14 дитячих комбінатів і 4 ясел. Багато дітей відвідують Будинок піонерів, станцію юних натуралістів, музичну та спортивну школи, відпочивають у піонерських таборах. У місті 18 загальноосвітніх шкіл, у

Вулиця Радянська. Новомосковськ, 1966 р.

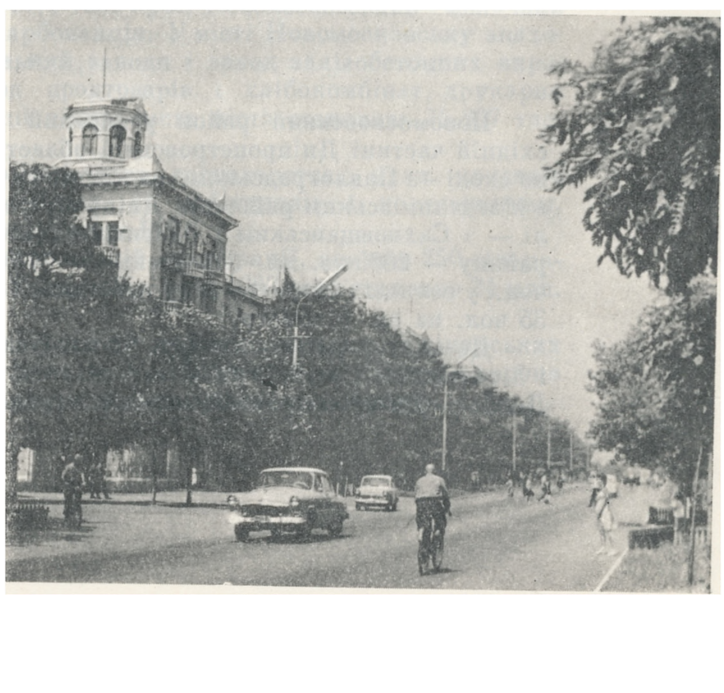

Музичні заняття в дитячому садку «Черьомушки». 1965 р.

т. ч. 3 для робітничої молоді. Лише за роки семирічки було відкрито 3 школи і школу-інтернат на 600 учнів. Всього у 1967/68 навчальному році набували знання 10 тис. учнів. Серед 508 вчителів багато майстрів своєї справи, в їх числі заслужена вчителька школи УРСР Л. О. Стародубцева. Відзначені урядовими нагородами В. Т. Гергель, Г. Г. Дерій, Т. С. Кудря, А. Ф. Калюжна та інші. У трьох середніх школах діють ленінські музеї.

В місті є ветеринарно-зоотехнічний, торговельно-кооперативний, металургійний технікуми та технічне училище.

Новомосковці добре знають і шанують своїх земляків — українського зоолога і фізіолога М. Ф. Білецького, відомого українського живописця, заслуженого діяча мистецтв УРСР М. П. Глущенка й інших.

У місті працюють Будинок культури ім. Шевченка з залом на 650 місць, клуб ім. Кірова, 3 кінотеатри, 3 профспілкові клуби. В 1963 році відкрито історико-краєзнавчий музей у приміщенні значної історико-архітектурної пам'ятки XVIII століття — церкви, побудованої козаком із села Водолаг на Харківщині Якимом Погребняком у 1778 році. Збудована церква з дерева, без будь-яких колон і підставок, без жодного цвяха.

Кількість бібліотек з 13 у 1945 році збільшилась до 37 у 1967 році, їх книжковий фонд відповідно зріс з 18 983 до 532 986 примірників. Послугами бібліотек користуються 36 762 чоловіка. Трудящі міста передплатили на 1968 рік 65 840 прим. газет і журналів.

На лівому березі Самари розрісся новий парк відпочинку ім. 50-річчя Великого Жовтня. У місті встановлено пам'ятник Вічної слави воїнам, що загинули в боях за Батьківщину, споруджено обеліск, на якому в барельєфах зображено картини боротьби за владу Рад.

У повсякденному житті Новомосковська, міста з славними революційними, бойовими і трудовими традиціями, яскраво відчувається ритм епохи — епохи будівництва комунізму.

М. Ф. КАРПЕНКО, Д. С. ШЕЛЕСТ.

* * *

Новомосковський район утворений у 1923 році. Розташований у північно-східній частині Дніпропетровської області. Межує на заході з Дніпропетровським, на сході — з Павлоградським, на півдні — з Синельниківським, на північному заході — з Магдалинівським районами Дніпропетровської області та на півночі по річці Орелі — з Сахновщанським і Зачепилівським районами Харківської області. Площа району — 2005 кв. км. Населення — 71 700 чол., у т. ч. сільського — 53,3 тис. чол., у селищах міського типу проживає 18,4 тис. мешканців. Густота населення — 35 чол. на кв. кілометр.

До складу району входять 62 населені пункти, що підпорядковані 13 сільським і 3 селищним Радам. Район перетинають: дві залізниці — Мерефо-Херсонська та Донбас—Дніпропетровськ; автомагістральна асфальтована дорога Москва — Сімфе-

ропіль, асфальтована дорога Донецьк—Дніпропетровськ. Через його територію на протязі 30 км протікає річка Самара, притока Дніпра.

Грунти чорноземні, лише в південній частині піщанисті та в окремих місцях солончакові. На півночі, поблизу смт Перещепиного, добувається природний газ, на заході залягають поклади кам'яного вугілля. У районі 200 533 га земельної площі, в т. ч. 118 898 га орної землі (59,2 проц.), 17 832 га лісу (8,8 проц.), багаторічних насаджень 3750 га (1,8 проц.), водоймищ — 4811 га (2,4 проц.), 24 777 га (12,3 проц.) лук і пасовиськ.

На районному Святі врожаю. 1966 р.

На території району розташовано 30 господарств (25 колгоспів, 4 радгоспи і районна птахоферма). Район спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, виробництві м'яса і молока. Під зерновими культурами тут зайнято 56 429 га (47,4 проц.), технічними — 16 306 га (13,7 проц.), посівами кормових культур для тваринництва — 35 767 га (30 проц.) орних земель. У 1967 році урожай зернових становив 21,6 цнт з га, цукрових буряків відповідно — 241 цнт, соняшнику — 19,5 цнт. В 1967 році озимої пшениці, що є основною зерновою культурою в районі, зібрано в середньому по 23 цнт з га, кукурудзи — по 27 центнерів.

У 1967 році поголів'я великої рогатої худоби в колгоспах і радгоспах становило 62,5 тис. голів, свиней — 34,4 тис., овець — 24,6 тис. голів. Це дало можливість виробити по 355 цнт молока і 50,1 цнт м'яса на кожні 100 га сільгоспугідь.

Сільське господарство району відзначається високим рівнем механізації. В 1967 році в колгоспах і радгоспах налічувалося 882 трактори, 568 комбайнів, 773 вантажні автомашини, 1820 електромоторів, 51 дощувальна установка. Наявність цих та інших сільськогосподарських машин і знарядь забезпечує механізацію 90 проц. робіт у рільництві та 60 проц. у тваринництві. Ремонт всієї сільгосптехніки проводять робітничі колективи районного об'єднання «Сільгосптехніка».

На території району розташовано 12 промислових підприємств, де працюють 2411 робітників. Найкрупніші з них — Губиниський цукровий завод, проектна потужність якого 18 200 тонн цукру на рік; Перещепинський лубзавод, який випускає щорічно конопляного волокна на суму 777,4 тис. крб., Новомосковський молочний завод виготовляє продукції на 79 млн. карбованців. У місті Новомосковську знаходяться металургійний, шпалопросочувальний заводи і завод залізобетонних виробів, меблева та швейна фабрики, завод продтоварів і хлібокомбінат, друкарня та інше. Річний випуск валової продукції підприємств міста становить 75 897 тис. карбованців.

За успіхи, досягнуті в розвитку народного господарства, уряд присвоїв почесне звання Героя Соціалістичної Праці 26 робітникам і колгоспникам, 782 чол. нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Торгівля зосереджена в основному в споживчій кооперації, яка має 250 сільмагів, спеціалізованих магазинів, ларків. Товарообіг їх у 1967 році становив 24 млн. 800 тис. карбованців.

Медичне обслуговування трудящих здійснюють районна лікарня, 9 лікарських дільниць, 54 фельдшерсько-акушерських пункти, 5 амбулаторій. У системі охорони здоров'я працюють 65 лікарів та 207 чол. з середньою спеціальною освітою.

Про зростаючий добробут трудящих району свідчить розмах житлового будівництва. Тільки за останні чотири роки (1964—1967) збудовано більше 1000 будинків, в т. ч. 200 квартир — за рахунок держави. За цей же час збудовано 16 дитячих закладів і районний піонерський табір «Колос».

У районі 12 середніх, 34 восьмирічні та 21 початкова школи, в яких навчається понад 11 тис. учнів і працюють 789 учителів.

Рік у рік зростає сітка культурно-освітніх установ. У 1967 році в районі працювало 104 бібліотеки, 15 будинків культури і 40 клубів, 62 кіноустановки. В районі налічується 206 колективів художньої самодіяльності, в яких беруть участь понад 3 тис. чоловік. Кращі з них — хорові колективи Перещепинського Будинку культури, Голубівського, Знаменівського сільських клубів, драматичний колектив клубу с. Михайлівки, струнний оркестр Керносівського сільського клубу — були учасниками обласного фестивалю і відзначені дипломами.

Головне багатство району — його люди, які славляться трудовими, революційними та бойовими традиціями. В 1918 році трудящі вели запеклу боротьбу з німецько-австрійськими загарбниками та українськими буржуазними націоналістами.

Багато героїчних сторінок вписали новомосковці в літопис Великої Вітчизняної війни. З 1941 до 1943 року тут діяли значні партизанські загони. Понад 25 тис. жителів району перебували в рядах Червоної Армії. За зразкове виконання наказів командування, мужність у боротьбі з фашистськими загарбниками понад 20 тис. з них нагороджено бойовими орденами і медалями, а 11 уродженців району удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Жителі району не забувають тих, хто віддав своє життя за визволення Батьківщини від німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни. В кожному селі встановлені пам'ятники воїнам і партизанам, які полягли при визволенні території району від гітлерівських окупантів. Нині трудівники району, йдучи назустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, докладають зусиль, щоб достроково, до 7 листопада 1970 року, виконати завдання нового п'ятирічного плану.

ПЕРЕЩЕ́ПИНЕ

Перещепине — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване вздовж лівого пологого берега річки Орелі, за 43 км на північ від районного центру і за 3 км від залізничної станції Перещепине Придніпровської залізниці. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти: Комінтерн, Малокозирщина, Олександрія, Свічанівка, Фрунзе. Населення — 9000 чоловік.

На території Перещепиного є кургани доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.)[1].

У XVII столітті ця територія належала Запорізькій Січі. За даними на 1764 рік, Перещепине вважалося однією з головних слобід Орільської паланки (округи)[2]. В «Усній розповіді колишнього запорожця... М. Л. Коржа» Перещепине назване в числі 17 найдавніших козацьких поселень на Катеринославщині. Тут висловлено припущення, що назва села походить від його географічного положення: «Прикор-

---

[1] Короткий звіт ВУАК за 1926 рік. К., 1927, стор. 12.

[2] А. А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, стор. 32.

донне це урочище... начебто перещеплювало, тобто розділяло Гетьманщину від Запоріжжя»[1].

Татарські орди кримського хана Гірея, прорвавшись у 1768 році на Лівобережжя, зруйнували та спалили козацькі слободи й хутори понад річками Оріллю і Самарою, серед них і Перещепине.

Ведучи боротьбу проти численних нападів, козаки освоїли степову місцевість, поклавши тут початок землеробству, скотарству, промислам. В селі був прошарок заможних козаків і посполитих, які користувалися працею найманих робітників. У Ілька Браги, наприклад, у 1773 році працювали 3 робітники. Більшість населення не мала власності і наймалася на роботу до заможних козаків. Посполиті, що мали робочу худобу, називалися «тяглими», ті, що зовсім не мали,— «пішими». За даними на 1774 рік, підсусідки у Перещепиному становили 38 проц. щодо тяглих посполитих [2].

Зустріч піонерів з колишнім начальником штабу партизанських загонів Новомосковського району Г. Ф. Павловим. 1966 р.

Після ліквідації царським урядом Запорізької Січі Перещепине стало військовою державною слободою[3]. У 1776 році тут проживало 860 чол. населення, яке займалося в основному землеробством[4]. Так звані «військові поселенці» належали до категорії державних селян, жили вони на казенних землях і повинні були поставляти певну кількість солдатів до царської кінноти. Поселенці обкладалися тяжкими грошовими податками (т. зв. поземельний оклад, подушна подать та ін.), на свої кошти утримували сільську адміністрацію, волосне правління, виконували підводну, шляхову та ін. повинності.

Для збору податей і тримання селян у покорі уряд запровадив у 1787 році систему управління за допомогою сільських виборних органів. Старшини, старости, виборні та збірщики обиралися на встановлений строк з числа сімейних селян, які досягли 25 років, що мали свій двір або землю. Заможна верхівка могла достроково віддавати в солдати тих бідняків, які виявляли невдоволення існуючими порядками. А служба була тривалою: в козацьких частинах служили 15 років, у рекрутах — 25.

За відомостями 5-ї ревізії (1794—1808 рр.), в Перещепиному налічувалося 280 дворів, на 1305 чол. населення припадало 6935 десятин орної землі[5]. Швидкому розвитку села сприяло розташування його на тракті, що пролягав від Полтавщини через

---

[1] Устное повествование бывшего запорожца жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки — Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса, 1842, стор. 93; Протягом 1828—1831 рр. у Катеринославі архієпіскоп Гавриїл Розанов та ректор Катеринославської семінарії Яків Вечерків вели бесіди з колишнім запорізьким козаком М. Л. Коржем, який прожив 104 роки (помер у 1835 р.). Його розповідь про життя в Запорізькій Січі вони зібрали в окрему книжку, видану Одеським історичним товариством у 1842 році.

[2] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування, стор. 251, 353.

[3] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 432.

[4] К истории управления Новороссии князем Г. А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 годов, вып. 2. Екатеринослав, 1905, стор. 129.

[5] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 2, спр. 21, арк. 28.

Перещепине на Новомосковськ до Катеринослава і був продовженням Московського тракту до Херсона й Криму.

Щороку тут збиралися 4 багатолюдні ярмарки: перший—з 8 до 12 березня, другий — з 12 до 16 травня, третій — з 15 до 19 серпня і четвертий — з 6 до 9 грудня. На них продавали велику рогату худобу, коней, хліб, посуд та інше. Товарообіг досягав 70 тис. крб. Купка багатіїв мала великий зиск, а більшість селян жила в нужді. У військово-статистичному огляді Катеринославської губернії за 1850 рік зазначалося, що «є з державних... селян заможні хазяї, але число їх значно менше, ніж бідноти...». Особливо скрутно доводилося бідноті під час неврожаїв, які повторювались кожні 2—3 роки. Щоб не померти від голоду, доводилося йти на заробітки до поміщиків і багатих селян. За тяжку поденну працю наймити одержували влітку на збиранні хліба і сіна 45—60 коп., в іншу пору року — 20—30 копійок [1].

Процес диференціації ще більше посилився у зв'язку з розвитком капіталістичних відносин на селі, поштовх якому дала реформа 1861 року. В 1866—1867 рр. у Перещепиному 1396 ревізьких душ було наділено 11 130 десятинами землі [2]. На той час в селі проживало 2781 чоловік. Більшості селян не вистачало тягла і реманенту. Державні селяни могли відразу викупити свої наділи або ж вносити до казни щорічно «державну оброчну подать», сільська біднота не мала коштів, і її землі прибирали до своїх рук багатії.

За період з 1859 по 1897 рік кількість населення в селі зросла більш ніж удвоє, кількість дворів за той же час збільшилася з 529 до 956. У 1913 році було вже 1378 дворів і мешкало 7753 чол., тобто в порівнянні з 1859 роком населення зросло майже втроє. Площа ж оброблюваної землі залишалася майже незмінною (за період з 1861 до 1913 року вона збільшилася з 11 130 до 11 155 десятин [3]. До того ж земля розподілялася не порівну між жителями села, велика частина її належала куркулям. Гостре малоземелля було однією з причин зубожіння багатьох господарств. Про становище перещепинських селян кореспондент газети «Степь» писав, що багато з них під час неврожаю продавало худобу, а в тих, у кого залишалася, вона ставала худою і безсилою для весняної роботи. «Прийшла весна,— писалося у газеті,— а від кожного тільки чути: „працювати нічим, сіяти нічого. Тяжко. Страх як тяжко"» [4].

Не випадково багато перещепинців брали активну участь у заворушеннях селян Новомосковського повіту в пореформений період. 15 серпня 1883 року губернський предводитель дворянства в донесенні міністру внутрішніх справ повідомляв, що обурені утисками селяни Перещепиного побили поліцейського урядника і станового пристава [5]. Виступи селян у 1883 і 1889 рр. проти поміщиків Ілляшенка, Родзянка та ін. набули настільки гострого характеру, що для їх придушення царський уряд послав кілька батальйонів солдатів.

Нестача землі, неврожаї, розорення — все це примушувало сільську бідноту шукати заробітку на стороні. Одні вирушали чумакувати до Криму, інші наймалися до поміщиків або куркулів. Частина селян намагалася знайти роботу на перещепинському пункті робочої сили, який було засновано у 1899 році у заболоченій місцевості, поблизу річки Орелі. Цей пункт постачав сільськогосподарських робітників до Перещепинської, Афанасівської, Личківської, Голубівської, Петриківської і Жданівської волостей Новомосковського повіту, частково до Костянтиноградського повіту Полтавської губернії. Робітники, що шукали роботу, жили в тісному бараці, розрахованому на 180 чоловік. У 1902 році на ночівлю під відкритим небом залишалося тут 7649 безробітних [6]. Їдальня не працювала, санітарні умови були

[1] Военно-статистическое обозрение Российской империи. Екатеринославская губерния, т. 11, стор. 98, 110.

[2] Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, стор. 10.

[3] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 247.

[4] Газ. «Степь» [Екатеринослав], № 13, 1885, стор. 200.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 2 діловодство, 1883, спр. 312, ч. 28, арк. 10.

[6] Отчет Екатеринославской губернской земской управы по санитарному отделению за 1902 г., стор. 46, 47.

жахливими. Спали на нарах, розміщених у 3 яруси. Воду брали з річки, покидьки скидали в сусідню лощину [1]. Не дивно, що перещепинський пункт займав одне з перших місць у Катеринославській губернії за кількістю захворювань серед сільськогосподарських робітників. Із тих, хто перебував на пункті у 1902 році, хворих було 18,1 процента.

Перещепинці знайомилися на пункті не тільки з сільськогосподарськими, а й з фабрично-заводськими робітниками Катеринослава, з шахтарями Донбасу, які також прибували сюди, сподіваючись одержати роботу. Спілкування з ними сприяло пробудженню класової свідомості у представників передового селянства.

Класова боротьба на селі набрала особливо гострого характеру на початку XX століття, коли в містах широко розгорнувся масовий робітничий рух. В 1905 році новомосковський повітовий справник доповідав катеринославському губернатору, що під впливом підпільної агітації настрій селян дуже тривожний і при першому сприятливому випадку можна чекати селянського руху. «Особливу тривогу,— писав він,— викликають волості, що межують з Полтавською губернією, бо у Костянтиноградському повіті селянський рух уже почався» [2].

Посилення революційного руху на селі було пов'язане з дальшим погіршенням становища селян. Біднота не могла придбати або збільшити свої ділянки, тому що ціни на землю весь час підвищувалися. Так, за період з 1860 по 1907 рік вони зросли більш як у 13 разів. У зв'язку з нестачею тягла і реманенту обробіток землі, як правило, провадився вручну. В 1907—1910 рр. в селі було посіяно вручну 80 і рядковою сіялкою 20 проц. посівів, збиралося жатками 59 і косами 41 проц. озимого жита. Ручна праця, відсутність добрив зумовлювали низькі врожаї. Середній урожай ярої пшениці за період з 1897 по 1906 рік становив 48,3 пуда, озимого жита — 47 пудів, ячменю — 52 пуди з десятини [3]. 30—32 проц. селянських прибутків йшло на сплату численних податків [4].

Під час першої російської буржуазно-демократичної революції в селі сталися значні виступи. В Перещепиному в 1905—1906 рр. поширювалися відозви Катеринославського комітету РСДРП «Селяни, час кінчати!», «До всіх селян». Добре відомою була праця В. І. Леніна «До сільської бідноти». Влітку 1905 року селяни вже відмовлялися від сплати податків, почали ділити поміщицькі землі Євецьких, Родзянка, Струкова та інших [5]. В 1905 році в рапорті костянтиноградського повітового справника полтавському губернатору підкреслювалося, що «...центром всіляких заворушень є містечко Перещепине», де відкрито пропагують «ворожі ідеї». 21 липня 1905 року полтавський губернатор сповіщав катеринославського губернатора, що під впливом агітації сільськогосподарські робітники Перещепиного організували виступи, і «безладдя набрало широкого розмаху». На початку 1906 року селяни Перещепиного, Свічанівки, Козирщини почали громити маєток Родзянка. Поміщик звернувся до уряду з проханням надіслати війська і тільки за допомогою каральної експедиції їм вдалося тимчасово придушити селянський рух.

Наслідком столипінської аграрної реформи було різке збільшення кількості малоземельних та безземельних селян. Біднота віддавала свої наділи куркулям за частину врожаю або продавала землю за безцінь. Так, бідняк Я. Прус продав землю заможному селянину Я. Сидоренкові, який за час з 1910 по 1917 рік розширив свою земельну площу більш ніж у 10 разів. Серед тих, хто позбувся землі, був і П. М. Бреус. У нього залишилося лише 2 десятини. Потрапивши у безвихідне становище, частина жителів Перещепиного змушена була переселитися до Акмолінської губернії.

---

[1] Отчет Екатеринославской губернской земской управы по санитарному отделению за 1902 г., таблиця № 13.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 473, арк. 46—47.

[3] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 6, ч. 1. Новомосковский уезд. Екатеринослав, 1911, стор. 251, 274, 290.

[4] К. И. Лядский. Крестьянское землевладение и размеры его обложения в Новомосковском уезде Екатеринославской губернии. Новомосковск, 1903, стор. 19.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 1905, оп. 1, спр. 2550, ч. 2, арк. 15—16.

Після реформи прискорився розвиток капіталістичних відносин на селі. Куркулі засновували і промислові підприємства. У січні 1914 року в Перещепиному діяли цегельний завод, 2 парові млини, 2 олійниці, 2 склади сільськогосподарських знарядь і матеріалів[1].

Поряд з швидким збагаченням селянської буржуазії дедалі біднішала переважна більшість селян. У квітні 1911 року сільська громада звернулася до Новомосковської повітової управи з проханням про замощення головної вулиці села. В доповіді зазначалося, що «...в дощову пору року вулиця перетворюється на непрохідне болото... вода застоюється і місяцями не висихає, від чого повітря отруюється сильним смородом, який може бути початком різних захворювань»[2].

Протягом тривалого часу селяни не мали будь-якої медичної допомоги. Тільки в 1885 році земство на свої кошти влаштувало в Перещепиному медичний пункт[3]. У зв'язку з тим, що приміщення пункту незабаром стало таким ветхим, що могло завалитися, у 1897 році було збудовано дерев'яний будинок для лікарні на 8 ліжок. Вона обслуговувала населення 5 волостей. Один лікар, 4 фельдшери і одна акушерка, які працювали тут (1901 рік), не мали змоги дати кваліфіковану медичну допомогу. За ліками їздили до Новомосковська. Тільки в 1913—1914 рр. в Перещепиному відкрилася аптека.

Вперше про Перещепинську школу згадується в 1840 році. Була та школа однокласною і перебувала в «...тісному, темному, холодному, готовому завалитися, приміщенні, яке загрожувало небезпекою навчаючим і учням»[4]. У 1887 році почало діяти однокласне сільське народне училище на 80—90 учнів. Утримувалося воно на кошти сільської громади і земства. Перед першою світовою війною в селі було 4 невеликі школи — земське однокласне училище і 3 церковнопарафіальні. Та вчитися приймали туди не всіх. Так, у 1911 році до земського училища бажаючих записалося 180 чол., а прийняли тільки 60. До однієї з церковнопарафіальних шкіл зараховано 10 дітей з 40, що подали заяви. У дві інші школи через нестачу місць також не потрапили діти бідняків. У дореволюційний час 82 проц. населення Перещепиного було неписьменним.

Незважаючи на труднощі, передові представники сільської інтелігенції намагалися проводити культурно-освітню роботу серед населення. За допомогою земства в січні 1912 року почали працювати двотижневі курси, на яких частина селян вивчала основи землеробства, тваринництва, городництва, садівництва, організації господарства[5]. В перещепинському Народному домі читалися іноді лекції, тут також можна було побачити «Назара Стодолю», водевілі Чехова. У школах по неділях організовувалися читання на історичні та природничі теми. Про ці читання в Перещепиному так розповідалося в журналі «Дніпрові хвилі» (№ 5—6) за 1911 рік: «Корисна б штука була і селяни цікавляться, та ... на українській мові не читають лектори, бо кажуть, що не можна». Рідна мова була заборонена. Спроби передових людей села зробити якісь зрушення в культурі і побуті зустрічали опір представників місцевої влади.

Почалася перша світова війна. Більшість працездатних чоловіків було мобілізовано до армії. Значна частина господарств залишилася без робочих рук, а сім'ї — без годувальників. Багатії, що відкупилися від армії, збагачувалися від продажу коней і фуражу, використовували військовополонених австрійців як дарову робочу силу (табір перебував у селі). Бідняцькі господарства потрапляли у все більшу за-

---

[1] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 247.

[2] Постановление очередного Новомосковского уездного земского собрания с 30 сентября по 4 октября 1911 г. Новомосковск, 1912, стор. 729.

[3] Краткий отчет Новомосковской уездной земской управы XXII Новомосковскому очередному уездному земскому собранию. Екатеринослав. 1887, стор. 84.

[4] Там же, стор. 34.

[5] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 247.

лежність від куркулів. Все це призводило до ще більшого загострення класової боротьби на селі[1].

Коли в Перещепиному довідались про повалення в лютому 1917 року самодержавства, тут замайоріли червоні прапори[2]. На площі села відбувся великий мітинг, на який зібралися селяни з навколишніх сіл. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції з церковних амвонів перещепинські попи закликали населення згуртуватися навколо нового уряду, дотримуватися «порядку», довести війну до переможного кінця, а потім уже брати участь у виборах до Установчих зборів, які, мовляв, і вирішать питання про землю[3].

14 березня було обрано виконком волосного комітету громадських організацій, до якого увійшли представники місцевої інтелігенції, землевласників, есери. Очолювала виконком лікар А. Нікольська-Осипова. Цей комітет проводив у життя політику Тимчасового уряду. Затягування війни, зростання дорожнечі, навмисне відтягування земельної реформи — все це через кілька місяців встигло переконати багатьох селян, що влада Керенського — не їхня влада. І тому у вересні 1917 року під час підготовки виборів до Установчих зборів в Перещепиному все більше стає прихильників більшовицького списку. Солдати-фронтовики, які прибули в село під осінь 1917 року, принесли звістку про більшовиків, про Леніна, про їх вимогу негайної, без викупу, передачі землі селянам[4]. Перещепинські більшовики, яких очолювали Хорошун і Кусенко[5], згуртували навколо себе бідноту.

З великим захопленням трудящі села зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Але для встановлення Радянської влади на Новомосковщині необхідно було подолати значний опір контрреволюційних націоналістичних сил.

Наприкінці грудня 1917 року гайдамацькі курені було розгромлено червоногвардійськими загонами робітників Катеринослава, Павлограда, Новомосковська. В Перещепиному встановлено Радянську владу. В приміщенні волосної управи відбувся сільський сход, на якому селяни ознайомилися з першими декретами Робітничо-селянського уряду. Вже в січні 1918 року було обрано волосну і сільську Ради селянських депутатів. До складу сільської Ради ввійшли бідняки К. Кравець, Я. Коваль, Ф. Варава й інші. Відповідні відділи при Раді провели заходи по налагодженню господарського життя в селі. Виконком Ради взяв на облік майно поміщицької економії Родзянка, розподілив між селянами сільськогосподарські машини й запаси хліба. В лютому—березні під керівництвом більшовиків Рада приступила до поділу поміщицьких земель[6]. Для боротьби з куркульськими бандами створено загін самоохорони, який очолив Я. Коваль. Та закінчити почату роботу не вдалося. В квітні 1918 року німецько-австрійські війська захопили Новомосковський повіт[7]. Окупанти примусили селян повернути колишнім власникам все зерно, реманент і землю. Разом з гетьманцями вони жорстоко розправлялися з селянами. Від їх рук загинули керівники перещепинських більшовиків Хорошун і Кусенко, що залишилися в селі для підпільної роботи[8]. Репресії тільки посилили опір селян. Запалали поміщицькі економії. Не могли припинити пожеж загони австрійських солдатів, бо селяни чинили їм збройний опір[9].

Восени 1918 року проти окупантів і їх пособників почалися повстання. Багато

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 32, арк. 2.
[2] «Бюллетень Екатеринославского временного исполнительного комитета общественных рабочих, солдатских и крестьянских организаций», № 12, 16 березня 1917 р.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 32, арк. 2, 3.
[4] Там же, арк. 5, 6, 8.
[5] Газ. «Комуніст», 25 листопада 1927 р.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 32, арк. 7.
[7] ЦДАРА, ф. 14, оп. 1, спр. 151, арк. 1—81.
[8] Газ. «Комуніст», 25 листопада 1927 р.
[9] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 239

перещепинців, серед них Я. Кравець, Т. Олексієнко та ін., брали участь у боях партизанського загону М. Є. Козирєва, що діяв у сусідніх районах [1].

Вирішальну роль у розгромі петлюрівців, які в грудні 1918 року захопили було владу в селі і у волості, відіграли частини 2-ї Української Радянської дивізії. У січні 1919 року вони визволили Перещепине. З цієї нагоди на сільському сході селяни висловлювали свою подяку Комуністичній партії, Червоній Армії, заявляли про свою підтримку Радянської влади. Тимчасовим органом влади у Перещепиному став військово-революційний комітет, створений на початку 1919 року. Його головним завданням було встановлення і зміцнення революційного порядку, мобілізація населення на боротьбу з контрреволюцією, надання допомоги Червоній Армії. В січні—лютому відбулися вибори до волосної Ради. Весною 1919 року перещепинська Рада послала своїх делегатів на III Всеукраїнський з'їзд Рад.

Ще в квітні 1919 року найбільш свідома частина селянської бідноти створила комуну «Піонер» — одну з перших на Україні. Куркулі повели шалену боротьбу проти комунарів, вони поширювали провокаційні чутки, нібито Радянська влада забере у селян землю, а їх самих у примусовому порядку об'єднає в комуни. Ці вигадки викрив циркулярний лист ЦК КП(б)У, в якому вказувалося, що «...всякі об'єднання селян у комуни можуть відбуватись тільки на цілком вільних підставах, цілком добровільно і лише у тих випадках, коли селяни в інтересах ведення свого господарства будуть вважати більш вигідним об'єднання в комуни» [2].

Місцеві органи Радянської влади здійснювали зрівняльний поділ конфіскованих поміщицьких земель, вживали заходів для організації постачання селянам посівного матеріалу, сільськогосподарських машин і реманенту, дбали про поширення агрономічних знань.

Соціалістичне будівництво було перерване денікінцями, які у червні 1919 року захопили Перещепине. Шомполами і нагайками розправлялися вони з біднотою, з сім'ями червоноармійців, відновлювали царські порядки. Особливо знущалися над комунарами. У цій чорній справі активно допомагав білогвардійцям місцевий піп.

Під керівництвом підпільної більшовицької організації проти білогвардійців розгорнувся партизанський рух. Понад 100 чол. налічував загін з місцевих жителів [3]. У серпні 1919 року партизани розгромили денікінський стан у Перещепиному. Значну роль у цьому відіграла місцева жителька, біднячка, безстрашна розвідниця В. Жуковець. Активними партизанами були також перещепинці І. О. Кулиуш, П. О. Бодня, П. В. Бодня, Я. О. Скиба та інші [4]. 24 грудня 1919 року 364-й полк 41-ї стрілецької дивізії 14-ї армії визволив село від денікінців [5].

Наприкінці грудня на зборах селян Перещепиного створено волосний ревком, який очолив колишній військовий комісар комуніст М. О. Кунаков. У березні—квітні 1920 року було проведено вибори Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. До складу Перещепинського волосного виконавчого комітету селяни обрали М. О. Кунакова (голова виконкому), місцевого бідняка О. К. Крамара, службовця І. С. Данилова та інших [6]. У той же час у Перещепиному створено партосередок, секретарем якого був місцевий фельдшер М. Дитяшов [7].

На початку травня 1920 року в селі створено комсомольську організацію. Спочатку її очолив М. Дитяшов, пізніше — І. Котов (загинув на 19-му році життя від рук бандитів). Перші комсомольці села С. Отавенко, Т. Воровка, Г. Штофель, О. Мі-

---

[1] ЦДАРА, ф. 174, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
[2] Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів, т. 1. К., 1962, стор. 34, 136.
[3] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 52, арк. 129.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-511, оп. 1, спр. 1, арк. 28—36.
[5] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 52, арк. 121.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 415, арк. 27.
[7] Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 101, арк. 23, 26, 27; ф. 1, оп. 5, спр. 151, арк. 22.

шутін та ін. разом із своїми сім'ями вступили до КНС, проводили культурно-освітню роботу серед населення.

В практичному здійсненні земельної політики велику роль відіграла земельна комісія, яку очолив заступник голови сільради О. К. Крамар. Землі, які раніше належали поміщикам Родзянку, Мордовському, Новицькому, церкві, поділили між селянами. У куркулів залишали не більше 16 десятин, а малоземельним селянам добавляли по 3—4 десятини на двір. Всього у фактичному користуванні селян було 12 080 десятин землі[1]. Сільськогосподарський банк давав незаможним селянам позички.

Сільській Раді у всіх її заходах активно допомагав КНС, створений у червні 1920 року. Очолював його в той час І. О. Кулиуш[2], членами комітету були П. Сачава, С. Руденко, М. Бондаренко, С. Малахатка та інші[3]. Комнезам згуртував навколо себе сільську бідноту і середняків, здійснив облік сільськогосподарського реманенту, налагодив ремонт сільськогосподарських знарядь. Активну участь брали комнезамівці у здійсненні продрозверстки. В серпні 1920 року під час проведення кампанії «походу на куркуля» комнезамівці конфіскували надлишки хліба, худоби, реманенту в куркулів і поділили те майно серед бідняків.

На початку червня 1920 року в Перещепиному підняв заколот колишній фельдфебель царської армії Матвієнко[4]. Бандити організували т. зв. «повстанком», розповсюджували відозви проти Радянської влади, вбивали комуністів і комсомольців, радянських активістів. Проти бандитів виступив загін місцевої самоохорони, до якого ввійшли Ф. Перепелиця, В. Жуковець, К. Брижан, М. Бродянко, І. Голик та інші[5]. Влітку 1921 року спільними силами регулярних частин Червоної Армії, Особливого комуністичного загону і загонів самоохорони бандитизм у Новомосковському повіті було остаточно ліквідовано.

Імперіалістична, а потім громадянська війна, боротьба з різними бандами завдали тяжких втрат сільському господарству. Здійснення політики НЕПу поступово пожвавило економічне життя села. У 1922 році перещепинське сільське споживче товариство закупило на місцевому ринку понад 1000 пудів хліба. Кооператив успішно конкурував з приватними торговцями. На 1925 рік господарство села було вже відбудоване. Тут налічувалося на той час 1624 двори. У 1924 році у Перещепиному збудовано першу теплову електростанцію. В хатах, де раніше чадів каганець, з'явилися 100 лампочок Ілліча[6]. В грудні 1926 року в селі провели радіо.

Творчу активність трудівників села спрямовували комуністи. В квітні 1923 року партосередок налічував 12 членів партії і одного кандидата. Це були місцеві жителі: М. О. Кунаков, робітник парового млина, М. Ю. Кузнєцов, коваль, селяни В. П. Бровченко, В. Л. Токаренко, службовці В. Г. Конощенко, І. С. Данилов та інші[7]. Комсомольська організація села, до якої в 1922 році належало 8 чоловік, проводила значну виховну роботу серед молоді. Секретарем парторганізації тривалий час працював А. Мокрий, секретарем комсомольської організації — О. Мішутін.

З кожним роком зміцнювався зв'язок партійної організації з населенням. У 1926 році дніпропетровська газета «Звезда» писала: «За рахунок селян від плуга зростає перещепинська парторганізація. Затверджено кандидатами партії 11 селян. Парторганізація користується у селян великим авторитетом»[8]. Спираючись на КНС та комсомольську організацію, комуністи села залучали широкі кола

---

[1] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 520—521.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-311, оп. 1, спр. 1, арк. 208.
[3] Там же. ф. Р-4540, оп. 1, спр. 32, арк. 36.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 733, арк. 95—97.
[5] П. Хижняк. Особливий комуністичний, стор 226, 227.
[6] Газ. «Звезда», 16 грудня 1924 р.
[7] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 6—1, оп. 1, спр. 415, арк. 27.
[8] Газ. «Звезда», 6 жовтня 1926 р.

селян до сільськогосподарської кооперації. Радянська влада дала селянам землю, але обробляти її було майже нічим: у бідноти не вистачало тягла і знарядь. У 1926 році на одного коня або вола припадало 8,1 га землі, на один селянський двір — півплуга, півборони, на 12 господарств — одна сівалка, на 56 господарств — одна молотарка [1]. Тракторів та інших сільськогосподарських машин бідняки купувати не могли. Вихід з такого становища можливий був лише шляхом, вказаним В. І. Леніним,— в кооперуванні сільського господарства.

Ще в 1923 році в Перещепиному організувалась сільськогосподарська артіль — «Пробудження» [2] (пізніше перейменована на «Комінтерн»). Спочатку в ній було 6 бідняцьких господарств, яким передали частину колишніх земель поміщика Родзянка та «попівської дачі», всього 521 десятину. Головою артілі працював І. Матвієнко. Через 2 роки організувався ТСОЗ «Червона нива». У 1925 році він придбав трактор «Фордзон». Багато селян вступило до сільського споживчого товариства. В 1926 році воно об'єднувало 634 пайщики [3].

Кооператори провели електроенергію до млина та олійниці. Восени 1927 року електрику вперше використали на молотьбі [4].

Значну роботу провели партійні та радянські органи в галузі охорони здоров'я, культури, освіти. У 1922 році в Перещепиному створено школу-лікнеп. Активну участь у ліквідації неписьменності брали комсомольці і вчителі. В 1925 році в селі працювало 6 початкових шкіл, а в 1928 році відкрито неповну середню школу. Про її роботу писалося в передовій статті дніпропетровської газети «Зірка»: «Праця всього шкільного колективу так багатогранна, так наповнена радянським змістом, що нелегко розказати про це. Невипадково всі організації Перещепиного вважають школу кращим помічником в своїй роботі на селі...» [5]. При сільбудинку, відкритому в 1922 році, діяли сільськогосподарські гуртки, проводились агроконференції. Тут була й бібліотека. Культурні запити мешканців села задовольняли також клуб і театр, де ставилися вистави, виступав хор.

У період масової колективізації сільського господарства трудівники села створили 3 колгоспи: «Жовтнева перемога», «Шлях Леніна», ім. Ілліча, пізніше з колгоспу «Шлях Леніна» виділився колгосп ім. XVII партз'їзду. П'ятий колгосп — «Зоря» виділився у 1936 році з артілі «Жовтнева перемога».

Куркулі всіляко перешкоджали зміцненню колгоспів. У 1930 році вони намагалися вбити члена комісії по хлібозаготівлі, колишнього партизана І. Ю. Мазоху, спалили хату активіста комнезаму Ф. Г. Чорноуса. Щоб зірвати хлібозаготівлю, псували зерно, залякували селян. Та намагання ворогів Радянської влади перешкодити соціалістичному будівництву на селі були марними.

В 1930 році колгоспи Перещепиного одержали з Кільченської МТС 10 тракторів. Колону тракторів очолював перший бригадир тракторної бригади П. Бритник [6]. Зустрічало колону все населення з червоними прапорами.

В 1935 році Перещепине стало районним центром [7]. Районний комітет партії та районна Рада депутатів трудящих багато уваги приділили організації колгоспного виробництва, підвищенню матеріального і культурного рівня трудівників села. Велика робота проводилась і щодо поліпшення підготовки колгоспних кадрів. У спеціально створених школах, на різних курсах підвищували свою кваліфікацію голови колгоспів, завідуючі фермами, бригадири, трактористи, комбайнери. Серед жінок Перещепиного першими трактористками були М. Антонова, Є. Уродлива, М. Третяк. На агрономічному, зоотехнічному і бухгалтерському відділеннях районної колгосп-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 682, арк. 49.
[2] Там же, арк. 50.
[3] Газ. «Звезда», 3 серпня 1926 р.
[4] Газ. «Комуніст», 25 листопада 1927 р.
[5] Газ. «Зірка», 19 травня 1929 р.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 32, арк. 19.
[7] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 2100, арк. 1.

ної школи, яка обслуговувала Перещепинський, Котовський і Магдалинівський райони, навчалося близько 150 чоловік[1].

Районний комітет партії, райвиконком організували змагання з колгоспниками Новомосковського району за кращий обробіток грунту, за підвищення врожайності сільськогосподарських культур і розвиток тваринництва. Серед колгоспників розповсюджувався досвід передовиків, на збиранні врожаю використовувалися комбайни. Все це сприяло підвищенню врожайності зернових культур. У 1935 році перша бригада колгоспу ім. Ілліча зібрала озимої пшениці по 42 цнт з га на площі 250 га, четверта бригада того ж колгоспу зібрала такий же урожай з площі 125 га. В 1940 році перещепинські колгоспи мали 16 тракторів, 6 комбайнів, 7 вантажних автомашин.

За досягнуті виробничі успіхи бригадири М. Ф. Сачава й Ф. І. Уродливий були нагороджені орденом Леніна. Л. А. Білоконя й П. Ю. Коваленка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. За успіхи в розвитку тваринництва 3 перещепинські колгоспи, а також трудівників колгоспу «Жовтнева перемога» свинаря Л. А. Білоконя, чабана І. М. Сачаву і механізатора С. Ю. Коваленка занесено до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки у 1939 і 1940 роках. У 1935 році колгоспники артілі ім. Ілліча на трудодень одержали по 4 кг зерна.

Населення Перещепиного обслуговували 20 медичних працівників. У 1935—1940 рр. середню школу закінчили 203 жителі села. Багато з них потім стали вчителями, лікарями, інженерами. Спеціалістів сільського господарства готувала місцева агрошкола. Велику культурно-освітню роботу проводив Будинок культури, де працювали різні гуртки, бібліотека.

Віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирне соціалістичне будівництво. На мітингах, що відбулися першого дня війни, перещепинці заявили, що не пошкодують своїх сил і життя для захисту Вітчизни, завоювань соціалізму. Для боротьби з німецько-фашистськими парашутистами і диверсантами в селі було створено винищувальний батальйон на чолі з начальником міліції Н. А. Міненком[2]. Районний комітет партії організував евакуацію людей, майна, худоби в тилові райони країни — спочатку до Краснодарського краю, а потім до Сталінградської області. До колгоспу «Красное знамя» Миколаївського району Сталінградської області евакуювалося багато сімей з Перещепинського району. З колгоспу ім. Ілліча до району Камишина евакуйовано 1,5 тис. голів худоби.

29 вересня німецько-фашистські війська, перерізавши шлях за 3 км від Попасного, наблизилися до Перещепиного. 30 вересня 1941 року після багатоденних боїв частини Червоної Армії залишили село[3]. За час окупації в Перещепиному фашисти вбили, повісили і замучили 230 чол., 321 жителя насильно вивезли до Німеччини[4].

Гітлерівці перетворили подвір'я школи № 2 на табір військовополонених. Під відкритим небом, за чотирма рядами колючого дроту, страждали сотні радянських солдатів і офіцерів. Місцеві жителі, ризикуючи життям, передавали їм продукти, одяг, багатьом організовували втечу. О. Гребенюк і С. Бондаренко допомагали переховувати партизанів, розповсюджували радянські листівки. Фашисти схопили відважних патріотів і закатували їх в Освенцімі.

Ще перед окупацією за рішенням бюро райкому партії від 30 серпня 1941 року для боротьби з ненависним ворогом перещепинці сформували партизанський загін. Його командиром призначили Н. А. Міненка, комісаром М. С. Залойла (другого секретаря райкому партії). В загоні були жителі села Г. П. Жуковець, Р. С. Науменко, С. І. Басан та інші[5]. Разом з іншими загонами перещепинські партизани

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3200, арк. 40.

[2] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 18, арк. 1—3, 8.

[3] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 342.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 91, арк. 23.

[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 325—327

провели кілька бойових операцій. В листопаді 1941 року вони брали участь у розгромі карального загону в с. Вільному, несподівано напали на табір військовополонених у селі Знаменівці, визволивши звідти близько 300 чоловік. Партизани руйнували мости і лінії зв'язку, вели роз'яснювальну роботу серед населення.

Дії народних месників дуже непокоїли вороже командування. В грудні 1941 року великими силами каральних військ і поліцаїв воно блокувало Самарський бір. Багато перещепинців героїчно загинуло в нерівній боротьбі [1], серед них — М. С. Залойло і Г. П. Третяк. Намагаючись дістати від останнього відомості про партизанів, фашисти жорстоко катували його, а потім повісили на головній вулиці Перещепиного. Катам дуже хотілося, щоб страту виконав хтось з місцевих жителів, але «добровольця» не знайшлося, тоді розлючений комендант власноручно виконав вирок. Фашисти схопили також медсестру партизанського загону В. І. Скибу, уродженку Красноградського району Харківської області. В лютий мороз, роздягнену, босу, її довго водили по селу, а потім вивезли до Краснограда і розстріляли [2].

Багато уродженців села воювало на фронтах Великої Вітчизняної війни. За виявлену відвагу і стійкість у боротьбі з фашистськими загарбниками Радянський уряд нагородив 458 перещепинців орденами і медалями, а льотчику І. Х. Мотузу присвоєно звання Героя Радянського Союзу [3]. За роки війни він здійснив близько 400 бойових вильотів, збивши 24 ворожі літаки.

Перещепинці свято шанують пам'ять тих, хто загинув за народне щастя. На території парку ім. Т. Г. Шевченка споруджено пам'ятник патріотам, що віддали своє життя за свободу і незалежність Радянської Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни.

21 вересня 1943 року 125 полк 6-ї Орловської двічі Червонопрапорної дивізії визволив Перещепине від фашистських окупантів. З перших же днів після визволення розпочали свою діяльність Перещепинський райком партії та райвиконком. Тоді ж у селі було відновлено сільську Раду, її головою обрали комуніста І. В. Вакулінського. Під керівництвом районного комітету партії і райвиконкому почалися відбудовчі роботи. Велику роль у цьому відіграли сільські комуністи. Зразу ж після визволення почала діяти територіальна парторганізація, яка об'єднувала комуністів 3-х колгоспів: «Зоря», «Шлях Леніна», імені 17-го партз'їзду, місцевих шкіл. На початок 1945 року в її складі налічувалось 15 комуністів, секретарем був учитель середньої школи Г. І. Шульга. У 1945—1946 рр. створено ще дві парторганізації: в артілі ім. Ілліча — у складі 4 комуністів (секретар Ф. Г. Чорноус) і в артілі «Жовтнева перемога» — 5 комуністів (секретар Ф. А. Гладкий).

Село було в руїнах. Ворог знищив колгоспні будівлі, 826 будинків колгоспників, 4 школи, лікарню, лубзавод, елеватор, цегельний завод, електростанцію, майже всі приміщення державних установ. Загальна сума збитків, що їх завдали окупанти колгоспам села, становила 63 769 400 карбованців [4]. На початку 1944 року господарство всіх відновлених колгоспів перебувало в дуже тяжкому стані. На той час в артілі «Зоря» з 575 чол. налічувалося лише 9 працездатних чоловіків [5]. Залишилось всього 4 воли і 19 коней. Артіль не мала жодної автомашини, двигуна. В 1945—1946 рр. перещепинські колгоспи одержали молодняк з Костромської області та із Західної України. Було відбудовано школи, лікарню, коноплезавод, залізничний вокзал, більшість будинків колгоспників. На відбудові села особливо відзначилися К. А. Тесленко, С. І. Басан, К. П. Вовк, І. Т. Шматко, Ф. Г. Чорноус і багато інших.

Через 5 років після війни колгоспне господарство досягло довоєнного рівня,

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 32, арк. 51, 52.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1-а, арк. 37.
[3] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 340.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 441, арк. 20.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 363, арк. 233, 237, 239.

а по врожайності перевищило його. В 1947—1949 рр. група трудівників села була удостоєна високих урядових нагород. Серед них В. І. Болоховець і З. К. Сачава з колгоспу ім. Дзержинського та Г. Г. Вовк з колгоспу «Зоря» удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Цього почесного звання удостоєно також 8 колгоспників артілей «Перемога» і «Згода»: Н. П. Братусь, П. Ю. Троян, П. В. Дудка, М. Г. Забрудський, Х. П. Білуха, В. С. Лях, Ф. І. Перепелиця, Я. М. Хижняк[1].

У 1951 році в Перещепиному після укрупнення стало 2 артілі — «Зоря» та ім. Дзержинського. Згідно з рішенням вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС колгоспи одержали від держави значну матеріально-технічну допомогу.

З 1953 по 1958 рік виробництво зерна в колгоспі ім. Дзержинського зросло на 83 проц., м'яса — в 4,3 раза, молока — в 4 рази, оплата трудодня — в 2 рази[2]. Ще більших успіхів домоглися колгоспники Перещепиного в роки семирічки. В артілі «Зоря» з 1959 по 1963 рік прибуток зріс з 561 807 до 766 960 крб. Вартість трудодня підвищилася у два з лишком рази. За останні роки в колгоспах побудовано великі механізовані ферми, пташники, кормовідгодівельні пункти.

Велике трудове піднесення колгоспників селища викликали рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС. Господарства перейшли на гарантовану грошову оплату. Широко використовується стимулювання оплати праці за виконання і перевиконання планів. У 1965 році кожний карбованець, витрачений на виробництво продукції, у колгоспі ім. Дзержинського дав 42 коп. чистого прибутку[3].

Сумлінне ставлення колгоспників до праці, правильна організація виробничих процесів, широка механізація дають добрі наслідки. В 1966 році перещепинські колгоспи зібрали високий врожай. В колгоспі ім. Дзержинського на 1939 га вирощено по 31,5 цнт пшениці. Тваринники цієї артілі на кожні 100 га сільськогосподарських угідь виробили більше 90 цнт м'яса і надоїли на кожну корову по 2496 кг молока, тобто на 470 кг більше проти 1965 року. Від реалізації продукції одержано 1820 тис. крб. У 1967 році прибуток колгоспу досяг 1971 тис. крб. Зміцніла його матеріально-технічна база, підвищилася оплата праці трудівників, було створено перехідний фонд — 835 тис. карбованців[4]. У 1968 році колгосп продав державі 6029 цнт м'яса.

Високих показників досягнуто і в колгоспі «Зоря». Зернових вирощено тут по 25,8 цнт з га, озимої пшениці — по 29,9 цнт, ячменю — по 23,5 цнт, соняшнику — по 24,2 центнера.

За досягнення в розвитку сільського господарства в 1966 році артіль ім. Дзержинського занесено на обласну і районну Дошки пошани. 25 трудівників обох артілей нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Головний комітет ВДНГ СРСР постановою від 14 грудня 1967 року за досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві у 1966 році і участь на Виставці нагородив колгосп ім. Дзержинського дипломом II ступеня, а його голову В. Ф. Степуру — срібною медаллю.

З пошаною в селі ставляться до бригадира колгоспу ім. Дзержинського О. П. Тесленка, який працює на цій посаді з 1946 року, агронома В. С. Мальченка, доярки Г. Г. Матвієнко, тракториста В. Г. Старченка та інших. В колгоспі «Зоря» високі виробничі показники здобувають доярка Т. Ф. Дідик, ланкові Г. К. Бондар і В. Г. Довга, комбайнер Д. П. Іванченко,

Автобусна станція в с. Перещепиному. 1965 р.

[1] Газ. «Правда Украины», 11 березня 1948 р.
[2] Газ. «Ленінський шлях», 15 лютого 1959 р.
[3] Газ. «Зоря», 27 лютого 1966 р.
[4] Газ. «Новомосковська правда», 16 грудня 1966 р.

Виступ бандуристів Перещепинського будинку культури. 1964 р.

тракторист С. С. Згонник та багато інших. В обох колгоспах 600 колгоспників одержують пенсію, в 1967 році десятьом із них присвоєно звання почесного колгоспника.

У зміцненні економіки колгоспів велика заслуга робітничих колективів Дніпропетровська. Протягом тривалого часу над колгоспом ім. Дзержинського здійснює шефство колісний, а над артіллю «Зоря» — трубний цехи заводу ім. К. Лібкнехта.

За післявоєнні роки збільшилася потужність Перещепинського лубзаводу, який постачає волокно не тільки вітчизняним підприємствам, але й відправляє його за кордон — до Англії, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки. Інкубаторна станція забезпечує потреби не лише місцевих колгоспів, а й багатьох населених пунктів району. З молокозаводу щодня надходять до промислових центрів десятки тонн молочної продукції. Перещепинська міжколгоспна будівельна організація тільки у 1967 році побудувала 11 тваринницьких приміщень на 2000 голів худоби.

В червні 1963 року в районі Перещепиного геологи виявили родовища природного газу. В січні 1966 року вступив у дію газопровід Перещепине — Дніпропетровськ. В листопаді 1964 року з надр району було видобуто нафту, першу на Дніпропетровщині [1]. Через два роки після того на Перещепинському родовищі діяло вже 9 джерел.

Зростання економіки дало змогу виділити значні кошти на благоустрій Перещепиного, яке в 1957 році віднесено до категорії селищ міського типу [2]. З 1959 по 1965 рік тут побудовано 16 комунальних житлових будинків, автостанцію, двоповерховий готель «Оріль», будинок селищної Ради, молокозавод, амбулаторію, санітарну станцію, грязелікарню, 2 насосні станції, Будинок культури «Маяк» та інше.

Керівництво господарським, громадсько-політичним і культурним життям селища здійснюють 18 партійних організацій, які об'єднують 306 комуністів. В партійній організації колгоспу ім. Дзержинського 50 членів партії. З 50 комуністів колгоспу «Зоря» в рільництві працює 22, в тваринництві — 19, на інших ділянках сільськогосподарського виробництва — 9. Всі вони навчаються у трьох політшколах, у школі основ марксизму-ленінізму.

В Перещепиному працюють і вчаться 429 комсомольців, які є надійними помічниками комуністів у розв'язанні господарських і культурно-освітніх питань [3].

Відчутно впливає на діяльність виробничих колективів, поліпшення благоустрою селища Перещепинська селищна Рада. З 89 її депутатів — 22 колгоспники, 31 робітник, 36 службовців. При селищній Раді працює 8 постійних комісій, їх члени розв'язують важливі питання розвитку сільського господарства, роботи медичних, освітніх та інших установ.

Рік у рік зростає матеріальний добробут населення. Якщо в 1961 році в магазинах селища продано товарів на суму понад 1,5 млн. крб., то у 1966 році реалізовано їх на 3 млн. крб.

[1] Газ. «Днепровская правда», 1 січня 1965 р.
[2] На початку 1963 року Перещепинський район приєднано до Новомосковського району.
[3] Газ. «Новомосковська правда», 25 травня 1966 р.

У Перещепиному добре налагоджено медичне обслуговування трудящих. Тут функціонують лікарня на 95 ліжок, 5 фельдшерсько-акушерських пунктів, аптека. Лікарня має кілька відділень, де працюють 52 медичні працівники, з них 17 лікарів з вищою освітою. Високе почуття обов'язку властиве лікарям О. К. Добруну і Л. М. Фельдман, фельдшеру А. П. Левановій, старшій медсестрі В. Д. Ільченко. Вони заслужили глибоку пошану всього населення.

Якщо в 1914 році в селі було 13 чол. місцевої інтелігенції і лише двоє з них мали вищу освіту, то в 1966 році тут працювало 75 вчителів, з них 49 — з вищою освітою. В одній тільки середній школі селища вчиться понад 600 учнів. яких навчають 32 вчителі. Крім неї є вечірня середня школа, школа медичних сестер, курси шоферів. Радянська влада дала 102 жителям Перещепиного вищу освіту, з них — 27 закінчили медичні, 39 — педагогічні, а 36 — вищі технічні учбові заклади.

Вчителі беруть активну участь у громадсько-політичному житті селища. Вони виступають перед населенням з лекціями на наукові, педагогічні, політичні теми, ведуть антирелігійну пропаганду, організовують тематичні вечори. Восьмий рік працює місцеве радіомовлення, організоване вчителями середньої школи. Група вчителів відзначена значками «Відмінник народної освіти», а М. Р. Науменко нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Якщо 100 років тому в Перещепиному поміщиками і куркулями передплачувався 31 прим. газет і журналів, то у 1967 році трудівники селища передплатили 6005 прим. періодичних видань. Тут працюють 4 бібліотеки (крім 3-х шкільних) з книжковим фондом 51 535 томів.

Щодня у Будинку культури «Маяк» можуть подивитися фільм чи виставу, культурно відпочити 600 чоловік. Тут працюють 8 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 238 чол., діють народні університети здоров'я й атеїзму. Перещепинці мають свій селищний хор, який не раз виступав по обласному телебаченню і радіо. Колектив художньої самодіяльності селища за виступи на обласних оглядах самодіяльних народних театрів нагороджувався дипломами.

Нові перспективи відкриваються перед Перещепиним в майбутньому. Найближчим часом через селище буде прокладено канал Дніпро — Донбас. Впевнені у своєму завтрашньому дні, перещепинці з великим натхненням працюють над втіленням у життя планів, накреслених Комуністичною партією.

В. П. НАЙДІОН, І. М. ШЕВЧЕНКО.

ГОЛУБІВКА

Голубівка — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Кільчень. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Видвиженець, Воскресенівка, Кільчень, Троїцьке. Населення — 3338 чоловік.

На території села виявлені курганні поховання доби ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е.), а також кургани кочівників-половців XI—XIII століть[1].

Перша письмова згадка про цю місцевість пов'язана з історією Київської Русі. У 1187 році київські князі Святослав Всеволодович і Рюрик Ростиславович разом з Ярославом Чернігівським вирушили в зимовий похід проти половців. Як говориться в Іпатіївському літопису, через великі сніги шлях князівських дружин проходив по Дніпру. Біля нижньої течії річки Самари дружини захопили половецькі «сторожки» і здобули відомості про те, що половецькі «вежі та стада» стоять поблизу

[1] Труды XIII Археологического съезда, т. 1. М., 1907, стор. 108, 157; Науковий архів Інституту археології АН УРСР, ф. ВУАК, № 294, стор. 4.

Голубого лісу. У літопису зазначалось, що той ліс був на «полуднища пути» від Дніпра, і цим підтверджується припущення про розташування теперішньої Голубівки поблизу Голубого лісу[1].

Місцевість навколо річки Кільчені, де в середині XVIII століття виникла слобода Кільчень (пізніше названа Голубівкою), була заселена запорізькими козаками. Царський уряд після невдалого Прутського походу переніс кордони Росії з басейнів річок Самари і Вовчої на північ, за річку Оріль. З 1709 року територію по річці Кільчені захопили татари. Аж до 1739 року тут були розташовані їхні аули.

У 1745 році на місці Голубівки двома запорожцями — В. Сухіним і Г. Моторним засновано великий зимівник (хутір)[2], який поклав початок слободі Кільчені. Її населення збільшувалося в основному за рахунок тих селян, що тікали сюди від поміщицької сваволі. Жителі слободи складалися з козаків і посполитих. Козаки відбували військову службу і різні повинності (військового постою, лагодження доріг, мостів та інші). Ще більше повинностей було у посполитих. Не всі посполиті мали тягло і тому вважалися «пішими». У 1770 році з 40 посполитих 4 зовсім не мали робочої худоби. Частина посполитих (т. зв. підсусідки), не маючи свого господарства, проживала при дворах заможних слобідчан. Щоб придбати коня або корову, посполитий мусив служити в господаря не менше двох-трьох років[3]. Посполиті, як і козаки, відбували тяжку повинність військового постою. Вони давали житло та постачали харчами військових старшин, сплачували т. зв. «військовий оклад», податок на утримання громадського писаря та інших. Хоч формально розподіл повинностей відбувався на сходках, та розпоряджалися цією справою слобідські отамани. Вони перекладали основний тягар податків на біднішу частину населення. Слобідська біднота не мала можливості самостійно вести господарство і мусила найматися до багатих козаків і посполитих.

Після ліквідації Запорізької Січі Кільчень у 1777 році оголошується військовою державною слободою, жителі якої повинні були брати участь в охороні південних кордонів країни. За переписом 1782 року в слободі проживало 147 чоловіків і 113 жінок[4].

У 1784 році в Кільчені поселився козак І. Голуб, який приділив багато уваги розплануванню і впорядкуванню слободи та її заселенню. Деякі дослідники вважають, що на честь його з 1791 року за поселенням закріпляється назва — Голубівка. Тут проживало на той час 355 чоловіків і 255 жінок. За відомостями 5-ї ревізії в Голубівці було 170 дворів, проживало 477 чоловіків та 460 жінок[5]. Займалося населення в основному хліборобством. Висівали пшеницю, жито, ячмінь, овес, гречку та інші культури. Більшість жителів Голубівки жила в нужді, а у неврожайні роки, що часто повторювалися, голодувала. Біднота наймалася на роботи до поміщиків або заможних односельчан. Вона змушена була працювати з ранку до вечора, щоб заробити 20—60 копійок. Селяни платили грошовий податок, т. зв. «поземельний оклад», постачали солдатів до царського війська. Крім того, вони виконували ряд повинностей (підводну, дорожну та інші). Місцева адміністрація (волосний голова, виборний, писар) стежила за збором податків, примушувала селян виконувати різні повинності. Волосне правління утримувалося на селянські гроші — волосний голова одержував 20 крб. на рік, виборний — 10 і писар — 15 карбованців[6].

З 20-х років XVIII століття до 30-х рр. XIX століття оподаткування державних селян збільшилося у 9—10 разів. Після сплати податей бідноті не вистачало хліба до нового врожаю. Селяни Голубівки наймалися перевозити казенний провіант

[1] К. В. Кудряшов. Половецкая степь. М., 1948, стор. 101.
[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 432.
[3] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування, стор. 243, 350.
[4] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 432.
[5] Военно-статистическое обозрение Екатеринославской губернии, т. 1, стор. 109.
[6] Дніпропетровський облдержархів. Копії документів по фонду Катеринославського губернатора. оп. 1, спр. 2099, арк. 121.

з одного місця до іншого, займалися чумацьким промислом. Розташування села на важливому торговельному шляху, який зв'язував Катеринославщину з Харківщиною, сприяло його швидкому розвитку. У 1859 році в Голубівці налічувалося 273 двори, де проживало 735 чоловіків та 705 жінок [1].

Згідно з царськими указами про поземельний устрій державних селян 736 ревізьких душ у Голубівці були наділені 4896 десятинами землі. Розмір наділу становив 6,7 десятини [2]. Розвиток капіталістичних відносин, що прискорився після реформи, сприяв зростанню населення Голубівки. Якщо в 1859 році в селі було 1440 чол., то в 1887—3278 чол., а в 1914 році — 5020 чол., тобто його кількість зросла майже в 3,5 раза. Площа ж оброблюваної землі майже не збільшилася. У 1859 році вона становила 4896, у 1914 році — 5557 десятин [3]. Таким чином, на початку XIX століття на одного жителя Голубівки припадало в середньому по 1 десятині землі.

Протести трудящих села проти поміщицької експлуатації особливої гостроти набрали на початку XX століття. Під впливом революційної агітації восени 1904 року наймити поміщика Ляха спалили необмолочений хліб [4].

Під час революції 1905—1907 рр. в селі розповсюджувалися прокламації та листівки. В рапорті новомосковського повітового справника катеринославському губернаторові сповіщалося, що в ніч на 10 червня 1905 року в Голубівці в садибах селян знайдено 6 прокламацій РСДРП, з них 5 під назвою «До селян», а шоста — «До всіх громадян Росії» [5]. Член РСДРП робітник Брянського заводу в Катеринославі Г. С. Савченко разом з товаришами створив у Голубівці підпільну революційну організацію. До неї входили вчитель Я. Носик, селяни К. Голуб, Ф. Коломієць, П. Хрон, Д. Чепур, Ф. Безжовчий, Т. Дикий. Під впливом боротьби катеринославського пролетаріату, яка вилилася в грудні 1905 року в загальний політичний страйк, в селі відбулися події, що сколихнули не тільки Новомосковський повіт, а й всю Катеринославську губернію. 11 грудня 1905 року на загальному сході селяни Голубівської волості прийняли дуже сміливий на той час «приговор»: «Ми..., зібравшись на збори..., мали розмову про те, як вийти із злиденного становища, в якому ми опинилися через безземелля і жалюгідну оплату праці.... Беручи до уваги, що землю..., як повітря і воду, продати або купити не має права ніхто з тих, хто живе на ній, учасники сходу, порадившись між собою, одноголосно вирішили:... землею, взятою у поміщиків і землевласників, повинен користуватися той, хто її взяв і вибрав, безплатно... Приговор цей зберігає силу до скликання Державної думи і обрання нового уряду, який би дав російському народові відповідь за свої дії. Чинний за належними підписами 702 чоловік. Присутніми були сільські старости всіх громад» [6]. На сході було також прийняте рішення: звільнити усіх наймитів і службовців від роботи на поміщиків та куркулів і відпустити їх додому.

Ще не розійшлася громада, як стражники кинулися на селян, щоб не допустити їх до поміщицьких садиб. Та даремно вони оголювали шаблі, даремно урядник погрожував зброєю. З хутора поміщика Проскури селяни пішли до степу ділити землю. У куркуля Мінченка від роботи відмовилися всі наймити. Опівночі над Голубівкою піднялася величезна заграва — горіли поміщицькі маєтки, і ніхто з селян не йшов гасити пожежі. Вранці для розправи з повсталими до Голубівської волості губернатор послав ескадрон, що мав 50 козаків. Було заарештовано 15 організаторів виступу. Їх били нагаями і шомполами, потім, понівечених, з кайданами на руках

---

[1] Список населённых мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 82.

[2] Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, стор. 3.

[3] Вся Екатеринославская губерния. 1914 год, стор. 229.

[4] Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1906 гг., стор. 285.

[5] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 309.

[6] Там же, стор. 663—664.

відправили до новомосковської в'язниці. Двох керівників селянського виступу заслали до Архангельської губернії.

Виступали селяни Голубівки також і проти нестерпного національного гніту. Вони вимагали викладання в школах українською мовою та надання Україні національної автономії [1].

Після поразки революції 1905—1907 років за указом від 9 листопада 1906 року в Голубівці виділилося 52 двори на 47 хуторів. Сільській бідноті виділяли найгіршу землю. Не маючи робочої худоби, реманенту та грошей для оплати податків, вона була поставлена перед необхідністю продавати наділи. Так втратили землю і виїхали до Сибіру К. І. Прудченко, О. Д. Семенко, С. А. Шаравара й інші. Їх наділи скуповували куркулі, що мали по 40—120 десятин землі.

Значна частина хутірських господарств була малоземельною. Так, у селянина Ф. Колотила на 5 чол. сім'ї припадало 10 десятин землі, а у Я. Летвина на таку ж сім'ю всього 7 десятин [2]. Такі господарства занепадали, а їх власники розорювалися. Селяни були обтяжені різними податками (поземельний, земські побори, підвідна, дорожна та інші повинності).

До революції на всю Голубівську волость був лише один фельдшерський пункт. Тому селяни зверталися за допомогою до знахарів та ворожок чи просто сподівались, що «бог зцілить». Це призводило до високої смертності серед населення, особливо під час епідемій.

У 1913—1914 рр. в селі працювали дві початкові школи: земська однокласна і однокласне чоловіче церковнопарафіальне училище з трьома відділеннями [3]. В них навчалося до 100 учнів. Переважна більшість населення Голубівки була неписьменною. Середні учбові заклади у містах мали змогу відвідувати лише діти заможних жителів села. Деяких заходів для розвитку освіти і культури вживали земські установи. В 1905 році в селі створено невелику бібліотеку-читальню, яка працювала по святкових днях. В 1912 році організовано місячні курси, на яких земські агрономи знайомили жителів села з основами агрономії і ведення господарства.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року викликала у селян надію на визволення від тяжкого соціально-економічного гноблення і одержання землі. Та влада в селі залишилася в руках багатіїв: старшини, старости, волосного писаря. Вже під час виборів до Установчих зборів чимало жителів села віддало свої голоси за більшовиків. Багато вихідців з села солдатів-фронтовиків брало активну участь у боротьбі за владу Рад. Один з них Ф. Кравець був кулеметником 3-ї роти 1-го Петроградського червоногвардійського полку. Пліч-о-пліч з робітниками Путіловського заводу і матросами Балтики він брав участь у виконанні бойового наказу партії — в ніч з 25 на 26 жовтня 1917 року вибити юнкерів з Петроградського поштамту. В тому бою Ф. Кравець був тяжко поранений [4].

В селі Радянську владу встановлено на початку січня 1918 року. Тоді ж було обрано волосну Раду, до якої ввійшли місцеві селяни П. Л. Скороход, Ф. Ф. Безжовчий, Л. В. Семенченко та інші. Рада передусім прийняла рішення про конфіскацію земель у поміщиків Тарловських, Білецьких та інших. Все їхнє майно та сільськогосподарський реманент описали і приступили до розподілу його серед бідноти, призначили охорону маєтків. Для захисту села від нападу куркульських банд було створено загін самоохорони під командуванням Л. В. Семенченка.

В квітні 1918 року село окупували німецько-австрійські війська. В Голубівці перебував німецько-австрійський загін, який збирав податки, грабував і тероризував населення. Селян примусили повернути відібрані у поміщиків майно і реманент.

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 488.

[2] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 230—233.

[3] Доклады и отчеты очередному губернскому земскому собранию сессии 1915 года. Обзор народного образования в Екатеринославской губернии за 1913—1914 учебный год. Екатеринослав, 1916, стор. 76.

[4] П. Хижняк. Особливий комуністичний, стор. 65, 66.

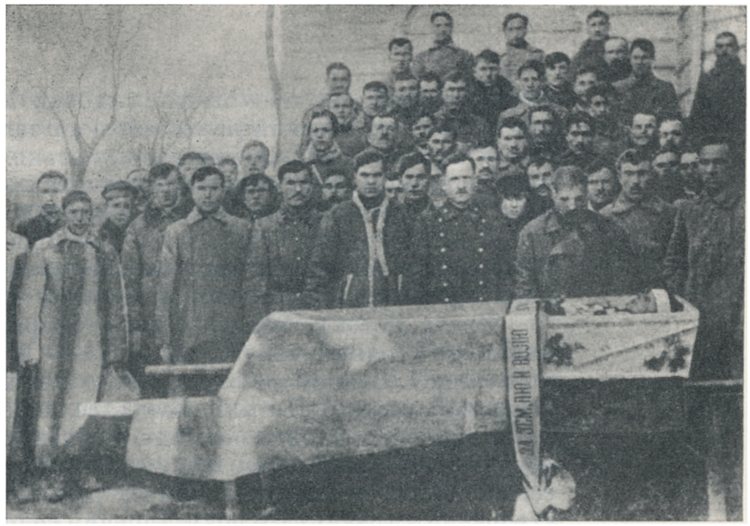

Члени Новомосковського волосного військово-революційного комітету (в центрі голова О. С. Чумак) на похороні члена комітету, колишнього матроса броненосця «Потьомкін», начальника штабу 1-го Новомосковського повстанського полку Й. Г. Земляного. Попасне, 1918 р.

Почалися арешти активістів[1]. За більшовицьку агітацію серед населення окупанти розстріляли Ф. Д. Деберину.

Влітку 1918 року більшовики створили в селі підпільний революційний комітет[2], до складу якого ввійшли Ю. Ф. Чепур, А. С. Северин, А. Т. Дикий та інші. Комітет встановив зв'язки з підпільними організаціями Миколаївки, Губинихи, Вільного, Котовки, Всесвятського, Попасного, Івано-Михайлівки, Андріївки. Незабаром в селі було створено партизанський загін на чолі з М. Дмитрюком[3]. До нього входили Ф. Кравець, Ю. Чепур, О. Куценко та інші. 26 жовтня 1918 року в Новомосковському повіті почалося повстання проти окупантів. Повстанці відновили Радянську владу в Миколаївці, Голубівці, Губинисі та інших селах повіту.

Голубівський партизанський загін розвідав, що на станції Губиниха стояв петлюрівський бронепоїзд, на якому було встановлено 2 гармати і 12 кулеметів. У його охороні налічувалося близько 100 чоловік. Група партизанів уночі пробралася балкою на залізницю і за 3 версти від бронепоїзда розібрала колію. Після того понад 300 бійців атакували петлюрівців і відігнали їх[4].

В грудні 1918 року в Голубівці обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. До складу виконкому Ради входили П. Л. Скороход (голова), Ф. Ф. Безжовчий та інші. Розгорнулася велика робота по здійсненню аграрних законів Радянської влади. На колишніх поміщицьких землях в травні 1919 року було створено сільськогосподарську комуну, названу ім'ям Т. Г. Шевченка. Комуну, яка об'єднувала кілька сімей бідноти, очолив місцевий селянин бідняк П. К. Карпенко.

В червні 1919 року Катеринославщину захопили денікінці. Вони жорстоко розправлялися з комуністами, комсомольцями, працівниками органів Радянської влади, комунарами, відновлювали старі царські порядки.

На заклик В. І. Леніна, Комуністичної партії трудящі України розгорнули боротьбу в тилу Денікіна. За дорученням Зафронтбюро ЦК КП(б)У і штабу Лозово-Синельниківського напрямку, в Голубівці створили партизанський загін на чолі з А. С. Севериним[5]. В грудні 1919 року партизани роззброїли денікінський гарнізон, відновили в селі Радянську владу. Вони захопили також станцію Кільчень і рушили до станції Губиниха, де, злившись з губиниськими, вільнянськими, кулебівськими партизанськими загонами, пішли на Новомосковськ і визволили його.

Безстрашним розвідником партизанського загону виявив себе уродженець Голубівки колишній матрос-більшовик О. А. Куценко. Денікінським бандитам вдалося схопити Куценка. Вони били його нагаями, потім прив'язали до тачанки і водили по селу. Овсію Аврамовичу заганяли під нігті голки, палили підошви ніг, вирізали на грудях п'ятикутну зірку, ударом клинка розрубали груди і вирвали серце[6].

[1] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 16.
[2] Там же, стор. 279.
[3] П. Хижняк. Особливий комуністичний, стор. 45.
[4] Там же, стор. 48.
[5] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 191—216.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 4, арк. 18, 98.

Жодного слова не промовив більшовик Куценко, своєю мученицькою смертю він врятував Голубівський партизанський загін.

У відповідь на знущання денікінських бандитів все більше селян вливалося до партизанських лав. Голубівський партизанський загін міцнів і вже до початку грудня 1919 року налічував у своїх рядах 300 озброєних бійців.

В кінці грудня 1919 року в Голубівці — після визволення її від денікінців — на зборах селян навколишніх сіл обрано тимчасовий волосний революційний комітет, який організував населення на всебічну підтримку заходів Радянської влади.

Вже в лютому 1920 року в селі оформився партійний осередок. До його складу увійшло 12 селян-бідняків, серед них — Ю. Ф. Чепур, А. С. Северин, П. К. Карпенко та інші[1]. Значну роботу провели комуністи та члени волревкому в справі підготовки виборів до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. В березні відбулися вибори постійного органу влади. Головою Ради, як і раніше, селяни обрали П. Л. Скорохода. Під керівництвом партійних і радянських органів трудящі села боролись з розрухою. Значну роль у цьому відіграв комітет незаможних селян, створений у травні 1920 року. Першим головою його був П. К. Карпенко. Комнезам зміцнювався за рахунок вступу до нього сільської бідноти. В квітні 1921 року до складу КНС входило 75 чоловік[2].

Партійна організація, місцеві органи влади, КНС перш за все дбали про забезпечення безземельних селян землею. Ще в лютому 1920 року створено земельну комісію, яка брала на облік нетрудові землі та визначала норми розподілу їх серед населення. Селяни Голубівки одержали 2963 десятини колишньої поміщицької землі, робочу худобу, сільськогосподарський реманент. Надлишок землі у куркулів (понад 2-х десятин на їдця) відбирали і віддавали бідноті. Землекористування селян збільшилося до 8041 десятин землі. На двір в середньому припадало по 8,6 десятини[3].

Комнезам організував відбудову 3-х кузень, налагодив облік і використання інвентаря, проводив культосвітню роботу. Сотні бідних родин одержали продовольчу і насіннєву позичку. Комнезамівці допомагали також продовольчій комісії виконкому виконувати продрозверстку. Вже на початку липня 1920 року в Голубівці зібрано 825 пудів зерна, 125 пудів картоплі, 40 пудів буряків[4].

У березні 1921 року в селі оформився комсомольський осередок. Першими вступили до лав комсомолу Б. Набілохов, Ф. Кравець, С. Диченко, Ф. Івченко та інші[5]. Комуністи, комсомольці, члени КНС брали активну участь у розгромі банд Петраша, Брови, Матвієнка й інших. У боротьбі з бандитами загинув голубівський комсомолець С. Шкробець, озвірілі бандити закатували 16-річного А. Кравця — брата Ф. Кравця. Поставивши його серед шляху, один з бандитів від'їхав на коні метрів за 50, а потім, пустивши коня вскач, зніс шаблею голову юнакові.

Новомосковський повітовий комітет партії прийняв рішення створити комуністичний загін з комсомольців і молоді для допомоги Червоній Армії у боротьбі з куркульськими бандами. Комсомольці Голубівки входили до третього комуністичного загону, яким командував Ф. Кравець[6]. У складі загону було 17 юнаків села та 2 дівчини (О. Скороход і М. Чала).

Загін перебував на території садиби колишнього крамаря. Тут Ф. Кравець навчав комсомольців і молодь володіти гвинтівкою, кулеметом, готував їх до боротьби з бандами. На світанку 17 липня 1921 року одна з банд напала на голубівський загін. Але вартовий встиг зробити постріл і підняти бійців. Оточивши загін, бандити били

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 101, арк. 25,27.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 13, арк. 3.

[3] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 229; Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 522—523.

[4] Газ. «Вісті», Новомосковськ, 4 липня 1920 р.

[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 85, арк. 2; ф. 77, оп. 1, спр. 2, арк. 63.

[6] Там же, спр. 19, арк. 61; газ. «К труду», 25 червня 1921 р.

з кулеметів по вікнах і дверях цегляного будинку, але товсті стіни його захищали комсомольців. Тоді бандити запалили солому навколо приміщення. Вогонь дійшов до кроків, в будинку було повно диму і вогню, на голові бійця Б. Набілохова загорілося волосся. Щоб вийти з оточення, комсомольці кинулися в атаку. Хтось з них зумів повідомити по телефону про напад банди. На допомогу прибула кінна група Червоної Армії.

22 серпня 1921 року бійці третього комуністичного загону разом з маневровим кавалерійським загоном і 264 стрілецьким полком Червоної Армії оточили кільцем і знищили в Перещепиному банду Петраша. Особливо відзначилися в цьому бою голубівські комсомольці Ф. Кравець, Б. Набілохов, М. Бродянко. Рада Харківського військового округу високо оцінила заслуги комсомольського батальйону в боротьбі з бандитизмом. Радянський уряд нагородив його Червоним Прапором. За бойові заслуги орденом Червоного Прапора нагороджено Ф. Л. Кравця.

З переходом до нової економічної політики перед партійною організацією та радянськими органами села постали нові складні завдання. Багато зусиль докладали вони, щоб відбудувати сільське господарство. У жовтні 1921 року в селі повністю було виконано продподаток[1].

На 1 січня 1925 року тут було 935 господарств, проживало 5176 чол. населення. Працювали два шкіряні заводи, п'ять кузень, три парові та 15 вітряних млинів, олійниця, крупорушка[2].

Значна увага приділялася охороні здоров'я. Великою пошаною серед населення користувався фельдшер О. П. Таценко. Село мало 3 школи. Активну роботу по ліквідації неписьменності серед дорослих проводили вчителі і комсомольці, серед них Н. Н. Кумпан, А. М. Зубенко, К. Ф. Горобець, Д. Д. Гапонець, М. С. Кухар, Н. М. Кобікова. Крім того, при школах навчалися групи по 3—5 чол. дорослого населення, з якими проводили заняття по хатах старшокласники М. Ю. Рискаль, Д. А. Рискаль, Є. Д. Гапонець, Г. С. Чала й інші.

Ще в 1921 році в Голубівці відкрито сільбуд, в якому працювали політична, літературна і сільськогосподарська секції. За активною участю комсомольців створено театр, хату-читальню, бібліотеку. Комсомольці активно захищали інтереси наймитської молоді. Вони взяли на облік 100 наймитів, на 25 з них уклали договори з наймачами. Осередок пильно стежив за виконанням цих договорів.

У 1928 році в Голубівці було організоване товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ), яке очолив колишній голова комуни П. К. Карпенко.

Перший колгосп «Червоний партизан» виник тут у жовтні 1929 року. Головою його було обрано робітника заводу ім. Петровського 25-тисячника М. Острого. Весною 1930 року колгосп об'єднував 800 господарств. Через рік в селі було чотири колгоспи: «Червоний партизан № 1» (голова колгоспу А. А. Кривенко), «Червоний партизан № 2» (голова Д. Ф. Хрон), «Червоний партизан № 3» (голова С. Р. Клименко), «Червоний партизан № 4» (голова Г. П. Скороход). В кожному з цих господарств налічувалося від 1700 до 3500 га землі. Колгоспи Голубівки обслуговувала Кільченська МТС, створена у 1930 році. Дуже гострих форм набрала в той час класова боротьба на селі. Куркулі по-звірячому розправилися з комсомолкою О. Д. Скороход: після диких знущань кинули дівчину ще живою в димар, де вона й померла. Коли почалося слідство, вбивці вночі витягли труп з димаря, відвезли до степу і кинули в колодязь. У 1931 році в селі виникла терористична група, яка вела контрреволюційну пропаганду серед селян, щоб вони не усуспільнювали майна та реманенту, а знищували його. Терористи намагалися розправитися з колгоспними активістами. Група була знешкоджена при активній участі колгоспного селянства[3].

Суцільна колективізація в Голубівці була завершена в 1932 році. Держава

---

[1] Газ. «Голос незаможного», 20 жовтня 1921 р.
[2] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 522, 523.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 34, арк. 6. 7.

надала колгоспам допомогу кредитами, насінням, а також сільськогосподарськими машинами.

Керівництво колгоспним будівництвом здійснювала партійна організація села (секретар — М. П. Гарус) і сільська Рада (голова — Д. М. Мірошник). Партійна організація та сільська Рада вживали заходів до підготовки колгоспних кадрів. Спеціальні курси готували кадри механізаторів, давали колгоспникам агрономічні та зоотехнічні знання. Так, в колгоспі «Червоний партизан № 4» 10 чол. стали трактористами, агротехнічні курси в 1934 році закінчив П. П. Петраш, а С. А. Івченко і С. Р. Клименко в 1935 році стали зоотехніками.

В 1934 році з колгоспу «Червоний партизан № 3» виділилося 2 колгоспи: ім. XVII партз'їзду та ім. Кірова. Пізніше артіль «Червоний партизан № 1» дістала назву «20-річчя Жовтня», а «Червоний партизан № 4» — ім. Чапаєва. Таким чином, перед війною у Голубівці було 6 колгоспів.

Про самовіддану працю колгоспників свідчить той факт, що багато з них у 1939—1940 рр. занесено до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Серед них — трактористів Кільченської МТС С. Ю. Коваленка, Д. Д. Скорохода, Г. Д. Єрмоленка, М. М. Сачаву, тваринників з колгоспу «Червоний партизан № 2» М. М. Ведмідя та І. Г. Голуба, які в 1937—1939 рр. виростили в середньому по 21—22 поросяти на свиноматку.

Великі зрушення сталися в галузі медичного обслуговування населення, освіти, культури. В селі працювали стаціонарна лікарня на 20 ліжок, амбулаторія, 3 медичні пункти. Особливу повагу населення заслужили лікарі Г. К. Костянтинов (загинув у роки Вітчизняної війни), О. В. Петраш (тепер працює в Донбасі), акушерка О. К. Рогова (працює у цій лікарні і тепер) та ін. медичні працівники села.

Напередодні Вітчизняної війни в Голубівці була середня школа на 550 учнів, 2 семирічні і 2 початкові школи. Всіх дітей шкільного віку було охоплено навчанням. На той час середня школа зробила 4 випуски, її закінчило 108 чоловік. Школи мали просторі, світлі, добре обладнані приміщення, укомплектовані наочними приладдями учбові кабінети. В селі діяли дитячі ясла і садки.

Розбійницький напад фашистів на СРСР перервав мирну працю і щасливе життя радянських людей. Почалися тяжкі роки війни, роки великих випробувань. На схід виїхала частина жителів села, наприклад, з колгоспу ім. Чапаєва — 30 сімей. Керували евакуацією Ф. А. Антонець, Я. М. Дмитрюк, А. І. Рискаль. В серпні 1941 року, коли йшли бої за Дніпропетровськ, було проведено евакуацію худоби до Камишинського району Сталінградської області.

Перед загарбанням ворогом села радянські патріоти на чолі з Я. М. Дмитрюком та І. І. Дебериною запалили в скиртах необмолочений хліб, щоб він не дістався окупантам. Запеклим був бій за село. Після бою жінки підібрали поранених червоноармійців, подали їм першу допомогу. Г. П. Скороход та Л. В. Скороход винесли з поля бою червоноармійця. Недалеко від лікарні, в кущах, йому зробили перев'язку. Г. П. Скороход взяла пораненого до себе, лікувала й переховувала у викопаному в хаті льоху.

25 вересня 1941 року до Голубівки ввійшли німецькі танки. Почалися тяжкі дні фашистської неволі. На очах дружини, малого сина і дочки гітлерівці розстріляли колишнього бригадира колгоспу «Червоний партизан № 3» Д. Ф. Дмитрюка. Від їх рук загинув голова цього ж колгоспу

Будинок культури у Голубівці, 1966 р.

Д. С. Бодня. В лютому 1942 року гітлерівці розстріляли на кладовищі групу молоді, а 9 вересня заарештували і вивезли до Бухенвальда групу комуністів і активістів села. Багато з них загинуло [1]. До фашистської Німеччини окупанти вивезли 200 чол. молоді. Тих батьків, діти яких ховалися від вигнання на каторгу, гітлерівці відправляли до концентраційних таборів, майно конфісковували. Значна частина молоді села рятувалася від фашистської неволі завдяки мужності місцевих жителів і лікаря О. В. Петраш, яка давала фіктивні довідки про хвороби.

Незважаючи на кривавий режим, чимало мешканців села, серед яких були А. І. Бацун, І. А. Рискаль, А. І. Лях, П. Н. Ведмідь, Ф. С. Северин та інші вступили до Перещепинського партизанського загону, яким командував Н. А. Міненко [2].

Значна частина жителів Голубівки брала активну участь у боях проти німецько-фашистських військ на фронтах Великої Вітчизняної війни. На всю країну відоме ім'я уродженця села льотчика, двічі Героя Радянського Союзу Г. П. Кравченка (1912—1943 рр.). Ще в лютому 1939 року за виконання спеціальних завдань Уряду в період національно-революційної війни іспанського народу йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Того ж року за героїзм і відвагу в боях біля річки Халхін-Голу його нагороджено другою медаллю «Золота Зірка». Він став першим в країні двічі Героєм Радянського Союзу. 10 серпня 1939 року постановою Президії Малого Народного Хуралу МНР славного льотчика нагороджено орденом Червоного Прапора МНР. Восени 1940 року генерал-лейтенант Г. П. Кравченко навчався на курсах удосконалення при Академії Генерального штабу. Він двічі (1939, 1940 рр). приїздив до своїх земляків у Голубівку. З початком Вітчизняної війни Г. П. Кравченко знову сідає в кабіну бойового літака. Брянський, Калінінський, Західний фронти... 23 лютого 1943 року при виконанні складного завдання він загинув смертю хоробрих. Урну з прахом вірного сина нашої Батьківщини, безстрашного льотчика замуровано в Кремлівській стіні поряд з урнами В. П. Чкалова і А. К. Сєрова [3].

Наказом міністра оборони СРСР двічі Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта авіації Г. П. Кравченка навічно зараховано до списків 3-ї ескадрильї винищувального Червонопрапорного полку, яким він командував. Його ім'ям названо голубівську середню школу, в селі встановлено бронзовий бюст героя.

В Голубівці виріс і другий радянський сокіл — М. К. Лисенко (народився у 1916 році). Почавши війну поблизу західних кордонів СРСР комісаром авіаескадрильї швидкісних бомбардувальників, він закінчив її у Німеччині командиром тричі орденоносного гвардійського штурмового авіаційного полку, в лавах якого виховано 17 Героїв Радянського Союзу. Полковник М. К. Лисенко зробив 250 бойових вильотів, провів близько 60 групових та індивідуальних повітряних боїв. 14 разів був збитий. Одного разу він приземлився на парашуті на зайнятій ворогом території, але його одразу ж підібрав наш літак, зробивши посадку на місці його приземлення. Це він під час сильного снігопаду на бриючому польоті зруйнував дамбу —

Зустріч старшого лейтенанта І. К. Кравченка з матір'ю у визволеній Голубівці. 1943 р.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 34, арк. 9, 10.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 197.
[3] Золотые звезды, стор. 30.

єдиний шлях відступу німецьких військ західніше Тіхвіна. Він командував ескадрильєю, що знищила 50 фашистських літаків на ворожому аеродромі в Курську. Його виняткова відвага, майстерне управління бойовою діяльністю полку були прикладом для багатьох льотчиків та авіаційних командирів. Доблесть і мужність М. К. Лисенка високо оцінив Радянський уряд, присвоївши йому 26 жовтня 1944 року звання Героя Радянського Союзу. Крім того, він нагороджений 8 орденами і 8 медалями Радянського Союзу, одержав 18 подяк від Верховного Головнокомандування[1]. Нині Микола Калістратович на пенсії. Живе в Дніпропетровську, багато часу віддає громадській роботі.

23 вересня 1943 року радянські війська визволили Голубівку від німецько-фашистських загарбників. Відбудова села проходила у важких умовах. Зменшилося населення — багато голубівців загинуло під час війни. За роки окупації було знищено колгоспне господарство, перетворено на руїни всі будівлі, приміщення МТС і «Заготзерно», станції Кільчень. В колгоспі ім. Чапаєва після визволення залишилося всього 2 корови. Фашисти спалили понад 200 хат колгоспників і зруйнували семирічну школу, частково — середню й початкову. Загальна сума збитків, завданих ворогом селу, становила 64 776 200 карбованців[2].

Одразу ж після визволення відновила свою діяльність сільська Рада. Було створено територіальну партійну організацію. В колгоспі ім. Чапаєва відремонтували двигуни, кінну молотарку, віялку. Кільченська МТС передала колгоспові трактори. На польових роботах використовувалася навіть танкетка, залишена тут частинами Червоної Армії. У 1944 році артіль одержала з Сибіру коней і свиней.

Незважаючи на нестачу тягла і сільськогосподарських знарядь, колгоспники успішно провели першу весняну сівбу. Жителі Голубівки брали також участь у будівництві шляху Голубівка—Новомосковськ.

Партійна організація широко розгорнула пропагандистську і агітаційну роботу. Працювали агітколективи, налагоджено було випуск стіннівок, провадилися політінформації. При колгоспах працювали вечірні агрономічні курси, при Кільченській МТС — курси трактористів. На відбудові села в 1943 році відзначилися Н. К. Кравченко, Є. А. Борулько, К. П. Койнаш, Н. К. Прядко, О. І. Чечель, О. О. Ріпа, О. Г. Лапко, В. Є. Волченко, П. Д. Чала та інші.

Відбудова середньої та семирічної шкіл провадилася силами вчителів і старших учнів. З селянських хат принесли лави — парт не вистачало. Діти самі робили наочні прилади. Підручників не було, конспекти уроків учні писали на газетах. Замість чорнила користувалися соком бузини і буряковим квасом. Школи працювали в 3 зміни, вечірні заняття проходили при лампах, зроблених з снарядних гільз.

Герой Соціалістичної Праці Д. К. Чуб. 1967 р.

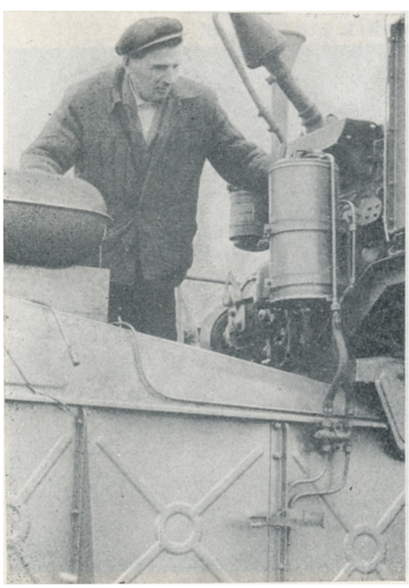

Наполеглива, самовіддана праця сільських трударів дала змогу за короткий час досягти довоєнного рівня виробництва. У 1950 році колгоспи Голубівки — ім. Чапаєва, ім. XVII партз'їзду, «Червоний партизан № 3» злилися в одну артіль ім. двічі Героя Радянського Союзу Г. П. Кравченка. До воскресенівського колгоспу «Ленінським шляхом» було приєднано голубівський — ім. 20-річчя Жовтня, а до колгоспу ім. Кірова ввійшла артіль «Червоний партизан № 2». У 1954 році колгоспи ім. Кірова та ім. Г. П. Кравченка об'єдналися в один великий — ім. Кірова.

У колгоспі в 1954—1956 рр. працювало 24 трактори та 16 вантажних автомашин. За цей час тут збудовано 3 свинарники на 1400—1600 голів, 6 шлакобетонних і 3 глинобитні корівники, приміщення для птиці на 45 тис. курок-несушок; стали до ладу майстерня, електричний млин, 2 польових стани.

[1] Золотые звезды, стор. 230—233.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 441, арк. 21.

Зміцніли партійна і комсомольська організації. Так, у 1954 році в колгоспі ім. Кірова працювало 27 комуністів і 40 комсомольців, у колгоспі «Ленінським шляхом» — 19 комуністів і 33 комсомольці.

У січні 1961 року голубівські артілі ім. Кірова та «Ленінським шляхом» приєдналися до радгоспу «Видвиженець». Це тепер велике, багатогалузеве господарство. В ньому налічується 12 704 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. орної землі — 10 648 га. На січень 1968 року в радгоспі було 87 тракторів, 40 комбайнів, 46 вантажних і 4 легкові автомашини. Всі виробничі процеси в тваринництві повністю механізовані.

О. Г. Молибога — один із організаторів партизанського руху у Новомосковському повіті. Село Знаменівка.

Колектив радгоспу у 1966 році одержав урожай зернових по 29,5 цнт з га, озимої пшениці — по 33,2 цнт з га на площі 3 тис. га. Валовий збір зерна становив близько 16 тис. тонн. Весь річний план здачі хліба державі виконали пшеницею, надплановою її відвантажили півтори тисячі тонн[1]. У травні 1967 року радгосп «Видвиженець» нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора[2].

Півторатисячний колектив радгоспу очолює партійна організація в складі 95 комуністів, більшість яких працює у виробництві: в рільництві — 30, тваринництві — 27, на інших ділянках сільськогосподарського виробництва — 26.

Партійний комітет приділяє багато уваги політичному навчанню і підвищенню ділової кваліфікації працівників радгоспу. В радгоспі працює школа передового досвіду, в якій навчається 32 чоловіка. У 1966 році 220 передовикам сільського господарства присвоєно звання ударників комуністичної праці. За успіхи в розвитку сільського господарства в роки семирічки багато працівників нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Серед нагороджених орденом Леніна — свинарка Г. О. Коваленко, бригадир свиноферми І. І. Нечипуренко, керуючий відділенням Ф. С. Семенко. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені бригадир польової бригади Д. Н. Глянь, доярка Г. Р. Бацун, бригадир І. К. Гречкосій, директор радгоспу Герой Соціалістичної Праці Ф. М. Олійник, виконроб А. І. Бондар, комбайнер І. І. Гарамай.

Герой Соціалістичної Праці механік-комбайнер Д. К. Чуб у 1966 році з площі 500 га зібрав і намолотив 15 тис. цнт зерна. Птахоферма, де працює комуніст Герой Соціалістичної Праці О. Д. Сітковський (колишній чабан), у 1967 році одержала на кожну курку-несушку по 120 яєць (сам Сітковський одержав по 135 яєць) і продала державі 300 тис. штук яєць[3].

У Голубівці 182 комсомольці, з яких 63 трудяться у радгоспі «Видвиженець». Молодь обладнала на фермах червоні кутки і спортивну кімнату, випускає бойові листки. У кожному відділку радгоспу виходять стінніки. Крім радгоспної комсомольської газети «Промінь», кожний відділок має свою стіннівку.

Велику роботу серед жителів села проводить Голубівська сільрада. До її складу входять 59 депутатів. Серед них 43 робітники і 16 службовців. 70 активістів працюють у 5 постійних комісіях при Раді. Вони вирішують питання розвитку сільськогосподарського виробництва, торгівлі, громадського харчування, освіти і культури, благоустрою села. За активною участю членів комісій по благоустрою у 1964—1966 рр. було відкрито 4 дитячих ясел і двоповерховий дитячий садок. Тільки в 1967 році побудовано 16-квартирний будинок, приміщення відділення зв'язку і

---

[1] Газ. «Новомосковська правда», 8 жовтня 1966 р.
[2] Газ. «Правда Украины», 28 травня 1967 р.
[3] Газ. «Новомосковська правда», 28 вересня 1966 р.

Герой Соціалістичної Праці, чабан О. Д. Сітковський. 1963 р.

сільської Ради, побутовий комбінат, лазню, 12 км дороги з твердим покриттям, Будинок культури на 360 місць та інше.

В центрі села — 4 двоповерхові житлові будинки, дві двоповерхові школи. Поблизу школи, Будинку культури, приміщення сільської Ради насаджено фруктові та декоративні дерева. Лише фруктовий сад займає площу 365 га. Фруктові дерева висаджено і вздовж автомагістралі Москва—Сімферополь. Поблизу станції Кільчень виросло впорядковане робітниче селище з сучасними будинками.

В лікарні, медпунктах і амбулаторіях села працюють 26 медичних працівників з вищою й середньою спеціальною освітою. Будується нова лікарня на 50 ліжок.

У Голубівці є середня школа та дві восьмирічні з групами подовженого дня, де викладають 66 учителів. При середній школі працює історико-краєзнавчий музей, для учнів з інших сіл відкрито інтернат. Усього в школах навчалося у 1966 році 1026 учнів.

За роки Радянської влади здобули середню освіту в селі 1044 чол., 125 голубівців мають вищу освіту. Син колишнього селянина-бідняка С. Я. Івченка П. С. Івченко став підполковником Радянської Армії, його сестра Галина закінчила університет, друга сестра Ольга — головний бухгалтер облфінвідділу, брат Іван — учитель. Син колишнього селянина-бідняка В. Я. Івченко — доктор медичних наук. В Голубівці народилися, вчилися і тепер працюють в різних містах країни доктор медичних наук В. Г. Клименко, хірург І. Ю. Школа, доктор технічних наук В. Ф. Федорченко. Вихованець голубівської середньої школи П. І. Таценко був секретарем Волинського обкому КП України (загинув у роки Вітчизняної війни). Цю ж школу закінчив і Г. Й. Чалий, який був головою Чернівецького облвиконкому (нині пенсіонер).

Будинок культури у Голубівці — це справжній палац: високий, світлий, просторий. При ньому працюють хоровий, драматичний і танцювальний гуртки, є духовий оркестр, фізкультурна секція. Колектив художньої самодіяльності, яким керує комуніст О. І. Славний, на районному та обласному оглядах художньої самодіяльності зайняв перші місця. В 1966 році Будинкові культури ім. Кірова присвоєно почесне звання «Клуб відмінної роботи». Тут проводяться вечори трудової слави, на яких виступають Герої Соціалістичної Праці, на вечорах механізаторів підбиваються підсумки виконання зобов'язань.

У селі працюють 4 бібліотеки. Близько тисячі чоловік є постійними читачами бібліотеки при Будинку культури. Зараз у Голубівці важко знайти сім'ю, яка б не передплачувала періодичні видання. У Голубівці є 2 первинні організації товариства «Знання», в складі яких 68 лекторів, що в 1967 році прочитали для населення понад 400 лекцій.

Справді великі, докорінні зміни відбулися в селі за роки Радянської влади, але ще більш величні перспективи розвитку Комуністична партія накреслює на майбутнє.

С. С. ЛИТВИН, В. П. НАЙДІОН, М. А. РУДЕНКО.

ЗНА́МЕНІВКА

Знаменівка — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний схід від районного центру. Залізнична станція — Орлівщина. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Новотроїцьке, Підпільне. Населення — 5192 чоловіка.

Знаменівка була заснована у 1779 році. В 1781 році в слободі проживало 468 чоловік[1], в 1793 році кількість населення зросла до 896 чол., в т. ч. 502 чоловіки і 394 жінки. Основним заняттям їх було хліборобство. Значне місце у господарстві посідало тваринництво, були розвинуті такі промисли, як рибальство, мисливство, бджільництво. Після ліквідації Запорізької Січі мешканці Знаменівки перейшли на становище державних селян. Перед реформою 1861 року в селі проживало 2842 чоловіка. Згідно з положенням про поземельний устрій державних селян, вони одержали 1372 наділи — усього 7792 десятини землі[2].

Про глибоке класове розшарування села після реформи красномовно свідчить зменшення земельних наділів на початок XX століття. На цей час населення зросло, а кількість землі залишалася незмінною. Тому на душу населення у 1897 році припадало по 1,4 десятини[3]. Насправді ж бідняки мали далеко менше, а куркулі — по кілька десятків десятин. На початку XX століття 17 тис. десятин кращої землі навколо Знаменівки і сусідніх сіл належало поміщикові Мизку. Поміщицькі землі з усіх боків оточували селянські наділи, закривали шляхи до вигонів, водопою, лісу. Біднота змушена була за високу ціну орендувати поміщицьку землю.

В рапорті начальника катеринославського губернського жандармського управління в департамент поліції від 18 жовтня 1883 року зазначалося, що більшість поміщиків «...вбачає для себе вигоду в тому, якщо селяни малоземельні, це дає їм можливість мати дешевих робітників, а деякі з поміщиків навіть законні володіння селян намагаються привласнити собі, що було недавно з тим же поміщиком Мизком»[4].

Численні пережитки кріпосництва на селі все більше загострювали класові суперечності. Значні виступи проти поміщиків тут сталися в період революції 1905—1907 рр. 27 жовтня 1905 року новомосковський повітовий справник писав у рапорті катеринославському губернатору, що «настрій селян... Знаменівки, Орлівщини та інших вкрай збуджений і тривожний; вельми можливо чекати серйозних ускладнень, чому сприяє близькість Новомосковського повіту до Катеринослава»[5]. У зв'язку з цим він просив допомогти «в разі потреби військовою силою». 18 листопада 1905 року губернатор направив у село козаків.

Під впливом заворушень, що відбувалися в Новомосковському повіті, бідняки Знаменівки вирішили добитися зниження орендної плати на землю. Поміщик довго не поступався і справа дійшла до суду, який відхилив вимоги селян. Тоді обурені селяни зібралися громадою і розгромили поміщицьку садибу. Активними учасниками цих подій були жителі Знаменівки Г. Ф. Тарасенко та Р. Д. Попов. Поліція вистежила і схопила їх у той час, коли вони агітували селян. Обох засудили до тюремного ув'язнення. Тільки в середині 1914 року вони повернулися в село.

Переважна більшість жителів села виступала проти столипінської реформи. На сільському сході було схвалено рішення зберегти общинну форму землекористування[6]. Але в умовах розвитку капіталістичних відносин община вже не могла уціліти. Куркулі, що першими почали виходити з неї, скуповували за півціни землю у бід-

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 386, 388.

[2] Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, стор. 5.

[3] Список населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 86; Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, стор. 5.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 2-е діловодство, 1883, спр. 312, ч. 28, арк. 18.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 474, арк. 39.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 73, оп. 1216, спр. 96, арк. 5.

няків, які не мали змоги обробити свої ділянки і сплачувати податки. В ці роки у Знаменівці розорилося понад 100 господарств. Частина селян змушена була кинути рідні місця і вирушити в далекі краї. Так, за 1908—1911 рр. звідси до Акмолінської губернії виїхало до 40 сімей. Тим, що залишилися в селі, доводилося найматися до куркулів та в економії поміщика Мизка. Старожили згадують, що платив він по 20 коп. за день, годував дуже погано — шматок хліба, миска кандьору або галушок — от і вся їжа. Наймити навіть склали приказку: якщо щось було вже зовсім погане, то про це говорили: «як мизківська галушка».

Дуже убогим був до революції побут більшості населення Знаменівки. В приземкуватих, тісних хатах тулилися великі сім'ї, спали тут на долівці, постеливши повсть. Взимку в хаті до ранку замерзала вода.

Селянам практично не подавалася медична допомога, бо у Знаменівці не було лікарні. А Новомосковська медична дільниця охоплювала територію з населенням 32 109 чоловік. Її обслуговували 2 лікарі, 3 фельдшери, 2 акушерки і провізор[1]. Тому селяни частіше зверталися до знахарів. Фельдшер, що був у Знаменівці, через відсутність приміщення приймав хворих у себе вдома.

Першу сільську школу відкрили в 1866 році[2]. В 1914 році в селі було 2 земські сільські однокласні та 2 церковнопарафіальні трирічні школи, де працювали 4 вчителі[3]. Таким чином, вчитель повинен був одночасно працювати з учнями першого, другого і третього років навчання. Бідняцькі діти, як правило, відвідували школу лише один рік, зрідка — 2 роки. Якщо в першому класі навчалося до 70 учнів, в другому — близько 40, то в третьому — всього 12—15 дітей. Основна маса населення Знаменівки залишалася неписьменною.

Коли почалась перша імперіалістична війна, чоловіків забрали на фронт, і сім'ям, що залишилися без годувальників, стало ще важче господарювати. Невдовзі в село почали надходити звістки про загиблих і покалічених. Не повернулися з війни брати Кирило, Матвій і Федір Засядьки, Г. Миршавка, Ф. Войт і багато інших. Інвалідами прийшли у свої домівки І. І. Скляр, Т. Є. Войт та інші. Серед знаменівців, що воювали, був і батрак О. Г. Молибога (Депаніоті). Завдяки агітаторам-більшовикам він зрозумів, кому вигідна війна, а згодом і сам став більшовиком.

Одержавши звістку про Лютневу буржуазно-демократичну революцію, селяни на мітингу і сходках ухвалили відібрати поміщицькі землі і розподілити їх між собою та жителями сусідніх сіл. У квітні 1917 року вони обрали земельний комітет, який всупереч перешкодам чиновників Тимчасового уряду і Центральної ради приступив до розподілу поміщицької землі, реманенту і худоби серед селян.

Радісно зустріли трудящі селяни Знаменівки перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В грудні 1917 року вони створили ревком на чолі з Д. К. Герасименком, а в лютому 1918 року обрали сільську Раду. Першим головою виконкому сільради був обраний комуніст М. К. Герасименко, секретарем виконкому — Ф. М. Савченко. Бідняки і середняки відібрали у поміщика Мизка землю, запаси зерна, сільськогосподарський реманент.

У квітні 1918 року в Знаменівку вдерся німецько-австрійський загін. Як згадують старожили, бідняк О. Ю. Савченко спитав німецького офіцера: «Чого ви до нас прийшли, ми вас не просили». Відповіддю офіцера була куля, від якої старий впав, як підкошений. Почалися масові арешти, катування селян, розстріли. Німці жорстоко розправилися з учасниками поділу поміщицької землі, з активістами, що боролися за встановлення Радянської влади, з сім'ями червоноармійців. Вони розстріляли голову Знаменівського земельного комітету П. Ю. Коверю. Незважаючи на репресії, знаменівці не припиняли боротьби. Вони спалили поміщицький маєток і на сході

---

[1] Отчет Новомосковской уездной земской управы за 1901 год, ч. 2. Новомосковск, 1902, стор. 45—46.

[2] Журн. «Киевская старина», 1889, т. 25, стор. 601.

[3] Доклады и отчеты очередному губернскому земскому собранию сессии 1915 г. Екатеринослав, 1916, стор. 45, 47.

в червні 1918 року вирішили гетьманської влади не визнавати, а землю поміщикові Мизку не повертати[1].

Восени 1918 року в селі був створений партизанський загін на чолі з О. Г. Молибогою та Г. Логвиненком (Ковалем)[2]. В листопаді він вже налічував 250 бійців. З боями партизани вирушили на Павлоград. По дорозі до них приєдналися цілі партизанські загони з сусідніх сіл. В результаті навального наступу партизани зайняли Павлоград та залізничну станцію. Однак у цей час до Павлограда з боку Лозової підійшли петлюрівці з гарматами. Партизани відступили[3]. У грудні знаменівський загін вирушив через Новомосковськ на Катеринослав і взяв участь у боях за його визволення.

З відновленням у Знаменівці Радянської влади розпочалися перервані німецькою окупацією революційні перетворення на селі. Земельна комісія, до якої ввійшло по 3 чол. від кожної дільниці села, брала на облік і розподіляла серед малоземельних і безземельних селян нетрудові землі. Вже в квітні 1919 року в колишньому поміщицькому маєтку найбідніші селяни заснували одну з перших сільськогосподарських комун на Україні — «Нове життя». Її організаторами були З. Я. Лисенко, О. Д. Савченко і Л. Я. Назаренко. До комуни вступило 88 чол., з них 35 працездатних. Проіснувала вона лише до червня 1919 року, оскільки село зайняли денікінці. Більшість комунарів пішла до Червоної Армії.

Захопивши село, білогвардійці жорстоко розправлялися з селянами, грабували, палили хати. У відповідь на це знаменівці піднімалися на боротьбу. Коли через Знаменівку проходив денікінський загін у складі 50 чол., селяни розгромили і роззброїли його. Тоді до села було послано великий каральний загін з батареєю. Село обстріляли, але не наважилися вступити в нього, побоюючись партизанів[4].

За завданням штабу радянських повстанських військ Лозово-Синельниківського напрямку в Знаменівку для організації партизанського загону був направлений О. Г. Молибога. Велику роботу провів він у цій справі разом з місцевим жителем Ф. К. Герасименком, який пізніше став членом штабу Лозово-Синельниківського напрямку. Знаменівський загін одержав від штабу 300 гвинтівок, 4 ящики з бомбами, патрони, кулемет, продовольство.

Район операцій повстанських загонів простягся від Знаменівки до Петропавлівки Павлоградського повіту. Це був справжній партизанський край. Над штабом партизанського загону у Знаменівці гордо майорів червоний прапор. У звіті представника Зафронтбюро ЦК КП(б)У говорилося, що в листопаді 1919 року тут налічувалося близько 3 тис. партизанів[5].

Проти повстанських загонів білогвардійці кинули цілі з'єднання — т. зв. «дику дивізію» кавалерійського корпусу генерала Шкуро та 2-у Донську дивізію. В останні дні жовтня особливо запеклі двотижневі бої відбулися поблизу Знаменівки, а згодом і в самому селі — сюди був спрямований головний удар білогвардійців. Але проти білих разом з партизанами боролося все населення села. Знаменівка кілька разів переходила з рук у руки, і лише тоді, коли у партизанів кінчилися боєприпаси і вони відступили, денікінці захопили село. Шалені від люті, вони спалили понад 350 хат, вбили кількасот жителів, серед яких були старі, жінки, діти. Рятуючись від ворога, селяни тікали до Самарського лісу, де вступали до партизанських загонів.

В Самарському лісі зібралося понад 5 тис. чоловік. Перегруповані сили партизанів перейшли в контрнаступ і визволили Знаменівку. Денікінці ще не раз намагалися знищити повстале село, та партизани відбили атаки ворога. 19 грудня 1919 року білогвардійці почали новий наступ. Оточені знаменівці стійко трималися до підходу регулярних радянських військ, які й визволили село. Все населення

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2311, оп. 1, спр. 144, арк. 5.
[2] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 44.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 36, арк. 30—32.
[4] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 199—216.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 22, арк. 57.

Група знаменівських партизанів. Фото 1927 р.

з червоними прапорами вийшло зустрічати Червону Армію. Чимало уродженців Знаменівки влилося в її ряди.

Наприкінці 1919 року на селі утворився ревком на чолі з Ф. К. Герасименком, а на початку 1920 року відбулися вибори до Ради. Головою виконкому сільради знову був обраний М. К. Герасименко, а секретарем Ф. М. Савченко. В липні 1920 року бідняки та середняки села утворили КНС.

Перехід до мирного будівництва здійснювався в умовах величезних труднощів. Сільське господарство було розорене. Посівна площа скоротилась майже вдвоє, знизилась урожайність сільськогосподарських культур. У 1920 році в середньому з десятини збирали озимої пшениці — 13,3 пуда, ярої пшениці — 27,4, ячменю — 30,2, вівса— 31 пуд. Різко зменшилось також поголів'я худоби.

Організуючу роль у відбудові сільського господарства відіграли комуністи. Наприкінці 1922 року у селі оформився партійний осередок, до складу якого увійшли М. Галибін, І. Шинко, В. Юматов [1]. У тому ж році виникла ініціативна група для створення сільської комсомольської організації. До неї входили П. М. Балковий та інші.

Завдяки наполегливій роботі партійної організації та сільської Ради були досягнуті значні успіхи у відбудові та розвитку господарства. Внаслідок здійснення аграрних законів Радянської влади селяни додатково одержали 3 тис. десятин поміщицьких і церковних земель [2].

Взимку 1920—1921 рр. в умовах лютих морозів, голоду і безперервних нальотів озброєних банд трудящі села брали участь у будівництві залізничної колії Павлоград—Новомосковськ. Вона йшла через Знаменівку і мала зв'язати Катеринослав з найбільшим в районі лісовим масивом, щоб дати місту паливо. Ще закінчувалися роботи по спорудженню залізниці, а по ній вже було доставлено 750 тис. пудів дров. Внаслідок цього зменшилась гостра паливна криза в містах і на залізниці, держава одержала 15 млн. крб. заощаджених коштів [3]. Багато сільської бідноти та молоді із Знаменівки героїчно билися з бандитами в Особливому комуністичному загоні Новомосковського повіту.

З переходом до нової економічної політики господарське життя помітно пожвавилося. Знизилися ціни на хліб та промислові товари [4]. В 1923 році було створено кредитну і споживчу кооперації, які постачали селянам кредити, сільськогосподарські машини, товари широкого вжитку [5]. 1420 господарств, 2 механічні млини, 3 маслобойні, 9 кузень і 30 вітряків налічувалося у Знаменівці в 1925 році [6].

Широко розгорнулася робота по ліквідації неписьменності. Навчання проводилося в хатах-читальнях. Уже у 1925 році в селі працювали 3 школи, бібліотека. Добрим словом згадують знаменівці учителів Д. П. Литвиненка, О. Т. Тупала,

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 905, арк. 53.
[2] Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, 1911 г., стор. 28—29; Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 488—489
[3] Комсомол Дніпропетровщини, стор. 40.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 15, арк. 61, 76.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр 1452, арк. 19
[6] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 488, 489.

Ф. Т. Литвиненка, які доклали багато зусиль, щоб налагодити культурно-освітню роботу серед селян. У 1923 році в Знаменівці почав діяти сільбуд, у якому працювали драматичний, хоровий, сільськогосподарський та інші гуртки. При сільбуді були створені секції жінвідділу і юнацтва [1]. Населення села обслуговували лікарня та амбулаторія.

Перші голови колгоспів і активісти Знаменівки. 1930 р.

Ще в 1923 році селяни Знаменівки створили сільськогосподарську артіль. Навесні 1926 року з ініціативи членів комнезаму в селі було організовано колгосп «Жовтень». Він об'єднав 238 господарств, що мали 1280 га землі. Головою артілі обрали І. П. Карапиша, колишнього червоногвардійця, керівника сільськогосподарської кооперації. У 1930 році в Знаменівці було вже 10 колгоспів: «Спартак», «Червона діброва», «Запорожець», «Жовтень», «Бойова дружина», «Нова діброва», «Декабрист», «Веселий гай», «Вільна нива» і «Займанський».

Перехід до соціалістичного землеробства супроводився гострою класовою боротьбою. Всім заходам Радянської влади куркульство чинило запеклий опір. В ніч на 15 березня 1931 року бандити сокирами зарубали 20 чол. з артілі «Спартак». Серед загиблих були активісти села та члени їх сімей [2]. П'ять тисяч колгоспників Знаменівки і сусідніх сіл на похороні дали урочисту клятву довести до кінця справу соціалістичного будівництва.

На 1932 рік було завершено колективізацію села і ліквідацію куркульських господарств. Велику роботу по зміцненню колгоспів проводили комуністи. У створених артілях основним виробничим осередком колгоспного виробництва стала бригада, до складу якої входило 25—30 чоловік. За нею закріплялися сільськогосподарські машини, реманент, тягло.

З весни 1935 року всі колгоспи села вже обслуговувала Знаменівська МТС. При машинно-тракторній станції були створені курси механізаторів. Серед дівчат першими трактористками і комбайнерами стали уродженки Знаменівки Ф. Мала і Г. Лежень.

У передвоєнні роки у Знаменівці було 9 багатогалузевих колгоспів. «Запорожець» і «Займанський» злилися в один — ім. Будьонного. Були перейменовані деякі інші артілі: «Червона нива» — на колгосп ім. Красіна, «Веселий гай» — ім. Енгельса, артіль «Вільна нива» — ім. Куйбишева. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, колгосп «Спартак», який одержував сталі врожаї зернових культур, і колгосп ім. Будьонного, свиноферма якого виростила по 15,9 поросяти від кожної свиноматки, в 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У Почесну книгу виставки у 1939—1940 рр. занесено імена свинарок колгоспу ім. Будьонного М. М. Каптели, Г. Я. Тищенко, члена колгоспу «Спартак» П. Г. Попова.

За досягнення високих урожаїв і сумлінну працю на колгоспних ланах бригадири тракторних бригад І. М. Войт, Г. Н. Пронько, комбайнер Ф. Ф. Чернов, комбайнер Л. М. Васецький, бригадир рільничої бригади О. М. Лихацький та голова Знаменівської сільради Ф. Ю. Печений були удостоєні урядових нагород.

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1847, арк. 116, 117.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 15, арк. 1—3.

В сім'ї колгоспників прийшов достаток. Вони будували просторі, криті залізом будинки, в яких з'явились електрика, радіо. Вулиці було озеленено.

Медичну допомогу жителям Знаменівки подавали лікар, фельдшери, акушерка.

За роки соціалістичного будівництва відбулися докорінні зміни і в розвитку культури. Була ліквідована неписьменність серед дорослого населення, здійснено закон про обов'язкове чотирирічне, а потім і семирічне навчання. В 1935 році знаменівська школа стала десятирічкою. Хоровий, драматичний та музичний гуртки, створені комсомольцями школи, регулярно виступали в сільському клубі. Тут же ставилися спектаклі. Комсомольці випускали листівки-блискавки під час сівби та жнив, проводили рейди «легкої кавалерії» по перевірці якості польових робіт та догляду за худобою. Вони були ініціаторами оборонно-спортивної роботи серед молоді Знаменівки.

Віроломний напад фашистських агресорів на нашу Батьківщину перервав мирну працю, приніс горе в кожну сім'ю. В перший же день війни трудящі села заявили на мітингу про свою готовність боротися до переможного кінця з ненависним ворогом. У колгоспі замість чоловіків, що пішли на фронт, трудилися жінки, підлітки, літні селяни. Працювали напружено, щоб допомогти фронту. Частина жителів села ввійшла до складу винищувальних загонів, створених для боротьби з авіадесантними групами ворога, багато людей брало участь у будівництві оборонних споруд.

28 вересня 1941 року Знаменівка була окупована гітлерівцями. Тяжкі випробування випали на її долю. За період окупації гітлерівці по-звірячому вбили і закатували 159 чол. мирного населення села, серед яких були діти, насильно вивезли 120 юнаків і дівчат до Німеччини, грабували, палили оселі, нищили ліс[1]. В'язницею стала дерев'яна церква на площі села. Есесівці заганяли туди полонених бійців, місцевих жителів. Люди гинули від голоду, холоду і хвороб. Не було дня, щоб із церкви не вивозили мертвих, а часто разом з ними й живих: це були хворі або поранені, яких добивали прикладами, потім укладали штабелями, обливали гасом і спалювали. Під час допитів гестапівці всіляко знущалися з радянських людей — водили їх босими по снігу, палили розпеченим залізом, жінкам відрізали груди, відрубували руки й ноги. Так загинула дружина керівника партизанського загону О. Д. Запарія — І. Запарій. Самого ж командира вбили, а потім повісили на телеграфному стовпі.

Незважаючи на жорстокий терор, окупанти ні вдень, ні вночі не мали спокою. Активно діяла знаменівська партизанська група, командиром якої був уродженець села Вільного Ф. Є. Титов. Секретарем парторганізації групи був Л. Г. Шульгін — колишній голова знаменівського колгоспу «Бойова дружина». Ця група у кількості 27 чол. входила до складу з'єднання партизанських загонів Новомосковського району і діяла в районі Знаменівки та на шляху Дніпропетровськ—Павлоград. Вона систематично псувала телефонно-телеграфний зв'язок[2], нападала на автоколони ворога.

Напередодні XXIV річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції зв'язківець Н. П. Білий повідомив, що в селі розташувалися значні сили гітлерівців. Штаб партизанських загонів розробив план операції. В ніч з 6 на 7 листопада 1941 року партизанська група напала на ворожий гарнізон у Знаменівці, в результаті було знищено 60 німецьких солдатів і офіцерів. У бою 22 листопада партизани вбили понад 30 гітлерівців і визволили 300 радянських бійців і офіцерів.

Після цього окупанти посилили переслідування партизанського загону, що дислокувався в Новомосковському районі. Вони заарештували сім'ї партизанів із Знаменівки, щодня обстрілювали Знаменівський ліс, де перебувала основна база загону. Крім того, гітлерівці організували нагляд за населенням сусідніх сіл. 24 грудня 1941 року оточені партизани вступили в нерівний бій з переважаючими силами

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 289, оп. 1, спр. 19, арк. 12.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 343.

окупантів. У цьому бою загинуло 99 партизанів, врятувалося тільки п'ятеро, серед них — командир загону П. Я. Жученко.

Цілі родини брали участь у боротьбі з ненависним ворогом. До війни добре знали в Знаменівці сім'ю Герасименків. С. А. Герасименко, комуніст з 1930 року, був головою колгоспу «Спартак». Коли село окупували фашисти, Герасименко взяв участь в організації місцевого партизанського загону. Гітлерівцям вдалося натрапити на слід партизанів, але народні месники вчасно змінили місце свого розташування. Не спіймавши жодного партизана, фашисти страчували або забирали до в'язниці членів їх сімей. Вони відвезли до Дніпропетровська і кинули до в'язниці дружину й дочку С. А. Герасименка, повісили біля входу в колишню контору колгоспу його сина комуніста Андрія. Жертвами фашистського свавілля стали також його друга дочка, невістка і маленька онучка Віра. Гітлерівці відвели їх у ліс і розстріляли[1]. Вночі Сава Антонович з групою партизанів випадково натрапив на мертві тіла своєї дочки, невістки і онучки. Ще дужче запалало ненавистю до ворогів серце народного месника. В усіх діях знаменівського загону Герасименко був попереду. В січні 1942 року окупантам вдалося його спіймати. Кілька днів його катували — в самій білизні ганяли по снігу, били, допитували. Але відважний комуніст не зрадив Батьківщини, своїх товаришів по боротьбі. Колгоспник Ю. П. Карапиш пізніше розповідав, що перед стратою фашисти примушували Саву Антоновича каятися.

— Не каяття, а помсти чекайте, гади!— відповів комуніст-партизан.

Член КПРС, активний учасник громадянської війни, колишній голова знаменівського колгоспу ім. Енгельса Ф.К. Герасименко був бійцем-розвідником у партизанському загоні М. М. Макарова-Нікітіна, що діяв на території Дніпропетровського району. Це він з групою партизанів підірвав на Павлоградській дорозі 3 автомашини з фашистами. Коли під час перестрілки Герасименка тяжко поранили і в нього закінчилися боєприпаси, він застрелився останньою кулею[2].

Багато знаменівців, не шкодуючи життя, боролися з ворогами на фронтах війни. Син С. А. Герасименка Іван Герасименко в роки війни став комуністом, брав участь у боях під Ленінградом. У тому ж місяці й році, коли стратили його батька, сержант Герасименко разом з рядовими Красиловим і Черемновим, щоб врятувати своїх товаришів, в запеклому бою в районі Новгорода закрили своїми тілами три амбразури дзотів. Трьом воїнам-комуністам посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[3]. Відомий радянський поет Микола Тихонов оспівав їх подвиг у поетичному творі «Баллада о трех коммунистах»[4]. Вшановуючи пам'ять героїв, жителі Новгорода на березі Волхова встановили обеліск. У травні 1966 року в Новокузнецьку, де на металургійному комбінаті до війни працював І. С. Герасименко, закладено пам'ятник героям. В Новгороді і Новокузнецьку є вулиці, названі їх іменами.

Під містами-героями Одесою і Севастополем відзначився знаменівець С. А. Царьов. За мужність і відвагу під час висадки десанту під Одесою і прорив у відкрите море крізь завісу вогню контрадмірал С. Г. Горшков вручив йому орден Червоного Прапора. Царьов брав участь у врятуванні розібраної і упакованої в скрині Севастопольської панорами. Її вивезли до Новоросійська на кораблі «Ташкент», де С. Царьов був командиром машинного відділення; він також захищав Керч і Феодосію, воював на «Малій землі»[5].

Мужніми й відважними патріотами виявили себе в роки Великої Вітчизняної війни багато інших знаменівців, серед них І. М. Дерев'янко, І. М. Скапа (обидва — колишні голови колгоспів), І. С. Таранець (слюсар МТС), брати Михайло і Захар Устименки та інші.

---

[1] Газ. «Новомосковська правда», 4 березня 1967 р.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп 8, спр. 399, арк. 8.
[3] Газ. «Правда», 31 січня 1967 р.; газ. «Новомосковська правда», 22 лютого 1967 р.
[4] Н. Тихонов. Собрание сочинений, т. 1. М., 1958, стор. 436—438.
[5] Газ. «Новомосковська правда», 17 лютого 1967 р.

Свято бережуть трудящі села пам'ять про тих, хто віддав своє життя за Батьківщину. В центрі Знаменівки на братській могилі встановлено пам'ятник полеглим у боях героям.

21 вересня 1943 року війська Червоної Армії визволили Знаменівку від фашистських окупантів. В боях за село відзначилися 604-й стрілецький та 475-й артилерійський полки 195-ї стрілецької гвардійської дивізії.

Німецько-фашистські загарбники зруйнували і спалили колгоспні будівлі, приміщення МТС, 1022 хати колгоспників, школу, амбулаторію. Після визволення Знаменівки в колгоспах залишилося всього 8 робочих коней, зовсім не було корів, свиней, овець. Збитки, заподіяні окупантами селу, обчислювалися сумою в 41 069 747 карбованців.

Багато зусиль треба було докласти трудівникам Знаменівки, партійним і радянським органам, щоб за таких умов відбудувати господарство. 27 вересня 1943 року відновила свою роботу сільська Рада. Її головою обрали Ф. О. Олійника (тепер пенсіонер, живе у Знаменівці). В жовтні 1943 року знову почала діяти партійна організація, секретарем якої обрали М. А. Шутова.

Переборюючи труднощі, колгоспники відновили всі 9 артілей, які були в Знаменівці до війни. Держава допомогла їм придбати худобу, сільськогосподарські машини. До першої весняної сівби МТС мали вже 19 тракторів і нову вантажну автомашину[1]. Будівельні роботи проводили спеціальні бригади.

Вже в перший рік після визволення колгоспники села без достатньої кількості машин і тягла успішно провели всі сільськогосподарські роботи і виростили добрий урожай. Колгоспи «Спартак», «Декабрист», ім. Красіна, «Жовтень» та ім. Куйбишева Знаменівської сільради були занесені на районну Дошку пошани[2]. Відроджуючи громадське господарство, трудівники села одночасно допомагали робітникам Криворізького басейну. Так, члени артілі «Спартак» у 1944 році взяли шефство над шахтою «За оволодіння технікою» і налагодили постачання продовольства шахтарям.

В авангарді боротьби за відбудову зруйнованого господарства йшли комуністи і комсомольці. Знаменівська територіальна парторганізація в січні 1945 року налічувала 9 комуністів і 4 кандидати в члени партії. Дев'ять комсомольських організацій мали у своєму складі 71 чоловіка[3]. Разом з сільською Радою вони мобілізували трудящих на виконання післявоєнних завдань. Вже у 1946 році Знаменівська сільрада вийшла переможцем у соціалістичному змаганні. Їй вручили перехідний Червоний прапор виконкому райради і райкому КП(б)У.

Парторганізація колгоспу «Спартак» організувала серед ланок змагання за одержання високих урожаїв. Трудівники артілі на спеціальних заняттях вивчали досвід Героя Соціалістичної Праці М. О. Озерного.

За роки четвертої п'ятирічки було повністю відбудовано господарство, зруйноване війною. З 1950 року за рішенням загальних зборів колгоспників всі колгоспи села об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль «40-річчя Жовтня», пізніше — «Рассвет». Це сприяло дальшому розвитку господарства. Підвищилась продуктивність праці у землеробстві і тваринництві. Завдяки наполегливій праці колгоспників, впровадженню передової техніки колгосп «Рассвет» став великим бага-

Сільськогосподарська авіація готується до підкормки посівів озимих культур. Знаменівка, 1966 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 977, арк. 98.
[2] Газ. «Новомосковська правда», 22 липня 1944 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 977, арк. 41, 86, 87.

тогалузевим господарством з добре розвинутим землеробством, тваринництвом, садівництвом, овочівництвом. У 1958 році на ланах колгоспу працювало 37 тракторів, 30 комбайнів, 24 автомашини та інша сільськогосподарська техніка.

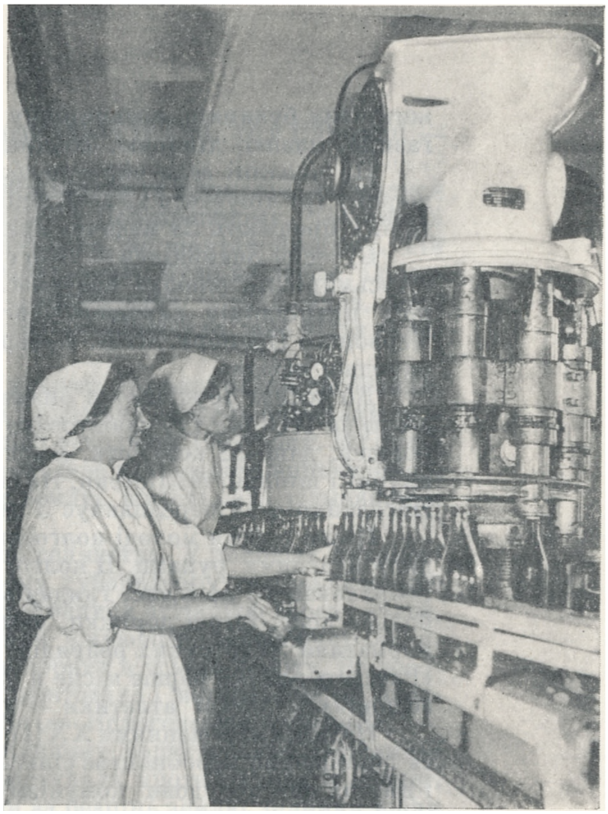
Потокова лінія заводу мінеральних вод. 1966 р.

Ще більше зросли технічна оснащеність артілі та її виробничі показники за роки семирічки (1959—1965). В 1965 році вона вже мала 57 тракторів, 39 комбайнів, 31 вантажну та 2 легкові автомашини, 108 інших сільськогосподарських машин, 119 електродвигунів. Урожай зернових в останньому році семирічки становив 93 763 цнт при середній врожайності 20,7 цнт з га. Добре розвинуте в колгоспі м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство, свинарство, в 1965 році він мав 4880 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 1955 корів), 3820 овець, 3240 свиней. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено по 50 цнт м'яса, 321 цнт молока. Від реалізації своєї продукції колгосп одержав 2 191 341 крб. прибутку. В 1966 році із колгоспу «Рассвет» виділилася в окреме господарство артіль «Україна», де провідною галуззю є хліборобство, яке дало 62 проц. загального прибутку. Високих показників домоглися трудівники села в 1966 році. В колгоспі «Рассвет» одержали по 23,5 цнт зернових з кожного гектара.

Комсомольська організація цього колгоспу стала ініціатором змагання за тритисячні надої молока. В 1965—67 рр. комсомольці провели велику роботу на фермах: застосували механізацію виробничих процесів, організували пости, що стежили за безперебійним використанням механізмів, створили червоні кутки і побутові кімнати.

Трудовими подвигами звеличують славу рідної землі делегат XXII з'їзду КП України ланкова колгоспу «Рассвет» Х. П. Верещенко, учасниця Виставки досягнень народного господарства СРСР Н. А. Олійник. Орденом Леніна за високі врожаї цукрових буряків нагороджений комуніст колгоспу «Україна» Г. Л. Губаренко. Відзначені орденом Трудового Червоного Прапора бригадир комплексної бригади П. Я. Коверя та голова колгоспу «Рассвет» В. І. Пугач. Орденом «Знак Пошани» нагороджені механізатори П. А. Вернигора (колгосп «Україна»), М. С. Демченко (артіль «Рассвет»), секретар партійної організації колгоспу «Рассвет» Д. С. Мартинов та інші.

Велику роботу на селі ведуть комуністи. На початку 1968 року тут було 122 члени партії, переважна більшість їх працювала на полях колгоспів та на фермах. 20 років трудиться комбайнером в артілі «Рассвет» І. Є. Волошин. Передовиками сільськогосподарського виробництва є також комуністи — механізатор-машиніст Я. О. Доненко, доярка Г. Г. Моходер, завідуючий молочною фермою М. А. Дінець і багато інших. У комуністичному вихованні трудівників значну роль відіграє багатотиражна газета «Ленінським шляхом», орган партійної організації та правління колгоспу «Рассвет».

У своїй роботі комуністи спираються на комсомольців Знаменівки, яких тут 245 чол., та на сільських активістів. З 65 депутатів сільради — 43 колгоспники. При сільраді діють також постійні комісії, до складу яких входять 100 жителів села.

Економічне зміцнення колгоспів дало можливість розгорнути велике житлове та громадське будівництво на селі. Тільки за 1964—1966 рр. побудовано понад 700

житлових будинків, восьмирічну школу, Будинок культури, 3 дитячих садки, 3 магазини, лазню, лікарню. Відкрито їдальню, комбінат побутового обслуговування.

На околиці села виросло ціле клінічне містечко — курорт «Солоний лиман», щороку тут лікується 1200 чоловік. В знаменівській лікарні на 50 ліжок та її амбулаторіях працюють 33 медичні працівники з вищою й середньою освітою.

Сучасна Знаменівка — село суцільної письменності. В 1967 році у двох середніх і восьмирічній школах навчалося 917 учнів і працювало 65 учителів. Серед кращих працівників народної освіти — Г. М. Рекуха, удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора, М. К. Коверя, К. І. Турган нагороджені значком «Відмінник народної освіти».

До послуг трудівників Знаменівки — 3 клуби, Будинок культури на 500 місць. Лише за 1966 рік тут влаштовано 35 тематичних вечорів, 10 вечорів запитань і відповідей, дано 32 концерти. В селі є також сільська бібліотека з фондом 20 тис. книг, клубні і шкільні бібліотеки. На січень 1967 року вони обслуговували 3 тис. читачів. Населення села передплачує 3 тис. газет і 1825 журналів.

Після роботи молоді колгоспники відвідують спортивні майданчики, які спорудили власними руками. В колгоспі «Рассвет» у 1966 році стала до ладу перша черга розрахованого на 5 тис. глядачів стадіону ім. Ленінського комсомолу. Тут є футбольне поле, бігові доріжки, майданчики. З 319 спортсменів 25 успішно виконали нормативи спортивних розрядів. У 1966 році колектив фізкультурників колгоспу «Рассвет» зайняв перше місце в районі, а на обласних змаганнях товариства «Колгоспник» з легкої атлетики — друге місце.

Натхненні рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудящі села продовжують боротьбу за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, віддають сили, знання і вміння для побудови комунізму.

Г. А. КАРДАШОВ, А. З. М'ЯЛО, В. П. НАЙДІОН.

МИКОЛА́ЇВКА

Миколаївка — село, центр сільської Ради. Розташована між річками Самарою і Кільченню, за 18 км на північний захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Губиниха. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дніпрельстан, Королівка, Нове. Населення — 4065 чоловік.

Перші поселення на території нинішньої Миколаївки виникли в другій половині XVIII століття. Заселення почалося спочатку на балці Губинисі. Сюди переселяли селян з дрібних хуторів і навіть із сусіднього Павлоградського повіту. Добрі природні та кліматичні умови сприяли досить швидкому зростанню села: в 1859 році у Миколаївці налічувалося понад 3010 мешканців [1]. В основному це були державні селяни. Після реформи 1861 року 1513 ревізьких душ одержали 8199 десятин землі. Розмір кожного наділу становив 5,4 десятини [2].

Крім базарів, тут щорічно збиралися два великі ярмарки, на яких торгували хлібом, худобою, кустарними виробами [3]. У зв'язку з розвитком торгівлі було збудовано 3 крамниці. На початок 90-х років XIX століття в селі проживало 5108, а в 1897 році— 6937 мешканців. Кількість землі лишилася такою ж, як і перед реформою. При переділі землі в общині у 1902 році вона вже розподілялася не на 1513 ревізьких душ, а на 3877. Розмір наділу зменшився до 2,15 десятини. Якщо ж сім'я мала, наприклад, 7 ревізьких душ, то четверо з них ставали безземельними, бо наділи мали право одержати тільки 3 члени сім'ї. Малоземельних і безземельних селян у Миколаївці була більшість. Купити землю вони не могли, бо ціни на неї весь час

---

[1] Список населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 82.

[2] Список населенных мест Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, 1902 г., стор. 8.

[3] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8. Губернии Новороссийской группы. СПб., 1886, стор. 33.

підвищувалися. Якщо в 1860 році десятина землі коштувала 18 крб., то в 1907 році — 235 карбованців [1].

Збіднілі мешканці села йшли наймитувати до поміщиків та куркулів, наймалися на сільськогосподарські роботи на робітничому ринку в Перещепиному. Частина їх шукала роботи на заводах Катеринослава, Кам'янського, на шахтах Донбасу. Тій бідноті, що залишалася працювати на своїх клаптиках землі, було не легше. Середній врожай з десятини за 1904—1906 рр. становив: озимого жита — 48,5 пуда, ярої пшениці — 48,3 пуда, ячменю — 52 пуди [2]. Цього часто не вистачало, щоб після сплати податей та поборів дожити до нового врожаю.

Розвиток капіталізму викликав дедалі більше класове розшарування населення. Тяжкі умови праці, експлуатація з боку поміщиків і місцевих багатіїв штовхали трудящих на боротьбу, яка особливо посилилася в період революції 1905 року. В грудні 1905 року селяни Миколаївки захоплювали ліс та складене в степу поміщицьке сіно [3]. Коли поміщик Урусов збільшив орендну плату на землю, жителі села відмовилися від тієї оренди [4].

В ході революції зростала політична свідомість селянства. У доповіді новомосковського повітового справника катеринославському губернатору говорилося, що 25 грудня 1905 року кілька жителів Миколаївки «займалися агітацією серед селян», вимагали скликання Установчих зборів і повалення існуючого державного ладу. Для цього вони збирали сільські сходки та з'їзди виборних з усього повіту. За революційну діяльність 6 жителів Миколаївки було заарештовано і відправлено до новомосковської в'язниці, звідки деяких з них заслали до Вологодської губернії [5].

На час столипінської аграрної реформи в общинному користуванні мешканців села було 8199 десятин землі [6]. Більшість селян виступала проти виходу з общин, але з 1910 року їх примусили це зробити. Продавши за безцінь землю, бідняки йшли у найми до поміщиків Компанійців, Урусових або шукали роботу на стороні.

На всю Миколаївську волость до Жовтневої революції був лише один фельдшер.

Першу школу початкової грамоти в селі створено у 1862 році. Містилася вона в тісній, низькій кімнаті. Парт не було, діти сиділи на ослонах, один учитель навчав 43 хлопчиків і 3 дівчаток [7]. Звичайно, ні про які доцільні педагогічні методи навчання чи якісь наочні приладдя не могло бути й мови. Зате добре була розроблена система покарань: затріщини, смикання за вуха, виривання волосся, діти по кілька годин коліньми стояли на мішку з сіллю [8]. У 1875 році почало діяти однокласне земське училище. Приміщення училища не ремонтувалось, і місцевий учитель так доповідав про нього у 1896 році комітету грамотності: «В школі тіснота, сиро..., погане приміщення, старі вікна і двері тут сильно прогнили... доводять як учнів, так і вчителів до простудних захворювань. Школа потребує ремонту або нового приміщення, але сільська громада не звертає на це уваги» [9]. Крім 4-х однокласних земських шкіл та церковнопарафіальної школи, в Миколаївці у 1913 році було ще двокласне т. зв. міністерське училище [10]. Однак 70 проц. населення дореволюційного села було

---

[1] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 6, ч. 1. Новомосковский уезд, стор. 251.

[2] Отчет Екатеринославской губернской земской управы по санитарному отделению за 1902 г. Екатеринослав, 1904, стор. 4, 274, 290.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 108, спр. 8849, арк. 3.

[4] Крестьянское движение в России. 1907—1914 гг. Сборник документов. М., 1966, стор. 599.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 473, арк. 79.

[6] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 243.

[7] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 148.

[8] Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. Отчеты деятельности земских учреждений Екатеринославской губернии по народному образованию. Екатеринослав, 1905, стор. 2.

[9] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 3, спр. 376.

[10] Доклады и отчеты очередному губернскому земскому собранию, сессии 1915 года. Обзор народного образования в Екатеринославской губернии на 1913—1914 учебный год. Екатеринослав, 1916, стор. 326, 328, 360.

неписьменним. Не всі діти бідноти могли потрапити до школи. Не всіх бажаючих приймали вчитися, та й крім того з малих літ вони змушені були допомагати батькам у господарстві. Багатьох з них віддавали в найми. Тільки невеликій частині бідноти вдавалося здобути освіту. Допомагали їм у цьому прогресивно настроєні вчителі села Д. Н. Пищулка, А. Д. Маляров та інші.

Ще більше погіршало життя трудящих під час першої світової війни. Село залишилося без робочих рук. Реквізиція коней позбавила тягла багато господарств. Викликана війною дорожнеча життя по-різному відбилася на становищі окремих соціальних груп селянства. Якщо біднота, сільськогосподарські робітники терпіли нестатки, то поміщики і куркулі наживалися, продаючи сільськогосподарські продукти за нечуваними на той час цінами. Це не могло не впливати на загострення боротьби селянства проти поміщиків і куркульства.

Звістка про Лютневу революцію надійшла у Миколаївку на початку березня. На майдані біля волосної управи відбувся мітинг. Було заарештовано представників місцевої влади. Вже в квітні відбулися вибори до волосної Ради. Однак обраними виявилися, головним чином, представники заможних верств населення, які захищали свої класові інтереси.

В грудні 1917 року в село приїхав безпосередній учасник Жовтневого збройного повстання в Петрограді матрос Балтійського флоту Й. Коцюба. Він розповідав односельчанам про штурм Зимового палацу, про Леніна. На початку січня 1918 року миколаївці переобрали волосну Раду селянських депутатів. Почався розподіл поміщицької землі, інвентаря, худоби. Активну допомогу органам Радянської влади подавали революційно настроєні вчителі села П. Н. Пищулка і його брат Д. Н. Пищулка.

Ця робота була перервана австро-німецькою окупацією. В Новомосковському повіті лютували два «експедиційні» загони, які відбирали у селян худобу, зерно і повертали їх поміщикам. Вони розстрілювали і вішали активістів, сікли селян різками.

Влітку 1918 року під керівництвом більшовицьких організацій у повіті почали формуватися партизанські загони. Миколаївський загін очолили селяни-бідняки М. К. Хижняк та Д. І. Бутенко [1]. Партизани переховувалися в Самарському лісі. Селяни приходили сюди із зброєю, що збереглась у них ще з часів імперіалістичної війни. Частину зброї привезли з Павлограда, частину відбили у гетьманців.

Повстання проти німецько-австрійських окупантів почалося 26 жовтня 1918 року. Озброєні люди поспішали до приміщення волосної управи, на даху якого майорів червоний прапор. Від імені революційного комітету в той день у селі було проголошено відновлення Радянської влади. Волревком скасував усі розпорядження гетьманських властей, приступив до розподілу землі між селянами. Вчителі записували дітей до школи, яка 28 жовтня повинна була розпочати навчання. В селі налагодили патрульну службу, її несли партизани. Вони відбили спроби карального загону Чернова захопити Миколаївку.

Наприкінці листопада 1918 року було обрано волосну Раду селянських депутатів. У повідомленні від 4 грудня 1918 року про хід повстанської боротьби проти гетьманців і петлюрівців у повітах Катеринославської губернії зазначалося, що «... в найбільш революційних червоних ядрах в селах Василівці, Афанасівці і Миколаївці уже діють Ради. Економії взяті на облік» [2]. В селі відбувся мітинг, на якому прийняли резолюцію про допомогу катеринославцям у вигнанні петлюрівців. У січні 1919 року бійці Миколаївського повстанського загону брали участь у боях за визволення Новомосковська і Катеринослава.

Героїчно боролося населення і проти денікінців. Влітку та восени 1919 року Миколаївський підпільний ревком зірвав мобілізацію, яку проводили представники

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2173, оп. 1, спр. 510, арк. 2.

[2] Гражданская война на Украине 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 477.

денікінської влади. Уповноважені ревкому зустрічали на околиці Миколаївки новобранців з ін. волостей і завертали додому. Багато звільнених таким чином селян вступили до партизанських загонів. У загоні миколаївців, який налічував понад 100 чол., були Є. Г. Яланський, Т. Я. Готвянський, Л. М. Дуб та інші. Обороняючи Новомосковськ від денікінців, загинув організатор революційної молоді в Миколаївці командир комуністичного взводу Новомосковського гарнізону Й. Коцюба.

Наприкінці грудня 1919 року в Миколаївці відновилась Радянська влада. Головою волревкому призначили М. К. Хижняка, а після переводу його до повітового військкомату з лютого 1920 року ревком очолював Г. Стоян.

Навесні 1920 року утворився партійний осередок у складі 7 комуністів [1], серед них були Г. Стоян, С. Хорішко, К. Хорішко, В. Лисогоря, А. Щербина та інші. У вересні того ж року організовано комсомольський осередок, до якого входило 8 чоловік [2]. Кістяком осередку були молоді комуністи і комсомольці А. Щербина, К. Хорішко та інші.

Активну участь у боротьбі за зміцнення Радянської влади на селі брав комітет незаможних селян, створений у травні 1920 року, на чолі з Д. Л. Дерев'янком [3]. До складу комітету входило 2 комуністи [4]. Діяльність комнезаму нерозривно зв'язана з втіленням у життя ленінської аграрної політики. За рахунок земель, конфіскованих у князя Урусова та церкви, площа селянського землекористування збільшилася на 4822 десятини і становила 13 021 десятину. Комітет незаможних селян організував перевибори правління сільськогосподарської кооперації, куди проникли куркульські елементи. До правління було обрано представників від незаможного селянства і парторганізації [5].

Багато комуністів, комсомольців та комнезамівців села мужньо боролися проти бандитизму на Новомосковщині. Так, комісаром комуністичного підрозділу, а пізніше — Новомосковського комуністичного загону був житель села П. К. Хижняк. В тому ж загоні командирами взводів були О. Скакун, М. Бродянко, Н. Карноза, К. Хорішко та інші [6]. Бойові подвиги миколаївців були гідно відзначені урядом, зокрема, П. Хижняка та К. Хорішка нагороджено орденами Червоного Прапора.

Ще в перші роки відбудовного періоду в селі створено колективне об'єднання, яке займалося садівництвом та насінництвом [7]. До його складу увійшли всі члени Миколаївського комнезаму.

Восени 1927 року комнезамівці організували ТСОЗ «Незаможник», першим головою його обрали М. Ф. Яланського, а у 1928 році — Ю. А. Гирича. Товариство об'єднувало 60 господарств. На базі ТСОЗ'у в 1929 році виникла перша артіль. Організаторами її були Ю. А. Гирич, М. І. Бродянко, В. І. Бродянко, І. В. Куций, М. Ф. Яланський [8].

В степу поблизу Миколаївки на колишніх поміщицьких землях у 1928 році було засновано артіль «Дніпрельстан», головою її обрали О. Р. Щербину [9]. В тому ж році артіль одержала від Новомосковського райвиконкому трактор «Фордзон». Першим трактористом став член артілі А. О. Карноза.

Уже у 1930 році в Миколаївці було 6 сільськогосподарських артілей, до яких вступили майже всі бідняцькі та середняцькі господарства. Багато уваги зміцненню колгоспів приділяв партійний осередок села. За період з 1 січня 1929 року по 1 квітня 1930 року до нього вступило 16 чоловік [10].

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 151, арк. 26.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 3, арк. 30.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2173, оп. 1, спр. 111, арк. 2.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 127, арк. 40.
[5] Там же.
[6] П. Хижняк. Особливий комуністичний, стор. 203.
[7] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 127, арк. 52.
[8] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 33, арк. 1, 2.
[9] Там же, ф. Р-2173, оп. 2, спр. 561, арк. 2.
[10] Дніпропетровський облпартархів, ф. 289, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

У тому ж році на станції Кільчень було створено МТС. Невдовзі на околиці села для обслуговування місцевих колгоспів утворилася тракторна бригада на чолі з М. Деркачем. У 1932—1933 рр. в селі організували тримісячну школу трактористів. Цією професією оволоділи місцеві жителі С. Й. Зеленський, Т. А. Бичівник та інші.

Партійна організація села і сільська Рада спрямовували свою увагу на розвиток сільськогосподарського виробництва. Проводилися заняття з ланковими і бригадирами по підвищенню агротехнічних знань та семінари по обміну досвідом роботи. Серед колгоспників широко розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення врожайності зернових та продуктивності тваринництва. В колгоспі «Оборона» Н. І. Мосьпан у 1936 році одержала від кожної свиноматки по 20 ділових поросят. За цей успіх її нагороджено орденом Леніна. Високе довір'я виявили трудящі, обравши її депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання[1]. Колгоспи «Оборона» і «Новий побут» брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. У 1939 році її учасниками були 5 колгоспників, наступного року — 19.

З кожним роком заможнішим і культурнішим ставало життя селян. На вулицях, у школах і клубі з'явилося електричне освітлення. Медичну допомогу жителям подавала амбулаторія.

В Миколаївці було 2 початкові, 2 семирічні та середня школа, яка до війни зробила 4 випуски. Якщо до революції початковим навчанням було охоплено 200 дітей, то в 1939—1940 рр.— близько 2 тисяч. Після закінчення вищих навчальних закладів повернулися до рідного села і стали працювати вчителями О. Скакун, А. Щербина, О. Саєнко та інші. Вже до 1939 року 240 жителів Миколаївки здобули вищу освіту, 7 з них стали лікарями, 8 — агрономами, 4 — інженерами, 88 — учителями. Уродженець Миколаївки, льотчик-винищувач П. А. Антонець брав участь у боях за республіканську Іспанію і відзначений урядовими нагородами.

З перших днів Великої Вітчизняної війни в Миколаївці створено винищувальний загін, командиром якого призначили секретаря партійної організації колгоспу «Новий побут» І. В. Пихаленка. З наближенням фронту партійні та радянські органи почали евакуацію населення, колгоспного майна та худоби до Ростовської області.

27 вересня 1941 року гітлерівці окупували село. Від їх рук у перші дні окупації загинули полевод колгоспу ім. Чкалова О. М. Литвиненко, трактористка комсомолка М. Ф. Зеленська, секретар комсомольської організації С. І. Хиря. Фашисти примусили їх вирити собі могилу і розстріляли на очах жителів села.

Партизанська група Миколаївки, яку очолив директор Житомирського сільськогосподарського інституту комуніст С. С. Філоненко, вже в перші дні окупації підірвала біля сільської Ради німецький танк, згодом висадила в повітря 2 мости на залізничній лінії Губиниха—Новомосковськ. Партизани знищували німецькі склади, не давали вивозити молодь до Німеччини. Вони також напали на німецький штаб у селі Мар'янівці й обстріляли колону німецьких автомашин.

12 лютого 1942 року гітлерівці заарештували і розстріляли 10 партизанів, у т. ч. й С. С. Філоненка. Разом з ними були розстріляні і колгоспники — комуністи І. Г. Кривошия, П. С. Кривошия та інші[2].

25 лютого 1943 року радянські війська визволили Миколаївку. Але через три дні фашисти знову захопили село. В ці дні вони розстріляли К. С. Потапенка, колишнього голову колгоспу «Новий побут» П. Н. Зубаненка, вчителів А. Г. Потапенка і Валентину Німець, спалили майже третину села. За період фашистської окупації загинуло 134 жителі села, близько тисячі гітлерівці насильно вивезли до Німеччини[3].

У партизанському загоні Новомосковського району, яким командував П. Я. Жученко, боролися миколаївці — бригадир тракторної бригади комуніст О. Д. Лікоть, голова колгоспу «Воля» М. Т. Литвиненко та інші. За подання допо-

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 5492, арк. 1.
[2] Там же, оп. 8, спр. 1, арк. 114, 295, 296; ф. Р-268, оп. 3, спр. 89, арк. 57.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 89, арк. 57; спр. 134, арк. 3.

моги партизанам був розстріляний колгоспник артілі «Оборона» Л. А. Шкуропат[1].

Багато миколаївців відзначилися на фронтах Великої Вітчизняної війни. В серпні 1941 року в жорстоких боях на території Дніпропетровської області брали участь і жителі Миколаївки, серед них — учасник громадянської війни О. Н. Скакун. Пізніше за завданням Державного Комітету Оборони він брав участь у формуванні Другої польської армії, за що польський уряд нагородив його Грюнвальдським орденом хреста і грамотою. Вихованець сільської комсомольської організації льотчик-винищувач Ю. А. Кривошеєв захищав Батьківщину в Заполяр'ї. За три місяці війни він здійснив 120 бойових вильотів, брав участь у 25 повітряних боях і в кожному з них виходив переможцем. 9 вересня 1942 року гвардії лейтенант Юхим Кривошеєв, рятуючи товариша, який під час бою потрапив у скрутне становище, пішов на таран ворожого літака. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 лютого 1943 року відважному льотчику посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його іменем названо одну з вулиць Миколаївки, його ім'я носить також піонерська дружина Миколаївської середньої школи.

Герой Радянського Союзу Ю. А. Кривошеєв.

Багато уродженців Миколаївки відзначилося в роки війни на трудовому фронті. В період блокади Ленінграда за завданням Державного Комітету Оборони М. І. Недужко керував прокладанням бензопроводу по дну Ладозького озера. За це його було нагороджено орденом Червоного Прапора. Після війни, 26 червня 1946 року, Рада Міністрів СРСР присудила йому Державну премію за удосконалення методів проведення будівельних робіт.

22 вересня 1943 року Миколаївка була визволена від німецько-фашистських загарбників. За період тимчасової окупації ворог завдав селу величезних збитків. Спалено приміщення середньої і початкової шкіл, лікарні, всі колгоспні ферми, зерносховища, молочарню, вивезено худобу, попсовано сільськогосподарський інвентар. Загалом колгоспам, що були розміщені на території, підпорядкованій сільській Раді, завдано збитків на суму 111 325 тис. карбованців[2].

Велику роль у відбудові і розвитку села відіграли сільські комуністи. В березні 1944 року їх було всього 5 чол., на кінець 1944 року — уже 9 членів і 3 кандидати партії[3]. В їх числі були голова колгоспу ім. Чкалова партизан громадянської війни О. Р. Щербина, завідуюча молочно-товарною фермою колгоспу «Оборона» Н. І. Мосьпан, голова сільради І. П. Касьяненко. Секретарем територіальної партійної організації працював тоді Г. М. Деркач. На початок 1945 року в селі було 144 комсомольці.

З перших днів після визволення трудівники села почали відновлювати зруйноване ворогом господарство. Весною 1944 року літні колгоспники і молодь артілі ім. Чкалова за п'ять робочих днів скопали лопатами 74 га під посів ярої пшениці. Багато жінок виконували норми на 130—150 проц. Миколаївські колгоспи ім. Чкалова та «Оборона» зайняли того ж року відповідно перше і друге місця в Новомосковському районі за розвитком громадського тваринництва[4]. На збиранні врожаю особливо відзначилися колгоспниці О. Л. Гора та Я. І. Бутенко.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 343, арк. 43; спр. 306, арк. 20, 21; спр. 1, арк. 296.
[2] Там же, оп. 4, спр. 441, арк. 13.
[3] Там же, ф. 289, оп. 1, спр. 25, арк. 28, 35.
[4] Там же, спр. 19, арк. 65.

Протягом літа 1944 року в колгоспі «Дніпрельстан» з 96 хат, знищених фашистами, було відбудовано 84. Комсомольці і молодь колгоспу «Оборона» за короткий час збудували корівник на 200 голів худоби.

Вже у 1945 році в колгоспі ім. Чкалова було освоєно довоєнні посівні площі. За підсумками соціалістичного змагання 1945 року колгосп став переможцем в області і республіці. Йому присудили перехідні червоні прапори Дніпропетровського обкому партії та облвиконкому, а також Раднаркому УРСР.

Ланки М. Плохої, Н. Кухар та М. Куцої з колгоспу ім. Чкалова збирали по 70 і більше цнт кукурудзи з гектара. За рахунок передових колгоспників зросли ряди партійної організації села. На початку 1947 року з територіальної організації виділяються, як самостійні, парторганізації колгоспів «Нове село», «Оборона» і «Новий шлях»[1]. Ще раніше було створено партійну організацію в колгоспі ім. Чкалова. Організаторами відбудови господарства і культури села були комуністи. Партійні організації широко розповсюджували досвід роботи чкаловців, організовували соціалістичне змагання. Для навчання бригадирів і ланкових в артілі ім. Чкалова у 1948 році було створено колгоспний університет. Заняття проводили тут працівники інститутів Дніпропетровська і спеціалісти сільського господарства району. Широко застосувавши передову агротехніку, чкаловці у тому ж році на площі 1023 га зібрали урожай зернових культур в середньому по 23,5 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці на площі 420 га по 24,5 цнт, кукурудзи на площі 98 га — по 30,4 цнт з га [2]. Ці досягнення колгоспників дістали високу оцінку на XVI з'їзді Комуністичної партії України у звітній доповіді ЦК КП(б)У.

Указом Президії Верховної Ради СРСР за досягнення високих урожаїв у 1948 році 15 колгоспникам артілі ім. Чкалова присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 11 колгоспників нагороджено орденом Леніна, 37 — орденом Трудового Червоного Прапора, 54 — медаллю «За трудову відзнаку». Звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні голова колгоспу лауреат Державної премії О. Р. Щербина, бригадир рільничої бригади М. Ю. Бродянко, бригадир тракторної бригади І. Ф. Гунько, тракторист Д. Т. Лисогоря, ланкові М. І. Плоха, Н. С. Зубаненко, Г. А. Дерев'янко, Н. Г. Зеленська, Г. С. Карноза, Н. М. Кухар, М. І. Куца, Г. Г. Лисогоря, Г. Г. Сухіна, Г. П. Хорішко і О. В. Щербина. Всього з колгоспу урядовими нагородами відзначили тоді 117 чол., серед них — 9 комуністів і 13 комсомольців. У 1948 році в ряди передових по виробництву зерна в районі виходять артілі «Нове село», «Оборона», «Степ». За трудові досягнення у тому ж році нагороджено 51 колгоспника з артілі «Оборона»[3].

Герої Соціалістичної Праці: М. Ю. Бродянко, Г. А. Дерев'янко та М. Є. Карноза. 1966 р.

В наступному році трудівники колгоспу ім. Чкалова досягли нових успіхів. Ланкових Героїв Соціалістичної Праці Н. С. Зубаненко, М. І. Куцу, М. І. Плоху нагородили другим орденом Леніна, а ланковим-орденоносцям М. Є. Карнозі та Г. Г. Неділько присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Всього в 1949 році уряд нагородив орденами і медалями 54 передовики артілі. Урядові нагороди трудівникам села вручав перший секретар Дніпропетровського обкому партії Л. І. Брежнєв.

Слава про миколаївських хліборобів облетіла всю країну. В село для ознайомлення з життям і роботою колгоспників приїздили працівники

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 5, спр. 1074, арк. 140.
[2] Там же, ф. 289, оп. 5, спр. 2, арк. 8.
[3] Там же, оп. 3, спр. 43, арк. 153, 155.

Головний агроном артілі ім. Калініна Г. С. Демченко та ланкові, Герої Соціалістичної Праці М. І. Плоха, Г. П. Хорішко, Г. Г. Лисогоря, Н. Г. Зеленська.

сільського господарства, представники партійних і радянських органів інших районів. Перед колгоспниками виступали письменники О. Гончар і М. Стельмах. Колективи артистів МХАТу і республіканських театрів показували колгоспникам фрагменти з вистав.

Великих успіхів досягли трудящі села в наступні роки. У 1958 році за нові досягнення в розвиткові сільського господарства нагороджено групу передовиків, у т. ч. орденом Леніна — 3, орденом Трудового Червоного Прапора — 4, орденом «Знак Пошани» — 5 чоловік. Того ж року колгоспи ім. Калініна та ім. Чкалова об'єдналися в одну артіль — ім. Калініна. Наступного року ця артіль злилася з колгоспом ім. Горького. За укрупненим багатогалузевим господарством зберегли назву ім. Калініна. Колгосп мав 10 077 га земельних угідь. За роки семирічки помітно зміцніла його матеріально-технічна база. Якщо у 1958 році тут був 41 трактор, то в 1965 році — 57, відповідно збільшилась і кількість комбайнів з 26 до 41, автомашин — з 27 до 41. Виробництво молока за той період зросло з 251 цнт до 392 цнт, а м'яса — з 35,6 цнт до 53 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Якщо у 1958 році грошовий прибуток господарства становив 1390 тис. крб., то в 1965 році — 2490 тис. карбованців.

У 1964 році Рада Міністрів УРСР визначила колгосп ім. Калініна як опорно-показове господарство щодо використання мінеральних добрив. Чітке додержання вимог агротехніки, висока культура землеробства дають можливість колгоспові рік у рік добиватись підвищення врожайності. Так, у 1965 році озимої пшениці зібрали тут по 28,8 цнт з га, кукурудзи — по 42 цнт, ячменю — по 27,7, соняшнику — по 20,5, цукрових буряків — по 275 цнт з гектара. Збільшуючи виробництво сільськогосподарської продукції, артіль одночасно добилася зниження її собівартості. Якщо центнер зерна озимої пшениці у 1964 році коштував 3 крб. 24 коп., то в 1965 — 1 крб. 73 копійки.

Колгосп не раз був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР і нагороджений золотими медалями. Джерело успіхів колгоспної Миколаївки — в умілому поєднанні досвіду роботи старих досвідчених майстрів землеробства і тваринництва, Героїв Соціалістичної Праці (в селі їх проживає 12 чоловік) з досягненнями молодих трудівників артілі.

Виконуючи рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС, з метою впровадження передового досвіду і комплексної механізації в артілі ім. Калініна створено 5 механізованих ланок по вирощуванню сільськогосподарських культур без затрат ручної праці. За допомогою вчених Дніпропетровського сільськогосподарського інституту широко застосовується науково обгрунтована система внесення мінеральних добрив під різні культури. Для вивчення передових методів праці тваринників проводяться семінари працівників ферм, організовуються виступи спеціалістів по радіо і на сторінках колгоспної багатотиражної газети «За комунізм». 75 чоловік — бригадири, ланкові, обліковці — в 1966 році закінчили дворічну школу агрохімічних знань і одержали посвідчення майстрів сільського господарства.

У зв'язку із зростанням обсягу виробництва з колгоспу ім. Калініна в 1966 році

було виділено артіль ім. Горького. На ланах обох артілей в 1968 році працювало 73 трактори, 20 зернових, 14 кукурудзозбиральних, 6 бурякозбиральних і 6 силосозбиральних комбайнів. На тваринницькі ферми, токи, в ремонтні майстерні проведено електричний струм.

Значну допомогу колгоспам у впровадженні механізації подають шефи — листопрокатний і трубний цехи Новомосковського металургійного заводу. В 1966 році вони завершили спорудження зрошувальної системи на площі 150 га. Електрозварювальники зварили стальну трасу трубопроводу довжиною 5 кілометрів[1]. Наступного року шефи збудували тракторно-польовий стан, механічну майстерню, електричну лінію високої напруги довжиною 6 км, критий тік.

У 1967 році калінінці виростили по 36,2 цнт зернових на кожному га посіву. Понад план вони продали майже півтори тисячі тонн пшениці[2]. На 100 га сільськогосподарських угідь тут вироблено молока 414 цнт, м'яса — 54 центнери.

Успішно розвивається господарство колгоспу ім. Горького. На всіх тваринницьких фермах тут запроваджено механізацію кормороздачі, поїння тварин та очистки приміщень. На молочно-товарних фермах впроваджено автодоїння корів. У 1967 році врожайність зернових становила 35,5 цнт з га; на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено молока — 427 цнт, м'яса — 52,3 центнера.

У 1966 році 21 трудівника (обох артілей) було нагороджено орденами і медалями, серед них орденом Леніна бригадира комплексної бригади Г. І. Бутенка, бригадирів тракторних бригад П. Г. Литвиненка та Г. З. Мосьпана, бригадира комплексної бригади Ф. Д. Бондаря. Тепер у Миколаївці понад 500 орденоносців. За успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, в 1966 році Головний комітет ВДНГ нагородив артіль ім. Горького Дипломом 1-го, а колгосп ім. Калініна — Дипломом 2-го ступеня. Дипломом Пошани нагороджено бригадира комплексної бригади артілі ім. Калініна Г. І. Бутенка, золотою медаллю і грошовою премією— голову колгоспу ім. Горького І. О. Пархоменка, а срібною медаллю і грошовою премією — бригадира комплексної бригади артілі ім. Калініна І. С. Жарка.

В авангарді боротьби за дальше зміцнення і піднесення колгоспного господарства, за підвищення матеріального і культурного рівня колгоспників йдуть комуністи і комсомольці села. В січні 1968 року в Миколаївці налічувалось 125 комуністів (в колгоспі ім. Калініна — 63, колгоспі ім. Горького — 43 і 19 чол. у миколаївській територіальній парторганізації). Більшість з них працюють безпосередньо на виробництві: в рільництві — 45, у тваринництві — 28 та на ін. ділянках сільського господарства — 27 чоловік. Всі комуністи навчаються в гуртках і школах партійної освіти. Тут діють 3 політшколи, гурток по вивченню конкретної економіки. В комсомольських організаціях налічується 228 комсомольців, які є надійними помічниками комуністів.

З кожним роком поліпшується життя трудівників Миколаївки. Один з перших колгоспів села називався «Незаможник». Як дивно звучить це слово тепер, коли в 1967 році дві миколаївські артілі одержали прибутку 3 млн. 133 тис. крб., коли в особистому користуванні колгоспників — понад десять легкових автомашин, близько 400 мотоциклів, понад 1000 радіоприймачів, до 500 телевізорів.

Один з куточків Миколаївки. 1967 р.

[1] Газ. «Новомосковська правда», 12 листопада 1966 р.

[2] П. Волошин, В. Судак, Л. Федорук. На ланах широкополих. Дніпропетровськ, 1967, стор. 42.

Велику увагу благоустрою села приділяє Миколаївська сільська Рада. До її складу входить 56 депутатів, 18 з них трудяться в рільництві, 14 — в тваринництві, 6 — механізаторами, 18 — службовців. При сільраді працюють 5 комісій: сільськогосподарська, соціалістичної законності, шляхобудівельна і благоустрою, культурно-побутова, фінансово-бюджетна. До складу активу Ради входить 110 чоловік.

Лише у 1966 році в Миколаївці побудовано 39 будинків колгоспників і службовців загальною площею 2240 кв. метрів. Вулиці села зелені, в центрі його красиві споруди — Будинок культури, магазини, їдальня. За участю депутатів і активу села до 50-річчя Радянської влади на території колгоспу ім. Горького збудовано побутовий комбінат, дитячий комбінат на 70 місць, новий магазин. В артілі ім. Калініна відкрито колгоспний клуб на 432 місця.

У середній та двох восьмирічних школах 55 учителів навчають 680 учнів. Сотні миколаївців стали інженерами, лікарями, вчителями, комбайнерами, трактористами. Тільки за останні 12 років здобули вищу та середню освіту понад 530 жителів села. У 1968 році в Миколаївці працювало близько 100 чол. інтелігенції.

Кожного вечора у вільний від роботи час трудівники села можуть подивитися кінофільм або виставу, послухати концерт. Будинок культури має зал для глядачів на 700 місць. Тут проводяться тематичні вечори, дні новатора, вечори трудової слави, читаються лекції. Тільки за 1967 рік членами товариства «Знання» прочитано 398 лекцій. Сюди часто приїжджають артисти дніпропетровських обласних театрів. До послуг жителів села — центральна сільська бібліотека. Є бібліотеки в школах, колгоспах, у бригадах і польових станах організовано пересувки.

Так за роки Радянської влади змінилося село. Зірки, запалені Великим Жовтнем, золотом сяють на грудях хліборобів, світяться у безлічі електричних вогнів.

К. М. ВАЩИНСЬКИЙ, В П. НАЙДІОН,
О. А. СТЕПАНЕНКО, К. П. ТОРШИН.

ПОПА́СНЕ

Попасне — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також села Андріївка та ім. Ілліча. Розташоване в степовій частині Придніпровської низовини, за 25 км на північний схід від Новомосковська і за 22 км від найближчої залізничної станції Кільчень. На північ, за 7 км від села, тече ріка Самара, ліва притока Дніпра. Населення — 2510 чоловік.

Про заселення цих місць у стародавні часи свідчать численні археологічні пам'ятки, знайдені в селі та його околицях. На початку XX століття під керівництвом Д. І. Яворницького в Попасному було розкопано 6 курганів доби бронзи(III — I тисячоліття до н. е.). В них же досліджено і поховання кочовиків XIV—XV століть, в яких знайдено скелети воїнів, залізні списи і навіть поховання коней із збруєю [1].

На місці, де тепер розкинулося Попасне, в далеку давнину були чудові пасовиська, через які пролягав чумацький шлях до Криму. Тут зупинялися чумаки відпочити і попасти волів. Звідси, мабуть, і пішла назва Попасне[2]. У другій половині XVIII століття родючі землі в цій місцевості заселялися козаками, а після ліквідації Запорізької Січі вони стали власністю купця М. Фалєєва, який згодом був найближчим помічником Г. О. Потьомкіна по торгівлі й фінансових справах [3]. Наприкінці XVIII століття цими землями заволоділи поміщики Родзянки.

---

[1] Труды XIII Археологического съезда, т. 1, М., 1907, стор. 132—135.
[2] Д. И. Эварницкий. Вольности запорожских козаков. СПб., 1898, стор. 241
[3] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 41, 162.

В документах 5-ї ревізії за 1794 рік згадується хутір Попасний, приписаний до села Андріївки. В ньому та хуторі Поповому налічувалось 25 дворів. Хутори були власністю підполковниці Родзянко. Селяни платили оброк, основним їх заняттям було хліборобство і тваринництво [1].

На початку XIX століття хутір Попасний почав зростати і в документах за 1835 рік згадується вже як село. Поміщики скуповували кріпаків з Курської, Орловської та Харківської губерній і селили їх на цих землях. В економії Родзянка було відкрито кахельний завод, на якому працювали кріпосні селяни.

Дорогою ціною дісталася жителям села «дарована» царем у 1861 році «воля». Замість повного земельного наділу — по 4 десятини на ревізьку душу — селяни одержали половинні наділи — по 2 десятини. Всього було виділено їм 840 десятин [2], а проживало тоді в Попасному 1470 чоловік. Отже, на одного чоловіка припадало трохи більш ніж по півдесятини землі. Поміщик Родзянко привласнив 1000 десятин найкращої землі, порубав ліс на ділянці селян, обмежив право користування ставками, викуп за землю в два з половиною рази перевищував її ринкову вартість. На час реформи одна десятина землі в Новомосковському повіті коштувала 18 крб., а жителів Попасного примусили платити по 47 крб. 08 коп. П'яту частину викупного платежу (7910 крб.) вони виплачували безпосередньо Родзянку протягом 5 років, а 31 642 крб.— державі, по 1898 крб. щороку [3].

Селяни й далі змушені були гнути спину в панській економії, орендувати землю на кабальних умовах. Родзянки лишилися найбагатшими землевласниками в Новомосковському повіті, їм належало більш як 13 тис. десятин землі.

В 1883 році жителі Попасного разом з мешканцями сусідніх сіл Михайлівки, Афанасівки та Всесвятського звернулися з проханням до Родзянків та поміщика Ілляшенка здати їм частину землі в оренду. Поміщики не тільки відмовилися задовольнити ці просьби, але й почали знущатися з селян. Ілляшенко пояснював свою відмову тим, що земля йому потрібна для випасу овець. А коли селяни сказали, що краще порізати частину овець, ніж залишити людей помирати з голоду, Ілляшенко цинічно відповів: «Ріжте своїх дітей» [4]. Це ще більш обурило селян і спонукало до рішучих дій. Вони почали захоплювати поміщицьку землю, заявляючи, що вона полита потом і кров'ю їхніх батьків. Запалали поміщицькі комори і засіки. Ці пожежі, за свідченням губернського предводителя дворянства, набрали розмаху, якого не було ніколи, причому «винуваті лишалися не знайденими» [5].

Протягом вересня 1883 року катеринославський губернатор Розенберг двічі виїжджав до Попасного для придушення виступу селян проти поміщиків. Вперше — 10 вересня з батальйоном піхоти і 50 козаками, а вдруге — 22 вересня з двома батальйонами піхоти. В телеграмі на ім'я міністра внутрішніх справ він навіть пропонував скасувати Попасненську волость у складі 5 сіл, зважаючи на те, що там заворушення набрали особливо гострого характеру. Наляканий катеринославський предводитель дворянства Алексєєв також просив міністра вжити «найенергійніших заходів», бо «інакше,— писав він,— селянські заворушення можуть охопити не тільки всю губернію, але й усю Росію» [6].

Та селяни були наполегливі у своїх вимогах. Незважаючи на наявність війська і масові арешти, вони не відмовилися від намірів захопити землю, заявляючи, що «краще померти від солдатських куль, ніж від голоду» [7]. Шляхом жорстоких репресій виступи селян Попасного та інших сіл Новомосковського повіту в 1883 році були придушені.

---

[1] ЦДАДА СРСР, ф. 1355, оп. 2, спр. 21, арк. 22.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 527, арк. 5—9.
[3] Там же.
[4] Крестьянское движение в России в 1881—1889 гг. Сборник документов, стор. 167.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 2-е діловодство, 1883, спр. 312, ч. 28, арк. 8, 11.
[6] Там же, арк. 8; 1890 р., спр. 58, ч. 24, арк. 6—12.
[7] Там же, ф. 102, 2-е діловодство 1883, спр. 312 ч. 28, арк. 8.

Через 7 років після цих подій жителі села рішуче відмовилися визнавати царський закон від 12 червня 1889 року про переобрання суддів і положення про земських начальників, розглядаючи їх як «повернення до панщини». «Селяни вчинили опір царським властям»,— писав прокурор катеринославського окружного суду міністру юстиції 25 вересня 1890 року [1]. Активними учасниками цього виступу були жителі Попасного. Т. Кротов доводив, що різками слід карати і панів, бо «всі люди рівні, як селяни, так і пани»; А. Сидковський говорив, що за новим законом за один крок курки на поміщицькій землі селян будуть штрафувати по 50 крб. сріблом або по 50 різок. В Попасне знову було послано два батальйони (600 солдатів Таганрозького полку з Новомосковська та 400 — Керч-Енікальського полку з Павлограда). За наказом губернатора 27 селян покарали різками [2].

Незважаючи на репресії, населення не припиняло боротьби за свої права, землю і волю. Особливо посилилася вона в 1905 році. Цьому сприяли катеринославські робітники — колишні жителі села, які приїздили в Попасне, розповідали про революцію, привозили з собою газети і листівки катеринославських більшовиків.

Не випадково в рапорті костянтиноградського повітового справника полтавському губернатору, який був надісланий катеринославському губернатору, повідомлялося, що в «прикордонних з Костянтиноградським повітом селах Новомосковського повіту дедалі більше посилюється аграрний рух серед селян». Жителі Попасненської волості прийшли до поміщиці Родзянко, вимагаючи передати їм в оренду 1000 десятин землі по 4 крб. за десятину, тоді як у навколишніх селах орендна плата становила від 10 до 15 карбованців. З такою ж вимогою селяни звернулися і до поміщиків М. Родзянка та М. Гладкого. В іншому повідомленні катеринославського губернатора сповіщалося, що в маєтку Родзянка навколишні селяни майже безперервно роблять потрави, «діючи натовпом» [3].

Уродженець Попасного Г. Ф. Земляний, матрос Чорноморського флоту, брав участь у повстанні на броненосці «Потьомкін» [4]. Його брат, Г. Ф. Земляний, служив на броненосці «Георгій Побєдоносець», який відмовився стріляти по «Потьомкіну» і приєднався до повстанців [5]. І. О. Відлога був у числі активних учасників повстання на крейсері «Очаков» під проводом лейтенанта Шмідта [6].

Восени 1905 року виступи в селі стали активнішими. 9 грудня 1905 року новомосковський предводитель дворянства у зв'язку з посиленням руху серед селян Попасненської і сусідніх волостей просив губернатора послати туди війська. Але жорстокі розправи не припинили боротьби селян за землю. В жовтні 1906 року жителі Попасного, озброївшись колами, розгромили лісну дачу С. Родзянка і спалили сіно. На сходці в листопаді 1907 року селяни, які орендували землю М. Родзянка, вимагали від поміщика повернути їм гроші, які вони сплатили за оренду, «тому що земля буде їхньою» [7].

Після поразки революції на селі, крім поміщика, все більше набирали сили куркулі. На початок 1914 року в Попасному налічувалося 344 двори і 1877 жителів, а надільної землі, як і раніше, залишалось 840 десятин. Зате куркульські господарства придбали 1732 десятини землі [8]. Багато селян-бідняків працювало у наймах в економіях Родзянків. За ціле літо чоловіки заробляли 30—40 крб., а жінки — не більше 25 крб. Плату видавали нерегулярно.

[1] ЦДАЖР, ф. 1405, оп. 91, спр. 6239, арк. 1—6.
[2] Там же, ф. 102, 2-е діловодство, 1890, спр. 58, ч. 24, арк. 16, 17, 19, 22.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 475, арк. 35, 39, 45.
[4] Г. Ф. Земляний разом з іншими потьомкінцями був у 1905 р. інтернований в Румунії; жив у м. Тульчині; помер у 1967 р.
[5] Г. Ф. Земляний — активний учасник громадянської війни та колгоспного будівництва в селі, персональний пенсіонер. Помер у 1963 році.
[6] Після відбуття заслання І. О. Відлога в 1907 році повернувся до рідного села, де жив під наглядом поліції до революції 1917 року. Брав активну участь у боротьбі за перемогу Радянської влади і в колгоспному будівництві. Помер у 1964 році.
[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 473, арк. 37.
[8] Вся Екатеринославская губерния. Адрес-календарь за 1913 г., стор. 249.

Побутові умови сільської бідноти були жахливими. З ранньої весни й до пізньої осені селяни ходили босі, взувались лише на великі свята. Одяг з домотканого полотна фарбували бузиною. Жили вони здебільшого в низеньких, з маленькими віконцями хатах. Підлогу встилали соломою, на якій і спали, накривши її ряднами.

В центрі села Родзянки спорудили ще на початку минулого століття великий двоповерховий будинок. Тоді ж побудували й нову церкву, яка допомагала їм тримати населення в покорі й темряві. На 1913 рік церква мала 120 десятин найкращої землі, яку громада обробляла безплатно [1].

Селяни фактично були позбавлені медичної допомоги. Лише в 1901 році в селі відкрили лікарню на 8 ліжок, для якої побудували плетено-мазану хату. До складу т. зв. Попасненської медичної дільниці входили 3 волості з населенням 23 959 чоловік. Цю кількість населення обслуговували один лікар, 6 фельдшерів і акушерка. При лікарні була аптека, але на всю Попасненську дільницю не було жодного аптекаря [2].

До Великої Жовтневої соціалістичної революції понад 80 проц. жителів села були неписьменними. Першу школу в Попасному відкрили тільки в 1866 році [3], але існувала вона лише кілька років, бо ні уряд, ні земство по-справжньому не дбали про освіту селян. Початкову двокласну церковнопарафіальну школу збудували в селі лише в 1907 році. Напередодні першої світової війни було відкрито ще однокласне змішане земське училище.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції сільські багатії та їх прихвосні створили волосний громадський комітет. На сільських зборах з вимогами підтримувати Тимчасовий уряд, що закликав продовжувати «війну до переможного кінця», виступав С. Родзянко.

Селяни спочатку наївно вірили в обіцянки Тимчасового уряду. Проте поступово ці ілюзії зникали. У квітні — травні 1917 року був створений волосний земельний комітет на чолі з жителем Попасного Р. М. Кобильським. Під впливом вимог трудящого селянства комітет порушив питання про зниження орендних цін, а потім і про передачу поміщицьких земель селянам. Бідняки села згуртовувалися навколо прибулих з фронту солдатів, які розповідали про більшовиків, про В. І. Леніна. Всі вони палко підтримували вимогу більшовиків про негайну передачу поміщицької землі і реманенту селянам.

В січні 1918 року в Попасному було створено революційний комітет, в лютому загальні збори жителів села обрали Раду селянських депутатів. В резолюції зборів зазначалося, що «як земельні комітети, так... і волосні земства не стоять на висоті... і йдуть всупереч інтересам народу і... тільки влада Рад може вивести з критичного становища, що склалося» [4]. Головним у роботі Ради було здійснення декретів Радянського уряду, забезпечення бідноти хлібом і насінням. Почалася підготовка до розподілу поміщицької землі, але закінчити її перешкодила навала кайзерівських військ, які у квітні 1918 року окупували село. З окупантами повернулися поміщики. Лютували каральні загони.

Для боротьби з окупантами та гетьманцями активісти села створили партизанський загін. Очолив його колишній наймит родзянківської економії І. П. Земляний [5]. До загону пішли жителі села М. О. Сологуб, Й. І. Лукаш, Р. Д. Кук, учасник революції 1905 року Г. Ф. Земляний та його син, моряк Балтійського флоту Й. Г. Земляний і інші. Першою бойовою операцією партизанів була спроба захопити С. Родзянка, який разом з німецькими окупантами знову повернувся до свого маєтку. Але панові вдалося втекти [6]. Незабаром партизани встановили міцні зв'язки з загонами інших сіл Новомосковського повіту. Зібравшись у с. Вільному, представники парти-

[1] Справочная книга Екатеринославской епархии, стор. 696, 697.
[2] Отчет Новомосковской уездной земской управы за 1901 год, ч. 2, стор. 45—46.
[3] Журн. «Киевская старина», 1889, т. 25, стор. 595.
[4] Газ. «Звезда», 24 лютого 1918 р.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-511, оп. 1, спр. 2, арк. 5, 33.
[6] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 20, арк. 1.

занських загонів ухвалили почати підготовку до збройного виступу проти австро-німецьких окупантів та гетьманців.

Влітку 1918 року Катеринославський губком створив військово-революційний комітет Новомосковського повіту. Ревкоми організувалися майже у всіх селах повіту[1]. У Попасному його очолив І. П. Земляний. Одним з головних завдань ревкому було придбання зброї для партизанів. Для цього було роззброєно різні банди і каральні загони, яких направляли в село окупанти і гетьманці для придушення селянських виступів.

В листопаді 1918 року об'єднані партизанські загони визволили майже весь Новомосковський повіт. У Попасному було відновлено Радянську владу. В січні 1919 року Попасненський ревком передав повноваження Раді селянських депутатів. Виконком Ради очолив І. П. Земляний. Велику роботу розгорнули працівники Ради, щоб налагодити господарське і культурне життя села. Вони організовували селян на розподіл поміщицької землі, брали участь у здійсненні продрозверстки, забезпечували хлібом та іншим продовольством сільську бідноту. Почали працювати лікарня і школа.

У травні та червні 1919 року багато жителів села — бідняків та середняків — вступили до лав Червоної Армії і вирушили на Південний фронт. Коли наприкінці червня територію губернії захопили денікінці, активісти села знову приступили до організації підпілля. В цей час поблизу Попасного, в урочищі Козачий Гай, за завданням Зафронтового бюро ЦК КП(б)У було створено підпільний оперативний штаб Лозово-Синельниківського району для організації масового повстання в тилу ворога[2]. В Попасному штаб одержав велику кількість зброї (гвинтівок, патронів, піроксиліну та артилерійських снарядів), прихованої попасненськими партизанами ще в 1918 році.

З приходом денікінців у свій маєток «Отрада», розташований неподалік сіл Попасного та Андріївки, повернувся М. Родзянко — колишній голова Державної думи. Цей маєток перетворився на пункт постачання білобандитам продовольства та фуражу. На цю базу і спрямували свій удар партизани. Маєток Родзянка був розгромлений[3]. 35 бідняків і середняків з Попасного брали активну участь у повстансько-партизанському русі проти денікінців, серед них — відважна розвідниця Раїса Кук, яку закатували білобандити.

В грудні 1919 року регулярні частини Червоної Армії, спираючись на підтримку партизанських загонів, визволили Новомосковський повіт від білогвардійців. У січні 1920 року жителі Попасного на своїх зборах прийняли постанову про створення тимчасового військово-революційного комітету. Головою цього комітету вони обрали знову І. П. Земляного, секретарем — А. М. Медяного. У березні відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Навесні 1920 року в Попасному організовано волосний партійний осередок у складі 9 чол., переважно активних учасників партизанського руху[4]. Першими комуністами села були Т. Г. Коровкін (секретар осередку), І. П. Земляний, С. Л. Підгайко, П. А. Сологуб, М. А. Кочубей, О. О. Кравченко, Й. І. Лукаш, Г. П. Качевський, П. В. Переймивовк. У своїй діяльності партійна організація спиралася на сільську бідноту, згуртовану в комітет незаможних селян. Першими його членами були Я. М. Кишка (голова), Л. Г. Степаненко, А. М. Медяний та інші[5].

Велику увагу приділяли партійна організація та виконком Ради проведенню в життя закону Всеукрревкому «Про землю» від 5 лютого 1920 року. Вже навесні була створена земельна комісія з числа безземельних і малоземельних селян на чолі з комуністом П. А. Сологубом. Вона брала на облік поміщицьку землю і наділяла

[1] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 279.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 42, арк. 11.
[3] Там же, ф. 5, оп. 2, спр. 36, арк. 32.
[4] Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 151, арк. 26.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 13, арк. 3.

нею в першу чергу бідняків: на господарство — не менше 6 десятин. Внаслідок здійснення земельних законів Радянської влади селяни Попасного одержали майже 4700 десятин поміщицької та церковної землі.

Важку і тривалу боротьбу довелося провадити бідняцько-середняцьким масам села проти всіляких банд, які намагалися зірвати радянське будівництво. Так, навесні 1920 року, скориставшися з того, що селяни вийшли в поле ділити землю, на село напав загін махновців. Бандити захопили голову волосного ревкому І. П. Земляного, зв'язали йому руки і збирались прилюдно розстріляти. Але селяни стали на його захист, і махновці примушені були втекти. Куркулі вбили голову комнезаму Я. М. Кишку.

Активно допомагала партійній організації і місцевим органам влади в боротьбі з підступами куркульства та проявами бандитизму молодь села. В 1922 році в селі створили комсомольський осередок, секретарем якого обрали сина бідняка М. Штофеля. Першими комсомольцями села були М. Петров, І. П. Серьогін, П. С. Гладун, П. Кучерявий та інші [1]. З ініціативи партійної організації села комсомольці обладнали хату-читальню, а згодом і сільбуд. Комсомольці наполегливо проводили роботу по ліквідації неписьменності. В 1924 році в бібліотеці сільбуду налічувалось 220 книжок, які мали великий попит у селян. Сільбуд передплачував газети і журнали. В 1924/25 навчальному році в селі працювала 4-річна школа, в якій було 106 учнів. 65 жителів села відвідували лікнеп. Молодь села брала участь у роботі самодіяльних гуртків: драматичного, хорового, музичного.

Важкими були перші роки становлення Радянської влади в Попасному. Багато зусиль довелося докласти, щоб ліквідувати тяжку спадщину минулого, наслідки двох воєн — загальне зубожіння, відсталу культуру землеробства.

На 1 листопада 1924 року у Попасному налічувалося 492 двори, жило тут 2632 чоловіки. На ці господарства припадало понад 6 тис. десятин землі. Хоч бідняки й одержали від Радянської держави землю, та не всі могли її обробити, бо не вистачало ні тягла, ні знарядь. Куркулі мали все це і використовували найману працю бідноти. У боротьбі проти куркулів на селі велику роль відіграли кооперативні господарства. Ще у 1924 році тут організувалися споживче товариство, що об'єднувало 170 чол., і сільськогосподарське, яке налічувало 174 пайовики. В 1927 році створено машинно-тракторне товариство, головою якого працював І. П. Земляний, а на початку 1928 року селяни-бідняки вирішили створити товариство спільного обробітку землі. Скликали збори. Крім бідноти, на них пробралося кілька куркулів. Вони спробували було скомпрометувати ідею спільної праці, та біднота примусила їх піти зі зборів. В товариство записалося 16 сімей. До правління обрали І. Д. Юдіна, Г. Т. Кобильського та А. Н. Коновала. 15 березня 1928 року районні організації затвердили статут ТСОЗу «Червоний Жовтень». Товариство одержало позичку на 10 років у сумі 15 тис. крб. На них закупили 16 коней, 4 косарки, 4 сівалки, 16 станів борін, 4 плуги та інший реманент. Партійні й радянські органи району послали в товариство агронома, який став постійно працювати в Попасному. Колективна праця давала хороші наслідки. Із зібраного в 1929 році врожаю ТСОЗ не тільки забезпечив хлібом своїх членів, а й здав державі 500 пудів зерна.

У 1930 році на базі машинно-тракторного товариства в селі було створено ще один ТСОЗ — «Шлях хлібороба». Тоді ж, в результаті злиття обох ТСОЗів, утворилась перша в Попасному сільськогосподарська артіль «Шлях хлібороба» [2]. Головою її спочатку працював робітник одного з новомосковських заводів — двадцятип'ятитисячник М. Кривонос, а з серпня 1930 року — житель Попасного Г. Й. Козаченко.

Зміцненню колгоспу сприяло створення в Попасному в 1933 році МТС і політвідділу при ній. Розгорнулося змагання за високі врожаї, в якому брали участь усі 11 бригад колгоспу «Шлях хлібороба». В результаті наполегливої праці колгосп-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-80, оп. 1, спр. 17, арк. 94.
[2] Там же, арк. 94—101.

ників артіль займала одне з перших місць не тільки в районі, а й в області. Майстрами колгоспного виробництва стали ланкова Д. К. Половко, коваль М. Л. Підгайко, конюх В. О. Буйвол. Бригадир колгоспу І. Т. Ломака в 1939 році був нагороджений орденом Леніна. Із зміцненням громадського господарства зростала оплата трудодня: в 1940 році колгоспники одержали на кожний трудодень по 4 кг пшениці. Частина жителів Попасного працювала на цегельному заводі, збудованому ще в 1935 році.

Зростали ряди сільської інтелігенції. До Великої Вітчизняної війни населення села обслуговувала лікарня на 25 ліжок, в якій працювали двоє лікарів і 10 чол. середнього медичного персоналу. У Попасненській середній школі (в 1930 році початкову було перетворено на семирічну, а в 1934 — на середню) працювало 30 учителів. Багато юнаків і дівчат села закінчили агротехнікум (реорганізований у садівничий, а ще пізніше — у садово-городній). Технікум у Попасному проіснував з 1929 по 1932 рік, коли його перевели у Верхньодніпровськ. Ще й тепер деякі його вихованці працюють в селі за спеціальністю (С. Я. Ревенко, І. В. Куріпко та інші). Вчителі школи, викладачі та студенти технікуму брали активну участь у громадському житті села.

В 1938—1939 рр. в Попасному було відкрито Будинок культури з кінозалом на 500 місць, де працювали різні гуртки. Тільки до хорового входило близько 80 чоловік.

Мирне, щасливе життя перервала війна. Більшість чоловічого населення Попасного стала воїнами Червоної Армії. Ті, що залишилися, самовідданою працею допомагали фронту. З наближенням загрози окупації села німецько-фашистськими військами було організовано евакуацію МТС, гуртів худоби, колгоспного майна в глиб країни.

Після запеклих боїв радянські війська відступили. 28 жовтня 1941 року Попасне окупували гітлерівські загарбники. 23 місяці село перебувало під гнітом німецько-фашистських окупантів. За цей час його населення зазнало жорстоких репресій. На тяжку роботу в Німеччину гітлерівці відправили понад 250 юнаків і дівчат[1]. Окупанти вивозили в Німеччину худобу, хліб, примушували жителів села працювати у т. зв. «громадському господарстві».

Багато попасненців залишило село і пішло в Самарський ліс до партизанів. Десятки селян влилися в партизанський загін Перещепинського району, яким командував Н. А. Міненко[2]. Цей загін разом з сусідніми партизанськими групами провів кілька бойових операцій проти гітлерівських загарбників. Командирами партизанських груп були жителі села Ф. Д. Сітковський — колишній голова колгоспу та Н. І. Галушка — бригадир городньої бригади. В цьому загоні воював і активний учасник громадянської війни М. С. Сологуб, який героїчно загинув у боротьбі з окупантами наприкінці 1941 року. В діях партизанського загону брали також участь О. Т. Шевченко, П. Ю. Степаненко, В. К. Мельник, С. А. Бут, В. К. Братушенко, І. Г. Чорнодуб та ін. Багато з них загинуло в нерівному бою з карателями в січні 1942 року.

Всебічну допомогу партизанам надавали жителі села, хоч їх при найменшій підозрі у зв'язках з народними месниками жорстоко катували й розстрілювали. Так, 28 грудня 1941 року фашистські карателі заарештували 30 місцевих активістів. Майже всі вони були страчені.

В лютому 1943 року війська Південно-Західного фронту вели запеклі бої з фашистською танковою дивізією «Мертва голова» в районі Попасного[3]: 15 лютого о 2-й годині ночі група радянських розвідників проникла в Попасне. Комсомолка Галя Верболоз вказала воїнам, де розміщена гітлерівська комендатура. Німецький комендант та його охорона відкрили вогонь по радянських бійцях. Відважна комсомолка принесла бензин, облила ним приміщення комендатури і підпалила. Фашист-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 91, арк. 33.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 306, арк. 45—47.
[3] Газ. «Правда», 21 лютого 1943 р.

Механізоване збирання та скиртування соломи в колгоспі «Правда». Попасне, 1966 р.

ський кат і його зграя згоріли в огні. Через деякий час у Попасному з'явилися карателі, які зігнали на центральну площу села все населення і вимагали виказати тих, хто брав участь у вбивстві коменданта, але нічого не дізналися. Наступного дня у Попасному стало відомо, що поліцаї заарештували Галину Верболоз[1]. Допити і катування не зламали патріотку, яка трималася мужньо і з презирством кидала в очі катам: «Вашого катюгу-коменданта спалила я. Така доля чекає на всіх вас!». 2 квітня 1943 року гітлерівські карателі наспіх спорудили шибеницю біля спаленої комендатури і зігнали сюди всіх жителів села. Перекладач прочитав вирок. Галю Верболоз підвели до шибениці. Знесилена від тортурів, але горда і нескорена підійшла комсомолка до місця страти. В останню хвилину вона звернулася до земляків: «Прощайте, люди, товариші мої, не журіться, наші скоро прийдуть!». Фашисти закатували також і А. Д. Коновалова, який допомагав Галі[2].

В центрі Попасного нині встановлено пам'ятник слави загиблим воїнам громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Там похована і славна патріотка Г. Верболоз. Одна з вулиць села названа її ім'ям. Її ім'я з честю носить піонерська організація Попасненської середньої школи, де вона вчилась, а потім була піонервожатою.

19 вересня 1943 року радянські війська, переслідуючи ворога, визволили Попасне. Перед відступом гітлерівці запалили село і розстріляли 16 жителів, серед яких 5 чол.— віком 70—80 років.

В рядах Червоної Армії, що громила фашистів, було чимало уродженців села. В січні 1943 року на одній з ділянок фронту, в Білорусії, героїчно бився танковий підрозділ старшого лейтенанта І. Г. Махоти, уродженця Попасного. Німці кинули в бій велике танкове з'єднання. На позицію, яку займали танки Махоти, рушило близько 30 ворожих броньованих машин.

— Помремо, але не пропустимо ворога! — передав по радіо Махота.— Ні метра назад!

Один за одним виходили з ладу ворожі танки. Командир підрозділу влучно стріляв по фашистах. У борт його машини вдарив фашистський снаряд, танк запалав. Із всього екіпажу в живих залишився тільки командир, який направив палаючу машину на ворожу батарею і зім'яв її[3]. У цьому бою він загинув. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 січня 1944 року йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[4]. Цього звання удостоєно також І. А. Шевцова — уродженця села Андріївки Попасненської сільради. За ратні подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 153 попаснянці нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

З перших же днів після визволення села від фашистських загарбників під керівництвом партійної організації і сільської Ради почалася відбудова зруйнованого колгоспного господарства та МТС. Збитки, що їх завдали окупанти колгоспу, обчис-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-511, оп. 1, спр. 2, арк. 56.
[2] Там же, ф. Р-2427, спр. 139, арк. 12.
[3] Золотые звезды, стор. 252.
[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 340.

лювалися величезною сумою — 49 374 800 крб. В селі уціліло всього 60 хат із 600[1]. Восени і взимку 1943—44 рр. в кожній хаті жило по 30 чол., а дехто — в землянках. Більшість чоловіків ще воювали на фронтах. Основний тягар відбудови колгоспу ліг на плечі жінок. У 1944 році з 2118 мешканців села було всього 23 працездатних чоловіки.

Війна підірвала тваринницьку базу колгоспу. У 1944 році на фермах налічувалося всього 2 корови, 11 волів, одна свиня.

Силосування кормів. Попасне, 1966 р.

Велику допомогу жителям села подали працівники Попасненської МТС. З уламків тракторів, які залишились, вони склали 7 тракторів. У 1944 році з глибокого тилу привезли ще 20 машин. Узимку того ж року були відкриті курси трактористів, на яких навчалося 25 дівчат. В 1945 році МТС обслуговувала 24 колгоспи і своєю технікою обробила 34 тис. га землі. Вже в 1946 році стала до ладу майстерня МТС. У наступному році МТС 34 тракторами зорала 75 тис. га ріллі[2].

Поступово відроджувалося господарство. У 1950 році площа під озимою пшеницею збільшилася з 430 до 712 га, урожайність зернових зросла в півтора раза порівняно з 1947 роком, а кількість великої рогатої худоби — більш ніж у 2,5 раза. У 1950 році колгосп мав 110 корів, 117 волів, 422 свині та іншу худобу. Оплата трудодня за цей період зросла в середньому втроє[3].

З 1947 до 1958 року колгосп очолював колишній офіцер Радянської Армії, комуніст, досвідчений господарник Й. І. Годованик. Колгосп день у день міцнів економічно і організаційно. В 1950 році він об'єднався з невеликою артіллю села Андріївки та хутора ім. Ілліча. Колгосп «Правда» розвивається як інтенсивне, багатогалузеве господарство з розвинутим рослинництвом і тваринництвом. За ним закріплено 7666 га землі, в т. ч. орної — 4813 га. Всього сільськогосподарських угідь — 6293 гектари. Машинно-тракторний парк колгоспу налічує 25 тракторів, 20 комбайнів, 20 вантажних і 2 легкові автомашини.

Швидко зростає рівень механізації сільськогосподарського виробництва. З 1964 року тут повністю механізовані оранка, міжрядний обробіток кукурудзи, картоплі, овочів, соняшнику, цукрових буряків, а також очищення зерна, скиртування соломи тощо. Широко застосовується механізація на тваринницьких фермах колгоспу.

Багато уваги приділяють трудівники колгоспу піднесенню культури землеробства. У 1967 році більшість озимих висіяно з добривами, а восени всі озимі були підживлені з літака. В 1968 році в колгоспі почали споруджувати зрошувальну систему на площі 270 гектарів.

Поголів'я великої рогатої худоби за один тільки 1967 рік зросло в півтора рази і налічувало в 1968 році 3900 голів. Зростають грошові прибутки господарства. На 1967 рік вони становили 1 млн. 210 тис. крб. (на 340 тис. більше, ніж у 1965 році). В 1965—1966 рр. тут споруджено 6 тваринницьких ферм і 5 інших господарських будівель.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 441, арк. 20.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 20, арк. 2.
[3] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 461, арк. 10, 12, 13; спр. 600, арк. 2, 5, 7, 10.

На пришкільній ділянці Попасненської середньої школи. 1966 р.

Міцна дружба зв'язує колгоспників Попасного з працівниками Придніпровської ордена Леніна ДРЕС, колектив якої з 1964 року здійснює шефство над колгоспом «Правда». За 4 роки шефи збудували в колгоспі зрошувальну систему (насосну станцію, трубопроводи, розводку) на 42 га; чотирьохрядний корівник, критий тік, склад мінеральних добрив.

У піднесенні господарства колгоспу велика заслуга комуністів, яких тут 70 чол., більшість з них працює безпосередньо на фермах і в бригадах: 26 чол.— в рільництві, 12 — у тваринництві, 22 — на інших ділянках сільськогосподарського виробництва. 15 комуністів об'єднує партійна організація училища механізації, 7 — входить до парторганізації середньої школи і 4 — до партгрупи Новомосковського цеху продтоварів. Всього в селі — 96 комуністів. Надійним помічником і бойовим резервом партії є комсомольська організація села, яка об'єднує 37 комсомольців у колгоспі і 220 у школі.

З 1965 року головою колгоспу обрано члена партії П. Т. Добриніна, який до цього працював директором Попасненської середньої школи. В третій комплексній бригаді з 23 комуністів 18 працюють на фермі. Одна з передових доярок колгоспу Д. П. Козаченко — член районного партійного комітету. Високих урожаїв домагаються В. С. Кобильський та М. В. Кобильська, які одержали в 1967 році по 400 цнт цукрових буряків з кожного га. У 1967 році вони нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Комуніст-механізатор А. Ю. Жученко з своєю ланкою вирощує по 25—27 цнт проса і по 13 цнт гречки з кожного гектара.

Після реорганізації машинно-тракторних станцій на базі Попасненської і Кільченської МТС було створено Кільченську РТС, а приміщення колишньої Попасненської МТС передане міжобласному училищу механізації сільського господарства, розрахованому на 400 курсантів.

Із зростанням громадського багатства підвищується і матеріальний добробут колгоспників. Так, оплата праці в колгоспі зросла з 1,09 крб. на людино-день в 1960 році до 2,70 крб. в 1967 році, 542 чол. одержують колгоспні пенсії по старості. З травня 1967 року рішенням правління колгоспу ветеранам колгоспного руху присвоюється звання «Почесний колгоспник», вони одержують підвищену пенсію і користуються іншими пільгами. Цього звання в Попасному вже удостоєно 8 чоловік. На їх будинках красується дошка: «Тут проживає почесний колгоспник».

Значно зросла купівельна спроможність населення. Лише в 1966 році колгоспники через Попасненську споживчу кооперацію придбали 60 пральних машин, 74 телевізори, більше 100 радіоприймачів.

Разом з правлінням колгоспу багато зробила для благоустрою села Попасненська сільська Рада, у складі якої 32 депутати. 70 чол. активу працюють у 4-х постійних комісіях. У 1968 році завершено будівництво дороги (Голубівка — Попасне) з твердим покриттям. В селі широко розгортається житлове будівництво. Тільки в 1963—1966 рр. тут споруджено 210 нових типових будинків. У 1967 році колгосп збудував нову лікарню на 45 ліжок, школу, готель, лазню. В попасненській лікарні є хірургічне, терапевтичне, гінекологічне і дитяче відділення, рентгенкабінет,

клінічна лабораторія, фізіотерапевтичний та зубопротезний кабінети. Тут працюють 3 лікарі і 14 чол. середнього медичного персоналу.

Соціалістичний лад створив широкі можливості для культурного розвитку села. В 1967 році в Попасненській середній школі навчалось 673 дітей, працювало 38 учителів. Вчительський колектив займає провідне місце в районі по навчально-виховній роботі і трудовому вихованню. Із 870 випускників школи 124 здобули вищу освіту. Колишні вихованці школи працюють також у колгоспі трактористами, тваринниками, а деякі з них, як наприклад, В. О. Помийко, одержавши диплом інженера, приїхали на роботу в рідний колгосп. В селі є також вечірня школа, інтернат. Попасненське училище механізаторів сільського господарства щороку випускає 200—250 механізаторів.

Значну роль у культурному житті села відіграє Будинок культури. В його просторому приміщенні — великий зал на 500 місць, кімнати для 5 гуртків. Працівники клубу приділяють багато уваги організації тематичних і циклових лекцій, вечорів трудової слави, днів новатора, пропаганді серед колгоспників передового досвіду. Провадяться також читацькі конференції. У фонді бібліотеки — 9010 книг. Вона має 1179 читачів. За активну участь у громадському та виробничому житті села завідуюча бібліотекою А. Ф. Павловська нагороджена медаллю «За трудову доблесть».

Нові соціалістичні принципи життя міцно ввійшли в свідомість і побут жителів Попасного. В невпинній творчій праці, з новими успіхами вони впевнено ідуть в комуністичне майбутнє.

П. Т. ДОБРИНІН, В. В. МАКСИМЕНКО, В. П. НАЙДІОН.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОМОСКОВСЬКОГО РАЙОНУ

БАГА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу заплави річок Орелі і Багатої, за 57 км на північний схід від районного центру, і за 20 км від залізничної станції Перещепине. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Афанасівка і Рівне. Населення — 600 чоловік.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова — багатогалузевого господарства, який має 4824 га орної землі. Вирощуються зернові культури, розвинуте тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод, механічна майстерня, млин, олійниця.

А. А. Чуприна — учасниця громадянської війни, партизанка, зв'язківець штабу повстанських військ Лозово - Синельниківського напрямку.

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека. Працює майстерня побутового обслуговування.

Село згадується в історичних джерелах початку XIX століття. У 1918 році син селянина-бідняка з Багатого М. О. Козир (Козирєв) об'єднав у селі Семенівці Полтавської губернії партизанські загони навколишніх сіл. Полк Козиря брав участь у боротьбі за Радянську владу. Згодом полк виріс у дивізію, яка брала участь у розгромі денікінської армії. В роки Великої Вітчизняної війни командиру 232 стрілецької дивізії, комуністу з 1918 року, М. О. Козирю за вміле керівництво наступальними діями і особисту мужність 17 травня 1944 року було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Загинув у бою 23 квітня 1945 року і похований у м. Брно (Чехословаччина). Одна з вулиць рідного села названа його ім'ям, а на будинку, в якому він народився і жив, встановлена меморіальна дошка.

Поблизу Афанасівки протягом 1903—1905 рр. Д. І. Яворницький досліджував курганні могильники пізніх кочівників XIV—XV століття. В одному з них виявлено поховання жінки у супроводі багатого поховального інвентаря: дворолісної дерев'яної колісниці яскраворожевого кольору, срібних та золотих прикрас, решток коштовної тканини, вишитої золотом і перлинами.

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж правого берега річки Самари, за 35 км на північний схід від районного центру і за 34 км від залізничної станції Вільне Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Всесвятське, Надеждівка, Привільне, Тарасове. Населення — 1361 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Самарський» розташована у Василівці. Артіль має 2700 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових культур; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, механічна майстерня.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працюють їдальня, майстерня побутового обслуговування.

Заснована Василівка у 1779 році. Тут у 1919 році була створена комуна «Борець».

ВІ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північ від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Мар'янівка, Новоскотувате, Хащеве. Населення — 3079 чоловік.

Колгосп «Комунар», центральна садиба якого розташована у Вільному, має 3412 га орної землі. Артіль займається виробництвом зерна та продуктів тваринництва. Розвинуте також птахівництво. З допоміжних підприємств є олійниця та пилорама.

У селі — середня та початкова школи, клуб, бібліотека. Тут функціонують районна дитяча та дільнична лікарня. Відкрито комбінат побутового обслуговування.

Село засноване у 1776 році. В роки Великої Вітчизняної війни вільненський партизанський загін, який очолював М. Сазонов, брав участь у визволенні військовополонених з концентраційного табору в Знаменівці, у нападі на німецький гарнізон в селі Вільному, в результаті якого було знищено понад 100 фашистських солдатів і офіцерів. Загін брав участь і в багатьох інших бойових операціях у складі партизанського з'єднання Новомосковського району.

ГУБИ́НИХА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 20 км на північ від районного центру. Залізнична станція на лінії Дніпропетровськ—Харків. Селищній Раді підпорядковане також село Євецько-Миколаївка. Населення — 6600 чоловік.

У селищі розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», який має 7,2 тис. га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. В артілі 42 передовики виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

На території Губинихи — середня і дві восьмирічні школи, Будинок культури на 500 місць, бібліотека. Охорону здоров'я забезпечує районна лікарня. Є дитячий комбінат, 2 їдальні, комбінат побутового обслуговування. Діє метеорологічна станція. З промислових підприємств у Губинисі працюють цукровий завод, електропідстанція, механізований хлібоприймальний пункт, відділення «Сільгосптехніка», елеватор. Лише у 1967 році колгоспники і службовці збудували тут

Будинок відпочинку «Новомосковський». 1965 р.

74 добротні будинки, заклали парк, заасфальтували понад 3 тис. км вулиць селища.

В центрі селища встановлено пам'ятник першому організатору колгоспів, партизану громадянської і Великої Вітчизняної воєн А. А. Свічкаренку, який загинув у боротьбі з гітлерівцями в 1942 році.

Заснування Губинихи відноситься до 1704 року. Його першими поселенцями були запорізькі козаки. В 1919 році в селі почав працювати партійний осередок на чолі з О. І. Лисогорею.

У 1927 році в селі створено сільськогосподарську артіль «Червоний партизан», до якої увійшли сім'ї партизанів. Головою її обрали комуніста Д. П. Носенка. В період колективізації до цієї артілі вступили майже всі жителі села.

Уродженець Губинихи, льотчик І. А. Тараненко за подвиги у боях з німецько-фашистськими загарбниками удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В Губинисі мешкає Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії О. Р. Щербина — колишній голова колгоспу ім. Чкалова в Миколаївці (уродженець цього ж села).

КЕРНО́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 70 км на північний схід від районного центру та за 30 км від залізничної станції Перещепине Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Ганнівка, Зелене, Левенцівка, Орілька. Населення — 737 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Орільський», який має 4226 га орної землі, з них 120 га під поливними городами. Виробничий напрям — вирощування зернових; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Розвивається також садівництво. За трудові досягнення орденами і медалями Союзу РСР нагороджено 15 передовиків колгоспного виробництва.

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека. Працює комбінат побутового обслуговування.

Керносівка згадується в історичних документах XIX століття.

В околицях с. Орільки є близько 50 курганів, що досліджувалися протягом 1903—1905 рр. Д. І. Яворницьким. Переважна більшість з них відноситься до доби ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е.). В окремих курганах були виявлені поховання кочівників (XIV—XV століття).

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Багатої, за 45 км на північний схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Кільчень Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелений Гай, Новомогилів, Червоний Кут. Населення — 1113 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Ульянова розміщена у Михайлівці. Артіль має 4800 га орної землі. Це багатогалузеве господарство, що спеціалізується на вирощуванні пшениці, соняшнику, цукрових буряків та виробництві молока і м'яса. У 1967 році врожай зернових з одного га в середньому становив 25,1 цнт, в т. ч. озимої пшениці — 25,9 цнт, кукурудзи — 26,4 цнт. З допоміжних підприємств колгосп має млин, олійницю та механічну майстерню.

У Михайлівці — восьмирічна школа, Будинок культури на 350 місць, бібліотека.

Під час фашистської окупації в селі діяла підпільна група у складі місцевих жителів Т. М. Напханька, Д. А. Феропонтова, М. С. Павлюка та голови сільської Ради комуніста І. Я. Явтушенка. В 1942 році вони були заарештовані і по-звірячому закатовані гітлерівцями в селі Шандрівці Павлоградського району.

НОВОСТЕПА́НІВКА (старі назви — Тіпахівка, Новопетрівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Кільчень. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Варварівка, Герасимівка, Гнатівка, Іваномихайлівка, Московське Урочище, Радсело. Населення — 637 чоловік.

Зсипний пункт. Губиниха, 1933 р.

І. Г. Височенко — партизан Великої Вітчизняної війни, уродженець с. Іваномихайлівки. 1939 р.

О. М. Тараненко — делегатка І-го з'їзду колгоспників-ударників.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу «Вперед», який має 3500 га орної землі. Спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. В артілі працюють 17 передовиків сільського господарства, що нагороджені орденами і медалями.

На території Новостепанівки — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Функціонує дільнична лікарня, працює майстерня побутового обслуговування.

Засноване село в кінці XVIII століття.

ОРЛІ́ВЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Самари, за 7 км на північний схід від районного центру і 5 км від залізничної станції Знаменівка. Населення — 4603 чоловіка.

Колгосп ім. Куйбишева, центральна садиба якого розташована в Орлівщині, має 4600 га орної землі. В останні роки спеціалізується на відгодівлі свиней. Крім цього, артіль займається виробництвом зерна та молока. Допоміжні підприємства — олійниця та механічна майстерня. За трудові досягнення 30 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями.

У селі працюють 5 шкіл (середня, восьмирічна і 3 початкові). Середню школу побудовано за рахунок колгоспу ім. Куйбишева на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Є лікарня, клуб на 450 місць, 4 бібліотеки. Відкрито побутову майстерню. Тут на мальовничих берегах Самари, розташувалися два піонерських табори та будинок відпочинку «Новомосковський».

Вперше село згадується в історичних документах XIX століття. 29 вересня 1941 року Орлівщина була окупована гітлерівськими військами. В лісах понад річкою Самарою діяли партизанські загони, в яких були і орлівщани. Однією з партизанських груп командував голова Орлівщанської сільської Ради Р. П. Сербиненко.

ПІЩА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Знаменівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новоселівка, Соколове, Ягідне. Населення — 3769 чоловік.

В селі розташована центральна садиба радгоспу ім. Жданова, спеціалізованого овочево-молочного господарства, яке має 6361 га орної землі. Вирощуються в господарстві переважно овочеві культури; тваринництво — молочного напряму.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Відкрито майстерню побутового обслуговування.

Засноване село на початку XVIII століття.

Поблизу нього досліджено декілька курганів часів ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е.). В с. Новоселівці, на березі річки Самари, досліджено поселення скіфського часу (IV—III ст. до н. е.).

Уродженцю Піщанки, гвардії старшому сержанту М. М. Зозулі та уродженцю Новоселівки, мінометнику П. Л. Шевченку за героїзм, виявлений під час форсування Дніпра посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Новоселівці проживає ветеран колгоспної праці О. М. Тараненко, делегатка І з'їзду колгоспників-ударників. Ще до війни вона одна з перших у районі, була нагороджена орденом Леніна за високі показники в розвитку тваринництва.

СПА́СЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний захід від районного центру, який є для Спаського найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дмитрівка та Хуторо-Губиниха. Населення — 4055 чоловік.

На території села містяться центральні садиби колгоспів ім. Шевченка та ім. Мічуріна. Обидва господарства мають 10 тис. га орної землі і займаються виробництвом зерна та продуктів тваринництва. Допоміжні підприємства: 2 млини, 2 олійниці, 2 кузні, 2 пилорами, 3 майстерні по ремонту сільгосптехніки. За трудові досягнення орденами і медалями нагороджено 12 колгоспників.

У Спаському — середня, восьмирічна та дві початкові школи, Будинок культури на 400 місць, сільська бібліотека. Функціонує лікарня. Працює комбінат побутового обслуговування.

Виникло село в середині XVII століття на місці поселення Ягідного Оврагу.

У Спаському народився П. Д. Козинець — у роки Великої Вітчизняної війни він був командиром обслуги протитанкової гармати. З нею пройшов шлях від Дінця до Карпат, знищивши 500 гітлерівців, 15 автомашин, 4 самоходки «Фердинанд», сотні вогневих точок противника. Особливо відзначився він в бою при форсуванні Тіси у 1944 році. Зв'язавши два рибальські човни, Козинець в числі перших переправив гармату на протилежний берег і забезпечив переправу піхотних підрозділів. Загинув у цьому бою. 24 березня 1945 йому посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а його гармата № А273944 виставлена в Ленінградському музеї. Його іменем названо центральну вулицю рідного села. Високе звання Героя Радянського Союзу Указом Президії Верховної Ради СРСР було присвоєно уродженцю села Хуторо-Губинихи М. М. Бобро.

ОРДЖОНІКІДЗЕ — МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

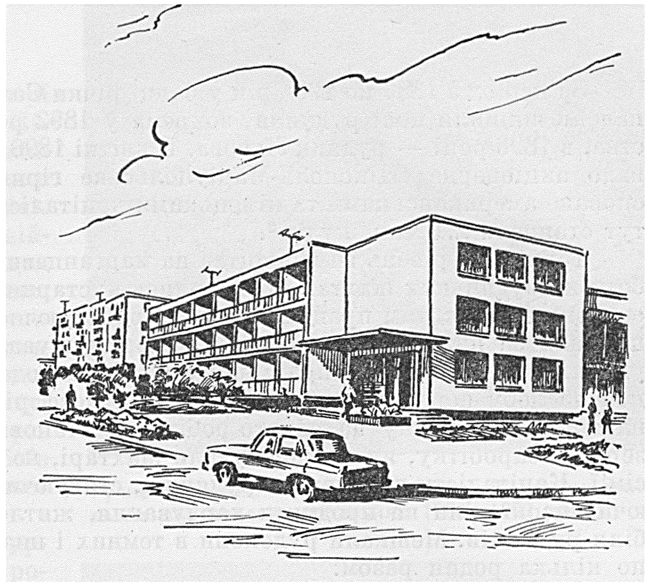

ОРДЖОНІКІДЗЕ

Орджонікідзе — місто обласного підпорядкування. Розташоване за 215 км на південний захід від Дніпропетровська і за 5 км від залізничної станції Чортомлик. Населення 39,6 тис. чоловік.

Археологічні розкопки на території міста дають підставу твердити про давнє заселення цієї місцевості. В районі Богданівської збагачувальної фабрики Шевченківського кар'єру та екскаваторного парку в 1964 році археологи дослідили курганні поховання скіфів (IV—III ст. до н. е.), у яких знайдено коштовні речі: серги із зображенням богині Афіни, намисто, пояс із золотими бляшками, сагайдак на 180 стріл, а також частину дерев'яного візка, залізну сокиру, спис, бронзовий казан та інші речі [1].

У 40-х рр. XVII століття землі, де тепер виросло Орджонікідзе, входили до складу Чортомлицької Січі. В 1775 році, після її ліквідації, на цьому ж місці виникло село Покровське. Згодом землі Чортомлицької Січі разом з селом Катерина II віддала князю Вяземському. У 1802 році він продав їх барону Штігліцу. У 1861 році у Покровському було створено економію, власником якої став великий князь М. Романов.

Дальша історія Покровської економії нерозривно пов'язана з розвитком гірничодобувної промисловості на Півдні України. Ще в 80-х рр. XIX століття на схилах берегів річки Солоної, що протікала по цій місцевості, геолог Г. Федосєєв виявив на поверхні грунту поклади марганцевої руди. Влітку 1883 року експедиція Геологічного комітету, яку очолив гірничий інженер В. О. Домгер, вивчила їх більш докладно. Після додаткових досліджень, проведених геологами А. Михальським та М. Коцовським, тут було розпочато промислову розробку марганцевих руд [2] і в 1886 році засновано Покровські копальні. В перший рік їх експлуатації було видобуто 4,4 тис. тонн марганцевої руди [3].

---

[1] Архів Інституту археології АН УРСР, спр. 1964/7, стор. 1—54.

[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1067, арк. 58.

[3] Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1895 год. Екатеринослав, 1894, стор. 193.

За період з 1886 по 1908 рік у балці річки Солоної на схід від Покровських копалень виникли нові рудники, зокрема у 1892 році — рудник Брянського товариства, в 1893 році — рудник Львова. В квітні 1896 року Покровські копальні орендувало акціонерне «Нікополь-Маріупольське гірничо-металургійне товариство», засноване американськими та німецькими капіталістами [1]. В 1901 році видобуток руди тут становив 2,1 млн. пудів [2].

Технічний рівень виробництва на марганцевих рудниках був дуже низьким. Роботи на рудничних шахтах проводились кустарним способом. Лопата і обушок були основним знаряддям праці шахтаря. Користуючись зубожінням селян, капіталісти наймали за низьку плату бідняків і примушували їх працювати у вкрай тяжких умовах. Ніякої охорони праці на рудниках не додержувалися. Рудокопи понад 12 годин на добу перебували в задушливій атмосфері, насиченій вологою. Середня денна норма видобутку на одного робітника становила 300—325 пудів марганцю. Мізерного заробітку, який одержували шахтарі, не вистачало навіть на прогодування сім'ї. Капіталісти грабували трудящих, стягуючи також з них штрафи і встановлюючи високі ціни на продукти харчування, житло тощо. Гірничі селища тулилися біля рудників. Мешкали рудокопи в темних і низьких бараках та сирих землянках по кілька родин разом.

Жорстока експлуатація, політичне безправ'я і тяжкі умови життя — все це викликало обурення трудящих.

З особливою силою розгорнулась боротьба покровських робітників під час першої російської революції 1905—1907 рр. 16 травня 1905 року на копальнях почався страйк гірників, який очолили машиністи І. Черадіонов та П. Цуканов. Активну участь у революційному виступі робітників взяли помічник машиніста Н. Тунник та шахтар М. Міненко. У своїй промові на мітингу, що відбувся біля контори рудника, І. Черадіонов закликав усіх присутніх не припиняти страйку і боротися за скорочення робочого дня, збільшення заробітної плати та поліпшення умов життя. Три дні гірники не виходили на роботу. Але вимоги їх не були задоволені. Для придушення страйку керуючий рудником викликав козаків [3].

Жандарми посилено шукали організаторів страйку. Але І. Черадіонову та П. Цуканову вдалося уникнути арешту. Лише в лютому 1906 року вони повернулися на Покровські копальні, де продовжували революційну роботу серед гірників.

Наприкінці серпня 1905 року на рудниках було поширено листівку з текстом резолюції зборів робітників і селян Нікополя від 27 серпня 1905 року, яка закликала шахтарів до збройного повстання проти царизму. Під керівництвом більшовиків, що приїхали з Нікополя, на Покровських копальнях було створено збройний загін, який розігнав місцеву поліцію і дав відсіч чорносотенцям.

11 грудня 1905 року селяни, що працювали в Покровській економії, з участю шахтарів розгромили економію князя Романова, розібрали худобу, спалили господарські будови. Очолили цей виступ С. Жарко, Л. Карнаух, Г. Забутний та інші. Управитель маєтку викликав для розправи з повсталими загін козаків. Кількох повстанців було вбито і поранено, 78 — заарештовано і засуджено на різні строки тюремного ув'язнення. Катеринославський окружний суд позбавив волі на чотири місяці навіть неповнолітніх учасників виступу В. Мишастого, І. Лисенка та А. Сову [4].

Видобуток руди на шахті № 1 Покровських марганцевих копалень. 1906—1907 рр.

[1] ЦДІА СРСР, ф. 23, оп. 24, спр. 332, арк. 31/63.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 577.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 547, оп. 4, спр. 159, арк. 39.
[4] Там же, ф. 1405, оп. 214, спр. 2754, арк. 1—6.

13—14 грудня 1905 року шахтарі Покровських копалень у складі Нікопольського збройного загону брали участь у повстанні, що відбулося в Олександрівську (тепер Запоріжжя).

Після поразки першої російської революції у гірничих селищах було розміщено козацькі загони. Спираючись на військову силу, капіталісти посилили наступ на трудящих. Вони збільшували робочий день, знижували заробітну плату, запроваджували різноманітні штрафи. Проте, досвід революційних боїв 1905 року не минув марно і був використаний гірниками в 1917 році.

Ручне сортування (сухе збагачування) марганцевої руди на Покровських марганцевих копальнях. 1906—1907 рр.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції робітники Покровських марганцевих копалень встановили тісний контакт з Нікопольською Радою робітничих депутатів. У березні 1917 року на Покровський рудник приїхали з Нікополя члени Ради — більшовики В. Г. Антипов і А. Гладков. Вони провели мітинг шахтарів і жителів навколишніх селищ. З їх допомогою було роззброєно урядника та городових і створено рудничний робітничий комітет.

Перевезення руди підводами на станцію Осокорівка (Чортомлик). 1906—1907 рр.

З перших днів свого існування робітничий комітет зажадав від керуючого рудником підвищити заробітну плату шахтарям, а також поліпшити умови їх праці. Оскільки ці вимоги не були задоволені, гірники на знак протесту оголосили страйк. Було створено страйковий комітет у складі І. А. Андріаши́на, Я. І. Шаповала та інших. Страйк тривав близько 2-х тижнів і закінчився перемогою гірників. Робітники добилися встановлення 8-годинного робочого дня і підвищення заробітної плати на 35 процентів.

Про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді шахтарі Покровських копалень довідались 26 жовтня, і вже на початку листопада влада перейшла до ревкому у складі І. А. Андріашина (голова), Я. І. Шаповала та П. Т. Кулика. Ревком реквізував запаси продовольчих товарів у підприємців і розподілив їх серед трудового населення. Крім того, він узяв на облік все устаткування та обладнання шахт.

В цьому ж місяці на Покровських копальнях створили збройний загін, з участю якого в Нікополі роззброїли 3 козачих ешелони, що прямували на Дон, до генерала Каледіна. Частину зброї Нікопольський ревком передав шахтарям Покровського рудника [1].

У першій половині грудня 1917 року в Нікополі, як і в багатьох містах Росії

[1] Нікополь за роки Радянської влади, стор. 13.

та України, сформувався червоногвардійський загін, ядром якого стали шахтарі Покровських копалень. Начальником його штабу було призначено І. А. Андріашина. Загін нещадно боровся проти куркульсько-націоналістичних банд. В липні 1918 року в районі Царицина він цілком влився в регулярні частини Червоної Армії.

На початку квітня 1918 року Покровські копальні були захоплені австро-німецькими військами. Ні на хвилину не припинялася боротьба трудящих проти окупантів та їх спільників. Шахтарі копалень входили до складу партизанських загонів Кулика, Рижикова, Загребельного, створених Нікопольською Радою для боротьби з загарбниками. На Покровському руднику діяла підпільна організація, яку очолив машиніст паровоза більшовик К. С. Кулик. Вона підтримувала зв'язок з Нікопольським підпільним ревкомом. Гірники К. С. Кулик, Т. Білий, І. Ляшенко, М. С. Міненко, К. Тананайський та інші, щоб зберегти шахти, перекрили стовбури і штреки завалами, зняли сходи.

Після вигнання австро-німецьких окупантів і розгрому гайдамацьких загонів на Покровських копальнях було відновлено Радянську владу. Відбулись вибори Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, першим головою якої став М. С. Міненко.

В серпні 1919 року Покровські копальні захопили денікінці. Денікінська контррозвідка 19 серпня заарештувала членів підпільної організації більшовика К. С. Кулика, голову Ради М. С. Міненка, гірників І. Ляшенка, Т. Білого, І. Кулика, К. Тананайського. Їх вивезли в Нікополь і кілька тижнів катували. К. Тананайського та К. С. Кулика денікінці розстріляли, а інших гірників — підпільників з баржі смерті на Дніпрі визволили частини 2-ї Кінармії [1].

У вересні—грудні 1919 року тут безчинствували банди Махна. В серпні 1920 року ця місцевість була захоплена кінним корпусом врангелівського генерала Бадієва, якого в жовтні вщент розбили частини Червоної Армії.

На фронтах громадянської війни героїчно боролися з ворогами шахтарі з Покровських марганцевих копалень. З грудня 1917 по 1920 рік у лавах Червоної Армії перебував шахтар Я. І. Шаповал, член Комуністичної партії з 1918 року. З липня 1918 по грудень 1920 року на багатьох фронтах воював І. А. Андріашин, член Комуністичної партії з 1919 року. У 1918 році вступив до лав Червоної Армії покровський гірник М. Л. Сокур. Він служив у дивізії, якою командував П. Ю. Дибенко. У Таращанському полку легендарної дивізії М. Щорса воював гірник І. Ю. Боженко. В боях за Радянську владу загинули шахтарі С. Бурмак, І. Милошечкін, брати Лука та Федір Трембачі, Д. Гура та багато інших.

Після розгрому врангелівців шахтарі Покровських копалень приступили до відбудови рудників. Ще в 1920 році В. І. Ленін через М. В. Фрунзе надіслав Нікопольському ревкому телеграму про те, що для відродження промисловості країни вкрай необхідний марганець [2]. Для налагодження роботи марганцевих рудників Нікопольський райком партії направив туди обізнаних з гірничою справою комуністів І. А. Андріашина, Л. Бочарова, Я. І. Шаповала. На початку 1921 року у Покровському руднику водночас із відбудовою шахт проводилися роботи по збагаченню видобутої раніше руди.

У 1922 році тут розпочався видобуток марганцевої руди. За рішенням уряду, в 1924 році створюється спеціальне управління Нікопольськими марганцевими рудниками. Покровські копальні було перейменовано на Олександрівську дільницю Максимівського рудника, яка дістала цю назву від розташованого поблизу села Олександрівки. Але розробка родовищ західного крила басейну ще не провадилась у широкому масштабі [3]. Це пояснювалось відсутністю коштів і зруйнованістю рудників.

---

[1] Газ. «За марганець», 24 травня і 3 червня 1967 р.
[2] Нікополь за роки Радянської влади, стор. 16.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 332, арк. 17.

У роки індустріалізації країни, у зв'язку з тим, що потреба в марганцевій руді ще більше зросла, роботи розгорнулися і на Олександрівській дільниці.

В 1925 році тут був організований партосередок, до складу якого входили С. Д. Шангін, П. А. Сулімов, С. П. Волощук, І. П. Чернета, Я. І. Шаповал, Т. М. Чепинський, І. І. Михайлов, Шолгун, Педенко, Негалюк — всього 11 чоловік. Першим секретарем партосередку став Мороз, якого рекомендував сюди Нікопольський райком партії.

Член першого ревкому Покровських копалень Я. І. Шаповал.

Комуністи провадили активну масово-політичну роботу серед шахтарів дільниці, брали участь у пропаганді і поширенні облігацій Державної позики «П'ятирічку — за чотири роки» [1]. Невтомними пропагандистами і агітаторами кінця 20-х і на початку 30-х рр. на руднику були члени партії С. Шангін, П. Сулімов, Ф. Постельняк, Я. Чернета, М. Яроцький та інші.

Активну допомогу комуністам у налагодженні господарства подавали комсомольці. Комсомольці залучали молодь до роботи в політгуртках, гуртках художньої самодіяльності, ставили п'єси. Вони виїжджали в сусідні села, де провадили бесіди, доповіді, організовували концерти.

В період першої п'ятирічки серед гірників Олександрівської дільниці під керівництвом партійної організації широкого розмаху набрало соціалістичне змагання. Почали організовуватись перші ударні бригади. Кращі зразки праці показали комуністи Д. Бондаренко, А. Корабльов, К. Приціл, М. Яроцький, М. Сокур, С. Воронін та інші. Серед робітників розгорнувся рух за механізацію виробничих процесів: багато раціоналізаторських пропозицій надходило безпосередньо від шахтарів. Завдяки творчим зусиллям усіх трудівників Олександрівської дільниці план першої п'ятирічки було виконано достроково. В 1928—1932 рр. видобуток сирої руди на шахтах дільниці становив близько 134 тис. тонн. З 2-ї половини 1933 року Олександрівську дільницю було виділено в самостійне рудоуправління [2], яке в 1934 році перейменовано на рудник ім. Орджонікідзе.

Успішному розвиткові марганцевої промисловості сприяло також впровадження у виробництво нової техніки і механізації трудомістких процесів. На шахтах було ліквідовано ручну і кінну відкатки, кайло і тачку замінили скреперні лебідки та відбійні молотки; всі шахти електрифікували, механізували водовідлив. Вперше у Нікопольському марганцевому басейні, на шахті № 1 рудника ім. Орджонікідзе, запроваджено метод видобутку марганцевої руди з допомогою пневматичних молотків, ініціаторами якого виступили бригадири-вибійники комуніст Д. Бондаренко та П. Івлєв.

У 1934 році було затверджено генеральний план будівництва на руднику нових промислових підприємств, а в наступному році здали в експлуатацію рудозбагачувальну фабрику та шахти № 1, 2, 3, 4, проклали залізничну колію, що з'єднувала фабрику з станцією Чортомлик.

У роки другої п'ятирічки на шахтах рудника ім. Орджонікідзе широко розгорнувся стахановський рух. На весь басейн прославилися своєю працею вибійники І. Кодрін, І. Ступка, Д. Бондаренко, К. Кравченко, І. Кудлай, В. Торик, Н. Глущенко, прохідник І. Боженко та інші шахтарі, які систематично перевиконували норми виробітку. Колективи робітників рудника оголошували стахановські п'яти-

[1] Газ. «За марганець», 5 квітня 1967 р.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 869, арк. 251.

денки, декади. В перший день першої стахановської п'ятиденки шахтоуправління ім. Орджонікідзе виконало план на 118 проц [1]. Поширенню соціалістичного змагання сприяв зліт стахановців Нікопольського марганцевого басейну, який відбувся 8 травня 1936 року. Напередодні Великої Вітчизняної війни рудник ім. Орджонікідзе давав близько 30 проц. сирої руди всього басейну.

Поряд з розширенням виробництва зростали і гірничі селища — ім. Орджонікідзе, Червоний Гірник. Напередодні війни розпочалося будівництво соціалістичного шахтарського містечка ім. Калініна. На місці напівротвалених бараків, халуп і землянок було споруджено великі корпуси багатоповерхових світлих будинків для шахтарів. Лише в 1940—41 рр. здали в експлуатацію 10,8 тис. кв. м житла для гірників.

Медичне обслуговування шахтарів забезпечувала нова лікарня; на всіх шахтах було створено медичні пункти.

Зріс і культурно-освітній рівень населення. Неписьменність було повністю ліквідовано. У 1941 році тут діяли 2 школи, 2 клуби, бібліотека. У школах працювало 28 вчителів. На шахти рудника прийшли нові кваліфіковані кадри радянських інженерів і техніків.

Коли гітлерівська Німеччина віроломно напала на нашу країну, шахтарі рудника ім. Орджонікідзе всі свої сили спрямували на відсіч ворогу. Вони самовіддано трудилися, щоб дати фронту більше продукції. Гірники шахти № 2 запропонували працювати без вихідних днів і видавали сотні тонн надпланової руди. Коли шахту № 16 на одну добу зупинили на ремонт, гірники швидко перебудували свою роботу, щоб видобуток марганцю в окремих проходках не припинявся. За цей день шахта значно перевиконала план [2].

У липні 1941 року за рішенням Нікопольського райкому партії на руднику ім. Орджонікідзе було сформовано винищувальний батальйон, який очолив командир загону гірничорятувальної служби Ю. Н. Новицький. Батальйон узяв участь в організації евакуації обладнання шахт до радянського тилу, а коли надійшов наказ про відступ, спалив усі надшахтні будови і з боями залишив рудник. Згодом він влився в 130-й окремий мотострілковий батальйон 12-ї армії.

18 серпня 1941 року рудник захопили німецько-фашистські війська. Загарбники вживали всіх заходів, щоб налагодити видобуток марганцю, але гірники саботували їх розпорядження. 12 січня 1942 року рейхскомісар України Еріх Кох видав спеціальну постанову, за якою гірникам, що ухилялися від роботи на окупантів, загрожувала в'язниця [3].

Проте ні погрози, ні розстріли не зламали волю радянських шахтарів. Спеціально створеній фашистами фірмі «Ерцбергбау» не вдалося закінчити будівництво збагачувальних фабрик. Гірники виводили з ладу механізми, електромотори, влаштовували аварії, псували освітлення [4].

Багато гірників рудника ім. Орджонікідзе боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. Так, відділення під командуванням колишнього вибійника шахти І. Т. Малки в одному з боїв знищило 20 фашистів і взяло в полон 40 німецьких солдатів і офіцерів. За мужність і відвагу, виявлені в боях, а також за вміле керівництво старший сержант І. Т. Малка був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Хоробрий воїн загинув на полі бою в 1944 році [5]. В пам'ять про І. Т. Малку одну з центральних вулиць Орджонікідзе назвали його ім'ям.

Слюсар Орджонікідзевського автопарку Б. Кулемін відважно воював з фашистами у Польщі. В бою танк Б. Кулеміна, прорвавшись у тил ворога, розгромив

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3932, арк. 16.

[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 33.

[3] Там же, стор. 134.

[4] Газ. «За марганець», 16 грудня 1964 р.

[5] Золотые звезды, стор. 243, 244.

обоз гітлерівців, знищив ворожу автоколону. Всі члени танкового екіпажу удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Бригадир вибійників Д. Я. Бондаренко брав участь в обороні Москви, у прориві блокади Ленінграда, громив фашистів на території Пруссії та Сілезії. Його нагороджено двома орденами Великої Вітчизняної війни, орденом Червоної Зірки.

Слюсар-інструментальник Орджонікідзевського рудоремонтного заводу В. Я. Пащенко за завданням розвідвідділу 10-ї армії очолив партизанську групу, яка діяла на Кіровоградщині, у Клітнянських, Смоленських та Могилівських лісах. Він був одним із організаторів Рославської та Сещенської груп розвідників, про дії яких написано сценарій телевізійного фільму «Викликаємо вогонь на себе» [1].

4 лютого 1944 року частини Червоної Армії визволили рудник ім. Орджонікідзе і селище від німецько-фашистських загарбників. У цих боях особливо відзначилася 79-а гвардійська стрілецька дивізія 8-ї гвардійської армії. Свято шанують гірники ім'я молодшого лейтенанта І. Г. Шатохіна, якому за мужність в бою посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Відступаючи під ударами радянських військ, німецько-фашистські загарбники зруйнували та затопили шахти рудника. Все цінне устаткування було вивезено до Німеччини або знищено. Фашисти завдали руднику збитків на суму 33,2 млн. карбованців [2].

Одразу ж після вигнання фашистів трудящі приступили до відбудови шахтного господарства. Партійна організація рудника очолила змагання гірників за найшвидше відродження промислових об'єктів. Велику допомогу також подавав братній російський народ. З Уралу на рудник йшли ліс, машини, устаткування, сучасна техніка і все необхідне для того, щоб відбудувати марганцеву промисловість.

Значну роль у відбудові рудника відіграло шефство працівників сільського господарства, яке розгорнулося з ініціативи колгоспників сільськогосподарської артілі «Путь Ленина» Одеської області. Над рудником ім. Орджонікідзе взяли шефство колгоспники Чкаловського району (так називався тоді Нікопольський район). Вони допомогли робочою силою, необхідною для завершення відбудовних робіт.

У 1944 році орджонікідзевці повністю відбудували 4 шахти (№ 3, 5, 6, 16), закінчили спорудження нової шахти, ввели в дію збагачувальну фабрику, відремонтували 4 електровози, 3 мотовози, 150 вагонеток, побудували і відремонтували понад 4 тис. кв. метрів житлового фонду. Протягом року було видобуто понад 60 тис. тонн марганцевої руди [3].

В післявоєнні роки на шахтах № 1, 2, 3, 4 вперше в басейні замість ручної і канатної було впроваджено підземну електровозну відкатку. Ініціаторами цієї справи стали Ф. С. Дем'яненко, Г. М. Сінокосов та інші. Великий вклад у відбудову і розвиток рудника внесли передовики виробництва, комуністи — механік шахти Л. О. Воробйов, начальники шахт С. В. Воронін, К. Г. Гогун, вибійники І. Г. Петров, Д. В. Малий, В. С. Галайда. За досягнуті успіхи всі вони були відзначені вищою урядовою нагородою — орденом Леніна.

Вже на кінець першої післявоєнної п'ятирічки рудник ім. Орджонікідзе набагато перевищив довоєнний рівень. Шахти цього рудника було реконструйовано і обладнано новою технікою. Замість низьких дерев'яних копрів і естакад виросли просторі і світлі будови, простяглися повітряні канатні дороги, почали застосовуватися нові комбайни, потужні вантажні машини-самоскиди, стрічкові і скребкові транспортери. В освоєнні нової техніки і запровадженні передової технології авангардну роль відіграли комуністи. Бригадир-вибійник шахти № 15 комуніст В. С. Волошин першим на руднику оволодів комбайном і домігся високої продуктивності праці. Цей почин наслідували бригади В. Шепотька, В. Цикіна та інші.

---

[1] Газ. «Известия», 16 вересня 1965 р.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 467, арк. 16; спр. 575, арк. 1.
[3] Там же, ф. 48, оп. 4, спр. 44, арк. 21—23.

Герой Радянського Союзу Б. Кулемін, машиніст екскаватора Герой Соціалістичної Праці А. Горностаєв і гірничий майстер Герой Соціалістичної Праці Г. Тиква. 1966 р.

В 1952 році на Богданівському кар'єрі рудника ім. Орджонікідзе було застосовано метод видобутку марганцевої руди відкритим способом, ініціатором якого став Ф. С. Дем'яненко. Працюючи на шахтах з дитячих років, він пройшов трудовий шлях од відкатника до керуючого рудником. Вже в 1953 році відкритим способом було видобуто більше 81 тис. тонн руди — майже десята частина загального видобутку. За впровадження нових методів, які дали змогу підвищити продуктивність праці на 22,5 проц., а собівартість видобутої руди знизити на 33,2 проц., Ф. С. Дем'яненка нагороджено орденами Леніна, Червоної Зірки та «Знак Пошани». В 1954 році відкритий спосіб видобутку руди було поширено на Шевченківський, пізніше — на Олександрівський і Східний кар'єри. За період з 1953 по 1963 рік питома вага відкритих робіт збільшилась до 58 проц. Відповідно зріс і парк машин та механізмів рудника. В 1963 році він налічував 74 екскаватори, в т. ч. 15 крокуючих.

З серпня 1956 року на посаду керуючого рудником ім. Орджонікідзе було призначено гірничого інженера Г. Л. Середу, який з допомогою партійної і профспілкової організацій за порівняно короткий строк вивів його в число передових підприємств не лише по області, а й по республіці. За успіхи, досягнуті у видобутку марганцевої руди, напередодні Дня металурга в липні 1958 року керуючому рудником Г. Л. Середі було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Більше 15 років очолював зміну шахти гірничий майстер Г. І. Тиква. Його зміна рік у рік набагато перевищувала виробничі програми по видобутку руди. Він не раз переходив у відстаючу зміну і підтягував її до рівня передової. За трудові успіхи в 1958 році гірничий майстер Г. І. Тиква також був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Нових трудових успіхів досягли орджонікідзевці за семирічку (1959—1965 рр.). Партійна організація рудника спрямувала свою діяльність на підвищення ролі первинних партійних організацій і кожного комуніста в боротьбі за дострокове виконання семирічного плану. Всіляку підтримку подавала вона поширенню досвіду новаторів виробництва. Наслідуючи почин Валентини Гаганової, гірничий майстер В. П. Прохорець перейшов працювати у відстаючу зміну. Колектив зміни за короткий строк погасив заборгованість державі і видобув 700 тонн руди понад план. На відстаючу дільницю перейшов також бригадир В. Волошин [1].

Партійна організація рудника активно підтримала рух за комуністичну працю, що розгорнувся по всій країні напередодні XXI з'їзду КПРС. Почесне звання колективу комуністичної праці однією з перших завоювала бригада вибійників шахти № 14, яку очолював С. Сулиценко.

Історичні рішення XXII з'їзду КПРС, нова Програма партії запалили шахтарів на нові трудові подвиги. Право називатися колективом комуністичної праці добилися рудозбагачувальна фабрика, Олександрівський кар'єр, комсомольсько-молодіжна зміна гірничого майстра А. Назаренка з шахти № 22, зміна залізничного цеху З. Ульянової. На кінець 1962 року 20 проц. гірників включилось у змагання за комуністичну працю.

---

[1] Газ. «За марганець», 27 серпня 1959 р.

Майстрами високої кваліфікації виявили себе машиніст екскаватора Богданівського рудоуправління А. А. Горностаєв, бригадир-вибійник Олександрівського рудоуправління П. С. Кашараєв, вибійник Г. Лисенко, які були удостоєні звання заслуженого гірника УРСР. Далеко за межами республіки відомо про славні трудові діла бригади, очолюваної І. Д. Ганчевим — заслуженим будівельником УРСР, яка запропонувала метод високопанельного монтажу житлових будинків. Застосування цього методу набагато скоротило трудові затрати по житловому будівництву. Досвід бригади в березні 1965 року широко популяризувала газета «Труд». З метою масового поширення методу І. Д. Ганчева вона провела Всесоюзну нараду, в якій взяло участь понад 400 робітників, інженерно-технічних працівників з 10 республік Радянського Союзу.

В 1964 році на базі рудника ім. Орджонікідзе створили трест «Орджонікідземарганець». В місті було організовано будівельний трест «Марганецьрудбуд», введено в дію завод «Буддеталь», рудоремонтний завод, створено велике автогосподарство, а наприкінці 1964 року здано в експлуатацію першу чергу Чкаловського гірничозбагачувального комбінату.

Встановлений семирічним планом рівень видобутку руди на шахтах і кар'єрах тресту «Орджонікідземарганець» був досягнутий достроково. Понад план гірники видобули десятки тисяч тонн сирої руди, виробили 227 тис. тонн марганцевих концентратів, у т. ч. вищих сортів — 34 тис. тонн.

Колектив рудозбагачувальної фабрики Олександрівського рудника виконав завдання семирічки вже наприкінці 1963 року. На 10 місяців раніше строку рапортував про виконання семирічного плану колектив комуністичної праці Олександрівського кар'єру.

Стали до ладу такі великі виробничі об'єкти, як Богданівська збагачувальна фабрика потужністю понад мільйон тонн концентрату на рік, агломераційна фабрика, Богданівський, Східний, Шевченківський, Олександрівський, Малочкаловський кар'єри, шахта № 21, підстанція, депо.

Вагомий вклад у дострокове виконання семирічного плану вніс колектив будівельного управління № 2 тресту «Марганецьрудбуд». План житлового будівництва було виконано на 103 проц. Понад план за семирічку здано в експлуатацію 4,1 тис. кв. метрів житлової площі.

За успіхи, досягнуті у виконанні завдань семирічки, машиністові екскаватора Богданівського рудоуправління А. А. Горностаєву, бригадиру монтажників будуправління № 2 тресту «Марганецьрудбуд» І. Д. Ганчеву присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, велику групу гірників нагороджено орденами та медалями Союзу РСР, значками «Шахтарська слава».

В роки нової п'ятирічки було проведено значну роботу по удосконаленню процесу збагачення руди на Богданівській та Чкаловській збагачувальних фабриках. Внаслідок творчих пошуків вперше було розроблено метод роздільного збагачення марганцевих руд за типами, що дозволило у другому році п'ятирічки ліквідувати випуск третіх сортів і значно збільшити випуск першого сорту.

Шахти і кар'єри рудників поповнилися новою технікою. Тут тепер працюють потужні екскаватори з місткістю ковша 15—25 кубометрів. В Шевченківському кар'єрі почали діяти виготовлені на Новокраматорському заводі два перших в Радянському Союзі гігантські роторні комплекси продуктивністю 3 тис. кубометрів на годину кожний.

Підприємства міста виконали достроково план другого року п'ятої п'ятирічки. Порівняно з 1966 роком продуктивність

Заслужений гірник УРСР Г. К. Лисенко. 1965 р.

праці зросла на 4,6 проц., а обсяг виробництва валової продукції — на 5,5 проц. Трудівники промисловості добилися також зниження собівартості товарної продукції і заощадили 665 тис. карбованців.

Колектив Богданівського рудоуправління виробничу програму другого року п'ятирічки виконав 12 грудня 1967 р. і видав понад план 95 тис. тонн марганцевої продукції, на 7,3 проц. перевершив завдання по випуску мартенівського агломерату. Завдяки зниженню собівартості продукції тут було зекономлено більше 200 тис. карбованців.

Напередодні ювілею — п'ятдесятиріччя Радянської влади — найбільшому колективу рудника — Богданівській збагачувальній фабриці було присвоєно високе звання колективу комуністичної праці. Звання колективів ім. 50-річчя Великого Жовтня завоювали Богданівська агломераційна фабрика, бригада крокуючих екскаваторів під керівництвом інженера Г. Р. Чорнокура, молодіжний екіпаж ЕКГ-4 № 50 (бригадир В. Яблонський).

Дванадцять бригад бореться за високе звання колективів комуністичної праці, 8 з них уже здобули це почесне звання, 1362 учасники змагання удостоєні звання ударника комуністичної праці.

В січні 1968 року колективу тресту «Орджонікідземарганець» за високі виробничі показники у всесоюзному соціалістичному змаганні за IV квартал 1967 року було присуджено 1-е місце з врученням Червоного прапора Міністерства чорної металургії СРСР і ЦК профспілки робітників металургійної промисловості [1].

Колективу Чкаловського гірничозбагачувального комбінату, який достроково виконав план ювілейного року за всіма показниками, було вручено Пам'ятний ювілейний прапор Центрального Комітету КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів Української РСР і Республіканської Ради профспілок [2].

На підприємствах міста створено 30 комсомольсько-молодіжних колективів. 9 з них завоювали звання бригад ім. 50-річчя Великого Жовтня. Це бригада вибійників шахти № 15 Олександрівського рудоуправління (бригадир А. Пупченко), екіпаж екскаватора на чолі з В. Яблонським, комсомольсько-молодіжний колектив роторного комплексу ЕРГ-1600, керований Ю. Гайдуком, бригада автомобілістів (бригадир А. Шерстюк) та інші. Комсомольсько-молодіжні бригади теслярів, бетонників, обробників, очолювані комсомольцями В. Сковородниковим, В. Калюжним, А. Назарчуком, відзначилися на будівництві Чкаловського гірничозбагачувального комбінату.

Серед комсомольців розгорнулося змагання під девізом: «Від ювілею Вітчизни — до ювілею комсомолу». Гірники-комсомольці взяли зобов'язання видобути додатково 90 100 тонн сирої руди, виробити 39 300 тонн марганцевого концентрату і 10 000 тонн мартенівського агломерату, за рахунок впровадження 72 раціоналізаторських пропозицій заощадити 30 тис. карбованців. Комсомольці кар'єро-дорожнього цеху занесли в список робітників колишнього вибійника Героя Радянського Союзу І. Малку, а комсомольськомолодіжна зміна Чкаловської фабрики, очолювана П. Пендичуком,— Героя Радянського Союзу І. Шатохіна. Щомісячна зарплата Героїв відраховується до ювілейного фонду комсомолу.

Розривні роботи на Малочкаловському кар'єрі Богданівського рудника. 1965 р.

[1] Газ. «За марганець», 3 лютого 1968 р.
[2] Газ. «За марганець», 19 грудня 1967 р.

Бригада каменярів-монтажників заслуженого будівельника республіки Героя Соціалістичної Праці І. Д. Ганчева (перший справа).

У досягненні високих виробничих показників велику роль відіграє соціалістичне змагання гірників тресту з шахтарями інших міст і республік.

Міцні узи братньої дружби зв'язують українських і грузинських гірників. Колектив міста Орджонікідзе підтримує дружні зв'язки і змагається з гірниками Чіатурського марганцевого басейну. Широко практикується обмін делегаціями для перевірки ходу змагання та обміну виробничим досвідом. Бригада почесного гірника УРСР В. Цикіна з шахти № 15 Олександрівського рудника змагається з бригадою бурильників тресту «Чіатурмарганець» , яку очолює депутат Верховної Ради СРСР Г. Бакрадзе; колектив Богданівського рудника — з гірниками рудника ім. Димитрова.

В гостях на шахтах тресту «Орджонікідземарганець» побували також шахтарі з Чехословаччини, Угорщини, Німецької Демократичної Республіки, з Куби. В грудні 1962 року на рудник ім. Орджонікідзе приїздили гості з далекої Індонезії. У свою чергу група гірників Орджонікідзе їздила до Німецької Демократичної Республіки, Індії та Індонезії.

Успіхи, досягнуті у виконанні народногосподарських планів підприємствами міста — це наслідок самовідданої роботи великого колективу гірників, напруженої організаторської і політико-виховної роботи партійної організації. Головною турботою комуністів є вдосконалення керівництва господарським і культурним будівництвом.

Міський комітет партії та міськком комсомолу організували шефство підприємств міста над колгоспами Нікопольського і Томаківського районів. Шахтарі допомагають колгоспам у спорудженні зрошувальних систем, обладнують кормоцехи, монтують нагнітальні установки, беруть участь у будівництві птахофабрики, в завершенні електрифікації колгоспних виробничих ділянок у Томаківському районі.

В 1956 році в результаті об'єднання робітничих селищ (Калініна, Гірницького та ін.) та села Олександрівки виникло місто Орджонікідзе. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 року Орджонікідзе віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. За короткий час навколо виробничих об'єктів виросли квартали багатоповерхових будинків. Місто будується і розширюється. Одна примітна деталь впадає в очі тим, хто приїздить сюди,— потужні баштові крани працюють тут удень і вночі. У східній частині, де зовсім недавно був степ, виростають нові ансамблі багатоповерхових споруд — житлові будинки, магазини, дитячий комбінат, Палац культури. комбінат

Делегацію грузинських гірників вітають піонери табору «Чайка Орджонікідзе, 1965 р.

І. А. Андріашин — колишній голова ревкому Покровських копалень — розповідає піонерам про буремні дні Великого Жовтня. 1966 р.

побутового обслуговування. Тільки за семирічку в місті побудували близько 150 тис. кв. метрів житлової площі із загальної площі — 256 747 кв. метрів. На початку 1968 року місто одержало природний газ.

Здалеку Орджонікідзе здається садом-оазисом серед безмежного степу. Світлі, просторі будинки височать у зелені дерев. Особливо гарна центральна вулиця ім. Калініна — вона схожа на алею великого саду. На місці пустиря школярі, комсомольці і молодь заклали міський парк культури і відпочинку.

Розширюється торговельна мережа. У 1967 році тут працювало 47 магазинів, 22 кіоски, 17 їдалень, 24 буфети, 2 кафе-ресторани, 2 домові кухні. Було побудовано нові спеціалізовані магазини «Взуття», «Дитячий світ», «Меблі», «Книги». Споруджено комбінат побутового обслуговування на 45 робочих місць, відкрито ательє по пошиву дитячого одягу, граверну майстерню, прокатний пункт тощо. Товарооборот у 1967 році порівняно з 1966 роком зріс на 1,8 млн. крб. і становив 20,2 млн. крб. Тільки в 1967 році населенню міста було продано 1158 телевізорів, сотні мотоциклів, 1794 пральні машини, 1856 радіоприймачів та багато інших культурно-побутових товарів. Трудящі міста мають понад 6 тис. телевізорів і 400 легкових автомашин, у кожній сім'ї є радіоприймач. На 1968 рік жителі міста передплатили 22 тис. прим. газет та 32 тис. прим. журналів.

Добре налагоджено і медичне обслуговування населення. В місті працює лікарня з терапевтичним, хірургічним, інфекційним, дитячим відділеннями. Поліклініка обладнана найновішим устаткуванням. Крім цього, на шахтах і кар'єрах у робітничих селищах є 24 медичних пункти. Тут працюють 74 лікарі і 668 чол. середнього і молодшого медперсоналу.

Рік у рік зростає в місті мережа дитячих установ. У 16 яслах та садках виховуються 2700 дітей. В 1967 році завершено будівництво дитячого комбінату на 300 місць.

Близько 12,5 тис. трудящих займається спортом. У 1967 році 1329 членів спортивних колективів одержали значки ГПО 1-го ступеня, 500 — БГПО, 436 — «Турист СРСР». Спортивно-масову роботу проводять 317 громадських інструкторів-тренерів. На честь 50-річчя Великого Жовтня в місті проведено спартакіаду «За труд і довголіття», в якій взяло участь 2700 чоловік. В 1967 році в місті створено дитячу спортивну школу.

В 1967/68 навчальному році в 4 середніх, 6 восьмирічних, 3 початкових школах та 2 вечірніх середніх школах робітничої молоді навчалося 8 тис. учнів, працювало близько 400 вчителів. Багато жителів міста навчається у філіалі гірничого технікуму, технічному училищі, школі-інтернаті, музичній школі. За довгорічну сумлінну роботу на ниві народної освіти відзначено орденами і медалями СРСР вчителів М. М. Головатого, О. І. Бредихіну, а вчительці П. І. Дяченко присвоєно почесне звання заслуженого вчителя школи УРСР.

Велику культурно-освітню роботу серед трудящих проводять Палац культури, 8 клубів, широкоекранний кінотеатр на 600 місць, 10 бібліотек з книжковим фондом в 140 тис. томів. При клубах створено колективи художньої самодіяльності. Особливу популярність завоював самодіяльний колектив Палацу культури гірників, який не один раз брав участь в обласних оглядах і фестивалях.

В місті працює центральний лекторій, який у 1967 році відвідав кожен десятий житель, постійно діють народні університети здоров'я, педагогічний та правових знань. Міське відділення товариства «Знання» об'єднує 400 лекторів. Тільки

в 1967 році трудящі прослухали 3358 лекцій на суспільно-політичні, природничо-наукові, технічні, медичні, мистецькі та інші теми.

Великий інтерес викликає у жителів міста відкритий у 1967 році історико-краєзнавчий музей. Експозиції його відображають історію виникнення і розвитку гірницького міста.

Бойовим органом партійного і комсомольського комітетів, рудкому, профспілки і правління Богданівського рудника тресту «Орджонікідземарганець» є газета «За марганець», яка видається з 1955 року.

Про активну участь трудящих міста у громадсько-політичному житті свідчить невпинне зростання рядів партійної та громадських організацій. 2029 членів Комуністичної партії об'єднані в 36 первинних парторганізацій. 15 січня 1965 року відбулася I міська партійна конференція, на якій обрано міський комітет КП України. Партійні комітети створені на Чкаловському гірничозбагачувальному комбінаті, в Богданівському, Олександрівському рудоуправліннях та ін. підприємствах.

Велику роботу проводить міська партійна організація по марксистсько-ленінській освіті комуністів і всіх трудящих. У системі політичної освіти в 1967/68 навчальному році працювало 48 шкіл основ марксизму-ленінізму, 6 початкових політичних шкіл, 17 теоретичних семінарів. Всіма формами політичної освіти було охоплено 2030 чоловік.

У місті 37 профспілкових організацій, які об'єднують 20 500 членів профспілки.

На підприємствах, будовах, учбових закладах міста діє 38 первинних комсомольських організацій, які налічують в своїх рядах 3573 члени ВЛКСМ. За високі виробничі показники в ювілейному році та активну участь у громадському житті комсомольські бригади Є. Співакіна, А. Шерстюка, О. Васильчука нагороджено Почесними грамотами ЦК ВЛКСМ, а бригаду В. Морозова — Грамотою ЦК ЛКСМУ. 940 комсомольців і молодих гірників навчаються в школах робітничої молоді, вузах і технікумах. Щороку комсомольці проводять естафети на честь Героїв Радянського Союзу І. Т. Малки та І. Г. Шатохіна.

До складу міської Ради трудящі міста обрали 122 депутатів, серед них комуністи, комсомольці, передовики виробництва. Створені і працюють 11 постійно діючих комісій, в роботі яких беруть участь 112 депутатів. На сесіях міської Ради регулярно обговорюються питання господарського і культурно-побутового будівництва, виконання наказів виборців тощо. Активно працюють депутати міської Ради — бригадири-вибійники М. М. Товмас, І. О. Мартовщук, вибійник А. П. Чесноков, робітниця А. В. Балихіна і багато інших. Одним з найактивніших депутатів міської Ради є заступник керуючого Богданівським рудоуправлінням Г. Г. Шевченко. Десять років беззмінно обирають його трудящі Орджонікідзе своїм депутатом.

У молодого міста гірників великі перспективи. Успішно трудяться його жителі, щоб внести вагомий вклад у справу створення матеріально-технічної бази комунізму.

Л. Н. БЕРЕГОВСЬКИЙ, М. А. ЗАНУДЬКО.

■

ПАВЛОГРАДСЬКИЙ РАЙОН

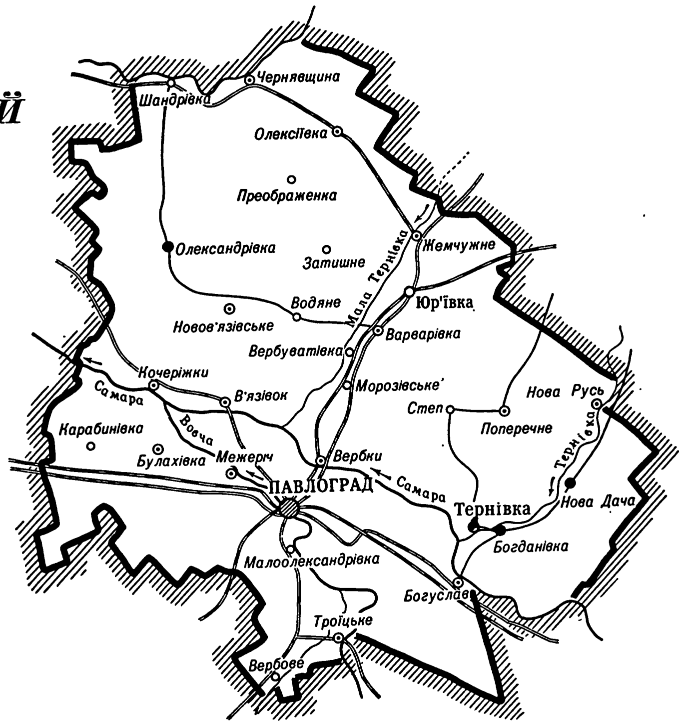

ПАВЛОГРА́Д

Павлоград — місто обласного підпорядкування, центр однойменного району, розташований у межиріччі річок Самари й Вовчої, за 76 км від Дніпропетровська, у центрі нового вугільного басейну — Західного Донбасу. Через місто проходять залізниці Севастополь—Харків—Москва і Київ—Донецьк. Населення 65 600 чол. Павлоградській міській Раді підпорядковані місто Першотравенськ і селище міського типу Тернівка.

Мальовнича рівнина, на якій розташоване місто, у XVIII столітті належала до земель Запорізької Січі як частина Самарської паланки. Початок першому поселенню, що мало назву Матвіївки, поклав, за переказами, запорізький військовий старшина — власник розташованого тут зимівника — Матвій Хижняк. У 1779 році Матвіївку перейменовано в село Луганське в зв'язку з розміщенням тут штаб-квартири Луганського пікінерського полку царської армії. Незабаром сюди переселились запоріжці, що жили в Кальміуській паланці в районі Азовського моря. Наступного року поблизу Луганського на рівній піщаній місцевості побудоване укріплення, назване Павлоградом.

Але в 1784 році укріплення було назване Павлівською слободою, а село Луганське — Павлоградом, який став військовим поселенням і повітовим центром, місцем постійного перебування військових частин. З Павлівської слободи переселилась сюди і частина населення. На той час тут проживало 1242 мешканці [1]. Займались вони землеробством, скотарством, зокрема конярством. На гербі міста, що був затверджений у 1811 році, і складався з щита, поділеного на дві половини, у верхній — зображено коня, що пасеться на волі. Це мало вказувати на велику кількість у цій місцевості кінських заводів.

Розвивались і кустарні промисли на місцевій сировині. З розкладом феодально-кріпосницького ладу в місті виникають невеликі промислові підприємства. До 1848 року тут було 4 салотопні заводи. В 1864 році працювало 5 салотопних, 2 шкі-

[1] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 80.

ряні, олійний заводи, тютюнова фабрика та ін. підприємства. Їхня продукція збувалась у Харкові, Ростові, Білгороді, частина її продавалась на місці [1].

Зростанню товарообороту і розширенню ринкових зв'язків міста сприяли ярмарки, на яких продавалось багато великої рогатої худоби. Сюди приїздили петербурзькі, московські, тульські, орловські, курські і навіть варшавські купці.

Зростало населення. Так, якщо в 1824 році в місті проживало 3943 чол., то в 1864 — 7130 жителів.

Тривалий час навіть після реформи 1861 року значна кількість мешканців займалася сільським господарством. Із загальної площі орних земель — 18,6 тис. десятин, що були в Павлоградському повіті, понад 15 тис. десятин належало поміщикам [2].

Герб м. Павлограда. 1811 р.

Наприкінці XIX століття в Павлограді зростає промислове виробництво. Місто стає значним центром торгівлі борошном і зерном, що транспортувались звідси по Дніпру, а також Лозово — Севастопольською залізницею до портів Чорного моря. У 1895 році в місті засновано акціонерне товариство борошномельного і круп'яного виробництва, підприємства якого переробляли за добу 3 тис. пудів пшениці і мали річний обіг до 1 млн. крб. Борошно збувалось не тільки на внутрішні ринки, але й експортувалось до Стамбула й Лондона [3]. Про швидкий розвиток борошномельної промисловості в Павлограді свідчить і той факт, що в 1908 році при загальній сумі обігу в 5,8 млн. крб. на долю комерційного обороту від парових млинів припадало 2,5 млн. крб., або понад 43 проценти.

В 1911 році в місті працювало 60 дрібних підприємств, на яких було зайнято 645 робітників. Наприклад, у 7 слюсарно-механічних майстернях було лише 65 робітників. На ситце-вибійній фабриці і механічному заводі, які вважались найбільшими, працювало 50 чол [4]. На окремих підприємствах у дуже малій кількості випускались сівалки, віялки, жатки, брички, вози, борони та інший сільськогосподарський інвентар. Значну частину населення міста становили ремісники та їх сім'ї.

Надзвичайно важкими були умови праці на підприємствах. На багатьох з них робочий день тривав понад 12 годин. Майже всі роботи виконувались вручну. Низькою була і заробітна плата. Одну копійку одержував вантажник за п'ятипудовий лантух, якого він повинен був знести з підводи на вагу, а далі підняти на гору по східцях на висоту до 20 ярусів. На шпалопросочувальному заводі умови праці були ще гіршими. Різкі зміни температури, шкідливі пари креозоту викликали часті захворювання робітників.

Вкрай низьким був освітній рівень населення. Лише в 1859 році тут були відкриті 3 початкові училища. В 1912 році в Павлограді було 3 гімназії і 8 початкових шкіл. Навчались у них переважно діти багатіїв. В одній з жіночих гімназій, як показує звіт 1904 року, навчалося 423 учениці, з них 19,4 проц.— діти дворян і чиновників, 11 — почесних громадян і купців 1 гільдії, 57,6 — міщан, купців 2 гільдії і ремісників, і лише 0,2 проц. селян [5]. Дуже високою була плата за навчання: 50 крб. від учениці підготовчого та I, II, III класів, 60 крб.— IV, V, VI класів, від учениць VIII класу — 100 крб. на рік. У місті було 6 церков і 1 синагога та 27 харчевень і шинків, розташованих на людних місцях [6].

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 472.

[2] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8. СПб., 1886, стор. 35.

[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2, стор. 146, 147.

[4] Приложение к всеподданейшему отчету Екатеринославского губернатора за 1911 год. Ведомость № 3 о фабриках и заводах Екатеринославской губернии за 1911 год. Екатеринослав, 1912, стор. 14.

[5] Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1904 г. Народное образование. Екатеринослав, 1905, стор. 12, 14.

[6] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 27, 28.

Боротьба трудящих Павлограда проти експлуататорів набула організованого характеру на початку XX століття, коли її почала спрямовувати революційна соціал-демократія. Велику роль у пробудженні свідомості робітників відігравала ленінська «Искра», яка почала надходити в Павлоград з кінця 1902 року. Про зв'язки павлоградських іскрівців з Катеринославським комітетом РСДРП в одному з своїх листів до Р. С. Землячки розповідала Н. К. Крупська.

Очолюваний С. Г. Могилевським соціал-демократичний гурток, що виник у 1903 році в місті, проводив агітаційно-масову роботу серед робітників, підтримував зв'язки не тільки з Катеринославським, але й з Київським, Воронезьким, Ростовським комітетами РСДРП, від яких він одержував літературу [1]. В середині березня 1903 року гурток поширив надруковану на гектографі першу листівку, яка закликала робітників до політичної боротьби [2]. Друга відозва соціал-демократичної організації під назвою «До робітників Павлограда» була поширена в ковальських, слюсарних, колісних майстернях у жовтні місяці. Тоді ж повітовий справник повідомляв катеринославського губернатора, що поблизу військових казарм знайдено 60 прим. листівок — «Російська с.-д. партія», «До солдатів Керч-Єнікальського полку», «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» та інші [3].

Значно зріс вплив більшовиків на маси в роки першої російської революції 1905—1907 рр. На заводі Магазинера та інших підприємствах Павлограда відбулися страйки робітників, проводились багатолюдні мітинги під лозунгом — «Геть самодержавство!». Прокламації «Лист до товаришів», «Солдатська правда», «Правда про події 9 січня» та інші закликали пролетаріат «добиватися визволення від рабства капіталістичного ладу» [4].

Одночасно більшовики звертали велику увагу на розгортання агітмасової роботи в Керч-Єнікальському полку, що перебував у місті. Було утворено спеціальну військову групу при комітеті соціал-демократичної організації [5]. Політична робота в армії давала відчутні наслідки. Наприкінці травня 1905 року в гарнізоні відбувся мітинг, на якому було висловлено рішучий протест проти царського самодержавства. Учасники мітингу закликали «виступити всіма ротами на захист прав солдата». Після придушення виступу його організаторів У. І. Бугайова і Н. І. Пенцика засуджено військовим судом до розстрілу, пізніше цей вирок замінено довічною каторгою. Серед засуджених на строк від 4 до 12 років каторжних робіт були солдати Т. П. Єлістратенко, С. Х. Тараканов, Ф. Д. Лисоканов, А. Д. Дохненко й інші [6].

Революційні виступи робітників і солдатів справляли великий вплив на селянство. Активну політичну роботу в селах Мавриному, Межерічі, Вербках проводили члени соціал-демократичної організації міста — О. Абрамов, О. Однопозов, М. Покрасов, Т. Санжеревський, Т. Теліщев та інші. В кінці 1905 — навесні 1906 року в Павлоградському повіті селяни розгромили понад 30 поміщицьких економій.

Павлоградські більшовики не припинили політичної боротьби і в роки столипінської реакції. Вже в серпні 1908 року соціал-демократична група відновила свою роботу в масах. Активними її членами були С. Прокопенко, А. Серебряников, О. Гурвич, А. Швед та інші [7].

Під більшовицькими лозунгами «Геть самодержавство!», «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» відбувся першотравневий мітинг у 1912 році. Його відкрив С. Прокопенко, який розповів про кривавий злочин царизму — ленський розстріл. А. С. Швед і М. Й. Тоцький закликали робітників «згуртуватися в єдину сім'ю і мускулястим

---

[1] Журн. «Каторга и ссылка», 1925, № 4, стор. 238.
[2] Журн. «Вопросы истории КПСС», 1964, № 2, стор. 113, 114.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 430, арк. 186, 187.
[4] Газ. «Павлоградська правда», 22 липня 1955 р.
[5] Протоколы первой конференции военных и боевых организаций РСДРП. М., 1932, стор. 13.
[6] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Второй период революции, 1906—1907 гг., ч. 2, кн. 3, стор. 625, 626.
[7] Журн. «Летопись революции», 1924, № 4, стор. 105.

пролетарським кулаком розбити ланцюги рабства». Всі учасники мітингу на закінчення проспівали «Марсельєзу». На маївці і мітингу було організовано збір коштів на більшовицьку газету «Правда». 20 робітників тут же її передплатили, з них троє вступили до більшовицької партії. Починаючи з 5 травня 1912 року, тобто з часу заснування газети «Правда», до міста щодня надходило її близько 300 примірників. За дорученням редакції сюди приїздив Д. Бєдний[1]. В. І. Ленін високо оцінював матеріальну підтримку, яку подавали пролетаріат та бідніше селянство газеті. Він відмічав Павлоград в числі 49 міст і містечок Росії, де добре були організовані групові збори на «Правду» в 1912 році[2].

Велику роботу серед трудящих проводили більшовики в роки першої світової війни. Тільки в 1916 році під їх керівництвом відбулося 15 страйків на підприємствах міста. Війна до краю загострила класові суперечності в країні і прискорила повалення царизму. На багатолюдному мітингу, організованому 4 березня 1917 року більшовиками, населення міста палко вітало перемогу Лютневої революції. Його учасники з червоними прапорами в рядах йшли до казарм 289-го запасного полку. Солдати відразу перейшли на бік демонстрантів. У кінці дня робітничі загони почали роззброювати поліцію, звільняти заарештованих.

5 травня було створено Павлоградську Раду робітничих депутатів, з якою згодом об'єдналася Рада солдатських депутатів, обрана 10 березня 1917 року[3]. Всі члени партії, а також співчуваючі їм, висунуті в депутати, були обрані до Рад. Серед них молода робітниця Г. Сиволоб, учасниця боїв 1905 року в Москві, член більшовицької партії — К. Воїнова[4]. Солдати 229-го піхотного полку обрали до Ради П. М. Казьміна, який пізніше працював заступником голови Павлоградської міськради, заступником повітового комісара народної освіти, а потім став народним артистом СРСР.

Але більшість депутатів складалась з представників угодовських партій. До виконкому Ради потрапили переважно меншовики й есери. Становище ускладнювалось ще й тим, що поряд з Радою в місті продовжувала діяти земська управа, а згодом утворилася і повітова українська Рада, що спиралась на гайдамаків, які стояли в місті, і на куркулів.

Програмою діяльності більшовиків у їх боротьбі за вплив на маси були рішення VII Всеросійської (Квітневої) конференції РСДРП, гостем якої від комуністів Павлограда був О. Гурвич. Понад 300 робітників, спочатку на зборах 4 травня 1917 року, а потім на багатолюдному мітингу, обговорюючи рішення конференції, висловили цілковите довір'я більшовикам. Тоді ж складена К. Воїновою і О. Гурвичем листівка з коротким змістом Квітневих тез В. І. Леніна була надрукована і поширена в місті. Листівка закінчувалася закликом — «Готуйтеся до боротьби, яка ще починається. За мир, за землю, за свободу, товариші робітники і солдати!»[5].

Більшовицька організація Павлограда, що організаційно оформилась до червня 1917 року в складі 50 членів партії, її партійний комітет, куди входили Воїнова, Рубінов, Швед, Ривкін, Гурвич, роз'яснюючи масам буржуазну суть Тимчасового уряду, вели боротьбу за перехід влади до рук Рад[6]

18 червня 1917 року, в день, коли Тимчасовий уряд організував наступ на фронті, за ініціативою більшовиків у Павлограді відбулися антивоєнна демонстрація і мітинг, в якому взяли участь кілька тисяч робітників, солдатів і близько 3000 селян, що прибули з навколишніх сіл. Одна з рот 229-го піхотного полку йшла на мітинг з червоним прапором, на якому було написано: «Геть війну! Вся влада Радам!».

Після розстрілу липневої демонстрації у Петрограді меншовицько-есерівський

---

[1] Е. Гурвич. Путями непроторенными. М., 1964, стор. 118.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 163.
[3] В. Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні, стор. 110, 249.
[4] Пятая годовщина Октябрьской революции (1917 — октябрь 1922). Екатеринослав, 1922, стор. 164.
[5] Е. Гурвич. Путями непроторенными, стор. 141, 142.
[6] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 161.

виконком Павлоградської Ради вимагав стратити всіх членів більшовицького комітету.

В боротьбі з корніловським заколотом значно зросла революційна активність мас, посилився авторитет партії більшовиків. В місті був створений червоногвардійський загін, яким командували більшовики В. Я. Кримкін і К. І. Кирилов. Одночасно виникли такі загони і в селах Богданівці, В'язівці, Вербках, Петропавлівці Павлоградського повіту[1]. З Павлограда Катеринославській газеті «Звезда» повідомляли, що «корніловські події підняли революційний дух нашого міста, інтерес до нашої партії знову зріс». Меншовики в той час двічі намагались провести в місті збори трудящих, але на них ніхто не прийшов[2]. Після розгрому корніловщини більшовицький комітет розгорнув підготовку до перевиборів Ради. До виконавчого комітету Ради було обрано більшовиків — К. Воїнову, А. Скирду, А. Шведа, Б. Ривкіна. Поступово вони залучали на свій бік солдатську і робітничу секції Ради. Але президія виконкому Ради, як і раніш, складалась з правоесерівських та меншовицьких депутатів.

На початку вересня 1917 року відбулися вибори до земської управи. Більшовики одержали з п'яти два депутатських мандати. Заступником голови управи було обрано К. Воїнову.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Павлограді, як і по всій Україні, почалась вперта боротьба за владу Рад. Рада робітничих і солдатських депутатів міста на своєму засіданні з величезною увагою вислухала зачитані К. Воїновою декрети про мир і землю і одноголосно схвалила рішення про встановлення Радянської влади в місті й повіті. Головою виконкому Ради було обрано К. Будакова — машиніста станції Павлоград. Потім Рада затвердила запропонований більшовиками проект розподілу поміщицьких земель серед бідняків, постанову про восьмигодинний робочий день і робітничий контроль. Тут же було вирішено видавати щотижневу друковану газету «Известия» — орган повітового виконавчого комітету Павлоградської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Вживалися заходи до зміцнення загонів Червоної гвардії, начальником штабу якої було обрано робітника В. Я. Кримкіна, що прибув з Москви, помічником начальника — К. Кирилова[3].

На початку грудня 1917 року в районі Лозова—Павлоград—Синельникове Центральна рада зосередила великі сили гайдамаків з метою об'єднання їх з білогвардійськими військами Каледіна. Для розгрому гайдамаків на станцію Лозова прибув 16 грудня з Харкова червоногвардійський загін, що складався з 400 солдатів 30-го бронепіхотного полку під командуванням М. О. Руднєва[4]. Загін узяв під свій контроль залізничні магістралі, що вели на Дон. Зайнявши станцію Лозова, він переслідував гайдамаків до Павлограда. В той час павлоградські загони Червоної гвардії захопили станцію, телефон, банк та інші установи. Гайдамаки поспішно відступили на Синельникове.

Внаслідок перемоги над націоналістичними військами 19 грудня 1917 року в Павлограді було встановлено Радянську владу[5]. Через два тижні під керівництвом більшовиків відбулися перевибори Ради. В місті було сформовано військово-революційний комітет, до складу якого увійшли К. Будаков, А. Скирда та інші. Головою комітету призначено К. Воїнову[6].

Військово-революційний комітет і виконком Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів вжили енергійних заходів, щоб налагодити роботу підприємств міста: були націоналізовані великі склади, встановлено контроль за діяльністю всіх підприємств, організовано раду народного господарства. Незважаючи на са-

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 158.
[2] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 159.
[3] Пятая годовщина Октябрьской революции (1917 — октябрь 1922), стор. 165.
[4] Журн. «Летопись революции», 1926, № 1, стор. 133.
[5] Октябрь в Екатеринославе. Сборник документов и материалов, стор. 242.
[6] Журн. «Дружба народов», 1957, № 9, стор. 174, 175.

ботаж власників підприємств, пущено обозний, цегельний, маслоробний заводи, працювали млини. У 1918 році (до австро-німецької окупації) промислові підприємства міста дали державі близько 36,5 тис. крб. прибутку[1].

При виконкомі міськради було створено комісії — керівників підприємств і представників робітників, друкарська, аптечна, культурно-освітня, торговельна, земельна та інші. Діяв відділ соціальної допомоги безробітним, до фонду якого зібрано близько 3 тис. крб. Робітників переселяли у квартири багатіїв, населення забезпечувалося хлібом, роботою. Міськрада піклувалась про підвищення культурно-освітнього рівня народу.

У січні 1918 року партійна організація міста послала на I Всеукраїнську селянську конференцію більшовика К. Греся, обраного там до президії конференції. Виступаючи в дебатах по доповіді про владу, він рішуче заперечував проти скликання Українських Установчих зборів. «Якщо ми стоїмо за те, що праця повинна перемогти і що треба визволити всіх трудящих людей від гніту буржуазії,— сказав К. Гресь,— то ми повинні визнати тільки Раду Народних Комісарів, тільки Радянську владу. Ось чому пропоную вітати Радянську владу і Центральний Виконавчий Комітет Рад на Україні»[2].

Вірним помічником партійного комітету в боротьбі за зміцнення Радянської влади була молодь. 23 грудня 1917 року був створений ініціативний комітет, а в січні відбулися організаційні комсомольські збори. Першими комсомольцями міста були М. Близнюк, І. Морозов, І. Кизя, А. Різниченко, Б. Кузнецов, В. Кузнецова, Д. Ханутін, П. Загребельний та інші. Секретарем Комуністичної Спілки Молоді обрано П. Загребельного.

Окупація Павлограда 10 квітня 1918 року австро-німецькими загарбниками перервала мирне будівництво. Партійна організація, що пішла в підпілля, готувала трудящих міста та повіту до збройної боротьби з інтервентами. Керівниками її були — Ю. Миронов, Б. Кузнецов, В. Кузнецова, І. Ольшанський, Л. Ольшанська та інші. Встановлено були зв'язки з партійними осередками сіл Межеріча, Булахівки, Вербок, очолюваними Г. С. Кучеренком, М. М. Хвостенком, В. С. Будинським, Чаплигіним[3]. Особливої сили набрала партизанська боротьба проти німецьких окупантів і гетьманців у жовтні 1918 року. В повідомленні інформаційного бюро Військово-революційного штабу в грудні 1918 року про хід повстанської боротьби говорилося, що Павлоград перебуває в оточенні повстанців[4]. Більшовики міста та штаб ревкому вжили всіх заходів, щоб об'єднати розрізнені сили робітників і селян у батальйони і полки. Особливо відзначився в боротьбі з окупантами 9-й Павлоградський селянський полк[5].

Важливе значення в мобілізації революційних сил мала проведена в день річниці Жовтневої революції у селі Межерічі партійна конференція. Заслухавши інформацію про II з'їзд КП(б)У, вона обрала повітовий партійний комітет і ревком. Командиром усіх зведених повстанських загонів Павлоградщини було призначено Д. В. Бузюна[6]. До Межеріча, де був штаб Павлоградського ревкому, для надання практичної допомоги в організації партійної роботи серед повстанців Катеринославський губком направив А. Дискантова і Л. Хлівного. Виконуючи рішення партконференції, ревком розробив план знищення німецького гарнізону, що складався з полку німецьких солдатів, однієї батареї і загону гайдамаків (200 чол.).

Партизанські загони спочатку повели бої за села Булахівку, Карабинівку і Межеріч. Потім під виглядом селян, що прибули на базар, до міста пробралось

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 10, арк. 63.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 272.
[3] Журн. «Літопис революції», 1930, № 3—4, стор. 143.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 476.
[5] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.). К., 1951, стор. 110.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

близько 100 добре озброєних підпільників. Підтягнувши свої сили і оточивши Павлоград, повстанці вимагали від ворога капітуляції. Але інтервенти відхилили ультиматум. Тоді 12 грудня 1918 року, перейшовши в наступ, загони повстанців силою оволоділи містом[1].

Після відновлення Радянської влади був сформований Павлоградський революційний полк під командуванням В. С. Будинського, який, залишивши місто, разом з синельниківськими партизанами переслідував далі окупантів. Скориставшись такою обставиною, Павлоград захопили петлюрівці. Але їх незабаром вибили з міста партизанські загони під командуванням Чоботарьова, Кучеренка і Логвиненка. В той час об'єднані військові сили павлоградців, влившись до партизанського з'єднання під командуванням Г. О. Колоса, вели бої за визволення станції Лозова.

Наприкінці січня 1919 року до міста вступили частини регулярної Червоної Армії, що ними командував П. Ю. Дибенко[2].

Після вигнання німецьких окупантів та петлюрівців трудящі приступили до будівництва нового життя. Важливі рішення щодо відбудови господарства, дальшого зміцнення Червоної Армії і поліпшення роботи радянських органів прийняв 2—6 лютого 1919 року III Павлоградський повітовий з'їзд Рад, в якому взяло участь 317 делегатів від волостей[3].

Велику увагу роботі радянських установ приділив Павлоградський партійний комітет. 26 лютого при міській Раді утворено відділ управління, що мав сприяти всім іншим відділам у виконанні законів, декретів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України.

У складних умовах громадянської війни партійна організація не забувала про організацію політичної освіти комуністів та трудящих міста, центром якої став комуністичний клуб, відкритий у травні 1919 року[4]. Надійним помічником партійної організації у проведенні політико-виховної роботи серед населення була Комуністична Спілка Молоді, яка організовувала лекції, проводила бесіди для молоді й населення, відкрила театр «Юний комуніст» і спортивний клуб, створила духовий і струнний оркестри. В місті працювала бібліотека для молоді, виходив журнал «Юний комуніст». У вільний час в Будинку спілки влаштовувалось читання газет та журналів, проводились спортивні змагання[5].

Робота в масах сприяла згуртуванню їх навколо більшовицької партії. Переважна більшість населення повністю підтримувала Радянську владу. У травні 1919 року комуністи й комсомольці, трудящі міста взяли активну участь у ліквідації заколоту отамана Григор'єва. 12 травня партійна організація оголосила мобілізацію 25 проц. складу членів партії[6], та бажаючих було значно більше. Незабаром було створено Павлоградський комуністичний загін, до складу якого ввійшла половина всіх членів партії, майже весь склад комсомольської організації, а також загін матросів, що був при продовольчому відділі міськвиконкому.

Організації збройної боротьби проти навали денікінців було присвячено повітову конференцію більшовиків. 29 травня 1919 року відбувся пленум ради профспілок. Пленум прийняв резолюцію, що закликала всіх робітників стати до зброї. «Ми сподіваємось,— говорилось в резолюції,— що робітники Павлограда, як частка всього робітничого класу, візьмуть на себе частину того тягаря, який випав на долю пролетаріату України і Росії... Ми віримо, що павлоградські робітники стануть разом пліч-о-пліч з українським і російським пролетаріатом»[7].

---

[1] Гражданская война на Украине 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 500.

[2] Журн. «Літопис революції», 1930, № 3—4, стор. 145—147.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 10, арк. 25.

[4] Там же, арк. 22.

[5] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 127.

[6] Ю. Ю. Кондуфор Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны, стор. 203.

[7] Газ. «Павлоградская коммуна», № 36, травень 1919 р.

Група бійців і командирів 1-го повстанського полку, яка брала участь у визволенні Павлограда від німецько-австрійських окупантів.

У Павлограді формувалися 13-й, 14-й, 15-й радянські полки Червоної Армії, які відправлялись на денікінський фронт [1].

Наприкінці червня радянські частини змушені були залишити місто, а в липні 1919 року для організації партизансько-повстанського руху проти денікінців Катеринославський губком відрядив сюди А. Манусова і Н. Нікольського [2]. У серпні штаб Лозово-Синельниківського району проголосив повстання в Новомосковському і Павлоградському повітах [3]. Командував повстанськими військами цього напрямку Г. О. Колос, начальником штабу був М. М. Макаров-Нікітін. В результаті перших боїв партизани захопили всі пункти на залізничній магістралі Синельникове—Лозова, в т. ч. і Павлоград [4]. Але денікінці стягнули сюди великі сили. З вересня до грудня тут точились вперті, кровопролитні бої з білогвардійцями. Лише наприкінці року Павлоград був остаточно визволений [5].

Партійна організація міста з перших днів після вигнання денікінців приділила велику увагу відбудові народного господарства. В липні 1920 року в її складі було 83 члени партії і 35 кандидатів [6].

З метою посилення політичної роботи у прифронтових районах Півдня 15 січня 1920 року за вказівкою В. І. Леніна ВЦВК прийняв рішення послати на Україну агітпоїзд «Жовтнева революція» на чолі з М. І. Калініним. 30 травня агітпоїзд прибув до Катеринослава, а 3 червня 1920 року Михайло Іванович виступав на зборах Павлоградської партійної організації з доповіддю про становище на Україні, зупинився на завданнях будівництва регулярної Червоної Армії, закликав трудящих міста поряд з відбудовою господарства зміцнювати її лави [7].

У травні 1920 року трудящі Павлограда тепло зустрічали Першу Кінну армію. Її проводам на фронт проти білополяків 4 червня присвячувалось урочисте засідання міської Ради, на якому були присутні командуючі Південно-Західним фронтом О. І. Єгоров і Першою Кінною армією С. М. Будьонний, а також член реввійськради армії К. Є. Ворошилов [8].

Багато уваги приділяли партійні та радянські органи міста роботі на селі. На середину червня 1920 року Павлоградський повітовий партійний комітет створив у селах повіту 24 партійних осередки. Для організації КНС створювались ударні групи, до яких входили відповідальні партійні і радянські працівники [9]. Хоч хвиля махновського бандитизму, що прокотилася в повіті у липні 1920 року, дещо

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 2, стор. 117.

[2] Там же, стор. 63, 273, 274.

[3] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920 рр.), стор. 212.

[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 2, стор. 293.

[5] Пятая годовщина Октябрьской революции (1917 — октябрь 1922), стор. 203.

[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 148, арк. 7.

[7] В. Петров. М. И. Калинин на Украине (1920 г.). К., 1962, стор. 52.

[8] С. М. Буденный. Пройденный путь. М., 1965, стор. 55.

[9] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 766.

уповільнила темпи утворення КНС, проте на осінь в більшості сіл комнезами діяли.

Широко розгорнулася робота по налагодженню господарського і культурного життя в місті після закінчення громадянської війни. На VI з'їзді Рад Павлоградського повіту, що відбувся 13 липня 1921 року, вирішувались завдання господарського будівництва, поліпшення матеріального становища робітничого класу, піднесення сільського господарства, а також організації навчання молодого покоління [1].

Для піднесення ідеологічного рівня партійних і радянських кадрів, членів комнезаму у травні 1921 року в Павлограді відкрито партійну школу, що давала практичні знання в галузі партійного і радянського будівництва. Перший випуск її курсантів у кількості 75 чол. відбувся в липні того ж року [2].

З серпня 1921 року двічі на тиждень почала виходити газета «Плуг и молот» — орган міської партійної організації [3]. Повітовий комітет Комуністичної Спілки Молоді України видавав газету «Клич красной молодежи».

Під час святкування річниці II конгресу Комінтерну 15 липня 1921 року відбулося урочисте засідання Павлоградської організації КП(б)У разом з комуністами армійських осередків, на якому були присутні 270 чол. На другий день пройшли мітинги в театрі та військових частинах, згодом проведено об'єднаний пленум міської ради та профспілок, який вирішив відрахувати частину заробітку робітників і службовців до фонду III Інтернаціоналу.

Восени комуністи міста зібрали багато цінних речей до фонду допомоги голодуючим Поволжя [4]. Партійна організація виховувала почуття класової та інтернаціональної солідарності у трудящих. В лютому — березні 1921 року в Павлограді було проведено кампанію допомоги шахтарям — «Місяць Донбасу», а також «Тиждень червоної казарми» для поліпшення побуту червоноармійців.

До активного політичного і господарського життя залучалися жінки. В постанові зборів 7 березня 1921 року, на яких були присутні 350 жінок-делегаток, говорилось: «Тепер, коли господарем країни є сам робітник і селянин, а ми, робітниці, частина тієї ж пролетарської сім'ї, закликаємо всіх робітниць взяти найенергійнішу участь у цьому будівництві». Другого дня вся громадськість міста урочисто святкувала Міжнародний день жінки. Згодом було відкрито школу грамоти для навчання жінок-делегаток. Заняття в ній проводились раз на тиждень. Жінки-активістки працювали культармійцями, «червоними сестрами», брали участь у проведенні недільників по впорядкуванню притулків і лікарень для дітей-сиріт, для них шили одяг, білизну [5].

Внаслідок великої організаційно-політичної роботи партії, ентузіазму трудящих мас було здобуто перші успіхи у відбудові народного господарства. У 1924 році вже працювали всі 87 промислових підприємств міста.

Водночас вживалися заходи щодо піднесення культурно-освітнього рівня населення. Наприкінці 1927 року в місті діяло 7 шкіл, в яких навчалося 2170 учнів і працювало 84 вчителі [6].

У січні 1924 року, в зв'язку з смертю В. І. Леніна, до Павлоградського окружкому надійшло понад 1000 заяв про прийом до партії. Вже до другої Павлоградської окружної конференції, яка відбулась 2 травня 1924 року, в партійній організації налічувалось 725 комуністів, у т. ч. 421 робітник, 172 селянина, 72 службовці. На конференцію прибула делегація вчителів Павлограда, яка подала колективну заяву від 47 чоловік, що бажали вступити до лав Комуністичної партії.

---

[1] Газ. «Клич красной молодежи», 13 лютого 1921 р.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 441, арк. 85; спр. 442, арк. 84.

[3] Там же, спр. 442, арк. 91, 111, 69.

[4] Там же, спр. 343, арк. 22; спр. 442, арк. 69.

[5] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 577, арк. 31, 33, 56, 57.

[6] Дніпропетровщина в цифрах. Дніпропетровськ, 1928, стор. 38, 39.

Слухачі курсів підвищення кваліфікації Павлоградського обозного заводу. 1926 р.

Великі зрушення в економічному розвитку міста сталися в роки першої і другої п'ятирічок. Швидко розвивалась борошномельно-круп'яна, маслоробна, обозобудівельна, деревообробна галузі промисловості, виробництво будівельних матеріалів та різних галузей промислової кооперації. В 1931 році підприємства державної промисловості дали продукції на 13,8 млн., кооперативної — на 18 млн. крб., через 10 років продукція державної промисловості зросла вдвічі, а кооперативної — в 3 рази.

У 1940 році в місті було 4 виробництва союзного, 9 республіканського, 6 обласного підпорядкування, 13 артілей промкооперації, на яких працювало 2160 робітників. Щорічно тут вироблялося борошна 36,7 тис. і пшона 14,6 тис. тонн, силікатної цегли — 7,3 млн. штук, червоної цегли — 1,7 млн. штук, парокінних возів— 7,5 тис., 53,6 тис. пар взуття та інших видів продукції.

Зростанню промислового виробництва сприяв стахановський рух, який розгортався на всіх підприємствах міста. В 1940 році на обозомеханічному заводі з 467 робітників 198 були стахановцями і 64 — ударниками, на силікатному заводі таких було 41 проц. працюючих. Першими послідовниками О. Стаханова в місті стали К. Х. Колісник, Б. Й. Стрєльцов — робітники олійного заводу № 11.

Поліпшувалась робота 106 підприємств торгівлі і громадського харчування.

Швидке зростання промислового виробництва сприяло значному збільшенню населення. За переписом 1939 року, воно становило 33,5 тис. чоловік[1].

Велике піклування проявляли партія і уряд про поліпшення добробуту, медичного обслуговування і культурного рівня радянських людей.

Ще в 1929 році в місті була відкрита санстанція, через 2—3 роки — туберкульозний диспансер і філіал поліклініки на заводі № 55. У 1937 році відкрилась електрогрязелікарня з трьома відділеннями. Згодом розширено, капітально переобладнано міську поліклініку, в якій працювали 32 лікарі різних спеціальностей. Побудовано типові стаціонарні лікарні на 328 ліжок[2]. У 1935 році була відкрита поліклініка для школярів, а через рік у міській лікарні — спеціальне дитяче відділення. Швидко

[1] Народне господарство Дніпропетровської області. Статистичний збірник, стор. 9.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4464, оп. 1, спр. 80, арк. 44.

Командири бойових груп і зв'язківці павлоградського підпілля, що діяли під час німецько-фашистської окупації. 1965 р.

зростала сітка дитячих садків і ясел. На 1 січня 1941 року в місті працювало 11 дитячих садків на 625 місць.

Значні успіхи були досягнуті і в культурному будівництві. В 1939/40 навчальному році в місті працювало 11 загальноосвітніх шкіл, в тому числі: 4 середні, 5 неповних середніх, 2 початкові, в яких навчалося 5107 учнів; в 3-х школах робітничої молоді — 482 чоловіка. Всього в школах працювало 165 учителів.

Місто мало широку сітку культурно-освітніх установ: 5 клубів, кінотеатр на 694 місця, 5 клубних кіноустановок, 6 бібліотек з книжковим фондом понад 30 тис. примірників.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, міська партійна організація перебудувала свою роботу на воєнний лад. Було сформовано 2 стрілецькі дивізії, полк народного ополчення і 6 винищувальних батальйонів. Тільки за 8 днів червня 1941 року до міськкому партії і воєнкомату надійшло близько 6 тис. заяв павлоградців з проханням направити добровольцями на фронт. Більше половини з них — від комуністів і комсомольців [1].

Восени 1941 року місто стало прифронтовим. Головою міського комітету оборони і уповноваженим Державного Комітету Оборони було призначено першого секретаря міськкому партії Ф. Б. Зацаріна. Комітет проводив роботу по евакуації підприємств і населення на схід, а також організовував допомогу частинам Червоної Армії. Оперативну групу оборони очолював полковник Ю. Г. Пушкін.

11 жовтня 1941 року Павлоград був окупований німецько-фашистськими загарбниками. Почався масовий терор. Тільки з листопада 1941 до січня 1942 року, за неповними даними, в місті гітлерівці закатували і розстріляли 3672 чоловіка.

Для боротьби з окупантами міськком партії ще в серпні 1941 року організував партизанський загін. В його ряди вступило 42 комуністи і 13 комсомольців. Командиром загону був призначений учасник громадянської війни, інженер, комуніст П. К. Кабак, комісаром — Г. Д. Ковнат. Уже восени 1941 року загін здійснив кілька бойових операцій, знищив десятки фашистів, кілька разів висаджував у повітря мости між Дніпропетровськом і селами Перещепиним та Васильківкою. В боях з німецько-фашистськими загарбниками загинули командир загону П. К. Кабак, комісар Г. Д. Ковнат, партизани І. Ф. Скрипник, І. М. Пойда, А. Т. Дмитрієв, С. Т. Гречко, І. В. Поплавко, І. Я. Гришин, І. Н. Кравченко, П. А. Звонков, Г. І. Болюнов, І. Д. Бродський, О. С. Скиба та інші [2].

Ще до окупації міста було створено підпільний партійний комітет, до складу якого ввійшли партійні і радянські працівники: А. П. Караванченко (секретар підпільного міськкому), С. С. Прибер (заступник секретаря), П. І. Потюгов, І. І. Соколовський, М. Т. Шубін, Г. К. Яценко та ін. З метою конспірації весь склад партійного комітету поділявся на трійки. Були заздалегідь намічені явочні квартири [3].

Велику увагу приділяв партійний комітет агітаційно-масовій роботі серед населення. 36 агітаторів регулярно розповсюджували зведення Радінформбюро, листівки, відозви.

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 62, 99, 342.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 127, 128.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 10, арк. 181, 182.

До підпільної роботи було залучено велику групу молоді. Зокрема, Г. М. Пасько, влаштувавшись друкаркою в редакції фашистської газети, разом з Г. І. Алексєєвою і Н. І. Алексєєвим друкувала зведення Радінформбюро. За їх участю 7 листопада 1941 року в місті було розклеєно листівки, які закликали населення до боротьби з гітлерівськими загарбниками.

Секретар Павлоградського підпільного міськкому КП(б)У А. П. Караванченко.

Міський комітет партії направив комуніста С. О. Чумака на роботу до шляхової жандармерії. Туди ж була направлена член підпільної групи антифашистської організації, очолюваної П. О. Кравченком, К. А. Таблер-Новикова, яка стала працювати перекладачкою. Їм вдалося залучити до активної боротьби з фашистами чимало військовополонених. В грудні 1942 року К. А. Таблер-Новикова разом з іншими патріотами доставила підпільному міськкому друкарський шрифт для виготовлення паспортів німецьку гербову печатку, 100 бланків документів на право носити вогнепальну зброю, квитки для проїзду по залізницях тощо.

Проводилась велика робота по врятуванню молоді, яку вивозили на каторгу до гітлерівської Німеччини. Значну допомогу комуністичному підпіллю в цьому подавали лікарі — військовополонені М. Г. Єссі-Езинг, Г. Я. Чернявський, В. Д. Чебанівський, фельдшер В. Г. Ковальчук, С. Гулямов та інші. Так було врятовано близько 4 тис. чоловік. У розгортанні антифашистської боротьби мав велике значення той факт, що в Павлограді перебував підпільний обком партії на чолі з М. І. Сташковим, а після його загибелі — Д. Г. Садовниченком.

Зв'язковою між підпільним міськкомом КП України і підпільним обкомом партії була М. Ф. Луб'янська.

В січні та грудні 1942 року в місті проводились наради керівників антифашистського підпілля, на яких підбивались підсумки роботи і накреслювались нові завдання по дальшому розгортанню дій бойових диверсійних груп[1]. Підпільники, що діяли в таборах військовополонених під керівництвом лейтенанта А. К. Черкаського, визволили велику групу радянських бійців і командирів Червоної Армії з Богуславського табору та з табору, розташованого на площі одного з заводів. Крім того, партизани з вересня 1942 по 17 лютого 1943 року підірвали ворожі поїзди на станціях Домаха, Зайцеве, висадили в повітря склад з боєприпасами по вул. Радянській, зіпсували телефонний зв'язок з штабами 6-ї гітлерівської армії, а також на лінії Лозова—Павлоград—Дніпропетровськ спалили 12 ворожих автомашин поблизу хутора Вербуватого.

В боротьбі з окупантами активну участь брали юні підпільники: Микола Бешта, розстріляний фашистами у березні 1943 року, Володимир Індюков і Володя Алексєєв, які загинули в лютому 1943 року.

Під час наступальних дій радянських військ на початку 1943 року, коли 4-й гвардійський стрілецький корпус 6-ї армії наблизився до Павлограда, в місті за вказівкою ЦК КП(б)У готувалося збройне повстання, на чолі якого стояли секретарі підпільних обласного і міського комітетів партії Д. Г. Садовниченко та А. П. Караванченко. Створено було 19 бойових груп, що налічували понад 500 партизанів[2]. Незабаром усі бойові групи було об'єднано в один загін під командуванням комуніста майора П. О. Кравченка, комісаром загону став член підпільного міськкому партії С. С. Прибер, начальником штабу — К. В. Рябий.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 8, арк. 11—13.
[2] Там же, оп. 9, спр. 10, арк. 198, 321, 331.

Велику допомогу в підготовці повстання подавав ЦК КП(б)У через зв'язкового В. Я. Партянка, який двічі прибував до міста. В одному з розпоряджень, які він передавав, секретар КП(б)У Д. С. Коротченко вказував, що партизани не тільки повинні допомогти Червоній Армії у визволенні міста, а й вжити заходів щодо збереження підприємств, установ, устаткування, кадрів.

Для погодження плану повстання до штабу 4-го гвардійського стрілецького корпусу відряджалась зв'язкова загону комсомолка О. В. Куликова [1]. 12 лютого підпільники в друкарні газети окупантів надрукували відозву Дніпропетровського обкому партії до трудящих міста. «Боріться по-геройському! — говорилось у відозві.— Ми повинні показати, як ми любимо свободу, свою Батьківщину, як уміємо виконувати свій обов'язок...» [2].

13 лютого 1943 року підпільники поширили в місті листівки про оточення Павлограда Червоною Армією. Це викликало паніку серед окупантів. Скориставшися з метушні, молодший лейтенант М. А. Панченко і комсомолець В. Алексєєв захопили у німецькій комендатурі портфель з документами, серед яких була карта дислокації німецьких військ. Вона була негайно передана штабові 4-го гвардійського стрілецького корпусу.

Дізнавшись, що три збройні групи підпільників зосередились на шкіряному заводі, понад 300 німецьких та італійських солдатів з артилерією оточили завод. Почався нерівний бій. Понад 150 ворожих солдатів було вбито в ньому. Великих втрат зазнали і повстанці. Небагато з патріотів залишилось живими. Але до останнього подиху вони героїчно відбивали атаки переважаючих сил противника. Важко поранений командир однієї з бойових груп А. Н. Нестеренко написав на стіні: «Нас було 21! Стояли на смерть! Гинемо, але не здаємось!» [3].

Повернувшись до міста зі штабу 4-го гвардійського стрілецького корпусу, О. В. Куликова принесла план спільного удару по ворогові. У ніч на 16 лютого 1943 року павлоградці підняли повстання. У ньому взяли участь 19 раніше сформованих бойових груп, всього близько 500 патріотів. Крім того, в резерві повсталих були бійці і командири Червоної Армії, визволені з концтабору. Понад добу йшов бій на вулицях міста. Гітлерівці розгубилися. Тим часом 4-й гвардійський стрілецький корпус 17 лютого рішучою атакою вибив їх з Павлограда. Місто було визволено від окупантів.

Другого дня відновили свою роботу радянські установи. Члени бойових груп організували охорону підприємств, військових і господарських об'єктів. Командування Червоної Армії передало населенню відібрані у загарбників 9 тис. тонн зерна, 600 цнт картоплі, 120 цнт соняшнику, 250 цнт буряків, 135 голів свиней, 730 голів рогатої худоби, 130 коней, 124 вівці, 600 курей, 10 тонн м'яса, 116 голів забитої худоби, 14 автомашин, 23 трактори та 1 млн. карбованців радянських грошей [4].

Незабаром гітлерівці стягнули сюди свої резерви з інших ділянок фронту, зокрема — авіацію, і після трьохдобового бомбардування міста та його околиць ціною великих втрат 22 лютого 1943 року знову захопили Павлоград. Вони розстріляли, повісили, закатували понад 8 тис. чол., погнали до гітлерівської Німеччини на каторжні роботи багато молоді.

Остаточно Павлоград визволено Червоною Армією 18 вересня 1943 року [5]. В боях за місто брали участь 60-а гвардійська стрілецька дивізія, 172-а стрілецька дивізія, 305-а штурмова авіаційна дивізія, 288-а винищувальна авіадивізія,

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 10, арк. 321, 331.

[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 161.

[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, стор. 114, 115.

[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 104.

[5] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 136.

269-й окремий саперний батальйон, які дістали назву «Павлоградських». Особливо відзначились бійці 180-го полку під командуванням Ф. В. Чайки.

У боротьбі проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога геройськи проявило себе багато павлоградців. Це — кулеметник Герой Радянського Союзу І. С. Перехота, розвідниця Лідія Мартищенко. Високе звання Героя Радянського Союзу присвоєно за форсування Дніпра М. Є. Гаркуші, С. Д. Довгополому, В. Я. Горішному, К. К. Дитюку, за форсування Прип'яті — І. Р. Косяку, льотчику І. І. Зинов'єву — за 9 збитих, 83 знищених на землі літаки, 100 успішних бойових вильотів.

Німецько-фашистські загарбники перетворили Павлоград на руїни. Було знищено 1524 житлових будинки, 98 громадських та культосвітніх приміщень, 277 інших споруд. Загальні збитки, завдані місту, становили майже 400 млн. крб.[1]. Від рук гітлерівських варварів загинуло 11 672 чол., в т. ч. 3415 військовополонених; вигнано в рабство 5980 чоловік[2].

З перших днів визволення партійна та громадські організації міста приділяли особливу увагу відбудові тих підприємств, які давали продукцію для потреб фронту. Вже 4 жовтня 1943 року став до ладу обозно-механічний завод.

Через рік після визволення від окупантів став до ладу силікатний завод, директором якого був В. І. Далецький, учасник штурму Зимового палацу, що працював на цій посаді й до війни. Партійна організація очолила патріотичний рух трудящих за відбудову виробництва. 85 проц. цього колективу становили жінки. За перші успіхи і дальше збільшення потужностей підприємства колектив працівників нагороджено Почесною Грамотою Міністерства шляхів сполучення, а його директор В. І. Далецький і секретар парторганізації П. С. Катренко — значками «Відмінника-будівельника». У всесоюзному соціалістичному змаганні колективу не раз присуджувались премії ВЦРПС і Міністерства шляхів сполучення. Швидко відбудовувались підприємства легкої промисловості. У липні 1944 року почав працювати борошномельний завод. Через три роки він уже переробляв зерна 100—120 тонн за добу. За короткий час стали до ладу 20 заводів і промислових артілей. Уже в 1944 році всі підприємства місцевої промисловості на три місяці раніше строку виконали річну програму. Відбудовувався житловий фонд, капітально ремонтувались тисячі квартир.

Самовіддано працювали на відбудові шкіл і лікарень вчителі та медпрацівники міста.

Через 13 днів після визволення почались заняття в 1—4, а з 10 жовтня — в 5—7 класах. В наступному навчальному році в місті працювало 7 шкіл, в яких навчалося 2596 учнів. При активній участі громадськості міста, особливо молоді, в 1947 році було відбудовано 3 клуби, 2 літні театри, міський кінотеатр, 2 кіноустановки, 2 водні станції, 3 парки. Відновили роботу 11 бібліотек з книжковим фондом 19 тис. примірників.

У післявоєнні роки Павлоград зростав як промисловий і культурний центр. Трудящі міста успішно виконали план першої післявоєнної п'ятирічки — по союзній промисловості — на 114,3, республіканській — 102,9, місцевій — 107,8 процента. З року в рік збільшувався випуск надпланової продукції. Якщо в 1950 році її вироблено на 3,9 млн., у 1956 році — 13,4 млн., то в 1965 році — на 2 млн. 164 тис. карбованців (у цінах 1961 року). Побудовано багато нових і повністю реконструйовано довоєнні промислові підприємства, зокрема — завод ливарних машин, швейну і меблеву фабрики, промкомбінат, ремзавод, завод продтоварів, пивоварний завод, комбінат виробничих підприємств та інші.

За роки семирічки прокладено нові залізниці з Павлограда на Новомосковськ, Червоноармійськ, Ароматне. Електрифіковано дільницю колії Лозова—Павлоград—

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 103, арк. 25.
[2] Там же, спр. 102, арк. 1.

Синельникове довжиною 85 кілометрів. Побудовано і введено до ладу діючих підприємств холодильник на 500 тонн продукції. З 1959 року повністю реконструйовано завод «Хіммаш», який у 1965 році дав продукції на суму 5,5 млн. карбованців.

Рішення XXIII з'їзду КПРС, який прийняв директиви по розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр., викликали у трудящих Павлограда нову хвилю трудового піднесення. Розгорнувши соціалістичне змагання за дострокове виконання плану другого року нової п'ятирічки і соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 50-річчя Жовтня, трудящі міста успішно виконали їх, виробивши надпланової продукції на суму понад 7 млн. карбованців[1]. Річні завдання завершили всі промислові підприємства. Проти минулого року загальний обсяг виробництва збільшився на 11 процентів. Колектив заводу «Хіммаш» понад план випустив обладнання на суму 230 тис. карбованців.

Внаслідок повного використання механізмів і обладнання поліпшилась організація праці на підприємствах. Так, наприклад, у 1967 році при зменшенні чисельності виробничого персоналу в середньому на 1,7 проц. випуск валової продукції зріс на 3,2 проц. Річне завдання по продуктивності праці виконано на 105 проц., або на 11,8 проц. більше від минулого року. Середній виробіток на одного робітника підвищився проти 1966 року на 614 карбованців. На підприємствах міста впроваджено 2700 раціоналізаторських пропозицій, а це дало економічного ефекту на 1 млн. 800 тис. карбованців.

Успішно виконали зобов'язання у соціалістичному змаганні ювілейного року Г. Л. Крупська — швачка-мотористка швейної фабрики, М. С. Прудкий і Ф. К. Дорошенко — слюсарі заводу «Хіммаш», В. А. Гончаров і І. С. Панасенко — бригадири будівельних управлінь тресту «Павлоградвуглебуд», А. І. Карпенко — формувальник заводу «Ливмаш» та інші.

Партія і уряд високо оцінили працю багатьох трудівників міста. За успішне виконання завдань семирічного плану нагороджено 152 чол., в тому числі орденом Леніна — М. А. Савченка, орденом Трудового Червоного Прапора — Г. В. Чмуля та ін. 7,5 тис. передовикам виробництва присвоєно звання ударників комуністичної праці.

Наслідуючи патріотичний почин колективів підприємств міст Москви, Ленінграда, які розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання п'ятирічного плану до 7 листопада 1970 року, а також за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудящі міста взяли зобов'язання виконати річний план третього року п'ятирічки по випуску і реалізації продукції промислових підприємств міста — до 25 грудня, а також випустити надпланової продукції на 4,5 млн. карбованців.

З 1953 року Павлоград став центром вугільної промисловості Західного Донбасу. Над здійсненням важливих і відповідальних завдань працюють комбінат «Дніпрошахтобуд», кам'яновугільний трест «Павлоградвугілля», «Павлоградшахтобуд», «Павлоградпромжитлобуд» і 22 будівельних управління.

На 1 січня 1968 року житловий фонд міста становив 789 тис. кв. метрів, або в 2,5 раза більше, ніж було до війни. За післявоєнний період збудовано 645 тис. кв. метрів житла. Виросли благоустроєні селища шахтобудівників, машинобудівників, залізничників, геологів тощо.

Значно поліпшилось побутове обслуговування трудящих. Газифіковано близько 9 тис. квартир, прокладено водогін і каналізацію. Вулицями міста курсують 213 автобусів і 41 таксі.

На 1968 рік у Павлограді до послуг трудящих було 214 магазинів і ларків, 108 їдалень, кафе, буфетів, які продали населенню різної продукції на 58 млн. карбованців.

Важливий показник зростання добробуту трудящих — збільшення кількості вкладів у ощадні каси. На 1 січня 1968 року вони досягли 12,2 млн. карбованців.

---

[1] Газ. «Зоря», 12 червня 1966 р.

Урочисте вручення паспортів учням у Павлоградській середній школі № 2. 1966 р.

Радянська держава дбає про охорону здоров'я трудящих. У місті є 7 лікарень, дитяча поліклініка, онкологічний диспансер, психодиспансер, зубопротезний кабінет, станція швидкої допомоги, 59 лікарських, 27 фельдшерських, 3 фельдшерсько-акушерських пункти, санітарна станція, 8 аптек. Тут працює 196 лікарів, 774 чол. середнього медичного персоналу.

В 1967/1968 навчальному році в 14 середніх, 7 восьмирічних (в т. ч. школі-інтернаті), 6 початкових школах навчалося 17,4 тис. учнів. Працююча молодь підвищує свій освітній рівень у вечерніх середніх школах робітничої молоді. Навчально-виховну роботу проводили 900 вчителів, більша половина яких має вищу педагогічну освіту. 7 вчителів — П. П. Пащенка, М. М. Ендрексон, А. Д. Заврайського, Г. Г. Кобецького, Н. В. Голодну, М. Й. Бондарця, Л. І. Оболенцеву нагороджено значком «Відмінник народної освіти». Чимало молоді навчається у машинобудівному технікумі. В місті 38 дошкільних установ, є Будинок піонерів, дитяча технічна станція, станція юних натуралістів, дитяча спортивна школа.

За післявоєнні роки поновлено і розширено сітку культурно-освітніх установ. У 1967 році працювало 5 кінотеатрів, 6 кіноустановок, 7 клубів, 63 бібліотеки з книжковим фондом близько 463 тис. примірників. Місто повністю радіофіковане.

Швидко входить у побут його мешканців телебачення. Якщо в 1959 році тут не було жодного телевізора, то на кінець 1967 року їх налічувалось більше 10 тисяч.

Яскравим прикладом розвитку культури є участь трудящих у художній самодіяльності. Понад 700 чол. працюють у 35 гуртках художньої самодіяльності, створених у клубах, 310 дітей і 75 дорослих навчаються у музичній школі, яку відкрито в 1947 році.

Гордість павлоградців — заснований у 1962 році народний історико-революційний музей ім. XXII з'їзду КПРС, який працює на громадських засадах. Його колектив нагороджено Почесною грамотою Міністерства культури СРСР.

Свято зберігають павлоградці пам'ятки, що зв'язані з історією міста. Це — безіменна могила героїв Севастопольської оборони 1854—1855 рр., в якій поховано 250 російських солдатів, братські могили червоноармійців, партизанів, підпільників, які загинули в роки громадянської війни. Встановлено пам'ятник тим, хто загинув у боях за визволення Павлограда від німецько-фашистських загарбників. На будинку колишнього шкіряного заводу, конспіративних квартирах секретарів Дніпропет-

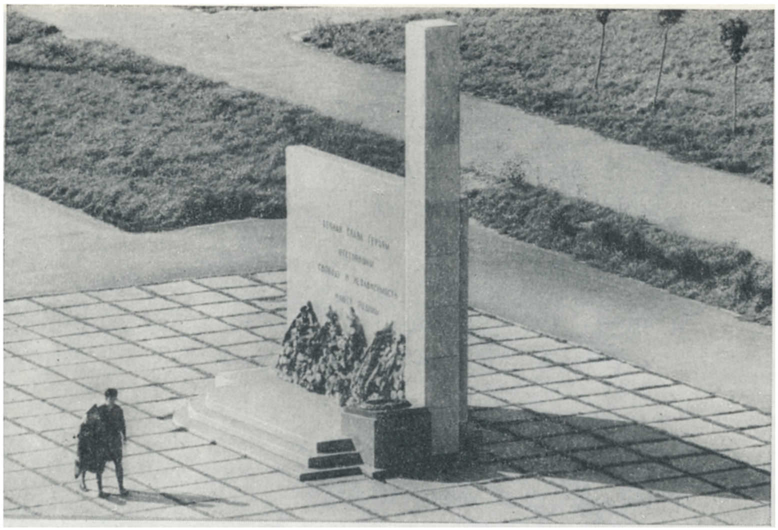

Монумент Слави героям — борцям проти фашистських загарбників. Павлоград. 1966 р.

ровського обкому партії М. І. Сташкова та Д. Г. Садовниченка встановлено меморіальні дошки.

Велику науково-пропагандистську і виховну роботу здійснює міська організація товариства «Знання», її 37 первинних організацій і секцій охоплюють понад 676 чоловік. При міськкомі КП України, на підприємствах і в установах працюють ідеологічні комісії, ради по роботі серед жінок та по наочній агітації. Партійна організація міста, в рядах якої 5719 комуністів, використовує нові форми і методи ідеологічної роботи.

Широко впроваджуються в побут нові урочисті обряди, зокрема з нагоди одруження, народження дитини, проводів до армії, проведення свят праці, зими, весни, квітів. Все ширше входять у життя такі форми відпочинку, як дні поезії, «зимові вечорниці», конкурсні вечори, вечори клубу веселих і кмітливих, народні гуляння в парках тощо.

Повсякденною творчою працею примножують павлоградці свою бойову і трудову славу. Керовані партійною організацією міста, робітники, інженерно-технічні працівники, службовці і все трудове населення успішно здійснюють завдання нової п'ятирічки.

М. Г. ЄФИМЕНКО, М. П. ТЕСЕЛЬКО.

* * *

Павлоградський район розташований у північно-східній частині області в басейні річки Самари, що впадає в Дніпро, і її найбільших приток — Вовчої та Великої Тернівки. Утворений район у 1923 році. Павлоградській районній Раді підпорядковані селищна і 17 сільських Рад, які об'єднують 105 населених пунктів. Межує район з Петропавлівським, Васильківським, Синельниківським, Новомосковським районами Дніпропетровської та з Харківською областю. Загальна площа — 24 тис. кв. км. Населення (без Павлограда) — 65,2 тис. чол., в т. ч. сільського — 60,8 тис., міського — 4,4 тис. чоловіка.

Район має густу мережу шляхів сполучення. Через його територію проходять три залізниці Москва—Сімферополь, Дніпропетровськ—Червоноармійськ, Павлоград—Новомосковськ, а також шосейна дорога Київ—Донецьк.

У районі 29 колгоспів і 3 радгоспи, які мають 192 тис. га земельних угідь, в т. ч. орної землі — 153,7 тис. га, що становить понад 70 проц., садів — 2 проц., ставків і водоймищ — 1 проц., луків і пасовищ — 16 проц. З усієї площі орної землі зернові займають 52,3, технічні — 16,4, кормові культури — 29,7 проц. Основною культурою тут є озима пшениця, урожай якої збирають в середньому по 20,3 цнт з га. Значне місце в сільськогосподарському виробництві належить тваринництву, що має м'ясо-молочний напрям.

На громадських тваринницьких фермах — 86,4 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 28,5 тис. корів, 54 тис. свиней, 32,6 тис. овець, що становить на 100 га угідь відповідно — 14,8; 35 і 17 голів.

З розрахунку на 100 га вироблено в 1967 році м'яса — 54 цнт, молока — 280 цнт, вовни — 52 кілограми.

Господарства району оснащені сільськогосподарською технікою. Тут працює 1006 тракторів, 712 вантажних автомашин та 245 зернових, 202 кукурудзозбиральні,

153 силосні і 62 бурякозбиральні комбайни, 1840 електромоторів потужністю майже 12 тис. кіловат.

Основні сільськогосподарські роботи повністю механізовано, зокрема виробництво зерна, водопостачання тваринницьких ферм.

За значні досягнення і самовіддану працю у розвитку господарства колгоспів і радгоспів орденами і медалями СРСР нагороджено 385 передовиків виробництва, а чотирьом трудівникам району присвоєно звання Героїв Соціалістичної Праці.

У Павлограді та інших населених пунктах працюють підприємства харчової промисловості (олійницький завод, сирзавод, комбінат хлібопродуктів тощо), валова продукція яких в 1967 році становила 9,2 млн. крб. 5 передових працівників цих підприємств нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. 19 колективів підприємств удостоєні почесного звання колективів комуністичної праці.

В районі значна увага приділяється житловому будівництву. Лише в 1967 році побудовано за рахунок держави 14 будинків загальною площею 790 кв. метрів. Крім того, 419 будинків — на кошти колгоспників, робітників і службовців при допомозі державного кредиту.

На Павлоградщині працюють 233 магазини, 42 підприємства громадського харчування, 3 хлібопекарні. Товарообіг за рік становить в середньому 24,4 млн. крб. Особливо зросла продажа населенню культтоварів. У 1967 році було продано: 1500 телевізорів, 32 піаніно і роялів, 2240 велосипедів і мотопедів, 245 мотоциклів і моторолерів, 736 радіоприймачів.

Медичну допомогу трудящим району подають 2 районні і 8 дільничних лікарень на 560 ліжок, 2 тубдиспансери для стаціонарного лікування 125 хворих, а також 57 фельдшерсько-акушерських пунктів, 16 колгоспних пологових будинків. З 588 медпрацівників 115 лікарів. Відмінників охорони здоров'я — 6 чоловік.

У 1967/68 навчальному році в 68 школах, у т. ч. в 12 середніх, 20 восьмирічних, 36 початкових, а також у 5 вечірніх школах робітничої і сільської молоді навчалося 12,3 тис. учнів і працювало 950 вчителів. Заслужених вчителів школи Української РСР — 2, відмінників народної освіти — 36 чоловік.

В районі 62 Будинки культури та клуби, в яких працюють 405 гуртків художньої самодіяльності. Кращими з них є колективи районного Будинку культури, Вербського, Троїцького, Булахівського сільських клубів. Книжковий фонд 38 бібліотек району становить 248 тис. томів.

У колгоспах «Україна», «Рассвет» та «Перемога» видаються багатотиражні газети, а в районі — газета «Світло Жовтня». У 1968 році трудящі Павлоградщини передплачують 69,6 тис. прим. газет і журналів.

Районна організація товариства «Знання» об'єднує 507 лекторів.

Під час Великої Вітчизняної війни тисячі жителів району боролися проти німецько-фашистських загарбників. 7 чол. з них були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Значні перспективи в майбутньому має район не тільки в розвитку сільського господарства. У земних його надрах є великі поклади кам'яного коксівного вугілля, уже працюють 4 шахти.

ПЕРШОТРА́ВЕНСЬК

Першотравенськ (до 1960 року смт Шахтарське) — місто, підпорядковане Павлоградській міській Раді депутатів трудящих. Розташований за 55 км від Павлограда та за 4 км від залізничної станції Миколаївка. Має автобусне сполучення з Дніпропетровськом, Донецьком, Павлоградом, Петропавлівкою, Червоноармійськом, а також із західнодонбаськими шахтами № 1 і № 2. Населення — 13 100 чоловік.

Першотравенськ — одне з наймолодших міст Дніпропетровщини. Виникнення його пов'язане з початком розвитку вугільнодобувної промисловості в районі За-

хідного Донбасу. Одночасно з закладенням перших шахт — «Західно-Донбаських» № 1 і № 2 будувалося шахтарське селище. Його зводили за проектом інституту «Дніпродіпрошахт», здійсненому за постановою Ради Міністрів СРСР від 20 березня 1953 і 13 серпня 1954 років.

Будувати нове місто прибули робітники тресту «Павлоградшахтобуд», шахтарі Донбасу, а також молодь з інших областей України, Білорусії і РРФСР. Серед перших добровольців були і досвідчені будівельники: інженер О. О. Четарьов, теслярі І. І. Дибченко, Л. Іванін, прохідники А. Т. Барановський, А. Ф. Колоков, Б. А. Крижанівський, І. Д. Лавренюк, М. С. Шевченко та інші, які до цього працювали на спорудженні шахт в різних районах країни.

Протягом 1954—1956 років на місці садиб колишніх колгоспів «Зоря» та ім. Горького виросли контора шахтоуправління, гуртожиток, їдальня, матеріальний склад та інші будови. На шахтному майданчику обладнали пилораму, підстанції, розчинно-бетонний вузол.

Особливо широко розгорнулись будівельні роботи на початку 1957 року, коли з Донбасу прибув сюди загін шахтобудівельників чисельністю 350 чол., очолений комуністом інженером М. Л. Холодом. У селищі створилось шахтобудівельне управління № 4 тресту «Павлоградшахтобуд».

Згодом на допомогу будівельникам прийшла техніка, потужні механізми. Замість пересувного малопотужного генератора, що раніше освітлював перші житлові будинки, спорудили кілька електропідстанцій.

За 2—3 км від шахтарського селища того ж року почалася закладка стволів шахти «Західно-Донбаської № 1». Будівництво мало свою специфіку. На певній глибині тут залягали піски-плавуни. Щоб зупинити їх потік і укріпити стінки шахтного ствола, доводилося пускати в дію спеціальну заморожувальну станцію.

Приклад самовідданої і творчої праці, переборювання труднощів показували комуністи. Ще в 1958 році на новобудову приїхав член партії І. І. Дибченко, який свою професію електрослюсаря змінив на столяра, конче потрібного в нових умовах. Перевиконуючи норми виробітку, він допомагав і своїм товаришам оволодівати новими професіями.

По-ударному працювали бригади прохідників І. Д. Лавренюка, А. Т. Барановського, А. Ф. Колокова та інших. Кожна з них за шестигодинний робочий день виймала по 35—40 кубометрів замороженого грунту замість 30 кубометрів за планом.

Населенню Шахтарського допомагали робітники, інженерно-технічні працівники та вчені Москви, Ленінграда, Далекого Сходу, Центрального Донбасу й інших міст і районів країни. Так, коли в жовтні 1960 року при завершенні проходки стволів шахти № 1 пливуни прорвали бетонне кріплення і затопили його, за ліквідацію аварії взялися водолази з Ленінграда. В складних умовах при активній допомозі будівельників ленінградці угамували стихію, закрили прорив і дали можливість продовжувати проходку.

Партійна організація шахтного будуправління № 4, яку очолював Р. Бадак, завжди в центрі уваги ставила питання технічного прогресу, полегшення праці будівників. При партбюро активно працювала комісія механізації і автоматизації виробничих процесів, впровадження нової техніки.

Особливу увагу партбюро приділяло ліквідації браку, а також зменшенню собівартості будівельних робіт. Тривалий час, наприклад, була низькою якість кладки цегли. Щоб усунути цей недолік, розроблявся ряд заходів щодо поліпшення якості будівництва та економії матеріалів. Було проведено конкурс на поліпшення якості кладки. У відповідь на заклик комуністів бригада теслярів Л. Іваніна замість цілої цегли на будівництві опорних стовпців використовувала биту цеглу, а також цегляний оскіл в опалубці, заливаючи її цементним розчином. Цінні раціоналізаторські пропозиції внесли й інші члени бригад. Це допомогло усунути брак на всіх ділянках будівництва.

Героїчна праця шахтобудівників дозволила в серпні 1963 року здати в експлуатацію шахту «Західно-Донбаська № 1» потужністю 450 тис. тонн вугілля на рік. В урочистій обстановці було видано на-гора першу вагонетку вугілля.

Група передовиків — прохідників «Західно-Донбаської шахти № 1». 1967 р.

Ще в 1957 році почалося будівництво другої такої шахти. У 1960—1964 роках на її спорудженні працювали спеціалісти з Кузбасу, Уралу, Хабаровська, Львова. Взірцем для шахтобудівників були бригади, очолювані прохідниками — почесними шахтарями СРСР, комуністами Б. А. Крижанівським, М. С. Шевченком та іншими. У березні 1965 року шахта «Західно-Донбаська № 2» була введена в дію. Її потужність — 900 тис. тонн вугілля на рік.

Крім цих двох шахт, поблизу міста будувалася і третя. Її споруджував колектив шахтобудівельного управління № 4, що будував «Західно-Донбаську № 1». Шахта «Західно-Донбаська № 3» згідно проекту повинна давати 1200 тис. тонн вугілля на рік. У 1967 році тут були зведені тимчасові копри, стали діяти механічний цех, тимчасова котельна, бетонорозчинний вузол. Дедалі досконаліша техніка надходила на будову, полегшуючи працю гірників і підвищуючи її ефективність.

Поблизу шахти «Західно-Донбаська № 3» було закладено ще дві високопотужних шахти.

Створювалися в Шахтарському й будівельні та промислові підприємства. Їх споруджували четверте, п'яте, шосте, восьме, дев'яте шахто- та будівельно-монтажні управління, а також трест «Павлоградшахтобуд», Донецька організація «Шахтоспецбуд», дільниця механізації і дві автоколони.

Поряд з цим у 1954—1967 рр. розгорнулося значне культурно-побутове та житлове будівництво. Перші два двоповерхові будинки було здано в експлуатацію у 1957 році. Особливого розмаху набрало будівництво, починаючи з 1959 року. Тільки бригада Л. Іваніна, що боролася за звання комуністичної праці, здала тоді чотири дванадцятиквартирні, один вісімнадцяти- і один двадцятиквартирний будинки. В 1963 році закладено перший 80-квартирний п'ятиповерховий будинок з панелей, а в 1964 році споруджено уже 9 таких будов.

Рішенням Дніпропетровського облвиконкому від 6 травня 1960 року Шахтарське стало селищем міського типу під назвою Першотравенськ, а Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 лютого 1966 року його віднесено до категорії міст.

В ювілейному 1967 році Першотравенськ став справжнім будівельним майданом, на якому височіли велетні-крани. В місті понад 70 чотири- і п'ятиповерхових будинків. На околиці його з'явилися свої «Черемушки» — понад сто котеджів гірників і будівельників. У 1967 році мешканці міста одержали 36 тис. кв. метрів житлової площі. Все це було наслідком постійного піклування партії й уряду про умови життя і праці гірників.

Споруджувався Першотравенськ за єдиним архітектурним планом. Ось чому центральні вулиці ім. К. Маркса, В. І. Леніна, Жовтнева, Комсомольська, Шкільна та інші вражають своєю виструнченістю і красотою. В місті 28 км вулиць з твердим покриттям, 10 кв. км асфальтованих тротуарів, вздовж яких линуть до сонця стрункі тополі. Вечорами місто — в світлі люмінесцентних ламп. В озелененні його активну участь беруть самі шахтарі, будівельники, інтелігенція, школярі. У 1967 році тру-

дящі в неробочий час посадили міський парк ім. 50-річчя Великого Жовтня на 5 га, багато дерев вздовж шляхів, упорядкували квітники.

В 1959 році споруджено водонапірну башту, яка забезпечує мешканців водою. Через 8 років було введено в дію новий резервуар на 1800 кубометрів води, прокладено другу чергу водопроводу. Водогінна мережа в 1967 році пролягла на 20 кв. км. Місто повністю теплофіковане.

Полегшенню домашньої праці жінок в значній мірі сприяло відкриття побутового комбінату, двох їдалень, домової і молочної кухонь, ресторану, кількох буфетів. Замість окремих майстерень, що були відкриті в 1959 році, виріс великий побутовий комбінат з 8 відділами, в тому числі телеательє, майстерні пошиву та хімічної чистки одягу тощо.

В місті працює універмаг, 18 спеціалізованих магазинів готового одягу, тканин, культтоварів і т. д. Їх товарообіг у 1967 році становив близько 8,2 млн. крб. Щовечора у квартирах першотравенців спалахує понад 2500 голубих екранів телевізорів, 75 гірників і будівельників мають власні автомашини, а 526 — мотоцикли.

Все більше зростає матеріальний рівень життя гірників. Наприклад, на шахті «Західно-Донбаська № 1» середньомісячна заробітна плата робітника за 1964—1967 рр. зросла з 173 до 212 карбованців, тобто більше ніж у 1,2 рази, а число вкладників ощадної каси — в 10 разів.

Особливу турботу місцеві партійні та радянські організації приділяють дітям і молоді. В 1960 році в Першотравенську для малят відкрито ясла на 100 місць, потім через 2—3 роки — дитячі садки «Оленка» — на 132, «Білочка» на 140 і «Берізка» — на 280 місць.

Рік у рік поліпшувалось медичне обслуговування населення. Створено широку мережу лікувальних пунктів, забезпечених висококваліфікованими кадрами. Коли починали будувати місто, тут був лише один медичний пункт з фельдшером і санітаркою, у 1965 році створено чимале лікарське містечко з стаціонаром на 360 ліжок, в якому працювало 19 чол. з вищою і 62 — з середньою освітою, через 2 роки — відповідно 26 і 108 медпрацівників. Є аптека і санітарно-епідеміологічна станція.

Багато трудящих відпочивають на курортах, в будинках відпочинку і санаторіях Прикарпаття, Чорноморського узбережжя, Кавказу, Латвії. Тільки в 1966 році там побувало близько 400 чол. В піонерських таборах Алушти, Одеси, Лівадії та інших місцях майже щорічно оздоровляється понад 400 дітей.

Широкого розвитку набула народна освіта. Перша школа, де одна вчителька навчала 7 учнів різного віку, відкрилася при робітничому гуртожитку в 1955 році. Через 7 років почала працювати школа-інтернат, де виховується 300 учнів. Працює вечірня школа, в якій у 1967/1968 навчальному році здобувало освіту близько 300 молодих шахтарів і будівельників. В 1964 році в Першотравенську відкрилася середня школа № 1, а через три роки — початкова і середня школа № 2. Велику роль у підготовці кадрів шахтарів і будівельників відіграє відкрите в 1967 році професійно-технічне училище на 400 місць. Частина робітників без відриву від виробництва закінчила вищі навчальні заклади та технікуми. Багато з них висунуто на керівні та інженерно-технічні посади. Так, після закінчення Дніпропетровського гірничого інституту шахтар М. Сібєлєв працює начальником дільниці будівельного

Одна з вулиць Першотравенська. 1967 р.

управління № 4, П. Непой — головним інженером будівельного управління № 7, В. Жук — керівником навчального пункту. З 1966 року тут працює музична школа, де навчаються 200 дітей. Всього в 1966/1967 навчальному році в школах міста вчилося 3500 дітей, працювало понад 200 вчителів.

Учительський колектив велику увагу приділяє вихованню підростаючого покоління на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу. У школі № 2 створено загін юних слідопитів. Учні пишуть історію рідного міста, випустили фотостенди про свій край і його трудівників, зустрічаються з учасниками громадянської та Вітчизняної воєн. Піонерська дружина носить ім'я учасника краснодонського підпілля Юрія Віценовського, з матір'ю якого відбувалися хвилюючі зустрічі. Школярі систематично їздять до Краснодона з рапортами про успіхи в навчанні, відвідують сім'ї героїв, школи, де вчилися молодогвардійці.

В одному з гастрономів Першотравенська. 1967 р.

Ще в 1957 році колектив художньої самодіяльності гірницького міста зайняв перше місце на районному огляді самодіяльних художніх колективів. Пожвавило культурне життя першотравенців відкриття клубу «Будівельник» у 1959, кінотеатру «Жовтень» на 420 місць — в 1966 роках. Свої творчі нахили і здібності трудящі міста розвивають в драматичному, хоровому, танцювальному та інших гуртках, що є при міському клубі шахти «Західно-Донбаська № 1».

Значну культурно-масову роботу серед трудящих проводять бібліотеки: міська, що відкрилася в 1961 році, і дві технічні при «Західно-Донбаських» шахтах, що стали діяти в 1963—1965 роках. Книжковий фонд одної лише міської бібліотеки складає майже 20 тис. примірників. У ній часто проводяться книжкові виставки, конференції читачів, диспути, тематичні вечори тощо.

Особливо цікаво і змістовно проведена молодіжна конференція читачів на тему «Дорогою батьків», присвячена історичному ювілею. Про свої творчі плани розповіли письменники М. Нечай і Ф. Залата, а думками і враженнями з приводу прочитаних творів поділилися машиніст крану З. Дудар, прохідник шахти А. Зайцев, породовибирач М. Морковін та інші. Цікавим був диспут «Наш сучасник — який він?», що зібрав аудиторію 250 чоловік, а також вечір любителів поезії, де виступили поети-початківці. У вересні 1967 року бібліотека провела тематичний вечір «Їх водила молодість в шабельний похід», де виступали із спогадами учасники революції і громадянської війни.

В 1967 році трудящі міста передплачували близько 7 тис. прим. газет і більше 1 тис. прим. журналів.

Значна увага приділяється тут розвиткові фізичної культури. З ініціативи молодих гірників в Першотравенську побудовано і обладнано спортивний майданчик. При шахтах регулярно працюють волейбольна, баскетбольна, легко- і важкоатлетичні та інші спортивні секції, якими керують громадські інструктори. У зоні відпочинку шахтарів на березі Самари обладнано волейбольні майданчики, тенісні корти тощо.

Успіхи в господарському та культурному будівництві Першотравенська є наслідком натхненної праці трудящих, очолюваних комуністами. Перший партійний осередок у місті з 7 чоловік виник у 1957 році. Його очолив тоді В. Ф. Пурик, нині пра-

цівник шахтобудуправління № 8. На кінець 1966 року в місті налічувалося вже 14 первинних партійних організацій, 750 комуністів, більше 70 процентів яких працювали безпосередньо в сфері виробництва. Активними помічниками партії виступають 620 комсомольців міста.

Добра слава йде про ватажка комплексної комбайнової бригади комуніста М. Л. Тарасенка. В 1959 році він прибув сюди з своєю бригадою в 46 чоловік з шахти Центрального Донбасу. Без відриву від виробництва він закінчив економічний факультет Харківського університету. Бригада бореться за почесне звання комуністичної, а 4 чоловіки вже стали ударниками комуністичної праці. Сам бригадир не тільки показував приклади в навчанні і праці, але й вів велику громадську роботу, працював секретарем партійної групи третьої дільниці. За високі виробничі показники, успішне освоєння першого в Західному Донбасі вузькозахватного комбайна МКМ комуніста М. Л. Тарасенка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Глибоко шанують трудівники і бригадира прохідників М. М. Панчишина. Всі члени його бригади борються за звання ударників комуністичної праці. Тільки за 1966 рік вони пройшли понад план 329 метрів шахтного ствола. За успішне виконання підземних робіт бригадирові і його товаришам було вручено нагороди.

В ювілейному 1967 році парторганізації міста, виконуючи рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК партії і XXIII з'їзду КПРС, значну увагу приділяли впровадженню нової системи господарювання, наукової організації праці. Одну з перших у Західному Донбасі — шахту № 1 в червні 1967 року переведено на п'ятиденний робочий тиждень. Цьому передувала значна підготовча діяльність, яку спільно вели громадські та господарські організації. На партійних і робітничих зборах, на нарадах гірничих майстрів, бригадирів і інженерних працівників був обговорений і затверджений найбільш доцільний графік роботи.

Для всіх, хто працював відрядно, переглянуто змінні норми виробітку, тим, що були на погодинній оплаті, перераховано денні тарифні ставки. Спеціальна рада наукової організації праці щомісяця розглядала наслідки господарювання окремих дільниць і підприємства в цілому. Поліпшено графік руху автобусів по всіх маршрутах, змінено години роботи їдальні, щоб якнайзручніше користувалися цими послугами гірники. Наслідки роботи по-новому були позитивними. Свої зобов'язання до 50-річчя Великого Жовтня шахтарі перевиконали достроково.

Постановою колегії Міністерства вугільної промисловості СРСР і ЦК профспілки вугільників за I і II квартали 1967 року перехідний Червоний прапор і першу грошову премію за найкращі показники в змаганні шахт присуджено колективу «Західно-Донбаської» шахти № 1. Взяте зобов'язання до річниці Жовтня видати 40 тис. тонн понадпланового вугілля цей колектив гірників значно перевиконав. За той же час підвищилась продуктивність праці на 114 проц., знизилась собівартість тонни вугілля більше, як на 2 крб. Шахта в 1966 році одержала 141,7 тис., наступного року — понад 160 тис. крб. прибутку. Комуністична партія і Радянський уряд високо відзначили трудові звершення гірників. В 1966 році 24 передовики і новатори виробництва першотравенських шахт нагороджено орденами і медалями. Зокрема, орден Леніна одержали машиніст гірничого комбайну шахти «Західно-Донбаська № 1» Л. І. Чорнодуб, бригадир прохідників тієї ж шахти А. Я. Бушин та інші.

Разом з партійними і громадськими організаціями велику роботу серед трудівників міста проводить Першотравенська Рада депутатів трудящих на чолі з головою Т. Т. Бровко. Люди шанують її за працьовитість, повсякденне піклування про поліпшення культурно-побутових умов трудящих. Прибула вона сюди вчителькою у 1955 році, організувала навчання дітей в робітничому гуртожитку. Потім трудящі обрали її головою селищної Ради.

Тепер при міськвиконкомі діють на громадських засадах комісії охорони здоров'я, освіти, комунального господарства, бюджетно-фінансова, де працюють комуніст Д. А. Приймак, О. А. Малиновська, Р. Ю. Мокренко та багато інших. Члени

комісії комунального господарства проявляють турботу про благоустрій міста, організовують при кожному домоуправлінні дитячі майданчики, беруть участь у насадженні парку, розбивці квітників.

Великі перспективи відкриваються в розвитку міста на майбутнє. Тут буде збудовано 7 нових шахт, цементний, хлібний і молочний заводи, передбачається розширення і оснащення новою технікою існуючих шахт та підприємств. Першотравенськ збагатиться новими культурно-побутовими спорудами: лікарнею на 200 ліжок, школою на 1500 місць, універмагом, Будинком культури на 800 місць, готелем, кінотеатром, стадіоном, водним басейном, житловими будинками на декілька десятків тисяч квадратних метрів. До 1970 року буде споруджено критий ринок, розширено старий та закладено новий парки.

Гірники, будівельники, інтелігенція, всі трудівники шахтарського Першотравенська під керівництвом партійних організацій наполегливо добиваються піднесення рівня промислового виробництва, дальшого поліпшення побуту і розвитку культури міста.

І. П. АУТОДАРОВ, Д. С. ШЕЛЕСТ.

Ю́Р'ЇВКА

Юр'ївка (до 1777 року Мала Тернівка) — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковані також населені пункти Бразолове, Жемчужне, Івано-Межеріцьке, Новогригорівка. Розташована на лівому березі річки Малої Тернівки за 25 км від Павлограда та за 5 км від залізничної станції Варварівка. Населення — 3743 чоловіки.

Через селище проходить залізнична магістраль Москва—Севастополь. Юр'ївка також сполучена шосейними шляхами з Павлоградом, Новомосковськом, Дніпропетровськом і навколишніми селами.

На місці, де тепер розташована Юр'ївка, близько 1700 року запорізькі козаки заснували село Малу Тернівку. Перші мешканці села займалися хліборобством, скотарством, рибальством та бджільництвом. Крім козаків, тут оселялися кріпосні селяни, які тікали з центральних районів Росії та України.

У 1777 році Катерина II подарувала 30 тис. десятин землі вздовж річки Малої Тернівки разом з жителями надвірному радникові Г. Г. Герсеванову, який перейменував село Малу Тернівку на Юр'ївку. Більшість населення села стала закріпаченою. У 1782 році тут проживало 300 жителів[1].

Тяжко жилося селянам-кріпакам. Вони терпіли гніт поміщика, виконували різні державні повинності. Напередодні війни з Наполеоном Юр'ївка стала одним з пунктів підготовки ратників та ополченців. Всі витрати на утримання солдатів лягли на плечі селян. Кожен двір обкладався спеціальним військовим податком. В селі також формувались козацькі загони, які брали участь у Вітчизняній війні 1812 року[2].

У 1860 в Юр'ївці на 167 господарств лише 2 мали коней, 24 господарства — волів, інші не мали ніякого тягла[3].

Панувало дике свавілля поміщиків. На південно-східній околиці села — Жолобку, стояла панська гуральня. Від зорі до зорі кріпосні селяни проштовхували відходи виробництва дерев'яними лопатами по жолобу за два кілометри до панських свинарників. Деякі кріпаки потай від пана харчувалися ними. Дізнавшись про це, пан наказав засікти до смерті робітницю У. Наумиху.

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 514—516.

[2] А. В. Флоровский. Отечественная война. Новороссийский край. Одесса, 1913, стор. 7.

[3] Приложение к трудам редакционной комиссии для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Сведения о помещичьих имениях, т. 6, стор 24—25.

Оголошення царського маніфесту про скасування кріпосного права поміщик всіляко відтягував. Лише через деякий час селяни довідались про нього на ярмарку. Згідно з уставною грамотою селяни Юр'ївки одержали наділ по 2 десятини на одну ревізьку душу, всього — 838 десятин. Поміщикові залишилось 5730 десятин родючого чорнозему, який прилягав до річки. Селянські наділи були витягнуті довгою стрічкою майже на 7 км від села і не мали ні лісів, ні лугів. За ці клаптики землі селяни сплачували поміщикові оброк від кожної душі по 5 крб. 66 коп. В його економії чоловіки повинні були працювати 24 літніх і 16 зимових днів, жінки — 18 днів [1].

У пореформений період в селі зміцніли окремі куркульські господарства, які перетворювались на господарства капіталістичного типу. Куркуль Винниченко, крім 100 десятин землі, мав цегельний та обозний заводи, паровий млин, олійницю. До поміщицької економії та господарств куркулів змушена була йти на заробітки сільська біднота.

Щодалі більше загострювалися в селі класові суперечності. Серед селян Юр'ївки революційну пропаганду в 1904—1905 рр. вели вчителі брати Павло та Петро Забеліни. Вони читали їм нелегальну революційну літературу, закликали до боротьби з поміщиками. Активними учасниками революційного гуртка, до якого входило 20 чол., були селяни — Ю. Чунихівський, А. Джерелій, І. Минченко, В. Громадський та інші. Гуртківці були організаторами революційних виступів селян.

Під час революції 1905—1907 рр. під впливом рішучих дій катеринославських робітників селяни спалили кілька приміщень поміщицької садиби, ожереди соломи та сіна. В листопаді 1905 року в Юр'ївці відбулися загальні збори селян, на яких брати Забеліни, Ю. Чунихівський та інші промовці закликали присутніх боротися проти поміщиків. Поліція заарештувала промовців, рішенням павлоградського повітового суду їх було засуджено до 25 років каторжних робіт [2]. Дальша доля Забеліних невідома, а Ю. Чунихівський після перемоги Жовтневої соціалістичної революції повернувся до села і брав активну участь у його громадському житті.

Зміцнюючи свою соціальну опору на селі, царизм під час столипінської реформи надавав кредити куркулям, які за півціни скуповували землі у бідняків. Внаслідок цього у 1909—1912 рр. поблизу Юр'ївки виник куркульський хутір.

Нещадно експлуатуючи трудове селянство, панівні класи не турбувались про охорону здоров'я, освіту. Лише напередодні першої світової війни земство відкрило в селі лікарню на 13 ліжок. На той час тут було 2 школи — початкова церковно-парафіальна та двокласна земська. В них навчались переважно діти заможних селян. Так, у 1917 році з 12 учнів четвертого класу церковнопарафіальної школи лише двоє були дітьми бідняків.

Імперіалістична війна ускладнила й поглибила класові суперечності на селі, лягла новим тягарем на плечі трудового селянства. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції в селі створено Раду селянських депутатів, але більшість у ній належала заможним селянам, які дотримувались есерівських поглядів.

Ненависть трудового селянства Юр'ївки до царського самодержавства та його місцевих органів влади яскраво проявилась у ставленні до волосного урядника та стражників. На своїх зборах жителі села прийняли рішення вислати їх на фронт. Проводжати їх до залізничної станції Варварівки вийшло майже все село. В руках селян були старі відра, залізні коробки, якими вони супроводжували царських посіпак.

Лютнева революція, як відомо, не розв'язала корінних питань — війна тривала, земля залишалась у поміщиків. Незадоволення селян політикою Тимчасового уряду дедалі більше зростало. Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція принесла

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 585, арк. 2.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 53, арк. 14.

трудящим Юр'ївки, як і всьому народові, жадану свободу. 22 грудня 1917 року в селі встановлено Радянську владу. Головою ревкому було обрано П. Є. Захарченка, членами — П. П. Полив'яного, В. О. Громадського, Г. В. Заброду та П. І. Лебедя: Волосний ревком негайно приступив до організації червоногвардійського загону, до якого ввійшли селяни-бідняки Юр'ївки та навколишніх сіл — В. О. Громадський, С. Д. Киян, М. І. Сисун, М. Г. Великий з сином Максимом, М. М. Пазич, С. К. Самарський та ін. Загін став опорою ревкому в боротьбі за зміцнення Радянської влади та проведення в життя ленінського Декрету про землю. Здійснилась заповітна мрія селян Юр'ївки — вони одержали безплатно 2500 десятин поміщицької, куркульської та церковної землі, було розподілено між ними худобу і сільськогосподарський реманент.

Владу Рад трудівники села відстоювали в жорстокій боротьбі з іноземними імперіалістами та внутрішньою контрреволюцією. 11 квітня 1918 року Юр'ївку окупували австро-німецькі загарбники. Повернувся поміщик. Окупанти та їх прислужники — гетьманці заарештували і кинули до в'язниці членів ревкому. Австро-німецькі загарбники відбирали у селян худобу, хліб, сіно та інше. З непокірними жорстоко розправлялися.

Селяни створили партизанський загін, який очолив В. О. Громадський. У травні 1918 року вони знищили близько 30 кайзерівських солдат і гетьманців, звільнили заарештованих селян. У серпні вони вдруге розгромили гетьманську варту в селі і розстріляли поміщицького прислужника Лисицького. В середині грудня партизани зупинили в Юр'ївці поїзд інтервентів, де була зброя, спорядження та продукти харчування. Знищивши охорону, партизани при активній допомозі селян розвантажили ешелон, а потім всю зброю, спорядження та продукти вивезли до лісу, де була їхня база[1].

16 грудня 1918 року, розігнавши петлюрівців, партизани оголосили про відновлення в Юр'ївці Радянської влади. На загальних зборах в селі прийнято постанову, в якій говорилось: «Ми довіряємо тільки Радам і ні в якому разі не допустимо встановлення влади колишніх членів Центральної ради, які закликали на Україну австро-німецьких інтервентів, а тепер заграють до англо-французів. Геть угодовців поміщиків — Петлюру і Винниченка. Хай живе влада Рад на Україні!»[2].

Юр'ївські партизани боролись не тільки з німецькими окупантами, а й з військами куркульсько-націоналістичної Директорії. 24 грудня 1918 року вони, розгромивши в селі місцеву петлюрівську охорону, пішли на підтримку військам Червоної Армії, яка вела бої за визволення вузлової станції Лозова[3]. В боротьбі з німецькими загарбниками та націоналістичними бандами відзначились партизани С. Д. Киян, П. П. Полив'яний, М. М. Пазич, А. К. В'язовський, С. К. Самарський, С. С. Зінченко, В. Т. Котенко і багато інших.

Наприкінці січня 1919 року в Юр'ївці створено органи Радянської влади. Вони велику увагу приділяли розподілові поміщицької землі серед селян, залученню їх до соціалістичного будівництва. Та в середині червня 1919 року село захопили денікінці, які натягли нове ярмо на селян. Як згадує начальник партизанського штабу М. М. Макаров-Нікітін, «в селі Юр'ївці денікінці групами заарештовували селян, грабували їх, а потім розстрілювали на очах у населення»[4]. Багато жителів села пішло до партизан.

Одного разу каральний загін денікінців, що прибув до Юр'ївки, заарештував 60 селян та поранених партизанів, які тут лікувались. Коли про це дізнались партизани загону, вони напали на село, знищили денікінців і врятували заарештованих[5].

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 53, арк. 5, 6, 7.
[2] Газ. «Донецкий коммунист», 22 грудня 1918 р.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України. ф. 5, оп. 2, спр. 3, арк. 36
[4] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 11.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр 36, арк. 31; ф. 32, оп. 1, спр. 554. арк. 23.

В тому бою смертельно поранено командира загону В. О. Громадського. У грудні 1919 року 7-й полк 46-ї червонокозачої кавалерійської дивізії визволив село від білогвардійців.

З відновленням Радянської влади головою волосного ревкому обрано С. С. Зінченка[1]. Пізніше, у вересні 1920 року, створено волосний комітет незаможних селян. Першим його головою працював М. Т. Котенко. У другій половині того ж місяця в обох громадах Юр'ївки обрано сільські комітети незаможних селян. У першій головою був Л. П. Крицький, у другій — С. І. Киян [2]. КНС брали активну участь у розподілі землі, у виконанні продрозверстки, в боротьбі з куркульськими бандами.

Влітку 1921 року в Юр'ївці створюється волосний партійний осередок, який налічував 10 членів і 5 кандидатів партії. Першими комуністами села були Т. Б. Іваненко, С. І. Киян, С. Д. Киян, М. М. Пазич, М. І. Сисун, С. С. Зінченко, М. Г. Шевченко та інші.

Під керівництвом партійного осередку, волревком і комітет незаможних селян розгорнули роботу по відбудові села, організації допомоги голодуючим. Боротьба з куркульськими бандами на той час була одним з першочергових завдань органів Радянської влади. За пропозицією партосередку з селян-незаможників було створено загін самооборони чисельністю близько 30 чол., його командиром був С. С. Зінченко, заступником — С. Д. Киян.

Після закінчення громадянської війни під керівництвом партійного осередку в селі розгорнулася велика робота по відбудові зруйнованого господарства. З 1923 року Юр'ївка стала районним центром. Головою райвиконкому обрано комуніста С. С. Зінченка, секретарем районного партійного комітету — Г. Н. Руденського.

Районні партійні та радянські органи подавали значну допомогу трудящим у відбудові села. Відновлювались посівні площі. Ще в 1921 році тут було створено споживче товариство, а через два роки — сільськогосподарську кооперацію. Тоді ж почали працювати у селі 2 парових млини, олійниця, 4 кузні, прокатний пункт сільськогосподарських машин тощо[3].

Активну участь у відбудові села брав комсомольський осередок, організований у 1923 році на чолі з О. Є. Шулікою. Першими комсомольцями села були: К. О. Виниченко, А. Й. Воробйов, К. А. Войцехович, Н. А. Гудзенко, Ю. Джерелій, О. С. Йосипенко, А. Г. Земляний, І. М. Левченко, І. П. Самохат, С. А. Сисун, А. Р. та Ю. Д. Чунихівські й інші.

Значна увага приділялась проведенню культурної революції на селі. Було відкрито початкову і семирічну школи, Будинок культури. Працювали школи і гуртки по ліквідації неписьменності серед населення. Сільські вчителі допомагали численній армії культармійців, серед яких було багато комсомольців, брали активну участь у створенні гуртків художньої самодіяльності. Особливу популярність серед молоді мав гурток «Синя блуза».

Допомога селянам з боку держави грошовими кредитами і машинами, широке кооперування населення сприяли розвиткові села, його економіки і культури. У 1925 році в Юр'ївці було 512 дворів, в яких проживало 2305 чоловік [4].

Партійні і радянські організації разом з комітетом незаможних селян проводили значну роботу по соціалістичній перебудові сільського господарства. У 1926 році в селі створюється 2 машинно-тракторних товариства: «Селянин», яке об'єднувало 15 і «Вільне село»,— 13 бідняцьких господарств. Головою першого працював І. М. Мартієнко, другого — Т. Б. Іваненко. Активними засновниками товариств були М. І. Лев-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 53, арк. 8.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 27, арк. 35; спр. 156, арк. 15.
[3] Газ. «Звезда», 14 листопада 1924 р.
[4] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 553.

ченко, Ю. Д. Чунихівський (він же став першим трактористом), М. Л. Бандура, Г. П. Буряк, Н. А. Гудзенко, С. Д. Киян, С. І. Киян, Ф. Є. Смага та інші[1].

Машинно-тракторні товариства стали першими кроками виробничого кооперування села. У 1928 році вони були перетворені на ТСОЗ'и. Тоді ж організовано першу в селі сільськогосподарську комуну «Новий побут», активними членами якої були: Д. С. Ситник, М. І. Полтавський, А. М. та С. Ф. Чунихівські, Ф. Є. Смага, П. Є. Гудзенко й інші. Головою комуни працював комуніст Д. С. Ситник.

На прикладі цих перших паростків соціалізму селяни переконувались у перевазі колективного ведення господарства. Вони стали базою для партійної організації села у проведенні суцільної колективізації.

У 1929 році, коли до колгоспів пішли і середняки, в Юр'ївці організовується три сільськогосподарські артілі. На статут сільськогосподарської артілі перейшла, зокрема, комуна «Новий побут». На базі ТСОЗів «Вільне село» і «Селянин» було створено артілі «Новий степ» (пізніше «Політвідділ») та «Прогрес». Першими вступили до колгоспів комуністи села Ф. Біда, Г. Крицька, Т. Б. Іваненко, М. Г. Шевченко, М. Л. Бандура, комсомольці — І. М. Левченко, Ю. Д. Чунихівський та інші.

З комуністів, комсомольців та безпартійних бідняків у колгоспах створювали наймитсько-бідняцькі групи, які були міцним активом Радянської влади. Спираючись на ці групи, парторганізація села повела непримиренну боротьбу з куркулями, що намагались перешкодити колгоспному будівництву. Комсомольці, наприклад, створили молодіжний загін «легкої кінноти»; він випускав сатиричні листівки, в яких викривались брехливі вигадки куркулів. Найбільш небезпечних з багатіїв за рішенням місцевих органів влади виселяли з села.

Головну увагу сільська парторганізація приділяла питанням організаційного і господарського зміцнення колгоспів, розгортанню соціалістичного змагання серед трудівників артілі. У 1938 році в змаганні за високий урожай зернових переможцем вийшов ланковий колгоспу «Новий побут» В. Ю. Бабенко. Він виростив урожай кукурудзи в качанах по 48,5 цнт, а в наступному році — зібрав урожай ячменю по 24,5 цнт з га, за що був занесений до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У змаганні серед тваринників почесне місце завоювали у колгоспі «Заповіт Леніна» — зоотехнік С. П. Біловол, телятниця К. І. Шишка, у колгоспі «Прогрес» — М. І. Іваненко і свинарка Г. П. Сисун. Цієї високої пошани заслужили чабани юр'ївських колгоспів А. П. Панченко, Р. К. Сищенко, які виростили по 130 ягнят від кожної сотні вівцематок. До Книги пошани ВСГВ було занесено також бухгалтера колгоспу «Прогрес» С. С. Шаповала. Протягом останніх трьох довоєнних років колгоспи Юр'ївки були учасниками виставки[2].

Перемога колгоспного ладу створила умови для широкого розвитку культури й освіти. Напередодні війни в селі працювали лікарня, аптека, дитяча та жіноча консультації, протитуберкульозний пункт, малярійна станція, молочна кухня, дитячі ясла та садки[3].

До революції тут був лише один чоловік (лікар) з вищою освітою, а напередодні війни працювало близько 60 чол. з вищою і середньою освітою. Діти селян навчалися в середній школі. Культурні потреби трудящих задовольняли сільбуд, де працювали різні гуртки художньої самодіяльності, бібліотека, що мала близько 15 тис. книжок.

З перших днів Великої Вітчизняної війни трудящі села одностайно виступили на захист здобутків Жовтня. До лав Червоної Армії пішла більшість працездатних чоловіків. За проявлену мужність і відвагу в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників високе звання Героя Радянського Союзу присвоєно Д. П. Запорожченкові. Від Волги і до Берліна пройшов А. П. Марченко, якого за уміле командування підрозділом нагороджено кількома урядовими нагородами. Під Сталінградом вою-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 53, арк. 5.
[2] Там же, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 2, арк. 37, 38, 73, 85, 92, 191.
[3] Там же, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 2, арк. 114, 134, 183, 210, 229.

вали К. Н. Легкоступ, Д. П. Фоменко, І. М. Великий — колишній секретар Юр'ївського райкому партії.

З 10 жовтня 1941 року майже 2 роки гітлерівці грабували село, знущалися над мирними жителями. В катівнях гестапо загинуло 189 радянських патріотів[1].

Боротьбу проти окупантів очолив у районі Юр'ївський підпільний райком КП України, секретарем якого був Д. С. Ситник, член Дніпропетровського підпільного обкому КП України. Під керівництвом райкому партії створювались підпільні групи, партизанський загін, ядром якого стали комуністи Г. П. Тесленко, М. М. Чумак. М. В. Михайлов, Г. Ю. Друзь, М. Я. Маловик. Партизанський загін підтримував зв'язок через радянських патріотів О. М. Чернову і С. Я. Вербовську з Дніпропетровським підпільним обкомом КП України.

До складу підпільної групи села Юр'ївки, якою керував І. Л. Джежела, крім комуністів, входила й молодь, переважно комсомольці, учні старших класів середньої школи. Активними підпільниками були В. М. Сисун, його брат Геннадій, який загинув в бою з фашистами у лютому 1943 року, М. А. Мартиненко, І. П. Науменко, І. Ф. Шаповал, В. В. Єненко й інші.

Підпільники громили фашистські комендатури, проводили диверсії на залізничних коліях. Диверсійна група в складі братів Віктора та Геннадія Сисунів, І. Мірошниченка й М. Мартиненка пустила під укіс ворожий ешелон із зброєю поблизу села Вербуватівки, підпалила комендатуру в селі Юр'ївці, знищила 16 фашистів та двох зрадників.

Жителі Юр'ївки та сусідніх сіл всіляко допомагали підпільникам і партизанам. З великою радістю зустріли вони звістку про наближення Червоної Армії. Підпільники докладали багато зусиль, щоб допомогти їй у визволенні села від фашистських окупантів, що сталося 14 лютого 1943 року. У Юр'ївці одразу почали діяти органи Радянської влади, налагоджувалось мирне життя. 25 лютого фашисти знову захопили село. Гестапівцям вдалося викрити Юр'ївський підпільний райком партії і молодіжну групу. Майже всі патріоти, в тому числі й Д. С. Ситник, були заарештовані і після страшних катувань розстріляні. В останній день свого перебування в селі гестапівці розстріляли близько 70 чоловік мирного населення. Відступаючи, гітлерівці забирали і виганяли до Німеччини худобу, а що не встигали вивезти, знищували на місці. Вони зруйновували громадські приміщення колгоспів, школи, лікарні, Будинок культури, театр, приміщення районних установ, млини і майже всі хати колгоспників.

За роки фашистської окупації у Юр'ївці знищено близько 1600 голів великої рогатої худоби, 1500 свиней, десятки тисяч штук птиці, 2600 бджолосімей, велику кількість сільськогосподарської техніки. Загальні збитки, завдані фашистами селу, становили близько 5,8 млн. карбованців [2].

Великі труднощі довелося подолати трудящим, відбудовуючи зруйноване господарство. Більшість колгоспників жила в землянках, не вистачало робочої худоби, машин, посівного матеріалу. На всі колгоспи залишилось лише три пари коней, дві пари волів, 9 корів. Основними працівниками на полях були жінки, підлітки і старики. У всіх колгоспах в 1944 році працювало лише 26 працездатних чоловіків. На допомогу трудящим прийшов Радянський уряд, народи братніх республік. Юр'ївські колгоспи одержали від держави грошовий кредит, а також машини, будівельний матеріал, насіння, худобу.

Уже в 1944 році трудівники сільськогосподарських артілей «Заповіт Леніна» та ім. Д. Ситника значно перевиконали план посіву і виростили високий урожай озимини, досягли довоєнного рівня посівні площі колгоспів. Витрати на капітальне будівництво становили 180 тис. крб. Зросло поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4550, оп. 1, спр. 53, арк. 10.
[2] Там же, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 205, арк. 5.

Підтримуючи патріотичний почин свого земляка, колгоспника артілі ім. Петровського Х. К. Лободи, який вніс з своїх заощаджень 35 тис. крб. на будівництво танкової колони «Радянська Україна», трудящі Юр'ївки зібрали значні кошти на будівництво колони «Визволена Дніпропетровщина».

Партійна організація села спрямовувала трудові зусилля колгоспників на впровадження агротехніки, використання передового досвіду, розгортання соціалістичного змагання. В 1951 році в колективних господарствах села працювало 14 тракторів, 14 комбайнів та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Протягом 1950—1951 років артілі села укрупнено — виникло одне багатогалузеве господарство — колгосп «Заповіт Леніна», яке об'єднувало 405 господарств і мало 6159 га землі [1]. У 1958 році в новому колгоспі працювало 18 тракторів, 8 комбайнів, 10 автомашин. Через десять років колгосп мав 60 тракторів, 20 різних комбайнів, 20 автомашин, 39 культиваторів та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Виконуючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійна організація колгоспу приділяла велику увагу питанню розстановки кадрів на вирішальних ділянках виробництва. Із 48 комуністів 12 працювало у рільничих бригадах, 8 — на тваринницьких фермах, 14 — механізаторами [2]. Г. А. Добровольський очолив комплексну бригаду, К. О. Суліман — тваринницьку ферму. Партійна організація керувала масово-політичною роботою серед колгоспників, розгортанням соціалістичного змагання.

Кращих виробничих показників домоглися колгоспники А. І. Мартиненко, А. І. Троценко, А. М. Смага, А. М. Шинкарук, В. Н. Павлов. Вони систематично виконували виробничі плани на 100—120 процентів. Сумлінна праця колгоспників Юр'ївки — запорука дальшого піднесення врожайності, збільшення продуктивності громадського тваринництва. Значних успіхів рік у рік досягає колгосп. На тваринницьких фермах у 1958 році було близько 1400 голів великої рогатої худоби, понад тисячу голів свиней, 1300 овець, десятки тисяч штук птиці. Загальний прибуток колгоспу перевищував 5,2 млн. крб. Майже в 10 разів збільшились витрати на капітальне будівництво, порівнюючи з 1948 роком.

У 1965 році в колгоспі на 100 га земельних угідь вироблено 320 цнт молока та 37,6 цнт м'яса. В наступному році на 7 добре обладнаних тваринницьких фермах було понад 2600 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1000 корів. До 2 тис. голів зросло вівчарське стадо.

Комуністична партія, Радянський уряд високо оцінили трудові зусилля колгоспників Юр'ївки. За високі показники по вирощуванню високих урожаїв зернових культур, цукрових буряків, у розвиткові тваринництва в 1966 році нагороджено тут 11 працівників сільського господарства: орденом Леніна — завідуючу фермою великої рогатої худоби К. О. Сулиман, орденом Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу М. К. Луценка та інших.

У дні підготовки до 50-х роковин Великого Жовтня колгоспники артілі «Заповіт Леніна» достроково виконали план продажу державі молока на 105,5 проц., м'яса — 103, яєць — на 114 проц. Кращих показників по надою молока досягла С. М. Семенко, яка надоїла 3000 кг від кожної фуражної корови. Перевиконали норми виробітку трактористи й комбайнери І. І. Мартиненко, П. Б. Мірошниченко, М. М. Воробйов, ланка комуніста Ф. І. Гавриленка.

За післявоєнні роки у Юр'ївці збудовано паровий млин, олійний цех, електропідстанцію, яка забезпечує електроенергією промислові підприємства, колгоспи і культурно-побутові установи. Працює комбінат комунальних підприємств, побутовий комбінат, що його очолює Герой Соціалістичної Праці В. Т. Мірошниченко.

У 1967 році грошові прибутки колгоспу досягли понад 1 млн. крб. Зріс добробут трудівників села. Ще в 1964 році колгосп перейшов до щомісячної гарантованої

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 4492, оп. 1, спр. 528, арк. 20.
[2] Газ. «Світло Жовтня», 16 серпня 1966 р.

Комбінат побутового обслуговування. Юр'ївка, 1967 р.

оплати праці. Середньомісячна оплата тракториста становить тепер 134 крб., доярки — 149 крб. Сім'я ланкової колгоспу М. Т. Павленко одержала у 1965 році 1888 крб. грішми та 1800 кг зерна. Крім того, в рахунок додаткової оплати за високий врожай цукрових буряків — 700 кг цукру. Сім'я механізатора колгоспу Ф. І. Родонця заробила 2384 крб. грішми та 3800 кг зерна. Два члени родини колгоспника Д. П. Поляцького заробили 1844 крб. грішми та 2310 кг зерна.

Багато жителів переселилося у нові, світлі будинки, яких за останні 7—8 років тут збудовано понад 450, виникло 16 нових вулиць — ім. В. І. Леніна, Чапаєва, Щорса, Радянська та інші. З державного бюджету щорічно на благоустрій витрачаються значні суми. З 1957 року Юр'ївку віднесено до категорії селищ міського типу. Далі зростає і купівельна спроможність населення. У 1967 році в 12 магазинах Юр'ївського ССТ продано товарів у 2,7 раза більше, ніж у 1956 році. Одним з прикладів зростання добробуту жителів є збільшення у 2,2 раза суми вкладів в ощадній касі.

Поліпшилось медичне обслуговування населення. Селищна лікарня розрахована на лікування в стаціонарних умовах 75 хворих. Тут працюють 119 медичних працівників, у т. ч. 17 лікарів. Є дитячі садки та ясла на 210 місць.

У середній школі навчається 595 дітей села. Працюючі здобувають освіту у вечірній середній школі. Навчально-виховну роботу провадить 39 учителів. Особливу повагу населення мають заслужений вчитель школи УРСР О. П. Палеха, вчителі О. Д. Ситник, делегат XXI з'їзду КП України, Ф. П. Громадський, Й. П. Мельник та інші.

Партійні, профспілкові, комсомольські організації селища багато уваги приділяють культурно-освітній роботі. При селищній Раді працює культурно-освітня комісія. Разом з товариством «Знання» вона бере активну участь у розгортанні лекційної пропаганди, в проведенні вечорів запитань і відповідей, трудової слави тощо. В селищі є жіноча рада, рада пенсіонерів, вуличні комітети. Будинок культури має зал для глядачів на 440 місць, кінозал, кімнати для роботи гуртків художньої самодіяльності, бібліотеку, яка налічує понад 26 тис. прим. книжок. У 1968 році мешканці передплатили 2,5 тис. прим. газет і журналів, тобто в середньому по 3 примірники на двір.

Натхненно працюють, здійснюючи широку програму Комуністичної партії і Радянського уряду у створенні матеріального достатку, в розвиткові освіти і культури, трудівники селища Юр'ївки.

О. Ф. ГЕРАСИМЕНКО, Ф. П. ГРОМАДСЬКИЙ,
Н. А. ГУДЗЕНКО, П. П. ПЕТРАШОВА.

БУЛАХІВКА

Булахівка — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти Карабинівка, Лиманське, Новоолександрівське, Червона Долина. Розташована в межиріччі Вовчої і Самари (басейн Дніпра), за 18 км від міста Павлограда. За 4 км від села проходить автомагістраль Павлоград—Дніпропетровськ. Населення — 2160 чоловік.

Місцевість, де розташована Булахівка, має давню історію. Академік Д. І. Яворницький в 1924 році досліджував тут кургани катакомбної культури бронзової доби (II тис. до н. е.). В курганах знайдено глиняний ліпний посуд, прикрашений шнуровим орнаментом, крем'яні вістря стріл, кам'яні сокири, бронзові прикраси.

Природні багатства цього краю — наявність у річках риби, а в лісах меду, воску, дичини, будівельного матеріалу — з давніх-давен приваблювали людей. Заселення цієї території в XVI столітті пов'язано з посиленням феодального гніту на Україні і появою козацтва. В Присамар'ї запорізькі козаки займалися рибальством та мисливством, а з середини XVIII століття на цих землях було утворено одну з багатьох запорізьких паланок, де виникли козацькі слободи. Тут налічувалось кілька сот зимівників, слободи Перещепине, Карнаухівка, Кільчень та інші. У 1776 році за розпорядженням азовського губернатора на річці Самарі було утворено військову слободу Дмитрівку, де розташувався Луганський полк пікінерів. Але оскільки повідь весною заливала місцевість, слободу довелось переселити на берег річки Вовчої. Однак і тут місце було вибране невдало. Довелось переселитися втретє туди, де зараз знаходиться Булахівка. Слободу перейменували на Новодмитрівку. Зростала вона досить швидко. Цьому сприяв водний шлях з Дніпра в Азовське море по річках Вовчій, Самарі і Міусу. У 1782 році в слободі налічувалось 453 чоловіки населення[1].

На родючих землях Присамар'я хазяйнували поміщики. Першим володарем цих земель став син азовського губернатора секунд-майор Д. В. Чертков, якому їх було передано у 1779 році як рангову дачу. Пізніше ці землі переходили до нових господарів — поміщиків Сокологорських, Куницьких, Булахових та інших. Багаті присамарські і привовчанські землі та лісові угіддя пани продавали, програвали в карти, здавали у довгострокову оренду.

Йшли роки. Населення слободи зростало. У 1860 році в Булахівці (так вона була названа поміщиком Булаховим) проживало 1558 чоловік. Тяжким було життя покріпачених селян. Їх сподівання після скасування кріпосного права одержати землю виявилися марними. Поміщик Куницький при складанні уставної грамоти визначив наділ по 4 десятини на ревізьку душу, відібрав у селян кращі землі, залишивши їм малородючі. За одержані наділи вони виплачували поміщику викупні платежі, які у 3 рази перевищували тодішні риночні ціни на землю.

В джерелах XIX століття Булахівка згадується, як «слобода багатолюдна і промислова». Її населення у 1897 році становило 2541 чоловік[2]. Здебільшого це були малоземельні і безземельні селяни. Поміщики і колоністи використовували їх як дешеву робочу силу в своїх господарствах.

Булахівська біднота не мирилась зі своїм тяжким становищем. Вона брала участь у селянських заворушеннях, що відбувалися у повіті наприкінці XIX і на початку XX століття.

Під час одного з таких заворушень у 1896 році група селян на чолі з братами Задуріними убила поміщика Куницького. Братам пощастило втекти. Налякані цим виступом спадкоємці Куницького в 1897 році назавжди залишили Булахівку, продавши землю поміщику Мизку, який частину земель залишив за собою, а іншу — продав, програв у карти німецьким колоністам. На околицях Булахівки вони за-

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 545—547.

[2] Список населенных мест Павлоградского уезда Екатеринославской губернии, стор. 3.

снували кілька колоній: Магрове, Даргіль, Береснювата, Водяна, в яких батракували малоземельні і безземельні селяни.

Доведені до відчаю своїм скрутним становищем, бідняки під час революції 1905—1907 рр. стали палити будівлі колоністів, куркулів. У селі поширювались більшовицькі листівки, які закликали до боротьби. В колоніях з'явилися урядники і козацька охорона. Почалися арешти, допити. Були кинуті до в'язниці брати Герман та Влас Мажари за розповсюдження серед селян революційних ідей [1].

Процес класової диференціації в селі особливо посилився після столипінської реформи, коли було зруйновано общинне землеволодіння. Відсутність тягла, поганий обробіток земельних наділів призводили до того, що бідняки зовсім розорялися, за безцінь продавали куркулям свою землю, а самі жили поденними заробітками, наймитуючи у куркулів, або йшли найматися на роботу до міста. Тяжкі умови праці, нестатки призводили до частих захворювань. А лікуватися, по суті, не було де, бо один фельдшер не міг обслужити село з населенням в 3230 чоловік [2].

Не кращі були справи і з освітою. Хоч тут і була церковнопарафіальна школа та два земські однокласні училища, але вчитися у них мали змогу тільки діти більш заможних верств населення. Тому і не дивно, що лише 15 проц. населення Павлоградського повіту вміло читати і писати [3].

Перша імперіалістична війна важким тягарем лягла на плечі трудящих. На фронт було мобілізовано переважну більшість чоловіків. Всі роботи по господарству довелося виконувати жінкам, старикам і підліткам. До села мало не щодня надходили звістки про тих, хто пішов на війну. 56 булахівчан загинуло на фронті, а більше ста повернулося покаліченими.

Поранені фронтовики, що поверталися додому, дедалі активніше виступали проти імперіалістичної політики царського уряду. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції вони були ініціаторами рішучих виступів селян проти поміщиків. Вже у травні 1917 року селянська біднота Булахівки вирішила самочинно відібрати для громадських потреб сінокоси і випаси поміщика Мизка.

Коли в селі дізналися про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, колишні фронтовики в листопаді 1917 року створили військово-революційний комітет, який очолив більшовик Л. Л. Шинкаренко, а вже 12 грудня 1917 року селяни обрали Раду селянських депутатів [4].

При Раді було створено земельну комісію, яка почала здійснювати Ленінський декрет про землю. Між селянами розподілялись конфісковані поміщицькі землі. Однак революційні перетворення на селі були перервані німецько-австрійськими окупантами. Підняла голову місцева контрреволюція. Почалися розправи, арешти селян-активістів. Місцеві багатії утворили в селі організацію контрреволюційної «Спілки хліборобів».

Боротьбу жителів села проти окупаційних властей та їх куркульсько-націоналістичних пособників очолили більшовики. Влітку 1918 року був створений Булахівський підпільний ревком, головою якого став М. М. Хвостенко. Він же очолював і партійний осередок, який виник у підпіллі. Ревком створив партизанський загін у кількості 300 чоловік. Командиром загону став Л. Л. Шинкаренко, начальником штабу — М. С. Бортенко. Бійці загону діставали зброю, встановили зв'язок з партизанами сіл Межеріча і Карабинівки, готувались до активних дій. Булахівці тримали також тісний зв'язок з Павлоградським більшовицьким підпіллям. У липні 1918 року М. М. Хвостенко був посланий делегатом на I з'їзд КП(б)У в Москву [5].

Боротьба проти німецьких інтервентів і гетьманців набрала великого розмаху. На початку листопада 1918 року представники від Булахівки брали участь у неле-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 6, арк. 15, 16.
[2] Вся Екатеринославская губерния, стор. 261.
[3] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1910—1911 гг., стор. 11—12.
[4] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 16, 22.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1459, арк. 52.

гальній повітовій конференції партосередків, що відбулася в Межерічі. Гідно відзначили булахівці першу річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В ніч на 7 листопада на багатьох хатах з'явилися революційні лозунги, які закликали до боротьби проти інтервентів і гайдамаків. В центрі села на високій щоглі було піднято червоний прапор.

М. М. Хвостенко — делегат I з'їзду КП(б)У, один з керівників партизанського руху в 1918—1919 рр. Булахівка.

На мітинг, присвячений знаменній даті, зібралися старі і малі. Промовці М. М. Хвостенко, Л. Л. Шинкаренко та інші закликали трудящих до збройного повстання проти німецько-гайдамацьких банд, до боротьби за відновлення Радянської влади в повіті. На мітингу було проголошено постанову: «Іменем революції Булахівка, Межеріч, Карабинівка оголошуються радянськими. Хай живе Радянська влада! Хай живе Ленін! Вся влада Радам! Нині всі розпорядження революційного комітету є законом. Зрадникам пролетарської революції — смерть!» [1]. Представник «державної варти», що був тоді в Булахівці, втік до Павлограда. Звідти в село невдовзі прибув цілий загін гайдамаків, які почали переслідувати місцевих активістів і одного з них розстріляли. Булахівські та межеріцькі партизани розгромили карателів. Наступного дня новий загін карателів підпалив село. Сотні людей лишились без притулку. Події в Булахівці стали сигналом до масового повстання трудящих навколишніх сіл. Партизанський загін села брав активну участь у бойових операціях партизан повіту по визволенню Павлограда. Активно боролися жителі села і проти петлюрівців, а влітку та восени 1919 року — проти денікінських банд.

Велику любов до Комуністичної партії, її керівника і організатора першої в світі соціалістичної держави В. І. Леніна висловили вони у своїй телеграмі до нього у квітні 1923 року: «Поздоровляємо з днем народження і бажаємо швидкого одужання для дальшого керівництва робітничим класом і селянством Росії і всього світу»[2].

Після розгрому внутрішньої контрреволюції і іноземної воєнної інтервенції комуністи села почали згуртовувати трудящих на подолання господарських труднощів.

Діяльність партійного осередку, який налічував 20 комуністів, охоплювала всі сторони життя села. Комуністи працювали і в сільській Раді, і в споживчому товаристві. Зростав їх вплив на трудівників села. Поряд з комуністами активну участь у громадському житті села брали комсомольці, які об'єдналися в осередок ще в 1919 році. Очолив його В. Я. Кислий. В червні 1920 року бідняки згуртувалися в комітеті незаможних селян. Сільська Рада та КНС, здійснюючи закон Всеукрревкому про землю, провели перерозподіл всіх земельних угідь. Кожна сім'я отримала по 2 десятини землі на їдця. Біднота села одержала від держави насіннєву позичку, інвентар, тягло тощо. Ця робота ускладнювалася тим, що в Дмитрівській волості було багато куркулів, які всіляко перешкоджали соціалістичному будівництву. В боротьбі з куркульськими елементами комуністи села спирались на бідняків.

Партійна організація разом з комсомольською провели велику роботу по ліквідації неписьменності. Активну участь у цьому взяли вчителі В. Т. Бондар, Д. І. Бондар, Г. М. Щербина, Ф. М. М'ясоїд. Комсомольці відкрили сільбуд, у якому влаштовували вечори, концерти.

Поступово, на основі нової економічної політики, господарство села відроджувалось. На початку 1925 року тут налічувалось 578 господарств, які мали 7160 деся-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 6, арк. 3.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 281, арк. 22.

тин землі[1]. Наступного року активні учасники революції та громадянської війни комуністи Л. Л. Шинкаренко, Х. Ф. Литвин, І. Я. Таран, В. Г. Костенко, підтримані селянською біднотою, організували перше колективне господарство в селі — артіль «Червона долина». Артіль об'єднувала 25 сімей, мала 500 га землі, два десятки коней, трактор «Фордзон»[2]. У цьому ж році селяни-бідняки під керівництвом комуніста В. Я. Кислого утворили комуну «Червона нива». На основі цих господарств у Булахівці у 1929 році було створено 2 колгоспи. До 1932 року колективізація на селі була завершена. Селянські господарства об'єдналися в 3 артілі — «Правда», «Спільне життя» і «Червона долина». З часом вони перетворилися у великі соціалістичні господарства. На їх полях працювало більше десятка тракторів, комбайнів, багато іншої сільськогосподарської техніки. Колгоспи «Червона долина» і «Спільне життя» стали передовими не тільки в районі, а й в області. Вони були занесені на обласну Дошку пошани. За видатні успіхи в розвитку сільського господарства ці колгоспи не раз брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. На свинофермі колгоспу «Червона долина», якою завідував Д. Кулибаба, в середньому одержували по 19 і більше поросят від кожної свиноматки. Достаток, що прийшов у кожний колгоспний дім, дав можливість розгорнути велике житлове будівництво в селі. Більше половини колгоспних сімей до Великої Вітчизняної війни справили новосілля. Було побудовано школу, відділення зв'язку, дві крамниці.

Значно поліпшилось медичне обслуговування. У медичному пункті і пологовому будинку, що відкрилися тут, працювало більше 10 медичних працівників. Дітей колгоспників у семирічній і початковій школах навчали 20 учителів. Багато випускників шкіл здобували вищу освіту.

Коли мирна праця колгоспників Булахівки була перервана віроломним нападом німецьких фашистів, переважна більшість населення пішла захищати свою соціалістичну Батьківщину. У жовтні 1941 року село окупували гітлерівці. Настали чорні дні фашистського поневолення, яке принесло смерть, грабунки, голод. Окупанти спалили 283 будинки колгоспників, приміщення шкіл, пограбували худобу.

Незважаючи на страхітливий гітлерівський терор, трудящі Булахівки героїчно боролися з ворогом. Ще тоді, коли гітлерівські війська наближалися до Павлограда, у вересні 1941 року, Павлоградський райком партії організував з жителів села партизанську групу на чолі з Г. С. Кучеренком. Спочатку в групі було всього 16 чоловік. З 15 жовтня по 15 грудня 1941 року завдяки підтримці і допомозі жителів села партизани успішно провели кілька бойових операцій. Вони нападали на невеликі військові підрозділи, їх обози, знищили 140 ворожих солдатів і офіцерів, пошкодили телефонно-телеграфну лінію Павлоград—Новомосковськ на протязі 10 км, підірвали 2 залізничних мости, двічі підривали Карабинівський міст, 5 мостів на шосейних та грунтових дорогах, знищили 19 німецьких автомашин з боєприпасами та продовольством. Базувалася група в Знаменівському лісі, підтримуючи тісний зв'язок з партизанським загоном Павлограда і Кочерезькою партизанською групою. Партизани проводили велику агітаційну роботу серед населення, розповідали про становище на фронтах, про героїчну боротьбу Червоної Армії.

Для ліквідації партизанських груп у Новомосковському і Знаменівському лісах німецьке командування змушене було зняти з фронту кілька військових частин. Розгорнулися жорстокі бої. Зазнаючи відчутних ударів, гітлерівці мстилися мирному населенню. В гестапівській катівні після жорстоких знущань загинули відважні патріоти І. О. Косяк, О. І. Критіна, які підтримували зв'язок з партизанами, постачали їм продовольство, прали білизну. В боях з гітлерівцями загинули смертю хоробрих партизани Л. Л. Шинкаренко, З. Г. Довгий, У. Л. Косяк, І. Г. Хвостенко, Є. О. Критін, Д. Г. Кіндрачук, І. Я. Таран, Є. П. Штонда та інші[3].

---

[1] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 11.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 6, арк. 5.
[3] Там же, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 149, арк. 22.

На фронтах Великої Вітчизняної війни героїчно билися булахівчани — Герої Радянського Союзу К. К. Дитюк і І. Р. Косяк. Перший з них удостоєний цього високого звання за подвиг, здійснений в боях при визволенні братньої Латвії. В районі станції Єргли Латвійської РСР батальйон, яким командував майор К. К. Дитюк, 21—22 серпня 1944 року вів запеклий бій проти переважаючих сил ворога, що намагався знищити сміливців, кинувши в бій танки, самохідні гармати і артилерію. Противник, залишивши на полі бою до 850 солдатів і офіцерів, багато техніки, успіху не добився. 16 днів у ворожому тилу діяв батальйон, а в ніч з 6 на 7 вересня 1944 року сміливці пробилися через вороже кільце і з'єдналися з частинами Червоної Армії. В цих боях командир одержав п'ять поранень, але продовжував керувати батальйоном[1].

Герой Радянського Союзу І. Р. Косяк. Булахівка, 1945 р.

Інший житель села І. Р. Косяк при форсуванні Дніпра в числі перших переправився через ріку, захопив два ворожих кулемети, відкрив вогонь по ворогу і тим самим допоміг наступу нашої піхоти.

За героїчну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників 378 жителів села удостоєні урядових нагород.

В боротьбі проти гітлерівців смертю хоробрих загинуло понад 300 чоловік. Прізвища їх викарбувані на темно-червоному граніті пам'ятника Вічної слави, що встановлений в одному з найкрасивіших місць села. Ім'ям Л. Л. Шинкаренка і Х. Ф. Литвина названі вулиці села.

19 вересня 1943 року воїни Червоної Армії визволили від гітлерівців Булахівку. З перших же днів після визволення села колгоспники почали відбудовувати зруйноване фашистами господарство. Переборюючи великі труднощі, булахівчани за короткий час добилися значних успіхів у господарському та культурному будівництві. Вже в 1948 році колгоспи Булахівки, завдяки всебічній допомозі Комуністичної партії і Радянського уряду, перевищили довоєнний рівень виробництва сільськогосподарської продукції. Так, наприклад, в колгоспі «Спільне життя» з площі 755 га було зібрано в середньому зернових і бобових по 15,2 цнт. А озимої пшениці з площі 290 га — по 19,4 цнт. Колгосп «Червона долина» з 387 га зернових зібрав середній урожай 18,1 цнт, зокрема озимої пшениці — по 21,1 центнера.

В серпні 1950 року всі 3 колгоспи були об'єднані в артіль «Україна». Колгосп дістав широкі можливості для дальшої механізації і автоматизації виробничих процесів. Господарство має 20 тракторів, 8 комбайнів. Широко використовується електроенергія. Встановлені в артілі електромотори, електродоїльні установки, автопоїлки тощо мають загальну потужність в 4500 кінських сил. Побудовані 13 свердловин дали можливість повністю розв'язати питання водопостачання 15 тваринницьких приміщень, відгодівельного пункту, пташника, які розміщені тепер у нових приміщеннях. В артілі є вальцьовий млин, олійниця, пилорама.

Партійна організація колгоспу приділяє велику увагу розстановці кадрів на вирішальних ділянках виробництва. У 1953 році головою колгоспу було обрано комуніста В. І. Іваненка. Всі бригадири мають середню агротехнічну освіту. В колгоспі 350 фахівців різного профілю: агрономи, зоотехніки, ветлікарі, механіки, електрики, токарі, слюсарі тощо.

Про темпи розвитку громадського виробництва яскраво свідчать такі дані: за 1956—1967 рр. виробництво зерна в артілі збільшилось у 2 рази, молока — у

[1] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 33, оп. 686 046, спр. 24, арк. 207—208.

8 разів, м'яса і яєць — у 4 рази. Доходи артілі зросли з 318 тис. крб. у 1956 році до 2029 тис. крб. у 1967 році.

Виконуючи зобов'язання на честь 50-річчя Жовтня, трудівники артілі «Україна» у 1967 році виростили найвищий в районі врожай зернових культур. Колгосп одержав по 454 цнт молока і майже по 80 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Продано державі 21 тис. цнт молока, 3,3 тис. цнт м'яса. Свої успіхи артіль «Україна» демонструвала на Всесоюзній виставці досягнень народного господарства.

Успіхи в розвитку громадського господарства досягнуті самовідданою працею трудівників села, які сумлінно працюють на всіх ділянках виробництва. Більше 10 років працює пташницею К. В. Алтанець, яка з року в рік добивається високих показників по виробництву яєць. Так, за 1964 рік вона одержала по 150 яєць від кожної курки-несушки, а в 1967 році — по 169 штук. По виробничих показниках не відстає від неї М. І. Дитюк. Імена обох пташниць занесені до колгоспної Книги пошани. Свинарка М. Д. Кулибаба та голова колгоспу В. І. Іваненко нагороджені золотими медалями ВДНГ.

За самовіддану працю понад 50 трудівників артілі відзначено урядовими нагородами. Тільки в 1966 році 16 колгоспників було нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна І. Я. Якуб — бригадира першої комплексної бригади. Серед нагороджених доярки Г. І. Різник та П. С. Таран, коваль П. С. Гончар, бригадир І. О. Пізняк, ланкові П. Г. Дитюк, М. О. Чумак.

На всіх ділянках колгоспного виробництва авангардну роль відіграють комуністи. Партійна організація колгоспу налічує в своєму складі 66 комуністів. Створено чотири бригадні партійні організації і одну партійну групу на молочно-товарній фермі. Вірним помічником партійної організації виступає комсомольська організація, яка об'єднує 90 членів ВЛКСМ.

Оновлюється село. Партійна організація, сільська Рада велику увагу приділяють житловому будівництву. За останні 5 років у Булахівці споруджено 300 будинків. Перебудовується село за єдиним генеральним планом. Спеціалізована будівельна бригада, яка має різних за профілем фахівців, споруджує протягом року по 70—75 одноповерхових будинків на 3—4 кімнати, з верандою, вкритих шифером. Будівельні матеріали постачає селу міжколгоспний комбінат будматеріалів. Готовий до заселення будинок передають господарю, а він потім протягом кількох років виплачує колгоспу вартість будови. Споруджуються і громадські будівлі. В останні роки побудовано приміщення правління колгоспу, механізовану пекарню, дитячий комбінат на 150 місць, Палац культури, середню школу, їдальню, магазин тощо. Повністю завершено електрифікацію і радіофікацію Булахівки. Вирішується питання газифікації села. Вже в 1967 році в будинках колгоспників встановлено 365 газових плит. Трудівники Булахівки поставили перед собою завдання — до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна повністю завершити реконструкцію села.

З хлібом-сіллю зустрічали посланців киргизького народу в колгоспі «Україна». Булахівка, 1967 р.

В особистому користуванні жителів більше 100 мотоциклів, 800 велосипедів, багато холодильників, телевізорів, пральних машин тощо.

Відбулися великі зрушення і в охороні здоров'я. Понад 20 кваліфікованих медичних працівників обслуговують колгоспників села. У 1965 році побудоване нове приміщення лікарні, відкрито аптеку.

Щороку трудящі за рахунок артілі лікуються на курортах та відпочивають у будинках відпочинку. У 1967 році

365 колгоспників мали оплачувану відпустку.

Піклується громадськість села про підростаюче покоління. У середній школі навчається 412 учнів. Є вечірня школа. Свої знання учням передають 33 вчителі. А. О. Бондар за успіхи в справі розвитку народної освіти нагороджена орденом Леніна. З 1954 року Булахівську середню школу закінчили 225 чоловік. З них 17 вже закінчили інститути, 35 — технікуми, більше 30 — спеціальні школи. Навчається в інститутах і технікумах ще 55 чоловік.

П. Ф. Кулик — один з ветеранів колгоспу «Україна». Булахівка, 1967 р.

Чимало жителів села відвідують університет культури, що працює при Палаці культури.

Велику роботу серед трудящих проводить бібліотека, книжковий фонд якої налічує 13 тис. примірників. Колгоспники на 1 січня 1968 року передплатили 2274 прим. газет та журналів.

При Палаці культури працюють більше 10 гуртків художньої самодіяльності. Добре зарекомендував себе драматичний гурток, який не раз брав участь у районному та обласному оглядах художньої самодіяльності. З успіхом виступають перед трудящими вокально-хореографічний ансамбль «Самарянка», інструментально-вокальний та естрадний ансамблі, учасники танцювального гуртка та духового оркестру. Постійно діюча агіткультбригада Палацу культури часто виїжджає з концертами в бригади і ферми під час польових робіт. В селі є спортивний майданчик. Розпочато будівництво Палацу спорту. Влітку 1966 року комсомольці села власними силами обладнали пляж і водну станцію.

Славний шлях пройшла Булахівка за 50 років Радянської влади. Заможно і культурно живуть сільські трудівники, натхненно працюють вони на благо своєї Батьківщини.

І. Х. БОНДАР, В. Г. ПОСТАВНОЙ.

ВЕ́РБКИ

Вербки — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти Благодатне і Морозівське. Розташоване на правому березі річки Самари за 5 км від Павлограда, який є і найближчою залізничною станцією. Населення — 4810 чоловік.

Ще на початку XVIII століття тут оселилося по хуторах і зимівниках багато запорізьких козаків, які займались рибальством і скотарством. Після ліквідації Запорізької Січі виникло ціле поселення — велика казенна слобода. За даними Азовської губернської канцелярії, в 1782 році в ній налічувалось 200 дворів з 1365 жителями[1].

Згідно п'ятої ревізії у Вербках було 245 дворів казенних українських поселенців і 18 дворів козацьких, всього населення — 1896 чол. Вони обробляли 8403 десятини орної землі, користувались 4120 десятинами сіножатей та 80 десятинами лісу.

Кріпосницька держава обкладала державного селянина такими податками, що далеко не кожний міг їх сплатити. У 1838 році недоїмку з селян Вербок стягували за допомогою війська[2].

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 492, 493.

[2] Крестьянское движение в России в 1826—1849 гг. Сборник документов. М., 1961, стор. 751.

Напередодні реформи 1861 року у Вербках мешкало 3805 чоловік. Згідно указів про земельний устрій державних селян, вони одержали наділи землі по 7,5 десятини на ревізьку душу. Перехід на викуп, що розпочався в 1887 році, тривав понад десять років. Всього жителі села одержали 13 092 десятини землі[1]. Третина населення наділів не одержала.

З часом кількість безнадільних господарств збільшилась, зростало невдоволення значної частини населення існуючим ладом. Ось чому повітові власті вже в перші місяці революції 1905—1907 років поспішили надіслати туди, як і до інших сіл повіту, стражників для нагляду за «порядком»[2].

Соціальна нерівність ще більше посилилась після здійснення столипінської аграрної реформи, під час якої на окремі відрубні ділянки виділилось 46 господарств. Це були багатії, їм і земля дісталась краща. Бідноті було виділено малородючі землі на схід і на північ від села. Звичайно, на таких землях та ще при низькій культурі землеробства врожаї були мізерними. По Вербській волості в 1911 році середній врожай жита становив 25—30 пудів з десятини, озимої пшениці — 35, ячменю — 40, проса 15—30 пудів. Дедалі більше збіднілих селян йшло в найми до куркулів або виїжджало за межі села. Але й це не допомагало вирватися з злиднів. Основна маса заробітчан одержувала за тяжку, виснажливу працю копійки. Не більше одержували і ті, хто йшов до Павлограда рубати дрова, прати білизну, нянчити дітей чи шукав якусь іншу випадкову роботу. Занадто рано ставали до роботи діти вербських трударів; багато їх наймитувало в місцевих куркулів та поміщиків. Гіркі то були заробітки. Був у селі, наприклад, такий випадок. Від весни до самої осені 1914 року працював пастухом у поміщика Лихачова дев'ятирічний хлопчик Д. Талалай. На отару, яку він пас, накинулись хазяйські собаки і одну вівцю розірвали. Управитель за це побив і прогнав хлопця, не заплативши за його працю ні копійки[3].

Жили селяни в низеньких хатах-мазанках з солом'яною або очеретяною покрівлею, глиняною долівкою, маленькими підсліпуватими вікнами. В хаті стояли одна-дві лави, доморобні стільці, стіл і скриня. За ліжко служив піл, за постіль — верхній одяг. Від снігу до снігу селяни ходили босими.

Все це призводило до частих захворювань. І що тут міг зробити один фельдшер, який обслуговував усю Вербську волость? Особливо високою була дитяча смертність.

Більшість жителів села була неписьменною, хоч тут було 2 церковнопарафіальні і одна початкова земська школи. Через злидні навіть ця елементарна освіта була недосяжною для трударів. До революції із 40 дітей, які вступали до першого класу Вербської земської школи, четвертий клас закінчувало тільки 10—15 учнів.

Злидні і безправ'я загострювали класові суперечності на селі, викликали невдоволення царизмом. Коли в 1917 році до села дійшли чутки про лютневі події в Петрограді, селяни самочинно познімали і порвали портрети царя, які висіли у волосному правлінні та в інших місцях.

Після приходу до влади буржуазного Тимчасового уряду в селі залишалося все по-старому. Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила селянам шлях до справжнього життя. Радянська влада тут була встановлена наприкінці грудня 1917 року. Павлоградські більшовики допомогли селянам Вербок організувати червоногвардійський загін, виділивши для нього 10 гвинтівок[4]. У селі був створений революційний комітет, очолюваний І. Ф. Моринцем, Г. К. Васильченком та А. М. Воликом[5].

---

[1] Список населенных мест Павлоградского уезда Екатеринославской губернии, стор. 8.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 8, арк. 37.
[3] Там же, арк. 9, 30, 35, 36.
[4] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 10.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 2, арк. 113, 135.

Більшовики Павлограда взяли діяльну участь і у створенні у Вербках на початку 1918 року партійного осередку, першими комуністами якого були К. Р. Молчанов, К. С. Котенко — робітники Синельниківського залізничного депо та жителі села І. Ф. Моринець, В. Є. Несмашний [1].

Весною 1918 року австро-німецькі окупанти захопили село. Загарбники наклали на його мешканців 21 тис. крб. контрибуції, забирали майно, худобу та сільськогосподарські знаряддя.

Для боротьби проти окупантів в селі створено партизанський загін на чолі в І. Ф. Моринцем [2]. Його кістяком були місцеві комуністи і ревкомівці. В листопаді 1918 року цей загін, розгромивши у Вербках куркульський «Союз хліборобів», взяв участь у визволенні Павлограда від інтервентів та петлюрівців. Смертю хоробрих загинули в боротьбі проти ворога партизани К. С. Котенко, Я. Сорока, Т. Лупир, М. Клименко.

9 грудня 1918 року відбулися вибори до Вербської волосної Ради. Першим головою волвиконкому був Ф. А. Скрипник, його помічником — Г. К. Васильченко. Напруженою і різнобічною була робота волвиконкому. У складних умовах він вирішував господарські, політичні, культурно-освітні, побутові і продовольчі питання, дбав про організацію оборони села, боровся з спекуляцією та інше.

3 лютого 1919 року в селі створено комбід у складі 3-х чоловік. Одними з перших його керівників були Я. П. Литвиненко та І. Ганженко. Комітет бідноти брав активну участь у виконанні продрозверстки, організовував допомогу голодуючим, розподіляв реквізований у куркулів хліб та інше майно серед сімей загиблих борців за Радянську владу [3].

Навесні 1919 року безземельним і деяким малоземельним селянам нарізали наділи землі, відібраної у церкви і в поміщика. Було відібрано лишки землі і в деяких куркулів.

Влітку 1919 року, коли денікінці захопили Вербки, місцеві комуністи і безпартійні активісти пішли у підпілля. Згодом вони сформували партизанський загін у складі 100 чол., який знову очолив комуніст І. Ф. Моринець. Загін базувався в Самарському лісі і звідти завдавав дошкульних ударів ворогові.

Денікінці обіцяли грошову винагороду за голови ватажків загону, мстили рідним і близьким партизанів. Вони закатували і кинули в річку брата командира загону М. Ф. Моринця. Білогвардійці без кінця грабували населення. Одного разу вони забрали коней у селянина І. Шимка. Він не стерпів такої сваволі і вбив одного з мародерів, а потім утік з села. Його родину і дещо з майна сховали односельчани. За це денікінський комендант наклав на село контрибуцію по 500 карбованців з двору. Щоб швидше викачати гроші, він звелів палити хати. Куркулі знову відбирали землю, яку Радянська влада відрізала у них.

У грудні 1919 року в селі відновлено владу Рад. Весною 1920 року сільська Рада провела перерозподіл землі між селянами. Було встановлено земельний наділ по 1,75 десятини на кожного члена сім'ї. Тоді ж одержала землю селянка Г. К. Левіна, яка до революції зовсім її не мала. На 5 чол. сім'ї Радянська влада виділила їй майже 9 десятин землі [4].

Весною і влітку 1920 року трудящі Вербок, як і раніше, активно допомагали Червоній Армії продовольством та одягом, а 50 місцевих незаможників, відібравши коней у куркулів, вступили до лав Першої Кінної армії [5].

У перших лавах борців за зміцнення молодої Радянської влади у Вербках йшли комуністи. Вони допомогли біднякам села створити в червні 1920 року КНС. Перши-

---

[1] Журн. «Літопис революції», 1930, № 3—4, стор. 145.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 2, арк. 56, 57, 111, 113, 114.
[3] Там же, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 4, арк. 52, 54, 57, 58, 60, 64, 68.
[4] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 8, арк. 31, 33, 37.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 220, арк. 62; Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 8, арк. 32.

ми його членами були Явтушенко, Шимко, Литвиненко. КНС був опорою і надійним помічником партійного осередку, що наприкінці 1920 року налічував 6 членів і 5 кандидатів в члени партії. Головою осередку був С. Н. Тищенко.

На початку 1921 року у Вербках створено комсомольську організацію. Першими комсомольцями в селі були: І. В. Васильченко, П. М. Шимко, П. Г. Приходько, К. І. Надточій, Ф. Е. Кальмус, К. Я. Талалай та інші. Влітку 1921 року в осередку було вже 10 комсомольців [1]. Його очолював молодий комуніст Т. М. Калиниченко.

Великою перешкодою на шляху зміцнення Радянської влади і відбудови зруйнованого господарства в селі Вербках були куркульські банди. «Бандитизм і контрреволюція,— говорилось в постанові Вербського волосного з'їзду сільських Рад від 20 грудня 1921 року,— не дають нам будувати Радянську республіку, тому треба всіма силами і засобами допомагати робітничо-селянській Червоній Армії в боротьбі з бандитизмом і контрреволюцією» [2]. У боротьбі проти банд брали участь комуністи і комсомольці разом з комнезамівцями села. Під час однієї з таких операцій був тяжко поранений голова волкомосередку К. Р. Молчанов [3].

У складних умовах боротьби з бандитизмом і господарською розрухою партійний і комсомольський осередки разом з виконкомом волосної Ради і комнезамом проводили значну культурно-освітню роботу. Наприкінці 1920 року волосний з'їзд Рад закликав усі культурні сили «вжити найрішучіших заходів до піднесення народної освіти шляхом відкриття шкіл і лікнепів, бібліотек і хат-читалень» [4].

Вже на початку наступного року у Вербках почались заняття в школах, діяли клуб, хата-читальня, бібліотека. До активної участі у громадському житті залучалися жінки. Систематично збиралися сільські збори, де вирішувались важливі питання господарського і культурного будівництва.

З ініціативи сільського партосередку у липні 1921 року створено «Спілку вербських селянок», в якій налічувалось 13 жінок-делегаток. За їх участю в селі відкрито притулки та дитбудинок для дітей-сиріт. Однією з перших організаторів серед жінок була комсомолка Осленко.

Делегатки допомагали також у роботі кооперації, волосної і сільської Рад, КНС, працювали в раді захисту дітей, в комісії по допомозі голодуючим, навчалися в школах лікнепу. На заклик комуністів проводилися суботники по заготівлі палива для підприємств Павлограда і родин червоноармійців. В одному з таких суботників, який відбувся в січні 1921 року, взяло участь 158 чоловік.

Складними для партійних і громадських організацій, для всього трудящого населення Вербок були 1921—1922 роки. Неврожаї дуже підірвали економіку села. В 1922 році посівні площі по Вербській волості скоротились більше, як на 4 тис. десятин порівняно з попереднім роком і на 7,5 тис. десятин проти 1913 року. Значна частина населення Вербок в 1922 році голодувала, 73 сім'ї бідняків залишили село і виїхали в урожайні райони. Багато селян змушені були працювати у місцевих куркулів тільки за харчі.

Велику допомогу бідноті села подавала Радянська влада. Сім'ї бідняків, партизанів, червоноармійців мали пільги по продовольчому податку, одержували допомогу хлібом, паливом [5].

У 1925 році селянство Вербок відновило довоєнні посівні площі і поголів'я худоби. Значно поліпшився добробут населення. В той час 1084 господарств мали 12,6 тис. десятин землі; працювали олійниця, паровий млин і 14 вітряків [6]. Організоване в селі сільськогосподарське кредитне товариство сприяло поступовому переходу селян до виробничого кооперування.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 151, арк. 23.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4096, оп. 1, спр. 2, арк. 43.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 46, арк. 98.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4096, оп. 1, спр. 1, арк. 44.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 282, арк. 7.
[6] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 514—515.

Перше колективне господарство виникло тут на початку 1925 року. Це була комуна ім. Петровського, в якій згуртувалось десять родин бідняків. Вісім з них були сім'ями вербських комуністів[1]. В числі перших комунарів були Г. Д. Литвиненко і Д. Я. Талалай. Комуну очолив комуніст І. П. Дендеберя[2]. В господарстві було 11 коней, 10 корів, деякий реманент. У зв'язку з тим, що комунари не мали необхідного досвіду у веденні колективного господарства, а також через господарські труднощі, комуна через рік припинила своє існування.

В ході боротьби за відбудову сільського господарства і зміцнення Радянської влади зростав авторитет місцевої партійної організації. В 1925 році Вербський партосередок об'єднував 20 комуністів[3]. В рік свого 10-річчя він прийняв до лав партії ще 5 селян. З нагоди цього ювілею партосередок одержав від односельчан-комнезамівців червоний прапор з вишитим на ньому написом: «Від організації працюючого селянства Вербської сільради керівнику працюючого селянства — Вербському осередку КП(б)У в честь 10-річчя. 1928 рік». Цей прапор став гордістю вербських комуністів. Коли в 1941 році німецькі загарбники наближалися до села, комуніст С. С. Ткаченко сховав його в надійному місці[4]. А тепер він, як дорогоцінна реліквія, зберігається в Павлоградському народному історико-революційному музеї.

Разом з партійною зростала і комсомольська організація села. У 1925 році в ній було вже 32 комсомольці. В піонерській організації імені КІМу — 47 юних ленінців.

Комуністи згуртували навколо себе трудове селянство. В рядах КНС у 1924 році було 184 незаможники, а через рік їх налічувалось вже 205[5].

В 1925 році діти вербських селян навчались у двох місцевих початкових школах. Наступного року в селі відкрилась неповна середня школа. 105 селян і селянок здобували грамоту в школі лікнепу.

Через сільбуд, різні гуртки парторганізація поступово залучала селян до культурного життя. В 1924 році тут працювали сільськогосподарський, природничонауковий, хоровий, драматичний гуртки. Час від часу демонструвалися кінофільми. Число тих, хто брав з хати-читальні додому книжки, перевищувало 300 чол. Тоді жителі села передплачували 300 прим. газети «Змичка».

Після XV з'їзду ВКП(б) партосередок разом з комнезамом проводили велику організаторську та політичну роботу серед трудового селянства, переконуючи його в перевагах колективного господарювання. Активну участь в ній брав І. Ф. Моринець, голова Павлоградського районного КНС.

У 1928 році понад 40 родин незаможників села організували комуну — «Сільський пролетар», ядром якої стали колишні члени комуни ім. Петровського, що не злякались першої невдачі. Очолив її знову І. П. Дендеберя. Заснування комуни відбулося 1 травня. В степу, де повинні були розташуватися комунари, відбувся урочистий мітинг. Першим притулком для членів комуни були брезентові намети. Першою їх спорудою — стайня, яка служила і житлом, доки не збудували гуртожиток. Тяжкий був початок на шляху до нового життя. Та комунари не збочили. За чотири роки існування комуна стала маяком масового колгоспного руху у Вербках. Згодом були організовані сільськогосподарські артілі «Пам'ять Леніна» і «Зірка». Понад рік головою першої працював посланець Павлоградської міської парторганізації С. А. Ковпак, відомий пізніше державний і військовий діяч, двічі Герой Радянського Союзу.

Незабаром Вербки стали селом суцільної колективізації. Тут було 3 колгоспи: «Зірка», ім. Фрунзе, «Друга п'ятирічка». Кожний з них мав близько 3 тис. га орної землі. Головною культурою була озима пшениця, яка займала половину посівних площ. За десять років колективного господарювання вербські селяни, використо-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 354, арк. 29, 30, 99, 105.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 8, арк. 30.
[3] Там же.
[4] Газ. «Павлоградська правда», 18 вересня 1949 р.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 354, арк. 30.

вуючи досягнення сільськогосподарської науки і техніки, стали вирощувати такі врожаї, про які вони і мріяти не могли до колективізації. В 1940 році, наприклад, урожай озимої пшениці становив 25—35 цнт з га. В колгоспі «Друга п'ятирічка» зібрали урожай проса широкорядного посіву по 48 цнт з площі 30 га. На колгоспних полях працювало тоді 19 тракторів і 16 зернових комбайнів Павлоградської МТС. Колгоспи мали 24 автомашини[1].

Значних успіхів домоглися тваринники колгоспу «Друга п'ятирічка», вівчарська і свинарська ферми якого в 1940 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За три останні роки перед війною на вівцефермі вирощено по 116 ягнят від 100 вівцематок каракульської породи і досягнуто високого виходу смушків, а на свинофермі одержано за ті роки по 18,7 поросяти від свиноматки[2]. Учасниками виставки з колгоспу «Зірка» були свинарки М. І. Коваль і Г. І. Литвинчук, які виростили по 20 поросят на свиноматку, і чабан Л. В. Приходько. Від колгоспу «Друга п'ятирічка» — чабан С. Н. Васильченко.

В усіх колгоспах Вербок були поливні городи. Колгосп «Друга п'ятирічка» мав власний цегельний завод.

Із зміцненням економіки колгоспів зростала і оплата трудодня. В 1940 році колгоспники села в середньому одержали по 4 кг зерна і 60 коп. грошей на трудодень. Підвищувався добробут селян. Необхідну медичну допомогу колгоспникам подавали працівники медичного пункту. Перед війною в селі працювали початкова і семирічна школи, в яких навчалося близько 300 дітей. У Вербках уже не було неписьменної молоді[3]. Крім сільського клубу, в селі було ще 3 колгоспних, при кожному з них працювали бібліотеки, гуртки.

Але в червні 1941 року мирна праця трудівників села була перервана нападом німецько-фашистських загарбників. У зв'язку з наближенням лінії фронту багато цінного колгоспного майна було вивезено в тил. На схід вирушили і гурти худоби[4].

10 жовтня 1941 року гітлерівці захопили село. Наприкінці 1942 року тут почала діяти підпільна група в складі 20 чоловік під керівництвом заступника секретаря Павлоградського підпільного райкому партії М. І. Лупиря і члена райкому комсомолу Н. О. Запорожець. Члени підпільної групи розповсюджували листівки, організовували саботаж заходів окупаційних властей. Активіст колгоспу «Зірка» Ф. Е. Кальмус організував масовий невихід колгоспників на збирання врожаю 1942 року. Підпільник Г. І. Несмашний, працюючи машиністом на паровому млині, вивів з ладу його двигун, зіпсував і ті, що працювали на поливі городів і на молотьбі[5].

Група павлоградських підпільників (зліва направо): С. С. Прибер, К. В. Бєляєв, М. Ф. Луб'янська, М. І. Лупир (колишній учень Вербківської середньої школи).

Ризикуючи своїм життям і життям сім'ї, літня колгоспниця Є. О. Кочерга допомагала полоненим червоноармійцям і підпільникам, доглядала і переховувала поранених воїнів[6]. «Від імені всіх солдат щиро дякуємо Вам за материнське піклування і за Вашу доброту до бійців. Ми, як видужаємо, будемо ще з більшою силою знищувати ворога»[7],— так не раз писали ті, кого врятовувала славна патріотка.

З повагою називають жителі Вербок імена своїх односельчан П. М. Троценка і В. І. Ко-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 8, арк. 22—24.
[2] Там же, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 2, стор. 15, 16.
[3] Там же, спр. 1, арк. 53; спр. 2, арк. 29, 57.
[4] Газ. «Павлоградська правда», 19 вересня 1949 р.
[5] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 103—105.
[6] Газ. «Зоря», 1 червня 1964 р.
[7] Газ. «Світло Жовтня», 15 квітня 1967 р.

тенка, які боролись у партизанських загонах Білорусії. За це вони нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Назавжди залишиться в пам'яті жителів Арзгірського району Ставропольського краю ім'я юної партизанки Наді Безрук з Вербок, активної учасниці місцевого партизанського загону. Під час виконання бойового завдання її схопили гітлерівці і після страшних знущань розстріляли.

Житель Вербок П. М. Троценко — комісар одного з партизанських загонів, що діяв у Білорусії в роки Великої Вітчизняної війни.

18 вересня 1943 року війська Червоної Армії визволили Вербки від німецько-фашистських окупантів.

Шкода, заподіяна гітлерівцями тільки господарствам колгоспників, перевищувала 10 млн. крб. Були зруйновані приміщення школи, сільради та інші громадські будівлі. Фашисти стратили 45 жителів села, 369 чол. вивезли до Німеччини [1].

У відповідь на звернення обкому КП(б)У та виконкому обласної Ради депутатів трудящих з перших днів після вигнання окупантів вербівчани взялись за відбудову зруйнованого господарства.

У тих умовах довелось тимчасово розукрупнити колгоспи «Друга п'ятирічка» і «Зірка». Замість трьох сільськогосподарських артілей, що були до війни, стало п'ять: ім. Фрунзе, «Зірка», ім. Кутузова, ім. Б. Хмельницького та ім. 288-ї Павлоградської винищувальної авіадивізії.

Не вистачало робочих рук, основний тягар робіт ліг на плечі жінок, підлітків і літніх колгоспників. У 1944 році в колгоспах Вербок залишилось всього 2622 чол. населення. Працездатних було тільки 836, з них 107 чоловіків.

Щоб якомога швидше відродити господарство артілей, колгоспники виділяли з своїх дворів худобу, птицю, насіння, дрібний сільськогосподарський реманент. Адже в усьому відчувалася величезна скрута. На кінець 1943 року колгоспи мали всього 112 голів великої рогатої худоби і дві свині. Не краще було і з сільськогосподарським реманентом. У всіх колгоспах налічувалось: 5 тракторів, 2 комбайни, 57 плугів, 231 борона, 25 сівалок, 35 жаток, 9 віялок, 17 культиваторів. Автомашин не було; коней — лише 26 [2]. Основною тягловою силою були корови колгоспників.

Але ніщо не могло зупинити селянство Вербок в прагненні якнайшвидше відбудувати артілі. Щоб виростити врожай перемоги, самовіддано працювали навіть такі літні колгоспниці, як 60-річні М. Желізняк та П. Н. Волик, М. Литовченко, М. Чапля, М. Ткаченко та багато, багато інших. В наступні 2 роки, незважаючи на засуху, бригада Є. Т. Шинкаренка з колгоспу «Друга п'ятирічка» зібрала озимої пшениці по 32 цнт з га [3]. Одержали високий врожай і в колгоспі «Зірка». Окрилені успіхами, колгоспники зобов'язалися повністю освоїти довоєнні посівні площі в 1948 році.

На початку 1946 року після укрупнення, як і перед війною, стало знову три колгоспи: «Зірка», «Друга п'ятирічка» та ім. Фрунзе. В 1949 році хлібороби колгоспів ім. Фрунзе та «Зірка» зібрали по 25 цнт озимої пшениці з гектара і високий урожай кукурудзи. Значних успіхів домоглися і колгоспники артілі «Друга п'ятирічка».

За роки першої післявоєнної п'ятирічки посівні площі під зерновими культурами зросли з 3,3 тис. до 5,2 тис. га, технічних культур — у 2,5 раза. Трудівники сіль-

[1] Дніпропетровський облдержархів, Р-2429, оп. 1, спр. 150, арк. 9—10.
[2] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 362, арк. 125, 146, 227, 248, 290.
[3] Там же, спр. 486, арк. 23.

ського господарства Вербок доклали багато зусиль, щоб відродити громадське тваринництво, хоч це завдання було ще більш складним. За той час надої молока зросли з 11 тис. до 257 тис. літрів, виробництво м'яса збільшилось у 3 рази. На кінець п'ятирічки на тваринницьких фермах було понад 1100 голів великої рогатої худоби, 800 свиней.

Грошові прибутки колгоспів «Зірка» та ім. Фрунзе в 1950 році становили більш як по 480 тис. крб., у «Другій п'ятирічці» — близько 370 тис. карбованців. У тих успіхах велика заслуга колгоспних та сільських партійних, а також комсомольських організацій, які стали організаторами трудового змагання та агітмасової роботи серед колгоспників.

У 1950—1951 рр. здійснено нове укрупнення колгоспів села. До колгоспу ім. Фрунзе приєдналася Павлоградська сільськогосподарська артіль «Третій вирішальний», а потім — «Зірка»; до колгоспу «Друга п'ятирічка» приєднався колгосп ім. Калініна.

Про зміцнення економіки цих господарств яскраво свідчить неухильне зростання їх грошових прибутків. У 1955 році вони в колгоспі ім. Калініна становили майже 3,4 млн., ім. Фрунзе — понад 3 млн. карбованців. Це дало змогу колгоспам виділити значні кошти на зміцнення громадського господарства і підвищення оплати трудодня. Проведено також роботи по механізації водопостачання і приготування кормів на фермах.

В колгоспне виробництво ввійшла електрика. 26 електромоторів загальною потужністю понад 200 кіловат працювали в господарствах артілей у 1955 році.

У 1958 році обидві сільськогосподарські артілі об'єдналися. Створений на їх основі колгосп «Рассвет» — дружний двотисячний колектив трудящих, будівників комунізму. За 8 років він виріс майже на 150 членів, переважно за рахунок молоді, яка після закінчення школи залишилася працювати в колгоспі. «Рассвет» — по-справжньому господарство ланів широкополих. В його користуванні майже 13 тис. га землі, з них 8,5 тис. га орної. На полях артілі працюють 52 трактори, 37 комбайнів. В колгоспі 228 електромоторів, загальна потужність їх — 1,2 тис. кіловат. За їх допомогою механізовано всі трудомісткі роботи на фермах, зрошуються городи; працюють млин, ремонтна майстерня, три механізовані токи та ін.

Головний напрям цього господарства — хліборобство, основна культура — озима пшениця займає близько 30 проц. орних площ. З технічних культур значні площі займає соняшник — близько 1 тис. га, коноплі — майже 400 га. На високому агротехнічному рівні ведеться рільництво.

Більше третини доходів артіль одержує від тваринництва. На фермі в 1967 році було 4,7 тис. голів великої рогатої худоби (в т. ч. 1500 корів), 366 коней, 2,5 тис. свиней, понад 9 тис. шт. птиці. Артіль має пасіку на 298 бджолосімей. На 100 га сільськогосподарських угідь в колгоспі одержано 38 цнт м'яса, 235 цнт молока, 14,1 тис. штук яєць.

З 1958 по 1967 рік неподільні фонди колгоспу збільшились з 1,2 млн. до 3 млн. крб. Зросли грошові прибутки. У 1963 році колгосп перейшов на грошову, а з 1967 року — на гарантовану оплату. Вартість людино-дня (в 1958 році трудодня) збільшилась з 1 крб. 10 коп. в 1958 році до 3 крб. 50 коп. в 1967 році. Середньомісячна оплата праці тракториста в колгоспі, наприклад, становила 154 крб., доярки — 128 карбованців.

В бригадах і на тваринницьких фермах колгоспу «Рассвет» працюють чудові люди. Трудова слава багатьох з них сягає за межі села і району. Механізатор, комуніст П. А. Чапля в 1964 році без затрат ручної праці виростив і зібрав на площі 138 га по 47 цнт зерна кукурудзи, а також високі врожаї інших культур. Йому присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці. Комуніст О. В. Гутарєва, агроном колгоспу, за успіхи в розвитку сільського господарства нагороджена орденом Леніна. Багато колгоспників за самовіддану працю також удостоєні урядових нагород.

В колгоспі працює більше 70 комуністів. Разом з правлінням колгоспу парторганізація завжди в пошуках нового.

Різнобічну роботу проводить Вербська сільська Рада, в її складі 56 депутатів. Понад третина депутатів — жінки. Депутати-колгоспники П. А. Чапля, І. А. Коза, І. Ф. Губа, А. А. Калиниченко та інші показують приклади в трудовій і громадській діяльності села. Ім'я голови виконкому сільради С. Д. Дендебері занесено до районної Книги пошани.

З кожним роком зростає населення Вербок, змінюється його соціальний склад. Тепер тут живе понад 1200 робітників і службовців, які працюють на підприємствах і будовах Західного Донбасу, що розташовані поблизу Вербок. Значно зріс прошарок інтелігенції, з'явились люди нових професій. В 1966 році у Вербках працювали 60 вчителів, понад 200 механізаторів тощо.

На очах змінюється і зовнішній вигляд села. Замість хат, критих соломою та очеретом, колгоспники споруджують нові сучасні будинки. За останні шість років тут збудовано 320 дво- чи трикімнатних цегляних будинків під залізом або шифером. За післявоєнні роки споруджено нові будівлі магазинів, чайної, відділення зв'язку, медпункту, школи, контори правління колгоспу, побутового комбінату. Закладено парк на площі 9 гектарів, споруджено спортивний майданчик, літній кінотеатр.

У Вербках працює розгалужена торговельна мережа: сільмаг, центральний магазин продовольчих товарів, магазини готового одягу, господарських товарів, книжковий магазин. За останні 5 років товарообіг зріс більш ніж у 2 рази. Продаж деяких промислових товарів, наприклад холодильників, пральних машин, за цей час зріс у чотири, а радіотоварів — майже у п'ять разів.

Кожна третя сім'я в селі стала вкладником ощадкаси (сума вкладів за останні 9 років зросла більш ніж у десять разів і становить 3,4 млн. крб.). Тепер у кожному шостому дворі є мотоцикл, а вісім родин мають власні легкові автомашини.

В селі функціонує фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, в яких працюють фельдшер і три акушерки. Для дошкільників відкрито 4 колгоспних ясел і дитячий комбінат. У селі 70 жителів мають від 80 до 100 і більше років.

Сучасні Вербки — село суцільної письменності. У середній школі навчається близько 900 учнів. Майже 120 чол. колгоспної і робітничої молоді здобувають освіту у вечірній середній школі. Серед учителів села справжні майстри своєї справи — заслужена вчителька школи УРСР М. М. Шинкаренко, В. М. Краснокутська та інші. Порівнюючи з 1950 роком у 6 разів збільшилися асигнування на народну освіту села.

Значну освітню роботу серед трудящих проводять сільський клуб і бібліотека. Часто тут з лекціями виступають лектори вербської організації товариства «Знання». В хоровому, драматичному, танцювальному, духових інструментів та інших гуртках бере участь понад 120 чоловік. На районних оглядах художньої самодіяльності клуб не раз займав одне з перших місць. При клубі є стаціонарна кіноустановка. У бібліотеці понад 7 тис. прим. художньої і наукової літератури. Вона має свої філії у всіх чотирьох бригадних червоних кутках. Крім того, в кожній квартирі села є свої невеликі бібліотеки.

Понад 5 тис. прим. газет і журналів передплачують жителі Вербок. З 1958 року колгосп видає свою багатотиражну газету «Перемога». 1200 радіоточок, що встановлені в селі, обслуговуються місцевим радіовузлом. З кожним роком зростає число телевізорів у квартирах громадян. Майже в кожній сім'ї є радіоприймач.

В село прийшли і нові обряди. Систематично проводяться тут свята врожаю, весни, проводи зими, проводи до Радянської Армії.

Із Вербків вийшло чимало людей, які успішно працюють у різних галузях господарства, науки і культури нашої країни. Один з перших комсомольців села Ф. Я. Бузоверя — тепер доктор біологічних наук, професор Харківського сільськогосподарського інституту. Доктором філологічних наук став П. Г. Приходько, який працює старшим науковим співробітником музею Т. Г. Шевченка в Києві. В Радянській

Армії у званні полковника служать П. М. Ткаченко і М. І. Моринець (син І. Ф. Моринця, активного учасника боротьби за Радянську владу).

— Ми вдячні партії Леніна, Радянській владі за те, що стали вільними і заможними, справжніми господарями своєї долі,— заявляють сьогодні трудящі колгоспних Вербок, самовіддано борючись за побудову комунізму.

І. С. БУЛАВА.

МЕЖЕ́РІЧ

Межеріч — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти Домаха, Котівець, Новоселівське, Оженківка, Червона Нива. Розташоване на лівому березі річки Вовчої за 7 км від районного центру м. Павлограда, який є для села найближчою залізничною станцією. Поблизу села проходить автомагістраль Київ — Донецьк. Населення — 4150 чоловік.

Перші згадки про зимівники запорізьких козаків у межиріччі Вовчої та Самари зустрічаються в документах 1689 року[1].

Інтенсивне заселення цієї місцевості почалося після ліквідації Запорізької Січі, коли тутешні землі дісталися як рангова дача князю Прозоровському. Тоді ж була заснована і слобода Межеріч. У 1782 році тут проживало 745 мешканців.

У першій половині XIX століття слобода перейшла у власність графа Воронцова-Дашкова.

Реформа 1861 року на півдні України здійснювалася таким чином, що від селян на користь поміщика було відрізано близько 30 проц. родючих земель. Селянам Межеріча був установлений т. зв. дарчий наділ в розмірі однієї десятини на ревізьку душу[2]. А це означало, що звільнені кріпаки змушені були на кабальних умовах орендувати необхідну землю — відбувати ту ж панщину у формі відробітку своїм реманентом на панській землі за випаси, вигони, луки, орну землю тощо. В цілому на 224 двори у Межерічі було нарізано 615 десятин землі, в середньому по 2,7 десятини на кожен двір. З часом і ці наділи зменшилися: у 1877 році в середньому на один двір припадало 2,2 дес., а в 1897 році — 1,5 десятини[3].

В той же час поміщиця Воронцова в 1877 році мала в своєму володінні 4765 десятин землі. Їй належали пивоварний завод, два водяні млини. У селі було кілька вітряків, дві олійниці, дві кузні, які належали багатіям[4]. В 1900 році на річці Вовчій споруджується ще один водяний млин, на якому працювали наймані робітники.

Тяжке безправне становище, злидні спонукали населення на боротьбу проти поміщиків. Так, у 1883 році селяни Межеріча спочатку вимагали у Воронцова-Дашкова продати частину землі, а потім, коли їм у цьому відмовили та ще й управитель підвищив орендну плату, почали готуватися до захоплення поміщицької землі. На сходці вони вирішили самочинно орати потрібну їм землю. Коли місцевий піп звернувся у церкві до селян із застереженням не робити «протизаконних вчинків», почувся вигук: «Убити управителя!». Для «заспокоєння» селян у Межеріч прибув загін солдатів[5].

В період першої російської революції 1905—1907 рр. під впливом революційної боротьби катеринославських робітників ширились революційні настрої і серед жителів села. Восени 1906 року селяни палили скирти на землях поміщика Воронцова-Дашкова, брали участь у маївках. Організаторами цих виступів були уродженці

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 533—535.
[2] Список населенных мест Павлоградского уезда Екатеринославской губернии, стор. 18, 19.
[3] Там же, стор. 18.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 125, арк. 225—226, 337—338.
[5] Крестьянское движение в России в 1881—1889 гг. Сборник документов, стор. 173, 174, 175.

села Ф. О. Жовтенко та Г. С. Кучеренко, які поширювали серед населення нелегальну літературу, виступали з промовами на маївках[1].

На початку XX століття, внаслідок столипінської аграрної політики, помітно посилилось розшарування села. Виділилась група куркульських господарств, частина селян розорилася, а решта орендувала землю у поміщика Воронцова-Дашкова або у куркулів, сплачуючи їм дві третини вартості урожаю[2].

Панівні класи тримали трудящих у темряві, більшість жителів села була неписьменною. Існуючі церковнопарафіальна школа та однокласне земське училище не могли охопити навчанням і половини дітей шкільного віку. Значна кількість дітей, що вчилася, навесні, як правило, кидала навчання. В зв'язку з цим великою була плинність учнів. Так, у 1915 році більше половини учнів (93) залишили навесні училище, а закінчило його лише 8 осіб[3].

Імперіалістична війна принесла нові бідування жителям Межеріча. Після повалення самодержавства в лютому 1917 року земля лишилася у поміщиків, найголовніші вимоги трудящих не були задоволені. Селяни Булахівської волості, куди входив і Межеріч, зажадали від місцевих органів влади передачі сільській громаді поміщицьких сіножатей, а у травні 1917 року самочинно захопили поміщицьку толоку.

Житель Межеріча Г. Н. Чумак був активним учасником революційних подій в Петрограді, в складі фінляндського полку у жовтні 1917 року він брав участь у збройному повстанні[4].

Радянська влада в селі була встановлена після Першого Всеукраїнського з'їзду Рад, коли в Булахівській волості обрали Раду селянських депутатів, яка працювала під керівництвом більшовицького повітового виконкому[5].

З перших днів свого існування Рада почала здійснювати ленінський Декрет про землю. Вже в грудні 1917 року приступила до роботи земельна комісія під головуванням жителя села Г. С. Кучеренка, яка відібрала майно і землю у поміщиків Воронцова-Дашкова, Лихачова та розподілила їх між безземельними і малоземельними селянами.

Однак скористатися одержаною землею бідняки не змогли, бо у квітні 1918 року Межеріч захопили німецькі окупаційні війська. До села повернулись поміщики й куркулі. У селян відібрали землю і знову віддали її поміщикам. На боротьбу проти окупантів трудівники села піднялися під керівництвом партійної організації, створеної тут влітку 1918 року. На підпільних зборах колишніх фронтовиків був організований партизанський загін, командиром якого став секретар партійного осередку Г. С. Кучеренко[6].

Незабаром Межеріч став одним з центрів по підготовці до повстання у Павлоградському повіті. Тут перебував повітовий підпільний комітет і революційний штаб, які проводили агітацію серед трудового селянства, поширювали листівки, організовували загони, залучаючи до них колишніх червоногвардійців і солдатів, діставали зброю, здійснювали службу розвідки і інформації[7].

Ще більше активізувалася діяльність підпільників після II з'їзду КП(б) України. Делегатом з'їзду від Межеріцької партійної організації був Г. З. Зуб — колишній матрос, партизан, активний учасник боротьби з окупантами[8]. Після повернення делегатів II з'їзду КП(б)У 7 листопада 1918 року в Межерічі нелегально відбулася Павлоградська повітова конференція сільських партосередків. Для проведення конференції в село прибули член Павлоградського партійного комітету Ю. Г. Миронов

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 101, арк. 1—7.

[2] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1910—1911 год, стор. 1—3.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 227, спр. 141, арк. 62, 63.

[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 323, арк. 1—13.

[5] Пятая годовщина Октябрьской революции. 1917—1922 гг., стор. 164—167.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 161, арк. 1—12.

[7] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 36, арк. 19.

[8] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 42—46.

і представник Катеринославської губернської партійної організації, член ЦК КП(б)У І. К. Амосов, який виступив з доповіддю «Сучасний момент і завдання селян». Доповідь про підготовку збройного повстання зробив Ю. Г. Миронов [1]. Представники партосередків одержали агітаційну літературу, лозунги і плакати, надіслані Катеринославським губкомом.

В цей час Павлоградський повітовий партком і ревком дали наказ почати повстання. Розробивши план розгрому окупантів, революційний штаб подбав про безпеку сіл від несподіваного нападу ворога. Село Маврине, розташоване на шляху з Павлограда на Межеріч, було оточене заставами — тут діяла партизанська розвідка. Було також виділено групу кіннотників, яка мала зайти ворогові в тил. План передбачав відступ партизанів з Мавриного без бою, щоб заманити окупантів у центр села Межеріча і тут розгромити їх. Повстанці разом з селянами збирали борони, щоб ними перегородити шлях відступу гетьманцям і окупантам, коли ті ввійдуть у село.

22 листопада 1918 року об'єднаний загін окупантів та гетьманців, який налічував 170 чол., почав просуватися через Маврине на Межеріч. Наступ супроводжувався грабунками і знущанням з населення. Не зустрічаючи опору з боку партизанів, загін вступив у село. Цього тільки і чекали партизани — вони завдали ворогові несподіваного удару. Серед німців і гетьманців зчинилась паніка. Але тільки небагатьом з них пощастило втекти з села. У цьому бою партизани захопили 5 кулеметів, багато гвинтівок і патронів [2]. Відтоді почалась підготовка до наступу на Павлоград з трьох напрямів, у т. ч. і з Межеріча [3]. Після відновлення Радянської влади в селі партизанський загін влився до Червоної Армії. Командир загону Г. С. Кучеренко залишився в селі і до кінця червня 1919 року очолював межеріцький партійний осередок, до складу якого входили учасники збройного повстання проти німців та петлюрівців — І. П. Безрукавий, Г. З. Зуб, В. І. Посукан, П. Ф. Скалозуб. Межеріцькі більшовики боролися за відновлення та зміцнення органів Радянської влади на селі, добивалися правильного розподілу відібраної у поміщиків землі.

У зв'язку з наступом денікінців у червні 1919 року жителям села довелося знову взятися за зброю. За завданням Зафронтбюро ЦК КП(б) України комуністи Г. С. Кучеренко та Л. Л. Шинкаренко брали активну участь у роботі Межеріцько — Булахівського ревкому по організації партизанських загонів. На початку вересня 1919 року було створено великий партизанський загін в основному з жителів сіл Межеріча, Кочеріжок, В'язівок та інших [4]. Підпільний ревком підтримував зв'язок з Новомосковським підпільним центром. Знову, як і в часи окупації кайзерівськими військами, район Межеріча, Булахівки став партизанською базою. Тут діяли досить численні партизанські загони. Лише загін Межеріча, Булахівки і Карабинівки, яким командував Л. Л. Шинкаренко, налічував 150 бійців. Партизани завдавали дошкульних ударів ворогові. Ось одна з багатьох інформацій про бойові дії партизанських загонів проти денікінців у 1919 році: «У селі Межерічі обеззброєно козачий загін в 18 чол., троє вбиті» [5].

Після розгрому білогвардійців у грудні 1919 року в селі відновлюється Радянська влада. З перших же днів партійний осередок, сільська Рада вживали заходів по відбудові зруйнованого війною господарства. Безземельні і малоземельні селяни одержали землю.

У серпні 1920 року селяни Межеріча створили комітет незаможних селян. Активними членами його були П. Бровченко, А. Скалозуб, Я. Кулинич [6]. Комнезам взяв

---

[1] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 247—248.

[2] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г., стор. 268.

[3] Журн. «Літопис революції», 1930, № 3-4, стор. 146.

[4] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5-6, стор. 202, 203.

[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 22, арк. 11.

[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 27, арк. 13.

Члени першого в селі колгоспу «Жовтень». Межеріч, 1929 р.

під свій контроль млини, кузні, відбирав у куркулів лишки хліба і землі та наділяв ними безземельних і малоземельних селян, допомагав біднякам налагоджувати господарство.

У соціалістичних перетвореннях, які проводили сільрада і партосередок, брала активну участь молодь. У 1920 році в селі оформилася комсомольська організація.

Постійна допомога держави селу дала змогу порівняно швидко відбудувати сільське господарство. В 1925 році 552 господарства Межеріча, де проживало 3330 чол., мали у користуванні 8024 десятини землі, тобто в розрахунку на двір майже в 10 разів більше, ніж до революції. Посівні площі досягли 82 проц. довоєнного рівня [1], підвищилась урожайність основних сільськогосподарських культур. В селі працювали 5 кузень, паровий млин і вітряк, олійниця [2].

Партійний осередок, який об'єднував на той час 3 члени і 19 кандидатів, велику увагу приділяв роботі громадських і кооперативних організацій. Розширювало поле своєї діяльності споживче товариство, створене в 1924 році. Сільськогосподарська кооперація допомагала селянам у придбанні реманенту, племінної худоби тощо. На кінець 1925 року кооперація об'єднувала 180 чол., її товарообіг перевищив 2000 крб. На кошти сільськогосподарського кредитного товариства в селі у 1926 році було збудовано невелику електростанцію.

Комсомольська організація, яка налічувала тоді в своїх лавах 53 комсомольці, розгорнула широку роботу по ліквідації неписьменності серед дорослого населення і підлітків, організувавши 3 групи лікнепу.

У 1928 році в селі був збудований сільський клуб на 260 місць, при ньому відкрили бібліотеку. Комсомольці організували в клубі драматичний і хоровий гуртки, учасники яких щосуботи давали концерти. Активними помічниками комуністів були комсомольці. Вони допомагали проводити хлібозаготівлі, розшукувати хліб, захований куркулями. Комсомольська організація вела активну антирелігійну пропаганду, влаштовувала недільники, залучаючи молодь села до громадської праці. За активну участь у будівництві греблі на р. Вовчій комсомольська організація Межеріча була нагороджена в 1929 році грамотою ЦК ЛКСМУ. Тоді ж почалося будівництво школи в Межерічі на кошти, які жителі села одержали як премію від

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 384, арк. 147.
[2] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 514—515.

ЦК КП(б)У і уряду Радянської України за активну участь у революційному русі і громадянській війні.

Партійний осередок села очолив роботу по кооперуванню одноосібних господарств. Незабаром біля Межеріча виникла комуна «Батрак». Організаторами і першими керівниками її були Л. Половний і Г. Зуб.

Жителі села часто навідувались до комунарів, спостерігали, як вони господарюють, використовуючи трактори та іншу техніку. Досвід комунарів послужив добрим прикладом для сільської бідноти, яка теж почала приступати до колективного господарювання.

У серпні 1928 року у Межерічі був створений перший колгосп «Жовтень». Головою його став учасник громадянської війни О. Н. Чумак. Згодом переважна більшість селян вступила до колгоспів. На січень 1930 року їх тут було вже 3. Значну роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграв колектив Межеріцької МТС.

Велику роль у громадському та виробничому житті села відігравали жінки. Вони працювали на різних ділянках артільного виробництва. З 1934 року М. М. Пономаренко завідувала тваринницькими фермами артілі, через два роки її обрали головою колгоспу, а пізніше — головою сільської Ради. Жінки починають оволодівати складною професією механізаторів сільського господарства. В числі перших за штурвал комбайна сіла К. К. Кулинич, трактористкою працювала В. О. Юзь.

Завдяки активній діяльності партійної організації, а також самовідданій роботі усіх трудівників села межеріцькі артілі у передвоєнні роки досягли великих успіхів. Стопудові врожаї ячменю на всій посівній площі збирав у 1937—1939 рр. колгосп «Трудовик».

Високих показників добивалися тваринники вівцеферм. По 147—149 ягнят від кожної сотні вівцематок одержували щороку чабани Я. Є. Дворниченко з артілі «Трудовик» і С. І. Рибалка з колгоспу «Перше травня». Вони завоювали право на участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Була представлена в довоєнні роки на виставці в Москві і свиноферма артілі «Перше Травня». Її працівники вирощували за рік по 18 і більше поросят від кожної свиноматки. Особливо відзначався П. О. Пономаренко, який у 1938 і 1939 рр. виростив по 22 поросят від кожної з закріплених за ним свиноматок.

Партійна організація і сільська Рада велику увагу приділяли і благоустрою села, охороні здоров'я, налагодженню культурно-освітньої роботи. У 1940 році в селі почалося будівництво стадіону.

В роки Великої Вітчизняної війни багато жителів села зі зброєю в руках боронили Батьківщину. В числі перших, хто у червні 1941 року пішов на фронт, були комуністи і комсомольці. А ті, що залишилися вдома, працювали з подвоєною енергією.

6 жовтня 1941 року ворог захопив Межеріч. Почалися тяжкі дні неволі.

За закликом Павлоградського підпільного міськкому партії населення села розгорнуло боротьбу проти окупантів. У селі діяла підпільна група, яку очолювали І. П. Безрукавий та З. К. Половний. Зв'язковим між нею та з Павлоградським підпільним міськкомом КП(б)У був С. О. Чумак[1].

У листопаді 1942 року була створена комсомольсько-молодіжна група, яку очолював секретар комсомольської організації Межеріцької школи В. Чумак. До її складу входили і комсомольці сусідніх сіл. Молоді патріоти провадили політичну роботу серед населення. Група складала і поширювала листівки[2].

Проти фашистів боролись і піонери. В 1942 році юні ленінці села Григорій Бровченко і Опанас Черевик не раз перерізали провід телефонного зв'язку. Тоді фашисти

---

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор 100.

[2] Л. Н. Авруцький. Слово про земляків, стор. 117.

зігнали на площу всіх жителів і, погрожуючи розстрілом, поставили вимогу виказати винуватців. Піонери-герої самі вийшли з юрби, і фашистські нелюди повісили тут же хлопчиків.

У лютому 1943 року межеріцькі підпільники брали активну участь у павлоградському повстанні. У ході його підготовки підпільна молодіжна група виділила зв'язкових. Визволене під час повстання село гітлерівці захопили знову. Ще більше лютуючи, вони заарештували і розстріляли підпільників І. П. Безрукавого і З. К. Половного. В. Чумака відправили до концентраційного табору, де він загинув. На каторгу до Німеччини було вивезено 227 юнаків і дівчат села.

Мужньо воювали проти ворога жителі села, що перебували в лавах Червоної Армії. Багато колишніх воїнів мають високі урядові нагороди.

Звання Героя Радянського Союзу присвоєно І. К. Яцуненку — учасникові визволення Севастополя. Про нього, одного з героїв штурму Сапун-гори, Маршал Радянського Союзу С. С. Бірюзов у своїх спогадах писав, як рядовий 105-го полку 77-ї стрілецької дивізії «...майже біля самої вершини прийняв червоний прапор з рук пораненого парторга роти старшого сержанта Є. Семеловича. В цей же момент рядовий почув знайомий голос:

— Правильно, синку! Неси далі...

Яцуненко оглянувся і побачив рідного батька. Але тут же розірвалася ворожа міна, батько упав мертвим»[1].

Пам'ятник юним партизанам Г. Бровченку і О. Черевику, що були страчені фашистами в 1942 році в с. Межерічі. 1967 р.

І. К. Яцуненко разом з іншими бійцями закріпив прапор на вершині Сапун-гори, а потім в ході бою був поранений і відправлений до госпіталю. Тривалий час вважали, що він загинув, і на гранітному пам'ятнику було викарбувано його прізвище. Лише через 10 років однополчани розшукали Яцуненка і повідомили, що він удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Зірка Героя прикрасила груди і його земляка — В. С. Половного[2].

Межеріч був визволений від фашистських загарбників 20 вересня 1943 року. Великих руйнувань завдали селу окупанти. Було знищено багато громадських приміщень і житлових будинків, зруйновано МТС.

Одразу ж після визволення трудівники села під керівництвом партійних та радянських органів, переборюючи великі труднощі, приступили до відбудови господарства. Під керівництвом сільської Ради, яку очолив колишній партизан і підпільник М. К. Спичак, проводились роботи по відбудові мостів через річки Вовчу та Самару, млина. На польових роботах колгоспники як тяглову силу використовували корів. Механізатори МТС доклали багато зусиль, щоб відбудувати тракторний парк. Приклад у роботі подавали комуністи. На початку 1944 року відновила свою роботу парторганізація МТС, яку очолила М. М. Пономаренко.

Водночас із завершенням збирання врожаю пізніх культур трудящі села відбудували школу.

[1] С. С. Бирюзов. Суровые годы. М., 1966, стор. 280.
[2] Там же.

Колгоспники виявили трудовий героїзм в боротьбі за ліквідацію наслідків війни, працюючи під гаслом «Твій фронт — колгоспне поле!». Вони зібрали кошти на побудову танкової колони, відправляли подарунки воїнам[1].

Перших успіхів у відродженні соціалістичного сільського господарства було досягнуто вже через рік після визволення. За дострокове виконання плану хлібоздачі межеріцькі колгоспи були занесені на районну Дошку пошани[2].

У своїй роботі колгоспники Межеріча постійно відчували допомогу своїх шефів — науковців Дніпропетровського інституту залізничного транспорту, які допомогли скласти і успішно виконати план електрифікації села. В листопаді 1948 року у 723 будинках засяяло електричне світло.

Укрупнення дрібних колгоспів в один — ім. XXII з'їзду КПРС, що відбулося в 1950 і 1955 роках, створили сприятливі умови для розвитку громадського господарства. Грошові надходження колгоспу з 1956 по 1967 рік зросли майже в 4 рази, а неподільний фонд — у 8 разів. Артіль у 1958 році придбала 36 тракторів та іншу сільськогосподарську техніку. Відтоді кількість машин в колгоспі зростає рік у рік. У 1967 році машинний парк артілі налічував 62 трактори, 34 комбайни, 67 вантажних автомашин, сотні причіпних машин і багато іншої техніки. Невпинно підноситься рівень механізації багатьох процесів колгоспного виробництва. Колгоспні механізатори, удосконалюючи техніку, сприяють підвищенню продуктивності сільськогосподарської праці. Так, С. М. Глущенко удосконалив зерноочисну машину, що водночас очищає, навантажує і зважує зерно. Її застосування дало можливість вивільнити від важкої праці до 76 чоловік. На виставці-конкурсі в Дніпропетровську і на конкурсі в Києві машина С. М. Глущенка була відзначена першою премією. Руками умільця створені також гноєнавантажувачі, прополювальні агрегати, пристосування для квадратно-гніздового посіву кукурудзи та інші. За творчу працю С. М. Глущенка нагородили орденом «Знак Пошани», великою золотою і бронзовою медалями ВДНГ СРСР, значком «Відмінник соціалістичного сільського господарства» і багатьма преміями.

Колгосп проводить велике будівництво. Якщо у 1956 році він мав 77 господарських будівель, то на початку 1967 року їх стало 119. Серед новобудов — приміщення ферм, гараж, зерносховища, двоповерховий млин.

Артіль має найбільше в районі зрошувальних земель. У 1967 році тут зрошувалось 369 га посівів і 139 га саду. Одночасно проводяться роботи по осушуванню 270 га заболоченої місцевості, т. зв. лиману.

З завершенням електрифікації у 1967 році значно розширились можливості по використанню електроенергії у колгоспному виробництві. До 1970 року потужності електромоторів зростуть в порівнянні з 1965 роком у три рази.

Обробіток посівів кукурудзи в колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС. Межеріч, 1967 р.

Здійснюючи рішення березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.), трудящі артілі значно збільшили виробництво сільськогосподарських продуктів і продаж їх державі. Якщо у 1966 році колгосп продав державі понад план 2 тис. цнт пшениці, то уже у 1967 році — 8 тис. цнт. Значно перевико-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4149, оп. 1, спр. 8, арк. 12, 16.

[2] Газ. «Павлоградська правда», 7 вересня 1944 р.

нано план продажу молока і м'яса. На фермах артілі є 6,3 тис. голів великої рогатої худоби, близько 4 тис. свиней.

За успіхи у вирощенні зернових та олійних культур і овочів, а також в розвитку тваринництва 17 колгоспників у 1966 році нагороджені орденами і медалями. Орден Леніна вручено бригадиру Н. А. Терновому.

Із зміцненням економіки колгоспу зростає оплата праці. Порівнюючи з 1956 роком, вартість одного людинодня колгоспника збільшилась у 4,3 раза, досягнувши у 1967 році 4,42 карбованця.

Поліпшується добробут трудівників села. Одним з показників цього є значне збільшення кількості вкладників сільської ощадної каси: з 62 чоловік у 1953 році до 795 чоловік у 1966 році. Зросла і сума вкладів. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. Над багатьма будинками височать щогли радіо- та телеантен. Майже кожна сім'я має велосипед або мотоцикл.

Змінюється і зовнішній вигляд села. На його вулицях виростають просторі і світлі житлові будинки, приміщення громадських установ. Тільки у 1966—1967 рр. споруджено 87 нових будинків, вкритих залізом і шифером. У центрі села збудоване нове приміщення сільської Ради з просторим залом, де відбуваються урочисті реєстрації шлюбів і народження. Подбала громадськість і про підростаюче покоління. Споруджено дитячі ясла. Провадиться підготовча робота по будівництву нової школи на 960 місць. Здійснено великий обсяг робіт по благоустрою села. Тільки за один рік вимощено 2,5 км тротуарів, посаджено вздовж вулиць тисячі декоративних і фруктових дерев та кущів декоративних троянд.

В центрі села, в парку — два пам'ятники. Це братські могили: одна — часів громадянської війни, друга — Великої Вітчизняної війни. Біля пам'ятників — квіти — знак шани й поваги жителів Межеріч до тих, хто віддав своє життя в боротьбі за свободу Батьківщини. Могила піонерів-героїв Григорія Бровченка і Опанаса Черевика прикрашена вінками. Їх ім'я носить піонерська організація Межеріцької середньої школи.

Важливі зміни відбулися в Межерічі в галузі охорони здоров'я. Крім лікарні, поліклініки і пологового будинку, у 1965 році створений районний протитуберкульозний диспансер.

Діти трудівників села навчаються в середній школі, де працює великий загін кваліфікованих вчителів. За заслуги у вихованні підростаючого покоління присвоєно звання заслуженої вчительки школи УРСР Є. Т. Скрипник.

Постійно дбає про підвищення культурно-освітнього рівня колгоспників правління колгоспу. Відрахування колгоспу на задоволення культурних потреб з 1956 по 1966 рік зросли в 11 разів. До послуг трудящих клуб. У 1967 році закінчено будівництво нового Палацу культури на 400 місць, працюють гуртки художньої самодіяльності. Постійно зростає число читачів бібліотеки, яка налічує 8 тис. томів.

Сільські партійна і комсомольська організації приділяють велику увагу вихованню підростаючого покоління на революційних, бойових та трудових традиціях народу. З ініціативи комуністів у 1965 році відкрито історико-краєзнавчий музей, в експозиції якого представлено близько 400 цікавих експонатів.

На початку 1967 року було проведено зустріч комсомольців і молоді з старими більшовиками. На зустрічі виступив М. К. Спичак, який розповів про становлення Радянської влади на селі, про боротьбу межеріцьких підпільників та партизанів проти окупантів і білогвардійців. З великим інтересом присутні прослухали розповідь колишнього голови колгоспу О. Н. Чумака про організацію першої межеріцької артілі «Жовтень». У зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня Президія Верховної Ради СРСР нагородила орденом Червоної Зірки Г. С. Кучеренка — активного учасника громадянської війни та боротьби за встановлення Радянської влади.

Захоплюючі перспективи розвитку Межеріч, адже село розташоване на території Західного Донбасу — в центрі нового вугільного басейну, де за нинішнім п'ятирічним планом (1966—1970 рр.) передбачено спорудження (за 6—7 км від села) потужної

шахти «Західно-Донбаської № 34», яка видаватиме на-гора до 2400 тис. тонн вугілля на рік. Пізніше за 2 км на північ від села також буде збудована шахта «Західно-Донбаська № 8/12». Будівництво неподалік від Межеріч промислових об'єктів, під'їзних шляхів, ліній зв'язку, об'єктів теплопостачання, районного водопроводу тощо позитивно вплине на економіку села і на побут його населення.

Впевнено крокує село у майбутнє по шляху, накресленому Комуністичною партією.

В. І. КУЧЕГУРКОВ, Л. О. ЛЬВОВ, В. Я. РОГОВ.

ТРО́ЇЦЬКЕ

Троїцьке — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані села Вербове, Левадки, Привовчанське і Малоолександрівка. Розташоване між річками Вовчою і Терсою за 15 км на південь від міста Павлограда. Населення — 1654 чоловіка.

На території села виявлено поселення ранньослов'янської черняхівської культури (II—V століття н. е.)[1].

В письмових джерелах вперше згадується 1783 року. В той час воно належало князю О. О. Прозоровському[2]. За даними економічного опису Павлоградського повіту 1798—1806 рр., у Троїцькому разом з хуторами (Прусенківкою та Черниківкою) налічувалось 60 дворів, в яких жило 432 чоловіка. Вони були кріпаками княжни Є. О. Прозоровської, якій належало більш як 13 тис. десятин землі по обох берегах річок Вовчої та Терси[3].

Напередодні реформи 1861 року у Троїцькому було вже 146 дворів і 896 чоловік населення[4]. Господарем маєтку був князь Воронцов-Дашков. На таку кількість мешканців, за уставною грамотою, було виділено всього 412 наділів — по десятині або менш як по півдесятини на душу. Велика кількість землі з лісами, сіножатями та водоймами лишилась власністю поміщика, в кабалу до якого мусили йти селяни.

Вже в червні 1862 року павлоградський земський справник доповідав катеринославському губернатору, що тимчасово зобов'язані селяни Богданівки та Троїцького не підкорилися поміщикові, відмовились від земельних наділів, заявивши, що не будуть працювати на поміщицьких ланах[5]. Виступ був таким рішучим і набрав таких погрозливих розмірів, що для його придушення кинули військову команду в складі роти Брестського піхотного полку. В сутичці між селянами і військами було поранено понад 20 селян.

На кінець XIX століття кількість дворів у Троїцькому збільшилось до 243, населення зросло майже вдвоє проти 1859 року[6]. Через гостру нестачу землі дедалі більше селян змушені були вдаватися до оренди. Поміщик збільшував орендну плату до таких розмірів, що селяни не могли її своєчасно сплачувати. Нерідко за недоїмки він позбавляв селян Троїцького можливості орендувати його землі, віддаючи їх в оренду іншим. Суперечки через це між жителями сусідніх сіл інколи доходили до кулачних боїв.

З початком революції 1905—1907 рр. селяни підпалили маєток Воронцова, згоріли також і всі господарські приміщення[7].

На початок XX століття в Троїцькому було 323 господарства з населенням понад 2 тис. чоловік. Щоб не померти з голоду, біднота села повинна була йти в найми

---

[1] Материалы и исследования по археологии УССР, № 82, 1960, стор. 22.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 573.

[3] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 27, арк. 12.

[4] Список населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 100.

[5] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов, стор. 248, 249.

[6] Список населенных мест Павлоградского уезда Екатеринославской губернии, стор. 9.

[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 47, арк. 3.

до маєтку Воронцова або до сусіднього поміщика Батюшкова, який мав 600 десятин землі.

Нещадно експлуатували селян служителі церкви. Церква мала 125 десятин землі, від яких, за заниженими даними Катеринославської єпархії, одержувала 1200 крб. доходу, зокрема — 800 карбованців від парафіян.

Село не мало ніякої медичної допомоги. Більшість селян була неписьменною. В 1913 році в Троїцькому діяли 2 однокласні земські школи [1]. Не маючи одягу і взуття, змушені працювати в наймах, діти бідняків не ходили до школи. Майже зовсім не вчились дівчата.

В умовах першої світової імперіалістичної війни економічне становище селян Троїцького ще більше погіршилось. Внаслідок військової мобілізаії на селі лишалось дедалі менше дорослих чоловіків. Реквізиції коней і худоби для потреб війни підривали економіку бідняцьких господарств. Скорочувались посівні площі. Значно знизилась урожайність.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції становище селян не поліпшилось. Земля, як і раніше, лишалась в руках поміщиків.

Наприкінці грудня 1917 року в Троїцькому було встановлено Радянську владу. Створений у селі ревком з 9 місцевих активістів негайно приступив до проведення революційних перетворень. До його складу ввійшли І. М. Голосний (голова ревкому), В. П. Висторопський — голова продовольчого і земельного, Г. Т. Дрозд — культосвітнього відділів, І. О. Васильєв, Х. О. Круглий та інші. Секретарем продовольчого та земельного відділу був С. П. Крупський. Ревком провів конфіскацію поміщицької землі і почав її розподіл між біднотою. Деякі селяни одержували ділянки землі на значній віддалі від села, а тому тут виникли нові хутори Вербове і Шевченкове, які тепер підпорядковані Троїцькій сільраді.

Радянське будівництво в селі було зірване німецькими окупантами. Влітку 1918 року командир німецького загону наказав селянам негайно здати всіх коней і вози, а також продукти харчування. Але селяни, не підкорившись цьому розпорядженню, вивели коней за річку Вовчу, після чого розібрали місток. Поки окупанти полагодили його, прийшла допомога від павлоградських партизанів. Загін окупантів, який встиг переправитись через річку, під Богуславом був розгромлений. У цьому бою взяло участь багато жителів Троїцького — С. О. Лісниченко, К. С. Висторопський, І. М. Голосний, С. С. Лісниченко, С. П. Крупський, С. Борисов та інші [2]. Радянську владу в селі відновили 17—20 січня 1919 року, коли частини під командуванням П. Ю. Дибенка, продовжуючи наступ з Харкова, очистили від петлюрівців залізничні станції Павлоград, Синельникове, Чаплине, Гришине [3].

В лютому 1919 року село Троїцьке стало центром Ново-Троїцької волості. В селі було створено волосний виконавчий комітет, головою якого обрали І. М. Голосного [4]. До складу виконкому ввійшли також жителі села Г. Т. Дрозд — завідуючий відділом народної освіти, В. П. Висторопський (завідуючий земельним і продовольчим відділами), секретарем виконкому працював С. М. Ільченко, секретарем земельного і продовольчого відділів — С. П. Крупський.

Трудящі селяни обрали двох представників на III Всеукраїнський з'їзд Рад — Г. Т. Дрозда і Л. П. Матірного.

Коли делегати повернулись до Троїцького, 15 березня 1919 року були скликані збори волосної і сільської Рад. З великою увагою вислухали і одностайно схвалили вони доповідь Г. Т. Дрозда, який представляв у Харкові на з'їзді Рад інтереси трудящих Павлоградщини. Про рішення III Всеукраїнського з'їзду він розповідав і на зборах інших сільських Рад.

---

[1] Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 г., стор. 345, 346.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 47, арк. 4, 5.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 1, арк. 14.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 6, арк. 25.

Збори обговорили й прийняли ряд важливих рішень, спрямованих на дальший розвиток соціалістичної революції на селі: про землеустрій, обкладення підвищеними податками куркулів, багатіїв та спекулянтів; виявлення і облік землі та дальший її розподіл; виселення з колишніх нетрудових господарств усіх осіб, які не співчувають Радянській владі і т. д.[1].

У лютому—березні 1919 року в селі створено волосний та сільський комітети бідноти. До складу Троїцького комбіду ввійшли Г. В. Толочок, Ф. Л. Крупський і О. К. Костенко [2]. Комітети бідноти відібрали у куркулів хлібні лишки, які частково розподілили між біднотою. Вони розгорнули рішучу боротьбу з спекуляцією хлібом, передавали в користування бідняків і середняків відібраний у куркулів сільськогосподарський реманент і тяглову силу та ін. Все це підривало економічні позиції куркульства, сприяло розвитку соціалістичної революції та зміцненню Радянської влади на селі.

З особливою силою розгорнулося будівництво нового життя на селі після розгрому денікінщини. Наприкінці 1919 року в Троїцькому були відновлені органи Радянської влади. На початку липня 1920 року Павлоградський райком партії направив сюди організаторів, які допомогли створити у волості 5 комітетів незаможних селян[3]. В Троїцькому КНС було спочатку 18 членів[4]. Комнезам розподіляв поміщицьку та куркульську землю і сільськогосподарський реманент між безземельними та малоземельними селянами, брав участь у проведенні продрозверстки, організовував боротьбу з куркульськими бандами тощо.

Велику допомогу селянам-біднякам подавала Павлоградська кредитна кооперація, через яку вони могли придбати коней і сільськогосподарський реманент.

З 1920 року в Троїцькому і Єлизаветівці відкрилися школи соцвиху і лікнепу. Панський маєток було переобладнано під клуб, де молодь організувала художню самодіяльність.

Зростав авторитет більшовицької партії. Багато жителів Троїцького після смерті В. І. Леніна подавали заяви з проханням прийняти їх до лав комуністів. Павлоградський райком КП(б)У у березні 1924 року прийняв кандидатами в члени партії 5 комнезамівців із Троїцького — В. П. Висторопського, С. О. Дятлова, С. П. Крупського, Г. Т. Дрозда, І. Г. Бабкіна [5]. Через рік до партії вступило ще 5 чоловік. Тоді ж у селі оформився партійний осередок, першим секретарем якого було обрано В. П. Висторопського. В 1927 році партійна організація села налічувала 12 комуністів [6].

Комуністи приділяли велику увагу роботі серед молоді. У січні 1924 року в Троїцькому створено комсомольський осередок. Першим секретарем його обрали І. І. Васильєва.

Комуністи з допомогою комсомольців та активу комнезаму проводили кооперування сільського господарства. В 1924 році була організована комуна «Квіти майбутнього», в яку спочатку вступили 5 господарств. Вона мала 58 десятин землі. Своїм головою комунари обрали М. П. Іванова. Тоді ж у Троїцькому утворилось сільське споживче товариство. На кінець року в ньому налічувалось 105, а у вересні 1926 року — 219 членів. 10 з них були комуністами, 32 — комнезамівцями [7].

Через два роки 4 бідняцькі господарства об'єднались і створили першу сільськогосподарську артіль. Згодом вона мала 38 десятин землі, 8 коней, косарку, 3 віялки та інший інвентар.

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 360.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 6, арк. 25.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 449, арк. 119.

[4] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 554, арк. 23.

[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 201, арк. 14.

[6] Там же, арк. 122, 129, 132, 158; ф. 11, оп. 1, стр. 238, арк. 19.

[7] Там же, ф. 7, оп. 1, спр. 680, арк. 69, 155; ф. 11, оп. 1, спр. 201, арк. 4, 16; спр. 238, арк. 26; спр. 201, арк. 23, 155, 160.

У підготовці до виробничого кооперування селян велике значення мав організований у 1926 році комітет взаємодопомоги, членами якого були майже всі жителі Троїцького. Він допомагав селянам-біднякам насінням, реманентом тощо.

Партійна і комсомольська організації села вели рішучу боротьбу проти куркульства, яке намагалося підпорядкувати своєму впливу комітет незаможних селян. Велику допомогу місцевому активу Троїцького подавав Павлоградський райком КП(б)У, направивши сюди в серпні 1924 року спеціальну комісію. В результаті вжитих заходів було зміцнено КНС. У серпні 1926 року в складі КНС налічувалось 47 членів, а в грудні Троїцька організація стала однією з найбільших в районі. Для піднесення ідеологічного рівня партійного, комсомольського та радянського активу була відкрита школа партійної освіти. Партійний і комсомольський осередки проводили масово-політичну та виховну роботу серед селянства, центром якої стали хати-читальні та сільбуди. Тут працювали гуртки політграмоти, безбожника, вивчення української мови, драматичний та ін. В гуртку політграмоти в січні 1925 року навчалося 25 чоловік[1]. Найбільш масовим був гурток безбожника, в який входили 250 чоловік.

У проведенні масово-політичної та пропагандистської роботи серед населення, а також в роботі гуртків велику допомогу подавали шефи — працівники Павлоградського млинзаводу. Все село поділялося на десятихатки, де працювали культармійці. Найактивнішими з них були Г. А. Закревський, М. П. Іванов, І. І. Васильєв.

Партійна організація керувала проведенням суцільної колективізації та ліквідацією куркульства як класу. В 1930 році в селі було створено першу сільськогосподарську артіль «Червона Армія», в якій об'єдналися 104 господарства. Через рік артіль розукрупнили на 3 колгоспи. Найбільш міцними серед них був колгосп «Червона Армія», головою якого з 1935 року і до початку війни працював В. О. Палій. У 1939 році артіль була представлена на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві.

Мужньо відстоювали здобутки Великого Жовтня трудівники села в грізні роки Великої Вітчизняної війни. Під ураганним вогнем, у дощ і негоду доставляв на своїй машині боєприпаси радянським воїнам колишній шофер колгоспу Д. Логвиненко у дні героїчної Сталінградської битви. Славний бойовий шлях пройшов і П. М. Манько. Він нагороджений орденом Червоного Прапора, Червоної Зірки, Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступенів та багатьма медалями Союзу РСР. Одержали також урядові нагороди за бойові подвиги жителі села М. Є. Чуприна, Ф. С. Водоп'ян, К. Д. Остробородько та інші. 150 мешканців Троїцького загинули смертю хоробрих на фронтах Вітчизняної війни.

Троїцьке було окуповане німецькими загарбниками 13 жовтня 1941 року[2]. В цей час в селі утворилась партизанська група на чолі з П. З. Васильєвим. До її складу ввійшли: В. О. Палій, Ф. І. Котівець, Є. М. Внуков та інші. Але гестапівцям вдалося напасти на слід партизанського підпілля. Всі патріоти були заарештовані і розстріляні. Загинув комсомолець В. І. Журавель — колгоспник артілі ім. Чер-

Відкриття пам'ятника вчителю Троїцької середньої школи І. П. Запорожченку, страченому фашистами в 1943 році за участь у підпільній роботі. 1967 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 201, арк. 104, 134, 161.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 90, арк. 69.

Будівництво корівника в колгоспі ім. Кірова. Троїцьке, 1967 р.

воної Армії, який поширював зведення Радянського інформбюро серед населення. Гітлерівці стратили і вчителя Троїцької школи, комуніста І. П. Запорожченка, який проводив антифашистську агітацію в селі. Йому встановлено пам'ятник. Щороку 20 травня до Троїцького приїздять рідні, друзі і колишні учні І. П. Запорожченка. Його ім'я присвоєно сільській середній школі.

19 жовтня 1943 року частини Червоної Армії визволили Троїцьке від гітлерівських окупантів. В дуже складних умовах приступили трудящі села до відбудови зруйнованого господарства. За два роки окупації тут майже не залишилось молоді. В німецьке рабство було вигнано 153 чоловіка, страчено 18. Окупанти спалили багато колгоспних будівель і хат колгоспників. Загальні збитки, завдані фашистськими загарбниками, становили 1 895 200 карбованців[1]. Вкрай були розорені колгоспи. В січні 1944 року вони мали всього 70 голів великої рогатої худоби, 18 свиней, 6 робочих коней. В селі лишилося 2 парові млини, один двигун, 2 молотарки, кілька плугів, культиваторів, жаток. Не було жодного трактора, жодної автомашини.

Велику допомогу жителям села подали колгоспники братніх республік, які надіслали посівний матеріал, тяглову силу, племінних овець тощо.

За роки першої післявоєнної п'ятирічки троїцькі колгоспи були повністю відроджені. Наприкінці 1950 року вони перевищили довоєнний рівень виробництва. Того ж року колгоспи села злились в один, укрупнений колгосп ім. Кірова. Через рік до нього були приєднані ще дві сільськогосподарські артілі села Вербового та хутора Левадки. В цьому великому господарстві працюють нині члени 646 родин.

Вже навесні 1951 року в колгоспі засівали більше 3 тис. га зернових та бобових культур. На його фермах було 1,5 тис. голів великої рогатої худоби, більш як тисяча голів свиней, майже тисяча овець, 300 коней, понад 7 тис. штук птиці [2].

Укрупнення сприяло зростанню сільськогосподарського виробництва. Грошовий прибуток колгоспу в 1951 році становив 1,8 млн. крб., а в 1960 році — досяг майже 4 млн. карбованців.

Значно зросла технічна база виробництва. В 1960 році в колгоспі працювало 15 стаціонарних двигунів, 26 тракторів, 9 зернових комбайнів, 19 вантажних автомобілів та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Колгосп має достатню кількість спеціалістів усіх профілів. Вищу спеціальну освіту здобули голова колгоспу, 2 інженери по техніці, агроном, ветеринарний лікар. Крім того, в артілі працюють 4 ветеринарні фельдшери, садівник, 2 городники, технік по зрошенню, 5 електромонтерів, 2 токарі, 2 електрозварники, 3 слюсарі, 6 ковалів, 37 шоферів, 74 механізатори та інші.

З 1960 року колгосп почав спеціалізуватися на відгодівлі свиней. На його фермах — понад 11,1 тис. свиней. У 1967 році тваринники виробили по 96 цнт свинини на 100 га сільськогосподарських угідь. Добре розвинуто тут і молочне тваринництво. Доїння і напування, підготовка й роздача кормів, прибирання тваринницьких приміщень — усі ці процеси механізовано.

Велика увага приділяється в колгоспі й зерновому господарству та городництву. У 1967 році, наприклад, валовий збір зерна досяг тут 53 631 центнер. Тракторна бригада на чолі з С. І. Шевченком виростила по 23,5 цнт озимої пшениці з га на площі 350 га. Бригадир рільницької бригади П. С. Круглий рік у рік збирав високі врожаї кукурудзи.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 149, арк. 5, 6, 9, 46—48.
[2] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 638, арк. 198.

Ветеран Вітчизняної війни, удостоєний 6 урядових нагород, І. С. Голуб протягом багатьох років добивався високої врожайності городніх культур. Тепер він уже пенсіонер. Правління колгоспу присвоїло йому звання «Почесного колгоспника».

В результаті наполегливої праці колгоспників прибутки артілі невпинно зростають. В 1966 році вони збільшились у 1,5 раза проти 1960 року.

Разом з розширенням колгоспного виробництва поліпшується побут і підвищується культурний рівень селян. Майже 80 проц. колгоспних сімей за післявоєнні роки збудували нові будинки. При цьому темпи будівництва невпинно зростають. Якщо за семирічку звели 192 будинки, то тільки в 1966 році — 40, а в 1967 році — 50.

В побут колгоспників ввійшов газ. Дедалі більше жителів села користуються газовими плитками. До будинків почали підводити воду, вже прокладено 1,5 км водопостачальної сітки.

Тільки через Троїцьке сільське споживче товариство жителі села щороку купують необхідних товарів на суму понад 100 тис. карбованців, в т. ч. багато меблів, швейних та пральних машин, радіоприймачів і радіол, телевізорів, велосипедів, годинників, взуття, тканин. В 1967 році колгоспники мали 8 легкових автомашин, 450 телевізорів; радіоприймачі є в кожному будинку.

Ще в 1945 році у Троїцькому відкрито лікарню з фізкабінетом, лабораторією, терапевтичним відділом, в штаті якої 33 медпрацівники. Є дитячий комбінат на 150 місць.

Давно вже в селі немає неписьменних. Дедалі більше його жителів здобуває середню освіту. Тут працюють денна та вечірня середні школи, для яких у 1965 році колгосп побудував типове двоповерхове приміщення. А всього на території сільської Ради є середня, 8-річна, 2 початкові, 2 вечірні школи, в яких навчається 612 учнів.

Щороку на колгоспні кошти багато колгоспників навчається на курсах шоферів, в школах механізації, технікумах. Колгоспними стипендіатами є 5 чоловік, що вчаться в інститутах.

Висока механізація процесів виробництва, широке використання автотранспорту скоротили тривалість робочого дня. Більше залишається часу на культурний відпочинок. А де культурно провести його — справа смаку. Одні можуть піти до колгоспного клубу подивитись нову кінокартину чи послухати концерт художньої самодіяльності. У гуртках художньої самодіяльності проводять своє дозвілля більш як 100 чоловік. Змістовно проходять заняття драматичного, танцювального та інших гуртків. У клубі можна прослухати цікаву лекцію. Лекторська група села об'єднує 30 лекторів. Спортсмени, а їх у селі багато, йдуть на свої майданчики, на стадіон, футбольне поле.

В пошані у мешканців Троїцького друковане слово. В селі працює бібліотека, фонд якої налічує 7,5 тис. томів. Її послугами користуються 870 читачів.

Щодня біля кожного будинку спиняються листоноші. В їхніх сумках газети, журнали. В 1967 році жителі села передплатили 1293 прим. газет і 1075 прим. журналів — по 2—3 прим. на кожний колгоспний двір.

35 депутатів місцевої Ради, серед яких колгоспники, вчителі, лікарі — невпинно дбають про дальше поліпшення благоустрою села. Дніпропетровський філіал Державного проектного інституту Укрміськбудпроект Держбуду УРСР розробив проект його перебудови.

В селі передбачається побудувати центральну площу, яка продовжить головну вулицю. На ній має розміститись контора колгоспу, сільська Рада і відділення зв'язку, Палац культури. Над річкою заплановано закласти парк культури і відпочинку. Він об'єднає обидві частини села в одне ціле. Трудящі Троїцького докладають всіх зусиль, щоб здійснити величні плани комуністичного будівництва.

А. І. ГУРОВ, М. П. СТРИГА.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ПАВЛОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на південний схід від районного центру і за 15 км від залізничного роз'їзду Богуславський. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Мерцалівка, Самарське, Тельмана. Населення — 5172 жителі.

У Богданівці розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна. Колгосп має 7 тис. га орної землі. Переважають зернові культури, тваринництво м'ясо-молочного напряму, розвинуте свинарство.

На території села — середня та восьмирічна школи, середня школа робітничої молоді, клуб, бібліотека. Працює лікарня. У зв'язку з освоєнням вугілля Західного Донбасу поблизу провадиться будівництво шахти. На околиці Богданівки виникло шахтарське селище.

Богданівка заснована в 1777 році. Першими поселенцями її були вихідці з Курської та Орловської губерній.

Житель села С. К. Махонін був учасником I Всеукраїнського з'їзду Рад. Ще у 1918 році з ініціативи комуніста С. Чорногорова організовано партійний осередок у складі 3-х чоловік. Комсомольська організація виникла у 1921 році. Наступного року тут організувалася комуна «Колос», пізніше ще одна — «Незаможник».

БОГУСЛА́В — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Самари, за 16 км на південний схід від районного центру. Поблизу села є залізничний роз'їзд Богуславський. Населення — 4465 чоловік.

Колгосп ім. Ілліча, центральна садиба якого розташована у Богуславі, має 5235 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство, де вирощуються зернові культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі — середня і восьмирічна школи, середня школа сільської молоді, Будинок культури на 400 місць, бібліотека. Функціонує лікарня. В центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Богуслав заснований у 1784 році запорізькими козаками.

ВАРВА́РІВКА — селище, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Малої Тернівки, за 22 км на північний захід від районного центру. Залізнична станція. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вербське, Вербуватівка, Весела Гірка, В'язівське-Водяне, Долина, Нижнянка, Призове, Широка Балка, Юр'ївське. Населення — 1386 чоловік.

На території Варварівки розташована центральна садиба колгоспу «Перемога», який має 3842 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна і продуктів тваринництва. В артілі 10 передовиків сільського господарства нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Видається багатотиражна газета «Слово колгоспника».

В селищі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є відділення «Сільгосптехніка», хлібоприймальний пункт, яйцебаза, маслосирзавод, паливний склад. За післявоєнні роки збудовано 345 нових житлових будинків.

Перша згадка про Варварівку в історичних документах відноситься до 1790 року.

В'ЯЗІВО́К — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Самари, за 20 км на північний захід від районного центру, що є для В'язівок найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе та Кабаки. Населення — 2843 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, який має 6881 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

На території В'язівок є середня школа, клуб із залом на 400 місць, 2 бібліотеки. До послуг трудящих — дві лікарні. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Село засноване у 1776 році.

Уродженцями В'язівка є українські радянські письменники І. У. Кириленко (1902—1942), П. Я. Вільховий (н. 1900 р.).

ЖЕМЧУ́ЖНЕ (до початку XX століття — Сто́роженкове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Жемчужне Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Варламівка, Василівка, Воскресенка, Затишне, Катеринівка, Кіндратівка, Новокіндратівське, Стовбине. Населення — 676 чоловік.

На території Жемчужного розташована центральна садиба колгоспу «Росія», який має 6885 га орної землі. Спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, механічна майстерня.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека. Працює майстерня побутового обслуговування.

Першими поселенцями були запорізькі козаки, що оселилися в цій місцевості після ліквідації Запорізької Січі.

КОЧЕРІ́ЖКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Самари, за 31 км на північний захід від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Жолобок, Новотроїцьке, Підлісне, Шевченка. Населення — 2440 чоловік.

На території Кочеріжок містяться центральні садиби колгоспів ім. Карла Маркса та ім. Шевченка, які мають 7746 га орної землі. Обидва господарства вирощують переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — млин, олійниця. За трудові досягнення 11 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня і дві початкові школи, два клуби, бібліотека.

Кочеріжки засновані в другій половині XVIII століття. Тут, на березі Самари, були пристань та «Сергіїв Скиток» Самарського монастиря, де постійно жило кілька монахів та двадцять сімей запорізьких козаків. Близько 1750 року Кочеріжки стали державною слободою. В 1778 році в ній налічувалося 97 дворів і мешкало 529 чоловік.

На початку 1918 року в селі обрана сільська Рада, головою якої був тоді У. К. Фатко. В жовтні 1922 року виникла комсомольська організація, яку очолював В. С. Бублик, а в серпні 1923 року створено партійний осередок, до якого входили М. С. Холод, А. Бутко та В. С. Бублик. Наступного року організовано товариство спільного обробітку землі, до якого увійшли 15 сімей. Організаторами його були Г. М. Голота та Л. Г. Коценко.

НОВА́ ДА́ЧА — село, центр сільської Ради, розташоване за 41 км на схід від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковане також село Кохівка. Населення — 1821 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Суворова, який має 5297 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові досягнення 11 колгоспників нагороджені орденами і медалями СРСР.

У селі — середня школа та школа сільської молоді, клуб, бібліотека.

Нова Дача виникла весною 1920 року. Тут поселилися малоземельні та безземельні селяни з с. Богданівки. Радянська влада виділила їм наділи з колишньої церковної землі. Раніше ця місцевість носила назву «Попівська дача» і належала богданівській церкві. Поселенці назвали своє село Нова Дача. В 1929 році поблизу нього виникло ще одне поселення під назвою Кринички, яке у 1963 році увійшло до складу Нової Дачі.

НОВА́ РУСЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км на південний схід від районного центру, який є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелене та Мар'ївка. Населення — 698 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. XIX партз'їзду, який має 5 тис. га орної землі. Основна галузь виробництва — рільництво. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, механічна майстерня.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Нова Русь вперше згадується в історичних документах за 1779 рік.

НОВОВ'Я́ЗІВСЬКЕ (до 1959 року — Ханделіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на північний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Варварівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водяне, Дубове, Зарічне. Населення — 1979 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Прогрес» розташована у Новов'язівці. Артіль має 6,4 тис. га орної землі. Основними галузями виробництва є рільництво і тваринництво. За самовіддану працю в колгоспі 57 передовиків виробництва нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

У селі — середня школа, два клуби, бібліотека. Працює лікарня.

Село засноване у 1782 році.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км на північний захід від районного центру і за 26 км від залізничної станції Варварівка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Комсомольське, Новостроївка, Оленівка, Сергіївка, Чаплинка. Населення — 437 чоловік.

На території Олександрівки міститься колгосп ім. Фрунзе, який має 6,5 тис. га орної землі. Вирощуються зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. За виробничі успіхи уряд нагородив орденами та медалями 11 колгоспників.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

ОЛЕКСІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км на північний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Орілька Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Білозерське, Голубівське, Новоіванівське, Новомосковське, Новотимофіївське, Новочорноглазівське, Орлівське, Первомайське, Петрівське, Преображенка, Приорільське, Пшеничне, П'ятихатки, Сокільське, Улянівка, Федорівське. Населення — 241 чоловік.

В Олексіївці розташована третя комплексна бригада колгоспу «Дружба». Артіль має 3655 га орної землі, третину якої обробляє ця бригада. Вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В радгоспі працює Герой Соціалістичної Праці М. К. Доденко (живе у с. Новоіванівці).

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека.

Перша письмова згадка про Олексіївку відноситься до 1789 року.

Поблизу села, в урочищі Маслачки, відкрито слов'янські поселення черняхівської культури (II—VI століття) та ранніх слов'ян (VIII—IX століття).

ПОПЕРЕ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру і за 17 км від залізничної станції Варварівка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Жовтневе, Новомиколаївське, Перше Травня, Степ, Українське. Населення — 181 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Щорса розміщена у Поперечному. Артіль має 3 тис. га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна та молока. З допоміжних підприємств є механічна майстерня.

У селі — початкова школа, бібліотека, клуб.

Село засноване у 1924 році переселенцями з сусідніх сіл.

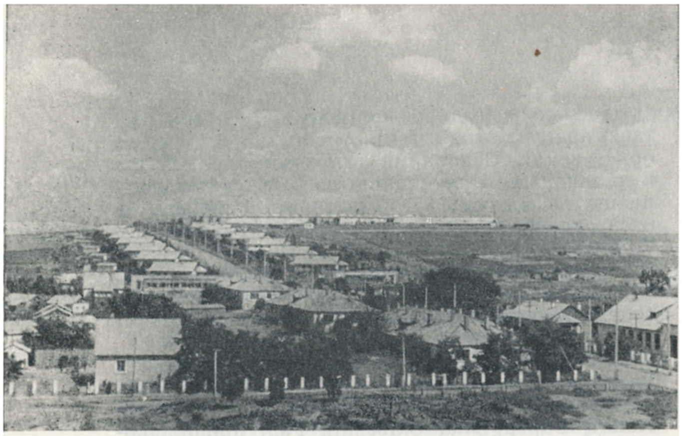

Загальний вигляд селища Тернівки. 1965 р.

ТЕРНІ́ВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване понад річкою Великою Тернівкою, за 30 км на південний захід від районного центру, що є для селища найближчою залізничною станцією. Селищній Раді підпорядковане також село Зелена Долина. Населення — 13,2 тис. чоловік.

В селищі — центральні садиби колгоспів ім. Куйбишева та «Правда», які мають 7,1 тис. га орної землі. Обидві артілі займаються виробництвом зерна та продуктів тваринництва. Основні культури, що тут вирощуються,— озима пшениця, кукурудза, соняшник. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, 2 механічні майстерні для ремонту сільгосптехніки.

На території Тернівки — дві середні школи, шахтарський клуб, бібліотека. Працює лікарня. Для задоволення побутових потреб жителів селища тут відкрито майстерні пошиву одягу та взуття, телевізійне ательє. Є дитячий комбінат. За 1960—1967 рр. збудовано житлових будинків загальною площею в 57 813 кв. метрів. Проведено близько 14 км водопроводу.

Заснування Тернівки відноситься до 1775 року, коли за наказом азовського губернатора на цьому місці були вирубані густі зарослі терну і заснована слобода. Через три роки тут налічувалося вже 116 дворів.

У 1918 році оформлено партійний осередок. Комсомольську організацію створено у 1921 році. У тому ж році виникло товариство спільного обробітку землі, яке в 1924 році перетворено на комуну ім. Леніна.

У післявоєнні роки поблизу Тернівки були знайдені поклади вугілля. В 1964 році вступила до ладу перша шахта, наступного року почалося будівництво шахти «Гігант». Навколо них виросло селище. В липні 1964 року Тернівку віднесено до розряду селищ міського типу.

ЧЕРНЯ́ВЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Орелі, за 54 км на північний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Орільки Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новошандрівка, Ракове, Терни, Чорноглазівка, Шандрівка, Яблунівка. Населення — 1443 чоловіка.

На території Чернявщини міститься центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 2800 га орної землі та спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня.

Село засноване в 1797 році. В період громадянської війни тут діяли партизанські загони під керівництвом В. З. Чорного та О. Друзя. В 1921 році створено партійний осередок, до якого входили П. Г. Карапиш, М. І. Одринський, Н. О. Коваль.

Поблизу Чернявщини розташовані кургани «Баби», «Панасова могила» та інші. На деяких з них стояли кочовницькі скульптури т. зв. «баби» (IX—XIII століття н. е.). Кургани цього ж часу відкрито і в селах Шандрівці та Чорноглазівці.

В селі Тернах народився Герой Радянського Союзу М. І. Бережний, який відзначився при форсуванні річки Вісли та захопленні плацдарму південніше міста Сандомира.

■

ПЕТРОПАВЛІВСЬКИЙ РАЙОН

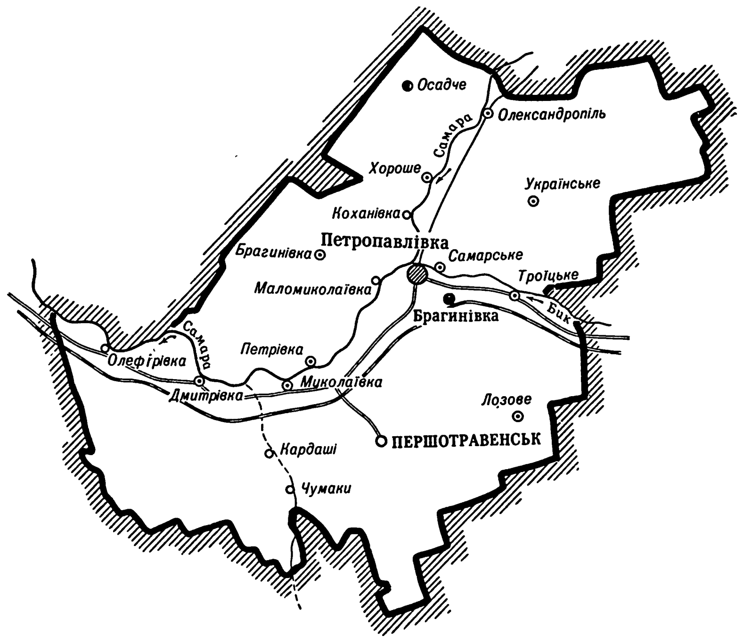

ПЕТРОПА́ВЛІВКА

Петропавлівка — селище міського типу, районний центр. Розташована в північно-східній частині області, за 137 км від Дніпропетровська. Залізнична станція Брагинівка — на відстані 6 км. Селищній Раді підпорядковане смт Брагинівка. Населення — 10,4 тис. чоловік.

На початку XVIII століття у цій місцевості мешкали селяни-втікачі. За наказом азовського генерал-губернатора Черткова в 1775 році на річці Бик, при впадінні її в річку Самару, оселилася перша рота розформованого Луганського пікінерського полку з сім'ями. Так утворилася військова слобода, яку за іменами «святих» Петра і Павла назвали Петропавлівкою[1]. В 1777 році тут налічувалося 133 двори з населенням 999 чол.[2]. Основним заняттям жителів слободи було хліборобство.

У 1846 році Петропавлівка стала містечком і центром волості[3]. Більшість її населення становили державні селяни. Обкладені непосильними податками та повинностями, багато з них розорювались, перетворювались у наймитів, які працювали на місцевих поміщиків. Жителі Петропавлівки не раз виступали проти гноблення. 14 лютого 1858 року петропавлівські селяни почали рубати ліс поміщика Бразола, через кілька днів на порубку лісу вийшло понад 200 чол. Між селянами і охоронцями відбулася сутичка, в якій 13 охоронців було тяжко поранено, а одного вбито[4]. Уряд жорстоко розправився з повсталими.

Вигідне географічне положення Петропавлівки (саме тут проходив найближчий шлях з Павлограда на Бахмут) сприяло розвитку в ній торгівлі і ремесел. В середині

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 476, 478.

[2] Дніпропетровський облдержархів. Колекція копій документів за 1767, 1781, 1799 рр., стор. 118.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 629.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 61, спр. 3407, арк. 34, 35.

XIX століття тут було два цегельно-черепичних заводи, понад 50 крамниць із загальним річним товарооборотом близько півмільйона крб., 48 вітряків, 8 кузень, 3 постоялі двори. За переписом 1859 року, в Петропавлівці налічувалось близько 4,7 тис. жителів, частина їх займалася ремеслами, торгівлею [1].

Скасування кріпацтва в 1861 році не принесло селянам бажаного полегшення. Розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві прискорив процес розшарування серед селян. З 18 тис. десятин землі, яка належала Петропавлівській сільській громаді, лише 8 тисяч належало бідняцьким господарствам. Розорена викупними платежами та численними податками, біднота не мала можливості купувати землю. Це було доступним лише невеликій купці сільських багатіїв.

Страждаючи від малоземелля та відсутності майна й худоби, багато селян шукали заробітку поза своїм господарством, а землю віддавали в оренду. Місцеві поміщики і куркулі скуповували за безцінь селянські наділи, засівали великі площі пшеницею, наймали наймитів для проведення польових робіт, вивозили хліб на продаж. Тільки поміщик Антонов зі своїм братом засівали пшеницею 460 десятин родючих чорноземів. Вони відкрили у Петропавлівці склад сільськогосподарських машин і здавали їх селянам в оренду на кабальних умовах [2].

Малоземелля та безземелля, тяжка праця на поміщиків і куркулів, політичне безправ'я — все це штовхало селян на боротьбу за краще життя. Революція 1905—1907 рр. сколихнула селянську бідноту Петропавлівки. Селяни вимагали поліпшення умов оренди землі, справедливого її переділу. У відповідь на ці вимоги до Петропавлівки, як і до інших сіл повіту, було введено загони карателів.

Столипінська аграрна реформа, яка зруйнувала общинне землеволодіння, прискорила обезземелення бідняцької та середняцької частини селянства, зміцнила куркульство. Навколо Петропавлівки виникли хутори Дерезовий та Терновий. Напередодні першої світової війни в селі були 3 газогенераторні млини, 2 цегельні заводи, 4 склади лісу і сільськогосподарських машин, понад 50 вітряних млинів [3].

Вкрай незадовільним було медичне обслуговування населення Петропавлівки. В невеличкій лікарні на 16 ліжок працювало 2 фельдшери. Переважна більшість жителів була неписьменною. Дві початкові школи не охоплювали навчанням і 10 проц. дітей шкільного віку. (Зате в містечку було 11 шинків). За особливим статутом у Петропавлівці створили 2 земські спеціальні чоловічі профучилища [4].

Перша світова війна погіршила і без того тяжке становище селян Петропавлівки: скоротилися посівні площі, погіршився обробіток землі. Постійні реквізиції коней, худоби, возів, продовольства на воєнні потреби посилювали незадоволення селян. Тому звістку про повалення царизму в лютому 1917 року петропавлівці зустріли з радістю. З приводу цієї події відбувся мітинг.

У травні 1917 року в Петропавлівці створено волосний земельний комітет [5]. Згодом тут виник партійний осередок. В своїх спогадах А. Швед, один з організаторів боротьби за владу Рад в Павлоградському повіті, відмічав, що більшовики Павлограда підтримували тісний зв'язок з Петропавлівкою, де був міцний більшовицький осередок [6]. В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу. Очолюваний більшовиком М. Х. Масєвим, волосний ревком розгорнув роботу по розподілу поміщицьких земель, худоби та реманенту між сільською біднотою.

Та здійсненню цих перших заходів Радянської влади перешкодили австро-німецькі окупанти, які захопили Петропавлівку в квітні 1918 року. Разом з ними сюди

---

[1] Список населенных мест Екатеринославской губернии по сведениям 1859 года. СПб., 1863, стор. 89.

[2] Список населенных мест Павлоградского уезда Екатеринославской губернии, стор. 7.

[3] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 279.

[4] Списки учебных заведений Екатеринославской губернии. 1912—1913 гг. Екатеринослав, 1913, стор. 112.

[5] Газ. «Крестьянский союз», 10 травня 1917 р.

[6] Пятая годовщина Октябрьской революции (1917 — октябрь 1922), стор. 137.

повернулися й поміщики. Для боротьби з окупантами було створено підпільну організацію, до якої ввійшли І. П. Брагін, І. Д. Брагін, О. М. Лозовий та інші. Підпільники налагодили зв'язок з жителями навколишніх сіл. Членом підпільної організації був і мешканець села Малої Миколаївки В. С. Будинський. Вже на початку квітня 1918 року у В. С. Будинського відбулися перші збори підпільної організації [1]. Керівництво боротьбою здійснював підпільний ревком на чолі з І. П. Брагіним. Ревком встановив зв'язок з Павлоградським повітовим підпільним більшовицьким комітетом, з ініціативи якого у Петропавлівці створено партизанський загін з 30 чол. Згодом загін увійшов до складу першого Павлоградського повстанського полку під командуванням В. С. Будинського, який брав участь у боях за Павлоград [2]. Після вигнання австро-німецьких окупантів у Петропавлівці в листопаді 1918 року відновлено Радянську владу. В тому ж місяці було відновлено партосередок, який очолив І. П. Брагін.

10 лютого 1919 року відбулися вибори Петропавлівської волосної Ради селянських і червоноармійських депутатів, до складу якої було обрано комуністів П. Бабенка, І. П. Брагіна, І. Д. Брагіна, П. Британа, О. Белименка (голова), П. Коржа, А. Панасенка й інших. Волосний виконком розгорнув активну діяльність по зміцненню Радянської влади: контролював виконання продрозверстки, вилучав лишки сільськогосподарських продуктів у куркулів, допомагав біднякам посівним матеріалом. 22 лютого 1919 року відбулося засідання волвиконкому, на якому О. Белименка обрали делегатом на III Всеукраїнський з'їзд Рад. Тут же було затверджено і оголошено наказ делегатові з'їзду: підтримувати політику робітничо-селянського уряду, допомагати Червоній Армії в боротьбі проти ворогів [3].

Влітку 1919 року Петропавлівку захопили білогвардійські частини Денікіна і знову боротьбу з ними очолили більшовики В. С. Будинський та І. П. Брагін. З наймитів та бідняків Петропавлівки утворився партизанський загін, до складу якого увійшло 120 чоловік [4]. Петропавлівські партизани вчинили сміливий напад на білогвардійський штаб. Саморобною бомбою вони висадили в повітря штаб разом з денікінськими офіцерами і солдатами, які там були. В тому ж бою партизани захопили багато ворожої зброї. Розлючені денікінці направили в Петропавлівку каральний загін і вчинили жорстоку розправу над мирним населенням. На площі катували і старих, і малих, а радянських активістів С. Безрукавого та В. Британа стратили. Білогвардійці закатували у тюрмі М. Перехреста, І. Руденка, Ф. Шахрая, С. Грищенка, В. Панасенка та багатьох інших учасників боротьби за Радянську владу.

10 жовтня 1919 року Петропавлівку визволено від денікінців. В тому бою загинув комісар загону І. П. Брагін. Його ім'ям названо нове село і залізничну станцію [5]. Після визволення відбулися вибори до Ради. 1 серпня 1920 року в першій волосній партійній конференції взяли участь 40 делегатів від комуністичних осередків волості. Конференція обрала волосний партійний комітет, який очолив Т. С. Вінніков, а також делегатів на повітову та губернську конференції [6]. Волком партії провів заходи по боротьбі з спекулянтами, мобілізував на цю боротьбу не лише органи міліції, але й загони особливого призначення волпродкому [7].

У 1920 році під керівництвом партійної організації в Петропавлівці утворився комсомольський осередок, який очолила Н. Д. Сіра [8]. Серед перших комсомольців села були Ф. П. Шевченко, С. М. Трав'янко, І. Д. Рубан, В. Р. Перехрест та інші. Комсомольці провадили широку масово-політичну роботу серед позаспілкової молоді, брали активну участь у боротьбі з бандитами.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 36, арк. 26.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2171, оп. 1, спр. 3, арк. 10—26.
[3] Там же, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 5, арк. 52, 58.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 22, арк. 5—6.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 34, арк. 28.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 139, арк. 82.
[7] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 132, арк. 1.
[8] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 117, арк. 10.

Петропавлівська партійна організація розгортала також ідейно-виховну роботу серед населення. 24 жовтня 1921 року волком партії прийняв спеціальне рішення про організацію атеїстичної пропаганди і боротьби з релігійними пережитками. Було створено гуртки, в яких на заняттях роз'яснювались питання походження світу і людини, викривалась реакційна суть релігії.

Значну допомогу партійним і радянським органам у боротьбі з бандитизмом подавав комітет незаможних селян. У лютому 1921 року в Петропавлівському волосному комнезамі налічувалось 90 чоловік.

Активну участь в соціалістичних перетвореннях на селі брали жінки. 25 вересня 1921 року в Петропавлівці відбулася перша волосна конференція селянок, яка обговорила питання про міжнародне і внутрішнє становище Радянської республіки, продподаток, посівну кампанію та участь у ній жінок, про виховання дітей, боротьбу з неписьменністю, охорону материнства.

На зборах волкомосередку обговорювались питання про надання допомоги польським комуністам, проведення збору коштів на підтримку борців революції.

Вже тоді вживались заходи щодо електрифікації села. Намічалось забезпечити електроенергією радянські установи, сільбуд, театр та інше.

У 1923 році Петропавлівка стала районним центром. В грудні 1924 року районна партійна організація налічувала вже 31 комуніста, з них 20 чол. працювали в Петропавлівці [1]. Райком і райвиконком проводили велику роботу по соціалістичній перебудові села. Протягом 1929 року тут було створено 3 ТСОЗи. Проводилася також робота по ліквідації неписьменності серед дорослого населення, працювало кілька шкіл-лікнепів. За ініціативою райкому комсомолу було створено групу культармійців на чолі з учителем О. В. Феденком, яка допомогла 200 жителям позбутися неписьменності. Розгортали культурно-виховну роботу хати-читальні.

У 1929 році на базі ТСОЗів у селі виникла артіль «Країна Рад», її головою був П. І. Мартиненко. Шалений опір створенню колгоспів чинили куркулі. Вони поширювали всілякі наклепи, вдавалися до злочинів. У 1930 році куркулі вчинили ряд відкритих бандитських виступів, намагаючись розправитись з активістами Радянської влади. На боротьбу з куркульством було мобілізовано комуністів, комсомольців і найбідніших селян.

У 1930 році широким фронтом розгорнулась колективізація сільського господарства. На той час в селі було 3 колгоспи: «Більшовик» (голова О. Ф. Кузьмін), «Прогрес» (голова Ф. П. Шевченко), «Гігант» (голова Я. І. Лубенський), їхній земельний фонд становив 14 тис. га [2]. Протягом першого року існування колгоспи одержали по 500—600 тис. крб. прибутку за рахунок продажу державі хліба.

Восени 1930 року в Петропавлівці утворилася машинно-тракторна станція, яку очолив старий комуніст В. І. Харченко. Створення МТС сприяло організаційному та економічному зміцненню колгоспів. Одночасно в селі розпочали роботу курси по підготовці трактористів. В березні 1931 року перші трактористи колгоспу М. О. Лисяк, М. О. Кияшко, Д. Ф. Верещага та ін. вийшли на колгоспні лани. Політвідділ Петропавлівської МТС на чолі з колишнім військовим комісаром Г. Г. Дементьєвим, спираючись на партійну і комсомольську організації, багато зробив для налагодження господарства в колгоспах Петропавлівки. Пізніше Г. Г. Дементьєв був обраний першим секретарем Петропавлівського райкому партії, працював головою Дніпропетровського облвиконкому, секретарем Дніпропетровського обкому партії. Вже в 1934 році колгосп «Прогрес» обслуговували 4 трактори, 2 комбайни Петропавлівської МТС. У господарстві артілі налічувалося 70 голів великої рогатої худоби, 500 голів овець і 100 голів свиней. Надої молока на кожну фуражну корову становили по 2500 кг.

За роки передвоєнних п'ятирічок колгоспи Петропавлівки значно зміцніли. Колгосп «Більшовик» став першим в районі колгоспом-мільйонером. В 1936—1941 рр.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1452, арк. 19, 123.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 34, арк. 24.

він незмінно тримав перехідний Червоний прапор району [1]. В колгоспі «Прогрес» у 1938 році з одного га збирали по 30 цнт озимої пшениці, інших зернових — по 22 цнт. За надплановий продаж хліба державі колгосп одержав 2 вантажні автомашини. На той час він мав 300 голів великої рогатої худоби, 1000 овець, 300 свиней і понад 1000 штук птиці.

Перший жіночий комітет Петропавлівського району. 20-і роки.

У 1938—1939 рр. Петропавлівську МТС, молочно-товарну та вівчарську ферми колгоспу «Більшовик» за досягнуті успіхи було занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

З промислових підприємств в селі працювали коноплетіпальний та маслоробний заводи. На станції Брагинівка збудували елеватор.

Село було частково електрифіковане і повністю радіофіковане. Медичну допомогу населенню подавала лікарня та амбулаторія, де працювали кваліфіковані лікарі.

Культурні потреби трудящих Петропавлівки задовольняли Будинок культури, три колгоспних клуби, районна і колгоспні бібліотеки. В 1937 році в районному Будинку культури працювали духовий, хоровий, струнний, танцювальний та драматичний гуртки. Лекційне бюро, до складу якого входили вчителі, лікарі, партійні працівники, провадило пропагандистську роботу серед населення.

Коли мирне життя трудящих Петропавлівки, як і всієї країни, порушив напад фашистської Німеччини, багато чоловіків, здатних носити зброю, влилося до лав Червоної Армії. Їх місця на виробництві, колгоспних ланах зайняли жінки, підлітки. Вони провели велику роботу по збиранню врожаю та забезпеченню армії продовольством. При наближенні фронту велику частину колгоспного майна було евакуйовано на Схід.

Для організації боротьби у ворожому тилу райком партії створив партизанський загін. Він складався з 52 чол., переважно партійно-радянського активу та бійців винищувального батальйону. 27 вересня 1941 року на засіданні бюро Петропавлівського райкому партії було затверджено командиром загону другого секретаря Д. О. Кривулю, комісаром — працівника райкому партії М. М. Тимофєєва, начальником штабу — колишнього працівника обласного відділу НКВС О. І. Хівінцева. Загін складався з семи груп. Центральну групу очолював І. Т. Єрьомін. На території радгоспу «Дніпропетровський» партизанську групу очолював З. І. Кияшко. Політруком її був нині Герой Соціалістичної Праці Й. О. Лень. Загін мав 200 гвинтівок, 9 кулеметів, 330 гранат, 100 тис. патронів, вибухівку та інше військове озброєння. В загоні були радіоприймач та друкарська машинка [2].

13 жовтня 1941 року німецькі фашисти окупували Петропавлівку. 20 жовтня 1941 року поблизу села командування партизанського загону провело нараду з командирами груп, на якій було прийнято рішення про початок бойової діяльності проти фашистських загарбників та про розгортання агітаційно-масової роботи серед населення. В той же день група партизанів на чолі з Д. О. Кривулею замінувала та підірвала міст через річку Бик (біля села Самарського), затримавши просування німецько-фашистських військ на станцію Лозову. 2 лютого 1942 року до Петропавлівки

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 1, арк. 15; спр. 2, арк. 19.

[2] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 127, 128; Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 1, 3.

підійшли частини Червоної Армії (57-ї армії). Партизани одночасно з регулярними частинами зробили напад на фашистський гарнізон Петропавлівки і протягом доби відбивали атаки німецьких розвідувальних підрозділів [1].

Під час відступу гітлерівці намагалися вивезти награбований хліб, худобу, пальне, але група патріотів радгоспу «Дніпропетровський» відбила обоз з майном і продовольством, переправивши його до розташування частин Червоної Армії. Вони передали командуванню 4 тонни борошна, 20 тонн зернового фуражу, 14 голів великої рогатої худоби.

Відірвавшись далеко від основних сил, передові частини Червоної Армії змушені були відійти до річки Самари і залишити Петропавлівку. В бою за Петропавлівку загинув партизан П. Л. Черненко. Відбиваючись від ворогів, П. Л. Черненко знищив 7 фашистських солдатів, але й сам у бою був тяжко поранений. Зібравши останні сили, він доповз до партизанської землянки в балці Крутий Яр і там помер.

Повернувшись до Петропавлівки, фашисти вчинили звірячу розправу над тими, хто допомагав бійцям Червоної Армії. Фашисти закатували партизанів С. І. Руденка, І. Є. Міщенка, В. М. Малєєва, Я. Б. Дерипалку, В. С. Чересла. За переховування партизанів і допомогу їм гітлерівці розстріляли жительок села Росішки М. С. Міщенко, А. Юрченко, комуністку Ф. Фролову, піонера Володю Білаша та ін.

В травні 1942 року командир партизанського загону Д. О. Кривуля дав завдання партизанам І. М. Дименку, І. М. Тупіці зв'язатися з підпільниками станції Межова, щоб домовитися про місце диверсії на залізниці. По дорозі на Межову гітлерівці оточили партизанів. І. М. Тупіка відстрілювався до останнього патрона, а останню кулю залишив для себе. І. М. Дименка фашисти захопили живим і піддали відважного патріота жорстоким тортурам: двічі рубали йому руки, але він не видав своїх товаришів.

В липні 1942 року фашисти послали проти петропавлівських партизанів каральний загін, до складу якого входило більше тисячі солдатів, жандармів і поліцаїв. Загін мав танки та артилерію. Але населення попередило партизанів про каральну експедицію, і вони тимчасово залишили територію району. Неподалік від села Олександрополя відбулася нарада партизанського командування, на якій було прийнято рішення продовжувати бойові дії проти окупантів в інших районах області. Фашистам вдалося захопити 16 партизанів загону Д. О. Кривулі. Всі вони були закатовані. Карателі спалили хати партизанів і вчинили дику розправу над мирними жителями Петропавлівки. В сусідньому селі Іванівці (тепер Самарське), поблизу якого були землянки партизанського загону, фашисти спалили 220 будинків колгоспників [2]. Особливо ускладнилося становище партизанського загону восени 1942 року. Ворогу вдалося розгромити окремі партизанські бази. В листопаді 1942 року за наказом Д. О. Кривулі загін було розформовано, а окремі групи перейшли в інші райони і продовжували там боротьбу з ворогом. Решта партизанів розійшлися по селах, де проводила агітаційну роботу серед населення [3].

В жовтні 1942 року у Петропавлівці сформувався новий партизанський загін під назвою «Петропавлівський», до складу якого входило 143 чоловіка. Командиром загону був В. Г. Фесенко, начальником штабу — І. Д. Фурсов, комісаром — колишній директор Харківського історичного музею Ф. Сап'ян. При наближенні частин Червоної Армії в лютому 1943 року розвідувальний загін 41-ої стрілецької дивізії Червоної Армії при допомозі партизанів визволив Петропавлівку від окупантів. Німецьке командування кинуло в бій нові війська. Загін змушений був відійти на з'єднання з частинами радянських військ [4]. Лінію фронту вдалося перейти 100 пар-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 96, арк. 82.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 158, 159.
[3] Там же, спр. 184, арк. 15.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 339, арк. 1, 24.

тизанам. 43 бійці були схоплені гітлерівцями і розстріляні. Вдершись до Петропавлівки, фашисти знову вчинили жорстоку розправу над мирними жителями. У відповідь на звірства окупантів партизани посилили бойові дії проти них. В листівці «З підпілля» вони писали:

«За рідну нашу країну спустошену,
За тисячу тисяч забитих жителів,
Ми помсту смертельну вам оголошуєм,
Ми знищим дощенту фашистських катів.
За кров, за знущання, нелюдськії муки
Дітей, матерів і сестер,
Ми вам обрубаєм брудні ваші руки,
Могилою стане для вас СРСР».

Д. О. Кривуля — командир партизанського загону Петропавлівського району, що діяв у роки Великої Вітчизняної війни.

Ці полум'яні рядки листівки були написані колишньою актрисою Харківського театру Г. Г. Стругалевич — зв'язковою партизанського загону «Петропавлівський». (У 1944 році Г. Г. Стругалевич загинула при виконанні бойового завдання) [1].

Для підпільної роботи на території району обласний комітет партії залишив також колишнього вчителя, директора школи, потім завідуючого Петропавлівським відділом народної освіти Є. С. Березняка. У 1944 році Євгена Степановича перекинуто через лінію фронту на територію Польщі, де з групою товаришів він рятував місто Краків та його жителів від цілковитого знищення. Згодом уряд Польської Народної Республіки нагородив учасників краківської операції, а серед них і Є. С. Березняка, вищими нагородами республіки. Радянський уряд за цю операцію відзначив його орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. Є. С. Березняк став прообразом майора Вихора, героя відомого одноіменного телевізійного фільму. Тепер Євген Степанович працює в Міністерстві освіти Української РСР [2].

В. Р. Перехрест — політрук Центральної групи партизанського загону Петропавлівського району.

10 вересня 1943 року 19-й танковий полк 2-ї гвардійської механізованої бригади визволив Петропавлівку від німецько-фашистських загарбників [3].

Руїни і згарища залишили фашисти, тікаючи з села. Вщент були зруйновані коноплетіпальний завод, млин, будівлі МТС, середня та семирічна школи, три колгоспні клуби. Збитки, завдані колгоспам Петропавлівки, становили 8,2 млн. крб. [4]. Одразу ж після визволення від окупантів відновила роботу сільська Рада, яку очолив В. Х. Кавун. Петропавлівський райком партії мобілізував сили трудящих на відбудову зруйнованого господарства. За короткий час відремонтовано дороги, відбудовано мости, що забезпечували просування радянських військ. Колгоспники розпочали осінні сільськогосподарські роботи: сівбу, скиртування, обмолот хліба та збирання пізніх культур. Для відновлення роботи тваринницьких ферм колгоспники і службовці законтрактували близько 3 тис. голів молодняка.

В усіх колгоспах району працювали агітпункти, які випускали стінні газети, бойові листки тощо. По-дійовому розгорнулося соціалістичне змагання між сільськими Радами. Трудівники селища водночас подавали допомогу фронтовикам, збираючи продовольство, кошти.

Г. Г. Стругалевич — зв'язкова партизанського загону «Петропавлівський», який діяв на території району в 1942—1943 рр.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 343, арк. 22—23; газ. «Известия», 8 і 9 березня 1963 р.
[2] Газ. «Известия», 11 лютого 1968 р.; газ. «Степова зоря», 19 грудня 1967 р.
[3] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 120.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр 154, арк. 4.

Колгосп ім. Горького. Силосування кукурудзи курганним способом. Петропавлівка, 1967 р.

Високим патріотизмом був пройнятий лист петропавлівців до бійців і командирів військової частини підполковника Анохіна. «Виконуючи волю й бажання робітників, колгоспників та інтелігенції нашого району,— говорилося в листі,— бюро РК КП(б)У прохає прийняти наші скромні подарунки, зібрані трудящими району для вас на честь 26-х роковин Великої Жовтневої революції». В тому ж листі трудящі писали воїнам про успішне закінчення осінньо-польових робіт у колгоспах району.

Керовані партійною організацією, трудящі Петропавлівки докладали багато зусиль, щоб відбудувати зруйноване господарство. Доводилося переборювати великі труднощі. Не вистачало тягла. В МТС було всього 19 тракторів, 35 плугів, 21 сівалка, що обслуговували 18 колгоспів. Велику допомогу петропавлівцям подав братній російський народ. У 1944 році з Уралу до Петропавлівської МТС надійшло 10 тракторів, 7 тракторних вагончиків, 2 вантажні автомашини. На курсах трактористів підготовлено 62 жінки-трактористки. Натхненна праця радянських людей давала добрі наслідки. Вже в перший рік після визволення села вчасно було проведено весняну сівбу та збирання врожаю.

У 1947 році колгосп «Прогрес», який знову очолив Ф. П. Шевченко, мав у своєму господарстві 400 голів великої рогатої худоби, близько 1000 голів овець, 4 автомашини. Петропавлівська МТС виділила для артілі 4 комбайни і 6 тракторів.

У 1948 році колгосп досяг і перевершив довоєнний рівень виробництва. За зразкову роботу чимало трудівників удостоєно урядових нагород, серед них — М. П. Жмуренко, О. Н. Ульянченко, Я. О. Мартиненко та інші. За виконання зобов'язань по виробництву продуктів тваринництва у 1950 році колгосп «Прогрес» преміювано машиною «Побєда» та мотоциклом «Москвич».

Позитивно позначилося на розвиткові господарства артілей їх укрупнення, що відбулось у 1957 році. Замість трьох артілей в селі стало дві: ім. Горького та «Більшовик». Кожна артіль мала по 2 вантажні автомашини, по 3—4 трактори.

Наприкінці семирічки в колгоспах Петропавлівки було збудовано понад 20 капітальних тваринницьких приміщень. Зріс рівень механізації і електрифікації виробничих процесів: в рільництві він досяг 100 проц., у тваринництві— 40 проц. Машинно-тракторний парк обох колгоспів має 51 трактор, 42 вантажних автомашини, 36 комбайнів, багато іншої сільськогосподарської техніки.

Збільшилось виробництво тваринницької продукції. В 1966 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь в колгоспі ім. Горького вироблено по 78 цнт м'яса, близько 300 цнт молока. Прибутки артілі тільки в 1966 році становили 1,5 млн. карбованців.

Виросли чудові кадри передовиків виробництва. 18 кращих трудівників було нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, серед них знатну свинарку Г. М. Лубенську та садовода Г. Г. Черника з колгоспу ім. Горького нагороджено орденами Леніна. Ім'я Г. М. Лубенської широко відоме і за межами Петропавлівки. Десять

років вона домагається великих приплодів поросят — по 30,6 на свиноматку. В 1966 році Г. М. Лубенська одержала 1200 поросят і здала державі 350 цнт м'яса.

За роки, що минули після Великої Вітчизняної війни, значно розвинулась і промисловість у селищі [1]. Тут працює млин з найновішим технічним обладнанням, потужність його становить 60 тонн борошна на добу. На базі Петропавлівської МТС створено відділення «Сільгосптехніка», яке тримає перше місце по Україні щодо кількості раціоналізаторських пропозицій та впровадження їх у виробництво. Петропавлівський маслозавод виготовляє за одну зміну 2,2 тонни вершкового масла, 16 тонн кисломолочних продуктів, 0,7 тонн згущеного молока. Коноплетіпальний завод переробляє щороку по 8 тис. тонн сировини і дає 1,5 тис. тонн волокна. Великі будівельні роботи в колгоспах Петропавлівки і району проводить міжколгоспна будівельна організація. Щороку вона виробляє понад 100 кубометрів залізобетонних конструкцій, 80 тис. штук цегли, 170 тис. штук черепиці — на 30 тис. крб. і будує в середньому 12 капітальних тваринницьких приміщень.

Невпинно зростає і добробут трудящих, підвищується культурний рівень населення. За післявоєнні роки Петропавлівка перетворилась на красиве, впорядковане селище. Вулиці заасфальтовано, прокладено тротуари, введено в дію водопровід. Лише за три роки (1964—1966) в селищі за рахунок держави було збудовано 9 багатоповерхових будинків. Крім того, 55 будинків споруджено індивідуальними забудовниками. За той же час збудовано приміщення середньої школи, побутового комбінату, їдальні, двох магазинів та ін. В 1967 році зведено новий корпус районної лікарні.

Населення Петропавлівки обслуговує 50 торговельних установ, товарооборот яких у 1967 році становив понад 6,9 млн. крб., порівняно з 1955 роком він зріс у 3 рази.

Охорону здоров'я трудящих здійснюють районна лікарня, поліклініка, 6 медпунктів, аптека, в яких працює великий загін медичних працівників. Колектив районної лікарні під керівництвом головного лікаря О. П. Міхна здійснив науково-дослідницьку роботу в боротьбі проти стовбняка і досяг добрих наслідків. Це досягнення відзначено республіканською конференцією по профілактиці і лікуванню стовбняка, що відбулась у Львові в 1967 році.

У 1966 році в 2 восьмирічних та середній школах навчалося близько 2 тис. учнів, працювало 106 вчителів. Крім того, в селищі є середня вечірня школа робітничої і сільської молоді, музична школа-семирічка. Порівняно з 1945 роком витрати на народну освіту в бюджеті сільради у 1965 році зросли більш як у 20 разів. За той же період з числа випускників Петропавлівської середньої школи 152 чол. одержали вищу освіту, 211 чол.— середню спеціальну.

Центром культурного життя в Петропавлівці став районний Будинок культури, при якому працюють різні гуртки художньої самодіяльності. В селищі є широкоекранний кінотеатр, 2 районні бібліотеки з книжковим фондом близько 62 тис. томів. У колгоспах ім. Горького та «Більшовик», при райспоживспілці та лікарні працюють хорові колективи. Хорові районної лікарні присвоєно звання самодіяльної хорової капели. В колгоспі «Більшовик» на честь 50-річчя Жовтня збудовано Будинок культури на 450 місць. В селищі є також Будинок піонерів та Будинок юних техніків. Масово-

Середня школа в Петропавлівці. 1967 р.

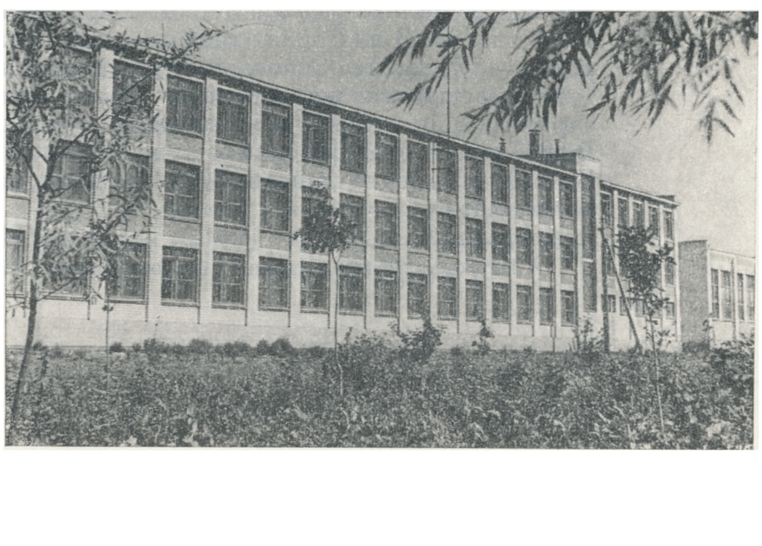

[1] До категорії селищ міського типу Петропавлівку віднесено у 1957 році.

41 8-395

політичну роботу проводять 156 лекторів товариства «Знання», понад 300 агітаторів.

Протягом 1965—1967 рр. на кожному підприємстві, в кожній організації, колгоспах і радгоспах, в учбових закладах, в будинках культури і бібліотеках діяли виставки, експозиції, фотомонтажі, які відображали досягнення трудящих в розвиткові економіки за радянський час. Так, наприклад, Петропавлівське виробниче управління організувало виставку передового досвіду і досягнень в народному господарстві району за 50 років. В усіх трьох школах селища було створено кімнати-музеї В. І. Леніна. На честь 50-річчя Радянської влади на Україні тут відкрився історико-краєзнавчий музей, організатором якого є колишній директор школи, нині пенсіонер А. І. Піскун. В колгоспах і установах проведені науково-теоретичні конференції на тему: «Досягнення радянського народу в будівництві комуністичного суспільства», «Ленінізм — вічно живе, всеперемагаюче вчення нашої епохи» та інші.

Силами комсомольців та молоді збудовано стадіон, насаджено 2 парки, проведено повне озеленення вулиць.

Думки і почуття петропавлівських трударів — будівників нового життя — яскраво відбиті в пісні «Петропавлівщино, рідний краю мій», написаній народною поетесою Фросиною Карпенко та її сином Іваном на честь 50-річчя Радянської влади:

В Присамарськім краї хай пісні лунають
Про людей хороших, руки золоті,
Що сил не шкодують, комунізм будують,
Що невтомно служать завітній меті[1].

Розквітає, хорошіє колгоспна Петропавлівка. Над селищем дзвенять вечорами і старі, і нові веселі пісні, відчувається радість і щастя культурного і заможного життя її трудівників.

І. Т. ДЕРЕВЕНЕЦЬ, Б. І. РУСАНЕНКО.

* * *

Петропавлівський район — розташований у східній частині Дніпропетровської області. Межує з Павлоградським, Васильківським, Межівським районами Дніпропетровської області, Близнюківським районом Харківської області та Красноармійським районом Донецької області. Площа району — 1,2 тис. кв. км. Населення — 44,6 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 33,6 тис. чоловік. Густота населення — 36 чоловік на 1 кв. км. 1 селищній та 11 сільським Радам підпорядковано 53 населені пункти.

З заходу на схід територію району перетинають залізниця Червоноармійськ—Павлоград та автомагістраль Київ—Дніпропетровськ—Донецьк.

З природних багатств тут є родовища кам'яного вугілля, відкриті у 1949 році.

Сільське господарство району має зерно-тваринницький напрям. У районі 15 колгоспів, 1 радгосп і птахофабрика. Сільськогосподарських угідь тут 108,9 тис. га. З них орних земель — 91,7 тис. га, луків і пасовиськ — 14,7 тис. га, садів — 2,7 тис. га. Основними культурами є озима пшениця і соняшник. Крім того, вирощується жито, ячмінь, просо, кукурудза на зерно, коноплі, цукрові буряки та ін. культури. Розвинуто городництво, баштанництво і садівництво. В 1967 році зерновими було засіяно 44,5 тис. га, тобто 49 проц. усієї посівної площі. Валовий збір зерна становив 86,5 тис. тонни, з 1 га — 19,5 цнт, соняшнику — 20,7 цнт з гектара.

[1] Петропавлівські заспіви. Дніпропетровськ, 1966, стор. 9.

Тваринництво м'ясо-молочного напряму. За станом на 1 січня 1968 року в колгоспах і радгоспах налічувалось великої рогатої худоби — 47 тис. голів (у т. ч. 15,3 тис. корів), 32,8 тис. свиней, 16 тис. овець. З розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь в 1967 році вироблено молока — 272,5 цнт, м'яса в живій вазі — 51,9 цнт, на кожних 100 га зернових одержано 16,4 тис. штук яєць.

Сільське господарство району характеризується значним рівнем механізації та електрифікації. У 1967 році рівень механізації робіт у рільництві становив понад 90 проц., а в тваринництві 45—50 проц. На ланах колгоспів і радгоспів працювало 574 трактори, 372 комбайни, 370 вантажних автомашин. В районі є об'єднання «Сільгосптехніка» з двома відділеннями. Всі колгоспи, радгоспи та села району електрифіковано. В 1967 році в сільському господарстві працювало 1555 електродвигунів, загальною потужністю 8309 квт/годин. Широко застосовується зрошення полів. 7 колгоспів мають дощувальні установки для поливу городніх культур. За досягнуті успіхи в сільському господарстві урядовими нагородами — орденами і медалями Союзу РСР — нагороджено 213 чоловік. Високе звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно 7 передовикам колгоспного виробництва.

В районі 8 промислових підприємств, валова продукція яких в 1967 році становила 5,7 млн. крб. На підприємствах працює 622 чоловіка. Провідною галуззю тут є харчова промисловість, яка дає 80,5 проц. всієї продукції. Найбільшими з промислових підприємств є маслоробний, прядивний заводи та завод продуктових товарів.

Широкого розмаху в районі набув рух за комуністичну працю. Звання колективів комуністичної праці присвоєно 15 бригадам, ланкам і фермам, звання ударника комуністичної праці — 521 колгоспникові та робітникові.

В районі здійснено великий обсяг робіт по житловому будівництву. Лише за семирічку збудовано 986 тис. кв. метрів житлової площі, в 1966—1967 рр. — відповідно 2600 кв. метрів і 690 індивідуальних будинків.

У районі працює 137 магазинів, 25 підприємств громадського харчування, в т. ч. 9 їдалень. Загальний товарооборот їх у 1967 році становив 16 млн. крб. Тільки в 1967 році в магазинах району продано 1067 телевізорів, 233 мотоцикли та моторолери, 511 пральних машин, 15 піаніно, 10 легкових автомашин, 483 швейні машини, 914 радіол і радіоприймачів.

Населення району обслуговують 4 лікарні (на 300 ліжок), 27 медпунктів, 2 амбулаторії, 8 пологових будинків. В усіх медичних закладах працюють 33 лікарі, з них 7 відмінників охорони здоров'я та 233 чол. середнього медичного персоналу. В 1966 році 5 медичних працівників району нагороджено орденами і медалями СРСР.

За роки Радянської влади значно зросла мережа шкіл. Тепер у районі 42 загальноосвітні школи: 6 середніх, 15 восьмирічних, 21 початкова, у них навчається 6760 учнів. Крім того, є 3 вечірні середні школи робітничої і сільської молоді, заочна школа, які охоплюють навчанням 1050 чоловік. У школах працюють 511 вчителів, серед них 18 відмінників народної освіти і одна заслужена вчителька школи УРСР. Є музична школа на 100 учнів.

Своє дозвілля трудящі району проводять у районному Будинку культури, 39 клубах. В 270 гуртках художньої самодіяльності, утворених при клубах, бере участь 4888 чоловік. В районі 75 бібліотек (книжковий фонд їх становить 281,5 тис. примірників), 43 кіноустановки, в т. ч. 8 широкоекранних.

Районна організація товариства «Знання» налічує 370 лекторів. Працюють народний університет сільськогосподарських знань, народний університет здоров'я і культури. У 1968 році населення району передплачувало 43,8 тис. прим. газет і журналів. В районі видається газета «Степова зоря», орган РК КП України і райради депутатів трудящих, багатотиражна газета.

Серед нагороджених за героїзм та відвагу в боротьбі з німецько-фашистськими окупантами високого звання Героя Радянського Союзу удостоєні 2 уродженці району.

ТРОЇЦЬКЕ

Троїцьке — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Бик (притоки р. Самари), за 9 км від районного центру і за 170 км від Дніпропетровська. Відстань від залізничної станції Брагинівка 4 км. Населення — 2874 чоловіки.

Перша згадка про село датується 1775 роком. За наказом азовського губернатора Черткова частину пікінерів Луганського пікінерського полку переведено в ті місця для «заселення бахмутських та волководських степів і більш зручного зв'язку Бахмута з Бельовською фортецею».

Свою назву слобода дістала від Свято-Троїцької церкви, що була у фортеці «Маяк», звідки переселилися пікінери. У 1775 році тут було 75 дворів, у 1784 році їх кількість зросла до 150.

Наприкінці XVIII і на початку XIX століття населення Троїцького складалося переважно з державних селян. У 1863 році в Троїцькому налічувалося 634 двори і 4497 жителів[1]. За указами 1866—67 рр. 2045 ревізьких душ одержали земельні наділи, яких треба було викуповувати у держави починаючи з 1887 року. Та й через 12 років через відсутність коштів жоден селянин не викупив свого наділу[2].

З кожним роком у селі зростала кількість безземельних та малоземельних селян. Багато з них залишали свої рідні місця і шукали роботу в поміщицьких маєтках, у куркулів, або йшли у міста на фабрики і заводи. В 1884 році 113 чол. з села пішли на заробітки на кілька місяців. До того ж селяни були позбавлені будь-яких політичних прав. Так, у 1884 році по троїцькій громаді з 7024 чол. населення тільки 860 (12,2 проц.) мали право голосу на сільській сходці[3]. Та і це була найбільш заможна частина жителів Троїцького.

На початку XX століття в селі вже був шкіряний завод, з'явився десяток торговельних підприємств, товарообіг яких становив 80 тис. крб.[4]. Зростала кількість населення. В 1901 році тут проживало 8052 мешканці, працювала початкова школа. Та становище трудящих було злиденним й дедалі погіршувалося. Безправ'я, жорстока експлуатація, тягар податків і боргів викликали гостре невдоволення селян. У 1905—1907 рр. вони відмовилися виконувати накази і розпорядження сільської адміністрації. За антиурядові виступи царський уряд засудив жителів села М. Щетину, А. Бедіна та інших до заслання в Сибір[5]. У 1909 році в Троїцькому було 1461 господарство, 32 з них займалися промислами: шкіряним, кравецьким, бондарним, шевським, шорним, ткацьким, ковальським та цегляним. 12 господарств промислами займалися протягом усього року, решта — після закінчення землеробських робіт. За даними огляду кустарно-ремісницьких промислів Катеринославської губернії, троїцьким ремісникам постійно бракувало інструменту.

В 1913 році в селі утворилося сільськогосподарське товариство, в якому налічувалося 366 членів. Товариство заклало зразкову ділянку кормових рослин на площі до 4 десятин. Прокатна станція товариства мала трієри, кінні молотарки, кукурудзяні дробарки[6]. Оскільки головна роль у тому товаристві належала куркулям, вони перетворили його в знаряддя експлуатації трудящих і всі вигоди використовували для себе.

Напередодні першої імперіалістичної війни Троїцьке було великим селом. В ньому налічувалося 1313 дворів і 9900 жителів[7]. Двічі на рік тут відбувалися

---

[1] Список населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 89.

[2] Список населенных мест Павлоградского уезда Екатеринославской губернии, стор. 15.

[3] ЦДІАЛ, ф. 1290, оп. 4, спр. 240, арк. 5.

[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 629.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 48, арк. 1.

[6] Павлоградское уездное земство. Организация и деятельность сельскохозяйственного отделения в 1913 году. Екатеринослав, 1914, стор. 37.

[7] Вся Екатеринославская губерния, 1913 год, стор. 300.

ярмарки, на які приїздили селяни з навколишніх сіл, а також купці з Катеринослава й інших міст. Село на той час мало чотири парових млини.

Та на все Троїцьке у 1913 році був лише один фельдшер. Працювали чотири початкові школи (дві земські та дві церковнопарафіальні). З матеріалів Катеринославського наукового товариства по вивченню краю можна довідатися, що класні приміщення в школах тісні, низькі, погано освітлені, дуже часто холодні, сирі, бувають на долівках [1]. Школярі хворіли на туберкульоз, трахому, викривлення хребтів.

В роки імперіалістичної війни посилилося розорення бідняцьких господарств. Коли в селі довідались про повалення самодержавства, тут відбулися стихійні виступи селянок-солдаток, невдоволених тяжкими умовами життя, дорожнечею, викликаною імперіалістичною війною. Вони громили крамниці місцевих багатіїв, розподіляли їхнє майно.

Після перемоги Великого Жовтня в селі у січні 1918 року було встановлено Радянську владу. Волосний ревком, що його очолив І. М. Сірий, з перших днів здійснював ленінський Декрет про землю. Поміщицьку землю та інвентар розподіляли між безземельними і малоземельними селянами. На перешкоді цим та іншим заходам Радянської влади стала австро-німецька окупація. В березні 1918 року в Троїцьке вдерлися кайзерівські війська. Окупанти відновили старі порядки, жорстоко розправлялися з селянами, які підтримували владу Рад.

Та селяни Троїцького зривали плани німецько-австрійського командування по вивезенню хліба й худоби, відмовлялися виконувати накази окупантів. Влітку 1918 року вони вбили поміщицю Переволокіну, яка, повернувшись з окупантами, вимагала від селян сплати грішми 40 тис. крб. за використання ними її землі та порубку лісу. Було створено повстанський загін, до якого увійшли Ю. М. Усиков, М. П. Скляров та інші. Командував загоном В. С. Будинський [2].

На початку грудня 1918 року після вигнання австро-німецьких окупантів у селі відновлено Радянську владу. 20 грудня селяни обрали волосну Раду селянських і червоноармійських депутатів, яку очолив комуніст Т. В. Пастарнак. 17 березня 1919 року відбулися вибори сільського виконавчого комітету [3], до якого увійшли селяни-бідняки Д. Ф. Зайцев, З. Л. Москвітін й інші. В лютому 1919 оформився партійний осередок. До лав більшовицької партії вступила найбільш активна частина селян-бідняків, серед них — П. Д. Сірий, П. М. Гармаш, О. М. Усиков, Д. Х. Матюхін та інші. Разом з волвиконкомом і сільвиконкомом він провадив активну боротьбу з бандитизмом, розгорнув масово-політичну роботу серед селян.

В роки громадянської війни населення Троїцького допомагало частинам Червоної Армії у боротьбі з білогвардійцями. 21 травня 1919 року на доповідь члена повітового виконкому Радіонова загальні збори трудящих села схвалили резолюцію, в якій говорилося: «Ми, громадяни села Троїцького.., заявляємо, що в ту хвилину, коли Радянська влада переживає тяжку кризу, коли Колчак, Денікін і Григор'єв прагнуть вирвати у робітничого класу його завоювання, ми всі згуртуємося для боротьби за владу трудящих і соціалізм. Висловлюємо повне довір'я Раді Народних Комісарів України і повітовому виконавчому комітетові» [4].

Чимало селян Троїцького зі зброєю в руках самовіддано боролися проти ворогів Радянської влади в роки громадянської війни. Це — П. М. Гармаш, який загинув у 1920 році в боротьбі з бандами, В. А. Нестеренко, Т. Д. Лантух та багато інших. Не випадково в ті роки Троїцьку волость називали «червоною волостю» [5].

---

[1] Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. Екатеринослав, 1905, стор. 22.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 971, арк. 330.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 13, арк. 6, 39.
[4] Газ. «Павлоградська комуна», 23 травня 1919 р.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 442, арк 93.

Широко розгорталася робота по налагодженню господарського життя після розгрому денікінців. 5 лютого 1920 року в Троїцькому відновлено волосний партійний осередок. В партосередкові було 8 членів і 5 кандидатів у члени партії. Його головою став Д. Х. Матюхін, заступником — П. М. Гармаш, секретарем — П. Д. Сірий. Про посилення впливу партійного осередку на трудящих свідчило зростання його рядів. Якщо в травні 1920 року в ньому було 23 члени і кандидати партії, то в серпні кількість їх становила 32 чоловіка. Осередок відзначався високою організованістю, бойовим і революційним настроєм.

У травні 1921 року Троїцький партійний осередок у складі 30 чоловік витримав протягом 3-х годин бій з бандою, яка мала 300 шабель. Як зазначалося в звіті Павлоградського повітового парткому, комуністи Троїцького виявили в тому бою винятковий героїзм і відвагу, мужньо відбивались від ворога і не відступили.

В червні 1920 року в селі утворився комітет незаможних селян, який очолив сільський активіст В. Л. Ковригін. Комнезам згуртував навколо себе бідняків і середняків, здійснював продрозверстку, вилучав лишки в куркулів. З членів комнезаму для боротьби з бандами організувався загін самоохорони, до якого входило 15 чоловік. Комнезам відрядив на врангелівський фронт 30 добровольців-кавалеристів.

З ініціативи партійного осередку в 1920 році в селі було створено Спілку Комуністичної Молоді [1], яку очолював Ю. М. Усиков.

Велику увагу партійна організація приділяла роботі серед жінок. В народному будинку для них проводили читки газет і бесіди, працював політгурток, якого відвідувало 15 селянок. У роботі наради селянок Петропавлівської волості, що відбувалась у вересні 1921 року, брало участь 8 делегаток від Троїцького.

Спираючись на сільський актив, комуністи домоглися того, що тільки у вересні 1920 року було зібрано 10 тис. пудів зерна, засіяно житом 50 десятин на громадських землях. Враховуючи тяжке продовольче становище родин червоноармійців, комуністичний осередок вжив заходів для надання їм матеріальної допомоги. Було прийнято рішення зорати їхню землю, допомогти посівним матеріалом.

Подавалася також допомога і голодуючим районам Росії. 28 жовтня 1921 року президія Троїцького партосередку прийняла постанову: «Враховуючи тяжке становище Радянських республік і голодуючого Поволжя, взяти продподаток повністю, кинути на цю роботу всі сили комосередку та інших організацій» [2].

Поряд з розв'язанням господарських завдань парторганізація приділяла велику увагу культурно-масовій роботі. Для населення читалися лекції і доповіді на важливі господарські і політичні теми. В 1920 році почали діяти загальноосвітня та ремісницька школи. Для ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення створено школу лікнепу. При сільському клубі працювали хоровий і драматичний гуртки, бібліотека та сільський театр.

У 1923 році партосередок села брав активну участь у зборі коштів і продовольства для польських комуністів. За короткий строк в селі було зібрано понад 40 пудів хліба.

На 1 листопада 1924 року по Троїцькій сільраді, якій були підпорядковані хутори Бичок, Зелена Балка та село Новоселівка, налічувалося 5670 жителів. У користуванні селян було 10 162 десятини орної землі, 1120 корів, 760 коней, 477 волів, 1980 овець, 410 свиней. Вони мали також 280 сівалок, 480 плугів, 460 букерів [3].

Троїцька парторганізація разом з волвиконкомом та комсомольським осередком розгорнула велику роботу по пропаганді ленінського кооперативного плану. Комуністи роз'яснювали селянам переваги колективного господарювання. Було створено

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 59, арк. 12.
[2] Там же, спр. 132, арк. 98.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-80, оп. 1, спр. 18, арк. 1.

школу підготовки сільського активу, де навчалося 40 чоловік[1].

Активна учасниця колгоспного будівництва П. Х. Пастарнак. С. Троїцьке, 1966 р.

У 1926 році в селі виникла сільськогосподарська кредитна кооперація. В наступному році створено першу сільськогосподарську артіль «Червона зірка», яка об'єднала 27 господарств. Радісним святом для жителів Троїцького була поява в селі першого трактора «Фордзон». Великий натовп селян зібрався на полі, щоб подивитися на перші межі, зорані машиною.

На базі першої артілі селяни в 1929 році створили великий колгосп — «Червоний партизан», який об'єднав уже 700 бідняцьких і середняцьких господарств[2]. Очолив його активіст-бідняк М. С. Бровко. Діяльну участь у колгоспному будівництві брала комуністка П. Х. Пастарнак. Нелегкий життєвий шлях був у цієї жінки, дружини червоного комісара. Однією з перших вона вступила до колгоспу. В 1935 році її обрали секретарем партійного осередку. П. Х. Пастарнак не раз обирали депутатом сільради, членом правління колгоспу. Тепер вона на пенсії.

Сільські активісти рішуче боролися проти куркульства, яке всіляко намагалося зірвати плани колгоспного будівництва. Колгосп впевнено набирав сил. На початок 1931 року серед колгоспників широко розгорнулося соціалістичне змагання по підготовці до сівби. Між колгоспами і сільрадами Петропавлівського району за допомогою районної газети «Зірка» було проведено перекличку та складено умови соціалістичного змагання. Петропавлівська сільрада викликала на змагання Троїцьку[3].

У 1933 році з колгоспу «Червоний партизан» виділилася артіль «Колгоспне село». За роки перших п'ятирічок трудівники цих артілей домоглися значних успіхів у розвиткові громадського господарства, підвищенні врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва. У 1937—1939 рр. колгосп «Червоний партизан» на площі 837 га одержав по 14,6 цнт зернових з га. Врожаї соняшнику досягли 13,3 цнт з га. На конярській фермі було вирощено по 86 лошат на 100 конематок. Надій молока на фуражну корову в артілі «Колгоспне село» становив 1804,8 кілограма.

Сільська парторганізація, яка значно зросла (тільки в ленінські дні до її лав було прийнято 13 чоловік), приділяла велику увагу розвиткові творчої ініціативи колгоспників, поширенню передових методів праці. З цією метою в артілі «Червоний партизан» було організовано стахановську школу[4].

Активним помічником парторганізації в розгортанні соціалістичного змагання за дальше піднесення сільського господарства виступали комсомольці. В напружений час жнив молодь з запалом трудилася вдень і вночі.

За сумлінну працю і високі показники обидві артілі в 1939—1940 рр. стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Прізвища передовиків колгоспного будівництва села було занесено до Книги пошани виставки. Серед них Ф. Поліщука — завідуючого конефермою, П. Т. Сайгака — зоотехніка, В. М. Цибаня — бригадира МТС, В. М. Макогона — причіплювача, З. М. Губанова — бригадира-садовода, рядового колгоспника О. А. Безноса та інших.

Підвищення економіки сприяло зростанню матеріального добробуту колгоспників, розвиткові культури і освіти. В 1941 році в селі вже був добре обладнаний медич-

[1] Журн. «Звезда», 1925, № 7, стор. 53.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 1640, арк. 10.
[3] Газ. «Зірка» [Петропавлівка], 5 лютого 1931 р.
[4] Газ. «Зоря», 27 лютого 1941 р.

ний пункт, працювали 2 школи — неповна середня і початкова, 2 бібліотеки і сільський клуб.

С. І. Руденко — один із учасників партизанського руху в Петропавлівському районі.

Велика Вітчизняна війна перервала мирну працю радянських людей. Трудящі Троїцького, як і весь радянський народ, піднялися на боротьбу з ворогом. Здатні носити зброю влилися до лав Червоної Армії. Сотні юнаків і дівчат працювали на спорудженні воєнних об'єктів, рили протитанкові рови. Коли лінія фронту наблизилася до села, місцеві органи влади організували евакуацію населення і колгоспного майна до Сталінградської області.

В жовтні 1941 року село було окуповане фашистами. Терором і насильствами окупанти намагалися зламати волю радянських людей. Але патріоти саботували розпорядження німецьких властей, допомагали воїнам Червоної Армії, які виходили з оточення, переховували поранених червоноармійців. Активну роботу серед населення проводив комуніст Г. І. Макогон, який до війни працював трактористом. Він поширював листівки і вів агітацію серед селян. В 1942 році його заарештували і після жорстоких катувань розстріляли[1]. За допомогу радянським бійцям фашисти довго катували жительку села П. П. Шумову, її водили босу і роздягнену по вулицях села, а потім розстріляли.

На території Петропавлівського району діяв партизанський загін, до складу якого входила група з села Троїцького, очолювана комсомольцем С. І. Руденком. В лютому 1942 року його схопили фашисти і після катувань розстріляли.

10 вересня 1943 року частини Червоної Армії визволили Троїцьке від фашистських загарбників. За час окупації до гітлерівської Німеччини було вивезено 388 чоловік. Загальна сума збитків, завдана ворогом селу, становила 4 млн. карбованців[2].

Із запалом взялися за відбудову зруйнованого господарства трудящі Троїцького. Готуючись до першої післявоєнної весни, колгоспники артілі «Червоний партизан» відремонтували двигун, 33 кінних плуги, 97 борін, 12 культиваторів, 19 сівалок, відбудували млин, кузню[3], зібрали зерно для посіву. Значну допомогу в цьому подала держава. В 1948 році артілі «Червоний партизан» і «Колгоспне село» завоювали першість у соціалістичному змаганні серед колгоспів району[4].

В обох колгоспах інтенсивно проводилося будівництво. Лише в 1949 році в артілі «Червоний партизан» було побудовано 8 тваринницьких приміщень. Члени артілі «Колгоспне село» у тому ж році своїми силами збудували нову школу на 250 місць.

У 1958 році колгоспи «Червоний партизан» і «Колгоспне село» об'єдналися в одне багатогалузеве господарство — сільськогосподарську артіль «Червоний партизан». У 1959 році в ній налічувалося 704 двори і 8354 га сільськогосподарських угідь. Колгосп мав 2469 голів великої рогатої худоби, 1078 свиней. Надій молока від фуражної корови досяг 2335 кг; на 100 га сільськогосподарських угідь вироблялося 30 цнт м'яса в живій вазі, 7119 штук яєць. В господарстві працювало 10 гу-

Автопарк колгоспу «Червоний партизан». 1967 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 343, арк. 76.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1. спр. 154, арк. 4; спр. 155, арк. 10, 13.
[3] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 365, арк. 70.
[4] Газ. «Петропавлівська зоря», 1 січня 1949 р.

сеничних та 18 колісних тракторів, 10 зернових комбайнів, 16 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Прибуток артілі становив 6996 тис. карбованців.

Значних успіхів домоглися колгоспники села за роки семирічки. У 1965 році середній урожай зернових досяг 20,1 цнт з га. На фермах утримувалося 3168 голів великої рогатої худоби, 2265 свиней, збагатився також і машинно-тракторний парк. На колгоспних ланах працювало 34 трактори, 7 зернових комбайнів, 22 вантажних автомашини, екскаватор, тракторний навантажувач. З 1964 року колгосп перейшов на грошову оплату праці. Вартість людино-дня становила 3 крб. 52 копійок.

Чималих успіхів у сільськогосподарському виробництві домоглися колгоспники в роки нової п'ятирічки. Валовий збір зерна у 1967 році становив 50 тис. 184 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 373,3 цнт молока, 51 цнт м'яса. Прибутки колгоспу досягли більше 1,6 млн. карбованців.

Багато трудівників артілі відзначено високими урядовими нагородами. За успіхи, досягнуті у збільшенні виробництва й заготівель зернових і технічних культур, П. С. Кибу та А. О. Іващука нагороджено орденом Леніна, механізатора С. П. Бабенка — орденом Трудового Червоного Прапора, ланкову В. В. Піхотіну — орденом «Знак пошани».

Широкого розмаху набуло в селі будівництво житла та виробничих і культурно-побутових приміщень. Протягом останніх років колгоспники збудували близько 400 нових будинків. В селі споруджено початкову школу, 3 дитячих ясел, 2 магазини, Будинок тваринника. Було також збудовано 6 корівників на 1450 гол., два телятники на 400 голів, свинарник, механізований кормовий цех та інше.

В 1967 році почалося будівництво двоповерхового будинку середньої школи на 560 учнів. В дні підготовки до святкування 50-річчя Радянської влади механізатори одержали чудовий подарунок — Будинок механізатора. В селі прокладено 5 км водопроводу з розбірними колонками. Троїцьке тепер повністю електрифіковане, увечері на його вулицях спалахують вогні ламп денного світла. Діє телефонний комутатор на 200 точок. До села пролягає стрічка асфальтованого шляху. Налагоджено постійний зв'язок з райцентром.

Добре організовано медичне обслуговування населення. Тут є пологовий будинок, 2 медпункти, обладнані потрібною апаратурою. Протягом двадцяти років піклуються про здоров'я трудящих фельдшери В. А. Москвінова і Г. П. Смілова та інші.

До революції більшість населення села була неписьменною. Тепер в одній лише середній школі навчається 410 учнів. 30 учителів проводять також масово-політичну та ідейно-виховну роботу серед колгоспників. В селі є 2 клуби, де працюють різні гуртки художньої самодіяльності. Колгосп має духовий оркестр. Сільська бібліотека налічує близько 7 тис. книжок. В центрі села — парк культури і відпочинку. В пам'ять про тих, хто боровся за щастя народу і загинув на полях битв в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, тут споруджено обеліск Вічної Слави.

З села вийшло чимало інженерів, лікарів, вчителів, працівників науки і мистецтва. Серед них — професор Дніпропетровського університету, доктор фізико-математичних наук Ф. І. Коломойцев, письменник П. Т. Журба (Скрипніков) та інші.

Заслужену повагу серед населення має голова колгоспу В. Є. Грицун, який після закінчення сільськогосподарського інституту

Дівочий вокально-хореографічний ансамбль колгоспу «Червоний партизан». 1966 р.

вже 12 років очолює артіль. На честь 50-річчя Радянської влади правління колгоспу присвоїло звання Почесного колгоспника Х. Д. Бабенкові, який працював в артілі з перших днів її утворення. Перебуваючи вже на заслуженому відпочинку, Бабенко не пориває і досі зв'язків з рідним колгоспом. Багато років життя віддав партійній і радянській роботі в цьому селі і І. М. Макогон.

Значно зросли у Троїцькому партійна та комсомольська організації. Якщо в 1961 році в партійній групі колгоспу було 24 чол., то на 1 січня 1968 року — 48 членів і кандидатів партії. Колгоспна комсомольська організація налічує 67 чоловік. Партійна і комсомольська організації спрямовують свої зусилля на підвищення трудової і громадської активності трудящих.

Дедалі активніше залучаються трудівники села до громадсько-політичного життя, до управління громадськими справами. В складі сільської Ради 30 жителів села. Депутатами Петропавлівської районної Ради депутатів трудящих є В. А. Москвінова, В. З. Сумароков, Н. А. Данилик. Тут працюють на громадських засадах рада пенсіонерів, до якої входять активісти Ф. В. Соболь, М. М. Скирда, П. Х. Пастарнак та інші; товариський суд, головою якого є В. С. Москвінов; жіноча рада, очолювана вчителькою М. К. Коваленко. Жіноча рада проводить значну виховну роботу серед жінок, розглядає господарські та побутові питання, здійснює контроль за роботою дитячих установ.

Невпізнанно змінилося село Троїцьке за роки Радянської влади. В заможному житті трудівників — господарів землі, розквітлій культурі, в усіх рисах побуту наочно виявляється впевнена хода радянських людей до комунізму.

В. Г. ЖУК, М. Ф. КАРПЕНКО.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ПЕТРОПАВЛІВСЬКОГО РАЙОНУ

БРАГИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км на захід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Брагинівка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Богдано-Вербки, Зелений Гай, Нововербське, Олександрівка, Сонцеве, Шевченка. Населення — 1162 чоловіка.

Герой Соціалістичної Праці Н. М. Рижова (зліва). Село Шевченко Брагинівської сільради, 1966 р.

Центральна садиба колгоспу «Комуніст» міститься у Брагинівці. Артіль має 7169 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві продуктів тваринництва. У 1967 році колгосп виробив по 25,6 цнт зернових з га, по 412,5 цнт молока та по 52,6 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Серед трудівників сільського господарства 18 чол. відзначено урядовими нагородами, в т. ч. ланкова Н. М. Рижова удостоєна високого звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, Будинок культури на 450 місць, бібліотека.

Брагинівка заснована в 1920 році переселенцями з села Петропавлівки. Село назване на честь більшовика І. П. Брагина, який загинув 10 жовтня 1919 року в бою з білогвардійцями. Під час тимчасової фашистської окупації на території сільради діяла партизанська група, командиром якої був І.С. Смирний.

Уродженець села Богдано-Вербок П. О. Шеліпов за мужність, виявлену при форсуванні Одера, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція на лінії Червоноармійськ — Павлоград. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Бажани, Відродження, Кардаші, Олефірівка, Чумаки. Населення — 4564 чоловіка.

На території села розміщені центральні садиби колгоспів «Ленінець» та ім. Чкалова, які мають 10 068 га орної землі і спеціалізуються на виробництві зерна та продуктів тваринництва.

У Дмитрівці є середня, восьмирічна та початкова школи, 2 будинки культури, бібліотека. Вчительці Г. Т. Шевченко за багаторічну бездоганну роботу присвоєно звання заслуженої вчительки школи УРСР (тепер вона — пенсіонерка). Функціонує лікарня. Є майстерня побутового обслуговування.

Село засноване в 1776 році як військова слобода.

Під час гітлерівської окупації в селі від рук фашистів загинули комуністи-підпільники С. Гузь, М. Саприка, В. Посунько.

Уродженцем Дмитрівки є відомий український бібліограф, критик і фольклорист М. Ф. Комаров (псевдонім — М. Уманець; 1844—1913 рр.).

ЛОЗОВЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване вздовж річки Лозової, за 15 км на південний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Брагинівка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Роздори, Росішки. Населення — 540 чоловік.

У Лозовому розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 3439 га орної землі. Вирощуються зернові культури; тваринництво — м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є млин, 3 кузні, механічна і столярна майстерні.

На території села — восьмирічна школа, Будинок культури з залом на 300 місць, бібліотека.

Лозове засноване в 1919 році переселенцями з села Троїцького.

МИКОЛА́ЇВКА (до 1917 року — Микольське)— село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на північний захід від районного центру і за 3,5 км від залізничної станції Миколаївка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Васильківське, Запоріжжя, Кунінова, Русакове, Сидоренко. Населення — 5980 чоловік.

На території Миколаївки розміщені центральні садиби колгоспів «40 років Жовтня» і «Зоря», які мають 8867 га орної землі і спеціалізуються на вирощуванні зернових та на виробництві продуктів тваринництва, городництва і садівництва. Є млин, олійниця, механічні майстерні.

Табір праці та відпочинку середньої школи в с. Дмитрівці. 1966 р.

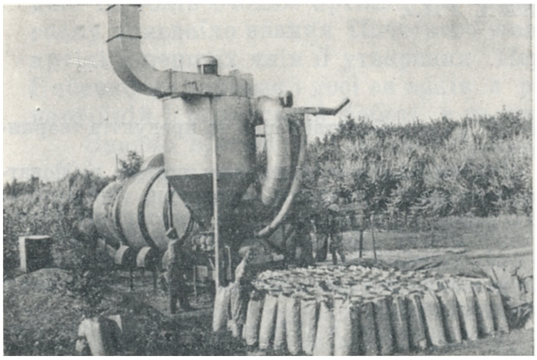

Приготування сінного борошна на птахофабриці в с. Васильківці Миколаївської сільради. 1966 р.

У селі — середня, восьмирічна та початкова школи, Будинок культури, бібліотека. Відкрито майстерню побутового обслуговування.

Миколаївка вперше згадується в історичних джерелах за 1776 рік як військова слобода. В 1844 році повсталі селяни вигнали з маєтку поміщика і управляючого економією, розібрали хліб, обрали правління з 12 чол., якому доручили керівництво економією. Зібравшись усією громадою, селяни вигнали також солдатів, що прибули для придушення заколоту. Тільки після того, як уряд надіслав сюди значні військові сили, селянське повстання в Микольському було жорстоко придушене.

У період тимчасової фашистської окупації для підпільної роботи тут залишалась група комуністів у складі І. Г. Мороза, М. І. Абельмасова, А. А. Ріпного. У лютому 1943 року організовано патріотичну групу, до якої ввійшли С. К. Пліскач, І. О. Пліскач, В. О. Черкас, Г. В. Литвишко, О. А. Скрипник, Г. Г. Четверик, С. В. Завгородній, Г. В. Сусой. Всі вони загинули у фашистських катівнях.

ОЛЕКСАНДРО́ПІЛЬ (давні назви — Малописемське, Дача) — село, центр сільської Ради. Розташований на лівому березі річки Самари, лівої притоки Дніпра, за 20 км від районного центру і за 27 км від залізничної станції Брагинівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новодмитрівка, Озерне, Товсте, Успенівка. Населення — 864 чоловіка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Авангард», який має 5554 га орної землі. Серед галузей виробництва переважає вівчарство. Стадо овець становить близько 15 тис. голів. В 1967 році колгосп виробив на 100 га сільгоспугідь по 50 кг вовни.

На території Олександрополя працюють восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека.

Село вперше згадується в архівних матеріалах за 1793 рік.

ОСА́ДЧЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км на північ від районного центру і за 30 км від залізничної станції Брагинівка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Водяне та Добринька. Населення — 433 чоловіка.

В Осадчому міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча — багатогалузевого господарства з розвинутим тваринництвом. Артіль має 3367 га орної землі.

В селі є восьмирічна школа, Будинок культури з залом на 350 місць.

Засноване Осадче в 1908 році. Комітет бідноти створено у 1919 році. Комуна «Колос» організована в 1921 році, її головою був П. Б. Маяков. Ця комуна в 1929 році злилася з другою комуною і переїхала в село Берестове Близнюківського району Харківської області.

ПЕТРІ́ВКА (давня назва — Петровська) — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Самари, за 10 км на захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Миколаївка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Катеринівка, Маломиколаївка, Мар'їна Роща, Новопричепилівка. Населення — 513 чоловік.

На території Петрівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 4548 га орної землі. Артіль вирощує зернові культури (переважно озиму пшеницю, кукурудзу), з технічних культур — соняшник. Розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Петрівка заснована наприкінці 70-х рр. XVIII століття. Тут було одне із стародавніх запорізьких займищ.

Жителі села шанують пам'ять уродженця села, наукового працівника, комуніста Д. М. Фомичова, який у лютому 1943 року був розстріляний фашистами.

САМА́РСЬКЕ (до 1917 року — Іванівка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 2 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Брагинівка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Васюківка і Лугове. Населення — 1213 чоловік.

На території Самарського розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 2990 га орної землі. Провідні галузі — ріль-

Народна поетеса Фросина Карпенко. Село Хороше, 1965 р.

ництво та м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, механічна майстерня.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Самарське засноване у 1777 році. В період тимчасової фашистської окупації вчителька М. І. Чорнобай врятувала від голодної смерті 37 поранених бійців.

УКРАЇНСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км на північний схід від районного центру і за 23 км від залізничної станції Брагинівка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Василівка, Вереміївка, Дерезове, Зелений Гай, Мар'янка, Миколаївка, Новоселівка, Новохорошевське. Населення — 307 чоловік.

В Українському міститься центральна садиба радгоспу «Дніпропетровський». Це багатогалузеве господарство, яке має 14 872 га орної землі. Вирощують тут переважно зернові культури. Здавна радгосп славиться високими врожаями озимої пшениці. В 1947 році за одержання з основної площі посівів по 200 пудів зерна з га групі трудівників радгоспу було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В їх числі — колишній керуючий відділком, нині пенсіонер Й. О. Лень (село Вереміївка), робітниця радгоспу Ф. В. Фадієнко та А. Д. Федорченко (село Вереміївка), тракторист І. П. Бондаренко, заступник директора радгоспу І. А. Жмуденко та колишній директор радгоспу, нині пенсіонер А. К. Пампушко (село Українське).

В селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Виникло Українське в 1929 році водночас з організацією тут радгоспу «Дніпропетровський».

ХОРОШЕ (давня назва — Писемське) — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Самари, за 12 км на північ від районного центру і за 20 км від залізничної станції Брагинівка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Коханівка, Старий Колодязь. Населення — 1586 чоловік.

У Хорошому розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який має 6336 га орної землі. Колгосп спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса. З допоміжних підприємств є млин, олійниця. Тут міститься відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка». За успіхи, досягнуті у сільськогосподарському виробництві, 12 колгоспників нагороджені орденами і медалями.

Село має середню школу, Будинок культури із залом на 430 місць, бібліотеку. Є лікарня. Працює майстерня побутового обслуговування.

Перша згадка про урочище Хороше, як населений пункт Самарської паланки, датується 1750 роком. На той час тут було кілька зимівників та хуторів запорізьких козаків. Після ліквідації Запорізької Січі землі з урочищами Хорошим і Добреньким Катерина II подарувала поміщику Писемському. Козаків, що жили на зимівниках та хуторах, він переселив до новоутвореної слободи — Писемського. За переписом 1786 року, тут проживало 229 чоловік. В середині XIX століття ці землі купив князь Щербатов, який перейменував слободу Писемське в село Хороше. В 1859 році тут було вже 143 двори з населенням 1004 чоловіка.

В 1905 році селяни розгромили поміщицький маєток і роззброїли та вигнали з Хорошого стражників. Царські війська придушили виступ. У квітні 1918 року створено партійний осередок, що об'єднав 10 комуністів (секретар — К. Р. Лантух). Під час австро-німецької окупації селяни Хорошого організували повстансько-партизанський загін, який боровся з окупантами в районі Петропавлівки, Павлограда, Лозової. На чолі КНС, що утворився в 1920 році, був К. В. Скиба. Наступного року виник комсомольський осередок, який очолив І. Щипотін. У 1922 році в селі організовано першу сільськогосподарську комуну «Червона квітка» (голова — К. Р. Лантух), в 1929 році вона влилася до радгоспу «Дніпропетровський».

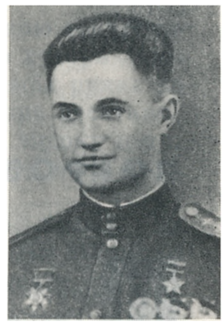

Уродженець с. Хорошого, Герой Радянського Союзу, льотчик, капітан С. П. Дейнека (загинув у 1944 р.).

У період тимчасової німецько-фашистської окупації в Хорошому діяла партизанська група, яку очолював І. А. Гора; в селі Коханівці таку ж групу керував І. Є. Коваленко. Групи перешкоджали фашистам грабувати господарство, проводили роз'яснювальну роботу серед населення. Наприкінці жовтня 1942 року вони об'єдналися в партизанський загін. В лютому наступного року, під час зимового наступу радянських військ, загін організував виступ підпільних груп навколишніх сіл для визволення Петропавлівки від гітлерівців. Сім днів партизани вели бої з фашистами за шосейну дорогу Червоноармійськ—Павлоград, але сили були нерівні, і вони змушені були відступити. Пізніше бійці партизанського загону влилися в лави Червоної Армії.

На фронті під час Великої Вітчизняної війни прославився уродженець Хорошого — військовий льотчик, капітан С. П. Дейнека. Він брав участь у розгромі фашистських орд під Москвою, Сталінградом, на Курській Дузі, на Дніпрі. На його особистому рахунку — 24 знищених ворожих літаки, 18 танків, 14 складів з пальним та боєприпасами. 24 травня 1943 року йому присвоїли високе звання Героя Радянського Союзу. 15 лютого 1944 року С. П. Дейнека загинув смертю героя у повітряному бою.

В Хорошому живе народна поетеса Ф. А. Карпенко, яка оспівує героїчну працю радянських людей. Кілька збірників її віршів видані обласним і республіканським видавництвами.

ПОКРОВСЬКИЙ РАЙОН

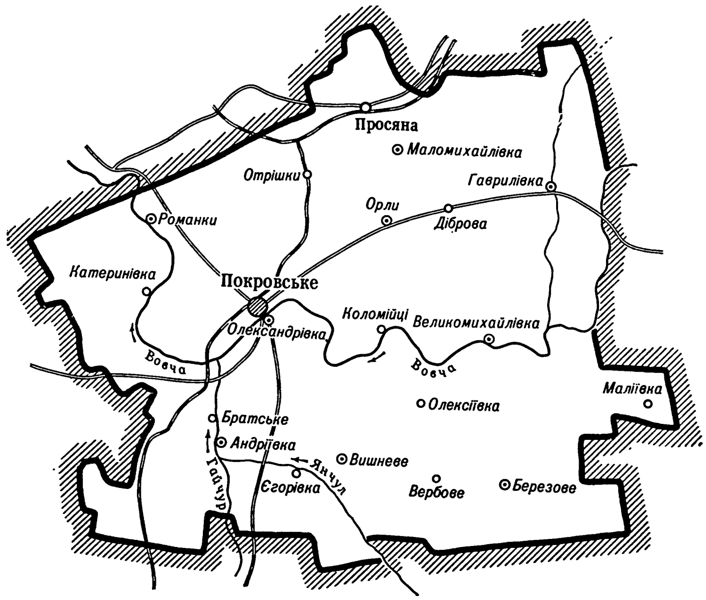

ПОКРО́ВСЬКЕ

Покровське — селище міського типу, центр району. Покровській селищній Раді підпорядковані села: Зелена Долина, Катеринівка, Крайнє, Старокасянівське, Черненкове, Цикове. Розташоване на річці Вовчій за 127 км на південний схід від Дніпропетровська. До нього прилягає залізнична станція Мечетна на магістралі Чаплине — Бердянськ. Через селище проходить автомагістраль Запоріжжя — Донецьк. Населення — 11 700 чоловік.

В XIV—XVI століттях в місцевості, де тепер розташоване селище, кочували орди кримських татар. Вздовж Вовчої пролягав Муравський шлях, яким яничари гнали в неволю українських селян. Відтоді залишилися татарські найменування приток Вовчої — Гайчур і Янчур.

У XVII столітті ця місцевість належала до земель Запорізької Січі. Широка і повноводна на той час ріка була багата на рибу, в навколишніх тернівниках і в степу водилося багато дичини. Тому козацька старшина охоче влаштовувала в цих місцях свої зимівники. З 1760 року оселився тут відставний запорізький старшина Головко. Після ліквідації Січі і приєднання Криму до Росії сюди переселилося багато запорізьких козаків із сім'ями. Згідно з указом азовського генерал-губернатора Черткова, в 1779 році було засновано кілька військових слобід, у т. ч. і Покровську[1]. Відтоді й починається історія селища.

Слобода швидко зростала. Цьому сприяло її вигідне географічне положення. Щонеділі тут збиралися базари, а тричі на рік — ярмарки. В 1782 році в слободі було 543 мешканці, в 1816 — понад 1200, в 1859 — близько 4 тис. чоловік, які належали до категорії державних селян.

З розвитком капіталізму і дальшим розшаруванням селянства після реформи 1861 року в селі починаються революційні виступи. У 1903 році тут було три підпіль-

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 312, 313.

ні гуртки, їх організували місцеві жителі І. Балагура, Д. Миколаєнко, вчителі — А. Пасєчкін, О. М. Козленко та М. М. Ісаков [1]. На таємних нарадах в гуртках читали революційну літературу. Активно виступили трудящі селяни проти поміщиків у 1905 році. Повітовий пристав 25 грудня 1905 року в донесенні губернатору вказував, що «в маєтку штаб-ротмістра Мазаракія (село Катеринівка) продовжується самовільне розкрадання хліба, кормів, зерна не тільки місцевими селянами, але й селянами з села Григор'ївки, хутора Романки та ін... Населення дуже хвилюється, і можна чекати заворушень» [2].

За наказом катеринославського губернатора в Покровське було надіслано багато стражників. Почалися арешти і екзекуції. В Катеринівці заарештували 14 керівників виступу, серед них С. Квашу, Б. Чуприну, П. Горпинченка та інших [3].

Але це не злякало покровців. У 1906 році в сосновому гаю поблизу села, біля станції Мечетна, відбулась їх перша маївка, яку відкрив учитель М. М. Ісаков. На соснах були розвішені червоні прапори. Багато учасників прикріпили до грудей червоні банти або пов'язали стрічки на ліву руку. У своїй промові Ісаков закликав селян до боротьби з тиранами-поміщиками та місцевими багатіями. Всі співали «Марсельєзу». Розігнавши учасників маївки, поліція заарештувала М. М. Ісакова та ще кількох жителів села.

Становище бідноти ще більше погіршилось у зв'язку з столипінською аграрною реформою. В 1910 році, наприклад, з 2312 господарств села вийшли на хутори лише 9, які одержали по 10 десятин землі [4]. Окремі куркулі зосередили у своїх руках по 50 і більше десятин, а більшість селян-бідняків мала всього по півтори десятини. Вони мусили йти в найми до багатіїв або орендувати в них землю за високу ціну.

В 1884 році в селі на кошти земства відкрили лікарню. У 1913 році вона мала 13 ліжок для стаціонарного лікування [5].

Майже все населення було неписьменним. У церковнопарафіальній школі, відкритій у 1856 році, навчалося лише 30 дітей. У 1859 році в Покровському відкрили першу на весь повіт жіночу школу. У 1903 році в селі почала працювати земська школа. На цей час у всіх трьох школах села навчалось 192 учні. Щорічно в прийомі до них відмовляли 230—240 дітям. Напередодні першої світової війни в Покровському було 5 земських та 2 церковнопарафіальних училища, де навчалося 676 учнів.

Повалення царизму в лютому 1917 року не змінило становища селян. Земля, як і раніше, залишилась у руках поміщиків та куркулів.

Під впливом більшовицької пропаганди сільська біднота почала активну боротьбу за землю. Особливого розмаху набрала вона, коли селяни дізналися про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Велику революційну роботу серед селян проводив у цей час учитель Олександро-Гнідинського сільськогосподарського училища П. М. Циков, який прибув сюди ще в 1914 році після закінчення Вищих сільськогосподарських курсів у Петрограді. За політичну агітацію серед робітників він був заарештований і висланий під нагляд поліції в місто Самару. Після багатьох клопотань йому, як політично неблагонадійному, дозволили працювати у провінції. За революційну діяльність П. М. Цикова переслідували і на новому місці. В донесенні керівництва училища вищим інстанціям повідомлялось, що більшовики Покровського, зокрема П. М. Циков, провадять агітаційну роботу, поширюють революційні ідеї в масах.

На початку грудня 1917 року управа провела сільський сход у Покровському, на якому представник Центральної ради закликав селян підтримувати її і боротися проти більшовиків. Про головне, що тривожило селян, про землю — він не сказав ні слова. Тоді виступив П. М. Циков, який викрив націоналістів. «Є інша, справді

[1] Запорізький облдержархів, ф. 198, оп. 1, спр. 56, арк. 119, 214; спр. 108, арк. 119.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 486, арк. 38, 42.
[3] Там же, спр. 486, арк. 118.
[4] Список населенных мест Александровского уезда. Екатеринослав, 1911, стор. 16, 17.
[5] Запорізький облдержархів, ф. 198, оп. 1, спр. 108, арк. 120.

Я. В. Тихий — перший голова виконкому Покровської Ради селянських і солдатських депутатів. Фото 1965 р.

народна влада,— говорив він,— наша робітничо-селянська... У Петрограді створено робітничо-селянський уряд на чолі з Леніним. Він видав Декрет про передачу всіх поміщицьких, церковно-монастирських земель тим, хто їх обробляє. Селяни Росії вже відібрали у поміщиків землю. Матимемо її і ми, коли твердо будемо стояти за свої права, підтримаємо уряд на чолі з Леніним»[1]. Промову Цикова селяни слухали захоплено.

Петлюрівці спробували мобілізувати до гайдамацьких загонів всіх чоловіків, але селяни відмовились. А ті, кого захопили насильно, через тиждень повернулися додому. В селі та волості почали виникати червоногвардійські загони. Циков допомагав їх створювати, спрямовував їх дії. 18 грудня він очолив перший революційний штаб червоногвардійських загонів з бідноти і колишніх фронтовиків. Незабаром у селі було створено революційний комітет[2].

27 грудня 1917 року відбулися вибори до Ради селянських і солдатських депутатів. Головою Ради став бідняк Я. В. Тихий, а членами волосного виконкому, крім нього,— А. С. Балагура, П. М. Циков, І. В. Ігнатьєв, М. А. Таран та ін. Циков очолив контрольний та військовий відділи виконкому[3].

З перших днів своєї діяльності органи Радянської влади взяли на облік усю землю та майно поміщиків. На багатіїв, торгівців та інші нетрудові елементи було накладено податок. Уже в березні 1918 року частину поміщицької землі, реманенту, сільськогосподарські машини, тягло передали селянам. Вперше наймити і малоземельні селяни одержали довгождану землю. Але, як тільки селяни скінчили сівбу, у квітні 1918 року Покровське окупували німецько-австрійські війська. Окупанти вивісили наказ такого змісту: «Всім, хто брав участь у грабунку поміщицьких земель і майна, з'явитись на базарний майдан, привезти і принести все, що було взято, — коней, реманент, збіжжя...». Добровольців не знайшлося. Тоді син місцевого попа Григоровича сформував кінний загін з куркулів, який нагаями почав зганяти селян-бідняків на майдан. Кайзерівські вояки прилюдно шмагали Семена Костогриза, Василя Ігнатьєва та інших. Усіх активістів-організаторів Радянської влади заарештували. Цимбал, Зеленко, Довбиш, Петренко того ж дня були розстріляні[4]. Видали окупантам куркулі і Цикова. Скривавленого, ледь живого, його кинули у васильківську тюрму.

У листопаді 1918 року, після вигнання окупаційних військ, у селі для боротьби з націоналістами та куркульськими бандами створився партизанський загін. Командиром його став місцевий житель більшовик А. К. Падалка, який у 1917 році в Петрограді вступив до партії більшовиків і звідти прибув у Покровське. Енергійний, витриманий і сміливий, він відразу здобув авторитет земляків. Загін невдовзі об'єднав до двох тисяч бійців. У першому бою під Синельниковим петлюрівці зазнали поразки. Партизани брали також участь у ліквідації куркульських банд Булаха, Цибулька. У квітні 1919 року під Кирилівкою в бою з ними загін захопив 3 гармати, 2 кулемети, понад 100 гвинтівок та інші трофеї. За бойові успіхи командуючий Південною групою радянських військ П. Ю. Дибенко оголосив бійцям загону подяку[5]. Скориставшися з перебування партизанів на відпочинку по домівках, зграя махновців напала на їхній штаб у Покровському. Тяжко був поранений А. К. Падалка. За-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 37, арк. 1—3.
[2] Там же, ф. Р-2180, оп. 1, спр. 128, арк. 4.
[3] Там же, ф. Р-2205, оп. 1, спр. 2, арк. 53.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 26, арк. 1—3.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 37, арк. 5.

хопити живим мужнього командира махновцям не вдалося. Відстрілюючись до останнього патрона, він героїчно загинув [1]. Командування загоном взяв на себе колишній матрос, також місцевий житель С. С. Білозуб. Згодом, за розпорядженням командування, загін вирушив до Криму, де влився в 9-й Задніпровський український полк 59-ї дивізії. Потім його направили під Катеринослав, де в червні 1919 року він воював проти дивізії генерала Шкуро. Тоді ж Покровське захопили денікінці. П. М. Циков, повернувшись у село, налагоджував роботу підпілля. За спеціальним дорученням він виїхав до станції Бердянськ, але під час зупинки на станції Мечетна був схоплений каральним загоном місцевого багатія Ленця, який служив денікінцям. Тримався Циков мужньо. Допитував його попівський син Григорович. Нічого не добившись катуваннями, головорізи 19 липня 1919 року розстріляли П. М. Цикова. «Лише з одягу можна було впізнати вбитого,— пише у своїх спогадах удова Цикова— Марія Яківна,— так жорстоко розправилися з ним денікінці» [2].

У січні 1920 року частини 13-ї Армії після короткого бою очистили Покровське від білогвардійців. Радянську владу в селі було відновлено. 9 січня створено волосний ревком, головою якого став І. О. Таран, членами — В. Степаненко, М. Яндола, І. Кисенко та ін. [3]. З 4-го червня в Покровському почав діяти партосередок, до якого ввійшли Ф. Тимченко, Д. Тихий, Н. Миленко, Й. Тараненко. Очолив його П. Новгородов [4]. Осередок проводив значну роботу по підготовці волосного з'їзду селянських депутатів, який відбувся 18 січня 1921 року. На ньому було обрано волосний виконком у складі: Н. Миленка (голова), В. Кирданя, С. Шаруна та інших [5].

Більшовики очолили відбудову зруйнованого господарства, яка проходила в дуже тяжких умовах. Через нестачу посівного матеріалу лише 65 проц. орної землі було засіяно. Не вистачало реманенту. Порівняно з 1916 роком кількість плугів зменшилась майже в 6 разів, борін залізних — наполовину, сівалок — у 7,5 раза. А поголів'я коней і худоби скоротилося в півтора рази [6].

Не було гасу, солі та інших промислових товарів. У боротьбі з голодом і розрухою опорою і помічником партії на селі стали комітети незаможних селян, що виникли у 1921 році по всіх селах волості. Ними керував волосний КНС, очолюваний комуністом О. С. Мальком [7]. Тоді ж утворився Покровський сільський КНС, 16 членів його працювали в комісіях місцевої Ради [8]. Через рік по волості у складі комітетів незаможних селян працювало 307 чоловік, в т. ч. комуністів — 6, комсомольців — 13 [9].

Комнезам відбирав лишки хліба у куркулів, частину якого віддавав бідноті. Почали діяти культосвітні установи. Відкриті були будинки для дітей-сиріт. Проводились «тижні пожертвувань на дитячі будинки», «тиждень дитини». Створювались безплатні їдальні для дітей. Щоб забезпечити їх харчами, оподаткували орендарів, кустарів, відраховували частину грошових зборів з базару [10].

З числа комнезамівців у січні 1921 року сформувався сільський загін самооборони, яким командували волвійськком П. П. Пронін і голова комнезаму О. С. Малько [11].

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 26, арк. 1—3.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 37, арк. 3.
[3] Там же, ф. Р-2752, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 25, 26.
[4] Запорізький облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 21, арк. 13, 18.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2688, оп. 1, спр. 10, арк. 1, 32.
[6] Статистичний збірник Катеринославської губернії. Катеринослав, 1925, стор. 242, 243.
[7] Запорізький облдержархів, ф. Р-208, оп. 1, спр. 113, арк. 5.
[8] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2746, оп. 1, спр. 291, арк. 31.
[9] Там же, ф. Р-3312, оп. 3, спр. 1, арк. 30.
[10] Там же, ф. Р-2688, оп. 1, спр. 10, арк. 29, 102.
[11] Запорізький облдержархів, ф. Р-2195, оп. 1, спр. 4, арк. 30.

Членський квиток Д. Хотюна — члена Покровського волвиконкому.

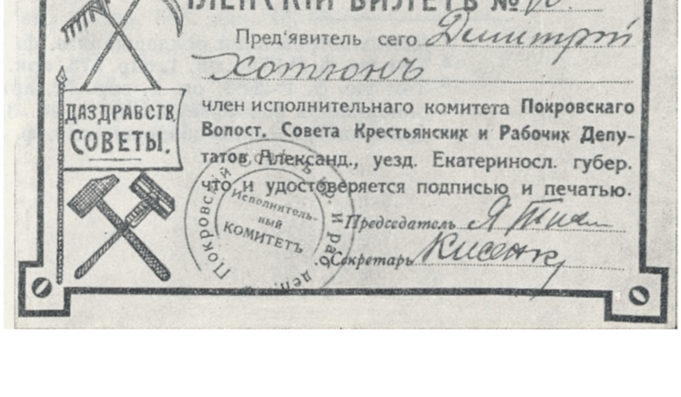
ЧЛЕНСКІЙ БИЛЕТЪ № 10
Пред'явитель сего Димитрій Хотюнъ
член исполнительнаго комитета Покровскаго Волост. Совета Крестьянских и Рабочих Депутатов Александ., уезд. Екатериносл. губер. что и удостоверяется подписью и печатью.
Председатель
Секретарь Кисенко

Вірним помічником партійного осередку стала Спілка Комуністичної Молоді. У її створенні (в 1921 році) велику роль відіграла організаторська робота комуністки М. П. Міхно. Першими комсомольцями в селі були В. С. Цегельников (обраний секретарем осередку), В. Кирилов, Д. Черкасов, К. Цілуйко та інші[1]. Комсомольці розгорнули значну роботу серед сільської молоді, допомагаючи партійній організації і комнезаму у господарському та культурному будівництві, в боротьбі з бандитизмом, у вилученні хлібних лишків у куркулів.

Група комсомольців — М. Цілуйко, І. Грипась, В. Білозуб, О. Лисенко й інші активно працювала на спорудженні сільбуду. У 1922 році сільбуд було відкрито. В ньому проводились концерти, демонструвались кінофільми, працювали театральний, музичний, хоровий і літературний гуртки. Через два роки відкрився районний сільбуд з бібліотекою на 2300 книг, яка подавала допомогу 20 хатам-читальням району[2].

З ініціативи комуністів при сільській Раді було створено в той час жінвідділ на чолі з С. Міхно. Виникла перша профспілкова організація — спілка харчовиків, яка охоплювала 80 чоловік.

В жовтні 1923 року у волості проводилась кампанія солідарності з страйкарями Руру. Представники Покровського комітету незаможних селян разом з депутатами сільської Ради проводили мітинги, бесіди, закликаючи населення допомагати робітникам Німеччини. Першими відгукнулись члени Покровського комнезаму — вони заготували 58 пудів зерна. Їх приклад наслідували інші. В результаті було зібрано ще 150 пудів зерна.

У 1925 році в селі відкрили лікарню на 15 ліжок, 2 амбулаторії і аптеку, в яких працювали 4 лікарі, 3 фельдшери, 3 акушерки, 2 провізори, медсестра і 3 санітарки.

Ще в 1920 році відкрилися 2 трудові школи, в яких навчалося рідною мовою близько 300 дітей[3]. Через 7 років тут працювало 5 початкових та семирічна школа. Кількість учнів за цей час зросла вчетверо, а вчителів — утроє. Спочатку школи утримувалися коштом батьків, а в 1928 році держава виділила для них 8800 крб., через 3 роки — в 5 разів більше. Учні були повністю забезпечені підручниками, літературою, одержували наочні посібники. У школі по ліквідації неписьменності навчалось 420 підлітків. Всього в 1927 році закінчили лікнепи близько 1500 чоловік, що становило 35 проц. від загальної кількості неписьменних. Загально-освітні курси для дорослих, створені в 1926 році, згодом почали підготовку до вступу у вищі навчальні заклади. Реорганізована з ремісничого училища школа ФЗН, базою якої був гуляйпільський завод «Металіст», випускала кваліфікованих робітників-слюсарів і ливарників. Була відкрита також сільськогосподарська школа, яку закінчили тоді В. В. Мацкевич — нині Міністр сільського господарства СРСР, К. К. Цілуйко — завідуючий відділом Інституту мовознавства АН УРСР та інші.

У всіх цих успіхах по відбудові народного господарства та піднесенні культури трудящих велика заслуга Покровського райкому партії, сформованого у березні 1923 року, коли село стало районним центром. Районна партійна організація, яку очолював спочатку В. І. Конько, налічувала тоді 23 комуністи[4].

На 1925 рік у Покровському було в основному відбудовано господарство: більше ніж на 1000 десятин розширено посівні площі, порівняно з довоєнним часом вдвоє зросла тяглова сила в селянських господарствах. Держава допомогла біднякам кредитами на суму майже 15 тис. карбованців[5].

У 1926 році в селі була влаштована сільськогосподарська виставка в день врожаю.

1927 року з ініціативи комуністів та комнезаму у селі організувалися 3 товариства спільного обробітку землі, до яких вступили бідняки та деякі середняки.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 37, арк. 7.
[2] Там же, ф. Р-2746, оп. 1, спр. 576, арк. 2, 14; спр. 155, арк. 52, 53.
[3] Там же, ф. Р-2688, оп. 1, спр. 72, арк. 1, 2, 3.
[4] Запорізький облпартархів, ф. 4, оп. 3, спр. 353, арк. 185.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2702, оп. 1, спр. 14, арк. 33, 38, 40.

Через три роки на основі цих товариств були створені колгоспи «Нове життя», «Центральний», «Глиняна», що об'єднали 948 господарств. Колгоспи мали 470 коней, 256 волів, 199 корів, 8874 десятини посівної площі. У 1933 році в артілях села було — 6 снопов'язалок, значна кількість жниварок-лобогрійок, кінних сівалок, 180 кінних плугів, 348 борін тощо[1].

Значну роль у зміцненні та розвитку колгоспів відіграла Мечетнянська МТС, створена в Покровському у жовтні 1930 року. Вона обслуговувала 16 колгоспів району. Через три роки МТС уже мала 69 тракторів, 16 комбайнів, 53 молотарки, 116 причіпних тракторних плугів, 58 сівалок та інший реманент[2].

В 1935 році в результаті розукрупнення в Покровському стало 8 колгоспів: «Червоне поле», «15-річчя ВЛКСМ», ім. Челюскінців, ім. Молокова, ім. Пушкіна, «Третій Кавполк», ім. Цикова, «Третій Інтернаціонал». Швидко міцніла їх економіка, поліпшувався добробут селян. Сотні стахановців і ударників домагались піднесення продуктивності праці. Доярка колгоспу «Третій Кавполк» М. Вербицька надоїла від кожної з десяти корів по 2650 кг молока, таких же успіхів домоглися доярки Т. Коломієць, О. Коврига та інші. В числі передових були свинарка колгоспу «15-річчя ВЛКСМ» А. Герасименко та інші[3].

У 1939 році колгоспи ім. Пушкіна, «Третій Інтернаціонал», ім. Цикова та «Червоне поле» демонстрували свої досягнення на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві. А через рік на ній уже було широко представлено весь район. Учасниками виставки стали 517 передовиків виробництва. Серед них з Покровського: коваль артілі ім. Челюскінців Р. Безуглий, жінка-комбайнер Мечетнянської МТС О. Бідник, голова артілі ім. Пушкіна Т. Власенко[4].

Колгоспи домоглися великих успіхів завдяки правильній підготовці, добору і розстановці кадрів. Майже всі голови артілей мали спеціальну підготовку, стаж роботи 5—10 років, а також агротехнічну освіту.

Завдяки наявності відповідної матеріальної бази, а також кваліфікованому керівництву, впровадженню передової агротехніки трудівники села добилися піднесення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва у колгоспах. На трудодень у 1940 році колгоспники Покровського одержали зерна по 3,5 кг (переважно пшениці) і по 5—8 крб. грішми. В селі працювали промислові підприємства: маслозавод, млин, промартілі «Колгоспник» і «Друга п'ятирічка», промисловий і харчовий комбінати.

Колгоспи і село були електрифіковані та радіофіковані. Зросла купівельна спроможність населення. 1940 року райспоживкооперація продала різних товарів у чотири рази більше, ніж у 1930 році[5].

Значні зміни сталися в медичному обслуговуванні населення. 1940 року працювали районна лікарня на 150 ліжок, 2 амбулаторії, консультація матері і дитини, аптека, санстанція, а медичних працівників було втроє більше, ніж у 1925 році. У селі й районі було 6 пологових будинків з дитячими консультаціями та молочними кухнями, 58 колгоспних ясел для малят, 2 дитсадки на 90—120 дошкільнят і 59 дитячих майданчиків, які діяли в літній час.

Повністю було ліквідовано неписьменність серед дорослих. Перед війною в Покровському було 2 середні, 2 неповні середні, 2 початкові школи, в яких навчалось майже 2 тис. учнів і працювало 86 учителів[6]. Молодь села здобувала спеціальність трактористів, комбайнерів, шоферів, а також вчилась у школі механізації сільського господарства.

Велику культмасову роботу проводили 2 сільські і 5 колгоспних клубів, кіно-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2746, оп. 1, спр. 563, арк. 16, 21.
[2] Там же, арк. 15.
[3] Там же, спр. 566, арк. 9, 10.
[4] Там же, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 2, арк. 20, 21, 42, 44, 46.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1088, арк. 22.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2746, оп. 1, спр. 323, арк. 12, 13, 14.

театр ім. Фрунзе, літній кінотеатр, районний Будинок культури. При районному Будинку культури працювали оркестр народних інструментів, хор, драмгурток під керівництвом І. Д. Могилевського. При сільських, колгоспних клубах та Будинку культури були бібліотеки, в районній — на цей час налічувалося 7,5 тис. томів, у дитячій — 1214 книг.

З перших днів Великої Вітчизняної війни на заклик Комуністичної партії та Радянського уряду пішли воювати проти німецько-фашистських загарбників разом з усіма народами Батьківщини і покровці. На численних мітингах і зборах робітники, колгоспники, інтелігенція села висловлювали готовність віддати всі сили справі розгрому ворога. Характерним був виступ колгоспника В. Терещенка перед від'їздом на фронт. Звертаючись до проводжаючих, він закликав працювати в колгоспі чесно, своєчасно зібрати врожай, дати Червоній Армії більше продуктів. У свою чергу В. Терещенко обіцяв нещадно громити фашистів. Його дружина побажала своєму чоловікові і його товаришам успіхів у бойових подвигах і запевнила, що в колгоспі всі працюватимуть ще організованіше і своєчасно, без втрат зберуть врожай[1]. Колгоспники Покровського додержали свого слова. Хоч значну частину працездатних призвали до Червоної Армії, а в МТС і колгоспах у зв'язку з мобілізацією не вистачало машин, врожай зібрали повністю. При наближенні лінії фронту для боротьби з ворогом заздалегідь було сформовано партизанський загін з 76 чоловік, 19 з них були комуністами. Командиром загону призначили О. І. Зиміна, автомеханіка райспоживспілки[2].

У жовтні 1941 року Покровське окупували фашисти. За короткий час було пограбовано Мечетнянську МТС і всі 8 колгоспів села. Окупанти почали «перебудовувати» сільське господарство на свій лад. Створювали т. зв. «громадські господарства». Увесь врожай вивозився до Німеччини, а людям давали пайок на душу — 150—200 грамів кукурудзи, проса, інколи ячменю. Кожне господарство села мусило здати за рік 600—900 літрів молока, 250—300 яєць, 150 кг м'яса, багато хліба. Було встановлено поліцейсько-жандармський режим, що супроводився жорстоким терором, винищенням радянських людей.

У листопаді 1941 року гітлерівцям вдалося схопити 34 партизанів. Нічого не добившись від них, фашисти 23 травня 1942 року їх розстріляли. Серед розстріляних були командир загону О. І. Зимін та колишній командир партизанського загону періоду громадянської війни С. С. Білозуб. Та в селі не припинялася боротьба проти окупантів. Селяни зривали постачання німецької армії продовольством, рятували військовополонених, вели антифашистську пропаганду. Патріотки А. К. Міхно, А. П. Олексієнко, А. Д. Падалка та ін. переховували червоноармійців, які втікали з полону, давали одяг і їжу, допомагали перейти лінію фронту[3]. Т. М. Кісенко проводила активну антифашистську агітацію. Проти окупантів боролися й піонери. Якось із розмови дорослих Галя Крітина, учениця середньої школи № 2, почула, що в Покровському переховуються поранені червоноармійці. Вона ходила до них, носила їм їжу, перев'язувала рани. Потім за дорученням бійців поширювала листівки, тексти радянських пісень[4]. Про це дізналися фашисти. Вони схопили Галю, замкнули в управі, де була і в'язниця. Щодня дівчинку по 2—3 рази допитували, вимагаючи сказати, звідки брала листівки. Але вони не почули від неї жодного

Молочнотоварна ферма колгоспу «Победа». Покровське, 1964 р.

[1] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 98, арк. 1—3.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 295, арк. 4; ф. 27, оп. 2, спр. 145, арк. 39.

[3] Там же, спр. 307, арк. 32.

[4] Там же, арк. 33.

Зліва направо: В. Л. Білозуб — старшина-авіамеханік, Моріс де-Сейн — французький льотчик, капітан. 1944 р.

слова. Осіннього ранку 1942 року піонерку розстріляли.

На місце загиблих ставали нові патріоти. Взимку 1943 року радянський літак вночі порозкидав над районом листівки, які викривали брехливі обіцянки гітлерівців про те, що вони наділятимуть землею всіх, хто підтримує їх порядки. Піонери Іван Павленко та Іван Северин розклеїли листівки в людних місцях. Це викликало переполох серед окупантів та їх підлабузників. Перелякані поліцаї, бігаючи по вулицях, спішно здирали їх з стовпів (І. С. Павленко нині працює майстром-підривником на шахті 1-2 ім. Свердлова Луганської області, а І. П. Северин — шофером у колгоспі). Влітку 1943 року населення села всіляко затягувало жнива, щоб урожай не дістався ворогам. Для Батьківщини було збережено десятки тисяч пудів зерна і різної сільськогосподарської продукції[1].

Багато покровців відважно боролися проти гітлерівських загарбників на фронті. Деякі з них пройшли великий бойовий шлях. П. С. Тихий воював у Сталінграді, 900 днів разом з ленінградцями відбивали ворожу облогу П. С. Терещенко, І. Г. Дорошенко. В штурмі Берліна брали участь старшина І. Г. Кісенко, бійці С. Й. Падалка, О. В. Сова, П. І. Липський та інші. В. Л. Білозубу довелося воювати в ескадрильї «Нормандія-Німан». 15 липня 1944 року літак французького льотчика Моріса де Сейна був підбитий. Французький пілот міг залишити літак, але в його товариша — В. Л. Білозуба не було парашута. Обидва вони загинули разом. У далекій Франції у квартирі матері Моріса де Сейна висять два портрети в чорних рамках—Моріса і Володимира, а в Покровському батьки В. Л. Білозуба вважають своїм сином і Моріса[2].

14 вересня 1943 року частини 257-ї стрілецької дивізії, під командуванням генерал-майора Л. М. Пихтіна визволили село від гітлерівців[3]. Відступаючи, фашисти зруйнували і спалили 128 будинків колгоспників, 4 школи, лікарню, 2 клуби, кінотеатр, млин, сирзавод, елеватор. Було знищено багато сільськогосподарської техніки і худоби. Збитки, завдані селу, обчислюються в 1,5 млн. крб.[4]. На каторгу до Німеччини було вивезено 406 жителів села.

З перших же днів визволення відновили роботу органи Радянської влади, партійні і комсомольські організації. На підприємствах, в установах та у 32 колгоспах району агітатори щоденно проводили бесіди, повідомляли населення про наступальні дії Червоної Армії, читали газети, зведення Радінформбюро, мобілізовували трудящих на якнайшвидше виконання всіх робіт та на допомогу фронтові.

Вже восени 1943 року трудівники району передали у фонд Червоної Армії близько 600 тис. пудів зерна, більше, як 120 тис. пудів картоплі та іншої продукції. Вони віддавали свої заощадження на будівництво танкової колони. Наприклад, голова колгоспу ім. Пушкіна Шульга вніс 5 тис. крб. Його прохання про те, щоб збудований на ці кошти танк передали синові-танкісту, було задоволено. На 1 березня 1944 року трудящі району внесли всього на будівництво танкової колони «Радянська Україна» 3,4 млн. карбованців[5].

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 27, оп. 2, спр. 7, арк. 40.
[2] Газ. «Комсомольская правда», 5 квітня 1963 р.
[3] Архів Міністерства Оборони СРСР, відділ 2, оп. 423814, спр. 1, арк. 1—2.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1088, арк. 25, 26.
[5] Там же, ф. 27, оп. 2, спр. 7, арк. 40, 56.

Технічний огляд машин в автопарку колгоспу «Победа». Покровське, 1965 р.

Велику допомогу Червоній Армії подавала молодь села. Спільно з комсомольцями району вона зобов'язалася за 12 днів відбудувати залізничний міст через Вовчу. 170 комсомольців і 400 чоловік позаспілкової молоді, свідомі свого обов'язку перед Батьківщиною, працювали дні і ночі. Міст відбудували вчасно. Командування фронту оголосило молодим патріотам подяку [1].

Ще точились поблизу запеклі бої, а в Покровському вже почалось відродження колгоспів. Не вистачало робочих рук. Основний тягар відбудови ліг на плечі жінок; допомагали їм підлітки і старі. Не було коней, орали коровами. Колгоспи району мали всього 450 робочих коней, 589 волів. В Мечетнянській МТС залишилось тільки 19 тракторів, 9 комбайнів. А проте тоді в районі засіяли 8400 га зерновими.

Держава допомогла колгоспам довгостроковими кредитами. Трудівники сільського господарства РРФСР, Узбекистану і Азербайджану надсилали насіння, худобу, реманент. Завдяки цьому покровці добилися значних успіхів у відновленні посівних площ, підвищенні врожайності, збільшенні поголів'я худоби.

У 1948 році всі покровські колгоспи відновили довоєнні посівні площі. Найкращі показники мали артілі ім. Молокова, ім. Цикова, «Третій Інтернаціонал».

Тракторний парк Мечетнянської МТС, яка почала знову працювати в листопаді 1943 року, за 7 років зріс удвоє. На кінець 1943 року в Покровському було відбудовано 28 господарських приміщень колгоспів, 89 хат колгоспників, відновили роботу школи. Діяли медична лікарня на 160 ліжок, 2 амбулаторії, санстанція з бактеріологічною лабораторією. В 1945 році стали до ладу маслозавод, промкомбінат, харчокомбінат, промартілі «Колгоспник» та «Друга п'ятирічка». Відкрився районний Будинок культури, районна бібліотека з фондом до 2 тис. прим. книг. Школа механізації знову почала готувати кадри для сільського господарства [2].

В 1951 році 8 колгоспів об'єдналися у 2 — «Родина» і «Победа». Це сприяло економічному зростанню господарств, кращому використанню техніки. Скоротилися витрати на управлінський апарат, рентабільнішим стало господарство, зросла продуктивність праці. В 1967 році врожайність зернових у колгоспах «Победа» та «Родина» становила 21 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби в обох колгоспах збільшилося втроє. В колгоспі «Победа» виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь зросло за семирічку з 85 до 225 цнт, м'яса відповідно — 25 і 143 цнт. Прибутки артілей в 1967 році становили відповідно 2872 тис. і 1351 тис. крб. [3]. Розгорнулося значне капітальне будівництво. В колгоспах було споруджено 90 сучасних господарських приміщень, житла для працівників ферм, дитячі ясла, Будинок культури. Високого рівня досягла механізація праці. У 1967 році обидва колгоспи мали 67 тракторів, 30 комбайнів, 58 автомашин та 210 інших машин.

Покровці зустріли 50-річчя Радянської влади дальшим піднесенням продуктивності праці, перевиконанням державного плану продажу сільськогосподарської продукції. Друга бригада Д. Дуленка з колгоспу «Родина» зібрала по 25 цнт зернових з га, значних успіхів добились механізатори цієї артілі О. Н. Бідник (вете-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 22, оп. 2, спр. 59, арк. 25—28.
[2] Там же, ф. 27, оп. 2, спр. 7, арк. 13, 46.
[3] Газ. «Радянське слово», 10 лютого 1966 р.

ран колгоспу, перша в районі жінка-комбайнер), І. С. Гринько, І. І. Андрусенко та інші.

Кафе-кондитерська. Покровське, 1966 р.

У труді вели перед комуністи. В райцентрі є 30 первинних партійних організацій, які об'єднують до 600 членів і кандидатів КПРС. 640 юнаків і дівчат входять у 18 комсомольських організацій. Більшість комуністів і комсомольців працюють у сфері матеріального виробництва. У колгоспі «Победа» партійна організація налічує близько 100 комуністів. За самовіддану працю в розвитку землеробства і тваринництва відзначено урядовими нагородами 54 колгоспників селища, серед них багато комуністів. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно завідуючому тваринницькою фермою М. А. Дудлі, орденом Леніна нагороджені бригадир Ф. М. Клименко; Трудовим Червоним Прапором голова правління І. Г. Кісенко, чабан А. Є. Ковнір.

Бюро райкому партії і виконком райради депутатів трудящих присудили навічно колгоспові «Победа» Червоний прапор за високі показники в соціалістичному змаганні на честь XXIII з'їзду КПРС.

В успіхах покровських колгоспів велика заслуга і селищної Ради, 118 депутатів якої докладають багато зусиль для піднесення економіки колгоспів, а також поліпшення благоустрою райцентру. Серед депутатів — передовики виробництва: С. П. Чеберяк — начальник механізованого цеху районного об'єднання «Сільгосптехніка», О. М. Журба — доярка колгоспу «Шлях Ілліча», Г. Ф. Рудайтес — закрійниця цеху пошиття верхнього жіночого одягу побутового комбінату та інші.

На сесіях Ради систематично обговорюються питання господарської діяльності бригад і ферм. У 1967 році сільськогосподарська комісія (голова М. О. Чичикало), перевіряючи хід підготовки колгоспів Покровського до сівби, проводила бесіди з колгоспниками, бригадні збори, на яких розглядались робочі плани весняної сівби, пропозиції та зауваження комісії.

У колгоспах запроваджено двозмінну роботу механізаторів і тваринників, створені хороші побутові умови на польових станах і фермах. В цьому велика заслуга місцевих профспілок.

Завдяки механізації зросла продуктивність праці на промислових підприємствах селища. Докорінно реконструйовано сирзавод, в результаті чого його потужність збільшилась утроє порівняно з 1960 роком. Побудовано новий завод продовольчих товарів. Кращими виробничниками заводу є ветерани праці — Н. К. Павлушенко і М. С. Варава, а також Р. С. Перепичаєнко, З. Е. Погоріла та інші.

На околиці селища височать корпуси міжколгоспної будівельної організації, яка була створена наприкінці 1956 року. Тільки за 1964—1967 рр. міжколгоспбуд спорудив у районі 76 господарських та культурно-побутових приміщень.

Ще з 1957 року Покровське стало селищем міського типу. Помітно поліпшився його благоустрій. Заасфальтовано близько 5 км дороги, прокладено 2 км тротуарів. Працюють пошта, телефонна станція, телеграф, електропідстанція на 35 тис. кіловат.

Значно зріс матеріальний рівень життя покровців, зросла їх купівельна спроможність. Тільки за один 1967 рік в селищі продано 375 телевізорів, 445 радіол, 125 пральних машин, 41 холодильник, 9 піаніно, 59 машин та мотоциклів. Покровці мають 27 власних легкових автомашин, 297 мотоциклів, 950 телевізорів та радіоприймачів.

Держава повсякденно дбає про здоров'я трудящих. В селищі є районна лікарня на 125 ліжок. Тут працюють 21 лікар та 76 працівників середнього медперсоналу.

У середніх школах — денній та вечірній, двох восьмирічних та в одній початковій — навчається 1,5 тис. учнів. В них працюють більше 100 вчителів. В районній дитячій музичній школі вчаться 120 дітей колгоспників, робітників і службовців.

Кадри для сільського господарства готує Покровське сільське професійно-технічне училище. За останні 10 років училище підготувало більше 5 тис. спеціалістів, близько 500 з них поїхали працювати в Цілиноградську область. Багато колишніх вихованців училища за високі показники в роботі відзначені урядовими нагородами, а І. І. Несмашному присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Добре можуть відпочити трудящі в районному Будинку культури, кінотеатрі, в колгоспних палацах культури. Багато уваги приділяється тут пропаганді передового досвіду і сільськогосподарських знань, практикуються дні новатора, вечори трудової слави. З участю комсомольського активу проводяться цікаві масові вечори, концерти художньої самодіяльності, лекції, читацькі конференції. Стали традицією комсомольсько-молодіжні вогники.

Культурно-освітню роботу проводять також 9 бібліотек, книжковий фонд яких становить близько 80 тис. примірників. В селищі немає жодної сім'ї, яка б не передплачувала газет чи журналів.

Люблять покровці спорт. При клубах колгоспів «Победа» і «Родина» в 16 фізкультурних секціях беруть участь понад 900 чоловік, працює 109 позаштатних інструкторів спорту.

Квітне селище Покровське. Впевнено крокує воно в майбутнє, яке буде ще кращим, змістовнішим і культурнішим.

І. М. ОСТАПЕНКО, Г. О. ШУЛЬГА.

* * *

Покровський район розташований вздовж річки Вовчої та її приток Янчуру і Гайчуру. Межує з Гуляйпільським і Новомиколаївським районами Запорізької, Великоновосілківським — Донецької та Межівським і Васильківським районами Дніпропетровської областей. Район створено у 1923 році. Його площа — 1210 кв. кілометрів.

До складу району входить 90 населених пунктів, з них 2 селища міського типу і 88 сіл, які адміністративно підпорядковані 2 селищним та 9 сільським Радам.

Населення району становить 51,3 тис. чол., в т. ч. міського — 17,8 тис. і сільського — 33,5 тис. Густота населення — 42 чол. на 1 кв. кілометр.

Територію району перетинають залізниці Чаплине — Бердянськ і Чаплине — Ясинувата, а також дві шосейні дороги: Запоріжжя — Донецьк і Дніпропетровськ — Бердянськ.

З природних копалин є великі поклади каоліну та граніту. Грунти переважно чорноземні.

В районі 17 колгоспів, кінний завод. Колгосп «Победа» спеціалізується на відгодівлі свиней, інші артілі — зерно-м'ясо-молочного напряму.

Загальна площа сільськогосподарських угідь — 101,7 тис. га, з них орної землі — 86,7 тис. га (в т. ч. 1,94 тис. зрошувальної), лісів — 1,9 тис., садів — 2,3 тис., лугів і пасовищ — понад 12,2 тис. га. З усієї площі орної землі зернові займають 43,1 тис. га (в т. ч. озима пшениця — 26,3 тис.), технічні — 13,2 тис., кормові культури — 24,3 тис. гектарів.

У 1967 році в районі налічувалося 60,6 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. в колгоспах і кінзаводі — 47,5 тис., 38,4 тис. свиней, 29,5 тис. овець. Вироблено за рік 300 тис. цнт молока, 68,1 тис. цнт м'яса, що в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь становить 296 цнт молока, 68,8 цнт м'яса, 84 кг вовни.

Господарства Покровського району оснащені передовою технікою. Машинно-тракторний парк колгоспів і кінзаводу налічує 556 тракторів, 311 комбайнів, 383 ван-

тажних автомашин, 2910 електромоторів. Протягом року колгоспи і кінзавод використовують 15 млн. квт-годин електроенергії.

В основному механізовані всі трудомісткі роботи в рільництві, а також водопостачання на тваринницьких фермах, наполовину — доїння корів.

За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції 323 передовики сільського господарства нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, трьом з них присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

В районі 8 промислових підприємств, де працюють 2468 чоловік. Вони виробляють продукції за рік на суму 12,3 млн. крб. Найбільший з цих підприємств — Просянський комбінат вогнетривких виробів. Основна його продукція: каолін мокрого і сухого збагачення, каолін-сирець, кварцевий пісок, що відправляються для підприємств фарфорової, паперової, парфюмерної, гумово-технічної, кабельної та інших галузей промисловості як нашої країни, так і за кордон.

Велика увага приділяється будівництву. За останні роки в районі збудовано 2611 житлових будинків загальною площею 39 тис. кв. метрів. Тільки в 1967 році за рахунок держави введено в експлуатацію 1746 кв. метрів житлової площі; самими мешканцями споруджено 328 нових будинків.

В районі 165 магазинів і підприємств громадського харчування з річним товарооборотом на суму 18,5 млн. крб. Населенню в 1967 році продано 1100 радіол та радіоприймачів, 1028 телевізорів, 200 мотоциклів і моторолерів, 829 пральних машин, 22 піаніно, 306 швейних машин, 9 легкових автомашин.

Медичну допомогу трудящим подають 9 лікарень, 40 фельдшерських пунктів і 7 колгоспних пологових будинків. В них працюють 40 лікарів, серед яких — заслужений лікар УРСР, 2 відмінники охорони здоров'я.

В районі 68 шкіл, в т. ч. середніх — 9, восьмирічних — 13, початкових — 44; 2 школи робітничої молоді. В них навчається 9,2 тис. учнів, працює — 574 учителі, 24 педагоги нагороджено значком «Відмінник народної освіти УРСР».

Кваліфікованих спеціалістів сільського господарства готує Покровське сільськогосподарське професійно-технічне училище № 5, в якому навчається близько 500 учнів, та Маломихайлівська однорічна сільськогосподарська школа на 120 чоловік.

В районі працюють 29 клубів і 18 Будинків культури, що мають понад 220 гуртків художньої самодіяльності, які охоплюють близько 3 тис. чол. учасників. Драматичному колективові Будинку культури колгоспу ім. К. Маркса присвоєно звання Народного театру. Кращими самодіяльними колективами в районі є також хори і оркестри в колгоспах «Победа», «Україна», «Шлях Ілліча». Працює 34 кіноустановки — на 8 з них демонструються широкоекранні кінофільми.

До послуг трудящих 60 бібліотек з книжковим фондом 396,6 тис. книг.

В районі 7 народних університетів, якими охоплено 1390 слухачів. Видається районна газета «Радянське слово» та 4 багатотиражки в колгоспах. Населення в 1968 році передплатило 55,2 тис. прим. газет і журналів. Авангардну роль у виконанні завдань комуністичного будівництва відіграють комуністи, яких у районі — майже 1800 чол. Найбільш чисельними є партійні організації Просянського комбінату вогнетривких виробів, колгоспів — ім. Леніна, «Победа», «Україна», «Росія», «Дружба», «Зоря комунізму».

Роздільне збирання озимих у колгоспі «Авангард» Покровського району. 1965 р.

Територія району заселялась після ліквідації Запорізької Січі, з XVIII століття. У нинішніх селах Покровському, Великомихайлівці, Маломихайлівці і Гаврилівці засновувались військові поселення.

В грудні 1917 року в селах району встановлено Радянську владу.

В 1939—1940 рр. та в 1957—1958 рр. за успіхи, досягнуті в розвиткові сільського господарства, Покровський район був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки та ВДНГ СРСР.

З жовтня 1941 року по вересень 1943 року територія району була тимчасово окупована німецько-фашистськими загарбниками. Райком партії у селі Великомихайлівці створив підпільну групу, яка проводила значну агітаційну і диверсійну роботу проти окупантів.

Вихідцями з Покровського району є 6 Героїв Радянського Союзу та 4 Герої Соціалістичної Праці.

ВЕЛИКОМИХА́ЙЛІВКА

Великомихайлівка — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти: Грушеве, Дубове, Лісне, Маліївка, Новоселівка, Орестопіль, Підгаврилівка, Январське. Розташована на правому березі річки Вовчої на відстані 27 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Просяна. Населення — 2506 чоловік.

До села прилягає великий Дібрівський ліс, який є ніби заповідником серед безкраїх степів південної України. Археологічні дослідження курганів, які височать на півдні і півночі від села, свідчать, що у цій місцевості вже в II тисячолітті до нашої ери жили люди.

У другій половині XVIII століття в цій місцевості виникли поселення, які згодом злилися в одне. До 1760 року тут було село Діброва, згодом його мешканці переселилися за 4 км на захід у зв'язку з частими піщаними бурями. На старому місці посадили хвойний ліс, а за ним виникло село, назване Великомихайлівкою[1].

В 1782 році у ній мешкало 1103 чол., до 1812 року кількість населення подвоїлась. Займалось воно хліборобством, скотарством, різними ремеслами.

За указами 1866—1867 рр. сільській общині було виділено 13 368 десятин землі на 1796 ревізьких душ[2]. Як далеко зайшла класова диференціація на селі у пореформений період, свідчать дані земських переписів. На початку XX століття земля, що належала Великомихайлівській общині, розподілялась вкрай нерівномірно — бідняки мали не більше як по 2—3 десятини і ніякого тягла та реманенту. Це змушувало багатьох з них здавати землю в оренду і йти на заробітки у Донбас, на заводи Катеринослава. Інші день і ніч гнули спину на поміщиків або на сільських куркулів, що мали по 20—30 десятин землі.

Все це ще дужче загострювало класові відносини, готувало грунт для революційних виступів селянства. Звістка про революційні події 1905 року в Петербурзі знайшла відгук і підтримку в селі. Її принесли сюди солдати — Д. Павлюк та ін., що повернулися з столиці. Безпосередніми організаторами революційної пропаганди серед селян були вчитель В. М. Зайцев і студент Радолинський, який на початку революції прибув сюди з Києва. Вони створили підпільний гурток, до якого входили селяни А. С. Романко, К. Є. Кравчута, Д. С. Павлюк, С. М. Шелест та інші[3]. Під впливом революційної пропаганди жителі села виступали за переділ поміщицької землі.

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 307.
[2] Список населенных мест Александровского уезда, стор. 16.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 4, арк. 2, 4, 9.

Поліція, дізнавшись про діяльність великомихайлівського гуртка, заарештувала активних його учасників, усього 30 чол. Тільки через 2 роки повернулись до села А. С. Романко, К. Є. Кравчута, Р. Король та інші, але й після цього вони перебували під наглядом поліції. В. М. Зайцева звільнила з ув'язнення лише Жовтнева революція[1].

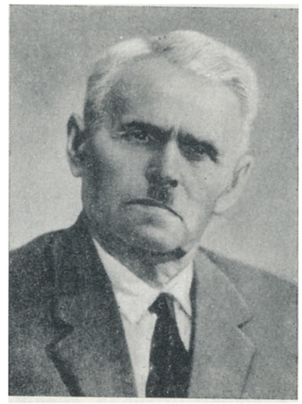

А. С. Саран — член ревкому 1918—1919 рр. Великомихайлівка, 1961 р.

У зв'язку з столипінською реформою наприкінці 1912 року з Великомихайлівської общини вийшли і одержали землю у приватну власність 229 господарів. Заможні селяни, що мали по 20—30 десятин, виділились на відруби й хутори[2]. Понад половина кращих земель села стала власністю куркулів, яким належали також 3 парові млини, 2 парові олійниці, цегельня. Біднота Великомихайлівки відкрито протестувала проти насадження хуторів. У 1912 році велика група жінок під керівництвом О. Шекаловської вийшла в поле, зруйнувала межі, які відокремлювали відруби куркулів. Одна з жінок взяла палицю, прив'язала до неї червону хустину, і, немов з прапором, йшла попереду. Волосні власті викликали козаків, які нагаями розігнали демонстрантів. Кількох з них було заарештовано.

Тільки напередодні першої світової війни в селі відкрили медпункт, якого обслуговували лікар, 2 фельдшери, акушерка. На той час у 4 земських і церковнопарафіальній школах села навчалося 468 учнів, але мало хто з них закінчував їх. Переважна більшість населення була неписьменною.

Тяжким лихом для великомихайлівців була імперіалістична війна, під час якої чоловіче населення мобілізували до царської армії. Зросли податки, різко скоротилися посівні площі, у селян забрали худобу. Назрівав протест проти царизму, проти війни. У селі радо вітали повідомлення про повалення самодержавства.

Звістку про Жовтневу революцію приніс у село В. М. Зайцев. Трохи пізніше сюди прибув з повітового міста Олександрівська (тепер Запоріжжя) комуніст Большаков. За його участю в селі організовано групу співчуваючих партії більшовиків, до якої ввійшли: М. П. Опришко, А. С. Саран, І. А. Сосницький, П. С. Омельченко. Вони допомагали волосному ревкому, створеному в січні 1918 року на чолі з М. І. Романцем, здійснити конфіскацію поміщицьких маєтків, майна, хліба, худоби, реманенту, посівного матеріалу, розподіляли їх між біднотою.

Та будівництво нового життя було перервано навалою німецько-австрійських інтервентів, які в квітні окупували Великомихайлівку. Разом з ними прибули поміщики. Каральні загони відбирали у селян землю, худобу, інвентар, зерно. Лютували місцеві багатії. З їх участю окупанти зганяли людей на подвір'я волосного управління, цілими днями морили голодом. Замкнувши ворота і розставивши навколо кулемети, вони стріляли над їх головами, вимагаючи видати більшовиків.

У цих складних умовах волосний ревком, що пішов у підпілля, організував партизанський загін, який перебував у Дібрівському лісі. Першою значною операцією партизан був розгром у вересні 1918 року німецького загону, що зосереджувався в селі[3]. Зібравши значні військові сили, окупанти після двогодинного артилерійського обстрілу 9 жовтня знову захопили село і знищили його. З 1250 селянських господарств половина була зруйнована, 200 хат — повністю спалено. Загальні збитки, завдані населенню, обчислювались 4,6 млн. карбованців[4].

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 4, арк. 94, 95, 97.
[2] Запорізький облдержархів, ф. 192, оп. 1, спр. 27, арк. 24.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 37, арк. 42.
[4] Там же, ф. Р-2746, оп. 1, спр. 130, арк. 99.

У листопаді 1918 року в селі відновлено владу Рад. Волревком та члени осередку співчуваючих більшовикам, переборюючи опір куркульства, проводили в життя політику Радянської влади. Та в червні 1919 року Великомихайлівку захопили денікінці, які знову встановили білий терор. Село від них визволено 2 січня 1920 року частинами 46-ї дивізії Червоної Армії. Тимчасовий орган Радянської влади — волосний ревком очолив А. С. Романко[1]. Місцеві та прибулі до села комуністи — Рибалка, В. Чечель, Іванов, які допомагали зміцнювати органи Радянської влади, працювали в умовах безперервних нападів куркульства і махновських банд. У вересні 1920 року бандити напали на село, схопили В. Чечеля, Іванова та І. Рижого і вчинили над ними звірячу розправу.

В серпні 1921 року у Великомихайлівці обрано постійний орган влади — сільську Раду з 37 депутатів. Головою Ради був Ф. Т. Крейц, секретарем — колишній секретар ревкому М. В. Карпусь[2]. Для залучення трудящих до соціалістичного будівництва велике значення мали перші кроки Радянської влади щодо здійснення закону Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року. На основі закону сільрада розподілила землю та реманент між безземельними і малоземельними селянами.

У 1921 році вони одержали від держави 5141 десятину землі з розрахунку 2,34 десятини на кожного члена сім'ї[3]. Середній наділ на двір становив 7,75 десятини. У селі не стало безземелля. Рік у рік зростало поголів'я худоби в селян. Кількість тих, які її не мали, зменшилась у 1923—1925 рр. з третини до четвертої частини господарств. В той же час число дворів, у яких було 2—3 голови худоби, зросло до 60 процентів[4].

Значну допомогу у відбудові господарства подавало селянам кредитне товариство, створене в 1923 році. Через 2 роки на його кошти та з допомогою робітників Катеринослава в селі споруджено невелику електростанцію. Вперше в історії Великомихайлівки засвітилося 100 лампочок Ілліча.

Керівною силою в проведенні революційних перетворень на селі стала сільська партійна організація, створена наприкінці травня 1924 року в складі 3 членів і 4 кандидатів у члени партії. Авторитет її з кожним днем зростав. Через рік вона об'єднувала 23 чол.[5]. Комуністи очолили роботу сільського комітету незаможних селян, який утворився ще у вересні 1920 року на чолі з С. Павленком. Членами КНС були 115 бідняків та середняків села[6].

Комнезамівці боролись з бандитизмом, активно працювали в комісіях сільради, в кооперативних організаціях. Через 5 років з часу заснування КНС — з 207 членів сільського комнезаму 118 чол. працювали у системі споживчої кооперації, 110 — в сільськогосподарському кредитному товаристві, 10 — в культосвітній, 10 — у сільськогосподарській комісіях сільради.

Сільська партійна організація виховувала у трудящих почуття пролетарського інтернаціоналізму. У Великомихайлівці було проведено широку кампанію по створенню фонду допомоги страйкарям Руру, під час якої селяни зібрали 50 пудів зерна. Активну участь в цьому брали члени КНС. У травні 1926 року трудящі села висловили інтернаціональну солідарність з англійськими страйкарями.

Комнезам проводив велику роботу серед жителів села, переконуючи їх у перевагах колективного обробітку землі. Серед тих пропагандистів були колишні наймити — Н. Левченко, П. Омельченко, М. Турчина, П. Шовкоус, Г. Василенко. В 1926 році з ініціативи комнезаму, при підтримці партійної організації в селі утворилося товариство спільного обробітку землі «Наймит»[7]. До нього вступили всі ком-

[1] Запорізький облдержархів, ф. Р-370, оп. 1, спр. 9, арк. 138.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2710, оп. 1, спр. 1, арк. 49.
[3] Там же, ф. Р-2746, оп. 1, спр. 414, арк. 13, 84.
[4] Там же, спр. 223, арк. 25.
[5] Запорізький облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 14, арк. 28.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3312, оп. 1, спр. 177, арк. 36, 37, 39.
[7] Там же, арк. 39.

Перший комбайн у колгоспі «Вілен». Великомихайлівка, 1933 р.

незамівці. Товариство мало 750 десятин землі, 45 волів, 20 плугів, 5 борін, 3 сівалки, 5 жниварок. Від держави воно одержало трактор, молотарку та інший реманент.

У 1930 році на базі ТСОЗу в селі створено чотири сільськогосподарські артілі; через рік вони об'єдналися в одне велике колективне господарство — «Дніпрельстан», що мало близько 6 тис. га землі. В 1933 році після його розукрупнення в селі знову стало 4 колгоспи[1]. Керівниками їх були: І. А. Петрик, П. І. Головко, М. К. Зіненко.

Рік у рік економічно та організаційно зміцнювалися колгоспи. В останні 10 передвоєнних років їх оснащено новою сільськогосподарською технікою. За високі показники в розвитку тваринництва колгосп ім. Орджонікідзе в 1939—40 рр. був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Жінку-механізатора П. П. Марченко — нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Першими механізаторами в селі були: П. Ковальов, Г. Заболотний, С. Павлюк, І. Марченко. Значну допомогу колгоспам подавала заснована в 1933 році Великомихайлівська машинно-тракторна станція, яка тоді одержала від держави 45 тракторів, 2 комбайни «Комунар», дві вантажні автомашини та кілька верстатів. У 1940 році 80—85 проц. всіх робіт у землеробстві села виконувалось машинами. З кожним роком поліпшувався добробут колгоспників. Частина села була електрифікована і радіофікована.

Ще в 1936 році в селі відкрито дільничну лікарню з стаціонаром на 25 ліжок. Через рік побудовано пологовий будинок, у трьох колгоспних бригадах діяли фельдшерські пункти. Якщо в 1921 році в селі був один лікар, фельдшер і акушерка, то в 1940 році — 3 лікарі, 3 фельдшери і 2 акушерки, з них 4 чол. мали вищу освіту.

Підвищувалась і культура села. Протягом 20—30-х рр. завдяки наполегливій праці культармійців, серед яких головна роль належала вчителям, ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. У 1920 році в селі була одна школа, що утримувалась на громадські кошти, через 4 роки — дві трудові і одна неповносередня школи, де навчалось 409 дітей. Напередодні війни в початковій, неповносередній і середній школах навчалося 746 дітей та працювали 32 вчителі[2]. 1940 року відбувся перший випуск десятикласників.

Працювали 4 бібліотеки при колгоспних клубах. Вони налічували понад 3 тис. книг. В клубах проводились лекції, бесіди, збори, читки газет, журналів. При сільбуді, відкритому в 1924 році, та чотирьох колгоспних клубах, побудованих у 1940 році, працювали драматичні, музичні і хорові колективи, які часто виступали перед трудящими з спектаклями та концертами. Демонструвалися кінофільми.

Коли на Радянську країну напали гітлерівські загарбники, на заклик партії більшість чоловіків села пішла до лав Червоної Армії захищати Батьківщину. На колгоспних ланах їх замінили жінки й літні колгоспники. При наближенні фронту під керівництвом партійних організацій було евакуйовано до глибокого тилу колгоспне майно, худобу, техніку МТС. Виїхала на схід і частина населення Великомихайлівки.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2746, оп. 1, спр. 563, арк. 8—10, 15.
[2] Там же, спр. 323, арк. 12—14.

Герой Радянського Союзу О. П. Штепенко. Великомихайлівка.

За рішенням Покровського райкому партії в селі для організації боротьби проти німецько-фашистських загарбників залишено підпільну групу, яку очолювали В. Л. Фалій та І. І. Лютий. До неї входили комуністи А. П. Штепенко, І. Г. Омельченко, В. П. Лопатка, кілька безпартійних[1]. Зброя підпільників була захована під підлогою будинку І. Г. Омельченка, який жив у Великомихайлівському лісництві. 13 жовтня 1941 року фашисти окупували Великомихайлівку[2]. Натрапивши на слід підпільників, вони заарештували їх і 21 листопада після жорстоких катувань стратили.

Незважаючи на жорстокі репресії і переслідування, жителі села робили все можливе для розгрому ненависного ворога. Жінки П. М. Северина, Ф. П. Турчина, О. С. Больбат та інші переховували й лікували поранених бійців Червоної Армії, багатьом допомогли вирватися з фашистського полону та перейти лінію фронту. За мужність і патріотизм, виявлені при врятуванні військовополонених, Радянський уряд нагородив їх медалями «За бойові заслуги».

14 вересня 1943 року частини 346-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Д. І. Станкевського визволили Великомихайлівку від окупантів[3]. Згарища й руїни лишили загарбники в селі. Вони спалили всі громадські будівлі і тваринницькі приміщення колгоспів, МТС, зруйнували школу, сільську бібліотеку, клуб, аптеку, пологовий будинок тощо. Збитки, завдані колгоспам, становили 45,5 млн., населенню — 6,7 млн. карбованців. Фашисти вивезли на каторгу до Німеччини 275 чоловік[4].

Партійна організація села очолила патріотичний рух трудящих за відбудову і розвиток народного господарства.

З попелу і руїн піднімались колгоспи. Не вистачало робочих рук. Весь тягар лягав на плечі жінок, які працювали з великим напруженням сил. Їм допомагали підлітки і старі. Навесні 1944 року в колгоспах Великомихайлівки налічувалось лише 11 коней, 5 жаток; молотарок та автомашин не було зовсім[5]. МТС в листопаді 1943 року мала тільки 2 трактори та 2 комбайни[6].

Загальні збори колгоспників всіх артілей села підтримали заклик ланкової колгоспу «Друга п'ятирічка» Харківської області Ганни Батової про розгортання соціалістичного змагання між ланками, бригадами, колгоспами в боротьбі за високий урожай. Переможцями змагання в 1945 році виступили молодіжна ланка К. Десятирик, бригада № 1, очолювана В. Зіненком — з колгоспу «Ударник», ланка О. Гриненко з артілі «Червоний прапор» та інші[7].

Завдяки самовідданій праці колгоспників поступово відроджувалося громадське господарство. Надходила допомога від трудящих братніх республік. Ще в 1945 році Великомихайлівська МТС одержала 48 тракторів, 9 комбайнів, 25 молотильних агрегатів та інших сільськогосподарських машин[8]. Серед механізаторів, які вносили свій вагомий вклад у боротьбу за відродження артілей, сумлінною працею відзначились В. Чемерис, П. Василенко, А. Горбенко, жінки К. Клименко, П. Марченко і Т. Хорунжа.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 4, арк. 77, 78.
[2] Сообщения Советского информбюро, т. 5, стор. 128.
[3] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 244, оп. 300, спр. 308, арк. 226.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 148, арк. 7—9.
[5] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 366, арк. 182—187.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 27, оп. 2, спр. 7, арк. 13.
[7] Там же, спр. 79, арк. 124, 125, 128.
[8] Там же, спр. 316, арк. 75.

У дальшому зростанні господарств важливу роль відіграло їх об'єднання у дві сільськогосподарські артілі ім. Орджонікідзе та «Росія». На ланах обох колгоспів працювало 97 тракторів, 32 комбайни, 32 автомашини. Для підготовки трактористів у колгоспі ім. Орджонікідзе організовано курси, які стали філіалом училища механізації в Покровському. На початок семирічки урожайність зернових культур в колгоспах становила 20 цнт з га. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва в 1966 році нагороджено 6 передовиків. Серед них орденом «Знак Пошани» — голову колгоспу ім. Орджонікідзе М. А. Толкунова.

Тепер прибутки колгоспів зросли у 3 рази проти 1950 року, що дало можливість широко розгорнути капітальне будівництво. За останні роки колгоспи спорудили 65 громадських будівель, два клуби, школу та інше.

Велику допомогу колгоспникам подають шефи—робітники тресту «Дніпростальконструкція». Вони проклали водопровід на території двох бригад колгоспу ім. Орджонікідзе, допомогли спорудити понад двадцять тваринницьких та культурно-побутових приміщень. Тільки за останні 7 років в селі збудовано більше 100 житлових будинків під шифером і черепицею. У центрі села — приміщення Великомихайлівського відділення «Сільгосптехніка».

Через річку Вовчу збудовано міст, а на березі річки, в Дібрівському лісі — будинок відпочинку, який влітку стає районним піонерським табором. Село повністю радіофіковане і електрифіковане.

У Великомихайлівці працює 8 магазинів системи споживчої кооперації. Значно збільшився продаж одягу, взуття, тканин, а також товарів культурно-побутового вжитку. Мешканці придбали 63 мотоцикли, 70 телевізорів, 260 радіоприймачів.

Медичну допомогу населенню подають чотири лікарі і 8 фельдшерів. Сільська лікарня на 25 ліжок має рентгенапаратуру та інше сучасне обладнання, що дає повну можливість лікувати хворих і подавати невідкладну допомогу на місці. Медичні працівники проводять значну санітарно-профілактичну роботу серед населення, поширюють медичні знання і підвищують санітарну культуру широких мас. У своїй роботі вони спираються на актив колгоспників, що працюють в раді сприяння при лікарні, а також на комісію охорони здоров'я при сільській Раді.

За роки Радянської влади Великомихайлівка стала селом суцільної письменності. 515 учнів середньої школи навчають 32 вчителі. Багато трудівників села продовжують свою освіту у вечірніх класах. За активну громадсько-корисну і педагогічну роботу нагороджено орденами вчителів — І. Ф. та С. Ю. Гавриленків, М. С. Самуху. Заслужену повагу серед населення мають вчителі О. Л. Лапко та Г. А. Андрущенко. В селі працює 45 чоловік з вищою освітою, 25 навчаються у вузах заочно.

Значну культурно-освітню роботу серед населення проводить два сільські і два колгоспні клуби, Палац культури, побудований колгоспом «Росія». Вони мають стаціонарні кіноустановки, літературні та музичні гуртки, в яких бере участь понад 100 чол. молоді села.

В сільській та клубних бібліотеках понад 25 тис. книг. Тут часто проводяться читацькі конференції, диспути на літературні теми та інші заходи. Кожна сім'я в селі передплачує журнали і газети. Сільська лекторська група, що налічує 43 чол. представників інтелігенції та передовиків виробництва, систематично організовує читання лекцій, проведення тематичних вечорів.

З кожним днем все більше входять в життя села нові обряди — свята врожаю, урочиста реєстрація шлюбів, проводи до Радянської Армії тощо.

Великий вплив на виховання підростаючого покоління має організована в середній школі кімната бойової і трудової слави, в якій зосереджено особисті речі, фронтові газети, листи і спогади воїнів 346-ї стрілецької дивізії та її командира генерал-майора Д. І. Станкевського, що визволили село від німецько-фашистських загарбників. Тут зібрано також матеріали про уродженця села Героя Радянського Союзу О. П. Штепенка, видатного льотчика, штурмана полярної авіації. Під час перельотів до США в роки Великої Вітчизняної війни він виконував спеціальні доручення

Радянського уряду до президента Рузвельта. Тривалий час у післявоєнний період О. П. Штепенко знову працював в Арктиці. Нині він на пенсії, живе у Москві. Часто приїздить до свого рідного села, зустрічається з земляками.

У досягнутих успіхах економіки і культури села велика заслуга 6 партійних організацій, що об'єднують 104 комуністи. Члени КПРС очолюють найбільш відповідальні ділянки виробництва — працюють бригадирами, завідуючими фермами, ланковими. Велику допомогу партійним організаціям подають 213 комсомольців, серед яких багато працює доярками, трактористами, шоферами, токарями, слюсарями. Багато комуністів і комсомольців обрано до складу сільської Ради депутатів трудящих.

Проводячи в життя рішення березневого (1965) Пленуму ЦК КПРС, сільська Рада особливу увагу звернула на господарську діяльність колгоспів. Значну допомогу тваринникам подають створені на фермах депутатські пости. Вони контролюють виконання соціалістичних зобов'язань, знайомлять маси колгоспників з досвідом передовиків. У роботі сільської Ради активну участь бере громадськість села. Так, наприклад, вуличний комітет проводить роботу по благоустрою села та підтриманню зразкового санітарного порядку в дворах колгоспників. Активістами політико-масової роботи серед населення є депутати сільради — К. А. Коритіна, В. В. Табала, І. Ф. Романець та інші.

Трудящі Великомихайлівки домагаються нових здобутків у побудові комунізму.

М. В. БОЙКО, І. М. ОСТАПЕНКО, М. С. САМУХА.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ПОКРОВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Гайчуру, за 15 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Гайчур Придніпровської залізниці. Сільраді підпорядковані населені пункти Братське, Відрадне, Вільне, Герасимівка, Комунарівка, Кульбашеве, Макаренкове, Остапівське, Піщане, Червоний Розсадник. Населення — 808 чоловік.

На території Андріївки розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса. Артіль має близько 4 тис. га орної землі. Розвинуте також садівництво та городництво. Головою артілі більше 30 років працює досвідчений господарник І. Й. Гольбштейн, якого за сумлінну працю нагороджено орденом Леніна. З допоміжних підприємств працює майстерня по ремонту сільгосптехніки.

У Андріївці є початкова школа, клуб, бібліотека.

Засноване село в 1898 році.

Поблизу сіл Герасимівки та Червоного Розсадника досліджено поселення доби пізньої бронзи (XV—IX століття до н. е.).

БЕРЕЗОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км на південний схід від районного центру і за 33 км від залізничної станції Просяна. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Виноградне, Вороне, Запорізьке, Калинівське, Новогеоргіївка, Новомиколаївка, Новопетрівське, Соснівка, Степове, Хороше. Населення — 584 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу «Маяк» розміщена в Березовому. Виробничий напрям артілі — вирощування зернових та технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має 4076 га орної землі. З допоміжних підприємств є млин. В 1967 році трудівники артілі виробили на 100 га сільгоспугідь по 536 цнт молока та по 65 цнт м'яса. Понад 30 років головою артілі працює Я. П. Кривокобильський. За трудові досягнення 18 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня школа, Будинок культури на 450 місць, бібліотека. Працює сільський радіоуніверситет для батьків, який двічі на місяць організує радіопередачі з питань виховання дітей.

Засноване Березове у 1921 році. В 1927 році тут організовано машинно-тракторне товариство ім. X-річчя Жовтня.

Уродженець с. Калинівського П. С. Шматуха — Герой Радянського Союзу.

ВИШНЕВЕ (до 1917 року — Вербове) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Мечетна. Сільраді підпорядковані населені пункти Біляївка, Вербове, Данилівка, Єгорівка, Кирпичне, Нечаївка, Новоколомійці, Новоолександрівка, Першотравневе, Привілля, Придорожнє, Радісне. Населення — 833 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба та 3-є відділення Дніпропетровського кінного заводу № 65, який спеціалізується на розведенні племінних коней. Крім того, розвинуте рільництво, молочно-м'ясне тваринництво. В 1967 році на 100 га сільгоспугідь в 3-му відділенні кінзаводу одержано по 112 цнт м'яса. Значних успіхів досягнуто у вирощуванні племінних коней та підготовці їх до участі в спортивних змаганнях на іподромах країни і за кордоном. Понад двадцять міжнародних і державних призів експонується в кімнаті-музеї трудової слави. 11 кращих працівників кінзаводу нагороджено орденами і медалями, Є. Б. Татаренко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека. Працює універмаг, відкрито дитячий комбінат. Функціонує лікарня. В 1967 році здано в експлуатацію десять двоквартирних будинків для робітників і службовців. Прокладено водопровід.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції село було заселене німцями-колоністами. В 1929 році тут виникло кінне господарство для забезпечення колгоспів робочими кіньми. В грудні 1930 року на базі цього товариства був створений кінзавод № 65. В період окупації Вишневого фашисти повністю зруйнували і спалили кінзавод. Після визволення він повністю відбудований.

На території с. Першотравневого (колишній хутір Прибрежний) виявлено залишки поселення доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.).

ГАВРИЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Кам'янки, притоки Вовчої, за 25 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Просяна Донецької залізниці. Через село проходить автомагістраль Запоріжжя—Донецьк. Населення — 2844 чоловіка.

Колгосп «Зоря комунізму», центральна садиба якого розташована у Гаврилівці, має 7829 га орної землі. В артілі розвинуте рільництво, м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство, свинарство, садівництво. Допоміжні підприємства — олійниця, механічна майстерня. 12 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями СРСР.

У Гаврилівці є середня школа, 4 клуби, бібліотека. Функціонує лікарня.

Територія села була заселена ще наприкінці XVII століття. Офіційно населений пункт затверджений у 1775 році канцелярією азовського губернатора. Засновниками села були запорізькі козаки на чолі з отаманом Гаврилом Блакитним. Вони виконували тут охоронну службу.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції Гаврилівка була волосним центром. На початку 1918 року тут створено партійний осередок. У 1920 році організовано комітет незамож-

43 8-395

них селян, а в наступному році виникла комсомольська організація, до якої входило 20 чоловік.

МАЛОМИХА́ЙЛІВКА (колишня назва — Веселе) — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Берестовій, за 25 км на північний схід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Просяна. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Полянка та Яблунівка. Населення — 5370 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», який має 8 тис. га орної землі. Основний виробничий напрям його — вирощування зернових та м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є олійниця, вальцьовий млин, механічна майстерня. За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 13 чол. з села нагороджені орденами і медалями.

У Маломихайлівці — середня, восьмирічна та дві початкові школи. Є також сільськогосподарська школа, Будинок культури на 600 місць і 2 бібліотеки. Функціонують лікарня, ветлікарня. Працює майстерня побутового обслуговування. Село займає одне з перших місць у районі по благоустрою. За післявоєнні роки тут збудовано 470 нових будинків, закладено 5 парків на площі 11 га. Лише за 1967 рік учнями середньої школи висаджено на вулицях Маломихайлівки більше двох тисяч фруктових та декоративних дерев, багато квітів та кущів.

В роки Великої Вітчизняної війни тут була створена партизанська група у складі В. М. Яценка, К. Т. Шерстюка, М. Р. Рибки, Г. М. Скодина та С. П. Ванжі. 29 березня 1942 року фашисти натрапили на слід підпільників, заарештували і стратили їх.

Уродженцями села Маломихайлівки є Герой Радянського Союзу І. Н. Кліщ і письменник А. М. Хорунжий.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована в кілометрі на південь від районного центру і за 4 км від залізничної станції Мечетна. Лежить на перехресті шосейних шляхів Запоріжжя — Донецьк, Бердянськ — Москва. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Богодарівка, Вовче, Гай, Кам'янувате, Коломійці, Новоскелювате, Олексіївка, Писанці, Скелювате, Тихе, Червоний Лиман, Ягідне. Населення — 1725 чоловік.

Центральна садиба та перша комплексна бригада колгоспу ім. Карла Маркса розташовані в Олександрівці. За бригадою закріплено 1012 га орної землі. В 1962 році бригаді присвоєно звання колективу комуністичної праці. 16 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями.

В Олександрівці працює сирзавод, де в 1964 році була здана в експлуатацію перша в Радянському Союзі потокова лінія по виробництву жирних сирів уніфікованої форми.

На території села є середня школа, бібліотека, Палац культури на 400 місць, драматичному колективу якого в 1967 році присвоєно звання народного театру. Є сільськогосподарське профтехучилище № 5, народний університет культури, створено кабінет політичної освіти. За роки Радянської влади з села вийшло 380 спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою.

Уродженцям села Коломійців В. І. Щербині та І. П. Голубу за мужність, виявлену в роки Великої Вітчизняної війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу Олександрівки в урочищі Кут відкрито поселення пізньої бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.).

Нові будинки колгоспників на вул. Перемоги в с. Олександрівці. 1965 р.

ОРЛИ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване на автомагістралі Запоріжжя—Донецьк, за 13 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Просяна. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Гапоно-Мечетне, Діброва, Киричкове, Кривобокове, Луначарське, Малинівка, Маяк, Мечетне, Солоне. Населення — 233 чоловіка.

Колгосп «Дружба», центральна садиба якого міститься в Орлах, має 6325 га орної землі. Вирощуються тут зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи 20 чол. з села відзначені урядовими нагородами. Колишній ланковій К. П. Лопатці за одержання високих урожаїв кукурудзи і соняшнику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Секретарем парторганізації колгоспу працює Герой Соціалістичної Праці Р. С. Гузь.

В Орлах є восьмирічна школа, Палац культури, бібліотека. Функціонує лікарня. Відкрито побутову майстерню.

Село засноване в 1923 році.

ПРОСЯНА́ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 25 км на північний схід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 6100 чоловік.

На території селища працюють найбільший в Європі комбінат вогнетривких виробів і дві потужні фабрики сухого збагачення каоліну. Продукція комбінату відправляється в Ленінград, Вологду, Запоріжжя, а також в Індію і на Кубу. 450 робітників комбінату — ударники комуністичної праці, а 8 чол. нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Тут є також великий завод хлібопродуктів, будівельне управління № 12.

У Просяній працюють філіал Ленінградського науково-дослідного інституту «Головнеметалруд»,

філіал Дніпродзержинського хіміко-технологічного технікуму, середня та восьмирічна школи, вечірня школа робітничої молоді. Є Будинок культури, кінотеатр, 4 бібліотеки. Функціонує дільнична лікарня. Діють ясла, дитячий садок. До послуг жителів — 2 їдальні, 18 магазинів. За післявоєнні роки збудовано 15 три- і двоповерхових будинків, споруджено двоповерхове приміщення універмагу, стадіон. Проведені роботи по впорядкуванню селища, насаджені парки, вечорами на вулицях спалахують лампи денного освітлення.

Засноване село в 1882—1884 рр. у зв'язку з будівництвом Донецької залізниці. Спочатку навколо станції з'явилися пакгаузи, склади для зерна та будинки станційних службовців. У 1894 році був збудований цегельний завод вогнетривких виробів. За радянських часів у 1930 році його реконструювали і обладнали новою сучасною технікою. Через рік почалося будівництво каолінкомбінату, який вступив у дію в 1935 році. В 1933 році збудована електростанція. Під час окупації гітлерівці зруйнували підприємства. У післявоєнні роки тут побудовано великий комбінат по виробництву вогнетривких виробів.

■

РОМАНКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на правому березі річки Вовчої, за 12 км на північний захід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Чаплине Придніпровської залізниці. Через село проходить шосейна дорога, яка сполучає районні центри Покровське та Васильківку. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Водяне, Зарічне, Кіровка, Межі, Отрішки, Петриків, Роздолля, Скотувате. Населення — 1102 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який спеціалізується на виробництві зерна, технічних культур, м'яса та молока. Колгосп має 3233 га орної землі, в т. ч. 210 га зрошуваної.

У селі — восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб. Є побутовий комбінат.

Заснування Романків належить до середини XIX століття.

Уродженець Романків М. О. Задорожний — Герой Радянського Союзу.

На території села досліджено поселення зрубної культури доби пізньої бронзи (XVI—XII століття до н. е.).

П'ЯТИХАТСЬКИЙ РАЙОН

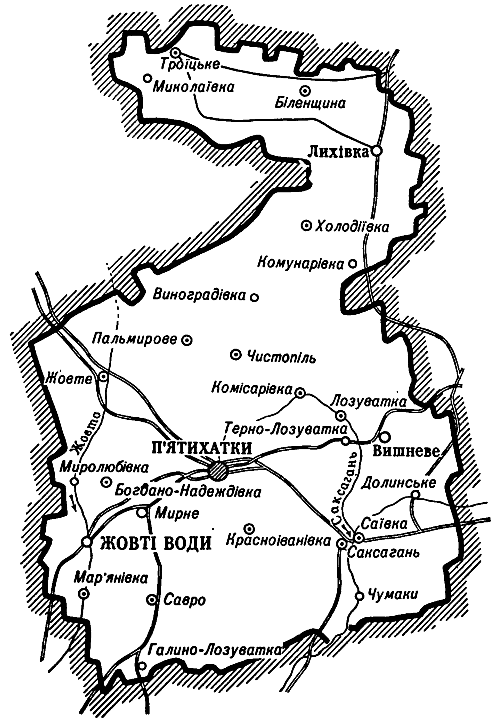

П'ЯТИХА́ТКИ

П'ятихатки — місто районного підпорядкування, міській Раді якого підпорядковане селище Зоря Комунізму, з 1938 року — районний центр, важливий залізничний вузол Придніпровської залізниці. Розташовані за 90 км від Дніпропетровська. Через П'ятихатки проходять автобусні лінії: Дніпропетровськ — Кременчук, Кривий Ріг—Київ, Дніпропетровськ — Київ, Кривий Ріг — Черкаси, Жовті Води — Олександрія та ін. Населення — 20,5 тис. чоловік.

Виникнення П'ятихаток пов'язане з будівництвом Катерининської залізниці, зокрема її Саксаганської дільниці, що мала стати другим шляхом для вивозу залізної руди з Кривбасу на металургійні заводи Півдня. У 1886 році тут, в степу, розпочалося будівництво вузлової станції, поблизу якої брати Потабашні збудували перші п'ять хат. Звідси і пішла назва населеного пункту та залізничної станції — П'ятихатки[1]. За короткий час П'ятихатки стали однією з найбільших вузлових станцій Катерининської залізниці. Вже в 1903 році за добу вона пропускала майже 1800 вагонів. При вузлі було паровозне депо. У пристанційному селищі налічувалось близько 50 дворів[2]. Населення не поривало з хліборобством. З розвитком вузла збільшувалась кількість робітників-залізничників. Ними ставали не тільки мешканці П'ятихаток, а й багатьох навколишніх сіл.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. п'ятихатські робітники-залізничники виявили класову солідарність з робітниками Петербурга, Москви, Катеринослава та інших промислових центрів, виступаючи разом з ними проти самодержавства. У грудні 1905 року залізничники застрайкували, створили свій Розпорядчий страйковий комітет, підпорядкований Центральному страйковому розпорядчому комітетові в Катеринославі[3].

---

[1] Краткий обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25 лет на 1884—1909 год, стор. 14, 15.

[2] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 114, 115.

[3] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 67, 68.

На 1914 рік в селищі проживало 560 чоловік [1]. Працювали невеличкі приватні майстерні — кравецька і швацька. За медичною допомогою населення зверталося в лікарню села Жовтого або Саксагані.

Більшість мешканців селища була неписьменною. В 1914 році тут діяла початкова залізнична школа, однокласна церковнопарафіальна і початкова сільськогосподарська школи [2]. Прагнучи до освіти і культури, робітники та службовці вузла організували в 1908 році самодіяльний драматичний гурток, який згодом перетворився в т. зв. народний театр. Ініціатором створення його був пенсіонер машиніст Т. П. Яремчук, який керував хором та драматичним гуртком з 20 чоловік. Приміщення театру було збудовано з дощок. На сцені його ставилися українські п'єси, виконувалися народні пісні. На виручені кошти від вистав було створено бібліотеку. Під час першої світової війни театр розпався.

Звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції сколихнула П'ятихатки. Залізничники, керовані більшовицькими організаціями Кривого Рога та Катеринослава, створили спочатку «стрічкові» профспілки (профспілки за професіями), а потім організували єдиний профспілковий комітет залізничників, який вимагав встановлення 8-годинного робочого дня, дбав про охорону праці, збереження залізничного майна [3].

У вересні 1917 року в П'ятихатках виникла більшовицька організація, яка спершу налічувала 3 комуністи — робітників вузла. Очолив її слюсар паровозного депо С. Ю. Зябров. Більшовики розгорнули роботу серед робітників, особливу увагу вони приділяли формуванню загону Червоної гвардії. Перший червоногвардійський загін, створений у жовтні 1917 року, налічував 8 чол. До нього входили С. Ф. Мороз, В. П. Бурилов, І. П. Радіоз, В. Г. Крамаренко, Б. Є. Климберг та інші. А через три місяці він налічував 45 червоногвардійців. Озброїтись залізничникам допомогли катеринославські робітники, серед іншої зброї вони надіслали кулемет «Максим» [4]. Велику роботу серед робітників вузла проводив колишній токар петроградського Адміралтейського заводу більшовик К. К. Сіркен, який став командиром штабу червоногвардійського загону.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді п'ятихатські залізничники за участю представників Катеринославського більшовицького комітету 29 листопада 1917 року створили революційний комітет на чолі з машиністом Л. С. Мадеєм. Влада на вузлі в основному зосередилася в руках ревкому. Комендантом станції було призначено машиніста С. Ф. Мороза. Але в північній частині вузла ще деякий час трималися контрреволюційні гайдамацькі війська. Тільки після того, як 10 січня 1918 року червоногвардійські загони, наступаючи з Катеринослава на Знам'янку, зайняли п'ятихатський залізничний вузол, влада повністю перейшла до рук ревкому [5].

Спираючись на червоногвардійський загін, революційний комітет організував боротьбу залізничників вузла проти гайдамаків та інших контрреволюційних банд. Він роззброював білокозачі частини, які пробивалися на Дон, охороняв усі важливі залізничні об'єкти, підтримував революційний порядок на станції тощо. Коли нависла загроза окупації П'ятихаток австро-німецькими військами, загін влився в ряди Червоної Армії.

1 квітня 1918 року П'ятихатки були окуповані австро-німецькими військами [6]. Залишені для підпільної роботи комуністи очолили боротьбу залізничників проти

---

[1] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 130.

[2] Доклады и отчеты очередному губернскому земскому собранию. Екатеринослав, 1915, стор. 305, 350, 371.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 566, оп. 1, спр. 57, арк. 20—22.

[4] Газ. «Радянський патріот», 7 листопада 1958 р.

[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 306.

[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 96.

К. К. Сіркен — керівник штабу червоногвардійського загону ст. П'ятихатки в грудні 1917 р. Фото 1943 р. С. Ф. Мороз — активний учасник боротьби за Радянську владу, перший комендант ст. П'ятихатки у 1917 р.

окупантів. Зокрема, велику роботу проводив учитель-більшовик Ф. І. Гагарін. Він організував на вузлі вечірню школу, де підпільники зустрічалися з робітниками. Під керівництвом Ф. І. Гагаріна та ін. комуністів залізничники завдали чималої шкоди ворогові. Вони затримували подачу на лінію паровозів, вагонів, руйнували топки тощо. Ф. І. Гагаріна окупанти розстріляли. Ім'ям активного борця за Радянську владу названо одну з кращих вулиць міста.

5 лютого 1919 року ще до приходу регулярних частин Червоної Армії партизанські загони зайняли станцію П'ятихатки, розгромивши залишки частин петлюрівських військ[1]. На вузлі була відновлена Радянська влада, створено ревком. Залізничникам довелося вести рішучу боротьбу з різними бандами, які не раз захоплювали станцію. На початку травня 1919 року тут орудували банди Григор'єва і Махна. 23 травня 1919 року Червона Армія вигнала з П'ятихаток григор'євців[2]. Їх відступ був панічним і поспішним, було відбито багато військового майна, харчів, гармат, кілька бронепоїздів.

У липні 1919 року в районі Верхівцеве — П'ятихатки частини Червоної Армії вели запеклі бої з денікінцями. В одному з них 26 липня був смертельно поранений героїчний командир бронепоїзда ім. Худякова А. Г. Железняков, який наступного дня помер у П'ятихатках[3].

У серпні денікінці захопили станцію і селище. Партизанський загін, що діяв у цьому районі, завдавав ворогові відчутних ударів. Так, у вересні 1919 року партизани напали на станцію П'ятихатки і знищили понад 20 денікінських офіцерів[4].

У січні 1920 року війська Червоної Армії визволили селище від білогвардійців. 13 червня 1920 року відбулися загальні збори трудящих робітничого селища, які обрали волосну Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. До складу її увійшло 11 комуністів і 7 безпартійних. Ці збори закликали населення приступити до мирного будівництва, а також усі свої сили віддати на підтримку Червоної Армії, яка захищає інтереси робітників і біднішого селянства, і по першому заклику Радянської влади влитися в її ряди[5].

Розпочалася велика робота по ліквідації розрухи. Партійна організація, яка у 1921 році налічувала в своїх рядах 28 комуністів, приділяла багато уваги відбудові залізничного вузла, відродженню народного господарства, культурно-побутовим питанням[6].

Вірним помічником комуністів П'ятихаток став комсомол. Перший комсомольський осередок створено тут у 1920 році на залізничному вузлі[7]. Одним з його організаторів був В. П. Бурилов — робітник паровозного депо, активний учасник громадянської війни. Повернувшись з госпіталю, Бурилов згуртував робітничу молодь. Секретарем першої комсомольської організації обрали учня реального училища В. І. Вельміна. Комсомольці вели боротьбу з бандами, були бійцями продовольчих

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 2, стор. XVII.
[2] Газ. «Красная Армия», 25 травня 1919 р.
[3] Матрос Железняк. М., 1960, стор. 126—129.
[4] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 154.
[5] Газ. «Вісті», 18 липня 1920 р.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 141, арк. 13.
[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 39, арк. 1.

загонів, проводили масово-політичну роботу серед молоді, створили на вузлі клуб. Діяльності комсомольського осередку перешкоджала місцева націоналістична «Юнацька спілка», яка вела підривну роботу на залізничному вузлі. Комсомольці добилися розпуску спілки.

Криворізький окружком КСМУ в своєму звіті губкомові комсомолу в травні 1923 року відзначав активну роботу П'ятихатського транспортного осередку[1].

Завдяки зусиллям партійної та інших громадських організацій, героїчній праці трудящих, у П'ятихатках поступово здійснювались соціально-економічні перетворення, відроджувалось транспортне господарство. На 1925 рік тут працювало три млини, два шкіряні заводи, дві кузні. Відкрились торговельні заклади, були створені споживче товариство та сільськогосподарський кооператив.

Успішний розвиток економіки селища, поліпшення умов життя і праці призвели до збільшення кількості населення. У 1925 році тут налічувалось 4727 жителів[2]. Переважна більшість працюючих була зайнята на транспорті та у промисловому виробництві. З 1923 року селище стало центром новоутвореного П'ятихатського району Криворізької округи.

Партійні і радянські органи багато уваги приділяли розвитку народної освіти і культури. В селищі відкрили семирічну школу, а також дві профшколи, навчання в яких провадилось рідною мовою. У липні 1923 року в залізничній школі № 23 (нині № 4) вперше було створено піонерський осередок «Юний спартак». Розгорнулася робота по ліквідації неписьменності та малописьменності. Вчителі і молодь організували школу грамоти. На вузлі і підприємствах також були відкриті школи, курси лікнепу.

Створювались культосвітні установи — бібліотека, самодіяльний театр, клуб залізничників. Крім того, на кошти трудящих було збудовано клуб, у якому працювали гуртки політичних знань, військовий, жіночий, сільськогосподарський, проводилась значна культурно-освітня робота.

У роки довоєнних п'ятирічок у П'ятихатках було побудовано ряд нових промислових підприємств. Ще у 1928 році завершено спорудження елеватора, виробнича потужність якого становила 30 тонн за годину. Стали випускати продукцію маслозавод, державний млин. В результаті кооперування кустарів у місті було створено крупні промислові артілі: «Червоний хімік», «Кустар», «Комунар», «Спартак» та інші. Так, артіль «Червоний хімік» за рік виробляла різної промислової продукції на 450 тис. крб.[3]. Діяли райпромкомбінат і райхарчоторг.

Значну роль у соціалістичній перебудові сільського господарства району відіграло створення у грудні 1930 року П'ятихатської машинно-тракторної станції. Спершу в ній було 30 тракторів. При МТС організували курси трактористів. Весною 1931 року трактори на колгоспні поля вивели перші механізатори району П. П. Никоза, І. Х. Кислий та інші.

Обласна і районна партійні організації приділяли особливу увагу реконструкції залізничного вузла. Не раз розглядав питання про роботу станції, паровозного депо та інших об'єктів вузла обком КП(б)У. У грудні 1936 року ним були накреслені заходи для посилення партійної роботи в депо, організації стахановських

Члени першої комсомольської організації у П'ятихатках. 20-і роки.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 146, арк. 31.

[2] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 355.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 246, арк. 18.

вахт, поліпшення водопостачання станції, а також кращого забезпечення робітників депо промисловими товарами [1].

Беручи активну участь у соціалістичному змаганні, залізничники виконали план за травень 1936 року на 133,7 проц., за червень — на 130,1 проц., за липень — на 119 проц. Поліпшилися виробничі показники паровозного депо. Збільшився вантажообіг залізничної станції, поліпшилась організація руху пасажирських поїздів.

Активними учасниками кривоносівського руху на вузлі були машиністи паровозів Г. Ф. Волков, В. К. Приходько, Я. С. Герасимов, М. В. Повстанський та ін. Насамперед вони збільшили вантажну норму поїздів з 1800 до 3000 тонн, тобто майже в 2 рази, та довели їх швидкість з 27 до 37 км за годину. У 1940 році машиніст М. В. Повстанський був нагороджений Наркоматом шляхів сполучення СРСР іменним годинником і Наркоматом чорної металургії СРСР — нагрудним значком «Відмінник соціалістичного змагання чорної металургії». Згодом машиністи В. К. Приходько і Я. С. Герасимов за свою самовіддану працю на залізниці були нагороджені орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

За роки соціалістичного будівництва в П'ятихатках значно зросла кількість робітників, відбулися великі зміни в їх культурному і технічному рівні, зросла їх політична і громадська активність.

Наслідки великої організаторської та виховної роботи комуністів серед робітників-залізничників особливо виявились у грізні дні Великої Вітчизняної війни. З перших днів війни партійна організація розгорнула роботу по мобілізації сил трудящих міста на захист Батьківщини. 110 добровольців вступили до місцевого винищувального батальйону.

Коли нависла загроза окупації, райком КП(б) України створив штаб по евакуації устаткування залізничного вузла, елеватора і населення міста в глиб країни. Головою цього штабу було затверджено М. М. Федющенка — секретаря парткому вузла. Штаб забезпечив організовану евакуацію залізничного вузла. При виконанні цього державного і партійного доручення загинув від ворожої кулі голова штабу комуніст М. М. Федющенко, який останнім залишав вузол уже в той час, як німецько-фашистські війська почали обстрілювати його. Захопили місто гітлерівці 13 серпня 1941 року[2]. Від рук окупантів загинуло 546 чол. мирного населення[3].

Боротьбу трудящих проти фашистів очолила підпільна партійна організація. В районі П'ятихаток, а також області діяв партизанський загін під керівництвом секретаря райкому КП(б) України М. С. Шмалька в кількості 25 чоловік[4].

Восени 1942 року народні месники активізували свої дії. Це змушений був визнати начальник СС у своєму таємному донесенні. Там же повідомлялося, що населення міста виявляє незадоволення окупантами, нелегально слухає радянські радіопередачі, переховує військовополонених і партизан, що лише надзвичайні заходи німецьких військових властей дозволили запобігти збройному нападові партизан на п'ятихатську коменда-

Автобусна станція. П'ятихатки, 1965 р.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3397, арк. 55—59.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів, стор. 377.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4482, оп. 1, спр. 12, арк. 1—3.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 343, арк. 40—42.

туру[1]. Люди вірили у неминучу перемогу і робили усе для якнайшвидшого розгрому ворога.

Юна партизанка Лідія Гречко.

У вирішальному бою 19 жовтня 1943 року війська 37-ї армії 2-го Українського фронту, а саме 41-а окрема танкова бригада, якою командував полковник Ф. П. Васецький, визволила П'ятихатки від гітлерівських загарбників[2]. Хоробро билися за місто підрозділи танкістів і піхотинців Г. Т. Овсійка, М. К. Коломійця, жителя міста В. Ф. Бистрого. Мужність і героїзм при форсуванні Дніпра проявив уродженець села Саївки цього ж району, житель міста вчитель Я. П. Вергун. Очолюваний ним танковий підрозділ першим переправився через Дніпро і утримував на правому березі плацдарм до підходу радянських військ. Цей підрозділ перерізав шлях до відступу фашистським військам. За успішне здійснення операції при форсуванні річки Шпрее майор Я. П. Вергун був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

У боротьбі з фашистськими загарбниками відзначилось багато жителів П'ятихаток. Так, учениця залізничної середньої школи комсомолка Л. Гречко воювала у складі партизанського загону «За Батьківщину», що діяв на Кіровоградщині. За мужність і відвагу Л. Гречко нагороджена орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. Активну участь у виданні нелегальної літератури — газет, листівок, повідомлень Радінформбюро тощо — в партизанському з'єднанні, яким командував секретар підпільного Ровенського обкому КП(б) України В. А. Бегма, брала учениця цієї ж школи В. Д. Євсєєва. За проявлений героїзм при форсуванні річки Шпрее у 1945 році був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу п'ятихатський залізничник П. Г. Клименко.

Після визволення міста швидко відновили свою роботу партійні та радянські органи. Так, вже на початку листопада діяли райком партії, виконкоми районної і міської Рад депутатів трудящих, первинні партійні організації вузла й інших підприємств. Зокрема, партійний комітет вузла було створено в складі секретаря Л. М. Шаповалова і членів парткому Г. В. Білого, Д. М. Низького, П. Д. Грищенка та ін.

На 1 червня 1944 року партком вузла об'єднував 7 первинних парторганізацій, в яких налічувалось 95 комуністів[3]. На цей час у місті було 15 первинних парторганізацій, які й очолили відбудову.

Відступаючи під ударами радянських військ, ворог зруйнував важливі об'єкти залізничного вузла, промислові і комунальні підприємства. Загальна сума збитків, заподіяних місту окупантами, становила 21,5 млн. крб.[4]. Переборюючи всілякі труднощі, викликані війною, робітники, залізничники, все населення не шкодували сил для відродження свого міста.

Партія і уряд приділяли особливу увагу відбудові П'ятихатського залізничного вузла через його стратегічне значення в дальшому розгортанні наступальних операцій військ 2-го Українського фронту. Зразу після визволення міста сюди прибули член Політбюро ЦК ВКП(б) А. І. Мікоян і секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко, які організували допомогу залізничникам з боку радянських державних органів і військових частин 2-го Українського фронту. Відбудову вузла спершу доводилось здійснювати у складних прифронтових умовах. Крім того, потрібно було наново

---

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 146, 147.
[2] Газ. «Ударный фронт», 11 травня 1965 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 504, арк. 3.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4482, оп. 1, спр. 3, арк. 10.

перешити залізничну колію. Протягом листопада 1943 року партком вузла організував 7 масових виходів залізничників на роботу по відбудові залізничної колії, в яких взяло участь 4373 чоловіки. Вже менш ніж через місяць після визволення на станцію П'ятихатки прибув перший поїзд, а в грудні 1943 року на вузлі розгорнувся рух за швидкісне формування поїздів. У фронтових умовах колектив паровозного депо власними силами, без затрати державних коштів і фондових матеріалів, відбудував 24 стійла, відремонтував фронтовим частинам Червоної Армії 589 автомашин, 24 гармати, 20 танків.

Розгорнувши соціалістичне змагання напередодні 27-ї річниці Великого Жовтня, п'ятихатські залізничники виконали річний план ремонту колії на 320 проц., вагонів — на 128 проц.[1]. За самовіддану працю по відбудові вузла і відправці поїздів за графіком у 1944 році Міністерство шляхів сполучення СРСР нагородило 63 чол. значками «Відмінник-відбудовець», «Відмінник-паровозник», «Відмінник-вагонник», «Відмінник-ленінець».

Успішно відбудовувалися промислові підприємства та комунальне господарство міста. Вже на кінець 1944 року стали до ладу райпромкомбінат, легкопромкомбінат, харчокомбінат, артілі «Комунар», «Червона зірка», ім. Шевченка, «Спартак», «Червоний хімік». Того ж року почала працювати швейна фабрика, яка згодом стала одним з найбільших промислових підприємств міста.

Міська Рада депутатів трудящих систематично дбала про благоустрій, впорядкування території міста. Виконком міськради організував недільники по відбудові залізничної колії, будівництву міського клубу, наданню допомоги родинам воїнів Червоної Армії тощо. На сесіях міськради розглядалися питання розвитку місцевої промисловості, комунального господарства, шкіл, лікарень. Вже до кінця 1944 року в місті було відновлено роботу всіх шкіл, бібліотек, клубів, медичних закладів. У 1949 році на вузлі було відкрито нову лікарню, корпус середньої школи № 2, збудовано клуб залізничників і бібліотеку. Значно розширилося житлове будівництво.

В боротьбі за виконання четвертого п'ятирічного плану трудящі міста виявили велику активність. Так, паровозники виконали у 1946 році план загального пробігу паровозів на 115 проц., у наступному році — на 131 проц.[2]. А колектив вагонного депо вийшов переможцем у всесоюзному соціалістичному змаганні, зайнявши в III кварталі 1950 року перше місце в СРСР, за що йому було присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів сполучення СРСР і ВЦРПС. Великих успіхів у всесоюзному змаганні домігся колектив 21-ї дистанції колії, який був удостоєний перехідного Червоного прапора.

Пункт технічного огляду депо ст. П'ятихатки. 1965 р.

Позитивно позначилося на роботі вузла завершення його технічної реконструкції. У 1956 році автоматизували централізацію управління стрілками і сигналами, що дало можливість запобігати аваріям. Протягом 1959—1963 рр. електрифіковано дільниці залізниці П'ятихатки—Верхівцеве, П'ятихатки—Довгинцеве, П'ятихатки—Стикова. Внаслідок здійснення електрифікації та технічної реконструкції вузла підвищилися виробничі показники локомотивного депо та інших об'єктів.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 508, арк. 13, 15, 34, 36, 38.

[2] Там же, оп. 7, спр. 333, арк. 142.

Вагонообіг з 1946 по 1964 рік збільшився майже в 6 разів. Збільшилася також вагова норма поїздів. Якщо в 1946 році найбільш потужні паровози вели состави у 1500 тонн, то з переходом на електротягу їх вага досягла 3600 тонн. Змагаючись в роки семирічки за краще використання нової техніки, п'ятихатські залізничники добилися значних успіхів у використанні електровозів. Замість 40—50 хвилин простою електровоза на вузлі по нормі вони довели простої до 25—27 хвилин. Станція стала приймати і відправляти щоденно понад 20 пасажирських і приміських поїздів. Тепер на вузлі працюють тепловозно-електровозне і вагонне депо, де основні виробничі процеси електрифіковано і механізовано. Тут зайнято понад 2500 робітників і службовців.

Борючись за технічну реконструкцію вузла, залізничники показали зразки високопродуктивної праці. У 1959 році за бездоганну і безаварійну роботу черговий по вагонному парку М. П. Майко нагороджений орденом Леніна. Одним з передовиків станції є складач поїздів Н. Є. Капінус, який систематично перевиконує норми виробітку. Заслуженою повагою користується і почесний залізничник-машиніст І. Д. Низький. Це один з найстаріших і найдосвідченіших машиністів депо. Він очолює раду громадських інспекторів по безпеці руху поїздів. За багаторічну і бездоганну роботу 31 залізничник станції нагороджений орденом Леніна.

Почесний залізничник локомотивного депо ст. П'ятихатки машиніст-інструктор І. Д. Низький. 1965 р.

П'ятихатські залізничники зробили гідний вклад у виконання семирічного плану. Зокрема, колектив вагонного депо вийшов переможцем всесоюзного соціалістичного змагання. 1965 року йому було присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів СРСР і ЦК профспілки залізничників та першу грошову премію. А переможцеві в соціалістичному змаганні на честь XXIII з'їзду КПРС — колективу локомотивного депо — за успішне виконання виробничих планів і передз'їздівських зобов'язань, за високопродуктивну і безаварійну роботу передано на вічне зберігання перехідний Червоний прапор управління Придніпровської залізниці і Дорпрофспілки, його відзначено в Книзі пошани залізниці.

Серед промислових підприємств міста найбільшими є швейна фабрика, на якій щороку виготовляють продукції на суму близько 8 млн. крб.— вироби її йдуть у різні кінці нашої країни; ремонтний завод; елеватор з новою потоковою лінією, продуктивність якої — 450 тонн зерна на добу. Працює у П'ятихатках промисловий комбінат по виробництву цегли, черепиці, шлакоблоків, столярних виробів тощо; завод продовольчих товарів, що виробляє борошно, олію, крупу, кондитерські вироби, безалкогольні напої; хлібозавод, маслозавод. У місті також діють відділення «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуду».

Наявність вузлової станції дає можливість значній частині населення працювати на заводах і рудниках інших міст. Понад 4 тис. п'ятихатців працюють у Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Жовтих Водах.

Серед робітників і службовців міста шириться змагання за комуністичну працю. На 1 січня 1968 року почесне звання комуністичних виборювали 153 колективи, бригади, зміни, в яких налічується 3012 чоловік. Присвоєно звання колективів комуністичної праці 82 бригадам, цехам і змінам. Тільки в 1966 році за високі трудові показники орденами і медалями нагороджено 35 чоловік.

Трудівники П'ятихаток надають чималу допомогу підшефним колгоспам в електрифікації та механізації ферм і токів, ремонті техніки, будівництві, створенні зрошувальних систем, збиранні врожаю тощо. Так, робітники локомотивного депо виготовили в 1964 році два вагони для тракторних бригад колгоспу ім. Енгельса,

механізували тваринницькі ферми. Колгоспам ім. Карла Маркса та ім. Чкалова залізничники зробили 12 котлів для кормозапарників та парового опалення.

Рік у рік підвищується роль Ради депутатів трудящих в громадському житті міста. У складі міськради 70 депутатів і 244 активісти постійних комісій: фінансово-бюджетної, торгівлі і громадського харчування, охорони здоров'я, культурно-освітньої, побутової, житлово-комунальної, благоустрою і шляхового будівництва, соціалістичної законності та охорони громадського порядку. При міськраді працює широкий радянський актив: 30 вуличних і квартальних комітетів, 50 товариських судів.

У П'ятихатках здійснюється значне будівництво комунальних і культурних об'єктів. Відкрито нову залізничну лікарню на 150 ліжок, кінотеатр на 400 місць, приміщення восьмирічної школи № 2, двоповерховий корпус середньої школи № 1, початкову школу. У 1964 році здано міську лікарню, готель. Збудовано велике приміщення районного відділу зв'язку, де тепер розташовані пошта, телеграф, автоматична телефонна станція.

З кожним роком поліпшуються умови життя трудящих, зростає їх добробут. Житловий фонд міста становить більш як 190,5 тис. кв. метрів. Тільки за 1967 рік здано в експлуатацію 1373 кв. метри житлової площі. Вулиці міста здебільшого заасфальтовані або вимощені бруківкою, мають зелене насадження, добре освітлення. Діє водопровід, споруджується каналізаційна система.

Торгівлю у місті здійснюють змішторг, райспоживспілка, відділ робітничого постачання залізниці. Найбільш розгалужену сітку магазинів має змішторг, йому підпорядковані основні магазини продовольчих і промислових товарів, а також ряд спеціалізованих магазинів. У 1960 році райспоживспілка збудувала і здала в експлуатацію двоповерховий універмаг. До послуг трудящих — також спеціалізований господарський магазин, культмаг, магазин м'ясо-молочних продуктів. У місті 5 великих підприємств громадського харчування, в т. ч. 2 ресторани, їдальня тощо.

Зростають державні асигнування на охорону здоров'я трудящих. У місті функціонують 2 лікарні, 2 поліклініки, 5 медично-фельдшерських пунктів. При кожній школі є медичні кабінети. У медичних закладах працює понад 60 чол. із спеціальною освітою. Благородна і самовіддана праця заступника головного лікаря районної лікарні Г. Ю. Коротич відзначена урядом — її нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Значних успіхів досягнуто в розвитку народної освіти та культури. Тут працюють 4 середні загальноосвітні школи, восьмирічна, дві вечірні робітничої молоді та заочна школа, в яких навчається близько 5 тис. учнів. Є музична школа.

Педагогічний колектив міста — 230 чол., переважна більшість яких з вищою освітою. У п'ятихатських школах працюють заслужені вчителі школи Української РСР С. К. Андрусенко, І. І. Романець, А. С. Рапота, М. Т. Гаража. Завідуючий районним відділом народної освіти В. М. Пономаренко нагороджений орденом Леніна.

Велику роль у комуністичному вихованні трудящих відіграють культосвітні заклади. В місті є районний Будинок культури. Його самодіяльні колективи — естрадний оркестр і хор — відомі далеко за межами міста і району. При Палаці культури залізничників працюють хоровий, драматичний, художнього слова, танцювальний, акробатичний гуртки, створено духовий оркестр.

Герой Радянського Союзу, директор 8-річної школи Я. П. Вергун серед своїх вихованців. П'ятихатки, 1966 р.

У клубах, палацах культури, школах, червоних кутках систематично проводяться вечори трудової слави, проводи робітників та службовців на пенсію, вечори повноліття, комсомольські весілля, проводи допризовників в ряди Радянської Армії тощо. У місті діють бібліотеки — районна, дитяча та залізничного вузла. Кожна сім'я передплачує газети і журнали.

Таке сучасне П'ятихаток, які за роки Радянської влади з невеличкого селища залізничників перетворились на соціалістичне місто.

І. П. БОГОДИСТ, І. І. ШЕВЧЕНКО.

* * *

П'ятихатський район розташований у північно-західній частині області і межує з Верхньодніпровським, Криничанським, Софіївським, Криворізьким районами Дніпропетровської області, на заході — з Кіровоградською областю. Територія — 1,7 тис. кв. км. Населення — 73 тис. чол., у т. ч. 29 тис. міського і 44 тис. сільського. Густота — 43 чол. на 1 кв. км. Міській, 2 селищним та 14 сільським Радам підпорядковано 108 населених пунктів.

Район перетинають Придніпровська і Одеська залізниці та автомагістраль Київ—Дніпропетровськ. Автобусними лініями районний центр зв'язаний майже з усіма населеними пунктами району.

Надра району багаті вогнетривами, які видобуваються шахтним і відкритим способами.

Вирішальне значення в економіці району має сільське господарство. Тут є 22 колгоспи, 2 птахофабрики та радгосп. Головний напрям у сільськогосподарському виробництві — вирощування зернових, м'ясо-молочне тваринництво, свинарство.

Земельні угіддя району — 168,5 тис. га, в т. ч. орної землі — 118 487 га, садів — 3966 га, лісів — 7373 га, луків та пасовищ — 20 058 га, водоймищ — 2429 га.

У 1967 році під зерновими було зайнято 55 139 га, під технічними культурами — 14 982 га, під кормовими — 32 993 га, під картоплею та овочами — 1436 га. Валовий збір зерна по району в 1967 році становив 1,3 млн. цнт, соняшнику — 194,6 тис. цнт; цукрових буряків — 469,4 тис. цнт; овочів — 54,3 тис. цнт. Середня урожайність озимої пшениці — 25 цнт, кукурудзи на зерно — 26,4 цнт; соняшнику — 18,6 цнт; цукрових буряків — 271 цнт; овочів — 113 цнт з гектара.

За післявоєнні роки значно зросла матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. Вони мають 690 тракторів, 130 зернових комбайнів, 483 вантажних автомашини та багато іншої техніки, в т. ч. 3060 електромоторів. У господарствах району сівба і збирання врожаю повністю механізовані. Трудомісткі роботи на фермах механізовані таким чином: автопоїння — на 75,8 проц., роздача кормів—на 24 проц., очистка приміщень — на 40,5 проц., стрижка овець — на 100 проц., доїння корів — на 31 процент.

На 1 січня 1968 року у колгоспах і радгоспах району налічувалось 55,1 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 19 тис. корів; 34,6 тис. голів свиней, 23,7 тис. голів овець. Валове виробництво молока в 1967 році становило 385,4 тис. цнт, м'яса— 75,8 тис. цнт, вовни — 64,9 тис. кг. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь у 1967 році колгоспами і радгоспами вироблено 293 цнт молока, 57,6 цнт м'яса.

Великий загін майстрів сільського господарства, понад 300 чол., за успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами. Серед них один Герой Соціалістичної Праці та 16 чол. нагороджено орденом Леніна.

В районі 14 промислових підприємств, на яких працює близько 2 тис. чоловік. Валова продукція підприємств у 1967 році становила 13,3 млн. крб. Найбільшим підприємством харчової промисловості є П'ятихатський маслозавод, який виробляє 35 проц. валової продукції підприємств району. П'ятихатська швейна фабрика, колектив якої працює без контролерів, відправляє свої вироби 15 базам Дніпропетров-

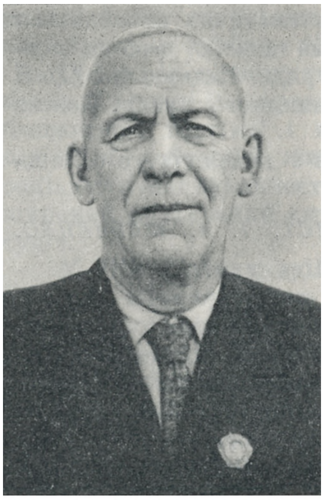

В. Т. Скрипник — колгоспник П'ятихатського району, який першим у Дніпропетровській області нагороджений орденом Леніна. Фото 1967 р.

ської, Донецької, Луганської й інших областей республіки. П'ятихатський комбінат побутового обслуговування має 5 перукарень, 4 фотоательє, 34 різні майстерні, в т. ч. в селах і робітничих селищах 12 майстерень по пошиттю одягу, 9 — по пошиттю і ремонту взуття.

За успішне виконання соціалістичних зобов'язань, взятих на честь XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, працівникам локомотивного і вагонного депо вручено на вічне збереження Червоний прапор Придніпровської залізниці. В колективах станції П'ятихатки, локомотивного і вагонного депо працюють 6 робітників, інженерно-технічних працівників, які нагороджені орденом Леніна, крім того, в місті П'ятихатках проживають 25 пенсіонерів-транспортників, нагороджених орденом Леніна, серед них П. Г. Островський, нагороджений двома орденами Леніна.

В районі 249 бригадам, фермам, цехам присвоєно звання колективів комуністичної праці, в них працює 2121 ударник комуністичної праці.

З кожним роком підвищується матеріальний добробут населення. Розширюється торговельна мережа району. Для задоволення потреб трудящих працюють 219 магазинів, 85 підприємств громадського харчування. Товарооборот торговельних підприємств за 1967 рік становив 27,3 млн. карбованців.

За роки семирічки широкого розмаху в районі набуло будівництво. Збудовано 6 шкіл на 2010 учнівських місць, 21 клуб на 4300 місць, 14 бібліотек, готель на 100 місць, лікарня на 17 ліжок, аптеку, хлібозавод, 79 магазинів і багато ін. будівель. Тільки в 1966—1967 рр. за рахунок державних капіталовкладень збудовано 7 багатоповерхових будинків. У селах району діють 8 автоматичних телефонних станцій на 2010 номерів.

Для медичного обслуговування населення функціонує широко розгалужена і добре обладнана мережа медичних закладів. На 1 січня 1968 року тут налічувалось 9 лікарень, 45 фельдшерсько-акушерських пунктів, 9 медпунктів, 8 пологових будинків, обласний кістково-туберкульозний санаторій на 50 ліжок, працює 76 лікарів, 415 працівників середнього медичного персоналу. 4 медичні працівники — відмінники охорони здоров'я.

У 1967/68 навчальному році в районі діяло 12 середніх, 27 восьмирічних, 39 початкових шкіл, в яких навчалось понад 10 тис. учнів. Крім того, заочну та 4 вечірні школи відвідувало більше 1800 чол., 2 музичні — 273 учні. У шкільних закладах району працює 763 вчителі, в т. ч. 6 заслужених учителів школи Української РСР, 73 чол. відмінники народної освіти. При школах району створено 15 інтернатів на 486 місць, діють 110 навчальних кабінетів, 64 навчальні майстерні.

На території району розташовані Саксаганське сільське професійно-технічне училище № 7, Ерастівський сільськогосподарський технікум та Ерастівська дослідна станція.

До послуг населення — 55 селищних і сільських клубів, 90 сільських, профспілкових, шкільних та колгоспних бібліотек з книжковим фондом 630 тис. книг. У 1967 році при клубах і будинках культури працювало 340 гуртків художньої самодіяльності, 16 агіткультбригад, в яких брало участь 4340 чол. У 1967 році в районі діяли 57 стаціонарних кіноустановок, в т. ч. одна широкоекранна та 7 кінопересувок.

При будинках культури та клубах працюють народні університети педагогічних знань для батьків, сільськогосподарських знань і передового досвіду,

університет здоров'я та школа молодої матері, які відвідують тисячі слухачів. Велику освітню роботу проводить районне товариство «Знання», 17 секцій якого об'єднують 1094 чоловіка. На 1968 рік населення району передплатило 64,7 тис. прим. газет та журналів. У 4 колгоспах виходять багатотиражки.

За мужність, відвагу і героїзм, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, 6 уродженцям П'ятихатського району присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЛИ́ХІВКА

Лихівка — селище міського типу (з 1957 р.), центр Лихівської селищної Ради. Розташована на річці Омельнику, за 27 км на північний захід від залізничної станції Вільні Хутори і за 20 км на південний схід від пристані на Дніпрі Мишурин Ріг. Лихівській селищній Раді підпорядковано ще 5 населених пунктів: Веселий Кут, Комунарівка, Красні Луки, Степове, Чапаєвка. Відстань до районного центру — 50 км. Населення — 6 тис. чоловік.

На території сучасного селища жили люди ще в добу бронзи. В курганах було знайдено кремінні, бронзові знаряддя та посуд т. зв. зрубної культури XV—IX століття до н. е.[1].

Як свідчать писемні джерела, близько 1740 року тут виникло одне з давніх запорізьких поселень. Спершу воно називалось слободою Омельником — за місцем розташування. Запорізька старшина мала на річці Омельнику свої кутки, зимівники, хутори з багатьма землянками і мазанками. В архівних матеріалах Самарського монастиря зазначено, що військова старшина мала на річці Омельнику хутори «з кількома десятками родичів, знайомих, наймитів і хлопців»[2].

На початку 1750 року до слободи переїхало кілька сімей з полтавського Омельника та Кобеляк. У 1754 році тут відкрили церкву. Слобода розрослася, згодом її назвали Лихівкою.

Про походження цієї назви є багато легенд. Найбільш поширена така. У давнину береги Омельника були крутими, високими, а долина — густо порослою дібровами. Посеред річки, де тепер центр селища, був піщаний острів. Тут оселився кріпак-втікач, що став вільним козаком. Прозивали його Лихим, чи Лихачем. Козак Лихий (за писемним свідченням — запорожець Лишевський)[3] приймав до себе тих, хто тікав від кріпацтва. Втікачі знаходили притулок в густих дібровах, глибоких байраках, осідали на ніким не зайнятих землях.

До 1764 року Лихівка входила до складу Кодацької паланки. З ліквідацією козацького устрою слобода була оголошена державною і ввійшла до складу Єлисаветградської провінції Новоросійської губернії спочатку як 4-а рота Єлисаветградського пікінерського полку, а потім під назвою 6-ї роти; близько 1772 року вона згадується як 12-а рота того ж полку.

До 1780 року населення слободи збільшилося вчетверо, головним чином за рахунок втікачів з українських земель, що перебували під владою Польщі. 1787 року в Лихівці було вже 300 дворів, налічувалось 655 осіб чоловічої статі[4]. Кращі землі належали військовій старшині, місцевим багатіям та церкві. Церква мала 120 десятин присадибної, орної землі та сіножатей. Так було протягом усієї дореволюційної історії села.

---

[1] Журн. «Советская археология». 1948, 10, стор. 53.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 210, 211.

[3] Статистические сведения о Екатеринославской губернии, 1864. Верхнеднепровский уезд, стор. 18.

[4] Установление сельского порядка в казенных Екатеринославского наместничества селениях, директору домоводства подведомственных, стор. 62.

Ще задовго до реформи 1861 року Лихівка стала значним торговельним центром. Вже в 1828 році тут відбувалося 4 ярмарки. На перший з них приїхало до 2 тис. чол., товарів було привезено на 20 тис. крб. Торгували хлібом, худобою тощо. Пізніше в Лихівці щороку 6 серпня відбувався т. зв. Преображенський ярмарок. Наприклад, у 1857 році привіз товарів на цей ярмарок оцінювався в 32 795 крб.[1]. Проведення ярмарків сприяло економічному зміцненню села. Зростала кількість населення. Так, у 1863 році тут було 380 дворів і налічувалось 2692 мешканці[2].

За указами 1866—1867 рр., селяни Лихівки повинні були викупити у держави закріплені за ними земельні наділи. 1280 ревізьких душ одержали по 5,9 десятини. З 1 січня 1887 року вони перейшли на викуп[3]. У 1884 році до Лихівської общини було приписано 3467 чол., з них дворян — 35, духівництва — 25, купців — 8, міщан — 216, решта — селяни. З усього населення право голосу на сільському сході мали тільки 500 чоловік.

Реформа 1861 року сприяла розвитку капіталізму в сільському господарстві. Посилилась експлуатація основної маси селянства багатіями села.

В. І. Ленін у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії» саме на прикладі Верхньодніпровського повіту, до складу якого входила й Лихівка, показав темпи застосування поліпшених знарядь і машин у землеробстві. «За звітом Катеринославської губ. земської управи за 1895 р.,— писав В. І. Ленін,— „поширення поліпшених землеробських знарядь в губернії йде дуже швидкими кроками“. Наприклад, у Верхньодніпровському повіті налічувалось:

		1894	*1895*
Плугів, букерів і запашників:	у власників	5 220	6 752
» » »	» селян	27 271	30 112
Кінних молотарок:	» власників	131	290
» »	» селян	671	838 [4]».

Поліпшені знаряддя і машини застосовували і лихівські багатії. Збіднілі селяни, шукаючи заробітку, кидали село. Так, у 1884 році 83 жителі Лихівки (серед них 4 жінки) ходили на заробітки в Херсонську губернію та інші місця[5].

У 1902 році в Лихівці налічувалось 975 дворів з населенням 5743 чол. Кількість землі не змінилася — 7434,9 десятини, але розподілялась вона нерівномірно. Більшість селян лишалась малоземельною і безземельною.

Тому цілком закономірно, що під впливом революційних подій у Катеринославі, Кам'янському, Кривому Розі, Веселих Тернах влітку 1905 року сталися заворушення і в Лихівській волості.

28 червня 1905 року губернатор доповідав департаменту поліції, що в першій половині травня цього року в маєтках дворянина Харченка і вдови дійсного статського радника Шубіної-Поздєєвої селяни Лихівки кількістю близько 80 чол. провадили самовільну потраву і на вимогу об'їждчиків економії не робити цього відповідали погрозами[6]. Призвідниками цих виступів були С. Чорнобривець та М. Перець. Лихівський селянин С. Ф. Лан брав участь у розгромі економії купця Рибки.

У жовтні 1905 року верхньодніпровський повітовий справник, повідомляючи катеринославського губернатора про спільний виступ рудокопів і селян у Веселих Тернах та інших населених пунктах, зажадав, щоб сюди негайно послали солдатів:

[1] Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губерния, стор. 220.
[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 13, Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 68.
[3] Список населенных мест Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1902, стор. 10.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 188.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 237, арк. 7, 8.
[6] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Революционное движение в России весной и летом 1905 г., ч. 1, кн. 1. М., 1961, стор. 176.

«Передбачаються заворушення в Саксагані, Софіївці, Божедарівці. Лихівці, інших селах»,— телеграфував він [1].

Для придушення селянських виступів до Лихівки прибув з Верхньодніпровська загін козаків. Жителів зігнали до волосної управи і примусили стояти на колінах у снігу весь час, поки били нагаями найактивніших учасників революційних подій: С. Чорнобривця, М. С. Носача, К. І. Самійленка, О. І. Андрієнка, Є. І. Дігтяря та інших. Багатьох кинули у в'язницю.

Проведення столипінської аграрної реформи призвело до ще глибшого класового розшарування на селі. У 1908 році в Лихівці уже налічувалось понад тисячу дворів з загальною кількістю населення 6784 чоловіка[2]. Більшість селян, які не мали можливості орендувати землю (орендна плата становила 25—30 крб. за десятину), йшли на весну, літо і осінь з села шукати заробітку. Інші наймалися до місцевих поміщиків.

Адміністративна влада у селі на той час зосереджена була у волосній управі з старшиною, писарем, приставом по рекрутському набору. Охорона поміщицьких маєтків та церковної власності в Лихівці покладалась на урядників і стражників, яких тут було 18—20 чоловік.

Однак революційні настрої в селі наростали. Про це свідчить рапорт начальника катеринославського губернського жандармського управління від 1 серпня 1908 року, в якому намічався маршрут для майбутнього об'їзду губернатора. У числі сіл, де траплялися випадки «порушення порядку», називалась і Лихівка[3]. В своєму донесенні земський начальник 6-ї дільниці Верхньодніпровського повіту від 9 серпня 1909 року відзначав, що в селі, очевидно, існує революційний гурток, який слід ліквідувати.

Жахлива експлуатація, злидні, темрява — ось доля трудового населення дореволюційної Лихівки. Перший фельдшерський пункт тут виник десь в останній чверті XIX століття. В цьому пункті працював один фельдшер, що обслуговував хворих усіх навколишніх сіл. У 1910 році у селі відкрили амбулаторію, але протягом тривалого часу в ній не було лікаря[4]. Тільки в 1913 році збудували стаціонарну лікарню на 10 ліжок. Лихівська лікарська дільниця обслуговувала 28 населених пунктів Лихівської, Краснокутської, Миколаївської, Мишуринрізької волостей з населенням в 21 710 чоловік. Лікування було платним. Так, за один лікарський огляд треба було платити 16,4 коп. Один рецепт коштував 6,1 копійки.

Більшість жителів села була неписьменною. Першу школу тут відкрили в 1848 році. Навіть в офіційних документах зазначалося, що вона містилась у будинку «досить старезному і непоказному» [5]. У 1862 році Лихівське церковнопарафіальне училище відвідувало 37 дітей, з них тільки 2 дівчинки. На все село був один учитель. А в 1877/78 навчальному році на 3014 жителів села навчалося в школі всього 50 хлопчиків і 2 дівчинки. У 1881 році побудували приміщення для нового міністерського однокласного училища. В січні 1895 року тут навчалося всього 56 хлопчиків і 11 дівчаток[6]. Наступного року було відкрито церковнопарафіальну трикласну школу. Школи не могли охопити усіх дітей шкільного віку. Тому властям довелося відкривати нові школи або будувати нові приміщення замість старих, непридатних. У 1906 році замість старого будинку школи, що згорів під час пожежі 1904 року, був зведений новий. Заняття в цьому приміщенні розпочалися тільки через 5 років. Відразу після революції 1905—1907 рр. у сторожці старої церкви почала працювати трирічна школа для дівчат.

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 681.
[2] Список населенных мест Екатеринославской губернии. Верхнеднепровский уезд, стор. 30.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 664-а, арк. 91—93.
[4] Труды XI губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии 20—29 марта 1914 г., т. 1, стор. 172.
[5] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы, 1878, стор. 272.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 91, оп. 3, спр. 373, арк. 562—565.

Напередодні першої світової імперіалістичної війни в Лихівці, де на той час жило 7366 чол., працювало 3 церковнопарафіальні школи з 3-ма відділеннями (чоловіче, жіноче, змішане), двокласна і однокласна земські школи. 1914 року в селі було відкрито т. зв. вищу початкову школу на 9 волостей — Лихівську, Мишуринрізьку, Краснокутську, Миколаївську, Попельнастівську, Байдаківську, Куцеволівську, Успенську, Троїцьку. До неї приймали дітей віком від 10 до 13 років, що пройшли курс однокласної школи. Після її закінчення можна було вступати до 5-го класу загальноосвітніх середніх учбових закладів, склавши екзамен з іноземної або стародавньої мови.

Село не мало жодної бібліотеки, тільки одиниці з числа багатих мешканців передплачували газети.

В роки першої світової війни, за наближеними даними, в царську армію з села було мобілізовано більш як 600 чоловіків. Бідняцькі господарства ще більш занепадали. Не вистачало робочих рук. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року населення Лихівки дедалі більше включалось у політичну боротьбу. Але спершу владу в селі захопили прибічники Тимчасового уряду. Громадський комітет очолив есер Білявський, який працював у місцевому комерційному банку.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання та I Всеукраїнського з'їзду Рад в селі посилюється боротьба за встановлення Радянської влади. В січні 1918 року на сільському сході було обрано трьох делегатів — О. П. Петренка, С. Х. Борця і І. Л. Мороза на губернський з'їзд Рад селянських депутатів, який відбувся у Катеринославі 28—31 січня 1918 року. На з'їзді лихівські делегати приєдналися до більшовиків. Вони схвалили прийняту з'їздом резолюцію: «Хай живе влада селян, робочих і солдат! Влада Рад у волості, в повіті, в губернії, в усій Україні, в усій Росії, в усьому світі» [1].

Повернувшись додому, делегати скликали загальні збори жителів, де розповіли про роботу з'їзду. Виконуючи його рішення, селяни в січні 1918 року обрали першу Раду робітничих, селянських та солдатських депутатів у складі 72 чол. на чолі з О. П. Петренком (нині пенсіонер, проживає в Лихівці). Так у Лихівці було встановлено Радянську владу. Рада направила у навколишні поміщицькі маєтки своїх уповноважених Д. О. Білецького, Ф. К. Біленка, І. І. Романовського, Т. П. Заломія і інших для обліку і збереження майна та інвентаря від пограбування. Багато депутатів першої Лихівської Ради живі й тепер. Серед них Н. Школа, М. Т. Самарець (Лихівка), С. Х. Борець (П'ятихатки), І. Л. Мороз (х. Цвілий Холодіївської сільради), П. Д. Носач (Божедарівські хутори).

При Раді був організований земельний відділ, який брав на облік поміщицькі, церковні та куркульські землі. Відділ визначив норму земельного наділу для безземельних і малоземельних селян. На душу населення припадало до 2 десятин.

Вже на початку січня в селі створили бойову дружину, до якої входили Д. І. Короткий, С. Д. Чуприна, Г. Н. Третяк та багато інших [2]. Коли австро-німецькі війська в березні 1918 року окупували Катеринославщину, активісти села пішли до партизанського загону, що базувався у Чернечому лісі, за 10 км від села.

За опір окупаційному режиму, як доповідав катеринославський губернський староста департаментові державної варти, з жителів Лихівки було стягнуто контрибуцію в сумі 15 тис. крб. [3]. У червні 1918 року в Лихівку ввійшов великий каральний загін німецьких військ. Окупанти поставили в центрі села шибеницю і почали розправлятися з прихильниками Радянської влади. До їх рук потрапили керівник бойової дружини Д. О. Білецький, Ф. К. Біленко, І. І. Романовський, Т. П. Заломій, А. П. Деркач та ін.— всього 25 чоловік. Кати вивезли їх до Мишуриного Рога і там, у дніпровських плавнях, розстріляли.

---

[1] Газ. «Звезда», 31 січня 1918 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 20, арк. 1.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 45.

Наприкінці 1918 року, коли німецьких окупантів вигнали з України, в селі було відновлено Радянську владу. Тіла загиблих активних борців за Радянську владу були перевезені в Лихівку і поховані в центрі села в братській могилі.

Активно боролися трудящі села і проти Директорії та куркульсько-націоналістичних банд, які її підтримували.

Саме в Лихівці Верхньодніпровська повстанська бригада розгромила банду петлюрівського отамана Котика. Тут відбувся запеклий бій, в якому загинув член військової ради бригади Косенко. Петлюрівська банда була знищена, а самого отамана Котика партизани захопили в полон і за рішенням військової ради бригади розстріляли [1].

Трудящі села гаряче підтримували Радянську владу, постачали Червоній Армії все необхідне. Так, на зборах у червні 1919 року селяни ухвалили «... підтримувати народну Червону Армію, що бореться з запеклими ворогами революції та свободи, завойованої кров'ю трудового класу». Вирішено було виділяти хліб, інші харчові продукти та фураж. Крім того, збори постановили накласти на сільську буржуазію контрибуцію на користь Червоної Армії [2].

Багато жителів села влилось до лав радянських військ, коли влітку 1919 року на територію Катеринославщини посунули денікінці. У грудні 1919 року в Лихівці остаточно утверджується Радянська влада. В першій половині квітня 1920 року у Верхньодніпровську відбувся повітовий з'їзд Рад, на якому були присутні і представники Лихівки. З'їзд схвалив земельну і продовольчу політику Радянської влади. За допомогою комуністів Верхньодніпровська в селі були відновлені органи Радянської влади.

Відновив свою діяльність комуністичний осередок, створений ще в 1919 році. Першими комуністами села були Д. Савич, І. Жуган, Х. Тройка, М. Деркач, М. Дігтяр, М. Чуйка, А. І. Гетьманський [3].

До складу лихівського партосередку в грудні 1920 року входили 6 членів партії та 1 кандидат. Секретарем був Мирон Дігтяр [4]. Комуністи провадили значну агітаційно-масову та організаторську роботу серед трудящих Лихівки. На мітингах, зборах, в бесідах вони роз'яснювали політику Комуністичної партії у земельному, продовольчому і національному питаннях.

Біднота Лихівки гаряче відгукнулася на постанову ВУЦВК'у про організацію комітетів незаможних селян. 7 липня 1920 року на загальних зборах було створено КНС, куди увійшло 105 чоловік [5]. Незаможне селянство, організувавшись у комітет, відразу ж подало допомогу продовольчим органам у заготівлі продуктів.

Здійснюючи ленінську земельну політику, комнезам розподілив і перерозподілив поміщицькі й куркульські землі та сільськогосподарський реманент серед безземельних і малоземельних жителів. Селяни одержали давно жадану землю — майже 7 тис. десятин. Згідно з законом УРСР від 1-го березня 1921 року за населенням Лихівки було на 9 років закріплено 121 376 десятин землі [6], проти 5640 десятин у 1914 році.

Велику увагу приділяли Рада і партосередок ліквідації неписьменності. Про це свідчить, зокрема, те, що у жовтні 1920 року на засіданні Лихівського волосного виконкому ухвалили організувати при виконкомі відділ народної освіти і відкрити п'ять шкіл для дорослих, малописьменних і неписьменних. Комуністи організували перші в селі бібліотеку та дві хати-читальні.

Важливого значення надавала партійна організація піднесенню політичної свідомості жінок. Передові селянки брали активну участь у проведенні таких заходів

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1926, № 6, стор. 92.
[2] Газ. «Селянська правда», 12 червня 1919 р.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 101, арк. 85.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 72, оп. 1, спр. 3, арк. 39, 115, 117, 126.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1887, оп. 3, спр. 173, арк. 35.
[6] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 32.

як «Тиждень сприяння допомоги пораненому червоноармійцеві», «Тиждень допомоги фронту» тощо.

Партійна організація очолила боротьбу жителів Лихівки проти куркулів, за подолання розрухи, керувала діяльністю КНС. З кожним роком зростав авторитет комуністів. У 1922 році в селі вже діяв волосний партійний комітет із 12 чоловік. До Лихівського волвиконкому входило 10 комуністів [1].

Комуністи проводили велику виховну роботу серед молоді, залучаючи кращих її представників до комсомолу і партії. Комсомольський осередок у Лихівці створено в 1922 році. Першим його секретарем був А. Карпенко [2]. При Лихівській вищій початковій школі комсомольська організація існувала з 1925 року, а в 1927 році оформилася сільська територіальна організація, активними членами якої були І. Маяк (загинув від рук українських буржуазних націоналістів у Львівській області в 1948 році), П. Буряк, Г. Андрієнко, М. Одновол, В. Шиндиль та інші.

Тривала робота по піднесенню культурного рівня трудящих. У 1923 році при Лихівській сільській Раді створили комісію по ліквідації неписьменності. Очолювала її Д. Я. Настека. Активно працювали вчителі Н. М. Заїкіна, О. Г. Носач та інші. У школі були створені групи першого і другого ступеня. У групі першого ступеня навчалися неписьменні, у другій — малописьменні.

У 1925 році в селі працювали бібліотека, хата-читальня, клуб, сільбуд, школи.

Під керівництвом партійної організації, з допомогою комсомолу та численного активу проводилась велика робота по залученню селян до колективного господарювання. Перший колектив «Свобода» у селі був організований з 15 господарств ще в 1921 році, а в 1924 році в ньому працювало 72 чол., з них дорослих — 26, решта — підлітки. Цей колектив мав 150 десятин землі, 20 коней, 12 корів, 5 плугів, 2 букери і молотарку. В 1924 році засновано другий колектив «Поміч» [3]. Організаторами іншого товариства — «Почин» — у 1928 році були М. Писаревський (голова), М. Січовий, Ф. Меркулов. У 1929—1930 рр. створюються нові колгоспи. На 1931 рік в селі повністю завершено колективізацію одноосібних селянських господарств. Лихівка стала районним центром, населення якого на 1 січня 1932 року становило 7203 чоловіка [4]. У 1933 році тут було 5 колективних господарств: «Червоний шлях», «Червоний боєць», ім. Войкова, «Червоний прапор», «Почин».

Для подання артілям практичної допомоги технікою в 1932 році засновано МТС. Лихівська МТС обслуговувала 16 колгоспів і мала в своєму машинному парку 22 трактори марки ХТЗ, 20 корпусних плугів, 10 букерів, 3 культиватори, 4 сівалки, 20 лобогрійок, 8 молотарок, 11 борін. Уже через 3 роки тут було 42 трактори марки ХТЗ, 42 — тракторних плуги, 14 — тракторних сівалок та інший інвентар. Роботу МТС спрямовував партосередок, у складі якого було 11 членів партії і 5 кандидатів [5].

Напередодні Великої Вітчизняної війни лихівські колгоспи нагромадили чималий досвід громадського господарювання, добились високої продуктивності праці. Артілі ім. Войкова і «Червоний шлях» стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Наступного року до Книги пошани виставки були занесені також товарні ферми колгоспів «Почин» та «Червоний боєць».

Значні зміни сталися в житті і побуті трудівників села. Підвищився добробут населення. Достаток прийшов в кожну колгоспну сім'ю. Споруджувалися нові будинки. Центр села радіофікували і електрифікували. В селі працювала стаціонарна лікарня, амбулаторія, обладнані сучасним медичним устаткуванням.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 878, арк. 9; спр. 871, арк. 1.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-72, оп. 1, спр. 29, арк. 14.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1897, арк. 140.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 175, арк. 22.
[5] Там же, спр. 2023, арк. 37, 41.

Усі діти шкільного віку вчилися. У 1934 році сільську семирічну школу реорганізували у середню. Крім неї, перед війною в селі було ще 4 школи: семирічна і 3 початкові.

Коли мирне життя радянського народу було порушене розбійницькою навалою фашистської Німеччини, жителі села гаряче відгукнулися на заклик партії захищати Вітчизну. На фронт пішло понад 1400 чол. 23 червня 1941 року в селі відбувся мітинг, на якому партійна організація закликала населення жити й працювати за законом воєнного часу, допомагати Червоній Армії.

Під керівництвом комуністів колгоспники Лихівки швидко і організовано зібрали урожай. Були залучені всі колгоспники, члени сімей робітників, службовців, учні, студенти, які приїхали з дніпропетровських вузів. Люди працювали від зорі до заходу сонця. Зерно вивозили день і ніч, безперервно. Зобов'язання перед державою було своєчасно виконано. А коли нависла загроза окупації, радянські й партійні органи евакуювали на схід техніку, худобу, зерно. А те, що лишилося, колгоспники ховали в землю або знищували, щоб не дісталося ворогові.

З 17 серпня 1941 року по 17 жовтня 1943 року село було окуповано німецькими загарбниками [1].

З перших же днів свого «хазяйнування» на селі фашисти кинули до концтаборів сільських комуністів, що не встигли евакуюватися: Н. Царенко, Д. Галацька, І. Пастухова та інших. Близько 400 мешканців села гітлерівці силоміць погнали в рабство до фашистської Німеччини.

Але ні насильство, ні терор не зламали волю радянських людей. Час від часу в селі з'являлися листівки, в яких повідомлялося про події на фронтах, зведення Радянського інформбюро. Їх поширював учитель-комуніст Г. М. Кривуля, якого потім фашисти схопили і стратили.

Багато жителів Лихівки самовіддано воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. Серед них І. П. Шаров, П. Х. Мороз (підполковники у відставці), В. К. Свистун і І. О. Брага (майори у відставці), полковник О. Г. Михальков. Живе і працює в Москві генерал-майор у відставці О. К. Одновол, а генерал-майор І. Г. Борець і тепер у лавах Радянської Армії.

Указом Президії Верховної Ради СРСР 23-річному жителю Лихівки комуністові В. Г. Солдатенку за виявлену ним хоробрість під час форсування Дніпра у вересні 1943 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Відразу після визволення села від фашистських окупантів у Лихівці відновлюється діяльність сільської Ради, а згодом партійної та комсомольської організацій. Територіальна партійна організація, яка об'єднувала членів партії усіх лихівських колгоспів, очолила боротьбу колгоспників за відбудову зруйнованого господарства. Матеріальна шкода, заподіяна німецько-фашистськими загарбниками господарствам 5 колгоспів, становила 46 337 тис. крб., а особистим господарствам колгоспників — 29 422 тис. крб. [2]. Сільськогосподарська техніка була знищена. Не вистачало робочих рук. Так, в артілі «Червоний боєць» у 1944 році працювали 14 чоловіків, 184 жінки, 27 підлітків. А в колгоспі «Почин» — 8 чоловіків, 167 жінок і 88 підлітків. Таке ж становище було і в інших колгоспах.

Велику допомогу артільним господарствам подавала Лихівська МТС. Через рік після визволення від фашистських загарбників, у жовтні 1944 року, вона обслуговувала 31 колгосп; в ній налічувались 25 тракторів, 21 комбайн і 5 автомашин.

Вже в 1944 році у 5 колгоспах було зібрано близько 38,5 тис. цнт зернових та бобових культур. З них здано державі 17 936 цнт, у фонд Червоної Армії — 5884 центнера [3].

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 84, арк. 2, 93.

[2] Там же, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 116, арк. 9, 11, 12; спр. 117, арк. 68, 82, 103, 105; спр. 118, арк. 10, 11.

[3] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 354, арк. 217, 372, 538, 604, 608.

Добре доглядає отару вівчар колгоспу ім. Суворова П. П. Мороз. Лихівка, 1966 р.

Самовіддано працювали трудящі. Вже у 1946 році посівні площі становили 81 проц. довоєнних, а в 1947 році — 97 проц. Держава забезпечила колгоспи насінням, фуражем, зерном. Тільки в другому кварталі 1947 року вони одержали близько 300 цнт зерна.

Відбудовувати господарства колгоспникам допомагали робітники промислових підприємств. Так, влітку 1949 року 70 робітників Дніпродзержинська взяли участь у збиранні врожаю. А коли розпочалось будівництво машинобудівного заводу в Дніпропетровську, колгоспи Лихівки направили туди 12 чоловік.

Ентузіазм колгоспників, допомога з боку держави кредитами, насінням, братерська підтримка робітничого класу — все це сприяло успішній відбудові зруйнованого господарства. Артілі економічно міцніли. У 1950 році артілі «Почин», «Червоний шлях» та «Червоний боєць» об'єдналися в колгосп ім. Суворова. Господарства «Червоний прапор» і ім. Войкова утворили колгосп ім. Кутузова, який згодом було перетворено на радгосп «Комунар».

Укрупнення значно зміцнило матеріально-технічну базу господарств, сприяло підвищенню продуктивності праці і збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції.

Нині колгосп ім. Суворова має 5312 га землі, з них 3558 га орної. Для ведення господарства на сучасному рівні тут є різноманітна техніка та сільськогосподарський реманент: 20 тракторів, 16 вантажних автомашин, 14 комбайнів, 14 тракторних причепів тощо. В артілі 2 молочно-товарні ферми, 2 свиноферми, птахоферма. На молочно-товарних фермах споруджено типові корівники, де основні роботи механізовано, встановлено доїльні агрегати. У 1967 році колгосп ім. Суворова досяг значних успіхів у розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Валовий збір зерна при середній урожайності 22,6 цнт становив понад 43 тис. цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь одержано 229 цнт молока, 47,5 цнт м'яса, 7 тис. яєць. Річний доход колгоспу у 1967 році становив 829,8 тис. крб. проти 779 тис. крб. в 1966 році.

В артілі виросли люди, своєю працею добре відомі в районі. Доярка К. Я. Тараненко нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Шанують тут ветеранів тваринництва — Є. Біленко, О. Святодух, М. Дігтяр, яка працює на фермі вже 20 років, з них дояркою — 17. Щорічно від своєї групи корів вона надоює понад 30 тис. кг молока, на її рахунку понад 1,5 млн. кг продукції. Понад 20 років працює комбайнером С. С. Петруша.

На території Лихівки розміщене відділення «Сільгосптехніка», яке, крім артілі ім. Суворова, обслуговує ще 5 колгоспів. Відділення постачає колгоспам матеріально-технічні засоби виробничого призначення. У ньому налічується 118 робітників, 18 інженерно-технічних працівників. Зросло технічне оснащення колгоспів зони Лихівського відділення «Сільгосптехніка». На колгоспних полях тепер працює 400 тракторів у переведенні на 15-сильні. Проти 1932 року забезпеченість технікою зросла більш ніж у 14 разів (МТС мала 28 тракторів).

У селищі розміщені відділки радгоспу «Комунар» — Лихівський і Кутузовський.

В 1959 році в селі став до ладу державний млин, який має круп'яний, олійницький і борошномельний цехи. У новому триповерховому будинку працює масло-сирзавод. У Лихівці розташована міжколгоспна інкубаторна станція.

За роки Радянської влади не тільки якісно змінилася економіка Лихівки, відбулися разючі зміни в побуті і культурному житті населення. В 1962 році через селище проведено високовольтну лінію, і відтоді електрика широко ввійшла у виробництво, в побут колгоспників. За післявоєнні роки в селі споруджено понад 400 нових житлових будинків. Кожен будинок радіофікований. Шосейна дорога, будівництво якої закінчено в 1963 році, з'єднала селище з Вільногірськом, а через нього з П'ятихатками, Верхньодніпровськом, Дніпродзержинськом. Центр Лихівки заасфальтовано, прокладено водопровід. Через річку Омельник споруджено залізобетонний міст.

У селищі десять магазинів. Розширюється громадське харчування.

Над річкою Омельником розміщена Лихівська дільнична лікарня на 100 ліжок. Вона має відділення: терапевтичне, педіатричне, пологове, гінекологічне, інфекційних захворювань, хірургічне. У 1965 році збудовано нове приміщення хірургічного відділення. В лікарні працюють 17 лікарів з вищою освітою та 58 медичних працівників з середньою освітою.

Чималих успіхів досягнуто в розвитку народної освіти і культури. Тепер в Лихівці є 5 загальноосвітніх шкіл: середня, 2 восьмирічні і 2 початкові. Працює вечірня середня школа. В них навчається 820 чоловік. Велика робота учителів по вихованню підростаючого покоління відзначена урядом. Орденами Радянського Союзу нагороджені Д. Я. Настека, К. Т. Лісняк та Є. К. Малежик. В середній школі працював заслужений учитель школи УРСР А. Я. Гончаренко (помер у 1963 році).

Вже 12 років працює Лихівська музична школа, в якій щороку понад 100 дітей хліборобів здобувають музичну освіту по класу фортепіано, баяна та народних інструментів. За останні 6 років 8 випускників школи закінчили вищі та середні музичні учбові заклади.

Переважна більшість лихівської інтелігенції закінчила місцеву середню школу. Це хірург М. Я. Зінченко, інженер І. Ю. Лисенко, учителі Т. П. Живага, В. А. Добровольський, агроном Ю. Я. Тараненко та інші.

За роки Радянської влади близько 200 жителів Лихівки здобули вищу освіту. Серед них 67 вчителів, 22 інженери, 16 лікарів, 2 юристи, 2 наукових працівники, 2 артисти, 8 музикантів та інші. Всього в селищі 45 спеціалістів з вищою освітою та 442 з середньою.

У Лихівці в родині ветлікаря народився О. А. Гроссгейм (6.III.1888 — 4.XII. 1948), російський радянський ботанік, академік Академії Наук СРСР, лауреат Державної премії, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Праці О. А. Гроссгейма присвячені флорі і географії вищих рослин Кавказу та систематиці рослин.

З кожним днем зростає потяг населення до знань. В селищі широко провадиться агітаційна і масово-політична робота. При первинних партійних організаціях Лихівки створено агітколективи і первинні організації товариства «Знання». Агітатори, лектори щосуботи на всіх виробничих ділянках виступають перед трудящими. При середній школі працює університет педагогічних знань для батьків.

До послуг населення — дві сільські бібліотеки, що налічують більше 17 тис. книг. Бібліотеки є в п'яти школах, при відділенні «Сільгосптехніка», Комунарівській птахофабриці. Багато колгоспників, робітників і службовців мають свої власні бібліотечки.

Виготовлення вітамінізованих кормів на птахофабриці. Лихівка, 1965 р.

Юні бандуристки Лихівської музичної школи. 1967 р.

В селищі діє Будинок культури, а на території колгоспу ім. Суворова — сільський клуб. При Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, вокальний, танцювальний, ансамбль бандуристів. У них беруть участь близько 100 чоловік.

Урочисто відзначаються в селі нові свята — одержання першого паспорта, комсомольського квитка.

Велику роль в житті трудящих відіграє селищна Рада. Вона вирішує важливі виробничі, політичні, культурні питання, займається справами поліпшення побуту. Однією з дійових нових форм залучення трудящих до роботи місцевої Ради є сільські і квартальні комітети. Вони надають виконкому селищної Ради всебічну допомогу в мобілізації населення на виконання сільськогосподарських робіт, у здійсненні наказів виборців, роз'ясненні рішень партії і уряду. В Лихівці створено 3 сільських комітети. До їх складу ввійшли найбільш авторитетні люди. Кожний із семи членів комітету має певну ділянку роботи. Розпочали вони свою діяльність з благоустрою, організували очищення вулиць, скверів, провели кампанію по озелененню.

В селищі споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Щороку 22 квітня, в день народження вождя, юні ленінці на урочистій лінійці приймають у свої лави жовтенят. На площі біля пам'ятника вони дають клятву високо нести в житті прапор Ілліча.

Заможним і духовно багатим життям живуть трудящі Лихівки.

І. А. МОРОЗ.

ЖО́ВТЕ

Жовте — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Зелене та Новоолександрівка. Розташоване на березі річки Жовтої за 18 км від районного центру, на автомагістралі Київ—Дніпропетровськ. Населення — 3827 чоловік.

На території села виявлено і досліджено ще 1881 року скіфський курган IV століття до н. е. [1].

У першій половині XVII століття відставні старшини війська запорізького з родинами і наймитами заснували тут хутори [2].

19 квітня — 6 травня 1648 року неподалік від Жовтого відбулася битва козаків, керованих Богданом Хмельницьким, з авангардом польсько-шляхетського війська. За переказами штаб Богдана Хмельницького містився у Жовтому, звідси послав він дозір до Кам'яного Затону (тепер с. Дніпровокам'янка), щоб залучити на свій бік реєстрових козаків. Поповнивши свої загони реєстровцями, Хмельницький оточив польське військо і вщент розбив його [3]. У 1680 році Жовте було одним з головних хуторів Запорізького Коша [4]. Після скасування Запорізької Січі Жовте стало державною військовою слободою, яка на той час мала 71 двір з 283 мешканцями. У 1823 році її перетворено на військове поселення і поділено на сотні.

---

[1] Архів Інституту археології АН СРСР в Ленінграді. Справа імператорської археологічної комісії № 3, 1881 р.

[2] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 115.

[3] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 206.

[4] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 242, 245, 272.

Військові поселенці, несучи службу, водночас займалися сільським господарством, рибальством, торгівлею. Жінки пряли льон, коноплі, шерсть, ткали полотно і сукна. Після ліквідації військових поселень жителі Жовтого стали державними селянами. Земля належала державі, яку селяни не мали права без дозволу властей залишати. Вони обкладалися великими грошовими податками (подушна подать, мирські збори тощо), а також натуральними повинностями. Необмежну владу над ними мав волосний старшина. Так, за якусь дрібну провину старшина побив селянина О. Бєліка, потім наказав сторожам «всипати» йому ще 150 різок, оформивши протокол про покарання цього селянина 25 різками[1].

За указами 1866—1867 років, за селянами Жовтого закріплялись колишні земельні наділи (5,7 десятини на ревізьку душу, яких налічувалось 1445 чол.[2]).

Водночас з розвитком капіталістичних відносин в пореформений період село стає центром місцевої торгівлі. Кожного року відбувались ярмарки, по неділях — базари. Зросла і кількість населення. Так, у 1877 році тут проживало 3314 чол., у 1884 — 4520 чол. Крім селян, в ньому мешкало 89 міщан, 9 чол. духівництва[3]. Кількість орної землі залишалася майже незмінною: у 1864 році — 8236 десятин, у 1900—8590 десятин[4].

Під тягарем великих податків більшість селянських господарств занепадала і розорювалась. За рахунок їх зростало і зміцнювалось куркульство. Наприкінці XIX століття куркулі мали в селі 2 олійниці, 2 склади реманенту, кілька мануфактурних та бакалійних крамниць. У них було 843,5 десятини землі. Бідняки, що становили третину селян Жовтого, йшли в найми до місцевих багатіїв або на довготривалі заробітки. За даними 1884 року, таких заробітчан в селі налічувалось 27 (24 чоловіки і 3 жінки). Крім того, жовтянські куркулі наймали робітників на ринку праці у Саксагані.

Інтереси багатіїв у селі захищала царська адміністрація в складі волосного старшини, який обирався з куркулів, пристава, урядника, що призначалися повітовою поліцейською владою, податкового інспектора. На сходці право голосу мали лише 576 чоловік.

Серед населення часто спалахували епідемії холери, тифу, віспи та інших інфекційних захворювань. Першу лікарню на 25 ліжок побудовано лише 1903 року, а ще пізніше, в 1911 році — амбулаторію[5].

Понад три чверті жителів села були неписьменними. У такому великому селі початкову школу відкрили тільки наприкінці 70-х років XIX століття. У ній навчались 60 хлопчиків і одна дівчинка. Напередодні першої світової війни у Жовтому діяли однокласне церковнопарафіальне училище і 2 початкові школи, де навчалося близько 100 дітей[6]. Церква ж існувала тут з 1778 року.

Тяжке економічне становище, політичне безправ'я селян викликали в них обурення й протест. Під час революційних подій 1905—1907 рр. жителі Жовтого робили потрави поміщицьких посівів, вимагали у поміщика Яковлєва знизити орендні ціни.

Внаслідок столипінської аграрної реформи ще більше збагатіла заможна верхівка села, яка за безцінь скуповувала у бідноти й прибирала до своїх рук землі. На хутори вийшли 14 родин, за якими закріпили 2667 десятин землі[7]. На 1913 рік 1300 дво-

---

[1] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г., стор. 241.

[2] Список населенных мест Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии, стор. 16, 17.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 257, арк. 7, 8.

[4] Список населенных мест Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии, стор. 24.

[5] Труды XI губернского сьезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии 20—29 марта 1914 г., т. 1, стор. 175.

[6] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 166; Доклады и отчеты губернскому земскому собранию. Екатеринослав, 1915, стор. 350.

[7] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 166—169.

рів мали 8046 десятин землі. В самій сільській громаді було більше 10 куркульських господарств, які володіли від 40 до 150 десятинами землі кожне. Більшість селянських дворів мала по 3—5 десятин, тому селяни йшли в найми або на заробітки, здебільшого — на шахти, рудники тощо. Класові суперечності на селі ще більше загострювались.

З радістю зустріли селяни повалення самодержавства. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в село повернулися солдати і матроси, які розповідали про створення Рад робітничих і солдатських депутатів. Серед них був і В. С. Мойсеєнко, згодом більшовик, активний учасник боротьби за встановлення Радянської влади на селі.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції у Петрограді підняла селян Жовтого на боротьбу за землю, за політичні права. Складний і затяжний характер мала ця боротьба. Куркулі села створили націоналістичну організацію, розгорнули контрреволюційну агітацію, намагаючись привернути на свій бік середняків.

На початку січня 1918 року в селі було встановлено Радянську владу[1]. З радістю трудове селянство сприйняло на мітингу декрети Радянського уряду про мир і землю. Тут же було обрано делегатів на губернський з'їзд селянських депутатів.

З встановленням Радянської влади одним з найважливіших завдань місцевих органів стало проведення в життя Ленінського декрету про землю. Сільський сход обрав волосний земельний комітет, до якого ввійшли представники від бідноти і середняків. Комітет узяв на облік і розподілив поміщицькі та селянські землі за принципом зрівняльного землекористування. Земельний наділ на душу становив приблизно по 1,5 десятини. Безземельні та малоземельні селяни Жовтого одержали близько 5 тис. поміщицької та куркульської землі. На селянське господарство в середньому припадало від 7 до 12 десятин.

Та перші революційні земельні перетворення на селі було перервано у зв'язку з наступом німецьких окупантів у березні 1918 року. В районі сіл Жовтого й Зеленого відбулися бої катеринославських та кам'янських робітників-червоногвардійців з кайзерівськими військами[2]. В тяжких умовах окупаційного режиму в травні 1918 року в селі створено більшовицький підпільний осередок, до складу якого входило близько 18 чоловік. Очолив його Д. Д. Іваненко[3]. Підпільники проводили агітаційну роботу серед жителів села, виховували їх у дусі братерської дружби з російськими робітниками і селянами. Для боротьби з окупантами було створено партизанський загін, який очолив Г. В. Потапов. Начальником штабу загону став М. К. Мойсеєнко. Згодом за активну участь у громадянській війні Г. В. Потапова нагородили орденом Леніна.

Радянську владу в селі було відновлено на початку 1919 року. Одержавши землю, безземельні та малоземельні селяни почали готуватися до весняної посівної кампанії. За ініціативою комуністів Д. Д. Іваненка, В. І. Паніна, Г. Д. Солоного та ін. навесні 1919 року біднота Жовтого в кількості 38 чол. об'єдналася в комуну «Зоря свободи», головою якої обрали В. С. Мойсеєнка[4].

Влітку 1919 року, в зв'язку з наступом армії Денікіна, підняли голову контрреволюційні сили. На село нападали і чинили розбій банди Черниша, Махна, Григор'єва, Марусі, Кравцова та ін. Потім його захопили денікінці. З допомогою буржуазних націоналістів білогвардійці жорстоко розправлялися з комуністами, активними борцями за Радянську владу. Вони розгромили комуну «Зоря свободи», по-звіря-

---

[1] В. Я. Борщевский. Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции, ч. 2. Днепропетровск, 1962, стор. 155, 156.

[2] А. Фомкин. Прометей. Историко-краеведческий очерк. Днепропетровск, 1963, стор. 53, 54.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 4, арк. 6, 22.

[4] Історія колективізації сільського господарства Української РСР. Збірник документів і матеріалів, т. 1. 1917—1937 рр. К., 1962, стор. 136.

чому закатували комуністів Д. Д. Іваненка та В. С. Мойсеєнка.

Після розгрому Денікіна в грудні 1919 року в Жовтому остаточно відновлюється Радянська влада. Спочатку тут діяв ревком, а в лютому 1920 року відбулися вибори до волосної Ради селянських та червоноармійських депутатів.

Велику роль в дальшому розгортанні соціалістичної революції на селі, в боротьбі проти куркульства відіграв комітет незаможних селян (КНС), створений тут у липні 1920 року. КНС провів розподіл поміщицької, а згодом і частковий перерозподіл куркульської землі, сільськогосподарського реманенту між безземельними та малоземельними селянами. Він допомагав продорганам правильно нараховувати продрозверстку, примушував куркулів своєчасно здавати хліб державі. Крім того, члени КНС організували допомогу бідноті та сім'ям червоноармійців в обробітку землі тощо.

Голова волосної Ради селянських та солдатських депутатів Т. К. Зайцев. Жовте, 1918 р.

Внаслідок проведення в життя ленінської земельної політики трудящі Жовтого збільшили своє землекористування у півтора рази. З упорядкуванням землекористування, згідно закону Українського Радянського уряду від 9 березня 1921 року, за 1687 господарствами села було закріплено 12 798 десятин землі [1].

Після розгрому іноземної воєнної інтервенції і закінчення громадянської війни, з введенням нової економічної політики поступово відбудовується господарство селян, поліпшується їх економічне становище.

Розгортається культурне будівництво. На загальних зборах членів КНС 21 липня 1921 року було ухвалено розібрати церкву і збудувати нову школу [2]. Відкривались школи та курси ліквідації неписьменності серед дорослих. У чотирьох жовтянських клубах, хаті-читальні і чотирьох бібліотеках комуністи, вчителі та ін. активісти роз'яснювали селянам політику Комуністичної партії і Радянської держави, читали газети, журнали.

Місцева партійна організація, яка в 1921 році налічувала 6 членів партії і 6 кандидатів у члени партії [3], залучала трудящих до радянського і господарського будівництва. У 1921 році за ініціативою комуністів у селі створюється перша комсомольська організація [4]. Активну участь у громадському житті Жовтого брали жінки. Вони входили до складу президії КНС. У 1922 році були створені т. зв. делегатські збори, які об'єднували 115 делегаток. Жінки допомагали проводити в життя заходи Радянської влади, ліквідовувати неписьменність, організовували ремонти шкіл тощо. Під час місячника боротьби з безпритульністю вони зібрали 40 пудів хліба.

Розвитку сільськогосподарського виробництва сприяли перші колективні об'єднання — кредитне товариство, що діяло тут у 1922—1925 рр., та машинне, створене у 1928 році в 1-й сотні, яке об'єднувало 7 бідняцьких сімей. На чолі машинного товариства стояв М. І. Сербін. Одержавши позику від кредитного товариства, селяни придбали кілька сільськогосподарських машин. Біднота відразу побачила вигідність об'єднання, стала групуватись навколо машинного товариства, яке пізніше перетворилося у велику сільгоспартіль «Опора РСЧА».

Протягом 1929—1930 рр. у Жовтому було створено 9 колгоспів. Багато енергії та ентузіазму в справі переведення дрібних селянських господарств на рейки вели-

---

[1] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 308, 309.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3225, оп. 1, спр. 26, арк. 20.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 141, арк. 13.
[4] Там же, спр. 133, арк. 1; спр. 1404, арк. 5.

кого усуспільненого виробництва виявили комуністи і активісти села М. І. Сербін, Н. Г. Мамон, І. Романенко та ін. На території 4-ї сотні в 1928 році організовано сільгоспартілі: «Перше травня», «Червоний оборонець», «Серп», які згодом об'єдналися в колгосп ім. Кірова, за яким закріпили 1661 га землі. В тому ж році колективне господарство «Нове життя» було створено в 3-й сотні (102 господарства— 1536 га землі). Селяни 1-ї сотні об'єдналися в колгосп «Опора РСЧА» (115 дворів — 1230 га землі). У 1929 році в 2-й сотні створилася артіль «Шлях до комуни» (176 господарств — 2181 га землі). Селяни 9-ї сотні об'єдналися в колгосп «Пролетар» (124 двори — 1287 га землі). Колективізація завершилася створенням таких колгоспів: «Молот» (5-а сотня), «Нова спілка» (6-а сотня), ім. Шевченка (7-а сотня), «Міцна праця» (8-а сотня), які об'єднали 645 господарств з 5652 га закріпленої за ними землі.

В передвоєнні роки колгоспи села організаційно й економічно зміцніли. Партійна і комсомольська організація, які в своїх лавах налічували 21 комуніста і 108 комсомольців[1], організували соціалістичне змагання серед трудівників колгоспних ланів та працівників тваринництва.

Досягнення передовиків села були представлені на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. До Почесної книги ВСГВ за 1940 рік занесено 2 колгоспи Жовтого: ім. Шевченка — за високий урожай ячменю та «Нова спілка» — за успіхи, досягнуті в галузі тваринництва, а також 35 колгоспників, бригадирів, механізаторів Зеленської МТС, які обслуговували колгоспи села. Серед них С. М. Береза, І. Ф. Ковпак — з колгоспу ім. Шевченка, які виростили по 31,2 цнт озимої пшениці на кожному з 5 га. У Почесній книзі також було відзначено самовіддану працю членів артілі ім. Кірова Т. Г. Шульги, який систематично виконував норми на різних польових роботах на 150—160 проц., та М. М. Явтушенко, свинарку, яка в 1938—1939 рр. вирощувала в середньому по 18,7 поросяти на свиноматку.

Зростали артільне багатство і прибутки колгоспників. Колгоспні двори забудовувались добротними господарськими будівлями. Заможним стало життя населення Жовтого.

Поліпшилась і справа охорони здоров'я. В селі були лікарня, амбулаторія, аптека, дитячий садок і ясла.

Підвищилась культура села. Протягом 20—30-х років було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. У 1939 році відбувся перший випуск Жовтянської середньої школи. Напередодні Великої Вітчизняної війни у ній навчалось 1200 дітей, працювало понад 30 учителів.

Велику культурно-масову роботу проводили сільські клуби. Тут відбувалися концерти художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми.

Дізнавшись про віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР, жителі Жовтого на мітингу заявили про свою готовність захищати Радянську Вітчизну. В ті дні майже всі чоловіки призовного віку пішли на фронт, залишились жінки, підлітки, люди похилого віку. Всі вони напружено працювали, щоб забезпечити Червону Армію продовольством. Достроково було зібрано врожай пшениці і ін. культур. Партійні та радянські органи організували евакуацію на схід людей, вивезення техніки, худоби зерна тощо.

13 серпня 1941 року село було окуповане[2]. Більше двох років хазяйнували тут фашисти. За час окупації понад 50 громадян було розстріляно, або відправлено в концтабори. На каторжні роботи до гітлерівської Німеччини вивезено 237 юнаків і дівчат[3].

На території сіл Жовтого та Зеленого діяла підпільна антифашистська група під керівництвом А. І. Лебедя. До неї входило 10 комуністів і 2 комсомольці[4]. Члени

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3311, арк. 4,5.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 93. арк. 38.
[3] Там же, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 144, арк. 92.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 305, арк. 37, 38.

групи рятували молодь села від відправки до Німеччини, перешкоджали фашистам у вивезенні зерна, провадили агітаційну роботу серед населення.

З цією групою підтримувала зв'язок інша патріотична група, у складі якої були М. М. Константиненко, А. Ю. Черниш, І. І. Потоцький, Л. О. Бутенко, пресувальник заводу ім. Дзержинського І. В. Лисяк та ін.— всього 20 чоловік. Влітку 1942 року майже всі активні члени групи були заарештовані і по-звірячому замордовані.

13 жовтня 1943 року війська Червоної Армії визволили село від гітлерівців[1]. Війна і тимчасова окупація завдали величезних збитків господарству колгоспів Жовтого. Фашисти знищили всі колгоспні будівлі і машини, спалили велику кількість будинків колгоспників, пограбували майно. Матеріальна шкода, заподіяна окупантами селу, становила за неповними даними 127 589 тис. крб.[2]. Не вистачало худоби і техніки. Так, в артілях ім. Шевченка і «Нове життя» не було жодної корови, а в артілях «Опора РСЧА» та ім. Кірова — по дві. В кожному господарстві залишилось по 18—20 плугів. В колгоспах працювали жінки, старі і підлітки.

Комуністи організували трудящих на боротьбу за відродження артілей. У квітні 1944 року створено територіальну партійну організацію, в якій налічувалося 5 членів і 2 кандидати в члени ВКП(б)[3]. Самовіддана праця колгоспників, допомога з боку держави кредитами, посівним матеріалом, безкорислива допомога братніх республік — все це сприяло швидкій відбудові розореного господарства. Піднімалися з руїн і попелу, набиралися сил артілі Жовтого.

Укрупнення жовтянських колгоспів, що відбулося 1950 року, забезпечило організаційне та економічне зміцнення їх, піднесення рівня сільськогосподарського виробництва. 9 артілей об'єдналися у 3 — ім. Кірова, ім. Леніна та «Перемога»[4]. Усі вони були зміцнені спеціалістами і керівними кадрами. У 1953 році до артілі ім. Леніна було направлено агронома М. П. Стороженка, який тепер очолює укрупнене багатогалузеве господарство — колгосп ім. Ульянова. Вживалися заходи щодо підготовки та перепідготовки колгоспних кадрів. Все це дало позитивні наслідки. Уже на кінець 1954 року колгоспи ім. Леніна та ім. Кірова, згодом і «Перемога» вийшли в число передових. В артілі ім. Леніна урожайність зернових становила 26,7 цнт з га. Валовий збір зерна подвоївся порівняно з 1953 роком[5].

Велику допомогу господарствам села надали шефи — промислові підприємства Кривого Рога. Так, для колгоспу «Перемога» вони виділили 11 400 шт. шлакоблоків, 196 куб. метрів лісоматеріалів, 10 тонн цементу, 10 тис. штук цегли, брали участь у побудові колгоспної механічної майстерні.

У 1957 році артілі ім. Леніна та ім. Кірова об'єдналися у господарство ім. Ульянова. Тепер у селі два великі багатогалузеві господарства, які мають 14 616 га земельних угідь, в т. ч. орної землі — 11 586 га.

Головний напрям у сільськогосподарському виробництві — вирощування зернових, м'ясо-молочне тваринництво, свинарство, вівчарство.

Значно зросла матеріально-технічна база господарств. Вони придбали 66 тракторів, 41 комбайн, 40 автомашин. Усі основні польові роботи повністю механізовані. Середня врожайність зернових культур підвищилась до 27 цнт. У 1966 році в колгоспі ім. Ульянова валовий збір зернових становив 87 464 цнт, в колгоспі «Перемога» — 53 124 цнт. Громадське тваринництво зросло в 2—3 рази. Було побудовано 38 тваринницьких приміщень. На всіх фермах встановлено автопоїлки, механізовано подавання кормів тощо. Тепер на фермах колгоспів 4904 голови великої рогатої худоби, 3893 свині, 2119 — овець, на птахофермах — 11 108 шт. птиці. У 1966 році грошові прибутки становили в колгоспах ім. Ульянова — 17 406 тис. крб.,

---

[1] Сообщения Совинформбюро, т. 5, стор. 190.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 144, арк. 1, 2; ф. 4482, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2, 6, 7, 16, 17, 21, 22, 51, 52, 91, 92; спр. 2, арк. 51, 52; спр. 9, арк. 81, 82.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 31, оп. 2, спр. 93, арк. 3.
[4] Там же, ф. 19, оп, 11, спр. 397, арк. 216.
[5] Газ. «Правда Украины», 8 лютого 1956 р.

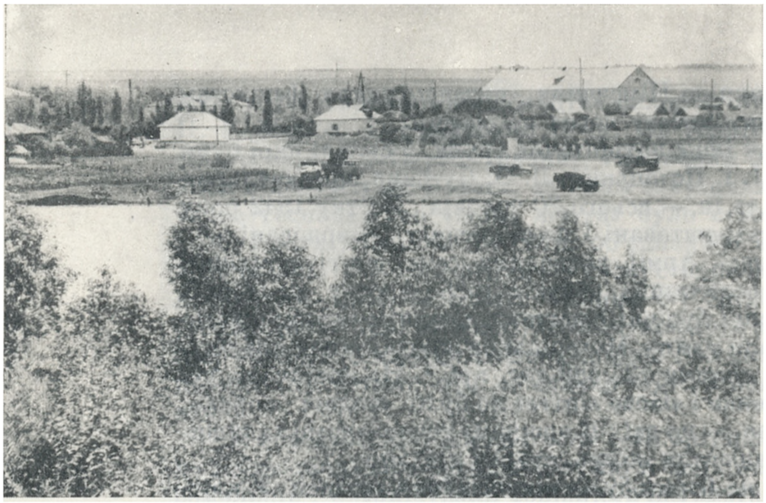

Куточок с. Жовтого. 1965 р.

«Перемога» — 11 782 тис. карбованців.

У 1967 ювілейному році колгоспники, охоплені великим політичним і трудовим піднесенням, добилися високих врожаїв зернових. В артілі «Перемога» зібрали по 26,1 цнт з га, в артілі ім. Ульянова — 31,8 центнера.

Для забезпечення колгоспів кваліфікованими кадрами в селі діють спеціальні курси трактористів, скотарів, школа передового досвіду, які охоплюють понад 200 чоловік.

За успіхи в розвитку сільського господарства багато колгоспників Жовтого нагороджено орденами і медалями. Доярка колгоспу «Перемога» М. І. Береза за 20 років роботи на фермі виростила близько тисячі телят, надоїла сотні тонн молока. За високі виробничі досягнення Марія Іванівна нагороджена орденом Леніна і трьома медалями. Ордена «Знак Пошани» удостоєні бригадир І. І. Перерва, свинарка К. О. Лисяк та птахівник А. Т. Чемерис. Великою повагою оточені передовики колгоспного виробництва доярка Л. І. Цимбал, механізатор С. Ф. Микитась, тракторист І. О. Соколов, комбайнер П. Д. Чемерис й ін. 15 передовиків одержали золоті і срібні медалі головного комітету ВДНГ СРСР. Урядовими нагородами відзначена праця 149 жінок Жовтянської сільради.

Докорінно змінились життя і побут населення. В післявоєнні роки колгоспники збудували 477 добротних будинків. Село електрифіковано і радіофіковано, є радіовузол на 2 тис. точок, телефон. До послуг трудящих універмаг, магазини готового одягу, господарчих товарів, культмаг, майстерні: швейна, ремонту взуття та ін. В селі ведеться широке побутово-культурне будівництво. Тільки в 1967 році здано 3 магазини, дитячі ясла на 50 місць, двоповерховий будинок середньої школи. На площі перед сільським Будинком культури споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Зеленим стає село. За останні роки посаджено близько 60 тис. фруктових і декоративних дерев, споруджено 7 ставків.

Жовтянська лікарня на 50 місць має хірургічне, пологове та інфекційне відділення, амбулаторію, рентгенівську установку, фізіотерапевтичний кабінет, є машина швидкої допомоги. В лікарні працює 5 лікарів, 23 чол. середнього медичного персоналу. 35 років праці віддав трудящим один з кращих лікарів П'ятихатського району П. Г. Білий. Він зробив понад тисячу операцій, врятував життя багатьом людям. В селі є 6 дитячих ясел і садків.

Великі досягнення має село в розвитку освіти і культури. У середній, восьмирічній і 3 початкових школах навчається 625 учнів і працює 43 вчителі. Є вечірня школа сільської молоді. До 1917 року в Жовтому не було жодної людини з вищою освітою. За роки Радянської влади близько 785 чол. закінчили середню школу, 450 — здобули вищу освіту. На території сільради працює 500 фахівців з вищою і середньою освітою. Майже 20 років працює учителькою Н. О. Плужник. Викладаючи біологію, Н. О. Плужник вміло поєднує навчання з виробництвом, прищеплює молоді любов до сільського господарства. За її ініціативою старшокласники успішно вирощують в колгоспі гібридну кукурудзу. А оранжереї та квітники школи славляться далеко за межами району. Н. О. Плужник нагороджена медаллю ім. А. С. Макаренка, їй присвоєно почесне звання заслуженого вчителя школи УРСР.

В селі працює 4 бібліотеки з книжковим фондом понад 25 тис. книг, 4 клуби. Кожна сім'я передплачує газети і журнали.

Ударник комуністичної праці М. С. Борщеюк. Жовте. 1967 р.

Значну роботу серед населення проводить Жовтянська сільська Рада депутатів трудящих, до складу якої входять десятки кращих трудівників. Поряд з вирішенням актуальних питань виробництва, поліпшенням умов праці, побуту населення, культурно-освітньої роботи, медичного обслуговування, сільрада запроваджує нові радянські обряди і свята — урочисту реєстрацію шлюбу, новонароджених, проводи до Радянської Армії тощо.

Значну допомогу сільвиконкому подає молода самодіяльна організація — сільські комітети. Створені у віддалених від сільради населених пунктах, вони мобілізують працездатне населення на участь у масових польових роботах, стежать за порядком в дитячих установах, займаються благоустроєм сіл.

Про зрослу громадсько-політичну активність жителів села свідчить збільшення рядів партійної організації Жовтого, у якій налічується 70 комуністів. Під керівництвом партійної організації трудівники села вносять свою частку в будівництво комуністичного суспільства.

В. К. БРИЗГАЛОВА, П. О. МАХЦЕВИЧ.

ПАЛЬМИ́РОВЕ

Пальмирове — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані також села: Веселий Поділ, Дмитрівка, Жовтоолександрівка, Красний Луг, Нововасилівка, Новозалісся, Ровеньки, Садове, Трудолюбівка. Розташоване за 12 км від районного центру у верхів'ї річки Лозуватки. Населення — 598 чоловік.

Засноване село в кінці XVIII — на початку XIX століття. Перші жителі його — переселенці з Чернігівщини, яких купив місцевий поміщик Вишневський, — Негоди, Жукоцькі, Пінчуки, Филимоненки та інші. Працюючи майже весь тиждень на панщині, вони змушені були платити Вишневському ще й всілякі натуральні та грошові податки. Не маючи грошей для сплати податків, селяни займалися ремеслами — теслярством, бондарством, кравецтвом. У 1859 році в селі було 62 двори з населенням 427 чоловік [1].

Через два роки після проголошення царського маніфесту про скасування кріпосного права у серпні 1863 року між поміщиком і кріпаками Пальмирового укладено уставну грамоту, в якій зазначалась кількість землі, виділеної на викуп для селян, вказувався розмір повинностей і порядок їх виконання. Ціни на надільні землі значно перевищували ринкові. Всього за уставною грамотою селянам було відведено 642 десятини землі [2].

Після реформи на селі почали зростати окремі куркульські господарства. Диференціація надільного землеволодіння досягла значних розмірів на початку XX століття. Кілька куркульських господарств мали від 40 до 60 десятин власної землі та ще орендували по 50 і більше десятин [3].

---

[1] Список населенных мест Екатеринославской губернии по сведениям 1859 г., стор. 62.
[2] Список населенных мест Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии, стор. 11.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 31, арк. 1, 2.

Основну масу населення становили селяни-бідняки. В середньому на бідняцьку сім'ю припадало по 2,5—3 десятини землі, але й ту не було чим обробляти. Були й безземельні. Деякі з селян відходили на довгочасні заробітки в міста або в інші села.

Поряд з землеробством багато господарств, головним чином малоземельних, займалися різними промислами — ткацьким, кравецьким, шевським, теслярським, ковальським. Вони виробляли полотно, сукно, шили одяг, взуття й інше. Найбільше був розвинутий ткацький промисел, ним займалися члени 12 родин. Ремісники збували продукцію на ярмарках Жовтого і Саксагані[1], деякі задовольняли потреби односельчан.

Селяни були політично безправними, поміщик зберігав тривалий час право опіки над ними. Всі представники влади на селі — урядник, земський начальник, мировий суддя, податковий інспектор разом з поміщиком і куркульською верхівкою — здійснювали нагляд за благонадійністю жителів.

Жили селяни в хатах, збудованих з глини, критих соломою або очеретом, з земляною долівкою, ходили в домотканій одежині. Медичного пункту не було, серед населення спалахували епідемії тифу, холери, віспи, малярії.

Лише в 1906 році було відкрито однокласну церковнопарафіальну школу, яку відвідувало близько 20 дітей[2]. Навчав їх грамоти відставний солдат.

Революційні події 1905—1907 рр. сколихнули селян Пальмирового. Влітку і восени 1905 року вони робили потрави посівів, косили сіно на поміщицьких землях, вимагали від поміщика зменшити ціну за оренду землі.

Столипінська аграрна реформа зміцнила сільську буржуазію і прискорила диференціацію селянства. Три куркулі скористались правом виходу з сільської общини і виділились на хутори, закріпивши за собою 220 десятин общинної землі[3]. Більшість селянських господарств відмовилась вийти з общин.

Перша світова імперіалістична війна згубно вплинула на господарство села. Трудящі поставляли армії хліб, фураж, коней тощо. В перші дні війни близько 50 чоловіків мобілізували до армії. Нестача робочих рук, тягла, скорочення посівних площ призводили до занепаду багатьох господарств бідноти. В селі на 119 дворів з населенням 775 чол. припадало 620 десятин орної землі[4].

Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція дала трудящим селянам жадану землю. З радістю і задоволенням зустріли селяни Ленінські декрети про мир і землю, прийняті на II Всеросійському з'їзді Рад. Про них пальмирівці дізналися з газети «Звезда», а також від колишніх солдат-односельчан, які, роз'яснюючи декрети, закликали підтримати Радянську владу.

На початку січня 1918 року в селі було встановлено Радянську владу[5], на сході обрано сільську Раду, до складу якої увійшли А. К. Байнарович, О. Поліщук, П. Г. Корнієнко та інші, а також земельну комісію, членами якої були представники від бідноти і середняків — П. Г. Корнієнко, Т. Л. Скотаренко та ін. Земельна комісія проводила роботу під керівництвом Жовтянського волземвідділу. Вона брала на облік поміщицькі і селянські землі, реманент, худобу та ін. Близько 1300 десятин поміщицької землі підлягало розподілу. У Пальмировому наділ на душу становив до 2 десятин.

Та перші революційні перетворення були припинені в березні 1918 року. Протягом 1918—1919 рр. жителі села вели активну боротьбу проти кайзерівських окупантів, військ контрреволюційної Директорії та денікінців. І тільки після роз-

[1] Кустарно-ремесленные промыслы Екатеринославской губернии, стор. 2—4.
[2] Доклады и отчеты губернскому земскому собранию по народному образованию. Екатеринослав, 1916, стор. 350.
[3] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 169.
[4] Вся Екатеринославская губерния. 1914 г., стор. 166.
[5] В. Я. Борщевский. Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции, ч. 2, стор. 155, 156.

грому білогвардійських військ у грудні 1919 року в Пальмировому остаточно відновилася Радянська влада. Спочатку було створено ревком, а в лютому 1920 року на сільському сході обрано Раду на чолі з В. Д. Жукоцьким[1].

У квітні 1920 року в селі створено групу співчуваючих комуністам, до якої увійшли А. Г. Рубан (секретар), Т. Л. Скотаренко, К. А. Слюсар, Д. Д. Іщенко, О. Поліщук, Д. А. Попович, П. Г. Білоус. 1921 року в списках комосередків по Криворізькому повіткому значилося, що у Пальмирівській парторганізації було 3 члени партії[2].

Комуністи роз'яснювали і проводили в життя закони Радянської влади на селі, піднімали бідноту на боротьбу проти куркульства. В липні 1920 року за їх ініціативою був організований комітет незаможних селян, який очолив П. Г. Білоус. Комнезам розподіляв і перерозподіляв землі та реманент серед найбідніших селян, вживав заходів до збору продрозверстки, забезпечував бідноту хлібом, посівним матеріалом.

Пам'ятник червоногвардійцям Кам'янського загону, що полягли в боях з австро-німецькими інтервентами в березні 1918 р. Пальмирове. 1965 р.

Будівництву нового життя в селі перешкоджали куркулі, різні банди. Жертвою куркульського терору став голова сільської Ради В. Д. Жукоцький. У 1920 році страшним смерчем налетіла на село банда Марусі, яка жорстоко розправлялася з борцями за Радянську владу. Увірвавшись у приміщення сільської Ради, бандити намагались захопити документи і особисті справи комуністів. Вони довго катували О. Поліщука, який мав ключі від сейфу, і розстріляли його.

З упорядкуванням селянського землекористування, згідно закону УРСР від 9 березня 1921 року, за селянами на 205 дворів було закріплено 1798 десятин землі, з них 1350 десятин — поміщицької[3]. В середньому на сім'ю припадало 8—10 десятин землі. На кінець 1926 року посівні площі досягли довоєнного рівня. Незаможники, звільнені від оплати сільськогосподарського податку, одержуючи державні позики, зміцнювали своє господарство. Значно зменшилася кількість безінвентарних і безкорівних господарств. Збільшилась кількість дворів і населення. На 1 січня 1925 року в селі було 205 дворів з населенням 941 чоловік.

Партійна організація села, органи Радянської влади та КНС дбали й про культурне будівництво. Була відкрита початкова школа, для дорослих — школи лікнепу. У 1921 році відкрито хату-читальню, 1923 року побудовано клуб. Важливе місце посідала атеїстична робота.

Значну роботу серед сільської молоді проводили комсомольці, які організували свій осередок на початку 1923 року. До його складу тоді входили І. Д. Полікарпов, Г. К. Якушенко, Г. Г. Жигар, О. Бережний, брати Дмитро і Микола Милославські[4]. Під керівництвом комуністів і комсомольців у 1923 році створено піонерську організацію.

Сільська Рада та партійна організація спрямовували свою роботу також на розвиток різних форм кооперації, на підготовку колективізації сільського господарства. Бідняцькі господарства, які не мали тяглової сили і здавали землю в оренду або відробляли в куркулів за оранку, охоче йшли на об'єднання. У 1926 році в Пальмировому створено машинне товариство, яке об'єднувало до 30 дворів. Це то-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 31, арк. 1—3.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 14, арк. 13.
[3] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 311.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 31, арк. 2, 4.

вариство збудувало паровий млин, придбало молотарку, запровадило шестипільну сівозміну, закуповувало кращі сорти насіння кукурудзи, пшениці тощо.

А коли по всій країні розгорнулася масова колективізація, пальмирівська біднота — Г. Г. Жигар, Д. Н. Попович, С. П. Іщенко, І. Д. Жукоцький, І. Деркач та ін.— утворила на початку 1930 року сільськогосподарську артіль [1]. Головою її одностайно обрали комуніста Г. Г. Жигара. Багато енергії, сили віддав Г. Г. Жигар будівництву нового життя в рідному селі. Колгосп мав 12 старих плугів, 20 дерев'яних борін, сівалку, 13 бричок, 30 коней. Приміщень не вистачало, робоча худоба, інвентар розміщувалися в різних кінцях села. Досвіду керівництва колективним господарством ще не було. Природно, колгоспники зазнавали чималих труднощів.

Крім того, куркулі, які бачили в колгоспах свою загибель, вдавалися до найрізноманітніших підступів. Вони залякували людей, поширювали серед них всілякі наклепи на колгоспний лад, підсипали бите скло в корм худобі, намагалися підпалити приміщення з колгоспним інвентарем, погрожували розправою комуністам, радянським активістам та голові колгоспу Г. Г. Жигарю. Від злочинної куркульської руки загинув активіст села член правління колгоспу голова сільської комісії сприяння хлібозаготівлям А. Деркач. Збори колгоспників одноголосно ухвалили ліквідувати куркульські господарства та вислати з села 12 злісних куркулів разом з сім'ями.

Рік у рік міцніло колгоспне господарство. 1930 року колектив успішно провів весняну сівбу й жнива. Перший колгоспний врожай був значно кращим, ніж в одноосібних господарствах. Кожна колгоспна сім'я одержала тоді на 41 пуд хліба більше, ніж селянська сім'я мала до революції. Це наочно переконувало селян в тому, що єдиний шлях до заможного життя — колгосп. Наступного року майже всі жителі Пальмирового вступили до сільськогосподарської артілі. На 1935 рік до неї входило 202 господарства, кількість членів становила 872 чоловіка. Колгосп мав 2657 га землі.

З великим ентузіазмом працювали люди на усуспільнених ланах, добиваючись високих урожаїв. Зростали свідомість, чуття високого обов'язку колгоспників. Так, коли холодною весною 1934 року створилась на посівах озимини мерзла кора, трудящі не дали загинути посівам. 12 борін і 5 важких котків працювало безперервно, озимі посіви було врятовано. А влітку того ж року, коли врожаєві загрожували засуха і бур'яни, всі колгоспники, від малого до великого, вийшли в поле. Вдень прополювали, вночі поливали посіви. 244 га найбільш слабких посівів одержали дорогоцінну вологу. З кожного га посіву було зібрано по 11 цнт пшениці і ячменю, 15 цнт кукурудзи. На трудодень колгоспники одержали по 4,5 кг зерна, а кожна колгоспна сім'я в середньому — по 15,2 цнт зернових [2].

Завдяки керівництву партійної організації та самовідданій праці колгоспників артіль стала однією з передових у районі, а згодом в області. У 1934 році господарство достроково виконало свої зобов'язання перед державою, повністю сплатило натуроплату МТС, завершило підготовку до осінньої сівби [3]. Того ж року до Пальмирового приїжджали секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев, секретар Дніпропетровського обкому КП(б) України М. М. Хатаєвич, які високо оцінили працю колгоспників. Двічі побував у селі всеукраїнський староста Г. І. Петровський, який тепло вітав трудівників села і дав цінні поради щодо організації роботи в колгоспі. У 1935 році артіль дістала право послати делегата на II з'їзд колгоспників-ударників. Колгоспники обрали делегатом голову артілі Г. Г. Жигаря.

Напередодні Великої Вітчизняної війни пальмирівський колгосп був економічно розвинутим, багатогалузевим господарством. У 1940 році на його фермах налічувалось більше тисячі голів продуктивної худоби. Колгоспний двір забудовувався доб-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4482, оп. 1, спр. 2, арк. 96.
[2] Мастера социалистического земледелия, М., 1935, стор. 83.
[3] Газ. «Зоря», 14 серпня 1934 р.

ротними господарськими спорудами. За високі показники у сільськогосподарському виробництві (по 20—25 цнт пшениці з га) у 1939, 1940 та 1941 роках артіль була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Соціалістичне змагання і ударництво сприяло не тільки збільшенню продуктивності колгоспного виробництва, вони виховували у трудящих нове ставлення до праці. Майже в кожній сім'ї Пальмирового був ударник праці. На колгоспній Дошці пошани беззмінно значились імена кращих людей села: М. Й. Слюсаря, Н. І. Седлера, Ф. І. Слюсаря, І. Ф. Огнівця, Є. А. Лісової, В. І. Губи, О. А. Шульги та багатьох інших. У 1935 році завідуючий свинофермою А. Й. Огнівець був удостоєний високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора. Десятки колгоспників-ударників занесено до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Із зростанням громадського виробництва зростали доходи колгоспників. У 1936 році середній прибуток на колгоспний двір становив 3 тис. крб., на трудодень було видано по 7 кг зерна. У 1940 році кожна колгоспна родина одержала в середньому по 20,4 цнт хліба [1].

Відбулися помітні зрушення у культурному розвитку села. В 1931 році тут відкрито семирічну школу, першим директором якої був М. А. Щербина. Діти багатьох колгоспників вчилися в технікумах, інститутах. До рідного села повернулися вчителювати після закінчення педінституту В. Ф. Ковригa, К. К. Попович, Х. К. Попович, Є. І. Якушенко. Було побудовано світлий, просторий клуб, відкрито фельдшерський пункт і колгоспний пологовий будинок.

Пальмирове було повністю електрифіковане. Жителі будували нові будинки, купували велосипеди, швейні машини, патефони, радіоприймачі. У вжитку не стало домотканого одягу, люди одяглись у добротні гарні костюми, пальта.

Життя стало кращим, розширилось коло інтересів колгоспників. Партійна та комсомольська організації провадили серед них велику масово-політичну роботу. Жителі села охоплювались різними формами політичної освіти, перебували у масових громадських організаціях. Про високу інтернаціональну свідомість пальмирівців свідчить той факт, що колгоспна організація МОДР налічувала 280 членів. У 1935 році у фонд МОДРу колгоспники посіяли 2 га пшениці [2].

Як тільки стало відомо про віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз, трудящі села зібралися на великий мітинг, на якому усі висловились про готовність віддати життя за свободу і незалежність соціалістичної Вітчизни. На фронт пішло багато пальмирівців, чимало вступило до народного ополчення. В селі до збирання врожаю було залучено всіх колгоспників, врожай зібрали в намічений строк.

Окупація Пальмирового фашистськими військами тривала від 13 серпня 1941 до 18 жовтня 1943 року [3]. Гітлерівці забирали у населення все — худобу, хліб, птицю, майно, карали людей за найменший опір. Більше 50 юнаків і дівчат з села вивезли вони на каторгу до Німеччини.

Але ні насильство, ні терор не зламали прагнення до боротьби, віри радянських людей у перемогу над фашизмом. В селі діяла підпільна патріотична група, очолювана офіцером Червоної Армії комуністом В. Ф. Ковригою, залишеним тут за завданням Радянського командування [4]. До цієї групи входили комуністи, голова колгоспу В. М. Пінчук, голова Пальмирівської сільради С. К. Якушенко, бригадир колгоспу Г. П. Негода, колгоспник сільгоспартілі Т. Г. Пінчук та ін. — всього 11 чоловік. Підпільники поширювали повідомлення Радінформбюро, перешкоджали гітлерівцям вивозити хліб, збирали цінні відомості для радянського командування,

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3544, арк. 20.
[2] Там же, спр. 2107, арк. 105, 106.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 93, арк. 97.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 343, арк. 114—116

які передавалися радисткою В. Й. Червоною. Влітку 1942 року всі активні учасники патріотичної групи були заарештовані і по-звірячому закатовані фашистами.

Мужньо билися жителі села на фронтах Вітчизняної війни. 69 чол. з них загинуло в боях з ворогом. За бойові заслуги 46 пальмирівців нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Уродженець Пальмирового Я. Т. Дідок, 19-річний командир зенітно-кулеметної обслуги, в боях на річці Віслі в серпні 1944 року під час повітряного нальоту противника на переправу під ударами ворожих бомб збив два ворожих літаки Ф-190. Відважному зенітнику присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вже на другий день після визволення Пальмирового від фашистських загарбників трудящі зібралися на збори, на яких визначили перші заходи по відродженню рідного колгоспу. Адже ворог зруйнував громадські будівлі, знищив колгоспний інвентар, вивіз майже всю худобу. Шкода, заподіяна окупантами громадському господарству, обчислювалася у 12 722 тис. карбованців [1].

Незважаючи на труднощі: не вистачало тягла, реманенту, господарювали здебільшого жінки, старики, підлітки під час весняної сівби і особливо жнив 1944 року, населення виявило велику трудову активність. Так, у жнива колгоспники працювали круглодобово. Кіньми і коровами вивозили на елеватор зерно і здали його державі у півтора раза більше, ніж у довоєнному 1940 році. За успішне виконання сільськогосподарських робіт у 1944 році правління артілі одержало грошову премію 1000 крб. За самовіддану працю 135 пальмирівських колгоспників було нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Одночасно з відбудовою сільського господарства трудівники села прагнули як можна більше допомогти Діючій армії, фронту. Розташованому в селі польовому госпіталю вони постачали хліб, овочі, фрукти, допомагали в його обладнанні, у створенні найкращих умов для лікування поранених. Учні школи складали бібліотечки для солдатів, допомагали в розшуках рідних. Жителі Пальмирового вносили свої заощадження до фонду оборони країни. Так, колгоспник Д. А. Попович вніс 50 тис. крб., все населення активно передплачувало державні позики.

В авангарді боротьби за відновлення і дальший розвиток потерпілого від війни господарства артілі стали комуністи. В березні 1946 року тут відновлено партійну організацію, яка налічувала тоді 5 комуністів [2].

Трудівники колгоспу все робили, щоб їхнє господарство знову стало одним з передових у районі, і вони свого добились. У 1949 році колгоспники зібрали зернових по 17,6 цнт з га на площі 1048 га. Це дало можливість не тільки повністю виконати план хлібозаготівлі, але й здати 1056 цнт зерна понад план[3]. Того ж року на тваринницьких фермах було вже близько тисячі голів худоби.

Кожна колгоспна родина одержала на трудодень в середньому по 20,4 цнт зерна. Загальний доход артілі становив у 1949 році 600,5 тис. крб., у 1950 році — 908 тис. крб., у 1951 році — 1084,5 тис. карбованців.

У 1950 році до пальмирівського колгоспу приєдналася сусідня артіль «Шлях до соціалізму» з с. Червоного Луга. Це сприяло дальшому зміцненню матеріально-технічної бази господарства, підвищенню продуктивності праці і збільшенню виробництва сільськогосподарських продуктів.

Під час реорганізації МТС колгосп «Україна» придбав 15 тракторів, 7 комбайнів, багато причіпних машин. На 1 січня 1967 року у машинному парку вже було 18 тракторів, 6 комбайнів, 14 вантажних автомашин, 18 сівалок, 24 культиватори, 3 бурякокомбайни та ін. Тепер всі основні роботи виконувалися за допомогою машин і механізмів. Колгосп одним з перших у районі застосував комплексну механізацію на тваринницьких фермах. Встановлено було автопоїлку, механізовано переробку і подачу кормів.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4482, оп. 1, спр. 2, арк. 96, 97.
[2] Дніпропетровський облпартархів ф. 3393, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.
[3] Там же, ф. 19, оп. 1, спр. 395, арк. 31.

Голова колгоспу «Україна» Г. Г. Жигар (зліва) та головний агроном В. С. Акименко оглядають лани. 1965 р.

Велику шефську допомогу в електрифікації артілі подав колектив Дніпродзержинського заводу ім. газети «Правда»[1]. Робітники провели до колгоспу високовольтну лінію електропередачі від станції П'ятихатки, встановили силовий трансформатор. Споживання електроенергії в селі у 1955 році становило 35,5 тис. кіловат-годин, а в 1965 — 274,5 тис. кіловат-годин.

Кілька років підряд артіль була учасницею Виставки досягнень народного господарства СРСР. За високі виробничі показники (урожай пшениці — 22 цнт, кукурудзи — 37 цнт з га, надій молока на кожну фуражну корову — 2 тис. кг) вона нагороджена двома дипломами і трьома медалями, премійована трьома вантажними автомашинами ГАЗ-51. Голова колгоспу Г. Г. Жигар у 1958 році удостоєний високої урядової нагороди — ордена Леніна, а передова телятниця П. І. Жукоцька нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Колгосп «Україна» не раз (у 1953, 1956, 1957, 1958, 1960 рр.) був занесений на Дошку пошани району й області, одержував перехідний Червоний прапор РК КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

Тепер це велике багатогалузеве господарство з земельною площею 3766 га, у т. ч. орної землі — 2927 га. Поряд з зерновим господарством і тваринництвом розвинуте городництво (20 га), садівництво (69 га), виноградарство (5,8 га). Є 6 зариблених ставків і 26,6 га лісу. Артіль має добрі господарські приміщення: типові корівники, свинарники і пташники, автогаражі та ін. Працюють вальцьовий млин, олійниця, пилорама, механічна майстерня, дві кузні.

В останньому році семирічки колгосп продав державі 110,8 тис. цнт зерна, 304,2 тис. цнт цукрових буряків. На 100 га земельних угідь припадало 46,9 голови рогатої худоби, 43,4 голови свиней, 23,3 голови овець, 138,7 шт. птиці. Грошовий доход господарства становив 642,8 тис. крб. У 1966 році зібрано зерна 38,3 тис. цнт, з одного га — 25,3 цнт. Одержано 12 170 цнт молока, 1334 цнт м'яса, 193,9 тис. штук яєць. Грошовий прибуток колгоспу за 1966 рік досяг понад 0,8 млн. карбованців.

Добру славу заслужили своєю працею механізатори П. Г. Негода, І. П. Жукоцький, В. Ф. Мамон, які протягом багатьох років усі тракторні роботи виконують якісно і високопродуктивно. Майже 30 років водить степовий корабель по колгоспних ланах комбайнер І. П. Жукоцький, за сумлінну працю він нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Значний вклад в здобутки тваринників артілі внесли доярка з 18-річним стажем М. Т. Боронило, свинарка Л. Т. Слюсар, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

В успіхах колгоспу — велика частка праці партійної організації села. Майже всі комуністи зайняті в сфері матеріального виробництва. З 30 членів партії 10 працюють механізаторами, 7 — у тваринництві, 7 — в рільництві. Комуніст з 1938 року Ф. Г. Чапко, один з найстаріших механізаторів, систематично перевиконує виробничі завдання. Заслуженою повагою серед колгоспників користується член КПРС К. І. Седлер, який понад 30 років працює бригадиром тракторної бригади. Член КПРС доярка О. І. Скотаренко завжди з честю виконує підвищені соціалістичні зобов'язання. Комуністи — організатори політично-масової роботи серед трудящих.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 16, спр. 523, арк. 137.

Вони випускають бойові листки, радіогазети, на дошках показників висвітлюють підсумки кожного трудового дня, щосуботи на «Днях бригади» перед колгоспниками виступають агітатори.

Велику увагу партійна організація колгоспу приділяє підготовці і розстановці кадрів. Протягом 1965—1968 рр. 70 чол. закінчили 3-річні агрокурси, 18 чол.— школу механізації сільського господарства. Кожен молодий фахівець проходить підготовку, працюючи на рядових роботах. Потім партійна організація і правління колгоспу направляють його на заочне навчання в технікуми або інститути. Так, бригадир комплексної бригади І. А. Дідок закінчив Ерастівський сільськогосподарський технікум, механік В. Г. Малоок заочно закінчив Нікопольський технікум механізації сільського господарства, зоотехнік колгоспу Микитась — Полтавський сільськогосподарський інститут, завідуючий молочно-товарною фермою Г. І. Якушенко заочно вчиться в Олександрійському зооветеринарному технікумі. Таких чимало.

Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності праці та культурно-технічного рівня трудівників зумовили дальше поліпшення добробуту населення, піднесення життєвого рівня колгоспників. Так, середній річний заробіток колгоспної сім'ї становить 2 тис. крб. і близько 16 цнт хліба. Непрацездатні колгоспники — старі або хворі — одержують тепер пенсію, допомогу продуктами. В особистому користуванні колгоспників на 1 січня 1967 року були: 11 легкових автомашин, 23 мотоцикли, понад 20 телевізорів; багато родин мають холодильники, пральні машини. Про зростання купівельної спроможності населення свідчить також невпинне зростання товарообігу сільмагу, він становить близько 10,8 тис. крб. щороку.

Село повністю електрифіковано і радіофіковано, на трьох вулицях проведено водопровід. Працюють лазня, шевська майстерня, сільмаг. З 220 житлових будинків 180 заново збудовані. Це красиві, просторі кам'яні будинки, вкриті шифером і черепицею. Вулиці й шляхи, що ведуть з села, обсаджені фруктовими і декоративними деревами.

Поліпшилась і справа охорони здоров'я трудящих. В селі є фельдшерський пункт, пологовий будинок. Трудящі на кошти колгоспу лікуються і відпочивають в здравницях Криму, Кавказу. Щороку 50 дітей оздоровляється в колгоспному піонерському таборі.

Зріс і духовний світ трудівників. Неписьменних у Пальмировому давно нема. У місцевій школі-восьмирічці навчається понад 200 дітей. При школі є інтернат на 60 місць. До революції в селі не було жодної людини з середньою або вищою освітою. За роки Радянської влади понад 400 чол. здобули середню і вищу освіту, закінчивши середню школу, технікуми, інститути, університети.

Кожна колгоспна сім'я передплачує газети і журнали. В селі працюють дві великі бібліотеки, їх фонд становить 10 210 томів. Майже кожний мешканець є читачем цих бібліотек. Чимало колгоспників мають власні бібліотеки. Так, в особистій бібліотеці І. А. Огнівця налічується 400 томів художньої і політичної літератури, О. М. Титаренка — 350, В. Я. Цьомкала — 300, М. Г. Микитась — 500 томів і т. д.

Пенсіонер К. Ф. Жукоцький з дружиною біля свого нового будинку. Пальмирове. 1966 р.

Своє дозвілля колгоспники проводять у Будинку культури. Тут демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, танцювальний, драматичний, художнього слова, в яких бере участь понад 100 чоловік. Для любителів спорту є стадіон, спортмайданчики.

Сільська Рада вирішує багато актуальних питань, зокрема, з благоустрою, проведення озеленення села, з організації побуту, культури, систематично цікавиться роботою фельдшерських пунктів, шкіл, магазинів тощо. При Раді створено широкий громадський актив. У селі на громадських засадах працюють народна дружина, товариський суд, група сприяння народному контролю.

Так за роки Радянської влади докорінно змінилося соціально-економічне, політичне і культурне життя села Пальмирового.

Г. О. ДОВЖЕНКО, О. О. ОВСЯННІКОВА.

САКСАГА́НЬ

Саксагань — село, центр сільської Ради, якій підпорядкований населений пункт Чумаки. Розташована вздовж правого берега річки Саксагані за 18 км від районного центру. За 3 км від села проходить автострада Київ — Дніпропетровськ — Донецьк. Населення — 3687 чоловік.

У XVII столітті нинішня територія села належала Запорізькій Січі. З 1712 по 1734 рік всю місцевість по берегах річки Саксагані захопила ногайська орда. Після перемоги над татарами тут знову оселились запорожці. У 1738 році на місці теперішнього села був великий зимівник військового старшини Семена Панчохи з багатьма землянками і куренями.

Після ліквідації царським урядом Запорізької Січі цей зимівник, який став на той час досить людним селом, перетворили на державну військову слободу Саксагань. У 1777 році її навіть оголосили повітовим містом[1]. На думку військових спеціалістів, Саксагань вважалася зручною для розміщення штабів, батальйонних і артилерійських батарей, ротних та ескадронних дворів[2].

У 1782 році тут жило 540 мешканців (325 чоловіків і 215 жінок). Їх основними заняттями були хліборобство, скотарство, рибальство. Розвивалися також гончарне виробництво, ткацтво[3].

У 1781—1783 рр., у зв'язку з ліквідацією царизмом решток автономії України, зокрема поділу на полки, населення Саксагані перейшло на становище державних селян.

Вже на початку XIX століття Саксагань стала значним торговельним пунктом. Так, у 1828 році тут відбулося 5 ярмарків, на яких продавалися худоба, хліб, коноплі, овочі і фрукти, красні товари. На торги збиралося більш як тисяча чоловік, а товарообіг обчислювався в 6500 крб.[4]. Розвитку торгівлі сприяло розташування села на тракті, що з'єднував Катеринослав, Верхньодніпровськ і Кременчук з Кривим Рогом, Нікополем і Херсоном. На саксаганські ярмарки і базари приїздили купці з Петербурга, Москви, Києва, Херсона, Єлисаветграда, Катеринослава та інших міст. Вони привозили сукна, шовкові, бавовняні тканини та багато інших товарів, а жителі навколишніх сіл торгували хлібом, кіньми, великою рогатою худобою, посудом тощо. З розвитком торгівлі та промисловості село зросло, збільшилась кількість його населення. У 1858 році тут жило 4345 чоловік[5].

Після реформи 1861 року за державними селянами Саксагані закріплялись їхні ж земельні наділи, які вони повинні були викупити у держави. Земельний наділ тут становив 6,4 десятини на ревізьку душу. Всього було відведено жителям села 2030 наділів. До 1887 року ці наділи населення села викупило.

Реформа прискорила розвиток капіталістичних відносин на селі. Саксагань стала одним із значних ринків по найму сільськогосподарських робітників на півдні Росії.

---

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 117.

[2] Материалы для военной географии и военной статистики России, СПб., 1863, стор. 142, 186, 191.

[3] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 269.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 188, арк. 46.

[5] Материалы для военной географии и военной статистики России, стор. 142.

Гнані нуждою і нестатками, сюди йшли в пошуках роботи багато селян і робітників з Полтавської, Київської, Чернігівської, Харківської, Курської, Воронезької та інших губерній. На Саксаганському лікувально-виробничому пункті, що був заснований 1898 року, шороку укладалися тисячі договорів по найму на сільськогосподарські роботи. Про жахливі умови перебування робітників на пункті зазначалося навіть у земських звітах. По 2—3 тижні люди були позбавлені гарячої їжі, мерзли, а під час холодних осінніх дощів по 2—3 дні на них не просихала одежа. В урожайні роки за літо в Саксагані перебувало від 10 до 15 тис. робітників, причому одночасно збиралося від 3 до 5 тис. чоловік [1]. Ринком праці це село залишалося аж до революції.

На території Саксаганської волості був розташований рудник, де видобувалося 30 тис. пудів залізної руди на рік. Поблизу села відкрили поклади вогнетривкої глини високої якості, яку використовувало Брянське товариство для доменних печей в Катеринославі. Частина жителів села працювала на цих рудниках, частина— на двох місцевих цегельних заводах, двох парових млинах, двох заводах зельтерської води.

В результаті розвитку торгівлі й промисловості, зумовленого зростанням капіталістичних відносин та вигідним територіальним розташуванням, відбувалось інтенсивне розширення села, збільшувалась кількість його населення. За даними першого загального перепису населення Російської імперії, в 1897 році в Саксагані було 9380 чоловік[2]. Число дворів за 1858—1898 рр. зросло майже в 3 рази (з 596 до 1506). За той же час площа оброблюваної землі залишалася майже незмінною: у 1858 році вона становила 13 594 десятини, а в 1898 році — 13 804 десятини[3].

Сільські багатії в своїх інтересах підтримували заходи, які «сприяли економічному благоустрою» Саксагані. Тут періодично проводились виставки домашніх тварин, перша з яких — виставка коней — відбулася в 1900 році. Зміцненню становища сільської буржуазії сприяли «товариство сільських господарів», створене в 1902 році, та кредитне товариство, яке виникло в 1904 році [4].

На початку XX століття чимало мешканців Саксагані, не маючи змоги прожити з свого господарства, працювали на місцевому чавуноливарному заводі, парових млинах та інших промислових підприємствах.

Важким тягарем на плечі жителів села лягали різні податки та повинності. Так, до введення земства селяни платили 18 коп. з десятини, з введенням земства — 14 коп. Потім цей податок значно зріс. У 1902 році він становив 14 коп., в 1911 році — вже 55 коп., тобто за 9 років збільшився майже в 4 рази[5]. Селяни мусили виконувати різні натуральні повинності — квартирну, підвідну, а також доглядати за станом поштових доріг, мостів.

Значний відгук серед робітників і селян Саксагані знайшли революційні події 1905—1907 рр. Катеринославський комітет РСДРП провадив серед жителів села пропагандистську і організаторську роботу. Ще восени 1901 року за його допомогою тут було створено революційний гурток. Керували ним М. Тарноруцький і Ю. Буняк [6]. Гурток поширював серед селян відозви, наприклад «До рекрутів-новобранців», та прокламації, але згодом в силу своїх дрібнобуржуазних поглядів цей гурток потрапив під вплив есерів. Наприкінці 1903 року поліція дізналася про те, що гурток готує відозву «До селян з приводу 19 лютого» з вимогою розподілити порівну землі та надати однакові права усім громадянам Росії без різниці національностей, віросповідання і майнового стану. М. Тарноруцького і Д. Ідліна було заарештовано.

---

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 116.

[2] Города и поселения в уездах, имеющих 2000 и более жителей. СПб., 1905, стор. 108.

[3] Список населенных мест Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии, стор. 18.

[4] Сельскохозяйственный статистический обзор Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии за 1912 г., стор. 25, 110.

[5] Постановления XVI очередного Верхнеднепровского уездного земского собрания 7—14 ноября 1881 г. Екатеринослав, 1882, стор. 21, 22; Смета и раскладка денежных уездных земских повинностей по Верхнеднепровскому уезду на 1912 год. Верхнеднепровск, 1912, стор. 209, 217.

[6] ЦДІА УРСР, ф. 1597, оп. 1, спр. 31, арк. 52, 53.

При ремісничому училищі в Саксагані діяв учнівський соціал-демократичний гурток, де читались брошури, вивчалась програма партії. Гуртківці поширювали соціал-демократичні ідеї і в сусідніх із Саксаганню селах. Так, І. Авраменко і А. Немо тримали зв'язок із селом Попельнастим, Д. Тараненко — із Зеленим, Остапченко і Бугайов — з Малософіївкою. Під час літніх канікул 1904 року учні ремісничого училища на ярмарку поширювали революційну літературу, листівки «До всіх селян Верхньодніпровського повіту», «Правда про війну» та інші, чим не на жарт сполошили поліцію[1].

У червні 1905 року в селі поширювалася листівка Катеринославського комітету РСДРП, яка закликала селян до встановлення зв'язку з містом, до об'єднання з робітниками: «До зброї! Готуйтесь до збройного повстання!»[2]. У розповсюдженні цієї та інших листівок активну участь брала революційна група, до якої ввійшло понад 10 чоловік. Очолювали її вчителі С. С. Полтавець, О. П. Михаль, І. О. Страхов. Група складалась з робітників, учителів, медичних працівників. Вона мала зв'язки з більшовицькою організацією Катеринослава і з бойовим страйковим комітетом залізничників станції П'ятихатки.

Наприкінці жовтня 1905 року в дворі ремісничого училища група організувала великий мітинг, на якому з революційними промовами виступили два більшовики, які прибули з Катеринослава. Більшість присутніх була незадоволена царським маніфестом 17 жовтня і підтримувала більшовицькі заклики. Наляканий такою подією, саксаганський пристав викликав козаків, які нагаями розігнали учасників мітингу. Керівників революційної групи було заарештовано. Та боротьба тривала. Вечорами небо освітлювалося червоною загравою — то палали підпалені селянами будівлі поміщиків та куркулів. За розпорядженням губернатора в село терміново направили загін карателів, які жорстоко розправились з населенням[3].

Після поразки революції 1905—1907 рр. царизм вживав заходів для зміцнення позицій куркульства. На цей час община Саксагані мала 13 284 десятини землі[4], і більшість селян не хотіла відокремлюватись. Але 1910 року було примусово здійснено закріплення землі у приватну власність. 77 сімей відразу розорилися і пішли батракувати до куркулів, а деякі вибули з села в пошуках роботи.

Біднота, що не мала робочої худоби, реманенту, грошей для сплати податків, продавала за безцінь куркулям і поміщикам свої наділи. Поглибилося класове розшарування населення. У 1908 році в Саксагані налічувалося 12 безземельних господарств, що займалися бондарством, гончарством, колісництвом, чинбарством, шевством й іншими промислами[5]. Малоземельне селянство змушене було шукати допоміжних заробітків. Біднота займалася перевезенням лісоматеріалів з придніпровських пристаней. У 1912 році, наприклад, за перевезення 1 пуда борошна або висівок з Саксагані до П'ятихаток за 12 верст платили 3 коп., а на станцію Ерастівка за 8 верст — 2 копійки.

Переважна частина землі належала поміщикам, куркулям та церкві. Так, у 1912 році в Саксаганській волості середняки і біднота становили майже 90 проц. населення. У більшості селян не було тягла, землю обробляли вручну, це також знижувало врожаї. У 1910 році селяни-бідняки зібрали врожай менший, ніж куркулі: озимої пшениці на 32 пуди, ярої — на 23, ячменю — на 39, вівса — на 29, льону — на 22, кукурудзи — на 117, картоплі — на 264 пуди з кожної десятини[6]. До того ж

---

1 Журн. «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 110—113.

2 Збірник наукових праць кафедр суспільних наук Дніпропетровського медичного інституту. Дніпропетровськ, 1958, стор. 7.

3 Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 471, арк. 69.

4 Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 190.

5 Кустарно-ремесленные промыслы Екатеринославской губернии. Екатеринослав. 1909, стор. 9.

6 Сведения об урожае хлебов и трав в Екатеринославской губернии в 1910 г. Екатеринослав, 1911, стор. 58, 59, 194, 195.

поміщики та куркулі брали високу плату за обробіток одержаного врожаю, за очищення та помол зерна. Наприклад, поденна плата за кінну молотарку становила 6—7 крб., парову — 20—30 крб., що для більшості селян було недоступно.

Селяни, які не мали власного тягла, наймалися на різні роботи до куркулів, найчастіше від одного до 7—8 місяців, а іноді й на рік. В середньому на місяць батрак-чоловік заробляв від 4 до 25 крб., жінка — від 3 до 16 крб., а підліток — від 1,5 до 10 крб. залежно від пори року і виконуваних робіт. Свої дрібні наділи селяни займали під садиби і посіви, худобу доводилося віддавати на випас за дуже високу ціну. У 1912 році навіть офіційна статистика визнавала, що «через відсутність випасів у Саксаганській волості вівчарство падає з кожним роком, виноградарство, бджільництво хоч і ведеться, але дуже слабо»[1].

Більшість жителів Саксагані була неписьменною. В чотирьох початкових земських школах навчалися переважно діти заможних. Діти бідноти здебільшого не мали можливості вчитися. Так, у 1903 році було відмовлено в прийомі в земські школи 54,3 проц. хлопчиків, 30 проц. дівчаток, а в міністерські школи — відповідно 47,6 проц. і 39,5 проц. тих, які подавали заяви[2]. Велика нестача в повіті педагогічних кадрів змусила земство відкрити в Саксагані двокласне, т. зв. «зразкове», училище по підготовці вчителів для початкових шкіл.

Ще в 1877 році в селі відкрили 4-річне ремісниче училище, до якого щороку набирали 12—25 хлопчиків-сиріт і дітей бідняків. Навчалися вони тут чотирьом ремеслам: столярному, теслярському, бондарному і ковальському. Хоч учні перебували на повному утриманні земства, їхнє життя було нелегким. Взимку вони починали працювати о 7-й годині ранку, а закінчували о 5-й годині вечора і пізніше, після чого до 8-ї години провадилися класні заняття. Влітку і восени з 6 до 8 ранку навчалися в класі, а потім до заходу сонця працювали в майстернях. Діти були завантажені по 13—16 годин на добу і головним чином фізичною роботою. Їхня праця не оплачувалась, хоч вони здебільшого виконували складні замовлення.

Медичну допомогу більш як 4-тисячному населенню Саксагані подавали в єдиній лікарні, яку було побудовано у 1902 році на кошти земства та селян.

Під час першої світової війни більшість господарств Саксагані занепала. Внаслідок масової мобілізації в армію село залишилось без чоловічих робочих рук. Царські власті реквізували коней. Це привело до нових нестатків, злиднів і голоду, до загострення класових суперечностей.

Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, селяни, особливо революційно настроєні солдати-інваліди, які повернулися з фронту, а також біднота закликали розподілити поміщицькі, церковні та інші нетрудові землі. Влітку 1917 року робітники парових млинів організували робітничий комітет, до складу якого ввійшли більшовик Л. І. Лямець, С. Д. Пархоменко та інші. Одержавши звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, комітет скликав сільські збори, які схвалили декрети і постанови II Всеросійського з'їзду Рад, і обрали представників на збори 29 сіл Верхньодніпровського повіту.

Тоді ж у Саксагані було організовано загін Червоної гвардії. До нього входило близько 20 чоловік — Л. І. Лямець, С. К. Листопад, А. К. Листопад, Казимирський та інші. Зброю надіслали більшовики Катеринослава. Червоногвардійці боролися з місцевими куркулями, брали участь у спільних діях Ордовасилівського, Вечірньокутинського, Веселотернівського, Лозуватського, Калачівського, Ерастівського та інших червоногвардійських загонів.

На початку січня 1918 року в Саксагані було обрано першу волосну Раду селянських депутатів. Її головою став П. Л. Сай. Рада відразу ж прийняла рішення про конфіскацію нетрудової землі і роздачу її малоземельним та безземельним селянам. Було націоналізовано також кілька промислових підприємств.

---

[1] Сельскохозяйственный статистический обзор Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии за 1912 г., стор. 20, 21, 83, 90, 91.

[2] Памятная книжка и адрес-календарь 1903 года, стор. 19.

Початок нового життя був перерваний окупацією кайзерівських військ. У січні 1919 року в Саксагані відновилась Радянська влада: було створено ревком, під керівництвом якого здійснювалися революційні перетворення.

Але становище залишалося дуже складним. Шалений опір Радянській владі чинило куркульство, яке за час окупації і панування контрреволюційних урядів зміцнило свої позиції. Рішучу боротьбу з контрреволюційними елементами розгорнув комітет бідноти, створений навесні 1919 року [1]. Члени комітету брали участь у розподілі земель та реманенту між безземельними та малоземельними селянами, допомагали біднякам налагодити господарство, примушували куркулів повернути майно, яке вони забрали у односельчан під час гетьманщини.

Влітку 1919 року село захопили денікінці. Почалися грабежі, насильства, масовий терор. У збройну боротьбу з ворогами Радянської влади включилося багато жителів села. На території Верхньодніпровського повіту в той час активно діяв організований саксаганською біднотою партизанський загін під командуванням С. К. Листопада (пізніше загинув у боях з бандитами). Чимало саксаганців воювали у складі Криворізького комуністичного полку, в кавалерійській бригаді Червоного козацтва, яким командував В. М. Примаков, і в прославленій дивізії О. Я. Пархоменка.

У грудні 1919 року в Саксагані було остаточно відновлено Радянську владу. Створений у перші ж дні після визволення села від денікінців ревком приступив до здійснення земельного закону від 5 лютого 1920 року, виданого Всеукраїнським революційним комітетом [2].

У липні 1920 року в Саксагані було створено КНС. Комітет повів рішучу боротьбу проти куркульства, яке намагалося зірвати радянське будівництво на селі. При допомозі КНС було остаточно проведено розподіл поміщицьких та куркульських земель і реманенту серед безземельних та малоземельних селян. Комнезамівці допомагали продорганам правильно нараховувати продрозверстку, примушували куркулів обмолочувати хліб і здавати Радянській державі.

Гаряче відгукнулися незаможники Саксагані на заклик вождя революції В. І. Леніна та Радянського уряду піднятися на боротьбу проти врангелівських банд. У той час десятки саксаганців вступили до Червоної Армії. Так, на все життя зв'язав свою долю з Радянською Армією Ф. О. Феденко — нині генерал-лейтенант. 17-річним юнаком він не раз брав участь у бойових операціях, які проводились саксаганським комнезамом, волосним військоматом та місцевими органами ЧК проти куркульських контрреволюційних банд. Бойові заслуги Ф. О. Феденка в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, його багаторічна діяльність на різних посадах у Збройних Силах Радянського Союзу високо оцінені Комуністичною партією і Радянським урядом — він нагороджений багатьма орденами і медалями.

Після закінчення громадянської війни трудящі Саксагані приступили до відбудови зруйнованого господарства. Згідно з законом УРСР від 9 березня 1921 року за кожною трудовою сім'єю було закріплено в середньому понад 10 десятин землі, або по 1,75 десятини на душу.

У січні 1921 року в селі створено партосередок з 6 чол.[3], у жовтні наступного року в ньому було 5 членів і 3 кандидати у члени партії [4]. На 1 червня 1923 року осередок зріс до 20 членів партії і 9 кандидатів у члени партії.

Комуністи провадили велику політичну і культурно-освітню роботу на селі. Вони організували політгурток, в якому підвищували свій теоретичний рівень чимало жителів села. Члени партосередку читали селянам газети, роз'яснювали декрети та закони Радянської влади. Тут відбувалися жваві бесіди з питань міжнародної політики, антирелігійної пропаганди.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 5, арк. 15.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 130, арк. 110.
[3] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 133, арк. 6, 26.
[4] Там же, спр. 893, арк. 34.

За ініціативою комуністів у 1923 році утворено комсомольський осередок[1], який став вірним помічником парторганізації у проведенні всіх заходів Радянської влади.

Комуністи, комсомольці та члени КНС організували школи і гуртки по ліквідації неписьменності. Майже все доросле населення, в минулому неписьменне, за 3—4 місяці навчилося читати і писати. У селі відкрилося 6 початкових шкіл на 350 дітей, школи лікнепу, хати-читальні, клуби. Учасники художньої самодіяльності ставили спектаклі, чимало бажаючих відвідували заняття музичного гуртка.

До будівництва нового життя залучалися трудящі жінки. Вони брали активну участь у боротьбі з неписьменністю, організовували допомогу безпритульним дітям тощо. На V-му Криворізькому повітовому з'їзді Рад (2—5 березня 1922 року) відзначалося, що жінки Саксагані розмістили 1500 безпритульних дітей у недіючих школах, забезпечили їх їжею, одягом, взуттям[2].

Поступово на основі нової економічної політики відроджувалося селянське господарство. Так, на тому ж з'їзді Рад представник від Саксагані доповідав, що в осінню посівну кампанію в селі засіяно 1800 десятин, а до весни зібрано 10 тис. пудів посівного матеріалу. Він же зазначив, що «Саксаганський волвиконком і КНС, об'єднавшись в один єдиний кулак, знищили бандитизм у волості»[3].

Вже в 1922 році в селі організувалося сільськогосподарське товариство, яке об'єднувало 215 чоловік. Усі члени товариства того ж року вступили до КНС.

Комуністичний осередок, органи Радянської влади невпинно проводили в життя вказівки В. І. Леніна, спрямовані на розвиток різних і доступних селянину форм кооперації. В 1927 році біднота села утворила ТСОЗ. Радянська влада турбувалася про зміцнення перших паростків соціалістичного господарства на селі: постачала машини, забезпечувала державним кредитом, агрономічними кадрами тощо. У наступні три роки (1928—1930) в Саксагані було організовано перші 5 колгоспів: «9 січня», «Вільний хлібороб», «Зірка комуни», «Колос» та ім. В. П. Затонського.

Сільгоспартілям держава надавала різнобічну допомогу. Так, артілі «9 січня» було надано кредит на суму 3 тис. крб., за який колгоспники купили 11 коней і сільськогосподарський реманент.

Велику роботу по створенню і зміцненню колгоспів проводили комуністи, комсомольці та сільські активісти І. А. Черниш, Т. Ф. Піцик, Г. Т. Пухальський, В. П. Цюпко, Л. Т. Зима, У. І. Добровольська, К. М. Литвиненко, Т. Н. Головко, О. М. Новгородцев, О. С. Мороз, М. С. Рубан, Г. М. Литвиненко, М. Л. Добровольський. У 1930 році переважна більшість жителів Саксагані об'єдналася в колгоспи.

Кооперування селян у Саксагані, як і в багатьох інших селах, відбувалося в складних умовах. У новоутворених колгоспах не було достатньої кількості тягла та інвентаря, не було необхідного досвіду ведення колективного господарства, не вистачало знань, мало було спеціалістів. Становище ускладнювалось впертим опором куркульства. Щоб зірвати колективізацію, розвалити колгоспи, куркулі вдавалися до найпідступніших методів боротьби — від розповсюдження нісенітниць і наклепів до застосування зброї.

Багато уваги колгоспам Саксагані приділяла П'ятихатська районна партійна організація. Бюро П'ятихатського РК КП(б)У вирішувало найрізноманітніші питання, спрямовані на поліпшення діяльності колгоспів, піднесення життєвого рівня і культури селян. У 1932—1933 рр. в Саксагані з п'яти було утворено три колгоспи — «Реконструктор», «Зірка комуни» та ім. Фрунзе. У 1934 році в селі утворено МТС. На колгоспні лани прийшла техніка — трактори, автомашини, комбайни та інші машини. З'явилися люди нових професій і спеціальностей — трактористи, механіки, шофери, комбайнери, слюсарі, токарі і т. д. Набували цих професій селяни в саксаганській школі «Трактороуч».

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 133, арк. 26.
[2] Там же, спр. 891, арк. 23.
[3] Там же, арк. 22.

Саксаганська МТС готувала кадри механізаторів для колгоспів своєї зони. У 1937 році тут навчалось близько третини трактористів, бригадирів тракторних бригад, комбайнерів і шоферів району[1]. Згідно з рішенням райкому партії від 11 грудня 1936 року при МТС було організовано 6-місячні курси по підготовці 50 колгоспних шоферів. В рішенні підкреслювалось, що на курсах мають право навчатися і жінки. При Саксаганській МТС працювала півторарічна вечірня партійна школа, де здобував політичну освіту актив навколишніх колгоспів.

Наполеглива праця трудівників села здобула заслужене визнання держави. У 1939 році в Почесній книзі Всесоюзної сільськогосподарської виставки за високі господарські показники були відзначені колективи колгоспу ім. Фрунзе і його товарної вівцеферми, свинарської товарної ферми колгоспу «Зірка комуни».

Велику увагу надавала партійна організація району розвитку культури на селі. Так, на бюро райкому партії було затверджено план політосвітньої роботи в Саксагані. Передбачалися такі заходи, як укомплектування двох бібліотек в колгоспах «Зірка комуни» та ім. Затонського — з книжковим фондом не менш як 500 прим. кожна; встановлення 150 радіоточок силами Саксаганської МТС, ліквідація неписьменності серед дорослих.

Успішно здійснювався закон про обов'язкову початкову освіту, працювала семирічка, а в 1935 році відкрили середню школу. У 1932 році Саксаганській опорній семирічній школі за зразкову роботу було присвоєно звання кращої школи району та кращого педколективу. Школа одержала Червоний перехідний прапор РВНО. При ній були добре обладнані фізичний, хімічний, агро- та радіокабінети. Діяли шкільна організація МОДРу, атеїстичний гурток «Безвірник», «Есперанто» та ін., музей дитячої творчості. Школа підтримувала тісний зв'язок з саксаганськими артілями. Учні допомагали бригадним та колгоспним редколегіям, входили до складу колгоспних агітколективів.

Висока ідейність трудівників села, їх безмежна відданість соціалістичній Вітчизні яскраво проявилися в роки Великої Вітчизняної війни. У перший день війни збори членів колгоспу ім. Фрунзе прийняли рішення, яке було опубліковане в газеті «Правда»: «Наші сини і брати будуть бити ворогів,— говорилось у ньому,— а ми на колгоспних ланах працюватимемо по-стахановському. День у день зміцнюватимемо трудову дисципліну і зразково проведемо збирання нового врожаю... Ми, колгоспники і колгоспниці, ще тісніше згуртуємось навколо Радянського уряду, навколо нашої більшовицької партії»[2].

З наближенням фронту з Саксагані евакуювалося понад сто сімей, було вивезено на схід значну частину майна і колгоспної худоби.

Село німецько-фашистські загарбники окупували 13 серпня 1941 року[3]. Вони нанесли його господарству величезних матеріальних збитків — пограбували, зруйнували, знищили і відправили в Німеччину тільки врахованого громадського майна на 34 млн. крб.[4]. Так, колгосп ім. Фрунзе зазнав збитків на 14 млн. крб., «Зірка комуни» — на 7,6 млн. крб., «Реконструктор» — на 6,8 млн. крб., школа «Трактороуч» — на 2063 тис. крб., лісництво — на 1855 тис. крб., МТС — на 1170 тис. крб. і млин — на 369 тис. крб. Крім того, окупанти вивели з ладу майже всю сільськогосподарську техніку, що залишилась в селі, забрали близько 500 коней і молодняка робочої худоби, сотні корів, свиней, овець, велику кількість птиці і багато майна, яке належало державі, колгоспам і колгоспникам. Фашистські недолюдки не обмежувалися грабунками. Вони знущалися над жителями села, більше 200 юнаків та дівчат силою відправили в Німеччину[5].

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3215, арк. 195.
[2] Газ. «Правда», 24 червня 1941 р.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 93, арк. 108.
[4] Там же, ф. Р-4482, оп. 1, спр. 1, арк. 31, 32, 56, 67, 86, 87; спр. 3, арк. 44. 47—50.
[5] Там же, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 143, арк. 92.

22 жовтня 1943 року радянські війська визволили село від гітлерівців.

Відразу ж почалося відродження колгоспів. Колгосп ім. Фрунзе очолив Г. В. Гречух, «Реконструктор» — П. К. Савенко, «Зірку комуни» — І. І. Скидрін. За роки війни різко зменшилась кількість населення. На 1 січня 1945 року тут мешкало 1852 чол.[1], з них працездатних — всього 30 проц., переважно жінок.

В авангарді боротьби за відбудову громадського господарства були комуністи села. У жовтні 1944 року відновлено партійну організацію при МТС, в грудні — при колгоспі ім. Фрунзе і територіальну партійну організацію при сільській Раді. Протягом 1945—1946 рр. відновлені партійні організації колгоспів «Реконструктор» та «Зірка комуни». Колгоспники Саксагані працювали з великим піднесенням. Так, в артілі «Зірка комуни» в посівних роботах 1944 року брали участь всі, хто міг трудитись. Незважаючи на нестачу тягла та реманенту, колгоспники засіяли 420 га. В цьому ж році артіль відправила у державні засіки 3 тис. цнт різної сільськогосподарської продукції, 1,7 тис. цнт хліба, здала 30 тис. крб. грішми. А вже наступного року були відновлені довоєнні посівні площі. Успішно відбудовувались господарства артілей ім. Фрунзе та «Реконструктор».

Натхненна самовіддана праця і допомога держави дали змогу колгоспам Саксагані за короткий час досягти довоєнного рівня виробництва. Важливе значення для дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва мало об'єднання в 1950 році артілей «Зірка комуни», ім. Фрунзе, «Реконструктор» в колгосп ім. Фрунзе. Земельні угіддя його становлять понад 5 тис. га, з яких близько 72 проц. —орні землі. Спеціалізується колгосп на вирощуванні зернових, добре розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, свинарство, вівчарство.

В укрупненому господарстві повніше використовувалась техніка, кадри, створилися більш сприятливі умови для піднесення урожайності зернових і інших культур, підвищення продуктивності тваринництва.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС колгосп і МТС були зміцнені спеціалістами і керівними кадрами. Велику шефську допомогу артілі надавали промислові підприємства Кривого Рога, особливо робітники Криворізького металургійного заводу ім. Леніна.

Матеріально-технічна база колгоспу ще більше зросла за роки семирічки. На його ланах працює 36 тракторів, 19 комбайнів, 15 вантажних автомашин та багато іншої техніки. В артілі повністю механізовано основні види робіт по вирощуванню зернових культур, широко застосовується механізація в тваринництві. У 1966 році при середній врожайності по 22,5 цнт з га трудівники колгоспу зібрали близько 39 тис. цнт зерна.

Зросло громадське тваринництво. В артілі утримується близько 2 тис. голів великої рогатої худоби (в т. ч. 1000 корів), 1,3 тис. свиней, понад 3 тис. голів птиці, близько тисячі овець та інших тварин. У 1965 році в колгоспі на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 44,8 цнт м'яса, 307 цнт молока, 61 кг шерсті і на 100 га посівів зернових — близько 16 тис. штук яєць. Від реалізації своєї продукції колгосп одержав 837 тис. крб. прибутку. Економіка колгоспу невпинно зростає. За післявоєнні роки основні виробничі фонди господарства збільшились у кілька разів і становлять близько 1,3 млн.

Комбайни готові до жнив. Саксагань.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 367, арк. 76, 96

Учасники районної агіткультбригади у працівників сільськогосподарської авіації. 1966 р.

карбованців. Тільки в 1963 році на капітальне будівництво, на іригацію та меліорацію було витрачено близько 60 тис. крб.

Завдяки успішному розвитку економіки артілі рік у рік збільшується оплата праці колгоспників. Грошова оплата людино-дня в 1965 році становила 3 крб. 29 коп., зокрема, середній заробіток тваринників — 85—90 крб. на місяць, а влітку — 120—130 крб. Оплата праці свинарок зросла до 160 крб. Високі заробітки також у рільників.

Велику організаторську і масово-політичну роботу, спрямовану на розвиток колгоспного виробництва, піднесення добробуту і культурного рівня трудящих, проводять партійна і комсомольська організації. Більшість комуністів і комсомольців зайняті безпосередньо у сфері матеріального виробництва — рільництві і тваринництві. Комуністи А. Ф. Гречух і К. О. Головко удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора, а О. Б. Буряк — ордена «Знак Пошани». Досвідченим організатором колгоспного виробництва є голова колгоспу член КПРС В. Ф. Сергієнко, агроном за освітою.

У приміщеннях колишньої Саксаганської МТС тепер працює відділення «Сільгосптехніки», яке обслуговує 6 колгоспів, в тому числі саксаганський ім. Фрунзе. Відділення оснащене сучасною технікою, необхідною для капітального ремонту сільськогосподарських машин. На його території розташований цех по виробленню антибіотиків. Він щороку випускає понад 100 кг кормового біоміцину.

У Саксагані функціонує лікарня на 100 ліжок, в якій є 7 відділень. Якщо до революції в селі було всього два лікарі і кілька медсестер, то нині в саксаганській лікарні працює 16 лікарів і близько 40 медичних сестер. Є також 2 медпункти, аптека.

Тут розташовано 3 лікувально-виховні заклади обласного значення: санаторно-лісова школа на 100 місць для оздоровлення і навчання дітей з туберкульозною інтоксикацією, обласний кістково-туберкульозний санаторій, допоміжна школа-інтернат на 130 дітей. Відповідне лікування, харчування і необхідний догляд повернули здоров'я сотням дорослих і дітей, які до того ж здобувають тут загальну освіту і трудові навички з цілого ряду професій.

Село розростається і впорядковується. За післявоєнний період в ньому споруджено близько 762 житлових будинків. У кращих з них в центрі села розмістилися дошкільні установи — ясла, дитячий садок.

Саксагань має регулярний автобусний зв'язок з П'ятихатками і Дніпропетровськом. Побудовано нове приміщення поштового відділення, є автоматична телефонна станція. На території Саксаганської сільради працює 28 торговельних точок. Рік у рік населенню продається все більше товарів. Тільки за 1966 рік їх реалізовано на суму 2035 тис. карбованців.

Все це свідчить про докорінні соціально-економічні зміни в житті саксаганців за роки Радянської влади. Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила трудівникам села шлях до вільного і щасливого життя, забезпечила реальну можливість брати активну участь в управлінні державою. Більшість депутатів Саксаганської сільської Ради становлять колгоспники.

Велику громадську та організаційну роботу в селі провадять 6 партійних, 6 комсомольських, 8 профспілкових первинних організацій, 5 груп товариства «Знання», університет здоров'я, вуличні комітети та інші організації трудящих.

Саксагань є одним з крупних центрів області по підготовці кваліфікованих кадрів для сільського господарства. За час Радянської влади тут підготовлено 16 тисяч фахівців, в т. ч. 955 трактористів, 1291 комбайнер, 1029 шоферів, 1000 механіків, 837 електромеханіків, 911 механізаторів тваринницьких приміщень [1].

Школа механізації сільського господарства з 1954 року перетворена на училище механізації сільського господарства і переведена до системи трудових резервів. 1963 року цей заклад було реорганізовано в сільське професійно-технічне училище № 7 (СПТУ-7) системи профтехосвіти Дніпропетровської області. Училище має добру матеріально-технічну базу: кілька учбових приміщень, майстерень, а також велику кількість сільськогосподарської техніки (25 тракторів, 10 автомашин, 5 комбайнів і понад 75 інших машин та устаткування). В ньому працює дружний колектив викладачів, майстрів та інструкторів.

Сучасна Саксагань — село суцільної грамотності. Середня загальноосвітня і дві початкові школи охоплюють навчанням усіх дітей шкільного віку. В селі живе і працює великий загін спеціалістів з вищою (62 чол.) і середньою (близько 170 чол.) освітою. Культурні запити трудящих задовольняють п'ять бібліотек з книжковим фондом близько 30 тис. примірників. Сільський клуб обладнаний стаціонарною кіноустановкою. Перед жителями часто виступає хор вчителів та учнів, що користується великою популярністю. Він не раз займав перші місця на оглядах художньої самодіяльності області, його виступи відзначено почесними грамотами, а в 1967 році йому присвоєно звання народного хору.

Чимала заслуга в розвитку музичної культури на селі самодіяльного композитора Я. С. Штогаренка, який тривалий час жив у селі. У дні Великого Жовтня і під час громадянської війни його пісні були гострою зброєю в боротьбі проти ворогів. Композитор, незважаючи на похилий вік, багато часу віддавав громадській роботі. Він був головою клубної ради, керівником хорового, духового і струнного гуртків в дитячому будинку. Любов до мистецтва успадкували і його сини. Старший, А. Я. Штогаренко — відомий на Україні композитор, лауреат Державної премії, професор, ректор Київської консерваторії, голова Спілки композиторів України. Є. Я. Штогаренко вчить музиці учнів Саксаганської середньої школи, керує художньою самодіяльністю.

У Саксагані жила до одруження дочка кріпака — мати відомого українського актора П. К. Саксаганського (Тобілевича) — звідси його псевдонім.

Історія Саксагані — типова для сіл України. Їй притаманні всі характерні риси дореволюційного життя, вона є свідченням того, які величезні блага принесла селу Велика Жовтнева соціалістична революція.

Н. П. БЕЗВЕРХИЙ, В. П. ГЛАЗИРІН,
О. О. ОВСЯННІКОВА, Г. С. ПЛОХА.

■

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 5, арк. 5—8.

Дозріває колгоспний урожай.

Літній табір великої рогатої худоби колгоспу ім. Г. І. Котовського Магдалинівського району.

Механізоване прополювання в колгоспі «Дружба» Покровського району.

Нова техніка в радгоспі ім. Г. І. Петровського Межівського району.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД П'ЯТИХАТСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛЕ́НЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване в північній частині району, за 57 км від міста П'ятихаток і за 50 км від залізничної станції Вільні Хутори. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Верхньокам'яниста, Катеринівка, Липове, Михайлівка, Олександро-Григорівка, Плоске, Плоско-Таранівка, Фастове. Населення — 211 чоловік.

Центральна садиба і друга комплексна бригада колгоспу ім. Чкалова містяться у Біленщині. Артіль має 3610 га орної землі. В господарстві переважає вирощування зернових культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є клуб на 300 місць, бібліотека.

Уродженцю села Олександро-Григорівки Ф. Т. Жалдаку за мужність, виявлену в боях за визволення Чехословаччини, 24 березня 1945 року присвоєно посмертно звання Героя Радянського Союзу. Похований у Чехословаччині. В центрі села Біленщини на братській могилі радянських воїнів встановлена меморіальна дошка в пам'ять про героя-земляка.

БОГДА́НО-НАДЕ́ЖДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний захід від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Калинівка, Культура, Мирне, Миролюбівка. Населення — 562 чоловіки.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького. Артіль має 4027 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства — олійниця, млин, майстерня по ремонту сільгосптехніки, агрохімлабораторія.

У селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека.

Місцевість, де було засноване село, пов'язана з перемогою в 1648 році запорізьких козаків на чолі з Богданом Хмельницьким над шляхетським військом. На честь цієї події в с. Миролюбівці встановлено меморіальну дошку.

За мужність і відвагу, виявлені при прориві оборони гітлерівців біля Дніпра, та бойові дії у тилу ворога уродженцю Миролюбівки І. В. Щипуну присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Миролюбівці народився також Г. П. Романюк — Герой Радянського Союзу, якому було присвоєно це високе звання за мужність у боях за Одесу.

ВИШНЕ́ВЕ (до 1961 року — Ерастівка) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване біля станції Залізнякове (до 1966 року — Ерастівка) Придніпровської залізниці, за 20 км від районного центру. Селищній Раді підпорядковане також с. Кулябкіне. Населення — 2500 чоловік.

На території Вишневого розташовані метеорологічна станція, хлібоприймальний пункт «Заготзерно», Ерастівська дослідна станція Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи, науковий колектив якої проводить велику роботу по вивченню питань вирощування кукурудзи в умовах степової зони УРСР.

Заснована при Верхньодніпровській нижчій сільськогосподарській школі у 1899 році, станція була єдиною дослідною установою в губернії до Великої Жовтневої соціалістичної революції. З 1933 по 1956 рік Ерастівське дослідне поле стало експериментальною базою Українського науково-дослідного інституту зернового господарства. У довоєнні роки тут були розроблені система удобрювання польової сівозміни, багато уваги приділялось питанням агротехніки вирощування високих урожаїв кукурудзи в степовій зоні України, особливо питанням квадратногніздового посіву кукурудзи і підкормки її в період росту. За успішні наукові дослідження Ерастівське дослідне поле брало участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці у 1939—1941 роках.

За післявоєнні роки тут було проведено велику роботу по вирощуванню елітного насіння зернових та зернобобових культур для районних насінницьких господарств Дніпропетровської області. Багато років у тісному зв'язку з колективом дослідного поля працював відомий в країні кукурудзовод М. О. Озерний, який деякий час був тут науковим співробітником.

З 1956 року Ерастівське дослідне поле перетворене на дослідну станцію — базу Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи. Дослідна станція має відділи агротехніки та насінництва, добре обладнані лабораторії агрохімії та агрогрунтознавства. Крім того, тут ведуть велику дослідну роботу лабораторії агротехніки кукурудзи, добрив, боротьби з бур'янами, агротехніки зернових та олійних культур, сівозміни, агротехніки кормових культур, агрофізіології. Одночасно тут працюють над підвищенням врожайності основних сільськогосподарських культур: озимої пшениці, ярих, зернових, сорго,

Меморіальна дошка, встановлена на місці розгрому польсько-шляхетського війська повстанськими загонами українських селян і козаків на чолі з Богданом Хмельницьким у травні 1648 р. Миролюбівка. 1966 р.

На дослідних ланах Ерастівської дослідної станції. 1965 р.

зернобобових, соняшнику та цукрових буряків. На основі багаторічних дослідів і наукових узагальнень передового досвіду працівники станції розробили і широко впровадили в сільськогосподарське виробництво такі ефективні агротехнічні заходи, як гніздове внесення добрив під час посівів кукурудзи, система передпосівного обробітку грунту під кукурудзу та ін. культури, визначили найкращі способи догляду за кукурудзою в період її вегетації та багато інших.

Широко проводиться насінницька робота по гібридній кукурудзі, вирощуванню елітного насіння зернових та олійних культур. Станція забезпечує насінням 35 сортів з 25 культур П'ятихатський, Криничанський, Софіївський, Нікопольський та Апостолівський райони області. Насіння кукурудзи надсилається за межі області і республіки.

Ерастівська дослідна станція— велике оснащене сучасною технікою господарство. Тут налічується 55 тракторів, 50 автомашин та 24 комбайни. Майже повністю механізовані польові роботи, широко застосовується механізація і в тваринництві. Станція має добре обладнані майстерні, складські приміщення та приміщення для худоби.

За високі показники у науково-дослідницькій та господарській діяльності дослідна станція не раз була учасницею Виставки досягнень народного господарства СРСР, нагороджена багатьма дипломами. У 1966 та 1967 роках група працівників одержала високі урядові нагороди, з них звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний ланковий Ю. Т. Шаповал, орденом Леніна нагороджена доярка Н. І. Аксененко.

Розташована на території селища метеорологічна станція, яка входить у головну (реперну) сітку Радянського Союзу та світу, протягом доби проводить усі метеорологічні та аерологічні спостереження і надсилає одержані дані 20 народногосподарським організаціям, а штормові повідомлення — на 10 адрес громадського повітряного флоту.

Метеорологічній станції одній з перших в республіці 17 серпня 1960 року присуджено звання станції комуністичної праці. Начальник станції М. К. Білоус та технік-агрометеоролог М. П. Галушко нагороджені значками «Відмінник гідрометеорологічної служби СРСР».

У лікарні Вишневого є хірургічне, терапевтичне та пологове відділення. Працюють 5 лікарів та 18 чол. середнього медичного персоналу. Діє також медпункт з добре обладнаним фізіотерапевтичним кабінетом на каменедробильному заводі. Є 2 дитячих комбінати та 3 садки.

Фонд 5 селищних бібліотек становить близько 50 тис. томів. Діють 3 клуби. При середній школі працює народний університет педагогічних знань для батьків. Є середня школа робітничої молоді, сільськогосподарський технікум. Ще у 1899 році неподалік від станції Ерастівка на невеликій ділянці землі (40 десятин), яку подарував місцевий землевласник Ераст Бродський (звідси й назва станції), Катеринославське губернське земство заснувало 3-річну Верхньодніпровську нижчу сільськогосподарську школу 1-го розряду. В 1900 році їй передали ще 80 десятин казенної оброчної землі. Школа утримувалась на кошти Міністерства землеробства та губернського земства. Навчання було платним — 150 крб. на рік, але заклад мав 30 стипендій, в т. ч. 10 стипендій губернського земства та 20 — повітових земств. Крім загальноосвітніх та спеціальних дисциплін, тут викладали столярну, ковальську та слюсарну справи. Провадилися практичні заняття з рільництва. Готували тут помічників дільничних агрономів. При школі були відкриті дослідна та метеорологічна станції. У 1908 році школа значно розширилася. Побудували триповерхове приміщення, в якому розмістилися класи, спальні, кухня та їдальня для учнів. Старе приміщення пристосували для лабораторій та кабінетів.

1 вересня 1911 року Верхньодніпровську нижчу сільськогосподарську школу перетворили на середнє сільськогосподарське училище, яке готувало дільничних агрономів. Строк навчання був збільшений до 6 років. Але сюди ще більше обмежився доступ дітей трудящих, бо плата за навчальний рік при повному пансіонаті становила 180 крб. Протягом усього дореволюційного періоду школа і училище випустили 490 спеціалістів сільського господарства.

На базі Верхньодніпровського середнього сільськогосподарського училища у 1919 році були створені Ерастівська сільськогосподарська профшкола та Ерастівський сільськогосподарський

Ерастівський каменедробарний завод. 1965 р.

технікум. Верхньодніпровська дослідна станція стала учбово-виробничим господарством технікуму. За період з 1917 по 1941 рік технікум підготував 1635 спеціалістів сільського господарства. В післявоєнні роки технікум значно розширився, зміцніла його учбова та матеріально-технічна база. Тут добре обладнані кабінети та лабораторії, бібліотека на 32 тис. книг, читальний зал. Всі студенти забезпечені гуртожитком.

При технікумі є учбово-виробниче господарство, яке має 476 га землі, 204 голови великої рогатої худоби, 393 голови свиней, 66 бджолосімей. На полях учбово-виробничого господарства працює 13 тракторів, 16 автомашин, 5 комбайнів. Всі роботи в господарстві ведуть самі учні. Тут вони проходять учбову практику, а виробничу — в кращих колгоспах та радгоспах області. З 1964/65 навчального року технікум готує кадри трьох спеціальностей: агрономів-рільників, плодоовочеводів та агрономів по захисту рослин. За післявоєнні роки тільки стаціонар закінчило понад 2400 чоловік. У 1958 році відкрито заочне відділення з двома факультетами: агрономії і плодоовочівництва, де навчається близько 500 чоловік. Викладають в технікумі 29 чоловік. Виробниче навчання провадять 8 майстрів та інструкторів. Серед випускників Ерастівського технікуму — член-кореспондент ВАСГНІЛ заст. директора Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи Д. С. Фільов.

Трудящі селища свято зберігають пам'ять про воїнів, що загинули за село під час Великої Вітчизняної війни. На території технікуму є братська могила, в якій захоронено 148 солдатів і офіцерів, серед них — Герой Радянського Союзу І. А. Звєздін.

На території Вишневого досліджено кургани пізніх кочівників (XIV—XV століття).

КОМІСА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км на північний схід від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Авангард, Зелений Луг, Касинівка, Петрівка. Населення — 1978 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який має 5041 га орної землі. Виробничий напрям його — вирощування озимої пшениці, соняшнику, кукурудзи. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, садівництво. За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 14 колгоспників артілі нагороджені орденами та медалями

У Комісарівці — восьмирічна та дві початкові школи, сільський і два колгоспні клуби, бібліотека.

Під час фашистської окупації на території Комісарівської сільради діяла антифашистська підпільна група. Її члени виводили з ладу трактори, сівалки, переховували воїнів Червоної Армії, постачали їх необхідними документами. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, уряд нагородив колишніх підпільників — жителів села Комісарівки А. Ю. Коваль (колгоспниця артілі ім. Котовського), П. І. Малоока (пенсіонер) і В. А. Салогуб (бухгалтер коглоспу ім. Котовського).

КРАСНОІВА́НІВКА (до 1917 року — Кончепове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на південь від районного центру, який є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Грушуватка, Івашинівка, Комсомольське, Красна Воля, Нерудсталь, Осикувате, Радгоспне, Семенівка. Населення — 1221 чоловік.

Четверте відділення П'ятихатської птахофабрики, що розміщене в Красноіванівці, має 1,8 тис. га орної землі. Крім того, на території сільської Ради розташовані радгосп «Зелений Яр» (центр — в селі Івашинівці), колгосп «Дружба» (центр — в селі Грушуватці) та перше відділення птахофабрики (с. Осикувате).

У Красноіванівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в 30-х роках XIX століття. На початку 1918 року тут створено партосередок, до складу якого входили жителі села А. Никоза, Ф. Стельмах та інші.

ЛОЗУВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км на схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Залізнякове. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Байківка, Іванівка,Ликошине, Новоукраїнка, Терно-Лозуватка, Халайдівка, Червоний Яр. Населення — 2074 чоловіка.

Колгосп ім. XXII партз'їзду, центральна садиба якого знаходиться в Лозуватці, має 5,6 тис. га орної землі. Артіль спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. В 1967 році тут відгодовано 3288 голів молодняка, державі продано 6309 цнт м'яса в живій вазі. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 65 цнт м'яса. За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 10 колгоспників нагороджені орденами і медалями СРСР. Артіль видає свою багатотиражну газету «Прапор Леніна».

Лозуватка виникла у 1920 році після поділу села Комісарівки. В 1941—1943 рр. на території Лозуватської сільради діяла антифашистська підпільна група. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, медалями «За відвагу», «За бойові заслуги» нагороджені жителі Лозуватки — колишні учасники групи М. К. Білоус та М. І. Малоок.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від районного центру і за 5 км від залізничної станції Жовта Річка. Сільській Раді підпорядковане також село Волочаївка. Населення — 1548 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу «За мир», який має 3361 га орної землі. Виробничий напрям його — вирощування переважно озимої пшениці, соняшника, кукурудзи. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території Мар'янівки — восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека.

Село виникло на початку XIX століття. У 1905 році тутешні селяни відмовилися працювати на поміщика Золотницького і підпалили його економію. Для придушення виступу прибув загін козаків.

САВРО́ — село, центр сільської Ради, розташоване в південно-західній частині району, за 23 км від міста П'ятихаток. На околиці — залізнична станція Савро Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Балкове, Вільне, Галина Лозуватка, Кам'яне, Демурино-Варварівка, Запорожець, Новоіванівка, Тихе, Червона Поляна, Чигринівка. Населення — 630 чоловік.

Колгосп ім. Чапаєва, центральна садиба якого міститься у Саврі, має 2436 га орної землі. Його виробничий напрям — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Основні сільськогосподарські культури — озима пшениця, кукурудза, соняшник. В 1967 році колгосп зібрав з кожного га посівів по 25,1 цнт зернових, виробив на кожні 100 га сільгоспугідь по 341 цнт молока, 67,4 цнт м'яса. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 38 колгоспників нагороджені орденами і медалями.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня.

Савро засноване у 1921 році переселенцями з Саксагані.

СА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Саксагані, за 17 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Залізнякове. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Долинське, Тернувате, Широкий Лан. Населення — 1674 чоловіка.

У селі розміщений колгосп ім. Ватутіна, який має 4289 га орної землі. Виробничий напрям — рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Основні сільськогосподарські культури — озима пшениця, соняшник, кукурудза. 18 передовиків артілі за високі показники в сільськогосподарському виробництві нагороджені орденами і медалями.

На території Саївки — восьмирічна і початкова школи, клуб, літній кінотеатр на 500 місць, бібліотека, є шевська майстерня.

Село виникло на початку XIX століття.

Уродженцю Саївки майору Я. П. Вергуну у 1944 році за успішне виконання завдання при форсуванні р. Шпрее присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Я. П. Вергун працює директором П'ятихатської восьмирічної школи.

ТРО́ЇЦЬКЕ (до 1917 року — Балабанове) — село, центр сільської Ради, розташоване в північно-західній частині району, за 54 км від міста П'ятихаток і за 37 км від залізничної станції Щаслива Одесько-Кишинівської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Березняк, Зелений Клин, Золотницьке, Малі Лозки, Миколаївка, Новотроїцьке, Східне, Червона Деріївка. Населення — 703 чоловіка.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, який має 4,9 тис. га орної землі. В господарстві переважає м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються зернові. За високі виробничі показники 12 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями.

На території Троїцького — середня школа, бібліотека, клуб. Функціонує дільнична лікарня. Є швейна майстерня.

Село засноване на початку XIX століття.

У роки громадянської війни мешканці села створили партизанський загін, очолив його комуніст В. В. Свистун. Цей загін у боях з ворогом пройшов від Троїцького до Чернігова. 40 партизанам, що загинули в 1919 році в боротьбі за Радянську владу, в селі встановлено пам'ятник. У 1919 році в селі організовано партійний осередок, в наступному — комсомольський. За активну участь у боротьбі з контрреволюційними бандами Троїцька сільрада на 5-му Всеукраїнському з'їзді Рад була нагороджена орденом Червоного прапора.

В 1920 році тут створено товариство спільного обробітку землі, а в 1924 — комуну «Новий шлях».

ХОЛОДІ́ЇВКА (до 1922 року — Байдаківка) — село, центр сільської Ради, розташоване в північній частині району, за 35 км від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Володимирівка, Грамівка, Григорівка, Мануйлівка, Миронівка, Польове, Цвіле, Червона Гірка, Червоноандріївка, Яковлівка. Населення — 597 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Кірова розміщена в Холодіївці. Артіль має 4300 га орної землі. Основні сільськогосподарські культури, що вирощуються тут — озима пшениця, кукурудза, соняшник. Тваринництво м'ясо-молочного напряму, розвинуте вівчарство, свинарство.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Виходить багатотиражна газета «Шлях до комунізму». Є дільнична лікарня.

Село Байдаківка було засноване наприкінці XVIII століття. У 1932 році перейменоване на честь уродженця села А. А. Холодія, який працював головою Орловського губвиконкому, брав участь у громадянській війні, командував дивізією і загинув на польському фронті в 1920 році. Партійна організація в селі створена в 1922 році.

ЧИСТО́ПІЛЬ (до 1861 року — Касьянівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північ від районного центру, що є для села найближчою залізничною станцією.

Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виноградівка, Давидівка, Запоріжжя, Суханівка. Населення — 633 чоловіка.

Четверта комплексна бригада колгоспу «Світло Жовтня» міститься в Чистополі. Виробничий напрям колгоспу — рільництво та тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, городництво. Колгосп має 4535 га орної землі, третина якої обробляється чистопільською бригадою. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції 12 передовиків, жителів Чистополя, нагороджені орденами і медалями.

У Чистополі працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване на початку XIX століття.

СИНЕЛЬНИКІВСЬКИЙ РАЙОН

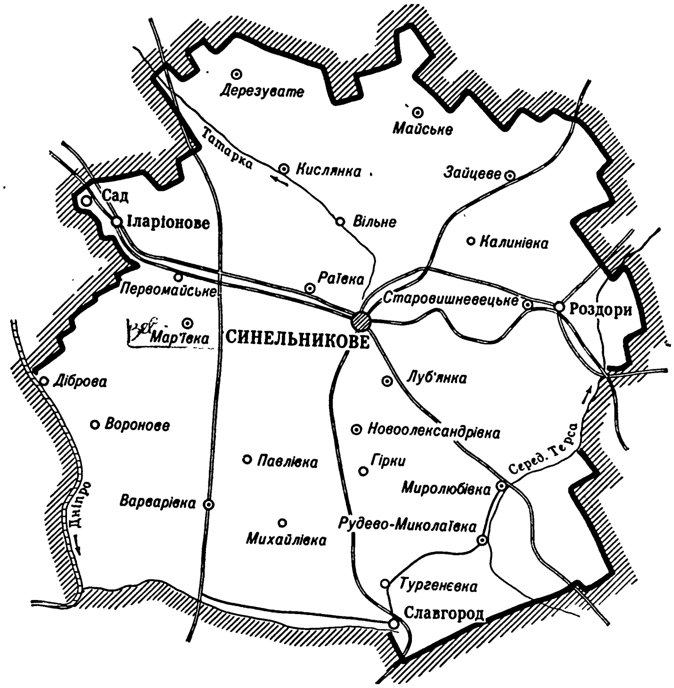

СИНЕ́ЛЬНИКОВЕ

Синельникове — місто районного підпорядкування, центр Синельниківського району Дніпропетровської області, великий залізничний вузол. Розташоване за 48 км на південний схід від Дніпропетровська, на перетині двох залізничних магістралей: Донбас — Криворіжжя і Москва—Сімферополь. Асфальтова дорога зв'язує його з автомагістраллю Москва — Сімферополь, що проходить за 15 км від міста. Населення — 31,4 тис. чоловік.

Синельникове виникло на початку XIX століття як селище Павлоградського повіту Катеринославської губернії на землях, подарованих царським урядом генералу І. М. Синельникову. В зв'язку з будівництвом у другій половині XIX століття на півдні України залізниць на цій території почалося спорудження однієї з ділянок Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці (між Лозовою і Олександрівськом). У 1868—69 рр. тут побудували залізничну станцію, яка дістала назву від імені власника землі — Синельникове. Майже одночасно почалося будівництво залізничної колії Синельникове—Нижньодніпровськ Катерининської залізниці, яке було завершено в 1873 році.

З цього часу Синельникове стає важливим залізничним вузлом півдня України. Поблизу залізничної станції швидко зростало селище, яке дістало таку ж назву. За переписом 1897 року, населення його становило понад 2900 чол. Основна частина жителів працювала на залізниці, решта займалася сільським господарством[1].

Наприкінці XIX століття у Синельниковому виникли перші промислові підприємства по обслуговуванню залізничного транспорту. В 1895 році було закінчено будівництво паровозного депо і вагоноремонтних майстерень. З'явилися також приватні підприємства по переробці сільськогосподарської продукції: олійниці, крупорушки, млини [2]. В 1900 році став до ладу пороховий завод С. Якубовського, на

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1293, оп. 168, спр. 27.

[2] Екатеринославская губерния, вып. 2. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 год. Екатеринослав, 1899, стор. 78.

якому працювало понад 100 робітників. У 1903 році була відкрита ковальсько-пресова майстерня, яка належала Б. Яцкевичу. В майстерні працювало кілька десятків робітників.

Тяжким і безпросвітним було життя робітників промислових підприємств і залізничників Синельникового. Робочий день тривав 12—13 годин. Особливо виснажливою була праця чистильників, промивників, колійних робітників. Всі роботи по ремонту провадилися вручну: основними знаряддями були лом, кувалда, лопата. Заробітна плата залізничників не перевищувала 12—17 крб. на місяць. Та й вона постійно урізувалася численними штрафами і відрахуваннями. Щоб якось прожити, робітники змушені були брати продукти в борг у крамарів за підвищеними цінами. Голод і злидні постійно переслідували трудящих.

Робітники Синельникового являли собою нечисленний, але досить згуртований загін пролетаріату України. В боротьбі з експлуататорами зростала їх політична свідомість. Залізничники вузла взяли активну участь у революційних подіях 1905 року. В ніч на 10 жовтня, як тільки надійшло повідомлення про початок загальноросійського політичного страйку, робітники станції і паровозних майстерень зупинили рух поїздів, відключили телеграф і телефон, погасили топки в паровозах. На вимогу страйкарів обслуговуючий персонал залишив станцію[1].

Катеринославський губернатор, наляканий страйком, вимагав військових підкріплень для його придушення. Але залізничники Синельникового, як і інших станцій Катеринінської і Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниць, відмовились перевозити війська, що направлялись проти страйкарів. Страйк на залізниці тривав 10 днів. Тільки 21 жовтня за допомогою військ з станції Синельникове було відправлено перші поїзди.

Робітники паровозних майстерень проводили мітинги, поширювали нелегальну літературу, що надходила з Катеринослава. Представники катеринославського пролетаріату, які приїздили в Синельникове, закликали робітників готуватись до нових битв з самодержавством. За рішенням загальних зборів робітників паровозних майстерень 15—16 листопада залізничники знову застрайкували, приєднавшись до робітників і службовців Харкова, які боролися проти перевезення військ для придушення повстання матросів у Севастополі[2].

Бурхливі події розгорнулися на станції під час грудневого повстання 1905 року. З 6 грудня, ще до того, як Бойовий страйковий комітет Катеринінської залізниці надіслав на станції телеграму з закликом почати страйк і створити бойові страйкові комітети, в Синельниковому вже діяв такий комітет [3]. До його складу входили слюсар І. Биковський, машиніст Б. Вигановський, телеграфісти О. Поперек, О. Таран, котельник П. Трач, працівники станції І. Ареньєв, К. Малютін, В. Черняковський, мешканці селища А. Дунаєвський, А. Чернявський, студент П. Бєліков та інші.

Комітет зосередив у своїх руках усю повноту влади. Він роззброював жандармів і офіцерів, створив бойову дружину; на залізничному вузлі виконувались тільки його розпорядження. Вже 8 грудня було припинено залізничний рух через Синельникове. За вказівками комітету з станції відправлялись лише поїзди з паливом і продовольством для страйкарів, а також спеціальні ешелони з робітничими дружинами, які брали участь у повстанні[4]. Він організував збір коштів для страйкарів. Як повідомлялось у бюлетені Катеринославського Бойового страйкового комітету, вже через два дні після оголошення політичного страйку в Синельниковому було зібрано понад 213 карбованців.

Синельниківський Бойовий страйковий комітет підтримував тісний зв'язок з

---

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 2. М.—Л., 1955, стор. 103, 104.

[2] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 3, кн. 2. М.—Л., 1955, стор. 343.

[3] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 3, кн. 1, стор. 128—130, 160.

[4] Там же, стор. 52.

страйковими комітетами станцій Нижньодніпровськ і Олександрівськ. Він надіслав для робітничої дружини Нижньодніпровська понад 5 пудів пороху. Місцева бойова дружина в складі 70 озброєних робітників взяла участь у боях проти урядових військ в Олександрівську [1].

Члени комітету проводили політичну агітацію не тільки серед робітників вузла, а й у навколишніх селах [2]. Селяни великими групами прибували на станцію, де часто відбувалися мітинги. На них залізничники закликали селян приєднатися до повстання і громити поміщицькі маєтки. Восени 1905 і навесні 1906 року в селах Павлоградського повіту було розгромлено понад 30 поміщицьких економій.

У зв'язку з цими подіями катеринославський губернатор просив командуючого військами Одеського військового округу негайно направити війська в Синельникове для придушення виступів робітників і селян. Війська, що прибули на станцію, силою примусили залізничників працювати. 22 грудня відновився рух поїздів через Синельникове [3].

Царизм жорстоко розправився з активними учасниками революції. В Синельниковому було заарештовано понад 50 чоловік. За вироком катеринославського військово-окружного суду члени Бойового страйкового комітету І. Ареньєв, І. Биковський і О. Таран були засуджені до страти через повішення, решта — до каторжних робіт строком від 4 до 6 років і до заслання [4]. Згодом смертний вирок щодо керівників повстання був замінений довічною каторгою в Сибіру.

У 1907 році лікарем-епідеміологом на станції Синельникове деякий час працював брат В. І. Леніна Д. І. Ульянов. Під тиском поліції він змушений був незабаром переїхати на інше місце роботи.

Влітку 1909 року мати Володимира Ілліча Марія Олександрівна та його сестра Анна Іллінічна їздили в Крим, щоб поправити здоров'я. Повертаючись звідти, вони на початку серпня зупинилися на станції Синельникове-II, де жив дядько дружини Дмитра Ілліча А. А. Нещеретов. В. І. Ленін, який у цей час перебував у Франції, знав про це і 24 серпня 1909 року надіслав їм у Синельникове листа [5]. Через деякий час М. О. Ульянова і А. І. Ульянова-Єлізарова повернулися до Москви [6].

З 1910 року і до першої світової війни станція Синельникове відігравала значну роль в економічному житті півдня України. Загальний вантажооборот залізничного вузла на той час становив 2,5 млн. пудів. Провідне місце займали перевезення хлібних вантажів [7]. Збільшилися також перевезення вугілля з Донбасу. Тут працювали пороховий завод, ковальсько-пресові майстерні Яцкевича, цілий ряд дрібних підприємств по переробці сільськогосподарських продуктів. Значна частина населення була зайнята на залізничному транспорті, а також на промислових підприємствах; решта займалася кустарними промислами: пошиттям взуття, бондарством, виготовленням речей хатнього вжитку.

Завдяки вигідному розташуванню Синельникового — на пере-

Будинок, в якому працював Д. І. Ульянов. Синельникове, 1967 р.

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 128—130, 158, 535.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 455, арк. 78.

[3] Революция 1905—1907 гг. в России, ч. 3, кн. 1, стор. 94—113, 118.

[4] Революция 1905—1907 гг. в России, ч. 3, кн. 2, стор. 1025, прим. 13.

[5] В. І. Ленін. Твори, т. 37, стор. 358—359.

[6] И. Д. Ремезовский. Революционная и общественно-политическая деятельность Ульяновых на Украине, стор. 155, 159.

[7] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 613.

тині важливих залізничних магістралей півдня Росії — сюди стікалася велика кількість торговців. Селище стало значним центром закупівлі і відправки хліба. Тут були фірми, які скуповували в навколишніх селах пшеницю та ячмінь і відправляли за кордон. В Синельниковому діяли відділення Петербурзького міжнародного комерційного банку та товариство взаємного кредиту. Загальний оборот капіталу 50 торговельних контор, що були тут, становив понад 500 тис. крб. на рік.

Лікарні селище не мало. При станції працював т. зв. приймальний покій, де лікар та 2 фельдшери подавали хворим першу медичну допомогу. Для стаціонарного лікування пацієнтів відправляли в Катеринослав або Олександрівськ.

Першу однокласну школу відкрили тут лише в 1895 році, згодом вона була перетворена на церковнопарафіальну. В 1897 році в селищі почало діяти двокласне училище по підготовці телеграфістів та конторщиків. У 1908 році була відкрита земська школа, а в 1912 році — жіноча прогімназія, яку за вимогою місцевих торговців через рік реорганізували в комерційне училище. В школах навчалися головним чином діти заможних. На 1913 рік 84 проц. жителів Синельникового були неписьменними [1].

Перша світова війна завдала багато горя і страждань народним масам, погіршила їх і без того надзвичайно тяжке становище. Багато жителів Синельникового були мобілізовані в армію. На підприємствах значно зменшилася кількість кадрових робітників. Посилилось невдоволення трудящих політикою царизму.

Звістка про перемогу Лютневої революції, повалення царизму в Петрограді блискавично облетіла всю країну. 28 лютого телеграф приніс її в Синельникове. Залізничники негайно припинили роботу, зібралися на мітинг. В березні 1917 року в селищі була створена Рада робітничих і солдатських депутатів [2]. Представники буржуазних і дрібнобуржуазних партій створили тимчасовий виконавчий комітет, який проводив контрреволюційну політику Тимчасового уряду, намагаючись зберегти буржуазно-поміщицькі порядки.

Представники Синельниківської Ради робітничих і солдатських депутатів взяли участь у роботі наради представників Рад робітничих і солдатських депутатів Катеринославщини, яка відбулася в липні 1917 року. Для подання допомоги Раді і боротьби з силами контрреволюції у Синельниковому був створений загін Червоної гвардії на чолі з В. Я. Кирпичовим.

Дуже гострою була боротьба за встановлення Радянської влади. Восени 1917 року через Катеринослав і Синельникове Центральна рада мала намір направити ешелони з контрреволюційними загонами на допомогу генералові Каледіну [3]. Щоб перешкодити цьому, в листопаді на станції Синельникове почали зосереджуватися революційні загони. При сприянні місцевих червоногвардійців вони охороняли залізницю і роззброювали козачі військові частини, що намагалися прорватися на Дон [4].

Опорою контрреволюції в Синельниковому був гайдамацький загін, розміщений тут, як і в інших важливих пунктах України, за розпорядженням Центральної ради. Активну участь у його розгромі взяли московські і петроградські червоногвардійці на чолі з П. В. Єгоровим, які наступали в напрямі Лозова — Синельникове — Катеринослав [5]. 22 грудня червоногвардійці і солдати 30-го полку під командуванням М. О. Руднєва, переслідуючи гайдамаків, підійшли до Синельникового. Розгорівся жорстокий бій. В цей час на станцію увірвався радянський бронепоїзд, яким командував Зайцев, і відкрив вогонь по ворогу. Революційні війська були підтримані

[1] Доклады и отчеты губернского земского собрания за 1915 г. Екатеринослав, 1916, стор. 330, 332, 363.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 155.
[3] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1957, стор. LVI.
[4] Борці за Жовтень розповідають, стор. 326.
[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 182.

трудящими міста. Проти гайдамаків повстало населення. Ворога було розгромлено. 22 грудня 1917 року в Синельниковому встановилася Радянська влада [1].

Через кілька днів загони революційних солдатів і робітників разом з місцевими червоногвардійцями виступили на допомогу катеринославським робітникам, які вели вперті бої з гайдамаками [2].

Робітники і залізничники підтримували революційний порядок на станції і в селищі. В січні 1918 року в Синельникове прибув загін радянських військ під командуванням Д. П. Жлоби. Добровольцями до нього вступили 65 молодих синельниківців, серед них П. Бондаренко, І. Селюта, Г. Сухов, В. Антонов та інші.

У зв'язку з наступом на Україну австро-німецьких загарбників, який почався в лютому 1918 року, необхідно було забезпечити захист важливих залізничних пунктів. Телеграмою голови військово-революційного штабу Катерининської залізниці Г. М. Баглія від 23 березня залізнична лінія від станції Синельникове до П'ятихаток оголошувалась на осадному становищі [3].

25 березня 1918 року австро-німецькі загарбники підійшли до Синельникового. Почалися вперті бої за селище і залізничний вузол. Революційні частини витримали тут кілька атак противника і відбили його [4]. Проте через кілька днів під натиском переважаючих сил ворога вони змушені були відступити. 7 квітня австро-німецькі загарбники вдерлися в селище. Трудящі Синельникового не підкорилися окупантам. У липні 1918 року вони взяли участь у всеукраїнському страйку залізничників. Машиністи не вийшли на роботу і цим зірвали відправку ешелонів з станції.

В листопаді 1918 року під час наступальних операцій українських радянських дивізій проти австро-німецьких військ та петлюрівців Центральний військово-революційний комітет за вказівкою ЦК Комуністичної партії розіслав директиву повстанським організаціям України про мобілізацію всіх сил для захоплення найважливіших залізничних вузлових пунктів. В ній, зокрема, вказувалось: «Мобілізувати всі революційні сили Катеринославської губернії на повстання, щоб допомогти просуванню наших військ на південь і захопленню станцій Олександрівськ, Синельникове, Павлоград» [5].

Багато синельниківців у цей час вступило в партизанські загони під командуванням Г. О. Колоса. Партизани пред'явили німецькому гарнізону ультиматум — негайно залишити станцію — і примусили його відступити [6]. Громлячи окупантів і петлюрівські частини, які Директорія спішно перекидала до Катеринослава, партизанські загони 17 січня 1919 року очистили від ворогів залізничну лінію Павлоград — Синельникове — Чаплине.

До приходу частин Червоної Армії Синельникове перебувало під контролем партизанів. 22 січня окрема група радянських військ під командуванням П. Ю. Дибенка вступила в Синельникове, а через кілька днів почала наступ на Катеринослав.

Для мобілізації сил на дальшу боротьбу проти ворогів, встановлення революційного порядку і налагодження роботи промисловості та залізничного транспорту в Синельниковому на початку 1919 року було створено військово-революційний комітет. До його складу ввійшли більшовики С. К. Богма, О. І. Рожко, В. І. Васильківський, С. К. Савченко та інші. Ревком вжив заходів для додержання порядку в селищі, забезпеченню роботи залізничного вузла, залучав до лав Червоної Армії молодь. З ініціативи комуністів у Синельниковому було також створено збройний загін для захисту селища і залізничного вузла від численних банд.

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 172.
[2] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3. К., 1957, стор. 98.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2151, оп. 1, 1918, спр. 8, арк. 91.
[4] ЦДАРА, ф. 3, оп. 1, спр. 21, арк. 236.
[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. VI.
[6] Из истории борьбы советского народа против иностранной интервенции и внутренней контрреволюции в 1918 г., стор. 108—109.

На початку 1919 року була оформлена Синельниківська партійна організація. Вона взяла участь у роботі Катеринославської конференції КП(б)У, яка відбулася 16—18 квітня 1919 року[1]. Секретарем партійної організації спочатку був обраний С. К. Савченко, а згодом В. І. Васильківський.

Влітку 1919 року, у зв'язку з наступом денікінської армії, значно ускладнилося становище на Південному фронті. Під натиском переважаючих сил ворога радянські війська почали відступати. У боях з денікінцями активну участь брав загін синельниківців. В районі Зайцеве він прийняв перший бій з ворогом. У цьому нерівному бою героїчно загинули молоді комуністи-залізничники В. Агарков і Г. Васильківський (згодом їх іменами були названі клуби залізничників на станціях Синельникове-І і Синельникове-ІІ).

23 червня в Синельникове вдерлись денікінці. Почалися масові арешти і розстріли. Чимало синельниківських залізничників вступило тоді до партизанських загонів. Повстанський штаб Лозово-Синельниківського району, створений за постановою ЦК КП(б)У від 28 липня 1919 року, розгорнув активні бойові операції в районі залізниці Катеринослав — Харків і взяв її під свій контроль. У цих операціях брав участь і загін К. Холода, що складався в основному із залізничників Синельникового.

В грудні 1919 року частини 14-ї армії визволили Синельникове від денікінців. З допомогою уповноваженого Реввійськради армії у селищі був створений військово-революційний комітет, який очолив залізничник, член партії більшовиків з 1917 року Є. Я. Кишинський. Через деякий час склад ревкому розширився. До нього ввійшли більшовики С. К. Савченко (голова), С. К. Богма, О. І. Рожко, П. Ф. Семенов та інші[2]. Ревком відразу ж розгорнув широку господарсько-організаторську і культурно-виховну роботу. Зокрема, на облік були взяті всі посівні площі, успішно виконувався план продрозверстки. У своїй діяльності ревком спирався на партійну організацію, ряди якої постійно зростали. Влітку 1920 року вона налічувала 80 комуністів, з них 25 працювало в селищних організаціях, а решта — на залізничному транспорті. У цей час була створена і комсомольська організація[3].

У травні 1920 року були проведені вибори виконавчого комітету селищної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. До його складу ввійшли комуністи С. К. Савченко (голова), Є. Я. Кишинський, А. Т. Будаков (він же — комісар залізничного вузла), С. К. Богма, М. X. Миргородський та інші. Члени виконкому були закріплені за певними ділянками господарства селища і залізничного вузла.

Партійна організація мобілізувала населення на швидку відбудову господарства. Вона організовувала комуністичні суботники, в яких брали участь усі трудящі селища. Проводились роботи по розчищенню заводських територій. Впорядковувались і брались на облік промислове устаткування, обладнання, інструмент, запаси палива. Широким фронтом ішла відбудова на залізничному транспорті. Робітники стежили за порядком на станціях, ремонтували під'їзні колії, складські приміщення. На початку 1920 року стали до ладу паровозне депо і вагонні майстерні. За короткий строк в депо Синельникове-І було відремонтовано 79 паровозів і 39 вагонів, а в депо Синельникове-ІІ — 33 паровози та 74 вагони[4].

Перехід до мирної праці ускладнювався тим, що на селище часто нападали залишки недобитих банд, які грабували населення, руйнували вагони на коліях. Комуністи селища і залізничного вузла перебували на казарменому становищі, зі зброєю в руках відбиваючи напади бандитів.

Незважаючи на такі важкі умови, партійна організація і місцеві органи влади приділяли значну увагу подоланню культурної відсталості. Була налагоджена робо-

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 366.
[2] Газ. «Вперед до комунізму», 7 листопада 1957 р.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 10, арк. 9.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 76, арк. 115.

та навчальних закладів, створені вечірні курси по ліквідації неписьменності серед дорослих. На станції Синельникове-I відкрився агітпункт, яким керував М. Голодний, згодом відомий радянський поет. Агітпункт проводив велику роботу серед червоноармійців і робітників. Часто тут влаштовувались мітинги-концерти[1].

Влітку 1920 року посилилась загроза на півдні України. Врангелівцям протистояли частини Південно-Західного фронту, штаб якого був розташований у Синельниковому[2]. Зважаючи на важливе стратегічне значення Синельникового, партійні та радянські органи губернії вживали рішучих заходів до зміцнення органів Радянської влади в селищі. 1 червня 1920 року секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор в телеграмі секретарю Катеринославського губкому Е. І. Квірінгу також вказував на необхідність посилити Синельниківську партійну організацію[3].

Щоб зірвати контрнаступ Червоної Армії проти білополяків і врятувати їх від розгрому, врангелівці 25 липня 1920 року почали наступати проти радянських військ, намагаючись вийти на лінію Синельникове — Донбас і перерізати її[4].

Радянські частини стійко оборонялись і потім відкинули ворога. Але становище залишалось напруженим. У середині вересня врангелівці завдали сильного удару радянським військам на Олександрівському напрямку. 20 вересня білогвардійці захопили Олександрівськ, а незабаром і Синельникове.

23 вересня ударна група в складі 23-ї і 46-ї стрілецьких дивізій під командуванням І. Ф. Федька у взаємодії з 9-ю кавалерійською дивізією після жорстокого бою визволила Синельникове від білогвардійців[5]. Мужньо боролися з ворогом синельниківці М. Середа, О. Горбатенко, П. Жуган — бійці бронепоїзда ім. Свердлова. В боях за Синельникове відзначився загін московських курсантів, які, припинивши на цей час навчання, вирушили на фронт. Багато з них полягли на полі бою. У центральному сквері Кремля встановлено мармуровий обеліск, на якому викарбувані слова: «Слава командирам і курсантам, що загинули в боях проти контрреволюції під Оріховим і Синельниковим. 29/VIII — 1920 рік»[6].

До весни 1921 року Синельникове перебувало на воєнному стані. Навкруги безчинствували банди Махна, Коробки, Гаркуші та інших, які нападали на селище і особливо на залізничний вузол. Боротьбу з ними організував Синельниківський ревком, основні відділи його очолювали більшовики. Головою ревкому був тоді В. Данилевський, секретарем — О. Рожко, завідуючими відділами — К. Дедюк, О. Луценко, Г. Тонберг та інші. Комуністи керували й відділами виконкому селищної Ради. Це були люди, що пройшли сувору школу громадянської війни, беззавітно віддані справі Леніна[7]. На кінець 1921 року Синельниківська міська партійна організація налічувала 33 члени і 6 кандидатів у члени партії. Більшість з них становили робітники промислових підприємств і залізничного вузла[8].

Широку діяльність розгорнула комсомольська організація міста. На підприємствах створювались комсомольські осередки. Молодь показувала зразки трудового героїзму. Відпрацювавши дві зміни, комсомольці виходили на суботники і недільники: ремонтували паровози, очищали залізничні колії. Часто комсомольці міста на чолі з політруком Синельниківського відділення ЧОП О. І. Воробіним по кілька діб не залишали сідла, переслідуючи бандитів. За активну роботу в ЧОПі Синель-

---

[1] ЦДАРА, ф. 246, оп. 4, спр. 128, арк. 107.

[2] Из истории гражданской войны в СССР. Сборник материалов и документов, т. 3. М., 1961, стор. 380.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 28, арк. 155, 177.

[4] ЦДАРА, ф. 5/6, оп. 1, спр. 260, арк. 125—127.

[5] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920 гг.), стор. 427.

[6] А. И. Бабин, Д. Ф. Казаков, А. А. Лобачев. Рожденное Октябрем. М., 1966, стор. 81—82.

[7] Дніпропетровський облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 1, арк. 37.

[8] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 442, арк. 89; ф. 32, оп. 1, спр. 592, арк. 76.

никівська комсомольська організація була нагороджена Червоним прапором[1]. 25 кращих комсомольців було направлено на курси червоних командирів[2]. За ініціативою комсомольської організації було відкрито клуб молоді. Комсомольці організували перші піонерські загони «юних спартаківців». У 1922 році в Синельниковому створилися 3 піонерські загони — імені К. Маркса, В. І. Леніна і Паризької Комуни.

Велику роботу проводив райжінвідділ. При відділі відкрили школу, в якій навчались робітниці[3].

З 1921 року Синельникове стало містом і центром Синельниківського повіту Катеринославської губернії, а з 1923 року — центром Синельниківського району. Населення міста в цей час становило близько 11 тис. чоловік. Незважаючи на труднощі, які посилилися внаслідок неврожаю 1921 року, трудящі під керівництвом комуністів доклали всіх зусиль, щоб якнайшвидше подолати розруху. Згідно з постановою Президії Української Ради народного господарства ще в листопаді 1920 року було націоналізовано Синельниківський пороховий завод[4]. Майже одночасно націоналізували майстерні Яцкевича, які почали називатись 8-м державним заводом. У 1924 році підприємству присвоїли ім'я Комінтерну. На кінець відбудовного періоду промислові підприємства міста вже працювали на повну потужність. Деякі з них, у т. ч. завод ім. Комінтерну, були повністю реконструйовані. В 1925—26 господарському році всі підприємства виробили продукції на суму близько 2 млн. карбованців[5].

Колективи підприємств та залізничники подавали значну допомогу селу. В 1922 році було створено сільськогосподарське кредитне товариство, яке мало свої прокатні пункти. Воно існувало до 1930 року, коли основна маса селян району вступила до колгоспів. У місті щорічно проводились районні сільськогосподарські виставки з метою пропаганди кращих методів обробітку грунтів і одержання високих врожаїв. З 1924 року у виставках почала брати участь і Синельниківська дослідна станція[6].

Значна увага приділялася розвитку медичного обслуговування трудящих. У 1922 році в місті відкрилась перша лікарня на 40 ліжок. Крім того, працювали 3 амбулаторії і 3 аптеки.

Будівництво нового життя нерозривно пов'язувалося з проведенням культурної революції, з ліквідацією неписьменності і малописьменності. В 1923 році в місті було 2 школи, в яких навчалося 1129 дітей і працював 41 вчитель. Продовжували діяти школи лікнепу. Місцеве відділення добровільного товариства «Геть неписьменність» виявляло неписьменних, створювало групи навчання, залучало вчителів до цієї важливої державної справи. В 1924 році в місті працювало 3 школи лікнепу, 2 клуби, 2 бібліотеки.

Трудящі міста і залізничники брали активну участь у колективізації навколишніх сіл та організаційно-господарському зміцненні колгоспів. На заводі ім. Комінтерну, в паровозному депо створювались ремонтні бригади, які виїздили в села. За почином робітників Дніпропетровська в Синельниковому розгорнулася кампанія по створенню фонду колективізації. У грудні 1929 року робітники міста відрахували в цей фонд свій тижневий заробіток. При активному сприянні профспілкових організацій готувалися кадри механізаторів для села. За допомогою Синельниківської районної Ради профспілок для колгоспів і МТС було підготовлено 673 кваліфіковані працівники і 201 тракторист, відкрито 140 дитячих ясел, 78 дитячих садків, 45 польових кухонь[7].

---

[1] Газ. «Прапор юності», 5 лютого 1967 р.
[2] Газ. «Звезда», 13 жовтня 1921 р.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 577, арк. 17, 18, 105.
[4] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 671.
[5] Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине, стор. 88—89.
[6] Газ. «Звезда», 18 вересня 1924 р.
[7] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики. К., 1963, стор. 180.

У період реконструкції народного господарства відчутно зросли виробничі потужності і технічна оснащеність підприємств Синельникового. За роки другої п'ятирічки їх валова продукція досягла 13 739 тис. крб. З 1932 по 1937 рік капіталовкладення у промисловість району збільшились до 3600 тис. карбованців [1].

На заводі ім. Комінтерну було реконструйовано цехи, встановлено нове устаткування. Тут діяли 3 ковальські і шліфувальний цехи, в яких працювало понад 400 робітників. На підприємстві виготовляли інструмент, поліровані сокири, вісі тощо[2]. Партійна організація заводу налічувала 45 комуністів. Вони показували зразки високопродуктивної праці, були застрільниками соціалістичного змагання за дострокове виконання п'ятирічних планів, до якого включилася переважна більшість робітників. В місті також діяли цегельний завод, авторемонтні майстерні, райпромкомбінат, ряд промислових артілей та підприємств по переробці сільськогосподарської продукції.

В 1937 році у Синельниковому було побудовано нове вагонне депо. Його парк поповнився верстатами та іншим обладнанням, що дало змогу швидше і якісніше ремонтувати вагони. На залізничному вузлі працювало понад 2 тис. робітників. Залізничники міста гаряче підтримали стахановський рух. Серед перших стахановців були Х. П. Семенко, А. Т. Будаков, П. Ф. Семенов та інші.

Успішне здійснення індустріалізації країни і колективізації сільського господарства супроводилось піднесенням добробуту та культурно-технічного рівня робітників і селян. Синельникове, як і інші міста України, значно зросло за роки Радянської влади. В 1939 році населення його становило 23 тис. чоловік. Невпинно збільшувався бюджет міста. У 1940 році він становив 1,5 млн. крб. Споруджувались багатоквартирні житлові будинки, в 1940 році було здано в експлуатацію новий великий готель. Значні асигнування виділялись на комунальне господарство і благоустрій. Тільки за один 1940 рік було забруковано понад 6 тис. кв. метрів вулиць. У 1937 році закінчилось будівництво нового приміщення міської лікарні. Будувалися також клуби, кінотеатри, дитячі дошкільні установи.

Було ліквідовано неписьменність і малописьменність, здійснено загальне навчання. В 1936 році нове приміщення дістала середня школа № 1, в 1939 році — залізнична школа № 38 і середня школа № 3. В цей час у трьох синельниківських міських школах навчалося 1849 учнів і в трьох залізничних школах (№№ 38, 39 і 40) — понад тисячу. В школах працювало 150 вчителів. Директор Синельниківської середньої школи № 1 Т. К. Танцюра була делегатом XVIII з'їзду ВКП(б).

Мирну працю синельниківців, як і всього радянського народу, перервав віроломний напад фашистських загарбників на Радянський Союз. 22 червня 1941 року на багатьох підприємствах міста відбулись мітинги, на яких радянські люди клялися до останньої краплини крові захищати рідну Вітчизну. До військкомату надійшло багато заяв трудящих з проханням відправити їх на фронт.

30 червня відбулася сесія міської Ради депутатів трудящих, яка накреслила заходи, спрямовані на подання всебічної допомоги фронту[3]. Виконуючи постанову бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У від 23 липня 1941 року, трудящі міста включилися в спорудження оборонних ліній. Цими роботами керували секретар райкому КП(б)У В. О. Вакуленко і голова райвиконкому М. І. Шмигельський.

Протягом серпня німецько-фашистські загарбники часто бомбили залізничний вузол. Але, незважаючи на це, залізничники з честю виконували свої обов'язки. Лозунг «Все для фронту, все для перемоги» став законом життя трудівників тилу. Залізничники взяли активну участь у всесоюзному недільнику, який відбувся 3 серпня 1941 року. Коли до міста наблизився фронт, партійна організація розпочала евакуацію жителів. В серпні було демонтовано і відправлено на Урал устаткування заводу ім. Комінтерну.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3337, оп. 1, спр. 2. арк. 12.
[2] Там же, ф. Р-5025, оп. 1, спр. 5, арк. 44.
[3] Там же, ф. Р-2857, спр. 37, арк. 107—108.

Є. Я. Кишинський — голова Синельниківського ревкому у 1919 році.

2 жовтня 1941 року в місто вдерлися фашистські загарбники. Протягом кількох діб гітлерівці розстріляли близько 300 чоловік. Всі підприємства були оголошені приватною власністю. Школи, клуби, бібліотеки закриті, а їх приміщення використовувались окупантами під казарми.

Та ні репресії, ні шибениці не злякали радянських людей.

Населення міста під керівництвом партійної організації піднялось на боротьбу з гітлерівцями. В листопаді 1941 року комсомолець І. Стрижений організував підпільну комсомольську групу, до складу якої входили М. Білоконь, А. Чайкін, І. Довбня, Є. Коптилов, В. Шульга, Г. Демиденко, І. Птиченко, В. Топчієв та інші. Підпільна група мала радіоприймач, друкарську машинку, зброю. Патріоти поширювали листівки із зведеннями Радянського інформбюро, закликали громити ненависного ворога, готувались здійснити диверсії на важливих об'єктах. Але в лютому 1942 року члени групи були заарештовані і 18 березня розстріляні[1].

Водночас із групою І. Стриженого в місті почала діяти підпільна комсомольсько-молодіжна організація, яку очолив комсомолець Ф. Заєць. До її складу входили Є. Сергєєв, А. Тарабурин, В. Георгієвський, Т. Немченко, В. Букрєєв, М. Дяков, І. Проходимцев, Л. Філоненко та інші. Незабаром підпільна організація приступила до активних дій. В. Георгієвський дістав радіоприймач і друкарську машинку. Члени групи регулярно приймали зведення Радянського інформбюро, друкували листівки і поширювали їх серед населення. Керував агітаційно-пропагандистською роботою Є. Сергєєв. Комсомольці намагалися встановити зв'язок з Центральним штабом партизанського руху. Виконати це важке завдання було доручено Є. Сергєєву. З великими труднощами йому вдалося перейти лінію фронту і передати командуванню Червоної Армії цінні розвідувальні дані. Організація здійснила кілька сміливих нальотів на поліцаїв та сільські управи, вчинила ряд диверсій на залізничному транспорті. В ніч під новий, 1943 рік члени організації В. Георгієвський і А. Тарабурин розібрали залізничну колію на перегоні Синельникове—Вишневецьке, в результаті чого німецький ешелон зійшов з рейок і рух поїздів припинився.

Дії патріотів наводили жах на окупаційні власті. За голову партизана «Гарячого» (підпільна кличка В. Георгієвського) окупанти обіцяли винагороду — 25 тис. марок[2].

Щоб об'єднати дії всіх підпільних груп і організовано вести боротьбу проти загарбників, у грудні 1942 року було створено Синельниківський підпільний райком КП(б)У, секретарем якого Дніпропетровський підпільний обком КП(б)У призначив В. І. Іваненка. За вказівкою обкому райком партії приділив особливу увагу організації саботажу і диверсії на транспорті. На залізничному вузлі було створено бойову диверсійну групу, до складу якої ввійшли М. Г. Губанов, О. В. Васильківський та інші. Підпільники виводили з ладу паровози, вагони, обладнання станції. В лютому 1943 року вони знищили водонапірну сітку станції. Окупанти змушені були відправляти паровози для заправки водою на станцію Зайцеве. В травні 1943 року М. Г. Губанов та О. В. Васильківський, перевівши стрілку на зайняту колію, вчинили аварію, внаслідок якої було виведено з ладу 2 паровози і 8 вагонів[3]. На станції

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 127, арк. 18—21, 29—47.
[2] Там же, спр. 1, арк. 84—85; спр. 126, арк. 6—7, 22—23, 28—30, 77—82, 88—94.
[3] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 107.

Члени підпільних комсомольсько-молодіжних організацій, які діяли в Синельниковому в роки Великої Вітчизняної війни: В. В. Георгієвський, Ф. Д. Заєць, А. О. Тарабурин, І. А. Стрижений.

Синельникове-І стрілочник, прізвище якого не вдалося встановити, пустив назустріч військовому ешелону маневровий паровоз із вагонами. Окупанти зазнали великих втрат, рух на станції припинився на 15 годин[1].

Під час зимового наступу радянські війська в лютому 1943 року підійшли до Синельникового. Але під натиском ворожих сил вони змушені були відступити. Жителі міста подавали всебічну допомогу тим радянським воїнам, які потрапили в оточення. Вони підібрали на полі бою 56 тяжко поранених бійців і командирів. Підпільний райком допоміг таємно розмістити їх в міській лікарні, де також діяла підпільна група. Через деякий час підпільники організували масову втечу з лікарні радянських воїнів, які одужали. Більшість з них повернулася до Діючої армії[2].

Підпільний райком проводив роботу по створенню бойових груп, зриву заготівель сільськогосподарських продуктів для окупантів, збиранню розвідувальних даних. Але в червні 1943 року почались масові арешти. Було заарештовано 76 учасників підпілля. Більшість із них гітлерівці розстріляли.

Батьківщина високо оцінила діяльність синельниківських підпільників. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, І. А. Стрижений, В. В. Георгієвський, А. О. Тарабурин, О. В. Васильківський, О. С. Жукова були посмертно нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Урядовими нагородами відзначені В. І. Іваненко, Ф. Д. Заєць, Є. К. Сергєєв, І. П. Проходимцев, Е. Г. Козоріз, О. С. Надута, М. І. Жуков та інші.

Тисячі синельниківців героїчно боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багато з них нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. В боях з німецько-фашистськими загарбниками відзначились командир батареї старший лейтенант І. І. Ситников, нагороджений орденом Вітчизняної війни І ступеня[3], Є. В. Дрей, майор К. О. Трошин. За героїчні подвиги високого звання Героя Радянського Союзу були удостоєні гвардії капітан Д. Ф. Бараболкін і старшина І. Ф. Трушев.

Влітку 1943 року, коли почався стрімкий наступ Червоної Армії, гітлерівці вперто трималися за Синельникове і Новомосковськ, маючи на меті затримати тут радянські війська на шляху до Дніпра. Зі сходу Синельникове прикривали оборонні рубежі.

---

[1] С. М. Слепухин. Краткая история строительства и развития Сталинской железной дороги. 1884—1948. Днепропетровск, 1949, стор. 112.
[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3. М., 1964, стор. 119.
[3] Архів Міністерства оборони СРСР, ф. 3, оп. 191855, спр. 2, арк. 79.

19 вересня війська Південно-Західного фронту вступили на територію Синельниківського району, визволивши село Писарівку. Поблизу Синельникового вони зустріли сильний вогонь противника. Однак піхота, посилена танками і броньовиками, форсувала річку Терсу і перерізала залізницю на Славгород.

Німецьке командування повернуло в бік Славгорода всі свої сили, прикривши південно-східну частину міста щільним загороджувальним вогнем. Тоді командир однієї з радянських частин здійснив несподіваний для ворога маневр: різко повернув на південний захід, в обхід міста і тим самим відвернув на себе основні вогневі засоби противника. Скориставшися з цього, стрілецькі частини перейшли в атаку з північно-східної сторони і вступили на станцію Синельникове-I[1]. Знищивши багато живої сили і техніки ворога, радянські війська захопили на залізничному вузлі чимало паровозів, вагонів, платформ. 21 вересня 1943 року Синельникове було визволене від фашистської окупації.

В боях за визволення міста відзначилися частини 25-ї і 333-ї стрілецьких дивізій. Наказом Верховного Головнокомандуючого від 23 вересня цим дивізіям було присвоєно почесне найменування «Синельниківських».

Німецько-фашистські окупанти майже повністю зруйнували місто. В руїнах лежали промислові підприємства, паровозне і вагонне депо. Були виведені з ладу водонапірні колонки, в багатьох місцях знищено залізничне полотно. Окупанти висадили в повітря 6 шкіл, 3 кінотеатри, 4 клуби, готель, дитячі садки, сотні житлових будинків. Комунальному господарству було завдано збитків на суму 148 млн. карбованців[2].

Відразу ж після визволення міста почалося відновлення партійних і радянських органів. Районну партійну організацію очолив спочатку М. І. Мірошниченко, а через деякий час — В. О. Вакуленко. Почали працювати районні та міські установи.

Партійна організація провела велику і напружену роботу по мобілізації трудящих на якнайшвидшу відбудову господарства міста. Першочерговим завданням було відновлення роботи залізничного вузла. Особливу активність виявили комсомольці і молодь. Близько 4500 молодих ентузіастів взяли участь у роботах на залізничному вузлі. За короткий строк було відновлено 62 км головної колії, 32 стрілочних переводи, водокачку. За активну участь у відбудові залізничного вузла комсомольську організацію вузла нагородили Почесною грамотою ЦК ВЛКСМ; вона одержала також другу республіканську грошову премію. Завдяки наполегливій праці трудящих залізничний вузол швидко став до ладу. Вже в перших числах жовтня 1943 року через Синельникове пішли поїзди[3]. У жовтні в місті почали працювати електростанція, млин, пекарня, маслозавод, їдальня.

Жителі Синельникового активно включились у широкий патріотичний рух по збору коштів на будівництво танкових колон і бойових ескадрилій. Лише за перші два тижні вони внесли на будівництво танкової колони «Радянська Україна» понад 8 тис. крб.[4]. Загалом трудящі району зібрали на будівництво цієї колони 3737 тис. карбованців, за що дістали подяку Верховного Головнокомандуючого[5]. До 26-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі міста вручили бійцям і командирам Синельниківських дивізій подарунки.

Колективи промислових підприємств і працівники залізничного транспорту подавали шефську допомогу трудівникам села. Робітники вагонного депо працювали на відбудові МТС, ремонтували сільськогосподарську техніку.

---

[1] Газ. «Красная Звезда», 23 вересня 1943 р.

[2] Синельниківський райдержархів, ф. 4, оп. 3, спр. 14, арк. 10—11.

[3] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 216, 233, 273.

[4] Синельниківський райдержархів, ф. 4, оп. 2, спр. 15, арк. 43.

[5] Газ. «Вперед до комунізму», 7 березня 1944 р.

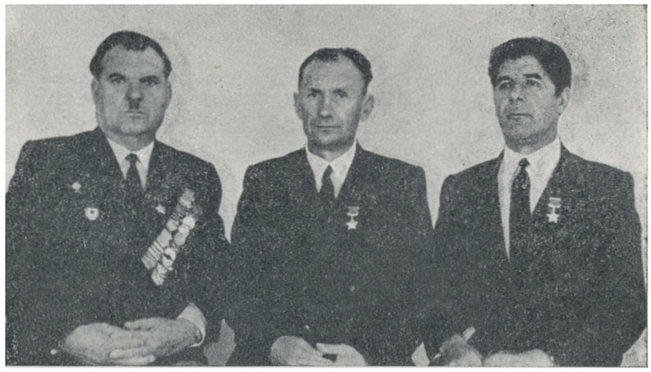

Герої Радянського Союзу, уродженці Синельниківського району Я. Т. Никоненко, Д. Ф. Бараболкін, І. П. Щабельський. 1967 р.

Тисячі трудящих виходили на недільники по очищенню території та відбудові промисловості і транспорту. В максимально короткі строки вводилися в дію важливі об'єкти. На початку 1944 року стало до ладу паровозне депо. 21 квітня достроково було пущено в експлуатацію ковальський цех заводу ім. Комінтерну. Вже до 1 травня підприємство дало першу продукцію.

Наполегливо працювали залізничники. Колектив станції Синельникове-І, застосувавши передовий метод швидкісної обробки поїздів, випередивши графік, відправив 734 поїзди. В складних умовах тут було навантажено 2486 і вивантажено понад 3 тис. вагонів. Працівники станції в позаурочний час відпрацювали понад 9 тисяч людино-годин. За зразкову роботу 164 залізничники були нагороджені почесними значками [1]. У всесоюзному соціалістичному змаганні 1944 року колектив вагонного депо Синельникове-І вийшов переможцем і одержав премію. Рішенням ВЦРПС і НКШС колективу 23-ї дистанції колії було присуджено перехідний Червоний прапор.

На підприємствах міста поширився патріотичний рух за дострокове виконання плану першої післявоєнної п'ятирічки. Вже в листопаді 1949 року деякі підприємства завершили виконання п'ятирічного плану, в т. ч. паровозне депо, 23-я дистанція колії і швейна фабрика [2].

За роки четвертої п'ятирічки підприємства промисловості і транспорту були не тільки повністю відбудовані, а й значно реконструйовані. Були побудовані завод залізобетонних конструкцій, швейна фабрика, комбінат продтоварів та інші. Завод ім. Комінтерну освоїв випуск культиваторів, борін, гаєчних ключів. У 1950 році вартість його валової продукції становила понад 15 млн. крб. На цегельному заводі за роки четвертої п'ятирічки збудували нову піч для випалювання цегли, запровадили більш досконалу технологію виробництва, понад 70 проц. трудомістких робіт тут було механізовано. Внаслідок цього в 1950 році випуск цегли збільшився в 9 разів (порівняно з 1945 роком). Загалом промислові підприємства міста в 1950 році дали продукції на суму 40 млн. карбованців.

Партійні організації спрямовували зусилля трудящих на дальше піднесення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, запровадження режиму економії. План випуску валової продукції в 1954 році підприємства міста виконали на 100 проц., що становило 2—3 проц. приросту проти попереднього року. Значно збільшився випуск продукції на заводі ім. Комінтерну.

З великим ентузіазмом сприйняли трудящі міста семирічний план розвитку народного господарства, який передбачав збільшення випуску продукції підприємствами в два з лишком рази. З неослабним трудовим піднесенням боролися вони за його виконання.

Значно розширилися виробничі площі заводу ім. Комінтерну, який перейшов на виготовлення нового виду продукції — ресор для великовантажних машин. Було збудовано новий двоповерховий корпус для швейної фабрики, почалось будівництво фарфорового заводу. В 1961 році став до ладу консервний завод. Розширився асортимент продукції комбінату продовольчих товарів. У 1964—1966 рр. вона експонувалась на республіканському оптово-промисловому ярмарку продовольчих товарів у Києві, де дістала високу оцінку.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 37, арк. 9.
[2] Газ. «Вперед до комунізму», 30 жовтня 1949 р.

Внаслідок самовідданої праці трудящих валова продукція промислових підприємств міста в 1965 році зросла в 4,7 раза проти 1958 року і майже в 7 разів порівняно з 1950 роком.

Великі якісні зміни відбулися на залізничному транспорті. З введенням в дію Придніпровської ДРЕС було електрифіковано дільниці Нижньодніпровськ — Чаплине і Лозова—Запоріжжя. Через Синельникове пішли електровози. Закінчилося обладнання маршрутно-релейної централізації на станціях Синельникове-І і Синельникове-ІІ, що набагато скоротило час на підготовку маршрутів і збільшило їх пропускну спроможність. Значних успіхів добився колектив вагонного депо. Тут було здійснено реконструкцію, механізація праці доведена до 90 процентів.

Славними трудовими ділами відзначилися працівники заводу залізобетонних конструкцій. Продукція цього підприємства йшла в Невинномиськ, порт Іллічевськ, Курськ, Батайськ та інші міста нашої країни.

Свідоме ставлення людей до праці, їх творча активність яскраво виявилися у всенародному змаганні за звання ударників і бригад комуністичної праці. В цьому патріотичному русі взяло участь 2,6 тис. робітників. Однією з перших звання колективу комуністичної праці завоювала в 1960 році бригада паровозу ФД-20-1440 старшого машиніста комуніста О. Ю. Городецького. Слідом за нею понад 60 передових бригад, змін, цехів своєю самовідданою працею, активною участю в громадському житті здобули право на це звання. 495 передовикам виробництва було присвоєно звання ударників комуністичної праці.

Широко розгорнувся рух за раціоналізацію, технічне вдосконалення виробництва. На підприємствах міста працювало понад 600 раціоналізаторів. Кращому раціоналізатору вагонного депо Х. П. Семенку Указом Президії Верховної Ради УРСР в березні 1965 року було присвоєно почесне звання заслуженого раціоналізатора УРСР.

Успішно виконали синельниківці в завершальному році семирічки свої виробничі завдання по випуску валової продукції та по збільшенню продуктивності праці. Колектив 23-ї дистанції колії тричі виходив переможцем у всесоюзному змаганні. В 1966 році йому було передано на вічне зберігання перехідний Червоний прапор управління і Дорпрофсожу Придніпровської залізниці. Першість у змаганні на цій залізниці міцно утримує колектив локомотивного депо. Застрільником і організатором масового соціалістичного змагання за дострокове виконання державних планів була районна партійна організація.

За високі досягнення у виконанні завдань семирічки понад 50 працівників підприємств промисловості, транспорту, зв'язку, побутового обслуговування та установ міста в 1966 році нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

На Синельниківському консервному заводі. 1967 р.

Наполегливо працювали колективи підприємств у ювілейному 1967 році. Вони достроково виконали річні плани випуску продукції.

Переможці в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня — завод ім. Комінтерну та локомотивне депо — нагороджені пам'ятними прапорами райкому КП України і райвиконкому, ряд підприємств занесено до районної Книги пошани. В багато міст нашої Батьківщини надходить продукція синельниківських підприємств. Вироби Синельників-

Заслужена вчителька школи УРСР О. І. Рожко. 1966 р.

ського консервного заводу в 1967 році експортувалися в Югославію, Польщу, ФРН та ряд інших країн Європи.

Синельникове невпинно зростає. Велику увагу благоустрою міста, поліпшенню побутового обслуговування населення, розширенню комунального господарства приділяє міська Рада депутатів трудящих. Тільки в 1966 році у місті введено в дію 4 тис. кв. м житлової площі. В останні роки споруджено багато громадських будівель: приміщення середніх шкіл № 1 і 4, міськради, музичної школи, дитячої бібліотеки. Значно розширилось комунальне господарство. Протяжність водопровідної лінії досягла 49 км. Прокладено шосейні дороги до консервного і фарфорового заводів, заасфальтовано десятки тисяч квадратних метрів тротуарів. У 1966 році на благоустрій міста було витрачено 200 тис. крб. Всі вулиці обсаджені деревами, будинки потопають в зелені. В центрі міста розташовані дитячий парк ім. В. І. Леніна і міський парк, які є улюбленими місцями відпочинку трудящих. На західній околиці закладено 2 нові парки.

Значну роботу проведено по електрифікації. Споруджено високовольтну лінію електропередачі Придніпровськ—Синельникове, яка повністю забезпечила потреби міста в електроенергії. Капітальні вкладення на електрифікацію міста з 1952 по 1962 рік збільшилися в 10 разів, а число абонентів, які користуються послугами міської електромережі,— в 3,6 раза.

Місто повністю радіофіковане. Якщо в 1932 році тут було лише 250 радіоточок, то тепер в особистому користуванні жителів налічується 2815 радіоприймачів і понад 1,5 тис. телевізорів. У 1964 році стала до ладу автоматична телефонна станція.

Товарооборот торговельної сітки міста, яка включає 67 магазинів, 18 підприємств громадського харчування, в 1966 році становив 15,6 млн. карбованців.

В місті працює 70 лікарів і понад 200 працівників середнього медичного персоналу. Тут є 2 стаціонарних лікувальних заклади, 2 поліклініки, 2 дитячі консультації, 3 аптеки. Крім того, на підприємствах відкрито 7 медичних пунктів. Є 6 дитячих садків та 5 дитячих ясел.

Понад 60 проц. міського бюджету витрачається на охорону здоров'я, дитячі дошкільні заклади, розвиток фізкультури, освіту. У 5 середніх і восьмирічній школах навчається 5090 учнів. В 4 вечірніх школах робітничої молоді без відриву від виробництва здобувають освіту понад тисячу робітників і службовців. У школах працює майже 300 досвідчених вчителів. Багато з них є майстрами педагогічної справи, вмілими вихователями підростаючого покоління. Серед них — заслужена вчителька школи Української РСР О. І. Рожко нагороджена за бездоганну роботу орденом Леніна. За успіхи, досягнуті у навчанні і вихованні дітей, 32 вчителі відзначені почесними значками «Відмінник народної освіти», а 9 нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Велику допомогу у вихованні дітей подають позашкільні дитячі заклади — Будинок піонерів, дитяча музична школа, в якій навчається 230 дітей. В 1964 році дитячий хор музичної школи зайняв перше місце на республіканському конкурсі в Києві. Хор районного Будинку культури завоював почесне звання народної академічної капели.

До послуг жителів міста 2 міські бібліотеки, книжковий фонд яких налічує близько 120 тис. прим. політичної, художньої, технічної та іншої літератури. Крім того, є бібліотеки при клубах, школах, окремих підприємствах. Трудящі передплачують 31 тис. прим. газет і журналів.

В місті діють 2 клуби, широкоекранні кінотеатри «Перемога» і «Україна», літній кінотеатр. При клубах працюють гуртки художньої самодіяльності, учасники яких виступають не тільки перед жителями міста, а й часто виїздять з концертами в села району.

Традиційними для синельниківців стали спортивні свята, свята весни і осені.

Щороку в серпні відзначається річниця визволення міста від німецько-фашистських загарбників. В ці дні синельниківці зустрічають дорогих гостей — делегації воїнів гвардійської Синельниково-Будапештської червонопрапорної орденів Суворова і Богдана Хмельницького дивізії ім. Чапаєва, яка брала участь у визволенні міста восени 1943 року. Багато юнаків району проходять військову службу в прославленій дивізії, примножуючи традиції своїх батьків.

Міцна дружба склалася між жителями Синельникового і чехословацького містечка Їнце. В 1965 році вони стали містами-побратимами. В грудні 1965 року делегація Синельниківської міськради у складі М. В. Власенка, В. І. Косої та В. М. Юрченка відвідала Чехословаччину. Влітку 1967 року в Синельникове приїздила делегація народного вибору Їнце. Синельниківці тепло зустріли гостей, ознайомили їх з успіхами в господарському і культурному будівництві. Перебування делегації Їнце в Синельниковому вилилося в яскраву демонстрацію дружби між радянським і чехословацьким народами.

На прикладі розвитку Синельникового — одного з численних міст Радянського Союзу яскраво видно, які величні перетворення сталися в нашій країні за роки Радянської влади.

М. А. БРОВУН.

* * *

Синельниківський район розташований на лівобережжі Дніпра. Він межує на заході з Дніпропетровським і Солонянським, на півночі — з Новомосковським і Павлоградським, на сході — з Васильківським районами Дніпропетровської області, на півночі — з Вільнянським районом Запорізької області. Його територія — 1680 кв. км. Населення — 86,5 тис. чоловік, у т. ч. міського — 52,5 тис. і сільського — 34 тис. чоловік. Середня густота населення — 52 чоловіки на 1 кв. кілометр.

Район утворено в 1923 році. Міській, 3 селищним і 12 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковані тут 138 населених пунктів.

Територію району пересікають дві залізниці Донбас—Кривбас і Москва— Севастополь та автомагістраль Москва—Сімферополь. Центр району — місто Синельникове — великий залізничний вузол.

Поверхня району — хвиляста рівнина, порізана широкими балками і кряжами. Тут протікають ріки Верхня і Нижня Терса, на заході — Дніпро.

Грунти — чорноземні. З корисних копалин в районі є поклади бурого вугілля, вапняків, бутового каменю, білої глини, піску.

Сільське господарство району має зерно-молочно-м'ясний напрям. Тут 19 колгоспів, 3 радгоспи, селекційно-дослідна станція, районне об'єднання «Сільгосптехніка» з двома відділеннями.

Площа сільськогосподарських угідь — 138 850 га, в т. ч. орних земель — 116 471 га (83,8 проц.), лісосмуг і лісів — 2287 га (1,5 проц.), водоймищ з затоками — 1879 га (1,3 проц.), садів — 3526 га (2,6 проц.), луків і пасовищ (з сінокосами) — 14 996 га (10,8 проц.).

Посівна площа в 1967 році становила 113,6 тис. га. Зокрема, під зерновими було зайнято 56,5 тис. га (49,6 проц.) і під технічними — 16,1 тис. га (14 проц.). Основними зерновими і технічними культурами є озима пшениця, соняшник, цукровий буряк.

Герой Соціалістичної Праці М. І. Молчанов у механізаторів колгоспу «Червона долина». Писарівка, 1967 р.

У колгоспах і радгоспах району на 1 січня 1968 року налічувалося 62,3 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 22,6 тис. корів; 24,4 тис. свиней, 20,3 тис. овець. На 100 га угідь тут припадає 45 голів великої рогатої худоби, 15 голів овець, свиней на 100 га ріллі — 21. Виробництво молока в 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь в середньому становило 320 центнерів.

Рік у рік зростає матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. У 1967 році вони мали 764 трактори, 462 комбайни, 428 вантажних автомашин. Рівень механізації трудомістких робіт у сільськогосподарському виробництві досить високий. В рільництві механізовано майже всі процеси, в тваринництві — значну частину їх.

У післявоєнні роки за сумлінну працю в сільському господарстві орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено понад 500 трудівників району. Троє з них удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці.

Значного розвитку в районі набуває промисловість. Тут налічується 16 промислових підприємств, на яких зайнято 3957 робітників і службовців. Валова продукція промисловості в 1967 році обчислювалась в 38,3 млн. крб., у т. ч. машинобудівної і металообробної — 10,3 млн., харчової — 9,8 млн., легкої — 14,1 млн., промисловості будівельних матеріалів — 1,9 млн., інших галузей — 2,2 млн. Найбільшими підприємствами району є заводи ім. Комінтерну та арматурний, швейна фабрика. Найголовніші види промислової продукції — автомобільні ресори, різноманітна арматура.

За високі показники у праці понад 56 передовиків промисловості, залізничного транспорту і зв'язку в післявоєнні роки нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. У 1959—1967 рр. 5 підприємств, 207 цехів, змін, бригад, ферм і дільниць було удостоєно звання колективів комуністичної праці, а 1402 робітники, колгоспники — звання ударників комуністичної праці.

Невпинно зростає мережа торговельних підприємств району. Вона включає 284 магазини, 63 підприємства громадського харчування. Лише у 1967 році населенню продано 1000 радіол і радіоприймачів, 2371 телевізор, 239 мотоциклів і моторолерів, 680 холодильників, 2202 пральні машини, 33 легкові автомашини. Товарооборот за 1967 рік становить 31,6 млн. карбованців.

З кожним роком зростає добробут трудящих, збільшуються трудові заощадження.

В районі провадиться значне житлове будівництво. За 1959—1967 рр. тут збудовано державою житлових будинків площею близько 25 тис. кв. м і понад 7 тис. будинків індивідуальними забудовниками — робітниками й селянами за власні трудові заощадження.

В особистій власності трудящих — 238 легкових автомашин і 3800 мотоциклів.

Всі ці досягнення стали можливими завдяки повсякденному піклуванню партії й уряду про підвищення матеріального і культурного рівня життя радянських людей.

За роки Радянської влади в районі створено широку мережу закладів охорони здоров'я трудящих. На 1 січня 1968 року тут було 8 лікарень на 590 ліжок, 36 медпунктів, 7 амбулаторій. В них працювало 880 медичних працівників, у т. ч. 85 лікарів. 5 з них нагороджено значком «Відмінник охорони здоров'я».

В районі 68 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 14 середніх, включаючи школу-інтернат, 21 восьмирічна і 33 початкові. В школах навчається 13 439 учнів. У 7 школах робітничої і сільської молоді дістають середню освіту понад 2 тис. чол. Працює музична школа на 200 учнів. В селі Василівці на березі Дніпра розташований районний піонерський табір, де кожного року відпочиває 450 піонерів. В школах району працює 799 вчителів, серед них — заслужений вчитель школи УРСР, 42 відмінники народної освіти. При кожній середній школі є батьківський університет.

До послуг трудящих — Будинок культури і 41 клуб, у т. ч. 34 сільських. При клубах працюють 273 гуртки художньої самодіяльності, в роботі яких бере участь 3729 чол. В районі налічується 44 бібліотеки, книжковий фонд яких — 419 тис. книжок. Є 3 широкоекранні кінотеатри, 36 кіноустановок та кінопересувок.

На громадських засадах створено 4 історико-революційні музеї: три при середніх школах і один — в колгоспі ім. Леніна (с. Новоолександрівка). Історико-революційний музей при міській середній школі № 4 завоював у 1965 році перше місце на республіканському огляді шкільних музеїв.

Виходять районна газета «Ленінські заповіти» і три багатотиражки.

Районна організація товариства «Знання» об'єднує 47 первинних організацій, що налічують 670 членів.

Партійна організація району на 1 січня 1968 року налічувала понад 3 тис. комуністів, комсомольська — близько 5 тис. членів.

РОЗДО́РИ

Роздори — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковані також населені пункти: Гострий Камінь, Запоріжжя-Глудувате, Зелений Гай, Мар'їівка, Нововознесенка, Новоіларіонівське, Писарівка, Пристінь, Радянське, Роздолля. Розташовані по обидва боки річки Нижньої Терси, за 16 км від районного центру — міста Синельникового. Через селище проходить залізнична лінія Дніпропетровськ—Донецьк. Населення — 2407 чоловік.

Навколо селища ще в 1899 році були відкриті поклади каоліну, з інших корисних копалин є гравій, товща шару якого подекуди досягає по річці Нижній Терсі 12 метрів [1].

У 1778 році надвірний радник М. І. Карабин одержав у дар від Катерини II 6000 десятин землі, на яких були розкидані поодинокі зимівники і хутірки колишніх запорізьких козаків. Тут він заснував села Карабинівку та Роздори, оселивши поряд з вільними козаками своїх кріпаків. Згодом села були об'єднані в слободу Роздори. Головним заняттям її мешканців було землеробство, побічним — дрібне ремесло для власних потреб. «Селяни працюють в полі,— вказувалось в економічних примітках до Генерального межування,— а крім того займаються рукоділлям, прядуть льон, коноплі, вовну, тчуть полотно, сукна, з яких шиють одяг» [2].

Після того, як у 1783 році на Лівобережній Україні було проведено першу ревізію, кріпаками стала більшість жителів села. Напередодні реформи 1861 року у користуванні населення Роздорів було 1284 десятини придатної землі (в середньому на ревізьку душу припадало 3,25 десятини). Але цю землю обробити було дуже важко,

[1] И. И. Т а п а т а р. Месторождения полезных ископаемых Днепропетровья. М.—Л., 1931, стор. 55, 71, 78.

[2] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 27, арк. 32.

бо селяни зовсім не мали коней, а волів — лише 30. Тимчасом поміщикам і церкві тут належали 4663 десятини придатної землі [1], величезні пасовища і гурти робочої худоби.

Внаслідок реформи трудівники села були вкрай пограбовані. Більшість із них одержала земельні наділи по десятині на душу [2]. Довелося селянам, як і раніше, гнути спину на поміщицьких ланах і водночас сплачувати викупи за свої мізерні ділянки.

Поміщицьким маєтком у Роздорах управляли прикажчики. Господарство спеціалізувалось на розведенні тонкорунних овець і коней для потреб армії. Чималий прибуток давав винокурний завод, на якому працювали селяни Роздорів [3]. Збагаченню поміщика сприяло і будівництво на його землях залізниці, що почалося в 1881 році. Залізнична вітка Синельникове — Ясинувата, яка з'єднувала Катеринославщину з Донбасом, була прокладена у травні 1884 року. Вона відіграла значну роль у розвитку села. Біля нього була збудована залізнична станція, навколо якої виросли амбари і склади. З станції щорічно відправляли і приймали близько півмільйона пудів різноманітних вантажів, здебільшого сільськогосподарської продукції.

На 80-і рр. XIX століття з 23 913 десятин землі, яку мала Роздорська волость, 22 417 десятин належало приватним власникам, здебільшого поміщикам, і тільки 1341 десятина селянським громадам [4]. Малоземелля змушувало селян орендувати поміщицьку землю на кабальних умовах або йти в найми. Влітку наймити працювали 18 і навіть 20 годин. За весь сезон сільськогосподарському робітникові на хазяйських харчах платили від 50 до 120 крб., а робітниці — від 30 до 75 крб. на рік [5]. Чабани і пастухи тулилися в землянках. Справжнім лихом для них були численні інфекційні захворювання, особливо бруцельоз, що передавався через овець.

Жили селяни в хатинах, критих соломою, без підлог, топили печі соломою і бур'яном. Одяг виготовляли самі — з льону, конопель і овечої вовни.

Економічна криза на початку XX століття, що призвела до різкого спаду цін на сільськогосподарські продукти, спричинила масове зубожіння і розорення основної маси трудящого селянства. Тяжко позначилася на житті селян і російсько-японська війна. Під час революції 1905—1907 рр. залізничники станції взяли участь у загальному страйку робітників і службовців Катерининської залізниці. На станції відбувалися збори і мітинги. Був налагоджений зв'язок з страйковим комітетом залізниці. Поліція спробувала вдатися до репресій, але їй чинили організований опір. Група робітників на чолі з залізничником Г. В. Руденком роззброїла урядника і розігнала жандармів [6].

Події на залізниці мали великий вплив і на трудящих села. Сільський сход, на якому виступив представник Катеринославської Ради робітничих депутатів, прийняв постанову, в якій говорилося про солідарність громади Роздорської волості з повсталими робітниками і подання їм підтримки. Було обрано делегацію селян для встановлення зв'язку з робітниками Луганська, де почалось тоді збройне повстання. Проте, обрана переважно із заможних селян, делегація діяла нерішуче. Лише під тиском громади вона нарешті виїхала в Донбас, але на станції Просяна її перехопили козаки.

А тимчасом, на вимогу поміщиці, в село вступили козаки і взяли маєток під охорону. 6 січня 1906 року почалися арешти. Заарештовано було понад 100 чоловік,

---

[1] Приложение к трудам редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Сведения о помещичьих имениях, т. 6, стор. 24, 25.

[2] Список населенных мест Павлоградского уезда Екатеринославской губернии. 1911, стор. 26.

[3] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 29, арк. 42, 43, ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 5, спр. 70, арк. 116.

[4] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 6—7.

[5] Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1895 год. Екатеринослав, 1895, стор. 114.

[6] ЦДІА УРСР, ф. 347, оп. 1, спр. 295, арк. 73—76.

у т. ч. і учасників волосного сходу та робітника-залізничника Г. В. Руденка, якого відправили до Павлоградської тюрми. Для втихомирення «бунтівників» у селі розмістили поліцію з приставом і кінними вартовими, на станції постійно чергував жандарм[1].

Столипінська аграрна реформа прискорила процес класового розшарування на селі. Вже на 1908 рік сільська община остаточно розпалась. З 83 дворів, в користуванні яких було до цього 224,48 десятини землі, вийшли з общини 78 дворів, за якими закріпили 219 десятин. Більшість з них незабаром продали свої наділи або частину їх. В той час, як основна маса селян розорялася, 9 куркульських господарств мали 935,78 десятини землі. На один двір у Роздорах в середньому припадало 2,8 десятини землі, тоді як місцевий поміщик мав близько 5 тисяч, а куркульські господарства — по 104 десятини землі[2]. Злидні примушували бідняків іти в найми до поміщика і куркулів. Почастішали страйки сільськогосподарських робітників, які вимагали збільшення заробітків, поліпшення харчування, відмовлялися працювати вночі. В 1910 році були підпалені поміщицькі стайні та кошари.

Тримати в покорі людей, нещадно їх експлуатувати поміщикові допомагали церковники, які були не лише «ідейними» пособниками багатіїв, а й самі експлуатували селян. Церкві належало 126 десятин землі, а її річні прибутки становили в середньому 3500 карбованців[3]. Жорстоко визискували селян також торгівці — в 1910 році на селі було 10 крамниць, власники яких наживалися за рахунок трудящих.

«Лікувалися» селяни у знахарів або їздили за медичною допомогою в повітове місто Павлоград. В 1906 році в Роздорах було відкрито лікарню, в якій працювали фельдшер і акушерка. Такий медперсонал не міг забезпечити медичним обслуговуванням усе населення (тут жило тоді понад 900 чоловік), і доводилося здебільшого, як і раніше, звертатися до знахарів.

У 1884 році в селі відкрили церковнопарафіальну школу. В 1897/1898 навчальному році в ній навчалося 13 хлопчиків і 2 дівчинки[4].

Перед імперіалістичною війною в 1914 році в однокласному земському училищі з 4 відділеннями і церковнопарафіальній школі навчалося 86 учнів, працювало 2 вчителі. Уже в перший рік війни школу залишила половина дітей. Одні замінили в господарствах узятих на фронт батьків, інші не мали взуття та одягу. Навчались лише діти крамарів, куркулів та службовців станції.

В роки війни більшість селянських господарств, втративши основну робочу силу, зовсім занепали. Посіви зернових скоротилися наполовину. Незасіяні поля поросли бур'яном. Врожайність знизилася до 6—7 цнт з гектара.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року і повалення самодержавства викликали хвилю революційного піднесення в селах повіту. Посилилася боротьба селян проти поміщиків. Жителі Роздорської волості на своїй сходці постановили домогтися, щоб оплата за десятину землі, орендованої у місцевого поміщика, не перевищувала 6 крб. Проте губернський комісар, до якого звернувся поміщик із скаргою, скасував це рішення[5].

Замість волосного правління селяни обрали Раду селянських депутатів, а з її складу — волосний виконавчий комітет. Але у виконком волосної Ради потрапили майже виключно куркулі та крамарі. Очолив його учитель місцевої школи меншовик І. Ф. Председателєв. Сталося це тому, що в селі, крім стариків та інвалідів, лишилися тільки ті, хто міг відкупитися від призову до царської армії.

У жовтні 1917 року есеро-меншовицький волосний виконком скликав мітинг з метою схвалити рішення про довір'я Тимчасовому урядові. Та сталася несподі-

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 347, оп. 1, спр. 295, арк. 73—76.

[2] Список населенных мест Павлоградского уезда, стор. 26.

[3] Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год, стор. 343.

[4] Отчет Екатеринославского епархиального наблюдателя церковных школ за 1897/1898 учебный год. Екатеринослав, 1898, стор. 19.

[5] Журн. «Вопросы истории», 1948, № 7, стор. 79.

ванка для угодовців. На мітингу з яскравою промовою виступив солдат-фронтовик М. А. Панченко. Він доводив селянам, що в Росії є лише одна партія, яка справді бореться за мир, землю і свободу,— партія більшовиків на чолі з В. І. Леніним. Селяни більшістю голосів висловили недовір'я Тимчасовому урядові, а співчуваючого партії більшовиків М. А. Панченка обрали до складу волосної Ради і доручили йому очолити земельний комітет. Всупереч розпорядженням волосного виконкому, земельний комітет приступив до розподілу поміщицьких земель[1].

Особливо активно почала діяти сільська біднота, коли в село надійшли звістки про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. 24 грудня 1917 року з Синельникового на станцію Роздори прибув залізничний состав із загоном червоногвардійців та матросів. У селі тоді ж відбувся мітинг, на якому було проголошено встановлення Радянської влади і обрано ревком. Члени меншовицько-есерівського волосного виконкому склали свої повноваження, але продовжували провокаційну агітацію серед селян. Саме цим і пояснюється той факт, що головою ревкому спершу був обраний заможний селянин А. Мірошник і тільки через місяць — М. А. Панченко. Під керівництвом цього енергійного керівника сільської бідноти протягом двох тижнів закінчився розподіл між селянами поміщицької худоби, сільськогосподарського реманенту, посівного матеріалу, а на початку березня 1918 року почали розподіляти поміщицьку землю.

Коли село захопили німецькі окупанти, багато селян захищали Радянську владу у партизанських загонах. Зокрема у загоні, що діяв у волості, боролися М. А. Панченко, який очолював його, волосний військком І. І. Зимогляд, І. Ю. Недвига, М. О. Подольний і інші. В листопаді 1918 року на станції Роздори партизани захопили німецький ешелон з продовольством і зброєю. Раптовими нападами вони громили також дрібні петлюрівські гарнізони і пости, розташовані в навколишніх селах та хуторах.

В січні 1919 року вся залізнична лінія Синельникове—Чаплине була очищена від петлюрівців регулярними частинами Червоної Армії під командуванням П. Ю. Дибенка та партизансько-повстанськими загонами.

Німецькі окупанти, гетьманці, петлюрівці, каральні загони поміщиків і різні банди пограбували багатьох жителів села. Кращі землі захопили куркулі. Після розгрому петлюрівців довелося знову переглядати землекористування. З поміщицьких економій забирали реманент, худобу і розподіляли серед селян. І цей період мирного радянського будівництва тривав недовго. На початку червня 1919 року в зв'язку з наближенням денікінців трудящі села постачали для Червоної Армії коней, продовольство. Тоді пішли в Червону Армію син пічника Іван Іванов, син робітника вагоноремонтних майстерень М. Діденко, сини селян-бідняків С. Перелига, Данило і Костянтин Педани. Обидва брати загинули в боях за Радянську владу[2].

Після загарбання села денікінцями населення допомагало повстансько-партизанським загонам Лозово-Синельниківського району. В листопаді 1919 року повстанці зайняли усі пункти залізничної магістралі між вузловими станціями Синельникове і Лозова. Недалеко від Роздорів вони захопили багато зброї та військового спорядження, в т. ч. 2 гармати і 40 артилерійських снарядів[3].

Наприкінці 1919 року денікінці, зазнаючи поразок, відступили на Донбас. 3 січня, після дев'ятимісячної перерви, в Роздорах почав діяти волосний виконавчий комітет. У селах і волості влітку 1920 року були створені комітети незаможних селян. Головою Роздорського волкомнезаму обрали бідняка Ф. Федуна. Але нормальній діяльності радянських та громадських органів заважали безперервні напади на село петлюрівців, махновців та інших банд.

У вересні 1920 року район Синельникового був місцем запеклих боїв з врангe-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 40, арк. 2, 3.
[2] Там же, арк. 10.
[3] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 188.

лівцями, які рвалися в Донбас. Завдяки вчасно вжитим контрзаходам частини Червоної Армії ліквідували прорив білогвардійців і 23 вересня 1920 року вигнали їх звідти, закривши шлях на Донбас і Катеринослав [1].

В перші роки після закінчення громадянської війни становище в селі було дуже тяжким. На фронтах та від інфекційних захворювань і голоду загинула майже четверта частина населення. У неврожайний 1921 рік жителі села не мали найнеобхіднішого.

Волосний комуністичний осередок, створений в лютому 1921 року, очолив боротьбу селян за ліквідацію господарської розрухи. На 1 грудня 1921 року Роздорський партосередок налічував 9 членів партії і 2 кандидати. Він вживав енергійних заходів до налагодження організаційно-партійної і виховної роботи серед селян [2].

Ще в 1920 році в селі утворилась комсомольська організація [3], куди входило 9 комсомольців; на травень 1922 року організація зросла до 23 чоловік.

Комуністи, комсомольці, члени волвиконкому, комнезам, численний сільський актив вишукували продовольчі ресурси, організовували громадське харчування. В Роздорській волості, в т. ч. і Роздорах, вони відкрили 7 продовольчих пунктів, які обслуговували 2 тисячі голодуючих [4], а для дітей — дитячий будинок.

Проводилась велика робота по підготовці посівних кампаній: виявлялись насінні ресурси, впорядковувалось землекористування. Із державних фондів селяни одержали 2956 пудів посівного матеріалу.

Швидкій відбудові села сприяв добрий урожай 1922 року. Цього ж року було створено кредитне товариство, через яке держава подала велику допомогу селянам. Сільське споживче товариство відігравало велику роль у зміцненні зв'язків трудящих села з робітниками [5].

Почала працювати сільська трирічна школа, в якій навчалося спершу 76 учнів. Уже в 1923 році майже всі діти 9—12 років були охоплені навчанням. У розпорядження школи передали колишній будинок волосної управи. Тоді ж організували в селі відділення Центрального інституту праці, в якому за короткий час було підготовлено десятки слюсарів, токарів, ковалів, пічників, штукатурів, теслярів.

З 1925 року в селі працювало 6 пунктів по ліквідації неписьменності, в яких майже все доросле населення навчалося грамоти. Активну участь у ліквідації неписьменності брали місцеві вчителі М. С. Русняк і Й. Л. Гусак.

Навесні 1925 року при школі була створена піонерська організація, яка на першотравневому мітингу присягла бути гідною зміною Комуністичної партії. В цьому ж році школі передали колишній будинок управителя поміщицького маєтку. Розширення шкільного приміщення дало можливість у 1927 році відкрити семирічку.

На 1 січня 1925 року в селі налічувалося 139 селянських дворів з 689 жителями [6]. Кількість господарств зросла за рахунок батраків, які одержали від Радянської влади землю і кредит для придбання реманенту. З великих родин виділялися молоді господарі, яким відводили для поселення кращі землі по долинах річок. Так виникли навколишні хутори Вознесенка, Роздолля, Запоріжжя-Глудувате.

Взимку 1928 року на західній околиці Роздорів (в Малих Роздорах) з ініціативи партійної організації селяни-бідняки організували товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ). Назвали його «Бідняк», головою ТСОЗу обрали Г. Т. Соловйова. Тсозівці вчасно відремонтували сільськогосподарський реманент, справилися з весняною сівбою зернових культур і зібрали добрий врожай. Їхні успіхи стали

---

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. 1918—1920 гг., стор. 427.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 279, арк. 149.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 40, арк. 5.

[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 315, арк. 134.

[5] Там же, арк. 7, 134.

[6] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 340.

поштовхом до утворення в селі восени 1928 року ТСОЗу «Червоний плугатар», організаторами якого були селяни П. П. Педан, М. Н. Маслак, І. М. Лащенко, а в 1929 році — ТСОЗу «Роздорський»; головою його обрали селянина М. Г. Мариненка [1].

Восени 1929 року на базі ТСОЗів «Бідняк» і «Червоний плугатар» виник колгосп ім. 12-річчя Жовтня. Господарство мало 1953 га землі, в т. ч. ріллі 1631 га, городів — 10 га, сіножатей 18 га, вигонів — 229 га, садів і виноградників — 13 га[2]. На базі ТСОЗу «Роздорський» утворився колгосп «Роздорський», згодом перейменований на колгосп ім. Чубаря.

30 жовтня 1929 року в Роздорах заснували першу в Синельниківському районі МТС. Майже всі її молоді фундатори згодом стали механізаторами; серед них були П. І. Лебідь, Ф. І. Волошин, П. І. Наконечний, Г. М. Мариненко, І. І. Ніколенко, М. Ф. Молчанов, Г. І. Худенко, М. Н. Маслак, Я. А. Нортенко, П. І. Волошин та багато інших. В лютому 1930 року МТС одержала перші 46 тракторів марки «Інтернаціонал», а в 1932 році — перший комбайн «Комунар»[3].

Весняну сівбу 1930 року колгоспи провели успішно, врожай зібрали досить високий. Але розподіляли його за принципом — 10 пудів на їдця, тобто на всіх, хто працював і не працював. Це призвело до того, що різко впав інтерес до праці, до збереження колгоспного майна. Згодом колгоспники відмовилися від зрівнялівки в оплаті праці. Весною 1931 року вони впровадили трудодень з застосуванням відрядної оплати.

Щоб перешкодити колективізації, сільські куркулі зводили наклепи на діяльність артілей, розповсюджували різні провокаційні чутки, а активістам погрожували розправою. Вони пограбували кооперацію і вчинили вбивство активіста Петра Чубура та комсомольця-тракториста В. С. Твердохліба. Заходами Радянської влади, за цілковитою підтримкою трудящих села, було остаточно ліквідовано куркульські господарства. Більшість куркулів було вислано, винних у кримінальних злочинах заарештовано. На осінь 1931 року колективізація в Роздорах в основному завершилась. В колгоспи об'єдналися 164 працездатні колгоспники. В колгоспі «Роздорський» було організовано 3 виробничі бригади. Головою цього колгоспу став колишній селянин М. Г. Мариненко, бригадирами — І. М. Лащенко, А. І. Волошин, О. І. Лебідь, які добре знали працю хлібороба і були вмілими організаторами селян.

Велику роботу серед колгоспників і службовців села проводила сільська Рада, яку очолював тоді комуніст І. М. Коваленко. Секретарем територіальної партійної організації був двадцятип'ятитисячник С. Х. Степанов — колишній робітник Синельниківського заводу ім. Комінтерну. Згодом його обрали секретарем партійної організації артілі ім. 12-річчя Жовтня і він багато зробив для зміцнення господарства.

Рішучий перелом у партійно-масовій і організаторсько-виховній роботі на селі стався після створення політвідділу при МТС. Зміцнювалась трудова дисципліна, розгорталося соціалістичне змагання. Труднощі реорганізаційного періоду було подолано.

Про неухильне зростання колгоспного виробництва свідчать основні показники по врожайності та грошові прибутки в колгоспах села за період з 1935 по 1940 рік. Так, у колгоспі ім. 12-річчя Жовтня урожайність зернових з гектара зросла з 13,7 цнт до 17,5 цнт. Колгосп не раз був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1940 році на ній були представлені 19 роздорських колгоспників. Серед них голова колгоспу ім. 12-річчя Жовтня І. М. Пурик, удостоєний у 1940 році ордена Леніна, комбайнер Роздорської МТС М. Я. Макаренко, наго-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 40, арк. 8.
[2] ЦДАНГ СРСР, ф. 7857, оп. 1, спр. 2933, арк. 89—90.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 40, арк. 9.

роджений медаллю «За трудову відзнаку», доярка Ф. М. Твердохліб, яка за 1938—1940 рр. домоглася по 2314 кг молока від кожної корови.

Висока культура господарювання дала можливість одержати високі прибутки, добре оплачувати працю трудівників села. У 1940 році колгоспники цієї артілі одержали на трудодень по 4,5 кг зерна і по 6 крб. 50 коп. грішми. Неухильно зростав добробут колгоспного селянства. В сільській лікарні-стаціонарі на 25 ліжок і в амбулаторії працювало 16 медичних працівників.

Роздорська семирічна школа, перетворена в 1934 році на середню, до Великої Вітчизняної війни зробила п'ять випусків. У 1940 році тут навчалося 497 учнів та працювало 25 учителів.

При сільському клубі діяли бібліотека, радіовузол. Гуртки художньої самодіяльності брали активну участь у районних оглядах.

Опівдні 22 червня 1941 року Роздори облетіла звістка про віроломний напад фашистської Німеччини на нашу країну. Ввечері в обох колгоспах відбулися мітинги, пізніше — наради комуністів, членів правління, бригадирів, де йшла мова про те, як організовано провести збирання врожаю, швидше доставити його в засіки держави. Всі військовозобов'язані пішли до Червоної Армії. В період Великої Вітчизняної війни майже все доросле чоловіче населення села було в рядах Червоної Армії. Особливо відзначились у боях з німецько-фашистськими загарбниками офіцер військово-повітряних сил М. А. Таран, командир танкового взводу Г. П. Могила, командир стрілецького батальйону А. Я. Чередниченко, І. А. Васильєв, М. Ф. Малий, М. Н. Маслак та інші.

Влітку 1941 року більшість населення села брала участь у спорудженні укріплень на річці Орелі. В глиб країни було евакуйовано сільськогосподарську техніку МТС і тваринницькі ферми колгоспів. Колгоспники-комуністи О. О. Малий та М. П. Медведовська доставили в район Елісти всю худобу[1].

З 2 жовтня 1941 року до 20 вересня 1943 року село було окуповане німецько-фашистськими загарбниками. Великих втрат зазнало від них населення. В 1942 році за доносом провокатора було заарештовано групу патріотів, залишених для підпільної роботи. Після нелюдських катувань вони були страчені. Загинули начальник станції Роздори Х. О. Анніков, директор маслозаводу В. М. Паньовин, начальник пошти М. Д. Кушнір, продавець сільмагу Т. І. Борисенко, колгоспники Я. А. Ткаченко, А. Ф. Волошин, Я. Т. Чубур[2]. Від страшних побоїв помер комсомолець Володимир Перепелиця, який був зв'язаний з Синельниківським комсомольським підпіллям. В концентраційні табори відправлені були вчителі С. І. Дубовиченко, М. М. Квітка та юнаки М. Б. Борисенко, Ф. Наконечний, І. Пурик.

В лютому 1943 року на околицях села частини Червоної Армії, що прорвались через лінію фронту, вступили в бій з гітлерівцями. Три дні фашисти бомбили і обстрілювали село.

Рятуючись від бомбардування й обстрілу, жінки і діти зібралися на хуторі Ново-Вознесенці. 23 лютого на хутір вдерлись есесівці. Стариків і юнаків виводили з хат і на очах рідних розстрілювали. Ями і льохи, де були люди, закидали гранатами. Тоді було вбито 37 чоловік мирного населення, переважно жінок, дітей і стариків. Ще понад 7 місяців після цієї кривавої розправи жителі села перебували у фашистському ярмі.

20 вересня 1943 року бійці 333-ї стрілецької дивізії і 25-ї гвардійської Червонопрапорної стрілецької дивізії Південно-Західного фронту, розвиваючи наступ на Синельникове, вибили фашистів з Роздорів. Кореспондент газети «Красная звезда» капітан К. Токарєв так описав визволення станції і села:

«...Підійшовши до річки, наші частини зустріли сильний опір противника. Міномети і важкі кулемети вели вогонь з-за річки та з найближчих населених пунктів,

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 40, арк. 12.

[2] Там же, арк. 13.

особливо зі станції і селища Роздорів. Вогнем нашої артилерії вогневі точки противника були знищені. Після цього почалась атака піхоти, і німці з боєм залишили Роздори, відійшовши за річку»[1].

Пасіка колгоспу «Комуніст». Роздори, 1967 р.

Після визволення села поступово почало відроджуватись життя. Налагоджувалося господарство колгоспів, МТС. Труднощі були величезні. Господарство колгоспів повністю пограбували окупанти. Не залишилось тяглової сили. Поля за два роки поросли бур'яном, гірше ніж у роки громадянської війни.

Гітлерівці пограбували майно колгоспів і колгоспників села на суму 4 100 872 карбованці[2]. Труднощі поглиблювалися ще й тим, що крім жінок, підлітків і стариків в селі нікого не лишилося: чоловіки воювали на фронті, молодь насильно вигнали на фашистську каторгу.

Сільська територіальна партійна організація, яку очолив комуніст К. І. Міщанов, і сільська Рада, головою якої обрали колишнього двадцятип'ятитисячника С. О. Каламбета,— підняли населення на відбудову колгоспного господарства. Жінки, запрягши виснажених корів, орали поля, сіяли вручну, косили сіно на луках, скидали з косарок, вантажили лантухи з зерном, скиртували.

Комуністи організували в колгоспах села соціалістичне змагання за своєчасне виконання сільськогосподарських робіт. Перед у ньому вели дружини фронтовиків Ф. М. Мірошник, М. С. Мала, М. Ф. Твердохліб та багато інших. Завдяки самовідданій праці піднімалися з руїн, зміцнювалися колгоспи. Робітники Роздорської МТС змонтували з брухту та запасних частин, прихованих під час окупації, кілька тракторів і комбайнів: пізніше виділила машини держава. Із східних районів країни колгоспи одержали по півтора-два десятки корів. З цього почалося поступове відродження громадського тваринництва.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни справи в колгоспах пішли на краще. На посади голів колгоспів повернулися господарники довоєнних років І. П. Педан та І. М. Пурик.

Добрий урожай зібрали колгоспники в 1948 році. В 1949 році МТС і колгоспи одержали тракторів, сільськогосподарських машин у 4,5 раза більше, ніж у 1940 році. Посівні площі під зерновими культурами досягли довоєнного рівня.

В 1950 році з ініціативи комуністів, на основі взаємної згоди колгоспників з 4 артілей Роздорської сільради був організований один колгосп «Комуніст», який має 5608 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4730 га орної землі. Центральна садиба колгоспу розмістилась у Роздорах. Після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) колгосп був укріплений кваліфікованими кадрами. Головою артілі колгоспники обрали М. П. Карлаша, який працює на цій посаді і тепер. Досвідчені колгоспники очолили польові бригади і ферми. Вже в 1955 році в колгоспі з кожного гектара було зібрано по 21,6 цнт зернових, а в 1958— по 23,1 центнера.

Партійна і комсомольська організації, правління колгоспу при підтримці і допомозі виконкому селищної Ради мобілізували колгоспників на розширення і зміцнення артільного господарства.

За період з 1953 по 1966 рік автотракторний парк колгоспу зріс у два рази. Щороку зростала врожайність зернових культур. В 1966 році валовий збір зернових

[1] Газ. «Красная Звезда», 23 вересня 1943 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 172, арк. 5.

Ветерани колгоспу «Комуніст» А. І. Волошин, М. Г. Мариненко, І. М. Пурик. Роздори, 1967 р.

досяг 45 083 цнт проти 23 581 цнт в 1953 році, середня врожайність — 19,4 цнт з гектара проти 15,6 центнера.

На фермах колгоспу утримується 2553 голови великої рогатої худоби проти 1013 у 1953 році, 919 свиней проти 804, 885 овець проти 800 і 5148 штук птиці проти 422 у 1953 році. Поголів'я корів зросло з 321 до 1004.

Більше ніж утроє зросла продуктивність тваринництва. Якщо в 1953 році було одержано на 100 га сільськогосподарських угідь 83 цнт молока, то в 1966 році — 307 цнт, м'яса (в забійній вазі) в 1953 році в тому ж розрахунку по 9,4 цнт, а в 1966 році — по 47,9 цнт. Прибуток колгоспу в 1966 році становив 1,1 млн. карбованців.

Під керівництвом партійної організації в колгоспі широко розгорнулось масове змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці. Першим здобув його колектив тракторної бригади, якою керував досвідчений механізатор, комуніст І. І. Ніколенко. Почин механізаторів підхопили всі колгоспники. Нині 8 колективам селища присвоєно це почесне звання.

Із 36 комуністів, що входять до складу колгоспної партійної організації, 30 працюють безпосередньо на виробництві. Добрий приклад у роботі подає член партбюро Марія Твердохліб. Вона — старша птахівниця, соціалістичне зобов'язання 1966 року виконала на 124 проц., одержавши по 148 яєць від курки-несушки при зобов'язанні — 120. Високі показники має ланковий-механізатор Б. П. Лихоліт та багато інших комуністів колгоспу.

За період з 1955 по 1966 рік орденами та медалями Союзу РСР нагороджено 47 колгоспників, серед них двома орденами Леніна — І. М. Пурика, орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора — І. І. Ніколенко, орденом Леніна — М. Ф. Лащенка, М. І. Чередниченка, О. С. Бойка. Багатьох сільських трударів занесено до «Книги трудової слави колгоспу».

Більш як 100 жителів Роздорів працюють на державному керамічному заводі (створений ще до війни на базі кустарної цегельні). Рік у рік зростають перевозки вантажів станції Роздори. Тут є також районне відділення «Сільгосптехніка», хлібоприймальний пункт, відділення заготконтори.

З 1957 року Роздори віднесені до категорії селищ міського типу. За післявоєнні роки воно розширилося майже вчетверо. З'явилися тут цілі нові вулиці. Потопають у зелені добротні будинки робітників і колгоспників. Центральні вулиці забруковані, прокладені тротуари. Силами жителів насаджено 3 парки, проведено водопровід. Не тільки всі установи, а й 46 квартир трудящих мають телефонний зв'язок.

У 1966 році було завершено спорудження нового будинку контори колгоспу «Комуніст», приміщення селищної Ради і відділення зв'язку. Збудовано також їдальню, гуртожиток для механізаторів колгоспу, житловий будинок для лікарів. Тільки протягом 1966 року здано в експлуатацію 1720 кв. метрів житлової площі.

У 1966 році кожна четверта сім'я мала телевізор, кожна друга — радіоприймач.

Медичну допомогу мешканцям селища подають 34 медпрацівники, які працюють у двох лікарнях.

У дитячому садку і дитячих яслах виховується 128 дітей. Утримання дітей у колгоспних постійно діючих яслах безплатне.

У 1967 році в Роздорській середній школі навчалося 598 учнів та працювало 35 вчителів і 7 вихователів. З 1947 по 1966 рік цю школу закінчили 1020 учнів. З них

здобули вищу освіту 116 чоловік, спеціальну середню — 296 чоловік. Досить значний загін інтелігенції — всього 97 чоловік — бере активну участь у громадському та культурному житті.

В бібліотеках 15 тис. прим. книг, якими користується понад 1000 читачів. При Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, танцювальний, музичний, драматичний та інші. Регулярно демонструються кінофільми.

Великий Жовтень відкрив жителям Роздорів шлях до заможного життя і активної громадської діяльності. Із 47 депутатів селищної Ради — 30 робітників та колгоспників. Через постійно діючі комісії, сільські і квартальні комітети, товариські суди селищна Рада залучає до активного громадського життя дедалі більше трудівників.

Розквітає економіка і культура селища на річці Терсі, сміливо дивляться в майбутнє його люди.

І. П. ПЕДАН, М. П. ПЯТЕНКО, М. Н. СЛИВКО.

СЛА́ВГОРОД

Славгород — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковані також села Бегма, Званівське, Новоолександрівське, Новоолександропіль, Першозванівка, Польове та Тургенєвка. Розташоване в широкій долині річки Осокорівки, лівої притоки Дніпра, на відстані 3 км від залізничної станції Славгород Придніпровської залізниці (на дільниці Дніпропетровськ — Синельникове — Севастополь). Відстань до районного центру Синельникового 28 км. Населення — 5200 чоловік.

Перші згадки про місцевість, де виникло селище, датуються кінцем XVII століття. У переліку запорізьких земель за 1675 рік значиться урочище Осокорівка і Осокорівський ліс. По берегах Осокорівки та її притоки річки Плоскої ставили свої хутори-зимівники представники запорізької військової старшини і чиновної знаті.

У 1776 році за указом Катерини II землі по берегах Осокорівки були передані у власність поручику Озерову — 3300 десятин — і майору Карпову — 1650 десятин. На початку XIX століття на цих землях було засноване поселення. Спочатку воно називалося Жебунівкою за ім'ям його тодішніх власників — поміщиків Жебуньових. Але вже на початку 60-х рр. XIX століття в офіційних документах з'являється нова назва села — Славгородка[1]. У 1859 році тут налічувалось 39 дворів з 430 жителями[2]. Населення села складалося з селян-кріпаків і частково з колишніх вільних поселенців — козаків.

Внаслідок реформи 1861 року вони одержали земельні наділи у розмірі 4 десятин (включаючи присадибну ділянку) на ревізьку душу. Для кріпаків поміщика Жебуньова було встановлено 33 подушних наділи. Ставши тимчасовозобов'язаними, селяни повинні були вносити поміщикові оброк до 9 крб. з подушного наділу (загальною сумою 297 крб. на рік). За кожний наділ треба було сплатити по 150 крб., а всього — 4950 крб.[3]. В 1861 році ціна десятини землі в степовій частині України становила 18 крб. А селянам Славгородки десятина обходилася по 37 крб. 50 коп., тобто вдвоє дорожче. Це є яскравою ілюстрацією до слів В. І. Леніна про те, що «селяни вийшли „на волю" обідрані, як жебраки, вийшли з рабства у поміщиків в кабалу до тих самих поміщиків та їх ставлеників»[4].

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 605, арк. 13—16.

[2] Список населенных мест Российской империи, т. 13, Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 95.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 605, арк. 3.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 62.

У пореформений період, коли на півдні України досить швидко розвивались капіталістичні відносини, степові повіти губернії, колись глухі й малозаселені, були втягнуті в систему загальноросійського ринку. Виникли десятки й сотні торговельних та промислових центрів. Велике значення в освоєнні цього багатого краю мало інтенсивне будівництво залізниць.

Вигідно розташована поблизу жвавого торгового тракту, який простягався з півночі до портів Чорного і Азовського морів, Славгородка дедалі більше набирає рис торговельного села або навіть містечка. Населення його займалося не тільки землеробством, а й торгівлею та різними ремеслами [1]. У 1886 році тут було 6 крамниць, винний і лісний склади, 2 шинки, відбувалися 3 ярмарки на рік [2].

На початку 70-х років XIX століття через територію Павлоградського повіту Катеринославської губернії була прокладена лінія казенної Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці. У 1873 році на місці її перетину з старим торговим трактом у 3 км від Славгородки була споруджена залізнична станція, яка дістала назву від розташованого поблизу торгового села Славгород[3]. З цього часу Славгородом почало називатися й село.

Для роботи в поміщицьких господарствах капіталістичного типу потрібна була велика кількість робочих рук. Нестача робочої сили на малонаселеному Півдні поповнювалась за рахунок розорених селян-відхідників з Лівобережної України і центральних губерній Росії.

«Масове пересування робітників,— вказував В. І. Ленін,— створило особливі форми наймання, властиві високорозвинутому капіталізмові. На півдні і південному сході утворилось багато робітничих ринків, де збираються тисячі робітників і куди з'їжджаються наймачі»[4]. Один з таких робочих ринків наприкінці XIX — та на початку XX століття був у Славгороді. Кожного року сюди сходилось до 4 тисяч «строкових» сільськогосподарських робітників з Полтавської, Чернігівської, Київської та інших українських і російських губерній.

За десятиріччя — з 1899 по 1908 рік — на Славгородському лікарсько-продовольчому пункті було зареєстровано 26 тис. зайшлих робітників, або 13 проц. загальної їх кількості в Катеринославській губернії [5]. Збірний пункт ринку містився у брудних бараках. Сезонні робітники тижнями чекали тут приїзду наймачів — поміщиків та куркулів з близьких і далеких повітів Катеринославської, а також Херсонської і Таврійської губерній. Заробітна плата для сільськогосподарських робітників залежала від сезону. Так, у травні вона становила від 30 коп. до 1 крб. за день для чоловіків і 25—40 коп. для жінок, а під час збирання врожаю 50 коп.— 1 крб. 50 коп. для чоловіків і 40 коп.— 1 крб. для жінок [6].

Наявність дешевої робочої сили і зростання попиту на промислові вироби сприяли виникненню в селі перших промислових підприємств. У першому десятилітті XX століття тут, крім парового млина, який розмелював зерна на 200 тис. крб. за рік, були цегельний завод поміщика Миргородського та невелике напівкустарне підприємство з 50 робітниками по виробництву сільськогосподарських машин, яке належало купцям Бєлкіну і Ковельману [7].

Зростання експлуатації, посилення зубожіння і політичне безправ'я сприяли піднесенню революційної активності пролетаріату і бідного селянства. Грізною хвилею прокотилась по містах і селах Катеринославщини перша російська буржуазно-демократична революція. На боротьбу проти поміщиків і капіталістів тоді під-

---

[1] Газ. «Степь», 1 вересня 1885 р.

[2] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 8, стор. 26.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 631.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 202.

[5] Труды X губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии, т. 3. Екатеринослав, 1911, стор. 49.

[6] Отчет Екатеринославской земской губернской управы по санитарному отделению за 1902 г., стор. 24—25.

[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 42, арк. 1.

нялися трудящі Славгорода. Місцеві залізничники брали участь у всеросійському жовтневому політичному страйку. Протягом 1906—1907 рр. у селі відбулися заворушення батраків і найбідніших селян, які вимагали землі і політичних свобод. Цей протест нерідко набирав дуже гострих форм. Були випадки підпалів урожаю, зібраного на полях поміщиків Миргородського і Рата, та млинів багатіїв Воркотіна і Букрєєва. Сільські стражники і поміщицькі найманці виявилися безсилими проти народного гніву. Для придушення заворушень викликали війська з Катеринослава і Павлограда.

Процес диференціації селянства в степових українських губерніях значно прискорився після столипінської аграрної реформи. Доведені до розорення селяни-бідняки залишали рідні місця і йшли, шукаючи заробітку, в міста й промислові центри або в найми до поміщиків чи куркулів. Значна частина, рятуючись від злигоднів, переселялась до Сибіру, на Далекий Схід, у Казахстан. Їхні ж землі потрапляли до рук куркулів.

Разом з «вимиванням» із сільськогосподарського виробництва бідніших прошарків селянства тривав процес виникнення й посилення великих господарств капіталістичного типу. В цих господарствах — економіях і на хуторах, власниками яких були українські, російські й німецькі поміщики та куркулі (в Славгороді були, наприклад, такі багатії, як Рябінін, Миргородський, Рат, Клейн і т. д.), інтенсивно розвивалось виробництво зернових і технічних культур не тільки для внутрішнього, а й для зовнішнього ринку. У 1910 році вантажooборот станції Славгород становив 0,5 млн. пудів, з них 0,3 млн. припадало на хлібні вантажі. Товарообіг 25 торговельних підприємств Славгорода досягав 250 тис. карбованців[1].

У Славгороді швидко зростала кількість населення. В 1910 році тут проживало 750 чоловік. Єдиним лікувальним закладом в селі був фельдшерський пункт. Для обслуговування робітників-сезонників катеринославське губернське земство на час польових робіт створило тут лікарсько-продовольчий пункт, головним завданням якого було запобігання епідемічним захворюванням. Дві початкові школи — трикласна земська (відкрита в 1880 році) і церковнопарафіальна (відкрита в 1889 році), в якій був один учитель та два попи, не могли охопити всіх дітей. На утримання церковнопарафіальної школи сільська громада давала 140 крб. на рік, тобто по 5 крб. на одного учня, а їх було 28 чоловік. Була в селі і бібліотека при лікарсько-продовольчому пункті, що мала обслуговувати строковиків. Налічувалось у ній всього 72 книжки.

Справжня історія села почалася після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. В грудні 1917 року після I Всеукраїнського з'їзду Рад, в результаті збройної боротьби трудівників Катеринославщини, підтриманої наступом московських і харківських червоногвардійців та революційних солдатів, у Славгороді, як і в інших селах та містах губернії, було встановлено владу Рад.

На початку січня 1918 року тут утворився ревком на чолі з комуністами Д. Я. Дмитренком[2], О. В. Шерстюком і П. М. Івановим. Ревком, відповідно до ленінського Декрету про землю, почав розподіляти поміщицький реманент, худобу і посівне зерно серед безземельних і малоземельних селян, наділяв їх землею.

Але вже у квітні 1918 року Славгород опинився під владою австро-німецьких окупантів та гетьманців. Знову повернулися для славгородських селян часи безземелля, злиднів і безправ'я. До цього долучались ще жорстокі побори і контрибуції окупантів, розправи над жителями за співчуття Радянській владі.

На початку грудня 1918 року Славгород визволили від кайзерівських військ. Але незабаром його захопили петлюрівці. Об'єднаними зусиллями Червоної Армії і повстанських загонів, що діяли на території Павлоградського повіту, петлюрівські банди були розгромлені, і в січні 1919 року тут відновлена влада Рад. Місцевим

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 631.
[2] Д. Я. Дмитренко був розстріляний денікінцями влітку 1919 року.

органом її в селі знову став ревком, якому допомагав обраний 25 лютого 1919 року комітет бідноти[1].

На початку літа 1919 року лівобережні повіти Катеринославщини стали ареною запеклих боїв між частинами Червоної Армії і денікінцями, що наступали з Дону. У червні 1919 року жорстокі бої з військами найманців Антанти розгорнулись у районі Синельникове — Славгород. У цих боях проти денікінців брала участь 14-а армія, 60-а дивізія якої тримала оборону в районі Синельникового, вздовж залізниці на Олександрівськ (нині Запоріжжя). 21 червня директивою Реввійськради 14-ї армії була створена Славгородська ударна група, до складу якої ввійшли бригада ім. В. І. Леніна (1-й і 2-й піхотні полки, 4 гармати, рота саперів) і підрозділи 1-ї Донецької бригади (3-й Луганський і 341-й піхотний полки). Група мала завдання визволити захоплений білими Синельниківський залізничний вузол[2]. Незабаром село опинилося під владою білогвардійців. Восени 1920 року, коли війська Врангеля розгорнули наступ на Катеринослав, Славгород, розташований поблизу важливих залізничних магістралей Кривий Ріг—Донбас і Харків — Крим, знов став місцем боротьби з контрреволюцією. Врангелівці в жовтні зайняли Славгород і Синельникове, готуючись до нападу на губернський центр. Цей факт відзначив у своїй промові від 2 жовтня 1920 року В. І. Ленін[3]. Але план ворогів зірвали дії червоноармійських частин Південного фронту. Війська, керовані М. В. Фрунзе, в ході боїв виснажили передові частини Врангеля, а потім завдали їм нищівного удару. Наприкінці жовтня 1920 року частини Червоної Армії остаточно очистили село і станцію Славгород від білогвардійців. У визволенні села брала участь 2-а бригада Естонської дивізії 14-ї армії Південного фронту[4].

Почалась робота по організації і зміцненню органів Радянської влади. Взимку 1920 року відбулись вибори до сільської Ради, першим головою якої став Я. В. Сулима[5]. Рада, спираючись на сільських комуністів і активістів з середовища робітників та найбідніших селян, проводила велику роботу по налагодженню господарського і культурного життя села. Уже в 1921 році було відкрито початкову школу на 70 дітей, для якої передали будинок, що належав до революції багатіям Ковельманам. Розгорнула роботу хата-читальня.

Велику допомогу подавав сільській Раді комітет незаможних селян, у створенні якого активну участь взяли селяни-бідняки Г. М. Поєдинцев і А. Смирський. Комітет розподіляв між біднотою лишки конфіскованої у куркулів землі, посівний матеріал, реманент, допомагав біднякам в обробітку землі. З ініціативи комітету були конфісковані млини в Трубанера і Рижовського[6].

У 1921 році в Славгороді заснувалося сільське споживче товариство, першим головою якого став робітник-залізничник, комуніст Ф. Шматко. Ціни на товари, які продавалися пайовикам у двох крамницях товариства, були значно нижчими, ніж у приватних крамарів. Зерно та інші сільськогосподарські продукти кооперація закуповувала за ринковими цінами. Селяни мали від цього чималу вигоду, бо перекупники-спекулянти платили їм менше[7].

Виникли в селі й інші первинні форми сільськогосподарської кооперації. Вже в 1922 році тут було створено кредитовий кооператив, який подавав біднякам і середнякам допомогу в придбанні сільськогосподарського реманенту та будівельних матеріалів.

У 1924 році утворилась борошномельна артіль, яка об'єднувала всі громадські

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-5011, оп. 1, спр. 6, арк. 17.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 2, стор. 170.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 273.

[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 2. стор. 712.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр 42, арк. 9.

[6] Там же, арк. 10.

[7] Газ. «Звезда», 1 жовтня 1924 р.

млини і маслоробні кількох сіл Синельниківського району (Василівки, Роздорів, Письменної) та інших. Головою артілі став комуніст, який до цього був членом сільськогосподарської комуни ім. В. І. Леніна, розташованої в селі Новоолександрівці, Г. Зимін. Створення цієї артілі завдало відчутного удару куркульським елементам та приватним торговцям, позбавивши їх значних прибутків.

Боротьбу за зміцнення Радянської влади, відбудову сільськогосподарського виробництва і залучення бідняцьких та середняцьких мас до будівництва соціалізму очолили сільські комуністи. З 1920 року в селі працював партійний осередок, в якому спочатку було лише 3 чоловіки [1]. У 1927 році осередок об'єднував уже 17 чоловік — 9 комуністів і 8 кандидатів у члени партії [2].

В 1924 році на території села жило 1438 чоловік. 320 селянських господарств обробляли 2391 десятину землі. З допомогою держави було відбудовано зруйнований у роки громадянської війни водогін, розпочато електрифікацію села. В 1926 році на базі початкової школи створено школу-семирічку, де працювало 9 вчителів. Багато учнів школи разом з учителями, серед них комсомольці І. Мелашич, Р. Кверель, П. Хайтман, Г. Сопільняк, І. Навмивака, брали активну участь у ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

Значну роль у переході населення Славгорода до виробничого кооперування відіграв досвід розташованого в селі Польовому птахорадгоспу ім. Фрунзе та однієї з перших у країні сільськогосподарської комуни імені В. І. Леніна, створеної в селі Новоолександрівці.

У 1928 році з ініціативи комуністів у Славгороді виникло перше товариство спільного обробітку землі, яке об'єднало 28 бідняцьких і середняцьких господарств. Організаторами товариства були Ф. І. Теленков і П. С. Федорченко. У 1929 році було створено артіль ім. Реввійськради, яку очолив селянин-бідняк Т. І. Сіромаха. Вже на початку 1930 року до колгоспу вступили 159 селянських господарств (47 проц. їх загальної кількості). В єдиний масив було об'єднано 780 га землі, близько 27 проц. усієї землі, що мали селяни Славгорода [3].

Велику роль у господарському та організаційному зміцненні молодого колгоспу відіграла Славгородська МТС, створена в 1933 році на базі невеликої тракторної колони, яка існувала з 1929 року при птахорадгоспі ім. Фрунзе. Організатором і першим директором МТС був комуніст Л. М. Єременко. З допомогою її техніки виконувалась значна частина польових робіт у колгоспі. При МТС відкрились курси трактористів, роботу яких очолив механік МТС комуніст І. Т. Рєзнік, що прибув з комуни «Червоний прапор», розташованої в цьому ж районі.

Першими трактористами стали молоді селяни-бідняки Славгорода О. М. Сірий, П. І. Тищенко, Г. І. Задорожня та інші. Політвідділ МТС, очолюваний комуністом, 25-тисячником, М. М. Уральцевим, проводив велику організаторську та виховну роботу серед колгоспників.

За роки довоєнних п'ятирічок колгосп села (з 1938 року ім. Фрунзе) зміцнів організаційно й економічно, досягши значних успіхів у розвитку громадського господарства. У 1938 році він мав більше 5 тис. га землі, працювало тут тоді 725 чоловік. У 1939 році за досягнення високих урожаїв зернових культур — 16,5 цнт пшениці з гектара — колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Була експонована на ВСГВ і Славгородська МТС, а передових механізаторів-комбайнерів Р. М. Авраменка, Ф. З. Слепченка, В. А. Криклю (бригадир) нагородили медалями виставки [4].

На території села до війни діяли 2 невеликих промислових підприємства — цегельний завод, де працювало 80 робітників, який випускав 700 тис. цегли і 300 тис. штук черепиці за рік, та механічний завод «Прогрес», що входив до Синельників-

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 139, арк. 65.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 968, арк. 435.
[3] Там же, спр. 1643, арк. 24.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 1, арк. 25, 58, 85.

ського райпромкомбінату. Завод був заснований у 1929 році на базі ковальського підприємства сільського багатія Гордона. В 1932 році на ньому працювало 98 робітників. Після реконструкції — заміни застарілого обладнання і спорудження нових цехів — завод почав спеціалізуватись на виробництві запасних частин і інструменту для сільськогосподарських машин. Напередодні Великої Вітчизняної війни він освоїв виробництво гідравлічних турбін для колгоспних електростанцій.

Ще в 1928 році в селі було створено медичний пункт та відкрито пологовий будинок, згодом перетворені на лікарню.

В 1937 році Славгород, у якому налічувалось 3200 жителів, Указом Президії Верховної Ради УРСР було перетворено на селище міського типу.

За роки соціалістичного будівництва незмірно зросли добробут і культурний рівень жителів селища, поліпшились умови їх побуту. Розширювалась торговельна сітка споживчої кооперації, було відкрито «Сільмаг», буфет, їдальню для робітників заводу «Прогрес». Громадські споруди і будинки трудящих було електрифіковано і радіофіковано, розширено водопровідну мережу, на багатьох вулицях прокладені тротуари. Біля приміщення клубу посадили парк. Силами молоді було збудовано також сільський стадіон.

До початку Великої Вітчизняної війни 150 чоловік закінчили Славгородську середню школу (створену в 1935 році на базі семирічної). Активну участь у громадському і культурно-масовому житті селища брали 25 учителів. Депутатом селищної Ради і членом її виконкому був директор школи комуніст С. К. Положай. Не раз жителі селища обирали до Ради також учительку Н. Д. Григор'єву — секретаря комсомольської організації селища.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, трудящі селища самовіддано працювали в ім'я перемоги над ворогом. З перших днів війни багато з них пішли захищати Батьківщину. З наближенням фронту в селищі було створено винищувальний батальйон для боротьби з ворожими диверсантами, почалась евакуація обладнання підприємств, колгоспного майна і техніки МТС. Керував цією роботою голова колгоспу ім. Фрунзе комуніст М. Т. Жаран. Евакуювалось також багато жителів селища з сім'ями.

Гітлерівські війська підійшли до Славгорода наприкінці вересня 1941 року. Запеклі бої тривали тут до 3 жовтня, коли гітлерівцям вдалося захопити селище.

Протягом двох років окупації фашисти заарештували й розстріляли на території Славгородської сільської Ради 118 радянських громадян. 168 чол., головним чином юнаків і дівчат, було вивезено до Німеччини[1].

На заклик Комуністичної партії радянські патріоти розгорнули активну боротьбу проти ворога. В селищі активно діяла підпільна група, зв'язана з Запорізьким підпільним обкомом партії. Її учасниками були П. І. Полуницький — працівник Синельниківського райкому партії, П. С. Орленко — робітник-комуніст, І. С. Линник, П. І. Лепеха, А. Я. Куліш, О. М. Тищенко та інші. Явочна квартира і склад зброї містилися в будинку старого колгоспника Ф. Я. Карася. Члени організації вели збройну боротьбу з окупантами і їх прихвоснями, нищили награбоване ними майно, проводили агітаційну роботу серед населення.

Ризикуючи життям, переховували в себе поранених червоноармійців комсомолки Н. Тищенко, К. Пащенко і Є. Усенко. Легко поранених вони лікували самі, а тих, у кого були ускладнення, відвозили в лікарню до села Лукашевого, персонал якої допомагав їм. Більшість врятованих таким чином бійців одужали і потім знову воювали в лавах Червоної Армії. Кілька місяців доглядала тяжко пораненого лейтенанта П. П. Крикливого учениця 5-го класу Славгородської школи, піонерка Валя Голубенко [2].

В лютому 1943 року в околицях селища розгорнулися бої між з'єднаннями Пів-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 170, арк. 4.
[2] Газ. «Ленінські заповіти», 11 січня 1968 р.

Герої Радянського Союзу, уродженці сіл Славгородської селищної Ради (справа наліво): М. Є. Мелашенко, Д. І. Білокопитов, В. В. Адаменко.

денно-Західного фронту, які просувалися до Дніпра, і німецькими танковими частинами. В цих боях було знищено кілька фашистських танків і висаджено в повітря ешелон з боєприпасами на перегоні Славгород—Новогупалівка. Гітлерівці в паніці залишили селище. Активну допомогу наступаючим радянським військам подали жителі Славгорода. Так, 17-річний М. Бачурин, що бачив, як німці замінували греблю через річку Осокорівку, попередив про це радянських танкістів і повідомив про чисельність та розташування ворожих військ.

Після відходу радянських військ 4 березня 1943 року в селищі знов з'явилися окупанти. Почались репресії. У гітлерівських катівнях були замордовані М. Ф. Бачурин, Ф. І. Тищенко, І. С. Неплюєв. 8 березня 1943 року в Славгород вдерлись есесівці. Вони зігнали на майдан усіх мешканців чоловічої статі — від 13 до 90 років. Тих, хто відмовлявся йти, вбивали на місці. Всіх відвезли в сусідню балку і розстріляли з кулеметів та автоматів. Поранених добивали прикладами і гранатами. Того дня загинуло 158 чоловік[1].

У Великій Вітчизняній війні брали участь понад 250 жителів і уродженців Славгорода. Всі вони за героїзм і мужність, виявлені в боях з німецько-фашистськими окупантами, були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Високого звання Героя Радянського Союзу удостоєні випускник Славгородської середньої школи М. Є. Мелашенко, а також Д. І. Білокопитов та В. В. Адаменко.

Микола Мелашенко в листопаді 1943 року брав участь у битві за Дніпро. Ось як про це розповідає він сам:

«Наша частина форсувала Дніпро в районі села Розумівки (Запорізька область). Нам вдалося переправитись і захопити плацдарм на правому березі річки. Але танкові і мотомеханізовані з'єднання, які повинні були розширити цей плацдарм і здійснити прорив, у цей день переправитися не змогли. Наступного дня німці зробили спроби скинути нас у Дніпро. Вони ввели в бій танки, артилерію і дуже велику кількість літаків. Протягом дня гітлерівці безперервно атакували наші позиції. Їм вдалось потіснити нас до берега.

В моєму взводі прямим попаданням було розбито один кулемет і багато бійців убито або поранено. Був поранений і я, але протягом дня забезпечував оборону дільниці, яка опинилась на головному напрямі ворожого удару.

До підходу підкріплень у стрічці кулемета, з якого я вів вогонь, залишалось усього 7 патронів. Та ще один — у моєму особистому пістолеті»[2]. Зараз М. Є. Мелашенко живе у Житомирі, де працює на одному з промислових підприємств.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 97, арк. 240—243.
[2] Золотые звезды, стор. 253.

Уродженець села Першозванівки Василь Адаменко був одним із перших воїнів 333-ї стрілецької дивізії, що переправились на високий берег Дніпра. Очолюваний ним штурмовий загін протягом кількох годин відбивав шалені контратаки німців і тримав захоплений плацдарм до підходу головних сил полку. Мужність і відвагу виявив Адаменко і в наступних боях. В одному з них, на території Запорізької області, він загинув. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Уродженець села Тургенєвки Дмитро Білокопитов почав нелегку солдатську службу в перший рік війни. У вересні 1943 року в складі 562-го полку 203-ї стрілецької дивізії Д. Білокопитов брав участь у форсуванні Дніпра в районі села Петрове-Свистунове. З перших хвилин висадки на плацдарм Білокопитов прийняв на себе командування замість пораненого командира. Вибивши ворога з першої лінії окопів, бійці зайняли оборону. Гітлерівці кинули проти жменьки воїнів кілька танків. Д. Білокопитов зв'язками гранат підірвав два з них, потім героїчною контратакою бійці відкинули фашистських автоматників, що насідали на них. Вони тримали плацдарм до підходу підкріплення. За доблесть і відвагу в боях проти німецьких загарбників Д. І. Білокопитов також посмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

19 вересня 1943 року підрозділи 333-ї Червонопрапорної ордена Суворова Синельниківської стрілецької дивізії 12-ї армії Південно-Західного фронту, якою командував Герой Радянського Союзу генерал-майор О. М. Голоско, визволили селище від фашистських окупантів. Відступаючи, гітлерівці майже повністю зруйнували його. Вони висадили в повітря цегельний завод, виробничі приміщення Славгородської МТС, зруйнували всі станційні споруди. Були спалені контора колгоспу ім. Фрунзе, а також 203 будинки, знищені запаси зерна. Всю худобу, яка належала колгоспові і жителям селища, гітлерівці вивезли. Загальні збитки, завдані колгоспам і колгоспникам Славгородської селищної Ради, за підрахунками державної комісії, становили більше як 6,5 млн. карбованців[1].

Відбудову зруйнованих промислових і сільськогосподарських підприємств, культурних закладів і комунального господарства трудівники Славгорода почали, спираючись на велику допомогу Радянської держави. Вже на другий день після визволення Славгорода відновила свою роботу селищна Рада, головою якої став колишній офіцер-фронтовик комуніст М. І. Побігайлов. Рада всю увагу зосередила на відбудові і благоустрої селища, на ліквідації наслідків дворічного «хазяйнування» гітлерівців.

Наприкінці 1943 року була створена територіальна партійна організація, до складу якої входило понад 20 чоловік. Комуністи йшли в перших шеренгах тих, хто відроджував МТС, промислові підприємства і колгосп, хто повертав до життя все, що знищили і розграбували фашистські варвари.

В листопаді 1943 року почалась відбудова заводу «Прогрес». Першим підняли з руїн ливарний цех, і вже на початку 1944 року тут відновилося виробництво головок газогенераторів та інших деталей. З грудня 1943 року по січень 1945 року завод випустив продукції на 610 тис. карбованців [2].

Навесні 1944 року відновила роботу Славгородська МТС. Незважаючи на гостру нестачу техніки і кадрів, вона забезпечувала виконання значної частини польових робіт у колгоспах своєї зони. Колектив станції активно включився в соціалістичне змагання МТС району за своєчасне й якісне завершення сільськогосподарських робіт по договорах з колгоспами. Перед у цьому змаганні в 1945 році вела бригада, очолювана В. А. Криклею, яка успішно виконала своє зобов'язання — обробити за сезон 15-сильним трактором 1000 га (в переведенні на м'яку оранку) і заощадила при цьому сотні кілограмів пального. Особливо відзначилися в цьому трактористи П. С. Славгородська та К. С. Цоцко, що вдвоє перевиконали встановлену норму.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 173, арк. 3—9, 1—2.
[2] Газ. «Вперед до комунізму», 1 травня 1945 р.

Селищна Рада організовувала жителів селища на суботники по впорядкуванню вулиць і дворів, по озелененню території Славгорода. З її допомогою почалися відбудовні роботи в колгоспі і на промислових підприємствах. Багато зусиль докладали члени виконкому, щоб забезпечити житлом сім'ї фронтовиків. До травня 1945 року відбудовано селищний водопровід, а приміщення підприємств і установ знову почали освітлюватись електрикою.

Уже в 1945 році у Славгородській середній школі відбувся перший післявоєнний випуск десятикласників. Для дітей, що втратили під час війни батьків, відкрили дитячий будинок. У 1950 році до Славгорода переселилися 30 родин із західних областей України. Майже половина з них була неписьменною. Довелося при середній школі відкривати клас лікнепу, в якому працювала вчителька К. А. Букрєєва. Протягом двох років тут навчилися грамоти 35 чоловік.

У перші післявоєнні роки замість зруйнованих гітлерівцями ремонтних приміщень і гаражів МТС було споруджено світле, просторе типове приміщення для слюсарної, електрозварювальної і токарної майстерень. Значно поповнився машинно-тракторний парк станції. У 1955 році вона мала 90 тракторів, 50 зернозбиральних комбайнів, багато вантажних автомашин, сільськогосподарського реманенту. В 1958 році на базі МТС створено ремонтно-технічну станцію, яку в 1962 році реорганізували на ремонтний філіал Синельниківського відділення «Сільгосптехніка».

Значних успіхів у розвитку економіки домоглися за післявоєнні роки колгоспники Славгорода. В 1949 році до колгоспу ім. Фрунзе приєдналися ще 3 колгоспи сусідніх сіл. Центральна садиба укрупненого колгоспу «За мир» міститься в Славгороді.

В результаті укрупнення, замість середнього за розмірами і економічними показниками колгоспу, було створено велике багатогалузеве господарство, де працює 950 чоловік. За ним закріпили 9454 га землі. В 1966 році поля колгоспу обробляли 37 тракторів, 21 зернозбиральний комбайн, багато іншої сільськогосподарської техніки.

Особливо швидкими темпами розвивалось господарство за останні 8 років (1959—1966 рр.). У 1966 році валовий збір зерна в колгоспі становив 78 600 цнт проти 65 494 цнт у 1958 році. Врожайність зернових за ці роки зросла з 12,8 цнт до 19,3 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилося з 2469 до 4043 голів, у т. ч. корів — з 1151 до 1603. Грошовий прибуток колгоспу в 1958 році становив 998,4 тис. крб., у 1966 році — 1875 тис. крб. Значна частина цих коштів використовується на нагромадження і поновлення громадських фондів колгоспу. Так, капітальні вкладення в громадське господарство в 1965 році досягли 468,7 тис. крб. (в 1958 році — 459,6 тис. крб.). На центральній садибі, в бригадах колгоспу побудовано понад 50 виробничих і господарських приміщень: тваринницькі ферми, майстерні, гаражі, будинок правління тощо. В 1966 році колгосп спорудив клуб на 200 місць в селі Бегмі, зерносховище, лазню, 2 медичних пункти, двоє дитячих ясел.

На полях і фермах колгоспу працює багато чудових майстрів сільського господарства, справжніх ентузіастів боротьби за високі врожаї і підвищення продуктивності тваринництва. Так, колгоспники 2-ї бригади (бригадир Г. М. Корнієнко) в 1964 році виростили по 28 цнт зернових з кожного гектара,

Понад 25 років працює на тракторі О. Ф. Бондаренко. Славгород.

в т. ч. пшениці по 23,1 цнт і кукурудзи по 35 цнт. Комплексна механізована ланка І. М. Бахмата зібрала з 55 га по 45 цнт кукурудзи в сухому зерні. Вартість центнера — 1 крб. 20 копійок.

У суворий 1944 рік сіла за кермо трактора О. Ф. Бондаренко. На своєму тракторі вона зорала в рідному селі Новоолександрополі не один десяток тисяч гектарів землі. Останні роки, працюючи на кукурудзяних полях, вона не раз виходила переможцем у змаганні механізаторів Синельниківського району. Так, у 1964 році, обробивши закріплену за нею ділянку, О. Бондаренко виростила й зібрала по 35 цнт зерна кукурудзи на площі 114 га[1]. Свій виробничий досвід ця працьовита жінка передає молодим механізаторам, вчить їх високої майстерності. Саме її колгоспники удостоїли честі прийняти з рук шефів — робітників Південного машинобудівного заводу — випущений ними напередодні 49-ї річниці Великого Жовтня 400-тисячний трактор «Беларусь». Наприкінці 1966 року правління колгоспу призначило О. Ф. Бондаренко бригадиром комплексної бригади. 12 березня 1967 року її вдруге обрали депутатом Дніпропетровської обласної Ради депутатів трудящих. У 1966 році О. Ф. Бондаренко була нагороджена орденом Леніна.

Щороку перевиконують планові завдання по виробництву яєць і пташиного м'яса працівники птахоферми, якою керує П. М. Дерев'янко. В 1966 році від кожної курки-несушки вони одержали по 130 яєць. Високих показників домагаються також доярки колгоспу М. С. Скиданенко і О. Я. Гадючевська.

Дослідною базою Української сільськогосподарської академії став колгоспний фруктовий сад. Тут вирощуються чудові врожаї плодів і ягід. У 1965 році з площі в 46 га садова бригада колгоспу, яку очолює М. Г. Бойко, зібрала по 100 цнт плодів з гектара при плані 34 центнери.

Значного розвитку за післявоєнні роки досягли і промислові підприємства селища. Зокрема, на Славгородському цегельному заводі, перетвореному на керамічний, у 1959 році вироблено 1500 тис. цеглин і 780 тис. штук черепиці, а в 1966 році — 5 млн. цеглин. На цьому заводі, який входить до системи «Міжколгоспбуду», працює 113 чоловік. В 1965 році підприємство одержало прибуток на суму 16,4 тис. крб. Найближчими роками тут буде побудовано цех залізобетонних виробів, а виробництво цегли заплановано збільшити до 11 млн. штук на рік.

В багатьох галузях промисловості Радянського Союзу, а також далеко за його межами — в Болгарії, Угорщині, Афганістані та багатьох інших країнах світу — знають продукцію славгородського заводу «Прогрес», який спеціалізується на виробництві чавунної і стальної арматури (тепер Славгородський арматурний завод). На підприємстві широко розгортається соціалістичне змагання.

В 1958 році завод приступив до виробництва арматури для великої хімії. У зв'язку з цим до існуючих цехів додались нові — механоскладальний і гальванічних покрить, а також електростанція та заводська лабораторія. Зараз будуються ще механічний, ковальсько-пресовий цехи та заводська котельня. Тільки за 1965 рік капіталовкладення по заводу досягли 1700 тис. карбованців. На будівельно-монтажні роботи було витрачено 650 тис. карбованців. У 1965 році на заводі працювало 420 чоловік. Вентилі високого тиску з маркою Славгородського арматурного заводу, яких уже зараз виробляється до 60 тис. штук щороку, дедалі ширше застосовуються на всіх новобудовах хімічної промисловості країни.

У роки семирічки (1959—1965 рр.) завод працював ритмічно і рентабельно. Якщо в 1958 році одержаний ним прибуток складав 31,9 тис. крб., то в 1965 р.— вже 118 тис. крб., тобто зріс майже в 4 рази. Обсяг продукції заводу на той же період у грошовому розрахунку зріс з 97,1 тис. крб. до 1199 тис. крб., тобто більше ніж у 10 разів. Двічі — в 1962 і 1963 рр. заводу вручали перехідний Червоний прапор Синельниківського РК КП України.

В цехах заводу трудиться чимало передовиків виробництва, активних учасників

[1] Газ. «Ленінські заповіти», 29 червня 1965 р.

соціалістичного змагання за дострокове виконання нового п'ятирічного плану. Серед них комуністи, токарі механоскладального цеху Є. К. Григор'єв, І. О. Гладкий, М. О. Гречка, І. І. Бабенко. Всі вони — активні раціоналізатори, які вболівають за честь рідного колективу. Самовіддано працюють також фрезерувальники Ю. П. Полуницький, В. М. Бахмат, слюсар-складальник І. Є. Садоха і багато інших.

Будівництво житлових будинків для робітників Славгородського арматурного заводу. 1966 р.

Протягом п'ятирічки намічено завершити реконструкцію заводу. Для цього лише державою буде затрачено 2,25 млн. крб. Будуть збудовані нові цехи і виробничі приміщення, оновлене устаткування діючих цехів. Після введення нових цехів колектив працівників заводу збільшиться втроє. У 1970 році завод вироблятиме арматури для новобудов хімічної індустрії в 9 разів більше, ніж у 1965 році, а валової і товарної продукції — в 5,4 раза.

Розвиток промислового і сільськогосподарського виробництва в селищі супроводиться неухильним поліпшенням добробуту і зростанням культурного рівня населення.

За 1966 рік магазини селища продали товарів на суму 901 тис. крб., у т. ч. товарів культурного вжитку — на 41,4 тис. крб. Того року пайовиками Славгородської споживспілки були 3018 жителів селища і навколишніх сіл.

Житлове будівництво в селищі здійснюється як за рахунок коштів підприємств, так і за рахунок кредитів, які надає держава. За післявоєнні роки тут виросло понад 400 індивідуальних будинків. Тільки членами колгоспу «За мир» з допомогою правління артілі було споруджено понад 180 будинків.

В 1966 році оплата праці в колгоспі «За мир» досягла 923 крб. на одного працездатного колгоспника на рік, оплата одного людино-дня становила 4 крб. 31 коп., в т. ч. грішми — 3 крб. 64 коп. На пенсії колгоспникам правління артілі виділило 17,8 тис. крб. На культурно-побутові потреби членів колгоспу асигновано 171,8 тис. карбованців.

Великі роботи проведені по благоустрою селища. З залізничною станцією воно зв'язане шосейною дорогою довжиною в 3 км. У Славгороді споруджено 2 залізобетонних мости через річку Осокорівку. Вимощена каменем головна вулиця. Вздовж деяких вулиць прокладені тротуари. Значно розширена водопровідна сітка. Завершено роботи по електрифікації і радіофікації селища. Між підприємствами і установами встановлено телефонний зв'язок.

Безперервно поліпшується медичне обслуговування населення. Тут працюють лікарня, пологовий будинок, кілька медичних пунктів і аптека.

У 1968 році в селищі було 2 школи — середня й початкова, в яких навчалось 640 дітей. Всього в селищах, підпорядкованих Славгородській селищній Раді, працює 7 шкіл — середня, 2 восьмирічні і 4 початкові. Тільки в середній школі селища, де навчаються 600 учнів, колектив учителів налічує 40 чоловік. Найстарішу вчительку Славгорода Н. Д. Григор'єву нагороджено за самовіддану працю орденом «Знак Пошани» та медаллю «За трудову доблесть».

За роки Радянської влади понад 250 уродженців селища здобули вищу освіту і понад 300 чоловік — середню спеціальну. Багато юнаків та дівчат продовжують

заочно навчатися в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах республіки. Нині в різних галузях економіки і культури Славгорода працюють 50 фахівців з вищою і 75 — з середньою спеціальною освітою.

До послуг трудящих — кінотеатр, стадіон, клуби при арматурному заводі і в бригадах колгоспу «За мир». Учасники гуртків художньої самодіяльності, що працюють у клубах,— часті гості на підприємствах і в бригадах колгоспу. Не раз виступали на районних оглядах художньої самодіяльності драмгурток селищного клубу та учнівський хор, а шкільний секстет народних інструментів брав участь в обласному й республіканському оглядах художньої самодіяльності.

В 6 бібліотеках селища — понад 30 тис. прим. книг. Селищна бібліотека першою в районі здобула звання колективу відмінної праці. Лише в 1966 році з її фондів було видано читачам 18 368 книг і журналів. У бібліотеці проводяться ленінські і жовтневі читання, читацькі конференції і диспути. Філії і пересувки бібліотеки обслуговують найвіддаленіші бригади і ферми колгоспу «За мир».

У 1967 році трудящі селища передплачували 5400 прим. газет і журналів.

З метою пропаганди політичних і наукових знань у селищі створено групи товариства «Знання», в роботі яких беруть участь 70 чоловік: учителі, інженери, агрономи і службовці. При селищній Раді працює школа атеїстів, а при середній школі — батьківський університет.

Громадсько-політичне життя, економічне й культурне будівництво у Славгороді організують і спрямовують місцеві партійні організації. 5 партійних організацій об'єднують 160 комуністів і кандидатів у члени КПРС. 3 комсомольських осередки налічують у своєму складі 120 юнаків та дівчат. Понад 70 членів профспілки входять до складу 6 профспілкових організацій селища.

Велику роль у житті селища відіграє Рада депутатів трудящих, до складу якої обрано 51 депутата. Серед них — 11 робітників, 18 колгоспників і 22 службовці. В числі депутатів Ради слюсар Славгородського філіалу районного відділення «Сільгосптехніка» М. А. Ляпченко. Він ударник комуністичної праці, талановитий раціоналізатор. В 1966 році М. А. Ляпченка нагородили орденом Леніна. Велику допомогу Раді в її діяльності серед населення подають вуличні комітети, ради пенсіонерів, жіноча рада.

З метою подання допомоги підприємствам селищна Рада застосовує таку форму роботи, як організація депутатських постів у бригадах і на фермах колгоспу. Один із постів створено на молочно-товарній фермі колгоспу «За мир». Очолює його депутат селищної Ради доярка М. Г. Поліщук.

Багато уваги приділяють депутати поліпшенню побутового обслуговування трудящих. Чимало зробила в цьому напрямі постійна комісія ради по торгівлі і громадському харчуванню, очолювана В. С. Горовою. Члени комісії домагаються розширення асортименту та збільшення кількості промислових і продовольчих товарів у торговельній мережі селища. Взяли вони під контроль і роботу підприємств громадського харчування, дитячих установ тощо.

Добре працює культурно-освітня комісія селищної Ради, головою якої є вчитель П. В. Македон. Члени комісії — лікар Г. Ф. Полтавець, голова сільського споживчого товариства Г. П. Гончар і колгоспниця В. І. Краснова багато уваги приділяють контролю за будівництвом дитячих установ, школи, клубу.

В недалекому майбутньому Славгород має стати новим містом Радянської України. Передумови для цього дуже сприятливі: вигідне географічне положення в центрі індустріального Придніпров'я, багаті поклади корисних копалин (будівельного піску, каоліну, залізної руди Славгородсько-Оріхівської магнітної аномалії, близькість до залізничних і шосейних магістралей).

Вже закінчено роботи по прокладенню залізничної вітки від ст. Славгород до арматурного заводу. До автостради Москва—Севастополь побудовано асфальтоване шосе довжиною 15 км, завдяки чому Славгород забезпечено зручним автомобільним сполученням з обласним і районними центрами, а також іншими містами країни.

Ведуться роботи по прокладенню шосе Славгород—Тургенєвка. В центрі селища виросте житловий масив з багатоповерховими будинками для робітників арматурного заводу, а також нові будинки середньої школи, клубу, лікарні, дитячого комбінату, їдальні. Всього за 1966—1970 рр. буде введено в дію 10 тис. кв. метрів житла.

Красиве ім'я має селище. Сучасна слава його — в трудових справах робітників, колгоспників, інтелігенції, які наполегливо працюють на благо рідної Батьківщини.

Ю. А. КАРЦЕВ, О. Г. ПІВАКОВ.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА

Новоолександрівка — село, центр сільської Ради Синельниківського району. Розташована за 2 км на схід від станції Івківка Придніпровської залізниці, відстань до районного центру — 12 км. Сільраді підпорядковані також населені пункти: Бурханівка, Володимирівське, Гірки, Запорізьке, Надеждине, Панасівка, Петрівське, Третяківка, Троїцьке. Населення — 1193 чоловіка.

Виникнення Новоолександрівки тісно пов'язане з історією колгоспу ім. В. І. Леніна — одного з найстаріших колективних господарств нашої країни.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції на безмежних просторах Кулундинського степу на Алтаї було кілька поселень колишніх жителів Катеринославської, Полтавської і Курської губерній, які тікали сюди від беземелля і злиднів. Та й тут не знаходили вони щастя. Кращі землі прибирали до своїх рук куркулі, не вистачало худоби, реманенту. Тільки після встановлення Радянської влади сільська біднота дістала змогу вільно господарювати на своїй землі. Провідною зіркою для неї стали мудрі поради В. І. Леніна про доцільність об'єднання у сільськогосподарські колективи. «Комуни, артільний обробіток, товариства селян,— вказував Ілліч,— ось де порятунок від невигід дрібного господарства, ось у чому засіб піднесення і поліпшення господарства, економії сил і боротьби з куркульством, дармоїдством і експлуатацією»[1].

20 лютого 1920 року, вже після розгрому Колчака, переселенці-бідняки Камишанки, Чернявки, Вячеславки Славгородського повіту Омської губернії з ініціативи комуністів утворили сільськогосподарську артіль «Свобода», яка об'єднала спочатку 28 партизанських сімей. Активними організаторами артілі були О. М. Федоров (обраний згодом секретарем партійної організації), І. Г. Марченко, П. Ф. Коваленко, М. І. Прядко, С. Ю. Демидкін та інші[2]. В лютому 1921 року до артілі приєдналися бідняки сіл Новотроїцького і Верхнього Незамаю. 14 лютого 1921 року відбулися загальні збори членів артілі, на яких було вирішено перевести її на статут комуни. Збори обрали раду комуни на чолі з комуністом Я. В. Жестовським. Син батрака Жестовський разом з родиною в 1908 році переселився з Катеринославщини на Алтай. Ще на військовій службі під час першої світової війни він зблизився з більшовиками. Повернувшись на Алтай, у 1918 році працював заступником голови Славгородського виконкому і завідуючим повітовим земельним відділом, а восени 1920 року Славгород-

Перші комунари біля трактора, подарованого комуні В. І. Леніним. 20-і рр. Новоолександрівка.

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 153.
[2] А. Ф. Чмыга. Очерки по истории колхозного движения на Украине. 1921—1925. М., 1959, стор. 89; газ. «Зоря», 15 серпня 1935 р.

ський повітком послав його в село Новотроїцьке для організації сільського ревкому[1].

Рада комуни «Свобода», очолена Я. В. Жестовським, приступала до роботи в умовах величезних труднощів. Не було ні машин, ні тягла для обробітку землі. Комунари вирішили послати ходаків до В. І. Леніна з проханням допомогти комуні придбати трактор. На загальних зборах членів комуни ходаками обрали М. Г. Полошкова і Я. В. Жестовського. Разом з ними до Москви було відряджено техніка Славгородської електростанції І. П. Ремнякова. У листопаді 1921 року ходаки виїхали в Москву. Тільки в лютому прибули вони до столиці. 2 лютого 1922 року Жестовського запросили в Кремль. Тепло зустрів В. І. Ленін ходака з далекого Алтаю. За розпорядженням вождя комуні було виділено трактор. Вже наступного дня на Ярославському вокзалі І. П. Ремняков хазяйнував біля трактора. Обмерзлу льодом сімдесятип'ятисильну трофейну англійську машину вантажили на платформу[2].

У березні 1922 року посланці комунарів повернулись на станцію Славгород з трактором і рушили 120-кілометровим шляхом по степу до комуни «Свобода». Машина, небачена в цих краях, привернула увагу цілої округи. З усіх кінців степу з'їжджалися люди подивитися на дивного «сталевого коня». Крім трактора з запасними частинами до нього, 10-корпусного плуга, з Москви було ще привезено електромотор на 10 кіловат. У комуні засвітилася лампочка Ілліча[3]. 1 травня 1922 року відбувся багатолюдний мітинг комунарів, у якому взяло участь понад тисячу селян навколишніх сіл. Трибуною для промовців був трактор — подарунок В. І. Леніна.

З часом ряди комунарів помітно зросли. А з України почали надходити листи — родичі й знайомі переселенців писали, як відбудовують вони сільське господарство після громадянської війни. Комунари вирішили послати до Харкова своїх представників, щоб переконатися, чи можна переїхати на Україну комуною. У травні 1923 року Я. В. Жестовський і Д. Д. Пономаренко, за дорученням членів комуни, вирушили в далеку дорогу.

Незабаром вони повідомили комунарів, що Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет дав дозвіл на переселення і виділив для них два колишні поміщицькі маєтки в Павлоградському повіті Катеринославської губернії.

Спочатку для підготовки житла і господарських приміщень на Україну приїхало 40 комунарів. Вони обрали хутір Ямівський на березі річки Нижньої Терси, за 12 км від Синельникового. Вирішено було назвати нове село Новоолександрівкою[4]. В лютому 1924 року, навантаживши у 46 вагонів і на платформи все своє майно, решта комунарів виїхала на батьківщину. В комуні, яку після смерті В. І. Леніна названо його іменем, налічувалося тоді 367 чоловік. В першу ж весну комунари засіяли різними культурами 378 десятин землі та підготували 80 десятин чорного пару. В господарстві, крім трактора, було 58 коней, 4 воли, 12 корів, 7 телят і 82 свині[5].

На 1925 рік комуна мала понад тисячу десятин землі, 3 трактори, електростанцію, різні майстерні — слюсарну, токарну, столярну, ковальську, пошивочну, необхідну кількість робочої худоби й реманенту. В цей час вона об'єднувала, як доповідав на I Всеукраїнському з'їзді представників колгоспів делегат з'їзду голова комуни Я. В. Жестовський, більше 500 чоловік[6]. Усі питання господарського і культурного життя комунарів вирішувалися загальними зборами і радою комуни. Про організацію праці в комуні, про життя і побут комунарів розповідала у своєму виступі на I Всеукраїнському з'їзді представників колгоспів й одна з перших комунарок М. Й. Галуненко.

В керівництві була зайнята мінімальна кількість людей. На різні роботи в госпо-

---

[1] Журн. «Огонек», 1964, № 17, стор. 6, 7.
[2] В. Сологуб. Подарунок Ілліча. Дніпропетровськ, 1960, стор. 30—34.
[3] Музей історії колгоспу ім. В. І. Леніна, інв. № 176.
[4] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 538.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-80, оп. 1, спр. 41, арк. 188.
[6] А. Ф. Чмыга. Очерки по истории колхозного движения на Украине 1921—1925 гг., стор. 140, 141.

дарстві члени комуни призначалися по черзі, строком на тиждень. На кожну ділянку господарства виділяли відповідального, який керував роботою і звітував про її наслідки.

Приклад у роботі подавали комуністи. У 1924 році партійна організація комуни налічувала 34 чоловіка[1]. 39 юнаків і дівчат об'єднував комсомольський осередок.

Жили комунари у великих громадських будинках. В перші роки з житлом було дуже скрутно, доводилося селити по кілька сімей в одну кімнату. Вже в 1927 році комуна одержала від Радянської держави 300 тис. крб. кредиту, в селі побудували двоповерхові житлові будинки. Одяг та взуття комунари одержували зі складів. Діти виховувались в яслах та дитбудинку.

Один із організаторів колгоспу ім. Леніна Я. В. Жестовський в гостях у піонерів с. Новоолександрівки. 1966 р.

Комуністи і комсомольці проводили чималу культурно-масову роботу на селі. В клубі комуни влаштовувались колективні читки газет, журналів; тут можна було послухати лекцію. До роботи в драматичному гуртку залучали навіть літніх комунарів. Керували гуртком М. Т. Кропива, О. М. Кропива, О. М. Прядко. Особливо популярними були вистави колективу «Синьої блузи». Керував «синьоблузниками» К. С. Могильов. З 1926 року в селі почали випускати стінгазету «Комунар», демонструвати кінофільми.

Зразу ж після переїзду з Алтаю комунари відкрили 4-річну школу. Керівником її став учитель, член комуни Ф. В. Кузнецов. У 1925 році для школи виділили окремий будинок. Тоді тут навчалося 80 учнів. Восени 1926 року вона стала семирічкою.

Багато уваги зміцненню комуни та вдосконаленню організації праці в ній приділяли ЦК КП(б)У й Уряд Радянської України. В 1927 році ці питання розглядалися Українським Радянським Урядом; в Харків спеціально виїздив голова комуни. Були впроваджені тверді норми виробітку і чекова система оплати.

В налагодженні господарства та впорядкуванні села велику допомогу комунарам подали робітники Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського, які в 1929 році стали шефами комуни. Вони передали комуні генератор, допомогли електрифікувати село. Комуна мала млин в Синельниковому та орендувала ще два млини в селах Юр'ївці і Чорноглазівці. Комунари побудували цегельний завод, олійницю, силосні споруди, пекарню. В 1930 році на честь свого 10-річчя комуна одержала від держави першу вантажну півторатонну автомашину.

Застосовуючи машинний обробіток землі і чистосортне насіння, дотримуючись правил агротехніки, сумлінно ставлячись до праці, комунари збирали по 60—80 пудів зерна з десятини в той час, як урожай зернових в одноосібних господарствах не перевищував 30 пудів[2]. Зростала і продуктивність великої рогатої худоби: середній надій молока від фуражної корови в 1929—1930 рр. становив близько 2000 кг. Значна увага приділялася в комуні племінному тваринництву. Малопродуктивна худоба замінювалась породистою. Особливо славилася комунівська конеферма, організована й керована майстром племінного конярства А. А. Кузнецовим. У стайнях комуни налічувалося близько ста голів чистокровних орловських рисаків.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 172, арк. 128.
[2] Журн. «Україна», 1946, № 1, стор. 4.

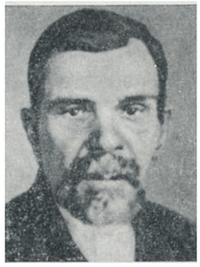

Я. В. Жестовський, М. І. Прядко, С. Ю. Демидкін, Д. В. Кузнецов, Т. М. Ховрич, Г. К. Марченко,

Ветерани комуни ім. В. І. Леніна (зліва направо):

Розвинуте багатогалузеве господарство комуни, нова техніка, поліпшення побутових умов і зростання культурних запитів людей — все це викликало появу нових професій: трактористів, електриків, слюсарів, агрономів, лікарів, вчителів, зоотехніків, ветеринарів, садівників, городників, пасічників, кіномеханіків та інших. Ці професії опановували здебільшого самі комунари. Так, першим агрономом комуни став М. А. Топорков, трактористами — Ю. М. Терличенко, Г. Ф. Луцак, Ф. М. Прядко, П. І. Прядко, В. С. Демидкін, Д. М. Ховрич, Д. І. Ховрич. Необтяжені хатньою роботою, велику активність в господарській, громадській та культурно-масовій роботі виявляли жінки. О. Ф. Галуненко, У. Тарасова стали трактористками, шофером — О. І. Дудник.

В 1935 році комуна святкувала свій п'ятнадцятирічний ювілей. Це було велике колективне господарство, яке мало 4000 га землі, 1069 голів худоби, 70 коней-рисаків. В тому році комунари зібрали 9000 цнт зерна. Середній надій молока від фуражної корови становив 2750 кг. На трудодень комунари одержали по 6 кг зерна та 10 крб. грішми[1]. На адресу ювілярів надійшло багато вітальних телеграм, одна з них — від голови Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Г. І. Петровського, який був частим і жаданим гостем комунарів [2]. В день свята комуни в урочистій обстановці в селі відкрито пам'ятник В. І. Леніну. На цьому святі був присутній перший секретар Дніпропетровського обкому партії М. М. Хатаєвич.

З 1937 року комуну переведено на статут сільськогосподарської артілі. Була запроваджена нова система організації і оплати праці. Головною виробничою ланкою в рільництві стала бригада. За нею закріпили землю, машини, реманент, робочу худобу. Основою сталих норм виробітку став трудодень. Перехід на статут сільгоспартілі сприяв також кращому поєднанню громадських і особистих інтересів членів колгоспу. Колгоспникам наділяли присадибну землю. В їх господарствах з'явилася худоба і птиця. Багато членів артілі побудували власні хати.

За успіхи, досягнуті в розвитку соціалістичного сільського господарства, постановою Дніпропетровського облвиконкому та обкому КП(б) України колгосп ім. В. І. Леніна було занесено на обласну Дошку пошани.

У 1940 році колгосп повністю освоїв 3335 га орної землі, на якій працювало 12 тракторів і багато іншої сільськогосподарської техніки. Весняна сівба на ланах колгоспу в 1940 році тривала 10 днів, жнива — 25 днів, здачу хліба державі в кількості 33,5 тис. цнт завершено за 15 днів. Середній врожай становив 20 цнт з га[3]. У просторих фермах колгоспу були побудовані силосні башти, підвісна канатна дорога для подавання кормів і вивезення гною, автопоїлки для худоби.

З 1939 року і до початку Великої Вітчизняної війни за високі досягнення в рільництві і тваринництві колгосп був незмінним учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. На середину 1941 року він мав 705 голів великої рогатої худоби, овець — 505 голів, свиней — 296, коней — 311.

В середньому від кожної фуражної корови тут одержували по 3,5 тис. кг молока.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4395, оп. 1, стор. 4.
[2] Газ. «Зоря», 15 серпня 1935 р.
[3] Газ. «Зоря», 27 жовтня 1945 р.

О. С. Жестовська,

Г. С. Панащенко,

А. П. Панащенко,

М. О. Галуненко,

А. А. Панащенко,

М. І. Ховрич.

Учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки була в 1939 році доярка Г. К. Марченко, яка надоїла від кожної корови по 3730 кг молока. Річні доходи колгоспу досягли тоді більш як 3,5 млн. карбованців.

Під керівництвом партійної організації розгорталося соціалістичне змагання. В 1935 році було 50 членів партії. Комсомольська організація колгоспу тоді ж об'єднувала 65 юнаків і дівчат[1]. Багато комуністів і комсомольців села — колишніх комунарів, направили на роботу в інші колективні господарства, висунули на керівні посади в районні та обласні організації. Зокрема, колишній голова ради комуни Я. В. Жестовський в 1927 та 1928 рр. працював головою Юр'ївського, а потім Софіївського райвиконкомів, а пізніше директором радгоспу ім. Будьонного; Д. В. Кузнецова (голову комуни у 1927—1930 рр.) призначили директором Славгородської МТС, комунари І. Т. Стрюк, В. С. Демидкін, Ф. С. Міхно очолили колгоспи сусідніх сіл — (ім. Т. Г. Шевченка, «Червона долина», «Червоний партизан»).

Колгоспники брали активну участь у громадсько-політичному житті села і країни. Серед них було багато депутатів Горської сільської Ради, головою якої працював один з ветеранів комуни ім. В. І. Леніна К. П. Стороженко, а М. І. Прядка, який до 1937 року очолював комуну, обирався депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання. Успіхи новоолександрівських колгоспників були наочним свідченням величезних переваг колективних форм господарювання над дрібними, одноосібними. Колгосп відвідували делегації селян з усіх кінців Радянського Союзу. Довелося правлінню затвердити навіть спеціальну посаду екскурсовода. Колгосп відвідала група комуністів різних країн, слухачів курсів, організованих Виконкомом Комінтерну. Згадують колгоспники й приїзд до артілі письменників і поетів Ф. В. Гладкова, М. С. Голодного, В. П. Катаєва, А. І. Шияна та бесіди з ними.

Гостям було на що подивитися. На місці хуторів і напівзруйнованих поміщицьких маєтків тут виросло нове впорядковане село. Колгоспні сім'ї жили у двоповерхових будинках. У кожній квартирі було електричне освітлення, парове опалення, радіо. Працювали їдальня, пекарня, лазня, побутові майстерні, дитячі ясла, пологовий будинок, ощадна каса.

Діти колгоспників навчалися в середній школі та зоотехнікумі, відкритому ще в 1931 році. За десятиріччя (1931—1941 рр.) агрономічну освіту здобули 26 чол., педагогічну — 38, вищу медичну — 22 чол., 85 чол. стали зоотехніками, 24 — ветеринарами.

В Новоолександрівці були зимовий і літній театри, де часто організовувалися концерти, вистави, читалися лекції і доповіді, демонструвалися кінофільми. В 1941 році закінчувалося будівництво нового театру — найбільшого і найкрасивішого в районі. Керівниками хору й танцювального колективу запрошувалися хормейстер і балетмейстер з обласного центру.

Тяжким випробуванням для новоолександрівських хліборобів, як і всього радянського народу, була Велика Вітчизняна війна. Воля, енергія, висока свідомість, великий життєвий досвід, виховані тривалим життям в колективі,— все це допомогло

[1] Газ. «Зоря», 15 серпня 1935 р

їм побороти труднощі. Наприкінці серпня 1941 року фронт наблизився до села. Вранці 26 серпня секретар партійної організації колгоспу В. Ф. Рожновський, повернувшись з райкому партії, відкрив збори. «Ворог вже близько,— говорив він,— колгоспне добро не можна віддавати загарбникам. Ми повинні негайно вирушити в дорогу». Голова правління Д. В. Кузнецов оголосив складений заздалегідь план евакуації. Вже наступного дня, залишивши рідні хати, на схід вирушили 262 колгоспники, які забрали з собою 458 голів великої рогатої худоби, 150 коней, 432 вівці, 148 свиней, вивезли цінний колгоспний реманент[1]. 3000 кілометрів подолали вони, несучи у своєму серці непохитну віру в неминучу перемогу над фашизмом. Йшли через Дніпропетровську, Донецьку, Ростовську, Астраханську області, переправлялися через Дон, Волгу, Урал, перетинали сипучі піски Західного Казахстану, поки, нарешті, прибули до міста Уральська. Як зіницю ока берегли вони артільне добро, щодня здавали молоко дитячим установам, госпіталям, військовим частинам. В Казахстані відбулася зустріч колгоспників з письменником М. О. Шолоховим, який з сім'єю перебував у тих краях. М. О. Шолохов щиро подружився з ними і, коли прощався, сказав: «Встав би Ленін та подивився! Ніякі орди не поставлять нас на коліна... От і ваш колектив маленький, але в ньому бачиш силу і міць усієї країни...» [2].

2 жовтня 1941 року Новоолександрівку окупували німецько-фашистські загарбники. Для колгоспників, що не евакуювались, настали чорні дні неволі. Артіль була перетворена на т. зв. «громадське господарство № 80».

Будинки тих жителів села, які евакуювалися, захопили німці-колоністи та куркулі, що підтримували в усьому окупантів. В село приїздив також син поміщика Кнайба, який збирався заволодіти колишнім маєтком свого батька.

23 вересня 1943 року радянські війська визволили Новоолександрівку від німецько-фашистських загарбників. За рідне село бився з ворогом і один з його жителів І. М. Куліш. Ось як розповідала про це спеціальна листівка виїзної редакції газети «Комсомольская правда», що була випущена в 1945 році і присвячувалася 25-річчю колгоспу ім. В. І. Леніна: «Ніч перед боєм була темною і холодною. Йшов дрібний осінній дощ. Ще звечора командир частини віддав наказ піхотному підрозділу атакувати річку Терсу і в районі земель колгоспу ім. В. І. Леніна перерізати залізницю, яка зв'язує Крим з Україною.

В землянці автоматників було особливо пожвавлено. Вони згадували рідні місця, близьких і товаришів.

З першим промінням сонця вдарили гармати, у фланг противнику зайшли автоматники. Запеклий бій за село тривав дві години. Іван Куліш і Василь Красников одними з перших увірвались на територію колгоспу.

— Бережись, німчура, господар прийшов додому,— крикнув Куліш і почав вибивати німців з горищ і підвалів. Опівдні наші війська вийшли до залізниці, продовжуючи гнати ворога».

На фронтах Великої Вітчизняної війни героїчно боролися з ненависним ворогом 211 колгоспників артілі ім. В. І. Леніна, в т. ч. 27 офіцерів, серед них полковники С. І. Марченко, В. І. Кравченко, І. І. Кравченко, І. Ф. Лобода та інші. 80 новоолександрівців загинули смертю хоробрих.

Після визволення Дніпропетровщини поступово поверталися колгоспники з евакуації в рідні місця. Від квітучого села залишилися страшні руїни. Господарству було заподіяно збитків на суму майже 36 млн. карбованців[3].

В колгоспному господарстві налічувалося всього 28 голів рогатої худоби (в т. ч. 2 корови), 60 свиней, 239 шт. птиці. Не вистачало тягла, машин. Держава виділила колгоспові позику. Руку братньої допомоги подали трудівникам села колгосп-

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, 1941—1945 рр., т. 1, стор. 283, 284.

[2] Музей історії колгоспу ім. В. І. Леніна, інв. № 180.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4395, оп. 1, спр. 4, арк. 4.

ники артілі ім. Жовтневої революції Гуржанського району Грузинської РСР, з якими колгосп ім. В. І. Леніна змагався ще до війни.

У відповідь на заклик Комуністичної партії — в найкоротший строк ліквідувати тяжкі наслідки господарювання німецько-фашистських окупантів — колгоспники села на початку 1944 року з ініціативи комсомольської організації, яку очолювала М. Макущок, передали у фонд відбудови колгоспу 3800 зароблених трудоднів, 17 850 крб., 19 телят, 18 поросят, 250 шт. птиці, 68 цнт насіння. Вони звернулися до хліборобів усієї України з закликом наслідувати їхній приклад. Ця ініціатива була гаряче підтримана колгоспниками всієї Дніпропетровщини, а потім і республіки. Її схвалили Дніпропетровський обком КП (б) України і ЦК ЛКСМУ.

Самовіддано відбудовували хлібороби артілі зруйноване господарство. Вже 1944 рік приніс перші успіхи. В артілі було 4 племінні ферми, птахоферма, пасіка на 200 вуликів, риборозплідник. З евакуації пригнали 370 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 160 корів. Середній удій молока від фуражної корови становив 1150 кг, ферми дали колгоспу прибутку в 250 тис. карбованців[1].

Ще кращих показників було досягнуто в 1945 році. Під час святкування 25-річчя колгоспу відзначили велику групу рільників, тваринників, механізаторів. У їх числі були доярка О. С. Жестовська, яка від кожної корови своєї групи надоїла по 2000 кг молока, телятниця Г. Ф. Панащенко, що виростила 35 телят при середньому щоденному збільшенні ваги на 720 грамів, пташниця Н. П. Коваленко, яка виконала план розведення птиці на 200 проц. і багато інших. Знатна доярка колгоспу Г. К. Марченко за свою багаторічну роботу здобула щиру повагу і визнання не тільки у своєму колгоспі, а й за його межами. Її обрали депутатом Верховної Ради СРСР 2-го скликання.

Похід за відродження колгоспу очолювала партійна організація, яка налічувала в своїх рядах 29 чоловік. Комуністи працювали на всіх вирішальних ділянках виробництва. Секретарем парторганізації був тоді В. Ф. Рожновський. В 1946 році комуністи запропонували скласти п'ятирічний план відбудови і розвитку артілі. Колгоспники палко підтримали ініціативу партійної організації. З допомогою вчених Дніпропетровського сільськогосподарського інституту такий план було складено. Це була розгорнута програма відбудови й піднесення господарства на базі найновіших досягнень науки. Виконуючи цей план, колгосп домігся значних успіхів. Довоєнну площу орної землі він повинен був освоїти в 1948 році, а розв'язав це завдання на рік раніше. В 1947 році державі було здано 85 тис. пудів зерна, на 5320 пудів більше, ніж у 1940 році. Достроково було завершено поставки молока і виконано план розвитку тваринництва.

В 1952 році грошові прибутки колгоспу зросли в 3,6 раза проти 1949 року (з 674 тис. крб. до 2739 тис. крб.). Значних успіхів досягли тваринники — ферма великої рогатої худоби була нагороджена медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки колгосп був і в 1954 та 1955 роках. У 1956 році врожай зернових становив тут в середньому 26,7 цнт з га; від фуражної корови було надоєно по 3113 кг молока, від кожної свиноматки одержали по 19,8 поросяти. Грошові прибутки становили 6919 тис. карбованців. На трудодень колгоспники одержали 4,5 кг хліба і 13 крб. грошей. Крім того, їм видавали соняшник, фрукти, мед, а тваринникам — додаткову оплату молоком, м'ясом. Колгосп і свинотоварна ферма були нагороджені медалями Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Кращий комбайнер С. Г. Косожид був удостоєний ордена Леніна, ланкові рільничих бригад — К. П. Смирнова та М. П. Кузьміна — ордена Трудового Червоного Прапора.

Кожен рік колгосп нарощував успіхи. Нині це велике багатогалузеве господарство. Воно має 7538,6 га землі, з якої ріллі 5458,1 га. На полях артілі працює 38 тракторів, 29 комбайнів, 23 автомашини, безліч інших сільськогосподарських

---

[1] Газ. «Зоря», 24 лютого 1945 р.

машин. На фермах колгоспу — 3583 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 1292 корови), багато свиней, овець, курей, велика пасіка. У 1958—1964 рр. урожайність зернових культур тут становила в середньому 20—25 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилось від 2298 до 3387 голів в 1964 році; виробництво молока — від 213 до 329 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Загальні прибутки колгоспу зросли від 915 тис. крб. в 1958 році до 1435 крб. в 1964 році. Славиться артіль зразково поставленим рибним господарством, що дає їй значні прибутки. Розведенням коропів у ставках тут займаються вже давно. Під ставками зайнято 70 га, створено спускні ставки, які обладнані зразковими водоспускними спорудами. В колгоспі є риборозплідник з нерестовою та зимувальною площею.

Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю колгоспників. В 1958 році знатні свинарки М. І. Лісовська й О. В. Сєрік були нагороджені орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу, депутат Верховної Ради СРСР І. М. Коваленко і доярка Н. П. Сарамуд, орденом «Знак Пошани» — доярки З. Т. Дудник, Н. І. Куліш, медалями — бригадир К. Є. Коваленко, старший зоотехнік В. Ф. Кузнецова, доярка Н. Ф. Бральчук.

Рішення березневого 1965 року Пленуму ЦК КПРС відкрили широкий простір для розвитку всіх галузей колгоспного виробництва. Новий порядок планування, підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, вагомі матеріальні стимули — все це сприяло піднесенню активності колгоспників, пробудило їх творчу ініціативу. Ширше розгорнулося соціалістичне змагання. Застрільниками його стали ударники комуністичної праці, яких у колгоспі 42 чоловіки.

У 1965 році за несприятливих погодних умов хлібороби села з кожного гектара зібрали по 19,7 цнт зернових [1]. Колгосп достроково виконав план продажу зерна державі. Лише озимої пшениці було відправлено в державні засіки понад 22 тис. цнт. Непогано вродили також гречка, соняшник, цукрові буряки, картопля, фрукти. Колгосп продав державі 8100 тонн соняшнику, 4000 тонн цукрових буряків, 420 тонн різних фруктів.

Тваринники набагато раніше строку виконали річні плани по відтворенню поголів'я худоби і виробництву молока, м'яса, яєць та іншої продукції. На 100 га сільськогосподарських угідь в колгоспі вироблено 418,6 цнт молока, 41,8 цнт — м'яса, в т. ч. свинини — 21 цнт; яєць на 100 га зернових — близько 17 тис. штук.

Одним із важливих резервів підвищення продуктивності тваринництва було поліпшення племінного господарства. В 1965 році артіль мала 622 голови племінної великої рогатої худоби. Створювалося племінне поголів'я також на свинотоварній та птахівничій фермах.

Успіхи в зростанні господарства колгоспу — результат сумлінної праці сільських трудівників. Багато творчої енергії, справді комуністичного ставлення до праці проявила молода комуністка Л. І. Постольник, яка одержала від кожної свиноматки своєї групи по 27,9 поросяти. Її ім'я було занесено на Дошку пошани в числі багатьох славних імен Дніпропетровщини. Високого приплоду домоглись також свинарки Р. Ф. Жестовська, М. І. Лісовська, Н. Д. Панащенко. Комсомолка М. Д. Гречка, одна з перших в артілі тритисячниць, надоїла від кожної корови своєї групи по 3050 кг молока. ЦК комсомолу України преміював її путівкою в одну з кращих кримських здравниць. Чудовими показниками закінчили 1965 рік пташниці О. І. Дудник, О. М. Халепіна і О. Г. Аксютіна. Вони одержали 523,6 тис. яєць при плані 320 тисяч.

Колективу молочно-товарної ферми 4-ї комплексної бригади, що складається переважно з молоді, за забезпечення високої продуктивності худоби одному з перших в районі присуджено звання бригади комуністичної праці та вручено перехідний Червоний прапор. Добре працюють комсомольці комплексно-механізованих ланок. Ланка Анатолія Кононенка за успіхи в соціалістичному змаганні молодих

---

[1] Газ. «Ленінським шляхом», 6 листопада 1965 р.

кукурудзоводів області нагороджена Почесною грамотою обкому ЛКСМУ. Зразки високопродуктивної праці подають комсомольські механізатори А. П. Михайлютенко, П. П. Тишковець, М. Ю. Дмитрієв, члени комсомольсько-молодіжної ланки, якою керує А. Т. Панащенко. Високих надоїв молока добивались щороку молоді доярки К. А. Гармаш, Н. І. Федько, Н. Ф. Бральчук, К. П. Савіна.

Кращі свинарки колгоспу ім. Леніна, орденоносці О. В. Сєрік та М. І. Лісовська.

В 1966 році колгоспники села, успішно перетворюючи в життя накреслення XXIII з'їзду КПРС, добилися нових успіхів у розвитку свого господарства. Значно збільшилось виробництво зерна, продуктів тваринництва, зросли прибутки колгоспу і колгоспників. Валовий збір зерна становив близько 69 тис. цнт (на 11 000 цнт більший від запланованого), середній урожай з га — 25,6 цнт, озимої пшениці — 28 цнт. Найвищий урожай виростила комплексна бригада, очолювана В. О. Машкіним, яка зібрала з гектара пересічно по 26,4 цнт зернових, а озимої пшениці — по 29,3 центнера.

Тваринники колгоспу в тому ж році від кожної фуражної корови одержали по 2475 кг (проти плану 2200 кг) молока; від кожної свиноматки — по 19,9 поросяти, по 431 цнт молока і 42 цнт м'яса в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

Перевиконано державний план закупівлі продуктів тваринництва: молока на 120 проц., м'яса — 110 процентів. Грошові прибутки колгоспу становили понад 2 млн. крб., на 378 тис. більше проти минулого року.

17 передовиків колгоспу було нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — ланкового А. П. Кононенка, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира В. О. Машкіна, свинарку Л. І. Постольник та ін. Колгосп було занесено на районну та обласну Дошки пошани. За багаторічні успіхи в розвитку громадського господарства Президія Верховної Ради Української РСР нагородила його Почесною грамотою.

Самовіддано трудились колгоспники села в 1967 році. Вони зібрали з площі 2735 га по 20,8 цнт зерна, в т. ч. озимої пшениці — по 20,9 цнт, проса —по 21,1 цнт, кукурудзи в зерні — по 23 центнера. Значних успіхів досягли і тваринники.

За успіхи у виконанні соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, колгосп було нагороджено пам'ятним прапором райкому КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих і занесено до районної Книги пошани.

Напередодні 50-річчя Великого Жовтня багато колгоспників артілі ім. В. І. Леніна було відзначено урядовими нагородами. За активну участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції і громадянській війні Президія Верховної Ради СРСР нагородила ветеранів колгоспу С. М. Панащенка — орденом Червоної Зірки, С. С. Коваленка — медаллю «За відвагу», М. І. Прядка — медаллю «За трудову доблесть».

В авангарді боротьби за піднесення господарства йдуть комуністи. Партійна організація колгоспу налічує 75 чоловік. Активним помічником комуністів є комсомольська організація, що об'єднує у своїх рядах 46 юнаків і дівчат.

В 1965 році в колгоспі створена профспілкова організація. В її складі 125 чоловік. В основному це механізатори, шофери та інші спеціалісти сільського господарства.

Велику організаторську та виховну роботу серед жителів села проводить сільська Рада. Через сільську Раду та її постійні комісії все більше трудівників села включається в громадську роботу, в управління різними галузями господарського

і культурного будівництва. На сесіях сільської Ради та засіданнях її виконкому регулярно розглядаються питання про виконання і підсумки соціалістичних зобов'язань колгоспу, заслуховуються звіти голови колгоспу, бригадирів комплексних бригад та завідуючих фермами про стан справ на доручених їм ділянках виробництва, обговорюються питання поліпшення благоустрою села, культурно-побутового обслуговування тощо.

Праця трудівників села високо оплачується. Середньомісячний заробіток тваринників у 1967 році становив 140—150 карбованців. Заможно, культурно живуть селяни. За своїм зовнішнім виглядом село дедалі більше скидається на містечко. На обох берегах великих ставків височать громадські будівлі, добротні будинки колгоспників. За останні роки в селі з'явилися нові красиві вулиці — Ленінська і Жовтнева. Великий парк, садки створюють красиве зелене обрамлення.

Село повністю електрифіковане і радіофіковане. На головних його вулицях діє водопровід, встановлено водорозбірні колонки. Близько 300 сімей трудівників мають телевізори, 40 родин користуються газовими плитками, більш як 100 членів артілі мають мотоцикли. Багато колгоспників щороку відпочивають у здравницях країни, молодь провадить свої відпустки у туристських походах.

Діти колгоспників навчаються в середній школі. Вихованці школи працюють у різних кінцях нашої країни. Інженером залізничного транспорту став З. В. Євсєєв, заслуженим діячем мистецтв — вихованець школи М. В. Машкін. Інженер-хімік В. В. Гавага працював на будівництві Бхілайського металургійного заводу в Індії. Багато учнів після закінчення школи залишилися в рідному колгоспі. Після шкільної парти сіли за кермо трактора В. Халепін і В. Тарновський, став садівником В. Івашина. Багато недавніх десятикласниць працює на тваринницьких фермах, вихователькамн в дитячих яслах. Закінчили вузи і повернулись у свою артіль вихованці школи — інженер В. Майборода, зоотехнік В. Віхтюк, економіст О. Рибченко. Вчителями в школі працюють ті, хто виріс і навчався тут: Л. К. Ройко, Н. С. Віхтюк, Ю. І. Галушко, М. І. Медведєва, І. Ф. Галуненко.

У селі є клуб, бібліотека. У 1960 році тут відкрито музей історії колгоспу ім. В. І. Леніна. Понад 700 його експонатів відображають великий і героїчний шлях, що пройшла артіль, наочно показують, як з невеликої комуни, заснованої на далекій алтайській землі, вона перетворилась на високорозвинуте багатогалузеве господарство. До ради музею входять переважно ветерани колгоспу та екскурсоводи з числа учнів — членів історико-краєзнавчого гуртка середньої школи. В музеї вже побувало понад 10 тис. чоловік.

Колгоспники передплачують 1830 прим. газет і журналів. Регулярно виходить колгоспна газета «Ленінським шляхом» тиражем в 600 примірників.

Велику роботу по пропаганді політичних та наукових знань серед жителів Новоолександрівки проводить лекторська група районної організації товариства «Знання», яка налічує 21 чоловіка.

У громадсько-політичному житті села значну роль відіграє радіогазета «Колос». Працюють у редколегії активісти села на громадських засадах. Їх очолює заступник секретаря парткому З. Г. Топоркова. «Колос» висвітлює життя первинних партійних і комсомольських організацій, навчання комуністів і колгоспного активу, досвід передовиків колгоспного виробництва. Багато уваги приділяється культурі й побуту, питанням виховання підростаючого покоління.

У лютому 1968 року колгоспу минуло 48 років. З гордістю оглядають колишні комунари і їхні нащадки пройдений шлях. На нові звершення їх запалює немеркнучий образ великого Леніна, 100-річчя з дня народження якого колгоспники села готуються зустріти новими трудовими перемогами.

І. Ф. ГАЛУНЕНКО, І. Г. САЯПИН.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД СИНЕЛЬНИКІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВАРВА́РІВКА (до другої половини XIX століття — Франкове) — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південний захід від районного центру і за 19 км від залізничної станції Хорошеве Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Андріївка, Василівка, Василівка-на-Дніпрі, Воронове, Грякувате, Дубо-Осокорівка, Зелене, Мар'ївка, Мар'ївське, Михайлівка, Ненаситець, Обоянівське, Олександропіль, Осокорівка, Павлівка, Попове, Червоноярське. Населення — 552 чоловіки.

Центральна садиба колгоспу ім. газети «Правда» міститься у Варварівці. Артіль має 6628 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в збільшенні виробництва і заготівель сільськогосподарської продукції 14 передовиків артілі нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Парторганізація і правління колгоспу видають багатотиражну газету «Вперед».

У Варварівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в першій половині XIX століття.

Поблизу Василівки на Дніпрі відкрито рештки стоянок доби палеоліту, що датуються понад 100 тис. років тому. Досліджено також мезолітичний могильник (VII тисячоліття до н. е.). На околицях Варварівки відкрито поселення та кургани доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.), а також поховання пізніх кочовиків у курганах (XIV—XV століття). В селі Олексіївці виявлено ранньослов'янське поселення (VI—VIII століття) з рештками гончарного виробництва. Кілька курганів доби бронзи та пізніх кочовників розкопано в Михайлівці, палеолітичну стоянку (20 тис. років тому) відкрито у Вороновому.

ДЕРЕЗУВА́ТЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км на північ від районного центру і залізничної станції Синельникове-II. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дороге, Лугове, Широкосмоленка. Населення — 1029 чоловік.

Колгосп «Маяк», центральна садиба якого міститься в Дерезуватому, має 4616 га орної землі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво; вирощуються зернові культури.

У селі є восьмирічна школа, Будинок культури, бібліотека.

Засноване Дерезувате в 1805 році.

ЗА́ЙЦЕВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 20 км на північ від районного центру. Залізнична станція Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Калинівка, Красне, Очеретувате, Петрівське, Терники, Тернове. Населення — 1031 чоловік.

На території села розміщена садиба колгоспу ім. Енгельса, що має 5225 га орної землі. Артіль спеціалізується на відгодівлі свиней. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 13 передовиків нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

У селі є середня школа, бібліотека, клуб на 400 місць.

Село засноване у 80-х роках XIX століття німецькими колоністами. В 90-х роках того ж століття збудована залізнична станція.

Жителі села шанують пам'ять героїв революції. На станції любовно доглядається братська могила робітників, які загинули в бою з гетьманською вартою. В 1919 році в селі була створена сільськогосподарська комуна, до якої увійшов 21 чоловік. Комітет незаможних селян у 20-х роках очолили селяни М. І. Кравець та Т. І. Кулібаба. В роки Великої Вітчизняної війни тут діяла група Павлоградського підпілля. Біля станції Зайцеве підпільники пустили під укіс ворожий бронепоїзд. 18 лютого 1943 року фашисти жорстоко розправилися за це — спалили село, розстріляли 69 чоловік.

ІЛАРІО́НОВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване за 23 км на захід від районного центру. Залізнична станція. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Благодатне, Знаменівське, Іванівка, Лозуватка, Сад, Старолозуватка, Успенівка. Населення — 10,2 тис. чоловік.

На території Іларіонового розміщена центральна садиба бригади № 4 колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС — спеціалізованого господарства по відгодівлі великої рогатої худоби. Артіль має 5550 га орної землі.

Селище рік у рік змінює свій вигляд. Воно займає одне з перших місць у районі по будівництву житлових будинків. За післявоєнні роки тут споруджено понад 2000 цегляних або шлакоблокових будинків, критих шифером, черепицею, залізом.

У селищі є середня і восьмирічна школи, середня школа робітничої молоді, кінотеатр на 250 місць, бібліотека. Працюють хлібний завод, тяглова електропідстанція.

Селище виникло в 1875 році у зв'язку з будівництвом залізничної станції. Спочатку воно скла-

Оранка на зяб на полях колгоспу «Маяк». Дерезувате. 1966 р.

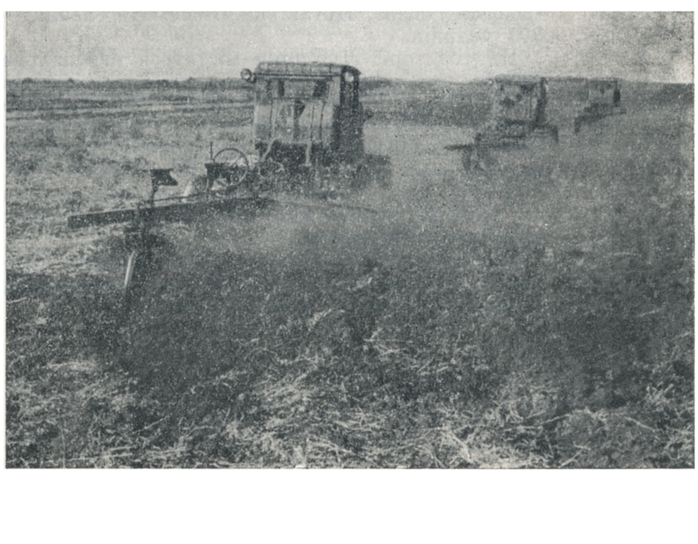

далося з кількох пристанційних будинків. Станція називалась, як і сусіднє село, Іванівкою. З 1899 року селище перейменоване на Іларіонове. В дні гимчасової фашистської окупації тут діяла підпільна організація, членами якої були комсомолки Є. Д. Черкез (Кравець) і О. Яланська (тепер працюють вчительками). Підпільники мали радіоприймач, поширювали листівки, збирали зброю. Черкез нагороджена медаллю «За відвагу». Фашисти закатували Л. М. Яценка, директора школи П. С. Слободяна, всю сім'ю Сіроуха з дітьми, двох хлопчиків — Саблюка і Посникова.

КИСЛЯ́НКА (до 1917 року — Єлизаветівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північ від районного центру та залізничної станції Синельникове. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Вільне, Кам'януватка, Надеждівка, Новобогуславка, Новоолексіївка, Хорошеве. Населення — 815 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», який має 6408 га орної землі. Основний напрям — виробництво зерна та продуктів тваринництва. 14 передовиків артілі відзначені урядовими нагородами.

Є середня школа, клуб, бібліотека. Вчитель М. І. Зайцев 45 років життя віддав навчанню і вихованню дітей, нагороджений орденом Леніна. Функціонує лікарня. Працює комбінат побутового обслуговування.

Село засноване на початку XIX століття. В 1905 році тут відбулися заворушення селян, що були придушені військами. В роки громадянської війни жителі села створили партизанський загін, яким командував Д. Ф Пеня (Саблін). Під час Великої Вітчизняної війни підпільна група у складі З. І. Демченка, В. Я. Савченка, І. П. Стрельченка, Є. З. Теслі та інших робила напади на сільські управи, знищувала вогневі точки гітлерівців.

Жителям Кислянки І. І. Різниченку та І. П. Щабельському (уродженцю села Хорошевого) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селі Хорошевому досліджувався курганний могильник доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.), в ньому зустрічалися окремі сарматські поховання (II—I століття до н. е.).

ЛУБ'Я́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Нижній Терсі, за 7 км на південний схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Вишневецьке Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Березнуватка, Калинівське, Садове, Токове, Циганівка, Ясне. Населення — 701 чоловік.

На території Луб'янки міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 5534 га орної землі. Основний напрям — виробництво зерна й продуктів тваринництва. За успіхи в сільському господарстві 17 передовиків колгоспу нагороджено орденами й медалями Союзу РСР.

У Луб'янці є восьмирічна і початкова школи та середня школа сільської молоді, Будинок культури, бібліотека.

Село засноване в середині XIX століття. Першими поселенцями його були селяни-кріпаки, привезені сюди з Курської губернії.

Уродженець села Луб'янки Я. Т. Никоненко за вміле керівництво діями стрілецького полку при форсуванні Дніпра в березні 1943 року удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

МА́ЙСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км на північ від районного центру і за 9 км від залізничної станції Зайцеве Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Козачий Гай, Нове, Новомиколаївка, Октябрське, Степове. Населення — 329 чоловік.

Радгосп «Дружба», центральна садиба якого розміщена в Майському, має 11 281 га орної землі. Спеціалізується на виробництві зерна і молока. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 17 передовиків радгоспу нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Прокладено водопровід.

МА́Р'ЇВКА (давня назва — Коростява) — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Хорошове. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Вербове, Веселе, Воронівка, Грушувате-Криничне, Діброва, Дубове, Запорожець, Іванівка, Мар'їнка, Новогніде, Первомайське, Ракове, Суха Калина, Хорошеве, Шахтарське. Населення — 887 чоловік.

У Мар'ївці міститься центральна садиба другого відділку радгоспу «Синельниківський», що має 4654 га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства урядових нагород удостоєно 27 передовиків виробництва. Директорові радгоспу «Революціонер» П. С. Черкасу (село Новогніде) присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. На території сільської Ради є багаті поклади бурого вугілля та каоліну. Вперше згадується про Мар'ївку в історичних документах кінця XVIII століття.

На території села досліджено стоянку пізнього палеоліту (40—16 тис. років тому) та неолітичний могильник (IV тисячоліття до н. е.). На його околицях відкрито поселення доби бронзи. Неолітичне поселення, поселення доби бронзи та ранніх слов'ян (VII—VIII століття) виявлені на околиці села Діброви.

На території хутора Запорожця досліджено поселення та поховання доби бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.). В селі Воронівці відкрито стоянку пізнього палеоліту (40—16 тис. років тому), поселення та курганний могильник доби бронзи. В околицях села Грушуватого-Криничного також виявлено пізньопалеолітичну стоянку.

МИРОЛЮ́БІВКА (до 1917 року — Кильманське) — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Середній Терсі, притоці Вовчої, за 18 км на південний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції «Платформа 1045 км» Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Андріївка, Новий Посьолок, Новочернігівське, Партизани, Терса. Населення — 1286 чоловік.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, в якому розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються зернові культури. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 45 передовиків нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

Є середня школа, училище механізації сільського господарства, клуб, бібліотека.

Село засноване в другій половині XIX століття. Поховання доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) виявлено на схилі балки Криничної (село Андріївка). Поблизу Миролюбівки досліджувались кургани кочовиків (XIV—XV століття).

РА́ЇВКА (давні назви — Середнє, з 1911 до 1947 року — Середнє-Раївка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 6 км на північний захід від районного центру і за 1 км від залізничної станції «Платформа 230 км» Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Богуславка, Веселе, Георгіївка, Морозівське, Новогеоргіївка. Населення — 1809 чоловік.

На території Раївки розташована Синельниківська селекційно-дослідна станція, заснована ще в 1911 році. Площа орної землі становить 4698 га. Поряд з науково-дослідницькою роботою тут провадиться вирощування гібридного насіння кукурудзи. Цю справу очолює лауреат Ленінської премії академік Б. П. Соколов. За час існування станції виведено 63 сорти польових культур і гібридів кукурудзи, з них районовано і впроваджено у виробництво — 30, передано у державне сортодослідження — 26. Насіннєва робота проводиться по 42 районованих сортах і гібридах. За впровадження досягнень науки і нових прогресивних методів у сільське господарство директора селекційно-дослідної станції М. І. Бугаєнка нагороджено орденом Леніна. Крім того, відзначено урядовими нагородами 6 працівників станції. В 1967 році Синельниківська селекційно-дослідна станція нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

В селі є середня школа-інтернат, восьмирічна школа, сільська і наукова бібліотеки, клуб. Працюють дільнична лікарня, ветеринарний пункт. Проведено водопровід.

Село виникло в другій половині XIX століття. Під час Великої Вітчизняної війни гітлерівські окупанти розстріляли комуністів П. М. Буравченка і Ф. К. Прутяна за організацію втечі молоді, яку фашисти збирались відправити до Німеччини.

В рядах Червоної Армії на різних фронтах воювало понад 150 жителів Раївки. Один із них П. І. Мажара в бою на Курській дузі протитанковою рушницею підбив 7 танків. За це був нагороджений орденом Леніна.

РУДЕ́ВО-МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована по обох берегах річки Середньої Терси, притоки Вовчої, за 25 км на південний схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Славгород Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Боківське, Великомихайлівка, Дніпровське, Заяче, Київське, Кодацьке, Котлярівське, Мажари, Нові Гірки, Носачі, Старі Гірки, Червоне, Шевченківське. Населення — 117 чоловік.

Герой Соціалістичної Праці Л. Г. Меркалова. Гірки, 1965 р.

На території Рудево-Миколаївки працює третя бригада колгоспу ім. Тельмана, який має 3304 га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса. Бригада обробляє майже 1 тис. га землі.

У селі є восьмирічна школа, дитячі ясла, поштове відділення зв'язку, радіовузол.

Заселення земель запорізькими козаками тут почалося у першій половині XVIII століття. На місці села був зимівник запорізького старшини Миколи Рудя, від прізвища та імені якого і пішла назва села. Козаки перехоплювали і знищували окремі загони татар і турків та відбивали у них полонених. Протягом 1768—69 рр. село двічі зазнавало татаро-турецької навали і було спалено, та козаки відбудовували його. Після скасування Запорізької Січі навколо Рудево-Миколаївки виникло ще 11 козацьких поселень.

В 1925 році в селі була організована комуна «Червоний прапор», засновником і головою якої був комуніст Ф. М. Ховрич.

СТАРОВИШНЕВЕ́ЦЬКЕ (давня назва — Вишневецьке) — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Нижньої Терси, за 12 км на схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Роздори Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водяне, Катражка, Новопавлоградське, Парне, Фрунзе. Населення — 1196 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Росія» розміщена у Старовишневецькому. Артіль має 5710 га орної землі. У господарстві переважає виробництво зерна, молока, м'яса. Працює олійниця. 14 передовиків колгоспу нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Партійна організація і правління колгоспу видають свій орган — багатотиражну газету «Червона зоря».

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Старовишневецьке засноване наприкінці XVIII століття. В лютому 1919 року в селі був обраний комітет бідноти. Партійний і комсомольський осередки створено в 1921 році.

Уродженцем села Водяного є Герой Радянського Союзу В. М. Мішков.

СОЛОНЯНСЬКИЙ РАЙОН

СОЛО́НЕ

Солоне — селище міського типу, центр Солонянського району. Розташоване на південному заході за 38 км від Дніпропетровська та 10 км на схід від залізничної станції Привільне. На відстані 7 км від Солоного проходить автотраса Дніпропетровськ — Запоріжжя. Населення — 3,2 тис. чол. Солонянській селищній Раді підпорядковані також населені пункти Аполлонівка, Вишневе, Гончарка, Дніпрельстан, Дніпровське, Дніпро-Михайлівське, Кам'яне, Новоселівка, Сергіївка, Червонокам'яне, Чувилине.

Перші оселі на місці сучасного селища виникли ще в III тисячолітті до нашої ери. Рештки поселень і курганні могильники ямної культури доби мідібронзи збереглися на околицях села до нашого часу[1].

Наприкінці XVII століття за 2,5 км на схід від сучасного селища виникло поселення Новоселівка, засноване кріпаками-втікачами. Незабаром поміщик Енгельгардт, якому належали землі на південь від Катеринослава, прислав сюди ревізора. Селяни Новоселівки знову потрапили в поміщицьку кабалу.

На початку XVIII століття кріпаків з Новоселівки переселили на землі по річці Солоненькій. Нове поселення дістало назву Енгельгардтівка. За даними ревізії 1782 року Енгельгардтові належало тут 6 тис. десятин землі.

В 80-х рр. XVIII століття ці землі стали власністю генерал-лейтенанта Й. Хорвата. Село було названо Солоненьким[2]. На той час тут жило 485 чоловік[3]. В 1799 році його купив поміщик Неверовський.

За переписом 1858 року, в Солоненькому налічувалось 724 чоловіка, які займалися хліборобством та скотарством. Поміщикові належало 5247 десятин землі. Селяни ж мали по 1—2 десятині на господарство[4]. Реформа 1861 року

---

[1] Археологічні пам'ятки, УРСР, т. 2. К., 1949, стор. 161, 178.
[2] Дніпропетровський облдержархів. Колекція документів за 1776—1795, 1808 рр., арк. 22.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 22, арк. 5.
[4] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 19, арк. 20.

не виправдала їхніх сподівань. Тільки 386 чоловік одержали земельні наділи, в середньому по 1,1 десятині на душу. Як і до реформи, в Солоненькому панували злидні і безправ'я. Наприкінці XIX століття сільській громаді села, яке стало називатися Солоним, належало 1785,5 десятин землі, з них 1378,5 десятин — купленої [1]. 123 господарства були бідняцько-середняцькими, 25 проц. з них — безтяглові, 19 проц. — безкорівні. 60 мали по 10—20 десятин, 15— понад 20 десятин. В той же час, коли бідніша частина населення задихалася від безземелля і малоземелля, поміщикам-колоністам Абраму і Герману Бергманам, які придбали землі в Солоному після реформи, належало майже 4,5 тис. десятин землі [2].

Сільська ж біднота змушена була орендувати землі у багатіїв на кабальних умовах. Не маючи чим заплатити за обробіток поля, селяни віддавали свої жалюгідні наділи за борги, а самі йшли на далекі заробітки або в найми до тих же поміщиків і куркулів. На їх економічному становищі позначались також часті неврожаї, стихійні лиха та епідемії. Тяжке злиденне життя селян штовхало їх на боротьбу проти поміщиків та царської адміністрації.

На початку XX століття в Катеринославі відбувалися страйки, революційні виступи робітників, що мали безпосередній вплив на зростання політичної свідомості населення навколишніх сіл. Напередодні 1905 року в Солоному, з ініціативи жителя цього села В. О. Строменка, був організований підпільний гурток, до складу якого ввійшли селяни Г. Н. Бабенко, П. Н. Бабенко, Д. Я. Бондаренко, П. А. Колодченко, М. П. Московка, Є. Ф. Моцний та ін. Вони збиралися на таємні сходки в селі Петровському (за 15 *км* на захід від Солоного). Як згадує учасник цього гуртка М. П. Московка, на ці сходки приїздив з Катеринослава Г. І. Петровський, який тоді працював на Брянському заводі. Він проводив з членами групи наради. До революційної роботи залучалося дедалі більше селян волості. З Катеринослава члени групи одержували друковані листівки, а потім поширювали їх по селах [3].

Кривава розправа царизму з петербурзькими робітниками 9 січня 1905 року викликала обурення у селян Солоного і сприяла швидкому зростанню їх політичної активності. З ініціативи учасників підпільного гуртка, на будинку Солонянської волосної управи в січні 1905 року вивісили прапор з лозунгом — «Земля — селянам, фабрики і заводи — робітникам». В ніч на 15 травня по вулицях і дворах Солоного було розкидано десятки прокламацій Катеринославського комітету РСДРП: «До селян», «До всього народу», «До всіх запасних», «Правда про війну» та інші. Вранці селяни підбирали прокламації, збирались групами, разом читали та обговорювали їх.

Восени 1905 року з ініціативи народницької та ліберальної інтелігенції Катеринославського повіту в селі було організовано Селянську спілку, до якої записалося 200 чоловік. 27 листопада відбувся І з'їзд делегатів цієї спілки, на який прибуло до 500 уповноважених від різних волостей. З'їзд прийняв постанову про встановлення плати сільськогосподарським робітникам за надурочну працю, поліпшення їх житлових умов, харчування тощо [4]. Наприкінці 1905 року Селянська спілка об'єднувала до 1000 чоловік [5]. Але відбивала вона головним чином інтереси куркульства.

Революційні настрої селян Солоного занепокоїли поміщика і він звернувся до уряду з проханням надіслати сюди козаків. У січні 1906 року до села прибула козача сотня. Селяни, «озброївшись» вилами, косами, лопатами і старими рушницями, вирушили до волосного центру. Карателі зажадали від селян, щоб вони

[1] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, стор. 154.
[2] Список земельных владений Екатеринославского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1899, стор. 140.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 44, арк. 1—3.
[4] Журн. «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 178, 179, 197, 198, 203—207.
[5] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 1830-а, арк. 3.

виказали «зачинщиків» і склали зброю. Але селяни відмовилися зробити це, і тоді козаки відкрили вогонь по людях[1].

Жителі навколишніх сіл, дізнавшись про прибуття карателів, протягом дня зібралися до Солоного. Наступного дня козаки вдалися до артилерії. Було вбито одного і поранено шість чоловік, пошкоджено 10 дворів. Будинки активних учасників виступу було зруйновано[2]. Командуючий Одеським військовим округом барон Каульбарс телеграфував міністрові внутрішніх справ Росії, що після втихомирення селян Солоного було заарештовано 8 чоловік, в тому числі В. О. Строменка. Але й після цього в економії Бергмана поширювалися листівки.

Значна частина жителів села, яка перебувала під впливом Селянської спілки, ще вірила в Державну думу. В червні 1906 року вони звернулись до Думи з листом, у якому сповіщали про січневі події на селі, про приїзд у село козачої сотні, яка загрожувала знищити Солоне, і просили Думу захистити їх. «Погляди і надії наші тепер,— зазначалось у листі,— звернуті до народних представників. Вимагайте для народу землі і волі, а всім, хто потерпів,— амністії. Ми всі як один чоловік у повіті (настрій селян нам відомо) всіма силами і засобами підтримуємо Думу. Немає більше сил терпіти нестатки і насильство»[3].

Проте сподівання селян поліпшити своє становище завдяки втручанню Думи були марними. Після поразки революції 1905—1907 рр. багато жителів Солоного, внаслідок насильницького проведення столипінської реформи, лишилися зовсім без землі.

Напередодні першої світової війни в Солоному було 274 двори. Кількість населення становила 1830 чоловік[4]. 10 селянських господарств займалися кустарно-ремісничими промислами: бричковим, ковальським, кравецьким, шевським, столярним, ткацьким. На промислових підприємствах працювали тільки 19 чоловік[5].

Низькі врожаї погіршували і без того тяжке становище селян. Так, у 1912 році у Солонянській волості було зібрано в середньому з одної десятини селянської землі 40 пудів озимої пшениці і 46,7 — ярової та 133,3 пуда кукурудзи[6].

Селяни терпіли від злиднів, темряви, епідемій. У Солонянській лікарні, яка обслуговувала 4 волості з населенням 26 474 чоловік, працювали лікар, 2 фельдшери, і акушерка[7].

Більшість жителів села була неписьменною. З 762 чоловіків знали грамоту всього 252, з 692 жінок — тільки 2. В 1914 році в Солоному працювало 2 однокласні сільські училища. З 103 учнів у 1914/15 навчальному році їх закінчили тільки 8 чоловік[8], решта залишила школу через скрутні матеріальні умови.

Докорінні зміни в житті трудівників Солоного сталися після Великої Жовтневої соціалістичної революції. На початку 1918 року тут було встановлено Радянську владу. Солонянський волосний ревком відразу ж приступив до розподілу поміщицької землі і майна між трудящими селянами.

Окупація села 18 квітня 1918 року австро-німецькими військами перешкодила дальшому розгортанню радянського будівництва. Окупанти жорстоко розправилися з тими жителями села, хто боровся за владу Рад. Вони зігнали селян до економії, 7 чоловік розстріляли, а інших покарали різками. Після цієї розправи багато

---

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Высший подъем революции 1905—1907 гг., ч. 3, кн. 1, стор. 175.

[2] Журн. «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 222.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1278, оп. 1, спр. 459, арк. 141—144.

[4] Список населенных мест Екатеринославского уезда Екатеринославской губ., стор. 20.

[5] Кустарно-ремесленные промыслы Екатеринославской губернии, стор. 20—21.

[6] Сведения об урожае хлебов и трав в Екатеринославской губернии в 1912 году. Екатеринослав, 1913, стор. 14, 15.

[7] Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1912 г. Екатеринослав, 1913, стор. 12—14.

[8] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 22, спр. 141, арк. 31, 32.

селян пішло до партизанських загонів [1]. Влітку цього ж року поблизу села сталася збройна сутичка селян з німецьким загоном[2].

Після вигнання австро-німецьких окупантів та військ Директорії на початку 1919 року в Солоному було відновлено Радянську владу. Але зміцненню її і налагодженню мирного життя тривалий час перешкоджали напади різних банд [3].

Протягом усього періоду громадянської війни трудівники села подавали допомогу Червоній Армії. Тільки влітку 1920 року вони відправили для неї 2000 пудів зерна, 150 пудів м'яса, 10 пудів сала. В селі збирали продукти для хворих червоноармійців, які перебували в Солонянській лікарні [4].

Після остаточного встановлення Радянської влади в Солоному трудящі активно взялися будувати нове життя. В серпні 1920 року був утворений комітет незаможних селян, який об'єднав 123 незаможників. Організатором і першим головою КНС став П. М. Бабенко[5]. Солонянська сільська Рада разом з КНС провели перерозподіл наявної землі між безземельними та малоземельними селянами, які одержали понад 3,5 тис. десятин. Члени комнезаму допомагали органам влади в подоланні куркульського саботажу, у виконанні продрозверстки. Влітку 1920 року в селі було створено сільськогосподарську артіль, до складу якої ввійшло 13 сімей [6]. Значну допомогу селянам подавав створений у селі радгосп.

У червні 1921 року в Солоному відбувся волосний з'їзд комітетів незаможних селян, на якому розглядалися питання про товарообмін і кооперацію, про боротьбу із спекуляцією.

Активну роботу по відбудові зруйнованого господарства проводила профспілкова організація, створена на загальних зборах робітників та службовців села 29 березня 1921 року. В грудні 1922 року в селі було організовано партосередок, на чолі з М. І. Марковським [7]. До його складу в січні 1923 року входило 3 члени партії та два кандидати [8]. Бойовими помічниками парторганізації у проведенні господарсько-політичних кампаній та налагодженні культурно-освітньої роботи на селі виступали комсомольці. Комсомольський осередок, утворений у 1922 році, в листопаді цього ж року налічував 17 комсомольців [9].

Велику політико-виховну роботу серед селян Солоного організувала хата-читальня. Під керівництвом Катеринославського повітового комітету тут були створені курси політграмоти, на яких читались лекції на сільськогосподарські, антирелігійні теми, влаштовувалися читки газет і журналів. Їх відвідували 519 чоловік, серед них 19 комуністів і кандидатів у члени партії, 5 робітниць з жінвідділу, комсомольці, члени профосередку, а також учні школи-семирічки, селяни. Як відзначалося в політдоповіді Катеринославського повіткому, багато селян (до 200 чоловік) з власної ініціативи відвідували курси, слухали лекції, брали найактивнішу участь у бесідах [10].

Влітку 1923 року, коли пролетаріат усього світу тяжко переживав хворобу В. І. Леніна, в Солоному, яке з 1923 року стало районним центром, скликали районну селянську безпартійну конференцію. На ній обговорювались питання про

---

[1] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 237.

[2] Газ. «Правда», 21 червня 1918 р.

[3] ЦДАРА, ф. 7672, оп. 1, спр. 61, арк. 194-213.

[4] Газ. «Селянська правда», 20 червня 1920 р.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-159, оп. 1, спр. 40, арк. 1, 19, 20, 22; ф. Р-159, оп. 1, спр. 5, арк. 293, 294, 325, 326.

[6] Перші колективні господарства на Україні (1917—1920 рр.). К., 1960, стор. 106; Історія колективізації сільського господарства УРСР, т. 1. К., 1962, стор. 160.

[7] Дніпропетровський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 152, арк. 13; Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 849, арк. 1, 5.

[8] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 885, арк. 48.

[9] Дніпропетровський облпартархів, ф. 371, оп. 1, спр. 6, арк. 46.

[10] Газ. «Селянська правда», 28 липня 1920 р.; Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 888, арк. 19, 21, 26.

згуртування бідноти навколо партії і Радянського уряду. В телеграмі на ім'я В. І. Леніна учасники конференції писали: «...ми, безпартійні селяни Солонянського району, Катеринославської округи і губернії, розглянувши ряд питань, переконалися, що тривожний момент усунуто і поспішаємо сказати тобі, наш дорогий Ілліч, що ми вже викоренили думку бути чи не бути. Ми ждемо тебе, як капітана на корабель, ми впевнені, що скоро побачимо тебе на капітанській рубці» [1].

Політику більшовицької партії та Радянського уряду палко підтримали делегати районної безпартійної конференції, що відбулася в Солоному 24—25 лютого 1924 року. Заслухавши доповідь «Ленін і селянство», делегати відзначили великі заслуги В. І. Леніна у створенні СРСР і об'єднанні пролетаріату всього світу. В резолюції з цього питання було зазначено, що лозунг В. І. Леніна про тісний зв'язок робітників і селян буде втілюватись у життя безпартійним селянством.

Делегати конференції прийняли рішення про об'єднання всіх незаможних селян у колективні господарства, відзначивши, що «тільки колективна форма господарства врятує незаможне селянство від повного розорення» [2].

В 1924 році в Солоному було створено сільськогосподарську артіль «Всесвітній червоний промінь»[3], 2 сільськогосподарські кредитні товариства [4].

Партійна організація села доклала багато зусиль, щоб зміцнити ці паростки соціалізму. Тоді в організації було 8 членів та 12 кандидатів партії. У відкритих партійних зборах брали активну участь від 50 до 200 безпартійних [5]. Вірними помічниками партійної організації були комсомольці. В 1924—25 рр. солонянський комсомольський осередок налічував 20 чоловік. Секретарем його був П. Є. Моцний (тепер професор Дніпропетровського державного університету, доктор біологічних наук). Комсомольці Г. Задорожний, О. Співаченко, В. Бабенко (Рудзіна) та ін. допомагали комуністам проводити роз'яснювальну роботу серед населення про необхідність і вигоди переходу на шлях колективного господарювання. Товариство Червоного Хреста, яке було організовано у Солоному, придбало трактор і давало його біднякам в оренду за невелику плату. На ці гроші утримувались дитячі ясла, подавалась допомога тубдиспансеру, було відкрито кінотеатр.

Селянські маси поступово переконувались у перевагах колективного господарювання. В 1927 році в Солоному з ініціативи комнезаму створюється товариство спільного обробітку землі під назвою «Шлях до соціалізму», головою якого обрали сільську активістку комуністку Ф. О. Бабенко. В 1929 році члени товариства «Шлях до соціалізму» прийняли рішення про організацію на його базі сільськогосподарської артілі. Першим головою колгоспу «Шлях до соціалізму» став С. П. Яременко, який керував ним до 1954 року. В 1930 році було організовано ще два колгоспи — «Червоне село» та «Червоний колос» [6].

Успіхи колективізації викликали шалену лють куркулів, які почали проводити серед колгоспників контрреволюційну агітацію, спрямовану на зрив колгоспного будівництва. Але ці антинародні дії не могли затримати розвиток колгоспів, побудову нового життя на селі.

Багато зробили для організації і зміцнення колгоспів у Солоному активісти М. П. Бабенко, С. П. Яременко, П. Т. Яременко, Ф. О. Бабенко, О. В. Петренко, Л. Д. Лозицький та багато інших. Важливу роль в розгортанні колгоспного руху відіграли також 25-тисячники — І. П. Приймак, Д. Ф. Гринь, що прибули в Солоне у 1930 році. Колгоспники артілі «Шлях до соціалізму» підтримували зв'язок з колективом Харківського тракторного заводу. Робітники ремонтували сільськогос-

---

[1] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів, стор. 314—315.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 269, арк. 18—23.
[3] Там же, спр. 95, арк. 8.
[4] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 года, стор. 168, 169.
[5] Газ. «Звезда», 10 квітня 1925 р.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 44, арк. 4—6.

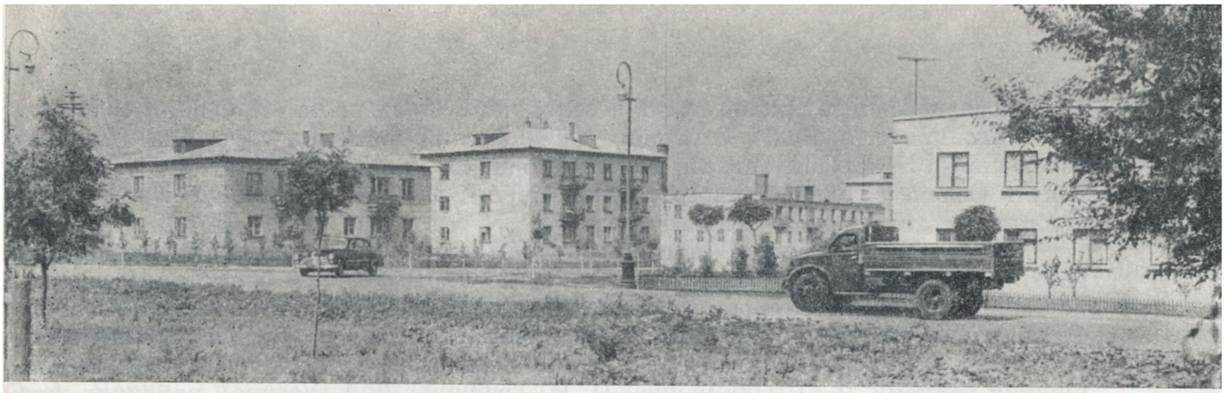

Одна з вулиць Солоного. 1966 р.

подарський реманент та виготовляли нескладні деталі до машин. На знак дружби з цим робітничим колективом колгоспні збори прийняли рішення назвати свій колгосп ім. ХТЗ.

Вагому роль в перебудові сільського господарства в Солоному відіграла Привільнянська МТС, утворена на початку 30-х років.

Поступово міцніла економіка колгоспів. Колгоспники артілі ім. ХТЗ в 1933 році одержали першу квитанцію про здачу державі хліба. У боротьбу за першу квитанцію, як за справу честі, включились й трудівники інших артілей. 13 липня перше зерно було здано державі. Колгоспники брали активну участь у передплаті на позику «2-ї п'ятирічки»[1].

В 1938 році за досягнення в розвитку зернового господарства та тваринництва артілі ім. ХТЗ та «Червоний колос» стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Вівцеферма колгоспу ім. ХТЗ в 1937—1938 роках одержала в середньому від 100 вівцематок 135 ягнят, колгоспу «Червоний колос» — 123,6 ягняти. Свиноферма колгоспу ім. ХТЗ за два роки в середньому одержала і зберегла по 17,5 поросяти від кожної свиноматки [2].

Учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1938—1939 рр. були 26 кращих працівників колгоспів Солоного. Серед них П. М. Грива — чабан колгоспу ім. ХТЗ, Я. Л. Костенко — старший чабан колгоспу «Червоний колос», Ф. М. Масько — свинарка колгоспу ім. ХТЗ, Л. І. Маєвська — доярка колгоспу ім. ХТЗ, М. О. Московка — зоотехнік колгоспу ім. ХТЗ та інші.

Успішне виконання перших п'ятирічок забезпечило дальший розвиток колгоспного виробництва, підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих села. Спорудження гідроелектростанції на Дніпрі дало можливість у 30-х рр. електрифікувати колгоспи й будинки колгоспників у Солоному. В 1938 році закінчилось будівництво автостради Дніпропетровськ—Запоріжжя, яка зв'язала Солоне з двома великими промисловими центрами.

Багато уваги приділялось охороні здоров'я трудящих. В селі працювали лікарня, амбулаторія, пологовий будинок.

Великі зрушення сталися в галузі освіти і культури. Одразу ж після закінчення громадянської війни місцеві органи влади розгорнули роботу по ліквідації неписьменності. В 1925—1926 рр. діяли школи лікнепу, в яких навчалося 450 чоловік. У селі була семирічна школа (напередодні Великої Вітчизняної війни її реорганізували на десятирічну). Всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. При районному Будинку культури на 500 місць працювала бібліотека для дорослих і дітей.

Село було повністю радіофікованим. Виходила районна газета «Більшовик Солонянщини» (в 1941 році тираж її досяг 3000 примірників).

---

[1] Газ. «Більшовик Солонянщини», 21 травня, 12 та 15 липня 1933 р.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 1, арк. 18.

Та на перешкоді мирного життя солонянців стала війна. 18 серпня 1941 року село захопили гітлерівці[1]. З перших днів окупації почалися знущання з мирного населення. 107 чоловік вивезли до Німеччини на каторжні роботи. 9 лютого 1942 року в Солоне зігнали з усього району євреїв і всіх розстріляли. У колгоспників відбирали хліб, корів і птицю.

Для боротьби з фашистами, ще до окупації села, за рішенням обласного комітету партії в Солонянському районі було створено партизанський загін, який діяв під керівництвом першого секретаря Солонянського райкому КП(б) України К. Р. Волобуєва; комісаром загону призначили секретаря райкому С. Д. Голуба, начальником штабу — теж працівника райкому Д. К. Воєводу. До складу загону входили працівники райкому (С. І. Охріменко, П. В. Трайдук, Д. І. Усенко), районних установ (Р. К. Мірошниченко, Г. А. Козодой, С. Д. Залужний), колгоспник М. І. Яременко, голова колгоспу «Червоний колос» К. Я. Терентьєв та ін. У серпні 1941 року Д. К. Воєвода з групою партизанів переправились через Дніпро і знищили 2 легкові і 4 вантажні автомашини, близько 30 фашистських солдатів і офіцерів. У вересні 1941 року партизанський загін у районі між селами Вовнігами і Військовим брав участь у розвідувальних боях[2]. У цьому ж місяці було виділено оперативну групу під керівництвом Д. І. Усенка для висадження в повітря двох залізничних мостів. Але її учасників виявили і розстріляли. У жовтні 1941 року партизанський загін влився до регулярної частини Червоної Армії.

В 1941—1943 рр. у Солоному діяла підпільна група під керівництвом офіцера Червоної Армії М. Ю. Чукмарьова. В березні 1943 року 15 чоловік, в тому числі Чукмарьов, були розстріляні біля села[3].

Багато жителів Солоного відзначились на фронтах Великої Вітчизняної війни. Сотні бійців нагороджені орденами та медалями, серед них М. П. Волощенко, В. І. Турченко, Г. І. Кирейко, Г. М. Масько, П. С. Голуб, М. М. Горб та інші. Високе звання Героя Радянського Союзу було присвоєно В. П. Юбкіну, уродженцю села Аполлонівки Солонянської селищної Ради.

26 жовтня 1943 року частини Червоної Армії визволили Солоне від німецько-фашистських загарбників[4]. Через кілька днів відновили роботу райком партії, райком комсомолу та райвиконком. Під їх керівництвом солонянці приступили до відбудови зруйнованого господарства. За період окупації гітлерівці пограбували колгоспне майно на суму 25 млн. крб. Вони зруйнували 3 будинки середньої школи, бібліотеку, Будинок культури, приміщення лікарні, редакцію районної газети, млин, лазню. Незважаючи на відсутність сільськогосподарських машин і тягла, в 1944 році було оброблено і засіяно більшу частину колгоспних земель.

За роки першої післявоєнної п'ятирічки колгоспи села за основними показниками досягли довоєнного рівня. В 1953 році всі вони об'єдналися в один колгосп «Родина». Це дало можливість краще використовувати матеріальні ресурси. Велике значення для дальшого піднесення колгоспного виробництва мали рішення вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 року). В 1955 році колгосп зібрав добрий урожай зернових культур, значно збільшилась продуктивність тваринництва. Грошові прибутки його досягли понад 3,5 млн. крб.[5]. Економічне зміцнення колгоспу дало можливість перейти в 1959 році на грошову оплату, що забезпечило гарантовані заробітки, підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни. Вартість людинодня в 1964 році становила 2 крб. 55 копійок.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-268, оп. 3, спр. 98, арк. 1.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 297, арк. 1; спр. 306, арк. 62—64; спр. 1, арк. 40, 41.

[3] Там же, спр. 306, арк. 64.

[4] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 343.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 732, арк. 252, 254, 255, 257; спр. 811, арк. 90, 92, 94.

Значні зміни в житті села та колгоспу відбулися за роки семирічки. В 1964 році колгосп «Родина» мав 31 трактор, 7 зернових, 5 силосозбиральних, 1 бурякозбиральний, 8 кукурудзозбиральних комбайнів, 17 автомашин. Наявність потужної техніки дала змогу повністю механізувати роботу на ланах та фермах. В колгоспному виробництві застосовують також авіацію, яка щороку підживлює мінеральними добривами значну частину озимого та ярового клину. Врожай озимої пшениці в 1964 році становив 16,1 цнт з га, кукурудзи — 26 ц з га, на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено м'яса в живій вазі — 84,3 цнт, надоєно молока від однієї корови по 2507 кг. По 3300 кг молока від кожної корови надоїла передова доярка колгоспу, депутат Солонянської селищної Ради депутатів трудящих Ф. А. Чекун. Грошові прибутки колгоспу досягли 1 032 041 карбованця.

Зростання прибутків дало змогу колгоспу збудувати 11 тваринницьких приміщень, гараж для автомашин, майстерню, 2 комори, бригадний клуб, 2 початкові школи, приміщення контори колгоспу.

Вирішальна роль в успіхах колгоспу належить партійній організації. В 1953 році в ній було 5 комуністів, а в 1964 році налічувалось вже 42 члени партії і 4 кандидати в члени КПРС. 86 проц. комуністів працювало безпосередньо на виробництві. Комуністи М. П. Волощенко, С. С. Зіненко, М. М. Костенко, І. П. Макієвський очолили рільничі, городні бригади та ферми. Тракторними бригадами керували комуністи М. І. Середа та І. Т. Гуслистий. Комсомольська організація колгоспу на цей час об'єднувала 45 членів ВЛКСМ. Сумлінно працювали комсомольці-трактористи А. М. Носенко, С. І. Чорноус та інші.

Наприкінці 1964 року на базі колгоспу було створено птахофабрику, яка входить в систему міжобласного спеціалізованого тресту «Дніпропетровськптахопром». Фабрика має 3 виробничі відділення з загальною земельною площею — 5131 га. Господарство спеціалізується на цілорічному інтенсивному вирощуванні качок без водоймищ. Успішно розвивається виробництво м'яса та молока, збільшується поголів'я великої рогатої худоби та свиней, збирають тут непогані врожаї сільськогосподарських культур. Семисотенний колектив птахофабрики, який очолює Герой Соціалістичної Праці Ф. М. Полторацький, вже в першому році свого існування досяг значних успіхів у розвитку господарства. Плани продажу державі усіх видів рослинницької і тваринницької продукції в 1965 році — останньому році семирічки — були виконані достроково. На заготівельні пункти відправлено майже півтори тисячі тонн зерна, 5290 цнт м'яса, 8593 цнт молока, 110 тис. голів птиці, одержано 1 млн. 100 тис. яєць. В магазини Дніпропетровська відправлено 2000 цнт пташиного м'яса. Значно знижено порівняно з плановим завданням собівартість сільськогосподарської продукції. Зросла продуктивність праці. Це дало змогу одержати 312 тис. крб. чистого прибутку.

Добре працювали в 1965 році тваринники. Підхопивши заклик доярок колгоспу «Прогрес» Солонянського району, вони розгорнули соціалістичне змагання за надій від кожної фуражної корови по 3200 кг молока, а надоїли по 3310 кг молока. Переможцями в соціалістичному змаганні стали депутат селищної Ради Ф. А. Чекун, яка надоїла по 4010 кг молока від кожної корови, Г. В. Кіприч — 3820 кг, М. Й. Ляпчук — 3780 кг молока.

За успішне виконання соціалістичних зобов'язань бригадир тваринників комуніст І. П. Макієвський і доярка Г. В. Кіприч Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР нагороджені орденами «Знак Пошани». Ордена «Знак Пошани» удостоєний механік другого відділка

В операційній Солонянської лікарні. 1966 р.

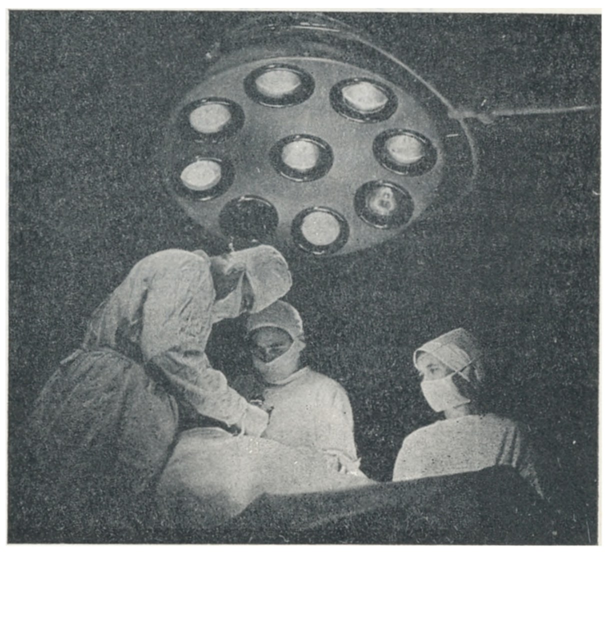

І. Т. Гуслистий. Відділок, в якому працює комуніст Гуслистий, у 1965 році виростив врожай соняшнику на площі 300 га по 20 цнт з га.

Сумлінно трудиться комбайнер А. І. Гармаш. В останньому році семирічки він скосив комбайном СК-3 584 га хлібів і змолотив 8571 цнт зерна. 489 га хлібів зібрав комбайнер третього відділка О. Грінчук. Систематично перевиконує норми виробітку на 150—200 проц. комуніст О. В. Любченко.

Повагою всього колективу користується О. М. Солона, комуніст, депутат селищної Ради, член партійного комітету птахофабрики. В 1965 році О. М. Солона одержала від кожної качки-несушки по 175 яєць, а загалом — майже півмільйона штук. За високі успіхи, досягнуті у соціалістичному змаганні, вона нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Все своє життя віддав справі піднесення громадського господарства С. І. Супруненко. І хоч вже прийшов час піти на заслужений відпочинок, невтомні руки Супруненка міцно тримають молот. Він часто розповідає молоді про те, як за роки Радянської влади зросло Солоне, згадує, як провели сільські активісти конференцію безпартійних в 1923 році, як мріяли про сотні сталевих коней, колективні господарства, електрику, бруковані шляхи[1], і мрії їхні здійснилися.

На кінець 1970 року господарство птахофабрики зобов'язалося щороку виробляти 1050 тонн м'яса, 1200 тонн молока, 4 млн. штук яєць. До 25 цнт з га озимої пшениці, 36 цнт зерна кукурудзи збиратимуть механізатори фабрики.

Партійна організація птахофабрики налічує в своєму складі 58 комуністів. Немає такої виробничої ділянки, де б не працювали комуністи. Значний вклад у виконання поставлених завдань вносить комсомольська організація, у складі якої 27 юнаків і дівчат.

Великими успіхами відзначив колектив птахофабрики 50-річчя Великого Жовтня. На площі 2615 га зібрано зернових по 26 цнт з кожного гектара, в т. ч. озимої пшениці з площі 677 га по 29,7 цнт. Перевиконано план 1967 року і по виробництву продукції тваринництва; молока надоєно 14 026 цнт при плані 10 800 цнт, м'яса в живій вазі вироблено 7867 цнт при плані 4636 цнт, яєць — 3025 тис. штук при плані 1440 тис. штук.

В значній мірі зросла продуктивність тваринництва, цьому великою мірою сприяла спеціалізація господарств району. Якщо в 1963 році в колгоспі «Родина» було вирощено молодняка качок 42,8 тис. штук, то в 1966 році майже 135 тис. штук. Загальна вага проданої державі продукції зросла з 14,4 до 174 тонн. Собівартість одного цнт качиного м'яса зменшилася з 144 до 96,7 карбованця.

Невпізнанним стало за роки Радянської влади Солоне. В березні 1960 року воно стало селищем міського типу. З року в рік зростає добробут його жителів. Протягом семирічки в селищі побудовано 156 житлових будинків. Виросли нові вулиці: Польова, Виконкомівська, Бригадна. Забудовується вулиця ім. Гагаріна. Лише за останні 3 роки тут зведено 9 триповерхових та двоповерхових житлових будинків площею 3692 квадратних метри з центральним опаленням і водопроводом. На благоустрій селища витрачено понад 400 тис. крб. Закінчено спорудження готелю на 100 місць, двох приміщень комбінату побутового обслуговування, відділення зв'язку, 3-х адміністративних будинків. Прокладено центральний водопровід. Заасфальтовано вулиці Театральну, ім. Гагаріна. В 1964 році закінчено спорудження ставка в центрі селища.

Електрика, радіо, телебачення міцно ввійшли в побут мешканців селища. За останні 5 років населення придбало 5 легкових автомашин, десятки мотоциклів, сотні радіол, телевізорів, радіоприймачів, велосипедів, мотопедів, пральних машин, холодильників.

В Солоному працюють поліклініка та лікарня на 100 ліжок. Медичні заклади

[1] Газ. «Зоря», 23 квітня 1966 р.

«Вогник», присвячений 20-річчю Дня Перемоги над фашистською Німеччиною. Солоне, 1965 р.

обладнані найновішим устаткуванням. Населення обслуговують 20 лікарів і 58 працівників з середньою медичною освітою.

В 1965 році в селі збудували дитячий комбінат на 140 місць. У дитячих садках і яслах Солоного виховується 225 дітей.

В загальноосвітній середній політехнічній школі, початковій, вечірній середній школі робітничої молоді та районній заочній школі працюють 44 вчителі, 1800 чол. здобувають в них освіту.

В 1963 році було побудовано нове приміщення середньої школи. В ній 13 світлих класних кімнат, добре обладнані навчальні кабінети: фізичний, біологічний, хімічний, майстерні. Кабінет технічних засобів устаткований кіноустановкою, телевізором, апаратом для звукозапису, радіолою, епідіаскопом. В школі навчається 750 учнів. В ній працюють відмінники народної освіти — Г. Ф. Гребенюк, Т. І. Ткаченко, В. І. Турченко. За багатолітню і бездоганну роботу удостоєні ордена «Знак Пошани» вчительки В. Г. Рузина та Н. Я. Гаркуша.

За післявоєнний період у Солоному середню освіту здобуло понад 900 чоловік. Багато з них продовжують навчання у вищих і спеціальних учбових закладах. Лише в 1966 році до вищих учбових закладів вступило 25 випускників школи. За останні роки 16 чоловік стали агрономами і зоотехніками, 17 — інженерами, 25 — вчителями, 11 — лікарями.

В селищі є районний Будинок культури, Будинок піонерів, дитяча музична школа, кінотеатр «Весна». У музичній школі по класах фортепіано, скрипки і баяна навчається 80 чоловік. При Будинку культури працюють 5 гуртків художньої самодіяльності. Агітбригада Будинку систематично обслуговує колгоспи району. В її репертуарі пісні, які прославляють доярок-тритисячниць колгоспу «Прогрес», ланкового з колгоспу «Перемога» П. Д. Малого.

Охоче відвідують трудящі вечори запитань та відповідей, лекції, традиційні свята «Серпа та молота», «Дні вручення паспортів», вогники, КВН та інші заходи Будинку культури. Змістовним був у лютому 1966 року вогник на тему: «Перемагали в боях, переможемо в праці», на якому були присутні старий комуніст І. К. Верновий, перший у районі голова колгоспу у селі Сурсько-Михайлівці М. Г. Журавель, учасник визволення Солоного від фашистських загарбників А. Є. Толмачов, учасниця Вітчизняної війни колишня медсестра Г. І. Каплан, учасник партизанського руху на Солонянщині П. В. Трайдук, кавалер трьох орденів Слави М. В. Гаркуша. Всі вони виступили з спогадами про Велику Вітчизняну війну. Про трудові досягнення розповіли голова колгоспу ім. Петровського М. М. Кубишка, зачинатель руху за тритисячні надої знатна доярка колгоспу «Прогрес» К. О. Митрофанова та секретар райкому КП України В. П. Денищенко. За заявками гостей учасники художньої самодіяльності виконали улюблені пісні, танці.

50 8-395

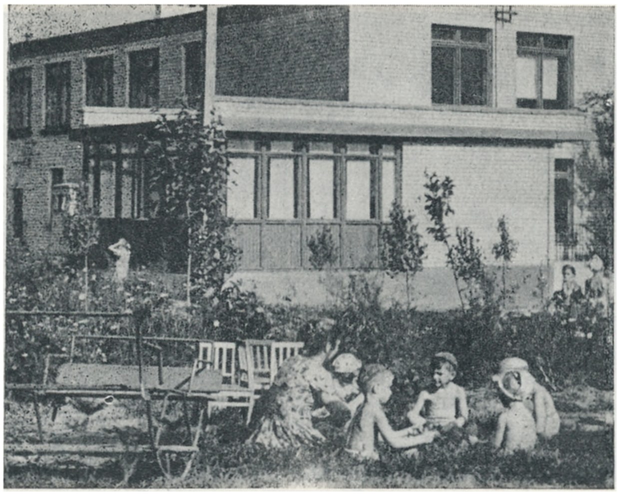

Дитячий комбінат в Солоному, 1966 р.

Районні бібліотеки — дитяча та для дорослих — налічують 38 тисяч книг. Обидві бібліотеки обслуговують 3000 чоловік. Вони проводять читацькі конференції, тематичні літературні вечори, обговорення нових книг, знайомлять читачів з бібліографічними оглядами.

В 1967 році в селищі передплачено 4247 прим. журналів і газет.

Велику увагу економічному і культурному розвитку Солоного, всього Солонянського району приділяють Солонянський райком КП України (перший секретар І. О. Радченко) та районна Рада депутатів трудящих, які повсякденно займаються питаннями вивчення і поширення кращого досвіду передових господарств. 33 жителі Солоного — депутати Солонянської селищної Ради. В селищі створено 17 вуличних та квартальних комітетів, до яких входить 109 чоловік. Комітети проводять значну роботу по благоустрою, озелененню вулиць, парків. В 1964—1965 рр. з їх ініціативи було посаджено 2157декоративних дерев, 350 трояндових кущів та чагарників, 2354 фруктових дерева.

Рік у рік зростає добробут трудящих. Все для людини і в ім'я людини — ось принцип діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу, який яскраво відчутний в житті нового Солоного.

Г. П. ВОЛОЩЕНКО, Н. І. СТАНКЕВИЧ, Ю. М. ТЕЛІЧЕНКО.

* * *

Солонянський район розташований на півдні Дніпропетровської області вздовж річок Дніпра і Мокрої Сури. На півночі межує з Дніпропетровським, на заході з Софіївським і Криничанським, на півдні з Томаківським районами Дніпропетровської області, на південному сході — з Запорізькою областю. Площа району 1760 кв. км. Населення — 54 тис. чоловік. Сільське населення становить 82 проц. Утворено район у 1923 році. Він має 3 селищні і 13 сільських Рад, які об'єднують 118 населених пунктів. Територію району перетинають залізниця Дніпропетровськ—Апостолове, автотраса Дніпропетровськ—Запоріжжя.

З природних багатств у районі є поклади бурого вугілля, будівельного вапняку, каоліну і граніту.

У районі 30 колгоспів, птахофабрика. За ними закріплено 150,5 тис. га земельних угідь, в т. ч. орної землі — 78 проц. усієї земельної площі, лісів — 0,24 проц., садів — 2,23 проц., водоймищ — 1,07 проц., луків і пасовиськ — 9,75 процента.

Спеціалізація господарства району — рільництво і м'ясомолочне тваринництво. У рільництві переважає озима пшениця, яка займає близько 40 проц. орних земель, і кукурудза, серед технічних — соняшник. На 2092 га зрошувальних земель вирощуються переважно овочеві культури. Валовий збір зерна в районі в 1967 році становив 145 тис. тонн, в середньому по 18,5 цнт з га, врожайність кукурудзи на зерно — по 21,6 центнера.

На 1 січня 1968 року в господарствах району було 62,7 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 24,5 тис. корів. Якщо в 1955 році колгоспи району виробляли на кожні 100 га угідь по 123 цнт молока, то в 1967 році по 403 цнт. Надій на фуражну корову в середньому дорівнював 2651 кг. У 1967 році в порівнянні з 1957 роком виробництво м'яса на 100 га угідь зросло з 5,2 цнт в живій вазі до 58,4 цнт в забійній вазі.

Район повністю електрифіковано. У колгоспах району на різних ділянках виробництва діє понад 2500 електромоторів, загальною потужністю близько 18 тис. кіловат. Всі трудомісткі процеси в колгоспному виробництві механізовано. У районі 1520 тракторів у 15-сильному обчисленні, 470 комбайнів, 510 вантажних автомашин, тисячі інших сільськогосподарських машин. Рівень механізації у рільництві становить 96 проц., у тваринництві — 50 проц. Працює районне об'єднання «Сільгосптехніка».

Велику допомогу колгоспам подають шефи — промислові підприємства Дніпропетровська. Робітники заводів ім. Петровського, ім. Леніна, ім. Бабушкіна, ДЗМУ, ім. Калініна та інші разом з колгоспниками беруть участь у будівництві тваринницьких приміщень, зрошувальних систем, механічних майстерень, польових тракторних станів.

За досягнуті успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 406 колгоспників і колгоспниць нагороджено орденами і медалями СРСР, 7 удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці. У 1956—1958 рр. район був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, нагороджений почесним дипломом та дипломом 1 ступеня. Сотні хліборобів нагороджено золотими, срібними, бронзовими медалями та цінними подарунками.

В районі — 5 промислових підприємств, на яких працюють 509 робітників і службовців. У 1967 році валова продукція промисловості становила 8,8 млн. крб. Найбільшими підприємствами є маслозавод, який в 1967 році виробив 12,5 тис. цнт тваринного масла, 1000 цнт сиру; завод продтоварів, який виробив близько 5,3 тис. тонн борошна, 1700 тонн олії, 1870 тонн хлібобулочних виробів. Будівництво здійснюють дві міжколгоспні будівельні організації, які мають два цегельних заводи, завод по виготовленню залізобетонних конструкцій, теслярські майстерні та інше.

У роки семирічки в колгоспах, радгоспах, на промислових підприємствах розгорнулася боротьба за звання колективів комуністичної праці.

Широкого розмаху в районі набрало житлове і культурно-побутове будівництво. Щороку здається в експлуатацію 6—8 магазинів і їдалень, 2—3 приміщення для лікарень, 1000—1500 житлових будинків, 4—6 клубів, 2—3 школи.

224 промислових, продовольчих, господарських та інших кооперативних магазини обслуговують населення району. Загальний обсяг товарообороту в 1967 році становив 18,9 млн. крб. Тільки за три роки (1965—1967) жителям району продано 190 легкових автомашин, 747 мотоциклів і моторолерів. 6,7 тис. родин мають телевізори. Працюють комбінат побутового обслуговування, 47 кравецьких, шевських та інших майстерень.

На території району 7 лікарень на 460 ліжок, 47 медичних і фельдшерсько-акушерських пунктів, 5 амбулаторій, 7 пологових будинків. У медичних установах працюють 63 лікарі з вищою медичною освітою, 17 з них нагороджено значком «Відмінник охорони здоров'я».

У 10 середніх, 28 восьмирічних і 40 початкових школах району навчаються 8870 дітей. Крім того, в районі діють 8 вечірніх шкіл сільської і робітничої молоді. В школах працюють близько 700 вчителів з вищою і середньою освітою, у т. ч. один заслужений вчитель школи Української РСР та 60 відмінників народної освіти. В районі є музична школа з 2 філіалами. В ній навчається понад 100 дітей.

Район має Будинок культури, 60 сільських і колгоспних клубів, при яких працюють 43 драматичних, 30 хорових, 25 танцювальних і 25 музичних гуртків. Діють 54 кіноустановки, в т. ч. 9 широкоекранних. Книжковий фонд 38 сільських і 8 колгоспних бібліотек району — 378 тис. томів. Послугами бібліотек користується близько 35 тис. чоловік.

Працюють районне радіомовлення і 19 колгоспних радіовузлів. У 1968 році трудящі району передплатили 56 тис. прим. газет і журналів, що становить 1 тис. прим.

на кожну тисячу чоловік населення. Видається районна газета «Вперед» тиражем 8 тис. примірників.

В роки Великої Вітчизняної війни на території Солонянського району діяли два партизанських загони. За хоробрість і відвагу, проявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, близько 5 тис. жителів району нагороджено орденами і медалями Союзу РСР, а двом присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ВІЙСЬКО́ВЕ

Військове — село, центр сільської Ради Солонянського району, якій підпорядковані населені пункти Микільське-на-Дніпрі, Олексіївка, Звонецьке, Вовніги, Калинівка, Гроза, Петро-Свистунове. Розташоване за 24 км від Солоного та 44 км від Дніпропетровська. Відстань до залізничної станції Привільне — 35 км. Населення 1113 чоловік.

На території, де виникло село Військове та населені пункти Вовніги, Звонецьке і Микільське, знайдені пам'ятки давніх часів: крем'яні вироби середнього палеоліту (понад 40 тисяч років тому)[1], неолітичні поселення та могильник з 130 похованнями (V—IV тисячоліття до н. е.)[2], поселення та поховання доби бронзи (II—I тисячоліття до н. е.)[3] та поселення черняхівської культури (III—VI століття н. е.)[4]. Рідкісною пам'яткою початку доби бронзи є Микільський кромлех. В селі Микільському-на-Дніпрі на береговій скелі — частині Дніпровського порогу Ненаситці—збереглася чавунна дошка, встановлена на вшанування пам'яті київського князя Святослава, який, за переказами, загинув тут у 972 році в нерівній битві з печенігами.

Після ліквідації Запорізької Січі на території, де тепер розташоване Військове, почали оселятися колишні запорізькі козаки. Царський уряд також щедро роздавав ці землі поміщикам. В 1780 році І. М. Синельников[5], перший генерал-губернатор Катеринославського намісництва, одержав у власність Ненаситецький поріг з прилеглими до нього землями на обох берегах Дніпра, заснував тут кілька селищ. Одне з них на честь свого сина Миколи Синельников назвав слободою Миколаївкою (пізніше вона стала називатися Микільською). На землях, які належали дружині Синельникова, виникло село Військове. Воно дістало цю назву тому, що тут селились ті, хто раніше служив у запорізькому війську[6]. В 1794 році в слободі було 58 дворів. В ній проживало 141 чоловік і 134 жінки[7]. Основним заняттям населення було виробництво сільськогосподарських продуктів.

Життя селян було таким тяжким, що рік у рік дедалі більше кріпаків тікало від поміщиків. Посилились селянські виступи. Весною і влітку 1856 року почалося масове стихійне переселення до Перекопу, але цей рух був придушений царськими військами. Терпіли селяни від безземелля і після реформи 1861 року. Вони одержали земельні наділи — в середньому по 1 десятині на ревізьку душу[8]. За даними на 1898 рік поміщиці Леоновій (правнучці Синельникова) належало 3205 десятин.

---

[1] «Краткие сообщения Института археологии АН УССР», т. 1. К., 1952, стор. 74, 75.

[2] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 2. К., 1949, стор. 265—270.

[3] Там же, т. 1, стор. 160, 161.

[4] Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 32. М., 1960, стор. 22.

[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 560, 561.

[6] Д. И. Эварницкий. Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края, стор. 12, 13.

[7] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1, стор. 145.

[8] Список населенных мест Екатеринославского уезда Екатеринославской губ., 1911, стор. 18, 19.

Меморіальна дошка, встановлена на місці загибелі київського князя Святослава Ігоревича в с. Микільському-на-Дніпрі. 1967 р.

Тимчасом із 185 господарств села Військового 178 мали наділи. 121 господарство мало по 1 десятині землі, 53 — від 1 до 3 десятин, 3 — від 3 до 5 десятин і лише 1 господарство мало до 10 десятин землі. Загалом у селян було всього 308,5 десятин землі.

Така кількість землі при відсутності реманенту й худоби була недостатньою навіть для того, щоб прогодувати селянську родину. Із 185 господарств в 54 не було ніякого реманенту, у 84 — нерухомого і лише 47 господарств мали плуг або букер [1]. Селяни мусили купувати або орендувати землю у поміщиків. Крім надільної, вони придбали всім селом ще 270,2 десятини[2]. З розвитком капіталізму дедалі посилювався процес обезземелення селянства. Обтяжена численними платежами і боргами біднота змушена була за безцінь продавати свої ділянки. Значна частина населення Військового займалася рибальством або працювала на сплаві лісу. Дніпровські водоймища належали поміщикам, які здавали їх в оренду підрядчикам, а підрядчик у свою чергу на кабальних умовах здавав ділянки селянам-рибалкам, примушуючи їх віддавати йому рибу за безцінь. Експлуатувала селян і церква, накладаючи на них численні побори. До того ж «святі» отці захопили вздовж Дніпра десятки десятин землі, пасовища і здавали їх в оренду селянам.

Про повне політичне безправ'я жителів села свідчить те, що з 939 чол. в 1884 році лише 154 мали право голосу на сході[3].

У 1905 році в село часто приїздили робітники, які розповідали селянам про революційні події в країні. Восени т. зв. «аграрна група», створена при Катеринославському комітеті РСДРП, проводила серед селян революційну агітацію і поширювала листівки. Селянську спілку, створену в Солоному в грудні—листопаді цього ж року, підтримували й трудящі найбільших волостей повіту — Покровської та Микільської, куди входило і село Військове. В грудні 1905 року мешканці села Військового разом з селянами Микільського-на-Дніпрі повстали проти визисків поміщиць Леонової та Малами. Вони вчинили самовільну порубку лісу. Але виступ селян було придушено [4].

Запровадження столипінської реформи спричинило дальше обезземелення селянства. За даними 1908 року, у Військовому на 240 господарств з населенням

[1] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1. Екатеринославский уезд, стор. 143, 146.

[2] Список населенных мест Екатеринославского уезда Екатеринославской губ., 1902, стор. 12, 13.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 4, спр. 238, арк. 9.

[4] Журн. «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 169—226; Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий 1904—1906 гг., стор. 395.

в 1530 чоловік припадало надільної землі 280 десятин та ще купленої — 310 десятин, тобто всього 590 десятин. Восени 1915 року почастішали випадки відмов селян від сплати поміщикам грошей за орендовані землі [1].

Щоб запобігти новим сутичкам з селянами, поміщиця Леонова пожертвувала земству 50 тис. крб. і виділила 10 десятин землі на будівництво лікарні у Військовому. В 1907 році в селі було відкрито лікарню на 15 ліжок. В ній працювали 1 лікар, 3 фельдшери і віспоприщеплювач. Вони обслуговували всю Микільську волость, села Федорівку, Августірівку, Кам'яноізобилівку, Мар'їівку, Дмитрово-Михайлівку з населенням в 11 796 чоловік [2].

Більша частина селян Військового була неписьменною. В 1898 році з 590 чоловіків письменних налічувалось лише 152, а з 543 жінок — всього 4.

В 1902 році в селі Микільському-на-Дніпрі (Микільське на той час було волосним центром, куди входило й Військове) відкрилась початкова школа. Вчилось у ній дуже мало дітей.

Грабіжницька імперіалістична війна ще більше погіршила становище сільської бідноти. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року, з ініціативи катеринославських більшовиків, у Військове приїхала група робітників для агітаційної роботи серед селян. Агітатори у своїх бесідах викривали імперіалістичну політику Тимчасового уряду, доводили масам, що угодовська політика меншовиків та есерів їм ворожа і закликали селян боротися за владу Рад. Їм допомагали місцеві активісти.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції принесли в село солдати, що повернулися з війни. Селяни розгромили маєток поміщиці Леонової, забрали худобу, інвентар і хліб. У грудні 1917 року у Військовому було створено ревком, який очолив бідняк М. В. Пісоцький. Спираючись на бідноту, ревком приступив до розподілу поміщицької землі та реманенту, наділяючи ними, в першу чергу, малоземельних і безземельних селян.

Окупація села навесні 1918 року австро-німецькими військами перешкодила дальшому розгортанню радянського будівництва.

У роки громадянської війни трудящі Військового брали активну участь у боротьбі за владу Рад. Мешканці села зберегли пам'ять про мужність свого земляка А. Є. Стрільця, який був військовим комісаром. А. Є. Стрілець у 1920 році, коли частини Червоної Армії відступали під вогнем врангелівців, дістав у селян човни і організував переправу червоноармійців через Дніпро, але сам під час цієї операції загинув.

У січні 1920 року у Військовому було остаточно встановлено Радянську владу, а в листопаді цього ж року — обрано сільську Раду, головою якої став П. В. Омельченко [3]. Сільська Рада з перших днів своєї діяльності провела новий перерозподіл землі та реманенту між трудящими селянами, сприяла зміцненню господарств селян-бідняків, організувала батрацько-бідняцьку групу, що вела боротьбу з куркулями.

За даними 1925 року, 210 господарств села Військового з населенням в 1369 чол. мали 3138 десятин землі [4]. Соціалістична революція дала селянам ще 2548 десятин землі. Якщо до революції в середньому на господарство припадало по 2,45 десятин, то після революції кожне господарство мало по 14,9 десятин.

Всі ці заходи Радянської влади забезпечували їй міцну підтримку з боку трудящого селянства.

Наприкінці червня 1920 року було утворено комітет незаможних селян, але одразу ж до нього потрапили куркулі і його довелося реорганізувати. Значну ро-

[1] Борьба за Советы на Екатеринославщине, стор. 57.

[2] Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1912 г., ч. 2. Екатеринослав, 1913, стор. 28—30.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-159, оп. 1, спр. 5, арк. 305.

[4] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 170, 171.

боту по підготовці перевиборів КНС в 1921 році провели комуністи Л. Н. Лижников, Д. К. Ярошенко та безпартійний Ф. С. Оптовець. КНС подав велику допомогу сільській Раді у відбудові господарства, організував бідноту на боротьбу з бандитизмом. Значну увагу приділив він організації суботників для поліпшення санітарного стану села, роботі шкіл, стежив за тим, щоб батьки посилали дітей вчитися, забезпечував школу дровами та шкільним приладдям. В тяжкий 1921 рік КНС провів збір коштів на допомогу голодуючим Поволжя. Щоденно піклувалась про дітей і сільрада, яка, крім централізованих поставок, збирала у селян продукти для дитячих будинків, їдалень. Сільрада разом з КНС забезпечувала паливом лікарню, яку було відновлено в 1922 році[1].

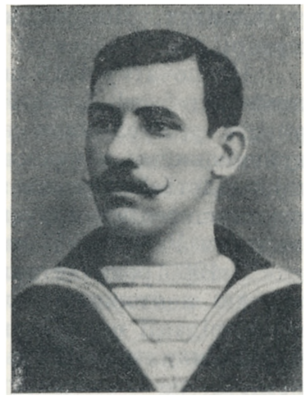

Д. І. Кавун — організатор першого колективного господарства у Військовому в 1921 р.

Діяльність КНС спрямовував Микільський волосний комуністичний осередок, що утворився на початку червня 1921 року. У зв'язку з розгулом бандитизму на території волості він спочатку діяв нелегально. Спершу до нього входили мешканці села Військового — вчителі Д. К. Ярошенко і Л. Н. Лижников, В. Г. Півень (секретар КНС), а також А. З. Лозовський і Г. С. Хижняк із Микільського[2]. 19 червня 1921 року комуністи Військового створили самостійну організацію, секретарем якої став Л. Н. Лижников. У липні 1921 року вона знову об'єдналася з Микільським комуністичним осередком, секретарем якого було обрано А. З. Лозовського. Наприкінці серпня 1921 року при партосередку було створено жіночий відділ.

В 1921 році у Військовому утворилося перше колективне господарство. Колишній матрос, селянин Д. І. Кавун згуртував 20 сімей в артіль, яку було названо «Ненаситицьким порогом». Господарство мало лише 40 десятин землі, землю орали волами. Від держави члени артілі одержали грошову позику, насіння та допомогу хлібом. В 1923 році члени артілі одержали родючу землю в балці Сухій Сурі, куди й переселилися їх сім'ї. Створений ними хутір було названо Ненаситцем. На початку 1924 року господарство артілі мало вже 200 десятин землі. Держава знову дала артілі позику в 500 крб., двох селян послали на курси трактористів, виділивши для них трактор «Фордзон». Колгосп «Ненаситецький поріг» під час суцільної колективізації став бригадою колгоспу «Дніпробуд» (село Військове).

В 1921 році у Військовому було створено сільськогосподарську школу. В ній вчились колишні вихованці дитбудинків та діти бідняків[3]. У червні 1922 року при цій школі утворився комсомольський осередок, до складу якого ввійшли учні школи І. Андрійченко, О. Цимбал, Л. Олійник; секретарем обрали М. Шурапій. Під керівництвом партійної організації юнаки і дівчата вивчали марксистську літературу, твори В. І. Леніна, влаштовували диспути на політичні теми, проводили атеїстичну пропаганду. Комсомольська організація виступала проти експлуатації куркулями батрацької молоді.

Активну участь брали комсомольці в заготівлі палива для міста, в збиранні коштів до фонду допомоги голодуючим, виявляли справжній героїзм у боротьбі з різними бандами. Широко розгорнули комсомольці і культурно-освітню роботу на селі. При клубі було створено драмгурток. Перед початком вистав читались лекції на політичні і антирелігійні теми. Вплив комсомольської організації Військового поширився і на інші села. Комсомольські осередки було створено

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 159, оп. 1, спр. 42, арк. 59, 92, 149, 150, 164, 165, 214; спр. 45, арк. 28—30; спр. 51, арк. 436; спр. 44-а, арк. 315.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 59, арк. 70, 71.
[3] Газ. «Звезда», 20 лютого 1923 р.

у Вовнігах, Микільському-на-Дніпрі, Звонецькому-на-Дніпрі та на Звонецькому хуторі.

На початку 1918 року в селі відкрили загальноосвітню школу. Першими вчителями тут були Д. К. Ярошенко та його дружина. Як і інші педагоги, вони брали участь у проведенні культосвітньої роботи на селі. Газета Катеринославського губвиконкому «Селянська правда» від 21 липня 1920 року в замітці «Учительство прокидається» писала, що «в повітовий партійний комітет більшовиків приходять групи вчителів з проханням дати їм літературу і часописи для ознайомлення з будівництвом Радянської влади».

З 1920 року активну діяльність розгорнула хата-читальня, при ній працювали гуртки: лекторський, літературний та хоровий[1]. З 1923 року розпочалася робота по ліквідації неписьменності, до якої були залучені комсомольці, вчителі, медичні працівники, службовці та учні старших класів. При сільраді створили спеціальну комісію по ліквідації неписьменності. Тоді ж у селі з'явилося пересувне кіно.

З 1924 року у Військовому відкрито санаторій для дітей на 50 місць.

У проведенні колективізації на селі значну роль відіграла сільрада. Вона стежила за раціональним використанням землі колгоспами та індивідуальними господарствами. Члени сільради — М. К. Пісоцький, П. В. Омельченко, А. С. Копиченко — роз'яснювали селянам умови вступу до колгоспу. Переконавшись у перевагах колективного господарювання, селяни в 1927—1928 рр. створили колгосп «Промінь Жовтня», Засновниками його були Г. А. Горбенко, І. Є. Стрілець та П. Є. Стрілець[2]. На базі цього колгоспу в 1929 році утворився великий колгосп «Дніпробуд» (в 1936 році його поділили на 2: ім. Чапаєва та «Військове»).

Значну допомогу молодим колгоспам подавала МТС, створена в селі у жовтні 1933 року. Політвідділ при МТС проводив значну роботу з метою організаційно-господарського зміцнення колгоспів, а також по ідейному вихованню мас.

У 1937—1938 рр. колгосп «Військове» зібрав зернових у середньому по 13 цнт з га на площі 854 гектари. Успіхи колгоспного виробництва були відзначені Комітетом Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві. До Почесної книги ВСГВ було занесено свинарську товарну ферму колгоспу «Військове», де тваринники в 1937—1938 рр. в середньому одержали і зберегли по 16,75 поросяти від свиноматки, та ферму артілі ім. Чапаєва (тут за цей же час одержали і зберегли по 21,42 поросяти від свиноматки).

Великі зміни сталися у житті селян. Остаточно було ліквідовано неписьменність. Село майже повністю було радіофіковано і електрифіковано. Рік у рік зростав добробут.

Війна порушила це мирне життя. На заклик партії і Радянського уряду багато жителів села пішли захищати із зброєю в руках Радянську Батьківщину.

18 серпня 1941 року Військове було окуповане німецько-фашистськими військами[3]. Гітлерівці з перших днів встановили в селі режим терору і насильства. Вони забрали у колгоспників худобу і зобов'язали всіх мешканців села працювати у т. зв. «громадському» господарстві, за що видавали щодня по 200 грамів ячного або вівсяного борошна. До Німеччини на каторжні роботи було насильно вивезено 147 чоловік, 48 з них загинули у фашистській неволі.

Наприкінці серпня 1941 року група партизанського загону Солонянського району під керівництвом Д. К. Воєводи зробила напад на німецьку частину, розташовану у Військовому, і знищила 2 легкові, 4 вантажні машини і близько 30 німецьких солдат[4]. Ця подія підбадьорила людей. Населення Військового почало чинити опір німецьким окупантам. Комсомольця Г. Степаненка (техніка-нормуваль-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 2, спр. 4, арк. 117.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 10, арк. 6.
[3] Там же, ф. Р-268, оп. 3, спр. 98, арк. 113.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1096, арк. 96.

ника Військової МТС) у 1941 році фашисти розстріляли за передачу умовних сигналів на протилежний берег Дніпра, де стояли частини Червоної Армії [1]. Селяни відмовлялися виходити на роботу, молодь переховувалась.

Восени 1943 року частини Червоної Армії вийшли до берегів Дніпра і зайняли тут оборону. В ніч на 26 вересня одна стрілецька рота форсувала Дніпро в районі села Військового. Закріпившись на невеликому плацдармі, група, якою командував Т. Г. Кащеєв, тримала оборону. Майже місяць точилися тут бої. 22 жовтня 1943 року о 6 годині радянські війська визволили село від німецько-фашистських окупантів. За мужність і відвагу при обороні плацдарму Т. Г. Кащеєву (нині колгоспнику села Урей Мордовської АРСР) було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На місці форсування Дніпра закладено пам'ятну плиту, а в 1967 р. збудовано обеліск Слави.

Чимало жителів Військового відзначено орденами та медалями за участь у Великій Вітчизняній війні. Серед них О. І. Черевченко, нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня і медалями, Г. А. Горбенко — орденом Слави 3 ступеню, П. Є. Стрілець — кількома медалями, Ф. С. Оптовець (член партії з 1926 року, який воював на фронті з перших днів війни) — орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступенів, орденом Червоної Зірки; відважний розвідник М. О. Черненко — орденом Вітчизняної війни ІІ-го ступеня та медалями. Пишаються військовчани уславленими земляками, їх подвигами на фронті. Не забуто і тих, хто загинув в боях за Вітчизну. На 4 братських могилах у Військовому встановлено пам'ятники. Жителі любовно доглядають їх.

Окупанти завдали величезної шкоди селу. Вони знищили до 70 проц. будинків. Руїни лишились на місці школи, клубу, лікарні, приміщення МТС, складів заготзерна.

Під керівництвом сільради члени правління відновлених колгоспів ім. Чапаєва та «Військове», спираючись на сільський актив, взяли на облік реманент і тяглову силу, що залишилися в селі, і почали підготовку до майбутньої весняної кампанії. Працівники МТС відбудовували приміщення, відремонтували техніку. При МТС були організовані курси трактористів, і кілька чоловік надіслано на курси бригадирів тракторних бригад. В 1945 році в МТС вже було 35 тракторів і 15 комбайнів. Велику роботу серед працівників МТС та колгоспників проводили члени парторганізації МТС, відновленої у січні 1945 року.

На 1 січня 1945 року в колгоспах ім. Чапаєва та «Військове» налічувалося 273 двори і 861 колгоспник. Але робочих рук не вистачало, працездатними були лише 341 чол., решту становили діти і старі. Кожний колгосп мав по 2 рільничі і одній городній бригаді. Великої рогатої худоби у двох колгоспах було лише 63 голови, 16 свиней, 13 коней, 21 вівця, 285 штук птиці. Прибутки колгоспів за 1944 рік складали 217 038 крб. [2]. Не вистачало кваліфікованих спеціалістів.

Сільрада разом з парторганізацією з перших днів дбали про сім'ї воїнів, про дітей-сиріт, батьки яких загинули на війні, про роботу школи тощо. Мешканці села заготовляли продукти для поранених воїнів, яких лікували в хатах-госпіталях.

В 1950 році колгоспи ім. Чапаєва та «Військове» об'єдналися в одне господарство — артіль ім. Чапаєва, де було 308 дворів, але працездатних налічувалось лише близько 300 осіб. Робочих рук, як і раніше, не вистачало. За домовленістю з відповідними державними органами, у Військове навесні 1952 року переселилося 50 сімей з Волинської області.

Важливою проблемою було вишукування джерел для одержання постійних прибутків. У 1951 році колгосп посадив сад на площі 37 га, виноградники — на 10 га, почав споруджувати зрошувальну систему. На 1 січня 1956 року прибутки

---

[1] Газ. «Вперед», 9 червня 1964 р.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 368, арк. 512—517, 622—627.

колгоспу значно зросли і дорівнювали 2 037 093 крб. Колгосп мав тепер багато різного сільськогосподарського реманенту. На фермах утримувалося 365 голів великої рогатої худоби, 297 свиней, 307 овець, 836 штук птиці, 70 коней та 69 бджолосімей. Було електрифіковано частину виробничих процесів — очищення і сортування зерна, зрошування, водопостачання ферм, силосування та виготовлення кормів. В колгоспі працювало 3 агрономи і один зоотехнік.

В 1958 році колгосп ім. Чапаєва об'єднався з колгоспом ім. Калініна села Калинівки. А на початку 1959 року за рішенням Дніпропетровського облвиконкому сільради Микільського-на-Дніпрі та Військового були об'єднані в одну Військову сільську Раду.

В тому ж році на базі МТС у Військовому створилась найбільша в районі колгоспна майстерня капітального ремонту сільськогосподарської техніки. Силами колгоспників у селі Калинівці було прокладено перший у районі водопровід.

Після укрупнення колгосп імені Калініна значно виріс, зміцнів. Зросли його прибутки. Якщо в 1958 році вони становили 0,88 млн. крб., то в 1963 році вже 1 млн. крб., а в 1966 році — 1 млн. 415 тис. 543 карбованці.

За успіхи, досягнуті в 1958 році, голова колгоспу І. А. Дон, доярка О. М. Дідковська, ланкова Я. А. Сміюха одними з перших в районі були нагороджені орденом В. І. Леніна, 14 колгоспників були удостоєні інших урядових нагород. В 1961 році за високі врожаї овочів та кукурудзи Комітет Ради ВДНГ СРСР нагородив колгосп дипломом першого ступеня.

За досягнення в галузі рільництва в 1965 році орденом Леніна було нагороджено П. Я. Оптовця, орденом Червоного Прапора — М. П. Бардашову. Президія Верховної Ради СРСР Указом від 30 квітня 1966 року присвоїла І. Я. Онуфрієнку звання Героя Соціалістичної Праці. Ланкову Я. Ф. Волошину нагородили орденом «Знак Пошани», голову колгоспу В. І. Самойленка та ланкову Я. А. Сміюху — орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани» — комбайнера В. Д. Проценка.

Ще більших успіхів досяг колгосп за роки семирічки і в перші роки шостої п'ятирічки. В 1966 році колгоспники зібрали озимих по 25,2 цнт з га, кукурудзи — по 25,5 цнт, картоплі — по 70,7 цнт з га. З 69 га в середньому було зібрано 276 цнт овочів. Колгосп повністю забезпечений необхідною технікою. На 1 січня 1968 року тут було понад 30 тракторів, 20 комбайнів.

В ювілейному 1967 році врожай зернових в цілому по колгоспу становив понад 25 цнт з га, кукурудзи — 30,6 цнт з га. В першій бригаді, де бригадиром комуніст Андрюхін, одержано зернових по 28,5 цнт з га, а кукурудзи — по 33,5 центнера.

50-річний ювілей країни колгосп відзначив достроковим виконанням плану продажу хліба. Тільки на державні заготівельні пункти було доставлено 1,5 тис. тонн овочів, 450 тонн картоплі. В середньому урожай городини становить не менше 200—300 цнт з га, а ланка Я. Ф. Волошиної виростила в 1967 році 410 цнт помідорів і 390 цнт капусти з кожного гектара.

За високі виробничі успіхи і кращі показники, досягнуті у змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, бюро райкому КП України і виконком районної Ради депутатів трудящих нагородили 410 трудівників колгоспу цінними подарунками. На районній Дошці пошани записано ім'я ланкової овочівників Я. Ф. Волошиної. В галереї передовиків району — І. Я. Онуфрієнко — Герой Соціалістичної Праці, бригадир городньої бригади. В 1967 році хлібороби артілі двічі відсилали свої експонати городини на виставки в Київ і Москву.

За успіхи в розвитку тваринництва в 1965 році Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 березня 1966 року орденом Леніна нагороджено Л. Д. Буштрук, яка виростила по 23,2 ділового поросяти від свиноматки, орденом «Знак Пошани» — Л. П. Богдан, яка зберегла по 22 поросят від свиноматки, та зоотехніка колгоспу А. І. Сугаля.

Маяками виробництва серед доярок є Н. Д. Сердюк, яка в 1966 році надоїла 2719 кг від кожної фуражної корови, та Г. П. Омельченко, що добилась надоїв по 2689 кг. В 1967 році з ферми першої бригади було направлено 2 корови-рекордистки на обласну виставку. Одну з них, яка дала в 1966 році 5330 кг молока, відзначили золотою медаллю, другу, що дала 4230 кг — срібною медаллю. Загалом у колгоспі ім. Калініна в 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено молока по 540 цнт (в середньому по 2928 кг від кожної корови), по 61,1 цнт м'яса в живій вазі.

З піднесенням колгоспного виробництва зростали і прибутки колгоспників. В 1966 році за кожен трудодень платили по 3 крб. 71 коп. (у новому масштабі цін). З 1959 року колгосп перейшов на грошову оплату. Щомісяця тут платять пенсії на суму 6773 карбованці.

Провідна роль у розвитку колгоспного виробництва належить парторганізації. Велику увагу приділяє вона підвищенню знань і кваліфікації колгоспників. На кожній фермі раз на тиждень проводяться зооветзаняття тваринників, а на фермі № 1 працює школа передового досвіду. В колгоспному клубі села Калинівки створено куток передового досвіду, де представлено цікавий матеріал про новини в колгоспному виробництві, дані про хід соціалістичного змагання, досягнення колгоспників у різних галузях. Підбиваючи підсумки змагання, парторганізація вручає передовим колгоспникам і колективам перехідні Червоні вимпели, прапорці, заносить їх імена на Дошку пошани, нагороджує цінними подарунками тощо.

Більшість комуністів колгоспу трудяться безпосередньо на ланах, на фермах, у майстернях. Партійна організація допомагає правлінню колгоспу у розстановці і доборі кадрів на всіх виробничих ділянках.

Велику увагу парторганізація приділяє також масово-політичній та виховній роботі. В колгоспі працює 3 початкові політшколи і 2 школи основ марксизму-ленінізму. Члени товариства «Знання» виступають перед населенням з лекціями, доповідями. Виходить колгоспна стіннівка «За врожай».

Комсомольська організація об'єднує 39 чоловік. Комсомольсько-молодіжні бригади працюють на тваринницьких і молочно-товарних фермах, 2 комсомольсько-молодіжні ланки вирощують високі врожаї кукурудзи. Всі вони борються за звання колективів комуністичної праці. В 1963 році комсомольці організували штаб комсомольського прожектора, який проводить рейди по перевірці роботи на всіх ділянках колгоспного виробництва. В колгоспі діє також група народного контролю у складі 25 чоловік. На фермах і у бригадах діють 6 постів, які реагують на сигнали трудящих, борються за вдосконалення організації праці.

За останні роки на території колгоспу збудовано приміщення контори колгоспу, 3 клуби, 2 медпункти (в селах Калинівка та Вовніги), 2 будинки спеціалістів, 3 дитячих ясел, 3 школи тощо. В Калинівці ще в 1955 році проведено водопровід. У Військовому встановлено радіовузол, який обслуговує всі населені пункти, підпорядковані сільраді, а восени 1964 року відкрився філіал Дніпропетровського телеательє.

В 1966 році споруджено шосейну дорогу від Військового до Солоного через Петро-Свистунове, Калинівку, а в 1967 році налагоджено регулярне автобусне сполучення між Військовим та Дніпропетровськом.

У колгоспі побудовано типовий польовий табір з червоним кутком, їдальнею, душовою, кузнею, польовою майстернею, гаражем для 18 тракторів і закритим приміщенням для реманенту.

В селі працює лікарня на 50 ліжок, яка має терапевтичне, хірургічне, родильне та кістково-туберкульозне відділення, кабінети — фізіотерапевтичний, рентгенівський, маніпуляційний та лабораторію. 31 медичний працівник з вищою та середньою освітою подають населенню всебічну медичну допомогу. В 1966 році на лікарню було асигновано 75 тис. 500 крб. У 1967 році сільська лікарня за сумлінну і бездоганну роботу нагороджена грамотою райвиконкому та райкому партії

Народний історико-краєзнавчий музей в с. Калинівці Військової сільради. 1966 р.

з врученням перехідного Червоного прапора; 35 працівників удостоєно звання ударників комуністичної праці [1].

Замість зруйнованої в роки війни школи виріс новий світлий будинок середньої школи, в якій у 1966 році навчалось 229 учнів і працювало 23 учителі. Силами батьків та учнів споруджено кращі в районі шкільні майстерні. В 1967 році в одній із класних кімнат засновано шкільний музей. Працює також вечірня середня школа, де колгоспники без відриву від виробництва набувають освіту.

Тепер у Військовому 20 спеціалістів з вищою освітою і 46 — з середньою освітою. З'явились нові професії: механізатори широкого профілю, механізатори тваринницьких ферм, машиністи дощувальних установок, вчений-агроном, садівник.

До послуг жителів Військового — клуб на 230 місць, кіноустановка, де з 1966 року почали демонструвати широкоекранні фільми. Книжковий фонд бібліотеки Військового становить 5 тис. 868 книг. Бібліотеку відвідують 800 читачів. При ній працює актив з 29 чоловік. Це вчителі, медпрацівники, учні старших класів. Вони допомагають проводити вечори, влаштовують читацькі конференції, зустрічі із знатними людьми, ветеранами праці тощо. 23 книгоноші розносять книги по будинках, популяризують новинки літератури. За роки семирічки значно зросли асигнування колгоспу на культурно-освітню роботу. В 1966 році вони становили 52 167 карбованців.

В 1962 році, відзначаючи 40-річчя з дня заснування комсомольської організації, в селі Військовому зустрілися 22 місцеві старі комсомольці. Серед них були О. А. Омельянов, П. Є. Стрілець та Г. А. Горбенко, які і зараз проживають у Військовому. Приїхали Михайло Куклін, комсомольський поет Павло Усенко та інші. На святковому засіданні П. М. Усенко згадував бойові епізоди громадянської та Великої Вітчизняної воєн, трудову звитягу років соціалістичного будівництва. Потім він читав свої вірші про комсомол із збірок: «КСМ», «З вогнищ боротьби», «З походів юності». Учасники зустрічі заклали біля середньої школи парк ім. 40-річчя комсомольської організації села.

Велику допомогу комуністам села у вихованні трудящих на революційних, бойових і трудових традиціях подає народний історико-краєзнавчий музей села Калинівки, що підпорядковане Військовій сільській Раді. Цей музей було відкрито ще в листопаді 1962 року на підставі рішення Солонянського виконкому Ради депутатів трудящих. У музеї представлено близько 120 експонатів. Серед них — кістки мамонта, знайдені на острові Дубовому на Дніпрі в 1957 році, зразки стародавніх кам'яних знарядь (100—40 тисяч років тому), плита, зернотерки (V тисячоліття до н. е.), російські монети XIV—XVII віків, посуд XVI століття. Висвітлено також сучасні досягнення. На стендах вивішено фотографії Героїв Соціалістичної Праці, діаграми господарських успіхів тощо.

В музеї на громадських засадах працюють 3 екскурсоводи. З часу його відкриття до 1967 року музей відвідало 2172 чоловіка. В селі кожна сім'я передплачує газети або журнали. Населення передплачує 637 прим. газет і 474 журнали.

---

[1] Газ. «Вперед», 28 листопада 1967 р.

Село Військове — дуже гарне. На березі Дніпра буяють сади. Будинки селян укриті шифером, черепицею або залізом. Велику роботу по благоустрою села та поліпшенню культурно-побутового обслуговування населення здійснює сільська Рада в складі 42 депутатів. В роботі постійно діючих комісій: сільськогосподарської, культурно-побутової, фінансово-бюджетної, соціалістичної законності і торговельної — беруть участь 35 чоловік.

У побут жителів села міцно входять нові радянські звичаї.

Правління артілі разом з партійною організацією та сільською Радою розробили перспективний план на 1966—1970 рр., за яким в результаті розширення зрошувальних ділянок в найближчі 3—5 років колгосп планує підвищити врожайність зернових до 80—90 тис. цнт за рік, збір картоплі — до 250 цнт з га, надоїти по 3 тис. кг молока на рік від кожної фуражної корови, виробити 600 цнт молока та 55 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Борючися за здійснення намічених планів, колгосп в 1966 році зібрав зернових 53 тис. цнт і одержав у 1967 році на 100 га сільськогосподарських угідь молока — 540 цнт, м'яса — 61,1 центнера.

Гідний вклад у всенародну боротьбу за побудову комунізму в нашій країні вносять трудящі Військового, борючись за підвищення рівня колгоспного виробництва, за дальше покращення життя.

О. Г. ПОЛЮСКЕВИЧ, П. Я. ПУЗИРЕНКО.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД СОЛОНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БАШМА́ЧКА (до 1780 року — Заворовка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на південний схід від районного центру і за 28 км від залізничної станції Привільне Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кам'яно-Зубилівка, Любимівка, Любов, Перше Травня, Широкополе. Населення — 1300 чоловік.

На території Башмачки знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Петровського, який має 3350 га орної землі. В господарстві вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, молокозавод, олійниця, майстерня по ремонту сільськогосподарської техніки. Колгосп не раз був учасником Виставки досягнень народного господарства в Москві. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції нагороджено 12 передовиків артілі. Видається багатотиражна газета «Вперед».

У селі — середня школа, Будинок культури, бібліотека. Працює комбінат побутового обслуговування. В центрі села є парк. Прокладено близько 20 км водопроводу. За успішне виконання завдань господарського і культурного будівництва Башмачанська сільрада нагороджена перехідним Червоним прапором облвиконкому.

Башмачка заснована в другій половині XVIII століття.

В 1920 році в селі був партійний осередок, до якого входили В. Ф. Купрієнко, П. К. Буштрук та інші. В 1922 році організовано комсомольський осередок. Очолювали його Я. Х. Нетудихата, Г. К. Проценко. В роки тимчасової фашистської окупації жителі села саботували виконання наказів окупантів. Гітлерівці зігнали в будинок сільського магазину до 200 чол. і підірвали його.

На території Башмачки археологи досліджували кургани доби бронзи (III—I тисячоліття до н. е.), скіфо-сарматські кургани (IV століття до н. е.— II століття н. е.), поселення та кургани черняхівської культури (III—V століття н. е.).

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км на північний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Сурське Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Антонівка, Веселе, Дороганівка, Звонецький Хутір, Зоря, Оріхове. Населення — 782 чоловіки.

Центральна садиба колгоспу «Перемога» розміщена у Василівці. Артіль має 3645 га орної землі. Це одне з передових господарств у районі. Керує ним кандидат економічних наук М. Я. Стремський. Основний напрям у господарстві — виробництво зерна та молока. В 1967 році тут зібрано в середньому по 31,4 цнт зернових з кожного га посівів, вироблено на 100 га сільгоспугідь по 712 цнт молока. За високі показники у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади колгоспу «Перемога» вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, Президії Верховної Ради СРСР і ЦК ВЦРПС. Урядовими нагородами відзначено 49 чоловік, а бригадиру комплексної бригади П. Д. Ромащенку (с. Василівка) присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В с. Звонецькому Хуторі живе Герой Соціалістичної Праці, нині пенсіонерка О. Ф. Братута.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Заснована Василівка у першій чверті XIX століття.

ДЗЕРЖИ́НІВКА (до 1925 року — Іверське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 65 км на захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Лошкарівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кошкарівка, Миколо-Мусіївка, Миропіль, Олександрівка, Розтання, Червоноармійське. Населення — 509 чоловік.

У Дзержинівці розташований колгосп «Росія», який має 3865 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових; розвинуте молочне тваринництво. За самовіддану працю 12 передовиків артілі нагороджено орденами і медалями.

На території села — восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека.

Дзержинівка заснована у 1813 році.

ЄЛІЗА́РОВЕ (до 1932 року — Рясне) — селище, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Березнуватівка, Грушівка, Костянтинівка, Орлове, Рясне, Червоне, Чорнопарівка, Шульгівка. Населення — 941 чоловік.

На території Єлізарового міститься відділення «Сільгосптехніка», хлібоприймальний пункт, овочева перевалочна база, яйцебаза, нафтобаза.

В селищі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За післявоєнні роки побудовано 270 житлових будинків.

На території сільської Ради є два колгоспи — ім. Фрунзе (у с. Березнуватівці) та ім. Горького (у с. Рясному). В артілі ім. Фрунзе працює економістом Герой Соціалістичної Праці Є. С. Заозерна, якій присвоєно це звання за одержання у 1948 році високого врожаю озимої пшениці — по 41,6 цнт з одного га на площі 20 гектарів.

В центрі Єлізарового в братській могилі поховано командира роти 39-ї стрілецької дивізії лейтенанта Жангази Акімовича Молдогалієва, який загинув у бою за село. Указом Президії Верховної Ради СРСР йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

МО́ПРІВСЬКЕ — село, центр Григорівської сільської Ради, розташоване за 20 км на південний захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Єлізарове Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також

населені пункти Водяне, Григорівка, Суданівка, Товариський Труд, Тракторне. Населення — 420 чоловік.

Колгосп ім. Леніна, центральна садиба якого розміщена в Мопрівському, має 5829 га орної землі. В господарстві переважає вирощування зернових та м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, маслозавод. Колгосп ім. Леніна в 1954, 1956—1958 рр. був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві, нагороджений чотирма медалями за високі врожаї озимої пшениці.

У селі — восьмирічна школа, клуб із залом на 300 місць, бібліотека. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Мопрівське засноване в 1925 році переселенцями з різних районів Дніпропетровської області.

НАТА́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на захід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Незабудине Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Барвінок, Голубинівка, Дальнє, Карайкове, Матросове, Незабудине, Промінь, Сигнальне, Хижине, Якимівка. Населення — 643 чоловіка.

На території села знаходиться друга комплексна бригада колгоспу ім. Енгельса, яка має 1845 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво молочного напряму.

У Наталівці — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, струнний оркестр якого на обласному фестивалі, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, нагороджений дипломом III ступеня. Комсомольці села висадили парк.

Село засноване в другій половині XIX століття. В боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників загинули Герої Радянського Союзу Л. І. Рибачковський (уродженець Житомирської області) та М. С. Ільїн (уродженець Ярославської області). Поховані в братській могилі, на якій встановлений пам'ятник. Їх іменами названо дві вулиці села.

НОВОМА́Р'ЇВКА (до 1946 року — Мар'ївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 60 км на південний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Незабудине. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Мала Калинівка, Незабудине, Осипенко, Південне, Томаківка, Чернігівка. Населення — 1207 чоловік.

Колгосп ім. Жданова, центральна садиба якого розташована у Новомар'ївці, має 6501 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна, м'яса, молока. Допоміжні підприємства — млин, олійниця.

У селі — середня школа, Будинок культури, бібліотека. Функціонує лікарня. Протягом 1957—1967 рр. тут збудовано 110 житлових будинків, прокладено водопровід.

Село засноване в першій половині XIX століття. Учасником революційних подій 1905—1907 рр. на селі був П. Т. Крошка, член РСДРП з 1905 року. Він тримав тісний зв'язок з катеринославськими революціонерами і під їх керівництвом вів революційну роботу в Новомар'ївці. За розповсюдження революційних листівок не раз арештовувався. В 1910 році був призваний в царську армію, де не припиняв революційної роботи. В рідне село повернувся в 1917 році і взяв активну участь у боротьбі за встановлення Радянської влади, очолив перший сільвиконком. В 1920 році в селі був створений КНС.

НОВОПОКРО́ВКА (до 1859 року — Шамшова) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване у верхів'ї річки Камишуватої Сури, за 30 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Єлізарове. Селищній Раді підпорядковане також село Перше Травня. Населення — 2,5 тис. чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса знаходиться в Новопокровці. Артіль має понад 5 тис. га орної землі. Спеціалізується на відгодівлі свиней. У 1967 році поголів'я їх становило майже 10 тис. голів, м'яса вироблено на кожні 100 га сільгоспугідь по 120 цнт, в т. ч. по 110 цнт свинини. За сумлінну працю 77 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селищі — середня, дві восьмирічні та початкова школи, філіал музичної школи, бібліотека, Будинок культури на 400 місць. Драматичний гурток двічі був учасником обласного огляду драматичних колективів. Йому присвоєно звання самодіяльного народного театру. Функціонує лікарня, працює побутова майстерня. Проведено 20 км водопроводу. Великі роботи проведені за післявоєнні роки по благоустрою селища. Тут з'явилися нові вулиці, забудовані добротними будинками. Селище потопає в зелені садів. Трудівники Новопокровки на місці майже пересохлої річки Камишуватої Сури побудували водоймище в 283 га, насадили парк.

Заснування Новопокровки відноситься до останньої чверті XVIII століття. В 1783 році на місці нинішнього селища була слобода Шамшова. Весною 1918 року село зайняли кайзерівські війська. Для боротьби з ними в Новопокровці був створений червоний повстанський загін у складі 400 чоловік. 20 травня 1918 року, увірвавшись у село, окупанти зігнали всіх жителів на площу і примусили їх стати на коліна. За списком, складеним заздалегідь українськими націоналістами, окупанти почали викликати ініціаторів створення і учасників повстанського загону. 46 бійців загону були розстріляні. Озвірілі карателі підпалили село і не дозволяли гасити пожежу.

Свято шанують у селищі пам'ять тих, хто загинув від рук німецьких загарбників у 1918 році та в боротьбі з фашистами в роки Великої Вітчизняної війни. На їх могилі встановлено пам'ятник.

ОЛЕКСАНДРО́ПІЛЬ (до 1812 року — Луговські Хутори) — село, центр сільської Ради, розташоване на вододілі Дніпра і Базавлука, за 45 км на південний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Незабудине. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бутовичівка, Віленка, Гаркушине, Долинське, Кринички, Михайлівка, Новоандріївка, Петриківка, Тихе. Населення — 1117 чоловік.

На території Олександрополя розміщена центральна садиба колгоспу ім. Богдана Хмельницького, який має 3,7 тис. га орної землі. Основним виробничим напрямом його є рільництво та м'ясо-молочне тваринництво. За сумлінну працю уряд нагородив орденами і медалями 12 передовиків колгоспного виробництва.

У селі — середня школа, Будинок культури, бібліотека. Працює дільнична лікарня. За післявоєнні роки проведено значну роботу щодо поліпшення соціально-побутових умов життя трудівників села. Переважна більшість житлових будинків — нові, кам'яні, криті шифером або залізом. Лише за роки семирічки за рахунок бюджету сільської Ради в селі збудовано школу, будинок для вчителів, медпункт, прокладено водопровід. Щорічно виділяє кошти на соціальнокультурне будівництво колгосп ім. Б. Хмельницького.

Село засноване в останній чверті XVIII століття, коли тут поселилася група козаків після ліквідації царським урядом Запорізької Січі. Розвитку села сприяло вигідне географічне положення — поблизу від нього проходив головний чумацький шлях.

У 1918 році в селі було організовано повстансько-партизанський загін кількістю в 100 чоловік. Очолили його брати Тимофій та Михайло Ільченки. Загін нападав на ворожі гарнізони і обози, а після визволення села частина його влилася до Червоної Армії. Партійний осередок створено в 1920 році, першим секретарем якого був О. Ф. Демченко. Комсомольський осередок організовано у 1924 році, його секретарем обрали К. П. Пащенка. Комуністи і комсомольці проводили велику організаторську та політичну роботу серед населення. Коли розгорнулася масова колективізація сільського господарства, в 1929 році в Олександрополі було організовано радгосп, а наприкінці того ж року — артіль «Нова сім'я» (з 1938 року колгосп «Комуніст»). Очолював цей колгосп комуніст — двадцятип'ятитисячник з Дніпропетровська І. М. Кузьменко. В 1939—1940 рр. колгосп та Олександропільська МТС (створена в 1932 році) були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В роки Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна патріотична група на чолі з комуністом А. К. Холодним. Група мала радіоприймач, поширювала зведення Радінформбюро, проводила агітаційну роботу серед населення. Гітлерівці вистежили підпільників і у вересні 1941 року заарештували їх разом з сім'ями. Розстріляли на околиці села всіх — і дорослих, і дітей.

Поблизу Олександрополя у 1856 році розкопано великий курган «Довга могила» з кам'яною гробницею доби пізньої бронзи (кінець II — поч. I тисячоліття до н. е.). Протягом 1852—1856 рр. досліджувався один з найвизначніших на півдні України величезний курган «Лугова могила» з похованням скіфського царя (III століття до н. е.) і з величезною кількістю золотих та срібних художньо виконаних прикрас. В кургані знайдено також поховання рабів і бойових коней у коштовній дорогій збруї з срібними та бронзовими прикрасами. Цим було покладено початок вивченню скіфських пам'яток краю.

ПА́ВЛІВКА (до 1917 року — Соловйове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південь від районного центру і за 28 км від залізничної станції Єлізарове. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Войкове, Дружелюбівка, Котлярівка, Малинове, Мирне, Пропашне. Населення — 765 чоловік.

На території Павлівки розташована центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 4272 га орної землі. Основний напрям у господарстві — вирощування зернових; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 530 місць, бібліотека. Проведено водопровід.

Заснована Павлівка близько 1780 року. В минулому — це запорізький зимівник, який дістався в рангову дачу секунд-майору Соловйову.

ПИСЬМЕЧЕ́ВЕ (до 1941 року — Олександрівка Перша) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Камишуватої Сури, правої притоки Дніпра, за 20 км на захід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Єлізарове. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Безбородькове, Круте, Пшеничне, Радянське, Стародніпровське, Тритузне, Шестипілля. Населення — 739 чоловік.

Колгосп ім. Чапаєва, центральна садиба якого знаходиться у Письмечевому, має 5962 га орної землі. Спеціалізується на птахівництві. В 1967 році тут вироблено 2652 цнт пташиного м'яса, 2 млн. 280 тис. штук яєць.

У селі — 2 восьмирічні школи, клуб, бібліотека, функціонує дільнична лікарня, працює ветлікарня.

Під час першої російської революції за ініціативою Г. М. Рибальченка і В. М. Рябченка селяни збиралися в сільській школі і обговорювали земельне питання. В 1907 році організаторів зборів заарештували, а їхні хати спалили жандарми.

ПРИВІ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Привільне. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Жданове, Микільське, Новогригорівка, Новотернуватка, Оленівка. Населення — 1383 чоловіки.

На території Привільного розташована центральна садиба артілі ім. Суворова, яка має 5339 га орної землі. Спеціалізується артіль на виробництві м'яса. Видається багатотиражна газета «За мир».

У селі — середня школа, клуб на 400 місць, бібліотека. Є лікарня, туберкульозний диспансер.

Село засноване на початку XIX століття переселенцями з північних районів України.

Жителі Привільного С. Г. Махота та Р. Т. Антоненко брали участь у повстанні на броненосці «Потьомкін».

У 1918 році в селі було створено загін, який боровся з австро-німецькими загарбниками. Керівника загону А. П. Жума, виказаного куркулями, розстріляли окупанти. В період тимчасової гітлерівської окупації жителька Привільного Г. Ф. Халецька разом з іншими була вивезена

насильно до Німеччини, де працювала у хазяїна. Гестапівці знайшли в неї заборонену літературу, заарештували і відправили до концтабору, але по дорозі, вбивши офіцера, Галина втекла і потрапила до Франції, звідти — до Чехословаччини. За участь у підпільній роботі вона була розстріляна.

Уродженцями села є Герой Радянського Союзу льотчик І. Л. Синагін та Герой Соціалістичної Праці знатний сталевар заводу ім. Петровського П. С. Махота.

СУ́РСЬКО-МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний захід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Привільне. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Ленінське, Малинівка, Новотарасівка, Петровське, Трудолюбівка, Червоний Маяк, Червоний Яр. Населення — 3509 чоловік.

У Сурсько-Михайлівці розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 7291 га орної землі. Основний напрям господарства — свинарство. Тут є свиновідгодівельний комбінат, млин, олійниця. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції орденами і медалями нагороджено 20 передовиків колгоспу. Артіль не раз була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві і відзначена дипломами виставки. Видається багатотиражна газета «Ленінським шляхом».

На території Сурсько-Михайлівки — середня, восьмирічна, початкова школи, середня школа сільської молоді, є клуб на 350 місць, два бригадні клуби, бібліотека. Функціонують лікарня, дільнична ветлікарня. Працюють 3 майстерні побутового обслуговування. За післявоєнні роки збудовано більше 700 житлових будинків.

Перша згадка про село відноситься до 1784 року.

В грудні 1905 року мешканці села брали участь у збройному повстанні в с. Солоному. У 1918 році в селі було створено комітет бідноти, який очолив М. Г. Журавель. В квітні 1920 року сюди приїздив голова ВЦВК М. І. Калінін. Партійну організацію створено в 1921 році (секретар — Г. І. Демкін), комсомольську — в 1925 році (секретар — В. В. Пругло). В 1922 році 17 сімей бідняків Сурсько-Михайлівки на чолі з М. Г. Журавлем, М. І. Хрестиченко, Ф. П. Панченко створили першу у волості і губернії комуну, яку назвали іменем засновника Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна.

У Сурсько-Михайлівці живе і працює шофером колгоспу «Комуніст» кавалер 3-х орденів Слави М. В. Гаркуша.

ШИРО́КЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Привільне Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Лікнеп та Малозахарине. Населення — 1687 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Авангард» знаходиться в Широкому. Артіль має 3181 га орної землі. Спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса. В селі міститься третя комплексна бригада колгоспу «Україна», за якою закріплено 1402 га орної землі.

На території села — середня школа, бібліотека, клуб. Працює комбінат побутового обслуговування. Проведено водопровід.

Широке засноване у другій половині XVIII століття внаслідок переселення лоцманів дніпровських порогів.

Під час громадянської війни в селі був створений партизанський загін, яким командував К. М. Журавель.

■

СОФІЇВСЬКИЙ РАЙОН

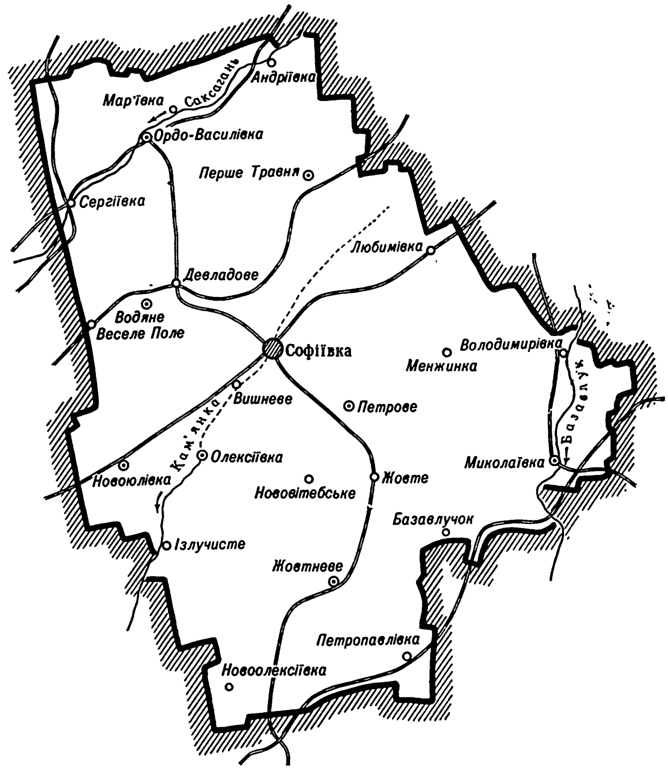

СОФІЇВКА

Софіївка — селище міського типу, районний центр, центр селищної Ради, якій підпорядковані села Братське, Запорізьке (колишня Ергард-Василівка) та Любимівка. Розташована за 12 км від залізничної станції Девладове (на лінії Дніпропетровськ — Довгинцеве), за 105 км на південний захід від Дніпропетровська та 45 км на північний схід від Кривого Рога. Населення — 8300 чоловік.

Територія нинішньої Софіївки почала заселятись наприкінці XVIII століття. В 1770—1780 рр. Саксаганська воєводська канцелярія за розпорядженням Новоросійської канцелярії вжила заходів до заселення степів між Базавлуком і Саксаганню осілими сімейними людьми [1].

Населення цієї місцевості зростало також за рахунок втікачів з Правобережної України та Центральної Росії, які сподівалися врятуватися тут від поміщицького свавілля. Але сподівання ці були марними. Царський уряд щедро роздавав землі генералам, поміщикам, великим чиновникам, і селяни знову потрапляли в поміщицьку кабалу. Наприкінці XVIII століття землі по річці Кам'янці належали царському генералові Дуніну. Між 1791 та 1796 рр. він заснував тут село, назвавши його на честь своєї нареченої Софіївкою. Пізніше він передав його в казну, софіївські селяни стали державними. За даними ревізії 1859 року, в Софіївці було 637 дворів, проживало 4005 чоловік, з них 3934 державних селян і 66 відставних солдатів та членів їх сімей.

За указами 1866—1867 рр. для жителів села було встановлено 2005 наділів, по 7,7 десятини на душу. Цю землю треба було викупити у казни на січень 1887 року, але й на 1902 рік жодної десятини селяни не викупили [2].

З розвитком капіталізму після реформи 1861 року посилювалась диференціація селянства. Про це свідчать і дані по землекористуванню в Софіївці. В 1886 році

---

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 124.
[2] Списки населенных мест Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии, стор. 34.

Софіївська сільська община об'єднувала 762 двори і 5323 чол. населення. Їм належало 15 452 десятини землі (в т. ч. орної — 10 767), тобто в середньому припадало по 20,4 десятини на двір, з них орної — 14,1 десятини. Однак десятини ці розподілялись дуже нерівномірно. Кращі землі поступово зосереджувались в руках куркулів. Сільські багатії споруджували також млини, кузні, олійниці, відкривали промислові підприємства. В 1864 році в Софіївці було 95 вітряних млинів, 8 олійниць, 3 кузні[1]. В 1894 році в селі почав працювати механічний завод, який випускав сільськогосподарські знаряддя, переважно букери, плуги тощо. В 1900 році він виробив продукції на суму 92 тис. крб.[2]. Через кілька років стали до ладу паровий млин, дві олійниці, а напередодні імперіалістичної війни — цегельний завод. В 1900 році на цих підприємствах працювало понад 100 чоловік — переважно з софіївських бідняків.

Багато жителів села переселялося в інші райони, особливо на Кубань. Збереглися документи, які свідчать про переселенський рух софіївських селян. Ще в травні 1867 року губернському присутствію повідомлялось, що софіївські селяни великими партіями переселяються на Кубань, а коли влада заборонила громадам видавати документи на переселення, селяни робили це самовільно[3]. Про тяжку долю сільської бідноти свідчить і такий факт. Місцеві жандарми доповідали начальству, що 21 квітня 1881 року в Софіївці селянин, відставний солдат М. Криворуков різко висловився не тільки проти існуючого ладу, а й проти особи царя[4].

Диференціація і зубожіння селян особливо посилились після столипінської аграрної реформи. Куркульство, що розширило свої наділи, почало виділятися на хутори. Так за 10 км від Софіївки в 1910 році виник хутір Пустопорожній (нині тут село Жовте). Тоді там налічувалося 12 дворів. Куркулі Терещенко, Федорченко, Товстуха, Замбровський та ін. купили ще по 15—20 десятин, а коваль Маложонок 50 десятин. Куркулям виділяли землі в одному місці на відруби. В їхніх господарствах було по 20 і більше пар коней, снопов'язалки, жатки, парові машини, працювало по 10—15 наймитів.

В той же час багато жителів села втрачали свої наділи. Наприклад, селянин С. Степура в 1911 році заборгував куркулеві Коржу і в рахунок боргу віддав свою землю[5]. Такі факти були не поодинокі. Позбавлені землі селяни йшли в найми до місцевих куркулів або до поміщиків сусідніх сіл. З малих років поневірялися в наймах К. Шапран, І. Собко, Ф. Шеремет, Я. Шкура та ін. В маєтку поміщика Гуревича наймитували брати С. І. Мудрий та А. І. Мудрий, у Потоцького — М. Т. Шапран та ін. Під час сівби в поміщицьких економіях чоловікам платили 35—50 коп., а жінкам 25—30 коп., місячна плата чоловіків становила 5—7 крб., а жінок — 3—5 крб., річна плата чоловіків — від 40 до 70 крб., а жінок — від 25 до 35 карбованців[6].

За рахунок сільських трудівників наживались також торгівці та спекулянти. Щотижня в селі збиралися базари, а кілька разів на рік — великі ярмарки.В 1863 році відбулися 4 ярмарки, куди було привезено товарів на суму 37 тис. крб. В 1900 році в селі торгували 44 крамниці та лавки з річним обігом на суму 433 тис. карбованців.

Напередодні першої світової війни Софіївка була великим селом, яке простягалося на 8 км по балці річки Кам'янки. В центрі його височіли кам'яні будинки місцевих багатіїв, крамниці, склади, церкви, сад з відкритою сценою. А на пагорбах

---

[1] Статистическо-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1864 год. Верхнеднепровский уезд, стор. 140.

[2] Памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год, стор. 35, 65.

[3] Памятная книжка и адрес-календарь на 1903 год, стор. 241.

[4] ЦДІА УРСР, ф. 78, оп. 1, спр. 419, спр. 891, арк. 2.

[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 2, 12.

[6] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы XIV очередному уездному земскому собранию за 1879 год, стор. 5.

та розлогих ярах стояли приземкуваті хатини. З 2200 наявних на той час житлових приміщень 2070 були глинобитні і лише 130 кам'яних, здебільшого вкритих соломою. В селянських хатах взимку було волого і холодно. В лікарсько-санітарній хроніці Катеринославської губернії за 1913 рік зазначалося, наприклад, що в садибі М. Ващенка всі будови (хата, конюшня, хлів) дуже старі, валькові, вкриті соломою. Стара господиня, її два сини з жінками і 6 дітьми (одинадцять душ) жили в одній невеликій хаті, в ній стояли дві довгі лави, стіл, скриня. Люди спали на печі або на долівці. Садибу не огороджували. Подібними були садиби селян В. Шевченка, Ф. Кульбашного, який жив у старій похилій хаті, вкритій соломою. Під одним дахом з хатою була і стайня. Взимку в кутках хати лежав сніг [1]. В центрі села був невеликий ставок, але влітку він пересихав. Вода в криницях для вжитку не годилася — вона була солоною або з сіркою. Нерідко біля криниць копали глибокі ями, які наповнювали водою для худоби та птиці. Вода в них застоювалася, загнивала, поширювався страшенний сморід. Софіївці мусили купувати питну воду, яку привозили за кілька кілометрів від села бочками.

В тій же хроніці вказувалося, що Софіївка вражала повною відсутністю будь-якого благоустрою. Незважаючи на те, що під час дощів, особливо весною і восени, вулиці перетворювались на суцільну багнюку, село не мало бруку. Огорожі робилися з соломи, змішаної з гноєм, що надавало садибі неохайного вигляду і забруднювало повітря.

Дві невеличкі лазні в Софіївці належали багатіям. Митися було ніде навіть улітку, бо ставок пересихав.

Вкрай незадовільним було медичне обслуговування. На всю волость працювала одна лікарня на 20 ліжок [2]. Тому не випадково серед селян були поширені різні хвороби (дифтерит, малярія та ін.), частими були епідемії.

«При малому складі фельдшерів,— зазначалось у звіті Верхньодніпровської повітової земської управи,— на Софіївській дільниці було дуже важко задовольнити ті вимоги, які під час епідемій ставились. Бували дні, коли всі роз'їжджалися по дільницях і в лікарні залишався один черговий фельдшер або санітарка, яка заміняла на кілька годин фельдшера» [3].

Лише в 1843 році в селі було відкрито церковнопарафіальне училище, в якому навчалося 50 хлопчиків. Дівчаток в училище не допускали [4]. З часом, коли в селі зміцніла куркульська верхівка, якій потрібні більш-менш письменні люди для роботи в крамницях, господарствах, на промислових підприємствах і т. д., були відкриті нові школи. В 1903 році в Софіївці працювало 6 шкіл: 4 земські, одна двокласна та одна церковнопарафіальна. В них навчалося 660 учнів [5]. До софіївських шкіл йшли учні з багатьох сіл — Довгівки, Широкого, Новоюлівки та ін., бо своїх там не було. В 1914 році в Софіївці відкрили також приватну гімназію, де навчалися діти багатіїв [6].

Класові суперечності на селі вперше найбільш гостро проявилися під час революції 1905—1907 рр. В селі Василівці, що межує з Софіївкою, під впливом селян С. Щербака, К. Колісника та ін., які мали зв'язок з більшовицькими агітаторами, селяни в жовтні 1905 року розгромили економію, панські світлиці, розібрали худобу. Повстанці вступили в сутичку з поліцією, але сили були нерівні. Виступ жорстоко придушили, а його організаторів — С. Щербака, Т. Дорошенка та ін.— було кинуто до в'язниці.

---

[1] Журн. «Врачебно-санитарная хроника», 1913, № 7—8, стор. 687—700.

[2] Труды XI губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии, 20—29 марта 1914 года, т. 1. Екатеринослав, 1914, стор. 174.

[3] Отчет Верхнеднепровской уездной земской управы XIV земскому собранию за 1879 год, стор. 5.

[4] Статистические сведения о Екатеринославской губернии за 1864 год. Верхнеднепровский уезд, стор. 140.

[5] Журн. «Врачебно-санитарная хроника», 1913, № 7—8, стор. 687—700.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 2.

Швидко розвивалися події в самій Софіївці. Це видно з телеграми верхньодніпровського повітового справника від 27 жовтня 1905 року катеринославському губернаторові. В ній говорилося, що «...селяни погрожують громити поміщиків. Очікуються безпорядки в Софіївці. Прошу екстрено прислати солдатів у Софіївку» [1]. Приводом до заворушення послужив виступ якоїсь артистичної циркової групи на ярмарковій площі. Вона вихваляла царя та російсько-японську війну. Жителі села, які мали зв'язок з катеринославськими та криворізькими робітниками — А. Пінчук, Г. Артеменко, А. Недоруба,— закликали присутніх не слухати циркачів і виступити проти царя. Софіївська біднота та селяни навколишніх сіл, що приїхали на ярмарок, почали громити склади та крамниці багатіїв, куркульські двори, ділити між собою хліб та різні речі [2].

Властям вдалося швидко придушити заворушення. Призвідники виступу — А. Пінчук та Г. Артеменко — були заарештовані й віддані до суду. Активних учасників революційних подій — А. Недорубу та І. Зубка — вислали з села.

Жорстока розправа не могла вбити в селян прагнення до свободи. Коли відбулася Лютнева буржуазно-демократична революція, трудящі Софіївки вітали падіння самодержавства в Росії. Про події в цей час в Софіївці збереглося дуже мало документів. Все ж деякі з них дають підстави зробити висновок, що тут точилася гостра боротьба між силами революції та контрреволюції, що ленінські ідеї знаходили гарячий відгук у серцях сільських трударів. Ленінську правду селянам несли солдати, які поверталися з фронту, робітники, вихідці з Софіївки, які працювали в Кривому Розі та Катеринославі. Вони розповідали про Леніна та більшовиків, організовували маси на боротьбу за перемогу Радянської влади в Софіївці. Найбільш активними серед них були Я. О. Соляник, Ю. І. Собко, К. П. Шапран. В листопаді 1917 року Я. О. Соляник прибув з фронту і деякий час працював на заводі в Катеринославі. Як робітник, що йшов за більшовиками, він був посланий для роз'яснювальної роботи серед селян [3]. У першій половині грудня під його керівництвом в приміщенні школи відбулися загальні збори жителів села. На зборах виступали Я. Соляник, Г. Артеменко, Б. Домарацький, К. Шапран, які розповіли селянам про декрети Радянського уряду [4]. Тоді ж була обрана Рада селянських депутатів, під керівництвом якої розпочалися революційні перетворення на селі. Головою Ради працював Я. Соляник, крім нього до виконавчого комітету входили К. Шапран та В. Степура [5].

Під час наступу німецьких окупантів у Софіївці було створено штаб для формування революційних загонів, який очолював В. А. Степура. Зброю штаб одержував з Катеринослава. Багато софіївців стали бійцями Першого катеринославського червоноармійського полку, яким командував Криворучко. Після загарбання Криворіжжя окупаційними військами велика група трудящих села вступила в партизанські загони, якими командували П. М. Кращенко і М. В. Задорожний.

В липні 1918 року в село увірвався каральний загін, який жорстоко розправився з селянами.

«6 липня,— повідомляв губернський староста директорові департаменту в Києві,— каральні загони угорських військ, які прибули в Софіївку Верхньодніпровського повіту, розстріляли місцевих селян: Іллю Семирягу, Тимофія Сопка, Сергія Москаленка, Олексія Ковбасу і Андрія Шокотька як бійців Червоної гвардії» [6].

На боротьбу за владу Рад повстало багато жителів села і влітку 1919 року, коли Софіївку захопили денікінці. Під Харковом хоробро воював з білогвардій-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-11, оп. 1, спр. 471, арк. 71.
[2] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 3.
[3] Там же, ф. Р-2167, оп. 1, спр. 109, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 4.
[5] Там же, ф. Р-2167, оп. 1, спр. 109, арк. 1.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 119.

цями уродженець села кулеметник П. Б. Домарацький. Під кінець громадянської війни він командував кулеметним взводом [1].

25 грудня 1919 року в Софіївці після вигнання денікінців було остаточно відновлено Радянську владу. В перші ж дні після визволення утворився ревком. Головою його став Ф. Т. Шеремет, а членами — П. Бірченко, Г. Білий та інші.

Велику роль у зміцненні Радянської влади відіграли комітети незаможних селян. Вони наділяли селян землею, подавали допомогу насінням, реманентом. По 15 десятин одержали незаможники Гордій Куликовський, Терентій Терещенко, Сергій Мудрий та ін. Крім того, їм виділили коней, насіння, лісу, цегли [2]. 1-й Саксаганський з'їзд Рад, що відбувся в листопаді 1920 року, ухвалив прирізати Софіївці землю за рахунок маєтків Потоцького та інших поміщиків. Софіївські селяни додатково одержали близько 15 тис. десятин землі. З ініціативи комнезаму конфіскувалось майно спекулянтів та куркулів, які виступали проти Радянської влади. Вилучені матеріальні цінності та продовольство віддавалися незаможним селянам [3]. Незаможники утворили також бойовий загін у складі 31 чоловіка, який разом з червоноармійськими частинами громив куркульські банди [4]. В боротьбі з бандами відзначились Я. О. Соляник, Ф. Т. Шеремет та інші незаможники.

Одразу ж після визволення Софіївки від білогвардійців тут було створено партійний осередок, який розгорнув значну організаторську та пропагандистську роботу на селі. Особливо ускладнилися завдання партійної та громадських організацій після створення в 1923 році Софіївського району в складі Криворізького округу. До новоствореного району входили населені пункти, підпорядковані 19 сільрадам.

В лютому 1924 року в Софіївському районі утворилась комсомольська організація, яка спочатку об'єднувала 118 комсомольців. У жовтні 1924 року на I районній комсомольській конференції обрали райком. Комсомольська організація швидко зростала. У лютому 1925 року в районі було вже 8 осередків, що об'єднували 250 юнаків і дівчат [5]. Значна кількість софіївських батраків та бідняків вступила до профспілки Всеробітземлісу.

У відбудові сільського господарства значну роль відіграло створене в селі сільськогосподарське кредитне товариство. Розвивалась також торгівля, відновили роботу млини та деякі промислові підприємства. За даними на 1 січня 1925 року в Софіївці, крім 9 кузень, 46 млинів, 3 олійниць, працював шкіряний завод [6]. Ще в січні 1924 року почалась робота по електрифікації [7].

Перші кроки на шляху соціалістичної перебудови села були здійснені в 1926 році, коли 12 господарств незаможників об'єднались у ТСОЗ. Головою його обрали П. Сидоренка. Тсозівці об'єднали своє тягло й реманент, збудували стайню та інші господарські приміщення, згодом придбали першого трактора. В 1928 році на основі ТСОЗу був створений колгосп «Червоний степ». Він об'єднував 100 господарств, мав 250 десятин землі. Колгосп, як і ТСОЗ, очолював П. Сидоренко. Пізніше на базі цього колгоспу організовано колгосп «Ленінський шлях» [8].

Вже в перші роки Радянської влади почалась робота по ліквідації неписьменності. В селі були відкриті школа і кілька пунктів лікнепу [9]. Всією цією роботою керувала вчителька-комуністка В. Є. Горєлова. Багато зусиль докладали також вчителі Л. М. Пархоменко, Н. Ф. Дігтярьова, І. В. Романенко, Н. М. Криницька, Р. Ф. Ісай. У 1921 році в Софіївці відкрили робітничо-селянський клуб, бібліотеку-читальню.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2167, оп. 1, спр. 33, арк. 3—6.
[2] Там же, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 9.
[3] Там же, ф. Р-3793, оп. 1, спр. 45, арк. 9.
[4] Там же, ф. Р-3225, оп. 1, спр. 11, арк. 39.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1824, арк. 32.
[6] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 356.
[7] Газ. «Звезда», 25 жовтня 1925 р.
[8] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 5—6.
[9] Там же, ф. Р-3793, оп. 1, спр. 19, арк. 20.

Переломним у долі трудящого селянства Софіївки, як і всієї країни, був 1929 рік, коли розгорнулась масова колективізація. В селі тоді виникло багато артілей. Незабаром їх об'єднали в один колгосп — «Велетень». Очолив його М. М. Кіловчук. Однак практика одразу показала недоцільність такого великого господарства, і воно було розукрупнене на 8 колгоспів: ім. 1-го серпня, «Соцштурм», «Прогрес», «Ленінський шлях», «Запорожець», «Путіловець», «Друга п'ятирічка» та ін. Велику допомогу молодим господарствам подала утворена в 1930 році Софіївська машинно-тракторна станція, яка мала 20 тракторів, токарний верстат та інше обладнання. Організаторами колгоспного руху, справжніми колгоспними вожаками були М. М. Кіловчук, П. М. Сидоренко, Р. П. Степура, П. Гладуш, І. К. Філь, І. Кошеленко, Д. Головко, І. С. Кисленко, що працювали головами колгоспів та бригадирами. Першими вступили до колгоспу М. О. Горбенко, М. А. Чигрин, М. Т. Батраченко, М. О. Горб, М. Т. Шапран, С. І. Мудрий, Г. П. Куликовський, Г. Т. Терещенко, П. П. Пінчук, П. Г. Камінський, які особистим прикладом запалювали інших.

Душею колгоспного руху були комуністи. На початку 1933 року з 309 членів партії безпосередньо на виробництві працювало 179 чоловік (або 55,6 процента). Тільки в артілі «Соцштурм» було 20 членів партії, з них 16 працювало в бригадах[1].

Партійні організації колгоспів домагалися зміцнення трудової дисципліни, кращої організації праці, внаслідок чого досягалися високі виробничі показники. Так, в 1933 році колгосп «Соцштурм» достроково закінчив сівбу, вийшов у число передових. Одним з перших в районі закінчив сівбу також колгосп «Друга п'ятирічка», де партійний осередок зміг згуртувати навколо себе колгоспників.

В 1933 році 20 колгоспів району, у т. ч. і софіївський «Друга п'ятирічка», за успішне господарювання були занесені на обласну Дошку пошани.

«Вони добились успіху тому,— говорилося в листі обкому КП (б) У до колгоспників Софіївського району,— що зуміли швидко, по-більшовицькому перебудувати свою роботу, згуртувати і організувати як слід колгоспний актив і широкі маси колгоспників навколо партії на боротьбу за зміцнення колгоспів, за піднесення сільського господарства»[2]. В 1933 році рішенням бюро Софіївського райкому партії були утворені партійні осередки при райфінвідділі, олійниці та млині. Про те, як зміцніла на кінець другої п'ятирічки економіка софіївських колгоспів, переконливо свідчать показники артілі «Соцштурм». Вона мала ферми великої рогатої худоби, вівчарську, свинарську та інші. На кінець 1937 року прибуток артілі досяг 300 000 крб. Подібні приклади характерні і для інших господарств.

Зросла механізація сільськогосподарських робіт. У 1939 році Софіївська МТС мала 72 трактори і 4 автомашини. Механізація сільськогосподарського виробництва дала змогу поліпшити культуру землеробства, підвищити врожайність. Середній урожай озимих в колгоспах села становив 93 пуди з гектара. Надої молока від фуражної корови в 1937 році досягли 1500—1600 кг. Окремі колективи мали рекордні на той час показники. У колгоспі «Друга п'ятирічка» за 1937 і 1938 рр. одержали в середньому кукурудзи по 25,11 цнт з га на площі 131,5 га. Свиноферма цього колгоспу за 1937—1939 рр. виростила по 15,4 поросяти від свиноматки при поголів'ї 32 матки, ферма колгоспу «Соцштурм» — по 20,6 поросяти від свиноматки при поголів'ї 34 матки. Ці колективи були занесені до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Неподільні фонди софіївських колгоспів за останні роки другої п'ятирічки зросли більш ніж удвоє. Дедалі більше коштів виділялось для будівництва громадських приміщень, тваринницьких ферм. У 1940 році на місці колишнього гирла річки Кам'янки було споруджено великий міжколгоспний став, а поруч — рибоплідник.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 905, арк. 63, 188.
[2] Газ. «Зоря», 16 травня 1933 р.

У ході соціалістичної перебудови сільського господарства виросли нові люди, що стали гордістю Софіївки. Багато з них брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві, були занесені до її Почесної книги. Серед них Є. І. Береза — свинарка колгоспу ім. 1-го серпня, яка в 1938 році виростила в середньому 19,3 поросяти від свиноматки, О. Буряк з колгоспу «Червоноармієць», яка зберегла по 23 поросяти. До Почесної книги були занесені прізвища колгоспників Г. О. Ващенко, Т. Д. Голованя, О. І. Зайченка, С. О. Куліша, Є. О. Назаренко та багатьох інших.

Збільшували випуск продукції цегельно-черепичний завод, маслозавод та інші підприємства села. В 1941 році закінчилося будівництво шосейної дороги Дніпропетровськ—Кривий Ріг, яка пролягала через Софіївку і мала велике значення для піднесення її економіки, поліпшення благоустрою.

Колгоспний лад став основою неухильного піднесення добробуту села. В 1937 році вартість трудодня в колгоспі ім. 1-го серпня становила більше 3 кг хліба і до 1 крб. грішми [1]. Були вжиті заходи, щоб кожен колгоспник мав корову. Колгоспникам села надали 3065 крб. кредиту на придбання корів [2].

В селі збудували дві пекарні, відкрили хлібні магазини. З пуском двох сільських електростанцій у громадських установах і в багатьох хатах колгоспників спалахнули лампочки Ілліча. В 1940 році почали працювати дитяча консультація, протималярійна станція та інші медичні установи. В 1934 році тут побудували першу в районі середню школу. В ній було 16 класних кімнат, майстерні по дереву й металу, бібліотека з книжковим фондом 10 000 примірників. Того ж року при середній школі відкрили школу для дорослих. Важливою подією в культурному і політичному житті Софіївки та всього району був вихід 20 березня 1931 року першого номера районної газети «Соцштурм». Пізніше вона виходила під назвою «Більшовицька правда». Наприкінці 1936 року було завершено будівництво кінотеатру, в якому демонструвалися перші звукові радянські фільми.

Так на місці старого села, яке відзначалося соціальними контрастами і гострими класовими суперечностями, виросло нове, соціалістичне село з механізованими багатогалузевими колективними господарствами, високим рівнем добробуту та культури трудящих.

В роки Великої Вітчизняної війни софіївці внесли гідний вклад у справу розгрому ворога. Багато жителів села в рядах Червоної Армії брали участь у боях з гітлерівцями. Секретар Софіївського райкому комсомолу О. В. Постний пішов на фронт 20-річним юнаком. Під час форсування Дніпра в 1943 році підрозділ, яким він командував, витримав шалені атаки переважаючих сил ворога, навальною контратакою завдав фашистам удару і забезпечив умови для успішного просування наших військ. За цей бій О. В. Постному було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Він загинув смертю хоробрих у боях проти фашистів в Австрії. Звання Героя Радянського Союзу був удостоєний також мешканець Софіївки старший лейтенант М. Г. Карпенко, командир танкового взводу, який загинув у боях за місто Тернопіль. Одна з вулиць Софіївки названа іменем Героя Радянського Союзу Д. А. Зайця, який прославився в 1940 році в боях з білофінською вояччиною. Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Д. А. Заєць добровільно пішов на фронт. В 1941 році в боях під Харковом він поліг смертю хоробрих. 54 жителі Софіївки за мужність, виявлену в боях, нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Серед них А. М. Качан, Г. Ф. Соколенко, І. Д. Хистний, М. Н. Шаповалов та інші.

При наближенні лінії фронту частина колгоспників евакуювалася на схід. Протягом трьох місяців група селян у складі Н. Г. Гончаренко, Н. Д. Федіна, Я. П. Добровольського під керівництвом комуністки Домнікії Шкури гнала в глибокий тил худобу.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 6.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 905, арк. 157.

Тимчасова окупація села німецько-фашистськими загарбниками тривала з 14 серпня 1941 року до 6 лютого 1944 року. Активну підпільну роботу в Софіївці та навколишніх селах проводили багато радянських громадян та окремі патріотичні групи [1], до складу яких входили В. І. Васильченко, П. К. Лебедин, Ф. І. Левченко, О. У. Пархомець, Я. Соколов, Н. Пузир, О. Ю. Коваленко, В. С. Омельченко, П. Є. Кучма, С. М. Плохой, І. Г. Третяков, В. Кучма, І. Г. Лукашенко, П. Колосов, О. Костенко, М. Корнєв. Вони поширювали листівки з повідомленнями Радянського інформбюро, допомагали партизанам чинити диверсії. Для організації підпільної патріотичної роботи в Софіївці залишався комуніст Д. Журавльов, який загинув від рук поліцаїв.

Понад два місяці точилися бої за Софіївку навесні 1944 року. Селище визволяли 6-а Орловська Червонопрапорна (командир — генерал-майор Гречаний), 353-я Дніпродзержинська (командир — генерал-майор Колчук), 195-а (командир — полковник Сучков), 236-а Дніпропетровська (командир — Герой Радянського Союзу Фесін) стрілецькі дивізії. В цих боях особливо відзначився танкіст сержант Розводов, який гусеницями свого танка роздавив 3 протитанкові гармати і знищив кілька ворожих кулеметів. За цей подвиг Розводова нагородили орденом Червоного Прапора. Не раз ходили в розвідку в глибину ворожої оборони О. К. Владковський та І. Я. Малюк, які до війни жили в сусідньому Криничанському районі і добре знали Софіївку. Розвідники Потьомкін і Якушев, проникнувши в село, виявили, що тут зосереджено 40 німецьких танків. Це допомогло командуванню своєчасно вжити заходів. Всі розвідники були нагороджені орденом Червоного прапора [2].

На початку квітня відновили роботу райком КП(б) України та райком ЛКСМУ, виконком районної Ради депутатів трудящих, сільська Рада. Вони очолили боротьбу трудящих за відродження села і району. Визволена Софіївка лежала в руїнах. Було зруйновано 560 житлових будинків, 85 громадських приміщень, в т. ч. 6 шкіл, 7 лікарень, Будинок культури, млин, відділення держбанку тощо.

Після визволення села у двох колгоспах — «Друга п'ятирічка» та ім. 1-го серпня — залишилося всього 10 корів, 13 робочих коней, 58 овець, 25 поросят. В інших господарствах і цього не було. В особистому користуванні колгоспників було всього 48 корів [3]. Гітлерівці настільки зруйнували село, що тут не було можливості розмістити районні установи та МТС. Тому вони тимчасово перебували в селі Новій Хортиці, за 3 км від Софіївки.

В травні 1944 року почала виходити газета «Червоний прапор», орган райкому партії та виконкому районної Ради депутатів трудящих, яка відіграла важливу роль в мобілізації трудівників району на відбудову зруйнованого господарства (пізніше назва газети змінилася на «Колгоспне життя», тепер — «Сільське життя»). Невтомно працювали з людьми секретар райкому партії В. М. Яковлев, голова виконкому А. Л. Коваленко, голова сільради І. Д. Хистний.

Д. Г. Шкура, яка тоді була головою колгоспу «Соцштурм», згадує, що після визволення Софіївки артіль не мала де розмістити тварин. Довелося будувати землянки. На сільськогосподарських роботах як тяглову силу використовували корів колгоспників. Працювали в основному жінки, бо чоловіки були на фронті. Особливо відзначилися в ті тяжкі роки Л. Соляник, Е. Дацимлова, В. Горєлова, О. Бугай, Т. Недоруба, П. Степура та ін. Зокрема, Л. Соляник з колгоспу «Соцштурм» зайняла одне з перших місць у змаганні пташниць області і була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки [4].

В колгоспі ім. 1-го серпня самовіддано працювали Г. П. Береза, М. А. Горященко, Г. П. Куліш, В. О. Шкура, С. О. Попередченко, О. Табацька, Л. Дзюба,

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 346, арк. 2—10.
[2] Газ. «Сільське життя», 13 травня 1965 р.
[3] Софіївський райдержархів, ф. 131, спр. 21, арк. 1.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 45, арк. 7.

О. Хомуха, А. Кучерявенко[1]. Артіль засіяла 593 га зерновими та бобовими культурами, 60 га технічними, заклала 200 тонн силосу. Колгосп одержав від землеробства 53 235 крб. прибутку, від тваринництва — 4550 крб. Державі було здано 3178 цнт хліба.

В січні 1945 року відбулися звітно-виборні збори Софіївської районної партійної організації, які обговорили підсумки перших кроків у відбудові сільського господарства.

«Наші люди,— говорилося в звітній доповіді райкому партії,— працювали багато. Вони, як радянські патріоти, віддавали й віддають все для завоювання перемоги над ворогом, йдуть на серйозні жертви, відмовляють собі багато в чому, розуміючи, що це необхідно в інтересах Батьківщини, в інтересах їх самих і їхніх дітей»[2].

Після закінчення війни з фронту повернулися чоловіки. Зросла технічна оснащеність колгоспів, збільшилися кредити, що їх подавала держава для відродження сільськогосподарського виробництва. Багато зусиль до відбудови колгоспів доклали комуністи, керівники артілей М. Щербак, М. Степура, Р. Кадченко, Ф. Головань, Б. Дворський, колгоспники Я. Назаренко, Я. Рябенко, І. Петренко, І. Хомуха, Д. Богданов, А. Шапран та інші[3].

В 1945 році трактористи Софіївської МТС виконали план умовної оранки на 220 проц., заощадивши 15 320 кг пального. На 100—200 проц. перевершили норму бригадири тракторних бригад В. М. Левченко, І. П. Ващенко, А. Д. Карпенко, Ф. Г. Терещенко. Рекордних показників добивалися трактористи І. П. Бувалець, Ф. Г. Романенко, П. П. Горбенко, І. Г. Курбацький.

Поступово колгоспи ставали на ноги. В 1944 році в артілі «Ударник» було посіяно 547 га зернових та бобових і зібрано зерна 4393 цнт, в колгоспі «Соцштурм» з 862 га — 6232 цнт. У 1951 році господарства засіяли відповідно 805 і 1495 га і зібрали 8549 та 14 013 цнт зерна.

Того ж року в колгоспі «Ударник» було 203 голови великої рогатої худоби, 204 свині, 220 овець, 1477 штук птиці, в колгоспі «Соцштурм» — 334 голови великої рогатої худоби, 318 свиней і 2999 овець, тоді як у 1944 році ці господарства мали 32 і 45 голів великої рогатої худоби, 18 і 30 коней, 29—11 свиней тощо[4].

Дбаючи про відбудову та зміцнення колгоспів, партійні і радянські органи багато уваги приділяли відбудові села. У звітних доповідях райкому КП(б) України на районних партійних конференціях не раз розглядалося питання про благоустрій села. Тільки з часу визволення до 1 березня 1945 року райвиконком провів 30 засідань райради і 3 сесії депутатів трудящих, на яких було розглянуто 180 питань, переважно господарських, культурно-освітніх, організаційних та про відбудову райцентру[5]. Велике значення мало здійснення рішень VII сесії районної Ради депутатів трудящих «Про радянське, господарське і культурне будівництво в районі» (березень 1945 року) та VIII сесії районної Ради «Про заходи по реалізації постанови Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У про будівництво житла для колгоспників, виробничих приміщень у колгоспах та культурно-освітніх будівель на селі». Тільки в 1944 році для відбудови громадських приміщень та житлових будинків було витрачено 74 тис. 185 карбованців[6]. Відповідно до рішення уряду УРСР на кошти колгоспів споруджувалися житла для колгоспників. В кожній артілі створювалися будівельні бригади. Протягом 1944—1945 років було відбудовано 330 житлових будинків. В 1945 році відкрились двері Будинку культури, райкому партії, до 1950 року було піднято з руїн приміщення райвиконкому, середньої школи, лікарні.

[1] Софіївський райдержархів, ф. 131, спр. 33, арк. 1.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 1097, арк. 1, 3, 4.
[3] Там же.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 646, арк. 76, 77, 143.
[5] Там же, ф. Р-4332, оп. 1, спр. 4, арк. 4, 10.
[6] Софіївський райдержархів, ф. 121, спр. 4, арк. 81.

Відродженню і дальшому розвитку економіки колгоспів села сприяло їх укрупнення, здійснене протягом 1949—1954 років. В 1951 році в Софіївці було 6 колгоспів, у 1953 році — 5, у 1954 році — 4 [1]. Створилися кращі умови і для розгортання партійно-масової роботи серед колгоспників. Партійна організація колгоспу «Ленінський шлях», яка значно зросла і зміцніла, розставила комуністів на вирішальних ділянках виробництва. Незабаром відставання артілі було подолано, вона стала виходити в число передових. Значного піднесення громадського господарства досягли софіївські колгоспники, виконуючи рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС та XX з'їзду партії. В колгоспі ім. Жданова за 1953—1955 рр. посівна площа зернових зросла з 1731 до 2060 га, урожайність з 12,6 цнт до 21,6 цнт з га. Прибутки від рослинництва — з 510 012 до 1 407 041 крб., від тваринництва — з 312 733 крб. до 609 280 карбованців [2].

Особливо відчутних успіхів досягнуто в розвитку тваринництва. Якщо в 1953 році в колгоспі «Ленінський шлях» було 990 голів великої рогатої худоби, то в 1960 році — 1709. Відчутну допомогу в обладнанні ферм подали колгоспникам криворізькі підприємства. Наприклад, колектив рудника ім. XX партз'їзду допоміг колгоспові «Ленінський шлях» збудувати свинарник та силосні споруди. Замість глинобитних ферм колгоспники почали споруджувати просторі шлакоблочні та цегельні приміщення, обладнали станки, кормушки, поїлки, підвісну дорогу. За досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь 41-ї річниці Великого Жовтня колгосп ім. Жданова (голова Г. О. Чухаленко, секретар партійної організації І. Ф. Шкаран) був занесений на районну Дошку пошани.

Разючі зміни відбулися у Софіївці за роки семирічки (1959—1965) і перші роки нової п'ятирічки. Натхненні рішеннями XXI і XXII з'їздів партії, жовтневого (1964 року) та березневого (1965 року) Пленумів ЦК КПРС, софіївці домоглися дальших успіхів у розвитку сільського господарства. Партійні організації подбали про зміцнення комуністами найважливіших ділянок колгоспного господарства. В колгоспі «Ленінський шлях» близько 80 проц. комуністів стали працювати безпосередньо на виробництві. В колгоспі ім. Жданова відстаючою ділянкою була тваринницька ферма. Партбюро зміцнило кадри тваринників, скотарями поставили членів партії І. Даценко і Г. Манзюка, підібрали сталі кадри доярок. Це дало добрі результати.

Свинар колгоспу «Ленінський шлях» В. Горб виступив ініціатором відгодівлі свиней великими групами і домігся значного щодобового приросту ваги свиней. Багато чудових людей є у колгоспі ім. Жданова. Доярка В. Петренко надоїла від однієї корови 2982 кг молока. Переможцями змагання тут не раз виходили також доярки Л. Шапка, П. Горященко, Н. Хомуха, свинарка О. Буряк, механізатори Г. Шокотько, Г. Саранча.

Звання колективу комуністичної праці в колгоспі «Ленінський шлях» присвоєно ланці Г. Рославця. В 1965 році вона взяла зобов'язання виростити по 35 цнт кукурудзи без затрат ручної праці на площі 140 га і з честю виконала його. Всі члени ланки вчаться у вечірній школі.

Нові економічні заходи партії (сприятливі умови закупки сільськогосподарської продукції, зниження цін на техніку тощо), а також масо-

Загальний вигляд центральної частини Софіївки. 1967 р.

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 646, 773, 812.

[2] Там же, спр. 773, арк. 76, спр. 812, арк. 3—7.

вий ентузіазм трудящих дали змогу значно поліпшити господарські показники. Це видно на прикладі артілі «Ленінський шлях»: у 1965 році вона успішно виконала завдання по продажу державі усіх видів сільськогосподарської продукції і наступного року мала на своєму рахунку в банку близько 1 млн. крб. заощаджень.

Значного розвитку набула місцева промисловість: стали до ладу завод продовольчих товарів, який випускає продукції на суму 800 тис. крб., і промисловий комбінат з річною продукцією 43 тис. крб. В 1966 році почав діяти хлібозавод, який виробляє 30 тонн хліба на добу. Тепер у селищі працювали 6 промислових підприємств. Після реорганізації МТС тут розмістилися також майстерні районного відділення «Сільгосптехніка». Парк автороти збільшився до 108 автомашин.

З великим піднесенням зустріли трудящі Софіївки XXIII з'їзд КПРС. Розгорнулося змагання на честь з'їзду. За успішне виконання взятих зобов'язань колгоспи «Ленінський шлях» та ім. Жданова занесені до районної Книги пошани. В цій книзі також є імена пташниць колгоспу ім. Жданова — М. І. Москаль, О. Є. Федоряки, доярки колгоспу ім. Калініна Г. Ф. Жилінської, Є. А. Кожушної, Є. Я. Фесич, П. В. Злідніченко та інші. В першому році нової п'ятирічки софіївські колгоспники порадували Батьківщину новими успіхами. Трудівники артілі «Ленінський шлях» зібрали по 23 цнт зернових з га, виробили молока 314 цнт на 100 га, м'яса 35 цнт на 100 га угідь. Грошовий прибуток артілі досяг 1 млн. 114 тис. карбованців. У колгоспі ім. Жданова зібрано по 23,4 цнт зернових на 100 га, вироблено молока 353 цнт, 50 цнт. м'яса. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 33 колгоспники і спеціалісти сільського господарства нагороджені орденами та медалями.

Незрівнянно зросли заробітки колгоспників. Приміром, в артілі «Ленінський шлях» працює сім'я І. С. Долиненка. В 1967 році вона заробила 4286 крб. На ці гроші придбали меблі, мотоцикл, телевізор, приймач тощо. Родина Ф. Я. Назаренка заробила 4190 крб. грішми. Такі приклади стали характерними для колгоспного життя. Софіївці зберігають в ощадних касах 827 тис. крб. До їх послуг 13 магазинів, 3 їдальні, чайна, 4 буфети, 2 майстерні пошиву одягу, взуттєва майстерня, фото- та телеательє, художня майстерня. Понад 160 трудівників придбали телевізори, 24 — холодильники, 39 — мотоцикли, 86 — радіоприймачі тощо.

Тільки за 5 років семирічки на благоустрій Софіївки витрачено 467 590 карбованців. Ще в 1957 році вона була віднесена до категорії селищ міського типу. Селище забудовується дво- та триповерховими домами. За семирічку більш як 200 добротних жител збудовано індивідуальними забудовниками. З'явилися нові вулиці — ім. Зайцева, Піонерська, Шевченківська, Мельнична, Набережна. Лише за останні роки вкрито асфальтом 15 км вулиць. В селищі прокладено водопровід довжиною 3795 км. Значно розширено центральний парк і посаджено новий, який названо комсомольським. В центрі його споруджено пам'ятник В. І. Леніну, а в одному з скверів встановлено пам'ятник учасникам Вітчизняної війни.

Переконливі факти і цифри свідчать про зростання культури селища. Тільки в середній школі навчається 900 дітей, крім того, тут працюють восьмирічна, 3 початкові школи. Вечірню школу відвідують 120 чол. Відкрито також музичну школу, де навчається більше 100 дітей хліборобів та робітників. При школі працюють 10-місячні курси по підготовці кадрів для сільських та колгоспних клубів. Всього в школах селища працюють 74 вчителі. Кращі з них нагороджені значком «Відмінник народної освіти» і грамотами. Серед них О. В. Лінська, О. П. Дербас, К. К. Стодоля, Д. Ф. Богданов, О. Г. Білоусов та ін. Всього в селищі 92 спеціалісти тільки з вищою освітою. Серед них лікарі, агрономи, будівельники.

В липні 1963 року тут завершено будівництво і урочисто відкрито Будинок культури на 500 місць. Це було свято не лише софіївців, але й жителів навколишніх сіл. В 1967 році тут прочитано 28 лекцій, проведено 13 тематичних вечорів. Будинок культури проводить культосвітню роботу безпосередньо в колгоспах. Великий інтерес у мешканців селища викликають зустрічі з вченими Дніпропетровська,

вечори запитань і відповідей, усні журнали. При Будинку культури працюють 9 гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких беруть участь понад 100 чоловік. У Софіївці 4 бібліотеки. Книжковий фонд районної бібліотеки — 41 тис. примірників. Вона обслуговує 3830 читачів.

54 громадян Софіївки — депутати селищної Ради, в роботі якої дедалі вагомішу роль відіграє залучення колгоспників до здійснення громадських заходів. Зокрема, працюють 18 народних дружин, 4 товариські суди, 5 батьківських комітетів, 8 жіночих Рад, 3 депутатські групи, 10 депутатських постів. 454 жителі селища беруть безпосередню участь в державному управлінні.

У побут радянських людей входять нові обряди та звичаї — видача першого паспорта, комсомольське весілля, свято трудової слави, проводи на пенсію. Урочисто проводиться в селищі «День молоді».

В невпинному розквіті Софіївки, у піднесенні культурного рівня її мешканців видно глибокі процеси, які відбуваються на селі в період будівництва комунізму.

А. В. ДОЛЬЧУК, М. С. ЧЕМЕРИС.

* * *

Софіївський район розташований у південно-західній частині Дніпропетровської області, на правому березі Дніпра. Межує на півночі — з П'ятихатським, на північному сході — з Криничанським, на сході — з Солонянським, на південному сході — з Нікопольським, на півдні — з Апостолівським, на заході — з Криворізьким районами Дніпропетровської області. Площа — 1379 кв. кілометрів. Населення — 40 тис. чол., в т. ч. сільського — 32 тис. чол. (80 проц.), у селищах міського типу живуть 8 тис. чол. (20 проц.). Густота населення — 29 чол. на 1 кв. кілометр. 8 сільським та 1 селищній Раді підпорядковано 105 населених пунктів.

Територію району перетинають магістраль Дніпропетровськ—Кривий Ріг, залізничні колії — Довгинцеве—Верхівцеве, Саври—Саксагань, Апостолове—Дніпропетровськ.

Природні багатства — каолін у с. Олександро-Білівці та поклади граніту, який видобувається у Девладівському кар'єрі.

Земельні угіддя — 103,1 тис. га орної землі, 2,7 тис. га — лісів і лісосмуг, 3 тис. га — саду, 2 тис. га — водоймищ, 12,3 тис. га — луків та пасовищ. В районі 1915 га зрошуваних земель.

На території району 20 колгоспів і один радгосп. Основний напрям господарства — виробництво зерна і м'ясо-молочне тваринництво. Провідні культури — озима та яра пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник, з городніх — помідори, капуста, огірки. Посівна площа становить 100,4 тис. га, під технічними культурами — 13,5 тис. га, під овочами і баштанами — 1,4 тис. га. Середня врожайність з одного га в 1967 році становила 24,4 цнт озимої пшениці, 14,8 цнт ячменю, 15 цнт кукурудзи, 13,4 цнт соняшнику, 101 цнт овочів.

Тваринницькі ферми району налічують 52,7 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 19,4 тис. корів; 23,4 тис. овець, 26 тис. свиней. У 1967 році було вироблено молока по 304 цнт на 100 га сільгоспугідь, м'яса — по 52,1 центнера.

Високого рівня досягла механізація сільськогосподарських робіт. Тут 623 трактори, 418 вантажних автомашин, 146 зернових комбайнів.

За успіхи, досягнуті в рільництві і тваринництві 185 передовиків колгоспного виробництва відзначені урядовими нагородами, в їх числі — 3 Герої Соціалістичної Праці.

На території району 6 промислових підприємств — районне відділення «Сільгосптехніка», автопідприємство, сирзавод, завод продовольчих товарів, друкарня, ремонтна майстерня. На них зайнято 389 робітників і службовців. Валова продукція промисловості району — 4,9 млн. крб. 69 виробничих колективів району борю-

ться за звання колективу комуністичної праці. 9-ти колективам уже присвоєно це почесне звання, 418 кращих виробничників є ударниками комуністичної праці.

Високих темпів набуло будівництво. Тільки в 1960—1967 рр. мешканцями району збудовано в селах і в райцентрі понад 2 тис. житлових будинків.

В районі — 112 магазинів та 30 підприємств громадського харчування. Товарооборот їх за 1967 рік становить 15,3 млн. крб. В цьому ж році населенню продано 177 холодильників, 509 пральних машин, 9 легкових автомашин, 166 мотоциклів і моторолерів, 1112 телевізорів, 13 піаніно, 335 швейних машин та багато інших товарів.

Населення обслуговують 6 лікарень, з них 5 — в селах, 38 медичних пунктів, 6 амбулаторій. В медичних закладах працюють 32 лікарі, 143 чол. середнього медичного персоналу.

Значно розширилася мережа загальноосвітніх шкіл. Зокрема в районі 59 шкіл, в т. ч. 6 середніх, 17 восьмирічних, 36 початкових, 2 школи-інтернати. Навчаються в них 6,8 тис. учнів і працюють 426 учителів, серед яких 19 відмінників народної освіти.

Для культурного обслуговування трудящих у районі працюють 2 будинки культури, 30 сільських і 6 колгоспних клубів, при яких створено 270 гуртків художньої самодіяльності. Кращі колективи художньої самодіяльності — хор Софіївської районної лікарні, танцювальний колектив колгоспу ім. Димитрова та агіткультбригада колгоспу ім. Богдана Хмельницького. Вони відзначені дипломами I і III ступеню на обласному фестивалі, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня. При клубах та будинках культури є 42 кіноустановки, з них 37 стаціонарних. Діють 26 сільських бібліотек, 2 районні (для дорослих та дитяча). Працюють 4 народні університети: 2 педагогічні, сільськогосподарських знань та університет здоров'я. Районна організація товариства «Знання» налічує 514 лекторів. В районі виходить газета «Сільське життя» (перший номер її випущено 20 березня 1931 року під назвою «Соціалістичний штурм») та 2 багатотиражні газети.

Революційний рух на території Софіївського району розвивався під впливом революційної боротьби робітників Криворіжжя. В 1904 році тут виникла перша соціал-демократична група. Напередодні і в період революції 1905—1907 рр. у багатьох селах почалися селянські повстання.

У жовтні 1917 року на території району організувався загін Червоної гвардії під командуванням П. М. Кращенка.

В роки Великої Вітчизняної війни в районі хутора Високого з 19 грудня 1943 року по 10 січня 1944 року точилися запеклі бої, які вела 236-а Дніпропетровська дивізія під командуванням Героя Радянського Союзу генерал-майора Фесіна.

За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 4 уродженці району удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

ЖОВТНЕ́ВЕ

Жовтневе — село, центр сільської Ради, якій підпорядковані ще 16 сіл: Базавлучок, Ботвине, Калашники, Констянтинівка, Леніна, Мар'ївка, Нововасилівка, Новоолексіївка, Новоподільське, Павлівка, Петропавлівка, Піддубне, Садове, Тернуватка, Українка, Явдохівка. Розташоване в південно-західній (правобережній) частині області, за 18 км від районного центру — смт Софіївки. Найближча залізнична станція — Павлопілля — за 10 км від села. Населення — 1531 чоловік.

Жовтневе — одне з наймолодших сіл Дніпропетровщини. Виникло воно вже після Великої Жовтневої соціалістичної революції, в середині 20-х років. Під час відбудови зруйнованого війною господарства, коли частина міського населення була безробітною, Комуністична партія та Радянський уряд закликали робітників і кустарів, що не мали роботи в містах, переселитися в райони з родючими землями.

Сучасне село Жовтневе було засноване наприкінці 1924 року переселенцями з Вінниці, Вітебська, Житомира і Проскурова. Переселення тривало у 1925 і 1926 роках та частково в наступні роки. Склад переселенців був багатонаціональним. Серед них були євреї (58 проц.), українці (26 проц.), білоруси і німці (16 проц.)[1]. Заохочуючи переселенців, Радянський уряд надавав їм податкові пільги та дешевий кредит для придбання сільськогосподарського інвентаря і худоби та на зведення житлових будинків. Одержали таку допомогу і жителі молодого села. Завдяки цьому село було правильно сплановане і швидко, за 2—3 роки, побудоване.

Село, що налічувало спочатку понад 30 дворів, назвали Чемеринським — на честь білоруського революціонера В. С. Чемеринського, який загинув у роки громадянської війни. Пізніше назва села змінювалась кілька разів. З 1961 року, за бажанням жителів, його перейменували на Жовтневе.

В перші роки існування села його жителі вели одноосібне господарство, займалися кустарними ремеслами. Недавнім вихідцям з міст довелося переборювати значні труднощі. Частина з них не мала робочої худоби, плугів, сівалок, майже всім бракувало належного досвіду ведення сільськогосподарських робіт.

Доводилося об'єднуватися в супряги та групи, щоб спільно обробляти землю. А в 1926 році в селі виникли 4 товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи), які об'єднали 36 господарств. Пізніше було організоване сільськогосподарське товариство, що мало 5 тракторів, 2 молотарки та жатки.

Ініціаторами виховання у селян чуття колективізму були комуністи. Партійна організація в селі утворилась у 1928 році. Їй активно допомагала сільська комсомольська організація, що оформилася в 1926 році. Першим секретарем партійного осередку був А. Я. Соболевський, а комсомольського — Б. Ю. Якубовський.

У 1929 році, коли в країні почалася суцільна колективізація бідняки та середняки Жовтневого об'єднались у 3 невеликих колгоспи. Того ж року колгоспи злилися в одне господарство. Об'єднаний колгосп був названий «УЧХ» («Український Червоний Хрест»). Першим головою його колгоспники обрали М. А. Длугача. Спочатку в колгоспі було 52 господарства селян. Далі він зростав за рахунок нових переселенців.

На господарський розвиток колгоспу великий вплив мала МТС, організована у 1930 році, яка обслуговувала його сільськогосподарською технікою. Разом з працівниками політвідділу МТС партійна і комсомольська організації села з перших днів спрямували діяльність колгоспників на організаційно-господарське зміцнення артілі. Головна увага приділялась розвитку землеробства, тваринництва і виноградарства, які були провідними галузями господарства. Уже в 1933 році колгосп села брав участь у зльоті передових колективів Дніпропетровської області. Правління колгоспу, очолюване комуністами, з активною участю всіх колгоспників, спрямувало зусилля на те, щоб якомога більше давати країні сільськогосподарської продукції. За рахунок освоєння нових земель посівні площі артілі за 1929—1941 роки збільшились з 900 до 2500 га[2]. За цей час такі основні економічні показники колгоспу, як валовий збір зерна і валовий прибуток, зросли в 4 рази. Артіль мала 3 тваринницькі ферми: молочну, вівчарську і свинарську[3]. В 1939 році вона брала участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. За досягнення в розвитку виноградарства і свинарства її було занесено до Почесної книги виставки. В цій же книзі були відзначені заступник голови колгоспу Н. І. Брегер, тракторист О. Д. Зеленський, який у 1938 році на тракторі «У-2» обробив 907 га землі, бригадир тракторної бригади комуніст Т. О. Голота, що на тракторі ХТЗ домігся виробітку 1152 га за рік і був нагороджений орденом «Знак Пошани»[4]. Колгоспники пишалися й ін-

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 14, арк. 1—3.
[2] Там же, арк. 4—6.
[3] Там же, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 2, стор. 27.
[4] Там же, спр. 1, арк. 53.

шими передовиками сільського господарства. Так, бригада Й. Г. Хайтмана щорічно збирала високий урожай винограду, свинар Ю. Є. Флейшман протягом 1937—1939 років одержував більше ніж по 16 поросят від свиноматки[1].

До 1930 року Жовтневе адміністративно входило до складу Софіївського району, в 1930 році воно стало центром новоствореного району. Перетворення села на районний центр на той час мало важливе значення для його економічного, політичного і культурного розвитку. Районний комітет партії, очолюваний Я. Л. Смілянським, і виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих, першим головою якого був І. П. Жеребчевський, подавали велику допомогу колгоспникам.

Регулярне проведення районних зборів партійного активу, зльотів передовиків сільського господарства сприяло зростанню трудової та громадської активності жителів села. Кращі з них поповнювали ряди ленінської партії. В 1932 році районна партійна організація об'єднувала 33 комуністи і 5 кандидатів у члени партії; в 1938 році вона налічувала вже 122 комуністи і 87 кандидатів у члени партії[2]. Значна частина їх працювала у Жовтневому.

У 1934 році почала виходити районна газета «Прапор перемоги», яка широко висвітлювала економічне, політичне та культурне життя колгоспного села.

Багато уваги піднесенню економіки і культури Жовтневого приділяли Дніпропетровський обком партії та обласна Рада депутатів трудящих. Часто відвідував село секретар обкому партії М. М. Хатаєвич. Влітку 1935 року він був присутній на п'ятирічному ювілеї районного центру. На це свято прибули також представники трудящих США — негритянська делегація[3].

В міру того, як міцнів колгосп, за рахунок його прибутків та коштів, що відпускали місцеві радянські органи, в Жовтневому здійснювалось велике господарське, житлове і культурно-побутове будівництво. У 1930 році були зведені перші господарські та адміністративні споруди колгоспу. Через рік у селі виросли нові будинки — приміщення райкому партії, райвиконкому, районного відділення держбанку та пошти. В 1932 році побудовано олійницю і млин, у 1936 році — швейний цех, в 1937 році — завершено будівництво трикотажної фабрики.

В 1939 році в Жовтневому проживало 950 чоловік. Переважна більшість їх працювала в колгоспі. Чимала частка в загальній кількості населення належала робітникам та службовцям.

В 1934 році село було електрифіковане та радіофіковане. В кожному будинку засвітилась лампочка Ілліча. Електрика прийшла і в господарство колгоспу, полегшила працю людей. За три роки після цього на вулиці Леніна почав діяти водопровід (довжиною в 1 км).

Завдяки піклуванню партійних і радянських органів у 1936 році в Жовтневому була збудована лікарня. Вона обслуговувала не лише жителів села, а й усієї Жовтневої дільниці. Відкрились також дитячі ясла та дитсадок.

У 1930 році в селі почала діяти початкова школа, в якій навчалось 103 учні і працювало 4 вчителі. У 1935 році було збудовано приміщення для семирічної школи. Через 3 роки школа стала середньою. В ній працювало 30 вчителів, які навчали 438 учнів — дітей жителів Жовтневого та сусідніх сіл. Вони доклали багато зусиль, щоб ліквідувати неписьменність серед дорослих, підвищувати культурний рівень трудівників села. У 1935 році в Жовтневому було споруджено районний Будинок культури. При ньому працювало кілька гуртків художньої самодіяльності, учасники яких систематично виступали перед жителями з концертами. Агіткультбригада, створена гуртківцями, обслуговувала також усі села району. Добре працювала районна бібліотека, якою завідувала комуністка М. А. Толчинська.

У роки Великої Вітчизняної війни більшість дорослого чоловічого населення

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 2, арк. 203.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 19, арк. 11.
[3] Журн. «СССР на стройке», 1935, серпень.

села і навіть група жінок героїчно боролися з гітлерівськими загарбниками на фронті. Смертю хоробрих загинули Н. Ф. Немировський, Д. Г. Шрайфель, Н. М. Мороз, Ю. Є. Флейшман та багато інших воїнів з Жовтневого. З чотирма урядовими нагородами повернувся з війни офіцер Радянської Армії С. П. Алексаха. Зараз він працює вчителем математики в Жовтневій середній школі. Орденами та медалями СРСР нагороджені також В. Н. Кузнецов, Л. К. Глевенко, І. П. Петренко, Ю. С. Чалий, Є. І. Василець, М. А. Мороз, І. В. Нечипоренко та інші.

Трудящі, що лишились у селі, з перших днів війни допомагали країні ударною працею. Так, наприклад, токар Жовтневої МТС П. С. Гажемон виконував змінні норми на 220 процентів. Колгоспники прагнули якнайшвидше зібрати багатий урожай. Жінки замінили чоловіків, які пішли на фронт. Так, замість С. П. Андруха працювала трактористкою О. І. Пархомець. Комбайнерів М. С. Балху і М. В. Шила замінили жінки С. Л. Мер і К. П. Тру [1].

Коли фронт наблизився до села, почалась евакуація районних установ, державного і громадського майна та колгоспників у тилові райони СРСР. Однак закінчити її не вдалося. 16 серпня 1941 року Жовтневе було захоплене гітлерівськими загарбниками. Фашисти назвали село Фрізендорфом. Вони знущались над людьми, примушували їх будувати дороги та укріплення, виконувати іншу непосильну роботу. За відмову штрафували, били, розстрілювали.

У квітні 1942 року поблизу сусіднього села Новопавлівки загинуло понад 450 радянських громадян, переважно жителів Жовтневого та інших навколишніх сіл. Серед розстріляних — люди похилого віку, жінки й діти [2]. Всього по Сталінському (Жовтневому) району за час окупації було закатовано і розстріляно 3911 чоловік [3].

Фашисти грабували населення, відбираючи всю рогату худобу, свиней, домашню птицю, меблі й одяг. Чимало жителів села відправили до концентраційних таборів; 228 чол., тобто майже четверту частину довоєнної кількості населення Жовтневого, насильно було вигнано в німецьке рабство [4]. На час визволення залишалось тільки 15 проц. мешканців села.

Від німецько-фашистських загарбників Жовтневе визволено 2 лютого 1944 року військами 3-го Українського фронту [5]. В боях за село смертю хоробрих загинуло 26 воїнів Червоної Армії. Тут вони й поховані. Це капітан П. І. Староблевський, старший лейтенант В. Т. Ушков, капітан Решетников та інші.

Справді героїчних зусиль доклали трудящі, щоб відбудувати своє село. За час окупації були повністю зруйновані трикотажна фабрика, високовольтна лінія, громадські будівлі колгоспу, приміщення МТС, держбанку, універмаг. Збитки, заподіяні окупантами, становили 3,08 млн. крб. [6]. Навесні 1944 року в колгоспі працювало лише 86 чоловік: 28 жінок, 39 підлітків та 19 старих. Зруйновані були тваринницькі ферми та інші господарські будівлі. Не вистачало найнеобхіднішої сільськогосподарської техніки, інвентаря.

Переборюючи труднощі, весною 1944 року колгоспники засіяли 365 га зерновими і бобовими культурами, 23 га — соняшником, обробили артільний сад та виноградник. Того ж року вони зібрали по 11,5 цнт зернових та по 7,7 цнт соняшнику з гектара. На трудодень одержали по 1,3 кг зерна та по 1,4 крб. грішми [7].

В авангарді відбудови йшли ветерани колгоспного руху Т. О. Голота, Є. С. Зайцева, А. І. Федько, С. С. Ткач. 60-річна колгоспниця Є. С. Зайцева на загальних зборах членів артілі заявила: «Я буду працювати від світанку до ночі, а від моло-

---

[1] Газ. «Днепровская правда», 24 червня 1941 р.
[2] Зверства немецко-фашистских захватчиков. Документы, вып. 13. М., 1945, стор. 75.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 167, арк. 4.
[4] Там же, арк. 10.
[5] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 343.
[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 168, арк. 107—109.
[7] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 219, арк. 9.

дих не відстану, бо знаю, що й моя праця допоможе колгоспу впоратися з тими завданнями, які ставлять перед нами партія і уряд»[1]. За успішне завершення весняної сівби в 1946 році колгосп «Комсомолець», головою його у той час працював Т. О. Голота, був занесений на районну Дошку пошани.

У відбудові сільського господарства активну участь брала молодь. Правління колгоспу не раз виносило за це подяку учням Жовтневої середньої школи. Робота комсомольської організації по відбудові колгоспів (її секретарем тоді був В. І. Ванжа) у травні 1946 року відзначена перехідним Червоним прапором[2].

На кінець четвертої п'ятирічки колгосп «Комсомолець», якому з 1949 року присвоєно ім'я Г. М. Димитрова, за виробничими показниками досяг довоєнного рівня. У 1950 році він був одним з основних експонентів районної сільськогосподарської виставки. На цій виставці демонструвалися досягнення артілі в розвитку зернового господарства, тваринництва, виноградарства та садівництва. За успіхи в механізації землеробства та перемогу в змаганні з сусідніми — Лошкарівською й Незабудинською — МТС на виставці також була представлена Жовтнева машинно-тракторна станція.

Ще більше зміцнів колгосп у наступні роки. В 1953 році його валова продукція порівняно з довоєнним рівнем зросла в 1,5 раза. Підвищенню матеріальної заінтересованості колгоспників в результатах їх праці, кращому використанню техніки і кадрів сприяло здійснення рішень вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. В 1957 році колгосп виконав план розвитку зернового господарства на 112 проц., тваринництва — на 107,3 процента[3]. Внаслідок реорганізації МТС у 1958 році він придбав 10 тракторів, 6 комбайнів, 12 сівалок, 20 плугів та іншу сільськогосподарську техніку. Це значно поліпшило механізацію виробничих процесів. Наступного року до колгоспу ім. Димитрова було приєднано сусідній колгосп «Україна». Укрупнена артіль має 8335 гектарів землі, неподільний фонд її у 1959 році становив 1,07 млн. карбованців.

В багатогалузевій економіці артілі основними стали зернове і молочне господарство. Допоміжну роль відіграють городництво, виноградарство, садівництво. Більшість робіт — сівбу, обробіток та збирання зернових, кукурудзи, соняшнику — механізовано. Під час збирання зернових здійснюється подрібнення соломи. Механізовано також процеси навантаження та розкидання хімічних і місцевих добрив. Проводиться механічне доїння корів.

У бригадах колгоспу працюють десятки передовиків, які своєю сумлінною працею вносять вагомий вклад у зміцнення громадського господарства. Тракторист Д. Д. Жванко виконав річне завдання виробітку на трактор на 185 проц., К. К. Кузьмич — на 140 проц., О. Н. Комісар — на 120 процентів. Зразки високопродуктивної праці показали також механізатори В. О. Недоснований, І. С. Семенов та інші.

За роки семирічки валовий доход господарства збільшився в 1,5 раза і становив у 1965 році 1352,6 тис. крб., а в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 1960 році — 10 380 крб., в 1963 році — 12 680 крб., в 1965 році — 16 400 крб. Систематично підвищувався чистий прибуток колгоспу. Тільки за 1963—1965 роки він зріс із 0,73 млн. крб. до 1,1 млн. крб., тобто в 1,5 раза. За цей час неподільні фонди колгоспу зросли з 1430,8 тис. крб. до 1862,6 тис. крб. В роки семирічки цей економічний показник діяльності колгоспу збільшився в 1,7 раза.

Завдяки зміцненню громадського господарства досягнуто значних успіхів у підвищенні оплати праці колгоспників. З 1963 року правління колгоспу перейшло до щомісячної грошової оплати трудодня. Місячний заробіток колгоспника в середньому становив у 1963 році 60 крб., а в 1965 році — 72 карбованці.

---

[1] Газ. «Прапор перемоги», 5 квітня 1946 р.
[2] Газ. «Прапор перемоги», 23 травня 1946 р.

Один із перших механізаторів колгоспу ім. Димитрова В. М. Неплюх. Жовтневе.

Керуючись рішеннями березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС, партійна організація і правління колгоспу спільно з усіма колгоспниками розробили реальні заходи по інтенсифікації артільного господарства. Головна увага працівників села була спрямована на підвищення врожайності сільськогосподарських культур і піднесення продуктивності тваринництва.

Вже в 1965 році розпочався перегляд структури посівних площ колгоспу. Провідне місце в зерновому господарстві артілі було відведено озимій пшениці. В перші роки нової п'ятирічки під озимою пшеницею мало бути 2000 га, тобто близько 25 проц. земельних угідь колгоспу. Для збільшення валового збору зерна колгосп запланував впровадити високоврожайний сорт «Миронівська-808», поліпшити агротехніку обробітку землі. Рік у рік колгосп збільшує внесення у грунт різних добрив, розширює площі зрошувальних земель. В 1954 році тут зрошувалось 17 га земель, в 1965 році — вже 32 га, завдяки чому розширилось городництво, збільшилось виробництво овочів.

Дальший істотний крок у піднесенні економіки колгоспу зроблено в новій п'ятирічці. Керуючись рішеннями XXIII з'їзду КПРС, колгоспники борються за те, щоб у 1970 році довести врожай пшениці не менш як до 27 цнт, ячменю — до 25, вівса — до 22, соняшнику — до 20, кукурудзи — до 35, цукрових буряків — 250 цнт з гектара та значно збільшити виробництво молока, м'яса, овочів, фруктів.

Підсумки двох перших років п'ятирічки переконують, що з цими завданнями вони успішно справляться. В 1966 році середня врожайність зернових становила 22,5 цнт, у т. ч. пшениці — 24 цнт з гектара. На 100 га земельних угідь було одержано по 415,7 цнт молока (на 20 проц. більше, ніж в 1965 році). Загальний доход колгоспу в 1966 році досяг 1667,3 тис. крб. проти 1100,0 тис. крб. у 1965 році, тобто зріс більш ніж в 1,5 раза. За досягнуті успіхи 14 передовиків сільського господарства Жовтневого в 1966 році були нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Серед них І. В. Плескач, М. К. Мажара, О. М. Комісар, Є. М. Литовченко, Г. А. Семенова та інші хлібороби і тваринники.

Великими трудовими успіхами відзначили колгоспники Жовтневого другий рік п'ятирічки — рік 50-річчя Радянської влади. Вони досягли високого врожаю зернових, особливо озимої пшениці, якої було зібрано по 25,6 цнт з га на всій площі посіву. На 100 га угідь вироблено молока по 385,6 цнт, м'яса — по 42,6 цнт. Валовий доход колгоспу в 1967 році збільшився на 166 тис. крб. і становив 1833,4 тис. крб., а в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь — 20 516 карбованців.

Щороку колгосп збільшує витрати на індивідуальну оплату праці членів артілі. Середньомісячна заробітна плата шоферів у 1966—1967 рр. зросла з 124 до 142 крб., трактористів — з 127 до 144 крб., інших колгоспників на 1966 рік вона становила 96 карбованців.

На основі господарських успіхів у післявоєнний період відбулися разючі зміни в культурі і побуті села. Створено всі необхідні умови для широкого задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб населення.

Про добробут сільських жителів яскраво свідчить збільшення їх вкладів у ощадну касу, підвищення купівельної спроможності. Сума вкладів трудящих Жовтневого в 1965 році становила 436,1 тис. крб., а в 1966 році — 550,1 тис. крб., в 1967 році — 1192,8 тис. крб. У кожній сім'ї є велосипеди і радіоприймачі, 4 — мають легкові автомашини, 75 — мотоцикли. В 1965 році магазини села продали

культурно-побутових товарів на суму 208 тис. крб., в 1966 році — на суму 220 тис. карбованців.

В 1967 році в селі збудовано два нових магазини — «1000 дрібниць» і «Книги». Товарообіг Жовтневого споживчого товариства в цьому році становив 634 тис. крб., а сума проданих на одну душу населення різних товарів майже подвоїлась у порівнянні з попереднім роком.

В будівництві багатьох господарських і культурно-побутових приміщень колгоспникам Жовтневого подають допомогу шефи — робітники і службовці ремонтного управління № 2 Кривого Рога. В 1965 році вони допомогли завершити будівництво двох нових будинків культури в третій і четвертій бригадах колгоспу ім. Димитрова. У 1966 році збудовано клуб на 250 місць у другій бригаді колгоспу.

Вже давно зникли сліди руйнувань, завданих німецько-фашистськими окупантами. Жителі села живуть у добре впорядкованих будинках. У 1957—1958 роках було введено в дію новий водопровід довжиною 8 км. Тепер село повністю забезпечене водою. Частина вулиць має тверде покриття. В 1966 році довжина доріг з твердим покриттям на вулицях села збільшилася ще на 4 кілометри. В цьому році розпочалась газифікація села: одержали газ перші 20 комунальних квартир.

У 1959 році почалося будівництво шосейного шляху, що тепер зв'язує Софіївку з Жовтневим[1]. З 1965 року Жовтневе має також регулярне автобусне сполучення з Дніпропетровськом та Кривим Рогом.

Ще з довоєнного часу в селі діє дільнична лікарня на 75 ліжок. Після війни вона була не тільки відбудована, а й розширена. Зараз лікарня має хірургічне, терапевтичне, гінекологічне, пологове і дитяче відділення, які обслуговують населення 4 укрупнених колгоспів Софіївського району. В 1966 році в Жовтневому споруджено пологовий будинок. Крім того, на території дільниці розташовані 10 фельдшерських пунктів та 2 колгоспних пологових будинки. На медичне обслуговування населення щорічно витрачаються великі кошти: в 1959 році — 108,2 тис. крб., в 1966 році — 121 тис. крб., в 1967 році — 142,3 тис. карбованців.

У лікарні працює 7 лікарів з вищою освітою та 38 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Головний лікар І. П. Петренко працює тут з 1946 року. Комуніст, чудовий терапевт, він заслужив глибоку повагу трудящих. Члени партійної організації лікарні не раз обирали його своїм секретарем. Зараз І. П. Петренко — секретар територіальної партійної організації Жовтневого, депутат сільської Ради. Напередодні 50-річного ювілею Жовтня він нагороджений медаллю «За трудову доблесть».

Створені добрі умови для виховання дітей дошкільного віку.

У вихованні молоді села велику роль відіграє середня школа, де навчається близько 600 учнів з Жовтневого та навколишніх сіл. Відкрито також школу-інтернат, розраховану більш як на 200 учнів. Багато випускників школи працюють у колгоспі, на промислових підприємствах, продовжують освіту у вузах. За роки Радянської влади 66 вихованців школи здобули вищу, а понад 200 — середню спеціальну освіту.

В обох школах зараз працює 60 вчителів. Багато з них є справжніми майстрами своєї справи. Такими, зокрема, є вчителі середньої школи В. Г. Котюжинський, П. Ю. Кошман та інші. Вони не тільки домагаються відмінних успіхів у навчанні й вихованні учнів, а й проводять велику масово-політичну роботу серед жителів села. За успіхи, досягнуті в навчально-виховній та політико-масовій роботі, вчителька П. Ю. Кошман в 1965 році нагороджена значком «Відмінник народної освіти». Цією нагородою в 1967 році відзначено також учителів Г. Г. Глущенка, В. Г. Котюжинського та Є. Я. Шевченко.

---

[1] У 1959 році в зв'язку з ліквідацією Жовтневого (Сталінського) району частина його території, в т. ч. село Жовтневе, ввійшла до складу Софіївського району.

В Будинку культури урочисто відзначаються свята, проводяться літературні диспути, вечори запитань та відповідей, читаються лекції на політичні, економічні та природничо-наукові теми, регулярно демонструються кінофільми. Тут працюють гуртки — хоровий, вокальний, художнього слова, драматичний і танцювальний, які охоплюють понад 100 жителів села. Гуртківці не лише виступають з концертами перед населенням Жовтневого, а й беруть участь в обласних оглядах художньої самодіяльності.

Часто виступають перед жителями села артисти з Кривого Рога, Дніпропетровська, Одеси і Києва.

Однією з кращих у районі є сільська бібліотека. В книжковому фонді бібліотеки в 1967 році налічувалось 29 390 прим. книг, а читачів було 1200.

В 1965 році жителі Жовтневого передплачували 1030 прим. журналів та 1373 прим. центральних, республіканських, обласних і районних газет, а в 1966 році — 1299 прим. журналів та 1492 прим. газет. В середньому кожен дорослий житель села передплачує по 3 газети і журнали. Колгоспна партійна організація видає багатотиражну газету «Вперед».

В селі працює лекторська група товариства «Знання», яку очолює директор школи комуніст Л. К. Глевенко. В 1967 році в її складі було 35 спеціалістів різних галузей знань, в тому числі 16 комуністів. Діяли секції: сільськогосподарська, педагогічна, медична, суспільно-політична та науково-популярна. В 1966 році відкрито народний університет для батьків.

У складі Жовтневої сільської Ради депутатів трудящих — 57 депутатів, серед яких передовики сільського господарства і культури, кращі люди села, здатні кваліфіковано розв'язувати поставлені перед Радою державні завдання. Депутати об'єднані в 6 постійних комісій (сільськогосподарську, культурно-побутову, соціалістичної законності тощо). Комісії спираються на актив, який налічує 150 чоловік. Активну участь у громадській роботі беруть М. А. Толчинська, Я. М. Бесараб, І. Г. Чуприна та інші комуністи.

Життя породжує нові обряди. Один з них — урочисті проводи на пенсію ветеранів праці. Після закінчення жнив влаштовується свято врожаю.

В сучасному житті села багато зримих рис комунізму. Вони — у високому моральному і освітньому рівні трудівників села, в їх натхненній комуністичній праці, в самовідданій боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму.

П. Л. ВАРГАТЮК, Н. К. КОЛОМІЄЦЬ, Л. О. ПРИХОДЬКО.

О́РДО-ВАСИ́ЛІВКА

Ордо-Василівка — село, центр сільської Ради депутатів трудящих, якій підпорядковані населені пункти: Володимирівка, Зав'ялівка, Кодак, Мар'є-Костянтинівка, Мар'ївка, Мотина Балка, Новомихайлівка, Райполе, Сергіївка і Тамарівка. Розташована на лівому березі річки Саксагані — притоки Інгульця. Відстань до районного центру — смт Софіївки — 25 км. Найближча залізнична станція Зав'ялівка за 7 км. Населення — 634 чоловіки.

Ордо-Василівка виникла на початку XVIII століття. Тоді тут були два зимівники, а потім — хутори, що пізніше злилися в єдине село. З давніх часів поблизу місця, де розташоване село, проходив Микитинський чумацький шлях (Нікополь—Милорадівка—Алфьорове—Мишурин Ріг), який зв'язував південь України і Крим з північною Україною. Чумаки, селяни-втікачі і запоріжці стали першими жителями Ордо-Василівки [1].

За легендою, назва села походить від прізвища та імені двох поселенців (Орди і Василя), яким належали землі села. В документах XIX століття село імену-

[1] Списки населенных мест Верхнеднепровского уезда, стор. 67.

валось Василівкою, Ордино-Василівкою або Миколаївкою. Сучасна назва його склалась наприкінці XIX століття.

Ордо-Василівка входила в Інгульську паланку Запорізької Січі. Населення її займалося землеробством, скотарством та чумацьким промислом. Після ліквідації Запорізької Січі навколо Ордо-Василівки виникли великі маєтки Кочубея, Лаппо-Данилевського, Трубецького та інших поміщиків. Жителі села були закріпачені. Офіційно панщина в Ордо-Василівці тривала три дні на тиждень. Але оскільки селяни-кріпаки не спроможні були сплачувати податки, то триденну панщину поміщики збільшували ще на один день [1].

В 1859 році частина жителів Ордо-Василівки, як і багатьох інших сіл Катеринославської та Херсонської губерній, брала активну участь у русі, що дістав назву «Похід у Таврію по волю». Селяни повірили в чутку, що в Криму наділяють «вільну» землю, і хто її одержить, стане вільним. Відмовляючись виконувати панщину, вони вирушали на південь. Та цей рух невдовзі був жорстоко придушений [2].

Поміщицька експлуатація, малоземелля, часті посухи, неврожай, падіж худоби, голодування, епідемії холери й чуми — все це спричиняло значне зменшення кількості жителів Ордо-Василівки. В 1849 році, наприклад, число мешканців зменшилося на 40 проц.[3], а в 1858-у тут проживало лише 103 чоловіки [4].

Внаслідок реформи 1861 року селяни Ордо-Василівки одержали наділи на ревізьку чоловічу душу значно менші, ніж середній розмір наділу по Катеринославській губернії. На кожний двір в Ордо-Василівській волості — центром волості село стало в 1861 році — в середньому припало по 5,6 десятини, в тому числі лише 2,7 десятини орної землі. Зате поміщики, як і раніше, зосереджували у своїх руках великі земельні площі. Лаппо-Данилевський, Голіцин, Кочубей, Чуйкевич, Харін та інші поміщики в Ордо-Василівській волості були власниками понад 33 тис. десятин, що в 13 разів перевищувало розмір надільної землі 17 сільських общин цієї волості.

Невдоволення реформою викликало заворушення селян, що працювали в Райпільській економії поміщика Лаппо-Данилевського. До них приєдналися і селяни Ордо-Василівки. Та цей стихійний виступ селян був швидко придушений військами.

З розвитком капіталізму в пореформений час диференціація в середині сільської общини посилювалась: зростало землеволодіння куркулів, множилась кількість безземельних і малоземельних селян. Яскравим підтвердженням цього процесу є дані земської статистики за 1897 рік по Верхньодніпровському повіту, до якого належало село. Куркульські господарства мали тут по 20—50 десятин землі. До цієї категорії власників слід також віднести Ордо-Василівську церкву, яка мала 33 десятини. 9 проц. господарств використовували працю наймитів. Куркулі не лише зосередили значну частину надільної землі, а й орендували і купували землю у навколишніх поміщиків. Їх інтересам служило ордо-василівське кредитне товариство, утворене в 1874 році [5]. Водночас 35 проц. селянських господарств Верхньодніпровського повіту були малоземельні (до 5 десятин); 4 проц. господарств не засівали своїх наділів, 11 проц.— не мали робочої худоби, 4 проц.— мали тільки одного коня [6]. Саме такі господарства становили переважну більшість в Ордо-Василівці.

Селянська біднота стогнала під гнітом експлуатації поміщиків і куркулів. Безземельні і малоземельні селяни, не маючи засобів до існування, йшли наймитами до місцевих багатіїв та поміщиків або мусили кидати село і вирушати на заро-

---

[1] Материалы для военной географии и военной статистики России, стор. 97.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6. Херсон, 1890, стор. 145.

[3] Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. Екатеринослав, 1905, стор. 18.

[4] Материалы для военной географии и военной статистики России, стор. 132.

[5] Сельскохозяйственный статистический обзор Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии за 1912 год, стор. 110.

[6] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1897 год, стор. 9.

бітки в міста. Частина їх займалась кустарними промислами. На початку XX століття в Ордо-Василівці було 14 кустарних майстерень[1]. Більшість безземельного і малоземельного населення села вже постійно або сезонно працювала на шахтах Криворіжжя.

Політична безправність, малоземелля, жорстока експлуатація, вплив робітничого руху в Кривбасі — все це штовхало селян Ордо-Василівки на революційну боротьбу проти поміщиків. Вона особливо посилилась під час першої російської революції. В авангарді виступів були селяни, що підтримували зв'язки з передовими робітниками Криворіжжя.

Весною і влітку 1905 року бідняки Ордо-Василівки чинили потрави посівів, косили сіно на землях навколишніх поміщиків. 3 серпня 1905 року вони почали громити й палити поміщицькі маєтки, ділити їх майно. Восени того ж року жителі села брали активну участь у виступах проти поміщиків Руднєва, Харіна, Чуйкевича, Кочубея, Бродського, Горбенка та Олексієнка[2]. Під час грудневих подій 1905 року трудящі Ордо-Василівки подавали допомогу революційним робітникам Криворізького басейну. Вони збирали продукти харчування і передавали їх у розпорядження Довгинцевського та інших страйкових комітетів. Для сімей страйкуючих робітників в селі збирали також гроші.

В період між першою і другою російськими революціями класова боротьба на селі не припинялася. У зв'язку з проведенням столипінської аграрної реформи ще більше посилилося розшарування населення. На початку XX століття 18 проц. надільної землі в Ордо-Василівці перебувало в користуванні місцевих багатіїв. Ця частина селян почала першою виходити з общини. До 1913 року на хутори і відруби вийшло 8 проц. господарств Ордо-Василівки[3]; більшість з них продала свої наділи багатіям. До 1913 року в Ордо-Василівській волості на 1 чол. припадало в середньому 0,8 десятини надільної землі. Таку кількість землі мали бідняцькі господарства. Зате куркулі (і почасти найзаможніші середняки) за час з 1861 до 1913 року купили в поміщиків та селян-бідняків, що вийшли з общини, понад 4000 десятин землі.

У зв'язку з постійним відпливом селян до міста, кількість жителів Ордо-Василівки зростала повільно. В 1913 тут проживало 479 чоловік[4]. За 15 років число мешканців села збільшилось лише на 6 процентів.

Перший медичний пункт, який обслуговував один фельдшер, було відкрито тут лише в 1911 році.

87 проц. селян дореволюційної Ордо-Василівки були неписьменними. В 1872 році в селі почала діяти початкова школа, яку в 1911 році перетворили на земське однокласне училище. Зрозуміло, що це не могло значно вплинути на рівень культури і освіти селян. Жоден житель Ордо-Василівки в дореволюційний час не здобув ні вищої, ні середньої освіти.

В селі перебували представники адміністрації, дільничний земський начальник, мировий суддя, становий пристав, урядник і податковий інспектор. Разом з попом, поміщиками й куркулями вони здійснювали нагляд за «благонадійністю» селян.

В роки імперіалістичної війни з Ордо-Василівки пішло на фронт близько половини дорослого чоловічого населення. Багато з них загинуло, частина повернулась у село каліками. Все це, зрозуміло, посилювало антивоєнні та антимонархічні настрої селян. На початку березня 1917 року, як тільки дійшла звістка до села про повалення царизму, вони вигнали земського начальника[5]. Незабаром були ліквi-

---

[1] Сельскохозяйственный статистический обзор Верхнеднепровского уезда Екатеринославской губернии за 1912 год, стор. 106, 107.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 4, спр. 160, арк. 47—51.
[3] Статистико-экономический обзор Верхнеднепровского уезда за 1912 год. Верхнеднепровск, 1913, стор. 22, 25.
[4] Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год, стор. 156, 157.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 80, арк. 5.

довані також поліцейський стан, камера мирового судді та податкова дільниця. Було обрано волосний виконавчий комітет, але через неорганізованість бідняцьких і середняцьких мас у ньому здобули перевагу куркульські та націоналістичні елементи.

Не дочекавшись від Тимчасового уряду землі, селяни вже влітку 1917 року почали громити маєтки поміщиків та ділити їх землі [1].

У цей час за дорученням криворізьких більшовиків в Ордо-Василівку прибув П. М. Кращенко, уродженець сусіднього села Мар'ївки. Він виступав на сходках, закликаючи селянську бідноту до боротьби за землю. Активну участь в агітаційній роботі серед трудящих селян брав також фронтовик-більшовик Г. С. Дворський, який влітку 1917 року повернувся до села [2].

Навколо П. М. Кращенка та Г. С. Дворського згуртувалась група революційних селян. У серпні — вересні 1917 року була створена сільська більшовицька організація [3]. Крім П. М. Кращенка і Г. С. Дворського, до неї ввійшли Я. М. Бовтуненко, Є. М. Кращенко, І. Клименко та ін. селяни-бідняки [4]. Партійна організація підтримувала зв'язок з більшовиками Катеринослава та Кривого Рога.

З оформленням більшовицької організації революційний рух на селі набув більшої організованості. В серпні 1917 року більшовики здобули перемогу на перевиборах волосного земельного комітету. Головою комітету обрали П. М. Кращенка. Наприкінці серпня на вимогу селян комітет приступив до поділу земель князя Трубецького між жителями кількох сіл Ордо-Василівської волості [5].

Керовані більшовиками, трудящі селяни восени розігнали куркульсько-націоналістичну волосну земську управу. Через деякий час було обрано Ордо-Василівську волосну Раду селянських депутатів. До неї ввійшли П. М. Кращенко, І. Клименко та інші. Г. С. Дворський був обраний головою Ради [6]. Однак більшість у Раді ще належала есерівсько-куркульським елементам.

Готуючись до боротьби за владу, ордо-василівські більшовики почали створювати загін Червоної гвардії. До його складу ввійшли члени більшовицької групи, деякі солдати-фронтовики та селяни-бідняки. Командиром обрали П. М. Кращенка [7]. Спочатку загін був озброєний мисливськими рушницями, пізніше одержав гвинтівки і гранати від червоногвардійців Катеринослава і Кам'янського.

Від більшовиків трудящі Ордо-Василівки дізналися про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. На початку листопада 1917 року відбулись загальні збори жителів села, на яких було ухвалено переобрати волосну Раду селянських депутатів, усунувши з неї буржуазно-націоналістичні та угодовські елементи, які орієнтувались на Центральну раду, спирались на розташовані у волості загони «вільних козаків». Щоб зламати їх опір, ордо-василівський загін Червоної гвардії провів у волості роззброєння петлюрівців.

Протягом листопада в селах Ордо-Василівської волості пройшли вибори делегатів на волосний з'їзд Рад. Цей з'їзд відбувся в селі 3 грудня 1917 року. В ньому взяли участь депутати 29 сіл волості [8]. На з'їзді обрали виконавчий комітет Ордо-Василівської волосної Ради селянських депутатів, в якому переважали більшовики. «Вітаємо Жовтневу переможну революцію,— говорилося в резолюції з'їзду,— яка поклала початок національному розкріпаченню. Вітаємо робітничий і селянський уряд у Петрограді і вважаємо, що початком визволення від гніту буржуазії може

---

[1] А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 72.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 30, арк. 1, 2.
[3] М. О. Мацегора. Боротьба більшовиків Катеринославщини за селянські маси в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 31.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 4, спр. 160, арк. 47—51.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 393, арк. 13.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 4, спр. 160, арк. 47—51.
[7] Там же.
[8] Октябрь в Екатеринославе, стор. 226.

Група учасників червоногвардійських загонів Ордо-Василівки і Великих Тернів. У центрі — П. М. Кращенко.

бути створення влади на Україні із Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, яка спроможна йти в контакті з Всеросійською Радою Народних Комісарів...»[1].

Гаряче вітали трудящі Ордо-Василівки історичні рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад, утворення Української Радянської Республіки та першого Радянського уряду на Україні. Вони взяли також активну участь у встановленні влади Рад на території всього Верхньодніпровського повіту, в роззброєнні білокозачих частин, що йшли на Дон[2].

Після встановлення Радянської влади більшовики Ордо-Василівки організували трудівників села на здійснення ленінського Декрету про землю та інших рішень Радянського уряду. В розпорядження Ордо-Василівської волосної Ради було передано тисячі десятин конфіскованої землі і майно поміщиків. Рада розподілила їх між селянами. Землею забезпечували насамперед малоземельних і безземельних. Кожен житель Ордо-Василівки одержав понад дві десятини землі. Земельний масив села в 1917—1918 рр. зріс втроє.

Навесні 1918 року, відгукнувшись на заклик В. І. Леніна «Соціалістична Вітчизна в небезпеці», трудящі Ордо-Василівки разом з усім народом виступили на захист завоювань Жовтня проти німецько-австрійських окупантів. В кінці березня збройний загін Ордо-Василівської волості спільно з Весело-Тернівським і Лозуватським загонами взяв участь у боротьбі революційних військ проти німецьких окупантів у районі Кривого Рога. Пізніше, відступивши з Криворіжжя, зведений ордо-василівський загін під командуванням П. М. Кращенка та В. М. Задорожного влився в Чорноморський (Кримський) полк і в його складі боровся з білогвардійцями на Північному Кавказі[3].

Не скорились окупантам і селяни, що залишились на території, захопленій ворогом. У квітні 1918 року в Ордо-Василівці з участю Є. М. Кращенко був утворений невеликий партизанський загін. До нього увійшли М. Вощина, Г. Павлов, А. Гуцаленко, В. Виборний та інші колишні червоногвардійці, що залишились у тилу ворога[4]. Не встиг партизанський загін оформитись і розпочати бойові дії проти окупантів, як куркулі виказали частину його складу німцям. Партизани напали на маєток поміщика Чуйкевича, де тримали ув'язнених і, розгромивши варту, звільнили своїх товаришів. Проте наступного дня, діставши підкріплення, німецький загін оточив Ордо-Василівку і захопив партизанів. Усіх заарештованих окупанти розстріляли за селом. Коли селяни почали ховати розстріляних, то виявили, що Євдокія Кращенко і Василь Виборний не вбиті, а тяжко поранені. Приховати їх від окупантів усе ж не вдалося. Обох ув'язнили в катеринославську тюрму, звідки вони були звільнені лише в листопаді повсталим населенням Катеринослава.

У відповідь на розстріли й катування односельчан, реквізиції хліба та худоби трудящі Ордо-Василівки повставали на боротьбу проти окупантів. Влітку 1918 року у волості діяло кілька невеликих партизанських загонів. Пізніше вони об'єднались в один під командуванням П. О. Лаврова. Діючи в контакті з іншими загонами Верхньодніпровського повіту, партизани Ордо-Василівської волості не раз нападали на німецьких окупантів та гайдамаків.

---

[1] Октябрь в Екатеринославе, стор. 226—227.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 125, оп. 4, спр. 160, арк. 47—51.
[3] Газ. «Червоний гірник», 16 жовтня 1957 р.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 30, арк. 3, 4.

Перший голова Ордо-Василівської волосної Ради селянських депутатів у 1917 році Г. С. Дворський. Фото 1967 р.

В середині листопада 1918 року після вигнання окупаційних частин та гайдамаків було проведено вибори до волосної Ради селянських депутатів, в яких взяли участь жителі 27 сіл. Головою Ордо-Василівської волосної Ради обрали партизана П. О. Лаврова[1]. Та незабаром село захопили петлюрівці. У грудні 1918 року для боротьби проти них ордо-василівці знову створили партизанський загін[2].

На початку лютого 1919 року частини Червоної Армії відновили в Ордо-Василівці Радянську владу. В середині квітня тут було створено комбід, до складу якого ввійшли П. М. Кращенко, С. О. Садовський, Л. Бовтуненко, криворізький робітник Кранівський та інші. Працюючи в тісному контакті з волосною Радою, комбід розподіляв серед селян-бідняків землю, інвентар, відбирав лишки хліба у куркулів, допомагав організовано проводити мобілізацію селян у Червону Армію[3].

Але наступ денікінських військ знову перервав мирну працю селян. Наприкінці липня 1919 року денікінці захопили село. Для боротьби проти білогвардійців і куркульських банд, що тероризували населення, трудящі Ордо-Василівської волості утворили партизанський загін. Керували загоном залишені в підпіллі комуністи П. М. Кращенко, М. В. Задорожний та А. К. Листопад. Восени 1919 року загін провів кілька боїв з денікінськими бандами в районі Ордо-Василівки, Андріївки та хутора Криничуватого[4].

В січні 1920 року в Ордо-Василівці було остаточно відновлено владу Рад. Незабаром приступили до роботи виконком волосної Ради, партійний осередок. Влітку був утворений комітет незаможних селян, головою якого став комуніст Г. С. Дворський. Комнезамівці провели перерозподіл поміщицьких земель; розподіляли між бідното лишки куркульської землі. Вони також взяли активну участь у боротьбі з куркульськими бандами на території Криворіжжя. Багато трудящих села весною та влітку пішли до лав Червоної Армії. Житель Ордо-Василівки більшовик А. К. Листопад став командиром кінного ескадрону Криворізької повітової міліції[5]. Цей ескадрон у 1920—1922 рр. покінчив з бандами Іванова, Клепача та іншими. В боях з бандою Іванова особливо відзначився житель Ордо-Василівки А. Ф. Ковшар, якого було нагороджено орденом Червоного прапора.

Після закінчення громадянської війни ордо-василівцям довелося переборювати великі труднощі відбудовного періоду. За час війни посівна площа в селі скоротилась наполовину, не вистачало інвентаря і робочої худоби, бракувало робочих рук. Важко відбились на господарстві посуха 1921 року, яка викликала голод серед населення і падіж худоби. Волосна партійна організація, очолювана І. Гордієнком, виконком волосної та сільської Ради, керований А. Є. Цейхмейстером, спрямували зусилля селян на відбудову зруйнованого господарства і його дальше піднесення на основі нової економічної політики. На кінець відбудовного періоду посівні площі під зерновими культурами досягли довоєнного рівня. Поступово відновлювалось поголів'я худоби.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 5, оп. 2, спр. 25, арк. 1, 2.
[2] Гражданская война на Украине 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 477.
[3] А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 155.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 30, арк. 5.
[5] Газ. «Рудничный рабочий» [Кривий Ріг], 12 листопада 1922 р.

На 1 січня 1925 року в селі проживало 618 чол. Село значно розширилось, у півтора рази порівняно з довоєнним часом, збільшилась кількість селянських господарств. Але продуктивність дрібних селянських господарств, особливо їх товарність, залишались низькими.

Члени бойової дружини Ордо-Василівки. Фото 20-х років.

У ці ж роки були зроблені перші кроки в справі кооперування селянства. Більшість селян вступила до споживчої кооперації, частина — в сільськогосподарське кредитне товариство[1].

Наприкінці 1921 року в Ордо-Василівській волості з ініціативи комітету незаможних селян було створено дві комуни — ім. Будьонного та «Шлях незаможника»[2].

Комуна «Шлях незаможника» розташувалася в колишньому поміщицькому маєтку в селі Райполі. У січні 1924 року вона була названа іменем Карла Лібкнехта. Організатором її став колишній працівник міліції А. К. Листопад[3]. Першими до комуни вступили брати Листопада — Кирило, Сергій та Іван, А. Ф. Ковшар, Й. І. Дудаш, А. Г. Курбацький, М. С. Терещенко, М. П. Цюпко та інші жителі Ордо-Василівки і Райполя. У 1922 році вона налічувала до 40 членів. Жили комунари у відбудованому їхніми руками поміщицькому будинку. Тут же містилась їдальня. Згодом частина комунарів поселилась в Ордо-Василівці, а частина — в Райполі. Комунари відкрили перші на селі дитячі ясла.

Господарство комуни ім. К. Лібкнехта мало до 450 га орної землі. В 1927 році на полях комуни працювало 6 тракторів та близько 70 коней. Комунари вирощували добрі врожаї озимої пшениці і жита, збираючи по 25—30 цнт зерна з кожного гектара посіву[4]. Комуна мала 33 племінні корови і допомагала іншим колективним господарствам у поліпшенні їх молочного стада.

Велику роботу по зміцненню господарства комуни проводив партійний осередок. На кінець 1922 року в його складі було 6 комуністів[5]. Пізніше він розширився. До 1929 року в нього входили всі комуністи Ордо-Василівки. Потім вони виділились в окрему партійну організацію. Секретарями партосередку працювали Г. І. Похилий, пізніше А. К. Листопад та Д. Терещенко.

В листопаді 1923 року в Ордо-Василівці було створено комсомольську організацію. У квітні 1925 року вона налічувала 36 комсомольців[6]. Очолювали її А. С. Куриленко, О. В. Стадниченко, І. О. Садовський.

У 1924 році з ініціативи комсомольців на селі виникла організація юних піонерів. Комсомольці й піонери листувалися з молоддю Марселя, Кельна, Дрездена, Палермо тощо[7].

До активного політичного життя залучалися широкі верстви селян. Відбулися значні зміни в культурному житті села. Працювала сільська початкова школа,

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 957, арк. 19.
[2] Газ. «Звезда», 23 вересня 1923 р.
[3] Газ. «Рудничный рабочий», (Кривий Ріг), 12 листопада 1922 р.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540. оп. 1, спр. 30, арк. 14.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1248, арк. 10.
[6] Газ. «Грядущая смена», 22 квітня 1925 р.
[7] Газ. «Грядущая смена», 4 квітня 1925 р.

в якій навчалось 100 дітей селян. Були створені школи грамоти та гуртки по ліквідації неписьменності серед дорослих. Заняття в них проводили вчителі П. М. Діденко, О. І. Жук, І. Г. Ільченко, П. С. Кудлай та багато культармійців. Велику роботу по ліквідації неписьменності і безпритульності проводив організований на селі жіночий відділ. Під час «Місячника безпритульної дитини» жінвідділ зібрав для дітей-сиріт 141 аршин полотна, 6 пудів хліба. 15 жінок-делегаток першими почали відвідувати лікнеп. В селі відкрили сільбуд, при якому діяла бібліотека з 325 прим. книг, драматичний, хоровий та інші гуртки художньої самодіяльності. В сільбудинку систематично влаштовувалися читки газет і книг, лекції та диспути, ставились п'єси. Проводилась антирелігійна пропаганда. Така ж робота проводилась і в клубі ім. К. Лібкнехта.

Комунари стали зачинателями нових обрядів на селі. В урочистій святковій обстановці проходила реєстрація одружень. Спочатку молоді реєструвалися в сільській Раді. Після цього вони в супроводі всіх комунарів приїздили до приміщення Ордо-Василівської школи. Тут їх чекали святково накриті столи. Голова комуни А. К. Листопад звертався до молодих з теплою промовою, вітаючи їх з одруженням, говорив про чесну працю в комуні, бажаючи сімейного щастя. До пізньої ночі грали музиканти, вихором носилися пари танцюючих. Завершувалось весілля співом «Інтернаціоналу». Іншим популярним обрядом цього часу були т. зв. октябрини, які протиставлялись релігійному обряду хрещення дітей.

Комуна ім. К. Лібкнехта відіграла велику роль у підготовці селян до масової колективізації. У 1925 році в селі було 120 господарств селян. Близько 35 проц. з них не мали робочої худоби, 25 проц.— сільськогосподарського реманенту. На досвіді комуни селяни переконувались у вигідності і доцільності колективного господарювання. Сприяли цьому й інші колективні господарства — зав'ялівський колектив ім. Будьонного та криничуватське товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ), яке виникло в 1927 році.

Комуністи і комсомольці, всі комунари розгортали агітаційну роботу серед населення Ордо-Василівки, переконуючи його в необхідності колективізації. В січні 1930 року, після ознайомлення з постановою ЦК ВКП(б) «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву», на загальних зборах селян було схвалено план проведення колективізації та ліквідації куркульства як класу. Всією цією роботою керувала партійна організація, яку очолював учитель А. С. Куриленко. Активну участь у ній взяли М. Ф. Міщенко, А. Х. Потьомка, Н. Г. Потьомка, Х. М. Бовтуненко та інші комуністи.

Наприкінці 1929 та на початку 1930 рр. більшість бідняцьких і значна частина середняцьких господарств Ордо-Василівки вступила до колгоспів. Майно куркулів — засоби виробництва, господарські будівлі, робоча худоба, посівний матеріал— було конфісковано і передано в розпорядження колгоспу. Ордо-Василівську сільськогосподарську артіль «Червоний гірник» (пізніше колгосп «Друга п'ятирічка») очолив двадцятип'ятитисячник-комуніст Шовкопляс. На статут сільськогосподарської артілі було переведено й комуну ім. К. Лібкнехта. Обидва колгоспи обслуговувала Девладівська МТС, утворена в 1931 році. Частину тракторів та іншої техніки МТС одержала від комуни ім. К. Лібкнехта.

Завдяки допомозі Радянської держави і робітників Криворіжжя, самовідданій праці колгоспників і вмілому керівництву партійної організації, колгосп «Друга п'ятирічка» швидко подолав труднощі організаційного періоду, почав зміцнюватись. Тільки за другу п'ятирічку неподільні фонди колгоспу зросли більш ніж удвоє. У 1933 році тут було вирощено по 30 цнт зернових з гектара. Поряд із землеробством в артілі успішно розвивались тваринництво і птахівництво. Свинарки Є. І. Кращенко та О. Христич щороку одержували по 17—20 поросят від кожної свиноматки. Самовіддано працювали також бригадири С. І. Кращенко та О. О. Білозор, ланкові К. Д. Федорина, М. І. Кращенко, колгоспники П. Є. Килівник, С. Г. Цілуйко та інші.

На селі виросли кадри спеціалістів сільського господарства — трактористів, комбайнерів, шоферів, мотористів та інших механізаторів. Вони вносили чималий вклад у піднесення господарства колгоспів.

Із зростанням громадського господарства збільшувалась оплата праці колгоспників. У 1937 році артіль «Друга п'ятирічка», наприклад, видала на трудодень майже по 3 кг хліба та 1,5 крб. грішми.

Вмілими організаторами колгоспного будівництва в передвоєнні роки зарекомендували себе голова колгоспу «Друга п'ятирічка» комуніст М. Ф. Міщенко та голова колгоспу ім. К. Лібкнехта комуніст А. Ф. Ковшар. Велика організаторська діяльність комуністів поєднана з самовідданою працею колгоспників вивела ці колгоспи в ряди передових господарств району. Обидва колгоспи не раз були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За успіхи, досягнуті в землеробстві і тваринництві, їх заносили до Почесної книги виставки.

Високі прибутки артілей давали можливість щороку вкладати значні кошти в нове господарське і культурно-побутове будівництво. У колгоспах спорудили приміщення тваринницьких ферм, зерносховищ, силосні башти тощо. Село прикрасилось новими будинками колгоспників, приміщенням сільської Ради і пошти. Ще в 1928—1929 рр. в селі було збудоване нове приміщення лікарні.

В 1940/41 році в середній школі навчалось 539 учнів. Колгоспи мали свої клуби і хати-читальні.

Вже в перші дні Великої Вітчизняної війни 114 мешканців села пішли до лав Червоної Армії. Для охорони громадського майна в селі було створено спеціальний загін. Багато селян працювали на будівництві оборонних рубежів у районі Кривбасу[1]. Колгоспники самовіддано трудилися на полях, збираючи врожай, вирощений у 1941 році. Зразки героїчної праці подавали В. О. Садовський, Г. П. Садовська, Я. С. Садовський, М. І. Федусов, В. П. Зозуля, Є. І. Виборна та багато інших.

13 серпня 1941 року німецько-фашистські війська окупували Ордо-Василівку. В селі з'явився німецький комендант з військовим загоном. Окупанти встановили режим найжорстокішого терору і експлуатації. Вони оголосили господарство колгоспу «общинним господарством», примушуючи жителів села без оплати працювати в ньому. За будь-яку «провину» і без неї селян жорстоко били різками і шомполами. Непокірних відправляли на каторжні роботи. За час окупації в Німеччину було вигнано 100 жителів села.

Основною формою опору населення села гітлерівцям був саботаж усіх заходів окупаційних властей. Селяни приховували хліб та інші продукти, відмовлялись працювати. З нетерпінням чекали вони повернення радянських військ, жадібно ловили кожну звістку про їх визвольний похід. Коли 15—16 березня 1943 року радянський літак розкидав над Ордо-Василівкою листівки, за читання і поширення їх німецька жандармерія заарештувала і покарала 19 чоловік[2].

Багато жителів села героїчно боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. За виявлену в боях мужність і відвагу 78 з них нагороджені орденами і медалями СРСР. Орденами Вітчизняної війни 2-го ступеня, Червоної Зірки та п'ятьма медалями відзначено старшину-розвідника, колишнього бригадира колгоспу «Друга п'ятирічка» О. Ф. Завгороднього. Орден Вітчизняної війни він одержав за вміле командування групою розвідників, яка в районі німецьких міст Найденбурга і Танненберга в січні 1945 року розгромила штаб ворожого полка, захопила в полон штабного офіцера і цінні документи. Вісім бойових нагород має П. П. Журавель. Відзначились також Я. Т. Косенко, І. І. Садовський, М. П. Садовський, А. Ф. Ковшар, І. М. Зозуля, Г. П. Карайбіда, П. А. Потьомка, О. З. Білозор, В. Л. Коваль та інші.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 30, арк. 11.
[2] Там же, ф. Р-2276, оп. 1, спр. 44, арк. 93.

В боях з німецько-фашистськими загарбниками загинуло 89 ордовасилівців[1], тобто восьма частина жителів села.

25 листопада 1943 року частини Червоної Армії визволили село від гітлерівців. Фашисти вщент розграбували і зруйнували громадське господарство колгоспів. Вони завдали також великих збитків особистому господарству колгоспників. В обох ордовасилівських колгоспах у 1943—1945 pp. кількість працездатних колгоспників була наполовину меншою, ніж до війни. Нестача робочої сили відчувалась протягом тривалого часу.

В перші дні після визволення села в ньому були відновлені сільська Рада, партійна та комсомольська організації. Долаючи великі труднощі, вони спрямували зусилля селян Ордо-Василівки на відбудову артілей. Колгоспники одержали допомогу з боку Радянської держави — сільськогосподарський реманент, худобу, посівний матеріал. Частину худоби і реманенту, врятованого від окупантів, здали в господарство артілей колгоспники. Дуже тяжкими для колгоспників були перші післявоєнні роки. В 1945 році колгосп «Друга п'ятирічка» мав 22 робочих коней, 15 кінних плугів, 19 лущильників, 72 борони та 4 двигуни. На фермах було 170 голів великої рогатої худоби, в т. ч. лише 13 молочних корів, а також 109 свиней, 72 вівці. Виробництво молока і м'яса залишалось незначним. Під зерновими культурами було зайнято 670 га посівів, але врожай зернових становив лише 5,5 цнт з гектара. Валовий доход колгоспу в цьому році не перевищував 140 тис. крб.[2]. Ще нижчими були економічні показники колгоспу ім. К. Лібкнехта.

У відбудові господарства, у виробничому та громадському житті села активну участь брали фронтовики-комуністи, що повернулися після закінчення Великої Вітчизняної війни. Талановитими організаторами сільськогосподарського виробництва виявили себе члени партії М. Ф. Міщенко, обраний головою колгоспу «Друга п'ятирічка», бригадири О. Ф. Завгородній, О. І. Стадниченко, С. І. Кращенко. Протягом тривалого часу О. Ф. Завгородній працював секретарем колгоспної партійної організації. Я. Т. Косенко в 1945 році був обраний головою Ордо-Василівської сільської Ради і працював на цій посаді понад десять років. Водночас він був секретарем територіальної партійної організації.

Важко позначився на господарських показниках посушливий 1946 рік, та все ж в наступні роки завдяки трудовому героїзмові колгоспників, керованих комуністами, артілі залікували рани війни і поступово пішли вгору.

В 1950 році колгоспи села були об'єднані. Укрупненому господарству присвоїли ім'я С. М. Кірова. Колгосп мав у своєму розпорядженні 4476 га землі, з яких 1210 відводились під посіви озимої пшениці. На фермах артілі утримувалось 683 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 136 корів; а також до 500 свиней, 570 овець.

Наступні роки ще більше підтвердили переваги укрупненого колективного господарства. Так, за 1950—1953 pp. валовий збір зернових у колгоспі зріс на 30 проц., молока — на 11 проц. Колгосп збільшив продаж державі зерна, м'яса, молока. Зросли доходи колгоспників.

Різко пішло вгору господарство артілі після вересневого 1953 року Пленуму ЦК КПРС, який визначив шляхи підвищення розвитку сільського господарства. Успішно розвивались рослинництво і молочне тваринництво. За показниками в цих галузях господарства артіль стала однією з передових у Софіївському районі. Дедалі більшого значення набувало городництво. Валовий доход колгоспу за 1953—1958 pp. зріс у 2,7 раза. За цей час колгосп збільшив продаж державі зерна в 2,6 раза, молока в 2,7, м'яса — в 1,7 раза.

У 1958 році до колгоспу ім. Кірова було приєднано Зав'ялівську сільськогосподарську артіль ім. Будьонного. Так на території Ордо-Василівської сільради виникло багатогалузеве колективне господарство «Росія». В ньому працюють жителі

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 30, арк. 12.
[2] Там же, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 398, арк. 202—209.

8 населених пунктів. За ними закріпили 8147 га землі. Під час реорганізації МТС колгосп придбав 12 зернових і 8 кукурудзозбиральних комбайнів, 20 тракторів, 13 вантажних автомашин.

В 1965 році на його полях працювали 34 трактори, 9 зернових, 6 кукурудзозбиральних та 8 силосозбиральних комбайнів. На кінець семирічки господарство мало 26 вантажних та 3 легкові автомашини. Найбільш повно в колгоспі механізовано роботи в рільництві та основні процеси у тваринництві. В останні роки семирічки тут завершено електрифікацію основних галузей господарства.

У зміцненні матеріально-технічної бази колгоспу «Росія» велику роль відіграє шефська допомога промислових підприємств Кривбасу. Так, у 1964 році шефи — працівники рудоуправління ім. Р. Люксембург — розпочали, а в 1965 році закінчили на березі ріки Саксагані спорудження зрошувальної установки, яка забезпечує поливання посівів на площі 100 га. Вони також допомогли в будівництві тваринницьких ферм, у переведенні на електротягу млина і олійниці в Ордо-Василівці, в електрифікації сіл Новомихайлівки і Мотиної Балки.

Велика організаторська робота партійної організації, сумлінне ставлення основної маси колгоспників до праці, зміцнення матеріально-технічної бази, посилення механізації трудомістких процесів — усе це забезпечило значне зростання колгоспного виробництва.

Поливання овочів у колгоспі «Росія». Ордо-Василівка, 1965 р.

В першому році семирічки колгоспники зібрали на площі 1566 га по 19,5 цнт озимої пшениці, на площі 139 га — по 32,7 цнт ячменю. На тваринницьких фермах колгоспу в 1959 році було 1980 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 733 корови, понад 1400 свиней, 1860 овець, 207 коней, 6150 штук курей. На 100 га сільськогосподарських угідь тваринники колгоспу виробили по 165 цнт молока, а на 100 га орної землі — по 42,7 цнт м'яса. Валовий доход артілі в цей час становив 4585,5 тис. крб., а її неподільний фонд — 6743 тис. крб. Поголів'я великої рогатої худоби в 1965 році збільшилось проти 1959 року на 183 проц., у т. ч. корів — на 154 проценти. Виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь у 1965 році становило 219 цнт, тобто збільшилось проти 1959 року на 33 проценти. Валові доходи колгоспу за семирічку зросли в 1,6 раза і досягли в 1965 році 768,5 тис. карбованців.

У 1959—1965 рр. оплата праці колгоспників зросла на 25 процентів. В 1964 році кожний член артілі «Росія» одержав на вироблений трудодень по 1 кг зерна і 0,5 крб. грішми. В 1965 році рільникам нарахували по 70 коп., тваринникам — по 80 коп. на трудодень; на кожен зароблений карбованець колгоспники одержали по одному, а механізатори — по 2 кг зерна.

В авангарді боротьби за піднесення колгоспного виробництва йдуть комуністи. Партійна організація артілі, яка налічує 44 чол., виховала немало справжніх організаторів і новаторів колгоспного виробництва. Багато зусиль доклали для розвитку колгоспу секретар парторганізації П. П. Самоткан та голова правління М. І. Сухина. В 1965 році значних успіхів у соціалістичному змаганні добилася

перша комплексна бригада артілі, яку 18 років очолював І. С. Дерев'янко. Навіть за несприятливих погодних умов вона одержала врожай зернових по 18,6 цнт з гектара. Непоганих наслідків добились і тваринники бригади. П. Г. Гуцаленко в 1965 році домігся приросту ваги телят 1160—1200 грамів на добу. Напередодні 48-ї річниці Великого Жовтня ця бригада, яка змагається за звання колективу комуністичної праці, була занесена на районну Дошку пошани.

Зразки самовідданої праці показують доярки Т. В. Ганженко, А. І. Хівренко, птахарки Н. Д. Білоніг, Н. С. Чередниченко, механізатори О. М. Бобошко, С. М. Лохматов, Г. С. Перець, О. І. Сорухан, І. П. Христич, М. С. Черниш, П. М. Шевченко.

Обговорюючи у травні 1965 року на відкритих партійних зборах рішення березневого Пленуму ЦК КПРС, колгоспники визначили конкретні, реально обгрунтовані заходи дальшого швидкого піднесення громадського господарства. На основі цих заходів, уточнених після XXIII з'їзду КПРС, було розроблено п'ятирічний план розвитку колгоспу «Росія» на 1966—1970 рр. Вже за перші два роки нової п'ятирічки колгоспники забезпечили значне зростання врожайності зернових на всій площі посівів. Середній урожай зернових в ці роки становив 20,4 цнт з гектара, в т. ч. пшениці — 23,2 цнт. В 1966 році колгосп зібрав 33,2 тис. цнт, в 1967 році — 37,8 тис. цнт зерна. Значно зросли валові збори технічних і овочевих культур. Збільшилось поголів'я великої рогатої худоби, овець, свиней і птиці, підвищилась продуктивність громадського тваринництва. Надої молока на 100 га сільськогосподарських угідь в 1966—1967 рр. досягли 255 цнт (проти 219 цнт у 1965 році). М'яса в 1966 році було вироблено 52,2 цнт на 100 га угідь. Колгосп перевиконав план продажу державі зерна. М'яса було продано в 1966 році 2252 цнт. Щороку колгосп продавав також по 17 тис. цнт молока. Його валові доходи в 1966 та 1967 рр. збільшились у 1,7 раза проти останнього року семирічки.

Протягом 1966—1967 рр. було збудовано механічну майстерню, гараж для вантажних автомашин, новий корівник, телятник і пташник, розпочато будівництво корівника і свинарника з повною механізацією їх, завершено електрифікацію всіх господарських об'єктів і населених пунктів.

Доходи від громадського господарства артілі становлять більшу частину бюджету колгоспників. Завдяки зміцненню економіки артілі оплата праці колгоспни-

Підготовка техніки до збирання врожаю в колгоспі «Росія». Ордо-Василівка.

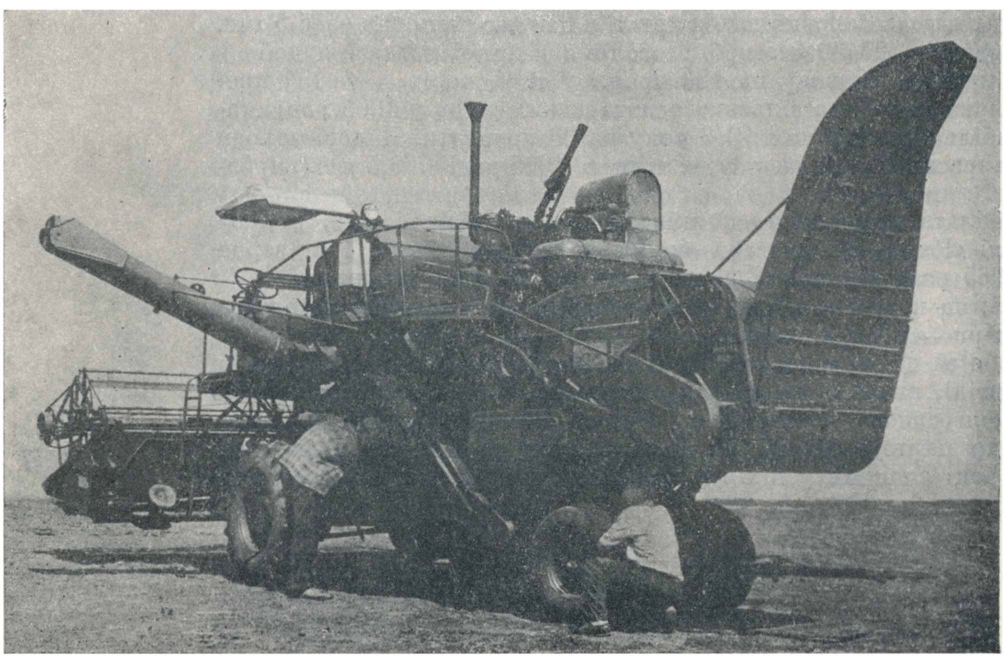

ків підвищується рік у рік. Так, на індивідуальну оплату в 1966 році було витрачено 591 тис. крб., в 1967 році — 643 тис. крб. Середня оплата робочого дня колгоспника в 1966 році становила 3,07 крб., в тому числі грошова оплата — 2,71 крб., в 1967 — відповідно 3,14 і 2,77 крб. Зокрема, шофер одержував за один робочий день в 1966 році 3,84 крб., в 1967 році — 3,89 крб.; механізатор — відповідно — 3,54 і 3,72 крб., доярки — 3,47 і 3,50 карбованця.

Дбаючи про зростання економіки колгоспу і підвищення матеріального добробуту колгоспників, партійна організація і сільська Рада депутатів трудящих постійно приділяють велику увагу поліпшенню побутового та культурного рівня колгоспників.

Село швидко забудовується. Лише за роки семирічки в Ордо-Василівці було зведено 59 нових будинків. В 1966 році спорудили 15, у 1967 році — 18. Частина з них збудована колгоспом для спеціалістів сільського господарства. Крім того, в 1967 році капітально відремонтовано 23 будинки. Підвищується купівельна спроможність населення. В 1964—1965 рр. товарооборот сільських магазинів зріс більш ніж удвоє. В 1967 році жителям села продано товарів на суму в 480,3 тис. карбованців.

Ще в 1957 році в Ордо-Василівці почав діяти радіовузол потужністю 600 ватт. Це дало змогу здійснити повну радіофікацію сіл, жителі яких працюють у колгоспі «Росія». З побудовою у Кривому Розі телевізійного ретранслятора голубі екрани телевізорів засвітилися в будинках села.

Колгоспний лад забезпечив разючі зміни в долі колись забитих, пригноблених селян Ордо-Василівки. Ось приклади. Сім'я Я. М. Фуртенка, що складалася з 7 чоловік, мала до революції 5 десятин землі. Жили в злиднях, бо свого хліба вистачало лише до нового року. Зараз усі діти Фуртенка живуть і заможно і культурно. Дочка Віра Яківна здобула спеціальність зоотехніка, працює завідуючою фермою. Вона — комуністка. Друга дочка — Фросина Яківна — завідує колгоспним млином.

Тяжко бідувала до Жовтневої революції сім'я Афанасенка, що складалась з 10 осіб. Революція дала кожному члену цієї сім'ї щасливу долю.

В Ордо-Василівці працює значний загін радянської інтелігенції: вчителі, інженери, агрономи, зоотехніки. Сільську амбулаторію та лікарню обслуговують 17 медичних працівників, що дбають про здоров'я селян.

В 1965 році з допомогою шефів збудовано колгоспний Будинок культури з актовим залом на 500 місць і кімнатами для гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких беруть участь 70 жителів села. В Будинку культури і в клубі демонструються кінофільми, влаштовуються концерти художньої самодіяльності. Тільки члени місцевої групи товариства «Знання» в 1966—1967 рр. прочитали для селян 300 лекцій. Особливою популярністю серед населення в 1967 році користувались лекції, тематичні вечори і зустрічі з старими комуністами, присвячені 50-річчю Радянської влади.

В шкільній та колгоспній бібліотеках налічується понад 18 тис. томів книг. Багато колгоспників і службовців мають власні бібліотеки. В 1966 році в селі передплачували 1205, в 1967 році — 1716, в 1968 році — 1917 прим. журналів та газет.

Всі діти шкільного віку навчаються в середній школі. Їх виховують 16 досвідчених педагогів, кращими серед яких є П. В. Кобиляцький, В. І. Дерев'янко, Т. І. Шкута та інші.

За 1945—1967 рр. школу закінчили понад 400 чоловік. Випускники школи працюють в господарстві колгоспу, на міських промислових підприємствах, продовжують навчання у вищих навчальних закладах. За роки Радянської влади 112 чол. з села закінчили вищі та середні спеціальні учбові заклади. В Ордо-Василівській школі навчався М. Д. Садовський, нині заслужений артист УРСР, актор Дніпропетровського українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка.

Школа виховує учнів на революційних і трудових традиціях їхніх батьків. Червоні слідопити Ордо-Василівської школи займаються розшуком рідних воїнів,

53 8-395

що загинули в боях за визволення села від гітлерівців. Вони влаштовують походи по місцях боїв Великої Вітчизняної війни. Учні листуються з Героями Радянського Союзу О. П. Маресьєвим, М. В. Зебницьким, М. С. Шкарлатовою, колишнім комісаром партизанської бригади П. Л. Червінським. В школі відкрито ленінську кімнату. При її організації встановлено зв'язки з 23 музеями СРСР та країн народної демократії. Важливі матеріали про життя В. І. Леніна надіслані старими більшовиками Л. О. Фотієвою та Є. Я. Драбкіною.

Трудящі Ордо-Василівки — це єдиний колектив, сформований в процесі соціалістичного будівництва, згуртований спільністю економічних і політичних інтересів його членів. Раду депутатів трудящих села очолює комуністка Н. Г. Бедрай. У складі Ради — 41 депутат, серед яких доярка колгоспу «Росія» О. І. Дерев'янко (яка також є депутатом Софіївської районної Ради депутатів трудящих), директор сільської школи П. В. Кобиляцький, секретар колгоспної партійної організації П. П. Самоткан, О. Ф. Завгородній та інші.

У своїй діяльності сільська Рада спирається на великий громадський актив, допомогу партійної та комсомольської організацій.

Своєю невтомною працею жителі села вносять вагомий вклад у створення достатку сільськогосподарської продукції, в справу будівництва комунізму в нашій країні.

П. Л. ВАРГАТЮК, М. П. ШЕВЧЕНКО.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СОФІЇВСЬКОГО РАЙОНУ

ВОДЯНЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Девладове Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе Поле, Гончарове, Грушки, Дачне, Девладове, Зелений Гай, Ковалеве, Кринички, Мар'є-Дмитрівка, Соснівка, Спокойствіє, Червоне Поле, Червоний Жовтень, Червоний Яр. Населення — 885 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Ілліча розміщена у Водяному. Артіль має 5464 га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. Розвинуте садівництво, виноградарство.

У селі — середня школа, бібліотека, Будинок культури. Функціонує лікарня.

В центрі села — пам'ятник В. І. Леніну. На честь радянських воїнів, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни встановлено обеліск. Тут похований Герой Радянського Союзу П. О. Гончаров з м. Волгограда, який загинув 31 січня 1944 року в бою за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

Водяне засноване в 80-х роках XIX століття.

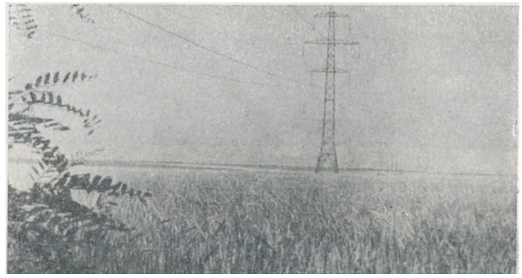

Поля колгоспу ім. Ілліча. Водяне. 1965 р.

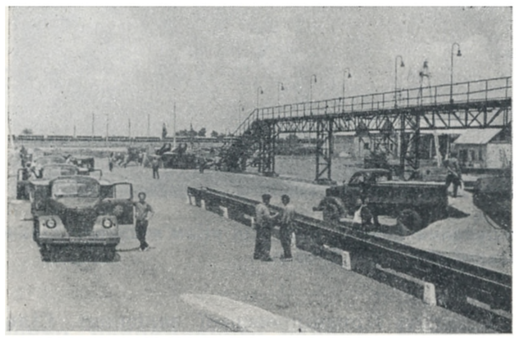

На хлібоприймальному пункті станції Девладове Придніпровської залізниці. 1965 р.

В саду колгоспу «Прогрес». Миколаївка. 1966 р.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Базавлука, притоки Дніпра, за 25 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Лошкарівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вільне Життя, Володимирівка, Зелене, Катеринівка, Катерино-Наталівка, Лошкарівка, Назарівка, Непереможне, Олександро-Білівка, Петрівка. Населення — 2,6 тис. чоловік.

На території Миколаївки знаходяться центральні садиби колгоспів «Авангард» і «Прогрес». Перший — молочно-зернового напряму, має 3,5 тис. га орної землі. Другий — спеціалізується на виробництві вовни. Вівцеферма налічує до 13 тис. овець і виробляє в середньому по 600—610 кг вовни на 100 га угідь. Обидва колгоспи повністю електрифіковані, мають свої олійниці, млини, сепараторні пункти, агрохімічні лабораторії.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Є лікарня.

Миколаївка вперше згадується в історичних джерелах за 1810 рік. В XVI—XVII століттях тут були запорізькі зимівники.

В січні 1918 року в селі обрано волосну Раду. Під час австро-німецької окупації житель Володимирівки Й. О. Костянтинов організував партизанський загін, до складу якого ввійшли селяни Миколаївської волості. Після одного з боїв, коли партизани знищили до сотні ворожих солдатів, окупанти послали проти них великий загін з гарматами. Зав'язався нерівний бій, в результаті якого партизани змушені були відступити. У Володимирівці карателі розстріляли 48 партизанів і місцевих селян. Командира загону Костянтинова у 1920 році по-звірячому вбили місцеві куркулі.

В 1929 році на околиці Лошкарівки досліджено курганний могильник з похованнями половців-кочовиків (XI—XII століття).

НОВОЮ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний захід від районного центру і за 9 км від залізничної стан-

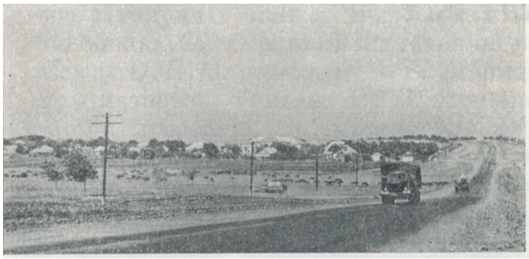

Загальний вигляд с. Новоюлівки. 1966 р.

Зрошування ланів у радгоспі «Кам'янський» Олексіївської сільради. 1966 р.

ції Пічугіне Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Авдотівка, Новопетрівка, Степове, Трудолюбівка. Населення — 448 чоловік.

Перша бригада колгоспу ім. Богдана Хмельницького, що розташована у Новоюлівці, має 1720 га орної землі. Займається вирощуванням зернових та виробництвом продуктів тваринництва.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць. Працюють побутові майстерні.

Новоюлівка вперше згадується в історичних документах за 1880 рік. Напередодні Великого Жовтня, під впливом революційної боротьби робітників Криворіжжя, в селі відбулися масові селянські заворушення. Повсталі спалили економію поміщика, розібрали реманент, худобу.

Уродженець с. Авдотівки льотчик І. П. Яловий в роки Великої Вітчизняної війни зробив 400 бойових вильотів. За подвиги в боях з фашистськими окупантами йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ОЛЕКСІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на південний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Девладове Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вишневе, Ізлучисте, Кам'янка, Новохортиця, Олександрівка, Тернова Балка, Улянівка. Населення — 543 чоловіка.

На території Олексіївки розміщена бригада колгоспу ім. Ульянова, яка має 2294 га орної землі і займається вирощуванням зерна та виробництвом продуктів тваринництва.

В селі — початкова школа, Будинок культури із залом на 300 місць, бібліотека.

В грудні 1917 року в селі Вишневому (стара назва — Мар'янівка) була обрана волосна Рада, головою якої став П. Г. Татарець, член партії більшовиків. Волосна Рада провела роботу по розподілу землі і майна серед бідноти, по мобілізації селян до лав Червоної Армії. В квітні 1918 року при наближенні до села німецьких окупантів куркулі з місцевих колоній по-звірячому закатували Татарця. Його ім'ям був названий перший колгосп, створений у Вишневому.

ПЕ́РШЕ ТРА́ВНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на північний схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Потоцьке Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Благословення, Вербове, Ганно-Миколаївка, Криничувате, Любе, Нова Зоря, Макорти, Олександрівка, Потоцьке, Червоний Дуб, Южне. Населення — 567 чоловік.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, який має 5,2 тис. га орної землі. Головний напрям виробництва — відгодівля великої рогатої худоби. Щорічно в колгоспі відгодовується до 4 тис. голів молодняка, виробляється по 80—90 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь. Вирощуються також зернові культури. З допоміжних підприємств є млин, олійниця, сепараторний пункт.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, є відділення районного об'єднання «Сільгосптехніка».

Засноване у 1923 році.

ПЕТРО́ВЕ (до 1958 року — Петрова Долина) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на південний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Девладове. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Жовте, Менжинка, Михайлівка, Нові Ковна, Нововітебське, Одрубок, Тарасівка. Населення — 925 чоловік.

Колгосп «Победа», центральна садиба якого розміщена у Петровому, має 4,8 тис. га орної землі. Спеціалізується на відгодівлі свиней. У 1962 році тут збудовано свиновідгодівельний пункт на 10 тис. голів. Щорічно виробляються в середньому по 106—110 цнт м'яса — свинини на 100 га сільгоспугідь. Крім того, вирощуються зернові культури.

У селі є початкова школа, бібліотека, Будинок культури на 300 місць.

ТОМАКІВСЬКИЙ РАЙОН

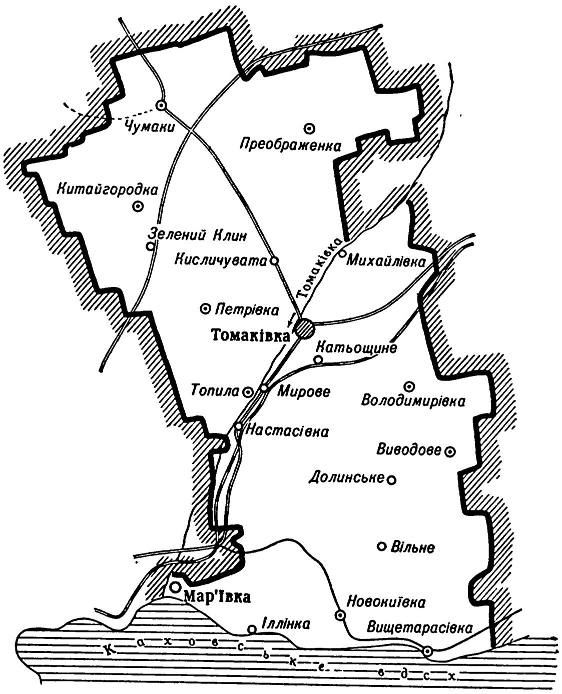

ТОМА́КІВКА

Томаківка — селище міського типу, центр однойменного району. Розташована на місці злиття двох річок Томаківки та Кисличуватої, за 95 км на південний захід від Дніпропетровська і за 5 км від найближчої залізничної станції Мирова. На відстані 16 км від селища проходить автомагістраль Дніпропетровськ—Нікополь. Населення — 7,3 тис. чоловік.

На території селища по течії річки Томаківки збереглося кілька курганів доби бронзи (III—I тис. до н. е.) та скіфського часу. Під час археологічних розкопок, проведених ще у 1861 році, в одному з курганів знайдено різні коштовні речі: золоті бляшки, уламки грецького посуду, зброю[1].

Томаківка — старовинне запорізьке займище. Воно дістало цю назву від річки Томаківки. В 1740 році тут оселилися родини тих служивих, які за розпорядженням царського уряду працювали на Хортицькій верфі і при Хортицькій таможні[2]. У 1777 році Томаківка стала державною слободою. За переписом 1782 року тут проживало 93 чоловіка.

У зв'язку з тим, що в 1789 році у Верхній Хортиці оселилися іноземні колоністи, частина її жителів переселилася до Томаківки на правах казенних селян. Кількість населення слободи помітно зростала за рахунок селян-втікачів з Правобережної та Лівобережної України, з центральних губерній Росії. У 1808 році 205 її жителів виселилися на хутори за 18 км від Томаківки. За даними перепису 1859 року, в селі налічувалось 583 господарства і 6214 жителів[3]. Крім землеробства, вони займалися кустарницькими промислами, працювали в поміщицьких економіях, на цегельних заводах, жінки пряли льон і вовну, ткали полотно і сукна, головним чином

[1] М. И. Ростовцев. Скифия и Боспор. М., 1925, стор. 407—410.
[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 116.
[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 16.

на продаж[1]. Щороку тут відбувалося 5 ярмарків, на які приїздили селяни з навколишніх сіл, купці з Нікополя та Катеринослава. В 1857 році на т. зв. Проводський ярмарок в Томаківці було привезено різних товарів на суму 22,3 тис. карбованців[2].

Становище жителів Томаківки мало чим відрізнялося від становища кріпаків навколишніх сіл. З року в рік зростали недоїмки, частину яких селяни могли виплатити тільки в особливо урожайні роки.

Згідно з указами про земельний устрій державних селян, виданих царським урядом у 1866—1867 рр., мешканці села одержали по 6,8 десятини землі на одну ревізьку душу з правом викупу[3]. Та великі викупні платежі, відсутність реманенту і коштів на його придбання позбавляли більшість селян можливості господарювати. За переписом 1882 року в Томаківці було 1231 господарство, з них 377 не мали робочої худоби, 407 — корів, а 221 — будь-якої худоби. Селяни-бідняки змушені були йти в кабалу до поміщиків і куркулів[4].

Зубожіле селянство висловлювало незадоволення своїм становищем та існуючим ладом. У липні 1880 року в Томаківці було проведено дізнання у справі селянина Миколи Вітовського, який обвинувачувався «в неодноразовому виголошенні сміливих і образливих слів проти імператора...». Висловлюючись з приводу невдалого замаху на Олександра II, Вітовський заявив, що «якби я вистрілив, то він (цар) не підвівся б»[5].

У 80-х рр. XIX століття центр виробництва зерна перемістився в степові райони України і сюди великими масами стали переселятися селяни з інших місць країни. Томаківка опинилася на шляху кількох торговельних трактів, що сприяло швидкому зростанню економіки села та його населення. У 1898 році тут налічувалося вже 1618 господарств і 10 643 жителі.

Розвиток капіталізму у пореформений період ще більше посилив соціальну диференціацію селянства. Наприкінці XIX століття сільській громаді належало 18 787 десятин. Наділ 409 господарств не перебільшував 5 десятин, в 795 господарствах він становив 5-10 десятин, в 289 — 10-25 десятин, в 75 — 15-25 десятин, а в 37 — більше 25 десятин. 13 господарств були безземельними. Через нестачу землі 579 селянських господарств орендували землю у поміщиків. 321 — зовсім не мало реманенту, у 139 — не було худоби, в 525 — робочої. Без продажу своєї робочої сили 459 родин не могли забезпечити собі навіть напівголодного існування[6].

З проникненням капіталізму в село виникають невеликі промислові підприємства, розвивається торгівля. В 1898 році в Томаківці працювало 63 промислових і 28 торговельних підприємств. Серед них — цегельні і гончарні заводи Фокіна і Сотникова, торговельні підприємства Смолякова, Маєрсона, Нюсіна тощо. На цегельних і гончарних заводах панувала капіталістична експлуатація, робочий день тривав 12—14 годин. Підприємці платили робітникам мізерну плату. Робітник-формувальник за 1 тис. цеглин одержував 1 крб. на день, а робітники інших професій — значно менше. Всі роботи виконувалися вручну[7].

Постійні злидні, жорстока експлуатація, що панувала як на підприємствах, так і в економіях поміщиків та куркульських господарствах, викликали загальне невдоволення з боку жителів села. Під впливом революційних подій у країні в грудні 1905 року в Томаківці виник селянський комітет, який заявив про свою солідарність

---

[1] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 2, спр. 19, арк. 30.
[2] Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба, стор. 220.
[3] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1. Екатеринославский уезд, стор. 173.
[4] Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1882 г. Екатеринослав, 1883, стор. 248.
[5] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 479, арк. 5, 6.
[6] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 1, стор. 172—177.
[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 46, арк. 4.

з Всеросійською селянською спілкою. Керував тим комітетом місцевий вчитель І. Т. Колодяжний. На своїх зборах члени спілки обговорювали питання про те, щоб не сплачувати податків, приймали рішення не давати урядові солдат, висували вимоги про передачу селянам поміщицької землі [1].

5 грудня 1905 року в Томаківці відбувся з'їзд селянської спілки Катеринославського повіту, на якому член повітового комітету спілки доводив необхідність передачі поміщицьких земель до рук селян [2]. Після з'їзду селяни зібралися на сходку і почали вимагати від земського начальника розподілу поміщицьких земель. Та викликані стражники розігнали селян. Тоді томаківці стали на шлях більш рішучих дій. Вони виступили проти розміщення в їх селі козацької півсотні [3], зривали об'яви про оголошення воєнного стану, чинили опір представникам влади, які приїжджали до села. Наприкінці грудня катеринославський повітовий справник доповідав губернатору, що посланий ним в Томаківку стражник Голуб повернувся назад і повідомив, що проїхати туди неможливо, бо томаківські селяни «всіх приїжджаючих до них чинів поліції б'ють...». Далі в тому донесенні говорилося про те, що в Томаківці відбувся мітинг, на який зібралося багато селян. Коли серед його учасників поширилася чутка про наближення до села загону козаків, вони перебралися в село Олександрівку. Селяни виставили дозорного, який повинен був, побачивши козаків, вдарити на сполох, щоб селяни, згуртувавшись і озброївшись, могли дати відсіч козакам [4].

В січні 1906 року в Томаківку прибув каральний загін. Козаки зігнали жителів села в церковну загорожу і вчинили над ними жорстоку розправу [5]. Керівників селянської спілки І. Колодяжного, С. Твердохліба, В. Коваленка, І. Бершацького заарештували і відправили до Катеринославської в'язниці [6].

Але томаківці не припинили боротьби. Вони й далі збиралися нелегально на сходки, якими керували Д. Кіленко, Ю. Дмитриченко, Л. Череп, Й. Хрипко, З. Сіромашенко. Учасником і організатором тих сходок був житель сусіднього села Чумаків В. Коляда, демобілізований моряк з броненосця «Потьомкін». Жандарми схопили його й забили до смерті під час допиту в Томаківці. Селянство ставало дедалі надійнішим союзником пролетаріату в боротьбі за повалення царизму.

Столипінська аграрна реформа ще більше погіршила становище малоземельних селян. Куркулі, виділившись з общини на хутори, захопили найкращі землі, біднякам залишилися найгірші і найбільш віддалені від села. Не маючи змоги прогодувати свої сім'ї з виділених наділів, селяни-бідняки вимушені були найматися до куркулів і поміщиків або шукати заробітків на заводах і фабриках. У наймах, в куркулів працювали не тільки дорослі члени бідняцьких сімей, а й підлітки які жорстоко експлуатувалися. Про це свідчить такий факт: доведений тяжкою працею і знущаннями куркуля до відчаю, 13-річний наймит Пантелеймон Свисенко втік від свого гнобителя, підпаливши його [7].

Селянська біднота страждала не тільки від малоземелля, експлуатації, тяжкої праці, постійного недоїдання, а й від безлічі хвороб, які були частими гостями в її домівках. Лікарська дільниця, відкрита в селі у 1872 році, обслуговувала 18 населених пунктів 5 волостей. В 1892 році побудовано лікарню на 12 ліжок, в якій працювало 2 лікарі і 5 фельдшерів. Вони обслуговували 35 438 чол. населення [8].

Злидні, антисанітарні побутові умови, поганий стан медичного обслуговування призводили до частих епідемій, різних інфекційних захворювань. В 1912 році на

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, спр. 2065, арк. 2, 3, 9, 12, 28.
[2] Журн. «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 169—229.
[3] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 183, арк. 1.
[4] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 455, арк. 48.
[5] Журн. «Летопись революции», 1928, № 6, стор. 224.
[6] ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 2, спр. 2065, арк. 28, 39.
[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 745, арк. 1.
[8] Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1912 год, ч. 2, стор 14, 15.

Одна з вулиць Томаківки. 1908 р.

селі спалахнула епідемія черевного тифу, яка продовжувалась в 1913—1914 рр. і розповсюдилась на сусідні волості.

Не кращим був і стан освіти та культури населення. Наприкінці XIX століття серед чоловіків вміли читати та писати тільки 23,3 проц., серед жінок — 1,9 проц. У двох церковно-парафіальних та земській школах навчалося 478 дітей. Решта 1180 хлопчиків і дівчаток не мали змоги відвідувати школи. У 1913 році в Томаківці працювало 16 шкіл[1], але розміщені вони були в непристосованих до занять приміщеннях. Санітарний лікар Катеринославського повіту А. І. Пижов у звіті за 1912 рік повідомляв, що Томаківська школа № 11 глинобитна, стеля прогнулася і підперта стовпами, земляна підлога в ямах, вікна маленькі[2].

Перша світова війна принесла трудящим нові страждання і горе. Позбавлені годувальників, які були мобілізовані до армії, господарства селян-бідняків зовсім занепали. Посіви зернових скоротилися майже наполовину. Різко впала врожайність. Незасіяні поля заростали бур'янами. Багато сімей голодувало. Ось чому звістка про повалення царизму сколихнула селян. З травня 1917 року в Томаківці створено сільський і волосний комітети «Селянської спілки», керовані українськими есерами[3]. На одному із сходів під тиском сільської бідноти було прийнято рішення про вигнання з села священика Андріащенка, який оббирав селян[4].

Нові шляхи для перебудови життя трудящого селянства відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція. В грудні 1917 року в Томаківці створено революційний комітет. 4 січня 1918 року він прийняв рішення про конфіскацію землі поміщиків і церкви, про розподіл її серед селян за кількістю їдців. На початку лютого 1918 року в селі обрано Раду селянських депутатів у складі 20 чоловік. Першим заходом Ради було рішення про ліквідацію волосного земства і про передачу їй усіх справ[5].

У квітні 1918 року Томаківку захопили австро-німецькі війська. Окупанти реквізували у населення зерно, худобу, вантажили їх у вагони і відправляли до Німеччини. Вони заборонили молоти зерно на парових і вітряних млинах, залишивши населення без хліба[6].

Радянську владу в селі було відновлено на початку лютого 1919 року після вигнання петлюрівців. 8 лютого тут відбулися вибори до волосної Ради селянських депутатів, до складу якої увійшло 50 чоловік. Головою виконкому Ради обрано комуніста Д. П. Кіленка, секретарем — П. Я. Рябоволенка[7].

Влітку село захопили денікінці. Наприкінці 1919 року частини Червоної Армії визволили Томаківку від білогвардійських банд, а в січні 1920 року відновив свою роботу волвиконком[8]. 16 травня за його ініціативою були скликані загальні

[1] Вся Екатеринославская губерния. 1913 г., стор. 29.
[2] Отчет Екатеринославской уездной земской управы за 1912 год, ч. 2, стор. 239.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 237, арк. 82.
[4] Газ. «Придніпровський край», 9 червня 1917 р.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2712, оп. 1, спр. 7, арк. 16, 36.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 235; Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, стор. 354.
[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. 5016, оп. 1, спр. 63, арк. 57.
[8] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-159, оп. 1, спр. 33, арк. 24.

збори селян Томаківки, які одностайно схвалили рішення про забезпечення Червоної Армії всім необхідним. Разом з сільським і волосним комітетами незаможних селян, створеними в серпні 1920 року [1], волвиконком дбав про виконання продрозверстки, вилучав продовольчі лишки у куркулів, провів «тиждень допомоги фронту» [2].

У жовтні 1920 року в районі села відбулися бої з врангелівцями. Червоні кінноткники, в рядах яких були добровольці з Томаківки, хоробро билися з білогвардійцями. В пам'ять про ці події поблизу села встановлено монумент.

Після розгрому інтервентів і внутрішньої контрреволюції всю роботу в селі по відбудові господарства, зруйнованого окупантами і білогвардійцями, спрямовував комуністичний осередок. В січні 1922 року він об'єднував 12 членів і 5 кандидатів у члени партії [3]. Комуністи були активними борцями за проведення всіх заходів Радянської влади. При допомозі партосередку в селі створено їдальню для голодуючих, проведено кампанію по вилученню церковних цінностей і передано їх до фонду допомоги голодуючим. Комуністи регулярно проводили мітинги і збори селян, організовували для них лекції. Працювала школа політграмоти [4].

З ініціативи партосередку в липні 1921 року в селі створено комсомольський осередок, до складу якого входили П. Білан, А. Будний, Ю. Дуденко, М. Ляшенко, П. Яременко, О. Бараненко, І. Тимченко, Д. Шевченко, В. Максименко, А. Кобцев та інші. Комсомольці працювали в бригадах по виконанню плану продподатку, організовували суботники по заготівлі палива для дитячого будинку. В голодний 1922 рік вони зібрали 55 пудів зерна для бійців 1-го Кінного корпусу.

Того ж року в Томаківці створено центральний селянський клуб ім. Карла Маркса, при якому працювали драматична, художня, музична та хорова секції [5]. Комсомольці проводили антирелігійну роботу серед жителів села, влаштовували диспути на атеїстичні теми. Вони організували виступи художньої самодіяльності і виручку в 3200 крб. внесли на обладнання електростанції [6].

Важливу роль у відбудові народного господарства і в боротьбі з куркульством відіграв комітет незаможних селян. КНС при допомозі органів Радянської влади відібрав у куркулів лишки землі, реманенту і розподілив їх між бідняками села. В березні 1925 року збори членів КНС Томаківки прийняли рішення про створення в селі піонерської організації. В рішенні записано: «...всі діти членів КНС повинні бути в колективі юних ленінців, і це буде кращим пам'ятником Володимиру Іллічу...» [7].

Широко залучалися до громадського життя й жінки. У вересні 1921 року при волвиконкомі було створено жіночий відділ [8]. Під його керівництвом жінки-активістки провели кілька суботників, створили дитячий будинок, організували спектакль, кошти від якого передали на потреби цього будинку. 29 грудня 1922 року за участю жіночого відділу та комсомольської організації відкрито школу ліквідації неписьменності (лікнеп), ткальну школу і прядильну майстерню. Жінки організували збір подарунків для бійців 1-го Кінного корпусу, які допомагали томаківцям у налагодженні господарського життя [9].

В 1923 році Томаківка стала районним центром. Під керівництвом районної партійної організації трудящі взяли активну участь у соціалістичній перебудові села. В 1926—1927 рр. виникли перші колгоспи. Частина селян — бідняків і серед-

---

[1] Газ. «Известия» [Катеринослав], 25 серпня 1920 р.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 148, арк. 32.
[3] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 902, арк. 14.
[4] Там же, спр. 901, арк. 11, 66; спр. 931, арк. 16.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 78, оп. 1, спр. 14, арк. 34; спр. 10, арк. 9, 12, 50, 51, 60, 82.
[6] Там же, спр. 30, арк. 43.
[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3180, оп. 1, спр. 37, арк. 106.
[8] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 583, арк. 5.
[9] Там же, спр. 901, арк. 63.

няків — об'єдналася в артіль «Землероб», першим головою якої став старий більшовик С. Біленко, після нього — М. Третяк. Активними організаторами артілі були також М. Ткаченко, Ф. Колодяжний, Г. Ляшенко. В грудні 1926 року в Томаківці створено колгосп «Наслідки Жовтня», в лютому 1927 року — колгосп «Запорожець», в 1930 році — колгоспи «Ланковий», «Комунар», «Перемога», «Авангард», «Соціалістичний шлях» [1].

В перші роки свого існування колгоспам довелося долати багато труднощів економічного та організаційного характеру. Всіляко шкодили колгоспному будівництву куркулі. Подолавши ці труднощі, колгоспи села рік у рік домагалися високих виробничих показників у землеробстві і тваринництві. В 1940 році на колгоспних ланах Томаківського району працювало 200 тракторів, 118 комбайнів, 155 автомашин.

За досягнуті успіхи колгосп «Ланковий» та його свиноферму було занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки [2]. Успішно справлялися з виконанням державних планів і промислові підприємства районного центру (цегельний завод, промислова артіль «Ударник», маслозавод, електромлин та інші) [3].

Відбулися зміни і в побуті жителів села, їм було забезпечено висококваліфіковану медичну допомогу. До послуг трудящих були магазини, дитячі садки та ясла, кінотеатр, Будинок культури. Всі діти шкільного віку були охоплені навчанням у школах [4]. В 1940 році в Томаківці і районі працювало 66 шкіл, в яких навчалося 9209 учнів, 55 клубів, один піонерський клуб та 44 червоних кутки. 140 бібліотек мали книжковий фонд, що становив понад 50 тис. примірників [5].

У роки Великої Вітчизняної війни багато жителів села зі зброєю в руках боролися з ненависним фашизмом. Жінки і підлітки не покладаючи рук працювали, щоб забезпечити армію продуктами харчування. З наближенням ворога частину сільськогосподарського реманенту й худоби колгоспів евакуювали до східних районів країни. За рішенням райкому партії було створено партизанський загін у складі 54 чоловік. Базувалися партизани у плавнях. Після висадження в повітря Дніпрогесу води озера ім. Леніна затопили плавні. Більшість бійців перейшла лінію фронту і влилася до лав Діючої армії, решта — лишилася для боротьби на окупованій ворогом території [6].

18 серпня 1941 року німецькі фашисти окупували Томаківку [7]. Вони почали встановлення «нового порядку» з масових грабежів, розстрілів, катувань, знущань над радянськими людьми. У вересні 1941 року фашисти зігнали населення на будівництво мосту. Нагаями і прикладами підганяли вони людей. Старого колгоспника С. П. Губенка, який хотів допомогти своїй дружині, що впала під тягарем важкої балки, гітлерівський унтер-офіцер заколов багнетом [8].

Окупантам вдалося заарештувати 11 партизанів. Двох з них — П. С. Орлова і М. І. Руденка — закатували, Д. М. Шевцова — розстріляли. Доля інших 8 невідома. Був заарештований і директор цегельного заводу член ВКП(б) Ф. А. Губкін, якого райком партії залишив в тилу ворога для підпільної роботи [9]. Гітлерівці за роки окупації розстріляли 176 громадян з Томаківки та інших сіл району. Незважаючи на жорстокі розправи та переслідування, радянські люди всіляко саботували накази і розпорядження окупаційних властей. Начальник нікопольської

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 7, спр. 393, арк. 49, 83, 90.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-3383, оп. 6, спр. 2, арк. 29, 30.
[3] Там же, ф. Р-5027, оп. 1, спр. 1, арк. 9, 36.
[4] Там же, ф. Р-5028, оп. 1, спр. 5, арк. 78.
[5] Газ. «Соціалістичне поле», 18 квітня 1940 р.
[6] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 192, арк. 2.
[7] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 378.
[8] Сообщения Советского Информбюро. М., 1944, т. 1, стор. 241.
[9] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 298, арк. 8; спр. 1, арк. 101.

поліції повідомляв: «З 1225 чоловік, зібраних поліцією і жандармами в Томаківці, вдалося відправити до Німеччини лише 700 чоловік, решта втекла»[1].

30 грудня 1943 року частини Червоної Армії у складі підрозділів 82-ї гвардійської стрілецької дивізії 8-ї гвардійської армії, 53-го окремого мотоциклетного і 3-го окремого гвардійського мотоциклетного полків визволили Томаківку від німецько-фашистської нечисті.

Трудящі Томаківки з великим ентузіазмом приступили до відбудови господарства, зруйнованого і пограбованого окупантами, які завдали селу збитків на 100 млн. крб. Самовіддану працю томаківців очолила відновлена 28 травня 1944 року сільська партійна організація у складі 6 чоловік. Секретарем її була О. Ф. Колодяжна[2]. Незважаючи на нестачу машин і робочих рук, повну відсутність худоби, колгоспники вже весною 1944 року засіяли великі площі зерновими культурами. Поступово відроджувалося тваринництво. На кінець 1944 року на фермах 7 колгоспів села було 26 корів, 109 свиней, 11 овець та 986 штук птиці[3].

Особливо тяжким для колгоспників був перший післявоєнний рік. Колгоспи перевиконали плани посіву зернових, але через засуху урожай був мізерним, з кожного га зібрали по 2—3 цнт пшениці та інших зернових. Почався падіж худоби[4]. Наступного року економіка колгоспів дещо зміцніла. Завдяки енергії і праці радянських людей село поступово підіймалося з руїн, будувалися нові будинки і господарські приміщення.

Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, в розвитку їх економіки відіграли заходи Комуністичної партії та Радянського уряду, спрямовані на піднесення сільськогосподарського виробництва. Після об'єднання 7 колгоспів у два господарства — колгосп «Перше травня» і колгосп «Ленінський шлях» — збільшились їх посівні площі, підвищилась врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва.

Йдучи назустріч 40-річчю Великого Жовтня, Томаківський район включився в змагання з Федорівським районом Саратовської області. Делегація Федорівського району, яка відвідала Томаківку в 1957 році, відмітила економічне і культурне піднесення колгоспів. Наступного року делегація томаківців в свою чергу відвідала федорівців і докладно ознайомилась з їхнім досвідом.

Особливо зміцніли колгоспи селища[5] за роки семирічки. У 1966 році обидва колгоспи, за якими було закріплено 23 тис. га землі, мали 50 автомашин, 19 зернових комбайнів, багато тракторів та іншої техніки. Колгоспники села зібрали в середньому 21,7 цнт зернових з га. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь в колгоспі «Перше травня» було одержано 98 цнт молока, 61,5 цнт м'яса, 14 207 штук яєць; в колгоспі «Ленінський шлях» відповідно — 232 цнт молока, 56,1 цнт м'яса. Грошові прибутки обох артілей у 1966 році становили понад 4 млн. карбованців.

За успіхи, досягнуті в розвитку колгоспного виробництва, 26 передовиків сільського господарства селища нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено першого секретаря Томаківського райкому КП України М. М. Кузьменка, комбайнера Д. Ф. Журавля, тваринниць К. Г. Похиленко і М. Ф. Чубенко з колгоспу «Ленінський шлях», орденом «Знак Пошани» — тракториста колгоспу «Перше травня» Г. Я. Мисюру і доярку з колгоспу «Ленінський шлях» З. П. Левандовську.

Ставши на трудову вахту на честь 50-річчя Радянської влади, робітники промислових підприємств селища 10-місячний план випуску валової продукції виконали

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2276, оп. 1, спр. 44, арк. 39.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 238, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 370, арк. 104, 128, 265, 395, 498, 555, 595.

[4] Там же, спр. 439, арк. 2, 178, 194, 306.

[5] До категорії селищ міського типу Томаківку віднесено в 1956 році, в 1963 році Томаківка була віднесена до Нікопольського району, а в січні 1965 року вона знову стала районним центром.

на 103,8 проц., завдання по підвищенню продуктивності праці — на 103,4 проц. Колгоспники артілей «Ленінський шлях» та «Перше травня» зібрали по 22,8 та 20,4 цнт зернових з одного га. До дня ювілейної дати вони продали державі 12 608 цнт м'яса, 2098 цнт молока, 681 тис. штук яєць, значно перевиконали планові завдання і взяті зобов'язання.

Першість у соціалістичному змаганні по виробництву і продажу державі сільськогосподарської продукції в господарствах району в 1967 році завоювали механізатори з Томаківки Г. Я. Мисюра, В. Ф. Тюпа, М. М. Мизин, О. І. Колісник. Доярка К. Г. Похиленко надоїла по 3338 кг молока на кожну фуражну корову, З. П. Левандовська — по 3250 кг, свинарка М. М. Вітренко одержала по 20 ділових поросят від закріплених за нею 17 свиноматок, О. П. Радутна — по 18,9 ділових поросяти.

Самовіддано трудяться працівники відділення «Сільгосптехніка», забезпечуючи ремонт колгоспного машинного парку. Безпосередньо в колгоспах проводяться роботи по обладнанню підвісних доріг на фермах, механізації подрібнення грубих кормів, доїння корів тощо. В колгоспі «Перше травня» об'єднання «Сільгосптехніка» будує високовольтну лінію довжиною 8,4 км, а також устаткування для чотирьох трансформаторних підстанцій; в обох колгоспах — типові польові стани.

З 1960 року колективи промислових підприємств міст Марганця і Орджонікідзе здійснюють шефство над колгоспами селища. За участю шефів механізовано тваринницькі ферми і побудовано водопровід. Для надання допомоги партійним і комсомольським організаціям колгоспів приїжджають лекторські групи, агітбригади, колективи художньої самодіяльності.

Провідна роль у розвитку економіки колгоспів належить партійним організаціям. В центрі уваги комуністів артілі «Перше травня» (43 члени КПРС) — питання поліпшення структури посівних площ і підвищення агротехніки, механізації ферм, спеціалізації виробництва тощо. На відповідальних ділянках колгоспного виробництва працюють і всі комуністи колгоспу «Ленінський шлях» (73 члени КПРС). Молочно-тваринницька ферма, очолювана М. Ф. Петровською, тримає першість у районі. Тридцять три роки працює механізатором член КПРС М. М. Мизин. Очолювана ним бригада завжди попереду.

Чимало славних трудових справ на рахунку томаківських комсомольців. 49 комсомольців з колгоспу «Перше травня» і 107 з колгоспу «Ленінський шлях» самовіддано працюють на ланах і фермах. Комсомольці-механізатори Євген та Георгій Ляшенки, Д. Журавель, Є. Кузьма і Л. Колодяжний входять до складу трьох комсомольсько-молодіжних агрегатів і ведуть перед у змаганні[1].

Разом із зміцненням економіки підвищується матеріальний і культурний рівень трудящих. За останні 12 років в селищі збудовано 39 комунальних будинків загальною площею 4203 кв. м. Протягом 1961—1966 рр. споруджено 500 нових індивідуальних будинків, кінотеатр «Україна» на 450 місць, Будинок культури, автовокзал. Побудовано дитячий комбінат, гуртожиток для учнів політехнічної школи, готель, перукарню та інше. Селище повністю електрифіковано і радіофіковано. Більшість комунальних квартир газифіковано.

Широкогабаритний пташник в колгоспі «Перше травня». 1967 р.

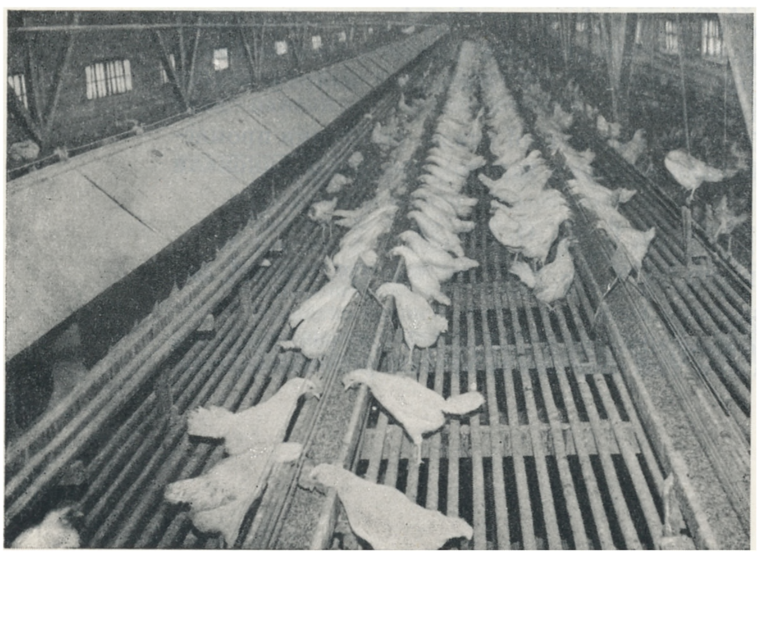

[1] Газ. «Радянське життя», 16 грудня 1967 р.

До послуг населення понад 20 спеціалізованих торговельних магазинів і ларків. За перевиконання плану товарообігу в 1967 році томаківській райспоживспілці вручено перехідний Червоний прапор облспоживспілки. Жителі Томаківки придбали у власне користування 21 легковий автомобіль, 293 мотоцикли, понад 500 телевізорів.

Томаківський районний Будинок культури. 1967 р.

В селищі працює лікарня на 145 ліжок, вона має хірургічне, терапевтичне, дитяче, інфекційне та пологове відділення. Хворих обслуговують 24 лікарі і 62 працівники середнього медичного персоналу. Головного лікаря А. І. Дулінова за заслуги в галузі охорони здоров'я нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Діти колгоспників, робітників і службовців Томаківки навчаються у 8 початкових, восьмирічній і середній школах, заняття проводять 77 учителів, 36 з них — з вищою освітою. Всі школи мають добре обладнані кабінети і лабораторії. Так, у середній школі є 7 учбових кабінетів і лабораторій, бібліотека з книжковим фондом понад 11 тис. прим., дослідницьке поле площею 10 га, фруктовий сад, 2 трактори та необхідний сільськогосподарський реманент, що використовується з навчальною метою.

Про невпинний розвиток культури села свідчить і те, що кожна сім'я тут передплачує газети і журнали. При районному Будинку культури працюють хоровий, танцювальний, драматичний та інші гуртки художньої самодіяльності. Популярні тут районні бібліотеки для дорослих і дітей, що налічують 27 107 книжок, кінотеатр, піонерський клуб. У селищі діють два народних університети: сільськогосподарських та правових знань. До читання лекцій залучаються передовики виробництва, вчителі, а також викладачі Дніпропетровського сільськогосподарського інституту.

Комсомольські організації колгоспів і шкіл виступили ініціаторами корисних і цікавих справ. Так, комсомольці колгоспу «Ленінський шлях» на честь 50-річчя Жовтня посадили в селі 800 дерев, провели кілька вечорів-зустрічей з героями, учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ветеранами праці.

У здійсненні широкої програми розвитку господарства, благоустрою і культури важливу роль відіграє селищна Рада депутатів трудящих, до складу якої входять 90 чоловік, та її постійно діючі комісії з великим активом виборців.

Нове піднесення панує серед трудівників селища після XXIII з'їзду КПРС. Не покладаючи рук, працюють вони над виконанням накреслень партії, завдань п'ятирічного плану щодо дальшого розвитку економіки і культури країни.

В. Ф. ВОЛКОВ, Г. Й. УМАНСЬКА, Г. Г. ШЕСТОПАЛОВ.

* * *

Томаківський район — утворений у 1923 році. Розташований у південній частині Дніпропетровської області. На сході межує із Запорізькою областю, на заході — з Нікопольським, на півночі — з Солонянським районами Дніпропетровської області, на півдні омивається Каховським водоймищем. Площа району — 1,2 тис. кв. км. Населення — 33,7 тис. чоловік, зокрема сільського — 26,4 тис. чол., міського — 7,3 тис. чол. Густота населення — 28 чол. на 1 кв. км. Він має селищну та 10 сільських Рад, яким підпорядковано 61 населений пункт.

Територію району перетинають залізниця Дніпропетровськ—Херсон та автомагістраль Дніпропетровськ—Нікополь.

З корисних копалин у цій місцевості є поклади марганцевої руди, граніту, білої та жовтої глини. Грунти переважно чорноземні.

Район спеціалізується на виробництві зернових і технічних культур, на м'ясо-молочному тваринництві. В районі 14 колгоспів, птахофабрика, рибоколгосп, хлібоприймальний пункт, контора по заготівлі та відгодівлі худоби.

За колгоспами і птахофабрикою закріплено 94 тис. га земельних угідь. У 1967 році під зернові культури було відведено 39,1 тис. га, тобто 52 проц. всієї посівної площі, під технічні — 11 тис. га (14,6 проц.), під кормові — 23,4 тис. га (31,1 проц.), решта землі була під овочами, баштанними, парами. Середня врожайність зернових становила 21,3 цнт з га (у т. ч. озимої пшениці — 24,8 цнт з га), соняшника — 15,7 цнт, овочів — 124 цнт.

За даними на 1 січня 1968 року на фермах колгоспів і на птахофабриці району було 39,7 тис. голів великої рогатої худоби, (в т. ч. 13,8 тис. корів), 31,3 тис. свиней, 29,2 тис. овець. На 100 га сільгоспугідь вироблено по 298 цнт молока, по 52,4 цнт м'яса і по 60 кг вовни.

Значно зросла механізація сільськогосподарських робіт. На колгоспних ланах працюють 599 тракторів, 220 комбайнів, 577 вантажних автомашин. Рівень механізації в рільництві — 98 проц., в тваринництві — 45 процентів.

За успіхи, досягнуті у розвитку сільськогосподарського виробництва, 153 трудівники району нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

В районі 6 промислових підприємств: цегельний і маслоробний заводи, харчовий комбінат, районне об'єднання «Сільгосптехніка», комбінат побутового обслуговування і друкарня, на яких працює 438 робітників і службовців. Загальний обсяг промислової продукції в 1967 році становив 4,5 млн. карбованців.

У роки семирічки на підприємствах і колгоспах набрав розмаху рух за звання підприємств, бригад і цехів комуністичної праці. 77 колективам уже присвоєно це почесне звання. 336 чоловік — ударники комуністичної праці.

У районі проводиться широке житлове будівництво. В 1965—1967 рр. індивідуальними забудовниками споруджено 800 будинків, за рахунок держави — близько 4 тис. кв. м житлової площі.

В селах району добре налагоджено торгівлю. Товарооборот 137 магазинів, 21 підприємства громадського харчування в 1967 році становив 13,7 млн. крб. Протягом 1967 року продано населенню 14 легкових автомашин, 144 мотоцикли, 91 телевізор, 383 радіоприймачі, 513 пральних машин тощо.

Охорону здоров'я населення забезпечують 5 лікарень, 2 амбулаторії, 30 медпунктів, в яких працюють 28 лікарів, 189 медпрацівників середнього персоналу. Серед них 2 відмінники охорони здоров'я.

В 57 школах району, в т. ч. 6 середніх, 12 восьмирічних та 39 початкових, навчається 5,8 тис. учнів. Викладання в них провадять 384 вчителі, серед них 18 відмінників народної освіти. В районі є професійно-технічне училище.

Серед культурно-освітніх установ — районний Будинок культури, 22 клуби, де працює 143 гуртки художньої самодіяльності. В їх роботі бере участь 2000 чоловік. В районі один широкоекранний кінотеатр. 18 сільських та 2 районні бібліотеки налічують 200 тис. книжок. У 1968 році трудящі передплатили 41,5 тис. прим. газет і журналів. Видається районна газета «Радянське життя» та шість багатотиражок в колгоспах.

В районному краєзнавчому музеї зібрано багатий матеріал з минулого і сучасного району. Томаківський район має славну історію. Тут в середині XVII століття Богдан Хмельницький формував козацькі полки для боротьби з польською шляхтою.

Жителі району пишаються тим, що їх 5 земляків за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ТОМАКІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВИ́ВОДОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Мирова Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Глухе, Долинське, Жмирине, Куликове, Новий Мир, Новопавлівка, Стрюківка, Українське. Населення — 477 чоловік.

У Виводовому розташована центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має 6950 га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. З допоміжних підприємств працюють 2 млини. На території, підпорядкованій сільраді, є дві шахти, де видобувається марганцева руда. Вони підпорядковані рудоуправлінню м. Марганця.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Працює медпункт. За 1961—1967 рр. тут побудовано 60 житлових будинків.

Виводове засноване на початку 19 століття.

Під час окупації села німецько-фашистськими загарбниками тут діяла підпільна партизанська група на чолі з А. К. Постоєнком (уродженець с. Шевченківки). Група базувалася у плавнях, неподалік від села. Патріоти порушували лінії зв'язку, робили напади на окремі ворожі автомашини, проводили агітаційну роботу серед населення. Фашистам удалося схопити Постоєнка, після жорстоких катувань його розстріляли. Останки героя та його товаришів були перенесені в братську могилу біля міської Ради м. Марганця.

На північних околицях села досліджено скіфське поселення (IV—III століття до н. е.).

ВИЩЕТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Каховського водоймища, за 40 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Марганець Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковане також село Новонастасівка. Населення — 3674 чоловіка.

У Вищетарасівці знаходиться центральна садиба одного з передових у районі багатогалузевого колгоспу ім. Леніна, який має 7492 га орної землі. Основний виробничий напрям його — вирощування зернових, м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте також садівництво, городництво. В 1967 році артіль зібрала по 24,5 цнт зерна з кожного га посівів, виробила на 100 га сільгоспугідь по 355 цнт молока, 50 цнт м'яса, 95 кг вовни. Допоміжні підприємства — млин, олійниця.

За високі виробничі показники колгосп ім. Леніна чотири рази нагороджений дипломами першого і другого ступеня та медалями Виставки досягнень народного господарства; 19 колгоспників відзначені орденами і медалями, в їх числі — ланкова колгоспу Н. С. Зламан, яка була делегатом XXIII з'їзду КПРС.

У селі — середня та початкова школи, 3 бібліотеки, Будинок культури на 500 місць. При ньому працюють кімната передового досвіду, музей історії колгоспу. Тут є сільський універмаг, магазин готового одягу, готель, хлібопекарня. Функціонують дві лікарні. В літній період діє піонерський табір. За 1957—1967 рр. збудовано 448 житлових будинків, вкритих залізом, шифером, черепицею; впорядковані вулиці села.

Вищетарасівка заснована у 1740 році запорізькими козаками. В роки тимчасової фашистської окупації в навколишніх плавнях діяли партизанські групи на чолі з П. Г. Свірковим та О. С. Топчаном.

Уродженцям села В. І. Кравченку та Ю. І. Артеменку за мужність і відвагу в боях з гітлерівцями присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В боротьбі з гітлерівськими загарбниками відзначився також уродженець Вищетарасівки командир партизанського загону Я. О. Козлов.

На території села виявлено поселення зрубної культури доби бронзи (середина II — початок I тисячоліття до н. е.). Тут знайдені ливарні форми та вироби, що свідчать про місцевий характер бронзоливарного виробництва.

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру і за 4 км від залізничної станції Колгоспна Придніпровської залізниці. Сільраді підпорядковані також населені пункти Ганнівка, Грушеве, Запорізька Балка, Запорізьке, Миролюбівка, Новомиколаївка, Новоукраїнка, Садове, Степанівка, Урожайне. Населення — 471 чоловік.

Колгосп «Україна», центральна садиба якого знаходиться у Володимирівці, має 6331 га орної землі і займається виробництвом зерна та продуктів тваринництва. 21 передовика колгоспу нагороджено орденами і медалями. За високі виробничі показники, досягнуті у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, колгоспу «Україна» вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, Президії Верховної Ради СРСР і ВЦРПС.

У селі — середня школа, Будинок культури із залом на 550 місць, бібліотека.

Заснування Володимирівки відноситься до 1924—1925 рр. Першими мешканцями його були переселенці з с. Томаківки. Ім'я селу надано в знак увічнення пам'яті Володимира Ілліча Леніна.

У Володимирівці живе Герой Радянського Союзу П. Л. Бардуков, удостоєний цього високого звання за героїзм, виявлений при форсуванні Дунаю.

КИТАЙГОРО́ДКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру і за 25 км від найближчої залізничної станції Мирова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Любимівка і Зелений Клин. Населення — 706 чоловік.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», який

А. С. Опалатенко — перший голова Китайгородської Ради селянських та солдатських депутатів. Лютий 1918 р.

має 4,5 тис. га орної землі. Вирощують зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У 1967 році з кожного га в колгоспі зібрано по 21,5 цнт зернових, а пшениці по 25,5 цнт. Тваринники колгоспу виробили 2459 цнт м'яса, 12 820 цнт молока, 148 тис. штук яєць.

У селі восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час громадянської війни відзначився уродженець села, більшовик А. С. Опалатенко, який був першим головою волосної Ради селянських і солдатських депутатів. Для боротьби з австро-німецькими окупантами він організував партизанський загін з селянської бідноти і солдатів-фронтовиків. Карателям удалося заарештувати Опалатенка. Після жорстоких катувань його розстріляли. Перед смертю Опалатенку вдалося передати листа рідним, в якому він писав: «Батьки й брати! Я вмираю з глибокою вірою в те, що правда переможе. Я віддаю все, що маю, за ваше щастя... Я бажав добра всім і за це зараз спокійно дивлюся в очі смерті. Мене розстріляють! Коли виростуть наші діти, розкажіть їм про мене. Може в майбутньому кому-небудь з них доведеться помирати за правду й волю, то нехай знають, що така смерть не страшна! Прощайте. Андрій».

С. К. Ляпота, уродженець села Китайгородки, за мужність, виявлену в боях під м. Мелітополем проти гітлерівських загарбників, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

МИХА́ЙЛІВКА (з 1802 року — Стрюкове, з середини XIX століття до 1917 року — Стрюкове-Михайлівка) — село, центр сільської Ради,

Пасіка колгоспу «Червоний партизан». Китайгородка, 1966 р.

розташоване за 7 км на північ від районного центру і за 12 км від залізничної станції Мирова Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Гарбузівка, Новокатьощине, Чайки. Населення — 575 чоловік.

На території Михайлівки знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, який має 3449 га орної землі та спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса. Допоміжні підприємства — три млини, механічна майстерня для ремонту сільгосптехніки.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працює майстерня побутового обслуговування.

Михайлівка заснована в останній чверті XVIII століття. В роки громадянської війни 76 жителів Михайлівки та Гарбузівки об'єдналися у партизанський загін, який очолив І. Козловський.

У селі встановлено пам'ятник на могилі 126 вихованців дитячого будинку, по-звірячому розстріляних гітлерівцями під час окупації.

НОВОКИЇ́ВКА (до 1918 року — Царська Милість) — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від Каховського моря, за 30 км на південний захід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Мирова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вільне, Добра Надія, Іллінка, Новокам'янка. Населення — 1193 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу ім. Кірова розміщена в Новокиївці. Артіль має 6207 га орної землі. Основний напрям у господарстві — виробництво зерна та продуктів тваринництва.

У селі — восьмирічна та початкова школи, клуб, 2 бібліотеки. За 1957—1967 рр. тут збудовано близько 200 житлових будинків.

Новокиївка заснована в останній чверті XVIII століття. На початку 1919 року тут було організовано комітет бідноти, який очолив Г. Пилипченко, учасник Всеросійського з'їзду комітетів бідноти. На території сільської Ради під час фашистської окупації діяв партизанський загін, командував ним Скелька. В одному з боїв партизани були оточені фашистами і в нерівній сутичці загинули.

На території с. Іллінки виявлено поселення з житлами на кам'яних фундаментах доби бронзи (XII—IX століття до н. е.) та два скіфські поселення (IV—III століття до н. е.) з курганними могильниками. В цьому ж селі на березі Каховського моря відкрито слов'янські поселення черняхівської культури (II—VI століття н. е.) та часів Київської Русі (XI—XII століття). В околицях села Доброї Надії виявлено два поселення часів пізньої бронзи (XI—XII століття до н. е.).

ПЕТРІ́ВКА (давня назва — Пилипенкове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на південний захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Мирова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Весела Долина, Семенівка, Сергіївка. Населення — 157 чоловік.

Колгосп «Ленінський шлях» має 3864 га орної землі. Основний напрям артілі — вирощування

зернових та м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі господарства — садівництво, птахівництво, шовківництво.

Село виникло після 1861 року.

ПРЕОБРАЖЕ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване в широкій розлогій балці, за 20 км на північний схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Мирова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Баркове, Зелений Гай, Краснопіль, Новокраснопіль, Тарасівка, Червоноукраїнка. Населення — 1552 чоловіка.

Колгосп «Зірка», центральна садиба якого знаходиться в Преображенці, має 6394 га орної землі. Основний виробничий напрям його — рільництво, тваринництво, городництво.

У селі — середня і початкова школи, клуб, бібліотека.

Перша згадка про Преображенку в історичних джерелах відноситься до 1859 року.

У Тарасівці знайдено скарб бронзових сокир доби пізньої бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ТОПИ́ЛА — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км на південь від районного центру і за 1 км від залізничної станції Мирова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Весела Федорівка, Єлизаветівка, Зоря, Маяк, Мирове, Настасівка, Прогрес. Населення — 1244 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Родина», який має 6600 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво і тваринництво. Крім того, тут є сад, пасіка, ставки з рибою. Допоміжні підприємства — млин, майстерні по ремонту сільгосптехніки. За успіхи у розвитку колгоспного виробництва 10 передовиків артілі нагороджені орденами і медалями.

На території, підпорядкованій сільраді, — восьмирічна та початкова школи, 2 бібліотеки, Будинок культури. Працює майстерня побутового обслуговування. Неподалік від селища Мирового містяться Томаківське районне об'єднання «Сільгосптехніка», хлібоприймальний пункт, нафтобаза.

Село засноване у першій половині XVIII століття на місці запорізького зимівника. До Великого Жовтня воно вважалося третьою дільницею Томаківки. Самостійним селом стало у 1921 році. В цей же час тут була обрана сільська Рада. В 1920 році у Топилах, Настасівці виникають комітети незаможних селян. В 1921 році утворилася комсомольська організація. Одними з перших комсомольців села були А. Козиряцький, брати Віктор та Федот Азаровичі, А. Гринь, О. Бурштелер та інші. В 1933 році проїздом у с. Настасівці був Г. І. Петровський, який познайомився з діяльністю молодих тоді колгоспів, побував у полі, розмовляв з колгоспниками.

Хоробрість і відвагу в боях з фашистами проявив житель Настасівки В. А. Лозовський, на рахунку якого 19 ворожих літаків. Один з них був збитий Лозовським у районі рідного села. Останній фашистський літак був збитий над Будапештом. Хороброму льотчику присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЧУМАКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північ від районного центру і за 25 км від залізничної станції Мирова. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кірове, Подинка, Степовик, Червоний Яр, Червоні Луки. Населення — 1193 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу «Іскра» розташована у Чумаках. Артіль має 4818 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств є млин. За трудові досягнення орденами і медалями нагороджено 9 передовиків виробництва.

У селі — середня школа, клуб, дві бібліотеки. Функціонує дільнична лікарня.

Село Чумаки виникло у першій половині XVIII століття як запорізький зимівник.

У серпні 1905 року тут відбувся значний виступ селян, під час сутички з поліцією тоді загинуло 8 чоловік. Жандарми заарештували 30 учасників «Маковійського заколоту» (повстання почалося в день релігійного свята Маковія). Селянами керував В. Коляда, йому допомагали Д. Колісник, Г. Ганжа, а також Я. Кандибей, який убив жандармського урядника, за що його засудили на 18 років каторжних робіт.

Селяни Чумаків брали участь у боротьбі проти німецьких окупантів у 1918 році в складі партизанського загону, який очолював комуніст А. С. Опалатенко з с. Китайгородки. В 1920 році в Чумаках організовано КНС (голова — П. Н. Чорнокнижний). Наступного року створено партійний осередок, який очолював у той час П. П. Колісник.

■

ЦАРИЧАНСЬКИЙ РАЙОН

ЦАРИЧА́НКА

Царичанка (з 1784 до 1797 року — Алексополь) — селище міського типу, центр району. Розташована на правому березі річки Орелі — лівої притоки Дніпра, за 78 км від обласного центру і за 42 км від залізничної станції Кобеляки. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Драгівка, Дубове, Калинівка, Лисківка, Пилипівка, Селянівка, Тарасівка, Турове. Населення — 8200 чоловік.

Про заселення цих земель у давні часи свідчить відкрита в урочищі Паращина Гребля стоянка нового кам'яного віку (близько IV тисячоліття до н. е.). На території селища розкопано також кілька курганів доби бронзи (III—II тисячоліття до н. е.).

Виникла Царичанка у XVII столітті. За часів гетьмана Самойловича тут оселилися козаки Гаврило Сало та Олексій Кочерга[1]. В 1673—1674 рр. до них приєдналися переселенці з Умані та інших місцевостей Правобережжя, які терпіли від нападів кримських татар[2]. Уже в 1677 році Царичанка згадується як сотенне містечко Полтавського полку[3]. І досі зберігає назву Замка горішня частина Царичанки, яка була обнесена земляними валами. Не раз на цих укріпленнях точилися запеклі бої з татарами. У 1696 році Царичанка, як і інші містечка по річці Орелі, зазнала нападу орди. Її вщент зруйнували і спалили[4].

Під час походу Карла XII на Полтаву в 1709 році у містечку стояв російський гарнізон[5]. З 1731 року Царичанка ввійшла до Української укріпленої лінії, як

---

[1] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году., ч. 3, Полтава, 1852, стор. 168.

[2] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. Полтава, 1865, стор. 48.

[3] Журн. «Полтавские епархиальные ведомости», 1882, № 17, стор. 844.

[4] Городские поселения Российской империи, т. 6, стор. 212.

[5] Н. Костомаров. Мазепа и мазепинцы. Исторические монографии и исследования, т. 16, изд. 2-е. СПб., 1885, стор. 5—10.

одна з її фортець[1]. У квітні 1736 року тут розмістилася головна квартира російсько-української армії під командуванням графа Мініха, яка готувалась до походу проти татар[2].

До 1764 року Царичанка залишалася сотенним містечком Полтавського полку. Переважну більшість його населення становили реєстрові козаки. У вільний від військової служби час вони займалися землеробством, вирощуванням тютюну, бджільництвом, рибальством, торгівлею. Так, у 1722 році царичанський сотник Федір Бабанський повідомляв канцелярію Полтавського полку, що козаки Грицько Бондаренко, Іван Коломийченко та інші сіють тютюн на продаж, за що й сплачують податок [3]. А взимку 1722 року городовий отаман Михайло Мацько залишив зимувати 120 бджолиних сімей, козак Іван Гниря — 127, посполитий Федір Моня — 62 [4]. В Царичанці була броварня Григора Луценка, солодовня Данила Жданенка та Василя Палагути, які сплачували податок пивом та солодом Переволочнянській фортеці.

Щорічно влітку в містечку збирався ярмарок, на якому торгували хлібом, худобою, шкірою, салом. Ярмарковий збір йшов «на пана полковника» і по копійці на місцеву старшину. З розвитком промислів та торгівлі збільшувалася кількість міщан, які селилися на т. зв. Подолі — торговельній слобідці Царичанки. Наприкінці XVIII століття в Царичанці жило багато військових. У 1780 році в секунд-майора Матвія Тимковського гостював і лікувався після поранення під Очаковом О. В. Суворов [5].

Розвиток феодально-кріпосницьких відносин, зростання гноблення рядового козацтва з боку старшини загострювали соціальні суперечності і викликали народні повстання. Ще у 1692 році населення Царичанки та слобід, розташованих по Орелі, брало участь у повстанні, яке швидко поширилося на всьому правобережжі Ворскли і супроводилося вбивством гетьманських та царських урядовців [6].

Однією з яскравих сторінок антифеодальної боротьби на Лівобережній Україні у 2-й половині XVIII століття було повстання пікінерських полків, створених у 1764 році в південних районах Лівобережжя з частин лівобережних козаків. Позбавлення козацьких прав, жорстоке знущання, тяжка військова служба викликали збройний виступ пікінерів. У жовтні 1769 року повстали пікінерські полки — Донецький і Дніпровський (до складу якого входила Царичанка). Уряд, що боявся об'єднання пікінерів із запорожцями і розрізненими повстанськими загонами, які діяли на Слобідській та Лівобережній Україні, в 1770 році кинув проти них регулярні війська, які придушили повстання. Згадки про пікінерське повстання довго жили у пам'яті народній, у переказах і піснях [7].

У 1765 році Царичанка відійшла до Новоросійської губернії [8], з 1775 до 1784 року вона була центром повіту з воєводською канцелярією в складі Азовської губернії [9]. За наказом Катерини II в 1794 році містечко було підпорядковане Катеринославському намісництву. У 1797 році Царичанку, у зв'язку з винесенням за штат повітових міст, названо посадом [10]. Населення містечка становило тоді 4000 чоловік. У земляній фортеці стояв невеличкий гарнізон. У 1802 році Царичанка ввійшла до Полтавської губернії як містечко Кобеляцького повіту [11]; з 1816 року її перевели на ста-

[1] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год, стор. 49.

[2] Д. Багалей. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства М., 1887, стор. 300—319.

[3] «Труды Полтавской ученой архивной комиссии», 1905, вып. 1, стор. 12.

[4] «Труды Полтавской ученой архивной комиссии», 1905, вып. 2, стор. 34.

[5] Журн. «Полтавские епархиальные ведомости», 1897, стор. 846, 847.

[6] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 326.

[7] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 251.

[8] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год, стор 58.

[9] «Труды Полтавской губернской архивной комиссии», 1907, вып. 4, стор. 169.

[10] Філіал ЦДІА УРСР у Харкові, ф. 411, оп. 1, спр. 32, арк. 9.

[11] Списки населенных мест Российской империи, т. 34. СПб., 1862, стор. 18.

новище військового поселення [1]. В 1846 році в містечку налічувалось 1376 військових поселенців, 37 козаків, 4 казенних і 15 поміщицьких селян, і, крім того, купці та міщани, які торгували хлібом, великою рогатою худобою і вівцями. Щорічно тут відбувалися 4 ярмарки, на які привозили товари з Полтавської, Харківської, Катеринославської губерній.

Напередодні реформи 1861 року майже все населення містечка фактично перебувало на становищі державних селян. У 1863 році подушний податок з державних селян Царичанки становив 1 крб., з козаків — 1 крб. 52 коп. [2]. Згідно з указами 1866—1867 рр. про поземельний устрій державних селян, жителі Царичанки одержали наділи розміром до 5 десятин. За них треба було платити в казну по 2 крб. з десятини. Користування землею залишалося общинним.

Перший після реформи переділ землі проводився у 1879—1881 рр. [3]. Землю ділили відповідно до мешканців чоловічої статі, вдови наділів не одержували, садиби також входили в наділ і давалися не на душу населення, а на домовласника. Найбільший розмір садиби не перевищував 1200 кв. сажнів. Близько 100 десятин землі — виморочні наділи та наділи тих, хто йшов на заробітки в Таврію,— оброблялися всією громадою [4]. Громаді також належав сад, що здавався в оренду і від якого вона мала на рік 5—7 карбованців прибутку. Ще одним джерелом поповнення громадського фонду були ярмарки, які давали близько 300 карбованців щорічного прибутку (містове).

Для випасу худоби було виділено 780 десятин піщаних і солонцюватих земель. Тому селяни віддавали худобу на випас в економії Катеринославської губернії, бо віддалені пасовиська були дешевші. За випас пари волів протягом 2,5 місяця платили 10 крб. або скошували хліб і складали його в копи з площі у 3 десятини 120 кв. сажнів. Звичайно, бідні господарі не мали змоги віддавати худобу навіть і на дальні пасовиська, і тому влітку годували її соломою.

Статистичні відомості про стан землеволодіння в селі в 90-х рр. засвідчують поглиблення диференціації селянства у пореформений період. У 1890 році тут проживало 3664 чоловіка. З 731 господарства 138 володіли тільки садибами або зовсім не мали землі, 153 належало менш як по 3 десятини, 186 — менш ніж 6 десятин, а 186 — понад 6, але менш як 9 десятин. 50 господарств володіли по 15 десятин і лише 2 господарства мали по 50. Отже, основну масу становили дрібні господарства (291) та середні (186), які працювали супрягою або наймали тягло. Безземельні та малоземельні селяни йшли на заробітки до Таврії. Так у 1890 році на далекі заробітки ходило 338 чол., наймитувало 150 [5].

Під впливом робітничого руху селянство ставало на шлях відкритої боротьби проти своїх гнобителів. У 1902 році, коли в Харківській і Полтавській губерніях прокотилися могутні селянські виступи, царичанські селяни захопили випаси, які належали поміщикам [6]. Нова революційна хвиля прокотилась по селах у 1905 році. Серед селян поширювалися відозви і листівки Катеринославського і Полтавського комітетів РСДРП, які закликали до боротьби [7]. Одним з перших у березні 1905 року виступили жителі Царичанської та Кишеньківської волостей. Повстанці вирубували поміщицькі ліси, захоплювали випаси, самі встановлювали ціну за оренду землі.

---

[1] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 г., ч. 2. Полтава, 1849, стор. 73.
[2] П. Бодянский. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год, стор. 126.
[3] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 11. Кобелякский уезд. Полтава, 1892, стор. 343.
[4] Там же, стор. 50—51, 162, 303, 334, 335.
[5] Там же, стор. 170.
[6] Селянський рух на Україні в 1905—1907 рр., стор. 179.
[7] Революционные события 1905—1907 гг. на Полтавщине. Документы и материалы. Х., 1957, стор. 15.

Наслідком столипінської аграрної політики у Царичанці було загальне зменшення господарств. Через віддаленість наділів від села і черезсмужжя бідняки мусили за безцінь продавати землю і йти на заробітки до міста. В 1910 році 160 господарств Царичанки мали більше ніж по 15 десятин землі. Куркулям належала майже вся робоча худоба, сільськогосподарський реманент. Молотарками користувалися 84 господарства, сівалками — 4 [1].

Розвиток капіталістичних відносин супроводився зростанням місцевої промисловості. В селі працювали 6 салотопних заводів, одна воскобійня, 14 олійниць, 63 вітряні та 6 водяних млинів, 15 кузень. Працювали бондарі, бричечники, ковалі, шевці, ткачі, теслярі та ін.[2]. У 1913 році в Царичанці були парові млини, маслоробні, просорушки, кузні. Велася жвава торгівля скоб'яними товарами, хлібом, сіллю. З рук торгували пряниками, бубликами та квасом.

Деяке економічне пожвавлення майже не відбилося на зовнішньому вигляді села. Тут було тільки 42 будинки з залізними і черепичними дахами, решта — вкрита соломою та очеретом.

Медичну допомогу населенню подавали фельдшер і повитуха в т. зв. лікарському околотку, а тяжко хворих відправляли до повітового міста. Перший навчальний заклад — однокласне народне училище — відкрився у 1844 році. До нього було прийнято тоді тільки 22 учні [3]. З 1860 року в Царичанці працювало сільське училище міністерства державних маєтностей. У 1866 році його ліквідували через відсутність учителя. Працювали 4 церковнопарафіальні школи, де навчали дітей священики місцевих церков. Наприкінці XIX століття майже на 4 тис. мешканців налічувалося 224 письменних чоловіків та 49 жінок.

Звістка про повалення царизму викликала велику політичну активність жителів села. 4 квітня 1917 року відбувся багатолюдний мітинг, у якому взяло участь 3 тис. чоловік. Вони прийняли резолюцію, в якій говорилося, що до старого ладу, заснованого на сваволі, не може бути вороття, що кожний громадянин Царичанки повинен до останньої краплини крові боротися з контрреволюцією. Учасники мітингу вимагали припинення війни, передачі землі селянам [4]. Важливе місце в резолюції відводилося національному питанню. В ній зазначалося, що «...всі громадяни повинні бути рівними перед законом; будь-які національні і станові обмеження не можуть мати місця в демократичній державі. Кожна нація має право на культурне і національне самовизначення» [5].

Згодом у селі обрали земельний комітет, на чолі з уродженцем Царичанки А. П. Багничем, який працював залізничником Катерининської дороги. За дорученням Катеринославської організації РСДРП(б) він разом з односельчанами — робітниками катеринославських заводів М. Ю. Сірком, О. К. Лисенком та Д. П. Морозом повернувся до Царичанки для роботи серед селянства [6]. Земельний комітет розподілив серед найбіднішого селянства землі Успенської церкви. Влітку 1917 року землевласники Кобеляцького повіту не раз надсилали Тимчасовому уряду телеграми, в яких скаржилися на «самоуправство» селян і вимагали захисту своєї власності [7].

З радістю зустріло трудове селянство Царичанки звістку про перемогу Жовтневої революції. На загальному мітингу в грудні 1917 року створено революцій-

---

[1] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Полтава, 1913, стор. 220, 221.

[2] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 11. Кобелякский уезд, стор. 552—569.

[3] Журн. «Полтавские епархиальные ведомости», 1882, № 17, стор. 853.

[4] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, стор. 391, 392.

[5] Газ. «Известия Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов», 21 квітня 1917 р.

[6] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 48, арк. 4.

[7] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1, стор. 821.

ний комітет, до складу якого ввійшли М. Ю. Сірко (голова), Д. П. Мороз, О. К. Лисенко, А. П. Багнич. Ревком оголосив себе від імені народу єдиною владою в містечку [1]. Обрано було комісію по розподілу землі на чолі з Андрієм Багничем, до якої ввійшли також М. Каніболоцький, І. Хархота, М. Бондаренко. Комісія наділила бідняків землею, відібраною у поміщиків, розподілила поміщицький реманент, худобу, насіння. Провадилась підготовка до виборів Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Але ця робота не була завершена. Наприкінці березня 1918 року Царичанку, як і інші населені пункти Полтавської губернії, окупували німецько-австрійські війська. Повернулися місцеві багатії. Гетьманська варта, до якої ввійшли царичанські куркулі, нещадно розправлялася з селянами, які керували перерозподілом земель, з прихильниками Радянської влади. Вони вбили братів Галаганів, на сільській площі розстріляли 35 чол. з тих, хто одержав від Радянської влади землю [2]. Восени 1918 року окупанти сформували каральні загони на чолі з колишніми царськими офіцерами. Загін чорносотенця Чернова вдерся до Царичанки і вчинив жорстоку розправу над її жителями.

Радянську владу в селі відновлено в січні 1919 року. Вже в березні трудящі обрали Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів [3]. В центрі уваги виконавчого комітету Ради і партійного осередку, який оформився навесні того ж року, стояло питання про дальший розподіл землі. Було встановлено вищу норму земельних наділів — 12 десятин. Проводився збір продуктів для голодуючих північних районів.

У червні 1919 року Царичанку захопили денікінці. В селах повіту господарство занепало, населення голодувало, почалася епідемія висипного тифу. Білогвардійці стратили понад 30 чол. бідняцько-середняцького активу. Від їх рук загинув А. П. Багнич. Після допиту і катувань його прив'язали до хвоста коня і протягли від Царичанки до Кобеляк.

Трудящі села чинили рішучий опір білогвардійцям. М. Дрелевський брав активну участь у роботі штабу повстанських військ Лозово-Синельниківського напряму, створеного в червні 1919 року згідно з рішенням Зафронтбюро ЦК КП(б)У в селі Туровому (за 4 км від Царичанки). Вже у жовтні повстанські війська вели бойові дії в Приоріллі. Вони ліквідували денікінські стани у Царичанці, Бабайківці, Юр'ївці та інших селах, визволили з-під арешту сільських активістів. У партизанських загонах перебувало понад 50 жителів Царичанки, серед них О. К. Мостовий, К. В. Кузьмін, І. Ульченко та інші [4]. З часом царичанські загони увійшли до складу 1-ї партизанської дивізії.

15 грудня 1919 року частини Червоної Армії і партизани визволили Царичанку від денікінців. Радянська влада в селі була відновлена. Потерпілим від денікінців видавали допомогу, вилучені в куркулів лишки хліба передавалися голодуючим, армії. Жителі збирали речі і продукти для поранених і хворих червоноармійців [5].

Наприкінці лютого 1920 року відбулися вибори до Ради робітни-

Група активних борців за владу Рад у Царичанці. Зліва направо (стоять): І. А. Молодан, О. С. Габ, С. І. Галаган, З. І. Галаган; (сидять): невідомий матрос, О. І. Галаган, С. О. Руденко. 1919 р.

[1] ЦДАЖР СССР, ф. 406, оп. 2, спр. 220, арк. 23.

[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 48, арк. 6.

[3] Газ. «Известия Полтавского Совета рабочих депутатов», 22 березня 1919 р.

[4] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 199—210.

[5] Полтавський облдержархів, ф. Р-1965, оп. 1, спр. 145, арк. 23, 50.

чих, селянських і червоноармійських депутатів. У травні під керівництвом партійного осередку та виконкому успішно проведено «тиждень фронту», під час якого багато царичанців влилося до лав Червоної Армії і вирушило на боротьбу проти білополяків[1]. 5 липня в селі відбувся мітинг, на якому селяни ухвалили всіляко підтримувати Радянську владу в боротьбі проти барона Врангеля. 12 липня 1920 року в Царичанці відбувся огляд військ 14-ї кавдивізії, яка вирушала на фронт. Командував парадом О. Я. Пархоменко, приймав його — С. М. Будьонний. Потім відбувся мітинг. Багато добровольців вступило тоді до лав Першої Кінної армії [2].

Учасники Царичанської районної наради КНС. 1923 р.

Велику роботу проводили партійні і радянські органи села по відродженню господарства. До осені 1920 року всі бідняцькі господарства одержали землю, в її розподілі брали активну участь члени КНС, якого очолював О. Д. Чуб. Комнезамівці стали ядром загону в боротьбі з бандитизмом. Влітку 1921 року цей загін, створений з найбіднішого селянства, разом з бійцями 3-го Українського полку самовіддано боровся проти махновських банд, що вдерлися на територію Кобеляцького повіту.

КНС разом з Радою провели серед населення значну роботу, роз'яснюючи нову економічну політику. Багато зусиль докладали трудящі села, щоб відродити сільське господарство. У зверненні Кобеляцького повітового комітету КП(б)У говорилося, що, замість лозунга часів громадянської війни «Берись за гвинтівку!», повинен стати інший — «Берись за плуга!»[3]. Трудове селянство Царичанки гаряче підхопило цей лозунг. Сільськогосподарський реманент, відібраний у куркулів, було сконцентровано на прокатній станції. Для обробітку землі найбідніших селян використовували куркульське тягло. У 1924 році бідняки одержали для сівби 234 пуди насіння [4]. Але продуктивність сільського господарства була дуже низькою, врожаї не перевищували 30—40 пудів зерна з десятини.

5 жовтня 1923 року Царичанка стала районним центром Полтавської губернії. У червні 1925 року Царичанський район увійшов до Катеринославської губернії.

Велику роботу серед трудящих села й району проводили районний партійний комітет та виконком районної Ради депутатів трудящих. Першим секретарем Царичанського райкому партії працював А. Л. Мороз [5] (нині пенсіонер, живе у Царичанці). 12 членів та 4 кандидати у члени партії об'єднувала у 1923 році партійна організація. У 1927 році в ній налічувалося 84 чол., з них 15 членів і 69 кандидатів у члени партії [6]. Надійним помічником партійної організації були комсомольці. На основі Царичанського, Ляшківського та Китайгородського осередків (вони виникли ще в грудні 1919 року) у 1923 році утворилась районна комсомольська організація. До її активу входили І. К. Лисенко (секретар РК ЛКСМУ), І. Д. Циганенко, А. Ведмеденко та інші [7].

---

[1] Полтавський облдержархів, ф. Р-1865, оп. 1, спр. 175, арк. 50.
[2] Там же, спр. 165, арк. 42.
[3] Полтавський облпартархів, ф. 576, оп. 1, спр. 2, арк. 54.
[4] Полтавський облдержархів, ф. Р-1503, оп. 1, спр. 477, арк. 49.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 4, спр. 410, арк. 1—4.
[6] Там же, оп. 1, спр. 465, арк. 211.
[7] Полтавський облдержархів, ф. Р-1865, оп. 1, спр. 145, арк. 4.

Учасники зборів партійного активу Царичанського району. 1929 р.

Активну участь у громадському житті брали жінки. 20 грудня 1925 року відбулася конференція дівчат Царичанського району, на якій вони зобов'язалися розгорнути роботу по комуністичному вихованню молоді. Жіноча рада налічувала 80 чоловік. Вона гаряче підтримала соціалістичні перетворення в селі. 23 травня 1926 року відбулися збори жінок, які постановили проводити агітацію серед населення про вступ до кооперації. У 1926 році царичанське споживче товариство налічувало 307 членів, а сільськогосподарське кредитне товариство — 496. Різними видами кооперації було охоплено 80—90 проц. населення села [1]. Сільськогосподарське кредитне товариство об'єднувало 630 чоловік.

Особливу увагу приділяли комуністи села залученню бідноти та середняків до різних форм виробничої кооперації. На 2-у районному з'їзді Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, що відбувся 23—24 листопада 1924 року, прийнято рішення, в якому незаможному селянству рекомендувалося організувати товариства спільного обробітку землі [2]. Навесні 1926 року в Царичанці створено ТСОЗ «Шлях до кращого життя», а в 1928—1929 рр.— ще кілька ТСОЗів: «Серп і Молот», «Певний шлях», «Визволення», «Незаможник» [3]. Згодом в селі виникла комуна ім. 12-річчя Жовтня, яка об'єднала 40 сімей (голова П. Я. Щербань). Протягом 1931—1933 рр. усі ці товариства та окремі селянські господарства об'єдналися у 5 сільськогосподарських артілей: «Певний шлях», «Пам'яті Леніна», «Комсомолець», «III Інтернаціонал», ім. Петровського.

Високопродуктивною галуззю господарства в усіх 5 артілях Царичанки стало зернове господарство. Колгоспи обслуговувала машинно-тракторна станція, створена у 1932 році. Добре оброблена земля давала до 18—20 цнт зерна колоскових і до 30—37 цнт зерна кукурудзи з гектара. Розвивалось і тваринництво — вівчарство, свинарство тощо. За високі показники у сільськогосподарському виробництві та тваринництві до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки було занесено колгоспи «Певний шлях», «Пам'ять Леніна», «Комсомолець», свиноферму і вівцеферму колгоспу «III Інтернаціонал». У Книзі пошани записано імена завідуючого свинофермою, орденоносця Л. П. Лабунця, свинарки В. Є. Кузнецової, ланкової М. Д. Рябої та багатьох інших [4].

У селі розвивалася місцева переробна промисловість. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут працювали механічні млини, олійниці, маслозавод. Розгорталася робота по благоустрою села. Виросли нові добротні житлові і громадські будинки, споруджено клуб, стадіон і водну станцію.

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 465, арк. 215.
[2] Полтавський облдержархів, ф. Р-363, оп. 1, спр. 322, арк. 95.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 18, арк. 23.
[4] Почетная Книга Всесоюзной сельскохозяйственной выставки. 1940, стор. 31, 33, 59, 61, 81, 100.

Ще у 30-х рр. в Царичанці відкрили лікарню, при якій діяли дитяча та жіноча консультації. Працювали аптека, санепідстанція.

Всі діти навчалися в середній і двох початкових школах. Багато випускників середньої школи здобули освіту у вищих учбових закладах.

Вже у 1927 році в приміщенні райсільбудинку було встановлено кіноапарат. Працювали гурток політосвіти, а також атеїстичний, драматичний і хоровий. У 1937 році відкрився новий районний Будинок культури ім. 18-річчя Жовтня, який мав зал на 450 місць. Дійовою зброєю по вихованню трудящих у соціалістичному дусі була газета «Колгоспник» — орган райкому КП(б)У та виконкому районної Ради депутатів трудящих. Книжковий фонд сільської бібліотеки у передвоєнний час зріс до 9500 примірників.

Напад гітлерівців на нашу Батьківщину перервав мирну працю трудівників. Більшість чоловіків пішла до лав Червоної Армії. З наближенням ворога до Дніпропетровщини царичанці почали евакуювати на Схід колгоспну худобу, хліб, машини та інші цінності. Ще на початку вересня Царичанський РК КП(б)У з метою розгортання партизанської боротьби в тилу ворога створив партизанський загін у складі 52 чол. (командир — комуніст П. К. Мостовий) і підпільну партійну групу в складі 8 комуністів[1].

18 вересня 1941 року під тиском переважаючих сил німецько-фашистських військ частини Червоної Армії залишили Царичанку. Того ж дня партизани вступили в запеклий бій з ворогом. В цьому бою загинув командир загону П. К. Мостовий. Згодом гестапівцям вдалося схопити і розстріляти 21 чоловіка з партизанського загону та підпільної партійної групи: комуністів Ф. Є. Макатуху, А. В. Календюка, Ф. Я. Паська та інших[2]. Але боротьба проти окупантів не припинялася. Поблизу села діяла партизанська група на чолі з М. М. Макаровим-Нікітіним. Партизани висадили в повітря міст через Оріль, потопили моторний човен з фашистськими солдатами[3]. В 1943 році, коли частини Червоної Армії підходили до Царичанки, жителі села І. К. Лутай, Г. С. Павелко з товаришами захопили 4 німецькі автомашини і, ризикуючи життям, перегнали їх через лінію фронту[4].

24 вересня 1943 року Царичанку визволено від фашистських окупантів. В боях за неї брали участь частини 48 стрілецької дивізії. Першим вступив у село 1-й стрілецький батальйон 143-го стрілецького полку, яким командував капітан О. Гуров. Начальник штабу цього батальйону, старший лейтенант Н. Л. Полтавець працює тепер у Царичанській райспоживспілці.

При відступі гітлерівці спалили село: із 1300 житлових і громадських будинків уціліло лише 62. Були зруйновані приміщення шкіл, лікарні, Будинку культури, районних організацій. Фашистські загарбники вщент зруйнували колгоспне господарство, реквізували у населення майже всю худобу, хліб, зимовий одяг, цінні речі. Двигуни та машини, кінське поголів'я гітлерівці вивезли до Німеччини. Вони пограбували майно лікарні, амбулаторії, аптеки. Збитки колгоспу «Комсомолець» становили 5 476 733 крб., артілі «Пам'ять

На складі готової продукції Царичанського консервного заводу. 1965 р.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 193, арк. 1—15.
[2] Там же, оп. 8, спр. 300, арк. 27, 38—39.
[3] Там же, оп. 8, спр. 399, арк. 3, 9, 18.
[4] Там же, ф. 19, оп. 4, спр. 347, арк. 20.

На розі вулиць ім. Кірова та Комсомольської. Царичанка, 1965 р.

Леніна» — 5 526 887 крб. [1]. За два роки окупації фашисти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 293 юнаків і дівчат, розстріляли 88 чол., понад 50 було кинуто до в'язниці[2].

В перші дні після визволення велику роботу розгорнула районна Рада депутатів трудящих. На 1 січня 1944 року під її керівництвом відновлено вже 15 сільських Рад. Невтомно працювала Царичанська сільська Рада (голова С. М. Бокатий). Комуністи (у 1945 році їх було 95 чол.) очолювали найважливіші ділянки роботи. До 1 січня 1945 року в Царичанці працювало 14 комсомольських організацій, що об'єднували 107 комсомольців.

Велику роль у мобілізації трудящих на відбудову зруйнованого господарства відіграла газета «Прапор перемоги» — орган райкому КП(б)У та виконкому районної Ради депутатів трудящих, яка виходила з кінця 1943 року.

У надзвичайно тяжких умовах піднімалося з руїн господарство — не вистачало робочих рук, тягла, машин, будівельних матеріалів. За станом на 1 січня 1944 року в колгоспі «Певний шлях» було всього 375 чол., з них працездатних чоловіків — 12, жінок — 94. Колгоспи одержали від держави посівне зерно, племінну худобу, будівельні матеріали. Восени колгосп «Комсомолець» засіяв 152 га озимою пшеницею і влітку 1944 року зібрав 3139 цнт хліба. Трудовий героїзм жінок-колгоспниць, підлітків, літніх чоловіків дав чудові наслідки — при плані 15 цнт з га фактично було зібрано по 20,6 цнт. План поставок у державний фонд колгоспники села виконали на 100 процентів[3]. За почином колгоспника Х. Лободи, який вніс із власних заощаджень 35 тис. крб. на будівництво танкової колони «Визволена Україна», колгоспники району зібрали 4 млн. карбованців[4].

Партійні і радянські органи вживали заходів до відбудови села. У 1944—1945 рр. з допомогою держави для сімей фронтовиків та інвалідів війни було побудовано 120 і відремонтовано 411 будинків. Протягом 1946 року повністю відбудовано МТС, електростанцію, автогараж[5].

У 1949 році колгоспи Царичанки досягли довоєнного рівня виробництва. Трудівники артілі «Пам'ять Леніна» зібрали озимої пшениці по 23 цнт з га, кукурудзи — по 37,4 цнт. У середньому від однієї корови надоювали по 1182 кг молока. В колгоспі ім. Петровського, який спеціалізувався на садівництві і городництві, збирали по 120 цнт помідорів з га[6]. Свинарка О. Огій та ін. одержували по 12 поросят від свиноматки.

Протягом 1950—1954 рр. 5 царичанських колгоспів об'єднались в один — ім. Леніна. Сільськогосподарські угіддя колгоспу в 1958 році становили 5600 га, з них — 4236 га орної землі. На фермах колгоспу утримувалося 1200 голів великої рогатої худоби, свиней і овець — 1785 голів, птиці — 6400 штук. Від однієї корови надоювали 1780 кг молока. Артіль мала 4750 тис. крб. прибутку. У 1965 році колгоспники виробили по 100 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь. Серед-

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 196, арк. 64—75.
[2] Там же, спр. 195, арк. 1—15.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 65, оп. 1, спр. 13, арк. 47.
[4] Там же, ф. 19, оп. 4, спр. 1104, арк. 15.
[5] Газ. «Прапор перемоги» (Царичанка), 7 листопада 1946 р.
[6] Газ. «Прапор перемоги», 4 жовтня 1951 р.

ній надій молока від кожної корови становив 2800 кг. Молочно-товарна ферма № 1 колгоспу зайняла одне з перших місць у районі. Особливо високих показників досягли доярки А. К. Сабарня, К. П. Гавриш. Телятниця Н. О. Молодан добилася найвищого у районі середньодобового приросту телят — 920 грамів. План продажу державі молока колгоспники перевиконали на 127 проц., м'яса — на 121 проц., яєць — на 114 процентів.

Народна самодіяльна хорова капела Царичанського районного Будинку культури. 1965 р.

Сумлінна праця передовиків колгоспного виробництва в 1966 році була відзначена високими урядовими нагородами: телятниця Н. О. Молодан нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, доярки А. К. Сабарня і К. П. Гавриш — орденом «Знак Пошани».

В усі галузі колгоспного виробництва широко впроваджуються механізація та електрифікація. На 1 січня 1968 року машинно-тракторний парк колгоспу ім. Леніна налічував 34 трактори, 8 зернових комбайнів, 17 вантажних автомашин. Тут було 64 електромотори загальною потужністю 395 квт. В артілі працюють досвідчені спеціалісти, серед них голова колгоспу В. Т. Приходько, помічник бригадира комплексної бригади № 1 механізатор А. Т. Кавунник. Колгоспники підвищують свою кваліфікацію в школах передового досвіду. Частина жителів Царичанки працює на підприємствах місцевої промисловості — державному млині, маслозаводі, консервному та цегельному заводах.

Зростає матеріальний добробут трудівників. В колгоспі ім. Леніна оплата одного людино-дня в 1967 році становила 3 крб. 11 коп. порівняно з 0,83 крб. у 1958 році. Ветерани праці одержують пенсію. У Царичанці працює один з кращих в області райунівермагів, 7 промтоварних і продовольчих магазинів, магазин культтоварів. Їх загальний товарообіг становив у 1967 році майже 23 млн. карбованців. Збільшився продаж телевізорів, радіоприймачів, пральних машин, холодильників, меблів. Значно розширилася сітка підприємств громадського харчування, працюють ресторан «Оріль», 2 їдальні, варенична, хлібозавод з кондитерським цехом.

Царичанка — центр сільськогосподарського району. З серпня 1957 року вона стала селищем міського типу. Чимало зроблено виконкомом селищної Ради по перебудові і впорядкуванню селища. З 1947 року забудова Царичанки провадиться тільки за планом, затвердженим селищною Радою. Всі будинки споруджуються з добротного матеріалу місцевого виробництва, дахи залізні або черепичні. За післявоєнний період побудовано 184 комунальні квартири загальною площею 5872 кв. метри. За останні 5 років 740 сімей справили новосілля. Вулиці селища впорядковані, з них 14 км мають тверде покриття. 2 тисячі будинків селища потопають у садах, ягідниках і декоративних насадженнях. На площі 7 га закладено лісопарк «Діброва».

Медичну допомогу населенню селища і району подають працівники районної поліклініки та лікарні. В Царичанці працюють дитяча консультація, пологовий будинок, санепідстанція, аптека. Університет здоров'я при районному Будинку культури проводить велику роботу по поширенню медичних знань серед населення. Лекції тут читають професори та викладачі Дніпропетровського медичного інституту, місцеві медичні працівники.

У громадському та культурному житті активну участь бере великий загін інтелігенції. В його складі 46 спеціалістів сільського господарства з вищою освітою, 50 учителів, 34 лікарі, 4 фармацевти, 6 інженерів-будівельників. 37 чоловік з них обрано депутатами Царичанської селищної Ради, 11 працюють у культурно-освітній комісії.

За післявоєнні роки було не тільки відновлено зруйноване фашистами шкільне господарство, а й побудовано три сучасні шкільні приміщення. На 1 січня 1968 року у восьмирічній та середній школах набували знань 1128 учнів, у заочній середній школі навчається 1033 учні, у вечірній — 174 учні. З 1958 року працює музична школа з двома відділеннями — фортепіанним і народних інструментів. Дошкільнята виховуються в дитячих садках і яслах. Є районний Будинок піонерів, дитяча бібліотека з книжковим фондом 21 219 примірників. Своє дозвілля учні проводять у мальовничому піонерському парку, в піонерських таборах на березі Орелі.

Значну роботу по піднесенню культурного рівня населення провадить районна бібліотека. В 1967 році в ній було понад 33 тис. книг.

При Будинку культури працюють постійний лекторій товариства «Знання», гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь 120 чоловік. Великий успіх серед населення мають виступи хору Будинку культури. У 1960 році цьому колективу присвоєно звання «Народної хорової капели». На республіканському огляді, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, царичанська хорова капела зайняла друге місце[1].

У 1960 році за ініціативою місцевих краєзнавців та з допомогою співробітників Дніпропетровського історичного музею в селищі створено народний історико-краєзнавчий музей. В 1967 році його відвідало 5700 чоловік. В музеї проведено 44 екскурсії та прочитано 28 лекцій, присвячених 50-річчю встановлення Радянської влади.

Сучасна Царичанка — живий приклад величезних змін, які сталися в житті українського народу за роки Радянської влади.

І. Ф. КОВАЛЬОВА, В. Ф. ЛАВРЕНЮК, Д. З. ШУЛЬГА.

* * *

Царичанський район — утворений в січні 1923 року. Розташований у північній частині Дніпропетровської області, на лівому березі Дніпра. На заході та півночі межує з Кобеляцьким районом Полтавської області, на сході — з Магдалинівським, на півдні — з Дніпропетровським районами Дніпропетровської області. Південна частина району омивається водами Дніпра та Дніпродзержинського водосховища. Через весь район з півночі на південь тече річка Оріль. Територія — 1,3 тис. кв. км. Населення — 68,1 тис. чол., в т. ч. сільського — 45,9 тис. чол. (67,3 проц.), міського — 22,2 тис. чол. (32,7 проц.). В районі 4 селищних і 12 сільських Рад, яким підпорядковано 76 населених пунктів.

Район перетинає шлях Дніпропетровськ—Полтава.

У надрах землі знайдено поклади кам'яного вугілля, природного газу, запаси будівельних глин і піску.

В районі 22 колгоспи, 3 радгоспи, риболовецька артіль і навчальне господарство Бабайківського зоотехнікуму. Площа орних земель становить близько 100 тис. га (60 проц.), лісу — 15 тис. га (8 проц.), саду — 5 тис. га (3 проц.), водоймищ — 10 тис. га (6 проц.), лук і пасовищ — 23 тис. га (15 проц.). Чорноземні грунти займають 75 проц. від загальної земельної площі району.

---

[1] Газ. «Дніпровська правда», 5 жовтня 1965 р.

Герої Соціалістичної Праці Царичанського району: М. А. Довга — ланкова колгоспу ім. Ватутіна, Н. Я. Продан — пташниця колгоспу ім. Щорса, І. Г. Жалило — чабан колгоспу ім. Калініна, Н. С. Лісняк — ланкова колгоспу «Чаплинський».

Колгоспи і радгоспи спеціалізуються на виробництві зерна і тваринницької продукції. Під зернові культури відводиться 46,4 тис. га (52 проц. від усієї площі посівів). Соняшник та цукрові буряки висіваються на площі 14 тис. га (15 проц.). Урожайність озимої пшениці в 1967 році становила близько 20 цнт з га, кукурудзи — 25 центнерів.

Основні види робіт механізовані — у рільництві на 98 проц., тваринництві — на 60 проц. Машинно-тракторний парк району має 634 трактори, 160 комбайнів, 376 автомашин та іншу техніку. Це дає можливість трудівникам району, застосовуючи передову агрозоотехнічну науку, одержувати високі врожаї і підносити продуктивність громадського тваринництва.

Значних успіхів досягнуто і в розвитку громадського тваринництва. Господарства району мають 51 тис. голів великої рогатої худоби, 26 тис. свиней, 22,5 тис. овець. Наявне поголів'я тваринництва в 1967 році дало можливість одержати по 294 цнт молока і по 52,6 цнт м'яса в живій вазі на 100 га сільськогосподарських угідь.

Самовіддана праця трудівників сільського господарства району високо відзначена державою. П'ять чоловік уряд відзначив високим званням Героя Соціалістичної Праці. Тільки в 1966 році орденами і медалями нагороджено 102 передовики сільського господарства, в т. ч. 3 — орденом Леніна.

Сільськогосподарський напрям району зумовив розвиток підприємств харчової промисловості. У Царичанці працює консервний завод, завод продтоварів і маслозавод. Серед інших підприємств виділяється петриківська фабрика «Дружба», що славиться далеко за межами області і республіки знаменитим петриківським орнаментом. В районі 9 промислових підприємств, на яких працює 1350 робітників. Основні види продукції — масло тваринне, борошно, консерви овочеві. 23 колективам і 548 робітникам присвоєно звання ударників комуністичної праці.

До послуг трудящих району — 202 магазини і 58 підприємств громадського харчування. Піднесення матеріального і культурного добробуту трудівників села сприяло підвищенню попиту на товари побутового вжитку і культтовари. Тільки в 1967 році товарообіг становив 23 млн. карбованців. В цьому році трудящим району було продано 23 легкових автомашини, 225 мотоциклів, 1147 телевізорів, 1000 радіоприймачів, 750 пральних машин.

Широкого розвитку набула народна освіта. В районі працюють 60 шкіл, в т. ч. 11 середніх, 3 школи робітничої і сільської молоді та одна заочна середня школа. В усіх школах навчається 8700 учнів і працюють 768 учителів, серед яких один — заслужений учитель школи УРСР. У селі Бабайківці є зоотехнікум, де навчаються

Й. Я. Лантух — один із організаторів боротьби за встановлення Радянської влади на Катеринославщині.

300 студентів, Петриківська школа механізаторів сільського господарства охоплює навчанням 360 учнів. Крім того, у Царичанці працює дитяча музична школа, в якій вчиться 160 дітей.

Район має широку сітку культосвітніх установ — 2 Будинки культури, 25 сільських клубів, 13 колгоспних, 3 профспілкових, є 73 бібліотеки, серед них 3 районні. Діють 32 стаціонарні кіноустановки, в т. ч. 2 широкоекрані (у Царичанці та Петриківці).

Царичанський район славиться народним мистецтвом. Майстри петриківського орнаменту демонстрували свої вироби на всесоюзних та міжнародних виставках. Народна хорова капела Царичанського районного Будинку культури не раз виступала на республіканських оглядах художньої самодіяльності і завойовувала призові місця. При Будинках культури і клубах району працює 288 самодіяльних гуртків, в яких беруть участь близько 4 тис. чоловік. На громадських засадах працюють 3 музеї: Петриківський музей декоративно-прикладного мистецтва і Царичанський та Китайгородський історико-краєзнавчі музеї. При Царичанському і Петриківському Будинках культури працюють 3 університети культури. Районне об'єднання товариства «Знання» налічує 680 лекторів.

Охорону здоров'я трудящих району забезпечують 9 дільничних лікарень, тубдиспансер, 44 фельдшерсько-акушерських пункти, 8 колгоспних пологових будинків. У медичних закладах працюють 57 лікарів та 340 чол. середнього медперсоналу.

На 1968 рік жителі району передплатили 64,9 тис. прим. газет і журналів. Виходить районна газета «Приорільська правда», видається 4 багатотиражні колгоспні газети.

Впорядковані селища і села з новими будинками, широкими вулицями, садами свідчать про матеріальний і культурний достаток трудящих району. За 22 післявоєнні роки в районі споруджено 6,8 тис. житлових будинків.

Мешканці орільських слобід і містечок у 1692 році повстали проти гнобителів. У квітні 1861 року кріпосні князя Барятинського — селяни Єлизаветівки, Миколаївки, Курилівки, Попівки та Сотничого на знак протесту проти грабіжницької реформи відмовилися виконувати повинності на поміщика. 2 роти солдатів, прислані губернатором Сіверсом, придушили виступ. Трудівники села, молодь вдячні старшому поколінню, яке героїчною боротьбою завоювало право будувати щасливе життя.

Під час громадянської війни в 1918—1919 рр. партизанські загони, якими командували Й. Я. Лантух і Б. Мірошниченко, разом з регулярними частинами Червоної Армії боролися за встановлення влади Рад у Приоріллі.

Десятки тисяч синів і дочок Царичанського району боролися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. Більше 3 тис. чол. відзначено бойовими нагородами. На тимчасово-окупованій території громили ворога партизанські загони під керівництвом П. А. Білоконя, П. К. Мостового та численні патріотичні групи, а також молодіжні підпільні організації.

Багато знатних людей дав нашій країні приорільський край. Серед них — 6 Героїв Радянського Союзу.

ПЕТРИКІВКА

Петриківка[1] — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована в пониззі річки Чаплинки, за 32 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Баглій Придніпровської залізниці. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Сотницьке, Червоний Кряж, Червонопартизанське. Населення — 8300 чоловік.

Виникнення селища пов'язане з історією Нової Січі. Місцевість по лівобережжю Дніпра та річки Чаплинки, де тепер розташована Петриківка, входила тоді до складу земель Протовчанської козацької паланки. Власники стад і табунів, взявши в коші «білет» на право зайняття землі, засновували тут зимівники, або хутори. Саме такий хутір козака Петрика був першою оселею на місці сучасного селища[2]. Згодом навколо цього зимівника стали осідати з родинами селяни-втікачі з Слобожанщини. Ті, хто не вступив до запорізького товариства, утворили прошарок посполитих, або «військових підданих».

Перші писемні відомості про заснування Петриківки знаходимо в документах XVIII століття. Це — клопотання кошового отамана Петра Калнишевського та військової старшини перед митрополитом київським від 20 лютого 1772 року про відкриття церкви в новому селі — Петрівці[3] на річці Чаплинці. Сюди, на місце запорізького зимівника Петриківки, переселилися мешканці сусідньої Курилівки, зруйнованої повіддю,— всього 35 дворів сімейних козаків та 50 дворів посполитих[4]. Уже в 1775 році тут налічувалося 203 двори та 110 бездвірних хат (підсусідків); загальна кількість населення становила 2445 чоловік[5].

Дані реєстру 1773 року свідчать, що вже тоді майнове і соціальне розшарування мешканців Петриківки було помітним. Так, 22 заможні козаки наймали 36 робітників. Приміром, у О. Чорного працювало троє наймитів, у І. Фартушного — 4, а у С. Яловенка — навіть 5 чоловік. Використовувалася наймана праця і тяглими посполитими, але в меншій мірі. З 51 господарства 6 мали по одному наймиту. Найбіднішою частиною населення Петриківки були підсусідки, що не мали власних дворів, а жили в господарствах заможних козаків та посполитих. У 1773 році підсусідки становили 20 проц. загальної кількості мешканців села.

На цей час Петриківка стала важливим торговельним центром Протовчанської паланки, тричі на рік тут збирався ярмарок. Великим попитом у покупців користувалися вироби місцевих промислів: петриківські мальовані скрині, прикрашені барвистим розписом, килими, рядна, сукна. Вже у XVIII столітті на основі самобутнього запорізького декоративного мистецтва складався неповторний петриківський художній орнамент.

Напередодні скасування Січі до Петриківки було переведено управління Протовчанської паланки. У селі розмістили невеликий гарнізон. Із скасуванням Протовчанської паланки в Петриківку було переведено Херсонський пікінерський полк, сформований з колишніх запорізьких козаків. Сліди колишніх військових укріплень— земляних редутів — збереглися тут і досі.

У 1775 році Петриківка стала казенною державною слободою і ввійшла до Азовської губернії, а після її ліквідації в 1784 році — до складу Катеринославського намісництва. На той час у селі було 294 двори і проживало 2457 мешкан-

---

[1] До 1923 року Петриківка була волосним центром Новомосковського повіту, з 1923 по 1962 рік — центром Петриківського району, а з 1962 року увійшла до складу Царичанського району.

[2] Д. І. Багалій. Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) і перші початки їх культурного розвитку. Х., 1920, стор. 30.

[3] В офіційних документах кінця XVIII століття село згадується під подвійною назвою — Петрівка, Петриківка.

[4] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування, 1734—1775. К., 1961, стор. 216, 227.

[5] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, стор. 331.

ців[1]. Вони мали 18 105 десятин ріллі, 1850 десятин сіножатей та 45 десятин лісових угідь. На початку XIX ст. значна частина селян, не зачислених до розряду військових поселенців, не одержали права на користування землею і орендували її за гроші або відробітки[2]. Військові поселенці сплачували численні податки — земельний, однодвірний, сорокаалтинний, семигривенний та інші. Для їх збирання та виконання інших державних повинностей сільський сход обирав виборних та десятських — по одному на кожні 10 дворів.

У першій половині XIX століття Петриківка була казенним селом, що у господарському відношенні підпорядковувалось казенній губернській палаті, а в правовому — нижньому земському суду[3] із справником на чолі. У 1842 році в Петриківці проживало 8082 чоловіка.

Із зубожінням селян зростали їх борги державі, збільшувалися недоїмки. У повідомленні державного ревізора від 13 червня 1837 року зазначалося, що загальна сума недоїмки у Петриківці досягла 145 тис. крб.[4]. Селяни втікали з села від недоїмки, але їх розшукували і повертали назад. У село В'язівок Катеринославської губернії втік петриківський селянин П. С. Барвіненко, якого згодом примусили повернутись у Петриківку[5]. Нестача землі примусила царський уряд переселити з Петриківки частину населення в Маріупольський повіт, де виникло нове село Новопетриківка[6].

Особливо тяжким для більшості селян Петриківки був 1848 рік, коли страшна посуха знищила всі посіви. Від голоду загинуло тоді багато людей. Мешканці Петриківки і навколишніх сіл ішли у Катеринослав, марно сподіваючись одержати допомогу від губернатора[7]. Тимчасом заможні хазяї розширювали свої наділи за рахунок виморочних господарств.

Безземелля, безправ'я, злиденні умови життя,— все це сприяло зростанню революційної активності селян. У 50-х роках XIX століття селяни Петриківки брали участь у селянському русі, який охопив весь південь Росії. Після реформи 1861 року в Петриківці землю одержали 4599 ревізьких душ —по 4,8 десятини на душу[8]. Найкращі ділянки одержали багатії, тоді як бідняцькі наділи були розташовані далеко від села, на піщаних та солонцюватих грунтах. Не маючи тягла, бідняки здебільшого відмовлялися від наділів. У той же час зводили свої землі у великі ділянки багатії села.

Щороку 50—60 мешканців Петриківки за замовленнями власників новомосковських шкіряних заводів ходили на збирання коріння кермеця, з якого видобували дубильну речовину, в Олександрівський повіт і на Дон.

Зростали місцеві кустарні промисли. Петриківські майстри славилися своїми килимами, попит на які був далеко за межами села й повіту. У Петриківці також виробляли полотна.

У 80-х роках Петриківка стала місцевим центром по виготовленню будівельного матеріалу — лампачу. У селі було багато умілих майстрів, серед яких виділявся І. Чубинець. Лампачники об'єднувались в артілі, хоч і не поривали з землею[9]. Виникли також підприємства переробної промисловості. За даними на 1862 рік в селі працювало 20 вітряних і 5 водяних млинів, 2 олійниці, просорушка.

---

[1] Установление сельского порядка в казенных Екатеринославского наместничества селениях, стор. 52.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1374, оп. 1, спр. 352, арк. 130, 132.
[3] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 11, ч. 4, Екатеринославская губерния, стор. 103.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1589, оп. 1, спр. 363, арк. 42(зв.), 43.
[5] Дніпропетровський облдержархів. Копії документів фонду Катеринославського намісництва 1796 р., спр. 8407, арк. 1.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 1281, оп. 11, спр. 188, арк. 52.
[7] Журн. «Екатеринославский юбилейный листок», 1887, № 5, стор. 38—40.
[8] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 6, ч. 1, стор. 46.
[9] Газ. «Степь», 28 липня 1885 р., стор. 76—77.

Щороку на початку травня відбувався великий ярмарок. У 1862 році сюди було завезено товарів на 24 900 крб., але через низьку купівельну спроможність селян продано тільки на 12 500 крб.[1]. Крім ярмарку, у селі постійно збиралися ринки, де торгували сільськогосподарськими продуктами[2]. Розвинута була також торгівля озимим житом, ярою пшеницею, ячменем.

У 1901 році в Петриківці мешкало вже 10 359 чоловік. За переділом 1901 року подушний наділ становив 2 десятини, тобто зменшився у 2,3 раза порівняно з 1862 роком[3].

У ці роки Катеринославська організація РСДРП проводила значну роботу серед сільської бідноти. У донесенні начальника катеринославського охоронного відділу катеринославському губернському управлінню є відомості про приїзд у 1905 році з Катеринослава до Петриківки Д. Партерова з метою протиурядової агітації і поширення серед селян нелегальної літератури та звернень. Під впливом революційної агітації селяни почали захоплювати землі навколишніх поміщиків, палити їх хліб, виганяти худобу на панські випаси.

Після поразки революції 1905—1907 рр. в селі ще більше зміцніла куркульська верхівка. За законом від 14 червня 1910 року, Петриківська громада, в якій 25 років не було переділу землі, мала перейти до подвірного землеволодіння. Рештки надільної землі, якими користувались заможні господарства, ставали їх власністю. Сума викупу за ці наділи обчислювалася в цінах 1861 року, тобто набагато дешевше, ніж коштувала земля в 1910 році. З'явилися величезні куркульські господарства, які за високу ціну здавали біднякам землю в оренду.

У 1910 році в Петриківці налічувалося 4362 двори, на які припадало 22 113 десятин землі. Розподілена вона була нерівномірно — переважна більшість селян мала від 0,83 до 2 десятин, середняки — 4,8—7 десятин і лише кілька десятків господарств мали більш ніж по 50 десятин землі.

Розвиток капіталістичних відносин на селі після столипінської реформи викликав деяке пожвавлення місцевої промисловості. У 1910 році в Петриківці працював невеликий ливарний завод, 4 цегельні, 5 парових млинів, 3 крупорушки й олійниця. Чотири рази на рік збиралися ярмарки. Тут були розвинуті шкіряний, столярний, ковальський, шевський, ткацький, бондарний, капелюшний та покрівельний промисли. На всіх, за винятком ткацького, працювали чоловіки. Готова продукція збувалася скупщикам та на ярмарках чи базарах. Переважна більшість ремісників не втрачала зв'язків із сільським господарством.

Щороку петриківська біднота йшла на відхожі промисли. Кожної осені безземельні батьки відправляли дочок на зиму в Катеринослав, де вони працювали няньками за харчі. На весну дівчат забирали з міста і віддавали в найми до куркулів — пасти овець, свиней та гусей. Щовесни цілими артілями чоловіки вирушали до міста або в сусідні економії, шукаючи поденної роботи. Робочий день у наймах починався на світанку і кінчався далеко після заходу сонця, о 10—11 годині. Платили наймитам по 30—35 коп. на день.

Через низьку купівельну спроможність більшість селян обходилася речами власного виробництва. Петриківські ткалі славилися своїми полотнами, які вироблялися майже в кожній родині і частково йшли на продаж. Петриківські сукновали виготовляли зимовий одяг — кобеняки, сіряки, юпки. Дерев'яний посуд, меблі, особливо розмальовані скрині теж були домашнього виробництва. У побуті петриківських селян величезне значення мав настінний розпис, який наслідував кращі традиції стародавнього українського мистецтва. Стіни хат прикрашалися смугами, кольоровими плямами і крапками попід стріхою. У хаті розкішно орнаментувався комин (верхня частина печі). Він розписувався різноманітним рослинним і змішаним орнаментом: квітами, пташками. Настінний розпис робили, як правило, жінки з допомогою дуже простих засобів і матеріалів. Барвниками служили кольорові

[1] Материалы для географии и статистики России, стор. 221.
[2] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 6, ч. 1, стор. 46.
[3] Там же.

глини і рослинні фарби, що виготовлялися з різних трав, ягід, листя та квітів. З числа петриківських селян виділилися напівпрофесійні майстри, які розписували сани, скрині, що йшли на продаж. Деякі вироби їх збереглися й досі. Вони експонуються в музеях нашої країни (Ленінградському музеї етнографії СРСР, Дніпропетровському державному історичному музеї)[1].

Культурний рівень села зростав дуже повільно. Протягом усього XIX століття в Петриківці не відкрили жодного медичного закладу, навіть фельдшерського пункту. Через велику скупченість населення ще у 1787 році тут спалахнула епідемія чуми, занесеної з Олександрії. Боротьба з цим страшним лихом через відсутність медичної допомоги зводилась до обмазування домівок вапном та дьогтем і обкурювання[2]. Під час епідемії холери, влітку 1848 року, хворих селян клали до Катеринославської міської лікарні. Першу лікарню в селі на 8 ліжок відкрило земство в 1904 році. Тут же провадився й амбулаторний прийом хворих. У Петриківській лікарській дільниці працювали 1 лікар, 5 фельдшерів та 2 акушерки, які обслуговували 64 тис. чоловік. Дуже високою була смертність серед населення, особливо дітей. Середня тривалість життя становила 40—45 років[3].

Перша міністерська школа відкрилась у селі в лютому 1810 року. Того року до неї прийняли 26 учнів. Але у 1833 році вона була закрита через відсутність учителя і почала працювати знову тільки в 1866 році як земська школа. У цей час у ній навчалося 84 учні і викладало двоє вчителів[4]. Переважна більшість дітей навчалася в 5 однокласних церковнопарафіальних школах. З 4,5 тис. дітей шкільного віку навчалося лише 700, решта ніколи не ходила до школи. У 1913 році 85,9 проц. жителів села були неписьменними. У 1914 році відкрилося 4-класне початкове училище на 150 місць[5]. При ньому працювала невелика бібліотека, якою користувалося вузьке коло письменних людей.

Заборона викладати рідною мовою гальмувала розвиток культури і викликала протести селян. У 1914 році вони підписалися під колективним листом від селян Катеринославщини до більшовицької фракції IV Державної думи. У цьому листі поряд з вимогами «автономії» України були вимоги створення умов для вільного розвитку української мови та літератури.

Такою була Петриківка напередодні першої світової війни, яка новим важким тягарем лягла на плечі трудящих. З літа 1915 року і особливо з другої половини 1916 року у зв'язку із зростанням цін та розоренням бідняцьких господарств почались антивоєнні виступи селян. Під час ярмарку в Петриківці 8 травня 1915 року селяни як місцеві, так і з навколишніх сіл, зажадали від волосного начальства встановити тверді ціни на продукти харчування. Не дочекавшись задоволення цієї вимоги, селяни розбили лавки і зруйнували торговельні ряди[6].

Використовуючи зростання антиурядових настроїв, восени 1916 року посилили агітацію серед селян катеринославські більшовики. Революційну роботу в Петриківці проводив З. Я. Лантух, який працював робітником мостового цеху Брянського заводу в Катеринославі. На вимогу петриківських куркулів Лантух був мобілізований до армії. У 1917 році він служив у 271-му полку, що стояв у Катеринославі, і знову встановив зв'язки із більшовиками Брянського заводу та продовжував агітацію серед населення Петриківки[7].

---

[1] Н. Глухенька. Петриківські декоративні розписи. К., 1966, стор. 36—39.

[2] Д. И. Эварницкий. Очерки по истории запорожских казаков и Новороссийского края, стор. 20.

[3] Труды XI губернского съезда земских врачей и представителей земских учреждений Екатеринославской губернии, 20—29-го марта 1914 года, т. 1, стор. 424.

[4] Журн. «Киевская старина», 1889, т. 25, стор. 585—604.

[5] Обзор народного образования в Екатеринославской губернии за 1913—1914 учебный год со списком школ к 1 января 1914 г., стор. 47, 78.

[6] Борьба за Советы на Екатеринославщине, 1927, стор. 55, 56.

[7] Ю. И. Кирьянов. Крестьянство Екатеринославской губернии в годы первой мировой войны (1914—1916 гг.) М., 1960, стор. 25.

Дізнавшись про повалення царизму, у лютому 1917 року селяни Петриківки розігнали волосне правління. На сільському мітингу, що відбувся наприкінці березня, вони створили селянський комітет, більшість у якому захопили куркулі. Комітет перебував під впливом місцевої буржуазно-націоналістичної організації «Спілки». Звичайно, ніяких змін у землеволодінні він не провадив, відкладаючи їх на невизначений час.

Замість поліцейського пристава в селі з'явився комісар Тимчасового уряду, місцевий торговець Френзель, якому допомагав керівник націоналістичної «Спілки» Глущенко. У центрі села, як гриби після дощу, з'явилися великі й дрібні крамниці, кредитові каси. Торговці спекулювали сільськогосподарськими продуктами. У той час, як біднота голодувала, а більшість дітей не вчилася через злидні та обмаль шкіл, купці й куркулі почали будівництво нової церкви, хоча в Петриківці їх було вже 5[1].

За таких обставин революційна агітація проти Тимчасового уряду потрапляла на сприятливий грунт. Восени 1917 року група робітників Дніпровського заводу на чолі з Є. Локтюховим брала участь у кампанії по виборах до Установчих зборів, роз'яснюючи петриківчанам політику більшовицької партії в питаннях про землю і мир[2]. Активну участь в організації мас брали П. К. Олійник, Х. А. Лисенко, І. І. Шістя, Д. І. Клешня, В. Д. Пата та інші.

Перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді і проголошення Радянської влади з радістю зустріла більшість мешканців Петриківки. У грудні 1917 року на загальних зборах селянам зачитали звернення про допомогу голодуючим робітникам Петрограда та інших міст. Селяни вирішили дати по півпуда зерна з двора і за тиждень зібрали 2 тис. пудів. Було обрано делегацію, щоб доставити його у Москву[3].

На початку січня 1918 року в селі утворився перший партосередок, т. зв. комітет більшовиків Петриківки, головою якого обрали Ф. Лисенка, секретарем — П. Афанасьєва (обидва фронтовики). Більшовики очолили трудове селянство у боротьбі за зміцнення Радянської влади[4]. 18 січня жителі Петриківки зібрались на засідання в земській школі. Секретар партосередку Афанасьєв зробив доповідь про сучасний момент і політику більшовиків. Наступного дня було обрано Раду селянських і солдатських депутатів. Газета «Звезда» писала, що «...19 січня 1918 року є днем встановлення Радянської влади у Петриківці».

Про підтримку населенням села більшовиків свідчить склад делегатів, обраних сходом на губернський селянський з'їзд Рад. Серед них було 30 більшовиків, 16 співчуваючих і лише 4 представники від українських дрібнобуржуазних партій. У Катеринославі петриківські делегати з'їзду одержали 30 гвинтівок і патрони для відсічі ворогам революції.

Рада селянських і солдатських депутатів, керована більшовицьким комітетом, стала повновладним органом державної влади в Петриківці. Вже наприкінці січня 1918 року були розподілені серед селян сотні десятин землі, відібраної у навколишніх поміщиків Завидовського, Хренникова та інших. На місцеву буржуазію наклали контрибуцію та арешт на вклади багатіїв у двох місцевих кредитних товариствах.[5] Проведення цих заходів дало змогу видати заробітну плату лікарям та вчителям. Рештки реквізованих грошей одержали солдатки, вдови та сироти, яких Рада брала на своє утримання.

Та мирну працю селян Петриківки перервала австро-німецька інтервенція. У другій половині березня 1918 року окупанти зайняли село. З допомогою гетьманської варти вони силою примусили селян повернути поміщикам землю і майно.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 33, арк. 6—8.
[2] В. Е. Малюк. Борьба за установление Советской власти в Каменском, стор. 56.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 33, арк. 9.
[4] Газ. «Звезда», 3 березня 1918 р.
[5] Там же.

Почалися арешти і розправи над селянами, яких підозрювали у співчутті Радянській владі.

Восени 1918 року уродженець хутора Новоселівки Петриківської волості Зосим Лантух, який за рекомендацією ЦК КП(б)У був посланий у Новомосковський повіт для підпільної роботи, об'єднав у партизанський загін дрібні повстанські групи, що діяли в Петриківці та сусідніх селах. З вересня 1918 року цей загін виріс у партизанську бригаду, яка налічувала 800 бійців. У її лавах мужньо боролися за Радянську владу петриківчани П. Литвин, Н. Кремень та інші. 15 жовтня 1918 року партизани-петриківчани зібралися на таємну нараду у хаті селянина П. Іванченка. До них приєдналися революційно настроєні селяни, колишні фронтовики — всього 80 чоловік. На нараді було вирішено роззброїти гетьманську варту. Скориставшися з того, що в неділю вартові пиячили, партизани вирушили до ринкової площі, де їм вдалося роззброїти вартових. Потім повстанці захопили штаб варти на чолі з їх начальником[1].

Об'єднавшися з головними силами загону З. Лантуха, партизани вирушили до села Паньківки, де були розташовані головні сили гетьманців. Після запеклого бою частину з них роззброїли, інші відступили до Верхньодніпровська. Переслідуючи ворога, партизани підійшли до Кам'янського, де об'єдналися з повсталими робітниками і взяли участь у визволенні міста від австро-німецьких окупантів.

Тим часом, скориставшись із відсутності головних сил партизанів, у Петриківку вдерся каральний загін царського офіцера Чернова, саме ім'я якого наводило жах на жителів сіл та містечок Новомосковського повіту. У нерівному бою з карателями загинуло кілька партизанів, 12 чоловік потрапили в полон і після страшних катувань були страчені. Місцевий куркуль Дашивець бігав навколо карателів, благаючи їх жорстокіше катувати партизанів. Полум'ям пожеж, ріками крові сподівалися окупанти та їх націоналістичні прихвосні зломити опір народу. Того ж дня загін Чернова пішов з Петриківки і рушив до Новомосковська, по дорозі розправляючись з прихильниками Радянської влади. Під містом бандитів розбили.

У грудні 1918 року всю Катеринославщину було визволено від німців та гетьманців. Почала знову працювати Рада селянських і червоноармійських депутатів Петриківки. Весною 1919 року селяни засіяли землі, одержані від Радянської влади. Але мирний перепочинок не був тривалим. Уже влітку в селі хазяйнували денікінці. Активізувалися поміщицько-куркульські банди, які по-звірячому розправлялися з активістами, партійними та радянськими працівниками. У петриківському лісі бандити схопили й закатували за зв'язок з партизанами двох селян-патріотів К. Барабаша і Н. Купрія.

Незважаючи на жорстокі репресії, жителі села всіляко ухилялися від мобілізації в денікінську армію, потай збирали хліб та інші продукти для партизанів, що діяли в новомосковських лісах, переховували по хатах і лікували поранених червоноармійців[2].

Восени 1919 року поблизу Петриківки зупинився партизанський загін чисельністю в 5 тис. чол., який з боями пройшов шлях від Київської губернії. До цього загону приєдналася група жителів села. Звідси партизани виступили на Катеринослав, зробили рейд по тилах білих і після важких боїв з білогвардійцями повернулися назад[3]. Разом з частинами Червоної Армії у січні 1920 року вони визволяли село.

Робота по відновленню органів Радянської влади проходила в складних умовах ще не закінченої громадянської війни. 5 лютого в селі відбувся сход, де розглядалося питання про проведення кампанії «тиждень фронту». Селяни постановили під-

---

[1] Газ. «Зірка», 7 листопада 1927 р

[2] Газ. «Звезда», 10 лютого 1920 р.

[3] Журн. «Борьба», 1920, № 6.

Група червоних партизанів — кулеметників загону З. Лантуха. 1918—1919 рр.

тримати червоний фронт усіма засобами — продовольством, грішми, а якщо треба, то й військовою силою[1].

У квітні 1920 року відбулися вибори у волосний виконавчий комітет. Головою виконкому було обрано селянина-бідняка, партизана О. Сосну, заступником — Д. Клешню. У зв'язку з нападами куркульських банд у Петриківці залишилася і військова влада — волосний комісар, призначений Новомосковським повітовим комісаріатом. Для боротьби з куркульськими бандами було сформовано загін з 50 чоловік.

Відновив свою роботу петриківський партосередок. На 23 березня 1920 року він налічував 18 членів, 7 кандидатів у члени партії. Його секретарем у той час був П. Афанасьєв[2]. Сільська партійна організація всі сили спрямувала на господарське і культурне будівництво. З її ініціативи бідняки та середняки села створили КНС, до якого ввійшло 100 чоловік. Комнезам, керований партосередком, діяв в інтересах трудящих: відібрав у куркулів корів та свиней, реквізував награбоване ними під час денікінщини майно. Все це пішло для дитячих будинків, а також було поділено між незаможниками[3].

Партійна організація і КНС провели розподіл землі між селянами, контролювали своєчасне виконання продрозверстки.

Вірним помічником партійної організації став комсомольський осередок, утворений 1921 року. Першими комсомольцями села були вчорашні наймити Г. Губа, Н. Грива та інші[4]. Вони брали участь у хлібозаготівлях (тільки в 1923 році зібрали 8 тис. пудів), здійснювали контроль за розрахунками куркулів з наймитами, допомагали ліквідувати неписьменність, дитячу безпритульність, проводили атеїстичну пропаганду. У 1923 році комсомольський осередок налічував 24 члени ВЛКСМ[5].

Велику роль у радянському будівництві на селі відіграли жіночі ради. До складу жіночої ради було обрано 31 селянку. Тільки у 1921 році в селі проведено 10 делегатських зборів. Протягом 1920—1921 рр. на конференціях жінок розглядались такі питання, як «Про дитячу безпритульність», «Селянка і продподаток» тощо. Всі делегатки відвідували сільськогосподарські курси, навчалися в політгуртках. Рада мала своїх представниць у КНС, 9 дівчат вступили до комсомолу.

Важливим завданням партійних і радянських органів у 1920—1921 рр. була боротьба з голодом та дитячою безпритульністю. Всі економічно міцні господарства Петриківки повинні були взяти на своє утримання когось із голодуючих або внести продукти харчування у фонд боротьби з голодом. У селі відкрили 5 дитячих будинків, вихователями призначили кращих петриківських комсомольців, таких як Сергій та Федір Сердюкови, С. Манейло та інші.

До 1921 року було відремонтовано 7 початкових шкіл, а в наступному році від-

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 461, арк. 1.
[2] Там же.
[3] Газ. «Голос незаможника», 20 жовтня 1921 р.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 53, арк. 10.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 157, арк. 26.

крито семирічку. У 1921—1925 рр. тут працювали 2 школи лікнепу, 5 хат-читалень, проводилася широка передплата газет і журналів [1].

Силами громадськості було відбудовано сільський клуб, т. зв. народний будинок. При ньому діяли політичний, атеїстичний, хоровий та драматичний гуртки. Декорації для вистав робили місцеві художники — майстри петриківського орнаменту. В 1927 році клуб придбав перший кіноапарат.

Посилювалась керівна роль комуністів у господарському та культурному житті села. У 1925 році газета «Звезда» писала, що Петриківська партійна організація має великий вплив на селян і її слово є для них вирішальним [2]. До її складу в 1925 році входили 15 комуністів і 4 кандидати у члени партії: 6 робітників, 12 селян та 1 службовець. Особливо зріс авторитет партосередку під час кампаній по виборах до сільради та правління кооперативів у 1924 році [3].

В складі сільради збільшилась кількість комуністів, членів КНС і жінок. Пожвавилася робота всіх її секцій, насамперед господарської і соціально-культурної. Понад третина всіх питань, які розглядалися сільрадою, були господарські. У цей час Петриківка поділялась на 11 земельних громад.

Навколо партійної організації та сільради згуртувався селянський актив. Про зрослу громадську активність жителів села свідчить їх участь у русі за підтримку борців проти капіталу у відповідь на заклик Катеринославського комітету МОДРу. Трудящі Петриківки, як і всієї України, вимагали припинення білого терору, надсилали свої привітання польським та естонським робітникам і селянам.

Особистим прикладом демонстрували нове, комуністичне ставлення до праці комсомольці та молодь села. У 1928 році вони виступили ініціаторами проведення суботників, під час яких побудували греблю на шляху до села, яка й досі має назву «Комсомольської». Комсомольці були першими механізаторами, майстрами високих урожаїв, організаторами колгоспів.

Ще в 1924 році на селі виникло перше товариство спільного обробітку землі та інші види кооперації — споживча, промислова,— яким держава допомагала сільськогосподарськими машинами, насінням. Того ж року було засновано перший колгосп «Прогрес» [4]. Його очолив комуніст М. Г. Догадайло, в минулому наймит, який у 1917 році зі зброєю в руках захищав Радянську владу [5]. Наступного року 172 господарства об'єдналися в артіль «Жовтневий шлях», яка мала 1312 га землі [6], а в 1927—1929 рр. в Петриківці виникло ще 3 колгоспи — «Червоний інтенсивник», «Пролетар» та ім. Шевченка.

Вже в перші роки свого існування колгоспи села досягли помітних господарських успіхів. Вони створили молочно-товарні, свино- та вівцеферми, значно збільшили посіви зернових та городини. У 1929 році в селі придбали перший трактор.

З кожним роком набирали сил соціалістичні господарства. У 1939 році в колгоспі «Червоний інтенсивник» одержали по 18,1 поросяти від свиноматки, по 164 ягняти від 100 вівцематок, по 2,327 кг молока від фуражної корови. Колгоспна вівцеферма колгоспу ім. Т. Г. Шевченка виростила в тому ж році по 167,8 ягняти (в розрахунку на 100 вівцематок), по 18,3 поросяти від кожної свиноматки. Цей колгосп у наступному році зібрав по 29,7 цнт з гектара кукурудзи на площі 200 га [7]. За врожайністю кукурудзи він зайняв одне з перших місць у районі і був учасником ВСГВ у 1941 році. Учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1938, 1939 та 1940 роках були також артілі «Жовтневий шлях», ім. Шевченка, «Пролетар», «Червона хвиля», «Червоний інтенсивник». Зростали їх доходи. Так, валовий при-

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1394, арк. 73; спр. 461, арк. 1, 10.

[2] Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 461, арк. 6, 10.

[3] Газ. «Звезда», 1 травня 1925 р.

[4] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 167.

[5] Газ. «Приорільська правда» (Царичанка), 25 лютого 1967 р.

[6] ЦДАНГ СРСР, ф. 7857, оп. 2, спр. 2929, арк. 57.

[7] ЦДАНГ СРСР, ф. 7957, оп. 2, спр. 3929, арк. 59, 155, 235, 236, 259.

буток колгоспу «Червоний інтенсивник» збільшився з 385 тис. крб. в 1937 році до 919,8 тис. крб. в 1940 році, а в артілі ім. Шевченка — відповідно з 53,2 тис. крб. до 150 000 карбованців.

У 1938 році в Петриківці було створено МТС, яка напередодні Великої Вітчизняної війни мала 99 тракторів, 58 комбайнів, 27 автомашин та інший сільськогосподарський реманент[1]. Вона обслуговувала колгоспи Петриківки і населених пунктів Петриківської сільради. Працювали також майстерня по ремонту сільськогосподарського реманенту, 4 кузні, олійниця, молокозавод, завод безалкогольних напоїв, держмлин, 2 пекарні, промартіль ім. Леніна, що виробляла меблі, тару, брички.

Зростав добробут колгоспників села. Змінився зовнішній вигляд Петриківки. Село було повністю радіофіковане. Тут працювали 5 магазинів, їдальня, майстерня побутового обслуговування. Трудівники зводили нові будинки, вздовж вулиць висаджували дерева. У 1938 році було обладнано стадіон.

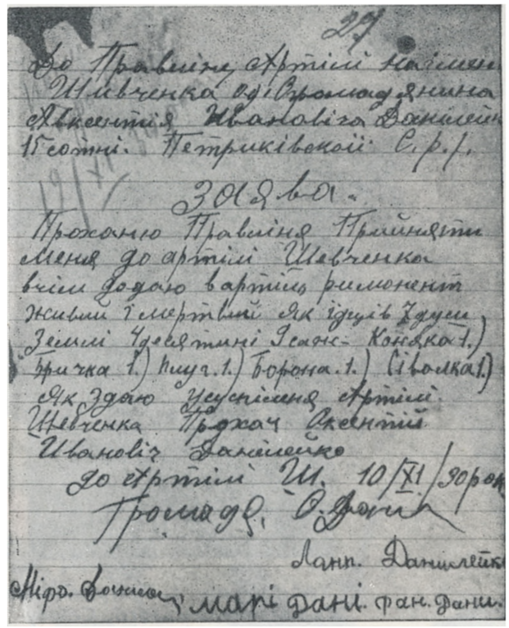
27
До Правління Артілі на імени
Шевченка од громадянина
Аксентія Івановича Данилейк
15 сотні. Петриківської С.Р.
Заява.
Прохаю Правління Прийняти
Меня до артілі Шевченка
всім додаю в артіль реманент
живий і мертвий як ідуть 7 души
Землі 4 десятині 9 сажн. Конячка 1.)
Бричка 1.) Плуг 1.) Борона 1.) Сівалка 1.)
Як здаю усуспілення Артілі
Шевченка Прохач Оксентій
Іванович Данилейко
до артілі Ш. 10/XI/30 року

Заява петриківського селянина О. І. Данилейка з проханням прийняти його до колгоспу ім. Т. Г. Шевченка. 1930 р.

Медичну допомогу населенню подавали 8 лікарів і 30 медичних працівників із середньою освітою. Сільська лікарня мала також амбулаторний відділ і дитячу консультацію. У селі працювала станція швидкої допомоги та санепідстанція.

Значні зміни відбулись у народній освіті. Ще в перші роки Радянської влади в Петриківці відкрилися 7 шкіл соцвиховання, у 1922 році — семирічна школа, а в 1934 році — перша середня школа, для якої в 1939 році побудовано двоповерхове приміщення з кабінетами, обладнаними сучасним наочним приладдям. Тут були спортзал, бібліотека. Учительський колектив, до складу якого входило 36 педагогів, не тільки навчав і виховував учнів, а й проводив культосвітню роботу на селі. Крім того, в Петриківці працювала сільськогосподарська школа, створена в 1929 році (пізніше реорганізована на зоотехнікум).

На весь Радянський Союз прославилась Петриківська артіль вишивальниць «Вільна селянка», вироби якої прикрашали стенди Українського павільйону на ВСГВ, вітрини спеціалізованих магазинів. Величезний попит мали вироби місцевих умільців петриківського орнаменту — скриньки, малюнки. У 1936 році в селі відкрили школу декоративного розпису, призначену для відродження стародавнього мистецтва петриківського орнаменту[2]. Композицію декоративного орнаменту в школі викладала літня селянка Т. Я. Пата, яка за свої чудові малюнки здобула в 1936 році почесне звання майстра народного мистецтва УРСР. Випускники школи працювали в різних галузях художньої промисловості України. На перших виставках українського народного мистецтва в Києві та Москві, які відбулись у 1936 році, творчість петриківських майстрів була відзначена дипломами 1-го ступеня та грамотами. Чудовою квіткою розцвіло стародавнє мистецтво на оновленій землі.

У 1940 році в центрі села спорудили новий Будинок культури на 400 місць. При ньому відкрився музей петриківського художнього орнаменту, працювали самодіяльні гуртки: хоровий, драматичний, народних інструментів. Книжковий фонд бібліотеки налічував у 1940 році 26 тис. примірників. На кожну сім'ю припадало в середньому по 2 передплатні видання.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 16, арк. 2, 6.
[2] Н. Глухенька. Петриківські декоративні розписи, стор. 8, 9, 10.

Уродженець с. Петриківки, Герой Радянського Союзу М. В. Чичикало.

З перших днів Великої Вітчизняної війни трудящі Петриківки стали в ряди захисників соціалістичної Батьківщини. З наближенням ворога до села чимало колгоспного майна відправили на Схід. Частина населення евакуювалася.

25 вересня 1941 року Червона Армія змушена була залишити цю територію. Настали жахливі роки фашистської окупації.

Для боротьби з фашистськими загарбниками партійна організація заздалегідь створила в селі партизанський загін ім. Котовського. Командиром його став секретар Петриківського РК КП(б) України А. А. Білоконь, комісаром — редактор районної газети П. О. Коноваленко. В загоні було 83 бійці, з них понад 70 комуністів[1]. Партизани підпалили склад з хлібом поблизу пристані Орлик, вивели з оточення медсанбат, допомагали частинам і підрозділам Червоної Армії виходити з оточення[2].

Наприкінці жовтня 1941 року до рук карателів потрапила частина партизанів. 20 з них гітлерівці розстріляли, а 21 вивезли до Німеччини на каторжні роботи. Склалися важкі умови, і командування загону запропонувало партизанам, що залишилися, перейти лінію фронту та влитися в ряди Червоної Армії. 23 жовтня А. А. Білоконь, В. М. Білобров, Г. П. Лисенко, В. П. Олійник, М. П. Миколенко та інші партизани стали бійцями Червоної Армії і відважно билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Боротьба проти окупантів не припинялася. З рук у руки передавались антифашистські листівки. Друкував їх на примітивному верстаті житель сусіднього села Попово-Балівки Д. С. Непокритий. Разом із З. С. Непокритим і В. С. Непокритою він складав тексти листівок і поширював їх по селах району за підписом «політком партизанського загону Жар». Фашисти марно розшукували таємний політком і підпільну друкарню.

З листопада 1941 по березень 1943 року в селі успішно діяла підпільна група, організована з ініціативи комсомольця В. С. Нежумирі. До неї ввійшла молодь сіл Петриківки, Попово-Балівки, Чаплинки, Миколаївки — всього 11 чоловік. Юні патріоти збирали трофейну зброю, писали й поширювали листівки з повідомленнями Радінформбюро. На початку 1943 року, з наближенням Червоної Армії до станції Лозуватки, вони прийняли рішення йти їй назустріч, але здійснити цей задум не вдалося. Провокатор виказав підпільників, і їх заарештували. Після жорстоких катувань їх вивезли на околицю Петриківки і розстріляли[3]. «Батьківщино моя!» — було останнім словом 17-річного Віктора Нежумирі. Його матері принесли записку, знайдену на шляху, яким вели хлопця на розстріл: «Прощайте, дорогі мамо і тато! Загину за Батьківщину. Жаль, що мало зробив. Вірю, що наші переможуть німця і настане прекрасне життя, але не буде з вами мене... Міцно цілую вас. Ваш Вітя»[4].

Не шкодуючи життя, боролися радянські люди з ворогом. Голова колгоспу ім. Леніна Т. К. Кучуб спалив склад з награбованим окупантами зерном. Гітлерівці схопили і розстріляли патріота.

Багато мешканців Петриківки мужньо билися з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни. У 1944 році під час боїв у східній частині Пруссії М. В. Чичи-

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 186—188.
[2] Там же, спр. 293, арк. 5.
[3] Там же, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 186—188; спр. 120, арк. 1—3; спр. 258, арк. 1—3.
[4] Газ. «Молодий ленінець», 30 березня 1962 р.

Народні майстри Петриківки.

Роботи майстрів Петриківки:

Панно до 50-річчя Радянської влади. Папір. Темпера. З. В. Кудиш.
Ювілейна скриня «Козацькому роду нема переводу». Підлаковий розпис. Ф. Панко. 1967.

кало після того, як загинула артилерійська обслуга, протягом 3-х годин сам відбивав атаки ворога і утримав зайнятий пункт до підходу радянських військ, за що був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

25 вересня 1943 року частини 353-ї стрілецької дивізії Червоної Армії визволили Петриківку від гітлерівських окупантів. Господарство артілей було вщент зруйновано. Окупанти реквізували худобу і птицю, з МТС вивезли всі сільськогосподарські машини, двигуни та верстати, зруйнували приміщення ферм, колгоспні будівлі.

В руїнах лежало село. Були спалені 1200 будівель, усі школи, лікарні, магазини. Збитки, завдані одній лише лікарні, становили 2180 тис. крб.[1]. Ворог знищив усі промислові підприємства Петриківки: молокозавод, великий районний млин, маслоробню, приміщення та обладнання промислових артілей ім. Леніна і «Вільна селянка»[2]. Гітлерівці закатували 175 мирних жителів Петриківки[3], близько 700 чол. вивезли на каторжні роботи до фашистської Німеччини.

З перших днів визволення трудящі села приступили до відбудови зруйнованого господарства. Керівну роль відіграли в цьому партійна та комсомольська організації, органи Радянської влади. Вже в перших числах жовтня 1943 року відбулись вибори до Петриківської сільської Ради, в яку було обрано 26 депутатів.

Відновив свою роботу Петриківський райком партії, в якому спочатку працювало тільки 4 чоловіка. Партійна організація Петриківки на 1 грудня 1943 року налічувала 38 комуністів і 5 кандидатів партії[4]. На цей час у районі діяло 18 первинних комсомольських організацій (10 — у Петриківці), що об'єднували 116 чоловік. Райком комсомолу організував молодь на боротьбу за швидке подолання розрухи. Тільки за 2 місяці 1943 року комсомольці провели 7 суботників по збиранню врожаю. Молодь району відправила 337 своїх посланців у Дніпропетровськ для навчання в школах ФЗН та ремісничих училищах.

У тяжких умовах війни розгорталися відбудовчі роботи. З допомогою бійців Червоної Армії було відремонтовано майстерню МТС і сільськогосподарський реманент. Це дало змогу підготуватися до весняної сівби 1944 року. Незважаючи на відсутність тракторів та тягла, сівбу провели у стислі строки. Орали коровами, за плугами йшли жінки та підлітки, бо більшість чоловіків воювала на фронті. Так, у колгоспі «Надія» було тільки 6 працездатних чоловіків[5].

Завдяки героїчній праці колгоспників і службовців, робітників МТС, допомозі трудящих Дніпропетровська і Дніпродзержинська, господарство села було відбудоване. Якщо в артілі «Надія» у 1943 році засіяли зернових на 20 га, то в 1945 році під зерновими було вже 173 га. Зросла кількість великої рогатої худоби — з 59 голів у 1944 році до 96 в 1945 році[6]. Колгоспники Північного Кавказу виділили для Петриківки 120 голів племінної худоби. Вже у 1944 році в артілі «Червоний інтенсивник» ланкова М. Вишницька із своєю ланкою зібрала з площі 4 га 64 цнт зернових, бригада колгоспу ім. Комінтерну, очолювана В. Ону-

Борошномельний цех заводу продтоварів. Петриківка, 1967 р.

[1] Царичанський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 20, арк. 1—3.
[2] Там же, ф. 13, оп. 1, спр. 25, арк. 3.
[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 20, арк. 6.
[4] Там же, спр. 18, арк. 13.
[5] Царичанський райдержархів, ф. 34, оп. 1, спр 21, арк. 1.
[6] Там же, арк. 2—4.

фрієнком,— по 24 цнт жита з га, а в колгоспі ім. Шевченка було зібрано по 20 цнт з гектара [1].

Почала давати продукцію місцева промисловість. Молокозавод, де в 1944 році працювало 12 чоловік, виробляв 250 кг масла та сиру за добу. Районний млин давав 1 тонну борошна за годину, пекарня випікала 1800 кг хліба на добу. Стала до ладу маслоробня.

Відбудовуючи зруйноване війною господарство, трудівники села робили все необхідне, щоб наблизити день перемоги над ненависним ворогом,— збирали гроші на будівництво танкових колон «Визволена Україна» та «Визволена Дніпропетровщина». На початку 1944 року вони відправили значну кількість продуктів ленінградцям. Багато продуктів було відправлено Діючій армії та госпіталям[2].

До 1950 року артілі Петриківки повністю відбудували своє господарство. На фермах колгоспу ім. Чапаєва в 1951 році було вже 823 голови великої рогатої худоби, машинно-тракторний парк мав сучасну техніку, працювали механічний млин, 3 кузні, цегельний завод. У колгоспі ім. Шевченка, крім молочного тваринництва, розвивалися ще й такі галузі, як свинарство, вівчарство.

Боротьбу за піднесення господарства очолювала партійна організація села. Велике значення для дальшого розвитку колгоспів Петриківки мало об'єднання протягом 1962—1965 рр. п'яти невеликих господарств у два колгоспи — ім. Суворова та «Дніпро». Обидві артілі — це сучасні багатогалузеві господарства з потужною технічною базою, очолювані досвідченими спеціалістами та майстрами високих врожаїв.

Рушник, вишитий 65-річною пенсіонеркою з с. Юр'ївки Г. Ф. Мошурою. Зберігається в Царичанському народному історико - краєзнавчому музеї.

Якщо в колгоспах, що ввійшли до складу артілі «Дніпро», до об'єднання у 1958 році загальний прибуток становив 275 565 крб., то в 1962 році він досяг 523 900 крб. Тоді тільки на капітальне будівництво було відраховано 159 275 крб. Основні фонди колгоспу в цьому ж році досягли 801 300 крб. Значно зріс рівень технічної оснащеності цієї артілі — на 1 січня 1964 року тут було 28 тракторів, 11 комбайнів, 24 електромотори.

Величезна увага, яку партія і уряд приділяли зміцненню колгоспів, у перші ж роки дала відчутні наслідки. Якщо в колгоспі «Дніпро» в 1958 році вироблялося молока на 100 га 177 цнт, то в 1962 — вже 378 цнт, виробництво м'яса відповідно зросло з 33 цнт до 50,4 цнт, яєць на курку-несушку з 77 до 117,8 штуки. Середня врожайність зернових у 1964 році становила 16,7 цнт з га при собівартості 4,9 крб. за центнер.

Такі ж зміни відбулися і у другому укрупненому колгоспі ім. Суворова. Врожай зернових у цьому господарстві на 1964 рік становив 18,4 цнт з га, надій молока на 100 га сільгоспугідь досяг 334,4 цнт. Собівартість одного цнт молока знизилася з 11 крб. 42 коп. до 9 крб. 23 коп. за період з 1962 по 1964 рік. Машинно-тракторний парк налічував в цей час 26 тракторів, 12 комбайнів, 16 автомашин.

Ще кращих показників добилися колгоспи Петриківки в 1966 році. Валовий збір зерна обох артілей досяг 69 817 цнт при врожаї 24,5 цнт з га. Загальний прибуток колгоспу «Дніпро» досяг 787,1 тис. крб. Тільки за цей рік у колгоспі ім. Суворова побудували телятник, гараж. В артілі «Дніпро»

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 30, арк. 4.
[2] Там же, спр. 16, арк. 23.

Один із цехів Петриківської фабрики художніх виробів «Дружба». 1965 р.

на спорудження автогаража і майстерень виділили 86 тис.крб. У будівництво школи колгосп вклав 20 тис. карбованців.

У 1967 році в колгоспі ім. Суворова зібрали зернових по 19,5 цнт з га, а в колгоспі «Дніпро» — по 19,7 цнт. Надої молока на 100 га сільгоспугідь становили в колгоспах відповідно 358 і 367 цнт, м'яса на 100 га орної землі виробили по 40 та 53 цнт. Всього чистого прибутку одержано: в колгоспі ім. Суворова — 295 тис. крб., в колгоспі «Дніпро» — 311 тис. карбованців.

За успіхи в розвитку сільського господарства групу петриківських колгоспників відзначено орденами та медалями Радянського Союзу, в т. ч. орденом «Знак Пошани» нагороджено голову колгоспу ім. Суворова Г. П. Лавриненка, орденом Трудового Червоного Прапора — зоотехніка колгоспу «Дніпро» комуніста М. І. Чорного.

У селі 13 первинних партійних організацій об'єднують 273 комуністи та кандидати у члени партії, і 12 первинних комсомольських осередків, до складу яких входять 529 чоловік.

Важливу роль у господарському і культурному будівництві відіграє виконком селищної Ради депутатів трудящих. У його комісіях працюють 89 депутатів, серед яких 54 — члени КПРС і ВЛКСМ.

З травня 1957 року Петриківка стала селищем міського типу. Вздовж рівних, обсаджених деревами вулиць стоять чепурні кам'яні будинки, криті залізом або черепицею. Особливо прикрашають селище сади — з давніх-давен розводять петриківці вишневі садки і майже не зустрінеш двору, де б навесні не було вишневого цвітіння. І не випадково, що саме тут виведено відомий за межами селища сорт вишень — «Петриківський».

В центрі Петриківки — площа, від якої бере початок головна вулиця. Тут височать двоповерхові житлові будинки, універмаг, книжковий магазин та магазин культтоварів, аптека, відділення банку, Палац культури.

В селищі проведено водогін, працюють комунальна лазня, дві перукарні, ательє індпошиву, майстерні по ремонту взуття, мотоциклів і велосипедів. Є де відремонтувати радіоприймачі і телевізори — для цього відкрито спеціальне ательє.

Сільське споживче товариство має 16 магазинів і більш як 20 ларків. До послуг жителів — 2 їдальні, варенична. Про зростання добробуту населення свідчить те, що за один тільки 1966 рік продано товарів на загальну суму 3,5 млн. крб. Мешканці селища придбали за цей рік 440 велосипедів і мотоциклів, 28 холодильників, 97 пральних машин, 125 радіоприймачів.

Величезна увага приділяється охороні здоров'я трудящих. В 1962 році при лікарні відкрито терапевтичне відділення на 50 ліжок і рентгенкабінет, а в 1967 році вона мала вже 100 ліжок. Функціонують також поліклініка та дитяча консультація з молочною кухнею.

З 1964 року почали працювати клінічна та санітарно-бактеріологічна лабораторії, інфекційне відділення на 25 ліжок, пологовий будинок.

Кожен четвертий житель Петриківки вчиться. Крім середньої, в селищі працюють 2 восьмирічні і дві початкові школи, в яких навчається 1500 учнів. Працюють тут 97 учителів. Молодь, що зайнята на виробництві, вчиться у вечірній

школі робітничої молоді. Відкрито також два класи Царичанської дитячої музичної школи.

Крім загальноосвітніх шкіл, тут є і спеціальні навчальні заклади: училище механізації сільського господарства, заочний пункт Нікопольського технікуму механізації сільського господарства, школа шоферів.

В культурному житті селища важливу роль відіграє Будинок культури, при якому працюють постійно діючий лекторій, гуртки художньої самодіяльності, музей прикладного мистецтва петриківського художнього орнаменту. Колгоспи «Дніпро» та ім. Суворова мають свої клуби, бригадні червоні кутки. Частими гостями петриківчан бувають артисти театрів Дніпропетровська. До послуг мешканців селища 6 бібліотек. Лише центральна селищна бібліотека налічує близько 40 тис. книг. В ній проводяться читацькі конференції і літературні диспути. На 1967 рік трудящими Петриківки передплачено 3447 прим. газет та 6145 прим. журналів.

Важливе значення для виховання молоді має історико-краєзнавчий музей. Багаторічна робота по вивченню історії селища, дослідження пам'яток петриківського художнього промислу,— все це дало змогу зібрати значний краєзнавчий матеріал.

Школа декоративного розпису вирощує нове покоління майстрів. Проста селянка Т. Я. Пата виявилася здібним педагогом — її учні самі вже працюють художниками на багатьох підприємствах художньої промисловості. Уряд нагородив її орденом Трудового Червоного Прапора та медаллю «За трудову відзнаку». У лютому 1964 року громадськість Петриківки і всієї України урочисто відзначила 80-річчя художниці. Ще в 1958 році при Петриківській промисловій артілі «Вільна селянка» (тепер фабрика «Дружба») було відкрито цех підлакового розпису по дереву. Тут, під керівництвом відомого художника, учня Т. Я. Пати,— Ф. С. Панка, працюють прекрасні майстри петриківського орнаменту. Це — представники старшого покоління Г. І. Ісаєва, Г. Я. Прудник, І. Ф. Завгородній, М. Г. Шишацька, Є. Я. Клюпа та молоді художники — Н. І. Шишацька-Турчина, В. Четвертик-Тезик, В. Глущенко.

У 1958 році відкрився філіал дитячої художньої школи, де через 4 роки відбувся перший випуск. Всі 16 випускників — учні Ф. Панка — дістали за екзаменаційну роботу (розпис шкатулок) відмінні оцінки, 7 із них нині навчаються в художніх училищах країни — Дніпропетровському, Харківському, Львівському.

І зараз, куди б ви не пішли в Петриківці — в школу чи Будинок культури, в бібліотеку чи контору колгоспу — скрізь побачите панно або малюнок народного орнаменту. Люблять його і в Петриківці і за її межами. Комуністична партія Радянського Союзу і Радянський уряд приділяють велику увагу розвиткові культури народу. Це завжди відчувають художники-петриківці. Серед них 9 майстрів є членами Спілки художників УРСР, а 4 — кандидатами в члени Спілки. Вони експонують свої роботи на виставках, в ряді музеїв СРСР. Лише за Радянської влади петриківський орнамент досяг такого чудового розквіту.

Заможне, щасливе, культурне життя петриківців — активних будівників нового життя, є прекрасним підсумком творчої праці радянських людей за роки Радянської влади.

Г. Г. БОРИСЕНКО, В. А. ЖАУРА, І. Ф. КОВАЛЬОВА.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЦАРИЧАНСЬКОГО РАЙОНУ

БАБА́ЙКІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Орелі, за 10 км на північ від районного центру і за 65 км від залізничної станції Бузівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Вербове, Іванояризівка, Кущівка, Новостроївка, Преображенка, Приорільське. Населення — 2008 чоловік.

У Бабайківці розташована центральна садиба колгоспу «Україна», який має 5897 га орної землі. Основний напрям у господарстві — виробництво зерна та продуктів тваринництва. Вирощуються переважно озима пшениця, кукурудза, соняшник, цукрові буряки. Вперше в районі тут була введена в експлуатацію карусельна доїльна установка, здатна обслуговувати 300 корів. За трудові досягнення нагороджено орденами і медалями 10 передовиків виробництва.

У селі є середня школа, 4 початкові школи, зооветтехнікум, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня. Є готель, їдальня.

Перші відомості про Бабайківку в історичних джерелах відносяться до середини XVIII століття.

До складу першого ревкому, створеного в березні 1918 року, входили Й. Г. Ващенко, С. А. Коробка, І. Л. Самарський, Іван Андрійович та Ілля Андрійович Молодани. У 1920 році розпочав роботу комітет незаможних селян на чолі з І. Г. Чайкою. В цей же час організовано партійний осередок, до складу якого ввійшли П. Дралевський, П. Бажан.

ЄЛИЗАВЕ́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі Дніпра, за 50 км на південний схід від районного центру і 10 км від залізничної станції Дніпродзержинськ. Населення — 2827 чоловік.

Колгосп «Правда», центральна садиба якого міститься у Єлизаветівці, має 3600 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом, тваринництвом. За високі показники у колгоспному виробництві 11 передовиків нагороджено орденами і медалями.

У селі — середня та початкова школи, 2 клуби, 2 бібліотеки. Функціонує лікарня. Працюють їдальня, майстерня побутового обслуговування.

Єлизаветівка заснована у 1772 році. 12 квітня 1861 року тут вибухнуло повстання, яке очолив відставний солдат Д. Невстан. Селяни замінили сільську владу, до якої обрали на керівні посади своїх представників. Прибулі дві роти солдатів придушили повстання, а зачинщиків покарали різками. Селянські заворушення не припинялися до 1866 року; про це місцеві органи влади доповідали в столицю. Так, у лютому 1865 року селяни Єлизаветівки та навколишніх сіл наказали старостам повідомити поміщиків про те, що внесення викупних сум та відробіток панщини вони припиняють.

У вересні 1917 року в Єлизаветівці створюється більшовицька група з 15 чоловік, яку очолював робітник з Кам'янського, уродженець Єлизаветівки П. М. Бажан. Радянська влада була встановлена 27 грудня 1917 року. Збройне повстання очолювали більшовики П. М. Бажан, Й. Лантух, Т. Невстакай, Я. Сосна, С. Логвиненко. Місцевий партизанський загін, яким командував Й. Лантух, громив австро-німецьких окупантів, петлюрівців, білогвардійців. Разом з катеринославськими металургами і донецькими шахтарями він зробив героїчний перехід через Донські та Сальські степи на Волгу і приєднався там до частин Червоної Армії, що захищали Царицин. На братській могилі, де поховані герої громадянської війни, височить монумент.

Встановлено пам'ятник радянським воїнам, що полягли смертю хоробрих під час форсування Дніпра і в боях за визволення села від гітлерівських окупантів.

Археологи дослідили у Єлизаветівці курганні поховання кочівників-половців (XI—XIII століття).

КИТА́ЙГОРОД — село, центр сільської Ради. Розташований по берегах річки Орелі, за 7 км на південний захід від районного центру і за 53 км від залізничної станції Кобеляки Південної залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кравцівка, Рибалки, Рудка, Щербинівка. Населення — 2309 чоловік.

Центральна садиба колгоспу ім. Шевченка розташована у селі Рудці. Артіль має 5637 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. В 1967 році з одного га посівів було зібрано 25,8 цнт зернових та одержано по 77,3 цнт м'яса на кожні 100 га сільськогосподарських угідь. З допоміжних підприємств є 4 млини, олійниця, цегельний завод, майстерня по ремонту техніки, 3 майстерні по дереву, пилорама. 13 передовиків виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У Китайгороді є середня і початкова школи, філіал районної музичної школи, Палац культури з залом на 540 місць, 3 бібліотеки. При середній школі відкрито історико-краєзнавчий музей. Працює лікарня. Діє міжколгоспний піонерський табір «Пролісок».

Перша згадка про Китайгород в писемних джерелах відноситься до 1667 року. Ще в часи монгольської навали на крутому березі річки Орелі збудували укріплення, обгороджене дубовим частоколом та земляним валом. Всередині був городок, де при наближенні ворога переховувалось населення. В разі небезпеки червоне полотнище («китайку»), що майоріла над городком, знімали. У жовтні 1769 року в Китайгороді відбулося повстання пікінерів, яке було придушене, а найбільш активні учасники його заарештовані. Решту ж солдат перевели до інших військових частин.

На території села є історичні пам'ятники — замок і земляний вал, а також 2 церкви, збудовані в 1754—1756 роках.

КОЛГО́СПІВКА (до 1934 року — Іванівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на південь від районного центру і за 22 км від залізничної станції Дніпродзержинськ. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Гречане, Кваки, Куліші, Радсело. Населення — 2581 чоловік.

На території Колгоспівки розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», який має 4396 га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна та продуктів тваринництва. Артіль — одна з передових у районі. 22 кращі виробничники нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі — середня школа, клуб із залом на 350 місць, бібліотека. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну роботи уродженця Колгоспівки, народного художника УРСР, лауреата Державної премії, скульптора О. П. Олійника.

У Колгоспівці працюють народні умільці — майстри знаменитого петриківського орнаменту: П. Павленко, Я. Безкоровайна, Ф. Дінець. Їх традиції продовжує талановитий майстер орнаменту В. Соколенко, який керує дитячою художньою студією при середній школі.

Під час німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група на чолі з другим секретарем райкому партії, жителем Колгоспівки А. А. Білоконем. Гітлерівці натрапили на слід підпільників і заарештували їх. Комуністи І. Залюта, М. Губа, Л. Манейло, Ф. Капелюшний, В. Чоботенко, Ф. Маляр, І. Бут були розстріляні.

КУРИ́ЛІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована на лівому березі Дніпра, за 57 км на південний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Дніпродзержинськ. Населення — 3,1 тис. чоловік.

На території Курилівки працює перша комплексна бригада колгоспу «Комуніст». Бригада має 900 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Тут є також державне лісництво, площа якого становить 22,3 тис. га, а також Курилівський рибальський колгосп «Придніпровець».

Ленінська кімната на польовому стані тракторної бригади колгоспу «Заповіт Ілліча». Колгоспівка. 1965 р.

У селищі працюють середня та початкова школи, середня школа робітничої молоді, клуб, 2 бібліотеки. Є лікарня.

Курилівка заснована в середині XVIII століття. В той час тут був сторожовий пост запорізьких козаків.

Уродженець Назаренків Герой Радянського Союзу Д. П. Назаренко.

ЛЯ́ШКІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на північний захід від районного центру та за 40 км від залізничної станції Кобеляки Південної залізниці. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Андріївка, Залелія, Лозуватка, Назаренки, Нетесівка, Орлівка, Помазанівка, Смоловівка, Шарівка. Населення — 1139 чоловік.

Колгосп «Більшовик», центральна садиба якого розміщена у Ляшківці, має 3107 га орної землі. У господарстві переважає вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Працюють 2 млини, олійниця, майстерня по ремонту сільгосптехніки. Колгосп є одним з передових господарств району — в 1967 році тут зібрано з кожного га посівів по 24 цнт зернових, вироблено на 100 га сільгоспугідь по 338 цнт молока та по 60,5 цнт м'яса. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 10 трудівників нагороджені орденами і медалями. Н. І. Мацак — ветеран колгоспу — удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці.

На території Ляшківки є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В грудні 1917 року створено ревком, який очолював Ю. В. Білоус.

З кінця листопада 1941 року в селі почала діяти підпільна організація «Балтика-213». До її складу входили П. І. Моня, М. С. Сиса, В. П. Білоус, Р. М. Пилипенко і Т. М. Ляшко, який керував групою. Всі вони були розстріляні фашистами в м. Кобеляках Полтавської області у червні 1942 року.

Д. П. Назаренко в роки Великої Вітчизняної війни збив 32 ворожі літаки. За виявлену мужність йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Він нагороджений двома орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, багатьма медалями. Тепер — генерал-майор авіації.

МИКОЛА́ЇВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована на лівому березі Дніпра, за 62 км на південний схід від районного центру, за 12 км від залізничної станції Дніпродзержинськ. Населення — 2100 чоловік.

У Миколаївці розміщена центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 1780 га орної землі. Виробничий напрям — овочівництво, молочне тваринництво.

На території селища — восьмирічна школа, 2 клуби, бібліотека.

Виникнення Миколаївки припадає на другу половину XVIII століття.

В роки тимчасової гітлерівської окупації комсомольці В. С. Лісовий, О. О. Савельєв, П. К. Юхименко, Г. М. Горяний, С. Р. Книш, О. І. Здор, Г. А. Бабенко організували підпільну групу, яку очолив В. С. Нежумиря.

МОГИЛІ́В — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Орелі, за 10 км на південь від районного центру і за 55 км від залізничної станції Кобеляки. Сільській Раді підпорядковане село Проточі. Населення — 5358 чоловік.

На території Могилева розміщені центральні садиби колгоспів ім. Чапаєва і «Прогрес», які спеціалізуються на виробництві зерна та продуктів тваринництва. Артілі мають більше 9 тис. га орної землі. З допоміжних підприємств у колгоспах є 6 млинів, 2 олійниці, 2 пилорами.

У селі працюють середня, восьмирічна та 3 початкові школи, Будинок культури на 500 місць, 2 клуби, 4 бібліотеки. Функціонують лікарня, ветлікарня. Є хлібопекарня, майстерня побутового обслуговування.

Могилів уперше згадується в історичних джерелах за 1773 рік. Тут був хутір запорізького старшини Могили.

В 1905 році під впливом односельчан — робітників катеринославських заводів — в Могилеві спалахнуло повстання. Селяни розгромили поміщицькі маєтки. Виступ був придушений військовою силою.

У грудні 1917 року створено ревком на чолі з Я. П. Дубовиком. Під час громадянської війни жителі села організували партизанський загін для боротьби з інтервентами та контрреволюцією. Командував загоном Б. Л. Мірошниченко. В 1919 році в селі утворився партійний осередок, який очолив І. Я. Сирота. Майже одночасно організувався комсомольський осередок у складі Г. Овчарова, П. Галушки, О. Париножка, І. Куляби та інших. В 1920 році організовано КНС, який налічував 40 членів.

Уродженець Могилева Герой Радянського Союзу І. М. Шишкань.

Під час Великої Вітчизняної війни один із перших комсомольців села І. М. Шишкань брав участь у 50 повітряних боях, збив 15 ворожих літаків. За мужність і відвагу він удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. 26 червня 1943 року у важкому бою з кількома ворожими літаками І. М. Шишкань загинув. Другий уродженець села моряк М. А. Панікаха відзначився в боях за Сталінград. Він кинувся під ворожий танк з гранатою та пляшкою з пальним. Його іменем названа одна з вулиць міста-героя.

НОВОПІДКРЯ́Ж (давні назви — Патлахівка, Підкряж) — село, центр сільської Ради. Розташований за 25 км на південь від районного центру і за 40 км від станції Нижньодніпровськ Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковане село Супина. Населення — 1873 чоловіка.

В селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 3883 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових та м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, городництво, бджільництво, птахівництво. Артіль має млин. Ще з довоєнних років славиться село передовиками виробництва. Так, Д. І. Погорілий був нагороджений орденом Леніна в 1936 році. За післявоєнні роки урядовими нагородами відзначено 14 передовиків колгоспу.

На території села є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працює сільський універмаг, майстерня побутового обслуговування.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

ПРЯДІ́ВКА (до 1917 року — Олександрівка)— село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км на схід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Бузівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковане село Озеро. Населення — 2609 чоловік.

У Прядівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 6852 га орної землі. Основний виробничий напрям його — вирощування зернових. Тут також добре розвинуте тваринництво, садівництво, городництво. Допоміжні підприємства — електромлин потужністю 25 тонн борошна на добу, олійниця. Серед тваринників області відоме ім'я Героя Соціалістичної Праці чабана І. Г. Жалила, який одержує від кожної сотні вівцематок по 172 ягнят. Всього в колгоспі нагороджено орденами і медалями 13 передовиків виробництва. Тут працює районна школа передового досвіду, організатором і керівником її багато років була одна з перших орденоносців області і району доярка А. І. Самарська, а після її смерті школу очолила її учениця Н. А. Литвиненко.

У селі є середня та 3 початкові школи, 4 бібліотеки, 4 клуби. Функціонує лікарня.

Заснована Прядівка в останній чверті XVIII століття. Перші її жителі — переселенці з с. Бабайківки.

В роки громадянської війни балтійський матрос М. І. Балявський разом із своїми односельчанами — більшовиками В. С. Безрукавим та П. І. Лозою — організував партизанський загін, який воював проти австро-німецьких окупантів, махновців, білогвардійців. У 1921 році створено комсомольський осередок на чолі з О. Є. Калюжним та Г. І. Балявським. Навесні 1922 року колишні партизани об'єднались у колективне господарство — комуну, головою якої був М. І. Балявський.

Під час гітлерівської окупації в селі діяла підпільна молодіжна група, якою керував син партизана громадянської війни М. І. Балявського — С. М. Балявський. Його розстріляли фашисти взимку 1942 року.

ЦИБУ́ЛЬКІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 13 км на південний схід від районного центру, за 20 км від дніпровської пристані Орлик та за 55 км від залізничної станції Кобеляки. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Єгорине, Зубківка, Катеринівка, Молодіжне, Новоселівка, Плавещина, Салівка. Населення — 403 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, який має 2482 га орної землі, 131 га саду. Основний напрям господарства — виробництво зерна та продуктів тваринництва. Для ремонту сільгосптехніки є 2 спеціалізовані майстерні. Допоміжні підприємства — 2 млини, олійниця. Свинарка Н. Я. Продан у 1958 році удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Всього нагороджених в артілі за трудові досягнення 20 чоловік.

У Цибульківці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

ЧАПЛИ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 54 км на південний схід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Дніпропетровськ. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Улянівка та Хутірське. Населення — 2141 чоловік.

У Чаплинці розміщені центральні садиби колгоспу ім. Ульянова та радгоспу «Маяк». Обидва господарства мають 7451 га орної землі. Вирощуються зернові та овочеві культури; розвинуте молочне тваринництво. 16 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами. В радгоспі «Чаплинський» (с. Хутірське) працює Герой Соціалістичної Праці Н. С. Лісняк.

У Чаплинці є середня, 2 восьмирічні та початкова школи, 5 бібліотек, 3 клуби. Функціонує лікарня. Працюють 4 дитячі садки, майстерня побутового обслуговування.

Партійний осередок створено у 1920 році. До нього входили С. Й. Шуліка, К. А. Ярошенко, М. М. Гава. У цьому ж році організовано КНС, який очолювали В. П. Гасенко, І. Г. Гойда, Я. П. Ягольник. Під час фашистської окупації комсомольці села Ф. І. Приймак, Я. К. Цюцюра, І. С. Стрижко, Л. Ф. Познякова входили до підпільної групи, яку очолював В. С. Нежумиря. Більшість з членів групи загинула в гестапівських застінках.

Уродженець Чаплинки, розвідник В. І. Демченко за мужність і відвагу, виявлені в тилу ворога, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Танкістові С. М. Плахоті, уродженцю села Хутірського, було посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу за хоробрість під час форсування Південного Бугу.

ШУЛЬГІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі Дніпродзержинського водоймища, за 35 км на південний захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Дніпродзержинськ. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Берегове, Зелена Діброва, Плавещина, Сорочине, Судівка. Населення — 1935 чоловік.

Уродженець Михайлівки, Герой Радянського Союзу М. І. Воронін.

У Шульгівці розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 3812 га орної землі. Основний напрям господарства — рільництво. Крім того, добре розвинуте тваринництво і городництво. З допоміжних підприємств є 3 млини, олійниця, 4 кузні, 3 будівельні майстерні. За сумлінну працю 11 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У селі є середня школа, Будинок культури, 2 бібліотеки. Відкрито майстерню побутового обслуговування.

Шульгівка заснована в середині XVIII століття.

На березі Дніпра досліджені поселення доби бронзи ямної (III тисячоліття до н. е.) та катакомбної культур (II тисячоліття до н. е.). Виявлено також окремі скіфські речі — кам'яна таця, бронзові вістря стріл, прикраси (IV століття до н. е).

Ю́Р'ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 21 км на північний схід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Кобеляки. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Гнатівка, Заорілля, Кирилівка, Михайлівка, Ненадівка, Семенівка, Червона Орілька. Населення — 855 чоловік.

Колгосп ім. Ватутіна, центральна садиба якого міститься в Юр'ївці, має 4168 га орної землі. Тут вирощуються, головним чином, зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Ланкова М. А. Довга за високий урожай соняшнику в 1947 році була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Всього в артілі нагороджено орденами і медалями 9 передовиків.

В Юр'ївці — восьмирічна та початкова школи, 3 бібліотеки, клуб.

Заснування села належить до середини XIX століття. У 1918 році обрано ревком, головою якого був матрос-більшовик П. С. Більченко (пізніше по-звірячому вбитий куркулями).

У боях з німецько-фашистськими загарбниками відзначився комуніст М. І. Воронін, уродженець села Михайлівки. Його відділення в одному з запеклих боїв на території Німеччини захопило 10 штабних машин з важливими документами. М. І. Воронін загинув у бою 17 квітня 1945 року. За мужність і відвагу йому було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

ШИРОКІВСЬКИЙ РАЙОН

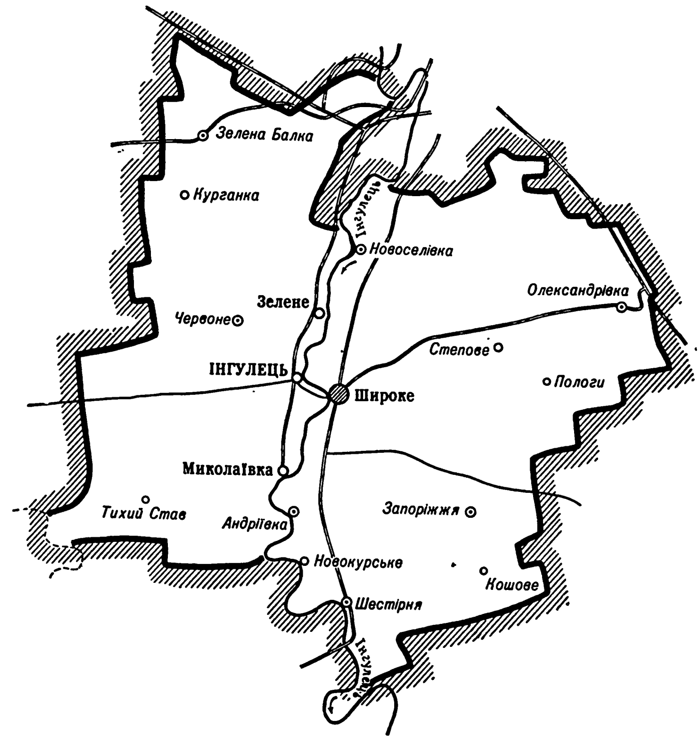

ШИРО́КЕ

Широке — селище міського типу, центр селищної Ради, районний центр. Розташоване на лівому березі річки Інгульця, правої притоки Дніпра, за 12 км від залізничної станції Новий Інгулець Придніпровської залізниці, за 176 км від обласного центру. Через селище проходить автомагістраль Кривий Ріг — Інгулецький гірничозбагачувальний комбінат. Населення — 9500 чоловік.

Широке виникло в другій половині XVIII століття як запорізький зимівник, землі якого входили тоді до Інгульської паланки Нової Січі, а з 1775 року — до Новоросійської губернії.

У 1787 році в Широкому було 57 дворів з населенням 189 душ чоловічої статі. Через 5 років тут збудували Покровську церкву[1].

Наявність вільних земель сприяла швидкому зростанню населення за рахунок селян-кріпаків, які тікали від поміщиків і шукали тут кращої долі. Сюди також переселялися державні селяни з інших густонаселених губерній, особливо з Полтавської та Київської. У 1804 році в Широкому, що входило тоді до Херсонського повіту Херсонської губернії, мешкало вже 644 чоловіка[2].

За царським указом від 6 грудня 1828 року жителі Широкого були переведені на становище військових поселенців Бузької кавалерійської уланської дивізії[3]. Тут збудували кам'яні казарми, лазарет, магазини, хлібосховища, манежі та стайні. В 1836 році Широке стало волосним центром військових поселень. У 1842 році сюди переведено більш як 200 чол. з Києво-Подільського військового поселення[4].

---

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 1, стор. 75 (додаток).
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6 (додаток), стор. 275.
[3] В. Э. День. Население России по пятой ревизии. М., 1902, стор. 371, 372.
[4] А. Шмидт. Материалы для географии и статистики России. Херсонская губ., ч. 1. СПб., 1863, стор. 477.

На час ліквідації військових поселень (1857 рік) Широке було досить великим селом, жителі якого займалися сільським господарством і торгівлею. За переписом 1859 року, тут налічувалось 414 дворів з населенням 3552 чоловіка[1]. З 1860 року Широке стало іменуватися містечком[2].

За указами 1866—1867 рр. державні селяни зберегли повністю свої колишні земельні наділи, але оброчні платежі за ці землі було збільшено. У 1887 році в користуванні 868 дворів було 14 299 десятин землі, з яких 99 десятин належало церкві. На одну ревізьку душу припадало пересічно 5,3 десятини придатної землі. Землю обробляли селяни примітивними знаряддями, врожаї одержували здебільшого низькі. Так, у 80-х роках в Широкому з десятини збирали в середньому озимого жита 25 пудів, ярої пшениці — 20, ячменю — 20 пудів. 118 найбідніших селянських господарств містечка були безкінними. Куркульські родини, застосовуючи в своїх господарствах сівалки, косарки, молотарки та залізні плуги, вирощували вищі врожаї. В 1886 році в Широкому з'явився паровий млин, який належав також куркулеві.

Щороку тут відбувалося по 4 ярмарки, щотижня були базари. У 1885 році в Широкому був 21 торговельний заклад, а через 10 років їх стало 30. Діяли млин, олійниця, 4 шинки, винний, хлібні та 2 лісові склади, земський склад сільськогосподарських знарядь, що обслуговував Широківську, Криворізьку та Миколаївську волості, головним чином поміщиків та куркулів[3]. Розвитку торгівлі сприяло також і географічне положення містечка — на перехресті шляхів на Кривий Ріг та Херсон. Тут була поштова станція, а з 1901 року відкрилося поштово-телеграфне відділення. Швидко зростало населення. У 1887 році в містечку проживало 5211 чол., а через 10 років — 7723 жителі[4].

В результаті швидкого розвитку Криворізького басейну наприкінці XIX століття та відкриття навколо Широкого рудників бідняки почали найматися туди на постійні або сезонні роботи.

Чимало господарств, не маючи змоги прогодувати сім'ї з своїх мізерних наділів, займалися ремеслами. Так, у 1904 році в містечку було 15 ковалів, 5 бондарів, 9 столярів та теслярів, 25 шевців, 17 кравців, 50 ткачів та 7 лимарів[5].

Напередодні першої російської буржуазно-демократичної революції в Широкому з 1464 селянських дворів 52,2 проц. становили бідняцькі господарства, що мали від 3 до 7 десятин землі, 13,8 проц.— куркульські[6], яким належало по 25, 50 і більше десятин, багатії зосередили у своїх руках понад 40 проц. усіх земель Широкого. 452 селянські господарства орендували землю у великих землевласників, 266 дворів не мали робочої худоби, а 178 — будь-якої худоби. Аналогічна картина була і з сільськогосподарськими знаряддями.

Поміщицько-куркульська експлуатація, малоземелля викликали протест з боку селянства, становище якого погіршилось, коли в село повернулось багато жителів, звільнених з роботи на промислових підприємствах внаслідок економічної кризи 1900—1903 років. Під час революції 1905—1907 рр. в містечку проводилась революційна пропаганда криворізькими робітниками, які поширювали тут більшовицькі листівки та закликали підтримати боротьбу пролетаріату проти самодержавства. Активними були виступи селян на підтримку політичного страйку залізничників станції Довгинцеве і гірників Кривбасу, який тривав з 8 по 24 грудня 1905 року. Жителі містечка постачали страйкарям продовольство. Щоб запобігти

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 23.

[2] Городские поселения Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб., 1865, стор. 232.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии. Херсон, 1896, стор. 474.

[4] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897, т. 13. Екатеринославская губерния, стор. 260.

[5] Ремесла и промыслы Херсонской губернии. Херсон, 1905, стор. 124—126.

[6] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в 1906—1907 гг. Херсон, 1908, стор. 62—65.

новим виступам на рудниках і в селах південної частини Криворіжжя, в Широке прибув ескадрон кавалерії 23-го драгунського Вознесенського полку, який стояв тут до 1908 року.

Під час проведення столипінської реформи 849 широківських господарств виділилося з общини, а 37 дворів переселилось на хутори № 1 та № 2. Щоб позбутися невдоволених і частково зменшити гостру потребу в землі, з Широківської волості тільки в 1909 році було переселено до Акмолинської області та Алтайського округу 68 сімей (441 чоловік) [1]. На нових землях вони потрапили у ще скрутніше становище, тому частина селян, остаточно розорившись, повернулась назад.

Аграрна реформа зміцнила позиції куркулів. Про це свідчить збільшення закупівель ними сільськогосподарських знарядь на Широківському земському складі та посилення роботи Широківської станції прокату сільськогосподарських машин, створеної в 1908 році. В селі діяли також кредитне та споживче товариства, що обслуговували куркульство. У 1910 році капіталіст Штеккель заснував пивоварний завод, на якому працювало 46 робітників. Було закінчено і будівництво залізобетонного шосейного мосту через річку Інгулець.

Становище трудового селянства в Широкому дедалі погіршувалось. Так, від 1887 до 1912 року кількість селянських дворів збільшилася з 868 до 1642, населення зросло у 2,3 раза, а загальна площа наділів залишилась незмінною. Розмір селянського наділу на душу зменшився і становив 1,2 десятини. Бідняки, що не мали робочої худоби та сільськогосподарських знарядь, змушені були продавати свої землі. На 1912 рік в Широкому та волості налічувалось 169 безземельних дворів. Розорені селяни батракували у куркулів та економіях поміщиків Ушакова, Добровольського та Махорина або поповнювали лави гірників Кривбасу.

У 1867 році в Широкому почала діяти перша земська медична дільниця, до якої входило кілька північних волостей Херсонського повіту з населенням близько 100 тис. чоловік. Таку кількість жителів обслуговував один лікар М. М. Добровольський. В 1885 році відкрили аптеку, а в 1890 році — лікарню на 18 ліжок. В ній працювали лікар, акушерка та 3 дільничні фельдшери [2]. На охорону здоров'я жителів Широкого витрачалися мізерні кошти. Так, у 1914 році на одного жителя витрати становили 63 копійки.

Майже 100 років містечко не мало жодного учбового закладу. Першу земську школу заснувало тут земство в 1867 році, пізніше занадто тісне приміщення її добудували. У 1892 році в ній навчалося 130 учнів (96 хлопчиків та 34 дівчинки). Першими вчителями в Широкому були К. Беззабава та О. Черниженко. В 1895 році в містечку почали діяти ще 2 церковнопарафіальні школи. В роки першої російської революції з ініціативи вчителів у містечку створили вечірню школу для дорослих, але місцеві органи влади невдовзі її заборонили. В 1905 році відкрилась приватна платна бібліотека з невеличким фондом. В той же час тут було 3 церкви та 2 синагоги.

Про потяг жителів до культури свідчить створення в 1911 році робітником С. Ганенком та вчителем І. Чабанцем українського драматичного гуртка, до якого ввійшли 15 юнаків та дівчат. Репетиції п'єси І. К. Тобілевича «Розумний і дурень» проводились по черзі в кожного з учасників гуртка вдома. 22 квітня 1912 року гуртківці показали свій перший спектакль. Глядачі тепло сприйняли його. Так було покладено початок нині широко відомому на Дніпропетровщині Широківському народному театрові.

Перша світова війна поглибила скруту селянських господарств Широкого. За перші 3 роки війни мобілізовано було близько 1150 працездатних чоловіків [3]. У селян реквізовували коней і рогату худобу. Вдвоє збільшилися державні податки,

---

[1] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1909 г. Херсон, 1910, стор. 68, 73, 79.

[2] Медико-санитарный отчет по Херсонскому уезду за 1892 г. Херсон, 1893, стор. 2.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии по данным всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. Александрия, 1917, стор. 131, 132.

скоротилися посівні площі, знизилась урожайність. З армії поверталось поранені та покалічені солдати, які розповідали односельчанам про становище на фронті та в країні. Серед жителів поширилися антивоєнні настрої.

Після повалення самодержавства в лютому 1917 року в містечку були ліквідовані царські органи влади і створено волосний т. зв. виконавчий комітет громадських організацій, склад якого був куркульсько-есерівським.[1]

Більшовицька організація Кривого Рога направила в Широке агітаторів, які проводили велику роботу серед жителів, щоб вирвати їх з-під впливу есерів.

Одержавши звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, жителі Широкого розгорнули боротьбу за встановлення Радянської влади, за проведення в життя Ленінського декрету про землю.

У першій половині січня 1918 року в містечку відбулись перші вибори до Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів[2]. До неї обрали переважно представників найбіднішого селянства, середняцтва, а також робітників рудника «Інгулець», які жили в Широкому. Першим головою Широківської Ради став робітник-столяр К. І. Шишка. Створений при Раді земельний відділ розподілив поміщицькі землі, худобу і реманент, селяни одержали по 2 десятини на кожного члена сім'ї.

Наприкінці березня містечко окупували австро-німецькі інтервенти. У перші ж дні вони побили шомполами та нагаями сотні борців за Радянську владу, багатьох було заарештовано, розстріляно. Жителі Широкого на загальній сходці прийняли рішення — не визнавати гетьманської влади. Чимало трудящих вступило до партизанських загонів. В ніч на 15 липня 1918 року поблизу Широкого збройний партизанський загін (14 чол.) вступив у бій з німецькою ротою.

Після того як наприкінці листопада 1918 року австро-німецькі окупанти були вигнані, село захопили війська петлюрівської Директорії. 10 лютого 1919 року петлюрівців розгромили частини 2-ї Української Радянської дивізії[3]. На мітингу, скликаному з приводу відновлення Радянської влади, трудове селянство, робітники і солдати, вітаючи Червону Армію, заявили про готовність зі зброєю виступити проти контрреволюційних банд[4].

Відразу після визволення утворився волосний ревком. Нормальній діяльності органів Радянської влади перешкоджали куркульські банди, що вчиняли напади на село, грабували населення та вбивали радянських працівників. У травні 1919 року банда в 200 чол., що діяла в районі села, була знешкоджена Криворізьким комуністичним полком[5].

9 серпня 1919 року Широке захопили денікінці. Грабежі, насильство і масовий терор денікінців тривали до січня 1920 року, коли частини 45-ї стрілецької дивізії під командуванням Й. Е. Якіра вигнали їх звідси. У Широкому була остаточно відновлена Радянська влада. Тимчасовий орган влади — революційний комітет очолив робітник С. К. Лесечко. 18 березня 1920 року відбулися вибори до волосної Ради. Головою волвиконкому став бідняк — один із перших комуністів села С. М. Муравський.

Великий авторитет у трудящих Широкого мав сільський партійний осередок, який утворився на початку 1920 року і спершу об'єднував 3 комуністів і 2 кандидатів у члени партії, а також волосний партійний осередок, до якого входило 10 членів партії та 2 кандидати[6].

З ініціативи комуністів на селі було організовано у червні 1920 року комітет незаможних селян на чолі з Х. Ф. Живилом. КНС разом з волосним виконкомом боровся за зміцнення Радянської влади, забирав у куркулів лишки землі, хліба,

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 24, оп. 2, спр. 22, арк. 149.
[2] Победа Советской власти на Украине. М., 1967, стор. 429, 430.
[3] П. Варгатюк, А. Дольчук. Рудна скарбниця Півдня, стор. 62.
[4] Газ. «Донецкий коммунист», 13 лютого 1919 р.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 24, оп. 2, спр. 23, арк. 60.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 58, арк. 44.

худоби, сільськогосподарського реманенту та наділяв землею безземельних і малоземельних селян, здійснював продрозверстку, організовував бідняків на боротьбу з контрреволюційними бандами. У березні 1921 року V з'їзд Рад УРСР нагородив Широківський комітет незаможних селян Червоним прапором[1].

Остаточно куркульський бандитизм в Широківській волості було ліквідовано за допомогою військових частин 6-ї кавалерійської дивізії у 1922 році.

30 серпня 1920 року до села приїхав з агітпоїздом ім. Леніна голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Він знайомився з діяльністю виконкому волосної Ради та комнезаму, виступив з промовою на мітингу, що відбувся в сільському клубі.

Багато незаможників вирушило тоді на боротьбу проти Врангеля, вступивши в ряди легендарної 51-ї дивізії (комдив В. К. Блюхер), яка проходила через Широке на Каховку. Серед жителів організували збір продуктів, фуражу та одягу для Червоної Армії.

Трудяще селянство з задоволенням сприйняло перехід до нової економічної політики. Так, конференція КНС волості, яка проходила у травні 1921 року[2] в Широкому, у своїй резолюції гаряче вітала заходи Радянської влади, спрямовані на якнайшвидшу відбудову народного господарства. Партійна організація, волвиконком та КНС розгорнули рішучу боротьбу з розрухою. У неврожайний 1921 рік, коли в Широкому голодувало понад 30 проц. населення, було організовано їдальню на 300 чоловік. Для безпритульних дітей відкрили дитячий будинок.

У господарській, масово-політичній та культурній роботі велику допомогу партійному осередку подавали комсомольці Широкого, які восени 1921 року оформили організацію в складі 9 чоловік. Першими комсомольцями села були селянин І. Андрушевич (секретар осередку), робітники Б. Куделя, П. Павличенко, А. Литвиненко, службовець Б. Позіна, учениця С. Рогова та інші. 9 жовтня 1921 року утворився Широківський волосний комсомольський осередок. Першим його секретарем обрали робітника І. С. Лаврентьєва. У 1921 році він налічував 15 комсомольців, у 1922 — вже 34.

Комсомольці брали участь в агітаційній роботі, у проведенні виборів до сільської Ради, збирали продподаток, боролися з куркульськими бандами. Двох комсомольців було послано на зміцнення комнезаму села, троє працювали вихователями Широківського дитячого будинку, над яким шефствував комсомольський осередок. У своєму клубі комсомольці створили вечірні курси по ліквідації неписьменності, організували драматичний, хоровий та інші гуртки. При клубі працювала читальня, яка налічувала понад 500 книг. Трудова молодь села охоче відвідувала комсомольський клуб.

З лютого 1923 року Широке стало районним центром, якому були підпорядковані 4 волості: Інгулецька, Миколаївська, Шестернянська та Широківська. Наступного року створено Широківський райком КП(б)У та райком ЛКСМУ. В 1924 році в селі було 1933 господарства, які мали в своєму користуванні 15 043 десятини землі. На 1925 рік посівні площі досягли довоєнного рівня. Багато трудящих одержали постійну роботу на відбудованому руднику «Інгулець». Знову почали працювати Широківський пивоварний завод, 5 парових млинів, 16 вітряків, 2 олійниці та 10 кузень. Держава виділила кошти на відбудову і реконструкцію цегельно-черепичного заводу. В селі були споживче та сільськогосподарське кредитне товариства. З 1922 року в Широкому проводилося 4 ярмарки щороку. Зростала кількість населення. У 1925 році в селі мешкало 8605 чоловік[3].

Після XV з'їзду ВКП(б) сільська Рада, комуністи, комсомольці провели велику роботу серед трудівників села по пропаганді ленінських ідей колективізації

[1] І. Гаращенко, Г. Кардашов. Роки відбудови народного господарства (1921—1925 рр.), стор. 13.

[2] В. Самофалов. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства. (1921—1925 рр.) К., 1963, стор. 59.

[3] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 365.

сільського господарства. Заспівувачем організації колгоспів була біднота. Восени 1929 року почався масовий вступ бідняків і середняків в колгоспи. Утворилося 8 артілей: ім. Чубаря, «Шлях до комуни», «Червоний гірник», «Крок уперед», «Надія», «Перемога», «Новина» та ім. Будьонного [1]. Колгоспи обслуговувала Миколо-Козельська машинно-тракторна станція. Куркулів, що вдавалися до терористичних актів, суворо карали. Близько 150 сімей широківських куркулів були вислані за межі України.

Велику допомогу трудовому селянству в організаційно-господарському зміцненні колгоспів подали шефи — робітники Інгулецького рудника ім. Чубаря. Вони направляли в Широке бригади по ремонту сільськогосподарського реманенту, проводили недільники для збирання коштів на придбання трактора для села. Керівники та інженерно-технічні працівники рудника часто виступали з доповідями перед селянами.

Для організаційного зміцнення колгоспів у січні 1930 року в Широке прибули чотири робітники-комуністи з Кривого Рога — В. Марциновський, З. Кружалов, І. Гнєздовський та М. Дрогаль, які очолили 4 артілі. Вже в 1931 році молоді колгоспи досягли перших успіхів. Колгоспи «Надія» та «Крок уперед» перевиконали плани хлібоздачі. З'явилися перші ударники колгоспних ланів, серед них одна з кращих трудівниць артілі «Надія» М. Півторак. До кінця 1931 року до колгоспів вступило близько 90 проц. селянських дворів Широкого.

Життя рік у рік ставало заможнішим, зростала політична і трудова активність мешканців. В 1936 році в обговоренні проекту Конституції СРСР взяли участь з Широкого та району 13 073 чоловіка. Понад 100 пропозицій внесли колгоспники до нього. 9 листопада 1936 року в Широкому відбувся II районний з'їзд Рад, який обговорював проект Конституції СРСР [2].

За роки перших п'ятирічок колективні господарства села економічно зміцнили. Помітно збільшилась кількість машин в артільному виробництві, підвищились врожаї зернових культур і овочів. Так, у 1937—1940 рр. колгоспи збирали в середньому з гектара зернових по 15,5 цнт, соняшнику — 11,88 цнт, цукрових буряків — 379 цнт. Господарства добилися значного підвищення продуктивності тваринництва, особливо збільшення надоїв молока.

У колгоспі ім. Чубаря валовий прибуток господарства становив у 1937 році 133 тис. крб., в 1938 — 202 тис. крб., в 1939 — 377 тис. крб., а в 1940 році — 382 тис. крб.[3]. На трудодень колгоспники Широкого одержували в середньому по 4,7 кг хліба та по 2 крб. 60 коп. грішми.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, кращі артілі й колгоспники Широкого були учасниками ВСГВ: у 1939 році — колгоспники «Крок вперед» і «Шлях до комуни», в 1940 році — артілі ім. Будьонного (голова Г. Т. Алхімов), «Надія» (голова М. П. Горбач), свинар колгоспу «Перемога» А. І. Киричок, ланкова артілі «Крок вперед» М. Н. Манірко, свинарка колгоспу «Надія» Є. Г. Мороз та інші. Учасниками виставки на 1941 рік були затверджені колгоспи «Червоний гірник», «Надія», ім. Чубаря, а також велика група майстрів колгоспного виробництва: голова колгоспу «Червоний гірник» В. Г. Марциновський, ланкова артілі «Надія» О. П. Таран, завідуючий свинофермою колгоспу «Шлях до комуни» М. О. Курило, бригадир колгоспу ім. Будьонного Л. П. Шишка та інші.

Напередодні Великої Вітчизняної війни Широке перетворилось на заможне, впорядковане, культурне село. У 1936 році в ньому жило 13 650 чоловік. Тут з'явилося багато кам'яних критих черепицею будинків. Райцентр повністю електрифікували та радіофікували. Зросла кооперативна та державна торгівля — було побудовано 2 універсальні магазини міського типу, а також книжковий магазин.

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 50, арк. 13.
[2] Газ. «Прапор Леніна», 12 листопада 1936 р.
[3] ЦДАНГ, ф. 7857, оп. 2, спр. 2942, арк. 13.

У 1938 році Широке було віднесено до категорії селищ міського типу. В селищі працювали амбулаторія, лікарня, аптека. Великий авторитет мав лікар А. М. Павервит.

Неписьменність відійшла в минуле. Крім 4 початкових шкіл, тут були середня школа, зооветеринарний технікум. Культурно-освітню роботу серед трудівників селища проводили клуб, 2 бібліотеки і 8 хат-читалень. У 1936 році відкрився районний Будинок дітей колгоспників. На гастролі в Широке не раз приїздили Херсонський та Дніпропетровський українські драматичні театри. Драматичний колектив клубу під керівництвом С. Н. Ганенка ставив п'єси відомих радянських авторів.

3 січня 1936 року в селі почала виходити районна газета «Прапор Леніна».

У перший день нападу німецько-фашистських орд на нашу країну в обстановці патріотичного піднесення відбувся багатолюдний мітинг трудящих Широкого, на якому секретар РК КП(б)У Г. М. Потураєв, бригадир тракторної бригади орденоносець Д. І. Буйвол та інші закликали жителів мобілізувати всі сили на відсіч ворогу. Мітинги відбулися також у колгоспах, на підприємствах та учбових закладах селища. В ці дні до Червоної Армії було мобілізовано близько 1200 чоловік.

Усього на фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 1350 широківців, багато з них загинуло у боях за Вітчизну. Тільки орденами нагороджено 320 воїнів-широківців.

У 1941 році, коли лінія фронту наблизилась до Широкого, населення взяло активну участь в спорудженні оборонних рубежів.

16 серпня 1941 року вороги захопили Широке. Гітлерівці грабували колгоспи і жителів селища. Хліб, худобу, птицю відправляли до Німеччини. За роки окупації Широкого і району загинули від рук окупантів 1827 жителів, в т. ч. 358 дітей та підлітків; фашисти вивезли на каторгу до Німеччини 2490 юнаків та дівчат, де з ними поводились, як з рабами. Так, В. Шишка писала батькам у Широке: «...Живемо «добре». Суп варять з капустою, а замість м'яса кидають черви... Українців, що носять «ОСТ», не лікують, говорять — «ви не маєте права хворіти». В листі В. Костика читаємо: «за три місяці ледве не здох... Побили так, що ні сісти, ні лягти... Мої руки прикуті ланцюгом до рук Грицька та Сергійка...»[1].

Протягом вересня—жовтня 1941 року комуністи, на чолі з Г. М. Седнєвим, вчителем історії ремісничого училища рудника «Інгулець», створили на території Широківського та суміжних з ним Казанківського та Володимирівського районів Миколаївської області кілька партизанських груп, що складалися з 43 чол. Наприкінці 1941 року вони об'єдналися. В організації широківської групи брали участь агроном П. М. Погрібний, завгосп Широківського зооветтехнікуму Д. І. Доценко, зоотехнік комсомолець А. Є. Банков, інспектор районної ощадної каси І. С. Басенко, робітник А. Ф. Нагорний, колгоспник О. П. Будник та інші. Партизани проводили велику патріотичну роботу серед населення. Вони мали 3 радіоприймачі, ротатор та 2 друкарські машинки. Підпільники розмножували і поширювали зведення Радінформбюро, у своїх відозвах, листівках закликали жителів району боротися з окупантами, вселяли впевненість у неминучій перемозі над ворогом.

У грудні 1942 року був створений об'єднаний Широківський партизанський загін, до якого увійшли 7 партизанських груп Широківського району, 2 групи Казанківського та 3 — Володимирівського районів. Усього в загоні налічувалося 129 партизанів. Загін очолив Г. М. Седнєв.

Ядром партизанського загону були комуністи — 10 членів партії та 6 кандидатів[2] і комсомольці (понад 20 чоловік).

В зв'язку з тим, що загін дислокувався у степовому краї, партизани діяли здебільшого дрібними групами вночі, а вдень переховувались у старих штольнях,

[1] Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 129, 130, 151, 156.

[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 162.

підвалах, на горищах. У лютому 1943 року загін Седнєва завдав дошкульних ударів ворожим гарнізонам у селах Миколаївці, Троїцькому та Сафоновому, знищивши багато фашистів і захопивши трофеї [1].

У вересні 1943 року загін встановив зв'язок із військовою частиною особливого призначення. 1-го жовтня цього року в районі Широкого висадилась десантна група бійців Червоної Армії на чолі з комуністом П. К. Дремлюгою. Разом з нею партизани провели багато бойових операцій. 24—25 жовтня 1943 року група партизанів — 26 чоловік — на чолі з Г. М. Седнєвим і 6 парашутистів вчинили напад на німецький гарнізон у Рахманівці. Внаслідок дводенного бою було знищено 75 гітлерівців, 5 автомашин. Партизани захопили трофеї — 2 автомашини, 2 кулемети, 46 гвинтівок, багато боєприпасів. У цьому бою особливо відзначився П. К. Дремлюга. Проти широківських партизанів кинули великий загін карателів. Патріотам довелось відступити до Рахманівських каменоломень, під час штурму яких загинув як герой П. К. Дремлюга.

10 грудня 1943 року фашистам вдалося схопити тяжко пораненого командира загону Г. М. Седнєва. Після жорстоких катувань вони розстріляли безстрашного комуніста. На початку 1944 року активізували також боротьбу партизанські групи П. М. Погрібного, Д. І. Доценка, А. Ф. Нагорного, А. Є. Банкова. Наприкінці лютого того ж року вони подали допомогу наступаючим частинам Червоної Армії у визволенні Широкого і Широківського району.

29 лютого 1944 року після запеклих боїв 35-а і 57-а стрілецькі дивізії 3-го Українського фронту вступили в Широке [2]. Першими до селища ввійшли розвідники 102-го гвардійського полку на чолі з старшим лейтенантом Кудрявцевим. Жителі селища радо вітали своїх визволителів. При відступі фашисти замінували всі шляхи до селища. Неоціниму допомогу нашим розвідникам подав старий житель Широкого Г. І. Помпик, який провів їх через мінне поле і вказав місце, де були закладені міни. Його нагородили медаллю «За відвагу».

В боях за визволення селища загинули 280 солдатів і офіцерів Червоної Армії. Вони поховані в братській могилі в центрі селища, на якій встановлано пам'ятник.

З перших же днів визволення відновили свою діяльність Широківський райком КП України (перший секретар М. П. Куляба), райвиконком (голова Ф. І. Калюжний), виконком селищної Ради (голова Д. І. Доценко), райком ЛКСМУ. Через тиждень після вигнання окупантів у Широкому було 11 комуністів. Розпочалась велика робота по відродженню господарства селища. Відступаючи, гітлерівці зірвали залізобетонний шосейний міст через Інгулець, зруйнували пивоварний та цегельний заводи, пограбували та зруйнували лікарню, школу, клуб, кінотеатр, бібліотеку та інше. За неповними даними окупанти завдали селищу збитків на суму близько 100 млн. карбованців [3].

Вже в березні 1944 року відкрилися школа, лікарня, аптека, магазини. Розпочали роботу промартіль «Перекоп» та райспоживспілка. В квітні випустили свою продукцію цегельний завод, райхарчкомбінат, кравецька майстерня та райпромкомбінат.

Навесні 1944 року були відроджені всі 8 артілей селища, але колгоспники змогли засіяти лише 60 проц. площ порівняно з довоєнним роком.

Влітку 1945 року до мирної праці почали повертатися демобілізовані воїни, які активно включилися у відбудову. З поверненням фронтовиків були зміцнені колгоспи, підприємства та установи райцентру кадрами. Так, головою колгоспу «Надія» був обраний комуніст-фронтовик М. П. Горбач, який працював на цій посаді ще до війни. Фронтовики поповнили ряди партійних організацій колгоспів.

---

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.), т. 3, стор. 471.
[2] Сообщения Советского информбюро, т. 6. М., 1945, стор. 165.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 211, арк. 1—3.

В роки четвертої п'ятирічки усі артілі Широкого відновили довоєнні посівні площі. Серйозних успіхів домоглися господарства у відродженні громадського тваринництва. У селищі розгорнулось велике будівництво. Було капітально відремонтовано близько 120 будинків колгоспників і зведено 167 нових житлових будинків, багато господарських приміщень.

Відгодівельний пункт в колгоспі ім. Фрунзе. Широке, 1965 р.

Після укрупнення на землях широківських артілей у 1950 році було створено колгосп ім. Фрунзе, за яким закріпили 4619,9 га землі. Господарство спеціалізувалось на вирощуванні зернових, розвитку м'ясо-молочного тваринництва, свинарства. Укрупнення сприяло організаційно-господарському зміцненню артілі, підвищенню врожайності, зміцненню тваринницької бази. Так, кількість великої рогатої худоби зросла на 1750 голів (у т. ч. 390 корів), свиней — на 4700, коней — на 122 порівняно з 1950 роком. Після реорганізації МТС колгосп ім. Фрунзе придбав понад 20 тракторів, 7 зернових комбайнів, 14 автомашин та багато іншої техніки.

Велику увагу розвиткові всіх галузей колгоспного виробництва приділяли партійна організація об'єднаного колгоспу, яка налічувала у 1951 році в своїх рядах 10 комуністів, правління колгоспу (голова О. Я. Копертех) та селищна Рада (голова — комуніст М. П. Горбач). На сесіях селищної Ради депутатів трудящих обговорювались питання про стан тваринництва, заготівлю кормів, підготовку тваринницьких ферм до зими тощо.

За роки семирічки значно зміцніла економічна база артілі. Вона має 38 тракторів, 14 комбайнів, понад 20 автомашин і багато іншої техніки. Артіль забезпечена кваліфікованими кадрами: тут працюють 2 агрономи з вищою освітою, 10 спеціалістів із середньою і 95 механізаторів. У 1965 році артіль придбала 11 дощувальних установок, які зрошують 720 га землі. Завдяки цьому навіть у засушливі роки хлібороби збирають високі врожаї зернових культур. Так, у 1967 році колгосп зібрав по 21,2 цнт з га на всій площі посіву.

Зростають і прибутки артілі. У 1967 році валовий прибуток господарства становив 755,3 тис. крб. Підвищилась продуктивність праці, вагомішим став трудодень колгоспників. У ювілейному 1967 році колгосп ім. Фрунзе перевиконав план продажу державі хліба, молока.

Велику допомогу колгоспу ім. Фрунзе подають шефи — колектив тресту «Кривбасзалізобетон». Тільки в 1966 році вони провели високовольтну лінію на польові стани.

Широкий попит у трудящих Дніпропетровської області має продукція Широківського заводу продовольчих товарів, створеного на базі колишнього райхарчкомбінату в 1959 році. Щороку збільшується випуск вина, овочевих консервів, олії та інших товарів, поліпшується їх якість.

У місцевому райміжколгоспбуді працюють 188 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Силами цієї організації споруджено і відремонтовано десятки приміщень райцентру та колгоспу ім. Фрунзе.

Рік у рік збільшує випуск продукції колектив Широківського пивоварного заводу. Завод реконструйовано, він має найновіше обладнання. Тут виробляється більш ніж 500 тис. декалітрів пива на рік, у 20 разів більше, ніж в 1913 році.

Систематично перевиконують виробничі плани Широківський цех Криворізь-

Середня школа. Широке, 1967 р.

кого ремонтно-монтажного комбінату торговельної техніки, Широківська інкубаційно-птахівнича станція (що діє з 1935 року). Працюють у селищі також комбінати комунальних підприємств та побутового обслуговування.

Переможці соціалістичного змагання в ювілейному році занесені на районну Дошку пошани. Це — Широківський пивоварний завод (директор заводу М. В. Зінченко, секретар парторганізації М. М. Ігнатченко), тракторист колгоспу ім. Фрунзе А. І. Ведмицький, маляр Широківського «Міжколгоспбуду» І. М. Решотка й ін. Про великі успіхи трудящих Широкого та району свідчить рішення комітету Виставки досягнень народного господарства СРСР затвердити район учасником ВДНГ на 1967 рік та нагородження його Дипломом 2-го ступеня.

Невпинно зростає добробут населення Широкого, підвищується його культурний рівень, поліпшується побут. Телевізори, холодильники, пральні машини — все це вже не новина у квартирах робітників, службовців та колгоспників селища. У 1967 році вони мали 65 власних легкових автомобілів і близько 500 мотоциклів. За 1965—1967 рр. збудовано школу на 720 місць, комбінат побутового обслуговування та дитячий комбінат на 120 місць, універмаг, 2 кафе, 4-поверховий адміністративний будинок, спортивний зал.

У селищі добре налагоджена кооперативна торгівля. Зростає товарообіг. В 1967 році він становив 4 млн. карбованців.

Поліпшуються житлові умови трудящих Широкого. За післявоєнні роки зведено 720 добротних будинків.

Рік у рік збільшуються витрати на охорону здоров'я. У 1966 році вони становили 217,9 тис. крб. У поліклініці, лікарні на 50 ліжок, аптеці, жіночій та дитячій консультаціях працює 17 лікарів і 97 медпрацівників з середньою освітою.

У двох середніх (одна з яких — робітничої молоді) та двох восьмирічних школах селища навчається 2 тис. учнів і працює 137 учителів, з них понад 100 з вищою освітою. Педагоги К. Т. Батожок, Н. Г. Голуб, М. Л. Миценко та інші заслужили своєю працею особливу пошану.

За післявоєнні роки в Широкому закінчили середню школу 1050 чоловік. 270 жителів селища здобули вищу або середню спеціальну освіту. Колишніми випускниками широківських шкіл є народна артистка УРСР Н. П. Доценко, яка працює у Львівському театрі ім. Заньковецької, народний артист УРСР І. Г. Кобринський — головний режисер Дніпропетровського обласного театру ім. Т. Г. Шевченка, лауреат Державної премії.

У Широкому є кінотеатр. Будинок культури, при якому діє багато гуртків художньої самодіяльності. Славиться своєю майстерністю драматичний колектив, якому в 1964 році колегією Міністерства культури УРСР було присвоєно звання самодіяльного народного театру. Колектив з успіхом виступає не тільки в Широкому і багатьох селах району, але і в обласному центрі. Найбільший успіх мають у глядачів самодіяльні актори — вчитель Д. Книга, працівниця дитячих ясел А. Фоміна, працівник райспоживспілки М. Т. Швець, працівник районного Будинку культури Л. Книга, яка протягом 20 років на клубній сцені зіграла понад 50 ролей класичного та радянського репертуару.

Люблять трудівники селища книгу. Тут працюють районна, дитяча, 3 шкільні

Одна з вулиць Широкого. 1967 р.

бібліотеки, а також бібліотеки при райкомі партії та в колгоспі ім. Фрунзе. В усіх бібліотеках налічується близько 66 тис. прим. політичної, сільськогосподарської, художньої та іншої літератури. Майже в кожному будинку є радіо, а понад 900 сімей мають телевізори. Про високу політичну активність і культуру жителів селища свідчить і те, що на кожну тисячу населення передплачується 950 прим. газет і журналів.

Керівну роль в усіх галузях життя селища відіграють первинні парторганізації, у яких налічується 294 комуністи. Партійні організації приділяють велику увагу масово-політичній роботі серед населення. Так, в мережі партійно-політичної освіти працює 5 шкіл основ марксизму-ленінізму, 3 політшколи, 6 теоретичних семінарів, 7 гуртків по вивченню історії КПРС. В них навчається близько 400 чоловік, в т. ч. 206 комуністів. Найбільш активну участь в лекційній роботі беруть вчителі А. М. Крамаренко та інші. Добре працює агітколектив колгоспу ім. Фрунзе, де кращими агітаторами є комуністи В. М. Михайленко, М. Ф. Волков, Г. В. Дейкіна та інші.

У складі Широківської Ради депутатів трудящих 93 депутати, з них 30 робітників, 45 службовців, 18 колгоспників. Депутати — пенсіонер Л. Л. Добровольський, помічник санітарного лікаря санстанції А. К. Кращенко, домогосподарка О. Н. Адаменко та інші — беруть активну участь у роботі комісій Ради. Багато сил і енергії віддають громадській роботі старі комуністи, тепер пенсіонери Й. М. Журба, М. П. Горбач, яких не раз обирали до Ради. В центрі уваги виконкому виробниче і культурне життя селища. Багато зроблено по благоустрою. Лише в 1967 році прокладено 4 км тротуарів, 6,5 км водопроводу, освітлено центральні вулиці, збудовано готель на 100 місць, лазне-пральний комбінат тощо.

Своїми досягненнями у зміцненні економіки селища, дальшому піднесенні матеріального добробуту і культурного рівня трудящі Широкого завдячують Комуністичній партії, Радянській владі.

М. Я. ДИШЛОВ.

* * *

Широківський район розташований на крайньому півдні області, межує з Великоолександрівським районом Херсонської області, з Криворізьким, Апостолівським районами Дніпропетровської області та з Казанківським районом Миколаївської області. Територія — 1,2 тис. кв. км. Населення — 40,5 тис. чол., у т. ч. 23,8 тис. чол. сільських та 16,7 тис. чол. міських жителів. Густота — 33,8 чол. на 1 кв. км. 2 селищним та 7 сільським Радам району підпорядковано 76 населених пунктів.

З півночі на південь район перетинає дорога, що сполучає Кривий Ріг з Інгулецьким гірничозбагачувальним комбінатом та залізниця Кривий Ріг — Новий Інгулець.

Грунти тут здебільшого піщано-чорноземні. На землях району розташований рудник «Інгулець», де видобувається залізна руда відкритим способом та будується Інгулецький гірничозбагачувальний комбінат, першу чергу якого вже введено в дію.

В районі 92,2 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 78,6 тис. га орної землі. Ліси займають 2,6 тис. га, луки і пасовища — 11,2 тис гектарів.

У 13 колгоспах та 6 радгоспах району головними зерновими культурами є озима пшениця, ячмінь, кукурудза, просо, які вирощують на площі 36,7 тис. га. У 1967 році трудівники району зібрали урожай зернових по 20,8 цнт з кожного га. Сіють також жито, горох, овес. Із технічних культур провідне місце займає соняшник — у 1967 році його засівали на площі 8 тис. га. Завдяки зрошенню великих земельних масивів (у 1967 р. — близько 14 тис. га) успішно розвивається городництво — тут вирощують капусту, помідори, огірки, салатний перець та інші овочі. Врожай городніх культур у 1967 році становив 129,5 цнт з га.

Матеріально-технічна база колгоспів та радгоспів району рік у рік зростає. На ланах господарств працює 723 трактори різних марок, 303 зернові і спеціальні комбайни, 402 вантажні автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Успішно розвивається в районі тваринництво. На початок 1968 року на колгоспних і радгоспних фермах було 46,2 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. 15,9 тис. корів. Розвинуте свинарство і вівчарство. Тваринники району одержують на 100 га сільськогосподарських угідь в середньому по 46—48 цнт м'яса в живій вазі і по 360 цнт молока. У 1967 році в середньому по району на 100 га сільгоспугідь вироблено по 360 цнт молока. В районі є птахофабрика.

За сумлінну працю, одержання високих врожаїв зернових культур та досягнення високих показників у підвищенні продуктивності тваринництва 278 трудівників колгоспів, радгоспів району нагороджені орденами та медалями СРСР. Серед них 2 Герої Соціалістичної Праці.

В районі 5 промислових підприємств: пивоварний та завод продовольчих товарів у Широкому, друкарня, Широківський цех Криворізького ремонтно-монтажного комбінату «Укрголовторгтехніка», Широківський сирзавод (смт. Миколаївка), Латівський вапняний завод. Валова продукція цих підприємств у 1967 році становила 4,8 млн. крб. На промислових підприємствах району працює 630 робітників.

У районі є 140 магазинів та 28 підприємств громадського харчування, товарооборот яких в 1967 році становив 17,4 млн. крб. Трудящі району мають понад 190 власних легкових автомашин та понад 1600 мотоциклів.

З кожним роком розширюється житлове будівництво. Тільки за останні п'ять років (1963—1967) зведено 760 будинків площею 41 тис. кв. метрів, в т. ч. за власний рахунок трудящі спорудили 600 будинків.

Медичне обслуговування трудящих забезпечують 5 лікарень на 185 ліжок, 4 з яких сільські, 31 медичний пункт, 5 амбулаторій, одна поліклініка та 6 пологових будинків. В лікувальних закладах працюють 26 лікарів, 196 чол. середнього медперсоналу, 4 з них вручені значки «Відмінник охорони здоров'я».

На Широківській птахофабриці. 1965 р.

У 52 навчальних закладах району: 4 середніх, 1 середній вечірній школі робітничої молоді та 44 восьмирічних й початкових навчаються 6 тис. учнів і працюють 378 учителів, з них понад 20 нагороджені значками «Відмінник народної освіти».

Для задоволення культурних потреб трудящих працює 46 сільських, колгоспних та відомчих клубів, Будинок культури, 53 сільські, колгоспні та відомчі бібліотеки, книжковий фонд яких становить близько 260 тис. томів. У районі є 2 кіно-

театри, 24 сільські кіностаціонари та 11 кінопересувок. В сільських клубах району працює 132 гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь 2574 чоловіка.

В районі виходять районна газета «Прапор Леніна» та 2 колгоспні багатотиражні газети.

У дні Великої Вітчизняної війни 3842 жителі району активно боролися з німецькими загарбниками в лавах Червоної Армії. Орденами та медалями нагороджено 2980 чоловік.

На території Широківського, а також Володимирівського та Казанківського районів Миколаївської області в період німецько-фашистської окупації успішно діяв партизанський загін, очолюваний комуністом Г. М. Седнєвим.

Двох уродженців району за доблесть, виявлену в боях з німецькими загарбниками, удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

В 3 населених пунктах споруджені пам'ятники В. І. Леніну, у 21 селі встановлено пам'ятники воїнам-визволителям.

МИКОЛА́ЇВКА

Миколаївка — селище міського типу, центр селищної Ради, якій підпорядковані села Вінниця, Вишневе, Зелений Гай, Карпівка, Олександрія, Розівка, Тихий Став, Цвіткове, Червоний Плугатар, Широка Дача. Розташована за 6 км від Широкого та за 180 км від Дніпропетровська. До найближчої залізничної станції Новий Інгулець — 12 км. З районним центром та Інгульцем Миколаївка зв'язана також автомагістраллю. Населення — 7,2 тис. чоловік.

Миколаївка (вона ж Велике Сіромашине, а потім — Козельське) виникла в другій половині XVIII століття на землях, які входили до Інгульської паланки Запорізької Січі[1]. На місці теперішнього селища, як свідчать історичні джерела, був зимівник одного із заможних козацьких старшин Сіромахи. Після ліквідації Запорізької Січі Сіромаха «за вірність і відданість» одержав 10 тис. десятин землі. Щоб заселити ці землі, він давав дозвіл на поселення селянам-втікачам, за що вони повинні були працювати спочатку на нього один день на тиждень[2].

Головним заняттям мешканців Миколаївки було землеробство. Вони вирощували озиму пшеницю, жито, ячмінь, просо, а по берегах річки Інгульця — льон.

За царським указом від 1797 року, селяни Миколаївки були закріплені за поміщиком, на землях якого вони мешкали[3].

В 1802 році село входило до складу Херсонського повіту Херсонської губернії. 89 селян і 9 тис. десятин землі у Миколаївці були власністю вдови майора Козельського — дочки Сіромахи[4]. В 1859 році в селі налічувалось 60 дворів, мешкало 348 чоловік[5].

Під час проведення реформи 1861 року селяни втратили майже п'яту частину землі. Вони одержали від поміщика 781 десятину наділів, по 4,5 десятини на ревізьку душу. Поміщикові дісталось 2301,2 десятини кращої землі. Викупити повністю свої наділи в 1861 році змогли лише 2 заможні родини.

Основною системою землеробства в селянських господарствах було трипілля, добрива на поля майже не вивозились. Внаслідок цього врожайність була низькою. Наприклад, середня врожайність за 11 років (1877—1888 рр.) з десятини (в пудах) становила: озимого жита — 35, ярої пшениці — 20, ячменю — 20, вівса — 40.

Після скасування кріпосного права посилився процес розшарування селянства.

---

[1] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского, стор. 31, 133.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 96, 217.

[3] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 244.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 6, стор. 129.

[5] Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 г., стор. 16.

Зросла кількість безземельних та малоземельних господарств. В той час у селі з'явилося кілька куркульських господарств, серед них особливо виділялися куркулі Сидоркін, Балло, Черниш, Букач та інші. Вони нещадно експлуатували бідняків-односельчан.

У 80-х роках в селі з'являються дрібні підприємства — кар'єри по видобутку вапна, паровий млин, кузні, одна крамниця. Щорічно у травні в селі відбувався ярмарок, один раз на тиждень збирались базари, на яких торгували хлібом, худобою, кустарними виробами та промисловими товарами. Важливе значення для розвитку господарства мав транзитний шлях з Херсону на Кривий Ріг, що проходив через це село. У 1885 році Миколаївка стала волосним центром. За період з 1885 по 1897 рік населення її зросло з 474 до 663 чол.[1], а кількість дворів збільшилась майже вдвічі. В 1887 році тут було 107 селянських дворів, 3 двори міщан і садиба поміщика.

З 80-х років XIX століття історія села пов'язана з розвитком Криворізького залізорудного басейну. В 1898 році Нікополь-Маріупольське акціонерне товариство заснувало тут невеликий рудник Миколаївський-1 (чотири кар'єри), на якому працювало 35 робітників і за рік видобувалось до 600 тис. пудів залізної руди[2]. В 1901 році закінчено будівництво залізничної вітки від станції Кривий Ріг до станції Миколо-Козельськ, що поблизу Миколаївки[3]. У березні 1904 року вона була продовжена до станції Апостолове.

Основну робочу силу для будівництва залізниці і рудника постачало село. Селяни-бідняки Миколаївки працювали на залізниці, наймалися на підсобні роботи на станцію Миколо-Козельськ або влаштовувались на рудники. Робочий день на рудниках тривав 12—14 годин, одержували ж робітники по 50 і менше копійок на день.

У зв'язку з економічною кризою в країні на початку XX століття частина робітників рудника Миколаївський-1 втратила роботу, в 1903 році було закрито всі чотири кар'єри.

На початку XX століття в селі збільшилась кількість безземельних та малоземельних господарств. За 45 років, що минули після реформи 1861 року, населення села зросло в 2,4 раза, а площа надільної землі не змінилась. Із 129 господарств села 78 дворів (60,5 проц.) мали по 5 десятин. Їх землекористування складало 291 десятину надільної землі (або 37,3 проц.), 22 господарства (17,1 проц.) користувались наділами до 10 десятин. Їм належало 187 десятин (23,9 проц. всієї надільної землі). Наділи понад 10 десятин мали 20 дворів (15,5 проц.). У куркулів було 303 десятини надільної землі (або 38,8 проц.), 9 селянських господарств зовсім не мали надільної землі. 84 господарства Миколаївки брали землю в оренду. Нерівномірно розподілялась між різними групами селян Миколаївки і робоча худоба. Так, 19 бідняцьких господарств лишилося без робочої худоби, а в 15 господарствах не було ніякої худоби. В той же час кожне з 15 куркульських господарств мало від 5 до 10 голів тільки рогатої худоби. Заможні господарства мали залізних плугів — 61, букерів — 75, котків — 61, а також 73 віялки[4]. У бідняків майже не було потрібних сільськогосподарських знарядь.

Тяжке економічне становище викликало невдоволення трудящих, які повставали на боротьбу проти гнобителів. У роки першої російської буржуазно-демократичної революції жителі села Павло та Никифор Скирки, за завданням криворізьких більшовиків, поширювали серед односельчан більшовицькі листівки. На станцію Миколо-Козельськ приїздили представники більшовицьких організацій Кривого Рога та станції Довгинцеве для налагодження зв'язків з революційно настроє-

[1] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, стор. 257.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 583.
[3] По Екатерининской железной дороге, стор. 9.
[4] Данные об экономическом положении селений Херсонского уезда в 1906—1907 гг., вып. 1. Херсон, 1908, стор. 38, 40, 41.

ними робітниками і селянами Миколаївки. Вони проводили серед них агітаційну роботу, закликали до активної боротьби проти самодержавства.

9 грудня 1905 року Бойовий страйковий комітет станції Довгинцеве надіслав телеграму на станцію Миколо-Козельськ, в якій запропонував залізничникам припинити роботу, увільнити адміністрацію і створити свій страйковий комітет. Робітники станції палко відгукнулися на цей заклик. Вони організували бойову дружину. Дружинники підтримували бойовий порядок, охороняли залізничне майно, встановили контроль за рухом поїздів та составів з продовольчими вантажами. Селяни Миколаївки допомагали страйкарям хлібом й іншими продуктами [1].

Для придушення страйку до Миколаївки прибули козаки 23-го драгунського Вознесенського полку[2]. Драгуни влаштували жорстоку розправу над робітниками і селянами, які брали участь у революційних подіях. Найбільш активних учасників цих подій було заарештовано і засуджено царським судом. Так, С. Я. Скирка та вчителя М. М. Росинського відправили до Херсонської в'язниці, де вони були ув'язнені на два роки.

Запровадження столипінської аграрної реформи спричинило дальше обезземелення основної маси селян і дальше загострення класових суперечностей в селі. З 1907 по 1915 рік з Миколаївки вийшло на хутори 14 господарств з родинами[3]. Куркулі захопили найкращі землі. Крім того, вони скуповували і орендували землю односельчан, які розорювалися. В 1910 році в селі почав працювати цегельно-черепичний завод, через рік на станції Миколо-Козельськ відкрився гасовий склад нафтового магната Нобеля [4]. Із станції Миколо-Козельськ вивозилось 416,6 тис. пудів хліба. Зростало кустарне виробництво. В 1912 році в селі постійно працювало 5 ковалів, 7 столярів і теслярів, 12 шевців, 20 шорників та інші. Двічі на рік відбувалися ярмарки. Торгівлею тут постійно займалося 17 чоловік[5]. В 1912 році в селі (разом зі станцією Миколо-Козельськ) налічувалося 163 двори і 1185 жителів.

Незадовільною була медична допомога населенню. Тільки в 1896 році в Миколаївці почав працювати земський фельдшер. У 1885 році відкрито земську початкову школу на 50 учнів. Це була єдина школа на всю волость. Більшість учнів не мала змоги пройти весь трирічний строк навчання. Так, у 1893 році школу закінчили лише 4 хлопчики і 5 дівчаток[6]. Напередодні першої світової війни близько 80 проц. населення села було неписьменним.

Коли почалася війна, понад 100 чоловіків з села було мобілізовано до царської армії. За час війни в Миколаївці скоротилися посівні площі, зменшилась урожайність, становище трудящих селян погіршало. Тільки в одному 1914 році було одержано 11 повідомлень про тих, хто загинув на фронті.

2 березня 1917 року населення Миколаївки довідалося про повалення самодержавства. Цю звістку передав їм телеграфіст станції Миколо-Козельськ. Начальник станції Іщенко, який підтримував революційно настроєних селян і робітників, робітники та селяни Г. С. Нікулін, О. С. Ігнатченко, Я. Г. Скирко, Ф. Г. Довгорук та інші роззброїли жандарма й урядника. Відбулися мітинг і збори, на яких трудящі села вітали повалення царизму. Вже в березні в селі обрали Раду селянських депутатів. Та її виконавчий комітет складався з куркульських і націоналістичних елементів. Він підтримував політику Тимчасового уряду і Центральної ради. Більшовики рудника «Інгулець» багато зробили, щоб вирвати селян Миколаївки з-під впливу українських есерів. В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу [7]. Миколаївський ревком очолив Г. С. Нікулін.

---

[1] П. Варгатюк, А. Дольчук. Рудна скарбниця Півдня, стор. 34, 35.
[2] Революционная борьба на Херсонщине в 1905—1907 гг., стор. 248.
[3] Список населенных мест Херсонской губернии. Александрия, 1917, стор. 104—106.
[4] Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 г. Херсон, 1912, стор. 65.
[5] Статистико-экономический обзор Херсонского уезда за 1912 г. Херсон, 1913, стор. 8, 57, 70.
[6] Отчет Херсонской земской управы. Херсон, 1893, стор. 71.
[7] Победа Советской власти на Украине, стор. 429—430.

Ревком і земельний комітет, на чолі з О. С. Ігнатченком, відібрали землю, худобу та сільськогосподарський реманент у поміщика Ушакова, який володів 7 тис. десятин землі, а також у поміщика Селиванова. Більшість худоби, сільськогосподарських машин та іншого поміщицького майна було передано трудовому селянству. Землю розподіляли в першу чергу між безземельними та малоземельними селянами по 2 десятини на їдця.

Наприкінці березня 1918 року Миколаївку захопили німецько-австрійські окупанти. Разом з ними до села повернувся і поміщик Ушаков. З допомогою солдатів він примусив селян повернути своє майно і землю. Трудівники села брали активну участь у боротьбі проти окупаційного режиму. Влітку 1918 року гетьманський староста доповідав, що «навколо Довгинцевого, Широкого та Миколо-Козельська (південніше Кривого Рога) діють озброєні партизанські загони. Одна з частин мала сутичку з озброєним загоном поблизу Миколо-Козельська. За вірогідними відомостями, загін ховається в каменоломнях між Миколо-Козельськом та Широким. Для очищення цих місць надіслані частини». Однак ліквідувати партизанський рух на Криворіжжі окупантам не вдалося.

Наприкінці 1918 року німецьких загарбників та гетьманців вигнано з України. На деякий час їх замінили ставленики петлюрівської Директорії. Радянська влада в Миколаївці була відновлена на початку 1919 року. В лютому Миколаївка стала волосним селом Криворізького повіту. Багато зусиль докладали органи Радянської влади, щоб налагодити господарське життя села. Та в серпні 1919 року сюди вдерлися денікінці. Загін карателів більше тижня чинив розправу над селянами і залізничниками. Денікінці силою зігнали всіх мешканців села на майдан, оточили їх і направили на них два кулемети. Вони повісили начальника міліції комуніста М. Г. Шевченка, члена ревкому С. О. Скирка та завідуючого земельним відділом О. С. Ігнатченка. Члена ревкому П. Ігнатченка денікінці так побили шомполами, що він невдовзі після того помер.

Восени 1919 року чимало жителів Миколаївки — бідняки Я. Я. Скирко, Л. І. Загоруйко, І. І. Брешенко та інші пішли до партизанських загонів, що діяли на Криворіжжі. В січні 1920 року частини 45-ї стрілецької дивізії Червоної Армії під командуванням Й. Е. Якіра вигнали звідси денікінців. Радянська влада була відновлена остаточно. В перші дні після визволення села утворився волосний ревком, у березні 1920 року владу було передано сільській і волосній Радам. Волвиконком знову розподілив поміщицьку та куркульські землі. У цьому допомагали створені у червні 1920 року волосний і сільський комітети незаможних селян. Першим головою волосного КНС обрано С. Кушніра[1]. Комнезамівці захищали інтереси бідноти, допомагали продовольчим органам у збиранні продрозверстки, а пізніше — продподатку.

Всією роботою серед трудящих Миколаївки і волості керував волосний партійний осередок, створений 5 червня 1920 року з 15 комуністів. До складу його входили комуністи станції Миколо-Козельськ та районної продовольчої комісії[2]. Партосередок очолював С. М. Муравський.

Влітку 1920 року, за вказівкою Катеринославського губкому КП(б)У, Миколаївський партосередок разом з КНС і сільрадою провів «Тиждень допомоги незаможному селянину» і «Тиждень допомоги сім'ям червоноармійців»[3]. У тому ж році КНС організував збір продовольства, фуражу, медикаментів для Червоної Армії.

В 1920—1922 рр. у Миколаївській волості лютували банди Іванова, Свища і Клепача. Тільки в Миколаївці бандити по-звірячому вбили 12 чоловік, в т. ч. начальника волосної міліції А. Печенєгу, комнезамівців А. Іщенка, А. Пустогородського, П. Калиниченка, А. Конченка та інших. Для боротьби з бандитизмом

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 135, арк. 97.
[2] Там же, спр. 6, арк. 89; спр. 141, арк. 13.
[3] Там же, спр. 133, арк 95.

в селі сформували загін самооборони, до якого ввійшли І. Давидовський, Т. Черниш та інші. Цей загін разом з частинами Червоної Армії (в селі тоді стояли тилові частини Другої Кінної армії) і міліцією брав участь у розгромі банд. В 1921—1922 рр. на станції Миколо-Козельськ діяли польовий штаб і районна «трійка» Криворізької повітової військової наради по боротьбі з бандитизмом[1]. Остаточно банди ліквідовано у 1922 році.

Значну допомогу партійним і радянським органам села в роботі серед трудящих подали політпрацівники частин 6-ї кавалерійської дивізії, які були розташовані в Миколаївці.

У тяжкий неврожайний 1921 рік партосередок, волвиконком і КНС села організували комітет допомоги голодуючим, відкрили для них їдальню. Значну допомогу подавали місцеві органи дітям-сиротам, червоноармійським і багатодітним сім'ям. У 1922 році в Миколаївці створено комсомольський осередок[2], першим секретарем якого був Н. Скирко.

Під керівництвом партосередку, сільської Ради, КНС трудящі селяни відбудовували зруйноване господарство. На початку 20-х рр. в селі працювали два парові млини, олійниця, шкіряний завод, кузня, а також споживче і сільськогосподарське кредитне товариства. У 1925 році тут налічувалося 290 індивідуальних господарств і 1275 чол. населення. Селяни мали 2100 десятин землі[3].

Комуністи Миколаївки провели велику роботу серед трудового селянства по роз'ясненню ленінського кооперативного плану і створенню умов для переходу до масової колективізації. Зміцніла і поліпшила свою діяльність споживча кооперація села. В середині 1928 року вона об'єднувала 550 пайовиків.

Зростала політична активність селян. 31 грудня 1928 року відбулися перевибори сільської Ради. До її складу ввійшло 18 чол., серед них 7 бідняків, 3 наймити, 8 середняків та 2 службовці, в т. ч. було 3 комуністи і 4 комсомольці[4].

В 1929 році в селі створено перший колгосп «Червона зірка», до якого вступило 27 комнезамівців: І. Топчій, Ф. Довгорук, Н. Скирко, М. Трюхан, Г. Буцький, А. Калиниченко та інші. Головою артілі вони обрали І. Н. Шевченка. З тягла колгосп мав лише 12 коней. Держава допомогла йому придбати трактор, молотарку, електромотор та 12 корів. На початку 1930 року в селі виникло ще дві артілі — «Нове життя» і «Комсомолець України».

Але через відсутність досвіду, в гонитві за швидкими темпами колективізації було порушено ленінський принцип добровільності вступу до колгоспів. На 1 березня 1930 року всіх бідняків і середняків (93 проц. всіх селянських господарств села) під страхом позбавлення виборчих прав і «розкуркулювання» було записано до колгоспів. Такі «заходи» викликали гостре невдоволення серед частини селян. Під впливом куркульської агітації з колгоспів вийшло дві третини їхнього складу, головним чином — середняки. На 22 квітня 1930 року в артілях залишилося 30,5 проц. господарств села. У цих складних умовах комуністи та комсомольці села вели широку роз'яснювальну роботу серед населення. Та поступово, пересвідчившись у перевагах колективного господарства, селяни знову вступали до колгоспів. До кінця 1930 року в артілях Миколаївки налічувалося вже 79 проц. селянських господарств[5]. Близько 30 сімей куркулів було вислано за межі села.

Найміцнішим з колективних господарств був колгосп «Червона зірка». Восени 1930 року тут вперше провели розподіл прибутків. Крім натуроплати, кожному колгоспнику виплатили від 700 до 1300 крб. грішми. В 1931 році три артілі Миколаївки об'єдналися в одну під назвою «Кривбуд». В новому колгоспі було створено виробничі бригади і встановлено тверду оплату трудодня.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 891, арк. 24.
[2] Дніпропетровський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 72, арк. 72.
[3] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 368, 369.
[4] Газ. «Червоний гірник», 6 січня 1930 р.
[5] Газ. «Червоний гірник», 31 грудня 1930 р.

Велику допомогу партосередкові і сільраді Миколаївки в проведенні колективізації, в боротьбі з куркульством подали комуністи і профорганізації Криворізького басейну.

10 лютого 1930 року на території Миколаївки було створено Миколо-Козельську МТС з тракторним парком, що мав 33 машини. МТС обслуговувала 21 колгосп. У 1932 році Миколо-Козельську МТС перейменовано в Широківську. Через рік вона мала 96 тракторів та 6 вантажних автомашин й обслуговувала 83 колгоспи. При МТС було побудовано ремонтну майстерню. Створений при МТС політвідділ з січня 1933 по листопад 1934 року провів велику роботу щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів. У 1933 році в колгоспі «Кривбуд» організовано окремий партійний осередок, який складався з 13 комуністів.

За роки перших п'ятирічок артіль «Кривбуд» економічно зміцніла. Очолював її тоді Т. Ю. Галиченко. Протягом 1937—1939 рр. тут в середньому збирали врожай зернових по 15,4 цнт з га на площі 842 га, надій молока на кожну фуражну корову становив 2141 кг, вихід ягнят — 141 на 100 вівцематок. За ці показники колгосп був представлений на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві, занесений до Книги пошани ВСГВ у 1939 і 1940 рр., а також затверджений учасником виставки на 1941 рік.

Учасниками ВСГВ 1939 і 1940 рр. була велика група майстрів сільськогосподарського виробництва колгоспу, серед них бригадир А. А. Жеглай, який добився врожаю ячменю по 20,1 цнт з га на площі 70 га; ланкова Л. П. Скирко, яка виростила по 351,5 цнт цукрових буряків з га на площі 5,6 га; агротехнік С. Г. Скирко, що домоглася по 25,5 цнт пшениці з га на площі 57 га; завідуючий молочно-товарною фермою В. Й. Нековаль, чабан І. К. Копачевський, конюх А. І. Лясковський та інші. Право на участь у виставці 1941 року заслужили 14 колгоспів Миколаївки, які були присутні на її відкритті 25 травня[1]. Успіхи передовиків колгоспу були нерозривно зв'язані з добре налагодженою роботою парторганізації, секретарем якої працювала Д. І. Ігнатченко, учасниця ВСГВ 1939 і 1940 років.

За роки довоєнних п'ятирічок у Миколаївці на території хлібоприймального пункту «Заготзерно» збудовано і обладнано багато складів, впроваджено механізацію трудомістких процесів по розвантаженню автомашин та навантаженню в залізничні вагони, споруджено два заводи по виробництву вапна. Значно зросло перевезення пасажирів і вантажів через залізничну станцію Миколо-Козельськ.

Невпинно підвищувався матеріальний та життєвий рівень трудящих. В 1937 році село електрифіковано, в багатьох будинках з'явилося радіо. Було збудовано зразковий сільмаг міського типу. Миколаївка стала красивим і впорядкованим селом.

Ще в 1930 році тут відкрито лікарню на 15 ліжок. Для трудівників села доступним стало санаторне лікування. Лише за 5 місяців 1931 року 7 колгоспників артілі «Кривбуд» побували на курортах країни.

Восени 1934 року в селі відкрилась неповна середня школа, а до початку 1937 року повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення.

Віроломний напад фашистської Німеччини тимчасово перервав мирну працю трудящих Миколаївки, як і всієї Батьківщини. Понад 380 мешканців села пішли до лав діючої Червоної Армії.

14 серпня 1941 року німецько-фашистські війська захопили село і станцію Миколо-Козельськ. На землях колгоспу фашисти створили «громадське господарство», в якому силою примушували працювати населення. Всю сільськогосподарську продукцію фашисти забирали, а селян тримали на голодному пайку. 135 юнаків і дівчат гітлерівці вивезли на каторгу до Німеччини. Фашисти вчинили жорстоку розправу над партизаном членом ВКП(б) І. І. Брешенком, колгоспниками артілі «Кривбуд» комуністами Є. Н. Бабуриним, П. Цибуленком, Ф. Тумановим, заліз-

---

[1] Газ. «Прапор Леніна», 25 травня 1941 р.

ничником станції Миколо-Козельськ комуністом С. Кривоносом та багатьма іншими.

Патріоти села активно включилися у всенародну боротьбу проти окупантів. До Широківського партизанського загону Г. М. Седнєва у 1942 році увійшла група миколаївців, що складалась з 40 чоловік. Очолював її колгоспник артілі «Кривбуд» партизан громадянської війни Є. Я. Скирко. Миколаївські партизани багато зробили, щоб забезпечити партизанів Широківського загону зброєю, здобутою в окупантів. Так, у квітні 1943 року, захопивши у ворога зброю, група Скирка переправила її партизанам села Каміногірки. Серед дня, у всіх на виду, вони транспортували зброю в труні під виглядом покійника[1].

Г. М. Мельник — колишній комісар партизанської бригади «Родина», яка діяла в період Великої Вітчизняної війни на території Чехословаччини. 1967 р.

В лютому 1944 року, за завданням командування 4-ї гвардійської дивізії, партизани групи Є. Я. Скирка та А. Нагорного завдали дошкульного удару по ворожому гарнізонові у Миколаївці і протягом доби тримали там оборону. Відбиваючи атаку гітлерівців, підтриману двома танками, вони знищили 35 фашистів і захопили трофеї. Партизани врятували сотні радянських людей, яких фашисти гнали на каторгу до Німеччини.

За мужність і відвагу в боротьбі з окупантами понад 250 жителів Миколаївки нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Так, М. П. Самійленко удостоєний ордена Вітчизняної війни 1 ступеня, 2 орденів Червоної Зірки і 5 медалей. Комуніст С. С. Пахомов, який з перших днів війни був на фронті і дійшов до Берліна, нагороджений 2 орденами Червоної Зірки і 7 медалями. Миколаївці пишаються також своїм земляком Г. М. Мельником, який в роки Великої Вітчизняної війни партизанив у брянських, білоруських та українських лісах. В січні 1945 року його послали до окупованої фашистами Чехословаччини, де він був призначений комісаром партизанської бригади «Родина». За бойові заслуги Г. М. Мельник нагороджений орденами Радянського Союзу і Чехословаччини. Тепер Г. М. Мельник працює у районному об'єднанні «Сільгосптехніка».

4 березня 1944 року війська 3-го Українського фронту визволили Миколаївку і станцію Миколо-Козельськ від німецько-фашистських загарбників[2]. В боях за село загинуло 326 солдат і офіцерів Червоної Армії[3]. Вони поховані в братській могилі в сільському парку. 140 жителів села загинули на різних фронтах Вітчизняної війни. Миколаївці свято шанують пам'ять капітана П. Ф. Реви, здібного організатора, хороброго командира партизанського загону у з'єднанні генерал-майора О. М. Сабурова. До війни П. Ф. Рева працював старшим механіком Широківської МТС і жив у Миколаївці. О. М. Сабуров у своїй книзі «За линией фронта» чимало сторінок присвятив подвигам П. Ф. Реви. 10 лютого 1943 року улюбленець всього партизанського з'єднання П. Ф. Рева загинув у бою смертю героя[4].

За час окупації Миколаївки гітлерівці майже повністю зруйнували господарство села, завдали шкоди залізничній станції Миколо-Козельськ, пограбували підприємства, МТС, нафтобазу, колгоспні ферми, а також культурно-освітні установи. За неповними даними, збитки, завдані фашистами, дорівнювали 3362 тис. карбованців[5].

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 8, спр. 1, арк. 163, 169.
[2] Газ. «Правда», 5 березня 1944 р.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-4540, оп. 1, спр. 29, арк. 20.
[4] А. Н. Сабуров. За линией фронта. Петрозаводск, 1965, стор. 6.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р-2427, оп. 1, спр 211, арк. 5.

5 березня 1944 року відновила свою роботу миколаївська сільська Рада, головою якої працював командир групи миколаївських партизан Є. Я. Скирко. У березні 1944 року відновлено первинну партійну організацію з 4 комуністів, секретарем її обрано Сусалева. У травні 1944 року на станції Миколо-Козельськ відновлено первинну парторганізацію з 6 комуністів. Секретарем організації обрано члена КПРС з 1919 року робітника П. М. Антонова. На початку вересня того ж року створено парторганізації при вапняному заводі та при залізничній середній школі [1].

З перших днів визволення трудящі села під керівництвом районної партійної організації приступили до відбудови зруйнованого господарства. Велику допомогу їм подавала держава. В квітні 1944 року вступив у дію завод, який виробляв вапно, будівельний камінь і черепицю. В перші роки після війни на заводі не вистачало техніки, багато процесів виконувалось вручну. Стали до ладу сирзавод, маслозавод, хлібоприймальний пункт, нафтобаза. Восени 1944 року відновила свою роботу залізнична станція Миколо-Козельськ. В березні 1944 року відбудовано й МТС. Її директором призначено комуніста Т. М. Кривоноса. В 1945 році МТС мала 15 тракторів і 10 комбайнів. У січні 1945 року в селі відкрилися курси для підготовки трактористів. До посівної кампанії 1945 року МТС відремонтувала реманент, укомплектувала бригади механізаторів. Серед передовиків виробництва на той час були механік Григораш, трактористи О. Яровий, О. Шульга, А. Селюта, Є. Куниця, які виконували плани на 215—270 процентів. Всі ці успіхи в роботі МТС були досягнуті завдяки наполегливій виховній роботі первинної партійної організації, в якій налічувалось 9 комуністів. З 1944 року секретарем її став Г. А. Лапин [2].

Велику допомогу МТС подавали шефи — колектив криворізького металургійного заводу ім. Леніна. Шефи надіслали до Миколаївки бригаду робітників для ремонту тракторів і комбайнів, а на час жнив — кілька автомашин.

У квітні 1944 року створено первинну парторганізацію колгоспу «Кривбуд», яка складалась з 4 комуністів. Очолив її В. М. Овчинник. Комсомольська організація на кінець 1944 року налічувала 25 чоловік. Їх вожаком була В. Рой [3]. Партійна і комсомольська організації колгоспу очолили боротьбу трудівників артілі за її відбудову. Поступово колгосп «Кривбуд» виходив в ряди передовиків. В червні 1945 року його нагороджено перехідним Червоним прапором Широківського райвиконкому та райкому партії.

Неврожай 1946 року завдав чималої шкоди артільному господарству. Та вже до кінця четвертої п'ятирічки артіль подолала наслідки війни і неврожайного року. В 1950 році колгосп «Кривбуд» об'єднався з сусідніми колгоспами у велику артіль «Родина», що сприяло значному підвищенню продуктивності господарства. 15 червня 1958 року на базі Широківської МТС створено Миколаївську ремонтно-технічну станцію.

Працівники Миколаївської лікарні подають допомогу хворим.

За досягнення високих показників у виробництві продуктів сільського господарства Президія Верховної Ради СРСР Указом від 26 лютого 1958 року нагородила орденами й медалями Радянського Союзу М. А. Шишку — бригадира тракторної бригади МТС, С. К. Ба-

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 4, арк. 16, 50, 59, 121.

[2] Там же, спр. 27, арк. 136.

[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. Р — 39, оп. 1, спр. 25, арк. 27.

биченка — дільничного механіка МТС, В. Ф. Рябикова — комбайнера МТС та інших.

До 1962 року правління колгоспу та центральна садиба його перебували у Миколаївці, потім — у селі Карпівці. В Миколаївці розташовано шосту бригаду колгоспу «Родина». У 1966 році вона мала 13 тракторів, 3 зернові комбайни, 5 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. В бригаді є ферма великої рогатої худоби та свиноферма. Провідною галуззю господарства тут є м'ясо-молочне тваринництво. Серед тваринників відомі своїми успіхами доярки С. Панасюк, З. Новосад та інші. Добру славу у всій бригаді завоювали механізатори.

В 1957 році село віднесено до категорії селищ міського типу. У післявоєнні роки в Миколаївці значного розвитку набрала місцева промисловість. За роки семирічки колектив цегельного заводу успішно виконував плани виробництва вапна і будівельного каменю. Зростала продуктивність інших промислових підприємств селища — нафтобази, хлібоприймального пункту «Заготзерно», Миколаївської РТС, яку 1961 року перетворено в районне відділення «Сільгосптехніка». Багато жителів Миколаївки працюють на Інгулецькому гірничозбагачувальному комбінаті, з яким встановлено регулярне автобусне сполучення.

В селищі працює 4 магазини, шевська і швейна майстерні.

До послуг трудящих — лікарня на 25 місць, яку обслуговують 4 лікарі та 16 працівників середнього медичного персоналу. Особливу повагу серед населення має фельдшер Н. С. Рожковська, яка працює тут понад 20 років. В селищі є аптека, амбулаторія.

У 1944 році відновила свою роботу загальноосвітня середня школа, при якій у 1959 році створено інтернат на 65 учнів для дітей сусідніх сіл. В наступному році збудоване ще одне шкільне приміщення на 6 класних кімнат. Протягом 1967/1968 рр. в школах Миколаївки навчалося 730 учнів, працювало 43 вчителі.

Миколаївка має 3 бібліотеки, книжковий фонд яких становить понад 10 тис. томів. Бібліотеками користуються понад 700 читачів. Гордість миколаївців — Палац культури на 400 місць, збудований у 1965 році. В ньому є кінозал з широким екраном, працюють драматичний, хоровий і танцювальний гуртки. Приміщення колишнього сільського клубу переобладнано під спортивний зал. Поруч з Палацом культури розрісся парк культури та відпочинку.

Селище повністю радіофіковане. В 1967 році його мешканці передплачували 3,5 тис. прим. газет і журналів, на кожну сім'ю припадало в середньому по 3 прим. періодичних видань.

Всі ці економічні та культурні успіхи досягнуто під керівництвом партійних і громадських організацій. У 1966 році в Миколаївці було 4 первинні партійні організації, які об'єднували 60 комуністів.

Велику і плідну роботу проводить селищна Рада депутатів трудящих, до складу якої обрано 72 депутати. Головою Ради з 1957 до 1969 року працював комуніст І. Ю. Новосельцев. За ініціативою Ради проведено значні роботи по благоустрою вулиць, майданів, парків. Насаджено багато дерев і декоративних чагарників. Лише в 1966 році прокладено 5 км бетонних тротуарів і 12 км водопроводу.

Натхнені рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудящі Миколаївки разом з усім радянським народом працюють над успішним виконанням завдань нової п'ятирічки.

М. Я. ДИШЛОВ.

■

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ШИРОКІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА (до 1918 року — Січеванове) — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Інгульця, правої притоки Дніпра, за 12 км на південь від районного центру і за 25 км від залізничної станції Новий Інгулець Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Став, Городуватка, Могилівка, Радевичеве. Населення — 1152 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу «Жовтень» розташована в Андріївці. Артіль має 3 тис. га орної землі. Виробничий напрям її — вирощування зернових; розвинуте молочне тваринництво. Допоміжні галузі — городництво, садівництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. При школі створено краєзнавчий музей. Відкрито побутові майстерні.

Андріївка заснована наприкінці XVIII століття.

ЗАПОРІЖЖЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Високопілля Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Весела Дача, Григорівка, Дачне, Кошове, Кравці, Крива Балка, Мережене, Надія, Новоукраїнка, Одрадне, Оленівка, Подидар, Свердловське, Степове, Чапаєвка. Населення — 219 чоловік.

На території села розташований другий відділок радгоспу «Зелений Луг», який має 1064 га орної землі. Основний виробничий напрям — відгодівля молодняка великої рогатої худоби. Розвинуте садівництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в 1922 році переселенцями з двох сусідніх сіл Шестерні та Новокурська.

ЗЕЛЕНА БАЛКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на північний захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Гейківка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Курганка, Макарівка, Нове, Очеретяна Балка, Червоний Ранок, Шведове. Населення — 615 чоловік.

Колгосп «Заповіт Ілліча», центральна садиба якого розташована у Зеленій Балці, має 5347 га орної землі. Вирощуються в основному зернові культури. Тваринництво молочного напряму. Розвинуте садівництво, городництво.

У селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 350 місць. Функціонує лікарня. Є пам'ятник В. І. Леніну.

Зелена Балка виникла в 1861 році внаслідок злиття сіл Нестерівки та Ковалівки.

Уродженець села Курганки льотчик М. С. Погорілий за мужність, виявлену в роки Великої Вітчизняної війни, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

НОВОСЕЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 10 км на північний захід від районного центру

Поливання городів у радгоспі «Латівка». Новоселівка, 1966 р.

і за 11 км від залізничної станції Шаманівка Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Войкове, Інгулець, Латівка, Новолатівка, Новопетрівка, Стародобровільське. Населення — 820 чоловік.

На території села розташована центральна садиба радгоспу «Латівка», який має 6,3 тис. га орної землі. Вирощуються зернові культури, розвинуте також городництво. Тваринництво —

м'ясо-молочного напряму. Протягом трьох останніх років урожайність зернових з га становить 25—26 цнт. Допоміжні підприємства — паровий млин, олійниця, майстерня по ремонту сільськогосподарських машин. За трудові успіхи 18 передовиків радгоспу нагороджені орденами і медалями. У селі Новоселівці живе Герой Соціалістичної Праці Н. О. Єриженко. Вона удостоєна цього звання в 1958 році за одержання високого врожаю озимої пшениці та соняшнику в радгоспі ім. Орджонікідзе Криничанського району Дніпропетровської області, де вона працювала ланковою.

У селі восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Новоселівка заснована в 1875 році внаслідок переселення селян з Калузької губернії. В січні 1918 року було створено волосний ревком на чолі з О. Прокоповичем. КНС організовано у 1920 році, очолював його М. Крюков. У 1923 році в селі створено радгосп «Латівка».

ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1917 року — Новоолександрівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний схід від районного центру та за 4 км від залізничної станції Радушне Придніпровської залізниці. Сільраді підпорядковані також населені пункти Влажне, Водяне, Калинівка, Красний Під, Кряжове, Миролюбівка, Нове Життя, Озерне, Подове, Пологи, Рози Люксембург, Свистунове, Трудолюбівка. Населення — 1642 чоловіка.

Центральна садиба одного з кращих в районі колгоспу ім. Калініна розташована в Олександрівці. Артіль має 3150 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури. Розвинуте молочне тваринництво. У 1967 році тут вироблено по 543 цнт молока та по 69,3 цнт м'яса на кожні 100 га сільгоспугідь, зібрано озимої пшениці по 33,4 цнт з га на площі 970 га. За високі показники в рільництві та тваринництві артіль ім. Калініна кілька разів була учасницею Виставки досягнень народного господарства СРСР; 67 передовиків відзначені урядовими нагородами, серед яких 5 чол. нагороджено орденом Леніна. У колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС (с. Миролюбівка) працює бригадиром тракторної бригади Герой Соціалістичної Праці В. Ф. Гришальов.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня, де головним лікарем працює О. П. Бородін, якого за зразкову організацію медичного обслуговування населення нагороджено орденом Леніна. За 1957—1967 рр. побудовано майже 100 типових житлових будинків. В селі Миролюбівці споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Олександрівка заснована в 1884 році.

ЧЕРВО́НЕ (давня назва — Завгородні) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгульця, за 14 км на захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Новий Інгулець Придніпровської залізниці. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дем'янівка, Зелений Став, Казанківка, Котовське, Малинівка, Новомалинівка, Полтавка, Широка Долина, Яблунівка, Явдотівка. Населення — 304 чоловіка.

На території села розміщена перша комплексна бригада колгоспу «Червона Україна», який має 4,6 тис. га орної землі. Основний напрям — виробництво зерна і молока. Розвинуте також садівництво та городництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб.

Червоне засноване у 1924 році переселенцями з с. Широкого. Першими поселенцями була родина за прізвищем Завгородній, звідси і пішла друга назва села — Завгородні.

Уродженець с. Новомалинівки льотчик В. М. Дудниченко в роки Великої Вітчизняної війни збив 22 ворожі літаки, за що був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ШЕСТІРНЯ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, за 18 км на південь від районного центру і за 34 км від залізничної станції Новий Інгулець. Сільраді підпорядковані також населені пункти Ганнівка та Новокурське. Населення — 1572 чоловіки.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева. Артіль має 4 тис. га орної землі і спеціалізується на виробництві зерна та молока. Розвинуте також садівництво та городництво. За сумлінну працю 29 передовиків сільського господарства нагороджені орденами і медалями.

У Шестірні — середня школа, Будинок культури на 350 місць, бібліотека. Є лікарня.

Партійний осередок організовано в 1922 році, в наступному році створено комсомольську організацію на чолі з П. П. Білоусенком.

■

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

І

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

59 8-395

У

Ф

Х

Ц

Ч

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

Й

К

Л

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

В доборі документів, матеріалів та ілюстрацій, використаних у текстах нарисів і довідок, подавали допомогу: Архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, найвищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний архів давніх актів, Центральний державний військово-історичний архів СРСР, Центральний державний архів народного господарства СРСР, Центральний державний архів Радянської Армії, Архів Міністерства Оборони СРСР, Центральний державний архів кінофотофонодокументів СРСР, Державна ордена Леніна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, Державна ордена Трудового Червоного Прапора публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, філіал Центрального історичного архіву УРСР у Харкові, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Наукова бібліотека Інституту історії АН УРСР, Книжкова палата УРСР, Державний історичний музей СРСР (Москва), Державний історичний музей УРСР (Київ), Архів Дніпропетровського обкому КП України; облдержархіви: Запорізький, Дніпропетровський, Полтавський, Херсонський; Дніпропетровська обласна бібліотека ім. Жовтневої революції, Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького; редакції газет: «Зоря», «Днепровская правда», «Прапор юності». Цінні зауваження, поради і побажання в процесі підготовки тома подали: Інститут історії АН УРСР, редакція історії міст і сіл УРСР Головної редакції УРЕ, кафедри суспільних наук вищих навчальних закладів м. Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Кривого Рога.

В організації роботи державних архівів, вищих учбових закладів, бібліотек і музеїв республіки по історії міст і сіл області велику допомогу подали Міністерство вищої і спеціальної середньої освіти УРСР, Міністерство освіти УРСР, Міністерство культури УРСР, Архівне управління при Раді Міністрів УРСР.

У збиранні та обробці матеріалів авторам і редколегії тома допомагали працівники організацій та установ: обласного партійного архіву — Ф. П. Москалейчик, Я. Г. Щипіцина, обласного державного архіву — Л. П. Капкало,

обласної бібліотеки ім. Жовтневої революції — С. Г. Карпаух, Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького — М. М. Крюкова, О. В. Кузьміна, облстатуправління — В. Ф. Приходько, видавництва «Промінь» — М. О. Штейн, а також Н. О. Глухенька — кандидат мистецтвознавства А. Ф. Загребельний — директор облкниготоргу, Г. М. Кулаков — учитель, М. М. Макаров-Нікітін — активний учасник громадянської та Великої Вітчизняної воєн, В. В. Пупченко — викладач Дніпропетровського культосвітнього училища, І. Н. Трало — працівник Дніпропетровського медичного інституту.

В підготовці матеріалів для нарисів і довідок активну участь брали: **Дніпропетровська область:** О. Г. Зайцев — кандидат економічних наук, М. П. Климович, Т. Т. Коцюбинський — викладачі, О. М. Мацегора — кандидат історичних наук, К. Л. Липка — викладач. **Апостолівський район** — В. І. Калашник — лектор райкому КП України, Л. С. Кормишов — секретар райкому КП України, І. П. Мужиков — кандидат історичних наук. **Васильківський район:** О. І. Вишневська — асистент Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту, В. Г. Дремов — секретар райкому КП України, М. О. Здор, І. С. Івченко — вчителі, О. Т. Кондратенко — голова народного контролю, Р. Г. Ніколова — вчителька, А. М. Тихий — завідуючий районною бібліотекою. **Верхньодніпровський район:** Ф. С. Бондар — учитель, М. М. Глаголєв — завідуючий відділом райкому КП України, О. Г. Горбатенко — інструктор райкому КП України, М. І. Гребенюк, І. М. Ковтун, В. М. Кужель, Н. Г. Малоканова — вчителі, М. А. Нестеровський — кандидат економічних наук, М. А. Перепелиця — вчитель, Т. Ф. Приданцева — кандидат економічних наук, Г. К. Полещенко — секретар райкому КП України, М. В. Тесленко — вчитель. **Дніпродзержинськ:** І. В. Васильєв — активний учасник громадянської війни, О. М. Волохін — лектор міського комітету КП України, М. І. Наумова — секретар міського комітету КП України, М. І. Начальний — колишній директор музею історії м. Дніпродзержинська, О. С. Слобожанко — редактор газети «Дзержинець». **Дніпропетровський район:** І. С. Білан — лектор райкому КП України, А. Н. Ковальов — учитель, П. І. Маркова — асистент Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, П. Г. Михайлов — старший зоотехнік районного виробничого управління, О. В. Перекопський — секретар райкому КП України, П. С. Твердохліб — завідуючий кабінетом політичної освіти райкому КП України, В. В. Черкашина — завідуючий районним відділом народної освіти. **М. Жовті Води:** Н. А. Бродецька — секретар міського комітету КП України, С. С. Вербенко, М. Я. Гриб — учителі. **Криворізький район:** М. Й. Барзіон — секретар райкому КП України, Я. М. Бондаренко — вчитель, В. Д. Купрій, М. К. Новик — викладачі Криворізького гірничорудного інституту, Ю. А. Мірошниченко — завідуючий відділом райкому КП України, І. І. Цюбко — інструктор райкому КП України. **Криничанський район:** О. О. Волохіна — викладач Дніпродзержинського індустріального інституту, Г. Ф. Гуляєва — секретар райкому КП України, Г. П. Іванова — завідуюча відділом райкому КП України, В. Ф. Єрмоленко, П. М. Кучеренко, Я. Н. Мирончекно — вчителі, Т. Я. Коваленко, М. О. Предтечін — викладачі Дніпродзержинського індустріального інституту, Б. І. Тихомиров — завідуючий кабінетом політичної освіти райкому КП України. **Магдалинівський район:** В. Ф. Давиденко, І. І. Дворецький, Т. П. Іжик, П. О. Коваленко, І. Л. Лешко, В. К. Маленко Л. П. Нор, А. А. Орловцева, О. Г. Саєнко, О. К. Сорока, Г. С. Супрун, І. М. Тарасенко, І. М. Яценко — вчителі, М. Л. Шелест — секретар райкому КП України. **М. Марганець:** М. О. Корявкін — директор школи-інтернату, М. О. Лещенко — співробітник редакції газети «Шахтар Марганця», П. П. Мищенко — заступник керуючого Грушівським рудником, Ф. Ф. Переясла-

вець — директор середньої школи робітничої молоді. **Межівський район:** І. В. Василенко — секретар райкому КП України, І. Л. Волошин — викладач Дніпропетровського гірничого інституту, К. В. Діденко — вчитель, І. С. Киричек — лектор райкому КП України, М. А. Кириченко, М. П. Мормуль — учителі, А. М. Плохий, Н. О. Стасенко—викладачі Дніпропетровського гірничого інституту. **Нікопольський район:** П. Ф. Дробот — редактор багатотиражної газети, Л. П. Камрат — секретар райкому КП України, В. М. Кононенко — вчитель. **М. Новомосковськ:** Н. С. Стахно — завідуючий кабінетом політичної освіти міського комітету КП України, В. М. Шеховцев — секретар міського комітету КП України. **Новомосковський район:** Ф. М. Бабко-Малий, О. І. Єфремова, В. І. Костюченко, П. М. Матвієнко, М. К. Московченко, К. Й. Пащенко, І. Т. Рублевський, М. О. Рудик, П. А. Скараєва — вчителі, Б. І. Соколенко — секретар райкому КП України, І. Т. Сологуб, О. Л. Степаненко — вчителі, М. П. Сумський — лектор райкому КП України, Ф. Г. Федоренко — вчитель. **Павлоградський район:** Ф. С. Аверкін — завідуючий відділом райкому КП України, І. І. Васильєв — старий комуніст, Н. І. Дендеберя, Ф. І. Заброда — вчителі, Н. Є. Заскока — секретар райкому КП України, Х. Г. Махрук, Й. П. Мельник, Л. О. Циганок — вчителі, Д. С. Мирончук — викладач Дніпропетровського гірничого інституту. **Петропавлівський район:** Ф. М. Акіншина, Ф. І. Брусенцев — учителі, І. П. Голубничий — лектор райкому КП України, Д. Н. Зеленцова, Н. Ї. Казімірова, Р. Т. Лугова — вчителі, К. І. Рижова — секретар райкому КП України, Н. Г. Руденко, М. Д. Руденко — вчителі, П. Х. Пастернак — пенсіонерка. **Покровський район:** В. В. Валешний — секретар райкому КП України, А. Н. Дацько — вчитель, О. Т. Кисенко — колишня завідуюча відділом райкому КП України, О. Л. Лапко, І. Г. Радочин, Т. О. Тихий — учителі, І. Є. Щербін — кандидат історичних наук, Ї. П. Ямчук — викладач інституту інженерів залізничного транспорту. **П'ятихатський район:** Т. Ф. Байденко — вчитель, Л. І. Білокопитова — викладач технікуму, М. Д. Білоус — кандидат історичних наук, Н. І. Гусєва — науковий працівник Ерастівської дослідної станції, К. Г. Гриценко — секретар райкому КП України, Г. О. Довженко, І. О. Мороз, М. І. Черкаський, С. П. Шокотько — вчителі. **Синельниківський район:** М. В. Власенко — секретар райкому КП України, В. І. Гавриленко, М. О. Горилейченко, Ф. І. Гришина, Ф. Г. Косолапов — вчителі, О. Д. Строколіс — інструктор райкому КП України. **Солонянський район:** Я. П. Бережний — голова Новопокровської селищної Ради, І. М. Боровик — завідуючий відділом райкому КП України, Г. П. Дешко — кандидат історичних наук, І. Г. Лаврушко — голова Олександропільської сільської Ради, Г. П. Носаченко — викладач Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, М. П. Розумний — вчитель, І. К. Черевченко — секретар райкому КП України. **Софіївський район:** І. С. Бровенко — секретар райкому КП України, О. Н. Бобир — інструктор райкому КП України, О. Я. Васильченко, Л. К. Гливенко, І. Т. Мішура — вчителі. **Томаківський район:** М. С. Баглай — секретар райкому КП України, Д. Д. Байраченко — завідуючий відділом райкому КП України, Г. С. Баглай, А. І. Базилева, О. Д. Вовк, Г. П. Гончаренко, О. М. Канцелярист, Л. В. Мороз, В. С. Приходченко, А. К. Толюпа — вчителі, І. С. Криворучко — голова Томаківської селищної Ради, О. К. Олійник — вчитель, Д. П. Петровський — відповідальний секретар районної організації товариства «Знання». **Царичанський район:** І. П. Винниченко — вчитель, О. Ф. Коваленко — інструктор райкому КП України, О. П. Котляр, П. М. Лубенець, О. Ф. Миршавка — вчителі, М. Ф. Тонкошкур — секретар райкому КП України. **Широківський район:** Г. П. Береснєв — секретар райкому КП України, Р. К. Бондаренко, І. С. Бурковський, Є. Г. Драгунова, Г. М. Короленко, А. В. Невенчаний, К. П. Явтушенко — вчителі, М. П. Горбач, Й. М. Журба, В. Д. Кожушко, Є. А. Мель-

ниченко — краєзнавці, В. В. Найда — завідуючий відділом райкому КП України.

У виявленні та виготовленні ілюстрацій до тома брали участь: Ю. С. Антонець, В. С. Арсирій, В. І. Білоус, В. Я. Вакірін, С. П. Вільтман, Ю. В. Воротников, І. І. Гаушпігель, М. П. Дмитрієв, А. І. Запара, М. Я. Каміонський, О. І. Карпов, М. М. Кипа, Г. С. Клочко, Б. В. Косигін, Г. М. Куцев, В. В. Лучин, А. О. Муравйов, А. О. Нідерер, О. О. Олексенко, О. М. Осока, Г. М. Пазенко, В. І. Пилипчак, В. Т. Пічугін, С. І. Просяк, О. М. Рудоквас, Р. М. Суворов, О. І. Циганок, П. С. Чернов, І. Г. Шамрай, В. П. Шульгін.

Матеріали по археології до нарисів і довідок опрацювала старший викладач Дніпропетровського державного університету І. Ф. Ковальова.

Науково-методичне керівництво підготовкою тома здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР: В. М. Зайцев, А. А. Кондрацький, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, О. О. Парасунько; Інституту археології АН УРСР Є.В. Махно; Інституту літератури АН УРСР О. І. Кудін; Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР П. Д. Павлій; Інституту мовознавства АН УРСР І. П. Чепіга; Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при Президії АН УРСР Г. К. Макаренко.

В рецензуванні тома брали участь доктор історичних наук А. З. Барабой, кандидати історичних наук М. І. Ксензенко, В. Г. Ткаченко та В. П. Титаренко.

Консультації по добору ілюстративного матеріалу здійснював Ю. П. Кривдін.

■

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР
Днепропетровская область
(На украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*. Редактори: *П. С. Дишлевий*, *Л. М. Кузьменко*, *В. А. Михайленко*, *Н. Д. Михальська*, *О. Х. Ромащенко*, *С. П. Стрілкова*, *В. В. Чигирик* (керівник редакційної групи). Літературні редактори: *М. П. Базилівський*, *Н. О. Кравченко*.

Художник *В. І. Юрчишин*
Художній редактор *Ю. С. Яхніс*
Технічний редактор *Г. С. Дерев'янко*
Редагування карт: *І. Е. Гудим-Левкович*, *Є. В. Мержвинський*, *Л. М. Чернишевич*
Коректори: *В. Г. Безпальча*, *Г. Д. Лазаренко*, *О. А. Макарова*, *О. К. Яценко*

В тексті вміщено 565 фотоілюстрацій, 20 карт, 12 кольорових вклейок. Том здано до набору 30. IX—1969 р., підписано до друку 6.V—1969 р. БФ01345. Тираж 25.000. Формат $84\times108^{1}/_{16}$, фіз. друк. арк. 60,0+1,5 арк. вклейок. Умовн. друкарських арк. 103,32, обліково-видавничих арк. 109,8. Замовлення 8-395. Ціна в оправі 3 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.